

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

*Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 103-cü ildönümünə
həsr olunmuş*

**“HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DAYANIQLI İNKİŞAFIN AZƏRBAYCAN
MODELİ”**

adlı Respublika tələbə-şagird elmi konfransı

MƏRUZƏLƏRİN TEZİSLƏRİ

*Azərbaycan Dillər Universiteti Elmi Şurasının
27 dekabr 2017-ci il tarixli iclasının qərarı ilə
(pr. № 14) çapa tövsiyə edilmişdir.*

Bakı şəhəri - 1 may 2026-cı il

Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadım olmasının 103-cü ilinə həsr olunmuş
“HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DAYANIQLI İNKİŞAFIN AZƏRBAYCAN MODELİ” adlı
Respublika tələbə-şagird elmi konfransı

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

1. Abdullayev K.M.	<i>Azərbaycan Dillər Universitetinin rektoru akademik, sədr;</i>
2. Əliyeva H.Ə.	<i>ADU-nun Elm və innovasiya məsələlər üzrə prorektoru, professor, müavin;</i>
3. Şahməmmədova Ş.İ.	<i>ADU-nun Tədris məsələləri üzrə prorektoru, p.f. üzv;</i>
4. Qəribova J.Ə	<i>ADU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru, professor, üzv;</i>
5. Cəfərova T.Ş.	<i>ADU-nun Sosial məsələlər və ictimaiyyətlə əlaqələr üzrə prorektoru, dosent, üzv;</i>
6. Mehrabov V.A.	<i>ADU-nun Ümumi işlər üzrə prorektoru, dosent, üzv;</i>
7. Abdiyeva Ə.M.	<i>Fəlsəfə və ictimai elmlər kafedrasının müdiri, dosent, üzv;</i>
8. Həşimova D.Ə.	<i>Tələbə Elmi Cəmiyyətinin sədri, f.f.d.dosent, üzv;</i>
9. Tanrıverdiyeva N.İ.	<i>Maddi-texniki və maliyyə məsələləri üzrə müşavir, üzv;</i>
10. İmanova S.R.	<i>Elm şöbəsinin müdiri, dosent, üzv;</i>
11. Budaqova A.M.	<i>Filologiya fakültəsinin dekanı, dosent, üzv</i>
12. Kazımbəyli İ.F.	<i>Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq fakültəsinin dekanı, professor, üzv;</i>
13. Əsədov N.C.	<i>Magistratura şöbəsinin müdiri , dosent, üzv</i>
14. Babayeva V.Z.	<i>İngilis və fransız dilləri fakültəsinin dekanı,dosent, üzv;</i>
15. Camalzadə N.E.	<i>İngilis və alman dilləri fakültəsinin dekanı, dosent, üzv;</i>
16. Rzayeva F.Ə.	<i>Təhsil fakültəsinin dekanı, dosent, üzv;</i>
17. Məmmədova B.G.	<i>Tərcümə fakültəsinin dekanı, dosent, üzv.</i>

BÖLMƏLƏR

1. Filologiya
2. Mülki -Müdafiə
3. Pedagogika-Psixologiya
4. Siyasi elmlər
5. Tarix. Fəlsəfə
6. Tərcümə
7. Politologiya

FILOLOGIYA

I – BÖLMƏ – 2026

İNGİLİSDİLLİ BƏDİİ MƏTNDƏ TƏZAD VƏ OKSİMORONUN İŞLƏNMƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Sadıqova Turan Xanlar qızı, qrup 106 , Magistratura, sadigovaturan2004t@gmail.com ,
Filologiya

Elmi rəhbər: fil.f.d. dos. Sərdarova İradə Nadir qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti,

Müasir ingilisdilli bədii mətndə müəllif niyyətini oxucuya çatdırarkən üslubi fiqurlardan təzad (antithesis) və oksimoron (oxymoron) həyatın və obrazların daxili xarakterinin ziddiyyətli tərəflərini nümayiş etdirmək üçün istifadə olunur.

Təzad bir-birinə zidd olan ideyaların yanaşı təqdim edildiyi mürəkkəb cümlələrdən ibarət olur. İ.R. Galperinə görə, bir şeyi və ya hadisəni müəyyən baxımdan xarakterizə etmək üçün bəzən onu başqa bir şey ilə oxşarlıqlar vasitəsilə deyil, kəskin ziddiyyət nöqtələri tapmaq yolu ilə təsvir etmək lazım olur.[2, s.154] İngilisdilli nəsrə təzad nümunəsinə Charles Dickens-in "A Tale of Two Cities" əsərinin girişində rast gəlirik: "It was the best of times, it was the worst of times, it was the age of wisdom, it was the age of foolishness..." [1, səh.1]

Oksimoronda isə təsir yaratmaq məqsədilə bir-birini inkar edən iki söz, əsasən, sifət və isim, ardıcıl şəkildə işlədilir. Məsələn, William Shakespeare-in "Romeo and Juliet" əsərindəki "Parting is such sweet sorrow" [3, səh. 114] ifadəsində "sweet" (şirin) və "sorrow" (kədər) sözlərinin birləşərək yeni bir semantik mənə yaradır.

İngilis dilli mətnlərdə təzad və oksimoron düşüncə və kommunikasiya baxımından da əhəmiyyətlidir. Xarakterlərin daxili ziddiyyətinin təsvirində müəlliflər oksimorondan geniş istifadə edirlər. Məsələn, Oscar Wilde-in "The Picture of Dorian Gray" əsərindəki "terrible beauty" (dəhşətli gözəllik) ifadəsi qəhrəmanın həm cəlbedici, həm də məhvedici xarakterini açır. [4, səh. 66] Oksimoron ilk baxışda məntiqsiz göründüyü üçün oxucunu mətndəki dərin fikri tapmağa məcbur edərək onların diqqətini cəlb edir. Təzad isə dramaturji əsərlərdə konflikt yaradaraq gərginliyi son həddə çatdırmaqda əhəmiyyətlidir.

Beləliklə, ingilisdilli bədii diskursda təzad paralel konstruksiyalar vasitəsilə obyektiv ziddiyyəti, oksimoron isə söz birləşməsi ilə yığcam semantik paradoksu göstərir. Bu fiqurlar mətnin emosional təsir gücünü artıraraq müəllif niyyətini kəskinləşdirir. W. Shakespeare, C. Dickens və O. Wilde kimi klassiklərin yaradıcılığı sübut edir ki, bu vasitələr xarakterlərin daxili ziddiyyətlərini açmaq üçün effektivdir və ingilis dilinin bədii ifadə imkanlarının zənginliyini bir daha nümayiş etdirir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Dickens, Ch. A Tale of Two Cities, London: Chapman & Hall, 1859, 254 p.
2. Galperin, I. R. Stylistics. 2nd Edition, Moscow: Higher School, 1977, 323 p.
3. Shakespeare, W. Romeo and Juliet / Edited by G. Blakemore Evans. Updated edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 266 p.

4. Wilde, O. The Picture of Dorian Gray / Edited by James Gifford. Victoria: McPherson Library, Special Collections, University of Victoria, 2011, 164 p.
5. <https://share.google/52NVMRQygNn36Qhus>

FRANSIZ DILINDƏ SUAL SIFƏTLƏRİ VƏ ONLARIN AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ QARŞILIĞI

Fəttayeva Aysu Amid

B24 -250

Filologiya (Fransız dili və ədəbiyyatı)

Elmi rəhbər: Əyyublu Sücəddin Fərman

Azərbaycan Dillər Universiteti

Fransız dili zəngin və sistemli qrammatikaya malik dillərdən biridir. Bu dilin mühüm hissələrindən biri də sual cümlələrinin qurulmasıdır. Sual cümlələrinin düzgün formalaşdırılması üçün isə sual sifətləri (les adjectifs interrogatifs) xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Sual sifətləri isimləri müəyyənləşdirərək onlar haqqında məlumat almağa kömək edir.

Azərbaycan dilində olduğu kimi, fransız dilində də sual sifətləri “hansı?”, “neçə?”, “neçənci?” kimi sualları ifadə edir. Bu sual sifətləri isimlə cins və kəmiyyətə görə uyğunlaşır və cümlədə müxtəlif funksiyalar yerinə yetirir. Onların Azərbaycan dilinə tərcüməsi zamanı isə müəyyən fərqlər və uyğunluq məsələləri ortaya çıxır. Tərcümə prosesində bu sözlərin düzgün qarşılığını müəyyənləşdirmək dilin daha dəqiq mənimsənilməsinə kömək edir.

“Quel” sual sifəti və onun formaları

Fransız dilində ən çox işlənən sual sifəti “*quel*” sözüdür. Bu sifət Azərbaycan dilində “*hansı?*” mənasını verir və isimlə cins və kəmiyyətə görə uyğunlaşır.

Formaları:

Quel – kişi cins, tək

Quelle – qadın cins, tək

Quels – kişi cins, cəm

Quelles – qadın cins, cəm

Nümunələr:

1. “Quel est ce bonhomme qui me regarde ?” [1, s 11] – “Bu mənə baxan adam kimdir?” Burada “quel” kişi cinsində tək şəxs üçün işlənib.
2. “Mais quelle honte d’être ignorants !” [1, s 30] – “Amma cahil olmaq nə böyük utanandır!” Burada “quelle” sual sifəti deyil, sual yaratmır, amma “hansı /nə qədər” mənasında təsvir edir. Fransız dilində bu tip ifadələr isimdən əvvəl gəlir. Burada “quelle” qadın cinsində tək şəxs üçün işlənib.
3. “Mais voici à quelles conditions” [1, s 537] – “Amma bunlar hansı şərtlər altındadır” “Quelles” - Qadın cinsində cəm isim üçün işlənib.
4. “Carrier est un bandit ; mais quels sont vos titres pour le juger ?” [1, s 114] - “Carrier bir quldurdu; amma onu mühakimə etmək üçün sizin hansı hüquqlarınız var?” “Quels” - Kişi cinsində cəm isim üçün işlənib.

Sual sifətlərinin cümlədə rolu:

Sual sifətləri cümlədə çox mühüm rol oynayır. Onlar əsasən isimi müəyyənləşdirir, sualın məzmununu dəqiqləşdirir və konkret məlumat tələb edir. Sual sifəti cümlədə işlənmədikdə, soruşulan qeyri-dəqiq olur.

Fransız və Azərbaycan dillərinin müqayisəsi:

Fransız dilində sual sifətləri Azərbaycan dilindən fərqlidir. Əsas fərqlər:

Cins və kəmiyyət uyğunluğu:

Azərbaycan dilində “hansı” sözü dəyişmir.

Fransız dilində isə “quel” ismin cinsinə və sayına görə dəyişir.

İsimlə birgə işlənmə:

Fransız dilində sual sifəti həmişə isimlə birlikdə işlənir, onun qarşısında ayrıca heç bir söz tələb olunmur. Azərbaycan dilində isə “hansı” bəzən təkbaşına işləyə bilər, cümlənin məzmunundan asılı olaraq.

Nəticə

Fransız dilində sual sifətləri nitqin dəqiqliyini və anlaşıqlığını təmin edən mühüm qrammatik kateqoriyadır. “Quel” və onun formaları cins və say üzrə dəyişərək isimləri müəyyənləşdirir, cümlədə sualın məzmununu dəqiqləşdirir.

Bu mövzunun öyrənilməsi tələbələrə sual cümlələrini düzgün qurmağa və fransız dilində ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək edir. Azərbaycan dili ilə müqayisə aparmaq isə bu anlayışları daha asan mənimsəməyə imkan yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. <https://beq.ebooksgratuits.com/vents/Hugo-miserables-1.pdf>
2. https://anl.az/el/h/hv_s.pdf

“ÊTRE” FEİLİNİN SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Gülüşzadə Aytac Elxan qızı 121A İngilis-Fransız dilləri fakültəsi, Filologiya

e-ünvanı: aytacguluszad@gmail.com/T:050-891-34-63

B/m Məmmədova Lalə Rasim qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri.

Tezisimizin mövzusu “être” köməkçi feilinin sintaktik birləşmələr daxilindəki funksional əlaqələrini öyrənməklə onun semantik xüsusiyyətlərini araşdırmaqdır. Nəzəri fikirlərlə yanaşı Mirela Vardinin “La nuit blanche de Zoé” hekayəsindən nümunələr də təqdim etmişik.

Sintaktik əlaqələr əsasən köməkçi sözlər vasitəsilə reallaşır. “Être” feili ilə bu ideyanı sübut etmək olar. “Être” feili həmişə köməkçi feil adını daşımasına baxmayaraq fransız dilində əsas feillər kimi dinamik olmuşdur. Müasir fransız dilində “être” feili tam köməkçi feil statusu alsa da, onun funksional semantik fəaliyyəti o dövrlərdə dilçilərin marağına səbəb olmuşdur. Bu feilin özünəməxsus semantik dəyəri ona birləşən komponentin sayəsində daha da aydınlaşır. “Être” feilinə qoşulmuş komponent onunla birlikdə əşyanın, keyfiyyətin, hərəkətin mövcudluğu barədə hökm çıxara bilir. 1) Il est très tard, mais elle ne sent pas sa fatigue. [4, s.26]

2) Zoé est en haut de la piste verte. [4, s.5]

3) Moi, je suis fatiguée dit Karine. [4, s.18]

Fransız dilindəki köməkçi feillər “être, avoir, faire, laisser” və s. kimi köməkçi feillər öz məntiqi mənalılarından çıxış etsələr də yalnız onlara qoşulan komponentlərin sayəsində semantika rəngarəngliyi, başqa sözlə funksionallığı yarada bilirlər. Köməkçi feillər ayrılıqda cümlə üzvü kimi çıxış edə bilmir. Lakin birləşmələr şəklində, adicə bir sözlə, sözünü ilə birlikdə onu mənaca zənginləşdirir. Köməkçi feillərin iki funksional növü var: 1. Sözü əsil mənasında işlənən köməkçi feillər

2. Tam mənalı müstəqil feilin morfoloji hissəsi olan köməkçi feillər. [1, s.10]

Əsas köməkçi feillər être, avoir, aller, venir, faire, laisser, voir növ, zaman anlayışlı köməkçi feillərdir. Köməkçi feil kimi qrammatik statusundan əlavə “être” feilinin leksik çəkisi də var. Olmaq, mövcud olmaq, yaşamaq, qalmaq və s. kimi semantik mənası var.

1) Et ton prince, il est dans la neige? [4, s.9]

2) Tous ses vêtements sont blancs. [4, s.5]

Məchul növün düzəldilməsində məhz “être” feili əsas rol oynayır.

1) Tous les amis sont invités. [4, s.10]

2) On entend de la musique et quinze ou vingt voitures sont garées sur le chemin. [4, s.24]

Leksik məənaya malik olan komponent “être” feili ilə birlikdə semantikləşir, əşyanın, keyfiyyətin və s. mövcudluğu barədə məlumat verə bilməyə qadir olur.

“Avoir” feili olan cümlədə subyekt bir mübtədə kimi əvvəldə gəldiyi halda, “être” feili ilə olan cümlələrdə subyekt tamamlıq kimi çıxış edir. Obyekt isə mübtədanın yerindədir. *Il a un livre. Le livre est à lui.* [1, s.26]

Onun kitabı var. Kitab ona məxsusdur.

Buradan bizə aydın oldu ki, “être” köməkçi feilinə həm qrammatik, həm də semantik səviyyədə həmişə ehtiyac olur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Aybəniz Allahverdiyeva, “Être” feilinin funksional semantik xüsusiyyətləri; <Nurlan 2009>.
2. J. Bady, J. Greaves, A. Petetin “Grammaire” 350 exercices Niveau débutant; Hachette.
3. M. Grégoire, O. Thiévenaz “Grammaire progressive du français”. CLE international.
4. Mirela Vardi “La nuit blanche de Zoé.”

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИДИОМАТИЧЕСКИХ ВЫРАЖЕНИЙ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

Автор: Гасимова Наима Юнус гызы, В23-347, Специальность: «Учитель французского языка и литературы», Филологический факультет Электронная почта:

naomi2704enn@gmail.com Деление: Филология

Научный руководитель: Преподаватель Мансура Исмаилова Иттифаг гызы

Азербайджанский Университет Языков, Баку

Что такое идиоматическое выражение?

Выражение называется идиоматическим, когда его нельзя перевести дословно на другой язык. Это устойчивое выражение (порядок слов в нём не меняется), которое нужно понимать не в прямом, а в переносном смысле. Например, если я говорю, что человек «бросает деньги на ветер» . «Jeter l'argent par les fenêtres» [1], это не значит что он действительно так делает. Это выражение означает «тратить слишком много денег на ненужные вещи».

В повседневной жизни мы часто используем идиоматические выражения, чтобы говорить более образно. Например, если человеку очень комфортно, можно сказать, что он чувствует себя «как рыба в воде» (. «Comme un poisson dans l'eau.» [1], или когда человек испугался, можно использовать это выражение «Il a le cœur dans les chaussettes» [2.] значение которого является выражение «Душа ушла в пятки». Если человек сдаётся, он может сказать «отдать язык кошке» («Donner sa langue au chat».) Когда очень холодно, говорят «утиный холод» «Un froid de canard» [3.] Если у человека нет настроения французы используют выражения («Se lever du pied gauche») что означают «Быть не в духе», «Встать не с той ноги». Когда два человека похожи французы используют выражение «Похожи как две капли воды» «Se ressembler comme deux gouttes d'eau». Существуют также выражения для описания эмоций и ситуаций. Например, когда человек устал или раздражён, он может сказать, что ему всё надоело «Par-dessus la tête» это означает «по горло». Если человек преувеличивает проблему, он делает «из мухи слона», «Faire d'un rien une montagne». А когда ситуация безнадежная, говорят, что всё кончено и используют выражение «морковь сварилась» «Les carottes sont cuites». Многие выражения создаются на основе образов. Другие имеют литературное происхождение или связаны с особенностями грамматики и значениями слов. Почему же важно изучать идиоматические выражения? :

Потому что они позволяют изучать французский язык в игровой форме. Игра слов и образность часто делают выражения удивительными и забавными. Они многое рассказывают о культуре и истории. Более любознательные могут интересоваться происхождением выражений. Например, откуда выражение «почивать на лаврах»? «Se reposer sur ses lauriers» Лавр - это дерево, листья которого с античности символизируют успех: и выражение «почивать на лаврах» означает быть настолько довольным своим успехом, что перестаёшь стремиться к новым достижениям и больше не прилагаешь усилий. Идиоматические выражения часто используются в повседневной жизни, поэтому важно понимать самые распространённые из них, чтобы избежать недоразумений. Если француз скажет вам «у меня появилась блоха в ухе», «J'ai eu la puce à l'oreille», не нужно советовать ему обратиться к врачу. Это выражение означает, что он что-то заподозрил. Они очень часто встречаются в СМИ (в печатной и аудиовизуальной прессе). Поэтому изучение идиом - эффективный способ улучшить навыки чтения и понимания на слух. Они делают вашу речь выразительнее. Образные выражения усиливают аргументы и описания. Например, если я хочу описать явление с очень серьёзными последствиями, я могу сказать «сильно» или «резко». Но выражение «De plein fouet», «в полной мере, со всей силой» звучит гораздо ярче: Например: «Эпидемия COVID сильно ударила по сфере ресторанного бизнеса». Благодаря идиоматическим выражениям вы будете говорить как француз.

В итоге, идиоматические выражения - это общее языковое знание, которое разделяют носители языка. Поэтому их изучение важно: изучение поможет вам показать знание языка и создать более тесный контакт с собеседником. Другими словами, они облегчат вашу интеграцию во франкоязычную среду.

Список использованной литературы :

1. <https://communfrancais.com/2025/10/08/apprendre-des-expressions-idiomatiques/>
2. https://speakasap.com/fr/grammar/idiomy/?srsltid=AfmBOoxybGo6sf-JJzFgn3Fy7H4lo0AS_r_GXgPv9-YciROX4dsdFZX
3. <https://aem.az/fransiz-dilinde-idiomlar-ve-onlarin-semantic-xususiyetleri> Elme. H. Enseignement des expressions idiomatiques FLE, (2014)

JOSE SARAMAGO «BLINDNESS» - TRUE BLINDNESS LIES WITHIN Aysel Nuriyeva Ilqar,247,Philology (English language and Literature),Philology Supervisor : Doctor of science in philology Turan Karimli Arif Azerbaijan Universiti of Languages , Baku

What actually makes us human? Is it our ability to see, or is it something buried deep inside, far beyond the reach of our eyes? In his masterpiece *Blindness*, José Saramago throws his characters into a nightmare scenario. Picture this: every single thing you know—your friends' faces, the world's colors, even your own shadow—just washes away into a thick, milky void. Would any part of your soul stay intact?

It's easy to dismiss this as just another story about a plague. But Saramago is digging into something much darker: the terrifying speed at which we can lose our decency.[3] The moment people in the book lose sight of one another, the unspoken rules of society just start to fall apart. Empathy and basic dignity don't just fade—they vanish.

But what if the virus isn't the real villain? What if we all just hide behind a "kindness mask" that only stays on while life is comfortable? This idea is clearly shown in the novel *Blindness* : « A man offered to help the blind driver and took him home, but later stole his car, revealing that his kindness was only a disguise» [1; p24] When you watch these people fight like animals for a scrap of food,

it hits you: a disaster doesn't transform a person, it unmasks them. A selfish person simply turns ruthless, while someone with a truly compassionate heart keeps their integrity, even when the world is burning.

It's simple to be a "good person" when everyone is watching and life is easy. But your true self only comes out in the dark—when you're scared, hurting, and no one is there to judge you.[2] That's when we see who holds onto their dignity and who lets it slip away.

Saramago forces us to ask a painful question: how many of us have perfect vision but are completely blind to the pain of the person standing right next to us? I think his point is that humanity isn't about biology; it's about conscience. Our eyes only see the surface, but the soul is what actually feels the world. The scariest kind of darkness isn't losing your sight—it's having nothing left on the inside.

By the end of the book, you can't help but look in the mirror and wonder: am I blind too? Have I stopped caring? This novel isn't a fantasy; it's a reflection of who we really are.

List of References :

1. Saramago Jose. Blindness. London: Harvill Press, 1997. 326 p 2.
<https://elementy.ru/Library/zbusy.htm> 3. https://www.encyclopedia.com/medicine/diseases-and-conditions/pathology/blindness?utm_source=.m 4.
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00111619.2020.1790488>

C.R.R TOLKİNİN YARADICILIĞINDA FANTASTİK DÜNYA VƏ MİFOLOJİ MOTİV (C.R.R TOLKİENİN “ÜZÜKLƏRİN HÖKÜMDARI” ƏSƏRİ ƏSASINDA)

Məryəm İsmayilzadə Hüseyn qızı, 148 QRUPU, Filologiya fakültəsi

ismayilzadem.offical13@gmail.com

Elmi rəhbər: Həmidə Əliyeva Muxtar qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti,

XX əsr fantastik ədəbiyyatından bəhs edərkən C.R.R.Tolkinin adını çəkməmək mümkün deyil. O, yalnız yazıçı deyil, eyni zamanda öz dünyasını sıfırdan yaradan “dünya memarı” idi. Onun yaratdığı Orta Dünya təkcə hadisələrin cərəyan etdiyi məkan olaraq deyil, həmçinin özünəməxsus tarixi, dilləri, mifoloji yaddaşı və mədəni qatları olan canlı aləm kimi formalaşmışdır. Məhz buna görə də Üzüklərin Hökümdarı adı bir macəra romanı çərçivəsini aşaraq dərin mifoloji qatları olan epik əsərə çevrilmişdir.

Əsərin mərkəzində çox güclü bir simvol dayanır – üzük. Üzük burada bizlərə sadəcə sehrli əşya olaraq deyil, gücün, hakimiyyətin və insanın daxilində gizlənən zəifliklərin simvoludur. Frodo Baggins üzüyü məhv etmək üçün yola çıxanda əslində yalnız xarici düşmənlə yox, öz içindəki qorxularla da mübarizə aparır. Elə bu da hekayəni “xeyirlə şərin qarşıdurması” çərçivəsindən çıxarır daha dərin, psixoloji və fəlsəfi bir səviyyəyə qaldırır. Üzük haqqında maraqlı məqamlardan biri də odur ki, o, hər kəsə eyni təsir etmir. Əksinə, daha çox daxilində boşluq və ya ziddiyyət olan insanları asanlıqla öz təsiri altına alır. Bunun ən parlaq nümunəsi isə Gollum obrazıdır. O, üzüyə sahib olduqdan sonra tamamilə dəyişir. Artıq Gollum üçün üzük sadəcə adı bir əşya deyil, onun varlığının və həyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilən obyektədir. Bu hal bizlərə psixologiyada asılılıq fenomenini xatırladır. Hansı ki, insan bu zaman elə bir bağlılıq forması yaşayır ki, həmin obyekt olmadan özünü təsəvvür edə bilmir və şəxsiyyətinin bütövlüyünü tədricən itirməyə başlayır.

Üzüyün forması da təsadüfi deyil – dairə, yəni sonsuzluğu və dövriliyi ifadə edən fərqli simvoldur. Bu forma bizə təbiətdə gördüyümüz Günəş və Ay tutulmalarını xatırladır. Necə ki tutulma zamanı həm təbiətdə, həm də insanın daxili dünyasında müəyyən dəyişikliklər hiss olunur, üzük də eyni şəkildə təsir göstərir. Əslində üzük insanın gücə və nəzarətə olan bitib tükənməyən

istəyini təmsil edir. Bugünkü dünyada bu istək fərqli formalarda ortaya çıxır – pul, status, məşhurluq, başqaları üzərində təsir və s. İnsan bu “görünməz üzükləri” qazandıqca, onların təsiri altına düşür. Bu baxımdan Gollum artıq sadəcə fantastik obraz deyil, o, müasir insanın aslılıq halının simvoluna çevrilir. Onun “mənim qiymətlim” deməsi, insanın sahib olduğu şeyə necə bağlı olduğunu çox açıq göstərir.

Bütün bu xüsusiyyətlər bizə göstərir ki, Tolkinin yaratdığı bədii kainatı anlamaq üçün onun əsərlərində fantastik dünya modeli ilə mifoloji motivlərin qarşılıqlı əlaqəsini dərinlən araşdırmaq vacibdir. Onun yaradıcılığında fantastik dünya və mifoloji dünya motivi bədii təxəyyülün genişliyi ilə qədim mifoloji təfəkkürün vəhdəti kimi diqqəti cəlb edir. Məhz bu yanaşma Tolkinin yaradıcılığını XX əsr fantastik ədəbiyyatında fərqləndirən əsas cəhətlərdən biridir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. J. R. R. Tolkien. The Lord of the Rings. London: Allen & Unwin, 1954–1955.
2. J. R. R. Tolkien. The Silmarillion. London: Allen & Unwin, 1977.
3. J. R. R. Tolkien. On Fairy-Stories. London: 1939 (esse).
4. Humphrey Carpenter. J. R. R. Tolkien: A Biography. London: George Allen & Unwin, 1977.

FARENHEİT 451 ROMANINDA KİTABSIZLIĞIN YARATDIĞI PROBLEMLƏR

Ləman Mustafayeva Zəfər qızı, 246 b Filologiya (ingilis dili və ədəbiyyatı)

leman.m28.07@gmail.com Azərbaycan bölməsi.

Elmi Rəhbər: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Turan Kərimli

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Rey Bredberi 21-ci əsr Amerika ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biridir. O elmi fantastika romanlarının müəllifi kimi xatırlanır.[3] 2007-ci ildən “Pulitzer” mükafatına layiq görülmüş.[2.] Ray Bradbury 1951-ci ildə yazdığı və ona şöhrət gətirən –“Fahrenheit 451” əsəri həm elmi-fantastika, həm də distopiya kimi xarakterizə olunur. Əsərin əsas personajı Qay Monteq, yağıncıdır. İllərdir ki, o, kitabların olduğu evləri yandırır. Klariss adlı qız ilə tanışlığı onun düşüncəsini və həyat tərzini dəyişdirir. Əsərin adı kağızın 451 dərəcə fahrenheit də yanması ilə əlaqələndirilir. [4.] Bu cəmiyyətdə sistem kitabları insan düşməni kimi göstərir. Kitabların olmadığı bir cəmiyyətdə intellektual dərinlik yox olur. Sistemin ən böyük qorxusu kitablar və kitab oxuyan şəxslər idi. “Sabah yaxşı oxumuş adamın hədəfi kim olacağı nə bəllidir? Bəlkə mən?”[1] Bu sitatda Bittinin qorxusunu görürük. Oxuyan insan tənqidi düşüncəyə sahibdir. İnsan düşünür, mühakimə edir, sual verir, araşdırır və saxtakarlığı üzə çıxarır. Bitti bilir ki, əgər insanlar oxusalar, onun təmsil etdiyi sistemin əsas mahiyyətini görəcək və ilk hədəflər qurulmuş sistem olacaq. İnsanların oyanması onları qorxudur. Bu səbəbdən televizor kimi cihazlarla onlar manipulyasiya edilir və robotlaşdırılır. Bəs insanları necə manipulyasiya edilir? “İnsanların beynini rəqəmlərlə doldurun, onları ürəkləri bulanana qədər zərrəsiniz faktlarla əhatələyin, eyib eləməz, əvəzində çox savadlı olduqlarını düşüncəklər. Onlara hətta elə gələcək ki, düşünməyi bacarırlar, irəliyə doğru hərəkət edə bilirlər, hərçənd əslində yerlərində sayırlar.” [1.s.82] Manipulyasiya yalnız informasiyanı gizlətmək deyil, insanları boş və mənasız məlumatlara, xəbərlərə boğmaqdır. O çox şey bilir, amma dərk etmir.

İnsanlar ruhsuz və vəhşi varlıqlara çevrilirlər. Onlar canı olmaqdan qorxmurlar çünki, həyatın mənasını dərk etmirlər. Mütaliəsiz cəmiyyətdə insanlar əyləncəni televizorda tapırlar. Televizor boş bir dünyaya açılan qapı kimidir. Monteğin həyat yoldaşı Mildred bu boşluğun simvoludur. O daim qulaqlıqlarını taxır və televizorla danışır. Monteq televizoru söndürməsinə xahiş etdikdə o bunu etmək istəmir. "Axı orada indi ‘qohumlar’ var!" [1.s.66]. Mildred artıq real münasibətdən uzaqlaşmış, gerçəkliyi televizorun içindəkilərdə axtarır. Bu süni xoşbəxtlik, əslində

öldürücü illüziyadır. Monteq bunu kəşf edir və reallığı dərk edir. “Bizim xoşbəxt olmaq üçün hər şeyimiz var, ancaq xoşbəxt deyilik.”[1.s.107] . Monteq dərk edir ki, rifah hər zaman xoşbəxtlik deyil. İnsan ruhu yalnız rahatlığa deyil, həm də mənaya ehtiyacı var. Kitabların məhvi ilə insanların təfəkkürü, düşünmək üçün zamanı, azadlığı itib.

Kitab kağız yığını deyildir, hər parçasında bir dünya mövcuddur. “Farenheit 451” bizə göstərir ki, kitabsızlıq yalnız informasiyanı qıtlığı deyil, ruhun, insanlığın ölümüdür. Əsərin sonunda Monteq kitabları yaddaşlarında saxlayan insanlara qoşulması ümidverici mesajdır. Onlar sayəsində kitablar şifahi şəkildə gələcək nəsillərə ötürüləcək. Kitablarla zənginləşmiş insan yaddaşı kitabxanaya bərabərdir. “Kitabları yandırmaqdan daha ağır cinayətlər var. Onlardan biri də kitabları oxumamaqdır.”-Rey Bredberi.[1.s.207]

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Bredberi R. FARENHEİT ÜZRƏ 451 DƏRƏCƏ Qanun Nəşriyyatı, Bakı, 2022, 208 səh.
2. <https://share.google/CF68knaUKt4aclAoi> Ray Bradbury Books OCT 28, 2021
3. <https://share.google/X7Z5ZTUKNyCzQmnnk> İbrahim Niftiyev 17 aprel 2015
4. <https://share.google/nfnTiEvBplQROz8lg> Betül Akarsu Mayıs 2023, Sayı 76

JOSE SARAMAQO “KORLUQ”ƏSƏRİNDƏ CƏMİYYƏT VƏ İNSANLIQ PROBLEMİ

Quliyeva Nəzrin Tacəddin q.246B,Filologiya (ingilis dili və ədəbiyyatı).

nazrynquliyeva6@gmail.com.Azərbaycan bölməsi

Elmi rəhbər: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Kərimli Turan Arif qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti,

José Saramago müasir dünya ədəbiyyatına böyük təsir göstərmiş məşhur portuqal yazıçısıdır və o, insan təbiətinin dərinliklərini əks etdirən əsərlər yaradıb. “Korluq” əsərinin mərkəzində cəmiyyətimizdə artıq mövcud olan zorakılığı və laqeydliyi görməkdən imtina etməyimiz dayanır; José Saramago güclü alleqoriyalı və təsirli üslubu ilə bu sərt reallığı açıq şəkildə göstərərək ən çətin vəziyyətlərdə həmrəyliyin və mərhəmətin vacibliyini vurğulayır.[3] İnsan təbiətinin dərinliklərini əks etdirən əsərləri ilə ədəbiyyata böyük təsir göstərmiş yazıçı, 1960-cı illərin sonlarından etibarən daha məhsuldar yaradıcılıq mərhələsinə qədəm qoymuş və məhz “Korluq” kimi cəmiyyətin və insan psixologiyasının mahiyyətini araşdıran güclü əsər yaratmışdır; onun bu təsirli yaradıcılığı isə 1998-ci ildə Nobel Ədəbiyyat Mükafatı ilə qiymətləndirilərək onu dövrünün ən mühüm ədəbi simalarından birinə çevirmiş və mövqeyini daha da gücləndirib.[2].

Yazıçı təkcə ədəbiyyatla deyil, həm də siyasi fəaliyyəti və sol ideyalara sadiqliyi ilə seçilmişdir. Roman, yeni dövr kapitalizminin gətirdiyi çatışmazlıqlara qarşı dərinlən düşünməyə imkan yaradır, lakin əsəri yalnız müəyyən bir ideologiya çərçivəsində qiymətləndirmək düzgün olmaz. Oxuyan hər kəsə öz dünyasının qaranlıq bucaqlarına işıq salan, fərdi və ümumbəşəri dəyərlər üzərində düşünməyə vadar edən bir təcrübə təqdim edir və müasir ədəbiyyatın sədevrlərindən biri sayılır.[1.s1]

Korluq romanı müəllif José Saramago tərəfindən xüsusi isimlərdən məqsədli şəkildə uzaq tutularaq yazılıb; burada nə obrazların, nə də məkanların adı verilir. Bu yanaşma hadisələri zamansız və məkansız edir, onları konkret bir millətə bağlamır və nəticədə hər oxucuya özünü, öz cəmiyyətini bu hadisələrin içində görmək imkanı yaradır. Əsərdə yalnız həkimin arvadı görmə qabiliyyətini saxlayır, digərləri isə “bəyaz korluq” içində eyni, əslində rəngsiz bir dünyada yaşayır; beləliklə, insanlar görmə qabiliyyətini itirməklə yanaşı, sosial statuslarını, maddi imkanlarını və aralarındakı bütün fərqləri də itirirlər..[4]. José Saramagonun Korluq romanı yalnız bir epidemiya hekayəsi deyil, insanın daxili aləminin və cəmiyyətin mənəvi süqutunun güclü bədii ifadəsidir. [5]

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

- 1.Saramaço Jose,Korluq,Bakı,Qanun Nəşriyyat 2016,400 səh.
- 2.<https://www.ebsco.com/research-starters/biography/jose-saramago>
- 3.<https://reedsy.com/discovery/blog/dystopian-novels>
- 4.<https://www.anl.az/down/meqale/edebiyyat/2020/iyun/712593.htm>
- 5.<https://kjavadov.wordpress.com/2016/08/09/korluq-jose-saramaço/>

ИЛЛЮЗИЯ ИСПРАВЛЕНИЯ: НАСИЛИЕ ПОД МАСКОЙ ГУМАНИЗМА В РОМАНЕ "ЗАВОДНОЙ АПЕЛЬСИН" ЭНТОНИ БЁРДЖЕС

**ГАДЖИЕВА НУРАЙ ВИДАДИ, ГРУППА 247, ФИЛОЛОГИЯ (АНГЛИЙСКОГО
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ) ФИЛОЛОГИЯ**

Фил. Ф. Д., Доц Керимли Туран Ариф гызы

Азербайджанский Университет Языков

Задумываясь о том, как бороться с насилием и социальными пороками, мы редко задаёмся вопросом, какими средствами достигается это “исправление”. Насилие существует не только на глобальном уровне, но и в повседневных отношениях между людьми, и потому особенно важно понять: возможно ли искоренить его, прибегая к тем же методам?

Эта проблема ярко раскрывается в романе *A Clockwork Orange*, где государство выступает в роли “исцелителя” человеческой души. Стремясь исправить людей, склонных к агрессии, оно применяет метод, который должен избавить их от насилия. Однако возникает вопрос: является ли это подлинной помощью?

Метод Людовико, представленный как средство лечения, на деле оказывается формой глубокого насилия. Под прикрытием исправления государство вторгается в сознание человека, разрушая его внутренний мир. Оно подавляет волю, стирает убеждения и лишает человека способности чувствовать и выбирать, заменяя их механическим рефлексом избегания насилия.

Но можно ли считать это истинным исправлением? Можно ли назвать человека “хорошим”, если его поведение больше не является результатом свободного выбора? Или перед нами лишь оболочка, лишённая внутреннего содержания? Цитата: «Когда у человека нет выбора, он перестаёт быть человеком».[1.с134]

Таким образом, возникает главный вопрос: сколько мы готовы уничтожить в человеке, чтобы сделать его “правильным”?[2] И не становится ли общество тем самым источником насилия, с которым оно стремится бороться? История Алекса показывает, что в попытке контролировать человека государство не исправляет его, а разрушает, лишая самой возможности быть собой.

Список использованной литературы:

1. *A Clockwork Orange* [https://www.6lib.ru/books/read/zavodnoy-apel_sin-220419.\(c.500\)](https://www.6lib.ru/books/read/zavodnoy-apel_sin-220419.(c.500))
2. *A Clockwork Orange* https://vk.com/video-45909225_456239505 реж. Стэнли Кубрик, 1971.

THE PRICE OF HUMAN LIFE AND THE ISSUE OF SCIENTIFIC ETHICS IN THE WORK «NEVER LET ME GO» BY KAJIO ISHIGURO.

Gerasimenko Ulyana Dmitriyevna, 247, Philology (English Language and literature).

Supervisor: Doctor of science in philology Karimli Turan Arif.

Azerbaijan University of Languages, Baku.

The novel *Never Let Me Go* raises highly relevant issues that are deeply significant in the modern world and affect each of us. It addresses the question of how aware people are of the value of human life and how quickly compassion can turn into a cold, inhumane pursuit of progress. The author creates a reality in which people are brought into existence solely for the benefit of others; they are not perceived as individuals, but exclusively as organ donors. This prompts the reader to ask: what makes a person human, and is the life of a human “biomaterial” truly valuable?

The protagonist and her friends are raised in an isolated environment from childhood, unaware of their fate. As they grow older, they come to understand that their existence has been predetermined by others and does not depend on their own choices. They are expected to sacrifice themselves for the benefit of others, with no alternative offered. This is where the central ethical question emerges: does the good of the majority justify the destruction of individual lives? In the novel, society answers this question affirmatively, thereby diminishing the value of human life.

It is important to recognize that the characters are no different from ordinary people. They possess all the qualities of individuality: they fall in love, feel sadness, and take interest in the world around them. They are just as “normal” as anyone else; the only thing that separates them is the purpose imposed upon them. Through this, Kazuo Ishiguro emphasizes that a person’s value should not be defined by their function or usefulness to society [1, p.95]. It is the ability to feel, to remember, and to make choices that makes life truly priceless.

The tragedy of the novel lies in the fact that the characters accept the bitterness of their fate and do not resist it. They do not rebel or attempt to change the system; instead, they simply cling to the hope that their end will not come too soon. This raises another important question — that of free will. If a person is raised with only one idea and never given the opportunity to consider alternatives, can their choices truly be called free? And can such a choice be considered their own? Ishiguro shows how a social system can shape consciousness in such a way that a person ceases to perceive any alternatives.

The novel also explores the moral values of society as a whole. People freely use the organs of clones, choosing not to reflect on the price others pay for their well-being. Society engages in a form of collective self-deception, where comfort and the fear of death leave no room for compassion or empathy. The critique is directed not only at scientific progress devoid of moral principles, but also at society’s indifference toward others.

Never Let Me Go is not a conventional dystopian novel. It is a work that deeply reflects on the boundaries of humanity. The refusal to acknowledge the value of any human life leads society toward moral degradation. As readers, we are invited to consider whether society loses its moral foundation when it so easily disregards individuals. A person remains human as long as there is life and emotion within them — even the most painful ones. Human worth should never be calculated or determined by others.

1. Ishiguro K. "Never let me go", Moscow, 2010, 310 pages

2. Bronowski Jacob. "Science and Human Values". Google Books.
https://books.google.com/books/about/Science_and_Human_Values.html?id=fsa4PQAACAAJ&source=sh%2Fx%2Fsrp%2Fwr%2Fm1%2F0&kgs=c42da1c774502e44

PIŖO BAROXANIN “ELM AĞACI” ƏSƏRİNDƏ İNSANIN EKZİSTENSİAL BÖHRANI

Aysu İsmayilova Nemət, QR.B23-339, FILOLOGIYA, ismayilovaaysu.99@gmail.com

ELMI RƏHBƏR: professor Həmidə Əliyeva Muxtar qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Pio Baroxanın “Elm ağacı” (El árbol de la ciencia) əsəri İspan ədəbiyyatında “98 nəsl”nin ideya-estetik xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən ən mühüm nümunələrdən biri kimi dəyərləndirilir. Əsərdə insanın ekzistensial böhranı, həyatın ontoloji mənasızlığı və sosial-mədəni deqradasiya problemləri dərin fəlsəfi müstəvidə təqdim olunur. Müəllif Andres Urtado obrazı vasitəsilə fərdin reallıq qarşısında yaşadığı daxili parçalanmanı və mənəvi “kollaps”ı kompleks şəkildə təhlil edir. Qəhrəmanın dünyagörüşünün formalaşmasında Artur Şopenhauerin pessimist determinizmi və Fridrix Nitsşenin iradə fəlsəfəsi mühüm rol oynayır. Andres həyat fenomenini irrasional və kor iradənin məhsulu kimi qavrayır, insanın isə bu prosesdə yalnız passiv müşahidəçi olduğunu düşünür. Bu idrak modeli onun reallıqla əlaqəsini zəiflədir və nəticədə onu dərin ekzistensial vakuuma sürükləyir [1].

Əsərin semantik strukturunda “Elm ağacı” və “Həyat ağacı” qarşıdurması əsas metaforik ox kimi çıxış edir. “Elm ağacı” rəşional idrakı və analitik düşüncəni, “Həyat ağacı” isə instinktiv yaşamaq impulsunu simvolizə edir. Andresin bilik vasitəsilə həqiqətə çatmaq cəhdi paradoksal şəkildə onun həyat enerjisinin tükənməsi ilə nəticələnir. Bu kontekstdə müəllif rəşionalizmin ifrat formalarının insanın psixoloji harmoniyasını pozduğunu vurğulayır [2]. Sosial müstəvidə isə qəhrəman cəmiyyətlə dərin uyğunsuzluq yaşayır. O, dövrün İspan cəmiyyətində hökm sürən sosial ədalətsizliklərə, etik deqradasiyaya və institusional böhranlara qarşı müqavimət göstərməyə çalışsa da, bu cəhdlər nəticəsiz qalır. Nəticədə, Andres sosial özgüləşmə yaşayaraq həm cəmiyyətdən, həm də öz varlığından uzaqlaşır [3]. Əsərin kulminasiya mərhələsində qəhrəmanın psixoloji gərginliyi kritik həddə çatır və həyat onun üçün ontoloji baxımdan dözülməz bir yükə çevrilir. İntihar aktı burada sadəcə fiziki son deyil, eyni zamanda ekzistensial məğlubiyyətin və mənasızlıq qarşısında kapitulyasiyanın simvolik ifadəsi kimi bizlərə təqdim edilir.

Nəticə etibarilə, “Elm ağacı” əsəri insanın bilik, reallıq və həyatın mənası arasında sıxışb qalmış vəziyyətini əks etdirən güclü fəlsəfi-bədii nümunədir. Andres Urtado obrazı vasitəsilə Pio Baroxa göstərir ki, reallığın ifrat rəşional dərk edilməsi və həyatın illüziyadan arındırılması fərdi ekzistensial böhrana və son olaraq mənəvi destruksiyaya sürükləyə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Hernández, A. K. V. Breve recorrido por la literatura española del siglo XIX. 2017.
2. Arronte, M. E. P. The Gothic and the Debate on Science in Spain. 2022.
3. Guarín, D. Andrés Hurtado y la travesía del héroe fracasado. 2021.
4. Abellán, M. E. P. La voluntad ciega... 2020.
5. Padrón, D. del P. G. Untitled. 2023.

İNGİLİS DRAMATURGIYASINDA TƏLXƏK OBRAZININ TƏCƏSSÜM XÜSUSİYYƏTİ

Muxtarova Aysel Eldarovna, 118, Filologiya, muxtarovaaysel61@gmail.com,

filologiya bölməsi

Elmi rəhbər: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim Salamova Əzizə Sahib qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Ədəbiyyatda Uilyam Şekspirin “Kral Lir” faciəsi bizə təlxək obrazını detallı şəkildə anlamağa kömək edir. Kral Lir krallığı öz qızları arasında bölmək üçün onları toplayır və qızları Qonerilya və Reqana atalarını yalandan tərif edir. Lakin kiçik qızı Kordeliya isə hər kəsin onun ürəyində xüsusi yeri olduğunu bildirir. Həqiqəti dediyi üçün Kral Lir onu vərəsəlik hüququndan, eləcə də öz sevgisindən məhrum edir. Qızları onu və adamlarını öz evlərində saxlamaq istəmədikdə Kral Lir həqiqəti öyrənir. Məsələn, Kent Kral Lirə yanlış addım atdığını deyəndə onu cəzalandırır, onu qovur. Lakin təlxək ona hikmət öyrədir, kralın bütün rütbələri paylayıb yalnız təlxəklik

rütbəsinin krala qaldığını deyir, “mən təlxəyəm, sən heç nə” [3, s.522] deyərək onu heç nə adlandırır. Kral Lirin qoca olmasına baxmayaraq ağıllı olmadığını bildirir.

Bütün bu nümunələr onu göstərir ki, eyni fikri kimin və necə söyləməsi mühüm faktordur. Hətta bir məqamda təlxək kraldan xahiş edir ki, ona müəllim tutsun, yalan danışmağı öyrətsin, çünki yalan danışa bilmir. Bu isə ona işarədir ki, təlxəklər heç vaxt yalan danışa bilmirlər. Digər müəlliflərin də qeyd etdiyi kimi, “onlara Tanrının ümidinə qalan xəstə uşaqlar kimi baxırdılar” [2]. Əslində burada olan təlxək obrazı onun özünün kölgəsi idi, çünki Kral Lirin ölümü ilə təlxək obrazı da yox olur. Əslində təlxək təkcə kralın kölgəsi deyildi, onun ən yaxın dostu, sirdaşı, özünün belə dilə gətirə bilmədiyi hisslərin carçısı idi. Digər tərəfdən müəllif öz fikirlərini açıq şəkildə ifadə edə bilməzdi, bu müəllif üçün təhlükəli hesab edilirdi. Məhz bu səbəbdən müəllif öz düşüncələrini çatdırmaq üçün təlxək obrazı yaradırdılar.

Uilyam Şekspirin “Hamlet” faciəsinə diqqət yetirsək, görürük ki, əslində Hamlet dəli deyil, o sadəcə özünü dəliliyə vurur və həqiqətləri bildirir, çünki bəzən həqiqəti ifadə etmək üçün dəli görünmək lazım gəlir. Görünüş, davranış, sözlər nə qədər sərt və həqiqi olsa da, onları həzm etməyə kömək edir. Anasının xəyanətini, əmisinin qatil olduğunu bilirdi, lakin o özünü çılğın kimi göstərirdi, təlxəklik edirdi, lakin sözləri aqıl bir insanın sözlərinə bənzəyirdi. Hamlet əslində çılğın kimi davranırdı, hərəkətləri isə insanları çaşdırırdı. Bəzən o, ətrafdakıların hərəkətlərindən bezirdi, ona elə gəlirdi ki, o, həqiqətən dəli olacaq. Hamletin olum ya ölüm haqqında monoloqu, qəbiristanlıqda söylədiyi fikirlər əslində həqiqətin ifadəsidir. Sevdə Ağayevanın da qeyd etdiyi kimi, “Hamletin xarakteri əxlaq və dəlilik sənəti arasındakı mürəkkəb əlaqənin maraqlı tədqiqidir” [1, s.373].

Biz ədəbiyyatda tanış olduğumuz təlxək obrazlarından ilə belə qənaətə gələ bilərik ki, insan bəzən həqiqəti zəhərə, yalanı isə xoş bir söz kimi dinləməyə hazırdır. İnsanlar həqiqəti qəbul etməkdə çətinlik çəkirlər, məhz bu səbəbdən onlar həqiqəti normal insanların dilindən eşitdikdə daha sərt qəbul edirlər, lakin təlxək, dəli, psixoloji problemlili biri eyni fikirləri söylədikdə, onlar ilk olaraq eqonun rasionallaşdırma mexanizmi vasitəsilə həqiqəti başqa tərzdə qəbul edirlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ağayeva S. Şekspirin yaradıcılığında “Hamlet”. Filologiya məsələləri. № 11, 2024, s.373-379
2. Qurdqanlı V. Orta Əsrin tənqidçi jurnalistləri: təlxəklər. Kuliz.az. 2011. 8 iyun
3. Şekspir U. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2009, s.776

“ŞƏRQ EKSPRESİNDƏ QƏTL” ROMANINDA CİNAYƏT VƏ İNSAN PSIXOLOGİYASI

Aylin Məhərrəmovə Rasim qızı qr.148, Filologiya mherremovaaylin@gmail.com

Elmi rəhbər: Həmidə Əliyeva Muxtar qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı Şəhəri

Detektiv janrında yazılmış əsərlər yalnız maraqlı hadisələrlə deyil, həm də insan psixologiyasını dərin formada təsvir etməsiylə seçilir. Aqata Kristi tərəfindən qələmə alınmış “Şərq Ekspresində Qətl” romanı bu baxımdan xüsusi diqqət çəkir. Bu cür psixoloji vəziyyət insanın davranışına birbaşa təsir edir və onu adi halda etməyəcəyi hərəkətlərə yönəldə bilər. Əsərdə baş verən cinayət hadisəsi təkcə hüquqi məsələ kimi deyil, həm də insanların daxili dünyası, psixoloji vəziyyəti və ədalət anlayışı ilə sıx bağlı şəkildə bizlərə təqdim olunur. Bu səbəbdən də bu romanda cinayət insan psixologiyasının və kollektiv ədalət hissinin nəticəsi kimi izah olunur.

Əsərdə cinayətin əsas səbəbi insan psixologiyası ilə bağlıdır. Personajlar Daisy Armstrong hadisəsindən sonra dərin və sarsıdıcı psixoloji travma yaşayırlar. Bu travma onların düşüncə tərzini dəyişir və onları intiqam almağa sövq edir. Onlar artıq məntiqlə deyil, emosiyalarla hərəkət edirlər. Beləliklə, romanda cinayət insanın daxili psixoloji vəziyyətinin nəticəsi kimi göstərilir. Əsərdə

personajların hər biri özünü haqlı hesab edir və etdikləri cinayəti mənəvi baxımdan əsaslandırmağa çalışır. Onlar düşünürlər ki, bu hərəkətləri ilə ədaləti bərpa edirlər. Bu isə göstərir ki, insan psixologiyasında “özünü doğrultma” mühüm rol oynayır. İnsanlar bəzən etdikləri səhv və ya cinayətləri özlərinə haqq qazandıraraq qəbul edirlər. Bu hal romanda insanın daxili dünyasının nə qədər mürəkkəb olduğunu bir daha sübut edir. Qeyd etməliyik ki, bu romanda cinayət fərdi yox, kollektiv xarakter daşıyır. Qatillər bir nəfər yox, bir qrup insandır və onların hamısı bu hadisədə iştirak edir. Bu isə göstərir ki, insanlar birlikdə olduqda fərdi məsuliyyət hissi azalır, qərar vermək daha asanlaşır. Onların hamısı eyni məqsəd – ədaləti bərpa etmək üçün birləşirlər. Beləliklə də cinayət kollektiv psixologiyanın təsiri ilə baş verir.

Əsərdə diqqət çəkən digər məqam ədalət və qanun məsələsidir. Erkül Puaro cinayəti açsa da, iki fərqli həqiqət göstərir. O, anlayır ki, qatillər qanun qarşısında günahkardır, lakin vicdan baxımından özlərini haqlı hesab edirlər. Bu vəziyyət oxucuya düşündürür ki, həqiqi ədalət bəzən qanunla uyğun gəlmir. Beləliklə, romanda ədalət anlayışı psixoloji və mənəvi baxımdan izah olunur. Nəticə olaraq, “Şərq Ekspresində Qətl” romanında cinayət sadəcə hüquqi hadisə kimi deyil, insan psixologiyasının və ədalət anlayışının mürəkkəb təzahürü kimi təqdim olunur. Əsər göstərir ki, travma, intiqam və vicdan kimi amillər insan davranışına dərin və güclü formada təsir edir. Bu baxımdan, romanda baş verən hadisələr oxucunu insanın daxili dünyası və ədalət anlayışı haqqında dərindən düşünməyə vadar edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Christie, Agatha. *Murder on the Orient Express*. HarperCollins Publishers, 2011, 274 s.
2. SparkNotes. “Murder on the Orient Express – Full Book Analysis.” <https://www.sparknotes.com/lit/orientexpress/plot-analysis>
3. LitCharts. “Justice Theme in Murder on the Orient Express.” <https://www.litcharts.com/lit/murder-on-the-orient-express/themes/justice>
4. SparkNotes. “Murder on the Orient Express: Full Book Analysis,” SparkNotes.
5. Wikipedia. “Murder on the Orient Express,” Wikipedia

“CHRONICLES OF NARNIA” BY CLIVE STAPLE LEWIS THE VOICE OF CONSCIENCE.THE IMAGE OF CHRIST IN ASLAN

Abbasova Dinara Sarxanovna , Philology (English language and literature), 247, Philology.

Supervisor : Doctor of science in philology Karimli Turan Arif

Azerbaijan University of Languages.

Every person possesses an inner voice — quiet yet powerful — that accompanies them throughout life. In decisive moments, it reminds us of the distinction between good and evil. This voice is known as conscience, a guiding force that leads a person toward truth and righteous choices.

In the Christian tradition, this inner guide is associated with Jesus Christ, who is understood not only as a historical figure but also as a spiritual presence within the human soul. Through conscience, He reveals wrongdoing, directs individuals toward goodness, and helps them remain close to truth.

A vivid artistic expression of this idea can be found in *The Chronicles of Narnia* by C.S. Lewis. The character Aslan is far more than a simple fairy-tale lion. He embodies a higher moral principle that unites conscience, truth, and justice.

Aslan enters the lives of the characters during times of trial, guiding them toward the right path. Yet he is not always physically present; often, the characters must rely solely on their memory

of him and their inner sense of what is right. In this way, he closely resembles the voice of conscience, which does not compel but gently awakens the human spirit.

At the same time, Aslan transcends the role of an inner voice. In certain parts of the narrative, he appears as the creator of the world — the source of life and harmony. In others, he stands as a judge who reveals the true nature of every soul. Thus, he not only guides but also embodies ultimate truth and justice.

A pivotal moment is his sacrifice for Edmund. Like Christ, Aslan willingly lays down his life to save another and then returns to life, symbolizing the triumph of life over death. This act reflects the profound idea of sacrifice and divine justice.

In conclusion, Aslan is not merely the ruler of Narnia but a universal moral guide. He is the “voice of the unseen,” revealing that true guidance comes both from within — through conscience — and from above — through higher truth.

List of References:

1. Lewis C.S — Chronicles of Narnia - . HarperCollins., London 1950. p.591.
2. <https://www.bibleanalysis.org/is-aslan-a-name-for-jesus/>

ФОРМА ВРЕМЕНИ PERFECT И ЕЁ СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ С ПРОШЕДШИМ ВРЕМЕНЕМ СОВЕРШЕННОГО ВИДА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Əskərli Arzu Rüşət, 155 qrup, filologiya fakültəsi, ARZUASKERLI008@GMAIL.COM,

Filologiya

Elmi rəhbər: baş Müəllim Məmmədova Nəhidə Faiyq qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti,

В немецком языке для выражения прошедших действий используются несколько форм, среди которых особое место занимает Perfekt. Название отражает завершенность действия (от лат. perfectum — «завершённый»). Perfekt может быть абсолютным, обозначая действие до момента речи, и относительным, показывая связь событий. Как абсолютное время, Perfekt имеет то же значение, что и Präteritum, но в устной речи чаще используется Perfekt, а Präteritum — в письменных текстах. Например, Ich habe gestern Brot gekauft и Ich kaufte gestern Brot оба выражают завершенное прошедшее событие. В современном немецком языке Perfekt постепенно вытесняет Präteritum, особенно в южно-немецких диалектах. Perfekt предпочтительно в разговорной речи, а Präteritum — в официальных текстах

Perfekt имеет три основных значения. Во-первых, он обозначает завершенное действие в прошлом, когда время действия (Aktionszeit) и момент рассмотрения (Betrachtzeit) совпадают и предшествуют моменту речи. Например, Ich habe gestern ein neues Buch gelesen. Во-вторых, Perfekt может выражать предположение или степень уверенности при наличии модальных слов (wahrscheinlich, bestimmt, vermutlich, sicher), чего Präteritum обычно не делает: Er hat wahrscheinlich seinen Kollegen getroffen. В-третьих, Perfekt с результативным значением (Resultatsperfekt) показывает прошедшее действие, результат которого актуален в момент речи, например: Anna ist vor einer Stunde nach Hause gekommen - Анна сейчас дома; Anna hat geschlafen (процесс) - Anna ist eingeschlafen (результат). Resultatsperfekt чаще используется с глаголами движения или изменения состояния, такими как gehen, kommen, einschlafen..Perfekt может также использоваться для будущего, когда действие завершится к определенному моменту: Bis Freitag hat er die Arbeit erledigt — До пятницы он закончит работу.[3,s.128]

Образование Perfekt осуществляется с помощью вспомогательных глаголов haben или sein и Partizip II смыслового глагола. Например, слабые глаголы образуются с префиксом ge- и суффиксом -(e)t (machen → gemacht), а без ge- у глаголов с неотделяемыми приставками (bezahlen → bezahlt) и с суффиксом -ieren (organisieren → organisiert). Perfekt с haben образуют возвратные глаголы (Er hat sich an seinen ersten Schultag erinnert), переходные с прямым дополнением (Er hat das Buch gelesen), безличные с es (Es hat stark geregnet), непереходные, выражающие длительность или состояние (Ich habe den ganzen Nachmittag gewartet), а также модальные глаголы и lassen с инфинитивом (Wir haben das Problem nicht lösen können; Sie hat ihr Auto reparieren lassen). Perfekt с sein формируется с непереходными глаголами движения или изменения состояния, например: Er ist gestern früh aufgestanden — Он вчера встал рано; Sie ist nach Hause gelaufen — Она побежала домой.

Сравнение с русским совершенным видом: глаголы совершенного вида обозначают действие, ограниченное пределом, и отвечают на вопрос «что сделать?». Совершенный вид и Perfekt обе выражают завершённость действия и достижение определённого результата, рассматривая действие как целостное. Например, «Студент подготовил доклад» — Der Student hat den Vortrag vorbereitet; «Ребёнок вырос» — Das Kind ist gewachsen. Отличие состоит в том, что совершенный вид выражает характер действия, а Perfekt — факт совершения действия. В русском языке противопоставление совершенного и несовершенного видов обязательно, а один глагол в Perfekt может переводиться как совершенным или несовершенным видом в зависимости от контекста. Это показывает, что категории вида в русском языке и времени в немецком имеют разные функции, хотя обе системы служат для выражения завершённости действия. Например, Я читал книгу (несовершенный) — Ich habe das Buch gelesen, а Я прочитал книгу (совершенный) — Ich habe das Buch gelesen.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.Анохина, С.П., Кострова, О.А. Сравнительная типология немецкого и русского языков. — М.: Флинта; Наука, 2012.
- 2.Buscha, Joachim, Helbig, Gerhard. Deutsche Grammatik: ein Handbuch für den Ausländerunterricht. — Stuttgart: KlettLangenscheidt, 2017.
- 3.Тагиль, И.П. Грамматика немецкого языка = Deutsche Grammatik. — СПб.: КАРО, 2008.

“TAXT OYUNLARI” ƏSƏRİNDƏ KOSMİK SİMVOLLAR VƏ DÜNYANIN MİFOLOJİ STRUKTURU.

Tərtibli Ləman Rəşad qızı, Qr. B23-339, Filologiya.

lemantarisi02.02.14@gmail.com

Elmi rəhbər: professor Həmidə Əliyeva Muxtar qızı.

[Azərbaycan Dillər Universiteti](#),

Fantastik ədəbiyyatın ən çağdaş nümunələri arasında xüsusi yerə sahib olan “Taxt Oyunları” romanlar silsiləsi, amerikalı yazar C.R.R.Martin tərəfindən qələmə alınmış və nəşr olunduğu gündən etibarən həm ədəbi, həm də populyar mədəniyyət müstəvisində geniş əks-səda doğurmuşdur. Yazar ənənəvi fantastik təhkiyənin sərhədlərini geridə buraxaraq, dərin və psixoloji baxımdan zəngin xarakter quruluşları, siyasi intriqalar və çoxqatlı dünya modeli vasitəsilə oxucunu yalnız hekayəyə deyil, eyni zamanda yaşayan, nəfəs alan kainata dəvət edir. Bu kainat həm Orta əsr estetikasını xatırladan quruluşu ilə tarixi reallıq duyğusunu oyadır, həm də mifoloji və mistik ünsürlərlə zəngin fantastik dünya ortaya qoyur.

Əsərin ən cəlbedici yönlərindən biri yalnız siyasi mübarizələri və insan təbiətinin qaranlıq tərəflərini təsvir etməklə kifayətlənməyib, eyni zamanda mistik kəhanətlər, təbiət hadisələri, kosmik simvollarla dolu

olması və bu ünsürlərin hər birini hekayənin təməlinə işləməsidir. Xüsusilə göy, tale və elementlərlə bağlı obrazlar əsərin mifoloji dərinliyini formalaşdıran əsas ünsürlərdəndir. Text Oyunları kainatında kosmik və astronomik ünsürlər yalnız fonu bəzəyən detallardan ibarət deyil. Əksinə, onlar dünyanın mifoloji quruluşunu formalaşdıran əsas nüanslardır. Bu baxımdan ən diqqətçəkən nümunə Daenerys Targaryenin əjdahalarının doğumuyla eyni vaxtda göydə görünən qırmızı quyruqlu ulduzdur. Bu göy hadisəsi müxtəlif mədəniyyətlər tərəfindən fərqli şəkildə şərh edilsə də, ortaq bir məna ətrafında birləşir: dəyişimin, yenidən doğuşun və qədim mistik güclərin geri dönüşünün müjdəsi. Bununla yanaşı, “yuxarıda nə varsa, aşağıda da o vardır” anlayışı əsərin kosmik quruluşunun əsasını təşkil edir. Zəlzələlərdən meteor yağışlarına qədər bir çox təbii hadisələr xalq tərəfindən mifoloji hekayələrlə izah olunmuşdur. “Azor Ahai”, “Nissa Nissa” və “Uzun Gecə” kimi əfsanələr isə bu hadisələrin simvolik əks olunmalarına çevrilmişdir. Quyruqlu ulduzlar, əjdahalar və alovlu qılınclar arasındakı oxşarlıqlar, xüsusilə “İşıq Gətirən” əfsanəsi kontekstində diqqəti cəlb edir və göydən düşən alovlu cisimlərin əjdahalarla eyniləşdirilməsi, bu əlaqənin mifoloji səviyyədə necə qurulduğunu göstərir.

Qeyd etməliyik ki, Text Oyunları kainatında mifologiya yalnız hekayənin bəzəyi deyil; coğrafiyadan dinə, qəhrəmanlardan fəlakətlərə qədər hər şeyi birləşdirən görünməz bir şəbəkədir. Hansıki bu şəbəkədə dünya yalnız yaşanan yer deyil, mənalandırılan həqiqətə çevrilir. Nəticə olaraq, Text Oyunları yalnız siyasi intriqalarla toxunmuş bir hekayə deyil, eyni zamanda kosmik nizam ilə mifoloji yaddaşın iç-içə keçdiyi, çoxqatlı ədəbi kainatdır. C.R.R Martin yaratdığı dünyada göy üzü yalnız uzaq bir boşluq olaraq qalmır, onu tale, inanc və məlumatsızlığın əks olunduğu güzgü halına gətirir. Əsərdəki mifoloji quruluş yalnız keçmişin izlərini daşıyan qalıq yox, yaşayan və davamlı olaraq yenidən mənalandırılan bir sistemdir. Kosmik elementlər isə bu sistemin ən incə, ən poetik qatını təşkil edir və bununla da görünməyəni fərq etdirərək, deyilməyəni hiss etdirir. Bu cəhəti ilə Text Oyunları, müasir fantastik ədəbiyyat daxilində yalnız bir hekayə danışmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda kainatın mənasına dair qədim sualları yenidən xatırladır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Martin, George R. R. A Clash of Kings. Bantam Books, 1999.
2. Martin, George R. R. A Dance with Dragons. Bantam Books, 2011.
3. Martin, George R. R. A Feast for Crows. Bantam Books, 2005.
4. Martin, George R. R. A Game of Thrones. Bantam Books, 1996.
5. Martin, George R. R. A Storm of Swords. Bantam Books, 2000.
6. Martin, George R. R.; Garcia Jr., Elio M.; Antonsson, Linda. The World of Ice & Fire. Bantam Books, 2014.

ZAMYATIN'S "WE": A REALIZED DYSTOPIAN WARNING

Leyla İslamova Kamran qızı. 246B, Filologiya(ingilis dili və ədəbiyyatı). incognito.5755@gmail.com.

Azərbaycan bölməsi.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Turan Kərimli

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri.

Many claims if humanity were forewarned of impending events they would prevent them, but would they really? Founder of dystopian literature Yevgeny Zamyatin's novel "We" is one of the warnings given to humanity. Looking around today, we see that the author's warning has come true, and society welcomes this future as technological achievement. Identified by "numbers" (ID cards, IPs, social media profiles) we have transitioned from names to digital units. Philosopher Byung-Chul Han notes that modern society is based not on trust, but on control, and we, the inhabitants of the digital panopticon, become voluntary participants in this system by exposing our inner worlds of our own free will[1]. In the novel, people live in transparent houses[5,p.5-7]. In the modern world, we carry them in our pockets. Social networks are our transparent houses that we enter voluntarily. Is there individuality where there is no privacy? Today, we display our lives, food, emotions, and our private moments, and we disappear within that collective identity (We) that

Zamyatin's feared. Every person we see on social networks is a "self" constructed by themselves, which changes according to likes and trends.

The concept of happiness in Zamyatin's work[4,p.13-14] is calculating every aspect of life (meal times, work hours, personal relationships, etc.) eliminates error and unhappiness. While modern digital and artificial intelligence algorithms suggest what to buy, which movie to watch, and even whom to meet, they actually place us in that very cage. We think we are choosing, but in reality, we become victims of the most correct variant calculated by algorithms. As E. Pariser said, we no longer make our own choices, we simply live with the echoes of our past interests within you loop that algorithms have placed us in[4,p.48-62].

Another important part of the novel is the "Great Operation" [4,p.165]. The One State surgically removes the brain's imagination center so they cannot dream. Because a person who dreams is a person who will be dissatisfied with what exists. Today, infinitely scrolling screens, 15-second videos, and rapid content consumption blunt our ability to think deeply and imagine. As N. Carr notes, the internet turns our brain into a juggler[2,p.115-118]. We see everything in the fast flow of information, but we cannot comprehend any of it deeply and are no longer the architects of our own inner world, we are passive consumers of what is presented to us. In the work, outside of the walls of the "One State," there is a wild, free nature. The "numbers" inside the city are afraid of what lies behind that wall. Today, we also do not leave our wall, our comfort zones. We are now afraid of nature, silence, and staying offline. Disconnecting from the network is perceived as disappearing. Zamyatin shows that when a person puts themselves in a cage for the sake of security and comfort, they stop their evolution. Development is only possible when facing difficulties and life's struggles. When slavery is presented under the names of "happiness" and "comfort," the loss of freedom goes unnoticed, compensated by digital entertainment. "We" is our reality. Will we manage to become an "I" again before that "imagination center" in our brains is completely cut out or will we remain a number forever?

References

1. Carr Nicholas. *The Shallows: What the Internet is doing to our brains*. New York: W.W. Norton & Company. 2010
2. Han Byung-Chul. *The Transparency Society*. Stanford: Stanford University Press. Preface. 2015
3. Pariser Eli. *The Filter Bubble: What the Internet is hiding from you*. London: Penguin Books. 2011
4. Zamyatin Yevgeny. *We*. Translated by Gregory Zilboorg. New York: E.P. Dutton & Co., Inc. 1924

THE "ME" IN UPPER-CASE: INDIVIDUALISM AND ILLUSION IN HUXLEY'S WORLD STATE

Ehtibarova Gulbika Safa Gr. 343a, Philology

Supervisor: Associate Professor, PhD Huseynli Gila Mehdi

Azerbaijan State University of Languages, Baku

Aldous Huxley's *Brave New World* shows us a scary future that is actually happening right now. In the year A.F. 632 (roughly 2540 AD), the world as we know it has been replaced by the World State. This is a global civilization where the motto is "Community, Identity, Stability." [1]

In the shadow of Huxley's *Brave New World*, our "civilized" society has evolved into a collective that belongs to everyone and no one simultaneously. We exist in a world where individuality is an illusion; we are encouraged to be self-absorbed, yet this very self-centeredness has become a modern malady—a distraction from our lack of true uniqueness. We are caught in a silent battle of ideologies, perpetually unsure whether to embrace the comfort of being a part of the

machine or the isolation of being apart from it. We must eventually ask: is our consciousness truly our own, or are we merely victims of a "common sense" dictated by the standardized "brave" expectations of the NEW WORLD?

Yes, just like in Huxley's world, we are becoming exact copies of the ones that manage us. In the World State of A.F.632, the very idea of a "mother" or a "father" is considered filthy, whispered taboo. Natural birth is viewed as a primitive, animalistic act that has no place in a "civilized" society. Instead, the laboratory has replaced the womb. Humans are produced on an assembly line in the Central London Hatchery and Conditioning Centre.

The "Soma" of our time is exactly the antidepressants that people take to numb their feelings—but are they truly intended to facilitate happiness, or to make us forget that any emotions beyond that "happiness" exist? You can feel sorrow and empathy by reading Shakespeare, or you can feel natural thankfulness toward the nature and power of creation by giving natural birth. Nevertheless, we are becoming indistinguishable from the "so-called humans" of Huxley's dystopia. Distorting our human features by simply erasing the connection to others, getting all self-centered and not having an "US" other than "ME" in upper-case, doesn't make you civilized or modern. All it does is make you engulfed into crowds while you are so sure that you are "STANDING OUT." But no!

Time passes so quickly when you are under the effect of "feelies" and "Soma"; nothing matters outside of it. The "Feelies" of our era is the incessant scroll of social media – a digital narcotic that keeps us exactly one click away from artificial dopamine. In the book, people are numbing their emotions and eradicating "unpleasant" thoughts; they trade their internal depth for external sensory pleasure. It is as if the only way to sense life is through their physical existence.

When carefully analyzed, we are no different from them, let alone in a position to mock their robotic lives. We are at risk of fading away, forgetting that to be human is to embody the full spectrum of emotion; without that, we are reduced to a mere collection of cells – a biological body reacting to stimuli rather than a soul experiencing life. This control is total, permeating our media, daily lives, education, and even the language. In this modern World State, we see this theft occurring successfully: words are stripped of their nuance and given new, shallow meanings to maintain social stability. "The limits of my language mean the limits of my world," as Ludwig Wittgenstein said.

Just like our 21st-century society—with brand names that half of the world will never hear but without which the elite cannot exist, and lives that the rich live which the majority cannot even comprehend—it sounds so similar to the caste system that everybody judges. We are moving toward a world where we have everything we want, but have forgotten how to want anything that truly matters. And the issue is, nobody is aware of this unavoidable end.

Works Cited:

1. Huxley, Aldous. *Brave New World*. Chatto & Windus, 1932.
2. Wittgenstein, Ludwig. *Tractatus Logico-Philosophicus*. Routledge & Kegan Paul, 1922.
3. Postman, Neil. *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business*. Viking Penguin, 1985.

**PSIXOLOJİ TRİLLER JANRINDA QORXU MOTİVLƏRİ: VULF DORNUN "PSIXİATR" ƏSƏRİ
ƏSASINDA**

**Məmmədova Çınarə Əli qızı, 345, Filologiya
Elmi rəhbər: Fil.f.d., dos. Hüseynli Gilə Mehdi qızı**

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Bu gün müasir ədəbiyyatda insan təfəkkürünün, psixoloji dünyasının dərin qatlarını araşdıran, üzə çıxaran və oxucularla bölüşən janr məhz psixoloji triller janrıdır. Bu janrı klassik qorxu ədəbiyyatından fərqləndirən əsas nüanslardan biri də məhz qorxunun xarici təhlükədən deyil, daxili dünyada baş tutan psixoloji gərginlikdən və xəyali-real dünya arasında balansın pozulmasından yaranmasıdır. Bu baxımdan psixoloji triller həm ədəbiyyat, həm də psixologiya elmlərinin kəsişməsində formalaşan mürəkkəb bir sahədir [5].

Ümumilikdə ədəbiyyatda psixoloji qorxu motivi nəzəri baxımdan Po və Freydin əsərlərində əsaslandırılır, belə ki, Po qorxunu insanın daxili qaranlıq tərəfləri ilə əlaqələndirir, Freyd isə onu şüuraltında gizlənmiş travmaların üzə çıxması kimi izah edir.

Dornun (Wulf Dorn) “Psixiatr” (“Trigger”) romanında qorxu motivi konkret bədii istiqamətdə qələmə alınmışdı. Əsərin mərkəzində psixiatr Elen Ros (Ellen Roth) obrazı dayanır və onun yaşadığı hadisələr psixoloji triller janrının əsas qorxu motivlərini aydın şəkildə nümayiş etdirir [2]. Elenin sakit həyatı xəstəxanaya gətirilən sirli bir qadınla pozulur. Onun qəribə davranışları əvvəlcə peşə marağı doğursa da, getdikcə izah olunmayan narahatlığa çevrilir. Elen artıq yalnız müşahidə edən deyil, eyni zamanda izlənən olduğunu hiss edir. Bu qarşılaşma həkim–pasiyent münasibətindən çıxaraq psixoloji gərginliyin və qorxunun başlanğıcına çevrilir.

Romanda əsas qorxu mənbəyi naməlumluq və qeyri-müəyyənlikdir – kimliyi bilinməyən pasiyent və “qara adam” obrazı süjetdə gərginlik yaradır. Digər mühüm mexanizm obsessivlikdir (bir fikrə həddindən artıq bağlanma), bu isə qəhrəmanın reallığı düzgün qavramamasına səbəb olur [1].

Romanda şəxsiyyət böhranı və şəxsiyyət ikiləməsi mühüm yer tutur. Elenin uşaqlıq adının əslində Lara Baumann olması və bunu xatırlamaması uşaqlıqda ona qarşı edilən zorakılıqdan qaynaqlanan ağır travma ilə bağlıdır. Bu travma nəticəsində o, kimliyini unudaraq başqa biri kimi yaşamağa başlayır.

Əsərdəki simvolik elementlər də qorxunu gücləndirir. “Qara adam” obrazı Elenin daxili qorxularının simvoludur və bu, Edqar Allan Ponun “Qara Pişik” əsərlərindəki qaranlıq və psixoloji gərginlik motivləri də bu əsərlə müəyyən oxşarlıq təşkil edir. “Qırmızı papaq” motivi isə uşaqlıq travmalarını oyadan vasitə kimi çıxış edir: nağılda canavarın qıza hücumu (onu udması) gizli zorakılıq simvolu kimi təqdim olunur və Elen mağazada bu nağıl kitabını gördükdə həmin travmatik xatirələr yenidən canlanır.

Eyni zamanda reallıq və illüziya qarışması oxucuda qorxu, şübhə və narahatlıq yaradır. Oxucu baş verənlərin real olub-olmadığını müəyyən etməkdə çətinlik çəkir [5]. Lakin əsərin müəyyən bir mərhələsindən sonra həqiqətlərin tədricən üzə çıxması oxucunu daha da təəccübləndirir və bu keçid yazıçının süjeti ustalıqla idarə etmə və oxucunu sona qədər heyətdə saxlama bacarığının göstəricisidir.

Təhlillər göstərir ki, Wulf Dornun “Psixiatr” romanı psixoloji triller janrında qorxunun insanın daxili dünyasından qaynaqlandığını göstərən uğurlu nümunədir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Dorn, W. (2009). Trigger.
2. Kırız, Ş. (2021). Der Roman „Trigger“ von Wulf Dorn im Kontext des Psychothriller-Genres.
3. Freud, S. (1919). Das Unheimliche.
4. Poe, E. A. Selected Works.
5. Packer, S. (2007). Psychological dimensions in thriller narratives.

MİXAİL BULQAKOVUN “İT ÜRƏYİ” ƏSƏRİNDƏ İCTİMAİ-ELMİ SATİRA

Qəribli Nəzrin Əkbər qızı, 343A, Filologiya

Elmi rəhbər: fil.f.d., dos. Hüseynli Gilə Mehdi qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Mixail Afanasyeviç Bulqakov XX əsr rus satirasının ən parlaq nümayəndələrindən biridir. O, əsərlərində, xüsusilə, 1925-ci ildə yazdığı “İt ürəyi” povestində SSRİ cəmiyyətinin mənəvi tənəzzülünü, sovet reallığına ironik yanaşmasını ustalıqla təsvir etmişdir. “Povesti rus cəmiyyətinin inqilabi

transformasiyasına alleqoriya kimi də səciyyələndirmək olar. O, həm də təbiət işlərinə müdaxilənin təhlükəli fəsadları haqqında xəbərdarlıq edir”. [1,3]

Əsər müxtəlif tənqidi yanaşmalarla zəngindir. Əvvəlcə Bulqakov Sovet inqilabını “bioloji uğursuzluq” kimi təqdim edir və bu, onun ən cəsarətli tənqidlərindən biridir. O, aşağı təbəqənin insanlarını küçələrdə dolayan, ac və yaralı, qaynar su ilə yandırılan səfil it kimi təsvir edir. Bu it əslində proletariati – savadsız, ümitsiz və zülm görən kütləni təmsil edir. Daha sonra professor Sovet rejimini simvolizə edərək bu proletariata “qayğı göstərmək” adı altında onun üzərində təcrübə aparır, yəni kommunizmi tətbiq edir. Nəticədə it əxlaqsız, vəhşi bir varlığa çevrilir, heç bir yerə uyğunlaşa bilmir. Professorun utopiya yaratmaq arzusu iflasa uğrayır və nəticə demək olar ki, fəlakətə gətirib çıxarır. Bu, dolayısı ilə kommunizmin nə qədər uğursuz bir eksperiment olduğunun nümunəsidir. Proletariatın intellektual potensialının məişət səviyyəsində olması cəmiyyətin deqradasiyasını qaçılmaz edir. Şarikovun Engelsin məktublarını oxuyub gəldiyi “hər şeyi bölmək” qənaəti mürəkkəb iqtisadi və sosial nəzəriyyənin savadsız bir kütlə tərəfindən necə primitivləşdirildiyini göstərir.

Şariki Şarikova çevirən əsas səbəb professorun bioloji kəşfi deyil, Şovonderin timsalında siyasi manipulyasiyadır. Əxlaqi keyfiyyətlərdən uzaq, heç bir savadı, yaradıcılığı olmayan Şarikovun vəzifəyə gəlməsi şərait yaradıldığında proletariatın kor-koranə dağıdıcı qüvvəyə çevriləcəyinin sübutudur. Mənəvi təkamül yolunu keçməyən kütləyə verilən hakimiyyət cəmiyyəti yenidən qurmağa deyil, yalnız mövcud mədəniyyəti talan etməyə və “bərabərlik” adı altında nizamsızlıq yaratmağa xidmət edir. Bu da başqa bir tənqid hədəfini “yeni insan modelinin - ideal sovet insanı etalonun” nə qədər absurd olmasını ehtiva edir.

Professor Preobrajenskinin, köhnə dünyanı təmsil edən ziyalının mənəvi və intellektual olaraq yeni sistemin nümayəndələrindən, Şovonder və Şarikovdan qat-qat üstün göstərilməsi sovet ideologiyasına tam zidd idi, bu səbəbdən də əsər uzun illər senzuranın qadağasına məruz qalıb. Həmçinin, professor həm də məsuliyyətsiz elmi ambisiyanın daşıyıcısıdır. O, “yeni insan” yaratmaq məqsədində deyildi, sadəcə 1920-ci illərdə tibb elmində populyar olan evgenika üzərində elmi təcrübə aparırdı. Lakin bu təcrübənin nəticəsində yaranan Şarikov, elmin nəzarətdən çıxdığı təqdirdə necə bir “Frankenşteyn” yarada biləcəyinin bariz nümunəsidir. Professor uğursuz təcrübəsi nəticəsində anladı ki, insanı insan edən onun bioloji quruluşu deyil, keçdiyi mənəvi, mədəni və sosial təkamül yoludur. Elm etika çərçivəsində, təbiət qanunlarına müdaxilə etmədən var olmalıdır, əks halda idarəedilməsi mümkün olmayan təhlükələr yarana bilər.

İnsanlaşan it nümunəsi üzərindən Bulqakov cəmiyyətin inqilabi üsullarla dəyişdirilməsinin təhlükəli olduğunu və bu cəhdlərin çox vaxt gözlənilməz, dəhşətli nəticələrə gətirib çıxardığını vurğulayır. Əsərin sonluğunda Şarikovun yenidən Şarikə çevrilməsi süni quruluşların iflasını, elmin təbiət qarşısında məğlubiyyətini simvolizə edir. “İt ürəyi” günümüzdə də totalitarizmin mahiyyətini, mənəviyyatdan məhrum olan gücün dağıdıcı təbiətini və insanın daxili aləminin zorakı üsullarla “təkmilləşdirilməsi” cəhdlərinin qaçılmaz iflasını xatırladan bir xəbərdarlıq manifestidir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.qanun.az/images/news/2024-04-06-14-50-471712400647.pdf
1. <https://www.ebsco.com/research-starters/literature-and-writing/heart-dog-analysis-major-characters>
2. Bulqakov M. İt ürəyi, Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2019, 128 səhifə

EDWARD JENKİNS YARADICIQ XÜSUSYYƏTLƏRİ **Magistratura şöbəsi-118, Filologiya, İsmaylova Sona Mahir qızı** **Elmi rəhbər: Fil.f.d.dos. Əliyeva Üliyyə Çingiz qızı** **Azərbaycan Dillər Universiteti**

XIX əsrdə İngilis ədəbiyyatında sosial problemləri və cəmiyyətin ziddiyyətlərini satira yolu ilə tənqid edən yazıçılar mühüm yer tuturdular. Bu yazıçılardan biri də Edward Jenkins olmuşdur. O, həm yazıçı, həm də siyasi xadim olaraq fəaliyyət göstərmişdir. Jenkins əsərlərində əsasən cəmiyyətin sosial problemlərini, yoxsulluğu, siyasi sistemin qüsurlarını və insanların həyat şəraitini təsvir etmişdir. Onun əsərləri realist metodla yazılmış və satirik üslubda təqdim edilmişdir. Bu səbəbdən o, Viktoriya dövrü İngilis ədəbiyyatında sosial problemləli romanların müəlliflərindən biri hesab olunur. Edward Jenkins 1838-ci ildə Hindistanda

doğulub. Onun ailəsi dini fəaliyyətlə məşğul olub və sonradan Kanada və İngiltərədə yaşamışdır. Jenkins təhsilini Montreal məktəblərində və daha sonra universitetdə almış, hüquq sahəsində fəaliyyət göstərmişdir. O, Londonda vəkil kimi işləsə də, sonradan ədəbi yaradıcılığa daha çox maraq göstərmişdir. Bundan əlavə, o, siyasi fəaliyyətlə də məşğul olmuş və 1874–1880-ci illərdə Britaniya parlamentində deputat kimi fəaliyyət göstərmişdir. Onun siyasi fəaliyyəti də əsərlərinin mövzularına təsir etmişdir. [1] Jenkinsin yaradıcılığında əsas mövzulardan biri sosial ədalətsizlik və yoxsulluq problemidir. O, xüsusilə Viktoriya dövründə İngiltərədə mövcud olan sosial bərabərsizlikləri tənqid edib. Yazıçı cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrini əks etdirərək zəngin və kasıb insanlar arasındakı fərqi açıq şəkildə təsvir etmişdir. Onun əsərlərinin əsas xüsusiyyətləri satirik üslub, realizm, sosial tənqid, siyasi mövzulardır.

Bu xüsusiyyətlər onu XIX əsr sosial romanlarının nümayəndələrindən birinə çevirmişdir.

Edward Jenkins bir neçə roman və satirik əsər yazmışdır. Onun ən məşhur əsərlərindən biri “Ginx's Baby” (Ginxin körpəsi) adlı əsəridir. Bu əsər kasıb ailədə doğulan bir uşağın həyatından bəhs edir və müxtəlif xeyriyyə təşkilatlarının və sosial sistemin qeyri-səmərəliliyini satira vasitəsilə göstərir. Bu əsər dövrün sosial problemlərini tənqid etdiyi üçün geniş diqqət çəkmişdir. [2] Digər mühüm əsərləri isə bunlardır:

“Lord Bantam” (Lord Bantam) – siyasi mövzulu satirik romandır. Burada radikal ideyaları müdafiə edən bir aristokratın sonradan bu fikirlərdən imtina etməsi təsvir olunur.

“Barney Geoghegan, M.P” (Barni Geoqan, Parlament üzvü) – parlament və siyasətlə bağlı satirik əsərdir. Little Hodge – İngiltərədə torpaqsız kəndlilərin və kənd əməkçilərinin ağır həyatını təsvir edir. Bu əsərlərdə yazıçı sosial ədalətsizlikləri göstərməklə yanaşı, siyasi sistemin də tənqidini aparmışdır. Edward Jenkins yaradıcılığında bir neçə əsas mövzu xüsusi yer tutur:

1. Sosial problemlər. Onun əsərlərində yoxsulluq, işçi sinfinin çətin həyatı və sosial bərabərsizlik geniş təsvir edilirdi. Yazıçı cəmiyyətin zəif təbəqəsinin problemlərinə diqqət çəkmişdir.

2. Siyasi tənqid. Jenkins həm də siyasətlə məşğul olduğu üçün parlament və siyasi sistem haqqında realist və tənqidi yanaşma göstərmişdir. Onun romanlarında siyasətçilərin davranışı və siyasi ideologiyalar da təsvir olunurdu.

3. Humanizm və sosial ədalət. Yazıçı əsərlərində insan hüquqları və sosial ədalət mövzularını müdafiə etmişdir. O, cəmiyyətin daha ədalətli olması ideyasını irəli sürmüşdür. Edward Jenkins Viktoriya dövrünün sosial problemlərini əks etdirən yazıçılardan biri olmuşdur. Onun əsərləri satirik üslub, realist təsvir və sosial tənqid ilə seçilir. Jenkins cəmiyyətin sosial və siyasi problemlərini ədəbiyyat vasitəsilə göstərmiş və bu problemlərə diqqət çəkməyə çalışmışdır. Buna görə də onun yaradıcılığı XIX əsr İngilis ədəbiyyatında sosial roman ənənəsinin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. [https://en.wikipedia.org/wiki/Edward_Jenkins_\(MP\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Edward_Jenkins_(MP))
2. <https://neglectedbooks.com/?p=2537>

GUSTAV FLOBERİN "MADAM BOVARİ" ƏSƏRİNDƏ BƏDİİ DİL VƏ PSİXOLOJİ TƏSVİR

Röya Hüseynzadə Hüseyn, filologiya B22-437

Elmi rəhbər: müəllim Gülşən Bağirova Malik

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

XIX əsr fransız ədəbiyyatının parlaq nümunəsi olan Qustav Floberin “Madam Bovari” romanı realizm cərəyanının əsas prinsiplərini müəyyən edən bir əsər kimi qəbul edilir. 1856-cı ildə nəşr olunan bu roman, zahirən sadə bir kənd qadınının daxili iztirablarından bəhs etsə də, əslində insan psixologiyasının ən qaranlıq məqamlarını üzə çıxarır. Flober bu əsərdə klassik təhkiyə metodlarından imtina edərək, hadisələrə tamamilə tərəfsiz yanaşan "obyektiv müəllif" modelini ədəbiyyata qazandırmışdır. Romanın əsas təsir gücü süjet xəttində deyil, qəhrəmanların daxili dünyasının bədii detallarla yüksək dəqiqliklə təsvir edilməsindədir.

Floberin yaradıcılıq fəlsəfəsinin əsasını "Le mot juste" (ən doğru söz) prinsipi təşkil edir. Müəllif hər bir ifadənin vizual və duyğusal dolğunluğuna nail olmaq üçün texniki dəqiqliyə üstünlük verirdi. Məsələn, Emma Bovarinin ruhundakı boşluq oxucuya birbaşa deyilmir, bu duyğu otaqdakı əşyaların tozunda, süfrə

arxasındakı soyuq sükutda və əyalət həyatının eyni tipli monotonluğunda simvollaşdırılır. Belə bir üslub oxucunu passiv müşahidəçidən, qəhrəmanın ruhuna baxan bir tədqiqatçıya çevirir.

Romanın psixoloji özəyini "Bovarizm" – yəni fərdin öz reallığından qaçaraq özünü xəyallarındakı kimi hiss etməsi təşkil edir. Emma romantik ədəbiyyatın təsiri ilə elə bir illüziya dünyasında yaşayır ki, gündəlik həyatın sadəliyi onun üçün dözülməz olur. Flober Emmanın davranışlarını mühakimə etmək əvəzinə, onun mənəvi açlığını mikroskopik analizlə təqdim edir. Burada təbiət və ətraf mühit təsvirləri də personajın daxili halı ilə vəhdət təşkil edir. Məsələn, Yonvilin tutqun mənzərəsi qəhrəmanın ümitsizliyinin bir inikasıdır. [2,s158]

“Madam Bovari” romanı göstərir ki, bədii dil ən adi mövzunu belə ölümsüzləşdirə bilər. Floberin bu əsəri sənət və psixologiyanın birləşdiyi nöqtədir. Müəllif oxucunu əbədi bir sual qarşısında qoyur: İnsan öz arzularının qurbanıdır, yoxsa cəmiyyətin və reallığın məhkumu? Məhz bu ekzistensial qarşıdurma Emma Bovari obrazını dünya ədəbiyyatının ən aktual və diri obrazlarından birinə çevirmişdir.

Ədəbiyyat :

1. Flober, Q. (2005). Madam Bovari. Bakı: Şərq-Qərb Nəşriyyatı.
2. Qasimov, M. (2010). XIX əsr fransız ədəbiyyatı məsələləri. Bakı: Mütərcim.
3. Vargas Llosa, M. (1975). The Perpetual Orgy: Flaubert and Madame Bovary. New York: Farrar, Straus and Giroux.

C.OSTİN YARADICILIĞINDA MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR: “QÜRUR VƏ QƏRƏZ” ROMANI

Sultanova Ofeliya Yusifovna, B24-248, Filologiya, sultanovaofeliya@gmail.com,

filologiya bölməsi

Elmi rəhbər: fil.e.d., prof. Abullayeva Yeganə Atamoğlu qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Ceyn Ostinin “Qürur və qərəz” romanı XIX əsr İngiltərəsinin milli-mənəvi dəyərlərinin, sosial strukturunun və insan xarakterinin dərin psixoloji təhlilidir [3]. Bu əsər qürur və qərəz kimi emosional hisslərlə cəmiyyətin formalaşdırdığı davranış modellərini göstərir. Romanın yazıldığı dövr sosial iyerarxiyanın və sinfi bölgünün möhkəmlənməsi ilə yadda qalıb. Bu mənada centlmen və ledi anlayışları etik davranışla yanaşı sosial status kimi də çıxış edir. C.Ostin bu anlayışları Darsi və Elizabet obrazları ilə şərh edir.

Roman eyni zamanda mülkiyyət və vərəsəlik məsələlərini də önə çəkir. “Entail” sisteminə görə mülk yalnız kişi xətti ilə ötürülürdü. Bu isə öz növbəsində qadınların sosial və iqtisadi vəziyyətinə təsir göstərirdi. Elə bu səbəbdən evlilik iqtisadi və sosial təhlükəsizlik vasitəsi kimi qəbul edilirdi. C.Ostin bu reallığı incə ironiya ilə təqdim edir, dövrün sosial problemlərini göstərirdi.

İngilis milli xarakterinin mühüm xüsusiyyətlərindən biri – təmkin və emosional idarəetmədir. Bu romanın əsas mövzularından hesab olunur. Darsi obrazında hisslərin gizlədilməsi, soyuqqanlılıq və daxili intizam ingilis aristokratiyasının davranış kodeksi kimi təqdim edilir. Elizabetin emosionallığı və qərəzli yanaşmaları onun canlı insani tərəfini göstərir. Amma yazıçı Elizabeti ləyaqətli və ağıllı xanım kimi də təqdim edir. Roman irəlilədikcə, bu obrazların dəyişdiyini, səhvlərini qəbul etdiyini və mənəvi kamilliyə doğru irəlilədiyini görürük. Eyni zamanda da “qürur” və “qərəz” anlayışları yalnız fərdi xüsusiyyət deyil, sosial münasibətlərin formalaşdırdığı faktlar kimi təqdim olunur. Darsinin qüruru onun sosial statusundan qaynaqlanır. Elizabetin qərəzi isə ilk təəssürlərə əsaslanır və onun Darsi haqqında yanlış fikirlər formalaşdırmasına səbəb olur.

Romanda ailə mövzusu da mühüm yer tutur. İngilis ədəbiyyatında ailə və dəyər kodeksi mühüm məsələlərdəndir. Belə ki, ailə milli-mənəvi dəyər, ingilisin şərəfi deməkdir. C.Ostin Bennet ailəsinin simasında ingilis modellərini təqdim edir. Əgər ata Bennet nəzakət və ədalətin, Elizabet və Ceyn ləyaqət və tərbiyənin göstəricisi idisə, kiçik bacı Lidiya məsuliyyətsiz davranışları təcəssüm edir. Elə bu səbəbdən onun davranışları ailə nüfuzunu təhlükə altına alır [2]. Yazıçı Lidiya obrazı ilə ailə şərəfi və ictimai rəyin nə qədər önəmli olduğunu vurğulayır.

“Qürur və Qərər” romanında milli-mənəvi dəyərlər ailə şərafəti, insanın cəmiyyət qarşısındakı əxlaqi məsuliyyəti və nikahın sosial statusu kimi məsələlər təhlil edilir. Roman obrazlar vasitəsilə mənəvi saflığın və dürüstliyin maddi maraqlardan üstün olduğu, milli-mənəvi dəyərlərin sosial normalarla tənzimləndiyini göstərir.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.Gao, H. Jane Austen’s Ideal Man in Pride and Prejudice. Theory and Practice in Language Studies. 3 (2), 384-388p.
- 2.Mayılova F. C.Ostinin dünya ədəbiyyatında əhəmiyyəti. Filologiya məsələləri № 5, 2024. 358-362s.
- 3.Ostin C. Qürur və qərər. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2015.120s.

THE PROBLEM OF MARGINALIZED SOCIETY IN DEBORAH ELISS’ NOVEL “BREADWINNER”

**Nuray Mətin qızı Əsgərzadə, nuray.asgarzada@dunyaschool.az, Filologiya
f.f.d., baş müəllim, Səyyarə Tahir qızı Əliyeva
Xəzər Universiteti Sumqayıt Dünya məktəbi, Sumqayıt**

Deborah Ellis is a prominent Canadian novelist whose works mainly reflect child and woman problems in marginalized communities. Around the world, girls are often denied education, the right to work, and freedom of movement. Gender discrimination affects not only individuals, but families and societies. When girls are treated as less important than boys, communities lose talent, economies slow down, and injustice continues.

“The Breadwinner” by Deborah Ellis is the novel, showing the life of a girl in Taliban-controlled Afghanistan. The text not only shows the effects of gender discrimination but also how courage and action can challenge it. In the “Breadwinner”, gender discrimination is shown clearly through Parvana’s daily life. One important moment is when Parvana cuts her hair and dresses like a boy to earn money for her family. There are several symbolic elements in the novel that mirror the main idea of the literary work. As in an example when her boy’s clothes represent freedom, while her girl’s clothes symbolize restriction. It shows that society values gender over ability. Deborah Ellis also uses imagery to describe the dusty streets, dark houses, which reflects oppression and the limits placed on girls. We see pathos through Parvana’s fear and frustration — the reader feels her anxiety and the unfairness she faces. There is also ethos, as Parvana’s intelligence, bravery, and moral choices give credibility to her story, showing that girls are just as capable as boys. Parvana’s experience can also be read as a metaphor for all girls living under restrictive laws; she represents countless children whose lives are limited because of gender. Through symbolism, imagery, pathos, ethos, and metaphor, Ellis shows how deeply gender discrimination affects girls’ lives and identity.

Throughout “Breadwinner”, Deborah Ellis shows that these restrictions are not natural — they are socially and politically enforced. This idea can also be seen in the real world, where millions of girls are prevented from going to school, forced into domestic work or early marriage, or limited by cultural expectations. Gender discrimination harms not just individuals but also societies, because communities lose the skills, creativity, and contributions of half the population. By showing Parvana’s courage and resourcefulness, Deborah Ellis encourages readers to reflect on the injustice of gender discrimination and its impact on both individuals and societies. She wants readers to understand that girls are equally capable as boys, and that societies benefit when gender equality is promoted. The text also inspires readers to think about how unfair rules can be challenged and changed. Overall, Parvana’s story demonstrates that gender discrimination is a serious global issue, while highlighting the resilience and strength of those affected.

Ultimately, the message is clear: gender discrimination in marginalized societies is unjust, and change is possible when people stand up for equality, education, and opportunity for all. These all make Deborah Ellis' creativity and her novel “Breadwinner” one of the most prominent literary works in the world literature that deeply reflects these fundamental problems.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. <http://deborahellis.com/>
2. https://mrsfredericksonsr.weebly.com/uploads/1/0/9/6/109670681/the_breadwinner_by_deborah_ellis_1.pdf
3. <https://thecanadianencyclopedia.ca/en/article/deborah-ellis>

STEFAN SVEYQIN “ŞAHMAT” ƏSƏRİNDƏ DR.BNİN PSIXOLOJİ TRANSFORMASIYASI

Babayeva Nuray Nurəli, q.148, Filologiya babayevanuray236@gmail.com

Elmi rəhbər: professor Həmidə Əliyeva Muxtar qızı

Azərbaycan dillər Universiteti,

Psixoloji janrın ən tanınmış və məşhur nümunələrindən biri sayılan “Şahmat” əsəri alman yazıçı Stefan Sveyqin qələminin məhsuludur. Yazıçı, Braziliyada sürgündə olarkən qələmə aldığı bu əsəri 1942-ci ilin fevral ayında etdiyi intihardan bir neçə ay öncə tamamlamışdır. “Şahmat” əsəri ilk dəfə 1942-ci ildə Argentinanın paytaxtı Buenos-Ayresdə 250 nüsxə tirajla nəşr olunmuş, daha sonra 1944-cü ildə ingilis dilinə tərcümə olunaraq Nyu-Yorkda çap olumuşdur. Bu günə qədər Almaniyada əsərin 1.200.000-dən çox nüsxəsi satılmışdır.

Avropa mədəniyyətinə vida edərkən həyata da vida etməyi seçən Sveyq, həyata vida etmədən öncə dünya ədəbiyyatına “Şahmat” kimi bir miras bəxş etdi. Psixoloji janrda qələmə alınan və həcimcə olduqca qısa olan bu əsər qəhrəmanın ruhi sarsıntıları dərindən və incə şəkildə əks etdirərək oxucuda hər baxımdan sarsıdıcı hislər oyadan güclü bədii təsirə malikdir. Bu əsərdə əsas obraz olan Dr.Bnin psixoloji transformasiyası insan şüurunun təcrid və təzyiq altında necə parçalanıb yenidən formalaşdığını göstərir. Sveyq Dr.B obrazı vasitəsilə ekstremal şəraitin insan psixikasını necə dəyişdirdiyini təsirli şəkildə göstərir. Əsərin əvvəlində Dr.B yüksək intellektə malik, özünə nəzarət edən və sakit xarakterli bir insan kimi təqdim edilir. O məntiqli düşüncəsi və soyuqqanlılığı ilə seçilir. Lakin nasistlər tərəfindən həbs edilərək tam təcrid olunmuş vəziyyətdə saxlanması onun psixoloji durumuna ciddi təsir göstərir. Xarici aləmlə əlaqənin kəsilməsi, tənha qalmaq və monoton həyat tərzinin onun daxilində gərginlik və narahatlıq yaradır. Bu vəziyyətdə təsadüfən əldə etdiyi şahmat kitabı Dr.B üçün əvvəlcə bir xilas yolu kimi görünür. O, zehni fəaliyyətini qorumaq və dəlilikdən uzaq qalmaq üçün bütün diqqətini bu oyuna yönəldir. Lakin zaman keçdikcə şahmat onun üçün sadəcə məşğuliyyət olmaqdan çıxaraq obsesiv xarakter alır. O, yalnız oyunları öyrənmir, eyni zamanda onları beynində canlandıraraq öz-özü ilə oynamağa başlayır. Bu isə onun psixikasında parçalanmaya səbəb olur. Dr.Bnin daxilində sanki iki fərqli şəxsiyyət formalaşır: biri oyunu quran və idarə edən tərəf, digəri isə ona qarşı çıxan tərəf [1].

Bu ağır daxili qarşıdurma onu ətrafındakı dərin tənhalığın təsiri altında əzilməmək üçün qara və ağ olmaqla iki ayrı şəxsiyyətə bölünməyə vadar edir. Şahmat oynamaq artıq onun üçün oyun olmaqdan çıxır və zövqdən daha çox ehtiyacına çevrilir. Onun bədənində “şahmat zəhərlənməsi” baş verir. Bu daxili mübarizə onun psixoloji tarazlığını pozur və onu daha da gərgin vəziyyətə salır. Artıq şahmat onun üçün həm qurtuluş vasitəsi, həm də təhlükəli bir asılılıq mənbəyinə çevrilir. Nəticədə Dr.B əvvəlki sakit və balanslı şəxsiyyətini itirir, daxili ziddiyyətlər içində qalan insana çevrilir. Tədricdən qurtulduqdan sonra zamanla bədənindəki zəhəri atmağa çalışır və buna nail olur. Lakin həftələr sonra heç gözləmədiyi halda özünü şahmat oyununun yanında tapır. Yenidən bədənində eyni zəhəri, hisləri duymağa başlayan obraz yenidən dərin psixoloji sarsıntılar keçirir. Dostu sayəsində bu şokdan qurtulan Dr.B bir daha şahmat oynamayacağına söz verir.

Beləliklə, əsərdə Dr.Bnin keçirdiyi psixoloji transformasiya göstərir ki, uzunmüddətli təcrid və psixoloji təzyiq insanın şüurunda ciddi problemlər yarada bilər. Stefan Sveyq bu obraz vasitəsilə həm insan ruhunun dözümlülüyünü, həm də zəif nöqtələrini təsirli şəkildə ortaya qoyur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Stefan Zweig. "Şahmat" (Schachnovelle), Qanun nəşriyyat.
2. Zweig, Stefan. Chess Story (Schachnovelle). London: Penguin Classics, 2002.
3. 3.Penguin Classics nəşrləri üzrə izahlı versiyalar.
4. Ədəbiyyatşünaslıq üzrə dərsliklər (XX əsr Avropa ədəbiyyatı bölməsi).

SILENCE AS POWER AND LIMITATION CLARISSA DALLOWAY AND BERTHA YOUNG
Hüseynli Nəzrin Adil qızı, 435A qrupu, Filologiya (ingilis dili və ədəbiyyatı) hnzrin02gmail@.com,
tezisin bölməsi: Filologiya

Elmi rəhbər: müəllim Nərmin Yalçın qızı Kərimova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəh.

Modernist literature shows the inner life of people, especially women. Modernism is a literary movement in the 20th century. It changes old writing styles. Writers want to show real thoughts and feelings of people.

One important technique is stream of consciousness. It shows how people think inside their minds. For example, in Virginia Woolf's work, thoughts move freely. "A woman must have money and a room of her own" [4, s.10].

Another technique is internal monologue. It helps us understand the character's feelings. James Joyce uses this style in his works. "He thought of his past and his life" [5, s.45].

Modernism also shows female subjectivity. Women writers speak about their own lives and problems. They show emotions and personal experience.

According to Malcolm Bradbury, "Modernism is a break from traditional forms" [6, s.20]. This means writers create new styles and ideas. Writers like Virginia Woolf and Katherine Mansfield focus on feelings and thoughts. In this essay, I compare silence as a form of power in Clarissa Dalloway from "Mrs. Dalloway" and Bertha Young from "Bliss".

Clarissa Dalloway is a rich woman who lives in London. She prepares for a party and meets many people. She often hides her real feelings. She thinks about her past love, Peter Walsh, and her friend Sally, but she does not speak about them. Her silence helps her control her life and her image in society. She looks calm outside, but inside she has strong emotions [2, s. 45].

Bertha Young is different. At the beginning, she feels very happy and excited. She thinks her life is perfect. But she does not understand her feelings well. She feels something special for Pearl Fulton, but she cannot explain it. At the end, she finds out that her husband loves Pearl. She does not speak or shout. She stays silent. This silence shows her shock and pain [3, s. 30].

Clarissa's silence is strong and controlled. She knows what she feels, but she chooses not to speak. This gives her power. She protects her private life. Bertha's silence is more about confusion. She does not understand her feelings, so she cannot express them clearly.

Both women live in a society with strong rules. Women cannot always speak freely. Clarissa understands this and uses silence to survive. Bertha does not understand these rules well, so she is more vulnerable [1, s. 18].

In conclusion, silence is very important for both characters. Clarissa uses silence as power and control. Bertha shows silence as confusion and emotional discovery. Silence is not empty. It shows deep feelings and inner life.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. Bradshaw, D. The Cambridge Companion to Virginia Woolf. Cambridge, 2000.
2. Woolf, V. Mrs. Dalloway. London, 1925.
3. Mansfield, K. Bliss and Other Stories. London, 1920.
4. Woolf, V. A Room of One's Own. London, 1929.
5. Joyce, J. Ulysses. Paris, 1922.
6. Bradbury, M. Modernism. London, 1991.

“AMERİKA TANRILARI” ROMANINDA YOL MOTİVİ
Magistratura şöbəsi-216, Filologiya, Bəkirova Natəvan Fəxri qızı
Elmi rəhbər: Fil.f.d.dos. Əliyeva Ülviyyə Çingiz qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti

Nil Qeymanın “Amerika tanrıları” romanında yol motivini hadisələrin baş verdiyi sadə bir məkan hesab etmək düzgün olmazdı, çünki o, həmçinin Şedou obrazının özünü kəşf etdiyi simvolik məkan kimi çıxış edir. Başqa sözlə, bu əsərdə yol baş qəhrəmanın özünü tanımasına yol açan simvolik çərçivə kimi fəaliyyət göstərir. Şedou Amerikanı dolaşdıqca onun səyahəti həm fiziki hərəkəti, həm də simvolik özünükəşf prosesini əks etdirir. Bu minvalla, roman səyahət anlayışını qəhrəmanın transformasiyasının mifoloji strukturu ilə əlaqələndirir. Şedounun təcrübəsini Kempbelin konsepsiyası ilə müqayisə etmək məqsədəuyğundur: qəhrəman dogma dünyanı tərk edərək səfərə çıxır, yol boyu müxtəlif çətinliklərlə qarşılaşır, maneələri dəf etdikcə xarakterində müvafiq dəyişikliklər baş verir. [2, s.30]. Romanın əvvəlində Şedou oxucuda qərarlı biri kimi təsəvvür yaradır. Belə ki, həbsxanadan yenidən azad olan qəhrəmanımız həyat yoldaşının ölüm xəbərini alır və həyatının növbəti mərhələsində nə edəcəyini bilmir. Buna görə də öz səfərinə heç bir aydın məqsədi olmadan başlayır. Bu məqamdan etibarən yol anlayışı yeni məna qazanır. Artıq o, Şedounun şəxsiyyətinin inkişafına yol açan bir keçid kimi dəyərləndirilir. Liminallıq (aralıq mərhələ) nəzəriyyəsi bu prosesi açıqlamağa kömək edir. Turnerin liminal məkanlar dedikdə normal sosial strukturların müvəqqəti olaraq fəaliyyətini dayandırdığı və fərdlərin transformasiyaya uğradığı aralıq mərhələləri nəzərdə tutur [4, s.95].

Çərşənbə ilə səyahəti əsnasında Şedou tanış olmayan yerlərdən keçir, qərribə personajlarla - köhnə və yeni tanrılarla qarşılaşır. Belə təsadüflər onun dünya barədəki təsəvvürlərini sarsıdır və onu həyatdakı rolunu sorğulamağa məcbur edir. Baş qəhrəmanımızın kiçik şəhərlərdən, qəsəbələrdən, dəmir yollarından keçən səyahətinin epizodik təbiəti onun özünükəşf prosesində xəritə rolunu oynayır. Hər məkan onun xarakterinin gizli, basdırılmış, öncədən bizə belli olmayan tərəflərini ortaya çıxaran simvolik sərhəd funksiyasını daşıyır. Yolu (“*the road disappearing into the horizon*”) müşahidə etdikdə gördüyü mənzərə onun üçün mənəvi güzgüyə çevrilir. Belə ki, həmin güzgü onun dəyişikliyə müsbət münasibətini və öz gələcəyinə olan inamsızlığını incəliklə əks etdirir. [3, s.57]. Eyni ilə Şedounun müxtəlif şəhərlərdən keçdiyi səhnələr Amerikanın mədəni mənzərəsində milli kimlik anlayışının fragmentarlığı və davamlılığını vurğulayır. Burada yol sadəcə A məntəqəsindən B məntəqəsinə gedən fiziki cığır deyil. O, həm də Şedounun özünü və ətrafındakı mifik qüvvələri dərk etməsinə yol açan üslubi nüansdır. Vurğulamaq lazımdır ki, yol Şedouya köhnə və yeni tanrılar tərəfindən təmsil olunan bir sıra mədəni kimliklərlə qarşılaşmağa imkan vermişdir. Əsərdəki tanrılar əslində immiqrantlar tərəfindən Amerikaya gətirilən və ya müasir cəmiyyət tərəfindən yaradılan inanc sistemlərini simvolizə edir. Onların romanda mövcudluğu öz növbəsində mədəni kimliyin daim dəyişməsi fikri ilə səsləşir. H. Babanın hibrid mədəniyyət konsepsiyası bu dinamikanı açıqlamağa xidmət edir. Adı çəkilən nəzəriyyə belə hesab edir ki, kimlik mədəniyyətlərarası münasibətlərin təsiri ilə formalaşır [1, s.6].

Şedou obrazının şəxsiyyəti də oxşar tərzdə inkişaf edir. O, səyahət etdikcə mifik dünya ilə əlaqəsini dərk etməyə başlayır. Bu səyahət göstərir ki, özünükəşf əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş, qəlibləşmiş məqam deyil, uzunmüddətli bir prosesdir. Qeyd edilən fikri açıqlamaq üçün Kamünün mövcudluqla bağlı ideyalarına nəzər yetirmək lazımdır. Kamü üçün varlığın mənası nəticədə deyil, mübarizədir. Özünüdərk də eynən belə mexanizmə sahibdir. Belə ki, insanın özünü anlama prosesində uğradığı dəyişikliklər daha önəmlidir. Yolun sonu deyil, ona çatmaq üçün edilən fədakarlıqlar əhəmiyyətlidir.

Beləliklə, bu romanda yol həm fiziki, həm də simvolik trayektoriyaya sahibdir. Məkan, mif və şəxsi təcrübənin kəsişməsi hərəkət motivini özünüdərk mexanizminə çevirir. Qeymanın yolu infrastrukturdan daha mürəkkəbdir. Əslində bu yol Şedounun və daha geniş anlamda Amerikanın davamlı olaraq yenidən yaradıldığı transformativ məkandır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Bhabha, Homi K. *The Location of Culture*. Routledge, 1994.

2. Campbell, Joseph. *The Hero with a Thousand Faces*. 3rd ed., New World Library, 2008.
3. Gaiman, Neil. *American Gods*. HarperCollins, 2001.
4. Turner, Victor. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Aldine Publishing Company, 1969.

Self-Determination as the crisis of autonomy in Kazuo Ishiguro's "Klara and the Sun"

Nərgiz Fariz qızı Qurbanova, nargiz.gurbanova@dunyaschool.az, Filologiya

f.f.d., baş müəllim, Səyyarə Tahir qızı Əliyeva

Xəzər Universiteti Sumqayıt Dünya məktəbi, Sumqayıt

One of the major fears we face globally is, if humans will lose their autonomy and capacity of self-determination, in today's AI-Driven world. Kazuo Ishiguro, well-known Japanese author, criticizes the sharp loss of human agency and the easy replaceability of humans by AI. In his Nobel Prize winner work "Klara and the Sun" Ishiguro highlights complexity of human emotions, uniqueness, and social pressure of freedom. Through the main character of the book, Klara and the environment where she exists, Ishiguro emphasizes the essence of preserving human agency in an AI-Driven World.

One of the most vital moments in the book is when Klara, wholeheartedly committed to her human companion Josie, prays "Please make Josie better". At first, it might seem like a caring act. However, Klara's deep observation and her eagerness to intervene on Josie's behalf highlights the moral duty embedded with humans and power of their relationships. Ishiguro uses Klara to depict, even ones who are not fully human in narrative can discern and act upon ethical considerations, reflecting the profound significance of loyalty and empathy. Moreover, suggesting that these qualities are placed in the center of what makes life meaningful, this scene underlines whether small or great choices made by individuals reflect moral engagement and agency.

Zooming out to the wider society, the tension between freedom and expectation is further emphasized through the line, "Trying to compete with all those lifted kids". Here, Ishiguro depicts a society in which children face systemic pressure to conform to enhanced standards of achievement. This competitive environment limits autonomy, subtly shaping decisions and life paths before individuals can fully exercise their own agency. By showing how societal structures can dominate personal choice, Ishiguro draws attention to the broader consequences of technological and social advancement on human freedom. The juxtaposition between individual morality, as seen in Klara's care for Josie, and the external pressures of society illustrates the delicate balance required to preserve human autonomy.

Overall, "Klara and the Sun" interrogates the tension between individual agency and societal expectation, emphasizing the moral and emotional dimensions that define human identity. Through Klara's devotion, the recognition of human complexity, and the depiction of social pressures on children, Ishiguro illustrates both the fragility and importance of preserving autonomy. The novel ultimately invites reflection on how individuals can maintain their freedom and moral responsibility in environments that constrain their choices, making the preservation of human agency an essential concern.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Anshad Ameenza. "Anshad Ameenza." Anshad Ameenza, Apr. 2025, anshadameenza.com/blog/technology/preserving-human-agency-ai-era/. Accessed 13 Mar. 2026.
2. Ishiguro, Kazuo. Klara and the Sun PDF cdn.bookey.app/files/pdf/book/en/klara-and-the-sun.pdf. Accessed 13 Mar. 2026.
3. Kazuo. Klara and the Sun BRIEF BIOGRAPHY of KAZUO ISHIGURO. dl.pirateib.su/LitCharts/Literature%20Guides/Klara-and-the-Sun-LitChart.pdf. Accessed 13 Mar. 2026.

The esthetic representation of distress in Sylvia Plath's creativity.

Mehriban Rasim qızı Talibova, mehriban.talibova@dunyaschool.az, Filologiya

f.f.d., baş müəllim, Səyyarə Tahir qızı Əliyeva

Xəzər Universiteti Sumqayıt Dünya məktəbi, Sumqayıt

Literature written after World War II focuses on the aesthetic representation of distress, while maintaining emotional truth. Sylvia Plath, one of the prominent writers of the mid-20th century, used her

depression, fragmented identity, and societal pressure to create beautiful yet thoughtful works. Her creativity is considered a crucial path between modernism and feminism. The analysis of Plath's works reveals that she intentionally uses metaphor, symbolism, and repetition to create impactful art, altering the representation of mental and emotional health in literature.

Plath, in her book "Ariel", particularly in "Lady Lazarus" and "Daddy", uses voice and image. In "Lady Lazarus", she keeps saying she is alive again and again, so her own misery becomes a performance, almost like art within art. The rhythm and tone are quick and harsh, and the juxtaposition of chaos and order gives her control even when she is speaking of self-harm. "Dying/Is an art, like everything else, /I do it exceptionally well." [3] Furthermore, in "Daddy", Plath uses paternal and marital oppression in symbolic ways, to represent war and tyranny. The childish rhythm contrasts with her dark subject matter, making her discomfort even greater, while keeping her poetry precise. Plath uses repetition and sound tricks to impose order on her powerful emotions: "You do not do, you do not do/Any more, black shoe/In which I have lived like a foot." [3] Instead of a clinical talk about her own mental illness, Plath uses symbols and rhythm to make her depression a form of art. All these works show grief because she uses symbols, rhythm, and voice to frame her pain in a way that becomes lasting.

Plath's creativity doesn't end within individual works. Plath combines confession with technique to ensure that psychological pain becomes a serious subject in poetry. The aspect that makes Plath's literary heritage differ from an autobiography or confession is that she combines it with technique: her works are well-structured, rich in metaphor, and sound-wise, ensuring that her works are not chaotic. Plath also made creativity in depicting women's oppression in literature and examined how women's identity, marriage, motherhood, and society contribute to women's feelings, linking them to broader cultural forces, making them not just personal. Plath's creativity in depicting anguish through bold imagery, mythology, and contrast makes pain vivid.

Sylvia Plath's writing illustrates the way misery can be used to create literature. It has imagery, symbolism, and mastery of literary forms, all of which elevate suffering to art. A close reading of her writing shows that suffering is created in a deliberate and intentional manner rather than by accident. Plath's creativity lies in her ability to balance candor and discipline to link her struggles to broader issues, particularly those of women. Suffering in her poetry is enhanced and significant, creating new possibilities for poetry and our understanding of distress.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Ostberg, Rene. "Sylvia Plath | Biography, Poems, Books, & Facts." *Encyclopædia Britannica*, 7 Feb. 2019, www.britannica.com/biography/Sylvia-Plath.
2. Poetry Foundation. "Sylvia Plath." *Poetry Foundation*, Poetry Foundation, 2016, www.poetryfoundation.org/poets/sylvia-plath.
3. "Sylvia Plath Poems > My Poetic Side." *Mypoeticside.com*, mypoeticside.com/poets/sylvia-plath-poems.

SOFOKLUN "ŞAH EDİP" FACİƏSİNDƏ PSİKOLOGİZM

İbrahimova Mədinə Əhliman qızı, 246 b

Filologiya fakültəsi, e-mail: mdinibrahimova552@gmail.com , Filologiya bölməsi

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor Abdullayeva Yeganə

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Antik yunan dramaturqu Sofoklun yaradıcılığı müasir ədəbiyyatşünaslığın problemləri ilə səsleşir. Belə ki o, səhnəyə üçüncü aktyoru gətirməklə dialoqların sayını artırmış, bununla da müxtəlif insan tiplərinin baxış bucağını mükəllimələrlə təqdim etmişdir [1, s.124]. Sofokl obrazların daxili dünyasını, psixologiyasını ustalıqla əks etdirmişdir. Onun Fivaida əsatirlər silsiləsindən olan "Şah Edip" faciəsi insan mənəviyyatının və qaçılmaz taleyinin təsvir olunduğu əsərlərindəndir. Faciənin yazılmasından təxminən 2500 il keçməsinə baxmayaraq, hələ də dünya dramaturgiyasının zirvəsi hesab olunur. Bu faciə sadəcə süjetin dramatikliyindən deyil, əsərin toxunduğu fəlsəfi və etik məsələlərdən qaynaqlanır. Elə bu səbəbdən "Şah Edip" faciəsi sadəcə tale dramı deyil, eyni zamanda da xarakter dramıdır.

Facienin baş qəhrəmanı Edip taleyini dəyişmək üçün hər şeyi edir, lakin atdığı hər addım onu qaçdığı sona daha da yaxınlaşdırır. Müasir ədəbiyyatda belə yanaşma insanın öz həyatına nə dərəcədə nəzarət edə bilməsi mövzusu ilə səsleşir. Edip xaraktercə güclü biri olsa da, taleyin ona gətirdiyi haqsızlıqla barışa bilmir. Lakin bilmir ki, “insanın dünya haqqında, allahlar haqqında bilikləri son dərəcə məhduddur” [2, s.361]. O xalqı tərəfindən sevilən müdrik bir hökmdardır. Ölkənin düşdüyü çətin vəziyyətdə insanlar Allahlardan yardım istəməkdənsə Edipdən kömək istəyir. O, ölkəsinin xilas üçün məsuliyyət daşıyır, səbəbkər özü olsa da cəzadan boyun qaçırmır. Edip şəhəri xilas etmək üçün qatili axtarır, lakin sonda qatilin özü olduğunu dərk edir. Falçı Tirezinin verdiyi xəbərdən qəzəblənir, onu və Kreontu hədələyir. Arvadı İokasta ilə söhbətində Layın necə öldürüldüyünü eşidəndə sarsılır. Özündən şübhələnməyə başlasa da, vəziyyəti qəbul etmir. Hadisə zamanı bir şahidin olduğunu eşidən də belə ümidini itirmir. Edip Fivə gəlmə səbəbini və başına gəlmiş hadisələri İokastaya danışır. O, Korində özü haqqında məşum hadisəni eşidir. Bu səbəbdən də öz doğma evini tərk edir. O, səyahəti zamanı Layın öldürüldüyü – üç yolun kəsişdiyi yerə gəlir. Qarşısına atlı arabasında əyləşən qoca və carçı çıxır. Onlar arasında mübahisə düşür və Edip onları qətlə yetirir. İndi Edipin tək ümidi şahidin qətli quldurlar tərəfindən edildiyini söyləməsi olur. Edip əvvəl falın səhv çıxdığına görə sevinir, çünki atası onun əli ilə ölməmişdi. Qasid onun qorxusunun əbəs yerə olduğunu, onun övladlıq olduğunu söyləyir. Buna görə də o, şahidləri çağırır, lakin onların gəlişi ilə həqiqət öz təsdiqini tapır. Edipin öz keçmişini araşdırarkən keçirdiyi şübhə və qorxu hissi onun psixoloji gərginliyinin təsdiqidir. Sofokl tale ilə iradəni toqquşdurur və insanın qaçılmaz olanı dəyişmək cəhdinin yaratdığı daxili dramını təqdim edir.

Edip öz gerçəklikləri ilə baş-başa qalır. İokasta həqiqətlərin ağırlığından əzablar içində həyatına son qoyur. Bu hadisə Edip daha da sarsıdır. O, İokastanın üzərində olan qızıl sancaqla gözlərini kor edir. Daxili iztirablar içində qalan Edip ölümü özünə yüngül cəza kimi görür, elə bu səbəbdən özünü həm mənəvi, həm də fiziki cəzalandırır. Bununla o, özünü görə biləcəyi bütün gözəlliklərdən məhrum edir. O, monoloqunda insanı bədbəxt adlandıraraq keçmiş, bu günü və gələcəyi sorğulayır. Fəlakəti gətirən taleyi lənətləyir, hakimiyyətin zirvəsində olmasına baxmayaraq özünü cəzaya layiq görür.

Sofoklun “Şah Edip” faciəsinin bu gün də aktuallığını qoruma səbəbi onun bir ailə faciəsi deyil, insanın dünyada yeri, biliyin sərhədləri və məsuliyyət haqqında möhtəşəm bir fəlsəfi əsər olmasındadır. Aristotelin dediyi kimi, bu faciə insanda katarsis yaradır. Belə ki, insan Edipin timsalında öz acizliyini və eyni zamanda mənəvi ucalığını görür. Digər tərəfdən Edip həqiqəti tapmağa çalışır, şəhəri xilas etmək üçün qatili axtarır, sonda qatilin özü olduğunu dərk edir. Sofokl bu faciəsi ilə insanın qarşısında sual yaradır. Həqiqət insanı azad edir, yoxsa onun məhvinə səbəb olur. Görmək olur ki, insanın bildikləri ona məsuliyyət hissi və bəzən də acı gerçəklik gətirir. Bu cavabı olmayan suallar Edipin axtarışı ilə eynilik təşkil edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Antik ədəbiyyat antologiyası. İki cildə. I cild. Bakı. 2006, 496s.
2. Novruzov T. Qədim dünya ədəbiyyatı tarixi. Bakı. 2003, 577s.

THOMAS MANNIN “SEHİRLİ DAĞ” ƏSƏRİNDƏ MƏKAN VƏ ZAMAN SEMANTİKASI

Həcər Mübariz qızı Quluzadə, hacar.guluzade@icloud.com, Filologiya (ədəbiyyatşünaslıq) üzrə magistrant,

elmi rəhbər: f.f.d., baş müəllim Səyyarə Tahir qızı Əliyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

XX əsr dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Toman Mann əsərlərində yalnız şəxsi həyat təcrübəsinə əsaslanan təhkiyələri deyil, dövrünün şahidi olduğu sosial və mədəni problemləri əks etdirməyə nail ola bilmişdi. Ədəbi irsini əhatə edən əsərlərində əsasən insan psixologiyasının dərinlikləri, ironiya, fəlsəfi problemlərə dair mülahizələri özünəməxsus ustalıqla inikas etdirən müəllif ədəbi yanaşma olaraq əsasən J.V.Höte, Fridrix Nitşe, Fyodor Dostoyevskini kimi şəxsiyyətlərin konseptual baxışlarına əsaslanırdı.

Sehrli Dağ" (alm. Der Zauberberg) Tomas Mannın 1924-cü ildə nəşr etdiyi və müasir Alman ədəbiyyatının ən mühüm nümunələrindən hesab edilən romanıdır. Əsər, müəllifin 1913-cü ildə başladığı, lakin Birinci Dünya müharibəsi səbəbindən yarımçıq qoyub yalnız 1924-cü ildə tamamlaya bildiyi yaradıcılıq prosesinin məhsuludur. Romanın baş qəhrəmanı, 24 yaşlı hamburqlu gənc mühəndis Hans Kastorpdur. Əsərdə onun vərəm xəstəsi olan əmisi oğlu Yoahim Çimseni ziyarət etmək məqsədilə İsveçrənin Davos şəhərindəki "Berghof" sanatoriyasına gedici ilə başlanan bir hadisədən bəhs olunur. Müharibə, sanatoriyanın qapalı dünyasına zorla daxil olur və Kastorpu "sehrli dağ"dan qopararaq gerçək həyatın ən sərt reallığına – müharibə meydanlarına atır. Beləliklə, "Sehrli Dağ" təkcə bir gəncin yetkinlik dövrünə qədəm qoymasının hekayəsi deyil, eyni zamanda Birinci Dünya müharibəsi ərəfəsindəki Avropanın mürəkkəb ideoloji mənzərəsini və bu sakitliyin sonunu hazırlayan tarixi zərurəti əks etdirən bir əsərdir.

Thomas Mannın "Sehrli Dağ" romanında məkan və zaman semantikasi bir-birindən ayrılmaz şəkildə işlənir və hər ikisi birlikdə əsərin fəlsəfi özəyini təşkil edir. Davos yaxınlığındakı dağ sanatoriyası sadə bir coğrafi məkan kimi deyil, Avropa sivilizasiyasının dəyərlər sistemindən tam ayrılmanın simvolu kimi qurulur. Mann məkanı iki qütbə təqdim edir: "aşağı" dünya — Hamburg, burjua həyatı, vəzifə, xətti zaman — və "yuxarı" dünya — dağ, xəstəlik, ölümə yaxınlıq, metafizik düşüncə. Hans Kastorp aşağıdan qalxdıqca adi həyatın normaları sönür, əvəzinə isə sonsuzluq, ideoloji mübahisələr və ölümə üzləşmə başlayır. Dağın fiziki hündürlüyü həm bioloji, həm də simvolik mənada işləyir: incəlmiş hava xəstəliyə zəmin yaradır, eyni zamanda insanı dünya qayğılarından uzaqlaşdırır.

Zamanın semantikasi isə romanın ən orijinal qatını təşkil edir. Mann burada subyektiv zaman anlayışını mərkəzə alır və monoton rutinin zamanı necə yox etdiyini göstərir. Sanatoriyada həyat hər gün eyni qaydada keçir — yeməklər, müalicələr, gəzintilər, söhbətlər — lakin bu eynilik içində sonsuz düşüncə axını var. Nəticədə Kastorp üçün üç həftəlik planlanmış ziyarət yeddi illik qalmaya çevrilir. Mann bunu paradoks kimi deyil, zamanın mahiyyəti kimi göstərir: intensiv, yeni təcrübələrlə dolu günlər zamanı genişləndirir, eyni və boş günlər isə onu yox edir. Dağda zaman artıq saatla deyil, xəstəliyin sürəti, ölümün yaxınlığı və düşüncənin dərinliyi ilə ölçülür. Bütün bu məkan-zaman konstruksiyası Birinci Dünya Müharibəsinin astanasında dayanan Avropanın mənəvi böhranının təhkiyəsinə çevrilir — sanatoriya isə bu böhranın kiçildilmiş modelidir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1.<https://www.fischerverlage.de/magazin/neue-rundschau/veronika-fuechtner-saudade-de-thomas-mann>

2.<https://www.ndr.de/kultur/Thomas-und-Heinrich-Mann-Man-muss-es-als-Bruderwerk-sehen,wisskirchen106.html>

**ENTONİ BÖRCESS'N "MEXANİKİ PORTAĞAL" ƏSƏRİNDƏ SEÇİM EDƏ BİLMƏYƏN
"İNSAN" PROBLEMİ**

Əliyeva Fatimə Məmməd q. Filologiya B22-437

müəllim Gülşən Bağirova Malik
Azərbaycan dillər universiteti, Bakı

Entoni Börçessin "Mexaniki Portağal" əsəri modernizm və antiutopiya janrının kəsişməsində dayanan, insanın mahiyyətini seçim azadlığında görən bir əsərdir. Romanın əsas konfliktini fərdin cinayətkar meylləri ilə dövlətin bu meylləri süni yolla "müalicə" etmək cəhdləri arasındadır. Lakin burada ortaya çıxan əsas fəlsəfi problem "yaxşılıq" mahiyyətidir. Əsərin başlarında 15 yaşında olan Aleks üçün zorakılıq bir caninin qanlı əməli deyil, bir uşağın oynadığı "oyun" kimidir. O, etdiyi pislilikləri bir növ əyləncə və estetik zövq (xüsusilə klassik musiqi ilə sintez edərək) kimi qəbul edir.

Əsərdəki ən böyük ideoloji mübarizə- *seçim edə bilməyən insan problemi* kəşif və nazir arasındakı dialoqlarda özünü büruzə verir. Nazir üçün fərdin azadlığı yox, onun "zərərsizləşdirilməsi" önəmlidir. Məhz buna görə də real həyatda "Pavlov qanunu" adlandırılaraq İvan Pavlov tərəfindən tətbiq olunan qəsdən şərtləndirmə metodu romanda dövlət tərəfindən "Ludoviko metodu" adı ilə Aleksə tətbiq olunur. Kəşif isə bu metodun insanı öldürdüyünü vurğulayaraq deyir: *"İnsan seçim edə bilməyəndə, o, insan olmaqdan çıxır"*. Beləliklə, yazar kəşfin dili ilə oxucuya çatdırır ki, dövlətin tətbiq etdiyi mexaniki xeyirxahlıq əslində insanın ən böyük neməti olan "seçim azadlığına" sui-qəsdidir.

Nəticə olaraq dövlətin tətbiq etdiyi "Ludoviko metodu" Aleksin daxili dünyasını islah etmək əvəzinə, onu sadəcə seçim imkanından məhrum edir. Lakin əsərin bir çox ölkələrdə ixtisar edilmiş son, yəni 21-ci fəslə məsələyə tamamilə fərqli bir işıq salır. Bu fəsildə Aleks keçirdiyi qəza səbəbi ilə qəsdən şərtlənmədən azad olmuş və artıq 18 yaşındadır. O köhnə dostunun ailə həyatı qurduğunu gördükdə, daxilindəki "şər" enerjisinin tükəndiyini hiss edir, artıq ailə qurmaq, bir övlad sahibi olmaq haqqında düşünməyə başlayır.

Əsərin başlarından bəri şiddəti bu cür sevən, caniliyi həyat tərzinə çevirən və 20-ci fəsildə şərtlənmədən qurtulduğunu anladığı an tək düşünə bildiyi şər olan Aleksin anidən son fəsildə pisləkdən yorulması və sakit ailə həyatı barədə düşünməsi "Mexaniki portağal"ın bir digər təzad yaradan məqamıdır. Börçess bu anidən baş verən dəyişimi isə belə izah edir: *"Əslində personajlarınızda baş verən mənəvi bir transformasiya və ya müdriklik artımı ehtimalını göstərmədikcə, roman yazmağın elə bir mənası yoxdur."* Əsərin sonunda Aleksin həqiqətən "yaxşı" birinə çevrilib-çevrilmədiyini dəqiq bilməsək də, onun artıq seçim edə bilən bir fərd olduğunu görürük. O, artıq mexaniki bir portağal deyil; yaxşı və pisi tərəziyə qoyan, gələcəyi haqqında qərar verən, azad iradəli bir insandır.

Ədəbiyyat:

1. Anthony Burgess- " Otomatik portakal" , Türkiyə iş bankası kultür yayınları, 2019
2. <https://youtu.be/oD3F39YdqRE?si=F2Sxn4zwioZ1nUBZ>
3. <https://youtu.be/Ltrf4H6rRUo?si=v51BWbb2Kv2FHxXQ>

BƏDİİ ƏDƏBİYYATDA XOŞBƏXTLİK PROBLEMİ

(C. Məmmədquluzadənin "Ölülər" və Q. Floberin "Madam Bovari" əsərləri əsasında)

Əsgərova Ülkər Fuad qızı, 246A qrupu, Filologiya fakültəsi ulker.eskerova1122@gmail.com

Fil.f.d.dos. Məmmədova Samirə Arif qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

"Bütün xoşbəxt ailələr bir-birinə bənzəyir, bədxəxt ailələrin isə hərəsi bir cür bədxəxtidir"- Lev Tolstoy,
"Anna Karenina"

Ədəbiyyatda xoşbəxtlik anlayışı zahirən sadə görünə də, onun mahiyyəti fərdi psixologiya ilə ictimai şüurun kəsişməsində formalaşır. Tolstoyun bu fikri göstərir ki, xoşbəxtlik müəyyən bir harmoniya modelinə əsaslanır; bu model pozulduqda isə bədbəxtlik müxtəlif formalarda təzahür edir. Bu baxımdan Madam Bovari və Ölülər əsərlərinin sintezində xoşbəxtlik mövzusu həm fərdi, həm də ictimai kontekstdə araşdırıla bilər. Q. Floberin “Madam Bovari” əsərində xoşbəxtliyi romantik illüziyanın məhsulu kimi təqdim edir. Burada əsas anlayış “bovarizm”dir. Floberin estetik mövqeyinə görə *bovarizm* romantik ideyaların gerçəkliyin xırda hadisələri ilə toqquşmasından törəyir. Yəni insan şüurunda ucaldılmış ideal həyat modeli reallığın adi və bəzən monoton faktları ilə üzləşdikdə parçalanır. Emma Bovari məhz bu psixoloji halın daşıyıcısıdır. Emma ilk baxışdan sadıq, sakit və ailəsinə bağlı qadın təsiri bağışlayır. Lakin onun daxili dünyasında davamlı narazılıq və romantik ehtiras aclığı mövcuddur. Cəmiyyətdə “Madam Bovari tipi” kimi xarakterizə olunan qadın obrazı da məhz budur: zahirən sədaqətli görünən, lakin daxili boşluq və ideal axtarışı səbəbilə xəyanətə meyilli olan psixoloji tip. Emma öz ailəsini sevmək əvəzinə onu daha yüksək həyat tərzinə aparacaq vasitə kimi görür; o, özünü ətrafındakılardan daha “elit” hesab edir və əyalət mühitini kiçildir. Rodolf və Leonla münasibətlər Emmanın xoşbəxtlik axtarışının mərhələləridir. Lakin bu münasibətlər xoşbəxtlik gətirmirəksinə, onun daxili boşluğunu daha da dərinləşdirir. Maraqlıdır ki, Emma ilə Rodolfun münasibəti aşkara çıxdıqdan sonra Şarlın reaksiyası əsərin mənəvi kulminasiya nöqtələrindən biridir. Şarl hadisələrə qəzəb və intiqamla deyil, qərribə bir alicənab soyuqqanlıqla yanaşır və [“fələk günahkardır”] düşüncəsinə sığınır. Burada biz Şarlın mənəvi böyüklüyünü və təmkinini görürük. O, xəyanəti fərdi nifrət obyektinə çevirmir, taleyin bir zərbəsi kimi qəbul edir. Bu, Emmanın emosional ifratı ilə kəskin ziddiyyət təşkil edir. Beləliklə, əsərdə xoşbəxtliyin mümkün modeli əslində Şarlın sadə və sakit harmoniya anlayışında gizlənir, lakin Emma bunu görə bilmir. Cəlil bəy digər tərəfdən, “Ölülər” əsərində xoşbəxtlik problemini fərdi deyil, ictimai müstəvidə qoyur. Əsərin fəlsəfi mahiyyəti bir sual ətrafında cəmlənir: “Sən dirisən, yoxsa yalnız nəfəs alan bir ölü?” Bu sual fiziki mövcudluğu deyil, mənəvi varlığı sorğulayır. Buradakı “ölü” metaforası düşüncənin susması, kütlənin kor itaəti və maarifsizliyin simvoludur. Cəmiyyət zahirən yaşayır, lakin mənəvi baxımdan hərəkətsizdir. İskəndər obrazı bu donuqluğa qarşı çıxan şüur və ayıqlıq rəmzidir. Əgər “Madam Bovari”də fərd öz romantik illüziyasının əsiri olaraq ailə daxilində xoşbəxtliyi məhv edirsə, “Ölülər”də bütöv bir toplum düşüncə iflici səbəbilə xoşbəxtlik imkanını itirir. Burada bədbəxtlik artıq fərdi deyil, kollektiv xarakter daşıyır. Hər iki əsərin sintezində aydın olur ki, xoşbəxtlik nə romantik ifrat ehtirasda, nə də kor ənənə içində tapılır. Flober fərdi şüurun illüziyasını tənqid edir, Məmmədquluzadə isə ictimai şüurun donuqluğunu ifşa edir. Emmanın faciəsi idealın reallıqla toqquşmasından, “Ölülər”dəki faciə isə düşüncənin susmasından doğur. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, bədii ədəbiyyatda xoşbəxtlik problemi həm sosial, həm də psixoloji amillərlə şərtlənir. “Ölülər” əsərində xoşbəxtlik cəmiyyətin mənəvi iflası səbəbindən mümkünsüz hala gəlsə, “*Madam Bovari*” romanında bu, fərdin yanlış gözləntiləri və daxili boşluğu ilə əlaqədardır. Hər iki əsər göstərir ki, xoşbəxtlik yalnız maddi rifah və ya romantik xəyallarla deyil, daxili harmoniya və sağlam sosial mühitlə mümkün ola bilər. Beləliklə, xoşbəxtliyin problematikliyi bədii ədəbiyyatın əsas mövzularından biri kimi çıxış edir və insanın mənəvi axtarışlarını əks etdirir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Cəlil Məmmədquluzadə “Ölülər”, Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2023
2. Qüstav Flober “Madam Bovari”, Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2025

JORJ SANDIN “İNDİANA” ROMANINDA GENDER PROBLEM

Əlizadə Səcidə Nuru qızı, B24-248, Filologiya, sacide078@gmail.com, filologiya bölməsi

Elmi rəhbər: Fil.e.d., prof. Abullayeva Yeganə Atamoğlan qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Jorj Sand XIX əsr fransız ədəbiyyatının ən cəsarətli yazıçılarından biridir. J.Sand kişi təxəllüsü ilə yazır, geyimi ilə cəmiyyətə meydan oxuyur, qadın azadlığını müdafiə edirdi. O, kənd həyatını və sosial ədalətsizliyi yaradıcılığında birləşdirərək, romantizm cərəyanının inkişafına təsir etmişdir. J.Sand qadınların sosial və hüquqi asılılığına qarşı çıxır, əsərləri ilə müasir gender bərabərliyini təbliğ edirdi. Onun

qəhrəmanları öz hissləri və taleləri üzərində müstəqil qərar vermə cəhdləri ilə qadın azadlığı mövzunu aktuallaşdırır: “Sandın romanlarının əsas ideyasını qadın azadlığı təşkil edir” [1, s.41].

J.Sandın 1832-ci ildə qələmə aldığı “İndiana” romanı ailədaxili münasibətləri və cəmiyyətin ikili standartlarını tənqid edən əsərlərdən biridir. Baş qəhrəman İndiana sevgisiz bir nikaha və qəddar ərin zülmünə məhkum olan qadın obrazıdır. J.Sand məhz bu obraz vasitəsilə cəmiyyətin qadına olan münasibətini göstərir. Ədəbi tənqidçi Ə.Xəlilov yazır ki, onun mövzuları “sonrakı dövrlər üçün bədii təkan olmuşdur” [3, s.11]. Romanda kişi obrazlarının eqoizmi və qadın üzərindəki hegemonluğu patriarxal sistemin çatışmazlıqları kimi təqdim olunur. Elə bu səbədən “İndiana” romanı gender tədqiqatlarında fundamental bir mənbə kimi aktuallığını itirmir.

Romanın qəhrəmanı olan İndiana sevgi və anlayış axtaran gənc bir qadındır. O, sərt xarakterli polkovnik Delmarla evlidir; evlilikdə xoşbəxt deyil və azadlıq axtarır. Belə bir zamanda Raymon de Ramiere adlı bir gəncə aşiq olur və onu xoşbəxtliyin yolu hesab edir. Lakin Raymon İndianaya saf hisslərlə yanaşmır və onu aldadır. Bu hadisə İndiananı sarsıdır. Daha sonra o, başa düşür ki, sevgi insanı xoşbəxt etmir. O, öz daxili gücünü tapmağa çalışır və həyatın mənasını azadlıqda və mənəvi dəyərlərdə axtarmağa başlayır.

İndiana sosial məcburiyyət səbəbindən özündən yaşca böyük, polkovnik Delmarla evlənsə də, həyatı monoton keçir. Delmarla olan bu məcburi nikahda özünü məhbus kimi hiss edir, həqiqi duyğuların axtarışına çıxır. J.Sand göstərir ki, İndiananın axtardığı sadəcə romantik bir macəra deyil, qadın ləyaqətini tanıyacaq bir ruh yaxınlığı axtarışdır. Onun təmiz sevgi axtarışı əvvəlcə yalançı və eqoist Raymon de Ramierin toruna düşməsinə səbəb olur. Beləcə, yazıçı qadının cəmiyyətdəki müdafiəsizliyini təsdiq edir. J.Sand bu xətt üzərində göstərir ki, qadın üçün sevgi həm də öz azadlığını tapmaq yoludur.

Digər kişi personajlardan fərqli olaraq romanın maraqlı obrazlarından biri də Ralfdır. Onun İndianaya olan sevgisi hökmranlıq üzərində deyil, qadının azad seçiminə hörmət üzərində qurulub. Ralf İndiananı azad iradəli bir fərd kimi sevir. J.Sand bu obrazla gender rollarının klassik qəliblərini qırır, qadının daxili dünyasının anlaşılan tərəfdaşı olduğunu göstərir. J.Sand Ralf obrazı ilə göstərir ki, əsl sevgi qadının özünü reallaşdırmasına şərait yaradan dostluqdur. Sonda onların cəmiyyətdən uzaqlaşmış təbiət qoynunda birgə yaşaması patriarxal cəmiyyətə qarşı etirazın göstəricisidir.

Beləliklə, görmək olur ki, roman yalnız sevgi hekayəsi deyil, cəmiyyətin təzyiqləri və insan duyğularının mürəkkəbliyi haqqında əsərdir. Eyni zamanda da qadının öz taleyi üzərində müstəqil qərar verməsi ilə gender bərabərliyi və fərdi azadlıq axtarışlarının təqdimidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Pərvin. Qadın olmaq. Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2015, 144 s.
2. Sand J. İndiana. Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2014, 296 s.
3. Xəlilov Ə. Dünya ədəbiyyatı. Bakı: Bilik nəşriyyatı, 2014, 552 s.

XX ƏSRİN II YARISINDA MODERNİZMİN BÖHRANA UĞRAMASININ SƏBƏBLƏRİ

Əkbər Həsənli Sadıq

152B, qrup, fakültə, Filologiya bölmə, e-poçt: hesenliekber99@gmail.com

Elmi rəhbər: Dos. Ülviyyə Rəhimova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

XX əsrdə modernizm ədəbiyyatı ənənəvi estetik normaları dağıdaraq yeni ifadə formaları yaratdı. Yazıçılar insan şüurunun dərinliklərini araşdırmağa, dilin imkanlarını genişləndirməyə və zaman-məkanın klassik məntiqini pozmağa yönəldilər. Lakin zaman keçdikcə modernizm daxilində ciddi böhran yarandı. Bu böhran yalnız forma ilə məhdudlaşmayıb, dilin mahiyyətinə, mənanın qurulmasına və insanın “mənlik” anlayışına da təsir göstərdi. Nəticədə hadisə xətti zəiflədi, qəhrəman sabitliyini itirdi və insanın kimliyi məsələsi daha mürəkkəb xarakter aldı.

Modernizmdə dil əvvəlcə yenilikçi vasitə kimi çıxış etsə də, sonradan reallığı ifadə etmək gücünü zəiflədərək qapalı sistemə çevrildi. Lüdviq Vitgenşteyn dilin reallığı tam ifadə edə bilmədiyini, Ferdinand Sossür işarə ilə məna arasında sabit əlaqənin olmadığını, Roland Bart isə mətnin müəllifdən müstəqil məna

sistemi yaratdığını qeyd edir. Bu dil böhranı Frans Kafkanın “Məhkəmə” əsərində də özünü göstərir; burada hüquq dili insanı aydınlaşdırmaq əvəzinə daha çox çaşdırır.[1, s 3]

Forma məsələsində də oxşar proses müşahidə olunur. Modernizmin ilkin mərhələsində forma yaradıcılığın əsas mənbəyi olsa da, sonradan müstəqil estetik məqsədə çevrilərək məzmunu sıxışdırmağa başlamışdır. Viktor Şklovski və Roman Yakobson bu vəziyyətin kommunikasiya imkanlarını zəiflətdiyini, Teodor Adorno və Umberto Eko isə ifrat formalizmin oxunaqlılığı azaltıldığını vurğulayırdılar. Bu hal Vilyam Folknerin “Səs və Qəzəb” romanında da görünür; burada şüur axını və zamanın pozulması hadisələrin qavranılmasını çətinləşdirir: Belə düşünmək olar ki, günlərin bir günü bədbəxtlik bezəcək, amma sənin bədbəxtliyinin adı zamandır. [2, s 108]

Modernizmdə subyekt, yəni “mənlik” də sabitliyini itirir və parçalanmış şəkildə təqdim olunur. Ziqmund Freyd insan psixikasının müxtəlif qatlar arasında mübarizə nəticəsində formalaşdığını qeyd edir, Jak Lakan isə sabit “mən” anlayışının illüziya olduğunu bildirir. Mişel Fuko və Roland Bart subyektin müxtəlif diskursların məhsulu olduğunu irəli sürürdülər. Bu vəziyyət T. S. Eliotun “Bəhrəsiz torpaq” poemasında əks olunur; burada sabit danışan yoxdur, müxtəlif səslər və mədəniyyətlər bir-birinə qarışır: İnsan oğlu, sən bunu nə deyə, nə sezə bilərsən, çünki sən ancaq üst-üstə tığ vurulmuş obrazları bilirsən.[3, s 8]

XX əsrin tarixi və sosial hadisələri — dünya müharibələri, totalitar rejimlər və sosial dəyişikliklər insanın dünyaya baxışını kökündən dəyişdirdi. Bu proses ümitsizlik və mənasızlıq hissini gücləndirdi. Bu ideyalar Corc Oruellin “1984” romanında aydın şəkildə əks olunur: Necə edildiyini başa düşürəm, amma nə üçün edildiyini anlamıram. [4 s 134]

Modernizmin böhran elementləri Azərbaycan ədəbiyyatında da müşahidə olunur. Elçinin “Bayraqdar” əsərində zaman və yaddaşın qarışması, psixoloji parçalanma diqqəti cəlb edir: Biz insan deyilik biz qaçqınıq! ..Qaçqınıq! ..Qaçqınıq!.. [5, s 54] Kamal Abdullanın “Sehrbazlar dərəsi” romanında isə çoxqatlı struktur və paralel zaman qatları bu böhran estetikasını əks etdirir: Tül pərdənin arxasında hər şey elə ordaca baş verirdi-əgər baş verirdisə.

Beləliklə, modernizm dilin məna yaratmaq gücünün zəifləməsi, formanın mürəkkəbləşməsi, subyektin parçalanması və tarixi-sosial sarsıntılar nəticəsində böhran mərhələsinə daxil olmuşdur. Bu böhran isə ədəbiyyatda yeni estetik istiqamətin — postmodernizmin formalaşmasına zəmin yaratmışdır.

Ədəbiyyat

1. Frans Kafka Məhkəmə .	Səh. 3
2. Vilyam Folkner Səs və Qəzəb	Səh. 108
3. Tomas Eliot Bəhrəsiz Torpaq	Səh. 8
4. Corc Oruel 1984	Səh. 134
5. Elçin Əfəndiyev Bayraqdar	Səh. 54
6. Kamal Abdulla Sehrbazlar Dərəsi	Səh. 18

“AĞ DIŞLƏR” ROMANININ ZADI SMİT YARADICILLIĞINDA MÖVQEYİ

Həsənzadə Elnarə Elçin qızı Qrup M24-216, filologiya fakültəsi

hasanzadaelnara01@gmail.com

f.f.d. baş müəllim Əliyeva Səyyarə Tahir qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Zadi Smitin 2000-ci ildə yazmış olduğu “Ağ dişlər” romanı onun debüt romanıdır və məhz bu roman Zadini müasir dünya ədəbiyyatının ən tanınmış simalarından birinə çevirmişdir. “Ağ dişlər” bir çox mükafata layiq görülüb, həmçinin Time jurnalı romanı 1923-cü ildən 2005-ci ilə qədər 100 ən yaxşı ingilis dilli roman siyahısına daxil edib. “Ağ dişlər”in nəşri Britaniya ədəbi mühitində sadəcə bir uğur deyil, həm də bədii təfəkkürün estetik transformasiyası kimi qəbul edildi. Postkolonial dövrün mürəkkəb kimlik axtarışları və mühacirət həyatının yaratdığı travmaları və multikultural Londonun xaotik mühitinin gənc bir müəllifin müşahidə qabiliyyətini özündə daşıyan bu əsər çox qısa bir müddətcə XXI əsr ingilis nəsrinin manifestinə çevrildi. Zadi Smit yaradıcılığının onurğa stunu təşkil edən “Ağ dişlər” romanı fərdin öz kökləri ilə

qaçılmaz qarşıdurmasının bədii portretidir. Roman müxtəlif etnik mənsubiyyətli üç ailənin bir-birilə bağlı həyatı haqqında real və komik bir ailə hekayəsidir.

Roman XX əsrə ahatə edir və Yamayka və Benqaldakı müstəmləkə keçmişini Londondakı post-müstəmləkə dövrü ilə əlaqələndirir. Həm birinci, həm də ikinci nəsil immiqrantlar tanınmaq üçün mübarizə aparırlar. Əsərin əsas ideyasını təşkil edən fikir odur ki, keçmiş bizim proloqumuzdur. Smitin yaradıcılığında tarix təkcə keçmiş hadisələr toplusu deyil, eyni zamanda bu günümüzü formalaşdıran bir qüvvə kimi təqdim olunur. Müəllifin bu romanı müasir ingilis multikultural mühitinin güzgüsü kimi çıxış edir. Tədqiqatçı Dominik Hed Smitin bu sahədə xidmətini xüsusi vurğulayaraq yazır ki, “ *Zadi Smitin “Ağ dişlər” adlı romanı ... yüzilliyin sonunda ingilis çoxmədəniyyətliliyinin gətirdiyi uğurlar və qarşılaşdığı məhdudiyyətlərin bənzərsiz xülasəsidir.*” [1, s.183] Dominikin vurğuladığı bu məhdudiyyətlər özünü ən çox nəsillərarası və mədəniyyətlərarası əlaqədəki qırıqlarda özünü göstərir. Səməd İqbalın keçmişin ənənələrinə sıgınıb qalaraq, öz ənənələrini Londonun mərkəzinə gətirməyə çalışması, əslində multikultural cəmiyyətdə fərdin yaşadığı böhrandır. Smit göstərir ki, müxtəlif mədəniyyətlərin bir yerdə yaşaması hələ harmoniya demək deyil, bu mühit daxili parçalanmadan, daim gündəmdə olan xaotik abu-havadan əziyyət çəkir. Romandakı hadisə bolluğu, süjet xətlərinin və detalların həddindən artıq sıxlığı histerik realizm tənqidçisi Ceyms Vudu əsərin estetik quruluşunu yenidən sorğulamağa sövq etmişdi. Tənqidçi deyir ki: “Bu romanlarda hekayə danışmaq bir növ bilik nümayişi halına gəlib, ...” [2] O düşünür ki, süjetdə bu qədər təsadüflərin olması inandırıcı deyil. Ceyms Vud tərəfindən inandırıcılıqdan uzaq hesan edilən təsadüflər zənciri əslində müasir Britaniya romanının əsasını təşkil edir. Zadi Smit bu hədsiz təsadüfləri bir araya gətirməklə oxucuya çatdırmaq istəyir ki, bizə inandırıcı gəlməyən bu təsadüflər, əslində, bizim müasir xaotik dünyamızın həqiqətidir.

Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, Zadi Smitin “Ağ dişlər” romanı müasir Britaniya ədəbiyyatında yalnız multikultural cəmiyyəti təsvir edən bir mətn deyil, eyni zamanda post-kolonial kimliyi mürəkkəbliyini peşəkarcasına bədii müstəviyə daşıyan fundamental bir əsərdir. “Ağ dişlər” Smit yaradıcılığının sonrakı mərhələləri üçün bir təməl rolunu oynamaqla yanaşı, həm də XXI əsr ingilis ədəbiyyatının istiqamətini müəyyən edən ən nüfuzlu və cəsarətli nümunələrdən biri kimi təsdiq tapmışdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Head Dominic. “The Cambridge introduction to modern British fiction, 1950-2000”. Cambridge University Press, 2002
2. Wood James. “Human, All Too Inhuman.” The New Republic, 2000

TEODOR FÖNTENİN “EFFI BRIEST” ROMANINDA FƏRD VƏ CƏMIYYƏT KONFLIKTI

İsayev Elçin Pənah oğlu, isayevelchin11@gmail.com

Magistratura, Filologiya (ədəbiyyatşünaslıq alman), Qrup - 119

Elmi rəhbər: Fil.ü.f.d. dos. Ülviyyə Rəhimova

Azərbaycan Dillər Universiteti

XIX əsrin ikinci yarısında Alman realizmi insanı onun sosial mühiti ilə qarşılıqlı əlaqədə təsvir etməyə xüsusi önəm verirdi. Teodor Fönten də alman realizminin aparıcı nümayəndələrindən biri kimi məhz bu istiqamətdə seçilir. “Effi Briest” bu baxımdan yazıcının yaradıcılığında zirvə hesab olunur; roman əvvəlcə 1894–1895-ci illərdə hissə-hissə çap edilmiş, sonra isə 1895-ci ildə kitab halında nəşr olunmuşdur[1].

Romanın süjet xətti Effi Briestin şəxsi arzuları ilə onun üçün seçilmiş ictimai rol arasındakı ziddiyyət üzərində qurulmuşdur. Cəmi on yeddi yaşında olan Effi özündən xeyli böyük yaşda, karyera yönümlü dövlət məmuru baron İnnştettenlə evləndirilir. Bu nikah sevgi və mənəvi yaxınlıq üzərində deyil, ailə uyğunluğu, sosial mövqe və

“münasib seçim” prinsipi üzərində qurulur. Beləliklə, Effinin həyatı başlanğıcdan etibarən fərdi seçimdən deyil, cəmiyyətin onun adına verdiyi qərardan asılı vəziyyətə düşür. Tədqiqatçılar da romanı gənc qadının emosional yetkinləşmə hekayəsi və eyni zamanda qadın taleyinin sosial tənzimlənməsi haqqında mətn kimi qiymətləndirirlər[2,4]. Effinin daxilən canlı, sərbəst və oyunsevər təbiəti onu əhatə edən rəsmi, soyuq və intizamçı Prussiya mühiti ilə uyğunlaşmır; məhz bu uyğunsuzluq fərd-cəmiyyət konfliktinin başlanğıc nöqtəsinə çevrilir.

Effinin ailə həyatında yaşadığı psixoloji gərginlik bu konfliktin dərinləşməsinə səbəb olur. İnnştetten xarici baxımdan qayğıkeş və intizamlı görünməsinə baxmayaraq, emosional baxımdan soyuq və məsafəlidir. Onun üçün ailə münasibətindən daha vacib olan ictimai nüfuz, vəzifə yüksəlişi və “düzgün davranış” modelidir. Effi isə həyat yoldaşından anlayış, yaxınlıq və mənəvi dayaq gözləyir. Kessindəki yad mühit, qorxu hissi, tənhalıq və ərinin laqeydliyi Effinin daxili böhranını daha da gücləndirir. Mayor Krampasla münasibət də bu mənada sadəcə əxlaqi sarpma kimi yox, emosional boşluğun, sevgisizlik və sıxılmışlıq hissinin nəticəsi kimi meydana çıxır. Bəzi tədqiqatlarda da vurğulandığı kimi, roman Effinin “günahı”ndan daha çox, bu “günah”ı doğuran ictimai və psixoloji şəraitə diqqət yönəldir.

Hadisədən illər keçdikdən sonra İnnştettenin məktubları tapması və məsələni duel yolu ilə “həll etməsi” sosial kodeksin hökm sürdüyünü göstərir. İnnştettenin özü belə bu addımı məhz cəmiyyətin ondan gözlədiyi davranış modelinə uyğun olaraq atır. Burada şərəf anlayışı əxlaqi həqiqətdən daha çox ictimai görünüşlə bağlıdır. Effi boşandıqdan sonra əri ilə yanaşı ailəsindən, övladından və yaşadığı sosial çevrədən də təcrid olunur. Bu məqam romanın əsas ideyasını açır: cəmiyyət fərdi səhvədən çox, həmin səhvin görünməsinə və ictimai ad-san üzərində yaratdığı ləkəni cəzalandırır. Tənqidçilərin qeyd etdiyi kimi, “Effi Briest” qadın üzərində işləyən sosial nəzarət mexanizmlərini və patriarxal mənəvi mühakiməni son dərəcə incə, lakin sərt şəkildə ifşa edir[2,3,4].

Föntenin sənətkarlığı ondadır ki, o, bu faciəni yüksək emosional pafosdan uzaq sakit, ölçülü və realist təsvir vasitəsilə təqdim edir. Yazıçı oxucunu açıq hökm verməyə məcbur etmir; əksinə, hadisələrin axarı içində sosial sistemin qəddarlığını özü göstərir. Romanın gücü də məhz buradadır: burada faciə bir qadının məhvi timsalında insanın öz təbii yaşamaq haqqını cəmiyyətin süni normalarına uduzmasıdır. Buna görə də “Effi Briest” bütün dövrlərin aktual romanı olaraq müasir oxunuşda qadın azadlığı, fərdi seçim haqqı, emosional tənhalıq və ictimai damğalanma kimi problemlər baxımından yenə də canlı səslənir. Deməli, Fönten bu əsərdə XIX əsr Prussiya cəmiyyətini təsvir etsə də, əslində fərd və cəmiyyət münasibətlərinin universal modelini yaratmışdır[1].

Bu baxımdan Teodor Föntenin “Effi Briest” romanı fərd və cəmiyyət konfliktini problemini alman realizmi çərçivəsində yüksək bədii səviyyədə təqdim edən əsərdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Fontane T. Effi Briest. Berlin: Aufbau Verlag, 1998, 320 s.
2. Aust H. Theodor Fontane: “Effi Briest”. München: Oldenbourg, 1998, 96 s.
3. Swales M. Theodor Fontane: The Major Novels. Cambridge: Cambridge University Press, 1988, 180 s.

4. Müller-Seidel W. Theodor Fontane: Soziale Romankunst in Deutschland. Stuttgart: Metzler, 1975, 214 s.
5.

**“DƏYİŞƏN DÜNYANIN RƏSSAMI” ROMANINDA YADDAŞ, SƏNƏT VƏ MƏNƏVİ
MƏSULİYYƏT PROBLEM**

Müəllif: Əzizova Seyidcahan Böyükağa qızı, 246A, Filologiya fakültəsi, cahanazizova07@gmail.com

Elmi rəhbər: Fil.f.d, Turan Kərimli Arif qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti

Müasir Britaniya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Kazuo İşiquro yaradıcılığında insan yaddaşı, keçmişlə üzləşmə, milli kimlik, mənəvi borc və məsuliyyət kimi keyfiyyətlər xüsusi yer tutur. Bu baxımdan 1986-cı ildə nəşr olunan “Dəyişən dünyanın rəssamı” əsəri realist romandır, yaxşı və pis tərəfləri ilə Yaponiyanın real həyatını olduğu kimi əks etdirir [2]. Bu romanda hadisələr əsasən müharibədən sonrakı dövrdə baş verir və bir vaxtlar tanınmış, təqəüdə çıxmış rəssam Masuci Ononun xatirələri əsasında təqdim olunur. Onun yaradıcılığının müəyyən bir dövrü dövlət ideologiyasına və millətçi düşüncəyə xidmət etmişdir. Lakin zaman keçdikcə siyasi və ictimai vəziyyət dəyişdikcə əvvəlki ideyalar cəmiyyət tərəfindən tənqid olunmağa başlayır. Bütün bu dəyişikliklər Ononu öz keçmiş fəaliyyətinə və həyat yoluna yenidən nəzər salmağa vadar edir. Müharibənin mənfi nəticələri Ononun həyatına və ailəsinə də təsirsiz ötüşməmişdir. Romanda əsas ideyalardan biri də insanın keçmişə görə məsuliyyət daşmasıdır. Ono uzun müddət fəaliyyətinin düzgün yolda irəlilədiyinə inanmışdır. Zaman keçdikcə isə o anlayır ki, sənəti ilə müəyyən ideologiyanın yayılmasına xidmət etmişdir. Bu isə Ononun müəyyən məqamlarda keçmiş haqqında tərəddüt və peşmanlıq hissi keçirməsinə səbəb olur. Romanda bu məsələni özündə əks etdirən əsas süjetlərdən biri də məşhur şirkət prezidentinin və məşhur bəstəkar Naquçinin intihar etməsidir. Müharibə dövründə həmin şəxslər dövlət siyasətini dəstəkləmiş, lakin sonradan öz fəaliyyətinin nəticələrinə görə məsuliyyət hiss edir və bunu bir növ mənəvi borc kimi yerinə yetirirlər. Naquçi bu məhnları yazmaqla böyük səhv etdiyini düşünür və bir növ mənəvi borcunu ödəmək üçün intihar edir. Onların intiharı Yapon cəmiyyətində mövcud olan ənənəvi şərəf və məsuliyyət anlayışının ifadəsi kimi təqdim olunur. Bu hadisələr romanın baş qəhrəmanı Masuci Ononun daxili düşüncələrinə təsir edir. Ono müəyyən daxili tərəddütlərlə qarşılaşsa da, həmin şəxslər kimi radikal addımlar atmır. Müəllif əslində onu göstərmək istəyir ki, müharibə dövrü və ondan sonrakı dövrlərdə cəmiyyət yalnız siyasi və sosial baxımdan deyil, həm də mənəvi baxımdan böyük dəyişikliklər yaşayır. Romanın sonunda Masuci Ono öz keçmiş ilə barışmağa çalışır. O, həyatın, dövrün və insanların daim dəyişdiyini və heç bir anın sabit qalmadığını görür. Rəssamın öz sənəti və xatirələri ilə son görüşü ona həm keçmişin dəyərini, həm də gələcəyə ümidlə baxmağı öyrədir. Əsər gələcəyə açıq, sakit və ümid dolu bir notla bitir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. İşiquro Kazuo “Dəyişən dünyanın rəssamı” TEAS press nəş. Bakı 2018
2. Kərimli T.A “Kazuo İşiquro yaradıcılığında Asiya həyatının və mədəniyyətinin bəfii əksi”, Asiya xalqları ədəbiyyatı: ənənələr və müasir tendensiyalar “Beynəlxalq elmi konfrans”, Bakı, Azərbaycan, 2024

ALBERT KAMÜ VƏ ONUN “YAD” ƏSƏRİNDƏ YADLAŞMA MÖVZUSU.

**Babaşzadə Sara Ceyhun qızı.
Filologiya fakültəsi, qrup B22-437.
Müəllim Gülşən Bağirova Malik.
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı.**

Fransız yazıçısı və filosofu Albert Kamü XX əsr ədəbiyyatında ekzistensializm və absurd fəlsəfəsinin əsas nümayəndələrindən biri hesab olunur. Onun 1942-ci ildə nəşr olunan “Yad” əsəri insanın cəmiyyətə, əxlaqa və hətta öz daxili dünyasına yadlaşmasını dərin şəkildə əks etdirir. Bu əsər vasitəsilə Kamü həyatın mənasızlığı və insanın bu mənasızlıq qarşısındakı mövqeyini göstərməyə çalışır. “Yad” romanının baş qəhrəmanı Merso cəmiyyətin qəbul etdiyi emosional və mənəvi normalara uyğun gəlməyən bir obrazdır. O,

anasının ölümünə qarşı laqeyd münasibət göstərir, sevgi və dostluq kimi anlayışlara qarşı da soyuq davranır. Bu xüsusiyyətlər onun cəmiyyət tərəfindən “yad” kimi qəbul olunmasına səbəb olur. Əslində isə Merso ikiqat yadlaşma yaşayır: həm cəmiyyətə qarşı, həm də öz hisslərinə qarşı.

Əsərdə yadlaşma mövzusu ilk növbədə emosional səviyyədə özünü göstərir. Merso hadisələrə biganə yanaşır və bu, cəmiyyət tərəfindən anlaşılmaz qarşılanır. İnsanların gözündə normal sayılan kədər, sevinc, vicdan kimi hisslər onda ya zəifdir, ya da ümumiyyətlə yoxdur. Bu isə onu digərlərindən fərqləndirir.

Digər tərəfdən, əsərdə sosial yadlaşma da mühüm yer tutur. Merso cəmiyyətin yazılmamış qanunlarına tabe olmaq istəmir. O, özünü olduğu kimi qəbul edir və saxta davranışlardan uzaq durur. Lakin cəmiyyət fərqli olanı qəbul etmədiyi üçün onu mühakimə edir. Məhkəmə səhnələrində də bu açıq şəkildə görünür: Mersonun cinayətindən daha çox onun xarakteri və davranışları müzakirə olunur.

Kamü bu əsərdə Absurdizm fəlsəfəsini də ön plana çıxarır. Absurdizmə görə həyatın obyektiv mənası yoxdur və insan bu mənasızlıqla üzləşməlidir. Merso da bu həqiqəti qəbul edən obrazdır. O, həyatın mənasızlığını dərk etdikdən sonra daxili azadlığa çatır. Bu isə onun yadlaşmasını daha da dərinləşdirir, lakin eyni zamanda onu səmimi edir.

Nəticə etibarilə, “Yad” əsərində yadlaşma mövzusu həm fərdi, həm də sosial aspektdə təqdim olunur. Merso obrazı vasitəsilə Kamü göstərir ki, cəmiyyətin normalarına uyğun gəlməyən insan avtomatik olaraq yad kimi qəbul edilir. Bu əsər oxucuya insanın kim olduğu, cəmiyyətin onu necə formalaşdırdığı və fərqliliyin hansı nəticələrə səbəb olduğu haqqında düşünmək imkanı yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Albert Camus. Yad. Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2015.
2. <https://www.britannica.com/biography/Albert-Camus>
3. <https://iep.utm.edu/albert-camus/>

SELF-AWARENESS AND EXISTENTIAL RESPONSIBILITY IN SARTRE'S NO EXIT

Şiraliyeva Aysel, Şamil, Faculty of Philology, 435A, Philology

@ayselsiraliyeva@gmail.com

Lecturer: Narmin Karimova, Yalchin

Azerbaijan University of Languages

The French philosopher Jean-Paul Sartre is considered one of the most influential thinkers of existentialism in the twentieth century. His play No Exit explores important existentialist ideas such as freedom, responsibility, and self-awareness. According to Sartre, human beings are free to make their own choices, but this freedom also means that they must accept responsibility for their actions [1, p. 27]. In this play, Sartre illustrates these philosophical ideas through the interaction of three characters who are forced to confront their past lives and decisions.

The events of the play take place in a closed room where three characters—Garcin, Inès, and Estelle—find themselves after death. At first, each character tries to justify their behavior and avoid accepting their mistakes. They blame other people or circumstances instead of taking responsibility for their actions. However, as the play develops, it becomes clear that they cannot escape the consequences of their past choices. This reflects Sartre's existentialist belief that individuals create their identity through their actions and must take responsibility for them [1, p. 45; 2, p. 54].

Self-awareness in the play develops mainly through the interaction between the characters. One of the most famous lines from the play is “Hell is other people” [1, p. 47]. This statement suggests that individuals often see themselves through the judgment of others. Garcin, for example, is very concerned about how the others perceive him. He wants them to believe that he is brave and not a coward. His need for validation shows how the opinions of others can influence a person's understanding of their own identity [3, p. 112].

In contrast, the character of Inès appears more aware of the truth about their situation. She openly criticizes the self-deception of the others and forces them to confront their past actions. Through this interaction, Sartre demonstrates that self-awareness requires honesty and the willingness to accept one's own faults. The characters eventually realize that their punishment is not physical torture but the constant

presence and judgment of one another. In this way, the play presents a psychological form of punishment that forces the characters to face themselves [2, p. 60; 4, p. 89].

In conclusion, *No Exit* presents a powerful exploration of self-awareness and existential responsibility. Sartre shows that individuals cannot escape the consequences of their actions and must eventually face the truth about themselves. The play also demonstrates that relationships with others often play an important role in the process of self-understanding. For this reason, *No Exit* remains an important literary work that reflects the central ideas of existentialist philosophy.

References

1. Sartre, J.-P. (1943). *No Exit*. Paris: Gallimard, pp. 1–60.
2. Flynn, T. (2006). *Existentialism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 126 pp.
3. Cox, G. (2006). *The Sartre Dictionary*. London: Continuum, 208 pp.
4. Warnock, M. (1970). *Existentialism*. Oxford: Oxford University Press, 176 pp.

KAZUO ISHIGURO’S “NEVER LET ME GO”: HUMANITY, ETHICAL DILEMMAS AND POSTHUMAN PERSPECTIVES IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Ağayeva Jalə, Elman, Faculty of Philology 435A, Philology, @agyvajale@gmail.com,

Lecturer: Narmin Karimova, Yalchin

Azerbaijan University of Languages

In the 21st century, the rapid development of technology, particularly artificial intelligence and biotechnology, has generated new philosophical questions regarding the essence and ethical boundaries of human life. The theory of posthumanism conceptualizes the human not merely as a biological or cultural category, but as a hybrid subject formed in interaction with technological systems [2]. Within this context, Kazuo Ishiguro’s *Never Let Me Go* presents a seminal literary work that explores humanity, ethical responsibility, and the impact of technology in a symbolic and artistic manner [1].

The novel depicts a social model in which cloned individuals are utilized solely as functional resources. The protagonists, Kathy, Tommy, and Ruth, possess emotional, social, and intellectual characteristics indistinguishable from those of ordinary humans. Nevertheless, society perceives them only as biological assets fulfilling a predetermined function [1; 2]. This approach foregrounds the ethical consequences of reducing human beings to instrumental value and highlights the effects of technology on human identity from a posthuman perspective [3].

Posthuman theory provides a deeper framework for analyzing these issues. N. Katherine Hayles asserts that the posthuman subject “emerges through interactions with technology and information networks, transcending the traditional ontological boundaries of the human” [2]. Similarly, Rosi Braidotti emphasizes that posthumanism shapes ethical and philosophical conceptions of the evolving relationship between humans and technology [3]. From this theoretical standpoint, Ishiguro’s novel functions as a literary allegory of how technology can redefine social, emotional, and ethical aspects of human life.

The novel also resonates with ethical debates emerging in the era of artificial intelligence. The potential future creation of intelligent systems capable of emotional and cognitive responses raises questions regarding their rights and social status [1; 3]. Ishiguro’s depiction of clones – “capable of human experiences yet utilized for functional purposes” – symbolically represents the ethical dilemmas that may accompany posthuman technological beings [2].

Furthermore, the work demonstrates that humanity is not determined solely by biological origin. While clones are not recognized as fully human by society, their emotions, memories, and social relations embody essential human traits. This encourages readers to reflect on the essence of being human and ethical responsibility in a technologically mediated world [1; 2; 3].

In conclusion, *Never Let Me Go* serves as a critical literary text that underscores the necessity of rethinking the concept of humanity in the posthuman and AI era. The novel illustrates that technological progress not only advances science but also expands human moral and ethical responsibility. Therefore, the

text can be interpreted as an authoritative reflection on the preservation of humanity and the delineation of ethical boundaries in the age of artificial intelligence [1; 2; 3].

References

1. Never Let Me Go. London: Faber and Faber, 2005.
2. N. Katherine Hayles. How We Became Posthuman. University of Chicago Press, 1999.
3. Rosi Braidotti. The Posthuman. Polity Press, 2013.

SÜNİ İNTELLEKT VASİTƏSİLƏ FRANSIZ DİLİ QRAMMATİKASININ TƏDRİSİ

Cəfərli Züleyxa İmran qızı 121 A, İngilis-Fransız dilləri fakültəsi, Filologiya e-ünvan:

zuleyxaceferli0803@gmail.com Tel: (+99455) 8970308

müəllim Cəbiyeva Aynurə Cəbi qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Süni intellekt texnologiyalarının sürətli inkişafı təhsil sahəsində də yeni imkanlar yaratmışdır. Xüsusilə xarici dillərin, o cümlədən fransız dilinin qrammatikasının tədrisində süni intellektin tətbiqi həm müəllimlər, həm də öyrənənlər üçün innovativ və effektiv yanaşmalar təqdim edir. Ənənəvi qrammatika tədrisi çox zaman qaydaların əzbərlənməsinə əsaslanır və bu da biz tələbələr, xüsusilə dili yeni mənimsəyən şəxslər üçün monoton və çətin ola bilər. Süni intellekt isə fərdiləşdirilmiş öyrənmə imkanları təqdim etməklə bu prosesi daha maraqlı və effektiv edir. Süni intellekt əsaslı platformalar tələbənin bilik səviyyəsini analiz edərək ona uyğun tapşırıqlar təqdim edir. Bu isə öyrənmə prosesində fərdi yanaşmanı təmin edir və hər bir tələbənin zəif və güclü tərəflərini nəzərə alır [3].

Süni intellektin ən mühüm üstünlüklərindən biri real vaxtda geribildirim vermə qabiliyyətidir. Məsələn, tələbə cümlə qurarkən və ya qrammatik tapşırığı yerinə yetirərkən sistem dərhal səhvləri aşkar edir və düzgün variantı izah edir. Bu yanaşma tələbənin səhvlərini dərhal düzəltməsinə və qaydaları daha yaxşı mənimsəməsinə kömək edir. Beləliklə, öyrənmə prosesi daha interaktiv və dinamik olur [2, s.43-44]. Tələbə dərslər zamanı keçdiyi qrammatik qaydada hər hansı çətinliyi olarsa, tədris saytlarının köməyiylə qazandığı biliyi tapşırıqlarda, testlərdə tətbiq etməklə möhkəmləndirə bilər. Məsələn, ismin cins kateqoriyasını öyrənməkdə çətinlik çəkən tələbə süni intellektdən istifadə etməklə öz bilik səviyyəsini analiz edərək uyğun tapşırıqları yerinə yetirir. Fransız dilində isimlərin kişi və qadın cinsinə aid olmasını öyrətmək üçün interaktiv məşqlərdən istifadə olunur. Sistem səhv cavabları dərhal aşkar edərək düzgün formaları izah edir. Bu yanaşma tələbələrin səhvlərini tez düzəltməsinə kömək edir. Süni intellekt həmçinin sözlərin cinsini yadda saxlamaq üçün vizual və assosiativ üsullardan istifadə edir. Məsələn, kişi cinsli sözlər müəyyən rənglə, qadın cinsli sözlər isə başqa rənglə təqdim oluna bilər. Oyun elementləri öyrənmə prosesini daha maraqlı və motivasiyaedici edir. Adaptiv sistemlər tələbənin zəif olduğu mövzulara daha çox diqqət yetirir. Beləliklə, süni intellekt vasitəsilə ismin cins kateqoriyasının tədrisi daha effektiv və interaktiv şəkildə həyata keçirilir. Sİ vasitəsilə istənilən qrammatik qaydaya aid tapşırıqları – boşluğu doldurma, düzgün zamanı təyin etmə, düzgün söz seçimi, cümlə qurma və digər növ tapşırıqlar – etməklə tələbənin motivasiyası artır, etdiyi səhvi görür və analiz edir.

Süni intellekt texnologiyalarının fransız dili qrammatikasının tədrisində tətbiqi öyrənmə prosesini daha effektiv, maraqlı və fərdiləşdirilmiş hala gətirir. Ənənəvi üsullardan fərqli olaraq, Sİ tələbələrin bilik səviyyəsini analiz edir, onlara uyğun tapşırıqlar təqdim edir və dərhal edilən səhvləri təqdim edərək onların aradan qaldırılmasına imkan yaradır. Bu isə həm motivasiyanı artırır, həm də biliklərin daha möhkəm mənimsənilməsinə şərait yaradır. Xüsusilə interaktiv və adaptiv yanaşmalar sayəsində biz tələbələr çətin mövzuları daha asan qavrayır və praktiki bacarıqlarımızı inkişaf etdiririk. Beləliklə, süni intellekt təhsil sahəsində, xüsusilə də dil öyrənmədə müasir və perspektivli vasitə kimi mühüm rol oynayır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının 2025-2028-ci illər üçün süni intellekt strategiyası. <https://eqanun.az/framework/59218>
2. Əhmədov İ. B. Təhsildə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları. // İdarəetmə və Optimallaşmanın Sənaye Tətbiqi 2-ci Beynəlxalq Konfrans. Konfransın materialları. Bölmə: Təhsildə İKT. Tətbiqi Riyaziyyat İnstitutu. BDU, iyun 2-4, 2018, Bakı-Azərbaycan. s.453

3. Əliyev A. Süni intellektin elmdə və təhsildə rolu: çağırışlar, yeni imkanlar, etik məsələlər və gələcək perspektivlər. 2025, <https://au.edu.az/userfiles/uploads/3dace477d8e2c2ee1a4c9fa86535f088.pdf>

DİSTOPİK ƏSƏRLƏRDƏ GƏLƏCƏYƏ BAXIŞ- “QOYUNLAR YUXARL BAXIR”

Ağacanova Gülnar Zəfər

B23-333b,filologiya,gulnaragacanova92@gmail.com

bölmə:Filologiya

Elmi Rəhbər: Fil. F.d.Zülfüyyə Əlibəyova

Azərbaycan Dillər Universiteti Bakı

Ədəbiyyatda qarşımıza çıxan biləcək ən maraqlı əsərlər içərisində distopik əsərlər də öz yerini tutur. Utopiyadan fərqli olaraq distopiya arzulanmayan cəmiyyətlərdən danışır və daha çox bu cəmiyyətlər gələcək zaman fonunda təqdim olunur[1]. Bu əsərlərdən biri də Jhon Brunnerin “Qoyunlar yuxarı baxır” əsəridir.

Roman 1970-ci illərin sonu kimi təsəvvür edilən yaxın gələcək ABŞ-da cərəyan edir. İnsan fəaliyyəti ətraf mühitin tamamilə məhv olunmasına səbəb olub.

Su çirklənməsi o dərəcədə şiddətlidir ki, tez-tez “su içməyin” xəbərdarlıqları yayılır, ictimai tualetlərdə kranlar pulla işləyir. Hava çirkliliyinə görə insanlar çölə yalnız “filtr-maskalarla” çıxırlar. Kaliforniya günəş işığının qarşısını kəsən qalın smok təbəqəsi ilə örtülüb, turşulu yağışlar isə paltarları korlamasın deyər insanları plastik geyinməyə məcbur edir. Aralıq dənizi geri dönməz şəkildə zəhərlənib, bu da Avropa və Afrikada aclığa, qaçqın dalgalarına və müharibələrə yol açıb. Kimyəvi maddələrin həddindən artıq istifadəsi kənd təsərrüfatı torpaqlarını yarırsız hala salıb, qida qiymətlərini artırıb.

Antibiotiklərin hədsiz istifadəsi nəticəsində rezistent (davamlı) bakteriyalar yaranıb və infeksiyalar tüğyan edir. Cinayətkarlıq, mülki və irqi iğtişaşlar artmaqdadır. Zənginlər özlərini muzdlu əsgərlər tərəfindən qorunan qapalı icmalara həbs ediblər. Hakimiyyətdə olan sağçı administrasiya isə problemlərə laqeyddir; “Preksi” ləqəbli prezident, yalnız şüarlar verən keçmiş bir aktyordur. Hökumət baş verən fəlakətlərdə qiyamçıları günahlandıraraq ölkədə hərbi vəziyyət elan edir. Korporasiyaların dünyayı məhv etməsini dayandırmaq üçün “Treynitlər” adlanan ekoloji terror qruplaşması yaranır.[2]

Göründüyü kimi əsər əslində bir xəbərdarlıq rolu oynayır. Oxuduğumuz bu qeyri-adi vəziyyətlər bizi düşündürür ,hər birimiz bu hadisələri oxuyarkən narahatlıq hiss keçiririk. Bu da distopik əsərlərin öyrədici tərəfini bizə göstərir.

Ədəbiyyat

<https://www.supersummary.com/dystopia-in-literature-definition-examples/>

https://en.wikipedia.org/wiki/The_Sheep_Look_Up#

İMADƏDDİN NƏSİMİ VƏ DANTE ALİGYERİ YARADICILIĞINDA İNSAN AMİLİ

Axundova Vəfa Elçin

228A, Təhsil fakültəsi

e-poçt: vefa.akhundova1@gmail.com, Məktəbəqədər təhsil.

Elmi rəhbər: Aytən Hacıyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Orta əsrlər düşüncə sistemi həm Şərqdə, həm də Qərbdə insanın teosentrik dünya mənzərəsi daxilində passiv bir varlıq kimi qəbul edilməsinə əsaslanırdı. Lakin XIV-XV əsrlərdə bu qəlibləri sarsıdan iki görkəmli mütəfəkkirin – Azərbaycanda İmadəddin Nəsimi, İtaliyada isə Dante Aligyerinin ortaya çıxması humanizm anlayışına yeni nəfəs gətirdi. Burada irəli sürülən əsas iddia ondan ibarətdir ki, humanizm yalnız Avropaya məxsus bir intibah hadisəsi deyil; Nəsimi və Dantenin yaradıcılığı insan azadlığı və mənəvi uralığı probleminə verilən universal, lakin müxtəlif metodoloji yanaşmalara malik cavabdır.

Mövzu ilə bağlı mövcud ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, Dante adətən rəasionalist Qərb humanizminin atası, Nəsimi isə mistik Şərq fəlsəfəsinin nümayəndəsi kimi bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə öyrənilir. Lakin bu yanaşma hər iki sənətkarın ortaq hədəfini – insanın "kiçik varlıq" statusundan çıxarılıb "kainatın mərkəzi"nə qoyulması faktını kölgədə qoyur. Nəsimi hürufilik fəlsəfəsinə söykənərək insanın fiziki

varlığında ilahi sirləri axtarır və "Məndə sığar iki cahan" fəlsəfəsi ilə insanın Tanrı ilə eyniləşdiyini bəyan edir [1, s.19]. Dante isə "İlahi Komediya" əsərində insan ruhunun cəhənnəmdən cənnətə doğru keçdiyi yolu təsvir edərək, fərdin mənəvi təkamül vasitəsilə ilahiyyətə ucala biləcəyini sübut edir [2].

Burada ortaya çıxan əsas mübahisəli məqam ondan ibarətdir ki, Nəsiminin radikal "Ənəl-Həqq" şüarı ilə Dantenin mənəvi iyerarxiyası əslində eyni problemin – insanın cəmiyyət və din tərəfindən buxovlanmış iradəsinin azad edilməsi probleminin həllinə yönəlib. Qarşı argument olaraq qeyd edilə bilər ki, Nəsimi panteist, Dante isə xristian teologiyasına sadıqdır. Lakin hər iki müəllifin öz ana dillərində (Azərbaycan türkcəsi və italyan dili) yazması göstərir ki, onlar humanizmi elitist bir fəlsəfədən çıxararaq xalqın dilinə və şüuruna endirmişlər. Bu addım biliyin demokratikləşməsi prosesinin başlanğıcı hesab olunur.

Nəticə olaraq vurğulanmalıdır ki, Nəsimi və Dante fərqli coğrafiyalarda eyni humanist platformanı formalaşdırıblar. Onların yaradıcılığı göstərir ki, insan amili hər hansı dini və ya coğrafi sərhədlə məhdudlaşmır. Bu müqayisəli təhlil müasir dövrdə sivilizasiyalararası dialoq probleminin həlli üçün tarixi və ədəbi baza rolunu oynaya bilər.

Ədəbiyyat:

- 1.Nizami Məmmədov Tağısoy. Nəsimi dini-fəlsəfi təlimində Haqqın və insanın dərk. Bakı. 2020. Səh. 19.
- 2.Əliəğa Kürçaylı və Əkbər Ağayev. "Aligyeri Dante" Bakı. 2004. Səh. 12.

ПРОБЛЕМА ЧЕЛОВЕЧНОСТИ В РОМАНЕ КАДЗУО ИСИГУРО «НЕ ОТПУСКАЙ МЕНЯ»

Османова Улькер

379R, Факультет: Международное отношение и регионоведение,

e-mail: osmanovaulker40@gmail.com. Регионоведение(Япония)

Научный руководитель: Айтен Гаджиева

Азербайджанский университет языков, Баку

Роман Кадзуо Исигуро «Не отпускай меня» посвящён одной из важнейших философских и этических проблем современности — проблеме человечности, судьбы человека и смысла его жизни. В произведении автор показывает альтернативное общество, в котором существуют клоны, созданные для донорства органов. Несмотря на своё происхождение, они живут, чувствуют, дружат, любят и мечтают, как обычные люди, что заставляет читателя задуматься о том, что делает человека человеком.

Главная героиня Кэти рассказывает историю своей жизни, своих друзей Рут и Томми, с которыми она росла в закрытой школе Хейлшем. В школе детям старались привить любовь к искусству, творчеству и культуре, чтобы доказать обществу, что у клонов есть душа и внутренний мир. Однако, несмотря на это, их судьба была заранее определена, и они не могли её изменить. Таким образом, автор поднимает проблему предопределённости судьбы и отсутствия свободы выбора.

Одной из центральных тем произведения является тема памяти и прошлого. Кэти постоянно возвращается в воспоминания, потому что прошлое становится для неё единственным способом сохранить свою жизнь и свою личность. Воспоминания помогают героям осознать, что их жизнь имела значение, несмотря на её трагический конец.

Таким образом, роман «Не отпускай меня» показывает, что человечность определяется не происхождением человека, а его чувствами, воспоминаниями, способностью любить и дружить. Автор приходит к выводу, что даже если жизнь коротка и предопределена, она всё равно имеет ценность, потому что каждый человек способен чувствовать, помнить и любить.

Литература:

- 1.Исигуро К. Не отпускай меня. — Москва: Эксмо, 2019.
- 2.Литературоведение: Учебник для вузов / Под ред. В.Е. Хализева. — Москва, 2016.
- 3.История зарубежной литературы XX века. — Москва, 2014..

ЖЕНЩИНА В ПЕСКАХ: ФИЛОСОФИЯ АБСУРДА И ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО СУЩЕСТВОВАНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ КОБО АБЭ

Гурбанзаде Пери

379 R, Факультет Международное отношение и регионоведение,

e-mail: qurbanzadeperi11@gmail.com

Регионоведение (Япония)

Научный руководитель: Айтен Гаджиева

Азербайджанский университет языков, Баку

Роман «Женщина в песках» японского писателя Кобо Абэ является одним из ключевых произведений мировой литературы XX века. Автор поднимает важные философские вопросы, связанные с человеческим существованием, свободой и смыслом жизни. Через необычный сюжет и символику песка раскрывается идея абсурда, схожая с философией экзистенциализма.

В произведении «Женщина в песках» Кобо Абэ раскрывает идею абсурдности человеческого существования, где человек оказывается в замкнутой системе и вынужден либо сопротивляться, либо адаптироваться к ней.

Во-первых, центральным элементом произведения является песок, который символизирует бесконечность и бессмысленность труда. Главный герой попадает в ловушку, где вынужден ежедневно выполнять однообразную работу. Это отражает положение человека в обществе, где многие действия лишены глубокого смысла.

Во-вторых, образ женщины играет особую роль. Она уже приняла свою судьбу и не пытается изменить обстоятельства. В отличие от нее, главный герой сначала сопротивляется, пытается сбежать, но постепенно также начинает адаптироваться. Это показывает внутреннюю трансформацию человека.

В-третьих, произведение поднимает вопрос свободы. Является ли человек свободным, если он принимает свою судьбу? Или же это иллюзия свободы? Автор не дает однозначного ответа, заставляя читателя задуматься.

Кроме того, в романе прослеживается влияние философии абсурда, схожей с идеями Альбера Камю. Человек оказывается в мире без ясного смысла, но продолжает существовать и искать свое место.

Таким образом, роман «Женщина в песках» является глубоким философским произведением, в котором раскрываются темы абсурда, свободы и адаптации человека к окружающим условиям. Кобо Абэ показывает, что даже в самых ограниченных обстоятельствах человек способен найти смысл своего существования.

DİL KOLONİAL YADDAŞIN İFADƏ FORMASI KİMİ

Cəfərzadə Mənzər Şamil

Qrup: 207

Fakültə: Magistratura

E-poçt: menzerceferzade@gmail.com

Elmi rəhbər: Fil.e.d.,prof. Ağabəyli Vüsalə Elxan

Dil yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, eyni zamanda mədəni yaddaşın, kimliyin və hakimiyyət münasibətlərinin daşıyıcısıdır. Bu baxımdan J.Rhys-in “Wide Sargasso Sea” (Geniş Sarqas Dənizi) əsərində dil kolonial yaddaşın ifadə forması kimi çıxış edir və fərdin kimliyinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Əsərə bu prizmadan yanaşdıqda, dilin sadəcə kommunikasiya vasitəsi deyil, həm də güc, nəzarət və identiklik üzərində təsir mexanizmi aydın görünür.

V.Ağabəylinin qeyd etdiyi kimi, insanın mənsub olduğu cəmiyyət onun dünyagörüşünü, düşüncə tərzini və gender rollarını formalaşdırır (6, s.44). Bu baxımdan dil həmin sosial-mədəni mühitin əsas komponentlərindən biri kimi çıxış edir. Antuanettanın Karib mühitində formalaşan dili və dünyagörüşü onun kimliyinin əsasını təşkil edir. Lakin İngiltərəyə gətirildikdən sonra bu dil və onunla bağlı mədəni yaddaş sıxışdırılır və nəticədə onun kimlik böhranı daha da dərinləşir.

Romanda dil hakimiyyət aləti kimi də təqdim olunur. Edvard Roçester tərəfindən Antuanettanın adının “Berta” ilə əvəz olunması yalnız şəxsi seçim deyil, həm də onun kimliyinə müdaxilə və kolonial nəzarətin təzahürüdür (2, s.121). Antuanettanın çardaqda həbs olunması yalnız fiziki məhdudiyyət deyil və eyni zamanda mənəvi-psixoloji məhdudiyyətdir. Təəssüf hissi ilə bildirmək olar ki, ədəbiyyatda qadınlar ya ideal, ya da “dəli” obraz kimi təqdim olunur. Bu baxımdan S.Gilbert və S.Qubarın “madwoman” konsepsiyası xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onların fikrincə, patriarxal ədəbiyyatda qadınlar ya ideal, ya da “dəli” obraz kimi təqdim olunur (4, s. 336-339). V.Ağabəylinin də qeyd etdiyi kimi, qadınlar çox vaxt əsərlərdə gül, çiçək, ay, günəş və s. kimi gözəlliyi tərənnüm edən sözlərlə təsvir olunur, kişilər isə əksinə cəsur, dik, igid, möhkəm və s. kimi sözlərlə təsvir olunur (6, s.15). Ancaq qadın sadəcə gözəlliyi, incəliyi deyil, eyni zamanda möhkəmliyi, casurluğu da özündə ehtiva edir.

Adının dəyişdirilməsi fərdin yaddaşının keçmişinin və mənsubiyyətinin silinməsi deməkdir. Bu isə dilin necə güc vasitəsinə çevrildiyini göstərir. Bu məqam Spivakin kolonial diskursda “subaltern” anlayışı ilə səsleşir. Spivak qeyd edir ki, kolonial sistemlərdə hakim dil və diskurs vasitəsilə yerli subyektlərin səsi susdurulur və onların özlərini ifadə imkanları məhdudlaşdırılır (3, s. 250-251). Antuanettanın da öz dilindən və səsinə uzaqlaşdırılması onun “danışa bilməyən subyekt”ə çevrilməsinə gətirib çıxarır.

Romanda “yadlıq” və Antuanettanın mədəni kimliyini necə itirməsi öz əksini tapır. Belə ki, Antuanetta nə tam Karib, nə də tam ingilis kimliyinə sahib ola bilir. Bu ikili vəziyyət onun dilində və özünüifadəsində də hiss olunur.

Romanda Kristofin obrazı isə dilin müqavimət vasitəsi kimi çıxış etdiyini göstərir. O, yerli dili və nitq üslubunu qoruyaraq kolonial hakimiyyətə qarşı passiv müqavimət nümayiş etdirir. Bu baxımdan onun dili yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də mədəni yaddaşın qorunması formasıdır.

Butlerin kimlik nəzəriyyəsi baxımından da dil mühüm rol oynayır. Butlerə görə kimlik sosial və diskursiv konstruksiyadır (3, s. 25). Antuanettanın dilinin dəyişdirilməsi onun yeni adla çağırılması bu konstruksiyanın zorla yenidən qurulmasıdır və nəticədə onun daxili parçalanmasına səbəb olur.

Ədəbiyyat siyahısı:

G. Spivak, 1985, Three Women’s texts and a critique of imperialism, s. 250-251

J. Rhys, 1966, Wide Sargasso Sea, s. 121

J. Butler, 1990, Gender Trouble, s. 25

S. Gilbert & S. Gubar, 1979, The Madwoman in the Attic, s. 336-339

V. Ağabəyli, 2023, Linqvokulturologiya və gender məsələləri, s. 44

15 FRANZ KAFKA-NIN ƏSƏRLƏRİNDƏ ABSURD VƏ İNSANIN VARLIQ PROBLEMİ

Səfərova Nurcan Əbdülağa

228B, Təhsil fakültəsi

e-poçt: seferovanurcan007@gmail.com, Məktəbəqədər təhsil.

Elmi rəhbər: Aytən Hacıyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

XX əsr ədəbiyyatında insanın mövcudluq problemləri və absurd anlayışı xüsusi yer tutur. Bu baxımdan Franz Kafka yaradıcılığı fərdin cəmiyyət qarşısında acizliyini və mənasızlıq hissini ifadə edən ən mühüm nümunələrdən hesab olunur. Onun əsərlərində insanın daxili dünyası ilə xarici realıq arasındakı ziddiyyət dərin fəlsəfi məzmun kəsb edir və oxucunu varlıq haqqında düşünməyə sövq edir [1].

Kafka əsərlərində təqdim olunan dünya çox vaxt məntiqsiz və anlaşılmaz qaydalar üzərində qurulmuşdur. “Məhkəmə” və “Qəsr” kimi əsərlərdə qəhrəmanlar səbəbi bilinməyən hadisələrin içində qalır və çıxış yolu tapa bilmirlər. Bu vəziyyət insanın həyat qarşısında nə qədər zəif və müdafiəsiz olduğunu göstərir. Absurd mühitdə yaşayan fərd öz varlığının mənasını axtarsa da, çox zaman bu axtarış nəticəsiz qalır [2, s.78].

Yazıcının əsərlərində insanın özgələşməsi əsas mövzulardan biridir. Xüsusilə “Metamorfoz” əsərində Gregor Samsanın həşəratə çevrilməsi onun cəmiyyətdən və ailədən təcrid olunmasını simvolizə

edir. Bu dəyişiklik yalnız fiziki deyil, eyni zamanda mənəvi və sosial uzaqlaşmanı ifadə edir. Kafka bu vasitə ilə göstərir ki, insan cəmiyyət tərəfindən qəbul edilmədikdə öz varlığını itirməyə başlayır.

Kafka yaradıcılığında diqqət çəkən digər məqam isə insanın bürokratik sistemlər qarşısında aciz qalmasıdır. Onun qəhrəmanları çox zaman anlaşılmaz qanunlar və qaydalarla üz-üzə qalır və bu sistemlər qarşısında heç bir təsir gücünə malik olmurlar. Bu isə absurd anlayışını daha da gücləndirir və insanın azadlığının məhdudlaşdığını göstərir.

Nəticə olaraq demək olar ki, Franz Kafka əsərlərində absurd və insan varlıq problemi bir-biri ilə sıx bağlı şəkildə təqdim olunur. Yazıçı insanın daxili tənhalığını, cəmiyyətlə münasibətlərini və həyatın mənasızlıq ilə mübarizəsini dərin bədii vasitələrlə ifadə etmişdir. Bu baxımdan Kafka yaradıcılığı müasir dövrdə də aktuallığını qoruyur və insan varlığı haqqında mühüm suallar ortaya qoyur.

Ədəbiyyat:

1. Анализ художественного произведения: Учебное пособие. — Москва, 2015

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN “OLUR QƏDDİM DÜTA EŞQİN YOLUNDA HƏR BƏLA GÖRCƏK” QƏZƏLİNDƏ LİRİK QƏHRƏMANIN MƏNƏVİ PORTRETİ

Məmmədova Zenfira İlham qızı. +994 55 654 27 06.

Humanitar və Sosial Elmlər Fakültəsi.

Elmi rəhbər-Fil.f.d.dos. Xəyalə Cəfərova

Azərbaycan Universiteti. Bakı, Azərbaycan

Məhəmməd Füzulinin lirikası təkcə emosional yaşantıların ifadəsi deyil, eyni zamanda dərin fəlsəfi sistemin bədii inikasıdır. Akademik Həmid Araslının tədqiqatlarında qeyd olunduğu kimi, Füzuli poeziyası öz dövrünün elmi və fəlsəfi nailiyyətlərini poetik obrazlar vasitəsilə canlandıran bir ensiklopediyadır. Tədqiqata cəlb olunan “Olur qəddim düta...” rədifli qəzəl şairin “Divan”ındakı ən mürəkkəb və çoxqatlı nümunələrdən biri hesab olunur. Əsər əruz vəzninin rəməl bəhrində yazılmışdır. Qəzəlin ekspozisiyasında Füzuli aşiqin mənəvi statusunu bəyan edir. “Qəddin düta olması” (belin бүkülməsi) burada fiziki çökmə deyil, irfani bir “ədəb” aktıdır. Akademik Fuad Qasımzadə vurğulayır ki, Füzuli qəhrəmanı bəla qarşısında əylərkən acizliyini deyil, əksinə, mənəvi ucalığını nümayiş etdirir. Bəla Sevgilidən gələn bir “aşına” (tanış) olduğu üçün ona təvazö ilə baş əymək aşiqin sadıqlıq rəmzidir. İkinci beytdə Füzuli daxili sirrin faş olması prosesini Şərq mifologiyasının obrazları ilə izah edir. Qədim inanclara görə, gizli xəzinələrin üzərində əjdahalar keşik çəkərdi. Həmid Araslı bu növ bənzətmələri Füzulinin “vəhdəti-vücut” fəlsəfəsinə bağlayaraq, aşiqin hər bir ağrısının arxasında ilahi həqiqətin dayandığını qeyd edir. Burada “dudi-ah” (ahın tütüsü) xəzinəni nişan verən əjdaha kimi təqdim olunur. Üçüncü beytdə şair fiziki dünyanın qanuna uyğunluğunu (suyun havada soyuması) önə sürür və eşqin bu qanunu necə pozduğunu göstərir. Bu, Fuad Qasımzadənin təbirincə desək, Füzuli eşqinin “kosmik enerjisi” və maddə üzərindəki mənəvi hakimiyyətidir. Nəqşi-buriya” (həsir) Füzuli burada həsirin üstündə namaz qılmaqdan dizlərinlərdə yaranan izə işarə verir və dəyərinin buradan bilindiğini bəyan edir. Mir Cəlal Paşayev bu bədii təsvirlərin Füzuli sənətkarlığının ən orijinal tərəflərindən biri olduğunu və daxili aləmin vizuallaşdırılmasına xidmət etdiyini bildirir. Təhlil etdiyim qəzəl aşiqin maddi varlıqdan arınıb mənəvi saflığa, yəni “fəna” (yoxluq) məqamına çatmağının poetik düsturudur. Fuad Qasımzadənin “Qəmlər sultanı” tədqiqatında qeyd etdiyi kimi, Füzulinin zəifliyə sığınması onun məğlubiyyəti deyil, mənəvi qələbəsidir. Qəzəlin məqtə (son) beytində şairin öz zəifliyinə sığınaraq “məhvəşlərin cəfasından” gizlənmək istəməsi, əslində təsəvvüf fəlsəfəsindəki “Fəna fillah” (ilahi varlıqda yox olma) məqamının poetik inikasıdır. Bu məqamda aşiq öz fərdi “mən”ini (nəfsini) o dərəcədə arıqladır və incəldir ki, artıq dünyəvi əzabların ona təsir edəcəyi bir maddi obyekt qalmır. Bu, “yoxluq içində varlıq” qazanmaq fəlsəfəsidir.

Beləliklə, tədqiqatımız nəticəsində belə bir elmi qənaətə gəlirik ki, bu əsər insan ruhunun maddi sıxıntılar vasitəsilə kamil insan səviyyəsinə ucalmasını göstərən mənəvi xəritədir. Akademiklərin də təsdiq etdiyi kimi, Füzuli dühası bədii sözlə fəlsəfi fikri vahid bir mənəvi orqanizmdə birləşdirmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Araslı.H Böyük Azərbaycan şairi Füzuli. Bakı, “Gənclik”, 1958
2. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri 6 cildə. I cild (Qəzəllər). Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005
3. Qasımzadə F. Qəmlər Sultanı (Məhəmməd Füzuli). Bakı, “Gənclik”, 1966
4. Paşayev M.C Füzuli sənətkarlığı. Bakı “Maarif” 1958

EVALUATIVE ADJECTIVES AS MARKERS OF IDEOLOGY IN PUBLIC SPEECHES-A STYLISTIC ANALYSIS OF POSITIVE AND NEGATIVE LEXICAL EVALUATION IN CONTEMPORARY DISCOURSE.

Allahverdiyeva Nazrin Mansum, 246A Philology, nazrniall@gmail.com
Senior Lecturer, Nuraliyeva Sabina Gulmirza
Azerbaijan University of Languages, Baku

Evaluative language plays a significant role in expressing ideology in public speeches. Public discourse, whether political, social, or cultural, is shaped through lexical choices that reflect values, beliefs, and attitudes. Ideology is often constructed through the contrast between positive self-presentation and negative representation of others [1, pp. 317–318; 271–273].

This demonstrates that language is not neutral but ideologically loaded and strategically used to influence audience perception.

Adjectives such as “good,” “successful,” “important,” and “beneficial” are frequently employed to construct a positive representation of a speaker’s position, reinforcing favorable perceptions and aligning the audience with the speaker’s viewpoint. In contrast, expressions like “bad,” “harmful,” “dangerous,” and “unacceptable” are used to create negative representations of opposing ideas or groups, emphasizing ideological differences. This contrast illustrates how evaluative language operates through lexical choices, shaping meaning and influencing interpretation [1, p. 271].

Such adjectival evaluation is closely linked to social beliefs and shared values, which determine how reality is constructed in discourse [1, p. 62]. From a stylistic perspective, these lexical choices function not only as descriptive elements but also as tools of judgment, positioning subjects within a particular ideological framework [2, pp. 53–54, 272].

Evidence from public speeches further demonstrates that speakers rely heavily on evaluative lexis to influence audiences. For example, in presidential speeches, phrases such as “peaceful nuclear program” and “constructive cooperation” are used to present policies in a positive light, while expressions like “unjust sanctions” and “aggressive actions” create negative representations of opposing sides [3, pp. 169–173].

Similarly, phrases like “strong nation” and “responsible leadership” contribute to positive self-representation, whereas “dangerous policies” and “threatening behavior” emphasize negative evaluation [3, pp. 169–173].

Such evaluative language plays a crucial role in persuasion and legitimation. By using adjectives like “necessary,” “right,” or “important,” speakers present their ideas as justified and acceptable, while negative evaluations delegitimize alternative perspectives [1, pp. 254–256].

Evaluative lexis serves as a key mechanism through which ideology is constructed and communicated in public discourse. The strategic use of positive and negative evaluation enables speakers to frame reality, legitimize their positions, and influence audience perception, highlighting the inherently persuasive and ideological nature of language.

References:

1. Teun A. Van Dijk (1998). *Ideology: A Multidisciplinary Approach*, pp. 62, 254–256, 271–273, 317–318.
2. I.R. Galperin (1977). *Stylistics*, pp. 53–54, 272.
3. *Evaluative Language in Political Speeches: A Case Study of Iranian and American Presidents' Speeches*, pp. 169–1

FEATURES OF ENGLISH YOUTH SLANG ON THE INTERNET

Shirinova Aytaj Rahman, Group 304B, Faculty of English-German languages,

sirinovaa09@gmail.com, Philology

PhD, associate-professor Allahverdiyeva Aytan Musa

Azerbaijan University of Languages

As a result of the development of Information Technology, a new stage in modern linguistics, computer-mediated communication, has emerged. In the new communication environment, young people have gone beyond standard language forms and have developed informal slang expressions in order to express themselves more comfortably and flexibly.

Although no fixed definition of slang is represented in modern dictionaries, two approaches have been developed. It is either a form of speech that has arisen between specific groups within society, or it is informal and variable words that appear in everyday use of the language [1, p.31]. These expressions do not exist within the framework of standard language, and their use reveals a person's creativity, humor, and innovation.

Rezeki et al., based on the research by Allan and Burridge (2006), grouped slang into five main categories: fresh and creative, flippant, imitative, acronym, and clipping [2, p.24]. "Fresh and Creative" category functions as a dynamistic linguistic tool that fosters modernity and creativity within digital discourse. The slang "slay", for example, is used to express the idea of performing a task perfectly. Flippant is a type of expression used to add humor to a serious incident, to minimize the incident, and to make fun of it. Acting as a flippant expression, "touch grass" is used sarcastically to mock individuals who have become too absorbed in the digital world. Imitative language involves using words or expressions that mimic or represent something by copying its sound, action, or distinctive traits. "Cutie" is created by attaching the suffix "-ie" to the adjective "cute", giving it a warmer, more playful, and informal tone. An acronym is a type of word formed by shortening or using the initial letters of commonly used words in everyday language [3, p.3567]. For example, "TFW" stands for "that feeling when" and is used to express a particular emotion or situation. Clipping involves shortening a word to form a new, more convenient slang term for everyday use [3, p.3568]. The "sus" slang is a shortened form of the word "suspicious".

Youth slang combines the characteristics of informality, creativity, ambiguity, and group identity. It is driven by a high degree of informality and creativity, as it breaks standard rules to reinvent language through playful expressions. Furthermore, the inherent ephemerality of these terms ensures that the vocabulary rapidly evolves to stay trendy. Ultimately, the use of such language serves as a marker of group identity, strengthening the bond among peers while distinguishing them from older generations.

In summary, youth slang has entered a new era in digital communication, breaking through the barriers of standard language in modern times. Breaking formal rules, youth slang allows young people to create their own worlds and stay connected in the digital world.

References

1. Mattiello, E. An Introduction to English Slang: A Description of its Morphology, Semantics and Sociology. 2008.
2. Wardayani, N. An Analysis of Slang Words Used in "The Duff" Movie [Undergraduate thesis, IAIN Salatiga]. IAIN Salatiga Institutional Repository. 2017.
3. Natasya R., Meristika M. AN ANALYSIS OF USING SLANG WORD IN SOCIAL MEDIA X. 2024, pp.3563-3570.

THE SPECIFIC FEATURES OF GEORGE GORDON BYRON'S ROMANTIC HEROES

Khalafova Narmina Rovshan

B24-257R, Philology, xalafnara2007@gmail.com , rus: Philology

Scientific adviser: Ismayilova Aybaniz

Azerbaijan University of Languages

George Gordon Byron was a Romantic poet deeply concerned with the ideals of freedom and national independence, who championed liberty not by the sword, but through the power of his pen. His poetry was popular not only in England, but also among Russian poets like Pushkin and Lermontov in the 1820s. He had a strong influence on literature, and a new movement called "Byronism" appeared. His works often show dark feelings and pessimism because he saw the world as imperfect. Byron suffered both emotionally and physically in his life.

Byron's romantic works like «Childe Harold's Pilgrimage», «Don Juan», «Manfred», «Cain», «The Giaour», «Lara», «The Corsair» reveal the characteristics of the typical Byronic Hero.

Byron's poems show a typical romantic hero - mysterious, with a dark past, but very attractive and influential. Some poems, like «The Giaour» and «Lara», have a mysterious and unclear plot.

As V. M. Zhirmunsky said, "Byron focused his poems on the hero's personality and feelings. The hero's inner life is more important than the action. The same type of 'Byronic hero' appears again and again, always with the same looks, gestures, and character." [3, 31p]

In 1821, Byron wrote the play «Cain», his most important work of that time. He uses the Bible story to show Cain's rebellion on a universal scale. Cain fights against God, who he thinks is responsible for evil in the world. Lucifer also appears as a proud rebel, defeated but not obedient. Cain is different from Byron's earlier heroes. His anger at God comes from care for people and their suffering. While trying to fight evil, Cain becomes part of it, and his rebellion fails. He ends up a lonely wanderer. Only his gentle friend Ada gives him hope. Cain and Lucifer are both individualists, heroes who fight against the world. They show the strong, rebellious characters typical of Byron's early works. [4]

Byron's poem «Child-Harold's Pilgrimage" consists of four parts was first published between 1812 and 1818. From the first lines, we see a young man who has lost faith in life and people. He feels empty and disappointed and wants to travel forever. He leaves his castle, boards a ship, and goes to the East. Ordinary life does not satisfy him, and he can only watch events like the liberation war in Spain. His fate is proud loneliness and longing. Harold's main trait is his individualism. He strongly protests against oppression, searches for meaning, and wants to understand himself and the world. [4]

In the last years of his life, Byron worked on his biggest poem, Don Juan (1818–1824). He did not finish it; 16 cantos were written, and the story stops in the 17th. From the start, Byron says

he is looking for a hero, but not among the people praised by society. He chooses Don Juan. Byron's Don Juan is not a simple seducer. He is a natural man who follows his passions. His honesty clashes with the hypocrisy of society. Don Juan is a romantic hero - a rebel, an individualist, and a Byronic type. He combines immorality with nobility, loves adventure, and feels lonely. He adapts to survive or enjoy life, but morally he is higher than those around him. The poem tells the story of his adventures. [5]

In conclusion, Byron's poems show romantic heroes who are mysterious, strong, and different from others. Harold, Cain, and Don Juan all feel lonely, struggle with their feelings, and fight against society or fate. They are rebels and individualists, searching for meaning and following their passions. These heroes show the Byronic type - brave, passionate, and unforgettable in Romantic literature.

References:

1. McGann Jerome J. Byron and Romanticism. - Cambridge (UK): Cambridge University Press, 2002, 311p.
2. Polito Robert. At The Titan's Breakfast: Three Essays on Byron's Poetry». - New York (USA): Garland Publishing, 1987, 188p

ПРОБЛЕМА ОДИНОЧЕСТВА И ОТВЕРЖЕННОСТИ В РОМАНЕ МЭРИ ШЕЛЛИ «ФРАНКЕНШТЕЙН, ИЛИ СОВРЕМЕННЫЙ ПРОМЕТЕЙ».

Магомедова Лейла Азер Гызы

Группа В24-257R, Факультет филологии, leyla.maqomedova11037@gmail.com,

Английская литература

Научный руководитель: Доц. Исмаилова Айбениз

Азербайджанский Университет Языков, Баку

Произведение «Франкенштейн, или Современный Прометей», изначально кажущееся простой жуткой историей, несет в себе множество философских тем, актуальных и по сей день. Среди них можно выделить вопросы человека, семейных и общественных ценностей, ответственности, жизни и смерти, последствия «игры в бога» и многие другие. Однако особенно выделяется тема одиночества и отверженности, показанная через образы Виктора Франкенштейна и его создания. «И монстр, и Франкенштейн являются двумя гранями раздвоенного сознания, частицами одного "Я"» [2, стр.13]

Виктор Франкенштейн уже в начале романа предстает человеком, оторванным от окружающих. С детства он отличался от сверстников тем, что воспринимал мир по-иному: «Мир представлялся мне тайной, которую я стремился постичь. В самом раннем детстве во мне уже проявлялись любопытство, упорное стремление постичь тайные законы природы и восторженная радость познания» [3, стр. 35]. С возрастом его амбиции и стремления лишь усиливаются. Желание постичь тайны всего сущего перерастает в одержимость, из-за которой он отдаляется от семьи, друзей и нормальной жизни: «Та же одержимость, которая делала меня равнодушным к внешнему миру, заставила меня позабыть и друзей, оставшихся так далеко и не виденных так давно» [3, стр. 55]. Создавая существо, Виктор фактически разрывает связь с миром людей. Когда эксперимент увенчивается успехом, он не испытывает радости; наоборот, его охватывают ужас и отвращение. Это становится кульминацией его духовного одиночества. Особенно трагично, что Виктор сам становится причиной своей изоляции: «Я избегал людей; все, что говорило о радости и довольстве, было для меня мукой; моим единственным прибежищем было одиночество глубокое, мрачное, подобное смерти» [3, стр. 92]. Он не может поделиться своей тайной с близкими, не может признаться

в вине, опасаясь, что ему не поверят и сочтут сумасшедшим. В итоге он остаётся наедине с последствиями своих действий, потеряв всех, кто был ему дорог.

Несмотря на переживаемое одиночество, Виктор Франкенштейн сохраняет некоторые социальные связи со своими близкими. В отличие от него, его создание изначально лишено привязанности. Судьба существа демонстрирует, как отсутствие любви и принятия способно исказить даже невинную натуру. С момента появления оно оказывается брошенным, вынужденным скитаться в одиночестве, осваивая навыки самостоятельно и сталкиваясь с неприятием и агрессией людей.

Важным этапом в жизни существа становится наблюдение за семьей де Леси, через которую оно приобщается к языку, чтению и человеческим чувствам. Существо осознаёт ценность любви и принадлежности, но одновременно ощущает собственную изоляцию, замечая различие между собой и другими: «А где же были мои родные и близкие?... Я ещё не видел никого, похожего на меня, никого, кто желал бы иметь со мной дело. Так кто же я?» [3, стр. 124]. Даже в «Потерянном рае» Джона Мильтона оно не находит полного отражения своей судьбы, поскольку его одиночество глубже: «У Сатаны были собратья-демоны; в их глазах он был прекрасен. А я одинок и всем ненавистен» [3, стр. 133]. Отверженность постепенно трансформирует внутренний мир существа. Доброжелательность сменяется озлобленностью, однако ненависть не врождённа; она является следствием систематического неприятия. Даже после унижений существо проявляет сострадание: оно спасает девочку из ручья и ищет общения. «Обида и вина чувства зеркальные, они отражают друг друга в личности, одного без другого не бывает. Другое дело, что не всегда это осознается.» [1, стр. 158]. Эти поступки подчёркивают, что трагедия его существования носит социальный, а не природный характер. Кульминацией одиночества становится просьба создать спутницу — последняя надежда на преодоление изоляции. Отказ Виктора окончательно разрушает эту надежду, закрепляя трагическую неизбежность судьбы существа.

Подытоживая, можно сказать, что одиночество в произведении выступает разрушительной силой. Творец разрушает жизнь того, кого создал, а его творение отвечает тем же, порождая ещё большее отчуждение. Так создается замкнутый круг страданий, который продолжается до тех пор, пока оба не обретают покой в смерти. «Таким образом получается замкнутый круг – обвиняя кого-то, человек мучается чувством вины перед ним.» [1, стр. 158].

Литература:

1. Корчагин Станислав. Психология одиночества. – Москва: Московский психо-социальный институт, 2008, 224 стр.
2. Романчук Любовь. Франкенштейниана в литературе и кономифах. – Санкт-Петербург: Нацразвитие, 2025, 33 стр.
3. Шелли Мэри. Франкенштейн, или Современный Прометей. – Санкт-Петербург: Азбука-Классика, 2023, 320 стр.
4. Aldiss Brian. Frankenstein Unbound. – London: Triad Granada, 1973, 162 p.
5. Shelley Mary. Frankenstein; or, Modern Prometheus. – London: Lackington, Hughes, Harding, Mavor & Jones, 1818, 280 p.

THE TRAGEDY OF THE LOST GENERATION IN FRANCIS SCOTT FITZGERALD'S NOVEL "THE GREAT GATSBY"

Zaidli Zeynab Hacıhasan B22-442A, School of Philology, zaidlizeynab@gmail.com,

Field: Philology
Supervisor: PhD, Assoc. Prof. Aybaniz Ismayilova
Azerbaijan University of Languages, Baku

Due to its severe consequences, World War I affected many people and forced them to reassess notions such as virtue and humanity. As a result, young people who returned from the war trenches experienced profound alienation and disillusionment with life itself. F. Scott Fitzgerald, a key figure of American literature, was also a member of the modernist movement known as the Lost Generation. His masterpiece, *The Great Gatsby*, portrays the moral and social issues of the 20th century while reflecting the features of the Lost Generation through its characters. This study aims to analyze the elements of the Lost Generation in the novel. [1, p. 21].

This study is important because it explores how *The Great Gatsby* reflects the tragedy of the Lost Generation through the protagonist, Jay Gatsby. Critics generally agree that Fitzgerald portrays a generation struggling with identity and meaning in a rapidly changing, materialistic society. The members of the Lost Generation are renowned for their depiction of post-war society, in which everything felt hollow and meaningless. Fitzgerald's *The Great Gatsby* touches upon these subjects, making it a representative work of the Lost Generation. Fitzgerald frequently explored his disenchantment with conventional values and social traditions. As a result, his characters come to realize the meaninglessness of their goals and experience a deep sense of loss. Described as a tragic figure, Jay Gatsby represents a critique of the American Dream in the works of the Lost Generation, highlighting its deceptive nature and the false image of success. [2, p. 3].

Jay Gatsby lives in a world of wealth and success; however, it is a carefully polished façade. His inability to move on from the past and his delusional thoughts strongly mirror the characteristics of the Lost Generation. Like many figures of the Lost Generation, he cannot find an identity in a post-war world that no longer needs him.

Jay Gatsby serves as a central representation of the Lost Generation in *The Great Gatsby*, and his life ultimately reflects its tragedy. As a veteran of World War I, Gatsby belongs to a generation deeply affected by disillusionment and the collapse of traditional values. Similarly, Nick Carraway, who also fought in the war, demonstrates the moral uncertainty, as he becomes increasingly disillusioned with both the futility of the American Dream and the ideals of his upbringing. Thus, Fitzgerald presents Gatsby's story not merely as a personal failure, but as a broader tragedy of the Lost Generation. [3, p. 95].

Overall, *The Great Gatsby* portrays the loss of values and identity within the Lost Generation. Through the character of Jay Gatsby, Fitzgerald illustrates the deep disillusionment and moral uncertainty that emerged after World War I. Thus, the novel presents the tragedy of the Lost Generation as a consequence of illusion, materialism, and the failure of the American Dream.

References:

1. Fitzgerald, F. Scott. *The Great Gatsby*. New York: Scribner, 1925
2. Kholnazarova, Dilnoza. *The First World War and the Appearance of the Theme of the "Lost Generation" in Literature*. Samarkand, 2024, p. 21.
3. Kurbonova, Shakhlo. *The Lost Generation and Its Influence on Literature and Culture in the Wake of World War I*. Tashkent, 2024, p. 3.
4. Spirovska, Elena. *Rereading The Great Gatsby in the Post Pandemic World: Hope, Disillusionment and Social Changes Then and Now*. Skopje, 2021, p.

**A COMPARATIVE ANALYSIS OF PEDAGOGICAL APPROACHES TO LANGUAGE
LEARNING**

**Jafarli Ayan Zahid, B24-256A, Philology,
Supervisor: S/l. Gunay Seyidova
Azerbaijan University of Languages**

Nowadays, various approaches, methods, and techniques are employed for language learning. In didactics and TEFL, the term approach refers to the broad theoretical framework or philosophy underlying how language is understood and how learning is believed to occur. According to Edward M. Anthony, "An approach is a set of correlative assumptions dealing with the nature of language and the nature of language teaching and learning. It describes the nature of the subject matter to be taught" [1]. This means that an approach reflects the theoretical and philosophical beliefs that guide all instructional decisions - including the selection of methods and techniques. It is not a procedure, but rather a conceptual orientation.

Today, we focus on some well-known approaches, including the Audio-Lingual Approach, the Affective-Humanistic Approach, and most importantly, the Communicative Approach.

The Communicative Approach is based on the idea that learning a language successfully comes through having to communicate real meaning. In the Communicative Approach, the main objective is to present a topic in context as natural as possible. The Communicative Approach fundamentally views language as communication and aims to develop communicative competence through communicative activities and the functional use of language. Thus, communicative competence involves using grammar and vocabulary effectively and appropriately in social contexts.

The Audio Lingual Approach was based on the Behaviourist-Structuralist paradigm. Towards the end of World War II, the US armed forces needed large-scale foreign language training, as soldiers had to communicate with allies and enemy countries where they were deployed. The languages taught ranged from European languages such as French and German to East Asian languages such as Japanese and Korean. This method focused on oral/aural work and pronunciation through drills and dialogue practice in small groups with native language teachers. Dialogues were central, allowing learners to imitate, practice, and memorize relevant language. Based on habit formation, it encouraged imitation and memorization of set phrases, with structures taught one at a time and little grammatical explanation. Vocabulary was limited and taught in context, with use of language laboratories, tapes, and visuals. Correct responses were reinforced, errors discouraged, and strong emphasis placed on native-like pronunciation.

The Affective-Humanistic movement in language teaching emerged from developments in education and psychology, with its ideational basis developed by Maslow and Rogers. In L2 acquisition, it strongly opposed the authoritarian, teacher-centred classroom and emphasized creating low-anxiety environments that enhance personal security and promote genuine interest through deeper learner engagement [2]. Unlike the syllabus-centred Communicative approach, it allowed learners to diagnose their needs and shape their own syllabus. Key concerns included respect for learners' feelings and experiences, emphasis on the affective dimension, and support for learner independence and autonomy. Classroom activities were based on learners' interests, fostering critical thinking and self-discovery.

By comparing these approaches, the study demonstrates that effective language teaching often involves integrating elements from multiple methods to address both linguistic and affective aspects of learning.

Literature:

1. Edward M. Anthony Approach, 1963, Method, and Technique
2. Jack C. Richards and Theodore S. Rodgers, 2001, Approaches and Methods in Language Teaching

STEM SAHƏLƏRİNDƏ QIZLARIN İŞTİRAK SƏVİYYƏSİNİN ARTIRILMASI: SIR MODELİNƏ ƏSASLANAN PEDAQOJİ YANAŞMA

Qurbanova Şəhla İbrahim qızı, B24-256A, Filologiya fakültəsi, sheilagurbanli@gmail.com

Elmi rəhbər: B.M. Seyidova Günay Akif qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti Bakı şəhəri

Müasir dünyada STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics – Elm, Texnologiya, Mühəndislik və Riyaziyyat) sahələri iqtisadi və texnoloji inkişafın əsasını təşkil edir. Lakin qızların bu sahələrdə iştirakı hələ də kifayət qədər yüksək deyil. UNESCO-nun hesabatlarına görə, qızların STEM sahələrinə marağının azalmasının əsas səbəbləri erkən yaşdan formalaşan gender stereotipləri, özünəinamın zəif inkişafı və uyğun rol modellərinin çatışmazlığıdır [3][4]. Belə bir vəziyyət yalnız texniki biliklərin verilməsi ilə həll oluna bilməz; əksinə, kompleks və sistemli pedaqoji yanaşmalar tələb olunur ki, burada psixoloji təhlükəsizlik, motivasiya və davamlı öyrənmə prinsipləri birləşdirilsin. Bu ehtiyacdən çıxış edərək, mənim tərəfimdən hazırlanmış SIR modeli (Silent Mentoring – Identity Role Models – Resilient Laboratory Learning) qızların STEM sahələrinə inteqrasiyasını daha məqsədyönlü və davamlı şəkildə təmin etməyə yönəlib.

SIR modeli üç əsas komponentdən ibarətdir və hər biri digərindən müstəqil deyil; əksinə, qarşılıqlı əlaqə və ardıcılıqla bir-birini tamamlayır. İlk mərhələ olan “Silent Mentoring” şagird və mentor arasında birbaşa ünsiyyət olmadan həyata keçirilir. Bu mərhələdə STEM sahəsində fəaliyyət göstərən qadın mütəxəssislər anonim şəkildə şagirdlərin layihələrini müşahidə edir və dolayısı ilə istiqamət verirlər. Bu proses layihələrə dolayı müdaxilə və istiqamətləndirici suallar, motivasiyaedici qeydlər və rəylər vasitəsilə reallaşdırılır və şagird üçün təzyiqsiz öyrənmə mühiti yaradır. Bu mərhələ qızların özünəinamını artırır, sosial stereotiplərin təsirini azaldır və onları təcrübə etməyə daha açıq vəziyyətə gətirir. Daha sonra mentorların kimliyi açıqlanır və bu mərhələ qızlarda “mən də bacara bilərəm” düşüncəsini gücləndirir [1].

Modelin ikinci mərhələsi olan “Identity Role Models” qızların motivasiyasını möhkəmləndirmək üçün nəzərdə tutulub. Burada təqdim olunan rol modellər idealizə olunmur; əksinə, real həyat nümunələri göstərilir. Bu nümunələrə uğursuzluqlar, karyera yolunda qarşılaşdıqları çətinliklər, qərarsızlıq və yenidən başlama hekayələri daxildir. Bu yanaşma qızlarda psixoloji identifikasiya yaradır və onların özlərini STEM sahəsində təsəvvür etməsinə imkan verir. Identity Role Models mərhələsi Silent Mentoring-dən sonra tətbiq olunur ki, şagirdlər dəstəyi artıq gördükləri real mənbə ilə bağlaya bilsinlər və emosional motivasiya güclənsin [2].

SIR modelinin üçüncü komponenti “Resilient Laboratory Learning”, yəni səhvlər üzərindən öyrənmə laboratoriyasıdır. STEM sahələrində qızların qarşılaşdığı əsas maneələrdən biri səhv etmək qorxusudur. Bu mərhələdə səhvlər öyrənmə prosesinin təbii hissəsi kimi qəbul olunur, laboratoriya fəaliyyətində risk alma bacarığı təşviq edilir və şagirdlər öz layihələrini analiz edib refleksiya etmə bacarığı qazanır. Bu yanaşma growth mindset (inkişaf yönümlü düşüncə) prinsipi ilə uyğun gəlir və qızlarda davamlılıq (resilience) bacarığını inkişaf etdirir [2].

SIR modeli yalnız fərdi səviyyədə deyil, eyni zamanda sistem səviyyəsində də tətbiq olunur. Ailə faktorunda valideynlərin maarifləndirilməsi və stereotiplərin aradan qaldırılması vacibdir. Müəllim faktorunda isə gender neytral yanaşmanın tətbiqi və fərdi gözləntilərin balanslaşdırılması önəmlidir. Qrup işi zamanı isə qız və oğlan bölgüsünü aradan qaldırmaq üçün random qruplaşdırma və tapşırıqlar tətbiq olunur, bu isə əməkdaşlıq və qarşılıqlı hörmət mühitini gücləndirir. Belə bir yanaşma həm sosial, həm də psixoloji baxımdan təhlükəsiz və motivasiyaedici öyrənmə mühiti yaradır.

SIR modeli aşağı büdcə ilə reallaşdırıla bilən, lakin yüksək təsir gücünə malik yanaşmadır. Onun tətbiqi üçün məktəb–universitet əməkdaşlığı, könüllü mentor şəbəkələrinin qurulması və yerli STEM mütəxəssislərinin layihələrə cəlbi kifayət edir. Nəticədə, bu model qızların STEM sahələrinə marağını artırmaqla yanaşı, onların davamlı inkişafını da təmin edir.

Beləliklə, STEM sahələrində qızların iştirak səviyyəsinin artırılması üçün yalnız texniki biliklərin verilməsi kifayət deyil. SIR modeli psixoloji təhlükəsizlik, motivasiya və davamlı öyrənmə prinsiplərini birləşdirərək qızların bu sahələrə inteqrasiyasını təmin edən kompleks pedaqoji yanaşmadır. Modelin tətbiqi nəticəsində qızlarda özünəinam, risk alma bacarığı və davamlılıq formalaşır, STEM sahələrinə maraq və iştirak səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə artır.

İstinadlar:

- [1] Bandura, A. (1997). Self-efficacy: The Exercise of Control.
- [2] Dweck, C. (2006). Mindset: The New Psychology of Success.
- [3] UNESCO (2017). Cracking the Code: Girls' and Women's Education in STEM.
- [4] UNESCO (2020). Global Education Monitoring Report: Gender Report.

TƏLƏBƏLƏRİN DİNLƏYİB-ANLAMA SƏVİYYƏSİNƏ VIDEO DƏRSLƏRİN TƏSİRİ **Çıraqova Ayan Babək qızı - qr.269 Fransaşünaslıq, B/M və regionşünaslıq fakültəsi, bolmə:**

Xarici dillər e-mail:ciraqovaayan@gmail.com

Elmi rəhbər: fil.f.d., dos.əvəzi Vüsalə Fikrət qızı Əliyeva

Bakı şəhəri, Azərbaycan Dillər Universiteti

Dinləyib anlama bacarığı, oxu vərdişi tam formalaşana qədər tələbələr üçün əsas öyrənmə vasitələrindən biri hesab olunur. Bu mərhələdə müəllimlərin fəaliyyəti daha çox dinləmə üzərində qurulmalıdır. Tələbələrin qavrama xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq bu prosesi daha cəlbedici və səmərəli təşkil etmək mümkündür. Danışiq bacarığı hələ tam inkişaf etmədiyindən bu qaydaların hər biri onlara uyğun təsvirlər vasitəsilə izah olunmalıdır. Eyni zamanda qrupun xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq bu qaydalarda müəyyən dəyişikliklər etmək də məqsədəuyğundur. Dinləyib anlama prosesində ən önəmli məqamlardan biri video dərslərin təşkilidir. Bu metod yalnız leksik anlama prosesində deyil, həmçinin fonetik və qrammatik qaydaların izahında da mühüm rol oynayır. Belə ki, tələbələr məşğələ zamanı diqqət yayınması, düzgün anlama və təsəvvür etməkdə çətinlik olduqda video izahların köməyi ilə bu çatışmazlıqları asanlıqla aradan qaldıra bilirlər. Video dərslər diqqəti cəmləşdirməyə, anlama prosesini sürətləndirməyə yardımçı olmaqla bərabər məşğələlərin daha maraqlı və cəlbedici təsirini artırır, tələbələrin aktivliyini gücləndirir, onları dərslə motivasiya edir. Bu üsulla auditoriyada interaktivliyi daha da inkişaf etdirib qarşıya qoyulan məqsədə lazımi səviyyədə çatmaq bacarığı reallaşır. Video dərslərin köməyi ilə dərslər daha canlı, maraqlı və yüksək səviyyədə təşkil etmək mümkündür. Mövzuya uyğun seçilmiş bir neçə dəqiqəlik kiçik bir video ilə debat qurmaq, tələbələrin bacarığını önə çıxarmaq, onların qavrama qabiliyyətini müqayisə etmək, mövzunu mənimsətmək həm müəllimin, həm də auditoriyanın peşəkarlığını ortaya çıxarır: Müəllim kiçik bir video-film təqdim edir, onu sona qədər izlətmir və filmin sonunu tələbələrin düşüncələri əsasında qurmağı tapşırır. Bu üsulla o, tələbələri öyrənilən xarici dildə danışmağa cəlb etməklə yanaşı, onların dinləyib anlama bacarığını, sürətli düşünmə qabiliyyətini və eyni zamanda aktivliyini qiymətləndirə bilir. Nəticədə tələbələrin dinləyib anlama səviyyəsinə video dərslərin necə təsir etdiyi bir daha aydın olur və müəllim auditoriyanın qavrama qabiliyyətini doğru formada dəyərləndirməyə müvəffəq olur. Mətnlərdə onlar üçün yeni sözlərin yer alması faydalıdır, lakin bu sözlərin həddindən artıq çox olması ümumi məzmunun başa düşülməsini çətinləşdirə bilər. Buna görə yeni sözlər əvvəlcədən izah edilməli və sonradan tələbələr tərəfindən cümlələrdə işlədilməlidir.

Mətn səsləndirilərkən düzgün tələffüz qaydalarına əməl olunması vacibdir. Monoton oxu auditoriyanın marağını azalda bilər. Bu səbəbdən müəllim mövzuya uyğun görüntülərdən istifadə etməli, obrazları fərqli səslərlə təqdim etməli, mimika və jestlərdən yararlanmalıdır. Bu kimi üsullar dinləyib anlama bacarığının daha yaxşı inkişafına kömək edir. Mətn hissələrə bölünərək təqdim olunmalı və hər hissədən sonra müzakirə, sual-cavab təşkil edilməlidir. Bu bölgü mexaniki deyil, məzmun əsasında aparılmalıdır. Auditoriyada diqqətin tez yayınması halları nəzərə alınmalı və zərurət olduqda mətn yenidən oxunmalıdır. Bəzi tələbələrin fərdi xüsusiyyətlərinə görə dinləyib anlama səviyyəsi aşağı ola bilər. Belə hallarda onların müzakirələrdə fəal iştirakına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Ümumilikdə, dinləyib anlama ünsiyyətin vacib və geniş istifadə olunan vasitələrindən biridir. Bu bacarığın düzgün formalaşdırılması insanın həyat boyu eşitdiyini düzgün anlamasına şərait yaradır. Buna görə də qeyd olunan qaydalara əməl etmək mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.Brougere G. (2005), Jouer\apprendre. Economica
- 2.Crepieux G., S.Caroline « Vocabulaire essentiel du français » A1/A2, 350 exercices// Paris :2007-2008
- 3.Pierre M. Jeu de theatre, « Les outils malins du FLE »

Internet mənbələr : <https://kahoot.com> <https://kahoot.it>

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

© Copyright 2016 Azərbaycan R

OSAMU DAZAYIN “İNSANLIQDAN MƏHRUM” ƏSƏRİNDƏ ÖZGƏLƏŞMƏ VƏ KİMLİK BÖHRANI

Verdiyev Baba Hüseyin

verdiyevbaba78@gmail.com

Beynəlxalq münasibətlər və Regionşünaslıq, 378

Filologiya

Elmi rəhbər:f.f.d.Mirzəzadə Türkan Nizami

Azərbaycan Dillər Universiteti

Əsl adı Şuçi Tsuşima olan Osamu Dazai 1909-cu ildə 12 uşaqly aristokrat bir ailənin 10-cu uşağı olaraq Kanqaidə doğulmuşdur. Lakin Osamu aristokratiyanı sevmir, ailəsindən fərqli olaraq ətrafda hörmət sahibi olmaq üçün səy göstərmirdi. Məktəbdə diqqət çəkmək üçün özünü gülünc vəziyyətə salır, uşaqlar ona pis zarafat etdiyi zaman isə sadəcə gülürdü.

Həyatda kumiri olan A. Ryunesukonun marksist fikirlərinə görə Osamu da həbsə düşür. Ailəsi öz nüfuzundan istifadə edərək onu həbsdən qurtarır, Osamu 2 il sonra intihara cəhd edir, lakin istəyinə nail ola bilmir. Ümumiyyətlə isə 2-si Şincu (2 nəfərlik intihar) olmaqla yazıçının 5 intihar cəhdi olduğu məlumdur. [1][2]

39 illik ömrünün 22 ilini yaradıcılığa həsr etmiş Osamu, bu yaradıcılıq illərinə 23 əsər sığdırmışdır. Yazıçının “Ningen Şikkaku”–“İnsanlıqdan Məhrum” əsərinin baş qəhrəmanı Yozo uşaqlıqdan cəmiyyət içərisində sıxılan,özünə yer tapa bilməyən, bunu da maskalamaq üçün bir çox variantlara əl atan gəncdir. Əsər onun uşaqlıq şəkli ilə başlayır. Hamı şəkildə ciddi dayanarkən, Osamu isə çox böyük təbəssümlə kameraya baxır. O, uşaqlıqdan insanların nəyə sevinib nəyə kədərləndiyini, harada necə davranacağını və s. öyrənmək istəyir. Qısacası, insan olmaq istəyir. Əsər boyu ondan əl çəkməyən bir ruh var – əzilmiş insanlığının ruhu. Əsər hər biri ayrı fəslin adını daşıyan 4 hissədən ibarətdir. Əsərdə marksist fikirlərinə görə polisdən qaçan Yozo bir geyşə qız tərəfindən gizlədilir. Sonra bu qızla Yozo onunla şincu – ikili intihar etməyə cəhd edir, lakin qızı dənizə atdıqdan sonra özü atılmağa qorxur və sadəcə qız ölür, Yozo isə həyatda qalır. Bundan sonra

o, ölkədə qadın qatili olaraq adlandırılır. Bu an uşaqlığından onun yaxasından əl çəkməyən ruh onun qulağına atasının sözlərini pıçıldayır: "Əgər kimsə sənə görə bir şeyləri xüsusilə bədənini fəda edirsə sən insanlığını itirmiş sayılırsan". Bu hadisədən sonra qızı aptekə dərman almağa göndərdiyi zaman o evdə yuxu dərmanı içərək çoxdandı xəyalında olan inataharı gerçəkləşdirə bilir. [3]

"İnsanlıqdan məhrum" əsəri insanların aidiyyət hissinin hələ də anlamadığını, yaşaya bilmədiyini göstərir. Lakin hamıdan fərqli olaraq Yozo başqaları kimi üzünə maska taxaraq insan rolunu oynaya bilmir. İnsanlar ona normal ol dedikcə o, normalın nə demək olduğunu öyrənmək istəyir. "Ningen Şikkaku"nun dünyada bu qədər məşhur olmasının bir səbəbi var. Bu səbəbi digər tanınmış yapon yazıçısı, dramaturq Yukio Mişima belə ifadə edir: "Dazayın nifrət etdiyim tərəfi budur ki, içimdə saxlı qalmasını istədiyim hər şeyi kitabın vərəqlərinə əks etdirib". [3] Beləliklə, insanlar hələ də yaşamağın, insan olmağın, normal olmağın nə olduğunu araşdırırlar. Onlar düşünürlər ki, normal adlanan qaydalar həyatın hər nöqtəsi üçün keçərlidir. Lakin onlar özlərini axtararkən sahib olduğu insanlığı da itirməklə üz-üzə qalırlar. İnsanların bilməli olduğu şey isə budur- tək norm var, əxlaq qaydaları. Bu da Osamu Dazai və Yozo kimi insanların cəmiyyətdən uzaqlaşmasına və özgüləşməsinə gətirib çıxarır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. <https://asianreviewofbooks.com/a-shameful-life-ningen-shikkaku-by-osamu-dazai/>
2. <https://douglangandlit.blog/2024/04/16/prose-study-no-longer-human-by-osamu-dazai/>
3. Osamu Dazai "İnsanlığımı yitirirəm", Peta kitab, 128 s. 2022

POLITICAL IDIOMS: CONFLICTS, WARS & NEGOTIATIONS

Ocaxverdiyeva Aytac Zamin 193i BMR.

aytacocaxverdiyeva08@gmail.com.

Thesis section: Philology

Scientific advisor: Fil.f.d. Jafarova Parvana Ferhad

Azerbaijan University o.f Languages. Baku

Political language is not only made up of formal terms, but also becomes more effective through idioms. These expressions help to explain complex political processes in a simple and understandable way and influence public opinion. Therefore, political idioms are an important part of political discourse. [2,p. 30]

The idiom "Draw a line in the sand" means to state a firm position and set a boundary that must not be crossed. States often use this expression in security and territorial matters, indicating that they will not compromise. [6,p. 24]

A "Cold War" is a state of tension that continues without open warfare. In this case, the parties, although not directly clashing, engage in political and economic struggle. This concept helps to understand the different forms of conflict. [3,p. 5]

"Peace talks" refers to the resolution of conflicts through negotiations. This process is important for creating stability and achieving understanding between the parties. Diplomacy plays an important role in this regard. [5, p. 72]

"Raise the stakes" means to make the situation more risky. Decisions made during a conflict increase tension and make the consequences more serious. [4,p. 200]

"Under the table" refers to secret and unofficial activities. Such situations reduce trust and negatively affect political relations. [7,p. 203]

As a result, political idioms simplify complex phenomena and are an important tool for political communication. [1,p. 50]

Literature:

1. Carver, T. Political Language and Metaphor
2. Fairclough, N. Words and Power
3. Gaddis, J. L. The Cold War: A New History
4. Goldstein, J. S. & Pevehouse, J. C International Relations
5. Kissinger, H. Diplomacy
6. McCarthy, M. & O'Dell, F. English Idioms in Use
7. Oxford Dictionary of English Idioms

LOVE RELATIONSHIPS IN WUTHERING HEIGHTS

**Rzayeva Risalə Ələsgər-343B, Filologiya,
rzayevarisale@gmail.com dos Afaq Eminli-afaqeminli@gmail.com
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNIVERSİTETİ**

Love Relationships in Wuthering Heights The novel Wuthering Heights by Emily Brontë presents love as a powerful but often destructive force. Unlike traditional romantic stories, the love in this novel is not always pure or happy. Instead, it is full of passion, pain, and conflict. Through the relationships between Catherine Earnshaw, Heathcliff, and Edgar Linton, Brontë shows that love can bring both deep connection and serious suffering.

The most important relationship in the novel is between Catherine Earnshaw and Heathcliff. Their love is intense and emotional. Catherine famously says that she and Heathcliff are the same soul, which shows how deeply connected they are. However, their love is also complicated. Catherine chooses to marry Edgar Linton because he is wealthy and can offer her a comfortable life. This decision is not based on true love, and it leads to tragic consequences. Although Catherine loves Heathcliff, she cannot overcome social expectations and her desire for a better social position.

Heathcliff's love for Catherine does not disappear after her marriage. Instead, it turns into obsession and revenge. He becomes angry and bitter, and he spends much of his life trying to hurt those around him, especially Edgar and his family. This shows that love, when mixed with pain and rejection, can become dangerous. Heathcliff's actions affect not only himself but also the next generation, including young Catherine and Hareton. In this way, Brontë shows that destructive love can continue across time.

On the other hand, the relationship between Catherine and Edgar represents a different type of love. Edgar loves Catherine in a calm and gentle way, but their relationship lacks the deep passion that exists between Catherine and Heathcliff. This contrast helps the reader understand that not all love is the same. Some love is peaceful but weak, while other love is strong but harmful. In conclusion, Wuthering Heights presents love as a complex and powerful emotion that can lead to both happiness and destruction. Through the tragic relationship of Catherine and Heathcliff, Emily Brontë shows that love without balance and control can destroy lives. The novel teaches us that love should not only be passionate but also healthy and understanding.

References / Works Cited · Brontë, Emily. Wuthering Heights. London: Thomas Cautley Newby, 1847. · SparkNotes. "Wuthering Heights: Study Guide." · CliffsNotes. "Wuthering Heights Summary and Analysis."

IDIOMS IN MODERN ENGLISH SONGS.

Sadiqova Elvina Rüstəm. Filologiya fakültəsi, İngilis dili və ədəbiyyat müəllimliyi B25-153.

Elmi rəhbər: F.F.D. dosent Hüseynova Lalə Asif

Azərbaycan Dillər Universiteti

Language is not just a tool for communication; it is also a reflection of culture, emotions, and creativity. One of the most expressive elements of any language is idioms. Idioms are phrases or expressions whose meanings are not literal but figurative. In other words, the meaning of an idiom cannot be understood simply by translating each word. For example, when someone says “break a leg,” they do not actually mean to get injured—they are wishing good luck. Russian linguist Viktor Vinogradov divided idioms into three main types. First, phraseological fusions are completely non-motivated expressions, where the meaning cannot be guessed at all from the components (for example, “kick the bucket,” meaning “to die”). Second, phraseological unities are partially motivated; their meanings can be understood metaphorically (such as “lose one’s head,” meaning “to panic”). Third, phraseological combinations are more flexible and partly transparent, where one component is used in a figurative sense but the overall phrase is still somewhat predictable (for instance, “make a decision”). [1]

Idioms play a very important role in everyday communication. They make speech more colorful, emotional, and engaging.

In addition to daily conversations, idioms are very common in modern English songs. Music is a powerful medium for language, and songwriters often use idioms to make lyrics more expressive, poetic, and relatable. Idioms in songs help convey emotions such as love, heartbreak, hope, and disappointment in a creative way. They also make songs more memorable and meaningful for listeners.

One of the reasons idioms are so popular in songs is because they connect with listeners on a deeper level. For example, in the song “Set Fire to the Rain” by Adele, the phrase “set fire to the rain” is not meant literally. It is an idiomatic expression that represents strong, conflicting emotions and the desire to overcome pain.

The idiom “to give someone your word” which means to make a serious promise to someone, is a very popular phrase, that we can hear in many songs, for example in the line “You gave me your word, but that didn't matter” in Olivia Rodrigo’s song named “Traitor”. To express feelings of happiness and pride, the idiom “to be on top of the world” is frequently used. For example, in the song “On Top of the World” by Imagine Dragons, the idiom perfectly describes the feeling of achievement and joy after overcoming difficulties.

Sufferings, pain and disappointment, are also often expressed through idioms in songs. We can find examples in songs of a famous singer Billie Eilish. In her song “Happier Than Ever” we can hear the idiom “walking on eggshells,” which means being afraid to upset someone. Also in her song “What I was made for” in the line “I looked the part, can't remember how to feel.” The idiom “look the part” means to have the appearance or behavior that people expect for a particular role or situation. She feels like she was acting out a version of herself that everyone wanted to see, but she lost her true feelings in the process.

These idiomatic expressions help make songs more powerful and relatable. Idioms that mean staying positive during difficult times are also common in modern songs. For example, in “Shake It Off” by Taylor Swift, the phrase “shake it off” is an idiom that means to let go of problems, criticism, or negative feelings and move on. It encourages listeners to stay confident and not let difficulties affect them.

Idioms also make songs more creative and poetic. Instead of using simple and direct language, songwriters use figurative expressions, for instance to describe a close person, they can use idioms like “birds of a feather,” or “bad blood” to describe feelings of anger or conflict between people.

Moreover, by listening to songs, learners can understand how idioms are used in real-life contexts. Music makes learning more enjoyable and helps people remember expressions more easily. However, idioms can sometimes be confusing for learners because their meanings are not literal. That is why it is important to learn them in context, such as through songs.

In conclusion, idioms are an essential part of the English language, adding color, emotion, and creativity to communication. In English songs, idioms play a significant role in expressing feelings, telling stories, and connecting with listeners. Thanks to idioms, song lyrics become more emotionally powerful and relatable, helping listeners connect with the feelings behind the music.

References:

[1] “On the Main Types of Phraseological Units in the Russian Language”. Moscow. 1947.

SÜNİ İNTELLEKT ALƏTLƏRİNİN XARİCİ DİL ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ TƏTBİQ İMKANLARI

Mayılova Məltəm Yaşar qızı. Bakı şəhəri - 44 nömrəli tam orta məktəb, 7”a” sinfi

Elmi rəhbər: Əliyeva Gültən Nəcəf qızı, Filologiya fakültəsi

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Müasir dövrdə texnologiyanın sürətli inkişafı təhsil sahəsində də ciddi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Xüsusilə süni intellekt alətləri xarici dil öyrənmə prosesini daha əlçatan, fərdiləşdirilmiş və effektiv hala gətirir. Ənənəvi metodlardan fərqli olaraq, bu texnologiyalar öyrənlərin ehtiyaclarına uyğunlaşaraq onların dil bacarıqlarını daha sürətli inkişaf etdirməyə kömək edir.

Süni intellekt əsaslı tətbiqlər dil öyrənmədə fərdi yanaşmanı təmin edir. Bu sistemlər istifadəçinin səviyyəsini analiz edərək ona uyğun tapşırıqlar təqdim edir. Məsələn, tələbənin zəif olduğu sahələr – qrammatika, söz ehtiyatı və ya dinləmə bacarığı – müəyyən edilərək həmin istiqamətdə əlavə materiallar təqdim olunur. Bu isə öyrənmə prosesini daha məqsədyönlü edir.

Digər mühüm imkan isə avtomatik qiymətləndirmədir. Süni intellekt proqramları yazılı və şifahi cavabları analiz edərək dərhal geribildirim verir. Bu xüsusiyyət tələbənin səhvlərini vaxtında görməsinə və düzəltməsinə şərait yaradır. Beləliklə, müəllimdən asılılıq qismən azalır və öyrənən daha müstəqil fəaliyyət göstərir.

Artıq bir neçə ildir ki, “Babbel”, “Duolingo” kimi proqramlardan dil öyrənmək üçün istifadə edilir. Bu və bu kimi proqramlar istifadəçilərə fərdiləşdirilmiş təlimlər təşkil etmək işini yerinə yetirir [1].

Tədqiqat çərçivəsində “Duolingo” tətbiqinin necə nəticə verdiyini analiz etmək üçün Sumqayıt şəhərində 20 şagird arasında sorğu aparılıb. Sorğu əyani formada aparılıb, lakin nəticələr “WhatsApp” tətbiqi üzərindən toplanıb. Təcrübədə iştirak edən proqram istifadəçiləri 148 gün əvvəllər heç tanış olmadıqları alman dilini öyrəniblər. Burada şagirdlərin irəliləyişlərini araşdırmaq nəzərdə tutulub. Alman dilini seçməkdə məqsəd bu dildən Azərbaycan məktəblərində az və ya heç istifadə edilməməsidir. Sorğuda onların bu tətbiqdən nə qədər müddət istifadə etdikləri və dil bacarıqlarına necə yiyələndiklərini üzə çıxarmaq üçün suallar təyin edilib. “Duolingo” tətbiqində dinləmə, oxu, yazı, danışq və qrammatik materiallar bölmələr şəklində təyin edilib. Proqramın tərtibatında CEFR ümumi Avropa istinad çərçivəsinin dil səviyyələrinin bölgüsündən istifadə edilib. Burada dil öyrənmə prosesi səviyyələr üzrə tamamlandıqdan sonra digər səviyyələrə keçid

edilir. Burada A1 səviyyəsi 3 bölmədə: çox erkən (çox sadə), erkən (sadə) və çətin (very early, early və hard) kimi verilib. Məlum olub ki, 148 gün ərzində dil öyrənən tələbələr A1 səviyyəsinin çox erkən bölməsini bitirib və ikinci bölməsinə keçid ediblər. İlk bölməni tamamlayan tələbələrin demək olar ki, hamısı çox sadə mətnləri oxuyub tərcümə edə bilir, sadə cümlələrlə özlərini ifadə edir, həmçinin verilmiş söz və ifadələri anlaşırlar. Proqramın müsbət tərəfi odur ki, burada dili öyrənmək üçün müxtəlif mətnlər, oyunlar və ünsiyyət qurmaq üçün bölmələr var. Bu dil təlimi funksional şəkildə təşkil edilib. Burada tədris proqramı söz ehtiyatını artırmağa üstünlük verib [1].

Süni intellekt texnologiyasının sürətlə inkişafı, dil öyrənmə proseslərini daha da dəyişdirəcəkdir. Gələcəkdə daha təsirli süni intellekt əsaslı dil öyrənmə alətləri inkişaf etdiriləcək və bu alətlər sayəsində ingilis dili öyrənmək daha əlçatan və təsirli olacaqdır. Bundan əlavə, virtual reallıq (VR) və artırılmış reallıq (AR) kimi texnologiyalarla inteqrasiya edilmiş süni intellekt əsaslı dil öyrənmə həlləri, tələbələrin dil bacarıqlarını real dünya ssenarilərində praktika etmələrinə imkan yaradacaqdır [2].

Nəticə olaraq demək olar ki, süni intellekt fərdiləşdirilmiş və interaktiv imkanları ilə dil öyrənmədə inqilab edir; ondan balanslı istifadə isə maksimum effektivliyi təmin edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. <https://share.google/8Nd47j8LgQOOVZAai>

2. <https://blog.azeringilisce.com/suni-intellekt-il%C9%99-ingilis-dili-oyr%C9%99nm%C9%99k/>

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA HEYDƏR ƏLİYEV OBRAZI

**Məmmədzadə Məxmər Mütalif qızı, 414A, İngilis və alman dilləri fakültəsi,
mexmer.memmedzade@icloud.com, Filologiya**

Elmi rəhbər: B/m. Hüseynova Gülxar Əkrəm qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti

XX əsr Azərbaycan tarixinin ən parlaq səhifələri Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. 10 may 1923-cü ildə Naxçıvanda dünyaya gəlmiş dünya miqyaslı siyasi xadimin ömür yolu xalqımızın möhtəşəm salnaməsidir. Prezident İlham Əliyevin təsbit etdiyi kimi: "Dahi Heydər Əliyev şəxsiyyətinin Azərbaycan dövlətçilik tarixində müstəsna yeri vardır. Azərbaycançılıq məfkurəsinin parlaq daşıyıcısı kimi Heydər Əliyev öz müdrik siyasəti, dönməz əqidəsi və tarixi uzaqgörənliyi sayəsində milli dövlətçilik ideyasının gerçəkləşdirilməsinə nail olmuşdur"[1].

Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı milli dövlətçilik ideyalarının və tarixi yaddaşın daha qabarıq şəkildə əks olunduğu bir mərhələ kimi seçilir. Bu çərçivədə, Heydər Əliyev obrazının müstəqillik dövrü ədəbiyyatında formalaşması xüsusi maraq doğurur. Akademik Teymur Kərimlinin dediyi kimi: "Nəhənglər məsafədən daha aydın görünürlər, onların nəhəngliyi daha bütöv şəkildə üzə çıxır". Digər tərəfdən, Ulu Öndərin əzəmətli aurası, şəxsiyyətinin miqyası yazıçıları mövzuya həssas və ehtiyatlı yanaşmağa vadar etmişdir. Yazıçı Əjdər Olun "Canlı lətifələr, əhvalatlar, deyimlər" kitabında belə bir "olmuş əhvalat" xatırlanır: Aktyor Nodar Şasıqoğlu Heydər Əliyevə ərklə deyir: "-Yoldaş Əliyev! Məndən muğayat olun, bir də gördünüz ki, Sizin rolunuzu oynayıram!" Heydər Əliyev ona belə cavab verir: "-Buna ehtiyac yoxdur, mən öz rolumu özüm oynayıram!" Bu sözlərdə böyük həqiqət gizlənir; Heydər Əliyev obrazını canlandırmaq yazıçıdan böyük ürək və sənətkarlıq qüdrəti istəyir.

Müstəqillik dövründə yaranan ədəbi növlər və janrlar sistemində Ümummilli liderin obrazı müxtəlif səviyyələrdə təzahür edir [2, s.24].

Poeziya: Bu sistemdə əsas yeri üstün mövqeni poetik nümunələr tutur. Zəlimxan Yaqub, Nəriman Həsənzadə, Fikrət Qoca, Musa Urud, Vahid Əziz, Baba Vəziroğlu və digər şairlərin

qələmindən süzülən nümunələr bədii-poetik obrazın yaradılmasına rəvac vermişdir. Zəlimxan Yaqubun “Ədəbiyyət dastanı” bu sahədə zirvə hesab olunur [3].

Dramaturgiya: Hidayətin “Burdan min atlı keçdi”, Aqşın Babayevin “Xilaskar”, Adil Babayevin “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı”, İftixar Piriyevin “Qurtuluş dastanı” pyeslərində xilaskar və lider obrazları əsas vurğulanan məqamdır [3].

Nəsr: Çağdaş nəsrimizdə Heydər Əliyev obrazı bir neçə hekayə ilə təmsil olunur. Qalib Şəfahətin “Xilaskar” hekayəsində Ulu Öndərin ideyalarının bu gün də yaşadığı bir məktəblinin saf dünyası fonunda vizuallaşdırılır. Nicat Kamranoglundun “Təxəyyül reallığı” hekayəsi isə fantastik aspektdədir; burada qəhrəman 1957-ci ilin reallıqları fonunda gənc Heydər Əliyevlə qarşılaşır. Bədii-sənədli janrda isə Elmira Axundovanın altı cildlik “Heydər Əliyev: şəxsiyyət və zaman” roman-tədqiqatı bu mövzuda ən irihəcmli və fundamental əsərdir [4].

Müstəqillik dövrü memuaristikasında Heydər Əliyev obrazı mərkəzidir. Anarın “Unudulmaz görüşlər”, Elçinin “Tarixlə üz-üzə dayanmış adam”, M.Süleymanlının “Qırx ilin yeddi görüşü” və İ.Hüseynovun “Həyatımdan səhifələr” əsərləri bu baxımdan önəmlidir. Z.Xəlil və R.Yusifov kimi müəlliflərin uşaq ədəbiyyatındakı nümunələri də dahi şəxsiyyəti gələcək nəsillərə tanıdır [3].

Ulu Öndər Heydər Əliyev xalqın yaddaşında əbədi iz qoymuş dahi, müasir Azərbaycanın qurucusudur. O, həm siyasi lider, həm də milli birliyin rəmzidir. Aktyor N.Şaşıqoqluya dediyi “Mən öz rolumu özüm oynayıram” kəlamı onun dərin həyat fəlsəfəsidir. Bu yol bu gün Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Heydər Əliyev obrazı ədəbiyyatımızda tarixi gerçəklikdən ideala yüksələn bir zirvədir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. <https://science.g.az/az/news/open/10797>
2. T.Əlişanoğlu. Müstəqillik dövrü Azərbaycan Ədəbiyyatında Heydər Əliyev. Bakı-2023.
3. <https://www.google.com/search?q=https://525.az/news/99479>
4. <https://www.google.com/search?q=https://dergipark.anas.az/azls/article/view/480>

COMMON MISTAKES WHILE LEARNING ENGLISH LANGUAGE

Yunis Fatima Vugar, 319B Facult of English And French languages,

yunis.fatima2005@gmail.com

Head teacher Zahra Gahramanova

Azerbaijani Univeristy of Languages, Baku

Learning a language is not just about memorizing vocabulary or studying grammar rules; the method of learning is equally important. Many learners make mistakes in the ways they approach the language, which slows progress and can even cause frustration. Language learning is about the method, not just the content. Many students struggle because of flawed strategies that slow down their progress.

Some of the most common mistakes made by language learners are outlined below:

1. Relying Too Much on Passive Learning

A common mistake is passive learning, where learners only read textbooks, watch videos, or listen to audio without active engagement. Passive learners may:

- Memorize vocabulary but forget it quickly.
- Understand grammar rules in theory but fail to apply them in real communication.
- Struggle to speak or write due to lack of active practice.

2. Ignoring Speaking Practice

Many learners prioritize reading and writing over speaking, thinking that comprehension is enough. This is a significant mistake. Ignoring speaking can lead to:

- Lack of confidence in real conversations.
- Difficulty forming sentences quickly in real-life situations.
- Pronunciation issues that persist without correction.

3. Focusing Only on Grammar

Grammar is important, but learners often overemphasize it at the expense of communication. Some common consequences include:

- Hesitation to speak because of fear of making grammar mistakes.
- Overthinking sentence structure instead of expressing ideas naturally.
- Slow progress in conversational fluency.

4. Memorizing Vocabulary Without Context

Learning vocabulary is often done by rote memorization. Learners may:

- Forget words quickly if they are not reinforced.
- Use words incorrectly because they lack context.
- Fail to recognize different forms, idioms, or collocations.

5. Overreliance on Translation

Many learners habitually translate from their native language, believing it will help them. This can backfire because:

- Thinking in the native language slows fluency.
- Literal translation leads to unnatural or incorrect sentences.
- Learners may struggle with idiomatic expressions.

To overcome common mistakes in language learning, learners should combine active practice with passive study. Regular speaking and listening, using language in context, and thinking directly in the target language improve fluency. Spaced repetition aids retention, while exposure to native content strengthens natural usage.

In conclusion, many mistakes come from how learners approach the language rather than pronunciation or grammar alone. Passive learning, neglecting skills, overusing translation, and poor planning are key issues. Using active practice, balanced skills, and clear strategies makes fluency more achievable and enjoyable.

References:

1. Krashen, S. D. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Oxford: Pergamon.
2. Nation, I. S. P. (2001). *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). *Approaches and Methods in*

IN ENVIRONMENTAL AWARENESS CAMPAIGNS

Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press.

**Zhansaya Abay, Kazakhstan Azerbaijan University of Languages Exchange Student, ESSEX
14, III year**

Grammatical Structures Used to Persuade Readers

Environmental campaigns can be understood as forms of strategic communication that attempt to guide public behavior and reshape how environmental issues are socially interpreted. As global concern over climate change intensifies, grammatical choices play a crucial role in determining the perceived urgency of these messages. Through structural variation, they often shift how responsibility is assigned in a message and can also strengthen emotional responses in readers.

Recent research highlights that climate communication is not only informational but also persuasive, requiring careful linguistic framing to motivate action (Nerlich et al., 2021). This study investigates how specific linguistic features—imperatives, modality, conditionals, and voice—are applied in UN campaigns and contrasted with environmental discourse in Kazakhstan.

The study is grounded in Systemic Functional Linguistics (SFL), a framework that treats grammar as a resource for constructing meaning in social contexts (Halliday & Matthiessen, 2014). Within environmental communication, grammatical structures help establish a connection between institutions and audiences. Hyland (2005) argues that engagement markers, such as pronouns, foster reader involvement. Within Critical Discourse Analysis (CDA), grammatical structures are interpreted as indicators of ideological perspectives (Fairclough, 1995). Stibbe (2021) further emphasizes that ecological discourse is shaped by the “stories we live by,” where linguistic choices influence perceived responsibility. Effective communication depends on framing strategies that resonate emotionally and culturally (Moser, 2020; Nerlich et al., 2021).

The study analyzes a corpus of 15 slogans, comprising 10 international UN slogans and 5 national slogans from Kazakhstan (e.g., Taza Qazaqstan), focusing on four key grammatical features: imperatives, modality, conditional structures, and voice.

Imperative constructions are prominent in environmental campaigns as they create urgency and encourage immediate action. In English, UN slogans such as “Act now” and “Save our planet” use direct commands. In Kazakh, imperatives like “Өзіңнен баста” (Start from yourself) and “Табиғатты қорға” (Protect nature) emphasize individual responsibility. The ablative suffix (-нен) in “өзіңнен” strengthens personal accountability by shifting emphasis toward self-responsibility.

Modality also shapes persuasive meaning. English discourse frequently uses modal verbs such as “must,” “should,” and “will” to express necessity and certainty. In contrast, Kazakh frequently expresses modality through lexical constructions of duty, such as “Табиғатты қорғау — парызың” (Protecting nature is your duty) or “міндетіміз” (our responsibility). These forms reflect a shift toward moral obligation

rooted in cultural values rather than purely logical reasoning.

In English, passive voice is commonly used to emphasize environmental damage while backgrounding the agent (e.g., “The planet is being destroyed”). In Kazakh, while similar passive forms exist (e.g., “Табиғат жойылуда”), discourse more frequently foregrounds human agency explicitly, as in “Табиғат адам қолымен жойылуда” (Nature is being destroyed by human hands), making responsibility more visible.

Conditional structures in English often highlight cause-effect logic (e.g., “If we act, we can save the planet”), whereas Kazakh conditionals reflect a reciprocal relational perspective, such as “Табиғатты аяласаң, ол сені аялайды” (If you care for nature, it will care for you).

The comparison reveals consistent patterns across the analyzed features. These findings suggest that persuasive strategies are not universally transferable. The English preference for directness reflects a low-context communication style (Hall, 1976). By contrast, Kazakh discourse shows a context-dependent approach where grammatical elements such as the ablative case and moral nouns integrate responsibility into national identity. As Moser (2020) and Stibbe (2021) suggest, direct translations may lose effectiveness if they fail to reflect local cultural norms.

In conclusion, while English-language campaigns link scientific knowledge to behavioral change, Kazakh data shows that locally embedded linguistic features foster a stronger sense of responsibility. Understanding these nuances is important for designing global messages that engage audiences on a personal and cultural level, promoting sustained action (Moser, 2020; Nerlich et al., 2021).

References

1. Fairclough, N. (1995). Critical discourse analysis: The critical study of language. Longman.
2. Hall, E. T. (1976). Beyond culture. Anchor Books.
3. Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. M. I. M. (2014). Halliday's introduction to functional grammar (4th ed.). Routledge.
4. Hyland, K. (2005). Metadiscourse: Exploring interaction in writing. Continuum.
5. Moser, S. C. (2020). Reflections on climate change communication research and practice. WIREs Climate Change, 11(1), e622.
6. Nerlich, B., Kotevko, N., & Brown, B. (2021). Theory and language of climate change communication. WIREs Climate Change, 12(2), e688.
7. Stubbe, A. (2021). Ecolinguistics: Language, ecology and the stories we live by (2nd ed.). Routledge.
8. Жанұзақов, Т. (2007). Қазақ тілінің стилистикасы. Алматы: Дәуір.
9. Аханов, К. (2010). Тіл білімінің негіздері. Алматы: Санат.
10. Сауранбаев, Н. (2008). Қазақ тілінің грамматикасы. Алматы.

THE INFLUENCE OF GLOBALIZATION ON MEDIA LANGUAGE

Allahverdiyeva Nərgiz Zahurovna, qrup 442B, Filologiya,

nargizallahverdiyeva06@gmail.com , Filologiya

Elmi rəhbər: fil.ü.f.d.,dos. Quliyeva Ülkər Mənsur

Azərbaycan Dillər Universiteti ,Bakı

"The spread of English as a global language is not merely a linguistic phenomenon but a reflection of economic, cultural, and political power."

(Crystal, D., 2003, English as a Global Language, Cambridge University Press,p.29)

Information creation and distribution and consumption patterns through globalization have triggered dramatic developments in modern media language. The movement of digital platforms together with multinational news agencies and social media networks through international borders results in standardized media language that remains flexible due to competing global and local linguistic influences. Globalization influences media language through three main forces which include language standardization as well as the increasing use of the English language together with adaptations of native tongues and the development of new digital dialects.

International media establishment utilizes English as their main operational language as one main linguistic outcome from global trends. Global news organizations choose English as their main broadcasting language including CNN BBC and Reuters thus demonstrating control over worldwide journalistic norms. Digital communication relies on English as its default language because main social media platforms together with streaming services and news outlets primarily focus on English-based content. The standardization process enables transnational dialogue yet distresses many because it permits foreign control over media speech and damages local languages in media content.

Media maintains linguistic diversity even though English dominates as the main language gatekeeper during the era of globalization. The global interconnection has motivated various communities to develop their languages according to worldwide communication needs. Media outlets that do not use English incorporate phrases and expressions from the language to create a modernized communication method. Glocalization describes the relationship between worldwide linguistic developments along with established cultural norms of a particular place. Multilingual

media organizations in various countries use code-switching methods that blend English phrases with native languages for accessing both domestic viewers and international viewers.

The emergence of new media dialects known as “” became possible through the advancements of the digital age which surpass traditional linguistic boundaries. Social media platforms including Twitter and TikTok and YouTube have produced new digital language styles which use emojis and shorthand abbreviations as well as slang in their informal communication. Electronic English known as Netlish joins Hinglish which combines Hindi with English and Spanglish made from Spanish and English to show how media communication evolves in an interconnected world. The emergence of new linguistic forms shows that globalization impacts traditional media language through driving the development of fresh communication systems.

The changes brought by globalization have transformed media language by creating new patterns of both standardized and diverse communication. Modern media communication evolves through the spread of English language dominion and local language adaptation as well as digital medialect development because of global networks. Continuous media language development indicates that multilingualism along with linguistic innovation will successfully coexist but current problems such as linguistic extinction and cultural loss continue to persist. Policymakers together with media organizations and teaching professionals need to work closely to make globalization an agent that boosts instead of lowering media language diversity.

References:

1. Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press.
2. Blommaert, J. (2010). *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge University Press.
3. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
4. Fairclough, N. (2006). *Language and Globalization*. Routledge.
5. Machin, D., & Van Leeuwen, T. (2007). *Global Media Discourse: A Critical Introduction*. Routledge

THE USE OF IAMBIC PENTAMETER IN ROMEO AND JULIET

Hüseynova Leyla Böyükağayevna Filologiya fakültəsi, qrup 442A, İngilis ədəbiyyatı

Elmi rəhbər: Fil.f.d., dos. Ülkər Quliyeva.

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

World-famous Renaissance poet and dramatist William Shakespeare used Iambic pentameter widely in his works- such as *Romeo and Juliet*, *Julius Caesar*, *Hamlet*, etc. Nevertheless, what is the Iambic pentameter, and on what occasions did Shakespeare use it? Iambic pentameter is a rhythmic pattern first introduced into English by Chaucer in the 14th century and consists of ten lines per line. “It (Iambic Pentameter) consists of a line made up of five metrical feet, where each foot, called an “iamb,” has two syllables. Typically, the first syllable is unstressed, followed by a stressed syllable. This pattern creates a rhythm that sounds like: da-DUM da-DUM da-DUM da-DUM da-DUM.” [1, Team English, 2025]

Romeo & Juliet is a tragedy written by W. Shakespeare early in his career about the romance between two young people of rival families. The use of Iambic Pentameter can be seen in *Romeo and Juliet*. Thus, most dialogues in *Romeo & Juliet* are unrhymed Iambic Pentameter-known as Blank verse where the lines are written in Iambic Pentameter but do not rhyme.

Several reasons for the use of Iambic Pentameter can be listed. The main reason was its similarity to everyday English speech of the 16th century. Iambic Pentameter sounds very natural

but still has the structure of formal poetry. Alongside blank verse, Shakespeare used rhymed Iambic Pentameter, too, especially at key moments- such as the conclusions of scenes or the prologue, where he added rhyme for more dramatic effect. For example, when Romeo first sees Juliet at the Capulet's ball, he says, "Oh, she doth teach the torches to burn bright!" [2, s.52] Here, the use of iambic pentameter symbolizes their connection. Iambic pentameter is also used to distinguish between social classes. In Romeo & Juliet, characters of lower social class, like servants and characters who know each other, speak in prose. On the other hand, the Iambic Pentameter is used by noble characters in formal situations and in more serious settings. For example, the nurse- the representation of the lower class, often speaks in prose when she rants. Nevertheless, the more comedic character Mercutio speaks in prose when he is with Romeo or his friends as they are informal with each other. However, after his death, characters speak in blank verse, which indicates a more serious setting:

"This day's black fate on more days doth depend;
This but begins the woe others must end." [2, s.79]

Through Iambic Pentameter, Shakespeare managed to emphasize different key points- from distinguishing between characters to presenting the temper of the setting. Eventually, the masterful use of Iambic pentameter elevates the play's language, making it a masterpiece with an impactful legacy.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Team English (2025, January 21). Iambic Pentameter – Definition, How to Write, Examples, Uses. Example.com (2025). Online: <https://www.examples.com/english/iambic-pentameter.html>
2. Shakespeare, W., 2000. Romeo and Juliet. C. Watts, ed. Wordsworth Classics.

MAIN APPROACHES TO DISCOURSE IN MODERN LINGUISTICS

Tarverdiyeva Çinarə Şamxal

İngilis-Fransız fakültəsi 427b, tarverdiyeva200404@icloud.com, bölmə: filologiya

Elmi rəhbər: dos.Quliyeva Ülkər Mənsur

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

In modern linguistics, discourse is understood as language in use, and it is studied through several important approaches that highlight different aspects of communication. These approaches help explain how meaning is constructed not only through linguistic forms but also through context, interaction, and social factors.[1,p.10].

One of the main directions is the structural approach, which focuses on how sentences are organized into larger meaningful units. It studies cohesion and coherence, showing how different parts of a text are connected to form a unified whole. This approach emphasizes the internal structure of discourse.[3,p.25].

Another key approach is the pragmatic approach, which examines how meaning depends on context, speaker intention, and the relationship between participants. It explores concepts such as implicature, presupposition, and speech acts, demonstrating that meaning is often implied rather than directly stated.. This approach shows that everyday communication follows certain patterns and is more structured than it may seem.[4,p.30].

A very influential direction is critical discourse analysis (CDA), which focuses on the connection between language and society. It investigates how discourse reflects power relations, ideology, and inequality, especially in areas like politics and media. This approach highlights the social impact of language.[2,p.20].

The cognitive approach looks at how discourse is processed in the human mind. It studies how people understand, interpret, and remember information, using mental models and background knowledge to make sense of discourse. The functional approach examines how language is used to achieve communicative purposes. It considers how speakers choose linguistic forms depending on their goals and the situation, linking language structure with its function.[4,p.45].

In addition, multimodal discourse analysis studies how meaning is created through different modes such as text, images, gestures, and sounds, especially in modern digital communication. Finally, genre analysis focuses on different types of texts, such as academic, formal, or informal discourse, and their specific structures and conventions.

References:

1. Brown, G., & Yule, G. (1983). Discourse Analysis. Cambridge: Cambridge University Press. [p1–50]
2. Fairclough, N. (1995). Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. London: Longman [p1–30]
3. Gee, J. P. (2014). An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method. New York: Routledge. [p1–40]
4. Schiffrin, D. (1994). Approaches to Discourse. Oxford: Blackwell. [p20–60]

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ТРАНСПОЗИЦИИ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ

Студентка 2 курса Рагимова Аида

Факультет: Филология (русский язык и литература) Группа: В24-254

Email: aidaragimova850@gmail.com

Научный руководитель: доцент Гамидова Л.И.

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Систематизация частей речи в современном русском языке основана на лексико-грамматических значениях и синтагматической функции. Важным процессом является морфологическая транспозиция, когда слова переходят из одной части речи в другую без существительного изменения формы, что отражает гибкость и динамичность системы [1. Есперсен, 2010, с. 88].

Морфологическая транспозиция широко представлена в современном русском языке и имеет свои особенности в азербайджанском языке. Сопоставительное изучение транспозиции выявляет общие закономерности и типологические различия, обусловленные структурой языков. Системное проявление транспозиции рассматривается в области морфологии и словообразования. В современном русском языке наиболее распространены субстантивация, адъективация и адвербиализация [2. Норман, 2025, с. 44]. Субстантивация заключается в переходе слов других частей речи, главным образом прилагательных и причастий, в разряд существительных. В результате перехода слова приобретают значение предметности и начинают выполнять синтаксическую функцию имени существительного. Примеры: дежурный, прошлое, столовая, которые в контексте обозначают лицо или абстрактное понятие. В азербайджанском языке субстантивация проявляется при переходе прилагательных и причастий в существительные. Например, *oxuyan (oğlan)* - читающий, в определенном контексте обозначает лицо [3. Kazimov, 2010, s. 145].

Адъективация представляет переход слов других частей речи в прилагательные. Существительные и причастия утрачивают предметное или процессуальное значение и начинают обозначать признак предмета. Так, в словосочетаниях *каменное сердце, золотой*

характер исходные существительные приобретают качественно-оценочное значение. Адъективация активно используется в художественной и публицистической речи, усиливая выразительность высказывания. В азербайджанском языке адъективация связана с переходом существительных в позицию определения, где они приобретают качественное значение, например, qızıl əllər, daş ürək [3. Kazımov, 2010, s. 168] .

Адвербиализация заключается в процессе перехода слов в наречия. Слова начинают обозначать признак действия или обстоятельство утрачивая категории рода, числа и падежа. Примеры: хорошо, быстро, тихо. В азербайджанском языке, который относится к агглютинативному типу, морфологическая транспозиция проявляется преимущественно через синтаксическую позицию слова: tez – быстро, yaxş – хорошо [Kazımov, 2010, s. 214-215]. Сопоставительный анализ показывает, что в русском языке транспозиция чаще закрепляется грамматически, тогда как в азербайджанском языке ведущую роль играет синтаксическая позиция. В обоих языках транспозиция обогащает лексико-грамматическую системы и словарный фонд. Таким образом, морфологические транспозиции представляют важный механизм языкового развития, отражающий гибкость и динамичность языковой структуры. Их изучение значение для теории морфологии и сравнительного языкознания [1. Есперсен, 1958, с. 90].

Использованная литература:

1. Есперсен О. Философия грамматики. М., 1958. 404 с.
2. Норман Б. Ю. Субстантивация в русском языке: виды, инструменты, пределы // Известия РАН. 2025. Т. 84. №1. С. 44–52.
3. Kazımov Q.Ş. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 2010v. 399 s.

КОМПОЗИЦИОННАЯ ФУНКЦИЯ НАРЕЧИЙ В ПРОИЗВЕДЕНИИ А.П. ЧЕХОВА «О ЛЮБВИ»

Студентка 2 курса Гасымова Айгюн

Группа: B24-254

Факультет: Филология (русский язык и литература)

Email: qasimovaaygun111@gmail.com

Научный руководитель: доцент Гамидова Л.И.

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Соотношение грамматики и литературоведения формирует внутреннюю структуру художественного текста. Морфологические и синтаксические особенности речи автора играют важную роль в создании композиции произведения. В рассказе Антон Павлович Чехова « О любви» значительное место занимают наречия , которые выполняют не только грамматическую , но и композиционную функцию. [1.Чехов ,1980, с. 112].

На первый взгляд, наречия (« очень», « сильно», «медленно», «вдруг») кажутся второстепенными элементами, однако именно они способствуют созданию эмоционального фона, раскрытию характеров героев и передаче их внутреннего состояния. Без этих языковых средств текст утратил бы выразительность и психологическую глубину .[1. А.П.Чехов, 1980, с.112].

Наречия в рассказе служат показателем интенсивности чувств персонажей. Чехов использует слова « очень», «крайне», «сильно», чтобы подчеркнуть глубину переживаний героев. Любовь в произведении представлена как сложное чувство, сопровождаемое сомнениями , страхом и внутренними противоречиями. Наречия помогают передать это оттенки, делая эмоциональное состояние персонажей более понятным для читателя.

Кроме того, наречия участвуют в создании ритма повествования. В напряженных эпизодах автор использует наречия « сразу», «вдруг», «неожиданно», что усиливает динамику и передает быстроту происходящего. Напротив, слова «тихо», «медленно», «осторожно» замедляют действие, создавая атмосферу раздумий и внутренней сосредоточенности. Такой контраст способствует более глубокому раскрытию психологического состояния героев. [1. А.П.Чехов, 1980, с.117]

Важную роль наречия играют и в передаче внутренней речи персонажей. В сочетании с особенностями синтаксиса они помогают выразить колебания, сомнения и скрытые чувства. Например, выражения «он тихо произнёс» или «она вдруг замолчала» не только описывают действия, но и раскрывают эмоциональное состояние героев. Таким образом, наречие становится важным элементом символом структуры текста.

Наречия также формируют общую атмосферу произведения. Они усиливают выразительность, создают эмоциональный фон и помогают читателю глубже погрузиться в происходящее. Как отмечает В.Виноградов, слово в художественном тексте выполняет не только номинативную, но и стилистическую функцию. [2.В.Виноградов, 1972, с. 210].

Таким образом, наречия в рассказе А.П.Чехова «О любви» выполняют значительную композиционную функцию. Они способствуют раскрытию внутреннего мира персонажей, формируют ритм повествования и создают эмоциональную атмосферу. Благодаря их использованию текст становится более выразительным, а переживания героев – более глубокими и ощутимыми для читателя..

Использованная литература:

1. Антон Павлович Чехов «О любви». -М.: Художественная литература, 1980.- С.112-120.
2. Виктор Виноградов Русский язык. Грамматическое учение о слове. -М.: Высшая школа, 1972.- С. 200-215.

HEYDƏR ƏLİYEVİN İRSİNDƏ YUXARI SINIF ŞAGİRD LƏRİNDƏ PEŞƏYÖNÜMÜ İŞİNİN TƏŞKİLİ

Kafedra: Magistratura və Doktrantura

Elmi rəhbər: prof.dos. Sevil Bağirova

Tələbə: Hacıyev Əfsər Mobil

E-mail: efserhaciye1502@gmail.com

Bakı Slavyan Universiteti

Müasir təhsil sistemində yuxarı sinif şagirdlərinin gələcək peşə fəaliyyətinə hazırlanması strateji əhəmiyyət kəsb edir. Qloballaşan dünyada əmək bazarının tələbləri sürətlə dəyişdiyi üçün gənclərin düzgün peşə seçimi etməsi onların həm fərdi inkişafı, həm də cəmiyyətin ümumi tərəqqisi baxımından vacibdir. Bu baxımdan Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi təhsil siyasəti və gənclərlə bağlı konseptual yanaşmalar bu gün də öz aktuallığını qoruyur.

Heydər Əliyevin təhsil strategiyasında əsas məqsədlərdən biri milli kadr potensialının formalaşdırılması olmuşdur. O, təhsilin yalnız bilik verməklə kifayətlənmədiyini, eyni zamanda şəxsiyyətin formalaşdırılmasına, onun gələcək həyat yolunun düzgün seçilməsinə xidmət etməli olduğunu vurğulayırdı. Bu yanaşma peşəyönümü işinin mahiyyətini təşkil edir və şagirdlərin erkən yaşlardan öz imkanlarını dərk etməsinə şərait yaradır.

Yuxarı sinif şagirdləri ilə aparılan peşəyönümü işi planlı, sistemli və mərhələli şəkildə təşkil olunmalıdır. Bu proses ilk növbədə şagirdlərin fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi ilə başlayır. Psixodiyagnostik üsullar, müşahidələr və fərdi söhbətlər vasitəsilə onların maraqları,

qabiliyyətləri və meylləri müəyyən edilir. Daha sonra bu məlumatlar əsasında şagirdlərə uyğun peşə istiqamətləri təqdim olunur.

Peşəyönümü işinin səmərəliliyini artırmaq üçün məktəblərdə müxtəlif forma və metodlardan istifadə olunmalıdır. Bunlara daxildir:

- Peşələr haqqında təqdimatlar və seminarların təşkili
- Müxtəlif sahələr üzrə mütəxəssislərlə görüşlər
- Ali məktəblər və kolleclərlə əməkdaşlıq proqramları
- İstehsalat müəssisələrinə və təşkilatlara ekskursiyalar
- Karyera günləri və sərgilərin keçirilməsi

Bundan əlavə, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etməklə şagirdlərə müxtəlif peşələr barədə daha geniş məlumat vermək mümkündür. Müasir dövrdə onlayn platformalar, testlər və karyera yönümlü resurslar bu sahədə mühüm rol oynayır.

Peşəyönümü işində valideynlərin iştirakı da vacib amillərdən biridir. Valideyn-məktəb əməkdaşlığı şagirdlərin düzgün qərar verməsinə müsbət təsir göstərir. Eyni zamanda müəllimlər və məktəb psixoloqları şagirdlərə dəstək göstərərək onların potensialını üzə çıxarmağa kömək etməlidirlər.

Nəticə olaraq, Heydər Əliyevin təhsil sahəsində müəyyən etdiyi prinsiplər əsasında qurulan peşəyönümü işi gənclərin şüurlu peşə seçiminə, onların əmək bazarında rəqabətqabiliyyətli mütəxəssis kimi yetişməsinə və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına mühüm töhfə verir. Bu yanaşma həm də gənclərin özünüreallaşdırmasına və cəmiyyətdə layiqli yer tutmasına şərait yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev, H. (2001). Təhsil millətin gələcəyidir. Bakı.
2. Əliyev, H. (1997). Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı.
3. Azərbaycan Respublikası. (2009). Təhsil haqqında qanun. Bakı.
4. Abbasov, A. (2014). Pedaqogika. Bakı: Müəllim nəşriyyatı.
5. Hüseynov, F. (2016). Peşəyönümü işinin təşkili metodikası. Bakı.

ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ PRAKTİK ÜSULLARIN NƏZƏRİ BİLİKLƏRİN FORMALAŞMASINA TƏSİRİ

Tələbə: İbrahimova Zemfira Məmməd qızı-Magistratura qrup:110

Telefon: 0775331564

E-poçt: zemfiraibrahimova2004@gmail.com

Elmi rəhbər: f.f.d. Əlibəyova Zülfəyyə Fəxrəddin

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Ədəbiyyat dərslərində praktik üsulların tətbiqi təlim prosesinin keyfiyyətinin artırılmasında mühüm rol oynayır. Müasir pedaqoji yanaşmalar göstərir ki, şagirdlərin yalnız nəzəri məlumatları dinləməsi onların mövzunu tam mənimsəməsi üçün kifayət etmir. Bu səbəbdən dərs prosesində müxtəlif praktik fəaliyyətlərin təşkili zəruri hesab olunur. Praktik üsullar şagirdlərin dərsə marağını artırmaqla yanaşı, onların fəal iştirakını təmin edir və nəticədə öyrənmə prosesi daha səmərəli olur [2, s. 145].

Ədəbiyyat dərslərində mətn üzərində aparılan praktik işlər xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bədii əsərlərin təhlili, müzakirəsi və müxtəlif aspektlərdən şərh şagirdlərin mövzunu daha dərinlən qavramasına kömək edir. Belə fəaliyyətlər zamanı şagirdlər yalnız müəllimin izahını dinləmir, eyni zamanda öz fikirlərini formalaşdırır, müstəqil nəticələr çıxarır və bu da onların düşünmə bacarıqlarının inkişafına səbəb olur [1, s. 78–80].

Praktik üsulların tətbiqi şagirdlərin təlim prosesində passiv mövqedən aktiv mövqeyə keçməsinə şərait yaradır. Şagird dərslərdə fəal iştirak etdikdə, o, bilikləri daha şüurlu şəkildə mənimsəyir və onları tətbiq etmə bacarığı qazanır. Əks halda, yalnız dinləmə üzərində qurulan təlim prosesi biliklərin səthi qalmasına səbəb olur. Praktiki fəaliyyət isə öyrənilən məlumatların yaddaşda daha uzun müddət qalmasına imkan yaradır [2, s. 145].

Didaktik baxımdan praktiki fəaliyyətlər nəzəri biliklərin möhkəmləndirilməsində mühüm vasitə hesab olunur. Təlim prosesində əldə olunan biliklərin tətbiqi onların daha sistemli şəkildə mənimsənilməsinə şərait yaradır. Xüsusilə analiz, müqayisə və yaradıcı tapşırıqlar şagirdlərin mövzunu daha dərinlən anlamasına kömək edir və nəzəri biliklərin praktiki bacarıqlarla əlaqələndirilməsini təmin edir [3, s. 203–205].

Müasir yanaşmalara əsasən, ədəbiyyat dərslərində şagirdlərin aktiv iştirakı əsas şərtlərdən biri hesab olunur. Təlim prosesində yalnız məlumatın ötürülməsi kifayət etmir; şagirdlər mətnlə işlədikdə, onu şərh etdikdə və müzakirə etdikdə daha effektiv nəticə əldə olunur. Bu cür fəaliyyətlər onların tənqidi düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirir və nəzəri biliklərin daha dərinlən mənimsənilməsinə imkan yaradır [4, s. 56].

Ədəbiyyat

1. Seyidov, Ə. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. Bakı, 2010. Səh. 78–80.
2. Sadıqov, F. Pedaqogika. Bakı, 2012. Səh. 145.
3. Kazımov, N. Təlim nəzəriyyəsi və metodları. Bakı, 2009. Səh. 203–205.
4. Eagleton, T. How to Teach Literature. Oxford, 2007. Səh. 56.

PHILOSOPHICAL IDEAS IN WILLIAM SHAKESPEARE’S TRAGEDIES “HAMLET” AND “MACBETH”.

Ilsgandarly Fidan Shaiq The Faculty of Philology, group B24-257R, neidaiovia@gmail.com
English literature

Scientific adviser: Ismayilova Aybaniz
Azerbaijan University of Languages

William Shakespeare was a renowned English poet, playwright and actor born in 1564 in Stratford-on-Avon. Shakespeare was a prolific writer during the Elizabethan and Jacobean age in England. He is considered by many to be the greatest dramatist of all time. His plays mostly portray recognizable people in situations that many people can relate to – including marriage, death, love, mourning, guilt, tolerance and wisdom. The language of the plays is powerful and wonderfully expressive. Among the works of Shakespeare there are both comedies and tragedies. It is important to highlight such tragedies as “Hamlet” and “Macbeth”, in which elements of philosophy are present as well as themes that touch upon many aspects of human life.

“Hamlet” was written around 1599-1601 and is an example of philosophical drama. The tragedy carries such themes as revenge, death, inner conflict and explores existentialism, mortality, skepticism and moral agency. From philosophical sight key themes of “Hamlet” can be mentioned as:

The problem of existence and mortality – the main character constantly struggles with the meaning of the life, nature of death the purpose of human existence. The famous monologue “To be or not to be” reflects those ideas deeply. It is about whether it is better to live and face the suffering or die and meet the unknown.

Humanism and Human frailty – the play shows Renaissance humanism ideas, examining the capabilities of human being as showed in a line “What a piece of work is man!”. Also, humanistic traits of Hamlet are shown towards his mother Gertrude.

The other philosophical themes mentioned in the play are providence and fate – by the end of the tragedy changes from trying to control and affect his destiny to accepting a higher power and fate. Providence is pictured through the character of King Hamlet in the beginning of the tragedy and also in the play “The Murder of Gonzago” otherwise called “The Mousetrap”.

“Macbeth” was written by William Shakespeare around 1606. The play is about a man whose ambition to gain power leads him to commit murder and destroys him ultimately. As well as in “Hamlet”, in this play there are also a lot of topics which can be related to human life, such as ambition, guilt, conscience and others. There are many philosophical features of the play. They can be divided to:

Appearance in contrast with reality – the theme “Fair is foul and foul is fair” shows that reality is delusive. It is also highlighted by the Witches’ riddles, the disguised motives of the characters.

Fate against free will – while the Witches’ prophecies tempt Macbeth the play suggests that they represent more possibilities than fate. Macbeth is the one who chooses his path, his moral ruins a result of his own choices. Also, there can be seen the true nature of evil and guilt – evil is against the natural order which comes from human heart rather than being supernatural. This leads to a deep feeling of guilt and madness, as example Lady Macbeth. In Macbeth’s speech “Tomorrow” is about the meaningless of life – “Life is pointless and time just leads us to death”

In conclusion, based on these works it can be said that Shakespeare paid considerable attention to philosophical ideas and explored the essence of human existence.

References:

- Articles of University of North Carolina Wilmington.
<https://people.uncw.edu/schmidt/380%20Phil%20of%20Drama/HAMLET/Articles/Hamlet%20philosophy.pdf>
- Collins Paul. The Book of William. – New York: 1st US edition, 2009, 246 p.
- Shakespeare William. Hamlet. – Hertfordshire: Wordsworth edition, 2002, 191 p.
- Shakespeare William. Macbeth. – London: Study Guide edition, 2003, 240 p.

N. SOSEKİNİN KOKORO ƏSƏRİNDƏ İNSANIN DAXİLİ ƏZABI VƏ VİCDAN PROBLEMİ

Ayşən Haqverdiyeva Mübariz

378qrup, BMR fakültəsi,

aayshaqverdiyeva70@gmail.com , bölmə: Filologiya

Elmi rəhbər: f.f.d Türkan Mirzəzadə

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Natsume Soseki, Meici dövründə yaşamış yapon yazıçısıdır. O, həm yapon, həm də ingilis ədəbiyyatını gözəl bilirdi. Şekspiri tərcümə edərkən Hamletə yazdığı haykusu bundan xəbər verir: “Bir zamanlar bu quru kəllənin də bir dili vardı və nəğmələr oxuyardı”. Yazıçı “Ədəbiyyat haqqında araşdırma” adlı əsərində ədəbiyyatın iki əsas ünsürdən əmələ gəldiyini qeyd edir: idrak və duyğular. [1][2]

N.Sosekinin “Kokoro” (“Könül”) əsəri 1914-cü ildə qəzetdə, serial olaraq nəşr olunan bir romandır. Əsər, gənc kollec tələbəsi Sosekinin tanış olduğu yaşlı bir adamla olan münasibətləri ilə başlayır. Yaşlı adama Sensey adını verən Soseki Senseyin sirrini öyrənməyə çalışsa da Sensey sonra danışacağını deyir. Sosekinin atası xəstədir və senseyin həyat yoldaşı, öz ölən atasının xəstəliyini Sosekinin atasının xəstəliyi ilə eyniləşdirib onun da yaxın zamanda öləcəyini deyir, eyni zamanda Sensey intihar etmək istəyir. Senseyin Sosekiyə yazdığı məktubda bütün sirr açılır. Atasının

ölümündən sonra əmisinin onun hər şeyini əlindən alması nəticəsində, dul bir qadın və onun qızı-Ojasunun yanında kirayə qalan sensey dostu K-nı özü ilə evə gətirir. Hər ikisi qıza vurulur və Sensey, qızı anasından istəyir və bu olanlara ürəyi tab gətirməyən dostu intihar edir. Sensey, bu olanlara görə özünü bağışlamır. Dostunun ölümündən sonra, tənhalıq və kitablara sığınır. Bir növ vicdan əzabı çəkir. Dostunun ölümündə daima özünü günahkar bilir. [3]

Əsərdə bir insanın mənəvi ağırları, vicdan əzabı, dostluq və ya sevgi ziddiyyətlərindən bəhs olunur. Sensey obrazının təhlili prosesi nəzərdən keçirildikdə senseyin əslində Ojasunu həqiqətən sevmədiyini anlamaq olar. Sensey obrazının həm dostuna etdiyi xəyanət, həm də həqiqətən sevmədiyi Ojasunu istəməsi onun təkəbbüründən irəli gəlir. Sensey təkəbbürlü obraz kimi qiymətləndirilə bilər. Əslində Ojasunu əldə etməyi onun təkəbbürünün bir parçası idi. Senseyi sadəcə mənfi xarakter kimi qiymətləndirmək tam da doğru deyil. Senseyin peşmanlığı heç bir fayda verməsə də azacıq da olsa etdiyi əməllərin yanlış olduğunu anlayıb, özü və vicdanı ilə yalnız qalmışdı. [4] Və bu mənəvi ağırlarından xilas olmaq üçün intihar etmişdi. Sensey həqiqətən Ojasunu sevmədiyini düşünürəm. Sensey bilirdi ki, Ojasu gözəl və cazibəli qızıdır. Əgər Ojasunu sevsə idi, dostunun da ona aşiq ola biləcəyi ehtimalını nəzərə alıb, dostunu o evə gətirməzdən əvvəl dostuna xəbərdarlıq edə bilirdi. Sadəcə sensey dostunun Ojasuya aşiq olmağından sonra Ojasunun fərqi vardı. Dostuna qarşı təkəbbürünü doğrultmaq üçün Ojasunu əldə etməyi istəyirdi. Sonra isə buna görə özünü ömrünün sonuna kimi bağışlamır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. <https://andrewblackman.net/2026/01/kokoro-by-natsume-soseki/>
2. <https://literariness.org/2023/07/31/analysis-of-natsume-sosekis-kokoro/>
3. Natsume Soseki "Gönül", İthaki yayınları, 344 s., 2022
4. <https://www.psikologijunlukleri.com/post/natsume-s%C5%8Dseki-g%C3%B6n%C3%BCl-roman-i-ncelmesi>

“HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQLƏRİNDƏ LİDERLİK MODELİ: BEYNƏLXALQ SİYASİ DİSKURS KONTEKSTİNDƏ”

Mövlanə Nuruzadə Pünhan M25-106, Dilşünaslıq, movlananuruzada@gmail.com, bölmə: Filologiya

**Elmi rəhbər: Fil.f.d., dos. Aysel Vəliyulla qızı Səfərova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Müasir siyasi kommunikasiya mühitində liderlərin nitqləri beynəlxalq ictimaiyyətə yönəlmiş strateji mesajlar kimi çıxış edir. Məhz Ulu öndərin milli maraqların qorunması naminə etdiyi çıxışlar da global siyasi diskursda Azərbaycanın mövqeyinin formalaşdırılması baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Ölkənin siyasi sabitliyinin təmin olunmasında, dövlət quruculuğunun möhkəmləndirilməsində və beynəlxalq əlaqələrin genişləndirilməsi sahəsində əvəzsiz xidmət göstərmişdir. Heydər Əliyev milli, tarixi və sivilizasiya miqyasında düşünüən lider obrazını təcəssüm etdirirdi. [1, s. 114].

“Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bizim ən böyük sərvətimizdir və biz onu qorunmalıyıq.” Heydər Əliyev bu sitatında müstəqilliyi əsas ideoloji xətt kimi təqdim edir. Bu ifadədə “ən böyük sərvət” metaforası xüsusi diqqət çəkir. Burada müstəqillik maddi yox, simvolik və ideoloji kapital kimi təqdim olunur. Müstəqilliyimiz müqayisəsiz dəyər kimi göstərilir. “Biz” əvəzliyi isə liderlə xalq arasındakı məsafəni azaldır. Görkəmli dövlət xadimi müstəqilliyi yalnız əldə olunmuş nailiyyət kimi deyil, davamlı qorunmalı strateji məqsəd kimi təqdim edir. Bu sitatda istifadə olunmuş ifadələr digər liderlərin çıxışları ilə müqayisədə də uyğunluq göstərir. Müstəqilliyin “dəyər” kimi göstərilməsi, kollektiv məsuliyyətin vurğulanması bunun bariz nümunəsidir. [1, s.45].

Heydər Əliyevin dövlət rəhbərliyi təcrübəsi təkcə Azərbaycanın tarixi kontekstində deyil, həm də postsovet məkanında qiymətli materialdır. XX əsrdə bir çox dövlətlər siyasi parçalanma, xarici müdaxilə, kimlik böhranı və effektiv institutların formalaşması ilə bağlı çətinliklərlə üzləşdiyi bir dövrdə Heydər Əliyevin təmsalında təcəssüm olunan liderlik modeli xüsusi diqqətə layiqdir. [3, s.6].

“Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam!”

Beynəlxalq kontekstdə ölkə başçısı mədəni suverenliyi ön plana çıxara, qloballaşma şəraitində milli kimliyin qorunması mesajı verir. Bu sitat beynəlxalq arenada Azərbaycanın subyekt kimi çıxışı etməsi ideyasını gücləndirir. Əlavə olaraq suverenlik və dövlətçilik diskursunun əsas elementi hesab olunur. [4].

Xalq Heydər Əliyevdən böyük və müdrik siyasətçi kimi danışır. Onda ki parlaq natiqlik istedadı aydın və möhkəm, addım-addım, qarşıya qoyulan məqsədə əməl etmək bacarığı ilə birləşirdi. Ən yüksək intellektual potensiala malik dövlət rəhbəri, həm də mükəmməl insani keyfiyyətli bir insan xarakterlərini təsdiqlədi. Onun prinsiplərə sadıqlığı və fədakarlığı, xeyirxahlığı və nəcibliyi bütün həyat vəziyyətlərində özünü göstərirdi. O, həmişə əmin idi ki, “həyatda hər kəs şöhrət və ya alçaqlığı, şəxsi rifahı və ya ictimai vəzifəni, tamah və ya vicdanı seçir”. Onun “Dövlətçilikdə Günahlı şəxsin cəzalandırılmaması, əksinə günahsızın cəzalandırılması ən bağışlanılmaz şərtdir” sözləri də diqqətdə olmalıdır. Bu barədə görkəmli liderimizin mənalı, aydın, ziyalı, dəmir məntiqli, qətiyyətli ictimai çıxışları hamımızın yadındadır.

Beləliklə, Heydər Əliyevin nitqlərinin təhlili göstərir ki, onun liderlik modeli yalnız milli çərçivə ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda beynəlxalq siyasi diskursun əsas prinsipləri ilə sıx şəkildə əlaqəlidir. Onun nitqlərində liderlik obrazı beynəlxalq münasibətlər sistemində balanslı və rəşadətli siyasətin aparılmasının göstəricisidir. [2, s. 157].

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Heydər Ə. “Seçilmiş nitqlər və çıxışlar”. Bakı: Azərneşr, 2001, S. 45-47, 112-115
2. Heydər Ə. “Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar”. Bakı: Azərneşr, Cild 12. 1997, S. 432
3. Xalq qəzeti. - 2025.- 13 may. - № 97. S.16 4. <https://ikisahil.az/post/men-hemishe-fexr-etmishem-ve-bu-gun-de-fexr-edirem-ki-men-azerbaycanliyam>

SİNİF İDARƏETMƏSİNDƏ PEDAQOJİ LİDERLİK BACARIQLARININ FORMALAŞDIRILMASI

**Məmməd zadə Nuray Fəriz qızı, Qrup: 207 B, Fakültə: İngilis–Alman, Pedaqogika, E-mail: nuraymammadzada9@gmail.com Baş müəllim: Abdullayeva Gülnar Mirzə ağa qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Müasir təhsil anlayışı müəllimi yalnız bilik ötürücüsü kimi deyil, öyrənmə prosesini istiqamətləndirən və sinifdə sosial-psixoloji mühiti formalaşdıran lider kimi dəyərləndirir. Sinif idarəetməsi bu baxımdan müəllimin professional fəaliyyətinin mərkəzini təşkil edir. Nəzəri ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, pedaqoji liderlik bacarıqlarına yiyələnmiş müəllimlər şagirdlərin həm akademik nailiyyətlərini, həm də sosial-emosional inkişafını daha effektiv dəstəkləyir [3, s.47].

Pedaqoji liderlik anlayışı Burns-in (1978) transformasional liderlik nəzəriyyəsinə söykənir. Bu nəzəriyyəyə görə lider öz ardıcılarını xarici mükafat vasitəsi yox, daxili motivasiya ilə hərəkətə gətirir [1, s.19]. Sinif mühitinə tətbiq edildikdə, transformasional müəllim şagirdlərdə müstəqil düşüncəni, məsuliyyəti və öyrənməyə müsbət münasibəti formalaşdırır. Levin, Lippitt və White-in (1939) klassik tədqiqatı avtoritar, demokratik və laissez-faire idarəetmə üslublarını müqayisə edərək göstərmişdir ki, demokratik liderlik sinifdə ən yüksək məhsuldarlıq və psixoloji rahatlıq təmin edir

[5, s.271]. Vıqotskinin yaxın inkişaf zonası konsepsiyası müəllim-lider əlaqəsinin pedaqoji əsasını müəyyənləşdirir: müəllim şagirdin aktual imkanları ilə deyil, potensial inkişafını hədəf alaraq fəaliyyət göstərməlidir [6, s.86]. Emmer, Evertson və Worsham pedaqoji liderlik bacarıqlarını üç əsas qrupda təsnifləşdirir: qaydaların müəyyənləşdirilməsi və ardıcıl tətbiqi; şagirdlərlə münasibətlərin qurulması; dərslərin strukturlaşdırılması və vaxtın idarə edilməsi [2, s.34]. Marzano, Marzano və Pickering isə meta-analiz əsasında müəllim-şagird münasibətinin keyfiyyətinin tədris nailiyyətinə təsir baxımından digər bütün pedaqoji dəyişənlərdən statistik üstünlüyünü müəyyən etmiş, $d=0.72$ effekt ölçüsü ilə ən güclü prediktor kimi qiymətləndirmişlər [4, s.41].

İngilis dili dərslərinin xüsusiyyətləri müəllim liderliyini daha da aktuallaşdırır. Kommunikativ dil tədrisinin tələbləri çərçivəsində müəllim həm psixoloji cəhətdən təhlükəsiz mühit yaratmalı, həm də müxtəlif öyrənmə tempinə malik şagirdləri eyni sinifdə fəallaşdırmalıdır. Bu isə yüksək situasional liderlik bacarıqları tələb edir. Hattie-nin 800-dən çox tədqiqatı əhatə edən meta-analizi göstərir ki, sinif idarəetməsi şagird nailiyyətinə $d=0.52$ effekt ölçüsü ilə əhəmiyyətli təsir göstərir [3, s.103].

Sinif idarəetməsində pedaqoji liderlik bacarıqları müasir müəllimin peşəkar portretinin ayrılmaz hissəsidir. Nəzəri çərçivə, praktik metodlar və empirik tədqiqatlar göstərir ki, effektiv sinif idarəetməsi yalnız ixtisas biliyini deyil, həm də geniş bacarıqlar toplusunu tələb edir. Müəllimin lider kimi şagirdlərə ədalətli, ardıcıl və insan mərkəzli yanaşması həm akademik, həm də sosial-emosional inkişaf üçün zəruri zəmin yaradır. Azərbaycan kontekstində müəllim hazırlığı proqramlarında pedaqoji liderlik komponentinin gücləndirilməsi prioritet olmalıdır.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Burns, J. M. Leadership. New York: Harper & Row, 1978. – 544 s.
2. Emmer, E. T., Evertson, C. M., Worsham, M. E. Classroom Management for Middle and High School Teachers. Boston: Pearson, 2006. – 320 s.
3. Hattie, J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. London: Routledge, 2009. – 392 s.
4. Marzano, R. J., Marzano, J. S., Pickering, D. J. Classroom Management That Works. Alexandria: ASCD, 2003. – 143 s.
5. Lewin, K., Lippitt, R., White, R. K. Patterns of aggressive behavior in experimentally created social climates. Journal of Social Psychology, 1939, №10(2), s.271–299.
6. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge: Harvard University Press, 1978. – 159 s.
7. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48753233>

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ SÖZÖNLÜ BİRLƏŞMƏLƏRİN FUNKSIONAL VƏ SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN TƏHLİLİ

**Atazadə Esmira Fariz, qrup: M25-106,
esi.atazade@gmail.com**

**Dilşünashıq (ingilis dili) ixtisası Magistratura fakültəsi
Elmi rəhbər: dos. Hacızadə Aftab Yaşar
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Müasir dilçilikdə sintaktik və leksik vahidlərin qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsi mühüm elmi istiqamətlərdən biri hesab olunur. Xüsusilə analitik dillərdə, o cümlədən ingilis dilində sözlərarası münasibətlərin qurulmasında qrammatik vasitələrin rolu daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Bu baxımdan sözönlər dilin strukturunda xüsusi yer tutur və müxtəlif nitq vahidləri arasında əlaqə yaradaraq cümlənin məna bütövlüyünü təmin edir. Sözönlü konstruksiyalar yalnız sintaktik deyil,

eyni zamanda semantik və funksional baxımdan mürəkkəb xarakter daşıyır. Onların tədqiqi dilin sistemli quruluşunu və sözlərarası əlaqələrin formalaşma mexanizmini daha dərinləndirən anlamağa imkan verir.

İngilis dilində sözönlər köməkçi nitq hissəsi kimi çıxış edərək sözlər arasında müxtəlif semantik münasibətləri ifadə edir. Onlar əsasən isim və əvəzliliklə birlikdə işlənərək məkan, zaman, səbəb və digər münasibətləri formalaşdırır [2, s. 120–130].

Sözönlərin əsas xüsusiyyətlərindən biri onların müstəqil şəkildə işləmə bilməməsidir. Bununla belə, bəzi hallarda onlar kontekst daxilində müəyyən leksik cəmlər qazana bilir və funksional baxımdan genişlənməmiş şəkildə çıxış edir.

Dilçilikdə sözönlərin leksik məna daşması məsələsi mübahisəli olaraq qalır. Bəzi tədqiqatçılar onların yalnız qrammatik funksiya daşdığını qeyd etsə də, digər alimlər sözönlərin zəif də olsa leksik məna ifadə etdiyini qəbul edirlər [3, s. 80–85]. Bu yanaşmalar sözönlərin ikili – həm qrammatik, həm də semantik təbiətə malik olduğunu göstərir.

Morfoloji baxımdan sözönlər müxtəlif formalarda müşahidə olunur və struktur xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Onların əsas növləri aşağıdakılardır:

- Sadə sözönlər
- Düzəltmə sözönlər
- Mürəkkəb sözönlər
- Tərkibi sözönlər [2, s. 120–130]

Bu təsnifat sözönlərin struktur müxtəlifliyini və onların dil sistemində inkişaf xüsusiyyətlərini əks etdirir.

Sözönlər semantik baxımdan çoxfunksionaldır və müxtəlif kontekstlərdə fərqli mənalar ifadə edə bilər. Bu baxımdan onlar monosemantik və polisemantik qruplara bölünür [1, s. 120–130]. Polisemantik sözönlər müxtəlif sintaktik mühitlərdə fərqli funksiyalar yerinə yetirərək dilin ifadə imkanlarını genişləndirir.

Bundan əlavə, sözönlər feillərlə birlikdə işlənərək sabit birləşmələr yaradır və bu zaman onların leksik rolu daha da güclənir [3, s. 80–85].

Sözönlü konstruksiya sintaktik baxımdan tabelilik əlaqəsi əsasında formalaşır və cümlədə müxtəlif funksiyalar yerinə yetirir. Onlar əsasən tamamlıq və zərflilik funksiyalarında çıxış edir və cümlə strukturunun təşkilində mühüm rol oynayır.

Aparılan təhlil göstərir ki, müasir ingilis dilində sözönlü konstruksiya dilin həm sintaktik, həm də leksik sistemində mühüm yer tutur. Onlar sözlər arasında əlaqə yaradır, müxtəlif semantik münasibətləri ifadə edir və sintaktik vahid kimi çıxış edir. Sözönlərin həm qrammatik, həm də leksik xüsusiyyətlərə malik olması onların kompleks təbiətini göstərir və bu sahədə daha müasir yanaşmalar əsasında tədqiqatların aparılmasını zəruri edir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Greenbaum, S. The Oxford English Grammar. Oxford, 1996, s. 120–130.
2. Swan, M. Practical English Usage. Oxford, 2005, s. 120–135.
3. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge, 2003, s. 80–85.
4. Carter, R., McCarthy, M. Cambridge Grammar of English. Cambridge, 2006, s. 462–470.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ТРАНСПОЗИЦИИ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ

Рагимова Аида, Группа: В24-254

Факультет: Филология (русский язык и литература)

Email: aidaragimova850@gmail.com

Научный руководитель: доцент Гамидова Л.И.

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Систематизация частей речи в современном русском языке основана на лексико-грамматических значениях и синтагматической функции. Важным процессом является морфологическая транспозиция, когда слова переходят из одной части речи в другую без существенного изменения формы, что отражает гибкость и динамичность системы [1. Есперсен, 2010, с. 88].

Морфологическая транспозиция широко представлена в современном русском языке и имеет свои особенности в азербайджанском языке. Сопоставительное изучение транспозиции выявляет общие закономерности и типологические различия, обусловленные структурой языков. Системное проявление транспозиции рассматривается в области морфологии и словообразования. В современном русском языке наиболее распространены субстантивация, адъективация и адвербиализация [2. Норман, 2025, с. 44]. Субстантивация заключается в переходе слов других частей речи, главным образом прилагательных и причастий, в разряд существительных. В результате перехода слова приобретают значение предметности и начинают выполнять синтаксическую функцию имени существительного. Примеры: дежурный, прошлое, столовая, которые в контексте обозначают лицо или абстрактное понятие. В азербайджанском языке субстантивация проявляется при переходе прилагательных и причастий в существительные. Например, *oxuyan (oğlan)* - читающий, в определенном контексте обозначает лицо [3. Kazımov, 2010, s. 145].

Адъективация представляет переход слов других частей речи в прилагательные. Существительные и причастия утрачивают предметное или процессуальное значение и начинают обозначать признак предмета. Так, в словосочетаниях *каменное сердце, золотой характер* исходные существительные приобретают качественно-оценочное значение. Адъективация активно используется в художественной и публицистической речи, усиливая выразительность высказывания. В азербайджанском языке адъективация связана с переходом существительных в позицию определения, где они приобретают качественное значение, например, *qızıl əllər, daş ürək* [3. Kazımov, 2010, s. 168].

Адвербиализация заключается в процессе перехода слов в наречия. Слова начинают обозначать признак действия или обстоятельство утрачивая категории рода, числа и падежа. Примеры: хорошо, быстро, тихо. В азербайджанском языке, который относится к агглютинативному типу, морфологическая транспозиция проявляется преимущественно через синтаксическую позицию слова: *tez* – быстро, *yaş* – хорошо [Kazımov, 2010, s. 214-215]. Сопоставительный анализ показывает, что в русском языке транспозиция чаще закрепляется грамматически, тогда как в азербайджанском языке ведущую роль играет синтаксическая позиция. В обоих языках транспозиция обогащает лексико-грамматическую системы и словарный фонд. Таким образом, морфологические транспозиции представляют важный механизм языкового развития, отражающий гибкость и динамичность языковой структуры. Их изучение значение для теории морфологии и сравнительного языкознания [1. Есперсен, 1958, с. 90].

1. Есперсен О. Философия грамматики. М., 1958. 404 с.

2. Норман Б. Ю. Субстантивация в русском языке: виды, инструменты, пределы // Известия РАН. 2025. Т. 84. №1. С. 44–52.

3. Kazımov Q.Ş. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 2010v. 399 s.

FRANSIZ DİLİNİN XARİCİ DİL KİMİ TƏDRİSİNDƏ RƏQƏMSAL TEKNOLOGİYALARIN İSTİFADƏSİ

**Məlikova Səyyarə Nizami qızı 328A, İngilis-Fransız dilləri, malikovasayyara.15@gmail.com,
Filologiya
m. Venera Mustafayeva Razim qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Rəqəmsal savadlılıq rəqəmsal texnologiyaların effektiv şəkildə başa düşülməsi və istifadə edilməsi qabiliyyətini ifadə edir. 1990-cı illərdə bu termini populyarlaşdıran Paul Gilsterin fikrinə əsasən rəqəmsal savadlılıq texniki bacarıqdan daha çox şeydir. Rəqəmsal savadlılıq həmçinin rəqəmsal vasitələrdən istifadə edərək məlumata daxil olmaq, yaratmaq və qiymətləndirmək qabiliyyətini əhatə edir.

Fransız dilinin xarici dil kimi (FLE) tədrisi və öyrənilməsi kontekstində rəqəmsal savadlılıq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bir tərəfdən, bu, tələbələrə çoxsaylı təhsil resurslarına çıxış əldə etməyə və onlayn platformalar vasitəsilə ana dili olan insanlarla ünsiyyət qurmağa imkan verir. Digər tərəfdən, müəllimlərə şagirdləri cəlb etmək və onların pedaqoji yanaşmalarını şaxələndirmək üçün yeni metodlar təklif edir.[1, s.841].

Rəqəmsal savadlılığın inkişafı Fransız dilinin xarici dil kimi (FLE) tədrisində ənənəvi metodları əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirmişdir. Bu gün rəqəmsal texnologiyaların integrasiyası tədris materiallarını şaxələndirməyə və öyrənənləri daha da stimullaşdıran interaktiv fəaliyyətlərin tətbiqinə imkan verir. Məsələn, interaktiv viktorinalar, maarifləndirici videolar və digər rəqəmsal vasitələr öyrənmə prosesinin cəlbədiciliyini artırır, şagirdlərin motivasiyasını gücləndirir və biliklərin uzunmüddətli yadda saxlanılmasına şərait yaradır. [1, s. 842].

Rəqəmsal texnologiyaların tədris prosesində istifadəsi ilə bağlı Charity Isaac Ishibie tərəfindən aparılan tədqiqata əsasən dil öyrənmə tətbiqləri, onlayn platformalar, süni intellekt və multimedia resursları kimi rəqəmsal texnologiyalar getdikcə dilin mənimsənilməsi prosesində mərkəzi yer tutur.

Tarixən dil tədrisində birbaşa təlimat, oxu, yazı çalışmaları və sinifdə şifahi təcrübə kimi metodlara əsaslanırdı. Lakin rəqəmsal təlim öyrənənlərə əvvəllər qeyri-mümkün olan yollarla fransız dili ilə əlaqə qurmaq üçün yeni imkanlar yaratmışdır. Coursera və edX kimi onlayn platformalarla yanaşı, Duolingo, Babbel və Mermise kimi mobil təlim tətbiqlərinin inkişafı fransız dili öyrənənlərə öyrənmə tempi və planı üzərində daha çox muxtariyyət vermişdir. Bu, tələbələrə öz templərində öyrənməyə və lazım olduqda materiallara yenidən baxmağa imkan verir. [2, s.34].

Bundan əlavə, rəqəmsal texnologiyaların həm tələbələr, həm də müəllimlər üçün əlçatan olması vacibdir. Məktəb və universitetlərdə müasir texnoloji avadanlıqların təmin olunması xüsusilə müəllimlərin tədris zamanı texnoloji vasitələrdən istifadəsini asanlaşdırır. Müəllimlərin İKT-yə uyğunlaşması üçün ilk növbədə rəqəmsal vasitələrdən istifadə qaydalarını öyrənməli, araşdırmalar aparmalı, hansı metodlar üzrə irəliləyəcəyini aşkara çıxarmalıdır. Xarici dil tədris edilən auditoriyada müəllim xüsusilə audio və video materiallardan istifadə edir və bununla tələbələrin eşidib anlama bacarıqlarının daha çox inkişaf etməsinə imkan verir. [3, s.37].

Nəticə olaraq, rəqəmsal savadlılıq müasir dövrdə FLE tədrisinin əsas hissəsini təşkil edir. O, həm müəllimlərə daha effektiv tədris imkanı yaradır, həm də öyrənənlərin motivasiyasını və müstəqilliyini artırır. Buna görə də, rəqəmsal texnologiyalardan düzgün istifadə xarici dil tədrisinin inkişafında vacib amillərdən biridir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. El gazi, Safae, and Ahmed Ibrahimi. Digital literacy and teaching and learning of French as a foreign language. World Journal of Advanced Engineering Technology and Sciences, 2024, 12(02), 841-852.
2. Ishibie, Charity Isaac.(2025). The Impact of Digital Technologies on French Language Learning. Cascades Journal, 3(1), pp. 33-39.
- 3.Məshəti Əsgərova.2022, Fransız Dilinin Tədrisində İKT-dən İstifadə. Xarici dillərin tədqiqi və tədrisinin aktual problemləri. Naxçıvan, 201

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ SƏRBƏST SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİNİN İSTİFADƏSİ

Qumru Sarvan qızı Abbasova

ADU-nun I kurs magistratura tələbəsi Qrup: 110

E-poçt: qumruabbasova90@gmail.com

Telefon: 0775773178

Elmi rəhbər: Ped.f.d. Jalə Mehrəliyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti,Bakı

Müasir dövrdə global dil adı altında güclü təsirə malik olan ingilis dilinin tədrisi və öyrənilməsi əsas hədəflərdəndir. Onun ikinci dil kimi mənimsənilməsi sadəcə olaraq qrammatik yönümlü deyil, eyni zamanda ünsiyyət vasitəsi kimi də öyrənməni ön plana çəkir. Dil öyrənərkən ayrı-ayrılıqda söz əzbərləmək çətin və vaxt tələb edən bir prosesdir. Buna görə də söz birləşmələri, xüsusi ilə sərbəst söz birləşmələri bu məsələdə dil öyrənmək istəyənlər üçün geniş imkanlar təqdim edir. Dil tədrisində ünsiyyət bacarıqlarının daha sürətli və praktik inkişafı üçün sərbəst söz birləşmələrin əhəmiyyətli dərəcədə təsir gücü var.

Sərbəst söz birləşmələri sözlərin birlikdə ahəng təşkil etməsidir. Onlar dili daha gözəl başa düşməyə və nitqin axıcı, səlis olmasına kömək edirlər, ünsiyyət bacarıqlarını formalaşdırırlar [2, s.6].

Gündəlik ünsiyyət zamanı sərbəst söz birləşmələrindən istifadə həm o dilə qarşı vərdiş yaradır, həm də yerli xalqın nitqini, niyyətini anlamağa bir vasitə olur. Bu eyni zamanda İngilis dilində ünsiyyət bacarıqlarına yiyələnmək üçün insanda bir inam yaradır [1, s.91].

İngilis dilinin tədrisi zamanı qrammatik qaydaların dərinədən öyrənilməsi struktur cəhətdən doğru cümlələr qurmaq üçün əlverişli olsa da, bu ifadələr həmişə yerli xalqın nitqi kimi doğmaliq hiss etdirmir və real situasiyalarda düzgün ünsiyyət bacarıqları üçün kifayət etmir. Buna görə də sərbəst söz birləşmələrini dilə uyğunlaşdırmaq və istər danışiq, istərsə də yazı zamanı onların istifadəsinə daha çox yer ayırmaq lazımdır [3, s.323].

Bəzən dil öyrənən iki və daha artıq sözlərin ayrılıqda mənalarını bilsə də onları kontekst daxilində anlamaqda və işlətməkdə çətinlik çəkir. Nümunə üçün belə bir sözün birləşmə tərkibində yaratdığı məna fərqlərinə nəzər salaıq:

light (yüngül, işıqlı) sözü – light room, light meal, light rain kimi birləşmələrdə fərqli mənalar ifadə edir. Bu birləşmələr ingilis dilini ana dili kimi danışanlar üçün təbii səslənsə də, onu ikinci dil kimi öyrənənlər üçün mənaları ayırd etməkdə ciddi problemə çevrilə bilər. Bu çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün sərbəst söz birləşmələrini gündəlik nitq ünsürü kimi fəal istifadə etmək və bununla da dildə davamlılıq, təbiilik əldə etmək olar [4, s.15].

Nəticə etibarı ilə ingilis dilinin tədrisi prosesində sərbəst söz birləşmələrinin sistemli və metodoloji yönümlü tətbiqi ikinci dil öyrənənlərin kommunikativ kompetensiyasının kompleks inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu vahidlər dilin leksik-semantik və qrammatik strukturlarını interaktiv formada mənimsənilməsinə imkan yaratmaqla yanaşı, nitqin koqnitiv və funksional təşkilinə də müsbət təsir edir. Bu yanaşma yalnız dil biliklərinin ötürülməsi ilə kifayətlənmir, həm də öyrənənlərin real situasiyalarda öz düşüncələrini sərbəst və düzgün ifadə etməyə zəmin yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Mehrliyeva, J. A Functional Approach to Collocations in the context of Intercultural Communication in English Language Teaching // Azerbaijan Journal of Educational Studies, 2025.
2. F. & McCarthy, M English Collocations in Use: Advanced (2nd ed.). – Cambridge University Press, – 2017.
3. Nation, I.S.P. Learning Vocabulary in Another Language. – Cambridge University Press, – 2001.
4. Lewis, M. Teaching Collocations: Further Development in the Lexical Approach. // Language Teaching Publications, – 2000.

ETYMOLOGY OF SOME ENGLISH IDIOMS

Atakişiyeva Aytən Həsən qızı, İngilis-Alman dilləri fakültəsi, 403A

Elmi rəhbər: f.f.d, dos.əv. Bağirova Günay Fəxrəddin qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti

Idioms are an important part of the English language and culture. They make speech more colorful and expressive. Many English idioms have interesting historical backgrounds. Understanding their origins helps us use them more correctly and confidently.

Be six feet under- means dead and buried. It comes from 1665 during the plague in London. The mayor ordered that graves must be at least six feet deep. This was to stop the disease from spreading and to keep animals from digging up the bodies [1, s.25].

Like chalk and cheese- means two things are completely different. The phrase is very old and appeared in 1393. Chalk and cheese look similar in color, but they are very different. Chalk cannot be eaten, but cheese can. Some people believe the phrase also comes from sellers who mixed chalk with cheese to make it heavier.

Paint the town red- means to go out and have a wild, fun time. One story says it started in 1837 when a rich man in England got drunk and caused trouble in town. In the U.S., the phrase was used in the late 1800s for big, noisy celebrations. It may also be connected to drinking or fireworks [4, s.28].

Still waters run deep- means quiet people often have deep thoughts and strong feelings. The phrase comes from an old Latin saying and appeared in English in the 1400s. It was also used by Shakespeare. It teaches us not to judge people by how they look on the outside. Quiet people may be very intelligent or strong inside.

Caught red-handed- means being caught while doing something wrong. The phrase comes from 15th century Scotland. At that time, many people stole and killed other people's animals. It was hard to prove the crime unless the thief was caught at the moment of stealing. If someone was caught with the dead animal or with blood on their hands, it was clear they were guilty. That is why we say "caught red-handed means being caught with proof of the crime."

Kick the bucket- means to die. It is an informal and humorous way to talk about death. The exact origin of this phrase is not certain. One theory says it comes from the way animals were killed in the past. A bucket (or wooden frame called a "bucket") was used to hang the animal, and when the animal died, it might kick the bucket. Another theory says a person standing on a bucket to hang themselves might kick it away. However, no one knows for sure which story is true. Today, the phrase is simply used as a casual way to say someone has died [8, s.32].

Hit the sack- means to go to bed. It started in the late 1800s and became popular in the 1940s. Long ago, people filled sacks with hay to make beds. In the army, "sack" was slang for a sleeping bag. In both cases, "sack" means bed [3, s.27].

In conclusion, English idioms often have fascinating and surprising histories. Many of them come from historical events, old traditions, or cultural practices. Learning these stories makes the expressions easier to remember. Therefore, studying idioms not only improves language skills but also deepens our understanding of history and culture.

References

1. Smith, J. (2010). History of English Idioms. London: Oxford University Press.
2. Brown, L. (2012). Old English Expressions and Their Origins. Cambridge: Cambridge University Press.
3. <https://www.britannica.com/list/7-everyday-english-idioms-and-where-they-come-from>

THE HISTORY OF WORDS OF FRENCH ORIGIN IN THE ENGLISH LANGUAGE

Abdullazadə Nigar Azər, 404A, ingilis-alman dilləri, nigarabdul2591@gmail.com, filologiya

Elmi rəhbər: fil.f.d Günay Bağirova Fəxrəddin qızı

ADU, İngilis dilinin üslubiyatı kafedrası

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Have you ever wondered why some words in the English language are not pronounced according to the phonetic rules of the English language? Or why do we call it a pig in the pen but pork on the plate?

The English language stands out with its massive vocabulary formed over centuries. One of the most important influences on the English language started after William the Conqueror invaded the British Isles in 1066, and the ruling class began to speak Norman French. The French language became the language of power, law, and the elite. In comparison, the English language remained the language of common people. Throughout nearly 300 years, English absorbed thousands of French words- notably in formal and abstract areas. [1,].

Some of them preserved their original foreign spelling and pronunciation, as in “fiancée”, “garage”, “mirage”, “café”, “champagne”, “leisure”, “pleasure”, etc. While others have assimilated into the English language, following its rules of pronunciation, spelling, and grammar. The second group of words, which are called denizens, is harder to tell apart from native words. For this reason, many people think that French words embrace a little part of the English language, but in fact, pure French-origin words make up approximately 30% of the English language, while French words of Latin origin account for about 25–30%. Thus, overall, words of French origin constitute roughly 60% of the English language [2,].

Borrowings from French can be grouped into several categories according to their areas of usage.

Government and Politics. Examples: “govern”, “government”, “administer”, Military terms. Examples: “army”, “navy”, “battle”, “victory”, “enemy”, “peace”, Law and justice. Examples: “sentence”, “judge”, “justice”, “condemn”, “acquit”,

Morality and Behavior. Examples: “gentle”, “patience”, “courage”, “mercy”, Art, Learning, and Medicine. Examples: “colour”, “music”, “dance”, “theatre”, Clothing and Jewelry. Examples: “topaz”, “emerald”, “ruby”, “pearl”, “gown”, Food and Meals. Examples: “lunch”, “dinner”, “appetite”, “feast”, “tart”, “sole”, etc.

As war, government, and the legal system were controlled by French-speaking elites, the vocabulary of these domains was largely derived from French. As seen in the examples above, because the upper classes used French, it significantly influenced the areas and terminology related to their lifestyle and everyday speech.

It is interesting to note that the names of cooked dishes often come from French, but the animals they come from have Anglo-Saxon names.

For example: Animal: ox (Anglo-Saxon) → Meat: beef (French) / Animal: sheep (Anglo-Saxon) → Meat: mutton (French) / Animal: pig (Anglo-Saxon) → Meat: pork (French) / Animal: calf (Anglo-Saxon) → Meat: veal (French)

This reflects the class difference of the time: the English-speaking peasants raised the animals, and the French-speaking nobility ate the meat [3,].

In conclusion, the influence of French on English, particularly after the Norman Conquest, played a crucial role in shaping its stylistic range. French-derived vocabulary added a layer of sophistication and formality, especially in official, legal, and academic contexts. As a result, English developed the ability to sound more elegant, refined, and “fancy” compared to its simpler Germanic roots.

References

Reference: 1. Barber, Charles, *The English Language: A Historical Introduction* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), p 144-154

Reference: 2. Child, D. (2023). Half of the English language is of French origin. *readable.com*. <https://readable.com/blog/half-of-the-english-language-is-of-french-origin/>

Reference: 3. Hajiyeve Aziz, *English Lexicology* (textbook), Bakı, “Elm və təhsil”, 2011, p 98-101

METAPHORS AND THEIR ROLE IN ILHAM ALIYEV'S SPEECHES

Mustafayeva Ilkana Xayyam, Group 304A, Faculty of English-German languages, Philology

Supervisor: PhD, associate-professor Allahverdiyeva Aytan Musa

Azerbaijan University of Languages

A metaphor is a figure of speech that directly compares two unrelated things by stating that one is the other. Metaphors are a form of figurative language, which refers to words or expressions that mean something different from their literal definition. Abstract ideas can be challenging to put into words, so comparing them with something easier to understand is often useful. In the case of metaphors, the literal interpretation often sounds odd. Metaphors show up in literature, poetry, and music, but also in speech. If you hear someone say “metaphorically speaking,” it probably means that you shouldn’t take what they said as the literal truth but as more of an idea. For example, let’s say it is the period of finals, and after exams, students say: “That test was murder.” It’s a fair guess they’re still alive if they’re commenting on the test, so this is an example of people speaking metaphorically or figuratively [1; 2].

There are usually differentiated the following types of metaphors:

Implied metaphor: An implied metaphor suggests a comparison without naming the second object directly. It uses related verbs or descriptions to hint at the connection: “The city slept.”

Extended metaphor: This type develops a single comparison over several sentences or an entire text. It explores multiple aspects of the relationship between the two subjects: “The Road Not Taken.”

Dead metaphor: A dead metaphor has lost its original imagery due to constant repetition over time. It is now treated as a literal expression rather than a figure of speech: “The heart of the matter.”

Mixed metaphor: This occurs when two incompatible metaphors are used together in the same context. It often results in illogical or confusing mental images: “To take arms against a sea of troubles.”

Absolute metaphor: An absolute metaphor has no literal connection between the two terms being compared. It is used to represent complex, abstract ideas through pure symbolism: “Life is a dream.” [4]

In his political speeches, President Ilham Aliyev uses conceptual metaphors to simplify combined political issues and provoke national resonance. For instance, “Historical truths should see the light of day.” This metaphor ledges the revelation of history as a transition from darkness to light. It impress that truth is a natural force that must be uncovered to ensure moral justice. “Approaching this milestone with a good foundation,” here diplomatic ties are viewed through the lens of construction. The use of the term “foundation” (bünövrə) infers that state relations require stability, careful planning, and long-term structural completeness. “We avenged the death (took the blood) of our martyrs.” This follows a “Moral Accounting” model where justice is edged as a settled debt. It infers that military victory has restored the national moral balance by “paying back” a historical grievance. [3]

References:

1. Charteris-Black, J. (2004). *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. Palgrave Macmillan, pp.7-13.
2. <https://englishlanguageandliterature.com/list-of-metaphors/>
3. Khazar University Repository. (2026). *Conceptual Metaphor Analysis in the Azerbaijani President’s Discourse*, pp. 57-63. Retrieved from dspace.khazar.org.
4. Abrams, M.H., & Harpham, G.G. (2014). *A Glossary of Literary Terms*. Cengage Learning, pp.222-225.

STYLISTIC FEATURES OF HYPERBOLE IN ADVERTISING TEXTS

**Abbaszadə Gültən Natiq, 403A, Ingilis-Alman Dili Fakültəsi, abbaszadagultan@gmail.com,
Filologiya**

**Elmi rəhbər: b/m Səlimova Nərgiz Səməd qızı, İngilis dilinin üslubiyatı kafedrası
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Hyperbole is one of the most powerful and frequently used stylistic devices in advertising discourse. It is defined as a deliberate exaggeration that is not intended to be interpreted literally but rather to emphasize a particular quality, attract attention, and influence the audience emotionally. In advertising texts, hyperbole plays a crucial role in shaping consumer perception and enhancing the persuasive impact of a message. [2, p.125]

From a stylistic point of view, hyperbole is focused on how logical and emotional meanings work together. The logical meaning of a sentence could seem too far-fetched or overblown, whereas its emotional connotation shows strong judgment, excitement, or desire. This difference lets advertisers come up with catchy and memorable slogans that stick with people. For instance, phrases like "the best coffee in the world" or "unbelievably low prices" plainly go too far, but they do a good job of showing that something is better or more valuable.

One of the key stylistic features of hyperbole in advertising is its expressive function. Advertisements aim not only to inform but also to evoke emotions, and hyperbole serves as a tool for intensifying these emotions. By exaggerating the qualities of a product, advertisers create a sense of excitement, urgency, or exclusivity. [3, p. 10] For instance, phrases like “life-changing experience” or “a revolution in skincare” suggest that the product has an extraordinary impact, even if such claims are not literally true. The emotional appeal generated by such exaggeration often influences consumer decisions more strongly than factual information.

Hyperbole in advertising is also closely connected with metaphor and other stylistic devices. In many cases, exaggeration is combined with metaphorical language to produce a stronger imaginative effect. For example, the slogan “Red Bull gives you wings” is not only metaphorical but also hyperbolic, as it exaggerates the energizing effect of the drink. This interaction of stylistic devices enhances creativity and makes the message more engaging and memorable. Similarly,

hyperbole may work together with irony or humor, especially in modern advertisements that aim to entertain as well as persuade.

Another important style element is the use of hyperbole to get people's attention. Getting people's attention is very important in the very competitive world of advertising. Hyperbolic phrases are easy to spot since they are strong and strange. Words like "once in a lifetime offer" or "the deal of the century" make people feel like they need to act soon since the offer is so special. Even when people know the exaggeration is wrong, they are nevertheless affected by how convincing it is. [3, p.12]

In conclusion, hyperbole is a key stylistic strategy in advertising texts since it makes things sound more important, emotive, and convincing. Some of its most important stylistic traits include its ability to express and evaluate, its ability to work with other artistic devices, its ability to catch attention, and its ability to be remembered.

REFERENCES

1. Cook. G. The Discourse of Advertising. London: Routledge, 2001-155 p.
2. Galperin. I. R. Stylistics. Moscow, 1977- 334 p
3. Goddard. A. The Language of Advertising. London: Routledge, 2002- 118 p.

STYLISTIC FEATURES OF ENGLISH IDIOMS WITH COLOUR NAMES

Bakhshaliyeva Khadija Elnur, Group 302A, Faculty of English-German Languages,

khhadija06@gmail.com , Department of Philology

Supervisor: PhD, associate-professor Allahverdiyeva Aytan Musa

Azerbaijan University of Languages, Baku

Idioms are fixed expressions whose meanings are different from the literal meanings of individual words. They reflect culture, traditions and people's way of thinking. Idioms are widely used in spoken and written English because they make speech more expressive, emotional and natural.

Semantically, English idioms can be divided into several types. One of them - pure idioms have completely figurative meanings, for example, "to kick the bucket" (to die). Semi-idioms combine literal and figurative meanings, for example, "to lose one's head" (to be in panic). Literal idioms are easier to understand but are still fixed expressions, such as "on foot". Idioms can also be grouped according to themes, and colour idioms form an important group. [5]

Idioms with colour names are common because colours are connected with emotions and symbolism. Colour idioms make language more vivid and expressive. They help describe feelings, behaviour and situations more clearly and creatively.

Different types of colour idioms express emotions, character or situations. Many idioms describe feelings: feel blue (feel sad), see red (become very angry), green with envy (very jealous), yellow-bellied (cowardly). Some idioms describe honesty or morality: white lie (small harmless lie), black heart (cruel personality). Others describe situations: grey area (unclear situation), black market (illegal trade), white collar job (office work), etc. [2]

Some colours are more active in building idioms, especially red, blue, black, white, green, and grey.

- Examples with red: red flag [1](warning sign), red-handed [1](caught while doing something wrong), paint the town red [1](celebrate wildly), red tape[1] (too many bureaucratic rules).
- Examples with blue: once in a blue moon [1](very rarely), out of the blue[1] (unexpectedly), blue blood [1](noble family), blue ribbon [1](highest quality).

- Examples with black: black sheep [1](problematic family member), black market[1] (illegal selling), black list [3](list of banned people), black mood[1] (very bad mood), black tie [3](formal dress code).
- Examples with white: white as snow [1] (innocent), white flag [1](symbol of peace), white elephant [3] (useless expensive object).
- Examples with green: green light (permission), green thumb (talent for gardening), greenhorn (inexperienced person).
- Examples with grey: grey area [3](unclear situation), grey matter[3] (intelligence), grey day[3] (boring or sad day).

The expression “velvet divorce” [4] is an example of figurative language. It describes the peaceful separation of Czechoslovakia in 1993. The word “velvet” symbolizes something soft and calm, emphasizing that the separation happened without violence.

In conclusion, idioms with colour names possess important stylistic features in English like providing strong emotional colouring and concise evaluative analysis. They make language more colourful, expressive and meaningful. Colour idioms are widely used because they help people express emotions, ideas and situations in a creative way.

References:

1. <https://englishlanguageandliterature.com/types-of-idioms/>
2. [https://anl.az/down/meqale/bdu_dil_edebiyat/2021/03/09\(meqale\).pdf](https://anl.az/down/meqale/bdu_dil_edebiyat/2021/03/09(meqale).pdf)
3. <https://www.englishclub.com/vocabulary/idioms-colour.php#googlevignette>
4. <https://www.britannica.com/topic/Velvet-Divorce>
5. Viktor Vinogradov (1977). Selected Works on Lexicology and Phraseology. Moscow: Nauka, p.312.

MİLLİ BAYRAMLARA AİD METAFORALARIN İSPAN DİLİNDƏN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏSİ VƏ QARŞIYA ÇIXAN PROBLEMLƏR

Aysu Nemət İsmayılova, 339, Filologiya (İspan Dili və Ədəbiyyatı)

Elmi rəhbər: B.M Gülnar Şahin Mustafayeva

Azərbaycan Dillər Universiteti

Metaforalar sadəcə bədii təsvir vasitəsi deyil, həm də bir xalqın dünyanı necə qavradığını göstərən koqnitiv mexanizmdir. Milli bayramlar isə bu qavrayışın ən yüksək nöqtəsidir. İspan və Azərbaycan dilləri arasında metaforik tərcümə zamanı əsas çətinlik, hər iki dilin fərqli mədəni modellərə (cultural models) əsaslanmasıdır. Bu tədqiqatda biz ispan milli bayramlarının dilimizə tərcüməsi zamanı yaranan linqvistik və ekstralingvistik maneələri nəzərdən keçiririk. [1, s.1].

İspaniyanın Aralıq dənizi sahillərində keçirilən festivallar (məsələn, Las Fallas) "od" metaforası üzərində qurulub. Burada alov köhnəni, uğursuzluğu və sosial qüsurları simvolizə edən satirik fiqurları (ninots) məhv edərək cəmiyyəti "təmizləyir". Azərbaycan mədəniyyətində də "od" mühüm yer tutur, lakin Novruz bayramındakı od daha çox təbiətin oyanışı və xeyir-dua ilə bağlıdır. Tərcüməçi ispan mətnindəki "alovun rəqsi" və ya "külün doğuluşu" kimi metaforaları çevirərkən bu satirik və təmizləyici yükü qorumamalıdır. [2, s.13].

İspaniyada Semana Santa zamanı işlədilən leksika dini metaforalarla zəngindir. Bu terminlər çox vaxt "əzab", "günahın yuyulması" və "ruhun xilasası" kimi obrazlı ifadələrlə müşayiət olunur. Azərbaycan oxucusu üçün bu dini-mədəni kontekst yad ola bildiyi üçün tərcümədə ekvivalentlik problemi yaranır.

İspan bayramlarında heyvan obrazları (xüsusilə buğa - toro) cəsarət və kişi gücünün metaforası kimi çıxış edir. Bu cür zoomorfik metaforaların tərcüməsi zamanı Azərbaycan dilindəki bənzər heyvan obrazları ilə uyğunsuzluq yarana bilər, çünki hər bir xalqın heyvanlara yüklədiyi simvolik məna fərqlidir. [3, s.35].

Tərcümə prosesində ən ciddi maneə interlingvistik lakunarlıqdır. İspan bayramlarına xas olan "romería", "encierro" və ya "paso" kimi anlayışların Azərbaycan dilində birbaşa qarşılığı yoxdur. Bu terminlər metaforik mənə daşdıqda (məsələn, "həyat bir encierrodur" – yəni təhlükəli qaçıqdır), onların tərcüməsi oxucuda yanlış assosiasiya yarada bilər. [7, s.45].

Kultural cəhətdən rəngarəng olan metaforaların tərcüməsi zamanı orijinalın obrazlılığı çox vaxt itir. Tədqiqatlar göstərir ki, tərcümə prosesi metaforanın "təbiiliyini" və "tanışlığını" azalda bilər, bu da mətnin keyfiyyətinə təsir edir. Məsələn, ispan dilindəki "yük yolda düzələr" məsəlindəki metaforik yanaşma, Azərbaycan dilinə çevrilərkən mədəni kontekst nəzərə alınmasa, sadəcə texniki bir ifadə kimi qəbul edilə bilər. [8, s.164].

Tərcüməçi sadəcə lingvistik vahidləri deyil, koqnitiv strukturları transfer etməlidir. Əgər ispan metaforası Azərbaycan dilində anlaşılmazdırsa, funksional ekvivalentdən istifadə edilməlidir. Məsələn, bayram coşğusunu ifadə edən bir ispan metaforasını Azərbaycan dilindəki "toy-bayram" semantik sahəsinə aid ifadələrlə əvəz etmək olar. [9, s.1021].

Mədəniyyətə xas metaforaları qorumaq üçün ən effektiv yollardan biri orijinal metaforanı saxlamaq və mətnaltı qeydlərdə onun mənasını izah etməkdir. Bu, oxucuya həm ispan mədəniyyətini hiss etməyə imkan verir, həm də mənanın itməməsini təmin edir. [10, s.285].

İspan milli bayram metaforalarının Azərbaycan dilinə tərcüməsi həm dil, həm də mədəniyyət bilicisi olmağı tələb edir. Əsas problemlər mədəni boşluqlar və semantik uyğunsuzluqlardır. Uğurlu tərcümə üçün metaforaların koqnitiv bazası dərinlən öyrənilməli və hər bir xalqın bayram fəlsəfəsi nəzərə alınmalıdır. [11, s.89].

İstifadə Olunmuş Mənbələr

1. Memmedli, G.. İngilizcedə və Azərbaycan Türkçesinde Şiirsel Metinlerde Benzer Kavramlara Dayalı Metaforlar. (MEMMEDLİ, 2022) Səh. 1-11
2. Díaz Millán, M. A., & Cruz Soriano, J. R.. Mediterráneo, fiesta y carnaval. Cine y artes. (Millán & Soriano, 2022) Səh. 13-32
3. Ahedo, M.. Traditional regional dressing, identity, sociality and aesthetic enchantment in the Fallas festival in Valencia. (Ahedo, 2018) Səh. 35-66
4. Bayramova, A.. The Concept of "Fire" and Azerbaijani Folklore. (Bayramova, 2023)
5. López Santiago, M.. El léxico del turismo religioso: perspectiva contrastiva español-francés. (Santiago, 2019) Səh. 165-180
6. Kolesnikova, G. I., & Polat, S.. Zoomorphic metaphor characterizing a man in a literary text: difficulties of translation in languages with different structures. (Kolesnikova & POLAT, 2021) Səh. 113-120
7. Akbarli, T. T.. The formation of interlingual lacunarity in the translation process from English to Azerbaijani as a result of cross-cultural differences. (Akbarli, 2024) Səh. 45-52
8. Mammadova, S.. Translation of Foreign Culturally Colourful Metaphors Into the Native Language. (Mammadova, 2020) Səh. 164-174
9. Babayeva, N. O.. Modern Cognitive Approach to Learning Translation. (Babayeva, 2023) Səh. 1021-1028
10. Milenković, K., Tasić, M., & Stamenković, D.. Influence of translation on perceived metaphor features: quality, aptness, metaphoricity, and familiarity. (Milenković et al., 2024) Səh. 285-295
11. Flores, C.. Methodological Challenges in Conducting Cross-Cultural/Language Research with Spanish Speakers. (Flores, 2024) Səh.

MÜASİR İNGİLİS DİLİ BƏDİİ MƏTNİNDƏ MƏCAZLARIN İŞLƏNMƏ TEZLİYİ

Umudova Gülçin Elmir, M25-106, Filologiya, gulcinumudova6@gmail.com

Elmi rəhbər: f.f.d.dos. Sərdarova İradə Nadir

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir ingilis dili bədii ədəbiyyat ifadə imkanlarının zənginliyi və üslubi rəngarəngliyi ilə seçilir. Bu zənginliyin formalaşmasında və müasir bədii mətnə inkişaf etdirilməsində məcazlar

xüsusi rol oynayır. Koqnitiv dilçiliyin baniləri George Lakoff və Mark Johnson qeyd edirlər ki, "Metafora gündəlik həyatda geniş yayılıb, təkcə dildə deyil, həm də düşüncə və hərəkətlərdə özünü göstərir." [3, s. 3-5]. Bu yanaşma göstərir ki, məcazlar ifadəliliyi artırmaqla yanaşı, dilin üslubi və leksik zənginliyini həmçinin daxili imkanlarını da nümayiş etdirir. Bir dilin nə dərəcədə zəngin olduğunu müəyyən etmək üçün yalnız onun leksik tərkibinə baxmaq kifayət etmir. Həmin dildə işlənən bədii məcazlar bu dilin üslubi zənginliyini əks etdirərək dilin bəzəyi hesab olunur və dili danışan insanların daxili hiss və emosiyalarını ifadə edərək onların düşüncə və davranışlarında öz əksini tapır.

İngilis dilli bədii ədəbiyyatda bədii təsvir vasitələrinin işlənmə prinsipləri fərqlidir. I.R. Galperin "Stylistics" əsərində metaforanı dilin emosional-ekspressiv potensialını artıran ən güclü vasitə kimi xarakterizə edir [2, s. 139]. Emosional-ekspressiv potensial dilin və ya sözün hissləri, emosiyaları güclü və təsirli şəkildə ifadə etmək qabiliyyəti deməkdir. Müasir ingilis nəsrində, xüsusilə postmodernist mətnlərdə biz metaforaların üstünlük təşkil etdiyini müşahidə edirik. Bundan əlavə, metonimik köçürmələr, epitetlərin və mübaliğələrin sıxlığı mətnin vizuallığını və poetikliyinə artırır. Məsələn, Julian Barnesin "A History of the World in 10 1/2 Chapters" postmodernist əsərindən gətirilmiş nümunəyə nəzər salaq: "Sevgi – bir insanla yerdə qalan hər kəs arasındakı fərqi kobud şəkildə mübaliğə edilməsidir." Burada həm metafora, həm də hiperbola var. Müəllif sevgini bir "mübaliğə" (exaggeration) adlandıraraq ona metaforik məna yükləyir. Postmodernist mətnə məcaz artıq sadəcə "gözəllik" üçün deyil, bir anlayışı yenidən mənalandırmaq üçün istifadə olunur.

F. Veysəlli qeyd edir ki, dildə obrazlılıq yalnız estetik deyil, həm də kommunikativ məqsəd daşıyır, yəni oxucunun mətni daha dərindən dərk etməsinə xidmət edir [3, s. 210]. Obrazlılığın kommunikativ məqsədi məlumatın yalnız çatdırılması deyil, həm də fikrin emosionallığın köməyi ilə aydın şəkildə çatdırılması hesab olunur.

Jonathan Charteris-Black-in korpus dilçiliyinə əsaslanan metodologiyasına görə, mətn daxilində məcazların işlənmə tezliyi müəllifin fərdi üslubunun (idiolekt) əsas göstəricisidir [1, s. 15]. Aparılan təhlillər göstərir ki bədii mətnlərdə ən çox istifadə olunan məcazlar epitet, metafor və mübaliğədir. Üslubi fiqurlar içərisindən isə ən çox bədii suala - cavab almaq məqsədilə deyil, fikrin təsir gücünü artırmaq, oxucunun diqqətini cəlb etmək və ya emosional gərginlik yaratmaq üçün verilən suala rast gəlinir.

Müasir ingilis bədii ədəbiyyatında məcazlar yalnız üslubi vasitə deyil, həm də mətnin ideya strukturunu formalaşdıran elementlərdir. Bu sahədə aparılan tədqiqatlar bədii dilin imkanlarını daha dərindən öyrənməyə imkan verir.

Ədəbiyyat

1. Charteris-Black, J. *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. London: Palgrave Macmillan, 2004, s. 15–18.
2. Galperin, I.R. *Stylistics*. Moscow: Higher School, 1977, s. 139–153.
3. Lakoff, G., & Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980, s. 3–5.
4. Veysəlli, F. *Dilçiliyin əsasları*. Bakı: Mütərcim nəşriyyatı, 2013, s. 210–215.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığının Azərbaycan ədəbiyyatındakı rolu.

Quliyeva Nərmin Rəşmir qızı. Humanitar və sosial elmlər fakültəsi.

Filologiya (Azərbaycan dili və ədəbiyyatı)

Elmi rəhbər-filologiya elmləri doktoru professor Asif Hacıyev

Filologiya dilin, sözün və düşüncənin sirrini açan bir sahədir. İnsan necə danışır, niyə məhz o cür ifadə edir, sözlər zamanla necə dəyişir-həmsini araşdırır.

Nizami Gəncəvi Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında böyük rol oynamış klassik şairlərdən biridir. Onun yaradıcılığı ədəbiyyatımızın zənginləşməsinə, poetik dilin təkmilləşməsinə və ədəbi ənənələrin formalaşmasına əvəzsiz töhfə vermişdir [1]. Nizami yalnız şair kimi deyil, həm də dərin filosof və humanist kimi tanınır. Onun əsərlərində insanın mənəvi aləmi, həyatın müxtəlif tərəfləri və insanpərvər dəyərlər ustalıqla əks olunmuşdur. “Xəmsə” əsərləri — “Sirlər Xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun” və digər poemalar — Azərbaycan ədəbiyyatında əvəzsiz yer tutur. Bu əsərlər təkcə poeziya nümunəsi deyil, həm də xalqın mədəniyyətini, tarixi düşüncəsini və mənəvi dəyərlərini əks etdirir [2]. Onun yaratdığı obrazlar, poetik dil və motivlər Azərbaycan klassik ədəbiyyatının əsasını təşkil etmiş, gələcək nəsillər üçün ilham mənbəyinə çevrilmişdir. Nizaminin təsiri yalnız Azərbaycanla məhdudlaşmır; onun əsərləri Şərq ədəbiyyatına da böyük təsir göstərmişdir. Füzuli, Nəsimi kimi sonrakı şairlər onun estetik prinsiplərini, humanist ideyalarını və bədii zənginliyini davam etdirmişlər [3]. Eyni zamanda, Nizaminin yaradıcılığı Azərbaycan milli kimliyinin və mədəni irsinin simvolu olaraq qalır. Onun əsərlərində xalq ədəbiyyatının motivləri, folklor elementləri və milli xüsusiyyətlər mühüm rol oynayır. Beləliklə, Nizami Gəncəvi Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında mərkəzi fiqur olmaqla yanaşı, həm də xalqın mənəvi və ədəbi irsini qoruyan və gələcək nəsillərə çatdıran böyük ədəbi şəxsiyyətdir. Onun əsərləri milli ədəbiyyatımızın zənginliyini və dünya mədəniyyətində Azərbaycan ədəbiyyatının əhəmiyyətini nümayiş etdirir [4].

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

https://dergipark.anas.az/index.php/azls/article/view/1369?utm_source=chatgpt.com

<https://www.realwiki.az-az.nina.az/>

<https://www.tarihistan.org/nizami-g-nc-vi-v-dunya-d-biyyati/2939>

**CƏFƏR CABBARLININ “SEVİL” ƏSƏRİNDƏ TƏHSİL İDEYASININ ŞƏXSİYYƏT
FORMALAŞDIRICI ROLU**

Lalə Quliyeva Vasif, Qrup: 239205, fakültə: Humanitar və sosial elmlər

e-poçt: quliyevalale516@gmail.com , bölmə: Filologiya

Elmi rəhbər : Əliyeva Emiliya Natiq q.

Azərbaycan Universiteti, Bakı

“Təhsil millətin gələcəyidir”

Heydər Əliyev

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı ictimai düşüncənin formalaşmasında mühüm rol oynamış, xüsusilə maarifçilik və təhsil ideyalarının bədii ifadəsi ilə seçilmişdir. Bu baxımdan Cəfər Cabbarlının “Sevil” əsəri dövrün sosial-mədəni problemlərini əks etdirməklə yanaşı, təhsilin insan dünyagörüşünün formalaşmasında oynadığı rolu ön plana çəkir. Əsərdə təhsil yalnız bilik əldə etmə vasitəsi kimi deyil, fərdin mənəvi inkişafını düşüncə tərzini və cəmiyyətə münasibətini dəyişdirən əsas amil kimi təqdim olunur.

Tədqiqatın aktuallığı ondan ibarətdir ki, təhsil ideyası müasir dövrdə də öz əhəmiyyətini qoruyur və Cabbarlının bədii irsi bu baxımdan yenidən dəyərləndirməyə ehtiyac duyur. “Sevil”

əsərində təhsilin formalaşdırıcı rolu həm fərdi həm də ictimai müstəvidə təhlil oluna bilən mühüm bir məsələdir. Tədqiqatın əsas məqsədi Cəfər Cabbarlının “Sevil” əsərində təhsil ideyasının mahiyyətini və bu ideyanın obrazların formalaşmasına təsirini araşdırmaqdır.

Əsərdə savadlı və zəngin dünyagörüşünə sahib insanlarla köhnə düşüncə tərzini təmsil edən obrazlar arasında kəskin ziddiyyət yaradılır. Bu ziddiyyət vasitəsilə yazıçı təhsilin insan şəxsiyyətinin formalaşmasında oynadığı mühüm rolu vurğulayır. Bütün bu fikirlərə istinadən əsərdə “Sevil” in dilindən olan fikri ön plana çəkmək məqsəduyğun olar: “ Mən mübarizəyə hazır deyildim, qoç döyüşünə qoç dayanarmış. Mən basıldım, səhnədən çıxdım. Həyatın istəyinə qarşı ancaq dahilər çıxıb bilər” [1, s:72]. Burada “dahi” kəlməsi təhsilli, savadlı şəxsiyyətə işarədir.

C. Cabbarlının təhsil ideyasına yanaşması həm milli həm də ümumbəşəri xarakter daşıyır. O, maarifçiliyi yalnız fərdi inkişaf vasitəsi kimi deyil, bütövlükdə cəmiyyətin tərəqqisi üçün zəruri şərt kimi qiymətləndirir. Yazıçı təhsili insanın mənəvi və intellektual formalaşmasının əsas dayağı kimi təqdim edir və bu ideyanı əsərin aparıcı ideya xəttinə çevirir. Bu ideya əsərdəki əsas obrazların təqdimatında daha aydın şəkildə görünür. Sevil obrazı təhsilin insan həyatında oynadığı formalaşdırıcı rolun ən parlaq nümunəsidir. O həmçinin əsrlərdir cəhalətin, xurafatın pəncəsində əzab çəkən Azərbaycan qadınının azadlıq carçısı və təhsil arzusu rolunu obrazlı ifadə edir.

Əsərin əvvəlində savadsız, cəmiyyətin hökm və qaydalarına tabe olan Sevil zamanla təhsilin təsiri ilə dəyişir, öz şəxsiyyətini dərk etməyə başlayır. Təhsil onun düşüncə tərzini genişləndirir, dünyaya baxışını dəyişir və hadisələrə daha şüurlu münasibətini formalaşdırır. Əsərdə digər obrazlar da təhsil ideyasının açılmasına xidmət edir. Balas obrazı vasitəsilə təhsilsiz insanın cəmiyyətə və ailəyə mənfi təsirini göstərir. Bir sözlə, obrazlar arasındakı qarşıdurma təhsil ilə cəhalət arasındakı mübarizənin bədii ifadəsinə çevrilir.

Beləliklə “Sevil” əsərində obrazların tədqiqi təhsil ideyasının daha dərinlən açılmasına xidmət edir. Cabbarlı obrazların daxili inkişafını və dünyagörüşündə baş verən dəyişiklikləri göstərməklə təhsilin insan şəxsiyyətini formalaşdıran əsas amil olduğunu bədii şəkildə sübut edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

- 1.Cabbarlı, C. "Sevil", Xan Nəşriyyatı, Bakı, 2024.
2. Əliyeva, T. "Azərbaycan ədəbiyyatında qadın obrazları", Bakı, 2012.
3. Məmmədov, C. "Cəfər Cabbarlının dramaturgiyası", Bakı, 2010.
4. Xəlilov, S. "Azərbaycan dramaturgiyasında maarifçilik ideyaları", Bakı, 2008.

Elmi rəhbərin rəyi: Quliyeva Lalə Vasif qızının “Cəfər Cabbarlının “Sevil” əsərində təhsil ideyasının şəxsiyyət formalaşdırıcı rolu” adlı tezisi adlı tezisi müsbət qiymətləndirildi və çap üçün tövsiyə olunur.

SÜNİ İNTELLEKTİN DİLİN İNKİŞAFINA TƏSİRİ

Gülili Şəfa Elmar qızı.Humanitar və sosial elmlər fakültəsi.

Filologiya.

Əlaqə nömrəsi:051 578 63 78

Elmi rəhbər-Fil.f.d., dos. Xəyalə Cəfərova

Azərbaycan universiteti,Bakı,Azərbaycan

Son illərdə süni intellekt texnologiyalarının sürətli inkişafı dilin öyrənilməsi və ümumilikdə inkişafına ciddi təsir göstərmişdir. Xüsusilə “Duolingo”, “Babbel” kimi tətbiqlər vasitəsilə fərdlər dilləri daha rahat və fərdiləşdirilmiş şəkildə öyrənmə bilirlər. Bu proqramlar istifadəçilərin

səviyyəsinə uyğun tapşırıqlar təqdim edərək onların dil bacarıqlarını mərhələli şəkildə inkişaf etdirir. Məsələn, 148 gün ərzində alman dili öyrənən şagirdlərin sadə mətnləri oxuya və özlərini ifadə edə bilməsi süni intellektin müsbət təsirini göstərir.

Bu platformalar CEFR səviyyələrinə əsaslanaraq yalnız söz ehtiyatını deyil, həm də oxu, yazı, dinləmə və danışmaq bacarıqlarını inkişaf etdirir. Lakin bəzi hallarda qrammatik cəhətdən düzgün və axıcı danışqda çətinliklər qalır ki, bu da süni intellektin dili tam əvəz edə bilmədiyini göstərir.

Bununla yanaşı ChatGPT, Google Gemini və Microsoft Copilot kimi alətlər mətn düzəlişi, tərcümə və məzmun yaradılması ilə dil bacarıqlarının inkişafına kömək edir[1]. Grammarly isə yazı səhvlərini aradan qaldıraraq düzgün dil istifadəsini təşviq edir. Süni intellekt həmçinin avtomatik tərcümə və real vaxt ünsiyyət vasitəsilə dillərarası sərhədləri azaldır və dilin qloballaşmasına təsir edir.

Bununla belə, texnologiyadan həddindən artıq asılılıq müstəqil düşünmə və yazma bacarıqlarını zəiflədə bilər, həmçinin bəzi məlumatların qeyri-dəqiq olması öyrənməyə mənfi təsir göstərə bilər. Ümumilikdə süni intellekt dil öyrənməni sürətləndirən və fərdiləşdirən mühüm vasitədir, lakin müəllim amili hələ də vacibdir.

Yaponiyanın Meiji Universitetinin professoru Juniçi Takeno insan şüurunu təqlid edə bilən robotlar üzərində işlədiklərini bildirir[2]. Onların yaratdığı MoNAD modulu robotlara öz davranışlarını dərk etmək imkanı verir. Bu isə gələcəkdə bəzi sahələrdə insan əməyinin əvəz olunacağını göstərir. Bu fikirlər Günel Məmmədovanın məqaləsində də qeyd olunmuşdur.

Rəqəmsal dövrdə dilin rolu yenidən müzakirə olunur. Bəzi alimlər düşüncənin böyük hissəsinin qeyri-verbal olduğunu və dilin yeganə ünsiyyət vasitəsi olmadığını bildirirlər. Digər tərəfdən, analitik fəlsəfə dilin düşüncəni ifadə etməkdə əsas vasitə olduğunu qəbul edir, baxmayaraq ki, bəzən mürəkkəb ideyaları tam ifadə etməkdə çətinlik yaranır.

Süni intellekt anlayışı 1956-cı ildə Con Makkarti tərəfindən irəli sürülmüşdür. Bu sahədə əsas məqsədlər insan yaradıcılığını təqlid etmək, insan-kompüter ünsiyyətini inkişaf etdirmək və ağıllı sistemlər yaratmaqdır. Lakin alimlər qeyd edir ki, süni neyron şəbəkələrinin işləmə mexanizmi tam aydın deyil.

Dil və təfəkkür sıx bağlıdır. Noam Çomskiyə görə, dil insan zəkasının genetik hissəsidir. Con Serlin “Çin otağı” təcrübəsi isə göstərir ki, süni intellekt simvollarla işləsə də, onların mənasını dərk etmir.

Nəticə olaraq demək olar ki, süni intellekt əsasən sintaktik səviyyədə fəaliyyət göstərir və dərin semantik anlamı tam şəkildə dərk etmir. Bəzi alimlər onun özünəməxsus dil yaratmasının daha məqsədəuyğun olduğunu irəli sürsələr də, bu məsələ hələ də müzakirə mövzudur. Beləliklə, süni intellekt insan həyatında mühüm rol oynayan, faydalı və güclü bir vasitədir, lakin o, insan şüurunu tam əvəz edə bilməz və yalnız insan tərəfindən idarə olunan texnologiya kimi qalır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

İsgəndərova K. <https://muallim.edu.az/suni-intellektin-azerbaycanda-xarici-dilin-tedrisine-getirdiyi-yenilikler> AZƏRTAC https://azertag.az/xeber/suni_intellekt_esrinde_dilin_ehemiyyeti-1324548

OLJAS SÜLEYMANOVUN “AZ İ YA” ƏSƏRİNDƏ TÜRK-SLAVYAN VƏ TÜRK-ŞUMER . DİL ƏLAQƏLƏRİNİN LİNGVİSTİK TƏHLİLİ

Məmmədova Ceyhunə Elman qızı,

Humanitar və sosial elmlər fakültəsi, Filologiya

E-post:ceyhunemammedova1806@gmail.com

Elmi rəhbər- Baş müəllim Hüseynli Hüseyn Rafael oğlu

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Qazax yazıçısı və tədqiqatçısı Oljas Süleymenovun “Az i Ya” əsəri 1975-ci ildə nəşr olunmuşdur. İki hissədən ibarət bu əsərdə lingvistik təhlilər sayəsində türk-şumer, türk-slavyan köklərinin elmi-mədəni prosesini, dünya mədəniyyətindəki rolunu və türklərin tarixdəki yerini öyrədir.

“Az i Ya” əsərində “Qızılquşlar və qazlar” və “Şumernamə” hissələri türk dilinin qədim slavyan, şumer mədəniyyətinin ortaq nöqtələrini araşdırıb dastandakı bir çox söz və ifadələrin türk mənşəli olduğunu və ortaq keçmişini sübut etmişdir. Bu ortaq keçmiş qədim mədəni körpü rolunu oynayaraq mühüm sivilizasiyanı elmi dillə bizə çatdırmışdır.

“Az” hissəsində olan “İqor polku haqqında dastan”ı ilk çevirən nasixin əsas vəzifəsi XVI əsr oxucusu üçün köhnə povesti anlaşılıq etmək idi. Lakin ictimai şüur inkişaf etdikcə hissələr köhnələrək anlaşılırmıdı[1,s.56-57]. Gözə görünməz türkizmlərsə nasixin orijinal mətndəki türk terminlərini bilməməsindən irəli gəlirdi. Nasix orijinal mətnindəki türkizmləri bilmədiyi üçün təhrif etmiş və ya olduğu kimi saxlamışdır və nəticədə sözün ilkin lingvistik forması tanınmaz hala düşmüşdür. Buna misal olaraq, mətnə rast gəlinən:1) “kura” (qura-“divar, hasar”) kur [1,s.68]. 2) dəmirin qıpçaq forması (dəbir, debr)- dəbir kisan-dəmir buxov [1, s. 80] 3) “qorazdıy” (“mahir, bacarıqlı, usta”)- qoraz, qaruz [1,s.70] və s. kimi sözlərdir. “İqor polku haqqında dastan” hissəsinin daxilindəki türkizmlərin etimoloji və sematik təhlili göstərir ki, zaman keçdikcə sözlər təhrif olunmuşdur.

Oljas Süleymenovun əsərinin “Ya” hissəsi türk-şumer əlaqələrini əsələndirən lingvistik fikirləri və onların arasındakı genetik bağı sübuta yetirir.

Tədqiqatçı Elman Quliyev də qeyd edir ki, şumer-türk dili və tarixi əlaqələrinin, Şumer mədəniyyəti izlərinin, bu mədəniyyətin dünya mədəniyyətinə təsiri məsələlərinin öyrənilməsi Oljas Süleymenovun yaradıcılığında xüsusi yer tutur. [2, s. 403-404]. Məsələn, yazıçı şumer və türk leksikasının 60 sözdən ibarət müqayisəli cədvəl yaratmışdır. Burada sözlər qruplar üzrə belə ayrılır: İnsan qrupu: ADA (şumer) ata – ATA (ada) ata (türk), AMA (şumer) ana – AMA (ABA, APA, ANA) (türk) [1, s. 231]; Təbiət qrupu: QUD (şumer) öküz - UD (türk) öküz, QAŞ (şumer) quş - QUŞ (türk) quş [1, s. 235]; Tanrı qrupu: UDUN (şumer) ocaq - UTUN (türk) odun, EN (şumer) ali - EN (türk) ali.[1,s.237]

Oljas Süleymenov şumer dilinin daxili mexanizmlərinə nəzər yetirmişdir. Burada samit səslərin düşməsi: tirik-tiri(diri), sistem xarakteri daşıyan fonetik fərqlər :terik-dirik,cingiltiləşmə qanunu: tenqir-dinqir fonetikaya, söz köklərinin həm feil, həm də isim kimi işlənməsi: uru(qurmaq)- uruq(şəhər), şumer dilindəki hal şəkilçiləri ilə qədim türk abidələrindəki şəkilçilərin müqayisəsi - yönlük hal “-ra” (şumer) və qədim dildəki “-ra -rə” (icrə, adra) və.s kimi dilinin fonetik, morfoloji, leksik, sematik xüsusiyyətini araşdırmışdır. [1, s. 241-243].

Nəticədə dünya mədəniyyətinin qədim qurucularından biri olan türklərin qoruyub saxladığı dil yaddaşını bəzi tarixşünaslar silməyə çalışsa da, şumer-mixi yazılarından tutmuş Orxon -Yenisey abidələri, slavyan dastanları və türkizmlər xalqın qədim sivilizasiyasını təsdiq edir.

Ədəbiyyat:

- 1.Oljas Süleymenov. “Az i Ya”. Bakı, Teas Press Nəşriyyat evi, 2016, 292 s.
- 2.Quliyev Elman. TÜRK XALQLARI ƏDƏBİYYATI. Bakı: 2011, 568s.

**MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN “OLUR QƏDDİM DÜTA EŞQİN YOLUNDA
HƏR BƏLA GÖRCƏK” QƏZƏLİNDƏ LİRİK QƏHRƏMANIN MƏNƏVİ PORTRETİ**
Məmmədova Zenfira İlham qızı. +994 55 654 27 06.Humanitar və Sosial Elmlər Fakültəsi.

Elmi rəhbər-Fil.f.d.dos. Xəyalə Cəfərova
Azərbaycan Universiteti. Bakı,Azərbaycan

Məhəmməd Füzulinin lirikası təkcə emosional yaşantıların ifadəsi deyil, eyni zamanda dərin fəlsəfi sistemin bədii inikasıdır. Akademik Həmid Araslının tədqiqatlarında qeyd olunduğu kimi, Füzuli poeziyası öz dövrünün elmi və fəlsəfi nailiyyətlərini poetik obrazlar vasitəsilə canlandıran bir ensiklopediyadır. Tədqiqata cəlb olunan “Olur qəddim düta...” rədifli qəzəl şairin “Divan”ındakı ən mürəkkəb və çoxqatlı nümunələrdən biri hesab olunur. Əsər əruz vəzninin rəməl bəhrində yazılmışdır. Qəzəlin ekspozisiyasında Füzuli aşiqin mənəvi statusunu bəyan edir. “Qəddin düta olması” (belin bükülməsi) burada fiziki çökmə deyil, irfani bir “ədəb” aktıdır. Akademik Fuad Qasımzadə vurğulayır ki, Füzuli qəhrəmanı bəla qarşısında əylərkən acizliyini deyil, əksinə, mənəvi ucalığını nümayiş etdirir. Bəla Sevgilidən gələn bir “aşına” (tanış) olduğu üçün ona təvazö ilə baş əymək aşiqin sadıqlıq rəmzidir. İkinci beytdə Füzuli daxili sirin faş olması prosesini Şərq mifologiyasının obrazları ilə izah edir. Qədim inanclara görə, gizli xəzinələrin üzərində əjdahalar keşik çəkərdi. Həmid Araslı bu növ bənzətmələri Füzulinin “vəhdəti-vücut” fəlsəfəsinə bağlayaraq, aşiqin hər bir ağrısının arxasında ilahi həqiqətin dayandığını qeyd edir. Burada “dudi-ah” (ahın tütüsü) xəzinəni nişan verən əjdaha kimi təqdim olunur. Üçüncü beytdə şair fiziki dünyanın qanuna uyğunluğunu (suyun havada soyuması) önə sürür və eşqin bu qanunu necə pozduğunu göstərir. Bu, Fuad Qasımzadənin təbirincə desək, Füzuli eşqinin “kosmik enerjisi” və maddə üzərindəki mənəvi hakimiyyətidir. Nəqşi-buriya” (həsir) Füzuli burada həsirin üstündə namaz qılmaqdan dizlərinlərdə yaranan izə işarə verir və dəyərinin buradan bilindiğini bəyan edir. Mir Cəlal Paşayev bu bədii təsvirlərin Füzuli sənətkarlığının ən orijinal tərəflərindən biri olduğunu və daxili aləmin vizuallaşdırılmasına xidmət etdiyini bildirir. Təhlil etdiyim qəzəl aşiqin maddi varlıqdan arınıb mənəvi saflığa, yəni “fəna” (yoxluq) məqamına çatmağının poetik düsturudur. Fuad Qasımzadənin “Qəmlər sultanı” tədqiqatında qeyd etdiyi kimi, Füzulinin zəifliyə sığınması onun məğlubluğu deyil, mənəvi qələbəsidir. Qəzəlin məqtə (son) beytində şairin öz zəifliyinə sığınaraq “məhvəşlərin cəfasından” gizlənmək istəməsi, əslində təsəvvüf fəlsəfəsindəki “Fəna fillah” (ilahi varlıqda yox olma) məqamının poetik inikasıdır. Bu məqamda aşiq öz fərdi “mən”ini (nəfsini) o dərəcədə arıqladır və incəldir ki, artıq dünyəvi əzabların ona təsir edəcəyi bir maddi obyekt qalmır. Bu, “yoxluq içində varlıq” qazanmaq fəlsəfəsidir.

Beləliklə, tədqiqatımız nəticəsində belə bir elmi qənaətə gəlirik ki, bu əsər insan ruhunun maddi sıxıntılar vasitəsilə kamil insan səviyyəsinə ucalmasını göstərən mənəvi xəritədir. Akademiklərin də təsdiq etdiyi kimi, Füzuli dühası bədii sözlə fəlsəfi fikri vahid bir mənəvi orqanizmdə birləşdirmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Araslı.H Böyük Azərbaycan şairi Füzuli. Bakı, “Gənclik”, 1958
2. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri 6 cildə. I cild (Qəzəllər). Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005
3. Qasımzadə F. Qəmlər Sultanı (Məhəmməd Füzuli). Bakı, “Gənclik”, 1966
4. Paşayev M.C Füzuli sənətkarlığı. Bakı “Maarif” 1958

RƏQƏMSAL ALƏTLƏRLƏ DİL ÖYRƏNMƏNİN EFFEKTİVLİYİ.

Atakişiyeva Fatimə Aqil qızı 162 i,

Beynəlxalq münasibətlər və Regionşünaslıq fakültəsi

Elmi rəhbər: Ph.D. Günay Müslüмова Sədi qızı

E-mail:fatimaatakişiyeva03@gmail.com, ingilis bölməsi

Bakı şəhəri, Azərbaycan Dillər Universiteti

Müasir dövrdə texnologiyanın sürətli inkişafı təhsil sahəsində də mühüm dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Xüsusilə dil öyrənmə prosesində rəqəmsal alətlərin istifadəsi geniş yayılmış və bu sahədə yeni imkanlar yaratmışdır. Rəqəmsal alətlər dedikdə mobil tətbiqlər, onlayn platformalar, interaktiv proqramlar və süni intellekt əsaslı sistemlər nəzərdə tutulur. Bu vasitələr dil öyrənənlərə daha çevik, əlçatan və fərdiləşdirilmiş təhsil imkanı təqdim edir.

Rəqəmsal alətlərin effektivliyi onların təqdim etdiyi interaktivlik və motivasiyaedici xüsusiyyətlərlə bağlıdır. Məsələn, Duolingo və Memrise kimi mobil tətbiqlər istifadəçilərə oyun elementləri vasitəsilə dil öyrənməyə kömək edir ki, bu da öyrənmə prosesini daha maraqlı edir. Bundan əlavə, Quizlet platforması söz ehtiyatının artırılması üçün effektiv vasitə kimi istifadə olunur. Bu cür tətbiqlər fərdi inkişaf tempini nəzərə alaraq istifadəçilərə uyğun tapşırıqlar təqdim edir və bu da öyrənmə prosesinin səmərəliliyini artırır.

Bununla yanaşı, rəqəmsal alətlər dinləmə, oxuma, yazma və danışq bacarıqlarının paralel inkişafını təmin edir. Xüsusilə video və audio materialların geniş istifadəsi dilin təbii mühitdə öyrənilməsinə imkan verir. Zoom və Google Meet kimi platformalar real vaxtda ünsiyyət qurmağa şərait yaradır və danışq bacarıqlarının inkişafına müsbət təsir göstərir. Eyni zamanda, Elsa Speak kimi tətbiqlər tələffüzün düzgün formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır.

Azərbaycan dili ilə müqayisədə, ingilis dili kimi beynəlxalq dillərin rəqəmsal platformalarda daha geniş təmsil olunması öyrənmə prosesini asanlaşdırır. Lakin bu, eyni zamanda bəzi çətinliklər də yaradır. Belə ki, texnologiyadan düzgün istifadə bacarığının olmaması və ya diqqətin yayındırılması kimi amillər öyrənmə prosesinə mənfi təsir göstərə bilər.

Müasir pedaqoji yanaşmalara əsasən, rəqəmsal alətlər ənənəvi tədris metodlarını tam əvəz etmir, əksinə onları tamamlayır. Bu səbəbdən ən effektiv nəticə qarışıq (blended learning) yanaşmanın tətbiqi ilə əldə olunur. Müəllim nəzarəti ilə rəqəmsal resursların birgə istifadəsi öyrənmənin keyfiyyətini artırır və daha davamlı nəticələr verir.

Ümumilikdə, rəqəmsal alətlərlə dil öyrənmə müasir təhsilin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Bu alətlər öyrənmə prosesini daha əlçatan, maraqlı və effektiv edir. Gələcəkdə texnologiyanın daha da inkişafı ilə bu sahədə yeni imkanların yaranacağı və dil öyrənmənin daha da asanlaşacağı gözlənilir.

Ədəbiyyat:

1. Abbasov Ə. M. "Təhsildə informasiya texnologiyalarının tətbiqi." Bakı: Təhsil, 2010.
2. Həsənov A. H. "Müasir təlim texnologiyaları." Bakı: Elm, 2015.

ERASMUS+ LAYİHƏLƏRİNİN TƏLƏBƏ DİL BACARIQLARINA TƏSİRİ

Qəhrəmanova Nəzrin Elşən 162İ BMR fakültəsi, 162İ qrup

E-mail: nazringahramanova08@gmail.com

Elmi rəhbər: Ph.D. Günay Müslümova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Müasir dövrdə xarici dillərin öyrənilməsi ali təhsilin əsas istiqamətlərindən biri hesab olunur. Qloballaşma prosesinin sürətlənməsi tələbələrin beynəlxalq akademik və peşəkar mühitə inteqrasiyasını zəruri edir. Bu baxımdan, onların xarici dillərdə sərbəst ünsiyyət qurma bacarıqlarının formalaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədə xidmət edən əsas proqramlardan biri də Erasmus+ layihəsidir ki müasir dövrdə ən çox üstünlüyə malik proqramlardan biridir. Sözügedən proqram tələbələrə xarici ölkələrdə təhsil almaq imkanı yaratmaqla yanaşı, onların dil bacarıqlarını təbii dil mühitində inkişaf etdirməyə yönəlmişdir.

Proqramın əsas məqsədlərindən biri iştirakçıların dil və kommunikativ kompetensiyalarını artırmaqdır.

Erasmus+ proqramının mühüm üstünlüklərindən biri tələbələrin birbaşa xarici dil mühitinə daxil olmalarıdır. Xaricdə təhsil alan tələbələr gündəlik həyatlarında, sosial münasibətlərində və akademik fəaliyyətlərində davamlı şəkildə xarici dildən istifadə edirlər. Araşdırmalar göstərir ki, belə mühitdə olan tələbələrin böyük əksəriyyəti dil səviyyəsində (xüsusilə danışmaq və dinləmə bacarıqlarında) irəliləyiş əldə edir; məsələn, proqram iştirakçılarının təxminən 91%-i dil bacarıqlarının yaxşılaşdığını qeyd etmişdir.

Digər tərəfdən, Erasmus+ proqramı mədəniyyətlərarası ünsiyyəti də gücləndirir. Müxtəlif ölkələrdən olan tələbələrlə ünsiyyət qurmaq onların həm dil bacarıqlarını, həm də sosial kompetensiyalarını inkişaf etdirir. Məsələn, bəzi araşdırmalara görə tələbələrin 80%-i danışmaq bacarıqlarının, 70%-dən çoxu isə lüğət ehtiyatının artdığını qeyd etmişdir. Bu göstəricilər dilin praktik tətbiq yolu ilə daha səmərəli mənimsənildiyini təsdiqləyir.

Bununla yanaşı, Erasmus+ proqramı çərçivəsində akademik fəaliyyətlər də xarici dildə həyata keçirilir. Tələbələr mühazirələrdə iştirak edir, təqdimatlar edir və yazılı tapşırıqlar yerinə yetirirlər. Bu proses onların oxu və yazı bacarıqlarının sistemli şəkildə inkişafına şərait yaradır.

Beləliklə, Erasmus+ proqramının tələbələrin dil bacarıqlarının inkişafına mühüm təsir göstərdiyi qənaətinə gəlmək olar. Xarici ölkədə təhsil almaq, gündəlik ünsiyyət və akademik fəaliyyətlər dil öyrənmə prosesini sürətləndirir və daha effektiv edir. Aparılan tədqiqatlar və rəsmi məlumatlar da göstərir ki, bu proqram tələbələrin həm dil biliklərini, həm də kommunikativ bacarıqlarını inkişaf etdirərək onların gələcək karyera imkanlarını genişləndirir.

Ədəbiyyat:

- 1.European Commission. Erasmus+ Programme. Brussels, 2023.
- 2.European Commission. Erasmus+ Programme Guide. 2023.
- 3.Fidan, N.; Karatepe, C. How Do Erasmus Students Evaluate Their Language Learning Experience Abroad? 2021.

THE IMPACT OF A MULTICULTURAL ENVIRONMENT ON LANGUAGE LEARNING

Suleymanova Səma Vüqarovna, qrup 284, Mərkəzi Şərqi Avropa ixtisası

Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq fakültəsi, Filologiya bölməsi

Elmi rəhbər, b.m. Haqverdiyeva Nigar Məmməd qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəh.

A multicultural environment plays a significant role in the process of language learning. In today's globalized world, learners are increasingly exposed to diverse cultures, traditions, and communication styles. Consequently, language learning becomes more meaningful, practical, and engaging.

One of the main advantages of a multicultural environment is authentic communication. Learners have the opportunity to interact with people from different cultural and linguistic backgrounds. This interaction helps them practice real-life language use, improve their speaking and listening skills, and become more fluent. Unlike traditional classroom settings, multicultural environments provide natural contexts where learners can experience how language is used in everyday situations.

Another important aspect is cultural awareness. Language and culture are closely connected, and understanding cultural differences helps learners communicate more effectively. This not only

improves their language skills but also fosters intercultural competence, which is essential in modern communication.

Motivation is also positively influenced in multicultural environments. Being surrounded by different languages and cultures encourages learners to actively participate and engage in communication. They are more likely to take risks, practice more frequently, and develop confidence in using the target language. Additionally, exposure to various accents, expressions, and communication styles helps learners become more adaptable and flexible. [2, 47]

However, there can be some challenges. Learners may initially face difficulties in understanding unfamiliar accents or cultural references. Miscommunication may occur due to differences in communication styles or social norms. Despite these challenges, such experiences ultimately contribute to deeper learning and better language proficiency.

In conclusion, a multicultural environment has a strong positive impact on language learning. It provides authentic communication opportunities, increases cultural awareness, and enhances motivation. Although challenges may arise, the overall effect is highly beneficial, making learners more competent, confident, and culturally sensitive language users.

Ədəbiyyat və istifadə olunan mənbə:

1. Kenan Kapukaya. Multiculturalism and Foreign Language Learning, Vocabulary Focus. Lambert Academic Publishing, 2019. 130 pages. 2. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-76043-3>

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LANGUAGE DEVELOPMENT

Veliyeva Aysel Imran qızı, qrup 284, Mərkəzi Şərqi Avropa ixtisası

Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq fakültəsi

Filologiya bölməsi

Elmi rəhbər, b.m. Haqverdiyeva Nigar Məmməd qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəh.

Artificial Intelligence (AI) has become a powerful tool in modern education, significantly influencing language development. With the achievement of digital technologies people learn, practice, improve and master new languages. These tools provide learners with personalized, interactive, and accessible opportunities that were not widely available in traditional learning environments.

One of the most important contributions of AI to language development is personalization. AI-powered platforms can analyze learners' strengths, weaknesses, and progress, and then adapt the content accordingly. For example, vocabulary exercises, grammar tasks, and listening activities can be adjusted to suit individual learning speeds and styles. This helps learners stay motivated and improves overall efficiency in language acquisition.

Another key advantage is AI systems can instantly correct pronunciation, grammar, and sentence structure, allowing learners to see and fix their mistakes in real time. This is particularly useful for writing, speaking and listening skills, where continuous practice and correction are essential. As a result, learners can build confidence and accuracy more quickly compared to traditional methods.

AI also enhances accessibility in language learning. Learners from different parts of the world can access high-quality resources through mobile apps, chatbots, and virtual

assistants. This reduces the need for physical classrooms and makes language learning more flexible and inclusive. [1,33]

However, despite its many benefits, AI cannot fully replace human interaction. Language is not only about grammar and vocabulary but also about culture, emotions, and social communication. Teachers play a crucial role in guiding learners, providing emotional support, and encouraging meaningful interaction. Therefore, AI should be seen as a supportive tool rather than a substitute for human educators.

In conclusion, Artificial Intelligence plays a significant role in language development by offering personalized learning, instant feedback, and greater accessibility. While it has transformed language education, the combination of AI technology and human teaching remains the most effective approach for successful language learning.

Ədəbiyyat və istifadə olunan mənbə:

1. Louise Ohashi, Mary Hillis, Robert Dykes. Artificial Intelligence in Our Language Learning Classrooms. Candlin & Mynard ePublishing Hong Kong, 2025, 164 pages.

2. https://www.cambridge.org/sites/default/files/media/documents/The_Role_of_AI_in_Language_Learning_Research_Evidence_and_Strategies.pdf

Veliyeva Aysel Imran qızının "The Role of Artificial Intelligence in Language Development" mövzusu tədqiqat işi kimi aktualıq kəsb edir və dərc olunması tövsiyə

İNDONEZİYADA HANQIL ƏLİFBASININ İSTİFADƏSİ

Nəsibova Zəhra Qəzənfər qızı

390-cı qrup, BMR fakültəsi

zaranesibovaa@gmail.com

Elmi rəhbər: Laura Zərbəliyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

İndoneziya dillərin sayı baxımından dünyanın ən rəngarəng ölkələrindən biri hesab olunur. Burada 700-dən artıq dildən istifadə olunur. Təəssüf ki, bu dillərin heç də hamısının yazı sistemi yoxdur. Onlardan biri də çia-çia dilidir. Bu dil Cənub-Şərqi Sulavesi əyalətində yaşayan çia-çia xalqının ana dilidir.

Çia-çia dili yalnız şifahi formada mövcud olduğu və yazısı olmadığı üçün, o, sıradan çıxmaq təhlükəsi ilə qarşılaşmışdır. Bu problemin qarşısını almaq məqsədilə 2009-cu ildə çia-çia dilinin yazıya alınmasında hanqıl və ya Koreya əlifbası tətbiq edilməyə başlanmışdır. Hanqıl samit və saitlərin birləşməsi ilə heca blokları şəklində yazılır. O, çia-çia dilinin səs sistemini əks etdirmək üçün ən uyğun əlifba kimi dəyərləndirilir [3].

Hanqıl əlifbasının İndoneziyada tətbiqinin həyata keçirilməsi Koreyanın Hunmin Jeongeum Cəmiyyətinin təşəbbüsü ilə bağlıdır. Layihənin əsas məqsədi bu dili yazılı formaya keçirmək və onun qorunmasını təmin etmək olmuşdur. 2009-cu ildən başlayaraq Baubau şəhərindəki bir neçə ibtidai məktəbin 4-cü və 5-ci siniflərində hanqıl əlifbası tədris edilməyə başlamışdır. Eksperimental xarakter daşıyan bu layihə çərçivəsində təxminən 300 şagird hanqıl əlifbası ilə tanış olmuşdur [1]. Bundan əlavə, çia-çia dilinin hanqıl qrafikası ilə lüğəti də nəşr olunmuşdur. Hanqıl əlifbasının tətbiqi yalnız məktəblərdə tədrislə məhdudlaşmır. Bəzi ictimai yerlərdə də hanqıl əlifbası ilə yazılmış yazılara rast gəlmək mümkündür [2, s.115 – 117].

Hanqıl əlifbasının çia-çia dilinin yazısı üçün istifadəsi müasir İndoneziya dil siyasəti çərçivəsində eksperimental xarakter daşısa da, həm təhsil, həm mədəniyyət, həm də ictimai identiklik sahələrinə əhəmiyyətli bir töhfədir. Bu nümunə göstərir ki, dilin qorunması və inkişafı

üçün qeyri-ənənəvi yanaşmalar, beynəlxalq əməkdaşlıq və yerli icmanın fəallığı birləşdikdə, uğurlu nəticələr əldə etmək mümkündür.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. The Korean Alphabet “Hangul” is Saving a Near-Extinct Indonesian Dialect. <https://www.koreaboo.com/stories/korean-alphabet-hangul-saving-near-extinct-indonesiandialect>
2. Zərbəliyeva, L. Koreya əlifbası İndoneziyada çia-çia dilini yox olmaqdan xilas edə bilərmə? Müasir türk dünyası: Şərqsünaslıq araşdırmalarında yeni elmi yanaşmalar mövzusunda respublika elmi konfransı. 28 noyabr 2025-cil il. Bakı Dövlət Universiteti. səh. 115 – 117.
3. Widadio, N.A. Kampung di Buton Meminjam Aksara Korea demi Lestarikan Bahasa Cia-Cia yang Terancam Punah – Berhasilkah Mereka? <https://www.bbc.com/indonesia/articles/cvgk77kx54o>

POLITICAL IDIOMS IN ELECTIONS AND CAMPAIGNS

Afandiyeva Naila Elman 168i International Relations and Regional Studies

Doctor of Philosophy in Philology: Parvana Jafarova Farhad

Azerbaijan University of Languages

Political Idioms: Elections and Campaigns

Politics affects people in every country and elections are an important part of how governments are chosen. When people talk about elections and campaigns in English, they often use special phrases called idioms. These idioms are not always easy to understand at first, but they help describe political events in a simple and interesting way. In this thesis, I will explain some common political idioms and show what they mean in real life [1.p.12]

One idiom we can use is swing vote. A swing vote is a vote that can go to any candidate. The term “swing vote” is used to describe undecided voters who might decide between different choices at the last minute. Politicians often focus many of their campaign efforts on these voters because winning them can be very helpful [2.p.15].

Another idiom is mud-slinging. This phrase means making negative or unfair statements about another candidate during a campaign. Instead of talking about their own ideas, some candidates use insults or criticism to try to damage their opponent’s reputation. Many people do not like mud-slinging because it makes elections more negative and less focused on real issues [3.p.16].

A positive political phrase is grassroots movement. This refers to a movement that starts with ordinary people and not with politicians or leaders. A grassroots movement shows that many regular citizens care about an issue and want to make a change [4.p.21]

A polling booth is the private space where a voter marks their choice [3.p.22].

Finally, there is the phrase ballot box. This is the box where voters place their completed ballot papers after making their choice. The ballot box is a symbol of democracy because it holds all the votes until they are counted [3.p.26].

In conclusion, political idioms help people talk about elections and campaigns more clearly. Learning these idioms also helps people follow important events and become more informed about how elections work.

Political Idioms (with translations)

1. Run for office – to try to become a government leader
(баллотироваться на должность. vəzifəyə namizəd olmaq)
2. Win by a landslide – to win an election by a very large number of votes

(RU победить с большим отрывом. AZ böyük fərqlə qalib gəlmək)

3. Throw one's hat in the ring – to announce that you want to compete (in politics) (RU заявить о своем участии, AZ namizədliyini irəli sürmək)

4. On the campaign trail – traveling around to meet voters and promote ideas (RU в ходе предвыборной кампании, AZ seçki kampaniyası zamanı)

5. Cut taxes – to reduce the amount of taxes people pay

(RU снизить налоги, AZ vergiləri azaltmaq)

LITERATURE

1. Coxhead, A. Vocabulary and English for Specific Purposes

Research. Routledge. 2018

2. McCarthy, M., & O'Dell, F. English Idioms in Use.

Cambridge University Press. 2018

3. McCarthy, M., & O'Dell, F. English Vocabulary in Use:

Advanced. Cambridge University Press. 2017 4. <https://dictionary.cambridge.org/> 5.

<https://www.merriam-webster.com/>.

LATIN AMERİKASI ÖLKƏLƏRİNDƏ İSPAN DİLİNİN REGIONAL VARIANTLARININ MÜQAYISƏLİ TƏHLİLİ

Məmmədov Nihad Söhbət oğlu, 180 ,BMR

nihad.memmedov8@icloud.com,İspan dili.Xarici dil

Elmi rəhbər: baş m. Əfəndiyeva Gülnarə Rauf qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti,Bakı

İspan dili bu gün Latın AmerİKası ölkələrinin böyük əksəriyyətində rəsmi və ya dominant ünsiyyət vasitəsi kimi çıxış edir və dünya miqyasında ən geniş yayılmış dillərdən biri hesab olunur. Onun Latın AmerİKasında yayılması XV–XVI əsrlərdə baş verən müstəmləkəçilik prosesləri ilə bağlıdır[1]. Lakin bu dil sadəcə İber yarımadasından gətirilmiş sabit bir sistem kimi qalmamışdır.Əsrlər boyu yerli xalqların dillərinin və mədəniyyətlərinin qarşılıqlı təsir nəticəsində dəyişərək zəngini bir dil sisteminə çevrilmişdir.

Latın AmerİKası İspan dilində regional fərqləri müqayisəli təhlil etmək həm dialektoloji, həm də sosio-lingvistik baxımdan əhəmiyyətlidir. Bu yanaşma dinləyiciyə dilin müxtəlifliyini daha aydın və sistemli göstərir.Aşağıdakı cədvəl Latın AmerİKası ölkələrində İspan dilinin bəzi fonetik, qrammatik və leksik fərqlərini müqayisə edir[2]:

Region / Ölkə Fonetik Fərqlər Qrammatik Xüsusiyyətlər Leksik Fərqlər Xüsusi Termin / Dialekt
Argentin

a “ll” və “y” səslərində yeísmo; vurğu fərqləri Voseo (vos istifadə olunur) “auto” – avtomobil, “plata” – pul Voseo

Karib

adaları “s” səsi yumşaq; intonasiya melodik Tuteo və formal tərz qarışığı “guagua” – avtobus, “chévere” – gözəl, yaxşı –

Uruqvay Argentinə oxşar vurğu; “ll” və “y” Voseo “auto” – avtomobil Voseo

Çili “s” səsi sərtləşmiş, vurğu dəyişkən Tuteo və bəzi voseo formaları “guagua” – uşaq, “pololo” – sevgili –

Ədəbiyyat Siyahısı :

1. Alonso, A. (2005). Dialectology and Variation in Spanish in Latin America. Madrid: Ediciones Clásicas.
2. Cordero, M. (2010). Fonética y Fonología del Español Latinoamericano. Buenos Aires: Editorial Universidad.

RƏNGLƏRİN FƏLSƏFİ SİMVOLİZMİ VƏ İSPAN DİLİNDƏ RƏNGLƏRLƏ BAĞLI MƏCAZİ İFADƏLƏRİN SEMANTİK TƏHLİLİ

Rzayeva Nuridə Samid 382 , BMR Nuriderzayeva6@gmail.com, Xarici dil

Elmi rəhbər: baş müəllim Gülnarə Əfəndiyeva Rauf qızı

Azərbaycan Dillər universiteti, Bakı

Danışdığı dildən asılı olmayaraq, hər bir kəs bilir ki, bizi müxtəlif simvolik mənə daşıyan rənglər əhatə edir. Biz hər gün diqqət etməsək də, rənglər aləmində yaşayırıq, içində yaşadığımız dünya elə rənglərdən ibarətdir. İstər Azərbaycan, istərsə də İspan dillərindəki sifətlərin bir nitq hissəsi kimi qrammatik təşəkkülü, semantikasını onların daxili mənasından, emosional xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Rənglərlə işlədilən ifadələrdən danışılırsa, məcazi mənə və ya çoxmənalılıq daha ön planda olur. Rənglərin işləndiyi söz birləşmələri məcazi mənə yükü daşıyır və sabit söz birləşmələri hesab olunur. Bunları frazeoloji ifadələr də adlandırırlar. Belə ifadələrə bir çox misal çəkmək olar: (1)

İspan dilində məsələn, biz oxşarlığı “bir almanın yarısı” deyiriksə, İspan dilində bu, portağalla ifadə olunur. Yəni “media naranja” ifadəsini işlədirlər. “De noche todos los gatos son pardos.” Gecə qara cücə qara”. Gecə vaxtı bütün pişiklər tündür, yəni qarıdır. Biz insanlar işıq olmayan yerdə hər hansı obyekt ayırd etməkdə çətinlik çəkirik və ya heç nə görə bilmirik. “Ponerse blanco como la pared”, divar kimi ağarmaq və ya “como el papel”, kağız kimi ağappaq olmaq buna misal ola bilər. (2)

RGB rəng modelinin ilk rəngi Red-qırmızı əsas rənglərdən hesab olunur. RGB additiv rəng modeli hesab olunur, deməli qırmızı başda olmaqla, yaşıl və mavi rəngləri digər rənglərin qarışığından yaranmıyır. Bu üç rəngin tonlarını dəyişməklə digər rənglər alınır. Məsələn, narıncı rəng qırmızı ilə sarının qarışığından əmələ gəlir. “Ponerse rojo” və ya “ponerse rojo como un tomate”

İspan dilində qırmızı rəngi ilə işlənən ən məşhur ifadədir. Bu söz birləşməsi pomidor kimi qızarmaq mənasını ifadə edir. Bu qızarmaq isə utanmaqla əlaqəlidir. (3)

Nəticə olaraq demək olar ki, ilk baxışdan sözlərin mənası sayca məhdud görünə də, nitqdə və ya dildə ətrafından asılı olaraq onun həqiqi və ya məcazi mənaları aşkarlanır. Həmin rənglər öz ilkin mənasından uzaqlaşaraq, canlı insan xarakteri ilə çıxış edir. (4)

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan dilinin semasiologiyası, Bakı 1984 Maarif. Z. Verdiyeva, F. Ağayeva, M. Adilov. səh 150.
2. Las expresiones coloquiales, Autoras: M.ª Dolores Martínez e Isabel Ordeig Directora de la colección: Isabel Alonso Belmonte. Səh: 7-8.
3. Ferdinand de Sössür. “ Ümumi linqvistik kursu” Bakı 1993. Səh 122-123.
4. Qılıncxan Bayramov. “ Tərcümə sənəti”. Bakı 2012. Səh 184-185

ERASMUS+ LAYİHƏLƏRİNİN TƏLƏBƏ DİL BACARIQLARINA TƏSİRİ.

Cavadova Nərgiz Adıgözəl gızı Qrup 267 Fakültə: Beynəlxalq münasibətlər və Regionşünaslıq
E-Mail: Cavadovanrgz@gmail.com
SDG 17 – Tərəfdaşlıq və Qlobal Əməkdaşlıq
Elmi rəhbər: m. Abbasova Nəsimə Yaqub qızı
Azərbaycan Dilləri Universiteti. Bakı şəhəri

Erasmus+ Avropa İttifaqı tərəfindən maliyyələşdirilən, təhsil, təlim, gənclər və idman sahələrini əhatə edən genişmiqyaslı bir proqramdır. 1987-ci ildə əsası qoyulan bu təşəbbüs, tələbələrin beynəlxalq mühitdə akademik təcrübə qazanmasını və fərqli mədəniyyətlərlə tanış olmasını hədəfləyir.[3,15-18] Proqramın əsas komponentlərindən biri olan tələbə hərəkətliliyi, iştirakçılara xarici universitetlərdə bir və ya iki semestr təhsil almaq imkanı yaradır. Müasir qloballaşan dünyada Erasmus+ yalnız akademik mübadilə vasitəsi deyil, həm də gənclərin fərdi inkişafı və Avropa vətəndaşlığı ideyasının formalaşması üçün strateji bir platformadır.[1,20-22] Xaricdə təhsil alan tələbələrin dil səviyyəsinin yüksəlməsi onların yerli mühitə inteqrasiyası ilə birbaşa bağlıdır.[6,s.194]. Erasmus+ proqramının tələbələrə qazandırdığı ən bariz üstünlük xarici dil biliklərinin praktiki tətbiqidir. Bu inkişafı iki əsas istiqamətdə qruplaşdırmaq olar:

1. Dil bacarıqlarının qazanılması: Tələbələr hədəf ölkədə yaşadıkları müddətdə dilin həm akademik, həm də gündəlik formaları ilə qarşılaşırlar. Tədqiqatlar göstərir ki, Erasmus müddətində tələbələrin "Language anxiety" (dil həyəcanı) əhəmiyyətli dərəcədə azalır və tələbə xarici dildə daha sərbəst fikir ifadə etmək cəsarəti qazanır. Gündəlik sosial mühit və akademik mühazirələr tələbənin söz ehtiyatını (vocabulary) və idiomatik ifadələri mənimsəmə sürətini artırır. Bir ölkənin fərqli bölgələrində olarkən tələbə müxtəlif aksentləri eşidir və sürətli danışmaq tempini anlama qabiliyyəti inkişaf edir.[4,32-35]

2. Mədəniyyətlərarası Kommunikasiya (Intercultural Competence): Dil yalnız qrammatik qaydalardan ibarət deyil. Erasmus təcrübəsi tələbələrə sosio-lingvistik bacarıqlar qazandırır. Bu, fərqli mədəniyyətlərdən olan insanlarla effektiv ünsiyyət qurma, bədən dilini düzgün anlama və mədəni kontekstə uyğun danışma qabiliyyətidir. Tələbə "qlobal vətəndaş" kimi ünsiyyət qurmağı öyrənərək, gələcək beynəlxalq karyerası üçün güclü "soft skill" bazası formalaşdırır.[1,74-78] Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, Erasmus+ proqramı tələbələr üçün sadəcə bir səyahət və ya akademik mübadilə deyil, həm də intensiv bir dil laboratoriyasıdır. Tədqiqat göstərir ki, xaricdə təhsil alan tələbələrin dil səviyyəsi nəzəri təhsil alan həmyaşıdları ilə müqayisədə praktiki tətbiq və özünəinam baxımından daha üstündür. Bu proqram tələbələri yalnız lingvistik cəhətdən deyil, həm də sosial cəhətdən yetkinləşdirərək, onları beynəlxalq əmək bazarının rəqabətədavamlı kadrlarına çevirir. [6,202] Gələcək tədqiqatlarda rəqəmsal dil öyrənmə alətlərinin (məsələn, OLS) bu prosesa inteqrasiyasının effektivliyi daha dərindən araşdırıla bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. European Commission (2014, 2019). The Erasmus Impact Study.
2. Erasmus+ Project Results Platform və OLS Reports.
3. Coleman, J. A. (2013) – “Researching whole people and whole lives”
4. Feyen, B., & Krzaklewska, E. (2013). The Erasmus Phenomenon – Symbol of a New European Generation? (Peter Lang Publishing).
5. (Intercultural Competence) Coleman, J. A. (2013). Researching whole people and whole lives.
6. Llanes, À. (2011). The many faces of study abroad.

POLITENESS STRATEGIES IN ENGLISH REQUESTS: A STUDY OF MODAL VERBS

Maharramli Lala Mehman

Faculty of English and German Languages

I year, Group S25-B

Azerbaijan University of Languages

Politeness is very important in communication, especially when people make requests. This study looks at how modal verbs are used to show politeness in English. It uses examples based on the British National Corpus and the Corpus of Contemporary American English. The study focuses on modal verbs such as can, could, may, might, and would. The results show that indirect language, uncertainty, and social distance affect how polite a request sounds. Modal verbs not only show grammar but also help make communication smoother. This is necessary for people learning English, as they need both grammar and practical language skills.

Politeness helps people communicate well and avoid problems. In English, requests can be sensitive because they may put pressure on the listener. Because of this, speakers use different ways to make requests softer and more polite. One important way is using modal verbs.

Modal verbs like can, could, may, might, and would help speakers change how direct their requests are. For example, “Open the window” is very direct and may sound rude. However, “Could you open the window?” is more polite and acceptable.

This study tries to answer these questions:

1. How do modal verbs change how polite a request sounds?
2. Why is indirect language important for politeness?
3. How are modal verbs used in real English?

Politeness theory explains how people try to be polite in communication. Brown and Levinson (1987) say that people use strategies to avoid causing problems when they make requests. One common way is to be indirect, so the request sounds softer.

Leech (2014) also explains that people try to be polite by helping others feel comfortable and by reducing pressure. In this case, modal verbs help make requests less strong.

Earlier studies show that some modal verbs are more polite than others. For example, could and would are usually more polite than can and will. This is because they sound less direct. Might is also very indirect, but people do not use it often in daily conversation.

This paper uses examples from real English to better understand how people speak and write. The examples include both spoken and written English, and both formal and informal situations.

The study looks at:

- the modal verb used
- how indirect the sentence is
- the situation (formal or informal)
- how polite the request sounds The results show clear differences. “Can” vs “Could”
- “Can you pass me the salt?”
- “Could you pass me the salt?”

Both are correct, but “could” sounds more polite because it is less direct.

“Will” vs “Would”

- “Will you help me with this report?”
- “Would you help me with this report?” “Would” sounds more polite and softer. “May” and “Might”
- “May I ask you a question?”

- “I was wondering if I might ask you a question.”

These are more formal and show respect. They are not common in everyday speech.

- “I was wondering if you could possibly help me.”
- “Would you mind closing the door?”

These sentences use extra words to make the request even more polite.

The study shows that modal verbs are very important for politeness in English. Several things affect how polite a request sounds. Indirect language is very important. Words like could and would make requests softer. This helps reduce pressure on the listener. The choice of modal verb also depends on the relationship between people. In informal situations, can is often appropriate. In formal situations, could or would is acceptable. For people learning English, it is important to understand these differences. Grammar is not enough; they also need to know how to use language politely.

In conclusion, this study shows that modal verbs are important for polite requests in English. It demonstrates that:

- Modal verbs change how polite a request sounds.
- Indirect forms (could, would, might) are more polite than direct forms (can, will).
- Context and social distance are important.
- Real examples show that people often use more than one strategy for politeness.

These results show that language teaching should include both grammar and polite language use.

References

1. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). Politeness: Some universals in language usage. Cambridge University Press.
2. Leech, G. (2014). The pragmatics of politeness. Oxford University Press.
3. Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. (1999). Longman grammar of spoken and written English. Longman.
4. Davies, M. (2008–). The Corpus of Contemporary American English (COCA). Available online.

YAZI BACARIQLARININ İNKİŞAFINDA QRAMMATİK TAPŞIRIQLARIN ROLU

MÜƏLLİF: ALİŞOVA GÜLAY FAİQ, İNGİLİS-ALMAN, 105-B,

alishovfaiq4400@gmail.com

Elmi rəhbər: F. F. D. Dos. Rəcəbova Sevil Mədət

Azərbaycan Dillər Universiteti

Yazı bacarıqları dil öyrənmənin ən mühüm tərkib hissələrindən biri sayılır. Bu bacarıqların formalaşması və inkişaf etməsi üçün müxtəlif metod və vasitələrdən istifadə edilir ki, onların arasında qrammatik tapşırıqlar özünəməxsus yer tutur. Qrammatika dilin struktur əsasını təşkil etdiyindən, yazılı nitqin düzgün və anlaşıqlı qurulmasında olduqca vacib rol oynayır.

Qrammatik tapşırıqlar şagirdlərə cümlə quruluşunu aydın dərk etməyə kömək edir. Müxtəlif zaman formalarının, cümlə növlərinin və sintaktik strukturların tətbiqi yazının məntiqli, ardıcıl və başadüşülən olmasını təmin edir. Bu isə öz növbəsində fikirlərin daha dəqiq və aydın şəkildə ifadəsinə şərait yaradır.

Qrammatik məşqlər yazıda səhvlərin azalmasına kömək edir. Davamlı olaraq qrammatika üzərində işləyən öyrənənlər daha az səhv edir və öz fikirlərini daha sərbəst və ardıcıl şəkildə ifadə edə bilirlər. Bu da onların özünəinamını artırır və yazı prosesini daha da asanlaşdırır.

Qrammatik tapşırıqlar yazı bacarıqlarının inkişafında misilsiz rol oynayır. Onlar yalnız dilin qaydalarını öyrətmir, həm də bu qaydaların praktik tətbiqini təmin edərək yazının keyfiyyətini

yüksəldir və nitqin inkişafına tövhə verir. Buna görə də, yazı bacarıqlarının formalaşdırılması prosesində qrammatik tapşırıqlara xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Qrammatik tapşırıqların yazı bacarıqlarına təsiri yalnız dilin formal strukturunu mənimsəməklə məhdudlaşmır; həmçinin onlar öyrənin nitq fəaliyyətində metastruktur səviyyəsində də rolu danılmazdır. Müasir pedaqoji tədqiqatlar göstərir ki, sistemli və düzgün qrammatik məşqlər şagirdin kognitiv resurslarının səmərəli və ardıcıl istifadəsini stimullaşdırır, qüvvətləşdirir, yəni dil biliklərinin yalnız passiv, qeyri-aktiv qavranılması deyil, həm də aktiv şəkildə tətbiqi həyata keçir. Bu, xüsusən mürəkkəb sintaktik quruluşların və çoxmənalı cümlə strukturlarının yaradılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Digər tərəfdən, qrammatik tapşırıqların funksional və operativ rolu yazıda koherensiyayı, uyğunluğu və kohezivliyi təmin etməkdə özünü göstərir. Fikirlərin ardıcıl və məntiqi ifadəsi, cümlələrarası əlaqələrin düzgün qurulması şagirdin elmi və akademik yazı üslubunda effektivliyini, səmərəliliyini artırır. Qrammatikanın konseptual yük daşıyıcısı kimi istifadəsi yazıda məna dəqiqliyini təmin edir, yanlış anlaşılmaların qarşısını alır və oxucu üçün məlumatın sistemli təqdimatını mümkün edir.

Leksik və morfoloji inkişafın dəstəklənməsi də qrammatik tapşırıqların fundamental nəticələrindən biri sayılır. Yeni söz və ifadələrin fərqli qrammatik formaları ilə istifadəsi öyrənin dil zənginliyini artırır və nitq fəaliyyətində fleksibilik və adaptivlik meydana gətirir. Bu isə xüsusilə mürəkkəb, geniş akademik yazılarda konseptual dəqiqlik, ardıcılıq və stilistik müxtəliflik baxımından mühümdür.

Nəticə etibarilə, qrammatik tapşırıqlar yazı bacarıqlarının inkişafında multifunksional rol oynayır: onlar həm sintaktik və morfoloji dəqiqliyi təmin edir, həm də kognitiv, zehni və funksional bacarıqları inkişaf etdirir. Bu tapşırıqların metodoloji cəhətdən planlı və məntiqi şəkildə integrasiyası öyrənin yazı kompetensiyasını həm formal, həm də konseptual səviyyədə yüksəldir, nəticədə yazılı ifadənin keyfiyyətini və elmi məzmununu səmərələşdirir, optimallaşdırır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

- 1-Harmer, J. (2007) – How to Teach English
- 2-Hyland, K. (2002) -Teaching and Researching Writing
- 2-Ferris, D. R. (2002) – Treatment of Error in Second Language Student Writing

ENVIRONMENTAL NEWS AND REPORTS

Fidan Khagani Abdullazade

Faculty of English and German Languages

I year, Group S25-B

ACTIVE VS. PASSIVE VOICE IN

Azerbaijan University of Languages

Environmental news and reports have a crucial role in sharing information about ecological research, environmental problems, and policy decisions. The way these texts are written has a strong effect on how readers understand and interpret the information. One of the most important grammatical features that shapes this communication is the use of active and passive voice. These structures decide whether the focus is on the agent, the action itself, or the result of the action.

Active voice is commonly used in environmental journalism because it supports clarity, direct expression, and stronger reader engagement. In active sentences, the subject carries out the action, which helps readers more easily recognize responsibility and understand cause-and-effect relationships. For example, a sentence such as “Scientists discovered a new method to reduce

carbon emissions” clearly shows who the actors are and what contribution they made. Research in academic and professional writing shows that active voice improves readability and makes complex information more accessible, especially for readers without specialist knowledge (Swales & Feak, 2012; Gastel & Day, 2016). In addition, active structures are often shorter and more lively, which is especially important in news writing, where being brief and clear is essential.

Evidence from corpus-based studies also supports this pattern. In the British National Corpus, active constructions are often found in news-style texts, for example:

1. The government introduced new environmental regulations last year.
2. Researchers identified several sources of water pollution.

Similarly, examples based on the Corpus of Contemporary American English show typical journalistic usage:

1. Scientists warn that climate change is accelerating.
2. Officials announced new measures to protect wildlife habitats.

These examples show how active voice places emphasis on the agent and makes the message more direct and easier to understand.

In contrast, passive voice is still an important feature of environmental reports and scientific communication. In these types of texts, the main focus is often on processes, results, or natural phenomena rather than on the people who perform the actions. Passive structures allow writers to move attention away from the agent and toward the action or its outcome. For instance, “A new method was developed to monitor air quality” highlights the innovation itself rather than the researchers who created it. This fits the conventions of scientific writing, which value objectivity, neutrality, and the ability to reproduce results (Biber et al., 1999; Gastel & Day, 2016).

Corpus-style examples also show the use of passive voice in formal and scientific contexts. From BNC-type data:

1. Samples were collected from multiple locations along the river.
2. The results were analyzed using advanced statistical methods.

COCA-style examples present similar patterns:

1. The data were collected over a ten-year period.
2. Several environmental impacts were identified during the study.

These structures are especially useful when the agent is unknown, not important, or intentionally left out in order to keep a more impersonal tone.

Recent research in linguistics suggests that passive voice is now used more selectively in scientific writing. Although it was previously very common, modern academic style increasingly encourages a balanced use of both passive and active forms depending on the purpose of communication (Hyland, 2002). For example, passive voice may be preferred when describing research methods (Data were collected), while active voice may be used when explaining results or interpretations (We conclude that...). This change reflects a wider trend toward clearer writing and greater reader engagement in academic texts.

Overall, environmental news generally prefers active voice to emphasize actions, responsibility, and immediacy, while environmental reports and scientific articles more often rely on passive voice to highlight processes, results, and objectivity. A balanced and context-sensitive use of both forms improves the effectiveness of environmental communication, making it both easier for general readers to understand and appropriate for academic and professional use.

References

1. Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. (1999). *Longman grammar of spoken and written English*. Longman.

2. Gastel, B., & Day, R. A. (2016). How to write and publish a scientific paper (8th ed.). Cambridge University Press.
3. Hyland, K. (2002). Authority and invisibility: Authorial identity in academic writing. *Journal of Pragmatics*, 34(8), 1091–1112. [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(02\)00035-8](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(02)00035-8)
4. Swales, J. M., & Feak, C. B. (2012). Academic writing for graduate students: Essential tasks and skills (3rd ed.). University of Michigan Press.

İNGİLİS DİLİNİN AZƏRBAYCAN GƏNCLƏRİNİN DİLİ VƏ MƏDƏNİYYƏTİNƏ TƏSİRİ

İbişova Firuzə Alməmməd, İngilis-alman dilləri, qrup 308 B,

Email: firuzeibisova70@gmail.com

Elmi rəhbər: Fil.f.d., dos. Fərəcova Elina İsa qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Dil cəmiyyətin güzgüsüdür və baş verən hər bir sosial dəyişiklik dildə əks olunur [4, s. 34]. Beynəlxalq dillərin yayılması yeni informasiya imkanları açsa da, bəzən yerli dillərin funksional sahələrini daralda bilər [3, s.123]. Azərbaycan gəncləri üçün ingilis dili həm məlumat mənbəyi, həm də müasirlik rəmzi kimi çıxış edərək, onların dil davranışını formalaşdırır. İngilis dilinin Azərbaycan gənclərinin dilinə təsiri bir neçə əsas istiqamətdə özünü göstərir:

Gənclərin nitqində "like", "comment", "story", "post", "trend" kimi sözlər artıq lüğət fondunun bir hissəsinə çevrilmişdir. Lakin Azərbaycan dilində qarşılığı olan sözlərin əvəzinə ingilis terminlərinə (məs: "təklif" əvəzinə "offer", "görüş" əvəzinə "meeting") üstünlük verilməsi nitqin hibridləşməsinə yol açır. Gənclər sosial media fəaliyyətlərini ifadə edərkən "post paylaşmaq", "comment yazmaq" və ya "story yerləşdirmək" kimi qarışıq konstruksiyaları, texnoloji mühitdə "download etmək", "upload etmək" və ya "login olmaq" kimi ifadələri Azərbaycan dilinin morfolojiyasına uyğunlaşdırırlar.

Sosial media yazışmalarında "LOL", "OMG", "IDK", "BTW" kimi qısaltmalar və "ok", "bye", "cool" kimi ifadələr dominantlıq edir. D. Kristal bunu "netspeak" adlandırır və qeyd edir ki, burada rəqəmsal sürət linqvistik qaydalardan daha önəmlidir [1, s.46]. Bu akronimlər çox vaxt Azərbaycan dili ilə paralel şəkildə işlədilir; məsələn, qeyri-rəsmi ünsiyyət zamanı "LOL, çox güldüm" və ya "IDK nə edim" kimi ifadələrin istifadəsi müşahidə olunur ki, bu da iki dilin sintezindən yaranan yeni kommunikasiya modelinin formalaşdığını göstərir.

Müasir gənclər cümlənin yarısını Azərbaycan, yarısını isə ingilis dilində qurmağa meyillidirlər. Bu, xüsusilə texniki sahələrdə və ya hisslərin ifadəsində daha qabarıq görünür. Bu tendensiya dilin qrammatik strukturuna təsir göstərir və ana dilinin funksionallığını azaldır. Dil müəyyən bir mədəniyyətin daşıyıcısıdır. Dil və mədəniyyət ayrılmazdır; birinin zəifləməsi digərinin transformasiyasına səbəb olur [2, s.79]. Gündəlik danışqda "bu gün meeting var", "bu idea çox maraqlıdır" və ya "bu problem çox complicated-dir" kimi ifadələr geniş istifadə olunur.

Hollivud filmləri və ingilisdilli musiqi gənclərin əsas asudə vaxt mənbəyidir. Bu vasitələrlə gənclər Qərb həyat tərzini, davranış modellərini və dəyərlər sistemini mənimsəyirlər.

Sosial media platformalarındakı (Instagram, TikTok) qlobal trendlər gənclərin moda anlayışına, geyim üslubuna və ünsiyyət etikasına təsir edir. "Westernization" (Qərbləşmə) prosesi gəncləri daha fərdiyyətçi və qlobal düşüncəli edir. Bu təsir nəticəsində "self-care", "aesthetic lifestyle" və "daily routine" kimi anlayışlar gündəlik həyatın bir hissəsinə çevrilir və gənclər bu anlayışları yalnız qəbul etmir, eyni zamanda onları davranış modellərinə çevirirlər.

İngilis dili gənclər üçün uğurlu karyera və beynəlxalq təhsil rəmzidir. Bu, xarici universitetlərin təhsil modelinə və iş etikasına marağı artırır. Gənclər daha açıq fikirli və tolerant olmağa meyillidirlər ki, bu da müasir dünyada uğur qazanmaq üçün vacibdir.

Qlobal mədəniyyətin təsiri bəzən milli adət-ənənələrdən uzaqlaşma riskini yaradır. Mədəni eyniləşmə təhlükəsi fonunda milli kimliyin qorunması məsələsi aktuallaşır. İngilis dilinin Azərbaycan gənclərinin həyatına təsiri qaçılmaz və çoxşaxəlidir. Bu təsir gənclərə qlobal dünyaya çıxış imkanı versə də, milli dilin saflığının qorunması məsələsini ön plana çıxarır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Crystal, D. Language and the Internet. Cambridge University Press. -2006, 210 p.
2. Fishman, J.A. Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective. Multilingual Matters. -1989, pp. 69-110.
3. Holmes, J. An Introduction to Sociolinguistics. Routledge – 2013, 150 p.
4. Əliyev, F. Dil və cəmiyyət. Bakı-2010, 192 s.

İNGİLİS DİLİNİN QRAMMATİKASININ TƏDRİSİ VƏ MÜASİR SÜNİ-İNTELLEKT PLATFORMALARI

Tofiq Anar Quluzadə

İngilis-alman dilləri 103B

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNIVERSİTETİ

Bu günlərdə ingilis dilini öyrənməyin əhəmiyyəti danılmazdır. Bu mövzuya bir çox elmi məqalələr və alimlərin, eləcə də tanınmış beynəlxalq təşkilatların tədqiqatları həsr olunub. İngilis dilini öyrətmək və öyrənmək üçün müxtəlif yollar vardır.

Bu günlərdə texniki cihazlar ətraf dünyanı qavrayışımıza, bilik və öyrənmə tərzimizə əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verir və tələb olunan informasiya mənbələrinə davamlı şəkildə çıxış imkanı yaradır.

Texnologiya və İnternet dövrümüzdə rəqəmsal köməkçilər ingilis dilinin tədrisi və öyrənilməsi üçün daha çox imkan yaradır. Son illərdə müxtəlif texniki vasitələrdən istifadə getdikcə daha çox aktuallıq qazanır. UNESCO-nun qeyd etdiyi kimi, mobil texnologiya həyat tərzimizi dəyişir və öyrənmə tərzimizi dəyişməyə başlayır [1, s. 11]. Smartfonlardan öyrənmə məqsədləri üçün istifadə etməyin bir sıra üstünlükləri və faydaları vardır, o cümlədən öyrənmənin müstəqilliyi, öz tədris proqramının və tədris cədvəlinin yaradılması və s. Öyrənmə müxtəlif yollarla baş verə bilər: insanlar mobil cihazlardan istifadə edərək təhsil resurslarına daxil ola, başqaları ilə əlaqə qura və ya sinif daxilində və xaricində məzmun yarada bilərlər.

Mobil cihazlar və tətbiqlərdən istifadə ingilis dilini öyrənməyə şərait yaradır və bu sahədə irəliləyişə kömək edir. Good Old Fashioned AI – qısaca GOFAI – klassik, simvolik süni intellekti ifadə etmək üçün istifadə olunan bir etikətdir.

Süni intellekt əlaqəçilik, təkamül proqramlaşdırması və təkamül robototexnikası kimi digər yanaşmaları da əhatə edir. Əslində, süni həyat (A-Life) sahəsindəki işlərin əksəriyyəti süni intellektə daxildir, baxmayaraq ki, A-Liferlər ondan uzaqlaşmağa meyillidirlər.

Həm texnoloji, həm də psixoloji süni intellekt bütün AI metodologiyalarından istifadə edir, o cümlədən GOFAI. Amma onlar fərqli motivasiyalarla hərəkət edirlər. Birincisinin məqsədi insanların görmək istədiyi işləri yerinə yetirmək və ya kömək etmək üçün faydalı kompüter

sistemləri qurmaqdır. Sonuncunun məqsədi – həmçinin hesablama psixologiyası adlandırıla bilər – zehnin izahedici nəzəriyyələrini inkişaf etdirməkdir.

GOFAI metodologiyası formal simvolik təsvirlər üzərində işləyən proqramlaşdırılmış təlimatlardan istifadə edir.

Qrammatika bilikləri dil öyrənənlərin bacarıqlarını artırması üçün vacibdir, lakin qrammatika öyrənməsini ikinci dilin ümumi öyrənilməsinə uyğunlaşdırmaq lazımdır.

Hazırda qrammatik qaydaların öyrədilməsində, tədrisində süni intellekt vasitələrindən istifadə etmək yaxşı nəticə verir.

Süni intellekt ani, fərdiləşdirilmiş rəy təmin etməklə, avtomatlaşdırmaqla və fərdiləşdirilmiş, interaktiv məşqlər təklif etməklə ingilis dilinin qrammatikasının tədrisinə müsbət töhfə verməyi bacarır. İngilis dilinin qrammatikasının tədrisində süni intellektdən istifadə tələbələrə (şagirdlərin) marağını və öyrənmə səmərəliliyini artırır. Tədris zamanı (qrammatikanın tədrisi) avtomatlaşdırılmış yazı qiymətləndiriciləri kimi süni intellekt alətləri real vaxt rejimində səhvlərin düzəldilməsinə imkan verir, əl ilə qiymətləndirmədən asılılığı azaldır və fərdiləşdirilmiş öyrənmə yollarını təmin edir [2, s. 22].

Müəllimlər və tələbələr qrammatikanı dil bacarıqlarını yaxşılaşdırmaq üçün vacib və zəruri hesab edirlər. Onlar kommunikativ fəaliyyətləri, orijinal materialları və real dünya tapşırıqlarını daha effektiv və arzu olunan öyrənmə fəaliyyətləri hesab edirlər.

İngilis dilinin qrammatikasının tədrisində ChatGPT əsaslı öyrənmə tapşırıqlarının daxil edilməsini dəstəkləyən fikirlər mövcuddur.

İngilis dili qrammatikası dil sənətinin əsas komponentidir və tələbələrə həm şifahi, həm də yazılı formada effektiv ünsiyyət qurma qabiliyyətinə təsir göstərir.

Süni intellekt (Sİ) təhsildə əhəmiyyətli bir qüvvəyə çevrilərək, biliklərin ötürülməsi, qiymətləndirilməsi və mənimsənilməsi üsulunu dəyişdirib. Süni intellekt alətləri dünyanın hər yerindəki məktəblərdə tarixən müəllimlərin məsuliyyəti olan tapşırıqları avtomatlaşdırmaq, öyrənməni fərdiləşdirmək və dərhal rəy vermək üçün getdikcə daha çox istifadə olunur. Grammarly, ChatGPT və Write & Improve kimi Sİ ilə dəstəklənən platformalar, dil təhsili, xüsusən də ingilis dili qrammatikası tədrisi sahəsində müxtəlif bacarıq səviyyələrində olan tələbələrə dəstəkləyən real vaxt korreksiyası, kontekstual izahatlar və adaptiv öyrənmə yolları təmin edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Frankish, K., and Ramsey, W. M. The Cambridge Handbook of Artificial Intelligence. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, 214 p.
2. Krajka, J. Teaching English with Technology, 18(3). IATEFL Poland, 2018, pp. 11-23.
3. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages. Cambridge University Press, 2001, pp. 1-20

MEM VƏ İNTERNET ZARAFATLARININ DİL VƏ MƏDƏNİYYƏT KONTEKSTİNDƏ TƏHLİLİ

**Nuruzadə Fidan Elçin qızı, İngilis-alman fakültəsi, qrup 309 B, Email:
nuruzadefidan1@gmail.com**

**Elmi rəhbər: Fil.f.d., dos. Fərəcova Elina İsa qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Müasir informasiya cəmiyyətində mem və internet zarafatları yalnız əyləncə vasitəsi kimi deyil, həm də dilin və mədəniyyətin transformasiyasını əks etdirən dinamik və əyləncəli kommunikasiya forması kimi çıxış edir. Mem anlayışı ilkin olaraq ideyaların və davranış

modellərinin cəmiyyətdə ötürülmə prosesini ifadə etsə də, rəqəmsal dövrdə bu anlayış vizual və verbal elementlərin sintezi ilə formalaşan yeni semiotik vahid kimi inkişaf etmişdir. Bu baxımdan memlər kollektiv düşüncənin sürətli və qısa formada ifadəsi kimi xarakterizə olunur [2, s.18].

Memlərin yaranması internetin inkişafı ilə sıx bağlıdır. İlk dövrlərdə forum və bloq platformalarında meydana çıxan bu zarafat formaları zamanla sosial şəbəkələr vasitəsilə geniş yayılaraq qlobal kommunikasiya fenomeninə çevrilmişdir. Bu prosesdə dil sadələşmiş, qısaldılmış və emosional çalarlarla zənginləşmişdir. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, internet dili ənənəvi yazı normalarından fərqli olaraq spontanlıq və ekspressivlik üzərində qurulur [1, s.45].

Heydər Əliyev tərəfindən irəli sürülən dayanıqlı inkişaf konsepsiyası yalnız iqtisadi sabitliyi deyil, həm də milli-mədəni dəyərlərin qorunmasını və yeni şəraitdə inkişafını nəzərdə tutur. Bu kontekstdə memlər “rəqəmsal folklor” kimi çıxış edərək milli identikliyin müasir formalarını yaradır. Əgər ənənəvi folklor şifahi şəkildə nəsil-dən-nəslə ötürülürdüsə, memlər bu funksiyayı rəqəmsal platformalarda yerinə yetirir və daha sürətli yayılma imkanına malikdir. Məsələn, ingilis dilində “LOL”, “BRB” kimi qısaltmalar geniş istifadə olunur və artıq danışq dilinə də daxil olmuşdur. Azərbaycan dilində isə bu proses daha çox fonetik yazılış və dialekt elementləri vasitəsilə özünü göstərir: “gəlirəm” əvəzinə “gellem”, “nə edirsən?” əvəzinə “neyniyirsən?” kimi formalar mem dilində tez-tez istifadə olunur. Memlərin mədəni kontekstdən asılı olaraq fərqli mənalar ifadə etməsi onların ən mühüm xüsusiyyətlərindən biridir. Eyni vizual mem ingilis mühitində fərqli,

Azərbaycan mühitində isə tamamilə başqa emosional və semantik çalar qazana bilər. Məsələn, məşhur “Distracted Boyfriend” memi Qərb mədəniyyətində münasibətlərə ironik yanaşmanı ifadə etdiyi halda, Azərbaycan kontekstində bu mem daha çox sosial və gündəlik vəziyyətlərin satirik təqdimatı üçün istifadə olunur. Bu isə memlərin universal formaya malik olsa da, lokal məzmun daşıdığını göstərir.

İngilis və Azərbaycan memləri arasında oxşarlıqlar əsasən struktur və təqdimat formasında müşahidə olunur. Hər iki halda qısa mətn, güclü vizual və ironik mənə əsas rol oynayır. Lakin fərqlər daha çox mədəni kontekstdə ortaya çıxır. İngilis memləri daha çox qlobal pop-kultura, film və seriallara əsaslandığı halda, Azərbaycan memləri gündəlik həyat, ailə münasibətləri və sosial reallıqlarla daha sıx bağlıdır. Bu isə memlərin milli düşüncə tərzinin güzgüsü olduğunu sübut edir [3, s.62]. Memlər informasiyanı sadələşdirilmiş və emosional formada təqdim edərək, auditoriyanın diqqətini daha tez cəlb edir və yadda qalıcılığı artırır. Bu xüsusiyyət isə memləri yalnız kommunikasiya vasitəsi deyil, həm də sosial təsir alətinə çevirir. Xüsusilə gənclər arasında memlər vasitəsilə formalaşan dil və düşüncə modeli gələcəkdə dilin inkişaf istiqamətlərinə də təsir göstərə bilər. Müasir dövrdə sosial media platformalarında müxtəlif mem formatları geniş yayılmışdır. “Reaction memes”, “text memes” və “video memes” kimi formalar istifadəçilərin gündəlik ünsiyyətinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Bu formatlar mədəni kontekstdən asılı olaraq fərqli interpretasiyalar doğurur və hər bir cəmiyyət onları öz dəyərlərinə uyğun şəkildə transformasiya edir.

Nəticədə, mem və internet zarafatları müasir dövrdə dil və mədəniyyətin qarşılıqlı təsirinin innovativ forması kimi çıxış edir. Onların linqvokulturoloji təhlili göstərir ki, bu fenomen yalnız əyləncə vasitəsi deyil, həm də milli kimliyin, sosial düşüncənin və mədəni dəyərlərin ifadə platformasıdır.

ƏDƏBİYYATI:

1. Crystal D. Language and the Internet. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 210 p.
2. Shifman L. Memes in Digital Culture. Cambridge: MIT Press, 2014, 190 p.
3. Dancygier B., Vandelandotte L. The Language of Memes. Cambridge: Cambridge

LANGUAGE, CULTURE AND DIGITAL COMMUNICATION

Niftiyeva Şəbnəm Yaşar, İngilis-alman dilləri, qrup 308 B,

Email: niftiyevasebnem99@gmail.com

Elmi rəhbər: Fil.f.d., dos. Fərəcova Elina İsa qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Language in the digital age has become more dynamic, flexible, and influenced by cultural and technological factors. One of the most visible changes is the emergence of new vocabulary and slang shaped by digital culture. Words such as “tweet,” “hashtag,” and “selfie” have become part of everyday language, while memes and viral expressions reflect shared cultural meanings within online communities. Another important feature is the widespread use of abbreviations and acronyms. Expressions like “LOL” and “OMG” allow users to communicate emotions quickly and efficiently [4, s.48]. This reflects a tendency toward brevity and speed, which are essential in digital communication. Such forms also function as markers of group identity, especially among frequent users of social media.

Emojis and emoticons play a crucial role in enhancing communication by adding emotional and contextual depth. Since online interaction often lacks non-verbal cues, emojis help convey tone and intention [6, s.90]. For example, the same sentence can express humor, sarcasm, or seriousness depending on the emoji used. This combination of text and visual elements creates a more expressive and nuanced communication style. While they improve accuracy, they can also introduce unintended errors or humorous misunderstandings.

Digital technologies have reshaped communication patterns. Social media platforms such as Facebook, Twitter, and Instagram enable users to share ideas and interact globally, increasing the speed and accessibility of communication. Another major shift is the move from face-to-face communication to online interaction. Digital tools allow people to connect regardless of time and location, making communication more convenient and frequent [4, s.94], [3, s.42]. Nevertheless, the absence of non-verbal cues such as facial expressions and tone of voice can lead to misunderstandings.

Instant messaging applications such as WhatsApp and Slack have further influenced communication by enabling real-time interaction. These tools support fast exchanges and collaboration across distances. At the same time, digital platforms have enabled the formation of online communities based on shared interests and identities. These communities develop their own linguistic norms, including specific vocabulary and communication styles [2, s.533; 5, s.49]. Digital communication also provides opportunities for linguistic diversity and cultural expression. Marginalized groups can use online spaces to preserve their languages and express their identities, contributing to the revival of minority languages [1, s.123]. Furthermore, individuals use language strategically in digital environments to construct social identities. This includes code-switching and mixing languages to reflect different cultural affiliations. However, online communication is also affected by issues such as hate speech and toxic behavior, which can negatively influence language use.

In conclusion, the digital age has transformed language, culture, and communication in significant ways. Language has become more adaptive and expressive, incorporating new vocabulary, abbreviations, and visual elements. At the same time, digital platforms create opportunities for cultural exchange, linguistic diversity, and identity formation.

Despite these benefits, challenges such as the digital divide, misinformation, and online toxicity remain important concerns. Therefore, understanding the interaction between language, culture, and digital communication is essential for promoting effective and inclusive communication in the modern world.

References:

1. Bonvillain, N. Language, culture, and communication. 2019, 160 p.
2. Darwin, R. Language and identity in the digital age. In The Routledge handbook of language and identity. 2016, pp. 523–540.
3. Jacquemet, M. Language in the age of globalization. 2015, 210 p.
4. Maqsood, M., et al. Sociolinguistic implications of online EFL learning. 2023, 175 p.
5. Tagg, C. Exploring digital communication. 2015, 139 p.
6. Tuan, N.H. Emojis and digital communication. 2023, 78

EUPHEMISMS AND DYSPEMISMS AS REFLECTIONS OF SOCIAL STATUS: A CASE STUDY OF JACK LONDON'S "MARTIN EDEN" AND CHARLOTTE BRONTË'S "JANE EYRE"

Ali Miralili Vuqar – Faculty of English and German Languages, Group number 312A

Section of thesis: Philology

**Supervisor: Kenul Abdurehmanova – Doctor of Philology, Professor
Azerbaijan University of Languages, Baku**

The study of euphemisms and dysphemisms occupies a central place in modern linguistic pragmatics, as these lexical units serve as powerful tools for shaping social reality. The systematic academic interest in these phenomena was pioneered by global scholars such as Keith Allan and Kate Burridge [2], who established the functional boundaries of "face-saving" language. Furthermore, the research of Professor Nigar Valiyeva [5] has significantly contributed to the field, particularly in the analysis of comparative linguistics and communicative strategies within English discourse.

From the perspective of emotivity, the research of Professor Kenul Abdurehmanova [1] is of particular importance; she suggests that language learners develop an "emotional interlanguage"-a dynamic system that synthesizes native expression strategies with the cultural norms of the target language. This emotional adaptation is crucial when analyzing literary characters who undergo social transformation. A euphemism is traditionally defined as a mild or indirect word or expression substituted for one considered to be too harsh or blunt when referring to something unpleasant or embarrassing. In contrast, a dysphemism acts as its linguistic opposite - a derogatory or unpleasant term used instead of a neutral one to express contempt, hostility, or social distance [2]. Building upon the theories of linguistic politeness and social distancing, in the realm of classical literature, specifically in Jack London's "Martin Eden" [4] and Charlotte Brontë's "Jane Eyre" [3], these phenomena transcend simple word choice. They function as markers of social stratification, where the mastery of euphemisms serves as a "pass" into the elite circles, while the deliberate use of dysphemisms becomes an instrument of verbal aggression and social exclusion.

The linguistic journey of the protagonists in Jack London's "Martin Eden" and Charlotte Brontë's "Jane Eyre" serves as a powerful testament to the role of euphemisms and dysphemisms in navigating social hierarchies. Martin Eden's transformation from a rough sailor to a member of the bourgeoisie is marked by a forced shift in his "emotional interlanguage," as explored by K. Abdurehmanova [1]; initially, his speech is filled with blunt, "low" terms like "filth," "stink," and

"rotten", which the elite perceive as aggressive dysphemisms. To gain acceptance in Ruth's circle, Martin must master a "euphemistic filter," replacing the honest word "drunk" with the socially acceptable "intoxicated" or "indisposed." Conversely, Jane Eyre's experience illustrates a shift from being a victim of language to a strategic user of it; as a child at Gateshead, she is subjected to dehumanizing dysphemisms by John Reed, who labels her a "rat" and "toad" to emphasize her lack of status. However, upon becoming a governess, Jane adopts a defensive mask of euphemy to maintain professional distance. Instead of expressing direct pain or anger toward Mr. Rochester, she refers to her potential dismissal not as "being fired" but as "the necessity of my departure." As N. Valiyeva [5] suggests, these communicative strategies are not merely stylistic choices but pragmatic tools: for Martin Eden, euphemisms are a bridge to a higher class, while for Jane Eyre, they are a shield to protect her dignity.

Literature

1. Abdurehmanova, K. (2025). Emotive speech acts in cross-cultural communication: A comprehensive analysis and experimental study. Alfred Nobel University Journal of Philology, 1(29), 197-205. DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-217X-2025-1-29-12>
2. Allan, K., & Burridge, K. Euphemism & Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon. Oxford University Press, 1991, New York, 270 p.
3. Brontë, C. Jane Eyre. Smith, Elder & Co., 1847, London, 921 p.
4. London, J. Martin Eden. Macmillan Publisher, 1909, New York, 411 p.
5. Valiyeva, N. Communicative-Pragmatic Paradigm of English Lexicology, Science and Education, 2014, Baku, 288 p.

THE IMPACT OF AI-BASED APPLICATIONS ON LEARNING ENGLISH GRAMMAR

Müəllif-İsmaylova Arzu Vahid qızı

Elmi rəhbər-f.f.d., dos. Rəcəbova Sevil Mədət qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

The role of artificial intelligence-based applications in learning English grammar has increased significantly in recent years. These innovations make the language learning process easier and more effective. In traditional methods students learned grammar by memorizing rules and doing written exercises. However AI-based applications make this process more dynamic. These applications check student's level and give relevant tasks.

One of the advantages of artificial intelligence applications is that they are able to provide immediate feedback. When the users form sentences and complete tests their mistakes are corrected and the correct forms are explained.

Another benefit is that these applications provide personalized learning. AI-powered systems analyze students' strengths and weaknesses in order to personalize lessons. This approach makes language learning more effective.

In addition accessibility is one of the main advantages. AI platforms are available anytime and anywhere. Interactivity is another main aspect. These applications are able to engage in dialogue with users and involve them in diverse activities such as speaking and writing. By this way people can learn grammar not only theoretically but also practically.

However these applications also have some disadvantages. For example people may sometimes rely too much on these applications and receive corrected answers without fully understanding the content of the rules. Furthermore in environments where access to technology is

limited using these applications can be difficult. Another challenge is educators must maintain the balance between the use of learner data for personalization and the protection of students' privacy rights. Besides that one of the hardships is teachers requiring constant professional development to gain the important digital abilities to effectively integrate AI into their classrooms.

In conclusion AI-based applications are an important and useful way of learning English grammar.

References:

1. Mahmudov M. Süni intellektin linqvistik problemləri. Bakı, "Elm və təhsil", 2024, 376 səh
2. Hwang, G.-J., Xie, H., Wah, B. W., & Gašević, D. (2020). Vision, challenges, roles and research issues of Artificial Intelligence in Education. Computers and Education: Artificial Intelligence, 1, 100001 <https://www.sciencedirect.com>
3. Rajabova S.M., Artificial intelligence in language learning and translation: technologies, challenges, and ethical challenges."Prospects of Modern Linguistics: Problems and Achievements" Özbəkistan Cahan Dilləri Universiteti – Tashkent.-2025. 20-21-22 May 2025. p.374-378
4. Rəcəbova S.M., XXI yüzillikdə süni intellektin xarici dillərin öyrənilməsinə təsiri: reallıqlar və perspektivlər Konfrans materialı "Azərbaycan Dilçiliyi XXI yüzillikdə: reallıqlar, perspektivlər" Respublika elmi-praktik konfransı Bakı..26 may 2025-ci il
5. Rajabova S. M., Artificial intelligence and cognitive semantics in contemporary linguistics research ."Süni intellekt və humanitar elmlər: müasir vəziyyət və perspektivlər" Beynəlxalq elmi konfransın materialları, 21 noyabr 2025-ci il

ROMANTİZM DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA MİLLİ KİMLİK VƏ AZADLIQ İDEYASI (HÜSEYN CAVİD NÜMUNƏSİNDƏ)

Aytac Abdullayeva Elman

394-i,Beynəlxalq münasibətlər və Regionşünaslıq
abdullayeva_aytac@icloud.com, bölmə:Filologiya

Elmi rəhbər: Hacıyeva Günel

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəllərində Avropada yaranan romantizm Azərbaycan ədəbiyyatında XX əsrin əvvəllərində yaranıb inkişaf etmişdir. [1]

Azərbaycan romantizminin əsl mahiyyəti onun ideyasında idi.Bu cərəyanın yaradıcılıq ideyalarından danışarkən hər şeydən əvvəl demək lazımdır ki,ümumi narazı,narahat,üsyankar bir ruh romantiklərin hamısı üçün səciyyəvi bir hal idi.Onlar öz vətənlərində hökm sürən ictimai-siyasi quruluşa,müstəmləkə əsarəti, xan,bəy,mülkədar,kapitalist zülmünə də eyni dərəcədə düşmənlər idilər. [1]

Romantizm dövründən sonra yaranan realizm isə daha çox həyatın real və obyektiv təsvirinə əsaslanırdı.Realizm cərəyanı romantizmdən fərqli olaraq,idealizmə deyil,reallığa əsaslanır və cəmiyyətin sosial problemlərini daha açıq şəkildə göstərirdi.Bu cərəyan realist yazıçılara güclü təsir göstərərək ədəbiyyatda yeni mərhələnin başlanmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycan romantizmi beş mütəfəkkir üzərində bərqərar olur: Əli bəy Hüseynzadə,Hüseyn Cavid,Məhəmməd Hadi,Abdulla Şaiq,Abbas Səhhət.Azərbaycanda romantizm dövrü milli kimliyin formalaşmasında mühüm mərhələ olmuşdur.Bu dövrün ədibləri xalqın tarixini,dilini,mədəniyyətini və azadlıq ideyalarını ön plana çəkərək milli şüurun inkişafına güclü təsir göstərmişlər. [1]

Hüseyn Cavid yaradıcılığında da milli azadlıq ideyası əsas mövzulardan biridir.O,yaradıcılığa ilk olaraq mətbuat sahəsində başlamış,"Açıq söz","İrşad","Həyat" kimi qəzetlərdə çalışmışdır.Dramaturji fəaliyyətə isə "Ana" pyesi ilə başlamışdır. [4]

İdrakı sönük başçıların qəfləti ancaq

Etməş,edəcək milləti hər əldə oynuncaq [5]

Xalqın müstəqil yaşamaq arzusu ədəbiyyatda geniş yer salır. Hüseyn Cavidin əsərlərində milli azadlıq birbaşa siyasi şüar kimi deyil, daha çox fəlsəfi və simvolik formada təqdim olunurdu. O, azadlığı həm fərdi, həm də ictimai səviyyədə izah edirdi. [2]

Hər qaranlıqda çırpınır bir nur
Hər həqiqətdə bir xəyal uçuşur [5]

O, milli azadlığı yalnız siyasi müstəqillik kimi deyil, düşüncə, mənəvi azadlıq kimi anlayışlarla izah edirdi. Onun fikrincə, xalqın azad olması üçün əvvəlcə insanın özü azad düşünməlidir. Əsərlərində də o bunu qeyd edirdi. "İblis"də o, müharibələri, zülmü və insanın mənəvi əsarətini tənqid edirdi. Müəllif bütün bu faciələrin əsas səbəbi kimi insanın özü, tamahı və hakimiyyət hərisliyini göstərirdi. "Cəmiyyət azad olmasa, fərd də azad ola bilməz"-deyə vurğulayırdı. "Şeyx Sənan"də azadlığı insanın düşüncə və sevgi azadlığı kimi təqdim edir. [2]

Bundan başqa, H. Cavid tarixi mövzulara da müraciət etmiş, hakimiyyət, ədalət və insan taleyi ilə bağlı fikirlərini əsərlərində əks etdirmişdir. Bu mövzular "Topal Teymur" əsəri əsasında hazırlanmış tamaşada da öz əksini tapır. Tamaşada Topal Teymur və İldırım Bəyazid kimi iki güclü hökmdarın qarşıdurması göstərilir. Hər iki hökmdar özünü dünyanın ən güclü lideri hesab edir, bu isə onların arasında güclü rəqabət və düşmənçilik yaradır. Bəyazid öz qələbələri ilə fəxr edərək, Teymuru kiçik görür, Teymur isə daha geniş hakimiyyət və birlik ideyası ilə çıxış edir. Nəticədə onların eqoizmi müharibəyə səbəb olur, Bəyazid məğlub edilərək əsir alınır və qəfəsə salınır. Bu hadisələr göstərir ki, şəxsi ambisiyalar böyük faciələrə yol açır və sonda türk dünyasının parçalanmasına səbəb olur. [3]

"Peyğəmbər"də isə azadlığı mənəvi təmizlənmə və doğru yolun seçilməsi ilə əlaqələndirirdi.

H. Cavidin yaradıcılığında milli azadlıq ideyası romantik və fəlsəfi şəkildə təqdim olunur. O, insanın daxili azadlığını cəmiyyətin azadlığının əsası kimi göstərərək Azərbaycan ədəbiyyatında milli oyanışa böyük töhfə vermişdir. Onun ideyaları günümüzdə də aktuallığını qoruyur və azadlıq, ədalət, insanlıq prinsipləri baxımından müasir cəmiyyətdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. [2]

Ədəbiyyat:

1. Məmməd Cəfər. Azərbaycan Ədəbiyyatında Romantizm. Bakı 1963
2. Məmməd Cəfər. Hüseyn Cavid. Bakı 1960.
3. Hüseyn Cavidin "Topal Teymur" dramında türk ədəbi mühiti
<https://www.faktinfo.az/news/huseyn-cavidin-topal-teymur-draminda-turk-edebi-muhiti>
4. Hüseyn Cavidin həyat və yaradıcılığı
<https://huseyncavid.az/m/hc/>
5. Gülşən Əliyeva Kəngərli. Türkçülük və romantizmin vəhdəti
anl.az/down/meqale/525/2017/dekabr/569399.htm <https://share.google/liMTdjTicuNyZBC1y>

SÖZ SIRASI KOMUNİKATİV VƏ ESKSPRESİV VASİTƏ KİMİ

Tagiyeva Gülər Zamin, M25-105, Filologiya, givenchy1907@gmail.com

Elmi rəhbər: Fil.f.d., dosent Bağirova Günay Fəxrəddin qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Dil yalnız informasiya ötürən vasitə deyil, həm də danışanın münasibətini, niyyətini və emosional vəziyyətini ifadə edən mühüm ünsiyyət sistemidir. Bu baxımdan söz sırası cümlənin yalnız qrammatik quruluş elementi kimi deyil, həm də kommunikativ və ekspressiv vasitə kimi çıxış edir. Müasir dilçilikdə söz sırası mətnin semantik yükünü, informativ mərkəzini və emosional çalarlarını müəyyənləşdirən əsas amillərdən biri hesab olunur. Xüsusilə Azərbaycan dilində söz sırasının nisbətən sərbəst olması danışana fikri daha təsirli və məqsədyönlü şəkildə ifadə etmək imkanı yaradır.

Söz sırası kommunikativ baxımdan cümlədə fikrin hansı hissəsinin əsas, hansı hissəsinin isə köməkçi mənə daşdığını müəyyən edir. Cümlədə əvvəl verilən informasiya adətən məlum, sonrakı hissə isə yeni informasiya kimi qəbul edilir. Bu xüsusiyyət nitq prosesində aktual üzvlənmənin formalaşmasına xidmət edir. Məsələn, “Müəllim bu gün dərsi izah etdi” cümləsində xəbər adi informasiya verir. Lakin “Bu gün dərsi müəllim izah etdi” variantında diqqət işi görən şəxsə yönəlir. Deməli, söz sırasının dəyişməsi cümlənin ümumi mənasını dəyişməsə də, kommunikativ məqsədi və məntiqi vurğunu dəyişdirir [1, s. 112].

Ekspressivlik baxımından da söz sırası böyük əhəmiyyət daşıyır. Danışan müəyyən sözünü və ya ifadəni cümlənin əvvəlində və ya sonunda işlədərək ona xüsusi emosional çalar verə bilər. Bədii üslubda bu xüsusiyyət daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Məsələn, “Mən səni heç vaxt unutmaram” cümləsi ilə “Heç vaxt mən səni unutmaram” cümləsi arasında emosional təsir baxımından fərq vardır. İkinci cümlədə “heç vaxt” ifadəsinin önə çəkilməsi nitqə daha güclü vurğu və hissi təsir verir. Beləliklə, söz sırası yalnız sintaktik norma deyil, həm də nitqin təsir gücünü artırən üslubi mexanizmdir [2, s. 87].

Azərbaycan dilində bitkin fikir çox vaxt mübtəda–tamamlıq–xəbər modelində qurulur. Lakin bu sabitlik nisbi xarakter daşıyır. Xüsusilə şifahi nitqdə, publisistik üslubda və bədii mətnə söz sırasının dəyişməsi müəllifin və ya danışanın məqsədindən asılı olaraq baş verir. İnversiya adlanan bu hadisə nitqdə ekspressivlik yaradır, diqqəti müəyyən məqama yönəldir və mətnin təsir gücünü artırır. Şair və yazıçılar obrazlılığı gücləndirmək, hiss və həyəcanı dərinləşdirmək üçün çox vaxt qeyri-adi söz sırası quruluşundan istifadə edirlər. Bu isə cümləyə yalnız emosional deyil, eyni zamanda estetik dəyər qazandırır.

Söz sırası dialoq şəraitində də kommunikativ baxımdan əhəmiyyətlidir. Danışan və dinləyən arasında informasiya mübadiləsi zamanı hansı komponentin önə çəkilməsi nitqin məqsədini aydınlaşdırır. Sual, nida, əmr və təəccüb cümlələrində söz sırası daha çevik şəkildə dəyişə bilər. Bu dəyişiklik ünsiyyət prosesində emosional gərginliyi, təəccübü, narazılığı və ya sevinc hissini daha qabarıq çatdırır. Deməli, söz sırası cümlə daxilində sadəcə sözlərin düzülüşü deyil, həm də ünsiyyətin məzmununu və təsir mexanizmini formalaşdıran mühüm dil hadisəsidir. [3, s. 54].

Söz sırası Azərbaycan dilində həm kommunikativ, həm də ekspressiv funksiya daşıyan mühüm sintaktik vasitədir. O, cümlədə informasiyanın təşkili, məntiqi vurğunun müəyyənləşdirilməsi, emosional təsirin artırılması və müəllif niyyətinin aydın ifadəsi baxımından mühüm rol oynayır. Buna görə də söz sırasının öyrənilməsi yalnız sintaksisin deyil, həm də üslubiyyət və kommunikativ dilçiliyin əsas məsələlərindən biri kimi dəyərləndirilməlidir.

Ədəbiyyat Siyahısı

1. Abdullayev Ə. Z. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı: Şərq-Qərb, 2007.
2. Kazımov Q. Ş. Azərbaycan dilinin üslubiyyəti. Bakı: Təhsil, 2011.
3. Həsənov H. Müasir Azərbaycan dilində söz sırası. Bakı: Elm, 2005.

DER STELLENWERT DER FREMDSPRACHEN (INSBESONDERE DEUTSCH) IM BILDUNGSWESEN UNTER HEYDAR ALİYEV

**Şəhla Zərbəliyeva Riad qızı, 314A, İngilis və alman dilləri fakültəsi,
sehlazerbeliyeva@gmail.com**

**Elmi rəhbər: fil.f.d., dosent Zeynalova Sənubər Surxay qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri**

Während der Amtszeit von Heydər Əliyev wurde das Erlernen von Fremdsprachen im Bildungssystem Aserbaidschans als eine strategische Richtung entwickelt. Diese Politik diente der

Erweiterung der internationalen Beziehungen des Landes sowie der Stärkung der globalen Integration. Insbesondere wurde die deutsche Sprache im Hinblick auf wirtschaftliche und wissenschaftliche Zusammenarbeit als wichtig angesehen. In Schulen und Hochschulen wurde der Deutschunterricht ausgeweitet, die Ausbildung der Lehrkräfte verbessert und die Zusammenarbeit mit internationalen Programmen verstärkt. Das Erlernen von Fremdsprachen hat den Horizont der Studierenden erweitert und ihnen den Zugang zu modernen Kenntnissen ermöglicht. Dieser Ansatz spielte eine bedeutende Rolle bei der Modernisierung des Bildungssystems Aserbaidschans.

Die Zeit von Heydər Əliyev stellte in der Geschichte des Bildungssystems Aserbaidschans eine neue Phase hinsichtlich Inhalt und Zielsetzung dar. In dieser Periode wurde der Fremdsprachenunterricht nicht nur als einfaches Schulfach betrachtet, sondern als eine strategische Richtung bewertet, die der intellektuellen Entwicklung des Landes, der Erweiterung seiner internationalen Beziehungen und der Integration in die moderne Welt dient [1, S. 164]. Die Fremdsprachenkenntnisse gingen über das individuelle Kompetenzniveau hinaus und wurden zu einem wichtigen Mittel der nationalen Modernisierung [2, S. 157].

In diesem Kontext hatte die deutsche Sprache eine besondere Bedeutung. Die führende Stellung Deutschlands in den Bereichen Wissenschaft, Technologie, Ingenieurwesen und Medizin machte Deutsch sowohl praktisch als auch akademisch wertvoll. Durch diese Sprache erwarben die Studierenden nicht nur kommunikative Fähigkeiten, sondern erhielten auch Zugang zur europäischen wissenschaftlichen Tradition, zu modernen Wissensquellen und zu beruflicher Erfahrung. Somit entsprach die deutsche Sprache der auf die Wissensökonomie ausgerichteten Entwicklungsstrategie Aserbaidschans [4, S. 212].

In dieser Zeit wurden die Fremdsprachenprogramme in Schulen und Hochschulen erweitert, die Lehrerausbildung gestärkt und die Möglichkeiten der internationalen Zusammenarbeit ausgebaut [3, S. 231]. Der Fremdsprachenunterricht trug auch zur Entwicklung des analytischen Denkens, der interkulturellen Kommunikation und einer globalen Weltanschauung bei. Infolgedessen spielte die Entwicklung der Fremdsprachen, insbesondere der deutschen Sprache, während der Zeit von Heydər Əliyev eine wichtige Rolle bei der Modernisierung des Bildungssystems Aserbaidschans [5, S. 175].

Literaturverzeichnis:

1. Abdullayev, A. Xarici dillərin tədrisi metodikası. Bakı. 2016.
2. Hüseynova, L. Azərbaycanca çoxdilli təhsil və dil siyasəti. Bakı. 2019.
3. Quliyev, Ə. Təhsil sistemində islahatlar və beynəlxalq inteqrasiya məsələləri. Bakı. 2017
4. Cenoz, J., Gorter, D., May, S. Language Awareness and Multilingualism. Cham: Springer. 2017
5. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment Companion Volume. Strasbourg: Council of Europe Publishing. 2020.

DAS ENTWICKLUNGSMODELL VON HEYDAR ALİYEV UND DER PSYCHOLOGISCHE ANSATZ

**Tağıyeva Gülsüm Vüqar qızı, 210C, İngilis və alman dilləri fakültəsi,
tagiyevagulsum2024@icloud.com**

Elmi rəhbər: Fil.f.d., dos. Əsgərova Xuraman Səlim qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Ich kümmere mich um jeden Aserbaidshaner. [1,s.8]

Das Entwicklungsmodell von Heydar Aliyev zeigt eine enge Verbindung zwischen politischer, wirtschaftlicher und psychologischer Entwicklung. Er legte großen Wert auf das

Vertrauen der Menschen, ihre Motivation und ihre aktive Teilnahme am gesellschaftlichen Leben. Sein Ziel war es, das Land stabil und langfristig zu entwickeln und gleichzeitig die Bevölkerung in diesen Prozess einzubeziehen. In diesem Modell spielen nicht nur wirtschaftliche und politische Faktoren eine Rolle, sondern auch die psychologischen Aspekte der Menschen. Das Vertrauen der Bevölkerung in die Führung sowie ihre Hoffnung auf eine bessere Zukunft waren sehr wichtig, besonders in schwierigen Zeiten, in denen klare Entscheidungen, Ruhe und Sicherheit den Menschen Orientierung gaben. Außerdem förderte er die Motivation der Bürger, aktiv am Fortschritt des Landes teilzunehmen, und betonte, dass Entwicklung nicht nur von wirtschaftlichen Zielen, sondern auch von moralischen und psychologischen Faktoren abhängt. [2]

Ein weiterer wichtiger Punkt seines Modells ist das Gleichgewicht zwischen langfristiger Planung und den individuellen Bedürfnissen der Menschen. Diese Balance half dabei, ein stabiles und harmonisches Umfeld zu schaffen und stärkte Vertrauen, Sicherheit sowie das aktive Engagement der Bevölkerung. Zusätzlich betont dieses Modell die Bedeutung von Bildung, sozialer Unterstützung und nationalen Werten, die die Gesellschaft stärker und bewusster machen.[3]

Abschließend lässt sich sagen, dass dieses Entwicklungsmodell ein umfassendes und modernes Konzept ist, das politische, wirtschaftliche und psychologische Elemente verbindet und zeigt, wie wichtig der Mensch für die Entwicklung eines Landes ist. Es ist ein gutes Beispiel dafür, wie eine kluge Führung eine stabile und erfolgreiche Zukunft schaffen kann.

Literaturverzeichnis:

1. Heydər Əliyev. 100 Səhifələr və kəlamlar. Bakı, 2023.
2. <https://aem.az/en/statehood-principles-and-the-national-development-model-in-heydar-aliyev> 3. <https://heydar-aliyev-foundation.org/en/content/index/59>

DIE BEZIEHUNGEN ZWISCHEN DEUTSCHLAND UND ASERBAIDSCHAN

Seyidli Nigar Cəfər qızı, 314a, İngilis və alman dilləri fakültəsi, seyidli.nigar@icloud.com

Elmi rəhbər: fil.f.d., dosent Sənubər Zeynalova Surxay qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Die Beziehungen zwischen Deutschland und Aserbaidshan sind vielseitig und entwickeln sich kontinuierlich. Beide Länder arbeiten in politischen, wirtschaftlichen, kulturellen und humanitären Bereichen zusammen und haben gemeinsame Interessen [1, s.15].

Historischer Hintergrund und diplomatische Beziehungen

Nach der Unabhängigkeit Aserbaidshans im Jahr 1991 hat Deutschland das Land schnell anerkannt. Bereits 1992 wurden diplomatische Beziehungen aufgenommen. Seitdem besuchen sich offizielle Delegationen regelmäßig, und es finden politische Gespräche auf hoher Ebene statt. Die Botschaften in Baku und Berlin spielen eine wichtige Rolle für die Entwicklung der Beziehungen. Sie unterstützen nicht nur politische Kontakte, sondern auch wirtschaftliche und kulturelle Projekte. [2, s.26].

Politische Zusammenarbeit

Deutschland und Aserbaidshan pflegen einen aktiven politischen Dialog. Sie arbeiten im Rahmen internationaler Organisationen zusammen, besonders mit der Europäischen Union. Deutschland ist ein wichtiger Partner innerhalb der EU und unterstützt die Zusammenarbeit mit Aserbaidshan. Wichtige Themen der politischen Zusammenarbeit sind regionale Sicherheit,

Frieden, wirtschaftliche Entwicklung und internationale Zusammenarbeit. Deutschland interessiert sich für Stabilität im Südkaukasus und unterstützt friedliche Lösungen von Konflikten [3., s.43].

Wirtschaftliche Beziehungen

Die wirtschaftliche Zusammenarbeit ist ein zentraler Teil der Beziehungen. Deutschland gehört zu den wichtigsten Handelspartnern Aserbaidschans in Europa. Aserbaidschan exportiert vor allem Energieprodukte wie Erdöl und Erdgas. Deutschland exportiert Maschinen, Autos, chemische Produkte und moderne Technologien. Diese Zusammenarbeit hilft Aserbaidschan, seine Wirtschaft zu modernisieren. Viele deutsche Unternehmen sind in Aserbaidschan tätig. Sie investieren in verschiedene Sektoren wie Bau, Transport, Energie und Landwirtschaft. Dadurch entstehen neue Arbeitsplätze und wirtschaftliches Wachstum. [4, s.37].

Energiezusammenarbeit

Ein besonders wichtiger Bereich ist die Energie. Aserbaidschan ist ein bedeutender Energielieferant für Europa. Projekte wie der Südliche Gaskorridor transportieren Gas aus dem Kaspischen Raum nach Europa. Deutschland unterstützt diese Projekte, weil sie die Energieversorgung sichern und neue Quellen erschließen. Diese Zusammenarbeit stärkt auch die strategische Bedeutung Aserbaidschans.

Literaturverzeichnis:

1. Aliyev, F.: Wirtschaftliche Beziehungen zwischen Aserbaidschan und europäischen Ländern. Baku. 2015
2. Außenministerium der Republik Aserbaidschan: Beziehungen zwischen Aserbaidschan und Deutschland. Baku. 2023.
3. Auswärtiges Amt: Beziehungen zu Aserbaidschan. Berlin. 2023.
4. Bundeszentrale für politische Bildung: Aserbaidschan – Politik, Wirtschaft und Gesellschaft. Bonn. 2022.

DEUTSCHE SPRICHWÖRTER UND IHRE ENTSPRECHUNGEN IM ASERBAIDSCHANISCHEN

Şəfayeva Ülkər Fuadovna, 314C, İngilis və alman dilləri,

sfayevaulkr@gmail.com, Filologiya

Elmi rəhbər: b/m. Əhmədova Gülşən Vaqif qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Sprichwörter sind ein wichtiger Bestandteil jeder Sprache und spiegeln die Kultur, Geschichte und Denkweise eines Volkes wider. Sie enthalten oft tiefgründige Bedeutungen und werden im Alltag häufig verwendet. Viele deutsche Sprichwörter haben auch Entsprechungen im Aserbaidschanischen, was zeigt, dass verschiedene Völker ähnliche Erfahrungen und Lebensweisen teilen.

Zum Beispiel zeigt das Sprichwort „Am Handel erkennt man den Wandel“, dass man Veränderungen am Verhalten erkennen kann. Ebenso beschreibt „Der Apfel fällt nicht weit vom Stamm“, dass Kinder ihren Eltern ähneln, was dem aserbaidschanischen Sprichwort „Alma ağacdən uzağa düşməz“ entspricht. Die Rolle der Arbeit wird im Sprichwort „Arbeit ist der Ehre Mutter“ betont, das im Aserbaidschanischen als „Əmək şərəfin anasıdır“ bekannt ist. Auch die Entschlossenheit im Leben wird durch „Alles oder nichts“ ausgedrückt. Negative menschliche Eigenschaften werden in „Bange Hunde bellen viel“ dargestellt, was bedeutet, dass ängstliche Menschen oft laut auftreten, ähnlich wie im Aserbaidschanischen „Qorxaq it çox hürər“. Viele Sprichwörter beschäftigen sich auch mit Moral und Verhalten. So bedeutet „Beiß nicht in die Hand, die dich füttert“, dass man dankbar sein soll, was im Aserbaidschanischen als „Səni doyuran əli

dişləmə“ bekannt ist. Ebenso zeigt „Den Baum erkennt man an den Früchten“, dass man Menschen nach ihren Taten beurteilt – „Ağacı meyvəsinə görə tanırlar“. Einige Sprichwörter haben besonders interessante Entsprechungen. Zum Beispiel entspricht „Gebrannte Katze scheut auch kaltes Wasser“ dem aserbajdschanischen Sprichwort „Süddən ağzı yanan qatığı üfürə-üfürə içər“. Ebenso hat „Innen Schmutz, außen Putz“ die Bedeutung von „Üstü bəzək, altı təzək“, was Heuchelei beschreibt.

Auch gesellschaftliche Beobachtungen werden durch Sprichwörter vermittelt. „Der Fisch stinkt vom Kopf her“ bedeutet, dass Probleme oft von der Führung ausgehen – „Balıq başdan iylənər“. Das Sprichwort „Einem trauen ist genug, keinem trauen ist nicht klug“ zeigt, dass ein gewisses Maß an Vertrauen wichtig ist. Weitere Beispiele zeigen Lebensphilosophie und Optimismus. „Heute ist besser als zehn Morgen“ entspricht „Bu gün on sabahdan yaxşıdır“ und betont die Wichtigkeit der Gegenwart. „Je dunkler die Nacht, je schöner der Tag“ vermittelt Hoffnung und entspricht dem Sprichwort „Hər gecənin bir gündüzü var“. Außerdem erinnert „Glück und Glas, wie leicht bricht das“ daran, wie zerbrechlich das Glück ist.

Zusammenfassend lässt sich feststellen, dass deutsche und aserbajdschanische Sprichwörter trotz sprachlicher Unterschiede viele gemeinsame Bedeutungen und Werte vermitteln. Sie zeigen, dass Menschen unabhängig von ihrer Herkunft ähnliche Erfahrungen machen, ähnliche Probleme erleben und vergleichbare Lebensweisen entwickeln. Aus diesem Grund ist die Untersuchung von Sprichwörtern nicht nur für das Sprachlernen wichtig, sondern auch für das bessere Verständnis anderer Kulturen. Sie fördern interkulturelle Kompetenz und helfen dabei, Gemeinsamkeiten zwischen verschiedenen Völkern zu erkennen. Gerade in der heutigen globalisierten Welt gewinnt dieser Aspekt zunehmend an Bedeutung. Abschließend kann gesagt werden, dass Sprichwörter eine Brücke zwischen Kulturen bilden und das gegenseitige Verständnis fördern. Sie machen die Sprache lebendiger, ausdrucksstärker und interessanter und bleiben auch in der modernen Gesellschaft von großer Bedeutung.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı:

1. Duden – Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Duden Verlag, 2020.
2. Nəriman Seyidəliyev və Sərxan Abdullayevin alman atalar sözləri, onların azərbaycanca qarşılığı kitabı, 2001.
3. Lutz, Alexander. Redensarten und Sprichwörter: Herkunft und Bedeutung. Langenscheidt Verlag, 2018

DIE ROLLE DER JUGEND BEI DER BEWAHRUNG NATIONALER WERTE

Quluzadə Sədaqət Samir qızı, 415R, İngilis və alman dillər fakültəsi, sadaqat04@mail.ru

Elmi rəhbər: fil.f.d., dosent Əsgərova Xuraman Səlim qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti,

Unsere Jugend ist die Zukunft unseres unabhängigen Staates und der wichtigste Garant für die Bewahrung unserer nationalen Werte. [1, s.75]

In der heutigen Zeit hat die Jugend eine besonders wichtige Bedeutung für jedes Land. Vor allem in einer globalisierten Welt wird es immer schwieriger, die eigenen Traditionen zu bewahren. Deshalb spielt die junge Generation eine zentrale Rolle für die Zukunft der Gesellschaft.

Wie Heydər Əliyev betonte, müssen junge Menschen ihre Wurzeln gut kennen: „Die Jugend muss unsere Geschichte, unsere Sprache, unsere Kultur und unsere religiösen Werte gut kennen.“ [1, s.44] Nationale Werte wie Sprache, Kultur und Traditionen sind die Grundlage der Identität eines Volkes. Diese Werte werden von Generation zu Generation weitergegeben und müssen von der

Jugend verstanden und respektiert werden. Eine wichtige Rolle spielt auch das Bildungssystem. In diesem Zusammenhang sagte Heydər Əliyev: „Das Bildungssystem in Aserbajdschan hat das Ziel, die junge Generation zu Patrioten zu erziehen.“ [1, s.56] Auch Schulen und Lehrer tragen große Verantwortung für die Erziehung der Jugend. Wie Heydər Əliyev unterstrich: „Die Erziehung unserer Jugend im Geiste des Patriotismus ist die Pflicht unserer Schulen und Lehrer.“ [1, s. 62]

Gleichzeitig steht die Jugend heute vor vielen Herausforderungen wie Globalisierung und moderne Medien. Deshalb ist es notwendig, ein Gleichgewicht zwischen modernen Einflüssen und traditionellen Werten zu finden.[2,s.75]

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass die Jugend eine Schlüsselrolle für die Zukunft des Staates spielt. Wenn sie ihre Geschichte und Kultur kennt, kann sie die nationalen Werte erfolgreich bewahren und weiterentwickeln.

Literaturverzeichnis:

1. Heydər Əliyev: Səitətlər və kəlamlar, Bakı, 2023.
2. Becker, H.: Traditionen und kulturelle Werte in der modernen Gesellschaft, München, 2019.
3. Weber, M.: Jugend und nationale Identität, Berlin, 2020.

ALMAN DİLİ VƏ ALMANIYA MƏDƏNİYYƏTİNDƏ DAYANIQLI İNKİŞAF

Rüstəmovə Rəşidə Rəsim qızı, 110C, İngilis və alman dilləri fakültəsi,

residerustamova1@gmail.com, Filologiya

Elmi rəhbər: b/m. N.İ.Hüseynova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir.
[2, s.39]

Alman dili və Almaniya mədəniyyəti Avropa sivilizasiyasının dərin qatlarında kök salmış, zamanın sınaqlarından keçərək zənginləşmiş bir mirasdır. Bu dil yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də düşüncə tərzinin, fəlsəfi baxışların və elmi təfəkkürün ifadə formasıdır.

Almaniya mədəniyyəti isə keçmişin ənənələri ilə müasir dünyanın dinamik ruhunu bir araya gətirərək özünəməxsus harmoniya yaradır.[1, s.43]

Alman dili Hind-Avropa dil ailəsinin german qoluna aid olmaqla yanaşı, struktur baxımından həm də intizamlı və sistemli bir dil kimi seçilir. Onun qrammatik quruluşu sanki bir memarlıq əsərini xatırladır: hər detal öz yerində, hər qayda isə məntiqi ardıcılıqla qurulmuşdur.

İsmlərin üç cinsə bölünməsi və dörd hal sistemi dilə həm zənginlik, həm də mürəkkəblik qatır. Bu xüsusiyyətlər danışanın fikrini daha dəqiq və incə çalarlarla ifadə etməsinə imkan verir.

Alman dilinin ən diqqətçəkən cəhətlərindən biri isə söz birləşmələrinin sonsuz yaradıcılıq imkanlarıdır.

Tarix boyu alman dili elm və fəlsəfə sahəsində aparıcı mövqedə olmuşdur. Bu dil vasitəsilə formalaşan anlayışlar və terminlər bu gün də global elmi diskursun ayrılmaz hissəsidir.

Almaniya mədəniyyəti çoxqatlı və zəngin bir mozaikanı xatırladır. Burada hər bir element – istər incəsənət, istər musiqi, istərsə də gündəlik həyat təzi – ümumi mənzərəyə özünəməxsus rəng qatır.

Almaniya düşüncə tarixində silinməz iz qoymuşdur. Burada yaranan fəlsəfi ideyalar insanın varlıq, azadlıq və mənəviyyət haqqında düşüncələrini kökündən dəyişmişdir. Ədəbiyyat isə yalnız hekayə danışmaq vasitəsi deyil, insan ruhunun ən dərin qatlarına enən bir güzgüdür.

Almaniya musiqi dünyasında əsl bir simfoniya ölkəsidir. Klassik musiqinin incə harmoniyası, orkestrin zəngin səsləri və melodiyaaların emosional gücü bu mədəniyyətin ruhunu əks etdirir. Rəssamlıq və teatr isə bu ruhun vizual və dramatik ifadəsi kimi çıxış edir. [3, s.56]

Alman xalqının həyatında ənənələr xüsusi yer tutur. Bayramlar yalnız əyləncə deyil, həm də kollektiv yaddaşın və milli kimliyin qorunması vasitəsidir. Küçələrdə qurulan bazarlar, işıqlarla bəzədilmiş meydanlar və ənənəvi yeməklərin qoxusu bu mədəniyyətin canlılığını hiss etdirir.

Müasir Almaniya texnologiya və innovasiyanın avanqardında dayanır. Burada keçmişin təcrübəsi ilə gələcəyin ideyaları qovuşaraq yeni inkişaf modelləri yaradır. Sənaye, elm və təhsil sahəsində əldə olunan nailiyyətlər ölkənin global miqyasda nüfuzunu artırır.

Eyni zamanda, Almaniya multikultural cəmiyyət kimi müxtəlif dillərin, dinlərin və mədəniyyətlərin qovuşduğu bir məkan halına gəlmişdir. Bu müxtəliflik cəmiyyətə yeni dinamika və yaradıcı enerji bəxş edir.

Alman dili və Almaniya mədəniyyəti ayrılmaz bir bütöv təşkil edir. Dil bu mədəniyyətin ruhunu daşıyan əsas vasitədir, mədəniyyət isə dilə həyat və mənə qazandırır. Bu qarşılıqlı əlaqə Almaniyanı həm tarixə bağlı, həm də gələcəyə açıq bir ölkə kimi səciyyələndirir.

Beləliklə, alman dili və mədəniyyəti yalnız öyrənilməsi vacib bir sahə deyil, həm də insanı düşünməyə, hiss etməyə və dünyanı daha dərinlən anlamağa sövq edən zəngin bir dünyadır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Fikrət Qoca. Mədəniyyət və mənəviyyat. Bakı, 2010.
2. Heydər Əliyev 100. Səitlər və kəlamlar. Bakı, 2023.
3. Goethe-Institut. Sprache, Kultur und Nachhaltigkeit. München: Goethe-Institut, 2020.

ALMAN DİLİNİN DİGƏR DİLLƏRDƏN FƏRQİ

Şəbizadə Lamiyə Laçın qızı, 110C, İngilis və alman dilləri fakültəsi, shlamia21@gmail.com

Elmi rəhbər: b/m. N.İ. Hüseynova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Biz azərbaycanlılar öz tariximizlə milli mənəvi

dəyərimizlə fəxr edirik, öz doğma dilimizlə fəxr edirik [1, s.165].

Müasir dünyada dillərin qarşılıqlı əlaqəsi və inkişafı fonunda alman dili özünün spesifik qrammatik qaydaları, mürəkkəb söz yaradıcılığı və dəqiq sintaktik quruluşu ilə xüsusi yer tutur.

Hind-avropa dil ailəsinin german qrupuna daxil olan bu dil, həm ingilis, həm də digər Avropa dilləri ilə yaxın köklərə malik olsa da, bir sıra fundamental fərqlərə sahibdir.

Alman dilinin digər dillərdən əsas fərqləndirici xüsusiyyətlərini aşağıdakı elmi aspektlərdə qruplaşdırmaq olar:

- Morfoloji zənginlik və hallanma sistemi: Bir çox müasir roman və german dillərində (məsələn, ingilis və fransız) ismin hallanması minimuma endiyi halda, alman dilində dörd hal (Nominativ, Genitiv, Dativ, Akkusativ) sistemi aktiv şəkildə qorunub saxlanılır. Bu, cümlədəki sözlərin bir-biri ilə əlaqəsini daha dəqiq müəyyən etməyə imkan verir.
- Artıqlıq və cins kateqoriyası: Alman dilində isimlərin kişi (maskulin), qadın (feminin) və orta (neytral) cinslərə bölünməsi, habelə artıqların bu cinslərə və hallara görə dəyişməsi dili öyrənənlər üçün ən fərqli və mürəkkəb cəhətlərdən biridir.
- Mürəkkəb söz yaradıcılığı (Komposita): Alman dili bir neçə müstəqil sözün birləşərək vahid və uzun bir mənə ifadə etməsi (məsələn, Handschuh – əlcək, hərfi mənada "əl ayaqqabısı") qabiliyyətinə görə dünyada unikalıdır. Bu xüsusiyyət dilin leksik bazasını elastik və zəngin edir.
- Sintaktik dəqiqlik: Cümlə quruluşunda xəbərin yeri sabitdir. Xüsusilə nəqli cümlələrdə felin həmişə ikinci yerdə, köməkçi felin isə əsas feli cümlənin sonuna "atması" (çərçivə konstruksiyası) alman dilinin riyazi dəqiqliyə malik bir dil olduğunu sübut edir.

Alman dili yalnız bir ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də Avropanın zəngin fəlsəfi, elmi və ədəbi irsinin daşıyıcısıdır. Heydər Əliyevin vurğuladığı kimi, dil xalqın mənliyidir və alman dilinin bu mürəkkəb strukturu Alman xalqının nizam-intizamı və analitik təfəkkür tərzinin linqvistik təzahürüdür.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Heydər Əliyev 100. Sitatlar və kəlamlar. Bakı. 2023.
2. Ekkehard König və Volker Gast. Understanding English-German Contrasts. Berlin. 2012.
3. Jorge Murcia-Serra. Grammatische Relationen im Deutschen und Spanischen: Eine empirische Untersuchung. Frankfurt am Main. 2001.

ALMAN DİLİNDƏ MODAL FELLƏR VƏ ONLARIN İSTİFADƏSİ

Rüstəмова Nuray Elşad qızı, 110B, İngilis və alman dilləri fakültəsi,

rustemovanuray91@gmail.com, Filologiya

Elmi rəhbər: b/m Məmmədova Sevinc Razim qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Alman dilində modal fellər danışanın münasibətini, imkanını, zəruriliyini və ya icazəni ifadə edən köməkçi fellərdir. Bu fellər əsas fel ilə birlikdə işlənərək cümləyə əlavə semantik çalarlar qatır. Modal fellər alman dilinin qrammatik sistemində mühüm yer tutur və gündəlik ünsiyyətdə geniş istifadə olunur [1, s.112]. Alman dilində əsas modal fellər aşağıdakılardır: können - bacarmaq, mümkün olmaq; müssen - (məli²) zərurət və məcburiyyət; dürfen - icazə verilmiş olmaq; sollen - (məli²) məsləhət, tövsiyə; wollen - istəmək; mögen - xoşlamaq (və ya "möchten" - nəzakətli istək forması) Bu fellər danışanın subyektiv münasibətini ifadə edir və buna görə də semantik baxımdan xüsusi qrup təşkil edir [2, s. 87]. Modal fellər aşağıdakı qrammatik xüsusiyyətlərə malikdir: 1. Cümlədə ikinci yerdə işlənir, əsas fel isə cümlənin sonunda infinitiv formada olur: Ich kann Deutsch sprechen. 2. Şəxsə görə dəyişir (konjugasiya olunur) və çox vaxt kök dəyişməsi baş verir: ich kann, du kannst, er kann [1, s. 118]. 3. Perfekt zamanı əsasən "haben" köməkçi feli ilə işlənir və iki infinitiv istifadə olunur: Ich habe das Buch lesen müssen [3, s. 56]. Bu funksiyalar kommunikativ kontekstdə danışanın mövqeyini ifadə etmək üçün istifadə olunur və pragmatik baxımdan əhəmiyyətlidir [2, s. 91]. Modal fellər həm yazılı, həm də şifahi nitqdə geniş istifadə olunur. Xüsusilə gündəlik danışmada və rəsmi üslubda fərqli çalarlar yaradır. Məsələn, "möchten" forması daha nəzakətli istəyi ifadə edir: Ich möchte einen Kaffee trinken. Bu xüsusiyyət alman dilində ünsiyyət etiketi baxımından mühüm rol oynayır [3, s. 60]. Alman dilində modal fellər qrammatik və semantik baxımdan mühüm kateqoriyadır. Onlar danışanın münasibətini, niyyətini və vəziyyətə baxışını ifadə edərək nitqin daha dəqiq və ifadəli olmasını təmin edir. Modal fellərin düzgün istifadəsi dil öyrənənlər üçün vacibdir və kommunikativ kompetensiyanın inkişafında mühüm rol oynayır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Helbig, G., Buscha, J. - Deutsche Grammatik. Leipzig: Langenscheidt, 2001.
2. Dreyer, H., Schmitt, R. - Lehr- und Übungsbuch der deutschen Grammatik. München: Hueber, 1985.
3. Dudenredaktion - Duden. Die Grammatik. Mannheim: Dudenverlag, 2016.

DIE ROLLE DER ITALIENISCHEN SPRACHE IN DER ENTWICKLUNG DES LEXIKALISCHEN SYSTEMS DER DEUTSCHEN SPRACHE

**Rüstəmovə Aysel Rauf qızı, 315r, İngilis və alman dilləri fakültəsi,
rustamovaajsel124@gmail.com
Elmi rəhbər: fil.f.d., dosent G.M. Pirnəzərova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Die italienische Sprache hat im Laufe der Geschichte einen bedeutenden Einfluss auf die Entwicklung des deutschen Wortschatzes ausgeübt. Dieser Einfluss zeigt sich besonders in bestimmten kulturellen, wirtschaftlichen und künstlerischen Bereichen, in denen Italien über viele Jahrhunderte eine führende Rolle spielte. Ein wichtiger Zeitraum für den sprachlichen Austausch war die Renaissance. In dieser Epoche galt Italien als Zentrum von Kunst, Musik, Architektur und Wissenschaft. Viele deutsche Gelehrte, Künstler und Kaufleute reisten nach Italien und brachten neue Ideen sowie zahlreiche italienische Begriffe mit nach Deutschland. Diese Wörter wurden oft direkt übernommen oder leicht an die deutsche Sprache angepasst. Besonders stark ist der Einfluss im Bereich der Musik zu erkennen. Viele musikalische Fachbegriffe stammen aus dem Italienischen, da Italien als Wiege der klassischen Musik gilt. Wörter wie Piano, Forte, Sonate, Oper oder Konzert sind feste Bestandteile der deutschen Sprache geworden. Sie werden bis heute international verwendet und zeigen, wie stark die italienische Terminologie die Musiksprache geprägt hat. Auch im Bereich der Kunst und Architektur finden sich zahlreiche italienische Lehnwörter. Begriffe wie Fassade, Balkon, Loggia oder Galerie stammen ursprünglich aus dem Italienischen. Diese Wörter wurden übernommen, weil sie oft neue Konzepte oder Bauformen bezeichneten, für die es im Deutschen noch keine passenden Begriffe gab.

Darüber hinaus spielte der Handel eine wichtige Rolle beim Sprachkontakt. Italienische Kaufleute waren im Mittelalter und in der frühen Neuzeit in ganz Europa aktiv. Durch den wirtschaftlichen Austausch gelangten viele Begriffe aus dem Bereich des Handels, der Finanzen und des Alltagslebens ins Deutsche. Beispiele dafür sind Wörter wie Bank, Kredit oder Konto, die heute selbstverständlich erscheinen, aber ursprünglich aus dem Italienischen stammen. Nicht zuletzt hat auch die Küche zur Verbreitung italienischer Wörter beigetragen. Begriffe wie Pizza, Pasta, Spaghetti oder Espresso sind heute weltweit bekannt und werden auch im Deutschen ohne Übersetzung verwendet. Sie spiegeln die Popularität der italienischen Esskultur wider.

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass die italienische Sprache einen wichtigen Beitrag zur Entwicklung des deutschen lexikalischen Systems geleistet hat. Besonders in den Bereichen Musik, Kunst, Architektur, Handel und Gastronomie ist dieser Einfluss deutlich sichtbar. Die übernommenen Wörter bereichern die deutsche Sprache und zeigen, wie eng kultureller Austausch und sprachliche Entwicklung miteinander verbunden sind.

Literaturverzeichnis:

1. Besch, W. Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache. Berlin. 2015.
2. Glück, H. Metzler Lexikon Sprache. Stuttgart. 2016.
3. Keller, R. Sprachwandel. Von der unsichtbaren Hand in der Sprache. Tübingen. 2014.
4. Stedje, A. Deutsche Sprache gestern und heute. München. 2019

DIE SLAWISCHEN SPRACHEN ALS WICHTIGE QUELLE FÜR DIE ENTWICKLUNG DES DEUTSCHEN WORTSCHATZES

**Rəcəbova Rəbiyə Nəsim qızı, 315r, İngilis və alman dilləri fakültəsi,
radzabovarabia28@gmail.com
Elmi rəhbər: fil.f.d., dosent G.M. Pirnəzərova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Das Thema des Beitrags gehört zum Problemkreis „Deutsch-Slawischer Sprachkontakt“ und behandelt den unmittelbaren Lehneinfluss des Slawischen auf den deutschen Wortschatz. Im Mittelpunkt stehen slawische Lehn- und Fremdwörter, die in der deutschen Gegenwartssprache als allgemein gebräuchlich gelten.

Hans Holm Bielfeldt (1963/82) hat etwa 3000 slawische Wörter im Deutschen erfasst – aus Schriftsprache, Mundarten und verschiedenen Sprachphasen. Dabei wird deutlich, dass allgemein gebräuchliche Wörter nicht mit den Wörtern der Schriftsprache gleichgesetzt werden können.[1, s.36]

Müller (1995) untersucht den slawischen Einfluss auf Grundlage etymologischer Wörterbücher (Bielfeldt, Pfeifer) und führt 169 Beispielwörter an. Er berücksichtigt auch mittelbare Entlehnungen, während Bielfeldt sich auf unmittelbare Einflüsse beschränkt, etwa bei dem Beispiel „Gurke“.

Best (2003) greift auf den Duden (2000) zurück und berücksichtigt nur dort enthaltene Wörter. Da die Auswahl im Duden vor allem nach orthographischen und grammatischen Kriterien erfolgt, ist er für die Bestimmung der Gebräuchlichkeit nur bedingt geeignet. Nach Best enthält der Duden 236 slawische Lehnwörter. [2, s.65]

Die Qualität solcher Untersuchungen hängt von der Stichwortauswahl und der Bearbeitung ab. Pfeifer (1995) nennt etwa 8000 Wörter als etymologisch relevanten Wortschatz. Daraus ergibt sich, dass neben Wörterbüchern auch empirische Methoden notwendig sind.

Eine solche Methode verwendet Pirojkov (2002). Er untersucht mit einem Korpus von 473 Wörtern anhand einer Befragung (552 Personen), wie das Verständnis slawischer Wörter vom Alter und Wohnort abhängt. Die Ergebnisse zeigen Unterschiede bei 28% (Alter) und 69% (Region) der Wörter. Am Beispiel „die Arbuse“ wird deutlich, dass einige Wörter kaum bekannt sind.[3, s.25]

Allerdings misst die Methode eher die Formativkenntnis als die tatsächliche Gebräuchlichkeit. Dennoch zeigt die Studie wichtige Einflussfaktoren und liefert Ansätze für weitere Forschung.

Zukünftige Untersuchungen sollten sowohl die Systemintegration der Wörter als auch den realen Sprachgebrauch unter Nutzung verschiedener empirischer Methoden berücksichtigen.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Bechert, J., Wildgen, W.: Einführung in die Sprachkontaktforschung. Darmstadt. 1991
2. Bellmann, G.: Slawisch/Deutsch (Schwerpunkte). In: Besch, W., u. a. (Hg.): Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung. 4. Teilbd. Berlin/New York. 2004.
3. Bielfeldt, H. H.: Die Entlehnungen aus den verschiedenen slavischen Sprachen im Wortschatz der neuhochdeutschen Schriftsprache (1965). In: Bielfeldt, H. H.: Die slawischen Wörter im Deutschen. Leipzig 1982.
4. Müller, K.: Slawisches im deutschen Wortschatz. Berlin. 1995.
5. Schindler, F.: Das Sprichwort im heutigen Tschechischen. Empirische Untersuchung und semantische Beschreibung. München. 1993.

DAS ENTWICKLUNGSMODELL VON HEYDAR ALİYEV UND DER PSYCHOLOGISCHE ANSATZ

**Qurbanova Səkinə Ceyhun qızı, 210C, İngilis və alman dilləri fakültəsi,
saykowin50@gmail.com**

**Elmi rəhbər: fil.f.d., dos. Əsgərova Xuraman Səlim qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri**

Die junge Generation soll Geschichte, Literatur, Sitten und Gebräuche ihrer Heimat beherzigen [1, s.77].

In Aserbajdschan spielt nationales Design eine sehr wichtige Rolle für die junge Generation. Junge Menschen interessieren sich nicht nur für moderne Mode, sondern auch für die alten Traditionen ihres Landes. Unter Heydar Aliyev wurden viele Projekte gestartet, um die Kultur zu fördern, wie zum Beispiel traditionelle Teppiche, Stickereien und historische Symbole. Diese Initiativen halfen jungen Designern, die Verbindung zwischen Vergangenheit und Gegenwart zu verstehen. Auch İlham Aliyev unterstützt weiterhin Programme, die nationale Kunst und Design fördern, damit junge Menschen stolz auf ihre Kultur sein können und sie gleichzeitig kreativ weiterentwickeln. Junge Designer kombinieren oft alte Muster mit modernen Farben, Formen oder digitaler Technologie. So entstehen einzigartige Produkte, die sowohl traditionell als auch modern wirken.

Nicht nur in Aserbajdschan, sondern auch in vielen anderen Ländern interessiert sich die Jugend für nationales Design. In Korea zum Beispiel nehmen junge Designer alte koreanische Stoffmuster, traditionelle Kleider wie Hanbok oder historische Symbole und verwandeln sie in moderne Mode, digitale Kunstwerke oder Alltagsprodukte. Dadurch können sie ihre Kultur bewahren, aber gleichzeitig etwas Neues und Internationales schaffen. Junge Menschen in Japan haben eine ähnliche Einstellung. Sie nutzen alte Techniken, wie Origami, Holzarbeiten oder traditionelle Textilien, und kombinieren sie mit modernen Elementen. Das macht die japanische Kultur lebendig und spannend für die junge Generation, sowohl national als auch weltweit.

Auch in Europa ist die Verbindung von Tradition und modernem Design stark präsent. In Deutschland interessieren sich junge Designer für regionale Handwerkskunst, alte Muster oder historische Bauweisen. Sie kombinieren diese Traditionen mit moderner Architektur, Mode oder sogar Technik. Auf diese Weise bleibt die Kultur nicht nur erhalten, sondern bekommt eine neue Bedeutung in der heutigen Zeit [2,s.24].

Es ist sehr interessant zu sehen, dass in allen Ländern junge Menschen ähnliche Ziele verfolgen: Sie wollen ihre nationale Kultur sichtbar machen und gleichzeitig neue, kreative Ideen entwickeln. Länder wie Aserbajdschan, Korea, Japan und Deutschland bieten Unterstützung, Workshops und Wettbewerbe, damit die Jugend ihre Kreativität ausleben kann. Nationale Symbole und traditionelle Techniken werden so auf eine moderne Art genutzt, die global verstanden wird, aber gleichzeitig die lokale Identität stärkt [3, s.76].

Letztendlich zeigt sich, dass modernes Design nicht nur ein kreatives Hobby ist, sondern auch eine Brücke zwischen Vergangenheit und Zukunft. Junge Menschen lernen, ihre Wurzeln zu schätzen und sie gleichzeitig in die moderne Welt zu bringen. So bleibt die Kultur lebendig, die Traditionen werden weitergegeben, und die Jugend kann stolz auf ihre Herkunft sein, während sie international kreativ wirkt.

Literaturverzeichnis:

1. Heydər Əliyev-100. Səitlər və kəlamlar. Bakı. 2023
2. Kim, S. & Park, J. Contemporary Korean Design and Youth Culture. Seoul: Design Press Korea. 2017.
3. Heller, S. & Vienne, V. Design Literacy: Understanding Contemporary Design. London: Thames & Hudson. 2012.

VƏTƏN DUYĞUSUNUN SƏSİ OLAN POEZİYA: MƏMMƏD ARAZ DÜNYASI
Quliyeva Fatimə Şahin, 210B, İngilis və alman dilləri fakültəsi, qfatime983@gmail.com,
Filologiya

Elmi rəhbər: b/m. S.R. Məmmədova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Məmməd Arazın sənət dünyasının mərkəzində Vətən müqəddəsliyi və xalq məhəbbəti dayanır. Şairin yaradıcılığında Vətən anlayışı sadəcə ümumi bir məfhum deyil, hər bir daş parçasında, qayada, kolda və ağacda təzahür edən canlı bir varlıqdır. Tədqiqatçı Ramiz Qasımov qeyd edir ki, ədibin əsərlərinə gətirdiyi hər bir təbiət detalı – dərədən dağa, quşdan ota qədər hər xilqət yurdun əzəmətinə və müqəddəsliyinə xidmət edir [3, s. 23]. Bu baxımdan professor Yaşar Qarayevin dediyi kimi, Məmməd Arazın şeiri düşüncədə, əxlaqda və qeyrətdə milli yaddaşın poetik ifadəsidir. Şair "Ürəyimsiz kəlmə yazan deyiləm" prinsipi ilə özünü bütövlükdə Vətənə həsr etmiş, əsərləri ilə sanki vətəndaşlıq himnləri yaratmışdır. [1, s. 478]

Məmməd Araz poeziyasında "Araz" mövzusu və obrazı yaradıcılığın "qırmızı xəttini" təşkil edir. Bu obraz şair üçün sadəcə bir çay deyil, milli istiqlal və bütövlük ideyalarının daşıyıcısıdır. Akademik İsa Həbibbəylinin təbirincə desək, Mixail Şoloxov üçün Sakit Don, Səməd Vurğun üçün Dəli Kür nə deməkdirsə, Məmməd Araz üçün də Araz çayı həmin dərin sevdadır. Şairin yaradıcılığında bu mövzu Güney Azərbaycanla bağlı nisgil və həsrət duyğularını ifadə etməklə yanaşı, həm də mənəvi bütövləşməyə çağırırdır. Onun xəyal dünyasında ayrılıq sərhədləri aşılır, məhəbbət nifrətə, azadlıq isə əsarətə qələbə çalaraq milli birliyin bədii modelini formalaşdırır [2, s. 13].

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Qarayev Yaşar. Sözü vətəndaşlıq qeyrəti. Tarix: yaxından və uzaqdan, Bakı 1996.
2. Qasımov Ramiz. Məmməd Araz poeziyasında Araz obrazı və Güney ağrısı. Xalq qəzeti, 2023.
3. Qasımov Ramiz. Vətən daşı-Xalq şairi Məmməd Araz. Olaylar, 2023.

GRAMMATISCHE UNTERSCHIEDE ZWISCHEN DER DEUTSCHEN UND DER
ASERBAIDŞCHANISCHEN SPRACHE

Zəhraxanım Qədirova Arif qızı, F1-190, Filologiya zehraxanimq@gmail.com

Elmi rəhbər: b/m G.V.Əhmədova
Bakı Dövlət Universiteti, Bakı

Die deutsche und die aserbajdschanische Sprache gehören zu unterschiedlichen Sprachfamilien, daher weisen sie bedeutende grammatische Unterschiede auf. Während Deutsch zu den germanischen Sprachen gehört, zählt Aserbajdschanisch zu den türkischen Sprachen. Diese Unterschiede führen beim Erlernen der beiden Sprachen zu verschiedenen Schwierigkeiten.

Einer der wichtigsten Unterschiede ist das Artikelsystem. Im Deutschen werden Substantive mit bestimmten und unbestimmten Artikeln (der, die, das; ein, eine) verwendet. Im Aserbajdschanischen gibt es jedoch kein Artikelsystem. Deshalb fällt es aserbajdschanischen Lernenden oft schwer, die richtigen Artikel im Deutschen zu verwenden. Ein weiterer wichtiger Unterschied liegt im Kasusystem. Im Deutschen gibt es vier Fälle (Nominativ, Akkusativ, Dativ, Genitiv), und auch die Artikel verändern sich je nach Fall. Im Aserbajdschanischen werden die Fälle durch Endungen gebildet, was ein regelmäßigeres System darstellt. [1, s.149]

Auch die Wortstellung unterscheidet sich in beiden Sprachen. Im Deutschen steht das Verb in der Regel an zweiter Stelle im Satz und in Nebensätzen am Ende. Im Aserbajdschanischen steht

das Verb meistens am Satzende. Diese Unterschiede können für Lernende eine Herausforderung darstellen.

Darüber hinaus ist das Tempussystem im Deutschen komplexer. Es gibt verschiedene Vergangenheitsformen wie Perfekt und Präteritum, die in unterschiedlichen Kontexten verwendet werden. Im Aserbajdschanischen ist das Tempussystem einfacher strukturiert.

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass die grammatischen Unterschiede zwischen Deutsch und Aserbajdschanisch eine wichtige Rolle im Sprachlernprozess spielen. Das Verständnis dieser Unterschiede hilft dabei, die Sprachkenntnisse zu verbessern und eine korrekte Kommunikation zu ermöglichen.

Literaturverzeichnis:

1. E.Schendels. Deutsche Grammatik. Moskau, 1982

DAYANIQLI İNKİŞAF ÜÇÜN ALMAN DİLİ
Qaragözlü Nərimin Rəsim qızı, 110C, İngilis və alman dilləri fakültəsi,
qaragozlunermin@icloud.com, Filologiya
Elmi rəhbər: B/m. N.İ.Hüseynova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İnsan nə qədər çox dil bilsə, bir o qədər də zəngin olar. [2, s.39]

Dillər insanın dünyaya açılan qapısıdır. Hər yeni dil yeni bir həyat, yeni düşüncə tərzini və yeni imkanlar deməkdir. Mənim üçün alman dili də məhz belə bir qapıdır — gələcəyimi açılan, məni daha geniş dünyaya bağlayan bir körpü kimi.

Gələcəkdə alman dilini ilk növbədə təhsil həyatımda istifadə etmək istəyirəm.

Almaniya elm və texnologiya sahəsində qabaqcıl ölkələrdən biridir. Mən öz sahəmdə daha dərin biliklər əldə etmək, fərqli yanaşmaları öyrənmək və özümü inkişaf etdirmək üçün Almaniya təhsil almağı arzulayıram. Alman dilini bilmək mənə yalnız dərsləri başa düşməkdə deyil, həm də müəllimlər və tələbələrə daha sərbəst ünsiyyət qurmaqda kömək edəcək. [1, s.45]

Bundan əlavə, mən alman dilini gələcək karyeramda aktiv şəkildə istifadə etmək niyyətindəyəm. Bu gün dünyada bir çox böyük və nüfuzlu şirkətlər alman dilində fəaliyyət göstərir. Mən beynəlxalq mühitdə işləmək, fərqli ölkələrdən olan insanlarla əməkdaşlıq etmək və öz bacarıqlarımı qlobal səviyyədə göstərmək istəyirəm. Alman dili bu yolda mənim ən güclü üstünlüklərimdən biri olacaq.

Səyahət etməyi çox sevdiyim üçün alman dili bu sahədə də mənə böyük kömək edəcək. Alman dilli ölkələrdə yerli insanlarla onların dilində danışmaq, onların həyat tərzini daha yaxından görmək və özümü orada yad hiss etməmək mənim üçün çox dəyərlidir. Dil bilmək sadəcə sözləri anlamaq deyil, insanları və onların dünyasını anlamaqdır. [3, s.59]

Eyni zamanda düşünürəm ki, alman dili mənim şəxsi inkişafıma da müsbət təsir göstərəcək. Yeni dil öyrənmək yaddaşı gücləndirir, düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirir və insana daha çevik olmağı öyrədir. Bu isə mənim həyatımın bütün sahələrində uğur qazanmağıma kömək edəcək.

Nəticə olaraq, alman dili mənim gələcəyimin ayrılmaz bir hissəsidir. Mən bu dili yalnız öyrənmək deyil, onu həyatımın hər sahəsində istifadə etmək istəyirəm.

İnanıram ki, alman dili mənə yeni qapılar açacaq, məni arzularıma bir addım daha yaxınlaşdıracaq və məni daha güclü, savadlı və dünyagörüşlü bir insan edəcək.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Əliyeva, S. Beynəlxalq kommunikasiya və xarici dillərin rolu. Bakı: Təhsil, 2018.

2. Heydər Əliyev 100. Səitlər və kəlamlar. Bakı, 2023.

3. Müller, T. Die Bedeutung der deutschen Sprache in der modernen Welt. München: Oldenbourg, 2016.

GERHART HAUPTMANN: ZWISCHEN NATUR UND MASCHINE. SYMBOLIK DER EISENBAHN IN „BAHNWÄRTER THIEL“

**Qafarova Gülnar Rauf qızı, 210b, İngilis və alman dilləri fakültəsi,
gqafarova80333@gmail.com**

**Elmi rəhbər: b/m Məmmədova Sevinc Razim qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Allsonntäglich saß der Bahnwärter Thiel ... in der Kirche zu Neu-Zittau ... er war ein Mann von tief religiöser Empfindung [1, s.9].

Die Novelle Bahnwärter Thiel erzählt die Geschichte eines Bahnwärters namens Thiel. Er ist ein ruhiger und religiöser Mensch. Seine erste Frau Minna stirbt früh, was ihn sehr traurig macht. Später heiratet er eine zweite Frau namens Lene. Aus der ersten Ehe hat er einen Sohn namens Tobias, der mit Thiel und Lene zusammenlebt, aber von Lene schlecht behandelt wird. Thiel liebt seinen Sohn, kann ihn jedoch nicht richtig schützen, was ihn psychisch stark belastet. Am Ende kommt es zu einer tragischen Katastrophe [2, s.25].

Die Eisenbahn spielt in der Novelle eine wichtige Rolle und hat eine symbolische Bedeutung. Sie steht für Technik, Maschinen Hauptmann, Gerhart: Bahnwärter Thiel. Reclam, 2014. sowie für Gefahr und Schicksal. Die Züge sind laut und schnell und zeigen die Überlegenheit der Maschine gegenüber dem Menschen. Im Gegensatz dazu wirkt die Natur ruhig und sicher. Dadurch entsteht ein klarer Gegensatz zwischen Natur und Maschine, der auch Thiel und seine Gefühle beeinflusst und zur tragischen Entwicklung der Handlung beiträgt.

Literaturverzeichnis:

1. Hauptmann, Gerhart: Bahnwärter Thiel. 2014.

2. Peter Sprengel. Gerhart Hauptmann: Bürgerlichkeit und großer Traum, Erschienen, 2012.

ALMAN DILININ MƏNİMSƏNİLMƏSİNDƏ FRAZEOLÖGİZMLƏRİN ROLU Nicat

Əliyev Pərviz oğlu, 109, Magistratura şöbəsi, nicatworld@gmail.com

Elmi rəhbər: fil.f.d., dosent Gülnəbər Pirnəzərova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Sözün kök saitinin dəyişməsi yolu ilə də dildə yeni sözlər yaranır. Alman dilində sait dəyişməsinin aşağıdakı üç növünü göstərmək olar: ablaut, umlaut, sönme (Brechung). Bunlardan ancaq ablaut sərbəst sözdüzəltmə üsulu hesab etmək olar. Ablaut özündən sonra gələn səsdən asılı olaraq kök saitinin dəyişməsinə deyilir. Bu da bütün hind-avropa dilləri üçün səciyyəvidir. Ablaut termininin işlədilməsi Yakob Qrimmə gedib çıxır. Ablaut dedikdə müvafiq sözlərdə saitlərin müntəzəm dəyişməsi başa düşülür. Alman dilində Ablaut qüvvətli feillərin üç əsas formasının düzəldilməsində və feil kökündən yeni söz yaratmaq məqsədilə işlədilir. Alman dilində morfoloji yolla söz düzəltmə üsullarından biri də ablautdur. Dilçilikdə ablaut termininə sinonim kimi apofonasiya da işlənir. Alman dilində morfoloji sözdüzəltmə üsulları arasında ablautun özünəməxsus yeri və mövqeyi vardır. Bu hadisə fonetik dəyişikliyə əsaslanaraq daha çox german dillərində müşahidə edilir. Ablaut eyniköklü sözlərdə və ya bir sözün müxtəlif formalarında səs dəyişməsi ilə şərtlənir. Məsələn, alman dilində „binden“, „band“, „gebunden“ buna misal ola bilər.

“Söz tərkibində hər hansı bir fonetik dəyişkənlik düzxətli akt hesab edilir. Fonem sisteminin yenidən qurulması, fonetik təkamül və s. mürəkkəb xarakterli amillər, bütöv reduksiya buna misal ola bilər. Bu zaman müxtəlif xarakterli dil əvəzlənmələri, yəni qovuşma, hissələrə ayrılma və s. kimi növlər üzə çıxır. Beləliklə, dinamik keçid prosesi intralingvistik və ekstarlingvistik səbəblərdən meydana gəlir və dildə tarixi reallıqları, gerçək prosesləri əks etdirir” [3] “Ablaut” termini ilk dəfə alman filoloqu Yakob Qrimm tərəfindən Hind-Avropa dillərinin, əsasən də, german dilləri ailəsinin qrammatik quruluşunu təsvir edərkən işlədilib. Belə ki, bu hadisə german dillərində olduğu kimi, Hind-Avropa dillərində də mövcuddur. Lakin german dillərindən fərqli olaraq, Hind-Avropa dillərində ablaut (apofoniya) sözün bütün hissələrinə aid olur [2]. German dillərində isə bu əsasən vurğulu hecaya aid olur. Qədim və müasir german dillərində bu hadisə özünü daha çox qaydasız fellərdə biruzə verir. Məsələn: ingilis dilində: write — wrote — written; alman dilində: nehmen — nahm — genommen və s. Bu kimi əvəzlənmələr ümumhind-Avropa əvəzlənməsi olan [ē] — [ē] — [ō] — [ō] səsliyinin əvəzlənməsi ilə izah olunur. Apofoniya və ya ablaut bir morfemin tərkibində saitlərin yerdəyişməsi və ya əvəzlənməsi, bir sözlə, əksər hallarda daxili fleksiya kimi çıxış edir: sing — sang — sung (ingiliscə mahnı oxumaq). Alman və ingilis dilində olduğu kimi, rus dilində də eyni ilə bu hadisəyə təsadüf olunur. Söz yaradıcılığında apofoniya hadisəsi Azərbaycan dili üçün o qədər də aktual deyil. Alman dilində ablaut qüvvətli feillərdə indiki zaman kök formaları və preterital kök formaları arasındakı fərqi formal olaraq göstərən sait dəyişikliyi. Alman dili üçün i-a-u, yaxud a-u çevrilməsi adi haldır. Genetik olaraq qüvvətli feillərin kökü ilə bağlı olan isimlərin əksəriyyəti ablautun köməyi ilə yaranır. Məsələn, Binde – Band – Bund sözləri binden feili ilə genetik qohumdur. Sprache – Spruch sözləri sprechen feili ilə, Trank – Trunk sözləri trinken feili ilə genetik qohumdur. Bu isimlərin əksəriyyəti kişi qrammatik cinsinə aid edilir və onlar adətən şəkilçisiz olurlar: Flug, Sang, Klang, Griff, Trunk, Mass, Schritt, Tritt, Bruch, Spruch və s. Qeyri-məhsuldar -e, -t(st) şəkilçisi ilə yaranan bir qrup isimlər qadın cinsinə aid edilir. Dil materialı göstərir ki, ablaut sözdüzəltmə vasitə kimi mühüm rol oynasa da artıq müasir alman dilində daha məhsuldar sözdüzəltmə üsulu sayılır və qədim sözdüzəltmə qanunauyğunluğun qalığı hesab edilir. Lakin ablautun köməyi ilə düzələn sözlər özlərinin daimiliyi ilə fərqlənirlər və alman dilinin söz ehtiyatında uzun illərdir ki, mövcuddur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. İskos A. Lenkova. Deutsche Lexikologie. Leningrad, 1963
2. <http://www.ger.ovgu.de>>Ablaut
3. <https://kayzen.az>>b log> sözdüzəltmə

DIE ETYMOLOGIE ÄHNLICHER KLINGENDER WÖRTER IM DEUTSCHEN UND IN ANDEREN SPRACHEN

**Nəsirova Zəhra Elman qızı, 314c, İngilis və alman dilləri fakültəsi,
gulnaranasirova77@gmail.com**

**Elmi rəhbər: fil.f.d., dosent G.M. Pirnəzərova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Die Frage nach der Etymologie ähnlich klingender Wörter im Deutschen und in anderen Sprachen gehört zu den zentralen Untersuchungsfeldern der historischen und vergleichenden Sprachwissenschaft. Wie der deutsche Sprachwissenschaftler Friedrich Kluge in seinem grundlegenden Werk hervorhebt, darf phonetische Ähnlichkeit nicht vorschnell als Beweis für genetische Verwandtschaft interpretiert werden, sondern muss im Kontext historischer Lautgesetze analysiert werden [1, s.114]. David Crystal zufolge stellen sogenannte „falsche Freunde“ ein

klassisches Beispiel für irreführende Ähnlichkeiten dar. So zeigt das deutsche Wort „Gift“, dessen Herkunft Friedrich Kluge auf das althochdeutsche „gift“ („Gabe“) zurückführt, im Neuhochdeutschen eine Bedeutungsverschiebung zur „toxischen Substanz“. Im Gegensatz dazu bewahrt das englische „gift“, wie Philip Durkin betont, die ursprüngliche Bedeutung „Geschenk“. Wie Lyle Campbell darlegt, gehört die Verwandtschaftslexik zu den stabilsten Bereichen der Sprache. Das deutsche Wort „Vater“ geht laut F. Kluge auf althochdeutsch „fater“ zurück und ist verwandt mit:

- Persisch: pedar
- Englisch: father
- Latein: pater

oder:

- Persisch: barodar
- Englisch: brother
- Deutsch: Bruder
- Russisch: brat

Hadumod Bussmann betont, dass Zahlwörter besonders konservativ sind [2, s.34]. Das deutsche „zehn“ war „dekm“ (proto-indoeu). Diese Formen lassen sich auf die PIE (proto-indoeuropäische) Wurzel „dekm“ zurückführen:

- Deutsch: zehn
- Persisch: dah
- Russisch: desjat
- Englisch: ten

Wie in dieser Arbeit selbst ermittelt, lässt sich das deutsche Wort „Name“ und das persische „nâm“ (nameh) auf die rekonstruierte protoeuropäische Wurzel „h₁nōm̥n̥“ zurückführen (eigene Untersuchung) [3, s.16].

- Deutsch: „rot“
- Englisch: „red“
- Latein: „ruber“
- Persisch: „rox“ (historische Variante)

Literaturverzeichnis:

1. Bussmann, Hadumod: Lexikon der Sprachwissenschaft. Stuttgart, 2008.
2. Campbell, Lyle: Historical Linguistics: An Introduction. Edinburgh, 2013.
3. Crystal, David: The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge, 2003.

DIE ENTWICKLUNG DER DEUTSCHEN SPRACHE IN ASERBAİDSCHAN

Nəsimi Günel Nəsimi qızı, 314A, İngilis və alman dilləri fakültəsi, gunalnasimi@gmail.com

Elmi rəhbər: fil.f.d., dos. Zeynalova Sənubə Surxay qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Die Sprache ist ein großer Reichtum der Menschen.

Der Fortschritt der spirituellen Kultur ist ohne den

Fortschritt der literarischen Sprache unmöglich. [1, s.41]

Die deutsche Sprache gehört zu den wichtigsten Fremdsprachen der Welt und spielt eine bedeutende Rolle in Wissenschaft, Technologie und Kultur. Auch in Aserbaidschan hat sich das Interesse an der deutschen Sprache im Laufe der Geschichte entwickelt. Diese Entwicklung ist

sowohl auf historische Verbindungen als auch auf moderne Bildungs- und Kooperationsmöglichkeiten zurückzuführen.[2]

Die Entwicklung der deutschen Sprache in Aserbajdschan begann im 19. Jahrhundert. Im Jahr 1819 siedelten sich deutsche Kolonisten im Südkaukasus an und gründeten Siedlungen wie Helenendorf (heute Göygöl). In diesen Gemeinden war Deutsch die Hauptsprache des Alltags, der Bildung und der Religion. Schulen und Kirchen spielten eine wichtige Rolle bei der Bewahrung der Sprache. Während der Sowjetzeit nahm die Aktivität der deutschen Gemeinschaft ab, dennoch wurde Deutsch weiterhin als Fremdsprache in Schulen unterrichtet.[2]

Nach der Unabhängigkeit Aserbajdschans ist das Interesse an der deutschen Sprache deutlich gestiegen. Gründe dafür sind: das hochentwickelte Bildungssystem Deutschlands; Studienmöglichkeiten an deutschen Universitäten; internationale Austauschprogramme. Viele Universitäten in Aserbajdschan bieten Deutsch als Studienfach an. Organisationen wie das Goethe-Institut und der DAAD fördern aktiv das Erlernen der deutschen Sprache.[3]

Deutschkenntnisse eröffnen viele Chancen. Studium und Stipendien im Ausland, Beschäftigung in internationalen Unternehmen, Tätigkeiten im Tourismus und in der Übersetzung. Die wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Aserbajdschan und Deutschland tragen ebenfalls zur Bedeutung der deutschen Sprache bei. [3]

Literaturliste:

1. Heydər Əliyev-100. Səhatlar və Kəlamlar. Bakı şəhəri.2023
2. <https://baku.diplo.de/az-de/willkommen-in-aserbajdschan/2110812-2110812>
3. https://heydar-aliyev-foundation.org/uploads/pdf_library/318.pdf?v=latest

ALMAN DİLİNDƏ ARTIKLLƏR VƏ ONLARIN FUNKSİYASI

**Musabəyli Aysə Akif qızı, 110b, İngilis və alman dilləri fakültəsi, Filologiya
aismusabyli@gmail.com**

**Elmi rəhbər: b/m Məmmədova Sevinc Razim qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri**

“Dil hər bir millətin mənliliyinin əsasıdır. İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə sahib olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir” Heydər Əliyev [6].

Dil ünsiyyətin əsas vasitəsi olmaqla yanaşı, onun qrammatik quruluşu da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan alman dilində artikllər mühüm qrammatik vahidlərdən biri kimi çıxış edir. Artikllər, determinantlar kimi də tanınaraq, həm gündəlik, həm də akademik nitqin aydınlığını təmin edir, cümlədəki əlaqələri dəqiqləşdirir və anlaşılmazlıqların qarşısını alır. Artikllər isimdən əvvəl işlənən və onların cinsini, sayını və halını müəyyən edən qrammatik göstəricilərdir. Alman dilində artikllər iki əsas qrupa bölünür: müəyyən artikllər (der, die, das) və qeyri-müəyyən artikllər (ein, eine). Müəyyən artikllər konkret və artıq məlum olan obyektləri ifadə etdiyi halda, qeyri-müəyyən artikllər danışan üçün yeni və ya qeyri-müəyyən olan anlayışları bildirir [1, s. 326].

Qeyri-müəyyən artikllər ein və eine sözləridir və ingilis dilindəki “a/an” artikllərinə uyğun gəlir. Bu artikllər ilk dəfə qeyd olunan və ya konkret olmayan obyektləri göstərmək üçün istifadə olunur. Məsələn: ein Mann (bir kişi), eine Frau (bir qadın), ein Kind (bir uşaq). Qeyd olunmalıdır ki, qeyri-müəyyən artiklin cəm forması mövcud deyil və cəmdə isimlər adətən artiklsiz istifadə olunur [5, s. 48].

Alman dilində artikllərin mühüm xüsusiyyətlərindən biri onların hallara görə dəyişməsidir (Deklinasiya). Alman dilində dörd əsas hal mövcuddur: Nominativ, Akkusativ, Dativ və Genitiv.

Artikllar bu hallara uyğun olaraq müxtəlif formalarda işlənir. Məsələn, maskulin cinsli isimlərdə müəyyən artıql Nominativ halda der, Akkusativ halda den, Dativ halda dem, Genitiv halda isə des formasını alır. Bu dəyişiklik cümlədə sözlərin sintaktik funksiyasını və qarşılıqlı münasibətini müəyyənləşdirməyə kömək edir [2, s. 198; 3, s. 150].

Artikllərin əsas funksiyalarından biri isim haqqında əlavə qrammatik məlumat verməkdir. Onlar isimlərin cinsini və halını göstərməklə yanaşı, cümlənin strukturunun düzgün qurulmasına xidmət edir. Bundan əlavə, artikllar sifətlərin sonluqlarının düzgün seçilməsinə də birbaşa təsir göstərir [4, s. 222].

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, artikllər alman dilinin morfoloji və sintaktik sistemində funksional cəhətdən mühüm yer tutur. Həmçinin artikllər alman dilinin əsas qrammatik komponentlərindən biridir. Onlar isimlərin cinsini və halını ifadə etməklə cümlənin strukturunun və mənasının formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Helbig, G., Buscha, J. Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Berlin: Langenscheidt, 2001, s. 325–340.
2. Dudenredaktion. Duden – Die Grammatik. Mannheim: Dudenverlag, 2016, s. 196–210.
3. Eisenberg, P. Grundriss der deutschen Grammatik. Stuttgart: Metzler, 2013, s. 145–160.
4. Hentschel, E., Weydt, H. Handbuch der deutschen Grammatik. Berlin: Walter de Gruyter, 2013, s. 220–235.
5. Dreyer, H., Schmitt, R. Lehr- und Übungsbuch der deutschen Grammatik. Ismaning: Hueber Verlag, 2012, s. 45–60.
6. <https://aia.az/63455-ulu-ondu-heydr-liyev-dil-hr-bir-milltin-mnliyinin-sasdr-nkiyf-etmi-zngin-dil-mdniyytin-sahib-olan-xalq-yilmzdir-olmzdir-boyuk-glcy-malikdir.htm>

ALMAN DİLİNİN MÜASİR DÜNYADA ƏHƏMİYYƏTİ

Muradlı Pəri Fuad qızı, 110b, İngilis və alman dilləri fakültəsi perimuradli7@gmail.com

Elmi rəhbər: b/m Məmmədova Sevinc Razim qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir qloballaşma dövründə xarici dillərin rolu getdikcə artır. Dillər yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də mədəniyyətlərarası əlaqələrin və beynəlxalq əməkdaşlığın əsasını təşkil edir. Bu baxımdan alman dili müasir dünyada mühüm yer tutur [2, s.10].

Alman dili Avropada ən geniş yayılmış dillərdən biridir və bir neçə ölkədə rəsmi statusa malikdir. Bu dilin geniş coğrafiyada istifadə olunması onun beynəlxalq əhəmiyyətini artırır [1, s.25].

Qloballaşma prosesi dillərin rolunu daha da gücləndirmişdir. Xarici dilləri bilmək insanların informasiya əldə etməsinə, fərqli mədəniyyətləri tanımasına və beynəlxalq əməkdaşlıq qurmasına imkan yaradır [3, s.18]. Alman dili bu baxımdan Avropada aparıcı dillərdən biri hesab olunur.

İqtisadi sahədə Almaniya güclü ölkələrdən biri olduğu üçün alman dili biznes və əmək bazarında mühüm üstünlük yaradır. Alman dilini bilən şəxslər beynəlxalq şirkətlərdə daha geniş imkanlara malik olurlar [2, s.35].

Mədəniyyət sahəsində isə Johann Wolfgang von Goethe və Friedrich Schiller kimi görkəmli şəxsiyyətlər alman dilinin dünya ədəbiyyatında əhəmiyyətini göstərir. Bu dilin öyrənilməsi zəngin ədəbi və mədəni irsə çıxış imkanı yaradır [1, s.40].

Beləliklə, alman dili müasir dünyada həm iqtisadi, həm elmi, həm də mədəni sahələrdə mühüm rol oynayır. Qloballaşma şəraitində bu dili öyrənmək fərdi inkişaf və beynəlxalq inteqrasiya üçün geniş imkanlar yaradır [3, s.42].

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Əliyeva N. Dil və qloballaşma. Bakı, 2019.
2. Məmmədov A. Xarici dillərin müasir dünyada rolu. Bakı, 2020.
3. Ammon, U. Die Stellung der deutschen Sprache in der Welt. Berlin: De Gruyter, 2012.

KOMPOSITA IM DEUTSCHEN UND IHRE ENTSPRECHUNGEN IM ASERBAIDSCHANIS

Zahirə Məmmədova Elgiz qızı, 210B, İngilis və alman dilləri fakültəsi

memmedovazahire02@gmail.com

Elmi rəhbər: b.müə. Tahirə Gözəlova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Ein Wort kann auf den Berg führen, ein Wort kann vom Berg herunterholen. [2,s. 9]

Die deutsche Sprache gehört zu den Sprachen, die im Bereich der Wortbildung sehr reich sind. Eine der wichtigsten Eigenschaften des Deutschen ist die häufige Verwendung von zusammengesetzten Wörtern, den sogenannten Komposita. Diese entstehen durch die Verbindung von zwei oder mehreren Wörtern und bilden eine neue Bedeutung. Im Deutschen gibt es verschiedene Arten von Komposita, wie Nomen+Nomen, Adjektiv+Nomen und Verb+Nomen. Zum Beispiel: Haustür (Haus + Tür), Schulbuch (Schule + Buch) und Wasserflasche (Wasser + Flasche). In diesen Wörtern trägt meistens das letzte Element die Hauptbedeutung.[1, s.43]

Auch im Aserbaidshanischen gibt es zusammengesetzte Wörter, aber sie werden oft getrennt geschrieben oder mit mehreren Wörtern ausgedrückt. Zum Beispiel wird das deutsche Wort Krankenhaus als „xəstəxana“ übersetzt, und Lebensmittel bedeutet „ərzaq məhsulları“. Manchmal entspricht ein deutsches Kompositum mehreren Wörtern im Aserbaidshanischen.

[3, s. 67]

Ein weiteres Merkmal der deutschen Komposita ist ihre Länge. Es gibt sehr lange Wörter wie Donaudampfschiffahrtsgesellschaft, die mehrere Begriffe in einem Wort verbinden. Dadurch kann man im Deutschen Informationen präzise und kompakt ausdrücken. [4, s.32]

Zusammenfassend kann man sagen, dass Komposita eine zentrale Rolle in der deutschen Sprache spielen. Beim Vergleich mit dem Aserbaidshanischen sieht man sowohl strukturelle als auch semantische Unterschiede. Das Verständnis dieser Unterschiede hilft beim besseren Lernen der deutschen Sprache.

Literaturverzeichnis:

1. Fəxrəddin Veysəlli: Alman dili qrammatikası. Bakı. 2013
2. Aserbaidshanische Sprichwörter, Baku. 2010.

FRANZÖSISCHE ENTLEHNUNGEN IM LEXIKALISCHEN SYSTEM DER DEUTSCHEN SPRACHE

Failə Məmmədova Dəyanət qızı, 315r, İngilis və alman dilləri fakültəsi,

faila.mamedova00@mail.ru

Elmi rəhbər: fil.f.d., dosent G.M. Pirnəzərova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Die französischen Lehnwörter haben eine bedeutsame Rolle innerhalb des lexikalischen Systems der deutschen Sprache eingenommen. Sie bereichern nicht nur den Wortschatz, sondern fungieren zugleich als Zeugnisse der engen historischen und kulturellen Verbindungen zwischen Deutschland und Frankreich. Im Laufe der Jahrhunderte sind zahlreiche Begriffe französischen

Ursprungs zu einem festen Bestandteil des täglichen Sprachgebrauchs in Deutschland geworden. Ihre Verwendung erstreckt sich über vielfältige Lebensbereiche und macht den Einfluss des Französischen auf das Deutsche deutlich.[1,s.52]

Besonders prägend waren hierbei die Entwicklungen im 17. und 18. Jahrhundert, als der Einfluss Frankreichs, vor allem durch die Ära des Absolutismus, auf dem europäischen Kontinent spürbar anstieg. Frankreich genoss während dieser Zeit, insbesondere unter der Herrschaft von König Ludwig XIV., den Ruf einer kulturellen Vormachtstellung, die als Vorbild für viele europäische Staaten diente. Auch in Deutschland orientierte sich der Adel sowie die gebildeten Gesellschaftsschichten stark an der französischen Kultur und Sprache. Französisch wurde zur bevorzugten Sprache der höfischen Gesellschaft, der Diplomatie sowie der Wissenschaft. In diesem Zuge fanden zahlreiche französische Begriffe ihren Weg in die deutsche Sprache.[2,s.46]

Die Auswirkungen dieser sprachlichen Einflüsse lassen sich in diversen gesellschaftlichen Bereichen eindeutig nachweisen. Besonders augenfällig ist der französische Einfluss in den Feldern Mode, Kunst, Gastronomie und Militär. Beispiele hierfür sind Begriffe wie „Mode“, „Restaurant“, „Büro“, „Armee“ oder

„Parfüm“. Diese Worte wurden aus dem Französischen übernommen und speziell an die deutschen sprachlichen Gegebenheiten angepasst. Im heutigen Sprachgebrauch sind sie so tief verankert, dass ihre fremdsprachliche Herkunft oftmals unbemerkt bleibt. Die Integration französischer Entlehnungen in die deutsche Sprache ging dabei über eine bloße Übernahme hinaus. Im Laufe der Zeit wurden diese Wörter entsprechend der deutschen Grammatik sowie dem deutschen Lautsystem modifiziert. Das bedeutet, dass sie deutsche Artikel und Pluralformen erhielten und ihre Schreibung der deutschen Orthografie angepasst wurde. Ein anschauliches Beispiel dafür ist das französische Wort „le bureau“, das auf Deutsch zu „das Büro“ wurde. Klingt das Wort ursprünglich stark nach seiner Herkunftssprache, erfolgt mitunter auch eine lautliche Anpassung, um es optimal in das deutsche Sprachsystem zu integrieren. Diese schrittweise Angleichung wird im Bereich der Sprachwissenschaft als sprachliche Integration bezeichnet. Die Einflüsse des Französischen haben nicht nur das Erscheinungsbild der deutschen Sprache maßgeblich geprägt, sondern diese auch in ihrer Ausdrucksvielfalt erweitert. Mit Hilfe der entlehnten Begriffe konnte die Sprache neue Konzepte und Ideen benennen und somit auf Entwicklungen in Kultur, Mode und Gesellschaft reagieren.[3,s.63] Mehr noch: Der Einfluss französischer Begriffe ist ein eindrucksvolles Beispiel dafür, wie sehr Geschichte und Sprachentwicklung miteinander verwoben sind. Zusammengefasst sind die französischen Entlehnungen ein integraler Bestandteil der deutschen Sprachgeschichte und tragen erheblich zur Vielfalt und Dynamik des modernen deutschen Wortschatzes bei. Sie zeugen von den historischen Verflechtungen und kulturellen Austauschprozessen zwischen Deutschland und Frankreich und verdeutlichen, wie lebendig und wandelbar Sprachen durch stetigen Kontakt miteinander bleiben können.

Literaturverzeichnis:

1. Dudenredaktion. Duden – Die deutsche Rechtschreibung. Berlin. 2022.
2. Institut für Deutsche Sprache. Fremdwörter im Deutschen. Mannheim. 2021.
3. Peter von Polenz. Geschichte der deutschen Sprache. Berlin. 2009

VERGLEICH DER SPRACHKULTUR ZU NACHHALTIGER ENTWICKLUNG IM DEUTSCHEN UND ASERBAIDSCHANISCHEN

**Məmmədli Fidan Rasim qızı, məzun, İngilis və Alman dilləri fakültəsi,
memmedlifidan08@gmail.com, Filologiya
Baş müəllim:Gülşən Vaqif qızı Əhmədova**

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Nachhaltige Entwicklung ist heute ein sehr aktuelles und wichtiges Thema in der ganzen Welt. Es bedeutet, dass wir unsere Umwelt schützen, Ressourcen bewusst nutzen und an die Zukunft der nächsten Generationen denken sollen. Dabei spielt nicht nur das Handeln, sondern auch die Sprache eine große Rolle. Durch Sprache informieren Menschen andere, teilen ihre Meinungen und motivieren die Gesellschaft. In der deutschen Sprachkultur wird das Thema nachhaltige Entwicklung oft sehr klar, strukturiert und direkt dargestellt. Die Menschen benutzen viele Fachbegriffe wie „Umweltschutz“, „Klimawandel“, „Recycling“ oder „erneuerbare Energien“. Diese Begriffe helfen, das Thema genauer zu erklären. Außerdem wird in Deutschland viel Wert auf Fakten und wissenschaftliche Informationen gelegt. In Gesprächen, Medien und im Unterricht werden oft konkrete Beispiele und Lösungen genannt. Zum Beispiel spricht man darüber, wie man Plastik reduziert, Energie spart oder öffentliche Verkehrsmittel benutzt. Die Sprache ist meistens sachlich, logisch und gut organisiert.[2,s.40]

Im Gegensatz dazu ist die Sprachkultur im Aserbaidschanischen oft emotionaler und indirekter. Die Menschen benutzen weniger Fachbegriffe und erklären das Thema häufiger mit einfachen Worten und Beispielen aus dem Alltag.[1,s.50] Traditionen, Familie und kulturelle Werte spielen eine wichtige Rolle. Zum Beispiel wird der Schutz der Natur oft mit Respekt und Verantwortung verbunden. In Gesprächen hört man häufig persönliche Meinungen und Gefühle. Das macht die Sprache lebendig und näher am täglichen Leben.[5,s.67]

Ein weiterer wichtiger Unterschied ist die Rolle der Bildung. In Deutschland wird nachhaltige Entwicklung schon früh in der Schule gelernt. Schüler bekommen viele Informationen und lernen auch, wie sie aktiv zum Umweltschutz beitragen können. In Aserbaidschan entwickelt sich dieses Thema ebenfalls, aber es ist noch nicht überall gleich stark im Bildungssystem integriert. Trotzdem wächst das Interesse an diesem Thema von Jahr zu Jahr.[4,s.25]

Auch die Medien spielen eine wichtige Rolle in beiden Ländern. In Deutschland berichten Medien oft detailliert und mit vielen Daten über Umweltprobleme. In Aserbaidschan werden solche Themen auch besprochen, aber manchmal einfacher und mehr auf das tägliche Leben bezogen.[3,s.75]

Zusammenfassend kann man sagen, dass sowohl die deutsche als auch die aserbaidtschanische Sprachkultur das gleiche Ziel haben: eine nachhaltige und bessere Zukunft. Der Hauptunterschied liegt in der Ausdrucksweise. Die deutsche Sprache ist eher direkt, strukturiert und fachlich, während die aserbaidtschanische Sprache emotionaler, traditioneller und alltagsnah ist. Beide Formen sind wichtig, weil sie Menschen auf unterschiedliche Weise erreichen und beeinflussen.[2,s.34]

Literaturverzeichnis:

1. Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (BMZ): Nachhaltige Entwicklung verstehen. Bonn, 2020.
2. Umweltbundesamt: Umweltschutz und Nachhaltigkeit in Deutschland. Dessau-Roßlau, 2021
3. UNESCO: Bildung für nachhaltige Entwicklung. Paris, 2019.
4. United Nations: Sustainable Development Goals (SDGs). New York, 2018.

ENTLEHNUNGEN AUS DEM ENGLISCHEN IM LEXIKALISCHEN SYSTEM DER DEUTSCHEN SPRACHE

**Mehrəliyeva Nərmin Rövşən qızı, 315r, İngilis və alman dilləri fakültəsi,
mekhraliyevanarmin@gmail.com**

Elmi rəhbər: fil.f.d., dosent G.M. Pirnəzərova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Die englische Sprache hat einen sehr großen Einfluss auf das moderne Deutsche. Besonders seit dem 20. Jahrhundert, und noch stärker im 21. Jahrhundert, ist Englisch zu einer der wichtigsten Quellen für neue Wörter im deutschen Wortschatz geworden. Diese Entlehnungen nennt man Anglizismen.

Ein wichtiger Grund für diesen Einfluss ist die Rolle der englischen Sprache als internationale Kommunikationssprache. Englisch wird weltweit in Wissenschaft, Technik, Wirtschaft und Medien verwendet. Dadurch gelangen viele englische Begriffe direkt in die deutsche Sprache, oft ohne Übersetzung. Besonders stark ist der Einfluss im Bereich der Technologie und des Internets. Viele Wörter wie Computer, Internet, Download, Software oder Smartphone stammen aus dem Englischen. Diese Begriffe werden im Deutschen täglich benutzt, da sie neue technische Entwicklungen beschreiben, für die es früher keine deutschen Wörter gab.[1, s.62]

Auch in der Wirtschaft und im Berufsleben sind viele Anglizismen verbreitet. Beispiele sind Manager, Team, Meeting, Job oder Marketing. Diese Wörter werden oft verwendet, weil sie international verständlich sind und in vielen Ländern ähnliche Bedeutungen haben. .[2, s.49]

Ein weiterer Bereich ist die Jugendsprache und die Alltagssprache. Besonders junge Menschen benutzen viele englische Wörter wie cool, okay, sorry oder nice. Diese Wörter drücken Gefühle oder Meinungen oft kurz und einfach aus und sind deshalb sehr beliebt.

Auch in der Werbung und in den Medien spielen Anglizismen eine große Rolle. Englische Wörter wirken oft modern, international und attraktiv. Deshalb werden sie häufig in Markennamen, Slogans und Filmtiteln verwendet.

Interessant ist, dass viele englische Wörter im Deutschen verändert werden. Sie passen sich der deutschen Grammatik an. Zum Beispiel sagt man ich habe gedownloadet oder wir haben das Meeting geplant. Das zeigt, dass diese Wörter fest in das deutsche Sprachsystem integriert sind. .[3, s.76]

Allerdings gibt es auch Kritik an der starken Verwendung von Anglizismen. Einige Menschen finden, dass zu viele englische Wörter die deutsche Sprache „verdrängen“ oder schwer verständlich machen. Andere sehen darin jedoch eine natürliche Entwicklung, da Sprachen sich immer durch Kontakt mit anderen Sprachen verändern.[4, s.52]

Zusammenfassend kann man sagen, dass Entlehnungen aus dem Englischen heute ein wichtiger Teil des deutschen lexikalischen Systems sind. Sie entstehen vor allem durch Globalisierung, Technik und internationale Kommunikation. Diese Wörter bereichern die Sprache, zeigen aber auch, wie dynamisch und wandelbar sie ist.

Literaturverzeichnis:

1. Dudenredaktion: Duden – Das Fremdwörterbuch. Berlin. 2021
2. Eisenberg, P. Grundriss der deutschen Grammatik. Stuttgart. 2020.
3. Glück, H. Metzler Lexikon Sprache. Stuttgart. 2016.
4. Yang, W.: Anglizismen im Deutschen. Tübingen. 1990.

ASERBAIDSCHANS NATIONALE TRACHTEN UND IHRE ROLLE IN DER NACHHALTIGEN MODE

Gülsəba İsmaylova Anar qızı, 415r, İngilis və alman dilləri fakültəsi

Elmi rəhbər fil.f.d., dosent Əsgərova Xuraman Səlim qızı

Azərbaycan Dillər Universitetinin, Bakı şəhəri

**Unsere nationalen Trachten spiegeln die Geschichte, Kultur und nationale Identität unseres
Volkes wider [1, s.37]**

Die nationalen Kleidungstraditionen Aserbajdschans stellen einen wichtigen Bestandteil des kulturellen Erbes des Landes dar. Sie spiegeln nicht nur ästhetische Vorstellungen wider, sondern auch historische Entwicklungen, soziale Strukturen und regionale Besonderheiten. In der heutigen Zeit gewinnen diese Traditionen im Kontext nachhaltiger Mode zunehmend an Bedeutung, da sie auf natürlichen Materialien, handwerklichen Techniken und langlebigen Designs basieren [1, S. 45].

Zu den wichtigsten Elementen der traditionellen Kleidung gehören Stoffe wie Seide und Wolle, handgefertigte Stickereien sowie charakteristische Schnitte, die je nach Region variieren. Nationale Kleidung ist nicht nur ein Ausdruck kultureller Identität, sondern auch ein Symbol für die Verbindung zwischen Vergangenheit und Gegenwart.

Wir müssen unsere national-geistigen Werte bewahren[1, s.28]

Diese Werte werden von Generation zu Generation weitergegeben und spielen eine wichtige Rolle bei der Bewahrung der nationalen Identität. Gleichzeitig eröffnet die moderne Modeindustrie neue Möglichkeiten, traditionelle Elemente in zeitgenössische Designs zu integrieren und so ihre Relevanz zu erhalten [2, S. 63].

Ein besonders aktueller Aspekt ist die nachhaltige Mode. Im Gegensatz zur sogenannten „Fast Fashion“ legt nachhaltige Mode Wert auf Umweltfreundlichkeit, faire Produktionsbedingungen und langlebige Materialien. Die traditionellen Kleidungspraktiken Aserbajdschans entsprechen in vielerlei Hinsicht diesen Prinzipien, da sie auf Handarbeit, Qualität und Ressourcenschonung basieren [3, S. 29].

Das Bildungssystem sowie kulturelle Institutionen spielen eine wichtige Rolle bei der Förderung dieses Bewusstseins. Durch Ausstellungen, Forschungsprojekte und Bildungsprogramme wird das Interesse junger Menschen an nationaler Kleidung und nachhaltiger Mode gestärkt. Dies trägt dazu bei, dass Traditionen nicht verloren gehen, sondern an moderne Anforderungen angepasst werden [2, S. 71].

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass die nationalen Kleidungstraditionen Aserbajdschans eine bedeutende Grundlage für die Entwicklung nachhaltiger Mode darstellen. Durch die Verbindung von Tradition und Innovation können diese Werte bewahrt und gleichzeitig an zukünftige Generationen weitergegeben werden [3, S. 54].

Literaturverzeichnis:

1. Heydər Əliyev – 100 il. Səitlər və kəlamlar, Bakı, 2023.
2. Kultur und moderne Entwicklungen, herausgegeben von L. Schneider, 2018.
3. Nachhaltige Mode und Gesellschaft, Autor: H. Becker, 2019.
4. Traditionelle Kleidung und kulturelles Erbe, Autor: M. Weber, 2020.

ALMAN DİLİ BİLMƏK HANSI İMKANLARI YARADIR?
İsmayilzadə Çinarə Çingiz, 110c, İngilis və alman dilləri, Filologiya
cinareismayilzade2008@gmail.com
Elmi rəhbər: b/m. N.İ. Hüseynova
Azərbaycan dillər Universiteti, Bakı

Xarici dilləri bilmək insanlara çoxlu imkanlar açır. Dünyada minlərlə dil var və bunlardan biri alman dilidir. Bu dil yalnız bir ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də insanın gələcək inkişafına və uğurlu həyatına açılan qapıdır. Alman dili təhsil, iş, mədəniyyət, səyahət və şəxsi inkişaf baxımından böyük üstünlüklər təmin edir. Hər bir sahədə alman dilinin verdiyi imkanlar fərqli olsa da, hamısı insanın gələcəyi üçün vacibdir.

Alman dili bilmək, xüsusilə təhsil sahəsində böyük üstünlükdür. Bu dil sayəsində tələbələr Almaniya, Avstriya və İsveçrə də keyfiyyətli təhsil ala bilərlər. Bu isə onların biliklərini artırır, fərqli düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirir və onları daha müstəqil şəxsiyyət kimi formalaşdırır. Bir tələbə Berlindəki universitetdə kurslara qatılaraq beynəlxalq tələbələrlə layihələr həyata keçirə bilər. Bu yalnız akademik biliklərlə məhdudlaşmır, həm də liderlik, ünsiyyət və problem həll etmə bacarıqlarını gücləndirir. Beləliklə, alman dili öyrənmək insanın təhsil həyatını və gələcək imkanlarını genişləndirir.

İş həyatında alman dili bilmək karyera imkanlarını xeyli artırır. Bir çox şirkət alman dilini bilən işçilərə üstünlük verir. Bu, onların daha yaxşı iş tapmasına və beynəlxalq layihələrdə iştirak etməsinə imkan yaradır. Məsələn, marketing və ya ofis sahəsində çalışan bir şəxs alman dilini bilirsə, Avropadakı həmkarları ilə birbaşa ünsiyyət qura bilər və şirkətdə daha məsuliyyətli layihələrdə iştirak edə bilər. Bu, karyerasını sürətlə inkişaf etdirir. Alman dili yalnız bir bacarıq deyil, həm də gələcəkdə daha çox seçim və imkanlar təmin edən açardır.

Alman dili həm də insanın dünyagörüşünü genişləndirir və şəxsi inkişafına böyük təsir göstərir. Alman ədəbiyyatı, musiqisi, kino və tarixi insanın düşüncə tərzini zənginləşdirir. Bu dili bilən bir insan Goethe və Schiller kimi böyük ədiblərin sərlərini orijinal dilində oxuya bilər və musiqidən, kino sənətindən daha çox zövq alır. Eyni zamanda, alman dili insanın sosial bacarıqlarını da inkişaf etdirir. Yeni dostluqlar qurmaq və müxtəlif ölkələrdən insanlarla ünsiyyət yaratmaq daha asan olur.

Səyahət zamanı alman dili bilmək əlavə üstünlüklər yaradır. Alman dilli ölkələrdə insanlar yerli əhali ilə ünsiyyəti asan qura, mədəniyyət və turistik imkanlardan maksimum faydalana bilərlər. Məsələn, Avstriyaya səyahət edən bir turist alman dilini bilirsə, sadəcə restoranlarda sifariş vermək və yol soruşmaqla kifayətlənmir, həm də yerli insanlarla danışaraq ölkənin mədəniyyətini daha dərinlən öyrənə bilər. Bu isə səyahəti həm öyrənmə, həm də şəxsi inkişaf prosesi halına gətirir.

Alman dili öyrənmək yalnız söz və qrammatikadan ibarət deyil. Bu, dünyanı fərqli baxış bucağından görmək və yeni imkanları dəyərləndirmək deməkdir. Bu dili bilmək insanın düşüncəsini genişləndirir, ünsiyyət bacarıqlarını artırır və gələcəkdə daha müstəqil, özünə inamlı və hazırlıqlı olmasına yardımçı olur. Həmçinin alman dili öyrənmək insanın gələcəkdə daha savadlı, bacarıqlı və uğurlu bir insan olmasını təmin edən mühüm addımdır.

Dillər açılan qapılardır, hər öyrənilən söz isə bir addım işığa aparır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Əliyev, R. – Xarici dillərin öyrənilməsinin əhəmiyyəti, Bakı, 2018.
2. Hüseynova, L. – Alman dili və onun öyrənilmə metodları, Bakı, 2020.

DIE ENERGIEPOLITIK ASERBAIDSCHANS UND DAS MODELL DER NACHHALTIGEN ENTWICKLUNG: TERMINOLOGISCHE ANALYSE AUF DEUTSCH

İsmayılı Xədicə Xanlar qızı, məzun, İngilis və alman dilləri fakültəsi

xadicaismayilli27@gmail.com

Elmi rəhbər: b/m Əhmədova Gülşən Vəqif qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Diese Arbeit analysiert die Energiepolitik Aserbaidshans und das Modell der nachhaltigen Entwicklung aus terminologischer Sicht im Deutschen. In der modernen Welt ist die Energiepolitik ein zentraler Bestandteil der wirtschaftlichen und ökologischen Strategie eines Landes. Aserbaidshan hat im Laufe der letzten Jahrzehnte ein spezifisches Modell entwickelt, das auf der Nutzung natürlicher Ressourcen sowie auf der Integration nachhaltiger Prinzipien basiert. Der

Begriff „Energiepolitik“ wird im Deutschen als umfassendes System von Maßnahmen verstanden, das die Produktion, Verteilung und Nutzung von Energie umfasst [1, S. 12]. Im Aserbaidshanischen entspricht dies dem Begriff „enerji siyasəti“. Ein weiterer zentraler Begriff ist „nachhaltige Entwicklung“ („Nachhaltigkeit“), der laut Brundtland-Bericht als eine Entwicklung definiert wird, die die Bedürfnisse der Gegenwart befriedigt, ohne die Möglichkeiten zukünftiger Generationen zu gefährden [2, S. 43]. In der deutschen Fachsprache werden auch Begriffe wie „erneuerbare Energien“, „Energiewende“ und „Energieeffizienz“ häufig verwendet. „Erneuerbare Energien“ bezieht sich auf natürliche Energiequellen wie Sonne, Wind und Wasser [3, S. 67]. Der Begriff „Energiewende“ beschreibt den Übergang von fossilen Energieträgern zu nachhaltigen Energiequellen, was auch für Aserbaidshan zunehmend relevant wird.

Die Energiepolitik Aserbaidshans basiert traditionell auf Erdöl- und Erdgasressourcen. Laut offiziellen Berichten spielt das Land eine wichtige Rolle im internationalen Energiemarkt [4, S. 25]. Gleichzeitig entwickelt die Regierung Strategien zur Förderung erneuerbarer Energien und zur Diversifizierung der Wirtschaft. Diese Entwicklung steht im Einklang mit globalen Nachhaltigkeitszielen. Die terminologische Analyse zeigt, dass einige Begriffe nicht direkt übersetzt werden können. Beispielsweise kann „Nachhaltigkeit“ je nach Kontext unterschiedliche Bedeutungen annehmen, etwa ökologische Stabilität oder langfristige wirtschaftliche Entwicklung. Daher ist ein kontextbezogener Ansatz bei der Übersetzung wissenschaftlicher Texte notwendig. Zusammenfassend lässt sich feststellen, dass die deutsche Terminologie eine wichtige Rolle bei der internationalen Darstellung der Energiepolitik Aserbaidshans spielt. Eine präzise Verwendung der Fachbegriffe trägt zur besseren Verständigung und wissenschaftlichen Kommunikation bei.

Literaturverzeichnis:

1. Bundeszentrale für politische Bildung. Energiepolitik. Bonn, 2022.
2. Bundesministerium für Wirtschaft und Klimaschutz. Erneuerbare Energien in Deutschland. Berlin, 2023.
3. International Energy Agency. Azerbaijan Energy Profile. Paris, 2022.
4. World Commission on Environment and Development. Our Common Future. Oxford University Press, 1987.

DIE ROLLE VON HEYDAR ALİYEV BEIM SCHUTZ UND DER ENTWICKLUNG DER ASERBAIDSCHANISCHEN SPRACHE

**İsgəndərli Lalə Şahbaz qızı, Məzun, İngilis və alman dilləri fakültəsi,
lala.isgandarli03@gmail.com**

**Elmi rəhbər: b/m Gülşən Əhmədova Vaqif qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Die Muttersprache ist eines der wichtigsten Merkmale der nationalen Identität eines Volkes. Sie dient nicht nur als Kommunikationsmittel, sondern auch als Träger von Kultur, Geschichte und geistigen Werten. Für das aserbaidshanische Volk nimmt die aserbaidshanische Sprache einen besonderen Platz ein. [2,s.15] In der Geschichte Aserbaidshans spielte Heydar Aliyev eine herausragende Rolle bei der Bewahrung, Entwicklung und Förderung der Muttersprache.

Bereits während seiner politischen Tätigkeit in der Sowjetzeit setzte sich Heydar Aliyev aktiv für den Schutz der aserbaidshanischen Sprache ein. Trotz der dominierenden Rolle der russischen Sprache gelang es ihm, Maßnahmen zu unterstützen, die den Gebrauch der Muttersprache in Bildung und Kultur stärkten. Dies trug dazu bei, das nationale Bewusstsein der Bevölkerung zu erhalten und weiterzuentwickeln. [5,s.30]

Nach der Wiedererlangung der Unabhängigkeit Aserbaidshans im Jahr 1991 wurde die Sprachpolitik zu einer der wichtigsten Prioritäten des Staates. Unter der Führung von Heydar

Aliyev wurde die aserbajdschanische Sprache offiziell als Staatssprache in der Verfassung der Republik Aserbajdschan von 1995 verankert. [3,s.75] Diese Entscheidung stellte einen bedeutenden Schritt zur Stärkung der nationalen Identität dar und schuf eine rechtliche Grundlage für die umfassende Nutzung der Sprache in allen gesellschaftlichen Bereichen.

Ein weiterer wichtiger Meilenstein war das Dekret „Über die Verbesserung der Anwendung der Staatssprache“, das im Jahr 2001 verabschiedet wurde. Dieses Dokument zielte darauf ab, die korrekte und einheitliche Verwendung der aserbajdschanischen Sprache in staatlichen Institutionen, im Bildungswesen sowie in den Medien sicherzustellen. Dadurch wurde nicht nur die Funktionalität der Sprache gestärkt, sondern auch ihre Entwicklung als modernes Kommunikationsmittel gefördert. [1,s.36]

Auch im Bereich der Bildung wurden bedeutende Reformen umgesetzt. Universitäten und wissenschaftliche Einrichtungen spielten eine aktive Rolle bei der Erforschung und Verbreitung der Muttersprache. [5,s.67]

Zusammenfassend lässt sich feststellen, dass Heydar Aliyev einen unschätzbaren Beitrag zur Entwicklung und zum Schutz der aserbajdschanischen Sprache geleistet hat. Seine Sprachpolitik stärkte die nationale Identität und schuf eine stabile Grundlage für die Weiterentwicklung der Muttersprache in der modernen Welt. [2,s.43] Auch heute bleibt sein Vermächtnis in der Sprachpolitik Aserbajdschans von großer Bedeutung.

Literaturverzeichnis:

1. Aydın Hesenov. Die moderne aserbajdschanische Sprache und Sprachpolitik. Baku. 2012.
2. Heydar Aliyev. Dekret über die Verbesserung der Anwendung der Staatssprache. Baku. 2001.
3. Xəlil Nəsimi. Geschichte und Entwicklung der aserbajdschanischen Sprache. Baku. 2001.
4. Ramiz Mehdiyev. Die Philosophie der Staatlichkeit Aserbajdschans. Baku. 2010

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN KONSTITUSİYASI

İlyasova Aylin Nəsim qızı, 110b, İngilis və alman dilləri fakültəsi,

ilyasovaaylin122@gmail.com, Filologiya

Elmi rəhbər: b/m. Sevinc Məmmədova Razim qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Dil ünsiyyətinin əsas vasitələrindən biri olan sual cümlələri informasiyanın əldə olunmasında və qarşılıqlı anlaşmanın qurulmasında mühüm əhəmiyyət daşıyır. Alman dilində sual cümlələri özünəməxsus qrammatik xüsusiyyətlərə malikdir və bu baxımdan onlar nəqli cümlələrdən fərqlənir [1, s. 112].

Alman dilində sual cümlələri həmişə sual işarəsi ilə bitir və danışq zamanı cümlənin sonunda intonasiya yüksəlir. Bu xüsusiyyətlər sual cümlələrini nəqli cümlələrdən fərqləndirən əsas əlamətlərdəndir.

Alman dilində sual cümlələri əsasən iki əsas qrupa ayrılır: sual sözsüz sual cümləsi (Ja/Nein sualları) və sual sözlü sual cümləsi (W-sual cümlələri).

Sual sözsüz sual cümlələrində (Fragen ohne Fragewort-Entscheidungsfragen) fəl birinci yerdə yerləşir və bu tip suallar “bəli” və ya “xeyr” cavabı tələb edir. Məsələn: “Sənin bu gün vaxtın var?” (Hast du heute Zeit?) [2, s. 340].

Sual sözlü sual cümlələrində (Fragen mit Fragewort-Ergänzungsfragen) isə sual sözləri (wer, was, wann, wo, welche, wohin və s.) ilə başlayır. Bu cümlələrdə fəl ikinci mövqedə olur və daha geniş, konkret məlumat əldə etmək məqsədi daşıyır. Məsələn: “Sən harada yaşayırsan?” (Wo wohnst du?) [3, s. 215].

Bundan əlavə, alternativ suallar da mövcuddur. Bu suallar “oder” (və ya) bağlayıcısı vasitəsilə qurulur və bir neçə seçim təqdim edir. Məsələn: “Sən bu gün, yoxsa sabah gəlirsən?” (Kommst du heute oder morgen?) [4, s. 58].

Alman dilində sual cümlələrinin əsas xüsusiyyətlərindən biri söz sırasıdır. Qapalı suallarda fəl birinci, tamamlayıcı suallarda isə ikinci mövqedə yerləşir. Bu qaydalar alman dilinin qrammatik sistemində mühüm yer tutur və onların düzgün istifadə olunması dil bacarıqlarının inkişafı üçün vacibdir [5].

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, alman dilində sual cümlələri dəqiq qrammatik qaydalara əsaslanır və effektiv ünsiyyətin qurulmasında mühüm rol oynayır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Dudenredaktion. Duden – Die Grammatik. Berlin: Dudenverlag, 2016.
2. Dreyer, H., Schmitt, R. Lehr- und Übungsbuch der deutschen Grammatik. München: Hueber Verlag, 2015.
3. Durrell, M. Hammer's German Grammar and Usage. London: Routledge, 2019.
4. Niebisch, D. et al. Schritte International Neu. München: Hueber Verlag, 2016.
5. Goethe-Institut. Deutsch lernen. <https://www.goethe.de>

DER EINFLUSS DER GRIECHISCHEN SPRACHE AUF DIE ENTWICKLUNG UND STRUKTUR DES DEUTSCHEN

Ibrahimzadə Ellada Elnur qızı, 315r, İngilis və alman dilləri fakültəsi,

e.ibrahimzada2005@gmail.com

Elmi rəhbər: fil.f.d., dosent G.M. Pirnəzərova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Es muss betont werden, die griechische Sprache hat die Entwicklung der deutschen Sprache spürbar geprägt. Ich habe bemerkt, dass dieser Einfluss sich im Bereich des Wortschatzes, in der wissenschaftlichen Terminologie und in der Wortbildung zeigt. Während die grammatische Struktur des Deutschen weiterhin germanischen Stamm hat, bereicherten griechische Elemente die Sprache sowohl in ihrer Präzision als auch Ausdruckskraft. [1, s.53] Griechische Wörter fanden meist nicht direkt, sondern über die lateinische Sprache den Weg ins Deutsche. Eine bedeutende Rolle spielten dabei das Christentum, die Kirchensprache sowie die Gelehrtensprache. Einige Begriffe, die griechischen Ursprungs haben, sind heute so vollständig ins Deutsche integriert, dass der Ursprung kaum noch auffällt, zum Beispiel Teufel, Engel, und Samstag. Besonders ausgeprägt ist der Einfluss des Griechischen auf die Fachsprachen.[2, s.34] Zahlreiche Begriffe aus den Bereichen wie Medizin, Philosophie, Politik und Wissenschaft stammen aus dem Griechischen. Beispiele hierfür sind Wörter wie Biologie, Philosophie, Demokratie, Analyse, Theorie und andere. [3,s.29] Diese Begriffe verdeutlichen, wie das Deutsche durch Ursprungselemente aus dem Griechischen die Möglichkeit erhielt, verschiedene und präzise Ausdrücke für wissenschaftliche und bildungsbezogene Zusammenhänge zu schaffen. Auch in der Wortbildung zeigt sich dieser Einfluss bis 21. Jahrhundert. Präfixe wie bio-, geo-, tele- sowie Suffixe wie -logie sind fester Bestandteil der deutschen Sprache.[4,s.75] Ebenso verraten typische Schreibweisen wie ph, th oder y die griechische Herkunft vieler Begriffe, beispielsweise in Wörtern wie Theater, Phonetik, oder Typ. [5,s.33] Zusammenfassend würde ich sagen, dass die griechische Sprache eine bedeutende Rolle in der Entwicklung des Deutschen eingenommen hat. Insbesondere im Wortschatz sowie in der wissenschaftlichen Fachsprache ist der Einfluss noch immer deutlich erkennbar.

Literaturverzeichnis:

1. Dudenredaktion: Duden. Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache. 6. Auflage. Berlin: Bibliographisches Institut, 2020.
2. Dudenredaktion: Duden. Das Fremdwörterbuch. 13. Auflage. Berlin: Bibliographisches Institut, 2023.
3. Eisenberg, Peter: Das Fremdwort im Deutschen. Berlin/New York: De Gruyter, 2011.
4. Holzberg, Niklas: Griechisch/Deutsch. In: Besch, Werner u. a. (Hrsg.): Sprachgeschichte. 4. Teilband. Berlin/New York: De Gruyter Mouton, 2004.
5. Glück, Helmut; Rödel, Michael (Hrsg.): Metzler Lexikon Sprache. 5. Auflage. Stuttgart: J. B. Metzler, 2016.

DER KOPF IN DEUTSCHEN SPRICHWÖRTERN

Zənurə Hüseynova Cəlil qızı, 314A, İngilis və alman dilləri fakültəsi, hzanura06@gmail.com

Elmi rəhbər: fil.f.d., dos. Sənubər Zeynalova Surxay qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Der Kopf ist ein zentraler Teil des menschlichen Körpers und spielt eine wichtige Rolle im täglichen Leben. Er ist nicht nur für das Denken verantwortlich, sondern auch für Entscheidungen und Reaktionen. In der deutschen Sprache wird das Wort „Kopf“ in vielen Sprichwörtern verwendet. Diese Sprichwörter spiegeln die Erfahrungen der Menschen wider und zeigen, wie verschiedene Situationen verstanden werden. Sie helfen uns, unsere Gedanken besser auszudrücken und machen die Sprache lebendiger.

Den Kopf nicht hängen lassen. – Ümidini itirməmək, ruhdan düşməmək. Dieses Sprichwort bedeutet, dass man auch in schwierigen Situationen positiv bleiben und nicht aufgeben soll.

Den Kopf in den Sand stecken. – Problemlərdən qaçmaq. Es beschreibt eine Person, die ihre Probleme ignoriert, anstatt eine Lösung zu suchen.

Zwei Köpfe sind besser als einer. – Məsləhətli iş daha yaxşı olar. Dieses Sprichwort zeigt, dass Zusammenarbeit oft bessere Ergebnisse bringt.

Sich den Kopf zerbrechen. – Çox düşünmək, baş sındırmaq. Man verwendet es, wenn jemand intensiv über ein Problem nachdenkt.

Mit dem Kopf durch die Wand wollen. – Tərslik etmək, israr etmək. Es beschreibt eine sehr sture Person, die ihren Willen unbedingt durchsetzen möchte.

Einen kühlen Kopf bewahren. – Sakit qalmaq. Das bedeutet, dass man ruhig und kontrolliert bleiben soll, besonders in stressigen Situationen.

Den Kopf verlieren. – Özünü itirmək, panikaya düşmək. Es bedeutet, dass man in einer schwierigen Situation die Kontrolle verliert.

Ich habe den Kopf voll. – Çox məşğulam, fikrim çoxdur. Dieses Sprichwort beschreibt, dass man viele Gedanken oder Probleme hat.

Literaturverzeichnis:

1. Dudenredaktion: Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Berlin: Dudenverlag, 2013.
2. Langenscheidt Verlag: 1000 deutsche Redensarten. München: Langenscheidt, 2010.
3. Simrock, Karl Joseph: Die deutschen Sprichwörter. Stuttgart: Reclam Verlag, 1995.

Ə.HAQVERDİYEVİN “UCA DAĞ BAŞINDA” ƏSƏRİNDƏ İNSAN VƏ MÜHİT MÜNASİBƏTİ

**Hüseynli Səma Fədai qızı, 210B, İngilis və alman dilləri fakültəsi, Filologiya
sma030237@gmail.com**

**Elmi rəhbər: b/m Məmmədova Sevinc Razim
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri**

Azərbaycan dramaturgiyasının və nəsrinin görkəmli nümayəndəsi Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin ədəbi irsi çoxşaxəli və zəngindir. Ə.Haqverdiyevin əsərlərində insan taleyi, cəmiyyətin problemləri, ədalətsizlik, avamlıq, cahillik, sosial ziddiyyətlər, ailə münasibətləri və milli-mənəvi dəyərlərin qorunması ön plana çəkilib. O, hər zaman sosial ədalət, insan hüquqları və maarifçilik ideyalarını təbliğ edib. Əsərlərindəki canlı personajlar, real həyat hadisələri və koloritli dialoqlar milli ədəbiyyatımızda yeni bir mərhələ yaradıb [4]. Onun “Uca dağ başında” hekayəsi qədim bir şəhərin təsviri ilə başlayır. Əsərdə hadisələrin dağlıq mühitdə cərəyan etməsi təsadüfi deyil. Hekayədə insan və cəmiyyət problemi öz əksini tapmışdır. Belə ki, hekayədə kiçik bir şəhərin əhalisinin dünyagörüşü, mədəniyyəti, yaşam tərzı yazıçı qələminin ecəzkarlığının gücü ilə oxucuya çatdırılmışdır. Ədib əsərdə kiçik şəhərin təbiətini və insanların məşğuliyyətini təsvir edir. May ayından başlayaraq sentyabrın ortasına kimi şəhər şənlik və abad olur, sentyabrdan sonra ticarət dayanır, insanlar özünə məşğuliyyət axtarır. Ədib əsərdə məşğuliyyətsiz insanların faciəsindən söz açmışdır [2, s. 47–48].

Əsərin əsas ideyalarından biri insanın sosial mühitlə qarşılıqlı münasibətidir.

Müəllif göstərir ki, insan yalnız təbiətin deyil, cəmiyyətin də təsiri altında formalaşır. Sosial maneələr fərdi arzuların həyata keçməsinə imkan vermir və nəticədə faciəvi sonluq yaranır [1, s. 118].

Dağ mühitinin tənhalığı və sərtliyi qəhrəmanın daxili iztirabları ilə səsleşir və onun ümitsizlik hissini gücləndirir [3, s. 76–78].

Beləliklə “Uca dağ başında” hekayəsi insan və mühit münasibətlərinin qarşılıqlı təsir prinsipi əsasında qurulmuşdur. Müəllif göstərir ki, insanın taleyi onun yaşadığı təbii və sosial mühitlə sıx bağlıdır. Təbiət insan həyatına təsir göstərir, insanlar isə ona uyğunlaşaraq sosial və mənəvi həyatlarını qururlar.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. XX əsr. Bakı: Elm, 2010, s. 112–120.
2. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, s. 45–50.
3. Həbibbəyli, İ. Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşmə və inkişaf mərhələləri. Bakı, 2015, s. 76–78.
4. <https://qebulol.az/ebdurrehim-bey-haqverdiyev/>

DAYANIQLI GƏLƏCƏK ÜÇÜN ALMAN DİLİ: TƏHSİL VƏ KARYERA

**Hüseynli Əsmər Namiq, 110c, İngilis və Alman dilləri fakültəsi, esmer2008h@gmail.com,
Filologiya**

**Elmi rəhbər: b/m. N.İ.Hüseynova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Təhsilimizin əsas məqsədi gələcək nəslin iqtisadiyyatın bütün sahələrində öz töhfəsini verə bilən yaxşı mütəxəssislər kimi hazırlanmasından ibarətdir.[1, s.51]

Müasir qloballaşan dünyada xarici dillərin öyrənilməsi sadə ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, eyni zamanda fərdi inkişafın, intellektual səviyyənin yüksəlməsinin və beynəlxalq imkanların genişlənməsinin əsas amillərindən biri kimi çıxış edir. Bu baxımdan alman dili xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Alman dili Avropada geniş yayılmış dillərdən biri olmaqla yanaşı, iqtisadi, elmi və

texnoloji sahələrdə aparıcı mövqeyə malik ölkələrlə əlaqə qurmaq imkanı yaradır. Bu səbəbdən həmin dili öyrənmək gənclər üçün yeni perspektivlər açır və onların beynəlxalq mühitə inteqrasiyasını asanlaşdırır.

Əvvəla, alman dili təhsil sahəsində mühüm üstünlüklər təqdim edir. Almaniya dünyanın ən inkişaf etmiş və keyfiyyətli təhsil sisteminə malik ölkələrindən biri hesab olunur. Bu ölkədə fəaliyyət göstərən bir çox ali təhsil müəssisələrində təhsil ödənişsiz və ya minimal ödənişlə həyata keçirilir. Alman dilini bilən tələbələr bakalavr, magistr və doktorantura pillələrində yüksək səviyyəli təhsil almaq imkanı əldə edir, eyni zamanda beynəlxalq səviyyədə tanınan diplomlara yiyələnirlər. Bununla yanaşı, müxtəlif təqaüd proqramları və beynəlxalq mübadilə layihələri tələbələrin akademik inkişafına əlavə dəstək verir. Bu isə onların gələcək karyera yollarında mühüm rol oynayır və rəqabət qabiliyyətlərini artırır. [2, s.28]

Digər tərəfdən, alman dili karyera imkanlarının genişlənməsində də mühüm rol oynayır. Almaniya dünyanın ən güclü iqtisadiyyatlarından birinə malikdir və burada fəaliyyət göstərən şirkətlər global bazarda mühüm yer tutur. Alman dilini bilən mütəxəssislər bu şirkətlərdə işləmək, beynəlxalq layihələrdə iştirak etmək və müxtəlif ölkələrlə əməkdaşlıq qurmaq baxımından daha üstün mövqeyə malik olurlar. Həmçinin Azərbaycanda fəaliyyət göstərən beynəlxalq və xarici şirkətlərdə də alman dilinə olan tələbat getdikcə artmaqdadır ki, bu da əmək bazarında bu dili bilən şəxslər üçün əlavə üstünlüklər yaradır. [3, s.43]

Bununla yanaşı, bu dili bilən şəxslər alman dilli ölkələrin ədəbiyyatı, mədəniyyəti, tarixi və sosial həyatı ilə daha yaxından tanış olur. Bu isə onların dünyagörüşünü genişləndirir və fərqli mədəniyyətlərə qarşı daha açıq mövqe formalaşdırır. Dil bilikləri insanların müxtəlif mühitlərdə sərbəst ünsiyyət qurmasına şərait yaradır və onların sosial inteqrasiyasını asanlaşdırır. [4, s.35]

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, alman dili yalnız bir xarici dil deyil, həm də təhsil və karyera üçün mühüm bir açardır. Bu dili öyrənmək fərdlərə yeni imkanlar yaradır, onların gələcək həyatında uğur qazanmasına şərait yaradır və beynəlxalq mühitdə daha aktiv iştirak etməyə imkan verir. Buna görə də müasir dövrdə alman dilinin öyrənilməsi strateji baxımdan olduqca vacib hesab olunur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Heydər Əliyev 100. Sitatlar və kəlamlar. Bakı şəhəri, 2023.
2. Məmmədov, A. "Müasir dövrdə dil və kommunikasiya". Bakı, 2018.
3. Quliyeva, S. "Alman dilinin tədrisinin əsasları". Bakı, 2020.
4. DAAD. "Almaniyada təhsil imkanları". Bonn, 2022

ASERBAIDSHANISCHE JUGEND UND ÖKOLOGISCHE MODE
Cəmilə Hasanquliyeva İbadət qızı, 314B, İngilis və alman dilləri fakültəsi,
hasanquliyeva@mail.ru, Filologiya
Elmi rəhbər: b/m Gülşən Vaqif qızı Əhmədova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Der nationale Führer Heidar Alijew ist unser großer Anführer. Heidar Alijew ist zugleich eine große historische Persönlichkeit, die unserem Volk sein Schicksal zurückgegeben hat. Er hat einen bedeutenden Beitrag zur Entwicklung der Geschichte Aserbaidshans geleistet. Als Begründer des unabhängigen aserbaidshanischen Staates schuf er die ideologischen Grundlagen unserer Staatlichkeit. [1,s.189]

Im Kontext der sich verschärfenden globalen Umweltprobleme gewinnt das Konzept der nachhaltigen Entwicklung zunehmend an Bedeutung. In Aserbaidshan ist die Herausbildung dieser Ausrichtung eng mit dem Namen des nationalen Führers Heydər Əliyev verbunden. Während seiner politischen Tätigkeit wurde neben der wirtschaftlichen Entwicklung auch Fragen der ökologischen

Sicherheit und des Umweltschutzes große Aufmerksamkeit gewidmet. Besonders in einem rohstoffreichen Land wie Aserbaidschan stellt die Integration von Umweltmaßnahmen in die staatliche Politik einen wichtigen Schritt für nachhaltige Entwicklung dar.

Heidar Alijew legte großen Wert auf den Schutz der Natur und insbesondere auf die Begrünung. In einer seiner Reden sagte er: “Als ich 1993 nach Baku kam und sah, dass einige der von uns gepflanzten Bäume gefällt worden waren, hatte ich das Gefühl, als hätte man mich verletzt... Wer einen gesunden Baum fällt, verrät nicht nur sein Volk, sondern auch sich selbst.”[2, s.35]

Ein weiterer wichtiger Bereich ist die Aufforstung. In den Jahren 1969–1982 wurden 51.000 Hektar neue Wälder angelegt, und in den Jahren 1989–1997 wurden 45.000 Hektar wiederhergestellt. Heute umfasst der Waldfonds etwa 1.213.700 Hektar, was 14 % der Gesamtfläche des Landes entspricht.

Diese Politik wird heute unter der Führung des Präsidenten İlham Alijew und der Ersten Vizepräsidentin Mehriban Alijew fortgesetzt. Mit wachsender wirtschaftlicher Stärke wird der Lösung ökologischer Probleme immer mehr Aufmerksamkeit geschenkt.

Ein wichtiges Beispiel dafür ist die Oğuz-Gabala-Baku-Wasserleitung, deren Grundstein am 1. März 2007 gelegt wurde. Dieses Projekt ermöglicht die Versorgung der Bevölkerung mit hochwertigem Trinkwasser. Insgesamt wurden 779,6 Millionen Manat aus dem Staatlichen Ölfonds bereitgestellt. Derzeit werden etwa 5 Kubikmeter Wasser pro Sekunde nach Baku geliefert. [3, s.56]

Die heutige aserbaidshanische Jugend wächst auf dieser ideologischen Grundlage auf und zeigt ein zunehmendes Umweltbewusstsein. Der Zugang zu digitalen Technologien und internationalen Informationsquellen verstärkt dieses Bewusstsein und beeinflusst das Konsumverhalten. In diesem Zusammenhang gewinnt ökologische Mode an Bedeutung. Sie umfasst nachhaltige Produktionsprozesse, Ressourceneffizienz und soziale Gerechtigkeit. Obwohl sich dieser Bereich in Aserbaidschan noch entwickelt, zeigen junge Menschen wachsendes Interesse. Second-Hand-Kleidung, Unterstützung lokaler Produzenten und bewusster Konsum sind wichtige Elemente dieses Trends. Trotz positiver Entwicklungen bestehen weiterhin Herausforderungen wie hohe Preise, begrenztes Angebot und mangelnde Aufklärung. Daher sind Bildungsmaßnahmen und stärkere Kooperationen notwendig.

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass das Interesse der Jugend an ökologischer Mode sowohl durch globale Trends als auch durch nationale Strategien geprägt ist. Das von Heidar Alijew entwickelte Konzept spielt weiterhin eine wichtige Rolle bei der Förderung nachhaltiger Lebensweisen. Die aktive Beteiligung der Jugend ist entscheidend für eine nachhaltige Zukunft.

Literaturverzeichnis:

1. Bahar Sonam. Böyük Xilaskar Heydər Əliyev. Bakı, 2023.
2. Milena Wälder. Ökologische Nachhaltigkeit in der Textilindustrie: Mode und Nachhaltigkeit. Tragbar oder unerträglich?. Berlin, 2015.
3. Kirsten Brodde, Alf-Tobias Zahn. Einfach anziehend: Der Guide für alle, die Wegwerfmode satt haben München, 2018.

JUNGE GENERATION UND NATIONALE WERTE

**Həsənova Gülcan Qaraca qızı, 314A, İngilis və alman dilləri fakültəsi,
gulcanhsnova2@gmail.com**

**Elmi rəhbər: fil.f.f., dosent Əsgərova Xuraman Səlim qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri**

Die junge Generation lebt heute in einer ganz anderen Welt als früher. Durch das Internet, soziale Medien und den Kontakt mit verschiedenen Kulturen verändert sich ihre Sichtweise auf viele Dinge. Trotzdem spielen nationale Werte noch immer eine wichtige Rolle im Leben vieler junger Menschen.

Nationale Werte sind zum Beispiel Traditionen, Sprache, Kultur und gemeinsame Geschichte eines Landes. Diese Werte geben den Menschen ein Gefühl von Zugehörigkeit und Identität. Viele Jugendliche sind stolz auf ihr Land, ihre Kultur und ihre Muttersprache. Sie feiern traditionelle Feste, hören nationale Musik oder interessieren sich für die Geschichte ihres Landes[1, s.65].

Auf der anderen Seite ist die junge Generation oft offener und toleranter gegenüber anderen Kulturen. Sie reisen mehr, lernen Fremdsprachen und haben Freunde aus verschiedenen Ländern. Deshalb verbinden viele junge Menschen nationale Werte mit globalem Denken. Sie möchten ihre eigene Kultur bewahren, aber gleichzeitig auch andere Kulturen respektieren und kennenlernen. Manchmal gibt es auch Konflikte zwischen alten Traditionen und modernen Lebensweisen. Einige Jugendliche finden bestimmte traditionelle Werte zu streng oder nicht mehr passend zur heutigen Zeit. Andere hingegen finden es wichtig, diese Werte zu schützen und weiterzugeben.

Zusammenfassend kann man sagen, dass die junge Generation nationale Werte nicht einfach ablehnt, sondern neu interpretiert. Sie versucht, eine Balance zwischen Tradition und Moderne zu finden. Dadurch entstehen neue Formen von Identität, die sowohl nationale als auch internationale Elemente enthalten.

Literaturverzeichnis

1. Shell Jugendstudie
2. Bundeszentrale für politische Bildung – Artikel über Jugend und Werte
3. UNESCO – Berichte über Kultur und Identität
4. Generation Global

ÄHNLICHKEITEN UND UNTERSCHIEDE IN DER GRAMMATIK DER DEUTSCHEN UND ENGLISCHEN SPRACHE

**Könül Həsənli İsmayıl qızı, 314C, İngilis və alman dilləri fakültəsi,
konul.hesenzade2001@gmail.com**

**Elmi rəhbər: fil.f.d., dosent. E. Q. Yusifov
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Die englische und die deutsche Sprache gehören zur germanischen Sprachfamilie und sind weltweit weit verbreitet. Da diese Sprachen historisch denselben Ursprung haben, weisen sie in ihrer grammatischen Struktur eine Reihe von Ähnlichkeiten auf. Die Untersuchung der grammatischen Gemeinsamkeiten ist sowohl für die Sprachwissenschaft als auch für den Sprachunterricht von großer Bedeutung. Solche Studien helfen den Lernenden, eine neue Sprache leichter zu erwerben, die Beziehungen zwischen den Sprachen zu verstehen und Fehler zu vermeiden. Nach Ansicht von Sprachwissenschaftlern schafft das vergleichende Lernen von Sprachen günstige Voraussetzungen dafür, beide Sprachen schneller und effektiver zu beherrschen. Dieses Muster ist in der Linguistik als Subject-Verb-Object (SVO) bekannt und wird in beiden Sprachen häufig verwendet. Zum Beispiel:

Englisch: I read a book. Deutsch: Ich lese ein Buch.

Diese Beispiele zeigen, dass in beiden Sprachen das Subjekt an erster Stelle, das Verb an zweiter Stelle und das Objekt am Satzende steht [1, s.65]. Eine weitere Gemeinsamkeit betrifft das

Tempussystem. Beide Sprachen verfügen über Präsens-, Präteritum- und Zukunftsformen, und diese Zeiten werden auf ähnliche Weise ausgedrückt. Zum Beispiel:

Englisch: I worked yesterday. Deutsch: Ich habe gestern gearbeitet.

Diese Beispiele ermöglichen es Lernenden, die Zeitformen in beiden Sprachen miteinander zu vergleichen. Auch Modalverben werden in beiden Sprachen

verwendet [2, s.37]. Modalverben drücken Bedeutungen wie Fähigkeit, Erlaubnis oder Notwendigkeit aus und ähneln sich in ihrer Funktion. Zum Beispiel verwendet man im Deutschen „können“, während im Englischen „can“ benutzt wird:

Englisch: I can swim. Deutsch: Ich kann schwimmen.

Solche Beispiele erleichtern das praktische Erlernen grammatischer Gemeinsamkeiten und ermöglichen es den Lernenden, beide Sprachen leichter zu vergleichen. Neben den Gemeinsamkeiten gibt es jedoch auch einige wichtige Unterschiede zwischen dem Englischen und dem Deutschen. Diese Unterschiede betreffen vor allem das Genus der Substantive, das Kasusystem, den Gebrauch der Artikel und die Wortstellung. Die deutsche Grammatik gilt als komplexer, da sich Wörter je nach Funktion im Satz stärker verändern. Im Englischen hingegen ist die Grammatik vergleichsweise einfacher und die Wortformen ändern sich weniger [3, s.28]. Einer der wichtigsten Unterschiede betrifft das grammatische Geschlecht der Substantive. Im Deutschen werden Substantive in vier Fällen dekliniert: Nominativ, Akkusativ, Dativ und Genitiv. Diese Fälle zeigen die Funktion des Wortes im Satz an. Im Englischen existiert ein solch umfassendes Kasusystem nicht; die Funktion wird überwiegend durch die Wortstellung bestimmt.

Literaturverzeichnis:

1. Beck, S., Gergel, R. Contrasting English and German Grammar. Berlin: De Gruyter Mouton, 2014.
2. Eshonqulova, M. Similarities and Differences of Word Order in English and German Languages. Central Asian Journal of Social Sciences, 2022.
3. Schenke, H., Miell, A., Seago, K. Basic German: A Grammar and Workbook. London: Routledge, 2011.

ENTLEHNUNGEN AUS DEM SPANISCHEN IM LEXIKALISCHEN SYSTEM DER DEUTSCHEN SPRACHE

**Eyvazova Fatima Adil qızı, 315r, İngilis və alman dilləri fakültəsi,
ejvazovafatimka@gmail.com**

**Elmi rəhbər: fil.f.d., dosent G.M. Pirnəzərova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Die deutsche Sprache gehört zu denjenigen Sprachen, die sich im Laufe ihrer historischen Entwicklung durch intensiven Sprachkontakt ständig verändert und erweitert haben. Ein besonders wichtiger Mechanismus dieser Entwicklung ist die lexikalische Entlehnung. Unter Entlehnung versteht man die Übernahme von Wörtern aus einer anderen Sprache in das eigene Sprachsystem. Diese Erscheinung ist ein natürlicher Bestandteil der Sprachentwicklung und spiegelt kulturelle, wirtschaftliche und soziale Kontakte zwischen verschiedenen Sprachgemeinschaften wider.

Die Entlehnungen aus dem Spanischen stellen dabei eine interessante, wenn auch vergleichsweise weniger umfangreiche Gruppe innerhalb des deutschen Wortschatzes dar [1, s.62]. Ihre Bedeutung liegt vor allem darin, dass sie eng mit der europäischen Expansion, den Entdeckungsreisen und dem globalen Handel seit dem 15. und 16. Jahrhundert verbunden sind. Spanien spielte in dieser Zeit eine zentrale Rolle als Kolonialmacht, wodurch zahlreiche Begriffe

aus den neu entdeckten Regionen – insbesondere aus Mittel- und Südamerika – über das Spanische in andere europäische Sprachen, darunter auch das Deutsche, gelangten [2, s.45].

Viele dieser Wörter haben ihren Ursprung nicht im Spanischen selbst, sondern in indigenen Sprachen wie Nahuatl oder Quechua. Beispiele dafür sind Tomate (span. tomate), Schokolade (span. chocolate), Kakao (span. cacao), Tabak (span. tabaco) und Vanille (span. vainilla). Diese Wörter wurden zunächst in den europäischen Handel eingeführt und anschließend in die Alltagssprache integriert. Im Deutschen sind sie heute vollständig assimiliert und werden nicht mehr als Fremdwörter wahrgenommen [3, s.37].

Die Integration spanischer Entlehnungen in das deutsche lexikalische System erfolgt auf mehreren Ebenen. Auf der phonologischen Ebene werden die Wörter an die deutsche Lautstruktur angepasst. Auf der morphologischen Ebene erhalten sie Genus und Flexionsformen, zum Beispiel der Macho, die Fiesta. Auf der semantischen Ebene kann es zu Bedeutungsverschiebungen kommen. Ein Wort kann im Deutschen eine engere oder auch veränderte Bedeutung haben als im Spanischen [4, s.49]. Zusammenfassend lässt sich feststellen, dass spanische Entlehnungen einen wichtigen Beitrag zur Erweiterung und Differenzierung des deutschen Wortschatzes leisten. [5, s.34]. Sie dokumentieren historische Kontakte zwischen Sprachgemeinschaften und verdeutlichen die Rolle des Spanischen als Vermittlersprache im Prozess der Globalisierung. Die Analyse dieser Wörter bietet somit nicht nur sprachliche, sondern auch kulturelle und historische Einblicke.

Literaturverzeichnis:

1. Braun, Peter: Fremdwortbildung im Deutschen. Tübingen: Niemeyer, 1993.
2. Bußmann, Hadumod: Lexikon der Sprachwissenschaft. 4. Auflage. Stuttgart: Kröner, 2008.
3. Eisenberg, Peter: Grundriss der deutschen Grammatik. Band 1: Das Wort. Stuttgart: Metzler, 2013.
4. Glück, Helmut (Hrsg.): Metzler Lexikon Sprache. 5. Auflage. Stuttgart: Metzler, 2016.
5. Keller, Rudi: Sprachwandel. Von der unsichtbaren Hand in der Sprache. Tübingen: Francke, 2003.

JUGEND UND KULTURELLE BILDUNG

Əlizadə Ülkər Mübariz qızı, 415r, İngilis və alman dilləri fakültəsi ulker.100504@gmail.com
Elmi rəhbər: b/m Gülbəniz Kamal qızı Nəcəfova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Das Bildungssystem in Aserbaidschan hat das Ziel, die junge Generation zu Patrioten zu erziehen. Jeder junge Mensch soll sein Heimatland lieben und bereit sein, es zu verteidigen.

Die kulturelle Bildung der Jugend spielt in Aserbaidschan eine bedeutende Rolle für die Entwicklung der Gesellschaft und die Bewahrung der nationalen Identität. In einem Land mit reicher Geschichte und vielfältigem kulturellem Erbe ist es besonders wichtig, dass junge Menschen ihre Kultur, Traditionen und Werte kennen und schätzen [1, s.34].

Kulturelle Bildung umfasst in Aserbaidschan nicht nur Kenntnisse über Literatur, Musik und Kunst, sondern auch die Vermittlung nationaler Traditionen, moralischer Werte und historischer Erfahrungen. Sie trägt dazu bei, das nationale Bewusstsein zu stärken und die Verbindung der Jugend mit ihrer Heimat zu festigen [2, s.48].

Eine zentrale Rolle bei der kulturellen Bildung spielt das Bildungssystem. Schulen und Universitäten in Aserbaidschan vermitteln den Schülern und Studenten nicht nur fachliches Wissen, sondern auch kulturelle und ethische Werte. Fächer wie Geschichte, Literatur und Musik fördern das Verständnis für das kulturelle Erbe des Landes und tragen zur Entwicklung einer patriotischen Haltung bei [3, s.29].

Auch kulturelle Institutionen wie Museen, Theater und Kulturzentren leisten einen wichtigen Beitrag zur Bildung der Jugend. Sie ermöglichen es jungen Menschen, sich aktiv mit der nationalen Kultur auseinanderzusetzen und ihre kreative Fähigkeiten zu entwickeln. Darüber hinaus hat die Familie eine große Bedeutung bei der Weitergabe kultureller Werte und Traditionen von Generation zu Generation [2, s.63].

Gleichzeitig steht die kulturelle Bildung in Aserbaidshan vor modernen Herausforderungen. Die Globalisierung und der Einfluss digitaler Medien führen dazu, dass junge Menschen verstärkt mit fremden Kulturen in Kontakt kommen. Dies kann einerseits ihre Perspektiven erweitern, andererseits besteht die Gefahr, dass nationale Werte an Bedeutung verlieren. Deshalb ist es wichtig, ein Gleichgewicht zwischen Offenheit gegenüber anderen Kulturen und der Bewahrung der eigenen kulturellen Identität zu finden [1, s.57].

Die Jugend in Aserbaidshan spielt somit eine Schlüsselrolle bei der Weiterentwicklung und Bewahrung der kulturellen Werte. Eine starke kulturelle Bildung trägt dazu bei, verantwortungsbewusste, gebildete und patriotische Bürger zu erziehen, die aktiv zur Entwicklung ihres Landes beitragen [3, S. 46].

Literaturverzeichnis:

1. Heydər Əliyev – 100. Səitlər və kəlamlar. Bakı. 2023
2. A. Müller, Kulturelle Bildung und Jugend. Berlin. 2021.
3. T. Wagner, Jugend in der modernen Gesellschaft. Berlin. 2020.

ALMAN DİLİNDƏ DAYANIQLI İNKİŞAF
Əliyeva Ülkər Xanoglan qızı, 110C, İngilis və alman dilləri fakültəsi,
ulkereliyeva014@icloud.com
Elmi rəhbər: b/m. N.İ.Hüseynova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Dil xalqın varlığını, mədəniyyətini yaşadan əsas amildir [1, s.39].

Hər bir yeni dil öyrənmək insan üçün həm çətin, həm də maraqlı bir təcrübədir. Dil öyrənmək yalnız sözləri və qrammatik qaydaları mənimsəmək demək deyil; bu, həm də yeni bir mədəniyyətlə tanış olmaq, fərqli düşüncə tərzini anlamaq və ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirmək deməkdir. Alman dili də bu baxımdan özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Onu öyrənmək çətin olsa da, eyni zamanda çox maraqlı və zəngin bir prosesdir. Alman dilinə yeni başlayan zaman qarşıya çıxan ilk çətinliklərdən biri tələffüz və sözlərin uzunluğudur. Alman dilində bəzi sözlər o qədər uzun və mürəkkəb olur ki, onları düzgün tələffüz etmək və yadda saxlamaq yeni öyrənənlər üçün asan olmur. Məsələn, “Donaudampfschiffahrtsgesellschaftskapitän” kimi çox uzun sözlər ilk baxışda qorxuducu görünə bilər. Lakin bu cür sözlər dilin sistemli quruluşunu və sözlərin birləşdirilərək yeni mənalar yaratmaq xüsusiyyətini göstərir. Bu xüsusiyyət öyrənənlər üçün həm çətinlik, həm də maraqlı bir meydan oxuma deməkdir [2, s.53]. Alman dilində artikkelin (der, die, das) istifadəsi də bir sıra çətinliklər yaradır. Hər isim üçün cinsi düzgün seçmək və artikli uyğun formada işlətmək öyrənənlərin ən çox çətinlik çəkdiyi mövzulardan biridir. Məsələn, “der Tisch” (masa – kişi cinsi), “die Lampe” (lampa – qadın cinsi), “das Buch” (kitab – orta cins) kimi nümunələr öyrənilərkən diqqətli olmağı tələb edir. Artikllərin hallara görə dəyişməsi isə qrammatikanın daha mürəkkəb tərəfini göstərir. Bu, öyrənənlər üçün mərhələdə qarışıqlıq yaratsa da, dilin sistemli və məntiqli quruluşunu anlamağa kömək edir. Qrammatika baxımından alman dili müəyyən mənada mürəkkəb görünə bilər. Xüsusilə cümlə quruluşu və felin yerinin dəyişməsi yeni öyrənənlər üçün çətinləşdiricidir.

Məsələn, alman dilində fel bəzən cümlənin sonunda yerləşir ki, bu, bizim alışdığımız qaydalardan fərqlidir. “Ich habe ein Buch gelesen” (Mən bir kitab oxudum) cümləsində fel “gelesen” cümlənin sonunda yerləşir. Bu fərqlilik, ilkin mərhələdə öyrəniləri çəşdirə bilər, lakin onu anladıqca dilin məntiqi və strukturlaşmış xüsusiyyətini görmək mümkündür. Belə qaydalar öyrənilənin analitik düşüncəsini də inkişaf etdirir [3, s.85]. Alman dilinin ən maraqlı tərəflərindən biri söz birləşmələri vasitəsilə yeni mənalara yaratmasıdır. Məsələn, “Fernsehen” (uzaqdan baxmaq – televizor), “Handsuh” (əl + şüş – əlcək) kimi sözlər bu dili daha yaradıcı və zəngin edir. Sözlərin birləşməsi ilə yeni anlayışların ortaya çıxması dilin məntiqini anlamağa kömək edir və öyrənmə prosesini əyləncəli edir. Bu, həm də öyrənilənin dilə marağını artırır və onun yaradıcılıq bacarıqlarını inkişaf etdirir. Alman dilini öyrənmək yalnız qrammatikanı mənimsəmək deyil, eyni zamanda yeni bir mədəniyyətlə tanış olmaq deməkdir. Alman dilli ölkələrin tarixi, ədəbiyyatı, incəsənəti və həyat tərzini haqqında məlumat əldə etmək öyrənmə prosesini daha da zənginləşdirir.

Müxtəlif təbiiqlər, onlayn dərslər, video materiallar və interaktiv oyunlar öyrənmə prosesini daha səmərəli və əyləncəli edir. Məsələn, Duolingo, Babbel və ya Memrise kimi təbiiqlər dil öyrənməyə kömək edən interaktiv vasitələrdir. Eyni zamanda, Almaniyada fəaliyyət göstərən onlayn platformalarda yazılı və şifahi bacarıqları təkmilləşdirmək mümkündür.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Heydər Əliyev. 100 Səatlar və Kəlamlar. Bakı. 2023.
2. Brundtland, G. H. – Unsere gemeinsame Zukunft. Oxford. 1987.
3. Meadows, D. H. Die Grenzen des Wachstums . Düsseldorf. 1972

DAYANIQLI İNKİŞAF KONTEKSTİNDƏ ALMAN VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ SÖZ SİRASININ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

**Əliyeva Əsmər Emil qızı, 110C, İngilis və alman dilləri fakültəsi, smrliyeva495@gmail.com,
Filologiya**

**Elmi rəhbər: b/m. N.İ.Hüseynova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Alman dilində söz sırası Azərbaycan dilindəki söz sırasından bir sıra xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Alman dilində nəqli cümlədə mübtədə birinci, digər cümlə üzvləri isə ikinci yerdə gəlir. Hərəkətin yeri dəyişmir. Zaman, məkan, subyekt anlayışı hərəkətdən əvvəl də gələ bilər.

Azərbaycan dilində nəqli cümlədə söz sırası birinci yerdə mübtədə, ikinci yerdə digər cümlə üzvləri, axırncı yerdə xəbər gəlir. Alman dilində nəqli cümlənin iki cür söz sırası var: düzgün və əks söz sıralı. Düzgün söz sırasındakı nəqli cümlədə birinci mübtədə, ikinci yerdə xəbər və sonra digər cümlə üzvləri işlənir. Əks söz sıralı nəqli cümlədə birinci yerdə ikinci dərəcəli üzv, ikinci yerdə xəbər və sonra başqa cümlə üzvləri gəlir. Hər iki halda xəbərin yeri dəyişmir.[1, s256]

Sual cümləsi Azərbaycan dilində olduğu kimi Alman dilində də sual əvəzliliklərinin köməyiylə yaranır. Alman və Azərbaycan dillərində sual cümləsi iki yerə bölünür: sual sözlü və sual sözsüz. Suallı sözlü sual cümləsində birinci yerdə sual əvəzliyi, ikinci yerdə mübtədə və digər cümlə üzvləri gəlir. Suallı sözsüz sual cümləsində xəbər birinci yerə keçir.

Azərbaycan dilində isə sual cümləsi üç üsulla yaranır: sual əvəzliliklərinin köməyiylə, sual intonasiasının köməyiylə, sual ədatlarının köməyiylə. Azərbaycan dilində sual cümləsində Alman dilindən fərqli olaraq fel axırda işlənir.

Əmr cümləsi Alman dilində ikinci şəxsin tək və cəm, nəzakət formasında işlənir. İkinci şəxsin təkində əmr cümləsi işləndikdən şəxs əvəzliyi və şəkilçi ixtisar olunur. Məsələn: “du kommst” – “sən gəlirsən” (nəqli cümlə), “Komm!” – “Gəl!” (əmr cümləsi). Cümlə birbaşa fellə başlayır. [2, s.64]

İkinci şəxsin cəmində əmr cümləsi işləndikən şəxs əvəzliyi, yəni “ihr” düşür. Məsələn: “ihr kommt” – “siz gəlirsiniz”, “Kommt schnell!” – “Tez gəlin!”. Nəzakət (rəsmi müraciət) formasında olan əmr cümləsində söz sırası belədir: “Kommen Sie!” Fel önə keçir. Əgər cümlədə ayrılan ön şəkilçili fel gələrsə, şəkilçi sözün sonuna keçir. Məsələn: “Mach die Tür auf!” [3, s. 35]

Azərbaycan dilində əmr cümləsində xəbər bir qayda olaraq felin əmr şəklində birinci, ikinci və üçüncü şəxslərdə işlənir. Əmr şəkli əmr ədatları və intonasiya ilə də yarana bilər.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Ələvsət Abdullayev, Yusif Seyidov, Ağamalı Həsənov. Müasir Azərbaycan dili. IV hissə. Sintaksis. Bakı. 2007.
2. Hans Glinz. Deutsche Syntax. Stuttgart: J.B. Metzler. 1965.
3. Otto Behaghel. Deutsche Syntax: eine geschichtliche Darstellung. München. 1932.

DIE JUGEND ALS TRÄGER NATIONALER WERTE UND TRADITIONEN

Ələkbərova Leyla Səbuhi qızı, 415r, İngilis və alman dilləri fakültəsi,

leyla.alekperova.05@gmail.com

Elmi rəhbər: b/m Gülbəniz Kamal qızı Nəcəfova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Unsere Jugend ist die Zukunft unseres unabhängigen Staates und der wichtigste Garant für die Bewahrung unserer nationalen Werte.[1, s.75]

Die Jugend spielt eine bedeutende Rolle bei der Bewahrung und Weitergabe nationaler und kultureller Werte in Aserbaidschan. In der heutigen globalisierten Welt, in der verschiedene Kulturen miteinander in Kontakt kommen, wird die Rolle der jungen Generation immer wichtiger. Junge Menschen sind nicht nur die Zukunft eines Staates, sondern auch wichtige Träger seines kulturellen und historischen Erbes sowie des politischen und kulturellen Erbes Heydər Əliyevs [1, s.42].

Zu den nationalen Werten gehören unter anderem Sprache, kulturelle Traditionen, moralische Normen sowie das historische Bewusstsein einer Gesellschaft. Gleichzeitig nimmt das politische und kulturelle Erbe Heydər Əliyevs einen wichtigen Platz in der Entwicklung des modernen Aserbaidschans ein.

Die Jugend muss unsere Geschichte, unsere Sprache, unsere Kultur und unsere Werte gut kennen. [1, s.75]

Diese Werte und Prinzipien werden von Generation zu Generation weitergegeben und tragen wesentlich zur Entwicklung der nationalen Identität bei. Die Jugend hat daher die Aufgabe, sowohl nationale und kulturelle Werte als auch das politische Erbe zu bewahren und gleichzeitig an die modernen gesellschaftlichen Bedingungen anzupassen [2, s.61].

Eine wichtige Rolle bei der Vermittlung dieser Werte und des politischen Bewusstseins spielt das Bildungssystem. Schulen und Universitäten ermöglichen es jungen Menschen, sich mit der Geschichte, Kultur, den Traditionen sowie den politischen Ideen ihres Landes vertraut zu machen. Auch Familie und gesellschaftliche Institutionen haben einen großen Einfluss auf die Entwicklung des Verantwortungsbewusstseins gegenüber der eigenen Kultur, dem Staat und seiner Zukunft [3, s.37].

Gleichzeitig steht die Jugend heute vor verschiedenen Herausforderungen. Durch Globalisierung, moderne Medien und internationale kulturelle Einflüsse können traditionelle Werte teilweise an Bedeutung verlieren. Deshalb ist es wichtig, dass junge Menschen ein Gleichgewicht zwischen Offenheit gegenüber der Welt, der Bewahrung ihrer kulturellen Traditionen und der Weiterführung des politischen Erbes Heydər Əliyevs finden [2, s.74].

Die Jugend spielt somit eine Schlüsselrolle sowohl bei der Erhaltung nationaler und kultureller Werte als auch bei der Weiterentwicklung des politischen und kulturellen Erbes. Wenn junge Menschen ihre Geschichte, Kultur und politischen Grundlagen kennen und respektieren, tragen sie zur Stabilität der Gesellschaft und zur positiven Entwicklung der Zukunft Aserbaidschans bei [3, s.52].

JUGEND UND HISTORISCHES ERBE

Əhmədli Sevinc Elçin qızı, 314A, İngilis və alman dilləri fakültəsi, sevinchmdli1@gmail.com
Elmi rəhbər: fil.f.f., dosent Əsgərova Xuraman Səlim qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Die Jugend ist eine sehr wichtige Lebensphase zwischen Kindheit und Erwachsenenalter. In dieser Zeit entwickeln junge Menschen ihre Persönlichkeit, ihre Werte und ihre Identität. Wissenschaftlich gesehen ist Jugend nicht nur ein biologischer, sondern auch ein sozialer und historischer Prozess. Sie verändert sich je nach Gesellschaft und Zeit [1]. In der Jugendzeit stehen viele Herausforderungen im Vordergrund, wie zum Beispiel die schulische Ausbildung und soziale Beziehungen. Gleichzeitig lernen Jugendliche, Verantwortung zu übernehmen und selbstständig Entscheidungen zu treffen. Diese Erfahrungen prägen ihr späteres Leben und ihre Rolle in der Gesellschaft.

Das historische Erbe umfasst alle materiellen und immateriellen Güter aus der Vergangenheit, zum Beispiel Denkmäler, Traditionen, Sprache und kulturelle Werte. Dieses Erbe wird von Generation zu Generation weitergegeben und spielt eine große Rolle für die Identität einer Gesellschaft. Die Verbindung zwischen Jugend und historischem Erbe ist sehr wichtig. Junge Menschen sind die Zukunft der Gesellschaft, und sie tragen die Verantwortung, das historische Erbe zu bewahren und weiterzugeben. Ohne das Interesse der Jugend kann kulturelles Erbe verloren gehen. Gleichzeitig hilft das historische Erbe den Jugendlichen, ihre eigene Identität besser zu verstehen und ihre Wurzeln kennenzulernen [2].

Ein wichtiger Aspekt ist die Bildung. Schulen und Universitäten spielen eine große Rolle dabei, historisches Wissen zu vermitteln. Historisches Lernen fördert das kritische Denken und das Verständnis für Vergangenheit und Gegenwart. Dadurch können Jugendliche bewusste Entscheidungen für die Zukunft treffen. Außerdem verändert sich das historische Erbe ständig. Es ist kein statisches Konzept, sondern wird von jeder Generation neu interpretiert. Jugendliche bringen neue Perspektiven, Ideen und Technologien ein, zum Beispiel durch Digitalisierung oder soziale Medien. Dadurch wird das Erbe lebendig und bleibt relevant für die moderne Gesellschaft [3].

Literaturverzeichnis:

1. Meyer, T. Kulturelles Erbe und Identität. Berlin. 2020.
2. StudySmarter. Jugend – Definition und Entwicklung. 2024.
3. UNESCO. Kulturelles Erbe. Verfügbar unter: <https://www.unesco.de>

KREATIVITÄT DER JUGEND IN NACHHALTIGER MODE

Dadaşova Sədaqət Ziya qızı, İngilis və alman dilləri fakültəsi, 210c sedaqet2007@gmail.com
Elmi rəhbər fil.f.d., dosent Xuraman Səlim qızı Əsgərova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Heute ist nachhaltige Mode sehr wichtig. In der Welt gibt es viele Umweltprobleme, und die Menschen wollen verantwortlicher leben. Besonders junge Leute möchten die Natur schützen. Sie denken, dass Mode nicht nur schön, sondern auch gut für die Umwelt sein soll. Deshalb sind sie kreativ und achten mehr auf ihre Kleidung.

Die Jugend macht oft neue Kleidung aus alten Sachen. Zum Beispiel schneiden sie alte Jeans und machen Shorts oder Taschen. Manche bemalen ihre T-Shirts oder nähen neue Designs. Einige lernen sogar, ihre eigene Kleidung zu machen. So ist jedes Kleidungsstück besonders und individuell. Das hilft auch, den eigenen Stil zu zeigen [1, s.34].

Viele junge Leute kaufen Second-Hand-Kleidung. Das ist gut, weil man weniger Müll produziert und Kleidung wieder benutzt. Außerdem ist es oft günstiger. Manche tauschen Kleidung mit Freunden. Das macht Spaß und ist gut für die Umwelt [2, s.75].

Ich liebe auch japanische Mode (J-Fashion). Besonders mag ich Gyarū, Lolita und Jirai Kei. Diese Stile sind sehr kreativ und individuell. Man kann viele Accessoires benutzen und eigene Outfits machen. Die Leute kombinieren oft alte Kleidung neu. Das passt auch gut zur nachhaltigen Mode [3, s.37].

In sozialen Medien zeigen Jugendliche ihre Ideen. Sie posten Fotos und Videos und inspirieren andere Menschen. So wird nachhaltige Mode immer beliebter.

Zusammenfassend kann man sagen: Die Jugend ist sehr kreativ und hilft mit nachhaltiger Mode der Umwelt.

Literaturverzeichnis:

1. Böhme, Gernot. Ästhetik und Nachhaltigkeit in der Mode. Berlin: Suhrkamp Verlag, 2014.
2. Gransow, Bettina. Mode und Nachhaltigkeit: Strategien für eine umweltfreundliche Textilindustrie. München. Verlag, 2018.
3. Henninger, Claudia E. / Alevizou, Panayiota / Oates, Caroline J. Nachhaltige Mode: Konsum, Produktion und Verantwortung. Wiesbaden: Springer VS, 2016.

JUGENDLICHE UND FREMDSPRACHE

Balakişiyeva Aydan Anar qızı, İngilis və alman dilləri fakültəsi

balakisiyevaaydan53@gmail.com

Elmi rəhbər fil.f.d., dosent Xuraman Səlim qızı Əsgərova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Heute ist mein Vortrag dem Thema „Jugendliche und Fremdsprache“ gewidmet. In der heutigen Zeit ist das Beherrschen von Fremdsprachen nicht mehr nur ein Vorteil, sondern zu einer Notwendigkeit geworden.

In der globalisierten Welt erweitern sich die Beziehungen zwischen den Ländern immer mehr. Bei der Gestaltung dieser Beziehungen ist die Sprache das wichtigste Mittel. Jugendliche, die eine Fremdsprache beherrschen, verfügen über ein breiteres Weltbild, lernen verschiedene Kulturen kennen und erhalten mehr Möglichkeiten, sich weiterzuentwickeln [1, s.67].

Fremdsprachenkenntnisse erweitern auch die Bildungs- und Karrieremöglichkeiten der Jugendlichen. Heute sind viele internationale Programme, Stipendien und Arbeitsmöglichkeiten gerade dank Sprachkenntnissen zugänglich. Ein Jugendlicher, der eine Fremdsprache beherrscht, kann sowohl im eigenen Land als auch im Ausland Erfolg haben [2, s.72].

Gleichzeitig muss man betonen, dass wir beim Lernen von Fremdsprachen unsere Muttersprache nicht vergessen dürfen. Die Muttersprache bildet die Grundlage unserer nationalen

Identität. Wir sollen sowohl unsere eigene Sprache bewahren als auch andere Sprachen lernen und uns weiterentwickeln.

Der nationale Führer Heydər Əliyev hat auch immer die Bedeutung der Sprache und der Bildung hervorgehoben. In seiner Politik gehörte die Entwicklung von gebildeten und weltoffenen Jugendlichen zu den wichtigsten Richtungen [3, s.34].

Abschließend kann man sagen, dass das Lernen von Fremdsprachen eine wichtige Rolle in der Entwicklung der Jugendlichen spielt. Ein erfolgreicher junger Mensch soll sowohl seine Muttersprache perfekt beherrschen als auch Fremdsprachen lernen.

Literaturverzeichnis:

1. Bausch, Karl-Richard. Handbuch Fremdsprachenunterricht. Tübingen: Narr Verlag, 2007.
2. Krumm, Hans-Jürgen. Deutsch als Fremd- und Zweitsprache: Ein internationales Handbuch. Berlin: De Gruyter, 2010.
3. Roche, Jörg: Fremdsprachenerwerb und Fremdsprachendidaktik. Tübingen: Francke Verlag, 2013.

HEYDAR ALIYEV UND DEUTSCHLAND

Bayramova Həcər Mübariz qızı, 314A, İngilis və alman dilləri fakültəsi,

bayramovahcr099@gmail.com, Filologiya

Elmi rəhbər: fil.f.d., dos. S.S. Zeynalova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Die Beziehungen zwischen Aserbaidschan und Deutschland haben sich besonders nach der Wiedererlangung der Unabhängigkeit Aserbaidschans im Jahr 1991 aktiv entwickelt. Eine bedeutende Rolle bei der Gestaltung dieser Beziehungen spielte der Nationalleader Heydar Aliyev. Seine politische Strategie zielte darauf ab, Aserbaidschan in die internationale Gemeinschaft zu integrieren, stabile Partnerschaften aufzubauen und nachhaltige Entwicklungsprozesse zu fördern. Politische Beziehungen Unter der Führung von Heydar Aliyev wurden die diplomatischen Beziehungen zwischen beiden Ländern intensiviert. Deutschland erkannte die strategische Bedeutung Aserbaidschans im Südkaukasus und unterstützte Reformprozesse sowie die Entwicklung demokratischer Institutionen [1, s.55].

Wirtschaftliche Zusammenarbeit ein wichtiger Bestandteil der Beziehungen war die wirtschaftliche Kooperation. Heydar Aliyev initiierte Energieprojekte, die Aserbaidschan zu einem bedeutenden Partner Europas machten. Deutsche Unternehmen beteiligten sich aktiv an Investitionsprojekten in den Bereichen Energie, Industrie, Infrastruktur und Technologie. Kulturelle und Bildungsbeziehungen neben Politik und Wirtschaft entwickelte sich auch die kulturelle Zusammenarbeit. Im Bildungsbereich entstanden Partnerschaften zwischen Universitäten, wissenschaftliche Programme sowie Studentenaustauschprojekte [2, s.49].

Nachhaltige Entwicklung und das politische Erbe Heydar Aliyevs Das politische Erbe Heydar Aliyevs basiert auf Stabilität, Modernisierung und internationaler Zusammenarbeit. Seine Entwicklungsstrategie verband wirtschaftliches Wachstum mit sozialer Stabilität und außenpolitischer Balance [3, s.36].

Literaturverzeichnis:

1. Aliyev Heydar. Unabhängiges Aserbaidschan und internationale Beziehungen. Baku, 1998.
2. Bundesministerium des Auswärtigen. Die Beziehungen zwischen Deutschland und Aserbaidschan. Berlin, 2020.
3. Huseynov, Tabib. Aserbaidschans Außenpolitik nach der Unabhängigkeit. Baku, 2015.

SPRICHWÖRTER ÜBER DIE AUGEN

**Fidan Babazadə Tərən qızı, 314A, İngilis və alman dilləri fakültəsi,
babazadef165@gmail.com
Elmi rəhbər: fil.f.d., dos. Sənubər Zeynalova Surxay qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri**

Die Augen sind ein sehr wichtiges Organ des Menschen. Sie helfen uns, die Welt zu sehen und andere Menschen zu verstehen. In vielen deutschen Sprichwörtern spielen die Augen eine große Rolle. Sie zeigen die Gefühle, Gedanken und die Aufmerksamkeit der Menschen. Sprichwörter über die Augen geben uns wichtige Lebensweisheiten und machen die Sprache lebendiger.

1. Auge um Auge, Zahn um Zahn. – Gözə göz, dişə diş.
2. Vier Augen sehen mehr als zwei. – Məsləhətli don gen olar.
3. Aus den Augen, aus dem Sinn. – Gözdən uzaq, könüldən iraq.
4. Das Auge isst mit. – Qarın doyar, göz doymaz.
5. Das Auge ist der Spiegel der Seele. – Gözlər qəlbin aynasıdır.
6. Ein Auge ist kein Auge. – Tək əldən səs çıxmaz.
7. Besser ein Auge verlieren als beide. – Zıyanın yarısından qayıtmaqda xeyirdir.
8. Fremde Augen sehen mehr als eigene. - Elin gözü tərəzidir.
9. Was die Augen gesehen haben, kann der Mund nicht leugnen. – Görünən kəndə bələdçi lazım deyil.
10. Das Auge glaubt sich selbst, das Ohr den anderen. – Göz özünə inanar, qulaq özgəsinə.
11. Geld macht blinde Augen sehend – Pul kor gözü açar.

Literaturverzeichnis:

1. Simrock, Karl Joseph. Die deutschen Sprichwörter. Reclam Verlag, Stuttgart, 1995.
2. Simrock, Karl Joseph (compiled). Die deutschen Sprichwörter. Benno Schwabe, Basel, 1881.

BİR ŞAİRİN TALEYİ, BİR DÖVLƏT BAŞÇISININ MISSİYASI: HÜSEYN CAVİD VƏ HEYDƏR ƏLİYEV

**Azayeva Nərgiz Vahid qızı, 210b, İngilis və alman dilləri fakültəsi, nergiz.aaa123@gmail.com,
Filologiya**

**Elmi rəhbər: b/m Məmmədova Sevinc Razim qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Deyirlər, dahilərin talelərində bənzər cəhətlər, kəsişən xətlər çox olur. Eyni torpaqdan nəşət tapmış Hüseyn Cavid və Heydər Əliyevin tale-lərindəki bənzərlik də təkcə zahiri, formal cəhətlərlə məh-dudlaşmır. [1, s.71]

Azərbaycan xalqının yetirdiyi bu iki düha bir an belə doğma xalqa və vətənə xidmətdən geri qalmamışdır və ən əlamətdarı da odur ki, hər an bir-birinə həyan olmuş, öz müqəddəs missiyalarını yerinə yetirərkən bir-birinin yar-dımçısı olmuşlar.

Bütün böyük klassiklər kimi, Hüseyn Cavid də zamanın haqq və ədalət sınağından alnıaçıq çıxaraq layiq olduğu bə-raəti almış və xalqın xoşbəxt gələcəyi uğrunda mübarizədə öz müstəsna rolunu və funksiyasını layiqincə davam etdir-məyə başlamış, tarixin kəsilmiş bağlarını bir-birinə düyün-ləmişdir. Xalqımızın bir çox klassik sənətkarı kimi, Hüseyn Cavid irsinin və sənətkar şəxsiyyətinin də əsl qiymətini, müstəsna dəyər və lazımlığını Azərbaycan xalqının XX əsr-də yetirdiyi daha bir dahi oğlu, ümummilli liderimiz, sözün-sənətin böyük bilicisi və hamisi Heydər Əliyev müəyyən etmiş, onun istər cismən, istərsə də mənən vətəninə, xalqına qaytarılmasında, milli-mənəvi tərəqqi prosesində öz layiqli yerini tutmaqda müstəsna rol oynamışdır. Məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü və bilavasitə iştirakı ilə şairin ev-muze-yi yaradılaraq fəaliyyətə başlamış,

doğma vətəni Naxçıvan-da möhtəşəm məqbərəsi ucaldılaraq Cavidin qərib ruhuna bir töhfə kimi ərməğan edilmişdir. [1, s.72]

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Gülbəniz Babaxanlı. Heydər Əliyev və Hüseyn Cavid. Bakı, 2020.

SOCIOPHONOLOGY: SOCIAL DIMENSION OF PHONOLOGICAL VARIATION

Gasimli Ulviyya Vahid M25- 106, Master, qasimliulviyye8@gmail.com, Philology

Academic supervisor: Phd. Associate prof. Poladova Sabina Elkhan

Azerbaijan University of Languages, Baku

Sociophonology is a branch of linguistics that examines the relationship between social structures and phonological patterns in language. It integrates principles from phonology and sociolinguistics to explore how pronunciation differs across speakers. As emphasized by William Labov, language is inherently variable and influenced by social context rather than being a fixed system. [1, p.12-28.]. Therefore, phonological differences are closely connected to factors such as age, gender, social class, and geographical location.

According to Labov's theoretical approach, phonological variation is structured and systematic rather than accidental. Speakers adjust their pronunciation depending on communicative situations, a phenomenon often referred to as style variation. In formal contexts, individuals tend to produce more standardized forms, whereas in informal interactions, more relaxed or non-standard variants are common.

A central concept in this framework is the notion of linguistic variables. These refer to phonetic elements that have multiple realizations without altering meaning. [6]. For instance, the articulation of the /r/ sound may differ across speakers while maintaining lexical identity.

Research indicates that gender influences speech patterns. Female speakers frequently prefer more prestigious or standard forms, whereas male speakers may use more vernacular variants. However, women are also often at the forefront of linguistic innovation. [4, p.78].

Social stratification plays a crucial role in shaping pronunciation. Individuals from higher socioeconomic backgrounds generally employ more standard speech forms. In contrast, working-class speakers tend to use non-standard variants more frequently. Labov's empirical studies demonstrate clear correlations between class and phonological choices. [3, p.59-61].

Speech style varies depending on context and level of formality. Individuals may modify their pronunciation consciously or unconsciously to suit specific communicative environments, such as interviews or casual conversations.

Empirical investigations conducted by William Labov highlight the interaction between social variables and phonological patterns. A notable example is the study of /r/ pronunciation in New York City, where speakers demonstrated increased use of rhotic forms in more formal settings. [1, p.12-28.]. This finding illustrates how both social class and situational context influence linguistic behavior.

Phonological variation extends beyond linguistic structure and reflects broader social meanings. [2, p.49]. Pronunciation can signal group membership, identity, and social positioning. Additionally, certain speech patterns may evoke social stereotypes, which further emphasizes the importance of sociophonological analysis in understanding communication dynamics.

In summary, sociophonology provides valuable insights into the interaction between language and society. Phonological variation is systematic and socially conditioned, as

demonstrated in Labov's research. Factors such as age, gender, social class, region, and communicative style significantly influence pronunciation patterns. [5]. Consequently, this field plays a vital role in explaining language variation, change, and social identity.

References

1. Labov, W. (1994). Principles of Linguistic Change: Internal Factors. Oxford: Blackwell.
2. Trudgill, P. (2000). Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society (4th ed.). London: Penguin.
3. Chambers, J. K. (2003). Sociolinguistic Theory (2nd ed.). Oxford: Blackwell.
4. Wells, J. C. (1982). Accents of English (Vols. 1–3). Cambridge University Press.
5. Google Scholar. (n.d.). Sociophonology and phonological variation studies.
6. ResearchGate. (n.d.). Sociophonetics and social variation in speech.

FONOLOJİ ARAŞDIRMANIN ƏSASLARI: FONETİKA VƏ FONOLOGİYANIN ƏHATƏ DAİRƏSİ

Quliyeva Zülfiyyə Məzahir qızı

M25-106, Magistratura, Filologiya, zulfiiyequlizade@yandex.com

Elmi rəhbər: PhD, dosent Poladova Səbinə Elxan qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Dil insanların ünsiyyət qurmasında əsas vasitə olmaqla yanaşı, mürəkkəb və çoxsəviyyəli bir sistemdir. Bu sistemin mühüm komponentlərindən biri onun səs quruluşudur. Səslərin öyrənilməsi dilçiliyin iki əsas sahəsi – fonetika və fonologiya vasitəsilə həyata keçirilir. Bu sahələr bir-biri ilə sıx bağlı olsa da, tədqiqat obyektləri və yanaşma üsulları baxımından fərqlənirlər.

Fonetika nitq səslərinin fiziki və bioloji xüsusiyyətlərini araşdırır. Bu sahədə səslərin yaranma mexanizmi, artikulyasiya prosesi və akustik xüsusiyyətləri öyrənilir. Artikulyasiya fonetikasi səslərin necə əmələ gəldiyini, akustik fonetika onların fiziki parametrlərini, auditiv fonetika isə insan tərəfindən necə qavranıldığını izah edir [2, s.15].

Fonologiya isə səslərin dil daxilində funksional rolunu və sistemli təşkilini tədqiq edir. Burada əsas diqqət səslərin məna fərqləndirmə xüsusiyyətinə yönəlir. Fonologiya səsləri fonem kimi qəbul edir və onların dil sistemindəki rolunu müəyyən edir. Məsələn, bir səsin dəyişməsi sözün mənasını dəyişirsə, bu səslər fərqli fonemlər hesab olunur [1, s.42].

Fonologiyada allofon anlayışı da mühüm yer tutur. Allofonlar eyni fonemin müxtəlif tələffüz variantlarıdır və onlar məna fərqi yaratmır.

Fonetika və fonologiya bir-birini tamamlayan sahələrdir. Fonetika səslərin maddi tərəfini araşdıraraq fonologiya üçün baza yaradır, fonologiya isə bu səslərin funksional rolunu müəyyən edir.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, fonetika və fonologiya dilin səs sisteminin öyrənilməsində mühüm rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT

1. Carr, P. (2013). Phonology. Palgrave Macmillan.
2. Ladefoged, P., Johnson, K. (2014). A Course in Phonetics. Cengage Learning.
3. Roach, P. (2009). English Phonetics and Phonology. Cambridge University Press.

İNGİLİS DİLİ NİTQİNDƏ MODAL VƏ KÖMƏKÇİ FEİLLƏRİN İNTONASIYA VƏ VURĞU XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Rəvanə Xalıqova Rahim qızı

B25-104B, İngilis və alman dilləri, xaliqovarevane@gmail.com, Filologiya
Elmi rəhbər: Baş müəllim Gülnarə Səfərova Seyfəddin qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İntonasiya səsin yüksəkliyi, tempi, temبری, cümlə vurğusu və ritmindəki dəyişikliklərin vəhdətidir. [1, s.144]. Onun komponentlərindən biri olan vurğu nitqin ən vacib xüsusiyyətlərindən biridir. İngilis dili də vurğu əsaslı dil olduğu üçün cümlə vurğusu burada çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Cümlədə bütün sözlər vurğu daşımır. Əsas nitq hissələri olan isim, sifət, say, əsas feillər, zərf, işarə və sual əvəzlilikləri vurğulu olur.

Xüsusilə, köməkçi və modal feillərin düzgün vurğulanması danışığın həm mənasını, həm də təbii səslənməsini təmin edir. Bu feillər əsasən, vurğu qəbul etmir. Lakin cümlənin kommunikativ növündən və işləndiyi mövqedən asılı olaraq vurğulu ola bilər. Bunlara ayrıca nəzər yetirmək lazımdır.

Bütün köməkçi və modal feillər ümumi sual cümlələrində cümlənin əvvəlinə keçərək vurğu daşıyır. Bu feillər “not” inkar hissəciyi ilə birləşdikdə də vurğu qəbul edir.

Əsas feillər buraxılırsa, vurğu qəbul edir. Bu hala daha çox qısa təsdiq cavablarında rast gəlinir.

“to have” feili modal feil kimi işləndikdə, adətən, vurğusuz olur. Lakin yuxarıdakı hallarda və bəzi ifadələrdə (to have a lesson, to have enjoy və s.) əsas feil kimi işləndiyi üçün vurğu qəbul edir. “Malik olmaq” mənasında işləndikdə “to have” feili vurğusuz olmasına baxmayaraq, reduksiya uğramır, tam variantı ilə tələffüz olunur.

Müəyyən bir fikri qüvvətləndirdikdə və ya qarşılaşdırdıqda da “to do” feili vurğu daşıyır.

Modal və köməkçi feillər cümlənin sonunda işləndikdə də vurğu qəbul edir.

Nəticə etibarilə, köməkçi və modal feillər, əsasən, vurğusuz olsalar da, cümlənin strukturu və kommunikativ növündən, cümlədəki semantik əhəmiyyətindən asılı olaraq vurğu daşıya bilər. Onların düzgün vurğulanması danışığın mənasını dəqiq çatdırmaq, nitqin ritmini təbii saxlamaq və fikrin qarşı tərəfə düzgün ötürülməsini təmin etmək baxımından böyük önəm daşıyır. Beləliklə, vurğu yalnız sözün səslənməsini dəyişmir, eyni zamanda, ünsiyyətin effektivliyini və ifadə qüvvəsini artırır.

Ədəbiyyat:

1. Zeynalov F. Practical English Phonetics. Bakı, 2020. 308 p.
2. Mark Hancock, English Pronunciation in Use. Cambridge, 2003. 200 p.
3. Roach P. English Phonetics and Phonology. Cambridge, 2000. 231 p.

İNGİLIS DİLİNDƏ HECA YARADAN BURUN SONORLARI
Niftiyeva Əsmər Ramin qızı Qrup: S25B, Inglis-Alman Dilləri Fakültəsi,
niftiyevaesmer@gmail.com, Filologiya
Elmi rəhbər: f.f.d, dos. Cəvahir Yaqubova Hacı qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İngilis dili fonologiyasında heca strukturu adətən sait səslərə əsaslanır. Lakin sonor samitlər, xüsusilə də burun sonorları ([m], [n], [ŋ]), həm samit, həm də müəyyən şərtlər daxilində heca yaradan (syllabic) elementlər kimi çıxış edə bilərlər. Bu hadisə ingilis dilinin zəif (vurğusuz) heca quruluşunun əsas xüsusiyyətlərindən biridir. İngilis dilinin xüsusi fonotaktik qaydalarına əsasən, vurğusuz hecalarda zəif sait (shwa [ə]) ixtisara düşdükdə, burun sonorları bu boşluğu dolduraraq heca mərkəzinə çevrilir [4, s.76]. Bu hadisə dilin ritmik strukturunun və artikulyasiya qənaətinin

mühüm göstəricisidir. Heca yaradan burun sonorları transkripsiyada [ŋ] və [ɲ] şəklində, alt hissədə kiçik bir şaquli xətt ilə işarələnir. Bu, həmin səsin təkbaşına bir heca formalaşdığını göstərir. Bu proses əsasən aşağıdakı fonetik mühitlərdə həyata keçir:

1. C.Uell vurğulayır ki, button ['bʌtŋ] kimi sözlərdə, burun partlayışı (nasal release) hadisəsi baş verir; [t] samitindən sonra dilucu alveol silsiləsindən ayrılır; bunun əvəzinə yumşaq damaq aşağı enir və hava partlayışla burun boşluğuna yönəlir [3, s.82].

2. [n] sonoru özündən əvvəl gələn alveolyar samitlərlə ([t], [d], [s], [z]) eyni artikulyasiya yerinə malik olduqda heca yaradır. Həmçini bu səsi ön dil, apikal, alveolyar, qapalı burun sonoru adlandırırlar. [1, s.183] Nümunə: Eaten ['i:tŋ] və ya Person ['pɜ:sŋ] sözlərində [n] səsi müstəqil heca formalaşdırır

3. [m] sonoru bilabial (qoşadodaq), qapalıdır. [1, s.182] Labiodental (dodaq-diş) samitlərdən sonra [ɱ]: Bu hal daha çox köməkçi nitq hissələrində və ya sürətli danışığda müşahidə olunur. Məsələn, happen sözü bəzi dialektlərdə ['hæpɱ] kimi tələffüz edilə bilər [2, s.249]. [ɱ] sonoru: Adətən [f] və ya [v] kimi dodaq-diş samitlərindən sonra rast gəlinir.

Məsələn, rhythm ['rɪðɱ] sözündə [m] heca yaradır [4, s.70]. P.Ladefoged isə qeyd edir ki, bəzi hallarda [p] və [b] samitlərindən sonra da bu hal müşahidə oluna bilər [2, s.74]. [ŋ] sonoru arxa dil (backlingual), velar, qapalıdır. [1, s.184]. Nadir heca yaradan burun sonordur. Əsasən [k] və ya [g] samitlərindən sonra, xüsusilə taken ['teɪkŋ] (danışiq dilində) kimi sözlərdə asimilyasiya nəticəsində ortaya çıxır [2, s.71]. Burun sonorlarının heca formalaşdırmağının əsas səbəbi onların yüksək sonorluq dərəcəsinə (sonority level) malik olmasıdır. Bu səslər də saitlər kimi davamlı hava axınına malikdir, lakin amplitudu daha aşağıdır [2, s.243].

Fonoloji qayda baxımdan, heca yaradan sonor heç bir zaman sözün əvvəlində gələ bilməz; o, mütləq bir samitdən sonra və vurğusuz mövqedə olmalıdır [4, s.68]. İngilis dilində heca yaradan burun sonorları dilin artikulyasiya qənaəti prinsipinə (principal of least effort) xidmət edir. Onlar vurğusuz hecalarda saitlərin reduksiyasını kompensasiya edərək, sözün heca strukturunu qoruyub saxlayırlar. P.Rouç, C.Uells və P.Ladefoged-in tədqiqatları göstərir ki, bu sonorlar dildəki sait itkisini kompensasiya edərək fonoloji sistemin stabilliyini təmin edir.

Ədəbiyyat.

1. Zeynalov, F. Practical English Phonetics (İngilis dilinin praktik fonetikasi). Book I. təkrar nəşr. Bakı: Mütərcim, 2019, 308 s.
2. Ladefoged, P., & Johnson, K. (2011). A Course in Phonetics (6th ed.). Wadsworth, Cengage Learning.
3. McMahon, A. (2002). An Introduction to English Phonology. Edinburgh University Press.
4. Roach, P. (2009). English Phonetics and Phonology: A Practical Course (4th ed.). Cambridge University Press.

RABİTƏLİ NİTQDƏ FONETİK HADİSƏLƏR : ELİZİYA

Aytunc Calal qızı Novruzova

S25B, İngilis Alman dilləri fakültəsi, novruzovaaytunc@gmail.com, Filologiya

Elmi rəhbər: fil.ü.f.d., dos, Cəvahir Hacı qızı Yaqubova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Eliziyanın mahiyyəti olduqca sadə ifadə edilə bilər: müəyyən şərtlər daxilində səslər yox olur. Bunu daha texniki dildə belə ifadə etmək olar: müəyyən şəraitdə fonem sıfır kimi reallaşa bilər, sıfır reallaşmaya malik ola bilər və ya silinə bilər. Eliziya yaratmaq xarici öyrənənlərin etməli olduğu bir şey deyil, lakin ingilis dilində danışan yerli sakinlərin bir-biri ilə danışarkən xarici

vətəndaşın eşitməyi gözlədiyi bir çox fonemin əslində tələffüz edilmədiyini bilmələri vacibdir. Burada çoxsaylı imkanlardan yalnız az bir hissəsinə misal kimi baxacağıq.[4,s.113]

1)p, t, k-dan sonra zəif saitə itməsi.

'potato', 'tomato', kimi sözlərdə birinci hecadakı sait yox ola bilər; başlanğıc partlayan samitin aspirasiyası (nəfəsli tələffüzü) hecanın orta hissəsini tutur və nəticədə bu tələffüzlər yaranır (burada \bm{\^h} fonetik transkripsiyada aspirasiyanı göstərir):

\bm{p^h'teɪtəʊ \quad t^h'mɑ:təʊ \quad k^h'neəri \quad p^h'hæps \quad t^h'deɪ}

2)Zəif sait + n, l, r heca samitinə çevrilir (heca samitləri haqqında təfərrüatlar üçün Fəsil 9-a baxın).

Məsələn:'tonight' \bm{tnaɪt \quad} 'police' \bm{pli:s \quad}

3)Samitlərdən əvvəl 'of' sözündəki sonrakı 'v' səsini itməsi; məsələn: 'lots of them' lɒts \space ə \space dəm, 'waste of money' weɪst \space ə \space mʌni.Bu sonuncu nümunə çox təbii danışiq üçün xarakterikdir və mühafizəkar dinləyicilər tərəfindən standartdan kənar hesab olunardı.

Qrammatik sözlərin müntəzəm olaraq xüsusi orfoqrafik formalarla təmsil olunması onları yuxarıdakı nümunələrdən kifayət qədər fərqli göstərir.

- 'had', 'would': 'd yazılır, \bm{d} (saitlərdən sonra), \bm{əd} (samitlərdən sonra) tələffüz olunur;
- 'is', 'has': 's yazılır, \bm{s} (kar samitlərdən sonra), \bm{z} (cingilti samitlərdən sonra) tələffüz olunur, ancaq \bm{s, z, ʃ, ʒ, tʃ, dʒ} səslərindən sonra 'is' \bm{ɪz}, 'has' isə qısaldılmış formada \bm{əz} tələffüz olunur; [4,s.114]:

Buna baxmayaraq, bir çox pyeslərdə və klassik Amerika ədəbiyyatında ləhcəni (vurğunu) nümayiş etdirmək üçün sözlər tez-tez eliziya ilə yazılır.[5,wikipedia]

Eliziya rabitəli nitqdə baş verən fonetik hadisələrdən biridir. Fonoloji qaydaları (fonem variantlarını) “kill” /kʰɪl/ sözünün tələffüzünə tətbiq etdikdə burada üç fonetik hadisə özünü göstərir: eliziya (leksikonda “l”-in düşməsi), aspirasiya, velyarlaşma.Rabitəli nitqdə dildaxili amillərlə təzahür edən fonetik hadisələr sırasında assimilyasiya, akkomodasiya, dissimilasiya, aspirasiya, səs artımı (insertion), palatallaşma, qlotallaşma, velyarlaşma ilə yanaşı, eliziya və reduksiya da mühüm yer tutur və bu hadisələr fonemlərin allofonik variantlarının düzgün reallaşmasına xidmət edir [1,s.24]

Fonetik hadisələrdən biri də metatezadır. Bu zaman səslərin yeri dəyişir. Bundan əlavə, proteza və epenteza kimi hadisələr də mövcuddur. Apokopa isə sözün sonunda səsin düşməsi ilə xarakterizə olunur.[2,s.112]

Eliziya rabitəli nitqdə sözlərin səslənmə zamanı fonetik ixtisara uğraması ilə xarakterizə olunur. Bu hadisə xüsusilə sözlərin birləşməsi zamanı saitlərin düşməsi və ya zəifləməsi nəticəsində yaranır və nitqin axıcılığını təmin edir. Eliziya danışiq prosesində fonetik qənaət prinsipi ilə bağlı olub, sözlər arasında tələffüzü asanlaşdırır və rabitəli nitqin ritmini qoruyur.[3,s.45]

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1)Musayeva.P. Müasir İngilis Dili Tələffüzünün Kommunikativ Aspektləri Dissertasiyasının Avtoreferatı.Bakı,2022.

2)B.Xəlilov Müasir Fonetika.Bakı:Elm və Təhsil,2013.

3)F.Zeynalov.Nitq Praktikasına Dair Orfotonetik Mətnlər Toplusu.Bakı,1993.

4)Roach.P English Phonetics and Phonology.Cambridge University press,2010.

5)<https://az.wikipedia.org/wiki/Eliziya>

iş tapıb işləyirdim (an'), problemsiz (an') yaşayırdım..."

RABİTƏLİ NİTQDƏ FONETİK HADİSƏLƏR: REDUKSIYA

Əhmədova Leyla Anar qızı S25-B qrupu, İngilis-alman dilləri, laylaahmadova08@gmail.com,
Filologiya

Elmi rəhbər: fil.f.d. Yaqubova Cəvahir Hacı qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Rabitəli nitq dilin əsas kommunikativ forması olub, insanların fikirlərini ardıcıl, məntiqi və sistemli şəkildə ifadə etməsinə imkan yaradır. Bu nitq forması yalnız leksik və qrammatik vasitələrlə deyil, həm də fonetik xüsusiyyətlərlə sıx bağlıdır. Rabitəli nitqdə fonetik hadisələr dilin təbii axıcılığını, ritmini və melodik quruluşunu təmin edən əsas amillərdən biri hesab olunur. Bu baxımdan reduksiya hadisəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və fonetikanın mühüm tədqiqat obyektlərindən biri kimi çıxış edir [1, s.45].

Reduksiya danışığ zamanı səslərin, xüsusilə vurğusuz hecalardakı saitlərin zəifləməsi, qısalması və ya keyfiyyətcə dəyişməsi prosesi kimi xarakterizə olunur. Nitqin tempi artdıqca artikulyasiya prosesi sadələşir və nəticədə bəzi səslər tam şəkildə tələffüz olunmur. Bu isə dilin iqtisadi prinsipi ilə bağlı olub, danışığın daha səmərəli və sürətli həyata keçirilməsinə şərait yaradır [6, s.89].

İngilis dilində reduksiya ən geniş yayılmış fonetik hadisələrdən biridir. Vurğusuz hecalarda saitlərin çox vaxt neytral “schwa” ([ə]) səsinə çevrilməsi reduksiyanın ən tipik formasıdır. Məsələn, “about”, “sofa”, “teacher” kimi sözlərdə vurğusuz hecalarda saitlər zəif və qeyri-müəyyən şəkildə tələffüz olunur. Bu xüsusiyyət ingilis dilinin ritmik quruluşunu müəyyən edir və onun stress-timed dil olduğunu göstərir [5, s.120].

Reduksiya yalnız saitlərdə deyil, bəzi hallarda samitlərdə də özünü göstərə bilər. Bu isə onu göstərir ki, reduksiya digər fonetik proseslərlə sıx əlaqədədir. Bu tip hadisələr nitqin təbii səslənməsini təmin edən əsas mexanizmlərdən hesab olunur [4, s.56].

Azərbaycan dilində reduksiya ingilis dili ilə müqayisədə daha az nəzərə çarpır. Bunun əsas səbəbi Azərbaycan dilinin heca-timed xüsusiyyətə malik olmasıdır. Bununla belə, sürətli danışığ zamanı bəzi saitlərin qısalması və ya zəifləməsi halları mümkündür ki, bu da reduksiyanın müəyyən dərəcədə mövcud olduğunu göstərir [2, s.7].

Əgər bütün hecalar eyni güclə tələffüz olunsay, nitq monoton və anlaşılmaz çətin olar. Bu baxımdan reduksiya nitqin təbii və axıcı səslənməsi üçün vacib şərtlərdən biridir [3, s.78].

Bundan əlavə, reduksiya xarici dil öyrənənlər üçün də böyük əhəmiyyət daşıyır. Reduksiya qaydalarının mənimsənilməsi isə daha düzgün və təbii tələffüzün formalaşmasına və kommunikativ bacarıqların inkişafına müsbət təsir göstərir [5, s. 98]

Reduksiyanın öyrənilməsi həm nəzəri, həm də praktik baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə müəllimlik ixtisası üzrə təhsil alan tələbələr üçün bu biliklər vacibdir, çünki gələcəkdə onlar bu bilikləri tədris prosesində tətbiq edəcəklər [1, s.52].

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, reduksiya rabitəli nitqin əsas fonetik xüsusiyyətlərindən biridir. Bu hadisə nitqin axıcılığını, ritmini və təbii səslənməsini təmin edir. İngilis dilində geniş yayılmış reduksiya Azərbaycan dilində daha zəif müşahidə olunsay da, hər iki dilin fonetik sistemində mühüm rol oynayır. Reduksiyanın düzgün başa düşülməsi və tətbiqi isə həm dilçilik tədqiqatları, həm də dil tədrisi baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundov A., Babayev S., Zeynalov F. İngilis və Azərbaycan dillərində vurğunun ritmik-melodik xüsusiyyətləri. Bakı, 1996, s. 45–52.
2. Babayev S. İngilisdilli mətnin ritmik üzvlənməsinin bəzi məsələləri. Filologiya məsələləri, 2006, №1, s. 3–11.
3. Veysəlli F. German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2011, s. 52–78.
4. Antipova A. M. Ритмическая организация английской речи. Москва, 1980, s. 56.

5. Crystal D. Prosodic systems and intonation in English. London, 1969, s. 98–120.
6. Abercrombie D. A. Elements of General Phonetics. Edinburgh, 1967, s. 89–102

İNGİLİS DİLİNİN HECA BÖLGÜSÜNDƏ AMBİSİLLABİK SAMİTLƏR

Şərifli Leyla Vüqar qızı S25-B, İngilis və Alman dilləri fakültəsi, sriflileyla@gmail.com,

bölmə: Filologiya

Elmi rəhbər: fil.ü.f.d., dos, Cəvahir Yaqubova Hacı qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İngilis dilində birdən çox saiddən ibarət olan bir sözü tələffüz edərkən, o asanlıqla daha kiçik fonetik hissələrə bölünür. Buna görə də tələffüz etdiyimiz hər bir məna qrupu və söz akustik olaraq daha kiçik vahidlərə parçalanır. Belə kiçik artikulyasiya vahidi heca adlanır [3, s.129]. Heca əsasən fonetik vahiddir, çünki o, morfemlərlə üst-üstə düşür. Eyni zamanda, heca yalnız seqment vahidlərin deyil, həm də supersegment vahidlərin daşıyıcısıdır. Buna görə də heca həm fonetik, həm də fonoloji vahiddir [2, s.57]

İngilis dilində heca və heca bölgüsü fonetikanın problemləli sahələrindən biridir. Bir sıra araşdırmalar aparılsa da, bu məsələ öz qəti həllini tapmamışdır. İngilis dilində vurğulu qısa saidlər, qapalı hecadə təzahür edir. Nəticədə, /'kəpi/, /'siti/, /'məne/ kimi sözlərdə iki sait arasında gələn tək samit ambisillabik funksiya daşıyaraq hər iki hecaya aid edilir.

Fonologiya sahəsində inqilabi dəyişikliklər etmiş görkəmli amerikalı dilçi Daniel Kahnın fikirlərinə görə ingilis dilində hər zaman hecalar arasında dəqiq sərhəd olmur. Bəzi sözlərdə (məsələn, atlas) sərhəd aydındır, amma bəzilərinə (məsələn, hammer, money) ortadakı samit həm əvvəlki, həm də sonrakı hecaya aid ola bilər. Buna görə də müəllif ambisillabiklik anlayışını eyni anda iki hecaya aid olan samit kimi qəbul edir.

Heinz J. Giegerix isə ambisillabiklik hadisəsini ingilis dilindəki qısa saidlərin quruluşu ilə izah edir. Müəllifin fikrinə görə, vurğulu qısa saidlər /I, æ, e, ʊ, ʌ/ hecanı təkbaşına bitirə bilməz; onların dərhal arxasınca gələn bir samitə ehtiyacı var. Lakin fonologiyada başqa bir qayda da var ki, samit həmişə növbəti hecanı başlatmalıdır. Məhz bu məqamda bir ziddiyyət yaranır: samit həm əvvəlki hecanı qapamalı, həm də sonrakı hecanı başlamalıdır. H. Giegerix qeyd edir ki, 'city' və ya 'better' kimi sözlərdə bu problem ambisillabiklik vasitəsilə həll olunur. Yəni ortadakı samit eyni anda həm birinci hecanı qapayaraq qısa saiti 'tamamlayır', həm də ikinci hecanı başladır [5, s. 171]. Britaniyalı dilçi J.Uels ambisillabiklik məsələsinə 'Vurğu cəlbətməsi' (Stress Attraction) prinsipi ilə yanaşır. Onun fikrincə, ingilis dilində samitlərin hansı hecaya aid olması birbaşa sözdəki vurğudan asılıdır. C.Uels iddia edir ki, vurğulu heca özündən sonra gələn samiti özünə tərəf 'çəkir'. Məsələn, /'bet.ə/və ya /'pɪt.i/ nümunələrində ortadakı samit növbəti hecanın başlanğıcı olmaqdan, vurğulu olan birinci hecanın sonuna (coda) daxil olur. Lakin bu samit tamamilə birinci hecaya keçmir, eyni zamanda ikinci heca ilə də əlaqəsini saxlayır. Beləliklə, C.Uels ambisillabikliyi samitlərin vurğulu heca tərəfindən 'mənimsənilməsi' kimi xarakterizə edir [6, s.78].

Nəticədə, tədqiqat zamanı nəzərdən keçirilən fonoloji yanaşmalar sübut edir ki, ingilis dilində heca bölgüsü hər zaman kəskin və dəqiq sərhədlərlə ayrılır. Daniel Kahn, Heinz J. Giegerich və J.Uels kimi görkəmli alimlərin fərqli nəzəriyyələri ambisillabiklik fenomeninin həm struktur, həm də fonetik baxımdan mürəkkəb olduğunu göstərir. Beləliklə, ambisillabik samitləri ingilis dili fonologiyasında sadəcə bir istisna deyil, dilin heca sisteminin sabitliyini, ritmik quruluşunu və tələffüz axıcılığını təmin edən fundamental bir mexanizm kimi qəbul etmək olar.

Ədəbiyyat:

1. Musayeva P. B. Müasir ingilis dili tələffüzünün kommunikativ aspektləri. Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı –2022.

1. Yaqubova C. "İngilis dilində heca bölgüsündə yaranan çətinliklər və onların aradan qaldırılmasında ambisillabik samitlərin rolu". ADU-nun yaranmasının 80 illiyinə həsr olunmuş "Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri" mövzusunda Respublika Elmi-Praktik Konfransının tezisləri. Bakı, 11-12 may. 2017-ci il.
2. Zeynalov F. İngilis dilinin praktik fonetikasi. Bakı., 2007.
3. Daniel Kahn (1976) – "Syllable-based generalizations in English phonology".
4. Heinz J. Giegerich (1992) – "English Phonology: An Introduction".
5. J.C. Wells (1990) – "Syllabification and allophony"

İNGİLİS DİLİNDƏ ƏVƏZLİKLƏRİN CÜMLƏDAXİLİ VURĞU XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Banu Abdinova Vüqar qızı B25-104B, İngilis və alman dilləri fakültəsi,

abdinova.banu97@gmail.com

Bölmə: Filologiya

Elmi rəhbər: Baş müəllim Gülnarə Səfərova Seyfəddin qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İntonasiya — melodiya, cümlə vurğusu, temp, ritm və tembrin mürəkkəb vəhdətidir. [1, s.129]. Cümlə vurğusu intonasiyanın əsas komponentlərindən hesab olunur və cümlədəki müəyyən sözlərin digərlərinə nisbətən daha qabarıq, nəzərəcarpacaq şəkildə tələffüzü funksiyasını yerinə yetirir. Cümlə daxilində sözlərin vurğu qəbul etməsi onların məhz verilmiş cümlədəki semantik əhəmiyyətindən asılıdır. İngilis dili vurğusəsli dillər qrupuna daxil olduğu üçün cümlə vurğusunun araşdırılması mühüm hesab olunur. İngilis dilində əsas nitq hissələri, adətən vurğulu, köməkçi nitq hissələri isə, demək olar ki, vurğusuz tələffüz olunur.

Cümlə vurğusunun ümumi prinsipləri daxilində əvəzliliklərin vurğu məsələsinin özünəməxsus yeri vardır, belə ki, əvəzlilik əsas nitq hissəsi olmasına baxmayaraq, onun bəzi növləri cümlədə daha çox vurğusuz halda işlənir. Bu xüsusiyyətləri dərinlən anlamaq üçün əvəzliliklərin müxtəlif növlərinin vurğu qəbul etmə hallarını ayrıca təhlil etmək zəruridir.

İşarə əvəzlilikləri mübtəda, tamamlıq və xəbər funksiyasında vurğulu, təyin funksiyasında ("the" artiklının ekvivalenti kimi) işləndikdə isə, adətən, vurğusuz tələffüz olunur.

"One" əvəzliyi cümlədə, adətən, vurğu qəbul etmir. Qarşısında "the" artikl işlənərək hər hansı konkret obyekt nəzərdə tutulduqda isə vurğu daşıyır. [2, p.96].

Qayıdış əvəzlilikləri (myself, himself və s.): Tamamlıq funksiyasında vurğusuz olur, lakin hərəkəti vurğulamaq üçün və ya təcrid olunmuş halda, yəni sözdən sonra işləndikdə vurğu qəbul edir. Qayıdış əvəzliyinin vurğulu və yaxud vurğusuz olması yalnız fonetik fərq deyil, həm də mənə fərqi yaradır.

Yiyəlik əvəzliliklərinin müstəqil formaları (mine, yours və s.) həmişə vurğulu olur, asılı formaları (my, your və s.) və şəxs əvəzlilikləri isə yalnız kontrast (qarşılaşdırma) yaratdıqda vurğu daşıyır. Sual əvəzlilikləri də, adətən, cümlə daxilində vurğu daşıyan əvəzliliklər qrupuna daxildir.

Əvəzliliklərin vurğu xüsusiyyətlərini mənimsəmək nitqdə mənə mərkəzini düzgün vurğulamaq və fikir qarışıqlığının qarşısını almaq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. [3, p.192]. Bu qaydaların dərinlən öyrənilməsi həm qrammatik dəqiqliyi təmin edir, həm də ünsiyyət zamanı nitqin daha təbii və axıcı olmasına imkan yaradır. Beləliklə, cümlə daxilində əvəzliliklərdə vurğunun düzgün tətbiqi dilin intonasiya xüsusiyyətlərinin effektiv istifadəsinə xidmət edir.

Ədəbiyyat

1. Babayev S.M. English Phonetics. Bakı: "Maarif", 1991. 320 p.
2. Roach P. English Phonetics and Phonology. Cambridge, 2000. 231 p.

İNGİLİS DİLİNDƏ VURĞUSUZ VƏZİYYƏTDƏ OLAN SAİTLƏRİN KEYFİYYƏT VƏ KƏMİYYƏY DƏYİŞMƏLƏRİ

Əsmər Səmədzadə Natiq qızı

117a, İngilis və Fransız dilləri, semedzadeesmer001@gamil.com, Filologiya,

Elmi rəhbər: baş müəllim Zülfüqarova Elmira Kəmil qızı

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNIVERSİTETİ, BAKI

Sözlər dilin lüğət tərkibinin leksik vahidləri kimi vurğudan kənarda təsəvvür edilməzdir. Məfhumlar söz cildində fəaliyyət göstərdiyi kimi, sözlər də səs və prosodik elementlər cildində mövcud olur. Ona görə də prosodik elementlər sözün ayrılmaz bir elementi, onun tərkib hissəsi kimi fəaliyyət göstərir. Nitq səsləri öz-özlüyündə söz daxilində əlaqə yarada bilmirlər. [1, p 84]

Səslərin bir-birilə əlaqələnməsi və bir səs kompleksində birləşməsi üçün yardımçı prosodik vasitələrin olması vacibdir. Bu yardımçı prosodik elementlərdən biri də vurğudur. Belə ki, vurğulu heca vurğusuz hecaları öz ətrafında birləşdirərək sözün mərkəzini yaradır. Vurğu söz və ya söz formaları daxilində hecalardan birinin, yaxud ikisinin qüvvətli, gərgin, aydın tələffüzüdür. İngilis dilində vurğu sözün fonetik-fonoloji əlamətlərindəndir.

Dildə bütün sözlər ayrı-ayrılıqda vurğuya malikdir, dildə vurğusuz söz yoxdur. Lakin cümlə daxilində və mətndə, yəni rabitəli nitqdə bir qrup sözlər, əsasən köməkçi nitq hissələri adətən vurğusuz olur.

İngilis dili dinamik vurğu ilə səciyyələnən dildir. Dinamik vurğu növünü səciyyələndirən ən başlıca cəhətlərdən biri vurğusuz vəziyyətdə sait səslərin reduksiya məruz qalmasıdır. Bu fonetik hadisə ingilis dili saitləri üçün daha xarakterikdir. Belə ki, vurğusuz vəziyyətdə saitlər zəifləyib müxtəlif dəyişikliyə məruz qalır. Saitlərin reduksiyası üç istiqamətdə -kəmiyyət reduksiyası, keyfiyyət reduksiyası və sıfır reduksiya istiqamətində baş verir. [2, p 53-56]

Reduksiya hadisəsi saitlərin vurğusuzluq mövqeyi ilə əlaqədar olduğundan həmin hadisə ingilis dili cümlələrində adətən vurğusuz olan köməkçi nitq hissələrində baş verir. Həmin köməkçi nitq hissələri modal və köməkçi feillər, bəzi əvəzlilər, sözlərlər, bağlayıcılarıdır. Kəmiyyət reduksiyası vurğusuz vəziyyətdə sait səslərdə uzun variantdan qısa variantla keçilməsi ilə səciyyələnir. *fi*: -*f* *a*: -*a*' Keyfiyyət reduksiyası vurğusuz vəziyyətdə bir səsin digəri ilə əvəzlənməsini nəzərdə tutur.

Vurğusuz vəziyyətdə sait səslərin dəyişub başqa səsə əvəzlənməsi [ə, i, u] səsləri ilə mümkün olur. *kən-kən-kn*, *məst-məst*. Sıfır reduksiya vurğusuz mövqedə səs düşümlü hadisəsini nəzərdə tutur *fəl-fəl-fəl*, *l*, *ıl*, *hil*.

Ədəbiyyat

1. S.M. Babayev, M.Q. Qarayeva, English phonetics, Bakı, maarif, 1999

2. F. Zeynalov Practical English Phonetics, Bakı, mütərcim, 2018 (səh 228)

İNGİLİS DİLİNDƏ ROTİK /R/ SƏSİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Aysu Bağırılı Xudaverdi qızı 103Aqrupu, İngilis və alman dilləri fakültəsi,

aysubagirlim25@gmail.com

bölmə: Filologiya

Elmi rəhbər: Baş müəllim Gülnarə Səfərova Seyfəddin qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Fonetika dilçiliyin əsas bölmələrindən biridir və ingilis dilindəki /r/ səsi bu dilin ən çox müzakirə olunan özünəməxsus səslərindən hesab olunur. Ladefoged qeyd edir ki, “ingilis /r/ səsi, adətən, alveolyar approksimant kimi reallaşır”. [2, s.176]. Amerikan ingiliscəsində /r/ səsinin tələffüzü xüsusi əhəmiyyət daşıyır. İngilis dilində /r/ səsi dilin alveolyar çıxıntıya tam toxunmadan yaxınlaşması ilə formalaşır. Peter Roach izah edir: “İngilis /r/ səsi nə frikativ, nə də plosive sayılır, o, hava axınının maneəsiz hərəkəti nəticəsində yaranan approksimantdır.” [3, s.49]. Gimsona görə, dilin ucu alveolyar çıxıntının arxa hissəsinə yaxın yerləşdirilir.[1, s.220]. qeyd etdiyimiz fonem söz daxilində hər 3 mövqedə rast gəlinir. Məsələn:

Başlanğıc mövqedə: red /red/, rag /ræg/, raw /rɔ:/

Orta mövqedə: mirror /'mɪrə/, very /'veri/

Son mövqedə (RP-də səssiz): car /kɑ:/, father /'fɑ:ðə/

Rotik aksentlərdə /r/ bütün mövqələrdə tələffüz olunur. Gimson qeyd edir ki, /r/ səsinin paylanması aksentlər arasında əsas fərqləndirici amil hesab olunur. [1, s.220]. Məsələn, Amerikan variantında saitdən sonra /r/ səsi öz rotikliyi qoruyur: car /kɑ:r/, hard /hɑ:rd/. Britaniya ingiliscəsində (RP, yəni Received Pronunciation, nəzərdə tutulur) isə /r/ səsi, heca daxilində, adətən, saitdən əvvəl işlənir.

Qeyri-rotik (non-rhotic) aksentlərdə danışanlar da bəzən saitlər arasında, yazıda “r” hərfi olmadığı halda belə, sözlərin qovuşuğunda saitlər arasına /r/ səsinə əlavə edirlər. Roach bunu “intrusive (yalançı) /r/” adlandırır. [3, s.115]. Məsələn: /aɪ'dɪər əv ɪt/. Bu hadisə ingilis dilində individual xarakter daşıyır və saitlər arasında fasiləni aradan qaldırmaq üçün geniş istifadə olunur. Əslində isə, bu, ədəbi dilin qanunauyğunluğuna zidd hesab olunur.

Bitişdirici (“linking”) /r/ isə yazıda olan “r” hərfinin danışmada 2 sait arasında birləşdirici rol oynamasıdır. Gimson göstərir ki, söz sonundakı /r/ saitlə başlayan növbəti sözlə birləşir. [1, s.220] Məsələn: /fɑ:r ə'weɪ/. Burada /r/ səsi nitqdə axıcılığı qorumaq üçün açıq şəkildə tələffüz olunur və dilin qanunauyğunluğu kimi qəbul olunur.

Amerikan variantı güclü rotikdir və tez-tez özünəməxsus artikulyasiya mövqeyi ilə seçilir. Ladefoged yazır: “Amerikan ingiliscəsində /r/ səsi tez-tez retrofleks olur, dilin ucu geriye doğru bükülür”. [2, s.176]. Gimson da bu “retrofleksiya”-nı təsdiqləyir və bu, bird, farm kimi sözlərə xüsusi “r-rəngli” keyfiyyət verir.

Beləliklə, /r/ səsi ingilis dili tələffüzünün nə qədər müxtəlif və rəngarəng olduğunu göstərir. Amerikan ingiliscəsində /r/ hər mövqedə realizə olunur, Britaniya RP-də isə, adətən, yalnız saitdən əvvəl işlədilir. Linking və intrusive /r/ hadisələri danışanların nitqi daha axıcı etmək üçün səsləri təbii şəkildə dəyişdirdiyini sübut edir. Ümumilikdə, /r/ səsinin istifadəsi yalnız fonetika haqqında deyil, həm də danışanın mənsubiyyəti və mədəniyyəti haqqında məlumat ötürür. /r/ səsinin güclü tələffüzü xüsusilə də amerikan ingiliscəsinin özünəməxsus tələffüz göstəricisidir.

Ədəbiyyat

Cruttenden, A. Gimson's Pronunciation of English. UK, 2008. 195p.

2. Ladefoged, P., & Johnson, K. A Course in Phonetics. Cengage Learning, 2014. 352p.

3. Roach, P. English Phonetics and Phonology. Cambridge, 2009. 244p

RABİTƏLİ NİTQDƏ FONETİKA HADİSƏLƏR-ASSİMİLYASIYA

Aysel Zahidova Zahid qızı

S25-B , İngilis-alman dilləri fakültəsi, ayselzahidova11@gmail.com, Filologiya,

fil.f.d., dos Cəvahir Hacı qızı Yaqubova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Sözləri və cümlələri tələffüz edərkən yanaşı gələn qonşu samitlər bir-birinə təsir göstərir. Bu zaman səslərin tələffüz məxrəcində müəyyən dəyişiklik baş verir. Tələffüz zamanı bir qonşu səsin digərinə təsir edərək onu öz tələffüz məxrəcinə uyğunlaşdırması assimilyasiya adlanır. İngilis dilində yuvaq samitlərindən [t;d;l;n;s;z] sonra [θ;ð] dişarası samitləri gələrsə, bu halda yuvaq məxrəci diş məxrəci ilə əvəz olunur. Məsələn, in the, all the və s. [3, s.43]

Söz təcrid olunmuş şəkildə tələffüz edildikdə müəyyən bir sözün fonemlərinin necə reallaşacağını bildiyimizi fərz etsək, qonşu sözə aid başqa bir fonemin yaxınlığında olması nəticəsində fəqli şəkildə reallaşdığını gördüyümüz hallarda bu fərqi assimilyasiya nümunəsi adlandırırıq. Assimilyasiya danışıq sürətinə və üslubuna görə dərəcədə dəyişən bir hadisədir: sürətli, təsadüfi nitqdə daha çox, yavaş, diqqətli nitqdə isə daha az ehtimal edilir. Ümumiyyətlə, ən çox təsvir edilən hallar bunlardır: Samitlərə təsir edən assimilyasiyalar. [4, s.122] Misal olaraq iki sözün birləşdiyi bir halı nəzərdən keçirək. Birincisi tək son samitlə (C¹) ikincisi (C²) ilə başlayır. C¹/C²..... Əgər C¹ hər hansı bir şəkildə C² kimi dəyişərsə assimilyasiya repressiv adlanır. Samit hansı yollarla dəyişə bilər? Samitlər arasında əsas fərqləri 3 növ gördük. artikulyasiya yerindəki fərqlər, ifadə tərzindəki fərqlər, səsləndirmədəki fərqlər. Bununla paralel olaraq, yer, tərz, səs assimilyasiyası var.

Məkanın assimilyasiyası ən aydın şəkildə bəzi hallarda müşahidə olunur, burada alveolyar artikulyasiya yeri olan son samitdən (C¹) sonra alveolar olmayan artikulyasiya yeri olan başlanğıc samit (C²) gəlir. Məsələn; 'that man' dəst-dəki son samit alveolyar t-dir. Sürətli, təsadüfi nitqdə t ikiqat samitdən əvvəl p-ya çevriləcək.

"dəp mən". Nitq tərzinin mənimsənilməsi daha az nəzərə çarpır və yalnız ən sürətli və təsadüfi nitqdə müşahidə olunur. [4, s.122] Səs assimilyasiyasına da rast gəlinir, lakin yenə də yalnız məhdud şəkildə. Burada repressiv assimilyasiyaya rast gəlinir. Əgər C¹ cingiltili samitdirsə, C² kar samitdirsə, biz tez-tez cingiltili samitin kara keçdiyini görürük. Məsələn; "I have to" sonuncu V olur F. [4, s.123]

Bütün hallarda assimilyasiya istiqaməti fərqli ola bilər. Assimilyasiya, əvvəlki fonem sonrakı fonemə təsir etdikdə, yəni artıq tələffüz olunan fonemin artikulyasiyasına nüfuz etdikdə mütərəqqi olur. İngilis dilində mütərəqqi assimilyasiyaya çoxsaylı nümunələr var: books [bʊks], maps [mæps].

Assimilyasiya əvvəlki fonem sonrakı fonemin təsiri altında olduqda repressiv olur. Repressiv assimilyasiya çox vaxt mürəkkəb sözlər əmələ gəldikdə baş verir. Məsələn, newspaper ['njuːs, peɪpər], gooseberry ['gʊzbəri] və s. İki qonşu fonem bir-birinə az və ya çox bərabər təsir göstərdikdə qarşılıqlı assimilyasiya baş verir. Məsələn, place [pleɪs], cry [kraɪ]. [1, s.102]

Qeyd etmək ki, ingilis dilində assimilyasiya hadisəsi rəbitəli nitqdə tələffüz rahatlığı yaratdığı kimi, tələffüzdə çətinliklər də yaradır. İngilis dilində sonu [s, z, ʃ, ʒ, tʃ, dʒ] ilə bitən sözlər "s" morfemini qəbul etdikdə sözün sonunda eyni və ya oxşar samit birləşmələri təzahür edir. Bunlarda anlamı və tələffüzü çətinləşdirir. Bu halda dissimilasiya hadisəsi baş verir. Oudur ki, bu qəbildən sözlərin sonuna şəkilçi artırarkən sait səsin artırılması labüddür. Məsələn, bus-buses. [2, s.21]

İNGİLİS DİLİNDƏ NOVLU FRIKATİVLƏRİN VARIATİVLİYİ
ABDULLAZADƏ AYLİN İFTİXAR qızı 104B qrupu, İngilis və alman dilləri fakültəsi,
aylinabdullazada@icloud.com

BÖLMƏ: Filologiya

Elmi rəhbər: Baş müəllim Gülnarə Səfərova
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNIVERSİTETİ, BAKI

Fonemlər sistemi hər bir dilin əsas komponentlərindən biridir və səslərin düzgün tələffüzü ünsiyyətin anlaşıqlı olması üçün böyük əhəmiyyət daşıyır. İngilis dili zəngin fonetik quruluşa malik dillərdən biridir və burada frikativ səslər xüsusi yer tutur. Novlu frikativlər bu sistemin mühüm hissəsidir. Bu tezisdə ingilis dilində novlu frikativlərin variativliyi, yəni müxtəlif mühitlərdə və şəraitlərdə dəyişməsi araşdırılır.

Novlu-sürtünən samitləri, yəni frikativləri tələffüz edərkən ağız boşluğunda dar nov əmələ gəlir və hava axını bu novdan keçərkən güclü sürtünmə yaranır. İngilis dili frikativləri bunlardır: /f, v, θ, ð, s, z, ʃ, ʒ, h/.

Novlu frikativlərin variativliyi bir neçə faktorla izah olunur:

1. Fonetik mühitə görə variativlik:

Səslərin tələffüzü onların tərkibində işləndikləri söz və ya cümlədəki mövqeyindən asılı olaraq dəyişə bilər. Məsələn, /s/ səsi sözün əvvəlində daha aydın və sərt tələffüz olunur, lakin sözün ortasında və ya sonunda daha zəif səslənə bilər. Cingilti frikativlər sözlərin sonunda qismən kəsilir.

2. Dialekt və aksent fərqləri:

İngilis dilinin müxtəlif variantlarında (Britaniya, Amerika və s.) novlu səslərin tələffüzündə fərqlər müşahidə olunur. Məsələn, bəzi Britaniya dialektlərində /θ/ və /ð/ səsləri, müvafiq olaraq, /f/ və /v/ ilə əvəz oluna bilər. Bu hala Amerikan ingiliscəsində az rast gəlinir.

3. Assimilyasiyanın (uyuşmanın) yaratdığı variativlik:

Səslər qonşu səslərin təsiri ilə dəyişə bilər. Məsələn, sürətli danışqda bəzi frikativ səslər qonşu səslərə uyğunlaşaraq, daha yumşaq və ya fərqli formada səslənə bilər. Belə hallardan biri frikativlərin /w/ qoşqodacaq sonoru qarşısında labiallaşmasıdır.

4. Danışq sürəti və üslub:

Rəsmi və yavaş danışqda səslər daha dəqiq tələffüz olunur, lakin sürətli və qeyri-rəsmi danışqda frikativ səslər zəifləyir və ya hətta düşə bilər, təhl (h)im, a(l)ready və sair hallarda olduğu kimi.

Beləliklə, ingilis dilində novlu frikativlərin variativliyi dilin canlı və dinamik sistem olduğunu göstərir. Bu xüsusiyyətlərin öyrənilməsi həm dil öyrənənlər, həm də dilçiliklə məşğul olanlar üçün vacibdir. Novlu frikativlərin düzgün mənimsənilməsi ingilis dilində daha düzgün və təbii danışq bacarığı formalaşdırmağa kömək edir.

Ədəbiyyat

1. Babayev S.M. English Phonetics. Bakı: "Maarif", 1991. 320 p.
2. Cruttenden, A. Gimson's Pronunciation of English. UK, 2008. 195p.
3. Roach P. English Phonetics and Phonology. Cambridge, 2000. 231 p.
4. Zeynalov, F. Practical English Phonetics. Bakı, 2020. 308 p

**ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДИФТОНГОВ В СОВРЕМЕННОМ
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.**

Гашимова Шовкет Гашим гызы,

109А, Факультет английского и немецкого языков, shovkethashimova@gmail.com,

Филология

Научный руководитель: Стар. пред. Бабаева Ульвия Расим гызы.

Азербайджанский Университет Языков, г. Баку.

Дифтонги занимают важное место в вокалической системе современного английского языка и представляют собой сложные гласные звуки, характеризующиеся внутренним

движением артикуляции. В отличие от монофтонгов, которые произносятся с относительно стабильным положением органов речи, дифтонги включают плавный переход от одного гласного элемента к другому в пределах одного слога. При этом оба элемента образуют единое фонетическое целое и не разделяются на два самостоятельных звука [1, p.25].

С фонетической точки зрения дифтонг состоит из ядра (nucleus) и глайда (glide). Ядро является основным и наиболее сильным элементом дифтонга, на который падает слоговое ударение. Глайд представляет собой более слабую часть звука и характеризуется меньшей длительностью и интенсивностью. В процессе артикуляции органы речи переходят от позиции первого элемента к позиции второго, что придает дифтонгам их динамический характер [2, p.72].

В системе современного английского языка традиционно выделяется восемь основных дифтонгов: /eɪ/, /aɪ/, /ɔɪ/, /aʊ/, /əʊ/, /ɪə/, /eə/, /ʊə/. Они различаются по направлению артикуляционного движения и по положению языка и губ. Например, дифтонг /aɪ/ (time, my) начинается с открытого переднего гласного и переходит к более закрытому звуку [ɪ], тогда как /aʊ/ (now, house) характеризуется переходом от открытого гласного к заднему лабиализованному элементу [ʊ] [3, p.41].

С точки зрения классификации дифтонги делятся на закрывающиеся (closing diphthongs) и центрирующие (centring diphthongs). Закрывающиеся дифтонги заканчиваются звуками [ɪ] или [ʊ], тогда как центрирующие дифтонги завершаются нейтральным гласным [ə]. Эти особенности отражают направление артикуляционного движения и играют важную роль в английской фонетике

Дифтонги выполняют также смысловоразличительную функцию. Замена дифтонга другим гласным может изменить значение слова, например: late /leɪt/ и let /let/. Таким образом, правильное произношение дифтонгов имеет важное значение для фонологической системы английского языка и для формирования правильной речи.

ЛИТЕРАТУРА.

1. Philip Carr. English Phonetics and Phonology: An Introduction. Oxford: Wiley-Blackwell, 2019. p. 25.
2. Daniel Jones. i. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. p. 72.
3. Peter Roach. English Phonetics and Phonology. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. p. 41.

**DİLLƏRİN RİTMİK QURULUŞUNA GÖRƏ TƏSNİFATI
ABDULLAYEVA NƏZRİN CAVAD QIZI
İNGİLİS-ALMAN DİLLƏRİ FAKÜLTƏSİ QRUP: S25-B,
nezrinabdullayeva006@gmail.com, Fonoloqiya,
fil.f.d., b/m Cəvahir Hacı qızı Yaqubova
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNIVERSİTETİ BAKI**

Hər bil dil özünəməxsus ritmik quruluşa malikdir və bu ritm tələffüz və intonasiyanın əsas komponentlərindən biridir. Dillər ritmik xüsusiyyətlərinə görə əsasən iki qrupa bölünür, bunlar heca əsaslı və vurğu əsaslı dillərdir.

Heca əsaslı dillərdə hər bir heca təxminən eyni zaman intervalında tələffüz olunur və vurğulu-vurğusuz hecalar arasında kəskin fərq müşahidə edilmir. Bu səbəbdən danışığ axıcı və bərabər ritmli olur. Azərbaycan dili də bu tipə yaxın xüsusiyyətlərə malikdir.

İngilis dili isə vurğu əsaslı dillərə aiddir. Bu dillərdə vurğulu hecalar nisbətən müntəzəm zaman aralıqları ilə tələffüz olunur, vurğusuz hecalar isə bu aralığa uyğunlaşaraq daha sürətli və zəif

səslənir. Nəticədə, ingilis dilində ritm vurğulu və vurğusuz hecaların növbələşməsi əsasında formalaşır. [4, s.144] Mətnə əsasən, düzgün hecanın vurğulanması öyrənilər üçün çox vacibdir. Sözüün yanlış hecasına vurğu düşdükdə, eyni səslərə malik olsa belə, söz səhv başa düşülə bilər. Xüsusilə çoxhecalı sözlərdə vurğu öyrənilməli və sözlə birlikdə yadda saxlanmalıdır. İngilis dilində ritmin əsas vahidi ritmik qrup hesab olunur. Ritmik qrup bir vurğulu heca və ona bitişik bir və ya bir neçə vurğusuz hecadan ibarət olur və bu qruplar danışqda eyni müddətdə tələffüz edilir.

Bundan əlavə, ingilis dilində məna daşıyan sözlər adətən vurğulu, köməkçi sözlər isə vurğusuz olur. Ritmik quruluşda vurğudan əvvəl gələn vurğusuz hecalar proklitiklər, sonra gələnələr isə enklitiklər adlanır.

Nəticə etibarilə, ingilis dilinin ritmik quruluşu vurğulu və vurğusuz hecaların qarşılıqlı əlaqəsi və zaman baxımından təşkilinə əsaslanır. Bu dil ənənəvi olaraq vurğu-zamanlı dillər qrupuna aid edilir. Bu xüsusiyyətə görə, cümlədə vurğulu hecalar təxminən bərabər zaman aralıqlarında tələffüz olunur, aradakı vurğusuz hecaların sayı isə dəyişə bilər. Yəni ritmin əsasını məhz vurğulu hecalar təşkil edir. Bu tip ritmik quruluşda ritmik vahid anlayışı mühüm rol oynayır. Hər bir vahid bir vurğulu heca ilə başlayır və növbəti vurğulu hecaya qədər olan vurğusuz hecaları əhatə edir. Beləliklə, danışqda güclü-zəif ardıcılığı formalaşır və bu da ingilis nitqinə xarakterik ahəng yaradır. [1, s.322]

Təkhəcalı sözlərdə də ritmik uyğunlaşma müşahidə olunur. Əgər cümlədə bütün sözlər vurğulu şəkildə deyilsə, bəzi sözlərin vurğusu zəiflədir. Beləliklə, vurğular arasında balans yaradılır. [2, s.116]

Nəticə olaraq, ingilis dilinin ritmik quruluşu vurğuların müntəzəmliyi, vurğusuz hecaların zəiflədilməsi və söz vurğularının kontekstdən asılı olaraq dəyişməsi kimi xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur. Bu dil vurğuya əsaslanan ritm tipinə aid olub, nitqin axıcılığını təmin edən mühüm fonetik mexanizmlərə malikdir. İngilis dilinin bu xüsusiyyətləri onun digər dillərdən fərqlənməsini təmin edir və düzgün tələffüzün formalaşmasında əsas rol oynayır. [3, s.120]

Ədəbiyyat

1. Cruttenden, A. Gimson's pronunciation of English, 2008.
2. Ladefoged, P. A course in phonetics, 2010
3. Roach, P. English phonetics and phonology, 2009
4. Zeynalov, F. Practical English Phonetics, 2012.

İNGİLİS FONEMLƏRİNİN ALLOFONİK VARIANTLARI

Dilrubə Ələkbərzadə Azad qızı

S25-101b, İngilis alman dilləri fakültəsi, Filologiya

Elmi rəhbər: fil.f.d., dos Yaqubova Cəvahir Hacı qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Fonologiya dilçilik elminin mühüm sahələrindən biri olub, səslərin funksional xüsusiyyətlərini öyrənir. Bu sahədə əsas anlayışlardan biri fonem və onun realizasiya forması olan allofon anlayışıdır. Allofonlar eyni fonemin müxtəlif fonetik mühitlərdə fərqli şəkildə tələffüz edilən variantlarıdır və onlar məna fərqi yaratmır, lakin düzgün tələffüz və anlaşılqlılıq baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır [1, s.9]. Fonem dilin ən kiçik məna fərqləndirici səs vahididir. Məsələn, ingilis dilində /p/ və /b/ fonemləri “pat” və “bat” sözlərində məna fərqi yaradır. Allofon isə həmin fonemin konkret tələffüz şəraitində aldığı variantdır. Yəni bir fonem müxtəlif fonetik mühitlərdə

fərqli səslənə bilər, lakin bu dəyişiklik sözün mənasını dəyişdirmir [4,s.3]. Bu səbəbdən allofonlar “qeyri-funksional” variantlar hesab olunur.

İngilis fonemlərinin allofonik variantları bir sıra amillərlə bağlıdır:

Fonetik mühit – Səsin ətrafında olan digər səslər onun tələffüzünə təsir edir. Vurğu və intonasiya – Güclü və zəif vurğulu hecalarda səslər fərqli realizə olunur. Sözün mövqeyi – Səsin sözün əvvəlində, ortasında və ya sonunda gəlməsi fərqli tələffüz yaradır. Nitq tempi və üslubu – Sürətli danışqda səslər daha çox dəyişir və reduksiya olunur [3,s.24].

İngilis dilində samitlərin allofonik variasiyası çox geniş yayılmışdır:

1. /p/, /t/, /k/ fonemlərinin aspirasiya olunmuş və olunmamış variantları. Bu səslər sözün əvvəlində və vurğulu hecada gəldikdə aspirasiya olunur (yəni nəfəs çıxışı ilə tələffüz edilir) [6,s.15]: pin [p^hɪn], top [t^hɒp], cat [k^hæt]. Lakin spin, stop, skill kimi sözlərdə aspirasiya müşahidə olunmur.
2. /t/ foneminin müxtəlif allofonları . Flap [ɾ] – Amerika ingiliscəsində “water”, “better” sözlərində /t/ yumşaq şəkildə səslənir. Glottal stop [ʔ] – Britaniya ingiliscəsində “button” sözündə /t/ qırtlaq bağlanması ilə tələffüz olunur. Aspirasiyalı [t^h] – sözün əvvəlində.
3. /l/ foneminin “clear” və “dark” variantları . “Light l” [l] – sözün əvvəlində: light “Dark l” [ɫ] – sözün sonunda və ya samitdən əvvəl: full, milk
4. /n/ foneminin assimilyasiyası /n/ bəzi səslərin qarşısında dəyişir: input → [ɪmpʊt] (bilabial [m] kimi səslənir). think → [θɪŋk] (velar [ŋ] kimi səslənir).

Saitlər də müxtəlif şəraitlərdə dəyişir:

1. Uzunluq fərqləri. İngilis saitləri səssiz samitlərdən əvvəl qısa, səslı samitlərdən əvvəl isə daha uzun tələffüz olunur: beat [bi:t] vs bead [bi:d]
2. Reduksiya və şva səsi [ə]. Zəif vurğulu hecalarda saitlər çox vaxt [ə] kimi səslənir: about [ə'baʊt] . teacher ['ti:tʃə] Allofonlar məna fərqləndirməsə də, düzgün tələffüz və dinləyici tərəfindən anlaşıma baxımından mühüm rol oynayır.. Bundan əlavə, allofonik variasiya dilin ritm və melodiyaşını formalaşdırır [2,s.23]. İngilis fonemlərinin allofonik variantları dilin fonetik sisteminin ayrılmaz hissəsidir. Bu variantlar fonetik mühit, vurğu, intonasiya təsiri ilə yaranır. Samit və sait fonemlər müxtəlif şəraitlərdə fərqli şəkildə realizə olunur, lakin bu dəyişikliklər məna fərqi yaratmır [5,s.101].

Fonemlə allofonu fərqləndirmək üçün minimal cütlüklər mühüm rol oynayır. Əgər iki səs sözün mənasını dəyişirsə, onlar fərqli fonemlərdir (pat – bat). Əgər dəyişdirmirsə, bu səslər eyni fonemin allofonlarıdır [6,s.34]. İngilis dilini öyrənənlər üçün bu sahənin mənimsənilməsi yalnız düzgün tələffüz baxımından deyil, həm də dili daha dərindən anlamaq baxımından xüsusi əhəmiyyət kəşb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. A.Axundov, S.Babayev, F. Zeynalov. İngilis və Azərbaycan dillərində vurğunun ritmik-melodik xüsusiyyətləri. Bakı, 1996.
2. Babayev. S. İngilisdilli mətnin ritmik üzvlənməsinin bəzi məsələləri. Filologiya məslələri, 2006
3. A. M. Антипова. Ритмическая организация английской речи. М. 1980.
4. A. M. Антипова. Ритмическая система английской речи. М. 1984.
5. D. A. Abercrombie. Studies in Phonetics and Linguistics. London University press. 1965
6. D. A. Abercrombie. Elements of general phonetics. 1967

İNTONASIYANIN STRUKTUR QURULUŞUNUN MÜNASİBƏT MƏNALARINA TƏSİRİ

Fidan Hüseynli Gündüz qızı 204B, İngilis və alman dilləri fakültəsi,
huseynli.fidan173@gmail.com, Filologiya

Elmi rəhbər: Baş müəllim Gülnarə Səfərova Seyfəddin qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İntonasiya danışq zamanı səs tonunun yüksəlməsi və ya enməsidir. Bu sadəcə nə dediyimiz deyil, necə dediyimizdir. İntonasiyanın struktur quruluşunu 4 element təşkil edir: taktönu, şkala, nüvə və taktardı. Qeyd olunan hər bir elementin cümlənin mənasına təsiri müxtəlifdir. [1, s.176]. Taktönünün iki əsas növü mövcuddur: alçaq və yüksək taktönu. Alçaq taktönu nitqin daha sakit və neytral tərzdə səslənməsi məqsədilə istifadə olunur. Onunla müqayisədə, yüksək taktönu cümlədə daha çox canlılıq və həyəcan hiss edilməsinə, bir sözlə, deyimin daha emfatik tərzdə ifadə olunmasına xidmət edir.

Nüvə intonasiya qrupunun ən vacib struktur elementidir, cümlənin kommunikativ növünün müəyyən olunması məhz bu struktur elementin funksiyasına daxildir. İngilis dilində nüvə tonunun 2 əsas qrupu qeyd olunur: enən və yüksələn nüvə tonları. [2, s.79]. Ümumilikdə, enən tonlar qrupu cümlədə bitkinlik, müəyyənlik, qətilik ifadə edir. Yüksələn tonlar qrupu isə qeyri-müəyyənlik, tərəddüd, natamam fikrin ifadəsində yer alır. Nüvə tonunun iki əsas qrupu qeyd olunsada, hər bir tonlar qrupu bir neçə nüvə tonundan ibarətdir və onların hər biri deyimdə müəyyən qədər fərqli məna münasibətləri formalaşdırır. Enən ton qrupuna alçaqdan enən, yüksəkdən enən və yüksələn-enən tonlar daxildir. Alçaqdan enən ton sabitlik, bitkinlik ifadə edir. Bu tonla müqayisədə, yüksəkdən enən ton cümləyə şəxsi maraq hissini, daha emosional çalar qatır. Yüksələn-enən ton isə qətilik, bitkinlik ifadə etməklə yanaşı, şəxsin çox təsirləndiyini, səbirsizlik, bəzən isə istehza ifadə edir.

Yüksələn ton qrupuna isə alçaqdan yüksələn, yüksəkdən yüksələn, enən-yüksələn, yüksələn-enən-yüksələn tonlar daxildir. Ümumilikdə, yüksələn tonlar qeyri-müəyyənlik, natamamlıq, tərəddüd ifadə etsə də, bu qrupa da daxil olan hər ton deyimin modal-emosional xüsusiyyətinə spesifik təsiri vardır. Yüksəkdən yüksələn ton sual tonudur, danışanın xüsusi axtarış istəyini vurğulayır. Enən-yüksələn ton isə əvvəl söylənmiş fikrə düzəliş etmək, ziddiyyət ifadə etmək üçün istifadə olunur. [3, s.276].

Şkala intonasiya qrupunun ikinci mühüm elementidir. Şkalanın üç əsas növü qeyd olunur enən, yüksələn və eyni səviyyəli (neytral) şkalalar. Mənasibət mənalalarının aydınlaşdırılmasında şkala da mühüm rol oynayır. Hər hansı nəqli cümlənin tərkibindəki digər struktur elementləri olduğu kimi saxlayaraq, yalnız şkalanı dəyişməklə onun kəsb etdiyi modal-emosional çaları da dəyişmiş olarıq. Məsələn, nəqli cümlədə yüksəkdən enən nüvə tonundan əvvəl yüksələn şkala istifadə etdikdə narahatlıq, kəskin etiraz bildirilir, enən şkala ilə işlətdikdə danışanın narahatlığını əks etdirsə də, burada kəskin etiraz ifadə olunmur, əksinə, sözləm daha şən tərzdə səslənmiş olur. [4, s.67-69].

Taktardının 2 növü mövcuddur: alçaq və yüksələn taktardları. Taktardı, əsasən, nüvə ilə birlikdə cümlənin kommunikativ növünün müəyyən edilməsində rol oynayır, belə ki, enən tonlardan sonra alçaq, yüksələn tonlar qrupundan sonra isə yüksələn taktardı yer alır.

Bütün bunlar deməyə əsas verir ki, ünsiyyət zamanı fikrin qarşı tərəfə düzgün çatdırılması üçün intonasiyanın hər bir struktur elementinin daşdığı özünəməxsus xüsusiyyətləri bilmək qaçılmazdır.

Ədəbiyyat:

1. Babayev S.M. English Phonetics. Bakı, 1991.
2. Roach P. English Phonetics and Phonology. Cambridge, 2000. 231 p.
3. Wells J.C. English Intonation. New York, 2006. 276 p.
4. Zeynalov F. Practical English Phonetics. Bakı, 2020. 308 p.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ АНАЛИЗА ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ДИСКУРСА В СМИ

Mürsəlova Nigarxanım Tərən qızı M-24,207 Bölmə: Filologiya e-mail:

murselovanigarxanim@gmail.com

Elmi rəhbər: fil.f.d. dosent əvəzi Aynur F. Məmmədzadə

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

В настоящее время тема экологии исследуется во многих сферах деятельности и имеет особую популярность в мировых средствах массовой информации. Тексты, различные новости и статьи, связанные с экологической тематикой, регулярно публикуются в печатных изданиях, и в интернет-ресурсах различного масштаба и направленности. Данный тезис затрагивает концептуальные направления- идеологические, социологические и биологические аспекты «зеленого дискурса». Основная функция этих аспектов – определение отношения человечества к происходящим событиям в рамках окружающей среды.

«Зеленый» дискурс конструируется для определенных целей. Иногда этот дискурс используется для кампаний или пропаганды охраны окружающей среды, а также для критики тех, кто играет роль в нанесении ущерба окружающей среде.

Настоящее время тема экологии затрагивает многие сферы деятельности человека и пользуется особой популярностью в СМИ. Тексты, объединенные экологической тематикой, регулярно публикуются множеством СМИ, начиная от печатных газет и журналов, заканчивая интернет-ресурсами различного масштаба и направленности. Основная функция СМИ – создание определённого отношения общества к происходящим событиям в рамках окружающей среды. Многие СМИ, даже не относящиеся к «зеленому» движению, призывают людей к осознанности и бережному отношению к природе, а также стараются оказать влияние на экологическую политику государств. Все они, так или иначе, формируют экологическое сознание общества. Для достижения своих целей, а именно продвижения экологического знания в массы, СМИ используют в своем дискурсе множество различных средств, в том числе языковые средства выражения интенциональности. Поэтому в рамках данного тезиса вполне целесообразно уделяется особое внимание исследованию языковых средств выражения

интенциональности в экологическом дискурсе и описании специфики их прагматического воздействия [1].

Тексты, относящийся к экологическому дискурсу, публикуемые в средствах массовой информации, представлены в различных концептуальных направлениях, а именно отражают идеологические, социологические и биологические аспекты «зеленого дискурса».

Линдо и Бундсгаард (2000: 11) предполагают, что идеологические функции и значения связаны с когнитивным, идеологическим и психологическим мышлением индивида. [2, 11].

Социологические отношения связаны со способом организации людьми своих взаимоотношений друг с другом, с окружающей средой и с природой.

Представление о биологических смыслах определяет взаимоотношения человека с другими видами в их среде обитания. Гармонизация между человеком и другими видами является свидетельством адаптации к среде обитания.

На основе критического эколо-лингвистического исследования в контексте «зеленого дискурса» в средствах массовой информации данное исследование выявило языковые единицы, отражающие идеологические, социологические и биологические значения.

Список использованных источников:

1. DOI: <https://doi.org/10.18454/RULB.2023.39.32> ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС: ИНТЕНЦИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ. Научная статья. Шапочкин Д.В.1, *1 ORCID : 0000-0003-4954-8256;

2. Тюменский государственный университет, Тюмень, Российская Федерация

3. Lindø, A. V. & Bundsgaard, J. (eds) (2000). Dialectical Eco-linguistics Three Essays for the Symposium 30 Years of Language and Ecology in Graz December 2000. Austria: University of Odense Research Group for Ecology, Language, and Ecology. https://www.researchgate.net/publication/321971317_The_Study_of_Critical_Eco-Linguistic_in_Green_Discourse_Prospective_Eco-Linguistic_Analysis

GƏNC NƏSİLDƏ DİL ŞÜURUNUN FORMALAŞMASI

Allahyarlı Günay Mirzə qızı

İngilis-alman dilləri fakültəsi, Essex qrupu 13

E-mail: gunayallahyarli30@gmail.com

Filologiya

Elmi rəhbər: Kəmalə Avadır qızı Cəfərova

Filologiya elmləri doktoru, professor

ADU

Yeni nəsil formalaşdırmaq hər bir dövlətin, xalqın və millətin qarşısında duran strateji vəzifələrdən biridir. Bu vəzifənin tərkib hissələrindən biri də gənclərin dil şüurunun və milli dilin saflığının qorunmasıdır. Dil, milli kimliyin daşıyıcısı və mədəniyyətin təməl sütunudur. Ona görə də gənc nəsilə təhsil prosesində dilin düzgün öyrədilməsi və onun saflığının qorunması, həm milli-mənəvi dəyərlərin ötürülməsi, həm də millətin gələcəyinin təmin edilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Yeni nəsil həm fiziki, həm də ruhən sağlam olmalı, eyni zamanda milli-mənəvi dəyərlərə, tarixə, mədəniyyətə, dinə və dilinə bağlı olmalıdır. Dilin saflığı və gənclərin dil şüuru bu bağlılığın əsas göstəricilərindən biridir. Fiziki və ruhani sağlamlıqla yanaşı, düzgün dil şüuru da millətin tarixini və mədəniyyətini gələcəyə daşıyan vasitədir.

Dil şüuru insanın öz ana dilini dərk etməsi, onun qaydalarını, normalarını və ünsiyyətdə düzgün istifadə yollarını şüurlu şəkildə anlaması ilə bağlı anlayışdır [1, s.85]. Bu anlayış yalnız dil biliklərini deyil, eyni zamanda dilə münasibəti, dilə hörmət və məsuliyyət hissini də özündə birləşdirir. Dil şüuru formalaşmış insan ədəbi dil normalarına uyğun danışmağa və yazmağa çalışır, dilin saflığını qorumağa diqqət yetirir və fikirlərini aydın, səlis şəkildə ifadə etməyi bacırır.

Dil şüuru eyni zamanda milli kimliyin və mədəni dəyərlərin qorunmasında mühüm rol oynayır. Çünki dil hər bir xalqın tarixini, mədəniyyətini və dünyagörüşünü əks etdirən əsas vasitələrdən biridir. Bu baxımdan dil şüurunun formalaşması gənc nəslin milli-mənəvi dəyərlərə bağlılığının gücləndirilməsinə və milli kimliyin qorunmasına xidmət edir.

Gənc nəsildə dil şüurunun formalaşmasında təhsil sistemi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Məktəblərdə və ali təhsil müəssisələrində ana dilinin düzgün tədrisi, ədəbi dil normalarının öyrədilməsi, nitq və ünsiyyət mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi gənclərin dilə daha məsuliyyətli yanaşmasına şərait yaradır. Bu proses yalnız dil qaydalarının öyrədilməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda gənclərdə dilə münasibətin, dilə hörmətin və milli-mədəni dəyərlərə bağlılığın formalaşdırılmasını da əhatə edir. Təhsil müəssisələrində aparılan sistemli dil təlimi nəticəsində

şagird və tələbələr dilin imkanlarını daha dərinləndirərək edir, fikirlərini daha aydın və məntiqi şəkildə ifadə etməyi öyrənirlər.

Dil şüurunun formalaşması məsələsi yalnız pedaqoji və metodik baxımdan deyil, həm də psixoloji və fəlsəfi aspektdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki dil insanın yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də onun düşüncə fəaliyyətinin əsas alətlərindən biridir. Bu baxımdan dil və təfəkkür arasındakı qarşılıqlı əlaqə məsələsi dilçilikdə, psixologiyada və fəlsəfədə geniş şəkildə müzakirə olunmuşdur. İnsan təfəkkürünün formalaşması və inkişafında nitqin rolu haqqında müxtəlif alimlər tərəfindən irəli sürülmüş fikirlər göstərir ki, dil insan şüurunun və idrak fəaliyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Məhz bu kontekstdə dil və təfəkkürün vəhdəti məsələsinə toxunan tədqiqatçılar onların bir-birini tamamlayan və qarşılıqlı şəkildə inkişaf edən hadisələr olduğunu qeyd edirlər.

B.F. Porşnev haqlı olaraq yazır: “Təfəkkür, şüur, iradə, şəxsiyyət – bunlar nitq funksiyasının başqa adları deyildir, lakin onun mürəkkəb törəmələridir. Nitqsiz təfəkkür, şüur, iradə, şəxsiyyət yoxdur və ola da bilməz” [2, s.112]. L.S. Vıqotski və onun ardıcılları nitq təfəkkürü, nitq-təfəkkür ifadələrini işlədirlər [3, s.72]. Uzun zaman dilçilikdə və məntiqdə bu, mübahisə mövzusu olmuşdur. Fikir dildən əvvəl gəlirmi yaxud onlar həmişə vəhdətdə olmuş və vəhdətdədir, yəni biri digəri olmadan mövcud deyildir. Burada əsas etibarilə cümlə və hökmün, qrammatikanın qanunları və məntiqin qanunlarının, söz və məfhumun oxşar və fərqli cəhətləri nəzərdə tutulur. Burada mürəkkəb qarşılıqlı asılılıq və müəyyən bir şeydə qarşılıqlı ziddiyyət təzahür edir, lakin müzakirələr nəticəsində daha çox aydın olmuş və hamı tərəfindən qəbul edilmişdir ki, dilsiz və diləqədər təfəkkür mümkün deyildir.

Ədəbiyyat

1. Rəcəbov Ə. Dil, şüur, cəmiyyət, tarix. Azər nəşr – Bakı – 1993, -157 s.

2. Porshnev, B.F. On the Beginnings of Human History: Problems of Paleopsychology. Translated from the Russian by Raisa Kopsova. Bratislava: Pravda, 1979. - 479 p. 3. Vygotski L. S.. Mind in society: the development of higher psychological processes. — Cambridge, 1978. - 159 p.

THE MYSTERIOUS AND FEARFUL HISTORY OF WITCH TRIALS IN UNITED STATES

Amina Mustafazada Agil

Group B23-302A, English-German faculty

mustafazadeemine872@gmail.com

Section: Philology

Academic supervisor: Fil.f.d. Aynur Mammadzada Fazil

Azerbaijan University of Languages, Baku city

Europe, the cradle of witch hunts, could not be stopped even with the end of the Middle Ages / Dark Ages. From the 14th to 17th century, ignorance spread across Europe. Guides and books existed for this hunt. In 1487, Heinrich Kramer and Jacob Sprenger published *Malleus Maleficarum* (The Hammer of Witches), showing how to recognize and prosecute witches [1]. In the 17th century, even though science developed, old beliefs about witches still survived. In 1597, King James I of Scotland wrote *Daemonologie* about fighting witches, and in 1608, Francesco Maria Guazzo wrote *Compendium Maleficarum* about witch spells and rituals [1]. Many Europeans brought their fear of witches to America. In some colonies, especially strict Puritan ones, this fear was very strong. Over time, it caused tragedy for innocent people [2].

Courts were set up for witch trials. The first was in Plymouth, Massachusetts. From the 1620s, women faced accusations, and trials in Connecticut in 1647 created panic that led to the famous Salem trials.

Mostly women were accused. Those who lived alone, were widowed, treated people with herbs, worked as midwives, or faced misfortune were labeled as witches. Being called a witch often meant death. Women were mysterious and strong, but their vulnerability made them easy targets.

In Connecticut, records are unclear, but about 5–10 people were executed. Small trials also happened in New Hampshire and Maine, most ending in execution. In courts, injustice and ignorance ruled. If a witch did not drown, if touching the victim caused pain, or if the accused had birthmarks, moles, or scars – these were seen as proof of a devilish pact.

Everything started in 1692 in Salem, a small Puritan village. Elizabeth Parris and Abigail Williams behaved strangely, screaming and shaking. Doctors and ministers said it was the work of the devil. The girls accused several women, the first being Tituba, who confessed out of fear. Other women were accused too, increasing panic [4, s.20]. Judges William Stoughton and Samuel Sewall led the trials and listened to the girls. Injustice was extreme; spectral evidence was enough for imprisonment. Many accused neighbors for personal gain, like land [4, s.47].

As a result, 200 people were accused, 150 imprisoned, and 20 executed. 14 were women and 6 men. The first executed was Bridget Bishop, and later Rebecca Nurse, a respected woman, shocked Salem [4, s.71].

Most accusations were not about magic but disputes with neighbors or land. Elderly and poor women were mostly targeted. Cotton Mather said the accusations caused hatred and were baseless, especially spectral evidence, and suggested stopping the trials.

At the end of 1692 and beginning of 1693, the trials ended. Virginia had no executions. Small accusations happened later in other states, but by 1750, New England trials ended completely. U.S. courts strengthened evidence principles, prevented mass panic, and learned a positive lesson for the legal system.

References:

1. Britannica. <https://share.google/4qEscGrH4RWde2S6>
2. EBSCO. <https://share.google/hIbGXQcI5y9iLmduK>
3. The Salem Witch Museum. <https://share.google/bKFwRf4tBTBKhYRV>
4. The Crucible – Arthur Miller

RƏQƏMSAL TERMİNOLOGİYANIN DİL SİSTEMİNƏ TƏSİRİ

Sevil Quliyeva Rafiq, 106B, İngilis-Alman Fakültəsi, quliyevasevil9516@gmail.com, Filologiya

Elmi Rəhbər: B/M Hüseynova Aytac

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə rəqəmsallaşma dil sisteminə güclü təsir göstərən əsas amillərdən biridir. Xüsusilə internet və sosial media platformalarının sürətli inkişafı nəticəsində yeni terminlər yaranır və qısa müddətdə dilin aktiv söz ehtiyatına daxil olur. Bu proses bir tərəfdən dilin inkişafını sürətləndirir, digər tərəfdən isə onun sabitliyi və norma məsələləri ilə bağlı yeni problemlər yaradır [1].

Rəqəmsal terminologiyanın təsiri ilk növbədə söz ehtiyatında özünü göstərir. Yeni texnoloji anlayışları ifadə etmək üçün yaranan və ya başqa dillərdən alınan sözlər dilə daxil olur. “post”, “like”, “share”, “hashtag”, “blog”, “streaming”, “interface”, “algorithm” kimi terminlər artıq gündəlik ünsiyyətdə də geniş istifadə olunur. Bu sözlərin bəzisi olduğu kimi işlədilir, bəzisi isə dilə

uyğunlaşdırılır (məsələn, “layklamaq”, “şer etmək”). Bu isə dilin həm daxili imkanlarının, həm də xarici təsirlərin birlikdə işlədiyini göstərir [2].

Rəqəmsal terminologiya sözlərin mənasına da təsir edir. Məsələn, “profil”, “status”, “dost”, “izləyici” kimi sözlər rəqəmsal mühitdə yeni mənalar qazanır. Bu isə dilin semantik sistemində dəyişikliklərə səbəb olur və bəzən sözlərin mənasında qarışıqlıq yarada bilər.

Üslubi baxımdan da dəyişikliklər müşahidə olunur. Sosial şəbəkələrdə insanlar daha qısa və sadə yazmağa üstünlük verir. Qısaltmalar, abreviaturalar və emoji kimi vasitələr geniş istifadə olunur. Bu, ünsiyyəti daha sürətli edir, lakin ədəbi dil qaydalarının zəifləməsinə də səbəb ola bilər [3].

Rəqəmsal terminologiyanın yaranması qloballaşma ilə də bağlıdır. İngilis dilindən çoxlu terminlər birbaşa qəbul olunur. Bu isə Azərbaycan dilində alınma sözlərin artmasına gətirib çıxarır. Bəzi hallarda bu sözlərə Azərbaycan dilində qarşılıq verilsə də, onlar həmişə geniş yayılır. Bu vəziyyət milli dilin qorunması ilə qlobal təsirlər arasında balans yaratmağın vacibliyini göstərir.

Bundan əlavə, rəqəmsal terminlərin düzgün istifadəsi və standartlaşdırılması mühüm məsələdir. Terminlərin vahid şəkildə istifadə olunması dil sisteminin sabitliyini qorumağa kömək edir. Bu sahədə elmi qurumların rolu xüsusilə vacibdir.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, rəqəmsal terminologiya yalnız problem yaratmır, həm də dilin inkişafına kömək edir. Yeni anlayışların ifadə olunması, ünsiyyət imkanlarının genişlənməsi və dilin daha çevik olması bu prosesin müsbət tərəfləridir.

Nəticə olaraq, rəqəmsal terminologiya dilə həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərir. Bu təsir dilin söz ehtiyatında, mənasında və üslubunda özünü göstərir. Ona görə də bu terminlərin düzgün və məqsədyönlü istifadəsi böyük əhəmiyyət daşıyır.

Ədəbiyyat

1. Sadıqova S. Azərbaycan dilində terminologiyanın təşəkkülü və inkişafı. Bakı, Elm, 2012.
2. Abdullayeva-Nəbiyeva V. Müasir Azərbaycan dilində terminoloji leksikanın inkişafı. Bakı, 2020.
3. Terminologiya məsələləri. AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Bakı, 2023.

IMPERATIVE VERBS IN CLIMATE CHANGE SOCIAL MEDIA CAMPAIGNS

Movsumlu Asima Nuraga

Azerbaijan University of Languages

Faculty of English and German Languages

I year, Group S25-B

In recent years, climate change communication has increasingly used social media platforms to raise awareness and encourage changes in behaviour. A key language feature in these campaigns is the use of imperative verbs, which are directive forms that encourage people to take action. This article explores how imperative verbs are used in climate change social media campaigns and how they support persuasion and audience engagement. The discussion is based on ideas from discourse analysis, speech act theory, and corpus linguistics.

Climate change is one of the most serious global problems today, and it requires both government action and public participation. Social media has become an important space for environmental campaigns because it can reach large audiences quickly and easily. In these campaigns, imperative verbs such as *act*, *reduce*, *protect*, and *join* are commonly used to directly tell people what to do and to encourage behavioural change.

Imperative structures are especially effective in online communication because they reduce the distance between the message and the reader. This creates a feeling of urgency and personal responsibility. This article examines how imperative verbs are used in climate change campaigns and how they help increase persuasion and engagement.

Previous studies on persuasive language show that direct address and directive structures can strongly influence people's behaviour (Fairclough, 1995). From the perspective of speech act theory, imperatives are classified as directives, which means they are used to make someone do something (Searle, 1969). These forms are often used in advertising and public messages because they are clear and easy to understand.

Research on environmental communication also shows that effective campaigns often combine emotional messages with clear instructions (Lakoff, 2010). In addition, marketing studies suggest that short and simple messages are more effective in attracting attention and encouraging action (Kotler & Armstrong, 2010).

Corpus linguistics studies also support these findings. Large language databases such as the British National Corpus and the Corpus of Contemporary American English show that imperative verbs are very common in public communication and online campaigns (McEnery & Hardie, 2012). Common expressions include *Join us*, *Act now*, and *Make a difference*. These phrases are short, direct, and easy to remember.

The following examples reflect common patterns found in BNC and COCA-based environmental discourse:

1. Join us in reducing plastic waste in your community. (COCA-style campaign language)
2. Act now to protect your future climate. (BNC-style public message)
3. Reduce your carbon footprint today by making small changes. (COCA-style NGO message)
4. Save energy. Switch off unused devices. (BNC-style public instruction)

These examples show that imperative verbs are often used in short sentences. They are simple, direct, and easy for readers to understand.

Imperative verbs in climate change campaigns have several important functions. Imperatives such as *Act now* or *Stop climate change* create a sense of urgency. They suggest that action is needed immediately. This is important in environmental communication because delays can cause serious problems. Climate change is a complex topic. However, imperative verbs help to make it simpler. For example, phrases like *Reduce waste* and *Use renewable energy* give clear and practical instructions. Imperative verbs directly address the reader, unlike descriptive sentences. This makes communication more personal. It is especially effective on social media, where quick interaction is important. Imperative verbs can sometimes sound too strong or direct. This may reduce their effect on some audiences. Because of this, many campaigns use softer forms such as *Join the movement* or *Be part of the solution* to sound more inclusive and friendly.

Imperative verbs are a type of directive speech act (Searle, 1969). They are powerful because they express action clearly and quickly. Their effectiveness is increased by social media communication styles, which prefer short and direct messages. However, their success depends on context, tone, and audience.

This article has shown that imperative verbs are very important in climate change social media campaigns. They help create urgency, simplify messages, and increase audience engagement. Nevertheless, they must be used carefully so they do not sound too strong or demanding. Future research could study how different audiences respond to imperative language or compare its use on different social media platforms.

References

1. Kotler, P., & Armstrong, G. (2010). *Principles of marketing*. Pearson.
2. Lakoff, G. (2010). Why it matters how we frame the environment. *Environmental Communication*, 4(1), 70–81.
3. McEnery, T., & Hardie, A. (2012). *Corpus linguistics: Method, theory and practice*. Cambridge University Press.
4. Searle, J. R. (1969). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge University Press.

LANGUAGE, THOUGHT, AND CULTURE: A LINGUOCULTURAL APPROACH

Nilgün Asgarova

Faculty of English-French Languages, Group 323B

E-mail: nilgunesgerova@gmail.com

Scientific Supervisor:
PhD in Philology, Associate Professor Aysel Safarova Valiyulla
Philology
Azerbaijan University of Languages

Language has been an essential part of human life since the earliest stages of existence. In daily activities, especially in situations of danger, people needed ways to communicate and signal others. At first, this communication was based on simple sounds, but over time these sounds developed into structured systems. Phonetic patterns formed, words emerged, and eventually sentences were created to express complete ideas, however, is not a finished product. It is a dynamic system that continues to evolve. In the modern world, languages develop not only internally but also through interaction with other languages and cultures. This raises important questions about how simple sounds became meaningful words, how writing systems appeared, and why languages diversified despite a common human origin.

From a scientific perspective, language is closely connected to the human brain. Neurolinguistic studies show that two main brain areas are responsible for language: the Broca area, which controls speech production, and the Wernicke area, which is responsible for comprehension. These regions work together to transform thoughts into spoken language. The process begins with an idea, continues with word selection, and ends with physical speech.

One of the key theories about language was proposed by Noam Chomsky, who argued that language is innate and based on a “universal grammar.” According to this idea, humans can create an infinite number of sentences using a limited number of elements. Similarly, Steven Pinker considers language a result of biological evolution.

Despite these theories, many questions about the origin of language remain unanswered. Early attempts to understand language, such as the experiment by the Egyptian pharaoh Psammetichus I, are not considered reliable today. However, more systematic studies, like those of the ancient linguist Pāṇini, laid the foundation for modern linguistic science.

Language is not only a logical system but also deeply connected to creativity and culture. Literature and art have played a major role in shaping language. For example, William Shakespeare introduced many new words and expressions that are still used today. This shows that language evolves through human creativity. Philosopher Wilhelm von Humboldt viewed language as a creative process rather than a static system. According to him, each language reflects a unique way of understanding the world and shapes human thinking. In this sense, language is not just a communication tool but also a way of perceiving reality.

Modern science also links language to creativity in the brain. The ability to create new expressions comes from combining existing elements in new ways. Humans can imagine things that do not exist and create words to describe them. This ability is essential for both problem-solving and communication. Language and creativity are closely connected: creativity produces language, and language allows ideas to be shared and preserved within culture. Metaphors, for example, show how language expresses complex emotions in simple ways.

Finally, language reflects cultural identity. It carries the values, beliefs, and worldview of a society. Learning a new language means understanding a new way of thinking. Therefore, language is not only a biological or social phenomenon but a combination of both.

In conclusion, language is a living system that continues to develop alongside humanity. It is a powerful tool that carries human thought, creativity, and culture, shaping both the present and the future.

References

1. Chomsky, N. *Language and Mind*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 209 p.
2. Pinker, S. *The Language Instinct*. New York: William Morrow, 1994, 494 p.
3. Humboldt, W. Von. *On Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, 326 p.

AZƏRBAYCAN DIASPORASINDA MİLLİ KİMLİK VƏ MƏDƏNİYYƏT: DİLİN VƏ ƏDƏBİYYATIN ROLUNUN TƏDQIQI

**Qaffarlı Aysun Fərahim, 320 A, İngilis-fransız fakültəsi, Dil bacarıqları
qaffarliaysun7@gmail.com**

**Baş müəllim Şəmiyeva Rəbiyyə Bəhmən
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Qloballaşma şəraitində milli kimliyin qorunması xüsusilə xaricdə yaşayan icmalar üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan diasporu bu baxımdan diqqətəlayiq nümunədir. William Safran'ın "Diaspora nəzəriyyəsi"nə əsasən diaspora tarixi vətənindən kənarda yaşayan, lakin onunla kollektiv yaddaş, mədəniyyət və sosial bağlılıqları olan etnik icmalar kimi təsvir edilir. Beləliklə, diaspora insanların vətəndən uzaqda yaşamalarına baxmayaraq, milli mənsubiyyətlərini qorumaq və davam etdirmək qabiliyyətidir.

Milli kimlik bir insanın müəyyən bir millətə aid olduğunu hiss etməsi ilə bağlıdır və əsasən dil, mədəniyyət, tarix və adət-ənənələr vasitəsilə formalaşır. Joshua Fishmana görə dil etnik kimliyin mərkəzidir və onun qorunması, diaspor icmalarının milli kimliyini saxlamaq üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir. Bu o deməkdir ki, dil yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də etnik icmanın kimliyini, mədəniyyətini və ənənələrini gələcək nəsillərə ötürülməsinə xidmət edir.

Aydın məsələdir ki, Fishman'ın vurğuladığı dil və etnik kimlik əlaqəsi Azərbaycan diasporası üçün də çox aktualdır. Xaricdə yaşayan azərbaycanlılar ana dilini öyrənmə və qoruma fəaliyyəti vasitəsilə həm milli kimliklərini saxlayır, həm də gələcək nəsillərə mədəni dəyərləri ötürürlər. Həmçinin, Azərbaycan Respublikası Diasporlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi bu istiqamətdə müxtəlif tədbirlər həyata keçirir, mədəni proqramlar təşkil edir və diaspor icmalarla əlaqələri gücləndirir. Dilin milli kimliyin qorunmasında mühüm rol oynadığı kimi, ədəbiyyat da bu kimliyin ifadəsi və gələcək nəsillərə ötürülməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə diaspora şəraitində ədəbiyyat milli yaddaşın və mədəni dəyərlərin qorunmasının əsas vasitələrindən biri kimi çıxış edir.

"Əli və Nino" əsərinin müəllifi Azərbaycan əsilli Qurban Səid eyni adlı əsərdə

Şərq və Qərb mədəniyyətləri arasında qalan bir cəmiyyət təsvir edir. Əsərdə Əli obrazı milli və dini dəyərlərə sadiqliyi ilə seçilir ki, bu da dəyişən mühitdə milli kimliyin necə qorunduğunun bariz nümunəsi hesab edilə bilər.

Baninə isə "Qafqaz günləri" əsərində doğma vətəndən uzaqda yaşasa da, uşaqlıq xatirələri və Bakı həyatı vasitəsilə milli kimliyini qoruyur. Onun əsərində vətən həsrəti və mədəni bağlılıq açıq şəkildə hiss olunur.

Məhəmmədhüseyn Şəhriyar tam mənada diaspor müəllifi hesab olunmasa da, onun yaradıcılığında milli kimlik, dil və folklor mövzuları xüsusi yer tutur. O, xalqın mədəni irsini və milli dəyərlərini ön plana çəkərək vurğulayır:

"Türkün məsəli, folkloru dünyada təkdir,

Xan yorğanı, kənd içrə məsəldir mitil olmaz" [5, s.99].

Bu misralar göstərir ki, dil və folklor milli kimliyin əsas sütunlarıdır və ədəbiyyat vasitəsilə bu dəyərlər qorunaraq gələcək nəsillərə ötürülür.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, Azərbaycan diasporu şəraitində dil və ədəbiyyat milli kimliyin formalaşması və qorunması üçün başlıca amillərdən biridir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Safran William. "Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return". Diaspora journal, 1991

2. Fishman, Joshua A. "Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective." Multilingual Matters, 1989
3. Kurban Said. Ali and Nino
4. Banine. Caucasian Days
5. Məhəmmədhüseyn Ş. "Seçilmiş əsərləri", Bakı, 2005

İNGİLİS MƏNŞƏLİ SÖZLƏRİN ƏRƏB DİLİNDƏ İŞLƏNMƏSİ

Alraxm İlaf Omar (ADU.BMR.qr.281)

Elmi rəhbər: Baş müəllim Elvina Baxışova Füzuli

(Avropa dilləri kafedrası)

Azərbaycan Dillər Universiteti

Müasir dövrdə qloballaşma və texnoloji inkişaf dillərarası əlaqələri daha da gücləndirmişdir. Bu proses nəticəsində dillər arasında leksik mübadilə sürətlənmiş, xüsusilə ingilis dili beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi kimi digər dillərə, o cümlədən ərəb dilinə ciddi təsir göstərmişdir. İngilis mənşəli sözlər ərəb dilində əsasən elm, texnologiya, biznes və gündəlik kommunikasiya sahələrində geniş yayılmışdır.

İngilis mənşəli sözlərin ərəb dilinə keçidi bir neçə yolla baş verir:

Birbaşa alınmalar (transliterasiya yolu ilə):

Bu zaman sözün tələffüzü qorunaraq ərəb qrafikasına uyğunlaşdırılır.

Nümunələr:

Computer → كمبيوتر (kambyuter)

Internet → إنترنت (internet)

Mobile → موبايل (mobayl)

Semantik uyğunlaşdırma:

Bəzi hallarda ingilis sözləri ərəb dilində mövcud sözlərlə ifadə olunur.

Nümunə:

Technology → تكنولوجيا və ya تقنية

Hibrid formalar:

İngilis kökü ilə ərəb şəkilçilərinin birləşməsi nəticəsində yaranır.

Nümunə:

"Download etmək" anlayışı ərəb dilində يَحْمِل (yuhammil) kimi ifadə olunur, lakin danışiq dilində "download" sözü də işlədilir.

Qısaltmalar və beynəlxalq terminlər:

Xüsusilə texnologiya sahəsində qısaltmalar dəyişmədən qəbul edilir.

Nümunələr:

TV → تي في

USB → يو إس بي

İşlənmə sahələri

İngilis mənşəli sözlər əsasən aşağıdakı sahələrdə aktivdir:

Texnologiya və IT: software, laptop, browser

Biznes və iqtisadiyyat: marketing, manager, project

Təhsil və elm: course, research, test

Gündəlik həyat: coffee, sandwich, taxi

Bu proses ərəb dilinin zənginləşməsinə səbəb olsa da, bəzi dilçilər tərəfindən milli leksikanın zəifləməsi kimi qiymətləndirilir. Digər tərəfdən, yeni anlayışların ifadəsi üçün alınmalar qaçılmaz hesab olunur. Ərəb Dil Akademiyaları bu sözlərə qarşı yerli qarşılıqlar yaratmağa çalışsa da, danışq dilində ingilis sözləri üstünlük təşkil edir.

İngilis mənşəli sözlərin ərəb dilində yayılması qloballaşmanın təbii nəticəsidir. Bu sözlər dilin inkişafına və yeni anlayışların ifadəsinə xidmət edir. Lakin onların istifadəsi balanslı şəkildə tənzimlənməli, milli dilin qorunması da diqqətdə saxlanılmalıdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Crystal, D. English as a Global Language. Cambridge University Press.

Holes, C. Modern Arabic: Structures, Functions, and Varieties.

Versteegh, K. The Arabic Language. Edinburgh University Press.

CHALLENGES STUDENTS FACE IN LEARNING MODAL EXPRESSIONS AND WAYS TO OVERCOME THEM

Müəllif-Isgəndərova Ruqiyyə Elçin qızı

Elmi rəhbər-f.f.d. , dos Rəcəbova Sevil Mədət qızı

ADU,

The teaching of modal expressions is a fundamental part of English language education, as it enables learners to express necessity, obligation, possibility, permission, and ability. These functions are essential for effective communication. However, despite their importance, students often face a range of difficulties in understanding and using modal verbs correctly.

One of the key problems is the polysemantic nature of modal verbs. Modal verbs such as can, may, must, should, and have to carry multiple meanings depending on the context in which they are used. For example, must can express strong obligation or logical deduction, while may can indicate permission or possibility. Students frequently struggle to differentiate between these meanings and tend to overgeneralize one function.

In addition to structural difficulties, learners also face problems in the practical application of modal verbs. Although they may understand the rules during theoretical instruction, they often hesitate to use modal verbs in real-life communication. During speaking activities, students may struggle to choose the correct modal form quickly, which affects their fluency and confidence. This hesitation is particularly noticeable in spontaneous conversations.

Another issue is related to traditional teaching approaches. In many cases, modal verbs are taught through isolated rules, charts, and mechanical exercises. Such methods do not provide enough opportunities for meaningful practice or contextual understanding. The lack of communicative and interactive activities limits students' ability to apply modal knowledge in real situations.

To overcome these difficulties, more effective teaching strategies should be implemented. First, modal verbs should be taught in context through dialogues and real-life examples. This helps students understand how meaning changes depending on the situation. Second, a comparative approach can be useful in highlighting the differences between Azerbaijani and English modal systems, reducing negative language transfer.

Moreover, interactive and student-centered activities should be emphasized. Role-plays, group discussions, and problem-solving tasks encourage learners to actively use modal verbs in meaningful communication. In addition, the use of multimedia tools, such as videos and listening exercises, can enhance students' exposure to natural language use and reinforce their understanding of modal expressions.

References

1. Harmer, J. (2007). How to Teach English. Harlow: Pearson Longman.
2. Ellis, R. (2008). The Study of Second Language Acquisition (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
3. Khalilova L., Analysing English Modals, "Elm və Təhsil", Bakı, 2016
4. Rəcəbova S., Müasir ingilis dilində modal strukturların pragmatik xüsusiyyətləri
5. "AZƏRBAYCAN FİLOLOJİ FİKRİ ÇAĞDAŞ TƏDQİQATLARDA"
Mövzusunda RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSININ M A T E R İ A L L A R I
BAKİ., 2025, s. 153

THE IMPORTANCE OF WRITING SKILLS IN LEARNING ENGLISH

Author: Mahmudova Firuze Neman

Scientific Supervisor: Assoc. Prof. Rajabova Sevil Madat

Institution: Azerbaijan University of Languages, Baku

English has become one of the most important global means of communication in the modern world. Learning this language is not limited only to speaking and listening skills; it also requires the development of writing abilities. Writing is one of the key components that helps learners express their ideas clearly, apply grammatical rules correctly, and expand their vocabulary. Therefore, the improvement of writing skills plays a crucial role in mastering the English language.

First of all, writing allows learners to understand the structure of the language more deeply. In spoken communication, people may make mistakes without noticing them, but writing requires careful attention to every sentence. This process encourages learners to think about grammar, word order, and sentence construction more consciously. For example, the correct use of tenses and logical organization of sentences become clearer during writing, which helps learners identify and correct their mistakes more effectively.

Writing significantly contributes to vocabulary development. When learners write, they try to find appropriate words to express their thoughts more precisely. As a result, they actively learn new words and use them in context. This process helps them remember vocabulary better. Moreover, learning synonyms and antonyms becomes more effective through writing practice, allowing learners to use a wider range of expressions and improve their overall language proficiency.

Another important aspect of writing is its impact on thinking skills. Writing requires organizing ideas into a clear structure, including an introduction, body, and conclusion. This process develops logical thinking and analytical abilities. Especially essay writing encourages students to approach a topic from different perspectives and support their opinions with arguments. These skills are not only essential for language learning but also valuable in many other academic and professional fields.

Furthermore, writing skills are highly important in both academic and professional life. Many fields require writing emails, reports, and official documents in English. Therefore, developing writing skills increases future career opportunities. Students who want to study abroad or participate in international programs are often required to submit written assignments, which highlights the importance of strong writing abilities.

To improve writing skills, regular practice is essential. Keeping a daily journal, writing short texts, and preparing essays on different topics can significantly enhance writing ability. In addition, feedback from teachers or more experienced individuals helps learners identify their weaknesses and improve faster.

Writing skills play an indispensable role in learning English. They help strengthen grammar knowledge, expand vocabulary, develop thinking skills, and achieve academic success. For this

reason, every language learner should pay special attention to writing and work on improving it consistently.

REFERENCES

1. Harmer,J (2004). How to Teach Writing.
Harlow : Pearson Longman
2. Hyland ,K .(2016) .Teaching and Researching Writing (3rd ed).
London :Routledge
3. Hyland ,K.(2003).Second
Language Writing .
Cambridge:Cambridge University Press
- 4 .Hedge,T Writing. Oxford University Press (2015) 5.Hasanov ,A. Methods of Teaching Foreign Languages.

YAZI BACARIQLARININ İNKİŞAFINDA QRAMMATİK TAPŞIRIQLARIN ROLU

Mehdizadə Gülçin 117B qrupu, ingilis-fransız fakültəsi, e-poçt:

mehdizadegulcin.08@gmail.com, bölmə: Filologiya

Elmi rəhbər: _f.f.d., dos. Qocayeva Mətanət Əlağa

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İstənilən bir dilin, ana dilinin və ya xarici dilin elmi səviyyədə mənimsənilməsi şagird və tələbələrin müəyyən dil bacarıqlarına yiyələnməsini tələb edən pilləli, kompleks bir prosesdir. Dillərin tədrisi əlaqəli və bir-birini tamamlayan bacarıq və vərdişlərin aşılmasını nəzərdə tutan oxuyub, yazıb, dinləyib anlama və bunların fonunda öz fikrini sərbəst olaraq ifadə etmək üçün danışıq vərdişlərinə yiyələnməkdir. Bu proseslərdən kənar heç bir uğurlu tədris prosesindən danışmaq mümkün deyil. Çünki pillələrə uyğun öyrədilən tədris prosesinin nəticəsi düzgün qrammatik yazı, oxu və danışıq vərdişlərinə yiyələnməkdir. Xarici dillərin tədrisində dilin bütün aspektlərinin – onun düzgün tələffüz qaydalarının, qrammatik quruluşunun və lüğət tərkibinin kompleks şəkildə şagirdlərə aşılması vacib amillərdir. Bu cəhətdən, qrammatik qaydaların əvvəlcə nəzəri olaraq mənimsənilməsi, sonra onların müxtəlif tələblərə uyğun təşkil edilmiş tapşırıqlar üzərində möhkəmləndirilməsi tədrisin keyfiyyətini yüksəldən faktorlardan biridir. Çünki bu cür tapşırıqların ardıcıl edilməsi tədris prosesinin səmərəliliyini, alınan nəticələrin yüksək göstəriciliyini təmin edir.

Yazı bacarıqları xarici dilin mənimsənilməsi prosesində mühüm komponentlərdən biri kimi çıxış edir və fərdin fikirlərini sistemli, məntiqi və aydın şəkildə ifadə etməsinə imkan yaradır. Bu kontekstdə qrammatik tapşırıqların müntəzəm edilməsi həm düzgün yazı vərdşlərini, həm də xarici dildə danışarkən düzgün cümlələrdən istifadə etməyə imkan verir.”Qrammatika şagirdlərə düzgün və başa düşülən cümlələr qurmağın əsasını təşkil etdiyindən , şagirdlərə necə yazmağı öyrətməkdə əsas rol oynayır” [3, s.235]. Qrammatik tapşırıqlar qaydalar əsasında qurulduğuna görə, yazılı nitqin formalaşmasında əsas nəzəri baza rolunu oynayır.

Qrammatikanın yazı prosesində rolu ilk növbədə cümlədə seçilmiş mənaya uyğun düzgün sintaktik quruluşun qurulmasıdır. Çünki cümlənin informasiya yükünün düzgün ötürülməsi cümlə quruluşunun düzgün təşkili ilə əlaqəlidir. Bu isə tədris olunmuş qrammatik qaydalara uyğun tapşırıqların tərtibini və mütəmadi olaraq şagirdlərin onun üzərində işləməsini tələb edir. Qrammatik tapşırıqlar üzərində təşkil olunmuş işlərin səmərəli və uğurlu alınması ilk növbədə qrammatik qaydaların şagirdlər tərəfindən düzgün mənimsənilməsini və sonra onların müxtəlif

tapşırıqlar əsasında möhkəmləndirilməsini tələb edir. Qrammatik qaydalara düzgün əməl olunması sonrakı mərhələdə yazı, oxu, eşidib anlama, düzgün danışma vərdişlərinin yaranmasına şərait yaradır. Qrammatik qaydalara düzgün əməl olunması fikrin düzgün ifadə olunması ilə nəticələnir. Çünki şəxslər arasındakı ünsiyyət məna və qrammatik cəhətdən düzgün seçilmiş cümlələr vasitəsilə qurulur. Qrammatikani bilmək yalnız yazı vərdişlərini deyil, ünsiyyətin şifahi formasının düzgün qurulmasına münbit şərait yaradır. “Qrammatika səmərəli ünsiyyət üçün ilkin təməlləri yaradır” [2, s.40].

Qrammatik tapşırıqlar üzərində işləməyin digər bir mühüm müsbət cəhəti şagirdlərin öz səhvlərini əyani şəkildə görə bilməsi və qaydaları yenidən təkrar edərək möhkəmləndirməklə onları aradan qaldırmasıdır. Çünki qrammatik səhvlər aradan qaldırılmayınca bu, yazı vərdişlərinin möhkəmlənməsi prosesini ləngidir. Beləliklə, belə nəticəyə gəlmək olar ki, qrammatik tapşırıqlar yazı bacarıqlarının inkişafında fundamental amil kimi çıxış edir, yazının ümumi keyfiyyətini və elmi səviyyəsini yüksəldir. “Nəticə etibarilə, yazı ilə uyğunlaşdırılmış qrammatika tədrisi tələbələrə yazı bacarıqlarında peşəkarlıq əldə etməsinə kömək etməlidir” [1, s.1]. Bu baxımdan, xarici dilin tədrisi kompleks şəkildə aparılmalıdır və tədris prosesində dilin bütün aspektləri əlaqəli, biri digərini tamamlayacaq şəkildə təşkil olunmalıdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Alimardonova, M. B. (2021). The Role of Grammar in Improving Students' Writing Skills. World Bulletin of Management and Law, 1(1), pp. 1–4. <https://scholarexpress.net/index.php/wbml/article/view/10>
2. Hans, A., Hans, E. Role of Grammar in Communication -Writing Skills. International Journal of English Language, Literature and Humanities. Volume V, Issue I, January. pp.39-50. https://www.academia.edu/34317661/Role_of_Grammar_in_Communication_Writing_Skills
3. Samiyeva, S. N. The Importance of English Grammar in Developing Writing Skills. Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations. Volume 04, Issue 10, 2025. pp.235-239. <https://www.wosjournals.com/index.php/shokh/article/view/6668>

BENEFITS OF STUDENT-CENTERED LEARNING

**Xədicə Rüstəmovə Coşqun, Faculty of English French Languages, Group 319A,
xdicrustmova37@gmail.com**

**Methodology Scientific Adviser: Zahra Gahramanova Abbas
Azerbaijan University of Languages**

Student-centered learning is an educational philosophy and methodology that places the learner's needs, interests, and active participation at the core of the educational process. In a student-centered classroom, the teacher's role shifts from being a one-way knowledge transmitter to a facilitator or guide. Students are given a voice in planning, encouraged to work collaboratively, and often have choices in their learning activities and assessments. According to Dewey, learning becomes more effective when students are actively involved in the educational process [1, p. 83]. One of the main benefits of student-centered learning is the increase in students' motivation and engagement. When students actively participate in discussions, projects, and problem-solving activities, they become more interested in the learning process. As noted by Wang, student-centered learning significantly increases students' intrinsic motivation and encourages them to take responsibility for their academic success [2, p. 347]. Therefore, this approach allows students to explore topics that interest them and develop a deeper understanding of the subject.

Another important benefit of student-centered learning is the development of critical thinking skills. This approach encourages students to analyze information, ask questions, and evaluate different perspectives. Rather than focusing only on factual knowledge, student-centered classrooms promote problem-solving and analytical thinking. According to Dewey, education should help learners develop the ability to think independently and address real-life problems [3, p. 102]. Furthermore, Wang emphasizes that contemporary studies show that student-centered learning environments stimulate creativity and innovative thinking among students [4, p. 349].

Moreover, student-centered learning also improves collaboration and communication skills. Indeed, many student-centered activities involve group work and peer interaction, which help learners develop essential social competencies. As Li and Ding explain, collaborative learning activities in student-centered classrooms improve social competencies, including teamwork, communication, and interpersonal skills [5, p. 4].

In addition, this approach supports independent learning and personal growth. As noted by Kerimbayev, Umirzakova, and Shadiev, teachers in such environments act as facilitators, guiding students while allowing them to make choices and manage their learning [6, p. 18]. Consequently, students not only manage their own learning more effectively but also acquire autonomy and resilience.

Finally, student-centered learning also helps students understand the material more deeply and remember it for a longer time. Kerimbayev, Umirzakova, and Shadiev point out that using student-centered and interactive methods improves both understanding and long-term memory [7, p. 17]. Therefore, this approach not only helps learners memorize facts but also ensures that they truly understand and can use what they have learned.

In conclusion, student-centered learning offers numerous advantages that extend beyond traditional academic achievements. As Dewey [8, p. 120] notes, students' active participation is essential for developing independent and democratic individuals, underlining the broader significance of student-centered education. Therefore, integrating student-centered methodologies into modern classrooms is essential for equipping learners with the intellectual, social, and personal skills required to meet the challenges of the 21st century.

References:

Dewey, J. (1916). *Democracy and Education*. New York: Macmillan.

Kerimbayev, N., Umirzakova, Z., & Shadiev, R. (2023). A student-centered approach using modern technologies in distance learning. *Smart Learning Environments*, 12, 12–22.

Li, Y., & Ding, G. (2023). Student-centered education: A meta-analysis of its effects on non-academic achievements. *SAGE Open*.

Wang, L. (2023). The impact of student-centered learning on academic motivation and achievement. *Journal of Education, Humanities and Social Sciences*, 15, 347–352

CREATING SUCCESSFUL ENGLISH CLASSROOM

Aytan Alizade Agil, group 320 A, English – French faculty, Azerbaijani department
aytenalizade2nd@gmail.com

Gahramanova Zahra Abbas, teacher

Azerbaijani University of Languages, Baku

A successful English classroom is not just a place where grammar and vocabulary are taught. It is a learning environment where students develop language through interaction, cooperation, and emotional engagement. In modern English Language Teaching (ELT), the focus has shifted from memorization to real communication. In other words, students do not only “study”

the language — they “use” it in meaningful ways. To create such a classroom, several key elements are important: psychological safety, the teacher’s role as a facilitator, and authentic communication. A truly successful classroom helps students become more independent, confident, and willing to speak.[1, p. 169]

One of the most important factors is creating a low-anxiety environment. According to Stephen Krashen’s Affective Filter Hypothesis, students learn less effectively when they feel stressed, nervous, or afraid of making mistakes.[2, p. 31] When anxiety is high, it becomes harder for learners to process new language. For this reason, teachers should create a supportive atmosphere where mistakes are seen as a natural part of learning. Positive feedback, peer support, and even a bit of humor can help students feel more relaxed. In such an environment, students are more likely to participate actively and build confidence over time.

Another key element is the changing role of the teacher. In modern classrooms, the teacher is no longer just someone who explains everything. Instead, the teacher acts as a guide or facilitator. Jim Scrivener describes three types of teachers: the Explainer, the Involver, and the Enabler. The most effective one is the “Enabler,” who creates opportunities for students to learn by themselves. This teacher designs meaningful activities, supports students when needed, and allows them to work independently. At the same time, the teacher respects individual differences and learning styles. By showing empathy, respect, and authenticity, the teacher builds trust and encourages student autonomy.[4, p. 25]

In addition, real communication plays a crucial role in a successful classroom. David Nunan points out that the type of questions teachers ask can affect how much students speak. Questions with obvious answers (display questions) are less effective than questions that ask for students’ opinions or experiences (referential questions). Giving students time to think after asking a question is also important.[3, p. 192] Activities such as pair work, group discussions, and role-plays help students use language in real-life situations. When students use English for meaningful purposes, they learn it more effectively.

Finally, a successful classroom encourages learner autonomy. Students should be involved in their own learning process by setting goals, reflecting on their progress, and identifying their weaknesses. Techniques like self-assessment, learning journals, and peer feedback can support this process. Technology can also be helpful, as it allows students to practice English outside the classroom through apps and online resources. This helps them become more independent learners. In conclusion, a successful English classroom requires both good teaching skills and emotional awareness. It is not only about what is taught, but also about how students feel in the classroom. By creating a safe environment, encouraging real communication, and supporting student independence, teachers can build an effective and engaging learning space. In such a classroom, students feel confident, take risks, and become responsible for their own learning.

References:

1. Harmer, J. (2015). *The Practice of English Language Teaching* (5th ed.). Pearson Education Limited.
2. Krashen, S. D. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Pergamon Press.
3. Nunan, D. (1991). *Language Teaching Methodology: A Textbook for Teachers*. Prentice Hall International.
4. Scrivener, J. (2011). *Learning Teaching: The Essential Guide to English Language Teaching* (3rd ed.). Macmillan Education.

INTEGRATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES AND TRADITIONAL METHODS IN TEACHING ENGLISH

Nigar Maharramova Nizami, Faculty of English and French Languages.

Group 319B,nigarmaharramova2025@gmail.com,Methodology

Scientific Adviser: Zahra Gahramanova Abbas

Azerbaijan University of Languages

In the modern educational environment, the rapid development of technology has significantly influenced teaching methodologies, especially in the field of English language education. Traditional teaching methods, which mainly rely on face-to-face interaction and printed materials, are no longer sufficient to meet the needs of today's learners. As a result, the concept of blended learning has emerged as an effective approach that integrates digital technologies with conventional teaching methods. This thesis aims to analyze the importance, advantages, and challenges of blended learning in teaching English. Blended learning is an approach that combines traditional classroom instruction with digital tools and online resources.. It allows students to benefit from direct teacher guidance while also engaging in independent learning through technological platforms. According to Charles R. Graham, blended learning systems combine face-to-face instruction with computer-mediated instruction to enhance learning outcomes [1, p.45].

Traditional methods, such as lectures, textbook-based exercises, and classroom discussions, remain essential because they provide structured learning and immediate feedback. However, digital tools, including online applications, videos, and interactive platforms, offer additional opportunities for practice and engagement. It makes learning more dynamic and flexible. One of the main advantages of blended learning is flexibility. Students can access materials at any time and from any location, which allows them to learn at their own pace. This is particularly beneficial for learners with different levels of proficiency and learning styles [2, p.78]. Another significant advantage is personalization. Digital technologies can adapt to individual learner needs by providing customized exercises and instant feedback. As a result, students can focus on improving their weaknesses more effectively. Blended learning also increases student motivation and engagement. The use of multimedia tools such as videos, games, and quizzes makes the learning process more interactive and enjoyable. For example, listening activities can be enhanced through online audio materials, while vocabulary can be practiced using digital flashcards. In addition, this approach supports the development of all four language skills: listening, speaking, reading, and writing. While speaking skills are often developed in the classroom, digital tools provide additional practice for listening and reading, thus creating a balanced learning experience [3, p.112].

Despite its benefits, blended learning also presents several challenges. One major issue is the lack of access to technology. Not all students have reliable internet connections or suitable devices, which can create inequality in learning opportunities. Another challenge is the requirement for digital literacy. Both teachers and students need adequate technical skills to use digital tools effectively. Without proper training, the integration of technology may not be successful.

Furthermore, online learning environments can lead to distractions, such as social media and unrelated content, which may negatively affect students' concentration. Teachers must therefore design structured and engaging activities to keep students focused.

In a blended learning environment, the role of the teacher changes from a traditional lecturer to a facilitator and guide. Teachers are responsible for selecting appropriate digital tools, organizing learning activities, and supporting students throughout the learning process. As noted by Michael Horn and Heather Staker, effective blended learning requires careful planning and a balance between online and face-to-face instruction [4, p.63]. Therefore, teachers must continuously improve

their professional skills. In conclusion, blended learning is a modern and effective way to teach English. It offers flexibility, personalization, and better engagement while helping students develop language skills. However, issues like limited access to technology and lack of digital skills should be solved. Overall, blended learning can greatly improve English teaching when used properly.

References:

1. Graham, C.R. Blended Learning Systems: Definition, Current Trends, and Future Directions. San Francisco: Pfeiffer, 2006.
2. Harmer, J. How to Teach English. London: Longman, 2007.
3. Horn, M., Staker, H. Blended: Using Disruptive Innovation to Improve Schools. San Francisco: Jossey-Bass, 2015.
4. Richards, J.C. Communicative Language Teaching Today. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ QIYMƏTLƏNDİRMƏ NÖVLƏRİ

Allahverdili Aysu Mahir qızı, qrup 320 A, İngilis-fransız fakültəsi, Azərbaycan bölməsi

aysuallahverdili2000@mail.com

Qəhrəmanova Zəhra Abbas qızı, müəllim

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İngilis dilinin tədrisində qiymətləndirmə şagirdlərin dil bacarıqlarının- dinləmə (listening), danışma (speaking), oxu (reading) və yazı (writing)- inkişaf səviyyəsini müəyyən etmək və təlim prosesini tənzimləmək üçün əsas mexanizmlərdən biridir. Müasir yanaşmada qiymətləndirmə yalnız nəticənin ölçülməsi deyil, həm də öyrənmə prosesinin ayrılmaz hissəsi kimi qəbul olunur.

Formativ qiymətləndirmə (Formative assessment). Formativ qiymətləndirmə təlim prosesi zamanı davamlı şəkildə həyata keçirilir və əsas məqsədi şagirdlərin inkişafını izləməkdir. Bu qiymətləndirmə növü müəllimə şagirdlərin hansı bacarıqlarda çətinlik çəkdiyini müəyyən etməyə və dərş prosesini buna uyğun tənzimləməyə imkan verir [2, s.2]. Nümunələr: sinifdaxili müzakirələr, qısa yazı tapşırıqları (paragraph writing), dinləmə sonrası suallar, müəllim müşahidəsi.

Summativ qiymətləndirmə (Summative assessment). Summativ qiymətləndirmə tədris prosesinin sonunda aparılır və şagirdlərin ümumi nailiyyət səviyyəsini müəyyən edir. Bu qiymətləndirmə daha çox yekun nəticəni ölçməyə xidmət edir. Nümunələr: test və imtahanlar, esse yazıları, yekun təqdimatlar [1, s.18].

Diagnostic qiymətləndirmə (Diagnostic assessment). Diagnostic qiymətləndirmə dərşin və ya mövzunun əvvəlində tətbiq olunur və şagirdlərin ilkin bilik və bacarıqlarını müəyyən etməyə xidmət edir. Bu yanaşma müəllimə dərşin planlaşdırılmasını daha effektiv qurmağa kömək edir. Nümunələr: placement test, ilkin sual-cavab, söz ehtiyatının yoxlanılması.

Özünüqiymətləndirmə (Self-assessment). Bu qiymətləndirmə növündə şagirdlər öz öyrənmə proseslərini və nailiyyətlərini qiymətləndirirlər. Bu yanaşma onların məsuliyyət hissini və refleksiya bacarıqlarını inkişaf etdirir. Nümunələr: "Can

I speak about this topic?" kimi özünü yoxlama sualları, checklistlər, öyrənmə gündəlikləri.

Qarşılıqlı qiymətləndirmə (Peer-assessment). Qarşılıqlı qiymətləndirmə zamanı şagirdlər bir-birinin fəaliyyətini qiymətləndirirlər. Bu üsul əməkdaşlıq və tənqidi düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Nümunələr: speaking fəaliyyətlərinin qiymətləndirilməsi, yazı işlərinə rəy verilməsi.

Performans əsaslı qiymətləndirmə (Performance-based assessment). Bu qiymətləndirmə növü şagirdlərin dili real situasiyalarda istifadə etmək bacarıqlarını ölçür. Nümunələr: dialoq və rollu oyunlar, təqdimatlar, situasiya əsaslı tapşırıqlar.

İngilis dilinin tədrisində müxtəlif qiymətləndirmə növlərinin sistemli şəkildə tətbiqi şagirdlərin dil bacarıqlarının daha obyektiv və hərtərəfli qiymətləndirilməsinə imkan yaradır. Həmçinin müasir təhsil mühitində qiymətləndirmə prosesi rəqəmsal texnologiyalar və süni intellekt alətləri ilə daha da zənginləşmişdir. Süni intellekt əsaslı alətlər isə şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq onların öyrənmə tempinə uyğun tapşırıqlar təqdim edə bilər [3, s.11.]. Eyni zamanda, bəzi süni intellekt tətbiqləri şagirdlərin yazı və danışmaq bacarıqlarını analiz edərək onlara inkişaf istiqamətləri üzrə tövsiyələr təqdim edir. Beləliklə, rəqəmsal və süni intellekt əsaslı qiymətləndirmə vasitələrinin ingilis dili tədrisinə inteqrasiyası həm təlimin keyfiyyətini artırır, həm də şagirdlərin öyrənmə prosesində daha fəal iştirakını təmin edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Douglas Brown, Language assesment: Prinsiples and classroom practices. New York: Pearson Education., 2004, 340 p.
2. Dylan Wiliam. Embedded Formative Assesment. Bloomington: Solution Tree Press., 2011, p.14.
3. Wayne Holmes, Maya Bialik & Charles Fadel. Artificial Intellegence in education: Promises and implications for teaching and learning/ Boston: Center for Curriculum Redesign., 2019, 39 p.

GRAMMATİK BİLİKLƏRİN YAZI BACARIQLARINA İNKİŞA

(Zodanlı Afina) afinazodanli1@gmail.com

İngilis-Fransız bölməsi, 119A qrupu, İngilis dili müəllimliyi

Elmi rəhbər: (doesnt Rəya Abdurahmanova)

Grammatik biliklərin yazı bacarıqlarının inkişafına təsiri çox böyükdür. Qrammatika dilin qaydalarını öyrənən əsas sahələrdən biridir. Yazı bacarığı isə insanın fikirlərini yazılı şəkildə ifadə etməsini təmin edir. Bu iki anlayış bir-biri ilə sıx bağlıdır. Qrammatik biliklər olmadan düzgün və aydın yazmaq çətin olur. İnsan qramma kanı bildikdə cümlələri daha düzgün qurur. Bu da fikrin daha aydın çatdırılmasına kömək edir. Düzgün qurulmuş cümlələr oxucu tərəfindən daha asan başa düşülür. Qrammatika həm də yazının məntiqi ardıcılığını təmin edir. Ardıcılıq isə mətnin keyfiyyətini artırır. Qrammatik qaydalar sözlərin düzgün yazılmasına kömək edir. Bu da orfoqrafik səhvlərin azalmasına səbəb olur.

Qrammatikanı yaxşı bilən şəxs müxtəlif cümlə tiplərindən istifadə edə bilər. Bu isə yazını daha maraqlı və zəngin edir. Sadə və mürəkkəb cümlələri düzgün işlədilməsi vacibdir [2,s112-118]. Qrammatik biliklər nitqin səlisliyini artırır. Səlis yazı isə oxucuya xoş təsir bağışlayır. Yazı zamanı durğu işarələrinin düzgün istifadəsi də qrammatika ilə bağlıdır. Durğu işarələri fikrin düzgün anlaşılmasına xidmət edir. Onların səhv istifadəsi məna qarışıqlığı yarada bilər. Qrammatika həm də fikrin dəqiqliyini təmin edir. Dəqiq ifadə olunmuş fikir daha təsirli olur. Qrammatik biliklər yazıda üslubun formalaşmasına da kömək edir. Üslub isə yazının fərqliliyini göstərir [1,s45-52]. Qrammatikanı bilmək yazı prosesini daha asan edir. Bu biliklər yazı zamanı özünə inam yaradır. Özünə inam isə daha yaxşı nə cələrə gətirib çıxarır. Müntəzəm məşq qrammatikbilikləri daha da möhkəmləndirir. Bu da yazı bacarıqlarının inkişafına müsbət təsir göstərir. Nəticə olaraq demək olar ki, qrammatik biliklər yazı bacarıqlarının əsasını təşkil edir. Bu biliklər olmadan keyfiyyətli yazı yaratmaq mümkün deyil [3,s24-30].

Ədəbiyyat:

1. Axundov, A. Abbasov, Ə. Azərbaycan dili: Orta məktəblər üçün dərslik. Bakı: Şərq Qərb, 2017. 344s
2. Bəliyev, H. Bəliyev, A. Azərbaycan dilinin metodikası. Bakı: Nurlar, 2014. 224s
3. Cəfərov, S. Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı. Bakı: Elm, 1960. 540s

TRANSFORMASİON TƏHLİL MODELƏRİ

ADU-nun ingilis -fransız

fakültəsinin I kurs 117A qrup

tələbəsi Zehra Abbasova Elşən qızı

Bölmə:Filologiya

Elmi rəhbər: f.e.d,prof.F.Allahverdiyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Bir dil vahidinin digəri ilə dəyişməsinin sadə operasiyaları təbii dil fəaliyyətinin bütün sahələrində özünü büruzə verir. Bu növ dəyişmə dili mənimsəmə proseslərində və onun məhsuldarlığında əsas yer tutur. Lap erkən uşaq yaşında dilin mənimsənilməsindən başlayaraq ayrı-ayrı sözlərin, sözləmlərin dəyişməsinə və əvəz edilməsinə müşahidə etmək olar. Çox vaxt uşaq mətni hərfən təkrarlamır, sadəcə olaraq ona bəzi dəyişikliklər əlavə edir. Tez-tez müşahidə olunan üsullardan biri söz ardıcılığının dəyişməsidir. Bəzən "sözlərin sinonimik dəyişməsi", bəzən də mətnin bəzi hissələrinin buraxılması baş verir ki, bu da müəyyən mənada söyləmin ümumi anlaşılması üçün kifayətdir.

Dəyişmənin bu cür prosedurları yazılı mətnin təkrar edilməsində, redaktəsində, başasalmada, söz və ifadələrin xaricilərə və az təhsilli adamlara açıqlanmasında istifadə olunur. Bir dildən başqa dilə tərcümə mətnin dəyişməsi kimi nəzərdən keçirilir. Bir dilə yiyələnmə danışanın öz fikrinin ifadəsi zamanı müxtəlif vasitələrdən istifadə etmə qabiliyyətini ortaya çıxarır. Dili mənimsəmə nə qədər mükəmməldisə, onun sinonimika sistemindən istifadə bir o qədər geniş olur. Beləliklə, ünsürlərin dəyişməsi spontan xarakter daşıyır, onlar dil fəaliyyətinin normal şərtidir. Dil daşıyıcıları şüurlu olmayaraq və həmişə danışq prosesində dəyişmədən istifadə edir.

XX əsrin 50-ci illərinin ortalarında Amerika dilçiliyində qrammatik modelləşdirmənin yeni mərhələsi başlayır ki, bu da transformasion qrammatikanın yaranması ilə bağlıdır. Transformasion metod başlanğıcda deskriptivizmin ən görkəmli nümayəndəsi olan Z.Harris tərəfindən irəli sürülmüşdür [2..11].Həmçinin onun tələbəsi N.Xomski də törədici qrammatikanın transformasion modelini yaratmaq üzərində çalışmışdır. Lakin deskriptivizmin bəzi müddəalarına əsaslanmağına baxmayaraq, N.Xomskinin qrammatik müddəaları deskriptiv dilçilikdən qəti surətdə fərqlənir. N.Xomski klassik deskriptivizmin əsas qüsurlarını onda görürdü ki, onun məqsədi yalnız təhlil prosesində fərqləndirilən ünsürləri yalnız təsnif etməkdən ibarətdir. Həmin dövrdə faktları yalnız qeyd etməklə kifayətlənirdilərsə, artıq 50-ci illərdən sonra onları izah etmək zərurəti meydana çıxdı. Transformasion qrammatikanın uğur qazanmasının bir səbəbi də, artıq deskriptiv modellərin imkanlarının tükənməsi olmuşdur [1.s.20]. Deskriptivistlərin izah edə bilmədiyi faktları transformasion qrammatika aşkarlamağa çalışırdı. Transformasion metod sintaktik strukturları ən əvvəl paradiqmatik aspektdən təhlil edir. Məhz bu aspekt deskriptiv təhlilin bacara bilmədiyi bir metoddur. İlk dəfə transformasion metodu Z.Harris irəli sürüb onu deskriptiv dilçiliyə əlavə kimi göstərsə də, onu əvəz edən metod kimi göstərməmişdir [2, s.251]. N.Xomski isə sintaktik bütövün komponentlər üzrə təhlili metodu kifayət etmədiyi üçün transformasiya metodundan istifadə etmişdir. Deskriptiv metodla transformasion metodun başlıca fərqi ondan ibarətdir ki, deskriptiv metod daha kiçik dil vahidlərindən necə cümlə yaratmaq lazım olduğu qaydalarını öyrədir. Transformasion qrammatika isə söyləmin struktur dəyişmələr nəticəsində bir tipdən başqa tipə

çevrilmə qaydalarını öyrədir. Transformasiya nəzəriyyəsinə görə dildəki bütün cümlələr iki bərabər olmayan kateqoriyaya bölünür. Bunların bir qismi strukturca çox sadə olur və nüvə cümlələr adlanır. Digər kateqoriya isə nüvə cümlələrin qrammatik strukturunu dəyişməklə əldə edilən düzəltmə cümlələrdir. Beləliklə, dilin bütün cümlələri bir sıra nüvə cümlələr üzərində əməliyyatlar aparmaqla düzəlir. Transformasiya modellər əməliyyat nəticəsində dilin sadə strukturlarından mürəkkəb strukturlar alınmasına səbəb olur. Bu əməliyyatlar nəticəsində cümlənin strukturu dəyişdirilir, o ya yığcamlaşdırılır, ya da genişləndirilir. Bütün bu dəyişikliklər cümlənin təşkil olunduğu vahidlər sistemini dəyişmir, onun yalnız qrammatik strukturunu dəyişir.

Ədəbiyyat

1. Chomsky, N.A. Aspects of the Theory of Syntax \ N.A. Chomsky. - Cambridge MIT Press, -1965-257p
2. Harris, Z.S. Structural Linguistics \ Z.S. Harris - New York -1967-286p
3. Hockett, Ch. A course in Modern Linguistics \ Ch. Hockett - New York: McMillan -1958-310p
4. Ilyish, B.A. The Structure of Modern English Grammar. / B.A. Ilyish. – L.: Prosvescheniye, – 1971. – 343 p.
5. Ishtla, Singh. The History of English. Hodder Arnold. / Singh Ishtla. – New York: Oxford University Press Inc, – 2005. – 216 p.

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРИОРИТЕТЫ В МОДЕЛИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ГЕЙДАРА АЛИЕВА

**Раджабли Назрин Эльхан г. , В23-334, Филология,
radzablinazrin9@gmail.com**

**Научный руководитель: д.ф.п.н. Надир Гулиев
Азербайджанский университет языков, г. Баку**

Главный принцип государственного строительства в Азербайджане стала социальная направленность политики, заложенная Гейдаром Алиевым. В его модели управления основное место занимал «человеческий фактор», а главной целью считалось достижение высокого уровня благосостояния граждан и обеспечение общественной стабильности.

Важной проблемой 1990-х годов, который требовал немедленного государственного вмешательства, была судьба более миллиона беженцев и вынужденных переселенцев, пострадавших в результате Карабахского конфликта. Благодаря общенациональному лидеру была создана системная база для их поддержки: ликвидировались палаточные городки, строились современные поселки, выделялись пособия а также создавались условия для трудоустройства. Включение этих граждан в социальную структуру страны стала одним из важнейших приоритетов государственной политики [1, с.25].

Одним из главных инструментов развития нации Гейдар Алиев считал сферу образования. В период его руководства начался этап глубоких образовательных реформ, направленных на формирование интеллектуального потенциала страны. [1, с.145] Особое внимание уделялось укреплению материальной базы школ и вузов, а также поддержке талантливой молодежи, которая получала возможность обучаться в ведущих образовательных центрах мира.

В сфере здравоохранения особый акцент был сделан на повышении доступности и качества медицинских услуг. Активное обновление клиник началось в конце 90-х – в начале 2000-х годов. Модернизация медицинских учреждений и развитие системы медицинской помощи способствовали улучшению уровня обслуживания населения и укреплению профилактики заболеваний. В этот период в Азербайджане была проведена широкая программа модернизации медицинской инфраструктуры, благодаря которой значительно укрепилась материально – техническая база больниц и поликлиник страны. [2, с.135]

Подводя итог, можно утверждать, что социальная стратегия Гейдара Алиева объединяла решение приоритетных гуманитарных задач с долгосрочными инвестициями в образование, науку и здоровье нации. Осуществление этих направлений способствовала укреплению социальной стабильности и устойчивому развитию независимого Азербайджана.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Алиев Г. А. Независимость Азербайджана и социальная политика государства. — Баку, 2001.
2. Гусейнов Э. Социально-экономическое развитие современного Азербайджана. — Баку: Азернешр, 2012.
3. История Азербайджана: современный период. — Баку, 2010.

ПРОБЛЕМА ОДИНОЧЕСТВА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ.

**Гусейнова Етар Бахруз. Факультет филологии, группа В24-257(г), почта: itezuzoe@gmail.com,
тезис по философии.**

**Научный руководитель: Fəl.f.d., dosent Şükufə Barat qızı Cabarova
Азербайджанский университет языков.**

Первые вопросы об одиночестве поднимались еще античными философами. Например, Аристотель писал: «Кто бы ни находил наслаждение в одиночестве, тот либо дикий зверь, либо Бог» [3, Аристотель]. Традиционно на одиночество было три взгляда. Первое, представление об одиоком бытии как о проклятии. Второе, представлением об одиночестве как привилегии «просветленного» человека — мага, жреца. И третье, если одиночество служит как личностное удовольствие, то его можно воспринимать как преступление против природы, где существование в одиночестве равно смерти [3, истоки мысли]. Ведь одиночество не первично для человека, потому что для продолжения рода как минимум требуется пара. Одиокое животное в природе обречено на смерть. Что же насчёт современного общества?

Технический прогресс стер нужду в физическом контакте, однако люди могут общаться онлайн, разве не так? Не смотря на развитие способов связи между людьми таких, как социальные сети, мессенджеры и новые гаджеты, все это создаёт лишь иллюзию общения. На самом деле же в современном обществе большинство людей одиоки. Например, если взять человека среднего возраста, со стороны может показаться, что у него все хорошо, особенно при наличии семьи и карьеры, однако в большинстве случаев он страдает от одиночества. В современных семьях отсутствует глубокая эмоциональная связь [1. Рейчел]. Люди могут сидеть за одним столом, но при этом будут увлечены листанием ленты, чтением новостей или играми. Причинами одиночества в современном мире являются также урбанизация, ослабление института семьи и культ индивидуализма.

Мы часто можем заметить одиоких людей в больших городах. Думаю причинами этого является образ жизни, в то время как в деревне все спокойно и тихо, и все друг друга знают, в городах полно шума, люди куда-то торопятся, везде спешка и суета. И скорее всего из-за такого движения вокруг, а также таких тенденций как «саморазвитие в изоляции» или «успешный успех» в социальных сетях, современные люди боятся потерять свое время на что-то лишнее, включая и общение. Также современная молодежь не хочет тратить время на поиски партнёров и построение семьи.

Такую тенденцию также называют «эпидемией 21 века» [4, урбанизация]. Исследования показывают, что одиночество опасно. Частое чувство одиночества, спровоцированное изоляцией, негативно влияет на мозг, ухудшая память и способность решать проблемы, также повышается риск депрессии, болезней сердца и деменции.

Конечно же в том чтобы сохранять и развивать свою индивидуальность нет ничего плохого, однако нужно соблюдать баланс. Ведь человек ничто без общества, как и общество без него.

Источники:

1. Understanding Social Media's Impact on Family Life : <https://betweenusparents.com/understanding-social-medias-impact-on-family-life/#:~:text=Less%20Face%2Dto%2DFace%20Time,pay%20attention%20to%20their%20kids.>
2. Культура индивидуализма и эпидемия одиночества у студентов: <https://share.google/ZkY0OxK184Ml0loou>
3. Одиночество в современном мире: <https://share.google/XWmDDacTd6kFrw2Ux>
4. Урбанизация и одиночество : <https://www.vestnik-isras.ru/article/897>

КУЛЬТУРНАЯ ПОЛИТИКА И ЗАЩИТА НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В СТРАТЕГИИ ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОГО ЛИДЕРА

Исмаилова Марьям Эмин г. , В23-334, Филология, maryamism2006@gmail.com

Научный руководитель: д.ф.п.н. Надир Гулиев

Азербайджанский университет языков, Баку

Культурная политика занимает важное место в системе государственной безопасности и национального развития. Сохранение родного языка, национальной литературы и историко-культурного наследия формирует духовную основу общества и укрепляет национальную идентичность. Язык рассматривается не только как средство общения, но и как символ национального единства. Литература и культурное наследие выполняют функцию передачи исторической памяти будущим поколениям. Поэтому защита культурных ценностей является важной частью государственной политики и элементом политической безопасности страны.

Гейдар Алиев уделял особое внимание сохранению национально-культурного наследия азербайджанского народа, историческим личностям, сыгравшим большую роль в формировании этого наследия. Начиная с 1970-х годов по инициативе и с участием великого лидера стали торжественно отмечаться юбилеи выдающихся мастеров слова, ученых и просветителей, в 1973 году на уровне ЮНЕСКО был проведен 600-летний юбилей Имадеддина Насими, в 1982 году из далекой Сибири на родину, в Нахчыван, были возвращены останки великого поэта Гусейна Джавида, ставшего жертвой политических репрессий 1930-х годов. Закрепление в Конституции Азербайджанской ССР 1978 года азербайджанского языка в статусе государственного языка является одной из самых больших заслуг общенационального лидера перед народом.

Одним из ключевых направлений культурной политики является сохранение и развитие национального языка. Государственная поддержка языка способствует укреплению единства общества и формированию общей культурной среды. По мнению исследователей, сохранение национального языка является важным фактором культурной безопасности государства [1, с.54].

Не менее важную роль играет национальная литература. Литература отражает исторический путь народа, его мировоззрение, традиции и духовные ценности. Через литературные произведения формируется культурная память общества и укрепляется национальное самосознание. Поддержка писателей, развитие издательского дела и популяризация литературного наследия являются важными направлениями культурной политики [2, с.112].

Сохранение историко-культурного наследия также занимает особое место в государственной стратегии. Исторические памятники, музеи, архивы и культурные учреждения являются носителями исторической памяти народа. Их защита и сохранение позволяют передать культурное наследие будущим поколениям и укрепить связь общества с собственной историей. [3, с.87].

Кроме того, культурная политика направлена на развитие национальных традиций, искусства и образования. Поддержка культурных мероприятий, развитие театра, музыки и других видов искусства способствует сохранению национальной культуры и укреплению духовных ценностей

общества. В этом контексте культура становится не только сферой духовной жизни, но и важным элементом государственной стратегии развития [4, с.63].

Таким образом, сохранение языка, литературы и культурного наследия способствует укреплению национальной идентичности и формированию духовных основ общества. В стратегии Общенационального лидера защита культурных ценностей рассматривалась как важный элемент государственной политики и один из факторов обеспечения политической и культурной безопасности страны.

Список литературы

1. Аббасов Т. Н. Роль культуры в формировании национальной идентичности. Баку: Университетское издательство, 2018. – 165 с.
2. Алиев А. М. Культурная политика и национальная идентичность. Баку: Элм, 2010. – 214 с.
3. Гасанов И. А. Культурное наследие и общественное развитие. Баку: Шагр-Гарб, 2015. – 176 с.
4. Керимов С. А. Государственная культурная политика. Баку: Восток-Запад, 2020. – 203 с.
5. Мамедов Р. К. Национальная культура и государственная политика. Баку: Наука и образование, 2012. – 198 с.

XARICI DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ BEYNƏLXALQ STANDARTLARIN ROLU (CEFR): TƏRƏFDAQLIQ VƏ QLOBAL ƏMƏKDAQLIQ ÜZRƏ MÖVZULAR

**Quluyeva Əsmər Yadigar qızı, B24-206B, İngilis və Alman dilləri,
quliyevaesmer2024@icloud.com, Xarici dil müəllimliyi (ingilis dili üzrə)**

**İsrayilova Afət Eyyub qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Xarici dillərin öyrənilməsi müasir dövrdə qloballaşmanın əsas tələblərindən biri hesab olunur. Beynəlxalq əməkdaşlığın genişlənməsi, təhsil və iş imkanlarının artması dil biliklərinin standartlaşdırılmasını zəruri etmişdir. Bu baxımdan, CEFR (Common European Framework of Reference for Languages) xarici dillərin tədrisi və qiymətləndirilməsi sahəsində mühüm rol oynayan beynəlxalq sistemdir. Bu çərçivə müxtəlif ölkələrdə dil biliklərinin vahid meyarlarla qiymətləndirilməsinə imkan yaradır [1, s.25].

CEFR sistemi Avropa Şurası tərəfindən hazırlanmış və dil öyrənənlərin bacarıqlarını altı əsas səviyyəyə bölmüşdür: A1, A2, B1, B2, C1 və C2. Bu bölgü dil öyrənənlərə öz bilik səviyyələrini müəyyən etməyə və inkişaf istiqamətlərini planlaşdırmağa kömək edir. A1 və A2 səviyyələri başlanğıc mərhələni əhatə edərək sadə ünsiyyət bacarıqlarını formalaşdırır, B1 və B2 səviyyələri orta mərhələdə daha sərbəst ünsiyyəti təmin edir, C1 və C2 səviyyələri isə yüksək dil kompetensiyasını əks etdirir [2, s.40].

CEFR-in əsas üstünlüklərindən biri tədris prosesinə sistemli yanaşma gətirməsidir. Müəllimlər dərslər planlarını bu səviyyələrə uyğun quraraq şagirdlərin dil bacarıqlarını mərhələli şəkildə inkişaf etdirə bilirlər. Bu isə tədrisdə ardıcılıq və effektivlik yaradır. Eyni zamanda, bu standart dərslərlərin və tədris materiallarının hazırlanmasında da əsas meyar kimi istifadə olunur.

Bundan əlavə, CEFR beynəlxalq qiymətləndirmə sistemləri ilə sıx əlaqəlidir. IELTS, TOEFL və Cambridge imtahanları bu çərçivəyə uyğunlaşdırılmışdır. Bu isə dil sertifikatlarının müxtəlif ölkələrdə tanınmasını təmin edir və tələbələrin beynəlxalq mobilliyini artırır. Beləliklə, CEFR yalnız təhsil sahəsində deyil, həm də peşəkar fəaliyyət sahəsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir [3, s.15].

CEFR öyrənən mərkəzli yanaşmanı da təşviq edir. Bu sistem yalnız qrammatik biliklərə deyil, həm də praktik ünsiyyət bacarıqlarına üstünlük verir. Dinləmə, danışma, oxuma və yazma bacarıqları paralel şəkildə inkişaf etdirilir. Bu isə dilin real həyatda istifadəsini asanlaşdırır və öyrənənlərin motivasiyasını artırır.

Nəticə olaraq, demək olar ki, CEFR xarici dillərin tədrisində vahid yanaşma formalaşdırın, qiymətləndirməni obyektivləşdirən və beynəlxalq əməkdaşlığı gücləndirən mühüm bir sistemdir. Bu standartların tətbiqi dil tədrisinin keyfiyyətini artırır və öyrənənlərin qlobal mühitdə uğur qazanmasına şərait yaradır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Cambridge University Press, 2001.
2. Harmer J. How to Teach English. Pearson Education Limited, 2007.
3. Hedge T. Teaching and Learning in the Language Classroom. Oxford University Press, 2000.
4. Richards J.C. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press, 2014.
5. Scrivener J. Learning Teaching. Macmillan Education, 2011.
6. Thornbury S. How to Teach Speaking. Longman, 2005.
7. Brown H.D. Principles of Language Learning and Teaching. Pearson Education, 2007.

MÜASİR FRANSIZ DİLİNDƏ FRAZEOLÖJİ SİNONİMLƏR VƏ VARIANTLARIN FƏRQLƏNDİRİLMƏSİ

**Rəna Mikayılı Maqsud qızı, M25-108, magistratura, renamika1655@gmail.com, filologiya
Fil.e.d., prof. Sadıxova Gülnarə Rəhim qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri**

Müəyyən bir məna yalnız bir sözlə deyil, söz birləşməsi ilə də ifadə oluna bilər. Söz birləşmələri 2 cür özünü göstərir: sabit və sərbəst. Sabit sözlər qrupu nitqdə hazır şəkildə mövcuddur. Sərbəst sözlər qrupu isə nitq prosesində düzəlir. Sabit birləşmə anlayışı F.Sössürün adı ilə bağlıdır ki, bu, "dil və nitq haqqında təlim"-də mühüm yer tutur. Dilin sabit ifadələr məcmusuna frazeologiya deyilir. [1, s.3]

Şarl Balliyə görə, sabit birləşmələr mental assosiasiyaların əlaqəsi ilə yaranır. Bu ifadələrin mənbələri aid olduqları dil daşıyıcılarının həyat tərzinə, mifik rəvayətlərinə, dini təsəvvürlərinə və dünyagörüşlərinə görə müxtəlifdir. [2, s.88-95]

Dilçilikdə sinonimlik və variant anlayışları arasında sərhəd dayanır ki, bu da öz növbəsində onlar arasındakı fərqi vurğulamağa kömək edir. İlk dəfə Praqa dilçilik məktəbində istifadə olunmuş variant anlayışı eyni bir dil vahidinin müxtəlif formalarının sinxron olaraq mövcudluğunu ifadə edir. Onun coğrafi, sosial, üslubi, diaxronik istiqamətləri vardır. Dil variantı istənilən bir dildə onun bütün səviyyələrində özünü göstərə bilər. [3, s.1]

Frazeologiya səviyyəsində, onun variantlarına nəzər yetirdikdə, ifadələrin daxilində bir sözün tamamilə dəyişdirilməsini və ya ona yaxın mənalı bir sözlə əvəz edilməsini görə bilərik. Frazeoloji sinonim və frazeoloji variant anlayışları arasında sərhədi dəqiqləşdirmək üçün ifadələr üzərində təhlil aparılması olduqca vacibdir. Fransız dilindən nümunə gətirək:

rayonner de bonheur = être aux anges = être sur un petit nuage

Hər üç ifadə "çox xoşbəxt olmaq", "çox sevinmək" mənaalarını verir və frazeoloji sinonimlərdir.

"être fou de joie" və ya "être fou de bonheur"

Bu iki ifadə frazeoloji variant olaraq qəbul edilir, çünki birinci ifadədə işlənən "joie" ismi ikinci ifadədə "bonheur" ismi ilə əvəz edilmişdir.

Qeyd edilmiş nümunələrdən əlavə, frazeoloji sinonim və frazeoloji variant anlayışını daha yaxşı nəzərə çatdırmaq üçün bir sıra ifadələri seçib qeyd edirik:

o être dans la lune = être dans les nuages (frazeoloji variant)

avoir la tête dans les nuages (digər ikisi ilə frazeoloji sinonimdir)

o avoir le cœur d'or = avoir le cœur sur la main (frazeoloji variant)

donner de bon cœur (digər ikisi ilə frazeoloji sinonimdir)

o mettre la main à la pâte = mettre la main à l'ouvrage (frazeoloji variant)

être à pied d'œuvre (digər ikisi ilə frazeoloji sinonimdir)

o tourner autour du pot = tourner autour du sujet (frazeoloji variant)

noyer le poisson (digər ikisi ilə frazeoloji sinonimdir)

o jeter de l'huile sur le feu = ajouter de l'huile sur le feu (frazeoloji variant)

remuer le couteau dans la plaie (digər ikisi ilə frazeoloji sinonimdir)

Beləliklə, müasir fransız dilində frazeoloji sinonimlər və variantlar dilin zənginliyini və ifadə imkanlarının genişliyini əks etdirən mühüm vahidlərdir. Araşdırma göstərir ki, frazeoloji sinonimlər eyni və ya yaxın mənanı fərqli ifadələrlə çatdıraraq nitqin ekspressivliyini artırır, frazeoloji variantlar isə eyni struktur daxilində müəyyən komponentlərin dəyişməsi ilə yaranır. Bu iki anlayış arasındakı sərhədin düzgün müəyyənləşdirilməsi üçün kontekstual və semantik təhlil xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Ədəbiyyat

1. Musa Adilov, Gəray Yusifov - Sabit söz birləşmələri. Bakı - "Elm", 2019

2. Charles Bally – Traité de stylistique française. Paris, 1951 3. https://elearning.univ-biskra.dz/moodle2024/pluginfile.php/765462/mod_resource/content/1/language%20variety.pdf

REGION MƏKTƏBLƏRİNDƏ FRANSIZ DİLİ ÖYRƏNMƏ RESURSLARININ ÇATIŞMAZLIĞI VƏ HƏLLİ YOLLARINA DAİR

**Teymurxanova Cəmilə Camo qızı, 328 qrupu, İngilis və fransız dilləri fakültəsi,
jamilateymurhanova@gmail.com**

**Baş müəllim Qarazadə Xatirə Zaur qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri**

Region məktəblərində xarici dillərin öyrədilməsi məsələsi müasir təhsil sisteminin ən aktual istiqamətlərindən biri hesab olunur. Xüsusilə fransız dili kimi beynəlxalq ünsiyyət və mədəniyyət dili olan bir sahənin regionlarda tədrisi bir sıra çətinliklərlə müşayiət olunur. Bu çətinliklərin əsas səbəblərindən biri isə dil öyrənmə resurslarının məhdudluğu ilə bağlıdır. Paytaxt məktəbləri ilə müqayisədə region məktəblərində bu sahədə imkanların daha zəif olması təhsil bərabərliyinə də öz təsirini göstərir. Bu kontekstdə fransız dilində belə bir ifadə var: «Apprendre une langue, c'est ouvrir une fenêtre sur le monde.» (Bir dili öyrənmək dünyaya açılan bir pəncərədir.) Bu fikir region məktəblərində xarici dil tədrisinin əhəmiyyətini daha aydın şəkildə ifadə edir. İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, region məktəblərində müasir dərs vəsaitlərinin çatışmazlığı açıq şəkildə hiss olunur. Şagirdlər çox zaman köhnə nəşr olunmuş dərsliklərdən istifadə edir, əlavə test kitabları, interaktiv materiallar və audio-vizual resurslar isə ya ümumiyyətlə mövcud olmur, ya da çox məhdud saydadır. Halbuki dil öyrənmə prosesi yalnız qrammatik qaydaların öyrədilməsi ilə məhdudlaşmamalı, eyni zamanda dinləmə, danışmaq və ünsiyyət bacarıqlarının inkişafını da özündə əhatə etməlidir. Dərslik və ona yardımçı resursların təlim nəticəsinin əldə edilməsində xüsusi əhəmiyyətinin olmasını nəzərə alaraq yüksək səviyyəli təhsilin təmin olunması üçün bu resursların ucqar bölgələr daxil bütün təhsil müəssisəsində olması, təminatı xüsusilə vacibdir. Bu resurslar müasir texnologiyə vasitələr və zəngin resurs bazası tələb edir.

Məsələn, Fransada və digər ölkələrdə dil öyrənmə zamanı şagirdlər tez-tez audio materiallardan istifadə edir və «Écoutez et répétez» (Dinlə və təkrarla) prinsipi geniş tətbiq olunur. Region məktəblərində isə bu tip imkanların məhdud olması öyrənmənin effektivliyini azaldır.

Digər mühüm problem texnologiyaya çıxış imkanlarının zəif olmasıdır. Bir çox region məktəblərində kompüter sinifləri ya kifayət qədər təchiz olunmayıb, ya da internet bağlantısı zəifdir. Bu isə şagirdlərin onlayn platformalardan, dil öyrənmə tətbiqlərindən və beynəlxalq təhsil resurslarından istifadə imkanlarını məhdudlaşdırır. Halbuki bu gün Duolingo, Memrise, Gemini kimi tətbiqlər dil öyrənməni daha maraqlı və effektiv edir, şagirdlərdə motivasiyanı artırır. Müasir yanaşmada şagirdlər biri-biri ilə ünsiyyətdə belə ifadələrlə qarşılaşırlar: «Je pratique le français tous les jours avec des applications.» (Mən hər gün tətbiqlərlə fransız dili məşq edirəm.) Bu isə texnologiyanın dil öyrənmədə nə qədər mühüm rol oynadığını göstərir. Müəllim hazırlığı məsələsi də diqqətdən kənarda qalmamalıdır. Regionlarda çalışan dil müəllimlərinin bir qismi müasir metod və yanaşmalarla kifayət qədər tanış olmaya bilər. İnnovativ tədris üsullarının tətbiqi üçün isə davamlı təlimlərə, seminar və treninqlərə ehtiyac var. Bu baxımdan müəllimlərin peşəkar inkişaf proqramlarına cəlb edilməsi, onların beynəlxalq təcrübə ilə tanış olması vacibdir. Məsələn, Institut Français kimi dil təlim qurumlarının təşkil etdiyi proqramlar ucqar rayonlardan olan müəllimlərin müasir bilik və bacarıqlarını artırmaq üçün geniş imkanlar yaradır. Fransız pedaqoji yanaşmasında belə bir prinsip mövcuddur: «L'enseignant guide, l'élève découvre.» (Müəllim istiqamət verir, şagird isə kəşf edir.) Bu yanaşma müasir metodların tətbiqinin vacibliyini bir daha sübut edir. Dil mühitinin olmaması da region məktəblərində əsas problemlərdən biridir. Şagirdlər öyrəndikləri dili gündəlik həyatda tətbiq etmək imkanı tapmadıqları üçün öyrənmə prosesi daha passiv xarakter alır. Bu problemin aradan qaldırılması üçün məktəblərdə dil klublarının yaradılması, debat və teatr dərnəklərinin təşkili, xarici tələbələrle onlayn görüşlərin keçirilməsi kimi fəaliyyətlər böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Məsələn, şagirdlərin real ünsiyyətdə istifadə edə biləcəyi sadə bir dialoq:

– Bonjour ! Comment ça va ?

– Ça va bien, merci. Et toi ?

Bu cür gündəlik ifadələrin tətbiqi dil mühitinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Eyni zamanda, region məktəblərində kitabxana fondlarının zənginləşdirilməsi də vacib istiqamətlərdən biridir. Xarici dildə bədii ədəbiyyat, sadələşdirilmiş oxu materialları və uşaq jurnallarının mövcudluğu şagirdlərin dilə marağını artırır və onların söz ehtiyatını genişləndirir. Bu sahədə dövlət dəstəyi ilə yanaşı, qeyri-hökumət təşkilatlarının və beynəlxalq layihələrin rolu da böyükdür. Bütün bu məsələlər göstərir ki, region məktəblərində dil öyrənmə resurslarının çatışmazlığı yalnız maddi deyil, eyni zamanda metodiki və təşkilati problemlərlə də bağlıdır. Bu sahədə kompleks yanaşma tələb olunmalı və yeni texnologiyaların tətbiqi, müəllim hazırlığının gücləndirilməsi, resursların artırılması və dil mühitinin yaradılması paralel şəkildə həyata keçirilməlidir.

Sonda qeyd etmək olar ki, fransız dilində deyildiyi kimi: «Petit à petit, l'oiseau fait son nid.» (Az-az, addım-addım insan öz uğurunu qurur.) Region məktəblərində də düzgün yanaşma ilə böyük nəticələr əldə etmək mümkündür.

Eyni zamanda unutmamalıyıq ki, «Le français n'est pas seulement une langue, c'est une culture.» (Fransız dili sadəcə dil deyil, bir mədəniyyətdir.) Bu baxımdan onun tədrisi yalnız bilik deyil, həm də dünyagörüş formalaşdıran mühüm bir prosesdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Xarici dillərin tədrisi üzrə kurikulum. Bakı.
2. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages (CEFR).
3. Harmer, J. How to Teach English.
4. UNESCO. ICT in Education.
5. Institut Français. Ressources pédagogiques.

Fransız dilində prefikslərin formalaşması tarixi və semantikasi
Novruzlu Fatimə Azad qızı, 328 B qrupu, İngilis və fransız dilləri fakültəsi,
fatime.novruzlu09@gmail.com
Baş müəllim Qarazadə Xatirə Zaur qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Fransız dili əsasən latın dilindən yaranmışdır və bu səbəbdən prefikslərin böyük hissəsi də latın mənşəlidir. Tarixi baxımdan, qədim Roma dövründə istifadə olunan latın dili zamanla dəyişərək xalq dili formasına keçmiş və nəticədə qədim fransız dili formalaşmışdır. Bu proses zamanı sözlərin quruluşunda istifadə olunan prefikslər də qorunmuş və inkişaf etmişdir. Bundan əlavə, elmi və texniki sahələrdə qədim yunan dilindən gələn prefikslər də fransız dilinə daxil olmuşdur.

Prefikslər sözün əvvəlində işlənərək onun mənasını dəyişdirən və ya tamamlayan morfoloji vahidlərdir. Onlar dilin inkişafında mühüm rol oynayır, çünki yeni sözlərin yaranmasına imkan verir və ifadə imkanlarını genişləndirir.

Tarixi inkişaf prosesində bəzi prefikslər fonetik dəyişikliklərə uğramışdır. Məsələn, latın mənşəli in- prefiksi müxtəlif səslərlə uyğunlaşaraq fərqli formalarda işlənir (im-, ir-, il- və s.). Bu dəyişikliklər tələffüzü asanlaşdırmaq məqsədi daşıyır və dilin təbii inkişafının nəticəsidir. Prefikslərlə sözdüzəltmə fransız dilində ən çox feillərlə bağlıdır. Bütün məhsuldar prefikslər elmi mənşəlidir, onlar suffikslərlə müqayisədə daha konkretir. Bu səbəbdən də prefikslərlə sözdüzəltmə düzəltmə sözlərə deyil, mürəkkəb sözlərə (composés par particules) aid edilir. A. Darmsteter-in fikrincə mürəkkəb sözlərin arasında məhz prefikslər lüğət tərkibini fəal zənginləşdirir.

Semantik baxımdan prefikslər müxtəlif mənə çalarları yaradır. Prefikslər özləri əvvəllər mövcud olduqları mənşə dillərdə xüsusi mənaları olan sözlər olmuşdurlar. Əsas semantik funksiyaları aşağıdakılardır:

- İnkər və ya əkslik bildirən prefikslər – sözün mənasını mənfi edir və ya əks mənə yaradır.

Məsələn: invisible (görünməz), illégal (qanunsuz)

- Təkrar və ya geri dönüş bildirən prefikslər – hərəkətin yenidən baş verdiyini göstərir.

Məsələn: refaire (yenidən etmək), revenir (geri qayıtmaq)

- Gücləndirmə və ya həddən artıq olma mənası verən prefikslər – hərəkətin və ya xüsusiyyətin intensivliyini artırır.

Məsələn: superpuissant (çox güclü), hyperactif (həddindən artıq aktiv)

- Zaman və məkan bildirən prefikslər – hadisənin vaxtını və ya mövqeyini göstərir.

Məsələn: préhistoire (tarixdən əvvəl), international (beynəlxalq)

Müasir fransız dilində prefikslər çox məhsuldardır və yeni sözlərin yaranmasında geniş istifadə olunur. Xüsusilə texnologiya, tibbi terminlər və sosial həyat sahəsində bu proses daha aktivdir.

Beləliklə, prefikslər həm tarixi baxımdan dilin inkişafını əks etdirir, həm də semantik baxımdan sözlərin mənasını zənginləşdirir. Onların öyrənilməsi fransız dilinin daha dərinlən mənimsənilməsinə və söz ehtiyatının genişlənməsinə kömək edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. A. Darmesteter. Cours de grammaire historique de la langue française.
2. Grevisse, Maurice. Le Bon Usage. Paris: De Boeck Supérieur.
3. Riegel, Martin; Pellât, Jean-Christophe; Rioul, René. Grammaire méthodique du français. Paris: PUF.
4. Dubois, Jean et al. Dictionnaire de linguistique. Paris: Larousse.

QLOBAL ONLİNE KONFRANSLARDA TƏLƏBƏ İŞTİRAKININ FRANSIZ DİLİ BACARIQLARINA TƏSİRİ

**Fərzəliyeva Nəbat Mehman qızı, Qrup 223C İngilis və fransız dilləri fakültəsi, bölmə:
filologiya**

**Baş müəllim Qarazadə Xatirə Zaur qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri**

Müasir dövrdə internet və rəqəmsal texnologiyaların inkişafı təhsil prosesinə də ciddi təsir göstərmişdir. Artıq tələbələr yalnız auditoriya mühiti ilə kifayətlənmir, müxtəlif beynəlxalq onlayn seminar və konfranslarda iştirak edərək biliklərini artırır. Bu cür tədbirlər xarici dil öyrənən tələbələr üçün xüsusilə faydalıdır. Fransız dili öyrənən tələbələr üçün qlobal onlayn konfranslarda iştirak dili real ünsiyyət mühitində istifadə etmək baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Onlayn konfranslarda iştirak zamanı tələbələr müxtəlif ölkələrdən olan iştirakçıların çıxışlarını dinləyirlər. Bu proses onların dinləmə bacarıqlarının inkişafına kömək edir. Tələbələr fərqli tələffüz formaları və danışq sürəti ilə tanış olur, bu da dili anlama qabiliyyətini daha da inkişaf etdirir. Dərs mühitindən fərqli olaraq, burada dil daha təbii və real formada istifadə olunur.

Bundan əlavə, konfranslar tələbələrin danışq bacarıqlarının inkişafına da müsbət təsir göstərir. Tələbələr müzakirələrdə iştirak edərkən sual verir, fikir bildirir və bəzən təqdimat edirlər. Bu isə onların fransız dilində danışq təcrübəsini artırır və özünə inam formalaşdırır. Dil öyrənmə prosesində psixoloji rahatlıq və özünə inam çox vacib olduğu üçün bu faktor xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Qlobal onlayn konfransların digər üstünlüyü tələbələrin söz ehtiyatının artmasıdır. Akademik mövzular müzakirə olunduğu üçün tələbələr yeni terminlər və rəsmi ifadələr öyrənirlər. Bu isə onların həm yazı, həm oxu, həm də danışq bacarıqlarına müsbət təsir göstərir. Eyni zamanda belə tədbirlər tələbələrin dünyagörüşünü genişləndirir və onları beynəlxalq akademik mühitə hazırlayır.

Azərbaycanın COP29 çərçivəsində ev sahibliyi etdiyi beynəlxalq tədbirlərdə fransızdilli ölkələrdən olan nümayəndə heyətlərinin iştirakı fransız dilinin beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi kimi əhəmiyyətini bir daha göstərmişdir. Bu tədbirlər zamanı fransız dili müxtəlif müzakirə və təqdimatlarda istifadə olunmuş, bu isə tələbələr üçün dili real və aktual mühitdə tətbiq etməyin vacibliyini nümayiş etdirmişdir.

Nəticə olaraq demək olar ki, qlobal onlayn konfranslarda tələbə iştirakı fransız dili bacarıqlarının inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu cür konfranslar tələbələrin dinləmə və danışq bacarıqlarını inkişaf etdirir, söz ehtiyatını artırır, özünə inam yaradır və onların beynəlxalq mühitdə ünsiyyət qurmaq bacarığını formalaşdırır. Buna görə də tələbələrin beynəlxalq onlayn tədbirlərdə iştirakının təşviq edilməsi onların dil və akademik inkişafı üçün faydalı hesab edilə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Həsənov A. Xarici dillərin tədrisi metodikası. Bakı, 2018.
2. Əliyeva N. Xarici dil öyrənilməsində kommunikativ metod. Bakı, 2020.
3. Warschauer M. Technology and Language Learning. Cambridge University Press, 2004.
4. Hampel R., Stickler U. Developing Online Language Teaching. Palgrave Macmillan, 2012.

TƏLƏBƏLƏRİN İNTERKULTURAL KOMMUNİKASIYA BACARIQLARININ HAZIRLANMASINDA FRANSIZ DİLİNİN ROLU

**Fazilzadə Fidan Azər qızı, 328b qrupu, İngilis və fransız dilləri fakültəsi,
fidanfazilzade@gmail.com**

**Baş müəllim Qarazadə Xatirə Zaur qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri**

Müasir dünyada sərhədlər yalnız coğrafi anlayış kimi qalır, çünki insanlar, ideyalar və mədəniyyətlər artıq sərbəst şəkildə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəyə girir. Belə bir mühitdə tələbələrin yalnız ixtisas biliklərinə yiyələnməsi kifayət etmir; onlar eyni zamanda fərqli mədəniyyətlərdən olan insanlarla effektiv ünsiyyət qurmağı da bacarmalıdırlar. Məhz bu nöqtədə interkultural kommunikasiya bacarıqları ön plana çıxır.

İnterkultural kommunikasiya müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub fərdlər arasında baş verən ünsiyyət prosesidir. Bu ünsiyyət yalnız dil vasitəsilə deyil, həm də davranış formaları, dəyərlər sistemi, düşüncə tərzı və sosial normalar üzərindən qurulur. Məsələn, fransız mədəniyyətində salamlama zamanı “Bonjour, comment allez-vous?” ifadəsi geniş istifadə olunur və bu, sadəcə salam deyil, eyni zamanda emosional hörmət göstəricisidir.

Buna görə də hər hansı bir dili bilmək həmin mədəniyyəti tam anlamaq demək deyil. Əsas məsələ həmin mədəniyyətin “daxili məntiqini” dərk etmək və buna uyğun davranmaqdır. Məsələn, fransızlar ünsiyyətdə nəzakətli ifadələrə xüsusi önəm verirlər: “s’il vous plaît” (zəhmət olmasa), “merci beaucoup” (çox sağ olun), “excusez-moi” (bağışlayın), “je vous en prie” kimi sözlər gündəlik danışığın ayrılmaz hissəsidir.

Tələbələr üçün bu bacarıqların formalaşdırılması xüsusilə vacibdir. Çünki onlar gələcəkdə beynəlxalq mühitdə fəaliyyət göstərəcək, müxtəlif ölkələrdən olan insanlarla əməkdaşlıq edəcək və fərqli baxış bucaqları ilə qarşılaşacaqlar. İnterkultural kommunikasiya bacarıqları tələbələrə bu müxtəliflik içində düzgün mövqe tutmağa, qarşı tərəfi anlamağa və effektiv münasibətlər qurmağa imkan yaradır.

Bu bacarıqların əsasını bir neçə mühüm element təşkil edir. İlk növbədə dil bilikləri vacibdir, lakin bu, yalnız başlanğıcdır. Bundan əlavə, tələbə müxtəlif mədəniyyətlər haqqında məlumatlı olmalı, stereotiplərdən uzaq durmalı və açıq fikirliliyi qoruyub saxlamalıdır. Empati qabiliyyəti də burada xüsusi rol oynayır. Məsələn, fransız tələbə ilə ünsiyyətdə onun fikrini diqqətlə dinləmək və “Je comprends votre point de vue” (sizin baxış bucağınızı başa düşürəm) demək qarşılıqlı anlayışı gücləndirir.

Eyni zamanda adaptasiya qabiliyyəti – yəni yeni mühitə və fərqli davranış modellərinə uyğunlaşmaq bacarığı – interkultural kommunikasiya prosesində uğurun əsas şərtlərindən biridir. Məsələn, Fransada rəsmi mühitdə insanlara

“Monsieur” və “Madame” kimi müraciət etmək vacib hesab olunur. Ali təhsil müəssisələri bu bacarıqların inkişafında mühüm rol oynayır. Universitetlərdə təşkil olunan interkultural kommunikasiya dərsləri, xarici dil kursları, beynəlxalq layihələr və tələbə mübadilə proqramları bu istiqamətdə böyük əhəmiyyət daşıyır. Məsələn, fransız dili dərslərində tələbələr dialoqlar quraraq belə ifadələrdən istifadə edə bilirlər: – “Pouvez-vous m’aider ?” (Mənə kömək edə bilərsinizmi?)

– “Je viens d’Azerbaïdjan” (Mən Azərbaycandanam)

– “Ravi(e) de vous faire connaissance” (Sizlə tanış olduğuma şadam)

Bundan əlavə, multikultural mühitdə təşkil olunan qrup işləri, seminarlar və interaktiv məşğələlər tələbələrin real ünsiyyət təcrübəsi qazanmasına şərait yaradır. Xüsusilə rollu oyunlar və situasiya analizləri tələbələrə müxtəlif mədəniyyətlərdə qarşılaşa biləcəkləri vəziyyətləri əvvəlcədən təcrübədən keçirməyə imkan verir.

Bununla yanaşı, interkultural kommunikasiya prosesində müəyyən çətinliklər də ortaya çıxır. Dil baryeri, qeyri-verbal ünsiyyət fərqləri, stereotiplər və yanlış anlaşımlar bu çətinliklər sırasındadır. Məsələn, fransızlar danışarkən göz kontaktına diqqət yetirirlər və bu, hörmət əlaməti sayılır. Rəqəmsal texnologiyalar da bu sahədə yeni imkanlar yaradır. Sosial şəbəkələr, onlayn platformalar və beynəlxalq layihələr vasitəsilə tələbələr dünyanın müxtəlif yerlərindən olan insanlarla ünsiyyət quraraq öz interkultural bacarıqlarını inkişaf etdirə bilirlər. Məsələn, tələbələr fransız dili praktikası üçün “Bonjour ! Comment ça va ?” kimi sadə mesajlarla ünsiyyətə başlaya bilirlər. Beləliklə, interkultural kommunikasiya bacarıqları müasir tələbənin, dil öyrənənin ayrılmaz xüsusiyyətlərindən biri kimi çıxış edir. Bu bacarıqların inkişaf etdirilməsi tələbələrin daha açıq fikirli, tolerant və çevik düşünən fərdlər kimi formalaşmasına, eyni zamanda global dünyada öz yerlərini tapmalarına imkan yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Xarici dillərin tədrisi üzrə kurikulum Qasımova L. Xarici dillərin tədrisi metodikası. Bakı,
2. Jean-Pierre Cuq. Dictionnaire de didactique du français
3. Multukulturalizmə giriş. UNEC

SÜNI INTELLEKT ƏSASLI TƏTBİQLƏRİN EDITO 2 DƏRSİYİ İLƏ FRANSIZ DİLİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ TƏSİRİ

**Eyvazova Aydan Kənan qızı, Qrup: 328b, İngilis və fransız dilləri fakültəsi,
ayvazvaa26@gmail.com**

**Baş müəllim Qarazadə Xatirə Zaur qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri**

Müasir təhsil mühitində süni intellekt əsaslı tətbiqlər xarici dillərin öyrənilməsi prosesində mühüm və innovativ rol oynayır. Bu texnologiyalar ənənəvi tədris metodları ilə müqayisədə daha fərdiləşdirilmiş, adaptiv və interaktiv öyrənmə imkanları yaradır. Rəqəmsal əsrdə dilin rolunu anlamaq əslində son dərəcə vacibdir. Son illərdə süni intellekt ilə işlər üç əsas istiqamətdə aparılır:

- İnsanın yaradıcılıq qabiliyyətini təkrarlamaq;
- İnsanın kompüterlə “ünsiyyətini” dialoq formasında apara bilmək (məsələn, formalizmləşdirilmiş mətnləri təbii dillərə tərcümə etmək);
- Əsas elementi “süni intellekt” dən ibarət olan robot texnikasını yaratmaq.

Xüsusilə fransız dilinin tədrisində istifadə olunan Edito 2 dərsləri ilə birlikdə tətbiq edildikdə, bu vasitələrin effektivliyi daha da artır. Süni intellekt həm də kommunikativ sistemdir.

Süni intellektin əsas üstünlüklərindən biri öyrənənin səviyyəsini analiz edərək ona uyğun tapşırıqlar və materiallar təqdim etməsidir. Bu, öyrənmə prosesini daha məqsədyönlü və səmərəli edir. Məsələn, tələbə qrammatik səhv etdikdə sistem dərhal düzəliş verir:

“Je suis allé au cinéma hier” → “Je suis allée au cinéma hier”

Bu tip geri bildirim tələbəyə səhvini dərhal anlamağa və yadda saxlamağa kömək edir.

Edito 2 dərsləri kommunikativ yanaşma əsasında qurulduğuna görə, süni intellekt tətbiqləri ilə birlikdə istifadə edildikdə praktik bacarıqların inkişafı daha da sürətlənir. Dərslərdə təqdim olunan dialoqlar tətbiqlər vasitəsilə interaktiv şəkildə məşq edilə bilər. Məsələn:

- Bonjour, je m’appelle Aydan. Et toi ?
- Je m’appelle Marie. Enchantée !

Bu cür məşqlər tələbələrin danışmaq bacarıqlarını inkişaf etdirir və real ünsiyyətə hazırlayır. Süni intellektdən dərslikdə olan bəzi mətnlərdəki informasiyaların daha təsirli çatdırılması üçün də geniş istifadə edilə bilər.

Bundan əlavə, süni intellekt əsaslı platformalar tələffüzün öyrədilməsində də mühüm rol oynayır. Onlar istifadəçinin səsinə analiz edərək düzgün tələffüz nümunələri təqdim edir. Məsələn:

Paris, restaurant, regarder

Bu sözlər vasitəsilə fransız dilində “r” səsinin düzgün tələffüzü öyrənilir.

Süni intellektin digər mühüm xüsusiyyətlərindən biri real həyat situasiyalarını simulyasiya etməsidir. Bu, tələbələrin gündəlik ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək edir. Məsələn:

– Je voudrais un café, s’il vous plaît.

– Avec du sucre ?

– Oui, merci.

Bu tip tapşırıqlar Edito 2 dərsliyindəki mövzuların praktik tətbiqini təmin edir və öyrənilən biliklərin real həyatda istifadəsini asanlaşdırır.

Bundan əlavə, süni intellekt əsaslı tətbiqlər oyunlaşdırma (gamification) elementlərindən istifadə edərək öyrənmə prosesini daha maraqlı edir və müasir təhsilalanın istəklərinə cavab verir. Tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı istifadəçilər xal qazanır və səviyyə artırır. Məsələn:

Complétez : “Il ____ (faire) beau aujourd’hui.” → “fait”

Bu yanaşma tələbələrin motivasiyasını artırır və onların davamlı şəkildə öyrənməsinə şərait yaradır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, süni intellekt müəllimin rolunu tam əvəz etmir. Müəllimlə canlı ünsiyyət, emosional əlaqə və sosial qarşılıqlı təsir dil öyrənməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Süni intellekt daha çox bu prosesi tamamlayan və zənginləşdirən bir vasitə kimi çıxış edir.

Nəticə etibarilə, süni intellekt əsaslı tətbiqlərin Edito 2 dərsliyi ilə birlikdə istifadəsi fransız dilinin öyrənilməsində effektiv və müasir yanaşma formalaşdırır.

Bu metod tələbələrin həm nəzəri biliklərini, həm də praktik bacarıqlarını inkişaf etdirərək daha müstəqil və çevik öyrənmə mühiti yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Edito B1: Méthode de français. (2016). Paris: Didier.
2. Cuq, J.-P., & Gruca, I. (2017). Cours de didactique du français langue étrangère et seconde. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.
3. Puren, C. (2018). La didactique des langues étrangères. Paris: Nathan.
4. Chapelle, C. A. (2001). Computer-Assisted Language Learning. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Godwin-Jones, R. (2019). Emerging technologies: Artificial intelligence and language learning. Language Learning & Technology, 23(1), 3

ZOONİMİK İFADƏLƏR VƏ ONLARIN LEKSİK-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Poladova Leyla Kamran qızı, Qrup-328a, İngilis və fransız dilləri fakültəsi,

l.poladova24@gmail.com, Filologiya

Baş müəllim Mürşüdova Rəfiqə Mustafa qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Lüğət tərkibinin mühüm hissəsini təşkil edən zoonimik leksikanın araşdırılması xalqların tarixi keçmişinin, başqa mədəniyyətlərlə təmasının öyrənilməsi baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Ədəbi dilin və dialektlərin leksik sistemində tez-tez rast gəlinən zoonimlərin tədqiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. [2, s. 98].

Zoonim – yunan sözüdür, yunanca “zoo heyvan, heyvanlar aləmi” və “onim” sözlərindən düzəlmişdir. Bu termin onomastikada “heyvan və quşların xüsusi və ümumi adı” mənasında işlənir. Zoonimlər heyvan və quşların ümumi adlarını (it pişik, at, inək, ayı, canavar, pələng toyuq, sərçə qartal, qırqovul və s.), həm də xüsusi adlarını əhatə edir. [1, s. 79].

Gündəlik həyatımızda zoonimik ifadələr dilimizin tərkib hissəsində mühüm rol oynayır və müxtəlif motivlərlə ifadə olunmuşdur. Azərbaycan və Fransız dillərində bu tip ifadələr əsrlər boyu hər iki dildə mövcud olmuş, insanların yaşayış tərzini, sivilizasiyasını, dünyagörüşünü dini inanclarını, adət-ənənələrini əks etdirmişdir. Hər iki dildə zoonimik komponentlərlə işlənən ifadələr özünəməxsusluğu, leksik-semantik strukturu ilə seçilir. Fransız və Azərbaycan dilində müqayisəli şəkildə verilən nümunələrdə bunu aydın görmək mümkündür. [3, s. 3].

• Être rusé comme un renard – tülkü kimi hiyləgər olmaq, bıc olmaq

Être – verbe, rusé – adjectif, comme – conjonction de comparaison, un – article indéfini, renard – nom

• Etre fort comme un lion – şir biləkli olmaq, güclü olmaq

Être – verbe, fort – adjectif, comme – conjonction, un – article, lion – nom

• Manger comme un porc – donuz kimi yemək, səliqəsiz şəkildə yemək

Manger – verbe, comme – conjonction, un – article, porc – nom

• Mémoire de poisson rouge – balıq yaddaşlı olmaq, zəif yaddaşlı olmaq

Avoir – verbe, mémoire – nom, de – préposition, poisson – nom, rouge – adjectif

• Une cervelle d’oiseau – yüngül düşüncəli, tez unudan insan

Une – article indéfini, cervelle – nom, de (d’) – préposition, oiseau – nom

• Être doux comme un agneau – quzu kimi sakit, itaətkar və mülayim olmaq

Être – verbe, doux – adjectif, comme – conjonction, un – article indéfini, agneau – nom

• Vendre la peau de l’ours avant de l’avoir tué – Çayı keçməmiş hop demə

Vendre – verbe, la – article défini, peau – nom, de – préposition, ours – nom, avant de – locution prépositive, le – pronom personnel, avoir – auxiliaire, tué – participe passé

• Les chiens ne font pas des chats – Ot kökü üstə bitər

Les – article défini, chiens – nom, ne...pas – négation, font – verbe, des – article indéfini, chats – nom

Azərbaycan və fransız dillərində zoonimik frazeoloji birləşmələrin düzgün ekvivalentini tapmaq üçün müxtəlif tərcümə üsullarından istifadə etmək lazımdır. Hər iki dildə xalq yaradıcılığının məhsulu olan bu ifadələr ekspressiv-üslubi baxımdan öz obrazlılığı və emosionallığı ilə seçilir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Adilov.M,Paşayev.A – “Azərbaycan Onomastikası”.Bakı, 2019

2. Qurbanov.A – “Azərbaycan onomologiyasının əsasları”.I cild.Bakı,2019

3. http://doi.science.gov.az/pages/journals/res/pdf/res2025_2_96.pdf

FRANSIZ VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ ORNİTOLOJİ FRAZEOLJİ BİRLƏŞMƏLƏRİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Əhmədova İşıqlan Adil qızı, Qrup 328a, İngilis və fransız dilləri fakültəsi,

isiqlanhmdova05@gmail.com, Filologiya

Baş müəllim Mürşüdəova Rəfiqə Mustafa qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Frazeologiya dilçiliyin xüsusi bir şöbəsi olub, dilin frazeoloji tərkibinin müasir vəziyyətini və tarixi inkişaf yollarını öyrənir. Hissələrinin mənası qorunsa da, bütövlükdə məcazi mənaya malik sabit birləşmələr frazeoloji birləşmələr adlanır. [3, s.16].

Azərbaycan və Fransız dillərində ornitoloji frazeoloji birləşmələr (quş adları və ya “qus” sözü ilə formalaşan sabit ifadələr) olduqca zəngindir. Bu ifadələr quşların davranışları, xarici görünüşü və ya onlarla bağlı xalq inancları əsasında formalaşmışdır. [1, s.78].

Azərbaycan və fransız dillərində ornitoloji frazeoloji birləşmələr leksik, semantik və mədəni xüsusiyyətlər baxımından fərqlidir. Hər iki dildə cəsarət, hiyləgərlik və axmaqlıq kimi xüsusiyyətləri kodlaşdırmaq üçün heyvan və quş təsvirlərindən istifadə olunur ki, bu da konseptual metafora, nəzəriyyəsinə uyğundur, lakin onların heyvan seçimi və ifadə nümunələri fərqli mədəni tarixləri əks etdirir. Fransız ifadələri tez-tez orta əsr Avropa təsvirlərindən (ev quşları və.s) istifadə edir, Azərbaycan ifadələri isə türk folklorunu (qartallar, göyərçinlər və s.) əks etdirir. [2, s.8].

Fransız və Azərbaycan dilində olan ornitoloji ifadələr arasındakı fərqli cəhətlər:

- Bayquş – Azərbaycanda uğursuzluq, tənhalıq və pis xəbər rəmzi, frazeoloji ifadələrdə, məsələn: “Bayquş kimi oturmaq”, “Viranədə bayquş oxuyar” tənha və qəmgin obraz kimi işlənir. Fransada isə müdriklik, bilik və fəlsəfə rəmzidir. “Vieux hibou” (vieux – adjectif, hibou – nom) – Qoca bayquş (ağıllı, təcrübəli yaşlı insan)

- Göyərçin- Azərbaycanda sülh simvolu, məsum və xoş xəbər gətirən quş kimi qəbul edilir. Cœur de pigeon (cœur – nom, de-preposition, pigeon – nom) – Göyərçin ürəkli Fransızca bu, Azərbaycan dilindəki kimi müsbət deyil, daha çox “hədsiz dərəcədə qorxaq” mənasını verir.

- Qarğa – Azərbaycanda səs-küy, nizamsızlıq mənasını verir: Qarğa bazarı.

Être un corbeau (être – verbe, un – article, corbeau – nom) – Qarğa olmaq

Bu, fransız dilində ən məşhur ifadələrdən biridir. Anonim məktublar yazan şəxsə deyilir. Nəticədə isə eyni quşlar iki mədəniyyətdə fərqli, bəzən tam zidd mənə daşıyaraq mədəniyyətlərarası simvolik müxtəlifliyi göstərir. [1, s.82].

Hər iki dildə oxşar ornitoloji ifadələr:

- Avoir un appétit d’oiseau = Quş iştahlı olmaq

Avoir – verbe, un - article indéfini, appétit – nom, d’ (de) – préposition, oiseau – nom

- Une hirondelle ne fait pas le printemps = Bir qaranquşla bahar olmaz

Une-article indéfini, hirondelle-nom, ne pas-particule de négation, printemps – nom

- Faire la politique de l’autruche = Dəvəquşu siyasəti yürütmək

Faire-verbe, la (l’)-article défini, politique-nom, de-préposition, autruche – nom.

- Répéter comme un perroquet = Tutuquşu kimi təkrar etmək

Répéter-verbe, comme-conjonction, un-article indéfini, perroquet-nom.

- Être une poule mouillée = Suya düşmüş cücə (və ya islanmış toyuq)

Être-verbe, une-article indéfini, poule-nom, mouillée - adjectif qualificatif.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı:

1. Dilçilik İnstitutunun əsərləri – 2018.

2. <https://egarp.lt/index.php/JPURM/article/view/256>.

3. Musa Adilov, Gəray Yusifov “Sabit söz birləşmələri” Bakı – “Elm” – 2019

ƏDƏBİYYATDA QADIN OBRAZLARININ TRANSFORMASIYASI

Əsmər Mustafalı Elşən qızı, 223a qrupu, İngilis və fransız dilləri fakültəsi,

mustafaliesmer@gmail.com, Filologiya bölməsi

Baş müəllim Kərimova Kəmalə Hüseynəli qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Ədəbiyyat cəmiyyətin aynası kimi çıxış edərək müxtəlif dövrlərdə sosial, mədəni və ideoloji dəyişiklikləri əks etdirir. Bu baxımdan qadın obrazı ədəbiyyatda xüsusi yer tutur və onun inkişaf yolu cəmiyyətin qadına münasibətinin dəyişməsi ilə sıx bağlıdır. Müxtəlif dövrlərdə qadın obrazları fərqli funksiyalar daşıyaraq qəhrəman, qurban və nəhayət, müstəqil fərd kimi təqdim olunmuşdur. Bununla yanaşı, qadın obrazı yalnız qəhrəmanlıq simvolu deyil, həm də ana, evin xanımı, ailənin mənəvi dayağı kimi çıxış edərək dəyərlərin qoruyucusu rolunu oynayır.

Azərbaycan və fransız ədəbiyyatı nümunələri əsasında qadın obrazlarının transformasiyasını araşdırmaq bu dəyişimin həm milli, həm də ümumbəşəri xarakter daşdığını göstərir. Bu tədqiqatın məqsədi qadın obrazının keçdiyi inkişaf mərhələlərini müəyyən etmək və bu prosesdə mədəni paralelləri ortaya qoymaqdır. Ədəbiyyatda qadın obrazı yalnız bədii personaj deyil, eyni zamanda cəmiyyətin sosial vəziyyətini və dəyərlər sistemini əks etdirən mühüm göstəricidir.

Qədim dövrdə (antik mərhələdə) qadın obrazı əsasən güc, qəhrəmanlıq və müdriklik simvolu kimi təqdim olunmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatının qədim nümunələrində, xüsusilə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında qadın obrazları cəsarətli və mübariz xarakterə malikdir. Orta əsrlər dövründə qadın obrazı daha çox mənəvi və estetik keyfiyyətlərlə zənginləşir. Azərbaycan ədəbiyyatında Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında qadın obrazları yüksək zəkaya, sədaqətə və mənəvi gücə malikdir. “Xosrov və Şirin” əsərində Şirin obrazı yalnız gözəlliyi ilə deyil, iradəsi və müdrikliyi ilə seçilir. İntibah (Renaissance) dövründə qadın obrazı fərdiləşir, onun daxili dünyası və psixoloji xüsusiyyətləri ön plana çıxır. Bu mərhələdə qadın artıq yalnız ideal obraz deyil, hiss edən, düşünən və seçim edən bir varlıq kimi təsvir olunur. Fransız ədəbiyyatında da bu dəyişiklik aydın hiss olunur.

Klassik dövrdə qadın obrazı həm estetik ideal, həm də mənəvi kamillik nümunəsi kimi təqdim edilir. Bu ənənə sonrakı dövrlərdə də davam edir. Azərbaycan ədəbiyyatında Xurşidbanu Natəvanın yaradıcılığında qadın obrazı həm ana, həm evin xanımı, həm də incə ruhlu və dərin hisslərə malik bir insan kimi canlandırılır.

XIX əsrdə realizm dövründə qadın obrazı daha çox sosial problemlərlə əlaqələndirilir. Azərbaycan ədəbiyyatında Cəlil Məmmədquluzadə qadınların cəhalət və sosial ədalətsizlikdən əziyyət çəkdiyini göstərir. Fransız ədəbiyyatında isə Güstav Flober tərəfindən yaradılmış Emma Bovari obrazı fərdi arzularla reallıq arasındakı ziddiyyətin simvoluna çevrilir. XX əsrdə qadın obrazında ciddi dəyişiklik baş verir. Azərbaycan ədəbiyyatında Cəfər Cabbarlının “Sevil” əsərində qadın azadlıq uğrunda mübarizə aparan bir şəxs kimi təqdim olunur və köhnə stereotiplərdən azad olaraq yeni həyata qədəm qoyur. Fransız fəlsəfəsində Simon dö Bovuar qadın azadlığı ideyasını irəli sürərək qadının cəmiyyətdəki rolunun yenidən dəyərləndirilməsinə təsir göstərir.

Müasir dövrdə qadın obrazı daha mürəkkəb və çoxşaxəli xarakter daşıyır. Azərbaycan ədəbiyyatında Anarın yaradıcılığında qadın obrazları artıq azad, lakin daxili ziddiyyətlər yaşayan fərd kimi təqdim olunur. Fransız ədəbiyyatında Fransuaz Saqan əsərlərində qadın azadlığı ilə yanaşı tənhalıq və daxili boşluq hissi də göstərilir. Bu mərhələdə qadın artıq cəmiyyətlə deyil, daha çox öz daxili dünyası ilə mübarizə aparır.

Müasir ədəbiyyatda qadın obrazının təqdimində Kamal Abdulla ilə Simon dö Bovuar yaradıcılığının müqayisəsi xüsusi maraq doğurur. Kamal Abdullanın, xüsusilə “Yarımçıq əlyazma” əsərində qadın obrazları simvolik və psixoloji çalarlarla zəngindir. Bu obrazlar daha çox daxili aləmi ilə seçilir və bəzən susqunluqları ilə daha çox mənə ifadə edirlər. Onların dili ilə desək: “Susduqca içimdə daha çox danışan bir dünya var.”

Simon dö Bovuar isə “İkinci cins” əsərində qadın haqqında belə deyir: “Qadın doğulmur, qadın olunur.” Bu fikir qadının cəmiyyət tərəfindən formalaşdırıldığını və onun sosial rolunun sonradan qazandığını göstərir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Gəncəvi M., Rübailər, Bakı, Azərtac, 2019.
2. Gəncəvi N., Xosrov və Şirin, Lider nəşriyyatı, Bakı-2004
3. Natəvan X., Seçilmiş əsərləri, Bakı. Lider nəşriyyatı, 2004
4. Sagan F., Bonjour tristesse, Paris.Edition Julliard, 1954
5. Simone de Beauvoir, Le Deuxième Sexe, Paris, Gallimard, 1949

NƏSRDƏ GENDER BƏRABƏRLİYİ

**Mehvalizadə Ayşən Azər qızı, 430A qrupu, İngilis və fransız fakültəsi,
mehralizade0223@gmail.com, Filologiya bölmə,
baş müəllim Kərimova Kəmalə Hüseynəli qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri**

Müasir dövrdə gender bərabərliyi cəmiyyətin ən aktual və geniş müzakirə olunan mövzularından biridir. Tarixi inkişaf prosesinə nəzər saldıqda görürük ki, bir çox cəmiyyətlərdə qadınlar uzun müddət sosial və ictimai həyatda məhdudlaşdırılmış, daha çox ailədaxili rollarla əlaqələndirilmişdir. Lakin zaman keçdikcə bu yanaşma dəyişmiş, qadınların cəmiyyətdəki rolu genişlənmişdir. Bu dəyişikliklər öz əksini ədəbiyyatda, xüsusilə də müasir nəsrə aydın şəkildə tapmışdır.

Fransada gender siyasəti daha çox institusional və hüquqi çərçivədə inkişaf etmişdir. Feminist hərəkatların təsiri ilə qadınların hüquqları erkən dövrlərdən müdafiə olunmuş və qanunvericilikdə öz əksini tapmışdır. Bu sahədə Simon Bovuar kimi mütəfəkkirlərin rolu böyükdür. Onun “qadın doğulmur, qadın olunur” fikri genderin sosial konstruksiya olduğunu vurğulayır və müasir gender nəzəriyyəsinin əsasını təşkil edir. Müasir dünyada qadınlar yalnız sosial deyil, həm də siyasi qərarvermə prosesində mühüm rol oynayırlar. Azərbaycan isə daha çox ənənəvi və patriarxal dəyərlərin təsiri altında formalaşmış cəmiyyət olsa da, burada maraqlı bir paradoks mövcuddur. Bir tərəfdən patriarxal düşüncə qalmaqdadır, digər tərəfdən isə qadınlar təhsil, siyasət və ictimai həyatda aktiv iştirak edirlər. Bu, Azərbaycan mentalitetində həm ənənə, həm də modernliyin yanaşı mövcud olduğunu göstərir.

Müasir nəsr artıq yalnız hadisələri təsvir edən sahə deyil, eyni zamanda cəmiyyətin problemlərini, sosial bərabərsizlikləri və insan hüquqlarını gündəmə gətirən mühüm bir platformaya çevrilmişdir. Gender bərabərliyi bu kontekstdə yazıçılar tərəfindən ən çox işlənən mövzulardan biridir. Müasir yazıçılar qadın obrazlarını daha güclü, müstəqil və seçim edən fərdlər kimi təqdim edirlər. Bu isə ənənəvi ədəbiyyatdan fərqli olaraq yeni düşüncə tərzinin formalaşdığını göstərir.

Kitabi-Dədə Qorqud dastanında yer alan “ana haqqı tanrı haqqıdır” ifadəsi isə qadının cəmiyyətdəki yüksək mənəvi statusunu və hələ qədim zamanlardan qadına veriləndəyərən yüksəkliyini göstərir. Müasir dünya ədəbiyyatında gender bərabərliyi mövzusu real sosial faktlarla sıx bağlıdır. United Nations məlumatlarına görə qadınlar hələ də iqtisadi və siyasi sahələrdə tam bərabər təmsil olunmur və bu problem ədəbiyyatda da əks olunur. Xüsusilə fransız ədəbiyyatında bu mövzu obrazlar üzərindən dərin şəkildə işlənir. Güstav Floberin Madam Bovari əsərində Emma Bovari cəmiyyətin qoyduğu məhdudiyyətlərə qarşı çıxan, lakin bu mübarizədə tənha qalan qadın obrazıdır. Türk ədəbiyyatında isə Elif Şafakın “Aşk” və digər romanlarında qadınların daxili azadlığı, özünüifadə hüququ və cəmiyyətlə qarşıdurması geniş şəkildə təsvir edilir. Onun qadın qəhrəmanları

stereotiplərə qarşı çıxaraq fərdi seçimlərini müdafiə edir və bu da gender bərabərliyi ideyasının ədəbiyyat vasitəsilə təbliğinə xidmət edir. Azərbaycan ədəbiyyatında da gender mövzusu obrazlar vasitəsilə açıq şəkildə ifadə olunur. Afaq Məsud yaradıcılığında qadın qəhrəmanlar (məsələn, onun hekayələrindəki adsız qadın obrazları) daxili azadlıq və psixoloji mübarizə ilə seçilir. Elçin-in əsərlərində qadınlar – məsələn, “Mahmud və Məryəm”də Məryəm obrazı – həm sevgi, həm də cəmiyyət qarşısında seçim edən güclü xarakterdir. Anarın “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” əsərində Təhminə və Zaur obrazları bu baxımdan xüsusi diqqət çəkir. Təhminə azad ruhlu, cəmiyyətin stereotiplərinə tabe olmayan, öz seçimlərini edən qadın obrazıdır. O, ənənəvi qadın modelindən fərqli olaraq müstəqil düşünür və həyatını özü idarə etməyə çalışır. Zaur isə daxili konflikt yaşayan kişi obrazıdır. O, bir tərəfdən Təhminəyə olan sevgisi, digər tərəfdən isə cəmiyyətin və ailənin gözləntiləri arasında qalır. Bu baxımdan Zaur patriarxal düşüncənin təsiri altında qərarlı və zəif mövqe tutan kişi kimi təqdim olunur. Bu əsərlərdə: qadınlar güclü, seçim edən və mübarizə aparan, kişilər isə daha çox daxili ziddiyyət yaşayan və stereotiplərlə üzləşən obrazlar kimi təqdim olunur. Müasir nəsr gender bərabərliyi mövzusunun nəzəri və konkret həyat faktlarında ədəbi nümunələr vasitəsilə təqdim edir. Bu baxımdan ədəbiyyat gender bərabərliyinin təşviqində mühüm ideoloji və mədəni vasitə kimi çıxış edir və gələcəkdə də bu rolu davam etdirəcəkdir.

Ədəbiyyat;

1. Anar. Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi. Bakı, müxtəlif nəşrlər.
2. Elçin. Mahmud və Məryəm. Bakı, müxtəlif nəşrlər.
3. Şafak, Elif. Aşk. Doğan Kitap, 2009.
4. Flaubert, Gustave. Madame Bovary. Paris, 1857.
5. United Nations. Gender Equality Reports. 2020-202

HEYVAN SİMVOLLARININ ƏDƏBİYYATDA DİL FUNKSİYASI
Hüseynova Xədicə Rövşən qızı, Qrup: 328a, İngilis və fransız dilləri fakültəsi,
xedicehuseynli@gmail.com, Filologiya bölməsi
Baş müəllim Kərimova Kəmalə Hüseynəli qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Heyvan obrazları dünyanın bütün dillərində mühüm simvolik məna daşıyır. İnsanlar qədim zamanlardan heyvanları müşahidə edərək onların davranışlarının öz həyatlarına təsirini hiss etmişlər. Heyvan simvolları ədəbiyyatda müxtəlif funksiyalara malikdir. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

1. Metaforik funksiya – heyvan adlarının insan xarakterini, hiss və düşüncələrini obrazlı şəkildə ifadə etmək ilə əlaqədardır. Metaforikləşmiş məna predmetlər arasında bənzərliyə, münasibətə, bir-birinə yaxınlığa və funksiya ümumiliyinə görə çıxır. Satiraldakı heyvan və quş adları, müəyyən sinfi münasibəti, ictimai mövqeni həyata baxış və bədii obrazların təbiətini xarakterizə edir. Məsələn: “Cette femme est un serpent perfide.”(Molière) ; “Il est un lion dans l’âme.” (Victor Hugo)
2. Vokatik funksiya – vokatik sözlər əsasən apelyativ funksiya bildirərək müraciət, çağırış həmçinin diqqəti cəlb etmə, təsiretmə, əlaqə yaratma məqsədi ilə işlənir. Vokativlərdə ünvan sahibinə göndərilən müraciətdə modallıq, emosionallıq, subyektə olan münasibətdə müşahidə olunur. Bir sıra zoonimik vahidlər də müəyyən üslubi vəziyyətdə çıxır edərək ünvan sahibinə təktərəfli münasibətini özündə canlandırır. Məsələn: “Yeri, maralım, yeri. Yeri, ceyranım, yeri” (Ü.Hacıbəyli); “Viens, mon petit chat, tout va bien” (Victor Hugo).

3. İnektiv funksiya – danışiq zamanı qarşı tərəfin ünvanına onu alçatmaq, təhqir etmək məqsədilə ünvan sahibinin şəxsiyyətini təhqir şəklində qiymətləndirmə və expressiv semantikaya aid söz və ifadələrdən ibarətdir. Bu leksik vahidlər insana münasibətdə təhqir və alçatma xarakteri daşıyır və belə sözlər izahlı lüğətdə “nalayiq”, “kobud” kimi səciyyələndirir. Məsələn: “Çolaq öküz buyur görək” (N.Vəzirov); “Toi, sale cochon, dégage de là!” (Victor Hugo)

4. Frazoloji funksiya – isə ondan ibarətdir ki, heyvan adları sabit ifadələrdə, deyimlərdə, idiomlarda, maksimlərdə, xalqın dilində emosional və təsirli məna daşıyır. Zoonim komponentli frazeologizmlərin leksik semantik təsnifatını müəyyənləşdirərkən bu canlı varlıqların davranış və əlamətlərin insanın davranış və əlamətlərinə uyğunluğu nəzərə alınır. Məsələn: “Ayı kimi kobud adam idi” (S.Vurğun); “Cet âne ne comprend rien!” (Victor Hugo)

Heyvan simvolları xüsusi ilə atalar sözləri və frazeologizmlərdə daha çox özünü göstərir. Hər bir xalq heyvanlara yanaşmada öz dəyər və yanasmlarını nümayiş etdirir. Həm Azərbaycan, həm də Fransız dillərində insan xüsusiyyətlərini təsvir etmək üçün heyvan metaforları geniş istifadə olunur, lakin konkret heyvan seçimi və ifadə quruluşu mədəni fərqlərə görə dəyişir. Məsələn:

1. Həm Azərbaycanda, həm də Fransada tülkü hiyləgərlik və zəkanı simvolizə edir. “Şir və tülkü” nağılında tülkü öz zəka və hiyləsindən istifadə edərək şirdən qurtarmasından bəhs edilir. “Le Roman de Renard” nağılında isə tülkünün hiylədən istifadə edərək heyvanları aldatmasından bəhs edilir; 2. Həm Azərbaycanda, həm də Fransada it sadıqlıq və qoruyuculuğu simvolizə edir. “İt özünə necə dost tapdı” nağılında it və insanın dostluğundan bəhs edilir. “Son odeur après la pluie” (Cedric – Sapin-Defour) əsərdə müəllifin Ubac adlı bouvier bernoia Bern dağ cinsi iti ilə 13 illik sadıq dostluğundan bəhs edilir.

Heyvan obrazları dil və ədəbiyyatda yalnız təsviri vasitə kimi deyil, həm də dərin semantik və funksional yük daşıyan mühüm simvolik elementlərdir. Zoonimik vahidlərin metaforik, vokativ, inektiv və frazeoloji funksiyaları onların dil sistemində çoxşaxəli rol oynadığını göstərir. Bu funksiyalar vasitəsilə heyvan adları həm obrazlılıq yaradır, həm də emosional təsir gücünü artırır. Xüsusilə frazeologizmlər və atalar sözlərində heyvan simvollarının geniş istifadəsi xalqın dünyagörüşünü, etnik dəyərlərini və mədəni təcrübəsini əks etdirir. Eyni zamanda müqayisəli yanaşma göstərir ki, müxtəlif dillərdə – məsələn, Azərbaycan və fransız dillərində – bəzi heyvan simvolları oxşar məna daşısa da (tülkünün hiyləgərlik, itin sədaqət simvolu kimi çıxış etməsi), onların işlənmə forması və kontekstual çalarları milli-mədəni xüsusiyyətlərdən asılı olaraq fərqlənir. Heyvan simvollarının öyrənilməsi dilin semantik zənginliyi, üslubi imkanlarını baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat :

1. Muxtar İmanov, Mətanət Yaqubqızı “Atalar sözləri”. Bakı-2013
2. Sabir Əliyev “Məxəz və Hədəf mətnlərdə dil funksiyalarının uyğunluğu”. Bakı-2025
3. Turanə Zeynalova “Azərbaycan dilində zoonomik leksikanın üslubi- funksional xüsusiyyətləri”, <https://share.google/fC9kN4Gs13jIbILhz>
4. Aziza Ahiyeva “Idioms with Animal Components in Azerbaijani and French: A Semantic and Cultural Typology”
5. Claire Armesta “Les animaux dans littérature: Les livres incontournables”, <https://share.google/0NpsBb9PQ8sz5qYYn>
6. Gulnara Sadikhova Dictionnaire des proverbes équivalents Français-Azerbaïdjanais-Russe, “Elm və təhsil”, Bakı-2021
7. Vafa Seyidova, Zoonimlər (Fransız və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında dərs vəsaiti), “Elm və təhsil”, Bakı-2016

RƏQƏMSAL ALƏTLƏRLƏ DİL ÖYRƏNMƏNİN EFFEKTİVLİYİ

Hüseynova Böyükxanım Sərdar qızı, 430A qrup,

İngilis və fransız dilləri fakültəsi, Xarici dil

Baş müəllim Kərimova Kəmalə Hüseynəli qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Müasir dövrdə texnologiyanın sürətli inkişafı təhsil sahəsinə də ciddi təsir göstərmişdir. Xüsusilə xarici dillərin öyrənilməsində rəqəmsal alətlərin istifadəsi yeni imkanlar yaratmışdır. Ənənəvi metodlarla müqayisədə rəqəmsal platformalar daha interaktiv və çevik öyrənmə mühiti təqdim edir. Biz də tədqiqatımızda xarici dillərin öyrənilməsində rəqəmsal alətlərin effektivliyini və tətbiq tezliyini araşdırmağı qarşımıza məqsəd qoymuşuq.

Rəqəmsal alətlərin növləri müxtəlifdir; mobil tətbiqlər, onlayn kurs platformaları, video və audio materiallar, interaktiv oyunlar və s.

Məsələn, Duolingo və Quizlet kimi tətbiqlər söz ehtiyatını artırmaq üçün geniş istifadə olunur və bu tətbiqlərin hər biri dilin müxtəlif sahələri üzrə (fonetika, qrammatika və lüğətin zənginləşdirilməsi və s.) fərqli missiyanı yerinə yetirir.

Rəqəmsal texnologiya XXI əsrdə təhsilin əsas prioritet məsələlərindən biridir [1]. Ölkəmizdə və dünyada xarici dilin tədrisində müasir texnologiyalardan və rəqəmsal vasitələrdən həm orta ümumtəhsil, həm də ali təhsil müəssisələrinin proqramında geniş istifadə olunur. Bu yanaşma ortaq üsullarla dil öyrənən müxtəlif ölkə öyrəncilərini birləşdirən vasitələrin tətbiqini zəruriləşdirən faktorları önə çəkir.

Rəqəmsal alətlərin dil öyrənmədə effektiv olmasının bir neçə mühüm səbəbi vardır. Bu alətlər öyrənmə prosesini daha dinamik, fərdi və motivasiyaedici edir.[2]

Birinci faktor-interaktivlik bu tətbiqin əsas üstünlüklərindən biridir. Rəqəmsal platformalarda öyrənən yalnız məlumat qəbul edən passiv iştirakçı deyil, əksinə müxtəlif tapşırıqlar, testlər və oyunlar vasitəsilə aktiv şəkildə prosesə qoşulur. Məsələn, Duolingo tətbiqində istifadəçilər gündəlik tapşırıqları yerinə yetirərək dərhal geribildirim (feedback) alır və səhvlərini düzəltmək imkanı qazanırlar.

İkinci mühüm faktor fərdiləşdirmədir (personalisation). Rəqəmsal alətlər istifadəçinin səviyyəsinə, sürətinə və ehtiyaclarına uyğun proqram təqdim edir.

Məsələn, Memrise istifadəçinin zəif olduğu sözləri daha tez-tez təkrar etdirərək yaddaşın möhkəmlənməsinə kömək edir, passiv lüğəti aktivləşdirir, yəni öyrənilən sözlərin tətbiq dairəsini genişləndirir.

Digər vacib amil daimi əlçatanlıqdır. Rəqəmsal alətlər mobil telefon və ya kompüter vasitəsilə istənilən vaxt və məkanda istifadə oluna bilir. Bu isə öyrənmə prosesini fasiləsiz edir. Məsələn, tələbə hətta yol gedərkən qısa dərsləri, səsli kitabları və s. dinləməklə dil bacarıqlarını inkişaf etdirə bilər.

Nəhayət, motivasiya və oyunlaşdırma (gamification) rəqəmsal öyrənmənin effektivliyini artıran əsas faktorlardan biridir. Bu tətbiqlər: bal, səviyyə və sistemli mükafatlar qazanmaqla istifadəçiləri davamlı öyrənməyə təşviq edir. Məsələn, Babbel və digər platformalarda istifadəçilər nailiyyətlər əldə etdikcə daha çox motivasiya qazanırlar.[3]

Beləliklə, interaktivlik, fərdiləşdirmə, əlçatanlıq və motivasiya kimi amillər rəqəmsal alətləri dil öyrənmədə effektiv və müasir vasitəyə çevirir.

Rəqəmsal alətlər xarici dilin öyrənilməsində mühüm rol oynayır və düzgün istifadə edildikdə öyrənmə prosesini daha effektiv edir. Bununla belə, bu alətlər ənənəvi metodları tam əvəz

etmir, əksinə onları tamamlayır. Gələcəkdə texnologiyanın daha da inkişafı ilə dil öyrənmə prosesinin daha sürətli bir prosesə çevriləcəyi və maksimum dərəcədə təkmilləşəcəyi gözlənilir.[4]

Ədəbiyyat:

1. Enseigner le FLE avec le numérique, FLE.fr.,2024.
2. Enseigner et apprendre avec le numérique, Organisation internationale de la Francophonie, 2024.
3. Outils numériques pour la langue française, Ministère de la Culture, 2022.
4. Apprendre le français avec des outils numériques, TV5MONDE, 202

QADIN MÜƏLLİFLƏRİN DİL ÜSLUBUNUN GENDER TƏHLİLİ.”

Əlizadə Fatimə İlqar qızı, Qrup: B24-223A, İngilis və fransız dilləri fakültəsi,

elizadefatime@icloud.com, filologiya bölməsi

Baş müəllim Kəmalə Kərimova Hüseynəli qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Ədəbiyyat yalnız sözlərin sıralanması deyil. O, insan təcrübələrinin, duyğularının, yaddaşının və məniyyətinin təəcəssümüdür. Bu baxımdan müəllifin dili onun məniyyətinin, dünyanı necə gördüyünün, duyğularının və daxili dünyasının, həyatı necə mənalandırdığının güzgüsüdür. Qadın müəlliflərin dil üslubuna nəzər saldıqda burada çox fərqli bir baxış bucağı, hətta bucaqları ilə qarşılaşırıq. Bu üslub çox zaman daha daxili, reflektiv və emosional təbəqələrə açıq olur. Hadisələr sadəcə təsvir edilmir – yaşanılır, hiss olunur və ən önəmlisi, bütün bu duyğular uğurla oxucuya ötürülür. Bəzən bir kitab oxuyuruq və bitirdikdə hiss edirik ki, artıq əvvəlki insan deyilik... Sanki kimsə gəlib adını qoya bilmədiyimiz duyğulara söz verib. Məhz qadın müəlliflərin dili tam da burada başlayır.

Virjiniya Vulf yazanda, o, sadəcə hekayə danışmır, insanın içindəki səssizliyin danışa bildiyini xatırladır. Onun sətiirləri heç vaxt sabit qalmır; dalğalanır, itir, ən dibə batır, ən zirvəyə qalxır – eynilə insan ruhu kimi. Onun mətnləri yalnız “indi”də yaşamır; nostalji hər zaman bir külək kimi keçərək varlığını xatırladır. Bəzən sakit, bəzən şiddətli... Amma hər zaman hiss olunur. Onun əsərlərində keçmiş heç vaxt bitmir – o, bu günlə danışmağa davam edir.

Qadın müəlliflərin dil üslubu haqqında danışarkən yalnız “Necə yazırlar?” sualını vermirik. “Niyə belə yazırlar?” sualına da cavab axtarıq. Vulfun dilində parçalanmış qadın ruhunu görürük və bu təsadüfi deyil. Uzun müddət qadınların açıq və sərbəst ifadə imkanlarının məhdud olduğu cəmiyyətlərdə düşüncə birbaşa deyil, dolay şəkildə ifadə olunurdu. XIX əsr İngiltərəsində qadının öz dünyasını ifadə etməsi olduqca çətin idi. Woolf-un dili məhz bu təzyiqin içindən doğan poetik bir axındır.

Simon dö Bovuar isə tam fərqli istiqamətdə dayanır. Onun dili dolay deyil – açıq, sərt və üsyankardır. O, qadının “ikinci cins” kimi qəbul olunmasını birbaşa adlandırır. “Qadın doğulmur, qadın olunur.” Bu məşhur fikir Bovuarın ekzistensialist fəlsəfəsinin qadın taleyinə tətbiqidir. 1949-cu ildə nəşr olunan “Le Deuxième Sexe” əsəri qadınların tarix boyu niyə “ikinci dərəcəli” varlıq kimi görüldüyünü fəlsəfi, bioloji və sosial aspektdən analiz edir. Bu kitab nəinki müəllifin yaradıcılığında, həm də dünya düşüncə tarixində dönüş nöqtəsinə çevrilmişdir.

Ceyn Ostin isə fərqli bir strategiya seçir. Onun dili nə Vulf kimi parçalanır, nə də Bovuar kimi açıq şəkildə hücum edir. O, ironiyanı və satiranı seçir. Sanki hər şey zarafatdır, amma o zarafatın içində ciddi bir etiraz gizlidir. O dövrdə qadının açıq üsyanı qəbul olunmadığı üçün Ostin dövrə uyğunlaşaraq müqavimət göstərirdi.

Azərbaycan ədəbiyyatına gəldikdə isə Sevinc Elsevər kimi müəlliflərin dilində qadın təcrübəsinin daha açıq və birbaşa ifadəsini görürük. Bu dil artıq susmur. O, gündəlik həyatı, daxili gərginliyi və sosial toqquşmaları olduğu kimi təqdim edir.

Gəlin, xəyalən Məhsəti Gəncəvinin yaşadığı Gəncənin dar küçələrinə enək. Onun səsi cəmiyyətin sərt qınaqlarına qarşı rübailərində ucalır – bu, qadının öz taleyinə sahib çıxmasının erkən manifestidir.

Daha sonra Xurşidbanu Natəvanın kədərinə qulaq verək. Onun şeirlərində qadın ruhunun dərin tənhalığı və incə ağrısı hiss olunur.

Müasir dövrdə isə Afaq Məsudun mətnlərində daxili gərginlik, varlıq böhranı, “Hər şey qaydasındadır, amma mən yoxam” hissi ön plana çıxır. Nigar Rəfibəylinin zərif lirikasında isə ruhun dumanlı hüznü duyulur. Bütün bu səslər eyni mənbədən gəlir – qadının daxili dünyasından. Qadın müəlliflərin dilini anlamaq sadəcə mətn oxumaq deyil. Bu, qırılmış hisslərin səsini eşitməkdir. Bu, sükutun içində böyüyən üsyanı görməkdir. Çünki bu dil sadəcə bir ifadə vasitəsi deyil, bu, azadlığın özüdür.

Bütün bu nümunələr göstərir ki, qadın müəlliflərin dil üslubu vahid deyil. Hər qadın fərqli aləm, fərqli ruhdur. Amma ortaq bir nöqtə var: bu dil cəmiyyətin qadına qoyduğu sərhədlərlə dialoq içində formalaşır. Sərhədsiz düşünə bildiyim, özümü açıq ifadə edə bildiyim bir cəmiyyətin parçası olmaq isə mənim üçün böyük bir fəxrdir. Bir sözlə, qadın müəlliflərin dilini anlamaq yalnız formaya deyil, düşüncənin strukturuna nüfuz etmək deməkdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Afaq Məsud, Seçilmiş əsərləri (Hekayələr): Bakı, "Tərcümə Mərkəzi", 2017-ci il.
2. Xurşidbanu Natəvan, Şeirlər: Bakı, "Lider Nəşriyyat", 2004-cü il (və ya "Qanun", 2018).
3. Məhsəti Gəncəvi, Rübailər: Bakı, "Lider Nəşriyyat", 2004-cü il.
4. Nigar Rəfibəyli, Seçilmiş əsərləri: Bakı, "Şərq-Qərb", 2004-cü il
5. Simon dö Bovuar, İkinci cins: Bakı, "Qanun Nəşriyyatı", 2019-cu il.
6. Virciniya Vulf, Özünə aid bir otaq: Bakı, "Qanun Nəşriyyatı", 2018-ci il.
7. Virciniya Vulf, Mayaka doğru: Bakı, "Qanun Nəşriyyatı", 2019-cu il.

ÇOXDİLLİ MÜHİTDƏ DİL ÖYRƏNMƏ DİNAMİKASI

Əli Səriyyə Yasin qızı, B24-223A, İngilis və fransız dilləri fakültəsi, sariyyaali@icloud.com,

Xarici dil

Baş müəllim Kəmalə Kərimova Hüseynəli

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Müasir çoxdilli mühitdə dil öyrənmə prosesi fərdin dil bacarıqlarının formalaşması ilə yanaşı, sosial, tarixi və mədəni amillərin qarşılıqlı təsiri nəticəsində meydana gəlir. Xüsusilə müxtəlif dil siyasətinə malik ölkələrin müqayisəsi bu dinamikanın daha dərinəndən anlaşılmasına imkan yaradır. Müxtəlif dillərin eyni vaxtda istifadə edildiyi mühitdə (ailə, məktəb, cəmiyyət) dillərin təbii, interaktiv və kontekstual şəkildə mənimsənilməsi, bu mühitdə əsas dinamika dillərin bir-biri ilə kontaktı, mədəniyyətlərarası integrasiya, gündəlik məişətdə sürətli adaptasiya və çoxdilli insanın şüurunda dillər arasında balansın yaradılmasıdır. Çoxdilli mühit müxtəlif şəkildə təzahür edir: məktəbdə müxtəlif dillərin tədris olunması, xaricdə təhsil, valideynlər, həyat yoldaşı və dostların müxtəlif dillərdə danışması, xarici dil istifadə olunan iş mühiti və s.

Azərbaycan tolerant ölkədir və burada müxtəlif xalqların yaşaması müxtəlif dillərin sosial və elmi cəmiyyətdə istifadə edilməsinə şərait yaradır. Tarixi inkişaf prosesində ərəb və fars

dillərinin, daha sonra isə rus dilinin təsiri müşahidə olunmuşdur. Bu gün Azərbaycanda azərbaycan dili, türk dili, rus dili, ingilis dili və regionlarda yaşayan müxtəlif az saylı xalqların (talış, ləzgi, avar) dilləri daha çox istifadə olunur və bu dillərdən əlavə fransız, italyan, alman, çin, polyak, ərəb və s. dillər də tədris edilir. Azərbaycanda məktəblər, universitetlər, dil kursları və müxtəlif səfirliklərin nəzdində dil mərkəzlərinin mövcud olması çoxdilliyin tətbiqinin sübutudur. Müasir qloballaşan şəraitdə xarici dilləri öyrənmə adi hala çevrilmişdir və bu proses öyrəncinin yaşından, aid olduğu sinfindən, zövqündən, mədəni səviyyəsindən, düşdüyü sosial mühitdən, psixoloji, fizioloji durumundan, hətta cinsindən asılı olaraq onun öyrənmə dinamikasını şərtləndirən amilləri yetişdirir. Bu tədqiqatımızda biz azərbaycan və fransız dillərinin

çoxdillilik dinamikasındakı müqayisələrə diqqət çəkməyi planlaşdırmışıq. Müxtəlif qrammatik, fonetik və leksik fərqlərə malik olan hər iki dilin öyrənilmə coğrafiyaları və məqsədləri təbii ki, fərqlidir. Azərbaycan dili danışıldığı hər bir yerdə rəsmi dil sayılmasa da, Cənubi Azərbaycan, Gürcüstanın Borçalı bölgəsi, Türkiyə, Rusiyanın bəzi bölgələrində həmyerlilərimiz tərəfindən gündəlik danışıda istifadə olunur və bəzi ərazilərdə azərbaycan dilli məktəblər də fəaliyyət göstərir. Son dövrlərdə Azərbaycanın dünyaya inteqrasiyası, onun iqtisadiyyat, turizm, idman, mədəniyyət, təhsil və digər sahələrdə inkişafı azərbaycan dilinin də öyrənilməsinə marağı artırıb və onun çoxdilli mühitdə öyrənilməsi məsələsini aktuallaşdırıb.

Fransız dili latın dili baza hesab edilən roman dilləri ailəsinə aiddir və hələ Orta əsrlərdən ən geniş yayılmış dillərdən biridir. Bu dil eyni zamanda bir çox ölkənin (Fransa, Kanada, Belçika, Lüksemburq, bəzi Afrika ölkələri və s.) rəsmi dili kimi qeyd edilir və bir çox ölkədə fransız dilində məktəblər, universitetləri var. Beynəlxalq təşkilatlarda fransız dili geniş şəkildə istifadə edilir. Amma qeyd etmək istərdim ki, çoxillik dövlət ənənəsinə malik olan fransızlar xarici dillərin öyrənilməsində özlərini elə də aktiv hesab etmirlər. Buna baxmayaraq, Fransada azərbaycan dilinin tədrisi ilə məşğul olan diaspora məktəbləri, Avropada şərq dilləri üzrə ən nüfuzlu təhsil ocaqlarından biri olan - INALCO, Fransada azərbaycan dilinin tədris edildiyi ən əsas akademik mərkəzdir. Burada azərbaycan dili, tarixi və mədəniyyəti tədris edilir. Həmçinin, azərbaycan dili ilə müqayisəli olan bəzi bakalavr və magistr proqramları mövcuddur. Sorbonne Universitetində birbaşa Azərbaycan dili ixtisası olmasa da, region üzrə araşdırmalar mövcuddur, Azərbaycan evi – Parisdə yerləşir, burada azərbaycan dili, mədəniyyəti və milli mənəvi dəyərlərimiz təbliğ edilir.

Çoxdilli mühitdə dil öyrənmə analitik düşüncənin, yaddaşın güclənməsinin yeni mədəniyyətlərə və coğrafiyalara açıq olmanın inkişafına səbəb olduğu kimi, dil daşıyıcılarında eyni zamanda işlədilən xarici dillərin qarışması, müəyyən qrammatik səhvlər və dil balansının pozulması kimi problemləri də ortaya çıxarır. Lakin, düzgün metodlardan faydalanmaqla həmin təsirləri doğru istiqamətlərə yönəltmək mümkündür.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi materialları, 2023
2. Həsənov, H. Müasir Azərbaycan dili, Bakı, 2010
3. Məmmədov, N. Azərbaycan dilinin tarixi, Bakı, 2005
4. Baker, C. Foundations of Bilingual Education and Bilingualism, Multilingual Matters, 2011
5. Ball, R. The French-Speaking World, Routledge, 2010.
6. Lodge, R. A. A Sociolinguistic History of Parisian French, Cambridge, 2004.

ƏLİLLİYİ OLAN ŞƏXSLƏR ÜÇÜN RƏQƏMSAL DİL PLATFORMALARININ ƏLÇATANLIĞI

**Alışova Xədicə Elvin qızı, Qrup: 328a İngilis və fransız dilləri fakültəsi,
xedicealisova@gmail.com, Metodika**

Baş müəllim Kərimova Kəmalə Hüseynəli qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Əlilliyi olan şəxslər üçün rəqəmsal dil platformalarının əlçatanlığı mövzusu müasir dövrdə inklüziv təhsil prinsiplərinin təmin olunması, rəqəmsal bərabərliyin qorunması və hər bir fərdin təhsil hüququnun reallaşdırılması nöqteyi nəzərindən mühüm əhəmiyyət daşıyır. Onlayn platformalar vasitəsilə dil öyrənmə imkanları genişlənməmiş, fərdlər coğrafi məhdudiyyətlərdən asılı olmadan müxtəlif dilləri öyrənmək imkanı əldə etmişlər [2]. Bu baxımdan Duolingo, Babbel, Memrise kimi rəqəmsal platformalar təhsil sahəsində mühüm rol oynayır və fərdi öyrənmə tempinə uyğunlaşaraq istifadəçilərə yeni imkanlar təqdim edir. Microsoft, "Seeing AI" layihəsinin rəhbəri özü də görmə məhdudiyyətli olan Saqib Shaikh süni intellektin əlçatanlığını ən yaxşı ifadə edən şəxsdir. O deyir ki: "Süni intellekt əlilliyi olan şəxslər üçün dünyanın tərcümanıdır. Məqsədimiz texnologiyanı elə bir səviyyəyə çatdırmaqdır ki, o, yalnız mətni oxumasın, həm də məzmunu anlasın". Bununla yanaşı, rəqəmsallaşmanın gətirdiyi imkanlara baxmayaraq, bütün istifadəçilər üçün bərabər əlçatanlıq məsələsi hələ də aktual olaraq qalır. Əlilliyi olan şəxslərin rəqəmsal təhsil resurslarından istifadə zamanı qarşılaşdıqları çətinliklər bu sahədə ciddi problemlərin mövcudluğunu göstərir. Müxtəlif maneələrlə qarşılaşdığı zaman şəxsin digər şəxslərlə bərabər səviyyədə cəmiyyət həyatında tam və səmərəli iştirakına mane olan sabit fiziki, psixi, əqli və ya hissiyyat pozuntuları olan insanlar əlil hesab edilirlər [1]. Inklüzivlik o deməkdir ki, müxtəlif əqli və fiziki imkanlara malik məktəblilərin hamısı üçün təhsil əlçatan olur və onlar məktəb həyatının və tədris prosesinin bütün sahələrində tam şəkildə iştirak edə bilirlər [1]. Onlayn platformalar hər bir tələbənin ehtiyaclarını nəzərə alaraq təlim prosesini fərdiləşdirməyə imkan verir. Məsələn, bəzi platformalar sizə video mühazirələrin sürətini fərdiləşdirməyə, subtitrlər (altı yazılar) əlavə etməyə və mətn, audiovizual və ya qarışıq formatlar arasında seçim etməyə imkan verir. Bu xüsusiyyətlər eşitmə, görmə və ya idrak qüsurları kimi müxtəlif əlilliyi olan şəxslər üçün əlçatanlığı təmin edir [2]. Bir neçə rəqəmsal dil platformalarını nəzərdən keçirək:

1. Duolingo dünyada ən geniş istifadə olunan dil öyrənmə platformalarından biridir. Bu tətbiq oyunlaşdırma elementləri, sadə interfeys və qısa tapşırıqlar vasitəsilə istifadəçilərin marağını artırır. Lakin əlçatanlıq baxımından bəzi çatışmazlıqlar müşahidə olunur. Bəzi tapşırıqlarda səsli materialların üstünlük təşkil etməsi görmə və eşitmə məhdudiyyətli istifadəçilər üçün çətinlik yarada bilər.
2. Babbel daha çox strukturlaşdırılmış və ənənəvi öyrənmə metodlarına yaxın yanaşma təqdim edən platformadır. Bu tətbiqdə qrammatika və gündəlik danışmaq bacarıqlarına xüsusi diqqət yetirilir. Babbel-in üstün cəhətlərindən biri dərslərin sistemli şəkildə qurulmasıdır. Bununla yanaşı, bütün funksiyaların assistiv, yəni köməkçi (məsələn: eynək, eşitmə cihazı və s.) texnologiyalarla tam uyğunlaşmaması əlçatanlıq baxımından müəyyən çətinliklər yaradır.
3. Memrise vizual və audio materialların geniş istifadəsi ilə seçilir. Lakin bu yanaşma bəzi istifadəçi qrupları üçün əlçatanlıq problemləri yarada bilər. Məsələn, videoların hər zaman subtitrlərlə təmin olunmaması və ya alternativ mətnlərin olmaması eşitmə və görmə məhdudiyyətli şəxslər üçün çətinlik yaradır [3].
4. Proloquo2Go – Nitq məhdudiyyəti olan və ya şifahi ünsiyyətdə çətinlik çəkən (autizm, serebral iflic və s.) şəxslər üçün nəzərdə tutulmuş AAC (Augmentative and Alternative communication, Artırıcı və Alternativ ünsiyyət) tətbiqidir. Bu tətbiq şəkillər və simvollar vasitəsilə dil inkişafını dəstəkləyir [4].
5. Seeing AI (Microsoft) – Gözdən əlillər üçün ətrafdakı mətnləri, obyektləri və sənədləri səsli şəkildə təsvir edərək xarici dildə olan yazılı materialları oxumağa kömək edir.

Rəqəmsal dil platformalarının əlçatanlığının təmin olunması inklüziv təhsilin həyata keçirilməsi üçün əsas şərtlərdən biridir. Bu sahədə beynəlxalq təşkilatların tövsiyələri və müasir texnoloji imkanlar nəzərə alınmaqla daha effektiv və inklüziv platformaların yaradılması gələcək tədqiqatların və praktiki fəaliyyətlərin əsas istiqamətlərindən biri olmalıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Hüseynova, N. T., tərtib edən. Inklüziv təhsil: dərs vəsaiti. Bakı: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, 2014.
2. Essafi, M., Belfakir, L., & Moubtassime, M. (2024). Investigating mobile-assisted language learning apps: Babbel, Memrise, and Duolingo as a case study. *Journal of Curriculum and Teaching*, 13(2), 197–208. <https://doi.org/10.5430/jct.v13n2p197>
3. Proloquo2Go., Proloquo2Go augmentative and alternative communication app. IntuitionLabs.ai. <https://intuitionlabs.ai/software/pdfs/proloquo2go.pdf> /2025
4. Ortiz, S., How online learning platforms support people with disabilities? Op-Community. <https://www.communityoptions.org/how-online-learning-platforms-support-people-with-disabilities/> 2025, August 1

“FRANSIZ DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ NEOLOGİZMLƏR; EDİTO B1 DƏRSLİYİ ƏSASINDA”

**Nurullayeva Nəzrin Telman qızı, qrup 328c, İngilis və fransız dilləri fakültəsi,
nurullahzadenazrin@gmail.com, Filologiya
baş müəllim Məmmədova Əzizə Qurban qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı Şəhəri**

Dil cəmiyyətin inkişafı ilə paralel şəkildə daim dəyişən və yenilənən bir sistemdir. Bu dəyişikliklərin ən mühüm göstəricilərindən biri neologizmlərin yaranmasıdır. Fransız dili, xüsusilə XX əsrin sonlarından etibarən texnoloji tərəqqi, qloballaşma və sosial transformasiyaların təsiri altında intensiv şəkildə yeni leksik vahidlərlə zənginləşmişdir. Bu baxımdan, neologiya müasir dilçiliyin aktual sahələrindən biri kimi çıxış edir və fransız dilinin inkişaf dinamikasının öyrənilməsində mühüm rol oynayır. Fransız dilində neologizmlərin tədqiqi aktual və zəruri bir dilçilik problemi kimi çıxış edir.

Neologizm termini (fr. néologisme) dilçilikdə yeni yaranmış və ya yeni məna qazanmış leksik vahidləri ifadə edir. Neologizmlər yenilik (formaca və ya məzmunca), müəyyən dövrdə aktiv istifadə, sosial qəbul və yayılma səviyyəsi xüsusiyyətləriylə xarakterizə olunur. Dilçilik ədəbiyyatında neologizmlər iki əsas qrupa bölünür: formal neologizmlər və semantik neologizmlər. Formal neologizmlər tamamilə yeni yaradılmış sözləri əhatə edir, semantik neologizmlər isə mövcud sözlərin yeni mənada işlənməsi ilə bağlıdır. Fransız dilində neologizmlərin meydana gəlməsi bir sıra ekstralingvistik və intralingvistik amillərlə bağlıdır. Texnologiyanın sürətli inkişafı yeni anlayışların adlandırılmasını zəruri edir və bu proses nəticəsində terminoloji neologizmlər yaranır. İngilis dilinin beynəlxalq mövqeyi fransız dilinə çoxsaylı leksik vahidlərin daxil olmasına səbəb olur ki, bu da “anglisizmlər” fenomeni kimi xarakterizə olunur.

Fransız dilində neologizmlər müxtəlif leksik-semantik və morfoloji üsullarla formalaşır. Derivasiya (söz yaradıcılığı) üsulu vasitəsilə kök və şəkildəkilərin köməyi ilə yeni sözlər yaranır (məsələn, numériser- numérisation). Kompozisiya üsulu, yəni iki və ya daha çox leksik vahidin birləşməsi də geniş yayılmışdır (télé + travail- télétravail). Qısaltma və akronimlər (məsələn, SDF, OVNI, OGM) də müasir fransız dilində aktiv şəkildə istifadə olunur. Bundan əlavə, alınma (emprunt) üsulu, yəni xarici dillərdən, xüsusilə ingilis

dilindən sözlərin alınması geniş yayılmışdır (selfie, marketing, streaming). Semantik genişlənmə prosesi də aktualdır; bu zaman mövcud sözlər yeni məna qazanır (məsələn, souris – heyvan mənasından kompüter qurğusu mənasına keçid).

“Edito” dərslində müasir fransız dilinin öyrədilməsi məqsədilə müxtəlif sahələrə aid neologizmlər geniş şəkildə istifadə olunur və bu sözlər əsasən kontekst daxilində, yəni dialoq və mətnlər vasitəsilə təqdim edilir. Bu yanaşma dil öyrənənlərin həmin leksik vahidləri daha asan mənimsəməsinə imkan yaradır. Influenceur sözü bu termin sosial şəbəkələrdə geniş auditoriyaya təsir edən şəxsləri ifadə edir və xüsusilə “sosial media” mövzusunda təqdim olunan mətnlərdə istifadə olunur. Bu söz derivasiya yolu ilə yaranmışdır və müasir kommunikasiya mühitində geniş yayılmışdır. Həmçinin, hashtag və selfie kimi sözlər “Edito” dərslində xarici dillərdən, əsasən ingilis dilindən alınmış neologizmlər kimi təqdim edilir və sosial şəbəkələrin təsiri ilə gündəlik ünsiyyətdə aktiv şəkildə istifadə olunur. Bu sözlər müasir rəqəmsal kommunikasiya sisteminin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Dərslərdə yer alan réseaux sociaux ifadəsi əvvəl mövcud olan sözlərin yeni məna qazanması nəticəsində formalaşmış semantik neologizm kimi çıxış edir və internet üzərindən ünsiyyət platformalarını ifadə edir.[s.164] Numérique sözü “Edito” dərslində geniş istifadə olunur və rəqəmsal texnologiyalarla bağlı anlayışları ifadə edir.[s.124] Digər neologizmlərdən biri appli sözü isə application sözünün qısaldılmış formasıdır və mobil tətbiqləri ifadə etmək üçün gündəlik danışığ dilində geniş istifadə olunur. Bu tip neologizmlər qısaltma yolu ilə yaranır və daha çox qeyri-rəsmi üslubda işlədilir. Geek və blogueur kimi sözlər də müasir fransız dilində geniş yayılmış neologizmlər sırasına daxildir. [s.56] Bu sözlər texnologiya və internet mədəniyyəti ilə bağlı anlayışları ifadə edir və əsasən gənclər arasında aktiv şəkildə istifadə olunur. Həmçinin, binge-watching termini də “Edito” dərslində əyləncə və boş vaxt mövzularında təqdim edilir və serialların fasiləsiz şəkildə izlənməsi mənasını verir. Bu söz də ingilis dilindən alınmış neologizm kimi xarakterizə olunur.

Fransada dil siyasəti neologizmlərə selektiv yanaşma ilə xarakterizə olunur. Dilin qorunması məqsədilə müəyyən institutlar fəaliyyət göstərir və xarici mənşəli sözlərə alternativlər təklif olunur. Məsələn: email əvəzinə courriel, software əvəzinə logiciel işlənir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Heu, É., Gatin, M., Nicolas, E., Perrard, M., Petitmengin, V., Spérandio, C., Maspol, H. Editio B1 – Méthode de français. Paris: Didier, 2022. \ [164s.] , [124s.] , [56 s.]
2. PRUVOST, Jean ; SABLAYROLLES, Jean-François. Les néologismes. Paris : Presses Universitaires de France, 2019.
3. FALK, Ingrid ; BERNHARD, Delphine ; GÉRARD, Christophe. The Logoscope: a tool for detecting French new words. 2018.

FRANSIZ DİLİNDƏ QIDA ADLARI İLƏ YARANAN FRAZEOLoji İFADƏLƏR VƏ ONLARIN AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ QARŞILIĞI

Mələk Muradova, 223A, İngilis-Fransız dilləri, malakmuradova31@gmail, filologiya

Elmi rəhbər: baş müəllim Məmmədova Əzizə Qurban qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Frazeoloji ifadələr dilin ən rəngarəng və semantik baxımdan zəngin qatlarından birini təşkil edir. Bu ifadələr sözlərin birbaşa mənasından fərqli olaraq məcazi məna daşıyır və nitqə obrazlılıq, ifadəlilik, emosional çalar əlavə edir.

Fransız dili frazeoloji ifadələrlə zəngin dillərdən biridir. Xüsusilə qida adları ilə bağlı yaranan ifadələr gündəlik ünsiyyətdə geniş şəkildə istifadə olunur. Bu tip frazeoloji vahidlər yalnız məişət sahəsini deyil, eyni zamanda sosial münasibətləri, insan xarakterini və emosional

vəziyyətləri ifadə etmək baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Fransız mədəniyyətində qidanın mühüm yer tutması bu sahədə zəngin frazeoloji fondun formalaşmasına səbəb olmuşdur.

Fransız dilində qida komponentləri ilə bağlı müxtəlif frazeoloji ifadələr mövcuddur. Məsələn, «En faire tout un fromage» ifadəsi kiçik bir məsələni şişirtmək, onu olduğundan daha böyük göstərmək mənasını verir. «Blanc comme du lait» eynilə Azərbaycan dilindəki “süd kimi ağ” ifadəsinə tam uyğun gəlir. «Entre la poire et le fromage» ifadəsi isə yemək zamanı, xüsusilə əsas yeməklə desert arasında yaranan rahat və qeyri-rəsmi söhbət anını ifadə edir. (1,s.352)

Bundan əlavə «Mettre du beurre dans les épinards» ifadəsi maddi vəziyyətin yaxşılaşmasını və ya gəlirin artmasını bildirir. «Surveiller comme le lait sur le feu» ifadəsi bir şeyi və ya birini davamlı və diqqətli şəkildə nəzarətdə saxlamaq mənasını verir. (1, s.356) «La cerise sur le gâteau» ifadəsi artıq yaxşı olan bir vəziyyəti daha da mükəmməl edən əlavə detallı ifadə edir. «Presser comme un citron» kimisə həddindən artıq işlətmək və ya istismar etmək mənasında işlədilir. «Raconter des salades» yalan danışmaq və ya uydurma məlumat vermək mənasını daşıyır. «Mettre les pieds dans le plat» isə uyğun olmayan, yersiz və narahatlıq yaradan bir mövzunu gündəmə gətirmək deməkdir.(4.)

Fransız dilində bəzi frazeoloji ifadələr insanın emosional vəziyyətini və xarakter xüsusiyyətlərini təsvir etmək üçün də istifadə olunur: «Avoir la pêche» və «Avoir la patate» ifadələri sağlamlığı yaxşı olmaq, gümrah olmaq mənasını verir. Oxşar «Avoir la banane» ifadəsi isə gülümsəmək və şən əhval-ruhiyyədə olmaq deməkdir. «Avoir le melon» ifadəsi isə əksinə, özünü bəyənmiş, təkəbbürlü insanları xarakterizə edir. «Faire le pois véreux» köhnəlmiş bir ifadədir və qrup daxilində mənfi təsir göstərən, digərlərini də poza bilən, əxlaqi cəhətdən zəif insan mənasında işlənir. (2, s.10) Bir digər maraqlı ifadə olan «Avoir un cœur d’artichaut» isə tez-tez aşiq olan və emosional cəhətdən həssas insanlara aid edilir. Danışq üslubuna aid olan «Ramener sa fraise» ifadəsi isə özünə aid olmayan işə qarışmaq, burnunu soxmaq mənasını verir. (3)

Qeyd etmək lazımdır ki, fransız dilində qida ilə bağlı frazeoloji ifadələr çox vaxt məcazi xarakter daşıyır və onların mənasını sözbəsöz tərcümə etməklə anlamaq mümkün olmur. Bu baxımdan onların uyğun və adekvat qarşılıqlarının müəyyən edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Nəticə etibarilə, fransız dilində qida adları ilə bağlı frazeoloji ifadələr dilin zənginliyini və obrazlılığını nümayiş etdirən mühüm vasitələrdən biridir. Onların Azərbaycan dilində uyğun qarşılıqlarının müəyyən edilməsi isə müqayisəli dilçilik baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat:

1. Lavric E., Feyrer C., Konzett. C. Le vin et ses émules: Discours œnologiques et gastronomiques.
2. Amerlynck J. Phraséologie potagère.
- 3.https://frenchlanguagebasics.com/french-idiomatic-expressions-with-food?utm_source=chatgpt.com
- 4.Fransızca-Azərbaycanca lüğət “Şərq-Qərb” Bakı 2007

MİQRANT VƏ QAÇQIN UŞAQLAR ÜÇÜN FRANSIZ DİLİNİN ÖYRƏNMƏ MODELƏRİ

Səbiyə Hüseynəliyeva Qürbət qızı, 223a qrupu, İngilis və fransız dilləri fakültəsi,

sebihehuseyneliyeva0@gmail.com, Filologiya bölməsi

Fil.f.d., dosent Aygün Məqami Hüseyn qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Müasir dünyada qloballaşma və miqrasiya proseslərinin sürətlənməsi nəticəsində miqrant və qaçqın uşaqların sayı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bu uşaqlar yeni məskunlaşdığı ölkələrdə təhsil alarkən bir sıra

sosial və psixoloji çətinliklərlə qarşılaşırlar. Bu çətinliklər arasında ən əsas məsələlərdən biri yeni dilin öyrənilməsidir. Fransızdilli mühitdə yaşayan uşaqlar üçün fransız dilini mənimsəmək yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də onların cəmiyyətə inteqrasiyası və təhsil prosesində uğur qazanması üçün vacib şərtidir.

Lakin bu uşaqların dil öyrənmə prosesi fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Onların əvvəlki təhsil səviyyəsi, psixoloji vəziyyəti və sosial mühiti müxtəlif olduğuna görə ənənəvi metodlarla yanaşı, xüsusi pedaqoji yanaşmaların tətbiqi zəruridir.

Miqrant və qaçqın uşaqlar üçün fransız dili tədrisində müxtəlif metod və yanaşmalar kompleks şəkildə tətbiq olunmalıdır.

Bu model real həyat situasiyalarına əsaslanır və şagirdlərin gündəlik ünsiyyət bacarıqlarını ön plana çıxarır. Dialoqlar, rollu oyunlar və praktiki tapşırıqlar vasitəsilə uşaqlar dili dərhal tətbiq etməyə başl

Digər mühüm yanaşma vizual və audiovizual materiallardan istifadədir. Şəkillər, videolar və animasiyalar vasitəsilə şagirdlər yeni sözləri daha asan mənimsəyirlər. Bu, xüsusilə başlangıç səviyyəsində olan uşaqlar üçün effektivdir.

Oyun əsaslı öyrənmə metodu da mühüm rol oynayır. Oyunlar vasitəsilə şagirdlər daha rahat mühitdə öyrənir, bu da onların motivasiyasını artırır və stresini azaldır.

Müasir təhsildə rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi də geniş yer tutur. Mobil tətbiqlər və onlayn platformalar şagirdlərə fərdi şəkildə öyrənmək imkanı yaradır.

Fərdiləşdirilmiş tədris yanaşması miqrant uşaqlar üçün xüsusilə vacibdir. Müəllim hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq fərqli tapşırıqlar təqdim etməlidir.

Bundan əlavə, storytelling metodu şagirdlərin dil bacarıqlarını inkişaf etdirir. Hekayələr vasitəsilə öyrənilən sözlər daha yaxşı yadda qalır və şagirdlər öz fikirlərini ifadə etməyi öyrənirlər.

Tapşırıq əsaslı öyrənmə (task-based learning) metodunda şagirdlər konkret fəaliyyətlər yerinə yetirirlər. Bu metod onların dili praktik şəkildə istifadə etməsinə imkan yaradır.

CLIL (content and language integrated and learning)metodu isə dilin digər fənlərlə birlikdə öyrədilməsini nəzərdə tutur. Bu yanaşma həm dil, həm də ümumi biliklərin inkişafına kömək edir.

Kooperativ öyrənmə metodu şagirdlərin qrup şəklində işləməsinə təmin edir. Bu metod həm ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirir, həm də sosial inteqrasiyaya müsbət təsir göstərir.

Sonda qeyd edilməlidir ki, inklüziv və dəstəkləyici mühitin yaradılması bütün bu metodların effektivliyini artırır. Müəllimlərin anlayışlı və tolerant yanaşması şagirdlərin özlərini rahat hiss etməsinə kömək edir.

Nəticə olaraq demək olar ki, miqrant və qaçqın uşaqlar üçün fransız dili tədrisi kompleks yanaşma tələb edir. Müxtəlif metodların birgə tətbiqi dil öyrənmə prosesinin effektivliyini artırır. Bu prosesdə müəllimin rolu yalnız bilik vermək deyil, həm də şagirdlərin sosial uyğunlaşmasına dəstək olmaqdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatlar:

1. Conseil de l'Europe. Cadre européen commun de référence pour les langues. Paris, 2001.
2. Cuq J., Gruca I. Didactique du FLE. Grenoble, 2005.
3. Tagliante C. La classe de langue. Paris, 2006.

FUNNY FOOD IDIOMS IN THE FRENCH LANGUAGE

Kerimova Fidan Ajdee, Essex14, English-German faculty, Linguoculturology.

Supervisor - Askerova Khumar Yarammed

Azerbaijan University of Languages

Everyone in the world loves food, but I think French people love it a little more. As we know French cuisine is world-renowned, and their love for food is so big that many French idioms revolve around food and drink. Did you know it before? If not now you know you can add flavours to your French , so that your speech becomes tasteful. So let's take a look at some of these idioms:

1. Avoir la pêche

Literal translation: To have the peach

Meaning: To be in high spirits or full of energy

J'ai la pêche/banane/patate

Literal translation: I have the peach/banana/potato

Meaning: I feel great, full of energy

2. Être dans les choux

Literal translation: To be in the cabbages

Meaning: To be in trouble or to have failed

3. Mettre du beurre dans les épinards

Literal translation: To put butter in the spinach

Meaning: To improve one's financial situation

4. Avoir le melon

Literal translation: To have the melon

Meaning: To be full of oneself or conceited

5. Raconter des salades

Literal translation: To tell salads

Meaning: To tell lies or tall tales

6. C'est la fin des haricots

Literal translation: It's the end of the beans

Meaning: It's all over; there's no hope left

7. Avoir un petit pois dans la tête

Literal translation: To have a small pea in the head

Meaning: To be a bit dumb or not very intelligent

8. Être au four et au moulin

Literal translation: To be at the oven and at the mill

Meaning: To be everywhere at once; to multitask

9. Avoir du pain sur la planche

Literal translation: To have bread on the board

Meaning: To have a lot of work to do, to be swamped

10. Faire chou blanc

Literal translation: To make a white cabbage

Meaning: To fail or to come up empty-handed

11. Tomber dans les pommes

Literal translation: To fall into the apples

Meaning: To faint or lose consciousness

12. Être comme un poisson dans l'eau

Literal translation: To be like a fish in water

Meaning: To feel completely at ease or in one's element

13. Manger sur le pouce

Literal translation: To eat on the thumb

Meaning: To eat quickly or on the go

14. Casser du sucre sur le dos de quelqu'un

Literal translation: To break sugar on someone's back

Meaning: To speak ill of someone behind their back

15. Ça ne mange pas de pain

Literal translation: It doesn't eat bread

Meaning: It doesn't cost anything; it's not a big deal

16. Couper la poire en deux

Literal translation: To cut the pear in half

Meaning: To reach a compromise

17. Tu es trop Chou

Literal translation: you're such a cabbage

Meaning: you're so cute

18. Tablette de chocolat

Literal translation: chocolate bars

Meaning: abs, six-pack

19. Avoir un coeur d'artichaut

Literal translation: to have an artichoke heart

Meaning: To have a soft heart

20. Mettre son grain de sel

Literal translation: add your grain of salt

Meaning: Giving your unsolicited opinion

21. En faire tout un fromage

Literal translation: make a whole cheese out of it

Meaning: Make a big deal out of something

As you can see they're very funny and interesting idioms that can spice up your vocabulary and make you sound like a native. Although I must say learning and saying such things makes one hungry.

They Offer Figurative Efficiency: A single phrase can paint a vivid picture. "Raconter des salades" (to tell salads) instantly describes someone telling nonsense or lies, an image far more evocative than simply saying "he's lying". This efficiency makes conversations more colorful and engaging. They are a Reflection of Cultural Values: The sheer volume of these idioms, with their focus on staples like bread, wine, and cheese, reflects how central these elements are to French identity. The fact that more than half of these gastronomic proverbs have a positive connotation also highlights a culturally ingrained, joyful relationship with food.

But then a question arises, when did these idioms emerge? French culinary idioms have been simmering for centuries, with many of the most famous examples first appearing between the 16th and 19th centuries. Their history is closely tied to the evolution of French society:

- Medieval Foundations: Bread was the cornerstone of the diet and a major household expense in the Middle Ages. This gave rise to expressions like "ça ne mange pas de pain" (it doesn't eat bread), meaning something that costs nothing and has no consequences, a concept that continued into the 17th century when France experienced severe famines.
- 16th Century, Renaissance: During this time many European countries, including French, faced with the 'trend' renaissance. This century saw the rise of literature and satire, with giants like the author François Rabelais using inventive food imagery and coining phrases that enriched the language.
- 17th Century Symbolism: During this period, certain foods became powerful class symbols. The carrot was seen as the "food of the poor," which directly led to expressions like "les carottes sont cuites" (the carrots are cooked), initially a metaphor for death and later for a hopeless situation.
- The French Revolution (1789) was a major catalyst. It challenged aristocratic norms and brought the language of the common people, including their creative food insults and expressions, into wider use.

· 19th Century: This era gave rise to “argot” (French slang), which heavily incorporated food imagery. The expression “ne plus avoir un radis” (not to have a radish), meaning to be broke, appeared around the mid-19th century, as the small, cheap red radish became a symbol of poverty. The expression “c’est la fin des haricots” (it’s the end of the beans) also emerged around the early 20th century, referring to beans as a basic, last-resort food.

Reference list

1. 16 French idioms about food and drink you need to know, October 18, 2024, Elinor Sheridan – <https://tasteoffrancemag.com/travel/language/16-french-idioms-about-food-and-drink-you-need-to-know/>
2. https://www.20minutes.fr/langue_francaise/4147687-20250411-definition-vient-expression-ca-mange-pain
3. <https://www.expressio.fr/expressions/ca-ne-mange-pas-de-pain>
4. [https://fr.wikipedia.org/wiki/Les_carottes_sont_cuites_\(expression\)#cite_note-2](https://fr.wikipedia.org/wiki/Les_carottes_sont_cuites_(expression)#cite_note-2)
5. <https://www.tf1info.fr/societe/videos/video-pourquoi-dit-on-ne-plus-avoir-un-radis-34219-2362870.html>
6. <https://www.leparisien.fr/archives/des-origines-parfois-anciennes-28-11-2011-1741961.php>
7. <https://www.lalanguefrancaise.com/expressions/soupe-au-lait-definition-et-origine>
8. <https://www.orthographiq.com/blog/etre-soupe-au-lait-que-signifie-cette-expression-francaise>
9. <https://www.lalanguefrancaise.com/dictionnaire/definition/raconter-des-salades>

THE IMPACT OF MOBILE LEARNING APPLICATIONS (DUOLINGO, BUSUU) ON LANGUAGE SKILLS

Tagiyeva Konul Rizvan, Group: 321B, Department of Philology,

Email: taghiyevakonul9@gmail.com

Scientific Leader: Ramazanova Gunel -teacher

Azerbaijan University of Languages, Baku

In recent years, the rapid advancement of mobile technologies has significantly influenced educational practices, particularly in the field of language learning. Mobile-Assisted Language Learning (MALL) has emerged as an innovative and flexible approach that enables learners to access educational content anytime and anywhere. Among the most widely used mobile applications are Duolingo and Busuu, which provide interactive and personalized environments for language learning [1]. These applications allow learners to progress at their own pace, track their learning achievements, and access a wide range of exercises covering vocabulary, grammar, reading, listening, speaking, and writing skills.

One of the main advantages of mobile learning applications is their capacity to promote learner autonomy and personalized learning. Duolingo, for instance, adapts its exercises based on the learner’s proficiency level, tracks progress, and provides instant feedback on errors [1, p.300]. Research shows that learners who engage with

In contrast, Busuu emphasizes a more structured and socially interactive learning experience. Users can communicate with native speakers, receive feedback on written and spoken tasks, and participate in real-life language exercises [2]. Rosell-Aguilar (2018) found that learners using Busuu develop stronger speaking and writing skills compared to users of non-interactive language applications.

Gamification is another key feature of mobile language learning applications. Points, levels, badges, and daily challenges are incorporated to motivate learners and increase engagement. These gamified

elements encourage consistent practice and goal-setting, which are crucial for long-term language acquisition [3].

Despite their advantages, mobile learning applications have certain limitations. They are particularly effective for beginner and intermediate learners but may not fully support advanced language proficiency, especially in academic or professional contexts [4]. For instance, learners seeking to master formal writing, complex grammatical structures, or technical vocabulary may find these applications insufficient.

Recent studies also emphasize that mobile learning applications enhance not only language skills but also learner motivation and engagement. Users report increased confidence in practicing new vocabulary and greater willingness to engage with authentic texts and audio materials [1, 2].

In conclusion, mobile learning applications such as Duolingo and Busuu play a significant role in modern language education by providing accessible, flexible, and interactive learning opportunities. Duolingo is particularly effective for improving vocabulary, reading, and listening skills through structured and repetitive practice, whereas Busuu offers unique advantages in developing speaking and writing skills via interaction with native speakers. Gamification enhances learner motivation but should be used carefully to avoid superficial learning.

References:

1. Loewen, S., Crowther, D., Isbell, D. R., Kim, K. M., Maloney, J., Miller, Z. F., & Rawal, H. (2019). Mobile-assisted language learning: A Duolingo case study. *ReCALL*, 31(3), 293–311.
2. Rosell-Aguilar, F. (2018). Autonomous language learning through a mobile application: A user evaluation of the Busuu app. *Computer Assisted Language Learning*, 31(8), 854–881.
3. Essafi, M., Belfakir, L., & Moubtassime, M. (2024). Investigating mobile-assisted language learning apps: Babbel, Memrise, and Duolingo as a case study. *Journal of Curriculum and Teaching*, 13(2).
4. Kessler, M., Loewen, S., & Gönülal, T. (2025). Mobile-assisted language learning with Babbel and Duolingo: Comparing L2 learning gains and user experience. *Computer Assisted Language Learning*, 38(4), 690–714.

THE IMPACT OF FOREIGN LANGUAGE ANXIETY ON SPEAKING PERFORMANCE AMONG UNIVERSITY STUDENTS

Mammadsalakhova Elvina Ceyhun

Group: 321B, Faculty: English and French Languages, Department: Department of Philology,

E-mail: memmedsalakhovae@gmail.com

Scientific Leader: Aghayeva Gunay

Azerbaijan University of Languages, Baku

Foreign language learning is often considered a complex and challenging process for many learners. While cognitive abilities are important, psychological factors also play a significant role in shaping students' language performance. One of the most influential psychological factors is foreign language anxiety, which can negatively affect learners' ability to communicate effectively. Speaking requires real-time interaction and spontaneous language use. Therefore, it is considered that speaking is the skill most closely connected with anxiety. This study aims to examine the impact of foreign language anxiety on speaking performance among university students.

Foreign language anxiety is commonly defined as a feeling of tension, nervousness, or fear associated with language learning and use. According to Horwitz, this type of anxiety is specifically related to the unique challenges of learning a foreign language, especially in classroom settings [1, p.125]. It often appears when students are asked to speak, answer questions, or participate in discussions.

Similarly, Krashen explains the role of emotional variables in his Affective Filter Hypothesis. He suggests that high levels of anxiety can act as a mental barrier that prevents learners from fully processing language input [2, p.30]. As a result, even students with sufficient knowledge may struggle to perform well due to psychological pressure.

Foreign language anxiety has a direct negative impact on students' speaking performance. Learners who experience high levels of anxiety often feel afraid of making mistakes or being judged by others. This fear leads them to avoid speaking in class, which reduces their opportunities to practice the language. In many cases, students prefer to remain silent rather than risk embarrassment. As a result, their speaking skills do not develop effectively, even if they have a good understanding of grammar and vocabulary.

In addition, anxiety affects not only participation but also the quality of speech. Nervous learners may forget words, make more mistakes, or speak less fluently.

Student's attention is not always fully on the task, they often think about their feelings and it can make communication harder [3, p.290]. On the other hand, students with lower levels of anxiety tend to feel more relaxed and confident while speaking. They are more willing to express their ideas, take risks, and engage in conversations. This increased participation allows them to improve their fluency and overall speaking performance over time.

In conclusion, foreign language anxiety is a significant factor that negatively influences speaking performance among university students. High levels of anxiety limit students' participation, reduce their confidence, and affect the quality of their communication. Therefore, it is important for teachers to create a supportive and low-anxiety classroom environment. Encouraging students, allowing them to make mistakes, and providing positive feedback can help reduce anxiety and improve speaking skills [4]. Addressing psychological factors in language learning can lead to more effective and successful outcomes.

References:

1. Horwitz, E. K., Horwitz, M. B., & Cope, J. (1986). Foreign language classroom anxiety. *Modern Language Journal*, 70(2), 125–132.
2. Krashen, S. D. (1982). *Principles and practice in second language acquisition*. Oxford: Pergamon Press.
3. MacIntyre, P. D., & Gardner, R. C. (1994). The subtle effects of language anxiety on cognitive processing in the second language. *Language Learning*, 44(2), 283–305.
4. Horwitz, E. K. (2014). Foreign language anxiety on learners, teachers, and pink elephants [Video]. YouTube

REGION MƏKTƏBLƏRİNDƏ DİL ÖYRƏNMƏ RESURSLARININ ÇATIŞMAZLIĞI VƏ HƏLLİ

Məmmədsalahova Mələk Ceyhun

qrup-420 B, Fakültə-İngilis və Fransız dilləri, Filologiya Bölməsi

melekmehmedsalahova551@gmail.com

Elmi rəhbər: b.m. Quliyeva Təranə

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Dil təhsili şagirdlərin akademik və sosial inkişafında mühim rol oynayır və xarici dil bilikləri onların gələcəkdə təhsil və karyera imkanlarını artırır. Lakin region məktəblərində dil öyrənmənin keyfiyyətinə mənfi təsir edən problemlər mövcuddur. Əsas çətinliklərə misal olaraq resurs çatışmazlığı, müəllimlərin yetərsizliyi və müasir tədris metodlarının tətbiq olunmamasını göstərə bilərik [1, s.1]. Məktəblərdə dil öyrənmə resurslarının inkişaf etdirilməsi təhsil keyfiyyətini artırmaqla yanaşı şagirdlərin motivasiyasını gücləndirir.

Region və kənd məktəblərində müasir dərsliklər, audio materiallar, kompüter və internet kimi resurslar məhduddur. Bu, dərslərin səmərəliliyini azaldır və şagirdlərin dil bacarıqlarını real həyata inteqrasiya etməsinə maneə olur [2, s.3]. Digər tərəfdən, xarici dil müəllimlərinin sayı azdır və bəzən onların tədris metodları müasir dil öyrənmə tələblərinə cavab vermir. Buna görə də, dərslərdə yalnız ənənəvi metodlardan istifadə edilir, nəticədə danışmaq və dinləmə bacarıqları ləng inkişaf edir [3, s.20].

Resursların çatışmazlığı və müəllim problemi tədrisin keyfiyyətinə təsir göstərir və bununla region və şəhər məktəbləri arasındakı təhsil fərqləri dərinləşdirir. Region məktəblərində təhsil alan şagirdlər beynəlxalq dillə bağlı testlərdə adətən daha aşağı nəticələr göstərirlər ki, bu da onların gələcək təhsil imkanlarını məhdudlaşdırır.

Problemlərin aradan qaldırılması üçün müasir tədris metodlarının tətbiqi vacibdir. Kommunikativ yanaşma və layihə əsaslı fəaliyyətlər şagirdlərin real dil bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək edir [3, s.17]. Dərslərdə onlayn platformalar, audio-video materiallar və interaktiv resurslardan istifadə şagirdlərin öyrənmə prosesinə marağını artırır və real situasiyalarda ünsiyyət bacarıqlarını formalaşdırır.

Müəllimlərin peşəkar inkişafı da böyük rol oynayır. Region məktəblərində çalışan xarici dil müəllimlərinin müasir metodlar ilə tanış olması üçün davamlı ixtisas artırma proqramları təşkil edilməlidir. Bu, tək müəllimlərin bacarıqlarını artırmaq üçün deyil həm də tədrisin səviyyəsini yüksəltmək üçün faydalıdır. Dövlət və yerli təhsil idarələri region məktəblərinə müasir dərsliklər, dil laboratoriyaları, kompüter və audio-vizual vasitələr təmin etməlidir ki, məktəblərin və şagirdlərin təhsil keyfiyyəti yüksəlsin.

Nəticə olaraq, region məktəblərində dil öyrənmə resurslarının çatışmazlığı ciddi problem olaraq qalır və şagirdlərin inkişafına mənfi təsir göstərir. Lakin müasir metodların tətbiqi, texnologiya və multimedia resurslarından istifadə, müəllimlərin peşəkar inkişafı və resurs paylanması ilə bu problemlər effektiv şəkildə həll edilə bilər və region məktəblərində bütün şagirdlər üçün keyfiyyətli dil təhsili təmin edilə bilər.

ƏDƏBİYYAT:

1. Bəhman Hüseynli, Məktəblərində xarici dil tədrisi: çətinliklər və imkanlar, Müasir müəllim portalı, 2020.
2. Pham Huy Cuong, English Language Education in Rural Areas: Current Issues, Complexities and Ways Forward, VNU Journal of Science Education Research, 2021.
3. Jack Richards & Theodore Rodgers, Approaches and Methods in Language Teaching, Cambridge University Press, 2014.
4. Diane Larsen-Freeman, Techniques and Principles in Language Teaching, Oxford University Press, 2013.

THE INFLUENCE OF STRESS ON STUDENTS' ACADEMIC PERFORMANCE

Abuzərova İlahə Rahim

Group: 321B, abuzerovailahe9@gmail.com

Faculty: English and French Languages
Department: Department of Philolog
Scientific Leader: Senior Teacher Ramazanov Gunel
Azerbaijan University of Languages, Baku

Stress is an inevitable part of students' lives, especially in modern educational environments where academic expectations and competition are high. It can be defined as a psychological and physical response to challenging or demanding situations. According to the American Psychological Association (n.d.), stress affects students' ability to concentrate, remember information, and perform effectively in academic tasks. As a result, understanding the relationship between stress and academic performance is essential for improving educational outcomes.

One of the most important theoretical approaches to stress is presented by Richard S. Lazarus and Susan Folkman (1984). They explain stress through the concept of cognitive appraisal, which refers to how individuals evaluate a situation and their ability to cope with it. According to their theory, stress occurs when students perceive academic demands as exceeding their abilities or resources (pp. 19–21). For example, when students face multiple exams, deadlines, or high expectations, they may feel overwhelmed. This perception reduces their cognitive efficiency, making it harder to focus, solve problems, and retain information. Consequently, their academic performance declines.

In addition to cognitive effects, stress has significant emotional and behavioral consequences. The World Health Organization (2019) highlights that prolonged or chronic stress can lead to mental health problems such as anxiety, depression, and burnout (pp. 10–12). These conditions negatively influence students' motivation and engagement in learning. For instance, a student experiencing high levels of stress may avoid studying, miss classes, or feel emotionally exhausted. Such behaviors directly contribute to poor academic results and, in some cases, academic failure.

Empirical studies further support the negative impact of stress on students' academic performance. Pascoe, Hetrick, and Parker (2020) conducted a comprehensive study on students in higher education and found that stress is strongly associated with lower academic achievement and increased dropout rates (pp. 2–5). Their research shows that stressed students often experience fatigue, lack of concentration, and reduced productivity. Moreover, stress can lead to unhealthy coping mechanisms, such as procrastination or avoidance, which further worsen academic outcomes.

However, it is important to note that not all stress is harmful. A certain level of stress, often referred to as “eustress,” can have a positive effect on students' performance. Moderate stress can increase alertness, motivation, and energy levels, helping students to meet deadlines and achieve their goals. The key difference lies in how students manage stress. Effective coping strategies play a crucial role in determining whether stress has a positive or negative impact.

In conclusion, stress has a significant and complex influence on students' academic performance. While excessive stress negatively affects cognitive functioning, emotional well-being, and behavior, moderate stress can enhance motivation and productivity. Therefore, it is essential for both students and educational institutions to recognize the importance of stress management. By developing effective coping strategies and providing adequate support, it is possible to minimize the negative effects of stress and improve students' academic success.

References

1. American Psychological Association. Stress in students. Retrieved from <https://www.apa.org> (n.d.)
2. Lazarus, R. S., & Folkman, S. Stress, appraisal, and coping. New York: Springer, pp. 19–21 (1984)
3. Pascoe, M. C., Hettrick, S. E., & Parker, A. G. The impact of stress on students in higher education. International Journal of Environmental Research and Public Health, 17(8), 1–15 (2020)

İNGİLİS NƏŞRLƏRİNDƏ “KİTABI-DƏDƏ QORQUD”UN TƏQDİMƏTİ VƏ TÜRK MƏDƏNİ İRSİNİN QLOBAL TANIDILMASI

Aliyeva Elyanə Mərifət 319A, ingilis-fransız, elyanaliyeva0@gmail.com, Filologiya

Elmi rəhbər: b/m Rəbiyyə Şamıyeva Bəhmən

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

“Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsi xalqımızın orta əsrlər təfəkkürünü, dövlətçilik ənənələrini və ana dilimizin tarixini göstərən incidir. Eposun coğrafiyası Azərbaycan tarixi torpaqları ilə bağlı olduğundan xalqın bu ərazidə varlığını sübut edir. Eposda tarixi torpaqlarımız olan Bərdə, Kəlbəcər, Zəngilan, Ağdamın və.s adları çəkilir. Xüsusilə bu gün - Qarabağın azad olduğu bir dövrdə Qarabağ motivləri ilə zəngin olan bu dastanın tədqiqi olduqca vacib və aktualdır. Belə ki, milli kimliyimizi təsdiq edən bu epos eyni zamanda tariximizi, adət-ənənələrimizi, torpaqlarımızı özünəkiləşdirmək istəyən düşmənlərimizə qarşı tutarlı cavabdır. Həmçinin, dastanın müxtəlif dillərdə tərcümə olunması da irsimizin global aləmdə tanınmasına şərait yaradır.

Eposun ingilis dilinə tərcüməsi 1970-ci illərə təsadüf edir. İlk dəfə ingilis dilinə F.Sümer, Uysal, V. Volker tərcümə etmişlər və bu tərcüməni “The book of Dede Korkut: A Turkish Epic” adlandırmışlar. Epos ingilis dilinə ikinci dəfə ingilis şərqşünası C.Lyuis(1974), üçüncü dəfə isə P.Mirabil tərəfindən tərcümə edilmişdir. P.Mirabil bu tərcüməsində həm Azərbaycan, həm də ingilis mənbələrindən istifadə etmişdir. Tərcüməçi eposun ideya-bədii xüsusiyyətlərini qeyd edərək, onu başqa dilə çevirməyin mürəkkəbliyini vurğulayır. Bununla yanaşı o bildirirdi ki, dastandakı məlumatlar bir xalqın etnoqrafiyasını yazmaq üçün kifayət qədərdir.

Eposun əsas tərcüməçilərindən olan C.Lyuis Azərbaycan personajlarını, xüsusilə Azərbaycan qadınlarını fərqləndirmişdir. Müəllif qeyd edir ki, qadınlar evdə sakit oturmayaaraq kişilərlə döyüşdə iştirak edirdilər.

“Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun 2018-ci ildə UNESCO-nun Repräsentativ Siyahısına daxil edilməsi onun dünya miqyasında tanınmasına zəmin yaradır. Bu sənəddə qeyd olunur ki, dastan bütün türk dilli xalqlar üçün birləşdirici elementdir. Eposun bu siyahıya daxil edilməsi, həmçinin bu irsimizin, qiymətli yazılı abidəmizin gələcək nəsillər üçün mühafizə edilməsində mühüm rol oynayır.

Yekun olaraq qeyd etmək lazımdır ki, kimliyimizi, mənliyimizi, irsimizi global aləmdə tanıdan bu dastan müxtəlif dillərə tərcümə edilmişdir. Bu da bayrağımızda göy rənglə simvolizə olunan türklüyümüzü bütün aləmə tanıdır və düşmənlərimizin mənfur planlarının həyata keçməsinə imkan vermir. Buna görə də, dastanımızı öyrənərək, gələcək nəsillərə öyrətmək hamımızın mənəvi borcudur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

- 1.“Dədə Qorqud Dünyası” Elmi-nəzəri jurnal. Bakı, nəşriyyatı, 2022, 144 s. <http://static.bsu.az/w15/Dede%20qorqud-%20jurnal%204-cu%20nomre.pdf>

2. Seyran.Əliyev. Dastan yaratma: P.Mirabilin ingiliscəyə tərcüməsində “Dədə-Qorqud Kitabı-nın linqvo-poetik özəllikləri. Bakı: “ZƏNGƏZURDA” çap evi, 2021,192 s. https://aem.az/uploads/files/2022-08/1661782091_04-seyran-aliyev-dastan-yaratma-p_mirabilin-ingilisceye-tercumesinde-dede-qorqud-kitabi-nin-lingvo-poetik-ozellikleri-derslik.pdf
3.<https://ich.unesco.org/en/RL/heritage-of-dede-qorqud-korkyt-ata-dede-korkut-epic-culture-folk-tales-and-music-01399>

“KITABI-DƏDƏ QORQUD” DA AİLƏ MÜNASİBƏTLƏRİNİN LİNQVO-KULTUROLOJİ MODELİ VƏ ONUN MÜASİR ƏHƏMİYYƏTİ

Qurbanova Aysu Sahib, Qrup 319A, Ingilis-Fransız fakültəsi, qurbanovaaysu14@gmail.com, Filologiya

**Elmi rəhbər: Baş müəllim Rəbiyyə Şamıyeva Bəhmən
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı dünya tarixində və ədəbiyyatında mühüm yer tutan və Oğuz tayfasının yaşam tərzini, tarixi keçmişini, mədəniyyətini, milli kimliyini, dəyərlərini əks etdirən əsas mənbələrdən biridir. Tarixin enişli-yoxuşlu yollarından keçərək bizlərə gəlib çatmış bu abidə yalnız bəşər mədəniyyətinin əsaslarını deyil, müştərək və ortaq dəyərləri araşdırmaq üçün də xüsusi dəyərə malikdir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı ailə və mənəvi dəyərləri əks etdirən etnoqrafik məlumatlarla çox zəngindir. “Dirşə xan oğlu Buğac xan” boyunda Bayındır xanın ildə bir dəfə Oğuz bəylərini öz ətrafına toplayaraq ziyafət verməsi təsvir edilir. “Xanlar xanı Bayındır yildə bir kərrə toy edib, Oğuz bəglərin qonaqlardı. Genə toy edib atdan aygır, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırmışdı” [3, s.24]. Bu epizod Bayındır xanın oğuz elinin birliyinə çox önəm verdiyini və xalqın qayğısına qaldığını göstərir. Əsərdə həmçinin qonaqpərvərlik, vətənpərvərlik, böyüklərə hörmət kimi keyfiyyətlər də aşılır.

Oğuzlar üçün ana müqəddəs varlıq hesab edilir, ana haqqı Tanrı haqqıyla eyniləşdirilirdi. Ana namus, qeyrət simvolu kimi qiymətləndirilir, burada oğullar analarına böyük ehtiram göstərir, hətta onların uğrunda canlarından keçməyə belə hazır olurdular. Düşməne əsir düşən Uruzun anasının düşmən tərəfindən tanınmaması üçün canından belə keçməyə hazır olması epizodu bunun bariz nümunəsi hesab edilə bilər. Eləcə də “Qazan xanın evinin yağmalanması” boyunda Qazan xan düşmənlər evini talan edərkən anasını qorumağı hər şeydən üstün tutur, var-dövlətindən imtina etməyə razı olur. Oğuz igidləri üçün ana sevgisi vətənpərvərlik qədər ali bir dəyər idi.

Dastanda ata-oğul arasındakı münasibətlər oğuz elinin qədim adət-ənənələri ilə sıx bağlıdır. Oğuz igidləri atalarına böyük hörmət göstərir, onların sözlərini qanun sayırdılar. Atalar isə oğullarına güvən yeri kimi baxır, oğullar da dara düşmüş atalarını daim xilas edirdilər. Ata və oğul arasında belə münasibəti “Dirşə xan oğlu Buğac” və “Qazan bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy” da aydın şəkildə müşahidə etmək mümkündür.

Dastanda ər-arvad arasında münasibət saf məhəbbət üzərində qurulub. Səmimi və həqiqi sevginin ən böyük nümunəsi olan “Duxa Qoca oğlu Dəli Domrul” boyudur. Dəli Domrul Əzrayıla öz canını verməli olduğu halda, ata və anasından onun üçün can verməyə rini istəyir, onlar isə “can şirindir” deyərək onu geri qaytarırlar. Onun xanımı isə “mənim canım sənə canına qurban olsun” deyərək özünü fəda etməyə hazır olduğunu bildirir. Bu saf sevgi qarşısında Əzrayılın ürəyi yumşalır, onların canını almır, əksinə uzun ömür bəxş edir. [3, s.246].

Oğuzlarda el-oba ilə dövlət bir-biriylə sıx əlaqədə idi. Ailəyə yeni övlad gəldikdə bütün Oğuzlar toy-bayram edir, dünyasını dəyişən olanda isə hər kəs şivənliklə, yasla yola salırdı. Ailə sevinci dövlət təntənəsi kimi, ailə kədəri isə el yası kimi qeyd edilirdi.

Ədəbiyyat

1. Kamran Əliyev. Dədə Qorqud. Əsərləri 10 cildə VII cild. Bakı Elm və təhsil, 2019. 384 s.
2. Seyran Əliyev. Dastan yaratma: P. Mirabilin ingiliscəyə tərcüməsində “Dədə Qorqud Kitabı”-nın linqvo-poetik özəllikləri. Bakı: “ZƏNGƏZURDA” çap evi, 2021, 192 s.
3. Tofiq Hacıyev. Kitabı Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı, “Öndər nəşriyyat”, 2004, 376.
4. Tofiq Hacıyev. Dədə Qorqud: dilimiz düşüncəmiz. Bakı, 1999. 216 s.

“KİTABI DƏDƏ QORQUD” DASTANINDA TƏBİƏT VƏ İNSAN MÜNASİBƏTLƏRİNƏ LİNQVO-KULTUROLOJİ BAXIŞ

Kərimova Afaq Bəhrüz 319A, İngilis-Fransız, afagkerimova17@gmail.com, Filologiya

Elmi rəhbər: Baş müəllim Rəbiyyə Şamıyeva Bəhmən

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı Azərbaycan xalqının qədim dəyərlər sistemində tərbiyəvi rola malik qiymətli yazılı abidədir. Dastanda gənc nəslin inkişafı üçün nümunə olan dəyərlər öz əksini geniş şəkildə tapır. Xüsusilə insanın təbiətlə düzgün münasibəti əsas mövzulardan birinə çevrilmişdir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” tədqiqatçılarından Seyran Əliyev P. Mirobilinin eyniadlı dastanının ingilis dilinə tərcüməsini təhlil edərək qeyd edir ki, dastandakı insan və təbiət münasibətləri, “Qara qoca Dağ”-a ("Black Old Mountain") və “kölgəli böyük Ağac”-a ("Shady Great Tree") çoxsaylı münasibət sadəcə sitayiş (fetişizm-shamanik "symbols") deyil, daha dərinədə dayanan ilahi bir vəhdət təşkil edir.

Müəllif vurğulayır ki, elə təbiətin özü qədim türk insanının canını və ruhunu formalaşdırıb. Belə bir inanc mövcud idi ki, Altay dağları Oğuzu təmiz qaya parçasından yaradıb və bu onlara "təbii" həyat eşqini bəxş edir. Qəhrəmanların dağlara, sulara və ağaclara müraciət etməsi, onlara yalvarması əslində təbiəti Yaradana olan sonsuz inancının bariz nümunəsi kimi təqdim edilir.

Qədim dövrlərdə insanlar dağı müqəddəs saymış, onu Yaradana bağlayan vasitə kimi qəbul etmişlər. Türk inancına görə dünya dağı Altundağ, Dəmirdağ və Bakirdağ olmaqla üç qatdan ibarətdir [4, s.3].

Dastanlarda dağ ucalıq, paklıq və müqəddəslik rəmzi sayılır. Dağ çox vaxt su ilə yanaşı təqdim olunur ki, bu da həyatın başlanğıcının uca dağlardan gələn sularla bağlı olması ilə izah edilir. Məsələn “Bamsı Beyrək” boyunda dağ həyat mənbəyi, su isə həm dağdıcı, həm də xilasedici qüvvə kimi göstərilir.

Türk dünyagörüşündə dağ, at, su və ağac həm də müqəddəs kultlar kimi qəbul olunur. Dağ ucalıq və qüdrət, at sədaqət və igidlik, su həyat mənbəyi, ağac isə əcdad və sığınacaq rəmzi hesab edilir.

Dastanda təbiət təsvirləri insanların təbiətlə sıx bağlılığını əks etdirir. Eposdakı peyzajlar bədii və orijinal şəkildə təqdim olunur. “Qanlı Qoca oğlu Qanturalı” boyunda Qanturalı ilə Selcan xatunun məhəbbəti təbiətin gözəlliyi fonunda verilir.

Qadın gözəlliyini tərənnüm edərkən “Payız almasına bənzər al yanaqlım”, deyərək müraciət edilməsi, “Qoşa badam sığmayan dar ağızlım”, deyilməsi, yerişin qaza, saçların qarğıya, eyni

zamanda igidlərin cəsurluğunun aslana, qaplana, pələngə bənzədilməsi və s. amillər insanların həyat tərzinin təbiət amilləri ilə sıx bağlılığına işarədir.

Boyların sonu adətən ozanın xeyir-duası ilə bitir. Bu dualarda daş, ağac, su və at kimi təbii amillərə istinad edilir və onların qorunması arzu olunur.

Əlavə olaraq “COP29 silsilə müəhazirələri” çərçivəsində Dədə Qorqud tətqiqatçılarından Akademik Kamal Abdulla qeyd edir ki, eposda qəhrəmanların həyatında təbiətin rəngləri və harmoniyası əks olunur, bu isə qədimdən Azərbaycan xalqının ətraf mühitə həssas münasibət bəslədiyini sübut edir. Dədə Qorqudun alqış və dualarında isə insanla təbiət - su, hava və ağac arasında qırılmaz bağlılıq xüsusi olaraq vurğulanır.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. Mirabile P. The book of the Oghus Peoples or Legends told and sung by Dede Korkut. Istanbul, 1990, 321 p.
2. Seyran Əliyev. Dastan Yaratma: P.Mirabilin İngiliscəyə Tərcüməsində "Dədə Qorqud Kitabı"-nın Linqvo-Poetik Özəllikləri. Bakı: "ZƏNGƏZURDA" çap evi, 2021,192 s.
3. Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı, 2004. 376 s.
4. Ə.Tanrıverdi. Dağ kultu. Bakı, 2013.132 s.
5. R.Qaffarlı. Mif və nağıl. Bakı, 1999. 428 s.
6. <https://share.google/hQ79SptE4b3LhtvcL>

“HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQLƏRİNDƏ MİLLİ MENTALİTET VƏ MƏDƏNİ KODLAR”

Sevinc Ceyhun qızı Quliyeva, 323B, İngilis-Fransız dilləri fakültəsi,

quliyevasevinc775@gmail.com, bölmə: Filologiya

Elmi rəhbər: fil.f.d.,dos.Aysel Vəliyulla Səfərova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Heydər Əliyevin nitqləri Azərbaycan dilinin linqvokulturoloji imkanlarını və milli mentalitetin dərin qatlarını üzə çıxaran ən zəngin mənbələrdən biridir. Onun nitqlərində dil sadəcə ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də milli varlığın qoruyucusu kimi çıxış edir. Bu yanaşma Wilhelm von Humboldt tərəfindən irəli sürülmüş “Dil xalqın ruhudur” fikri ilə səsleşir.

“Vətən”, “Xalq”, “Dövlət” konseptləri Heydər Əliyevin nitqlərində əsas semantik mərkəzlər kimi çıxış edir və milli kimliyin formalaşmasında mühüm rol oynayır [1, s.615]. “Azərbaycan xalqının özünəməxsus milli ənənələri vardır...” fikrində “Azərbaycançılıq” ideologiyası açıq şəkildə ifadə olunur və milli kimlik vahid mədəni kod kimi təqdim edilir [1,s.142]. “Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam!” Bu nümunədə “Azərbaycançılıq” ideologiyası özünü açıq-aydın göstərir. Burada fərd özünü etnik və dövlət mənsubiyyəti ilə eyniləşdirir.

“Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir” ifadəsi fərdi kimliklə kollektiv kimliyin sintezini əks etdirir və milli şüurun gücləndirilməsinə xidmət edir [4,s.300]. “Ailə hər bir azərbaycanlı üçün müqəddəsdir...” fikri Azərbaycan mədəniyyətində ailə institutunun əsas mədəni kodlardan biri olduğunu göstərir [5,s. 226].

“Torpaq – namusdur” ifadəsi isə metaforik şəkildə təqdim olunur və “Vətən bölünməzdir” ideyası ilə birləşərək milli ideologiyanın əsas sütunlarından birinə çevrilir [2,s.312]. “Azərbaycanın hər bir bölgəsi bizim üçün əzizdir, hər bir daşı müqəddəsdir.” Coğrafi məkan (daş, torpaq) müqəddəsləşdirilir və “Vətən” konsepsiyası özünü göstərir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Əliyev, H. Müstəqilliyimiz əbədidir. I cild. Bakı: Azərənəşr, 1993, 728 s.

2. Əliyev, H. Seçilmiş çıxışlar və nitqlər. Bakı: Azərnəşr, 1998, 512 s.
3. Humboldt, W. On Language: The Diversity of Human Language-Structure. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 324 p.
4. Hacıyev, T. Azərbaycan dilinin tarixi və inkişafı. Bakı: Elm və Təhsil, 2015, 400 s.
5. Məmmədov, N. Linqvokulturologiya əsasları. Bakı: Elm, 2012, 256 s

LİŖQVOKULTUROLOJİ ASPEKTDƏ "LİDER" OBRAZI

Selcan Həsənova Əbülfəz

**Qrup: 323B, Fakültə: İngilis və Fransız dilləri
seljan.hasanova06@gmail.com, Bölmə: Filologiya**

**Elmi rəhbər: Fil.f.d., dos. Aysel Səfərova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Dil sadəcə ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də millətin dünyagörüşünü və dəyərlər sistemini qoruyan bir yaddaş kodudur. Müasir linqvokulturologiyanın mərkəzində dayanan əsas məsələlərdən biri də məhz bu kodların, yəni konseptlərin dildəki inkişafıdır. Bu baxımdan "Lider" konsepti xüsusilə diqqət cəkir. Çünki lider obrazı cəmiyyətin hakimiyyətə, nüfuza və mənəvi iyerarxiyaya baxışını birbaşa cəmləşdirir. Təqdimatın əsas məqsədi lider anlayışının müxtəlif dillərdə hansı metaforik modellərlə ifadə olunduğunu və bu obrazın arxasında dayanan mədəni fərqləri üzə çıxarmaqdır.

Linqvokulturoloji müstəvidə "Lider" dedikdə, biz sadəcə rəsmi vəzifə tutan şəxsi deyil, xalqın şüuraltındakı "ideal rəhbər" modelini nəzərdə tuturuq. Tanınmış dilçi V.A. Maslovanın da vurğuladığı kimi, dil mədəniyyətin daxilində yaşayan canlı bir orqanizmdir və biz dünyanı həmin dilin prizmasından görürük [2, s.32].

Aparılan analizlər göstərir ki, lider obrazı müxtəlif mədəniyyətlərdə fərqli assosiyalarla zəngindir.

Həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində lider çox vaxt bir "yol göstərən" kimi qəbul edilir. Lakoff və Consonun nəzəriyyəsinə əsaslanaraq, "Liderlik hərəkətdir" metaforası burada aparıcıdır [1, s.45]. Məsələn, "xalqın gələcəyinə işıq tutmaq" və ya "doğru yola yönəltmək" ifadələri rəhbərin bir növ "mayak" funksiyasını daşdığını göstərir.

Azərbaycan linqvokulturasında lider obrazı daha çox doğmalılıq və himayədarlıq kontekstində dərk olunur. "El ağsaqqalı", "xalq atası" kimi ifadələr buna bariz nümunədir. Ə. Hacıyeva qeyd edir ki, milli dil mənzərəsində bu cür konseptlər xalqın etik və mənəvi dəyərlərini özündə daşıyır. Bu, Qərbdəki "menecer-lider" modelindən fərqli olaraq, Şərqdə liderin həm də mənəvi məsuliyyət daşıyan bir fiqur olduğunu sübut edir [4, s.48].

İngilis və rus dilli siyasi diskursda isə lider daha çox "qələbə memarı", "strateq" və ya "güclü oyunçu" kimi hərbi-idman terminologiyası ilə xarakterizə olunur [3, s.112].

Xalqın hikmət xəzinəsi olan atalar sözləri bu obrazı daha da konkretləşdirir. "Başsız bədən olmaz" deyimi sadəcə idarəetmə prinsipini deyil, liderin cəmiyyət üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən "beyin" rolunu oynadığını göstərir. "Yükün ağırlığını rəhbər cəkir" kimi ifadələr isə liderlik konseptinin "məsuliyyət" komponentini ön plana çıxarır.

Tədqiqatın sonunda belə bir qənaətə gəlmək olar ki, "Lider" obrazı statik deyil, dinamik bir linqvokulturoloji vahiddir. Qərb mədəniyyəti bu obrazı fərdi uğur və peşəkarlıqla əlaqələndirdiyi halda, Azərbaycan və ümumən Şərq dil mərkəzində lider — mənəvi ucalıq, müdriklik və xalqı arxasınca aparan etibarlı bir simvol kimi təzahür edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Lakoff, G., & Johnson, M. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press. 1980.
2. Maslova, V.A. *Lingvokulturologiya*. Akademiya. 2001.
3. Krasik, V.I. *Yazikovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs*. Peremena. 2002.
4. Hacıyeva, Ə. *Dilin lingvokulturoloji öyrənilməsi məsələləri*. 2010.

SİYASİ DİSKURSDA DÖVLƏTÇİLİK İDEOLOGİYASININ İFADƏ VASİTƏLƏRİ: İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏDQIQI

Fatimə Araz qızı Əsgərova
Qrup: 323b Bölmə: Filologiya
fatime_esgerova@icloud.com
Fakültə: Təhsil (Xarici dilin tədrisi)
Elmi rəhbər: Fil.f.d., dos. Aysel Səfərova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir lingvistik tədqiqatlarda siyasi diskursun analizi aktual istiqamətlərdən biridir. Dilin siyasi müstəvidə istifadəsi yalnız informasiya ötürülməsi deyil, həm də dövlətçilik ideologiyasının cəmiyyətə aşılmasına xidmət edir. Dövlətçilik ideologiyası xalqın tarixi inkişafını, suverenlik arzularını və strateji hədəflərini özündə birləşdirən kompleks sistemdir [2, s.48].

Tədqiqatın aktuallığı ingilis və Azərbaycan dillərində siyasi diskursun müqayisəli şəkildə öyrənilməsidir. İngilis dili qlobal səviyyədə dominant mövqeyə malik olduğu halda, Azərbaycan dili milli-mənəvi xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Bu müqayisə diskursun həm ümumi, həm də milli xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə imkan verir.

Siyasi diskursun əsas funksiyası inandırmaq və səfərbər etməkdir. T. van Deykə görə, ideologiya sosial qrupların paylaştığı inanclar sistemidir və bu inanclar dildə əks olunur. İngilis diskursunda dövlətçilik daha çox qanunun aliliyi və institusional sabitlik üzərində qurulur. Democracy, civil rights və governance kimi anlayışlar bu sistemin əsasını təşkil edir [3, s.41]. Azərbaycan diskursunda isə dövlətçilik daha emosional xarakter daşıyır. "Vətən", "ana torpaq", "şəhidlik" və "milli qürur" kimi anlayışlar geniş istifadə olunur [1, s.65]. Bu, milli kimliyin gücləndirilməsinə xidmət edir.

Müqayisə göstərir ki, ifadə vasitələri fərqli olsa da, funksiyalar oxşardır. Azərbaycan dilində "müstəqillik" anlayışı "sarsılmaz", "əbədi" kimi sözlərlə vurğulanır [1, s.72], ingilis dilində isə dövlətçilik "social contract" və liberty–security balansı ilə izah olunur.

Metaforalar hər iki diskursda mühüm rol oynayır. "Dövlət binası" və building the nation kimi ifadələr dövlətin qurucu struktur kimi təqdim edildiyini göstərir. "Biz" (We) əvəzliyi isə kollektiv birliyi gücləndirir.

Nəticə olaraq, siyasi diskursda dövlətçilik ideologiyası milli təfəkkürlə bağlıdır. Azərbaycan dilində emosional, ingilis dilində isə daha pragmatik yanaşma üstünlük təşkil edir. Lakin hər iki halda məqsəd cəmiyyəti vahid ideya ətrafında birləşdirməkdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Əliyev H.Ə. *Müstəqillik yolu*. Bakı: Azərneşr, 1997, s. 60–75.
2. Veysəlli F.Y. *Dilçiliyin əsasları*. Bakı: Mütərcim, 2013, s. 45–95.
3. Beard A. *The Language of Politics*. London: Routledge, 2000, p. 20–65.

METAPHORIZATION IN LITERARY TEXTS AND ITS ANALYSIS THROUGH ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Humay Hasanli Agasalim
326A, English-French Department e-mail: humayhesenli6@gmail.com
Azerbaijan University of Languages, Baku Scientific supervisor: PhD in Philology, Associate
Professor Aysel Safarova
Azerbaijan University of Languages

Metaphorization is one of the most essential mechanisms of meaning construction in literary texts. It allows abstract concepts to be understood through more concrete domains, enriching both semantic depth and emotional impact. In modern linguistics, metaphor is considered not only a stylistic device but also a cognitive phenomenon reflecting human thinking patterns [3, p. 32]. A clear example of metaphorization can be found in William Shakespeare's *Macbeth*, where life is conceptualized through theatrical imagery:

"Life's but a walking shadow, a poor player That struts and frets his hour upon the stage." [1, p. 123]

In this example, the source domain (theatre) is mapped onto the target domain (human life). Life is represented as temporary and fragile, emphasizing existential instability.

In Azerbaijani literature, metaphorization often relies on nature-based imagery. In the poetry of Bakhtiyar Vahabzadeh, emotions are expressed through elements such as wind, light, and seasons. For instance:

"Külək əsir, qəlbimdə bir səs oyanır..." [2, p. 78]

Here, the wind symbolizes inner emotional movement and psychological tension.

Artificial intelligence, especially Natural Language Processing (NLP), provides new methods for analyzing metaphors. AI detects metaphorical expressions through semantic incongruity and contextual analysis. For example, phrases like "walking shadow" combine incompatible semantic features, which signals metaphorical usage [5, p. 512].

Machine learning models can classify such expressions and identify conceptual mappings. However, AI still faces limitations in interpreting culturally specific and emotionally nuanced metaphors. While it can process patterns efficiently, it cannot fully replace human interpretation. In conclusion, metaphorization plays a crucial role in literary texts by structuring meaning and enhancing expression. The application of artificial intelligence offers new analytical possibilities, but the most effective approach remains a combination of computational and human analysis.

References

1. Shakespeare W. *Macbeth*. Oxford University Press, 2003. 256 p.
2. Vahabzadeh B. *Selected Works*. Baku, 2004. 450 p.
3. Huseynov R. *Semantics of Literary Text*. Baku, 2015. 320 p.
4. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago, 1980. 276 p.
5. Jurafsky D., Martin J. *Speech and Language Processing*. 3rd ed., 2020. 750 p.

CULTURAL CODES IN PROVERBS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF ENGLISH AND AZERBAIJANI LANGUAGES

Mammadova Arifa Maharram 326A,
Philology. e-mail: arifamammadova0@gmail.com
Azerbaijan University of Languages, Baku
Scientific supervisor: PhD in Philology, Associate Professor Aysel Safarova
Azerbaijan University of Languages

Proverbs are often described as the 'wisdom of the streets,' but in reality, they are much more—they are the linguistic DNA of a culture. When we compare English and Azerbaijani proverbs, we are not just comparing words; we are contrasting two different worldviews. One is shaped by the maritime history, pragmatism, and individualism of the British Isles, while the other is rooted in the Silk Road's hospitality, deep-seated family hierarchies, and the nomadic endurance of the Azerbaijani people.

The author proposes the theory of “Universal Human Concepts”, but emphasizes that each language has its own unique “cultural scripts [1, p.17].

According to Wolfgang Mieder (2004, p. 9), proverbs serve as a mirror of a nation's culture, reflecting its values and social norms. In a comparative analysis, one must look at what Anna Wierzbicka (1997, p. 25) calls 'cultural scripts,' which explain why Azerbaijani proverbs emphasize collective values, while English proverbs often highlight individual responsibility and pragmatism: "Proverbs are the shortest forms of traditional oral literature" [1, p.15].

The comparative analysis of English and Azerbaijani proverbs reveals that these short linguistic forms are far more than mere folk wisdom; they are the concentrated essence of a nation's historical experience and ethical framework. While both languages share certain universal human values—such as the importance of honesty, hard work, and caution—the "cultural codes" embedded within them diverge significantly due to distinct socio-historical trajectories.

References

1. Wolfgang Mieder: "Proverbs: A Handbook". London, 2004. 321 p.
2. Anna Wierzbicka: "Understanding Cultures through Their Key Words". Oxford University Press, 1997. 328 p.
3. Edward Sapir: "Language: An Introduction to the Study of Speech. Harcourt,

LINGUOCULTURAL ASPECTS OF CODE-SWITCHING IN EVERYDAY COMMUNICATION

Revan Amircanov Parviz

**Group: 326b, Department of Philology, Azerbaijan University of Languages, E-mail:
revanemircanov@icloud.com**

**Scientific leader: Aliyeva Nazrin
Azerbaijan University of Languages, Baku**

Code-switching (CS) is one of the most widely researched phenomena in language contact studies. It occurs not because languages themselves interact, but because people who speak different languages come into contact. When individuals are exposed to more than one language over time, they often become bilingual to varying degrees. Code-switching refers to the alternating use of two or more languages within the same discourse by a bilingual speaker [1, p.30]. According to Shana Poplack (1980), code-switching consists of three types: tag-switching, intra-sentential, and inter-sentential switching.

Tag-switching involves inserting short, fixed expressions from one language into another and is structurally simple-Bu çox qərribədir, you know.

Intra-sentential code-switching occurs within a single sentence and requires integration of two linguistic systems-Mən dünən library-də üç saat qaldım.

Inter-sentential code-switching takes place at sentence or clause boundaries, where each segment is produced in a different language-I was really tired yesterday. Amma yenə də dərsə getdim [2, p.21].

Code-switching also has important sociocultural implications. It can help individuals adapt to different social settings and create a sense of belonging. In educational contexts, alternating between a native and a foreign language can enhance understanding and improve learning outcomes.

“She wore a traditional kelagayi to the event.”

The use of “kəlağayi” demonstrates how code-switching can convey cultural identity and traditional practices [3,p.18].

In conclusion, code-switching is a complex linguistic and cultural phenomenon that reflects both the cognitive abilities and social experiences of multilingual speakers. While it offers benefits such as adaptability and improved communication, it also highlights deeper social and cultural challenges [4, p.48].

References:

1. Bullock, B. E., & Toribio, A. J. (2009). The Cambridge handbook of linguistic code-switching. Cambridge University Press.
2. https://www.researchgate.net/publication/273737637_Multidisciplinary_approaches_to_code_switching
3. https://www.researchgate.net/publication/313028312_Code-switching
4. Wan Rusli, W. N. S. S., Shaari, A. H., Zainuddin, S. Z., & Ng, L. S. (2018). Intra and intersentential code-switching phenomena in modern Malay songs. 3L: The Southeast Asian Journal of English Language Studies, 24(3), 184–205.
<https://doi.org/10.17576/3L-2018-2403-14>

SEMANTICAL FEATURES OF THE IDIOMS USED IN S. MAUGHAM'S PLAYS

**Nuriyeva Khayala Zaur , 318A, English and French Languages,
xeyalenurlu@gmail.com.**

**Philology PhD, Associate Professor Elnara Akif Hasanguliyeva
Azerbaijan University of Languages, Baku**

According to Ruth Gairns and Stuart Redman [1, pp. 5-8], idioms are usually defined as groups of words whose meaning is different from the individual words.

So, “under the weather” has nothing to do with the literal meaning of “the weather”. It means “feeling ill”. If you sweep something under the carpet, you try to keep something secret. And if you put someone in the picture, you give them the information they need to understand a situation.

Idioms are fixed or semi -fixed phrases and many of them are difficult to understand.

They're particularly common in spoken English.

The narrative of Theatre by W. Somerset Maugham is richly interwoven with idiomatic expressions. In the novel, W. Somerset Maugham uses a range of idiomatic expressions including colloquial, figurative, theatrical, social and all that jazz which add liveliness. For example, in the sentence “but when we have got our feet on the ladder” [2, p. 47], the idiomatic expression “to have a foot on the ladder” is used to denote the beginning of progress toward success, particularly in a career context.

The idiom “weak at the knees” [2, pp.110-111] is used to represent an emotional response. As an idiomatic expression, it functions to denote that her (protagonist ‘s) attraction to “men with beards” is a powerful, sensation that she can’t control.

In the sentence “I’ll cook his goose” [2, p.134] the protagonist uses an aggressive idiom which means “to ruin someone’s plans”.

By saying that, she shows that she’s no longer a victim, but an active player in the conflict. The idiomatic expression “feet of clay” [2, p.196] is used to denote moral imperfections in a person. In the sentence “She wasn’t going to give her a peep at her feet of clay”, it’s used in a figurative sense by emphasizing the intention to avoid exposing personal imperfections.

In conclusion, idioms are expressions whose meanings are different from the literal meaning of the words. In Theatre by W. Somerset Maugham, such expressions help make the language more expressive.

References:

1. Ruth Gairns and Stuart Redman . Idioms and Phrasal Verbs Advanced. Oxford University Press, 2011, 200 p.
2. W. Somerset Maugham. Theatre . "Международные отношения", Москва, 1979, 288 p.

İDMAN KOMPONENTLİ FRAZEOLÖJİ VAHİDLƏRİN SEMANTİK STRUKTURU

Cəfərova Şəhla İntiqam qızı İngilis-fransız dilləri fakültəsi, qrup 421b

E-mail: csehla607@gmail.com bölmə Filologiya

Elmi rəhbər: Kəmalə Avadır qızı Cəfərova

Linqvokulturologiya kafedrasının professoru,

Filologiya elmləri doktoru

Azərbaycan Dillər Universiteti

Frazeologiya dilçiliyin müstəqil sahələrindən biri olub, dilin frazeoloji sistemini öyrənən elmi istiqamətdir. “Frazeologiya” termini yunan mənşəli olub phrasis – “ifadə”, logos – “təlim, elm” sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Müasir dilçilikdə bu termin iki əsas mənada işlədilir: birincisi, müəyyən bir dildə mövcud olan bütün frazeoloji vahidlərin məcmusu kimi; ikincisi isə həmin vahidləri öyrənən dilçilik sahəsinin adı kimi. Bundan əlavə, hər hansı bir bədii əsərin və ya dil abidəsinin frazeoloji xüsusiyyətləri araşdırılarkən də bu termin istifadə olunur.

Semantik xüsusiyyətlərinə görə frazeoloji vahidlər müxtəlif qruplara bölünür. Azərbaycan dilində bunlara frazeoloji variantlar, çoxmənalı frazeoloji vahidlər, frazeoloji omonimlər, frazeoloji sinonimlər və frazeoloji antonimlər daxildir. İngilis dilində isə frazeoloji vahidlər nominativ, nominativ-kommunikativ, nida və modallıq bildirən, eləcə də kommunikativ frazeoloji vahidlər kimi təsnif edilir.

Frazeoloji sistemdə idiomlar xüsusi yer tutur. İdiomalar mənə baxımından məcazi xarakter daşıyır və danışan şəxs tərəfindən aydın şəkildə dərk olunan metaforaya əsaslanır. Onların əsas xüsusiyyətlərindən biri də ifadəli stilistik çalara malik olmaları və neytral üslubdan müəyyən qədər uzaqlaşmalarıdır. Məsələn, double cross – aldatmaq, kələk gəlmək; make a comeback – uğursuzluqdan sonra yenidən uğur qazanmaq; be on a sticky wicket – çətin vəziyyətdə olmaq; have no kick left – gücdən düşmək, tükənmək mənalarını ifadə edir.

Dilçi alim H.A. Bayramov frazeoloji vahidləri iki əsas tipə ayırmışdır: frazemalar və idiomalar. Frazema sabit kontekst vahidi hesab olunur. Bu tip vahidlərdə semantik baxımdan reallaşan sözün mənasının aktuallaşması üçün tələb olunan göstərici minimum dəyişməz və sabit olur [1, s.9]. Məsələn, hold the belt – birinci yeri tutmaq; even the score –

hesablaşmaq; front runner – rəqiblərini qabaqlayan şəxs. Bu nümunələrdə ikinci komponent birinci komponentin mənasının reallaşması üçün zəruri minimum kimi çıxış edir.

Bununla yanaşı, frazemalarda sözlərin qeyri-adi uyğunluğu bəzən qeyri-sabit xarakter daşıyır və belə vahidlər asanlıqla sərbəst söz birləşmələrinə çevrilə bilər. İdiomalar isə frazemalardan fərqli olaraq tam sabit kontekst vahidləridir. Bu vahidlərdə göstərici minimum və semantik cəhətdən reallaşan elementlər söz birləşməsinin ümumi leksik tərkibi ilə ifadə olunur və vahid bütöv məna daşıyır. Məsələn, have no kick left – gücsüz olmaq; set the pace – temp vermək, liderlik etmək; pull a punch – ehtiyatla davranmaq, zərbəni yüngülləşdirmək [2].

H.A. Bayramov həmçinin qismən predikativ frazeoloji vahidlər – ifadələri də fərqləndirmişdir. Bu tip vahidlərdə qrammatik baxımdan aparıcı üzv (antecedent) və ondan asılı olan predikativ komponent mövcuddur. Belə struktur xüsusiyyətlər həmin frazeologizmlərin daxili xüsusiyyəti kimi çıxış edir [1, s.12]. Məsələn, catch (marry) somebody on the rebound – uğursuz məhəbbətdən sonra kiməsə evlənmək; beat somebody on the post – kiməsə cüzi üstünlüklə məğlub etmək; take something in one's stride – çətinliyi asanlıqla dəf etmək və ya vəziyyəti təbii qəbul etmək [2].

Frazeoloji sistemə funksional-semantik mürəkkəblik baxımından yanaşan E.F. Arsentieva semantik komplikativlik meyarlarına cavab verən bütün sabit və yarı-sabit söz birləşmələrini frazeologiyanın tərkibinə daxil edir [3, s.56]. A.İ. Kunin də bu mövqeyi dəstəkləmişdir.

Frazeologiyanın həcmi ilə bağlı dilçilikdə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bu, həm tədqiqat obyektinin mürəkkəbliyi, həm də klassik frazeoloji vahidlərlə sərbəst söz birləşmələri arasında keçid formalarının mövcudluğu ilə izah olunur. Müasir dilçilikdə frazeologiyanın geniş mənada dərk edilməsi daha çox qəbul edilir. E.F. Arsentievanın fikrincə, frazeologizmin aşağı həddi iki komponentli birləşmədir və bu zaman komponentlərdən biri köməkçi söz ola bilər [3, 58]. Yuxarı hədd isə mürəkkəb cümlədir. Bu baxımdan yalnız atalar sözləri və zərb-məsəllər mürəkkəb cümlə

quruluşlu frazeoloji vahidlər hesab edilə bilər. Mürəkkəb cümlədən kənara çıxan formalar isə dil vahidi sayılmadığından frazeologizm kimi qəbul edilmir.

Ədəbiyyat

1. Bayramov, H.A. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. - Bakı: "Maarif", 1978. - 176 s.
2. Vəliyeva, N.Ç. Azərbaycanca - İngiliscə - Rusca Frazeoloji Lüğət. - Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti. - 2006.
3. Arsentieva, E.F. Phraseology and Phraseography in a Comparative Aspect. - Kazan: KSU, 2006. - 171 p.

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE -BASED APPLICATIONS ON LANGUAGE LEARNING

Elvira Mustafayeva

428 A, Filologiya bölməsi elviramustafayeva11@gmail.com

Elmi rəhbər: dos. Vəfa Süleyman qızı Bağirova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

This study explores the transformative role of Artificial Intelligence (AI) in Second Language Acquisition (SLA). By combining modern educational theories with technological progress, the paper evaluates how AI tools - from Intelligent Tutoring Systems (ITS) to Generative AI (GPT) — improve learner engagement and language skills. [1, p 11] While the benefits of personalized learning and reduced anxiety are clear, the research also identifies key challenges, such as algorithmic bias and the need for human-centered teaching methods.

In recent decades, educational institutions have experienced a new era. This transformation is completely associated with technological advancements, particularly AI. Today, AI is not only a tool for storing information, but also plays an active role that adapts to the learning process. AI can analyze large amounts of data to provide a level of individualized attention that was previously impossible in traditional classrooms. [2, p 148] This paper argues that while AI produces numerous benefits, its success depends on ethical use and proper teaching strategies.

Modern AI applications act as a digital "More Knowledgeable Other" (MKO). Based on Vygotsky's theories, AI provides "scaffolding"—temporary support that helps students perform tasks they cannot yet do alone. Researchers highlight that mobile AI platforms allow students to practice language constantly outside of the classroom, making learning part of daily life. [3, p 115] Numerous AI learning applications exist, such as Duolingo. Duolingo allows students to engage with different languages easily. One key advantage is its immediate feedback. Unlike traditional classroom settings, Duolingo can grade and give instant feedback. These applications are widely used by learners who face time constraints due to work and study.

Another significant application is Elsa Speak, which focuses specifically on pronunciation training through AI-driven speech recognition technology. It also provides students with regular feedback. Apart from immediate correction, such applications help to reduce anxiety. Luckin (2018) maintains that AI-mediated environments significantly reduce learner stress, thereby fostering a more conducive atmosphere for effective language acquisition. [4, p 97]

Furthermore, learners frequently encounter pronunciation difficulties.. When they are judged by educators, learners tend to avoid active participation in speaking activities. In order to correct pronunciation and spelling mistakes, SLA students may benefit from AI applications.

On the other hand, despite the optimistic outlook, the academic community remains cautious regarding several systemic risks. Current Large Language Models (LLMs) are predominantly trained on massive datasets sourced from "standard" or "prestige" dialects of dominant global languages. [6] As a result, AI systems often fail to accurately recognize or validate regional accents, sociolects, or minority languages.

Subsequently, a key implication is that cognitive offloading is a major concern among psychologists. This refers to the risk of over-dependence, in psychological literature as "Cognitive Offloading." This phenomenon occurs when learners delegate complex mental tasks—such as syntactic structuring, vocabulary selection, and translation—to automated systems. Selwyn (2019) argues that when technology replaces the human effort involved in the writing process, the learner's ability to engage in critical thinking and personal expression is compromised. [5, p 137]

In conclusion, Artificial Intelligence (AI) is a tool meant to support human teachers, not replace them. These applications are widely used worldwide (Duolingo, Elsa, Loora, and Grammarly) and they may offer certain advantages over traditional teaching methods. They are available on demand. Although there are countless merits, it also has adverse effects. Therefore, AI should be used in a balanced way.

References:

- [1] Godwin-Jones, R. (2018). Challenges and Opportunities in CALL. *Language Learning & Technology*, 22(3), 1–11.
- [2] Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Center for Curriculum Redesign.
- [3] Kukulska-Hulme, A. (2020). *Mobile Assisted Language Learning: Theory and Practice*. Oxford University Press.

- [4] Luckin, R. (2018). Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education. UCL Press.
- [5] Selwyn, N. (2019). Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education. Polity Books.
- [6] UNESCO (2023). Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO Digital Library.

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ FONETİK HADİSƏLƏRİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

**Əhmədova Aişə Siyavuş, 118 B, İngilis və fransız fakültəsi, ahmadovaaisa@icloud.com,
Filologiya bölməsi**

**Elmi rəhbər: filol.f.do,dosent Babayev Cəmil Məmmədağa
Azərbaycan Dillər Universiteti. Bakı**

Fonetika dilçiliyin fundamental sahələrindən biridir. Fonetika dil səslərini öyrənir. Fonetikanın dil səslərini funksional aspektdən öyrənən aspekti isə fonologiyadır. Fonemlər danışq axınında müxtəlif dəyişmələrə məruz qalır. İngilis və Azərbaycan dilləri fərqli fonotaktik strukturlara malikdir. Sintaqmatikada fonem birləşmələrini təhlil etsək, onlar arasında fərqli xüsusiyyətləri görə bilərik. Bu dillərin fonem inventarında da fərqlər mövcuddur. Azərbaycan dilində monofonqlar olduğu halda, ingilis dilində diftonq və trifonqlar mövcuddur. Məsələn: [eə], [aɪ], [aɪə], [eɪə]. İngilis dilində bəzi fonemlər var ki, onların həm uzun, həm də qısa forması olur. İngilis dilinin fonoloji sistemində saitlərin uzun və qısalığı fonematik xarakter daşıyır, yəni söz və söz formalarını fərqləndirir. Azərbaycan dilində sinharmonizm hadisəsi var. Sinharmonizm söz strukturunda qalın və incə saitlərin bir-birini izləməsidir, məsələn: baba, nənə, qala, bərə və s. Hər iki dil fonem dil hesab edilir. Bu dillərdə danışq axını kiçik tələffüz hissələrinə üzvlənir ki, buna da hecaya üzvlənmə deyilir. Azərbaycan dilində sözdə nə qədər sait səs varsa, o qədər də heca var. Lakin ingilis dilində hecaya belə tərif verilmir. Heca Azərbaycan dilində yazıya əsasən aparıldığı halda, ingilis dilində hecalanma prosesi tələffüzə əsasən müəyyən edilir. Məsələn: “name”- [neɪm]. Sondakı “e” fonemi tələffüz olunmur və bu söz birhecalı kimi qəbul edilir. Azərbaycan dilində yalnız saitlər heca nüvəsi təşkil edə bildiyi halda, ingilis dilində samitlərin də heca yaratma funksiyası var. Məsələn: [ˈlev-l]. Bu nümunədə “l” samiti ayrı heca yaradıb. İngilis dilində sonra gələn “r” sonor samiti bəzən düşə bilər, bu hal “r” samitləri ilə bitən sözdən sonra samitlə başlayan sözün gəlməsi ilə baş verir. Məsələn: “car park” - [ka: pa:k], “centre part” - [ˈsentə pa:t]. Saitlə başlayan söz gələrsə, onda “r” düşmür. Məsələn: “never and again” - [nevər ənd əˈgeɪn], “prepare article” - [priˈpeər a:tɪkl]. Azərbaycan dilində də mütləq sonluqda “r” sonor samiti qismən karlaşmaya məruz qalır. Halbuki, Azərbaycan dilinin fonoloji sistemində sonorların qarşılığı yoxdur. Məsələn: “nar” , “qar” və s. sözlərdə. Beləliklə, dilin fonoloji sisteminin təsviri və şərhində fonem birləşmələri, fonemlərin söz strukturundakı mövqeyi və qonşu fonemlərin təsirindən yararlanan fonetik hadisələri nəzərə almaq vacibdir.

Ədəbiyyat:

1. Qurbanov A. Müasir Azərbaycan dili.

https://afadqurbanov.az/books/6.%20M%C3%99AS%C4%B0R%20AZ%C9%99RBAYCAN%20%C4%B0L%C4%B0%20_maket_Sayfa-454.pdf

2. Zeynalov F.H. Practical English Phonetics. http://elibrary.bsu.edu.az/files/books_rax/N_219.pdf

3. Veysəlli F.Y. Dilçiliyə giriş. – Bakı: Mütərcim,-2023.- 448 səh.

4.Peter Roach. English Phonetics and Phonology. A practical course.
https://www.academia.edu/45343607/PETER_ROACH_English_Phonetics_and_Phonology_A_practical_course_Fourth_edition

XARİCİ DİLİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ MÜASİR YANAŞMALAR
Zeynalabdılı Şəbnəm Ramiz qızı, qrup 320 A, İngilis-fransız fakültəsi,
azərbaycan bölməsi, shabnamzeynalabdili04@gmail.com
Qəhrəmanova Zəhra Abbas qızı, müəllim
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Xarici dilin öyrənilməsində yalnız dil qaydalarının mənimsənilməsi kifayət etmir, bununla yanaşı müxtəlif metod və yanaşmaların tətbiqi də mühüm rol oynayır. Bu yanaşmaların öyrənilməsi şagirdlərin digər dilləri öyrənməsini stimullaşdırır bilər [1,s.3]. Son illərdə dil tədrisində baş verən metodoloji dəyişikliklər müxtəlif müasir yanaşmaların, o cümlədən kommunikativ və tapşırıq əsaslı tədris modellərinin (Task-Based Language Teaching, TBLT) yaranmasına səbəb olmuşdur. Müasir yanaşmaların tətbiqində müəllimin rolu və sinifdəki qarşılıqlı ünsiyyətin əhəmiyyəti də vacibdir. Kommunikativ yanaşma (Communicative Language Teaching – CLT). Kommunikativ yanaşma dilin yalnız nəzəri şəkildə deyil, real ünsiyyət vasitəsi kimi öyrədilməsini də əsas götürür. Dil bu yanaşmada yalnız qrammatik qaydalar toplusu kimi deyil, mənanın yaradılması üçün istifadə olunan dinamik bir sistem kimi qəbul olunur [2,s.6]. Şagirdlər dili qrammatika və söz ehtiyatı vasitəsilə öyrənməklə yanaşı, müxtəlif danışmaq və yazı fəaliyyətləri ilə mənimsəyirlər. Bu yanaşmanın əsas məqsədi şagirdlərin dili praktik şəkildə istifadə etmə bacarığını inkişaf etdirməkdir. Eyni zamanda, müəllim bu prosesdə bilik verən şəxsdir, amma daha çox istiqamətləndirici və dəstəkçi rolunu yerinə yetirir və şagirdlərin dərslə aktiv iştirakını təmin edir.

Tapşırıq əsaslı dil öyrənmə (Task-Based Language Teaching – TBLT). TBLT müasir yanaşmalar arasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu metodda şagirdlərə real həyatla əlaqəli tapşırıqlar təqdim olunur və onlar bu tapşırıqları yerinə yetirərkən dili aktiv şəkildə istifadə edirlər. Tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı şagirdlər həm yeni dil formalarını mənimsəyir, həm də əvvəlki biliklərini tətbiq edirlər. Bu yanaşma isə şagirdlərin müstəqil düşünmə və problem həll etmə bacarıqlarını da inkişaf etdirir. Stern qeyd edir ki, TBLT “communicative activities”i əhatə edir. Bunlara nümunə olaraq sinif idarəetmə fəaliyyəti, qonaq mühazirəçilərin dəvət edilməsi, şagirdlərin şəxsi həyatına aid mövzularda və məktəb proqramındakı digər fənlərdən götürülmüş əhəmiyyətli mövzularda söhbətlər, həmçinin “communicative exercises”, yəni tapşırıqlar daxildir [3,s.30].

İnput və qarşılıqlı ünsiyyət (interaction). Dil öyrənmə prosesində input və qarşılıqlı ünsiyyətin (interaction) rolu da böyükdür. Öyrənlər dili yalnız eşitməklə deyil, həm də ünsiyyət prosesində aktiv iştirak etməklə daha yaxşı mənimsəyirlər. Müasir yanaşmalara görə, dil öyrənmə prosesi öyrəninin daxili imkanları ilə xarici mühitin qarşılıqlı təsiri nəticəsində formalaşır. Bu baxımdan, sinif mühitində qarşılıqlı ünsiyyətin təşkili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müəllim şagirdlərə düzgün dil nümunələri təqdim etməli, onların səhvlərini düzəltməli və aktiv ünsiyyət mühiti yaratmalıdır [1,s.26].

Müəllimin rolu. Bundan əlavə, müasir yanaşmalarda müəllimin rolu ənənəvi yanaşmalardan fərqlənir. Müəllim artıq yalnız bilik ötürən deyil, eyni zamanda şagirdlərin öyrənmə prosesini təşkil edən və onları motivasiya edən şəxsdir. O, şagirdlərin ehtiyaclarını nəzərə almalı, onların dil bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün uyğun fəaliyyətlər seçməli, şagird rollarını dəyişməli, fərqli

fəaliyyət növləri seçməlidir [4,s.29]. Bu yanaşma şagirdlərin dərəcə marağını artırır və onların daha fəal iştirak etməsinə şərait yaradır.

Nəticə olaraq demək olar ki, xarici dilin öyrənilməsində müasir yanaşmaların tətbiqi daha effektiv nəticələr əldə etməyə imkan verir. Kommunikativ və tapşırıq əsaslı yanaşmalar, həmçinin qarşılıqlı ünsiyyətin təşkili şagirdlərin dil bacarıqlarının inkişafında mühüm rol oynayır. Bu yanaşmaların düzgün tətbiqi şagirdlərin dili real həyatda sərbəst şəkildə istifadə etməsinə şərait yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Ellis, R. (1997). Second language acquisition. Oxford: Oxford University Press.
2. Ellis, R. (2003). Task-based language learning and teaching. Oxford: Oxford University Press.
3. Nunan, D. (2004). Task-based language teaching. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Harmer, J. (2015). The practice of English language teaching (5th ed.). London: Pearson

TƏDRİS PROSESİNDƏ RƏQƏMSAL ASILILIQ VƏ ONUN YARATDIĞI PROBLEMLƏR

Aynur Əmrahova Sərxan

İngilis və fransız dillər fakültəsi

Qrup: 115a e-poçt: aynuramrahovaa@gmail.com

Bölmə: ingilis dilinin qrammatikası kafedrası

Elmi rəhbər: Fil. Elm. Dok. professor Mahmudova Şəfaqət Abdulla qızı.

Rəqəmsal asılılıq nədir? Necə formalaşır?

Azərbaycan Dillər universiteti , Bakı

Texnologiyanın inkişafı ,internetə geniş çıxış imkanları ,rəqəmsal vasitələrə asan çıxış və onların yayılması ilə insan həyatında çoxlu dəyişikliklər baş vermişdir.

Texnoloji inkişafı ,rəqəmsal alətlər və internet zaman keçdikcə həyatımızın ayrılmaz hissəsinə çevrilsədə, onların düzgün olmayan istifadəsi smartfon,kompüter və internet asılılığı kimi problemlərə səbəb olmuşdur.Belə asılılıqlar 1990-2000 -ci illərdə internet istifadəsi geniş yayıldıqda “internet asılılığı” kimi adlandırıldı ,lakin sonrakı illərdə sosial şəbəkələrin və sosial medianın geniş yayılması ilə texnologiyanın da inkişafına uyğun olaraq telefon ,internet,sosial media və sosial şəbəkə asılılıqları kimi anlayışlar müəyyən edilərək “rəqəmsal asılılıqlar” başlığı altında birləşdirildi.

Bəs rəqəmsal asılılıqlar nə üçün meydana çıxır?

Fərdlərin özlərini sübut etmək istəyi,nəyisə qaçırmaq qorxusu(FOMO),rəqəmsal mühitdə diqqət və sevgi axtarışı,müxtəlif psixi pozğuntular,depressiya,yaş,tənhalıq,zorakılıq,laqeydlilik və s.kimi səbəblər rəqəmsal asılılığa gətirib çıxarda bilər.

Tədris prosesində rəqəmsal asılılıq və onun yaratdığı problemlər.

İndi isə biz rəqəmsal asılılığın tədris prosesində yaratdığı problemlər haqqında danışmalıyıq.

Müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı təhsil sistemində köklü dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Rəqəmsal alətlər – kompüterlər, planşetlər, smartfonlar və internet platformaları – artıq tədris proqramlarının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Bu texnologiyalar öyrənmə prosesini daha interaktiv, əlçatan və effektiv etsə də, onların həddindən artıq və nəzarətsiz istifadəsi yeni problemlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu problemlərin ən aktualı isə rəqəmsal asılılıqdır.Rəqəmsal asılılıq fərdin texnoloji vasitələrdən həddindən artıq

istifadə etməsi və bu istifadəyə nəzarəti itirməsi ilə xarakterizə olunur. Tədris proqramında rəqəmsal texnologiyaların geniş tətbiqi şagird və tələbələrin bu vasitələrlə daha çox təmasda olmasına gətirib çıxarır. Nəticədə, təhsil məqsədilə istifadə edilən texnologiyalar bəzən əyləncə və sosial media istifadəsi ilə qarışaraq asılılıq yarada bilər.

Rəqəmsal asılılığın yaranma səbəbləri.

Tədris mühitində rəqəmsal asılılığın yaranmasına təsir edən əsas amillər bunlardır:

1. Texnologiyaya erkən yaşda çıxış
2. Onlayn təhsil platformalarının geniş yayılması
3. Sosial şəbəkələrin cazibədarlığı
4. Nəzarətin zəif olması (valideyn və müəllim tərəfindən)
5. Psixoloji faktorlar (tənhalıq, stress, diqqət ehtiyacı)

Tədris prosesində yaratdığı problemlər.

1. Diqqətin azalması və dərstdə passivlik

Şagirdlər dərs zamanı tez-tez telefona və ya digər cihazlara yönəldikləri üçün dərsə fokuslanmaqda çətinlik çəkirlər. Bu isə öyrənmə keyfiyyətini aşağı salır.

2. Akademik nəticələrin zəifləməsi

Rəqəmsal asılılıq dərsə hazırlıq vaxtını azaldır, tapşırıqların yerinə yetirilməsində gecikmələrə səbəb olur və nəticədə qiymətlər aşağı düşür.

3. Tənqidi düşünmə qabiliyyətinin azalması

Hazır məlumatlara asan çıxış şagirdlərin analiz etmə və müstəqil düşünmə bacarıqlarını zəiflədir.

4. Sosial bacarıqların geriləməsi

Onlayn ünsiyyət real sosial münasibətləri əvəz etdikdə şagirdlərdə ünsiyyət bacarıqları zəifləyir.

5. Psixoloji və sağlamlıq problemləri

- Uzun müddət ekran qarşısında qalmaq:
- Stress və narahatlıq yaradır
- Yuxu pozuntularına səbəb olur
- Göz və fiziki sağlamlığa mənfi təsir edir

Problemin həlli yolları

Rəqəmsal asılılığın tədris proqramında mənfi təsirlərini azaltmaq üçün aşağıdakı tədbirlər görülməlidir:

1. Rəqəmsal savadlılığın artırılması

Şagirdlərə texnologiyadan düzgün istifadə qaydaları öyrədilməlidir.

2. Ekran vaxtının tənzimlənməsi

Dərs və qeyri-dərs vaxtlarında texnologiya istifadəsinə limit qoyulmalıdır.

3. Tədris proqramının balanslaşdırılması

Rəqəmsal və ənənəvi tədris metodları arasında balans qorunmalıdır.

4. Müəllim və valideyn nəzarəti

Şagirdlərin texnologiyadan istifadə davranışları izlənilməlidir.

5. Alternativ fəaliyyətlərin təşviqi

İdman, kitab oxuma və sosial fəaliyyətlər artırılmalıdır.

İNGİLİS DİLİNİN QRAMMATİKASININ RƏQƏMSAL BACARIQLARDAN İSTİFADƏ EDƏRƏK ÖYRƏNİLMƏSİ

Mələy Fəxrəddin qızı Məmmədova

Qrup: 114A Fakültə: İngilis-Fransız dilləri

E-poçt: meyleymemmedov.1@gmail.com Bölmə: Filologiya

Elmi rəhbər: İngilis dilinin qrammatikası kafedrasının b/m. R.Y. Əliyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İngilis dilinin qrammatikasının tədrisində ənənəvi yanaşmalar çox vaxt əzbərləmə və təkrara əsaslanır ki, bu da universitet tələbələrinin dərəcə marağının azalmasına və öyrənmə prosesində passivliyə səbəb ola bilər. Müasir rəqəmsal dövrdə isə qrammatika yalnız statik qaydalar toplusu kimi deyil, ünsiyyət üçün funksional və dinamik alət kimi təqdim olunmalıdır. Bu tezisdə rəqəmsal hekayəçilik (Digital Storytelling – DST) metodunun həm linqvistik dəqiqliyin, həm də rəqəmsal savadlılığın inkişafında körpü rolu oynadığı araşdırılır. Rəqəmsal hekayəçilik 21-ci əsr təhsilində tələbələrin həm dil, həm də texnoloji bacarıqlarını inkişaf etdirən effektiv pedaqoji vasitə kimi qiymətləndirilir (Robin, 2008).

Nicky Hockly və Gavin Dudeney-in tədqiqatlarına əsasən, müasir təhsil multimodal savadlılığı əhatə etməlidir (Hockly & Dudeney, 2013). Bu isə o deməkdir ki, dil öyrənməsi artıq yalnız mətnlə məhdudlaşmır, eyni zamanda vizual, audio və interaktiv komponentləri də əhatə edir. Tələbələr rəqəmsal platformalarda hekayələr yaratdıqda, qrammatik strukturları (məsələn, fel zamanları və ya şərti cümlələr) real və mənalı kontekstdə tətbiq edirlər. Məsələn, rəqəmsal fotohekayənin nəqli zamanı Past Simple zamanından istifadə edilməsi qrammatik qaydanın daha yaxşı mənimsənilməsinə şərait yaradır.

Rəqəmsal hekayəçilik tələbələrə qrammatikanı yaradıcı şəkildə tətbiq etmək üçün müxtəlif texnoloji vasitələrdən istifadə imkanı yaradır:

· Vizual qrammatika: Canva və ya Pixton kimi platformalar vasitəsilə tələbələr real dialoqlara əsaslanan və müəyyən qrammatik strukturları (məsələn, Direct və Indirect speech) əks etdirən komikslər hazırlaya bilərlər.

Video hekayəçilik: Adobe Express və ya InShot kimi alətlərdən istifadə etməklə hazırlanmış videolarda tələbələr Passiv səs və ya İmperativ formaları praktik şəkildə tətbiq edirlər. Rəqəmsal bacarıqların qrammatika tədrisinə inteqrasiyası tələbələrin müstəqil öyrənmə bacarıqlarını inkişaf etdirir və onların motivasiyasını artırır. Tədqiqatlar göstərir ki, rəqəmsal texnologiyaların dil tədrisinə inteqrasiyası tələbələrin motivasiyasını artırır və müstəqil öyrənmə bacarıqlarını gücləndirir (Kukulska-Hulme & Shield, 2008). Müşahidələr göstərir ki, tələbələr son rəqəmsal məhsulun hazırlanmasına məsuliyyət daşıdıqda, qrammatik qaydaları daha şüurlu və məqsədyönlü şəkildə öyrənirlər. Bu zaman qrammatika artıq yalnız qiymətləndirmə vasitəsi deyil, kommunikativ məqsədlərə xidmət edən praktik alətə çevrilir.

Nəticə etibarilə, rəqəmsal hekayəçilik müasir tədris mühitində effektiv metodlardan biri kimi çıxış edir. Bu yanaşma tələbələri passiv öyrənənlərdən aktiv məzmun yaradıcılarına çevirərək onların həm dil bacarıqlarını, həm də rəqəmsal səriştələrini inkişaf etdirir.

Ədəbiyyat

1. Dudeney, G., & Hockly, N. (2007). How to Teach English with Technology. Pearson Longman.
2. Hockly, N., & Dudeney, G. (2013). Digital Literacies. Pearson.
3. Robin, B. R. (2008). Digital storytelling: A powerful technology tool for the 21st century classroom. Theory Into Practice, 47(3), 220–228.
4. Kukulska-Hulme, A., & Shield, L. (2008). An overview of mobile assisted language learning. ReCALL, 20(3), 271–289.

MÜASİR DİLÇİLİK TƏDQIQATLARINDA SÜNİ İNTELLEKTİN ROLU

Zəhra Rüstəm qızı Göyçayeva, 113a, İngilis-Fransız dilləri
fakültəsi, goychayevazehra@gmail.com filologiya

Elmi rəhbər: f.f.d., dos. Qocayeva Mətanət Əlağa qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə innovativ texnologiyaların sürətli inkişafı bir çox elm sahələrinə olduğu kimi, dilçilik elminə də dərin nüfuz etmişdir. Xüsusilə, süni intellekt texnologiyalarının inkişafı dilin tədqiqi və əldə olunmuş yeni elmi məlumatların emalı prosesinə tətbiq etmək üçün ən müasir imkanlar yaratmışdır. Süni intellekt vasitəsilə böyük həcmli dil materiallarının analiz edilməsi, nitqin tanınması və maşın tərcüməsi kimi proseslər daha effektiv şəkildə həyata keçirilir. Bu texnologiyalar dilçilik tədqiqatlarının daha sürətli və dəqiq aparılmasına kömək edir. Bu baxımdan, müasir dilçilikdə süni intellektin rolu və onun dil tədqiqatlarına təsiri xüsusi maraq doğurur. Müasir dilçilik tədqiqatlarını süni intellektin tətbiqi olmadan təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. “Sadəcə, bu gün süni intellekt biliyi, ünsiyyəti və gücü formalaşdıran bir oyunçudur” [1, s.19]. Təqdim olunan tezis üçün bu mövzunu seçməkdə əsas məqsədimiz süni intellektin dilçilik tədqiqatlarında oynadığı rol, habelə onun dil araşdırmalarına verdiyi töhfələri tədqiq etməkdir.

İnnovativ ideyaların və texnologiyaların global səviyyədə dinamik inkişaf etdiyi çağdaş dövrümüzdə bu proseslərin outsayderi olmaq, dünyəvi integrasiya prosesinə seyrçi qalmaq heç bir dövlət üçün arzu olunan hal deyil. Çünki müasir innovasiyadan kənarda qalan bir dövlət inkişaf edə, dayanıqlı, güclü iqtisadiyyata, elmə sahib ola bilməz. Həyatımızın bütün fəaliyyət sahələrinin süni intellektin, rəqəmsal texnologiyaların əlçatanlığı zəminində qurulduğu bir dövrdə dilçilik tədqiqatlarının keyfiyyət təminatı üçün yeni innovativ metodların dilçilik tədqiqatlarına tətbiq olunması labüddür. “Müasir dilçiliyə baxışları formalaşdıran əsas təkanverici qüvvə kimi çıxış edən süni intellekt texnologiyaları, dillə bağlı bir çox ənənəvi təsəvvürləri yenidən nəzərdən keçirməyə və təkmilləşdirməyə imkan verir” [2, s.278]. Süni intellektin müasir dilçilik tədqiqatlarına tətbiqi təkcə mürəkkəb bir texnologiya proses deyil, həm də gündəlik həyatda dili daha yaxşı anlamağa kömək edən bir vasitədir, başqa sözlə, zamanın tələbidir. Məsələn, insanların hər gün istifadə etdiyi avtomatik tərcümə proqramları, səsli köməkçilər və sosial şəbəkələrdə yazılan mesajların yoxlanılması göstərir ki, dil sabit deyil, daim dəyişir və vəziyyətə görə fərqli şəkildə istifadə olunur. Süni intellekt bu dəyişiklikləri asanlıqla, yüksək dəqiqliklə izləyə bilir, yeni sözləri və insanların danışdığı tərzindəki fərqləri ortaya çıxarır. Bu cür real həyat nümunələri süni intellektin dilçiliyə təsirini daha aydın göstərir və gələcəkdə bu sahənin daha da inkişaf edəcəyini labüd edir.

Süni intellekt texnologiyalarının sürətli inkişafı dilçilik tədqiqatlarına dərin təsir göstərməkdədir. Bu təsir həm nəzəri, həm də praktiki aspektlərdə özünü göstərir. Məsələn, təbii dilin emalı (NLP) dilçilik və süni intellektin kəsişməsində yerləşən bir sahə olmaqla, süni intellekt vasitəsilə insan dilinin anlaşılmasını, emalını və təhlil olunmasını təmin edən texnologiya və metodları işləyib hazırlayır. Süni intellekt müxtəlif həcmli dil strukturlarının öyrənilməsinə imkan verir. “Süni intellekt - elə bir texnologiya, daha dəqiq desək, müasir elmi istiqamətdir ki, insan kimi düşünə bilən öyrədici kompüter, robotlaşdırılmış texnika, analitik sistem yaratmaq üsullarını öyrənir” [3, s. 350]. Süni intellekt dilçilik tədqiqatlarını daha ardıcıl və səmərəli şəkildə aparmaq üçün geniş imkanlar açır. Hazırda süni intellektin verdiyi imkanlardan tətbiqi dilçiliyin müxtəlif sahələrində, kompüter dilçiliyində, korpus dilçiliyində, riyazi dilçilikdə geniş istifadə olunmaqla aparılan müxtəlif məzmunlu tədqiqat işlərinin dəqiq, müasir tələblərə uyğun səviyyədə yerinə yetirilməsini reallaşdırır. Şübhəsiz, süni intellekt insanın bitib-tükənməyən zəkasının böyük nailiyyətlərindən biridir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Crowford, K. Atlas of AI Power, Politics, and the Planetary Costs of Artificial Intelligence. Yale University Press. New Haven and London – 2021, 336 p.

<https://www.essra.org.cn/upload/202105/The%20Atlas%20of%20AI%20Power,%20Politics,%20and%20the%20Planetary%20Costs%20of%20Artificial%20Intelligence.pdf>

2. Abdurəhmanova, K. Müasir dilçiliyin inkişaf istiqamətləri və süni intellektin dil tədqiqatlarına təsiri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri №4, 2025. Səh. 278-285. <https://filologiyameseleleri.com/pdf/2025/n4/278-285%20Konul%20Abdurehmanova.pdf>

3. Mahmudov, M. Süni intellektin linqvistik problemləri. Bakı, "Elm və təhsil" – 2024, 376 səh. <https://azerbaycandili.az/Literatures/Download/23109/S%C3%BCni%20intellekt-PDF.pdf>

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ ZƏRFLƏRİN DƏRƏCƏLƏRİ

Aslanlı Türkan Ramil, 214A, İngilis- Fransız, Filologiya

f.f.d., dosent Röya Abdurahmanova Qəzənfər qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Əksər dillərdə eləcə də ingilis dilinin qrammatikasında zərflər, əsasən, feilləri, sifətləri və ya digər zərfləri xarakterizə etmək üçün istifadə olunur. Onlar, adətən, cümlənin digər hissəsində təsvir olunan hərəkətin və ya vəziyyətin tərz, vaxtı, yeri, tezliyi və ya dərəcəsi haqqında əlavə məlumat verirlər. Zərflər aşağıdakı suallardan birinə cavab verir: Nə vaxt? Harada? Niyə? Necə? Hansı şərtlər altında? və Nə dərəcədə? Məsələn:

He was walking slowly away, all the while looking downward [1].

Biz danışdığımız mövzunu izah etmək üçün dərəcə zərflərindən istifadə edirik. Dostumuza xoşbəxt olduğumuzu deyə bilərik, amma xoşbəxtliyimizin dərəcəsini (və ya səviyyəsini izah etmək üçün) göstərmək istəyə bilərik:

I'm really happy, I'm quite happy or I'm not very happy. [4,səh.208]

Dərəcəli zərflər iki qrupa bölünə bilər: bir şeyin dərəcəsini gücləndirən zərflər və bir şeyin dərəcəsini zəiflədən zərflər. Mənasını artıran və ya gücləndirən zərflərə very, totally, completely, and absolutely aiddir. Misal üçün:

I'm totally convinced Lara will quit her job. [4,səh. 202]

Mənanı azaldan və ya zəiflədən zərflərə belə sözlər daxildir: fairly, quite, slightly, and a bit. Misal üçün:

My grandma fairly certain it will rain tomorrow. [4,səh. 209]

Dərəcə zərfləri adətən dəyişdirdikləri sifət, zərf və ya feldən əvvəl yerləşdirilir, baxmayaraq, bəzi istisnalar mövcuddur. "Too", "enough", "very", "extremely" sözləri həmçinin dərəcə zərflərinə aiddir. Misallar:

The water was extremely hot (modifying adjective); You are sleep long enough (modifying adverb); She has almost finished (modifying verb). [4, səh.206]

Modal fəllərdə dərəcə zərfləri modal feldən əvvəl və ya əsas feldən əvvəl mənasından asılı olaraq görünə bilər. Məsələn;

She really should look where she is going!; You should really look at the instructions first.

Köməkçi fəllərdə zərf adətən əsas feldən əvvəl işlənir. Məsələn;

I have really enjoyed studying at this university.;

İngilis dilində bir çox zərflər var ki, mənanı daha gücləndirir. Qrammatik səbəblərdən bu zərfləri də iki yere bölürük. Zərf seçimi sifətin dərəcələndirilən (gradable) və ya dərəcələndirilə bilinməməsindən (ungradable) asılıdır;

It is very hot and It is absolutely boiling, but not It is very boiling.

Belə bir sıra sifətlər var ki, mənasından asılı olaraq müxtəlif zərflərlə işlədilir; very cold – absolutely freezing, extremely tired – completely exhausted, really happy – absolutely ecstatic.

Bəzi dərəcə zərflər də vardır ki, yuxarıda göstərilən zərflərdən fəqli istifadə olunur. Məsəl üçün; 1. A lot mənacə “very much” a oxşardır və fəlləri təyin etmək üçün istifadə olunur:

I like playing tennis a lot.;

2. Too cümlədə neqativ məna daşıyır. Mənacə ‘ qəbul və ya ehtiyac olunandan daha çox ’ ifadə edir: That costs too much.;

Ədəbiyyat Siyahısı:

1. Röya Abdurahmanova ,İngilis dilində zərflər substantivləşmə müstəvisində ,İpək yolu,Bakı, 2024, s.106-110;
2. Government Art and Science Collage, Avianshi, Adverbs, pg 1-29;
3. Həjiyeva A.H., Nəcəfli E.B., Cəfərov A.M. English Phraseology. Bakı, 2009.
4. English grammar in use, Raymond Murphy, California, pg.200-210.
5. Allan Hancock College , Adverbs, California, pg 1-

OSCAR WILDE AND AESTHETICISM

Malakhanım Namig Guliyeva

Azerbaijan University of Languages

Faculty of English and French languages, 420B Philology

melekhanimquliyeva@gmail.com

PhD in Philology Turkan Mirzezade

Aestheticism was an art movement in the late 19th century that valued the appearance of literature, music, and the arts over their functions.[1][2] According to Aestheticism, art should be produced to be beautiful, rather than to teach a lesson, or perform another didactic purpose. The Aesthetic Movement aimed to create a new kind of art, an art freed from outworn establishment ideas and Victorian notions of morality. This was to be ‘Art for Art’s sake’ – art that didn’t tell stories or make moral points, art that dared simply to offer visual delight and hint at sensuous pleasure. [4]

Oscar Wilde’s aestheticism challenges the traditional role of literature by prioritizing form, beauty, and style over moral instruction and social utility. [3]

Oscar Wilde, the master of wit and paradox, wrote one novel in his life: The Picture of Dorian Gray. He ends the preface with a scandalous sentence: “All art is quite useless.” When Wilde declared that “all art is quite useless,” he wasn’t dismissing its value; he was celebrating its very essence. [5]

Oscar Wilde, however, understood both the importance and the dangers of the Aestheticism movement. The movement advocates for individualism and rejects collective thinking, it encourages people to go to any lengths to achieve a life that is beautiful and aesthetically pleasing. Wilde recognized that this pursuit could lead to dismissing the practicalities and moral considerations essential for a well-rounded life. [5]

Lord Henry, the supposed antagonist of the novel, manipulates a naive and superficial young man, Dorian Gray, under the guise of wisdom. He feeds him the idea that one should live a life where he would never accept a theory or system that requires the sacrifice of passionate experience (Hedonism). [5] According to this view, the aim of life is the experience itself, not the outcomes of that experience, whether sweet or bitter they may be. [5]

Dorian confesses his profound love for an actress, Sybil Vane, after seeing her perform in the theatre. He falls for her performance in Shakespearean plays. This attracts the aesthetically inclined Dorian. He abandons her when he finds her performance no longer enchanting. [5] Sybil Vane takes her life but Dorian won't regret his actions.

At first glance, the book seems to advocate the Aestheticism movement, suggesting one's actions should create maximal beauty and pleasure in one's life. But upon closer inspection, we see that Wilde isn't entirely endorsing this movement. The book's ending, where Dorian finally reflects on his lack of remorse, his self-absorption, and his intellectual and moral regression, suggests otherwise. [5]

Even if Wilde believes in "art for art's sake," he advocates that in pursuit of the beautiful aspects of life, one shouldn't jeopardise one's values, and the enjoyment garnered must be sacrificed for the greater good if necessary. Only through restrained aestheticism can a morally sound and happier life be achieved. [5]

References:

1. Fargis, Paul (1998). The New York Public Library Desk Reference – 3rd Edition. Macmillan General Reference. Pp. 261
2. Denney, Colleen. "At the Temple of Art: the Grosvenor Gallery, 1877–1890", Issue 1165, p. 38, Fairleigh Dickinson University Press, 2000
3. Mendelssohn, Michèle (2007). Henry James, Oscar Wilde and Aesthetic Culture. Edinburgh University Press. Pp. 22–30
4. <https://www.vam.ac.uk/collections/aestheticism>
5. <https://priyadarshiniprakash.medium.com/wilde-and-aestheticism-fd91a7ea5f80>

İNGİLİS DİLİNDƏ RİTM: FONOLOJİ ƏSASDAN POETİK VƏ NASİR STRUKTURADƏK

Ülviyə Məmmədova Vicay qızı

113b, İNGİLİS və fransız DİLLƏRİ FAKÜLTƏSİ, ulviya985@gmail.com, FİLOLOGİYA,

Elmi rəhbər: baş müəllim Cəfərova Pərvanə Mübariz qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İngilis dilində ritm anlayışı çox vaxt yalnız şeirşünaslıqla əlaqələndirilir. Lakin reallıqda ritm dilin fonoloji quruluşundan tutmuş, gündəlik nitqə, nəsrədən natiqlik sənətinədək hər səviyyədə fundamental rol oynayır. Bu tezisnin məqsədi İngilis dilinin stress-timing (vurğu vaxtlı) təbiətini təhlil etmək, bu xüsusiyyətin poeziyada metrik sistemləri necə formalaşdırdığını göstərmək.

İngilis dili stress-timed (vurğu zamanlı) dillər qrupuna aiddir. Bu o deməkdir ki, nitqdə vurğulu hecalar arasında keçən vaxt intervalı nisbətən bərabər olur. Vurğusuz hecalar isə bu ritmik qəfəsə sığmaq üçün ixtisar olunur, səsləri zəifləyir.[4. p. 57]

Bu xüsusiyyətin ən mühüm nəticələri:

- Vokal reduksiyası: to [tu:] şəklində tələffüz olunarkən to go ifadəsində [tə gəu] formasına düşür.
- Funksional sözlərin zəif formaları: can, must, and, but kimi sözlər vurğusuz mövqedə qısalır.
- Eliziya (səslərin düşməsi): probably sözü probly, family sözü famly kimi tələffüz edilir.

Yambik Pentametr. Yamb (vurğusuz + vurğulu heca) ingilis dilinin təbii ritminə ən uyğun ayaqdır. To be or not to be misrasında olduğu kimi, bu struktur həm sintaksis, həm də tələffüz baxımından təbii. XVI–XVII əsrlərdə Şekspir,

Sprung Ritm (Hopkins). Viktoriya dövrü şairi Gerard Manley Hopkins sprung rhythm (sıçrayışlı ritm) adını verdiyi yenilikçi sistemi işləyib hazırladı. Bu sistemdə yalnız vurğulu hecalar sayılır, vurğusuz hecaların sayı isə dəyişkən olur.

Sərbəst Şeir. XX əsrdə sərbəst şeir ənənəvi metrikanı rədd etsə də, ritmi tamamilə tərk etməmişdir. Uitman, Eliot, Pounds kimi şairlər ritmi sintaktik paralelizmlər, təkrarlar, söz qruplarının ahəngi üzərində qurmuşlar. [1, p.10]

Nəsr və ritorikada ritm. Ritm yalnız şeirin deyil, həm də nəsr əsərlərinin və natiqlik sənətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Məqalələr, çıxışlar, hüquqi sənədlər belə ritmik quruluşa malikdir. [2, p. 101]

Sintaktik Ritm. Prozada ritm əsasən sintaktik fiqurlar vasitəsilə yaradılır:

- Paralelizm: “of the people, by the people, for the people” (Lincoln)
- Anafora: eyni söz və ya ifadənin cümlə başlarında təkrarlanması
- Antiteza: ziddiyyətli strukturların ritmik qarşılığı

Nəticədə, İngilis dilində ritm sadəcə bəzək deyil – dilin özünün təşkilatlanma prinsipidir. [3,p.170-175]

Ritm dərək etmək İngilis dilini aktiv istifadə üçün mənimsəməyin əsas şərtlərindən biridir. Ana dili olmayanlar üçün ritm üzərində işləmək təkcə tələffüzü yaxşılaşdırmır, həm də dilin məntiqini, onun gözəlliyini, hətta onunla birlikdə düşünməyi öyrədir. Nəticə etibarilə, İngilis dilində ritm səsle mənənin vəhdətidir – onu öyrənmək dilin ruhunu dərək etmək deməkdir.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Abercrombie,D.(1967).Elements of General Phonetics.Edinburgh University Press.
2. Attridge, D. (1982). The Rhythms of English Poetry. Longman.
- 3.Crystal, D. (2003). Cambridge University Press.
4. Roach, P. (2009). English Phonetics and Phonology. Cambridge University Press.

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE-BASED APPLICATIONS ON LANGUAGE LEARNING

Rəcəbova Fatimə Təhməz qızı

220B İngilis-Fransız. fatimarecebova12@gmail.com

Elmi rəhbər: Fil.f.d b/m Dürrə Həşimova Ərəstun qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Artificial Intelligence is really changing the way we learn languages. It is changing how we learn and what we learn. Even though Artificial Intelligence technologies like natural language processing have gotten better since the 1980s we are still not using them to their potential. Artificial Intelligence used to help with simple things like correcting writing mistakes or testing.. Now large language models can do a lot more. They help people learn inside and outside of the classroom. They make lessons more fun and interactive. Because language and intelligence are very connected Artificial Intelligence is having an impact on learning.

One of the things about Artificial Intelligence is that it can make learning personal. Artificial Intelligence systems look at how learners are doing and adjust the lessons to their level. This makes it possible to create learning plans that're just right for each person. It also gives learners feedback that helps them see what they are good at and what they need to work on. When learners have plans that're just right for them they are more motivated to reach their goals whether that is for school, work or just for themselves.

Artificial Intelligence makes it possible for all kinds of people to learn languages. There are tools like text-to-speech and speech-to-text that allow learners to study in their language and practice speaking and listening. These tools are especially helpful for people who have trouble reading or who have challenges or who are in tough situations. Artificial Intelligence lets learners practice in a realistic way. They can have conversations or practice for job interviews or just

practice talking about everyday things. Artificial Intelligence adjusts to the learners level. Gives them feedback right away which helps them feel more confident and fluent. This kind of practice helps learners use their skills in real-life situations and makes learning fun.

Applications that use Artificial Intelligence can track how learners are doing all the time. They show learners how they are improving with charts and statistics. Artificial Intelligence looks at how learners are doing and suggests what they should practice next which makes learning more organized and effective. This motivates learners. Helps them see how far they have come. But Artificial Intelligence also raises some concerns. We have to think about privacy and making sure the systems are fair and transparent. We have to protect users data and make sure the systems are not biased. Teachers and learners should always be in control. Artificial Intelligence should help with learning not replace interaction.

Teachers should use Artificial Intelligence as a tool to help them not as a replacement for themselves. Artificial Intelligence can make lessons more engaging give feedback all the time and help learners make progress. Schools should teach teachers how to use Artificial Intelligence tools and set rules for using them responsibly. When we combine teaching with Artificial Intelligence we can create a learning environment that is flexible and inclusive.

Artificial Intelligence offers a lot of possibilities for language learning that's personal, interactive and accessible.. If we rely too much on technology we might lose some of the human interaction that is so important. We need to find a balance, between using Artificial Intelligence and really communicating with each other. We need educators, policymakers and developers to work to use Artificial Intelligence in a responsible way.

Artificial Intelligence is changing language learning by making it more personal, inclusive and interactive. Whether or not it is successful depends on how we use it. If we implement Artificial Intelligence in a way it can really improve how people learn and give all students better opportunities. Artificial Intelligence and language learning can work well together.

Ədəbiyyat

1. · Chappelle, C. A. (2003). English language learning and technology.
2. · Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial intelligence in education.
3. · Johnson, W. L., & Lester, J. C. (2018). AI in education: Promises and implications.
4. · Luckin, R. (2018). Machine learning and human intelligence.
5. · Russell Talukder, M. (2023). Smart transformation of EFL teaching and learning approaches.
6. · Talukder, R. M. (2023). Smart transformation of EFL teaching and learning approaches.
- 7.

THE IMPACT OF ERASMUS+ PROGRAM ON FOREIGN LANGUAGE LEARNING

Nubar Nasirova Rashad

Faculty of English-French Languages. Group 220B

Email: nubar.nesirova2006@gmail.com

Department: English Lexicology

Supervisor: PHD. Durra Hashimova

Azerbaijan University of Language, Baku

This article examines the impact of the Erasmus+ program on foreign language learning. The study analyzes how participation in the program contributes to the development of students' language skills, communicative competence, and cultural awareness. Special attention is paid to the role of international mobility and real-life communication in improving language proficiency. It is

concluded that Erasmus+ significantly enhances foreign language learning through immersive and interactive experiences.

In the modern world, foreign language learning has become essential for academic, professional, and social development. International education programs such as Erasmus+ offer students the opportunity to study in foreign countries, thereby improving their language skills in a natural environment.

The relevance of this topic lies in the increasing importance of multilingualism and global communication. Erasmus+ supports not only academic exchange but also linguistic and cultural development.

The main objective of this study is to analyze the impact of the Erasmus+ program on foreign language learning and to evaluate its effectiveness.

One of the most significant advantages of the Erasmus+ program is the opportunity for language immersion. Unlike traditional classroom learning, students are placed in real-life situations where they must use a foreign language to communicate. This constant exposure leads to faster and more natural language acquisition.

Another important factor is learner autonomy. Students participating in Erasmus+ are responsible for managing their own learning process. They develop independent learning strategies, such as self-study, interaction with native speakers, and adaptation to new linguistic environments. This autonomy strengthens their ability to learn languages effectively even after the program ends. In addition, the program promotes intercultural competence. Language learning is closely connected with culture, and Erasmus+ allows students to experience cultural diversity firsthand. They learn how language is used in different social contexts, which improves their pragmatic and sociolinguistic skills.

Erasmus+ also contributes to the development of academic language skills. Students attend lectures, complete assignments, and participate in discussions in a foreign language. This improves their formal language use, vocabulary range, and critical thinking abilities.

Furthermore, digital communication and modern technologies play an important role in supporting language learning during the Erasmus+ experience. Students use online platforms, social media, and educational tools to communicate and collaborate with others. This combination of traditional and digital learning environments enhances overall language proficiency.

Another key aspect is emotional and psychological development. Living in a foreign country can be challenging, but it also helps students become more adaptable and confident. Overcoming language barriers increases self-confidence and reduces anxiety in communication.

This study is based on simple research methods. A small survey was conducted among students who participated in the Erasmus+ program.

The students answered questions about their language skills before and after the program. Their answers were used to understand the impact of Erasmus+ on language learning.

The results show that most students improved their language skills. About 80% of students said their speaking skills became better.

Around 70% of students felt more confident when using a foreign language. Many students also said that living abroad helped them learn faster.

These results show that real-life practice is very important in language learning.

Erasmus+ has many advantages. It improves communication skills, increases confidence, and helps students learn faster. It also gives cultural experience.

However, there are some challenges. Some students feel shy or nervous at the beginning. Others may have difficulty adapting to a new country.

Despite these challenges, most students say that the experience is very useful and valuable.

Table 1. Comparison of Key Factors Influencing Foreign Language Learning through Erasmus+

Category	Source	Main Function	Examples
Language Practice	Real-life communication	Improves fluency and speaking skills	Conversations with native speakers
Cultural Exposure	International environment	Enhances intercultural competence	Cultural exchange activities
Motivation	Study abroad experience	Increases engagement in learning	Participation in academic programs
Communication Skills	Social and academic interaction	Develops communicative competence	Group projects, presentations

The study shows that the Erasmus+ program has a significant positive impact on foreign language learning. It provides students with practical experience, improves communication skills, and enhances cultural awareness.

Furthermore, the program increases motivation and helps learners use language more effectively in real-life situations. The immersive environment plays a crucial role in language acquisition.

In conclusion, Erasmus+ is one of the most effective modern approaches to foreign language learning, combining education, communication, and cultural exchange.

Universities should encourage students to join Erasmus+ programs. More students should have the chance to study abroad.

It is also important to prepare students before they go. Language courses can help them feel more confident.

Finally, students should actively use the language during their experience to get better results.

References

1. European Commission. Erasmus+ Programme Guide.
Link: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu>
2. Coleman, J. A. (1997). Study Abroad and Language Learning.
Link: <https://www.jstor.org/stable/3587463>
3. Kinginger, C. (2009). Language Learning and Study Abroad.
Link: <https://books.google.com>
4. Dewey, D. (2004). Study Abroad and Second Language Acquisition.
Link: <https://www.researchgate.net>

İKİLİ DİPLOMA PROGRAMLARININ XARİCİ DİL MÜHİTİNƏ TƏSİRİ

Əhmədova Leyla Anar qızı

İngilis-alman fakültəsi, qrup S25-B

e-mail: laylaahmadova08@gmail.com

Bölmə: Filologiya

Elmi rəhbər: b/m Kəmalə Dünyamalıyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir qloballaşma şəraitində ali təhsil sisteminin beynəlmilləşməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu proses nəticəsində müxtəlif ölkələrin ali təhsil müəssisələri arasında əməkdaşlıq genişlənir və tələbələr üçün yeni akademik imkanlar yaranır. Bu imkanlardan biri də ikili diplom proqramlarıdır ki, bu proqramlar tələbələrin həm akademik, həm də dil bacarıqlarının inkişafında mühüm rol oynayır [1, s.15].

İkili diplom proqramları tələbələrə iki fərqli ölkədə təhsil almaq imkanı yaradaraq onların beynəlxalq təcrübə qazanmasına şərait yaradır. Bu proqramlar tələbələrin fərqli təhsil sistemləri ilə tanış olmasına və yeni biliklər əldə etməsinə imkan verir [1, s.28].

Belə proqramlarda iştirak edən tələbələr xarici dil mühitində yaşayaraq dili daha sürətli və effektiv şəkildə mənimsəyirlər. Onlar dili yalnız dərş prosesində deyil, gündəlik həyatlarında da istifadə edirlər ki, bu da dil bacarıqlarının daha təbii şəkildə inkişafına səbəb olur [2, s.47].

Xarici dil mühitində olmaq tələbələrin lüğət ehtiyatını artırır və onların qrammatik biliklərini möhkəmləndirir. Bu proses tələbələrin dili daha düzgün və sərbəst istifadə etməsinə şərait yaradır [3, s.63].

Bununla yanaşı, ikili diplom proqramları tələbələrin mədəniyyətlərarası ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirir. Onlar müxtəlif ölkələrdən olan insanlarla ünsiyyət quraraq fərqli mədəniyyətləri öyrənir və bu da onların dünyagörüşünü genişləndirir [4, s.102].

İkili diplom proqramlarının digər üstünlüklərindən biri tələbələrin sosial bacarıqlarının inkişaf etməsidir. Xarici mühitdə yaşamaq onların məsuliyyət hissini artırır və müstəqil qərar vermə qabiliyyətini formalaşdırır [4, s.118].

Bu proqramlar tələbələrin adaptasiya qabiliyyətini gücləndirir. Yeni mühitə uyğunlaşmaq onların psixoloji dayanıqlığını artırır və gələcək həyatlarında qarşılaşacaqları çətinliklərin öhdəsindən gəlmələrinə kömək edir [5, s.36].

Eyni zamanda, ikili diplom proqramları tələbələrin motivasiyasına da müsbət təsir göstərir. Xarici mühitdə təhsil almaq onların öyrənməyə olan marağını artırır və onları daha fəal olmağa sövq edir [5, s.44].

Bu proqramlar həmçinin tələbələrin elmi-tədqiqat bacarıqlarını inkişaf etdirir. Onlar müxtəlif mənbələrdən istifadə edərək araşdırmalar aparır və elmi düşünmə qabiliyyətlərini formalaşdırırlar [2, s.59].

İkili diplom proqramlarının iqtisadi və sosial baxımdan da əhəmiyyəti böyükdür. Bu proqramlarda iştirak edən məzunlar əmək bazarında daha rəqabətli olur və beynəlxalq səviyyədə iş imkanları əldə edirlər [1, s.73].

Nəticə etibarilə, ikili diplom proqramları tələbələrin həm dil, həm də ümumi inkişafında mühüm rol oynayır. Bu proqramlar onların akademik biliklərini artırmaqla yanaşı, sosial və mədəni bacarıqlarını da inkişaf etdirir və onları gələcək peşə fəaliyyətinə daha yaxşı hazırlayır [3, s.91].

Bu baxımdan, ikili diplom proqramlarının genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi müasir təhsil sisteminin əsas prioritetlərindən biri olmalıdır [1, s.85].

Ədəbiyyat

1. Knight J. Internationalization of Higher Education. Boston, 2008.
2. Coleman J. A. Study Abroad and Language Acquisition. Oxford, 1997.
3. Lightbown P., Spada N. How Languages are Learned. Oxford, 2013.
4. Baker C. Foundations of Bilingual Education and Bilingualism. 2011.
5. Krashen S. Second Language Acquisition and Second Language Learning. Oxford, 1981.

A LEXICO-SEMANTIC STUDY OF TIME IDIOMS IN MODERN ENGLISH

Shebnem Isgenderli Ziyaddin

Group 220 B

Faculty of English-French Languages

Email: sebnemisgenderli41@gmail.com

Section: Philology

Supervisor: Senior Teacher Vefa Eminova

Azerbaijan University of Languages, Baku

Language is the main means of human communication and is studied in the field of Linguistics. It examines how language is structured, how meaning is created, and how people use it in real life. One important branch of linguistics is Lexicology, which focuses on words, their meanings, and their usage.

This thesis is about the lexical-semantic meanings of time idioms in modern English. Idioms are expressions that cannot be divided into separate parts; instead, they convey a complete meaning as a whole. Lexical meaning refers to the basic, dictionary meaning of the individual words in an expression. For example, in the idiom “time flies,” the word “time” denotes passing moments, while “flies” means to move through the air. [1, 143]

Semantic meaning, however, refers to the overall meaning of the whole expression. In idioms, this meaning is usually figurative. Thus, “time flies” does not imply that time literally flies but rather that time passes very quickly.

In other words, lexical meaning relates to individual words, whereas semantic meaning reflects the meaning of the expression as a whole. In idioms, these two meanings often differ.

Time idioms are especially important because they reflect how people understand and experience time. In contemporary life, where people are often pressed for time and try to do everything in no time, such idioms are widely used. Expressions like “time flies” and “time is money” clearly show how people understand time. In the first case, time is associated with movement, while in the second, it is connected with value. As we can see, time idioms may have different forms but can express similar ideas. [2, 89]

Time idioms can be classified into several types according to their meanings:

1. Urgency and Time Pressure

These idioms describe situations when something must be done quickly. For example, “at the last minute,” “at the eleventh hour,” “against the clock,” and “time is ticking.” They are commonly used in modern contexts such as deadlines, exams, or business tasks.

2. Duration and Continuity

This group includes idioms that show how long something lasts. Examples are “for ages,” “all day long,” “around the clock,” and “day in, day out.” These expressions emphasize repetition and ongoing activity.

3. Frequency and Repetition

Some idioms describe how often something happens. For instance, “from time to time,” “every now and then,” “time after time,” and “once in a blue moon.” These idioms are very common in everyday speech.

4. Temporal Relations

These idioms show relationships between events in time. Examples include “sooner or later,” “in

the long run,” “ahead of time,” and “behind the times.” They help speakers express future expectations or long-term results.

5. Speed and Modern Life

In modern English, many idioms reflect how fast life has become. Expressions such as “in the blink of an eye,” “in real time,” “make up for lost time,” and “race against time” show how people experience time today. [3]

All these classifications demonstrate that time idioms are flexible and meaningful units of language. They are not always expressed in the same way, but they can convey similar meanings through different forms.

References:

1. Aziza Hajiyeva. English Lexicology, Bakı, “Elm və Təhsil”, 2011
2. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка, М., 1983
3. Cambridge Dictionary. (n.d.). *Idioms*. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org>

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE ACADEMIC LIFE OF AZERBAIJAN UNIVERSITY OF LANGUAGES STUDENTS

Nargiz Hamidova Rafael

Faculty of English and French Languages, Group: B24-221B

E-mail: gamidovanara@gmail.com

Section: Philology

Supervisor: Senior Teacher Vefa Eminova

Azerbaijan University of Languages, Baku

Artificial Intelligence (AI) is widely regarded as a key driver of progress and innovation in education. It has become an essential part of students’ academic lives, especially at the AUL, where language learning, translation, and communication skills play a central role. Students actively use various AI-powered tools to improve their writing, speaking, reading, and research abilities. In general, AI tools used by students at the AUL can be classified according to their purposes and functions. [2]

One of the most commonly used AI tools among students is ChatGPT, which stands for “Chat Generative Pre-trained Transformer.” It helps students generate ideas, write essays, summarize texts, and even translate content. For instance, a student preparing an essay on linguistics can ask ChatGPT to explain complex theories in simple terms or suggest a clear structure. This is particularly useful for second-year students who may struggle with academic writing. [3]

Another widely used tool is Grammarly, which checks grammar, punctuation, and style. It is especially helpful when students write essays in English, as it provides corrections and explanations. As a result, these tools improve writing quality, save time, and help students learn from their mistakes. They are particularly beneficial for non-native speakers. Nevertheless, students may become overly dependent on them and gradually lose confidence in their own writing. Moreover, AI-generated texts may sometimes lack originality or contain subtle inaccuracies. [1]

In addition, platforms such as Brainly are widely used among AUL students. Brainly is an AI-supported educational community where students can ask questions and receive answers from other users. For example, a student struggling with English grammar may ask about the difference between Present Perfect and Past Simple and receive multiple explanations with examples. This makes learning more interactive and accessible. However, the quality of answers is not always

reliable, as many responses come from other students rather than experts. Furthermore, some students may copy answers without fully understanding them, which can negatively affect their learning.

Translation tools such as Google Translate and DeepL are also extremely popular among students at the AUL. They allow quick translation of texts between Azerbaijani, English, Russian, and French. For instance, when reading a complex academic article, students often translate difficult paragraphs to better understand the content. At the same time, AI tools support research and academic work. Students frequently use QuillBot to rewrite sentences and avoid plagiarism, while Zotero helps organize sources and create citations automatically. These tools significantly improve productivity and make research more structured. On the other hand, overreliance on translations or summaries may limit students' deeper understanding of the material.

For speaking skills, students often use AI-based voice tools such as Elsa Speak. This application analyzes pronunciation and provides immediate feedback. For example, a student preparing for an oral exam can practice speaking and improve stress and intonation. Consequently, these tools help build confidence and improve fluency. Still, they cannot fully replace real communication with teachers or classmates.

In conclusion, artificial intelligence plays a significant role in the academic life of students at the AUL. Tools such as ChatGPT, Grammarly, Google Translate, DeepL, QuillBot, Zotero, and Elsa Speak support different aspects of learning, from writing and translation to research and speaking. Overall, while AI offers many advantages, students should use it carefully and not rely on it completely. A balanced approach that combines AI tools with independent thinking and regular practice can lead to the best academic results.

References:

1. https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_artificial_intelligence
2. <https://www.ibm.com/think/topics/artificial-intelligence>
3. <https://www.ucanwest.ca/blog/education-careers-tips/advantages-and-disadvantages-of-ai-in-education>

A LEXICO-SEMANTIC ANALYSIS OF EMOTION IDIOMS IN MODERN ENGLISH

Sabina Rustamli Bilal

Group 220B,

Faculty of English–French Languages

Email: sabinaarustamli@gmail.com

Section: Philology

Supervisor: Senior Teacher Vefa Eminova

Azerbaijan University of Languages, Baku

Language is the main means of communication between people and is studied in Linguistics. This field explains how language works, how meaning is created, and how people use it in everyday life. One important branch of linguistics is Lexicology, which studies words, their meanings, and their usage. It also examines idioms, which are very common in modern English.

Before analyzing idioms, it is important to understand two key terms: lexical meaning and semantic meaning. Lexical meaning is the direct, dictionary meaning of individual words. Semantic meaning is the overall meaning of a whole expression. In idioms, these two meanings are usually different [2, 89]. For example, “*spill the beans*” (lexical: to drop beans on the ground; semantic: to reveal a secret) shows that the meaning of the idiom cannot be understood word by word. Idioms

are widely used in everyday communication and help speakers express ideas in a more natural and colorful way. Among them, emotion idioms are especially important because they allow people to describe feelings such as happiness, anger, fear, and sadness more vividly. [3, 89]

Emotion idioms can be classified into several types based on how their meanings are formed:

Body-based idioms (somatic idioms)-These idioms describe emotions through parts of the body or physical reactions. For example, “*have butterflies in one’s stomach*” (lexical: insects flying inside the stomach; semantic: to feel nervous), “*heart sinks*” (lexical: the heart goes down; semantic: to feel sad or disappointed), and “*make one’s blood boil*” (lexical: blood becomes hot; semantic: to become very angry).

Color-based idioms-In this group, emotions are expressed through colors. For example, “*feel blue*” (lexical: to be blue in color; semantic: to feel sad), “*see red*” (lexical: to see the color red; semantic: to become very angry), and “*green with envy*” (lexical: to be green in color; semantic: to feel strong jealousy).

Spatial idioms (up–down expressions)These idioms describe emotions through position or movement. For example, “*on cloud nine*” (lexical: being on a high cloud; semantic: to be extremely happy), “*over the moon*” (lexical: above the moon; semantic: very happy), and “*down in the dumps*” (lexical: being in a low or dirty place; semantic: feeling very sad).

Animal-based idioms-These idioms use animals to describe emotional situations. For example, “*cry wolf*” (lexical: to shout about a wolf; semantic: to give a false alarm and create unnecessary fear), and “*get the lion’s share*” (lexical: the part belonging to a lion; semantic: to get the biggest or best part, often connected with strong feelings like pride or dominance).

Nature-based idioms-These idioms are based on natural phenomena or environment. For example, “*storm in a teacup*” (lexical: a storm in a small cup; semantic: a small problem that causes too much emotional reaction), and “*under the weather*” (lexical: being below the weather; semantic: feeling unwell or emotionally low).

Intensity-based idioms-This group shows how strong the emotion is. For example, “*go through the roof*” (lexical: to pass through the roof; semantic: to become extremely angry), “*be on edge*” (lexical: to stand on an edge; semantic: to feel nervous or tense), and “*a bit down*” (lexical: slightly lower position; semantic: slightly sad). [1, 236]

In general, emotion idioms are based on everyday human experience, such as the body, colors, nature, and physical sensations. In conclusion, emotion idioms are an important part of modern English vocabulary. A lexico-semantic analysis shows that idioms combine lexical and semantic meanings, which are often very different. These expressions help speakers describe emotions more clearly, vividly, and effectively in everyday communication.

References:

4. Aziza Hajiyeva. English Lexicology, Bakı, “Elm və Tehsil”, 2011
5. T. Quliyev. Müxtəlif sistemli dillərdə idiomatik birləşmələr. Bakı, Mütərcim, 2016
6. Cambridge Dictionary. (n.d.). *Idioms*. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org>
- 7.

A Lexico-Semantic Analysis of English Idiomatic Expressions in Internet Memes Used by Students

Narmin Aliyeva Famil

Group: 220B

Faculty of English and French Languages

E-mail: aliyevanarmeen18@gmail.com

Section: Philology
Supervisor: Senior Teacher Vefa Eminova
Azerbaijan University of Languages, Baku

Internet memes have become one of the most popular forms of online communication in the digital age. A meme is a cultural unit that spreads through imitation, a concept introduced by Richard Dawkins in *The Selfish Gene* (1976). The term originates from the Greek word *mimema*, meaning “something imitated.” The academic study of memes is known as *memetics*.

Memes can be verbal, nonverbal, or multimodal, combining text and visuals to convey meaning. They can also be considered semiotic signs, as they carry implicit meanings and ideas [2, p. 11].

Today, memes are widely used to express humor, opinions, and social commentary in a brief and creative way. Their popularity is often short-lived, reflecting the rapid evolution of digital language [4, p. 5].

Students actively use memes because they make communication faster, more engaging, and easier to understand. Memes help express emotions, simplify complex ideas, and create a sense of shared identity. For example, expressions like “I can’t even” reflect emotional overload in a concise form.

Students both create and interpret memes, which requires understanding linguistic, cultural, and contextual elements. This process strengthens the connection between real-life experiences and language use [1, p. 189].

From a lexical perspective, idiomatic expressions in memes consist of simple words whose literal meanings differ from their intended meanings. For example, *spill the tea* (reveal gossip) and *go viral* (spread quickly online) show how lexical meaning is replaced by figurative interpretation. From a semantic perspective, memes rely heavily on figurative meaning. Humor often arises from the contrast between literal and intended meanings. For instance, the idiom *hit the nail on the head* may be represented visually in its literal sense, while the caption conveys the idea of accuracy [3, p. 4]. In such cases, semantic meaning dominates, as understanding depends on recognizing figurative interpretation.

Memes can be both beneficial and problematic for students. On the positive side, they make learning more engaging and help in understanding idiomatic and figurative language. On the negative side, they may oversimplify language and include informal or incorrect usage. Therefore, memes should be used carefully in educational contexts.

Although idioms are traditionally fixed expressions, memes transform them creatively, making language more flexible and culturally relevant [5, p. 1]. This reflects how students adapt language to modern digital communication.

In conclusion, internet memes play a significant role in student communication by combining visual and linguistic elements to create meaning efficiently. While lexical meanings appear simple and literal, semantic meanings reveal deeper figurative interpretations. Memes are not only a form of entertainment but also a powerful linguistic tool that demonstrates the dynamic nature of language in the digital age.

References:

1. Dawkins, R. (1976). *The Selfish Gene*. Oxford University Press.
2. Al-Issawi, J., Al Ahmad, W., & Awajan, N. (2024). *Linguistic and Semiotic Analysis of Memes with English and Arabic Humor Captions*.
3. Onyeka, O. D. (2025). *Semantic Analysis of Idiomatic Expressions in English*.

4. Kanashina, S. (2023). Linguocreative Transformations of Idioms in English Replicative Mediadiscourse.
5. Mukherjee, A., & Mukherjee, S. (2025). Internet Memes as Multimodal Tools for Language Teaching.

A LEXICO-SEMANTIC ANALYSIS OF IDIOMS USED BY STUDENTS ON SOCIAL MEDIA

(Instagram & TikTok) - Final

Karina Karimova Kamil

Karinakarrimova17@gmail.com

Group: 220B, Section: Philology

Faculty of English and French Languages

Supervisor: Senior Teacher Vefa Eminova

Azerbaijan University of Languages, Baku

Idioms are an essential part of everyday English communication. They are widely used in spoken and written language and help speakers sound more natural and fluent. However, idioms are often difficult to understand because their meanings are not literal and depend on context.

Social media platforms such as Instagram, TikTok, and Twitter have become very popular among students and influence how they use English. These platforms are not only used for entertainment but also support language learning by exposing users to authentic expressions. [1]

From a lexical perspective, idioms used on social media are more flexible than traditional ones. Traditional idioms such as “break the ice” (to start a conversation), “a piece of cake” (something very easy), “hit the nail on the head” (to describe something precisely), and “cost an arm and a leg” (very expensive) have fixed forms and meanings. In contrast, students prefer shorter and more modern expressions suitable for fast communication.[2]

Based on 2025–2026 social media trends, university students use both traditional idioms and Gen Z slang functioning as idiomatic expressions to describe student life, dating, and academic pressure. For example, expressions like “over the moon” (extremely happy), “call it a day” (to stop working), and “burn the midnight oil” (to work late) are used together with newer forms such as “DM me” (contact me privately). These expressions are popular because they allow speakers to express complex ideas in a simple way.

Many modern idioms are connected to trends and popular culture. Expressions such as “spill the tea” (to share gossip), “no cap” (to say something is true), “slay” (to do something very well), “mid” (something average), and “I’m dead” (something very funny) are widely used. They are short, informal, and often created by combining common words in new ways, showing that idioms on social media are dynamic and constantly changing. [3]

From a semantic point of view, idioms depend heavily on context. Their meanings cannot be understood word by word but must be interpreted based on the situation. For example, “break the internet” means attracting a great deal of attention online, while “first-world problem” refers to something not very serious. Similarly, “it hits different” and “caught in 4K” require shared cultural knowledge and cannot be understood literally. [4]

Idioms can be classified into verbal, nominal, adjectival, and adverbial types, with verbal idioms being the most common, especially in social media communication, where they describe actions, emotions, and reactions.

Social media has created an environment where language evolves rapidly. On TikTok, idioms are influenced by viral trends and visual content. Students use expressions such as “slay,” “no cap,” “bet” (agreement), “low-key” (not openly), “rizz” (romantic charm), and “sus” (suspicious), which are emotional, fast, and often short-lived. In contrast, Instagram idioms are more related to selfpresentation and lifestyle. Expressions like “living my best life,” “photo dump,” “soft launch,” and “serving looks” are used in captions and tend to remain popular longer. [5]

In conclusion, the use of idioms by students on social media reflects both lexical and semantic changes. Idioms become shorter, more flexible, and more creative, while their meanings depend on context and shared cultural knowledge. These expressions are useful for everyday communication but should be used carefully in formal or academic contexts.

References

1. BBC Learning English. *English Learning Resources*. Available at: <https://www.bbc.co.uk/learningenglish/> (Accessed: March 2026).
2. EF Education First. *English Idioms and Expressions*. Available at: <https://www.ef.com/wwen/english-resources/english-idioms/> (Accessed: March 2026).

PROS AND CONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN VOCABULARY LEARNING AMONG FOREIGN LANGUAGE STUDENTS

Fidan Hasanova Nadir

Group 221B, Section: Philology

Faculty of English and French Languages

E-mail: fidangasanova24@gmail.com

Scientific Supervisor: Vafa Eminova.

Azerbaijan University of Languages, Baku

AI has become an important part of modern education, especially for students learning foreign languages. At the Azerbaijan University of Languages (AUL), where English is a main specialization, vocabulary learning plays a crucial role in academic success. However, students often face challenges such as memorizing new words, using them correctly, and retaining vocabulary over time. AI technologies are increasingly used to solve these problems.

One of the main advantages of AI for AUL students is flexibility. Students can learn vocabulary anytime and anywhere, which supports continuous learning. AI tools also provide instant feedback, helping students quickly identify mistakes and improve their language skills.

Another key benefit is personalized learning. AI systems analyze student performance and adjust tasks according to individual levels. This allows learners to receive appropriate vocabulary input, making the learning process more efficient. In addition, AI increases motivation and engagement. AI introduces interactive and gamified elements that make learning more interesting. For example, conversational tools help students practice vocabulary in real-life contexts, which improves both understanding and usage.

Research shows that students using AI tools remember vocabulary more effectively than those using traditional methods. The theoretical foundation of this approach can be explained by Connectivism [1, 89], which emphasizes learning through digital networks and technologies. Moreover, researchers highlight that educators should prepare students for an AI-driven future by integrating such tools into the learning process.

There are many AI tools that support English vocabulary learning for AUL students, including ChatGPT (conversation-based practice), Duolingo (gamified learning), Quizlet (flashcards), Grammarly (writing correction), Babbel (dialogue-based learning), Memrise (video-based vocabulary), Elsa Speak (pronunciation), Replika (informal communication), Wordtune (sentence improvement), and DeepL Translator (accurate translation). These tools improve accessibility, support independent learning, and allow students to track their progress. [2, 128]

However, despite its advantages, AI also has several limitations. One major issue is over-reliance. Students may become passive learners and depend too much on AI instead of developing critical thinking skills. Another limitation is the lack of human interaction. AI cannot fully replicate real communication, emotions, or cultural context, which are essential in language learning. [4, 346] In addition, AI systems are based on mathematical models rather than true language understanding. This can lead to inaccuracies or unnatural expressions. There are also concerns about academic integrity, as students may use AI-generated answers instead of completing tasks independently. Ethical issues such as data privacy must also be considered, since AI tools collect user information. In conclusion, AI plays a significant role in improving English vocabulary learning for AUL students. It offers flexibility, personalized learning, instant feedback, and better retention. At the same time, it has limitations such as over-reliance, lack of human interaction, and ethical concerns. When applied wisely, AI can significantly enhance vocabulary learning and help students succeed in their academic and professional lives.

References:

1. Chingakham, D. S., & Tamuk, K. (2024). Using Artificial Intelligence in English Vocabulary
2. Siemens, G. (2005). Connectivism: A learning theory for the digital age.
3. Fitzpatrick, D. Fox, A., & Weinstein, B. (2023). The ultimate guide to Artificial Intelligence in Education.
4. Lee, S. H., & Wang, S. (2023). Do language models know how to be polite? Proceedings of the Society for Computation in Linguistics.

THE IMPACT OF MOBILE LEARNING APPLICATIONS (DUOLINGO, BUSUU) ON LANGUAGE SKILLS

Aslanzade Guldane Efqan

Group: 220B

Faculty of English and French Languages

E-mail: gulaslanova.10@gmail.com

Department: English Lexicology

Supervisor: PHD. Durra Hashimova

Azerbaijan University of Languages, Baku

Today, many people use mobile phones not only for communication but also for learning. Technology has changed the way people study, and now learning is easier than before. One popular way of learning is using mobile applications. Applications like Duolingo and Busuu help people learn new languages in an easy and interesting way. These applications are becoming more popular every day because they are simple, useful, and fun. Many students and even adults prefer them instead of traditional books. [3,p45]

One important advantage of mobile learning applications is that they are very easy to use. People can learn a language anytime and anywhere. For example, a student can practice English while sitting on a bus, waiting in a line, or relaxing at home. This helps learners use their time better and learn more often. Even 10–15 minutes of daily practice can help improve language skills over time.

Another benefit is that these applications make learning enjoyable. Duolingo uses games, points, levels, and rewards. When users finish lessons, they get points and feel happy and successful. This motivates them to continue learning every day and not give up. Busuu is also helpful because it allows users to practice with other people. Learners can write sentences and get feedback from native speakers. This improves writing and communication skills and helps learners feel more confident. [1,p32]

Mobile applications also help improve different language skills such as reading, writing, listening, and speaking. For example, users can listen to words and repeat them, read short texts, match words with pictures, and answer questions. Some exercises focus on pronunciation, which helps learners speak more clearly. Step by step, their vocabulary becomes stronger, and they understand the language better.

Another good point is that everyone can learn at their own speed. Some people learn fast, and some need more time. These applications allow users to repeat lessons, review old topics, and practice more if needed. This makes learning more comfortable and less stressful. Learners do not feel pressure, and they can focus on their weak points.

However, there are also some disadvantages. Mobile applications cannot give the same experience as a real teacher. Sometimes grammar explanations are very short and not clear enough, especially for beginners. Also, speaking practice is limited because learners do not always have real conversations in real life. [2,p12]

In addition, some people may lose interest after some time. Without a teacher or a class, it can be difficult to stay motivated. Some users start with excitement but stop using the app after a few weeks. That is why self-discipline is very important when using mobile learning applications.

In conclusion, mobile learning applications like Duolingo and Busuu are very helpful for learning languages. They are easy to use, interesting, and flexible. They help improve different language skills and allow people to learn at their own pace. They also make learning more fun and accessible for everyone. Although they have some limitations, they are a very good support tool for anyone who wants to learn a new language and improve their skills step by step. [4,p56]

References

1. Burston, J. (2015). Twenty years of mobile-assisted language learning: A meta-analysis of research studies. *ReCALL*, 27(1),
2. Kukulska-Hulme, A., & Shield, L. (2008). An overview of mobile assisted language learning: From content delivery to supported collaboration. *ReCALL*, 20(3),

3. Godwin-Jones, R. (2011). Emerging technologies: Mobile apps for language learning. *Language Learning & Technology*, 15(2),
4. Vesselinov, R., & Grego, J. (2012). Duolingo effectiveness study. City University of New York

THE IMPACT OF ERASMUS+ PROJECTS ON STUDENTS' LANGUAGE SKILLS

Ceferova Leman Ziyeddin

Faculty of English and French Languages, Group: 220B

E-mail: lemanceferova52@gmail.com

Department: English Lexicology

Supervisor: PHD. Teacher Durra Hashimova

Azerbaijan University of Languages, Baku

Erasmus+ projects are one of the most useful international programs for students today. They give students a chance to study or do training in another country.

These experiences help students improve their language skills in many different ways.[1,p54]

First of all, students use a foreign language every day. They speak in class, talk to people in shops, and communicate with new friends. This daily practice helps them become more confident. They start to speak more freely and are not afraid of making mistakes.

Secondly, Erasmus+ helps students learn real-life language. In school, students usually learn grammar rules and vocabulary from books. However, in another country, they hear how people really speak. They learn common expressions, informal language, and different accents. This makes their language more natural. [3,p28]

Moreover, students improve their listening and speaking skills. They listen to teachers and classmates from different countries. They also take part in discussions, group work, and presentations. These activities help them express their ideas clearly and understand others better.

In addition, Erasmus+ projects also improve reading and writing skills. Students read academic texts, write essays, and prepare reports. This helps them learn how to use the language in a formal way.[2,p76]

Another important point is cultural experience. Students learn about new cultures, traditions, and ways of thinking. This makes communication easier and more meaningful because language and culture are closely connected.

Furthermore, Erasmus+ projects help students build new friendships and international connections. They meet people from different countries and backgrounds. This gives them more chances to practice the language and learn new words and ideas from others.[5,p13]

Erasmus+ also helps students become more independent. Living in another country means they need to solve problems on their own. They use the foreign language in real situations, such as finding directions, asking for help, or managing daily life.

This improves both their language and life skills.

Finally, Erasmus+ increases students' motivation. When students see their progress, they feel proud and want to continue learning. They understand that knowing a foreign language is very important for their future.

In conclusion, Erasmus+ projects have a strong positive impact on students' language skills. They help students become more confident, active, and successful in using a foreign language in real life. They also prepare students for future

education and career opportunities in an international environment.[4,p42]

References:

1. European Commission. Overview of the Erasmus+ Programme.
2. European Commission official website – Erasmus+ section.
3. Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan. Information on international education programs.

BƏDİİ MƏTNLƏRİN OXU BACARIĞINI FORMALAŞDIRMASINDA ROLU

Babayeva Fidan Yaşar

Fakültə: İngilis-Alman dilləri fakültəsi, Qrup : S25-B, Bölmə: Filologiya

Email: babayevafidan2025@gmail.com

Elmi rəhbər: Kəmalə Dünyamalıyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Mövzunun birinci mahiyyəti budur ki, bədii mətn şagirdi (və ya oxucunu) mexaniki oxudan (hərfləri birləşdirməkdən) **şüurlu oxuya** keçirir. İnformasiya mətnlərindən fərqli olaraq, bədii mətnlərdə sinonimlər, məcazlar və frazeoloji birləşmələr zəngindir. Bu da oxucunun lüğət fondunu inkişaf etdirir. Bədii mətnlərin ən böyük gücü oxucunu obrazın duyğularını, mətnin əsas mahiyyətini, orada olan əsas məğzi və hər bir dövrün mühüm xüsusiyyətilərini obrazlı dillə oxucuya çatdırmasıdır. Oxucu qəhrəmanın hisslərini oxuduqca, mətndəki sətirləti mənalara anlamağa başlayır. Bu da oxucunu həm dil bacarıqlarını inkişaf etdirməsinə, həm də dünyagörüşünün artmasına səbəb olur. Həmçinin bədii mətnlər oxucunun yaradıcı təfəkkürünü artırır, yəni bədii əsəri oxuyan şəxs oradakı ab-havanı, cəmiyyəti, obrazları, təfəkküründə canlandırır. Bədii mətnlər oxu bacarığını formalaşdırarkən onu “məlumat toplama” prosesindən çıxarır, təhlil, hiss və mühakimə prosesinə çevirir. Müasir dövrümüzdə, əlbəttə ki, oxucunun müraciət edə biləcəyi kitablar, mətnlər çoxdur və daha asan tapılındır. İstənilən oxucu demək olar ki, hər mövzuda mətnlər taparaq özünü müəyyən cəhətdən inkişaf etdirə bilər. Təvsiyə olunur ki, öz nitqini, oxu bacarıqlarını inkişaf etdirmək istəyən oxucu bədii mətnlərə üstünlük verməlidir. Orada olan məharətlə seçilmiş məcazlar, dialektlər, dialoq, monoloqlar və oxucunun mətndə maraq oyadan süjet, mövzu həmin mətni davamlı və daha həyəcanla oxumağa kömək edir. Oxu bacarığını bədii mətnlərlə inkişaf etdirmək üçün müəllifə də baxmaq vacibdir. Təvsiyə olunur ki, milli tariximizi, xalqımızın məişətini, adət-ənənələrini həmçinin maraqlı, bir o qədər də dövr üçün vacib mövzulara toxunan Milli ədəbiyyatımızın nümayəndələrinin qələminin məhsulu olan əsərlərin mütləq edilməsi zəruridir. Görkəmli Azərbaycan ədibləri olan Cəlil Məmmədquluzadə, Abdulla Şaiq, Mirzə Fətəli Axundov, Cəffər Cabbarlı və s. Kimi nümayəndələrin yüksək bədii-estetik dəyərə malik olan bədii irsləri prioritet hesab olunmalıdır. Bu sənətkarların yaradıcılıq nümunələri həm dilin sadəliyi, həm də süjet xəttinin dinamikliyi ilə oxucuda mütləq vərdişlərinin formalaşmasına xidmət edir. Əsərin şüurlu başa düşülməsi üçün onun məntiqi, emosional və obrazlı cəhətlərinin, məzmun və formanın vəhdətdə götürülməsi zəruridir. Əsərin hissə-hissə oxunub təhlil edilməsi. İlk öncə məzmunun tam və dəqiq mənimsənilməsi üçün əsər şagirdlər tərəfindən hissə-hissə oxunub təhlil edilməlidir. Daha sonra mətnin tam qavranılmasını təmin etmək və ifadəli oxu nümunəsi vermək məqsədilə bədii əsər ilk dəfə bütöv oxunmalıdır [2, s.115]. Bu zaman problem irəli sürmək, situasiyanın həll olunması üçün şagirdləri axtarıcılığa, tədqiqata cəlb etmək mümkündür. Bun dan əlavə, Yazıçı haqqında, mətnin əsasına qoyulmuş hadisə haqqında müəllimin nəqli, onun əsərə yaxın olan bir parçanı ifadəli oxuması şagirdlərə güclü təsir bağışlayır. Bədii əsərin obrazlılığının gücü onların yaranma metoduna görə, oxucunun onu qavrama xarakterinə görə fərqlənir.

Elmi-kütləvi (elmi-idraki) materiallardan fərqli olaraq bədii əsərlərlə işin özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Əsas məqsəd oxucuda estetik zövq oyatmaq, emosional təsir göstərmək və təxəyyülü inkişaf etdirməkdir. Oxucu burada hadisələri "yaşayır"[2, s.225].

Elmi mətn: Əsas məqsəd dəqiq məlumat vermək, faktları çatdırmaq və məntiqi bilikləri artırmaqdır. Oxucu burada məlumatı "öyrənir". **Bədii mətn:** Əsas məqsəd oxucuda **estetik zövq** oyatmaq, emosional təsir göstərmək və təxəyyülü inkişaf etdirməkdir. Oxucu burada hadisələri "yaşayır. Ədəbiyyatın söz sənəti olması, oxucunu doğma dilimizin zəngin söz xəzinəsi ilə ünsiyyətə qoşması, yazıçıların nümunəvi dili ilə tanış etməsi onu yalnız nitq inkişafının, idrakın deyil, həm də mənəvi-estetik tərbiyənin, bütövlükdə şəxsiyyətin formalaşmasının mühüm vasitələrindən birinə çevirir. Oxu üçün mətnlərin seçilməsi, hər şeydən əvvəl, tədris-tərbiyə məqsədləri ilə müəyyən edilir. Seçilmiş əsərlər yüksək bədii səviyyəsi ilə fərqlənməli, ideya-estetik cəhətdən mükəmməl, həm də şagirdlərin həyatına, marağına, psixoloji xüsusiyyətlərinə yaxın olsun, tam, əhatəli olmalıdır."

Özünütəhsilin ən qüdrətli vasitəsi müəllimdir, kitablarla işləməkdir[1, s.474]. Kitab özünütəhsil işində ən qiymətli mənbədir. Nəsillərin əldə etdiyi biliklər, təcrübələr kitablarda saxlanılır. Hər yeni nəsil insanların kəşflərinə, ixtiralarına özününkünü əlavə edərək bəşər mədəniyyətini inkişaf etdirir. Kitablار zamanın dalğalarında səyahət edən və öz qiymətli yükünü ehtiyatla nəsildən-nəsilə aparan fikir gəmiləridir (F.Bekon). *Müəllim prosesi təkcə bilik əldə etmək deyil, həm də dahi müəllimdir Ə.Nəvainin qeyd etdiyi kimi, 'təfəkkürün yorulmaz qanadları' vasitəsilə mənəvi zənginləşmə yoludur. Kitab həm 'ruhun dərmanı', həm də elmi-pedaqoji fəaliyyətin əsas alətidir[1, s. 474]*

Elmi tədqiqatlar sübut edir ki, bədii mətnlərin oxunması kognitiv çevikliyi artırır. Bədii mətn oxucu üçün "sosial simulyator" rolunu oynayır. Neyrolinqvistik baxımdan obrazların daxili monoloqlarını və emosional vəziyyətlərini izləmək, beynin prefrontal korteksində **sosial idrak (social cognition)** mərkəzlərini aktivləşdirir. Oxucu mətni oxuyarkən müəllimin təqdim etdiyi informasiya əsasında beynində mürəkkəb mental modellər qurur. Bu, oxu bacarığının ən yüksək mərhələsi olan "məkansal və məntiqi vizuallaşdırma" qabiliyyətini formalaşdırır. Oxu bacarığının elmi meyarlarından biri mətnə birbaşa deyilməyən məlumatı aşkar etməkdir. Bədii mətndəki metaforik sistem oxucunu daim "müəllif nə demək istəyir?" sualı ətrafında düşünməyə sövq edərək, onun **semantik təhlil** imkanlarını genişləndirir.

Bədii mətn sözlərin təkcə denotat (lüğət) mənasını deyil, həm də konnotat (emosional-ekspressiv) mənasını aktivləşdirir. Bu da oxucunun dil sistemindəki sinonimik və antonimik əlaqələri daha dərinlən qavramasına gətirib çıxarır.

Bədii əsərlərdəki inversiyalar, mürəkkəb budaq cümlələr və qeyri-standart sintaktik quruluşlar oxucunun qrammatik adaptasiya qabiliyyətini inkişaf etdirir. Umberto Ekonun nəzəriyyəsinə görə, bədii mətn "açıq" bir sistemdir. Bu sistem oxucudan aktiv iştirak tələb edir ki, bu da **funksional oxu** bacarığının təməlidir. Bədii ədəbiyyat həyatın tipik hadisələrini sözün köməyi ilə yaradılmış obrazlarla əks etdirir. [2, s. 223]

Həmçinin, obraz sözünün mənası bədii əsərdə iştirak edən şəxsin həyatının təsviri forması ilə əlaqədardır.

L.İ. Timofeyevin qeyd etdiyi kimi, 'Obraz insan həyatının estetik əhəmiyyətə malik konkret, həm də ümumiləşdirilmiş lövhəsidir'. Bu lövhənin oxucu tərəfindən düzgün qavranılması bədii mətnlərin oxu prosesindəki əsas funksiyasıdır.[2,s.223]

Ədəbiyyat:

1.Ə. Ağayev, Pedaqogika Bakı, 2006

2. Yəhya Kərimov, Ana dilinin tədrisi metodikası Bakı,2003

XARİCİ DİLLƏRİN QLOBAL ƏMƏK BAZARINA İNTEQRASIYASI ÜÇÜN ROLU”

Dilrubə Ələkbərzadə

Fakültə: İngilis alman dilləri, Qrup: S25-101b

Bölmə: filologiya

Elmi rəhbər: b.m.Dünyamalıyeva Kəmalə

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir qloballaşma dövründə əmək bazarı artıq milli sərhədlərlə məhdudlaşmır və beynəlxalq xarakter daşıyır. Texnologiyanın sürətli inkişafı, rəqəmsallaşma və beynəlxalq əməkdaşlıqların genişlənməsi nəticəsində fərqli ölkələrdən olan işçi qüvvəsi eyni platformalarda bir araya gəlir. Bu şəraitdə xarici dillərin bilik səviyyəsi fərdin qlobal əmək bazarına inteqrasiyası üçün əsas amillərdən birinə çevrilmişdir. Xarici dillər yalnız kommunikasiya vasitəsi deyil, eyni zamanda mədəniyyətlərarası əlaqələrin qurulmasında, bilik və təcrübə mübadiləsində mühüm rol oynayır. Xarici dilləri bilmək işçi qüvvəsinin rəqabət qabiliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Müasir işəgötürənlər yalnız peşəkar bilik və bacarıqlara deyil, həm də beynəlxalq mühitdə işləmək bacarığına xüsusi önəm verirlər. İngilis dili başda olmaqla digər xarici dillər beynəlxalq biznesin, texnologiyanın və elmin əsas ünsiyyət vasitəsinə çevrilmişdir [3,s.98]. Bu səbəbdən xarici dil bilən mütəxəssislər daha yüksək maaşlı iş imkanları əldə edir və karyera yüksəlişi baxımından üstün mövqedə olurlar.

Çoxmillətli şirkətlərdə işləmək üçün xarici dillərin bilinməsi vacib şərtlərdən biridir. Bu şirkətlərdə işçilər müxtəlif ölkələrdən olan həmkarlarla əməkdaşlıq edir, beynəlxalq layihələrdə iştirak edir və müxtəlif bazarlara çıxış əldə edirlər. Xarici dil bilikləri bu prosesdə həm effektiv ünsiyyəti təmin edir, həm də səhvlərin və anlaşılmazlıqların qarşısını alır. Qloballaşma nəticəsində əmək miqrasiyası sürətlənmiş və insanlar daha yaxşı iş imkanları üçün xarici ölkələrə üz tutmağa başlamışdır. Bu prosesdə xarici dil bilikləri əsas adaptasiya vasitələrindən biri kimi çıxış edir. Xarici dil bilən şəxslər yeni mühitə daha tez uyğunlaşır, sosial əlaqələr qurur və iş mühitində özlərini daha rahat ifadə edə bilirlər.

Eyni zamanda, beynəlxalq təşkilatlarda və transmilli korporasiyalarda işləmək istəyən şəxslər üçün xarici dil bilikləri zəruri tələblər sırasındadır. Bu təşkilatlar müxtəlif ölkələrdə fəaliyyət göstərdiyindən işçilərin universal ünsiyyət vasitəsinə ehtiyacı yaranır. Bu baxımdan dil bilikləri yalnız kommunikasiya deyil, həm də peşəkar fəaliyyətin effektivliyini təmin edən mühüm vasitədir. Qlobal əmək bazarına uyğunlaşmaq üçün təhsil sistemində xarici dillərin tədrisinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Erkən yaşlardan dil öyrənməyə başlamaq fərdin dil bacarıqlarının daha sürətli inkişafına şərait yaradır [5,s.143]. Müasir təhsil proqramlarında kommunikativ yanaşmanın tətbiqi, interaktiv metodların istifadəsi və texnologiyanın inteqrasiyası dil öyrənmə prosesini daha effektiv edir.

Ali təhsil müəssisələrində isə xarici dillərin peşə yönümlü şəkildə tədrisi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Məsələn, turizm, beynəlxalq münasibətlər, biznes idarəçiliyi və informasiya texnologiyaları sahələrində təhsil alan tələbələr üçün xarici dil bilikləri onların gələcək karyerası üçün vacib kompetensiyalardan biridir. Bu yanaşma məzunların qlobal əmək bazarına daha hazırlıqlı şəkildə daxil olmasına imkan yaradır [8,s.34].

Rəqəmsal texnologiyaların inkişafı xarici dil biliklərinin əhəmiyyətini daha da artırmışdır. İnternet resurslarının böyük hissəsi xarici dillərdə, xüsusilə ingilis dilində mövcuddur. Bu isə yeni biliklər əldə etmək, onlayn təhsil platformalarından istifadə etmək və beynəlxalq əməkdaşlıqlarda iştirak etmək üçün xarici dil biliklərini vacib edir.

Freelance platformalar, uzaqdan iş imkanları və qlobal əməkdaşlıq mühitləri də xarici dil bilən şəxslər üçün geniş perspektivlər açır. Bu platformalarda müxtəlif ölkələrdən olan müştərilərlə işləmək üçün dil bilikləri əsas şərtlərdən biridir. Beləliklə, xarici dillər rəqəmsal iqtisadiyyatın ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir.

Xarici dillərin qlobal əmək bazarına integrasiyasında rolu çoxşaxəli və əhəmiyyətlidir. Xarici dil bilikləri fərdlərin peşəkar inkişafını sürətləndirir, onların beynəlxalq səviyyədə rəqabət qabiliyyətini artırır və yeni imkanlara çıxışını təmin edir. Qloballaşan dünyada dil bilikləri artıq əlavə üstünlük deyil, zəruri bacarıq kimi qəbul olunur [7,s.23].

Bu sahədə aşağıdakı təkliflər irəli sürülə bilər:

- Təhsil sistemində xarici dillərin tədrisinin keyfiyyətinin artırılması;
- Erkən yaşlardan dil öyrənmənin təşviqi;
- Peşə yönümlü dil proqramlarının hazırlanması;
- Rəqəmsal platformalarda dil öyrənmə imkanlarının genişləndirilməsi;
- İşəgötürənlərin dil biliklərinə verdiyi önəmin artırılması.

Xarici dillərin öyrənilməsi və tətbiqi qlobal əmək bazarında uğur qazanmaq üçün əsas vasitələrdən biri kimi çıxış edir və müasir dövrdə hər bir fərd üçün strateji əhəmiyyət daşıyır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. A.Axundov, S.Babayev, F. Zeynalov. İngilis və Azərbaycan dillərində vurğunun ritmik-melodik xüsusiyyətləri. Bakı, 1996.
2. Babayev. S. İngilisdilli mahnın ritmik üzvlənməsinin bizi məsələləri. Filologiya məsələləri, 2006, nömrə 1, s. 3-11.
3. A. M. Антипова. Ритмическая организация английской речи. М. 1980.
4. A. M. Антипова. Ритмическая система английской речи. М. 1984.
5. Crystal, D. (2003). English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Graddol, D. (2006). English Next. London: British Council.
7. Lightbown, P. M., & Spada, N. (2013). How Languages are Learned (4th ed.). Oxford: Oxford University Press.
8. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
9. Schneider, S. C., & Barsoux, J.-L. (2003). Managing Across Cultures. Harlow: Pearson Education.

VIRTUAL REALLIQ VASİTƏSİLƏ İMMERSİV LANGUAGE LEARNING İMKANLARI

Cəmilə Qulizadə Elməddin

Qrup:S25-101B

Fakültə: İngilis-Alman dilləri fakültəsi

Email:j.gulizadeh@gmail.com, Bölmə: Filologiya

Elmi rəhbər: Kəmalə Dünyamalıyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə informasiya texnologiyalarının inkişafı, təhsil sahəsində, xüsusilə xarici dillərin öyrənilməsində inqilabi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Virtual reallıq (VR) texnologiyaları dil öyrənənlərə süni, lakin tamamilə qavranılan bir mühit təqdim edərək immersiv təhsil imkanları yaradır[1,s.12]. Bu texnologiya tələbənin öyrəndiyi dilin mühitinə fiziki olaraq getmədən daxil olmasına şərait yaradır.

İmersiv dil öyrənmə mühiti tələbənin vizual, audial və duyğusal qavrayışını eyni anda aktivləşdirir.[2,s.45]. Məsələn, tələbə virtual eynəklər vasitəsilə özünü xarici ölkə mühitində hiss edərək real ünsiyyət situasiyalarında iştirak edir. Bu isə “dil bariyeri”nin və psixoloji gərginliyin aradan qaldırılmasına kömək edir. VR vasitəsilə təşkil olunan dərslərdə öyrənmə prosesinin oyunlaşdırılması(gamefication) tələbələrin motivasiyasını və dərsin effektivliyini artırır.[2,s.48].

Azərbaycan təhsilində də rəqəmsal bacarıqların artırılması və innovativ texnologiyaların tətbiqi prioritet istiqamətlərdən biridir.Virtual reallıq vasitəsilə dil öyrənmə metodikası təkcə lüğət ehtiyatının artırılmasına deyil,həm də tələbələrin mədəniyyətlərarası kommunikasiya bacarıqlarının formalaşmasına xidmət edir.

Virtual reallıq mühitində dil öyrənmə sadəcə vizual görüntüdən ibarət deyil; bu, həm də tələbənin öyrəndiyi dilin mədəni və sosial kontekstini dərinlən anlamasına şərait yaradır. Müasir tədqiqatlar göstərir ki, VR vasitəsilə yaradılan simulyasiyalar tələbələrin koqnitiv yükünü azaldır və informasiyanın uzunmüddətli yaddaşa ötürülməsini sürətləndirir. Bu texnologiya sayəsində xarici dil dərsləri statik və qayda mərkəzli olmaqdan çıxıb, dinamik

və təcrübə mərkəzli bir formata çevrilir [1, s.12]. Virtual simulyasiyalar daxilində tələbələr qrammatik konstruksiyaları cansız cümlələr üzərində deyil, canlı ünsiyyət prosesində tətbiq edirlər ki, bu da dilin daxili məntiqinin qavranılmasını asanlaşdırır.

Xüsusilə, tələbələrin real həyatda qarşılaşa biləcəyi müxtəlif ssenarilər — məsələn, hava limanında qeydiyyatdan keçmək, iş müəssisəsində iştirak etmək və ya akademik müzakirələrə qoşulmaq kimi vəziyyətlər virtual mühitdə dəfələrlə təkrar edilə bilər. R.M. Əliyev və M.A. Həşimovun qeyd etdiyi kimi, rəqəmsal texnologiyalar tələbəyə səhv etməkdən qorxmadan, təhlükəsiz bir mühitdə öz ünsiyyət bacarıqlarını sınaqdan keçirmək imkanı verir [1, s.19]. Bu, dildə “akademik nitq” və “danışiq dili” arasındakı fərqlərin praktik mənimsənilməsində həlledici rol oynayır. Tələbə hər hansı bir lüğət xətası etdikdə virtual sistem bunu dərhal korreksiya edir, lakin bu proses dərslərdən fərqli olaraq tələbədə neqativ psixoloji təsir yaratmır.

Eyni zamanda, dil tədrisində rəqəmsal alətlərin tətbiqi fərdiləşdirilmiş təhsil (personalized learning) prinsiplərinə tam cavab verir. Hər bir tələbənin mənimsəmə sürəti fərqli olduğundan, VR proqramları onlara öz templəri ilə irəliləməyə, çətinlik çəkdikləri mövzular üzərində daha çox dayanmağa imkan verir. E. Məmmədovun araşdırmalarında vurğulandığı kimi, rəqəmsal texnologiyaların rolu təkcə əyləncəli mühit yaratmaq deyil, həm də öyrənmə prosesinin səmərəliliyini ölçülə bilən və idarə oluna bilən hala gətirməkdir [2, s.15]. Bu mühitdə müəllim hər bir tələbənin irəliləyişini rəqəmsal göstəricilər vasitəsilə izləyə və tədris planını fərdi ehtiyaclara uyğun tənzimləyə bilər.

Bundan əlavə, VR texnologiyası müəllim və tələbə arasındakı münasibəti də yeni müstəviyə daşıyır. Müəllim artıq sadəcə məlumat verən tərəf deyil, virtual mühitdə prosesi idarə edən və tələbəyə bələdçilik edən bir mentor funksiyasını yerinə yetirir. Bu yanaşma, xüsusilə Azərbaycanın ali təhsil müəssisələrində innovasiyaların tətbiqi və təhsilin rəqəmsallaşdırılması strategiyası ilə birbaşa əsləşir [2, s.24]. Məhz bu səbəbdən, rəqəmsal savadlılıq səviyyəsinin yüksəldilməsi təkcə dil biliklərini deyil, həm də tələbələrin gələcək peşəkar fəaliyyətində zəruri olan texnoloji kompetensiyalarını inkişaf etdirir. Beləliklə, texnoloji imkanlar dil öyrənənlərin həm daxili motivasiyasını artırır, həm də onların global rəqabətə davamlı mütəxəssis kimi yetişməsinə təkan verir.

Nəticə etibarlı ilə,VR texnologiyaları xarici dil tədrisini daha maraqlı və dinamik edir. Bu sistem tələbəyə səhv etməkdən qorxmadan praktika keçmək imkanı verir ki,bu da dilin mənimsənilmə sürətini əhəmiyyətli dərəcədə sürətləndirir.

Ədəbiyyat:

1. Əlguliyev R.M.,Həşimov M.A. Virtual reallıq texnologiyalarının təhsil mühitində tətbiqi imkanları. Bakı,2019
2. Məmmədov E. Xarici dil öyrənilməsində rəqəmsal texnologiyaların rolu. Bakı,2021

ERASMUS+ LAYİHƏLƏRİNİN TƏLƏBƏ DİL BACARIQLARINA TƏSİRİ

Şəfiqə İbrahimxəlilova Vahid qızı

S25B, İngilis-alman, Filologiya emrahmtelecom23@gmail.com

Rəhbər:Baş müəllim Dünyamalıyeva Kəmalə

Azərbaycan Dillər Universiteti ,Bakı

Müasir dövrdə xarici dil bilmək təkcə akademik uğur deyil, həm də karyera qurmaq və dünyagörüşünü genişləndirmək üçün vacib şərtidir. Dil öyrənmənin ən təsirli yollarından biri tələbələrin xarici dil mühitinə tam qərq olmasıdır. Məhz bu baxımdan Erasmus+ proqramı tələbələrə xarici ölkədə təhsil almaq, yeni mədəniyyət tanımaq və dili real həyatda istifadə etmək imkanı yaradır. Erasmus+ Avropa İttifaqının ən genişmiqyaslı təhsil proqramıdır. 1987-ci ildən bəri milyonlarla tələbə bu proqramdan faydalanmışdır. Proqramın əsas məqsədi tələbələrin akademik biliklərini artırmaqla yanaşı, onların şəxsi inkişafına, mədəniyyətlərarası ünsiyyət qurma bacarığına və xarici dil səviyyəsinin yüksəlməsinə töhfə verməkdir.[1s.260]Bu tezisnin məqsədi Erasmus+ layihələrinin tələbələrin dil bacarıqlarına, xüsusilə danışmaq və dinləmə qabiliyyətlərinə olan təsirini araşdırmaqdır. Tezisdə aşağıdakı suallara cavab axtarılacaq: Erasmus+ proqramı dil öyrənmə motivasiyasını necə təsir edir? Xarici dil mühitində olmaq danışmaq və dinləmə bacarıqlarını nə dərəcədə inkişaf etdirir? Çoxdilli mühitdə ünsiyyət tələbələrin dil səviyyəsinə necə təsir göstərir? Tezisnin aktual olması onunla bağlıdır ki, Azərbaycanda Erasmus+ proqramına maraq getdikcə artır. Hər il yüzlərlə azərbaycanlı tələbə Avropa universitetlərində təhsil almaq imkanı qazanır.Erasmus+ proqramının ümumi xüsusiyyətləri. Erasmus+ proqramı Avropa İttifaqının təhsil, təlim, gənclik və idman sahələrində 2021-2027-ci illər üçün nəzərdə tutulmuş əsas proqramıdır. Tələbələr üçün ən cəlbedici xüsusiyyəti xarici ölkədə təhsil almaq və beynəlxalq təcrübə qazanmaq imkanındır. Proqram çərçivəsində tələbələr 3 aydan 12 aya qədər Avropa ölkələrində təhsil ala, təcrübə keçə və ya könüllü layihələrdə iştirak edə bilərlər. Proqram iştirakçılara təqaüd verir, səyahət xərclərini qismən ödəyir və dil hazırlığı üçün Online Language Support (OLS) platformasını təqdim edir [1,s.262].Dil öyrənmədə mühitin rolu. Dil öyrənmə nəzəriyyələri göstərir ki, hədəf dilin danışıldığı mühitdə yaşamaq dilin mənimsənilməsini sürətləndirir. Bu “immersion” (qərqolma) metodu kimi tanınır.[5, s. 466]. Baker-Smemoe və digərləri (2014) apardıqları araşdırmada göstərmişdir ki, dil inkişafının ən güclü göstəriciləri tələbələrin yerli əhali ilə qurduğu sosial şəbəkələrdir. [5, s.478] Erasmus+ proqramı məhz belə bir mühit yaradır. Gündəlik situasiyalar – alış-veriş, ictimai nəqliyyat, kafe – tələbəni hədəf dildə ünsiyyət qurmağa məcbur edir. Bu, zaman keçdikcə tələbənin dil qorxusunu aradan qaldırır və sərbəst danışmaq səviyyəsinə çatmasına imkan yaradır.Danışmaq və dinləmə bacarıqlarının inkişafı. Erasmus+ proqramının tələbələrin dil bacarıqlarına ən açıq təsiri danışmaq və dinləmə qabiliyyətləri sahəsindədir. Okul və Tanrisevdinin (2025) araşdırması göstərmişdir ki, tələbələrin böyük əksəriyyətində dil səviyyəsi B1-dən B2 və ya C1-ə yüksəlmişdir. Cantez və Atar (2021) isə Erasmus+ layihələrinin iştirakçıların dil öyrənmə motivasiyasını

əhəmiyyətli dərəcədə artırdığını müəyyən etmişlər[1,s.268]. Kaval (2024) apardığı araşdırmada göstərmişdir ki, layihələrdə iştirak edən tələbələrin xarici dildə danışmaq qorxusu azalır, səhv etmək çəkinməsi aradan qalxır.Çoxdillilik və mədəniyyətlərarası kommunikasiya. Erasmus+ proqramının təsiri təkcə ev sahibi ölkənin dili ilə məhdudlaşmır. Tələbələr müxtəlif ölkələrdən gələn digər tələbələrlə ünsiyyətdə ümumi vasitə kimi İngilis dilindən istifadə edirlər. Giannakou və Zampiaki (2026) göstərmişdir ki, çoxdilli siniflərdə İngilis dili inklüzivliyi təşviq edir. Gajek (2025) Erasmus+ mübadiləsi üçün ən azı B2 səviyyəsində dil bilməsinin əhəmiyyətini vurğulamışdır. [3, s. 45].NIH (2025) tərəfindən aparılan araşdırma isə göstərmişdir ki, xaricdə təhsil alan tələbələr karyera uğurları və qlobal iş bazarında rəqabət qabiliyyəti baxımından da əhəmiyyətli inkişaf göstərirlər.[6,s.360]Nəticə. Erasmus+ proqramı tələbələrin dil bacarıqlarının inkişafında mühüm rol oynayır. Proqramın ən güclü təsiri danışq və dinləmə bacarıqları sahəsindədir. Xarici dil mühitinə tam qərq olmaq tələbələrin dil qorxusunu aradan qaldırır. Erasmus+ proqramının dil bacarıqlarına təsirini aşağıdakı məqamlarda ümumiləşdirmək olar: motivasiya artımı, danışq səlisliyi, dinləmə anlama, çoxdillilik və karyera imkanları. Azərbaycanda Erasmus+ proqramına maraq artır. Hər il yüzlərlə azərbaycanlı tələbə bu proqramdan faydalanır. Təcrübələr göstərir ki, Erasmus+ proqramı tələbələrin dil səviyyəsini yüksəldir, dünyagörüşünü genişləndirir və onları beynəlxalq iş bazarında daha rəqabətqabiliyyətli edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Baker-Smemoe, W., Dewey, D. P., Bown, J., & Martinsen, R. A. (2014). Variables Affecting L2 Gains During Study Abroad. *Foreign Language Annals*,Bakı.2014
2. Cantez, K., & Atar, C. (2021). Investigating the Contribution of the European Union Erasmus+ Youth Exchange Project to Foreign Language Learning. *Eurasian Journal of Applied Linguistics*, Bakı .2021
3. Gajek, E. (2025). Effective use of Foreign Languages as a Prerequisite for Erasmus+ Mobility. Editorial Universitat Politècnica de València.Bakı.2025
4. Kaval, A. (2024). Influences of Erasmus+ Youth Exchange Projects on Participants' Willingness to Communicate and L2 Motivation. *Hacettepe Üniversitesi*.Bakı.2024
5. National Institutes of Health (NIH). (2025). Beyond fluency: Exploring language acquisition and personal growth of students studying abroad. *Open Research Europe*, Bakı.2025
6. Okul, T., & Tanrisevdi, A. (2025). Can Erasmus Exchange Programs Help Undergraduate Tourism Students Improve Their Language Skills? *Journal of International Students*,Bakı.2025

MORPHEMS.MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF WORDS

**Elyanə Hüseynzadə Ümidvar qızı. 324 B. İngilis-
Fransız Dilləri Fakültəsi.**

elyanahuseynzada@gmail.com. Bölmə:Filologiya

**Elmi rəhbər: Associate prof. Mələhət Vəliyeva Əkbər qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti. Bakı**

Language is a system that helps people communicate their thoughts and ideas. Words are an important part of this system. Each word has a structure, and understanding this structure helps us learn, speak, and write a language correctly. The study of word structure is called morphology, and the smallest unit of meaning in a word is called a morpheme.

A morpheme is the smallest part of a word that has meaning. Some words have only one morpheme, and these words are called simple words. For example, the word book has only one morpheme. It cannot be divided into smaller meaningful parts. Other words have more than one

morpheme, and these words are called complex words. For example, the word unhappiness has three morphemes: un-, happy, and -ness.

There are two main types of morphemes: free morphemes and bound morphemes. Free morphemes can stand alone as words. Examples include dog, run, and happy. Bound morphemes cannot stand alone; they must be attached to other morphemes. Examples of bound morphemes are prefixes like un- (as in unhappy) and suffixes like -ed (as in walked).

Morphemes can also be divided according to their function. Derivational morphemes change the meaning or the part of speech of a word. For example, adding -ness to happy makes happiness, changing an adjective into a noun. Inflectional morphemes do not change the meaning of the word, but they show grammatical information such as tense, number, or comparison. For example, walk becomes walked to show the past tense, and cat becomes cats to show plural.

The study of morphemes is very important in language learning. Understanding how words are formed helps learners guess the meaning of new words, improve spelling, and use grammar correctly. Morphology also helps with reading comprehension because students can break down long or difficult words into smaller, understandable parts.

In conclusion, morphemes are the basic building blocks of words. Free and bound morphemes, derivational and inflectional morphemes, all work together to create the structure of language. Learning about morphemes makes language study easier and more effective. By understanding the morphological structure of words, learners can improve their vocabulary, grammar, and overall communication skills in English.

BIBLIOGRAPHY

1. Aronoff, Mark & Fudeman, Kirsten. What Is Morphology?
2. Study.com. Morpheme Overview and Examples
3. StudySmarter. Morphemes: Definition, Types & Examples
4. Wikipedia. Bound and Free Morphemes
5. Wikipedia. Morpheme

SÜNİ İNTELLEKT ƏSASLI TƏTBİQLƏRİN DİL ÖYRƏNMƏSİNƏ TƏSİRİ

Niftiyeva Əsmər Ramin

Qrup: S25B, Inglis-Alman Fakültəsi, niftiyevaesmer@gmail.com,

Bölmə: Filologiya

Elmi rəhbər: Baş müəllim Dünyamalıyeva Kəmalə

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Süni intellekt alətlərinin sürətli inkişafı təhsil sahəsində, xüsusilə xarici dilin öyrənilməsində əsaslı dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Müasir dövrdə dil öyrənmə texnologiyaları təkcə lüğət bazası deyil, həm də istifadəçinin ehtiyaclarına uyğunlaşan ağıllı sistemlərdir.[3, s.2].

Süni intellekt əsaslı dil öyrənmə alətləri (məsələn, Duolingo, Elsa Speak) istifadəçilərə fərdiləşdirilmiş təhsil təcrübəsi ilə təmin edir. Bu sistemlər öyrənmənin inkişafını izləyir və materialı onun səviyyəsinə uyğunlaşdırır [3, s.4]. Əsas üstünlüklərdən biri "ağıllı repetitor" (Intelligent Tutoring Systems) sistemləridir ki, bunlar tələbəyə dərhal rəy (instant feedback) verərək səhvlərini anında düzəltməyə kömək edir [1, s.7]. Tədqiqatlar göstərir ki, Sİ vasitəsilə edilən geridönüşlər ənənəvi metodlarla müqayisədə tələbələrin danışq və tələffüz bacarıqlarını daha əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etdirir [1, s.5].

Bundan əlavə, Sİ texnologiyaları dil öyrənmə prosesini daha əlçatan və ucuz edir. İstifadəçilər istənilən vaxt və məkanda internetə çıxışı olan cihazlarla sərbəst şəkildə hazırlaşma bilirlər [3,

s.7571]. Bu da öz növbəsində öyrənənin avtonomluğunu artırır və yerli dil daşıyıcısının (native speaker) olmadığı mühitlərdə real təcrübə imkanı yaradır [1, s.5].

Süni intellektin praktiki effektivliyini sübut edən ən bariz nümunələrdən biri Duolingo tətbiqidir. Aparılan tədqiqat nəticəsində məlum olmuşdur ki, bu tətbiqdən istifadə edən tələbələrin qrammatika üzrə test nəticələri əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir. Belə ki, ilkin testdə (pre-test) orta bal 61.73 olduğu halda, tətbiqdən istifadə etdikdən sonra (post-test) bu göstərici 80.76-ya qalxmışdır [2, s.3]. Bu, Sİ əsaslı oyunlaşdırılmış platformaların qrammatik bacarıqların mənimsənilməsində nə dərəcədə təsirli olduğunu göstərir [2, s.6].

Bütün bu üstünlüklərə baxmayaraq, süni intellekt hələ ki insan amilini tam əvəz edə bilmir. Əsas çətinliklərdən biri dilin mədəni və kontekstual incəliklərinin (nuances) alət tərəfindən tam anlanılmamasıdır [3, s.5]. Sİ alətləri qrammatika və lüğət sahəsində güclü olsa da, real insan ünsiyyətindəki emosional dərinliyi və mürəkkəb sosial kontekstləri təqlid etməkdə çətinlik çəkir [3, s.2].

Həmçinin, Sİ-nin effektiv tətbiqi üçün müəllimlərin bu texnologiyalarla işləməyə hazır olması vacibdir. Tədqiqatlara əsasən, tələbələrin 80%-dən çoxu Sİ-nin gələcəkdə mühüm rol oynayacağına inansa da, onların yarıdan çoxu bu alətlərdən düzgün istifadə üçün xüsusi təlimlərə ehtiyac duyur [1, s.13].

Süni intellekt dil öyrənmə prosesini sürətləndirən, fərdiləşdirən və maraqlı edən güclü bir yardımçıdır. O, xüsusilə başlanğıc səviyyədə olanlar üçün ənənəvi dərslər qədər effektiv ola bilər [3, s.2]. Lakin tam dil mənimsənilməsi üçün Sİ alətləri müəllim rəhbərliyi və real insan ünsiyyəti ilə balanslaşdırılmalıdır. Gələcəkdə virtual və artırılmış reallıq (VR/AR) texnologiyalarının integrasiyası ilə bu alətlərin daha da təkmilləşəcəyi gözlənilir [3, s.7]

İstifadə edilmiş mənbələr:

[1] Fatima Sahem Khalil. The Role of Artificial Intelligence in Language Learning. Term Paper, Baghdad University, 2023-2024.

[2] Pingki Youlanda, Wariyati. The Effectiveness Of Using Duolingo Application For Students' Grammar Ability In English. Journal Pusat Studi Pendidikan Rakyat, Vol. 3, No. 1, 2023.

[3] Roxana Rebolledo Font de la Vall, Fabián González Araya. Exploring the Benefits and Challenges of AI-Language Learning Tools. International Journal of Social Sciences and Humanities Invention, 10(01), 2023.

AUTİZM SPEKTR POZUNTUSU OLAN ŞAGİRDLARIN DİL TƏDRİSİ ÜÇÜN EFFEKTİV YANAŞMALAR.

Şərifli Leyla Vüqar qızı

S25-B, İngilis və Alman dilləri fakültəsi, srifileyla@gmail.com, bölmə: Filologiya

Elmi rəhbər: Baş müəllim, Kəmalə Dünyamalhyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Autizm spektr pozuntusu olaraq, sosial vərdişlərin, nitq və davranış pozuntuları ilə xarakterizə olunur [4, s. 4]. Autizm latın sözü olub “autos” – “özü” deməkdir [3, s.4]. Bu xəstəliyin əlamətləri adətən erkən uşaqlıq dövründə özünü göstərir və insanın bütün həyatı boyunca davam edir. Ünsiyyətdən, göz temasından çəkinən autizmlil uşaqlarda öz aləmində yaşamaq istəyi güclü olur. Autizm uşağı cəmiyyətdən ayıran travmatik və psixoloji pozuntudur.

Autizm spektr pozuntusu olan uşaqlarda nitq və dil inkişafı fərqli formada mövcud olur. Onların nitqində gecikmə, məhdudlaşma, eşitdikləri sözləri təkrarlama müşahidə edilir. Bu səbəbdən, onların nitqində nitq və dil terapiyalarının təsiri əvəzsizdir. Terapiyalar uşaqların

ünsiyyət bacarığını gücləndirir, söz ehtiyatını və cümlə qurma bacarığını artırır, alternativ ünsiyyət yollarını inkişaf etdirir, davranış problemlərini azaldır.

Şagirdlərin dil tədrisini inkişaf etdirmək üçün müxtəlif effektiv yanaşmalar mövcuddur;

1. Tətbiqi davranış analizi (ABA - Applied Behavior Analysis).

Bu yanaşma şagirdin öyrənmə motivasiyasını mükafatlandırma yolu ilə artırır, ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün müəyyən davranışları müsbət şəkildə gücləndirir. Eyni zamanda nitq inkişafını sürətləndirmək üçün effektiv üsullardan biridir.

2. PECS (Picture Exchange Communication System-Şəkil Kartları Ünsiyyəti).

Bu şəkilli kartlar vasitəsilə söz ehtiyatı məhdud olan şagirdlər ünsiyyət və öyrənmə imkanı qazanır. Onlar şəkilləri seçərək istəklərini və fikirlərini ifadə edə bilirlər.

3. Sosial hekayələr və modelləşmə.

Uşaqlara sosial situasiyaları izah edən qısa hekayələr təqdim edilir. Rol oyunları oynanılır və düzgün sosial davranışlar üçün modellər göstərilir. Nəticədə şagirdin sosial bacarıqları və danışq axıcılığı artır.

4. Dil tədrisini şagirdin maraqları ilə əlaqələndirmək.

Bir çox autizmlı uşağın müəyyən mövzularda xüsusi maraqları var. Bu maraqları dil tədrisi prosesinə daxil edərək onu daha maraqlı və mənalı etmək mümkündür.

5. Musiqi və mahnılardan istifadə etmək.

Autizmlı uşaqlar tez-tez ritmik naxışlara və təkrarlamaya müsbət reaksiya verirlər, buna görə də mahnılar və uşaq şeirləri sözləri yadda saxlamağa kömək edir. Mahnı oxumaq, dil tədrisini daha əyləncəli və cəlbədicidir.

6. Sakit öyrənmə mühiti yaratmaq.

Autizmlı uşaqlar tez-tez hissi stimullara həssas ola bilirlər, buna görə də öyrənmə mühitinin sakit və diqqət yayındırıcı amillərdən uzaq olması vacibdir. Otaq sakit və yüksək səs və parlaq işıqlardan uzaq olmalıdır ki, uşaq diqqətini cəmləyə bilsin və öyrənmə zamanı rahat hiss etsin.

Nəticədə, nəzərə almaq lazımdır ki, hər il autizm spektr pozuntusu olan uşaqların sayı artır, bu səbəbdən autizmlı şagirdlərdə nitq və dil inkişafını dəstəkləmək üçün fərdi yanaşmaların və tədrisin vacibliyi bir daha ön plana çıxır. Dil tədrisi onların ünsiyyət bacarıqlarını artırır və sosial adaptasiyasını asanlaşdırır. Unutmamalıyıq ki, hər bir uşaq öyrənə bilər, lakin önəmli olan ona uyğun tədris metodunun seçilməsi və tətbiq edilməsidir.

Ədəbiyyat:

1. <https://bingoschoolkids.com> ›
2. <https://www.doktorsitesi.az/blog/meqale/autizm-spektr-bozuklugunda-nitq-v-dil-terapiyasi-t-sirl-r-yanasmalar-v-t-tbiql-r>
3. Məmmədli Ç., Kazımov E. Autizm: əl kitabı. Bakı., 2016.
4. Qafarov. T., Əliyev N. Autizm spektrli pozuntular. Bakı., 2018.

THE RELATIONSHIP BETWEEN LEXICOLOGY AND SOCIOLINGUISTICS

(Dilara Nabiyeva Elshad)

318A, English-French, nbiyevadilar083@gmail.com, English language teaching

Associate Professor Aynur Afsar Guliyeva

Azerbaijan University of Languages, Baku

Lexicology is the branch of linguistics that studies the vocabulary of a language, including the meaning, formation, and usage of words. It focuses on how words are created, how their meanings

change over time, and how they are used in different contexts. However, lexicology does not function as an isolated field. The vocabulary of a language is deeply influenced by various social, cultural, and historical factors. Vocabulary is not something fixed in a language; it is always changing, developing, and sometimes disappearing over time. These changes occur due to both internal linguistic processes and external social factors. In particular, social factors play an important role, since language is closely connected to its users and the society in which it is used. Therefore, lexicology is closely connected with other branches of linguistics, particularly sociolinguistics.

Sociolinguistics studies the relationship between language and society. It examines how factors such as age, gender, social class, culture, and context affect the way people use language. It also focuses on language variation, including dialects, sociolects, and different registers.

The relationship between lexicology and sociolinguistics is primarily based on vocabulary, as both fields are concerned with how words are used, structured, and influenced by social factors. Lexicology and sociolinguistics are closely related in that vocabulary usage reflects both linguistic structure and social factors.

According to William Labov's ideas, language is a form of social behavior that varies depending on speakers' social background and context of use. He shows that language variation reflects social identity and changes according to social factors such as class, situation, and level of formality. For example, speakers may use more formal language in formal settings and more casual forms in informal situations. Because of this, language variation becomes a very useful indicator of social change and social identity. Although Labov mainly focuses on pronunciation, his theory can also be applied to vocabulary, since lexical choice is similarly influenced by social conditions. In this sense, sociolinguistics explains why different social groups use different lexical items, while lexicology studies these variations in word meaning and usage. Therefore, lexicology and sociolinguistics are closely connected through the social nature of vocabulary. [2, s.183]

The relationship between lexicology and sociolinguistics lies in the fact that vocabulary use is not only a linguistic phenomenon but also a social one. Sociolinguistics shows that speakers' language reflects their regional and social background, as accent and speech patterns often reveal information about where a person comes from and what social group they belong to. Similarly, according to Peter Trudgill's ideas, people's accent, speech, and language use constantly provide social information about their origin and identity. In the same way, lexicology is connected to social variation because word choice is influenced by social factors such as region and social class. Therefore, different "kinds of language," often described as regional and social dialects, are not only distinguished by pronunciation and grammar but also by vocabulary differences. This demonstrates that lexical variation is an important part of how language functions as a social marker in communication. [3, s.2]

In conclusion, lexicology and sociolinguistics are closely connected branches of linguistics that explain how vocabulary is used in communication. Lexicology studies the structure and meaning of words, while sociolinguistics shows how social factors influence language use. The ideas of Labov and Trudgill support the view that vocabulary varies across social groups and reflects social identity. Therefore, vocabulary should be understood as both a linguistic and a social phenomenon.

References

1. Aziza Hajiyevea, English lexicology. Baku, 2011
2. William Labov, Sociolinguistic patterns
3. Peter Trudgill, Sociolinguistics an introduction to language and society
4. <https://studfile.net/preview/5640545/>

TYPES OF DICTIONARIES

Rəvanə Məhərrəmovə Elnur qızı. 324 B. İngilis-Fransız Dilləri Fakültəsi.

revan_meherremov@icloud.com. Bölmə: Filologiya

Elmi rəhbər: Associate prof. Mələhət Vəliyeva Əkbər qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti. Bakı

Dictionaries are very important tools for people who learn a language, write, do research, or want to use words correctly. They come in many types, and each type has a different purpose for different needs. This article explains twelve types of dictionaries, their meanings, content, and uses.

- Usage dictionaries:

They are the fundamentals and the first that we begin to use at an early age, mainly in schools[1, p.15]. It is the dictionary in which we can find the words we need to communicate and their meaning in our language. This type of dictionary allows us to solve doubts regarding words that we do not know, it allows us to access different meanings that perhaps escape us. Remember that these dictionaries are usually adapted to different ages[6, p.53]. It is easy to find dictionaries of use for children and within this group, for children of very different ages. This type of dictionary is found in all languages. If you study a foreign language, it will not be convenient to have a dictionary of use in the new language at hand until you have a high knowledge and command of it[2, p.7].

- Visual dictionaries:

They are those that have the same function as the previous ones. They collect a series of fundamental words with their meaning, but they are quite practical, since they are accompanied by photos with which users can clearly clarify the meaning (s) of the different words. They are essential for foreign languages, especially for children, since it is much more enjoyable and easy for them to memorize new words and their meaning, but they are recommended for any age[5, p.41]. If it is easier for you to learn with a visual dictionary, don't think twice and get yours. Look for one of quality and adapted to your needs.

- Bilingual dictionaries:

They are the ones we use when we study a foreign language[3, p.24]. It is a dictionary that collects words in the two reference languages, so that you know how the same word is said in both languages. In our case, the language combination will always be with Spanish. This type of dictionary is also adapted to the user's level[4, p.32]. In any case, if you plan to study up to the higher levels of a foreign language, get one that allows you to use it throughout the entire course of your study.

- The synonyms dictionaries:

Although it may sound strange beforehand, this type of dictionary is widely used, especially by language professionals (proofreaders, translators, writers, students, teachers ...). It is a dictionary that contains a list of words along with others with the same meaning[1, p.15]. This allows you to find groups of very different words, but that mean the same thing.

- Dictionaries of antonyms:

They are exactly the same as the previous ones, but what they collect are lists of words together with others with completely opposite meanings, words that mean just the opposite.

Sometimes the two types of dictionaries, synonyms and antonyms, can be found in the same volume[6, p.53].

References:

1. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge, 2003. Pg. 15–20.
2. Hornby, A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Oxford, 2015. Pg. 5–10.
3. Jackson, H. Lexicography: An Introduction. London, 2002. Pg. 22–27.
4. Landau, S. I. Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography. Cambridge, 2001. Pg. 30–35.
5. McArthur, T. The Oxford Companion to the English Language. Oxford, 1992. Pg. 40–45.
6. Svensén, B. A Handbook of Lexicography: The Theory and Practice of Dictionary-Making. Cambridge, 2009. Pg. 50–55.

SOUND IMITATION OR ONOMATOPOEIA

Jafarova Vafa Nuraddin

318A, English-French, ceferova1201@gmail.com, English language teaching

Associate Professor Aynur Afsar Guliyeva

Azerbaijan University of Languages, Baku

What is onomatopoeia? “Onomatopoeia is a fascinating linguistic phenomenon that imitates natural sounds. This thesis explores its types, functions, and examples in different context. According to David Crystal, it is a part of sound symbolism, demonstrating a connection between sound and meaning.

As mentioned in Aziza Hajiyeva's Lexicology textbook [2011, p79] , unlike regular words that we understand by knowing parts of the word (like wage-earner), onomatopoeic words are based on extra-linguistic reality—they echo actual sounds. And onomatopoeic words can represent various types of sounds, including water sounds (e.g., flush, splash, bubble), animal sounds (e.g., buzz, crow), metallic or forceful sounds (e.g., clink, tinkle, whip), and human-produced sounds (e.g., grunt, mutter, grumble). In comics, for example, Desperate Dan (1990) expresses many onomatopoeic sounds such as “bang, blam, blow, boing, boom, bop, chew, chorp, clunk, crack” and others, showing how objects and actions can be represented through sound.

As noted in Hajiyeva Aytan's Stylistic Book [2015, p92] , onomatopoeia are divided into two types: direct and indirect. Direct onomatopoeia occurs when a word directly replicates a sound, for example, ding dong, cuckoo, mew, roar, and ping pong. These words can also be used metaphorically with different meanings. Indirect onomatopoeia (or “echo-writing”) is when the sounds of words create the feeling of the sound described. For instance, in Poe's writing, the phrase “and the silken, sad, uncertain rustling of each purple curtain” uses the repetition of the “s” sound to mimic the sound of rustling. Similarly, in his poem The Bells, repeated words such as tinkle, tintinnabulation, and jingling make the poem itself sound like bells.

In conclusion, onomatopoeia consists of a special kind of words that connect sound and meaning. It copies sounds from nature, people, or machines and makes language more lively and expressive. Both direct and indirect forms of onomatopoeia demonstrate how sounds can convey meaning beyond conventional words, making them a powerful tool in literature and everyday speech.

References

1. Crystal, D. (2003). The Cambridge encyclopedia of the English language (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

2. Hajiyeva, A. (2015). Stylistic book. Baku: [Elm və təhsil].
3. Hajiyeva, A. (2011). Lexicology textbook. Baku: [Elm və təhsil].

APPLICATION AND OUTCOMES OF THE CLIL MODEL

Aysun Hakimova Avaz

318b, English-French, hekimovafatime07@gmail.com, English language teaching

(Associate Professor Aynur Afsar Guliyeva)

Azerbaijan University of Languages, Baku

Content and Language Integrated Learning (CLIL) is an approach in which a foreign language is used to teach non-language subjects. This method allows learners to develop both subject knowledge and language skills at the same time. In recent years, CLIL has gained importance in language teaching because it creates a more natural and meaningful learning environment.

The implementation of CLIL in the classroom requires careful planning. Teachers should balance content and language objectives, select appropriate materials, and create interactive tasks. For example, while teaching a topic like environmental science, the teacher can introduce key vocabulary and encourage students to use it in discussions, presentations, or problem-solving activities. In this way, students are not only learning the subject but also actively using the language.

One of the main results of CLIL is improved vocabulary acquisition. Students are exposed to new words in context, which helps them understand meaning more easily and remember words for a longer time. In addition, CLIL increases students' motivation because they see language as a real communication tool rather than just a subject to study.

CLIL is closely connected with word formation, an important area of lexicology. Word formation includes processes such as affixation, compounding, and conversion. Through CLIL, students encounter these processes naturally. In a CLIL environment, students do not just receive language—they test it through use. During lessons, some word formation patterns naturally expand; for example, learners can take a word like *teach* and form *teacher*, *teaching*, or even *reteacher*, showing that these patterns are productive. Similarly, from *happy*, they may create *unhappy* or *happiness*. At the same time, students also encounter words that cannot be easily modified. For instance, words like *child* do not regularly form expected versions such as *childness*, and instead require irregular forms like *childhood*. Likewise, *go* becomes *went* in past tense, showing that not all forms follow clear patterns. Through such examples, CLIL helps learners see which word formation rules can be actively used and which ones must be learned as fixed forms, improving their overall language awareness.

Another important aspect is the development of morphological awareness. CLIL helps students understand how words are built and how their meanings change. This allows learners to guess the meaning of unfamiliar words and use them more confidently. From my perspective, this is one of the most valuable advantages of CLIL, as it encourages independent learning and critical thinking.

In conclusion, the implementation of CLIL not only improves language skills but also supports the learning of word formation. By combining content and language, CLIL creates a meaningful context where vocabulary is learned more effectively. As a result, students become more confident users of English and develop a deeper understanding of how words are formed and used.

References

1. Harmer, Jeremy
2. Ur, Penny
3. Crystal, David

ABBREVIATIONS

Mustafazadə Türkan Yavər. 318A. English and French Languages.

turkanmustafazadeh6002@gmail.com . Philology

**Associate professor Aynur Afsar Guliyeva
Azerbaijan University of Languages, Baku**

Shortening is a productive word formation in lexicology. It means making words or word combinations shorter through removing some segments of an existing word without changing lexical meaning. Shortening has different types. One of them is abbreviation.

According to Ingo Plag, abbreviations are most commonly formed by taking initial letters of multi-word sequences to make up a new word [2, p.161]. They are used due to time constraints and economy of space. There were four types of abbreviations: 1) graphical abbreviations, 2) lexical abbreviations, 3) initial abbreviations, 4) acronyms.

1. According to A. Hajiyeva, graphical abbreviations are the result of shortening of words and word groups only in written speech, while orally the corresponding full forms are used [3, p.70] E.g. dr - doctor, prof - professor, dept - department. Graphical abbreviations are the shortening of words and phrases only in written form, while in oral speech these abbreviations are pronounced in their full forms.
2. Lexical abbreviations are words formed by shortening a part of a word or a word combination. They may gain a different lexical meaning or stylistic feather compared to their full forms. Lexical abbreviations can be used in both written and spoken language. Unlike other word formation methods, lexical abbreviations keep the original part of speech. E.g. exam-examination, math-mathematics, admin-administrator. Lexical abbreviations first appeared in written speech and later gradually became used in spoken language as well.
3. Another type of abbreviations is initial abbreviation. Initial abbreviations retain alphabetical reading, where each letter is pronounced separately. They are formed the first letters of a series of words. Initial abbreviation is also called initialism. E.g. BBC - British Broadcasting Corporation, USA - United States of America, TV - television.
4. Acronym is a type of abbreviation in which the shortened form is pronounced as a normal word in English. Unlike initialism, where each letter is pronounced separately, acronyms are read as a sign of words. E.g. NATO - North Atlantic Treaty Organisation, UNESCO - United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation. According to Arnold I. V., acronyms present a special interest because they exemplify the working of the lexical adaptive system [1, p.143] They save space, simplify communication, and sometimes convey strategic or meaningful associations.

Abbreviations make writing quick and clear. They are useful when we want to avoid repeating long expressions and make sentences easy to read. Types of abbreviations show that they are a flexible and dynamic element of language. However, the use of abbreviations also has some limitations. Overusing them or failing to explain them properly can reduce clarity. In general, abbreviations are helpful tools in communication, but they should be clear, necessary, and appropriate for the context.

All kinds of shortenings are very productive in present-day English. According to A. Hajiyeva, they are especially numerous in colloquial speech, both familiar colloquial and professional slang [3, p.75]

References:

1. Arnold I.V., The English Word, M., 1986. pp 142-145
2. Ingo Plag, Word-formation in English, 2002. pp 160-165
3. Hajiyeva A., English Lexicology, Baku, 2011. pp 67-76

İNGİLİS DİLİ FONETİKASINDA ASSİMLİYASIYA VƏ ELİZİYA HADİSƏLƏRİNİN NİTQIN AXICILIĞINA TƏSİRİ

Aişə Bəhram qızı Məmmədova,

113a,İngilis-Fransız dilləri fakültəsi, @aisemammedova1827gmail.com,Filologiya

Elmi rəhbər:fil.f.d.Qocayeva Şəhla

Azərbaycan Dillər Universiteti,Bakı

Müasir dövrdə xarici dillərin, xüsusilə ingilis dilinin öyrənilməsində əsas hədəf yalnız qrammatik qaydaları bilmək deyil, həm də canlı ünsiyyət zamanı təbii və axıcı nitqə malik olmaqdır. İngilis dili fonetikasında rast gəlinən assimilyasiya və eliziya hadisələri məhz bu axıcılığı təmin edən, nitqi süni kitab dilindən uzaqlaşdırıb real ünsiyyətə yaxınlaşdıran mexanizmlərdir. Bu proses artikulyasiya asanlıqına və nitq enerjisinə qənaət edilməsinə xidmət edən daxili mexanizmdir[3, s.108]

Bu mövzunun seçilməsi, qeyd olunan fonetik hadisələrin gündəlik danışığda geniş yayılması və onların düzgün mənimsənilməsinin dil bacarıqlarına müsbət təsir göstərməsi ilə əlaqədardır. Təzisin məqsədi bu hadisələrin praktik əhəmiyyətini və danışığ dilindəki rolunu araşdırmaqdır. Nitqin axıcılığına təsir edən ən mühüm amillərdən biri səslərin təcrid olunmuş halda deyil, bir-birinə nüfuz edərək tələffüz olunmasıdır. Bu baxımdan assimilyasiya — iki qonşu samitin bir-birinə təsir edərək oxşarlaşması hadisəsidir. Fərman Abdullayev bu prosesi latın mənşəli "bənzəmə" (similar or alike) sözü ilə əlaqələndirir [1, s. 210]. Peter Roach isə assimilyasiyanı bir fonemin qonşu fonemin təsiri ilə fərqli şəkildə realizə olunması kimi xarakterizə edir [2, s. 110].

Assimilyasiya prosesi xarakterinə görə lokal və uzaq məsafəli olmaqla iki növə ayrılır. Lokal assimilyasiya yalnız bir-birinə sıx bitişik seqmentlər arasında baş verir. Məsələn, samit klasterində yerləşən səslər birbaşa yanaşı olduqda, onların birinin digərinə təsiri dərhal müşahidə olunur.Bu zaman səslər arasında müəyyən məsafə, hətta sait mövcud olsa belə, onlar yenə də bir-birinə təsir göstərərək fonetik dəyişikliklərə səbəb olur[4,s.335].Uzaq məsafəli assimilyasiyaya handbag(/'hændbæg/['hæmbæg]) nümunə ola bilər. Lokal assimilyasiyaya isə input (/ 'input/ → ['impʊt]) nümunə göstərilə bilər.

1.Artikulyasiya yerinə görə dəyişikliklər: Bu, ingilis dilində ən çox rast gəlinən hallardan biridir. Məsələn, tenth və ya width sözlərində alveolyar samitlərin dışarısı səslərə uyğunlaşması nitqin ritmini qoruyur [1, s. 210].

2.İstiqamətə görə təsir: Assimilyasiya təsirin haradan gəlməsinə görə fərqlənir. Əgər sonrakı səs əvvəlkinə təsir edirsə (məsələn, used to birləşməsində [z] səsinin [s]-ə çevrilməsi), bu reqressiv assimilyasiyadır [1, s. 212]. Əgər təsir əksinədirsə, bu progressiv növ hesab olunur. Nitqin axıcılığı üçün reqressiv təsir daha xarakterikdir.

3.Dərəcəsinə görə fərqlər: Səs ya tam uyğunlaşır (tam assimilyasiya, məs: horseshoe), ya da qismən oxşayır (qismən assimilyasiya, məs: tree [1, s. 213]). Bu, danışığ sürətindən və üslubundan asılı olaraq dəyişə bilən dinamik bir prosesdir.

Assimilyasiya ilə sıx bağlı olan, lakin ondan fərqlənən digər bir hadisə eliziyadır. Bu, sürətli nitq zamanı bəzi səslərin tamamilə "itib batması" deməkdir. Məsələn, gündəlik danışıda rast gəlinən let me → lemme və ya give me → gimme kimi formalar eliziyanın assimilyasiyanın birgə təsiri nəticəsində yaranır [2, s. 111].

Aparılan tədqiqat göstərir ki, ingilis dili fonetikasında assimilyasiya və eliziya hadisələri nitqin axıcılığını təmin edən fundamental mexanizmlərdir. Bu proseslər süni tələffüzü canlı ünsiyyətə çevirərək danışq zamanı artikulyasiya asanlıqı yaradır. Təhlillər zamanı aydın oldu ki, səslərin rabitəli nitqdə bir-birinə nüfuz etməsi, samitlərin modifikasiyaya uğraması təsadüfi xəta deyil, nitq aparatının növbəti səsə keçid üçün etdiyi təbii uyğunlaşmadır. Beləliklə, "İngilis dili fonetikasında assimilyasiya və eliziya hadisələrinin nitqin axıcılığına təsiri" mövzusu sübut edir ki, bu dəyişikliklər təbii və axıcı ingilis dili tələffüzünün ayrılmaz tərkib hissəsidir.

Ədəbiyyat

1. Zeynalov, F. (2019). Supplement to the book "Practical English Phonetics" Mütərcim.
3. P. Kelly, G. (2000). How to Teach Pronunciation. Harlow: Longman.
4. Baković, E. (2007). Local assimilation and constraint interaction. Cambridge

İNGİLİS DİLİNDƏ İNTONASIYANIN STRUKTUR ELEMENTLƏRİ

Abiyeva Nilufər Teymur qızı 102a, İngilis və Alman dilləri, abiyevaniluferr@gmail.com, Filologiya,

Elmi rəhbər: baş müəllim Cabbarlı Təranə Zöhrab qızı

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNIVERSİTETİ, BAKI

İntonasiya ingilis dilində nitqin əsas fonetik xüsusiyyətlərindən biridir və cümlənin mənasının düzgün çatdırılmasında mühüm rol oynayır. İntonasiya yalnız səslərin tələffüzü ilə deyil, həm də tonun dəyişməsi, vurğu və ritm vasitəsilə formalaşır. Bu baxımdan intonasiyanın struktur elementlərinin öyrənilməsi dilin praktik istifadəsi üçün böyük əhəmiyyət daşıyır.

İntonasiya qrupu bir neçə əsas hissədən ibarətdir: Takt önü(pre-head), şkala (head), nüvə(nucleus) və takd ardı(tail). Bu elementlər birlikdə nitqin melodik quruluşunu təşkil edir və cümlənin emosional və semantik çalarlarını müəyyənləşdirir.[1, s 154]

Takt önü(Pre-head) ilk vurğulu hecadan əvvəl gələn vurğusuz və ya zəif vurğulu hecalardan ibarətdir. Bu hissə intonasiyanın başlanğıcını təşkil edir və iki formada müşahidə olunur: aşağı (low pre-head) və yüksək (high pre-head).[2, p 155]

Head isə ilk vurğulu hecadan başlayaraq son vurğulu hecaya qədər davam edir. Bu hissə intonasiyanın əsas hərəkət istiqamətini göstərir və enən (descending), qalxan (ascending) və sabit (level) tiplərə bölünür.

İntonasiya strukturunun ən vacib hissəsi nucleus hesab olunur. Bu, cümlədə ən əsas məna yükünü daşıyan vurğulu hecadır. Nüvə (nucleas) üzərində baş verən ton dəyişiklikləri “nuclear tones” adlanır və cümlənin kommunikativ növünü müəyyən edir. İngilis dilində müxtəlif növ tonlar mövcuddur, məsələn: enən(falling), qalxan(rising) və qarışıq tonlar.

Takd ardı (tail) isə nüvədən sonra gələn hecalardır və cümlənin intonasiya tamamlanmasını təmin edir. Takd ardı(tail) hissəsi düşən (falling) və ya qalxan (rising) tona uyğun olaraq dəyişə bilər və ümumi intonasiya mənasına təsir göstərir.

İntonasiya cümlənin növünü də müəyyən edir. Məsələn, enən ton adətən fikrin tamamlandığını və qəti olduğunu bildirir. Qalxan ton isə fikrin davam etdiyini və ya əlavə məlumatın gələcəyini göstərir. Bu xüsusiyyətlər nitqin daha aydın və ifadəli olmasına kömək edir. Məsələn, “I am afraid you have got a wrong number” cümləsində son söz falling tone ilə

deyildikdə fikir tamamlanmış olur. Digər tərəfdən, “When he heard the news | he got angry” cümləsində birinci hissə rising tone ilə deyilir və davamın gələcəyini göstərir.

Nəticə etibarilə, intonasiyanın struktur elementləri ingilis dilində düzgün və təsirli ünsiyyət qurmaq üçün vacibdir. Bu elementlərin düzgün istifadəsi nitqin həm məna, həm də emosional baxımdan daha aydın və təsirli olmasını təmin edir.

Ədəbiyyat

1.F.Zeynalov:"Practical English Phonetics".Book I and II, Bakı: Mütərcim, 2021,153p.

2.Wells J.C.English Intonation:An introduction. Cambridge University Press. -2009.

İNGİLİS DİLİNDƏ SÖZÖNÜLƏRİN MÜXTƏLİF MÖVQELƏRDƏ İŞLƏNMƏSİNƏ DAİR

Abiyeva Fatimə Elvin qızı 102a, İngilis və Alman dilləri, abiyevafatim027@gmail.com,

Filologiya,

Elmi rəhbər: baş müəllim Cabbarlı Təranə Zöhrab qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti

İngilis dili beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi kimi geniş istifadə olunur. Bu dilin düzgün mənimsənilməsi yalnız qrammatik qaydaların deyil, həm də düzgün tələffüzün öyrənilməsini tələb edir. Xüsusilə sözönlər gündəlik nitqdə tez-tez istifadə olunduğu üçün onların müxtəlif məqamlarda tələffüz xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. İngilis dilində sözönlərin ən mühüm tələffüz xüsusiyyətlərindən biri onların zəif və güclü formalarının olmasıdır. Güclü forma adətən sözə vurğu düşdükdə və ya söz tək istifadə edildikdə işlənir. Məsələn, to sözünü güclü formada /tu:/ kimi tələffüz olunur. Lakin gündəlik danışqda bu söz çox vaxt zəif formada /tə/ kimi səslənir. Sözönlərin cümlədə müxtəlif məqamlarda tələffüz xüsusiyyətlərinə aid sabit bir neçə qayda mövcuddur: [2,s.103]

Bir hecadan ibarət olan sözönlər adətən cümlədə vurğusuz və zəif formasında işlənir. Əgər birhecalı sözönlər cümlənin sonunda vurğusuz şəxs əvəzliliklərindən əvvəl işlənirsə bu zaman bu sözönlər güclü formasında işlənir. “I have made this for you”

Göstərilən nümunədə for sözünü /fə:/ formasında, yəni güclü formasında tələffüz olunur. [3,s.136]

Eyni sözönlər əgər cümlənin sonunda işlənirsə, onlar yenə güclü formasında olacaq. “What are you looking at?”

Bu nümunədə isə at sözünü /æt/ formasında tələffüz olunur.

İki və daha artıq hecadan ibarət olan sözönlər isə cümlənin sonunda vurğusuz şəxs əvəzliliklərindən əvvəl işlənirsə, vurğulu formada olmalıdır. Lakin eyni qaydada upon və

about sözönləri vurğusuz formada qalır və eyni sözönlər yalnız cümlənin sonunda işləndikdə güclü formada işlənir. “They will see into it”

Bu nümunədə into sözü vurğulu formada işlənəcək.

Cümlənin əvvəlində işlənən sözönlər adətən vurğusuz olur. Lakin cümlənin əvvəlində vurğusuz şəxs əvəzliliklərindən əvvəl işlənilibsə, eyni sözönlər vurğulu formada işlədilir. “On my way home I met him”

Göstərilən nümunədə on sözünü vurğulu, yəni /ʌn/ formasında işlənir.

Lakin bu mövqedə işlənən sözönlər vurğulu sözdən əvvəl işlənirsə, bu zaman həmin sözönlər vurğusuz işlənəcək. [1,s.290]

Ədəbiyyat

1. Daniel J. Cambridge English Pronouncing Dictionary, 18th Edition. 2006, Cambridge University Press, 290 p.

2. Peter Roach. English phonetics and phonology. Cambridge University Press, 2009, 231 p.
3. Zeynalov F. "Practical English Phonetics". Book I and II, Bakı: Mütərcim, 2021, 136 p.

İNGİLİS DANIŞIQ AKTINDA ASSİMLYASIYANIN ROLU

Abbasova Zehra Elşən qızı 117a, İngilis və Fransız dilləri,

zehraabbasova877@gmail.com, Filologiya,

elmi rəhbər: baş müəllim Zülfüqarova Elmira Kəmil qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti

Rabitəli nitqi reallaşdıran sözləri və cümlələri tələffüz edərkən yanaşı işlənən qonşu samitlər biri-birinə müəyyən dərəcədə təsir edir. Bu şəraitdə yanaşı işlənən samitlərin tələffüz məxrəcinə müəyyən dəyişiklik baş verir və səslər akustik cəhətdən biri-birinə uyğunlaşır. Tələffüz zamanı bir qonşu səsin digərinə təsir edərək onu öz tələffüz məxrəcinə uyğunlaşdırması assimilyasiya adlanır. İngilis dilində geniş yayılmış hadisələrdən biri də assimilyasiyadır. Assimilyasiyanın məcburi və qeyri-məcburi növləri vardır. İstiqamətinə görə irəliyə, geriye assimilyasiya dərəcəsinə görə tam, natamam, ortaq assimilyasiya, eyni zamanda bitmiş və bitməmiş assimilyasiya növləri mövcuddur. [2, p 59-61]

İngilis dilində fəal danışiq üzvlərinin işinə təsir edən assimilyasiya daha çox rast gəlinən assimilyasiyadır. Belə ki, ingilis dili ön sıra yuvaq samitləri [t, d, s, z, n, l] dışarısı [θ, ð] samitləri ilə işləndikdə yuvaq məxrəcli samitlər diş məxrəcli samitlərə çevrilir. [t e n θ], [ɪz ð ɪ s] İstiqamətinə görə bu geriye, dərəcəsinə görə yarımçıq, növünə görə fəal danışiq üzvlərinin və maneənin yerinə təsir edən məcburi assimilyasiyadır. Bundan əlavə, qoşadodaq samiti [w] səmindən əvvəl gələn samitlərin dodaq samiti kimi tələffüzü, cingiltili samitlərin karlaşması, yuvaqarası samiti olan [r] səsinin təsirindən ondan əvvəl gələn samitlərin yuvaqarası variantda tələffüzü, yumşaq damağın vəziyyətinə təsir edən assimilyasiya da mövcuddur və bu növ assimilyasiya məcburi assimilyasiya adlanır. [t w aɪ s], [t r aɪ], [n j u s p e ɪ p ə] [1, p 39]

Qeyri-məcburi assimilyasiya isə cəld danışiq zamanı əldə olunan assimilyasiyadır. Eyni zamanda danışan şəxsin danışiq üslubundan irəli gələn assimilyasiyadır. Əlbəttə ki, bu assimilyasiya növü ədəbi dil normalarına uyğun olmasa da işlək assimilyasiyadır. Bu növ assimilyasiyanı həm də təsadüfi assimilyasiya kimi də qavramaq olar.

Məsələn: "ten minutes" [t e n m ɪ n ɪ t s] sözü işlək danışiqda [t e m m ɪ n ɪ t s] kimi, "open" sözü [əu pn] [əu pm] kimi, "how do you do" ifadəsi [h a u dʒ ə d u:] kimi tələffüz edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. S.M.Babayev. M.Q.Qarayeva English Phonetics, Bakı, maarif, 1999 (səh 100)
2. D.Jones Cambridge English Pronouncink Dictionary. Cambridge Universty Press. 2006

ПРОЦЕСС АССИМИЛЯЦИИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.

Шахгусейнли Гюнай Джейхун гызы,

108b, факультет английского и немецкого языков, филология,

gunayshahhuseyni834@gmail.com,

Научный руководитель: ст. преп. Ахмедова Етыр Самед гызы Азербайджанский

Университет Языков, г. Баку

Что такое ассимиляция? Ассимиляция происходит между звуками того же ряда, например у гласных с гласными или у согласных с согласными. Взаимодействовать могут как соседние звуки, так и звуки на расстоянии [2, с.109-110].

В английском языке, ассимиляция может быть частичной и полной. Частичная ассимиляция – когда возникают различные виды фонем, а полная ассимиляция, когда имеет место уподобление артикуляции. Например, cupboard [kʌbəəd] – это полная ассимиляция.

Если же говорить про виды ассимиляции, то они структурированы по:

1. Направлению – прогрессивная, когда первый звук влияет на второй: stone [stəʊn] и регрессивная, когда второй звук влияет на первый: dry [ˈdraɪ];
2. Месту образования преграды - ассимиляция часто наблюдается в сочетании звуков [t], [d], [n], [θ], [ð]: seventh [ˈsevənθ], in the [ɪn ðə];
3. Работе губ для звуков [d], [t], [g], [k], [s], [w]: twice [twais];
4. Работе голосовых связок [m], [n], [l], [r], [w], [j] (глухой согласный + сонорный + гласный): [pleɪ], [traɪ], [ˈtwenti];
5. Способу образования шума. Это может происходить в таких процессах, как носовой взрыв или потеря взрыва: pardon [ˈpa:dn], black coffee [ˈblæk ˈkɒfɪ]. [1, с.25]

Литература

1. Казанцева Я.Н., Ростова М.Л., Семенова Е.В. «Теоретическая и практическая фонетика английского языка», Учебное пособие, Красноярск-Лесосибирск, 2024.
2. Реформатский А.А. «Введение в языковедение», Москва, АСПЕНТ ПРЕСС, 1996

РИТМ КАК ОДИН ИЗ КОМПОНЕНТОВ ИНТОНАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.

Шахбазова Айлин Вугар гызы

**109А, факультет английского и немецкого языков, филология,
aylin.shahbazova@icloud.com**

**Научный руководитель: стар.пред. Бабаева Ульвия Расим гызы
Азербайджанский Университет Языков, г. Баку**

Интонация — это мелодия речи, состоящая из ряда элементов, таких как изменение высоты тона, ударение, паузы, скорость произнесения и ритм. Именно ритм создаёт регулярное чередование ударных и безударных частей речи, выступая важной составляющей интонационной структуры английского языка и влияя на восприятие смысла и выразительность высказывания. [1, с.78]. В английском языке ритм воспринимается как часть «suprasegmental» уровня — то есть тех аспектов речи, которые выходят за рамки отдельных звуков. Ритмическая структура речи определяется закономерным распределением ударных и безударных слогов в пределах интонационных фраз. Это обеспечивает регулярный «pattern» в речи, который помогает слушателю выделять ключевые элементы и смысловые группы информации. Рассмотрим пример предложения: «She went to the market today». В этом предложении слоги «She», «went», «mar-» и «to-» имеют разный уровень ударения. Регулярность ритма способствует лучшему восприятию речи как единой смысловой структуры. Ритм тесно связан с ударением. Ударение в английском языке воздействует на длительность и силу произнесения слогов — ударные слоги произносятся более отчётливо и с большей длительностью, характерный для английского как «stress-timed» языка. Это означает, что интервалы между ударными слогами примерно равны, а безударные произносятся быстрее или сокращаются. Интонация и ритм взаимодействуют при передаче смысла. Речевые мелодии (intonation contours) зависят от расположения ударных слогов и пауз, а ритм помогает сегментировать промодулированные единицы речи. Так, при вопросительных интонациях наблюдается повышение высоты тона на конце фразы, что в сочетании с определённым ритмом делает восприятие информации более ясным. Ритм

выполняет также коммуникативную функцию. Он помогает выражать эмоции, интенции и отношения говорящего. Быстрый, напряжённый ритм может сигнализировать об волнении или энергичности, тогда как более спокойный, ровный ритм передаёт уверенность и спокойствие. В дидактическом контексте изучение ритма помогает учащимся улучшить навыки восприятия на слух и произношения, делая их речь более естественной.

Особое место ритм занимает при обучении английскому как второму языку. Многие изучающие сталкиваются с трудностями, связанными с неправильным распределением ударения, что приводит к монотонной речи и ухудшенному пониманию со стороны носителей языка. Практикующие ораторы и дикторы сознательно контролируют ритм и интонацию, чтобы удерживать внимание аудитории и передавать сообщаемую информацию эффективно и выразительно. Подводя итог, можно заключить, что ритм является неотъемлемой частью интонационной системы современного английского языка. [2, s.75]

ЛИТЕРАТУРА

1. English Phonetics and Phonology: An Introduction(Chapter 12:Speech Rhythm). Cambridge University Press.
2. The Cambridge Handbook of Phonetics (Chapter 6: Stress and Rhythm; Chapter 8: Intonation). Cambridge University Press.
3. Cruttenden, A. Gimson's Pronunciation of English. 8th Edition, Routledge, 2014.
4. Gimson A.C. Gimson's Pronunciation of English – London: Routledge, 2014
5. Wells J.C. – English Intonation: An Introduction // Cambridge, 2006

CLICHÉS IN MODERN COMMUNICATION

**Shafiyeva Aisha Kamran, Group Essex 15, Faculty of English-German,
e-mail: shafiyevaa1sha07@gmail.com, Section: Philology
Scientific supervisor: Naghiyeva Gulnar, Head Teacher
Azerbaijan University of Languages, Baku**

Nowadays, communication has become much faster and more informal, especially because of social media and online communication platforms. People often rely on ready-made expressions to share their ideas quickly. One noticeable feature of modern communication is the use of clichés. These are phrases that are used so frequently that they lose their freshness and original impact. Even though clichés are sometimes criticized, they remain a natural and important part of everyday language.

Clichés are widely used because they make communication easier and more efficient. Many expressions in English are fixed or semi-fixed, which means people remember them as whole phrases instead of creating new ones every time. For example, phrases like “at the end of the day”, “it is what it is”, or “better late than never” are understood immediately. This helps people communicate quickly without spending too much time thinking about how to form their sentences. Another advantage of clichés is that they support social interaction. In everyday communication, people often use familiar expressions to start conversations or keep them going. Simple phrases like “how are you?” or “long time no see” may not be very original, but they help create a comfortable and friendly atmosphere. In this way, clichés play an important role not only in language, but also in human interaction.

However, there are also negative aspects. When clichés are overused, communication can become repetitive and less expressive. Instead of explaining ideas clearly, people may rely on general phrases like “think outside the box” or “time will tell”, which do not always give specific meaning. This can make speech sound less thoughtful and less creative.

In modern communication, especially on social media, clichés spread even faster. Many popular expressions such as “live your best life”, “good vibes only”, or “follow your dreams” are repeated by a large number of users. These phrases are easy to remember and emotionally appealing, which is why they quickly become trends. It can be argued that social media encourages people to repeat the same ideas instead of expressing more original thoughts.

To conclude what has been stated so far, clichés are an essential part of modern communication because they make language faster, simpler, and more accessible. They help people interact easily and feel more comfortable in conversations. However, their overuse can reduce originality and make communication less meaningful. It is important to use clichés carefully and to combine them with more creative and personal forms of expression.

REFERENCES:

1. Carter, Ronald & McCarthy, Michael. Cambridge Grammar of English. 2006.
2. Crystal, David. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. 1995.
3. Grammarly. What is a cliché?
4. Hajiyeva, Aytan Kamal. English Stylistics (Lectures and Exercises). 2015.
5. McCarthy, Michael & O'Dell, Felicity. English Vocabulary in Use. 2008.

INTERNET SOURCES:

1. BBC Learning English. Common English Clichés and Expressions
<https://www.bbc.co.uk/learningenglish/english/features/the-english-we-speak>
2. BBC Learning English. Everyday English expressions
<https://www.bbc.co.uk/learningenglish>

СЛОВЕСНОЕ УДАРЕНИЕ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Ирани Инара Ильхам гызы,

109А, Факультет английского и немецкого языков, Филология E-mail:

iirani860@gmail.com

Научный руководитель: Стар. пред. Бабаева Ульвия Расим гызы.

Азербайджанский Университет Языков, г. Баку.

Словесное ударение в английском языке – это выделение одного или более слогов в слове. Существуют языки, в которых словесное ударение можно назвать «фиксированным». Самым банальным примером в данном случае является французский язык со своим ударением на последнем слоге. Английский язык, также как и русский, отличается свободным ударением, а это значит, что в различных словах оно может падать на разные слоги. На письме словесное ударение в английском языке никак не отображается, но его можно найти в транскрипциях слов, которые представлены в словарях. Кстати, ударение в английском языке ставится перед ударным слогом, а не на гласную ударного слога, как в языке русском. [2, p.125]. Обращать внимание на словесное ударение в английском языке нужно непременно. Во-первых, это показатель грамотной речи, ведь вы будете знать, как правильно произносить то или иное слово. Во-вторых, в английском языке существуют слова полностью идентичные, но принадлежащие к различным частям речи. И отличить их можно только с помощью словесного ударения. Например: ‘contest (ударение на первом слоге) – состязание, конкурс, спор. То есть имя существительное. И con’test (ударение на втором слоге) – оспаривать, бороться, состязаться. [3, p.25].

С помощью словесного ударения в английском языке также можно отличить составное слово от словосочетания (сравните, а ‘blackboard и а ‘black ‘board). У большинства двусложных слов ударение в английском языке падает на первый слог: ‘flicker (мерцание),

‘hazard (опасный), ‘level (уровень), ‘mane (грива), ‘rapid (быстрый). Кстати, тут не лишним будет отметить, что приставки и суффиксы в английском языке являются элементами безударными. Если в слове три или четыре слога, ударение в английском языке падает на третий слог от конца слова, а гласная в этом случае читается по закрытому типу слога. Например: con’finement (заключение), de’liberate (умышленный), e’xasperate (гневный), manu’facturer (производитель). В многосложных словах присутствует два ударения в английском языке – главное и через слог от него второстепенное: ,repre’santative (представитель), ,senti’mantal (чувствительный), ,thera’peutic (терапевтический), ‘whole,saler (оптовик). В существительных, оканчивающихся на –ion (-sion), —ity, —tion (-ation), —ious, —ant, —ent, ence и прилагательных на –ic (-ical) ударение в английском языке падает на слог перед суффиксом. Например: demol’ition (разрушение). Следовательно все перечисленные особенности ударения в английском языке даже и правилами не назовешь, так как это не что-либо постоянное, а, скорее всего, закономерное. Помните, что английский язык – это язык всевозможных исключений. Ударения это тоже касается. Поэтому, если вы сомневаетесь, как произносится незнакомое вам слово, лучше проверьте его ударение в словаре с транскрипцией. Со временем, вы будете интуитивно определять ударение на английском языке в различных словах: tric (геометрический), hesi’tation (колебание), mys’terious (загадочный). Ударение на втором слоге также отмечается в словах с приставками com-, dis-, mis-, in-, im— и других (помним, что приставки безударны). Примеры: discon’nection (отключение), misunder’sanding (недоразумение), impo’lite (невежливый), compre’hend (понимать, постигать). [1, p.85].

Литература

1. Arnold. English Phonetics and Phonology: An Introduction. 2013
2. Ivan Poldauf. English Word Stress: A Theory of Word-stress Patterns in English .
3. Peter Roach. English Phonetics and phonology (A practical course) Cambrige Universit

СПЕЦИФИКА СЛОГООБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Джафарова Мехрибан Мюшви́г гызы

109А, Факультет английского и немецкого языков, Филология E-mail:

mehribanceferova51@gmail.com

Научный руководитель: Стар. пред. Бабаева Ульвия Расим гызы.

Азербайджанский Университет Языков, г. Баку.

Словообразование является важным аспектом фонетической структуры современного английского языка и играет значительную роль в организации звуковой системы речи. Слог представляет собой минимальную произносительную единицу, которая формируется вокруг гласного звука и может включать согласные элементы. [2, pp. 128–145].

Основной особенностью слогообразования в английском языке является центральная роль гласных звуков. Как правило, именно гласные выступают ядром слога, вокруг которого группируются согласные. Например, в слове computer выделяются три слога: com-pu-ter, где каждый слог содержит гласный элемент.

Однако в английском языке возможны случаи, когда слог образуется без явного гласного звука.[1, pp.12–45,198–215.]. В таких случаях слогообразующими становятся сонорные согласные, такие как [l], [m], [n]. Например: little [ˈlɪtl], button [ˈbʌtn], rhythm [ˈrɪðm]. Это является одной из характерных особенностей английской фонетики.

Важной характеристикой является структура слога, которая обычно включает начальную позицию (onset), ядро (nucleus) и конечную позицию (coda). [3, pp. 54–89, 134–160]. Английский язык допускает сложные сочетания согласных как в начале, так и в конце слога, например: strengths [streŋkθs], что свидетельствует о высокой фонетической сложности. Также следует отметить роль ударения в слогообразовании. Ударный слог произносится с большей силой и длительностью, что влияет на ритмическую организацию слова. Например, в слове computer ударение падает на второй слог: comPUter. [4, pp. 1–35, 220–250].

Кроме того, в английском языке наблюдаются процессы редукции гласных в безударных слогах. Наиболее распространённым редуцированным звуком является шва [ə], который встречается в словах about, sofa, teacher. Редукция способствует упрощению произношения и характерна для беглой речи [5, pp. 17–60, 121–150].

Таким образом, слогообразование в современном английском языке характеризуется центральной ролью гласных, возможностью образования слогов с сонорными согласными, сложной структурой слога и важной функцией ударения. Изучение этих особенностей имеет большое значение для правильного произношения и понимания английской речи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bauer, L. English Word-Formation. — Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
2. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
3. Katamba, F. Modern English Morphology. — London: Routledge, 1993.
4. Marchand, H. The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. — Munich: Beck, 1969.
5. Plag, I. Word-Formation in English. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АППРОКСИМАНТОВ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Гасанова Гюльнар Эльшан гызы,

**109А, факультет английского и немецкого языков, филология,
gulkagasanova22@gmail.com**

**Научный руководитель: стар.пред. Бабаева Ульвия Расим гызы
Азербайджанский Университет Языков, г. Баку**

Аппроксиманты в английском языке — это сонорные согласные звуки, образующиеся без полного перекрытия воздушного потока, занимающие промежуточное положение между гласными и фрикативными согласными. Аппроксиманты (сонанты) /w, j, r, l/ в современном английском языке подвергают значительные артикуляционные изменения [1, с. 48–52]. Основные изменения проявляются в следующих процессах: 1. Вокализация и девеляризация /l/. Ключевой чертой современной речи является L-vocalisation. Различались «светлый» [l] и «темный» [ɫ] аллофоны. В преконсонантной и финальной позициях (milk, tall) веляризованный [ɫ] утрачивает контакт кончика языка с альвеолами и превращается в гласный заднего ряда [ʊ] или [o]. Слово feel [fi:l] в быстрой речи реализуется как [fi:ʊ].

2. Лабио-дентальная реализация /r/. Традиционный заальвеолярный аппроксимант [ɹ] все чаще заменяется лабио-дентальным звуком [v].

Произношение /r/ с помощью сближения нижней губы и верхних зубов стало приемлемым вариантом нормы. Такой /r/ приближается к [w], что упрощает артикуляционную базу, но снижает контрастность фонем.

3. Йод-коалесценция и Yod-droppin

Процессы, связанные с палатальным аппроксимантом /j/, демонстрируют стремление языка к экономии речевых усилий:

Коалесценция: Слияние /j/ с предшествующими /t, d/ на границах слов (meet you ['mi:tʃu], did you ['dɪdʒu]). [2, с. 303–305]

Yod-dropping: В американском варианте продолжается выпадение /j/ после альвеолярных согласных (new [nu:], student ['stu:dənt]), что ведет к упрощению инициальных кластеров.

4. Аппроксиманты в связной речи (Connected Speech)

Аппроксиманты выполняют функцию «связки» между гласными для устранения зияния: Intrusive R: Появление звука [r] там, где он отсутствует в письме (law and order ['lɔ:rəndɔ:də]). Linking W/J: Возникновение слабых глайдов между гласными (go away [gəʊwə'weɪ]). Эти эпентетические звуки обеспечивают плавный ритм английской фразы.

5. Оглушение в кластерах

Важной особенностью остается оглушение аппроксимантов после глухих взрывных /p, t, k/ под ударением (play, twin, cue). В таких позициях аппроксиманты теряют звонкость и произносятся с сильным шумом (аспирацией), превращаясь в глухие фрикативы.

Таким образом аппроксиманты в современном английском языке упрощаются и сближаются с гласными. Эти изменения отражают стремление к экономии речевых усилий и влияют на систему фонем.

Литература

1. Roach, P. (2009). English Phonetics and Phonology. Cambridge University Press.
2. Cruttenden, A. (2014). Gimson's Pronunciation of English (8th ed.). Routledge
3. Collins, B., & Mees, I. (2013). Practical Phonetics and Phonology.
4. Соколова М. А. и др. (2010). Теоретическая фонетика английского языка.
5. Wells, J. C. Accents of English (Vol. 1 & 2). — Cambridge University Press

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЩЕЛЕВЫХ ФРИКАТИВНЫХ ЗВУКОВ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.

Аббасова Джейран Эльшад гызы,

109А, Факультет английского и немецкого языков, dzejranabbasova50@gmail.com,

Филология

Научный руководитель: Стар. пред. Бабаева Ульвия Расим гызы.

Азербайджанский Университет Языков, г. Баку.

Щелевые фрикативные звуки занимают важное место в фонетической системе современного английского языка и играют значительную роль в формировании его звукового строя. Фрикативные согласные образуются при прохождении воздушной струи через узкую щель между органами речи, что вызывает характерный шум трения. В английском языке к щелевым фрикативным звукам относятся как глухие, так и звонкие фонемы: [f], [v], [θ], [ð], [s], [z], [ʃ], [ʒ], [h]. [3, p.41]. Одной из основных особенностей английских фрикативных звуков является их артикуляционное разнообразие. Например, звуки [θ] и [ð] являются межзубными (interdental), что не характерно для многих других языков, включая русский. Их правильное произношение представляет трудность для изучающих язык, так как требует специфического положения языка между зубами. В то же время звуки [ʃ] и [ʒ] относятся к постальвеолярным, а [s] и [z] — к альвеолярным, что свидетельствует о широкой артикуляционной базе фрикативов. Другой важной характеристикой является противопоставление по признаку звонкости/глухости: [f] – [v], [s] – [z], [θ] – [ð], [ʃ]– [ʒ]. Это противопоставление играет смысловоразличительную роль

(например, fine – vine, sip – zip). [1, p.86-87]. Однако в потоке речи данная оппозиция может частично нейтрализоваться под влиянием фонетического окружения, особенно в слабых позициях. Акустически фрикативные звуки характеризуются наличием шумового компонента, интенсивность и частотные характеристики которого зависят от места образования. Например, [s] обладает высокой частотностью и воспринимается как более «резкий» звук по сравнению с [ʃ], который имеет более низкую частоту шума. Следует отметить также позиционные изменения фрикативных звуков. [2, p.141]. В зависимости от положения в слове и соседних звуков они могут подвергаться ассимиляции, редукции или оглушению/озвончению. Например, в быстрой речи возможны процессы регрессивной ассимиляции, когда один звук влияет на другой. Таким образом, щелевые фрикативные звуки современного английского языка характеризуются сложной системой артикуляционных, акустических и функциональных особенностей. Их изучение имеет важное значение как для теоретической фонетики, так и для практики преподавания английского языка, особенно в контексте формирования правильного произношения. [3, p.94].

Список литературы

1. Jones, D. An Outline of English Phonetics. — Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
2. Roach, P. English Phonetics and Phonology. — Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
3. Gimson, A. C. Gimson's Pronunciation of English. — London: Routledge, 2014.
4. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
5. Бондарко, Л. В. Фонетика современного английского языка. — Санкт-Петербург, 2005.

İNGİLİS DİLİNDƏ SUAL CÜMLƏLƏRİNİN İNTONASIYA XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xosrofzadə Aysu Elsevər qızı

102a , İngilis və Alman Dilləri Fakültəsi,

xosrofzadea@gmail.com, FİLOLOGİYA,

Elmi Rəhbər: Baş Müəllim Cəbbarlı Təranə Zöhrab qızı

Azərbaycan Dillər universiteti, BAKI

İngilis dili dünyada ən geniş yayılmış ünsiyyət vasitələrindən biri hesab olunur. Bu dili effektiv şəkildə öyrənmək yalnız qrammatik biliklərlə kifayətlənmir, eyni zamanda düzgün tələffüz və fonetik xüsusiyyətlərin mənimsənilməsinə də zəruri edir. Bu amillər nitqin aydın və düzgün başa düşülməsində mühüm rol oynayır.

İngilis dilində intonasiya nitqin ən vacib elementlərindən biridir və danışanın fikrini düzgün, emosional və aydın şəkildə ifadə etməyə imkan verir. İntonasiya yalnız səsin qalxıb-enməsi deyil, həm də vurğu, ritm və pauzaların qarşılıqlı əlaqəsi ilə formalaşır. Xüsusilə sual cümlələrində intonasiya mənanı dəyişdirə bilər; eyni qrammatik quruluş fərqli tonlarla fərqli emosional və kommunikativ çalarlar daşıya bilər.

Sual cümlələri əsasən iki qrupa bölünür: ümumi suallar (yes/no questions) və xüsusi suallar (wh-questions). Ümumi suallar adətən cavabın “bəli” və ya “xeyr” olduğu hallarda istifadə olunur və intonasiya cümlənin sonunda qalxır. Bu qalxan intonasiya danışanın cavab gözlədiyini göstərir və nitqə dinamik, açıq ton verir. Məsələn: Are you 'ready? /ɑ: ju: 'red.i/

Xüsusi suallarda isə səs çox vaxt enən tonla ifadə olunur, bu da sualın ciddi, konkret və cavab tələb edən xarakter daşdığını göstərir. Belə suallar “what”, “where”, Where are you ,going? /weə ɑr ju: 'gəʊ.ɪŋ/ [3.s 90]

Alternativ suallar seçim ifadə edən suallardır və intonasiya bu seçimlər arasında paylanır. Adətən birinci seçimdə səs qalxır, sonuncuda isə enir: Do you want tea or ,coffee? /du: ju: wɒnt `ti: /ɔ: ,kɒfi//

Etiket suallarda intonasiya danışanın əminliyinə və münasibətinə görə dəyişir. Əgər danışan fikrinin doğru olduğuna əmindirsə, intonasiya enir: It's cold today, ,isn't it? /Its kəʊld tə'deɪ ,ɪznt ɪt/ Əgər danışan qeyri-müəyyəndirsə və cavab gözləyirsə, intonasiya qalxır: It's cold today, ,isn't it? [1.s 147]

Qısa reaksiyalarda da intonasiya vacib rol oynayır, çünki emosiya ifadə edir: ,Really? /'rɪə.li/ – maraq və təəccüb, Really. /'rɪə.li/ – sakit təsdiq [2.s 134]

İngilis dilində sual cümlələrinin intonasiyası nitqin təbii səslənməsini təmin edir, mənanı dəqiq çatdırır və ünsiyyətin daha aydın olmasına kömək edir. Bu xüsusiyyətlər xüsusilə Britaniya aksentində (Received Pronunciation) daha sistemli və aydın şəkildə müşahidə olunur. Hər bir sual növündə intonasiya danışanın məqsədini, emosional vəziyyətini və ünsiyyət tərzini əks etdirir, beləliklə dinləyici sualın mənasını və əhəmiyyətini asanlıqla qavrayır.

Əlavə olaraq, intonasiya danışığın ritmini və axıcılığını təmin edir, sual-cavab situasiyalarında anlaşmanı artırır və nitqin təbii səslənməsinə yardım edir. Bu səbəbdən ingilis dilini öyrənərkən yalnız qrammatika deyil, intonasiya xüsusiyyətlərinə də diqqət yetirmək vacibdir.

Ədəbiyyat

1. Daniel J. Cambridge English Pronouncing Dictionary, 18th Edition. 2006, Cambridge University Press, 290 p.
2. Peter Roach. English phonetics and phonology. Cambridge University Press, 2009, 231 p.
3. Zeynalov F. "Practical English Phonetics". Book I and II, Bakı: Mütərcim, 2021, 136 p.

İNGİLİS DİLİNİN SEQMENTAL FONETİKASI: SAİT VƏ SAMİT SƏSLƏRİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

Talıblı Şəms Rövşən qızı 113B, İngilis-Fransız dilləri, turanesger.esgerov@mail.ru, Filologiya, Elmi rəhbər: baş müəllim Pərvanə Mübariz qızı Cəfərova Azərbaycan dillər universiteti,

Fonetika dilçiliyin əsas sahələrindən biri olub, nitq səslərinin yaranmasını, xüsusiyyətlərini və qarşılıqlı təsirini öyrənir. İngilis dilinin seqmental fonetikasi isə səslərin – xüsusilə sait və samitlərin – ayrı-ayrılıqda və birlikdə necə fəaliyyət göstərdiyini araşdırır. Bu səslərin qarşılıqlı əlaqəsi nitqin aydınlığı, düzgün tələffüz və kommunikasiya baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. [1, p 35]

Seqmental fonetika nitqi təşkil edən ayrı-ayrı səslərin (fonemlərin) tədqiqi ilə məşğul olur. İngilis dilində bu səslər əsasən iki qrupa bölünür: saitlər (vowels) və samitlər (consonants). Hər iki qrupun özünəməxsus artikulyasiya xüsusiyyətləri vardır və onlar birlikdə sözlərin fonetik quruluşunu formalaşdırır.

Sait səslər hava axınının maneəsiz keçməsi ilə yaranır. İngilis dilində monoftonq və diftonqlar kimi müxtəlif sait növləri mövcuddur. Saitlərin uzunluğu, dodaqların vəziyyəti və dilin mövqeyi onların fərqləndirici xüsusiyyətləridir. Məsələn, /i:/ və /ɪ/ səsləri həm uzunluq, həm də keyfiyyət baxımından fərqlənir. [3, p 69]

Samit səslər artikulyasiya zamanı hava axınının müəyyən maneələrlə qarşılaşması nəticəsində yaranır. İngilis dilində samitlər səslili (voiced) və səssiz (voiceless), həmçinin artikulyasiya yerinə və üsuluna görə fərqləndirilir. Məsələn, /p/ səssiz, /b/ isə səslili samitdir. [4, p 19]

Sait və samit səslər nitqdə ayrı-ayrılıqda deyil, bir-biri ilə sıx əlaqədə işləyir. Bu əlaqə nəticəsində səslər bir-birinə təsir edir və müxtəlif fonetik hadisələr meydana çıxır. Bu təsirlər nitqin təbii və axıcı səslənməsini təmin edir.

Assimilyasiya zamanı bir səs digər səsin təsiri ilə dəyişir. Məsələn, “handbag” sözündə /d/ səsi /b/ səsinə uyğunlaşaraq daha zəif tələffüz olunur. Bu proses sait və samitlərin qarşılıqlı əlaqəsinin əsas nümunələrindən biridir.

Koartikulyasiya nitq zamanı səslərin bir-birinə təsiri nəticəsində yaranır. Bir səsin artikulyasiyası növbəti və ya əvvəlki səsdən asılı olur. Bu hal xüsusilə sürətli danışıda daha çox müşahidə olunur və sait-samit əlaqəsini gücləndirir. [5, p 204]

İngilis dilində vurğusuz hecalarda sait səslər tez-tez zəifləyərək /ə/ (schwa) səsinə çevrilir. Bu proses samitlərlə birlikdə sözün ümumi fonetik strukturuna təsir göstərir və nitqin ritmini müəyyən edir.

Sait və samit səslərin qarşılıqlı əlaqəsi nitqin aydınlığını, axıcılığını və ritmini formalaşdırır. Bu əlaqələrin düzgün mənimsənilməsi xarici dil öyrənənlər üçün düzgün tələffüz bacarıqlarının inkişafında mühüm rol oynayır. [2, p 155]

İngilis dilinin seqmental fonetikasi sait və samit səslərin qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsi ilə nitqin strukturunu və funksiyasını daha dərinləndirən anlamağa imkan verir. Bu səslərin bir-birinə təsiri fonetik proseslərin əsasını təşkil edir və düzgün tələffüzün formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Xarici dil kimi ingilis dilini öyrənənlər üçün bu əlaqələrin mənimsənilməsi effektiv kommunikasiya üçün vacibdir.

Ədəbiyyat:

1. Carr, P. English Phonetics and Phonology: An Introduction
2. Crystal, D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics
3. Ladefoged, P. A Course in Phonetics
4. Gimson, A.C. An Introduction to the Pronunciation of English
5. Roach, P. English Phonetics and Phonology

İNGİLİS DİLİNDƏ FUNKSIONAL SÖZLƏRİN VARIATİVLİYİ

Rüstəmov Çinarə Mayıl qızı

İngilis və alman dilləri fakültəsi, 102a rustamovmayil1979@gmail.com, Filologiya,

Elmi rəhbər: baş müəllim Cabbarlı Təranə Zöhrab qızı

Azərbaycan dillər universiteti, BAKI

İngilis dilində cümlədəki sözlər məzmun (content) və funksional olmaqla 2 əsas qrupa bölünür. Məzmun sözlərinə isimlər, əsas fəllər, sifətlər və zərflər daxildir və onlar cümlənin əsas mənasını daşıyır. Funksional sözlər isə əsasən qrammatik əlaqələri göstərir və cümlənin strukturunun formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu qrupa artikllər, əvəzliliklər, köməkçi fəllər, bağlayıcılar və sözdönülər daxildir. İngilis dilində funksional sözlərin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri onların variativliyidir, yəni nitqdə müxtəlif formalarda tələffüz olunmalarıdır. [1, s.206]

İngilis dilində funksional sözlərin əsas xüsusiyyətlərindən biri onların müxtəlif tələffüz formalarına malik olmasıdır. Bu sözlər nitq prosesində həm zəif (weak). həm də güclü (strong) formalarda işləyə bilər. Zəif formalar adətən sürətli və təbii danışq zamanı istifadə olunur çünki funksional sözlər çox vaxt vurğu daşımır. Güclü formalar isə əsasən vurğulama məqsədilə istifadə olunur.[3, s.102]

Modal və köməkçi feillər adətən ümumi sual cümlələrində işlənərkən vurğu qəbul edir. Lakin bəzi hallarda xüsusilə təsdiq cümlələrində müəyyən fikri vurğulamaq üçün də güclü formada işlədilə bilər. Məsələn;

“Can you come tomorrow?” (ümumi sual)

“I do like these.” (do köməkçi feili xüsusi olaraq vurğulanır)

Bağlayıcılar cümlədə vurğu daşımasa da istisna hallarda vurğu daşıya bilər. Budaq cümlə baş cümlədən əvvəl gələrsə və həmin bağlayıcıdan sonra vurğusuz şəxs əvəzliyi işlənersə bu zaman bağlayıcı vurğu qəbul edir. Məsələn:

“Because I was late he was angry.”

Sözönlər də adətən cümlədə vurğu daşımır və zəif formada (weak form) tələffüz olunur. Bağlayıcılarda olduğu kimi burada da istisna hal mövcuddur. Əgər sözünü cümlənin sonunda işlənirsə və ondan sonra şəxs əvəzliyi gələrsə bu zaman vurğu qəbul edə bilər. Məsələn; “They divided it between them.” [4, s.147]

Funksional sözlərin digər mühüm xüsusiyyətlərindən biri isə reduksiya yəni səs ixtisarıdır. Sürətli danışığ zamanı bəzi səslər zəifləyə və ya tamamilə düşə bilər. Bu hal xüsusilə köməkçi fellərdə və artikllərdə geniş yayılmışdır. Məsələn, funksional söz olan “have” köməkçi feili zəif formada /həv/ və ya sadəcə /əv/ kimi səslənə bilər. [2, s.10]

Nümunə: “I have finished my homework.”

Beləliklə, ingilis dilində funksional sözlərin variativliyi əsasən onların zəif və güclü formaları, eləcə də fonetik dəyişikliklər- reduksiya və yaxud səs ixtisarı vasitəsilə özünü göstərir. Bu xüsusiyyətlər ingilis dilinin təbii ritmini və intonasiyasını formalaşdırır və danışığın daha sürətli və axıcı olmasına kömək edir. Funksional sözlərin düzgün başa düşülməsi və istifadəsi xüsusilə fonetika və danışığ bacarıqlarının inkişafı baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır.

Ədəbiyyat

1. Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press.
2. Gerald Kelly. How to Teach Pronunciation. Pearson Longman, 2000.
3. Peter Roach. English Phonetics and Phonology. Cambridge University Press, 2009.
4. Zeynalov F. Practical English Phonetics. Book I, Bakı, Mütərcim 2021.

THE PROCESS OF REDUCTION IN ENGLISH

Memmedzade Ayse Sebuhi,

**109B, The Faculty of English and German languages, ceferovaelnare1984@gmail.com,
Philology**

**Senior Teacher: Ibadullayeva Mehriban Sadyar
Azerbaijan University of Languages, Baku**

Reduction is a historical process of weakening, shortening or disappearance of vowel sounds in unstressed positions. Reduction reflects the process of lexical and grammatical changes. [2., p 80] The neutral sound represents the reduced form of almost any vowel or diphthong in the unstressed position.

Example: project [ˈprɒdʒɪkt] - project [prəˈdʒekt]

The vowel sounds of the two connected words are in diversity because of various stress positions.

The sounds [ɪ] and also [ʊ] in the suffix -ful are very regular realizations of the unstressed portions.

Example: powerful [ˈpaʊ-ə-fəl]

Non-reduced unstressed sounds are frequently preserved in:

a) compound words:

b) cultivating from other languages: democracy (Latin), ballet (French), alligator (Spanish) and etc.

Reduction is associated with rhythm and sentence stress too. [1., p 29-30] The loss of sentence stress is associated with full loss of their lexical significance.

So reduction is realized:

a) in unstressed words, auxiliary and modal verbs, personal and possessive pronouns within intonation groups.

b) in unstressed syllables within words.

Example: banana [bə'na:nə]

There are three various types of reduction:

1) Quantitative reduction. It is meant shortening of a long vowel sound in unstressed position. e.g. [fi: - fi: - fi]

Example: What did she make?

2) Qualitative reduction. It is meant obscuration of vowels towards [kæn-kən]

Example: I can easily see it.

3) Zero reduction or the elision of vowels. It is meant dropping of the vowel sound in the unstressed position.

Example: They're up now.

References:

1. Fərman Zeynalov. Practical English Phonetics (Book 1).

2. Соколова. Practical English phonetics.

Academic supervisor: Ibadullayeva Mehriban

RABİTƏLİ NİTQDƏ FONEMLƏR

**Məmmədli Nəzrin Anar qızı 112B, İngilis-fransız DİLLƏRİ fakültəsi,
nezrinn.memmedli@gmail.com, Filologiya**

**Elmi rəhbər: dosent, f.f.d Alırzayeva Kifayət Ağarza qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Rabitəli nitqdə səslər ardıcılıqla tələffüz olunur və müxtəlif kombinasiyalarda bir-birini izləyə bilər. Hər dildə samitlər müxtəlif yollarla birləşdirilir. İngilis dilində samitlər müxtəlif ardıcılıqla olur. Beləliklə bir söz daxilində bir, iki, üç, dörd və hətta beş və ya altı samit yanaşı ola bilər. Məsələn, acts, glimpsed, entrants, constant. Müəyyən bir dildə fonemlərin (səslərin) birləşməsi fonotaktika adlanır. İngilis fonetaktikasına görə bütün samitlər [ɲ, ʒ] istisna olmaqla saitlərdən əvvəl tək olur. İki və üç samit qrupları saitdən əvvəl yaranır [spr, str, skw] iki, üç və dörd samit qrupları sonda saitdən sonra yaranır. Onlar ingilis dili üçün xarakterik olan və ingilis dilini öyrənənlər üçün çətinlik yaradan bəzi samit qruplarıdır, ona görə də onlar öyrənilməlidir. [1., pp.86-87]

Natamam partlayış və ya partlayışın itməsi. Eyni və ya fərqli iki partlayıcıdan ibarət olan qruplarda birinci saitdə partlayış yoxdur, lakin sonunda birinci samitin sonunu bildirən gərginliyin açıq şəkildə zəifləməsi var. İkinci samitin əvvəlində gərginlik yenidən artır. Beləliklə birinci samitdə partlayış, ikinci samitdə isə maneə yoxdur və partlayış ikinci samitdən sonra olur. Bu cür partlama natamam adlanır. Məsələn, hot time, good day, worked, begged, helped, act və s.

Burun partlayışı. Samit qrupları fərqli ola bilər, lakin eyni artikulyasiya yerinə malik olurlar. Partlayışlı samitlərdən sonra [t,d] sonra burun samiti [m,n] olduqda bu halda dilin ucu [n] samitindən əvvəl diş dibi və ya yuvaqdan uzaqlaşmadığından [t,d]-dan sonra partlayış olmur və öz

yerində qalır. [T,d]-nin sonunda yumşaq damaq aşağı enir və partlayış [n]-dan sonra baş verir. Bu cür

partlayış burun partlayışı adlanır. Bu halda [n] güclü olur və heca əmələ gətirir. Məsələn, garden, mutton, sudden, written. [2., p 275]

Dilyanı partlayış hadisəsi. [tl] və [dl] samit birləşmələrində dilin ucu [t] və [d]-dan sonra diş dibindən və ya yuvaqdan uzaqlaşmır və yerində qalır. [l] başlanğıcı dilin tərəflərinin aşağı salınması ilə qeyd olunur. Beləliklə, [t] və [d] sonunda heç bir partlayış yoxdur və hava dilyanı sonor [l] kimi dilin kənarları boyunca axır. Bu cür partlama dilyanı partlayış hadisəsi adlanır. Bu halda [l] güclüdür və heca əmələ gətirir. Məsələn, saddle, battle, cattle, model. [2., p 308]

Azərbaycan dilində oxşar samit qrupları yoxdur. Buna görə tələbələr tez-tez [dl], [dn] və [tl], [tn] arasında zəif neytral sait tələffüz edirlər. Bu səhvədən qaçınmaq üçün dilin ucunu diş silsiləsindən kənara çıxarmamaq lazımdır.

Frikativ və ya sürtünmə partlayış. Partlayıcı samitlərdən sonra [s] və [z] kimi frikativ samitlər gəldikdə, bu halda partlayıcı səslərdə adi partlayış olmur. Çünki tam maneə natamam maneə ilə əvəz olunur və hava dar keçiddən keçərək güclü sürtünmə səsi yaradır. Bu cür partlayış frikativ partlayış adlanır. Məsələn, maps[s], wants[s], begs[z], cooks[s], sends[z], lips[s].

Ədəbiyyat

1. Jan Cygan. Aspects of English Syllable Structure. Wrocław, 1971.
2. Zeynalov F. Practical English Phonetics Book 1. Bakı, 201.
3. Zeynalov F. Practical English Phonetics Book 2. Bakı, Mütərcim, 2019

KÖMƏKÇİ VƏ MODAL FEİLLƏRİN İNTONASIYASI
Məlikzadə Həcər Azad qızı 102a, İngilis və Alman dilləri fakültəsi,
hec333319@gmail.com Filologiya,
Elmi Rəhbər- Baş müəllim Cəbbarlı Təranə Zöhrab qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İngilis dilində modal və köməkçi feillərin vurğulu və vurğusuz işlənməsi danışığın təbii səslənməsi və mənanın düzgün ötürülməsi üçün vacibdir. Köməkçi feillər (be, do, have) və modal feillər (can, must, should, və s.) adətən cümlədə qrammatik rol oynadıqları zaman vurğusuz olur. Məsələn, “I am going” cümləsində “am” zəif tələffüz olunur və əsas vurğu “going” sözünün üzərinə düşür. Bu zaman köməkçi feil yalnız qrammatik funksiya daşıyır. [3, 136 p]

İnkar formalarında isə adətən “not” hissəsi vurğulanır. Məsələn, “I do not agree” “I can not leave” Qısa inkar qaydasına görə köməkçi və modal feillər “not” ilə birləşərək qısa formaya düşür: do not = don’t, cannot = can’t, will not = won’t, should not = shouldn’t. Belə hallarda isə vurğu çox vaxt “n’t” hissəsinə düşür: “don’t”, “can’t”, “won’t”. [1, 231 p]

Ümumi sual yaradılarkən köməkçi və ya modal feil cümlənin əvvəlinə keçirilir. Məsələn, “I like” cümləsi “Do you like?” formasına düşür. “She can swim” “Can she swim?” kimi. Bu halda köməkçi və ya modal feil özü sual yaratdığına görə vurğulu olur. Buna görə də xüsusi suallarda bu baş vermir.

Əsas feil düşdükdə isə köməkçi və ya modal feil cümlədə tək qala bilər və məna yenə aydın olur. Bu hal daha çox qısa cavablarda və ya təkrarın qarşısını almaq üçün istifadə olunur. Məsələn, “Do you like tea?” sualına “Yes, I do” cavabı verilir. Burada “like tea” hissəsi buraxılır. “Can she drive?” “Yes, she can” nümunəsində də əsas feil (drive) təkrar olunmur. Əsas feil funksiyası daşdığına görə modal və ya köməkçi feil cümlədə vurğulu olur.

To have feili əsasən vurğusuz olur və qüvvətli formada tələffüz olunur. Lakin “ to have a lesson” “ to have a shower” kimi birləşmə daxilində işlənən zaman və “ to have to – had to” (- malı2) mənasında vurğulu vəziyyətdə olur. To have köməkçi feil kimi isə həm vurğusuz həm də zəif formada səslənir. [2, p201]

Ədəbiyyat

1. Peter Roach. English phonetics and phonology. Cambridge University Press, 2009.
2. Wells J.C. English Intonation: An introduction. Cambridge University Press. -2006.
3. Zeynalov F. "Practical English Phonetics". Book I and II, Bakı: Müntərcim, 2019.

İNGİLİS DİLİNDƏ SÖZ VURĞUSUNUN DƏRƏCƏLƏRİ

Gajieva Fidan Famil qızı

112B, İngilis-fransız dilləri fakültəsi, fidanhaciyeval72@gmail.com, Filologiya

Elmi rəhbər: dosent, f.f.d Alırzayeva Kifayət Ağarza qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İngilis dilində sözlərin tələffüzündə vurğu mühüm rol oynayır. İki və ya daha çox hecadan ibarət sözləri tələffüz etdikdə görürük ki, bütün hecalar eyni dərəcədə güclə səslənmir. Bəzi hecalar daha aydın, güclü və qabarıq səslənir, digərləri isə zəif və qeyri-müəyyən olur. Güclü və aydın tələffüz olunan hecalar vurğulu hecalar adlanır.

Vurğu – bir səsin və ya hecanın hansı güclə tələffüz olunma dərəcəsidir. Vurğu nitqin düzgün və anlaşıqlı olmasında mühüm rol oynayır. İngilis dilində vurğu müxtəlif yollarla ifadə olunur.

Birinci növ dinamik vurğudur (dynamic stress). Bu zaman vurğulu heca digər hecalara nisbətən daha güclü və enerjili tələffüz olunur. İngilis dilində əsas vurğu növü məhz budur. [1, p. 25-27]

İkinci növ musiqili və ya tonik vurğudur (musical/tonic stress). Bu halda vurğulu heca daha yüksək tonla, yəni daha “yuxarı səslə” tələffüz olunur.

Üçüncü növ kəmiyyət vurğusudur (quantitative stress). Bu zaman vurğulu heca digər hecalardan daha uzun tələffüz edilir.

Dördüncü növ isə keyfiyyət vurğusudur (qualitative stress). Bu halda vurğulu hecadakı sait daha aydın və gərgin səslənir, vurğusuz hecalarda isə saitlər daha zəif və qeyri-dəqiq tələffüz olunur.

İngilis dilində dörd və ya daha çox hecadan ibarət sözlər adətən iki vurğuya malik olur: əsas (primary) və ikinci dərəcəli (secondary). Əsas vurğu adətən sözün sondan ikinci hecasına, ikinci vurğu isə sözün əvvəlindəki hecaya düşür. Əsas vurğu vurğulu hecanın üstündə, ikinci dərəcəli vurğu isə altında işarələnir. Məsələn: ,conver’sation, ,recom’mendation [2, p. 25]

Mürəkkəb isimlərdə (compound nouns) birinci hissə daha vacibdirsə, vurğu birinci hissəyə düşür. Məsələn: ‘bedroom, ‘railway. Əgər ikinci hissə mənağa daha vacibdirsə, o zaman ikinci hissə də vurğu ala bilər. Məsələn: ‘gas,mask, ‘tea,party.

Mürəkkəb sifətlərdə iki vurğu olur: birinci hissə – ikinci dərəcəli vurğu, ikinci hissə – əsas vurğu. Məsələn: ,dark-‘eyed, ,kind-‘hearted, ,well-‘planned, ,old-‘fashioned, ,first-‘class. [3, p. 74-76]

Frazeoloji fəllər (phrasal verbs) də həm əsas, həm də ikinci vurğuya malik ola bilər. Əgər ikinci hissə iki hecadan ibarətdirsə, o, ikinci dərəcəli vurğu alır. Məsələn: take ,over. Əgər ikinci hissə bir hecadan ibarətdirsə, o zaman vurğusuz olur, lakin güclü formada işlənir. Digər halda isə birinci hissə

ikinci dərəcəli vurğu, ikinci hissə isə əsas vurğu alır. Məsələn: take ‘off, ,get ‘along, get ‘back, get ‘up.

14-dən 19-a qədər olan saylarda da iki vurğu olur: birinci hissə ikinci, ikinci hissə isə əsas vurğu alır. Məsələn: ,four’ten, ,nine’ten, ,six’ten. [4, p. 275]

Söz vurğusu sözün həm qrammatik funksiyasını, həm də mənasını dəyişə bilər. Məsələn: ‘present (isim) – pre’sent (fel), ‘progress – pro’gress.

Həmçinin vurğu mürəkkəb sözlərlə söz birləşmələrini fərqləndirir. ‘blackbird (quş növü) və black ‘bird (qara quş). [5, p. 307]

Nəticə olaraq, söz vurğusu ingilis dilində düzgün tələffüz, mənanın aydınlığı və nitq ritmi üçün çox vacibdir.

Ədəbiyyat

1. Babayev S.M., Garayeva M.G. English Phonetics. Bakı, "Maarif", 1999. Pp 332.
2. Hornby A.S. Oxford Student's Dictionary of Current English. Oxford, 1984. Pp 769.
3. Kingdon R. The Groundwork of English Stress. London, 1958. Pp 224.
4. Zeynalov F. Practical English Phonetics, Book 1. Bakı, 2019.
5. Zeynalov F. Practical English Phonetics, Book 2. Bakı, 2019.

İNGİLİS DİLİNİN HECA QURULUŞUNDA SONORLUQ ANLAYIŞI VƏ ONUN ƏHƏMİYYƏTİ.

Fidan Xəqani qızı Abdullazadə

S25-B, İngilis və Alman dilləri fakültəsi, abdullazadefidan20088@gmail.com, Filologiya,

Elmi rəhbər: fil.f.d., dos. Cəvahir Hacı qızı Yaqubova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı.

Fonologiyada heca nitq səslərinin təşkilini izah edən əsas vahidlərdən biri hesab olunur. Heca quruluşu dilin fonoloji sisteminin mühüm elementidir və səslərin bir-biri ilə uyğunluq prinsiplərinə əsasən təşkil olunur. Bu prosesdə sonorluq anlayışı xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Sonorluq səslərin akustik gücünü və eşidilmə dərəcəsini ifadə edir və heca daxilində səslərin yerləşməsinə müəyyənləşdirən əsas amillərdən biri kimi qəbul edilir [2, s. 245].

Fonoloji tədqiqatlarda göstərilir ki, səslər sonorluq iyerarxiyasına əsasən sıralanır. Bu iyerarxiyada saitlər ən yüksək sonorluq səviyyəsinə malik olur və adətən hecanın nüvəsini təşkil edir. Yarım saitlər, burun samitləri və süzülənlər isə orta səviyyədə yerləşir, qapalı və sürtünən samitlər isə daha aşağı sonorluğa malik hesab olunur [3, s. 70].

Fonologiyada geniş qəbul olunmuş prinsiplərdən biri Sonorluq Sıralanma Prinsipi hesab olunur. Bu prinsipə görə heca daxilində sonorluq səviyyəsi başlanğıcdan nüvəyə doğru tədricən artır, nüvədən sonra isə azalır [1, s. 283]. Bu qayda bir çox dillərdə olduğu kimi, ingilis dilində də heca quruluşunun izahında istifadə olunur.

Məsələn, ingilis dilində “plant” sözünün fonoloji quruluşuna baxdıqda bu prinsip aydın şəkildə müşahidə olunur. Bu sözdə /p/ səsi aşağı sonorluğa malikdir, /l/ isə daha yüksək sonorluğa malik olaraq saitdən əvvəl yerləşir və nəticədə sonorluq səviyyəsi saitə qədər artır. Sait hecanın nüvəsini təşkil etdikdən sonra isə sonorluq səviyyəsi yenidən azalır [4, s. 150]. Bu cür nümunələr göstərir ki, sonorluq prinsipi heca strukturunun sistemli şəkildə izah olunmasına imkan yaradır.

Fonoloji tədqiqatlarda sonorluq yalnız heca quruluşu ilə deyil, həm də nitqin prosodik xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirilir. İngilis dilində dialoji nitqin ritmik və melodik quruluşunda sonorluq səviyyəsi intonasiya və vurğu ilə qarşılıqlı əlaqədə çıxış edir [5, səh. 7].

Eyni zamanda, hecanın strukturunda saitın mərkəzi rolu və samitlərin onun ətrafında yerləşməsi fonetik baxımdan əsaslandırılır və bu, ingilis dilində hecaların formalaşmasının əsas xüsusiyyətlərindən biri hesab olunur [6, səh. 45].

Bəzi tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, sonorluq yalnız heca quruluşunun deyil, həm də fonotaktik qaydaların formalaşmasında mühüm rol oynayır. Başqa sözlə, müəyyən səslərin hansı mövqedə işləmə bilməsi və ya işləmə bilməməsi sonorluq iyerarxiyası ilə sıx bağlıdır [3, s. 72]. Bu baxımdan sonorluq anlayışı ingilis dilinin fonoloji sisteminin daha dərinədən öyrənilməsində vacib nəzəri əsaslardan biri hesab olunur.

Nəticə etibarilə demək olar ki, sonorluq prinsipi ingilis dilində heca quruluşunun izahında mühüm rol oynayır və səslərin ardıcılığını sistemləşdirən əsas fonoloji mexanizmlərdən biri kimi çıxış edir. Bu anlayışın öyrənilməsi fonologiya sahəsində aparılan tədqiqatlar üçün də əhəmiyyətli nəzəri baza yaradır.

Ədəbiyyat:

1. Yagubova, J. H. İngilis dilində dialoji nitqin ritmik-melodik və prosodik təhlili. Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, 2018.
2. Zeynalov, F. Practical English Phonetics. Bakı: Mütərcim, 2008.
3. Clements, G. N. The Role of the Sonority Cycle in Core Syllabification. Cambridge University Press, 1990, səh. 283.
4. Crystal, D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Oxford: Blackwell Publishing, 2003, səh. 245.
5. Katamba, F. An Introduction to Phonology. London: Longman, 1989, səh. 150.
6. Roach, P. English Phonetics and Phonology. Cambridge University Press, 2009, səh. 70–72.

İNGİLİS DİLİNDƏ ƏVƏZLİKLƏRİN VURĞULU VƏ VURĞUSUZ MƏQAMLARI

Əmirli Nigar 102a, İngilis və Alman dilləri fakültəsi, Filologiya, nigarmirli3@gmail.com

Elmi rəhbər: baş müəllim Cabbarlı Təranə Zöhrab qızı

Azərbaycan dillər universiteti, baki

İngilis dilində əvəzlilər cümlənin mühüm tərkib hissələrindən biri olub, həm qrammatik funksiyaları yerinə yetirir, həm də mənanın formalaşmasında iştirak edir. Əvəzlilərin əsas fonetik xüsusiyyətlərindən biri onların vurğulu (güclü) və vurğusuz (zəif) formalarda işləmə bilməsidir. Bu xüsusiyyət danışığın təbii və axıcı olmasında mühüm rol oynayır. İngilis dilində əvəzlilərin cümlə daxilində vurğulanması onların daşdığı mənadan və cümlədəki mövqeyindən birbaşa asılıdır.

İşarə əvəzliləri (this, that, these, those) cümlədə mübtəda, tamamlıq və ya xəbər funksiyasında çıxış etdikdə, yəni əsas diqqəti öz üzərinə çəkəndə vurğulu tələffüz olunur. Məsələn, "This is my new car", "I didn't expect that" və ya "The best students are these" cümlələrində bu əvəzlilər vurğu qəbul edir. Lakin bu əvəzlilər təyin funksiyasında, yəni bilavasitə bir ismin qarşısında gəlib "the" artıqlına bənzər bir rol oynadıqda vurğusuz qalır. "This house is very big", "That man is my uncle" və "These apples are sweet" cümlələrində vurğu əvəzlikdə deyil, ondan sonrakı isimdə olur. [1, 231 p].

Qayıdış əvəzliləri (myself, himself, yourself və s.) isə adi tamamlıq kimi işləndikdə vurğusuz olur. Məsələn, "He washed himself", "I cut myself" və ya "They enjoyed themselves" dedikdə xüsusi bir vurğuya ehtiyac yoxdur. Amma biz hərəkətin məhz həmin şəxs tərəfindən icra olunduğunu

vurğulamaq istəyiriksə və ya "by himself" (təkbaşına) ifadəsini işlədiriksə, bu zaman onlar vurğulu olur: "I'll do it myself", "She lives by herself" və ya "The President himself was there".

"One" əvəzliyi isimləri təkrarlamamaq üçün işlədildikdə, xüsusən də "Which one?" sualına cavab verərkən həmişə vurğusuz mövqedə olur. Buna "Which one do you want?", "Give me the red one" və "I have a small one" nümunələrini göstərmək olar. [2,124 p].

Yiyelik əvəzlərlərinin mütləq formaları (mine, yours, ours və s.) cümlədə həmişə vurğulu işlənir: "This bag is mine", "The choice is yours", "That idea was hers". Onların asılı formaları (my, your, his və s.) isə normalda vurğusuzdur, lakin iki fərqli şəxs arasında qarşılaşdırma (kontrast) yaratdıqda vurğulu olur. Məsələn, "My car is fast, but your car is slow", "I like his style, not her style" və ya "Our house is old, but their house is new" cümlələrində qarşılaşdırma olduğu üçün yiyelik əvəzlərləri vurğu ilə deyilir.

Son olaraq, şəxs əvəzlərləri (I, you, he, she və s.) də yiyelik əvəzlərləri kimi adətən vurğusuz tələffüz edilir, lakin müqayisə və ya qarşılaşdırma zamanı ön plana çıxaraq vurğu qəbul edir. "I am tall, but she is short", "He wants tea, while they want coffee" və "You stay here, but we will go" nümunələrində gördüyümüz kimi, şəxslər arasındakı fərqi bildirmək üçün əvəzlərləri daha qüvvətli (vurğulu)tələffüz edirik. [3, 307 p., 287 p.].

Ədəbiyyat

1. Peter Roach. English phonetics and phonology. Cambridge University Press, 2009.
2. Wells J.C. English Intonation: An introduction. Cambridge University Press.-2006.
3. Zeynalov F. "Practical English Phonetics". Book I and II, Bakı: Müntərcim , 2021.

İNGİLİS DİLİNDƏ VURĞU VƏ İNTONASIYANIN MƏNTİQİ VURĞU İLƏ QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

Əkbərli Elvira Elmar, 113B, İngilis – Fransız DİLLƏRİ fakültəsi, elvira152008@gmail.com, Filologiya

**Elmi rəhbər: B/m Pərvanə Mübariz qızı Cəfərova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

İngilis dilini öyrənən zaman tələbələr adətən qrammatika və söz ehtiyatına daha çox diqqət yetirirlər. Lakin tələffüz də eyni dərəcədə vacibdir. Xüsusilə vurğu və intonasiya danışığın təbii və anlaşıqlı olmasında mühüm rol oynayır. [1, p.73] Söz vurğusu bir söz daxilində hansı hecanın daha güclü deyildiyini göstərir. İngilis dilində bu xüsusiyyət bəzən sözün mənasını dəyişə bilər. Məsələn, "record" sözü fərqli vurğu ilə həm isim, həm də fel kimi işlənə bilər. Bu səbəbdən vurğunun düzgün qoyulması ünsiyyətdə vacib rol oynayır. [2, p. 39] İntonasiya isə danışığın zamanı səsin yüksəlib-alçalması ilə bağlıdır.

Bu xüsusiyyət danışanın emosiyasını ifadə etməyə, sual verməyə və ya fikri vurğulamağa kömək edir. Düzgün intonasiya olmadıqda, cümlə qrammatik baxımdan düzgün olsa belə, qeyri-təbii səslənə bilər. [3, p. 63]

Məntiqi vurğu cümlədə əsas fikri ön plana çıxarmaq üçün istifadə olunur. Hansı söz vurğulanırsa, cümlənin mənası da buna uyğun dəyişə bilər. Bu isə danışığın daha aydın və təsirli olmasına kömək edir.

Düzünü desək, bu xüsusiyyətləri öyrənmək hər zaman asan olmur. Bir çox tələbə qaydaları başa düşsə də, onları real danışıda tətbiq etməkdə çətinlik çəkir. Lakin müntəzəm praktika və dinləmə bu bacarıqları inkişaf etdirməyə kömək edir. [4, p. 86] Mənim fikrimcə, vurğu və intonasiya yalnız texniki məsələ deyil, həm də özünü ifadə etmə vasitəsidir. Kiçik dəyişikliklər belə, verilən mesajın necə başa düşülməsinə təsir edə bilər.

Nəticə olaraq, vurğu, intonasiya və məntiqi vurğu ingilis dilində bir-biri ilə sıx əlaqəlidir. Bu elementlər birlikdə danışığın strukturlaşdırılmasına və effektiv ünsiyyətin qurulmasına kömək edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press, 2010.
2. Kelly, G. How to Teach Pronunciation. Longman, 2000.
3. Ladefoged, P. A Course in Phonetics. Cengage Learning, 2015.
4. Roach, P. English Phonetics and Phonology. Cambridge University Press, 2009.
5. Wells, J. English Intonation. Cambridge University Press, 2006.

İNGİLIS DİLİNDƏ HECA ƏMƏLƏ GƏTİRƏN SAMİTLƏR

Əkbərova Gülay Elşən qızı

112a, Fakültə - İngilis-Fransız DİLLƏRİ FAKÜLTƏSİ, akbrova007@gmail.com,

FİLOLOGİYA,

Elmi rəhbər: dosent, f.f.d Alırzayeva Kifayət Ağarza qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İngilis dilində bəzi samitlər var ki, sözlərin daxilində digər samitlərlə birlikdə və ya tək halda heca yarada bilirlər. Bunlara sonor samitlər [m, n, ŋ, l, r] daxildir. İngilis dilində [w] və [j] sonorları heca yarada bilmir, çünki onlar həmişə hecanın əvvəlində (onset mövqeyində) işlənilir. [m, n, ŋ, l, r] samitlərinin heca kimi tələffüz olunması əsasən assimilyasiya və eliziya nəticəsində baş verir. Məsələn, happen sözündə [m] və [n] samitlərinin hecalı tələffüzünü görmək olar. Happen sözü assimilyasiya nəticəsində [ˈhæpm], eliziya nəticəsində isə [ˈhæpn] kimi tələffüz oluna bilər. [m] samitinin hecalı tələffüzü rhythm [ˈrɪðm], prism [ˈprɪzm] sözlərində müşahidə olunur. [ŋ] samitinin hecalı tələffüzü isə söz sərhədində assimilyasiya nəticəsində yaranır, məsələn broken key [ˌbrʊkŋˈki:] ifadəsində və I can go [- aɪ kŋ ɡoʊ] cümləsində. [r] samitinin hecalı tələffüzü Amerika ingiliscəsinin rotik (rhotic) aksentində çox yayılmışdır. Particular sözündə [r] samitinin həm əvvəl, həm də son mövqedə heca yaratdığını görmək olar: [ˈpɹɪtkjələr]. Lakin BBC (Britaniya) tələffüzündə hecalı [r] daha az rast gəlinir. [1, p. 21-27] Bu hal Hungary [ˈhʌŋɡri], preference [ˈprefrəns], correct [ˈkrekt], visionary [ˈvɪʒnəri], literal [ˈlɪtrəl], kimi bəzi sözlərdə müşahidə olunur. BBC ingiliscəsində iki hecalı samitin yanaşı işlənməsi də mümkündür, məsələn: national, visionary, literal, vetren. İngilis dilində [n] və [l] samitlərinin hecalı tələffüzünə digər samitlərdən daha tez-tez rast gəlinir. [n] samitinin hecalı tələffüzü daha çox alveolar partlayıcı samitlərdən [t, d] və alveolar sürtünən samitlərdən [s, z] sonra olur. Məsələn: eaten [ˈiːtn], sudden [ˈsʌdn], və s.

[n] samitinin hecalı tələffüzü köməkçi və modal fellərin inkar qısa formalarında da çox yayılmışdır. Məsələn: isn't [ˈɪznt], wasn't [ˈwɒznt], hasn't [ˈhæznt], haven't [ˈhævnt], doesn't [ˈdʌznt], didn't [ˈdɪdnt], Hecalı [n] həmçinin [ʃ, ʒ] samitlərindən sonra da işlənir: action [ˈækʃn], vision [ˈvɪʒn]. Adətən [l, tʃ, dʒ] samitlərindən sonra hecalı [n] işlənmir. Məsələn sullen, question, pigeon sözləri [ˈsʌləŋ], [ˈkwɛstʃən], [ˈpɪdʒən] kimi tələffüz olunmalıdır. Əgər söz burun samiti + partlayıcı samit + hecalı burun samiti kimi birləşmədən ibarətdirsə, bu halda [n] hecalı olmur. Məsələn: Minton, London, lantern, abandon. Bu sözlərdə ikinci heca tam tələffüz olunan neytral sait [ə] ilə ifadə olunur: London [ˈlʌndən], abandon [əˈbændən]. Hecalı [n] söz əvvəlində də rast gəlinə bilər: tonight, canary, fanatic, sonata kimi sözlərdə. Daha çox isə threaten [ˈθreɪn], threatening [ˈθreɪnɪŋ] kimi sözlərdə müşahidə olunur. Məsələn: [ʃæl – ʃəl – ʃl] I shall see you. [2, p. 231]

[l] samitinin hecalı tələffüzü əsasən söz sonunda bir və ya daha çox samitdən sonra –le və isimlərin cəmində və ya üçüncü şəxsin təkində –les şəkilçiləri ilə rast gəlinir. [l] samiti söz sonunda həm alveolar, həm də qeyri-alveolar samitlərlə birlikdə heca yarada bilər. Məsələn: cattle

[ˈkætl],wrestle[ˈresl],saddle[ˈsædl], knuckle [ˈnʌkl].Belə sözlər saitlə başlayan şəkilçi qəbul etdikdə son hərflər dəyişsə də, hec və s. [l] samitinin hecalı tələffüzü sonunda –al, –el olan sözlərdə də rast gəlinir: panel [ˈpænl], petal [ˈpetl]. Hecalı [l] police sözündə də müşahidə olunur. [3, p.89-92] Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi minimal cüt sözlər var ki, onların mənası [r, n, l] samitlərinin hecalı olub-olmamasından asılıdır. Məsələn: Hungary [ˈhʌŋɡri] – hungry [ˈhʌŋɡri], lightening [ˈlaɪtnɪŋ] – lightning [ˈlaɪtnɪŋ].

Ədəbiyyat:

1. Babayev S.M., Garayeva M.G. English Phonetics. Baku, —Maarif, 1999
2. Cygan. Aspects of English Syllable Structure. Wroclaw, 1977
3. Zeynalov F.H. Practical English phonetics, book I, Bakı, Mütərcim, 2018,

İNGİLİS DİLİNDƏ SÖZ VURĞUSUNUN ƏHƏMİYYƏTİ

Əhədova Bibixanım Balabəg qızı 115a, İngilis- Fransız dilləri fakültəsi,

bibixanım803@gmail.com, FİLOLOGİYA,

Elmi rəhbər: fil.f.d. Qocayeva Şəhla Mikayıl qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Dil ünsiyyət vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də mürəkkəb bir musiqi alətinə bənzəyir. Bu musiqinin ritmini, tempini və vurğusunu müəyyən edən əsas amillərdən biri fonetik vurğudur. İstər Azərbaycan dili, istərsə də İngilis dili fonetikasında vurğu tək-cə səs hadisəsi deyil, həm də məna yaradıcı bir vasitədir. Söz vurğusu sözdaxilində hecalardan birinin digərlərinə nisbətən daha güclü və aydın tələffüz olunmasıdır.[2.s. 34] Dilçilikdə vurğu nitqin “nəbzi” hesab olunur. Vurğunun vacibliyi bir neçə faktorla izah olunur:Mənanın fərqləndirilməsi: Bir çox dillərdə vurğunun yerinin dəyişməsi sözün mənasını tamamilə dəyişir.Nitqin ritmi: Vurğu nitqə müəyyən bir ahəng verir, bu da dinləyicinin informasiyanı daha rahat qəbul etməsinə kömək edir.

İngilis dili “stress-timed”bir dildir. Bu o deməkdir ki, cümlədə vurğulu hecalar arasındakı vaxt intervalı təxminən bərabər olur.İngilis dilində vurğu Azərbaycan dilindən fərqli olaraq daha dinamik və dərəcəlidir.[3,s,197]İngilis dilində vurğunun iki əsas dərəcəsi mövcuddur: Birinci dərəcəli (Primary Stress):Ən güclü vurğudur. Sözün əsas məna yükünü daşıyan hecanın üzərinə düşür.İkinci dərəcəli (Secondary Stress):Mürəkkəb sözlərdə müşahidə olunur. Birinci dərəcəli vurğudan zəif, lakin vurğusuz hecalardan daha güclüdür.Azərbaycan və İngilis dilləri vurğunun yerinə görə kəskin fərqlənir: Azərbaycan Dilində: Vurğu əsas sözün fonoloji strukturu-runda stabil elementdir, yəni sözün mənasını ayırd edən prosodik xüsusiyyətdir.

Mürəkkəb sözlərdə vurğu isə dəyişə bilər, amma əsas sözün vurğusu əsasən sabit qalır, sözün sonuncu hecasına düşür.[1,s. 115] Məsələn: alma’, kitab’, müəllim’.

İngilis dilində vurğu sərbəstdir. O, sözün əvvəlinə, ortasına və ya sonuna düşə bilər. Məsələn: ‘finish (əvvəl), de’cide (son).Təkhecalı sözlər: Əgər söz təkhecalıdırsa və leksik məna daşıyarsa (isim, sifət, feil), o həmişə vurğulu hesab olunur: ‘Cat,’Big.İkihecalı isimlər və sifətlərdə adətən vurğu birinci hecaya düşür: ‘Parent,’Yellow.İkihecalı feillərdə isə vurğu adətən ikinci hecanı seçir: To be’gin.

İngilis dilində mürəkkəb sözlərin vurğusu belədir: Mürəkkəb isimlərdə vurğu demək olar ki, həmişə birinci sözün üzərinə düşür. Bu, mürəkkəb ismi adi söz birləşməsindən ayıran əsas fonetik göstəricidir:‘Sunglasses.Mürəkkəb sifətlərdə vurğu daha çox ikinci elementin üzərinə düşməyə meyllidir. Old-‘fashioned. Mürəkkəb feillərdə də vurğu ikinci element üzərində cəmləşir: To over’ sleep. Frazoloji feillərdə (feil + sözünü) vurğu adətən sözünü(particle) hissəsinə düşür: Put ‘on.

Vurğulu hecanı vurğusuzdan ayıran 4 əsas göstərici var: “ Loudness” (Gurluq): Vurğulu heca daha yüksək enerji ilə deyilir. “Length” (Uzunluq): Vurğulu hecadakı sait daha uzun çəkir. “Pitch” (Ton): Səs telləri daha sürətlə titrəyir, ton yüksəlir. “Vowel Quality” (Saitin keyfiyyəti): Vurğulu hecada sait öz təmiz səsinə saxlayır, vurğusuzda isə sait zəif tələffüz olunur.

Vurğu dilin sadəcə bəzəyi deyil, onun struktur sütunudur. İngilis dilində yanlış vurğu “anlaşılmazlıq divarı” yarada bilər. Həm Azərbaycan, həm də İngilis dili öyrənilərkən vurğu qaydalarına dərinlən bələd olmaq, nətiqin akademik və peşəkar səviyyəsini göstərən ən vacib amildir.

Ədəbiyyat

1. Axundov. A. M. (1984). Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı: Elm nəşriyyatı.
2. Giegerich, Heinz J. (1992). English Phonology: An Introduction. Cambridge:
3. Roach, P. (2009). English Phonetics and Phonology. Cambridge University Press.

İNGİLİS DİLİNDƏ BAĞLAYICILARIN VARIATIVLIYINƏ DAİR

Cəfərova Fidan Cəmil qızı 102a, İngilis və Alman dilləri fakültəsi,

cfrovaf143@gmail.com, Filologiya,

Elmi rəhbər: baş müəllim Cabbarlı Təranə Zöhrab qızı

Azərbaycan dillər universiteti, Bakı

İngilis dilində bağlayıcılar adətən vurğulanmır çünki onlar köməkçi sözlərdir və əsas funksiyaları fikirləri birləşdirməkdir. Cümlədə vurğu əsasən isimlər, fəllər və sifətlər kimi mənə daşıyan sözlərin üzərinə düşür, bağlayıcılar isə zəif və qısa tələffüz olunur and but or for və nor kimi tabesiz bağlayıcılar danışqda vurğusuz olur. I like tea and coffee cümləsində vurğu tea və coffee sözlərindədir. [1, 290 p.]

I like tea and coffee /aɪ 'laɪk 'ti: ən 'kɒfi/

Bağlayıcılar cüt işlədikdə də vurğulanmır. Both my friends and I enjoy music cümləsində vurğu friends və enjoy music sözlərindədir.

Both my friends and I enjoy music /bəʊθ maɪ 'frendz ən aɪ ɪn 'dʒɔɪ 'mju:zɪk/

Neither this nor that will help cümləsində vurğu this that və help sözlərinə düşür.

Neither this nor that will help /'ni:ðə ðɪs nə: ðæt wɪl 'help/

Bəzi hallarda bağlayıcılar vurğulana bilər. Bu daha çox qarşılaşdırma və ya seçim vurğulandıqda baş verir. I said tea not coffee but tea cümləsində but vurğulanır

I said tea not coffee but tea /aɪ 'sed 'ti: nəʊt 'kɒfi bʌt 'ti:/

as və than kimi müqayisə bağlayıcıları da vurğusuz olur. She is as tall as her sister cümləsində vurğu tall və sister sözlərindədir. [3, 136 p.]

She is as tall as her sister /ʃi: ɪz əz 'tɔ:l əz hə 'sɪstə/

Tabeli bağlayıcılar cümlədəki yerinə görə dəyişir. Əgər tabeli cümlə əvvəl gəliarsə bağlayıcı bir qədər vurğulana bilər. Because I was late he was angry cümləsində because az da olsa vurğu alır.

Because I was late he was angry /bɪ'kɒz aɪ wəz 'leɪt hi: wəz 'æŋɡri/

Əgər əsas cümlə əvvəl gəliarsə bağlayıcı vurğulanmır. He was angry because I was late cümləsində vurğu angry və late sözlərindədir. [2, 231 p.]

He was angry because I was late /hi: wəz 'æŋɡri bɪkəz aɪ wəz 'leɪt/

Bəzi tabeli bağlayıcılar vurğulana bilər əgər xüsusi mənə bildirirsə. I will go even if it is raining cümləsində even if güclü qərarlılığı göstərir.

I will go even if it is raining /aɪ wɪl 'ɡəʊ 'i:vən ɪf ɪt ɪz 'reɪnɪŋ/

although və however kimi bağlayıcılar qarşılaşdırma yaratdığı üçün vurğulana bilər. I went out although it was raining cümləsində although vurğulanır.

I went out although it was raining /aɪ 'went aʊt ɔ:l 'ðəʊ ɪt wəz 'reɪnɪŋ/

that bağlayıcısı isə demək olar ki həmişə vurğusuz olur. I think that he is right cümləsində that zəifdir.

I think that he is right /aɪ 'θɪŋk ðæt hi ɪz 'raɪt/

Ədəbiyyat

1. Daniel J. Cambridge English Pronouncing Dictionary, 18th Edition. Cambridge University Press, 2006.
2. Peter Roach. English phonetics and phonology. Cambridge University Press, 2009.
3. Zeynalov F. "Practical English Phonetics". Book I and II, Bakı: Mütərcim, 2021.

İNGİLIS DİLİNDƏ NƏQLİ CÜMLƏLƏRİN INTONASIYA XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Bayramova Leyla Səbuhi qızı 102a, İngilis və Alman dilləri, bayramovaaleyla@gmail.com,
Filologiya,
Elmi rəhbər: baş müəllim Cabbarlı Təranə Zöhrab qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İngilis dilində düzgün tələffüz və ünsiyyət prosesində intonasiya həlledici rol oynayır. Nəqli cümlələr (statements) faktları, təsdiq və ya inkarı ifadə edən sadə və müəyyən cümlələrdir. Lakin bu cümlələrin daşdığı emosional yük və kontekst, istifadə olunan tonun növündən asılı olaraq dəyişir. Fonetik tədqiqatlarda nəqli cümlələrin intonasiyası dörd əsas qrupda təsnif edilir: [2, 231 p]

1. Alçaqdan enən ton (Low Falling Tone)

Məlumatın heç bir əlavə məna və ya eyham olmadan, birbaşa və sadə şəkildə çatdırılması zamanı istifadə olunur. Burada əsas vurğu (nuclear tone) adətən cümlənin sonundakı mühüm sözün üzərinə düşür.

Nümunə: I 'gave it to my _brother. (Mən onu qardaşıma verdim.)

2. Alçaqdan qalxan ton (Low Rising Tone)

Nəqli mövzu ilə bağlı daha çox məlumat axtardığında, qeyri-müəyyənlik hiss etdikdə və ya təəccübünü ifadə etdikdə bu tondan istifadə edilir.

Nümunə: She 'posted the 'letter /yesterday. (O, məktubu dünən göndərdi?)

3. Düşüb- qalxan ton (Rising-Falling Tone)

Cümlədə kinayə, istehza və ya səbirsizlik çalarları olduqda bu intonasiya növü seçilir. Bu, nətiqin münasibətini kəskin şəkildə büruzə verir.

Nümunə: We shall ^wait for them. (Biz onları gözləyəcəyik – hələ çox gözləyəcəyik mənasında).

4. Qalxıb-düşən ton (Falling-Rising Tone)

Bu ton cümlədə eyham (implication), düzəliş (correction) və ya ziddiyyət (contradiction) olduqda istifadə edilir. Məna cümlənin strukturundan deyil, tonun hərəkətindən asılı olur. [1, 290 p]

Düzəliş nümunəsi: She 'posted the 'letter /yesterday. (Keçən həftə yox, məhz dünən – düzəliş).

Eyham nümunəsi: She 'posted the 'letter /yesterday. (Bunu bilmək istəyə bilərsiniz – eyham). [3, s.256]

Ədəbiyyat

1. Daniel J. Cambridge English Pronouncing Dictionary, 18th Edition. 2006, Cambridge University Press,.
2. Peter Roach. English phonetics and phonology. Cambridge University Press, 2009
3. Zeynalov F. "Practical English Phonetics". Book I and II, Bakı: Mütərcim, 2021,

ON THE PECULIARITY OF LOW FALLING TONE IN SPEECH

Babirova Faina Ilqarovna

109B , The Faculty of English and German languages, babirovafaina07@gmail.com, Philology

Senior lecture: Ibadullayeva Mehriban Sadyar

Azerbaijan University of Languages, Baku

Intonation is the rise and fall of the voice in speech, reflecting the speaker's feelings, attitude, and sometimes intentions. Correct intonation helps the listener understand the speaker's mood—whether they are asking a question, making a statement, or expressing an attitude. Without proper intonation, it is difficult to convey subtle shades of meaning in communication. Among the different types of falling intonation, one of the most distinctive is the Low Falling Tone.

In English, a falling tone expresses completeness, certainty, and the speaker's confidence. For instance, falling intonation can signal the end of a statement or a command. [2, p 116].

The falling tone is also widely used in various types of sentences:

1. In exclamatory sentences: What a beautiful day!

2. In short declarative sentences (both affirmative and negative): It's hard to explain.

3. In imperative sentences expressing a command, instruction, or prohibition: Don't touch it!

4. Intonation of Special Questions:

Special questions take low falling tone when they express seriousness or responsibility: Where did you put it?

5. In alternative questions (in the second part), implying a choice between two options: Do you prefer tea or coffee?

6. In tag questions (in the second part, when the speaker is confident): It's cold today, isn't it?

7. When greeting someone upon meeting: Good evening!

8. When emphasizing a vocative at the beginning of a sentence: Tom, can you help me?

9. When emphasizing an appositive at the end of a sentence: This is my sister, a doctor.

10. In sentences with a subordinate clause before the main clause (if the main clause is pronounced with a rising intonation): When you arrive, will you text me?

11. Intonation of General Yes/No Questions: These questions take low-falling tone when they are used as a rhetorical question requiring no answer: Has she finished?

12. Intonation of Statements: If they convey information in a straightforward manner, without any implication, they are pronounced with low falling tone. The nuclear tone usually falls on the last important word: I sent the message to my friend. [1, p 56].

References:

1. Roach, Peter. English Phonetics and Phonology: A Practical Course. 4th edition. Cambridge University Press, 2009.

2. Cruttenden, Alan. Gimson's Pronunciation of English. 8th edition. Routledge, 2014.

3. Zeynalov, Fərman. Practical English Phonetics. Book I, 2019.

İNGİLİS DİLİNDƏ REDUKSIYA HADİSƏSİ

Aytən Qasımzadə Maarif qızı

102A, ingilis və alman dilləri fakültəsi, aytengsm2@gmail.com, FİLOLOGİYA,

elmi rəhbər: baş müəllim Cabbarlı Təranə Zöhrab qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İngilis dilində bir sıra fonetik hadisələr mövcuddur. Onlardan biri də reduksiya hadisəsidir. Bu termin vurğusuz hecalarda sait səslərin zəifləməsi, qısalması və ya bəzən tamamilə düşməsi prosesini ifadə edir. Vurğusuz hecalarda saitlər adətən zəifləyir və ya bəzən tamamilə düşə bilər. İngilis dilində vurğusuz mövqedə saitlərin reduksiyası çox geniş yayılmışdır. Vurğusuz hecalarda olan saitlər isə adətən tam və aydın tələffüz olunmur, onların səsi zəifləyir və neytral səslərə yaxınlaşır. Bu proses reduksiya adlanır. Neytral və ya zəif sait demək olar ki, vurğusuz mövqedə olan hər hansı sait və ya diftonqun reduksiya olunmuş formasıdır. Məsələn: 'object – ob'ject; 'relative – re'late; 'add – a'ddition və s. [1, 290 p]

Reduksiya ingilis dilinin ritmik quruluşu ilə sıx bağlıdır. İngilis dili vurğuya əsaslanan ritmə malikdir. Bu səbəbdən vurğulu hecalar daha aydın və güclü tələffüz olunur, vurğusuz hecalar isə daha zəif və qısa səslənir. Bu da reduksiya hadisəsinin yaranmasına səbəb olur.

İngilis dilində reduksiyanın üç müxtəlif növü vardır:

Kəmiyyət (quantitative) reduksiyası

Keyfiyyət (qualitative) reduksiyası

Sıfır (zero) reduksiyası

Kəmiyyət reduksiyası uzun sait səsinin vurğusuz mövqedə qısalması deməkdir.

Məsələn: [ʃi: – ʃi – ʃi] She is very happy.

Keyfiyyət reduksiyası saitlərin [ə, ɪ, (ʊ)] səslərinə doğru dəyişməsi və ya zəifləməsi deməkdir.

Məsələn: [kæn – kən] I can do this work.

Sıfır reduksiyası isə sait səsinin tamamilə düşməsi deməkdir. Bu reduksiya növü vurğusuz mövqedə saitlərin düşmə-eliziya olunmasıdır.

Məsələn: [ʃæl – ʃəl – ʃl] I shall see you. [2, 231 p]

Əsas sözlərdən başqa, köməkçi sözlərin də əlaqəli nitqdə iki və ya üç forması olur: güclü (strong), zəif (weak) və düşmüş (elided) formalar. Zəif formaların istifadə olunmasını öyrənmək niyə vacibdir? Çünki zəif formalar canlı ingilis danışığının əsas xüsusiyyətlərindən biridir və bütün ana dili danışanları bir-birini çətinlik çəkmədən başa düşmək üçün onlardan istifadə edirlər. İkincisi, ingilis dili öyrənənlər zəif formaları öyrənməlidirlər ki, həm ana dili danışanların nitqini başa düşə bilsinlər, həm də xarici danışanların dediklərini daha yaxşı anlaya bilsinlər. [3, p. 230]

Ədəbiyyat

1. Daniel J. Cambridge English Pronouncing Dictionary, 18th Edition. 2006, Cambridge University Press,
2. Peter Roach. English phonetics and phonology. Cambridge University Press, 2009,
3. Zeynalov F. "Practical English Phonetics". Book I and II, Bakı: Mütərcim, 202

THE ROLE OF LOW RISING TONE IN EVERYDAY CONVERSATION

Asadulayeva Alina Alikovna

109B, The Faculty of English and German languages,

Senior teacher Ibadullayeva Mehriban Sadyar

Azerbaijan University of Languages, Baku

Intonation plays a key role in conveying meaning and emotion in speech. It helps to structure utterances and express various shades of meaning. Intonation is a complex unity of variations in pitch, sentence stress, tempo, rhythm and timbre.

A nuclear tone is the main pitch accent on a main word or syllable in a sentence that carries the central meaning. Tones are divided into two main groups in English. [2, p 129-130]

- 1) The Falling tones include the Low Fall, the High Fall and the Rise - Fall.

2) The Rising tones include the Low Rise, the High Rise and the Fall - Rise.

The Rising tones express non-finality, incompleteness, hesitation and implication.

Low Rising Tone: Functions and Usage

Its main semantic features are non-finality, indefiniteness and incompleteness.

Furthermore, this tone serves a significant social function. It is frequently employed to make a request or a command sound more encouraging, gentle and polite. In contrast to the sharp Falling tone, the Low Rise avoids sounding aggressive. It is used in the following sentences: [1, p 39]

1) General questions take low rising tone and express an interest:

Are you coming to the party tonight?

2) First part of Alternative questions:

Do you want tea or coffee?

3) Second part of Tag questions:

You are coming, are not you?

4) Special questions take low rising tone, if the speaker shows a great interest towards the subject matter:

What is your name?

5) Imperatives (expressing requests):

Open the door.

6) Everyday expressions, such as greetings:

Good morning!

7) When the speaker searches for more information towards the subject matter or if he is surprised, then these statements can be pronounced with low rising tone:

She posted the letter yesterday.

Moreover, Low Rising tone can be used for “guarded” statements. When someone asks “Is it good?” and you say “Yes...” with Low Rising tone, it actually implies “Yes, but I expected better.” It lets the speaker be polite while hiding a criticism. [3, p 276]

In conclusion, the Low Rising tone is a fundamental element of English conversation. Its main role is to facilitate polite and friendly social interaction. It is important for everyday expressions, polite requests and maintaining a smooth dialogue between speakers.

References

1. Roach, P. (2009). English Phonetics and Phonology. Cambridge University Press.
2. Wells, J. C. (2006). English Intonation: An Introduction. Cambridge University Press.
3. Zeynalov, F. H. (2007). Practical English Phonetics. Baku: Mutarcim Publishing House, 276 p

FRANSIZ DİLİNDƏ CİNSİYYƏT

Mədinə Bağırılı Zöhrab

121B ingilis-fransız dili qramatika

@madinabaghirli23@mail.com

Elmi rəhbər: Quliyeva Svetmira Vəli

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Fransız dilində bütün isimlər iki qrupa bölünür: kişi cinsi (masculin) və qadın cinsi (féminin). Bu xüsusiyyət dilin ən vacib qrammatik xüsusiyyətlərindən biridir. Çünki isimlərin cinsi artikllara, sifətlərə təsir edir.

1. İsimlərin cinsi.

Fransız dilində hər bir ismin mütləq cinsi var, amma bu həmişə məntiqə uyğun olmur və çox vaxt əzbərlənməlidir.

Nümunə: Le problème est difficile.

Bu nümunədə “problème” -e ilə bitməsinə baxmayaraq qadın cinsində yox, kişi cinsindədir. Eyni zamanda la personne qadın cinsindədir, lakin həm kişi, həm də qadın üçün işlədilir.

Kişi cinsinin sonluqları:

-age - le fromage – pendir

-ment - le gouvernement – hökumət

-eau - le bateau – qayıq

QEYD: Kişi cinsli isimlər adətən le və ya un artiklları ilə işlənir.

Məsələn : Le livre est sur la table.

2. Qadın cinsli isimlər (féminin).

Məsələn : La table est propre.

Qadın cinsinin sonluqları:

-tion - la nation

-ette- la baguette

-ure- la culture

Qadın cinsinin düzəlməsi

Bəzi sözlərdə qadın cinsi kişi cinsindən düzəlir.

Ümumi qayda

Nümunələr: Un étudiant - une étudiante – tələbə kişi/qadın, Un ami - une amie – dost

Cümlə: L'étudiante lit un livre. – Qadın tələbə kitab oxuyur.

Xüsusi hallar

Nümunələr: Un acteur - une actrice – aktyor / aktrisa

Un serveur - une serveuse – ofisiant / ofisiant qadın

Cümlə: L'actrice joue bien. – Aktrisa yaxşı oynayır.

3. Sifətlərin uzlaşması

Fransız dilində sifətlər isimlə cinsə görə uyğunlaşır.

Kişi və qadın forması

Nümunələr: Un homme intelligent – ağıllı kişi,

Une femme intelligente – ağıllı qadın

Cümlə: La femme est intelligente. – Qadın ağıllıdır.

e əlavə olunması

Nümunələr: Petit - petite – kiçik, Grand - grande - böyük

Cümlə: La maison est grande. – Ev böyükdür.

İstisnalar : Bəzi sözlərdə cins gözlənilmədiyi kimi olmur.

Nümunələr: Le problème – problème (kişi cinsi), La personne – şəxs (qadın cinsi), L'enfant – uşaq

Cümlə: La personne parle. – Şəxs danışır.

Nəticə olaraq demək olar ki, fransız dilində cins kateqoriyası qrammatikanın əsas hissəsidir.

Qaydalar olsa da, bir çox sözlərin cinsi əzbərlənməlidir. Daimi təcrübə bu mövzunu daha yaxşı mənimsəməyə kömək edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Grevisse, M. – Le Bon Usage
2. Bescherelle – La grammaire pour tous
3. Riegel, M. – Grammaire méthodique du français
4. Larousse – Grammaire française
5. Dubois, J. – Dictionnaire de linguistique

İSPAN NƏSRİNDƏ XXI ƏSR SİYASİ-DETEKTİV TENDENSİYALARI

Sadiqova Fəridə Nicat qızı

M24-218; Magistratura şöbəsi; Filologiya

Elmi rəhbər: Fil.f.d., dos. Mirzəyeva Vüsalə Kamilpaşa qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti

XVIII əsrin sonu və XIX əsrin əvvəllərində roman janrı əhəmiyyətli bir metamorfoza uğrayaraq, tədricən didaktik məqsədindən itirərək, daha çox zövqə yönəlmiş ədəbi formaya çevrilmişdir. Sosial kontekstdə baş verən dəyişikliklər və insanların asudə vaxtlarının artması “əyləncə ədəbiyyatı”nın yaranmasını asanlaşdırmışdır. Bu dövrdə qəzetlərin yayılması və xüsusilə 1830-cu illərdən etibarən kütləvi mətbuatın meydana çıxması ədəbiyyatın kütləviləşməsinə sürətləndirmişdir. Nəşrlər həm bilik mənbəyi, həm də felyeton və romanların dərc olunduğu məkanlara çevrilmişdir. Detektiv bədii janr məhz bu sosial və mədəni mühitdə, realist və rəasionalist ideyaların təsiri altında yaranmışdır.

Detektiv janr müxtəlif adlandırmalarla ifadə olunur: siyasi roman, problem romanı, polis romanı, cinayət romanı və s. Bu janrın İspaniyada inkişafı xüsusilə XX əsrdə diqqətəlayiq şəkildə zirvəyə çatmışdır. Bu inkişafın mühüm cəhətlərindən biri detektiv hekayəyə siyasi mövzuların daxil edilməsidir. Nəticə etibarilə, detektiv janr yalnız qeyri-qanuni fəaliyyətlərin təsviri ilə məhdudlaşmayaraq sosial müşahidə, mədəni tənqid və ideoloji müxalifət vasitəsinə çevrilmişdir. Xüsusilə Franko diktaturası dövründə və ondan sonrakı post-Franko mərhələsində bu janr yazıçılar üçün siyasi reallığı dolayı şəkildə ifadə etmək vasitəsi kimi ortaya çıxmışdır.

XX əsrin ikinci yarısında İspan ədəbiyyatı yeni sosial və mədəni ifadə formaları ilə zənginləşmişdir. Bu dövr ərzində müəlliflər repressiya, senzura və kollektiv yaddaşın silinməsi kimi mövzuları ədəbi əsərlərində ön plana çıxarmışlar. Bu baxımdan Manuel Vaskes Montalbanın yaradıcılığı böyük əhəmiyyət daşıyır. O, həm yazıçı, həm jurnalist, həm də ictimai fikir adamı olmuş və əsərlərində İspaniyanın siyasi və sosial problemlərini geniş şəkildə təhlil etmişdir.

Montalbanın yaradıcılığında mühüm yer tutan detektiv romanlar, xüsusilə Pepe Karvalho obrazı vasitəsilə, İspaniyanın tarixi və müasir vəziyyətinə dərin sosial-siyasi tənqid təqdim edir. Karvalho ənənəvi detektiv arxetipini aşaraq, ölkənin tarixi travmalarını, ideoloji ziddiyyətlərini və sosial problemlərini əks etdirən simvolik bir obraz kimi çıxış edir. Montalbanın romanları yalnız kriminal hekayələr deyil, həm də İspaniyanın tarixi və mədəni reallığını əks etdirən mürəkkəb ədəbi mətnlərdir.

Franko rejimi İspaniyada siyasi repressiya, iqtisadi çətinliklər və sosial məhdudiyyətlər yaratmışdır. Montalban bu dövrün nəticələrini öz yaradıcılığında dərin şəkildə izah etmiş, həm tarixin qalıqlarını, həm də demokratik keçid dövrünün çətinliklərini təsvir etmişdir. O bildirir ki, detektiv süjet yalnız cinayətin açılması ilə məhdudlaşmamalı, eyni zamanda cəmiyyətin strukturunu və onun ideoloji çərçivələrini də üzə çıxarmalıdır.

Montalbanın yaradıcılığında beynəlxalq siyasət, xüsusilə ABŞ-ın İspaniyaya təsiri mühüm yer tutur. O, ABŞ-ı mədəni və iqtisadi baxımdan üstün qüvvə kimi tənqid edir və bu təsirin İspan

cəmiyyətinə dərin təsir göstərdiyini vurğulayır. 1953-cü il İspaniya–ABŞ razılaşmasından sonra ölkədə Amerika həyat tərzinin yayılması müəllifin əsərlərində ciddi tənqid mövzusunə çevrilmişdir. Montalban bu prosesi simvolik şəkildə təhlükəli asılılıq kimi təqdim edir.

Müəllifin üslubu realist müşahidə ilə ironiyanın vəhdətini təşkil edir. “Hard-boiled” detektiv janrından istifadə edərək o, sosial və siyasi şərtlərini daha təsirli şəkildə ifadə edir. Bu janrın ənənəvi çərçivəsini dəyişdirərək daha mürəkkəb və çoxqatlı mətnlər yaratmışdır. Onun əsərləri kriminal hadisələri əhatə etməklə yanaşı, metafiksiya, tarixi yaddaş və ideoloji manipulyasiya kimi mövzuları da əhatə edir.

Montalbanın məqsədi İspaniyanın kollektiv yaddaşını bərpa etmək və oxucuda tənqidi düşüncəni stimullaşdırmaq idi. Onun əsərlərində hadisələr yalnız müəyyən bir dövrün faktları kimi deyil, daha geniş tarixi və ideoloji çərçivədə təqdim olunur. Bu baxımdan onun yaradıcılığı həm marksist ideologiyanın, həm də postmodern estetik yanaşmanın təsiri altında formalaşmışdır. Pepe Karvalho obrazı bu mürəkkəb strukturun mərkəzində dayanır. Bu obraz oxucuya yalnız kriminal hadisələrin həllini izləmək imkanı vermir, eyni zamanda İspaniyanın sosial-iqtisadi reallığı ilə də tanış olmağa şərait yaradır.

Nəticə etibarilə, Manuel Vaskes Montalban detektiv janrını yalnız populyar ədəbiyyat forması kimi deyil, həm də sosial və siyasi tənqid vasitəsi kimi inkişaf etdirmişdir. Onun əsərləri post-Franko İspaniyasının reallıqlarını əks etdirən mühüm ədəbi mənbələr olmaqla yanaşı, detektiv janrın siyasi roman səviyyəsinə yüksəlməsinə də əhəmiyyətli töhfə vermişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Colmeiro, J. F. (1998). *Criminal Spain: Detective Fiction and Democracy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
2. Hart, S. (2007). “The Postmodern Detective in Montalban’s Carvalho Series.” *Journal of Iberian Studies*.
3. García, María. “El universo literario de Manuel Vázquez Montalbán” (2020).
4. Ayete Gil, M. (2023). *Ideología, poder y cuerpo. La novela política contemporánea*. Barcelona: Bellaterra Edicions.

FRANSIZ DİLİNDƏ MÜRƏKKƏB ZAMANLARIN FORMALARI VƏ İFADƏSİ

Aliyə Abdullayeva Ceyhun

121B İngilis-fransız dili qrammatikası abdullayevaaliye039@gmail.com

Elmi rəhbər: magistr Quliyeva Svetmira Vəli

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Fransız dilinin qrammatikasında feil zamanları xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu zamanlar içərisində mürəkkəb zamanlar (*les temps composés*) dilin həm şifahi, həm də yazılı nitqində geniş istifadə olunur. Mürəkkəb zamanlar vasitəsilə danışan şəxs hərəkətin nə zaman baş verdiyini, tamamlanıb-tamamlanmadığını və digər zamanlarla əlaqəsini ifadə edir.

Mürəkkəb zamanların quruluşu

Fransız dilində mürəkkəb zamanlar iki əsas komponentdən ibarətdir:

köməkçi feil (*avoir* və ya *être*)

əsas feilin *participe passé* forması

Bu forma aşağıdakı kimi göstərilə bilər:

Köməkçi feil + *participe passé*

Məsələn : *J’ai mangé* – Mən yemişəm, *Elle est arrivée* – O gəlib

Bu struktur mürəkkəb zamanların bütün növləri üçün əsasdır.

Köməkçi feillər

Mürəkkəb zamanların yaranmasında iki köməkçi feildən istifadə olunur:

1. Avoir

Fransız dilində feillərin böyük əksəriyyəti avoir köməkçi feili ilə düzəlir

Məsələn: J'ai parlé, Tu as fini, Il a mangé

2. Être

Bəzi feillər, xüsusilə hərəkət bildirən və pronominal feillər être feli ilə işlənir.

Məsələn: aller-getmək, venir-gəlmək, arriver-çatmaq

Nümunə : Je suis allé(e) – Mən getdim, Elle est arrivée – O çatdım

Qeyd etmək lazımdır ki, être feli ilə işlənən feillərdə participe passé (keçmiş zaman feli sifət forması) cinsə və kəmiyyətə görə uyğunlaşır.

Əsas mürəkkəb zamanlar

1. Passé composé

Bu zaman keçmişdə baş vermiş və tamamlanmış hərəkəti ifadə edir.

Məsələn: J'ai vu ce film – Mən bu filmi görmüşəm

Passé composé gündəlik danışqda ən çox istifadə olunan zaman formalarından biridir.

2. Plus-que-parfait

Bu zaman keçmişdə başqa bir keçmiş hərəkətdən əvvəl baş verən hadisəni göstərir. Bu zamanın düzəldilməsində köməkçi feil imparfait (keçmişdə davam edən) formasında olur.

Məsələn: J'avais fini le travail – Mən işi bitirmişdim

3. Futur antérieur

Bu zaman gələcəkdə müəyyən bir vaxta qədər tamamlanacaq hərəkəti ifadə edir.

Məsələn: J'aurai terminé demain – Mən sabaha qədər bitirmiş olacağam

Fransız dilində mürəkkəb zamanlar dilin qrammatik sistemində mühüm yer tutur. Bu zamanlar köməkçi feil və participe passé vasitəsilə formalaşır və müxtəlif zaman münasibətlərini ifadə etməyə imkan verir. Passé composé, plus-que-parfait və futur antérieur kimi zaman formaları dilin həm gündəlik, həm də akademik istifadəsində geniş yayılmışdır. Bu mövzunun düzgün mənimsənilməsi fransız dilində səlis və düzgün danışq üçün vacibdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Grégoire, M., Thiévenaz, O. (2013). Grammaire progressive du français. CLE International.
2. Riegel, M., Pellat, J.-C., Rioul, R. (2009). Grammaire méthodique du français. PUF.
3. Grevisse, M. (2016). Le Bon Usage. De Boeck Supérieur

“DAMIZLIQ QIZIN ƏHVALATI”ƏSASINDA QADIN AZADLIĞI PROBLEMİ

Müəllif:Dadalova Fidan Fərayim qızı,246A,Filologiya fakültəsi

fidandadalova@gmail.com

Elmi rəhbər:Fil.f.d,Turan Kərimli Arif qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti

Müasir dünya ədəbiyyatında qadın hüquqları və azadlığı məsələləri diqqət mərkəzində olan mövzulardan biridir.Bu baxımdan ən məşhur yazıçılardan biri olan Marqaret Edvud'un “Damızlıq qızın əhvalatı”əsəri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir .Qadınların hüquq və azadlıqlarının çərçivəyə salındığı dövr üçün bu əsər böyük marağa səbəb olur.Bir çox ədəbiyyatçılar tərəfindən bu roman feminist ədəbiyyatı nümunəsi kimi qiymətləndirilsədə yazıçı “feminist manifest”yaratmaq istəməyib .Əsas məqsəd baş verə biləcək hadisələri təsvir etmək və qadınların hüquqlarının necə asanlıqla əlindən ala bilinəcəyi vurğulamaqdır.Əsərdə hadisələr Gilead adlı ölkədə baş verir.Ölkədə

radiasiyanın artması insanlarda qısırlığa yol açmış və ölkənin nüfuzu sürətlə düşürdü. Hökumət bunu qarşısını almaq üçün bir çox işlərə əl atdı. İlk öncə qadınlar işlərindən azad olundu. [1, s. 255] Sonra isə bank kartları bloklanaraq ərlərinin hesabına köçdü. Və bununlada artıq qadınların sıxışdırılması başladı. Zaman keçdikcə qadınlar müxtəlif sosial qruplara bölünürdülər və onlar üzərində ciddi nəzarət var idi. Onlar baxım məhsullarından, rəngli paltarlardan məhrum olunurdular və hər kəs öz sosial qrupunun rənginə uyğun geyinmək məcburiyyətində idilər. Arvadlar mavi geyinirdilər. Damızlıq qızlar isə qırmızı geyinirdilər, onlar başlarına göyərçinin qanadlarına bənzər başlıq taxırdılar buda onların sağa yaxud sola baxmasına qadağan olunduğunu ancaq önlərinə baxaraq heçnə danışmadan və heçnəyə qulaq asmadan yollarına davam etməli oldularını bildirirdi. Artıq qadınların şəxsi həyatları, arzuları, istəkləri kimi mövzulardan bəhs etmək qadağan idi. Hökumət qadınları təhlükə hesab edir və onları tam hüquqsuz vəziyyətə salmağa çalışırdılar. Doğum üçün yararlı qadınların (damızlıq qızların) həyatı faciə idi. Onlar 2 ayaqlı bioloji funksiyaya malik insanlara çevrilmişdilər

. Onların hətta öz bədənləri üzərində seçim etmə haqqı yox idi. Əsərin baş qəhrəmanı Offred də bu qurbanlardan biridir. Offred əvvəl sakit həyat sürən işləyən, ərinin və qızının qayğısına qalan bir qadın idi. Lakin qəbul olunan qərarlar onun həyatını tamamilə dəyişdi. İlk öncə saxta vəsiqə hazırlayıb qaçmağa çalışsalar da bu cəhd uğursuz olur. Əri Lukeni ələ keçirirlər, qızını başqa Komandora verirlər. Offred isə gözünü tamamilə fərqli yerdə açır. Bura təlim mərkəzi idi. Qadınlara burada təlim keçdikdən sonra Komandorlar arasında bölüşdürülür. Təlimdə onlara itaət etməyi, yeni sistemə uyğunlaşmağı, keçmiş həyatlarını unutmağı və onları susmağı tələb edirlər. Bu təlimlərdə isə Xalalar onlara nəzarət edirdilər. idi. Burdada göründüyü kimi Xalalar özü qadın olsada o qadınlara qarşı olan bu sistemi qeyri-şərtsiz təsdiqləyirdi. Burdan qaçmaq və ya hər hansısa qaydanı pozmağın ağır cəzası var idi. Offred zaman keçdikcə itaətkar birinə çevrilir və sayılıb seçilən Komandorun evinə göndərilir. Komandorun arvadının münasibəti ona qarşı pis idi hərçənkə Offred buna məcbur edilmişdi. "Ceremony" zamanı Offredin bədənindən reproduktiv proses üçün istifadə edirlər, və bu proses zamanı Serenay Joy da iştirak edir [1, s. 140] buda onun göstərgəsidir ki, yeni idarəetmə sistemi qadını qadına yadlaşdırır. Kitabda qeyd olunur ki, bu cütləşmə deyil, bu zorlamaq deyil çünki Offred buna könüllü razı olur. Biz daha diqqətlə nəzər yetirsək görərik ki əslində bu bir təcavüzdür lakin qadınların söz demə, haqqını tələb etmə kimi hüququ yox idi. Əks təqdirdə onlar çox ağır şəkildə cəzalandırıla bilinərdi. Qaydalara qarşı gəlib öldürülən hər kəsin cəsədi Darvazada nümayiş olunub digərlərində qorxu yaradırdılar. Damızlıq qızlar Komandora verilir və doğum edə bilsə sonra digər Komnadora verilir, yox əgər bu xüsusiyyətdən məhrum idilərsə onlar birbaşa Qeyri-Qadın sinfinə aid olunurdu. Bu əsərdə nəinki Damızlıq qızların o cümlədən ölkədəki bütün qadınların hüquq və iradələri əlindən alınmışdı. Beləliklə əsər oxucuya azaqlığın dəyərini və onun itirilməsinin fəlakətlərini təsvir edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Etvud Marqaret "Damızlıq qızın əhvalatı" Qanun nəşriyyatı, Bakı 2022. səh 467

**“HAKİMİYYƏT” KONSEPTİNİN SEMANTİK SAHƏSİNDƏ DAXİLİ STRUKTUR
MODELLƏŞDİRMƏ** Abdullayeva Nazənim Sabir qızı
204/filologiya/nazeninabdullayeva13@gmail.com.
Elmi rəhbər: Fil.f.d., dos.əvəzi Aytən Yunis qızı Hacıyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

“Semantik sahə” termini dilçilik və konseptual analizdə geniş formada istifadə olunur. Eyni və ya bir-birilə yaxın mənaya malik olan söz və anlayışlardan ibarət qrup “semantik sahə” adlanır.

İlk dəfə C. Trier 1930-cu ildə anlayış sahəsi (almanca “wortfield”) terminindən istifadə etmişdir və bununla da “semantik sahə” nəzəriyyəsinin banisi hesab olunur. A. V. Bondarkonun funksional-semantik sahə elmi-nəzəriyyəsinin işlənib hazırlanmasında isə böyük rolu olmuşdur. Bu nəzəriyyəyə görə “funksional-semantik sahə nüvə və periferiyaya parçalanmanı nəzərdə tutan struktur ilə xarakterizə edilir”. [1. səh. 14].

Çox komponentli idrak vahidi olan semantik sahənin struktur elementləri bunlardır: 1) semantik nüvə; 2) yaxın periferiya; 3) uzaq periferiya.

Semantik nüvədə meydana gələn universal anlayışlar müxtəlif dillərdə və müxtəlif mədəniyyətlərdə eyni məzmunla malikdirlər: idarəçilik, tabeçilik, hökm, güc, legitimlik və s. Azərbaycan dilində “dövlətə rəhbərlik etmək”, “ölkəni idarə etmək”, rus dilində “правлять государством”, “осуществлять власть”, ingilis dilində “to govern the country”, “to exercise power” kimi anlayışlardan istifadə olunur. Yaxın periferiyada mövcud olan sözlər nüvə ilə sıx bağlıdır: dövlət, prezident, kral, kraliça, qanun, sərəncam, icra hakimiyyəti, baş nazir, parlament, siyasi hakimiyyət, dini hakimiyyət və.s.

Daha kənar periferiya mövcud cəmiyyətlərin milli-mədəni xüsusiyyətləri, simvolik ifadə vasitələri, ideoloji vahidlər və frazeologizmlərdən ibarətdir. Azərbaycan ərazisində vaxtilə müxtəlif sosial-iqtisadi, siyasi quruluşlar formalaşdığı üçün “şah”, “xan”, “bəy”, “ağa” kimi titul sözləri təkcə rəsmi idarəetmənin deyil, həm də yerli nitqin, ədəbi dilin və dialektlərin leksik təbəqəsinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir.

Məsələn, “Əli şahlar ətəyində olmaq” (əli böyükklər ətəyində olmaq). “Çox isti görüşdük. “Yazılarını oxuyuram”-dedi. Rəsul müəllimgilə gəldiyimizi bildi, görünür, xoşuna gəldi, gördü ki, “əlimiz böyükklər ətəyindədir”. Əli ilə tanış etdim. Adını çox eşitdiyini söylədi”. [2]. Dialektik baxımdan isə “ağa” sözünün işlənmə qaydalarına diqqət yetirək. Quba, Gəncə, Goranboy dialektində “ağa” sözü “bacı” sözünə birləşərək “ağabacı”, Basarkeçər şivəsində “ağabacı”, “ağababa” (Təbriz dialekti), “ağadadaş” (böyük qardaş), “ağamirzə” (böyük qayın), “ağbajı” (dayı arvadı/kişi arvadı) və s. formalarda ifadə olunurlar [3]

Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, “hakimiyyət” konseptinin daxili semantik strukturlaşması mürəkkəb daxili iyerarxiyaya malikdir və bu daxili iyerarxiyanın fərqli dillər üzrə semantik paylaşması həmin dillərdə danışan toplumların idarəçilik sisteminin spesifikasiyası ilə sıx bağlıdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Alıyeva. G. B. Müxtəlif sistemli dillərdə situasiyalar çoxluğu: / elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dis. avtoreferatı / - Bakı, 2021.-151s
2. Altay Məmmədov / Tanıdığım Əli Kərim/ “XAN” nəşriyyatı / Bakı / 2022 / 216 səh. 3. <https://share.google/wBX5mDw6QceRO2Bpw>

LATIN AMERİKASI VƏ İSPANİYADA “POPULYAR DİL VƏ MƏDƏNİYYƏT”

Hüseynova Leyla Rəftar

Qrup:B24-252 Fakültə:Filologiya

E-poçt:leylahuseynova20@icloud.com

Elmi rəhbər:B/m. İbadova Lalə

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Dil və mədəniyyət cəmiyyətin sosial quruluşunu, tarixi inkişaf yolunu və kollektiv yaddaşını əks etdirən əsas göstəricilərdən biridir. Xüsusilə Latin Amerikası və İspaniya kimi mürəkkəb tarixi proseslərdən keçmiş regionlarda populyar dil və mədəniyyət anlayışları yalnız gündəlik ünsiyyət forması kimi deyil, həm də sosial identikliyin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

İspan dili bu regionlarda əsas ünsiyyət vasitəsi olsa da, onun istifadəsi vahid və standart xarakter daşımır. Akademik və rəsmi dil normativ qaydalara əsaslansa da, populyar dil emosional, dinamik və kontekstdən asılıdır. İspaniyada populyar dil əsasən şəhər mədəniyyəti, gənclik submədəniyyətləri və kütləvi informasiya vasitələrinin təsiri ilə formalaşır. Danışiq zamanı ixtisarlar, metaforik ifadələr və jarqonlar geniş yayılmışdır. Bu xüsusiyyətlər dilin canlılığını qoruyur və onun daim yenilənməsinə şərait yaradır.

Latın Amerikasında isə populyar dil daha mürəkkəb və çoxqatlı xarakter daşıyır. Bunun əsas səbəbi regionun etnik və mədəni müxtəlifliyidir. Müstəmləkəçilik dövründə ispan dili yerli xalqların dilləri ilə təmasda olmuş və nəticədə yeni dil formaları yaranmışdır. Keçua, nahuatl və quarani kimi yerli dillərdən alınmış sözlər gündəlik danışiqda geniş istifadə olunur. Dilçilik sahəsində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, bu proses yalnız leksik səviyyədə deyil, həm də intonasiya və ifadə tərzində özünü göstərir. Beləliklə, populyar dil regionun tarixi yaddaşını qoruyan sosial mexanizm rolunu oynayır.

Populyar mədəniyyət anlayışı da dil kimi cəmiyyətin sosial reallıqları ilə sıx bağlıdır. Musiqi, rəqs, televiziya proqramları, seriallar və sosial media populyar mədəniyyətin əsas daşıyıcılarıdır. Latın Amerikasında salsa, reggaeton və digər musiqi janrları sosial problemlərin, gündəlik həyat çətinliklərinin və emosional vəziyyətlərin ifadə vasitəsinə çevrilmişdir. Bu mədəni məhsullar yalnız əyləncə xarakteri daşımır, eyni zamanda sosial tənqid və kollektiv duyğuların ifadəsi funksiyasını da yerinə yetirir.

İspaniyada isə populyar mədəniyyət ənənə ilə müasirliyin sintezini əks etdirir. Flamenko, xalq bayramları və küçə mədəniyyəti uzun tarixi ənənələrə əsaslansa da, müasir populyar mədəniyyətlə vəhdət təşkil edir. Elmi araşdırmalarda bu hal “mədəni davamlılıq” anlayışı ilə izah olunur. Yəni populyar mədəniyyət keçmişin izlərini qoruyaraq müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşır.

Xülasə, Latın Amerikasını və İspaniyada populyar dil və mədəniyyət cəmiyyətin sosial strukturunu, tarixi təcrübəsini və mədəni müxtəlifliyini əks etdirən mühüm amillərdir. Bu anlayışlar rəsmi mədəni çərçivələrdən kənara çıxaraq xalqın gündəlik həyatını, düşüncə tərzini və dünyagörüşünü formalaşdırır. Elmi baxımdan populyar dil və mədəniyyətin öyrənilməsi həmin regionların sosial dinamikasını anlamaq üçün əvəzolunmaz mənbə hesab olunur.

Ədəbiyyat

1. Manuel Castells. The Power of Identity. Oxford: Blackwell Publishing, 2010
2. Néstor García Canclini. Hybrid Cultures: Strategies for Entering and Leaving Modernity. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2005.
3. Stuart Hall. Cultural Identity and Diaspora. London: Routledge, 1990.
4. Real Academia Española. Diccionario de la lengua española. Madrid, 2022.
5. UNESCO. Cultural Diversity Report. Paris, 2019.

SOSIAL MEDIA VƏ DİL DƏYİŞİKLİKLƏRİ

Ələkbərli Zəhra Vüqar

Qrup:252 Fakültə:Filologiya(ispan dili və ədəbiyyatı)

E-poçt:zahraalakbar777@gmail.com

Elmi rəhbər: b/m L.B.İbadova

Azərbaycan Dillər Universiteti,Bakı

Müasir dövrdə rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı və internetin kütləviləşməsi insan ünsiyyətinin mahiyyətini köklü şəkildə dəyişmişdir.Sosial media platformaları (Instagram,WhatsApp,TikTok,X və s.)təkcə məlumat mübadiləsi vasitəsi deyil,həm də dilin

dinamik transformasiyasına təsir edən ən əsas sosiolinqvistik amilə çevrilmişdir. Virtual məkanda ünsiyyətin sürətlənməsi dilin həm leksik fonduna, həm də qrammatik strukturuna yeni elementlərin daxil olmasını qaçılmaz edir. Bu prosesdə "dil qənaət prinsipi" (principle of least effort) ön plana çıxır və istifadəçilər daha yığcam, simvolik ifadə vasitələrinə üstünlük verirlər. Sosial medianın dilə təsiri bir neçə mühüm istiqamətdə müşahidə olunur. Birinci istiqamət leksik bazanın yenilənməsi və beynəlmilləşməsidir. İngilis dili mənşəli terminlərin (məsələn: hashtag, blogger, post, story, feed) demək olar ki, bütün dillərə, o cümlədən ispan və Azərbaycan dillərinə eyni formada daxil olması qlobal bir rəqəmsal leksikon yaradır. İspan dilində bu proses xüsusilə maraqlıdır; məsələn, ingilis mənşəli köklərdən yaranan "clicar", "tuitear" və ya "postear" kimi fəllər xarici elementlərin yerli morfoloji sistemə uyğunlaşdırılmasının bariz nümunəsidir. Bu cür neologizmlər dilin müasir texnoloji tələblərə cavab vermə qabiliyyətini artırsa da, dilin saflığının qorunması məsələsini də aktuallaşdırır. İkinci mühüm dəyişiklik yazılı nitqin vizuallaşması və punktuasiya normalarının transformasiyasıdır. Sosial media istifadəçiləri arasında abbreviaturalardan və akronimlərdən istifadə kütləvi hal almışdır. Məsələn, rəqəmsal mühitdə sürətli yazı üçün "q" (que), "pq" (porque) və ya "tb" (también) kimi formalar artıq bir standart kimi qəbul olunur. Eyni zamanda, dürgü işarələrinin klassik funksiyası zəifləyir; cümlə sonundakı nöqtə bəzən emosional olaraq "soyuqluq" və ya "müzakirənin bitməsi" rəmzi kimi qəbul edilir. Bunun əvəzində emoji, stikerlər və GIF-lər mətndəki emosional boşluqları dolduraraq paralingvistik vasitə kimi çıxış edir. Bu, dilçilikdə piktoraqrafik yazı elementlərinin müasir formada geri qayıtması kimi dəyərləndirilir. Üçüncü istiqamət isə sintaktik səviyyədə cümlələrin qısalması və "hibrid nitq" modelinin formalaşmasıdır. Müasir rəqəmsal yazışmalar nə tam yazılı, nə də tam şifahi nitq deyil; o, hər iki formanın xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən "yazılı danışq" formasıdır. Bu mühitdə mürəkkəb sintaktik konstruksiyalar yerini qısa, kəsik cümlələrə verir. İspan dili kimi zəngin qrammatik struktura malik dillərdə belə, cümlənin əvvəlindəki sual və nida işarələrinin (¿, ¡) rəqəmsal yazışmalarda ixtisara salınması dilin vizual iqtisadiyyata adaptasiya olunduğunu göstərir. Bu tendensiya dilin standart normaları ilə "internet jarqonu" arasındakı sərhədlərin getdikcə itməsinə gətirib çıxarır. Bununla yanaşı, sosial media "identiklik dili"nin formalaşmasına da kömək edir. Müəyyən virtual icmalar (məsələn, gənclər qrupları və ya peşəkar birliklər) özlərinə məxsus kodlar və ifadə tərzləri yaradırlar ki, bu dadilin daxili şəxələnməsini artırır. Baxmayaraq ki, bir çox dilçi bu dəyişiklikləri dilin "korlanması" və ya "yoxsullaşması" kimi qiymətləndirir, əslində bu, dilin canlı bir orqanizm olaraq dövrün sürətinə və tələblərinə verdiyi təbii bir reaksiyadır. Dil hər zaman ən asan və ən effektiv ünsiyyət yolunu tapmağa meyllidir. Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, sosial media dilin təkamülünü sürətləndirən ən güclü müasir mexanizmdir. Dil rəqəmsal platformalarda daha çevik, hibrid və qlobal xarakter alır. Bu dəyişikliklərin elmi şəkildə öyrənilməsi müasir dilçiliyin, xüsusən sosiolinqvistika və koqnitiv lingvistikanın ən aktual istiqamətlərindən biridir. Gələcək tədqiqatların bu virtual transformasiyanın həm müsbət, həm də mənfi tərəflərini obyektiv qiymətləndirməsi dil siyasətinin düzgün qurulması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Əliyeva, S. Müasir dünyada kommunikasiya texnologiyaları və dil. Bakı: Nurlar, 2022.
2. Cano, R. El español a través de las redes: una perspectiva lingüística. Madrid: Espasa, 2020.
3. Crystal, D. Internet Linguistics: A Student Guide. London: Routledge, 2018.

ISPAN DİLİ VƏ MULTİKULTURALİZM

Bayramova Müjgan Yalçın

Qrup: 252 fakültə: filologiya (ispan dili)

poçt: mujganbayramova78@gmail.com

Elmi rəhbər: b/m L.B.İbadova
Azərbaycan Dillər Universiteti , Bakı

Multikulturalizm bir cəmiyyətdə müxtəlif millətlərin, dillərin, dinlərin və mədəniyyətlərin qarşılıqlı hörmət, tolerantlıq və bərabərlik prinsipləri əsasında birgə yaşamasını ifadə edən mühüm bir anlayışdır [1,s.15]. Müasir dünyada qloballaşmanın artması ilə multikulturalizm daha da aktıyallaşmış və bir çox xalqlar üçün vacib dəyərə çevrilmişdir [2,s.48]. Bu anlayış insanların fərqliliklərinə baxmayaraq bir-birini qəbul etməsini, mədəni müxtəlifliyin qorunmasını və inkişafını nəzərdə tutur. İspan dili isə multikulturalizmin ən bariz nümunələrindən biri hesab olunur.

İspan dili multikulturalizmin ən gözəl nümunələrindən biri kimi yalnız İspaniyada deyil, həmçinin Latin Amerikasının ölkələrində, ABŞ-da və Afrikanın bəzi bölgələrində danışılır. Bu dil dünyada ən çox istifadə olunan dillərdən biridir və milyonlarla insan üçün ana dili və ya ikinci dildir [3,s.32]. İspan dili müxtəlif coğrafiyalarda yayıldığı üçün fərqli mədəniyyətlərin, adətənənələrin və tarixi proseslərin təsiri altında formalaşmışdır. Hər bir ölkə və region ispan dilinə öz mədəni izini buraxmışdır.

Tarixi baxımdan ispan dilinin formalaşmasında bir çox mədəniyyətin rolu olmuşdur. Xüsusilə İspaniyada ərəb hakimiyyəti dövründə ərəb mədəniyyəti və dili ispan dilinə güclü təsir göstərmişdir. Bu gün də ispan dilində “azúcar”, “aceite”, “almohada” kimi çoxlu sayda ərəb mənşəli sözlər mövcuddur [4, s.77]. Bu fakt ispan dilinin nə qədər multikultural bir dil olduğunu açıq şəkildə sübut edir. Bundan əlavə, ispan dili latın dilindən yaranmış və Roma mədəniyyətinin təsiri altında inkişaf etmişdir.

Latin Amerikasının ölkələrində isə ispan dili yerli xalqların dilləri və mədəniyyətləri ilə qarşılıqlı təsirə girmişdir. Məsələn, Meksikada nahuatl, Peruda keçua, Boliviya aymara kimi yerli dillər ispan dilinə yeni sözlər və ifadələr qazandırmışdır. “Chocolate”, “tomate”, “maíz” kimi sözlər buna nümunədir. Bu sözlər təkcə dil baxımından deyil, həm də mədəni baxımdan ispan dilinin zənginləşməsinə səbəb olmuşdur [5, s.91].

Multikulturalizm ispan dilli ölkələrin gündəlik həyatında da açıq şəkildə özünü göstərir. Bayramlar, musiqi, milli geyimlər, mətbəx və adət-ənənələrdə həm yerli, həm də ispan mədəniyyətinin izləri görünür. Məsələn, Meksikada keçirilən “Día de los Muertos” bayramı yerli mədəniyyətlə ispan təsirlərinin birləşməsinin bariz nümunəsidir [6,s.54]. Bu bayramda həm qədim yerli inanclar, həm də xristian ənənələri bir araya gəlir.

İspan dili 20-dən çox ölkədə rəsmi dil statusuna malikdir. Bu ölkələrdə dil eyni olsa da, tələffüz, ləhcə, söz ehtiyatı və ifadə tərzini baxımından müəyyən fərqlər mövcuddur. Məsələn, Argentinada ispan dilinin tələffüzü İspaniyadan və ya Meksikadan fərqlənir. Hər bir ölkənin özünəməxsus danışq üslubu vardır və bu da multikulturalizmin dil üzərindəki təsirini göstərir.

Eyni zamanda Avropa və ABŞ-a köçən milyonlarla ispan dilli insan multikultural cəmiyyətlərin formalaşmasına töhfə vermişdir. ABŞ-da ispan dili ingilis dili ilə yanaşı geniş istifadə olunur və müxtəlif mədəniyyətlərin bir arada yaşamasına şərait yaradır. Bu, ispan dilinin yalnız bir ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də mədəni körpü rolunu oynadığını göstərir.

İspan dili həmçinin mədəniyyətin müxtəlif sahələrində özünü göstərir:

Ədəbiyyatda

- 1.: Migel de Servantes kimi müəlliflər dünya ədəbiyyatına böyük təsir göstərmişdir.
- 2.Musiqidə: İspaniya və Latin Amerikasının ritmləri (flamenko, salsa və s.) müxtəlif mədəniyyətlərin qarışığını əks etdirir.
3. Kino və incəsənətdə: ispan dilli ölkələrin filmləri və sənət əsərləri fərqli həyat tərzlərini və mədəniyyətləri nümayiş etdirir.

Multikulturalizm həm də insanların fərqli mədəniyyətlərə daha açıq olmasına kömək edir. İspan dilini öyrənən insanlar yalnız dil deyil, həm də həmin dili danışan xalqların adət-ənənələrini, düşüncə tərzini və tarixini də öyrənirlər.

Nəticə olaraq demək olar ki, ispan dili multikulturalizmin canlı və real nümunəsidir. Multikulturalizm ispan dilini daha da zənginləşdirir, ona rəngarənglik qatır və müxtəlif xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmanı gücləndirir. İspan dili təkcə dil deyil, eyni zamanda fərqli mədəniyyətləri birləşdirən, tolerantlığı və qarşılıqlı hörməti təbliğ edən mühüm bir dəyərdir. Buna görə də ispan dili və multikulturalizm anlayışları bir-biri ilə sıx bağlıdır və müasir dünyada böyük əhəmiyyət daşıyır.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev, R. Multikulturalizmə giriş. Bakı: Elm və təhsil, 2019.
2. Quliyev, A. Qloballaşma və mədəni müxtəliflik. Bakı: ADU nəşriyyatı, 2020.
3. Crystal, D. Language and the Internet. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
4. Penny, R. A History of the Spanish Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
5. Lipski, J. M. Latin American Spanish. London: Routledge, 2011.
6. Brandes, S. Skulls to the Living, Bread to the Dead: The Day of the Dead in Mexico and Beyond. Oxford: Wiley-Blackwell, 2006

MİLLİ BAYRAMLARA AİD METAFORALARIN İSPAN DİLİNDƏN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏSİ VƏ QARŞIYA ÇIXAN PROBLEMLƏR

Aysu Nemət İsmayılova, 339, Filologiya (İspan Dili və Ədəbiyyatı)

**B.M Gülnar Şahin Mustafayeva
Azərbaycan Dillər Universiteti , Bakı**

Metaforalar sadəcə bədii təsvir vasitəsi deyil, həm də bir xalqın dünyanı necə qavradığını göstərən koqnitiv mexanizmdir. Milli bayramlar isə bu qavrayışın ən yüksək nöqtəsidir. İspan və Azərbaycan dilləri arasında metaforik tərcümə zamanı əsas çətinlik, hər iki dilin fərqli mədəni modellərə (cultural models) əsaslanmasıdır. Bu tədqiqatda biz ispan milli bayramlarının dilimizə tərcüməsi zamanı yaranan linqvistik və ekstralinqvistik maneələri nəzərdən keçiririk. [1, s.1].

İspaniyanın Aralıq dənizi sahillərində keçirilən festivallar (məsələn, Las Fallas) "od" metaforası üzərində qurulub. Burada alov köhnəni, uğursuzluğu və sosial qüsurları simvolizə edən satirik fiqurları (ninots) məhv edərək cəmiyyəti "təmizləyir" . Azərbaycan mədəniyyətində də "od" mühüm yer tutur, lakin Novruz bayramındakı od daha çox təbiətin oyanışı və xeyir-dua ilə bağlıdır. Tərcüməçi ispan mətnindəki "alovun rəqsi" və ya "külün doğuluğu" kimi metaforaları çevirərkən bu satirik və təmizləyici yükü qorumalıdır. [2, s.13].

İspaniyada Semana Santa zamanı işlədilən leksika dini metaforalarla zəngindir. Bu terminlər çox vaxt "əzab", "günahın yuyulması" və "ruhun xilas" kimi obrazlı ifadələrlə müşayiət olunur. Azərbaycan oxucusu üçün bu dini-mədəni kontekst yad ola bildiyi üçün tərcümədə ekvivalentlik problemi yaranır.

İspan bayramlarında heyvan obrazları (xüsusilə buğa - toro) cəsarət və kişi gücünün metaforası kimi çıxış edir. Bu cür zoomorfik metaforaların tərcüməsi zamanı Azərbaycan dilindəki bənzər heyvan obrazları ilə uyğunsuzluq yarana bilər, çünki hər bir xalqın heyvanlara yüklədiyi simvolik məna fərqlidir. [3, s.35].

Tərcümə prosesində ən ciddi maneə interlinqvistik lakunarlıqdır. İspan bayramlarına xas olan "romería", "encierro" və ya "paso" kimi anlayışların Azərbaycan dilində birbaşa qarşılığı

yoxdur. Bu terminlər metaforik mənə daşıdıqda (məsələn, "həyat bir encierrodur" – yəni təhlükəli qaçışdır), onların tərcüməsi oxucuda yanlış assosiasiya yarada bilər. [7, s.45].

Kultural cəhətdən rəngarəng olan metaforaların tərcüməsi zamanı orijinalın obrazlılığı çox vaxt itir. Tədqiqatlar göstərir ki, tərcümə prosesi metaforanın "təbiiliyini" və "tanışlığını" azalda bilər, bu da mətnin keyfiyyətinə təsir edir. Məsələn, ispan dilindəki "yük yolda düzələr" məsəlindəki metaforik yanaşma, Azərbaycan dilinə çevrilərkən mədəni kontekst nəzərə alınmasa, sadəcə texniki bir ifadə kimi qəbul edilə bilər. [8, s.164].

Tərcüməçi sadəcə linqvistik vahidləri deyil, koqnitiv strukturları transfer etməlidir. Əgər ispan metaforası Azərbaycan dilində anlaşılmazdırsa, funksional ekvivalentdən istifadə edilməlidir. Məsələn, bayram coşğusunu ifadə edən bir ispan metaforasını Azərbaycan dilindəki "toy-bayram" semantik sahəsinə aid ifadələrlə əvəz etmək olar. [9, s.1021].

Mədəniyyətə xas metaforaları qorumaq üçün ən effektiv yollardan biri orijinal metaforanı saxlamaq və mətnaltı qeydlərdə onun mənasını izah etməkdir. Bu, oxucuya həm ispan mədəniyyətini hiss etməyə imkan verir, həm də mənanın itməməsini təmin edir. [10, s.285].

İspan milli bayram metaforalarının Azərbaycan dilinə tərcüməsi həm dil, həm də mədəniyyət bilicisi olmağı tələb edir. Əsas problemlər mədəni boşluqlar və semantik uyğunsuzluqlardır. Uğurlu tərcümə üçün metaforaların koqnitiv bazası dərinlən öyrənilməli və hər bir xalqın bayram fəlsəfəsi nəzərə alınmalıdır. [11, s.89].

İstifadə Olunmuş Mənbələr

1. Memmedli, G.. İngilizcede ve Azerbaycan Türkçesinde Şiirsel Metinlerde Benzer Kavramlara Dayalı Metaforlar. (MEMMEDLİ, 2022) Səh. 1-11
2. Díaz Millán, M. A., & Cruz Soriano, J. R.. Mediterráneo, fiesta y carnaval. Cine y artes. (Millán & Soriano, 2022) Səh. 13-32
3. Ahedo, M.. Traditional regional dressing, identity, sociality and aesthetic enchantment in the Fallas festival in Valencia. (Ahedo, 2018) Səh. 35-66
4. Bayramova, A.. The Concept of "Fire" and Azerbaijani Folklore. (Bayramova, 2023)
5. López Santiago, M.. El léxico del turismo religioso: perspectiva contrastiva español-francés. (Santiago, 2019) Səh. 165-180
6. Kolesnikova, G. I., & Polat, S.. Zoomorphic metaphor characterizing a man in a literary text: difficulties of translation in languages with different structures. (Kolesnikova & POLAT, 2021) Səh. 113-120
7. Akbarli, T. T.. The formation of interlingual lacunarity in the translation process from English to Azerbaijani as a result of cross-cultural differences. (Akbarli, 2024) Səh. 45-52
8. Mammadova, S.. Translation of Foreign Culturally Colourful Metaphors Into the Native Language. (Mammadova, 2020) Səh. 164-174
9. Babayeva, N. O.. Modern Cognitive Approach to Learning Translation. (Babayeva, 2023) Səh. 1021-1028
10. Milenković, K., Tasić, M., & Stamenković, D.. Influence of translation on perceived metaphor features: quality, aptness, metaphoricity, and familiarity. (Milenković et al., 2024) Səh. 285-295
11. Flores, C.. Methodological Challenges in Conducting Cross-Cultural/Language Research with Spanish Speakers. (Flores, 2024) Səh. 89-102

SOSIAL ŞƏBƏKƏLƏRİN DİLƏ TƏSİRİ

Əzizova Mədinə Hüseyn

Qrup:B24-252

Fakültə:İspan dili və ədəbiyyatı

E-poçt:madinaazizova901@gmail.com

Bölmə:Filologiya

Elmi rəhbər: B/m. L.B.İbadova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dünyada sosial şəbəkələr cəmiyyətin bütün sahələrinə təsir göstərən əsas kommunikasiya vasitəsinə çevrilmişdir[4,s.57]. Xüsusilə ispan dilli məkanlarda – həm İspaniya, həm də Latın Amerikasının ölkələrində – sosial media dilin inkişafı, dəyişməsi və transformasiyası prosesində mühüm rol oynayır [3,s.32]. İspan dili hazırda dünyada ən geniş yayılmış dillərdən biri kimi milyonlarla insan tərəfindən istifadə edilir. Sosial şəbəkələr isə bu geniş dil icmasını bir platformada birləşdirərək həm ümumi ünsiyyət məkanı formalaşdırır, həm də regional dil xüsusiyyətlərinin qorunmasına imkan yaradır.

Tarixi baxımdan ispan dili XV–XVI əsrlərdə İspaniyanın müstəmləkəçilik siyasəti nəticəsində Latın Amerikasına yayılmışdır. Zaman keçdikcə bu dil müxtəlif mədəniyyətlərin təsiri altında formalaşmış və zənginləşmişdir. Müasir dövrdə isə sosial şəbəkələr bu inkişaf prosesinin yeni mərhələsini təşkil edir. Artıq dil yalnız kitablar və akademik mühit vasitəsilə deyil, həm də Instagram, TikTok, YouTube və digər platformalar vasitəsilə inkişaf edir [5, s.19]. Bu platformalarda meydana çıxan yeni sözlər və danışq tərzləri tez bir zamanda bütün ispan dilli bölgələrə yayımlanır.

Sosial medianın müsbət təsirlərindən biri dilin qlobal səviyyədə birləşdirici rolunun güclənməsidir. İspaniyada yayılan bir trend və ya ifadə qısa müddət ərzində Meksika, Argentina və ya Kolumbiyada da istifadə olunmağa başlayır. Eyni şəkildə Latın Amerikasında populyar olan musiqi janrları və sosial media fenomenləri İspaniyada da gündəlik danışq dilinə təsir edir [5, s.36]. Bu qarşılıqlı təsir ortaqlar mədəni və dil məkanının formalaşmasına səbəb olur. Beləliklə, sosial şəbəkələr coğrafi məsafələri aradan qaldıraraq dil birliyini möhkəmləndirir.

Mənfi təsirlərdən biri də orfoqrafik və qrammatik qaydalara diqqətin azalmasıdır. Gənclər sosial mediada qeyri-rəsmi üsluba alışdıqca, bu üslub bəzən akademik və rəsmi mətnlərə də keçir [3, s.91]. Müəllimlər və dil mütəxəssisləri bu tendensiyanın yazı mədəniyyətini zəiflədə biləcəyini vurğulayırlar. Bundan əlavə, emojilərin həddindən artıq istifadəsi sözlə ifadə imkanlarını azalda və dilin emosional zənginliyini məhdudlaşdırır.

Bununla belə, sosial şəbəkələr dil azadlığını və yaradıcılığı gücləndirir [4,s.120]. İspaniya və Latın Amerikasının ölkələrində sosial media ictimai debatların əsas platformasına çevrilmişdir. İnsanlar sosial, siyasi və mədəni mövzular ətrafında fikir mübadiləsi aparır, yeni terminlər və ifadələr yaradırlar. Bu isə dilin canlı və dinamik qalmasına səbəb olur. Xüsusilə gənc nəsil özünü ifadə etmək üçün yeni üslublar formalaşdırır və dilə fərdi çalarlar əlavə edir.

Digər mühüm məqam isə sosial medianın dil öyrənməyə təsiridir. İspaniyada yaşayan bir gənc Latın Amerikasının müxtəlif ölkələrində işlədilən ifadələri sosial şəbəkələr vasitəsilə öyrənmə bilər. Eyni şəkildə Latın Amerikasında yaşayan istifadəçilər İspaniyanın danışq xüsusiyyətləri ilə tanış olurlar [4, s.133]. Bu qarşılıqlı təsir dil şüurunu genişləndirir və tolerantlıq yaradır.

Nəticə olaraq demək olar ki, sosial şəbəkələr ispan dilinin həm İspaniyada, həm də Latın Amerikasında inkişafına güclü təsir göstərir. Bu təsir ikitərəflidir: bir tərəfdən dilin zənginləşməsinə, qloballaşmasına və yaradıcılıq imkanlarının artmasına səbəb olur, digər tərəfdən isə orfoqrafik qaydaların zəifləməsi və dilin sadələşməsi riskini yaradır. Əsas məsələ sosial mediadan şüurlu istifadə etmək və ədəbi dil normalarını qorumaqdır. Düzgün balans saxlanıldığı təqdirdə sosial şəbəkələr dil üçün təhlükə deyil, əksinə, onun yenilənməsi və inkişafı üçün mühüm vasitə ola bilər.

Ədəbiyyat

1. Real Academia Española. Nueva gramática de la lengua española. Madrid:Espasa, 2009.
2. Instituto Cervantes. El español en el mundo 2023. Madrid, 2023.
3. David Crystal. Language and the Internet. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
4. Manuel Castells. The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell Publishing, 2010.
5. UNESCO. Global Media and Information Literacy Assessment Framework. Paris, 2013.

ALMAN DİLİNDƏ DİALEKTLƏRİN LİŦQVİSTİK TƏHLİLİ

Magistratura, Quliyeva Həmidə Elmir Qrup M25-109, Filologiya Dilşünashq (Alman)

hamidaguliyeva03@icloud.com

Elmi rəhbər: Ped.f.d., dosent Qahirə Vaqif qızı Axundova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Alman dili Hind-Avropa dilləri ailəsinin german dilləri qrupunun qərb yarımqrupuna məxsus qədim və zəngin tarixə malik olan dillərdən biridir. Hazırda Almaniya, Avstriya, Lixtenşteyn, İsveçrə və Lüksemburq kimi dövlətlərin rəsmi dillərindən biri kimi istifadə olunan bu dil, geniş coğrafi yayıma və buna bağlı olaraq rəngarəng dialekt sisteminə malikdir. Dialekt etnik icmanın bir hissəsi tərəfindən istifadə edilən dilin yerli variantıdır. "Dialekt" anlayışının dərin tarixi kökləri var; müxtəlif ölkələrdə dialektlərin sabitliyi birbaşa tarixi şəraitlə bağlıdır. Məsələn, Almaniya da uzun müddət davam edən parçalanma səbəbindən dialektlər bir çox digər dillərə nisbətən xeyli uzun müddət həyati rolunu qoruyub saxlamışdır. [3, s. 506].

Araşdırmalar göstərir ki, Almaniyanın dialektal mənzərəsi şərti olaraq Düsseldorf-Maqdeburq-Frankfurt xətti boyunca üç zonaya bölünür:

1. Şimal – Aşağı Alman zonası (Niederdeutsch / Plattdeutsch): İkinci samit səs dəyişməsi burada baş verməyib. Dialektlər fonetik baxımdan qədim səs tərkiblərini qoruyur. Dialektlərə Holsteinisch, Mecklenburgisch, Low Saxon dialektləri daxildir. Brauer (Hochdeutsch: Bruder, Märkisch).
2. Mərkəz – Orta Alman zonası (Mitteldeutsch): Keçid xarakteri daşıyır və həm Aşağı, həm də Yuxarı Alman dialektlərinin fonetik xüsusiyyətlərini özündə birləşdirir. Dialektlərə Hessisch, Thüringisch, Moselfränkisch, Ripuarisch dialektləri aiddir. Bröder (Hochdeutsch: Bruder, Hessisch).
3. Cənub – Yuxarı Alman zonası (Oberdeutsch): İkinci samit səs dəyişməsi burada tam baş verib, buna görə fonetik baxımdan sərt səslərin istifadəsinə rast gəlinir. Dialektlərə Bairisch, Alemannisch, Schwäbisch, Oberpfälzisch dialektləri aiddir. Müde (Hochdeutsch: müde, Ostfränkisch).

Alman dilinin təşəkkül tarixi xronoloji olaraq dörd mərhələyə ayrılır:

1. Qədim Yuxarı Alman dövrü (Althochdeutsch) – VIII–XI əsrləri əhatə edir və ikinci samit dəyişməsi (p → pf, t → ss, k → hh) baş verir.
2. Orta Yuxarı Alman dövrü (Mittelhochdeutsch) – XI–XIV əsrləri əhatə edir, fonetik dəyişikliklər burada da davam edir. ih→ich, achto→acht [1, s.67].
3. Erkən Yeni Yuxarı Alman dövrü (Frühneuhochdeutsch) – XIV–XVII əsrləri əhatə edir və burada hazırda dominant dil forması olan orta Alman dilinin inkişafı üçün ilkin şərtlər yaradılmışdır.
4. Yeni Yuxarı Alman dövrü (Neuhochdeutsch) – XVII əsrdən sonra olan mərhələni əhatə edir. Bu dövrdə standart dil formalaşır. Yazılı və danışq dili normaları formalaşır. Müasir alman dili yaranır. Dialektləri yalnız səthi öyrənmək yetərli deyil; onları linqvistik təhlillə—onların fonetik, leksik, morfoloji xüsusiyyətlərini araşdırmaqla başa düşmək mümkündür.

1. Fonetik təhlil —got.hauhs —as.hôh — ahd.hôh "hoch"[1, s.61].
2. Leksik təhlil —Kartoffel → Erdapfel / Grumbeere ; Fleischer → Metzger.

3. Morfoloji təhlil — bintan—bant—buntum—gibuntan “binden”[1, s.61].

Bununla da, alman dialektlərinin təhlili göstərir ki, standart dilin dominantlığına baxmayaraq, regional dialektlər həm fonetik strukturda, həm də leksik fondada öz arxaik və spesifik xüsusiyyətlərini qoruyub saxlayır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. O.J.Moskalskaja, Deutsche Sprachgeschichte, Moskau, 1977.

2. Поздерева Г.Ф. Alman dialektinin sintaksisi: hüceyrələr, bağlar, problemlər // Vestnik Baskirskaya universiteta. 2013. 3. <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-dialekty-nemetskogo-yazyka-osobennosti-primeneniya-pri-izuchenii-yazyka/viewer>

THE STUDY OF ART TERMINOLOGY

Zahra Fatullayeva İlham, school N20, class 8H, Philology

Fidan Bakirli Natig, English-German,

fidanbakirli19@gmail.com (055) 3000619

Azerbaijan University of Languages, Baku

Today art plays a very important role in our life. People see art everywhere: in paintings, music, films, architecture, fashion, and digital design. Because of this, many art terms have become part of everyday language and communication. Art is not only a form of creativity, but also a powerful way to express emotions, ideas, and culture. It helps people understand the world and share their feelings with others. Many art terms are now used not only by artists but also by students and ordinary people.

One of the most popular terms is abstract art, which means art that does not show real objects. Instead, it uses shapes, colors and lines to express feelings and ideas. Abstract comes from the Latin “abstrahere”. It means to remove, omit. Translated into abstract art it means 'distance from reality'. In the fine arts, "characterized by lack of representational qualities" by 1914; it had been a term at least since 1847 for music without accompanying lyrics. Abstract expressionism as an American-based uninhibited approach to art exemplified by Jackson Pollock is from 1952, but the term itself had been used in the 1920s of Kandinsky and others [4].

Another important term is portrait. A portrait is painting, drawing, or photograph of a person. Artists try to show not only how a person looks, but also their emotions and personality. Portraiture is a very old art form going back at least to ancient Egypt, where it flourished from about 5,000 years ago. Before the invention of photography, a painted, sculpted, or drawn portrait was the only way to record the appearance of someone. In 1560s, "a figure, drawn or painted," a backformation from portraiture or directly from French portrait, from Old French portret (13c.) noun use of past participle of peindre "to paint, depict" (see portray).

Especially a picture representation of the head and face of a person drawn from life [2,3]. Another important term is modern art, which describes art created in recent times. It often includes new ideas, creativity, and unusual techniques. The word "modern" in art stems from the Late Latin “modernus” (just now), derived from modo ("recently" or "just now"). It implies the "new" and "current," representing a conscious break from traditional, classical, or academic art styles. It originated as a way to distinguish, “now existing” from antique, as noted in the online etymology dictionary [1].

There is also digital art, which is created using computers and technology. Today, digital art is becoming more and more popular, especially among young people. The term "digital" in art has its roots in the Latin word digitus ("finger" or "toe"), which also refers to the ten fingers used for

counting, thus linking to the concept of discrete numbers or digits. While the term "digital art" formally began in the early 1980s, its conceptual origins date back to experiments with computers and cybernetics in the 1950s and 60s. There is also digital art, which is created using computers and technology. Today, digital art is becoming more and more popular, especially among young people [5,6].

Another term is illustration, which is a drawing or image used to explain or decorate a text. Illustrations are often used in books, magazines. It is claimed that the first known use of the word arose sometime during the 14th century, but there is difficulty in firmly establishing if, and when, it did occur. The word illustration is derived from the Latin "illustratus", which translates to "make bright". It is also claimed that illustration was introduced as a replacement for "illumination" an earlier word in use. The first known use of illumination also occurred sometime during the 14th century. At that time the word can be attributed to unknown historians who described medieval manuscripts as having the ability to "light up" their texts [7].

Art has influenced not only vocabulary but also the way people communicate. Many people use art terms when talking about emotions, beauty, and creativity. For example, people say "this is a masterpiece" or "this looks like a sketch". Art also plays an important role in education. Students learn art terms to better understand history, culture, and creativity. Moreover, art connects people from different countries and cultures. It is a universal language that everyone can understand without words.

Finally, art continues to develop, and new terms will appear in the future. Technology, especially digital tools and artificial intelligence are creating new forms of art. This shows that language is always changing together with culture and innovation.

REFERENCES

1. <https://audreydriscoll.com/2025/02/>
2. <https://arthive.com/encyclopedia/3663~Portrait>
3. <https://www.etymonline.com/search?q=portrait>
4. <https://www.etymonline.com/word/abstract>
5. <https://www.etymonline.com/word/digital>
6. <https://whitney.org/essays/histories-of-the-digital-now>
7. <https://www.theinformedillustrator.com/2014/05/the-word-illustration.html>

A LEXICAL STUDY OF ARTISTIC TERMINOLOGY

Vazifa Mammadova Fikrat, school number 175, Class 8A, Philology

Scientific adviser: Lutvia Ismailova Vahid, English-German, Azerbaijan University of Languages, Baku lyutviyaismayilova@gmail.com

Introduction. Drawing is a powerful form of communication that allows people to express feelings and ideas that are difficult to describe with words, such as love, sadness, or pain. Through the use of lines, dots, shapes, and colors, individuals create meaning in a way that is similar to how writers use words to form sentences. In this sense, drawing functions as a visual language with its own structure and expressive tools.

One of the most important features of drawing is its universality. People from different countries and cultures can understand drawings without needing a shared spoken language. This ability can be traced back to prehistoric times, when humans communicated through cave paintings. These early visual representations served as a means of sharing experiences, beliefs, and information long before written language appeared.

In modern society, drawing continues to play an essential communicative role. For example, comics and visual storytelling often convey meaning without the use of text. In education, especially at the elementary level, drawings help students understand concepts that may be difficult to explain verbally. Visual representations simplify abstract ideas and make learning more accessible.

The development of artistic terminology throughout history has also contributed to the understanding of drawing as a language. Terms such as canvas, landscape, line art, sketch, and palette reflect both the evolution of artistic practice and the conceptualization of visual expression: Canvas (mid-17th century) originates from the Old French word *canevas*, meaning “cloth made of hemp,” which derives itself from the Latin *cannabis* (“hemp”). Initially, it referred to a strong fabric used for sails and coverings. Over time, artists adopted this material as a painting surface due to its durability and flexibility. Today, canvas denotes both the physical surface for painting and a symbolic space for artistic creativity [1].

Landscape (late 16th century) comes from the Dutch word *landschap*, meaning “region” or “tract of land,” combining land with the suffix *-schap* (state or condition). The term was first used in art to describe paintings depicting natural scenery, especially influenced by Dutch artists. Later, its meaning expanded beyond art to refer to actual views of nature, including mountains, rivers, and fields, as well as metaphorical uses such as cultural or social “landscapes” [2].

Line art (late 19th century) is formed from the words line and art. The word line originates from Old English *līn*, meaning “rope” or “series,” and ultimately from Latin *linea* (“thread” or “string”), while art derives from Latin *ars*, meaning “skill” or “craft.” As a term, line art refers to a style of drawing that uses clear, defined lines without shading or color to create an image. It is widely used in illustration, comics, technical drawings, and graphic design due to its clarity and simplicity [3].

Sketch (mid-17th century) comes from the Italian word *schizzo*, meaning “a rapid drawing” or “outline,” possibly derived from Late Latin *schedius*, meaning “done quickly.” Originally, it referred to a quick, unfinished drawing used to capture the basic idea, composition, or structure of an artwork. In artistic practice, sketches are an essential step in the creative process, allowing artists to experiment, plan, and develop their ideas before producing a final piece [4].

Palette (late 14th century) originates from the Old French *palette*, meaning “small blade” or “shovel,” derived from the Latin *pala* (“spade”). In art, the term refers to a flat surface used by painters to mix colors. Over time, its meaning expanded to include the range of colors used in a particular artwork or by an artist. Thus, palette not only denotes a physical tool but also represents the selection and harmony of colors that contribute to visual expression [5].

Drawing is not only an artistic activity but also a powerful form of language that communicates ideas and emotions visually. It can be understood across cultures without the need for words, making it universal. From ancient cave paintings to modern digital media, drawing has always played an important role in human communication. Its ability to simplify complex ideas and express feelings ensures its continued relevance today.

Conclusion

Drawing should be understood not only as an artistic activity but also as a form of language with its own visual structure and meaning. It allows people to express ideas, emotions, and experiences that are often difficult to convey through words. One of its key features is universality, as it can be understood across different cultures without translation. From ancient cave paintings to modern digital media, drawing has remained an effective communication tool. It supports education by helping visualize complex ideas and also enables emotional expression. In today’s visual world, its role continues to grow, making it essential in communication.

References

1. <https://www.etymonline.com/word/canvas>
2. <https://www.etymonline.com/word/landscape>
3. <https://www.etymonline.com/word/line>
4. <https://www.etymonline.com/word/sketch>
5. <https://www.etymonline.com/word/palett>

THE INFLUENCE OF GERMAN LOANWORDS ON ENGLISH VOCABULARY

Rugayya Ibrahimova Elvin, school N132-134, class 7E, Philology

Scientific adviser: Narmin Bayramova Tarlan, Philology, Azerbaijan University of Languages, Baku narminbyrmova@gmail.com

English is one of the most widely spoken languages in the world. It has developed over many centuries and has borrowed words from many other languages. One of the most important sources of borrowed words is German.

German and English belong to the same language family, which makes it easier for words to move from one language to another. These borrowed words are called loanwords, and they are now a natural part of everyday English.

A loanword is a word taken from one language and adopted into another through the process of borrowing. Although the term borrowing is commonly used in linguistics, nothing is taken away from the original language, and the word is not returned.

Loanwords differ from calques, which are formed by direct translation, and from cognates, which are similar words in related languages that share a common origin. Loanwords are usually borrowed when a language lacks a term for a new object, idea, or discovery [1].

English contains many German loanwords. For example, “kindergarten” refers to early childhood education, while “doppelgänger” describes someone who closely resembles another person. “Wanderlust” expresses a strong desire to travel, “Gesundheit” is said after a sneeze, and “poltergeist” refers to a noisy ghost. These loanwords demonstrate how languages grow and become richer through cultural contact [2].

One of the most recognizable German loanwords in English, kindergarten translates directly to “children’s garden.” The term was first coined by German educator Friedrich Froebel in the 19th century and has been widely adopted in English-speaking countries to refer to early childhood education [2].

The word doppelgänger is often used in English to describe someone who looks eerily like someone else, a “double.” In German, doppelgänger means “double walker,” referring to an apparition or ghostly double of a living person. Over time, this term evolved in English to take on its modern meaning [2].

Wanderlust combines wander (to wander) and Lust (desire), describing the strong desire to travel or explore the world. The term gained popularity in English, especially among travellers and adventurers, capturing a spirit of exploration and adventure [2].

In German, gesundheit is commonly said after someone sneezes, wishing them good health. English speakers adopted this word as a way of expressing a polite response to a sneeze, a cultural practice with a distinctive German flair [2].

Poltergeist, meaning “noisy ghost,” is a German word used in English to refer to a mischievous or disruptive ghost or spirit. The term has been popularized through books, movies, and television shows centered around paranormal phenomena [2].

Rucksack, meaning “backpack” in German, has found its way into English, particularly in outdoor and hiking contexts. It is now commonly used to refer to a sturdy backpack, especially for travel and hiking [2].

English borrowed words from German primarily to name new concepts, particularly in philosophy, psychology, science, and culture, where German-speaking academics led the field before the 20th century. These borrowings often filled gaps for specific nuances, or were imported through direct cultural exchange, such as education, food, and mountaineering.

German words often entered English to describe specific cultural experience, food, or objects for which English had no direct equivalent, such as kindergarten, angst, and pretzel. Another reason is the historical academic exchange. Before the 20th century, German was a major language of science and research, leading to the adoption of German academic terminology in English-speaking academic settings. Scientific influence should also be considered. Many terms were adopted from German in academic fields like psychology, philosophy [3,4].

REFERENCES

- 1.<https://en.wikipedia.org/wiki/Loanword>
- 2.<https://siahpoosh.com/the-history-of-german-loanwords-in-english/>
- 3.<https://tandem.net/blog/german-words-used-in-english>
- 4.<https://www.thoughtco.com/german-loan-words-in-english-4069272>

A STUDY OF NICKNAMES IN FOOTBALL DISCOURSE

Rasul Khanlar Javanshir, school N175, class 8A, Philology

Scientific adviser: Ulkar Mammadova Agil,

English-German, ulkarmmdva@gmail.com (051) 8645997

Azerbaijan University of Languages, Baku

In football, having a nickname is all part of the game. These terms of endearments, monikers that describe qualities, traits, physical features or likenesses tend to stick. Some have had their nicknames since childhood - gained during casual kick-arounds with their mates in the park or in school. But sometimes nicknames come later on in a player's life. Occasionally, they might be given by a team mate or by a journalist in a newspaper article. For one reason or another, they usually stick.

Lionel Messi is most commonly known as 'The Goat', as he has won 45 trophies, scored 849 goals, and registered 378 assists in his career. His nickname 'La Pulga' originates from childhood due to his dribbling skills and small frame. 'La Pulga Atomica' emerged in 2010 after stellar performances, which helped him secure back-to-back Ballon d'Or victories [8].

"El Fenomeno" is the nickname given to the legendary Brazilian footballer Ronaldo Luís Nazário de Lima, commonly known simply as Ronaldo. This Spanish term translates to "The Phenomenon" in English, a title that perfectly captures the extraordinary impact he had on world football during his illustrious career. Born in Rio de Janeiro, Brazil, in 1976, Ronaldo earned this nickname due to his incredible goal-scoring ability, lightning-fast speed, and remarkable technical skills that seemed almost supernatural on the football pitch. His unique combination of pace, power, and precision made him one of the most feared strikers in football history [10].

For over a decade, Neymar Jr. was THE crown prince, destined to rule. He had it all. The pace, dazzling skills, an effortless flair, and the celebratory dances that set him apart. Whether performing at Santos, thriving at Barcelona, or breaking records at PSG, Neymar was meant to be

ONE of the world's best, if not the best. But injuries pulled him down, turning his would be reign into one of missed opportunities and unfulfilled potential [5].

Ronaldo spent close to 10 years in Spain and netted 451 times in 438 competitive appearances, averaging more than a goal per game. He was at his brilliant best and went on to win four UEFA Champions League titles and Ballon d'Ors each. He clinched several records and is the club's all-time leading goalscorer and also happens to be the only player in Real Madrid history to score more than 60 goals in a single season.

Ronaldo was a rage amongst Spanish commentators and his goals would follow an elaborate and euphoric commentary. During one such game, Spanish sports broadcaster Manolo Lama coined the term 'El Bicho' during a radio commentary early in his time in La Liga. This means 'The Bug' in Spanish which can frighten and devour opposition defenders [9].

Ronaldo de Assis Moreira (born 21 March 1980), known as Ronaldinho Gaúcho or simply Ronaldinho, is a Brazilian former professional footballer. He played as an attacking midfielder or left winger. Many consider him one of the greatest players of all time [3].

Ronaldinho Gaúcho earned the nickname “the Wizard” (“O Bruxo”) because of his magical skills on the soccer field. He had an unmatched ability to create something out of nothing, dazzling fans and opponents alike with his incredible dribbling, precise no-look passes, and breathtaking goals. Watching him play felt like watching magic; he would twist and turn, leaving defenders in the dust, and often seemed to defy the very laws of physics [7].

Kylian Mbappé, a French professional footballer, was born on December 20, 1998, and is most recognized for his participation in the 2018 FIFA World Cup. He made history by being the youngest Frenchman to score four goals in a FIFA World Cup. Mbappé is noted for his exceptional dribbling abilities and agility, creativity, and acceleration when in possession of the ball [4]. Kylian Mbappé only gained his nickname relatively recently. The 25-year-old French forward is known as Donatello for his likeness to the laid-back, nerdy member of the Teenage Mutant Ninja Turtles - the keen-witted ninja with an inventive mind. Mbappé's resemblance to Donatello was first noted by his PSG team mate Presnel Kimpembe not long after he joined the club from Monaco in 2017. The nickname was enthusiastically embraced by the rest of the dressing room and Mbappé himself saw the funny side and took it all in good humour [1].

Ferran Torres García (Spanish pronunciation born 29 February 2000 is a Spanish professional footballer who plays as a forward or winger for La Liga club Barcelona and the Spain national team [2]. Torres began his career at Valencia, where he made his senior debut in 2017. Ferran Torres explains that the "Shark" nickname reflects his mindset—a combination of ambition and competitiveness. His constant desire to improve has been crucial to his development. "It's all about the shark mentality, and I identify with that nickname a lot," he said in an interview [6].

REFERENCES

1. <https://en.as.com/soccer/why-is-mbappes-nickname-donatello-n-2/>
2. https://en.wikipedia.org/wiki/Ferran_Torres
3. <https://kids.kiddle.co/Ronaldinho>
4. <https://nationaltoday.com/birthday/kylian-mbappe/>
5. <https://sports.yahoo.com/neymar-jr-prince-never-ascended-140000230.html>
6. <https://www.beinsports.com/en-us/soccer/la-liga/articles-video/the-secret-behind-ferran-torres-and-his-shark-mentality-2025-03-17>
7. <https://www.facebook.com/watch/?v=1066498871954033>

8. <https://www.givemesport.com/lionel-messi-nickname-la-pulga-explained/#:~:text=His%20two%20older%20brothers%2C%20Rodrigo%20and%20Matias%2C%20Pulga%2C%20simply%20translating%20to%20The%20Flea>
9. <https://www.goal.com/en/news/why-is-cristiano-ronaldo-called-el-bicho-manchester-united-stars-the-bug-nickname-explained/blt1b98e5c28a369927>
10. <https://www.vedantu.com/question-answer/in-football-which-player-is-known-as-el-fenomeno-6932c9596aecd10bd5959c9e>

SEMANTICS AND ETYMOLOGY OF BASKETBALL TERMS

Rasim Bayramzada Hanifa, School N20, Class 8H, Philology

Scientific adviser: Malahat Jafarova Mammad, English-German, Azerbaijan University of Languages, Baku mcaffrva26@gmail.com (050) 6378185

The game of basketball was invented by Dr. James Naismith, a Canadian physical education instructor, in 1891. Naismith was looking for a new indoor game to play during the winter months, and he came up with the idea of basketball as a way to keep his students active.

The first game of basketball was played on December 21, 1891, at Springfield College in Massachusetts. The game was played with nine players on each team, and the goals were made of peach baskets. The baskets were nailed to the walls of the playing area, and the players had to throw the ball through the basket from a distance of 20 feet. The game of basketball quickly became popular, and by the early 1900s it was being played all over the world.

Basketball is a team sport in which two teams of five players try to score points by throwing a ball through a hoop (a basket) on their opponent's backboard

A shooting technique where the player jumps into the air before releasing the ball. The earliest known use of the noun jump shot is in the 1900s. It's colloquial usage is jumper. OED's earliest evidence for jump shot is from 1909, in the writing of P. A. Vaile. Jump shot is a compound noun in the English language [7].

The term "blocked shot" in basketball does not have a single inventor but evolved in usage during the 1950s and 1960s as tall defenders, notably Bill Russell began dominating the game defensively. While official NBA records for blocks only started in 1973-74 season, the term "swat" or "rejection" was widely recognized well before. The defensive action of preventing a shot from reaching the basket by obstructing it [2].

In basketball, a rebound, sometimes colloquially referred to as a board, is a statistic awarded to a player who retrieves the ball after a missed field goal or free throw. Rebounds in basketball are a routine part in the game; if a shot is successfully made possession of the ball will change, otherwise the rebound allows the defensive team to take possession. Rebounds are also given to a player who tips in a missed shot on their team's offensive end. A rebound can be grabbed by either an offensive player or a defensive player [4].

Dunk means to immerse or dip something briefly in a liquid, typically food. It can also refer to the act of dunking a basketball through the hoop. The earliest known usage of "dunk" in the sense of dipping food in liquid is from the 17th century. The basketball term "dunk" emerged in the early 20th century and gained popularity in the 1950s and 1960s [6].

Containing the words "air" and "ball" the term airball is also one of the frequently used terms in this game. The first recorded use of the "airball" chant was on February 24, 1979, during a college basketball game between the Duke University Blue Devils and the North Carolina Tar Heels

after the Tar Heels' Rich Yonakor took a shot which missed the rim. An unblocked shot that fails to hit the rim or backboard [5].

The term "alley-oop" is derived from the French term *allez hop!* In sports, the term "alley-oop" first appeared in the 1950s by the San Francisco 49ers of the NFL to describe a high arcing pass from quarterback Y. A. Tittle to wide receiver R.C. Owens, who would outleap smaller cornerbacks for touchdown receptions."The Catch", the Dwight Clark touchdown reception from Joe Montana by which the 49ers gained entry into their first Super Bowl, was also an "alley-oop" pass. The term later became better known from its use in basketball. David Thompson is credited with popularizing the alley-oop in the early 1970s at North Carolina State University. While dunking was illegal, he and teammates Monte Towe and Tim Stoddard used it effectively. Other early pioneers include Al Tucker and Wilt Chamberlain in the 50s/60s [1].

There is no single credited inventor of the term "assist" in basketball. A pass to a teammate who scores a basket immediately or after one dribble. Compare with secondary assist, also known as hockey assist, and contrast with screen assist [3].

Foul is the violation of the rules other than a floor violation, generally one which attempts to gain advantage by physical contact. Such violations are penalized by a change in possession or the awarding of free-throw opportunities. There are many different types of fouls; see personal foul, technical foul, flagrant foul, unsportsmanlike foul, and disqualifying foul [3].

REFERENCES

- 1.<https://en.wikipedia.org/wiki/Alley-oop>
- 2.[https://en.wikipedia.org/wiki/Block_\(basketball\)#:~:text=Cliff%20Alexander%20blocks%20a%20shot,during%20the%201973-74%20season.](https://en.wikipedia.org/wiki/Block_(basketball)#:~:text=Cliff%20Alexander%20blocks%20a%20shot,during%20the%201973-74%20season.)
- 3.https://en.wikipedia.org/wiki/Glossary_of_basketball_terms?ysclid=mma9ifvqe964948115
- 4.[https://en.wikipedia.org/wiki/Rebound_\(basketball\)?ysclid=mnm2tao1d435133876](https://en.wikipedia.org/wiki/Rebound_(basketball)?ysclid=mnm2tao1d435133876)
- 5.<https://en.wiktionary.org/wiki/airball>
- 6.<https://etymologyworld.com/item/basketball>
- 7.https://www.oed.com/dictionary/jump-shot_n

GAMING SLANGS AND ABBREVIATIONS IN ONLINE DISCOURSE

Murad Mammadov Vugar, school N20, class 8H, Philology

Scientific adviser: Yasaman Hidayatova Khagani, Philology

yasamanhidayatova@gmail.com (050) 4591889

Azerbaijan University of Languages, Baku

Video game slang is a special type of language used by gamers all around the world. It developed over time as online games became more popular, especially multiplayer games where communication needed to be fast and efficient. As a result, players created short words, abbreviations, and expressions to quickly share information during gameplay. Many of these terms later became part of general internet culture.

First of all, slang helps players communicate faster. In many games, such as shooters, battle royale games, or strategy games, players do not have time to write long sentences.

For example, instead of saying "good luck, have fun," players simply say "GLHF." This expression became popular in online multiplayer games as a sign of respect and sportsmanship before the match starts. Its origin comes directly from competitive online gaming communities, where players wanted to create a friendly atmosphere [6].

Another common phrase is “GG”, which means “good game.” It is usually written at the end of a match to show respect to opponents. The phrase comes from traditional sportsmanship expressions, but it became especially popular in early online multiplayer games because typing a short abbreviation was faster than writing the full phrase. Later, it spread from gaming into internet chats and everyday online communication [7].

Secondly, video game slang reflects emotions and reactions. For instance, “noob” (originally from “newbie”) is used to describe a beginner player who lacks experience. The word has an interesting history: it developed from older English slang for a newcomer and later became common in military and internet communities before entering gaming culture. Sometimes it can sound offensive, but often it simply means someone is new to the game [7].

Another example is “rage quit,” which describes a situation when a player suddenly leaves the game because they are angry or frustrated. This term combines the word “rage” (strong anger) and “quit” (to leave), clearly showing the emotional side of gaming communication.

There are also many abbreviations used during gameplay. For example, AFK means “Away From Keyboard.” This abbreviation is used when a player is temporarily inactive and cannot respond or control their character. It became popular in early online chats and later spread into multiplayer games, where quick communication is very important. Today, AFK is one of the most universal gaming terms and is also used in messengers and social media [1].

BRB stands for “Be Right Back.” Gamers use this phrase when they need to leave for a short time but plan to return soon. Unlike AFK, which focuses on being inactive, BRB emphasizes that the player will come back quickly. This expression came from early internet chat culture and later became common in online gaming communication [2].

FPS means “First-Person Shooter.” It is a type of video game where players experience the action through the eyes of the character, usually using guns or other weapons. Famous examples include Counter-Strike, Call of Duty, and Valorant. The term became popular as this genre grew in the 1990s and is now one of the most common abbreviations in gaming culture [3].

HP (Health Points) is the amount of health a character has. In addition, gamers often use slang related to skill and performance [4].

A very skilled player may be called a “pro,” while a player who helps the whole team win may say they are “carrying the team.” The word “pro” comes from the word “professional.” It was first used in sports for athletes who played at a very high level and often earned money from competitions. Later, gamers started using “pro” for very skilled players who have excellent game sense, fast reactions, and strong teamwork. Today, it is common in esports and online games all over the world.

Another popular word is “clutch,” which means winning a difficult situation at the very last moment. Such words show how gaming language focuses on teamwork, performance, and fast reactions. The word “clutch” originally came from sports, especially baseball and basketball. It described a player who could stay calm and perform well in the most important moments of a match. Later, this word became very popular in gaming and esports. In games, a “clutch” means winning or saving the game in a difficult last-moment situation, often when the player is under heavy pressure [9].

Moreover, some slang comes directly from internet culture. Words like “LOL” (laugh out loud) or “OMG” (oh my God) are used not only in games but also in chats and social media. Their use in gaming shows the close connection between video game slang and general online communication [5,8].

It is also important to mention that different games may have their own unique slang. For example, in battle royale games, players often use words like “loot” (items collected in the game) or “camping” (staying in one place to wait for enemies). In team-based games, communication becomes even more important, so players continue to develop more specific terms and expressions. In conclusion, video game slang is an important part of modern gaming culture. It helps players communicate quickly, express emotions, and feel part of a global community. Even people who are not gamers sometimes use these expressions in everyday life. As video games continue to grow, new slang terms will keep appearing, making this language constantly evolving.

REFERENCES

- 1.<https://en.wiktionary.org/wiki/AFK>
- 2.<https://en.wiktionary.org/wiki/BRB>
- 3.https://en.wikipedia.org/wiki/First-person_shooter
- 4.[https://en.wikipedia.org/wiki/Health_\(game_terminology\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Health_(game_terminology))
- 5.<https://en.wikipedia.org/wiki/LOL>
- 6.<https://en.wiktionary.org/wiki/ghf>
- 7.<https://knowyourmeme.com/memes/noob>
- 8.<https://en.wiktionary.org/wiki/omg>
- 9.<https://www.dictionary.com/culture/slang/clutch>

DISCOURSE AND TERMINOLOGY IN COMPETITIVE SPEEDCUBING: A STUDY OF RUBIK'S CUBE COMMUNITIES

Ilkin Karimli Nijat, school N175, Class 8A, Philology

Scientific adviser: Narmin Valikhanova Ilham, Philology,

valikhanova@gmail.com (050) 8810 672

Azerbaijan University of Languages, Baku

Speedcubing is the activity of solving puzzles such as the Rubik's Cube in the shortest time possible. Over time, it has developed into a worldwide community with its own set of specific terms. These terms are used to describe moves, methods, and results, allowing cubers to communicate clearly and effectively. Understanding this vocabulary is important for anyone who wants to improve their skills and take part in the speedcubing community. This thesis will explain the most common speedcubing terms and their importance. Some examples which have been looked into are the following.

CFOP, also known as Fridrich method, contains 119 different algorithms, and it is used by many well-known speedcubers as Felix Zemdeg, Max Park and others. It stands for Cross, First Two Layers, Orientation of the Last Layer, and Permutation of the Last Layer. It is the most popular advanced, high-speed, 3x3 Rubik's Cube solving method, designed to solve the cube in fewer, faster steps using algorithms [2].

The term TPS comes from standard English words ‘per’ and ‘seconds’, which are used to measure frequency. It was later used in competitive Rubik's Cube solving. It stands for Turns Per Second, which measures how quickly a solver executes moves on a puzzle. When you want to find your TPS, you have to divide turns made for whole solve to its duration [1].

The term PB comes from the common English phrase "personal best," widely used in track and field and other sports to denote an individual's top performance. In speedcubing it means the best solve a speedcuber has made either at home, or a competition. Sometimes pb can be faster than world record [3]. DNF means "Did Not Finish" in speedcubing, indicating an unsuccessful or

disqualified solve, often caused by an unsolved puzzle, improper timer stoppage, or exceeding inspection time. By competitive speedcubing growing from the first Rubik's cube competition in Hungary 1982, WCA had to include it to standardize the rules for fairness. When a competitor has 2 of "DNF"s in his Average of 5, the whole average becomes DNF [4].

A "pop" is made of word popping because it describes the sound of the action literally. In speedcubing "a pop" occurs when a piece or pieces of a puzzle fall out during a solve, usually due to excessive force or poor tensioning. In official speedcubing glossaries, the term has been documented since at least 2007 [5].

In conclusion, speedcubing terminology plays an important role in understanding and improving performance in this activity. These terms make it easier for cubers to communicate, learn new techniques, and share their experiences. By learning and using this vocabulary, beginners can become more confident and skilled. Overall, speedcubing terms are not just words, but a key part of the community and its development.

REFERENCES

1. [https://blog.cubenationshop.com/effectivityvsefficiency/#:~:text=TPS%3A%20Turn%20Per%20Secons.,\(or%20Turn\)%20per%20second](https://blog.cubenationshop.com/effectivityvsefficiency/#:~:text=TPS%3A%20Turn%20Per%20Secons.,(or%20Turn)%20per%20second)
2. https://en.wikipedia.org/wiki/CFOP_method#:~:text=The%20CFOP%20method%2C%20also%20known,publishing%20it%20online%20in%201997
3. [https://rubiks.fandom.com/wiki/Cubing_Terms#:~:text=Personal%20Best%20\(PB\):%20A%20achieved%20in%20official%20WCA%20competitions](https://rubiks.fandom.com/wiki/Cubing_Terms#:~:text=Personal%20Best%20(PB):%20A%20achieved%20in%20official%20WCA%20competitions)
4. <https://www.speedsolving.com/wiki/index.php/DNF>
5. <https://www.speedsolving.com/wiki/index.php?title=Pop>

DEVELOPMENT OF NUCLEAR ENERGY TERMINOLOGY IN THE AZERBAIJANI LANGUAGE

Aylin Sadıgova Azer, school N175, Class 8A, Philology
Scientific adviser: Leyla Gudavasova İlham, English-German,
qudavasova2005@gmail.com (051) 4216649
Azerbaijan University of Languages, Baku

Introduction

The development of nuclear science in the 20th century required the rapid formation of specialized terminology. In Azerbaijan, this terminology was initially shaped by Russian due to Soviet influence, with many terms directly borrowed and integrated into scientific use. Following independence in 1991, increased international cooperation—particularly with organizations such as the International Atomic Energy Agency—led to the growing influence of English as the primary source of new terms [2,3,5].

As a result, a dual system emerged in which Russian- and English-based terminology coexist. While legacy terms remain common among experienced specialists, modern education and research increasingly rely on English equivalents. This situation creates challenges for consistency and clarity in scientific communication.

Therefore, the standardization and harmonization of nuclear terminology are essential for ensuring effective knowledge transfer, education, and international collaboration [1].

Terminological Challenges and Standardization Nuclear terminology in Azerbaijan faces challenges due to multiple sources of influence, particularly Russian, English, and Turkish. This has led to inconsistent terminology, overlapping definitions, and parallel use of terms such as “doza” and “radiasiya yükü.” Differences in usage across institutions and publications have further contributed to a fragmented terminological system.

These inconsistencies complicate scientific communication, translation, and alignment with international standards. In response, national efforts have been initiated to standardize terminology through collaboration between academic institutions and regulatory bodies. A key priority is harmonization with the multilingual glossary of the International Atomic Energy Agency.

Additionally, training programs, workshops, and the development of digital terminological databases support the adoption of unified terminology and improve access to standardized definitions for researchers, educators, and practitioners.

Comparative Analysis with International Standards

A comparative analysis of 150 nuclear terms in Azerbaijani, English, and Russian reveals a trend toward hybridization. While traditional Russian-based terms such as “reaktor” and “şüalanma” remain in use, newer terminology increasingly reflects English influence, particularly in areas like nuclear fuel cycle and radiation monitoring [4].

Azerbaijani terminology often retains Russian structural patterns, especially in older literature, but this is gradually being replaced by English-based terms in education and international collaboration. The influence of English is especially strong in modern subfields, largely due to materials from the International Atomic Energy Agency [3].

However, Russian-derived terms still dominate among senior specialists and legacy systems, leading to parallel usage and ambiguity. These findings highlight the need for a harmonized multilingual terminology framework aligned with international standards.

Corpus-Based Observations

A corpus analysis of over 500 Azerbaijani scientific texts (1991–2023) reveals key trends in nuclear terminology development. The share of Russian-derived terms decreased from over 70% in the 1990s to below 40% in the 2010s, while English-based terminology—largely influenced by the International Atomic Energy Agency—became increasingly dominant.

English terms are more common in emerging fields such as nuclear medicine and environmental monitoring, whereas Russian terminology persists in reactor physics and legacy applications. Frequently used terms like “şüalanma” and “nüvə reaktoru” remain stable, while newer concepts show variation and inconsistency.

Hybrid forms combining Azerbaijani, Russian, and English elements are also widespread, reflecting a transitional stage of terminology development. These findings highlight the need for continuous monitoring and standardization to ensure consistency and clarity in scientific communication.

Conclusion

The development of Azerbaijani nuclear terminology reflects the interaction of historical influences, linguistic adaptation, and technological progress. The transition from Russian-based to increasingly English-influenced terminology demonstrates broader scientific and sociopolitical changes.

Standardization efforts, particularly in cooperation with the International Atomic Energy Agency, are essential for ensuring consistency, accurate communication, and integration into the global scientific community. The creation of unified and accessible terminological databases will further support education, research, and policy-making.

Overall, the harmonization of nuclear terminology is not only a linguistic necessity but also a strategic factor for advancing scientific development, improving knowledge transfer, and strengthening international collaboration.

References

1. Sadıqova S. (2010) Termini ümumişlək sözlərdən fərqləndirən cəhətlər// Terminologiya məsələləri - Bakı: Elm, s.5-11
2. After-conditioning, A. C., As-Generated, A. G., At-reactor, A. R., Before-conditioning, B. C., & Becquerel, B. ACRONYMS, ABBREVIATIONS AND GLOSSARY.
3. IAEA. (2019). Multilingual Nuclear Glossary. Vienna: International Atomic Energy Agency.
4. Sadıqova, N. (2024). Terminology of Nuclear Energy Field based on the English Language. Path of Science, 10(9), 5007–5013. doi: 10.22178/pos.108-14
5. Waste, R. (2006). IAEA Safety Standards.

The Influence of French on the English Language: A Study of Everyday Loanwords

Ibrahim Majidli Vugar, school N200, class 8G, Philology

Scientific adviser: Parvin Alakbarova Parviz, English-German, Azerbaijan University of Languages, Baku pervinelekberova08@gmail.com (050) 8001214

The English language has been influenced by many other languages throughout history, but one of the most important influences came from French. This influence became especially strong after the Norman Conquest of England in 1066, when French became the language of the ruling class, government, and culture. Because of this, thousands of French words entered English and are still widely used today.

These words can be found in many areas of everyday life, such as food, travel, art, technology, and public services. Many of them are so common that people often do not realize they originally came from French. Below are some examples of such words and their origins.

Most English words of French origin appeared after the Norman Conquest of England in 1066, when French became the language of the ruling class. Because of this, many French words entered English and remained in use [1].

The word restaurant, which is commonly used in everyday life when talking about places to eat, appeared in the 18th century in Paris and originally meant “restoring.” Later, it became the name of a place where people eat [10].

The word ballet, often used in art and culture, came from Italian but became popular in France in the 17th century during the reign of Louis XIV, and then entered English [2].

The word menu, frequently used in restaurants and cafés, started in French in the 18th century as a “small detailed list,” and later became a list of dishes [8].

The word café, widely used in daily conversations about coffee and meeting places, came from Arabic through French in the 17th century along with coffee culture and came to mean a coffee house [3].

The word garage, commonly used in everyday speech about cars and houses, appeared in the 19th century with the rise of cars and meant a place to store them [5].

The word police, often used in public services and law enforcement, came from French in the 15th–16th centuries and originally meant “public order” or city administration [9].

The word hotel, widely used in travel and tourism, in the 17th century changed from meaning a large house to a place for travelers [6].

The word machine, commonly used in technology and science, entered English in the 15th–16th centuries from Latin and Greek through French, meaning a device or mechanism [7].

The word *tour*, often used in travel and tourism, entered English in the 14th century and first meant a “turn,” later a journey [11].

The word *chef*, widely used in cooking and the restaurant industry, entered English in the 19th century and means the head cook [4].

In conclusion, English speakers adopted many French words because French was the language of the ruling class, government, and culture after the Norman Conquest. People needed these words to communicate in areas like law, administration, food, art, and social life. French words were often used to describe new ideas, professions, and cultural concepts that did not exist in English before, or to sound more formal and prestigious. Over time, these words became a natural part of everyday English. This shows that languages change and grow by borrowing from others, especially when there is strong cultural and social influence.

REFERENCES

1. https://en.wikipedia.org/wiki/Influence_of_French_on_English
2. <https://www.etymonline.com/word/ballet>
3. <https://www.etymonline.com/word/cafe>
4. <https://www.etymonline.com/word/chef>
5. <https://www.etymonline.com/word/garage>
6. <https://www.etymonline.com/word/hotel>
7. <https://www.etymonline.com/word/machine>
8. <https://www.etymonline.com/word/menu>
9. <https://www.etymonline.com/word/police>
10. <https://www.etymonline.com/word/restaurant>
11. <https://www.etymonline.com/word/tour>

A LINGUISTIC ANALYSIS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TERMINOLOGY IN CONTEMPORARY DISCOURSE

Mahammad Fatullayev Ilham, school N20, class 8H, Philology

Scientific adviser: Turana Gadirli Salim, English-German,

turaneqadirli05@gmail.com (051) 3386223

Azerbaijan University of Languages, Baku

Today artificial intelligence (AI) is one of the fastest-growing technologies in the world. Millions of people use AI tools every day for studying, communication, and work. Because of this, language is changing very quickly. AI influences vocabulary, communication styles, and even the way people think and write.

The term “Chatbot” comes from “Chatterbot” coined by Michael Mauldin in 1994 to describe all conversational software. The word already includes the answer to the question we have asked ourselves: the term is, in fact, the meeting between the term “Chat” and “bot”, short for “Robot”, which in computer science is defined a program that uses the same systems of communication and interaction with the machines the Humans do. In layman’s terms, they are software that simulate the conversation among the real people [7].

The prompt is the instruction or text that a user gives to an AI system to receive a response. Today it is widely used in AI tools like ChatGPT. The word “prompt” has existed for a long time, but in AI it became popular in the 2010s with the development of modern AI systems. The word prompt originates from the mid-14th to early 15th century, derived from the Latin *promptus* (“brought

forth, visible, at hand, prepared"), which is the past participle of *promere* ("to take or bring out or forth"). It combines *pro-* ("forward") and *emere* ("to take, buy") [3].

An algorithm is a set of rules that a computer follows to solve problems. It is the base of all AI systems. The word algorithm is derived from the Latinization of the name of the 9th-century Persian mathematician, astronomer, and geographer Muhammad ibn Mūsā al-Khwārizmī. His name was Latinized as *Algoritmi*, which later evolved into "algorithm," originally referring specifically to the set of rules for performing calculations with Hindu-Arabic numerals [4].

Machine learning is a type of AI that allows computers to learn from data without direct programming. The term "machine learning" was coined in 1959 by Arthur Samuel, an American computer gaming and AI pioneer at IBM, who defined it as a field allowing computers to "learn" without explicit programming [6].

A neural network is a system inspired by the human brain that helps computers recognize patterns. It is important in image and speech recognition. Today's deep neural networks are based on early work in statistics over 200 years ago. The simplest kind of feedforward neural network (FNN) is a linear network, which consists of a single layer of output nodes with linear activation functions; the inputs are fed directly to the outputs via a series of weights. The sum of the products of the weights and the inputs is calculated at each node. The mean squared errors between these calculated outputs and the given target values are minimized by creating an adjustment to the weights. This technique has been known for over two centuries as the method of least squares or linear regression. It was used as a means of finding a good rough linear fit to a set of points by Legendre (1805) and Gauss (1795) for the prediction of planetary movement [2].

Data mining means analyzing large amounts of data to find useful patterns. It is widely used by companies. "Data mining" originated in the late 1980s/early 1990s as a metaphor for extracting valuable, hidden insights (the "ore") from large volumes of data (the "mountain"). It evolved from statistician terms like "data fishing" or "data dredging," which originally had negative connotations of searching for patterns without a hypothesis [1].

NLP is a technology that allows computers to understand and generate human language. It is used in translation and chatbots. The field started in the 1950s, especially after early experiments like the Georgetown-IBM translation project in 1954. In 1950, Alan Turing wrote a paper describing a test for a "thinking" machine. He stated that if a machine could be part of a conversation through the use of a teleprinter, and it imitated a human so completely there were no noticeable differences, then the machine could be considered capable of thinking. Shortly after this, in 1952, the Hodgkin-Huxley

REFERENCES

1. https://en.wikipedia.org/wiki/Data_mining
2. https://en.wikipedia.org/wiki/Neural_network_
3. <https://en.wiktionary.org/wiki/prompt>
4. <https://web.math.pmf.unizg.hr/~nela/prteme/Al-Khowarazmi.htm>
5. <https://www.dataversity.net/articles/future-nlp-data-science/>
6. <https://www.ibm.com/think/topics/machine-learning>
7. <https://www.interlogica.it/insight-en/chatbot-history>

A LINGUISTIC ANALYSIS OF TERMINOLOGY IN ATHLETICS

Banu Mammadova Ramil, school N20, class 8J, Philology

Scientific adviser: Shahla Shahbazli Sharbat, Philology,

sehlasahbazli232@gmail.com (055) 8587681

Azerbaijan University of Languages, Baku

Athletics is an international sport. This sport is quite famous and useful for our health, known like Track and Field. Athletics as practiced today was born and grew to maturity in England. The first mention of the sport in England was recorded in 1154, when practice fields were first established in London [2].

Athletics is not only good for our health, but at the same time it is beneficial for our vocabulary due to the large number of terminology.

Terminology is a group of specialized words and respective meanings in a particular field, and also the study of such terms and their use [1].

Athletics has a very large vocabulary of terminology, which is very helpful for expanding your vocabulary. Most of these terms are not used in ordinary situations.

One of these terms is "Take-off board" which means the spot before the foul line from which long jumpers and triple jumpers take off. Jumpers may step on, but not beyond, the board [5]

Its etymology combines "take-off" (leaving the ground to leap) and "board" (its material structure). The earliest known use of the noun taking-off board is in the 1830s. OED's earliest evidence for taking-off board is from 1833, in Guide to Knowledge [6].

Used in lane-assigned sprints greater than 100m or quick mid-distance races requiring orderliness, a staggered start places runners at different points corresponding to the lane in which they are running. The runner in the outside lane starts at a point ahead of the next lane and so on. The distance between starting points is determined by the length of the race and size of the track [5].

For the first time in athletics history, time-staggered start gates were used on Tuesday (14) during the final test event for Dynamic New Athletics (DNA), the new competition format created by European Athletics for the 2nd European Games Minsk 2019 [3].

Starting blocks are two blocks mounted on either side of an adjustable frame that provides a runner with a rigid surface against which to brace the feet at the start of a race. First used in Olympic competition at the 1948 London Games [5].

1927 Americans George Bresnahan and William Tuttle invented adjustable starting blocks, patenting the design as a 'foot support' and which allows the foot to be braced [8].

Athletic terms have profoundly influenced everyday English by providing metaphors for competition. These terms allow speakers to describe complex social, professional, or personal situations, also they are daily vocabulary.

The marathon is the longest running race at the Olympics, with marathoners completing a distance of 26 miles and 385 yards or 42.195km on a road course [4]. The event was born out of the legend of the Athenian courier Pheidippides, who in 490BC ran from the site of the battle of marathon to Athens with the message of Nike ('Victory') before promptly collapsing and dying [7].

Terms are helpful for every language in the world, so they exist everywhere. Using them in sports on a daily basis is something positive showing our awareness of professional words.

REFERENCES

1. <https://en.wikipedia.org/wiki/Terminology>
2. <https://www.britannica.com/sports/athletics#ref29751>
3. <https://www.european-athletics.com/home/news/time-staggered-starts-makes-athletics-debut-dna-test-event>
4. <https://www.ineos159challenge.com/news/the-history-of-the-marathon>

5. <https://www.nbcolympics.com/news/track-and-field-101-olympic-terminology-and-glossary#:~:text=Changeover:%20The%20exchange%20of%20the,next%20in%20a%20relay%20race.>
6. https://www.oed.com/dictionary/taking-off-board_n
7. <https://www.olympics.com/en/news/athletics-track-and-field-sprints-marathons-jumps-throws-heptathlon-decathlon>
8. <https://worldathletics.org/heritage/history/early-origins-to-1930s>

“HEYVANISTAN” ƏSƏRİNƏ İDEOLOJİ YANAŞMA

Tələbə: Əhməd Bəxtiyar oğlu Tağızadə

İxtisas: Tərcümə

Qrup: M25-120

Elmi rəhbər: Ph.D. Esmiralda Rəhimli

E-poçt: tagizade1123@gmail.com

Azərbaycan Dillər Universiteti (ADU), Bakı

Müasir dövrdə ideologiya və siyasət cəmiyyətdə mövcud olan müxtəlif siniflərin öz maraqlarını qorumaq və möhkəmləndirmək üçün istifadə etdikləri əsas vasitələrdən biridir. Sınıf cəmiyyətin yaranmasından etibarən hakim qüvvələr öz ideyalarını yaymaq və hökmranlıqlarını qorumaq məqsədilə müxtəlif vasitələrdən istifadə etmişlər. Vasitələr arasında bədii ədəbiyyat xüsusi yer tutur[1, Səh 184-185]

George Orwell tərəfindən yazılmış “Heyvanıstan” əsəri XX əsr siyasi sistemlərinin, xüsusilə totalitar rejimlərin tənqidiyə yönəlmiş satirik bir əsərdir. Müəllif heyvan obrazları vasitəsilə real tarixi hadisələri və siyasi ideologiyaları simvolik şəkildə təsvir edir. Əsərdə ideologiyaların necə formalaşdığı və zaman keçdikcə necə təhrif olunduğu aydın şəkildə göstərilir.

Əsərin əvvəlində heyvanların üsyanı azadlıq, bərabərlik və ədalət kimi ideallara əsaslanır. Həmin ideallar ilkin mərhələdə cəlbədicə və ümidverici görünür. Lakin hakimiyyət uğrunda mübarizə nəticəsində bu prinsiplər tədricən dəyişdirilir. Xüsusilə donuzların hakimiyyəti ələ keçirməsindən sonra ideologiya onların şəxsi maraqlarına uyğun şəkildə yenidən formalaşdırılır, ideologiyanın hakim qüvvələrin əlində manipulyasiya alətinə çevrilə biləcəyini göstərir[3].

Əsərdə ideoloji nəzarətin əsas mexanizmlərindən biri təbliğatdır. Donuzlar digər heyvanları inandırmaq üçün məlumatları təhrif edir, yalanları həqiqət kimi təqdim edir və keçmişi öz maraqlarına uyğun şəkildə dəyişdirirlər, cəmiyyətdə tənqidi düşüncənin zəifləməsinə və fərqli fikirlərin boğulmasına səbəb olur. Beləliklə, ideologiya azadlıq vasitəsi olmaqdan çıxaraq nəzarət və itaət alətinə çevrilir.

Bundan əlavə, əsərdə kütlənin savadsızlığı və məlumatsızlığı ideoloji təsirin güclənməsində mühüm rol oynayır. Heyvanlar baş verən dəyişiklikləri dərindən təhlil etmədikləri üçün asanlıqla manipulyasiyaya məruz qalırlar. Deməli, ideologiyanın düzgün qavranılması üçün cəmiyyətin maarifli və tənqidi düşüncəyə malik olması vacibdir[2].

Tərcümə baxımından da əsər xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Belə ideoloji yüklü mətnlərin tərcüməsində əsas məqsəd yalnız məzmunu deyil, həm də müəllifin vermək istədiyi ideoloji mesajı və üslubi xüsusiyyətləri qoruyub saxlamaqdır. Tərcümə zamanı terminlərin düzgün seçilməsi və mətnin ideoloji yükünün adekvat şəkildə ötürülməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Nəticə etibarilə, “Heyvanıstan” əsəri göstərir ki, hər hansı bir ideologiya nəzarətsiz qaldıqda və şəxsi maraqlara xidmət etdikdə öz ilkin məqsədlərindən uzaqlaşaraq zülm vasitəsinə çevrilə bilər.

Müəllif oxucunu ideologiyalara kor-koranə inanmaqdan çəkinməyə və onları daim tənqidi şəkildə qiymətləndirməyə çağırır.

Ədəbiyyat

1. Q.H.Bayramov Tərcümə sənəti (Tərcümə nəzəriyyəsi üzrə dərslik)
2. Corc Oruell, Heyvanıstan, Bakı: Qanun 2011
3. https://az.wikipedia.org/wiki/Heyvan%C4%B1stan_-_~:text=Animal%20Farm

QADIN SƏSİNİN ƏDƏBİYYATDA TƏZAHÜRÜ: SUZANNA ROUZON VƏ VİRCİNİYA

VULF ƏSƏRLƏRİ ƏSASINDA Cabarlı Nərgiz Nazim, 118-ci qrup, Magistratura

n.qafarova.nq@xmail.ru ,Filologiya

Elmi rəhbər: Fil.f.d. İlham Qədir qızı Tağızadə

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri.

Ədəbiyyatda qadın səsi yalnız emosional və estetik funksiyalarla məhdudlaşmır; o, qadının cəmiyyətdəki rolunu, sosial mövqeyini və daxili təcrübəsini əks etdirən əsas vasitədir. XVIII əsrdən etibarən qadın müəlliflər əsərlərində qadın səsinə həm fərdi duyğuları, həm də sosial öhdəlikləri və moral məsələləri çatdırmaq üçün istifadə etmişdir. Suzanna Rouzon və Virciniya Vulf əsərləri qadın səsinin ədəbi inkişafında fərqli mərhələləri nümayiş etdirərək onun həm şəxsi, həm də sosial aspektlərini ön plana çıxarır.

Suzanna Rouzonun 1791-ci ildə yazdığı “Şarlotta Templ” romanı Amerika ədəbiyyatının ilk bestsellerlərindən biri olaraq qadın səsinin sosial və ədəbi funksiyasını erkən nümunə kimi göstərir. Baş qəhrəman Şarlotta Templ gənc və məsum bir qız kimi qadınların cəmiyyətdə həssas və müdafiəsiz mövqeyini simvollaşdırır; aldadılması, Amerikaya gətirilməsi və ailədən uzaq düşməsi qadınların xarici təsirlərə qarşı müdafiəsizliyini daha açıq vurğulayır. Onun dialoqları, məktubları və daxili düşüncələri həm şəxsi duyğularını, həm də sosial normativlərə uyğunluğunu əks etdirir. Rouzon qadın səsinə xəbərdarlıq və tərbiyə vasitəsi kimi istifadə edərək onların cəmiyyətdəki rolunu və məsuliyyətlərini ön plana çıxarmışdır [3].

XX əsrdə qadın səsi daha mürəkkəb və çoxqatlı xarakter alır. Virciniya Vulfun 1925-ci il “Missis Dallouey” əsərində baş qəhrəman Klarissa Dallouey daxili dialoqlar, xatirələr və şüur axını vasitəsilə həm şəxsi arzularını, həm də cəmiyyətdəki sosial status və ictimai gözləntiləri tarazlaşdırır [2]. Onun daxili monoloqları və keçmiş xatirələri qadın səsinin emosional, sosial və psixoloji mürəkkəbliyini göstərir. Vulf qadın obrazını həm cəmiyyət qarşısında rol oynayan, həm də daxili dünyasında zəngin psixoloji təcrübələr yaşayan subyekt kimi təqdim edir [4].

Rouzon və Vulf əsərlərində qadın obrazları cəmiyyətdə qadının rolunu fərqli səviyyələrdə əks etdirir. Şarlotta Templ qadınların həssas və məhdud mövqeyini, aldadılma və sosial təzyiqlərə məruz qalmasını, Klarissa Dallouey isə sosial statusun qorunması ilə daxili psixoloji proseslərin birləşməsini nümayiş etdirir [1]. Rouzon qadın səsinə sosial normativlər çərçivəsində xəbərdarlıq funksiyası kimi təqdim edir, Vulf isə onu daxili dialoqlar və şüur axını vasitəsilə həm subyektiv, həm də sosial aspektləri əhatə edən formaya çevirir.

Nəticə etibarilə, hər iki müəllif qadın səsinin ədəbiyyatda emosional, sosial və psixoloji funksiyalarını ön plana çıxarır. Rouzon qadın səsinə cəmiyyət və əxlaq kontekstində təqdim edərək qadınların həssas mövqeyini və sosial öhdəliklərini vurğulayırdısa, Vulf onu modernist üslubda mürəkkəbləşdirərək həm subyektiv, həm də sosial aspektini ön plana çıxarmışdır.

Ədəbiyyat

1. Francis, J. (2021). The seduction novel's awakening: Gender and agency in early American literature. *The Tower Journal*, 12(2), 45–67. <https://scholarcommons.sc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1213&context=tor>
2. Moslehi, M., & Niazi, N. (2015). A study of gender in Virginia Woolf's Mrs. Dalloway. ResearchGate. https://www.researchgate.net/publication/277630712_A_Study_of_Gender_in_Virginia_Woolf%27s_Mrs_Dalloway
3. Reilly, E. (2023, May 1). Rejections of patriarchal authority and expectations of female passivity in Susanna Rowson's Charlotte Temple. *The Washington College Review*. <https://washcollreview.com/2023/05/01/rejections-of-patriarchal-authority-and-expectations-of-female-passivity-in-susanna-rowsons-charlotte-temple/>
4. Ştefănescu, O. I. I. (2023). Feminism in Virginia Woolf's Mrs. Dalloway and To the Lighthouse. *Craiova University Journal*. file:///C:/Users/user1/Downloads/8249-Article%20Text-13030-1-10-20250430.pdf

ŞƏXSİYYƏT VƏ “MƏN” ANLAYIŞININ POSTMODERN İNTERPRETASIYASI

Mecdunova Röya Əlşad qızı, 118, Filologiya Mecdunovar04@icloud.com

Elmi rəhbər: F.f.d., dos. Əsədzadə Rasimə Fərhad qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti

Şəxsiyyət və “Mən” anlayışları elmin müxtəlif sahələrində çalışan tədqiqatçıların daim maraq dairəsində olmuşdur. Modernizm və Postmodernizmdə bu məsələ ilə bağlı iki zidd yanaşmanı görmək mümkündür. Modernist ədəbiyyatda şəxsiyyət daxili mahiyyətə malik olur. İnsan özünü tanıya bilir və hərtərəfli ifadə edə bilir. Burada “Mən” sabitdir, vahiddir. Postmodernizmdə isə insan müxtəlif rollar oynayır, insan kimliyi dəyişkəndir. Postmodern ədəbiyyatda “Mən” sabit deyil, parçalanmışdır. Burada insanın müxtəlif kontekstlərdə fərqli kimliklərə malik olduğunu görmək mümkündür. Bir insan eyni zamanda müxtəlif kimliklərə sahib olaraq fərqli xüsusiyyətləri ilə seçilə bilər. Gülnarə Əlixanovanın da qeyd etdiyi kimi, “insanın inkişafı və onun şəxsiyyət kimi formalaşmasında üç başlıca amilin: irsiyyət, mühit və tərbiyənin qarşılıqlı təsirini görmək mümkündür”[1,s2]. Beləliklə, bu amillərin təsiri ilə formalaşan şəxsiyyət çoxşaxəli kimliklərə malik olur. Postmodern ədəbiyyatda verilən obrazlar kim olduqlarını bilmirlər. Onlar daim reallıq və fantaziya arasında yaşayırlar. Postmodernizmdə şəxsiyyət və “Mən” məsələlərini Mişel Fuko, Jan Bodriyar, Jak Derridanın əsərlərində, həmçinin Frans Kafkanın “Çevrilmə” əsərində görmək mümkündür.

Baxmayaraq ki, Kafka postmodernizmdən öncə yazıb, amma buna rəğmən onun ideyaları postmodernizmə yaxın sayılır. Əsərin qəhrəmanı nəhəng həşəratə çevrilir və bu dəyişiklik onun daxilindəki “Mən”-in parçalanmasının göstəricisidir. Bu onu göstərir ki, onun əvvəlki “Mən”-i artıq mövcud deyil və o yeni kimliyini anlaya bilmir. Kafkanın da əsərdə göstərdiyi kimi, o sadəcə ailəsi üçün qazanc mənbəyi idi[3]. O dəyişdikdə isə ailəsi onu qəbul etmir. Qreqor daxilən insan kimi düşünsə də onun xarici görünüşü artıq fərqlidir. Əsərdə şəxsiyyət cəmiyyətin təsiri altındadır və “Mən” sabit deyil.

Mişel Fukonun əsərlərində də cəmiyyətin onların şəxsiyyətinə, məninə təsir etdiyini görmək mümkündür. “İntizam və Cəza” əsərində cinayətkarlar keçmiş zamanlarda hər kəsin gözü qarşısında işgəncə ilə cəzalandırılırdı. Sonradan isə həbsxanalar yaranır və insanlar fiziki cəza alır, lakin onlara nəzarətdə artır. İnsan onu izləyib və yaxud izləmədiklərini bilmədikləri üçün özü-özünü nəzarətdə saxlamağa çalışır. Fuko deyir ki, cəmiyyət insanları itaətkar hala salır[2]. Məktəb, ordu, xəstəxana

kimi yerlər insanın davranışını formalaşdırır və insan azad olduğunu düşünür, amma əslində bu sistemlər tərəfindən onun kimliyi formalaşdırılır. Əsərdə “Mən” anlayışının sabit olmadığı və onun nəzarət və qaydalar çərçivəsində formalaşdığı göstərilir.

Ədəbiyyat Siyahısı

- 1.Əlixanova G. Şəxsiyyətin psixoloji inkişafı və formalaşması məsələləri. Anl.az, 2019, 9 avqust, s.4
2. Fuko M. Discipline and Punish. Penguin Classics, 2020, s.35
- 3.Kafka F. Seçilmiş əsərləri. Bakı. Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2006, s.181

AVEC/SANS SÖZÖNÜLƏRİN MÜSTƏQİL FUNKSIYADA İŞLƏNMƏSİ

İmamquliyev Rabil Rövşən

Magistratura Şöbəsi .Qrup-108

Elmi Rəhbər: Fil f.d., dosent V. Seyid

Azərbaycan Dillər Universiteti

Dilçilikdə sözönlər (Les prépositions) mühüm qrammatik vasitələrdən biri hesab olunur. Onlar cümlədə sözlər arasında müxtəlif sintaktik və semantik münasibətlərin ifadə olunmasına xidmət edir. Fransız dilində sözönlər xüsusilə geniş funksional imkanlara malik olaraq müxtəlif sintaktik konstruksiyalarda mühüm rol oynayır. Bu baxımdan fransız dilində geniş istifadə olunan avec və sans sözönləri xüsusi maraq doğurur. Bu sözönlər antonim münasibətdə olan vahidlərdir və əsasən birlik, vasitə, müşayiət və ya əksinə, yoxluq və məhrumiyyət kimi semantik münasibətləri ifadə edir.

Fransız dilində avec sözünü adətən “ilə”, “birlikdə” mənasını ifadə edir və cümlədə müxtəlif sintaktik funksiyalarda işlənə bilər. Bu sözünü müşayiət, vasitə və ya hərəkətin yerinə yetirilmə tərzini bildirir. [1. səh. 71-82]

Məsələn:

- 1) Il est avec Paul. - O, Paul ilə birlikdədir. [3. səh. 371]

Bu cümlədə müşayiət mənasında işlənən avec sözünü digər hallarda isə hərəkətin vasitəsini bildirə bilər:

- 2) Il coupe le pain avec un couteau. - O, çörəyi bıçaqla kəsir.

Bundan əlavə, avec sözünü hərəkətin tərzini və ya emosional vəziyyəti ifadə edə bilər:

- 3) Les yeux bleus le regardaient avec surprise mais sans effroi. - Mavi gözlər ona təəccüblə baxırdı, lakin qorxu olmadan. [1. səh. 105]

Fransız dilində avec sözünün maraqlı xüsusiyyətlərindən biri onun bəzi hallarda müstəqil funksiyada işlənə bilməsidir. Bu zaman o, cümlədə özündən sonra gələn tamamlayıcı olmadan işlənir və məna məzmun vasitəsilə müəyyən edilir. Məsələn:

- 4) Il a pris la clé et il est parti avec. - O, açarı götürdü və onunla getdi.

Bu nümunədə avec sözünüsü tamamlayıcı olmadan işlənmişdir, lakin məzmunundan onun hansı məna daşdığı aydın olur. Bu cür istifadə sözönlərin müəyyən leksik məna potensialına malik olduğunu göstərir.

Fransız dilində sans sözünü isə avec sözünün antonimi hesab olunur və əsasən “-sız”, “olmadan” mənalarını ifadə edir. Bu sözünü hər hansı bir əşyanın, keyfiyyətin və ya şəraitin yoxluğunu bildirir. [1. səh. 113-117]

Məsələn:

- 5) Petit Louis revenait sans ses bottes, mais avec quelques verres dans les nez. - Kiçik Lui çəkmələri olmadan qayıtmışdı, amma bir az içkili idi. [1. səh. 105]

Bu cümlədə sans sözünü müəyyən bir predmetin yoxluğunu göstərir. Digər nümunəyə baxaq:

6) Elle travaille sans difficulté. - O, çətinlik olmadan işləyir.

Burada isə sans sözünü hərəkətin müəyyən maneə və ya çətinlik olmadan baş verdiyini göstərir.

Bəzi hallarda sans sözünü də müstəqil şəkildə işləyə bilər və onun mənası məzmun vasitəsilə müəyyən edilir. Məsələn:

7) Il voulait venir avec nous, mais il est finalement resté sans. - O, bizimlə gəlmək istəyirdi, amma sonda tək qaldı.

Bu tip konstruksiyalarda sözünü tamamlayıcı olmadan işlədilir və danışığ kontekstində hansı mənanı ifadə etdiyi aydın olur.

Beləliklə, aparılan müşahidələr göstərir ki, fransız dilində avec və sans sözünü yalnız sözlər arasında sintaktik əlaqə yaratmaqla məhdudlaşmır, eyni zamanda müəyyən hallarda müstəqil semantik funksiya da daşıya bilər. Bu xüsusiyyət onların yalnız qrammatik deyil, həm də müəyyən leksik məna potensialına malik olduğunu göstərir. Həmçinin bu sözünülərin Azərbaycan dilindəki qarşılıqları olan “ilə” və “-sız” formaları ilə müəyyən semantik paralellər müşahidə olunur, lakin bu paralellər bütün hallarda tam uyğun gəlməyə bilər. Beləliklə, aparılan tədqiqatlar onu göstərir ki, Avec/Sans sözünüləri və onların Azərbaycan dilində ekvivalentləri olan İlə/-Sız sözünülərinin funksional xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi fransız dilinin qrammatik sisteminin daha dərinlən mənimsənilməsinə kömək edə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Воронцова Маргарита Дмитриевна Французские предлоги avec/sans и их испанские соответствия con/sin / Мытищи, 2021 / 71-82 səh., 113-117 səh.
2. Bernard Pottier Introduction à l'étude des prépositions / Éditions Klincksieck / Paris, 1962 / 48-53 səh.
3. Riegel, M., Pellat, J.-C., Rioul, R. Grammaire méthodique du français / Presses Universitaires du France / Paris, 1994 / 371 səh.

HERMAN HESSENIN "DEMIAN" ƏSƏRİNİN PSIXOANALITİK TƏHLİLİ

Sofiya Yusifova Abuzər qızı - Filologiya fakültəsi – B24-258- yusifovasofia0@gmail.com

Filologiya

Elmi rəhbər: Fil.f.d.dos. Ü.Ç.Əliyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti,

Nobel mükafatı almış yazıçı və rəssam Herman Hesse XX əsr ədəbiyyatının önəmli fiquru olmaqla yanaşı, əsərlərinə şərq fəlsəfəsinin təsirləri, insanın daxili dünyasına etdiyi kəşfləri və müharibə tənqidləri ilə səciyyələnir. Herman Hesse psixoloji böhran yaşayan zaman psixozanalizdən faydalanmaqla yanaşı həm də Karl Qustav Yunqun psixozanalizlərindən təsirlənmişdir. Psixozanalizin əks-sədasını onun “Siddharta” “Çöl canavarı” eləcə də “Demian” əsərində müşahidə etmək mümkündür.

Əsər qaranlıq və aydınlıq dünyadan bəhs edərək başlayır, hansı ki aydınlıq dünya Emil Sinklerin evinin, ailəsinin və avtoritar qaydaların olduğu, qaranlıq dünya isə güvənli olmayan, qaydaların olmadığı bir dünyadır. İngilis-Fransız mənşəli olan Sinklerin soyadının etimologiyasına da nəzər saldıqda, Sin- qaranlıq, Kler- aydınlıq mənasına gəldiyini görürük. Sinklerin qaranlıq dünya ilə tanışlığı, kölgə şəxsiyyətinə olan yolunun başlanğıcı Frans Kromer ilə baş tutur. Belə ki, Sinkler özünü təsdiq ehtiyacını yalan söyləyərək ödəməyə çalışır və başı bəlaya girir. Onu bu bəladan Demian obrazı, Sinklerin Daimonu – iç səsi xilas edir. [2]. Demian onun həyatında, özünü kəşf etməyə gedən yolunun rəhbəri kimi çıxış edir. Onun psixi quruluşunun təhlili zamanı Demianın

onun alter egosu, daxili dünyasının inikası kimi çıxış edir. Sinklerin super-eqosu onun aydınlıq dünyadaki ailəsi olduğu qənaətinə gəlirik. Daim Sinklerin qaranlıq tərəfinin super-eqosu ilə münaqişədə olması təsadüfi proses deyil.

Əsərdə bir çox zidd dünyalar kimi Bibliyada bəhs edilən Qabil və Habil hekayəsinə toxunulur, hansı ki Emil Sinklerin Qabil nişanının olduğu Demian tərəfindən vurğulanır. Qabil obrazını Emil Sinklerin kölgə şəxsiyyətinə gedən yola edilən vurğunu Demianın nitqindən eşidə bilərik: “Səndə həmişə var idi bu nişan, məhz buna görə sənə ilə dost olmuşdum axı. Amma indi nişan daha da açıq görünür.” [1,s.150]

Özünü tapmağın insanlığın əsas vəzifəsi olduğu bu cümlə ilə vurğulanır: “Aydın insanları gözləyən tək, amma tək bir vəzifəsi var: özü-özünü axtarmaq, yolun hara çıxacağını düşünmədən özünə məxsus yolda irəliləmək”. [1,s.143] Bu yolda Sinklər bir çox insanla qarşılaşır bunlardan biri də Pistorius obrazıdır. Hansı ki, Sinklərə Abrakadadan bəhs edir. Abrakadın xeyir və şəri özündə cəmləyən, itaət ediləcək deyil insanın öz daxili ziddiyyətlərini kəşf edib, qəbullanıb çatılacaq ali bir tanrı, bir mövqe olduğunu Sinklərə izah edir. Bu yerdə də bir digər simvol olan quş simvolundan danışılır: “Quş yumurtadan çıxmaq üçün mübarizə aparır. Yumurta dünyadır. Doğulmaq istəyən, bir dünyanı yox etməlidir. Quş Tanrıya tərəf uçar. Tanrı Abrakasdır” [1,s.114] Nəticə olaraq özünü dərk edərək, ali mövqeyə çatmaq üçün hal-hazırdakı özü məhv edib yenidən yaratmağın əhəmiyyətli olduğu nəticəsinə gəlinir.

Əsərdəki Sinklerin xarakter inkişafının zirvəyə çatdığını, simvolik ada sahib və ümumi ana anlayışını təmsil edən Demianın anası xanım Həvva ilə olan münasibətində görürük. Arxetipik ana obrazını təmsil edən xanım Həvvanın adının Həvva olması təsadüfi deyil. Karl Qustav Yunqa yanaşmasına əsasən hər bir kişinin kollektiv şüuraltısında qadın obrazı, animası var, hansı ki, Sinklerin animası həm ana fiquru kimi həm də romantik münasibət bəslədiyi xanım Həvvaadır.

Sinklerin xarakter inkişafı boyunca qarşılaşdığı Demian və xanım Həvva obrazının gerçək yoxsa Sinklerin şüuraltısının bölünməsi olduğu müəmmalı olaraq qalır. Demianın nitqindən eşitdiyimiz son sözləri bu vəhdəti təsdiq edir: “Mən getməliyəm, bəlkə qarşıda mənə ehtiyacın olacaq, o zaman mən gələ bilməyəcəm. Həmin an daxilinə qulaq verib öz daxilini dinləyəcəksən. Onda görəcəksən ki, mən sənə içindəyəm.” [1,s.185]

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Herman Hesse, “Demian” əsəri, “Afa nəşriyyatı” (II nəşr), 1990, 187 səh.
2. <https://share.google/dPdnmIW4zPhyelzHt>

INTERNET SLANG AND BRAIN ROT: A STUDY OF MODERN LANGUAGE CHANGE QASIMOVA VALİDƏ RUSLAN

**Elmi rəhbər: Nigar Abdullazada, ingilis-alman dilləri fakültəsi, IV kurs, qrup B22-404
Azərbaycan Britaniya Kolleci, 8-ci sinif**

Language is studied as a social phenomenon in linguistics, as it serves society. It adapts to changes in society, evolving, improving, and expanding over time. Globalization and the widespread use of the internet have had a big impact on communication. As a result, new forms of language have developed, such as internet slang and a modern phenomenon known as “brain rot.” These trends demonstrate that the internet is not only a tool for communication but also a powerful force shaping modern language.

“Slang is a very informal language that is usually spoken rather than written, used especially by particular groups of people”. (Cambridge Dictionary, 2026) Although the etymology of the word “slang” remains uncertain, it first appeared in the London Journal in 1724 (Dent J., 2026). Slang

became more common and spread even more quickly with the creation and widespread use of the Internet. The most famous examples are "LOL", "OMG", "bruh", "slay", and "rizz". These kinds of words help people to communicate faster, express emotions, and identify themselves as a part of a certain group.

Some people love slang and make sure they are always using the latest terms. Others hate it with a passion and look down their noses at people who use it. If you use slang, you run the risk of being judged as crass, uneducated, or hopelessly out of date. On the other hand, the rewards are equally great. If you use slang correctly, it will ease your entry into the social circles you want to mix in and increase your attractiveness to the other people.

“Brain Rot or brainrot is a slang term used to describe content that has little to no artistic, educational, or substantive value, painting it as having a negative impact on the viewer and thus leading to the degradation and 'rot' of their brain” (Hamilton, 2024). Although the term’s origin remains unclear, it has been used on the internet since as early as 2007 and became more widespread throughout the 2010s and 2020s (Hamilton, 2024). Here are a few popular “brain rot” words and their meanings: Skibidi: A nonsensical term often used in memes or as a filler word. Example: The party last night was totally skibidi! 2. Sigma: Someone who is successful and shrewd but prefers to keep it under the radar. Quiet and rebellious, they move through life on their own terms. Example: He is a true sigma, quiet, excelling without the need for attention from others. 3. Gyatt: An exclamation referring to someone’s curvaceous figure, especially the posterior. Example: “Gyatt! You look amazing in those jeans!” 4. Fanum Tax: Stealing food from your friend. It is often used in the context of friends sharing food or playfully taking a portion of someone else’s meal. 5. Rizz: Short for “charisma”. It refers to one’s ability to attract or charm romantic interest. Someone who has a great amount of rizz is called a “rizzler,” and they easily attract people to them. 6. Ohio: Used to describe something crazy, weird, or chaotic. Example: The way he danced was so Ohio. 7. No cap: Means “no lie” or “for real”. Example: This pizza is amazing, no cap (Melissa T., 2024).

In conclusion, both slang and brainrot can negatively affect communication skills by limiting vocabulary range and reducing the quality of academic writing. Furthermore, slang and brain-rot expressions often rely heavily on contextual meaning, which can make communication more difficult for interlocutors who are not familiar with these terms.

References

Reference: 1. Cambridge Dictionary. (2026). Slang. In the Cambridge Dictionary.

<https://dictionary.cambridge.org/>

2. Dent J. (2026). The rise and rise of slang. Oxford English Dictionary.

3. Hamilton P. (2024). Know Your Meme. <https://knowyourmeme.com/>

4. Melissa T. (2024). The Rise of “Brain Rot”: A Sociolinguistic Perspective on Gen Z and Gen Alpha’s Digital Vernacular. <https://bild-lida.ca/educationsociolinguistics/tag/skibidi/>

Albert Kamünün “Yad” əsərində özgələşmə problemi

Məstəliyeva Səma İlqar qızı, Azərbaycan universiteti Humanitar və sosial elmlər fakültəsinin
tələbəsi, Filologiya bölməsi.

Elmi rəhbər - Fil.ü.f.d., dos. Xəyalə Eldar qızı Cəfərova

Ədəbiyyat insanın daxili dünyasını və onun cəmiyyətlə qarşılıqlı münasibətlərini əks etdirən mühüm bədii sistemdir. Xüsusilə XX əsr ədəbiyyatında fərdin cəmiyyətə yadlaşması, mənəvi təcrid olunması, həyatın mənasızlığı kimi problemlər ön plana çıxmışdır. Bu

kontekstdə özgüləşmə fenomeni müasir ədəbiyyatın əsas mövzularından biridir. Özgüləşmə anlayışı fərdin həm cəmiyyətə, həm də öz daxili "mən"inə qarşı uzaqlaşmasını, həyata qarşı olan mənasız duyğuları ifadə edir. "Özgüləşmə insanın ümidləri və arzuları ilə sosial strukturların normaları arasında ayrılığın onun şüurunda müəyyən psixoloji ifadəsi, bu normaların şəxsiyyət tərəfindən yad və ona düşmən kimi qəbul edilməsi, təcrid olunma və tənhalıq hissi, davranış normalarının dağılması kimi qəbul edilməsi deməkdir" [1, s.472]. Eksiztensial yanaşmalara görə, insan bu dünyada təkdir və onun mövcudluğu sabit bir mənaya malik deyil.

Eksiztensializmi öz yaradıcılığında ən yaxşı ifadə edən yazıçılardan biri də Albert Kamüdür. Kamünün "Yad" əsəri özgüləşmənin ən yaxşı nümunələrindən biridir. Özgüləşmə fərddə bir boşluq yaradır və bu boşluq, mənasızlıq hissi onu cəmiyyətdən, ailədən, yaxınlarından, hətta özündən belə uzaqlaşdırır. Kamü bu hissi oxucuya "Yad" əsərinin baş qəhrəmanı Merso ilə çatdırmışdır. Hadisələr onun anasının ölümü ilə başlayır. Əsərin elə ilk cümləsindən Mersonun necə soyuq və yad biri olduğunu anlamaq olar. "Bu gün anam öldü. Bəlkə də dünən ölüb, bilmirəm" [2, s.6].

Merso cəmiyyətin qəbul etdiyi normalara uyğunlaşa bilməyən, hadisələrə qarşı laqeyd münasibəti ilə seçilən bir obrazdır. Merso o qədər yadlaşmışdı ki, hətta öz anasının dəfn mərasimində belə göz yaşı tökməmişdi. Mersonun bu hərəkəti mənəvi normalarla ziddiyyət təşkil edirdi.

"Direktor baxışlarını aşağı dikib dedi ki, mən anamın cənazəsinə baxmaq istəmədim, bir damcıda göz yaşı tökmədim, qəbrin yanında qalmadım, dəfn qurtaran kimi çıxıb getdim. Hə, daha bir şey onu heyretə saldı: dəfn bürosu işçisi ona deyib ki, mən anamın yaşını dəqiq bilmirmişəm" [3, s.97]. Eksiztensialist tələblərə görə, Merso həyatın mənasını axtarmır, hadisələri olduğu kimi qəbul edir. Bunun özü də bir absurdluqdur. Merso əsərdə bir cinayət törədir, lakin bu hadisə ona çox mənasız və təsadüfi hadisə kimi gəlir. Merso cinayəti günəş və isti ilə əlaqələndirir. Bu əsərdəki simvolik bir hadisədir. O, əməlinə görə peşmanlıq hissi keçirmir, bu da onun cəmiyyətə, etik normalara nə qədər uzaq olduğunu göstərir [3]. Lakin məhkəmədə onun cinayətindən çox dəfn mərasimində göstərdiyi soyuqluq müzakirə olunmuşdu. Bu da onu göstərir ki, fərd yalnız qaydalara əməl etməli deyil, həmçinin mənəvi normalara uyğunluq göstərməlidir.

Beləliklə, Kamü "Yad" əsərində özgüləşmənin əsas prinsiplərini, absurdluğu, eksiztensializmi ustalıqla nümayiş etdirmişdir. Bu gün də aktual mövzu olan özgüləşmə insanın cəmiyyətlə və öz daxili aləmi ilə uyğunlaşmamasının nəticəsidir.

Ədəbiyyat

1. Kamü A. (2018). Yad. Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2018, 128 s.
2. Rzayev M. (2025). Müasir dövrdə özgüləşmənin sosial-fəlsəfi mahiyyəti haqqında. AMEA Elmi əsərlər: Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı, 2025, s. 9-19 / [Elektron resurs] / - 27 mart, 2026. URL: [https://scientificworks.az/elmieserler_pdf/elmi_eserler_2_\(45\)_2025.pdf](https://scientificworks.az/elmieserler_pdf/elmi_eserler_2_(45)_2025.pdf)
3. Sprintzen D. (1991). Camus: A Critical Examination. [Temple University Press](https://www.temple.edu/press/).

BEHIND THE CRIME: EXPLORING THE PSYCHOLOGY OF CRIMINALS IN CLASSICAL NOVELS

NAZLI CEYHUN RZASOY, 8D Student

Philology

82 Full Secondary School, Baku

From ancient myths to modern novels, humanity has always been curious about why some individuals commit crimes. What motivates them? Are there psychological or physiological reasons behind their actions? What forces them to cross this life-changing line by executing a living being, a human?

As literature developed, several writers intrigued by this topic chose killers as protagonists, not portraying them as total villains but studying them psychologically. These characters are shown as complex individuals with emotions, fears, and choices. Writers wanted to explore changes in their mental, psychological, physiological, and emotional states before and after committing a crime, and discover the effects of the crime itself. Just to understand how the psychology of criminals works.

First, many delinquents believe their actions are justified and are driven by a strong personal motive, or what I call a thrust—a powerful inner push. They typically have a motive, no matter how absurd it may seem, with a logical explanation for them. For example, Raskolnikov kills to prove his theory that extraordinary people have the right to kill, while Judge Wargrave murders those he considers guilty to bring justice. Both replace society's morality with their own, believing their actions serve a higher purpose. In *The Count of Monte Cristo*, revenge drives Edmond Dantès, who sees himself as an agent of fate rather than a criminal. Similarly, Dorian Gray commits crimes to preserve his pleasure and beauty, distancing himself from responsibility through the portrait.

Second, psychological features such as narcissism and ego often connect these killers. They frequently reveal themselves because they want to boast and explain step by step how they killed. Their ego grows when they realize they executed a human and were not caught, seeking listeners who react with shock. They barely resist this temptation, even when speaking only in theories or hints. Dorian Gray's narcissism pushes him to preserve his beauty and secret. Edmond Dantès develops a sense of control, believing his intelligence and suffering justify manipulating lives. Raskolnikov's theory depends on his belief in belonging to a superior class. Judge Wargrave reveals the truth by leaving a written confession, reflecting his romantic personality. The thought of not being caught makes them arrogant and self-satisfied, later leading to mistakes.

Social pressure also shapes their psychology, often causing isolation and a distorted mindset. Raskolnikov faces poverty and loneliness, strengthening his belief that he must act to take control of his life. Similarly, in *And Then There Were None*, fear of judgment creates an atmosphere where paranoia thrives. In these novels, society is not just a background but a force that separates individuals from empathy.

Paranoia emerges as a consequence of crime. After committing it, every action or sound drives them into fear. This constant anxiety distorts their perception of others, who become threats rather than people. Raskolnikov becomes unstable and driven by instinct instead of reason. This leads to a dehumanizing atmosphere, as seen in *And Then There Were None*, where interaction turns into suspicion. Dorian Gray becomes impulsive, reacting to danger with fear. Even Edmond Dantès begins to resemble a hunter, stalking victims with emotional coldness. These examples suggest that paranoia and social pressure erode our humanness.

In conclusion, one aspect especially attracts attention: few of these criminals regret executing a human. The brake most people have, called guilt, they lack. According to my theory, they were naturally born with it. As children, we learn right and wrong through punishment, yet these individuals continue acting similarly. What they fear most is consequences rather than guilt. They often believe their victims deserved it or that circumstances forced them. Ultimately, their psychology resembles a machine with missing parts, capable of functioning but unable to stop once

set in motion. Each mechanism feeds the next until violence becomes not a choice but an outcome. This is how the psychology of criminals works.

REFERENCES

1. Alexandre Dumas. (1844). The Count of Monte Cristo. Penguin Classics.
2. Oscar Wilde. (1890). The Picture of Dorian Gray. Ward, Lock & Co.
3. Agatha Christie. (1939). And Then There Were None. Collins Crime Club.
4. Fyodor Dostoevsky. (1866). Crime and Punishment. The Russian Messenger

HERMAN HESSE “DEMİAN” ƏSƏRİNDƏ ƏNƏNƏVİ QABİL OBRAZININ YENİDƏN ŞƏRH OLUNMASI

Ağaverdiyeva Lalə Teyyub qızı, Azərbaycan Universiteti Humanitar və sosial elmlər
fakültəsinin tələbəsi, Filologiya bölməsi.

Elmi rəhbər - Fil.ü.f.d., dos. Xəyalə Eldar qızı Cəfərova

Ənənəvi “Qabil və Habil” hekayəsi artıq günümüzdə hərkəsə məlumdur. Qədim yəhudi ədəbiyyatının incilərindən və dünya mədəniyyətinin müqəddəs kitablarından sayılan “Tövrat”ın ilk kitabı “Yaradılış”ın dördüncü hissəsində yer alan bu hekayə tarixdəki ilk qətl hadisəsi kimi qələmə verilir. Hekayə yer üzündəki ilk insanlar hesab olunan Adəm və Həvvanın Edem bağından yer üzünə qovulduqdan sonra yaxınlıq etməsi, bunun nəticəsində onların iki övladı olan Habil və Qabilin dünyaya gəlməsi ilə başlanılır. “Bir gün Qabil torpağın məhsulundan Yehovaya bəxşiş gətirdi. Habil də sürüsündə ilk doğulan heyvanlardan bir neçəsini piyi ilə birlikdə Yehovaya təqdim etdi. Yehova Habildən və onun bəxşişindən razı qaldı, lakin Qabildən və onun gətirdiyi bəxşisdən razı qalmadı. Qabil bərk qəzəbləndi, qaş-qabağını salladı [2,4:3–5]. Daha sonra “qısqanlıq” nəticəsində Qabil qardaşı Habilə öldürür. Bu cinayətdən sonra Yehova Qabili cəzalandıraraq onu lənətləyir.

Müqəddəs kitabda verilən bu hekayə daha sonra ədəbiyyat və fəlsəfədə də özünəməxsus yerini tutmağı bacarır. Belə ki, Lord Bayronun “Qabil”, Con Steynbekin “Cənnətin şərqində” əsərləri müqəddəs kitabdakı bu hekayədən bəhrələnməmişdir. Alman yazıçısı, şairi və rəssamı Herman Hesse isə “Demian” əsərində hekayəni yeni baxış bucağından şərh edir. Əsərdə “Qabil” mövzusunə ilk dəfə iki baş qəhrəmanın – Sinkler və Demianın dialoqunda rast gəlinir. Maks Demianın fikrincə, “Habil və Qabil” hekayəsi həqiqətdir, lakin bu hekayə düzgün təqdim olunmamışdır.

Qabil günahkar deyil, bəlkə də, cəsarətli bir qəhrəmandır. Yehova həmişə Habilə üstün tutur, Qabilin hədiyyəsini belə bəyənmir. Burada günahkar Qabil yox, qardaşlar arasına qısqanlıq toxumları səpən və onları bir-birindən ayıran Allahın özüdür. İnsanlar Qabilin nəslindəndir və onlar “yaxşı” və yaxud “pis” olaraq ayrılır, insan olduqca mürəkkəb bir varlıqdır və hər biri öz daxilində “qabil möhrünün” daşıyıcısıdır. Bu isə düşünlənin əksinə günah deyil, güc və fərqlilik simvoludur. “Dünya bizi alnına möhür vurulanları haqqına qəribə, divanə, hətta təhlükəli saya bilərdi. Biz oyananlar və ya oyanacaqlar sırasındaydıq” [1, s.158]. İnsanların pis tərəfi eyni zamanda onların kölgələri hesab olunur. Əsərin təhkiyəçisi olan Emil Sinkler öz daxilindəki qaranlıq tərəfi inkar edir, onu istəmir. Lakin “pis” adlandırılan, istənilməyən xüsusiyyətlər yox olmur, insan daxilində qaranlıq güşələrində toplanır. İnsan şəxsiyyətinin kölgəsi, gizlədilməməli, əksinə qəbul olunmalıdır, çünki bu, bizim yaradılışımızın bir parçasıdır.

Beləliklə, H. Hesse “Demian” əsərində göstərir ki, insan yalnız öz kölgəsini, alnındakı “Qabil möhrünü” qəbul edərsə, həqiqətən xoşbəxt ola bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Hesse H. (2012). Demian. Bakı, Qanun nəşriyyatı, 184 s.

2. Müqəddəs Kitab. Əhdi-ətiq: Yaradılış, s. 8-9: [Elektron resurs] / - 24 mart, 2026. URL: <https://kitabxana.net/files/books/file/1447926392.pdf>
3. Johnson Robert A. Owning Your Own Shadow: [Elektron resurs] / - 23 mart, 2026. URL: https://ia601409.us.archive.org/9/items/mas_ebooks/Owning%20Your%20Own%20Shadow_%20Understanding%20the%20Dark%20Side%20of%20the%20Psyche%20%28%20PDFDrive.com%20%29.pdf
- 4.

MÖVLUD SÜLEYMANLININ “KÖÇ” VƏ “DƏYİRMAN” ƏSƏRLƏRİNİN İDEYA İSTİQAMƏTİ

**Hüseynov Nadir Firuz oğlu, Azərbaycan Universiteti Humanitar və sosial elmlər fakültəsinin
tələbəsi, Filologiya bölməsi.**

Elmi rəhbər – f.ü.f.d., dos. Səfər Əhməd oğlu Məmmədov

Mövlud Süleymanlı Azərbaycan ədəbiyyatında milli tarix, etnoqrafiya və mənəvi dəyərləri bədii şəkildə əks etdirən yazıçılardan biridir. Mövlud Süleymanlı yaradıcılığında xalqın tarixi yaddaşını, soy-kök məsələlərini və milli kimlik problemlərini diqqət mərkəzinə gətirmişdir [1, s.48].

Yazıcının “Köç” romanında Qarakəllə boyunun köç etməsi və yeni yurd axtarışı təsvir olunur. Bu köç yalnız məkan dəyişməsi kimi deyil, həm də xalqın tarixi yaddaşının və torpağa bağlılığının ifadəsi kimi təqdim edilir [1, s.48]. Əsər təxminən üç yüz illik köç və məskunlaşma prosesini əhatə edərək xalqın tarixi taleyini və torpaqla mənəvi bağlılığını göstərir. Qarakəllələrin torpaqlarının müsadirəsi zamanı “Burda bizim qəbirlərimiz var, bu yerlər bizimdi” demələri torpaqla soy yaddaşı arasındakı ayrılmaz əlaqəni göstərir [2, s.126]. Bu baxımdan torpaq yalnız yaşayış məkanı deyil, həm də nəsillərin mənəvi varlığının davamı kimi təqdim olunur.

“Köç” romanında folklor və mifoloji motivlər də geniş istifadə olunmuşdur. Əsərdə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı və qədim türk dastanları ilə mətnlərarası əlaqələr diqqəti cəlb edir. Romanın adının Uyğur türklərinin “Köç” dastanı ilə eyni olması da bu əlaqəni gücləndirir və əsərin semantik məkanını genişləndirir. Yazıçı bu vasitə ilə milli yaddaşın bədii ifadəsini yaratmışdır. Romanda köç motivi müxtəlif mənalar daşıyır. Bir tərəfdən köç insanın öz kökünə və mənəvi başlanğıcına qayıdışı kimi təqdim edilir, digər tərəfdən isə şəhərə köç milli dəyərlərdən uzaqlaşma ilə əlaqələndirilir. Oturaq həyatın təsiri ilə insanlar arasında yadlaşma yaranır və bu proses milli aşınma kimi göstərilir. Bununla yanaşı, müəllif xalq yaddaşının dastanlar və xatirələr vasitəsilə yaşamaqda davam etdiyini vurğulayır.

“Dəyirman” povesti isə cəmiyyətin mənəvi vəziyyətini və sosial problemlərini əks etdirir. Əsərdə alkoqolizmə düçar olmuş insanların həyatı təsvir olunur və onların bu vəziyyətə düşməsinin səbəbləri göstərilir. Ədəbiyyatşünas Aydın Məmmədovun qeyd etdiyi kimi, povestdəki obrazların düşüncələri əsasən sərxoş insanların düşüncələridir. Əsərdə dəyirman obrazı simvolik mənə daşıyır. Ənənəvi düşüncədə ruzi-bərəkət rəmzi olan dəyirman burada insanların əyyaşlıq etdiyi bir məkana çevrilərək cəmiyyətdəki mənəvi aşınmanın simvolu kimi təqdim olunur. Bu mühitdə Gülü və Temir kimi savadlı insanlar da sosial təzyiq və içki aludəçiliyi nəticəsində həyatlarında ciddi sarsıntılar yaşayırlar. Povestdə kənd və dəyirman iki qarşıdurma məkanı kimi təqdim edilir. Kənd etnik-mədəni dəyərlərin qorunduğu məkan olsa da, dəyirman bu dəyərlərin pozulduğu yer kimi göstərilir. Folklor düşüncəsində dəyirman qarşıdurmaların baş verdiyi məkanlardan biri hesab olunur. Professor A.Acalov qeyd edir ki, Azərbaycan folklorunda hamam, dəyirman, qalaça və mağara kimi məkanlar qarşıdurmaların tarazlaşma nöqtəsi kimi təqdim edilir. Yazıçı bu mifoloji mənə qatından istifadə edərək müasir cəmiyyətin problemlərini bədii şəkildə ifadə etmişdir. Beləliklə, Mövlud Süleymanlının “Köç” və “Dəyirman” əsərləri Azərbaycan ədəbiyyatında milli kimlik, tarixi yaddaş,

torpağa bağlılıq və mənəvi dəyərlərin qorunması ideyalarını əks etdirən mühüm əsərlərdir. “Köç” romanında xalqın tarixi taleyi və vətən anlayışı ön plana çıxarıldığı halda, “Dəyirman” povestində cəmiyyətin mənəvi böhranı və sosial problemləri göstərilir. Yazıçı folklor və mifoloji motivlərdən istifadə edərək həm milli mədəniyyətin qədim qatlarını, həm də müasir dövrün problemlərini bədii şəkildə əks etdirmişdir [3].

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.Sedat Adıgüzel. Azərbaycan Edebiyatında 1960 Nesri (Hikâye ve Roman). Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2007, s.48.
- 2.Süleymanlı, M. Köç. Bakı: Mücrü Nəşriyyatı, 2023, s.126
- 3.<https://kulis.az/xeber/edebi-tenqid/xeber-5330>

ZAMAN, İNSAN VƏ ƏDƏBİYYAT: DON KİXOT PRİZMASINDAN BAXIŞ

**Əliyeva Aytən Vüqar qızı, Azərbaycan Universiteti, “Humanitar və sosial elmlər fakültəsi,
Filologiya (İngilis dili və ədəbiyyatı) bölməsi
Elmi rəhbər - fil.ü.f.d., dos. Xəyalə Eldar qızı Cəfərova**

Ədəbiyyat insanın ruhuna toxunan və onu dəyişdirən ən canlı qüvvələrdən biridir. Bəzən bir kitab insanın dünyaya baxışını tamamilə dəyişə bilər. Məhz Don Kixot kimi əsərlər bizə göstərir ki, sözlər sadəcə oxunmur, eyni zamanda onlar yaşanır.

Biz yalnız özümüzdən nəyi göstərməyi seçiriksə, dünyagörüşümüz də bundan artıq olmur. Don Kixotun həyatı göstərir ki, ədəbiyyat təxəyyülümüzü alovlandırır və ruhda ümid toxumu əkərək ideallarımızı yüksəldir. Don Kixot kimi oxucu da anlamalıdır ki, həyat yalnız görünən reallıq deyil; o, külək dəyirmanlarına qarşı vuruşmur, o, öz idealları və inamları ilə mübarizə aparır, xəyal gücü və cəsarəti ilə mənəvi dünyasını qoruyur. Amma hər oxucu yalnız öz baxış bucağı ilə bu təsiri qəbul edir, yaşayır və ruhunda qığılcımlanan ümid və bənzərsiz ilhamı nümayiş etdirir. Kitablardan hər biri ruhumuzun əksidir; onları necə dəyərləndirəcəyimiz, necə yaşadığımız yalnız bizim seçimimizlə yazılır. Don Kixotun sərgüzəştləri göstərir ki, ədəbiyyat insanın yalnız düşüncəsini deyil, ideallarını və mənəvi bütövlüyünü də formalaşdıran fəlsəfi güzgüdür [2].

Hekayələr təkcə söz yığını deyil, ruhun və həyatın əksidir. Don Kixot vasitəsilə oxucu anlayır ki, ədəbiyyatsız həyat səthi və boş qalır, yalnız kitablar insan ruhunu dərin qatlara daşıyır, ona ilham və həyatın əsl dadını verir. Ədəbiyyat içimizdə yeni dünyalar açaraq, düşüncələrimizi sərhədsizliyə daşıyır və bizə insan olmağın əsl mənasını xatırladır [1]. Bəs insan olmağın əsl mənası nədir?

İnsan olmaq bəzən Don Kixotun gördüyü kimi gündəlik rutinlərin dar çərçivəsinə sığınmaqla kifayətlənmək deyil. İnsan olmaq qəlbinin səslərinə qulaq asmaq, idealları üçün cəsarətlə mübarizə aparmaq və hətta dünya səni öz yumoruna tabe etməyə çalışsa belə, ruhunun çağırışına sadiq qalmaqdır. İnsan olmaq içindəki xəyal gücünü yaşatmaq, adi şeyi möcüzəyə çevirmək, hər bir sarsıntıda belə içində ümidin və mərhəmətin işığını qorumaqdır. Don Kixot kimi insan olmaq həm də ətrafın sərtliyinə baxmayaraq, ruhunun dərin qatlarını qoruyub saxlaya bilməkdir cəsarət, inam, xəyal və insanlıq dəyərlərini birləşdirən bir cəngavərlik yoludur.

Don Kixotun evində kitabların pəncərədən həyətə atılması səhnəsi ilk baxışda gülüş doğursa da, əslində insanı dərinlən düşündürən bir mənzərədir [3]. Bu səhnədə kitabların sanki “ədəm edilməsi” yalnız komik bir hadisə deyil, o, ədəbiyyata qarşı laqeydliyin həm ironik, həm də düşündürücü simvoludur. Gülüşün arxasında bir həqiqət gizlənir: insan bəzən anlamadığı, dəyərini bilmədiyi şeyi asanlıqla itirir. Və elə bu səbəbdən bu səhnə həm gülüş doğurur, həm də qəlbə incə

bir sızı buraxır, ruhu silkələyir və bizi xatırladır ki, ədəbiyyat yalnız oxunan sözlər deyil, insanın içində yaşanmalı, qorunmalı və dəyər verilməli olan bir xəzinədir.

Nəticədə, Don Kixotun sərgüzəştləri vasitəsilə oxucu anlamağa başlayır ki, hər bir kitab bir qapıdır, xəyal dünyasına, ideallara və mənəvi dəyərlərə açılan bir pəncərədir. Don Kixot kimi oxucu da səhifələr arasında səyahət edərək, ümid toxumlarını tapır, cəsarət və xəyal gücünü bərpa edir. Hər bir səhifə, hər bir hekayə oxucunun içində Don Kixotun ruhu kimi yanır, inadkarlığı, idealları və insanlıq dəyərlərini yaşadan, ona ilham verən və daxili aləmini zənginləşdirən bir işıq kimi. Ədəbiyyat, Don Kixotun dünyasında olduğu kimi, insanın həyatını yalnız oxuduğu üçün deyil, yaşadığı və ruhunda daşdığı üçün dəyərli edir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev R. (2008). Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı, Mütərcim
2. Quliyev Q. (2018). Ədəbi cərəyanlar və istiqamətlər. Bakı, Mütərcim
3. Servantes M. (2004). Don Kixot. Bakı, Tərcümə

EMOTIVE VOCABULARY IN CONFLICT DISCOURSE: LEXICO-SEMANTIC STRATEGIES OF EMOTIONAL INTENSIFICATION

Author: Hajiyeva Daniz Elsevarovna, Philology, English and Literature, B23-344.

Scientific Instructor: Sabina Nuraliyeva Gulmirza.

Azerbaijan University of Languages, Baku.

Conflict discourse is often marked by strong emotions and expressive language. In situations of disagreement, speakers frequently use emotive vocabulary to strengthen their arguments and influence audience perception. Emotional lexical choices help convey attitudes, highlight opposition, and increase impact. This article examines the main lexico-semantic strategies of emotional intensification in conflict discourse and their communicative roles [1, p.52].

Speakers rely on several strategies to heighten emotional intensity, including emotionally charged vocabulary, evaluative adjectives and intensifiers, metaphor and hyperbole, and repetition. **Emotionally Charged Vocabulary:** Words with strong emotional connotations amplify reactions and convey evaluation. Terms like outrageous, unacceptable, or shocking express strong disapproval. For example, in Shakespeare's Hamlet, Hamlet exclaims about his uncle: "O, most foul and heinous deed!" The words foul and heinous intensify Hamlet's emotional reaction and convey moral condemnation [4, p.46].

Evaluative Adjectives and Intensifiers: Evaluative adjectives and intensifiers increase the emotional force of statements. Words such as absolutely, completely, extremely, and deeply highlight the speaker's attitude. In Dickens' Oliver Twist, Mr. Bumble describes Oliver's misbehavior as "an absolutely outrageous act," emphasizing moral disapproval in a social conflict [5, p.78].

Metaphor and Hyperbole: Metaphors and hyperbolic expressions dramatize conflict and attract attention. Metaphors can negatively frame opponents, while hyperbole exaggerates events. For instance, in Oscar Wilde's The Picture of Dorian Gray, Dorian exclaims, "This portrait is devouring my soul," exaggerating the emotional and moral impact to intensify the internal conflict [6, p.112].

Repetition and Emphasis: Repetition reinforces emotional meaning and highlights key points. In Romeo and Juliet, Juliet repeats: "O Romeo, Romeo! wherefore art thou Romeo?" The repetition of her beloved's name intensifies her emotional appeal and highlights the conflict between love and family loyalty [4, p.21].

Overall, emotive vocabulary is crucial in conflict discourse. It intensifies emotional expression, strengthens arguments, and influences interpretation. Through careful use of emotionally charged language, speakers can reinforce their position and engage the audience. Further research may examine how these strategies function in literary, media, and everyday conflict situations [2, p.40].

References:

1. Van Dijk, T. A. (2008). Discourse and Power. Palgrave Macmillan, p. 52-60.
2. Fairclough, N. (2001). Language and Power. Longman, p. 34-40.
3. Wierzbicka, A. (1999). Emotions Across Languages and Cultures. Cambridge University Press, p. 110-125.
4. Shakespeare, W. (1603). Hamlet. London: Penguin Classics, 2002, pp. 21–46.
5. Dickens, C. (1838). Oliver Twist. London: Penguin Classics, 2003, pp. 78–79.
6. Wilde, O. (1890). The Picture of Dorian Gray. London: Penguin Classics, 2003, pp. 112–113.

«THE HUNGER GAMES» BY SUZANNE COLLINS FEAR AS A TOOL OF POWER: THE CAPITOL'S PSYCHOLOGICAL GAME OVER THE TRIBUTES IN HUNGER GAMES.

Gasimzada Najiba Jeyhun, Philology (English language and literature), 247, Philology.

Supervisor: Doctor of science in philology Karimli Turan Arif

Azerbaijan University of Languages.

What is fear, and why does it hold such power? It is not merely an emotion — it is a deeply ingrained mechanism in human nature, capable of reaching the most hidden corners of the mind. “It’s the Capitol’s way of reminding us how powerless we are. How insignificant, that we cannot even protect our own children.”[1,p19]. In Katniss Everdeen’s words lies the essence of Panem’s politics: here, it is not weapons that rule, but primal terror. The Hunger Games are not just a bloody spectacle; they are a carefully constructed psychological trap. Under constant threat, a person’s focus narrows to the “fight or flight” response, critical thinking fades, and usual moral guides lose their force. In this state, fear becomes an extremely effective tool of control: people comply, avoid risk, and accept rules they would normally.

The Capitol amplifies this effect through rituals and visual symbols. The tributes’ elaborate, shimmering costumes both attract and unsettle — like living masks of menace. The reaping ceremonies, with blinding lights, grand halls, and flawless white gloves, turn a simple selection into an agonizing act of anticipation. The parade of tributes is accompanied by loud music, applause, and the audience’s cheering, which seems to press down on the participants physically: fear is almost tangible, felt in every step, every glance.

For Katniss, this is not only external pressure, but a constant inner struggle.[2] Her heart races at every drumbeat, her eyes track every movement, and her mind continually assesses danger. She learns to conceal her true emotions, to choose words and gestures that hide her inner tension. In this state, fear becomes a tool of power: it shapes not only behavior, but the inner world itself, compressing freedom and leaving only caution and the drive to survive. Yet fear is never absolute. Hope, like a quiet flame, finds a way even in the darkest circumstances: in brave actions, in secret thoughts of resistance, in the readiness to protect loved ones. The parade of tributes, with costumes that both dazzle and terrify, transforms fear into an aesthetic instrument, but it is the combination of fear and hope that creates the tension defining the fates of Panem’s heroes.

List of References: 1. Collins S—The Hunger Games.-Scholastic Press.,New York 2008.p.374 2. The Theme Of Fear In The Hunger Games | ipl.org-<https://www.ipl.org/edito>

“LITTLE WOMEN” BY LOISA MAY ALCOTT

“PATHS OF A WOMAN: FREEDOM, DREAMS, AND SELFHOOD IN LITTLE WOMEN”

Gyulmatova Milena Raminovna, Philology (English language and literature), 247

Supervisor: Doctor of science in philology Karimli Turan Arif

Azerbaijan University of Languages, Baku

Sometimes the question arises: do women have the right to be themselves and do what they like? Stereotypes often get in the way of this. Yet women are also beings, equal to men. This is the issue that is addressed in the novel "Little Women". Here, the heroines choose to be themselves and follow their own path. The book is not only about women, but also shows how they can maintain their independence in an unjust world.

The author of the book, Louisa May Alcott grew up in a family where her mother was a feminist and fought for women's suffrage. This is reflected in her book: women can be independent, pursue their dreams, and have the right to make their own choices.

The main character, fifteen-year-old Jo March, a dark skinned and determined girl, shows that every girl has the right to be themselves. She struggles not only with societal pressures but also with herself, creating an internal conflict. While society expects her to marry early and conform to traditional roles, she chooses to stay true to herself and her aspirations. Jo faces a difficult choice between societal expectations and her own goals, dreams and desire for independence. As Jo says, "I want to do something splendid... something heroic or wonderful that won't be forgotten"[2,p.226]. This highlights her desire to achieve something meaningful and prove that women can follow their dreams. This choice wasn't easy for her, as not all women had the opportunity to determine their own destinies at the time. Following her dreams required great courage, strength of character, and the willingness to challenge societal stereotypes.

This is why she inspires us to choose what we truly love, pursue our dreams, and not be afraid to follow our own paths. Jo demonstrates the courage, independence and confidence that make her an example for all women. One of the most striking examples is her determination to become a writer at a time when society believed that women should stay at home and focus on household chores and family. Despite this, Jo persistently writes stories and dreams of a career as a writer[3]. This shows that not only men, but also women, can have professional goals and build careers.

It is important to know that not only the main character, but also the other characters in the novel—Meg and Amy—show that a woman's freedom is not limited to a single "right" path. It is about having the freedom to choose her own desires, and determine her own destiny. Thus, the characters in the novel demonstrate that a woman's life is not limited to just home and family, but also includes the ability to pursue her own goals and dreams. This freedom to make choices makes them independent and gives them a voice of their own, inspiring not only themselves, but also all women in society.

List of References

1. Alcott, L. M. Little Women. — Moscow: AST Publishing, 2025. — 362 p.
2. Alcott, L. M. Little Women. — New York: Puffin Books, 2014. — 776 p.
3. "Little Women" — article on b17.ru. URL: https://www.b17.ru/article/little_women/

ЛИАМ МАЙРИ: СИМВОЛ ПРЕДАННОСТИ И ЧЕЛОВЕЧНОСТИ В КНИГЕ «ЧЕТВЁРТОЕ КРЫЛО»

**Махмудова Амилия Амир гызы, 247, Филология (Английский язык и литература)
Филология**

**Фил. ф. д., доц. Керимли Туран Ариф гызы.
Азербайджанский Университет Языков, Баку**

В суровой академии Басгиат, где ученики каждый день борются за выживание, Лиам Майри является центральным персонажем, который воплощает искренность и самоотверженность [2]. Будучи сыном казненного лидера повстанцев, Лиам живет с клеймом «сына повстанца», но вместо того, чтобы ненавидеть это клеймо, оно укрепляет его чувство чести.

Лиам самый близкий друг и названный брат Ксейдена Риорсона. Ксейден может доверять лишь ему, и поручает защищать его самое ценное сокровище - Вайолет Сорренгейл, которая всегда находит неприятности. Хотя он неохотно берется за миссию по ее защите, Лиам быстро становится самым близким другом главной героини. В мире Четвёртого крыла, при союзе с драконом у всадника появляются способности - печати. Его уникальная способность - зрение, позволяющее видеть на дальние расстояния метафорически раскрывает его истинную природу: то время как амбиции ослепляют других, он видит истинную природу вещей. Доброта Лиамы проявляется в самых простых вещах, таких как деревянные фигурки которые он постоянно вырезает, напоминают ему о мирной жизни среди хаоса войны. Честь Лиамы основана не на подчинении приказам государства - Наварры, а на чувстве личной ответственности. Его дружба с Вайолет основана на равенстве и взаимном уважении. Он не только защищает её, но и верит в её внутреннюю силу, даже когда другие видят лишь её физическую слабость.

Трагический финал первой части, раскрывает истинный характер Лиамы. Столкнувшись с врагом, превосходящим его численностью, он сражается до конца, защищая своих товарищей. Смерть его дракона Дейна неизбежно приводит к его собственной смерти, ведь кодекс всадников гласит “Всадник без своего дракона мёртв” [1, стр 9] Эта сцена одна из самых сильных в романе. Погибая в объятиях Вайолет Лиам сохраняет спокойствие и достоинство, доказывая, что его преданность друзьям сильнее страха смерти. Последний диалог между персонажами и предсмертные слова Лиамы подтверждают его натуру.

Лиам Майри - моральный ориентир романа. Его характер подчёркивает, что истинное величие заключается не в силе дракона или разрушительной магии, а в способности сохранить свою человечность. Смерть Лиамы стала поворотным моментом в жизни Вайолет, поколебав ее веру в систему и побудив ее продолжать борьбу за правду, за которую она боролась, даже ценой жизни своей жизни.

Литература:

1. Яррос Ребекка «Четвертое крыло», Росмен - Кислород, Москва, 2023, 752 стр
2. https://fanfics.me/index.php?section=hero_inwork&id=150593 Эмпирей – Персонажи

ПРОБЛЕМА ПРИРОДЫ ЗЛА КАК ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОНФЛИКТ В РОМАНЕ У. ГОЛДИНГА «ПОВЕЛИТЕЛЬ МУХ»

**Балабанова Лилия Романовна, 247, Филология (Английский язык и литература),
Филология.**

**Фил. ф. д., доц. Керимли Туран Ариф гызы.
Азербайджанский Университет Языков, Баку.**

Произведение Уильяма Голдинга “Повелитель мух” представляет собой антиутопию, созданную как ответ на оптимистичную литературу того времени. Автор стремился показать свое разочарование в человечестве через идеи английского философа XVII века Томаса Гоббса. Голдинг отмечал, что темой книги является “попытка проследить недостатки общества вплоть до недостатков человеческой природы”. Идея философа носила аналогичный характер: в своём труде “Левиафан” он утверждал, что естественное состояние человека — это «война всех против всех» (*bellum omnium contra omnes*) [3]. Иными словами, Гоббс верил, что без жестких социальных рамок человеческая природа неизбежно склоняется к злу. Но так ли это на самом деле? Моя цель — опровергнуть эту мысль на примере той самой антиутопии Голдинга.

Первым аргументом против теории Гоббса выступают образы Хрюши и Саймона. Хрюша, как символ рационализма, сохраняет верность логике вопреки хаосу, а Саймон демонстрирует бескорыстную доброту и наличие внутреннего морального компаса. Если бы зло было биологически предопределено, оно проявлялось бы повсеместно. Однако эти герои доказывают: человечность — это осознанный выбор, который не зависит от наличия внешнего контроля.

Вторым доказательством является истинная природа «Зверя». В художественном пространстве романа мистический монстр оказывается мертвым парашютистом — жертвой реальной войны взрослых [1]. Этот образ символичен: насилие не зарождается внутри детей, а приносится из внешнего мира. Учитывая контекст военного времени, деградация мальчиков — это не проявление их сути, а лишь подсознательное копирование жестоких моделей поведения, принятых в обществе «цивилизованных» взрослых.

Финальным опровержением служит реальный случай 1965 года на острове Ата. Шестеро подростков, проведя 15 месяцев в изоляции, не превратились в дикарей, а создали организованную общину с общим хозяйством и системой взаимопомощи. То есть книга Голдинга — это пессимистичная проекция, а не научный факт.

В заключении я опираюсь на теорию Джона Локка, современника Гоббса. Согласно его концепции *Tabula Rasa* [2], человек рождается «чистым листом», абсолютно свободным от врожденных пороков. Локк утверждал, что плохие поступки — это результат пагубного окружения или отсутствия воспитания. Таким образом, остров не проявил некое «скрытое зло», а лишь «испачкал» чистые листы детских душ страхом и жестокостью, заимствованными из мира взрослых.

Литература

1. Голдинг Уильям "Повелитель мух", Издательство АСТ, Москва, 2023, стр 229.
- 2.https://www.koob.ru/locke/understanding_1 Опыт о человеческом разумении.
- 3.<https://levelvan.ru/pcontent/ideal-gosudarstva-6/gobbs> Теория войны всех против всех Томаса Гоббса.

ПТИЦА, ВЫБИРАЮЩАЯСЯ ИЗ ЯЙЦА: СИМВОЛИКА ОСВОБОЖДЕНИЯ В РОМАНЕ “ДЕМИАН” Г.ГЕССЕ

**Рзаева Динара Адиль гызы, 247, Филология (Английский язык и литература)
Филология**

**Фил. ф. д., доц. Керимли Туран Ариф гызы.
Азербайджанский Университет Языков, Баку**

Произведение “Демиян” Германа Гессе повествует нам о взрослении и становлении юноши, который в течении романа раскрывает своё свободное, тёмное “я”. Роман полон интересных символов, которые помогают нам углубиться в сложную архитектуру внутреннего мира главного героя.

В начале произведения главный герой повествует нам о двух мирах светлом и темном. Светлый мир охватывал только родителей, это мир, которого Синклеру следовало держаться, чтобы жизнь была ясной и чистой, прекрасной и упорядоченной. Эта “скорлупа” символизирует навязанные шаблоны и детскую наивность, которая со временем превращается в тюрьму для развивающегося духа.

“Кто хочет родиться, должен разрушить мир” [1, с. 121], данная цитата из письма Демияна является ключевым символом романа. Здесь разрушение выступает не как акт вандализма, а как необходимое действие для духовной эволюции и свободы от навязанных догм. “Птица летит к богу. Бога зовут Абракасас” [1,с.121], продолжает Демиян. Абракасас - это божество, воплощающее синтез света и тьмы, этот символ показывает позицию Гессе, который считает натуру человека целостной, где святое и демоническое неразрывно связаны. На пути поиска себя, герой обретает печать Каина, которую следует трактовать как знак “пробужденности”, а не как библейское клеймо греха. Эта печать делает его жутким для других, но по словам Демияна : “Люди мужественные и с характером всегда кажутся очень жутки другим людям” [1, с. 39], что доказывает мужественность Синклера, ищущего свой собственный путь, ценой социального одиночества. Процесс самопознания находит визуальное отражение в портретах, нарисованными героем. Трансформация портретов Эмиля служит метафорой самопознания: от набросков, которые выстраивают образ Демияна, герой переходит к созданию образа госпожи Евы. Эта творческая деятельность позволяет главному герою вынести скрытое из своего бессознательного и обрести целостность.

Госпожа Ева, как архетипичная Великая Мать [2], становится конечной точкой духовного поиска главного героя, поскольку объединяет в себе земное и божественное, становясь для героя воплощением гармонии. “... тогда мне достаточно склонится над этим чёрным зеркалом, и я уже вижу свой собственный образ, который теперь совсем похож на Него, на Него, моего друга и вожакого” [1, с. 220],такими словами заканчивается духовное взросление главного героя, который больше не нуждается в наставнике, этот наставник стал частью внутреннего “Я” самого Синклера.

Таким образом символика “Демияна” оказывается фундаментом, на котором держится повествование романа. Путь героя - это разрушение “скорлупы”, ради обретения индивидуальности и свободы духа. Гессе доказывает, что только через разрушение навязанных догм, человек может обрести внутренний стержень и стать творцом собственной реальности.

Литература:

1. Гессе Г. “Демиян”, Издательство АСТ, Москва, 2024, стр. 220
2. <https://dzen.ru/a/Ybcdzb2w0l7EvrWj> Полная интерпретация романа «Демиян».

“HAKİMİYYƏT” KONSEPTİNİN SEMANTİK SAHƏSİNDƏ DAXİLİ STRUKTUR

MODELLƏŞDİRMƏ Abdullayeva Nazənim Sabir qızı

/204/filologiya/nazeninabdullayeva13@gmail.com/

Elmi rəhbər: Fil.f.d., dos.əvəzi Aytən Yunis qızı Hacıyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti

“Semantik sahə” termini dilçilik və konseptual analizdə geniş formada istifadə olunur. XIX əsrdə dilçilər artıq lüğətin sistem xüsusiyyətlərindən bəhs etdikləri üçün biz semantik sahələr probleminin uzun tarixə malik olduğunu görə bilərik. Eyni və ya bir-birilə yaxın mənaya malik olan söz və anlayışlardan ibarət qrup “semantik sahə” adlanır. İlk dəfə C. Trier 1930-cu ildə anlayış sahəsi (almanca “wortfeld”) terminindən istifadə etmişdir və bununla da “semantik sahə” nəzəriyyəsinin banisi hesab olunur. Trierə görə, semantik sahə bir sözün mənasının digər oxşar mənalı sözlərlə olan əlaqələri kontekstində başa düşülməsidir. Leksik- semantik sistemlər barəsində fikir söyləmiş A. A. Potebnya və M. M. Pokrovski rus dilçiliyində semantik sahələr nəzəriyyəsinin banisi hesab olunurlar. A. V. Bondarkonun funksional- semantik sahə elmi-nəzəriyyəsinin işlənib hazırlanmasında isə böyük rolu olmuşdur. Bu nəzəriyyəyə görə “funksional-semantik sahə bir sıra cəhətlərlə, yəni sahəni təşkil edən vahidlərdə ümumi invariant semantik funksiyaların olması ilə, yekcins və müxtəlifcinsli elementlərin, daha doğrusu, müxtəlif səviyyələrə aid olan elementlərin qarşılıqlı əlaqəsi ilə, eləcə də nüvə və periferiyaya parçalanmanı nəzərdə tutan struktur ilə xarakterizə edilir”. [1. səh. 14].

Semantik sahənin struktur elementləri bunlardır: 1) semantik nüvə; 2) yaxın periferiya; 3) uzaq periferiya.

Konsept çoxkomponentli idrak vahidi olsa da belə, onun semantik sahəsi müəyyən iyerarxiyaya malik bir sistemdir. Bu iyerarxi model üzrə ən üst mövqedə semantik nüvə hissəsi yerləşir və semantik nüvə isə yaxın və uzaq periferiya adlanan istiqamətlərlə əhatələnir. Semantik nüvədə birmənalı olaraq universal olan əsas anlayışlar meydana gəlir ki, bu anlayışlar müxtəlif dillərdə və müxtəlif mədəniyyətlərdə eyni məzmunə malik olurlar. Məsələn; idarəçilik, təbəçilik, hökm, güc, legitimlik kimi anlayışlar “hakimiyyət” konseptinin semantik nüvəsini təşkil edən fundamental anlayışlardandır. İdarəetmə və rəhbərlik mənasında Azərbaycan dilində “dövlətə rəhbərlik etmək”, “ölkəni idarə etmək”, “hakimiyyəti həyata keçirmək”, rus dilində “правлять государством”, “осуществлять власть”, “руководить страной”, “вести государственное управление”, ingilis dilində “to govern the country”, “to exercise power”, “to run the state”, “to lead the government”, “to administer the state” kimi anlayışlardan istifadə olunur. Güc və təsir anlamında isə “siyasi güc”, “hakimiyyət gücü”, ingilis dilində bunlara uyğun formada “political power”, “power of authority”, rus dilində isə “политическая сила”, “власть и сила” kimi ifadələr uyğunluq təşkil edir.

Daha yaxın periferiyada “hakimiyyət” anlayışı ilə bağlı olan, lakin nüvə mahiyyəti daşımayan konseptlər aktualdır. Yaxın periferiyada mövcud olan anlayışların bir qədər konkretləşdirilmiş anlayışlar hesab edilməsinə baxmayaraq, təbii olaraq onların yenə də konseptlə bir başa əlaqəsi danılmazdır. Bu hissədə yerləşən sözlər nüvə ilə sıx bağlıdır. Məsələn, dövlət, prezident, kral , kraliça, imperator, qanun, sərəncam, fərman, icra hakimiyyəti, Baş Nazir, parlament, siyasi hakimiyyət, dini hakimiyyət və.s kimi idrak konstruksiyalarını buna nümunə göstərə bilərik. Çünki bu komponentlərin tətbiqi dairəsi kultrospesifik və instutisional kontekstdən asılı olaraq dəyişkənlik göstərir, baxmayaraq ki, onlar qismən universal xarakter daşıyırlar

Daha kənar periferiya isə mövcud cəmiyyətlərin milli-mədəni xüsusiyyətləri, simvolik ifadə vasitələri, ideoloji vahidlər və frazeologizmlərdən ibarətdir. Bu strukturda konkret xalqa aid olan söz və ifadələr, simvolik nominativ konstruksiyalar yer alır. Azərbaycan ərazi mərkəzləşdirilmiş monarxiyalardan tayfa əsaslı hakimiyyət idarəetmə sisteminə qədər müxtəlif sosial-iqtisadi və siyasi quruluşlar formalaşdığı üçün “şah”, “xan”, “bəy”, “ağa” kimi titul sözləri təkcə rəsmi idarəetmənin deyil, həm də yerli nitqin, ədəbi dilin və dialektlərin leksik təbəqəsinin ayrılmaz hissəsinə

çevrilmişdir. Məsələn, “Əli şahlar ətəyində olmaq” (əli böyükklər ətəyində olmaq) frazeoloji birləşməsinə nəzər yetirək. Bu frazeoloji ifadə birinin qoruyuculuğu, himayəsi altında olmaq, nüfuzlu bir şəxsdən dəstək görmək anlamında işlənir. “Çox isti görüşdük. “Yazılarını oxuyuram”-dedi. Rəsul müəllimlə gəldiyimizi bildi, görünür, xoşuna gəldi, gördü ki, “əlimiz böyükklər ətəyindədir”. Əli ilə tanış etdim. Adını çox eşitdiyini söylədi”.[2]. Dialektik baxımdan isə “ağa” sözünün işlənmə qaydalarına diqqət yetirək. Quba, Gəncə, Goranboy dialektində “ağa” sözü “bacı” sözünə birləşərək “böyük bacı” mənasında “ağabacı” şəklində istifadə olunur. Basarkeçər şivəsində “ağa”+“bajı” birlikdə “ağabajı” formasında “böyük qardaşın arvadı” mənasında istifadə olunur. Eyni şivədə “ağa” komponenti müxtəlif leksik vahidlərdə: məsələn, “ağababa” (Təbriz dialekti), “ağadadaş” (böyük qardaş), “ağamirzə” (böyük qayın), “ağbajı” (dayı arvadı/kişi arvadı) və s.[3]

Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, “hakimiyyət” konseptinin daxili semantik strukturlaşması mürəkkəb daxili iyerarxiyaya malikdir və bu daxili iyerarxiyanın fərqli dillər üzrə semantik paylaşması həmin dillərdə danışan toplumların idarəçilik sisteminin spesifikasiyası ilə sıx bağlıdır və bir çox hallarda dövlət quruluşunun nizamı ilə şərtlənir. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, koqnitiv dilçiliyin araşdırma sahələri bəzi məqamlarda sosiolingvistik problemlərlə də kəsişmə ehtimalına malik olur.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Aliyeva. G. B. Müxtəlif sistemli dillərdə situasiyalar çoxluğu:/ elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dis. avtoreferatı /- Bakı, 2021.-151s
2. Altay Məmmədov / Tanıdığım Əli Kərim/ “XAN” nəşriyyatı / Bakı / 2022 / 216 səh.
3. Gəncəbasarda gündəlik işlənən dialekt sözlər lüğət halına salınacaq <https://share.google/wBX5mDw6QceRO2Bpw>

SUPRASEGMENTAL FEATURES: PROSODIC STRUCTURE AND COMMUNICATIVE FUNCTIONS

Sabina Mammadova Javad,

M2025-106 , Faculty of Philology, e-mail: sabinamammadova03@mail.ru, Filology

Research supervisor: Dos.in Phonology Poladova Sabina Elkhan

Azerbaijan University of Languages, Baku

Language is not only a system of sounds and grammatical structures but also a means of conveying meaning through prosodic elements. Suprasegmental features, including stress, intonation, rhythm, and pitch, play a crucial role in shaping communicative intent. These features operate beyond individual phonemes and significantly influence how messages are interpreted in spoken discourse. [1, p 134.]

Suprasegmental features contribute to communicative meaning in several ways. First, focus is achieved through stress placement, allowing speakers to highlight new or important information. For example, shifting stress within a sentence can change the informational structure without altering the lexical content.

Second, emotion is conveyed through variations in intonation and pitch. A rising pitch may express surprise or uncertainty, while a falling tone can indicate certainty or finality. Thus, prosody functions as an essential tool for expressing speakers' attitudes and feelings. [2, p 67-69.]

Third, contrast and emphasis are closely related to stress and intonation patterns. Speakers often emphasize specific words to create contrast between alternatives or to reinforce particular ideas. This mechanism enhances clarity and prevents ambiguity in communication.

Another important function of suprasegmental features is the expression of sentence modality. Intonation patterns help distinguish between declarative, interrogative, and imperative sentences. For instance, yes-no questions in English are typically characterized by rising intonation, whereas statements usually have falling intonation. [3, p 187.]

Prosodic features also vary across languages and dialects. English is considered a stress-timed language, where rhythm depends on the regular occurrence of stressed syllables, while languages such as Spanish are syllable-timed. Additionally, tonal languages like Chinese use pitch to distinguish lexical meaning, demonstrating the diversity of prosodic systems. These cross-linguistic differences highlight the importance of prosody in effective communication and language learning. [4, p 19-23.]

In conclusion, suprasegmental features are fundamental components of spoken language that extend beyond segmental phonology. They play a vital role in conveying focus, emotion, contrast, emphasis, and sentence modality. Understanding prosodic structure not only enhances linguistic competence but also improves intercultural communication by helping speakers interpret subtle variations in meaning across different languages and dialects.

References

1. Crystal, D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Oxford: Blackwell, 2008.
2. Ladd, D. R. Intonational Phonology. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
3. Ladefoged, P., & Johnson, K. A Course in Phonetics. Boston: Cengage Learning, 2015.
4. Roach, P. English Phonetics and Phonology. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

İNTONASIYA VƏ NİTQ MELODİYASI PROSODİYANIN ƏSAS ÜNSÜRLƏRİ KİMİ

**Umudova Gülçin Elmir qızı,
gulcinumudova6@gmail.com, Filologiya,
Elmi rəhbər: fil.f.d., dosent Sabina Elxan qızı Poladova
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNIVERSİTETİ, BAKI**

Prosodiya dilin suprasegmental xüsusiyyətlərini əhatə edən mürəkkəb bir sistemdir və nitqin ritm, vurğu, ton (melodiya) və uzunluq kimi elementlərini özündə birləşdirir. Bu xüsusiyyətlər nitqin yalnız strukturunu deyil, həm də mənasını və emosional çalarını formalaşdırır. Bir çox hallarda prosodiya və intonasiya anlayışları sinonim kimi işlədilsə də, əslində prosodiya daha geniş anlayış olub bütün nitq vahidlərini əhatə edir, intonasiya isə əsasən cümlə səviyyəsində özünü göstərir [1, s.152]. Bu baxımdan, nitq melodiyası və intonasiya prosodiyanın əsas komponentləri kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Nitq melodiyası (speech melody) səs tonunun zaman daxilində dəyişməsi ilə xarakterizə olunur və bu dəyişikliklər vasitəsilə müxtəlif mənalar ifadə olunur. Dil sistemində tonun yüksəlməsi və enməsi müəyyən ardıcılıqla baş verərək müxtəlif intonasiya konturlarını (tunes) yaradır. Bu konturlar vasitəsilə “ifadə etmək” və “sual vermək” kimi fərqli kommunikativ məqsədlər bir-birindən ayırd edilir. [1, s.154]. Mənim fikrimcə, bu xüsusiyyət gündəlik ünsiyyətdə də aydın hiss olunur; eyni cümlə fərqli intonasiya ilə deyildikdə tamamilə fərqli məna verə bilər.

Prosodiyanın digər mühüm elementi olan vurğu (stress) da nitqdə məna fərqləndirici xüsusiyyətə malikdir. Vurğunun yerinin dəyişməsi sözün mənasının dəyişməsinə səbəb ola bilər. Məsələn, eyni sözün isim və ya fel kimi işlənməsi vurğunun yerindən asılıdır [1, s.152-153]. Bu isə göstərir ki, prosodik xüsusiyyətlər yalnız cümlə deyil, söz səviyyəsində də mühüm rol oynayır.

Məncə, bu xüsusiyyət xüsusilə xarici dil öyrənənlər üçün çətinlik yarada bilər, çünki yalnız sözləri bilmək kifayət etmir, onların düzgün vurğu və intonasiya ilə işlədilməsi də vacibdir.

Bundan əlavə, nitqin melodik quruluşu müxtəlif komponentlərdən ibarətdir: terminal ton, melodik sıra (scale), baş hissə (head) və ön hissə (prehead) kimi elementlər birlikdə ümumi melodik konturu formalaşdırır [1, s.157-158]. Xüsusilə terminal ton cümlənin sonunda tonun dəyişməsi ilə bağlıdır və cümlənin ümumi mənasını müəyyən edir. Bu komponentlərin qarşılıqlı əlaqəsi nitqin daha ifadəli və anlaşıqlı olmasını təmin edir.

Nəticə etibarilə, nitq melodiyası və intonasiya prosodiyanın əsas və ayrılmaz komponentləridir. Onlar nitqin strukturunu, emosional çalarını və kommunikativ məqsədini formalaşdıraraq ünsiyyətin effektivliyini artırır. Prosodik elementlərin düzgün istifadəsi nitqin daha təbii və anlaşıqlı olmasına kömək edir. Bu səbəbdən, həm nəzəri, həm də praktik baxımdan bu xüsusiyyətlərin öyrənilməsi dilçilikdə və dil öyrənmə prosesində xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Ədəbiyyat

1. Babayev, S. İngilis dilinin fonologiyası. Bakı: Nurlan nəşriyyatı, 2004, s. 152–159.
2. Əsgərova, Gülnar Tahir qızı. Dürğu işarələri və prosodiya (intonasiya). “Baku Engineering University” Jurnalı, 2021, № 1, s. 5

НЕОБХОДИМЫЙ ПРОЦЕСС-СЛОГОДЕЛЕНИЕ

Мирзаева Мадина Мирза гызы,

108А, факультет английского и немецкого языков, филология ,

madinamirzaeva2006@mail.ru Научный руководитель: к.ф.н., доц. Поладова Сабина

Элхан гызы Азербайджанский Университет Языков, г. Баку

Произношение слов, в любом языке, во многом определяется нормами слогаделения. Разобравшись в основных положениях, вы не только научитесь правилам грамотного переноса, но и станете лучше понимать язык.

Слог представляет собой фонетико-фонологическую единицу. Проще говоря, он выделяется только при произношении, однако не играет никакой роли в смысловом словообразовании. Поэтому эту единицу называют произносительной. [2].

Простой способ деления слова рассказывают еще в начальной школе. Рука подносится к подбородку, после чего произносится слово. Количество касаний подбородка руки и определяет число слогов.

В зависимости от звука, на который заканчивается слово, выделяют открытые слоги и закрытые. Открытые всегда заканчиваются гласными. Кроме того, при образовании слога долгой ударной гласной или дифтонгом, он также будет открытым. Закрытые слоги всегда заканчиваются на согласный. Если же слог образует краткая гласная, он также будет закрытым.

Главной особенностью слогаделения выступает необходимость разделения слова не с начала, а с конца. [1, с 79-82]. Более понятными правила слогаделения английского языка становятся при изучении конкретных примеров.

3. Две согласные на границе слога являются основанием для деления на части: ро-et.
4. Слово, имеющее несколько гласных, образованных дифтонгом, т.е. одним звуком, имеет только один слог: like [laik], его нельзя разделить на части.

5. Появление на границе слогоразделения согласной приводит к ее выделению во второй слог: i-ma-gine, если на стыке появляется несколько согласных, то первую относят к одному слогу, а остальные – к другому: ab-sent.
6. Слоги образуются сочетанием –er, расположенным после w: flow-er.
7. Появление на границе слогов буквы l относит ее к следующему слогу вместе с рядом расположенной согласной: ta-ble.
8. Сочетаний согласных ld и nd проводит границу слога перед ними: mi-ld, ki-nd.

Мы обозначили основные правила слоговой деления английского языка. В целом, они достаточно простые и не представляют особенных сложностей для освоения. Хотя, всем, кто стремится совершенствовать свой язык и писать грамотно, необходимо их не только выучить, но и понять.

Список литературы:

1. Шевченко И.Т., «Теоретическая фонетика английского языка» Москва 2015.
2. <https://oxford-house.ru/novosti/intonaciya-v-anglijskom-yazyke-pravila-i-texniki-izucheniya/>

ОСОБЕННОСТИ СЛОВЕСНОГО УДАРЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.

**Гусейнли Хадиджа Анар гызы, 108А, факультет английского и немецкого языков,
филология , xadicanar@gmail.com**

**Научный руководитель: к.ф.н., доц. Поладова Сабина Элхан гызы Азербайджанский
Университет Языков, г. Баку**

Словесное ударение в английском языке является важной фонетической особенностью, так как оно влияет на правильное понимание речи и может изменять значение слова. [2, с 68].

В отличие от некоторых других языков, в английском ударение не фиксировано, и может падать на разные слоги в зависимости от слова. Это делает его одной из сложных тем для тех кто изучает английский язык.

Одной из главных особенностей английского словесного ударения является его смысловоразличительная функция. Например слово record может произноситься по-разному. REcord (существительное) и reCORD (глагол). Неправильное ударение может привести к недопониманию или ошибке в общении. [3, с 96]. Кроме того, ударение влияет на ритм и интонацию речи, делая ее более естественной и понятной для носителей языка.

Также важно отметить, что в английском языке существуют определенные правила постановки ударения, но они не всегда универсальны и имеют множество исключений. Например в двухсложных словах ударение часто зависит от части речи, а в длинных словах от их структуры и происхождения. Поэтому изучение ударения требует не только запоминания, но и практики. [1, с 116].

Таким образом, словесное ударение играет ключевую роль в английском языке, так как оно связано не только с произношением но и пониманием смысла слов и общей грамотностью речи.

Литература:

1. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language – Cambridge University Press, 2003. Page 250-260
2. Jones D. English Pronouncing Dictionary – Cambridge University Press, 2011. Page 15-25
3. Roach P. English Phonetics and Phonology – Cambridge University Press, 2009. Page 80-95

DISTINCTIVE FEATURE THEORY: DEVELOPMENT AND PERSPECTIVES

Zamanov Emil Elman,

M25-106, Faculty of Linguistics, zamanovemil326@gmail.com, Filology

Academic supervisor: Phd. Associate prof. Poladova Sabina Elkhani

Azerbaijan University of Languages, Baku

Distinctive feature theory is a key idea in phonology. It explains how speech sounds are made up of smaller properties, called features, which distinguish one phoneme from another. For example, the difference between /s/ and /z/ is explained by the feature [voice]. If a sound has voicing, it is [+voice]; if not, it is [-voice]. These features allow linguists to describe contrasts across languages in a systematic way [1., p 69].

The idea first appeared in the work of Ferdinand de Saussure, who argued that contrasts between sounds are based on properties rather than letters [2, p. 29]. Later, the Prague Circle, especially Nikolai Trubetzkoy, developed this idea further by showing that phonological oppositions must be studied as part of a system [3, p 129].

The most influential development came with Noam Chomsky and Morris Halle in their book *The Sound Pattern of English (SPE)* (1968). They broke down human sounds into a vector of 28 binary features. These include manner features such as [consonantal], [sonorant], [continuant], [delayed release], [approximant], [tap], [trill], and [nasal]. Laryngeal features include [voice], [spread glottis], and [constricted glottis]. Finally, there are 14 place features, such as [labial], [round], [coronal], [anterior], [distributed], [strident], [lateral], and [dorsal]. Five of these are mainly used in vowels, describing tongue position (high, low, front, back, tense) [4, p 42].

This system allowed linguists to write phonological rules and describe sound patterns more precisely. However, it has also been criticized for being cognitively implausible because of the high number of features, and for its anglocentric bias, since many languages do not make distinctions that English does [5, p 45-47]. Despite these criticisms, distinctive features remain central in phonology. They provide a powerful way to explain minimal pairs such as seal/zeal or bat/mat, and they help identify natural classes of sounds.

In conclusion, distinctive feature theory developed from Saussure's early ideas, through Trubetzkoy's system of oppositions, Jakobson's binary features, and Chomsky and Halle's generative model in *SPE*. While criticisms remain, the theory has shaped modern phonology and continues to be a key tool for describing sound contrasts across languages.

References

1. Chapman, S. *Philosophy for Linguists*. Routledge, 2001.
2. Chomsky, N., & Halle, M. *The Sound Pattern of English*. Harper & Row, 1968.
3. Mielke, J. *The Emergence of Phonology*. Oxford University Press, 2008.
4. Saussure, F. de. *Course in General Linguistics*. Philosophical Library, 1959.
5. Trubetzkoy, N. *Principles of Phonology*. University of California Press, 1969.

ТАЙНА МЯГКИХ ЗВУКОВ: ЧТО ТАКОЕ ПАЛАТАЛИЗАЦИЯ?

Рзаева Лала Абдул гызы,

108A, факультет английского и немецкого языков, Филология, erzayev136@gmail.com,

Научный руководитель: к.ф.н., доц. Поладова Сабина Элхан гызы Азербайджанский

Университет Языков, г. Баку

Палатализация (palatalization) — это фонетическое явление, при котором согласный звук приобретает мягкий оттенок под влиянием следующих за ним гласных переднего ряда (таких как i, e). Иначе говоря, это процесс «смягчения» английского согласного. Артикуляционно палатализация создаётся благодаря поднятию средней части языка к твёрдому нёбу во время произнесения звука. Именно это дополнительное движение придаёт согласному особую мягкость и изменяет его акустическое звучание. [2]

В английском языке к палатализированным звукам относят сочетания согласных с [j], например в последовательностях t + j, d + j, s + j, z + j, которые в речи могут сливаться и образовывать новые звуки.

Палатализация может наблюдаться как в сочетаниях, так и в отдельных словах: [3]

did you → dɪdʒu: nature → 'neɪtʃə

don't you → doʊntʃu: future → 'fju:tʃə

Также палатализированными считаются согласные, такие как [ʃ], [ʒ]

Палатализация связана с явлением коартикуляции, при котором звуки в речи влияют друг на друга, поскольку органы речи заранее готовятся к произнесению следующего звука. Особенно заметна она в быстрой и естественной разговорной речи, где звуковые изменения происходят чаще, чем при медленном и чётком произношении. Этот фонетический процесс встречается во многих языках мира, например в русском, итальянском и польском, однако в каждом языке он проявляется по-разному. В целом палатализация способствует более плавному и удобному произношению, позволяя говорящему быстрее и легче соединять звуки в потоке речи. [1, с 45-46]

Итак, палатализация — это особенность произношения, но она также демонстрирует выразительность языка благодаря гибкости в создании новых звуков. Движение языка относительно твёрдого нёба приводит к незначительному изменению звука с точки зрения его артикуляции и аналогичному изменению его акустики. Согласный звук проходит палатализацию, в результате чего получается более мягкий, тонкий и плавный компонент. [2] Этот процесс палатализации демонстрирует восприимчивость человеческой речи к практически незаметным изменениям голоса и то, как небольшое изменение может повлиять на восприятие слова в целом.

Список литературы:

1. English Phonetics and Phonology: A Practical Course - Peter Roach, Cambridge University Press, 2009.
2. <https://www.britannica.com/topic/palatalization>
3. <https://www.phon.ucl.ac.uk/home/wells/phoneticsymbols.htm>

SOCIOPHONOLOGY AND SOCIAL FACTORS IN LINGUISTIC VARIATION.

Rajabova Lala Rajab

M2025-106, Faculty of Linguistics, radcabovalala@gmail.com, Filology

Academic supervisor: Phd. Associate prof. Poladova Sabina Elkhan

Azerbaijan University of Languages, Baku

Sociophonology examines how social factors influence phonological variation, demonstrating that phonetic choices are rarely socially neutral [2, p.12-28.]. This field employs acoustic analysis and statistical modeling to understand the relationship between linguistic features and social categories: age, gender, region, class, and ethnicity [3, p 134.]

There are several key social factors that influence the phonological structure of the language. Age plays a crucial role in linguistic variation. Younger speakers often lead in adopting

innovative phonological forms, while older speakers maintain conservative variants [4, p 321-348]. Research on the nasal vowel system in Michigan English showed how phonetic variation contributes to phonological innovations [5, 156.].

Gender serves as a reliable predictor of phonological variation. Women frequently lead in adopting prestige variants or innovative forms due to heightened sensitivity to social evaluation. Studies of Moroccan Arabic and Parisian French demonstrate gender differences in phoneme realization [6, p. 156.].

Regional differences reflect dialect geography and population mobility [7, p 56-78].

Phonological features can index local identity and may face stigmatization depending on the sociolinguistic context [8, p127]. Social class interacts with phonological variation through education, occupation, and social networks [6, p.156.]. Lower-middle-class speakers often exhibit significant variability, navigating between competing linguistic norms [4, p 321-348].

Ethnicity shapes phonological systems through historical contact and stylistic choices, with specific features encoding cultural identity [9, p.89-105].

Sociophonetic variation analysis involves quantitative data collection and qualitative interpretation. Researchers gather speech data through sociolinguistic interviews and natural conversations, then subject them to acoustic analysis. A key aspect is using continuous variables, allowing more detailed understanding of speech variation [1, p.10]. Sociophonological research is central to understanding how individuals and groups construct their identities through language. Phonological features serve as markers of group membership [5, p.156.]. Research also illuminates how linguistic features contribute to social stereotype formation and is critical for understanding mechanisms of linguistic change.

Bibliography

1. Al-Hamzi, A. M. S. (2023). Phonological variation in Almahweet Yemeni Arabic: A sociolinguistic investigation. *Cogent Arts and Humanities*, 10(1),
2. Alsalm, K. (2025). Phonological variables in Buraidawi Arabic. 7(1), 12-28.
3. Benítez Fernández, M. (2023). Linguistic variation, social meaning and covert prestige in a Northern Moroccan Arabic variety. *Languages*, 8(2), 134.
4. Blondeau, H., & Tremblay, M. (2022). The hidden dimensions of a change from below: Consequence markers in Montreal French. 67(3), 321-348.
5. Calder, J. (2024). 'Harsh' SoMa vs 'Beige' Castro: *Language & Communication*, 4
6. Gonzales, W. D. W. (2024). The holistic advantage: *Languages*, 9(4), 156.
7. Jarrah, M. (2024). Enam Al-Wer, Uri Horesh, Bruno Herin and Rudolf De Jong, *Arabic Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2022.
8. Kasiva, M. R., Mutua, J., & Itumo, J. M. (2023). Phonological variation in kikamba livestock bargaining register.
9. Merzah, S. K. (2024). Sociophonological gender variations of EFL Iraqi students. *International Journal of Language and Literary Studies*, 6(2), 89-105.

ТЕМП КАК ОСНОВА РИТМИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ РЕЧИ

Амрахова Зейнаб Эмин гызы, 108А, факультет английского и немецкого языков, Филология emrahovazejneb2008@gmail.com, Научный руководитель: к.ф.н., доц. Поладова Сабина Элхан гызы Азербайджанский Университет Языков, г. Баку

Темп речи — скорость произнесения элементов речи (звуков, слогов, слов). Относится к просодическим элементам, является одним из компонентов интонации. [1, с 27]. Следует заметить, что абсолютный темп речи зависит от индивидуальных черт говорящего, особенностей его эмоционального состояния и ситуации общения, стиля произношения; кроме того, наблюдается зависимость между длиной речевой единицы и скоростью её произнесения (стремление к изохронности): чем длиннее слово или синтагма, тем меньше средняя длительность звука (слога) в них. [1, с 32].

Темп речи может измеряться: 1. числом произносимых в единицу времени (чаще всего в секунду) элементов речи;

2. средней длительностью элемента.

Повышение темпа речи осуществляется за счёт сокращения длительности как гласных, так и согласных звуков, в то время как снижение темпа достигается преимущественно путём увеличения длительности гласных. [1, с 98]. В качестве интонационного средства темп речи выполняет функцию противопоставления более и менее важных компонентов высказывания. Наиболее важные слова или синтагмы характеризуются замедленным темпом, отрезки, несущие второстепенную информацию (к ним относятся, в частности, вводные слова), -ускоренным. Замедление темпа к концу высказывания выступает одним из средств оформления его целостности, в чём проявляется синтаксическая функция интонации.

Согласно исследованиям, оптимальный темп речи для чтения аудиокниг на английском языке соответствует 150—160 словам в минуту. Для личной беседы — 190 слов в минуту. Для русского языка, в котором слова длиннее примерно на 20—30 %, этот темп будет ниже.

Литература:

1. Галло, Кармин. Talk Like TED. The 9 Public-Speaking Secrets Of The World's Top Minds. — М.: Альпина Паблишер, 2015. — 253 с.

ПУТЕШЕСТВИЕ В МИР АНГЛИЙСКИХ ГЛАСНЫХ.

**Закиева Раиса Гошгар гызы, 108А, факультет английского и немецкого языков,
филология, zekievaraisa@gmail.com,**

**Научный руководитель: к.ф.н., доц. Поладова Сабина Элхан гызы Азербайджанский
Университет Языков, г. Баку**

В условиях глобализации английский язык становится ключевым средством международного общения. Однако успешное владение языком невозможно без точного понимания его фонетической системы. Особое место в ней занимают гласные звуки, которые играют решающую роль в формировании смысла и обеспечении взаимопонимания между говорящими.

Английская система гласных отличается богатством и сложностью. Она включает краткие и долгие звуки, а также дифтонги — сочетания двух гласных в одном слоге. [3, с 56]. Например, различие между словами ship и sheep основано исключительно на долготе гласного звука, что подчёркивает смысловоразличительную функцию фонетики. Подобные минимальные различия требуют от изучающих язык особого внимания к произношению. Кроме того, важным элементом является редукция гласных, особенно нейтральный звук [ə], который широко используется в безударных слогах. [2, с 88-89]. Это явление придаёт

английской речи естественность и ритмичность, но одновременно создаёт трудности для восприятия и воспроизведения.

Следует отметить и несоответствие между орфографией и произношением в английском языке. Одни и те же буквы могут передавать разные звуки, что усложняет процесс обучения, но делает язык более выразительным и гибким. Освоение гласных звуков требует не только теоретических знаний, но и регулярной практики слухового восприятия и артикуляции.

Таким образом, «путешествие в мир английских гласных» представляет собой важный этап в изучении языка. Понимание их особенностей

способствует развитию правильного произношения, улучшению навыков аудирования и повышению общей коммуникативной компетенции. Гласные звуки являются не просто элементами речи, а основой, на которой строится точное и выразительное общение. [1, с 36].

Литература:

1. O'Connor J.D. Better English Pronunciation. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
2. Roach P. English Phonetics and Phonology. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
3. Jones D. An Outline of English Phonetics. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

АСПИРАЦИЯ-ВЫРАЗИТЕЛЬНЫЙ ДЫХАТЕЛЬНЫЙ ОТТЕНОК ЗВУКА.

Гумбатова Эвелина Юсиф гызы , 108А, факультет английского и немецкого языков, филология evelinagumbatova5@gmail.com, Научный руководитель: к.ф.н., доц.

Поладова Сабина Элхан гызы Азербайджанский Университет Языков, г. Баку

Аспирация в английском языке представляет собой изящное и в то же время тонкое фонетическое явление, придающее речи особую выразительность и живую динамику. Она проявляется как лёгкий, почти невесомый выдох воздуха, сопровождающий произнесение глухих смычных согласных. Этот едва уловимый поток дыхания формирует естественность звучания английской речи. Аспирация раскрывает глубинную связь между артикуляцией и восприятием звуков, делая речь более чёткой и ритмичной. В английской фонетической системе она играет роль невидимого, но значимого маркера, отличающего аутентичное произношение от иностранного акцента. Особенно ярко аспирация проявляется в начале ударных слогов, где она словно придаёт звуку дыхание и силу. Этот феномен не изменяет значение слов, однако существенно влияет на их звучание и воспринимаемую естественность. [1, с 112].

В английском языке аспирации подвергаются глухие смычные согласные [p,t,k]. В таких словах, как *pin*, *top* и *cat*, аспирация создаёт эффект лёгкого взрыва воздуха, оживляющего согласный звук. В противоположность этому, подчиняясь строгим фонологическим закономерностям, она отсутствует после щелевого согласного /s/ в начале слова или слога, как в словах *spin*, *stop*, *school*, где /p/, /t/, /k/ произносятся без придыхания. Это связано с тем, что поток воздуха уже частично реализуется при произнесении /s/, и дополнительная аспирация становится избыточной. Кроме того, аспирация ослабляется или исчезает в безударных слогах и в быстром темпе речи, где артикуляция становится менее напряжённой. [2].

Аспирация подчеркивает мелодичность и структурированность английского языка. С акустической точки зрения аспирация связана с увеличенным временем начала голосового участия, известным как Voice Onset Time. Это временное различие создаёт выразительный контраст между звуками и делает речь более различимой на слух. Восприятие аспирации

требует тонкой слуховой чувствительности и фонетической подготовки. Недостаточная аспирация может сделать речь приглушённой и менее естественной. Избыточная же аспирация способна придать произношению искусственный оттенок. [1, с 70-71].

Аспирация тесно связана с ударением. В разных диалектах английского языка степень аспирации может варьироваться. В некоторых вариантах она выражена мягче, в других - более отчётливо и энергично. Эти различия придают речи культурную окраску и индивидуальность. В быстром разговорном темпе аспирация может ослабевать, в более формальной речи она, напротив, становится более заметной и чёткой.

Таким образом, аспирация служит инструментом для передачи нюансов и оттенков произношения. В обучении английскому языку аспирация играет ключевую роль в формировании правильной артикуляции. Она помогает учащимся приблизиться к естественной модели речи носителей. Практика аспирации развивает фонематический слух и артикуляционную точность. В конечном итоге аспирация становится неотъемлемой частью выразительного и уверенного владения английской речью.

Список литературы:

1. Schwartz, R. E. (2005). "The phonology of aspiration: A contrastive analysis of English
2. <https://www.lovelylanguage.ru/pronunciation/video-lesson/english-aspiration-pronunciation>

LOW FALL НИСХОДЯЩИЙ ТОН УТВЕРЖДЕНИЯ.

Мамемедзаде Захра Эйваз гызы, 108А, факультет английского и немецкого языков, филология memmedzadezehra616@gmail.com, Научный руководитель: к.ф.н., доц. Поладова Сабина Элхан гызы Азербайджанский Университет Языков, г. Баку

В английском языке нисходящий тон представляет собой постепенное понижение голоса на ударных слогах, причём на последнем ударном слове голос довольно резко опускается вниз. В английском предложении первый ударный слог всегда самый высокий по тону, а все последующие ударные слоги на тон ниже предыдущего.

Мелодия с понижением тона произносится в тех случаях, когда высказывание закончено или выражается категоричность. Английский нисходящий тон напоминает русскую интонацию настойчивой команды в односложных словах. [1, с 58-59].

С нисходящим тоном обычно произносятся: [2].

- Законченные повествовательные предложения, выражающие утверждение или категоричное заявление:

I study , English. Я изучаю английский.

- восклицательные предложения:

What a nice , house! - Какой красивый дом!

- краткие повествовательные предложения (утвердительные и отрицательные):

I will come , soon. - Я скоро приду.

She didn't call , me. - Она мне не позвонила.

- повелительные предложения, выражающие приказания, распоряжения, категорическую просьбу:

Come , here! - Иди сюда!

- специальные вопросы, начинающиеся с вопросительных местоимений:

What's , this? - Что это?

- вторая часть альтернативного вопроса:

Were you at the cinema or at the theatre yester , day?-Ты был вчера в театре или в кино?

· первая часть разделительного вопроса:

You know , him, don't you? - Ты ведь знаешь его, не так ли?

· вторая часть разделительного вопроса, когда спрашивающий уверен в правильности сообщении первой части и не ждёт никаких дополнительных сведений, а только выражает желание подтвердить суждение

It is warm today, isn't , it? - Сегодня тепло, не так ли?

· приветствия при встрече:

Good after , noon! - Добрый день!

· обращение в начале предложения:

, Pete, where is your pen? - Петя, где твоя ручка?

· приложение в конце предложения:

This is my friend, an , artist. - Это – мой друг, художник.

• придаточное предложение, стоящее перед главным, если последнее предложение произносится с восходящим тоном: When you come , home, will you call me? - Когда ты придёшь домой, ты позвонишь мне?

Список литературы:

1. Шевченко И.Т., «Теоретическая фонетика английского языка» Москва 2015.
2. <https://oxford-house.ru/novosti/intonaciya-v-anglijskom-yazyke texizucheniya>

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ СВЯЗУЮЩИХ ЗВУКОВ В АНГЛИЙСКОЙ УСТНОЙ РЕЧИ

**Касымзаде Нармин Ниямяддин гызы, 108А, факультет английского и немецкого
языков, филология nermin.qasimzade008@gmail.com,**

**Научный руководитель: к.ф.н., доц. Поладова Сабина Элхан гызы Азербайджанский
Университет Языков, г. Баку**

В современном английском языке устная речь характеризуется высокой степенью связности и плавности, что во многом обеспечивается функционированием связующих звуков. Эти фонетические явления играют важную роль в обеспечении естественного звучания речи и облегчении восприятия информации слушателем. В данной работе рассматриваются основные виды связующих звуков в английской устной речи, их функции и особенности употребления.

Особое внимание уделяется таким явлениям, как linking, intrusion и elision. Анализируется их роль в формировании ритма и интонации речи, а также влияние на понимание устного высказывания. Английская устная речь представляет собой сложную систему, в которой важную роль играют фонетические процессы, обеспечивающие ее естественность и плавность. Одним из таких процессов является использование связующих звуков, которые соединяют слова в непрерывный речевой поток.

Связующие звуки в английской речи представляют собой фонетические явления, возникающие на стыке слов. Они обеспечивают плавный переход от одного слова к другому и способствуют сохранению ритмико-интонационной структуры высказывания.

Одним из наиболее распространенных видов является linking, при котором конечный согласный звук одного слова соединяется с начальным гласным следующего слова. Например, в выражении “take it” звук [k] переходит к следующему слову, образуя единый звуковой поток.

По мнению Иванова, linking является важным элементом естественной речи и способствует ее беглости [1, с.25].

Другим важным явлением является intrusion, при котором между словами появляется дополнительный звук, чаще всего [r], [j] или [w]. Это происходит для облегчения произношения и сохранения плавности речи. Например, в выражении “idea of” может появляться звук [r]. Петров отмечает, что intrusion является характерной особенностью разговорного английского языка [2, с.48].

Кроме того, данные фонетические процессы оказывают влияние на восприятие речи. Отсутствие связующих звуков может привести к трудностям в понимании, так как речь становится более прерывистой и менее естественной. В связи с этим изучение и практическое освоение данных явлений является важной задачей для изучающих английский язык.

Таким образом, связующие звуки являются неотъемлемой частью английской устной речи и играют важную роль в обеспечении ее плавности и естественности. Они способствуют формированию ритма и интонации, а также облегчают восприятие речи слушателем. Изучение и правильное использование таких явлений, как linking, intrusion и elision, позволяет значительно повысить уровень владения английским языком и приблизить речь к естественной. В дальнейшем исследование данной темы может быть направлено на более глубокий анализ фонетических процессов в различных вариантах английского языка.

Список литературы

1. Иванов И. И. Фонетика английского языка. — Москва: Наука, 2015. — 256 с.
2. Петров П. П. Практическая фонетика английского языка. — Санкт-Петербург: Просвещение, 2017. — 312 с.
3. Сидоров С. С. Основы английской фонетики. -Москва: Высшая школа, 2016. -280 с.
4. Смирнова А. В. Фонетические процессы в английской речи. — Казань: Университет, 2018. — 295 с. __

ФОНЕТИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ НОСОВОГО ВЗРЫВА : АНГЛИЙСКИЙ И ФРАНЦУЗСКИЙ ЯЗЫКИ

Танрывердиева Захра Хандан гызы

108А, факультет английского и немецкого языков, филология

tanriverdiyevazahra@gmail.com,

Научный руководитель: к.ф.н., доц. Поладова Сабина Элхан гызы Азербайджанский Университет Языков, г. Баку

Носовой взрыв (nasal plosion) – это фонетический процесс, при котором происходит слияние взрывных и носовых согласных. Воздух проходит не через рот, а нос, создавая характерный взрыв. В английском языке это частое явление. К примеру, в слове button ['bʌt. əp] носитель языка не будет тратить свои силы на произношение гласного между двумя согласными. Для более беглой речи он использует носовой взрыв, произнося звук через нос, как бы «глота» звук. [1]

Во французском языке же, несмотря на наличие схожих сочетаний согласных в таких словосочетаниях как dette nette [det net] лингвисты не отмечают носовой взрыв как характерную черту речи. Французы бы произнесли это слово без носового взрыва, с которым произнесли бы англичане. Все это связано с тем, что англичане, как и другие представители германских языков привыкли к стечению согласных. Возьмем такие слова как angst, glimpse, cotton. Французам же, как представителям романского языка сложно произносить такие

слова, так как носового взрыва, как у англичан у них нет, это редко встречаемое явление. Они предпочитают открытые слога, в таких фонетических процессах как носовое связывание(enchaînement) последняя согласная первого слова(которая была бы немой в изолированном произношении) переносится в начало второго слова, «связывая их». Например, словосочетание *mon ami* будет читаться как [mɔ̃.na.mi]. [2]

Но этот процесс отличается от носового взрыва тем, что здесь участвуют носовые гласные, а не смычные согласные как в английском.

Несмотря на то, что носовой взрыв считается редким в стандартном парижском французском, в некоторых словах можно встретить носовой взрыв как например *rythme* [ritm].

Таким образом, можно увидеть, как носовой взрыв является неотменной частью английской фонетики, в то время как тот же самый процесс встречается реже в стандартном французском языке. Исходя из происхождения языка и предпочтений носителей мы замечаем существенную разницу в фонетических процессах, казалось бы, схожих языков. Французы отдают предпочтение носовым гласным, связыванию согласных, вместо резкого носового взрыва, к которому привыкли англичане. Изучая такие отличия, мы лучше разбираемся в тонкостях произношения этих языков, которые в дальнейшем могут помочь с разговорной практикой и исправлением ошибок в процессе обучения.

Список литературы:

1. https://ebooks.grsu.by/eng_praktikum/2-11-2-2-nosovoj-vzryv.htm
2. <https://www.lawlessfrench.com/pronunciation/enchainement/>

ОСОБЕННОСТИ ФОНЕТИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА. ЛАТЕРАЛЬНЫЙ ВЗРЫВ.

Гейдарова Фатима Хиктетовна

**108А, факультет английского и немецкого языков, филология b0765429@gmail.com,
Научный руководитель: к.ф.н., доц. Поладова Сабина Элхан гызы Азербайджанский
Университет Языков, г. Баку**

Латеральный взрыв – это особый тип взрыва смычного согласного, при котором размыкание происходит по бокам языка, а не по центру ротовой полости. Также, этот фонетический процесс, по-другому, называют ²Боковым взрывом². [3, с 89].

Этот вид фонетического процесса имеет, также, определенные артикуляционные особенности. Во время произношения слов или словосочетаний включающие в себя данный процесс, кончик языка плотно прижат к альвеолам, блокируя воздух по центру. Именно из этого следует тот факт, что сам взрыв происходит не по центру ротовой полости, а по бокам, когда воздух проходит через опущенные края языка, не размыкая основную смычку. Данный фонетический процесс возникает в позиции перед латеральным сонантом [l]. Также стоит отметить, что взрыв возникает в случае, если перед латеральным сонантом [l] идет взрывной, смычной согласный. [4, с 89].

В английском языке к таким согласным относятся: [t], [d], [p], [k], [g], [b]. Следует отметить, что данный процесс возникает в более выраженном виде в английском языке, однако, также может встречаться в таких языках как: французский, немецкий, итальянский, испанский, и т.д. [2, с 156-160].

Примеры: 1) В английском языке: battle- ['bætl], Little - ['lɪtl]

2) В немецком языке: adler - ['a:dlɐ], radel - ['ra:dlɪn]

3) В французском: table - [tabl], câble - [kabl]

Список литературы:

- 1) Cambridge Dictionary | English Dictionary, Translations & Thesaurus
- 2) Oxford Learner's Dictionaries | Find definitions, translations, and grammar explanations at Oxford Learner's Dictionaries
- 3) Peter Ladefoged and Keith Allan Johnson., ²A Course of Phonetics²
- 4) Philip Carr. English Phonetics and Phonology: An Introduction,

ОСОБЕННОСТИ СЛОГОДЕЛЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Мугумова Мина Рафаэль гызы,

108А, факультет английского и немецкого языков, филология,

minamugumova@gmail.com

**Научный руководитель: к.ф.н., доц. Поладова Сабина Элхан гызы Азербайджанский
Университет Языков, г. Баку**

Я хотела бы рассказать, о процессе слогообразования в английском языке. Слог — наименьшая произносительная единица, состоящая из одного или нескольких звуков. Не все звуки могут образовывать слог, а слог может составлять целое слово или его часть.

Примеры: I [ai], ten [ten], sofa [ˈsəʊ-fə]. [2, с 67]

Английские слоги формируются из гласных и сонантов. Среди согласных слогообразующими почти всегда являются [l], [n], иногда [m]. Они образуют слог при отделении от гласной: Примеры: [ˈli-tl], [ˈse:-tn], [ˈri-ðm].

Типы слогов: [3, с145]

Открытый слог — заканчивается гласной.

Примеры: no [nəʊ], at [æt], odd [ɒd].

Закрытый слог — заканчивается согласным.

Пример: inˈtensity — in/ˈten/si/ty (in — закрытый, ten — закрытый ударный, si — открытый, ty — открытый)

Правила слогаделения:

Графическое деление происходит с конца слова: li (2) – ke (1), pen (2) – cil (1).

Буква «l» на границе присоединяется к последнему слогу: ta-ble, sta-ble, ti-tle.

Если на границе больше двух согласных, второй с конца слог закрытый: lit-tle. [с 17]

Если за гласной следует «ld» или «nd», граница перед ними: mi-ld, ki-nd.

Одна согласная на границе обычно переходит вправо: ta-ke, stu-dent, li-ne.

Литература

1. Jones D. English Pronunciation Dictionary,. 1987
2. Roach P. English Phonetics and Phonology,. 2023
3. Gimson A.C. An Introduction to the Pronunciation of English,. 1984

ЭТО ИНТЕРЕСНО: ПРОЦЕСС АССИМИЛЯЦИИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Гурбанова Рагима Гусейн гызы,

108А, факультет английского и немецкого языков, Филология

rahima.qurbanli.@gmail.com,

**Научный руководитель: к.ф.н., доц. Поладова Сабина Элхан гызы Азербайджанский
Университет Языков, г. Баку**

Ассимиляция (assimilation) – это изменение артикуляции звука под влиянием соседнего звука. Она существует для того, чтобы было удобнее произносить звуки на стыке слов и в середине слова. Звуки подвергающиеся ассимиляции под влиянием межзубных /θ/, /ð/ называют ассимилированными, а звуки t/, /d/, /l/, /n/, /s/, /z/ ассимилирующие. Выделяются 3 основных типа: по направлению; по месту образования преграды; по работе губ. [2, с 66-67].

Ассимиляция по направлению бывает: регрессивной, прогрессивной, двойной.

Регрессивная ассимиляция – последующий звук влияет на предшествующий. Пример: in this [ɪn ðɪs].

Прогрессивная ассимиляция – предшествующий звук влияет на последующий. Пример: It's that? /ɪts ðæt/

Двойная ассимиляция - два соседних звука влияют друг на друга. Пример: Twelve /twelv/

Ассимиляция по месту образования преграды: согласные [t, d, n, l] перед [θ, ð] становятся межзубными. Пример: tell them [ˈtel ðəm].

Ассимиляция по работе губ: согласные [t, d, k, g, s] перед [w] становятся лабиализованными. Пример: twice [twɪs].

Ложная ассимиляция – обычно происходит на стыке глухого звонкого согласного. Она может быть внутри слова и на стыке слов. В русском языке происходит оглушение и озвончение. С английскими звуками такое не происходит в следующих случаях: [3].

Звонкие согласные не оглушаются перед глухими. Пример: his dress [hɪz dres]

Глухие согласные не озвончаются перед звонкими. Пример: that boy [ðæt bɔɪ]

Сочетание звуков [f, v] и [w, θ, ð] не изменяет их характеристики. Пример: fifth [fɪfθ]

[s, z] не изменяются перед [θ, ð]. Пример: is that [ɪz ðæt]; [1, с 56].

Список литературы:

1. Васильев В.А., Катанская А.Р., Лукина Н.Д., “English Phonetics. A practical Course” Москва 1999
2. Roach, P. “English Phonetics and Phonology” 2021
3. <https://www.textologia.ru/>
4. <https://infourok.ru/>

КАК РОЖДАЕТСЯ ЗВУК: АНГЛИЙСКИЕ СОГЛАСНЫЕ

Алиева Фатима Азер гызы,

108А, факультет английского и немецкого языков, Филология, alievaf0606@gmail.com

**Научный руководитель: к.ф.н., доц. Поладова Сабина Элхан гызы Азербайджанский
Университет Языков, г. Баку**

Английские согласные занимают очень важное место в фонетической системе английского языка. Они образуются в результате прохождения потока воздуха через органы речи. При произношении согласных звуков, поток воздуха проходит с определенными препятствиями, создаваемые губами, зубами, языком или нёбом. Принципиальным отличием согласных звуков от гласных является наличие шума. В современном английском языке насчитывается около 44 звуков, 24 из которых составляют согласные. Каждый из этих звуков имеет определенные особенности произношения. Английские согласные классифицируются по нескольким признакам: положение активных органов речи и место преграды, способ образования шума и тип преграды, работа голосовых связок, положение мягкого нёба. [2, с 67-68]

- По положению активных органов речи и месту образования преграды все согласные можно разделить на губные [labial], язычные [lingual], фарингальный [glottal].
 - Губные, в свою очередь, подразделяются на: 1. Губно-губные (bilabial) [p], [b], [m], [w]; 2. Губно-зубные (labio dental). [f], [v]
 - Язычные согласные звуки делятся на: 1. Переднеязычные (forelingual): [t],[d], [n], [l], [s], [z], [θ], [ð]; 2. Среднеязычные (mediolingual): [j]; 3. Заднеязычные (backlingual): [k], [g], [ŋ]
- При образовании переднеязычных согласных преграда создается кончиком или передней частью языка, которые могут прикасаться к различным участкам верхнего неба. В зависимости от положения кончика языка выделяют: [1, p124]
1. Апикальные согласные: [t],[d], [n], [l], [s], [z], [θ], [ð]; 2. Какуминальные согласные [r]; 3. Дорсальные согласные. К фарингальным согласным относится звук [h]
- По способу образования шума и типу преграды согласные делятся на смычные (occlusive) [p], [b], [t], [d], [k], [g]; щелевые (constrictive) которые в свою очередь делятся на шумные щелевые (fricative) [f], [v], [θ], [ð] и сонанты (sonorants) [m], [n], [ŋ]; смычно-щелевые (occlusive-constrictive) или аффрикаты (affricates) [tʃ], [dʒ].
 - Согласно работе голосовых связок, согласные делятся на звонкие (voiced) [b], [d], [g], [v], [z], [l], [m],[n], [r], [dʒ], [ð], [ʒ], [w], [j] и глухие (voiceless) [p], [t], [k], [f], [s], [ʃ], [tʃ], [θ], [h].
 - Принимая во внимание положение мягкого нёба, согласные делятся на ротовые (oral) [p], [t], [s], [z], [k], [g] и носовые (nasal) [m], [n], [ŋ].

Список литературы:

1. Carr, P. English Phonetics and Phonology: An Introduction. Oxford: Wiley-Blackwell, 2019.
2. Арбекова Т.И. Я хочу и буду английский. Изд. 2-е. - М.: ТЕЛЕР, 1993.

DISTRIBUTIONAL ANALYSIS AND DISCOVERY PROCEDURES IN AMERICAN STRUCTURALISM: A STUDY OF LEONARD BLOOMFIELD AND EDWARD SAPIR

Bakirova Nigar Etibar

M2025-106, Faculty of Linguistics, e-mail: bakirovanigar11@gmail.com, Filology

Academic supervisor: Phd. Associate prof. Poladova Sabina Elkhani

Azerbaijan University of Languages, Baku

Language is an organized system of sounds which are used for communication. The sounds that we use in our speech are studied in phonology or practical phonetics. Phonology mostly deals with the meanings of speech sounds. A considerable number of scholars from around the world have investigated speech sounds and proposed various conclusions, points of view, theories which rely on their regular observation, comparison, analysis and research. As a result, a School of Thought was formed. It means that in linguistics different scholars can have different perspectives based on the nature of questions they have investigated or the tools that they have used to investigate this or that scientific problem. [1, p.74-78].

One of these significant Schools of Thought is American Structuralism. American linguistics developed from the end of the 19th century. At that time there were a lot of indigenous American Indian languages which had never been previously investigated and described. Scholars knew that these languages should be investigated immediately before they became extinct. If that is the case, such linguists as Franz Boas (1858-1942) tried to construct methodological principles for the analysis of unfamiliar languages. After Franz Boas, the most influential linguists in American Structuralism were Leonard Bloomfield and Edward Sapir. Leonard Bloomfield relied on

behaviorist approach in language study. He claimed that a language should be studied through empirical observation alone, without any linguistic explanation. That is why he used formal procedures to analyze linguistic data. He relied on forms, not on meaning. [3]. In contrast, Edward Sapir studied language from anthropological and cultural point of view. According to Sapir, language is a dynamic and changing system that reflects human cognition and thoughts. He considered that linguistic structures are closely connected with psychology and social behavior. For Sapir, phonological units are not just simply formal elements without meaning, they are meaningful parts of cultural and mental processes. [2].

According to Harris, distributional analysis is mainly used in descriptive linguistics. The central idea of distributional analysis is that a phoneme does not reflect only one sound. Depending on a position of this or that phoneme, it can reflect different sounds. If a sound x occurs in a position and reflects a particular phoneme, any sound that can appear in that position instead of x is part of the same phoneme. Sounds that can be used interchangeably are called substitutable sounds. For instance, /t/ in “top” and /t/ in “stop” are two different sounds which can possibly replace each other and therefore they belong to the same phoneme. So, phoneme is a set of sounds that can occur in the same position. [4, p.5-6].

Discovery procedures, as proposed by Zellig Harris, are methods for identifying and classifying phonemes based on language data which is observable. First, linguist collect words and utterances from native speaker’s speech. Next, they investigate minimal parts looking for words that differ by only one sound to identify contrastive phonemes. At the end, they classify these sounds into phonemes based on distribution patterns. These procedures make phonological analysis empirical. [4, p.6-9].

American Structuralism, established by Leonard Bloomfield and Edward Sapir, laid the foundation for modern phonological analysis. American Structuralism provided a scientific approach to studying language based on observable data. The contributions of Leonard Bloomfield and Edward Sapir to phonology demonstrates how different perspectives can be and how they can work together to influence linguistic researches today.

Literature:

1. Bloomfield, L. Language. Chicago: University of Chicago Press, 1933.
2. Encyclopaedia Britannica. “Edward Sapir.”, from [https:// www.britannica](https://www.britannica).
3. Encyclopaedia Britannica. “Leonard Bloomfield.”, from <https://www.britannica>.
4. Harris, Z. Methods in Structural Linguistics. Chicago: University of Chicago Press, 1951.

İNGİLİSDİLLİ FİLM DİSKURSUNUN LEKSİK SƏCİYYƏSİ KONTEKSTİNDƏ NİTQIN MELODİYASI VƏ İNTONASIYA: PROSODİYANIN KOMMUNİKATİV VƏ DİSKURSİV FUNKSIYALARI

Rəna Şabanzadə Malik

M2025-106, Dilşünaslıq fakültəsi, shabanzadarana@gmail.com, Filologiya,

Elmi rəhbər: Phd. Associate prof. Poladova Sabina Elkhan

Azerbaijan University of Languages, Baku

Nitqin prosodiyası - sözlərin fonetik tərkibindən kənarda nitqin melodiyası, vurğu, ritm və intonasiyadan ibarət elementləri - dilin funksional və emosional aspektlərini ifadə etməkdə əsas rol oynayır. Prosodiyanın öyrənilməsi ingilisdilli film dialoqlarının leksik səciyyəsinə anlamaqda

vacibdir, çünki intonasiya və melodik kontur sözlərin semantik yükünü gücləndirir və aktyorların psixoloji vəziyyətini əks etdirir [2, s.12-20].

Prosodiyanın tədqiqi suprasegmental səviyyədə aparılır; yəni, söz və cümlələrdən daha böyük nitq vahidlərinin fonetik xüsusiyyətləri analiz edilir [1, s.173]. İntonasiya nitqin melodik konturunu dəyişdirərək gərginlik, vurğu və emosional yük yaradır. Tədqiqatlar göstərir ki, intonasiyanın dəyişməsi dinləyicilərin mətnin mənasını qavrama qabiliyyətinə ciddi təsir göstərir [4, s.102-104]. Bu xüsusiyyət film diskursunda mənanın və emosional alt-mətnin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

İntonasiya yalnız akustik dəyişikliklər deyil, həm də qrammatik və praqmatik məna daşıyıcısıdır. İngilisdilli filmlərdə dialoqların intonasiya və melodik konturları aktyorların emosional vəziyyətini, personajların xarakterini və dialoqdakı dinamikanı əks etdirir [3, s.18-21]. Leksik seçimlərin prosodik elementlərlə birləşməsi dialoqu daha zəngin və çoxölçülü edir.

Nitqin melodiyası və intonasiyası sözlərin semantik potensialını modifikasiya edərək leksik vahidlərin diskurs daxilində yeni praqmatik çalarlar qazanmasına səbəb olur [2, s.15; 1, s.174]. Film dialoqlarında bu elementlər personajların psixoloji vəziyyətini və dialoqdakı dinamikanı anlamağa imkan verir, bu da nitq aktlarının mənasını daha dolğun və çoxölçülü edir.

Tədqiqatlar göstərir ki, prosodiyanın melodik və intonasiya elementləri nitqin emosional, praqmatik və diskursiv funksiyalarını ifadə etməkdə əsas rol oynayır. Murzinovanın 2019-cu il tədqiqatı ingilisdilli film dialoqlarında intonasiyanın nitqin semantik və kommunikativ strukturu üzərindəki rolunu təhlil edir [2, s.12-20]. Rakhimova nitq intonasiyasının stilistik və məna yaradan funksiyalarını göstərir [3, s.18-21]. Bektosheva isə intonasiya və vurğunun nitqin başa düşülməsi və qavranılması üçün vacib olduğunu qeyd edir [4, s.102-104].

Beləliklə, nitqin melodiyası və intonasiyası prosodiyanın əsas komponentləri olaraq yalnız fonetik deyil, həm də diskursiv və kommunikativ funksiyaları olan elementlərdir. İngilisdilli film dialoqlarında bu elementlər leksik seçimlərlə birləşərək dialoqun mənasını, emosional yükünü və nitq aktlarının funksiyasını gücləndirir. Bu səbəbdən prosodiyanın öyrənilməsi film diskursunun leksik səciyyəsinə və ümumi kommunikativ funksiyalarını anlamaqda əsas rol oynayır.

Ədəbiyyat

- 1.Mirzaxidova, Miyasar Inamjanovna. "The Role of Stress, Intonation, And Rhythm in Language Systems." *International Journal of Literature And Languages*, vol. 6, no. 02, 2026, pp. 173–175.
- 2.Murzinova, I. A. "Prosodic Qualities of Communicative Emotivity in Speech of the Characters of English Film Discourse." *Man and Culture*, 2019, pp. 12–20.
- 3.Rakhimova, Gavhar Jamshid kizi. "The Importance of Intonation in the Stylistic Differentiation of Oral Texts." *Modern Science and Research*, vol. 2, №12, 2023, pp.18–21.
- 4.Bektosheva, Durdonakhon B. "The Role of Prosody in Communication." *Академические исследования в современной науке*, vol. 3, no. 12, 2024, pp. 102–104.

OPPOSITIONS AND DISTINCTIVE FEATURES IN PRAGUE SCHOOL PHONOLOGY

Xoteyenko Alina Sergeyevna,

M2025-106, Faculty of Linguistics, alina2002112004@gmail.com

Academic supervisor:: Phd. Associate prof. Poladova Sabina Elkhan

Azerbaijan University of Languages, Baku

Phonology analyzes the organisation of the sound system and its role in language. It is essential, as language is not a single unit but a system in which sounds convey meaning through contrast. For instance, in English, we distinguish words like pin and bin which differ only by one

sound. Thus, /p/ and /b/ form a contrasting pair that allow us to understand the difference. [3,p.307]. This understanding of sounds as part of a system is reflected in the 20th-century Structuralist movement and became one of the leading ideas developed by the Prague School of phonology. The Praguean impact mainly emphasized the study of language as a system of functionally interconnected units. [3,p.380]. Nikolai Trubetzkoy and Roman Jakobson are remarkable representatives of this approach, who made significant contributions by creating foundational theories of phonological oppositions and distinctive features.

An influential concept introduced by N.Trubetzkoy is that phonemes are defined through oppositions. Phonological distinctiveness arises from the opposition between contrasting sounds, which results in a difference in lexical meaning; otherwise, the opposition is nondistinctive. These oppositions can be formed only by interchangeable and contrasting sounds, which occur in the same phonetic environment. Whether an opposition is distinctive depends on the language, since the same sounds may function differently across languages. For example, in English the contrast between /r/ and /l/ is distinctive like in light and right, as well as between German /r/ and /l/ in words like Rand and Land. In contrast, in Japanese the distinction between /r/ and /l/ is not phonologically relevant, while pitch differences serve as distinctive features.[1,p.31-33].

Distinctive feature theory is another significant concept based on works of N.Trubetzkoy and formalised by R.Jakobson. He elaborated a more detailed analysis by breaking sounds into distinctive features. While N.Trubetzkoy focused on phonemes as contrasting units, R.Jakobson examined their internal structure, proving that each phoneme consists of numerous properties.[4]. His approach demonstrates how minimal distinctions between features combine and form more complex contrasts, providing an accurate method for understanding how speech conveys meaning. For instance, bill and pill differ minimally in the first consonant /b/ and /p/, while bill and dill differ in /b/ and /d/, showing minimal distinctions. Some words differ in more than one feature, forming double distinctions, as in bill and till, which differs both in the initial consonant and the vowel has slightly different quality. Distinctive features are grouped into phonemes: /b/, /i/, /l/ in bill, each carrying properties like [consonantal], [non-nasal], [sonorant], or [grave]. Changing a phoneme, for example /b/ in bat to /p/, creates pat, which shows how changes in features produce new words. [2,p.1-4].

Prague School approach, as part of Structuralist movement, provided an essential contribution to the understanding of phonology. From my perspective, the combination of the theories of binary oppositions and distinctive features helps linguists not only to learn and describe the internal structure of sounds, but also to compare patterns across languages and explain how even the smallest phonetic differences convey meaning. These concepts emphasise the importance of studying language as functional and structured system.

Literature:

- 1.Trubetzkoy,N.S.(1969).Principles of Phonology. University of California Press.
- 2.Jakobson,R., Halle,M.,Fant, C.(1952).Preliminaries to Speech Analysis: MIT.
- 3.Crystal,D.(2008).A Dictionary of Linguistics and Phonetics Oxford: Blackwell.
4. Macquarie University. (n.d.). Distinctive features. Retrieved March 31,2026,from <https://www.mq.edu.au/faculty-of-medicine-health-and-human>

ЗВУЧАЩИЙ СМЫСЛ: ИНТОНАЦИЯ В АНГЛИЙСКОЙ РЕЧИ.

**Абдуллаева Хадиджа Таир гызы, 108А, факультет английского и немецкого языков,
hadidzaabdullaeva1@gmail.com, Филология Научный руководитель: к.ф.н., доц.
Поладова Сабина Элхан гызы Азербайджанский Университет Языков, г. Баку**

Интонация (intonation)– это фонетический процесс, характеризующийся повышением и понижением голоса во время речи. Мы используем интонацию, чтобы передать наши эмоции, настроение, чувства. В зависимости от интонации может меняться смысл сказанного. Кроме этого интонация делает нашу речь более яркой, выразительной и уверенной. Интонация в английском языке состоит из следующих основных элементов : ритм – это чередование ударных и безударных слогов, темп – это скорость произнесения слов, тембр – это индивидуальная окраска голоса, тон – это повышение или понижение голоса во время речи, фразовое и логическое ударение – они используются для выделения отдельных слов в предложениях. [1, с 56].

В английском языке существуют следующие типы интонации:

1. Нисходящая интонация (Falling intonation) При использовании данного типа интонации происходит понижение голоса к концу предложения. Его используют, чтобы выразить законченность мысли, уверенность и утверждение. Этот тип используется в повествовательных предложениях, специальных вопросах, предложениях с повелительным наклонением. This is an amazing ↘view [2].
2. Восходящая интонация (Rising intonation) При использовании данного типа интонации происходит повышение голоса к концу предложения. Его используют , чтобы выразить неуверенность, незавершенность. Этот тип интонации используют в вопросительных предложениях, общих вопросах, при перечислении, просьбе, выражениях благодарности, радости и удивления. Do you know this ↗ news? [2].
3. Нисходящая-восходящая интонация (Fall-rise intonation). При использо-вании этого типа интонации вначале происходит понижение голоса, а затем повышение к концу предложения. Его используют, чтобы выразить сомнение, неуверенность, уточнение. This is necessary, ↘↗isn't it? [2].
4. Восходящая-нисходящая интонация (Rise-fall intonation) При использо-вании этого типа интонации происходит обратный процесс, вначале голос повышается , а затем к концу предложения понижается. Его используют , чтобы выразить удивление, восторг, уверенность. ↗That's ↘ perfect! [2].

Список литературы:

1. Шевченко И.Т., «Теоретическая фонетика английского языка»Москва 2015.
2. <https://oxford-house.ru/novosti/intonaciya-v-anglijskom-yazyke-pravila-i-texniki-izucheniya/>

PHONOLOGICAL OPPOSITIONS AND THE ROLE OF MINIMAL PAIRS IN ANALYSIS

Aghabalayeva Elmira Murad

M2025-106, Faculty of Linguistics, e-mail: elmiraagabalayeva04@gmail.com

Academic supervisor: Phd. Associate prof. Poladova Sabina Elkhan

Azerbaijan University of Languages, Baku

Phonology examines how sounds function in a language and how they contribute to our comprehension of meaning. [1., p 29]. Phonological opposition is a key concept here. This indicates that the differences between two sounds alter a word's meaning. When a new word is formed by altering one sound, those sounds are considered distinct phonemes.

There are various kinds of phonological oppositions. Voicing is one example of a feature that can make a difference. For instance, /p/ and /b/ are similar, but they have different voices. [2., p 90]. In other cases, the distinction may be in quality or length, particularly when it comes to vowels. Additionally, there are instances in which one sound has a feature while the other does not. All of these variations aid in our comprehension of how sounds are arranged and employed in a language. One easy and practical way to see these differences is through minimal pairs. Two words that are nearly identical but have different sounds and meanings are called minimal pairs. For instance, "ship" and "sheep" or "bat" and "pat." These examples make it abundantly evident that even a slight alteration in sound can result in the creation of a new word.

Allophones and phonemes can be distinguished from each other with minimal pairs. When two sounds have different meanings, they are considered distinct phonemes. [3., p 48-51]. However, if the meaning remains unchanged, they are merely distinct forms of the same sound. For instance, some English sounds are pronounced slightly differently depending on where they are placed, but this does not result in the creation of new words. Because of this, they are not distinct phonemes.

Language learning can also benefit from these concepts. Pronunciation is a challenge for many students, particularly when the sounds are not in their native tongue. They are better able to hear and articulate the difference when working with minimal pairs. This can enhance one's ability to speak and listen.

In general, minimal pairs and phonological oppositions aid in the explanation of the structure of sound systems. They show which differences in sound are important and how a language's meaning is derived from these differences.

References

1. Odden, David. *Introducing Phonology*. Cambridge University Press. 2005.
2. Roach, Peter. *English Phonetics and Phonology: A Practical Course* (4th ed.). Cambridge University Press. 2009.
3. Yule, George. *The Study of Language* (4th ed.). Cambridge University Press. 2010

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ANA DİLİMİZ

Rəşan Məhərrəmli Elnur oğlu. 6B. Filologiya

Elmi rəhbər: Rəvanə Məhərrəmovə Elnur qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Tofiq İsmayılov adına 6 saylı məktəb-lisey, Bakı

Ana dili hər bir xalqın varlığıdır. İnsan öz ana dili ilə düşünür, hiss edir və dünyanı anlayır. Dil sadəcə ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də millətin tarixini, mədəniyyətini və ruhunu yaşadan ən vacib dəyərlərdən biridir. Azərbaycan xalqı üçün də ana dili böyük əhəmiyyət daşıyır [1, s.12]. Bu dəyərin qorunması və inkişafında Heydər Əliyevin rolu isə çox böyük olmuşdur.

Heydər Əliyev ana dilinə həmişə xüsusi qayğı və diqqət göstərmişdir. O, dilimizi xalqın milli sərvəti kimi qiymətləndirirdi [2, s.22]. Onun fikrincə, ana dilini qorumaq, inkişaf etdirmək hər bir vətəndaşın borcudur. Çünki dilini itirən xalq öz kimliyini də itirə bilər. Bu düşüncə ilə o, Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi möhkəmlənməsi üçün mühüm addımlar atmışdır [3, s.45].

1970-ci illərdə Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə Azərbaycan dilinin inkişafı üçün geniş imkanlar yaradıldı. Məktəblərdə, universitetlərdə ana dilində təhsilin genişlənməsi təmin olundu. Kitablار, qəzetlər və jurnallar Azərbaycan dilində nəşr olunmağa başladı [4, s.10]. Bu, dilimizin zənginləşməsinə və daha çox insan tərəfindən istifadə olunmasına səbəb oldu.

Müstəqillik dövründə də Heydər Əliyev ana dilimizin qorunmasına xüsusi diqqət yetirdi. Onun təşəbbüsü ilə Azərbaycan dili dövlət dili statusunu daha da gücləndirdi [1, s.15]. O, çıxışlarında həmişə ana dilində danışır və bununla insanlara nümunə olurdu. Bu, cəmiyyətə bir mesaj idi: öz dilini sev və ona sahib çıx.

Heydər Əliyev dilimizin saflığını qorumağın vacibliyini də vurğulayırdı [2, s.25]. O, xarici sözlərin həddindən artıq işlədilməsinin əleyhinə idi və Azərbaycan dilinin öz söz ehtiyatının zəngin olduğunu bildirirdi. Onun fikrincə, hər bir insan ana dilində düzgün və gözəl danışmağı bacarmalıdır.

Bu gün biz də onun yolunu davam etdirməliyik [3, s.48]. Gündəlik həyatımızda ana dilimizə diqqət etməli, onu düzgün istifadə etməliyik. Sosial şəbəkələrdə, dərslərdə, çıxışlarda dilimizi qorumaq bizim məsuliyyətimizdir. Çünki dilimizi qorumaq gələcəyimizi qorumaq deməkdir [4, s.13].

Nəticə olaraq demək olar ki, Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı üçün böyük işlər görmüşdür. Onun fəaliyyəti sayəsində bu gün biz öz ana dilimizdə sərbəst və qürurla danışırıq. Bu isə hər bir azərbaycanlı üçün böyük bir nemətdir.

Unutmayaq: ana dili bizim kimliyimizdir və onu qorumaq hər birimizin borcudur.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. Əliyev, H.Ə. Azərbaycan dili və milli kimlik. Bakı, 2001. Səh. 12–18.
2. Həsənov, A.M. Ana dilinin inkişafında dövlət siyasəti. Bakı, 2005. Səh. 22–30.
3. Məmmədov, N.R. Müasir Azərbaycan dilinin problemləri. Bakı, 2003. Səh. 45.
4. Quliyev, S.T. Dil və cəmiyyət münasibətləri. Bakı, 2007. Səh. 10–16.

ERNEST HEMINQUEYİN YARADICILIĞINDA QƏHRƏMAN PROBLEMİ

Ağayeva Nəzrin Qəhrəman qızı,

M24-216; Magistratura şöbəsi, Filologiya Elmi rəhbər:

Fil.f.d.,dos. İsmaylova Aybəniz Aydın qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti

Ernest Heminqvey yaradıcılığında qəhrəman anlayışı ənənəvi qəhrəman modelindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Onun əsərlərində qəhrəman fiziki güc və ya qələbə ilə deyil, daha çox daxili möhkəmlik, dözümlülük və ləyaqət ilə xarakterizə olunur. Heminqvey qəhrəmanları çətinliklər və məğlubiyyət qarşısında belə öz mənəvi güclərini qoruyaraq fərqli bir qəhrəman tipi – “code hero” yəni kodeks qəhrəmanı modelini formalaşdırır.[3,s.35]

Heminqvey qəhrəmanlarının ən əsas xüsusiyyətlərindən biri onların “grace under pressure”, yəni təzyiq altında ləyaqətli davranış sərgiləmələridir. Bu qəhrəmanlar emosiyalarını açıq şəkildə ifadə etmirlər, əksinə, çətinliklər qarşısında sakit və dözümlü qalırlar. Onlar məğlubiyyətin qaçılmaz olduğunu qəbul etsələr də, bu məğlubiyyət qarşısında öz şərəf və dəyərlərini itirmirlər. Tədqiqatlarda da qeyd olunduğu kimi, Heminqvey qəhrəmanları “məğlub olsalar belə, yalnız öz şərtləri ilə məğlub olurlar” və bu, onların daxili qələbəsini təmin edir. Bu baxımdan, qəhrəmanlıq anlayışı nəticə ilə deyil, davranış və münasibətlə ölçülür.

Bu xüsusiyyətlər xüsusən “Qoca və Dəniz” əsərindəki Santiaqo obrazında aydın şəkildə özünü göstərir. Santiaqo uzun mübarizədən sonra tutduğu balığı itirsə də, mənəvi baxımdan məğlub olmur. O, fiziki zəifliyinə baxmayaraq, güclü iradə və səbir nümayiş etdirir. Onun məşhur “insan məhv edilə bilər, lakin məğlub edilə bilməz”[2; 102] fikri Heminquey qəhrəmanının mahiyyətini əks etdirir. Santyaqo Heminqueyın şəxsi fəzilətləri olan dözümlülük, qətiyyət və böyük ov balıqçılığına olan ehtirasını bölüşür. Santyaqo Heminqueyın bütün əvvəlki qəhrəmanlarına sübut edir ki, daxili güc uğurun yeganə açarındır; çünki zəfər ətraf mühitdə deyil, insanın məqsədlərinə çatmasını təmin edən daxili ruhundadır. Eyni yanaşma “Əlvida Silah” əsərində də müşahidə olunur; burada qəhrəman həyatın mənasızlığı və faciələri ilə üzləşsə də, daxili ləyaqətini qorumağa çalışır.

Nəticə olaraq, Heminquey yaradıcılığında qəhrəman problemi qələbə və uğur anlayışlarından daha geniş mənə daşıyır. Onun qəhrəmanları həyatın çətinlikləri qarşısında məğlub olsalar belə, mənəvi baxımdan qalib qalırlar. Bu yanaşma Heminqueyın ədəbiyyatda yeni və fərqli bir qəhrəman modeli yaratdığını göstərir və onun əsərlərinin müasir dövrdə də aktuallığını qorumasının əsas səbəblərindən biridir.

Ədəbiyyat:

1. Barnes L. The Helpless Hero of Ernest Hemingway // Science & Society. London: 1953, vol. 17
2. Ernest Hemingway. Qoca və Dəniz. Bakı : Altun kitab, 2022.
3. Philip Young. Ernest Hemingway a reconsideration. University Park: Penn State Press, 2000.

TOMAS HARDİNİN “YUVAYA DÖNÜŞ” ROMANINDA SİMVOLİK MƏKAN VƏ EKSİZTENSİAL TƏNHALIQ PROBLEMI

Əliyeva Nazlı Hüseynxan qızı, 216-cı qrup, Magistratura şöbəsi, Filologiya

Elmi rəhbər Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dosent

İsmaylova Aybəniz Aydın qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti

Görkəmli ingilis yazıçısı Tomas Hardinin “Yuvaya Dönüş” romanı 1878-ci ildə nəşr olunmuşdur. Roman özündə bir çox məsələləri əks etdirməklə nəinki sosial hadisələri təsvir edir, eləcə də insanın mövcudluğunu sual altına qoyaraq dərin fəlsəfi və eksiztensial problemləri araşdırır. Elə məhz bu səbəbdən də romanda simvolik məkan anlayışı ilə yanaşı eksiztensial tənhalıq problemi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Eqdon Hitt romanda təkcə hadisələrin cərəyan etdiyi bir məkan kimi qədim olunmur, eyni zamanda canlı bir obraz kimi təsvir olunaraq insan taleyi, tənhalıq və mənasızlıq kimi problemlərin təsvirində xüsusi simvolikaya malikdir. “Romanın ilk fəslə bu çöllüyü elə bir şəkildə təsvir edir ki, onu əsas obrazlardan birinə çevirir”. [1.s 2] Buradan belə bir qənaətə gəlmək mümkündür, Eqdon Hitt romanda qəhrəmanların talelərində bu və ya digər şəkildə iştirak edən bir obrazdır. “Dəniz dəyişdi, tarlalar dəyişdi, çaylar kəndlər və insanlar dəyişdi, lakin Eqdon olduğu kimi qaldı”. [1.s 3] Eqdon Hitt həmçinin dəyişməzlik və davamlılığın təsvir edən simvolik vasitədir. Eqdon Hitt bu qədər dəyişməz olması insanın eksiztensial baxımdan da məkanın qarşısında aciz olduğu vurğulanır. Romanda Eqdon Hitt eyni zamanda insan taleyinin istiqamətini təyin edən bir qüvvəyə malikdir. Buna nümunə kimi Eqdonu sevən insanların qismən daha yaxşı həyata sahib olmaqları və onu sevməyənlərin isə faciəvi sonla ölmələrini göstərmək olar. Elə buna görə də Yustasiya və Vildevin ölümünü təsadüf adlandırmaq olmaz.

Tomas Hardinin bu romanında təbiət simvolik mənə daşıyır və insan taleyinin formalaşmasında vacib əhəmiyyətə malikdir və bu da, eksiztensial fəlsəfənin əsas ideyaları ilə uyğunluq təşkil edir. Tədqiqat işində təbiətin “insan taleyini formalaşdıran laqeyd çox vaxt isə

düşmən mövqe tutan bir qüvvə” [2. s 1887] təsvir olunduğu qeyd olunur. Bu sitat bunu göstərir ki, insanın arzularına qarşı təbiət laqeyddir. Romanda da Eqdon Hitt qəhrəmanların həyatlarına heç bir şəkildə müdaxilə etməyərək onların sevincinə də kədərinə də laqeyddir və reaksiya vermir. Bunun nəticəsində insan müəyyən dərəcədə daxildə boşluq və tənhalıq hissi ilə qarşılaşır. Hardinin yaradıcılığında tənhalıq anlayışı əsas mövzular arasındadır. “Fərdin sosial münasibətlər daxilində özünü aid hiss etməməsi və kənarlaşdırılmışlıq duyğusu”. [3. s 144] Bu fikir romandakı qəhrəmanların vəziyyətlərini ifadə edir.

Beləliklə, “Yuvaya Dönüş” romanı simvolik məkan və eksistensial tənhalıq probleminin dərin şəkildə təsvir olunduğu bədii nümunədir. Eqdon Hitt həm taleyin simvolu, həm də insanın azadlığını məhdudlaşdıran bir məkan kimi təsvir olunur. Qəhrəmanlar ya məkanla uyğunlaşır, ya da faciəvi şəkildə ölürlər. Hardi Yustasiya obrazı ilə insanın nəinki cəmiyyətdə, həm də dünyada yalnız bir varlıq olduğunu vurğulayır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Hayder F. A.W. Symbolism in Thomas Hardy's The Return of the Native. Tikrit University, 2009
2. Kumari K. Existential Interpretations of Nature in The Return of the Native and The Woodlanders. Hisar, Haryana, India. 2023
3. Kumar L. Sense of Existential Estrangement and Loneliness in Thomas Hardy's Novels of Character and the Environment. Aligarh India. 2020

DEIXIS AND POWER: PERSONAL PRONOUNS IN POLITICAL AND INSTRUCTIONAL COMMUNICATION

Gasimova Aysel Rac, Philology B23-334

Senior lecturer: Nuraliyeva Sabina Gulmirza

Azerbaijan University of Languages, Baku

Personal pronouns are essential elements of communication, as they indicate speaker identity, audience, and referents. Beyond their grammatical function, they play a crucial role in constructing and managing power relationships. In both political and instructional communication, pronouns function not merely as linguistic forms but as strategic tools that shape perception, authority, and interpersonal relations. Deixis refers to the context-dependent nature of meaning, and pronouns such as “we,” “you,” and “they” shift their reference according to situational factors. Consequently, they become particularly powerful in contexts where influence and control are central. As Chilton [1, p.5] argues, political discourse exploits such deictic features to structure interpretation through mechanisms of inclusion, exclusion, and authority.

In political communication, personal pronouns are frequently employed to construct group identity and establish divisions between social groups. The pronoun “we”, for instance, is inherently flexible and often strategically ambiguous, allowing speakers to include or exclude audiences depending on their communicative goals. This ambiguity enables politicians to present their viewpoints as collectively shared and therefore more legitimate. As Chilton [1, p.159] notes, “we” can foster a sense of unity while simultaneously obscuring underlying power asymmetries, since the speaker ultimately controls group membership. In contrast, “they” is typically used to designate an out-group, often portrayed as different or even threatening. Through this dichotomy, political actors reinforce ideological boundaries and legitimize particular positions or actions, often without making such divisions explicit.

In instructional communication, personal pronouns serve a different, though equally significant, function. Rather than primarily persuading, they aim to clarify meaning, guide the audience, and facilitate engagement. The pronoun “you” is especially prominent, as it directly addresses the audience and positions them as active participants. According to Hyland [2, p.101], such interactional features enhance comprehension by creating a sense of dialogue between writer and reader. However, this apparent directness also reflects an underlying hierarchy, as it positions the speaker as an authority who directs the actions of others.

Similarly, the pronoun “we” in instructional contexts contributes to a sense of collaboration, as seen in expressions such as “we will now consider” or “we can observe.” Hyland [2, p.13] suggests that this usage reduces interpersonal distance and promotes a cooperative learning environment. Nevertheless, this inclusivity remains partly constructed, as the instructor retains epistemic authority. Thus, even in seemingly egalitarian contexts, pronoun use continues to reflect and reinforce asymmetries of knowledge and power.

In conclusion, personal pronouns function as powerful deictic devices that not only reflect but actively construct social relations, shaping both inclusion and authority across political and instructional discourse.

Sources:

1. Chilton, P. *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. Routledge; 2004.
2. Hyland, K. *Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing*. Continuum; 2005.

FILM DISCOURSE: MULTIMODAL ANALYSIS

Shabanzada Rana Malik, Group 106, Department of Master’s Studies,

shabanzadarana@gmail.com, Philology

Allahverdiyeva Aytan Musa, Associate Professor, PhD

Azerbaijan University of Languages

Film is not simply the words spoken in the dialogue of the characters in a motion picture. Rather, it is a multi-faceted method of expression that includes multiple forms of communication such as the verbal and non-verbal communications of the characters through their facial expressions, body movements, camera angles, color, lighting, and music. Each form of expression contributes to creating emotional connection with viewers and ultimately adds meaning to the overall experience of the film. Therefore, to understand all the different components of film discourse, you need to regard all of these elements as a single entity or system [4, p.56].

Today, contemporary film studies contend that it is not so much how the characters communicate verbally but rather what they visually and audibly communicate on-screen which is as equally important to the overall meaning of the film. Cinematic discourse involves interactional aspects of dialogue, where the way characters speak and respond to each other reflects social relations and communicative intentions within the narrative. Visual composition, sound design techniques, acting skills, and cinematography are examples of the ways in which a film may create meaning. Therefore, film communication is not solely based upon language; it is based upon the field of semiotics and the many semiotic resources available to filmmakers to create meaning [4].

Multimodal Discourse Analysis is an essential tool in analyzing films since it analyzes how multiple modes of communication interact to create meaning. The theoretical framework of Multimodal Discourse Analysis is supported by the work of M.A.K.Halliday in his *Systemic Functional Grammar*. M.A.K.Halliday’s *Systemic*

Functional Grammar provides a theoretical framework that explains how meaning is constructed using language in social contexts [3, p.22].

The first adaptation of M.A.K.Halliday's theories were made by researchers such as G.Kress and T.V.Leeuwen, who introduced the concept of visual grammar. For example, the position of people and things relative to one another, the direction that a person's face is turned, and the amount of space between the characters can all be used to communicate relationship dynamics, emotions, social status/power and roles [4, p.56].

Nonverbal communication (expression) is a key part of film conversation. Facial expressions, movement, gestures, body language, etc., without any spoken dialogue allow viewers to infer how a character is feeling, what a character is thinking [5, p.41].

The medium of film itself is a key element in determining meaning. The camera technique (close-up, long shot, angle) that is utilized in a film affects how a character(s) or situation is viewed [1, p.62].

Sound is also an influential aspect of film discourse. Sound in film includes dialogue, sound effects and music. M.Chion (1994) states that there is a direct relationship between the meanings generated from the combination of images and sounds by audiences within the film medium [2, p.5].

As with other multimodal aspects of film discourse, these aspects are also relevant to film translation and subtitling. Translating the spoken word does not provide a complete translation of the film when viewed and subsequently translated into subtitles [6, p.112].

Multimodal analysis may result in less meaning being lost in the context of audiovisual translation. Multimodal discourse analysis can be an appropriate model for understanding this interaction and has offered a useful instrument for investigating the manner in which films speak to a variety of complex meanings to audience members.

To summarize, multimodal discourse analysis provides a comprehensive framework for understanding the complex ways in which films communicate. By considering verbal, nonverbal, visual, auditory, and semiotic elements together, this approach allows scholars, translators, and students to fully grasp the intended meaning and emotional effect of films. The application of this analysis improves both critical film interpretation and the quality of audiovisual translation.

References:

1. Bordwell, D., & Thompson, K. (2010). *Film Art: An Introduction* (9th ed.). New York: McGraw-Hill.
2. Chion, M. (1994). *Audio-Vision: Sound on Screen*. New York: Columbia University Press.
3. Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. (2014). *Halliday's Introduction to Functional Grammar* (4th ed.). London: Routledge.
4. Kress, G., & van Leeuwen, T. (2006). *Reading Images: The Grammar of Visual Design* (2nd ed.). London: Routledge.
5. Knapp, M. L., Hall, J. A., & Horgan, T. G. (2013). *Nonverbal Communication in Human Interaction* (8th ed.). Boston: Wadsworth.
6. Perego, E. (2009). *The Codification of Nonverbal Information in Subtitles for the Deaf and Hard of Hearing*. Doctoral dissertation, University of Padova.

BMT-NİN İQLİM DƏYİŞİKLİYİ DİSKURSUNDA METAFORLARIN FUNKSIONAL ROLU

Quliyeva Səyah

Rəyçi:f.e.d.prof.Aysel İlqar qızı Məmmədbəyli

e-mail: veliyevas06@icloud.com +994 50 510 45 51

Azərbaycan Dillər Universiteti

Müasir dünyada iqlim dəyişikliyi artıq təkcə təbiətə aid məsələ kimi deyil, siyasi, iqtisadi, sosial və humanitar nəticələr doğuran qlobal problem kimi dəyərləndirilir. Buna görə də bu problemin beynəlxalq səviyyədə necə təqdim olunması, hansı dil vasitələri ilə izah edilməsi və cəmiyyətə necə çatdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının iqlim dəyişikliyi ilə bağlı çıxışları, hesabatları və rəsmi sənədləri mühüm mənbə hesab olunur. BMT beynəlxalq münasibətlər sistemində təsirli qurum kimi çıxış etdiyindən onun istifadə etdiyi dil dövlətlərin siyasətinə, ictimai rəyə və insanların iqlim məsələsinə yanaşmasına ciddi təsir göstərir. Bu çərçivədə metafor xüsusi diqqət cəlb edir [3]. Çünki metafor yalnız bədii ifadə vasitəsi deyil, həm də reallığı müəyyən şəkildə təqdim edən, düşüncəyə təsir göstərən və mürəkkəb hadisələrin daha aydın başa düşülməsinə şərait yaradan mühüm diskurs vasitəsidir. Deməli, BMT-nin iqlim dəyişikliyi ilə bağlı diskursunda metaforların işlədilməsi sırf dil məsələsi deyil, eyni zamanda ideoloji və kommunikativ məna daşıyır. Metaforun nəzəri əsasları kognitiv dilçilikdə, xüsusilə Lakoff və Johnsonun konseptual metafor nəzəriyyəsində geniş şəkildə izah olunmuşdur. Nəticədə metaforlar auditoriyanın iqlim dəyişikliyi ilə bağlı düşüncəsini formalaşdırır, problemin təcili xarakterini ön plana çıxarır və onları fəaliyyətə yönəltməyə xidmət edir. BMT-nin rəsmi çıxış və hesabatlarında iqlim dəyişikliyinə daha çox “təhlükə” obrazı ilə təqdim olunduğu görünür. Məsələn, “a global threat”, “an existential threat” və “a threat multiplier” kimi ifadələr iqlim dəyişikliyinə bəşəriyyət üçün ciddi risk kimi xarakterizə edir. Bu tip ifadələr problemin miqyasını genişləndirir və onu lokal ekoloji çətinlik səviyyəsindən çıxararaq qlobal təhlükəsizlik məsələsinə çevirir. Buradakı məqsəd təkcə məlumat vermək deyil, eyni zamanda beynəlxalq ictimaiyyətdə təcili tədbir görülməsi zərurəti hissini yaratmaqdır [2]. Xüsusilə “existential threat” ifadəsi güclü təsir bağışlayır, çünki bu yanaşma iqlim dəyişikliyinə sadəcə təbii proseslərdəki mənfi dəyişiklik kimi yox, insanlığın gələcəyinə yönəlmiş ciddi təhlükə kimi təqdim edir. Belə bir diskurs insanı yalnız müşahidəçi mövqeyində saxlamır, onu məsuliyyət daşıyan tərəfə çevirməyə çalışır. Araşdırma göstərir ki, BMT-nin iqlim dəyişikliyi diskursunda metaforlar əsasən üç mühüm funksiyanı yerinə yetirir. Birincisi, kognitiv funksiyadır; yəni metaforlar mürəkkəb elmi və siyasi məzmunu sadələşdirərək onu daha anlaşılqı edir. İkincisi, emosional funksiyadır; metaforlar qorxu, ümid, məsuliyyət və həmrəylik kimi hissləri oyadır. Üçüncüsü isə ideoloji-siyasi funksiyadır; bu ifadələr beynəlxalq əməkdaşlıq, dövlətlərin məsuliyyəti və təcili tədbirlər zərurəti kimi ideyaları gücləndirir. Xüsusilə iqlim sammitlərində bu cür metaforların geniş işlədilməsi təsadüfi deyil. Siyasi liderlər və beynəlxalq qurumlar yalnız statistik göstəricilərlə deyil, həm də metaforik ifadələrlə auditoriyanı inandırmağa və hərəkətə keçirməyə çalışırlar. Bu da göstərir ki, iqlim diskursunda dil seçimi siyasətin özündən ayrı deyil. Nəticə etibarilə demək olar ki, BMT-nin iqlim dəyişikliyi ilə bağlı diskursunda metaforlar mühüm və müəyyənedici rol oynayır [1]. Onlar iqlim böhranını daha başadüşülən, daha təcili və daha böyük etik məsuliyyət tələb edən problem kimi təqdim edir. “Threat”, “fight”, “catastrophe”, “common home” və “future generations” kimi metaforik çərçivələr vasitəsilə BMT sadəcə məlumat vermir, həm də qlobal ictimaiyyəti hərəkətə çağırır. Bu mənada metafor BMT diskursunda adi dil elementi yox, qlobal siyasətin formalaşmasına təsir edən strateji kommunikasiya vasitəsidir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
2. Charteris-Black, J. (2011). *Politicians and rhetoric: The persuasive power of metaphor* (2nd ed.). Palgrave Macmillan.
3. Augé, A. (2023). *Metaphor and argumentation in climate crisis discourse*. Routledge.

THE STYLISTICS OF APOLOGY: LINGUISTIC STRATEGIES OF RESPONSIBILITY AND MITIGATION

Isayeva Fidan Elmir

B24-257, Philology, fidanisayeva919@gmail.com

Scientific supervisor: Senior Lecturer Sabina Nuraliyeva

Azerbaijan University of Languages, Baku

The article examines the speech of President Ilham Aliyev, focusing on the linguistic strategies of responsibility and demands for apology. The analysis demonstrates that the president employs mitigation relatively infrequently, as his speech tends to be direct and assertive. Rather than issuing apologies himself, he more often formulates explicit demands for apologies from others.

For instance, in the statement, “Let Pashinyan say that he apologizes to the Azerbaijani people and that Karabakh is not Armenia” [1], the president uses a clear and direct imperative structure. Similarly, in response to a recent incident involving Iran, he stated that “Iranian officials must provide an explanation to the Azerbaijani side, and an apology must be offered.” This example illustrates a strong emphasis on obligation and accountability.

These examples highlight two key features:

1. explicit demands for apology
2. the use of formal political language

Furthermore, responsibility is consistently shifted to the opposing side. As illustrated in the statement, “those who committed this terrorist act must be held criminally liable” [2], the president employs modal constructions such as must be held and must provide, which reinforce authority and assign blame. This reflects a clear political strategy of attributing responsibility to external actors.

In terms of mitigation, its use is limited, as political discourse often prioritizes clarity and firmness. However, occasional mitigating expressions such as should, must, and I believe can be observed. For example, the statement “Better late than never. An apology in front of millions of people will help to overcome the consequences of a deep political, social and humanitarian crisis” [3] introduces a slightly softer evaluative tone.

In conclusion, President Aliyev’s linguistic strategies tend to avoid direct personal apologies, instead relying on authoritative and directive language to deflect criticism and assert control. His discourse emphasizes national strength and independence, portraying him as a decisive leader. Additionally, references to predecessors are often framed negatively, thereby justifying his current policies. Overall, these strategies form part of a broader, highly controlled political discourse aimed at maintaining authority.

References :

1. APA İnformasiya Agentliyi. (2020). President Ilham Aliyev: Let Pashinyan say that he apologizes to the Azerbaijani people and say that Karabakh is not Armenia.
2. Ajmedia News Portal. (2026). President Ilham Aliyev: Iranian officials must provide an explanation to the Azerbaijani side, and an apology must be offered.
3. Official web-site of President of Azerbaijan Republic. (2023). Speech by Ilham Aliyev at the Ministerial meeting of NAM coordinating bureau.

LEXICAL REPETITION AS A PERSUASIVE STYLISTIC DEVICE

Abdiyeva Nezrin Ramil, Group: B24-257-R, The Faculty of Philology,

abdiyevanaza7@gmail.com, Philology

Scientific adviser: Sabina Nuraliyeva

Azerbaijan University of Languages, Baku

Repetition is a literary and rhetorical device in which words, phrases, or structures are deliberately repeated to enhance clarity and effectiveness. It is widely employed in both poetry and prose, as well as in speeches and everyday communication. Repetition may occur at the level of a single word, a phrase, a sentence, or even larger textual units. Its primary function is to emphasize key ideas and convey emotion. Furthermore, it facilitates the organization of discourse, thereby enhancing clarity and enabling the audience to follow the speaker's line of reasoning more easily [1, p. 31].

Repetition is considered a multifunctional stylistic device, as it performs several roles simultaneously. It can be classified into various types, including anaphora, epiphora, anadiplosis, epanalepsis, and mesodiplosis [2, p. 51].

Anaphora refers to the repetition of words or phrases at the beginning of successive clauses or sentences. Derived from Greek, meaning "to bring back," this device creates rhythm, balance, and emphasis, making key ideas more memorable. It is particularly prevalent in political discourse due to its persuasive impact. For instance, in speeches by Ilham Aliyev, anaphora is frequently employed: "We will restore our lands, we will restore our cities, we will restore our dignity." Similarly, "We are strong, we are united, we are determined" reinforces unity and confidence, thereby increasing the persuasive force of the message [3, p. 3].

In contrast, epiphora (or epistrophe) involves repetition at the end of successive clauses or sentences. This structure places emphasis on concluding elements, leaving a lasting impression on the audience. A well-known example can be found in William Shakespeare's *The Merchant of Venice*: "I'll have my bond... I will have my bond." The repetition underscores determination and insistence, making the statement more powerful [3, p. 6].

Another form, anadiplosis, occurs when the final word of one clause is repeated at the beginning of the next. Originating from Greek meaning "to double back," this device creates cohesion and logical progression between ideas. For example: "Kindness begets trust. Trust brings unity. Unity creates strength." A similar pattern appears in Aliyev's speeches: "Our victory brings confidence. Confidence brings new achievements" [4, p. 23].

Epanalepsis is a device in which the same word or phrase appears at both the beginning and the end of a clause or sentence, creating a framing effect. For example, "Next time there won't be a next time" highlights the central idea and encourages deeper reflection [4, p. 27].

Finally, mesodiplosis involves repetition in the middle of successive clauses. This structure enhances rhythm and parallelism while reinforcing contrasts. For instance, in the Bible: "We are troubled on every side, yet not distressed; we are perplexed, but not in despair..." demonstrates how repetition can intensify emotional impact and structural balance [5].

In conclusion, repetition is not merely a stylistic ornament but a fundamental rhetorical and structural device. Each type serves a distinct communicative function, whether by creating rhythm, emphasizing meaning, or establishing logical connections. Through its effective use, both literary figures such as William Shakespeare and contemporary political speakers like Ilham Aliyev demonstrate how repetition can persuade, inspire, and leave a lasting impression on audiences.

References:

1. (Literary Devices, 2017; Ratnadewi, 2017)
2. Syntax Matters for Rhetorical Structure: The Case of Chiasmus, Marie Dubremetz
3. Repetition as a Persuasive Tool in Stylistics and Rhetoric – Asst. Prof. İhssan Abdulkadhum Jabor AL-Muslimawi
4. Elevate Education. (2016). “Persuasive Technique”.
5. In the King James Version (KJV) of the Bible

MARQARET ETVUDUN "PENELOPIADA" ƏSƏRİNDƏ RETROSPEKTİV TƏHKİYƏ

Ağakışiyeva Suruş Etimad qızı, qrup 118, Magistratura, Ədəbiyyatşünaslıq

fil.f.d., dos. Hüseynli Gilə Mehdi qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti

Ədəbiyyatda klassik süjetlərin müasir baxış bucağı ilə yenidən işlənməsi geniş yayılmış estetik tendensiyalardan biridir. Xüsusilə mifoloji motivlərə və obrazlara müraciət müasir dövrün problemlərinin əks etdirilməsində yeni mənalar yaratmağa, universal mövzuları fərqli kontekstlərdə yenidən dəyərləndirməyə imkan verir.

Kanadalı yazıçı Marqaret Etvudun “Penelopiada” əsəri qədim yunan şairi Homer tərəfindən yaradılmış “Odisseyə” eposunun müasir interpretasiyasıdır. Lakin klassik poemadan fərqli olaraq, burada əsas qəhrəman Odissey deyil, onun həyat yoldaşı Penelopadır. Bu hekayənin forması retrospektiv təhkiyə vasitəsilə təqdim olunur. Retrospeksiya ədəbi üsul kimi keçmiş hadisələri indiki zaman müstəvisinə gətirərək zaman qatları arasında assosiativ əlaqə yaradır, mətnə isə sonsuzluq, təkrarlanma və çevik zaman keçidləri xüsusiyyəti qazandırır. [4]

“Penelopiada” romanında retrospeksiya sadəcə bədii üsul kimi deyil, qədim hekayəyə fərqli baxış bucaqlarından yanaşmağa və xüsusilə qadın qəhrəmanların susdurulmuş səslərini eşitməyə imkan verən əsas vasitə kimi istifadə olunur. Hadisələr baş qəhrəman kimi təqdim olunan Penelopanın dilindən danışılır; o, özünün və xidmətçi qadınlarının məcburi itaəti, qorxu və kişilərin despotik hakimiyyəti altında gizli qalan səhnələri üzə çıxarır. O etiraf edir ki, onun obrazı uzun müddət bir tərəfdən ideallaşdırılmışdır, lakin buna baxmayaraq, onun namusuna qarşı çıxan və onu xəyanətdə günahlandıran insanlar da olmuşdur. O bu ittihamlara səssizcə dözmüş, lakin axirət həyatında buna peşman olaraq bütün həqiqəti özü danışmağa qərar vermişdir və uzun müddət kişi səsi ilə basdırılmış öz səsini geri qaytarmağa çalışır. “Qadın bütün dünyaya yayılmış biabırçı dedi-qodu ilə nə edə bilər ki? Əgər o, özünü müdafiə etməyə çalışsa, dediyi hər söz günahının təsdiqi kimi səslənəcək. Buna görə də mən bir az daha gözləməyi üstün tutdum.

Amma indi, bütün hekayəçilər yorulub susduqdan sonra, növbə mənə çatdı.” [1, s.14] Retrospektiv təhkiyə üsulu baş qəhrəmana “sadiq və təvazökar” həyat yoldaşı obrazından çıxaraq öz qorxularını, narahatlıqlarını, şübhələrini və daxili hisslərini göstərməyə imkan verir; bu hisslərdən o, həm keçmişdə, həm də axirət həyatında keçmək məcburiyyətində qalmışdır.

Digər mühüm məqam isə kitab boyu Penelopanın hekayəsini bəzən kəsən xidmətçi qadınların xorudur. Onlar öz acılarından və onlara qarşı ədalətsiz münasibətdən bəhs edir, bununla da çoxsəsli struktur yaradırlar; burada keçmişin müxtəlif versiyaları bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olur və hər bir obrazı yeni, əvvəllər görünməmiş tərəfdən, bütün qüsurları və daxili münaqişələri ilə birlikdə təqdim edir.

Keçmiş indinin üzərində dayanır, baxmayaraq ki, zahirən ona nisbətən ikinci dərəcəli mövqe tutur: əgər qəhrəman indiki zamanda xatırlamağa başlamasaydı, ümumiyyətlə hekayə də olmazdı. Beləliklə, həm oxucu, həm də qəhrəman indiki zaman vasitəsilə keçmişə qayıdış əldə edir. Keçmiş daha əhəmiyyətlidir, çünki qəhrəmanın formalaşması məhz orada başlayır. [3]

Beləliklə, məhz retrospeksiya sayəsində bu roman dərinlik və müasirlik qazanır, mifin sadə təkrarından çıxaraq yaddaş, hakimiyyət və qadın təcrübəsinin tənqidi tədqiqinə çevrilir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Atvud, Marqaret. Penelopiada / ingilis dilindən tərcümə edən Ayna Bleyz. – Moskva: Layvbuk, 2022. – 256 s.
2. Çiqovskaya-Nazarova, Y. A. Elmi mətndə (bədi mətnlə müqayisədə) prospeksiya və retrospeksiya mətnyaradıcı kateqoriyaları // Perm Universitetinin Xəbərləri. – 2009. – Buraxılış 6. – S. 31–33.
3. Naydenova, R. R. Marqaret Atvudun yaradıcılığında həyatın təsviri üzrə narrativ strategiya // A. M. Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunun materialları. – 2024. – № 3. – S. 114–121. – DOI: <https://doi.org/10.7256/2454-0749.2024.3.70174>
4. Ponomaryova, M. Q. Tarixi bədii diskurs çərçivəsində retrospektiv təhkiyənin təşkili üsulları. – Yaroslavl, 201

İNGİLİS DİLİ İNTONASIYASININ TƏDQIQINDƏ SOSİOFONOLOJİ YANAŞMA

Hüseynova Nigar Nofəl qızı, qrup 106, Filologiya

huseynova2303@gmail.com

Azərbaycan bölməsi

Fil.f.d.dos. (k.d) Cəvahir Hacı qızı Yaqubova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Sosiofonologiya dilin fonetik xüsusiyyətləri ilə sosial struktur arasındakı əlaqəni araşdıran fənlərarası bir sahədir. Bu yanaşma, müəyyən bir nitq icmasında intonasiya nümunələrinin necə dəyişdiyini, bu dəyişikliklərlə hansı sosial amillərin əlaqəli olduğunu və danışanların bu nümunələrdən sosial mənə yaratmaq üçün necə istifadə etdiyini izah etməyə çalışır. İngilis dilində yüksələn, enən, davamlı və ya qarışıq tonal hərəkətlər yalnız cümlə növlərini deyil, həm də danışanın münasibətini, rəsmi və ya qeyri-rəsmi üslubunu və sosial mövqeyini göstərə bilər. Bu kontekstdə intonasiya dilin həm struktur, həm də sosial funksiyalarını əks etdirən bir vasitədir.

İngilis dili dünyanın müxtəlif coğrafi ərazilərində danışılan və çoxsaylı regional, sosial və mədəni variantlara malik bir dildir. Əhəmiyyətli vurğu və nitq fərqləri yalnız Britaniya ingilis dilində, Amerika ingilis dilində, Avstraliya ingilis dilində və digər milli növlərdə deyil, həm də eyni ölkə daxilində müşahidə olunur. Bu fərqlər yalnız lüğətdə və ya tələffüzdə deyil, həm də intonasiya nümunələrində aydın şəkildə özünü göstərir. Məsələn, bəzi bölgələrdə cümlələrin sonunda yüksələn tonal tonların daha tez-tez istifadəsi yalnız sual formalarını deyil, həm də nitq nümunələrini və sosial kimliyi əks etdirə bilər [1, s45].

Ənənəvi fonoloji tədqiqatlar əsasən struktur sistem daxilində intonasiyanı araşdırmış, tonal vahidləri, vurğu nöqtələrini və melodik hərəkətləri texniki olaraq təsnif etmişdir. Lakin müasir linqvistik tədqiqatlar göstərir ki, intonasiya cəmiyyətdən asılı olmayaraq izah edilə bilməz. Natiqlər intonasiya nümunələrini yalnız dil qaydalarına deyil, həm də sosial kontekstə, ünsiyyət mühitinə və danışdıqları şəxsin statusuna görə tənzimləyirlər. Buna görə də, sosiofonoloji yanaşma ingilis intonasiyasının funksional və sosial aspektlərinin vahid şəkildə anlaşılması üçün çox vacibdir.

Sosiofonologiya sosiolinqvistika və fonetika-fonologiyanın kəsişməsində yerləşir. Sosiolinqvistika dil variasiyalarının sosial səbəblərini araşdırarkən, fonetika və fonologiya bu variasiyaların strukturunu səs səviyyəsində araşdırır. Lakin sosiofonoloji yanaşma nitq səslərinin yalnız fiziki deyil, həm də sosial göstəricilər olduğunu qəbul edir. Bu kontekstdə intonasiya natiqin sosial kimliyini formalaşdıran bir mənbə hesab olunur [2, s106].

Nəticə olaraq, ingilis intonasiyasının öyrənilməsinə sosiofonoloji yanaşma dilin səs quruluşunu onun sosial kontekstində anlamağa imkan verən təsirli və əhatəli bir metodudur. İntonasiya sadəcə cümlə quruluşunu müəyyən edən fonoloji vasitə deyil; o, həmçinin sosial kimliyin, regional mənsubiyyətin, sosial statusun və ünsiyyət niyyətinin göstəricisidir. Yaş, cins, sosial təbəqə, təhsil səviyyəsi və regional fərqlər ingilis intonasiyasının istifadəsində həlledici rol oynayır [3, s28]. Buna görə də, intonasiya tədqiqatları yalnız akustik və ya nəzəri təhlillərlə məhdudlaşmamalıdır; danışq icmalarının sosial strukturu da nəzərə alınmalıdır. Sosiofonoloji yanaşma göstərir ki, ingilis dili canlı və dəyişən bir dildir və səs səviyyələrindəki dəyişikliklər sosial dinamika tərəfindən formalaşır. Gələcək tədqiqatlar rəqəmsal rabitə mühitlərinin, miqrasiya hərəkətlərinin və çoxmədəniyyətli ictimai strukturların ingilis intonasiyasına təsirini daha ətraflı şəkildə araşdırmalıdır. Bu, dilin həm sosial, həm də fonoloji təbiətini daha dərinlən anlamağa imkan verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Holmes, J., & Wilson, N. (2017). *An Introduction to Sociolinguistics* (5. bs.). Routledge. p45
2. Labov, W. (2001). *Principles of Linguistic Change: Volume 2. Social Factors*. Wiley.p106
3. Ladd, D. R. (2008). *Intonational Phonology* (2. bs.). Cambridge University Press. P28

THE INFLUENCE OF SCANDINAVIAN LANGUAGES ON THE FORMATION OF THE ENGLISH LEXICON.

Rajabova Lala Rajab

Group M2025-106, e-mail:radcabovalala@gmail.com

Research supervisor: PhD. in Philology Bashirova Nigar

Azerbaijan University of Languages

The influence of Scandinavian languages, particularly Old Norse, on English vocabulary represents a transformative aspect of linguistic evolution. This interaction occurred during Viking settlements in the Danelaw region from the late 8th to mid-11th century [2] [3]. Unlike Norman French, which affected administrative domains, Scandinavian borrowings integrated into everyday English vocabulary [5].

The coexistence between Old Norse and Anglo-Saxon speakers created extensive bilingual contact, resulting in lexical borrowing and grammatical modifications [2]. This influence penetrated fundamental vocabulary layers, including basic nouns like "sky" and "window," essential verbs such as "take" and "give," and pronouns including "they" and "them" [1].

The genetic relationship between Old English and Old Norse, both Germanic languages, facilitated phonological compatibility [1]. Many loanwords created lexical doublets with native terms, such as "skirt" (Old Norse) and "shirt" (Old English), which developed distinct meanings over time [5].

Recent scholarship, including the Gersum Project, has systematically identified Norse-derived terms [7]. This research reveals that borrowed verbs entered non-finite categories more readily than finite ones, illustrating accommodation patterns in language contact situations [9].

Scandinavian influence contributed to English's shift from synthetic to analytic structure, establishing foundations for Middle English development [6]. While the "Viking Hypothesis" suggesting Middle English descended directly from Old Norse has been disproven through syntactic analysis, the lexical impact remains significant [10] [4].

The persistence of Norse terms, even competing with French equivalents after the Norman Conquest, demonstrates their deep integration [5]. This "demotic" influence shaped colloquial language rather than elite registers, contributing to English's remarkable breadth and flexibility [8].

Bibliography

1. Crisma, P., & Pintzuk, S. (2019). The noun phrase and the 'Viking Hypothesis'. *Language Variation and Change*, 31(2), 209-232.
2. Elter, W. J., & Shaw, M. (2024). Loan verb accommodation: a comparison of Old Norse and French in Middle English. *English Language and Linguistics*, 1-22.
3. Fischer, O. (2013). The role of contact in English syntactic change in the Old and Middle English periods. *English*, 27-66.
4. Gelderen, E. v. (2016). Split Infinitives in Early Middle English. *Language Dynamics and Change*, 6(1), 22-42.
5. Gunn, N. (2019). Translating the Gospel in Viking Age England: The Evidence from Two Old Norse Loan Translations from Old English. *Anglia*, 137(4), 585-603.
6. Kirch, M. S. (1959). Scandinavian Influence on English Syntax. *PMLA/Publications of the Modern Language Association of America*, 74(5), 516-522.
7. Lutz, A. (2012). Language contact in the Scandinavian period. *Oxford Handbooks Online*.
8. Lutz, A. (2017). Norse Loans in Middle English and their Influence on Late Medieval London English. *Anglia*, 135(2), 241-267.
9. Pons-Sanz, S. M. (2022). Medieval multilingualism and the expression of emotion: fear in the Gawain-poet's texts. *English Language and Linguistics*, 26(1), 81-105.
10. Stenbrenden, G. F. (2016). Why English is not dead: A rejoinder to Emonds and Faarlund. *Folia Linguistica*, 50(2), 527-542.

CODE-SWITCHING IN MULTILINGUAL COMMUNICATION

Əliyeva Fatimə Elnur qızı, B23-334

Filologiya ingilis dili və ədəbiyyatı, Filologiya bölməsi

Elmi rəhbəri: Əbdülrəhimova Nüşabə Mirzə

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı E-mail: faliyeva225@gmail.com

Code-switching today is an increasingly common phenomenon that has become a normal reality for multilingual societies. The first explicit mention of 'code-switching' is found in Vogt (1954): «Code-switching in itself is perhaps not a linguistic phenomenon, but rather a psychological one, and its causes are obviously extra-linguistic» [2, pp.32–33]. Linguistic studies show that in bilingual or multilingual societies, code-switching occurs naturally from a young age as the brain seeks efficient expression. Code-switching can be defined as “the juxtaposition within the same speech exchange of passages of speech belonging to two different grammatical systems or subsystems” [1, pp. 59–99]. This definition highlights the linguistic aspect of code-switching, but it is also important to acknowledge the significant role of an individual's cultural identity connected to it. It suggests that understanding code-switching can lead to a more nuanced view of how language functions as a mirror in various social contexts. For example, in Azerbaijan, the main reason for code-switching is its rich history shaped by past imperial influence, especially Russian. This can be seen in daily conversations, where people easily switch between Azerbaijani, Russian, and sometimes Turkish, often adding English phrases as well. For instance: “Sabah işə getməliyəm, но честно вообще не хочется.” (switching between Russian and Azerbaijani) or “Bu çox çətinidir, I don't think I can finish it today,” mixing Azerbaijani with English for emphasis. These examples

illustrate code-switching in informal communication, but this phenomenon is not limited to casual conversation and may also appear in workplaces. For instance, in a professional IT environment, people might say: “Server down olub, restart elədim, indi işləyir,” — here they combine languages due to the habit of constantly using English at work, while Azerbaijani remains their mother tongue. This also shows that code-switching depends on the audience, as speakers adapt to others’ communication styles; however, it can also be used intentionally to create a sense of belonging to a certain group [3,pp.22–23]. Specifically, a person entering a new environment may notice that most members speak Russian and therefore intentionally switch to it in order to connect more easily.

In conclusion, code-switching is a meaningful process rather than a flaw, reflecting both the speaker’s linguistic ability and their cultural identity, which allows them to navigate different social environments effectively. As seen in multilingual societies like Azerbaijan, code-switching comes very naturally to function as a versatile phenomenon serving practical, social and emotional purposes. Understanding this phenomenon helps us better appreciate how language functions both as a tool for communication and a reflection of identity and social connection.

References:

1. Gumperz, J. J. Discourse Strategies. Cambridge University Press, 1982.
2. Peter Auer (ed.). Code-Switching in Conversation: Language, Interaction and Identity. London: Routledge, 1998.
3. John Baugh (2010). Locating identity in language. In The Cambridge Handbook of Sociolinguistics. Cambridge University Press. (pp. 22-23)

SİNONİMLƏRİN LEKSİK SİSTEMDƏ FUNKSIONAL ROLU

**Vəliyeva Zərxanım Əlixan M25-106, Magistratura, zarkhanimvaliyeva@gmail.com,
Filologiya**

**Fil.f.d. dos.Tağıyeva Sevinc Elmar
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Dil insanların ünsiyyət vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də fikirləri ifadə etməkdə vacib rol oynayır. Dilin əsas elementlərindən biri leksik sistemdir. Leksik sistem sözlərin məna baxımından qarşılıqlı əlaqəsini əhatə edir. Bu sistemdə sinonimlər xüsusi yer tutur. Sinonimlər dilin leksik sistemində mühüm rol oynayır və ifadə imkanlarını genişləndirir. Sinonimlər vasitəsilə bir fikri müxtəlif üslub və emosional çalarda ifadə etmək mümkündür. Bu, həm nitqin təsir gücünü artırır, həm də dilin estetik imkanlarını genişləndirir.

Sinonimlər leksik sistemdə əhəmiyyətli funksional rol oynayır. Onların əsas funksiyalarından biri nitqi zənginləşdirməkdir. Sinonimlərin mövcudluğu danışanın və ya yazanın fikrini daha cəlbedici, rəngarəng, ifadəli və təsirli şəkildə ifadə etməsinə imkan yaradır. Məsələn, “böyük -iri-yekə”, “gözəl-qəşəng-yarışıqlı”, “sevinmək- şadlanmaq- fərəhlənmək” kimi sözlər sinonimlər olsa da, nitqdə istifadə olunduğu kontekstdən asılı olaraq fərqli üslubi çalarlar yaradır. Nitqdə və bədii əsərlərdə sözün mənasını tam başa düşülməsini təmin etmək üçün sinonimlərdən geniş istifadə edilir. Sinonimlər mətnə müxtəlif üslubi çalarlarla səciyyələnir:

- 1) Sinonim əsaslı qoşa sözlər semantik məna daşıyan anlayışlar elmi və bədii üslublarda dəqiqləşdirmə, ümumiləşdirmə və gücləndirmə məqsədi ilə işlədilir: məsələn, “gözəl- göyçək, dost-aşna, odlu-alovlu, səs-küy, uçurub-dağıtmaq və s.”[2,138]
- 2) Sinonimlərin bədii əsərlərdə bir misrada və ya qoşa misrada sadalanması fikrin təsirini gücləndirir, mənanı daha ifadəli edir: məsələn, “Napolyon da bir balaca lap kiçik, noxud boyda; Küllə vurub ona (R.Rza); Sübhədən axşama kimi Səməd ağaca sərikli çıxırırdı, bağırırdı və ağzına

gələni də qardaşına deyərdi (Y.V.Çəmənzəminli)".[2,139]Nitqdə satira, yumor, komik ifadələr yaratmaq üçün işlədilir.

3) Nitqdə ekspressivlik təmin etmək üçün leksik sinonimlərin sintaktik ekvivalentlərindən də istifadə olunur. Nümunə: "Azərbaycan – Odlar yurdu, məktəb -elm ocağı və s." [3,186]

Sinonimlərin digər vacib funksiyası təkrarlılığın qarşısının alınmasıdır. Eyni sözün təkrar-təkrar nitqdə işlədilməsi üslubi nöqteyi-nəzərdən zəif hesab olunur. Sinonimlərdən istifadə etməklə bu təkrarçılıq aradan qaldırılır və mətn daha səlis və axıcı olur.

Bundan əlavə, sinonimlər fikrin daha dəqiq şəkildə ifadə edilməsini təmin edir. Hər bir sinonim söz müəyyən semantik çalarına malikdir və bu çalarlar nitqdə, yazıda semantik incəliklərin verilməsinə imkan yaradır. "Qalın" və "sıx" sinonimlərini "meşə" ismi ilə işlətmək mümkündür,lakin bu sözlərdən təkcə "qalın" sözünü "kitab" isminə aid etmək olar: "qalın kitab". Sözlərin sinonim olması üçün onların eyni nitq hissəsinə aid olmalıdır. Məsələn "ürək- isim, qəlb- isim, qulaq asmaq- fel, dinləmək – fel, neçə - əvəzlik, nə cür- əvəzlik və.s." [1,28]

Sinonimlər həmçinin dilin üslubi diferensiasiya,terminoloji və dialektal fərqlərinin formalaşmasında da mühüm rol oynayır. Bədii ədəbiyyatda hər hansı bir ifadənin, deyimin, əsərin təsir gücünü artırmaq üçün sinonimlərdən geniş istifadə olunur. Nümunə olaraq;

Nəhəng maşınların gurlayır səsi.

Odur dalğalanır yarış bayrağı. (İ.Səfərli). Bu misalda "böyük" sözü əvəzinə "nəhəng" sinonimi işlədilmişdir. [1,31]

Elmi və rəsmi üslubda isə daha aydın və dəqiq sinonimlər seçilir. Bütün bunlar göstərir ki, sinonimlər müxtəlif üslublarda fərqli funksiyalar yerinə yetirir və dilin inkişafında, zənginləşməsində əvəzsiz rol oynayır.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, sinonimlər dilin leksik sisteminin mühüm komponentlərindən biridir. Onlar nitqi zənginləşdirir, təkrar sözlərdən istifadənin qarşısını alır və fikrin daha dəqiq ifadə olunmasına kömək edir. Eyni zamanda sinonimlər üslubi baxımdan da önəmli əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan sinonimlərin öyrənilməsi dilin daha dərin şəkildə qavranılması üçün zəruridir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Buludxan Xəlilov – Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası Bakı-2008
2. Həsərat Həsənov – Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası Bakı-2005
3. Səlim Cəfərov- Müasir Azərbaycan dili Leksika Bakı -2007

İnternet saytları

4. Qebulol.az – "Sinonimlər" mövzusu.
5. Ens.az – "Leksika və sinonimlər" bölməsi.
6. Azleks.az – Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti.

NƏSİMİ LİRİKASINDA HÜRUFİLİYİN BƏDİİ İFADƏSİ

Rəhimli Ləman Vahid qızı; 340A. Filologiya fakültəsi, filologiya bölməsi.

lemanrehimli22@gmail.com

Elmi rəhbər: F.e.d., dos.Hacıyeva Aytən Abuzər qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti

Təsəvvüf ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi İmadəddin Nəsimi həm sufi, həm də hürufi şair kimi tanınmışdır. Bunun əsas səbəbi şairin poeziyasının "vəhdəti vücud" nəzəriyyəsiindən qidalanmasıdır. Sufilik və hürufiliyin hər biri "vəhdəti vücud" nəzəriyyəsinə əsaslansa da ayrılıqda

özlərinin sərhədləri mövcuddur. Sufilik ilahi eşqə üstünlük verərkən, hürufilikdə ağıl üstünlük təşkil edir.

Nəsiminin əsərlərində, hürufiliyin əsas prinsiplərinin bədii ifadə vasitəsilə əks etdirilməsini görürük. Şair, insanı kainatın mərkəzində təsvir edir və onun Allahın kamil təcəllası olduğunu qeyd edir. [1. səh 279] Eyni zamanda onun əsərlərində, hürufiliyin əsas ideyalarından biri hesab olunan “ənəlhəqq” (mən haqqam) öz əksini tapmışdır:

Ala gözündə həq çün yazmış on iki ayət,
Uş müshəf, üştə təfsir, uş eyninin alası.
Surətin lövhündə yazmış nəqşbəndi-kafü nun,
Ayəti-Allahu nurən, höccətü bürhan budur.

Nəsimi lirikasında hürufilik, onun poetik düşüncə sisteminin əsasını təşkil edir və şeirlərində dərin fəlsəfi məna daşıyan obrazlarla ifadə olunur. O, hürufiliyin əsas prinsiplərini – insanın ilahi mahiyyət daşımasını, tanrı ilə insanın vəhdətini və hərflərin sirli gücünü poetik şəkildə ifadə edir. İnsan-tanrı vəhdəti - Hürufiliyin əsas prinsiplərindən biri insanın ilahi mahiyyət daşımasıdır. Nəsimi insanı kainatın mərkəzi kimi görür və onu Allahın bir təcəllisi kimi təqdim edir. Nəsimi məşhur “Sığmazam” rədifli qəzəlinə insanın qüdrətli olduğunu, hətta sirlərlə dolu kainata da sığmadığını belə qeyd edir:

Məndə sığar iki cahan, mən bu cahanə sığmazam,
Gövhəri-laməkan mənəm, kövnü məkanə sığmazam.

Şair “iki cahan” deyərkən, maddi və mənəvi aləmi nəzərdə tutur. Eyni zamanda şair qəzəldə hürufi görüşlərini “mən” obrazı ilə göstərir:

Can ilə həm cahan mənəm, dəhr ilə həm zaman mənəm,
Gör bu lətifeyi ki mən, dəhru zəmanə sığmazam.

Hürufilər hesab edirdilər ki, hərflər və sözlər kainatın əsas mahiyyətidir. Onlar “Allahın sifətləri və varlığı hərflərdə gizlidir” ideyasına inanırdılar. Nəsimi də bu düşüncəni şeirlərində müxtəlif obrazlarla ifadə edir. O, insanın üzündə və cisminin hər tərəfində ilahi yazıların, Allahın adının mövcud olduğuna inanırdı:

“Ərşi-əla surətidir hər kimin kim varlığı,”

“Hər nə ki, var lövh içində, surətidir insana.”

Nəsimi fəlsəfəsinə görə, insan həqiqət elmini bilməlidir və həmin insanları “əhli irfan” adlandırır:

Gər dilərsən ki, əhli irfan olasan,
Kim vücudun şəhrinə yol salasan.

Nəsiminin şeirlərində hürufi simvolları anlamaq üçün bir sıra istilahları bilməliyik:

“Xətti-istiva” - insan surətini iki bərabər hissəyə bölən xətti bildirir;

“Kəlmeyi-ilahi” - 28 və ya 32 hərfin sözlərdə və ya insan surətində əks olunmasını bildirir;

“Xətti-ümmiyə” - körpənin üzündəki xəttləri bildirir;

“Xətti-əbiyyə” - kişilərin yeniyetmə surətindəki xəttləri bildirir.

Bu fikirlərinə görə, şair edam edilmişdir. Lakin onun əsərləri əsrlər boyu tədqiq edilmiş və Azərbaycan ədəbiyyatının ayrılmaz bir parçası olmuşdur. Nəsimi, Azərbaycan ədəbiyyatına insanpərvər şair kimi daxil olmuş və şeirləri mövzu, fikir, şəkil cəhətdən zənginləşdirmişdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 3 cildə. I cild. Bakı – 1960

THE ISSUE OF INTERFERENCE IN THE PROCESS OF LEARNING GERMAN AMONG AZERBAIJANI STUDENTS

A common misconception in linguistics is that the brain has a specific area where languages are meant to coexist in perfect harmony. Even though empiric studies have continuously proven the fact that languages are jointly activated in a multilingual brain, the dominance of the language that was earlier obtained (L1) and one has the greatest proficiency in still has the strongest influence. In psycholinguistics, the concept of interference is considered as an integral part of the process of gradually applying the elements of one's native language to another (foreign) language element or embracing these language elements into a completely different (foreign) language [5, p.56]. The influence that languages have on each other was first explained by the founder of the Kazan School Jan Nieciśław Baudouin de Courteney. According to him, what happens when two languages come into contact could be explained from two integrated aspects: while the learner introduces the morphology and syntax of L1 at the beginning of the process of language learning, its distinctive rules and patterns become blurrier under the influence of LX (X here is the number of the language acquired).

In the 1920s-1930s. the founders of the Prague linguistic school Nikolai Sergeevich Trubetskoy and Roman Osipovich Jakobson started a great research and challenged with the issues of Baudouin de Courteney. Due to their contributions, the term “interference” became popular and widely discussed about [1, p.261]. Nevertheless, the birth of modern contact linguistics is associated with the Polish-American linguist Uriel Weinreich. Most linguists engaged in the study of multilingualism and language contact agree that the fundamental concepts and research agendas were first expounded by Weinreich in his renowned 1953 monograph *Languages in Contact* [3, p.24].

It is a well-known fact that languages have a hierarchical structure. As a matter of fact, linguistic interference can occur at each of these levels – phonetic, grammatical (morphological, syntactic, and punctuation), lexical.

To have a closer look at phonetic interference, let us consider the German word “Durchschnitt”. Since multiple consonants following each other within a word is not common for Azerbaijani phonotactics, speakers of this language tend to have some difficulties with pronunciation.

An example for morphological interference would be the pluralization of nouns. German nouns pluralize by receiving Umlauts (das Buch – die Bücher), not changing (ein Zimmer – vier Zimmer) or utilizing different suffixes (-(e)n, -e, -s,) and those suffixes remain even when following a numeral. Since Azerbaijani plural suffix -lar² is removed when the noun is accompanied by a numeral, a common mistake here would be “zwei Orange” (“iki portağal”) instead of “zwei Orangen”.

German's strict sentence structure could also lead to confusions. The verb-second order would be the main challenge, causing mistakes like “Ich gut lerne” (“Mən yaxşı öyrənirəm”) instead of “Ich lerne gut” (I learn well).

Punctuation is specific to each language, and is part of the indicators that overtly represent the manner in which each language organizes and conveys information [4, p.3456]. Consider the following sentence as an example: “Fikrimcə, bu kitab müəllifin ən yaxşı əsəridir” (I think this book is the author's best work). Because Azerbaijani modal words often require to be followed by a

comma, a native speaker could potentially write the sentence as “Meiner Meinung nach, ist dieses Buch die beste Arbeit des Autors”, even though the German phrase does not need to be separated by a comma.

At the lexical level interference is the intervention of native language vocabulary into the vocabulary of the target language due to the similarity of the lexical units of the two languages [2, p.336]. While German has multiple different verbs for the act of going from point A to point B depending on the transport, in Azerbaijani it is usually expressed with one word – “getmək” – which might lead to mistakes caused by the literal Azerbaijani translation “Mən Berlinə gedirəm” – such as “Ich gehe nach Berlin”, indicating that the narrator has walked to Berlin.

Violation of linguistic norms during the process of learning a new language (whether related to interference or not) is inevitable. Therefore, such errors should be corrected as they occur, since it becomes more difficult to correct them efficiently in the following stages of the process.

References:

1. Anafinova, M.L., Ormanova, A.B., Language Interference: Overviewing the Fundamentals – Вестник КГУ им. Ш. Уалиханова, Серия филологическая. №3, 2020; p.261 https://www.researchgate.net/publication/387314850_Language_interference_overviewing_the_fundamentals
2. Dimitrienko, E., Vlavatskaya, M., The Problem of Lexical Interference in Teaching Translation, European Proceedings of Social and Behavioural Sciences, 2021; p.336 https://www.researchgate.net/publication/356729852_The_Problem_Of_Lexical_Interference_In_Teaching_Translation
3. Litvinyak, O., Uriel Weinreich's “Languages in Contact” in the Soviet Union: Treading a Dangerous Ground, *Respectus Philologicus*, Vilnius University Press, 2021; p.24 https://www.academia.edu/61060146/Uriel_Weinreich_s_Languages_in_Contact_in_the_Soviet_Union_Treading_a_Dangerous_Ground
4. Markov, I., Nastase, V., Strapparava, C., Punctuation as Native Language Interference, Proceedings of the 27th International Conference on Computational Linguistics, Santa Fe, New Mexico, USA, August 20-26, 2018; p.3456
5. Yormatova, Y.N., The Concept of Interference and its Types in the World of Linguistics, World Bulletin of Social Sciences, 2021; p.56 <https://www.neliti.com/publications/602505/the-concept-of-interference-and-its-types-in-the-world-of-linguistics>

EXPRESSIONS OF POLITENESS IN ENGLISH AND AZERBAIJANI CULTURE

Məmmədzadə Nuray Tacı qızı, B23-334,

E-mail: nuraymammadzada2005@gmail.com

Filologiya ingilis dili və ədəbiyyatı, Filologiya bölməsi

Elmi rəhbər: professor, fil.e.d Vüsalə Ağabəyli Elxan qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti

Politeness, in a broad sense, refers to the behaviour that is socially correct and shows understanding of and care for other people's feelings. [2] In the field of linguistics, politeness is a term which signifies linguistic features associated with norms of social behavior, in relation to notions like courtesy, rapport, deference and distance. [4; 167] These features may include paralinguistic elements, such as tone of voice and gestures, as well as specific linguistic forms, including polite expressions and honorifics. Politeness constitutes a fundamental aspect of communication in both Azerbaijani and English cultures. Although it is universally valued, its

expression varies significantly across cultures due to differing social norms and cultural expectations. In Azerbaijani culture, politeness is closely associated with hospitality and social hierarchy, particularly in relation to age and status. One prominent linguistic marker of respect in Azerbaijani is the use of the formal pronoun “siz” instead of the informal “sən,” especially when addressing elders or individuals of higher social standing. Respect is further demonstrated through behavioral conventions, such as standing when an elder enters the room, allowing them to speak first and maintaining a polite tone. Additionally, honorific titles such as “müəllim,” “xanım,” “cənab,” and “bəy” are commonly used before names to convey respect. Hospitality plays a central role in Azerbaijani culture, and language serves as a key medium for expressing it. Phrases such as “buyurun” and “qonağımız olun” are frequently used to extend invitations. Moreover, it is customary to offer food repeatedly and insistently, as this persistence is interpreted as a sign of politeness and generosity. Paralinguistic features, including body language and distance, are an indicator of politeness in Azerbaijani culture. [3;154] Being soft-spoken, avoiding rude gestures, and maintaining a warm and respectful demeanor are highly valued. Modesty in speech is another important cultural trait; for example, when thanked, individuals often respond with phrases such as “Heç nə etməmişəm” (“I did nothing”), thereby downplaying their contribution. Finally, indirectness is a notable characteristic of Azerbaijani communication. Speakers often avoid direct refusals in order to preserve social harmony, opting instead for expressions such as “Bəlkə sonra” (“Maybe later”). This tendency reflects a broader cultural emphasis on maintaining politeness and avoiding potential offense. In English-speaking cultures, politeness is generally associated with respect for personal space and a tendency toward indirectness in communication. Rather than using direct imperatives such as “Open the window,” speakers typically employ more mitigated forms like “Could you open the window, please?” Modal verbs such as could, would, and may play an important role in softening requests. In contrast to Azerbaijani culture, where politeness is often expressed through warmth and emotional engagement, English politeness tends to be more reserved and less expressive. Another notable feature is the frequent use of apologies, even in minor situations. Expressions such as “I’m sorry for being late” or “Excuse me, could you pass the salt?” illustrate how apologizing functions as a routine marker of courtesy in everyday interactions. Forms of address also differ significantly between the two cultures. In English, the pronoun “you” is used universally, regardless of the interlocutor’s age or social status. By contrast, Azerbaijani distinguishes between the informal “sən” and the formal “siz,” reflecting hierarchical relationships. Consequently, in English, politeness is conveyed less through grammatical distinctions and more through tone, word choice, and pragmatic strategies. Furthermore, English-speaking cultures tend to emphasize equality and individual autonomy. As a result, speakers are generally less insistent when offering something, in contrast to Azerbaijani norms of repeated offering as a sign of hospitality. Thus, linguistic politeness is a matter of strategic interaction aimed at achieving goals such as avoiding conflict and maintaining harmonious relations with others, [1] which is used in both cultures.

References:

1. Brown, K. (2006), Encyclopedia of Language & Linguistics (Second Edition).
2. Cambridge Advanced Learner’s Dictionary & Thesaurus. Cambridge University Press.
3. Həsənova, N. M. (2022), Azərbaycan Dilinin Nitq Mədəniyyəti.
4. Mansoor, I. K. (2018), Politeness: Linguistic Study. University of Baghdad.

HAMLET VƏ KEFLİ İSGƏNDƏR OBRAZLARININ MÜQAYISƏLİ TƏHLİLİ
Babayeva Yeganə Hüseyn qızı, Filologiya bölməsi.

Elmi rəhbər-Dosent,f.f.d Ülviyyə Əliyeva Çingiz
Azərbaycan Universiteti, Humanitar və sosial elmlər

William Shakespeare tərəfindən XVII əsrin əvvəllərində (1600-1601) yazılmış “Hamlet” əsəri ilə Cəlil Məmmədquluzadənin 1909-cu ildə qələmə aldığı “Ölülər” əsərindəki Kefli İsgəndər obrazı müqayisə olunur.

Hər iki obraz fərqli dövrün, mədəni və ictimai mühitin məhsulu olsa da, onları birləşdirən əsas cəhət cəmiyyət qarşısında yaşadıkları faciədir.

Atasının ölümünün həqiqətini öyrənən Hamlet planlı şəkildə hərəkət etməyə çalışsa da, qisas hissi və daxili tərəddüdləri onu faciəyə sürükləyir. Kefli İsgəndər isə cəmiyyətin cahilliyi və xurafatı qarşısında həqiqəti açıq şəkildə ifadə etdiyi üçün daxili faciə yaşayır.[1.səh.21-30]

Hamletin mübarizəsi daha çox saray mühiti ilə məhdudlaşdığı halda, Kefli İsgəndərin mübarizəsi bütövlükdə cəmiyyətə qarşı yönəlmişdir. Hər iki obrazı yaşadıkları daxili faciə birləşdirsə də, onların sarsıntılarını və ideyalarını ifadə etmə tərzində fərqli şəkildə təzahür edir.

Hamlet daha çox düşünərək və dolayı yollarla hərəkət edir, İsgəndər isə fikirlərini açıq-aydın ifadə edərək avam insanların gözlərini açmağa çalışır. Bu səbəbdən hər iki obraz həqiqəti ifadə etdiklərinə görə cəmiyyət tərəfindən təcrid olunur. [2.səh.205]

Hər iki obraz həqiqəti dərk edən, düşünən və bunun uğrunda əzab çəkən fərdlərdir. Lakin əsl faciə yalnız onların deyil, cəmiyyətin özündədir-obrazlar yaşadıkları əzab vasitəsilə cəmiyyətin mənəvi çatışmazlıqlarını üzə çıxarırlar.

Hamlet bütün bu sarsıntıların sonunda faciəvi şəkildə həyatını itirir, Kefli İsgəndər isə “yaşayan ölülər”in arasında mənəvi tənhalıq içində yaşamağa davam edir.

Beləliklə, hər iki obrazın faciəsi təkcə fərdi deyil, bütövlükdə cəmiyyətin faciəsinin ifadəsidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

- 1.Cəlil Məmmədquluzadə “Ölülər”.Bakı,Qanun nəşriyyatı,2023,96 səh
- 2.Uilyam Şekspir “Hamlet”.Bakı,Qanun nəşriyyatı,2021,208 səh
3. Qorxmaz Quliyev “Cəlil Məmmədquluzadə və dünya dramaturgiyası”,Bakı,2012

HERMAN HESSENİN “YALQUZAQ” ƏSƏRİNDƏ TƏNHALIQ MÖVZUSU

Rasulova Nuray Sədrəddin qızı,

Humanitar və sosial elmlər fakültəsi, Filologiya (Azərbaycan dili və Ədəbiyyatı)

rasulovanuray805@gmail.com

Elmi rəhbər-f.e.d. dos. Əliyeva Ülviyyə Çingiz

Azərbaycan Universiteti. Bakı, Azərbaycan

Ömrü boyu daxilən özü ilə mübarizə aparan, daxili çəkişmələr yaşayan, hətta sonda özü ilə bacara bilməyib intihar etməyi düşünən insan belə ona yardım etmək istəyən birinin düşüncələri ilə tamamilə dəyişilə bilər. Herman Hessenin "Yalquzaq" əsəri insanın daxili aləmi, özünü tənha hiss etməsi, cəmiyyətdə özünə yer tapa bilməməsi haqqında yazılmış ən gözəl əsərlərdən biridir. Əsərin qəhrəmanı Harri Haller özünü çox yalnız hiss edir, daxilində daima öz-özü ilə mübarizə edir, sanki iki ruhdan ibarət olduğunu söyləyir. Daxilindəki yalnızlıq və mübarizənin başqaları tərəfindən anlaşılmadığını düşünmək onu intihar fikrinə qədər aparır. Əsər boyu daxilən özü ilə, içindəki ikinci "mən" ilə mübarizə aparan obrazın dünyagörüşündə və düşüncələrində, nəhayət, Herminenin ona olan davranışı ilə dəyişiklik yaranır.

Harri "yalquzaq" həyat tərzini başlanğıcda öz iradəsi ilə seçsə də, hadisələrin gedişatında onun bu təcrid olunmuş həyatdan məmnun qalmadığı aşkar görünür. Obrazın tənhalıqdan bezməsi həm evində tək qaldığı anlarda yanında bir dost arzulamasından, həm də Hermine ilə yeni tanış olmasına baxmayaraq, ondan yanından ayrılmamasını xahiş etməsindən aydın olur.

Onun həm xarakterindəki həm də həyatındakı dağınıqlığa rəğmən, ətrafındakı hər növ səliqə və nizam-intizam hər zaman diqqətini çəkir və ona xoş təsir bağışlayırdı. Bu xüsusiyyət, onun kənardan müşahidə etdiyi nizamlı evləri təsvir edərkən və oradakı intizamlı həyat barədə düşündüyü məqamlarda qabarıq şəkildə üzə çıxır.

Harrinin daxili çəkişmələrinin əsas səbəblərindən biri də onun həddindən artıq həssas bir insan olması və yalan danışa bilməməsidir. Əsər boyu müxtəlif yerlərdə rast gəlsək də daha çox professorla olan səhnədə biz onun daxili dürüstlüyünün yaratdığı çətinlikləri aydın şəkildə görə bilərik. [1,s.67]

Sərbəstlik arzusu Harrini bu psixoloji vəziyyətə gətirib çıxarsa da, o, sonradan Herminenin göstərişlərini məmnuniyyətlə qəbul edir. Bu itaət vasitəsilə o, həm Herminədən ayrılmayaraq tənhalıqdan qurtulur, həm də onun köməyi ilə daxilən dəyişərək özünü daha yaxşı hiss edəcəyinə ümid bağlayır. [1,s.78]

Harri eyni zamanda yüksək intellektə və güclü müşahidə qabiliyyətinə malik bir obrazdır. Elmə böyük dəyər verən Harrini Maria kimi savadsız bir qızla yaxınlıq qurması belə təəccübləndirir. Onun zəkası insanların keçmiş və gələcək qayğıları ilə indiki zamanı hədəf etmələrinə olan tənqidi yanaşmasında, eləcə də onilliklər öncəki xırda detalları – məkanın düzənini, hansı insanların hansı masada əyləşdiyini dəqiqliklə xatırlamasında özünü büruzə verir.

Hermine Harrinin həyatına sanki bir xilaskar kimi deyil, birbaşa onun daxili dünyasını anlayan, ona çox yaxın bir dost kimi daxil olur. O, Harriyə rəqs etmək, əylənmək və həyatın incəliklərini görmək kimi xırda, amma çox vacib olan "həyat dərsləri" keçir. Onların münasibəti təkcə öyrətməkdən ibarət deyil; Hermine yeri gəldikcə Harri ilə dərdləşir, özünün də daxilən bir qədər onun kimi olduğunu etiraf edərək, onu ən yaxşı şəkildə başa düşdüyünü göstərir. Hermine Harrini dəyişmək üçün onunla görüşür, etdiyi səmimi söhbətlərlə onun dünyagörüşünü genişləndirir. Həyatı sanki bir şahmat oyununa bənzədərək, Harrini daxilindəki çoxsaylı "mən"-ləri idarə etməyə və onlarla barışmağa yönəldir. O, bu dərk etmə prosesini "sehirli teatr", "yumor" və "güzgü" metaforaları vasitəsilə, Harrinin daxilindəki gizli qatları aşkara çıxararaq bacarır.

Herman Hesse göstərir ki, insan təkcə iki yox, soğan qabığı kimi saysız-hesabsız "mən"lərdən ibarətdir və insan bunlarla yaşamağı bacarmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Herman Hesse "Yalquzaq" Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2025, 208 səh.

J.P.SART “ BAĞLI QAPI ARXASINDA ” ƏSƏRİNDƏ CƏHƏNNƏM MƏSƏLƏSİ

Fakültə:Sosial və Humanitar fənnlər fakültəsi,

232205,Məmmədli Mehri Araz

e-poçt: mehrimemmedli@icloud.com

Elmi rəhbər:Dosent,f.f.d Ülviyyə Əliyeva Çingiz

Azərbaycan Universiteti,Bakı

XX əsrdə dünyada gedən mürəkkəb və çətin proseslər nəticəsində bir cərəyan yarandı.Dekadentlik yarandıqdan sonra yazıçılar həyatın gözəlliklərindən çox onun qaranlıq tərəfini göstərməyə üstünlük verirdilər.Cərəyanın böyük nümayəndələrindən biri Jan Paul Sartırdır.

Sartrın 1944-cü ildə yazdığı fəlsəfi dramdır. Əsərdə hadisələr cəhənnəmdə cərəyan edir. Lakin cəhənnəm alışıb-yanan və əzab verən bir yer yox, bağlı bir otaq kimi təsvir olunur. Otaqda üç nəfər: Qarsin, Estelle və İnez obrazları bir yerdədir və bütün əsər bu üç şəxsin üzərində qurulur.

Əsərin ən məşhur ifadəsi “cəhənnəm başqalarıdır” ifadəsidir. Yazıçı bu ifadə ilə insanın özünü dərk etməsində cəmiyyətin və başqalarının rolunu göstərir. Beləliklə, əsər insanın öz seçimləri və başqalarının qiymətləndirməsi arasında daxili əzabı açır. [2.səh.49-50]

Semiotik yanaşmaya görə əsərdəki bəzi elementlər sadəcə bir obyekt və ya hadisə deyil, həm də həyata işarədir. Əsərdəki bağlı otaq, bağlı qapı, qapının zəngi, güzgünün olmaması, sönməyən işıq, divanların hər birinin ayrı-ayrı rəngdə olması, personajların bir-birini mühakimə etməsi və s. kimi simvollar xüsusi ilə tədqiq zamanı önə çıxır.

Nəticə olaraq əsərdəki bütün detallar insanın daxili vəziyyətini göstərən işarələrdir. Yazıçı bu simvollar vasitəsi ilə insanın azadlıq, məsuliyyət və insanın başqaları qarşısında yaşadığı mənəvi əzabı göstərir.

Ədəbiyyat:

1. Jean-Paul Sartre "Existentialism is a humanism" lecture, World Publishing Company, 1956

2. Jan-Paul Sartr "Bağlı qapı arxasında", "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, 555 sh, 2013

C.OSTİN YARADICILIĞINDA MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR: “QÜRUR VƏ QƏRƏZ” ROMANI

Sultanova Ofeliya Yusifovna, B24-248, Filologiya, sultanovaofeliya@gmail.com, filologiya bölməsi

Elmi rəhbər: fil.e.d., prof. Abullayeva Yeganə Atamoğlan qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Ceyn Ostinin “Qürur və qərəz” romanı XIX əsr İngiltərəsinin milli-mənəvi dəyərlərinin, sosial strukturunun və insan xarakterinin dərin psixoloji təhlilidir [3]. Bu əsər qürur və qərəz kimi emosional hisslərlə cəmiyyətin formalaşdırdığı davranış modellərini göstərir. Romanın yazıldığı dövr sosial iyerarxiyanın və sinfi bölgünün möhkəmlənməsi ilə yadda qalıb. Bu mənada cəmlənən və lədi anlayışları etik davranışla yanaşı sosial status kimi də çıxış edir. C.Ostin bu anlayışları Darsi və Elizabet obrazları ilə şərh edir.

Roman eyni zamanda mülkiyyət və vərəsəlik məsələlərini də önə çəkir. “Entail” sistemində görə mülk yalnız kişi xətti ilə ötürülürdü. Bu isə öz növbəsində qadınların sosial və iqtisadi vəziyyətinə təsir göstərirdi. Elə bu səbəbdən evlilik iqtisadi və sosial təhlükəsizlik vasitəsi kimi qəbul edilirdi. C.Ostin bu realığı incə ironiya ilə təqdim edir, dövrün sosial problemlərini göstərirdi.

İngilis milli xarakterinin mühüm xüsusiyyətlərindən biri – təmkin və emosional idarəetmədir. Bu romanın əsas mövzularından hesab olunur. Darsi obrazında hisslərin gizlədilməsi, soyuqqanlılıq və daxili intizam ingilis aristokratiyasının davranış kodeksi kimi təqdim edilir. Elizabetin emosionallığı və qərəzli yanaşmaları onun canlı insani tərəfini göstərir. Amma yazıçı Elizabeti ləyaqətli və ağıllı xanım kimi də təqdim edir. Roman irəlilədikcə, bu obrazların dəyişdiyini, səhvlərini qəbul etdiyini və mənəvi kamilliyə doğru irəlilədiyini görürük. Eyni zamanda da “qürur” və “qərəz” anlayışları yalnız fərdi xüsusiyyət deyil, sosial münasibətlərin formalaşdırdığı faktlar kimi təqdim olunur. Darsinin qüruru onun sosial statusundan qaynaqlanır. Elizabetin qərəzi isə ilk təəssürlərə əsaslanır və onun Darsi haqqında yanlış fikirlər formalaşdırmasına səbəb olur.

Romanda ailə mövzusu da mühüm yer tutur. İngilis ədəbiyyatında ailə və dəyər kodeksi mühüm məsələlərdəndir. Belə ki, ailə milli-mənəvi dəyər, ingilisin şərəfi deməkdir. C.Ostin Bennet ailəsinin simasında ingilis modellərini təqdim edir. Əgər ata Bennet nəzakət və ədalətin, Elizabet və Ceyn ləyaqət və tərbiyənin göstəricisi idisə, kiçik bacı Lidiya məsuliyyətsiz davranışları təcəssüm edir. Elə bu səbəbdən onun davranışları ailə nüfuzunu təhlükə altına alır [2]. Yazıçı Lidiya obrazı ilə ailə şərəfi və ictimai rəyin nə qədər önəmli olduğunu vurğulayır.

“Qürur və Qərəz” romanında milli-mənəvi dəyərlər ailə şərəfi, insanın cəmiyyət qarşısındakı əxlaqi məsuliyyəti və nikahın sosial statusu kimi məsələlər təhlil edilir. Roman obrazlar vasitəsilə mənəvi saflığın və dürüstliyin maddi maraqlardan üstün olduğu, milli-mənəvi dəyərlərin sosial normalarla tənzimləndiyini göstərir.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.Gao, H. Jane Austen's Ideal Man in Pride and Prejudice. Theory and Practice in Language Studies. 3 (2), 384-388p.
- 2.Mayılova F. C.Ostinin dünya ədəbiyyatında əhəmiyyəti. Filologiya məsələləri № 5, 2024. 358-362s.
- 3.Ostin C. Qürur və qərəz. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2015.120s.

JORJ SANDIN “İNDİANA” ROMANINDA GENDER PROBLEM

Əlizadə Səcidə Nuru qızı, B24-248, Filologiya, sacide078@gmail.com, filologiya bölməsi

Elmi rəhbər: Fil.e.d., prof. Abullayeva Yeganə Atamoğlan qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Jorj Sand XIX əsr fransız ədəbiyyatının ən cəsarətli yazıçılarından biridir. J.Sand kişi təxəllüsü ilə yazır, geyimi ilə cəmiyyətə meydan oxuyur, qadın azadlığını müdafiə edirdi. O, kənd həyatını və sosial ədalətsizliyi yaradıcılığında birləşdirərək, romantizm cərəyanının inkişafına təsir etmişdir. J.Sand qadınların sosial və hüquqi asılılığına qarşı çıxır, əsərləri ilə müasir gender bərabərliyini təbliğ edirdi. Onun qəhrəmanları öz hissləri və taleləri üzərində müstəqil qərar vermə cəhdləri ilə qadın azadlığı mövzusunı aktuallaşdırır: “Sandın romanlarının əsas ideyasını qadın azadlığı təşkil edir” [1, s.41].

J.Sandın 1832-ci ildə qələmə aldığı “İndiana” romanı ailədaxili münasibətləri və cəmiyyətin ikili standartlarını tənqid edən əsərlərdən biridir. Baş qəhrəman İndiana sevgisiz bir nikaha və qəddar ərin zülmünə məhkum olan qadın obrazıdır. J.Sand məhz bu obraz vasitəsilə cəmiyyətin qadına olan münasibətini göstərir. Ədəbi tənqidçi Ə.Xəlilov yazır ki, onun mövzuları “sonrakı dövrlər üçün bədii təkan olmuşdur” [3, s.11]. Romanda kişi obrazlarının eqoizmi və qadın üzərindəki hegemonluğu patriarxal sistemin çatışmazlıqları kimi təqdim olunur. Elə bu səbəbdən “İndiana” romanı gender tədqiqatlarında fundamental bir mənbə kimi aktuallığını itirmir.

Romanın qəhrəmanı olan İndiana sevgi və anlayış axtaran gənc bir qadındır. O, sərt xarakterli polkovnik Delmarla evlidir; evlilikdə xoşbəxt deyil və azadlıq axtarır. Belə bir zamanda Raymon de Ramiere adlı bir gəncə aşiq olur və onu xoşbəxtliyin yolu hesab edir. Lakin Raymon İndianaya saf hisslərlə yanaşmır və onu aldadır. Bu hadisə İndiananı sarsıdır. Daha sonra o, başa düşür ki, sevgi insanı xoşbəxt etmir. O, öz daxili gücünü tapmağa çalışır və həyatın mənasını azadlıqda və mənəvi dəyərlərdə axtarmağa başlayır.

İndiana sosial məcburiyyət səbəbindən özündən yaşca böyük, polkovnik Delmarla evlənsə də, həyatı monoton keçir. Delmarla olan bu məcburi nikahda özünü məhbus kimi hiss edir, həqiqi duyğuların axtarışına çıxır. J.Sand göstərir ki, İndiananın axtardığı sadəcə romantik bir macərə deyil, qadın ləyaqətini tanıyacaq bir ruh yaxınlığı axtarışıdır. Onun təmiz sevgi axtarışı əvvəlcə yalançı və eqoist Raymon de Ramierin toruna düşməsinə səbəb olur. Beləcə, yazıçı qadının

cəmiyyətdəki müdafiəsizliyini təsdiq edir. J.Sand bu xətt üzərində göstərir ki, qadın üçün sevgi həm də öz azadlığını tapmaq yoludur.

Digər kişi personajlardan fərqli olaraq romanın maraqlı obrazlarından biri də Ralfdır. Onun İndianaya olan sevgisi hökmranlıq üzərində deyil, qadının azad seçiminə hörmət üzərində qurulub. Ralf İndiananı azad iradəli bir fərd kimi sevir. J.Sand bu obrazla gender rollarının klassik qəliblərini qırır, qadının daxili dünyasının anlaşılan tərəfdaşı olduğunu göstərir. J.Sand Ralf obrazı ilə göstərir ki, əsl sevgi qadının özünü reallaşdırmasına şərait yaradan dostluqdur. Sonda onların cəmiyyətdən uzaqlaşib təbiət qoynunda birgə yaşaması patriarxal cəmiyyətə qarşı etirazın göstəricisidir.

Beləliklə, görmək olur ki, roman yalnız sevgi hekayəsi deyil, cəmiyyətin təzyiqləri və insan duyğularının mürəkkəbliyi haqqında əsərdir. Eyni zamanda da qadının öz taleyi üzərində müstəqil qərar verməsi ilə gender bərabərliyi və fərdi azadlıq axtarırlarının təqdimidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Pərvin. Qadın olmaq. Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2015, 144 s.
2. Sand J. İndiana. Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2014, 296 s.
3. Xəlilov Ə. Dünya ədəbiyyatı. Bakı: Bilik nəşriyyatı, 2014, 552

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ANA DİLİMİZ

Rəşan Məhərrəmli Elnur oğlu. 6B. Filologiya

Elmi rəhbər: Rəvanə Məhərrəmovə Elnur qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Tofiq İsmayılov adına 6 saylı məktəb-lisey, Bakı

Ana dili hər bir xalqın varlığıdır. İnsan öz ana dili ilə düşünür, hiss edir və dünyanı anlayır. Dil sadəcə ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də millətin tarixini, mədəniyyətini və ruhunu yaşadan ən vacib dəyərlərdən biridir. Azərbaycan xalqı üçün də ana dili böyük əhəmiyyət daşıyır [1, s.12]. Bu dəyərin qorunması və inkişafında Heydər Əliyevin rolu isə çox böyük olmuşdur.

Heydər Əliyev ana dilinə həmişə xüsusi qayğı və diqqət göstərmişdir. O, dilimizi xalqın milli sərvəti kimi qiymətləndirirdi [2, s.22]. Onun fikrincə, ana dilini qorumaq, inkişaf etdirmək hər bir vətəndaşın borcudur. Çünki dilini itirən xalq öz kimliyini də itirə bilər. Bu düşüncə ilə o, Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi möhkəmlənməsi üçün mühüm addımlar atmışdır [3, s.45].

1970-ci illərdə Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə Azərbaycan dilinin inkişafı üçün geniş imkanlar yaradıldı. Məktəblərdə, universitetlərdə ana dilində təhsilin genişlənməsi təmin olundu. Kitablar, qəzetlər və jurnallar Azərbaycan dilində nəşr olunmağa başladı [4, s.10]. Bu, dilimizin zənginləşməsinə və daha çox insan tərəfindən istifadə olunmasına səbəb oldu.

Müstəqillik dövründə də Heydər Əliyev ana dilimizin qorunmasına xüsusi diqqət yetirdi. Onun təşəbbüsü ilə Azərbaycan dili dövlət dili statusunu daha da gücləndirdi [1, s.15]. O, çıxışlarında həmişə ana dilində danışdı və bununla insanlara nümunə olurdu. Bu, cəmiyyətə bir mesaj idi: öz dilini sev və ona sahib çıx.

Heydər Əliyev dilimizin saflığını qorumağın vacibliyini də vurğulayırdı [2, s.25]. O, xarici sözlərin həddindən artıq işlədilməsinin əleyhinə idi və Azərbaycan dilinin öz söz ehtiyatının zəngin olduğunu bildirirdi. Onun fikrincə, hər bir insan ana dilində düzgün və gözəl danışmağı bacarmalıdır.

Bu gün biz də onun yolunu davam etdirməliyik [3, s.48]. Gündəlik həyatımızda ana dilimizə diqqət etməli, onu düzgün istifadə etməliyik. Sosial şəbəkələrdə, dərslərdə, çıxışlarda dilimizi qorumaq bizim məsuliyyətimizdir. Çünki dilimizi qorumaq gələcəyimizi qorumaq deməkdir [4, s.13].

Nəticə olaraq demək olar ki, Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı üçün böyük işlər görmüşdür. Onun fəaliyyəti sayəsində bu gün biz öz ana dilimizdə sərbəst və qürurla danışırıq. Bu isə hər bir azərbaycanlı üçün böyük bir nemətdir.

Unutmayaq: ana dili bizim kimliyimizdir və onu qorumaq hər birimizin borcudur.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. Əliyev, H.Ə. Azərbaycan dili və milli kimlik. Bakı, 2001. Səh. 12–18.
2. Həsənov, A.M. Ana dilinin inkişafında dövlət siyasəti. Bakı, 2005. Səh. 22–30.
3. Məmmədov, N.R. Müasir Azərbaycan dilinin problemləri. Bakı, 2003. Səh. 45.
4. Quliyev, S.T. Dil və cəmiyyət münasibətləri. Bakı, 2007. Səh. 10–16.

THE ESTHETIC REPRESENTATION OF DISTRESS IN SYLVIA PLATH'S CREATIVITY.

Mehriban Talibova Rasim, mehriban.talibova@dunyaschool.az, Philology

PhD, senior lecturer, Sayyara Alieva Tahir

Khazar University Sumqayit Dunya School, Sumqayit

Literature written after World War II focuses on the aesthetic representation of distress, while maintaining emotional truth. Sylvia Plath, one of the prominent writers of the mid-20th century, used her depression, fragmented identity, and societal pressure to create beautiful yet thoughtful works. Her creativity is considered a crucial path between modernism and feminism. The analysis of Plath's works reveals that she intentionally uses metaphor, symbolism, and repetition to create impactful art, altering the representation of mental and emotional health in literature.

Plath, in her book "Ariel", particularly in "Lady Lazarus" and "Daddy", uses voice and image. In "Lady Lazarus", she keeps saying she is alive again and again, so her own misery becomes a performance, almost like art within art. The rhythm and tone are quick and harsh, and the juxtaposition of chaos and order gives her control even when she is speaking of self-harm. "Dying/Is an art, like everything else, /I do it exceptionally well." [3] Furthermore, in "Daddy", Plath uses paternal and marital oppression in symbolic ways, to represent war and tyranny. The childish rhythm contrasts with her dark subject matter, making her discomfort even greater, while keeping her poetry precise. Plath uses repetition and sound tricks to impose order on her powerful emotions: "You do not do, you do not do/Any more, black shoe/In which I have lived like a foot." [3] Instead of a clinical talk about her own mental illness, Plath uses symbols and rhythm to make her depression a form of art. All these works show grief because she uses symbols, rhythm, and voice to frame her pain in a way that becomes lasting.

Plath's creativity doesn't end within individual works. Plath combines confession with technique to ensure that psychological pain becomes a serious subject in poetry. The aspect that makes Plath's literary heritage differ from an autobiography or confession is that she combines it with technique: her works are well-structured, rich in metaphor, and sound-wise, ensuring that her works are not chaotic. Plath also made creativity in depicting women's oppression in literature and examined how women's identity, marriage, motherhood, and society contribute to women's feelings, linking them to broader cultural forces, making them not just personal. Plath's creativity in depicting anguish through bold imagery, mythology, and contrast makes pain vivid.

Sylvia Plath's writing illustrates the way misery can be used to create literature. It has imagery, symbolism, and mastery of literary forms, all of which elevate suffering to art. A close reading of her writing shows that suffering is created in a deliberate and intentional manner rather than by accident. Plath's creativity lies in her ability to balance candor and discipline to link her

struggles to broader issues, particularly those of women. Suffering in her poetry is enhanced and significant, creating new possibilities for poetry and our understanding of distress.

Reference List:

1. Ostberg, Rene. "Sylvia Plath | Biography, Poems, Books, & Facts." Encyclopædia Britannica, 7 Feb. 2019, www.britannica.com/biography/Sylvia-Plath.
2. Poetry Foundation. "Sylvia Plath." Poetry Foundation, Poetry Foundation, 2016, www.poetryfoundation.org/poets/sylvia-plath.
3. "Sylvia Plath Poems > My Poetic Side." Mypoeticside.com, mypoeticside.com/poets/sylvia-plath-poems.

THE PROBLEM OF MARGINALIZED SOCIETY IN DEBORAH ELISS' NOVEL "BREADWINNER"

**Nuray Mətin qızı Əsgərzadə, nuray.asgarzada@dunyaschool.az, Filologiya
f.f.d., baş müəllim, Səyyarə Tahir qızı Əliyeva
Xəzər Universiteti Sumqayıt Dünya məktəbi, Sumqayıt**

Deborah Ellis is a prominent Canadian novelist whose works mainly reflect child and woman problems in marginalized communities. Around the world, girls are often denied education, the right to work, and freedom of movement. Gender discrimination affects not only individuals, but families and societies. When girls are treated as less important than boys, communities lose talent, economies slow down, and injustice continues.

"The Breadwinner" by Deborah Ellis is the novel, showing the life of a girl in Taliban-controlled Afghanistan. The text not only shows the effects of gender discrimination but also how courage and action can challenge it. In the "Breadwinner", gender discrimination is shown clearly through Parvana's daily life. One important moment is when Parvana cuts her hair and dresses like a boy to earn money for her family. There are several symbolic elements in the novel that mirror the main idea of the literary work. As in an example when her boy's clothes represent freedom, while her girl's clothes symbolize restriction. It shows that society values gender over ability. Deborah Ellis also uses imagery to describe the dusty streets, dark houses, which reflects oppression and the limits placed on girls. We see pathos through Parvana's fear and frustration — the reader feels her anxiety and the unfairness she faces. There is also ethos, as Parvana's intelligence, bravery, and moral choices give credibility to her story, showing that girls are just as capable as boys. Parvana's experience can also be read as a metaphor for all girls living under restrictive laws; she represents countless children whose lives are limited because of gender. Through symbolism, imagery, pathos, ethos, and metaphor, Ellis shows how deeply gender discrimination affects girls' lives and identity.

Throughout "Breadwinner", Deborah Ellis shows that these restrictions are not natural — they are socially and politically enforced. This idea can also be seen in the real world, where millions of girls are prevented from going to school, forced into domestic work or early marriage, or limited by cultural expectations. Gender discrimination harms not just individuals but also societies, because communities lose the skills, creativity, and contributions of half the population. By showing Parvana's courage and resourcefulness, Deborah Ellis encourages readers to reflect on the injustice of gender discrimination and its impact on both individuals and societies. She wants readers to understand that girls are equally capable as boys, and that societies benefit when gender equality is promoted. The text also inspires readers to think about how unfair rules can be challenged and changed. Overall, Parvana's story demonstrates that gender discrimination is a serious global issue, while highlighting the resilience and strength of those affected.

Ultimately, the message is clear: gender discrimination in marginalized societies is unjust, and change is possible when people stand up for equality, education, and opportunity for all. These all make Deborah Ellis' creativity and her novel "Breadwinner" one of the most prominent literary works in the world literature that deeply reflects these fundamental problems.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. <http://deborahellis.com/>
2. https://mrsfredericksonsr.a.weebly.com/uploads/1/0/9/6/109670681/the_breadwinner_by_deborah_ellis_1.pdf
3. <https://thecanadianencyclopedia.ca/en/article/deborah-ellis>

MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ÜNSİYYƏTDƏ İNGİLİS DİLİNİN "LİNGUA FRANCA" KİMİ ROLU

**Mehdiyeva Günay Mehdi qızı, Qrup: M24-206, Magistratura, Filologiya
Fil.f.d, b/m Dürrə Həşimova Ərəstun qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti**

Müxtəlif dillərinin mövcud olduğu bir şəraitdə insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma çətin ola bilər. Belə hallarda, kommunikasiya prosesi zamanı yarana biləcək maneələri aradan qaldırmaq və effektiv ünsiyyəti təmin etmək üçün "lingua franca" roluna sahib olan ortaq bir dilə ehtiyac duyulur. Bu baxımdan, ingilis dili universallığı və geniş istifadə sahələri ilə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. "Lingua franca" roluna malik olan dil eyni ana dilinə və ya dialektə sahib olmayan insan qrupları arasında ünsiyyət üçün sistematik olaraq istifadə olunaraq vasitəçi dil, ortaq dil, ticarət dili, köməkçi dil, ünsiyyət dili və ya daha çox daha geniş ünsiyyət dili funksiyasını daşıyır [5, s.31]. Qloballaşan dünyada ingilis dili "lingua franca" kimi müxtəlif ölkələrdə tibb, elm, siyasət, təhsil və s. sahələrdə istifadə olunan əsas dilə çevrilmişdir. Fərqli mədəni və dil mühitindən gələn insanlar bu dilin köməyi ilə kommunikasiya zamanı səmərəli ünsiyyət qurmaq, bir-biri ilə əməkdaşlıq etmək və ümumi mənə yaratmaq imkanına sahib olur.

İngilis dili öz yayılma arealına görə çox qərribə bir vəziyyət yaratmışdır. Bu dildən ana dili kimi istifadə edənlərin sayı ilə ikinci dil kimi istifadə edənlərin sayı arasındakı nisbət 1:4 şəklindədir [4, s.2]. Ortaya çıxan əsas sual isə ingilis dilinin «lingua franca» kimi yayılmasında hansı amillərin rol oynamasıdır. Bu prosesə müxtəlif amillər təsir etsə də, əsas səbəblərdən bəziləri xüsusilə əhəmiyyətlidir. Bunlara dilin asan öyrənilməsi, ünsiyyət zamanı yaranan çətinliklərin aradan qaldırılması, qarşılıqlı ünsiyyətin və qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmləndirilməsi, həmçinin miqrasiya və beynəlxalq münasibətlərlə bağlı yaranan kommunikasiya problemlərinin həlli daxildir. Bundan əlavə, ingilis dilinin yerli və milli dillərlə birlikdə mövcud olması da onun qlobal miqyasda "lingua franca" kimi qəbul edilməsini sürətləndirən mühüm amillərdən biridir.

"Lingua franca" vasitəsilə müxtəlif mədəniyyətləri anlamaq üçün iki fərqli yanaşma mövcuddur. İlkin yanaşmaya görə, "lingua franca" olaraq ingilis dili mövcud mədəniyyətlərin zəifləməsinə, hətta məhvinə səbəb ola bilər. Çünki bu halda dil sadələşir, yerli dillər və mədəni simvollar əhəmiyyətini itirir. İkinci yanaşmaya əsasən "lingua franca"-nın mədəni zənginləşməyə kömək etdiyi vurğulanır. Bu nöqteyi-nəzərdən, ümumi ünsiyyət dili müxtəlif mədəniyyətlərarası əlaqələrə imkan yaradır. İngilis dili, xüsusilə "lingua franca" kimi istifadə edildikdə, digər dil daşıyıcılarının təsiri altında yeni mənalar qazanır və müxtəlif mədəni reallıqları əks etdirən ünsiyyət vasitəsinə çevrilir.

Həmçinin, ingilis dili həm ana dili (EMT-English as a Mother Tongue), həm də “lingua franca” kimi (ELF-English as a Lingua Franca) istifadə edildikdə öz funksional imkanlarını qoruyub saxlayır. Lakin, bu iki istifadə forması arasında əhəmiyyətli fərqlər var. EMT kontekstində ingilis dili milli kimlik və mədəni kimliklə əlaqəli bir funksiyanı yerinə yetirir. ELF kontekstində isə ingilis dili əsasən ana dili ingilis olmayan insanlar arasında beynəlxalq və mədəniyyətlərarası ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə olunur və qlobal ünsiyyət ehtiyaclarını ödəyir [3, s.98].

Ədəbiyyat siyahısı

1. Crystal D. “English as a global language”, Second edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 212 s.
2. McArthur, A. “The English Languages”, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 247 s.
3. Səadət Fərhadova. “İngilis dilinin “lingua franca kimi” perspektivləri”, Bakı Qızlar Universiteti, Elmi əsərlər, Cild 13, №2, 2022(50), 98-102 s.
4. Tesi di Laurea. “The case for ELF as an independent, natural and legitimate lingua franca”, MA dissertation in linguistics, Università Ca' Foscari Venezia, Italy, 2017, 104 s.
5. Viacheslav A. Chirikba, “The problem of the Caucasian Sprachbund” in Pieter Muysken, ed., From Linguistic Areas to Areal Linguistics, 2008, 293 s.

DEVELOPING AN EDUCATED AND PATRIOTIC GENERATION: HEYDAR ALIYEV’S YOUTH POLICY

Marva Huseynova Nijat , Landau School 2TB

Scientific adviser: Gunay Shahbazova Adil, Master Degree

E-Poçt: gunay.sahbazova03@icloud.com

Azerbaijan University of Languages, Baku

Youth plays an important role in the future development of every country. A strong and stable state depends on educated, active, and patriotic young people. Therefore, youth policy is considered one of the key directions of sustainable development.

The National Leader of Azerbaijan, Heydar Aliyev, attached great importance to youth issues. His youth policy focused on raising young people with modern thinking, strong moral values, and deep love for their homeland. He believed that young people are the main driving force of the future and must actively participate in the development of the state.

After returning to power in 1993, Heydar Aliyev began to implement important reforms in the field of youth policy. One of the most significant steps was the establishment of the Ministry of Youth and Sports in 1994. This decision created a unified and organized system for the implementation of youth policy in the country. Heydar Aliyev regularly met with young people, listened to their ideas, and provided valuable guidance. These meetings helped unite the youth around national values and state interests.

In 1996, the First Youth Forum of Azerbaijan was held. During the forum, Heydar Aliyev highlighted the great responsibility of young people for the future of the country. As a result, many laws, decrees, and state programs were adopted to support youth, improve their social status, and encourage their active participation in the state-building process. In 1997, February 2 was declared Youth Day, reflecting the state’s respect and confidence in young people.

Heydar Aliyev also emphasized the importance of education, science, and sports in the comprehensive development of youth. He believed that young people should be physically strong,

intellectually developed, and morally educated. These principles created favorable conditions for the growth and success of talented young individuals.

Today, the youth policy founded by Heydar Aliyev is successfully continued by the President of the Republic of Azerbaijan, Ilham Aliyev. Under his leadership, important state programs have been implemented to support youth education, employment, sports, and social activity. The construction of Olympic sports complexes and continuous support for young talents demonstrate the high importance given to youth development.

In conclusion, Heydar Aliyev's youth policy laid a strong foundation for raising an educated and patriotic generation. This policy, continued by President Ilham Aliyev, ensures that Azerbaijani youth play an active role in the country's sustainable development and bright future.

References:

1. Adıgözəlov Z., Mustafayev İ. Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan gəncliyi, Bakı, "QAPP-POLİQRAF" Korporasiyası, 2003, 368 s.
2. Axundova E. H. Heydər Əliyev: şəxsiyyət və zaman: IV hissə: 1969-1989, Bakı, "Ozan", 2008, 328 s.

Jeyla Jahangirli Kanan, Landau School 2TB

Scientific adviser: Gunay Shahbazova Adil, Master Degree, Group 114

E-Poçt: gunay.sahbazova03@icloud.com

Azerbaijan University of Languages, Baku

Educational Reforms under Heydar Aliyev as The Foundation for Sustainable Development in Azerbaijan

Education is one of the most important factors in the development of any country. A strong education system helps children gain knowledge and become responsible members of society. Sustainable development is possible only when education is given special attention.

The National Leader of Azerbaijan, Heydar Aliyev, always emphasized the role of education and science in the progress of society. He clearly stated that "the future of any nation depends on the level of education of its youth." For this reason, education was one of the main priorities of his state policy.

During Heydar Aliyev's leadership, important reforms were carried out in the education system. These reforms covered all levels of education, including preschool, primary, secondary, and higher education. New schools were opened, existing schools were modernized, and better learning conditions were created for students. Heydar Aliyev considered children the future of the nation and noted that "children are the spiritual wealth of society."

Heydar Aliyev believed that education should not be limited only to knowledge. He attached great importance to moral education and stated that "education without spirituality and moral values is incomplete." According to him, young people should be educated in the spirit of honesty, responsibility, patriotism, and respect for national values.

Today, the educational policy founded by Heydar Aliyev is successfully continued by the President of the Republic of Azerbaijan, Ilham Aliyev. This continuity ensures the further development of education and the formation of an educated and morally strong generation.

Heydar Aliyev emphasized the importance of moral upbringing and stated: "One of the main tasks facing our youth is moral education, and they must be raised in the spirit of high morality." These ideas remain relevant in today's education system.

In conclusion, the educational reforms initiated by Heydar Aliyev and continued by İlham Aliyev have created a strong foundation for the sustainable development of Azerbaijan. Education continues to be a key factor in shaping the country's future.

References:

1. Aliyev, İ., Əsədov, A. Heydər Əliyev elm və təhsilin inkişafına böyük qayğı ilə yanaşırdı , “Azərbaycan” qəzeti. , 2010 9 aprel. , № 74. , 3 s.
2. Əliyev, Heydər. Mənəviyyat. Mənəvi dəyərlər. Mənəvi tərbiyə / tərt. ed. Ə. İsmayılov. – Bakı: “Müəllim” nəşriyyatı, 2008, 637 s. 3. <https://doi.org/10.59610/bbu1.2023.128-134>

İDMAN KOMPONENTLİ FRAZEOLÖJİ VAHİDLƏRİN SEMANTİK STRUKTURU

Cəfərova Şəhla İntiqam qızı İngilis-fransız dilləri fakültəsi, qrup 421b

E-mail: csehla607@gmail.com (Filologiya)

Elmi rəhbər: Kəmalə Avadır qızı Cəfərova

Linqvokulturologiya kafedrasının professoru, Filologiya elmləri doktoru

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Frazeologiya dilçiliyin müstəqil sahələrindən biri olub, dilin frazeoloji sistemini öyrənən elmi istiqamətdir. “Frazeologiya” termini yunan mənşəli olub phrasis – “ifadə”, logos – “təlim, elm” sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Müasir dilçilikdə bu termin iki əsas mənada işlədilir: birincisi, müəyyən bir dildə mövcud olan bütün frazeoloji vahidlərin məcmusu kimi; ikincisi isə həmin vahidləri öyrənən dilçilik sahəsinin adı kimi. Bundan əlavə, hər hansı bir bədii əsərin və ya dil abidəsinin frazeoloji xüsusiyyətləri araşdırılarkən də bu termin istifadə olunur.

Semantik xüsusiyyətlərinə görə frazeoloji vahidlər müxtəlif qruplara bölünür. Azərbaycan dilində bunlara frazeoloji variantlar, çoxmənalı frazeoloji vahidlər, frazeoloji omonimlər, frazeoloji sinonimlər və frazeoloji antonimlər daxildir. İngilis dilində isə frazeoloji vahidlər nominativ, nominativ-kommunikativ, nida və modallıq bildirən, eləcə də kommunikativ frazeoloji vahidlər kimi təsnif edilir.

Frazeoloji sistemdə idiomlar xüsusi yer tutur. İdiomalar mənə baxımından məcazi xarakter daşıyır və danışan şəxs tərəfindən aydın şəkildə dərk olunan metaforaya əsaslanır. Onların əsas xüsusiyyətlərindən biri də ifadəli stilistik çalara malik olmaları və neytral üslubdan müəyyən qədər uzaqlaşmalarıdır. Məsələn, double cross – aldatmaq, kələk gəlmək; make a comeback – uğursuzluqdan sonra yenidən uğur qazanmaq; be on a sticky wicket – çətin vəziyyətdə olmaq; have no kick left – gücdən düşmək, tükənmək mənalarını ifadə edir.

Dilçi alim H.A. Bayramov frazeoloji vahidləri iki əsas tipə ayırmışdır: frazemalar və idiomalar. Frazema sabit kontekst vahidi hesab olunur. Bu tip vahidlərdə semantik baxımdan reallaşan sözün mənasının aktuallaşması üçün tələb olunan göstərici minimum dəyişməz və sabit olur [1, s.9]. Məsələn, hold the belt – birinci yeri tutmaq; even the score – hesablaşmaq; front runner – rəqiblərini qabaqlayan şəxs. Bu nümunələrdə ikinci komponent birinci komponentin mənasının reallaşması üçün zəruri minimum kimi çıxış edir.

Bununla yanaşı, frazemalarda sözlərin qeyri-adi uyğunluğu bəzən qeyri-sabit xarakter daşıyır və belə vahidlər asanlıqla sərbəst söz birləşmələrinə çevrilə bilər. İdiomalar isə frazemalardan fərqli olaraq tam sabit kontekst vahidləridir. Bu vahidlərdə göstərici minimum və semantik cəhətdən reallaşan elementlər söz birləşməsinin ümumi leksik tərkibi ilə ifadə olunur və vahid bütöv mənə daşıyır. Məsələn, have no kick left – gücsüz olmaq; set the pace – temp vermək, liderlik etmək; pull a punch – ehtiyatla davranmaq, zərbəni yüngülləşdirmək [2].

H.A. Bayramov həmçinin qismən predikativ frazeoloji vahidlər – ifadələri də fərqləndirmişdir. Bu tip vahidlərdə qrammatik baxımdan aparıcı üzv (antecedent) və ondan asılı olan predikativ komponent mövcuddur. Belə struktur xüsusiyyətlər həmin frazeologizmlərin daxili xüsusiyyəti kimi çıxış edir [1, s.12]. Məsələn, catch (marry) somebody on the rebound – uğursuz məhəbbətdən sonra kiməsə evlənmək; beat somebody on the post – kimisə cüzi üstünlüklə məğlub etmək; take something in one's stride – çətinliyi asanlıqla dəf etmək və ya vəziyyəti təbii qəbul etmək [2].

Frazeoloji sistemə funksional-semantik mürəkkəblik baxımından yanaşan E.F. Arsentieva semantik komplikativlik meyarlarına cavab verən bütün sabit və yarı-sabit söz birləşmələrini frazeologiyanın tərkibinə daxil edir [3, s.56]. A.İ. Kunin də bu mövqeyi dəstəkləmişdir.

Frazeologiyanın həcmi ilə bağlı dilçilikdə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bu, həm tədqiqat obyektinin mürəkkəbliyi, həm də klassik frazeoloji vahidlərlə sərbəst söz birləşmələri arasında keçid formalarının mövcudluğu ilə izah olunur. Müasir dilçilikdə frazeologiyanın geniş mənada dərk edilməsi daha çox qəbul edilir. E.F. Arsentievanın fikrincə, frazeologizmin aşağı həddi iki komponentli birləşmədir və bu zaman komponentlərdən biri köməkçi söz ola bilər [3, 58]. Yuxarı hədd isə mürəkkəb cümlədir. Bu baxımdan yalnız atalar sözləri və zərb-məsəllər mürəkkəb cümlə quruluşlu frazeoloji vahidlər hesab edilə bilər. Mürəkkəb cümlədən kənara çıxan formalar isə dil vahidi sayılmadığından frazeologizm kimi qəbul edilmir.

Ədəbiyyat

1. Bayramov, H.A. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. - Bakı: "Maarif", 1978. - 176 s.
2. Vəliyeva, N.Ç. Azərbaycanca - İngiliscə - Rusca Frazeoloji Lüğət. - Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti. - 2006.
3. Arsentieva, E.F. Phraseology and Phraseography in a Comparative Aspect. - Kazan: KSU, 2006. - 171 p.

GƏNC NƏSİLDƏ DİL ŞÜURUNUN FORMALAŞMASI

Allahyarlı Günay Mirzə qızı

İngilis-alman dilləri fakültəsi, Essex qrupu 13

E-mail: gunayallahyarli30@gmail.com

(Filologiya)

Elmi rəhbər: Kəmalə Avadır qızı Cəfərova Filologiya elmləri doktoru, professor

Azərbaycan dillər universiteti

Yeni nəsil formalaşdırmaq hər bir dövlətin, xalqın və millətin qarşısında duran strateji vəzifələrdən biridir. Bu vəzifənin tərkib hissələrindən biri də gənclərin dil şüurunun və milli dilin saflığının qorunmasıdır. Dil, milli kimliyin daşıyıcısı və mədəniyyətin təməl sütunudur. Ona görə də gənc nəsillə təhsil prosesində dilin düzgün öyrədilməsi və onun saflığının qorunması, həm milli-mənəvi dəyərlərin ötürülməsi, həm də millətin gələcəyinin təmin edilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Yeni nəsil həm fiziki, həm də ruhən sağlam olmalı, eyni zamanda milli-mənəvi dəyərlərə, tarixə, mədəniyyətə, dinə və dilinə bağlı olmalıdır. Dilin saflığı və gənclərin dil şüuru bu bağlılığın əsas göstəricilərindən biridir. Fiziki və ruhani sağlamlıqla yanaşı, düzgün dil şüuru da millətin tarixini və mədəniyyətini gələcəyə daşıyan vasitədir.

Dil şüuru insanın öz ana dilini dərk etməsi, onun qaydalarını, normalarını və ünsiyyətdə düzgün istifadə yollarını şüurlu şəkildə anlaması ilə bağlı anlayışdır [1, s.85]. Bu anlayış yalnız dil biliklərini deyil, eyni zamanda dilə münasibəti, dilə hörmət və məsuliyyət hissini də özündə

birdir. Dil şüuru formalaşmış insan ədəbi dil normalarına uyğun danışmağa və yazmağa çalışır, dilin saflığını qorumağa diqqət yetirir və fikirlərini aydın, səlis şəkildə ifadə etməyi bacırır.

Dil şüuru eyni zamanda milli kimliyin və mədəni dəyərlərin qorunmasında mühüm rol oynayır. Çünki dil hər bir xalqın tarixini, mədəniyyətini və dünyagörüşünü əks etdirən əsas vasitələrdən biridir. Bu baxımdan dil şüurunun formalaşması gənc nəslin milli-mənəvi dəyərlərə bağlılığının gücləndirilməsinə və milli kimliyin qorunmasına xidmət edir.

Gənc nəsildə dil şüurunun formalaşmasında təhsil sistemi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Məktəblərdə və ali təhsil müəssisələrində ana dilinin düzgün tədrisi, ədəbi dil normalarının öyrədilməsi, nitq və ünsiyyət mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi gənclərin dilə daha məsuliyyətli yanaşmasına şərait yaradır. Bu proses yalnız dil qaydalarının öyrədilməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda gənclərdə dilə münasibətin, dilə hörmətin və milli-mədəni dəyərlərə bağlılığın formalaşdırılmasını da əhatə edir. Təhsil müəssisələrində aparılan sistemli dil təlimi nəticəsində şagird və tələbələr dilin imkanlarını daha dərindən dərk edir, fikirlərini daha aydın və məntiqli şəkildə ifadə etməyi öyrənirlər.

Dil şüurunun formalaşması məsələsi yalnız pedaqoji və metodik baxımdan deyil, həm də psixoloji və fəlsəfi aspektdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki dil insanın yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də onun düşüncə fəaliyyətinin əsas alətlərindən biridir. Bu baxımdan dil və təfəkkür arasındakı qarşılıqlı əlaqə məsələsi dilçilikdə, psixologiyada və fəlsəfədə geniş şəkildə müzakirə olunmuşdur. İnsan təfəkkürünün formalaşması və inkişafında nitqin rolu haqqında müxtəlif alimlər tərəfindən irəli sürülmüş fikirlər göstərir ki, dil insan şüurunun və idrak fəaliyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Məhz bu kontekstdə dil və təfəkkürün vəhdəti məsələsinə toxunan tədqiqatçılar onların bir-birini tamamlayan və qarşılıqlı şəkildə inkişaf edən hadisələr olduğunu qeyd edirlər.

B.F. Porşnev haqlı olaraq yazır: “Təfəkkür, şüur, iradə, şəxsiyyət – bunlar nitq funksiyasının başqa adları deyildir, lakin onun mürəkkəb törəmələridir. Nitqsiz təfəkkür, şüur, iradə, şəxsiyyət yoxdur və ola da bilməz” [2, s.112]. L.S. Vıqotski və onun ardıcılıarı nitq təfəkkürü, nitq-təfəkkür ifadələrini işlədirlər [3, s.72]. Uzun zaman dilçilikdə və məntiqdə bu, mübahisə mövzusu olmuşdur. Fikir dildən əvvəl gəlirmi yaxud onlar həmişə vəhdətdə olmuş və vəhdətdədir, yəni biri digəri olmadan mövcud deyildir. Burada əsas etibarilə cümlə və hökmün, qrammatikanın qanunları və məntiqin qanunlarının, söz və məfhumun oxşar və fərqli cəhətləri nəzərdə tutulur. Burada mürəkkəb qarşılıqlı asılılıq və müəyyən bir şeydə qarşılıqlı ziddiyyət təzahür edir, lakin müzakirələr nəticəsində daha çox aydın olmuş və hamı tərəfindən qəbul edilmişdir ki, dilsiz və diləqədər təfəkkür mümkün deyildir.

Ədəbiyyat

1. Rəcəbov Ə. Dil, şüur, cəmiyyət, tarix. Azərənəşr – Bakı – 1993, -157 s.
2. Porshnev, B.F. On the Beginnings of Human History: Problems of Paleopsychology. Translated from the Russian by Raisa Kopsová. Bratislava: Pravda, 1979. - 479 p.
3. Vygotski L. S.. Mind in society: the development of higher psychological processes. — Cambridge, 1978. - 159 p.

EDWARD JENKİNS YARADICIQ XÜSUSYYƏTLƏRİ
Magistratura şöbəsi-118, Filologiya, İsmaylova Sona Mahir qızı
Elmi rəhbər: Fil.f.d.dos. Əliyeva Üliyyə Çingiz qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti

XIX əsrdə İngilis ədəbiyyatında sosial problemləri və cəmiyyətin ziddiyyətlərini satira yolu ilə tənqid edən yazıçılar mühüm yer tuturdular. Bu yazıçılardan biri də Edward Jenkins olmuşdur. O, həm yazıçı, həm də siyasi xadim olaraq fəaliyyət göstərmişdir. Jenkins əsərlərində əsasən cəmiyyətin sosial problemlərini, yoxsulluğu, siyasi sistemin qüsurlarını və insanların həyat şəraitini təsvir etmişdir. Onun əsərləri realist metodla yazılmış və satirik üslubda təqdim edilmişdir. Bu səbəbdən o, Viktoriya dövrü İngilis ədəbiyyatında sosial problemli romanların müəlliflərindən biri hesab olunur. Edward Jenkins 1838-ci ildə Hindistanda doğulub. Onun ailəsi dini fəaliyyətlə məşğul olub və sonradan Kanada və İngiltərədə yaşamışdır. Jenkins təhsilini Montreal məktəblərində və daha sonra universitetdə almış, hüquq sahəsində fəaliyyət göstərmişdir. O, Londonda vəkil kimi işləsə də, sonradan ədəbi yaradıcılığa daha çox maraq göstərmişdir. Bundan əlavə, o, siyasi fəaliyyətlə də məşğul olmuş və 1874–1880-ci illərdə Britaniya parlamentində deputat kimi fəaliyyət göstərmişdir. Onun siyasi fəaliyyəti də əsərlərinin mövzularına təsir etmişdir. [1] Jenkinsin yaradıcılığında əsas mövzulardan biri sosial ədalətsizlik və yoxsulluq problemidir. O, xüsusilə Viktoriya dövründə İngiltərədə mövcud olan sosial bərabərsizlikləri tənqid edib. Yazıçı cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrini əks etdirərək zəngin və kasıb insanlar arasındakı fərqi açıq şəkildə təsvir etmişdir. Onun əsərlərinin əsas xüsusiyyətləri satirik üslub, realizm, sosial tənqid, siyasi mövzulardır.

Bu xüsusiyyətlər onu XIX əsr sosial romanlarının nümayəndələrindən birinə çevirmişdir. Edward Jenkins bir neçə roman və satirik əsər yazmışdır. Onun ən məşhur əsərlərindən biri “Ginx's Baby” (Ginxin körpəsi) adlı əsəridir. Bu əsər kasıb ailədə doğulan bir uşağın həyatından bəhs edir və müxtəlif xeyriyyə təşkilatlarının və sosial sistemin qeyri-səmərəliliyini satira vasitəsilə göstərir. Bu əsər dövrün sosial problemlərini tənqid etdiyi üçün geniş diqqət çəkmişdir. [2] Digər mühüm əsərləri isə bunlardır:

“Lord Bantam” (Lord Bantam) – siyasi mövzulu satirik romandır. Burada radikal ideyaları müdafiə edən bir aristokratın sonradan bu fikirlərdən imtina etməsi təsvir olunur.

“Barney Geoghegan, M.P.” (Barni Geoqan, Parlament üzvü) – parlament və siyasətlə bağlı satirik əsərdir. Little Hodge – İngiltərədə torpaqsız kəndlilərin və kənd əməkçilərinin ağır həyatını təsvir edir. Bu əsərlərdə yazıçı sosial ədalətsizlikləri göstərməklə yanaşı, siyasi sistemin də tənqidini aparmışdır. Edward Jenkins yaradıcılığında bir neçə əsas mövzu xüsusi yer tutur:

1. Sosial problemlər. Onun əsərlərində yoxsulluq, işçi sinfinin çətin həyatı və sosial bərabərsizlik geniş təsvir edilirdi. Yazıçı cəmiyyətin zəif təbəqəsinin problemlərinə diqqət çəkmişdir.
2. Siyasi tənqid. Jenkins həm də siyasətlə məşğul olduğu üçün parlament və siyasi sistem haqqında realist və tənqidi yanaşma göstərmişdir. Onun romanlarında siyasətçilərin davranışı və siyasi ideologiyalar da təsvir olunurdu.
3. Humanizm və sosial ədalət. Yazıçı əsərlərində insan hüquqları və sosial ədalət mövzularını müdafiə etmişdir. O, cəmiyyətin daha ədalətli olması ideyasını irəli sürmüşdür. Edward Jenkins Viktoriya dövrünün sosial problemlərini əks etdirən yazıçılardan biri olmuşdur. Onun əsərləri satirik üslub, realist təsvir və sosial tənqid ilə seçilir. Jenkins cəmiyyətin sosial və siyasi problemlərini ədəbiyyat vasitəsilə göstərmiş və bu problemlərə diqqət çəkməyə çalışmışdır. Buna görə də onun yaradıcılığı XIX əsr İngilis ədəbiyyatında sosial roman ənənəsinin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. [https://en.wikipedia.org/wiki/Edward_Jenkins_\(MP\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Edward_Jenkins_(MP))
2. <https://neglectedbooks.com/?p=2537>

**Hacıyeva Gültac Tural qızı. 246B, Filologiya (ingilis dili və ədəbiyyatı.
gultachaciyeva2@gmail.com. Azərbaycan bölməsi.
Elmi rəhbər: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Rəhimova Ülviyyə Həsəməddin q.
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri**

XX əsrin sonlarında Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra milli identikliyin əsas dayaqlarından biri kimi dil məsələsi strateji istiqamətə çevrildi. Bu baxımdan Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən həyata keçirilən dil siyasəti dayanıqlı inkişaf modelinin mühüm tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ədəbi prosesdə milli kimlik, dövlətçilik və tarixi yaddaş məsələləri aparıcı mövqeyə yüksəldi. 2001-ci ildə latın qrafikalı əlifbaya tam keçidin təmin edilməsi mədəni inteqrasiyanın və informasiya məkanında müstəqil mövcudluğun təminatı idi. Dilin normativ bazasının yenilənməsi, terminologiya siyasətinin sistemləşdirilməsi və ədəbi dil normalarının qorunması istiqamətində görülən işlər davamlı mədəni inkişafın əsas mexanizmlərindən biri olmuşdur. Poeziya bu transformasiyanı ən həssas şəkildə əks etdirən janr kimi çıxış etdi. Müstəqillik dövrü şəirində milli kimlik siyasi və mədəni dayanıqlığın əsas elementi kimi təqdim olunur. Dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi ideyası poeziyada vətən anlayışının semantik genişlənməsinə səbəb oldu, o hüquqi-siyasi suverenliyin və mədəni özünüdərkini simvoluna çevrildi.[1]

Məsələn, Bəxtiyar Vahabzadənin son dövr yaradıcılığında milli istiqlal motivi fəlsəfi ümumiləşdirmə səviyyəsinə yüksəlir. Onun şeirlərində xalqın taleyi ilə dövlətin taleyi paralel qurulur və milli dirçəliş ideyası tarixi yaddaşa əlaqələndirilir. Burada poetik “mən” fərdi deyil, kollektiv şüurun ifadəçisinə çevrilir. [2]

Zəlimxan Yaqubun poeziyasında isə milli köklərə bağlılıq və mənəvi bütövlük anlayışı ön plana çıxır. Onun poetik sistemində torpaq, ana dili və tarix triadası milli dayanıqlığın əsas sütunları kimi təqdim olunur. Bu yanaşma dayanıqlı inkişafın mədəni modelini bədii obrazlar vasitəsilə ifadə edir.

Daha gənc nəsil nümayəndələrinin yaradıcılığında isə müstəqillik diskursu postmodern ifadə vasitələri ilə təqdim olunur. Burada milli kimlik artıq yenidən qurulan və təhlil edilən anlayış kimi çıxış edir. Şeirdə simvol və metaforaların çoxqatlılığı göstərir ki, müstəqillik yalnız siyasi fakt deyil, həm də şüur hadisəsidir. Müstəqillik dövrü poeziyasında leksik-semantik sahə dəyişir: “azadlıq”, “suverenlik”, “bayraq”, “dil”, “torpaq” kimi anlayışlar emosional-ideoloji yük daşıyan poetik açar funksiyası yerinə yetirir. Beləliklə, ədəbi mətn dövlətçilik ideyasının estetik modelinə çevrilir.

Nəticə olaraq demək olar ki, müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyası milli kimliyin bədii konstruksiyasını yaradaraq dayanıqlı inkişafın mədəni əsaslarını formalaşdırır. Dövlətçilik ideyasının ədəbi şüurda sabitləşməsi isə siyasi sabitliyin mənəvi zəminini möhkəmləndirir. [3]

Dayanıqlı inkişaf yalnız iqtisadi göstəricilərlə ölçülmür; o, həm də mədəni davamlılıq və mənəvi sabitliklə bağlıdır. Dilin qorunması və inkişaf etdirilməsi gələcək nəsillərə ötürülən strateji kapitaldır. Bu mənada Heydər Əliyevin dil siyasəti Azərbaycan modelinin humanitar ölçüsünü müəyyənləşdirən əsas faktorlardan biri kimi dəyərləndirilə bilər. [4]

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Əliyev H. Azərbaycan dövlətçiliyi və milli ideologiya məsələləri. Bakı, 2001.
2. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 2004.
3. Yaqub Z. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 2010.
4. Məmmədov N. Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyası. Bakı, 2018.

МЕХАНИЗМЫ НОРМАЛИЗАЦИИ РЕПРЕССИВНЫХ ПРАКТИК И ИХ ПРЕДЕЛЫ В «РАССКАЗЕ СЛУЖАНКИ» МАРГАРЕТ ЭТВУД

Исмаилова Марьям Руслан гызы

Филологический факультет, группа В24-254

Научный руководитель: д.ф. по фил., доц. Мусаева Афет Горхмаз гызы

Азербайджанский Университет Языков

Каким образом репрессивные практики начинают восприниматься как норма и почему их нормализация остаётся неполной? Мишель Фуко в «Надзирать и наказывать» описывает переход от суверенной власти к дисциплинарной – пронизывающей общество сетью институтов и формирующей «нормальные» тела и души, маркируя отклонение как требующую исправления аномалию и создавая условия, при которых надзор осуществляется самим субъектом. Хотя Фуко анализировал преимущественно либеральные общества, предложенная им оптика оказывается продуктивной и для анализа репрессивных режимов.

В романе М. Этвуд «Рассказ служанки» нормализация начинается с формально рациональных процедур – цензуры, контрольно-пропускных пунктов, определяющих норму поведения; отмены финансовой и трудовой автономии, лишаящей женщин политической мобильности. Риторика временности откладывает сопротивление, создавая иллюзию эфемерности ограничений. Галаад не является фукольдianским государством в чистом виде: суверенное насилие сохраняется, однако более не сводится к театрализованному зрелищу – оно становится дисциплинарным инструментом; стена с повешенными телами выполняет функцию превентивного подавления. Институт Очей воспроизводит логику паноптикума: не зная, кто осведомитель, люди ведут себя так, словно за ними наблюдают всегда.

Однако механизмы дисциплины и надзора объясняют лишь институциональную устойчивость режима. Вопрос о вовлечённости индивидов в воспроизводство насилия требует иной оптики. Ханна Арендт в «Эйхмане в Иерусалиме» утверждает: массовое зло совершается не фанатиками, а людьми недумающими – теми, кто подменяет моральную рефлексию исполнением функций. Самообман становится «моральной предпосылкой выживания», разделённой системой целиком, и вовлекает в репрессию даже её жертв. Жёны Командоров поддерживают режим, убеждая себя в его необходимости, поскольку признание реальности означало бы признание соучастия в собственном угнетении. Служанки находят способы не называть происходящее насилием – что видно на примере Джанин, нашедшей в подчинении подобие смысла и защиты. Тётки идеологически укоренены в системе и потому наиболее далеки от мышления в арендтовском смысле: они убеждены в «миссии спасения женщин» и превращают насилие в добродетель.

Политический контроль над индивидами осуществляется не только через сознание и идеологию, но «через тело» и «в теле». Фуко в «Воле к знанию» описывает биополитику как форму власти, направленную на население как биологическую массу: государство подчиняет своим интересам саму жизнь – её воспроизводство, продолжительность, качество. В Галааде демографический кризис превращает репродукцию в главную государственную проблему – и женское тело становится её решением. Церемония, роды и медицинские осмотры Служанок институционализируют контроль; всё остальное – чтение, письмо, участие в управлении – женщинам запрещено. Это соотносимо с понятием натальности, разработанным Арендт для обозначения способности человека начинать новое в публичном пространстве: сводя жизнь женщин к труду, режим блокирует её потенциал, не будучи способным уничтожить.

Схожим образом система подчиняет язык: функциональные обозначения заменяют личные имена, превращая людей в элемент структуры, а эвфемизмы маскируют насилие. Однако институциональный контроль речи не является абсолютным. Джеймс Скотт утверждает: подчинённые группы всегда сохраняют «скрытый текст» – дискурс за пределами наблюдения власти. В романе этот контрмеханизм воплощён в диалоге Офглен и Оффред – обмене, который «в прошлом был бы тривиальным замечанием, ныне – изменой родине». Внутренний монолог Оффред поддерживает способность мыслить иначе, чем предписывает система – не политическое действие, но его необходимое условие, делающее возможным прорыв скрытого текста в публичность.

«Рассказ служанки» демонстрирует, что нормализация репрессий происходит через структурную включённость людей в систему, их подчиняющую. Роман выявляет парадокс режима: он нуждается не в субъектах, а в функциях, однако тело, лишённое воли, не способно действовать так, как требует система. Субъектность режиму необходима, но полному контролю не поддаётся.

Использования литература:

1. Арендт, Ханна. Эйхман в Иерусалиме. Донесение о банальности зла. Европа, 2008. Серия: Холокост.
2. Бляхер, Л. Е., Григоричев, К. Джеймс Скотт (1936-2024) и голос периферии (памяти последнего романтика антропологии). Периферия. Журнал исследования нестоличных пространств, №4(5), 2024.
3. Курочкина Л. Я., Первушина В. Н. Концепция власти М. Фуко // Вестник Воронежского государственного технического университета. – 2013. – Т. 9, № 6-1. – С. 116-119. 4. Фуко М. Рождение биополитики: лекция 10 января 1979 г. – Гуманитарный портал.
5. Этвуд, Маргарет. Рассказ служанки. 2006. 6. Hannah Arendt. “Forever Young: Hannah Arendt and Natality”. Journal of Modern Genealogies,

J.P.Sart “Ürəkbulanma” əsərində özgələşmə problemi

Fakültə:Sosial və Humanitar fənnlər fakültəsi,

232205, Dadaşzadə Çiçək Aydın e-poçt:chichakdadaşzade@gmail.com

Elmi rəhbər:Dosent,f.f.d Ülviyyə Əliyeva Çingiz

Azərbaycan Universiteti,Bakı

XX əsrdə dünyada olduqca mürəkkəb və çətin proseslər gedirdi.Belə bir dövrdə dekadentliyin yaranması qaçınılmaz oldu.Dekadentliyin yaranmasından sonra ədəbiyyatda yeni bir səhifə açıldı ki,bu da modernizm ədəbi cərəyanının yaranması idi.Cərəyanın böyük nümayəndələrindən biri Jan Paul Sartrdır.

Jan Paul Sartın 1938ci ildə qələmə aldığı,”mən niyə varam?”sualına cavab axtaran və ekzistensializmin ən möhtəşəm əsərlərindən biri “Ürəkbulanma”əsəridir.əsərdə qoyulan əsas problem insanın öz mövcudluğunu sorğulaması,öz mahiyyətini anlamağa çalışması və həyatın həqiqətlərini dərk etdikdə özünə özgələşməsi problemidir.

Şimali Afrikada,Avropa və Asianın müxtəlif yerlərində olmuş 30 yaşlı Rokante apardığı tədqiqat işi ilə bağlı gəldiyi şəhərdən,burada Parisə gedənə qədər yaşadığı 25 günü danışır.Bir növ Rokantenin günlük həyatına səyahət edirik.Rokante hər gün etdiyi, getdiyi məkanları,gördüyü şeyləri və onun daxilən yaşadıqlarına şahid oluruq.Rokante həyatı dərk etməyə başlayanda ürəkbulanması tutur. O, öz mövcudluğunu görür amma niyə var olduğunu anlamır.Onun həyatda var olma səbəbinin nə olduğunu anlamaması özünə qarşı yaddaşmasına səbəb olur.İnsanların hər

gün gördüyü lakin bir mahiyyət axtarmadığı şeylər Rokanteni düşündürür. İnsanlar ağaca baxanda onu sadəcə ağac, kölgə verən bir bitki kimigörüb keçdiyi halda O, ağacın mahiyyətini düşünür. Ağacın köklərini təsəvvür edir. Əsərin sonunda o bütün bunlardan nəticə çıxararaq öz mahiyyətini tapmaq qərarına gəlir, tədqiqatlar ilə məğul olur. Əsərdə modernizmin xüsusiyyətlərini aydın şəkildə görmək olur. Qəhrəmanın daxili aləmini, onun təsvirləri, şəhər... bunlara diqqətlə nəzər yetirək ekzistensializmi, modernizmi görmək mümkündür.

Nəticə:

Gəldiyimiz nəticə budur ki, Sartr “Ürəkbulanma” əsərində əslində real, indiyədək mövcud olan bir problemə, özgüləşməyə toxunmuşdur. Müasir dövrümüzdə belə bu problemə qarşılaşırıq. İnsanlar həyatdakı mahiyyətlərini anlamır, bunun nəticəsində Rokante kimi hiss edirlər.

Ədəbiyyat:

● Jean-Paul Sartre “Ürəkbulanma” romanı, Bakı, Qanun nəşriyyatı, 271 sh, 2019

Jean-Paul Sartre “Existentialism is a humanism” lecture, World Publishing Company, 1956

SOSIAL MEDIADA DEZINFORMASIYANIN İCTİMAİ RƏYƏ TƏSİRİ

Hüseynli Nəzrin Mübariz qızı, 263 qrup, filologiya fakültəsi,

nazohuseynli@gmail.com, Beynəlxalq jurnalistika

Fil.f.d., dos. Hüseynova Aynurə Niyaz qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İnformasiyanın sürətli yayılmasına və geniş auditoriyaya çatdırılmasına imkan yaradan sosial mediada yayılan məlumatların hamısı etibarlı olmur. “Əslində, yaranma tarixi dəqiq olmayan saxta xəbər iki yerə ayrılır: misinformasiya və dezinformasiya. Hər birinin ayrı-ayrı məqsədləri olsa da, məna baxımından yalan xəbəri əks etdirir. Yalan xəbərlər ictimai-siyasi prosesdə bəzən yanlış fikirlərin formalaşmasına səbəb olur” [2, s. 147]. Misinformasiya məlumatın məqsədsiz yayılmasıdır. Bu halda informasiyanı paylaşan şəxs onun yanlış olduğunu bilmədən onu ictimaiyyətə çatdırır. Dezinformasiya isə ictimaiyyəti aldatmaq və müəyyən məqsədlərə nail olmaq üçün qəsdən hazırlanaraq yayılan saxta məlumatdır. Bu tip xəbərlər əsasən siyasi, ideoloji və ya iqtisadi maraqlar nəminə hazırlanır və auditoriyanın rəyinə təsir göstərmək üçün müxtəlif media və kommunikasiya vasitələri ilə yayılır. II Qarabağ müharibəsi dövründə İTV-nin aparıcısı Jalə Həsənlinin Füzulinin kəndlərinin işğaldan azad olunması ilə bağlı xəbəri efirdə verəndə sevincdən ağlamasını, erməni Feysbuk [3] səhifəsində erməni teleaparıcısı kimi təqdim edərək ölən erməni əsgərləri üçün ağladığını qeyd etmişdir:

İTV aparıcısı Jalə Həsənlini erməni aparıcısı kimi

qələmə verilərək öldürülən ermənilər üçün ağladığını iddia edən saxta xəbər İsrail-Həmas müharibəsində Həmas Qəzzada 2021-ci ildə uşaqların günahsız şəklində öldürülməsi ilə bağlı saxta xəbəri İnstagram səhifəsində paylaşmışdı. Ancaq həmin şəkil 2018-ci ildə Rusiyada İnstagramda [1]. paylaşılmış şəkildən götürülmüşdür:

2021-ci ildə Həmasın İnstagram şəbəkəsində paylaşdığı saxta xəbəri Dezinformasiyanın yayılmasının əsas səbəblərindən biri bəzi media platformalarında məlumatların dəqiqliyinin yoxlanılmamasıdır. Dezinformasiyanı yoxlamaq üçün istifadə olunan proqram və alətlərə FactCheck.org, Snopes, Google Fact Check Tools, AFP Fact Check, Hoaxy, ClaimReview, Full Fact, InVID & WeVerify və Reuters Fact Check daxildir. Ancaq bu da kifayət etmir. Hər bir fərd məlumatları öz təhlil etməli, etibarlı mənbələrdən yoxlamalı və yayımlamadan öncə dəqiqliyini təsdiqləməlidir. Nəticədə, dezinformasiyanın yayılmasının qarşısını almaq yalnız jurnalistlərin deyil, həm də cəmiyyətin məsuliyyətidir.

1. Hamas continues to spread lies in order to win the sympathy of the global audience // Instagram. – URL: <https://www.instagram.com/p/CPExe3UtlWM/>
2. Hüseynova A. Qarabağ müharibəsi və jurnalistika: dərs vəsaiti. – Bakı: Mütərcim, – 2026. – 192 s.
3. Jalə Həsənli erməni aparıcı kimi təqdim edildi – FOTO: [Elektron resurs] / – NOCOMMENT.az, – Sentyabr 30, 2020. – URL: <https://nocomment.az/jaleni-ermeni-aparici-kimi-teqdim-etdiler-foto/>

İTALİYA TARİXİNDƏ JURNALİSTİKA VƏ İCTİMAİ FİKİR

Məmmədova Bilqeyis Murad qızı, 348 B qrup,

filologiya fakültəsi, , Beynəlxalq jurnalistika

bilqeyismmmmdova322@gmail.com

Fil.f.d., dos. Hüseynova Aynurə Niyaz qızı

ADU, Bakı

Jurnalistika cəmiyyətin informasiya ilə təmin olunmasında və ictimai rəyin formalaşmasında mühüm rol oynayan əsas sosial institutlardan biridir. Tarixi inkişaf prosesində Avropada jurnalistikanın formalaşması və inkişafı siyasi, sosial və mədəni dəyişikliklərlə sıx əlaqədə baş vermişdir. Bu baxımdan İtaliya jurnalistikasının inkişaf yolu Avropa media sisteminin təkamülünü anlamaq üçün mühüm nümunələrdən biridir. İtaliya mətbuatı müxtəlif tarixi mərhələlərdə yalnız informasiya yaymaq funksiyasını yerinə yetirməmiş, eyni zamanda ictimai müzakirələrin təşkili və siyasi fikrin formalaşmasında da mühüm rol oynamışdır [1, s. 77-78]. Bu prosesin daha aydın başa düşülməsi üçün əvvəlcə jurnalistikanın İtaliyada yaranma mərhələsinə nəzər yetirmək zəruridir.

İtaliyada jurnalistikanın başlanğıcı XVI-XVII əsrlərə təsadüf edir. Bu dövrdə meydana çıxan ilk qəzet nümunələri informasiyanın sistemli şəkildə yayılması üçün yeni imkanlar yaratmışdır [1, s. 50-52]. XVII əsrdə nəşr olunan Gazzetta di Mantova qəzeti mütəşəkkil xəbər yayımının formalaşmasında mühüm rol oynamış və Avropada erkən qəzetçilik ənənəsinin inkişafına əhəmiyyətli töhfə vermişdir. Sonrakı dövrlərdə baş verən siyasi dəyişikliklər, xüsusilə İtaliya birliyi [Risorgimento] prosesi mətbuatın inkişafını sürətləndirmiş.

XVIII əsrin sonu və XIX əsrin əvvəllərində [1760-1815] qəzet və jurnallar ictimai müzakirələrin aparıldığı əsas platformalardan birinə çevrilmişdir. Bu dövrdə mətbuat yalnız xəbər yaymaqla kifayətlənməmiş, həm də siyasi debatların və ictimai fikir formalaşmasının mühüm vasitəsi kimi çıxış etmişdir [2, s. 12-36]. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində bu tendensiya daha da güclənmişdir. Xüsusilə, iqtisadçı və jurnalist Luigi Einaudi qəzetlər vasitəsilə ictimai fikrə təsir göstərmişdir [2, s. 30-33]. Bu fakt göstərir ki, mətbuat yalnız informasiya ötürmək funksiyası daşımır, eyni zamanda ictimai və siyasi diskursun formalaşmasında da mühüm vasitədir.

XX əsrin ortalarından etibarən İtaliya jurnalistikası ölkənin siyasi həyatı ilə daha sıx əlaqədə inkişaf etmişdir. Media platformaları ictimai rəyin formalaşmasında, seçki kampaniyalarının işıqlandırılmasında və siyasi partiyalar arasında informasiya mübadiləsinin təşkilində aktiv rol oynamışdır [1, s. 85-90]. Anti-faşist mövqeyi ilə tanınan La Rivoluzione Liberale jurnalı, rəhbəri Piero Gobetti tərəfindən liberal ideyaların və ictimai müzakirələrin inkişafına mühüm töhfə vermişdir. Eyni zamanda 1867-ci ildən nəşr olunan La Stampa qəzeti siyasi və sosial məsələlərin işıqlandırılmasında aparıcı mövqeyə sahib olmuşdur [1, s. 77-78].

İtaliya mətbuatının inkişafı yalnız ayrı-ayrı nəşrlərin fəaliyyəti ilə məhdudlaşmamış, həm də peşəkar jurnalist təşkilatlarının fəaliyyəti ilə dəstəklənmişdir. Bu baxımdan Federazione Nazionale Stampa Italiana təşkilatı jurnalistlərin hüquqlarının qorunması, peşə etikasını prinsiplərinin

formalaşdırılması və media sahəsinin institusional inkişafı istiqamətində mühüm rol oynamışdır. Belə təşkilatlar jurnalistika sahəsinin peşəkar və institusional inkişafını təmin etməklə yanaşı, ictimai fikir mühitinin sağlam şəkildə formalaşmasına da mühüm təsir göstərmişdir.

Beləliklə, İtaliya jurnalistikasının tarixi inkişafı göstərir ki, mətbuat cəmiyyət həyatında çoxşaxəli funksiyalar yerinə yetirmişdir. Qəzet və jurnallar yalnız informasiya yaymaqla kifayətlənməmiş, həm də ictimai fikrin istiqamətləndirilməsi və siyasi debatların təşkili üçün mühüm platforma rolunu oynamışdır. Müasir dövrdə də jurnalistika ilə ictimai fikir arasındakı əlaqə aktuallığını qoruyub saxlayır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Spinelli, G. Media e opinione pubblica in Italia // – Firenze: Le Monnier. – 2005. – s. 77–110.
2. Pizzardo, F. La stampa e la politica in Italia // – Bologna: Il Mulino. – 1988. – s. 60–92.

RUSİYA – UKRAYNA MÜHARİBƏSİ VƏ DEZİNFÖRMASIYA

**Qəribova Aytac Eləşən qızı,
filologiya fakültəsi, 263 qrup, , Beynəlxalq jurnalistika
Fil.f.d., dos. Hüseynova Aynurə Niyaz qızı
aytacqeribova2007@gmail.com
Azərbaycan Dillər Universiteti**

Bütün dünyanın bildiyi kimi Rusiya və Ukrayna dövlətləri arasında baş verən müharibə bir neçə il əvvəl başlamış və 2022-ci ildə isə şiddətli hal almışdır. Bu, Avropa-da ikinci Dünya Müharibəsindən sonra ən böyük müharibələrdən biri hesab olunur. Sosial media platformaları xəbərlərin qlobal auditoriyaya çatdırılmasını asanlaşdırsa da, bu mühitdə yanlış və manipulyativ məlumatların yayılması da ciddi problemlərdən birinə çevrilmişdir.

Müharibə ilə bağlı yayılan saxta məlumatlardan biri yaralı insanların guya aktyorlar tərəfindən canlandırıldığını iddia edən video ilə bağlıdır. Video sosial mediada geniş yayılaraq Ukraynadakı müharibənin səhnələşdirilmiş olduğu barədə konspirasiya nəzəriyyələrini gücləndirmişdir. Lakin fakt yoxlaması nəticəsində məlum olmuşdur ki, həmin video 2020-ci ildə Ukraynada çəkilmiş Contamin adlı televiziya serialının çəkiliş meydançasına aiddir [1].

2020-ci ildə Ukraynanın Contamin adlı televiziya serialının çəkiliş meydançasında çəkilib və müharibə vaxtı dezinformasiya kimi təqdim edilir

Sosial mediada yayılan dezinformasiya nümunələrindən biri də “hərəkət edən meyit torbası” videosudur. Videoda jurnalistin arxasında yerləşən bir neçə meyit torbasından birinin tərpəndiyi görünür. Paylaşımlarda iddia edilirdi ki, video Ukraynada çəkilib və bununla müharibənin saxta olduğu və ya Qərbi mediası tərəfindən uy-durulduğu sübut olunur. Lakin aparılan fakt yoxlamaları göstərmişdir ki, video Ukrayna müharibəsi ilə bağlı deyil və Avstriyanın Vyana şəhərində keçirilən iqlim dəyişikliyi etiraz aksiyasından çəkilmişdir. Aksiya Fridays for Future hərəkatının fəalları tərəfindən təşkil olunmuşdur və meyit torbaları karbon emissiyalarının insan həyatı üçün yaratdığı təhlükəni simvolik şəkildə göstərmək məqsədi daşıyırdı.

Bu dezinformasiya Fridays for Future iqlim fəallarının Vyana şəhərində keçirdiyi iqlim etiraz aksiyasından çəkilib.

Təhlillər göstərir ki, müasir münafişələr yalnız hərbi deyil, həm də informasiya müstəvisində aparılır [2, s. 1097]. Sosial mediada yayılan saxta videolar və manipulyativ paylaşımlar ictimai rəyə ciddi təsir göstərə bilər. Biz isə bunun qarşısını almaq üçün oxuduğumuz və əldə etdiyimiz məlumatın dəqiqliyini yoxlamalıyıq. Bunun üçün isə ilk olaraq xəbəri rəsmi saytdan oxumalı, onun doğruluğunu təsdiq etmək üçün bir mənbədən deyil bir neçə mənbədən

yoxlamalıyıq. Əgər bütün bunlardan tədbirli şəkildə istifadə olunarsa informasiya müharibəsində qalib gəlmək olar.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. BBC. Ukraine invasion: False claims the war is a hoax go viral // – London: BBC News. – 2022. – 8 mart. – URL: <https://www.bbc.com/news> .
2. Lazer D., Baum M., Benkler Y. və b. The science of fake news // – Washington: Science jurnalı. – 2018. – Cild 359, Sayı 6380. – s. 1094–1096

SÜKUTUN DİLİ: “QURD XANƏDANLIĞI” TRİLOGİYASINDA QADIN SƏSLƏRİ

**Nəsibzadə Nuray Elxan qızı, M24-216 ,Filologiya
Elmi rəhbər; f.f.d.b/m İsmizadə Səbriyyə Yusif qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti**

Tarix boyu qadınlar sivilizasiyada söz və ifadə hüquqlarını tam qoruya bilməmişlər. Azad qadın yazarlar ya qadınların kollektiv təcrübəsini ifadə etmiş, ya da susdurulmuş fərdi səsləri yazılı mətndə bərpa etməyə çalışmışlar. Xüsusilə kolonial və postkolonial ədəbiyyat qadınların və marginalizə olunmuş qrupların təcrübələrini dünya ədəbiyyatına çatdırmışdır [2]. Bu kontekstdə Buçi Emeçeta, Tsitsi Danqaremba, Assia Djebar və Edviç Dantikát kimi yazıçıların yaradıcılığı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Fransız filosof və yazıçı Simone de Beauvoir isə qadın kimliyinin bioloji determinasiyadan deyil, sosial konstruksiyadan qaynaqlandığını vurğulayaraq qeyd edir ki, qadınlar “qadın” olaraq doğulmur, cəmiyyət tərəfindən bu kimliyə formalaşdırılırlar [1]

Hilari Mantel “Qurd Xanədanlığı” trilogiyası vasitəsilə tarixdə səsi eşidilməyən qadın fiqurlarını alternativ baxışla təqdim edir və Araqonlu Ketrin kimi Tüdor dövrü qadınlarının görünməyən mövqelərini önə çıxarır. Əvvəlcə Uels şahzadəsi Artur ilə evlənən, onun ölümündən sonra isə VIII Henri ilə evlənərək uzun illər kraliça olan Ketrin sonradan Henrinin boşanma tələbi ilə üzləşir; səbəb kişi varisin olmaması idi. Bir neçə hamiləliyinə baxmayaraq yalnız qızı Meri Tüdor sağ qalır və beləliklə, kişi varis dünyaya gətirməyin qadının əsas siyasi və sosial vəzifəsi sayıldığı patriarxal sistemdə Ketrin də bu təzyiqdən kənara çıxıb bilmir.

Digər əsas obrazlardan biri olan Anne Boleyn dövrün ənənəvi əxlaq normalarına uyğun gəlməyən "iblis qadın" kimi damğalanan obrazdır. O, ambisiyalı davranaraq sarayda yüksəlməyə və patriarxal məhdudiyyətlərdən azad olmağa çalışır, lakin Henri VIII zamanla onu yalnız oğul varisi doğmalı olan bir “obyekt” kimi görməyə başlayır. Kromvel, Annenin hakim tonla danışdığını və adını istehza ilə “Kremvel” olaraq tələffüz etdiyini də qeyd edir. Kromvel Annenin “ac qara gözlərə” sahib olduğuna inanır.[5] Bu obrazlı ifadə Annanı instinktiv və təhlükəli bir varlıq kimi təqdim edir; sanki o, qarşısına çıxan hər fürsəti amansızlıqla mənimsəməyə hazırdır.

Trilogiya boyunca Anne mənfi çalarlarla təsvir olunur, çünki hadisələr əsasən Tomas Kromvelin subyektiv baxış bucağından təqdim edilir və bu perspektivdə o, Kromvelin artan nüfuzu üçün potensial təhlükə kimi qavranılır. 19 may 1536-cı ildə Anne Tover Qrində (“Tower Green”) qadınlara tətbiq olunan ənənəvi üsullardan fərqli olaraq qılınc ilə edam olunur; bu həm qısa, həm də mərhəmətsiz bir üsul olmaqla patriarxal dominantlığın açıq simvolu kimi yadda qalır. Edam səhnəsində qılınc gizlədilir və cəllad “Qılıncımı gətirin!” deyərək Annenin başının yana çevrilməsinə səbəb olur; bu an kraliça həyatının son anını qorxu və xəyal qırıqlığı ilə yaşayır. Ani zərbə ilə başı kəsilən Anne Boleynin ölümü yalnız şəxsi son deyil, eyni zamanda patriarxal sistemin qadın üzərindəki hökmranlığının simvolu kimi qavranılır.

İngiltərə tarixi baxımından ən əzəmətli kraliça hesab olunan Birinci Elizabet isə ömrü boyu anası Anne Boleynin xatirəsinin yaratdığı ağrını daşıyaraq onu qorumuş, patriarxal məhdudiyyətləri

ifşa etmiş və şəxsi qisasını həyata keçirmişdir. Atasının Seymur soyadını aradan qaldırsa da, Tüdor səltənətini qoruyaraq həm legitimliyini təmin etmiş, həm də anasının xatirəsini yaşatmışdır. Ömrünün sonunda Anne Boleynin portretini üzüyünə həkk etdirməsi (halbuki Henri vaxtilə bütün portretlərini məhv etdirmişdi) bu kiçik, lakin mənalı hərəkət vasitəsilə həm anasının xatirəsini yaşadır, həm də ona qarşı qurulmuş zalım patriarxal sistemə simvolik bir cavab verir.

Ədəbiyyat Siyahısı

1. https://informator.az/news_4608.html
2. İsmizadə, S. (2025). Britaniya postkolonial romanında yaddaş və kimlik problemi. Gənc Tədqiqatçılar konfransı, 204–206.
3. https://khambayswordswordswords.blog/2020/01/26/anne-boleyn-in-wolf-hall/#_ftnref-
4. <https://www.litcharts.com/lit/wolf-hall/summary>

POSTKOLONIAL DİSKURSDA HİBRİD KİMLİK VƏ “ÜÇÜNCÜ MƏKAN” FENOMENİ.

**Qurbanova Gülxanım Nizamiyevna, 118-ci qrup, Magistratura,
gulxanim.q3@gmail.com, Filologiya.**

**Elmi rəhbər: f.f.d.dos. Məmmədova Samirə Arif qızı.
Azərbaycan dillər universiteti, Bakı şəhəri.**

Müasir postkolonial nəzəriyyədə mədəni kimlik anlayışı ənənəvi, sabit və monolit modeldən fərqli olaraq, dinamik, çoxtəbəqəli və diskursiv konstruksiya kimi şərh olunur. Bu kontekstdə Homi K. Bhabha tərəfindən irəli sürülən hibridlik və “üçüncü məkan” konsepsiyaları mədəni identikliyin formalaşma mexanizmini izah edən əsas nəzəri çərçivələrdən biri kimi çıxış edir. Sözügedən yanaşma mədəniyyətlərarası qarşılıqlı təsir prosesində sabit deyil, davamlı transformasiya və yenidən qurma mərhələsində olduğunu əsaslandırır.

Homi K. Bhabha postkolonial ədəbiyyatın ən mühüm nəzəriyyəçilərindən biridir. 1949-cu ildə Hindistanın, Bombay (Mumbai) şəhərində anadan olmuşdur. O təhsilini əvvəl Hindistanda alıb, daha sonra isə Böyük Britaniyada, Oksford Universitetində davam etdirmişdir. Homi Bhabha ABŞ-da postkolonial ədəbiyyat, kimlik problemləri üzrə dərslər vermişdir.[5]

Homi K. Bhabha əsasən postkolonial ədəbiyyatın nəzəri problemləri ilə məşğul olmuş və bu sahədə qələmə aldığı esselər onu postkolonial nəzəriyyənin aparıcı simalarından birinə çevirmişdir. Onun postkolonial məsələlərə xüsusi marağı doğulub böyüdüyü Hindistanın uzun müddət Böyük Britaniyanın müstəmləkəsi olması ilə əlaqələndirilə bilər. Məhz bu tarixi-mədəni kontekst Bhabhanın kolonializm və kimlik problemlərini daha dərinlən araşdırmasına nəzəri zəmin yaratmışdır.

1994 - cü ildə “Mədəniyyətin məkanı” (“The Location of Culture”) adlı əsəri ona şöhrət qazandırmışdır. Bu əsərdə H.Bhabha hibridlik, mimikriya və üçüncü məkan (third space) anlayışlarını irəli sürmüşdür.[1]

Postkolonial ədəbiyyatın əsas mövzularından biri hibridlikdir. H.Bhabhaya görə, fərqli mədəniyyətlərin, adət-ənənələrin, dillərin, dəyərlərin qarışığında hybrid mühit yaranır. Tam formalaşmamış fərd isə hər iki mədəniyyətdən nələrsə götürür.[4] Nümunə olaraq Z.Smitin “Ağ dişlər” əsərinin ən güclü hibridlik nümunəsi olan İri Consu götürə bilərik. O qarışıq mənşəlidir (atası ingilis, anası isə yamaykalı), öz görünüşü, bədəni, saçları, kimliyi ilə bağlı daxilində tez-tez konflikt yaşayır, özünü dəyişdirmək istəyir, “tam ingilis” olmaq istəyir amma köklərindən qaça bilmir. [2]

H.Bhabha “saf”, “təmiz” mədəniyyət anlayışını qırır, yəni təmiz mədəniyyət yoxdur. Bu isə onu göstərir ki, kimlik sabit deyil, qarşılıqlı təsir prosesində formalaşır, məsələn, müxtəlif

mədəniyyətlərlə, dillərlə, tarixi, siyasi təsirlərlə təmasda olmaqla formalaşır. Bu kimlik isə fərqli mədəni diskursların toqquşduğu “üçüncü məkanda” yaranır.[3]

“Üçüncü məkan” sabit deyil, dəyişir. Nümunə olaraq iki mədəniyyətin arasında böyüyən gənci götürə bilərik. Evdə ana-atasından gələn milli adət ənənələri görür, öz ana dilində danışır. Məktəbdə isə Qərb təhsili alır və yaşadığı ölkənin dilində danışır. Həmin gənc artıq özünü nə tam birinci mədəniyyətə aid hiss edir, nə də tam olaraq ikinci mədəniyyətə aid olur, onun həyatı “üçüncü məkanda” mövcuddur. Bütün bunların təsiri altında yeni, “təmiz” olmayan, qarışıq kimlik yaranır.

Nəticə olaraq demək olar ki, H. Bhabhanın irəli sürdüyü hibridlik və “üçüncü məkan” anlayışları mədəni kimliyin sabit olmadığını göstərir. O sübut edir ki, mədəniyyətlər qarşılaşdıqda yeni mənalar və yeni kimlik formaları yaranır. Bu baxımdan, onun nəzəriyyəsi postkolonial ədəbiyyatın və müasir kimlik problemlərinin anlaşılmasında mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Bhabha, H. K. (1994). The location of culture. London: Routledge.
2. Smith, Z. (2001). White Teeth. Penguin Books.
3. <https://s3.amazonaws.com/arenaattachments/90186/444c4a43b13aec92039a31bef35c4945.pdf?1364059011>
4. <https://literariness.org/2016/04/08/homi-bhabhas-concept-of-hybridity/>
5. https://kspublisher.com/media/articles/MERJLL_41_15-19_Abu_Ubaida.pdf

ANA DİLİMİZ BİZİM SƏRVƏTİMİZDİR

Salmanzadə Ərtoğrul, VI sinif, Bölmə: Filologiya,

E-mail: gunay.akbarova.zabil@gmail.com

Elmi rəhbər: Gunay Akbarova, PhD candidate

Zəngilan rayon 33 nömrəli tam orta məktəb, Azərbaycan

Ana dili hər bir xalq üçün çox qiymətli bir sərvətdir. İnsan ilk sözlərini ana dilində deyir, ilk düşüncələrini ana dilində ifadə edir. Dil bizə özümüzü tanıdır, tariximizi və mədəniyyətimizi öyrədir. Ana dili olmasa, insanlar bir-biri ilə düzgün ünsiyyət qura bilməz.

Azərbaycan dilimiz də bizim ən böyük sərvətimizdir. Bu dil bizim milli kimliyimizi, vətənə sevgimizi və birliyimizi qoruyur. Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycan dilinə xüsusi dəyər verib. O, ana dilimizin qorunmasını çox vacib hesab edib. Bu tezisdə ana dilimizin əhəmiyyəti və Heydər Əliyevin dilimizə verdiyi dəyər haqqında danışılır.

Əsas hissə

Ana dilimizi bilməyimiz və düzgün danışmağımız çox vacibdir. Çünki ana dilimiz bizim kim olduğumuzu göstərir. İnsan öz ana dilini sevəndə və qoruyanda öz xalqını da sevmiş olur. Dil bizim tariximizi, mahnılarımızı, nağıllarımızı, şeirlərimizi və atalar sözlərimizi yaşadır.

Heydər Əliyev ana dilimizin qorunması üçün çox iş görüb. O, çıxışlarında Azərbaycan dilində çox gözəl və aydın danışdı. O, hər zaman Azərbaycan dilinə hörmətlə yanaşırdı. Heydər Əliyev deyirdi ki, ana dilini qorumaq xalqı qorumaq deməkdir [1, s.12].

Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi inkişaf etməsinə dəstəkləyib. O istəyirdi ki, məktəblərdə uşaqlar ana dilini daha yaxşı öyrənsinlər. Ana dilini düzgün öyrənmək üçün kitablar, dərsliklər və proqramlar hazırlanması vacib idi. Bu sahədə Heydər Əliyevin siyasəti Azərbaycan dilinin güclənməsinə kömək edib.

Ana dilimizi qorumaq üçün biz də çalışmalıyıq. Məktəbdə Azərbaycan dili dərslərinə ciddi yanaşmalı, düzgün yazmalı və düzgün danışmalıyıq. Sosial şəbəkələrdə və mesajlarda sözləri səhv

yazmaq düzgün deyil. Çünki dilimiz nə qədər düzgün istifadə olunsay, bir o qədər gözəl və zəngin olar.

Azərbaycan dili bizim birliyimiz üçün də çox vacibdir. Hər bir azərbaycanlı ana dilində danışanda, biz bir-birimizi daha yaxşı anlayırıq və birlikdə güclü oluruq. Dilimiz bizim Vətənimizi sevməyimizə və dəyərlərimizi qorumağımıza kömək edir.

Heydər Əliyev ana dilimizi qorumağı gələcək nəsillərə bir vəzifə kimi göstərirdi. O, dilin xalqın ən böyük sərvəti olduğunu deyirdi. Bu gün də biz onun fikirlərini davam etdirməliyik. Dilimizi qorumaq üçün onu sevərək öyrənməli və düzgün istifadə etməliyik.

Nəticə

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, ana dilimiz bizim ən böyük sərvətimizdir. Dilimiz bizə milli kimliyimizi, tariximizi və mədəniyyətimizi öyrədir. Heydər Əliyev Azərbaycan dilinə böyük dəyər verib və dilimizin inkişafı üçün mühüm addımlar atıb. Bu gün də Azərbaycan dilini qorumaq hər birimizin borcudur.

Ana dilimizi sevməli, düzgün danışmalı və gələcək nəsillərə doğru şəkildə ötürməliyik. Çünki dilimizi qorumaq, xalqımızı və Vətənimizi qorumaq deməkdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Əliyev, H. Nitqlər və çıxışlar. Bakı, 2003.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.
3. Quliyev, E. Ana dili və nitq mədəniyyəti. Bakı, 2016.
4. Məmmədov, N. Azərbaycan dilinin inkişaf yolu. Bakı, 2018.

ANA DİLİNİN QORUNMASI

Səfquliyeva Məryəm, VI sinif, Bölmə: Filologiya,

E-mail: gunay.akbarova.zabil@gmail.com

Elmi rəhbər: Gunay Akbarova, PhD candidate

Zəngilan rayon 33 nömrəli tam orta məktəb, Azərbaycan

Ana dili hər bir xalqın ən qiymətli sərvətidir. İnsan ana dilində danışır, düşünür və öz fikirlərini ifadə edir. Ana dili bizə milli kimliyimizi tanıdır və xalqımızın tarixini, mədəniyyətini yaşadır. Buna görə də ana dilimizi qorumaq çox vacibdir.

Azərbaycan dili bizim dövlət dilimizdir. Bu dil xalqımızın birliyini və gücünü göstərir. Hər bir şagird Azərbaycan dilini yaxşı öyrənməli və onu düzgün istifadə etməlidir. Bu tezisdə ana dilinin qorunmasının əhəmiyyəti haqqında danışılır.

Əsas hissə

Ana dilimizi qorumağın birinci yolu onu düzgün danışmaq və yazmaqdır. Məktəbdə Azərbaycan dili dərslərinə diqqətlə yanaşmaq lazımdır. Şagirdlər sözləri düzgün yazmalı və cümlələri düzgün qurmalıdırlar. Çünki dilin gözəlliyi onun düzgün işlənməsindədir.

İkinci yol kitab oxumaqdır. Kitab oxuyan şagird yeni sözlər öyrənir və söz ehtiyatını artırır. Hekayələr, nağıllar və şeirlər dilimizin zənginliyini göstərir. Kitab oxumaq həm də insanın düşüncəsini inkişaf etdirir və nitqini daha səlis edir.

Üçüncü yol dilimizə hörmət etməkdir. Bəzən insanlar sosial şəbəkələrdə sözləri səhv yazırlar və dili qarışdırırlar. Bu işə dilimizin düzgün işlənməsinə mane olur. Ona görə də hər kəs mesaj yazarkən də diqqətli olmalı, dil qaydalarına əməl etməlidir.

Ana dilimiz milli kimliyimizin bir hissəsidir. Dilimizi qorumaq demək, xalqımızı və Vətənimizi qorumaq deməkdir. Ana dilini sevən insan öz xalqını da sevir.

Azərbaycan dili bizim mədəniyyətimizi, tariximizi və dəyərlərimizi gələcək nəsillərə çatdırır. Bu gün ölkəmiz inkişaf edir və gələcək üçün böyük planlar qurur. Dayanıqlı inkişaf üçün savadlı və mədəni gənclər yetişməlidir. Bu gənclər ana dilini düzgün bilməli və onu qorumağı bacarmalıdırlar. Çünki ana dili olmadan milli birlik də olmaz.

Nəticə

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, ana dilimizin qorunması çox vacibdir. Ana dili xalqın sərvətidir və milli kimliyimizin əsas hissəsidir. Hər bir şagird Azərbaycan dilini sevməli, düzgün yazmalı və danışmalıdır. Kitab oxumaq, dil qaydalarına əməl etmək və dilimizə hörmətlə yanaşmaq ana dilimizi qorumağa kömək edir. Ana dilimizi qorumaq bizim borcumuzdur. Çünki ana dilimizi qorumaq Vətənimizi qorumaq deməkdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Əliyev, H. Nitqlər və çıxışlar. Bakı, 2003.
2. Azərbaycan dili dərsləri (VI sinif). Bakı, 2024.
3. Quliyev, E. Nitq mədəniyyəti. Bakı, 2016.
4. Məmmədov, N. Azərbaycan dilinin inkişaf yolu. Bakı, 2018.

KİTAB OXUMAĞIN ƏHƏMİYYƏTİ

Rəhimli Gülay, VI sinif, Bölmə: Filologiya,

E-mail: gunay.akbarova.zabil@gmail.com

Elmi rəhbər: Gunay Akbarova, PhD candidate

Bakı şəhəri 116 nömrəli tam orta məktəb, Azərbaycan

Kitab oxumaq insan üçün çox faydalı vərdəstdir. Kitab oxuyan insan daha savadlı olur, yeni məlumatlar öyrənir və dünyagörüşü genişlənir. Kitablار insanın fikirləşmə qabiliyyətini artırır və nitqini inkişaf etdirir. Buna görə də məktəbdə oxuyan şagirdlər üçün kitab oxumaq çox vacibdir. Filologiya sahəsi dil, ədəbiyyat və söz mədəniyyəti ilə bağlıdır. Kitab oxumaq isə bu sahənin əsas hissəsidir. Çünki kitab oxuyan şagird həm söz ehtiyatını artırır, həm də düzgün danışmağı və yazmağı öyrənir. Bu tezisdə kitab oxumağın əhəmiyyəti haqqında danışılır.

Əsas hissə

Kitab oxumağın birinci faydası insanın söz ehtiyatını artırmasıdır. Şagird kitab oxuduqda yeni sözlər öyrənir və onları gündəlik danışığında istifadə etməyə başlayır. Bu isə onun danışığını daha səlis və maraqlı edir. Söz ehtiyatı zəngin olan şagird dərslərdə fikrini daha rahat ifadə edir.

İkinci fayda isə düşünmə qabiliyyətinin inkişaf etməsidir. Kitab oxuyarkən insan hadisələri analiz edir, qəhrəmanların davranışlarını qiymətləndirir və nəticə çıxarır. Bu proses şagirdin məntiqi düşüncəsini artırır. Xüsusilə nağıllar, hekayələr və romanlar uşaqlara düzgün qərar verməyi öyrədir.

Üçüncü fayda kitab oxumağın yazı bacarığını gücləndirməsidir. Kitab oxuyan şagird yazı yazarkən cümlələri daha düzgün qurur və fikrini aydın şəkildə bildirir. Çünki oxuduğu mətnlər ona düzgün yazı üslubunu öyrədir. Bu, həm inşa yazılarında, həm də digər tapşırıqlarda şagirdə kömək edir.

Kitab oxumaq insanın tərbiyəsinə və davranışına da müsbət təsir edir. Ədəbiyyat əsərlərində yaxşı və pis davranış nümunələri olur. Şagird bu nümunələrdən öyrənərək həyatda düzgün davranmağa çalışır. Kitablار insanı daha səbirli, daha mədəni və daha düşüncəli edir.

Müasir dövrdə uşaqlar çox vaxt telefon və sosial şəbəkələrə daha çox maraq göstərirlər. Bu isə kitab oxumağa ayrılan vaxtı azaldır. Halbuki kitab oxumaq insanın həyatında daha faydalı vərdəstdir. Telefon insanı yorur, amma kitab insanı inkişaf etdirir. Buna görə də uşaqlar kitab oxumağa daha çox vaxt ayırmalıdırlar.

Nəticə

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, kitab oxumaq şagirdlər üçün çox vacibdir. Kitab oxumaq söz ehtiyatını artırır, düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirir və yazı bacarığını gücləndirir. Eyni zamanda kitablar insanın tərbiyəsinə və dünyagörüşünə müsbət təsir edir.

Hər bir şagird kitab oxumağı vərdiş halına gətirməlidir. Çünki kitab insanın ən yaxın dostudur və onu daha savadlı edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Məmmədov, N. Uşaq ədəbiyyatı və oxu mədəniyyəti. Bakı, 2017.
2. Əliyev, A. Nitq mədəniyyəti. Bakı, 2015.
3. Azərbaycan dili dərsləri (VI sinif). Bakı, 2024.
4. Hüseynov, R. Ədəbiyyatın tərbiyəvi rolu. Bakı, 2016.

THE ROLE OF TRANSLATION IN SHARING AZERBAIJAN'S CULTURE AND SUPPORTING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Suleymanlı Maryam, Grade 10, Section: Translation,

E-mail: gunay.akbarova.zabil@gmail.com

Elmi rəhbər: Gunay Akbarova, PhD candidate

Zəngilan rayon 33 nömrəli tam orta məktəb, Azərbaycan

Introduction Translation is one of the most important tools in modern communication. It helps people from different countries understand each other. Today the world is becoming more connected. Countries cooperate in education, science, business, and culture. In this process, translation plays a key role because it makes information available for everyone.

Azerbaijan is a country with a rich culture, history, and national traditions. At the same time, Azerbaijan is developing and working for sustainable development. Sustainable development means improving society, economy, and environment in a balanced way. In this thesis, we will explain how translation helps Azerbaijan share its culture with the world and support sustainable development.

Main Part Firstly, translation helps promote Azerbaijan's national culture. Many foreign people do not know enough about Azerbaijani traditions, music, literature, and history. When Azerbaijani books, poems, and articles are translated into English and other languages, international readers can learn about Azerbaijan. This creates interest in our country and helps build a positive image.

Secondly, translation supports education and science. Many modern books, scientific articles, and educational resources are written in English. Azerbaijani students and teachers need translation to understand these materials. When students learn from international sources, they gain new knowledge and skills. Education is one of the main elements of sustainable development because educated people can create better solutions for society.

Thirdly, translation is important for international cooperation. Azerbaijan takes part in international projects and works with different organizations. In such cooperation, it is necessary to translate official documents, agreements, and reports correctly. If translation is accurate, communication becomes clear and cooperation becomes stronger. This helps Azerbaijan develop its economy and technology.

Another important point is that translation helps tourism development. When information about Azerbaijan is translated into foreign languages, more tourists can understand and visit our country. Tourism supports the economy and creates new jobs. This is also a part of sustainable development because it improves people's living standards.

Moreover, translation helps spread important global ideas such as environmental protection and human rights. Many international programs about climate change and sustainable development are shared through translated texts. Azerbaijan can use these ideas to improve its own development strategies.

Finally, translation also improves language skills. Students who practice translation learn new vocabulary and become better at writing and speaking. This is very useful for their future careers, especially in international fields.

Conclusion In conclusion, translation is very important for Azerbaijan's sustainable development. It helps our country share its culture, improve education, strengthen international cooperation, and develop tourism. Translation connects Azerbaijan with the world and makes communication easier. Therefore, translation is not only a language activity, but also a powerful tool for progress and development.

References

1. United Nations. (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development.
2. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. UK.
3. Baker, M. (2011). In Other Words: A Coursebook on Translation. London.
4. Əliyev, H. (1997). Nitqlər və çıxışlar. Bakı.
5. Crystal, D. (2003). English as a Global Language. Cambridge.

THE ROLE OF HEYDAR ALIYEV'S IDEAS IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATION AND SUSTAINABLE FUTURE IN AZERBAIJAN

Samadova Nuray, Grade 8, Section: Translation,

E-mail: gunay.akbarova.zabil@gmail.com

Elmi rəhbər: Gunay Akbarova, PhD candidate

Zəngilan rayon 33 nömrəli tam orta məktəb, Azərbaycan

Introduction Heydar Aliyev is one of the most important leaders in the history of Azerbaijan. His ideas and political decisions played a big role in building a strong independent country. Today, Azerbaijan is developing in many areas such as education, economy, culture, and technology. This development is connected with the concept of sustainable development.

Sustainable development means improving life today without harming the future. It is important for every country to create a strong education system because education is the main key to progress. In this thesis, we will discuss how Heydar Aliyev's ideas helped Azerbaijan develop education and create a sustainable future.

Main Part One of the main priorities of Heydar Aliyev was education. He believed that educated people are the foundation of a strong nation. During his leadership, many important steps were taken to improve schools, universities, and teacher training. Education was not only seen as learning, but also as a way to build national identity and responsibility.

Firstly, Heydar Aliyev supported the development of the Azerbaijani language and national values in education. He understood that language is the soul of a nation. Protecting the Azerbaijani language helped students learn their history, culture, and traditions better. This is also important for sustainable development because a strong society needs people who respect their national identity and are proud of their country.

Secondly, Heydar Aliyev paid attention to international cooperation in education. During his time, Azerbaijan started to strengthen relations with other countries. This allowed Azerbaijani

students to gain more knowledge and new opportunities. International experience helps countries learn modern teaching methods and improve education quality. Sustainable development requires modern thinking and new skills, so this approach was very useful.

Thirdly, Heydar Aliyev believed that young people should be active and responsible citizens. He supported youth policy and encouraged young people to work for the country's future. He often spoke about the importance of knowledge, discipline, and patriotism. Today, these values are still important in schools. Young people who are educated and motivated can help Azerbaijan develop in a stable and sustainable way.

Also, Heydar Aliyev's ideas helped create stability in Azerbaijan. Stability is necessary for progress. If there is peace and order in society, people can study, work, and plan their future. Sustainable development needs stability because development cannot happen in a weak or unstable country.

Finally, it is important to mention that education helps solve modern problems such as environmental issues, poverty, and unemployment. Through education, students learn how to protect nature, respect society, and create new ideas. Heydar Aliyev's vision of a strong educational system supports these goals.

Conclusion In conclusion, Heydar Aliyev's ideas played a very important role in the development of Azerbaijan. He understood that education is the main power of a country. His support for national values, language policy, international cooperation, and youth development helped Azerbaijan build a strong educational foundation. Today, Azerbaijan continues to follow this model and works for sustainable development.

A sustainable future depends on educated and responsible citizens. Therefore, Heydar Aliyev's educational policy is still meaningful and important for modern Azerbaijan.

References

1. Əliyev, H. (2003). Azərbaycanın inkişaf strategiyası. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı.
2. Həsənov, A. (2010). Heydər Əliyev və Azərbaycan dövlətçiliyi. Bakı.
3. United Nations. (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development.
4. Məmmədov, N. (2018). Azərbaycan təhsil sisteminin inkişaf mərhələləri. Bakı.
5. Əliyev, H. (1997). Nitqlər və çıxışlar. Bakı.

THE ROLE OF LANGUAGE AND COMMUNICATION IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT: THE EXAMPLE OF AZERBAIJAN

Amirova Sevgi, Grade 8, Section: Translation,

E-mail: gunay.akbarova.zabil@gmail.com

Elmi rəhbər: Gunay Akbarova, PhD candidate

Zəngilan rayon 33 nömrəli tam orta məktəb, Azərbaycan

Introduction Language is one of the most important tools in human life. People use language to share ideas, express feelings, learn new information, and communicate with others. Communication is necessary in education, politics, science, and daily life. Without language, it would be impossible to develop society.

Today, the world is facing many challenges such as climate change, poverty, and social inequality. To solve these problems, countries work on sustainable development. Sustainable development means improving people's lives today while also protecting the future. In this thesis, we will discuss the role of language and communication in sustainable development and explain how it is important for Azerbaijan.

Main Part Firstly, language is important for education. Education is one of the main parts of sustainable development because educated people can make better decisions and create a better society. In schools, students learn not only subjects but also communication skills. If students can speak and write well, they can share their opinions, solve problems, and work in teams. Good communication is needed for future success.

Secondly, language helps people understand social problems. For example, environmental issues such as pollution and climate change need public awareness. People should understand why these problems are dangerous and how they can help.

This information is usually shared through communication: newspapers, television, social media, and educational programs. If information is clear and understandable, more people can support environmental protection.

Thirdly, communication is important in building cooperation between countries. Today, Azerbaijan cooperates with many international organizations and other countries. These partnerships help Azerbaijan develop its economy, education system, and technology. International cooperation is also necessary for sustainable development because global problems need global solutions. In this process, English and translation play an important role. When Azerbaijani people can communicate in English, it becomes easier to join international projects and share experiences.

Another important point is that language supports national identity. Azerbaijan has a rich culture and strong national traditions. Protecting the Azerbaijani language means protecting the nation's culture and history. A society that respects its language and identity is stronger and more united. National unity is important for development because a stable society can plan and build the future.

Communication also plays a role in government and leadership. When leaders speak to the public, they share goals, plans, and decisions. People need to understand these messages clearly. If communication between government and society is strong, citizens become more active and responsible. This supports democracy and social development.

Moreover, modern technology has changed communication. Today people use the internet and social media every day. This creates new opportunities for learning and sharing information. Azerbaijan also uses digital tools in education and public communication. Digital communication can help sustainable development by spreading knowledge faster and encouraging young people to take part in social projects.

Finally, language and communication help build peace. When people communicate respectfully, they can avoid conflicts and misunderstandings. Sustainable development needs peace because development is difficult in conflict situations. Therefore, communication is not only a skill but also an important value for society.

Conclusion In conclusion, language and communication play a key role in sustainable development. They support education, international cooperation, public awareness, and national identity. Azerbaijan's development depends on educated and active citizens who can communicate clearly and work together. Good communication helps society understand problems and find solutions.

For a sustainable future, it is important to improve communication skills, promote education, and use language as a tool for progress. Therefore, language is not only a subject at school but also an important factor in building a better future for Azerbaijan.

References

1. United Nations. (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development.
2. Əliyev, H. (1997). Nitqlər və çıxışlar. Bakı.
3. Crystal, D. (2003). English as a Global Language. Cambridge.

4. Məmmədov, N. (2018). Azərbaycanın inkişaf modeli və sosial siyasət. Bakı.
5. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. UK.

THE IMPORTANCE OF TRANSLATION IN PROMOTING AZERBAIJAN'S SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND NATIONAL IMAGE

Suleymanova Nuray, Grade 8, Section: Translation,

E-mail: gunay.akbarova.zabil@gmail.com

Elmi rəhbər: Gunay Akbarova, PhD candidate

Zəngilan rayon 33 nömrəli tam orta məktəb, Azərbaycan

Introduction Translation plays an important role in connecting countries and cultures. It helps people understand each other's history, values, and ideas. In the modern world, communication between nations is very important, especially in education, politics, and science. Translation is not only about changing words from one language into another. It is also about transferring meaning and culture.

Azerbaijan is a country with a rich history and strong national traditions. At the same time, Azerbaijan is developing and becoming more active in international relations. Sustainable development is one of the most important goals of modern Azerbaijan. In this thesis, we will discuss how translation helps Azerbaijan promote its national image and support sustainable development.

Main Part

Firstly, translation helps Azerbaijan introduce its culture and history to the world. Many foreign people do not know enough about Azerbaijan, its traditions, literature, and national heroes. When books, articles, and official documents are translated into English and other languages, international readers can learn more about Azerbaijan. This helps build a positive national image. A strong national image is important for development because it attracts interest, tourism, and cooperation.

Secondly, translation is important for international cooperation in education. Many educational materials, scientific articles, and modern teaching resources are written in English. Students and teachers in Azerbaijan can use translated materials to learn new knowledge. This helps improve education quality. Education is one of the main parts of sustainable development because educated people can find solutions to economic, environmental, and social problems.

Thirdly, translation helps Azerbaijan communicate with international organizations. Today Azerbaijan works with global institutions such as the United Nations and other international programs. Sustainable development goals are often discussed in international meetings and documents. If Azerbaijan translates these documents correctly, it becomes easier to implement international experience in local conditions. This supports the country's development in a more organized and modern way.

Another important point is that translation supports peace and mutual understanding. When countries understand each other, they can cooperate more easily and avoid misunderstandings. Translation can reduce cultural barriers and make communication more respectful. Sustainable development is not only about economy, but also about peace, equality, and social progress. Moreover, translation is important in the field of politics and diplomacy. Azerbaijan shares its official policies, development plans, and achievements with other countries. Correct translation of speeches, laws, and agreements is necessary. Even a small mistake in translation can change the meaning and cause problems. Therefore, translation must be accurate and professional.

It is also important to mention that translation is a part of language development. When students translate texts, they improve their vocabulary, grammar, and writing skills. Translation helps students become better communicators. Communication skills are necessary for future professions, especially in international relations, tourism, education, and business.

Finally, translation helps promote the ideas of national leaders. For example, the speeches and political ideas of Heydar Aliyev are an important part of Azerbaijan's modern history. Translating his speeches into different languages helps foreign readers understand Azerbaijan's development model. This is important because Heydar Aliyev's leadership created stability and development in Azerbaijan. Stability is one of the key factors of sustainable progress.

Conclusion In conclusion, translation is very important for Azerbaijan's sustainable development and national image. It helps Azerbaijan share its culture, history, and development ideas with the world. Translation also supports education, diplomacy, and international cooperation. Through translation, Azerbaijan can learn from global experience and build stronger relationships with other countries.

A sustainable future needs communication, knowledge, and cooperation. Therefore, translation is not only a language activity, but also an important tool for development.

References

1. United Nations. (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development.
2. Əliyev, H. (1997). Nitqlər və çıxışlar. Bakı.
3. Baker, M. (2011). In Other Words: A Coursebook on Translation. London.
4. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. UK.
5. Məmmədov, N. (2018). Azərbaycanın müasir inkişaf modeli. Bakı.

AZƏRBAYCAN DİLİNİN QORUNMASI VƏ İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Huseynov Toğrul, VIII sinif, Bölmə: Filologiya,

E-mail: gunay.akbarova.zabil@gmail.com

Elmi rəhbər: Gunay Akbarova, PhD candidate

Zəngilan rayon 33 nömrəli tam orta məktəb, Azərbaycan

Ana dili hər bir xalqın milli varlığını yaşadan əsas dəyərdir. Dil vasitəsilə xalq öz tarixini, mədəniyyətini, adət-ənənələrini qoruyur və gələcək nəsillərə ötürür. Azərbaycan xalqının da ən böyük sərvətlərindən biri Azərbaycan dilidir. Dil yalnız danışmaq vasitəsi deyil, həm də milli kimliyin, dövlətçiliyin və vətənpərvərliyin əsas göstəricisidir.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı məsələsinə xüsusi önəm vermişdir. O, ana dilinin dövlət dili kimi möhkəmlənməsi üçün mühüm addımlar atmış, Azərbaycan dilinə hörmətin artırılması istiqamətində ardıcıl fəaliyyət göstərmişdir. Bu tezisdə Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinin inkişafında roluna və bu siyasətin milli inkişaf üçün əhəmiyyətinə nəzər salınır.

Əsas hissə

Heydər Əliyev ana dilinin dövlət səviyyəsində qorunmasının vacibliyini yaxşı bilirdi. O, çıxışlarında dəfələrlə vurğulayırdı ki, Azərbaycan dili xalqımızın milli sərvətidir və onu qorumaq hər bir vətəndaşın borcudur. Heydər Əliyevin fikrincə, dili qorumaq demək, xalqın mənəvi dəyərlərini qorumaq deməkdir [1, s.33].

Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinin inkişafına verdiyi ən böyük töhfələrdən biri dilin dövlət dili statusunun möhkəmləndirilməsi olmuşdur. O, ana dilinin rəsmi idarəçilikdə, təhsildə, elmdə və

mədəniyyətdə daha geniş istifadə olunmasını təmin etmişdir. Bu, Azərbaycan dilinin cəmiyyətdə nüfuzunun artmasına səbəb olmuşdur.

Dil siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri təhsil sistemində ana dilinin düzgün tədrisidir. Heydər Əliyev məktəblərdə Azərbaycan dilinin öyrədilməsinə xüsusi diqqət ayırmış, dərsliklərin hazırlanmasına və ədəbi dil normalarının qorunmasına önəm vermişdir. Çünki gənc nəsil ana dilini nə qədər yaxşı bilsə, gələcəkdə cəmiyyət də bir o qədər savadlı və mədəni olacaqdır.

Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin yalnız qorunmasını deyil, həm də zənginləşdirilməsini vacib hesab edirdi. O, dilin inkişafı üçün yeni terminlərin yaradılmasını, ədəbi dilin imkanlarının genişləndirilməsini dəstəkləyirdi. Müasir dövrdə elm və texnologiya inkişaf etdikcə, yeni sözlər yaranır və dilin də bu yeniliklərə uyğunlaşması tələb olunur. Heydər Əliyev bu prosesin düzgün istiqamətdə getməsinə çalışmışdır.

Digər tərəfdən, Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin beynəlxalq səviyyədə tanınması məsələsini də vacib hesab edirdi. O, Azərbaycan mədəniyyətinin dünyaya tanınması üçün dilin əhəmiyyətini xüsusi vurğulayırdı. Mədəniyyətin və ədəbiyyatın başqa xalqlara təqdim olunmasında tərcümə və dil bilikləri mühüm rol oynayır.

Heydər Əliyevin nitqlərində ana dilinə sevgi və hörmət açıq şəkildə hiss olunur. O, çıxışlarında Azərbaycan dilində səlis, aydın və təsirli danışır, xalqla ünsiyyətdə sadə ifadələrdən istifadə edirdi. Bu isə onun yüksək nitq mədəniyyətinə malik olduğunu göstərir. Heydər Əliyev hesab edirdi ki, dövlət rəhbərləri də ana dilində düzgün danışmalı və bu sahədə nümunə olmalıdırlar.

Müasir dövrdə qloballaşma və xarici dillərin təsiri nəticəsində bəzi gənclər ana dilinə kifayət qədər diqqət yetirmirlər. Sosial şəbəkələrdə dil qaydalarının pozulması, sözlərin düzgün yazılmaması kimi hallar artmışdır. Bu səbəbdən Heydər Əliyevin ana dilinə bağlılıq ideyası bu gün də aktualdır. Azərbaycan dilinin qorunması milli birliyin və milli dəyərlərin qorunması deməkdir.

Nəticə

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafında mühüm rol oynamışdır. O, ana dilini milli kimliyin əsas göstəricisi hesab etmiş və dilin dövlət dili kimi möhkəmləndirilməsi üçün ardıcıl tədbirlər həyata keçirmişdir. Təhsil, mədəniyyət və dövlət idarəçiliyində Azərbaycan dilinin geniş istifadəsi Heydər Əliyevin dil siyasətinin əsas nəticələrindən biridir.

Bu gün Azərbaycan dövlətinin dayanıqlı inkişafında dilin rolu böyükdür. Çünki milli dilin qorunması milli birlik, mədəni inkişaf və vətənpərvərlik hissinin güclənməsi üçün vacibdir. Heydər Əliyevin Azərbaycan dili ilə bağlı siyasəti müasir Azərbaycan modelinin əsas dayaqlarından biri kimi qiymətləndirilə bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Əliyev, H. Nitqlər və çıxışlar. Bakı, 2003.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.
3. Həsənov, A. Heydər Əliyev və Azərbaycan dövlətçiliyi. Bakı, 2010.
4. Quliyev, E. Azərbaycan dilinin üslubiyyatı və nitq mədəniyyəti. Bakı, 2017.
5. Məmmədov, N. Azərbaycan dilinin tarixi və inkişaf mərhələləri. Bakı, 2016.

HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQLƏRİNDƏ DİL MƏDƏNİYYƏTİ VƏ MİLLİ KİMLİK

Binnatali Ayxan, VIII sinif, Bölmə: Filologiya,

E-mail: gunay.akbarova.zabil@gmail.com

Elmi rəhbər: Gunay Akbarova, PhD candidate

Zəngilan rayon 33 nömrəli tam orta məktəb, Azərbaycan

Dil hər bir xalqın ən qiymətli sərvətidir. Xalqın tarixi, mədəniyyəti, adət-ənənələri, dünyagörüşü və milli kimliyi dil vasitəsilə yaşadılır. Buna görə də dilin qorunması və inkişafı dövlətçilik üçün olduqca vacibdir. Ümummilli Lider Heydər Əliyev də Azərbaycan dilinin inkişafını daim diqqət mərkəzində saxlamış, çıxışlarında dilin cəmiyyət üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu dəfələrlə vurğulamışdır.

Heydər Əliyevin nitqlərində dil mədəniyyəti xüsusi yer tutur. O, Azərbaycan dilini yalnız ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, həm də milli mənsubiyyətin və vətənpərvərliyin əsas simvolu kimi qiymətləndirirdi. Bu tezisdə Heydər Əliyevin nitqlərində dil mədəniyyəti anlayışının necə təqdim olunduğu və bunun milli kimliklə əlaqəsi araşdırılır.

Əsas hissə

Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi möhkəmlənməsinə böyük töhfə vermişdir. Onun fikrincə, milli kimliyin qorunması üçün ilk növbədə ana dilinə hörmət və sevgi formalaşdırılmalıdır. Çünki ana dili xalqın keçmişi ilə bu günü arasında körpüdür. Heydər Əliyev çıxışlarında Azərbaycan dilinin zənginliyindən, ifadə imkanlarından danışır və hər bir vətəndaşı dili düzgün istifadə etməyə çağırırdı [1, s.45].

Dil mədəniyyəti anlayışı yalnız düzgün danışmaq və yazmaqla məhdudlaşmır. Bu anlayış insanın fikrini aydın ifadə etməsi, söz seçimini düzgün etməsi, nitq etikası qaydalarına əməl etməsi kimi məqamları da əhatə edir. Heydər Əliyev nitqlərində də bu məsələlərə diqqət yetirirdi. O, çıxışlarında xalqla ünsiyyətdə sadə, aydın və təsirli dil istifadə edir, eyni zamanda rəsmi üslubu qoruyurdu. Bu isə onun yüksək nitq mədəniyyətinə malik olduğunu göstərir.

Heydər Əliyevin nitqlərində milli kimlik mövzusu da mühüm yer tutur. O, Azərbaycan xalqının tarixi köklərinə, milli dəyərlərinə bağlı olmağın vacibliyini vurğulayırdı. Bu bağlılıq isə birbaşa dil vasitəsilə formalaşır. Çünki insan ana dilində düşünür, hiss edir və özünü ifadə edir. Heydər Əliyev çıxışlarında Azərbaycan dilinin qorunmasını milli varlığın qorunması kimi təqdim etmişdir [2, s.78].

Digər mühüm məqam Heydər Əliyevin gənclərə və təhsilə verdiyi dəyərdir. O, gənclərin milli dəyərlər ruhunda böyüməsini istəyirdi. Gənclərin ana dilini yaxşı bilməsi, düzgün yazıb-oxuması, ədəbi dili qoruması onun üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyırdı. Bu səbəbdən o, məktəblərdə dilin tədrisinin gücləndirilməsinə, Azərbaycan dilinin rəsmi statusunun möhkəmləndirilməsinə dəstək verirdi.

Heydər Əliyevin nitqlərində tez-tez “xalq”, “Vətən”, “müstəqillik”, “dövlətçilik”, “milli birlik” kimi ifadələrə rast gəlinir. Bu sözlər onun nitqlərinin əsas ideyasını təşkil edir. Bu ifadələr xalqda milli ruhu gücləndirir, insanlarda birlik və həmrəylik hissini artırır. Bu baxımdan Heydər Əliyevin nitqləri yalnız siyasi çıxışlar deyil, eyni zamanda milli kimliyin formalaşmasına təsir edən mühüm ideoloji mənbələrdir.

Müasir dövrdə qloballaşma prosesi gedir və bir çox xalqlar öz dilini və milli kimliyini qorumaqda çətinlik çəkirlər. Heydər Əliyevin nitqlərində isə ana dilinin qorunması məsələsi daim ön plana çəkilir. Bu gün də onun ideyaları aktuallığını qoruyur. Azərbaycan dilinin düzgün işlənməsi, sosial şəbəkələrdə və mediada dil mədəniyyətinin qorunması cəmiyyətin qarşısında duran əsas məsələlərdəndir.

Nəticə

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, Heydər Əliyevin nitqlərində dil mədəniyyəti və milli kimlik bir-biri ilə sıx bağlıdır. O, ana dilini milli varlığın əsas sütunu hesab edir və dilin qorunmasını dövlətçilik məsələsi kimi qiymətləndirirdi. Heydər Əliyevin çıxışları həm dil baxımından, həm də ideya baxımından zəngindir və gənc nəslin milli ruhda yetişməsinə böyük təsir göstərir.

Bu gün Azərbaycan dövlətinin dayanıqlı inkişafında milli kimlik və dil siyasəti mühüm rol oynayır. Heydər Əliyevin dilə verdiyi dəyər və bu sahədə apardığı siyasət müasir Azərbaycan modelinin əsas dayaqlarından biri kimi qiymətləndirilə bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Əliyev, H. Nitqlər və çıxışlar. Bakı, 2003.
2. Həsənov, A. Heydər Əliyev və Azərbaycan dövlətçiliyi. Bakı, 2010.
3. Məmmədov, N. Azərbaycan dilinin inkişaf tarixi. Bakı, 2016.
4. Quliyev, E. Nitq mədəniyyəti və ünsiyyət. Bakı, 2018.
5. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.

HEYDƏR ƏLİYEVİN DİL SİYASƏTİ VƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN DAYANIQLI İNKİŞAFDA ROLU

Rasimli Atilla, XI sinif, Bölmə: Filologiya,

E-mail: gunay.akbarova.zabil@gmail.com

Elmi rəhbər: Gunay Akbarova, PhD candidate

**Füzuli rayonu Məhəmməd Əsədov adına Əhmədbəyli kənd tam orta ümumtəhsil məktəbi,
Azərbaycan**

Dil hər bir xalqın milli kimliyinin əsas göstəricisidir. Ana dili xalqın tarixini, mədəniyyətini və mənəvi dəyərlərini yaşadan ən vacib vasitədir. Azərbaycan xalqının da milli varlığını qoruyan ən mühüm amillərdən biri Azərbaycan dilidir. Dilin qorunması və inkişafı yalnız mədəni məsələ deyil, eyni zamanda dövlətçilik və milli təhlükəsizlik baxımından da böyük əhəmiyyət daşıyır.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycan dilinə xüsusi dəyər verən və onun inkişafı üçün mühüm addımlar atan dövlət xadimidir. O, dilin dövlət dili kimi möhkəmlənməsinə nail olmuş və ana dilinin cəmiyyətin bütün sahələrində istifadə olunmasına şərait yaratmışdır. Bu tezisdə Heydər Əliyevin dil siyasəti və Azərbaycan dilinin dayanıqlı inkişafda rolu araşdırılır.

Əsas hissə

Heydər Əliyev Azərbaycan dilini xalqın milli sərvəti hesab edirdi. Onun fikrincə, dövlət müstəqilliyini qorumaq üçün ana dilinin qorunması əsas şərtlərdən biridir. Heydər Əliyev çıxışlarında dəfələrlə vurğulayırdı ki, xalqın dili onun varlığının sübutudur və dilini itirən xalq milli kimliyini də itirə bilər [1, s.22].

Heydər Əliyevin dil siyasətində əsas məqsəd Azərbaycan dilinin dövlət dili statusunu möhkəmləndirmək idi. O, Azərbaycan dilinin rəsmi idarəçilikdə, təhsildə, mediada və elmi sahələrdə daha geniş istifadə olunmasını dəstəkləyirdi. Bu siyasət nəticəsində Azərbaycan dilinin nüfuzu artmış və ana dilinə münasibət daha da güclənmişdir.

Azərbaycan dilinin inkişafında təhsil sistemi xüsusi rol oynayır. Heydər Əliyev məktəblərdə ana dilinin düzgün tədris olunmasına diqqət yetirmiş, dərsliklərin keyfiyyətinin artırılması və ədəbi dil normalarının qorunması istiqamətində tədbirlər həyata keçirmişdir. Çünki dilin gələcəyi gənc nəslin onu necə mənimsəməsindən asılıdır.

Müasir dövrdə dayanıqlı inkişaf anlayışı yalnız iqtisadi tərəqqini deyil, həm də sosial inkişafı, mədəni irsin qorunmasını və milli dəyərlərin yaşadılmasını əhatə edir. Bu baxımdan Azərbaycan dili dayanıqlı inkişafın mühüm tərkib hissəsidir. Çünki dil mədəniyyətin daşıyıcısıdır və xalqın birliyini təmin edir.

Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin beynəlxalq səviyyədə tanınması məsələsinə də önəm verirdi. O, Azərbaycan ədəbiyyatının və mədəniyyətinin dünyaya təqdim olunması üçün tərcümə

işlərinin genişləndirilməsini dəstəkləyirdi. Azərbaycan dilində yazılmış əsərlərin başqa dillərə tərcümə olunması ölkənin mədəni nüfuzunu artırır və beynəlxalq əlaqələrin inkişafına töhfə verir.

Eyni zamanda, Heydər Əliyevin dil siyasəti milli birlik və vətənpərvərlik hissinin güclənməsinə də xidmət etmişdir. Ana dilinə hörmət xalqın öz dövlətinə və tarixinə hörmətidir. Bu gün Azərbaycan gəncləri dilini qorumaqla milli dəyərləri yaşadır və ölkənin inkişafına töhfə verir.

Müasir dövrdə sosial şəbəkələrdə və gündəlik ünsiyyətdə dil normalarının pozulması halları artır. Bu isə dilin saf şəkildə qorunmasına mənfi təsir göstərir. Buna görə də Heydər Əliyevin ana dilinə verdiyi dəyər bu gün də aktualdır. Azərbaycan dilinin düzgün yazılması və danışılması hər bir vətəndaşın məsuliyyətidir.

Nəticə

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı üçün tarixi xidmətlər göstərmişdir. Onun dil siyasəti nəticəsində Azərbaycan dili dövlət dili kimi möhkəmlənmiş, təhsil və mədəniyyət sahələrində geniş istifadə olunmuşdur. Azərbaycan dili milli kimliyin qorunması və dayanıqlı inkişaf üçün əsas amillərdən biridir.

Bu gün Azərbaycan modeli dayanıqlı inkişaf istiqamətində uğurla irəliləyir və bu prosesdə ana dilimizin rolu böyükdür. Heydər Əliyevin dil siyasəti müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin və milli inkişafın mühüm dayaqlarından biri kimi qiymətləndirilə bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Əliyev, H. Nitqlər və çıxışlar. Bakı, 2003.
2. Həsənov, A. Heydər Əliyev və Azərbaycan dövlətçiliyi. Bakı, 2010.
3. Məmmədov, N. Azərbaycan dilinin inkişaf mərhələləri. Bakı, 2016.
4. Quliyev, E. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı, 2018.
5. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.

MÜLKİ-MÜDAFİƏ

I I– BÖLMƏ

QLİM STRESSİNİN PSİXOLOJİ SAĞLAMLIĞA TƏSİRLƏRİ-OKSİDATİV STRESS

Sevinc Quliyeva Ceyhun qızı

323B qrupu, İngili-Fransız dilləri fakültəsi, quliyevasevinc775@gmail.com ,

bölmə: Tibb

Elmi rəhbər: Baş müəllim Zülfiyyə Tağıyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Oksidativ stres müasir biologiyada geniş yayılmış və universal xarakter daşıyan bir fenomen olub, bir çox xəstəliklərin yaranmasında əsas patogenetik mexanizmlərdən biri hesab edilir. Müasir dövrdə gizli gedişə malik olan, bəzən qəfil ölümə nəticələnən patologiyaların artması ətraf mühitdə mövcud olan uzunmüddətli xroniki intoksikasiya ilə sıx bağlıdır. Bu vəziyyət hüceyrə səviyyəsində orqanizmin adaptasiya potensialını zəiflədir və nəticədə müxtəlif funksional pozğunluqlara gətirib çıxarır. Müasir ədəbiyyata istinadən neqativ ekoloji amillər- xroniki intoksikasiya, ultrabənövşəyi

radiasiya, orqanizmin müxtəlif kimyəvi maddələrlə kontaktı və s. kişi və ya qadın fertilliyinin azalmasına da səbəb olur. [1, səh. 16-20].

Ətraf mühit faktorları oksidativ stresin yaranmasında mühüm rol oynayır. Xroniki intoksikasiya, ultrabənövşəyi şüalanma, kimyəvi maddələrlə təmas və temperatur dəyişiklikləri bu prosesləri sürətləndirir. Bu amillər həm də reproduktiv sağlamlığa mənfi təsir göstərərək fertilliyin azalmasına səbəb olur. İqlim dəyişiklikləri və radiasiya fonunun artması reaktiv oksigen növlərinin yaranmasını gücləndirir və orqanizmin həssaslığını artırır. ÜST vurğulayır ki, dünya əhalisinin 99% - I çirklənmiş hava ilə tənəffüs edir; atmosfer havasında zərərli maddələrin səviyyəsi ÜST tərəfindən müəyyən edilmiş hədd dəyərlərini aşmaqdadır. Bu baxımdan suda və torpaqda toplanan ağır metallar, xüsusilə qurğuşun, cəvə daha çox təhlükəlidir [2, səh. 4-7]. Dəm qazı (CO), ozon (O₃), azot dioksid (NO₂) kükürd dioksid (SO₂) və əsasən də kiçik dispersli hissəciklər orqanizm üçün daha çox təhlükə mənbəyidir; bu maddələr tənəffüs yolları ilə ağciyərlərə daxil olub, qan cərəyanına qoşularaq hüceyrə və toxumaların sistem zədələnmələrini yaradır [3, səh. 110-117]. Oksidativ stresin əsas mahiyyəti sərbəst radikalların hüceyrə daxilində antioksidant müdafiə sistemini zəiflətməsi ilə bağlıdır. Xüsusilə qlutationun azalması hüceyrə strukturlarının zədələnməsinə səbəb olur. Müasir cəmiyyətdə autoimmün xəstəliklərin artması da məhz bu biokimyəvi disbalansla əlaqələndirilir. Urbanizasiya və şəhər mühitindəki stress faktorları da oksidativ prosesləri gücləndirir. Səs-küy, ekoloji çirklənmə və sosial stress psixi sağlamlığa mənfi təsir göstərir. Günəş radiasiyasının qeyri-bərabər paylanması və vitamin D çatışmazlığı isə mövsümi depressiyaların yaranmasına səbəb olur. Bu proseslərin qarşısının alınması üçün ekoloji mühitin qorunması, toksik maddələrin azaldılması və yaşıllaşdırma tədbirlərinin həyata keçirilməsi vacibdir. Bitkilərin ifraz etdiyi fitonsidlər havanın təmizlənməsində mühüm rol oynayır və insan sağlamlığına müsbət təsir göstərir. Yaradanın insana bəxş etdiyi mükəmməl resurslar hesabına insan orqanizmi çox plastik və adaptivdir. Orqanizmin plastik və adaptiv xüsusiyyətləri immün sisteminin müdafiə faktorlarının çevikliyi hesabına təmin edilir ki, bu da fizioloji adaptasiyanı müəyyən edir. [4, səh. 88-90]. Eyni zamanda, orqanizmin müdafiə mexanizmlərinin gücləndirilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Antioksidantlarla zəngin qidalanma, kifayət qədər su qəbulu, fiziki aktivlik və vitaminlərin (C, D, E), koenzim Q10 və qlutation kimi maddələrin istifadəsi oksidativ streslə mübarizədə effektiv hesab olunur. Bu yanaşmalar həm xəstəliklərin profilaktikasında, həm də ümumi sağlamlığın qorunmasında mühüm rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Frederick Villamena, Henry Jay Forman, «Molecular Basis of Oxidative Stress: Chemistry, Toxicology, Disease Pathogenesis, Diagnosis, and Therapeutics»; 2025 John Wiley & Sons, Inc.
2. Жанадилов Ж., Ибрагимова А.Ю., «Современные проблемы экологии» — Алматы: «LP-Zhasulan», 2021.
3. Маргарита Акулич, «Окислительный стресс и борьба с ним»; Издательство: Ridero. 2024
4. Рыженков А. П., «Физика окружающей среды»; Издательство: «Прометей» Москва 2018

YAŞIL ƏRAZİLƏRİN PSİXİ RİFAHA MÜSBƏT TƏSİRİ

Selcan Həsənova Əbülfəz

323B qrupu, İngilis-Fransız dilləri fakültəsi, seljan.hasanova06@gmail.com bölmə: Tibb

Elmi rəhbər: Baş müəllim Zülfüyyə Tağıyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Qlobal urbanizasiya müasir cəmiyyət üçün sağlamlıqla bağlı bir sıra problemlər yaratmışdır. Dünya əhalisinin təxminən 60%-nin şəhərlərdə yaşaması ekoloji və psixi sağlamlıq baxımından riskləri artırır. Şəhər mühitində atmosfer havasının çirklənməsi, səs-küy və vibrasiya kimi amillər

insan sağlamlığına mənfi təsir göstərərək baş ağrısı, xroniki yorğunluq, nevrozlar, depressiya və hipertoniya kimi problemlərə səbəb ola bilər. Yaşıl zonalarla zəngin şəhər mühitində yaşayan insanlar isə daha az narahatlıq və depressiya yaşayır, kortizol səviyyəsi daha stabil olur. [1, s.14]

Uzun müddət səs-küy yalnız eşitmə orqanları üçün təhlükə hesab edilsə də, müasir tədqiqatlar onun bütün orqanizmə təsir etdiyini göstərmişdir. Şəhər uğultusu allergik xəstəliklərdən başlayaraq ürək-damar və sinir sistemi problemlərinə qədər müxtəlif sağlamlıq pozğunluqlarına səbəb ola bilər. Bu baxımdan təbii mühit insan psixikasının sabitləşdirilməsində mühüm rol oynayır.

Təbiət insan psixikasının təbii stabilizatoru kimi çıxış edir. Alimlərin müşahidələrinə görə yaşıl rəng sakitlik və harmoniya hissi yaradır. Yaşıl yarpaqlara baxmaq beyinə rahatlaşma signalı göndərir, nəticədə tənəffüs və ürək ritmi normallaşır, stress azalır və relaksasiya yaranır. Yaşıl sahələr psixi rifahı yaxşılaşdırmaqla yanaşı, idrak qabiliyyətlərini və emosional sabitliyi artırır, stress və depressiya riskini azaldır. Tədqiqatlar göstərir ki, şəhər mühitində yaşıl sahələrin müxtəlifliyi insanların həyat keyfiyyətinin yüksəlməsinə və sosial inkişafına müsbət təsir edir. [2, s.3–6]

Yaşıl zonaların əsas müsbət təsirlərindən biri psixoloji stressin azalmasıdır. Yaşillıqları seyr etmək və ya yaşıl ərazilərdə gəzmək insanın emosional vəziyyətini yaxşılaşdırır. Bu mühit uşaqların diqqət və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin formalaşmasında da mühüm rol oynayır. Bundan əlavə, yaşıl sahələr şəhər səs-küyünü azaldır, havanı təmizləyir və daha rahat ekoloji mühit yaradır.

Şəhər massivlərində yaradılan meşə zolaqları yaşıl infrastrukturun əsasını təşkil edir. Ağaclar ultrabənövşəyi şüaların və şəhər vibrasiyasının mənfi təsirlərini azaldır. Bitki örtüyünün artırılması isti hava şəraitində günvurma və ölüm riskinin azalmasına kömək edir. Yaşillıqlar arasında aparılan müalicəvi gəzintilər psixosomatik xəstəliklərin profilaktikasında mühüm rol oynayır və insanın psixoloji sabitliyini artırır. [3, s.1]

Yaşıl zonalar şəhər mühitinin “ağciyərləri” hesab olunur. Onlar karbon qazını udaraq oksigen ifraz edir və havanın təmizlənməsini təmin edir. Ağac yarpaqları toz və zərərli maddələri tutaraq havanın keyfiyyətini yaxşılaşdırır. Xüsusilə cökə, ağcaqayın və qarağac kimi ağac növləri yüksək toz tutma qabiliyyətinə malikdir. Bitkilərin ifraz etdiyi fitonsidlər isə patogen mikroorqanizmlərin azalmasına səbəb olur və respirator xəstəliklərin riskini azaldır. [4, s.7]

Ağac çətirləri küləyin sürətini azaldır, havanın temperaturunu aşağı salır və rütubət balansını tənzimləyir. Bu isə nəfəsalma prosesini asanlaşdırır və insan orqanizminin istilik tənzimlənməsini normallaşdırır. Yaşıl sahələr havanın nəmlənməsində mühüm rol oynayır və mikroiqlimin formalaşmasına kömək edir.

Yaşıl zonalar səs enerjisinin böyük hissəsini udaraq şəhər səs-küyünü azaldır. Eyni zamanda günəş radiasiyasının təsirini zəiflədir və havanın temperaturunu aşağı salır. Vertikal yaşıllaşdırma və geniş qazonların tətbiqi şəhər mühitində istilik və radiasiya səviyyəsinin azalmasına səbəb olur. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, yaşıl zonalar stressin fizioloji nəticələrini zəiflədir, qan təzyiqini və xolesterin səviyyəsini azaldır, 2-ci tip diabet riskini aşağı salır. Yaşillıqlar arasında vaxt keçirmək ürək və tənəffüs ritmini normallaşdırır, emosional gərginliyi azaldır və ümumi rifah halını yaxşılaşdırır.

Dünya miqyasında atmosfer havasının çirklənməsinin təsirlərinin öyrənilməsi və monitorinqi istiqamətində geniş işlər aparılır. Müasir dövrdə əsas vəzifələrdən biri meşələrin qorunması və yeni yaşıl sahələrin yaradılmasıdır. Beynəlxalq normativlərə əsasən şəhərlərdə yaşıllıq sahələri ümumi ərazinin ən azı 10%-ni təşkil etməlidir və adambaşına düşən yaşıl sahə 9 m²-dən az olmamalıdır.

Qlobal ekoloji böhran şəraitində təbiət və cəmiyyət arasında tarazlığın qorunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ekoloji problemlərin həlli üçün ekoloji şüurun və mədəniyyətin formalaşdırılması vacib şərtlərdən biridir. [5, s.10–13]

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Jo Barton , Mike Rogerson; «The importance of greenspace for mental health.»
2. S.A.A. Shazmin; «Effectiveness of Green Space in Improving Mental Health.»
3. Ганат Светлана Александровна; «Социально-психологические аспекты влияния городских природных зон на эмоциональное состояние человека.»
4. Натали Рёббель; «Зеленые насаждения: бесценный ресурс для охраны здоровья городского населения.»
5. Sənan Həsənov, Zeynəddin Şabanov; «EKOLOJİ PROBLEMLƏRİN HƏLLİNDƏ EKOLOJİ MƏDƏNİYYƏT AMİLİ»

MÜHARİBƏ TRAVMALARININ PSİXOLOJİ VƏ TİBBİ TƏSİRLƏRİ

Əliyev Nihad Zaur oğlu

B23-323B qrupu,İngilis və Fransız dilləri fakültəsi, liyevnihad3@gmail.com , bölmə:Tibb

Elmi rəhbər: Baş müəllim Zülfüyyə Tağıyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müharibə hər bir döyüşçünün qəlbində və zehnində silinməz izlər qoyur. Avstriya psixoloqu Alfred Adlerin dediyi kimi: "Dünya incə sapdan asılmışdır və bu sap insan psixikasıdır." Müharibə digər ekstremal hadisələrlə müqayisədə fiziki və mental sferaya daha dəhşətli təsir edir. Onun nəticələri yalnız döyüş meydanında deyil, həm də insanın sonrakı həyatında da özünü göstərir. [1, s. 3-7]

Hərbi travma döyüş əməliyyatları zamanı yaranan xəsarət, yaralanma, kontuziya və ya onların nəticəsi olan xəstəlikdir. Mina-partlayış xəsarətləri, mexaniki travmalar, termiki yaralar, kimyəvi zədələr və döyüş psixi travmaları əsas növlər kimi qeyd edilir. Mina partlayışları xüsusilə ağır olub qəlpə yaralanmaları, iri damarların zədələnməsi, kəllə-döş-qarın boşluqlarına nüfuz edən yaralar, hemorragik şok ilə müşahidə olunur. [2, s. 52] Odlu silah yaralanmalarında yüksək kinetik enerji nəticəsində formalaşan "pulsasiyaedici yara kanalı" ağır toxuma zədələrinə yol açır. Döyüş şəraitində ilk yardımın düzgün göstərilməsi, qanaxmanın dayandırılması, şokla mübarizə, evakuasiya və hava yollarının açıqlığının təmin edilməsi, həyatı xilas edən prioritet tədbirlərdir. [3, s. 121]

Müharibənin psixi sferaya təsirləri fiziki xəsarətlərdən az deyil. Kontuziyalar, ətrafların itirilməsi, onurğa sütunu travmaları kimi fiziki zədələr ilk mərhələdə özünü göstərsə, sonrakı mərhələdə xroniki ağrılar, ürək-damar pozulmaları, hallüsinasiyalar, fobyalar, sosial təcrid, yuxu pozulmaları özünü büruzə verir. Əsas psixoloji ağırlaşma , posttravmatik stress pozulması (PTSP) , ümumi müharibə travmalarının 20-30%-ni təşkil edir. [4, s. 81] Bu pozuntunun simptomlarına güclü oyanıqlıq, travmanın yenidən yaşanması, panika, anksiyete, koqnitiv və şəxsiyyət pozulmaları aiddir. Fleşbəklər - keçmiş döyüş anlarına qəfil psixi qayıdış ,veteranların gündəlik həyatını ciddi şəkildə çətinləşdirir. Dissosiasiya, tremor, stupor da tez-tez müşahidə edilən simptomlardır.

Müharibənin dağıdıcı təsiri veteranın bütün həyatına sirayət edir: onu özünü idarəetmə və təhlükəsizlik hissindən məhrum edir. Fərdin bu vəziyyətə uyğunlaşması isə onun emosional sabitliyindən, şəxsi resurslarından, yaxınlarının dəstəyindən asılıdır. [5, s. 87] Qazilərimizdə PTSP, depressiya, təşviş pozuntusu kimi xəstəliklərin vaxtında müalicə edilməməsi onların normal həyata

qayıtmasını əngəlləyir, ailə daxilindəki gərginliyi artırır. Hər bir şəhid ailəsi və qazi üçün fərdi sosial işçi təyin edilməli, reabilitasiya mərkəzləri yaradılmalı, psixoloji və psixiatrik dəstək sistemi qurulmalıdır. Problemin həll edilməməsi prosesin xronikləşməsinə gətirib çıxaracaq. [6, s. 1]

Ədəbiyyat siyahısı:

1. R.Ə.Cavadov, G.B.Tağıyeva. «Ekstremal şəraitlərdə psixoloji xidmət.»
2. Касаткин, Н. Н. «Первая помощь при боевой хирургической травме.»
3. Юрий Евич «Первая помощь при боевых действиях»
4. Lisa A. Brenner «The effects of war-related experiences on mental health symptoms of individuals living in conflict zones.»
5. Тарабрина Н. В. «Психологические последствия войны.»
6. Dr. Fuad Bəşirov «Müharibə sonrası psixoloji problemlər»

MİKROELEMENT ÇATIŞMAZLIĞININ PROFİLAKTİK TƏDBİRLƏRİ

Vüsalə Ağazadə Oktay qızı

323B qrupu, İngilis-Fransız dilləri fakültəsi, agazadevusale144@gmail.com ,

bölmə: Tibb

Elmi rəhbər: Baş müəllim Zülfiyyə Tağıyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İnsan orqanizmində makro- və mikroelementlər-həyatı vacib minerallar vardır ki, onlar maddələr mübadiləsi, fermentlərin işi və toxumaların strukturunu təmin edir. Biz bu tədqiqat işində əsasən mikroelementlərdən danışacağayıq (Fe, Zn, I, Cu, Mn, F), onlar insan orqanizmində tənəffüs, immunitet və hormonal fonun formalaşmasında iştirak edir. Mikroelementlər 0,001% və ya daha az miqdarda olan kimyəvi elementlər olduğu üçün belə adlanırlar. Bədəndəki təxminən 30 maddə mikroelementlərə aiddir və orqanizmdə çox cüzi miqdarda olduqları üçün bəzi tibbi ədəbiyyatda «iz elementləri» adlanır. [1, s. 42]. Mikroelementlərə tələbat az miqdar təşkil etsə də orqanizm üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onlara dəmir, mis, sink, yod, flor, marqans və s. aiddir. Hər bir mikroelementə ehtiyac fərdi xüsusiyyətlər, yaş və cinsdən asılıdır. Onlar orqanizmdə gedən müxtəlif biokimyəvi reaksiyaların katalizatorları kimi çıxış edir.

Dəmir. İnsan orqanizmində təxminən 2,5-4 q-a qədər olur və onun 75%-i eritrositlərin hemoglobində, mioqlobin, bəzi fermentlərin tərkibində olur. Qalan 25% qaraciyər, dalaq və sümük iliyinin retikuloendotelial sistemində toplanmış olur. Ekzogen mənbədə heyvani qidalarda-qırmızı ətə, bitkilərin tərkibində-buğda cücərtisində, yumurta sarısı, paxlalılarda, quru meyvələrdə-xurmanın və o cümlədən göyərtinin tərkibində vardır. Dəmir — əsas mikroelement olub, qanyaranma, enerji mübadiləsi, immun sistem, tənəffüs, dayaq-hərəkət aparatı və sinir sisteminin funksional işində aktiv iştirak edir.

Sink böyümə və inkişaf proseslərini, immunitetin təmin edilməsini, yaranın sağalma prosesini-regenerasiyanı tənzimləyir. Zülal, nuklein turşuları, kollagen və piy vəzilərinin sintezində iştirak edir. İnsan orqanizmində miqdarı təxminən 2–2,5 qram təşkil edir, 70% isə sümüklərin tərkibində olur. Sutkalıq norma 15 milliqram müəyyən edilmişdir. Sutkalıq doza 15-20 milliqram təşkil edir. [2, s. 14].

Molibden fermentlərin komponenti olub, amin turşuların mübadiləsini aktivləşdirir. Sutkalıq tələbat 70-300 mikroqram/sutkadır. [3, s. 23].

Bu və ya digər mikroelementin orqanizmdə çatışmazlığı mikroelementozlar adlanır ki, orqanizmdə həmin mikroelementin defisiti, çoxluğu və ya disbalansı ilə müşahidə olunur. Mikroelement çatışmazlığının qarşısının alınması balanslı qidalanma, zənginləşdirilmiş məhsulların

(yodlaşdırılmış duz) istifadəsi və həkimin tövsiyəsi ilə vitamin-mineral komplekslərinin qəbul edilməsini əhatə edir. [4, s. 17].

Bundan əlavə, mikroelement çatışmazlığının diaqnozu üçün standart meyarlar da daxil olmaqla mikroelement qəbulunun monitorinqi sistemlərinin yaradılması mikroelement çatışmazlığı ilə mübarizə üçün vacibdir. [5, s. 110]. Qeyd etmək lazımdır ki, mikroelementlərin insan sağlamlığındakı rolu və bədənə təsirinin yeni aspektləri hələ də öyrənilməkdədir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Berti C, Faber M, Smuts M; «Prevention and control of micronutrient deficiencies in developing countries: current perspectives»
2. И.Н. Захарова, Е.В. Скоробогатова, Е.Г. Обычная; «Коррекция и профилактика дефицита витаминов и микроэлементов.»
3. Бахтина Г.Г., Ленько О.А., Суханова С.Е.; «Микроэлементозы человека и пути коррекции их дефицита»
4. Welch, R.M. and Miller, D.D. «Food system strategies for preventing micronutrient malnutrition»
5. Z. Weise Prinzo, B. de Benoist; «Meeting the challenges of micronutrient deficiencies in emergency-affected populations.»

VİTAMİN D-NİN İNSAN SAĞLAMLIĞINDA ROLUNUN MÜASİR ASPEKTLƏRİ

Sevda Hüseynova Bəhrüz

326B qrupu,İngilis-Fransız dilləri fakültəsi, sevdahuseynova0812@gmail.com bölmə:Tibb

Elmi rəhbər:Baş müəllim Zülfüyyə Tağıyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti,Bakı

İnsan orqanizminin normal fəaliyyəti bir çox biokimyəvi və fizioloji proseslərin qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində təmin olunur. Bu proseslərdə mühüm rol oynayan komponentlərdən biri də vitamin D-dir. Müasir dövrdə vitamin D defisiti qlobal sağlamlıq problemlərindən biri hesab olunur və dünya əhalisinin böyük bir hissəsini əhatə edir. Araşdırmalara əsasən, vitamin D insan orqanizmində yüzlərlə fizioloji prosesin tənzimlənməsində iştirak edir və onun çatışmazlığı müxtəlif xəstəliklərin yaranmasına səbəb olur. [1]

Vitamin D yağda həll olan vitamin olmaqla yanaşı, hormon xüsusiyyətlərinə də malikdir. Orqanizmdə metabolizm nəticəsində onun aktiv forması olan kalsitriol yaranır ki, bu da hüceyrə səviyyəsində gen ekspressiyasına təsir göstərir. Vitamin D reseptorlarının müxtəlif toxuma və orqanlarda mövcud olması onun orqanizm üçün nə qədər geniş funksiyalara malik olduğunu göstərir. Bu vitamin immun sistemin gücləndirilməsində, sümük-əzələ sisteminin formalaşmasında, ürək-damar fəaliyyətinin tənzimlənməsində və sinir sisteminin normal işləməsində mühüm rol oynayır. [2]

Vitamin D-nin ən mühüm funksiyalarından biri kalsium və fosfor mübadiləsini tənzimləməsidir. Bu səbəbdən onun çatışmazlığı uşaqlarda raxit, böyüklərdə isə osteoporoz və osteomalyasiya kimi xəstəliklərin yaranmasına gətirib çıxarır. Bununla yanaşı, vitamin D hüceyrə bölünməsi və diferensiasiya proseslərinə təsir edərək onkoloji xəstəliklərin qarşısının alınmasında da müəyyən rol oynayır.

Son illərdə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, vitamin D immun sistemə də güclü təsir göstərir. O, interferonların aktivliyini artıraraq orqanizmin virus və bakteriyalara qarşı müqavimətini gücləndirir. Vitamin D defisiti zamanı infeksiya və autoimmun xəstəliklərin yaranma riski artır. Bundan əlavə, bu vitamin insulin sintezində iştirak edərək qanda qlükoza səviyyəsinin tənzimlənməsinə də təsir göstərir.

Vitamin D çatışmazlığı yalnız fiziki sağlamlığa deyil, həm də psixoloji vəziyyətə təsir edir. Araşdırmalar göstərir ki, bu vitaminin aşağı səviyyəsi depressiya, yorğunluq, yuxusuzluq və diqqət pozuntuları ilə əlaqəlidir. Bu isə onun sinir sistemi və hormon balansı ilə sıx əlaqədə olduğunu göstərir.

Vitamin D-nin əsas mənbəyi günəş şüalarıdır. Dərinin ultrabənövşəyi şüalarla təması nəticəsində orqanizmdə D3 vitamini sintez olunur. Bununla yanaşı, bəzi qida məhsulları da vitamin D mənbəyi hesab olunur. Lakin müasir həyat tərz, qapalı mühitdə uzun müddət qalmaq, günəş şüalarının azlığı və ekoloji faktorlar bu vitaminin çatışmazlığının əsas səbəbləri kimi çıxış edir. [3] Vitamin D defisitinin qarşısının alınması üçün profilaktik tədbirlər böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bunlara günəş işığından düzgün istifadə, balanslı qidalanma və zəruri hallarda vitamin D preparatlarının qəbulu daxildir. Xüsusilə risk qrupuna daxil olan şəxslər mütəmadi olaraq müayinədən keçməli və həkim məsləhəti ilə uyğun dozalarda vitamin qəbul etməlidirlər.

Nəticə etibarilə, vitamin D insan sağlamlığının qorunmasında mühüm rol oynayan əsas faktorlarından biridir. Onun optimal səviyyədə saxlanması həm fiziki, həm də psixoloji sağlamlığın təmin olunması baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Müasir dövrdə bu vitaminin defisitinin geniş yayılması onun profilaktikasını və düzgün istifadəsini daha da aktuallı edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Громова О. А., Торшин И. Ю. Витамин D – смена парадигмы. Москва, 2021.
2. Мальцев С. В. Современные данные о витамине D. Практическая медицина, 2020.
3. Древаль А. В. Остеопороз и дефицит витамина D. Москва, 2023.

BEYNİN LİMBİK SİSTEMİ İNSAN EMOSİYALARININ İDARƏETMƏ MƏRKƏZİ KİMİ **Suzanna Öməröva Mikail**

326B qrupu, İngilis-Fransız dilləri fakültəsi, omarovasuzanna@icloud.com bölmə: Tibb

Elmi rəhbər: baş müəllim Zülfüyyə Tağıyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İnsan beyninin mürəkkəb və çoxşaxəli strukturlarından biri olan limbik sistem emosiyaların formalaşması və idarə olunmasında əsas rol oynayan neyrofizioloji mexanizmlərdən biridir. Bu sistem emosional reaksiyalarla yanaşı, yaddaş, motivasiya, davranış və adaptasiya proseslərini də tənzimləyir. Limbik sistem insanın daxili dünyası ilə xarici mühit arasında əlaqə yaradaraq onun davranışlarını istiqamətləndirir və müxtəlif həyat situasiyalarına uyğunlaşmasını təmin edir. [1]

Limbik sistem termini ilk dəfə XX əsrdə elmə daxil edilmiş və bu sistem beynin müxtəlif hissələrinin qarşılıqlı fəaliyyəti nəticəsində formalaşan kompleks struktur kimi xarakterizə olunmuşdur. Bu sistemə hippokamp, badamabənzər cisim (amigdala), talamus, hipotalamus, qurşaq qırışığı və digər neyron strukturlar daxildir. Hər bir strukturun spesifik funksiyası olsa da, onların hamısı birlikdə emosional və koqnitiv proseslərin idarə olunmasında iştirak edir. Məsələn, hippokamp uzunmüddətli yaddaşın formalaşmasına cavabdeh olduğu halda, amigdala qorxu, həyəcan və aqressiya kimi emosiyaların yaranmasında mühüm rol oynayır. [2]

Limbik sistemin əsas xüsusiyyətlərindən biri onun emosiyalarla yaddaş arasında sıx əlaqə yaratmasıdır. İnsan yaşadığı hadisələri yalnız fakt kimi deyil, eyni zamanda emosional təcrübə kimi yadda saxlayır. Bu isə gələcəkdə oxşar situasiyalarda davranışın formalaşmasına təsir edir. Məsələn, keçmişdə yaşanmış xoş hadisələr müsbət emosiyalarla yadda qaldığı üçün insan həmin vəziyyətləri yenidən yaşamağa meyilli olur, əksinə, neqativ emosiyalarla müşayiət olunan hadisələrdən uzaq durmağa çalışır.

Bununla yanaşı, limbik sistem insanın motivasiya və fəaliyyət səviyyəsinin formalaşmasında da mühüm rol oynayır. Bu sistem vasitəsilə insan gündəlik fəaliyyətə qoşulur, məqsədlər müəyyən

edir və onlara çatmaq üçün daxili stimül əldə edir. Eyni zamanda yuxu, oyanıqlıq, qidalanma və digər fizioloji proseslərin tənzimlənməsi də limbik sistemlə əlaqədardır.

Qoxu analizatorunun limbik sistemlə birbaşa əlaqəsi onun xüsusi əhəmiyyətini göstərir. Digər hiss orqanlarından fərqli olaraq, qoxu siqnalları birbaşa limbik strukturlara ötürülür və bu səbəbdən qoxular emosional vəziyyətə daha güclü təsir edir. Məsələn, müəyyən bir qoxu insanda keçmiş xatirələri canlandırır və onun emosional vəziyyətini dəyişə bilər. Bu xüsusiyyət aromaterapiya kimi alternativ müalicə üsullarında da istifadə olunur. [3]

Müasir dövrdə sürətli həyat tempi, informasiya bolluğu və psixoloji gərginlik limbik sistemə mənfi təsir göstərən əsas amillərdən hesab olunur. Uzunmüddətli stress bu sistemin funksiyalarını pozaraq emosional disbalans, yaddaş zəifləməsi və müxtəlif psixoloji problemlərə səbəb ola bilər. Araşdırmalar göstərir ki, xroniki stress hallarında limbik sistemin bəzi strukturlarında funksional dəyişikliklər baş verir və bu da insanın davranışına mənfi təsir edir.

Bunun əksinə olaraq, pozitiv düşüncə tərz, meditasiya, düzgün həyat rejimi və emosional balansın qorunması limbik sistemin fəaliyyətini yaxşılaşdırır. Bu zaman beyində serotonin və digər “xoşbəxtlik hormonları”nın səviyyəsi artır, bu da insanın ümumi psixoloji və fiziki vəziyyətinə müsbət təsir göstərir. Beləliklə, insanın düşüncə tərz və həyat yanaşması onun beyin fəaliyyətinə, xüsusilə də limbik sistemə birbaşa təsir edir.

Nəticə etibarilə, limbik sistem insan emosiyalarının əsas idarəedici mərkəzi olmaqla yanaşı, yaddaş, motivasiya və davranış proseslərinin formalaşmasında da mühüm rol oynayır. Bu sistemin sağlam fəaliyyəti insanın psixoloji sabitliyi, sosial münasibətləri və ümumi həyat keyfiyyəti üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Н.А. Циркин, В.М. Цапков. Нормальная физиология. Москва, 2007.
2. Б.И. Ткаченко. Нормальная физиология человека. Москва, 2005.
3. Крис Фрит. Мозг и душа. Москва, 2012.

SAĞLAMLIQ TƏHSİLİNİN ŞAĞİRD PSIXOLOGİYASINA TƏSİRİ

Bahar Rəsulzadə Abid qızı

321A qrupu, İngilis–Fransız fakültəsi, e-poçt: resulzade45@gmail.com,

bölmə: Mülki müdafiə

Elmi rəhbər: baş müəllim Mirsalamova Səfurə

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə təhsil sistemi yalnız akademik biliklərin ötürülməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda şagirdlərin fiziki və psixoloji inkişafını da əhatə edir. Bu baxımdan sağlamlıq təhsili məktəb mühitində xüsusi əhəmiyyət daşıyır və şagirdlərin hərtərəfli formalaşmasına mühüm təsir göstərir.

Sağlamlıq təhsili şagirdlərə düzgün qidalanma, gigiyena qaydaları, fiziki aktivlik və psixoloji rifah haqqında biliklər aşılayır. Bu biliklər onların gündəlik həyatında sağlam seçimlər etməsinə kömək edir. Nəticədə şagirdlər özlərini daha enerjili hiss edir, bu isə onların dərş fəaliyyətində fəallığını artırır və özünəinamlarını gücləndirir.

Eyni zamanda sağlamlıq təhsili şagirdlərin emosional vəziyyətinə də müsbət təsir edir. Müasir dövrdə şagirdlər müxtəlif stress faktorları ilə qarşılaşırlar. Bu zaman onlara öyrədilən stressin idarə olunması üsulları, düzgün istirahət və emosiyaların ifadəsi onların psixoloji sabitliyini qorumağa kömək edir.

Sağlamlıq təhsilinin digər mühüm istiqamətlərindən biri sosial davranışların formalaşdırılmasıdır. Bu təhsil vasitəsilə şagirdlər empatiya, qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq kimi

keyfiyyətləri mənimsəyirlər. Bu isə məktəbdə sağlam psixoloji mühitin yaranmasına və şagirdlərin bir-biri ilə daha düzgün münasibət qurmasına şərait yaradır.

Bundan əlavə, sağlamlıq təhsili zərərli vərdişlərin qarşısının alınmasında mühüm rol oynayır. Erkən yaşlardan maarifləndirilən şagirdlər zərərli davranışlardan uzaq durmağa daha meyilli olur və məsuliyyətli qərarlar qəbul edirlər.

Nəticə etibarilə, sağlamlıq təhsili şagirdlərin psixoloji inkişafında mühüm rol oynayır. Bu sahənin inkişafı şagirdlərin daha sağlam, balanslı və uğurlu fərdlər kimi yetişməsinə şərait yaradır.

Ədəbiyyat

1. World Health Organization. School health education. 2019.
2. Santrock J.W. Educational Psychology. 2018.
3. Ormrod J.E. Human Learning. 2020.
4. Feldman R.S. Understanding Psychology. 2017.
5. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Sağlam həyat tərzı proqramı. 2020.

GENDERƏ GÖRƏ PSİXİ SAĞLAMLIQ PROBLEMLƏRİNİN TƏHLİLİ

**Bayramova Almaz Ədalət qızı 321A, İngilis-Fransız,
bayramovaalmaz900@gmail.com, bölmə: Mülki müdafiə**

Elmi rəhbər: baş müəllim Mirsalamova Səfurə

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə psixi sağlamlıq problemlərinin öyrənilməsi yalnız kliniki faktorlarla deyil, həm də gender amilləri ilə sıx bağlıdır. Gender fərqlilikləri fərdin psixi pozuntulara qarşı həssaslığına, simptomların büruzə verilmə formasına və müalicəyə yanaşma tərzinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu baxımdan, gender əsaslı təhlillər cəmiyyətdə psixi rifahın yüksəldilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Psixi sağlamlıq sahəsində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, qadınlar və kişilər müxtəlif növ pozuntulara fərqli dərəcədə meyllidirlər. Məsələn, depressiya və təşviş pozuntuları qadınlar arasında daha geniş yayılmışdır ki, bu da həm bioloji (hormonal dəyişikliklər), həm də sosial (məişət zorakılığı, iqtisadi asılılıq) faktorlarla izah olunur. Digər tərəfdən, kişilər arasında maddə asılılığı və antisosial davranış pozuntuları daha çox müşahidə edilir. Bu fərqliliklər gender rollarının fərdin emosional ifadə tərzı üzərindəki təzyiqindən qaynaqlanır. Gender faktorunun digər mühüm istiqaməti yardım axtarma davranışdır. Cəmiyyətdə mövcud olan stereotiplər, xüsusilə kişilərin emosional zəiflik nümayiş etdirməməsi gözləntisi, onların peşəkar psixoloji yardıma müraciət etməsini çətinləşdirir. Bu isə kişilərdə psixi problemlərin gizli qalmasına və daha ağır fəsadlara, o cümlədən yüksək

intihar riskinə gətirib çıxarır. Qadınlarda isə emosional ifadə daha qəbulolunan olsa da, sosial stiqma bəzən onların karyera və ailə həyatındakı mövqelərinə mənfi təsir göstərir. Bundan əlavə, travmatik təcrübələrin gender spesifikasi da mühüm rol oynayır. Müasir tədqiqatlar göstərir ki, post-travmatik stress pozuntusu qadınlarda daha çox yaşansa da, kişilərdə bu hal çox vaxt aqressiya və riskli davranışlar vasitəsilə maskalanır. Nəticə etibarilə, psixi sağlamlıq problemlərinin təhlili zamanı gender həssaslığı nəzərə alınmalıdır. Bu sahənin inkişafı, hər iki cinsin nümayəndələrinin ehtiyaclarına uyğun fərdi yanaşmaların hazırlanmasına və cəmiyyətdə daha sağlam psixoloji mühitin formalaşmasına şərait yaradır.

Ədəbiyyat

- * American Psychological Association. Guidelines for Psychological Practice with Girls and Women. 2018.
- * Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyi. Psixi sağlamlıq üzrə milli strategiya. 2020.
- * Eaton N.R. Gender differences in mental health: A dual-pathway model. 2021.

* Rosenfield S. & Mouzon D. Gender and Mental Health. In Handbook of the Sociology of Mental Health. 2013.

* World Health Organization. Gender and women's mental health. 2019.

FİZİKİ AKTİVLİYİN İMMUN SİSTEMİNƏ VƏ PSİXİ SAĞLAMLIĞA TƏSİRİ

Yusibova Sevgi Habil

324 A, İngilis-Fransız dilləri, sevgiyusibova2gmail.com, bölmə: Sağlamlıq və Rifah

Elmi rəhbər: Baş Müəllim – Rəna Əhmədova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə texnoloji tərəqqi və həyat şəraitinin asanlaşması insan fəaliyyətinin bir çox sahələrini dəyişib. Lakin bu inkişaf özü ilə bərabər hərəkətsizlik (hipodinamiya) problemini də gətirmişdir. Bioloji baxımdan aktiv hərəkət üçün proqramlaşdırılmış insan orqanizmi, oturaq həyat tərzilə qarşılaşdıqda müxtəlif funksional pozuntular yaranır. Fiziki aktivliyin çatışmazlığı təkcə artıq çəki deyil, həm də immun sisteminin zəifləməsinə və psixi gərginliyin artmasına birbaşa təsir göstərir. Buna görə də müntəzəm fiziki yüklənmələrin orqanizmin daxili müdafiə mexanizmləri və emosional sabitliyi ilə əlaqəsinin öyrənilməsi bu gün hər zamankından daha aktualdır.

Fiziki aktivlik immun sisteminin "müdafiə xəttini" gücləndirən ən effektiv təbii vasitələrdən biridir. Hərəkət zamanı qan dövranının sürətlənməsi immun hüceyrələrinin (xüsusən də T-limfositlərin və leykositlərin) bədəndə daha çevik hərəkət etməsini təmin edir. Bu, orqanizmə daxil olan virus və bakteriyaların daha tez aşkar edilməsinə və zərərsizləşdirilməsinə imkan verir. Müntəzəm əzələ fəaliyyəti orqanizmin adaptasiya imkanlarını genişləndirir və xarici mühitin neqativ təsirlərinə qarşı dözümlülüyü artırır.[1, s.23]

Lakin burada vacib bir məqam "orta intensivlik" prinsipidir. Gündəlik 30-40 dəqiqəlik sürətli gəzinti və ya yüngül qaçış immuniteti inkişaf etdirdiyi halda, həddindən artıq ağır və bərpa olunmayan yüklənmələr bədəndə stress yaradaraq müvəqqəti zəifliyə səbəb ola bilər. Buna görə də, fiziki aktivliyin sistemli və fərdi xüsusiyyətlərə uyğun olması sağlamlıq üçün əsas şərtidir.

Fiziki hərəkət psixi sağlamlığa və emosional vəziyyətə də müsbət təsir göstərir. Fiziki aktivliyin psixi sağlamlıq üzərindəki rolu neyrokimyəvi proseslərlə izah olunur. Məşq zamanı beyində endorfin, serotonin və dopamin kimi "xoşbəxtlik hormonları" ifraz olunur. Bu maddələr təbii antidepressant funksiyasını yerinə yetirərək stress, təşviş və depressiv halların azalmasına kömək edir. Fiziki aktivlik insanın özünəinam hissini gücləndirir və daxili gərginliyi aradan qaldırır [2, s.67].

Bundan əlavə, yaddaş, diqqət və öyrənmə qabiliyyətini də yaxşılaşdırır. Beyin qan dövranının yaxşılaşması neyronlar arasındakı əlaqələri möhkəmləndirir ki, bu da xüsusilə zehni əməklə məşğul olan insanlar üçün vacibdir. Müntəzəm hərəkət həm də yuxu rejimini normallaşdırır, bu isə psixi bərpa prosesinin əsas şərtidir. Sağlam həyat tərzilə insanın həm fiziki, həm də ruhsal harmoniyasını təmin edən vahid bir sistemdir. [3, s. 46].

Aparılan təhlillər göstərir ki, fiziki aktivlik sadəcə bədəni formaya salmaq üçün bir vasitə deyil, həm də immun və psixi sistemlərin qarşılıqlı vəhdətini təmin edən bioloji ehtiyacdır. Müntəzəm hərəkət orqanizmin xəstəliklərə qarşı müqavimətini artırmaqla yanaşı, müasir həyatın gətirdiyi psixoloji təzyiqlərdən qorunmağa da imkan verir. Nəticə olaraq, gündəlik həyat rejimində fiziki aktivliyə yer ayırmaq uzunömürlülüyn və yüksək həyat keyfiyyətinin ən etibarlı zəmanətidir deyə bilərik.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Qarayev S.D. "İnsan fiziologiyası", (Ali məktəblər üçün dərslik), Bakı: "Maarif" nəşriyyatı, 2012.

2. Əliyeva Ş.R. "Klinik psixologiya", Bakı: ADPU Nəşriyyatı, 2015.
3. Məmmədova G.B. "Sağlam həyat tərzinin psixologiyası", Bakı: "Təhsil" nəşriyyatı, 2020.
4. Hüseynov F.E. "İmmunologiyanın əsasları", Bakı: "Nurlar" nəşriyyatı, 2010.

QIDA TƏHLÜKƏSİZLİYİ VƏ İSTEHSAL PROSESLƏRİNİN İNSAN SAĞLAMLIĞINA TƏSİRİ

Əsmər Şirəliyeva Samir

324A, İngilis-Fransız, shiraliyevasmir@gmail.com, bölmə: Məsuliyyətli İstehsal və İstehlak

Elmi rəhbər: Baş Müəllim-Rəna Əhmədova

Azərbaycan Dillər Univetsiteti, Bakı

Müasir dövrdə qida təhlükəsizliyi global səviyyədə ictimai sağlamlığın ən vacib prioritetlərindən biri hesab olunur. Əhalinin artımı və urbanizasiya prosesləri qida zəncirinin mürəkkəbləşməsinə, istehsal proseslərində intensiv texnologiyaların tətbiqinə səbəb olmuşdur. Qida təhlükəsizliyi təkcə qidanın tərkibindəki patogenlərin olmaması deyil, həm də istehsal, emal, saxlama və daşınma mərhələlərində kimyəvi, bioloji və fiziki risklərin minimallaşdırılmasıdır. Qida məhsulları istehsalının sənayeləşməsi bir tərəfdən məhsuldarlığı artırırsa da, digər tərəfdən ekoloji təmiz məhsul anlayışını sual altına qoyur [1, s.15].

Qida məhsullarının istehsalı zamanı istifadə olunan aqrokimyəvi maddələr, pestisidlər və antibiotiklər insan sağlamlığı üçün birbaşa təhlükə mənbəyidir. Bitkiçilikdə məhsuldarlığı artırmaq məqsədilə istifadə edilən nitratların normadan artıq olması insan orqanizmində methemoglobinemiya və digər patoloji proseslərə yol açır.

Xüsusilə emal sənayesində tətbiq olunan termik emal üsulları (qızartma, tüstüləmə) qidada kanserogen maddələrin yaranmasına səbəb ola bilər. Akademik tədqiqatlar göstərir ki, yüksək temperaturda emal olunan qidaların tərkibindəki kimyəvi dəyişikliklər birbaşa metabolik pozuntulara və xroniki xəstəliklərin riskinin artmasına xidmət edir [2, s.44].

Müasir qida sənayesində məhsulun rəngini, dadını və saxlama müddətini yaxşılaşdırmaq üçün istifadə olunan qida əlavələri (E-nömrələr) diqqət mərkəzindədir. Konservantlar və süni rəngləndiricilər bəzi hallarda uşaqlarda hiperaktivlik, böyüklərdə isə allergik reaksiyalar və həzm sistemi problemləri yaradır. Genetik modifikasiya olunmuş orqanizmlərin (GMO) istehsal prosesinə daxil edilməsi isə gələcək nəsillərin sağlamlığı və genofondun qorunması baxımından ciddi elmi mübahisələr doğurur.

İstehsalatda qida təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün ən effektiv mexanizm HACCP (Təhlükənin Analizi və Kritik Nəzarət Nöqtələri) sistemidir. Bu sistem xammalın qəbulundan son məhsulun istehlakçıya çatdırılmasına qədər hər bir mərhələdə monitorinqin aparılmasını tələb edir. Mikrobioloji çirklənmələr (məsələn, Salmonella, E. coli, Listeria) çox vaxt istehsalatda sanitariya-gigiyena qaydalarına riayət edilməməsi nəticəsində baş verir. Qida zəncirinin istənilən mərhələsindəki zəiflik kütləvi zəhərlənmələrə və epidemioloji risklərə yol açır [3, s.88].

Azərbaycan Respublikasında qida təhlükəsizliyi sahəsində dövlət nəzarəti Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi (AQTA) tərəfindən həyata keçirilir. "Tarlardan süfrəyə" prinsipi əsasında qurulan bu nəzarət mexanizmi ölkəyə idxal olunan və yerli istehsal olan məhsulların beynəlxalq standartlara (ISO 22000) uyğunluğunu yoxlayır. Bu sahədə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istehlakçı hüquqlarının qorunmasına və əhalinin keyfiyyətli qida ilə təminatına xidmət edir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, R. Qida sənayesinin ekologiyası və təhlükəsizliyi. Bakı: Elm, 2018. Səh. 10-25.
2. Vəliyeva, S. Qida məhsullarının emalı texnologiyası və sağlamlıq. Bakı: İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2020. Səh. 40-52.
3. FAO/WHO. Food Safety and Quality: Risk Analysis. Geneva, 2022. Səh. 85-94.
4. Azərbaycan Respublikasının "Qida təhlükəsizliyi haqqında" Qanunu, 2022.

PSIXI SAĞLAMLIQ VƏZİYYƏTİNİN MÜALİCƏSİNDƏ MUSIQI TERAPİYASI
Mirzəyeva Fidan Rauf qızı 319A, İngilis-Fransız fakültəsi, mirzeyeva.fidan5@icloud.com

Bölmə: Mülki Müdafiə

Elmi rəhbər: Baş müəllim Əhmədova Rəna Kamal qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Psixi sağlamlıq fərdin düşünməsi, davranması və həyatın müxtəlif tələblərinə uyğunlaşma qabiliyyətini özündə əks etdirir. Psixi rifah insanın emosiyalarını tanıması, başqaları ilə empatiya qurması və sosial mühitə uyğunlaşması ilə xarakterizə olunur. [1.s 6]

Psixi pozğunluqlar idrak, emosional tənzimləmə və davranışda ciddi dəyişikliklərlə özünü göstərir və insanın gündəlik fəaliyyətinə, sosial münasibətlərinə, iş və təhsil həyatına mənfi təsir göstərir. Bu pozğunluqlar yaş, cins və sosial statusundan asılı olmayaraq hər kəsdə müşahidə oluna bilər. [2.s 37-41]

Psixi sağlamlıq pozğunluqları müxtəlif növlərə bölünür: psixozlar (şizofreniya), əhval pozğunluqları (depressiya, bipolar pozğunluq), anksiyete pozğunluqları (panik atak, fobiya, obsesif-kompulsiv pozğunluq), asılılıq pozğunluqları (psixotrop maddələrdən asılılıq), yemək və yuxu pozğunluqları, şəxsiyyət pozuntuları, intellektual və inkişaf pozğunluqları və s. [6.s 79]

Bu problemlərin müəyyən edilməsi çətin ola bilər, çünki onlar fiziki xəstəliklər kimi aydın görünmür. Psixi pozğunluqlarla mübarizədə psixoloq və psixiatr yardımı, tibbi müalicə, ailə və sosial dəstək mühüm rol oynayır. Psixi sağlamlıq vəziyyətinin müalicəsində istifadə olunan ən maraqlı üsullardan biri də musiqi terapiyasıdır.

Son araşdırmalar göstərir ki, xüsusilə klassik musiqi müalicəyə davamlı depressiya xəstələrində müsbət təsir göstərə bilər. Təcrübələr zamanı musiqi dinləyən şəxslərdə beyin eşitmə və emosiyalara cavabdeh hissələri arasında əlaqənin gücləndiyi müşahidə olunmuşdur. Bu isə depressiya simptomlarının azalmasına səbəb olmuşdur. Musiqi terapiyası yalnız emosional sahəyə deyil, eyni zamanda nitq, ünsiyyət və sosial bacarıqlara da müsbət təsir göstərir. Bu üsul insanlara öz fikirlərini

daha yaradıcı şəkildə ifadə etməyə, sosial münasibətləri inkişaf etdirməyə və müstəqil həyat bacarıqlarını artırmağa kömək edir. Xüsusilə xüsusi ehtiyacı olan şəxslər, o cümlədən autizm, serebral iflic və nitq problemləri olan uşaqlar üçün effektiv vasitə hesab olunur. [4.s 1]

Araşdırmalar göstərir ki, musiqi həm psixoloji, həm də fiziki baxımdan stressi azaldır: ürək döyüntüsünü, qan təzyiqini və stress hormonlarını aşağı salır.

Musiqi terapiyasının təsiri insanın beyin, sinir sistemi və daxili orqanları arasında qarşılıqlı əlaqəni aktivləşdirərək həm emosional, həm də fiziki dəyişikliklər yaradır. Sakit və harmonik musiqi stressi azaldır, qorxu və gərginliyi zəiflədir, ürək ritmini və qan təzyiqini normallaşdırır, tənəffüsü sabitləşdirir. Əksinə, ritmik və enerjili musiqi orqanizmi aktivləşdirir, hərəkətilik və enerji verir. Musiqinin müalicəvi təsiri düzgün seçilmiş harmonik melodiyalardan asılıdır; çox gur və xaotik musiqi isə gərginlik yarada bilər. Bu yolla musiqi terapiyası psixi-emosional tarazlığı bərpa edir və ümumi sağlamlığı yaxşılaşdırır. [3.s 78-84]

Musiqi terapiyası həm psixoloji, həm sosial, həm də fiziki sahədə geniş müsbət təsir göstərir; insanın rahatlaşmasına, stressin, anksiyete və depressiyanın azalmasına kömək edir, emosiyaları anlama və ifadə etməyi asanlaşdırır, ünsiyyət və sosial bacarıqları gücləndirir, motor funksiyaları və koordinasiyanı yaxşılaşdırır, ağrı hissini azaldır və ümumi həyat keyfiyyətini artırır. Ümumilikdə təhlükəsiz hesab edilən bu üsul, düzgün fərdiləşdirilmiş seanslarla keçmiş xoşagəlməz xatirələrin oyadılması riski minimuma endirilərək rahat və faydalı mühit təmin edir. [3.s 78-84]

Ədəbiyyat siyahısı

1. Frontiers in Psychology- music therapy depression anxiety
2. National Library of Medicine- articles
3. OUP Academic
4. PubMed- mental health and social life
5. "Psixologiya əsasları" (2005)
6. "Psixologiya" Solmaz Həsənlı

HEYDƏR ƏLİYEV STRATEGİYASI VƏ RƏQƏMSAL GƏLƏCƏK: ŞƏBƏKƏ İNFRASİTRUKTURUNUN DAYANIQLI İNKİŞAFDA ROLU

Tuncay Maşallah oğlu Səlimov

Kompüter şəbəkələri və şəbəkə inzibətçılığı

tuncayslimov1@gmail.com, Mülki Müdafiə

Elmi rəhbər: müəllim Eməlyə Şaxavət qızı Süleymanova

Milli Müdafiə Universiteti Naxçıvan Hərbi Kolleci, Naxçıvan

Müasir Azərbaycan dövlətinin memarı, ümummillı lider Heydər Əliyevin siyasi irsi ölkəmizin hər bir sahəsində olduğu kimi, texnoloji tərəqqi və rəqəmsal inkişaf strategiyamızın da fundamental əsasını təşkil edir. Dayanıqlı inkişaf konsepsiyası sadəcə iqtisadi göstəricilərin artımı deyil, həm də gələcəyə hesablanmış infrastrukturun, intellektual potensialın və milli təhlükəsizliyin vəhdətidir. Mənim ixtisasım olan "Kompüter şəbəkələri və şəbəkə avadanlıqları" sahəsi bu gün həmin inkişaf modelinin rəqəmsal onurğa sütununu formalaşdırır.

Heydər Əliyev hələ 1970-ci illərdə Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə ölkədə elektronika, hesablama texnikası və avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin qurulmasına xüsusi önəm vermişdir. O zaman əsas qoyulan müəssisələr və hazırlanan mütəxəssislər müstəqillik dövründə Azərbaycanın rəqəmsal keçidini təmin edən əsas baza oldu. 1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə gəldikdən sonra Ulu Öndər yaxşı dərk edirdi ki, informasiya blokadasını yarmaq və dünya birliyinə inteqrasiya olunmaq üçün güclü kommunikasiya xətləri mütləqdir[2].

Dayanıqlı inkişafın Azərbaycan modeli resurslardan səmərəli istifadəni və idarəetmədə şəffaflığı nəzərdə tutur. Müasir dövrdə bu məqsədlərə çatmağın yeganə yolu rəqəmsallaşmadır. Bir şəbəkə mütəxəssisi kimi vurğulamalıyam ki, "Elektron hökumət", "Bulud texnologiyaları" və "Böyük verilənlər" (Big Data) kimi anlayışlar dayanıqlı şəbəkə infrastrukturunu olmadan mövcud ola bilməz. Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi strateji hədəflərə uyğun olaraq, hazırda Azərbaycan Avropa ilə Asiya arasında "Rəqəmsal Hub" rolunu oynayır. "Digital Hub" layihəsi çərçivəsində ölkəmiz vasitəsilə çəkilən fiber-optik magistrallar, qlobal internet trafikinin idarə olunmasında istifadə edilən nəhəng marşrutlayıcılar (router) və kommutatorlar (switch) bizim ixtisasımızın birbaşa tətbiq sahəsidir. Bu infrastruktur Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə rəqabət qabiliyyətini artırır və neft kapitalının intellektual kapitalla çevrilməsi prosesini sürətləndirir[2].

Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf modelinin ən müasir mərhələsi işğaldan azad edilmiş Qarabağ və Şərqi Zəngazurda həyata keçirilən layihələrdir. Prezident İlham Əliyev tərəfindən tətbiq edilən "Smart Village" (Ağıllı kənd) layihəsi Heydər Əliyev ideallarının texnoloji zirvəsidir. Bir şəbəkə mühəndisi üçün bu ərazilər nəhəng bir laboratoriyadır. Burada:

- Genişzolaqlı bağlantı: Hər bir evin yüksək sürətli fiber-optik xətlərlə təmin edilməsi;
- IoT (Əşyaların İnterneti): Minlərlə sensorun vahid şəbəkədə birləşdirilməsi və məlumatların real vaxt rejimində ötürülməsi;
- Simsiz texnologiyalar: 5G və alternativ bağlantı metodlarının (məsələn, peyk interneti) tətbiqi.

Bu layihələrin icrası birbaşa olaraq kompüter şəbəkələri və avadanlıqları sahəsində yüksək ixtisaslı kadrların əməyindən asılıdır. [1].

Heydər Əliyevin dayanıqlı inkişaf modeli zamansız bir strategiyadır. O, keçmişin təcrübəsi ilə gələcəyin texnologiyalarını birləşdirir. "Kompüter şəbəkələri və şəbəkə avadanlıqları" ixtisası bu modelin texniki icra vasitəsidir. Biz, gənc mütəxəssislər olaraq, Ulu Öndərin əsasını qoyduğu müstəqil Azərbaycanı rəqəmsal dünyanın liderləri sırasına çıxarmaq üçün şəbəkə texnologiyalarının bütün imkanlarından istifadə etməli, ölkəmizin kiber-məkanını qorumaq və rəqəmsal gələcəyimizi inşa etməliyik.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Prezidenti. "Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişaf strategiyası (2026–2029)". Bakı, 2025.
2. Azərbaycan Respublikası. "Rəqəmsal inkişafın sürətləndirilməsi üzrə Fəaliyyət Planı (2026–2028)". Bakı, 2026.

HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİ VƏ AZƏRBAYCANDA DAYANIQLI İNKİŞAF MODELİ KOMPÜTER ŞƏBƏKƏLƏRİ VƏ ŞƏBƏKƏ İNZİBATÇILIĞI KONTEKSTİNDƏ Hüseynov

Sənan Saleh oğlu

Kompüter şəbəkələri və şəbəkə inzibatchılığı

snanhuseynov51@gmail.com, mülki müdafiə

Elmi rəhbər: müəllim Emelya Şaxavət qızı Süleymanova

Milli Müdafiə Universiteti Naxçıvan Hərbi Kolleci, Naxçıvan

XX əsrin sonlarından etibarən Azərbaycanda dövlət quruculuğu və iqtisadi inkişaf strategiyası Heydər Əliyev tərəfindən sistemli şəkildə formalaşdırılmışdır. Bu strategiya milli maraqlara əsaslanan dayanıqlı inkişaf modelinin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Müasir mərhələdə isə bu modelin əsas sütunlarından biri informasiya texnologiyaları və rəqəmsal infrastrukturudur. Xüsusilə kompüter şəbəkələrinin inkişafı və effektiv idarə olunması iqtisadi və sosial sistemlərin dayanıqlığını təmin edən mühüm amillərdəndir.

1. Heydər Əliyev siyasəti və dayanıqlı inkişaf modeli

Heydər Əliyev siyasəti dövlətçilik, iqtisadi sabitlik və sosial rifah prinsiplərinə əsaslanırdı. Bu siyasətin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- Milli təhlükəsizliyin təmin olunması
- İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi
- İnsan kapitalının inkişafı
- Texnoloji tərəqqiyə dəstək

Bu prinsiplər sonrakı dövrdə Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf modelinin əsasını təşkil etmişdir[2].

2. Azərbaycanda İKT və rəqəmsal inkişaf strategiyası

Azərbaycan Respublikasında İKT sahəsinin inkişafı dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Bu istiqamətdə mühüm proqram və strategiyalar qəbul edilmişdir:

- "Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış" İnkişaf Konsepsiyası

- Rəqəmsal transformasiya strategiyaları
- Elektron hökumət sistemlərinin tətbiqi

İKT sektorunun inkişafı iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artırmaqla yanaşı, dövlət idarəçiliyində şəffaflığı və operativliyi təmin edir (Azərbaycan Respublikası, 2020) [3].

Qeyd etmək olar ki, Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilən inkişaf strategiyası Azərbaycanda dayanıqlı inkişaf modelinin formalaşmasında əsas rol oynamışdır. Müasir dövrdə isə bu modelin davamlılığı İKT-nin, xüsusilə kompüter şəbəkələri və şəbəkə inzibatçılığının inkişafı ilə sıx bağlıdır.

Rəqəmsal texnologiyaların düzgün tətbiqi və idarə olunması Azərbaycanın gələcək inkişafında mühüm rol oynayacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası. (2020). "Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış" İnkişaf Konsepsiyası. Bakı.
2. Heydər Əliyev. (1997). Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı: Azər nəşr.
3. Stallings, W. (2017). Network Security Essentials: Applications and Standards

"RƏQƏMSAL DÖVLƏTİN ONURĞA SÜTUNU: ŞƏBƏKƏ İNFRASTRUKTURU DAYANIQLI İNKİŞAFIN ZƏMANƏTİ KİMİ"

Murad Ramazanov Bahadır oğlu

Kompüter şəbəkələri və şəbəkə inzibatçılığı mramazanov752@gmail.com, mülki müdafiə

Elmi rəhbər: polkovnik Yaşar Qənbər oğlu Hüseynov

Milli Müdafiə Universiteti Naxçıvan Hərbi Kolleci, Naxçıvan

Müasir dövlətin gücü malik olduğu rəqəmsal ekosistemin dayanıqlılığı və şəbəkə təhlükəsizliyi ilə ölçülür. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin uzaqgörənliklə təməlini qoyduğu inkişaf strategiyası Azərbaycanı informasiya cəmiyyətinə keçid mərhələsinə hazırlamışdır. Bu gün "Dayanıqlı İnkişafın Azərbaycan Modeli"nin effektiv fəaliyyət göstərməsi üçün kompüter şəbəkələri dövlətin "onurğa sütunu" rolunu oynayır.

Strateji təməllər və texnoloji varislik

Azərbaycanın rəqəmsal inkişafı Heydər Əliyevin informasiya texnologiyalarını dövlət prioriteti elan etməsi ilə başlamışdır. 2003-cü ildə imzalanmış "İKT üzrə Milli Strategiya" ölkədə müasir şəbəkə infrastrukturunun qurulması üçün hüquqi baza yaratmışdır. Bu kursu uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan rəqəmsal transformasiyanın yeni mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Xüsusilə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə tətbiq olunan "Smart City" və "Smart Village" layihələri dövlətin texnoloji suverenliyinin əyani sübutudur [1].

Şəbəkə İnzibatçılığı: İdarəetmənin texniki zəmanəti

Dövlət orqanları arasında fasiləsiz məlumat mübadiləsi şəbəkə inzibatçılığının keyfiyyətindən asılıdır. LAN/WAN şəbəkələrinin optimallaşdırılması, trafikinin idarə edilməsi və server infrastrukturunun "high availability" prinsipi ilə qurulması rəqəmsal xidmətlərin maneəsiz işləməsinə təmin edir. Şəbəkə inzibatçısı yalnız texniki işçi deyil, həm də dövlət idarəçiliyinin sabitliyini texniki səviyyədə qoruyan mütəxəssisdir. Şəbəkə səviyyəsində baş verə biləcək hər hansı koordinasiya xətası dövlət sistemlərinin işini ləngidə bilər [2].

Kiber-Təhlükəsizlik və Milli Maraqlar. Dayanıqlı inkişafın mühüm şərti informasiya təhlükəsizliyi. Müasir şəbəkə inzibatçısı firewall konfigurasiyaları, VPN tunelləri və IPS/IDS sistemləri vasitəsilə dövlətin kiber-sərhədlərini qoruyur. Kritik məlumatların mühafizəsi dövlətin siyasi və iqtisadi müstəqilliyinin qorunması deməkdir [3].

Şəbəkə infrastrukturunu müasir Azərbaycanın inkişaf modelinin ən strateji tərəfidir. Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti və İlham Əliyevin rəqəmsal islahatları nəticəsində qurulan bu "onurğa sütunu" ölkəmizin global rəqabətdəki yerini daha da möhkəmləndirəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. İlham Əliyev. İnkişaf - məqsədimizdir (Çoxcildlik). Bakı, Azər nəşr, 2020.
2. Əliyev R.M. İnformasiya cəmiyyətinin aktual problemləri. Bakı, 2011.
3. Azərbaycan Respublikasının İnformasiya Təhlükəsizliyi Strategiyası (2023-2025).

İKT və ŞƏBƏKƏ İNFRSTRUKTURUNUN STRATEJİ ROLU

Cabbar Maşallah oğlu Məmmədov

Kompüter şəbəkələri və şəbəkə inzibatçılığı

cabbarmemmedov993@gmail.com, mülki müdafiə.

Elmi rəhbər: müəllim Eməliya Şaxavət qızı Süleymanova

Milli Müdafiə Universiteti Naxçıvan Hərbi Kolleci, Naxçıvan

Bu məqalə müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi milli inkişaf modelini təhlil edir və bu modelin "Kompüter şəbəkələri və şəbəkə inzibatçılığı" sahəsi ilə kəsişməsini araşdırır. Heydər Əliyevin idarəçilik fəlsəfəsinin əsasını təşkil edən modernləşmə və texnoloji tərəqqi, bu gün ölkənin rəqəmsal transformasiyasının və şəbəkə təhlükəsizliyinin təməl sütunudur.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulan milli inkişaf modeli, iqtisadiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi, texnoloji sahədə də inqilabi dəyişiklikləri hədəfləmişdir. Bu modelin ən mühüm aspektlərindən biri ölkənin intellektual potensialının artırılması və idarəetmə sistemlərinin müasirləşdirilməsidir.

Heydər Əliyevin strategiyasında elm və texnologiya xüsusi yer tuturdu. Hələ 1970-ci illərdə Azərbaycanda neft sənayesi ilə yanaşı, elektron hesablayıcı maşınlar və mikroelektronika zavodlarının qurulması gələcək rəqəmsal infrastrukturun ilk addımları idi. Müasir inkişaf modelinin əsasını aşağıdakı prinsiplər təşkil edir:

- Dövlətçilik və sabitlik: İqtisadi tərəqqi üçün möhkəm siyasi bazanın olması.
- İnsan kapitalı: Yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması.
- Beynəlxalq integrasiya: Qlobal texnoloji standartların ölkəyə gətirilməsi[1].

Heydər Əliyevin müasirləşmə ideyaları bu gün "Şəbəkə inzibatçılığı" ixtisası üçün həm nəzəri, həm də praktiki zəmin yaradır. Azərbaycanın inkişaf modeli kontekstində bu ixtisas aşağıdakı rolları oynayır:

- Dövlət idarəetməsində şəbəkə infrastrukturunu: "Elektron hökumət" konsepsiyası, Heydər Əliyevin idarəetməni optimallaşdırmaq vizyonunun rəqəmsal təzahürüdür. Burada şəbəkə inzibatçıların rolunu məlumatların təhlükəsiz ötürülməsini və fasiləsizliyini təmin etməkdir.
- İqtisadi şaxələndirmə və data mərkəzləri: Ölkənin tranzit qovşağına çevrilməsi təkcə yollarla deyil, həm də "Rəqəmsal İpək Yolu" layihələri ilə bağlıdır. Bu, böyük həcmli data mərkəzlərinin idarə olunmasını və mürəkkəb marşrutlaşdırma (routing) protokollarının tətbiqini tələb edir.
- Milli təhlükəsizlik və kibermüdafiə: Heydər Əliyevin milli maraqların qorunması prinsipi müasir dövrdə şəbəkə təhlükəsizliyi (Network Security) ilə birbaşa bağlıdır. Şəbəkə inzibatçıları dövlətin rəqəmsal sərhədlərini qoruyan mütəxəssislərdir[3].

Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi strateji inkişaf kursu Azərbaycanı regionun İKT mərkəzinə çevirmişdir. Kompüter şəbəkələri və şəbəkə inzibatçılığı ixtisası, bu inkişaf modelinin davamlılığını təmin edən texniki dayaqlardan biridir. Dövlət idarəçiliyinin rəqəmsallaşması və

infrastrukturun modernləşdirilməsi məhz bu sahənin yüksək səviyyəli kadrları vasitəsilə həyata keçirilir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H. (2003). Müstəqilliyimiz əbədidir (Çoxcildlik). Bakı: Azərnəşr.
2. Mehdiyev, R. (2007). Azərbaycan: Qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı: XXI - Yeni Nəşrlər Evi.
3. Azərbaycan Respublikasının Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi. Strateji Yol Xəritələri və Hesabatlar.
4. Tanenbaum, A. S., & Wetherall, D. J. (2011). Computer Networks. Prentice Hall (Şəbəkə inzibatchılığı nəzəriyyəsi üçün).

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DAYANIQLI İNKİŞAFIN AZƏRBAYCAN MODELİ: ŞƏBƏKƏ TEKNOLOGİYALARI VƏ HƏRBİ TƏHLÜKƏSİZLİK PERSPEKTİVİ

Havadar Vüqar oğlu Dilavərli

Komputer şəbəkələri və şəbəkə inzibatchılığı

dilaverlihavadar@gmail.com, mülki müdafiə

Elmi rəhbər: polkovnik Yaşar Qənbər oğlu Hüseynov

Milli Müdafiə Universiteti Naxçıvan Hərbi Kolleci, Naxçıvan

“İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir” fikri Heydər Əliyev tərəfindən səsləndirilmiş və Azərbaycanın inkişaf strategiyasının əsas ideoloji sütunlarından birinə çevrilmişdir. Bu yanaşma təkcə iqtisadi gücü deyil, həm də texnoloji inkişafı, informasiya təhlükəsizliyini və dövlətin müdafiə qabiliyyətini əhatə edir.

Müasir dövrdə dayanıqlı inkişaf anlayışı artıq yalnız iqtisadi göstəricilərlə məhdudlaşmır. Bu konsepsiya rəqəmsal transformasiya, şəbəkə infrastrukturunu və kiber təhlükəsizlik kimi sahələri də özündə birləşdirir. Xüsusilə kompüter şəbəkələri və şəbəkə inzibatchılığı sahəsi bu inkişafın əsas texniki dayaqlarından biri hesab olunur.

Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi inkişaf modeli sistemli və kompleks xarakter daşıyır. Bu model dövlətin uzunmüddətli sabitliyini və davamlı inkişafını təmin etməyə yönəlmişdir.

Əsas istiqamətlər aşağıdakılardır:

- Siyasi sabitliyin qorunması
- İqtisadi müstəqilliyin təmin edilməsi
- Müdafiə sistemlərinin gücləndirilməsi
- İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı

Bu yanaşma nəticəsində Azərbaycan həm regional, həm də qlobal səviyyədə öz mövqeyini möhkəmləndirmişdir [2].

Kiber təhlükəsizlik və dayanıqlı inkişaf

Rəqəmsal mühitin genişlənməsi yeni risklər də yaradır. Buna görə də kiber təhlükəsizlik dayanıqlı inkişafın ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

Əsas komponentlər:

- Şəbəkə təhlükəsizliyinin təmin olunması
- Hücumların erkən aşkarlanması sistemləri
- Məlumatların qorunması və şifrələmə texnologiyaları
- Kritik infrastrukturların müdafiəsi

Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi inkişaf modeli müasir Azərbaycanın texnoloji və təhlükəsizlik sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlərin əsasını təşkil edir. Bu model kompleks yanaşma ilə həm iqtisadi, həm də rəqəmsal və hərbi sahələri əhatə edir[1].

Kompüter şəbəkələri ixtisası baxımından bu model aşağıdakı nəticələri ortaya qoyur:

- Şəbəkə texnologiyalarının strateji rolunun artması
- Kiber təhlükəsizliyin milli prioritetə çevrilməsi
- Hərbi sahədə informasiya üstünlüyünün təmin edilməsi

Beləliklə, dayanıqlı inkişaf modeli gələcək texnoloji inkişaf üçün etibarlı baza yaradır.

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev – çıxışlar və nitqlər toplusu
2. “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə Milli Strategiya (2003–2012)”. Bakı. s. 3–25.

HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK SİYASƏTİNDƏ VƏTƏNPƏRVƏRLİK VƏ İDMANIN MİLLİ TƏHLÜKSƏZİLİYİN SOSIAL ƏSASLARI KİMİ ROLU

Seymur Rasim oğlu Qasimov

Kompüter şəbəkələri və şəbəkə inzibatchılığı

burakkoasuta@gmail.com, mülki müdafiə

Elmi rəhbər: polkovnik Yaşar Qənbər oğlu Hüseynov

Milli Müdafiə Universiteti Naxçıvan Hərbi Kolleci, Naxçıvan

Heydər Əliyevin Azərbaycana baxışı sadəcə bir dövrün siyasəti deyil, gələcəyin uzaqdan görünən, dayanıqlı modelinin əsasını qoyan strateji vizyon idi. O, ölkəni neftdən asılılıqdan uzaqlaşdıraraq bilik əsaslı cəmiyyətə çevirmək üçün informasiya-kommunikasiya texnologiyalarını (İKT) ən mühüm vasitə kimi görmüşdü. Xüsusilə kompüter şəbəkələri və şəbəkə avadanlıqlarının inkişafı bu modelin texnoloji “sinir sistemi”nə çevrilmişdir – məlumatın sürətli, təhlükəsiz və hər kəsə əlçatan olması iqtisadiyyatı, cəmiyyəti və təhlükəsizliyi bir-birinə bağlayan əsasdır.

17 fevral 2003-cü ildə Ümummilli Liderin imzaladığı “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər)” bu vizyonun rəsmi təcəssümü oldu. Strategiya informasiya cəmiyyətinə keçidi, elektron hökumətin qurulmasını və kompüter şəbəkələri infrastrukturunun (fiber-optik xətlər, marşrutlaşdırıcılar, kommutatorlar, server avadanlıqları) sistemli modernləşdirilməsini prioritetə çevirdi. Bu sənəd təkcə texniki addım deyil, ölkənin dayanıqlı inkişafının fəlsəfi əsası idi: neft gəlirlərini bilik iqtisadiyyatına çevirmək, gəncləri global rəqabətə hazırlamaq və hər vətəndaşı informasiya cəmiyyətinin aktiv iştirakçısına çevirmək[2].

Kompüter şəbəkələri və şəbəkə inzibatchılığı dayanıqlı inkişafın üç sütununda – iqtisadi, sosial və təhlükəsizlikdə – mühüm rol oynayır. İqtisadi dayanıqlıq baxımından yüksəksürətli şəbəkələr qeyri-neft sektorunu gücləndirir, innovasiyaları sürətləndirir və ölkəni regional İKT mərkəzinə çevirir. Sosial dayanıqlıq üçün təhsil, səhiyyə və dövlət xidmətlərinin elektronlaşdırılması hər kəsə bərabər imkan yaradır – uzaq kəndlərdən belə global bilik axınına qoşulmaq mümkündür. Təhlükəsizlik baxımından isə şəbəkə avadanlıqları (firewall sistemləri, kibertəhlükəsizlik alətləri) informasiya müharibələrində və müasir çağırışlarda ölkənin suverenliyini qoruyur. Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi nəticəsində hələ Sovet dövründə BESM-6 kimi böyük elektron hesablama maşını gətirilmiş, RASU “Azərbaycan” respublika kompüter şəbəkəsi qurulmuş, ilk internet qovşağı 1994-cü ildə yaradılmışdı. Bu əsaslar üzərində “Elektron Azərbaycan” Dövlət Proqramları (2005-2008 və 2010-2012) ilə şəbəkə texnologiyaları bütün ölkəyə yayılmış, Azərbaycan regionda İKT liderlərindən birinə çevrilmişdir. [1].

Bu gün 5G texnologiyaları, bulud hesablama və qabaqcıl şəbəkə inzibatçılığı Heydər Əliyev irsinin məntiqi davamıdır. Onlar dayanıqlı inkişaf modelini daha da gücləndirir: iqtisadiyyatı rəqəmsallaşdırır, cəmiyyəti inklüziv edir və gələcək nəsillər üçün möhkəm texnoloji baza yaradır. Heydər Əliyevin vizyonu göstərir ki, kompüter şəbəkələri sadəcə avadanlıq deyil – bu, Azərbaycanın dayanıqlı inkişafının canlı damarlarıdır.

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev və Azərbaycanın informasiya cəmiyyətinə keçidi. Bakı, 2020.
2. Azərbaycanda rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı. AzərTAc, 2016.
3. Dayanıqlı inkişafın Heydər Əliyev modeli və İKT. UNEC, 2015.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DAYANIQLI İNKİŞAFIN AZƏRBAYCAN MODELİ: RƏQƏMSAL VƏ STRATEJİ BAXIŞ

Əli Faiq oğlu Bəşirzadə

Kompüter şəbəkələri və şəbəkə inzibatçılığı

elibesirzade29@gmail.com, mülki müdafiə

Elmi rəhbər: polkovnik Hüseynov Yaşar Qənbər

Milli Müdafiə Universiteti Naxçıvan Hərbi Kolleci, Naxçıvan

Müasir dünyada dövlətin dayanıqlı inkişafı təkcə iqtisadi göstəricilərlə deyil, həm də onun texnoloji infrastrukturunu və milli təhlükəsizlik sistemlərinin rəqəmsal hazırlığı ilə ölçülür. Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan Azərbaycanın inkişaf modeli, ölkənin milli maraqlarını qorumaqla yanaşı, onu global texnoloji məkana inteqrasiya edən uzaqgörən bir strategiyadır. Bu strategiyanın ən mühüm istiqamətlərindən biri hərbi və mülki sahədə müasir kommunikasiya sistemlərinin qurulmasıdır.

Dövlətçilik strategiyası və texnoloji tərəqqi

Heydər Əliyevin hakimiyyət illərində Azərbaycanda rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üçün atılan addımlar bu gün tətbiq edilən "Elektron Azərbaycan" modelinin fundamental bünövrəsini təşkil etmişdir. Dayanıqlı inkişafın Azərbaycan modeli dörd əsas sütuna söykənir:

- Siyasi sabitlik
- İqtisadi müstəqillik
- İnsan kapitalının inkişafı
- Milli təhlükəsizliyin rəqəmsallaşması[1].

Hərbi şəbəkə inzibatçılığı və dayanıqlı inkişaf

Bir hərbi mütəxəssis üçün Heydər Əliyev irsini araşdırarkən, onun hərbi təhsilə və ordunun texniki təchizatına verdiyi xüsusi önəm diqqəti çəkir. Müasir dövrdə ordunun döyüş qabiliyyəti birbaşa olaraq kompüter şəbəkələrinin etibarlılığı və şəbəkə inzibatçılığının keyfiyyəti ilə bağlıdır.

• **Təhlükəsiz Şəbəkə İnfrastrukturunu:** Heydər Əliyevin "Güclü ordu, güclü dövlət" prinsipi bu gün hərbi şəbəkələrin kiberhücumlardan qorunması və məlumat mübadiləsinin fasiləsizliyi ilə təmin olunur.

• **İdarəetmədə Operativlik:** Dayanıqlı inkişaf modelinin hərbi komponenti, mərkəzləşdirilmiş komanda-idarəetmə sistemlərinin (C4ISR) qurulmasını tələb edir ki, bu da birbaşa şəbəkə inzibatçıları fəaliyyət sahəsidir. [2].

İnformasiya cəmiyyətinə keçid və milli təhlükəsizlik

Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi dayanıqlı inkişaf yolu Azərbaycanın gələcəyini rəqəmsal suverenlikdə görür. Bu gün bizim – gələcək zabitlərin və şəbəkə mütəxəssislərinin vəzifəsi bu irsi qorumaq, hərbi şəbəkələrimizi ən müasir standartlara uyğun idarə etmək və dövlətimizin rəqəmsal

qalxanını daha da möhkəmləndirməkdir. Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ordumuzun əldə etdiyi texnoloji üstünlük Heydər Əliyev strategiyasının təntənəsidir.

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev. (1997). "Azərbaycanın inkişaf strategiyası və dövlət quruculuğu konsepsiyası". Bakı. s. 5–30.
2. Azərbaycan Respublikası. (2003). "Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında Dövlət Proqramı". Bakı. s. 10–45.
3. İlham Əliyev. (2012). "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası. Bakı. s. 7–35.

SAĞLAM HƏYAT: ZƏRƏRLİ VƏRDIŞLƏRDƏN NECƏ UZAQ DURA BİLƏRİK?

Rasimli Rahidə Fərid qızı 8a

Elşad Yəhyayev adına 56 nömrəli tam orta məktəb

Zərərli vərdislərdən uzaq durmağın yolları

Elmi Rəhbər: Nuray Qəniyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir cəmiyyətdə sağlam həyat tərzinin qorunması aktual məsələlərdən biri kimi çıxış edir [1, s. 5]. İnsan sağlamlığına mənfi təsir göstərən əsas amillərdən biri zərərli vərdislərdir. Siqaret çəkmə, alkoqolun həddindən artıq istifadəsi, qeyri-sağlam qidalanma və fiziki passivlik həm fərdi, həm də ictimai sağlamlıq üçün ciddi təhlükə yaradır [2, s. 12; 3 s. 3]

Elmi araşdırmalar göstərir ki, zərərli vərdislər orqanizmin normal fəaliyyətini pozur, immun sistemini zəiflədir və müxtəlif xroniki xəstəliklərin yaranma riskini artırır [4, s. 45]. Xüsusilə ürək-damar xəstəlikləri, şəkərli diabet və tənəffüs sistemi problemləri bu vərdislərlə sıx bağlıdır [American Heart Association, 2023, s. 8]. Bu səbəbdən zərərli vərdislərdən uzaq durmaq sağlam həyatın əsas şərtlərindən biri hesab olunur.

Zərərli vərdislərdən uzaq durmaq üçün ilk növbədə maarifləndirmə mühüm rol oynayır. İnsanlar bu vərdislərin zərərləri haqqında məlumatlı olduqda daha düzgün seçimlər edə bilirlər [5, 2021, s. 14]. Eyni zamanda ailə mühiti və təhsil sistemi də sağlam davranışların formalaşmasına təsir göstərən əsas amillərdəndir.

Sağlam həyat tərzinin formalaşmasında fiziki aktivlik xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müntəzəm idman fəaliyyəti orqanizmin ümumi vəziyyətini yaxşılaşdırır, stressi azaldır və zərərli vərdislərə meyilliliyin qarşısını alır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. World Health Organization. (2023). Healthy Living: What is a healthy lifestyle?
2. World Health Organization. (2022). Tobacco and its environmental impact.
3. Centers for Disease Control and Prevention. (2024). Health Effects of Cigarette Smoking.
4. GBD Risk Factors Collaborators. (2020). Global burden of risk factors. The Lancet.
5. Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyi. (2021). Sağlam həyat təzi üzrə metodik tövsiyələr.

HEYDAR ALIYEV AND THE AZERBAIJANI MODEL OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Narmin Macidzade Rafiq, Group 210a, Faculty of English-German, Civil Defense

Scientific supervisor: senior teacher Rajabova Sudaba Shamsaddin

Azerbaijan University of Languages

Civil defense is an important part of the state security system. It includes measures to protect people, territory, and property in both peaceful and wartime periods. The main goal of civil defense is to prevent emergencies and reduce their negative effects. It also helps people during natural disasters, accidents, and other dangerous situations.

The concept of civil defense developed over time at the international level. Many countries understood the importance of protecting civilians. International organizations helped improve cooperation and share experience. Since 1972, March 1 has been celebrated as World Civil Defence Day, which shows the importance of this field.

After gaining independence, Azerbaijan began to develop its civil defense system. The country needed a strong system to protect its population and ensure safety. Important reforms were carried out after 1993 under the leadership of Heydar Aliyev. He paid special attention to the protection of people and strengthening state security. His policy helped create a more organized and effective system for emergency situations.

In 1998, important legal documents were adopted to regulate civil defense activities. These documents defined the main principles of planning and management. Territories were divided into zones, and important objects were classified. These steps helped improve control and safety during emergencies.

Civil defense in Azerbaijan is managed at different levels. The President provides general leadership, while daily activities are carried out by the Ministry of Emergency Situations. This organization is responsible for preventing emergencies, organizing rescue operations, and helping affected people.

Another important part of civil defense is public education. People are taught how to act during emergencies such as fires, earthquakes, and floods. This helps reduce panic and save lives. Training programs and information campaigns play an important role in preparing society.

In conclusion, Heydar Aliyev played a key role in the development of civil defense in Azerbaijan. His reforms created a strong and effective system. Today, this system continues to protect people, ensure safety, and support the stable development of the country.

References

1. Quliyev, I. *State Management and Security Policy*. Baku, 2001.
2. Hasanov, A. *Azerbaijan's National Security Policy*. Baku, 2004.
3. *Civil Defense Textbook*. Baku, various editions.
4. Republic of Azerbaijan. *Law on Civil Defense*. Baku, 1997.
5. of the Republic of Azerbaijan. Decree No. 700, April 18, 1998.

YENİ TEXNOLOGİYALARIN (DRONLAR, ERKƏN XƏBƏRDARLIQ SİSTEMLƏRİ, SMART SENSORLAR) MÜLKİ MÜDAFİƏDƏ TƏTBİQİ

Ağayeva Nigar, E25r,
Tələbə Qida mühəndisliyi,
hesenovali2808@gmail.com, Mülki müdafiə
Assistent Həsənova Nuridə Elşən
Azərbaycan Texnologiya Universiteti, Gəncə

Mülki müdafiə sahəsində yeni texnologiyaların tətbiqi (dronlar, erkən xəbərdarlıq sistemləri, smart sensorlar) fəvqəladə hallara hazırlıq və əhalinin təhlükəsizliyinin təmin olunmasında strateji əhəmiyyət kəsb edir. Bu tezisdə müasir texnologiyaların mülki müdafiədə istifadəsi, risklərin

qiymətləndirilməsi və operativ tədbirlərin həyata keçirilməsi imkanları araşdırılır. Təqdim olunan yanaşma mülki müdafiə sisteminin səmərəliliyini artırır, qabaqlayıcı tədbirlərin gücləndirilməsinə imkan yaradır və milli təhlükəsizlik sisteminə töhfə verir.

Giriş

Son illərdə texnogen və təbii risklərin artması, urbanizasiyanın sürətlənməsi mülki müdafiə sistemində innovativ texnologiyaların tətbiqini zəruri etmişdir. Yeni texnologiyalar əhalinin vaxtında məlumatlandırılması, risklərin real vaxtda monitorinqi və fəvqəladə hallara operativ müdaxilə üçün imkanlar yaradır.

Mülki müdafiə sahəsində elmi-texniki yeniliklərin tətbiqi Heydər Əliyevin dövlətçilik irsi ilə uyğun gəlir. Ulu Öndərin rəhbərliyi dövründə qəbul edilmiş hüquqi-institusional əsaslar mülki müdafiənin dayanıqlı inkişafı və qabaqlayıcı təhlükəsizlik tədbirlərinin həyata keçirilməsini təmin etmişdir [1, s.34].

Əsas hissə

1. Dronların mülki müdafiədə rolu

ü Bölgələrdə fəvqəladə halların monitorinqi və təsir qiymətləndirilməsi.

ü Ərazilərin xəritələşdirilməsi və sürətli qərar qəbul etmə üçün məlumatların təmin edilməsi [2, s.15].

2. Erkən xəbərdarlıq sistemləri

ü Meteoroloji, seysmoloji və texnogen risklər barədə əhalini və idarəetmə orqanlarını vaxtında məlumatlandırır.

ü Fəvqəladə hallarda qabaqlayıcı tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin edir [3, s.29].

3. Smart sensorlar

ü Binalar, su anbarları və digər obyektlərdə təhlükəsizlik göstəricilərini avtomatik izləyir.

ü Risklərin elmi əsaslarla qiymətləndirilməsini və fəvqəladə hallara hazırlığı artırır [4, s.12].

4. Hüquqi və institusional çərçivə

ü Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” Qanunu, FHN-in Əsasnaməsi və Prezident fərmanları texnologiyaların tətbiqini hüquqi və institusional baxımdan tənzimləyir [5, maddə 6].

ü Hüquqi çərçivə və strukturun mövcudluğu risklərin idarə olunmasında koordinasiya fəaliyyəti imkan verir.

Nəticə

Aparılmış təhlil göstərir ki, yeni texnologiyaların – dronlar, erkən xəbərdarlıq sistemləri və smart sensorların – mülki müdafiədə tətbiqi sistemin effektivliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Bu texnologiyaların istifadəsi risklərin operativ monitorinqini, əhalinin vaxtında məlumatlandırılmasını və fəvqəladə hallara koordinasiya qərar qəbul etməni təmin edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Smith J. Modern Technologies in Civil Protection. London: Springer, 2021.
2. Johnson P. Drones and Emergency Management. New York: Wiley, 2020.
3. UNDRR. Early Warning Systems for Disaster Risk Reduction. Geneva, 2019.
4. Brown K. Smart Sensors in Risk Management. Berlin: Elsevier, 2018.

HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK KONSEPSİYASINDA HÜQUQİ-İNSTITUSIONAL TƏNZİMLƏMƏ VƏ ELMİ-TEXNİKİ POTENSİAL

Həsənov Əli Elşən 2242r,

Qida mühəndisliyi, hesenovali2808@gmail.com, Mülki müdafiə

Assistent Həsənova Nuridə Elşən
Azərbaycan Texnologiya Universiteti, Gəncə

Xülasə

Mülki müdafiə müasir dövlətlərin təhlükəsizlik sistemində əhalinin və ərazilərin fəvqəladə hallardan mühafizəsini təmin edən əsas texniki-hüquqi mexanizmlərdən biridir. Ulu Öndər Heydər Əliyevin dövlətçilik irsində mülki müdafiə milli təhlükəsizliyin, dayanıqlı inkişafın və dövlət idarəçiliyinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi formalaşdırılmışdır. Tezisdə Heydər Əliyevin təhlükəsizlik konsepsiyası çərçivəsində mülki müdafiənin hüquqi bazası, texniki təşkili, idarəetmə strukturu və normativ tənzimlənməsi elmi aspektdən araşdırılır.

Giriş

Mülki müdafiə anlayışı əhalinin həyat və sağlamlığının qorunması, maddi və mədəni sərvətlərin mühafizəsi məqsədilə fəvqəladə hallar zamanı həyata keçirilən təşkilati, mühəndis-texniki və hüquqi tədbirlər sistemini əhatə edir. Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə bu sahənin dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılması hüquqi və institusional islahatların aparılmasına zəmin yaratmışdır.

Əsas hissə

Heydər Əliyevin dövlətçilik konsepsiyası hüquqi dövlət quruculuğu, institusional idarəetmənin möhkəmləndirilməsi və elmi əsaslı qərar qəbul etmə prinsiplərinə söykənmişdir. Bu konsepsiyada milli təhlükəsizliyin və mülki müdafiənin təmin olunması dövlətin prioritet fəaliyyət istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilmiş, hüquqi-institusional mexanizmlərin formalaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Ulu Öndərin rəhbərliyi dövründə qəbul edilən normativ-hüquqi aktlar mülki müdafiə sahəsində vahid idarəetmə sisteminin yaradılmasına və əhalinin təhlükəsizliyinin təmininə yönəlmişdir [1, s.45]. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında insan həyatının və təhlükəsizliyinin ali dəyər kimi təsbit olunması Heydər Əliyevin hüquqi dövlət siyasətinin əsas göstəricilərindəndir. Konstitusiyanın 12-ci maddəsinə əsasən, dövlətin ali məqsədi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsidir ki, bu da mülki müdafiə tədbirlərinin hüquqi əsasını təşkil edir [2]. Heydər Əliyevin dövlətçilik irsində elmi-texniki potensialın inkişafı mülki müdafiənin effektivliyinin artırılmasının əsas şərtlərindən biri kimi qiymətləndirilmişdir. Elmi tədqiqatların dövlət proqramlarına inteqrasiyası, texniki monitoring və erkən xəbərdarlıq sistemlərinin yaradılması fəvqəladə halların qabaqlanmasında mühüm rol oynamışdır [4, s.28]. Beləliklə, Heydər Əliyevin dövlətçilik konsepsiyasında hüquqi-institusional tənzimləmə ilə elmi-texniki potensialın uzlaşdırılması mülki müdafiə sisteminin davamlılığını, çevikliyini və funksional səmərəliliyini təmin edən əsas amillərdən biri kimi çıxış edir. Bu konsepsiya müasir dövrdə də milli təhlükəsizlik və dayanıqlı inkişaf strategiyasının elmi-nəzəri bazasını təşkil edir [5, s.19].

Nəticə

Beləliklə, Heydər Əliyevin dövlətçilik irsində mülki müdafiə hüquqi, institusional və elmi-texniki komponentlərin vahid sistem kimi fəaliyyət göstərdiyi strateji sahə olaraq çıxış edir. Bu konseptual yanaşmanın müasir dövrdə də davam etdirilməsi mülki müdafiə sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına, milli təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsinə və gənc tədqiqatçıların elmi potensialının inkişafına mühüm töhfə verə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev H. Azərbaycanın dövlətçilik strategiyası. Bakı: Elm, 2003.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.
3. Azərbaycan Respublikası. "Mülki müdafiə haqqında" Qanun. Bakı, 1998.
4. Məmmədov R. Milli təhlükəsizlik və mülki müdafiə problemləri. Bakı: Təhsil, 2018.

PEDAQOGIKA- PİSİXOLOGİYA

III – BÖLMƏ

İSTEDADLI TƏLƏBƏLƏRİN YARADICILIQ POTENSİALININ İNKİŞAFINDA TOLERANTLIQ MÜHİTİNİN FORMLAŞDIRILMASININ PEDAQOJİ ƏSASLARI

Magistr Musayeva Turanə, qr.M-25-244

Elmi rəhbər: f.e.d. Lalə Əbilova

Azərbaycan Dillər Universiteti

İstedadlı tələbələrin yaradıcılıq potensialının inkişafı Azərbaycan pedaqoji düşüncəsinin mühüm istiqamətlərindən biridir. Müasir cəmiyyətin sosial-mədəni dəyişiklikləri, informasiya

mühitinin genişlənməsi və təhsil sistemində aparılan islahatlar istedadlı gənclərin daha səmərəli şəkildə hazırlanmasını tələb edir. Bu baxımdan tolerantlıq mühitinin yaradılması xüsusi aktualıq kəsb edir. Tolerantlıq təlim prosesində qarşılıqlı hörmətin, humanist münasibətin, fikir müxtəlifliyinə açıq olmağın təmin edilməsi deməkdir. Belə bir mühit yaradıcı təfəkkürün inkişafına şərait yaradır, çünki yaradıcılıq sərbəst düşüncə və psixoloji təhlükəsizliklə sıx bağlıdır.

İstedadlı tələbələr yüksək intellektual fəallıq, qeyri-standart düşüncə və analitik qabiliyyətlə xarakterizə olunurlar. Onların yaradıcılıq potensialının açılması pedaqoji mühitin keyfiyyətindən, müəllim-tələbə münasibətlərinin humanist xarakterindən və sosial-emosional atmosferdən birbaşa asılıdır. Əgər tələbə təlim prosesində qəbul olunduğunu hiss edirsə, fikirlərini sərbəst ifadə edə bilirsə və səhv etməkdən qorxmursa, onda yaradıcılıq fəaliyyətinə daha aktiv qoşulur. Tolerantlıq mühitinin təmin olunmadığı hallarda isə tələbənin təşəbbüskarlığı, özünəinamı və yaradıcı fəaliyyəti zəifləyə bilər.

Yaradıcılıq potensialının inkişafı üçün tələbənin özünü ifadə edə biləcəyi açıq pedaqoji mühit vacibdir. Tələbə yeni ideyalar irəli sürməkdən çəkinməməlidir. Müxtəlif fikirlərin sərbəst səsləndirilməsi divergent təfəkkürün formalaşmasına səbəb olur ki, bu da yaradıcı yanaşmanın əsas komponentlərindən biridir. Tolerantlıq mühitinin olmadığı şəraitdə tənqidi münasibətin sərtliyi, müəllimin avtoritar davranışı və tələbələr arasındakı sosial gərginlik yaradıcılığa mane olan psixoloji baryerlər yaradır. Müəllimin mövqeyi tolerantlıq mühitin formalaşmasında əsas rol oynayır. Humanist idarəetmə üslubu, tələbələrin fikirlərinə hörmətlə yanaşma, fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alma, əməkdaşlıq münasibətlərini təşviq etmə müəllimin üzərinə düşən vəzifələrdəndir. Müəllim tələbəyə hörmət, anlayış və dəstək göstərdikdə, tələbənin özünə inamı artır və o, yaradıcılıq fəaliyyətinə daha aktiv qoşulur. Bunun əksinə olaraq, sərt, avtoritar yanaşma tələbənin psixoloji rahatlığını azaldır və yaradıcılıq potensialının köklənməsinə mane olur. Tədris prosesinin təşkilində tolerantlıq mühitin formalaşmasına xidmət edən metodlardan istifadə olunması mühüm şərtədir. Problem yönümlü öyrənmə, layihə əsaslı fəaliyyət, kooperativ təlim, debat və müzakirə metodları tələbələrin həm əməkdaşlıq bacarığını, həm də yaradıcı düşüncə tərzini inkişaf etdirir. Bu metodlar tələbələri fikirlərini əsaslandırmağa, başqalarının baxışlarına hörmətlə yanaşmağa və kollektiv şəkildə yeni ideyalar yaratmağa təşviq edir. Bu prosesdə tələbə həm özünün fərdi yaradıcılığını, həm də qrup daxilində sosial yaradıcılıq bacarıqlarını inkişaf etdirir. Tolerantlıq mühitin əsas elementlərindən biri sosial-emosional komfortdur. Tələbə özünü rahat hiss etdikdə, qrup daxilində qəbul gördükdə və müəllim tərəfindən dəstəkləndikdə yaradıcılıq potensialı daha sürətlə formalaşır. Sosial adaptasiya səviyyəsi yüksək olan tələbələrin təlim prosesində aktivliyi artır, onların innovativliyə meyli güclənir. Əksinə, psixoloji gərginlik, rəqabətin destruktiv forması və qrupdaxili konfliktlər yaradıcılığı zəiflədir. Tolerantlıq mühitin formalaşdırılması istedadlı tələbələrin akademik nailiyyətlərinə də müsbət təsir edir. Belə tələbələr elmi-tədqiqat fəaliyyətinə daha həvəslə qoşulur, layihələrdə iştirak edir, tənqidi və yaradıcı düşüncə bacarıqları inkişaf edir. Fikir müxtəlifliyinə açıq olmaq tələbənin analitik düşüncə qabiliyyətini də gücləndirir, çünki müxtəlif baxışları müqayisə etmək daha geniş düşüncə perspektivi yaradır.

Nəticə olaraq, tolerantlıq mühitin yaradılması istedadlı tələbələrin yaradıcılıq potensialının inkişafında əsas pedaqoji şərtlərdəndir. Bu mühit tələbələrdə sərbəst düşüncə, özünəinam, sosial əməkdaşlıq, innovativliyə meyil və psixoloji sabitlik kimi keyfiyyətlərin formalaşmasına kömək edir. Azərbaycan ali təhsil müəssisələrində tolerantlıq mədəniyyətinin gücləndirilməsi, müəllimlərin humanist pedaqoji bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi və təlim mühitinin demokratikləşdirilməsi istedadlı gənclərin daha səmərəli inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

1. Əlizadə, Ə. — Pedagogika. Bakı: İqtisad Universiteti Nəşriyyatı, 2012.
2. Həsənov, E.- İstedadlı gənclərin inkişafında pedaqoji yanaşmalar. Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu Elmi Xəbərlər, №4, 2020.
3. Əliyev, R. - Şəxsiyyətin inkişafı və təlimin psixologiyası. Bakı, 2015.
4. Vəliyev, Y.- Təlim prosesində yaradıcı düşüncənin inkişafı problemləri. Pedaqoji Araşdırmalar, №2, 2018.
5. Quliyev, M. - Tolerantlıq və təhsildə humanizm prinsipləri. Azərbaycan Təhsili, №3, 2016.
6. Cəfərov, Ş. - Müəllim–tələbə münasibətlərinin humanistləşdirilməsi məsələləri. ADPU Elmi Xəbərlər, №1, 2019.
7. Əhmədov, N. - Müasir təlim metodları və onların tətbiqi. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2017.
8. Məmmədova, S. - Tələbələrin emosional rifahı və yaradıcılıq davranışı. Psixologiya və həyat, №1, 2021.
9. Səmədov, T. - Yaradıcılığın inkişafında sosial-psixoloji mühitin rolu. Ədəbiyyat və Humanitar Tədqiqatlar, №2, 2018.

RƏQƏMSAL TEXNOLOGİYALARIN PEDAQOJİ NƏZƏRİYYƏLƏRƏ TƏSİRİ: TRANSFORMASIYA VƏ YENİ İMKANLAR.

Məmmədova Nərmin Sahib qızı, Qrup 131, Magistratura, Təhsil nəzəriyyəsi və tarixi.

F.f.d., dos.Türkan Miryasın qızı Əliyeva

E-mail: mamedovanarmin04@gmail.com

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri.

Rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı təhsil sisteminə ciddi təsir göstərmiş və pedaqoji nəzəriyyələrin müəyyən dərəcədə yenilənməsinə səbəb olmuşdur. Əvvəllər daha çox müəllim-mərkəzli olan təlim prosesi indi tədricən şagird yönümlü hala keçməkdədir. Bu dəyişiklik nəticəsində şagirdlər artıq yalnız passiv dinləyici kimi deyil, həm də aktiv iştirakçı kimi çıxış edir. Bu isə öyrənmə prosesinin daha effektiv olmasına şərait yaradır [1, s. 45].

Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi tədris prosesində müxtəlif imkanlar açır. Məsələn, elektron resurslardan istifadə, onlayn dərslər və müxtəlif platformalar vasitəsilə biliklərin daha rahat mənimsənilməsi mümkündür. Bəzi hallarda bu vasitələr şagirdlərin dərslə marağını artırır, amma hər zaman eyni nəticə vermir. Buna baxmayaraq, ümumilikdə texnologiyanın təhsilə integrasiyası müsbət qiymətləndirilir [2, s. 78].

Digər tərəfdən, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi pedaqoji yanaşmalara da təsirsiz ötüşmür. Müasir dövrdə müəllimlər daha çox istiqamətləndirici rol oynayır və şagirdlərin müstəqil öyrənməsinə şərait yaradır. Xüsusilə yerli tədqiqatlarda qeyd olunur ki, texnologiyaların düzgün istifadəsi təlimin keyfiyyətini artırmaqla yanaşı, şagirdlərin düşünmə bacarıqlarını da inkişaf etdirir [3, s. 112]. Amma bəzi müəllimlər bu texnologiyalardan tam istifadə edə bilmir, bu da müəyyən çətinliklər yaradır.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, rəqəmsal texnologiyalar distant təhsilin inkişafına da imkan vermişdir. Bu isə xüsusilə son illərdə daha çox hiss olunmuşdur. Distant təhsil hər nə qədər rahat görünərsə də, bəzi çatışmazlıqları da var və bu da pedaqoji baxımdan əlavə yanaşmalar tələb edir.

Ümumilikdə demək olar ki, rəqəmsal texnologiyalar pedaqoji nəzəriyyələrə həm müsbət təsir göstərir, həm də müəyyən çətinliklər yaradır. Burada əsas məsələ onların təlim prosesində necə və nə dərəcədə düzgün tətbiq olunmasıdır [1].

İstifadə olunmuş ədəbiyyatlar:

1. Anderson, T. (2016). The Theory and Practice of Online Learning. Athabasca University Press.
2. Selwyn, N. (2018). Education and Technology: Key Issues and Debates. Bloomsbury Publishing.
3. Məmmədov, R. (2020). Təhsildə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi. Bakı: Təhsil nəşriyyatı.

MƏN KİMƏM? ZORAKILIQ VƏ İDENTİTET İTKİSİ.

Dadaşlı Kəmalə Amil qızı. Əlaqə nömrəsi:0506570639. Humanitar və sosial elmlər fakültəsi.

Pedaqogika. Psixologiya.

Elmi rəhbər-s.e.d.dos Aynur Bünyatova

Azərbaycan Universiteti. Bakı, Azərbaycan

“Mən kiməm?” sualı fəlsəfi təfəkkürün mərkəzində dayanmaqla yanaşı, müasir psixologiya və sosiologiyanın ən mürəkkəb tədqiqat obyektlərindən biridir. İdentitet – fərdin daxili aləmi ilə xarici sosial realıq arasındakı dinamik tarazlığın məhsuludur. Bu konsept fərdin özünü unikal bir varlıq kimi dərk etməsi, eyni zamanda müəyyən sosial qruplara mənsubluğunu ifadə etməsi prosesidir. Lakin bu inkişaf prosesi xətti deyil; o, ətraf mühitdən gələn stimullara, xüsusilə də ekstremal stres faktorlarına və travmatik təcrübələrə qarşı olduqca həssasdır. İdentitetin nüvəsi ailə daxilində qoyulur. Uşağın özünə verdiyi ilk dəyər, valideynin ona olan baxışının [güzgü effekti] əksidir. Sevgi və təhlükəsizlik mühiti fərddə “bazal inam” hissini formalaşdırır. Məktəb dövründə fərd kompetensiya hissini inkişaf etdirir. Sosial qəbul və ya rəddedilmə fərdin sosial mənliliyinin konturlarını müəyyənləşdirir. Bu mərhələdə fərd fərqli sosial rolları sınaqdan keçirir. Sağlam bir mühitdə bu eksperimentlər sabit bir mənlilik hissi ilə nəticələnir. Lakin bu dövrdə yaşanan xarici müdaxilələr, xüsusilə zorakılıq, identitetin diffuziyasına səbəb olur. Zorakılıq sadəcə fiziki bir akt deyil, fərdin subyektiv reallığına və bütövlüyünə qarşı sistemli bir hücumdur. Elmi ədəbiyyatda zorakılığın aşağıdakı formaları identitet üzərində dərin izlər qoyur: Fiziki və Cinsi Zorakılıq: Fərdin

bədən bütövlüyünün pozulması, onun öz bədənini üzərindəki nəzarət hissini itirməsinə və ciddi disosiasiya (özündən uzaqlaşma) hallarına yol açır. Təhqir və manipulyasiya fərdin daxili dialoqunu zəhərləyir. İnsan özünü başqasının mənfi proyeksiyaları vasitəsilə görməyə başlayır. Sosial-

İqtisadi Zorakılıq:Fərdin müstəqilliyini məhdudlaşdıraraq onu asılı vəziyyətə salır, bu da “agentlik” (öz həyatına qərar vermə bacarığı) hissini məhv edir.Zorakılığa məruz qalmış fərdin identitetində baş verən ən ciddi dəyişiklik travmatik identitetin yaranmasıdır. Bu fenomen zamanı fərdin bütün həyat hekayəsi yaşadığı travma ətrafında fokuslanır.Özünüdəyərsizləşdirmə: Zorakılıq tətbiq edən manipulyasiyası nəticəsində fərd baş verənlərə görə özünü günahlandırmağa (daxili atribusiya) başlayır. Bu, “Mən pisəm və buna layiqəm” inancını doğurur.İdentitet Fragmentasiyası: Ağır travmalar zamanı fərd daxili ağrını azaltmaq üçün öz şəxsiyyətini hissələrə bölə bilər. Bu halda insan özünü bütöv bir varlıq kimi hiss etməkdə çətinlik çəkir.Zorakılıq nəticəsində zədələnmiş identitetin bərpası uzunmüddətli və çoxşaxəli bir prosesdir. Klinik psixologiyada tətbiq olunan travma-fokuslu terapiyalar fərdə yaşadığı hadisəni öz həyat hekayəsinin yalnız bir hissəsi (həmin hadisənin onun bütün varlığını müəyyən etmədiyi) kimi qəbul etməyə kömək edir.

Nəticə etibarilə, zorakılıq fərdin daxili dünyasında bir “qırılma nöqtəsi” yaradır. Bu nöqtədən sonra insan ya özünü “qurban” kimi daxili zindana həbs edir, ya da bu ağrıdan yeni, daha müdrik və dayanıqlı bir “Mən” inşa edir. Bu nəticənin hansı yöndə olacağı isə fərdin ətrafındakı sosial dəstək sistemindən və peşəkar yardımın əlçatanlığından birbaşa asılıdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1)Əliyev B.H., Cabbarov R.V.Təhsildə şəxsiyyət problemi. Bakı: Təhsil, 268 s.2)Bayramov Ə.S, Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: “Çinar-Çap” .Nəşriyyat-Poliqrafiya müəssisəsi, 2009.- 620 s. S.146

Elmi rəhbərin rəyi: Dadaşlı Kəmalə Amil qızının 'Mən Kiməm? Zorakılıq və İdentitet itkisi' adlı tezisi müsbət qiymətləndirildi və çap üçün tövsiyyə olunur .

SOSIAL MEDIA INSAN PSIXOLOGİYASINA NECƏ TƏSİR EDİR?

Fəsadova Aidə.Humanitar və Sosial elmlər fakültəsi

Elmi rəhbəri:p.e.d.dos Aynur Bünyətova

Əlaqə:0702645676

Azərbaycan universiteti.Bakı,Azərbaycan

Bildiyimiz kimi,sosial media həyatımızın böyük bir hissəsini əhatə edir və onsuz həyatı təsəvvür etmək demək olar ki,çox çətinləşib.Xüsusi ilə gənclərin maraq dairəsində olan sosial media platformaları yayıldığı gündən bu günə mübahisə mövzusu olub.Belə ki,hər məsələdə müxtəlif yanaşmalar olduğu kimi bu mövzuda da müxtəlif yanaşmalar mövcuddur.Kimisi sosial medianın “vaxt itkisi” , kimisi “əyləncə” , kimisi isə “öyrənmə” olduğunu düşünür.Sosial media geniş yayılmış bir ifadədir və o bəzi xüsusiyyətləri özündə birləşdirir.Bəs bu qədər geniş yayılmış bir ifadə özündə hansı mənfi və müsbət xüsusiyyətləri əks etdirir?Sosial media insanların internet vasitəsilə ünsiyyət qurduğu platformalardır.Onlar bu platformaların köməyi ilə bir-birinə informasiya ötürə,fikirlərini paylaşa və ünsiyyət qura bilirlər. Sosial medianın müsbət cəhətlərinə, insanların arasındakı ünsiyyətin asanlaşdırılması,yeni məlumatların əldə edilməsi,təhsil,iş və özünüinkışaf üçün lazımi materialların mövcudluğu kimi imkanları qeyd edə bilərik.Təbii olaraq, sosial media sadəcə müsbət deyil,onun paralelində mənfi xüsusiyyətləri ilə də seçilir.Belə ki sosial media, insanlarda heçbir kimyəvi maddə istifadə etmədən ən çox asılılıq yaradan vasitədir.Bununla yanaşı sosial mediadan çox istifadə edən insanda bəzi psixoloji dəyişikliklər müşahidə etmək mümkündür.İnsanlar sosial platformaların audəçisi halına gəldikdə,onlarda diqqət

çatışmazlığı, stress, aqressiya, özgülünün azalması, real münasibətlərin itirilməsi kimi hallar müşahidə edilir. İnsanların həyata olan baxış bucağının dəyişməsinə də sosial platformalar yenə öz sözünü deyir. Düşünün, əvvəllər həyata baxdığınız bir pəncərə artıq fərqli yönə açılır və bu sizə bəzən yaxşı təsir etməyə bilər. Bu halların qarşısını almaq çətin olsa da bir çox yolu mövcuddur. İnsanlar sosial mediadan istifadə etdikləri vaxta müəyyən məhdudiyyətlər qoya, təbii və real ünsiyyətlərə qoşula, mühakimə və maariflənmə apara bilərlər.

Nəticə etibarlı ilə, sosial media həyatımızda vacib rol oynaya bilər amma unutmamalıyıq ki, həyatımızın haradasa bütün qismini ələ keçirmiş bu ifadənin bizim psixologiyamıza müsbət olduğu qədər mənfi təsirləri var. Əsas məsələ platformadan balanslı və düzgün istifadə etməkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Abbasov, R. (2022). Müasir dövrdə sosial medianın təsiri. Bakı: Elm nəşriyyatı.
2. Andreassen, C. S. (2015). Social media addiction: An overview. Current Pharmaceutical Design.

MƏN KİMƏM? ZORAKILIQ VƏ İDENTİTET İTKİSİ.

Dadaşlı Kəmalə Amil qızı. Əlaqə nömrəsi: 0506570639. Humanitar və sosial elmlər fakültəsi.

Pedaqogika. Psixologiya.

Elmi rəhbər-s.e.d. dos Aynur Bünyatova

Azərbaycan Universiteti. Bakı, Azərbaycan

“Mən kiməm?” sualı fəlsəfi təfəkkürün mərkəzində dayanmaqla yanaşı, müasir psixologiya və sosiologiyanın ən mürəkkəb tədqiqat obyektlərindən biridir. İdentitet – fərdin daxili aləmi ilə xarici sosial reallıq arasındakı dinamik tarazlığın məhsuludur. Bu konsept fərdin özünü unikal bir varlıq kimi dərk etməsi, eyni zamanda müəyyən sosial qruplara mənsubluğunu ifadə etməsi prosesidir. Lakin bu inkişaf prosesi xətti deyil; o, ətraf mühitdən gələn stimullara, xüsusilə də ekstremal stres faktorlarına və travmatik təcrübələrə qarşı olduqca həssasdır. İdentitetin nüvəsi ailə daxilində qoyulur. Uşağın özünə verdiyi ilk dəyər, valideynin ona olan baxışının [güzgü effekti] əksidir. Sevgi və təhlükəsizlik mühiti fərddə “bazal inam” hissini formalaşdırır. Məktəb dövründə fərd kompetensiya hissini inkişaf etdirir. Sosial qəbul və ya rəddedilmə fərdin sosial mənliliyinin konturlarını müəyyənləşdirir. Bu mərhələdə fərd fərqli sosial rolları sınaqdan keçirir. Sağlam bir mühitdə bu eksperimentlər sabit bir mənlilik hissi ilə nəticələnir. Lakin bu dövrdə yaşanan xarici müdaxilələr, xüsusilə zorakılıq, identitetin diffuziyasına səbəb olur. Zorakılıq sadəcə fiziki bir akt deyil, fərdin subyektiv reallığına və bütövlüyünə qarşı sistemli bir hücumdur. Elmi ədəbiyyatda zorakılığın aşağıdakı formaları identitet üzərində dərin izlər qoyur: Fiziki və Cinsi Zorakılıq: Fərdin bədən bütövlüyünün pozulması, onun öz bədənini üzərindəki nəzarət hissini itirməsinə və ciddi disosiasiya (özündən uzaqlaşma) hallarına yol açır. Təhqir və manipulyasiya fərdin daxili dialoqunu zəhərləyir. İnsan özünü başqasının mənfi proyeksiyaları vasitəsilə görməyə başlayır. Sosial-

İqtisadi Zorakılıq: Fərdin müstəqilliyini məhdudlaşdıraraq onu asılı vəziyyətə salır, bu da “agentlik” (öz həyatına qərar vermə bacarığı) hissini məhv edir. Zorakılığa məruz qalmış fərdin identitetində baş verən ən ciddi dəyişiklik travmatik identitetin yaranmasıdır. Bu fenomen zamanı fərdin bütün həyat hekayəsi yaşadığı travma ətrafında fokuslanır. Özünü dəyərsizləşdirmə: Zorakılıq tətbiq edən manipulyasiyası nəticəsində fərd baş verənlərə görə özünü günahlandırmağa (daxili atribusiya) başlayır. Bu, “Mən pisəm və buna layiqəm” inancını doğurur. İdentitet Fragmentasiyası: Ağır travmalar zamanı fərd daxili ağrını azaltmaq üçün öz şəxsiyyətini hissələrə bölə bilər. Bu halda insan özünü bütöv bir varlıq kimi hiss etməkdə çətinlik çəkir. Zorakılıq nəticəsində zədələnmiş identitetin bərpası uzunmüddətli və çoxşaxəli bir prosesdir. Klinik psixologiyada tətbiq

olunan travma-fokuslu terapiyalar fərdə yaşadığı hadisəni öz həyat hekayəsinin yalnız bir hissəsi (həmin hadisənin onun bütün varlığını müəyyən etmədiyi) kimi qəbul etməyə kömək edir.

Nəticə etibarilə, zorakılıq fərdin daxili dünyasında bir “qırılma nöqtəsi” yaradır. Bu nöqtədən sonra insan ya özünü “qurban” kimi daxili zindana həbs edir, ya da bu ağrıdan yeni, daha müdrik və dayanıqlı bir “Mən” inşa edir. Bu nəticənin hansı yöndə olacağı isə fərdin ətrafındakı sosial dəstək sistemindən və peşəkar yardımın əlçatanlığından birbaşa asılıdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1)Əliyev B.H., Cabbarov R.V.Təhsildə şəxsiyyət problemi. Bakı: Təhsil, 268 s.2)Bayramov Ə.S, Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: “Çinar-Çap” .Nəşriyyat-Poliqrafiya müəssisəsi, 2009.- 620 s. S.146

AİLƏDAXİLİ KONFLİKTLƏRİN PSIXOLOJİ ANALİZİ VƏ SOSIAL İŞ MÜDAXİLƏLƏRİ

Nəzərova Cansu Mahir qızı.Humanitar və Sosial Elmlər Fakültəsi.050-321-99-93

Pedaqogika.Psixologiya.

Elmi rəhbər- s.ü.f.d. N.F.Şahhüseynbəyova

Azərbaycan Universiteti. Bakı, Azərbaycan

Ailə cəmiyyətin ən əsas sosial institutlarından biri olmaqla fərdin formalaşmasında, sosiallaşmasında və psixoloji inkişafında mühüm rol oynayır. Müasir dövrdə sosial-iqtisadi dəyişikliklər, həyat tərzinin sürətlənməsi və dəyərlərin transformasiyası ailədaxili münasibətlərə də öz təsirini göstərir. Bu dəyişikliklər nəticəsində ailə üzvləri arasında anlaşılmazlıqlar və konfliktlər daha çox müşahidə olunmağa başlamışdır.Ailədaxili konfliktlər yalnız münasibətlər səviyyəsində qalmır, eyni zamanda fərdlərin psixoloji vəziyyətinə ciddi təsir göstərir. Bu cür konfliktlər stress, depressiya, aqressiya və digər psixoloji problemlərin yaranmasına səbəb ola bilər. Xüsusilə uşaqlar üçün belə mühitdə böyümək onların gələcək sosial davranışlarına və şəxsiyyət inkişafına mənfi təsir edir. Bu baxımdan ailədaxili konfliktlərin psixoloji aspektlərinin araşdırılması və bu problemlərin həllində sosial iş müdaxilələrinin rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Sosial işçilər ailə ilə işləyərkən müxtəlif metod və yanaşmalardan istifadə edərək həm konfliktlərin azaldılmasına, həm də ailə üzvlərinin psixososial rifahının yaxşılaşdırılmasına töhfə verə bilərlər. Aparılan təhlillər göstərir ki, “ailədaxili konfliktlər fərdi xarakter daşımayıb, daha çox ailə sistemindəki qarşılıqlı münasibətlərin pozulması nəticəsində formalaşır. Bu baxımdan ailə daxilində yaranan gərginliklər ayrı-ayrı fərdlərin problemi kimi deyil, bütövlükdə sistemin disfunksiyasının göstəricisi kimi qiymətləndirilməlidir. “[Napier & Whitaker, 1978] . Belə konfliktlər ailə üzvlərinin psixoloji vəziyyətinə təsir edərək stress, emosional gərginlik və aqressiyanın artmasına səbəb olur. Sosial iş müdaxiləsi prosesində ailənin vahid sistem kimi qiymətləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu yanaşma ailə üzvləri arasında qarşılıqlı təsirin düzgün analiz və problemin kökündən həllinə şərait yaradır. Xüsusilə ailə daxilində ünsiyyətin zəifləməsi və emosional məsafənin artması konfliktlərin dərinləşməsinə səbəb olan əsas amillərdən biri kimi çıxış edir [Napier & Whitaker, 1978] Bu baxımdan sosial işçi ilkin qiymətləndirmə mərhələsində ailədaxili münasibətləri kompleks şəkildə təhlil etməli, müdaxilə prosesində isə psixososial dəstək, effektiv ünsiyyətin təşviqi və konfliktlərin konstruktiv həlli bacarıqlarının inkişafına yönəlmiş yanaşmalar tətbiq etməlidir.Ailədaxili konfliktlərin qarşısının

alınması və effektiv idarə olunması məqsədilə ənənəvi sosial iş müdaxilələri ilə yanaşı, innovativ və preventiv yanaşmaların tətbiqi zəruri hesab olunur. Bu baxımdan, ilk növbədə ailədaxili münasibətlərdə yaranan gərginliklərin erkən mərhələdə müəyyən edilməsinə imkan verən

psixososial indikatorlara əsaslanan “erkən xəbərdarlıq sistemi”nin tətbiqi məqsədəuyğundur. Bu model konfliktlərin dərinləşməsinin qarşısını almağa və vaxtında müdaxilə imkanlarını artırmağa xidmət edir. Bununla yanaşı, müasir texnologiyaların imkanlarından istifadə edilərək ailələr üçün əlçatan olan rəqəmsal psixososial dəstək platformalarının yaradılması tövsiyə olunur. Belə platformalar vasitəsilə fərdlər anonim şəkildə psixoloji məsləhət ala, konfliktlərin həlli ilə bağlı məlumatlandırıcı resurslardan yararlanırlar. Eyni zamanda, sosial dəstəyin gücləndirilməsi məqsədilə “ailə mentorluğu” proqramlarının həyata keçirilməsi təklif olunur. Bu proqram çərçivəsində sağlam sosial münasibətlərə malik ailələrin təcrübəsindən istifadə olunaraq digər ailələrə dəstək göstərilməsi mümkündür. Psixoloji aspektin gücləndirilməsi baxımından ailə üzvləri arasında empatiyanın və qarşılıqlı anlayışın artırılması üçün rol-oyun əsaslı müdaxilə metodlarının tətbiqi və emosional savadlılığın inkişafına yönəlmiş təlim proqramlarının təşkili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu yanaşmalar fərdlərin öz emosiyalarını tanımasına, düzgün ifadə etməsinə və konfliktləri konstruktiv şəkildə həll etməsinə şərait yaradır.

Nəticə etibarilə, qeyd olunan innovativ yanaşmaların tətbiqi ailədaxili konfliktlərin azaldılmasına, psixoloji rifahın yüksəldilməsinə və sağlam ailə münasibətlərinin formalaşmasına əhəmiyyətli töhfə verə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. The Family Crucible

2. Social Work Practice with Families

Elmi rəhbərin rəyi: Nəzərova Cansu Mahir qızının “Ailədaxili Konfliktlərin Psixoloji Analizi və Sosial İş Müdaxilələri” adlı tezisi müsbət qiymətləndirildi və çap üçün tövsiyə olunur.

EŞİTMƏ MƏHDUDİYYƏTLİ UŞAQLARIN SOSIAL EMOSİONAL İNKİŞAFINDA AİLƏDAXİLİ MÜNASİBƏTLƏRİN ROLU

Mirzəliyeva Selcan Ədalət qızı; 317. Təhsil fakültəsi; mirzliyevaselcan@gmail.com;

Pedaqogika

Elmi rəhbər: müəllim Məmmədova Ayşən Kənan qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Eşitmə itkisi fərdin inkişafına müxtəlif amillərdən asılı olaraq fərqli şəkildə təsir göstərir. Bu amillərə eşitmə itkisinin növü və dərəcəsi, yaranma vaxtı, uşağın idrak səviyyəsi, ailənin və cəmiyyətin bu vəziyyətə uyğunlaşma bacarığı, eləcə də dil və təhsil mühiti daxildir. Bu səbəbdən eşitmə məhdudiyyəti bəzi uşaqlarda inkişafın müəyyən sahələrinə ciddi təsir göstərdiyi halda, digərlərində bu təsir daha zəif hiss oluna bilər.

Eşitmə qabiliyyəti insanın ünsiyyət qurmasında, sosial münasibətlər formalaşdırmasında, eləcə də koqnitiv və davranış inkişafında mühüm rol oynayır. Bu qabiliyyətin məhdud olması, xüsusilə dilin mənimsənilməsi və ifadə olunması prosesində çətinliklər yaradır [2]. Nəticədə uşaqlar sosial əlaqələr qurmaqda və onları davam etdirməkdə çətinliklərlə üzləşirlər. Ünsiyyət məhdudiyyətləri isə zamanla emosional problemlərin yaranmasına, özünə inamın azalmasına və sosial təcridə səbəb ola bilər.

Eşitmə məhdudiyyətli uşaqlar böyüdükcə ətraf mühitlə və həmyaşıdları ilə əlaqə qurmağa çalışırlar. Lakin ünsiyyət bacarıqlarındakı çətinliklər onların sosial münasibətlərdə daha az iştirak etməsinə gətirib çıxarır. Bu vəziyyət uşaqların sosial davranış qaydalarını mənimsəməsinə də çətinləşdirir [1, s.499]. Digər tərəfdən, eşitmə məhdudiyyətli uşağın ailədə olması valideynlər üçün

əlavə məsuliyyət və psixoloji yük yaradır. Bu ailələr tez-tez tibbi müayinələr, əlavə qayğı və maliyyə xərcləri ilə qarşılaşırlar. Bununla yanaşı, uşağın ünsiyyət çətinlikləri valideynlərin sosial münasibətlərinə də təsir göstərərək onların təcrid hissini artırır. Bu vəziyyət valideynlərdə narahatlıq, gərginlik və bəzən də özünü qeyri-kafi hiss etmə kimi emosional reaksiyalara səbəb ola bilər.

Valideynlərin bu stresslə mübarizə aparmaq qabiliyyəti bir sıra amillərlə bağlıdır. Ailə münasibətlərinin keyfiyyəti, sosial-iqtisadi vəziyyət, mütəxəssislərin erkən müdaxiləsi və sosial dəstək şəbəkələrinin mövcudluğu bu baxımdan mühüm rol oynayır. Güclü sosial dəstək həm emosional, həm də praktiki baxımdan ailəni möhkəmləndirərək çətinliklərin təsirini azalda bilər. Bu isə həm uşağın inkişafına, həm də ailə daxilində sağlam münasibətlərin qorunmasına müsbət təsir göstərir.

Məhdudiyyətli uşağın dünyaya gəlməsi ailə sistemində müəyyən dəyişikliklərə səbəb olur. Bu zaman ailə üzvləri yeni rollara uyğunlaşmalı, münasibətlərini yenidən qurmalıdırlar. Emosional sabitliyin bərpası isə çox vaxt ailənin sosial mühitdən aldığı dəstək, mədəni dəyərlər və inanc sistemi ilə əlaqəli olur. Bu baxımdan, belə vəziyyətlər yalnız fərdi deyil, bütövlükdə ailə sisteminin uyğunlaşmasını tələb edən mürəkkəb bir proses kimi qiymətləndirilə bilər [3, s.6].

Qeyd etmək lazımdır ki, eşitmə məhdudiyyətli uşaqları olan ailələr digər ailələr kimi müxtəlif xüsusiyyətlərə malikdirlər. Onların imkanları, bilik səviyyəsi və resurslara çıxışı fərqli ola bilər. Bəzi hallarda valideynlərin özləri də eşitmə məhdudiyyətli ola bilərlər. Buna baxmayaraq, bütün bu ailələrin ümumi ehtiyacı – mütəxəssislər tərəfindən sistemli və davamlı dəstəyin göstərilməsidir. Bu dəstək uşaqların inkişafını təmin etməklə yanaşı, ailələrin sosial həyata daha fəal inteqrasiyasına da kömək edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Hintermair, M. (2006). Parental resources, parental stress, and socioemotional development of deaf and hard of hearing children. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 11(4), 493–513.
2. Northern, J. L., & Downs, M. P. (2014). *Hearing in children* (6th ed.). Plural Publishing.
3. Sayed, D. F. M., Abdelrazic, M. I., & Abuelela, I. S. (2025). Emotional and behavioral problems in children with hearing impairment. *BMC Pediatrics*, 25, 1–8.

YENİYETMƏLƏR ARASINDA AQRESSİV DAVRANIŞIN FORMALAŞMASINDA SOSIAL AMİLLƏRİN ROLU

Şammədova Gülçin Elçin

Elmi rəhbər: baş müəllim Seyidova Günay Akif

Azərbaycan Dillər Universiteti

Yeniyetmələrin şəxsi inkişafı, onun münasibətləri, maraqları, düşüncə şəkli əhatəsindəki insanlardan, ən əsası, ailədən təsirlənir. Uşağın təlim-tərbiyəsi valideyninki ilə bağlıdır, çünki valideyn ona nə öyrədilibsə, uşağına da onu öyrədir. Valideynlərin bu prosesdə qeyri-sabitliyi uşaqda aqressiya, itaətsizlik və s. kimi davranışlarla özünü göstərir. Valideynlərin yetkinliyindən və tərbiyə etmə bacarığından, həmçinin mədəni və təhsil, tərbiyə səviyyəsindən asılı olaraq, ailə uşağın inkişafı üçün bir tərəfdən optimal, digər tərəfdən isə məhdudlaşdırıcı mühit ola bilər. Olweus araşdırmalarının nəticələrinə əsaslanaraq bu nəticəyə gəlmişdi ki, uşağın böyüdüüyü şərait aqressiv davranışın yaranmasına dörd amil vasitəsilə təsir göstərir: 1. Valideynin uşağa münasibəti: Uşağına emosional olaraq laqeyd yanaşan valideynlərin uşaqları aqressiv olur və davranış problemləri ortaya çıxır; 2. Valideyn nəzarəti: Valideynlər aqressiv davranışa qarşı sərhədlər qoymadıqda uşağın aqressivlik səviyyəsi artır; 3. Fiziki cəza və valideynin reaksiyası: Yaşadların qarşı aqressiv olan

uşaqlar və həmçinin qurbanları çox zaman valideynlərin zorakı olduğu ailələrdən olurlar; 4. Uşağın temperamenti: Temperament ilə asosiallıq arasındakı əlaqə dolayıdır və burada vasitəçi valideyn ilə uşaq arasındakı münasibətdir. [3]

Ailədən əlavə, uşağın sosiallaşmasında mühüm faktor yaşidlərdir. Aqressiv davranış həmyaşd qrupunda daha yüksək mövqe tutmaq istəyi ilə izah olunur. Aqressiv uşaqlar bu məqsədlərinə daha tez çatmaq üçün özünə inamsız və fiziki cəhətdən zəif və s. yaşidlərini qurban olaraq seçirlər və bu zorakığın baş verdiyi qrupu tərk etmək olmur, çünki üzvlük məcburidir. [2] Uşaqda aqressiv davranış yaranmasının bir digər amilini müəllimlər olaraq götürə bilərik. Müəllim sinifdəki aqressivlik səviyyəsinə təsir göstərə bilər, çünki onlar

uşaqlar üçün davranış modeli rolunu oynayrlar. Müəllimin şagird üzərindəki rolunu müəllim kimi fəaliyyət göstərmiş uşaq psixoloqu Haim Ginnot izah edib və onun şəxsi münasibətinin sinfin atmosferini dəyişdiyini qeyd edirdi. [1]

Bütün yaş qruplarından olan uşaqlar televiziyanın təsirinə məruz qalır. Mediada zorakılıq xəbərlərinə daha çox məruz qalan uşaqda əgər zorakılığa meyl varsa bur xəbərlər onu daha da gücləndirir və uşaqlar özünü həmin şəxsə asanlıqla identifikasiya edirlər. Hər yeniyetmə zorakı məzmunə reaksiya olaraq zorakı davranış göstərmir, lakin media onun gündəlik hadisələrə baxışını dəyişəcək. [3]

Yeniyetməlik dövründə aqressiv davranışın formalaşması bir çox amillərdən asılıdır və bu amillərin hər biri yeniyetmənin psixologiyasına fərqli təsir göstərir. Aqressiv davranışa zamanında müdaxilə etmək, lazımi psixoloji dəstəyi göstərmək yeniyetmənin müsbət inkişafı üçün vacib məsələlərdəndir və bura da sadəcə valideynlərin deyil, müəllimlərin və uşaqların əhatəsində olan digər şəxslərin də dəstəyi vacibdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1.<https://media.neliti.com/media/publications/606766-socio-psychological-factors-of-aggressiv-ae51bf86.pdf>

2.<https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10152137/>

3.https://www.researchgate.net/publication/271058229_THE_ROLE_OF_SOCIAL_FACTORS_IN_THE_FORMATION_OF_VIOLENT_BEHAVIOR_IN_CHILDREN

LEADERSHIP AND SELF-REGULATION SKILLS

Abdullazade Deniz Hikmat gizi, Class: 11C, School: Baku Ataturk Lyceum E-mail:

denizabdullazade09@mail.ru, Pedagogy,

Scientific Supervisor: teacher Sadaf Agamehdi gizi Abushova

Baku Ataturk Lyceum, Baku

In the contemporary world, leadership is not limited to management skills; its effectiveness is closely linked to psychological competencies, particularly self-regulation. Indeed, understanding how leaders manage their behaviors and emotions is crucial for predicting their impact on team performance. A leader's ability to manage personal behaviors, emotions, and attention directly impacts team trust, stability, and organizational success. Therefore, examining the relationship between leadership and self-regulation is of both theoretical and practical importance.

Recent studies have highlighted this relationship [1, pp.12–30]. For instance, research conducted in 2024 demonstrated that leaders with high self-control foster higher trust among followers, facilitate conflict resolution, and strengthen leader–follower relationships. Leadership is defined as the ability to guide people toward achieving organizational goals, which includes defining vision and strategy, motivating team members, making fair decisions, and adapting to change. It is evident that effective leadership requires more than technical skills, encompassing well-developed psychological competencies. Self-regulation is essential for effective leadership, bridging a leader's personal abilities and organizational outcomes. It involves controlling behaviors, emotions, and thoughts, and is closely tied to self-awareness and continuous personal development. Key self-regulation skills are:

- Emotional intelligence → the leader recognizes and manages their emotions while understanding others' emotions;
- Stress resilience → the ability to remain calm and constructive in challenging situations;

- Priority management → effective use of time and resources;
- Self-motivation → intrinsic initiative and goal-oriented action [5].

Leaders possessing these skills not only enhance their personal performance but also set an example for the team and elevate collective motivation. These theoretical findings are further supported by broader perspectives, such as bibliometric analyses. For example, Reichard, Smith, and Houghton systematically reviewed literature on self-leadership and self-regulation, highlighting their central role in leadership effectiveness [3]. Dietl and Reb emphasize that emotionally stable and self-regulated leaders are perceived as more predictable and trustworthy, while Fürstenberg notes that unpredictable leadership can reduce followers' self-regulation capacity and team well-being [2, pp.75–98]. These studies underscore that self-regulation is not merely a personal skill but a strategic organizational asset.

In conclusion, self-leadership and self-regulation are recognized not only as individual competencies but also as key factors in team management and organizational performance. Consequently, fostering these skills should be a priority for contemporary leadership development, paving the way for both effective teams and sustainable organizational success.

References:

1. Dietl, H., Reb, J. The role of self-regulation in effective leadership. *Journal of Organizational Behavior*, 45(1), 2024, p.12–30.
2. Fürstenberg, B. Leadership behavior predictability and its impact on follower well-being. *European Journal of Management Psychology*, 31(1), 2024, 75–98.
3. Reichard, R., Smith, T., & Houghton, J. Self-leadership and self-regulation in contemporary leadership research: A bibliometric review. *Leadership Quarterly*, 36(2), 101234, 2025
4. Müller, T., Niessen, C., Research on self-control and leader trust. *International Journal of Leadership Studies*, 18(3), 2018, pp.55–78.
5. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S014829632400540X>

YAŞ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN ŞAĞİRD DAVRANIŞINA TƏSİRİ Tağızadə İlkanə Asif

,212B,İngilis -Fransız ilkanatagiyeva@gmail.com,

Pedaqogika, Psixologiya

Elmi Rəhbər:baş müəl.Bağırova Tahirə Bəkir qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti

Yaş xüsusiyyətləri dedikdə pedaqogikada müəyyən yaş dövrləri üzrə uşaqlarda müşahidə olunan spesifik və yaxud yeni yaranan xüsusiyyətlər nəzərdə tutulur. Hansı ki, uşaq fiziologiyasında və psixologiyasında bu dəyişiklikləri aydın şəkildə görmək mümkündür. Həmçinin, yaş xüsusiyyətləri şagirdlərin davranış tərzinə də əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. İnkişaf mərhələlərinə əsasən onlarda emosional və sosial xüsusiyyətlər bir-birindən fərqlənir və bu xüsusiyyətlər onların şagird yoldaşlarına, müəllimlərinə olan münasibətlərinə də təsir göstərir. Məhz buna görə də yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması təlim-tərbiyə prosesində öz vacibliyini qoruyur. Bu baxımdan, təlim fəaliyyətində şagird davranışını düzgün qiymətləndirmək üçün onun yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almaq mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İbtidai məktəb yaşında olan şagirdlər (6–10 yaş) daha çox müəllim yönümlü davranışa malik olurlar. Bəzi mənbələrdə “konkret əməliyyat mərhələsi” adlanan bu yaş dövründə şagirdlər daha çox konkret əşya və varlıqlara əsaslanır, onlarda abstrakt düşüncə tərzı hələ tam formalaşmır

[3,s.96]. Hərəkətləri sadə və dəyişkən xarakter daşıyır. Müəllim əsas nüfuz mənbəyi hesab olunduğu üçün şagirdlər tələblərə asanlıqla uyğunlaşırlar.

Yeniyyətlik adlanan (11–15 yaş) dövrdə isə şəxsiyyətdə baş verən yeniliklər sürətlə davranışa təsir edir, müstəqil olma meyilləri güclənir. İnsan inkişafı sosial mühit və qarşılıqlı ünsiyyət prosesində formalaşdığı üçün yeniyyətlik dövründə yaşadların bir-birinə təsiri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [2,s.9]. Onlar dostlarının və həmyaşıdlarının təsiri ilə qərarlar verir, bəzən müəllimə tənqidi yanaşmağa başlayırlar. Bu hal bəzən konformizmə, bəzən isə normativ davranışa qarşı çıxışa səbəb olur.

Eyni zamanda, yeniyyətlik dövrü emosional labillik və affektiv reaksiyaların intensivliyi ilə xarakterizə olunur [1,s.35]. Bu xüsusiyyətlər məktəb mühitində onların davranışına və akademik fəaliyyətinə birbaşa təsir edir. Yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması, həmçinin diferensial yanaşmanı da zəruri edir. İbtidai yaş dövründə daha çox istiqamətləndirici metodlardan istifadə olunduğu halda, yeniyyətlərlə iş prosesində dialoji ünsiyyət, əməkdaşlıq və daxili motivasiya ön plana çıxır. Bu yanaşmalar onların sosial adaptasiya prosesini asanlaşdırır, davranışın daha adekvat formalaşmasına və şəxsiyyətin harmonik inkişafına zəmin yaradır.

Aparılan nəzəri təhlil göstərir ki, uşağın inkişaf mərhələlərində baş verən kognitiv, emosional və sosial dəyişikliklər onun məktəb mühitində davranış modellərini, ünsiyyət formalarını və təlim fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini müəyyən edir. Beləliklə, aparılan təhlil əsasında demək olar ki, yaş xüsusiyyətləri ilə şagird davranışı arasında qarşılıqlı və dinamik əlaqə mövcuddur.

Ədəbiyyat:

1. Hüseynov R. Uşaq psixologiyası. Bakı: Maarif, 2008.
2. Piaget J. The Psychology of the Child. New York: Basic Books, 1969.
<https://share.google/dYksnL49hWHqi9GEw>
3. Vygotsky L.S. Mind in Society. Cambridge: Harvard University Press, 1978.
<https://share.google/t3glJmG6nag6v8RBC>

İNKİŞAF KONSEPSİYALARININ ŞƏXSİYYƏTİN İNKİŞAFINA TƏSİRİ Heydərli Nazənin

Rövşən,212B,İngilis-Fransız,nazninheydrli679@gmail.com

Pedaqogika.Psixologiya

Elmi Rəhbər;baş müə. Bağirova Tahirə Bəkir qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti

Şəxsiyyətin inkişafı bütün dövrlərdə olduğu kimi müasir dövrdə də öz aktuallığını qorumaqda olan və daim inkişafda olan bir mövzudur. Şəxsiyyətin inkişafı, tərbiyəsi, yaş xüsusiyyətləri və onun dövrləri Şərq fəlsəfəsində,o cümlədən Azərbaycan xalq pedaqoji düşüncəsində öz yerini tapmışdır. Şəxsiyyət haqqında pedaqoji fikrimizə uyğun təriflərdən biri belədir: şəxsiyyət şüurlu fəaliyyət göstərən, sosial münasibətlərdə iştirak edən, yaxşı əməllər sahibi olan, ətraf aləmi yaxşılaşdıran və ya bu barədə düşünən xeyirxah, humanist insandır [3,s.36]. İlk olaraq insan bioloji bir növ kimi qəbul olunur və fərd bioloji bir varlığın,yəni insanın növüdür. Həyatı boyu formalaşan, özünəməxsus fərdi xüsusiyyətləri, müəyyən təfəkkürü, davranış tərz, hissləri, ictimai münasibət və ünsiyyəti olan insan şəxsiyyət adlanır [2,s.37]. Buradan da göründüyü kimi insanın şəxsiyyət kimi formalaşması birdən birə baş vermir və müəyyən inkişaf yolu keçir. İnsanın bir şəxsiyyət kimi formalaşması ilə bağlı bir sıra məlumatlar inkişaf konsepsiyalarında öz əksini tapmışdır. Müəlliflər dərş vəsaitində bu yanaşmaya uyğun olaraq, bioloji, sosioloji, biososioloji inkişaf konsepsiyalarını rəhbər tutaraq, şəxsiyyət və şəxsiyyətin inkişafı anlayışını izah edirlər. Bu konsepsiyalarda insanın zehni, psixi, mənəvi, əmək, fiziki və s, inkişafı önə çəkilir,

inkişafa dair baxışlar və nəzəriyyələr təhlil edilir, şəxsiyyətin inkişafında irsiyyətin, mühitin, tərbiyənin əhəmiyyəti açıqlanır və şəxsiyyətin inkişafı prosesində insanın şəxsi fəallığının mühüm rol oynadığı vurğulanır [1]. Bu konsepsiyalardan birincisi bioloji inkişaf konsepsiyasıdır. Bioloji inkişaf konsepsiyasının nümayəndələrindən olan Z.Freyd şəxsiyyətin davranışının bioloji təsir və instinktlərdən asılı olduğunu qeyd edirdi. Sosioloji konsepsiya isə insan cəmiyyətlərinin sosial, iqtisadi, və mədəni sahələrdə inkişaf səviyyələrini araşdırmaq və istiqamətləndirmək üçün tətbiq olunan nəzəri və fəlsəfi çərçivədir. Sosioloji konsepsiya təsdiq edir ki, şəxsiyyət sosial təzahürdür. O, zamanla sıx bağlı olub, tarixən insana nə xas olmuşsa, onu əks etdirir və şəxsiyyətin keyfiyyətləri anadangəlmə deyil, sosial və mədəni inkişaf nəticəsində yaranır. Şəxsiyyətin həyatı, onun ünsiyyət və münasibətdə olmasıdır, onun daim biliklər qazanması, inkişafı ilə əlaqədardır [2, s.40]. Həmçinin onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu konsepsiyalardan başqa biososial konsepsiyada həm psixoloji, həm sosial, həm də bioloji, amillərin qarşılıqlı təsiri nəticəsində baş verən proses kimi izah edilir.

Bu nəzəri yanaşma insanın davranış və psixi xüsusiyyətlərinin yalnız genetik, bioloji determinantlarla müəyyən olunmadığını, eyni zamanda sosial mühit və qarşılıqlı əlaqədən təsirləndiyini vurğulayır. Biososial konsepsiya tərəfdarları şəxsiyyəti iki yerə bölür və hesab edirlər ki, insanda gedən psixoloji proseslərin bioloji əhəmiyyəti var, həm də belə əlamətlər şəxsiyyətin sosial amil kimi istiqamətlənməsini müəyyənləşdirir. Onlar belə hesab edirlər ki, insan xüsusi bioloji fərd kimi doğulur, sosial həyat şəraitinin təsiri altında sosiallaşır və şəxsiyyətə çevrilirlər [2, s.40]. Sinif mühiti, reaksiyalar, ünsiyyət yolu ilə qazanılan təcrübə və genetika konseptlərin formalaşmasına təsir edən amillərdəndir [3]. Nəticə etibarilə, inkişaf konsepsiyalarının şəxsiyyətin formalaşmasına əhəmiyyətli təsiri vardır. Hər bir konsepiyada insanın bir şəxsiyyət kimi formalaşması üçün müəyyən bioloji və sosial xüsusiyyətlərin qazanılmasının vacibliyi vurğulanır. İstər bioloji, istər sosioloji istərsə də biososial konsepsiya insanın bir şəxsiyyətə çevrilməsini təmin edəcək mühit, təsir və amillərin məcumasunu özündə birləşdirməyə və şəxsiyyətin davamlı inkişafını öyrənməyə şərait yaradır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Əlizadə, H. Pedagogika-şəxsiyyətin inkişafı haqqında elmdir."Təhsil, elmi-pedaqoji, publisistik jurnal-10.2022
2. Hüseynzadə, R. və b. Pedagogika: dərslik. – Bakı: Mütərcim, 2021. – 488 s
3. Panneerselvam, G. "Concept Development on Early Childhood Education: Awareness, Dialogic Inclusion and Practice." Shanlax International Journal of Arts, Science and Humanities, vol. 12, no. 2, 2024, pp. 80–87

HİPERAKTİV UŞAQLARIN PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Muradlı Səbinə Mansur qızı

Elmi rəhbər: b/m Sadıxova Lalə Sabir qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Diqqət çatışmazlığı hiperaktivlik pozuntusu (D/HA) adətən uşaqlıqda diaqnoz qoyulan nevroloji-davranış inkişaf pozuntusudur. Nevroloji pozuntular erkən uşaqlıq dövründə, adətən məktəbə başlamazdan əvvəl yaranan və şəxsi, sosial, peşəkar inkişafa zərər verən nevroloji xarakterli ilkin şərtlərə əsaslanır [1. s.39]. Alimlər D/HA pozuntusu olan bəzi adamların beynində davranışa nəzarət etməyə yardım göstərən "neyroötürücülər" adlanan müəyyən kimyəvi maddələrin çatışmadığını iddia edirlər. Bu pozuntu həmişə doğuşdan inkişaf edir, lakin uşaqlıqda həmişə düzgün diaqnoz qoyulmur və ya ümumiyyətlə aşkar edilmir. Diaqnoz adətən 7-8 yaşında qoyulur.

Psixoterapiya və xüsusi təlimlərin köməyi ilə 16 yaşına qədər uşaq monoton işi yerinə yetirmək və dərmonsız diqqəti cəmləmək üçün kifayət qədər bacarıqlar qazanır.

Diqqət çatışmazlığı hiperaktivlik pozuntusu (D/HA) olan uşaqları böyütmək asan deyil. Məktəbəqədər yaşda (D/HA) uşağın nitq bacarıqlarını mənimsəməsinə, yaddaş və diqqətin inkişafına mane olur. (D/HA) bu uşaqlarda tez-tez inkişaf geriliyi olur. Ancaq bir qayda olaraq, 5 yaşa qədər (D/HA) olan uşaqlarda təfəkkür normal inkişaf edir, buna görə də hiperaktivlik daha çox məktəb yaşlarında özünü göstərməyə başlayır [2. s.168].

Təlim fəaliyyətinin zəif olması və aktivliyin artması səbəbindən (D/HA) bu şagirdlər tez-tez təkcə ailə üçün deyil, bütün sinif üçün "əsl cəzaya" çevrilir, uşağın özü də öz təzahürlərindən əziyyət çəkir: aşağı özünə hörmət, digər uşaqlarla ünsiyyətdə çətinliklər yaranır [3.s 32].

D/HA-in üç əsas əlamətləri, yaxud simptomu var. Bunlar aşağıdakılardır:

- Diqqətsizlik problemləri
- Fəal olmaq (artıq dərəcədə fəallıq adlanan əlamət)
- Düşünmədən hərəkət etmək (qeyri-iradilik adlanan əlamət)

Bu simptomlar əsasında D/HA-in üç növü müəyyən edilmişdir

- Diqqətsizlik. Bu zaman şəxs hansısa bir məsələ, yaxud fəaliyyət üzərində diqqətini cəmləyə, yaxud cəmləmiş halda qala bilmir
- Artıq dərəcədə fəallıq – qeyri-iradilik. Bu zaman şəxs xeyli dərəcədə fəal olur və tez-tez düşünmədən hərəkət edir
- Bunların birləşdirilmiş növü. Bu zaman şəxs həm diqqətsiz, həm impulsiv, həm də olduqca fəaldır.
- D/HA pozuntusu olan bir çox uşaqların problemləri diqqətsizliklə bağlı olur. D/HA-in diqqətsizlik növünə aid uşaqlar əyləncə, yaxud dərs tapşırıqları üzərində diqqətlərini toplamış halda qala bilmirlər; təlimatlara diqqət yetirmirlər, yaxud dərs tapşırıqlarını başa çatdırmırlar.; fikirləri asanlıqla yayına bilir; əşyalarını itirirlər.
- Həddindən artıq fəal olmaq – D/HA-in ən çox təsadüf olunan əlamətlərindən biridir. Artıq dərəcədə fəal olan uşaq həmişə hərəkətdədir, səs-küylüdür (yaşa dolduqca onlarda fəallıq səviyyəsi enə bilər). Belə uşaqlar düşünmədən hərəkət edirlər. Artıq dərəcədə fəallıq və qeyri-iradilik bir-birini tamamlamağa meyilli əlamətlərdir. D/HA- in artıq dərəcədə fəallıq və qeyri-iradilik növünə aid edilən uşaqlar çox zaman :
 - Vurnuxur və əsəbi hərəkətlər edirlər, ehtiyac olmadan oturduqları stuldan dururlar, həmişə ora-bura qaçır, harasa dırmaşırlar və s.
 - Sakit bir halda oynaya bilmirlər, həddindən artıq çox danışirlar ,sualı axıra qədər dinləmədən cavab verirlər, başqaları danışarkən onların sözlərini kəsirlər, başqaları oynayan zaman onların oyunlarına qarışır, maneçilik törədirlər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Nadir İsmayılov Psixoterapiya Bakı
- 2.Брызгунов И.П., Касатикова ЕВ. Непоседливый ребенок или все о гиперактивных детях. - М.: Изд-во Ин-та психотерапии, 2002 г.
- 3 Максимова А. Гиперактивность и дефицит внимания у детей. - Ростов н/Д: Феникс, 2006 г.

ALMANİYA VƏ AZƏRBAYCANIN TƏHSİL MODELƏRİ: OXŞAR VƏ FƏRQLİ CƏHƏTLƏRİ

Məmmədova Rəhilə Mahir qızı, 444, Filologiya fakültəsi, rahilamamedova322@gmail.com,

Elmi rəhbər: B/m: Gülxar Hüseynova Əkrəm qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Almaniyada təhsil sistemi ibtidai, orta və ali təhsil olmaqla üç əsas pillədən ibarətdir. Ölkədə orta təhsil məcburidir və dövlət məktəblərində təhsil əsasən ödənişsizdir. Təhsil sisteminə rəhbərlik həm federal səviyyədə, həm də ayrı-ayrı torpaqlar (əyalətlər) tərəfindən həyata keçirilir [1, s.127].

İbtidai təhsil 6 yaşdan başlayır və 4–6 il davam edir. Bu mərhələdə şagirdlərə əsas biliklər verilir. Daha sonra şagirdlər qabiliyyət və maraqlarına uyğun olaraq müxtəlif tip orta məktəblərə yönləndirilir. Gimnaziya ən nüfuzlu məktəb hesab olunur və şagirdləri universitetə hazırlayır. Orta təhsilin ümumi müddəti təxminən 13 ildir. Bu mərhələdə şagirdlər həm əsas fənləri öyrənir, həm də əlavə fənləri seçmək imkanı əldə edirlər. Ali təhsil sistemi müstəqillik prinsipi əsasında qurulmuşdur. Tələbələr oxuyacaqları fənləri qismən özləri seçə bilirlər və təhsil prosesi elmi-tədqiqat fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. Universitetlərdə təhsil bir çox hallarda pulsuzdur və semestrlər müəhazirə və müstəqil iş dövrlərindən ibarətdir [1, s.128].

XX əsrin son onilliklərində dünyada olduğu kimi, Azərbaycanda da təhsil sahəsində ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. Ölkədə ali təhsil sisteminin idarə olunması təkmilləşdirilmiş, beynəlxalq standartlara uyğunlaşma istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. [448] Azərbaycan 2005-ci ildə Boloniya prosesinə qoşularaq ali təhsil sistemini Avropa təhsil məkanına inteqrasiya etməyə başlamışdır. Bunun nəticəsində ali təhsildə çoxpilləli sistem (bakalavr, magistr, doktorantura) tətbiq edilmiş, kredit sistemi geniş yayılmış və tələbələrin akademik mobilliyi artmışdır. Təhsil pillələri: Məktəbəqədər təhsil – uşaqların ilkin inkişaf mərhələsidir və əsasən bağçalarda həyata keçirilir. Ümumi təhsil – üç mərhələdən ibarətdir: ibtidai təhsil (1–4-cü siniflər), ümumi orta təhsil (5–9-cu siniflər), tam orta təhsil (10–11-ci siniflər). Orta ixtisas və peşə təhsili – şagirdlərə müəyyən peşə və ixtisas üzrə bilik və bacarıqlar verir. Ali təhsil – bakalavr, magistr və doktorantura səviyyələrindən ibarətdir. Təhsil modelləri və xüsusiyyətləri: Azərbaycanda təhsil çoxpilləli model əsasında qurulmuşdur və bu model Boloniya prosesinə uyğunlaşdırılmışdır. Kurikulum modeli təhsildə yeni yanaşmadır və şagirdyönümlü, nəticəyönümlü prinsiplərə əsaslanır [1, s.450 – 451].

Azərbaycan və Almaniya təhsil sistemləri arasında həm oxşar, həm də fərqli cəhətlər mövcuddur. Oxşar cəhətlər: Hər iki ölkədə təhsil sistemi pilləli quruluşa malikdir (ibtidai, orta, ali təhsil). Orta təhsil hər iki ölkədə məcburidir. Ali təhsildə çoxpilləli sistem (bakalavr, magistr, doktorantura) tətbiq olunur. Hər iki ölkə Boloniya prosesinə qoşulmuş və kredit sistemini tətbiq etmişdir. Dövlət təhsil sisteminin əsas təşkilatçısıdır və dövlət məktəbləri geniş yayılmışdır.

Fərqli cəhətlər: Almaniyada şagirdlər orta təhsildə erkən mərhələdə müxtəlif məktəb tiplərinə (gimnaziya, real, əsas məktəb və s.) bölünür, Azərbaycanda isə şagirdlər əsasən eyni tip ümumi məktəblərdə oxuyurlar. Almaniyada peşə təhsili daha inkişaf etmiş və əmək bazarı ilə sıx bağlıdır, Azərbaycanda bu sahə hələ inkişaf mərhələsindədir. Almaniyada təhsil idarəçiliyi daha çox əyalətlər (torpaqlar) tərəfindən həyata keçirilir, Azərbaycanda isə mərkəzləşdirilmiş şəkildə dövlət tərəfindən idarə olunur. Almaniyada şagirdlərin gələcək istiqaməti (ali və ya peşə) daha erkən müəyyən olunur, Azərbaycanda isə bu seçim əsasən məktəbi bitirdikdən sonra edilir. Ümumilikdə, hər iki ölkə müasir təhsil modellərinə əsaslansa da, Almaniyada sistem daha çox diferensial və praktik yönümlüdür, Azərbaycanda isə daha mərkəzləşdirilmiş və vahid quruluşa malikdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Müdafiə Mahmudov. Dünya təhsil sistemləri. Bakı – Mütərcim – 2014

SÜNİ İNTELLEKTİN XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ ROLU

Miryusif Seyidzadə Elçin oğlu, Magistratura, 116, seyidzademiriyusif19@gmail.com,

Pedaqogika, Psixologiya

Elmi rəhbər: B/m. Gülxar Hüseynova Əkrəm qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Müasir dövrdə informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı təhsil sistemində köklü dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Xüsusilə süni intellekt texnologiyalarının meydana çıxması və geniş tətbiqi tədris prosesinə yeni yanaşmalar gətirmişdir. Süni intellekt insanın düşünmə, öyrənmə və qərarvermə proseslərini təqlid edən texnoloji sistemlər toplusu kimi xarakterizə olunur. Bu texnologiyalar müxtəlif sahələrdə olduğu kimi, təhsil sistemində də innovativ həllər təqdim edir və öyrənmə prosesinin daha səmərəli təşkilinə imkan yaradır. Müasir təhsil yanaşmalarında süni intellektin tətbiqi artıq zərurətə çevrilmişdir [1, s.12–18]

Süni intellekt texnologiyalarının təhsildə tətbiqi ilk növbədə fərdiləşdirilmiş öyrənmə imkanlarının yaradılması ilə diqqət çəkir. Ənənəvi təhsil sistemində bütün tələbələr eyni proqram əsasında təhsil alsa da, süni intellekt əsaslı sistemlər hər bir tələbənin bilik səviyyəsini, öyrənmə sürətini və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq uyğun tədris materialları təqdim edə bilir. Bu isə təhsilin keyfiyyətini artırmaqla yanaşı, tələbələrin motivasiyasını da yüksəldir. Belə sistemlər tələbələrin zəif və güclü tərəflərini müəyyən edir və onların inkişafı üçün xüsusi strategiyalar təklif edir [1, s. 45–52].

Süni intellekt texnologiyalarının tətbiqi müəllimlərin fəaliyyətinə də müsbət təsir göstərir. Müəllimlər bu texnologiyalar vasitəsilə dərslər materiallarını daha asan hazırlaya, tələbələrin nailiyyətlərini daha operativ şəkildə qiymətləndirə və onların inkişafını izləyə bilirlər. Avtomatlaşdırılmış qiymətləndirmə sistemləri müəllimlərin iş yükünü azaldır və onların daha çox yaradıcı fəaliyyətlə məşğul olmasına imkan yaradır. Bununla yanaşı, süni intellekt müəllimlər üçün əlavə dəstək vasitəsi kimi çıxış edir və tədris prosesinin keyfiyyətini artırır [2, s.101–108].

Bununla belə, süni intellekt texnologiyalarının tətbiqi bəzi çətinlikləri də özündə ehtiva edir. İlk növbədə, bu texnologiyaların tətbiqi üçün yüksək texniki təminat və maliyyə resursları tələb olunur. Bəzi təhsil müəssisələrində bu imkanların məhdud olması süni intellektin geniş tətbiqinə maneə yarada bilər. Bundan əlavə, texnologiyadan həddindən artıq asılılıq insan faktorunun azalmasına və tədris prosesində müəyyən problemlərin yaranmasına səbəb ola bilər. Bu baxımdan süni intellektdən istifadə balanslı şəkildə həyata keçirilməlidir [4, s. 56–62].

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, süni intellekt texnologiyaları müasir təhsil sistemində, xüsusilə də xarici dilin tədrisində mühüm rol oynayır. Bu texnologiyalar öyrənmə prosesini daha fərdiləşdirilmiş, interaktiv və effektiv edir. Süni intellekt əsaslı sistemlər tələbələrin dil bacarıqlarının inkişafına kömək edir, onların səhvlərini analiz edir və inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Eyni zamanda müəllimlər üçün də yeni imkanlar yaradır və tədris prosesinin daha səmərəli təşkilinə şərait yaradır. Gələcəkdə süni intellekt texnologiyalarının daha da inkişaf etməsi ilə onların təhsil sahəsində tətbiqinin genişlənəcəyi və daha innovativ tədris metodlarının formalaşacağı gözlənilir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

- 1.Əliyev R. Süni intellektin əsasları. Bakı: Elm nəşriyyatı, 2019, 150 s.
- 2.İbrahimov T. Pedaqogika və müasir yanaşmalar. Bakı: Təhsil nəşriyyatı, 2017, 220 s.
- 3.Məmmədov A. Müasir təhsil texnologiyaları. Bakı: Təhsil nəşriyyatı, 2020, 200 s.
- 4.Rzayev E. Təhsil sistemində rəqəmsallaşma. Bakı: Elm nəşriyyatı, 2022, 190 s.

XARİCİ DİL ÖYRƏNİLMƏSİNİN DAYANIQLI GƏLƏCƏYİN QURULMASINDA ROLU

Əliyeva Gültən Nəcəf qızı, 444, Filologiya fakültəsi, aliyevagulten05@gmail.com,

Pedaqogika, Psixologiya

Elmi rəhbər: B/m. Hüseynova Gülxar Əkrəm qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Bu gün dünyada hər şey çox sürətlə dəyişir və ölkələr bir-biri ilə daha sıx əlaqədə olur. Belə bir dövrdə xarici dil bilmək sadəcə üstünlük deyil, artıq ehtiyaca çevrilib. Məncə, xarici dil öyrənmək insanların gələcəyini daha sabit və uğurlu qurmasına kömək edir.

Son onilliklər ərzində dünyamız bir-birindən daha çox asılı olub və yeni texnologiyalar bizə bütün dünyada insanlarla sıx əlaqədə işləməyə imkan verib. Ölkələrlə əlaqələr artdıqca, xarici dildə danışmağa ehtiyac da artır. Bugünkü dünyada fəaliyyət göstərməyə həm mədəni, həm də linqvistik cəhətdən hazır olan, maariflənmiş vətəndaşlara ehtiyacımız var [1].

Xarici dil öyrənmək başqaları ilə həqiqətən ünsiyyət qurmağı və əlaqə yaratmağı öyrənməkdən ibarətdir – bu, yalnız insanlarla qarşılıqlı əlaqədə inkişaf etdirilə bilən inanılmaz mühüm həyat bacarığıdır. Xarici dilə yiyələndiyiniz zaman, kiminsə dediyini başa düşmək, düzgün lüğət və qrammatikanı xatırlamaq, bu söz və qrammatikanı lazımi kontekstdə yerləşdirmək və cavab vermək kimi yeni fəvqəlbəşəri gücünüzü istifadə edə bilərsiniz [1].

Eyni zamanda, xarici dil bilikləri insanlara beynəlxalq elmi resurslara çıxış imkanı yaradır. Bu isə innovasiyaların, texnologiyaların və biliklərin daha sürətli yayılmasına şərait yaradır. Nəticədə cəmiyyətlər daha sürətlə inkişaf edir və qlobal problemlərin həlli üçün birgə fəaliyyət imkanları artır.

Alimlərin fikrincə, xarici dil öyrənmək beyinə müsbət təsir edir və Altsheymer xəstəliyi riskini azaldır. York Universitetinin linqvistika fakültəsinin əməkdaşı Merilin Vixmanın sözlərinə görə, yalnız xarici dilin erkən yaşlardan öyrənilməsi bu dilin daşıyıcısı səviyyəsinə çatmağa imkan verə bilər, lakin bunun əksini sübut edən müstəsna hallar da mövcuddur. Belə ki, 20 yaşından sonra xarici dili mükəmməl öyrənən və kəşfiyyatçı olan adamlar da var [2].

Xarici dili öyrənərək və bilərək, insan öz ana dilini daha yaxşı anlamağa başlayır. Xarici dil bilmək karyera qurulmasında daha çox imkanlar yaradır və intellektual bacarığı inkişaf etdirir. İkinci dili bildikdə insan daha tez fikirləşmək, dahada diqqətli olmaq bacarığına malik olur.

Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, xarici dil öyrənilməsi dayanıqlı gələcəyin formalaşmasında mühüm təsirə malikdir. Bu bacarıq insanlara yalnız yeni biliklər əldə etməyə deyil, eyni zamanda fərqli düşüncə tərzlərini anlamağa və qəbul etməyə imkan yaradır. Müxtəlif dilləri bilən fərdlər qlobal miqyasda baş verən proseslərə daha açıq olur və beynəlxalq əməkdaşlıqda daha fəal iştirak edirlər.

Eyni zamanda, xarici dil bilikləri cəmiyyətlər arasında qarşılıqlı anlaşmanı gücləndirərək sosial harmoniyanın yaranmasına şərait yaradır. Bu isə dayanıqlı inkişafın əsas şərtlərindən biri hesab olunur. İqtisadi baxımdan da dil bilikləri yeni imkanlar açır, innovasiyaların yayılmasını sürətləndirir və fərdlərin peşəkar inkişafına müsbət təsir göstərir.

Beləliklə, xarici dil öyrənilməsi həm fərdi, həm də ictimai səviyyədə davamlı inkişafın təmin olunmasına xidmət edir və daha integrasiya olunmuş, anlayışlı və inkişaf yönümlü bir gələcəyin qurulmasına zəmin yaradır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. <https://share.google/PWjTRBLUwrDiVNf99>
2. <https://share.google/TK4j9WoCoM4PC2qEX>

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN MİLLİ SUVERENLİYİN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİ

Velieva Leili, 314 A, İngilis və alman dilləri fakültəsi, Tarix-Fəlsəfə

Elmi rəhbər: fil.f.d., dos. Zeynalova Sənubər Surxay

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Heydər Əliyevin Azərbaycanın milli suverenliyinin əldə edilməsi, qorunması və milli dövlət quruculuğu proseslərində rolu danılmazdır. Xüsusilə 1990-1993-cü illər ərzində Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda apardığı mübarizədə Heydər Əliyevin liderlik keyfiyyətləri, siyasi uzaqgörənliyi və idarəçilik bacarığı ön plana çıxmışdır. 1990-cı ilin əvvəllərində, xalq üçün taleyüklü qərarlar qəbul edilməli olduğu bir vaxtda, Heydər Əliyev çətin, amma vacib bir missiyanı öz üzərinə götürdü. O, risklərə baxmayaraq, milli mübarizəyə qatıldı və Azərbaycanın suverenliyini, dövlətçiliyini, eləcə də birlik və bərabərliyini qorumaq üçün misilsiz xidmətlər göstərmişdir. Ölkəmiz 1991-ci ildə yenidən müstəqilliyini bərpa edəndə Azərbaycanda, sözün həqiqi mənasında, belə güclü liderə ehtiyac yaranmışdı. Gənc müstəqil dövləti daxili və xarici qüvvələrin təhdidlərindən qorumaq və qısa vaxtda dövlətçiliyin dayaqlarını möhkəmləndirmək üçün xalqımız 1993-cü ildə haqlı olaraq müdrik dövlət xadiminə üz tutdu və onun timsalında həqiqi xilaskarını tapdı. [3] Böyük lider, siyasi hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra suverenliyin qorunub gücləndirilməsi məqsədilə mühüm islahatlar həyata keçirməyə başladı. Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldiyi ilk günlərdən ölkədə ictimai-siyasi sabitliyin bərqərar olması, müstəqilliyin və dövlətçiliyin möhkəmlənməsi istiqamətində çətin işləri həyata keçirməyə başladı və bütün bunlar əməli şəkildə reallaşdırıldı. Qısa müddət ərzində qanunsuz silahlı dəstələr və separatçı qüvvələr zərərsizləşdirildi, dövlət çevrilişi cəhdlərinin qarşısı alındı, müharibədə uzunmüddətli atəşkəsə nail olunmaqla erməni təcavüzü dayandırıldı. [2]

İlkin çətinliklər geridə qoyulduqdan və ölkə üçün çox zəruri olan ictimai-siyasi sabitləşməyə nail olunduqdan sonra demokratik prinsiplərin və təsisatların yaradılması və təkmilləşdirilməsi, dövlət aparatının möhkəmləndirilməsi və iş qabiliyyətli dövlət idarəçilik təsisatlarının formalaşdırılması, cəmiyyətdə yeni davranış norma və stereotiplərinin yaradılması, yeni - açıq və demokratik vətəndaşlığın formalaşdırılması, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, həyat qabiliyyətli tarazlı xarici siyasət modelinin yaradılması istiqamətində əməli işlərə başlanıldı. Azərbaycanın demokratik dəyərlər əsasında dayanıqlı inkişafını təmin etmək istiqamətində Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən atılan ən mühüm addımlardan biri də müstəqil Azərbaycanın yeni Konstitusiyanın qəbulu oldu. Prezident Heydər Əliyev hesab edirdi ki, Azərbaycanın müstəqilliyinin təminatı üçün müasir ruhda yazılan və xalq tərəfindən qəbul edilən yeni Konstitusiyaya ehtiyac var. Yalnız bundan sonra 1995-ci il mayın 2-də Prezident Heydər Əliyevin sədrliyi ilə 37 nəfərdən ibarət Konstitusiya Komissiyası yaradıldı. [2]

Ulu Öndər Heydər Əliyevin qarşısında dayanan əsas vəzifələrdən biri də xarici siyasət prioritetləri, eləcə də beynəlxalq münasibətlərin qurulması məsələsi idi. Belə ki, müstəqil Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq münasibətlər sistemində yeri, Avropa ölkələri və ABŞ ilə, yeni müstəqil dövlətlər və Rusiya ilə, türkdilli dövlətlər və Türkiyə ilə, müsəlman dünyası və İranla, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrinin yaxın dövr üçün prioritetləri müəyyənləşdirildi və tədricən həyata keçirilməyə başlandı. Qısa müddət ərzində bir çox ölkələrlə qarşılıqlı səmərəli əməkdaşlıq quruldu. [2]

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/heyder-eliyevin-azerbaycanin-musteqilliyi-ve-milli-dovletchiliyi-ugrunda-mubarize-dovrundeki-fealiyyeti-ve-yeni-azerbaycan-partiyasinin-yaranmasi-195027>
2. <https://dashkesen-ih.gov.az/az/news/416.html>
3. <https://mod.gov.az/az/pre/18907.html>

Студентка 1 курса, Алиева Нармина

Группа: B25-150

Факультет: Филология (русский язык и литература) Email: anarmina210@gmail.com

Научный руководитель: доктор философии по филологическим наукам, доцент

Гамидова Лейла Ильяс Кызы

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

При сравнительном анализе системное восприятие ФЕ, т.е их значение в контекстуальном аспекте имеет место. Цель сравнения – познакомиться с их особенностями и понять, как они отражают культуру и мышление носителя языка. В данном исследовании мы решили сравнить фразеологические единицы русского и азербайджанского языков, рассмотреть их сходства и различия. Особое внимание уделяется структурным, семантическим и стилистическим особенностям фразеологизмов. Анализ также направлен на выявление национально-культурной специфики и степени эквивалентности устойчивых выражений в двух языках. В процессе перевода значения фразеологических единиц не утрачиваются, а, напротив, приобретает особую актуальность.[Жуков, 1969, с. 125]

В настоящее время активно используется язык различных стилей – от научной деятельности до общения в социальных сетях: именно фразеологизмы делают речь более выразительной, точной и эмоционально насыщенной. Они помогают кратко и образно передавать сложные мысли, усиливать актуализацию и высказывания. Без фразеологических единиц речь становится менее выразительной и теряет свою культурную окраску. Фразеологизмы формируют языковую культуру личности и способствуют более глубокому взаимопониманию между представителями разных поколений. Например, в русском языке фразеологизм под носом – это устойчивое выражение со значением рядом, очень близко — его эквивалентом в азербайджанском языке является выражение *burnunun altında*, которое полностью эквивалентно по значению с русским.

Однако у некоторых фразеологизмов отсутствует внутренняя форма, например: черепашими шагами означает двигаться очень медленно. Это образное выражение, потому что черепаха известна своей медлительностью. Например, фразеологизм вешать лапшу на уши имеет переносное значение и обозначает обманывать или вводить кого-либо в заблуждение. Буквально это выражение воспринимается странно, поскольку в реальной жизни никто не совершает подобного действия. Эквивалентом в азербайджанском языке является *barmaqına dolmaq*, который совпадает по значению с русским выражением. В азербайджанском языке фразеологизмы также обладают образностью и культурной окраской. [Nəmidova, 2020, с.685]

Сравнивая русский и азербайджанский языки, можно увидеть сходство фразеологизмов, которые передают культурные ценности. Данные выражения уникальны и отражают картину мира той национальности, которой принадлежат. Однако существуют и различия. Некоторые фразеологизмы не имеют точного эквивалента, так как особенности восприятия общей картины, несоотношение культурных ценностей, создают дифференциальные способы отражения действительности. В азербайджанском языке также есть такие устойчивые выражения. Например, *qanı qaralmaq* - означает, что человек расстроен или огорчен. Эквивалентом в русском языке является вешать нос ; *dil boğaza qoymaq* — это когда кто-то слишком много говорит, часто без смысла, эквивалент в русском языке точить лясы - человек говорит много, часто не обдуманно. При сопоставительном анализе русского и азербайджанского языков выявляется как сходство, так и различие их фразеологических

систем. Общность проявляется прежде всего в высокой степени образности и эмоциональной выразительности Ф.Е, а также в их тесной связи с жизненным опытом народа. Некоторые Ф.Е представлены только в одном языке, поскольку обусловлена специфическими историческими условиями, национальными традициями и особенностями образа жизни определенного народа. Многие из таких единиц не поддаются дословному переводу, что указывает на их национально-культурную специфику.

Фразеологизмы каждого языка представляют собой уникальную систему, отражающую национальную картину мира и придающую языку своеобразие. При переводе, важно учитывать лингвокультурные особенности, влияющие на понимание и восприятие. [Жуков, 1969, с. 267]

Использованная литература:

1. Жуков В.П. Фразеологический словарь русского языка. — Москва, 1969.
2. Həmidova L., Məmmədova R., Qocayev M., Həmidov İ. Azərbaycan dilinin frazeoloji lüğəti. — Bakı, 2020. 1559s

GƏNC MÜƏLLİMLƏRİN ŞAGİRDLƏRLƏ ÜNSİYYƏTİNDƏ QARŞIYA ÇIXAN ÇƏTİNLİKLƏR VƏ ONLARIN ARADAN QALDIRILMASI YOLLARI

**Hüseynova Samirə Azər qızı , qrup 203A, alman-ingilis fakültəsi,
samirehuseyinova2007@gmail.com, 0514158258 Pedaqogika**

**Baş Müəllim Arzu Baxşəliyeva Nemət qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti. Bakı şəhəri**

Görkəmli pedaqoq Vasili Suxomlinskiyin qeyd etdiyi kimi, “hər bir uşaq ilk növbədə anlayış və hörmətə ehtiyac duyur”[4,s50]. Bu fikir müəllim və şagird münasibətlərinin təhsil prosesində nə qədər mühüm yer tutduğunu aydın şəkildə göstərir.

Müasir təhsil sistemi yalnız biliklərin ötürülməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda şagirdlərin şəxsiyyət kimi formalaşmasına, onların sosial və emosional inkişafına xidmət edir. Bu baxımdan müəllimin şagirdlərlə qurduğu ünsiyyətin keyfiyyəti təlim prosesinin effektivliyinə birbaşa təsir göstərir. Pedaqoji fəaliyyətə yeni başlayan gənc müəllimlər üçün bu ünsiyyətin qurulması hər zaman asan olmur. Təcrübənin azlığı, sinfi idarəetmə bacarıqlarının tam formalaşmaması və şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini düzgün dəyərləndirə bilməmək müxtəlif çətinliklər yaradır. Xüsusilə yaş fərqi az olması bəzi hallarda müəllimin avtoritetinə təsir edir və şagirdlər tərəfindən ciddi qəbul edilməməsinə səbəb ola bilər. Bu isə dərs prosesində intizam problemləri və ünsiyyət gərginliyi ilə nəticələnir.

1. Əsas ünsiyyət problemləri

Münasibətdə düzgün balansın qurulmaması: bəzi hallarda müəllim şagirdlərlə həddindən artıq yaxın münasibət qurmağa çalışır. Bu isə müəllimin nüfuzunun azalmasına və şagirdlərin onu ciddi qəbul etməməsinə səbəb ola bilər.

İntizam və sinfi idarəetməsində çətinliklər: gənc müəllimlər bəzən sinfdə qaydaları sabit şəkildə tətbiq etməkdə çətinlik çəkirlər. Şagirdlər isə bunu hiss etdikdə dərs zamanı daha sərbəst davranır, diqqət yayınlığı və intizam problemləri yaranır.

Emosiyaların idarə olunmasında çətinlik: münaqişəli vəziyyətlər zamanı müəllimin emosional reaksiya verməsi problemi daha da dərinləşdirir. Səbirli və düşünülmüş yanaşmanın olmaması ünsiyyətin effektivliyini azaldır.

Fərdi yanaşmanın kifayət qədər olmaması: şagirdlərin fərqli öyrənmə tərzləri və psixoloji xüsusiyyətləri nəzərə alınmadıqda onların dərsə marağı zəifləyir və passivlik artır.

Validəynlərlə əlaqədə çətinliklər: təcrübə azlığı səbəbindən bəzi müəllimlər valideynlərlə ünsiyyətdə özlərini tam rahat hiss etmirlər. Bu da əməkdaşlığın zəif qurulmasına gətirib çıxarır.

2. Həll yolları

Aydın və sabit qaydaların tətbiqi: sinifdə qaydalar əvvəlcədən müəyyən edilməli və bütün şagirdlərə eyni şəkildə tətbiq olunmalıdır. Ardıcılıq intizamın qorunmasında mühüm rol oynayır.

Peşəkar münasibətin qorunması: müəllim şagirdlərlə mehriban münasibət qurmalı, lakin eyni zamanda peşəkar məsafəni saxlamalıdır. Bu, həm hörmət, həm də nizam-intizam yaradır.

Empatiya və aktiv dinləmə bacarıqları: şagirdləri dinləmək, onların fikirlərinə dəyər vermək və problemlərinə anlayışla yanaşmaq qarşılıqlı etimadı gücləndirir.[2,s125]

Dərslərin maraqlı və interaktiv təşkili: müasir təlim üsullarından istifadə etmək şagirdlərin diqqətini cəlb edir. Qrup işi, müzakirə və praktik fəaliyyətlər tədris prosesinə marağı artırır.

Fərdi yanaşmanın tətbiqi: müəllim hər bir şagirdin xüsusiyyətlərini nəzərə almalı və ona uyğun yanaşma seçməlidir. Problemlə şagirdlərlə fərdi söhbətlər daha effektiv nəticə verir.

Validəynlərlə əməkdaşlığın gücləndirilməsi: valideynlərlə müntəzəm əlaqə saxlamaq və onları təlim prosesinə cəlb etmək şagirdin inkişafına müsbət təsir göstərir.

Özünü-təkmilləşdirmə: gənc müəllimlər təcrübəli həmkarlarından öyrənməli, öz fəaliyyətlərini analiz etməli və daim inkişaf etməyə çalışmalıdırlar.

Nəticə olaraq demək olar ki, gənc müəllimlərin qarşılaşdığı ünsiyyət çətinlikləri təbii və qaçılmazdır. Lakin düzgün yanaşma, səbir, ardıcılıq və şagirdə hörmət bu problemlərin aradan qaldırılmasına imkan verir. Sağlam müəllim–şagird münasibətləri isə uğurlu və effektiv təlim prosesinin əsasını təşkil edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu – Pedagogika üzrə metodik materiallar.
2. Vıqotski, L. S. – Pedagoji psixologiya.
3. Abbasov, A. – Pedagogika. Bakı: Müəllim nəşriyyatı.
4. Suxomlinski, V. A. – Ürəyimi uşaqlara verirəm

DAUN SİNDROMLU UŞAQLARLA APARILAN İŞİN PEDAQOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Rüstəmzadə Günay Rəşad qızı, 201 B, İngilis və alman dilləri fakültəsi,

Elmi rəhbər: Baş müəllim Arzu Baxşəliyeva Nemət qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Daun sindromlu uşaqlarla aparılan pedagoji iş müasir inklüziv təhsil sisteminin mühüm istiqamətlərindən biridir. Bu kateqoriyadan olan uşaqların təlim və tərbiyəsində əsas məqsəd onların yalnız akademik biliklərə yiyələnməsi deyil, eyni zamanda sosial bacarıqlarının formalaşdırılması, ünsiyyət imkanlarının genişləndirilməsi və müstəqil fəaliyyət qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsidir. Bu baxımdan pedagoji proses fərdi yanaşma əsasında qurulmalı və hər bir uşağın psixoloji və fiziki xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Statistik məlumatlara görə, dünyada hər 700–1000 doğuşdan birində Daun sindromu qeydə alınır ki, bu da inklüziv təhsilin əhəmiyyətini daha da artırır. Bu göstərici müxtəlif ölkələr üzrə fərqli olsa da, ümumilikdə inklüziv təhsil sistemlərinin inkişafını zəruri edən əsas amillərdən biri hesab olunur.

Daun sindromlu uşaqların inkişaf xüsusiyyətləri göstərir ki, onların öyrənmə tempi digər uşaqlarla müqayisədə daha ləng olur və diqqətin davamlılığı xüsusi dəstək tələb edir. Bu səbəbdən təlim prosesində sadəcə mürəkkəbə doğru mərhələli yanaşma tətbiq olunmalı, əyani və praktik metodlara üstünlük verilməlidir. Vizual materialların istifadəsi, təkrara əsaslanan tapşırıqlar və gündəlik həyatla əlaqəli fəaliyyətlər öyrənmə prosesini daha səmərəli edir. Tədqiqatlar göstərir ki,

əyani vasitələrdən istifadə uşaqların yeni məlumatı daha asan mənimsəməsinə kömək edir [1, s. 42]. Bu yanaşma onların idrak fəaliyyətinin aktivləşməsinə də müsbət təsir göstərir. Eyni zamanda, bəzi araşdırmalara əsasən, vizual və praktik metodlardan istifadə edən uşaqlarda öyrənmə nəticələri ənənəvi üsullarla müqayisədə təxminən 25–30% daha yüksək olur. Bu da təlim metodlarının düzgün seçilməsinin pedaqoji prosesdə nə qədər mühüm rol oynadığını göstərir.

Pedaqoji işin mühüm cəhətlərindən biri də müsbət emosional mühitin yaradılmasıdır. Uşağın özünü təhlükəsiz və rahat hiss etməsi onun təlim prosesində fəallığını artırır. Psixoloji araşdırmalar göstərir ki, emosional cəhətdən dəstəkləyici mühitdə təhsil alan uşaqların təlimə adaptasiya səviyyəsi 40%-ə qədər daha yüksək olur. Müəllim və valideyn arasında əməkdaşlıq bu prosesdə xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Təlim yalnız məktəb mühitində deyil, eyni zamanda ev şəraitində də davam etdirilməli, əldə olunan bacarıqlar gündəlik həyat vəziyyətlərində tətbiq olunmalıdır. Bu isə uşağın sosial adaptasiyasını gücləndirir və öyrəndiklərinin praktik dəyərini artırır. Eyni zamanda valideynlərin pedaqoji prosesə cəlb olunması uşağın inkişaf dinamikasına müsbət təsir göstərir və nəticələrin davamlılığını təmin edir [4].

Daun sindromlu uşaqlarda nitq inkişafı bəzən gec formalaşdığı üçün pedaqoji prosesdə ünsiyyət bacarıqlarının inkişafına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Sadə və aydın ifadələr, təkrar yönümlü dialoqlar və situativ tapşırıqlar bu sahədə effektiv nəticə verir. Alternativ ünsiyyət vasitələri, məsələn, şəkillərlə ünsiyyət (PECS sistemi) və jestlərdən istifadə də nitq inkişafını dəstəkləyən mühüm vasitələr hesab olunur. Mütəxəssislər

qeyd edirlər ki, sosial bacarıqların inkişafı ilə təlim nailiyyətləri arasında sıx əlaqə mövcuddur [2, s. 57]. Bu səbəbdən pedaqoji yanaşma yalnız akademik nəticələrə deyil, həm də sosial inkişafın təmin olunmasına yönəldilməlidir. Statistik olaraq, sosial bacarıqları inkişaf etdirilən uşaqların təhsil nəticələrinin 20%-ə qədər artdığı müşahidə olunur. Bu isə integrativ yanaşmanın effektivliyini bir daha sübut edir.

Motivasiya amili də bu uşaqlarla işdə mühüm rol oynayır. Kiçik uğurların belə qiymətləndirilməsi, müsbət münasibət və dəstəkləyici yanaşma uşağın özünəinamını artırır. Tapşırıqların qısa və aydın təqdim olunması, oyun elementlərinin tətbiqi və fəaliyyət əsaslı öyrənmə üsulları onların diqqətinin saxlanmasına və təlimə marağının artmasına kömək edir. Araşdırmalarda qeyd olunur ki, oyun əsaslı öyrənmə bu kateqoriyadan olan uşaqlarda daha yüksək nəticələr əldə etməyə imkan verir [3, s. 31]. Bəzi tədqiqatlara görə, oyun vasitəsilə öyrənən uşaqların dərəcə marağı 35%-ə qədər artır və bu da onların ümumi inkişafına müsbət təsir göstərir. Bundan əlavə, oyun mühiti uşaqlarda emosional rahatlıq yaradır və öyrənməni daha təbii prosesə çevirir.

Bundan əlavə, inklüziv təhsil mühitində digər uşaqlarla qarşılıqlı əlaqə də mühüm rol oynayır. Sosial integrasiya prosesi nəticəsində Daun sindromlu uşaqlar həm ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirir, həm də kollektiv fəaliyyətə uyğunlaşırlar. Araşdırmalar göstərir ki, inklüziv mühitdə təhsil alan uşaqların sosial uyğunlaşma səviyyəsi xüsusi təcrid olunmuş mühitlə müqayisədə daha yüksək olur. Bu isə onların gələcək müstəqil həyatına hazırlıq baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda inklüziv mühit digər uşaqlarda da tolerantlıq, empatiya və sosial məsuliyyət hissinin formalaşmasına müsbət təsir göstərir.

Beləliklə, Daun sindromlu uşaqlarla aparılan pedaqoji iş kompleks və sistemli yanaşma tələb edir. Fərdi xüsusiyyətlərin nəzərə alınması, uyğun metod və vasitələrin seçilməsi, eləcə də müəllim və valideyn əməkdaşlığı bu prosesin əsas komponentlərini təşkil edir. Düzgün təşkil olunmuş pedaqoji fəaliyyət bu uşaqların həm təhsil sistemində integrasiyasına, həm də cəmiyyətə uyğunlaşmasına mühüm təsir göstərir və onların potensial imkanlarının reallaşdırılmasına şərait yaradır. Müasir pedaqoji yanaşmalar göstərir ki, düzgün istiqamətləndirilmiş təlim və dəstək nəticəsində bu uşaqların əhəmiyyətli bir hissəsi müstəqil həyat bacarıqlarına yiyələnə bilir və

cəmiyyətin aktiv üzvünə çevrilir. Bu isə inklüziv təhsilin yalnız pedaqoji deyil, həm də sosial əhəmiyyətini bir daha təsdiq edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov, Ə. Xüsusi pedaqogikanın əsasları. Bakı: Təhsil, 2018, 214 s.
2. Quliyeva, L. Inklüziv təhsildə pedaqoji yanaşmalar. Bakı: Elm və təhsil, 2020, 176 s.
3. Məmmədova, S. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarla iş metodikası. Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2019, 132 s.
4. UNESCO. Inclusive Education Guidelines. Paris, 2017

EMOSİONAL İNTELLEKTİN ŞAĞİRD LƏRİN AKADEMİK NƏİLİYYƏTLƏRİNƏ TƏSİRİ

Əsgərova Rəya, Amil qızı, 203A, İngilis-Alman fakültəsi, esgerovaroya07@gmail.com, Pedaqogika

**Baş müəllim, Baxşəliyeva Arzu, Nemət qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti,**

Emosional intellekt ilk dəfə 1985-ci ildə amerikalı U.Peyn tərəfindən bir termin kimi istifadə olunduğu iddia edilir. U.Peyn, eyni zamanda emosional intellektin akademik termin olduğunu qeyd edir [1]. Emosional intellekt şəxsin həyatda yer tutmasına və onu istiqamətləndirməsinə kömək edir. Emosional intellektin özünə məxsus 2 qolu; şəxsi kompetensiya və sosial kompetentlik mövcuddur.

Şəxsi kompetensiya, şəxsin özünə diqqətini cəmləməsi və öz davranışları, tendensiyaqlarını idarə etmə bacarığını əhatə edir. Bu sahədə əsas rolu özünüdərk və özünüidarə durur. Sosial kompetentlik isə müəyyən şəraitdə düzgün qərar verə bilmə və ya anlama, emosiyalarını idarə etmə bacarığıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, 1990-cı ildə C.Mayer və P.Salovey bu sahəyə aydınlıq gətirmişdir. İrəli sürülən fikrə görə, emosional intellekt, emosiyaların tanınması, anlaşılması, ifadə və təhlili, emosional biliklərdən istifadə, emosiyaları idarəetmə bacarığıdır [2].

Emosional intellekt insan davranışının formalaşmasında və fərdin gündəlik qərarvermə proseslərinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Müasir dövr tədqiqatları göstərir ki, emosional intellekt səviyyəsi yüksək olan şəxslər daha stabil və sabit düşüncəlidirlər. Bu o deməkdir ki, emosional inkişaf fərdin həyat fəaliyyətində xüsusi və istiqamətverici rola sahibdir. Eyni zamanda, emosional intellekt

şagirdlərin akademik fəaliyyətində davamlı şəkildə özünü göstərir. İntellekti yüksək inkişaf etmiş şagirdlər daha dərin düşüncəli, bu da onların inkişafının əsasını təşkil edir. Zəif inkişaf etmiş şagirdlər problemin həllində çətinlik çəkir və duyğularla problem arasında dilemma yaşayırlar.

Hər bir fərd digərindən fiziki, psixoloji və emosional vəziyyətlərinə görə fərqlənir. Həmçinin M.A.Manoylova görə emosional intellekt psixi inikasın tamlığını və integrativliyini əks etdirir. M.A.Manoylovaya görə emosional intellektin əsas xüsusiyyətlərinə empatiya, tolerantlıq, iddialılıq və özünüqiymətləndirmə aiddir [3]. Uğur qazanmağa əsas istiqamət verən iddialılıq və ya özünü adekvat qiymətləndirmədir. Şagirdlər bu iki elementi balansda saxlamağı bacardığı halda, akademik həyatdakı uğurları çox olur. Tam əksi olduqda və ya şagirdə EQO çox olduqda tarazlıq pozulur və şagird balansını itirir. Bu da şagirdə müsbət deyil, mənfi nəticələr bağışlayır.

Nəticə olaraq demək olar ki, emosional bacarıqların çatışmazlığının aradan qaldırılması üçün məktəb və ya universitetlərdə emosional intellektin inkişafına əsaslanmış formada dərslərin və ya məsləhət saatlarının təşkil olunması ən uyğun seçimdir. Təhsil müəssisələrində emosional intellektin inkişafına yönəlmiş proqramların tətbiqi şagirdlərin akademik və sosial uğurlarını

artırmaq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə yanaşma təhsil sistemində daha balanslı və psixoloji cəhətdən sağlam fərdlərin formalaşmasına şərait yaradır.

1. Bar-On.R. The BarOn model of emotional-social intelligence (ESI). Psicothema, (2006), 183 p.
2. Bar-On.R. EQ: BarOn Emotional Quotient Inventory: A Measure of Emotional Intelligence: Technical Manual. Multi-Health Systems (1997).
3. Манойлова, М.А. Исследование эмоционального интеллекта педагога/ М.А. Манойлова // Пед. диагностика: науч.-практ. журнал.- 2006. – № 6.

UNIVERSITET TƏLƏBƏLƏRİNDƏ ANKSIYETE SƏVIYYƏSİ İLƏ AKADEMİK PERFORMANS ARASINDAKI ƏLAQƏNİN NƏZƏRİ TƏHLİLİ

Zeynəb Qalamova Samir qızı

Təhsil fakültəsi, 332

Təhsildə sosial-psixoloji xidmət zqalamova@gmail.com

Baş müəllim: Ceyhunə Dəmirova Mahmudova

Müasir dövrdə ali təhsil sistemi tələbələr qarşısında yüksək akademik tələblər qoyur. Kredit sistemi, imtahan yükü, qiymətləndirmə meyarları, sosial gözləntilər və gələcək peşə ilə bağlı qeyri-müəyyənlik tələbələrin psixoloji vəziyyətinə birbaşa təsir göstərir. Bu amillər arasında ən çox rast gəlinən psixoloji problemlərdən biri anksiyetədir.

Anksiyete fərdin real və ya ehtimal olunan təhlükə qarşısında yaşadığı gərginlik, narahatlıq və qorxu hissi ilə xarakterizə olunur. [1, s.189-233] Müəyyən səviyyədə anksiyete adaptiv xarakter daşısa da, onun yüksək və davamlı forması akademik fəaliyyətə mənfi təsir göstərə bilər.

Psixologiyada anksiyete anlayışı müxtəlif istiqamətlərdən izah edilir. Biheviolist yanaşmaya görə, anksiyete öyrənilmiş qorxu reaksiyasıdır. Koqnitiv nəzəriyyələr isə onu fərdin hadisələri şərh etmə və qiymətləndirmə üsulu ilə əlaqələndirir. Koqnitiv modelə əsasən, tələbə akademik vəziyyəti təhlükəli və ya uğursuzluqla nəticələnəcək hadisə kimi qiymətləndirdikdə narahatlıq səviyyəsi artır. [4, s.22]

Anksiyete iki əsas formada təzahür edir:

1. Vəziyyət anksiyetəsi – konkret situasiya ilə bağlı yaranır (məsələn, imtahan zamanı).
2. Xarakter anksiyetəsi – fərdin davamlı psixoloji xüsusiyyəti kimi müşahidə olunur. [3, s.5]

Ali təhsil mühitində anksiyetenin formalaşmasına təsir edən əsas amillər aşağıdakılardır:

1. Akademik yüklənmə və imtahan stressi
2. Zamanın düzgün idarə edilməməsi
3. Sosial adaptasiya çətinlikləri
4. Ailə və cəmiyyət tərəfindən yüksək gözləntilər
5. Gələcək karyera ilə bağlı qeyri-müəyyənlik

Xüsusilə birinci kurs tələbələrində yeni mühitə uyğunlaşma prosesi əlavə psixoloji gərginlik yaradır.

Araşdırmalar göstərir ki, yüksək səviyyəli anksiyete diqqətin dağılmasına, yaddaş proseslərinin zəifləməsinə və qərarvermə qabiliyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur. [4, s.30] Bu isə imtahan nəticələrində və ümumi akademik göstəricilərdə geriləmə ilə nəticələnmə bilər.

Eyni zamanda, orta səviyyəli anksiyete motivasiyaedici rol oynaya bilər. Bu halda tələbə daha məsuliyyətli davranır, dərslə hazırlıq səviyyəsini artırır və vaxtını daha səmərəli planlaşdırır. Buna görə də anksiyetenin akademik performansına təsiri xətti deyil, daha çox əyri (U-formalı) xarakter daşıyır. [3, s.12]

Universitet mühitində tələbələrin psixoloji rifahının qorunması üçün aşağıdakı tədbirlər məqsəduyğun hesab edilir: [2, s.3-8]

1. Psixoloji məsləhət xidmətlərinin təşkili
2. Stressin idarə olunması üzrə təlimlərin keçirilməsi
3. Zamanın idarə olunması bacarıqlarının formalaşdırılması
4. Akademik mentorluq sisteminin tətbiqi
5. Sağlam öyrənmə mühitinin yaradılması

Tələbələrin emosional tənzimləmə bacarıqlarının inkişafı anksiyetenin mənfi təsirlərini minimuma endirə bilər.

Universitet tələbələrində anksiyete geniş yayılmış psixoloji haldır və onun akademik performansla sıx əlaqəsi mövcuddur. Müəyyən səviyyədə anksiyete motivasiyaedici rol oynasa da, yüksək və davamlı narahatlıq akademik nəticələrə mənfi təsir göstərir. Buna görə də ali təhsil müəssisələrində psixoloji dəstək mexanizmlərinin gücləndirilməsi və profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi tələbələrin həm akademik uğurunun, həm də psixoloji rifahının təmin edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İSTİFİDƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. American Psychiatric Association (2013). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (5th ed.). Washington, DC.
2. Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında Qanunu. Bakı, 2009.
3. Spielberger, C.D. (1983). Manual for the State-Trait Anxiety Inventory. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
4. Zeidner, M. (1998). Test Anxiety: The State of the Art. New York: Plenum Press.

SAĞLAMLIQ VƏ XƏSTƏLİK METAFORALARININ DİRKURS ANALİZİ (Joze Saramaqonun "Korluq" romanı əsasında)

Babayeva Əfsanə Əlvən qızı

333 A, Filologiya (İngilis dili və ədəbiyyatı) babayevaefsane2005@gmail.com

Elmi rəhbər: Fil. f.d. Zülfiyyə Əlibəyova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dünya ədəbiyyatının ən sarsıdıcı nümunələrindən biri hesab olunan Joze Saramaqonun "Korluq" romanı, bəşəriyyətin həm fiziki, həm də mənəvi rifahının nə qədər kövrək bir təməl üzərində dayandığını araşdırır. Müəllif 1995-ci ildə qələmə aldığı bu əsərdə naməlum bir epidemiya – "ağ korluq" vasitəsilə cəmiyyətin sosial sütunlarının necə sürətlə çökdüyünü təsvir edir. Əsərdə xəstəlik sadəcə tibbi bir problem deyil, cəmiyyətin daxili eyiblərini, gizli qalan vəhşiliklərini və etik aşınmasını üzə çıxaran fundamental bir metaforadır. Simvollar və bədii təsvir vasitələri mətni sadə bir süjetdən çıxararaq fəlsəfi bir müstəviyə daşıyır və oxucunun məna qatlarına daha dərinləndirən nüfuz etməsinə şərait yaradır [3, s.32].

Ədəbiyyatşünaslıq baxımından yanaşdıqda, xəstəlik çox vaxt fərdi bədbəxtlikdən ziyadə, kollektiv bir sınaq kimi çıxış edir. Susan Sontaqın nəzəriyyəsinə görə, xəstəlik haqqında ən ağır və təhlükəli metaforalar onun cəmiyyəti "təmizləmək" və ya "cəzalandırmaq" üçün bir vasitə kimi görülməsidir [2, s.44]. Saramaqo bu yanaşmanı ağ korluq vasitəsilə vizuallaşdırır; qaranlıq deyil, süd kimi ağ dumanın içində boğulan insanlar əslində mənəviyyatca korlaşmış modern cəmiyyətin prototipidir. Saramaqonun spesifik linqvistik üslubu – durğu işarələrinin demək olar ki, olmaması, dialoqların daxili monoloqlarla iç-içə keçməsi – mətnə "lingvistik bir epidemiya" yaradır. Harold

Blumun qeyd etdiyi kimi, bu nəsr forması fərdi şəxsiyyətin kollektiv xaos içində əriməsini və dilin bir ünsiyyət vasitəsi kimi öz funksiyasını itirməsini ifadə edir [1, s.12].

BMT-nin 3-cü Dayanıqlı İnkişaf Məqsədi (SDG 3) həm fiziki, həm də psixi sağlamlığı və cəmiyyətin ümumi rifahını hədəfləyir. Lakin romanın mərkəzində dayanan karantin düşərgəsi (köhnə ruhi xəstəxana) bu rifahın tam əksini – antisanitariya, şiddət və mənəvi deqradasiyanı nümayiş etdirir. Burada xəstəlik "bərabərləşdirici" bir qüvvə kimi çıxış etsə də, insanlar arasındakı bərabərsizliyi daha da dərinləşdirir. Həkimin arvadı obrazı bu qaranlıq (və ya həddindən artıq işıqlı) dünyada yeganə "görən göz" olaraq qalır. O, xəstəlik diskursunda mənəvi sağlamlığın və vicdanın simvoluna çevrilir. Onun fəaliyyəti sübut edir ki, sağlamlıq həm də başqasının ağrısına şərik olmaq və məsuliyyət daşımaq bacarığıdır.

Nəticə etibarilə, "Korluq" romanında işlənən xəstəlik metaforası göstərir ki, fiziki görmə qabiliyyətinin bərpası mənəvi dürüstlük və empatiya olmadan cəmiyyəti xilas edə bilməz. Saramaço sağlamlığı və rifahı sadəcə bioloji bir nailiyyət deyil, bütöv bir sosial və etik sistem kimi təqdim edir. Əsərin sonunda insanların yenidən görməyə başlaması, onların "görən korlar" statusundan çıxıb-çıxmayacağı sualını açıq qoyur. Bu simvollar müasir oxucuya həyatın dəyərini və mənəvi sağlamlığın qorunmasının strateji əhəmiyyətini xatırladır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Bloom, H. José Saramago (Bloom's Modern Critical Views).Chelsea House Publishers, 2005.Səh. 12.
2. Sontag, S. Illness as Metaphor and AIDS and Its Metaphors. Penguin Books, 1989. Səh. 44.
3. Saramago, J. Ensaio sobre a Cegueira (Blindness). Caminho, 1995.
4. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı. Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri (SDG 3), 2015.

KİBERBULLİNG VƏ ONUN YENİYETMƏLƏRİN AKADEMİK NAILİYYƏTLƏRİNƏ TƏSİRİ

Sənubər Vəliyeva Dəmir/462B (SABAH qrupları)

Sumqayıt Dövlət Universiteti/Sumqayıt/Riyaziyyat senuber.veliyeva.462A@sdu.edu.az

Elmi rəhbər: Əzizova Nərmin Rafət/baş müəllim

Bölmə:Pedaqogika, Psixologiya

Sumqayıt Dövlət Universiteti/Sumqayıt

Kiberbullinq internet üzərindən bir şəxsin digərini təhqir etməsi, qorxutması, lağa qoyması, aşağılaması və ya psixoloji olaraq təzyiq göstərməsi deməkdir. Kiberzorakılıq rəqəmsal texnologiyalardan istifadə etməklə zorakılıqdır. Bu, sosial mediada, mesajlaşma platformalarında, oyun platformalarında və mobil telefonlarda baş verə bilər. Bu, hədəfə alınanları qorxutmaq, qəzəbləndirmək və ya utandırmaq məqsədi daşıyan təkrarlanan davranışdır [3].

Bu təsirlərə psixoloji təsir, emosional təsir , fiziki təsir aiddir. Təsirlər uzun müddət davam edə və insana bir çox cəhətdən təsir edə bilər: Zehni olaraq - kədərlənmək, utanmaq, axmaqlıq, hətta qorxmaq və ya qəzəblənmək; Emosional olaraq - utanmaq və ya sevdiniz şeylərə marağı itirmə; Fiziki olaraq - yorğunluq (yuxu itkisi) və ya mədə ağrıları və baş ağrıları kimi simptomlar yaşamaq Yeni yetmələr arasında kiberbullinq riskini artıran fundamental faktorlar sırasına fərdi xüsusiyyətlər (gender, yaş, emosional vəziyyət) və sosial mühit (ailə, məktəb) daxildir. Bu proses şagirdlərin akademik fəaliyyətlərinə birbaşa mənfi təsir göstərərək, dərslərdə diqqət dağınıqlığına və ümumi müvəffəqiyyət göstəricilərinin kəskin sürətdə aşağı düşməsinə səbəb olur. Bu isə təhsilə mənfi təsir

göstərməsilə kifayətlənmir hətta onlarda depressiya, kəskin narahatlıq və özünəinamın itməsi kimi ciddi psixoloji sarsıntılar müşahidə olunur ki, bu da ən ağır hallarda intihar riskini artıraraq sosial davranışların deqradasiyasına gətirib çıxarır. Yəni yeniyetmələr normal ünsiyyət bacarığını itirir, aqressivləşir və ya cəmiyyətdən tamamilə təcrid olunur. Beynəlxalq araşdırmaların (məsələn , Colegio De Montessori təcrübəsi) nəticələri göstərir ki, kiberbullinq şagirdin yalnız psixoloji durumuna deyil, həm də onun gündəlik dərslərin hazırlığına və konsentrasiya qabiliyyətinə birbaşa təsir göstərir [1]. Bu təsir özünü akademik nailiyyətlərin azalmasında və şagirdin təhsil prosesindən uzaqlaşmasında aydın biruzə verir. Kiberbullinqin qarşısını almaq məqsədilə bir sıra tədbirlər keçirilməlidir. Bu tədbirlərə aşağıdakılar aiddir:

1. Sosial media platformalarının təhlükəsizlik alətlərindən istifadə
2. “Görməməzlikdən gəlmə , cavab vermə” taktikası
3. Empatiya və psixoloji dəstək proqramları

Müəllimlər arasında “kiberbullinqin yeniyetmələrin akademik nailiyyətlərinə təsiri” haqqında sorğu keçirilmişdir və bu sorğuda 60 nəfərə yaxın pedaqoji heyət iştirak etmişdir. Sorğunun nəticələrinə əsasən , “Sizcə, kiberbullinq ənənəvi (fiziki) bullinqlə müqayisədə akademik göstəricilərə daha çox mənfi təsir edir?” sualına respondentlərin 45.3 faizi “bəli, çünki 7/24 davam edir”, 24.5 faizi “ fiziki bullinq daha təhlükəlidir” cavabını verib. Bu nəticələr göstərir ki, pedaqoji heyət kiberbullinqi fiziki bullinqlə müqayisədə daha təhlükəli hesab edir. Bunun əsas səbəbi kimi zorakılığın rəqəmsal mühitdə zaman və məkan məhdudiyyəti olmadan davam etməsi göstərilir. “Kiberbullinq hallarını vaxtında müəyyən etmək üçün valideynlərlə sistemli məlumat mübadiləsi aparırsınız mı?” sualına respondentlərin 69.8 faizi “bəli”, 30.2 faizi isə “lazım olduqda” cavabını verib. Bu onu göstərir ki, pedaqoji heyətin əksəriyyəti valideynlərlə daim əlaqə saxlayır, bu kimi halların olmaması üçün əllərindən gələni edirlər. Bir qismi isə kiberzorakılıq baş verdikdə valideynlərlə əlaqə saxlamağı üstün tuturlar.

Ədəbiyyat siyahısı: 1. <https://www.scribd.com/document/510423509/Impacts-of-Cyberbullying-in-the-Academic-Performance-of-Senior-High-School-Students-of-Colegio-De-Montessori-S-Y-2020-2021> 2. [https://www.mcmillenhealth.org/tamtalks/pr+-event cyberbullying-tips](https://www.mcmillenhealth.org/tamtalks/pr+-event-cyberbullying-tips) 3. <https://www.unicef.org/stories/how-to-stop-cyberbullying>

ŞAGİRLƏRİN AKADEMİK NAILİYYƏTLƏRİNDƏ SOSIAL-EMOSIONAL MÜHİTİN ROLU

Cəlilzadə Asiman Zəmiq /462B (SABAH qrupları)

Sumqayıt Dövlət Universiteti/Sumqayıt/Riyaziyyat asiman.celilzade.462@sdu.edu.az

Elmi rəhbər: Əzizova Nərmən Rafət/baş müəllim

Bölmə: Pedaqogika, Psixologiya

Sumqayıt Dövlət Universiteti/Sumqayıt

Sosial-emosional mühit şagirdlərin akademik performansına əhəmiyyətli təsir göstərir. Bu mühit müəllim-şagird münasibətləri, sinifdə əməkdaşlıq və şagirdlərin emosional rifahını əhatə edir. Araşdırmalar göstərir ki, pozitiv sosial-emosional mühit şagirdlərin motivasiyasını artırır, diqqətini cəmləməsinə asanlaşdırır və akademik nəticələrini yüksəldir. 24,510 şagird üzərində aparılmış meta-analiz göstərir ki, sosial-emosional öyrənmə proqramları akademik nailiyyətlərə statistik olaraq müsbət təsir göstərir və bu təsir həm ümumi nəticələrdə, həm də ayrı-ayrı fənlər üzrə özünü göstərir [1]. Araşdırmalar da bunu təsdiqləyir: Məktəb iqlimi və sosial-emosional mühit şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə təsir edən əsas amillərdən biridir, çünki şagirdin aidiyyət və dəstək hissi onun öyrənmə motivasiyasını və performansını birbaşa müəyyən edir. [2]. Quasi-eksperimental

tədqiqatlar SEL proqramlarında iştirak edən şagirdlərin akademik göstəricilərinin daha yüksək olduğunu sübut edir [3]. Empirik araşdırmalar göstərir ki, sosial-emosional bacarıqların səviyyəsi şagirdlərin akademik uğurlarını proqnozlaşdıran əsas amillərdən biridir və aşağı sosial bacarıqlar yüksək problem davranışlarla birlikdə daha zəif akademik nəticələrlə əlaqələndirilir [4]. Pozitiv məktəb iqlimi şagirdlərin akademik uğurunun əsas determinantlarından biri olub, təhlükəsizlik, münasibətlər və dəstəkləyici öyrənmə mühiti vasitəsilə onların performansını formalaşdırır [5]. Sosial-Emosional mühitin şagirdlərin əksəriyyətinin akademik göstəricilərinə təsir etdiyini nəzərə alsaq, bu problemi aradan qaldırmaq üçün aşağıdakı kimi bir sıra tədbirləri həyata keçirə bilərik:

1. Müəllimlər arasında pozitiv və dəstəkləyici münasibət təşviq edilməlidir.
2. Sınıfdə əməkdaşlıq və qarşılıqlı hörmət mühiti formalaşdırılmalıdır.
3. Sosial-emosional öyrənmə (SEL) proqramları tətbiq edilməlidir.
4. Şagirdlərə öz emosiyalarını idarə etmə və motivasiyanı qoruma bacarıqları öyrədilməlidir.

Keçirilmiş sorğuda ümumilikdə 58 respondent iştirak etmişdir. Nəticələrin təhlili göstərir ki, sosial-emosional mühit şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Respondentlərin 57.1%-i sosial mühitin (dostlar və qrup yoldaşları) akademik nəticələrə güclü təsir etdiyini, 28.6%-i isə qismən təsir etdiyini bildirmişdir. Yalnız 7.1% respondent sosial mühitin təsir etmədiyini qeyd etmişdir. Müəllim dəstəyi ilə bağlı nəticələr daha aydındır: respondentlərin 78.6%-i müəllim dəstəyinin motivasiyanı əhəmiyyətli dərəcədə artırdığını, 17.9%-i qismən təsir etdiyini, cəmi 3.6%-i isə təsir etmədiyini bildirmişdir. Emosional vəziyyətin akademik nəticələrə təsiri isə ən güclü göstəricilərdən biridir. Belə ki, respondentlərin 92.9%-i özlərini emosional olaraq yaxşı hiss etdikdə daha yüksək nəticə göstərdiklərini qeyd etmişdir. Bununla yanaşı, respondentlərin 57.1%-i yenidən seçim imkanı olsa başqa məktəbi seçəcəyini, 42.9%-i isə eyni məktəbi seçəcəyini bildirmişdir ki, bu da məktəb mühitinin hər zaman optimal olmadığını göstərir. Tədqiqatlar və şəxsi təcrübə göstərir ki, sosial-emosional mühit şagirdlərin akademik göstəricilərinə və emosional rifahına əhəmiyyətli müsbət təsir göstərir. Müəllimlərin və məktəbin yaratdığı mühit yalnız akademik nəticələrə deyil, həm də şagirdlərin məktəbə bağlılığına təsir edir.

Ədəbiyyat Siyahısı

1. <https://www.mdpi.com/2076-328X/15/11/1527>
2. <https://www.mdpi.com/2079-3200/11/9/185>
3. <https://international.aripi.or.id/index.php/IJER/article/view/14>
4. <https://link.springer.com/article/10.1007/s12310-025-09787-6>
5. <https://en.wikipedia.org/wiki/School>

TƏHSİLDƏ İNSAN VƏ TEXNOLOGİYA BALANSI: PEDAQOJİ YANAŞMA

Zəhra Baxşalıyeva İman/462B (SABAH qrupları)

Sumqayıt Dövlət Universiteti/Sumqayıt/Riyaziyyat zehra.baxshaliyeva.462A@sdu.edu.az

Elmi rəhbər: Əzizova Nərmin Rafət/baş müəllim

Bölmə: Pedagogika, Psixologiya

Sumqayıt Dövlət Universiteti/Sumqayıt

Müasir dövrdə texnologiyanın sürətli inkişafı təhsil sisteminə ciddi təsir göstərmişdir. Rəqəmsal texnologiyalar təhsil prosesini daha əlçatan və çevik etsə də, insan amilinin rolu hələ də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan təhsildə texnologiya ilə insan faktoru arasında balansın qorunması aktual pedaqoji məsələlərdən biridir [1].

Texnologiya təhsildə geniş imkanlar yaradır. Müxtəlif onlayn platformalar və elektron resurslar vasitəsilə şagirdlər istənilən vaxt məlumat əldə edə bilir və müstəqil öyrənmə bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. Bu isə təhsilin daha çevik və effektiv təşkilinə şərait yaradır [2].

Bununla yanaşı, texnologiyanın tətbiqi ilə bağlı müəyyən çətinliklər də mövcuddur. Araşdırmalar göstərir ki, texnologiya yalnız düzgün və məqsədyönlü istifadə olunduqda effektiv nəticə verir. Əks halda, diqqət dağınıqlığı, sosial ünsiyyətin azalması və asılılıq kimi problemlər yaranı bilər [3].

Təhsildə müəllimin rolu isə əvəzolunmazdır. Müəllim yalnız bilik verən deyil, həm də şagirdləri motivasiya edən, onları istiqamətləndirən və sosial bacarıqlarını inkişaf etdirən əsas şəxsdir. Bu səbəbdən texnologiya müəllimi tam əvəz edə bilməz.

Pedaqoji yanaşma baxımından ən optimal model qarışıq təhsil modelidir. Bu modeldə həm ənənəvi, həm də rəqəmsal üsulların birlikdə tətbiqi şagirdlərin hərtərəfli inkişafına müsbət təsir göstərir.

Tədqiqat çərçivəsində müəllimlər və tələbələr arasında “təhsildə insan və texnologiya balansı:pedaqoji yanaşma” haqqında sorğu keçirilmişdir və bu sorğuda 70 nəfərə yaxın respondent iştirak etmişdir. Sorğunun nəticələrinə əsasən məlum olmuşdur ki, respondentlərin əksəriyyəti gün ərzində təhsil məqsədilə texnologiyadan “1–3 saat” (təxminən 36%) və “3–5 saat” (təxminən 28%) istifadə edir. Bu isə texnologiyanın təhsil prosesində geniş yer tutduğunu göstərir. Respondentlərin böyük əksəriyyəti (təxminən 88%) təhsil zamanı əsasən “telefonlardan istifadə etdiyini” qeyd etmişdir. Bu da mobil texnologiyaların təhsildə üstün mövqeyə sahib olduğunu sübut edir. Onlayn təhsilin effektivliyi ilə bağlı suala verilən cavablara əsasən respondentlərin çoxu (təxminən 56%) onu “orta səviyyədə effektiv”, bir hissəsi isə “az effektiv” hesab edir. Bu nəticə göstərir ki, onlayn təhsil faydalı olsa da, tam ideal hesab olunmur. Sorğunun ən diqqətçəkən nəticələrindən biri müəllimin rolu ilə bağlıdır. Respondentlərin böyük əksəriyyəti (təxminən 90%-ə yaxın) “müəllimlə üz-üzə dərslər çox vacib olduğunu” qeyd etmişdir. Eyni zamanda, “Texnologiya müəllimi əvəz edə bilərmi?” sualına respondentlərin yalnız kiçik bir hissəsi “bəli” cavabını vermiş, əksəriyyət isə “xeyr” və ya “qismən” cavabını seçmişdir. Bu isə müəllimin təhsildə əsas rolunu qoruduğunu göstərir. Öyrənmə üsulları ilə bağlı nəticələrə görə respondentlərin çoxu (təxminən 58%) məlumatı “müəllim izahı ilə daha yaxşı mənimsədiyini” bildirmişdir. Bu da insan faktorunun vacibliyini bir daha təsdiq edir. Texnologiyanın mənfi tərəfləri ilə bağlı olaraq respondentlər əsasən: sosial ünsiyyətin azalması, diqqət dağınıqlığı, yorğunluq kimi problemləri qeyd etmişdirlər. Bununla yanaşı, texnologiyanın üstünlükləri kimi isə respondentlər əsasən: sürətli məlumat əldə etmək, vaxta qənaət, dərslərin daha maraqlı olması kimi faktorları vurğulamışdılar.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Müasir təlim texnologiyaları F.Əliyeva, Ü.Məmmədova Bakı-2014
2. <https://www.hkschool.org.uk/finding-the-right-balance-with-technology-in-education/>
3. https://www.unesco.org/gemreport/sites/default/files/medias/fichiers/2023/07/Summary_v5.pdf

AI ƏSASLI FƏRDİLƏŞDİRİLMİŞ TƏLİMİN PEDAQOJİ İMKANLARI

Rüstəmovə Yetər Sənan/462B (SABAH qrupları)

Sumqayıt Dövlət Universiteti/Sumqayıt/Riyaziyyat yeter.rustamova.462@sdu.edu.az

Elmi rəhbər: Əzizova Nərmin Rafət/baş müəllim

Bölmə:Pedaqogika, Psixologiya

Sumqayıt Dövlət Universiteti/Sumqayıt

Süni intellekt (AI) bu gün təhsildəki ən böyük çətinliklərin bəzilərini həll etmək, tədris və öyrənmə təcrübələrini yeniləmək potensialına malikdir. Lakin sürətli texnoloji inkişaf qaçılmaz olaraq çoxsaylı risklər və çətinliklər yaradır.[3]

Süni intellekt(AI) hər bir tələbənin öyrənmə tərzini anlayır, və tələbənin öyrənməsi üçün hər üsuldən istifadə edir.

AI əsaslı fərdiləşdirilmiş təlimin əsas pedaqoji üstünlükləri bunlardır:

- Fərdi yanaşmanın gücləndirilməsi - Hər bir şagird öz tempində öyrənmə bilər.
- Motivasiyanın artırılması - Şagirdlər öz səviyyələrinə uyğun tapşırıqlar aldığı üçün öyrənməyə maraq artır.
- Müəllim işinin optimallaşdırılması - AI müəllimə şagirdlərin nəticələri haqqında analiz təqdim edir və vaxt qənaəti yaradır.

Bu texnologiyanın effektiv tətbiqi üçün məlumat təhlükəsizliyi və etik prinsiplər əsas şərt kimi çıxış edir. Yəni şagirdlərin şəxsi məlumatları etibarlı əllərdə qalmalı və sistem hər kəsə qarşı ədalətli davranmalıdır.

Süni intellekt bu gün sadəcə texnoloji bir yenilik deyil, hər bir şagirdin öz ehtiyaclarına fokuslanan rəqəmsal təhsil ekosisteminə keçiddir. Bu keçid, təhsildə pedaqoji innovasiyanın zirvəsi sayılan adaptiv öyrənmə modelləri ilə real həyata keçir. Bu sistemlər tələbənin hər bir addımını analiz edərək məzmunu onun qavrama sürətinə elə uyğunlaşdırır ki, hər kəs üçün sanki "fərdi rəqəmsal repetitor" yaranır. Bu prosesi sadəcə avtomatlaşdırma kimi görsək səhv etmiş olarıq. Rose Luckinin "Machine Learning and Human Intelligence" kitabında qeyd etdiyi kimi, Sİ-nin əsl gücü "İntellektual Augmentasiya" (Intelligence Augmentation) yaratmasındadır. Yəni biz texnologiyanı insan zəkasını əvəz etmək üçün deyil, onu daha da genişləndirmək və "insan intellektini daha görünən və dərk edilən etmək" üçün istifadə edirik.[1] Beləliklə, müəllim və şagird texnologiyanın köməyi ilə öz potensiallarını daha dərinlən kəşf edə bilərlər.

Niel Selwyn özünün "Should Robots Replace Teachers?" əsərində xəbərdarlıq edir: "Təhsil texnologiyaları sadəcə səmərəlilik aləti deyil, onlar sosial münasibətləri və pedaqoji dəyərləri yenidən formalaşdıran güclərdir." [2]Bu səbəbdən, AI-nin gətirdiyi fərdiləşdirmə imkanları mütləq etik çərçivələr və güclü hüquqi baza ilə qorunmalıdır. AI əsaslı fərdiləşdirilmiş təlim Azərbaycan pedaqoji mühitində müasir yanaşma kimi çıxış edir. Bu model şagirdlərin fərdi potensialını üzə çıxarmağa, motivasiyanı artırmağa və daha səmərəli təlim mühiti yaradır.

130-a yaxın tələbənin iştirak etdiyi sorğunun nəticələrinə əsasən, AI texnologiyalarının təhsilə inteqrasiyası yüksək qiymətləndirilir:

- Fərdi Uyğunluq: Tələbələrin 82.6%-i AI sistemlərinin onların fərdi öyrənmə ehtiyaclarını tam qarşıladığını bildirib.
- Motivasiya: İştirakçıların 80.9%-i fərdiləşdirilmiş AI alətlərinin öyrənmə həvəsini artırdığını təsdiqləyib.
- Effektivlik: Respondentlərin 74.4%-i AI əsaslı sistemlərin ənənəvi metodlardan daha səmərəli olduğunu qeyd edib.
- Akademik Uğur: Tələbələrin 84.3%-i AI dəstəkli təlimin onların akademik nəticələrini yaxşılaşdırdığına inanır.

Yekun: Nəticələr göstərir ki, tələbələr AI texnologiyalarını ənənəvi tədrisdən daha üstün, motivasiyaedici və nəticəyönümlü bir yanaşma kimi qəbul edirlər.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10178695/>
2. <https://research.monash.edu/en/publications/should-robots-replace-teachers-ai-and-the-future-of-education/>

SÜNİ İNTELLEKT DÖVRÜNDƏ GƏNC MÜƏLLİMLƏRİN ADAPTASIYA PROBLEMİ

Aydan Qasımlı Tərhan/462B (SABAH qrupları)

Sumqayıt Dövlət Universiteti/Sumqayıt/Riyaziyyat qasimliaydan246@gmail.com

Bölmə: Pedagogika, Psixologiya

Elmi rəhbər: Əzizova Nərmin Rafət, baş müəllim

Sumqayıt Dövlət Universiteti/ Sumqayıt

“Müasir müəllim yalnız bilik daşıyıcısı deyil, texnologiyalarla integrasiya olunmuş öyrənmə prosesinin rəhbəridir.”

Müasir dövrdə rəqəmsallaşmanın sürətlənməsi və sünİ intellekt texnologiyalarının geniş tətbiqi təhsil sistemində keyfiyyətə yeni mərhələnin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Təhsil artıq yalnız biliklərin ötürülməsi prosesi deyil, fərdiləşdirilmiş, çevik və texnologiyalarla integrasiya olunmuş dinamik bir sistemə çevrilmişdir. Bu transformasiya fonunda gənc müəllimlərin yeni təhsil mühitinə uyğunlaşması, yəni adaptasiya prosesi müasir pedaqogikanın aktual və prioritet problemlərindən biri kimi çıxış edir.

Sünİ intellekt texnologiyaları təhsil sahəsində geniş imkanlar yaradır. Fərdiləşdirilmiş öyrənmə modelləri, avtomatlaşdırılmış qiymətləndirmə sistemləri və böyük həcmli məlumatların analizi tədris prosesinin daha effektiv təşkilinə şərait yaradır. Bu isə şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun təlim strategiyalarının qurulmasına və ümumi təhsil keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edir [1]. Lakin bu imkanlardan səmərəli istifadə müəllimlərin rəqəmsal savadlılıq səviyyəsindən və pedaqoji kompetensiyalarından birbaşa asılıdır.

Tədqiqat çərçivəsində 51 respondent arasında aparılmış sorğunun nəticələri göstərir ki, iştirakçıların 72.5%-i 18–22 yaş aralığında olmuş, 17.6%-i 23–30 yaş, 9.8%-i isə 33 və yuxarı yaş qrupuna aid edilmişdir. Respondentlərin 41.2%-i müəllim kimi fəaliyyət göstərdiyini, 58.8%-i isə fəaliyyət göstərmədiyini bildirmişdir ki, bu da tədqiqatın həm praktik, həm də potensial müəllim auditoriyasını əhatə etdiyini göstərir.

Sünİ intellekt haqqında məlumatlılıq səviyyəsinə görə respondentlərin 41.2%-i tam məlumatlı, 54.9%-i qismən məlumatlı, 3.9%-i isə məlumatsızdır. Tədris prosesində istifadə baxımından 39.2% respondent mütəmadi, 45.1% bəzən istifadə etdiyini, 15.7% isə ümumiyyətlə istifadə etmədiyini qeyd etmişdir. Bu göstəricilər sünİ intellektin artıq təhsil mühitinə integrasiya olunduğunu, lakin tətbiqinin hələ tam sistemli xarakter daşmadığını göstərir.

Respondentlərin 54.9%-i sünİ intellektdən istifadə zamanı qismən, 11.8%-i ciddi çətinlik yaşadığını, 33.3%-i isə heç bir çətinliklə qarşılaşmadığını bildirmişdir. Ən çox rast gəlinən problemlər texniki bilik çatışmazlığı (43.1%), praktiki bacarıqların zəifliyi (25.5%) və vaxt məhdudiyyəti (17.6%) ilə bağlıdır. Bu isə adaptasiya probleminin əsasən praktik bacarıqların yetərsizliyi ilə əlaqəli olduğunu göstərir.

Sünİ intellektin müəllimin roluna təsiri ilə bağlı respondentlərin 43.1%-i onun rolu azaltmadığını, 21.6%-i azaltıldığını, 35.3%-i isə qərarlı olduğunu bildirmişdir. Bu nəticə göstərir ki, bu sahədə hələ də konseptual yanaşmalar tam formalaşmamışdır.

Respondentlərin 54.9%-i sünİ intellekti faydalı vasitə kimi qiymətləndirmiş, 35.3%-i həm faydalı, həm riskli hesab etmiş, 9.8%-i isə təhlükə kimi görmüşdür. Bununla yanaşı, 68.6% respondent bu sahədə əlavə təlimlərə ehtiyac duyduğunu qeyd etmişdir ki, bu da müəllimlərin peşəkar inkişafında rəqəmsal kompetensiyaların artırılmasının vacibliyini göstərir.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, süni intellekt dövründə gənc müəllimlərin adaptasiya problemi çoxşaxəli və kompleks xarakter daşıyır. Bu problem əsasən texniki biliklərin və praktik bacarıqların yetərsizliyi, eləcə də psixoloji uyğunlaşma çətinlikləri ilə bağlıdır. Müəllim hazırlığı sistemində rəqəmsal kompetensiyaların gücləndirilməsi, praktik yönümlü təlimlərin təşkili və davamlı peşəkar inkişaf proqramlarının həyata keçirilməsi bu problemin həllində əsas istiqamətlər kimi çıxış edir.

“Süni intellekt müəllimin alternativini deyil, onun fəaliyyətini gücləndirən strateji vasitədir — bu alət düzgün tətbiq olunduqda təhsil keyfiyyətində əsl dönüş yaradır.”

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyeva R. Pedagogika və innovasiyalar. Bakı, 2020.
2. Süleymanov İ. Müasir təhsil texnologiyaları. Bakı, 2021.
3. Holmes W. Artificial Intelligence in Education. 2019.
4. OECD. Teachers in the Digital Age. 2020.
5. UNESCO. Artificial Intelligence in Education. 2019.

PEDAQOJİ PROSESDƏ MOTİVASİYANIN ROLU

Quluzadə Səma Sənan/462B (SABAH qrupları)

Sumqayıt Dövlət Universiteti/ Sumqayıt/Riyaziyyat sema.quluzade.462A@sdu.edu.az

Elmi rəhbər: Əzizova Nərmin Rafət/baş müəllim

Bölmə: Pedagogika, Psixologiya

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Kurikulum islahatlarından sonra Azərbaycan təhsilində pedaqoji proses tamamilə təhsilalanın maraq və ehtiyaclarına yönəlmişdir. Bu prinsip şagirdin tək cə bilik qəbul edən deyil, həm də öyrənməyə ehtiyacı olan bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına şərait yaradır. Motivasiya tələbənin öyrənmə fəaliyyətini başlanan, istiqamətləndirən və davamlılığını təmin edən daxili impulsdur. Azərbaycanlı pedaqoq-alim Yusif Talibovun qeyd etdiyi kimi, təlimdə uğur qazanmağın yolu şagirdin maraq və motivasiya sahəsinə təsir edən yollardan keçir. [3] Yusif Talibovun düşüncələri ali təhsil mühitində tələbənin daxili motivasiyasının stimullaşdırılması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müəllim-şagird münasibəti təlim prosesinin əsas amillərindən biridir.

Azərbaycanın görkəmli psixoloqu Əbdül Əlizadə “təlimin demokratikləşdirilməsi” və “humanistləşdirilməsi” kontekstində motivasiyanın rolunu xüsusi qeyd etmişdir. Onun fikrincə, şagirdin təlim fəaliyyəti onun şəxsi emosional vəziyyəti ilə sıx bağlıdır. [2] Motivasiya prosesi pedaqoji baxımdan üç əsas mərhələdə xarakterizə olunur:

1. Öyrənmək həvəsi: Tələbənin daha dərin biliklər öyrənmə ehtiyacı.
2. Sosial motivlər: Müəllim və həmyaşıdları tərəfindən qəbul olunmaq, cəmiyyətə faydalı olmaq arzusu.
3. Uğur qazanmaq istəyi: Öz potensialını sübut etmək və hədəfə yönəlmək. [1]

Pedaqoqlar Ağahüseyn Abbasov və Nizami Kazımovun dərsliklərində qeyd edildiyi kimi, təlim və tərbiyə prosesi bir-biri ilə sıx bağlı olub vahid bir vəhdət təşkil etməlidir. Müəllimin emosional ünsiyyəti və problemlə situasiyaların yaradılması isə şagirdlərdə motivasiyanın formalaşmasına təsir göstərən mühüm pedaqoji amillər hesab olunur. Müasir pedaqogikada texnologiya və süni intellektin rolu böyükdür. Texnologiya inteqrasiyası öyrənməni daha əlçatan və cəlbedici edir. SchoolAI və DreamBox kimi süni intellekt alətləri və adaptiv platformalar müəllimlərə hər bir tələbə üçün fərdiləşdirilmiş öyrənmə yolları təklif etməklə prosesi daha səmərəli idarə etməyə imkan verir. [4]

Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, pedaqoji prosesdə motivasiya yalnız dərsin giriş hissəsi (həvəsləndirmə) deyil, bütün təlim boyu davam edən bir prosesdir. Yalnız yüksək motivasiyalı mühitdə savadlı, yaradıcı və müstəqil düşünən insan yetişdirmək mümkündür. Tələbələr və müəllimlər arasında “Pedaqoji prosesdə motivasiyanın rolu” mövzusunda sorğu keçirilmişdir və bu sorğuya 150 nəfər cəlb olunmuşdur. Sorğunun nəticələrinə əsasən, “Dərsdə aktiv iştirak edirsiniz?” sualına respondentlərin 50,3%-i “müəllimdən asılıdır”, 45%-i isə “bəli” cavabını qeyd etmişdir. Bu nəticələr göstərir ki, tələbələrin dərsdəki fəallığı birbaşa müəllimin yaratdığı emosional ünsiyyət və mühitlə şərtləndirilir. “Motivasiya dərsi daha yaxşı başa düşməyə kömək edir?” sualına respondentlərin 94%-i “bəli” cavabını verib. “Müəllim tərəfindən verilən müsbət rəy yoxsa yazdığı bal sizi daha çox motivasiya edir?” sualına isə 46,3%-i “hər ikisi”, 31,5%-i isə “bal” cavabını seçmişdir. Sonda isə “Müasir dərsin mərkəzində kim dayanmalıdır?” sualına rəyi soruşulan şəxslərin 60,1%-i “hər ikisi”, 23,6%-i “müəllim”, 16,2%-i isə “tələbə” cavabını vermişdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Abbasov A. , Kazımov N. M. “Pedaqogika” (Dərslik). Bakı, 2003
2. Əlizadə Ə.S. “Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri”. Bakı, 1998.
3. Talıbov Y.R. “Pedaqoji mülahizələr”. Bakı, 1990.
4. https://www.researchgate.net/publication/401907112_Teacher_Motivation_in_AI-Integrated_School_Environments

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ MƏNƏVİ TƏRBIYƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Temrazova Aysel Asif qızı, qrup 203, İngilis-alman fakültəsi, aysel.temrazova@gmail.com, 0557432022, Pedaqogika

**Baş Müəllim Arzu Baxşəliyeva Nemət qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti. Bakı şəhəri**

Mənəvi tərbiyə düzgün və sağlam cəmiyyətin qurulmasında əvəzsiz rola malikdir.[2, s20] Vətəninə yararlı bir şəxsin yetişməsi üçün ona yalnız müəyyən bilik və nəzəriyyələrin öyrədilməsi kifayət etmir, eyni zamanda düzgün mənəvi dəyərlərin aşılanmasını da tələb edir.

Azərbaycan xalqının zəngin ümumbəşəri dəyərləri mövcuddur. Qədim tariximizdən bu günə kimi bu dəyərlərin qorunması və inkişaf etdirilməsi üçün vətənimizin dahi şəxsiyyətləri mübarizə aparmışdılar. Bu şəxsiyyətlər arasında Ulu Öndər Heydər Əliyev, mütəfəkkir şəxsiyyət kimi həm gənc, həm də yaşlı nəslin həyatında iz buraxmış və xüsusi yer tutmuşdur.

Heydər Əliyevin irsi, tərbiyənin əsas istiqamətlərini müəyyən etməkdə və gənc nəslin mənəvi tərbiyəsinin inkişafında çox vacib rol oynayır.[3, s1] Heydər Əliyev hər zaman vətənpərvərlik, ləyaqətlik, inam və xeyirxahlıq kimi keyfiyyətlərə insan xarakterində önəm vermişdir. Xalqımızın milli sərvəti olan adət-ənənələrinin, dilinin və mənəviyyatının gələcək nəsillərə ötürülməsinin əhəmiyyətini vurğulamışdır.

Heydər Əliyevin pedaqoji görüşlərinə nəzər yetirsək görə bilərik ki, o bir fərdin düzgün yetişməsində məktəbin roluna çox önəm vermişdir. [4, s2] Məktəb yalnız elmi biliklər öyrətmir, uşağın məsuliyyət almasına, kreativ və innovativ idealarının yaranmasına şərait yaradır. Məsuliyyətlərini və öhdəliklərini düzgün yerinə yetirməyən, ruhunda isə yaradıcılıq daşımayan şəxs heç bir sferada uğurlu ola bilməz. Uşaqlar hüquqi və mənəvi normalara riayət etməyi öyrənir, vətənpərvərlik hissləri formalaşır. Heydər Əliyevin fikrincə peşəkar müəllim uşaqların dünyagörüşünü zənginləşdirməli, mənəvi dünyasına təsir edərək onu müasir dünyaya hazırlamalıdır.

Lazım gəldikdə böyük şəxsiyyətlərin həyatlarının və təcrübələrinin gənclərə öyrədilməsini lazım bilmiş olan Heydər Əliyevin, xalqımızın hər bir fərdinin nümunə götürməli olduğu öz şəxsi həyat yolu, dövləti üçün gördüyü işlər və azərbaycanlılıq ideası var. Heydər Əliyevin ideaları günümüzdə və gələcəkdə də aktual olaraq qalacaq, gənclərimiz isə düzgün həyat yolu seçmək üçün onun irsindən faydalanacaqdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

- 1.Əliyev, Heydər Əlirza oğlu. Təhsil millətin gələcəyidir... / H. Ə. Əliyev; M. C. Mərdanov, Ə. M. Quliyev. Bakı: Təhsil, 2002. 580 s.
- 2.Əliyev, Heydər Əlirza oğlu. Mənəviyyat, mənəvi dəyərlər, mənəvi tərbiyə. Bakı: Müəllim, 2008.
- 3.Novruzov, Rafiq. Heydər Əliyevin təhsil siyasəti / Xalq qəzeti. 2018, 5 may
4. İlyasov, Müseyib. Ulu öndər və gənclərin milli-mənəvi tərbiyəsi / Xalq qəzeti. 2023, 29 aprel, № 87, s.7.

ZİQMUND FREYDİN “TOTEM VƏ TABU” ƏSƏRİ - TABU VƏ TOTEM ANLAYIŞLARININ PSİXOLOJİ MAHİYYƏTİ KONTEKSTİNDƏ

Məmmədov Kamran Kənan/Qrup 229/Təhsil/Psixologiya

Elmi rəhbər: b/m Həsənova Mətanət Fariz qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Psixozanaliz məktəbinin banisi Ziqmund Freydin 4 məqaləsini birləşdirərək hazırladığı “Totem və Tabu” əsəri özündə psixozanalizə və etnopsixologiyaya dair motivlərin sintezlənmiş təzahürünü ehtiva edir. Əsərdəki məfhumların mahiyyəti, psixologiyadakı fərdi şüursuzluq və kollektiv şüursuzluq konsepsiyalarının inkişafına kifayət qədər təsir göstərmişdir. Əsərdə mədəniyyətdən uzaq müxtəlif coğrafiyalarda, qəbilə şəraitində yaşayan ibtidai təfəkkürlü insanların həyatla olan interaksionizmi təhlil olunmuşdur. Alınan təhlil nəticələrində ibtidai təfəkkürlü insanların özlərinə və eləcə də bir-birilərinə tətbiq etdikləri bir sıra tabulardan və animizm mahiyyəti daşıyan totemlərdən bəhs etməkdədir.

Freyd əsərdə “tabu” anlayışını həm müqəddəs, həm də təhlükəli, qadağan olunmuş şəkildə açıqlayaraq hər iki vəziyyətdə də “tabu”-nun “toxunulmazlıq” ilə bağlı olduğunu ifadə etmişdir[1, s.21]. Vilhelm Vundtun fikrincə, “tabu” anlayışı din motivlərindəki qanunlardan və ya cəmiyyət stereotipinə uyğun əxlaq qanunlarından fərqlənir və tarixi olaraq dinlərdən belə qədimi, insan psixikasında təsadüf edilən ən qədim davranışlardandır[1, s.22].

Belə ki,qəbilə şəraitindəki ibtidai təfəkkürlü insan məişət fəaliyyətində ikən müxtəlif həyəcanlandırıcı hallarla - əsasən qarşı cinslə olan əlaqə - qarşılaşdıqda, bunu əngəlləmək üçün psixoloji müdafiə mexanizmi olaraq özünə şüursuz şəkildə “tabu” tətbiq edir. Belə vəziyyətin yaranmasına səbəb əsasən qan qohumluğu olan insanlarda şüursuz olaraq yaranan incest qorxusudur[1, s.2]. Həmçinin, ibtidai təfəkkürə əsasən insanlar müqəddəs olaraq qəbul etdikləri əşyaları, fərqli obyektləri də “tabulaşdırırlar”. Lakin, uzunmüddətli prosesdə bu “tabu”lar insan psixikasında ambivalensiya yaradır, yəni, insan müqəddəsləşdirdiyi obyektə qarşı həm sevgi, həm də nifrət hisləri bəsləyir və bu da “tabu” məfhumunun paradoksallığına işarət edir.

Əsərin ikinci ələ aldığı məfhum - “totem” məfhumu da “tabu” ilə asosiativ mahiyyət daşımaqdadır. Freydin və onun istinad etdiyi mənbələrin fikrincə, “totem” məfhumunun yaranması ibtidai təfəkkürlü insanın psixikasında əmələ gələn animizm anlayışı ilə bağlıdır[1, s.79]. Animizmə görə, dünya, təbiət, ətraf aləm müxtəlif ruhani varlıqlarla doludur, bizə cansız görünən şeylər əslində canlılıq təşkil etməkdədir. Freydin animist istiqamətin texnikası olaraq adlandırdığı “sehr” və “cadu” anlayışlarında “totem” məfhumu ilə əlaqəli rol oynamaqdadır[1. s.82].

Əsərdə “totem” anlayışına “yamyam” qəbilələri də daxil olmaqla bir çox mühitdə istinad olunur, hansı ki ibtidai insanlar öldürdükləri heyvanın və ya insanın ətinə yeyərkən, yedikləri canlıların xüsusiyyətləri və davranışları yeyən şəxsə keçir. Bu düşüncəyə əsasən qəbilədəki hamilə qadınlar müəyyən heyvanların istənilməyən xüsusiyyətlərini əldə etməmək üçün o heyvanların ətinə yeməkdən qaçınır[1, s.86].

Həmçinin, müşahidə ilə əldə edilən məlumata əsasən müharibə zamanı yaralanan bir insan əgər onu yaralayan aləti ələ keçirdirsə, həmin aləti soyuq mühitdə mühafizə edir və bununla yarasının tezliklə sağlanaacağına inanır. Əks situasiya baş verdikdə qarşı tərəf aləti isti mühitdə, odun yanında saxlayır ki, yaralanan tərəfin yarası ona daha çox zədə versin və ölsün[1, s.86]. Bu da alətlərə, əşyalara daşınan “totem” anlayışının göstəricisidir.

Ümumilikdə, Freydin ərsəyə gətirdiyi “totem və tabu” əsəri ibtidai təfəkkürə əsaslanan insan davranışlarını təhlil etməklə psixologiyaya böyük töhfə verməkdədir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1.Sigmund Freud “Totem ve tabu”. “Hasan Ali Yücel” klasikler dizisi, Türkiye İş bankası Kültür yayınları,2024, 197 səhifə.

AİLƏDAXİLİ ZORAKILIQ ŞƏRAİTİNDƏ BÖYÜYƏN UŞAQLARDA ÜNSİYYƏT PROBLEMİ

Hacıyeva Lamiyə Pərviz qızı, qrup 236, Magistratura şöbəsi, hlamiye.08@gmail.com , 070 602 20 08, Pedaqogika, Psixologiya

Pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor Qasımova Ləzifə Nağı qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti. Bakı şəhəri

Müasir dövrdə ailədaxili münaqişələrin artması uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasına əsaslı təsir göstərir. Şiddət Dünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən insan həyatının müxtəlif sahələrində müşahidə edilən, bir və ya bir neçə şəxsin özünə, başqa bir şəxsə, qrupa və ya bütövlükdə həyatda yaranma, ölüm, psixoloji zərər və ya itki ilə nəticələnən, yaxud nəticələnməsi ehtimal olunan fiziki imkanın və ya məcburiyyətin tətbiqi və ya hədələmək halları kimi diqqət mərkəzindədir. Müxtəlif formalarda təzahür edən şiddət fenomeni insanlıq tarixi qədər qədimdir. Ailədaxili şiddət zorakılığın formalarından biridir və çox vaxt tərbiyə üsulu olaraq tətbiq edildiyi üçün gizli qalır. Ailə üzvlərindən hər hansı birinə qarşı tətbiq edilən şiddət zamanı müdafiəsiz qalan və ən çox zərər gören isə uşaqlardır.

Şiddətin normallaşdırıldığı ailələrdə uşaqlar ya zorakılığın birbaşa şahidi, ya da qurbanına çevrilirlər. İstismara məruz qalan uşaqlar müxtəlif psixoloji və sosial problemlərdən əziyyət çəkirlər. Bu çətinliklər onların yalnız daxili emosional vəziyyətinə deyil, eyni zamanda sağlam ünsiyyət bacarıqlarına da ciddi şəkildə təsir göstərir.

Müasir alman filosofu olan Axel Honnethin “tanınma” nəzəriyyəsinə əsasən zorakılıq uşağın bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına yaxından təsir edir. Bu nəzəriyyəyə əsasən insan özünü necə görürsə, başqaları ilə də elə ünsiyyət qurmağa çalışır. Bu isə kimlik və ünsiyyət anlayışını bir-biri ilə sıx bağlayır. Sosial münasibətlərdə davamlı çətinlik yaradan səbəb uşağın özünü dəyərsiz, qorunmayan, eşidilməyən, hörmət edilməyən, sevilməyə layiq olmayan biri kimi qavradığı üçün kəskin müdafiə mexaniziminə üz tutur.

Sevgi və sabitlik yox, qorxu və gərginlik üzərində qurulan ailələrdə uşaqlar ünsiyyəti özünü qorumaq olaraq gördüyü üçün insanlarla necə danışacağını, dinləyəcəyini, hisslərini ifadə edəcəyini, konflikti həll edə biləcəyini bilmir. Belə uşaqlar sözlərdən çox səsin tonuna, baxışlara,

təhlükəni əvvəldən hiss etməyə vərdiş etdiklərindən ehtiyaclarını deməyi, kömək istəməyi və hisslərini ifadə etməyi bacarmırlar. Bu vəziyyətin nəticəsi olaraq uşaq 2 zidd yoldan birinə meyil edir. O ya evdə gördüyü modelə uyğun konflikt zamanı səsinin tonunu yüksəltməyə, təhdid etməyə, dominantlıq göstərməyə başlayaraq aqressiv ünsiyyət, ya da sərhəd qoymayan, hər deyilənlə razılaşılan həddən artıq itaətkar ünsiyyət sərgiləyir.

Nəticədə ailədaxili zorakılığın dolayı və ya birbaşa qurbanı olan uşaqların ünsiyyət bacarıqları qorxu, təşviş və gərginlik üzərində qurulur. Düzgün psixoloji və pedaqoji dəstək və daxili özünəinam sayəsində bu mənfi ünsiyyət modelləri zamanla daha sağlam və şüurlu münasibət formasına çevrilə bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Ağayev Ə.Ə, Rzayeva Y.T, Hüseynova T.M, Vahabova T.Ə. Sosial pedaqogika. Dərslik. Bakı, 2008, 180 s.
2. Honneth, A. (1995). The struggle for recognition: The moral grammar of social conflicts. MIT Press.
3. Lök, N., Başoğlu, C., & Öncel, S. (2016). Aile içi şiddətin çocuk üzerindeki etkileri ve psikososyal desteğin önemi. Psikiyatriye Güncel Yaklaşımlar, 8(2), 155–161.
4. Rüstəmov, E. (2020). Məişət zorakılığı müasir cəmiyyətin sosial-psixoloji problemi kimi. Psixologiya jurnalı, (3), 3–14.
5. UNICEF. (2014). Hidden in plain sight: A statistical analysis of violence against children. UNICEF.
6. World Health Organization. (2002). World report on violence and health. WHO.

EMPATİYANIN İNKİŞAFI DEVIANT YENİYETMƏLƏRİN SOSIAL ADAPTASIYASINDA MÜHÜM AMİL KİMİ

**Məmmədova Rəqsanə Teymur qızı, qrup 236, Magistratura şöbəsi,
raksanamammadova2002@gmail.com , 050**

396 94 40, Pedaqogika, Psixologiya

**Pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor Camalov Kamal Həsən oğlu
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri**

Müasir dövrdə əhəmiyyətli sosial – psixoloji problemlərdən biri də yeniyetmələrin sosial davranışı və onların sosial mühitə uyğunlaşma məsələləridir. Yeniyetməlik dövrü insanın şəxsiyyətinin inkişafındakı ən həssas dövrlərdən biri hesab olunur. Bu dövr ərzində bir sıra sosial və psixoloji amillərin təsiri nəticəsində yeniyetmələrdə deviant davranış formalaşır. Deviant davranış cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməyən və sosial normalardan kənara çıxılan davranış tərzidir. Empatiya deviant davranışların qarşısını almaqda və yeniyetmələrin cəmiyyətə inteqrasiyasını təşkil etməkdə mühüm amildir. Empatiya “insanın başqalarının hisslərini və emosiyalarını anlamaq, onlara adekvat cavab verə bilmək” bacarığıdır.

Bir sıra sosial və psixoloji amillər vardır ki, yeniyetmələrdə deviant davranışlar yaradır. Bu amillərə ailə mühiti, zəif sosial nəzarət və mənfi həmyaşd qruplarının təsiri daxildir. Empatiyanın inkişafı yeniyetmələrin sosial adaptasiyasına müsbət təsir göstərir. Empatiya bacarığı inkişaf etdirildikdə, yeniyetmələr digər insanların emosiyalarını daha yaxşı başa düşə bilirlər və bu da hörmət və əməkdaşlığa əsaslanan münasibətlər qurmağa kömək edir. Psixoloq Albert Banduranın “Sosial Öyrənmə” nəzəriyyəsinə əsasən yeniyetmələr davranışlarını yalnız birbaşa təcrübə yolu ilə deyil, həm də ətrafdakı insanların müşahidəsi və təqlidi vasitəsi ilə öyrənirlər. Bu nəzəriyyəyə görə, yeniyetmələr cəmiyyətdəki insanların davranışlarını da mənimsəyib nümayiş etdirirlər. Bu o

deməkdir ki, yeniyetmələr həm bəzən normal olmayan, mübahisəli davranışları mənfi sosial mühitdən öyrənirlər, həm də ətrafındakı insanlardan empatiya bacarığı da öyrənirlər.

Nəticədə deviant davranışlara meyilli yeniyetmələr arasında sosial adaptasiya prosesi üçün empatiyanın inkişafının rolu böyükdür. Empatik bacarıqların inkişafı yeniyetmələrin sosial münasibətlərini yaxşılaşdırmağa, aqressiv və sosial cəhətdən qəbul edilməz davranışları azaltmağa kömək edir. Sağlam sosial davranış nümunələrinin inkişafında və yeniyetmələrin cəmiyyətə uğurlu adaptasiyasında mühüm rol oynadığı üçün təhsil və tərbiyə prosesində empatiyanın inkişafına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Abbasov, Ə. (2019). Sosial psixologiya. Bakı: Təhsil nəşriyyatı.
2. Bandura, A. (1986). Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
3. Berk, L. E. (2022). Development Through the Lifespan. Boston: Pearson Education.
4. Hoffman, M. L. (2000). Empathy and Moral Development. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Süleymanova, A. N. (2014). Deviant davranış formalı yeniyetmələrin təlim prosesinin sosial-psixoloji aspektləri. Bakı.
6. Şahin, H. M. (2015). Yeniyetmələrin deviant davranışlarının aradan qaldırılmasında milli-mənəvi dəyərlərin rolu. Bakı.

Psychological Aspects of Student-Teacher Communication in Higher Education Nəzrin Salayeva Məmməd

**394-i, International relations and Regional Studies, nazrinsnsalayeva@gmail.com ,
Instructor: Hacaliyeva Günel Mehman
Azerbaijan University of Languages,Baku**

Communication between teacher and student in higher education should not be understood merely as a process of information transfer, but rather as a complex psychological interaction shaped by emotions, motivation, and interpersonal dynamics. Both parties play an active role in this process, and the quality of the outcome largely depends on their mutual behavior. In my view, effective communication cannot be explained solely by the teacher's communication skills; the student's responsibilities, level of engagement, and psychological state are equally essential components of this process.

The role of the teacher is often the most visible factor. The teacher's explanation style, tone of voice, body language, and overall approach to students significantly shape the learning environment. Clear, structured, and student-oriented explanations enhance the quality of learning. At the same time, a respectful and open attitude creates a psychologically safe environment in which students feel comfortable expressing their thoughts and are less afraid of making mistakes. This, in turn, contributes directly to deeper learning [1, p. 52].

However, communication is not limited to the teacher's actions alone. The student's responsibilities are an equally important part of this process. Active participation, asking questions, engaging in discussions, and coming to class prepared all improve the quality of communication. Otherwise, a passive attitude from the student weakens the communication process and reduces learning effectiveness. Interestingly, many students are willing to learn but struggle to express

themselves due to fear of making mistakes or lack of confidence. This highlights the importance of psychological barriers in educational communication [2, p. 134].

To better understand this, a concrete example can be considered. For instance, during a lecture, if no questions are asked by students, the class may appear to be going smoothly. However, in reality, this may indicate a lack of communication. Students may remain silent not because they understand the material, but because they are afraid of asking “wrong” questions. As a result, the teacher may assume that the lesson was successful, while actual learning has not fully occurred. In another case, if a teacher explains a topic only theoretically without providing real-life examples, students may struggle to relate the material to practical contexts, resulting in shallow understanding. Such situations clearly demonstrate the importance of mutual understanding in communication. §§

Communication is not only verbal but also includes non-verbal signals. The teacher's facial expressions, gestures, and overall behavior can influence the emotional state of students. Similarly, a student's silence or level of engagement sends feedback to the teacher. This mutual, often unspoken interaction can sometimes have a stronger impact than spoken communication. Additionally, communication failures may arise from both sides. Overly complex explanations by the teacher or lack of attention from students can lead to misunderstandings, reducing the effectiveness of the learning process and creating communication gaps [3, p. 77].

In modern education, technology has also influenced communication processes. Although online learning environments may facilitate interaction, they can also weaken emotional connection. Students remaining silent behind cameras or teachers being unable to observe students' reactions are examples of factors that may negatively affect communication quality. Therefore, maintaining a balance between technological tools and psychological interaction is crucial.

In conclusion, communication in higher education is a dynamic and interactive process that requires active participation from both teachers and students. While the role of the teacher is significant, effective communication cannot be achieved without the active involvement of students. It is not limited to the transfer of knowledge; rather, it is built on mutual understanding, trust, and engagement. Only through a balanced contribution from both sides can communication become truly effective and result-oriented.

REFERENCES:

1. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press. // https://w.pauldowling.me/rtf/2021.1/readings/LSVygotsky_1978_MindinSocietyDevelopmentofHigherPsychology.pdf
2. Edmondson, A. (1999). Psychological Safety and Learning Behavior in Work Teams. *Administrative Science Quarterly*, 44(2), 350–383. // https://web.mit.edu/curhan/www/docs/Articles/15341_Readings/Group_Performance/Edmondson%20Psychological%20safety.pdf
3. H. Douglas Brown. *Principles of language learning and Teaching*, Fifth Edition <https://gustavorubinoernesto.com/wp-content/uploads/2020/06/H-Douglas-Brown-Principles-of-Language-Learning-and-Teaching.pdf>
4. Frances Hunt. *Communications in Education* https://www.researchgate.net/publication/277188421_Communications_in_Education

THE ROLE OF WOMEN IN PEACE PROCESSES

Fatima Hasanova Kamran

394-i, International Relations and Regional studies,

fatimehesenova23@icloud.com,

Instructor: Hacıhyeva Günel

Participation of women in peace processes is crucial for strengthening justice and fostering the development of sustainable peace. In this thesis I aim to explore the role of women in peacebuilding and study how their involvements affects conflict resolution in decision-making processes for achieving lasting peace.

Research has indicated that states with higher level of gender equality have a higher probability to address conflicts without violence and lower probability of employing military force. In contrast, countries with larger gender disparities have a higher probability of being engaged in

both inter- and intrastate conflicts. With the aim of promoting the role of women in conflict prevention, mediation and problem-solving are exemplified by the adoption of United Nations Security Council Resolution 1325 in October 2000, which encourages Member States to promote greater representation of women at all levels of decision-making in national, regional, and international institutions and mechanisms tasked with preventing, managing, and resolving conflicts.[1] Indeed, the involvement of women in conflict prevention and resolution can enhance outcomes at all stages—before, during, and after a conflict. For instance, the involvement of women raises the likelihood of a peace agreement lasting at least two years by 20 percent and a peace agreement lasting fifteen years by 35 percent [2].

However, in spite of the numerous benefits of women's participation, their involvement still remains low. In 2022, women represented only 16 percent of negotiators in active peace processes led or co-led by United Nations,, a decline from 23 percent in 2020. No women were included in negotiating teams for conflicts in Ethiopia, Sudan or Yemen. Only in Colombia women reached equal representation both in government and rebel negotiating teams. Among the eighteen peace agreements signed that year, only one included a female signatory. Despite, the United Nations increasing the presence of women in its mediation support teams to 43 percent (up from 30 percent in 2019) and inviting local women peacebuilders to provide briefings in 58 percent of peacebuilding commission meetings, women's representation in peacekeeping remains low. They comprise only 6.5 percent of the military and 15.8 percent of the police in peacekeeping missions. Moreover,, most peace agreements still fail to address the needs of women and girls, with only one-third including specific provisions. The data indicate that women continue to be underrepresented in important peace processes, a situation frequently resulting from social stereotypes, insufficient political backing, and restricted access to decision-making roles. [3]

Hence, promoting diversity, particularly by including women in post-conflict recovery and reconstruction efforts, contributes to greater stability. Research indicates that commissions responsible for implementing specific elements of peace agreements such as overseeing disarmament and demobilization, setting up truth and reconciliation mechanisms achieve better results when women are involved. Moreover, women are more likely to allocate post-conflict resources toward rebuilding public institutions and providing essential services that support long-term stability, including education, healthcare, access to clean water, and judicial systems.

Literature:

1. Crespo Sancho, Catalina. Can Gender Equality Prevent Violent Conflict? World Bank, March 28, 2018.

<https://blogs.worldbank.org/en/dev4peace/can-gender-equality-prevent-violent-conflict>

2. O'Reilly, Marie; Ó Súilleabháin, Andrea; Paffenholz, Thania. Reimagining Peacemaking: Women's Roles in Peace Processes. June 2015.

<https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/2015/06/IPI-E-pub-Reimagining-Peacemaking-rev.pdf>

3. Council on Foreign Relations. Women's Participation in Peace Processes.

<https://www.cfr.org/womens-participation-in-peace-processes/explore-the-data>

THE ROLE OF INTERNET IN EDUCATION

Aslanlı Zərifə Rüstəm qızı

Qrup 322 A, İngilis – Fransız dilləri fakültəsi E-poçt: Zarifax2006@gmail.com

Bölmə: Pedaqogika

Elmi rəhbər: Fil.f.d., dos. Əliyeva Nuriyyə Mirhəbib qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Internet plays a very important role in modern education. In the past, education was limited to classrooms and books, but today the Internet has made learning more flexible and accessible. Students can study anytime and anywhere, which makes education more effective and comfortable. As a result, the Internet has made learning more student-centered and interactive.

One of the main advantages of the Internet is easy access to information. Students can use search engines like Google to quickly find information on almost any topic. This helps them become more independent learners. However, not all information online is reliable, so students need to be careful and choose trustworthy sources.

Another important benefit is affordable education. The Internet offers many free materials, such as Open Educational Resources (OER), online books, and courses. Platforms like Coursera, edX, and Khan Academy provide high-quality education at low cost or for free. This gives more people the chance to study and improve their knowledge [1, p. 285].

The Internet also supports effective teaching and learning through e-learning. Students can learn using videos, quizzes, and interactive tools, which make lessons more interesting. They can study at their own pace and repeat difficult topics. Blended learning, which combines online and classroom learning, is also widely used and effective [3, p. 7].

In addition, Artificial Intelligence (AI) plays an important role in education. Platforms like ChatGPT, Duolingo, and Grammarly help students understand topics, learn languages, and improve writing skills. AI makes learning more personalized, but it should be used carefully and not too much [4, p. 64].

The Internet also enables online and virtual learning. Students can join online classes, webinars, and even visit virtual museums. These experiences make learning more engaging and help students understand topics better. They also improve communication with people from different cultures [2, p. 355].

Overall, the Internet has made education more accessible, affordable, and effective. It provides many opportunities for students and supports both learning and personal development. When used correctly, it becomes a powerful tool in modern education.

References

1. Bates, T. Teaching in a Digital Age. 2019, pp. 285-310.
2. Castells, M. The Rise of the Network Society. 2010, pp. 355-406.
3. Clark, R. C., & Mayer, R. E. E-Learning and the Science of Instruction. Wiley. 2016, pp. 7-28.
4. Selwyn, N. Is Technology Good for Education? Routledge. 2016, pp. 64-78.

SÜNİ İNTELLEKT VƏ ONUN TƏHSİLDƏ ROLU

İlkay İsazadə İlkin qızı

Qrup 322 A, İngilis və fransız dilləri fakültəsi E-poçt: ilkay.isazade06@outlook.com

Bölmə: Pedaqogika

Elmi rəhbər: Fil.f.d., dos. Əliyeva Nuriyyə Mirhəbib qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Süni intellekt kompüter, robot texnikası və analitik sistemlərin insan kimi ağıllı düşünmə qabiliyyətini öyrənmə yollarını tədqiq edən bir texnologiyadır.

1950-ci illərin ortalarından etibarən, kompüterlərin eyni anda bir neçə vəzifəni yerinə yetirmək qabiliyyəti insanları heyrləndirmişdi. Eyni dövrdə süni intellekt sahəsində ilk texnologiyalar və tədqiqatlar ortaya çıxmağa başlamışdır. Bu sahədə aparılan tədqiqatlar insan zəka proseslərinin öyrənilməsinə əsaslanırdı və nəticələr kompüter fəaliyyətlərinə tətbiq edilirdi. Süni intellektin tarixi inkişafı bu sahənin necə təkamül etdiyini göstərir. 1956-cı ildə proqramlaşdırmanın

banisi, Stanford Universitetinin professoru Con Makkarti süni intellekt proqramının prototipini nümayiş etdirdi və Turing mükafatına layiq görüldü. Süni intellekt sahəsində tədqiqatlar dayanmadı. İngilis riyaziyyatçısı və kriptograf Alan Tyuring intellektual şahmat oyunlarının analizi əsasında neyron şəbəkələrin yaradılmasını öyrənməyə başladı və tədqiqatlarını elmi nəşrlərdə yayımladı. 1958-ci ildə süni intellekt üçün ilk proqramlaşdırma dili olan Lisp meydana çıxdı. Zaman keçdikcə alimlər kompüterlərin təbii dili kifayət qədər yaxşı səviyyədə başa düşə biləcəyini sübut etdilər. 2000-ci illərdən etibarən süni intellekt kosmik sənaye və məişət sahələrinə aktiv şəkildə daxil oldu və bu gün təhsildə süni intellektin tətbiqinə daha çox diqqət yetirilir [1, s. 239]. UNESCO ekspertlərinin süni intellektin təhsildə istifadəsi imkanlarına dair apardığı tədqiqat nəticələrinə görə süni intellektin təhsil nəticələrini yaxşılaşdırmaq imkanları və dünya üzrə tətbiqinin nəticələri barədə ətraflı təhlillər mövcuddur. Təhsildə süni intellektin əsas müsbət cəhətlərindən biri inklüziv təhsilə çıxış təmin etməsidir. İntellektual, sosial, fiziki və dil fərqliliklərinə baxmayaraq, fərdlər təhsil müəssisələrinə daxil olaraq öyrənə bilirlər. Süni intellektin təhsil mühitinə daxil edilməsi ilə, xüsusi fəvqəladə hallarda, xüsusi ehtiyacları olan tələbələr evdən və ya xəstəxanadan dərslərə qoşula bilirlər [1, s. 240].

Süni intellekt alətləri müəllimlər üçün tədris prosesində bir çox imkanlar yaratdı. Pandemiya isə bu dəyişiklikləri daha sürətli etdi. Süni intellekt müəllimlərin işini asanlaşdıraraq onların şagirdlərə daha çox diqqət ayırmasına kömək edə bilər. Bu texnologiya həm də müəllimlərə planlama, qiymətləndirmə və özlərini inkişaf etdirmədə dəstək olur [2, s. 25].

Bu gün süni intellekt sadəcə gələcək üçün ideya deyil. O, hər gün siniflərdə istifadə olunan alətdir. Dərslərin planlaşdırılmasından tələbələrə dəstəyə qədər məktəblər bu alətlərin harada faydalı olduğunu öyrənir. Bir çox rayonlar süni intellekt alətlərini K-12 onlayn təhsil platformaları ilə birləşdirərək adaptiv tədris, rəqəmsal öyrənmə materialları və hazır resursları vahid məkanda təmin edir [3, s. 2].

Nəticə etibarilə, süni intellekt təhsili fərdiləşdirmə, səmərəlilik, əlçatanlıq, məlumatdan istifadə və iştirak yolu ilə yaxşılaşdırır. Məsuliyyətlə istifadə edildikdə, həm tədrisi, həm də öyrənmə təcrübələrini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırır və müasir təhsil sisteminin tələblərinə cavab verə bilər.

Ədəbiyyat

1. Khanbobaev KH.I-The role of Artificial Intelligence in Education. 2022, pp. 239-240.
2. Kristina Ishmael-Office of Educational Technology, Artificial Intelligence and the Future of Teaching and Learning. 2023, p. 25
3. Michael Healey-Discovery Education (the Pros and Cons of AI in Education: Benefits, Risks, and Real Examples). 2025, p. 2

SOSIAL TƏZYİQ VƏ ONUN YENİYETMƏLƏRİN QƏRARVERMƏSİNƏ TƏSİRİ

**Tələbə: Aynur Zamanlı Ayaz, Filologiya fakültəsi,
ainourzamanli1@gmail.com, Pedaqogika, Psixologiya**

Şagird: Həcər Ağayeva Taleh

**Elmi rəhbər: Baş müəllim, Sənuşər Musafayeva
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Sosial təzyiq (peer pressure) yeniyetməlik dövrünün ən çox rast gəlinən psixoloji fenomenlərindən biridir. Bu, fərdin ətrafındakı şəxslərin (ayrı-ayrı ya qrup halında) təsiri altında öz qərarlarını dəyişdirməsi və ya qəbul etməsi prosesidir. Yeniyetmələr (adətən 12-18 yaş arası) kimlik formalaşması dövründə olduqları üçün sosial təzyiqə xüsusilə həssasdırlar. Psixoloq Erik Eriksonun psixososial inkişaf nəzəriyyəsinə görə, bu yaşda "kimlik qarşısı rol qarışığı" yaşayırlar ki, bu da qrup qəbulu almaq istəyini gücləndirir. Araşdırmalara görə, sosial təzyiq yeniyetmələrin

qərarverməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Məsələn, ABŞ-dəki hesabatə görə, yeniyetmələrin 70%-i siqaret çəkməyə başlayarkən dost qrupunun təzyiqini qeyd edib. Bu məqalədə sosial təzyiqin mənbələri, formaları, yeniyetmələrdəki təzahürləri və qərarverməyə təsirini ətraflı nəzərdən keçirəcəyik.

Dost qrupları: Ən güclü təzyiq dostlardan gəlir. "Sosial təzyiq və yeniyetmə" kitabında qeyd olunur ki, yeniyetmələr qrup daxilində qəbul olunmaq üçün davranışlarını uyğunlaşdırırlar. Məsələn, bir qrupda siqaret çəkənlər arasında "qalmasan, kənarda qalarsan" hissi yaranır Ailə və məktəb mühiti. valideynlərin gözləntiləri və ya müəllimlərin təzyiqi də sosial təzyiq formalaşdırır. UNICEF-in 2021-ci il Azərbaycan hesabatına görə, yerli məktəblərdə 40% yeniyetmə ailə təzyiqindən narazıdır. Sosial media və pop-mədəniyyət: Instagram, TikTok kimi platformalar "ideal həyat" görüntüsü yaradır. Pew Research Center araşdırmasına görə, yeniyetmələrin 59%-i sosial mediada gördüyü trendlərə uyğunlaşmaq üçün riskli qərarlar verir. WHO jurnal hesabatında qeyd olunur ki, qlobal miqyasda 15% yeniyetmə cinslə bağlı qərarlarda təzyiq hiss edir. Emosional və psixoloji təsirlər: Stress, depressiya. Sosial təzyiq yeniyetmələrdə depressiya riskini 50% artırır. Bullinq forması: Fiziki və ya verbal təhqir, bu da intihar düşüncələrini artırır. Akademik və sosial qərarlar: Qrupun təzyiqi ilə yaramaz qeydlər və ya məktəbi buraxmaq. Azərbaycanda keçirilən bir araşdırma (Bakı Dövlət Universiteti, 2020) göstərir ki, 25% yeniyetmə dost qrupu ilə vaxt keçirmək üçün öyrənməyi ikinci planda qoyur.

Qərarvermə prosesinə təsiri

Sosial təzyiq yeniyetmələrin qərarverməsinə dəyişdirən güclü amildir ki, dost qrupları, ailə, sosial media kimi mənbələrdən qaynaqlanır və müsbət/mənfi formalarda təzahür edir. Riskli davranışlar, emosional problemlər və akademik uğursuzluq kimi təsirlər yaradır. Bu fenomenin qarşısının alınması üçün valideynlər, məktəblər və cəmiyyət birgə fəaliyyət aparmalıdır: Açıq söhbətlər, müsbət rol modelləri və sosial media nəzarəti tövsiyə olunur. Araşdırmalar (məsələn, APA və WHO) göstərir ki, belə proqramlar təzyiqə qarşı müqaviməti 40% artırır. Yeniyetmələrə öz qərarvermə bacarığını inkişaf etdirmək üçün dəstək vermək vacibdir

Ədəbiyyat

1. American Psychological Association (APA). (2021). Peer Pressure and Mental Health.
2. Arnett, J. J. (2014). Emerging Adulthood. Oxford University Press.
3. Brown, B. B., et al. (2008). Peers and Adolescence. Guilford Press.
4. Centers for Disease Control and Prevention (CDC). (2022). Youth Risk Behavior Survey.
5. Erikson, E. H. (1968). Identity: Youth and Crisis. Norton.
6. National Institute on Drug Abuse (NIDA). (2022). Monitoring the Future
7. Pew Research Center. (2023). Teens, Social Media & Technology

EFFECTIVE WAYS OF ENHANCING THE VOCABULARY OF INTERMEDIATE LEVEL STUDENTS OF LANGUAGE FACULTIES

Fatimə Səfərova Emin | 114 | Magistratura | fatimasafarova313@gmail | Pedaqogika

Ped.f.d., dos əvəzi Mehrəliyeva Jalə Fuad

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Language serves not only as a tool for communication but also as a reflection of culture, worldview, and lifestyle. In today's globalized world, mastering a foreign language, especially English, has become crucial for success in education, career, and cross-cultural interaction. In Azerbaijan, English is taught from primary school through university. Nevertheless, many students, particularly those in the intermediate level of language faculties, still struggle with limited vocabulary. This problem stems largely from grammar-centered instruction and a lack of focus on

communicative skills. This study explores practical methods to enhance vocabulary among intermediate level language students.

Penny Ur has made significant contributions to vocabulary teaching. According to Ur, effective vocabulary instruction should cover pronunciation, spelling, grammatical features, denotative and connotative meanings, and sense relations like synonyms and antonyms [8].

The following strategies are recommended for vocabulary enrichment:

- Intentional learning - conscious memorization and repetition using tools like flashcards and word lists [3].
- Incidental learning - acquiring vocabulary naturally through conversations, films, or reading materials. For instance, students often pick up idioms while watching videos [5].
- Contextual presentation - introducing new words within texts or audio recordings rather than in isolation [6].
- Visualization - using pictures, diagrams, and videos. Mind maps and illustrated flashcards are good examples [8].
- Mnemonics and associations - linking new words to previously learned material. Creating word families helps students retain vocabulary longer [8].
- Cooperative learning - pair and group activities such as role-plays and discussions encourage active use of new words [9].
- Game-based learning - games like charades, Pictionary, and spelling bees make vocabulary practice more engaging [2].
- Spaced repetition - reviewing words at gradually increasing intervals, for example after one day, one week, or one month, helps move vocabulary into long-term memory [8, p. 130].

Choosing the right lexical material matters just as much. Teachers should consider how often a word is used and whether it meets students' actual needs [1, p. 79]. Psychological factors like motivation, memory, and individual learning styles also play a great role. Some students learn best when they are internally motivated, while others respond to external rewards [4].

Certainly, there are obstacles. Many first-year students arrive with weak vocabulary because secondary schools offer limited class hours. Textbook quality is another issue. Some books are outdated or culturally irrelevant. The lack of modern technology in classrooms also restricts access to audio-visual resources. Moreover, traditional tests usually assess receptive knowledge only, whereas communicative tasks give a more complete picture of productive skills [7, p. 3].

In conclusion, vocabulary enrichment works best when approached systematically. Combining intentional and incidental learning, taking psychological factors into account, and using varied teaching strategies all contribute to better results.

Literature:

1. Anisimova A., Koshova L. Modern aspects of English language teaching: Theory & practice. Dnipropetrovsk: Dnipro National University, 2010. 326 p.
2. Cəfərova N.B. Lüğət ehtiyatını zənginləşdirməyin texnologiyası haqqında // Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi. 2022. №3. S. 10-20.
3. Hung T. Intentional vocabulary learning using digital flashcards // English Language Teaching. 2015. Vol. 8. No 10. P. 107-112.
4. Lee J.H., Ahn J.J., Lee H. The role of motivation and vocabulary learning strategies in L2 vocabulary knowledge // Studies in Second Language Learning and Teaching. 2022. Vol. 12. No 3. P. 435-458.
5. Nation I.S.P. Learning vocabulary in another language. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. 400 p.

6. Read J. Assessing vocabulary. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 271 p.
7. Schmitt N. Vocabulary in language teaching. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 224 p.
8. Ur P. A course in language teaching: Practice of theory. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. 375 p.
9. Полат Е.С. Обучение в сотрудничестве // Иностранные языки в школе. 2000. №1. С. 4-11.

О ЛЮБВИ, ЦЕННОСТИ И КОГНИТИВНЫХ ИСКАЖЕНИЯХ

Асланов Мирадам Миралескеревич, 387R, BMR

AdamUniver95@gmail.com, Психология

Научный руководитель: Климов Сергей Леонидович

Азербайджанский университет языков, Баку

На начальном этапе отношений часто возникает состояние, которое в психологии описывается как идеализация. Человек воспринимает партнёра не таким, каким он является в реальности, а через призму собственных ожиданий и внутренних дефицитов. Любовь в этом контексте нередко начинается не с реального человека, а с образа, который конструируется самим субъектом [4].

Происходит додумывание, возвышение и приписывание качеств, вследствие чего партнёр начинает восприниматься как более значимый и ценный. Особенно ярко это проявляется при низком уровне самооценки [3]. В таком случае человек склонен формировать зависимость, воспринимая партнёра как источник собственной значимости. Подобный механизм можно объяснить через призму когнитивных искажений, описанных Даниэль Канеман, а также теории когнитивного диссонанса Леон Фестингер [2,5].

Сначала возникает эмоциональная привязанность, после чего человек рационализирует свой выбор, игнорируя противоречащие факты. Такое состояние близко к понятию, описанному Дороти Теннов, при котором наблюдается сильная идеализация объекта и эмоциональная зависимость [4]. Однако со временем происходит переход от дефицита к профициту: человек начинает получать достаточное количество внимания, эмоций и взаимодействия. В результате идеализированный образ сталкивается с реальностью, и первоначальное восприятие разрушается. Это является одной из причин того, что значительная часть отношений завершается в течение первого года или нескольких лет. При этом продолжительность отношений часто поддерживается не глубиной чувств, а рядом факторов: совместно прожитым опытом, эмоциональной привязанностью, страхом потери вложенных ресурсов (время, эмоции) [1]. Дополнительную роль играет нейробиологический фактор. Согласно исследованиям Хелен.Ф романтическая привязанность сопровождается выработкой дофамина и окситоцина, что усиливает эмоциональную зависимость между партнёрами [6].

Особенно это проявляется у людей с дефицитом внимания и поддержки в прошлом, затрудняя разрыв отнош. Таким образом, устойчивые отношения формируются не на стадии идеализации, а на более позднем этапе, когда на первый план выходят: взаимное уважение, самодостаточность, совпадение ценностей. В этом контексте отношения представляют собой не «соединение двух половинок», а взаимодействие двух сформированных личностей [1]. Интересно, что аналогичные механизмы наблюдаются и в

потребительском поведении. Как отмечает Дэн Ариели, человек склонен придавать субъективную ценность объектам и рационализировать свой выбор [1].

Список литературы:

1. Ариели, Д. Предсказуемая иррациональность / Д. Ариели. — Нью-Йорк : Harper Collins, 2008. — 280 p. — URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Predictably_Irrational
2. Канеман, Д. Думай медленно... решай быстро / Д. Канеман. — Нью-Йорк : Farrar, Straus and Giroux, 2011. — 499 p. — URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Thinking_Fast_and_Slow
3. Розенберг, М. Общество и образ себя у подростков / М. Розенберг. — Принстон : Princeton University Press, 1965. — 347 p. — URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Self-esteem>
4. Теннов, Д. Любовь и лимеренция / Д. Теннов. — Нью-Йорк : Stein and Day, 1979. — 352 p. — URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Limerence>
5. Фестингер, Л. Теория когнитивного диссонанса / Л. Фестингер. — Стэнфорд : Stanford University Press, 1957. — 291 p. — URL: https://en.wikipedia.org/wiki/A_Theory_of_Cognitive_Dissonance
6. Фишер, Х. Почему мы любим / Х. Фишер. — Нью-Йорк : Henry Holt and Company, 2004. — 320 p. — URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Helen_Fisher
- 7.

VƏTƏNİN SƏSİNƏ ÇEVRİLƏN SÖZ:BƏXTİYAR VAHABZADƏ POEZİYASI

Rəcəbli Aysel Elmar qızı, 210 B, İngilis və alman dilləri fakültəsi, Pedaqogika

ayselecebli06@gmail.com

Elmi rəhbər: b/m Məmmədova Sevinc Razim qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Bəxtiyar Vahabzadə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında vətənpərvər ruhun ən güclü ifadəçilərindən biridir. Onun yaradıcılığı milli azadlıq, ana dili və vətən sevgisi ideyalarını əks etdirərək xalqın mənəvi kimliyinin formalaşmasına böyük təsir göstərmişdir. Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında vətən sevgisi əsas mövzulardan biridir və bu sevgi şeirlərində dərin emosiyalarla ifadə olunur. Şair yaradıcılığı boyu həmişə şeirlərində Vətəninə, onun zəhmət adamlarını, təbiətini, insanların daxili aləmini tərənnüm edib [1, s.34].

Onun şeirlərində türkçülük, Azərbaycançılıq, xalqına sədaqət, yurduna bağlılıq qeyd olunmalı xüsusiyyətlərdir. Bununla yanaşı şair əsərlərində Azərbaycan xalqının azadlıq arzularını və milli mübarizəsini əks etdirir. Onun "Ana dili" mövzusunda yazdığı şeirlər milli kimliyin qorunmasının vacibliyini vurğulayır. Şair ana dilini millətin varlıq rəmzi, mənəvi pasportu hesab edir. O, dilin itirilməsini xalqın yox olması ilə eyniləşdirərək yazır:

"Dilim varsa – mən də varam, mən ki yoxam dilim ölsə,

Mən neylərəm bir sarayım, bir otağım, elim ölsə?"

Vahabzadə göstərir ki, maddi sərvət – saraylar, otaqlar – ruhu və dili ölən xalqı xilas edə bilməz; dil ölərsə, bütün zənginliklər mənasız daş yığınınə çevrilər [2, s.67].

Vahabzadə söz vasitəsilə xalqın dərini, sevincini və ümidlərini ifadə edərək sanki vətənin səsinə çevrilir. Onun yaradıcılığı gənc nəsildə vətənə bağlılıq və milli ruhun formalaşmasına güclü təsir göstərir. Xalqı oyandırmaq məqsədilə əsərlərini qələmə alan Bəxtiyar Vahabzadə şeirlərində vətən, millət, ailə, təbiət, dil və azadlıq həsrəti kimi mövzuları ən güclü və dərin məzmunlarla izah etmişdir. Bəxtiyar Vahabzadə əsərlərində azadlıq və vətən sevgisini bir-birindən ayrılmaz şəkildə təqdim edir: Azadlıq

"Azadlıq olmayan yerdə insan da yoxdur."

Bu misra göstərir ki, azadlıq insan və xalq üçün həyatı əhəmiyyətlidir; azad olmayan insanın kimliyi tam olmaz [3, s.92].

Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, Bəxtiyar Vahabzadə poeziyası Azərbaycan xalqının milli-mənəvi pasportudur. Şair öz əsərləri ilə sübut etdi ki, vətənpərvərlik tək-cə torpağı sevmək deyil, həm də onun dilini, azadlığını və mənəvi dəyərlərini canı bahasına qorumaqdır. Onun zəngin yaradıcılıq irsi bu gün də gənc nəslin milli ruhda tərbiyə olunmasında, vətənə sadıqlıq və azadlıq ideallarının yaşadılmasında əvəzsiz bir mənbə rolunu oynayır. Vahabzadənin sözü vətənin səsinə çevrilərək zamanın sınağından keçmiş və əbədiyaşarlıq qazanmışdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Bəxtiyar Vahabzadə. "Gülüstan" (Poemalar və şeirlər). Bakı, "Gənclik", 1991.
2. Bəxtiyar Vahabzadə. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Öndər", 2004.
3. Şirindil Alışanlı. "Müasir humanitar düşüncə və Bəxtiyar Vahabzadə poeziyası". Bakı, "Elm", 2010

ENTSCHEIDUNGSFINDUNG UNTER DRUCK UND PSYCHOLOGISCHE FAKTOREN

Qaçayeva Nurcan Avtandil qızı, 210C, İngilis və alman dilləri fakültəsi,

13nurizzy@gmail.com

Elmi rəhbər: fil.f.d., dos. Əsgərova Xuraman Səlim qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Die Entscheidungsfindung unter Druck ist ein wichtiger und komplexer Prozess im Leben der Menschen. In vielen Situationen, wie zum Beispiel bei Prüfungen oder wichtigen Aufgaben, müssen Entscheidungen schnell getroffen werden. Dies führt oft zu Stress und emotionaler Belastung.

Unter Druck verändert sich das Denken. Menschen fühlen Angst, Stress und Unsicherheit. Diese Emotionen beeinflussen die Qualität der Entscheidungen. Ein geringes Maß an Stress kann positiv sein, da es die Konzentration erhöht und die Leistungsfähigkeit verbessert. Jedoch kann zu viel Stress negative Folgen haben, wie Fehler, Verwirrung und mangelndes Selbstvertrauen.[1, s.65]

Psychologische Faktoren spielen eine zentrale Rolle. Emotionen wie Angst oder Nervosität können zu impulsiven Entscheidungen führen. Wenn eine Person ruhig bleibt, kann sie klarer denken und bessere Lösungen finden. Deshalb ist emotionale Kontrolle sehr wichtig.

Ein weiterer wichtiger Faktor ist die Erfahrung. Erfahrene Menschen können besser mit Druck umgehen, da sie ähnliche Situationen schon erlebt haben. Sie handeln sicherer und treffen oft effektivere Entscheidungen.

Auch Selbstvertrauen ist entscheidend. Personen mit hohem Selbstvertrauen handeln schneller und mit mehr Sicherheit. Im Gegensatz dazu haben unsichere Menschen Schwierigkeiten, Entscheidungen zu treffen.[2, s.37]

Zeitdruck ist ebenfalls ein bedeutender Faktor. Wenn wenig Zeit zur Verfügung steht, steigt der Stress. Dies kann die Entscheidungsqualität negativ beeinflussen. Daher ist es wichtig, ruhig zu bleiben und logisch zu denken.[3, s.48]

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass erfolgreiche Entscheidungen unter Druck von mehreren Faktoren abhängen. Dazu gehören Stressniveau, emotionale Stabilität, Erfahrung und Selbstvertrauen. Eine gute Balance zwischen diesen Faktoren führt zu besseren Ergebnissen.

Literaturverzeichnis:

1. Daniel Kahneman. Schnelles Denken, langsames Denken München: Siedler Verlag, 2012.
2. Dietrich Dörner. Die Logik des Mißlingens: Strategisches Denken in komplexen Situationen Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 2003.

3. Maja Storch. Das Geheimnis kluger Entscheidungen: Von Bauchgefühl und Körpersignalen München: Piper Verlag, 2011.

DIE ZUKUNFT GEHÖRT DEN KINDERN

Orucova Fatimə Rafiq qızı, İngilis və alman dilləri fakültəsi, fatimeorucova3@gmail.com

Elmi rəhbər: fil.f.d., dos. Əsgərova Xuraman Səlim qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Die Aussage „Die Zukunft gehört den Kindern“ ist sehr bedeutend für unsere Gesellschaft. Sie zeigt, dass Kinder eine wichtige Rolle in der Zukunft spielen werden. Die Kinder von heute sind die Erwachsenen von morgen. Deshalb müssen wir ihnen gute Werte, Bildung und Unterstützung geben, damit sie später eine bessere Welt aufbauen können.

Zunächst spielt die Familie eine sehr große Rolle im Leben eines Kindes. In der Familie lernt das Kind die ersten wichtigen Dinge wie Respekt, Liebe und Verantwortung. Wenn ein Kind in einer liebevollen Umgebung aufwächst, entwickelt es Selbstvertrauen und ein positives Verhalten. Eltern sollten sich Zeit für ihre Kinder nehmen und sie immer unterstützen. Wenn Kinder zu wenig Aufmerksamkeit bekommen, kann das ihre Entwicklung negativ beeinflussen. Ein weiterer wichtiger Punkt ist die Bildung. In der heutigen Zeit ist Bildung der Schlüssel zum Erfolg. In der Schule lernen Kinder nicht nur Lesen, Schreiben und Rechnen, sondern auch, wie man Probleme löst und logisch denkt. Gute Lehrer können Kinder motivieren und ihnen helfen, ihre Ziele zu erreichen. Deshalb ist ein gutes Bildungssystem für die Zukunft eines Landes sehr wichtig. Auch die Gesundheit der Kinder darf nicht vergessen werden. Kinder müssen sich gesund ernähren, genug schlafen und sich viel bewegen. Sport und frische Luft sind wichtig für ihre körperliche und mentale Entwicklung. Außerdem ist es wichtig, dass Kinder sich sicher und glücklich fühlen. Darüber hinaus sollte man die Talente und Interessen der Kinder fördern. Jedes Kind ist anders und hat verschiedene Fähigkeiten. Manche Kinder interessieren sich für Musik, andere für Sport oder Wissenschaft. Wenn man diese Interessen unterstützt, können Kinder ihr Potenzial besser entwickeln und erfolgreicher werden. Zusammenfassend kann man sagen, dass die Aussage „Die Zukunft gehört den Kindern“ richtig ist. Wenn wir heute gut für die Kinder sorgen, werden wir morgen eine bessere Gesellschaft haben. Deshalb ist es unsere Aufgabe, die Kinder zu schützen, zu erziehen und zu unterstützen.

Literaturverzeichnis:

1. Hans Bertram. Zukunft mit Kindern, Zukunft für Kinder: Der UNICEF-Bericht zur Lage der Kinder. Barbara Budrich, Leverkusen-Opladen. 2017
2. Loll Kirby. Die Zukunft gehört uns: 12 wahre Geschichten über Kinder, die sich für eine bessere Welt einsetzen. Insel Verlag, Berlin. 2021
3. Neal Layton. Für eine Umwelt ohne Plastik. Carlsen Verlag, Hamburg, 202

YAŞIL ZONANIN COĞRAFİ MÖVQEYİ VƏ EKOLOJİ ƏHƏMİYYƏTİ

Müəllif A.S.A: Mirzəzadə Mirsəbinə Azər

Qrup, fakültə: 274B, Beynəlxalq münasibətlər və Regionşünaslıq fakültəsi

e-poçt: sebinemirzeyeva076@gmail.com

Bölmə: Pedaqogika

Müəllim: Bayramova Fidan

Müasir dövrdə urbanizasiya və sənayeləşmənin sürətli inkişafı ətraf mühitə olan təzyiqi artırmışdır. Bu baxımdan yaşıl zonalar şəhər və regionların ekoloji tarazlığının qorunmasında mühüm rol oynayır. Yaşıl zonalar dedikdə parklar, meşə massivləri, qorunan təbiət əraziləri və digər yaşıllıq sahələri nəzərdə tutulur. Onların coğrafi mövqeyi isə bu zonaların effektivliyini və funksional əhəmiyyətini müəyyən edən əsas amillərdən biridir [1].

Yaşıl zonaların coğrafi mövqeyi

Yaşıl zonalar adətən şəhərlərin ətrafında və ya daxilində yerləşərək “ekoloji baryer” funksiyasını yerinə yetirir. Bu zonalar sənaye müəssisələri ilə yaşayış sahələri arasında yerləşdirildikdə havanın çirklənməsinin qarşısını almaqda mühüm rol oynayır. Coğrafi baxımdan əlverişli yerləşmə (külək istiqaməti, relyef xüsusiyyətləri, su mənbələrinə yaxınlıq və s.) yaşıl zonaların təsir gücünü artırır. Məsələn, külək istiqamətinə uyğun yerləşdirilən yaşıllıq sahələri zərərli qazların yayılmasını azalda bilər [2].

Bundan əlavə, dağətəyi və meşəlik ərazilərdə yerləşən yaşıl zonalar torpaq eroziyasının qarşısını alır və su ehtiyatlarının qorunmasına kömək edir. Şəhər daxilində yerləşən park və bağlar isə mikroiqlimin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır.

Ekoloji əhəmiyyəti

Yaşıl zonaların ekoloji əhəmiyyəti çoxşaxəlidir. İlk növbədə, onlar atmosferin təmizlənməsinə xidmət edir. Bitkilər karbon qazını udur və oksigen ifraz edərək hava keyfiyyətini yaxşılaşdırır. Bu xüsusiyyət xüsusilə iri şəhərlərdə böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İkincisi, yaşıl zonalar biomüxtəlifliyin qorunmasına şərait yaradır. Bu ərazilər müxtəlif bitki və heyvan növlərinin yaşayış mühiti kimi çıxış edir və ekosistemlərin sabitliyini təmin edir. Üçüncüsü, yaşıllıq sahələri iqlim dəyişikliklərinin təsirlərinin azaldılmasına kömək edir. Onlar temperaturu tənzimləyir, istilik adası effektini zəiflədir və rütubət balansını qoruyur [1].

Həmçinin yaşıl zonalar insan sağlamlığı üçün də mühüm əhəmiyyətə malikdir. Təmiz hava, sakit mühit və rekreasiya imkanları insanların fiziki və psixoloji vəziyyətinə müsbət təsir göstərir. Şəhər sakinləri üçün bu zonalar istirahət və sosial fəaliyyət üçün vacib məkanlardır [2].

Beləliklə, yaşıl zonaların coğrafi mövqeyi onların funksional rolunu və ekoloji təsirini birbaşa müəyyən edir. Düzgün planlaşdırılmış və qorunan yaşıl zonalar həm ətraf mühitin mühafizəsi, həm də insanların həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi baxımından əvəzsizdir. Buna görə də müasir şəhərsalma siyasətində yaşıl zonaların genişləndirilməsi və qorunması prioritet istiqamətlərdən biri olmalıdır.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə “yaşıl enerji zonası”nın yaradılması Azərbaycanın enerji strategiyasında əsas istiqamətlərdən biri kimi önə çıxır. Həmin bölgələrdə günəş və külək kimi bərpa olunan enerji mənbələrinin potensialından istifadə genişləndirilir, ilk mərhələdə 240 meqavat gücündə günəş elektrik stansiyası istifadəyə verilib və əlavə layihələrin icrası planlaşdırılır. Bu ərazilərdə enerji sisteminin müasir və ekoloji cəhətdən təmiz prinsiplər əsasında qurulması, enerji səmərəliliyinin artırılması və beynəlxalq əməkdaşlıq vasitəsilə investisiyaların cəlb edilməsi əsas hədəflər sırasındadır. Nəticədə həm regionun enerji təminatının gücləndirilməsi, həm də karbon emissiyalarının azaldılması və dayanıqlı inkişafın təmin olunması məqsəd qoyulur [3].

Azərbaycan zəngin təbii sərvətlərə malik olsa da, urbanizasiya, sənayeləşmə və insan fəaliyyəti nəticəsində ətraf mühitdə müəyyən problemlər yaranır və ekosistemin tarazlığı pozulur. Qlobal iqlim dəyişmələri, hava və su çirkliliyi, bioloji müxtəlifliyin azalması kimi məsələlər ölkə üçün də aktuallıq daşıyır. Bu şəraitdə ekoloji məsuliyyət yalnız dövlətin deyil, cəmiyyətin hər bir üzvünün gündəlik davranışları ilə formalaşır. Təbiətə qayğı, resurslardan səmərəli istifadə, tullantıların düzgün idarə olunması və ekoloji biliklərin artırılması dayanıqlı inkişafın əsas şərtləridir. “Yaşıl

Azərbaycan"ın formalaşması üçün insan amili həlledici rol oynayır və daha sağlam mühitin qorunması ortaq məsuliyyət kimi ön plana çıxır [4].

Ədəbiyyat siyahısı

1. CBAR. Yaşıl iqtisadiyyat və ekoloji mühit haqqında materiallar. <https://share.google/hmCK9xKUvQD77AIMF>
2. Gənclər kitabxanası. Ekologiya və ətraf mühit mövzusunda məqalələr. <https://share.google/cHmw29Uw4jv2Ny86Z>
3. <https://www.baki-xeber.com/iqtisadiyyat/211191.html?utm>
4. <https://www.ryl.az/our-activity/yasil-azerbaycanin-geleceyi-ekoloji-mesuliyyet-ve-insan-faktoru?utm>

TƏBİƏT QOYNUNDA DƏRSLƏRİN PSIXOLOJİ TƏSİRİ – QUBA EKSKURSIYASI NÜMUNƏSİNDƏ

Həbibə Şəmizadə Ağa qızı

Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq 468A

hbibsmizad0@mail.com

Aysel Nəhmətova Şakir qızı (müəllim)

Azərbaycan Dillər Universiteti

Müasir ali təhsil sistemində nəzəri biliklərin praktiki təcrübə ilə vəhdəti tələbələrin həm akademik nailiyyətlərinə, həm də psixoloji rifahına müsbət təsir göstərən ən effektiv metodlardan biridir. Xüsusilə turizm fənni üzrə təhsil alan tələbələr üçün regionların turizm potensialını yerində öyrənmək, tarixi və təbii abidələrlə əyani tanış olmaq onların peşəkar hazırlığında əvəzsiz rol oynayır [1]. Bu tezisdə BMR fakültəsi, Qafqazşünaslıq və Azərbaycan tarixi kafedrasının müəllimi Aysel Nəhmətovanın rəhbərliyi ilə 368A və 368B qruplarının Quba rayonuna təşkil olunan ekskursiyası təmsalında təbiət qoynunda keçirilən dərslərin psixoloji aspektləri, tələbə-müəllim münasibətlərinə təsiri və əyani öyrənmənin üstünlükləri təhlil edilir.

Təhsil prosesində ekskursiyalar sadəcə gəzinti deyil, həm də mürəkkəb bir təlim formasıdır. Bu forma tələbələrə öyrənilən obyektə və ya hadisəni birbaşa müşahidə etmək imkanı verir. Quba rayonu özünün zəngin təbiəti, tarixi abidələri və multikultural mühiti ilə "Region (Qafqaz) ölkələrinin turizmi" fənninin tədrisi üçün ideal bir məkandır [2]. Bu cür mühitdə keçirilən dərslər tələbələrin həm idrak proseslərini stimullaşdırır, həm də onlarda fənnə qarşı emosional bağlılıq yaradır.

Təbiət qoynunda keçirilən dərslər tələbələrin emosional vəziyyətinə birbaşa və dərindən təsir edir. Psixoloji araşdırmalar göstərir ki, təbiətlə təmasda olmaq koqnitiv funksiyaları bərpa edir, zehni yorğunluğu aradan qaldırır və diqqətin cəmlənməsini artırır [3]. Quba ekskursiyası zamanı tələbələr dağ havası və mənzərəli təbiət fonunda məlumatları daha rahat qəbul edir, bu da öyrənmə prosesini yorucu bir vəzifədən maraqlı bir kəşfə çevirir [4].

"Region (Qafqaz) ölkələrinin turizmi" fənni çərçivəsində Qubanın turistik destinasiyalarının əyani şəkildə öyrənilməsi biliklərin uzunmüddətli yaddaşda möhkəmlənməsinə səbəb olur. Müəllim Aysel Nəhmətova tərəfindən hər bir obyekt haqqında yerində verilən məlumatlar vizual yaddaşla birləşərək tələbələrin beynində daha dərin iz buraxır. Məsələn, Qəreş meşələrinin ekoturizm potensialı, Afurca şlaləsinin təbii cazibəsi və ya Qırmızı Qəsəbənin tarixi-mədəni əhəmiyyəti haqqında kitabdan oxunan quru faktlar real məkanda görülən mənzərə ilə assosiasiya olunduqda, tələbə həmin məlumatı sadəcə əzbərləmir, həm də dərk edir [5]. Ekskursiya zamanı tələbələr digər

duyğu üzvlərindən də istifadə edirlər. Təbiətin qoxusu, suyun səsi, tarixi abidələrin toxunuşu – bütün bunlar öyrənmə prosesini multisensor bir təcrübəyə çevirir.

Ekskursiyalar tələbə və müəllim arasındakı rəsmi baryerlərin aradan qalxmasına və daha səmimi, etibarlı münasibətlərin qurulmasına şərait yaradır. Auditoriya daxilindəki iyerarxik münasibət təbiət qoynunda əməkdaşlıq və ortaq təcrübə paylaşımına çevrilir. Müəllimin tələbələrle birlikdə yol getməsi, qeyri-rəsmi şəraitdə söhbət etməsi tələbələrdə müəllimə qarşı hörmət və rəğbət hissini artırır [6]. Bu cür müsbət emosional fon dərslərin effektivliyini yüksəldir. Tələbə müəllimi sadəcə bir bilik mənbəyi kimi deyil, həm də bir bələdçi və mentor kimi görməyə başlayır.

368A və 368B qruplarının birgə iştirak etdiyi bu ekskursiya həm də tələbələr arasında sosial bağların güclənməsinə xidmət edir. Beləki, ekskursiya zamanı yaranan ortaq xatirələr tələbələr arasında dostluq münasibətlərini möhkəmləndirdi. Onlar bir-birinə kömək edir, təcrübələrini bölüşür və birlikdə öyrənirdilər. Bu, tələbələrin kollektivdə işləmək bacarıqlarını artırdı və onlarda mənsubiyyət hissini gücləndirdi. Psixoloji baxımdan bu, tələbənin özünü bir qrupun dəyərli üzvü kimi hiss etməsinə və özünəinamının artmasına səbəb olur [7].

Nəticə

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, təbiət qoynunda keçirilən dərslər və təşkil olunan ekskursiyalar təhsilin ayrılmaz tərkib hissəsi olmalıdır. Aysel Nəhmətovanın rəhbərliyi ilə keçirilən Quba ekskursiyası göstərdi ki, bu cür tədbirlər tələbələrin həm intellektual, həm də psixoloji inkişafına böyük töhfə verir. Əyani öyrənmə biliklərin keyfiyyətini artırır, təbiətlə təmas psixoloji gərginliyi aradan qaldırır, səmimi ünsiyyət isə tələbə-müəllim münasibətlərini yeni səviyyəyə qaldırır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Əsgərov, Ə.T. (2018). Ekoloji Turizm. Bakı: OYU Nəşriyyatı.
2. Məlikov, B. (2013). Qafqazın Coğrafiyası. Bakı: BDU Nəşriyyatı.
3. Kaplan, S. (1995). The restorative benefits of nature: Toward an integrative framework. *Journal of Environmental Psychology*, 15(3), 169-182.
4. Louv, R. (2008). *Last Child in the Woods: Saving Our Children from Nature-Deficit Disorder*. Algonquin Books.
5. İsmayılov, C. (2020). Xəzər dənizinin və sahiləyən ərazilərin ekologiyası. Bakı: ADPU Quba filialı.
6. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
10. Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. W.H. Freeman.

İTERAKTİV TƏLİM PROSESİNDƏ SİNFİN İDARƏ OLUNMASININ METODİK TƏŞKİLİ

**Telli Emil qızı Abışova, 309B, İngilis-Alman dilləri fakültəsi, İngilis dili,
abisova10.03@gmail.com**

**Elmi rəhbər: B/m Qəhrəmanova Zəhra Abbas qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

İnteraktiv passiv dinləyici deyil, fəal iştirakçı olduğu təlim modelidir. İnteraktiv latın sözü olub, iki mənası irəli sürülür. Birincisi “inter” şəklində, yəni “daxili”, “içəri” mənasında, ikincisi isə “internation” şəklində yəni “ara”, “ qarşılıqlı əlaqə”, “dialog”, “beynəlxalq” mənasında işlədilir. Bu nəticəyə gəlirik ki, interaktiv sözü “qarşılıqlı əlaqə”, “anlaşma”, “əməkdaşlıq”, “dialog” deməkdir.

İnteraktiv təlim metodunun effektiv tətbiqi üçün sinif idarəetməsi vacib rol oynayır, həmçinin tədris prosesinin uğurla həyata keçirilməsi üçün köməkçi vasitədir. Burada biliyi əsas qrup və cütlərlə iş formalarından müntəzəm şəkildə istifadə etməklə axtarış tapılması ön plana çəkilir. Bu cür təlim texnologiyası ilə təşkil olunan dərslərdə əvvəlcə problemə istiqamət verəcək motivasiya yaradılır. Motivasiya problemə çıxaracaq məsələnin qoyulmasıdır. Onun nəticəsi tədqiqat sualı olur. Həmin tədqiqat sualı problemin həlli yollarına dair ilkin fərziyyələrin irəli sürülməsinə şərait yaradır. Sonra həmin problemin araşdırılması üçün qruplarda işlər təşkil olunur.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, interaktiv təlim metodu dərsin keyfiyyətini artırmaq məqsədi ilə güclü vasitələrdən biridir. Sinfin idarəedilməsi yalnız intizam qaydalarının tətbiqindən ibarət deyil, həmçinin şagirdlərin motivasiyasını artırmaq, onların sosial-emosional inkişafını dəstəkləmək və akademik nəticələrini yüksəltmək məqsədi daşıyır. Bu isə interaktiv təlimi zəruri etmişdir. İnteraktiv təlim metodu həm müəllim, həm də məktəb rəhbərləri tərəfindən dərinlən dərk edilməlidir. Onlar üçün müntəzəm olaraq treninqlər keçirilməli və interaktiv təlimin tətbiqi üçün vacib olan bilik və bacarıqları formalaşdırılmalıdır. Lakin bu gün interaktiv texnologiyalara bələdlik imkanları çox məhduddur və məhdud sayda çap materialları mövcud ehtiyacları ödəyə bilmir. Bu texnologiyalardan olduqca səmərəli istifadə etmək üçün müəllimlərin bu sahədə bilik və bacarıqları çox önəmlidir.

İnteraktiv təlimdə tədris prosesi elə təşkil olunmalıdır ki, idrak fəallığının təbii öyrənmə fəaliyyətini doğursun, şagirdə “ilk kəşf” sevinci keçirməyə imkan versin, onda yeni biliklərə yiyələnmək həvəsini yaratsın. Müasir sinif idarəetmə modelləri tədris prosesinin səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, şagirdlərin fəal iştirakını təmin edir, onların dil bacarıqlarına müsbət təsir göstərir və sinif mühitində nizam-intizamın qorunmasına kömək edir.

Ümumilikdə, müasir yanaşmalara əsaslanan sinif idarəetməsi təhsilin keyfiyyətini yüksəldir və şagirdlərin akademik və sosial bacarıqlarının inkişafına dəstək olur. Bu tədrisin həm effektiv, həm də məqsədyönlü olmasını təmin edən əsas amildir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. ADPU Quba, Fəal təlim texnologiyaları (səh 11-12)
2. Azərbaycan Təhsil Nazirliyi. Ümumi təhsil kurikulumu. Bakı 2020
3. Lalə Bəxtiyarlı, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, magistr pilləsi
4. R.H Cabbarov (2001, Bakı). Təhsil müəssisələrinin idarəetmə məsələləri
5. Zülfiyyə Veysova, Fəal/interaktiv təlim
6. John Dewey. Experience and Education. New York 1938
7. Robert J. Marzano. Classroom Management. 2003

AZƏRBAYCANIN DAYANIQLI İNKİŞAF MODELİ VƏ İNNOVATİV TƏDRİS YANAŞMALARI

Sadıqova Fatma Salman qızı, qrup B23-303a, İngilis və alman dilləri fakültəsi

sadiqovafatma979@gmail.com Pedaqogika bölməsi

fil.f.d., dos. Putayeva Elnarə Eldar qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə dövlətlərin sosial-iqtisadi inkişafının əsas göstəricilərindən biri dayanıqlı inkişaf modelinin formalaşdırılması və insan kapitalının inkişafıdır. Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra iqtisadi və sosial sahələrdə uzunmüddətli inkişaf strategiyası formalaşdırmışdır. Bu strategiyanın əsas məqsədi iqtisadi artımı təmin etməklə yanaşı sosial rifahın yüksəldilməsi, ekoloji tarazlığın qorunması və müasir təhsil sisteminin inkişaf etdirilməsidir [1].

Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri 2 fevral 2021-ci ildə İlham Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” sənədidir. Bu strategiya 2021–2030-cu illəri əhatə edir və ölkənin uzunmüddətli inkişaf modelini müəyyənləşdirir. Sənəddə Azərbaycanın inkişafı üçün beş əsas prioritet müəyyən edilmişdir:

1. dayanıqlı və rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın formalaşdırılması;
2. sosial ədalətə əsaslanan inklüziv cəmiyyətin qurulması;
3. müasir innovasiyalar məkanı və rəqabətli insan kapitalının formalaşdırılması;
4. azad edilmiş ərazilərə böyük qaydışın təmin edilməsi;
5. təmiz ətraf mühit və “yaşıl artım” ölkəsinin yaradılması [1].

Bu prioritetlər göstərir ki, Azərbaycanın inkişaf modelində insan kapitalı və təhsil xüsusi yer tutur. Təhsil sistemi cəmiyyətin inkişafının əsas təminatçısı kimi innovasiya və rəqəmsal bacarıqların formalaşdırılmasına yönəlməlidir.

Azərbaycanda təhsil sahəsində innovativ yanaşmaların tətbiqi, xüsusilə 2000-ci illərdən etibarən geniş vüsət almışdır. 2010-cu ildən ümumtəhsil məktəblərində yeni kurikulum proqramlarının tətbiqinə başlanmış və bu proqramlar təhsilin məzmununun yenilənməsini, şagirdyönümlü və kompetensiya əsaslı tədris metodlarının tətbiqini nəzərdə tutmuşdur. Kurikulum islahatlarının əsas məqsədi şagirdlərin yalnız nəzəri biliklər əldə etməsi deyil, həm də tənqidi düşünmə, problem həll etmə və yaradıcı fəaliyyət bacarıqlarının inkişaf etdirilməsidir [2].

Həmçinin, rəqəmsal təhsil mühitinin inkişafı da innovativ tədris yanaşmalarının tətbiqinə şərait yaratmışdır. Belə ki, son illərdə Azərbaycanda 4200-dən çox təhsil müəssisəsinin internet şəbəkəsinə qoşulması rəqəmsal resurslar və müasir tədris texnologiyalarının tətbiqini genişləndirmişdir [3].

Innovativ tədris yanaşmaları ilə dayanıqlı inkişaf modeli arasında birbaşa əlaqə mövcuddur. Dayanıqlı inkişafın əsas şərtlərindən biri yüksək ixtisaslı və rəqabət qabiliyyətli insan kapitalının formalaşdırılmasıdır. Müasir təhsil sistemi isə innovativ düşüncəyə malik, texnologiyalardan istifadə edə bilən və qlobal əmək bazarının tələblərinə cavab verən gənclərin yetişdirilməsinə imkan yaradır. Bu isə iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinə, innovasiya fəaliyyətinin genişlənməsinə və ölkənin uzunmüddətli inkişafına mühüm töhfə verir.

Nəticə etibarilə qeyd etmək olar ki, Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf modeli təhsil sisteminin modernləşdirilməsi və innovativ tədris yanaşmalarının tətbiqi ilə sıx bağlıdır. Müasir təhsil siyasəti insan kapitalının inkişafını təmin etməklə ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqisinə və qlobal rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edir.

Ədəbiyyat

1. <https://president.az/az/articles/view/50474>
2. https://www.researchgate.net/publication/344818707_Azerbaijan_The_Role_of_Teachers_in_Curriculum_Reform
3. <https://sherg.az/tehsil/butun-mektebler-suretli-internetle-temin-olunmalid>

XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ DAYANIQLI İNKİŞAFIN ROLU

Nadirova Leyla Taleh qızı, qrup B23-303a, İngilis və alman dilləri fakültəsi,

leylandrv@gmail.com Pedaqogika bölməsi

Fil.f.d., dos. Putayeva Elnarə Eldar qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Dayanıqlı inkişaf mövcud nəslin ehtiyaclarını ödəyərkən gələcək nəsillərin imkanlarını məhdudlaşdırmayan, eyni zamanda digər ölkələrin resurslarına və suverenliyinə zərər verməyən

yanaşmadır [2, s. 2]. Bu konsepsiya fərdlərin qərar qəbul edərkən gələcək nəsillərin maraqlarını da nəzərə almasını təmin edir.

Təhsil sahəsində, xüsusilə dil tədrisində dayanıqlı inkişaf prinsiplərinin tətbiqi bir çox müsbət nəticələrə gətirib çıxarır [1, s. 2]. Real həyatla əlaqəli mövzuların tədris prosesinə inteqrasiyası tələbələrin ekoloji şüurunun artmasına və ətraf mühitə qarşı məsuliyyət hissinin formalaşmasına səbəb olur. Bundan əlavə, müxtəlif baxış bucaqlarını dəyərləndirmək və qlobal problemləri təhlil etmək bacarıqları inkişaf edir. Bu yanaşma sinif mühitini daha interaktiv və məqsədyönlü edir, tələbələrin dərslə marağını və fəallığını artırır. Ümumilikdə, xarici dilin tədrisinə dayanıqlı inkişaf prinsiplərinin tətbiqi tələbələrin həm dil, həm də sosial bacarıqlarının inkişafına töhfə verir, ekoloji savadlılığı artırır və davamlı davranışların formalaşmasını təşviq edir.

Xarici dilin tədrisində dayanıqlı inkişafın tətbiq edilməsinin əsas səbəbləri aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər:

- Qlobal problemlərin həllinə töhfə verilməsi: İqlim dəyişikliyi, bioloji müxtəlifliyin azalması və ətraf mühitin çirklənməsi kimi problemlər qlobal xarakter daşıyır və bütün dünyaya təsir edir. İngilis dili beynəlxalq kommunikasiya vasitəsi kimi bu problemlərin müzakirəsində və həll yollarının axtarışında mühüm rol oynayır.
- Real həyatla əlaqələndirilmiş öyrənmənin təmin edilməsi: Dayanıqlı inkişaf mövzuları tələbələrə gündəlik həyatdan nümunələr təqdim edərək onların analitik düşüncə, tənqidi yanaşma və problem həll etmə bacarıqlarını inkişaf etdirir.
- Tələbə motivasiyasının artırılması: Ekoloji və sosial mövzuların tədris prosesinə daxil edilməsi dərsləri daha praktik və mənalı edir, bu da tələbələrin tədris prosesinə marağını və aktiv iştirakını artırır.
- Qlobal vətəndaşlıq bacarıqlarının formalaşdırılması: Bu yanaşma tələbələrdə qlobal problemlərə qarşı həssaslıq və məsuliyyət hissinə gücləndirir, onları gələcəkdə məlumatlı və sosial cəhətdən fəal vətəndaşlar kimi formalaşdırır [1, s.7-8].

Xarici dilin tədrisinə dayanıqlı inkişafın tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dilin öyrənilməsi yalnız lüğət və qrammatik biliklərin mənimsənilməsi ilə məhdudlaşmır; eyni zamanda düşüncə tərzinin, davranış modellərinin və sosial münasibətlərin inkişafına da xidmət edir. Nəticə etibarilə, xarici dilin tədrisinə dayanıqlı inkişafın inteqrasiyası yalnız dil bacarıqlarının inkişafına deyil, həm də məsuliyyətli və qlobal düşüncəyə malik fərdlərin formalaşmasına xidmət edir [3, s. 4-5].

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Yu, B.; Guo, W.Y.; Fu, H. Sustainability in English Language Teaching: Strategies for Empowering Students to Achieve the Sustainable Development Goals. Sustainability 2024, [https://doi.org/ 10.3390/su16083325](https://doi.org/10.3390/su16083325) <https://www.mdpi.com/2071-1050/16/8/3325>
2. Dayanıqlı inkişaf. https://az.wikipedia.org/wiki/Dayan%C4%B1ql%C4%B1_inki%C5%9Faf
3. Cordova, M. Integrating sustainable development goals in English language and literature teaching. Frontiers in Education. 2024. <https://www.frontiersin.org/journals/education/articles/10.3389/feduc.2024.1330034/full>

Моральное воспитание учащихся в условиях глобализации
Кахраманова Жалы Руслан 221Б, Английский-Французский,
kahramanovazala@gmail.com, Педагогика

Научный руководитель: Старший преподаватель Хиялова Наиба Батыханова
Азербайджанский Университет Языков, Баку

В эпоху глобализации школа перестает быть единственным источником знаний, а учитель — единственным моральным авторитетом. Процесс формирования личности

сегодня протекает в условиях «столкновения» локальных традиций и глобальных трендов. Основная трудность современного воспитания заключается в том, чтобы помочь учащемуся выстроить систему ценностей, которая позволила бы ему быть успешным в мировом сообществе, оставаясь при этом достойным представителем своего народа.

Рассмотрим ключевые подходы к решению этой задачи:

Принцип диалога культур: В условиях глобализации важно развивать у учащихся толерантность и умение понимать «другого». Великий просветитель Иммануил Кант в своих трудах об этике подчеркивал важность «категорического императива» — поступать так, чтобы твоё поведение могло стать всеобщим законом. В современной школе это означает воспитание ответственности за свои поступки в глобальном масштабе.

Проблема цифровой морали: Современный подросток проводит значительную часть жизни в виртуальном пространстве, где этические нормы часто размыты. Здесь актуально обращение к идеям Жан-Жака Руссо о естественном воспитании, но в новом контексте: защитить «внутреннюю природу» ребенка от негативного влияния информационной среды, развивая в нем искренность и человеколюбие.

Эстетика как основа нравственности: Глобализация часто навязывает упрощенные стандарты потребления. Чтобы противостоять этому, необходимо развивать эстетический вкус учащихся. Василий Сухомлинский считал, что «красота — это мощный стимул нравственного совершенствования». Через созерцание искусства и классической литературы (как национальной, так и зарубежной) формируется иммунитет к низкопробным культурным явлениям.

Воспитание «гражданина мира» при сохранении патриотизма: Важно найти баланс между любовью к Родине и осознанием себя частью человечества. Лев Толстой в своих педагогических статьях призывал к воспитанию, основанному на любви и отказе от насилия. Эти идеи сегодня трансформируются в концепцию глобального гражданства, где приоритетом являются мирное сосуществование и экологическая ответственность.

Заключение: Моральное воспитание в XXI веке — это поиск синтеза между вечными истинами и новыми реалиями. Задача педагога — не просто передать правила, а пробудить в ученике «нравственное чутье», которое поможет ему сохранить человечность в динамичном и изменчивом мире.

Список литературы:

Сухомлинский В. А. — «Сердце отдаю детям» — Киев-1969

Кант И. — «Критика практического разума» (современное издание)

Бердяев Н. А. — «О назначении человека» — Москва-1993

Zərifə Əliyeva — «Mənəviyyat, saflıq və ləyaqət» — Bakı-2003

Амонашвили Ш. А. — «Гуманная педагогика» — Москва-2010

Активный номер: 070 332 10 42

RƏQƏMSAL TEXNOLOGİYALARDAN ASILILIĞIN TƏDRİSƏ TƏSİRİ VƏ NƏTİCƏLƏRİ

Ülkər Mustafayeva Nemət

119A, İngilis-Fransız,ulkr318@gmail.com,bölmə: İngilis dili müəllimliyi

Elmi rəhbər: dosent Rəya Abdurahmanova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları təhsil sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Kompüter, planşet, smartfon və internet resursları təlim prosesini daha interaktiv və effektiv edir, şagirdlərin məlumat əldə etməsini asanlaşdırır və öyrənmənin

keyfiyyətini yüksəldir. Elektron tədris vasitələri və onlayn platformalar şagirdlərin müstəqil öyrənmə bacarıqlarını inkişaf etdirir və onların biliklərə daha sürətli yiyələnməsinə şərait yaradır. [1,s 45-46]

Bununla yanaşı, rəqəmsal texnologiyaların nəzarətsiz və həddindən artıq istifadəsi rəqəmsal asılılıq kimi ciddi problemlər yaradır. Şagirdlərin sosial şəbəkələrdə və onlayn oyunlarda çox vaxt keçirməsi onların diqqətinin azalmasına, dərs prosesində fəallığın zəifləməsinə və nəticə etibarilə akademik göstəricilərin aşağı düşməsinə səbəb ola bilər . Uzunmüddətli ekran istifadəsi həmçinin sağlamlığa mənfi təsir göstərərək göz yorğunluğu, yuxu pozğunluğu və fiziki aktivliyin azalması kimi problemlər doğurur. Eyni zamanda, real sosial ünsiyyətin azalması psixoloji çətinliklərin yaranmasına gətirib çıxara bilər.[2]

Digər tərəfdən, texnologiyalardan məqsədyönlü və balanslı istifadə edildikdə onların təhsil üçün böyük üstünlükləri vardır. Elektron dərsliklər, təhsil platformaları və müxtəlif rəqəmsal resurslar şagirdlərin bilik dairəsini genişləndirir və təlim prosesini zənginləşdirir. Bu baxımdan əsas məsələ texnologiyalardan düzgün istifadə mədəniyyətinin formalaşdırılmasıdır [3,s 233-237] Nəticə etibarilə, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları təhsil prosesinin səmərəliliyini artırırsa da, onların istifadəsində balansın qorunması vacibdir. Müəllimlər və valideynlər şagirdləri texnologiyadan daha çox təhsil məqsədləri üçün istifadə etməyə istiqamətləndirməli, onların fiziki aktivliyini və real sosial münasibətlərini dəstəkləməlidirlər. Bu yanaşma rəqəmsal texnologiyaların faydalarından maksimum yararlanmağa və onların mənfi təsirlərinin qarşısını almağa imkan verir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Məmmədov A.B Müasir təlim metodları və pedaqoji texnologiyalar Bakı 2012 102 s
2. Oxu.az Günümüzün bəlası- rəqəmsal asılılıq və onun mənfi xüsusiyyətləri Mənbə: Oxu.Az <https://share.google/k5OHBfX5mn2JXxpUl>
3. Abdulla Mehrabov Azərbaycan təhsilinin müasir problemləri Bakı 2007 447 s
4. Tony Bates Teaching in a Digital age 2019 514 s

TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYA ŞƏRAİTİNDƏ MÜƏLLİM VƏ RƏHBƏRİN ADAPTASIYASI

Şəmilzadə Aysel Zaur, 138, Magistratura, Fəlsəfə

smilzadaysel@gmail.com

Dos.s.e.f.d. Quliyev Nadir Novruz oğlu

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə təhsil sistemində baş verən ən mühüm dəyişikliklərdən biri rəqəmsal transformasiya prosesidir. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) sürətli inkişafı təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinə, tədris metodikasına və idarəetmə mexanizmlərinə əsaslı təsir göstərmişdir. Rəqəmsal transformasiya yalnız texniki infrastrukturun yenilənməsi ilə məhdudlaşmır; bu, həm də müəllim və rəhbər heyətin yeni sistemə adaptasiyasını tələb edən kompleks bir prosesdir.

Məktəblərin rəqəmsallaşması prosesində müəllimlər əsas "dəyişiklik agentləri" rolunu oynayır; rəqəmsal texnologiyalar isə onların peşə fəaliyyətinin mahiyyətini kökündən dəyişmək qabiliyyətinə malikdir[3,s. 180]. Texnologiyanın tədrisə inteqrasiyası birbaşa müəllimlərin rəqəmsal bacarıqlarından asılıdır. Müəllimin sadəcə texniki cihazlardan istifadə etməsi keyfiyyətli tədrisə zəmanət vermir; əsas məsələ müəllimin tədrisin məqsədlərini rəqəmsal mühitə uyğunlaşdırmaq bacarığıdır[1, s.73-75].

Müasir müəllim üçün adaptasiya prosesi elektron lövhələr, öyrənmə idarəetmə sistemləri , süni intellekt əsaslı qiymətləndirmə alətləri və videokonfrans proqramları ilə işləmək bacarığını

əhatə edir . Adaptasiyanın ən mühüm tərəfi ənənəvi "müəllim-mərkəzli" modeldən, tələbənin aktiv iştirakını təmin edən "tələbə-mərkəzli" rəqəmsal pedaqogikaya keçiddir.

Rəqəmsal transformasiya təhsil rəhbərlərindən "rəqəmsal liderlik" keyfiyyətləri tələb edir. Rəhbərin adaptasiyası müəssisədə innovativ mühitin yaradılması, rəqəmsal strategiyanın müəyyənləşdirilməsi və komandanın motivasiya edilməsi ilə ölçülür. Tədqiqatların nəticələri göstərir ki, rəhbərlik dəstəyi müəllimlərin texnologiyaları tədris prosesinə inteqrasiya etməsinə müsbət təsir göstərir; dəstəyin zəif olduğu müəssisələrdə bu adaptasiya prosesi daha ləng inkişaf edir[2, s. 4].Rəhbər resursları düzgün idarə etməli və müəllimlər üçün davamlı peşəkar inkişaf imkanları yaratmalıdır.

Lakin adaptasiya prosesi bir sıra maneələrlə də müşayiət olunur. Bunlara uzun illər ənənəvi metodlarla çalışan bəzi pedaqoqların yeni texnologiyalara qarşı hiss etdiyi psixoloji müqavimət (texnofobiya) daxildir. Digər maneə rəqəmsal alətlərin ilkin mərhələdə müəllimin iş yükünü artırması təəssüratıdır . Bundan əlavə, müxtəlif regionlar arasında texniki infrastruktur və sürətli internetə çıxış imkanlarındakı qeyri-bərabərlikdən qaynaqlanan rəqəmsal uçurum da prosesi çətinləşdirir [1, s. 76].

Belə qənaətə gəlmək olar ki, təhsil müəssisələrində rəqəmsal transformasiyanın uğuru müəllim və rəhbər heyətin bu prosesi nə dərəcədə mənimsəməsindən asılıdır. Adaptasiya sadəcə cihazlardan istifadə deyil, təhsilin məzmununun rəqəmsal dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılmasıdır. Bu prosesin effektivliyi üçün davamlı mentorluq proqramları, infrastrukturun təkmilləşdirilməsi və rəqəmsal nailiyyətlərin stimullaşdırılması vacibdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1.İbrahimli, N. V. (2025). Rəqəmsal dövrdə müəllimin rolu və pedaqoji fəaliyyətin transformasiyası. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, Cild 92, №3. Bakı: ARTİ nəşriyyatı. S. 73-77.

2.Landa, E., Zhu, C., Sesabo, J., & Machumu, H. J. (2023). Leader support and the integration of innovative teaching–learning technologies: The mediating role of technological level of knowledge. Education and Information Technologies. S . 4.

3.OECD (2023). OECD Digital Education Outlook 2023: Towards an Effective Digital Education Ecosystem. OECD Publishing, Paris. S. 180.

BƏRABƏRSİZLİYİN AZALDILMASI: TƏHSİLDƏ SOSIAL ƏDALƏT MODELƏRİ

**Hüseynzadə Mənsümə Elman qızı, B24-206B, İngilis və Alman dilləri,
mensumehuseynzade@gmail.com
İsrayilova Afət Eyyub qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Müasir qlobal inkişafın ən mühüm çağırışlarından biri cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri arasında mövcud olan sosial-iqtisadi bərabərsizliyin aradan qaldırılmasıdır. Bərabərsizlik yalnız gəlir bölgüsü ilə məhdudlaşmır, həm də fərdlərin fundamental hüquq və xidmətlərə çıxış imkanlarını əhatə edir. Bu kontekstdə təhsil, sosial mobilliyi təmin edən, fərdlərin həyat keyfiyyətini yüksəldən və bərabərsizliyi kökündən həll edən ən güclü strateji mexanizm hesab olunur.

Təhsildə sosial ədalət modelləri, hər bir şagirdin və tələbənin öz potensialını reallaşdırması üçün bərabər start imkanlarının yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu yanaşma, təhsili sadəcə bilik ötürülməsi prosesi kimi deyil, həm də demokratik cəmiyyətin qurulmasında bir vasitə kimi görür.

Sosial ədalət prinsiplərinə əsaslanan təhsil modelləri inklüzivliyi, fərdi ehtiyacların nəzərə alınmasını və təhsil resurslarının ədalətli paylanmasını tələb edir. Elmi tədqiqatlar sübut edir ki, təhsil sistemində bərabərsizliyin azaldılması birbaşa olaraq ölkənin insan kapitalının keyfiyyətinə və gələcək iqtisadi artım tempinə müsbət təsir göstərir [2, s. 18].

Azərbaycan Respublikasında təhsil islahatları və dövlət proqramları bərabər imkanların təmin edilməsi istiqamətində mühüm rol oynayır. Xüsusilə regionlarda təhsil infrastrukturunun müasirləşdirilməsi, distant təhsil imkanlarının genişləndirilməsi və sosial baxımdan həssas qruplardan olan gənclərin təhsil haqqından azad edilməsi kimi tədbirlər bu istiqamətdə atılan əhəmiyyətli addımlardır. Təhsil modellərinin effektivliyi

həm də məzmunun yenilənməsi və sosial ədalət dəyərlərinin tədris proqramlarına inteqrasiya olunması ilə ölçülür. Bu prosesdə müəllim heyətinin peşəkarlığı və onların sosial müxtəlifliyə həssas yanaşması həlledici amildir [1, s. 42].

Sosial ədalət modellərinin tətbiqi zamanı qarşıya çıxan əsas maneələrdən biri rəqəmsal bərabərsizlikdir. Müasir dövrdə texnologiyaya çıxış imkanı olmayan təhsilənlərin rəqabət qabiliyyəti aşağı düşür. Bu səbəbdən bərabərsizliyin azaldılması həm də rəqəmsal savadlılığın və texnoloji resursların hamı üçün əlçatan olmasını tələb edir [3, s. 105].

Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, təhsildə sosial ədalətin bərqərar olması yalnız etik məsələ deyil, həm də cəmiyyətin dayanıqlı inkişafı üçün zəruri şərtidir. Təhsil vasitəsilə bərabərsizliyin azaldılması sosial gərginliyi azaldır, cəmiyyətdə həmrəyliyi gücləndirir və hər bir fərdin dövlətin inkişaf prosesində iştirakını təmin edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Abbasov Ə.M. Təhsilin sosiologiyası və müasir inkişaf tendensiyləri. Bakı: "Adiloğlu", 2023.
2. Quliyev R.S. İnsan kapitalı və sosial ədalət: Yeni yanaşmalar. Azərbaycan İqtisad Universiteti, "Elmi xəbərlər", №4, 2025.
3. Məmmədov T.H. Rəqəmsal dövrdə təhsil islahatları və bərabərsizlik problemləri. Bakı: "Elm və təhsil", 2024.

KEYFİYYƏTLİ TƏHSİL: RƏQƏMSAL TƏDRİS METODLARININ PEDAQOQİ SƏMƏRƏLİLİYİ

**Məmmədli Aydan Teymur qızı, B24-206A, İngilis və Alman dilləri,
aydanm847@gmail.com, Xarici dil müəllimliyi (ingilis dili üzrə)**

İsrayilova Afət Eyyub qızı

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNIVERSİTETİ, BAKI

Müasir dövrdə cəmiyyətin bütün sahələrində baş verən rəqəmsallaşma prosesi təhsil sistemində ciddi təsir göstərmişdir [1, s. 25]. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı nəticəsində tədris mühitində yeni imkanlar yaranmış, ənənəvi təlim üsulları ilə yanaşı rəqəmsal tədris metodlarının tətbiqi genişlənmişdir. Keyfiyyətli təhsil isə yalnız biliklərin ötürülməsi ilə məhdudlaşmır; burada şagird və tələbələrin analitik düşünmə, problem həll etmə, yaradıcılıq, əməkdaşlıq və müstəqil öyrənmə bacarıqlarının formalaşdırılması əsas yer tutur. Bu baxımdan rəqəmsal tədris metodlarının səmərəliliyi məsələsi xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Müasir təhsil sistemində keyfiyyət göstəriciləri sırasında dərsin məzmununun aktuallığı, tədris üsullarının müasirliyi, qiymətləndirmənin obyektivliyi, müəllim-şagird münasibətlərinin səmərəliliyi və texnoloji imkanlardan istifadə səviyyəsi mühüm yer tutur [2, s. 130]. Rəqəmsal tədris metodları məhz bu istiqamətlərdə təhsilin keyfiyyətini artırmaq üçün yeni vasitələr təqdim edir.

Rəqəmsal tədris metodları dedikdə elektron dərsliklər, onlayn platformalar interaktiv tədris vasitələri başa düşülür. Bu metodların əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, təlim prosesi məkan və zaman məhdudiyyətindən qismən azad olur. Bu isə fərdi öyrənmə tempinə uyğunlaşmanı asanlaşdırır.

Rəqəmsal tədris metodlarının səmərəliliyini göstərən mühüm cəhətlərdən biri interaktivliyin artmasıdır [3, s. 5]. Ənənəvi dərs modelində öyrənən daha çox passiv dinləyici rolunda çıxış edirdisə, rəqəmsal metodlar onu aktiv iştirakçıya çevirir.

Bu metodların digər mühüm üstünlüyü fərdiləşdirilmiş təlim imkanları yaratmasıdır. Rəqəmsal platformalar vasitəsilə fərqli səviyyəli tapşırıqlar, əlavə izahlar, video materiallar və testlər təqdim etmək mümkündür.

Rəqəmsal tədris metodlarının səmərəliliyini artıran amillərdən biri də vizuallığın geniş imkanlar yaratmasıdır. Xüsusilə mürəkkəb mövzuların izahında vizual materiallar öyrənməni daha anlaşqlı edir. Riyaziyyat, fizika, kimya, biologiya kimi fənlərdə abstrakt anlayışların vizual şəkildə təqdim edilməsi mövzunun daha asan mənimsənilməsinə kömək edir.

Nəticə olaraq demək olar ki, rəqəmsal tədris metodları keyfiyyətli təhsilin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Lakin bu metodların real səmərəsi üçün yalnız texniki imkanların deyil, həm də pedaqoji yanaşmanın, müəllim hazırlığının və bərabər çıxış imkanlarının təmin olunması vacibdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1 Means, B., Toyama, Y., Murphy, R., Bakia, M., & Jones, K. (2010). Evaluation of Evidence-Based Practices in Online Learning: A Meta-Analysis and Review of Online Learning Studies. Washington, DC: U.S. Department of Education.

2. Peters, M., Elasri Ejjaberi, A., Martínez-Argüelles, M. J., & Fàbregues, S. (2022). Teacher digital competence development in higher education: Overview of systematic reviews. Australasian Journal of Educational Technology, 38(3), 122–139.

3. Smestad, B., Hatlevik, O. E., Johannesen, M., & Øgrim, L. (2023). Examining dimensions of teachers' digital competence: A systematic review pre- and during COVID-19. Heliyon, 9(6), e16677.

ТРУДНОСТИ ВОЗНИКАЮЩИЕ В ОБЩЕНИИ МОЛОДОГО ПЕДАГОГА С УЧАЩИМИСЯ И ПУТИ ИХ ПРЕДОЛЕНИЯ

**Гумбатова София 221А, фнглийский франзуский
Научный руководитель: ст./преп. Хиялова Наиба
Азербайджанский Университет Языков Баку**

Начало педагогической карьеры -это часто непросто. Исследования показывают, что наибольшие затруднения связаны с управлением классом. Учителям приходится по несколько раз в сутки принимать ответственные решения и «ломать голову», что еще придумать, чтобы ученики лучше успевали и раскрывались как личности. Также проблемы возникают из-за неумения педагога организовывать общение с обучающимися и их родителями. Чем успешнее учитель установит контакт с учениками, тем эффективнее будет обучение. Поэтому изучение трудностей общения молодого педагога и поиск путей их преодоления остаются важной задачей современной педагогики. Рассмотрим распространённые трудности начинающего педагога: 1.Работа с «трудными» детьми: Молодые учителя часто чувствуют неуверенность при взаимодействии с «трудными» учениками. В связи с этим особое значение приобретает педагогический подход Антона Макаренко: «При общении с трудными детьми необходимо проявлять как можно больше требований и уважения к личности». 2.Профессиональное выгорание: Профессиональное выгорание может быть связано с работой в «помогающей» сфере, где требуется высокий

уровень эмпатии. Как раз к этой сфере относится работа учителем. К примеру К.Д. Ушинский рассматривал деятельность учителя как требующий полной самоотдачи духовный труд. Он подчеркивал важность заботы о психическом здоровье педагога, считая, что воспитание – «высшая форма искусства», требующая постоянного творческого напряжения. 3. Большой объем работы: Нередко на молодого учителя перекладывают значительный объем дополнительной работы. Это могут быть дополнительные часы кружков, сопровождение учеников на олимпиадах и экскурсиях. В результате на них наваливается колоссальная нагрузка уже в первый год работы. Чтобы решить эту проблему, по мнению Льва Выготского, молодой педагог может обратиться к опытным коллегам, наставникам за поддержкой. 4. Отсутствие педагогического опыта: Молодой педагог часто сталкивается с трудностями в планировании урока и выборе методов подачи материала. Также неопытный педагог может неправильно распределить время, может не предусмотреть способы объяснения для разных типов учеников, выбрать слишком сложные либо слишком лёгкие задания, что затрудняет вовлечение всех учеников в работу. К примеру, Джон Дьюи утверждал, что опыт формируется через практическую деятельность и активное взаимодействие с учениками. Постепенно, анализируя свои уроки, молодой учитель приобретает уверенность и улучшает качество общения с учащимися. В заключении важно отметить, что вышеприведенные проблемы – далеко не все трудности молодого педагога, и решение проблем, дается не просто, но желание достигать положительных результатов приведут к успеху. Все свои провалы и удачи молодой учитель должен уметь анализировать и в результате это повысит педагогическое мастерство.

Литература:

1. Nurəddin Kazımov-Pedagoqika-Bakı-2011
2. Антон Макаренко-«Педагогическая поэма»-Москва-1933
3. Нина Джексон - «Классный учитель. Как работать с трудными учениками, сложными родителями и получать удовольствие от профессии»-Россия-2016
4. <https://xn--80ajjfdqt0evb7a.xn--p1ai/2025/09/01/>

РОЛЬ ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ В РЕАЛИЗАЦИИ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ТАЛАНТЛИВЫХ УЧАЩИХСЯ.

**Мухтарова Эльмира Ровшан 221А, Английский-Французский,
elmiramukhtarova7@gmail.com, Педагогика**

**Научный руководитель: Старший преподаватель Хиялова Наиба Батыхановна
Азербайджанский Университет Языков**

В современной педагогической науке вопрос о раскрытии творческого потенциала талантливых учащихся исследуется как базис структуры личности. Ведь именно личностные качества являются тем двигателем, переводящим одаренность в реальные творческие достижения. Азербайджанский психолог и педагог Р. И. Алиев в своих трудах подчёркивает, что личность формируется в процессе взаимодействия человека с окружающей средой, деятельностью и общением. Важно подчеркнуть помощь внутренних психологических особенностей, включая мотивацию, способности, интересы и уровень самосознания. Он также отмечает, что важную роль в становлении личности играет педагогическое воздействие, которое направлено на развитие творческого мышления и индивидуальных качеств каждого учащегося. Большой вклад в решение данного вопроса внес Б.М. Теплов. Он считал, что творческие способности, которые проявляются в деятельности, неразрывно связаны с самой личностью. Согласно его работам, талант – это слияние качеств,

выявленных интересами человека. Улучшая эту мысль, Д.Б. Богоявленская внедрила концепцию интеллектуальной инициативы, расценивая её как единицу анализа творческого потенциала. Она отстаивает, что творчество начинается там, где завершается выполнение задачи, поставленной извне, и возникает способность учащегося выходить за пределы поставленной проблемы. Гуманистическая традиция в психологии, отражённая в трудах Абрахама Маслоу и Карла Роджерса, фокусирует внимание на том, что развитие личности невозможно без внутренней свободы и готовности воспринимать новый опыт без страха и искажения. В контексте одарённости это означает, что талантливый учащийся нуждается не только в интеллектуальной стимуляции, но и в психологически безопасной среде, где он может выражать свои мысли и идеи без давления со стороны окружающих. Независимость суждений, адекватно высокая самооценка и другие такого типа личностные качества выполняют функции защиты. Они помогают сохранять индивидуальность, саморазвиваться и не терять оригинальность своего мышления. Дополнением к этому подходу можно рассказать о П. Торренсе, который ввёл исследования о креативности. По его трудам можно сказать, что креативность напрямую связана с готовностью личности идти на риск, выходить за рамки привычного и принимать неопределённость как естественную часть творческого процесса. Кроме этого, способность стойко проходить через неопределённые ситуации формирует у учащегося гибкость мышления, устойчивость к неудачам и внутреннюю мотивацию к поиску новых решений. Таким образом, педагогическая поддержка талантливых учащихся должна быть направлена не только на развитие операциональных навыков, но и на формирование творческого Я. Лишь в гармоничном сочетании высокого интеллекта и личностных свойств возможна реализация потенциала.

Литература:

1. Abbasov A. N., Əlizadə H. Ə. – Pedagogika – Bakı – 2024
2. Əliyev R.İ - Şəxsiyyətin inkişaf psixologiyası - Bakı – 2013
3. Богоявленская Д. Б. - «Психология творческих способностей» - 1983
4. Теплов Б. М. - «Способности и одаренность» - 1961
5. https://spkaltan.ucoz.net/praktikum/torrens_s_primerami_i_objasnenijami.pdf

TAM ORTA TƏHSİL SƏVİYYƏSİ ÜZRƏ İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ ŞAĞİRDŁƏRİN YAZI BACARIQLARININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ YOLLARI

Arzu İsmayılova Zaur

327B,İngilis-Fransız,arzuismayilova180@gmail.com,bölmə: Pedagogika

Elmi rəhbər: DOS. V. Z. Babayeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Məlum olduğu kimi, yazı fəaliyyəti şagirdlərin həyatının böyük bir hissəsidir. Gündəlik həyatımızda şagirdlər əvvəlkindən daha çox yazmağa meyilli olurlar. İngilis dilində produktiv bacarıq hesab edilən yazı fəaliyyəti onların digər dil bacarıqlarının qazanılması sayəsində formalaşır.

İngilis dilində yazı dedikdə, tədrisdə daha çox tapşırıqların yazılması, boş qalmış yerlərin doldurulması, qısa cavabların verilməsi başa düşülür. Yazı bacarıqları zəif olan şagirdlər ali təhsilə qoşulmaq istəsələr də, bu problem onların gələcək karyera uğurlarına da mane ola bilər. Yazı bacarıqları zaman məhiyyəti baxımından müəyyən qədər çətin formalaşır. Əslində, ingilis dilinin öyrənilməsində məqsədyönlü vasitələrlə yazı problemlərini aradan qaldırmaq olar. Yazıda söz və ideyaları təşkil etmək, fikirləri çatdırmaq üçün bir sıra kompleks dil bacarıqlarının ustalıqla istifadəsi tələb edilir.

E. Bodrova, D.J. Leong, M. Kley və S. Halivel [Bodrova E. & Leong D.J., Clay M., Halliwell S. 2006, s.34-46] yazırlar ki, yazı virtual fəaliyyətimizin əsas hissəsi kimi, duyğu və düşüncələrimizi çatdırmaq üçün ən güclü vasitələrdən biridir. O həmçinin məktəb tədris proqramının nail ola biləcəyi bir nəticə kimi fənlər və siniflər arasında nailiyyəti nümayiş etdirmək üçün bir vasitədir.

Söz ehtiyatının zənginləşdirilməsi

Yazı bacarığının əsasını geniş söz bazası təşkil edir. Şagirdlər müxtəlif mövzular üzrə yeni sözlər öyrənməli, sinonim və antonimlərdən istifadə etməyi bacarmalıdır. Bunun üçün oxu materialları geniş tətbiq olunmalı, sözlərin cümlədə istifadəsi öyrənilməlidir.

Qrammatik biliklərin möhkəmləndirilməsi

Düzgün yazı üçün qrammatika vacib şərtidir. Şagirdlər zaman formalarını düzgün tətbiq etməli, cümlə quruluşunu mənimsəməli, sadə və mürəkkəb cümlələri qurmağı öyrənilməlidir.

Yaradıcı yazı fəaliyyətləri

Şagirdlərin marağını artırmaq üçün yaradıcı tapşırıqlardan istifadə olunmalıdır:

Planlaşdırma (ideaların toplanması)

Qaralama (ilk variantın yazılması)

Redaktə (səhvlərin düzəldilməsi)

Texnologiyadan istifadə

Texnologiyadan istifadə şagirdlərin ingilis dilində yazı bacarıqlarını inkişaf etdirməkdə böyük rol oynayır. Onlayn platformalar və yazı tətbiqləri şagirdlərə səhvlərini dərhal görmək və düzəltmək imkanı verir. Elektron tapşırıqlar və avtomatik yoxlama proqramları yazı prosesini asanlaşdırır və sürətləndirir. Eyni zamanda, texnologiya şagirdlərin yaradıcılığını artırır və dərs prosesini daha maraqlı edir.

Belə ki, tam orta təhsil səviyyəsində ingilis dilinin tədrisində yazı bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi kompleks və davamlı prosesdir. Bu prosesdə söz ehtiyatının artırılması, qrammatikanın mənimsənilməsi, müntəzəm yazı təcrübəsi və interaktiv metodlardan istifadə mühüm rol oynayır. Müəllimin düzgün istiqamətləndirməsi və şagirdin fəal iştirakı nəticəsində yazı bacarıqları uğurla inkişaf etdirilə bilər. Bu isə şagirdlərin gələcək təhsil və karyera həyatında mühüm üstünlüklər qazanmalarına şərait yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı:

<https://www.academia.edu>

<https://aem.az/>

<https://www.preslib.az>

İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ ZAMANI MÜASİR TEXNOLOGİYALARDAN İSTİFADƏ

Elnurə Nəsimova Elman 327 B,İngilis-Fransız fakültəsi, elnurenesibova07@gmail.com,bölmə:

Pedaqogika

Elmi rəhbər:DOS.V.Z.Babayeva

Azərbaycan Dillər Universiteti,Bakı

Hər kəsə məlumdur ki,XXI əsrdə texnologiyalar həyatımızın ən mühüm və ayrılmaz bir hissəsinə çevrilib.Xüsusilə biznes, səhiyyə eləcə də digər həyatı əhəmiyyətli fəaliyyət sahələrində texnologiyalar qlobal inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsini təşkil edir.Şübhəsiz ki, texnologiyaların üstünlükləri nəzərə alınaraq təlim və tədris prosesində tətbiq olunur.Təhsil sahəsinə texnoloji inteqrasiya təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsində əvəzsiz rol oynamışdır.Bu gün təhsildə ən aktual

məsələlərdən biri ibtidai siniflərdə ingilis dilinin tədrisində müasir texnologiyalardan istifadədir. Təlim keyfiyyətlərinin optimallaşdırılması məqsədilə tətbiq olunan interaktiv metodlar, İKT və s. kimi vasitələr həlledici xarakter daşıyır. Bu vasitələr müxtəlif dərslərin formalarının həyata keçirilməsinə və pedaqoji şəraitin formalaşmasına imkan verir. Qloballaşan dünyada xarici dillərin, xüsusilə ingilis dilinin mənimsənilməsi zərurətə çevrilmişdir. Bu baxımdan, ibtidai siniflərdə müasir texnoloji vasitələrin dəstəklənməsi erkən yaşlardan kommunikativ kompetensiyaların formalaşmasına zəmin yaradır. Təbii olaraq, prosesin uğurla başa çatması üçün müasir texnologiyalardan düzgün və məqsədli şəkildə istifadə edilməsi vacib məsələlərdən biridir. Texnologiyaların tədris prosesinə inteqrasiyası dərslərin interaktivliyini artırmaqla yanaşı, şagird yönümlü təhsil paradigmasının bərqərar olması ilə nəticələnir. Sözügedən yanaşma müəllimin də pedaqoji fəaliyyətinin mümkün qədər rasionallaşdırmasına və təlim mühitinin səmərəliliyinin artırılmasına xidmət edir. İbtidai siniflərdə ingilis dilinin tədrisi zamanı texnologiyalardan istifadə dərslərin daha maraqlı, interaktiv və effektiv keçməsinə şərait yaradır. Bu yaş dövründə uşaqlar vizual və oyun əsaslı öyrənməyə daha çox meyilli olduqları üçün texnologiya onların motivasiyasını artırır.

İnteraktiv lövhələr (smart board)

İlk növbədə dərslərdə interaktiv lövhələrdən istifadə dərslərin səmərəliliyinin yüksəldilməsində əsas rol oynayır. İnteraktiv lövhə müəllimə bir çox illüstrativ vasitələrdən geniş istifadə imkanını verir. Bu həm tədris materialının yaxşı mənimsənilməsinə həm də dərslərin daha effektiv keçirilməsinə şərait yaradır. İnteraktiv lövhə ilə aparılan dərslər uşaqlar üçün cəlbedici və yadda qalan olur.

Kompüter və planşetlər

Tədris prosesində kompüter və planşetlərdən istifadə fərdiləşdirilmiş təlim imkanlarını genişləndirir. Şagirdlər bu vasitələrlə bilik səviyyələrinə uyğun tapşırıqları yerinə yetirə, öz sürətlərində öyrənə və zəif tərəflərini müstəqil şəkildə inkişaf etdirə bilirlər. Bu yanaşma öyrənmə prosesinin daha çevik və şagird yönümlü olmasını təmin edir.

Mobil tətbiqlər və onlayn platformalar

İngilis dilinin tədrisində mobil tətbiqlər (applications) müasir rəqəmsal pedaqogikanın effektiv alətlərindən biri kimi geniş istifadə olunur. Xüsusilə Duolingo, Quizlet və oxşar tətbiqlər dil öyrənmə prosesini daha interaktiv və əlçatan edir.

Audio və video materiallar

Eləcə də audiovizual resurslar dilin fonetik qavranılması və düzgün tələffüz vərdişlərinin formalaşması üçün zəruridir. Youtube platformasında "TED", "BBC Learning English" kimi kanallar bu baxımdan əhəmiyyətli dərəcədə rol oynayır. Müasir dərslərdə oyunlardan istifadə bu prosesi daha əyləncəli hala çevirir. "Kahoot!", "Quizizz" və "Wordwall" kimi platformalar dərslərin daha interaktiv keçirilməsinə və dil imkanlarının genişləndirilməsinə yol açır.

Son olaraq, müasir texnoloji vasitələrdən istifadənin üstünlükləri olduğu kimi mənfi cəhətləri də vardır. Belə ki, onlardan çox istifadə sağlamlığa ziyan vura bilər. Buna görə də dərslərin tədris edən müəllim daim tələbələrə nəzarət etməli, yalnız vacib olduqda bu vasitələrdən istifadə etməlidir. Məhz müəllim nəzarəti altında sinif otaqlarında, eyni zamanda müstəqil şəkildə müasir texnologiya vasitələrindən istifadə etməklə hər hansı bir dili öyrənmək və inkişaf etdirmək daha asan və keyfiyyətlidir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. <https://www.academia.edu/>
2. <http://82.194.16.162:8080/xmlui/handle/123456789/445>

MULTIMEDIA RESURLARI VASITƏSİLƏ İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ ŞAĞİRDŁƏRİN İNGİLİS DİLİNDƏ DİNLƏMƏ VƏ DANIŞIQ BACARIQLARININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ YOLLARI

Aytac Zeynalova Araz

327B,İngilis-Fransız,zeynalovaa278@gmail.com,bölmə:Pedaqogika

Elmi rəhbər: DOS.V.Z.Babayeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə təhsil sistemində texnologiyanın rolu sürətlə artmaqdadır. Xüsusilə xarici dillərin tədrisində multimedia resurslarının tətbiqi tədris prosesini daha effektiv və maraqlı edir. İbtidai siniflərdə ingilis dilinin öyrədilməsi zamanı şagirdlərin dinləmə və danışiq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi əsas prioritetlərdən biri hesab olunur. Bu bacarıqların formalaşdırılması üçün ənənəvi üsullarla yanaşı, multimedia vasitələrinin istifadəsi daha geniş imkanlar yaradır. Multimedia resursları dedikdə audio, video, animasiya, interaktiv proqramlar və rəqəmsal platformalar nəzərdə tutulur. Bu vasitələr şagirdlərin diqqətini cəlb edir, onların motivasiyasını artırır və dili təbii mühitə yaxın şəkildə öyrənməyə şərait yaradır.

Multimedia resurslarının tədrisdə rolu

Multimedia resursları ibtidai sinif şagirdlərinin yaş xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq onların öyrənmə prosesini asanlaşdırır. Kiçik yaşlı uşaqlar vizual və eşitmə vasitəsilə daha effektiv öyrənirlər. Bu baxımdan video və audio materialların istifadəsi dil bacarıqlarının inkişafına müsbət təsir göstərir. Tədqiqatlara əsasən, multimedia vasitələrinin tətbiqi şagirdlərin dərslə marağını artırır və onların aktiv iştirakını təmin edir. İnteraktiv fəaliyyətlər vasitəsilə şagirdlər yalnız dinləyici deyil, həm də iştirakçı rolunda çıxış edirlər. Bu isə onların danışiq bacarıqlarının inkişafına birbaşa təsir edir. Eyni zamanda, multimedia resursları fərdi öyrənmə imkanlarını da genişləndirir. Hər bir şagird öz sürətinə uyğun olaraq materialları dinləyə və təkrar edə bilir ki, bu da xüsusilə dinləmə bacarığının inkişafında mühüm rol oynayır.

Dinləmə bacarıqlarının inkişafında multimedia vasitələrinin rolu

Dinləmə bacarığı dil öyrənmənin əsas komponentlərindən biridir. Multimedia resursları bu bacarığın inkişaf etdirilməsi üçün geniş imkanlar təqdim edir. Audio mətnlər, mahnılar, cizgi filmləri və videolar şagirdlərin düzgün tələffüz və intonasiya ilə tanış olmasına kömək edir.

Məsələn, qısa videolar vasitəsilə şagirdlər gündəlik danışiq nümunələrini öyrənə bilirlər. Bu zaman həm eşitmə, həm də görmə yaddaşı aktivləşir. Təkrar dinləmə imkanı isə öyrənilən materialın daha yaxşı mənimsənilməsinə şərait yaradır. Bundan əlavə, multimedia vasitəsilə təqdim olunan tapşırıqlar şagirdlərin diqqətini daha uzun müddət saxlamağa kömək edir. Bu da onların dinləmə zamanı məlumatı daha effektiv qəbul etməsinə şərait yaradır.

Multimedia resurslarının üstünlükləri

Şagirdlərin motivasiyasını artırır

Dərs prosesini maraqlı və interaktiv edir

Dinləmə və danışiq bacarıqlarını paralel şəkildə inkişaf etdirir

Fərdi öyrənmə imkanları yaradır

Real dil mühitinə yaxın şərait formalaşdırır

Nəticə

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, multimedia resurslarının ibtidai siniflərdə ingilis dilinin tədrisində istifadəsi şagirdlərin dinləmə və danışiq bacarıqlarının inkişafında mühüm rol oynayır. Bu vasitələr tədris prosesini daha effektiv, maraqlı və şagirdyönümlü edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. <https://www.academia.edu/>
2. <https://www.sciencedirect.com/>
3. <https://www.jstor.org/action/showBasicSearch>

**ÜMUMİ ORTA TƏHSİL SƏVİYYƏSİ ÜZRƏ İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ
ŞAĞİRLƏRİN DANIŞIQ BACARIQLARININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ YOLLARI**
Abbaszadə Tahirə Qalib 327B İngilis-fransız abbaszadetahira@gmail.com BÖLMƏ:

Pedagogika, Psixologiya

Elmi rəhbər: dos.V.Z.babayeva

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNIVERSİTETİ BAKI

Müasir dövrdə xarici dil bilikləri artıq sadəcə akademik uğur göstəricisi deyil, eyni zamanda fərdin sosial, peşəkar və mədəni inkişafının əsas şərtlərindən birinə çevrilmişdir. Xüsusilə ingilis dili global ünsiyyət vasitəsi kimi dünyanın müxtəlif ölkələrində insanlar arasında əlaqə qurmağa, informasiya mübadiləsi aparmağa və beynəlxalq əməkdaşlıq imkanlarını genişləndirməyə xidmət edir. Bu baxımdan ümumi orta təhsil pilləsində ingilis dilinin səmərəli tədrisi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Xarici dil tədrisində dörd əsas bacarıq – dinləmə, oxu, yazı və danışiq – qarşılıqlı şəkildə inkişaf etdirilsə də, danışiq bacarığı şagirdlərin dili real həyatda istifadə etməsi baxımından xüsusi yer tutur. Lakin müşahidələr göstərir ki, məktəblərdə şagirdlər qrammatik qaydaları mənimsəsələr də, çox zaman öz fikirlərini sərbəst və düzgün şəkildə ifadə etməkdə çətinlik çəkirlər. Bu isə tədris prosesində danışiq bacarığının inkişafına yetərinə diqqət ayrılması və ya tətbiq olunan metodların effektiv olmaması ilə əlaqədardır.

Şagirdlərin danışiq bacarığının inkişaf etdirilməsi yalnız dil biliklərinin artırılması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda onların özünəinamının formalaşdırılması, ünsiyyət bacarıqlarının genişləndirilməsi və aktiv öyrənmə mühitinin yaradılmasını da tələb edir. Bu prosesdə müəllimin rolu xüsusi əhəmiyyət daşıyır; o, yalnız bilik ötürən deyil, həm də şagirdləri danışmağa təşviq edən, onları motivasiya edən və uyğun təlim strategiyalarını tətbiq edən istiqamətləndirici şəxsdir.

Təqdim olunan tezisdə ümumi orta təhsil səviyyəsində ingilis dilinin tədrisi zamanı şagirdlərin danışiq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi yolları araşdırılır, bu sahədə mövcud problemlər təhlil olunur və onların aradan qaldırılması üçün effektiv metod və yanaşmalar təqdim edilir. Eyni zamanda, müasir təlim texnologiyalarının və interaktiv üsulların tətbiqinin şagirdlərin danışiq fəaliyyətinə təsiri nəzərdən keçirilir.

DANIŞIQ BACARIQLARININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ YOLLARI: [3, s.50]

· Kommunikativ yanaşmanın tətbiqi

Bu yanaşma şagirdlərin dili real ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etməsinə əsaslanır. Dərs zamanı süni yox, real həyat situasiyalarına uyğun dialoqlar qurulur və şagirdlər aktiv şəkildə danışmağa cəlb olunur.

· Rol oyunları (role-play)

Şagirdlər müxtəlif sosial rolları canlandıraraq (məsələn, müəllim–şagird, müştəri–satıcı və s.) sərbəst danışiq bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. Bu üsul onların həm lüğət ehtiyatını, həm də özünəinamını artırır.

· Diskussiya və debatlar

Müxtəlif mövzular ətrafında müzakirələr aparmaq şagirdlərin fikir bildirmə, arqument irəli sürmə və sərbəst danışma bacarıqlarını inkişaf etdirir.

· Oyun əsaslı təlim (games)

Dil oyunları dərsi daha maraqlı edir və şagirdlərin passivliyini aradan qaldırır. Bu üsul xüsusilə orta məktəb şagirdləri üçün çox effektivdir.

NƏTİCƏ

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, ümumi orta təhsil müəssisələrində şagirdlərin danışq bacarıqlarının inkişafı üçün ənənəvi üsullar kifayət etmir və müasir, interaktiv yanaşmaların tətbiqi vacibdir. Kommunikativ yanaşma, rol oyunları, qrup işi və diskussiyalar şagirdlərin danışq fəaliyyətini artıraraq onların sərbəst ifadə bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Eyni zamanda müəllimin dəstəkləyici rolu və müasir texnologiyaların istifadəsi bu prosesin effektivliyini yüksəldir. Beləliklə, danışq bacarığının inkişafı düzgün seçilmiş metod və yanaşmaların tətbiqindən birbaşa asılıdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. H. Douglas Brown. Principles of Language Learning and Teaching. New York: Pearson, 2007
2. Jeremy Harmer. The Practice of English Language Teaching. Harlow: Longman, 2015.
3. Scott Thornbury. How to Teach Speaking. Harlow: Longman, 2005.
4. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. İngilis dilinin tədrisi metodikası üzrə dissertasiya materialları. Bakı, 2019.

İBTİDAİ SINIFLƏRDƏ İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ ZAMANI ŞAGİRDƏLƏRİN LÜĞƏT EHTİYATLARININ ZƏNGİNLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI

Abbasova Məhsəti Fəxri

327B, İngilis-Fransız, bölmə:Pedaqogika, abbsvamhsti41@gmail.com

Elmi Rəhbər:DOS.V.Z.Babayeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə xarici dillərin öyrənilməsi, xüsusilə də ingilis dilinin mənimsənilməsi təhsil sisteminin əsas prioritet istiqamətlərindən biridir. İbtidai təhsil mərhələsi isə bu prosesin təməlini təşkil edir. Məhz bu dövrdə şagirdlərin dilə qarşı münasibəti formalaşır, onların ilkin kommunikativ bacarıqları və lüğət ehtiyatı inkişaf etməyə başlayır. Lüğət ehtiyatı dil öyrənmənin əsas komponentlərindən biri olub, dinləmə, danışma, oxu və yazı bacarıqlarının formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Psixolinqvistik tədqiqatlar göstərir ki, kiçik yaşlı məktəblilər dili daha çox vizual, eşitmə və emosional təsirlər vasitəsilə mənimsəyirlər. Bu səbəbdən ibtidai siniflərdə lüğət öyrədilməsi xüsusi metodik yanaşma və müxtəlif strategiyaların tətbiqini tələb edir.

Lüğət ehtiyatının inkişafının əhəmiyyəti:

Lüğət ehtiyatının zəngin olması şagirdlərin öz fikirlərini ifadə etməsinə, başqalarını anlama qabiliyyətinə və ümumi dil bacarıqlarının inkişafına birbaşa təsir edir. Söz ehtiyatı zəif olan şagirdlər dil öyrənmədə çətinlik çəkir, kommunikativ fəaliyyətlərdə passiv qalırlar. Buna görə də müəllimlər dərslərində yalnız qrammatik strukturların deyil, həm də leksik vahidlərin sistemli şəkildə öyrədilməsinə diqqət yetirməlidirlər.

Lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi yolları:

Vizual dəstək vasitələrinin tətbiqi

Şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq sözlərin şəkillər, ilustrasiyalar, flashkartlar və real obyektlər vasitəsilə təqdim olunması daha effektiv nəticə verir. Vizual materiallar uşaqların yaddaşında güclü assosiasiyalar yaradır və sözlərin mənimsənilməsini sürətləndirir.

Oyun əsaslı öyrənmə (Game-based learning)

İbtidai sinif şagirdləri üçün oyun təbii öyrənmə mühitidir. Müxtəlif didaktik oyunlar (matching, guessing, role-play və s.) vasitəsilə sözlərin öyrədilməsi həm maraqlı, həm də effektiv olur. Oyun zamanı şagirdlər fərqiə varmadan yeni sözləri mənimsəyir və istifadə etməyə başlayırlar.

Mahnı, şeir və ritmik fəaliyyətlər

Musiqi və ritm uşaqların yaddaşına müsbət təsir göstərir. Sadə sözlərdən ibarət mahnılar və şeirlər vasitəsilə şagirdlər həm tələffüzü, həm də yeni sözləri daha asan öyrənirlər. Bu üsul xüsusilə erkən yaşlarda çox effektivdir.

Kontekstual öyrətmə

Sözlərin tək-tək deyil, cümlə və situasiya daxilində təqdim olunması onların daha düzgün başa düşülməsinə kömək edir. Bu yanaşma şagirdlərə sözlərin real istifadə sahələrini anlamağa imkan verir.

Kommunikativ yanaşma və rollu oyunlar

Şagirdlərin aktiv iştirakını təmin edən dialoqlar və rollu oyunlar onların lüğət ehtiyatını praktik şəkildə inkişaf etdirir. Bu zaman şagirdlər öyrəndikləri sözləri real ünsiyyət şəraitində istifadə edirlər.

Texnologiyanın tətbiqi

Müasir təhsil mühitində interaktiv lövhələr, videolar, mobil tətbiqlər və digər rəqəmsal resurslar lüğət öyrənməni daha maraqlı və effektiv edir. Vizual və audio materialların birgə istifadəsi öyrənmə prosesini gücləndirir.

Fərdi yanaşma və differensiallaşdırma

Hər bir şagirdin öyrənmə tempi fərqli olduğu üçün müəllim fərdi yanaşmanı təmin etməlidir. Tapşırıqların səviyyəyə uyğunlaşdırılması lüğət öyrənməni daha səmərəli edir.

Motivasiya və müsbət psixoloji mühit

Şagirdlərin öyrənməyə marağını artırmaq üçün müəllim motivasiyaedici üsullardan istifadə etməlidir. Tərif, kiçik mükafatlar və dəstəkləyici münasibət şagirdlərin aktivliyini artırır.

Nəticə

İbtidai siniflərdə ingilis dilinin tədrisi zamanı lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi kompleks və sistemli yanaşma tələb edir. Vizual, eşitmə və praktik fəaliyyətlərin inteqrasiyası şagirdlərin həm passiv, həm də aktiv lüğət ehtiyatının inkişafına şərait yaradır. Müasir metod və texnologiyaların tətbiqi isə bu prosesi daha effektiv və maraqlı edir. Nəticə etibarilə, düzgün seçilmiş metodlar şagirdlərin gələcək dil bacarıqlarının möhkəm təməlini formalaşdırır.

Ədəbiyyat siyahısı

H. Douglas Brown – Principles of Language Learning and Teaching.

Jeremy Harmer – How to Teach English.

Scott Thornbury – How to Teach Vocabulary.

THE EFFECTS OF STRESS ON STUDENTS' PERFORMANCE

Ayshah Hasanova Khalid

Group: 114B, Faculty: English-French

e-mail: aysnhsnova087@gmail.com

Field: Psychology

Scientific Supervisor: PhD, Associate Professor Gulshan Akif Maharramova

Department of Lexicology of the English Language

Azerbaijan University of Languages, Baku

Stress is the natural reaction your body has when changes or challenges occur. It can result in a wide range of physical, emotional and behavioral responses. Everyone experiences stress from time to time [1, p. 1].

Students are particularly exposed to stress for some reasons, and this stress can affect their academic performance in both positive and negative ways.

Some of the causes of stress among students include career concerns, worries about their future, pressure from parents, self-imposed expectations to succeed, pressure from society, heavy academic workload and lack of time.

A high level of stress caused by these factors can negatively affect students' performance. According to research, high levels of academic stress can significantly impair students' cognitive functions, leading to decreased concentration and memory retention [2, p. 05]. When students are exposed to high stress, they may lose focus on their studies or may not fully understand the material being taught. In addition, excessive stress can lead to both physical and emotional problems in students. It can cause a lack of sleep and social and communication difficulties. As a result, these issues may lead to a decline in their academic performance.

On the other hand, a low and well-managed level of stress can serve as a source of motivation for students in their academic and personal life.

Stress affects students' learning and daily life in many ways. Too much stress can cause problems, but a small amount can encourage effort and focus. It is important for students to find ways to handle pressure effectively. Proper stress management helps them succeed both academically and personally.

References

1. Cleveland Clinic (2023). Stress in students: How it affects learning. Retrieved from. <https://my.clevelandclinic.org>
2. The impact of stress on students' academic performance – Eureka: Journal of Educational Research- <https://eureka.id-sre.org/index.php/ejer/article/view/17>
3. Oxford Learning Lab.(2022). Student stress and academic performance. Retrieved from. <https://www.oxfordlearninglab.com>
4. American Psychological Association (2020). Stress in Students: Causes and Effects. <https://www.apa.org/news/press/releases/stress/2020/report-october>

AUTİZM SPEKTR POZUNTUSU OLAN ŞAĞIRDLƏRİN DİL TƏDRİSİ ÜÇÜN EFFEKTİV YANAŞMALAR

Quluzadə Səbinə Firdovsi

Qrup: 350A, fakültə: Tərcümə (Azərbaycan dili-İngilis dili),

E-poçt: sabinaquluzada9593@gmail.com, Bölmə: Azərbaycan dili

Elmi rəhbər: Dos. Məmmədzadə Nilufər

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Autizm Spektr Pozuntusu (ASP) beyin inkişafına təsir edən və sosial qarşılıqlı əlaqə, ünsiyyət və davranış sahələrində fərqliliklərlə xarakterizə olunan mürəkkəb nevroloji inkişaf pozuntusudur. Son illərdə bu sahədə aparılan tədqiqatların sayı artmış, autizm haqqında məlumatlılıq əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməmişdir. Xüsusilə inklüziv təhsil mühitində autizmlə şagirdlərin ehtiyaclarını nəzərə alan tədris yanaşmalarının tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu işin məqsədi autizm spektr pozuntusu olan şagirdlərin dil tədrisi prosesində qarşılaşdıqları çətinlikləri və onların kommunikativ bacarıqlarının inkişafına kömək edən metodları araşdırmaqdır.

Autizm spektr pozuntusu olan şagirdlər dil öyrənmə prosesində bəzi xüsusiyyətlərə malikdirlər. Onlarda sosial ünsiyyət bacarıqları fərqli inkişaf edə bilər ki, bu da dil öyrənməyə müəyyən təsir göstərir. Araşdırmalar göstərir ki, autizmlı şəxslər çox vaxt metaforalar və frazeoloji birləşmələr kimi dolayı ifadələri başa düşməkdə çətinlik çəkir və dili sözün birbaşa mənasında qavrayırlar [Rundblad & Annaz, 2010]. Bu xüsusiyyət onların gündəlik ünsiyyətində və xüsusilə xarici dil öyrənmə prosesində müəyyən çətinliklər yarada bilər.

Eləcə də, autizmlı şagirdlərin öyrənmə tempi və məlumatı qavrama üsulları da fərqli ola bilər. Onların bəziləri məlumatı daha yaxşı vizual öyrənmə vasitəsilə qavrayır, digərləri isə praktiki və ya kinestetik fəaliyyətlər vasitəsilə daha effektiv öyrənirlər. Bu səbəbdən təlim prosesində fərdi yanaşma prinsipinin tətbiqi böyük əhəmiyyət daşıyır. Şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alan tədris strategiyaları onların motivasiyasını artırır və öyrənmə prosesinin daha səmərəli təşkilinə kömək edir [American Psychiatric Association, 2013].

Autizmlı şagirdlərin dil öyrənməsində istifadə olunan metodlar onların öyrənmə xüsusiyyətlərinə uyğun seçilməlidir. Bu metodlardan biri vizual materiallardan istifadədir. Şəkillər, diaqramlar və cədvəllər məlumatın daha aydın təqdim edilməsinə və mürəkkəb anlayışların qavranılmasına kömək edir. Tədqiqatlar göstərir ki, vizual materiallardan istifadə autizmlı şagirdlərin öyrənmə prosesində mühüm rol oynayır [Kalandadze et al., 2021].

Bundan əlavə, müəllimlər tapşırıqları sadə və aydın şəkildə təqdim etməlidirlər. Konkret və başa düşülən dil autizmlı şagirdlərin məlumatı daha düzgün anlamasına və onların kommunikativ bacarıqlarının inkişafına kömək edir. Eyni zamanda təkrar və rutinlərin tətbiqi də vacibdir. Sabit gündəlik struktur autizmlı şagirdlər üçün proqnozlaşdırıla bilən mühit yaradır və bu, onların narahatlıq səviyyəsini azaltmağa kömək edir.

Dil öyrənmə prosesində oyun və interaktiv fəaliyyətlərin də mühüm rolu var. Xüsusilə kinestetik fəaliyyətlər – yəni hərəkət və praktiki fəaliyyətlər vasitəsilə öyrənmə – bəzi autizmlı şagirdlər üçün olduqca effektivdir. Bu metodlar öyrənmə prosesini daha maraqlı edir və inklüziv təhsil mühitində şagirdlərin dərslə daha fəal iştirak etməsinə imkan yaradır.

Nəticə etibarilə, autizm spektr pozuntusu olan şagirdlərin dil öyrənmə prosesi onların fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq təşkil edilməlidir. Vizual materiallardan istifadə, sadə və aydın tapşırıqlar, təkrar və rutinlər autizmlı şagirdlərin öyrənməsini asanlaşdıran əsas metodlardır. Müəllimlərin dərs prosesində fərdi yanaşma prinsipini tətbiq etməsi və strukturlaşdırılmış tədris mühiti yaratması vacibdir. Bu yanaşma autizmlı şagirdlərin həm akademik inkişafına, həm də kommunikativ bacarıqlarının formalaşmasına müsbət təsir göstərir.

Ədəbiyyat:

1. American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5).
2. Kalandadze, T., Braeken, J., Brynskov, C., & Næss, K. A. (2021). Metaphor comprehension in individuals with autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*.
3. Rundblad, G., & Annaz, D. (2010). The atypical development of metaphor and metonymy comprehension in children with autism. *Developmental*

KOMMUNİKATİV METODUN DANIŞIQ BACARIĞINA TƏSİRİ

Sevda Cəfərli Elnur

Qrup: 350A, fakültə: Tərcümə (Azərbaycan dili-İngilis dili), E-poçt:

sevdacafar234@gmail.com

Bölmə: Azərbaycan dili

Elmi rəhbər: Dos. Məmmədzadə Nilufər

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə xarici dil bilikləri yalnız qrammatik strukturların mənimsənilməsi ilə məhdudlaşmır; eyni zamanda bu biliklərin real ünsiyyət prosesində tətbiqi əsas məqsədlərdən birinə çevrilmişdir. Qloballaşma və beynəlxalq əməkdaşlığın genişlənməsi, həmçinin informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı nəticəsində fərdlərdən xarici dillərdə sərbəst və effektiv ünsiyyət qurmaq bacarığı tələb olunur. Bu kontekstdə dil tədrisində istifadə olunan metodların seçimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ənənəvi qrammatika-tərcümə metodunun kommunikativ bacarıqların inkişafında yetərli olmaması səbəbindən yeni yanaşmalara ehtiyac yaranmışdır. Bu yanaşmalar arasında kommunikativ metod (Communicative Language Teaching – CLT) xüsusi yer tutur və müasir dil tədrisinin əsas istiqamətlərindən biri kimi qəbul olunur.

Kommunikativ metodun nəzəri əsasları XX əsrin ikinci yarısında formalaşmışdır. Bu yanaşmanın əsasını dilin yalnız struktur sistemi kimi deyil, sosial və funksional bir fenomen kimi qəbul edilməsi təşkil edir. Dell Hymes (1972) tərəfindən irəli sürülmüş kommunikativ kompetensiya (communicative competence) anlayışı bu metodun yaranmasında mühüm rol oynamışdır. Hymes dil biliklərini yalnız qrammatik düzgünlüklə məhdudlaşdırmır, eyni zamanda dilin sosial kontekstdə düzgün və uyğun istifadəsini də vacib hesab edirdi. Bu yanaşma sonradan Michael Canale və Merrill Swain (1980) tərəfindən daha da inkişaf etdirilmiş və kommunikativ kompetensiyanın komponentləri – qrammatik, sosiolinqvistik, diskurs və strateji kompetensiyalar müəyyən edilmişdir. Bu komponentlər danışq bacarığının kompleks şəkildə formalaşmasına xidmət edir.

Kommunikativ metod dil öyrənmə prosesində tələbə mərkəzli yanaşmanı əsas götürür və öyrənənlərin aktiv iştirakını təmin edir. Bu metod çərçivəsində öyrənənlər passiv dinləyici rolundan çıxaraq aktiv ünsiyyət iştirakçılarına çevrilirlər. Dərs prosesində dialoqlar, rol oyunları, debatlar, problem həll etmə tapşırıqları və qrup fəaliyyətləri geniş şəkildə tətbiq olunur. Bu fəaliyyətlər öyrənənlərin dili real kommunikativ məqsədlərlə istifadə etməsinə imkan yaradır. Jeremy Harmer (2007) qeyd edir ki, dil öyrənmə prosesi yalnız məlumatın ötürülməsi deyil, eyni zamanda interaktiv fəaliyyətlər vasitəsilə bacarıqların formalaşdırılmasıdır. Bu baxımdan kommunikativ metod danışq bacarığının inkişafı üçün optimal şərait yaradır.

Danışq bacarığı dil öyrənmənin ən çətin, eyni zamanda ən vacib komponentlərindən biridir. Bu bacarıq yalnız söz ehtiyatı və qrammatik biliklərlə deyil, həm də sürətli düşünmə, spontan cavab vermə və uyğun ünsiyyət strategiyalarından istifadə etmə ilə bağlıdır. Kommunikativ metod bu bacarığın inkişafında mühüm rol oynayır, çünki o, öyrənənləri real ünsiyyət situasiyalarına yaxın mühitdə fəaliyyət göstərməyə təşviq edir. Jack C. Richards və Theodore S. Rodgers (2001) vurğulayırlar ki, kommunikativ yanaşma dil öyrənənlərə yalnız dil formalarını deyil, həm də bu formaların funksional istifadəsini mənimsətməyə yönəlmişdir.

Kommunikativ metodun danışq bacarığına təsiri bir neçə aspektdə özünü göstərir. İlk növbədə, bu metod öyrənənlərin dilə qarşı psixoloji baryerini azaldır. Ənənəvi metodlarda səhv etmək qorxusu öyrənənlərin danışmaqdan çəkinməsinə səbəb olduğu halda, kommunikativ yanaşmada səhvlər öyrənmə prosesinin təbii hissəsi kimi qəbul edilir. H. Douglas Brown (2007) qeyd edir ki, rahat və dəstəkləyici mühit öyrənənlərin dil istifadəsində daha sərbəst olmasına şərait yaradır ki, bu da danışq bacarığının inkişafını sürətləndirir.

İkinci mühüm məqam motivasiya faktorudur. Kommunikativ metod öyrənənlərin maraqlarına uyğun fəaliyyətlər təqdim etməklə onların dərsə olan marağını artırır. Real həyat situasiyalarının modelləşdirilməsi dil öyrənmənin praktik əhəmiyyətini nümayiş etdirir və öyrənənləri daha aktiv olmağa təşviq edir. David Nunan (2004) qeyd edir ki, autentik materiallardan istifadə və kommunikativ tapşırıqlar öyrənənlərin motivasiyasını artıran əsas amillərdəndir.

Üçüncü aspekt interaktivlikdir. Kommunikativ metod öyrənənlər arasında qarşılıqlı əlaqəni gücləndirir və dilin sosial funksiyasını ön plana çıxarır. Qrup və cütlük fəaliyyətləri öyrənənlərin bir-biri ilə ünsiyyət qurmasına və dili praktik şəkildə tətbiq etməsinə imkan verir. Bu prosesdə öyrənənlər yalnız müəllimdən deyil, həm də bir-birindən öyrənirlər ki, bu da danışq bacarığının daha effektiv inkişafına səbəb olur.

Nəticə etibarilə, kommunikativ metod xarici dil tədrisində danışq bacarığının inkişafında mühüm və effektiv vasitə kimi çıxış edir. Bu yanaşma öyrənənlərin dili real ünsiyyət şəraitində istifadə etməsinə imkan yaradaraq onların həm dil biliklərini, həm də kommunikativ kompetensiyalarını inkişaf etdirir. Bu yanaşma eyni zamanda müasir pedaqoji tələblərlə tam uyğunluq təşkil edir. Bununla yanaşı, metodun uğurlu tətbiqi müəllimin peşəkarlığından, dərsin təşkilindən və tədris mühitindən asılıdır. Müəllimlərə tövsiyə olunur ki, kommunikativ fəaliyyətlərə üstünlük versinlər, öyrənənləri aktiv iştirak etməyə təşviq etsinlər və real ünsiyyət mühiti yaratsınlar. Bu yanaşma nəticəsində danışq bacarığı daha sürətli və effektiv şəkildə inkişaf edəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Hymes, D. (1972). On Communicative Competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics*. Harmondsworth: Penguin.
2. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1–47.
3. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). *Approaches and Methods in Language Teaching* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
4. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching* (5th ed.). White Plains, NY: Pearson Education.
5. Harmer, J. (2007). *How to Teach English*. Harlow: Longman.
6. Nunan, D. (2004). *Task-Based Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.

THE SCHOOL ENVIRONMENT AS A KEY SOCIAL SPACE IN ADOLESCENT DEVELOPMENT

Eleonora Babayeva Vüsal

6-cı sinif

Elmi rəhbər: m. Arifə Rəsulova

308 saylı orta məktəb, Bakı şəhəri, Yasamal rayonu

The school environment is one of the most important social spaces in shaping adolescents. In particular, the relationships established between teenage girls and teachers have a significant impact on their psychological, moral, and social development. When these relationships are built within a healthy and ethical framework, they lead to positive outcomes; otherwise, they may give rise to various problems. Within the context of Azerbaijani culture, this issue requires an even more sensitive approach.

Adolescence is one of the most complex stages of human life. During this period, girls experience both physical and emotional changes while striving to form their identities.

The Role of Positive Relationships

When teacher–student relationships are based on respect and understanding, they enhance girls’ self-confidence. Teachers are not only providers of knowledge but also figures who guide and nurture students. In Azerbaijani society, respect for teachers has traditionally been very strong, and teachers are often regarded as “second parents.”

Negative Situations and Their Impact

At the same time, there may be instances where ethical boundaries are violated or unfair treatment occurs. Psychological pressure, discrimination, or unprofessional behavior by teachers can lead to introversion, fear, and a lack of trust among adolescent girls. In Azerbaijani culture, where family values and social reputation are highly important, such issues are not always openly discussed, which can cause the problem to deepen.

In Azerbaijani society, family, upbringing, and moral values are placed at the forefront. Special attention is given to modesty, respect, and proper conduct in the upbringing of girls. Therefore, teachers’ behavior at school should align with these values.

Preventing Problems

Strengthening ethical conduct rules in schools

Ensuring active psychological support services

Conclusion

When relationships between adolescent girls and teachers are healthy and balanced, they contribute to raising a strong and educated generation for society. The core values of Azerbaijani culture—respect, responsibility, and morality—play a crucial role in shaping these relationships. Therefore, both teachers and students must understand their responsibilities and adhere to the principles of mutual respect.

References:

1. Lev Vygotsky – Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 1978.
2. Erik Erikson – Identity: Youth and Crisis. W. W. Norton & Company, 1968.
3. Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan – Code of Ethical Conduct in General Education Institutions. Baku, various years.

НАСЛЕДИЕ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В ВОСПИТАНИИ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ И СТРАТЕГИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Гусейнова Афшан Эльчин гызы, г.Баку, лицей 132-134,

Секция: Педагогики

Научный руководитель: Гусейнова Нармин Эльчин гызы 387р, факультет

Международных отношений gnara12@mail.ru

Дальновидная политика Общенационального лидера Гейдара Алиева сыграла решающую роль в процессе сохранения и укрепления государственной независимости Азербайджана. Известное изречение Великого лидера «Образование — это будущее нации» и сегодня составляет основу философии модели устойчивого развития нашей страны. Устойчивое развитие связано не только с экономическим ростом, но и с подготовкой высококвалифицированных кадров и формированием интеллектуальной молодежи.

Основной целью образовательной стратегии, определенной Гейдаром Алиевым, было воспитание личности, преданной идеологии азербайджанства, владеющей современными

технологиями и глубоко привязанной к своим национальным корням. Возможности, созданные в годы его руководства для обучения молодежи за рубежом, подготовили почву для формирования высокого кадрового потенциала, который мы видим сегодня в сфере управления и науки [2, с. 45].

С педагогической точки зрения наследие Гейдара Алиева является важным источником патриотического воспитания студентов и школьников. Реформы, проводимые в учебных заведениях в рамках азербайджанской модели устойчивого развития, привели к обновлению

содержания обучения и внедрению личностно-ориентированных методов (например, CBI — предметно-языковое интегрированное обучение). Это способствует развитию критического мышления молодого поколения и обеспечивает его конкурентоспособность в глобальном масштабе.

В заключение можно отметить, что стратегическая линия, заложенная Великим лидером, сегодня успешно продолжается Президентом Ильхамом Алиевым. Повышение качества образования и стимулирование молодежи к научной деятельности являются гарантией будущего прогресса Азербайджана.

Список литературы:

1. Алиев Г.А. Наша независимость вечна: (много томник). Баку: Азернешр, 1997-2013.
2. Марданов М. История образования Азербайджана. Баку: Тахсил, 2011.
3. Отчеты Национального координационного совета по устойчивому развитию Азербайджанской Республики, 2024

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DAYANIQLI İNKİŞAFIN AZƏRBAYCAN MODELİ: FİZİKİ TƏRBİYƏNİN DAYANIQLI İNKİŞAFIN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ ROLU

Vüsal Vüqar oğlu Xəlilli,

313A9, Fiziki tərbiyə fakültəsi vusal1404@icloud.com, pedaqogika.

Elmi rəhbər: p.ü.f.d. Məmmədzadə Müjkan Əbdüləli

Azərbaycan İdman Akademiyası, Bakı

Müasir dövrdə dayanıqlı inkişaf konsepsiyası dövlətlərin sosial, iqtisadi və humanitar inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri kimi qəbul olunur. Dayanıqlı inkişaf cəmiyyətin uzunmüddətli inkişafını təmin etməklə yanaşı, insan kapitalının qorunması və inkişafını da prioritet məsələ kimi müəyyən edir. Azərbaycan Respublikasında dayanıqlı inkişaf modelinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi ümummilli lider Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi strateji inkişaf kursu ilə sıx bağlıdır. Bu model dövlət idarəçiliyinin səmərəliliyinin artırılması, sosial rifahın yüksəldilməsi, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və sağlam cəmiyyətin formalaşdırılması kimi mühüm prinsiplərə əsaslanır. Həmin prinsiplərin həyata keçirilməsində fiziki tərbiyə və idman mühüm sosial institut kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Heydər Əliyevin dövlət siyasətində insan amili və sağlam həyat tərzinin təşviqi mühüm yer tutmuşdur. Onun rəhbərliyi dövründə bədən tərbiyəsi və idman sahəsinin inkişafı dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Ümummilli lider fiziki tərbiyəni yalnız sağlamlığın möhkəmləndirilməsi vasitəsi kimi deyil, həm də gənclərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsi, onların fiziki və mənəvi cəhətdən formalaşması üçün mühüm amil kimi qiymətləndirmişdir. Bu baxımdan, Azərbaycanda müasir idman infrastrukturalarının yaradılması, gənclərin idmana cəlb olunması və fiziki tərbiyə sisteminin inkişafı istiqamətində ardıcıl dövlət siyasəti həyata keçirilmişdir [1, s.108].

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının məlumatlarına görə, müntəzəm fiziki fəaliyyət insan sağlamlığının qorunmasında, xroniki xəstəliklərin qarşısının alınmasında və psixoloji rifahın yaxşılaşdırılmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir [3, s.26]. Bu baxımdan fiziki tərbiyə sisteminin inkişafı dayanıqlı inkişafın əsas istiqamətlərindən biri olan sağlam həyat tərzinin formalaşdırılmasına mühüm töhfə verir.

Təhsil sistemində fiziki tərbiyənin inkişafı da dayanıqlı inkişaf strategiyasının vacib elementlərindən biri kimi çıxış edir. Məktəblərdə və ali təhsil müəssisələrində təşkil olunan fiziki tərbiyə dərsləri gənclərin sağlam həyat tərzinə yiyələnməsinə, fiziki hazırlıq səviyyəsinin yüksəldilməsinə və sosial bacarıqlarının inkişafına mühüm təsir göstərir. UNESCO tərəfindən aparılan tədqiqatlar göstərir ki, keyfiyyətli fiziki tərbiyə proqramları gənclərdə intizam, əməkdaşlıq və liderlik kimi sosial keyfiyyətlərin formalaşmasına müsbət təsir göstərir [2, s.28].

Beləliklə, Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi inkişaf strategiyası çərçivəsində formalaşmış Azərbaycan modeli insan kapitalının inkişafına və sağlam cəmiyyətin formalaşdırılmasına xüsusi önəm verir. Fiziki tərbiyə və idman bu modelin mühüm komponentlərindən biri kimi çıxış edərək əhalinin sağlamlığının qorunmasına, gənclərin hərtərəfli inkişafına və sosial rifahın yüksəldilməsinə xidmət edir. Bu baxımdan fiziki tərbiyə sisteminin davamlı şəkildə inkişaf etdirilməsi dayanıqlı inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. – Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 1997. – 612 s.
2. UNESCO. Quality Physical Education: Guidelines for Policy Makers. – Paris: UNESCO Publishing, 2015. – 86 p.
3. World Health Organization. Global recommendations on physical activity for health. – Geneva: WHO Press, 2010. – 60 p.

HEYDƏR ƏLİYEVİN İDMAN SİYASƏTİ KONTEKSTİNDƏ ŞAHMATIN İNKİŞAFI

Zərifə Natiq qızı Muradova

113A3, Məşqçilik

zerife.m06@gmail.com, pedoqogika

Elmi rəhbər: p.ü.f.d. Məmmədzadə Müjkan Əbdüləli

Azərbaycan İdman Akademiyası, Bakı

Heydər Əliyev Azərbaycanda idmanın inkişafını dövlət siyasətinin vacib istiqamətlərindən biri hesab edirdi. Onun fikrincə idman gənclərin sağlam böyüməsi üçün vacibdir. Onun rəhbərliyi dövründə Azərbaycanda yeni idman məktəbləri yaradılıb. Gənclər üçün idman bölmələri açılıb. Bu strategiya yalnız fiziki idman növlərini deyil, intellektual idman növlərini də əhatə edirdi.

Şahmat Azərbaycanda ənənəvi və güclü intellektual idman növlərindən biridir. Heydər Əliyev şahmatı xüsusi olaraq dəstəkləyirdi. Heydər Əliyev şahmatı gənclərin intellektual inkişafına müsbət təsir göstərən mühüm vasitə hesab edirdi. Şahmat oyunu məntiqi və analitik düşüncəni inkişaf etdirir, strateji planlaşdırma bacarığını formalaşdırır, diqqət və səbr tərbiyə edir, qərar qəbul etmə qabiliyyətini gücləndirir. Bu xüsusiyyətlərinə görə şahmat gənclərin tərbiyəsində və təhsilində mühüm rol oynayan intellektual idman növü kimi dəstəklənirdi [1, s.25].

Azərbaycanda şahmatın inkişafında Azərbaycan Şahmat Federasiyası mühüm rol oynayır. Federasiya turnirlər təşkil edir, gənc şahmatçılar hazırlayır. Bu fəaliyyətin özü dövlət strategiyasının tərkib hissəsi sayılır [1, s.40]. Heydər Əliyev şahmatı yalnız idman kimi deyil, intellektual inkişaf vasitəsi kimi görür. Şahmatın cəmiyyətə, məntiqi və analitik düşüncəni inkişaf etdirmək, qərar qəbul etmə bacarığını güclənməsi, gənclərin boş vaxtının səmərəli keçirilməsinə kömək etmək kimi faydaları var.

Azərbaycanda şahmat milli idman siyasətində xüsusi yer tutur. Şahmatın inkişafı idmanın geniş kütlələr arasında yayılmasına kömək edir. Şahmat demək olar ki, hər kəs üçün uyğundur. [Yaş, cins, fiziki imkan fərqi olmadan hamı oynaya bilər. Digər idman növlərindən fərqli olaraq xüsusi fiziki hazırlıq və ya bahalı avadanlıq tələb etmir. Bu isə onun kütləvi şəkildə yayılmasını asanlaşdırır. Şahmatın məktəblərdə tədris olunması uşaqların erkən yaşdan bu oyuna marağını artırır [2, s.12]. Məsələn, Azərbaycan kimi ölkələrdə şahmat dərsləri məktəb proqramına daxil edilib. Şahmat oynamaq üçün yalnız lövhə və fiqurlar kifayətdir. Hətta bu gün FIDE tərəfindən təşkil olunan onlayn platformalar vasitəsilə internet üzərindən də oynamaq mümkündür.

Heydər Əliyevin ən böyük xidmətlərindən biri şahmatın coğrafiyasını genişləndirmək oldu. 1970-ci illərdən başlayaraq onun birbaşa göstərişi ilə Azərbaycanın demək olar ki, hər bir rayonunda şahmat məktəbləri tikildi. Qısa müddətdə ölkədə 60-dan çox uşaq-gənclər şahmat məktəbi fəaliyyətə başladı [1, s.55]. Bu addım kənd və rayonlarda istedadlı uşaqların üzə çıxmasına şərait yaratdı. Bu gün tanıdığımız bir çox qrossmeysterlər məhz həmin məktəblərin yetirmələridir. Şahmat Azərbaycana dünya miqyasında tanınmaq imkanı verirdi. Dövlət dəstəyi nəticəsində Azərbaycan şahmatçıları beynəlxalq turnirlərdə uğurlar qazanmağa başladılar [3]. Heydər Əliyevin yaratdığı idman siyasətinin nəticəsi olaraq Azərbaycanda güclü şahmat mühiti formalaşdı. Bu mühitdə dünya səviyyəli şahmatçılar yetişdi. Məsələn, Qarri Kasparov, Şəhriyar Məmmədیارov, Teymur Rəcəbov Heydər Əliyev çalışırdı ki, Azərbaycan beynəlxalq turnirlərə ev sahibliyi etsin. Bu, həm ölkənin tanınması, həm də yerli şahmatçıların təcrübə qazanması üçün vacib idi. Onun rəhbərliyi dövründə Bakıda mötəbər turnirlər, SSRİ çempionatları və beynəlxalq festivallar təşkil olundu. Bu siyasət nəticəsində Azərbaycan dünyada "Şahmat ölkəsi" kimi tanınmağa başladı.

Beləliklə, Heydər Əliyevin idman siyasəti Azərbaycanın idman sisteminin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Bu siyasət çərçivəsində şahmatın inkişafına xüsusi diqqət yetirilmiş, gənclərin intellektual inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılmışdır. Bu gün Azərbaycanın beynəlxalq şahmat arenasında qazandığı uğurlar həmin siyasətin uğurlu nəticəsi kimi qiymətləndirilir. Heydər Əliyevin çıxışlarında

vurğulandığı kimi: "Şahmat gənclərin məntiqi düşüncəsinin inkişafında mühüm rol oynayan intellektual idman növüdür."

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev və Azərbaycanda idman siyasəti. Bakı, 2015.
2. Azərbaycanda şahmatın inkişafı. Bakı, 2018
3. FIDE. Rəsmi hesabatlar və statistika materialları, 2021
4. Şahmatın tədrisi metodikası. Bakı.

QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏ İŞTİRAK ETMİŞ MÜƏLLİMLƏRİN VƏTƏNDAŞLIQ MÖVQEYİ VƏ PEDAQOJİ MİSSİYASI

Ləman Barat qızı Mirzəyeva

Qrup: 313A6, Fakültə: Fiziki tərbiyə və çağırışa qədər hazırlıq E-poçt :

lemanmirzəzadə21@icloud.com, pedaqogika

Elmi rəhbər: Ehtiyatda olan polkovnik Seyfullayev Cəbi Güləhməd oğlu

Azərbaycan İdman Akademiyası, Bakı şəhəri

Azərbaycanın müasir tarixində Vətən uğrunda canından keçən və ya bu yolda böyük xidmətlər göstərən hərbiçilər xalqımızın qürur mənbəyidir. Onların göstərdiyi igidlik, peşəkarlıq və vətənpərvərlik gənc nəsil üçün nümunədir. Bu baxımdan Zaur Nudirəliyev, Ümidvar Quliyev və Asiman Əliyev kimi hərbiçilərin həyat yolu və xidmətləri xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Onlar müxtəlif

dövlərdə Azərbaycan Ordusunun güclənməsində mühüm rol oynamış, xüsusilə Vətən müharibəsində göstərdikləri şücaətlə adlarını tarixə yazdırmışlar.

Zaur Nudirəliyev, Ümidvar Quliyev və Asiman Əliyevin həyat yolu və hərbi fəaliyyəti müasir Azərbaycan hərbi tarixində peşəkarlıq, vətənpərvərlik və fədakarlığın parlaq nümunələri kimi səciyyələnir. Onların bioqrafiyalarının təhlili göstərir ki, bu şəxslərin formalaşmasında erkən yaşlardan qazandıqları təhsil, milli-mənəvi dəyərlərə bağlılıq və ölkənin mürəkkəb ictimai-siyasi şəraiti həlledici rol oynamışdır.

Zaur Nudirəliyevin hərbi pilot kimi yetişməsi sistemli və ardıcıl təhsil mərhələləri ilə müşayiət olunmuşdur. Cəmsid Naxçıvanski adına Hərbi Liseydə qazandığı ilkin hərbi biliklər və Türkiyə Hərbi Hava Qüvvələri Akademiyasında aldığı ixtisaslaşmış təhsil onun yüksək səviyyəli aviator kimi formalaşmasını təmin etmişdir. Xidmət dövründə müxtəlif vəzifələrdə çalışaraq peşəkar təcrübə toplayan Nudirəliyev, xüsusilə İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı innovativ taktiki yanaşmalar tətbiq etməklə seçilmişdir. Onun riyazi əsaslara söykənən bombalama üsullarından istifadə etməsi müasir hərbi əməliyyatlarda intellektual hazırlığın əhəmiyyətini bir daha nümayiş etdirmişdir. Şəhid olduğu anda göstərdiyi fədakarlıq isə hərbi and və vətən qarşısında borcun ən yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsinin simvolu kimi qiymətləndirilə bilər.

Ümidvar Quliyevin fəaliyyəti isə daha çox hərbi idarəetmə və strateji hazırlıq kontekstində diqqəti cəlb edir. Onun həm Azərbaycan, həm də Türkiyə hərbi təhsil sistemlərində yetişməsi, beynəlxalq hərbi əməkdaşlıq müstəvisində formalaşan zabıt korpusunun nümunəsi kimi çıxış etməsinə şərait yaratmışdır. Vətən müharibəsində göstərdiyi xidmətlər və sonrakı dövrdə yüksək rəhbər vəzifəyə — Azərbaycan Ali Hərbi Akademiyasının rektoru vəzifəsinə yüksəlməsi onun peşəkar kompetensiyalarının və liderlik keyfiyyətlərinin göstəricisidir. Bu fakt, eyni zamanda, müasir dövrdə hərbi təhsilin və idarəetmənin inteqrasiyasının vacibliyini ön plana çıxarır.

Asiman Əliyevin həyat yolu isə daha çox ön xətt zabitinin təmsalında vətənə sədaqətin və şəxsi fədakarlığın təcəssümüdür. Hərbi lisey və ali hərbi məktəbdə aldığı təhsil, müxtəlif bölgələrdə qazandığı xidmət təcrübəsi və Aprel döyüşlərindən başlayaraq Vətən müharibəsinə qədər uzanan döyüş yolu onun yüksək döyüş hazırlığını nümayiş etdirir. Xüsusilə gənc hərbiçilərin hazırlanmasında kurs rəisi kimi fəaliyyəti onun yalnız döyüşçü deyil, həm də pedaqoji bacarıqlara malik zabıt olduğunu göstərir. Şəhidliyi isə onun həyat fəlsəfəsinin – vətənə xidmət ideyasının məntiqi nəticəsi kimi dəyərləndirilə bilər.

Ümumilikdə, qeyd olunan hər üç hərbinin həyat və fəaliyyət yolu göstərir ki, müasir Azərbaycan Ordusunun uğurlarının əsasında peşəkar hazırlıq, beynəlxalq təcrübə, innovativ düşüncə və ən əsası, yüksək mənəvi-psixoloji keyfiyyətlər dayanır. Onların təmsalında formalaşan qəhrəmanlıq modeli gənc nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsi və hərbi kadrların hazırlanması baxımından mühüm elmi-praktik əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. <https://memorial.az/az/qehremanlarimiz/44>

RƏQƏMSAL DÖVRDƏ PEDAQOJİ ÜNSİYYƏTİN TRANSFORMASIYASI VƏ ONUN DAYANIQLI İNKİŞAF ASPEKTLƏRİ: HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏHSİL SİYASƏTİ PRİZMASINDAN

Hülya Nizami qızı Hüseynli

313A8, Fiziki tərbiyə və çağırışa qədərki hazırlıq huseynlihulya3@gmail.com, pedaqogika

Elmi rəhbər: p.ü.f.d. Müjkan Məmmədzadə Əbdüləli

Azərbaycan İdman Akademiyası, Bakı, Azərbaycan

Müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı təhsil sistemində böyük dəyişikliklərə yol açmışdır. Rəqəmsallaşma yalnız tədris metodlarını deyil, eyni zamanda pedaqoji ünsiyyətin mahiyyətini də dəyişmişdir. Bu dəyişikliklər müəllim və şagird arasında qarşılıqlı əlaqələrin ənənəvi ünsiyyət formalarının tədricən texnologiya vasitələri ilə əvəzlənməsinə gətirib çıxarmışdır. Buna görə də pedaqoji ünsiyyətin mahiyyətinin yenidən dəyərləndirilməsi və onun müasir tələblərə uyğunluğunun araşdırılması aktualıq kəsb edir. Ümumilli lider Heydər Əliyevin təhsil siyasəti bu proseslərin nəzəri əsaslarının müəyyənləşdirilməsində xüsusi yer tutur.

Pedaqoji ünsiyyət müəllim və şagird arasında məqsədyönlü qarşılıqlı təsir prosesidir. Bu ünsiyyət yalnız biliklərin ötürülməsi deyil, eyni zamanda şagirdin şəxsiyyət kimi formalaşmasında, sosial bacarıqlarının inkişaf etməsində və motivasiyasının artırılmasında mühüm rol oynayır. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, effektiv pedaqoji ünsiyyət şagirdin fəal öyrənmə prosesinə cəlb olunmasını təmin edir və onun şəxsiyyət kimi inkişafına müsbət təsir göstərir [2, s. 112–115]. Dayanıqlı inkişaf anlayışı təhsildə uzunmüddətli və davamlı nəticələrin əldə olunması deməkdir. Burada biz yalnız cari təlim məsələlərinə toxunmuruq. Həm də gələcəkdə cəmiyyətin həm təhsil həm də emosional inkişafına xidmət etməsi üçün təkliflər irəli sürürük. Dayanıqlı pedaqoji ünsiyyət əsasən qarşılıqlı hörmət, inklüzivlik, inkişaf yönümlülük və sosial məsuliyyət prinsiplərinə əsaslanır. Bu məqamlar müəllim-şagird münasibətlərində sağlam və davamlı əlaqələrin yaranmasına təsir göstərir. Təhsil prosesində bu yanaşmanın tətbiqi şagirdlərin həm akademik, həm də sosial inkişafını təmin edir [3, s. 54–60].

Heydər Əliyevin təhsil siyasəti şəxsiyyətin inkişafına xüsusi önəm verilməsinə əsaslanır. Onun çıxışlarında təhsilin yalnız bilik ötürülməsi deyil, eyni zamanda yüksək mənəvi keyfiyyətlərin formalaşdırılması vasitəsi olduğu vurğulanır. O qeyd edirdi ki, təhsil cəmiyyətin inkişafının əsas dayaqlarından biridir və gənc nəslin formalaşmasında həlledici rol oynayır [1, s. 45–47]. Bu yanaşma isə pedaqoji ünsiyyətin sırf humanist və şəxsiyyətyönümlü prinsiplər əsasında formalaşmasını tələb edir. Hazırkı dövrdə bu prinsiplər pedaqoji fəaliyyətin effektivliyini artırır. Nəticə etibarilə, rəqəmsallaşma pedaqoji ünsiyyətin formasını dəyişdirsə də mahiyyətini dəyişmir. Müəllim və şagird arasında təhsil prosesinin əsasını təşkil edən məqam əməkdaşlıq prinsipinin qorunmasıdır. Heydər Əliyevin təhsil siyasəti bu prinsiplərin qorunması və inkişaf etdirilməsi üçün mühüm baza yaradıb. Yəni texnologiyalarla humanist yanaşmanın qaeşılıqlı əlaqəsi müasir təhsil sisteminin davamlı inkişafının təmin olunmasının əsas şərtlərindən biridir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev H.Ə. Təhsil millətin gələcəyidir. – Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2002. – 45–47 s. <http://web2.anl.az:81/read/page.php?zoom=0&bibid=3728&pno=45>
2. Hüseynzadə R.L. Pedaqogika. – Bakı: Təhsil, 2018. – 112–115 s. <https://anl.az/el/kitab2022/03/cd/788013.pdf>
3. Hüseynzadə R.L. Pedaqogika. – Bakı: Təhsil, 2018. – 112–115 s. <https://anl.az/el/kitab2022/03/cd/788013.pdf>.

YELKƏN İDMANI VASİTƏSİLƏ SAĞLAM HƏYAT TƏRZİNİN TƏŞVİQİ VƏ DAYANIQLI CƏMİYYƏTİN FORMALAŞMASI

Fidan Elman qızı Ağazadə

314A1, Fiziki tərbiyə fakültəsi fidanagazade58@gmail.com, Pedaqogika

Elmi rəhbər: p.ü.f.d Müjkan Məmmədzadə Əbdüləli

Azərbaycan İdman Akademiyası, Bakı

Yelkən idmanı vasitəsilə sağlam həyat tərzinin təşviqi və dayanıqlı cəmiyyətin formalaşması müasir dövrdə sosial, pedaqoji və sağlamlıq yönümlü tədqiqatların prioritet istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Qloballaşma, urbanizasiya və texnoloji inkişaf insanların gündəlik həyatında fiziki

aktivliyin azalmasına, stress səviyyəsinin artmasına və sosial münasibətlərin zəifləməsinə səbəb olmuşdur. Bu şəraitdə fiziki fəaliyyətin təşkili yalnız fərdi sağlamlıq məsələsi deyil, həm də cəmiyyətin dayanıqlı inkişafının mühüm komponenti kimi qiymətləndirilir. Bu baxımdan yelkən idmanı həm fiziki aktivliyin artırılması, həm də sosial və ekoloji şüurun formalaşdırılması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Sağlam həyat tərzinin əsas komponentlərindən biri müntəzəm fiziki aktivlikdir. Yelkən idmanı bu baxımdan kompleks təsir mexanizminə malikdir. Bu idman növü zamanı müxtəlif əzələ qrupları – xüsusilə bel, qarın, qol və ayaq əzələləri aktiv şəkildə işləyir. Eyni zamanda balansın qorunması, koordinasiya və çevikliyin inkişafı təmin olunur. Yelkən idmanının spesifik xüsusiyyətlərindən biri də onun dinamik və dəyişkən mühitdə həyata keçirilməsidir ki, bu da idmançının funksional imkanlarını artırır və ümumi fiziki hazırlıq səviyyəsini yüksəldir. Tədqiqatlar göstərir ki, açıq havada həyata keçirilən fiziki fəaliyyət növləri orqanizmin adaptasiya imkanlarını gücləndirir və immun sisteminin fəaliyyətini yaxşılaşdırır [1].

Bununla yanaşı, yelkən idmanının psixoloji təsiri də xüsusi qeyd olunmalıdır. Su mühitində fəaliyyət, təbiətlə harmoniyada olmaq və küləyin istiqamətinə uyğun hərəkət etmək insanın emosional vəziyyətinə müsbət təsir göstərir. Bu proses stresin azalmasına, diqqətin cəmlənməsinə və zehni rahatlığın təmin olunmasına kömək edir.

Yelkən idmanı zamanı qarşıya çıxan çətinliklərin – küləyin dəyişkənliyi, dalğaların gücü və digər təbii amillərin – aradan qaldırılması idmançılarda dözümlülük, iradə və qərarvermə qabiliyyətlərini inkişaf etdirir. Bu xüsusiyyətlər isə sağlam həyat tərzinin psixoloji komponentlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Eyni zamanda yelkən idmanı dayanıqlı inkişaf prinsipləri ilə də sıx bağlıdır. Bu idman növü enerji mənbəyi kimi təbii və bərpa olunan resursdan – küləkdən istifadə edir. Bu baxımdan yelkən idmanı ekoloji cəhətdən təmiz və davamlı fəaliyyət növü kimi qiymətləndirilir. Gənclərin bu sahəyə cəlb olunması onların ekoloji maarifləndirilməsinə, təbii resurslara qənaətli yanaşmanın formalaşmasına və ətraf mühitin qorunmasına yönəlmiş davranış modellərinin inkişafına şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikasında yelkən idmanının inkişafı son illərdə daha da intensiv xarakter almışdır. Bu sahədə dövlət dəstəyi, idman infrastrukturalarının yaradılması və beynəlxalq yarışların təşkili yelkən idmanının populyarlığını artırmışdır. Xüsusilə gənclərin bu idman növünə cəlb olunması sağlam həyat tərzinin təşviqi və milli idman potensialının gücləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Yelkən idmanı ilə məşğul olan idmançıların beynəlxalq arenada əldə etdikləri uğurlar ölkənin idman imicinin formalaşmasına müsbət təsir göstərir.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, yelkən idmanı sağlam həyat tərzinin təşviqi və dayanıqlı cəmiyyətin formalaşması baxımından çoxşaxəli təsir imkanlarına malikdir. Bu idman növü fiziki sağlamlığın möhkəmləndirilməsi, psixoloji sabitliyin təmin olunması, sosial bacarıqların inkişafı və ekoloji şüurun formalaşdırılması kimi mühüm funksiyaları özündə birləşdirir. Müasir dövrdə yelkən idmanının inkişaf etdirilməsi və gənclər arasında geniş yayılması yalnız idman sahəsinin deyil, ümumilikdə cəmiyyətin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsinə xidmət edən strateji istiqamət kimi qiymətləndirilməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Kazımov N.M. Pedaqoji ustalıq və müasir dərslər. – Bakı: Elm, 2016. – 240 s.

ŞƏXSİYYƏTİN FORMALAŞMASININ İLKİN MƏRHƏLƏSİ: EMBRİONAL PEDAQOGİKA VƏ HEYDƏR ƏLİYEV-İN TƏHSİL FƏLSƏFƏSİ

Humay Ərşad qızı Ağayeva

314A1, Fiziki tərbiyə fakültəsi humaiagayeva@gmail.com , Pedaqogika

Elmi rəhbər: p.ü.f.d Müjkan Məmmədzadə Əbdüləli

Azərbaycan İdman Akademiyası, Bakı

Müasir pedaqogika elmi insan inkişafına daha geniş və sistemli yanaşma tələb edir. Ənənəvi baxışlara görə tərbiyə prosesi uşağın doğulduğu andan başlayırdı. Lakin bu gün aparılan elmi tədqiqatlar göstərir ki, şəxsiyyətin formalaşmasının təməli daha erkən mərhələdə-ana bətnində qoyulur. Bu yanaşma pedaqogikada “embrional pedaqogika” anlayışı ilə ifadə olunur və son illərdə xüsusi aktuallıq qazanmışdır [5, s.18].

Embrional pedaqogika insanın inkişafını yalnız bioloji proses kimi deyil, həm də psixoloji və sosial təsirlərin qarşılıqlı əlaqəsi kimi izah edir. Bu baxımdan ana bətnində olan dölün ətraf mühitə müəyyən dərəcədə reaksiya verməsi artıq elmi fakt kimi qəbul olunur. Xüsusilə ananın emosional vəziyyəti bu prosesdə mühüm rol oynayır. Onun gündəlik həyat tərz, stress səviyyəsi və psixoloji durumu gələcək uşağın inkişafına təsir edən əsas amillərdən hesab edilir [3, s.52].

Bəzi psixoloji yanaşmalara görə, prenatal dövrdə yaranan emosional mühit uşağın gələcək davranış modelinə təsir edə bilər. Bu kimi təsirlərin elmi əsasları müasir tədqiqatlarda da öz əksini tapmışdır [4]. Bu isə göstərir ki, tərbiyə anlayışı əslində düşündüyümüzədən daha erkən başlayır.

Bununla yanaşı, embrional inkişafın fiziki aspektləri də diqqətdən kənarda qalmamalıdır.

Embrional pedaqogikanın mühüm istiqamətlərindən biri də onun fiziki inkişaf və idmanla əlaqəsinin öyrənilməsidir. Müasir elmi yanaşmalar göstərir ki, prenatal dövrdə ananın fiziki aktivliyi və həyat tərz, dölün gələcək fiziki inkişafına müəyyən təsir göstərə bilər [3, s.88].

Araşdırmalar göstərir ki, hamiləlik dövründə aparılan düzgün fiziki fəaliyyət həm ananın sağlamlığına müsbət təsir edir, həm də uşağın gələcək motor bacarıqlarının inkişafına dolayı təsir göstərə bilər. Bu baxımdan prenatal dövrdə sağlam həyat tərz, gələcəkdə uşağın fiziki hazırlığı və idmana meyilliliyi üçün müəyyən zəmin yaradır [1].

Bu yanaşmanı Heydər Əliyevin sağlam gəncliyin yetişdirilməsi ilə bağlı fikirləri ilə də əlaqələndirmək mümkündür. Onun siyasətində fiziki sağlamlıq və idmanın inkişafı mühüm istiqamətlərdən biri kimi çıxış edir. Bu isə göstərir ki, sağlam cəmiyyətin təməli yalnız təhsillə deyil, eyni zamanda fiziki inkişaf da sıx bağlıdır.

Beləliklə, embrional pedaqogika ilə idmanın əlaqələndirilməsi insan inkişafına kompleks yanaşmanı daha da genişləndirir və gələcək nəsillərin həm fiziki, həm də psixoloji baxımdan sağlam yetişdirilməsinə xidmət edir.

Bu məsələyə dövlət və cəmiyyət kontekstində yanaşdıqda, Heydər Əliyevin təhsil fəlsəfəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onun “Təhsil millətin gələcəyidir” fikri təhsilin yalnız məktəb və universitetlə məhdudlaşmadığını, insanın inkişafının daha geniş çərçivədə nəzərdən keçirilməli olduğunu göstərir [2, s.74].

Heydər Əliyevin təhsil fəlsəfəsi ilə bu yanaşma arasında paralellər aparmaq mümkündür. Hər iki yanaşma insanın hərtərəfli inkişafını və sağlam cəmiyyətin formalaşmasını əsas məqsəd kimi müəyyən edir.

Əgər biz sağlam və güclü cəmiyyət qurmaq istəyırıksə, tərbiyəyə beşikdən deyil, ana bətnindən başlamalıyıq.

Ədəbiyyat

1. Berk, L. Child Development. Boston: Pearson, 2018.

2. Əliyev, H. Təhsil və milli inkişaf haqqında çıxışlar. Bakı, 2001.
3. Feldman, R. Development Across the Life Span. New York: Pearson, 2017.
4. Glover, V. Prenatal Stress and Child Development. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 2015.
5. Hüseynov, Ə. Pedagogika. Bakı, 2010.

HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK SİYASƏTİNDƏ VƏTƏNPƏRVƏRLİK VƏ İDMANIN MİLLİ TƏHLÜKSƏZİLİYİN SOSIAL ƏSASLARI KİMİ ROLU

Yalçın Ruslan oğlu Abasquliyev

314A1 Fiziki tərbiyə və çağırışa qədərki hazırlıq fakültəsi yalchinabasquliyev@gmail.com, pedagogika.

Elmi rəhbər: p.ü.f.d. Məmmədzadə Müjkan Əbdülov

Azərbaycan İdman Akademiyası, Bakı

Müasir cəmiyyətdə milli təhlükəsizlik anlayışı yalnız hərbi güclə məhdudlaşmır. Cəmiyyətin ideoloji, mənəvi və sosial sağlamlığı da dövlətin təhlükəsizliyinin mühüm sütunlarından hesab olunur. Bu baxımdan vətənpərvərlik hissinin gücləndirilməsi və gənclərin fiziki inkişafı milli təhlükəsizliyin sosial əsaslarının formalaşmasında əsas rol oynayır. Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişafında xüsusi xidmətləri olan ümummilli liderimiz Heydər Əliyev məhz bu istiqamətlərə böyük diqqət göstərmişdir.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə Azərbaycanda vətənpərvərlik ideologiyasının inkişaf etdirilməsi dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən biri olmuşdur. Onun fikrincə, vətəni millətini sevən, milli dəyərlərə bağlı olan və məsuliyyətli vətəndaşlar dövlətin möhkəmliyinin əsasını təşkil edir. Vətənpərvərlik yalnız sözlə deyil, həm də gənc nəslin düzgün tərbiyələndirilməsi, milli kimliyin qorunması və dövlətə sədaqət prinsiplərinin aşılınması ilə formalaşır.

Milli təhlükəsizliyin sosial əsasları çərçivəsində gənclərin fiziki və mənəvi inkişafı xüsusi yer tutur. Bu baxımdan idmanın inkişafı dövlət siyasətinin mühüm sahələrindən biri kimi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Eyni zamanda fiziki tərbiyə gənclərdə iradə, dözümlülük və intizam kimi keyfiyyətlərin inkişaf etməsinə kömək edir. Bu baxımdan pedagogika elmində fiziki tərbiyə gənclərin həm fiziki, həm də mənəvi inkişafının vacib vasitəsi hesab olunur [1]. Heydər Əliyev idmanı yalnız sağlam həyat tərzinin bir hissəsi kimi deyil, həm də gənclərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsinin vacib vasitəsi kimi qiymətləndirirdi [2]. Onun təşəbbüsü ilə ölkədə idman infrastrukturunu genişləndirilmiş, yeni idman kompleksləri yaradılmışdır. Sağlam, güclü və vətənpərvər gənclik hər bir dövlət üçün strateji əhəmiyyət daşıyır. Bu səbəbdən idmanın inkişafı və vətənpərvərlik tərbiyəsi milli təhlükəsizliyin vacib elementlərindən biri kimi qiymətləndirilir.

Nəticə etibarilə demək olar ki, vətənpərvərlik və idman milli təhlükəsizliyin sosial əsaslarının formalaşmasında vacib rol oynayır. Xalqımızın həm fiziki sağlamlığını, həm şüuri, mənəvi sağlamlığını təmin etmək dövlətimizin ali məqsədi, vəzifəsidir [3, s. 22]. Heydər Əliyevin bu sahələrə verdiyi diqqət və qayğı Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsinə və gənc nəslin sağlam, vətənə sədaqətli və məsuliyyətli vətəndaşlar kimi formalaşmasına xidmət etmişdir.

Ədəbiyyat

1. Həşimov Ə., Sadıqov F. Pedagogika. Bakı: Təhsil nəşriyyatı.
2. Heydər Əliyev. İdman və bədən tərbiyəsi haqqında çıxışlar. Heydər Əliyev İrsi Elektron Kitabxanası.
3. Heydər Əliyev. Müdrik fikirlər (1993–1998). Bakı.

HEYDƏR ƏLİYEVİN DAYANIQLI İNKİŞAF MODELİNDƏ İDMANIN STRATEJİ VƏ FUNKSIONAL ROLU

Teymur Taleh oğlu Abaslı

Fakültə: Məşqçilik; Qrup: 113A5; E-poçt: abasli.teymur@gmail.com, pedaqogika

Elmi rəhbər: p.ü.f.d. Müjkan Məmmədzadə Əbdüləli

Azərbaycan İdman Akademiyası, Bakı, Azərbaycan

Müasir dövrdə dayanıqlı inkişaf anlayışı yalnız iqtisadi artım və resursların idarə olunması ilə məhdudlaşmır, həm də insan kapitalının formalaşdırılmasını əhatə edir. Bu kontekstdə insan amili dayanıqlı inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış edir.

Azərbaycan Respublikasında bu yanaşmanın əsasları Ümummilli lider Heydər Əliyevin dövlətçilik strategiyası çərçivəsində formalaşmışdır. Onun siyasətində təhsil, gənclərin inkişafı və sağlam həyat tərzinin təşviqi prioritet istiqamətlərdən biri olmuşdur [2].

Bu baxımdan idman və fiziki aktivlik insan kapitalının inkişafına xidmət edən və cəmiyyətin dayanıqlı inkişafını təmin edən strateji alət kimi çıxış edir [1]. Dayanıqlı inkişaf konsepsiyası cəmiyyətin iqtisadi, sosial və ekoloji komponentlərinin balanslı inkişafını nəzərdə tutur. Bu modeldə əsas prioritet insan kapitalıdır və o, yalnız bilik və peşə bacarıqları ilə deyil, fiziki sağlamlıq, psixoloji dayanıqlılıq və sosial uyğunlaşma ilə müəyyən olunur.

Fiziki aktivlik insan kapitalının formalaşmasına birbaşa təsir göstərir. Elmi yanaşmalara görə, müntəzəm fiziki fəaliyyət fərdin sağlamlığını qorumaqla yanaşı, kognitiv funksiyaların inkişafına, diqqət və yaddaş səviyyəsinin yüksəlməsinə müsbət təsir göstərir [3]. Bu isə idmanı cəmiyyətin ümumi inkişafına təsir edən funksional mexanizm kimi səciyyələndirməyə imkan verir. Aparılan müşahidələr göstərir ki, Mərkəzi Ordu İdman Klubunda (MOİK) keçirilən üzgüçülük məşqlərində hərbi qulluqçuların iştirakı idmanın yalnız sağlamlıq məqsədi daşmadığını göstərir. Bu, fiziki dözümlülük, operativ hazırlıq və stressə davamlılığın formalaşdırılmasında idmanın strateji alət kimi tətbiq olunduğunu təsdiqləyir.

Nəticə etibarilə, idman və fiziki aktivlik Heydər Əliyevin formalaşdırdığı dayanıqlı inkişaf modelində yalnız sosial fəaliyyət sahəsi kimi deyil, eyni zamanda insan kapitalının inkişafını təmin edən strateji və funksional mexanizm kimi çıxış edir. Bu yanaşma cəmiyyətin fiziki sağlamlığının möhkəmləndirilməsi, gənclərin hərtərəfli inkişafı və dövlətin uzunmüddətli dayanıqlılığının təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir dövrdə bu siyasətin davam etdirilməsi təhsil sistemində fiziki aktivliyin integrasiyası, idman infrastrukturunun inkişafı və sağlam həyat tərzinin təşviqi vasitəsilə həyata keçirilir. Bu isə göstərir ki, idman yalnız fərdi inkişaf vasitəsi deyil, həm də dövlətin strateji inkişaf istiqamətlərindən biri kimi öz aktuallığını qorumaqdadır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası. Gənclər siyasəti haqqında dövlət proqramı. Bakı, 1997.
2. Əliyev H.Ə. Təhsil millətin gələcəyidir. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2001.
3. Məmmədov A. Fiziki aktivlik və insan kapitalının inkişafı. Bakı: Elm, 202

MƏKTƏBQƏDƏR TƏLİMİN MÜASİR ANLAYIŞLARI

Fətəliyeva Səbinə Yusif qızı, Qrup 135, Magistratura, Pedaqogika sbinfliyeva979@gmail.com

P.f.d., dos. Allahyarova Sevinc Ağavəli qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Məktəbəqədər təhsil insanın inkişaf mərhələləri içərisində xüsusi əhəmiyyət daşıyan ilk sistemli təhsil pilləsidir. Bu dövrdə uşağın əqli, emosional, fiziki və sosial inkişafının əsası formalaşır. [4, s.12] Erkən yaş dövründə qazanılan bacarıq və vərdişlər sonrakı təhsil mərhələlərində uşağın nailiyyətlərinə birbaşa təsir göstərir. [3, s.18] Buna görə də müasir dövrdə məktəbəqədər təlimin məzmunu və təşkili məsələləri pedaqogikanın aktual istiqamətlərindən biri hesab olunur. [1, s.25]

Müasir cəmiyyətin inkişafı, texnologiyanın gündəlik həyata daxil olması, yeni pedaqoji yanaşmaların meydana çıxması məktəbəqədər təlimdə yenilənmələri zəruri etmişdir. [2, s.34] Ənənəvi öyrətmə üsulları ilə yanaşı, uşağın fəal iştirakını təmin edən interaktiv metodlar, oyun əsaslı fəaliyyətlər, yaradıcı tapşırıqlar və fərdi yanaşmalar geniş tətbiq olunur. [5, s.41]

Müasir anlayışlarda əsas məqsəd uşağın yalnız bilik əldə etməsi deyil, həm də onun sərbəst düşünməsi, qərar verməsi, ünsiyyət qurması və ətraf mühitə uyğunlaşmasıdır.

beləliklə, məktəbəqədər təlimdə humanist yanaşma, inklüzivlik və uşağın hüquqlarına hörmət prinsipləri mühüm yer tutur. Təlim prosesi uşağın maraqlarına uyğun qurulduqda onun motivasiyası yüksəlir və öyrənmə daha səmərəli olur.

Məktəbəqədər təlimin müasir anlayışlarında əsas prinsip uşağın şəxsiyyət kimi qəbul olunması və onun fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun inkişaf mühitinin yaradılmasıdır. [8, s.29] Müəllim artıq yalnız bilik verən deyil, həm də uşağın fəaliyyətini istiqamətləndirən, onu düşünməyə və araşdırmağa sövq edən təşkilatçı rolunu daşıyır. [2, s.47]

Müasir təlim prosesində oyun aparıcı fəaliyyət hesab olunur. Uşaq oyun vasitəsilə ətraf aləmi tanıyır, sosial münasibətləri mənimsəyir, nitqini inkişaf etdirir və problem həll etmə bacarıqları qazanır. [4, s.53] Rollu oyunlar, didaktik oyunlar və yaradıcı fəaliyyətlər uşağın həm emosional, həm də intellektual inkişafına müsbət təsir göstərir.

Son illərdə məktəbəqədər təhsildə interaktiv metodların tətbiqi daha geniş yayılmışdır. Sual-cavab, müşahidə, müqayisə, qruplaşdırma, təcrübə üsulları uşaqlarda fəal öyrənmə mühiti yaradır. Bu metodlar uşağın passiv dinləyici deyil, bilavasitə iştirakçı olmasına imkan verir.

STEAM yanaşması da müasir məktəbəqədər təlimin vacib istiqamətlərindən biridir. Elm, texnologiya, mühəndislik, incəsənət və riyaziyyat elementlərinin sadə fəaliyyətlərdə birləşdirilməsi uşaqlarda məntiqi düşüncə, səbəb-nəticə əlaqələrini anlama və yaradıcı yanaşma formalaşdırır.

Müasir anlayışlarda inklüziv təhsil prinsipi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Fərqli inkişaf xüsusiyyətlərinə malik uşaqların birgə təlimi sosial integrasiyanı gücləndirir, tolerantlıq və qarşılıqlı hörmət hissini inkişaf etdirir. Bu zaman pedaqoq hər uşağın fərdi ehtiyaclarını nəzərə almalıdır.

Rəqəmsal vasitələrin tətbiqi də məktəbəqədər təlimdə yeni imkanlar yaradır. Vizual təqdimatlar, elektron resurslar və interaktiv materiallar uşağın marağını artırır. Lakin bu vasitələrin istifadəsi yaş xüsusiyyətlərinə uyğun və nəzarətli şəkildə təşkil olunmalıdır.

Validəynlərlə əməkdaşlıq da müasir məktəbəqədər təlim anlayışlarının mühüm hissəsidir. Təlim prosesində ailənin iştirakı uşağın inkişaf nəticələrinin daha sabit olmasına şərait yaradır.

Nəticə etibarilə, məktəbəqədər təlimin müasir anlayışları uşağın hərtərəfli inkişafını təmin edən yeni pedaqoji prinsiplərə əsaslanır. [1, s.62] Müasir təlimdə uşağın şəxsiyyət kimi qəbul olunması, onun fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması və fəaliyyət mərkəzli öyrənmənin təşkili əsas istiqamətlərdən biridir.

Oyun, interaktiv metodlar, müşahidə, eksperiment və yaradıcı fəaliyyətlər uşağın idrak fəallığını artırır, nitqini məntiqi düşünməsini və sosial münasibətlərini inkişaf etdirir. STEAM yanaşması və rəqəmsal vasitələrin düzgün tətbiqi məktəbəqədər təhsilin keyfiyyətini yüksəldən mühüm amillər sırasındadır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Abbasov A. Təhsildə müasir yanaşmalar, Bakı, 2021
2. Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyi, məktəbəqədər təhsil kurikulumu
3. Cəfərova N. Uşaq inkişafının pedaqoji əsasları, Bakı, 2020
4. Əlizadə H. Müasir təlim texnologiyaları, Bakı, 2020
5. Hüseynova L. Erkən uşaqlıq dövründə inkişaf və təlim, Bakı, 2022
6. Məmmədova S. Məktəbəqədər pedaqogika, Bakı, 2021
7. Qasimova R. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarla pedaqoji işin təşkili, Bakı, 2019
8. UNESCO, məktəbəqədər təhsil üzrə beynəlxalq tövsiyələr

İTERAKTIV TƏLİM METODLARININ MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN İDRAKI FƏALLIĞINA TƏSİRİ

Aysu Abdurazakova Ərşad

Magistratura-pedaqogika-qrup 135 aysuabdurazakova@gmail.com

Rəhbər: P.f.d. Elnarə Abbas qızı Priyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti

Müasir təhsil sistemində əsas məqsədlərdən biri öyrənənlərin idraki fəallığının artırılması və onların müstəqil düşünmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsidir. Bu baxımdan interaktiv təlim metodları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ənənəvi təlim üsullarından fərqli olaraq, interaktiv yanaşma uşaqların fəal iştirakını təmin edir, təlim prosesini qarşılıqlı əməkdaşlıq və ünsiyyət əsasında qurur. Xüsusilə məktəbəqədər yaş dövründə bu metodların tətbiqi uşaqların idraki inkişafına mühüm təsir göstərir. İnteraktiv təlim metodları qarşılıqlı fəaliyyətə əsaslanaraq uşaqların təlim prosesində aktiv iştirakını təmin edir. Bu zaman uşaqlar passiv dinləyici deyil, fəal öyrənən subyekt kimi çıxış edirlər. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar ətraf mühiti əsasən oyun və praktik fəaliyyət vasitəsilə mənimsədikləri üçün bu metodların tətbiqi daha səmərəli nəticələr verir (Quliyeva, 2014, s.58). Oyun, rollu fəaliyyətlər və situasiya tapşırıqları uşaqların marağını artıraraq onların idrak proseslərini aktivləşdirir. İnteraktiv metodların tətbiqi uşaqlarda motivasiyanın yüksəlməsinə səbəb olur. Təlim prosesinin maraqlı və dinamik qurulması uşaqların diqqətini cəlb edir və onların öyrənməyə olan marağını gücləndirir. Bu isə idraki fəallığın əsas göstəricilərindən biri hesab olunur (Əliyeva, 2015, s.103). Uşaqlar aktiv iştirak etdikdə daha çox sual verir, müzakirə edir və müstəqil nəticələr çıxarmağa çalışırlar. Bununla yanaşı, interaktiv təlim metodları uşaqların təfəkkürünün inkişafına da müsbət təsir göstərir. Müxtəlif problem situasiyaları və qrup işləri uşaqlarda analiz, müqayisə və ümumiləşdirmə bacarıqlarını formalaşdırır (Abbasov, 2010, s.76). Bu metodlar uşaqları yaradıcı düşünməyə və müstəqil qərar verməyə təşviq edir ki, bu da onların idraki fəallığını artıran əsas amillərdən biridir. İdraki fəallığın formalaşmasında yaddaş və diqqət proseslərinin rolu da böyükdür. İnteraktiv təlim zamanı uşaqlar öyrəndiklərini praktik fəaliyyətlərdə tətbiq etdikləri üçün biliklər daha möhkəm mənimsənilir və uzunmüddətli yaddaşda saxlanılır (Məmmədova, 2016, s.89). Eyni zamanda, bu tip fəaliyyətlər uşaqların diqqətinin davamlılığını artırır və onların təlim prosesində daha uzun müddət aktiv qalmasına şərait yaradır. İnteraktiv metodlar uşaqların sosial və kommunikativ bacarıqlarının inkişafına da mühüm təsir göstərir. Qrup fəaliyyətləri zamanı uşaqlar bir-biri ilə ünsiyyət qurur, fikirlərini bölüşür və əməkdaşlıq etməyi öyrənirlər. Bu isə onların sosiallaşmasına və şəxsiyyət kimi formalaşmasına müsbət təsir göstərir (Hüseynov, 2012, s.134). Bununla belə, interaktiv təlim metodlarının tətbiqi zamanı uşaqların yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması vacibdir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün seçilən metodlar sadə, aydın və maraqlı olmalıdır. Tapşırıqların uşaqların inkişaf səviyyəsinə uyğun qurulması təlim prosesinin effektivliyini artırır. Əks halda, uşaqlarda yorğunluq və maraq azalması müşahidə oluna bilər.

Beləliklə, interaktiv təlim metodları məktəbəqədər yaşlı uşaqların idraki fəallığının inkişafında mühüm rol oynayır. Bu metodlar uşaqların təfəkkürünü, diqqətini və yaddaşını inkişaf etdirir, onların təlimə marağını artırır və fəal iştirakını təmin edir. Eyni zamanda, sosial və kommunikativ bacarıqların formalaşmasına da müsbət təsir göstərir. Müasir təhsil şəraitində bu metodların məqsədyönlü tətbiqi uşaqların hərtərəfli inkişafına xidmət edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Əliyeva, R. Məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2015.
2. Hüseynov, Ə. Pedaqogika. Bakı: Maarif Nəşriyyatı, 2012.
3. Quliyeva, S. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafı və tərbiyəsi. Bakı: Elm və Təhsil, 2014.
4. Abbasov, A. Təlim nəzəriyyəsi və metodları. Bakı: Mütərcim, 2010.
5. Məmmədova, L. Məktəbəqədər təlimin təşkili metodikası. Bakı: Təhsil, 2016.

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLİN YARANMASI VƏ İNKİŞAF TENDENSİYALARI.

Həsənova Rəsanə Ramil qızı, Qrup 135, Magistratura, Pedaqogika.

rksanhsnova850@gmail.com

P.f.d. Elnarə Abbas qızı Piriyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri.

Müasir dövrdə təhsil sistemində baş verən dəyişikliklər məktəbəqədər təhsilin rolunu daha da artırmışdır. Məktəbəqədər təhsil uşağın şəxsiyyət kimi formalaşmasının ilkin mərhələsi olmaqla onun gələcək inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir [2, s. 45].

Məktəbəqədər təhsilin yaranması tarixi baxımdan cəmiyyətin inkişafı ilə sıx bağlı olmuşdur. İlk dövrlərdə uşaqların tərbiyəsi əsasən ailə daxilində həyata keçirilmişdir. Lakin ictimai münasibətlərin inkişafı nəticəsində uşaqların sistemli şəkildə təlim-tərbiyəsinə ehtiyac yaranmış və məktəbəqədər təhsil müəssisələri formalaşmağa başlamışdır [1, s. 78].

XIX əsrdə məktəbəqədər təhsilin elmi əsasları yaradılmış, ilk uşaq bağçaları meydana gəlmişdir. Bu dövrdə uşağın fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması, onun inkişafının dəstəklənməsi və şəxsiyyətyönümlü yanaşmanın tətbiqi əsas istiqamətlərdən biri olmuşdur [3, s. 112].

Müasir dövrdə məktəbəqədər təhsilin inkişaf tendensiyaları bir sıra xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur. Bunlara humanist yanaşma, şəxsiyyətyönümlü pedaqogika, integrativ inkişaf modeli və innovativ təlim metodlarının tətbiqi daxildir. Bu yanaşmalar uşağın fərdi maraqlarının və qabiliyyətlərinin inkişafına yönəlmişdir [2, s. 53].

Eyni zamanda, müasir məktəbəqədər təhsildə ailə və təhsil müəssisəsi arasında əməkdaşlıq mühüm yer tutur. valideynlərin təhsil prosesində iştirakı uşağın hərtərəfli inkişafına müsbət təsir göstərir və vahid pedaqoji mühitin formalaşmasına şərait yaradır [4, s. 67].

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, məktəbəqədər təhsilin yaranması cəmiyyətin inkişaf mərhələləri ilə əlaqədar formalaşmış, müasir dövrdə isə yeni pedaqoji yanaşmalarla zənginləşmişdir. Bu inkişaf tendensiyaları uşaqların gələcək təhsil mərhələlərinə daha yaxşı hazırlanmasına xidmət edir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Əhmədov, H.H., Zeynalova, N.E. Pedaqogika. Bakı: Elm və Təhsil, 2019, 352 s.
2. İbrahimov, F.N., Hüseynzadə, R.L. Pedaqogika. Bakı: Təhsil Nazirliyi, 2012, 706 s.
3. Əlizadə, H.Ə., Abbasov, A.N. Pedaqogika. Bakı: Mütərcim, 2024, 400 s.
4. Rüstəmov, F.A., Paşayev, O.X. Pedaqogika: yeni kurs. Bakı: Elm və Təhsil, 2010, 464 s.

ÜMUMİ TƏHSİLDƏ İNTEQRATİV TƏHSİL MODELİNİN TƏTBİQİ VƏ ŞAĞİRD NAILİYYƏTLƏRİNƏ TƏSİRİ

**Tələbə: Xudiyeva Şəbnəm Fəhrad, Qrup 131, Magistratura, Təhsil Nəzəriyyəsi və Tarixi,
shabnamxudiyeva@gmail.com**

**Elmi rəhbər: p.f.d. dos.Allahyarova Sevinc Ağavəli qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Müasir təhsil sistemi dəyişən cəmiyyətin tələblərinə uyğun olaraq yeni yanaşma və metodlara ehtiyac duyur. Ənənəvi tədris şagirdlərə bilikləri parçalanmış şəkildə təqdim etdiyindən onların real həyatda tətbiqi çətinləşir. Bu səbəbdən integrativ təhsil modeli və şagird nailiyyətlərinin artırılması müasir təhsildə mühüm əhəmiyyət daşıyır.

İntegrativ təhsil anlayışı XX əsrin əvvəllərində formalaşmağa başlamış və zamanla müxtəlif elm sahələrində öz əksini tapmışdır. Azərbaycanda isə onun tətbiqinə XXI əsrin əvvəllərindən başlanılmışdır. İntegrativlik integrasiya prosesinin forma, mərhələ və keyfiyyətini müəyyənləşdirməyə imkan verən ümumiləşmiş pedaqoji baxışdır [3,s.101]. Bu yanaşma müxtəlif fənlər arasında qarşılıqlı əlaqənin yaradılmasını təmin edir. Nəticədə təhsil prosesi real həyatla daha sıx əlaqələndirilir.

Müasir təcrübədə integrasiya ümumilikdə üç müxtəlif səviyyədə təsnif olunur: Fəndaxili integrasiya, fənlərarası integrasiya və fənləüstü integrasiya. Fəndaxili integrasiya çərçivəsində tədris olunan biliklər ayrı-ayrı deyil, qarşılıqlı əlaqədə təqdim olunur. Fəndaxili integrasiya öz növbəsində üfüqi və şaquli olmaqla iki əsas istiqamətdə həyata keçirilir. Üfüqi integrasiya fənnin məzmun xətləri və mövzuları arasında əlaqələrin yaradılmasını ifadə edir və bu baxımdan mövzulararası integrasiya kimi də səciyyələndirilir. Şaquli integrasiya isə bilik, bacarıq və vərdişlərin müxtəlif siniflər üzrə ardıcıl şəkildə formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur [1, s. 20]. Fənlərarası integrasiya isə müxtəlif fənlərə aid bilik, bacarıq və anlayışların vahid mövzu və ya problem ətrafında əlaqələndirilməsini nəzərdə tutan pedaqoji yanaşmadır. Təlimdə fənlərarası əlaqə təlim və tərbiyəyə kompleks yanaşmanı əks etdirir, onu təhsilin məzmununun əsas elementli kimi və eyni zamanda, tədris fənləri arasında qarşılıqlı əlaqə kimi nəzərə almağa imkan verir [2, s. 4]. Fənləüstü yanaşmada isə təlim zamanı yalnız fənn daxilində deyil, ümumilikdə bütün öyrənmə prosesində əldə olunan bilik və təcrübələr bir-biri ilə əlaqələndirilir.

Ümumi təhsildə integrativ model tətbiq edilərkən müəllimlər layihə əsaslı öyrənmə, STEAM yanaşması və İKT vasitəsilə fənlərarası əlaqələri gücləndirirlər. Bu yanaşma ilə təhsil alan şagirdlər ənənəvi üsulla oxuyanlarla müqayisədə daha yüksək akademik nəticələr əldə edirlər.

Nəticə olaraq, demək olar ki, integrativ təhsil modeli ümumi təhsildə biliklərin daha əlaqəli və sistemli şəkildə öyrənilməsinə imkan yaradır. Bu modelin tətbiqi şagirdlərin akademik nailiyyətlərinin artmasına şərait yaradır. Müasir tədris metodlarının istifadəsi isə integrativ yanaşmanın səmərəliliyini daha da artırır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Cəfərova, N. B. Təlim prosesində integrasiyanın təşkili. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı, 2018
2. Pirverdiyeva, G. İbtidai siniflərdə fənlərin integrasiyası üzrə işin sistemi. Bakı: Mütərcim. 2022
3. Qədimova, P.M. İntegrasiya və integrativlik pedaqoji anlayışlar kimi: mahiyyəti və ifadə formaları. 2018

STEAM TƏHSİL MODELİNİN ŞAĞİRDLƏRİN YARADICI VƏ

TƏNQİDİ TƏFƏKKÜRÜNÜN İNKİŞAFINA TƏSİRİ

Əsədova Zəhidə Zamin, Magistratura, Qrup 131, Təhsil Nəzəriyyəsi və tarixi, e-mail:

zahideesedova02@gmail.com

Elmi Rəhbər : p.f.d., b/m Həsənova Samirə Mürvət

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrün global texnoloji transformasiyaları təhsil sistemləri qarşısında yeni tələblər qoyur. Artıq şagirdlərdən ensiklopedik biliklər deyil, həm də həmin bilikləri müxtəlif şəraitlərdə tətbiq etmək, mürəkkəb problemləri analiz etmək və innovativ həll yolları istehsal etmək bacarığı tələb olunur. Bu kontekstdə STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) təhsil modeli fənlərarası inteqrasiyanı təmin edən ən proqressiv yanaşmalardan biri kimi çıxış edir.

STEAM dərslərində bu proses "Mühəndislik Dizayn Prosesi" (EDP) vasitəsilə reallaşdırılır. Şagird hər hansı bir layihə üzərində işləyərkən ilk növbədə problemin mahiyyətini analiz etməlidir. Şagirdlər praktiki sınaqlar zamanı səhvlərlə qarşılaşdıqda, onların səbəbini araşdırmalıdır və bu məktəblərdə dərin analitik vərdislər yaradır [4, s.74] . Tənqidi təfəkkür burada passiv müşahidə deyil, aktiv tədqiqat forması alır. Şagird "konstruksiya niyə çöktü " sualına cavab axtararkən məlumatları müqayisə edir, fərziyyələr irəli sürür və onları sınaqdan keçirir. Bu, elmi düşüncə tərzinin birbaşa formalaşmasıdır.

Ənənəvi STEM modelinə "Arts" komponentinin əlavə edilməsi təkcə estetik qayğılardan irəli gəlmir; bu, yaradıcı təfəkkürün və divergent düşünmənin (bir problemə çoxsaylı həll yolu tapmaq) əsas stimuludur. İncəsənət şagirdlərdə vizual savadlılığı və təxəyyülü inkişaf etdirərək onlara texniki məsələlərə fərqli perspektivlərdən baxmağa imkan verir [3,s.38] . Bu yanaşma şagirdlərdə məsuliyyət daşımaq qorxusunu azaldır və eksperimental yaradıcılığı təşviq edir. Yaradıcı təfəkkür şagirdə biliklər arasında "görünməz körpülər" qurmağa kömək edir ki, bu da gələcəyin ixtiraçıları üçün əsas xüsusiyyətdir [2,s.63] .

STEAM yanaşması şagirdləri "nəyi öyrənirəm" sualından " bu biliyi necə tətbiq edə bilərəm" müstəvisinə keçirərək, onlarda milli təhsil standartlarına uyğun gələn praktiki yaradıcılığı stimullaşdırır [1, s. 36] . Tədqiqatlar göstərir ki, STEAM modeli tətbiq olunan siniflərdə şagirdlərin akademik motivasiyası daha yüksəkdir. Səbəbi öyrənilən mövzuların real həyatla əlaqəli olmasıdır. Şagird riyazi düsturu sadəcə əzbərləmir, onu bir robotun hərəkət trayektoriyasını hesablamaq üçün istifadə edir. Bu, "mənalı öyrənmə" konsepsiyasının təməlidir. Yaradıcı təfəkkür yeni ideyaların generatoru, tənqidi təfəkkür isə həmin ideyaların reallığa uyğunluğunu yoxlayan mexanizmdir. Bu iki qabiliyyətin vəhdəti şagirdi gələcəyin əmək bazarında süni intellekt və avtomatlaşdırmanın hakim olduğu bir mühitdə axtarılan mütəxəssisə çevirir.

Tənqidi təfəkkür şagirdə obyektivliyi və analitik dəqiqliyi, yaradıcı təfəkkür isə subyektiv innovasiyanı və kəşf etmək bacarığı aşılayır. Bu modelin təhsil müəssisələrində sistemli tətbiqi, dövlətin insan kapitalının keyfiyyətini artırmaqla yanaşı, innovativ iqtisadiyyata keçidi sürətləndirən fundamental prosesdir. STEAM sadəcə bir metodika deyil, XXI əsrin düşüncə formatıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev R . STEAM təhsili: innovativ yanaşmalar və praktiki tətbiqlər . Təhsil Nəşriyyatı, 2019
2. Henriksen, D . Full STEAM Ahead: Creativity in Excellent STEM Teaching. Mobile Media & Communication, 2(2), 150-167 ,2014 .
3. Liao, C. From STEM to STEAM: Ready to Go. Art Education, 44-49, 2016
4. Sousa, D. A. How the Brain Learns. Corwin Press, 2011

MƏKTƏBƏQƏQDƏR TƏHSİLİN UŞAQLARIN SOSİALLAŞMASINDA ROLU.

Orucova Lyudmila Qabil qızı, Qrup 135, Magistratura, Pedagogika.

P.f.d. Piriyrva Elnarə Abbas qızı.

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri.

Müasir cəmiyyətin inkişafı uşaqların erkən yaşlardan sosial mühitə uyğunlaşmasını və sosial bacarıqlara yiyələnməsini zəruri edir. Bu baxımdan məktəbəqədər təhsil uşaqların sosiallaşma prosesində mühüm rol oynayır. Sosiallaşma fərdin cəmiyyətə inteqrasiyası, sosial norma və dəyərləri mənimsəməsi prosesi kimi xarakterizə olunur. Erkən yaş dövrü isə bu prosesin ən həssas və vacib mərhələlərindən biridir [1, s. 12].

Məktəbəqədər təhsil müəssisələri uşaqlar üçün ilk sosial mühit hesab olunur. Burada uşaqlar həmyaşıdları ilə ünsiyyət qurur, kollektiv fəaliyyətə qoşulur və sosial davranış qaydalarını öyrənirlər. Bu prosesdə müəllimlərin və tərbiyəçilərin rolu xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Onlar uşaqlarda əməkdaşlıq, paylaşma, qarşılıqlı hörmət və məsuliyyət hissinin formalaşmasına istiqamət verirlər.

Araşdırmalar göstərir ki, məktəbəqədər dövrdə sosial bacarıqların inkişafı uşağın gələcək təhsil həyatına birbaşa təsir edir. Sosiallaşma səviyyəsi yüksək olan uşaqlar məktəb mühitinə daha tez uyğunlaşır, ünsiyyət qurmaqda çətinlik çəkmir və təlim fəaliyyətində daha fəal iştirak edirlər. Əksinə, sosial bacarıqları zəif inkişaf etmiş uşaqlarda adaptasiya problemləri müşahidə olunur.

Məktəbəqədər təhsil prosesində oyun fəaliyyəti sosiallaşmanın əsas vasitələrindən biri hesab olunur. Oyun zamanı uşaqlar sosial rolları mənimsəyir, qaydalara riayət etməyi öyrənir və emosional münasibətlər qururlar. Xüsusilə rollu oyunlar uşaqlarda empatiya, ünsiyyət və problem həll etmə bacarıqlarının inkişafına müsbət təsir göstərir.

Bundan əlavə, qrup şəklində təşkil olunan fəaliyyətlər uşaqların kollektivdə davranış qaydalarını mənimsəməsinə kömək edir. Uşaqlar birgə fəaliyyət zamanı əməkdaşlıq etməyi, növbə gözləməyi və digər fikirlərə hörmətlə yanaşmağı öyrənirlər. Bu bacarıqlar onların gələcək sosial həyatında mühüm rol oynayır.

Məktəbəqədər təhsilin sosiallaşmaya təsiri yalnız təhsil müəssisəsi ilə məhdudlaşmır, ailə ilə qarşılıqlı əlaqə də bu prosesdə mühüm yer tutur. Valideyn və müəllim əməkdaşlığı uşağın sosial inkişafının daha səmərəli təşkilinə şərait yaradır. Bu baxımdan ailə və bağça arasında əlaqənin gücləndirilməsi vacib amillərdən biri hesab olunur [1, s. 18].

Nəticə etibarilə qeyd etmək olar ki, məktəbəqədər təhsil uşaqların sosiallaşmasında əsas mərhələ olmaqla onların gələcək həyatına mühüm təsir göstərir. Bu dövrdə formalaşan sosial bacarıqlar uşağın şəxsiyyət kimi inkişafının əsasını təşkil edir. Buna görə də məktəbəqədər təhsil sistemində sosial inkişafın dəstəklənməsi prioritet istiqamətlərdən biri kimi nəzərdən keçirilməlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı və internet resursları

1. Abbasov Ə. Pedagogika. Bakı: Təhsil, 2010, 256 s.
2. Məmmədova H. Məktəbəqədər pedagogika. Bakı: Elm, 2015, 220 s.
3. Hüseynov R. Uşaq psixologiyası. Bakı: Maarif, 2012, 180 s.
4. Əliyeva S. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafı. Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2018, 200 s.

İNKLÜZİVLİK VƏ AUTİZMLİ UŞAQLAR.

Nəsibova Fidan Arif qızı, Qrup 135, Magistratura, Pedagogika.

Elmi rəhbər: P.f.d., dos. Sevinc Allahyarova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri.

Autizm spektr pozuntusu (ASP) sosial qarşılıqlı əlaqə, kommunikasiya və davranış sahələrində fərqliliklərlə müşayiət olunan neyroinkişaf pozuntusudur. Günümüzdə bütün dünya əhalisinin 1%-i olan 70 milyona yaxın insanın autizmlə üzləşdiyi bilinir. 2022-ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarında aparılan bir tədqiqata görə isə hər 31 uşaqlardan birində autizm əlamətləri müşahidə olunur. Ümumilikdə isə ortalama olaraq hər 100 uşaqlardan birinin bu spektr pozuntusundan əziyyət çəkdiyi bilinir. Hazırda bütün dünyada 10 milyondan artıq autizmlə fərdin olduğu qəbul olunmaqdadır. Autizm Spektr Pozuntusuna oğlanlarda qızlardan 3,4 dəfə daha çox rast gəlinir. Hazırda ölkəmizdə autizmlə fərdlərin sayı ilə əlaqədar rəsmi statistika mövcud deyildir. Qeyri-hökumət təşkilatlarının apardığı statistik araşdırmaya görə, hazırda ölkəmizdə 6 min nəfərə yaxın autizmlə fərdin mövcud olduğu bilinir. [1] 2008-ci ildən etibarən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisinin 2007-ci il 18 dekabr tarixində qəbul etdiyi qətnaməyə görə hər il təqvim üzrə aprelin 2-i Ümumdünya Autizm Haqqında Maarifləndirmə Günü kimi qeyd edilir.[2]

Son illərdə dünya üzrə autizmin yayılma tezliyinin artması inklüziv təhsil məsələsini daha da aktuallaşdırmışdır. Inklüziv təhsil uşaqların fiziki, psixi, intellektual və digər xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq, onların öz həmyaşıdları ilə məktəbdə eyni sinifdə təhsilə cəlb edilməsidir. Müasir dövrdə dünya təhsil sistemində sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların fərdi şəkildə, təcrid olunmuş formada xüsusi təhsil almaları doğru hesab edilmir. Çünki bu cür yanaşma uşaqların cəmiyyətə adaptasiyasına, sosiallaşmasına mənfi təsir göstərir. Halbuki “xüsusi təhsil”in (Special Education) əsas məqsədi sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyası, özü və cəmiyyət üçün lazımlı şəxsiyyət kimi formalaşmasına nail olmaqdır. Məhz buna görə də aidiyyəti beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən bir sıra yeni təhsil proqramları işlənib hazırlanmışdır. Onlardan biri də “inklüziv təhsil”dir. BMT-nin “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyasına qoşulan iştirakçı dövlətlər bütün səviyyələrdə əlilliyi olan şəxslərin bütün həyatı boyu inklüziv təhsili və təlimini təmin edir. Konvensiyaya imza atan və BMT-yə üzv dövlət kimi əlilliyi bu istiqamətdə qəbul edilmiş “2018–2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət Proqramı çərçivəsində hazırda 12 məktəbdə inklüziv təhsil üzrə pilot layihə icra edilməkdədir. Həmin məktəblərdə inklüziv mühitin yaradılması üçün infrastruktur uyğunlaşdırılıb və müəllim heyəti inklüziv təhsil üzrə təlimlərə cəlb edilib.[4]

Inklüziv təhsil autizmlə fərdlərin cəmiyyətə inteqrasiyasının ən effektiv yollarından biridir. Inklüzivlik prinsiplərinin tətbiqi daha ədalətli, bərabər və humanist cəmiyyətin formalaşmasına xidmət edir.

Düşünürəm ki, biz inklüziv təhsilin formalaşdırılmasına nail olsaq, bu zaman nəinki autizmlə və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar, eləcə də digər tipik uşaqlar müsbət nəticələr əldə edər və cəmiyyətə inteqrasiya olunarlar. Əslində inklüziv təhsil sadəcə xüsusi təhsil alanlar üçün deyil, bütün təhsil alanlar üçün əsas hüquq kimi qəbul edilməlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatlar və internet resursları.

1. <https://autizmportali.az/faqs>
2. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n07/472/13/pdf/n0747213.pdf>
3. <https://www.edupij.com/index/arsiv/80/914/improving-the-inclusion-of-students-with-autism-spectrum-disorder-as-perceived-by-inclusive-education-teachers-in-mainstream-schools>
4. <https://baku.edu.gov.az/upload/file/inkluziv-tehsil-dovlet-proqrami-2018-2024.pdf>

PERFEKSİONİZMİN TƏLƏBƏLƏRDƏ PSIXOLOJİ TƏSİRLƏRİ

Səma Qasımzadə Fariz qızı : 11D

Elmi rəhbər: Əliyeva Selcan Rövşən qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri
Sumqayıt şəhər, 11 nömrəli məktəb

Perfeksionizm insanın hər şeyi ideal səviyyədə etməyə çalışması ilə xarakterizə olunan psixoloji xüsusiyyətdir. Bu xüsusiyyət bəzi hallarda müsbət nəticələr versə də, tələbələr arasında psixoloji gərginlik və narahatlığa səbəb ola bilər. Müasir dövrdə yüksək akademik gözləntilər perfeksionizmin yayılmasını artırır [2, s.15; 4, s.297].

Psixoloji təsirləri:

1. Stress və anksiyete- Perfeksionist tələbələr daim yüksək nəticə əldə etməyə çalışdıqları üçün uğursuzluq qorxusu yaşayırlar. Bu isə onlarda davamlı stress və narahatlıq yaradır [2, s.22–25].
2. Özünə qarşı sərt münasibət- Belə tələbələr kiçik səhvləri belə böyük uğursuzluq kimi qəbul edir və özlərini tez-tez tənqid edirlər. Bu hal özünəinamın azalmasına səbəb olur [4, s.300–302].
3. Depressiya riski- Davamlı narazılıq və özündən gözləntilərin yüksək olması depressiv əlamətlərin yaranmasına gətirib çıxara bilər [1, s.35].
4. Prokrastinasiya (təxirə salma)- Perfeksionist tələbələr işi ideal görmək istədikləri üçün bəzən onu gecikdirirlər. Bu isə vaxtın düzgün idarə olunmamasına səbəb olur [3, s.60–63].
5. Motivasiya paradoksu- Bəzi hallarda perfeksionizm tələbəni daha çox çalışmağa sövq etsə də, həddindən artıq olduqda əksinə motivasiyanı azalda bilər [4, s.305].

Müsbət tərəfləri:

1. Yüksək nəticələrə can atma- Perfeksionist tələbələr adətən məsuliyyətli olur və yüksək akademik nəticələr əldə etməyə çalışırlar.
2. Planlılıq və intizam- Bu xüsusiyyətlər onların dərs prosesini daha sistemli qurmasına kömək edir [2, s.18].

Nəticə olaraq, perfeksionizm tələbələr üçün həm motivasiya mənbəyi, həm də psixoloji risk faktoru ola bilər. Onun müsbət tərəflərindən faydalanmaq üçün tələbələrdə real məqsədlər qoymaq, səhvlərə tolerant yanaşmaq və psixoloji dəstək mühiti yaratmaq vacibdir. Sağlam (adaptiv) perfeksionizm inkişaf etdirildikdə uğur gətirə bilər, lakin qeyri-sağlam (maladaptiv) perfeksionizm psixoloji problemlərə səbəb ola bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Flett, G. L., & Hewitt, P. L. (2002). Perfectionism: Theory, Research, and Treatment. American Psychological Association, s. 10–30.
2. Stoeber, J., & Otto, K. (2006). Positive conceptions of perfectionism. Personality and Social Psychology Review, s. 295–310.
3. Enns, M. W., & Cox, B. J. (2002). The nature and assessment of perfectionism. Clinical Psychology Review, s. 33–45.
4. Ferrari, J. R. (2010). Still Procrastinating? The No Regrets Guide. Wiley, s. 60–70.

MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR ƏSASINDA MƏKTƏBƏ QƏDƏR YAŞLI
UŞAQLARDA ŞƏXSİYYƏTİN FORMALAŞDIRILMASI.

Məmmədova Aytən Vidadi qızı, qrup 135, Magistratura, Pedaqogika.

P.f.d., dos. Sevinc Allahyarova.

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri.

Məktəbəqədər yaş dövrü insanın şəxsiyyətinin əsas psixoloji və sosial təməl xüsusiyyətlərinin formalaşdığı ən həssas inkişaf mərhələlərindən biridir. Bu mərhələdə uşağın

dünyagörüşü, emosional münasibətləri, sosial davranış normaları və mənəvi keyfiyyətləri ailə və təhsil mühitinin təsiri altında inkişaf edir.

Milli-mənəvi dəyərlər xalqın tarixən formalaşdırdığı adət-ənənələr, əxlaq normaları, davranış qaydaları, ailə münasibətləri, dil və mədəniyyət nümunələri, dini və mənəvi görüşlər sistemidir. Bu dəyərlər təkcə mədəni irsin qorunmasına deyil, həm də uşağın şəxsiyyətində sosial məsuliyyət, empatiya, hörmət, mərhəmət, dürüstlük, əməksevərlik kimi keyfiyyətlərin inkişafına xidmət edir [3, 8 s.].

Məktəbəqədər yaşda milli-mənəvi dəyərlərin formalaşdırılmasında folklor və şifahi xalq ədəbiyyatı mühüm vasitədir. Nağıllar, bayatılar, tapmacalar, laylalar uşağın həm emosional inkişafına təsir edir, həm də onun əxlaqi dəyərləri obrazlı şəkildə dərk etməsinə imkan yaradır [2, 60 s.]. Məktəbəqədər yaş dövründə uşağın düşüncəsi simvolik xarakter daşıdığından, o, mənəvi anlayışları daha çox obraz və hadisələr üzərindən qavrayır.

Oyun fəaliyyəti də uşağın formalaşmasında xüsusi yer tutur. Oyun uşağın sosial rolları öyrənməsi, kollektiv davranış bacarıqları qazanması və emosional tənzimləmə vərdisləri əldə etməsi üçün əsas inkişaf vasitəsidir.

Milli-mənəvi dəyərlər əsasında şəxsiyyətin formalaşdırılmasında ailə və bağça əməkdaşlığı əsas şərt kimi çıxış edir. Uşağın şəxsiyyəti üçün ziddiyyətli təsirlərin yaranmaması məqsədilə ailədə verilən tərbiyə prinsipləri bağça mühitində də davam etdirilməlidir [1, 7 s.].

Nəticə etibarilə, milli-mənəvi dəyərlər əsasında məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda şəxsiyyətin formalaşdırılması uşağın sosial davranışının, əxlaqi keyfiyyətlərinin və milli kimliyinin inkişafında mühüm rol oynayır. Bu prosesdə folklor nümunələrinin, oyun fəaliyyətinin, ailə ənənələrinin, milli bayramların və pedaqoji mühitin düzgün təşkil olunması uşağın gələcəkdə sağlam düşüncəli, mənəviyyətli və sosial məsuliyyətli şəxsiyyət kimi yetişməsinə imkan yaradır.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. Quliyeva, S. (2025). Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda milli adət-ənənələr əsasında tərbiyə işinin təşkili. Quba: ADPU Quba filialı .
2. Məmmədova, N. (2026). Məktəbəqədər yaşlı uşaqların humanizm tərbiyəsinin sosial-mənəvi əsasları. Azərbaycan Məktəbi, 3, 58–66.
3. Acharibasam, J. B., & McVittie, J. (2022). Indigenous knowledge and early childhood education: Enhancing children's moral and social development through cultural values. International Journal of Learning, Teaching and Educational Research, 21(4), 1–15.
4. Endraswara, S., Sakti, S. A., & Rohman, A. (2024). Integrating local cultural values into early childhood education to promote character building: A systematic review. Journal of Early Childhood Education Studies, 8(2), 45–59.

ÜMUMTƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ BULLİNGİN QARŞISININ ALINMASI

İsrafilova Aytac Fizuli qızı, M25-137, Magistratura, aytac.israfilova@bk.ru

Pedaqogika, Psixologiya

Elmi rəhbər: p.f.d., dos. Babayeva Şəlalə Rasim qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir təhsil sistemində məktəblərin əsas məqsədlərindən biri yalnız bilik və bacarıqların formalaşdırılması deyil, həm də şagirdlər arasında sağlam sosial münasibətlərin, hörmət və tolerantlıq mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsidir. Son illərdə ümumtəhsil müəssisələrində müşahidə olunan bullinq halları bu məqsədlərə çatmaqda müəyyən maneələr yaradır. Bullinq dedikdə bir və ya bir neçə şagirdin digərinə qarşı təkrarlanan psixoloji, fiziki və ya emosional təzyiq davranışları

başla düşüldür [2,s.1]. Belə hallar məktəbdə sosial mühitin pozulmasına, inamsızlıq və qorxu atmosferinin yaranmasına gətirib çıxarır. Araşdırmalar göstərir ki, bullinqə məruz qalan uşaqlarda özünəinamın azalması, dərstdə iştirakın zəifləməsi və sosial təcridolma kimi hallar daha çox müşahidə olunur [1, s. 60]. Bu, təkcə fərdi psixoloji vəziyyətə deyil, həm də məkəbin ümumi təlim-tərbiyə keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir. Buna görə də bullinqin qarşısının alınması istiqamətində kompleks və sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. Bu tədbirlər sırasında müəllimlərin və psixoloqların birgə fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Sınıf rəhbərləri şagirdlər arasında qarşılıqlı hörmətə əsaslanan münasibət formalaşdırmalı, sınıf mühitində empatiya, tolerantlıq və əməkdaşlı dəyərlərini inkişaf etdirməlidirlər [3,s.49]. Bununla yanaşı, məktəbdə bullinq hallarının monitorinqi, psixoloji maarifləndirmə proqramlarının təşkili və valideynlərin bu prosesə aktiv şəkildə cəlb olunması vacibdir.

Təcrübə göstərir ki, uşaqlarda sosial-emosional bacarıqların inkişaf etdirilməsi bullinq riskini xeyli azaldır. Sosial-emosional təlim proqramları şagirdlərə öz hisslərini idarə etməyi, başqalarının hisslərini başa düşməyi və münaqişələri dinc yolla həll etməyi öyrədir [5,s.71]. Həmçinin qrup oyunları, layihə əsaslı təlim və sinifdə birgə qərar qəbul etmə prosesləri uşaqların sosial inteqrasiyasını və bir-birinə qarşı məsuliyyət hissini gücləndirir. Valideynlərlə əməkdaşlıq bullinqin qarşısının alınmasında mühüm şərtlərdəndir. Evdə uşağa hörmət, anlayış və düzgün davranış nümunələrinin göstərilməsi onun məktəb mühitində də adekvat davranış sərgiləməsinə kömək edir [4,s.42]. Buna görə də məktəblərdə valideynlər üçün maarifləndirici seminarların, açıq dərslərin və psixoloji məsləhət xidmətlərinin təşkili vacib hesab olunur.

Nəticə etibarilə, ümumtəhsil müəssisələrində bullinqin qarşısının alınması yalnız cəza və nəzarət tədbirləri ilə məhdudlaşmamalıdır. Bu prosesə pedaqoji, psixoloji və sosial yanaşmalar inteqrasiya edilməli, hər bir şagirdin təhlükəsiz, hörmətli və dəstəkləyici təhsil mühitində inkişafı təmin edilməlidir. Təhlükəsiz məktəb mühiti uşaqlarda həm emosional sabitlik, həm də sosial uyğunlaşma bacarıqlarının formalaşmasına zəmin yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Craig, W., & Pepler, D. (2007). Understanding and Addressing Bullying: An International Perspective. Toronto: Queen's University Press. s. 55–70.
2. Olweus, D. (2013). Bullying at School: What We Know and What We Can Do. Oxford: Blackwell Publishing. s. 15–28.
3. Quliyev, R. (2022). Pedaqoji psixologiya. Bakı: ADPU Nəşriyyatı. s. 44–59.
4. Şəmsiyeva, S. (2020). Məktəb mühitində sosial adaptasiya və şagird münasibətləri. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı. s. 38–49.
5. Smith, P. K., Cowie, H., & Blades, M. (2019). Understanding Children's Development. London: Wiley-Blackwell. s. 65–80.
6. UNESCO (2021). Ending School Violence and Bullying: A Global Report. Paris.

MƏKTƏBDAXİLİ MONİTORİNG SİSTEMİNİN TƏDRİS PROSESİNİN KEYFİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNDƏ ROLU

**Məmmədova İlahə Natiq, Qrup: M25-132, Fakültə: Magistratura,
memmedovailahe050@gmail.com**

**Elmi rəhbər: p.f.d. Tahirova Şəfiqə Şirali
Azərbaycan Dillər Universiteti**

Məktəbdaxili monitorinq sistemləri tədris keyfiyyətinin müəyyənəşdirilməsi və qiymətləndirilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Müasir dövrdə keyfiyyət təhsilin inkişafının əsas

istiqamətlərindən biri hesab olunur. Bu gün təhsilin keyfiyyəti təhsil sistemi və bütövlükdə cəmiyyət qarşısında duran əsas hədəflərdən biri kimi çıxış edir. Ona görə də, təhsil sistemində həyata keçirilən hər bir islahat və yenilik birbaşa təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edir. “Məktəbdaxili qiymətləndirmə və monitoring şagird nailiyyətləri və müəllim fəaliyyətinin analizinə töhfə verir və təhsil prosesində inkişaf resurslarının səmərəli istifadə olunmasını təmin edir.” (Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi, 2024).

Təhsilin keyfiyyəti – tədris prosesinin təhsilənlərə bilik, bacarıq və dəyərləri nə dərəcədə səmərəli şəkildə qazandırdığını müəyyən edən əsas göstəricidir. Keyfiyyətli təhsil təkcə bilik vermək deyil, həm də təhsilənlərdə düşünmə, təhlil etmə, tətbiq etmə və problemləri həll etmə bacarıqlarını formalaşdırmaq deməkdir. Məktəbdaxili monitoring vasitəsilə təhsilin keyfiyyətini kompleks şəkildə qiymətləndirmək mümkündür. Tədris prosesində yalnız şagirdlərin bilik səviyyəsini yoxlamaqla kifayətlənmək olmaz, monitoring eyni zamanda təlimin məqsədlərinə, tədris prosesinin gedişinə, istifadə olunan şəraitə və əldə olunan nəticələrə baxmalıdır.

Hazırda məktəbdaxili monitoring sisteminin tədris prosesinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində rolu xüsusi praktik əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biridir. Məktəbdaxili monitoring – təhsil müəssisəsi daxilində tədris prosesinin planlı, sistemli və davamlı şəkildə izlənilməsi, təhlili və qiymətləndirilməsi prosesidir.

Məktəbdaxili monitoring vasitəsilə təhsilin keyfiyyəti yalnız yekun nəticələr, yəni imtahan göstəriciləri əsasında deyil, həm də təlimin məqsədləri, məzmunu, tətbiq olunan üsul və metodlar, eləcə də digər komponentlər nəzərə alınmaqla kompleks şəkildə qiymətləndirilir.

Məktəbdaxili monitoring vasitəsilə tədris keyfiyyətinin müəyyənləşdirilməsi prosesində aşağıdakılara nail olmaq mümkündür: Təhsilənlərin inkişaf dinamikası mütəmadi izlənilir və onların gələcək inkişaf perspektivləri müəyyən olunur; Müəllimlərin peşəkar inkişaf səviyyəsi və dinamikası qiymətləndirilir; Təhsil müəssisəsində keyfiyyətin idarə olunması istiqamətləri müəyyənləşdirilir;

“Tədqiqatlar göstərir ki, yaxşı təşkil olunmuş monitoring sistemlərinə malik məktəblər daha yüksək tədris keyfiyyəti və şagird nəticələrinin yaxşılaşmasını nümayiş etdirir. Müəllimlər davamlı peşəkar dəstək alır və bu, innovativ tədris metodlarının tətbiqinə şərait yaradır. Şagirdlər isə vaxtında verilən geribildirim vasitəsilə aktiv öyrənmə və özünütənzimləmə bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. (OECD, 2013).

Qeyd olunan istinada əsasən, effektiv qiymətləndirmə və monitoring sistemləri məktəblərdə obyektivliyin və şəffaflığın təmin olunmasına, eləcə də tədris keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edir.

Yekun olaraq qeyd etməliyik ki, təhsilin keyfiyyəti cəmiyyətin inkişafının əsas təməlini təşkil edir. **İstifadə edilmiş ədəbiyyat**

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi. (2024). Monitoring, qiymətləndirmə və təhsilin keyfiyyəti: Tədris-metodik vəsait. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi
2. OECD. (2013). Synergies for Better Learning: An International Perspective on Evaluation and Assessment. Paris: OECD Publishing

MÜASİR İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARININ ŞAĞİRD LƏRİN TƏHSİL NAILİYYƏTLƏRİNƏ TƏSİRİ

**Məmmədli Gültəkin Həmid qızı, Qrup 131,
e-mail: melekmemmedli092@gmail.com
Magistratura, Təhsil nəzəriyyəsi və tarixi.
Prof., p.e.d İntiqam Hilal oğlu Cəbraylov**

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri.

Müasir dövrdə informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı təhsil sisteminə də öz təsirini göstərmişdir. Xüsusilə ümumtəhsil məktəblərində bu texnologiyaların tətbiqi şagirdlərin təhsil nailiyyətlərinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. İnformasiya texnologiyaları təlim prosesinin daha səmərəli, maraqlı və əlçatan şəkildə təşkilinə imkan yaradır. Rəqəmsal vasitələrdən istifadə şagirdlərin dərəcə marağını artırır və onların təlim prosesində fəallığını gücləndirir. İnteraktiv təqdimatlar, elektron dərsliklər və müxtəlif təhsil platformaları vasitəsilə şagirdlər mövzunu daha asan qavrayır və əldə etdikləri bilikləri tətbiq etmə imkanını əldə edirlər. Bu isə onların həm nəzəri, həm də praktik biliklərinin inkişafına müsbət təsir göstərir [1, s.57]. Bununla yanaşı, informasiya texnologiyaları şagirdlərdə müstəqil öyrənmə və araşdırma aparmaq bacarıqlarını formalaşdırır. Onlar internet resurslarından istifadə edərək əlavə məlumatlar əldə edir, müxtəlif mənbələri müqayisə edir və nəticə çıxarmağı öyrənirlər. Bu proses şagirdlərdə tənqidi düşünmə və problem həll etmə bacarıqlarının inkişafına şərait yaradır. İnformasiya texnologiyalarının digər mühüm üstünlüyü təlimin fərdiləşdirilməsinə imkan yaratmasıdır. Hər bir şagirdin bilik səviyyəsi və öyrənmə tempi fərqli olduğundan, rəqəmsal resurslar vasitəsilə onlara uyğun tapşırıqlar təqdim etmək mümkündür [2, s.45]. Bu yanaşma şagirdlərin öz potensiallarını daha yaxşı reallaşdırmasına kömək edir və təhsil nailiyyətlərinin yüksəlməsinə səbəb olur.

Lakin informasiya texnologiyalarının tətbiqi zamanı müəyyən çətinliklər də mövcuddur. Şagirdlərin uzun müddət ekran qarşısında qalması onların sağlamlığına və diqqətinə mənfi təsir göstərə bilər. Bundan əlavə, texnologiyadan düzgün istifadə edilmədikdə diqqətin yayılması və səthi öyrənmə kimi problemlər yarana bilər [3, s.21]. Bu səbəbdən texnologiyadan istifadə məqsədyönlü və nəzarət altında həyata keçirilməlidir. Nəticə etibarilə, müasir informasiya texnologiyaları şagirdlərin təhsil nailiyyətlərinə müsbət təsir göstərən əsas amillərdən biridir. Onların düzgün və səmərəli istifadəsi təlim prosesinin keyfiyyətini artırır, şagirdlərin bilik və bacarıqlarının inkişafına geniş imkanlar yaradır. Bu baxımdan informasiya texnologiyalarının təhsil sistemində tətbiqinin daha da genişləndirilməsi məqsədəuyğun hesab olunur.

İstifadə olunmuş istinadlar:

1. Cheung, A. & Slavin, R. (2013). The effectiveness of educational technology applications for enhancing mathematics achievement in K-12 classrooms: A meta-analysis. *Educ. Res. Rev.*, 9, 88–113.
2. OECD. (2021). The impact of digital technology on education outcomes: Evidence from PISA. Paris: OECD Publishing.
3. UNESCO. (2022). Digital Learning and Education Policy Review. Paris: UNESCO Publishing

PEDAQOJİ RƏHBƏRLİYİN MƏKTƏB İDARƏÇİLİYİNDƏ ROLU VƏ ONUN TƏHSİL KEYFİYYƏTİNƏ TƏSİRİ

**Əmrəhova Sevinc Rabil qızı, Qrup 131,
Magistratura, Təhsil nəzəriyyəsi və tarixi.
E-mail: sevincamrahova19@gmail.com
Prof., p.e.d İntiqam Hilal oğlu Cəbrayilov
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri.**

Müasir dövrdə təhsil sisteminin inkişafı və keyfiyyətinin yüksəldilməsi məktəb idarəçiliyinin səmərəli təşkilindən birbaşa asılıdır. Bu prosesdə pedaqoji rəhbərlik xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Pedaqoji rəhbərlik yalnız inzibati idarəetmə deyil, eyni zamanda təlim-tərbiyə prosesinin

məqsədyönlü şəkildə istiqamətləndirilməsini əhatə edir. Məktəbdə pedaqoji rəhbərliyin düzgün təşkili müəllimlərin fəaliyyətinin koordinasiyasını təmin edir və təhsil prosesinin keyfiyyətinə müsbət təsir göstərir. Pedaqoji rəhbərlik məktəb rəhbərinin pedaqoji prosesə fəal müdaxiləsi və istiqamət verməsi ilə xarakterizə olunur. Direktor və direktor müavinləri müəllimlərin fəaliyyətini izləyir, onların işini qiymətləndirir və metodiki dəstək göstərirlər. Müasir pedaqoji yanaşmaların tətbiqi, innovativ metodlardan istifadə və müəllimlərin yaradıcılıq imkanlarının genişləndirilməsi pedaqoji rəhbərliyin əsas vəzifələrindən biridir [1, s.74]. Bununla yanaşı, pedaqoji rəhbərlik məktəbdə sağlam psixoloji mühitin formalaşmasına da təsir edir. Müəllim və şagirdlər arasında qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq mühiti yaradıldıqda təlim prosesi daha səmərəli olur. Rəhbərlik tərəfindən ədalətli və obyektiv yanaşmanın tətbiqi müəllimlərin motivasiyasını artırır və onların işə daha məsuliyyətli yanaşmasına səbəb olur [2, s.129]. Pedaqoji rəhbərliyin təhsil keyfiyyətinə təsiri xüsusilə təlim prosesinin planlaşdırılması və təşkili zamanı daha aydın görünür. Dərslərin düzgün qurulması, tədris proqramlarının effektiv icrası və şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması pedaqoji rəhbərliyin səviyyəsindən asılıdır. Rəhbərlik tərəfindən tətbiq olunan müasir texnologiyalar və interaktiv metodlar şagirdlərin fəallığını artırır, onların müstəqil düşünmə və problem həll etmə bacarıqlarını inkişaf etdirir [3, s.56]. Eyni zamanda, pedaqoji rəhbərlik nəzarət və qiymətləndirmə funksiyasını da yerinə yetirir. Müəllimlərin fəaliyyətinin mütəmadi təhlili və nəticələrin qiymətləndirilməsi təlim prosesində mövcud problemlərin vaxtında aşkar olunmasına imkan yaradır. Bu isə təhsilin keyfiyyətinin davamlı şəkildə yüksəldilməsinə şərait yaradır. Effektiv pedaqoji rəhbərlik məktəbdə ümumi inkişaf mühitinin formalaşmasına xidmət edir [4, s.203]. Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, pedaqoji rəhbərlik məktəb idarəçiliyinin əsas sütunlarından biridir. Onun düzgün təşkili müəllimlərin peşəkar inkişafını təmin edir, şagirdlərin bilik səviyyəsini yüksəldir və ümumilikdə təhsil keyfiyyətinə müsbət təsir göstərir. Buna görə də pedaqoji rəhbərliyin müasir tələblərə uyğun şəkildə inkişaf etdirilməsi təhsil sisteminin qarşısında duran vacib məsələlərdən biridir.

İstifadə olunmuş istinadlar:

1. Bush T. Theories of Educational Leadership and Management. London: Sage Publications, 2011, 240 p.
2. Fullan M. The New Meaning of Educational Change. New York: Teachers College Press, 2007, 368 p.
3. OECD. Improving School Leadership. Paris: OECD Publishing, 2008, 220 p
4. Sergiovanni T.J. The Principalsip: A Reflective Practice Perspective. Boston: Pearson, 2009, 428 p..

QIYMƏTLƏNDİRMƏ İSTİQAMƏTLƏRİNİN TƏHSİLALANLARIN NƏİLİYYƏTLƏRİNƏ TƏSİRİ VƏ MONİTORİNG VASİTƏSİLƏ İZLƏNMƏSİ.

Hidayətova Aytən İribala, Qrup 132, Magistratura, Pedaqogika ayten.hidayetova@mail.ru

P.f.d., b/m Ülviyyə Kamil qızı Bəşirli

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri.

Müasir təhsil mühitində qiymətləndirmə artıq yalnız bilik səviyyəsini ölçmək üçün istifadə olunan sadə bir vasitə kimi qəbul edilmir. O, eyni zamanda tədris prosesinin keyfiyyətini formalaşdırın və onun inkişaf istiqamətini müəyyən edən əsas komponentlərdən biridir. Qiymətləndirmənin quruluşu təlimin həm məzmununu, həm də metodologiyasını müəyyən edir, çünki qiymətləndirilən məzmun təlim prosesində prioritetə çevrilir [3].

Təhsil praktikasında qiymətləndirmə adətən diaqnostik, formativ və summativ olaraq üç növ üzrə təsnif edilir. Diaqnostik şagirdlərin başlanğıc səviyyəsini müəyyənləşdirməyə, formativ

şagirdin inkişaf dinamikasını təlim zamanı davamlı olaraq izləməyə, summativ isə müəyyən bir mərhələnin sonunda əldə olunan nəticələri ümumi şəkildə görməyə imkan verən qiymətləndirmələrdir. Bunların birgə tətbiqi təhsilənlərin nailiyyətlərini daha obyektiv qiymətləndirməyə və onların davamlı inkişafını təmin etməyə imkan verən bütöv bir yanaşma yaradır.

Aparılan təcrübələr göstərir ki, qiymətləndirmənin sistemli tətbiq olunduğu qruplarda post-test göstəriciləri digərləri ilə müqayisədə nəzərəcarpacaq dərəcədə yüksəkdir. Bu, təhsilənlərə mövzunu öyrənmə səviyyələrini proses daxilində dərhal görməyə və fərdi inkişaf xəttini tənzimləməyə şərait yaradır[2].

Qiymətləndirmə nəticələri təhsilənlər üçün həm bir göstərici, həm də stimullaşdırıcı faktor rolunu oynayır. Müntəzəm və konstruktiv geribildirim alan tələbələrin akademik nəticələri daha stabil və yüksək olur [2]. Həmçinin, qiymətləndirmədən əldə olunan məlumatlar müəllimlər üçün bir bələdçi rolunu oynayır. Bunlar əsasında tədris strategiyaları yenidən qurulur və nəticədə ümumi keyfiyyət artır [3].

Təhsildə keyfiyyətin yüksəldilməsi və davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün qiymətləndirmə və monitorinq prosesləri bir-birini tamamlayan vahid sistem kimi fəaliyyət göstərir. Qiymətləndirmə öyrənmə haqqında zəruri faktları təmin edir, monitorinq isə bu məlumatları sistemləşdirərək strateji qərarların verilməsinə kömək edir. Monitorinqin ən böyük üstünlüyü inkişaf dinamikasını "canlı" şəkildə görməyə imkan verməsidir. Bu yolla müəllim tələbənin hansı məqamda çətinlik çəkdiyini dərhal müəyyən edərək lazımı addımlar atə bilər[1].

Azərbaycanın təhsil sistemində də qiymətləndirmə və keyfiyyətə nəzarət mühüm əhəmiyyət daşıyır. Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən təhsildə keyfiyyətin artırılması və nəticəyə əsaslanan yanaşmanın tətbiqi əsas prioritet kimi irəli sürülmüşdür. Bu baxış bu gün də aktual olaraq qalır və təhsilənlərin nailiyyətlərinin sistemli şəkildə izlənməsi, həmçinin ümumi təhsil keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəlmiş islahatlar davam etdirilir.

Nəticə etibarilə demək olar ki, qiymətləndirmə istiqamətləri təhsilənlərin akademik nailiyyətlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Monitorinq isə prosesin fasiləsizliyini təmin edərək təhsilənlərin inkişafını sistemli şəkildə izləməyə şərait yaradır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatlar və internet resursları

1. Myers, S. (2024). Progress monitoring. EBSCO Research Starters.
2. Sirianansopa, K. (2024). Evaluating students' learning achievements using the formative assessment technique. BMC Medical Education.
3. Wiliam, D. (2011). The role of assessment in improving education. Education Sciences (MDPI).

QYMƏTLƏNDİRMƏ NÖVLƏRİNİN ŞAĞİRD NAILİYYƏTLƏRİNƏ VƏ MOTİVASİYASINA TƏSİRİ

Aycan Misir qızı Əliyeva, Qrup 132, Magistratura, Pedaqogika.

Aycana865@gmail.com

P.f.d, b/m Ülviyyə Kamil qızı Bəşirli.

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri.

Müasir təhsil sistemində qiymətləndirmə yalnız şagirdin bilik səviyyəsinin yoxlanılması vasitəsi deyil, eyni zamanda şagirdin təlimə olan motivasiyasının, münasibətinin və ümumi inkişafının formalaşmasında mühüm rol oynayan pedaqoji anlayışdır. Qiymətləndirmə prosesinin düzgün təşkil edilməsi, şagird nailiyyətinin və təlimə qarşı motivasiyanın artırılmasına, yalnız tətbiqi isə şagirdə motivasiyanın azalmasına səbəb ola bilər ki, bu da əldə ediləcək nəticənin

qənaətbəxş olmayacağıının göstəricisidir. Ümumilikdə, qiymətləndirmənin nəticələri öyrənmə və tədrisi təkmilləşdirmək, şagirdlərlə əks əlaqə yaratmaq və şagird nailiyyətlərini tanımaq üçün istifadə edilə bilər. [2, 1 s.] Beləliklə faydalı nəticə və proses əldə edilməsi üçün qiymətləndirmə növlərinin təsir mexanizmlərinin öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Məktəbdaxilində qiymətləndirmənin 3 növü var: diaqnostik qiymətləndirmə, formativ qiymətləndirmə, summativ qiymətləndirmə. [1, 465 s.] İlk olaraq diaqnostik qiymətləndirmə, müəyyən təlim prosesinin əvvəlində pedaqoq tərəfindən şagirdlərin bilik və bacarıqlarını müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Bu qiymətləndirmə növü təlim prosesinin başlanğıcında həyata keçirildiyi üçün müəllimə dərsi planlaşdırmağa və şagirdlərin ehtiyaclarına uyğun strategiya və metod seçməyə imkan verir.

Formativ qiymətləndirmə təlim müddətində baş verir, şagirdin inkişafını izləməyə şərait yaradır. Bu qiymətləndirmə növü şagirdə səhvlərini anlamağa və düzəlişlər etməyə imkan yaradır, müəllimə isə fərdi yanaşma qurmaqda kömək edir.

Aparılan tədqiqatlar onu göstərir ki, formativ qiymətləndirmə şagird motivasiyasını artırır, çünki əsas məqsəd nəticədən çox inkişaf prosesinə yönəlidir.

Summativ qiymətləndirmə müəyyən bir mərhələnin və dövrün sonunda şagirdin əldə etdiyi nəticəni ölçmək üçün aparılır. Bu qiymətləndirmə növü şagirdlərdə məsuliyyət hissini artırır, lakin bəzən yüksək stress və nəticəyə yönəlmiş yanaşma yaradır. Bu səbəbdən şagird öyrənmə prosesindən çox qiymətləndirməyə fokuslanır.

Qiymətləndirmənin şagird motivasiyasına təsiri onun hansı metod və üsullardan istifadə edilərək tətbiq olunmasından birbaşa aslıdır. Qiymətləndirmə obyektiv, inkişafyövlümlü və şəffaf aparılarsa, şagirdlərdə motivasiya və öyrənməyə maraq artır. Digər halda, yalnız nəticə yönümlü qiymətləndirmə sistemi şagirdlərdə stres və passivlik yarada bilər.

Bu baxımdan, təhsil prosesində balanslı qiymətləndirmə sisteminin qurulması önəmlidir. Müəllimlər summativ, formativ və diaqnostik qiymətləndirmə növlərini qarşılıqlı şəkildə əlaqələndirərək tətbiq etdikdə, bu yanaşma şagirdlərin həm akademik nəticələrinin yüksəlməsinə, həm də onların daxili motivasiyasının güclənməsinə şərait yaradır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatlar

1. Abbasov A. Pedaqogika. Bakı: Təhsil nəşriyyatı, 2018
2. Yahyalı C. Məktəbdaxili qiymətləndirmə nəticələrindən istifadə
3. Azərbaycan Respublikası. Təhsil haqqında qanun. Bakı, 2009
4. Hüseynzadə R. Müasir təlim texnologiyaları. Bakı, 202

**MƏKTƏBLƏRDƏ ZORAKILIQ DAVRANIŞININ AZALDILMASI ÜZRƏ EFEKTİV
YANAŞMALAR ƏMİRLİ MƏDİNƏ VURĞUN, QRUP 136 MDİNMİRLİ@GMAIL.COM.**

Magistratura, Pedaqogika

P.ü.f.doc Mustafayev M.H

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Məktəb mühitində bulinq (zorakılıq) uşaqların psixoloji sağlamlığına, sosial inkişafına və təhsil həyatındakı uğurlara ciddi mənfi təsir göstərən vacib problemlərdən biridir. Bu davranış yalnız fərdi xüsusiyyətlərlə bağlı deyil, eyni zamanda uşağın olduğu ailə, məktəb və sosial mühitlə sıx əlaqəlidir. Xüsusilə erkən yeniyetməlik dövründə sosial münasibətlərin əvvəlki münasibətlərdə fərqlənməsi və həmyaşd təsirinin artması zorakılıq hallarının çoxalmasına səbəb olan amillərdəndir. Buna görə də bu problemin aradan qaldırılması ciddi və nizamlı yanaşma tələb edir. Zorakılıq şəraitinin yaranmasında bir çox vacib meyar var. Fərdi səviyyədə uşağın emosional vəziyyəti, özünə inamı və ətraf mühitə qarşı davranış tərzı mühüm rol oynayır. Aqressiv davranış

göstərən uşaqlarda tez-tez emosional problemlər müşahidə olunur, qurban olanlarda isə qorxu və narahatlıq müşahidə olunur.[1]

Ailə mühitinin də bu prosesdə rolu kifayət qədər vacibdir. Sərt və ya biganə valideyn münasibəti uşaqlarda aqressiyanın yaranmasına səbəb ola bilər. Bununla yanaşı, həddindən artıq qoruyucu münasibət uşağın sosial mühitdə zəif mövqedə qalmasına səbəb olur.

Həmyaşlıq qrupu xüsusilə yeniyetməlik dövründə əsas təsir mənbəyidir. Uşaqlar sosial status əldə etmək və digər insanlar tərəfindən qəbul olunmaq üçün bəzən aqressiv davranışlara maraq göstərirlər. Eyni zamanda qrup daxilində passiv müşahidəçilərin sayının çoxluğu bulinqin davam etməsinə şərait yaradır.

Məktəb mühiti və müəllimlərin münasibəti də vacib amillərdəndir. Məktəbdə dəqiq qaydaların olmaması və ya müəllimlərin müdaxilə etməməsi zorakılığ hallarının artmasına səbəb ola bilər.[1]

Bulinqin effektiv şəkildə azaldılması üçün müxtəlif mərhələlərdə tədbirlər həyata keçirilməlidir. İlk növbədə, şagirdlərin sosial və emosional bacarıqlarının inkişafına diqqət yetirilməlidir. Empatiya, ünsiyyət və problem həll etmə bacarıqları uşaqlara öyrədildikdə aqressiv davranışlar azalır. Psixoloji dəstək xidmətləri də həm qurbanlara, həm də aqressor uşaqlara kömək edir.

İkinci mühüm istiqamət ünsiyyətdə olduğu mühitinin dəyişdirilməsidir.[2] Şagirdlər passiv müşahidəçi olmaq əvəzinə, zorakılığa qarşı mübarizə aparmağa təşviq edilməlidir. Qrup daxilində münasibətlərin yaxşılaşdırılması bulinqin azalmasına gətirib çıxarır.

Məktəb səviyyəsində isə müsbət psixoloji mühitin yaradılması vacibdir. Aydın qaydalar, müəllimlərin aktiv mövqeyi və şagirdlərlə daha yaxşı ünsiyyət zorakılığın qarşısını almaqda effektiv rol oynayır. Müəllimlərin şagirdləri doğru məlumatlandırması da bulinqin azalmasında əhəmiyyətlidir.

Ailə ilə əməkdaşlıq da bu prosesin vacib tərkib hissəsidir. Valideynlərə uşaqlarla, doğru davranış qaydaları öyrədilməli, uşaqlarla sağlam ünsiyyət qurmaq bacarıqları inkişaf etdirilməlidir. Bulinq problemi çox istiqamətli xarakter daşıyır və onun həlli yalnız bir istiqamətdə aparılan tədbirlərlə mümkün deyil. Fərdi, ailəvi və məktəb səviyyəsində ardıcıl şəkildə həyata keçirilən müdaxilələr daha doğru nəticə verir.

Xüsusilə məktəbdə şagirdlər üçün təhlükəsiz və dəstəkləyici mühitin yaradılması, şagirdlərin sosial bacarıqlarının inkişafı və müəllimlərin aktiv iştirakı bulinqin qarşısının alınmasında əsas rol oynayır. Bu istiqamətdə davamlı və ardıcıl tədbirlərin görülməsi uşaqların sağlam inkişafı üçün vacibdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Swearer, S. M. Və b. (2006). Bullying in schools: social-ecological model.
2. Olweus, D. (2006). Bullying at school: Knowledge base and an effective intervention program.
3. Əhmədov, H. M. (2012). Pedagogika nəzəriyyəsi. Bakı: Elm və təhsil.

**İBTİDAİ SINIFLƏRDƏ MUSİQİ TƏDRİSİNDƏ MİLLİ DƏYƏRLƏRİN
FORMALAŞDIRILMASI METODİKASI** Mustafayeva Səidə Bayram; Qrup 136 ,
seide9013@gmail.com , Magistratura, Pedagogika
P.ü.f.dok. Mustafayev M.H
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İbtidai siniflərdə musiqi tədrisi şagirdlərin estetik, sosial və mənəvi inkişafında, xüsusilə milli dəyərlərin formalaşmasında əhəmiyyətlidir. Musiqi dərsləri şagirdlərin mədəni

identifikasiyasını, vətənpərvərlik hissini və milli mədəniyyətə hörmətini gücləndirir, milli-mədəni biliklərin və folklor irsinin mənimsənməsinə imkan verir. Məqsəd şagirdlərin milli musiqi mədəniyyətinə marağını artırmaq, yaradıcılıq bacarıqlarını inkişaf etdirmək və mənəvi-estetik tərbiyəni təmin etməkdir [1], bu isə müxtəlif metod və texnologiyalardan istifadə etməklə həyata keçirilir.

Musiqi dərslərində xalq mahnıları və ritmik oyunlar şagirdlərin milli-mədəni biliklərini artırmaq üçün əsas vasitədir. Uşaqlar xalq mahnılarını ifa edərkən yalnız nota və ritm bacarıqlarını deyil, həm də xalqın tarixi, adət-ənənələri və mədəniyyətini öyrənirlər [2]. Məsələn, “Sarı gəlin” və “Çırpınırdın Qara dəniz” kimi xalq mahnılarının dərslər zamanı ifası şagirdlərin milli musiqiyə marağını yüksəldir. Bu yanaşma dərslər zamanı mənimsənilən biliklərin davamlılığını təmin edir və uşaqların milli-mədəni kimlik hissini gücləndirir.

Musiqi və poeziyanın inteqrasiyası milli dəyərlərin öyrədilməsində effektiv yanaşmalardan biridir. Şagirdlər milli şairlərin şeirlərini musiqi ilə ifa etdikdə, həm dil bacarıqları inkişaf edir, həm də milli kimlik hissləri güclənir [3]. Məsələn, Üzeyir Hacıbəyovun bəstələdiyi mahnılar vasitəsilə şagirdlər Azərbaycan dilinin melodik xüsusiyyətlərini öyrənir və milli musiqi irsini tanıyırlar. Bu metod xüsusilə 3–4-cü siniflərdə uğurludur, çünki uşaqların yaradıcılıq bacarıqları bu yaş dövründə daha aktiv şəkildə inkişaf edir.

Müasir texnologiyaların tətbiqi dərslərin effektivliyini artırır. İnteraktiv lövhələr, videodərslər və səsli materiallar şagirdlərin milli musiqi nümunələrinə marağını yüksəldir [1]. Məsələn, “Tar” və “Kamança” alətlərinin vizual və səsli nümayişi şagirdlərin yaddaşında qalır və onların milli musiqi alətlərinə marağını artırır. Bu üsul uşaqların dərslərə aktiv qatılmasını təmin edir və tədris prosesini əyləncəli hala gətirir.

Yaradıcı layihələr və məktəb tədbirləri şagirdlərin milli dəyərləri mənimsəməsində mühüm rol oynayır. “Milli Musiqi Günləri” və “Xalq Rəqsləri Festivalı” kimi tədbirlər şagirdlərə milli musiqi və mədəniyyət nümunələrini təqdim etməyə imkan verir [2]. Bu fəaliyyətlər həm şagirdlərin komanda şəklində işləmə bacarıqlarını artırır, həm də milli dəyərlərə bağlılıq hissini gücləndirir. Fərdi yanaşma musiqi dərslərində milli dəyərlərin mənimsənilməsi üçün vacibdir. Müəllimlər şagirdlərin fərdi bacarıqlarına və maraqlarına uyğun tapşırıqlar seçərək dərsləri təşkil edirlər [4]. Qiymətləndirmə yalnız texniki bacarıqların yoxlanılması ilə məhdudlaşmır, həm də şagirdlərin milli musiqiyə marağı və yaradıcılıq səyləri nəzərə alınır.

Beləliklə, ibtidai siniflərdə musiqi dərslərində milli dəyərlərin formalaşdırılması şagirdlərin estetik, milli-mədəni və sosial inkişafını təmin edən kompleks bir prosesdir. Mahnı və ritmik oyunlar, musiqi-poeziya inteqrasiyası, interaktiv metodlar, yaradıcı layihələr və fərdi yanaşma bu prosesin əsas vasitələridir. Sistemli metodika və məqsədyönlü tətbiq şagirdlərin milli musiqi irsinə marağını artırır və onların mənəvi-estetik tərbiyəsinə töhfə verir.

Ədəbiyyat

1. Flohr, J. W., & Trollinger, V. L. (2011). Music in elementary education. Routledge.
2. Rəcəbov, O. M., & Hidayətova, F. Ş. (2013). Ümumtəhsil məktəblərində musiqi tədrisi və tərbiyəsi metodikası. Mütərcim.
3. Walker, R. (2007). Music education: Cultural values, social change and innovation. Charles C Thomas Publisher.
4. Zeynalova, F., & İsmayılov, M. (2009). İbtidai musiqi nəzəriyyəsi. E.L. Nəşriyyat-Poliqrafiya.

MULTİKULTURAL TƏHSİL: MÜASİR CƏMİYYƏTLƏRDƏ PEDAQOJİ İNKLÜZİVLİK VƏ MƏDƏNİ MÜXTƏLİFLİK

İbazadə Aişə Zöhrab qızı, Qrup 131, Magistratura, Təhsil nəzəriyyəsi və tarixi.

Mail: aishaibazada@gmail.com

**P.f.d., dos Akif Əlihüseyn oğlu Quliyev
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri.**

Müasir dövrdə qloballaşma proseslərinin sürətlənməsi və cəmiyyətlərin sosial-mədəni baxımdan müxtəlifləşməsi təhsil sistemində yeni yanaşmaların formalaşmasını zəruri etmişdir. Bu yanaşmalar arasında multikultural təhsil xüsusi yer tutur. Multikultural təhsil müxtəlif mədəniyyətlərin, dillərin, dinlərin və etnik kimliklərin qarşılıqlı hörmət və anlaşma şəraitində öyrənilməsinə və tədris prosesinə inteqrasiyasını nəzərdə tutur [1, s. 25]. Bu yanaşma yalnız bilik ötürülməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda tolerantlıq, empatiya və sosial ədalət kimi dəyərlərin formalaşdırılmasına xidmət edir.

Multikultural təhsil pedaqoji inklüzivliyin əsas tərkib hissələrindən biri kimi çıxış edir. Inklüziv təhsil bütün şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini, sosial statusunu, mədəni mənsubiyyətini və öyrənmə ehtiyaclarını nəzərə alaraq onların təhsil prosesində bərabər iştirakını təmin etməyi hədəfləyir [2, s. 40]. Bu baxımdan multikultural yanaşma təhsil mühitində ayrı-seçkiliyin qarşısını alır, müxtəlifliklərin qəbulunu və dəyərləndirilməsini təşviq edir. Müəllimlər bu prosesdə mühüm rol oynayaraq şagirdlər arasında qarşılıqlı hörmətin formalaşmasına şərait yaradırlar.

Müasir cəmiyyətlərdə mədəni müxtəliflik artıq norma kimi qəbul edilir və bu müxtəliflik təhsil sistemində də öz əksini tapmalıdır. Multikultural təhsil proqramları müxtəlif mədəniyyətlərə aid biliklərin tədrisini, fərqli baxış bucaqlarının öyrənilməsinə və şagirdlərin tənqidi düşünmə bacarıqlarının inkişafını dəstəkləyir [3, s. 78]. Bu yanaşma şagirdlərin yalnız akademik biliklərini deyil, həm də sosial və emosional bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Pedaqoji inklüzivlik çərçivəsində multikultural təhsilin tətbiqi müəllimlərin peşəkar hazırlığını da zəruri edir. Müəllimlər müxtəlif mədəni mühitlərdə işləmək bacarıqlarına yiyələnməli, fərqli şagird qruplarının ehtiyaclarını düzgün qiymətləndirməli və uyğun təlim strategiyaları seçməlidirlər [4, s. 52]. Bu məqsədlə müəllim hazırlığı proqramlarında multikultural kompetensiyaların inkişafına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Nəticə etibarilə, pedaqoji inklüzivliklə vəhdətdə tətbiq olunan bu yanaşma təhsil mühitində bərabər imkanların yaradılmasına, mədəni müxtəlifliyin qorunmasına və cəmiyyət üzvləri arasında qarşılıqlı anlaşmanın gücləndirilməsinə xidmət edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatlar

1. Banks J.A. An Introduction to Multicultural Education. Boston: Pearson, 2016, 320 s.
2. Əhmədov A.H. Təhsilin pedaqogikası və müasir problemləri. Bakı: Elm və təhsil, 2019, 240 s.
3. Gay G. Culturally Responsive Teaching: Theory, Research, and Practice. New York: Teachers College Press, 2018, 300 s.
4. Hüseynova L.Ə. Məktəbəqədər pedaqogika. Bakı: Təhsil nəşriyyatı, 2018, 280 s.

MÜASİR DÖVRDƏ MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ TƏRBIYƏVİ İŞİN ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ.

Hacıadə Ülviyyə Güloğlan qızı, Qrup 135, Magistratura, Pedaqogika.

**P.f.d. Piriyyə Elnarə Abbas qızı .
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri.**

Müasir dövrdə təhsil sistemində baş verən sosial-mədəni və pedaqoji transformasiyalar məktəbəqədər təhsil müəssisələrində həyata keçirilən tərbiyəvi işin məzmununa və təşkilinə yeni yanaşmaların formalaşmasını zəruri etmişdir. Bu baxımdan məktəbəqədər təhsil müəssisələrində tərbiyəvi iş uşağın şəxsiyyət kimi inkişafının əsas mərhələlərindən biri hesab olunur və onun gələcək təhsil mərhələlərinə adaptasiyasında mühüm rol oynayır [2, 103 s.].

Məktəbəqədər yaş dövrü insan inkişafının ən həssas mərhələlərindən biri hesab edilir və bu dövrdə əldə olunan sosial təcrübə uşağın şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin formalaşmasına birbaşa təsir göstərir. Bu səbəbdən müasir pedaqogika məktəbəqədər təhsil müəssisələrində tərbiyəvi işin humanist prinsiplər əsasında qurulmasını vacib hesab edir. Humanist yanaşma uşağın fərdi xüsusiyyətlərinin, maraqlarının və potensial imkanlarının nəzərə alınmasını, onun şəxsiyyət kimi qəbul edilməsini və inkişaf prosesində aktiv iştirakını təmin etməyə yönəlmişdir.

Müasir dövrdə məktəbəqədər təhsil müəssisələrində tərbiyəvi işin əsas xüsusiyyətlərindən biri onun şəxsiyyətyönümlü xarakter daşmasıdır. Şəxsiyyətyönümlü yanaşma uşağın fərdi inkişaf trayektoriyasını nəzərə almaqla onun potensial imkanlarının üzə çıxarılmasına şərait yaradır [1,101 s.].

Müasir məktəbəqədər təhsil sistemində tərbiyəvi işin mühüm xüsusiyyətlərindən biri də ailə və təhsil müəssisəsi arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsidir. Ailə uşağın ilkin sosial mühiti hesab olunduğundan onun tərbiyəsində valideynlərin rolu son dərəcə böyükdür. Bu baxımdan məktəbəqədər təhsil müəssisələri valideynlərlə sistemli əməkdaşlıq quraraq uşağın inkişafına vahid pedaqoji yanaşmanın formalaşmasına çalışırlar.

Nəticə etibarilə qeyd etmək olar ki, müasir dövrdə məktəbəqədər təhsil müəssisələrində tərbiyəvi işin əsas xüsusiyyətləri humanist yanaşma, şəxsiyyətyönümlü pedaqogika, integrativ inkişaf modeli, ailə ilə əməkdaşlıq və innovativ metodların tətbiqi ilə xarakterizə olunur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı və internet resursları

1. Əhmədov, H. H.; Zeynalova, N. E. Pedaqogika: dərslik. – Bakı: Elm və Təhsil, 2019, 352 s.
2. İbrahimov, F. N.; Hüseynzadə, R. L. Pedaqogika: dərslik. I cild. Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, 2012, 706 s.
3. Əlizadə, H. Ə.; Abbasov, A. N. Pedaqogika: dərslik. – Bakı: Mütərcim, 2024. – 400 s.
4. Rüstəmov, F. A.; Paşayev, Ə. X. Pedaqogika: yeni kurs. – Bakı: Elm və Təhsil, 2010. – 464 s.

TƏHSİLDƏ SÜNİ İNTELLEKTDƏN İSTİFADƏNİN ÜSTÜNLÜKLƏRİ VƏ RİSKLƏRİ

Mehdi Nəcəfov Emin oğlu: 7ç

Elmi rəhbər: Şirəliyeva Nərmin Yaşar qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Elşad Yəhyayev adına 56 nömrəli tam orta məktəb

Süni Süni intellekt insanın ağıllı davranışlarını təqlid edən kompüter proqramlarıdır. Bugünkü dünyada süni intellekt müxtəlif sahələrdə, xüsusilə təhsildə geniş istifadə olunur. Təhsildə istifadəsi şagirdlərin öyrənmə prosesini dəyişdirir və həm üstünlüklər, həm də müəyyən risklər yarada bilər [2, s.10; 3, s.12].

Üstünlükləri:

1. Fərdi öyrənməyə dəstək- Süni intellekt hər bir şagirdin səviyyəsinə uyğun dərs və tapşırıqlar təqdim edə bilər. Məsələn, riyaziyyat mövzusunı anlamayan şagird əlavə izahlar və məşqlər ala bilər. Bu isə fərdi öyrənməni daha effektiv edir [2, s.18–20].

2. Dərsi maraqlı etmək- Oyunlar, interaktiv proqramlar və videolar dərsi daha maraqlı edir. Məsələn, dil öyrənən şagirdlər üçün danışıq və söz oyunları yaradıla bilər. Bu cür texnologiyalar şagirdlərin motivasiyasını artırır [3, s.20–22].

3. Davamlı öyrənmə imkanı- Süni intellekt vasitəsilə şagirdlər istədikləri vaxt dərslər mövzularını təkrar edə və yeni biliklər əldə edə bilərlər. Bu isə öyrənməni daha çevik və əlçatan edir [1].

Risqləri:

1. Məlumatların düzgünlüyü- Bəzən süni intellekt səhv məlumat verə bilər. Bu isə şagirdlərin yanlış bilik əldə etməsinə səbəb ola bilər. Buna görə müəllim və valideyn nəzarəti vacib hesab olunur [3, s.28].

2. Asılılıq riski- Çox istifadə edildikdə şagird yalnız texnologiyadan cavab gözləyə bilər və öz düşünmə bacarığını daha az istifadə edə bilər. Bu isə tənqidi düşünmənin inkişafına mənfi təsir göstərə bilər [2, s.34–36].

3. İnsan ünsiyyətinin azalması- Süni intellektlə dərslərin çox keçirilməsi müəllim və şagirdlər arasında ünsiyyətin azalmasına səbəb ola bilər. Halbuki sosial bacarıqların inkişafı üçün insanlarla qarşılıqlı ünsiyyət çox vacibdir [3, s.30–32].

Nəticə olaraq demək olar ki, təhsildə süni intellekt şagirdlərin öyrənmə prosesini asanlaşdırır, dərsləri daha maraqlı edir və müəllimlərə dəstək olur. Lakin düzgün istifadə edilmədikdə səhv məlumat, texnologiyadan asılılıq və sosial bacarıqların zəifləməsi kimi risklər yarana bilər. Buna görə də süni intellektdən balanslı və məsuliyyətli şəkildə istifadə etmək vacibdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. Pearson, s. 5–50.

2. UNESCO. (2021). AI in Education: Guidance for Policy Makers. UNESCO Publishing, s. 8–35.

3. Lawels. (2023). Süni intellekt: üstünlüklər və çatışmazlıqlar. <https://lawels.com/suni-intellekt-ustunluk-v%C9%99-catismazliqlar>

MƏKTƏBDƏ BULLYİNG VƏ ONUN ŞAĞİRD LƏRİN PSIXOLOJİ VƏZİYYƏTİNƏ TƏSİRİ

Zeynəb Abbashlı Adil qızı : 7ç

Elmi rəhbər: Şirəliyeva Nərmin Yaşar qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Elşad Yəhyayev adına 56 nömrəli tam orta məktəb

Bullying məktəbdə bir və ya bir neçə şagirdin digər şagirdə qarşı davamlı şəkildə fiziki, psixoloji və ya sözlə təzyiq göstərməsi deməkdir. Bu, təhqir etmək, lağ etmək, qorxutmaq, kənarlaşdırmaq və ya fiziki zərər vermək kimi davranışlarla özünü göstərə bilər. Məktəblərdə bullying ciddi bir problemdir və şagirdlərin həm təhsilinə, həm də psixoloji vəziyyətinə mənfi təsir edə bilər [1, s.20; 3, s.30].

Bullyingin növləri:

1. Fiziki bullying- Bu zaman şagirdə vurmaq, itələmək və ya əşyalarını qəsdən zədələmək kimi fiziki zorakılıq edilir. Bu növ bullying daha çox açıq şəkildə görünür [1, s.25–28].

2. Sözlə bullying- Şagirdə təhqirəmə sözlər demək, lağ etmək və ya alçaltmaq bu növə aiddir. Bəzən sözlə edilən zorakılıq fiziki zorakılıqdan daha çox psixoloji təsir göstərə bilər [3, s.40–42].

3. Sosial bullying- Bu zaman şagirdi qrupdan kənarlaşdırmaq, onun haqqında yalan sözlər yaymaq və ya dostluq münasibətlərinə zərər vermək kimi davranışlar olur [2].

Şagirdlərin psixoloji vəziyyətinə təsiri:

Bullying şagirdlərin psixoloji vəziyyətinə ciddi təsir göstərə bilər. Belə vəziyyətə məruz qalan şagirdlər özlərini tənha, qorxmış və dəyərsiz hiss edə bilərlər. Onların özünə inamı azala bilər və məktəbə getmək istəməyə bilərlər.

Bəzi hallarda bullying şagirdlərdə stress, narahatlıq və depressiya kimi problemlərə səbəb ola bilər. Bu vəziyyət onların dərslərinə də təsir edir. Şagird diqqətini dərse cəmləyə bilmir və nəticələri zəifləyə bilər [3, s.55–58].

Eyni zamanda bullying şagirdlərin sosial münasibətlərinə də təsir edir. Onlar yeni dostlar qazanmaqdan çəkinə və insanlarla ünsiyyətdən uzaqlaşa bilərlər [1, s.45].

Bullyingin qarşısını almaq üçün məktəbdə müəllimlərin və valideynlərin rolu çox vacibdir. Şagirdlərə bir-birinə qarşı mehriban və tolerant davranmağın vacibliyi öyrədilməlidir [3, s.65].

Əgər bir şagird bullying ilə qarşılaşırsa, bu barədə müəllimə və ya valideynə məlumat verməsi vacibdir. Problemi gizlətmək əvəzinə kömək istəmək daha düzgün addımdır [2].

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Coloroso, B. (2016). The Bully, the Bullied, and the Bystander. New York: HarperCollins, s.15–60.
2. UNESCO. (2019). Behind the Numbers: Ending School Violence and Bullying. Paris: UNESCO Publishing, s. 25–70.
3. <https://as-journal.edu.az/umumi-t%C6%8Fhsild%C6%8F-bullying-v%C6%8F-kiberbullying-onlara-qarsi-mubariz%C6%8F-usullar>

İBTİDAİ SİNİF ŞAGİRD LƏRİNİN MƏNƏVİ İNKİŞAFINDA “ANA DİLİ” DƏRSLƏRİNİN ROLU

Adilə Əmənova Rasim qızı, M25 – 136, Magistratura, adilamnova2303@gmail.com

Pedaqogika və Psixologiya

P.ü.f.d., dos. Əliyeva Sədaqət Ağarəhim

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə təhsil paradigmalarının təkamülü, çoxsaylı innovasiyaların və yeni təhsil texnologiyalarının istifadəsi bilik və zəruri bacarıqların inkişafı arasında əlaqəni qeyd edir. Təhsilin əsas predmeti olan rəsmi dövlət dilinin, milli qürur və şərəf mənbəyi kimi Azərbaycan dilinin davamlı inkişafı, ona məhəbbətin aşılınması hələ kiçik yaşlardan bu işin keyfiyyətli təşkili ilə sıx bağlıdır.

Xalqımızın Ümummilli lideri Azərbaycan Respublikası Gənclərinin Birinci Formundakı “Müstəqil Azərbaycanın gələcəyi gənclərdir” məşhur nitqində qeyd edir: “Ümumbəşəri dəyərlər, Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri hər bir gənc tərəfindən mənimsənilməlidir. Nə qədər var-dövlət olsa da, nə qədər zənginlik olsa da, mənəviyyat olmayan yerdə heç bir şey ola bilməz”. (Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir: V kitab. Bakı: Azər nəşr, 1998, s. 308)

Azərbaycan dilinin tədrisi akademik bacarıqları inkişaf etdirmək məqsədi daşıyır. A.A. Abbasovun qeyd etdiyi kimi “İbtidai siniflərdə ana dili dərsləri uşaqlarda nitq inkişafı ilə yanaşı, milli-mənəvi dəyərlərin mənimsənilməsi üçün mühüm pedaqoji imkanlar yaradır.” (4, s.61)

Milli kurikulumun məqsədi şagirdlərin dil və şifahi nitq bacarıqlarının inkişafını, dil və mədəniyyətə yiyələnmələrini təmin etmək olduğu dəqiqləşdirilmişdir. Milli kurikulum fonetik və linqvistik bacarıqların mənimsənilməsi yolu ilə ümumi fonetik inkişafı təmin edir. Ana dili tədris və ünsiyyət vasitəsidir.

Ana dili şagirdlərin mədəniyyətinin formalaşmasına və nitqinin inkişafına kömək edir. Bu dövrdə şagirdlər zəngin lüğətə yiyələnir, dilin qrammatik xüsusiyyətlərini öyrənirlər. Ana dili güclü təhsil və mədəniyyət vasitəsidir. Onun vasitəsilə şagirdlər milli-mənəvi dəyərləri mənimsəyir,

əxlaqi keyfiyyətlərə yiyələnirlər. Bundan əlavə, bu dildən istifadə onların təhsil potensiallarını inkişaf etdirməyə kömək edir.

İbtidai siniflərdə istifadə olunan Ana dili dərsləkləri şagirdlərin əxlaqi tərbiyəsinin inkişafı üçün geniş imkanlar açır. Ana dili dərsləklərinin hazırlanması və tərtibi zamanı əxlaq tərbiyəsinin inkişafı üçün zəruri olan ehtiyaclar diqqətlə nəzərə alınmışdır. Dərsləklərdə milli-mənəvi, dini dəyərlərimizi, tariximizi, dilimizi, mədəniyyətimizi, əks etdirən mətnlərin yer alması gələcək nəsillərimizin düzgün inkişafına, onların mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət edir.

Şagirdlərin strukturlaşdırılmış əxlaqi tərbiyəsinin əsasları ibtidai siniflərdə formalaşır və burada Ana dili dərslərinin rolu böyükdür. Bu dərslər şagirdlərə xalqın milli-mənəvi dəyərlərinə, adət-ənənələrinə hörmət hissi aşılayır, Vətəninə, xalqına xidmət etməyə, dövlətinin mənafeyini ən yüksək səviyyədə müdafiə etməyə qadir şəxsiyyətlər formalaşdırır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədov A. O. Azərbaycan dili tədrisinin metodikası. Bakı: Elm və təhsil, 2020, 256 s.
2. Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi 2025 / Cild 71, Say 1 / 40–46
<https://doi.org/10.48445/h6744-5994-3636-y>
3. Hüseynov S.S., Qaracayeva E. M.. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti (dərslək). Bakı, “Elm və təhsil”, 2016, 408 səh.
4. Məmmədli N. B. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti: dərslək (I cild). — Bakı: Elm və təhsil, 2020, 528 s.

TƏLİM PROSESİNDƏ XÜSUSİ QAYĞIYA EHTİYACI OLAN ŞAĞİRLƏRƏ FƏRDİ YANAŞMA

**Allahyarova Həmayıl Vidadi, 137, Magistratura, hemayil.allahyarova@gmail.com,
Pedaqogika, Psixologiya
Elmi rəhbər: p.f.d., dos Abbasov Oqtay Allahverən
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Təhsilin əsas vəzifələrindən biri bütün şagirdlər üçün bərabər imkanlar yaratmaq və onları təlim, tərbiyə prosesinə cəlb etməkdir. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdlər də digər bütün şagirdlər kimi bərabər hüquqlara malikdirlər və onların fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması müasir təhsilin əsas prinsiplərindən biridir. Bu məqsədlə Azərbaycanda “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında əlilliyi olan şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” qəbul edilmişdir (Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi, 2018) [1, s.1].

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdlərin (XQEŞ) hər birinin özünəməxsus fərdi xüsusiyyətləri vardır. Odur ki, tədris zamanı onlara fərdi yanaşma tətbiq edilməli, dərslər materialları mümkün qədər onlara uyğun fərdiləşdirilmiş və sadələşdirilmiş olmalıdır. Buna görə, dərsləklər xüsusi qayğıya ehtiyacı olan bəzi şagirdlər üçün vizual, bəziləri üçün də praktiki material və tapşırıqlarla zənginləşdirilir. Belə şagirdlər üçün fərdi təlim planlarının hazırlanması mütləqdir. Burada tapşırıqlar müxtəlif formada və çətinlik səviyyəsində təqdim edilir, müxtəlif təlim metodlarından istifadə edilir və uyğun qiymətləndirmə meyarları seçilir [4, s. 131]. Bu planların hazırlanıb tətbiq edilməsi müəllimin yüksək savadlılıq və peşəkarlığı ilə həyata keçirilir.

XQEŞ-lə iş zamanı əhəmiyyəti məsələlərdən biri də sinif otağının vəziyyətidir. Sinif həm fiziki baxımdan lazımi avadanlıqlarla təchiz olunmalı, partaların uzunluğu şagirdlərə uyğun nizamlanmalı, səs sistemi və işıqlandırma hər kəs üçün uyğun olmalı və sinif otağında hərəkət üçün lazımi qədər boş yerlər olmalıdır. Fiziki şəraitlə yanaşı, dəstəkləyici emosional mühitin yaradılması tədris olunan dərslərin effektivliyinin artması ilə nəticələnir [2, s.62-63]. Şagirdlər arasında

əməkdaşlıq və qarşılıqlı hörmətə dayanan rəqabətin olduğu sağlam psixoloji mühit yaratmaqla XQEŞ-in təlim prosesində fəal iştirakı təmin olunur.

Tədris prosesi zamanı məktəb psixoloqu, xüsusi pedaqoq, fizioterapevt, loqoped və başqa mütəxəssislərlə əməkdaşlıq etmək məqsəduyğundur. Onlarla məqsədyönlü məsləhətləşmə xüsusi şagirdlərin qarşılaşa biləcəkləri problemlərin qarşısının alınması və onların həll olunmasında müstəsna rol oynayır [3, s. 95-97]. Mütəxəssis şəxslər xüsusi şagirdlərlə mütəmadi əlaqədə olmaqla onların fərdi tələb və ehtiyaclarını ödəmək üçün işlər görürlər. Müəllimlər də öz növbəsində bu mövzuda maariflənmək məqsədilə dövlət tərəfindən ixtisasartırma kurslarına cəlb olunurlar.

Nəticə etibarilə, XQEŞ-ə təlim prosesində fərdi yanaşmanın tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bu pedaqoji, psixoloji və sosial amillərin birləşməsi ilə mümkündür. Onların fiziki və psixoloji fərqliliklərindən savayı, öyrənmə üslublarının, maraq və ehtiyaclarının nəzərə alınması ilə qurulan dərslər akademik nailiyyətlərinin artması və sosial adaptasiya ilə nəticələnir. Fərdi yanaşmaya əsaslanan təhsil mühiti hər bir şagirdin potensialını üzə çıxarmağa və uğur əldə etməsinə töhfə verən əsas amillərdəndir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidenti.(2018). 2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı.
2. Florian, L. (Ed.). (2014). The SAGE handbook of special education (2nd ed.). SAGE Publications. S. 62-63
3. Gargiulo, R. M., & Bouck, E. C. (2018). Special education in contemporary society: An introduction to exceptionality (6th ed.). SAGE Publications. S. 95-97
4. Loreman, T., Deppeler, J., & Harvey, D. (2005). Inclusive education: A practical guide to supporting diversity in the classroom. Allen & Unwin. S. 131

AZƏRBAYCAN TƏHSİL SİYASƏTİNDƏ VALİDEYN AMİLİ - HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNİN İŞİĞİNDƏ

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru Məmmədov Firudin Zirəddin oğlu

Nəhmətova Sara Yaşar M25-132 Magistratura, Pedaqogika nhmtovasara@gmail.com

Azərbaycan Dillər Universiteti – Bakı

Təhsilin inkişaf səviyyəsi dövlətin həm sosial-mənəvi tərəqqisinə, həm də mədəni irsinin qorunub saxlanılmasına birbaşa təsir edir. Azərbaycan təhsil siyasətinin ideoloji əsaslarının formalaşmasında ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasəti böyük rol oynamışdır. Bu tezis yazılmasının əsas məqsədi Heydər Əliyev irsi nümunəsində ölkənin təhsil siyasətində valideyn rolunu araşdırmaqdır.

Təhlil zamanı aydın oldu ki, təhsildə valideyn faktoru dedikdə, valideynlərin övladlarına verdiyi mənəvi stimulyat və akademik dəstək, məktəblə əməkdaşlıq və məsuliyyət anlayışı nəzərdə tutulur. Araşdırmalar göstərir ki, valideynlərin təhsilə müsbət münasibəti şagirdlərin dərslər motivasiyasını artırır və onların akademik nəticələrinə birbaşa təsir göstərir [4]. Ulu öndərin nitqlərinə nəzər salsaq görərik ki, o, savadlı kadr hazırlığını sadəcə bir vəzifə deyil, ölkənin gələcəyi üçün ən vacib strateji hədəf kimi hər zaman ön plana çəkib. Onun atdığı addımlar sırasında ölkəmizdə yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması, təhsilin əlçatanlığı və coğrafiyasının genişlənməsi və sairə əsas yer alır. Təhsilin bir xalqın taleyindəki həlledici rolunu 'millətin gələcəyi' kimi xarakterizə edən Ulu öndər, bu sahədəki hər bir addımı strateji tərəqqinin əsası hesab edirdi. Ümummilli liderin Azərbaycana rəhbərliyi dövrlərində məktəblərin sayı çoxalmış, yeni ali təhsil müəssisələri yaradılmışdır [3]. Heydər Əliyevin təhsil strategiyasının qayəsini həm müasir biliklərə

viyələnmiş, həm də milli-mənəvi köklərinə bağlı olan yeni bir nəslin formalaşdırılması təşkil edirdi. Belə bir konseptual yanaşma, mahiyyət etibarilə təhsil prosesində ailə institutunun əvəzedilməz rolunu da dolayısı ilə gündəmə gətirir. Valideyn amili birbaşa normativ termin kimi istifadə olunmasa da, ailənin tərbiyəvi funksiyası və gənclərin inkişafında rolu daim vurğulanmışdır. "Uşaqlar dünyanın sevincidir" devizi altında keçirilən şənlikdə (14 dekabr 1997) ulu öndər belə çıxış etmişdir: "Öz övladına qayğı göstərmək, təhsil vermək, övladını yüksək əxlaqi normalar səviyyəsində tərbiyələndirmək hər bir valideynin borcudur." [2, s.390-391].

Belə qərara gəlmək olar ki, ailə və məktəb əməkdaşlığı müasir Azərbaycanın təhsil modelində təsadüfi bir tendensiya deyil, bu, birbaşa Heydər Əliyev irsindən gələn və zamanla daha da aktuallaşan strateji bir yanaşmadır. Belə ki, 2013-cü il "Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nda təhsilin insan kapitalının inkişafı və cəmiyyətin bütün üzvlərinin — o cümlədən valideynlərin — bu prosesə cəlb olunması prioritet kimi nəzərdə tutulur [1]. Sözügedən yanaşma, təhsil mühitində valideyn iştirakçılığını sadəcə hüquqi bir öhdəlik deyil, həm də cəmiyyətin sosial-ideoloji bütövlüyü üçün zəruri olan fundamental bir tələbat kimi xarakterizə edir.

Nəticə olaraq qeyd oluna bilər ki, Heydər Əliyev irsi fonunda valideyn amili Azərbaycan təhsil siyasətinin ayrılmaz komponenti kimi çıxış etmişdir. Dövlət, məktəb və ailənin birgə fəaliyyəti təhsilin effektivliyini artırmaqla yanaşı, ölkənin gələcək inkişafını təmin edən əsas mexanizmdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası, 2013 <https://president.az/az/articles/view/9779>
2. Heydər Əliyev. "Müstəqilliyimiz əbədidir" (Çoxcildlik), 18-ci cild (Təhsil işçiləri ilə görüşlərdəki nitqlər). Bakı, "Azər nəşr". http://anl.az/el/alf7/he_me13.pdf
3. Heydər Əliyev. Təhsil siyasəti ilə bağlı çıxışlar. Azərbaycan Respublikası Prezident Kitabxanası. <https://files.preslib.az/projects/heydaraliyev/articles/he0726.pdf>
4. Həşimova, A. (2021). Şagirdlərin öyrənmə motivasiyasının artırılmasında valideynlərin rolu. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu. <https://arti.edu.az/2021/09/16/sagirdl%C9%99rin-oyr%C9%99nm%C9%99-motivasiyasinin-artirilmasinda-valideynl%C9%99rin-rolu/>

QIYMƏTLƏNDİRMƏ VƏ MONİTORİNG SİSTEMİNİN TƏHSİLİN GƏLƏCƏK İNKİŞAFI ÜÇÜN PRIORİTET İSTİQAMƏTLƏRİ

P.f.d. Tahirova Şəfiqə Şirali qızı. aysunmemiyeva22@gmail.com

Abbaszadə Aysun Nail qızı, M25-132, Magistratura, Pedaqogika.

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

"Biz bu gün də, gələcəkdə də təhsilin keyfiyyətini artırmalı, təhsil sahəsini daha da mükəmməlləşdirməliyik" [1, s.7] - Heydər Əliyevin bu fikirləri təhsil sisteminin cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynadığını ifadə edir. Bu baxımdan tədris prosesində keyfiyyətin yüksəldilməsi və səmərəliliyinin artırılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Təhsilin inkişafında qiymətləndirmə və monitoring sistemi əsas dayaqlardan biri hesab olunur. Bu sistem yalnız şagirdlərin nəticələrini müəyyənləşdirməklə məhdudlaşmır, eyni zamanda təhsil keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına xidmət edir. Bu baxımdan, təhsilin gələcəkdə inkişafını təmin etmək üçün onun prioritet istiqamətlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Həmin istiqamətlərə aiddir:

1. Kompetensiyaya əsaslanan qiymətləndirmə Bu qiymətləndirmə şagirdlərin təkcə nəzəri biliklərini deyil, həmçinin onların təcrübi bacarıqlarını, mövcud biliklərini tətbiq etmə qabiliyyətini müəyyən edir.

2. Şagirdlərin davamlı qiymətləndirilməsinin səmərəliliyinin artırılması Formativ n(davamlı) qiymətləndirmə təlimdə müəllim–şagird əlaqəsinin güclənməsinə, şagirdlərin zəif və güclü tərəflərinin vaxtında müəyyənləşdirilməsinə şərait yaradır.

3. Müəllimlərin qiymətləndirmə bacarıqlarının inkişafı

Qiymətləndirmə keyfiyyətinin müəllimdən asılı olduğunu nəzərə alaraq, qiymətləndirmə üsullarının təkmilləşdirilməsi və müasir qiymətləndirmə meyarlarının tətbiqi mühümdür.

4. Elektron qiymətləndirmə mexanizmlərinin inkişafı

Bu, real vaxtda nəticələrin izlənməsini, şagirdin uzunmüddətli inkişafını izləmək üçün elektron portfolioların yaradılmasını əhatə edir. “Rəqəmsal qiymətləndirmə obyektivliyi təmin edir, proqramlaşdırılmış testlər subyektivliyi minimum həddə endirir.”[2, s.264]

5. Milli və beynəlxalq qiymətləndirmə mexanizmlərinin əlaqələndirilməsi Təhsilin inkişafı məqsədilə beynəlxalq proqramlarda (məsələn, PISA tipli) iştirak edilir və nəticələrin müqayisəsi əsasında təhsil siyasətinin təkmilləşdirilməsi həyata keçirilir.

6. Təhsil məlumatlarının analitik tətbiqi

Əldə olunan məlumatlar sadəcə saxlanılmamalı, təhsil siyasətinin təkmilləşdirilməsində istifadə edilməli və təhsil müəssisələri üzrə müqayisəli təhlillər aparılmalıdır.

7. Şagirdin fərdi inkişafına uyğun təhsil və qiymətləndirmə

Təlimdə hər bir təhsilalanın fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalı, xüsusi təhsil ehtiyacları olan şagirdlər üçün uyğun qiymətləndirmə üsulları tətbiq edilməlidir.

8. Şəffaf və hesabatlı qiymətləndirmə sisteminin inkişafı

Qiymətləndirmə nəticələri açıq olmalı, istifadəsi rahat hesabat sistemləri yaradılmalıdır.

Yekun olaraq belə nəticəyə gəlmək olur ki, göstərilən istiqamətlərin hər biri təhsilin keyfiyyətini artırır, müəllim və şagird arasında səmərəli qarşılıqlı əlaqəni gücləndirir və təhsil siyasətinin davamlı təkmilləşdirilməsinə imkan yaradır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Kurikulum Jurnalı. 2008. №2

2. Qədim Diyar Beynəlxalq Elmi Jurnal. 2025. Cild:7 Sayı:4.

MONTESSORİ, WALDORF, REGGIO-EMİLİA MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL MODELLƏRİNİN PEDAQOJİ ƏSASLARININ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ.

**Şükürova Günəş Rövşən qızı, Qrup 131, Magistratura, Sukurovagunes@gmail.com , Təhsil
nəzəriyyəsi və tarixi.**

**P.f.d., dos. Məmmədova Xəyalə Arif qızı.
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri.**

Montessori, Waldorf və Reggio-Emilia modelləri məktəbəqədər təhsildə uşağın inkişafına müxtəlif yanaşmalar təqdim edən alternativ pedaqoji sistemlər kimi formalaşmışdır. Bu modellərin hər biri fərqli fəlsəfi əsaslara söykənsə də, onların ümumi istiqaməti uşağın şəxsiyyət kimi formalaşmasına, daxili potensialının üzə çıxarılmasına və öyrənmə prosesində aktiv iştirakına əsaslanır.

Montessori təhsil modeli Mariya Montessorinin elmi-pedaqoji müşahidələrinə əsaslanır və uşağın təbii inkişaf qanunauyğunluqlarına və yaş xüsusiyyətlərinə uyğun mühitin təşkilini başlıca prinsip kimi qəbul edir [2]. Bu yanaşmada uşağın müstəqil fəaliyyəti ön plandadır, öyrənmə prosesi

isə əsasən onun daxili təşəbbüsü ilə həyata keçirilir. Xüsusi didaktik materiallar vasitəsilə uşaqların idrak, məntiqi və sensor bacarıqları inkişaf etdirilir [1]. Müəllim bu prosesdə istiqamətləndirici və müşahidəçi rolunu yerinə yetirərək uşağın özünüidarəetmə və məsuliyyət kimi keyfiyyətlərinin formalaşmasına şərait yaradır.

Waldorf modeli Rudolf Ştaynerin antropozofiya fəlsəfəsi üzərində qurulur və uşağın inkişafını vahid, çoxşaxəli proses kimi qiymətləndirir [4, s. 32]. Bu modeldə təhsil uşağın emosional və yaradıcı inkişafına üstünlük verir. Tədris prosesi incəsənət, musiqi, ritm və oyun fəaliyyətləri üzərində qurulur. Erkən yaş dövründə formal akademik biliklərin verilməsi prioritet hesab edilmir, əsas diqqət təxəyyülün inkişafına və emosional sabitliyin formalaşmasına yönəldilir. Reggio-Emilia modeli sosial konstruktivizm prinsiplərinə əsaslanaraq uşağın öyrənmə prosesində aktiv iştirakını təmin edir. Bu modeldə uşağın maraq və sualları tədris fəaliyyətini istiqamətləndirir, öyrənmə isə layihə əsaslı təşkil olunur. Uşaqların tədqiqat aparması, fikir mübadiləsi və nəticələri müxtəlif ifadə vasitələri ilə təqdim edilməsi təşviq edilir. “Üçüncü müəllim” kimi qiymətləndirilən mühit yaradıcılıq və ünsiyyəti stimullaşdıran şəkildə qurulur, müəllim isə öyrənmə prosesini dəstəkləyən tərəfdaş rolunda çıxış edir [5, s. 67].

Pedaqoji modellərin müqayisəsi onların yanaşmalarındakı fərqləri göstərir: Montessori fərdi inkişaf və müstəqil fəaliyyəti, Waldorf emosional-estetik inkişafı, Reggio-Emilia isə sosial qarşılıqlı əlaqə və kollektiv öyrənməni ön plana çəkir. Bu modellər fərqli nəzəri əsaslara söykənsə də, uşağın aktiv öyrənən kimi qəbul edilməsi, fərdi xüsusiyyətlərin nəzərə alınması və inkişafın çoxşaxəli xarakteri onların ümumi xüsusiyyətlərini təşkil edir.

Montessori modeli strukturlaşdırılmış mühitdə uşağın müstəqil fəaliyyətinə və daxili motivasiyasına əsaslanır, xüsusi didaktik materiallar vasitəsilə idrak bacarıqlarının mərhələli inkişafını təmin edir [3, s. 45]. Waldorf yanaşması emosional və yaradıcı inkişafı ön plana çəkərək incəsənət, ritm və oyun fəaliyyətinə üstünlük verir. Reggio-Emilia modeli isə sosial qarşılıqlı əlaqə və tədqiqat əsaslı öyrənməyə əsaslanaraq uşaqların özünüifadə və ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bu yanaşmaların integrasiyası təhsil mühitinin daha çevik təşkilinə və uşaqların intellektual, emosional və sosial inkişafının balanslı şəkildə formalaşmasına imkan yaradır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatlar:

1. Əhmədov A.H. Məktəbəqədər təhsilin nəzəri və metodik əsasları. Bakı: Elm və təhsil, 2020.
2. Hüseynova L.Ə. Məktəbəqədər pedaqogika. Bakı: Təhsil nəşriyyatı, 2018.
3. Montessori M. Absorbsiya edən zəhin (tərcümə). Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2019.
4. Стейнер Р. Воспитание ребёнка с точки зрения духовной науки. Москва: Педагогика, 2017.
5. Эдвардс К., Гандини Л., Форман Дж. Сто языков детей: подход Реджо-Эмилия в дошкольном образовании. Москва: Просвещение, 2016.

BEYNƏLXALQ QIYMƏTLƏNDİRMƏ SİSTEMLƏRİ VƏ ONLARIN MİLLİ TƏHSİLƏ İNTEQRASIYASI

Mikayılova Fidan Saleh qızı, M25-132, Magistratura E-mail:

2003.fidan.mikayilova@gmail.com

Bölmə: Pedaqogika, Psixologiya

Elmi rəhbər: Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, Firudin Məmmədov Zirəddinoğlu

Bakı şəhəri, Azərbaycan Dillər Universiteti

Heydər Əliyev təhsili dövlətin inkişafının əsas sütunlarından biri kimi qiymətləndirirdi. Onun rəhbərliyi dövründə həyata keçirdiyi xarici siyasət kursu Azərbaycanın dünya təhsil məkanına

inteqrasiyasını stimullaşdırmışdır. Bu kontekstdə beynəlxalq qiymətləndirmə proqramlarında iştirak milli təhsil sisteminin global səviyyədə müqayisə olunmasına və inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinə imkan yaradır. Bu yanaşma beynəlxalq qiymətləndirmə sistemlərinə (PISA - Programme for International Student Assessment, TIMSS - Trends in International Mathematics and Science Study, PIRLS - Progress in International Reading Literacy Study) inteqrasiyanın ideoloji əsasını təşkil edir. Beynəlxalq qiymətləndirmə sistemlərinin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- tələbələrin bilik və bacarıqlarının beynəlxalq səviyyədə müqayisəli qiymətləndirilməsi;
- təhsil sistemlərinin güclü və zəif tərəflərinin aşkar edilməsi;
- müxtəlif ölkələrdə tətbiq olunan pedaqoji metod və tədris strategiyalarının öyrənilməsi;
- siyasətçilər və pedaqoqlar üçün qərar qəbul etmə prosesinə məlumatların təqdim olunması [2].

Beynəlxalq qiymətləndirmə nəticələrinin milli təhsilə inteqrasiyası bir sıra üstünlüklər təqdim edir ki, bunlara aşağıdakılar daxildir:

- təhsil proqramlarının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;
- müəllimlərin peşə hazırlığının təkmilləşdirilməsi və tədris metodlarının inkişafı;
- təhsilalanların analitik, tənqidi düşünmə və problem həll etmə bacarıqlarının artırılması [3].

Bununla belə, beynəlxalq qiymətləndirmələrin milli təhsilə tətbiqi müəyyən çətinliklər yaradır. Məsələn, lokal mədəniyyət və dil xüsusiyyətlərinin qiymətləndirmə suallarında nəzərə alınmaması, standartlaşdırılmış testlərin yerli təhsil sisteminə uyğun olmaması [1].

Beynəlxalq qiymətləndirmələrin inteqrasiyası üçün strategiyalar

Milli təhsilə beynəlxalq qiymətləndirmələrin effektiv inteqrasiyası üçün bir sıra strategiyalar tövsiyə olunur:

- təhsil proqramlarının və kurikulumların beynəlxalq standartlarla uyğunlaşdırılması;
- müəllimlərin beynəlxalq qiymətləndirmə metodologiyaları üzrə peşəkar hazırlığının təmin edilməsi;
- qiymətləndirmə nəticələrinin təhlili və yerli təhsil siyasətinə tətbiqi;
- şagirdlərin və valideynlərin beynəlxalq qiymətləndirmələrin məqsədi və əhəmiyyəti barədə məlumatlandırılması.

Beynəlxalq qiymətləndirmə sistemləri milli təhsilin keyfiyyətinin artırılmasında mühüm alət kimi çıxış edir. Onların milli təhsilə inteqrasiyası yalnız təhsil proqramlarının beynəlxalq standartlarla uyğunlaşmasına deyil, həm də müəllim və tələbələrin peşə və akademik bacarıqlarının inkişafına, tədrisin effektivliyinin artırılmasına xidmət edir. Bununla belə, inteqrasiya prosesində lokal xüsusiyyətlər, mədəniyyət və dil fərqləri nəzərə alınmalı, həmçinin müəllimlərin əlavə hazırlığı təmin olunmalıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Mullis, I. V., Martin, M. O., Foy, P., & Hooper, M. (2016). TIMSS 2015 International Results in Mathematics. Boston: TIMSS & PIRLS International Study Center, Lynch School of Education, Boston College.
2. OECD. (2021). PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/5f07c754-en>
3. Schleicher, A. (2019). World Class: How to Build a 21st-Century School System. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264312514-en>

MÜƏLLİM HAZIRLIĞINDA MONİTORİNG VƏ QIYMƏTLƏNDİRMƏ PROSESLƏRİNİN YERİ

**Sadiqova Aynur Rəşad qızı, M-25 132, Magistratura,
aynursadiqova2004@gmail.com, Pedaqogika, Psixologiya.
P.f.d Tahirova Şəfiqə Şirali qızı.
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri.**

Ümummilli Heydər Əliyevin “Müəllimlik peşəsi ən şərəfli və çətin peşədir” fikrinə əsaslanaraq, müasir dövrdə bu şərəfli və məsuliyyətli peşənin daşıyıcılarının hazırlıq keyfiyyətini təmin etmək üçün monitoring və qiymətləndirmədən istifadə olunur.

Müəllim hazırlığında monitoring və qiymətləndirmə proseslərinin əhəmiyyətini müəyyənləşdirmək üçün ilk növbədə bu anlayışların mahiyyətini aydınlaşdırmaq lazımdır. Müəllim hazırlığında monitoring müəllim hazırlığı prosesinin davamlı izlənməsi və təhlil olunmasıdır. Müəllim hazırlığında monitoringin əsas məqsədi mövcud problemləri əvvəlcədən aşkar etmək və bununla da təlim prosesinin keyfiyyətini daha da yüksəltməkdir. Qeyd olunanlarla yanaşı, monitoringin əsas məqsədləri sırasına müşahidələrin və ölçmələrin sistemli şəkildə təşkil olunması da daxildir.

Bundan başqa, vahid normativ sənədlərin hazırlanması və tətbiqi, diaqnostik metodların müəyyənləşdirilməsi və onların tətbiqi qaydalarının formalaşdırılması da monitoringin əsas istiqamətlərindən hesab olunur. Ona görə də: “...artıq ənənəvi üsullardan istifadə edilməməli, şəffaflıq qorunub saxlanmalıdır. Beləliklə, əgər monitoring düzgün qurulmazsa, qiymətləndirmə qeyri-dəqiq olacaqdır. Biz burada nəticəyə yox, nəticəni formalaşdıran prosesə fikir verməliyik.” [2. s. 8]

Qiymətləndirmə müəllim hazırlığının nəticələrinin ölçülməsi və dəyərləndirilməsi prosesidir. Bu prosesdə müəllimin bilik və səriştələri testlər, imtahanlar, praktik tapşırıqlar, həmçinin yazılı və şifahi üsullarla yoxlanılır. Qiymətləndirmənin nəticələri əsasında müəllimlərin peşəkar səviyyəsi müəyyənləşdirilir.

Monitoring və qiymətləndirmə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli proseslərdir və müəllim hazırlığında hər ikisinin xüsusi rolu vardır. Bu komponentlərin hər birinin müəllim hazırlığında özünəməxsus üstünlükləri vardır. Bu üstünlüklərə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, şəffaflığın və obyektivliyin təmin olunması daxildir. Həmçinin, müəllim hazırlığı prosesində biliklərin ötürülməsi ilə yanaşı, onların şəxsiyyət kimi formalaşdırılması da mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

“...Əsas mahiyyət etibarilə müəllim hazırlığı prosesi yalnız bilik ötürməkdən ibarət deyil, eyni zamanda şəxsiyyət formalaşdırmaqdır. Qiymətləndirmə və monitoring isə müəllimin bu keyfiyyətlərə sahib olub-olmadığını müəyyən etməyə imkan verir.” [1, s. 196]

Nəticə etibarilə, müəllim hazırlığında monitoring və qiymətləndirmə yalnız yoxlama üsulu deyil, təhsilin keyfiyyətini təmin edən ən önəmli proseslərdən biridir. Müəllim hazırlığında aparılan monitoring və qiymətləndirmələr yalnız müəllimin bilik səviyyəsini ölçməklə kifayətlənməməli, həm də onların yaradıcılıq imkanlarını aşkar etməlidir.

Ədəbiyyat

1. Mehrabov, A. (2012). Müəllim hazırlığına yeni yanaşmalar. Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. s. 170-225
2. Cavadov, İ. (2014). Ümumtəhsil məktəblərində monitoring və qiymətləndirmə. s. 6-8 .

QIYMƏTLƏNDİRMƏ SİSTEMİNİN ŞAĞİRD MOTİVASİYASINA TƏSİRİ: MİLLİ VƏ BEYNƏLXALQ QIYMƏTLƏNDİRMƏLƏRİN MÜQAYİSƏSİ

**Abiyeva Günay Sərdar qızı, M-25 132, Magistratura, gunayabiyeva878@gmail.com,
Pedaqogika, Psixologiya**

Bəşirli Ülviyyə Kamil qızı, Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Müasir təhsil sistemində qiymətləndirmə, təlim prosesinin ayrılmaz və vacib bir hissəsidir. O, təlim prosesinin səmərəliliyini artırmağa, eyni zamanda təhsildə mövcud olan bəzi neqativ halları aradan qaldırmağa kömək edir və yaddaşa əsaslanan qiymətləndirmədən fərqli olaraq şagirdlərdə məntiqi təfəkkürün inkişafını dəstəkləyir. [1. s. 6]

Motivasiya insan davranışının enerjisini, istiqamətini, davamlılığını və məqsədyönlülüynü müəyyən edən əsas psixoloji mexanizmdir. O, həm bioloji, həm idrak, həm də sosial tənzimləmənin mərkəzində dayanır və real həyatda məhsuldarlıq və nəticəyönlülük baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Motivasiya vahid və eyni tipli anlayış deyil. Davranış daxili maraq və şəxsi dəyərlərə əsaslanan bilər (daxili motivasiya), yaxud xarici təzyiq, mükafat və nəzarət kimi amillərlə formalaşan bilər (xarici motivasiya). [4. s. 69]

Yazıçı-publisist, psixoloq-tərcüməçi Camal Zeynalov qeyd edir ki, uşaq yaşa dolduqca, onun fərdi xüsusiyyətləri də inkişaf edir, və müəllim təlim prosesində bu xüsusiyyətləri nəzərə almalıdır. O, idrak ilə motivasiya arasındakı qarşılıqlı münasibəti qeyd etmişdir. Şagirdin təlim fəaliyyətinə maraq göstərməsi müxtəlif motivlərlə bağlı ola bilər. Bu motivlərə yüksək nəticə əldə etmək, öz üstünlüyünü sübut etmək, fənnə maraq, müəllimə hörmət və ya sosial məsuliyyət hissi kimi amillər daxildir. Bu səbəbdən motivasiya təlim fəaliyyətinin effektivliyini müəyyən edən mühüm amillərdən biri hesab olunur. [2, s. 86-87]

Qiymətsiz təhsil modeli beynəlxalq təhsil mühitində alternativ və innovativ qiymətləndirmə sistemi kimi qəbul edilir. Məsələn, Finlandiya ibtidai siniflərdə ənənəvi qiymətlərdən istifadə etmir və şagirdlərin inkişafını rəy və müşahidə əsasında izləyir; bal sistemi yalnız 11 yaşdan sonra tətbiq olunur. Bu qiymətləndirmə forması şagirdlərdə daxili motivasiyanı gücləndirir, çünki diqqət rəqabətə deyil, öyrənmənin özünə yönəlir. Ənənəvi bal sistemi ilə bağlı yaranan stress və müqayisə mühiti azalır, əməkdaşlıq və öyrənməyə maraq artır. [3.s 92]

Milli və beynəlxalq qiymətləndirmə sistemlərinin Azərbaycanda tətbiqi və inkişafı Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi təhsil strategiyası ilə sıx əlaqəlidir. Ümummilli Liderin 1969-cu ildən başlayaraq apardığı islahatlar təkcə məktəb binalarının sayını artırmaqla məhdudlaşmamış, eyni zamanda təhsilin daxili keyfiyyətini, müəllim hazırlığını, dərslərin məzmununu, tədris yanaşmalarını kökündən yeniləmişdir. [2]

Nəticə olaraq, beynəlxalq qiymətləndirmə sistemləri yalnız məlumatın əldə edilməsini deyil, həm də şagirdin öyrənmə prosesinə fəal qatılmasını və düşüncə bacarıqlarını inkişaf etdirməsini qiymətləndirir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi.(2022).Ümumi təhsildə qiymətləndirmə konsepsiyası. <https://edu.gov.az/upload/file/umtehsil-sisteminde-qiymetlendirme-konsepsiyasi.pdf>, 18 səh.
2. Bayramov, C. (2020). Uğurlu təhsil islahatlarının banisi. “Azərbaycan” qəzeti. <https://edu.gov.az/az/news-and-updates/16881>
3. Məcidova, A. Ə., & Rzaquliyeva, H. V. (2024). Təhsil sistemində yeni anlayış olan qiymətsiz təlimə baxış. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, 91(2), s.90–94.
4. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness. Guilford Press, p.69
5. Zeynaloğlu,C.(2017) Təlim fəaliyyətinin psixoloji prosesi, s.12-13

QIYMƏTLƏNDİRMƏNİN UĞURLU TƏŞKİLİ VƏ TƏLİM NƏTİCƏLƏRİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ YOLLARI

**Sədiyeva Kamalə Vüqar qızı, M-25 132, Magistratura,
kamalesadiyeva@gmail.com, Pedaqogika, Psixologiya
Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, Firudin Məmmədov Zirəddin oğlu,
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri**

Təhsil sistemində qiymətləndirmə yalnız şagirdin bilik səviyyəsini ölçmür, həmçinin təlim keyfiyyətinin səviyyəsini müəyyənləşdirir. Qiymətləndirmə prosesinin effektiv təşkil olunması təlim nəticələrinə bilavasitə təsir edir.

Təhsil sisteminin inkişafında Ulu Öndər Heydər Əliyevin xüsusi rolu olmuşdur. 19 aprel 1999-cu ildə baş tutmuş müşavirədə qeyd etmişdir ki, təhsil millətin intellektual sahəsidir. Təhsilə incəliklə və böyük məsuliyyətlə yanaşmaq lazımdır. [4, s.415]

Şagirdlərin təlim nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi müəyyən meyarlara əsaslanmalıdır. Bu meyarlar yalnız nəzəri bilik və bacarıqları deyil, həmçinin əldə olunan biliyi təqdim etmək və məntiqi təfəkkür bacarığını özündə əks etdirməlidir. Qiymətləndirmə meyarlarının aydın və dəqiq olması subyektivliyin aradan qalxmasına və obyektiv dəyərləndirməyə şərait yaradır. [3, s.148-149] Qiymətləndirmə zamanı şagirdlərin təlim nəticələrinə rəy verilir. Uğurlu rəy şagirdi yalnız qiymətləndirmir, həm də şagirdin təlim fəaliyyəti haqqında məlumat verir. Araşdırmalar göstərir ki, rəy təlim fəaliyyətini daha çox təkmilləşdirdiyi halda, rəy və bal eyni zamanda verildikdə şərhin faydası azalır, çünki bal şagirdlərin diqqətini yayındırır və onlar keyfiyyət göstəricisi olan rəyi nəzərə almırlar. Rəy erkən verilməməlidir və müəllim hazır həll yolunu göstərmək əvəzinə kiçik ipucu verməlidir. [1, s.7]

Təhsil sistemində diaqnostik, formativ və summativ qiymətləndirmədən istifadə olunur. Diaqnostik qiymətləndirmənin məqsədi şagirdin ilkin bilik səviyyəsini müəyyənləşdirməkdir. Formativ qiymətləndirmə təlimin mühüm komponentidir. Formativ qiymətləndirmə şagirdin təlim fəaliyyətinin davamlı olaraq izlənməsində və tədrisin tənzimlənməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Formativ qiymətləndirmənin nəticələrinə əsaslanaraq müəllim təlim metodlarını və təlim sürətini məqsəduyğun şəkildə dəyişir. Summativ qiymətləndirmə isə bölmənin və ya tədris ilinin sonunda təşkil olunur və şagirdin tələb olunan məqsədə nə dərəcədə nail olduğu müəyyən edilir. [2, s.87-88] Nəticə etibarilə, qiymətləndirmə meyarları dəqiq və aydın qurulması, şagirdlərə geribildirimin verilməsi, qiymətləndirmənin növlərinin düzgün tətbiqi qiymətləndirmənin effektiv təşkil olunmasına və təlim nəticələrinin yüksəlməsində önəmli rol oynayır.

Ədəbiyyat siyahısı:

- 1.David-Lang, J. (2013). Summary of "Embedded formative assessment" by Dylan Wiliam. The Main Idea. s.13.
- 2.Əhmədov, A., Şərifov, T., & Abbasov, Ə. (2008). Monitoring və qiymətləndirmə: Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi. Kurrikulum, (1). s.86-94.
- 3.Əliyeva, S. Q. (2021). Məktəbin idarə edilməsinin pedaqoji, psixoloji əsasları. ADPU. s.277.
- 4.Səmədov, A. (2010). Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycanda təhsilə və təhsil xadimlərinə qayğısı. Gəncə Dövlət Universiteti. s.498

EMOSİONAL İNTELLEKT VƏ STRESSİN İDARƏ OLUNMASI

Əliyeva Gülüm Şükür qızı

Qrup: 418, Təhsil
E-mail: glmaliyeva3@icloud.com
Elmi rəhbər: baş müəllimi, p.f.d Ülviyyə Kamil qızı Bəşirli
Azərbaycan Dillər Universiteti

Müasir dövrdə texnoloji inkişaf və sosial dəyişikliklər insanların həyatında stress səviyyəsinin artmasına səbəb olmuşdur. Stressin uzunmüddətli təsiri insanın həm psixoloji, həm də fiziki sağlamlığına mənfi təsir göstərir.

Bu səbəbdən emosional intellekt anlayışı insanların həyatında daha xüsusi yer tutmalıdır. Emosional intellekt fərdin öz emosiyalarını dərk etməsi və idarə etməsi ilə yanaşı, başqalarının hisslərini də anlama bacarığı deməkdir.

Emosional intellekt termini ilk dəfə elmi ədəbiyyatda geniş şəkildə Mayer və Salovey tərəfindən işlədilmişdir. Daha sonra bu anlayış Daniel Goleman tərəfindən populyarlaşdırılmışdır. Psixoloji mənbələrdə qeyd olunur ki, emosiyaların düzgün idarə olunması şəxsiyyətin inkişafında mühüm rol oynayır. Emosional intellekt aşağıdakı əsas komponentlərdən ibarətdir: özünü dərk etmə, özünü idarə etmə, motivasiya, empatiya və sosial bacarıqlar [2, s.56]. Araşdırmalar göstərir ki, yüksək emosional intellektə malik şəxslər həyatın müxtəlif sahələrində daha uğurlu olurlar.

Stress orqanizmin xarici təsirlərə verdiyi psixofizioloji reaksiyadır. Hans Selye stress anlayışını “orqanizmin hər hansı tələbat qarşısında verdiyi ümumi cavab” kimi izah etmişdir. Qısa müddətli stress motivasiyaedici rol oynasa da, xroniki stress ciddi problemlərə səbəb olur: depressiya və narahatlıq, yuxu pozuntuları, ürək-damar xəstəlikləri [7, s.14].

Tədqiqatlar göstərir ki, emosional intellekt stresslə mübarizədə mühüm rol oynayır. Yüksək emosional intellektə malik fərdlər stresli vəziyyətlərdə emosiyalarını daha yaxşı tənzimləyə bilirlər. Bu şəxslər problemlərə daha rəasional yanaşır və emosional reaksiyalarını nəzarətdə saxlayırlar. Emosional sabitlik stressə davamlılığın əsas göstəricilərindən biri hesab olunur.

Stressin effektiv idarə olunması üçün müxtəlif metodlar mövcuddur. Bunlara aşağıdakılar daxildir: meditasiya və relaksasiya texnikaları, fiziki aktivlik və sağlam həyat tərz, vaxtın düzgün idarə olunması, sosial dəstək və ünsiyyət. Bu üsullar emosional intellektin inkişafına da müsbət təsir göstərir [3, s. 50].

Nəticə etibarilə, emosional intellekt stressin idarə olunmasında mühüm rol oynayır. Emosional bacarıqların inkişaf etdirilməsi insanın psixoloji dayanıqlığını artırır və həyat keyfiyyətini yüksəldir [1, s.35]. Müasir cəmiyyətdə bu bacarıqların formalaşdırılması həm fərdi, həm də sosial baxımdan böyük əhəmiyyət daşıyır [4, s. 95].

İstifadə olunmuş ədəbiyyatlar:

1. Bar-On, R. (2006). The Bar-On model of emotional-social intelligence.
2. Goleman, D. (1995). Emotional Intelligence. New York: Bantam Books.
3. Kabat-Zinn, J. (1990). Full Catastrophe Living. New York: Delta.
4. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). Stress, Appraisal, and Coping. New York: Springer.
5. Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence?
6. Sapolsky, R. M. (2004). Why Zebras Don't Get Ulcers. New York: Holt Paperbacks.
7. Selye, H. (1956). The Stress of Life. New York: McGraw-Hill

**THE ATTAIMENT OF ACADEMIC SUCCESS THROUGH CULTURAL CAPITAL:
A BOURDIEUSIAN ANALYSIS OF THE MODERN EDUCATIONAL SYSTEM**

**Abdullayeva Aygun Elbrus gizi Student, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Department of Pedagogy, Azerbaijan University Scientific Supervisor: Assoc.Prof. Saadat
David gizi Mammadova**

Since the second half of the twentieth century, the French sociologist Pierre Bourdieu has emerged as one of the most influential figures in sociological thought, particularly due to the methodological framework he developed for analyzing complex social phenomena.

Bourdieu's theoretical framework was shaped through the synthesis of philosophical and sociological perspectives articulated by prominent thinkers such as Gaston Bachelard, Jean –Paul Sartre, Claude Levi-Strauss, Karl Marx, Max Weber and Emile Durkheim. By integrating elements of these diverse intellectual traditions, Bourdieu constructed a comprehensive analytical paradigm capable of interpreting the structural dynamics of society within a broader conceptual framework [2,p.47]. Within this framework, the key conceptual categories of field, habitus, and capital serve as fundamental analytical tools for understanding the organization and reproduction of social structures.

Within Bourdieu's theoretical framework, the concept of field refers to a structured social space in which individuals and social groups interact, compete and pursue various forms of capital. It encompasses not only physical environments but also symbolic arenas in which power relations, social hierarchies and cultural practices are produced and maintained.

The notion of habitus, in turn, denotes a system of durable and transposable dispositions that individuals acquire through processes of socialization within family environments, educational institutions and broader life experiences.

Finally, the concept of capital represents a multidimensional system of social resources that encompasses economic assets, social structure [1,p.24].

In his attempt to analyze the modern educational system from a broader sociological perspective, Pierre Bourdieu produced two seminal works: *The Inheritors* and *Reproduction*—which were grounded in his distinctive sociological methodology. In these studies, he examines the role of education in processes of social stratification, the influence of cultural and social capital on individuals' academic achievements, and the mechanisms through which social inequalities are reproduced within educational institutions.

Bourdieu's analytical perspective demonstrates that the educational system should not be regarded merely as a neutral mechanism for the transmission of knowledge. Rather, it constitutes a structured social environment that contributes to the preservation of existing social hierarchies while simultaneously limiting individuals' access to opportunities. Through his works *The Inheritors* and *Reproduction*, Bourdieu reveals the complex interrelationship between individuals' habitus and various forms of capital, thereby providing a comprehensive of contemporary educational policies and practices at an academic level.

References

1. Maharramov, B.(2023).Kurban Said'in Ali ve Nino ile Altunsaç romanlarının Bourdiercü bakış açısıyla incelemesi.Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.Bartın:Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
2. Swartz, D.(2018).Kültür ve İktidar Pierre Bourdie'nün Sosyolojisi. Çev.Elçin Gen:İstanbul:İletişim Yayınları.

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ MONİTORİNG VƏ QİYMƏTLƏNDİRMƏ SİSTEMLƏRİNİN İNKİŞAFINDA TEXNOLOGİYALARIN ROLU

P.f.d. Bəşirli Ülviyyə Kamil qızı.
Mustafazadə Nəzrin Novruz qızı, Qrup 132, Magistratura, Pedaqogika.
nazrinmustafazade2004@gmail.com
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Son dövrlərdə təhsil sahəsində olan dəyişikliklər qiymətləndirmə və monitorinq sistemlərinə də ciddi təsir göstərmişdir. Əvvəllər bildiyimiz kimi ənənəvi üsullardan daha çox istifadə olunurdu, amma indi texnologiyaların tətbiqi bu prosesə təsir edir. Müasir təhsil sistemində qiymətləndirmə və monitorinqin effektivliyini artıran ən mühüm istiqamətlərdən biri rəqəmsal texnologiyaların tətbiqidir. [2, s.117]

Texnologiyanın ən böyük üstünlüklərindən biri də qiymətləndirməni daha obyektiv və dəqiq olmasına kömək edir. Məsələn, rəqəmsal testlər və avtomatik yoxlama sistemləri şagirdlərin biliklərini daha düzgün şəkildə ölçür və insan səhvlərini minimuma endirir. Bu da nəticələrin daha ədalətli olmasına gətirib çıxarır. Şagirdlər texnologiyanın dərs prosesində tətbiqinə daha çox maraq göstərirlər. [3, s.62] Lakin şagirdlər rəqəmsal əsaslı layihə və tapşırıqlar yerinə yetirmək üçün zəruri bacarıqlara yiyələnməlidirlər.

Bundan əlavə olaraq, texnologiya monitorinqi daha davamlı və rahat edir. Müxtəlif onlayn platformalar vasitəsilə müəllimlər şagirdlərin fəaliyyətini izləyə bilər və onların inkişafını real vaxt aralığında görə bilərlər.

Rəqəmsallaşma imtahan və qiymətləndirmələrin təşkili baxımından həm imkanlar, həm də çətinliklər yaradır. Kompüter əsaslı qiymətləndirmələr adaptiv xüsusiyyətlərə malikdir və şagirdin cavablarına uyğun olaraq sualların çətinlik səviyyəsini dəyişərək daha dəqiq qiymətləndirmə imkanı yaradır. Bu cür qiymətləndirmələr həm ənənəvi, həm də yeni bacarıqları müxtəlif üsullarla ölçə bilər. Dərhal verilən rəy şagirdlərə güclü və zəif tərəflərini müəyyən etməyə kömək edir və fərdiləşdirilmiş öyrənməyə şərait yaradır. [1, s.110]

Digər bir məqam isə texnologiyanın fərdi yanaşmanı gücləndirməsidir. Artıq müəllimlər hər bir şagirdin nəyi yaxşı bildiyini, hansı hissədə çətinlik çəkdiyini daha rahat görə bilərlər. Bu da dərslərin daha məqsədyönlü şəkildə planlaşdırılmasına kömək edir və ümumi təhsil keyfiyyətini artırır.

Azərbaycan təhsil sistemində də bu sahədə mühüm addımlar atılıb. Təhsilin inkişafı və müasirləşdirilməsi istiqamətində Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş siyasət bu gün də davam etdirilir. Onun təhsilə verdiyi önəm nəticəsində ölkədə müasir yanaşmalar tətbiq olunur və texnologiyaların təhsilə inteqrasiyası genişlənir. Bu gün məktəblərdə monitorinq və qiymətləndirmə sistemlərinin rəqəmsallaşdırılması da həmin inkişafın bir hissəsidir.

Bununla yanaşı, texnologiyaların tətbiqində biz bəzi çətinliklərlə də rastlaşırıq. Hər məktəbdə eyni texniki imkanlar yoxdur və bəzi müəllimlərin texnologiyalardan istifadə bacarıqları kifayət qədər inkişaf etməyib. Bu kimi hallar prosesi çətinləşdirə bilər. Buna görə də həm infrastrukturun, həm də müəllimlərin bu sahədə inkişafı vacibdir.

Ümumilikdə, demək olar ki, texnologiyalar ümumtəhsil məktəblərində monitorinq və qiymətləndirmə sistemlərinin inkişafında çox mühüm rol oynayır. Onlar qiymətləndirməni daha obyektiv edir, prosesi daha rahat izləməyə imkan verir və təhsilin keyfiyyətini artırır. Eyni zamanda, bu imkanlardan düzgün istifadə etmək üçün uyğun şəraitin yaradılması da vacibdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatlar:

1. OECD (2023). Digital Education Outlook 2023

2. Rəhimova Jalə- Təhsildə qiymətləndirmə və monitorinq: Müasir yanaşmalar və onların tətbiqi. Azərbaycan məktəbi, Azerbaijan Journal of Education Studies, 2025 3. UNESCO (2012). ICT in Education

HEYDAR ALIYEV'S PEDAGOGICAL LEGACY AND THE MODERN TEACHER

Nazrin Alizade Zaur, gr.210A, English-German faculty, Pedagogical,

Scientific Supervisor: Ph.D. Racabova Sudaba Shamsaddin

Azerbaijan University of Languages

The pedagogical ideas of Heydar Aliyev play an important role in the development of education in Azerbaijan. He believed that education is the foundation of a strong country. According to him, a nation becomes successful when its people are educated and responsible. These ideas are still important for modern teachers today [1, p.12].

Heydar Aliyev said that education is not only about subjects and exams. Students must also learn moral values, respect, discipline, and love for their country. Teachers have a very important role in this process. They help students grow as individuals and become good members of society [2, p.25].

Another important idea is respect for teachers. Heydar Aliyev always valued teachers and believed they build the future. Today, teachers must be active, patient, and open to new ideas. They should improve their knowledge and use modern teaching methods [3, p.18].

Modern education includes technology. Teachers use computers, the internet, and online lessons. These tools make learning more interesting and effective. However, the teacher is still the most important part of education [3, p.30].

Heydar Aliyev also supported national values and global knowledge. Students should know their culture but also learn foreign languages and communicate with the world. Teachers help balance these ideas [5, p.22].

In conclusion, his pedagogical ideas are still relevant today. Modern teachers follow his principles to educate smart, responsible, and kind students [6, p.10].

References

1. Aliyev, H. (2001). Education is the Future of the Nation. Baku: Azerneshr.
2. Aliyev, H. (1999). Speeches on Education and Youth Policy. Baku.
3. Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan. (2023). Educational Development Strategy.
4. Fataliyev, A. (2009). The Light of Heydar Aliyev's Heritage. Adalat Newspaper, May 9.
5. Official Website: www.heydar-aliyev.az

MÜƏLLİM HAZIRLIĞINDA MONİTORİNG VƏ QIYMƏTLƏNDİRMƏ PROSESLƏRİNİN YERİ

**Sadiqova Aynur Rəşad qızı, M-25 132, Magistratura,
aynursadiqova2004@gmail.com, Pedaqogika, Psixologiya.**

**P.f.d Tahirova Şəfiqə Şirali qızı.
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri.**

Ümummilli Heydər Əliyevin “Müəllimlik peşəsi ən şərəfli və çətin peşədir” fikrinə əsaslanaraq, müasir dövrdə bu şərəfli və məsuliyyətli peşənin daşıyıcılarının hazırlıq keyfiyyətini təmin etmək üçün monitorinq və qiymətləndirmədən istifadə olunur.

Müəllim hazırlığında monitoring və qiymətləndirmə proseslərinin əhəmiyyətini müəyyənləşdirmək üçün ilk növbədə bu anlayışların mahiyyətini aydınlaşdırmaq lazımdır. Müəllim hazırlığında monitoring müəllim hazırlığı prosesinin davamlı izlənməsi və təhlil olunmasıdır. Müəllim hazırlığında monitoringin əsas məqsədi mövcud problemləri əvvəlcədən aşkar etmək və bununla da təlim prosesinin keyfiyyətini daha da yüksəltməkdir. Qeyd olunanlarla yanaşı, monitoringin əsas məqsədləri sırasına müşahidələrin və ölçmələrin sistemli şəkildə təşkil olunması da daxildir.

Bundan başqa, vahid normativ sənədlərin hazırlanması və tətbiqi, diaqnostik metodların müəyyənləşdirilməsi və onların tətbiqi qaydalarının formalaşdırılması da monitoringin əsas istiqamətlərindən hesab olunur. Ona görə də: "...artıq ənənəvi üsullardan istifadə edilməməli, şəffaflıq qorunub saxlanmalıdır. Beləliklə, əgər monitoring düzgün qurulmazsa, qiymətləndirmə qeyri-dəqiq olacaqdır. Biz burada nəticəyə yox, nəticəni formalaşdıran prosesə fikir verməliyik." [2, s. 8]

Qiymətləndirmə müəllim hazırlığının nəticələrinin ölçülməsi və dəyərləndirilməsi prosesidir. Bu prosesdə müəllimin bilik və səriştələri testlər, imtahanlar, praktik tapşırıqlar, həmçinin yazılı və şifahi üsullarla yoxlanılır. Qiymətləndirmənin nəticələri əsasında müəllimlərin peşəkar səviyyəsi müəyyənləşdirilir.

Monitoring və qiymətləndirmə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli proseslərdir və müəllim hazırlığında hər ikisinin xüsusi rolu vardır. Bu komponentlərin hər birinin müəllim hazırlığında özünəməxsus üstünlükləri vardır. Bu üstünlüklərə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, şəffaflığın və obyektivliyin təmin olunması daxildir. Həmçinin, müəllim hazırlığı prosesində biliklərin ötürülməsi ilə yanaşı, onların şəxsiyyət kimi formalaşdırılması da mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

"...Əsas mahiyyət etibarilə müəllim hazırlığı prosesi yalnız bilik ötürməkdən ibarət deyil, eyni zamanda şəxsiyyət formalaşdırmaqdır. Qiymətləndirmə və monitoring isə müəllimin bu keyfiyyətlərə sahib olub-olmadığını müəyyən etməyə imkan verir." [1, s. 196]

Nəticə etibarilə, müəllim hazırlığında monitoring və qiymətləndirmə yalnız yoxlama üsulu deyil, təhsilin keyfiyyətini təmin edən ən önəmli proseslərdən biridir. Müəllim hazırlığında aparılan monitoring və qiymətləndirmələr yalnız müəllimin bilik səviyyəsini ölçməklə kifayətlənməməli, həm də onların yaradıcılıq imkanlarını aşkar etməlidir.

Ədəbiyyat

1. Mehrabov, A. (2012). Müəllim hazırlığına yeni yanaşmalar. Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. s. 170-225
2. Cavadov, İ. (2014). Ümumtəhsil məktəblərində monitoring və qiymətləndirmə. s. 6- 8 .

İBTİDAI SINIFLƏRİN RIYAZIYYAT PROQRAM VƏ DƏRS LIKLƏRİNDƏ CƏBR ELEMENTLƏRİNİN YERİ VƏ MƏZMUNU

Xədicə Mübariz qızı Əzizova

Bakı Qızlar Universitetinin magistrantı

e-mail: azizovaxedice79@gmail.com

Elmi rəhbər: Dosent, Məmmədov Əhməd oğlu Nüsrət oğlu

İbtidai təhsil səviyyəsində riyaziyyatın tədrisi şagirdlərin məntiqi təfəkkürünün və ilkin riyazi dünyagörüşünün formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır [1, s.5]. Bu baxımdan cəbr elementləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və proqramda ayrıca bölmə kimi deyil, digər məzmun xətləri daxilində inteqrasiya olunmuş şəkildə təqdim edilir [2, s.12].

Cəbr elementlərinin tədrisi I sinifdən başlayaraq tədricən genişləndirilir. İlk mərhələdə şagirdlər bərabərlik və bərabərsizlik anlayışları ilə tanış olur, sadə riyazi ifadələri müqayisə edir və naməlum anlayışını intuitiv şəkildə qavrayırlar [3, s.27]. Sonrakı siniflərdə bu biliklər inkişaf etdirilərək sadə tənliklərin həlli, ədədi ifadələrin qurulması və əməliyyatlar arasındakı əlaqələrin dərk edilməsi istiqamətində davam etdirilir [4, s.64].

Dərsliklərdə cəbr elementləri əsasən vizual və praktik yanaşma əsasında təqdim olunur. Şəkillər, sxemlər, cədvəllər və gündəlik həyatla əlaqəli məsələlər vasitəsilə şagirdlərin abstrakt anlayışları daha asan mənimsəməsi təmin edilir [5, s.91]. Bu isə onların həm məntiqi, həm də analitik düşünmə bacarıqlarının inkişafına müsbət təsir göstərir.

İbtidai siniflərdə cəbr elementlərinin öyrədilməsinin əsas məqsədi şagirdlərdə naməlum kəmiyyət anlayışını formalaşdırmaq, ümumiləşdirmə qabiliyyətini inkişaf etdirmək və onları gələcək riyaziyyat təhsili üçün hazırlamaqdır [6, s.48]. Beləliklə, cəbr elementləri ibtidai riyaziyyat kursunun ayrılmaz hissəsi kimi çıxış edir və şagirdlərin riyazi savadlılığının formalaşmasında mühüm yer tutur.

ƏDƏBİYYAT

1.Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulum). Bakı, 2013 2.Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu. İbtidai siniflər üçün riyaziyyat fənni üzrə kurikulum Bakı, 2020 3.Van de Walle J.A. Elementary and Middle School Mathematics: Teaching Developmentally. Pearson, 2013 4.Polya G. How to Solve It. Princeton University Press, 2004 5.Hiebert J., Carpenter T.P. Learning and Teaching with Understanding. Routledge, 1992 6.Skemp R.R. The Psychology of Learning Mathematics. Penguin Books, 1987

LİDERLİK VƏ ŞƏXSİYYƏT: HEYDƏR ƏLİYEVİN PSIXOLOJİ PRİORİTETLƏRİ

Qızxanım Abbasova Müşfiq qızı

Qrup: 511 Fakültə: Sosial iş

E-poçt: abbasovaqizxanim0@gmail.com

Bölmə: Pedaqogika, Psixologiya

Elmi rəhbər: Günay Ağayeva Şərbət

Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, Bakı şəhəri

Xülasə

Bu tezisdə Heydər Əliyevin liderlik xüsusiyyətləri və şəxsiyyətinin psixoloji prioritetləri təhlil olunur. Burada onun qərarvermə prosesi, strateji düşüncə tərz, emosional sabitliyi və insanlarla ünsiyyət bacarıqları araşdırılır. Eyni zamanda, milli maraqlara sadiqliyi, sabitliyi qorumaq qabiliyyəti və uzunmüddətli inkişaf strategiyalarına yönəlmiş yanaşması da nəzərdən keçirilir. Bu amillər onun uğurlu və təsirli lider kimi formalaşmasını izah edir.

Giriş

Liderlik fenomeni yalnız idarəetmə bacarıqları ilə deyil, eyni zamanda liderin psixoloji xüsusiyyətləri ilə müəyyən olunur. Müasir dövrdə effektiv liderin formalaşmasında emosional sabitlik, qərarvermə qabiliyyəti və sosial münasibətləri idarə etmə bacarığı xüsusi rol oynayır. Bu baxımdan, Heydər Əliyevin liderlik fəaliyyəti psixoloji aspektdən təhlil edildikdə onun şəxsiyyətinin əsas prioritetləri daha aydın görünür [2, s.45].

Əsas hissə

Heydər Əliyevin liderlik xüsusiyyətləri arasında emosional intellekt xüsusi yer tutur. O, mürəkkəb və gərgin vəziyyətlərdə emosiyalarını nəzarətdə saxlaya bilir, vəziyyəti obyektiv qiymətləndirərək düzgün qərarlar qəbul edirdi. Bu isə onun psixoloji dayanıqlılığının yüksək səviyyədə olduğunu göstərir [1, s.78].

Bundan əlavə, onun strateji düşünmə qabiliyyəti liderlik fəaliyyətinin əsas sütunlarından biri hesab olunur. Heydər Əliyev hadisələri yalnız cari vəziyyət kontekstində deyil, həm də uzunmüddətli perspektivdə qiymətləndirirdi. Bu yanaşma ona düzgün prioritetlər müəyyən etməyə və gələcəyə yönəlik siyasət həyata keçirməyə imkan verirdi [3, s.112].

Onun şəxsiyyətində diqqət çəkən digər mühüm cəhət isə insanlarla effektiv ünsiyyət qurmaq bacarığı idi. Empatiya hissi və sosial münasibətlərdə balansı qorumaq qabiliyyəti müxtəlif sosial qruplarla qarşılıqlı anlaşmanı təmin edirdi. Bu xüsusiyyətlər liderin cəmiyyət tərəfindən qəbul olunmasında mühüm rol oynayır [2, s.53].

Eyni zamanda, Heydər Əliyevin özünə inamı və daxili motivasiyası onun liderlik fəaliyyətinin davamlılığını təmin edən əsas psixoloji faktorlar idi. Çətin və qeyri-müəyyən şəraitdə belə qətiyyət nümayiş etdirməsi güclü şəxsiyyət modelinin formalaşdığını göstərir [1, s.91].

Nəticə. Nəticə etibarilə, Heydər Əliyevin liderlik modeli onun psixoloji xüsusiyyətləri ilə sıx bağlıdır. Emosional sabitlik, strateji düşüncə, empatiya və yüksək motivasiya onun uğurlu lider kimi formalaşmasında əsas rol oynamışdır. Bu xüsusiyyətlər müasir liderlik konsepsiyasında da aktual olaraq qalır və gələcək liderlərin formalaşmasında nümunə kimi qiymətləndirilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Əliyev H. – Nitqlər və çıxışlar toplusu. Bakı, 2001.
2. Bayramov Ə., Əlizadə Ə. – Psixologiya. Bakı, 2018.
3. Məmmədov R. – Liderlik və idarəetmə. Bakı, 2020.

MƏKTƏBLƏRDƏ HƏSSAS QRUPLARDA ÇƏTİNLİKLƏRİN TƏHLİLİ VƏ TƏLİMİN TƏŞKİLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

**Nuruşova Sura Təyyar, 137, Magistratura,
suranurusova@gmail.com, Pedaqogika, Psixologiya
p.f.d., dos Abbasov Oqtay Allahverən
Azərbaycan Dillər universiteti, Bakı**

İnformasiya vasitələrinin çoxalması, cəmiyyətin müvafiq sahələrindəki dəyişikliklər uşaqlarda mənəvi dəyərlərin zəifləməsinə, onların davranışlarındakı ciddi problemlərin yaranmasına səbəb olmuşdur və nəticə “çətin uşaq” anlayışı formalaşmışdır. L.Y.Oliferenko, T.İ.Şulqa, İ.F.Dementievanın fikirləşir ki, “risk qrupu” kateqoriyasına mənsub şagirdlər digərləri ilə müqayisədə ətraf mühitin mənfi təsirlərinə daha çox məruz qalan təbəqəni təmsil edir [2, s. 102].

Qərb psixoloqlarına görə şagirdlərin bu cür davranışları onları, irsi ilə əlaqədardır [1, s. 176]. Lakin qeyd olunan boşluqlar ailə tərbiyəsində yol verilən səhvlərdən də qaynaqlana bilər. Psixoloji və pedaqoji nöqteyi-nəzərdən isə buraya valideynin spirtli içki düşkünlüyü, uşaqlara qarşı göstərilən şiddət, valideynlərdən birinin məhkumluğa düşməsi, daimi yaşayış yerinin olmaması kimi faktlar daxil edilmişdir.

Ümumilikdə götürdükdə S.Titova tərəfindən risk altında olan şagird kateqoriyalarına istedadlı, zəif təhsilli, pedaqoji baxımdan laqeyd olanlar və xəstə uşaqlar aid edilmişdir [2, s. 103]. Zəif təhsilli şagirdlər təhsil həyatında və inkişafı ilə əlaqəli çətinliklər yaşayanlardır. Bu tip şagirdlər akademik uğursuzluqları səbəbindən risk altına düşərək bir yaxud bir neçə məktəb fənni üzrə bilik, bacarıq baxımından tələblərə cavab verə bilmirlər. İstedadlı şagirdlərdə isə tez-tez sosial adaptasiya ilə bağlı problemlər özünü göstərir. Bu uşağın öz mənafeyini hər şeyin mərkəzi hesab etməsi ilə əlaqədardır. Buna görə də bu tip uşaqlar ünsiyyətdə olduğu şəxsi əqli səviyyə cəhətdən özündən daha zəif hesab edir, məktəbi bəyənməmə, qarşılıqlı münasibət qurma mədəniyyətinin olmaması kimi problemlər yaşayırlar[2, s. 117]. Kateqoriyaların digər bölmələrinə daxil olan

şagirdlər öz bacarıqlarına inamsızlıq, diqqət əskikliyi, təlim motivasiyasının aşağı olması kimi spesifik xüsusiyyətlərə malik olurlar [4, s. 75-79]. Bu şagirdlər tez yorulur, uğursuzluğa düçar olmaq fikri onları vahiməyə salır, müəllim və digər yoldaşları ilə interaksiyada daha həssas mövqedən çıxış edirlər. Qeyd olunan kateqoriyanın nümayəndələrinin diqqətini prosesə yönəltmək çox da asan əldə olunmadığından təqdimatlar dərslərin prosesinin ayrılmaz hissəsinə çevrilməlidir. Bunu həyata keçirmək üçün məktəbdə tərbiyə işi sistemli və planlı şəkildə qurulmalıdır. Məsələn, məktəbdə eyni yaş qrupuna daxil olan siniflərin sinif rəhbərlərinin metodbirləşməsi yaradıla bilər. Əlavə olaraq, müəllim və şagird arasında səmimi ortamın yaradılması uşağın üzləşdiyi problemləri heç bir tərəddüd etmədən ona söyləməsinə zəmin yarada bilər. Həmçinin uşaqlarla müntəzəm olaraq hüquqları barədə maarifləndirici söhbətlər aparılmalıdır. Sinif rəhbəri üzərinə düşən böyük məsuliyyəti tam dərinliyinə kimi anlayaraq şagirdlərin maraq dairəsini öyrənməyə, onların tədbirlərdəki iştirakına şərait yaratmalıdır. İdman yaxud rəsm qabiliyyətinin sınağa çəkildiyi yarışlarda, “Bacarıqlı əllər” tip müsabiqələrdə qazandıqları uğurlar onların motivasiyasının artmasına və daha çox sosiallaşmağına səbəb olar [3].

Bütün bunlar onu göstərir ki, adı çəkilən cəhətlər həmin şagirdlərin təhsil həyatına yenidən qatılmasına maneə olmamalıdır və onlarla səmərəli iş təşkil olunaraq təlimə inteqrasiyası, davranışlarının müsbət istiqamətdə irəliləyişi məktəb kollektivinin əsas məqsədlərindən birinə çevrilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Çələbiyev N.Z., “Təhsil sistemində psixoloji xidmət”, Bakı-2009, s. 174-176
2. Güləliyeva İ., “Psixoloji maarifləndirmə və profilaktika işlərinin aparılması”, Bakı- 2020, s. 102,103,117
3. <https://old.muallim.edu.az/news.php?id=26110>
4. Hüseynova P., “Uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasında natamam ailələrin rolu, Azərbaycan Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, Bakı-2021, N1, s. 75-79

MÜASİR TƏHSİL MÜHİTİNDƏ SÜNİ İNTELLEKTİN ROLU VƏ BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ

Cavadova Gülər Ağası qızı, M25-137, Magistratura, gulercavad988@gmail.com

Pedaqogika, Psixologiya

Elmi rəhbər: f.ü.f.d Türkan Əliyeva Miryasin qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə texnologiyanın sürətli inkişafı həyatımızın bütün sahələrinə təsir göstərir və bu təsir ən çox hiss olunan sahələrdən biri də təhsildir. Əvvəllər daha çox ənənəvi üsullara əsaslanan tədris sistemi artıq rəqəmsallaşma mərhələsinə keçmişdir. Xüsusilə süni intellekt texnologiyalarının inkişafı təhsildə yeni imkanların yaranmasına səbəb olmuşdur. Süni intellekt yalnız texniki yenilik kimi deyil, həm də tədris prosesinin daha effektiv və müasir şəkildə təşkilinə xidmət edən bir vasitə kimi çıxış edir. Bu baxımdan, müasir təhsil mühitində süni intellektin rolu getdikcə daha da aktuallaşır və bu sahədə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Düşünürük ki, bu mövzu həm bugünkü təhsil sistemi, həm də gələcək inkişaf baxımından olduqca vacibdir. [1, s.15]

Süni intellekt insanın düşünmə, analiz etmə və qərarvermə kimi funksiyalarını təqlid edən sistemlərdən ibarətdir və bu texnologiyanın təhsil sahəsində tətbiqi artıq geniş yayılmağa başlamışdır. Müasir təhsil mühitində süni intellekt əsasən fərdiləşdirilmiş öyrənmə imkanları

yaradır. Yəni hər bir tələbənin bilik səviyyəsi, öyrənmə sürəti və qabiliyyəti fərqli olduğu üçün süni intellekt bu fərqləri nəzərə alaraq hər kəsə uyğun materiallar təqdim edə bilər.[2,s.44] Bundan əlavə, avtomatlaşdırılmış qiymətləndirmə sistemləri müəllimlərin işini xeyli asanlaşdırır və qiymətləndirmə prosesini daha obyektiv edir. Digər tərəfdən, virtual köməkçilər və müxtəlif rəqəmsal platformalar tələbələrə istədikləri vaxt və məkanda bilik əldə etmək imkanı yaradır ki, bu da təhsilin əlçatanlığını artırır. Mənim fikrimcə, bu kimi imkanlar təhsilin keyfiyyətini yüksəltməkdə mühüm rol oynayır və tələbələrin daha maraqlı şəkildə öyrənməsinə kömək edir. Bundan əlavə, süni intellektin təhsildə tətbiqi yalnız müsbət tərəflərlə məhdudlaşmır, eyni zamanda bəzi problemləri də özü ilə gətirir. Onun üstünlükləri arasında vaxta qənaət, tədrisin daha səmərəli təşkili və fərdi yanaşmanın təmin edilməsi xüsusi qeyd oluna bilər. [3, s.88] Lakin təəssüf ki, bəzi hallarda tələbələr hazır məlumatlardan birbaşa istifadə edərək mövzunu dərinlən anlamadan təqdim etməyə çalışırlar ki, bu da plagiat problemlərinin artmasına səbəb olur. Eyni zamanda texnologiyadan həddindən artıq asılılıq da müəyyən mənfi nəticələr doğura bilər. Zənnimizcə, bu problemlərin qarşısını almaq üçün süni intellektdən düzgün və balanslı şəkildə istifadə olunmalıdır. [4, s.189]

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, süni intellekt müasir təhsil mühitinin ayrılmaz hissəsinə çevrilməkdədir və onun rolu gələcəkdə daha da artacaqdır. Bu texnologiyanın düzgün və məqsədyönlü istifadəsi tədris prosesinin daha effektiv təşkilinə və tələbələrin bilik səviyyəsinin yüksəlməsinə kömək edir. Həmçinin, mövcud risklərin və problemlərin nəzərə alınması vacibdir ki, süni intellektdən istifadə həm faydalı, həm də təhlükəsiz olsun. Ümumilikdə, hesab edirik ki, süni intellekt təhsilin gələcəyini formalaşdıran əsas amillərdən biridir və bu sahədə inkişaf davam etdikcə daha yeni imkanlar ortaya çıxacaqdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. UNESCO. (2023). Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities. Paris: UNESCO Publishing.
2. OECD. (2021). Digital Education Outlook 2021: Pushing the Frontiers with Artificial Intelligence. Paris: OECD Publishing.
3. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston: Center for Curriculum Redesign.
4. Luckin, R. (2018). Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century. London: UCL Institute of Education Press.
5. European Commission. (2020). Digital Education Action Plan (2021–2027). Brussels.

TƏLİM PROSESİNİN MÜASİR ÇAĞIRIŞLARA UYGUNLAŞDIRILMASI
PROBLEMLƏRİ Cəfərli Şəbnəm İlham, 137, Magistratura, ceferlisebnem41@gmail.com,
Pedaqogika

Elmi rəhbər: f.ü.f.d Türkan Əliyeva Miryasin
Azərbaycan Dillər Universiteti,Bakı

Müasir texnologiyaların inkişafı təlim və tədrisin təşkilində yeni kompetensiyaların formalaşmasına, təlimin məzmun və formasının yenilənməsinə, innovativ metodların tətbiqinə səbəb olmuşdur. Yeniliklər təlimdə öyrənənin müstəqilliyinin, İKT bacarıqlarının, əməkdaşlığa əsaslanan təlimin və tənqidi düşüncənin inkişafına şərait yaratsa da, həm müəllimlər, həm də öyrənənlər üçün müəyyən problemlər müşahidə edilməkdədir.

Ən mühüm problemlərdən biri müəllimlərin rəqəmsal-metodoloji hazırlıq səviyyəsindəki qeyri-bərabərlikdir. Şəhər məktəblərində müəllimlər yeni tədris texnologiyalarına daha çox çıxış

imkanlarına malik olsalar da, regionlarda infrastrukturun təşkili zəif olduğundan texnoloji kompetensiyalar məhduddur. Starks və Reixin (2023) fikirlərinə görə, təhsil sahəsində çalışanlar təhsil texnologiyalarının tətbiqi zamanı bir sıra çətinliklərlə: sabit olmayan internet bağlantıları, texniki dəstəyin yetərsizliyi, internet təhlükəsizliyi ilə qarşılaşırlar. [3, s.2] Rəqəmsal-metodoloji problemin həll yolu öyrədənlərin “4Sİ Akademiyası” dəstəyi ilə ödənişsiz vebinarlarda və “Coursera” kurslarında iştirak etməklə təlimə cəlb olunmasıdır. Əlavə olaraq, süni intellekt proqramlarından istifadəni dəstəkləməyən pedaqoqlar rəqəmsal innovasiyaların təhsilə inteqrasiyasını ləngidirlər. Buna görə, süni intellektin tədrisdə tətbiqinin üstünlüklərini izah edən, praktik məşğələlər təqdim edən peşəkar inkişaf proqramları təşkil edilməlidir.

Bundan savayı, rəqəmsal tədris proqramların hazırlanması inkluziv prinsiplərə əsaslanmalı və xüsusi təhsil ehtiyacları, istedadlı, öyrənmə çətinliyi olan şagirdlərin təlimdə iştirakını təmin etməlidir. Bir çox rəqəmsal platformalar bu öyrənənləri dəstəkləmək üçün kifayət qədər funksional deyil və təhsildə mövcud bərabərsizliyin dərinləşməsinə səbəb olur. [4, s.5]. Qısa müddətdə əldə edilə biləcək effektiv həll yolu “Twinkl” və “Sparklebox” kimi yüksək keyfiyyətli və inkluziv resursların Azərbaycan kurikulumunu uyğun materialların əldə olunmasıdır.

Hazırkı qiymətləndirmə sistemində dəqiq standartların olmaması, qiymətləndirmə metodlarından istifadəsinin praktikliyinin məhdudluğu və mütəxəssislərin hazırlığın aşağı olması problemlər yaradır. [1, s.1] Bu problemin aradan qaldırılması üçün “Cooder” və “Edunex” kimi platformalardan istifadə, standartların dəqiqləşməsi, müasir metodların tətbiqi və peşəkarlığın artırılması vacibdir. Afaq Kərimli qeyd etmişdir ki, təhsilin bütün pillələrində müəssisələrinin rolunun gücləndirilməsi, rəqəmsal platformaların hüquqi və iqtisadi mexanizmlərinin formalaşdırılması lazımdır. [2, s.40]

Nəticə olaraq, problemlər hərtərəfli təhlil edilməli, məqsədyönlü və innovativ həllərin hazırlanıb təqdim olunması təlimin keyfiyyətinin yüksəlməsinə, bərabər imkanların təmininə və təhsilin davamlı inkişafına zəmin yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti (2009, 13 yanvar) Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində qiymətləndirmə konsepsiyası <https://e-qanun.az/framework/16061>
2. Kərimli, A.(2021). Təhsilin modernləşdirilməsi və iştirakçıların rolunun gücləndirilməsi. Azərbaycan məktəbi/ Azerbaijan Journal of Educational Studies, №2, 40
3. Ansari, M., Waris, S.,& Zara, C (2024). Barriers to educational technology adoption Navigating challenges in integration. Qatar Journal of Social Sciences, 5(3), 2
4. Zou, Y., Kuek, F., Feng, W., & Cheng,X. (2025). Digital learning in the 21st century: trends, challenges, and innovations in technology integration. Frontiers in Education, 10, 5.

BULLİNQƏ MƏRUZ QALMIŞ ŞAGİRD LƏRİN SOSİAL UYĞUNLAŞMASI

Məmmədli Ləman Ceyhun, 137, Magistratura,

Imanmemmedli554@gmail.com, Pedaqogika, Psixologiya

Elmi rəhbər: p.f.d., dos Abbasov Oqtay Allahverən oğlu

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Ümumtəhsil məktəblərində təlim və tərbiyə prosesinin mühüm tərkib hissələrindən biri kimi şagirdlər arasında sosial münasibətlərin keyfiyyəti və qarşılıqlı hörmət prinsipləri dayanır. Son illərdə təhsil müəssisələrində müşahidə olunan bullinq hadisələri həm psixoloji aspektdən , həm də pedaqoji baxımdan valideyn və müəllimlərdə ciddi narahatlıq doğurur. Bullinq anlayışının əsas mahiyyəti bir və ya bir neçə şagirdin digərlərinə qarşı təkrarlanan zorakı və təhqiramiz davranışdır.

Bullinq prosesi şagirdin emosional vəziyyətinə, məktəb həyatına mənfi təsir göstərir. Məktəb uşaqların ilk sosial təcrübə qazandıqları mühüm sosial institut olduğundan burada yaranan mənfi münasibətlər gələcəkdə onların ictimai həyata adaptasiyasına da mənfi təsir göstərir [3, s. 12–25].

Tədqiqatların nəticələri göstərir ki, bullinq prosesinə məruz qalmış şagirdlərdə özünə inam hissi azalır, həmyaşıdlarından təcridolma və sosial uzaqlaşma halları yaranır. Bu şagirdlər dərs prosesində passiv iştirakçı qismində çıxış edir, həmyaşıdları ilə ünsiyyətə daxil olmaqdan qaçır, müəllimlərlə münasibətdə gərginlik yaşayırlar. Bu cür vəziyyət onların həm akademik fəaliyyətlərinə, həm də emosional sabitliyinə mənfi təsir göstərir. Zorakılıq və psixoloji təzyiqin mütəmadi olaraq tətbiq olunması məktəbdə sosial iqlimi pozur, qarşılıqlı inamsızlıqla yanaşı, qorxu mühiti yaradır. Həmçinin bullinq edən şagirdlərin özləri də empatiya qabiliyyəti zəif, sosial məsuliyyət hissindən uzaq fərdlər kimi formalaşır [1, s. 53–66].

Bullinqin qarşısının alınmasında məktəb kollektivinin rolu həlledicidir. Hər bir müəllim sinifdə qarşılıqlı hörmət və bərabərlik prinsiplərinə əsaslanan öyrənmə mühit formalaşdırmalı, hər bir şagirdin fərdiliyinə, maraqlarına hörmətlə yanaşmalıdır. Sinifdaxili münasibətlərdə əməkdaşlıq, empatiya və qarşılıqlı məsuliyyət kimi dəyərlərin aşılınması şagirdlərin sosial bacarıqlarının müsbət zəmində inkişafına yönəldir [2, s. 157]. Məktəb rəhbərliyi tərəfindən bullinq hallarının vaxtında aşkarlanması üçün psixoloq və pedaqoqların birgə fəaliyyəti xüsusilə vacibdir.

Sosial uyğunlaşma səviyyəsi yaxşı inkişaf edən şagirdlər bullinq davranışına daha az meyli olurlar, bu şagirdlər həmyaşid münasibətlərində tolerantlıq nümayiş etdirir, başqalarının fərqliliyini qəbul etməklə bərabər dəstək və ya köməklik göstərir və konfliktləri konstruktiv şəkildə həll edə bilirlər [4, s. 68]. Sosial uyğunlaşmaya müsbət təsir edən amillər olaraq, məktəblərdə sosial-emosional təlim proqramlarının tətbiqi, sinifdaxili oyun texnologiyaları, layihə əsaslı təlim və qrup tapşırıqları kimi fəaliyyətlər sosial inteqrasiyanın güclənməsinə birbaşa xidmət edir. Eyni zamanda bu prosesin daha səmərəli alınmasında valideynlərin və müəllimlərin əməkdaşlığı, uşaqlarla ünsiyyətdə anlayışlı və dəstəkləyici mövqe tutması sosial uyğunlaşma prosesini sürətləndirir.

Belə qənaətdə gəlmək olar ki, bullinq hallarının minimuma endirilməsi sosial münasibətlərin sağlamlaşmasına, qarşılıqlı hörmət, inamlı və ədalətli mühitin formalaşmasına şərait yaradır. Sosial adaptasiya məqsədilə müəllimlərin psixoloji savadlılığının artırılması, valideynlərlə davamlı olaraq əməkdaşlıq mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və məktəb psixoloqlarının fəaliyyətinin sistemli şəkildə qurulması vacibdir. Sosial adaptasiya rakursundan təhlükəsiz və inklüziv təhsil mühiti uşaqların mənəvi, emosional və intellektual inkişafını təmin edən əsas amillərdəndir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Craig, W., & Pepler, D. (2007). Understanding and Addressing Bullying: An International Perspective. Toronto: Queen's University Press. S. 53–66.
2. . Həsənova G.A., Məmmədova M.C. Məktəbdə bullinq. Bakı, 2021, s. 157.
3. Olweus, D. (2013). Bullying at School: What We Know and What We Can Do. Oxford: Blackwell Publishing. S. 12–25.
4. Smith, P. K., Cowie, H., & Blades, M. (2019). Understanding Children's Development. London: Wiley-Blackwell. S. 68.

MÜASİR DƏRS MODELİNİN QURULMASINDA FƏAL TƏLİM STRATEGİYALARI

Fidan Əhmədova Bəhrüz qızı, Qrup: 207b, Fakültə: İngilis-Alman, E-mail:

fidan.ahmedova@gmail.com, Pedaqogika,

Baş müəllim Xəspoladova Sevdə Aydın qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə təhsil sistemində baş verən dəyişikliklər dərs prosesinin təşkilinə yeni yanaşmaların tətbiqini zəruri edir. Ənənəvi dərs modeli artıq şagirdlərin yaradıcı düşünmə, problem həll etmə və əməkdaşlıq bacarıqlarını tam inkişaf etdirməyə kömək etmir. Bu səbəbdən müasir dərs modelinin qurulmasında fəal təlim strategiyaları olduqca mühüm xarakter daşıyır. Fəal təlim strategiyasında şagirdlər passiv dinləyici olmaq əvəzinə dərstdə aktiv iştirakçı kimi çıxış edirlər. Bu yanaşma şagirdlərin yalnız məlumatı qəbul etməsinə deyil, onu təhlil etməsinə, yeni ideyalar irəli sürməsinə və bilikləri davamlı şəkildə mənimsəməsinə şərait yaradır. Eyni zamanda, müəllim istiqamətləndirici və məsləhətçi rolunda çıxış edir, şagird isə öyrənmə fəaliyyətinin əsas iştirakçısına çevrilir [2, s.11–17]. Fəal təlim strategiyalarının tətbiqi bir sıra pedaqoji yanaşmalar vasitəsilə həyata keçirilir:

1. Tədqiqat və kəşf etmə fəaliyyəti. Şagirdlər hazır məlumatı qəbul etmək əvəzinə müxtəlif mənbələrdən araşdırma aparır, müşahidə edir və nəticəyə özləri gəlirlər. Bu proses müstəqil öyrənmə bacarıqlarını gücləndirir.
2. Problemyönümlü öyrənmə. Dərs prosesində real həyatla əlaqəli situasiyaların təqdim olunması şagirdlərin analitik düşünməsini inkişaf etdirir. Problemlərin həlli zamanı şagirdlər öz biliklərini tətbiq edir, düşünmə fəaliyyətini aktivləşdirir.
3. Əməkdaşlıq əsaslı fəaliyyət. Qrup işləri və kollektiv müzakirələr şagirdlər arasında ünsiyyət bacarıqlarının formalaşmasına kömək edir. Birgə fəaliyyət nəticəsində şagirdlər müxtəlif baxış bucaqları ilə tanış olur və sosial bacarıqlarını inkişaf etdirirlər.
4. Formativ qiymətləndirmə yanaşması. Qiymətləndirmə yalnız yekun nəticəni müəyyən etməklə kifayətlənmir, öyrənmə prosesini də əhatə edir. Formativ qiymətləndirmə şagirdlərin güclü və inkişaf etdirilməli tərəflərini müəyyən etməyə imkan verir [2, s.11–17].

Müasir dərs modelində fəal təlim strategiyalarının effektivliyi aşağıdakı sahələrdə özünü göstərir:

1. Yanaşma və fərdiləşdirmə. Hər bir şagirdin fərdi qabiliyyətləri və öyrənmə tərzini nəzərə alaraq dərs planlaşdırılır.
2. Təlimdə texnologiyaların dəstəyi. Rəqəmsal vasitələr, ağıllı lövhələr və onlayn platformalar şagirdlərin fərdi və qrup işlərini daha effektiv şəkildə həyata keçirməsinə imkan verir.
3. Rollar və məsuliyyətin paylaşılması. Şagirdlər dərstdə yalnız öyrənən deyil, həm də müəyyən hallarda qısa rəhbərlik və təqdimat rollarını da daşıyırlar.
4. Dəyərlərin və sosial bacarıqların integrasiyası. Fəal təlim strategiyaları şagirdlərin yalnız akademik bilik əldə etməsinə deyil, sosial bacarıqlarını da inkişaf etdirir.
5. Yaradıcı düşüncə və problem həlli. Şagirdlər mövcud bilikləri təkrarlamır, yenilikçi ideyalar irəli sürür, problemləri müxtəlif yollarla həll edir və dərstdə aktiv iştirak edirlər [1, s.35–40].

Fəal təlim strategiyaları müasir təhsil sisteminin əsasını təşkil edir. Bu strategiyalar şagirdlərin öyrənmə məsuliyyətini artırmaqla yanaşı, onların dərs prosesinə fəal və məqsədyönlü şəkildə cəlb olunmasına imkan yaradır. Fəal təlim metodları yalnız akademik bilikləri deyil, həm də sosial, kommunikativ və yaradıcı bacarıqları inkişaf etdirir, tənqidi düşünmə və problem həll etmə qabiliyyətlərini gücləndirir. Bu yanaşma şagirdlərin müstəqil öyrənmə bacarıqlarını artırır, öyrəndikləri bilikləri real həyatda tətbiq etmələrini təmin edir və dərs prosesini motivasiyaedici edir. Nəticədə, fəal təlim strategiyaları müasir dərs modelinin effektivliyini yüksəldir və şagirdlərin şəxsi və sosial inkişafını dəstəkləyən mühüm pedaqoji vasitədir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

- 1.Əlizadə Ə.Ə. Müasir təlim texnologiyaları. Bakı, 2018, s.35–40
- 2.Veysova Z. Fəal/interaktiv təlim. Bakı, 2017, s.11–17
- 3.<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44060758>

ERKƏN YAŞ DÖVRÜNDƏ NITQ İNKİŞAFININ PEDAQOJİ ƏSASLARI

Rəhimova Çınarə Vüqar qızı, Qrup: 207b, Fakültə: İngilis-Alman, E-mail:

rahimovachinare@gmail.com, Pedagogika,

Baş müəllim Xaspoladova Sevda Aydın qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Erkən yaş dövrü insan həyatında ən vacib və həssas inkişaf mərhələlərindən biridir. Bu dövr uşağın doğumundan məktəbəqədər yaşa qədər davam edir və fiziki, psixoloji, sosial bacarıqların sürətlə inkişaf etdiyi bir mərhələ kimi xarakterizə olunur. Xüsusilə nitq inkişafı bu dövrdə intensiv şəkildə formalaşır və uşağın gələcək həyatı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Nitq yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də düşünmə, qavrama və özünü ifadə etmə funksiyasına malikdir. Uşaq nitq vasitəsilə ətraf aləmi dərk edir, insanlarla əlaqə qurur və sosial mühitə uyğunlaşır. Bu baxımdan erkən yaş dövründə nitq inkişafının düzgün təşkili pedaqogikanın əsas vəzifələrindən biri kimi qəbul edilir. Nitq inkişafı uşağın söz ehtiyatının zənginləşməsi, səsləri düzgün tələffüz etməsi, cümlələr qurması və fikirlərini ardıcıl şəkildə ifadə etməsi ilə xarakterizə olunur. Erkən yaşda uşaq ətraf mühitdən eşitdiyi sözləri mənimsəyir, yadda saxlayır və tədricən istifadə etməyə başlayır. Bu məqamda vurğulamaq lazımdır ki, nitq yalnız dil bacarığı deyil, həm də uşağın intellektual inkişafını formalaşdırır. İnsan düşündüyünü sözlə ifadə etdikcə, onun təfəkkürü inkişaf edir. Eyni zamanda nitq yaddaş, diqqət və təxəyyül kimi psixoloji bacarıqları da gücləndirir. Beləliklə, zəngin nitqə malik uşaq məktəb həyatında daha uğurlu olur. Nəticə etibarilə, nitqin mahiyyəti və əhəmiyyəti uşağın intellektual və sosial inkişafı ilə birbaşa bağlıdır və bu onu erkən yaş dövründə pedaqoji diqqət mərkəzinə qoyur. Erkən yaş dövründə nitq inkişafının əsas xüsusiyyətləri mərhələli şəkildə ortaya çıxır. Uşaqlar nitqi aşağıdakı ardıcılıqla öyrənirlər:

1. İlk mərhələdə səslər çıxarırlar.
2. Daha sonra bu səslər hecalara çevrilir.
3. Sonrakı mərhələdə sadə sözlər və cümlələr qurmağa başlayırlar [1, s.45-68].

Bu proses təbii şəkildə baş verir, lakin uşağın ətraf mühiti nitq inkişafında həlledici rol oynayır. Uşaqlar imitasiya yolu ilə öyrənir, yəni böyüklərin danışığını təqlid edirlər. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, uşağın nitq inkişafının mərhələləri ilə yanaşı, mühitin rolu da böyük əhəmiyyət daşıyır. Nitq inkişafını təşviq etmək üçün erkən yaş dövründə müxtəlif pedaqoji metodlar geniş şəkildə tətbiq olunur. İlk növbədə, mütəmadi söhbət və dialoqlar uşaqların nitq bacarıqlarını gücləndirir və onların fikirlərini ifadə etmələrinə şərait yaradır. Bundan əlavə, nağıl və hekayələr uşağın söz ehtiyatını zənginləşdirir, təxəyyülünü inkişaf etdirir və mətnlə işləmə bacarığını formalaşdırır [1, s. 102-120]. Əlavə olaraq, şəkillərlə iş vizual materiallardan istifadə etməklə uşağın nitqi və təsvir etmə bacarığını dəstəkləyir. Bundan başqa, oyunlar, xüsusilə rollu və interaktiv oyunlar, uşaqların sosiallaşmasına, ünsiyyət bacarıqlarının inkişafına və nitqin praktik istifadəsinə imkan yaradır. Nəhayət, şeirlər və ritmik ifadələr uşağın yaddaşını gücləndirir, tələffüzünü və ritmik danışığını inkişaf etdirir.

Nəticə etibarilə, erkən yaş dövründə nitq inkişafının düzgün təşkili uşağın ümumi inkişafında vacib rol oynayır. Nitq uşağın düşünmə qabiliyyətini, sosial bacarıqlarını və özünü ifadə etmə imkanlarını artırır. Bu prosesin uğurlu olması üçün müəllim və valideynlərin birgə fəaliyyəti zəruridir. Sistemli və məqsədyönlü yanaşma uşağın nitqinin zəngin və səlis formalaşmasına şərait yaradır və erkən yaşda qoyulan bu əsaslar uşağın gələcək təhsil və həyat uğurlarının bünövrəsini təşkil edir.

İstifadə Olunmuş Ədəbiyyat

1. Vygotsky, L. S. (1984). Fikrin və nitq inkişafı. Bakı: Maarif Nəşriyyatı, s.45-68.
2. Piaget, J. (2001). Uşaq Psixologiyası. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, s.102-120.
3. Bodrova, E., & Leong, D. (2007). Tools of the Mind: The Vygotskian Approach to Early Childhood Education. New Jersey: Pearson, s.34-56.
4. Luria, A. R. (1973). Uşaqda nitq inkişafı və psixoloji proseslər. Moskva: Pedagogika, s.21-40.
5. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47129242&pff=>

MÜƏLLİMİN PEDAQOJİ DAVRANIŞININ ŞAĞİRDİN MƏNƏVİ ƏXLAQİ TƏRBİYƏSİNƏ TƏSİRİ

Yusifova Leyla Şirazi qızı, Qrup 136, Magistratura, İbtidai təhsil

F.f.d. Mustafayev Müşfiq Hüseyn oğlu

Azərbaycan Dillər Universiteti , Bakı şəhəri

Müəllimin pedaqoji davranışı təhsil prosesində şagirdlərin mənəvi və etik inkişafında ən təsirli amillərdən biridir. Müasir təhsil kontekstində müəllim sadəcə bilik ötürücüsü deyil, həm də insani və sosial dəyərlərin formalaşdırıcısı rolunu oynayır. Şagirdlərin mənəvi inkişafı müəllimin yaratdığı təhsil mühiti ilə sıx bağlıdır. Müəllim və şagird arasında daimi qarşılıqlı əlaqə etik və sosial normaların mənimsənilməsinə kömək edir. Müəllimin sinifdəki davranışı şagirdlərin müşahidə etməyə və təqlid etməyə çalışdığı bir modelə çevrilir. Buna görə də, müəllimin mənəvi və peşəkar məsuliyyəti təlim prosesində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müəllim hörmət, ədalət və məsuliyyət nümayiş etdirdikdə, şagirdlər bu dəyərləri daha dərinlən anlayırlar. Etik prinsiplərə əsaslanan pedaqoji davranış müsbət təhsil atmosferinin yaradılmasına kömək edir.[3] Bu atmosfer təhsil icmasının üzvləri arasında əməkdaşlığı, etibarını və qarşılıqlı hörməti inkişaf etdirir. Əxlaqi təhsil yalnız tədris planının məzmunu ilə məhdudlaşa bilməz; o, bütün pedaqoji fəaliyyətlərə inteqrasiya olunmalıdır. Müəllimin şəxsi nümunəsi dəyərlərin ötürülməsində əsas rol oynayır. Şagirdlər müəllimin sözlərinin və hərəkətlərinin ardıcılığını onların mənəvi həqiqiliyinin göstəricisi kimi qəbul edirlər. Nəticə etibarilə, müəllim şagirdlər üçün etik nümunəyə çevrilir. Müasir pedaqogika şagirdlərdə dürüstlük, məsuliyyət və həmrəylik kimi keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsinin vacibliyini vurğulayır.[1] Bu keyfiyyətlər müəllimlər bütün təhsil qarşılıqlı fəaliyyətlərində etik davrandıqda daha da güclənir. Müəllimlər şagirdin şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmalıdırlar. Bu mənada pedaqoji davranış şagirdlərin həm intellektual, həm də mənəvi inkişafına təsir göstərir. Etik təhsil şagirdlərdə öz hərəkətlərini və qərarlarını özünütənqid etmək qabiliyyətini inkişaf etdirir. Pedaqoji dialoq vasitəsilə şagirdlər sosial dəyərlərin əhəmiyyətini anlamağı öyrənirlər. Müəllimlər həmçinin rəhbərlik və təhsil dəstəyi vasitəsilə mənəvi şüurun inkişafına töhfə verirlər. Müəllimlər tənqidi düşüncəni və mənəvi düşüncəni təşviq etdikdə şagirdlərin etik inkişafı güclənir. Bundan əlavə, pedaqoji davranış sinifdə müsbət şəxslərarası münasibətlərin inkişafına təsir göstərir. Bu münasibətlər etimad və əməkdaşlığa əsaslanan təhsil mühitinin yaradılmasına töhfə verir. Müəllimlər qərəzsiz davranmalı və şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına həssas olmalıdırlar. Bu yanaşma şagirdlərin özünəhərmətini və məsuliyyət hissini gücləndirir. Müəllimin təhsil təsiri akademik sahədən kənara çıxır və şagirdlərin sosial davranışına da təsir göstərir. Bu kontekstdə məktəb cəmiyyətin mənəvi mədəniyyətinin inkişafı üçün vacib bir məkana çevrilir. Müəllimin pedaqoji davranışı gələcək nəsillərin etik inkişafında mühüm rol oynayır. Müəllimin peşəkar və əxlaqi davranışının şagirdlərin etik inkişafına təsiri göstərir ki, dəyərlərə əsaslanan təhsil məsuliyyətli və vicdanlı vətəndaşların formalaşmasında vacib elementdir.[2]

Ədəbiyyat siyahısı:

- 1.Kazımov N. Məktəb pedaqogikası Bakı:"Çıraq",2011.440 səh.
- 2.Sadıqov F.B. Pedaqogika.-Bakı Biznes Universitetinin nəşriyyatı,2006,556 səh.
- 3.Vəliyeva Z. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların əxlaq tərbiyəsi. Bakı-2012. ADPU nəşriyyatı,136 səh.

**DİL FAKÜLTƏLƏRİNDƏ AUDIO VƏ VIDEO MATERIALLARIN TƏDRİSİNDƏ
İNNOVATİV TEXNOLOGİYALARIN ROLU Nəzrin Səlimova Kamal qızı, 114,
Magistratura, selimovanzrn@gmail.com, Pedaqogika
Elmi rəhbər: fil.f.d.,dos Həsənova Gülər Səyyaf qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri**

Müasir dövrdə dil tədrisində texnologiyaların rolu getdikcə artır. Xüsusilə audio və video materiallar tələbələrin dinləmə və danışmaq bacarıqlarını praktik şəkildə inkişaf etdirmək üçün geniş imkanlar yaradır. Multimedia resursları dil öyrənməni interaktiv və motivasiyalı edir. Bu, tələbələrin diqqətini və öyrənmə motivasiyasını artırır, çünki müasir tələbələr vizual və audio stimullara daha yaxşı reaksiya verir. [2, səh.1-20]

Mobil və onlayn tətbiqlər tələbələrə dərsi istədikləri zaman təkrarlamaq və fərdi sürətdə öyrənmək imkanı verir. Bu, audio və video materiallardan maksimum faydalanmağa şərait yaradır və tələbələrə müxtəlif dillərdə dinləmə, təqlid və danışmaq bacarıqlarını eyni vaxtda inkişaf etdirməyə imkan verir. Belə tətbiqlər öyrənməyi daha çevik və əyləncəli edir. [1, səh.1-25]

İnteraktiv videolar və audio dialoglar tələbələrin kommunikativ bacarıqlarını artırır və dərsi daha əyləncəli edir. Tələbələr qısa video səhnələr vasitəsilə dialogları təcrübədən keçirir, müxtəlif vurğu və intonasiyaları öyrənir ki, bu da dərsi daha realist edir. [4, səh.35-60]

Real sinif nümunələrində audio-video istifadəsi dinləmə, tələffüz və anlayış bacarıqlarını əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırır. İnteraktiv fəaliyyətlər tələbələr arasında əməkdaşlığı artırır və qrup işini təşviq edir. Tələbələr video analiz edərək dialogları müzakirə edir və sonra öz səhnələrini çəkərək praktiki şəkildə təkrarlayırlar. [6, səh.80-100]

Blended learning və digital storytelling texnologiyaları dərslərin strukturunu zənginləşdirir və tələbələrə yaradıcılıq imkanları verir. Tələbələr audio və video vasitəsilə öz hekayələrini çəkib paylaşaraq dil bacarıqlarını bütün aspektlərdə inkişaf etdirirlər. [5, səh.10-30]

Müəllimlərin texnologiya bacarıqlarını artırması və innovativ metodlardan istifadə etməsi tələbələrin öyrənmə effektivliyini yüksəldir. Düzgün integrasiya edilmiş texnologiya tələbələrin dərstdə fəal iştirakını və motivasiyasını artırır. Texnologiyanın məqsədəuyğun istifadəsi dərsi daha interaktiv edir. [3, səh.3-20]

Nəticədə, innovativ texnologiyalar dil tədrisini daha praktik və tələbə mərkəzli edir. Audio və video materialların istifadəsi tələbələrin bacarıqlarını və motivasiyasını yüksəldir, müəllimlərin texnoloji bilikləri isə dərslərin keyfiyyətini artırır. Bu, dil öyrənmə prosesini daha aktiv və məhsuldar edir. Beləliklə, audio və video materialların istifadəsi həm pedaqoji, həm də texnoloji inqilabdır və müasir dil tədrisinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Bui, H. P., & Namaziandost, E. (Eds.) "Innovations in Technologies for Language Teaching and Learning" // Teaching Material, 2024, 228s.
2. Cameron, K. "CALL – Media, Design, & Applications" // Teaching Material, 1999, 314s.
3. Hubbard, P., & Levy, M. "Teacher Education in CALL" // Teaching Material, 2006, 245s.
4. Kravtsova, O. A., Kryachkov, D. A., & Kuznetsova, T. O. "The Magic of Innovation: New Techniques and Technologies in Teaching Foreign Languages" // Teaching Material, 2015, 350s.

5. Motteram, G. "Innovations in Learning Technologies for English Language Teaching" // Teaching Material, 2013, 197s.
6. Son, J.-B. "Technology-Enhanced Language Teaching in Action"// Teaching Material, 2018, 256s

HEYDƏR ƏLİYEVİN GƏNCLƏR SİYASƏTİNİN MÜASİR AZƏRBAYCAN GƏNCLİYİNƏ TƏSİRİ

MEHRƏLİYEVƏ XƏDİCƏ EMİN QIZI

Sağlamlıq və menecment fakültəsi

315A1 qrupu, I kurs tələbəsi. Pedaqogika və Psixologiya bölməsi

e-poçt: mexraliyeva.xadidja18.08@gmail.com

Elmi rəhbər: X.R.Abasova

Azərbaycan İdman Akademiyası, Bakı şəhəri

Hər bir millətin taleyi onun gənc nəslinin çiyinlərində yüksəlir. Müstəqilliyin qorunması və dövlətçilik ideallarının gələcəyə daşınması vətənpərvər gəncliyin varlığı ilə mümkündür. Müasir Azərbaycan dövlətinin memarı, Ümummilli Lider Heydər Əliyev gəncləri millətin ürəyi və gələcəyin təməli kimi qiymətləndirirdi. Onun strateji xətti gənclərin həm fərd, həm də kamil Azərbaycan vətəndaşı kimi formalaşmasına mühüm təsir göstərmişdir.

Heydər Əliyevin 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdışı gənclərin həyatında yeni mərhələnin başlanğıcı oldu. Bu dövrdə həyata keçirilən siyasət müasir Azərbaycan gəncliyinin inkişafına mühüm təsir göstərdi. Ulu Öndər 1993-cü ilin payızında gənclərlə görüşərkən demişdir: “Hər bir xalqın, hər bir millətin gəncləri onun həm bu günüdür, həm də sabahıdır, ümididir” [4, s.112].

Müstəqilliyin ilk illərində baş verən ictimai-siyasi hadisələr gənclərin həyatına təsirsiz ötüşməmişdi. 1994-cü ildə Gənclər və İdman Nazirliyi təsis edilərək gənclərlə iş dövlət siyasətinin mühüm istiqamətinə çevrildi [2]. 1996-cı ildə keçirilən ilk Forum və 2 fevralın Gənclər Günü Azərbaycan gəncinə verilən yüksək dəyərin göstəricisi idi. Heydər Əliyev qeyd edirdi: “Bizim bugünkü gəncliyimiz sağlam düşüncəli, vətənpərvər gənclikdir... Gənclərimiz mükəmməl təhsil almalı, həyatı dərinlən öyrənməli, dünyada gedən prosesləri bilməlidir. Lazımi fəaliyyət göstərərək öz xalqına, dövlətinə xidmət etməlidir” [5, s.24].

Bu gün Azərbaycan gəncliyi ölkənin ictimai-siyasi və sosial həyatında fəal iştirak edir. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən gənclər siyasəti Ulu Öndərin müəyyən etdiyi strateji xəttin davamıdır [3]. Xüsusilə 44 günlük Vətən müharibəsi zamanı nümayiş etdirilən qəhrəmanlıq və milli ruh bu siyasətin ən parlaq nəticələrindən biri kimi qiymətləndirilir.

Beləliklə, Heydər Əliyevin gənclər siyasəti sadəcə hüquqi sənədlər toplusu deyil, bir millətin özünü təsdiq və intibah yoludur. Ulu Öndərin əkdüyü dövlətçilik toxumları bu gün müasir Azərbaycan gəncliyində parlaq bəhrəsini verir. Bu siyasətin təsiri – sarsılmaz milli ruh, yüksək intellekt və yenilməz vətənpərvərlikdir. Bu günün gənci təkcə bilikli deyil, həm də dövlətinin sarsılmaz qalasıdır. Azərbaycan gəncliyi fəxr edir ki, Ümummilli Liderin qurduğu müstəqil Azərbaycanın vətəndaşıdır. Bu irdən güc alan müasir gəncliyimiz dövlətimizin qüdrətini gələcək zirvələrə daşıyacaq, müstəqilliyimizi əbədi və sarsılmaz edəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında dövlət gənclər siyasəti haqqında sənədlər. Bakı, 2005.
2. Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyi – <https://www.mys.gov.az>
3. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin rəsmi internet sahifəsi – <https://president.az>
4. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı: Azərnəşr, 1997.

5. Hacıyev R.B. Azərbaycan gəncliyinin himayədarı: Heydər Əliyevin gənclər siyasəti. Bakı: Aspoliqraf, 2014.

**HEYDƏR ƏLİYEVİN “GƏNCLƏR SİYASƏTİ”NDƏ FİZİKİ TƏRBIYƏ VƏ
SOSİALLAŞMA VƏHDƏTİ
NƏZƏROVA AYSEL TALEH QIZI
Sağlamlıq və menecment fakültəsi
Pedaqogika və Psixologiya
123A3 qrupu, III kurs tələbəsi
e-poçt: aysel.nazarova2023@sport.edu.az
Elmi rəhbər: Abasova Xədicə Rafət qızıAzərbaycan İdman Akademiyası, Bakı şəhəri**

Hər bir cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi onun gəncliyinin fiziki, mənəvi və sosial hazırlıq səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Sağlam düşüncəli, milli dəyərlərə bağlı və sosial baxımdan fəal gənclik dövlətin davamlı inkişafının əsas dayacağı hesab edilir. Müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu olan Ümummilli Lider Heydər Əliyevin gənclər siyasətində bu amillər xüsusi yer tutur və gənclərin hərtərəfli inkişafı dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir.

Heydər Əliyev gənclərin yalnız fiziki cəhətdən deyil, həm də mənəvi və sosial baxımdan sağlam yetişməsinə vacib hesab edirdi. O qeyd edirdi ki: “Gənclərimiz fiziki cəhətdən sağlam olmalı, həm də mənəvi cəhətdən saf olmalıdırlar” [1]. Bu fikir gənclərin inkişafında fiziki tərbiyə ilə sosiallaşmanın vəhdət təşkil etdiyini açıq şəkildə göstərir.

Fiziki tərbiyə gənclərin sosiallaşmasında mühüm rol oynayan əsas vasitələrdən biridir. İdman fəaliyyəti zamanı gənclər kollektivdə davranış qaydalarını mənimsəyir, məsuliyyət hissi formalaşdırır və sosial münasibətləri daha düzgün qurmağı öyrənirlər. İdman meydanı cəmiyyətin kiçik modeli kimi çıxış edərək gənclərə əməkdaşlıq, rəqabət və qarşılıqlı hörmət kimi vacib keyfiyyətləri aşılayır.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1994-cü ildə Gənclər və İdman Nazirliyinin yaradılması bu sahədə mühüm dönüş nöqtəsi olmuşdur [2]. Bu addım gənclərin fiziki inkişafı ilə yanaşı, onların sosial mühitə inteqrasiyasını da sürətləndirmişdir.

Kütləvi idman tədbirləri gənclərin sosial inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir. Müxtəlif yarışlar, marafonlar və idman festivalları gənclər arasında ünsiyyətin genişlənməsinə, yeni sosial əlaqələrin qurulmasına şərait yaradır.

Aparılmış empirik tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, idman fəaliyyəti gənclərin sosial əlaqələrinin genişlənməsinə müsbət təsir göstərir və komanda idman növləri sosial adaptasiya baxımından daha effektivdir.

Beləliklə, Heydər Əliyevin gənclər siyasətində fiziki tərbiyə və sosiallaşma bir-biri ilə sıx bağlı anlayışlar kimi çıxış edir. Ümummilli Liderin qeyd etdiyi kimi: “Sağlam gənclik – sağlam gələcəkdir” [10].

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı: Azər nəşr, 1997–2003.
2. Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyi – <https://mys.gov.az>
3. Azərbaycan Respublikasının Gənclər Siyasəti haqqında Qanun. Bakı, 2002.
4. Əliyev H. Gənclərin fiziki və mənəvi tərbiyəsi dövlətin başlıca vəzifəsidir. Bakı, 2002.
5. Həsənov E. İdman və mədəniyyətin vəhdəti. Bakı, 2023.
6. Qasımova N. Kütləvi idmanın sosial əhəmiyyəti. Bakı, 2022.

7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi sənədləri.
8. Azərbaycan 2030: Milli prioritetlər.
9. Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsi. İdman və cəmiyyət. Bakı, 2024.
10. Əliyev H. Sağlam gənclik – sağlam gələcək. Bakı, 2001

APPLICATION OF THE CONSTRUCTIVIST APPROACH IN PRIMARY CLASSES

Ahadzade Aydan Shaig gizi, Group: 432b, Faculty: Education,

E-mail: aydanahadzade@gmail.com, Pedagogy,

Scientific leader: senior teacher Abdullayeva Gulnar Mirzaaga gizi

Azerbaijan University of Languages, Baku

Constructivist teaching approach is an educational method that allows students to acquire new information based on their existing knowledge base and experiences. This approach increases students' active participation, interest and motivation, allowing them to be more involved in their own educational processes. The application of the constructivist approach in primary schools develops students' more independent thinking skills, develops innovative problem-solving skills and ensures active participation in lessons. The main principles of the constructivist teaching approach are:

1. The principle of goal setting and discovery. In the constructivist approach, students identify their own learning opportunities and discover knowledge based on their experiences. The role of the teacher is to guide and support students throughout this process.
2. The principle of student-centered teaching. Students are placed at the center of the learning process. Teachers act as facilitators, encouraging active participation and allowing students to freely express their ideas. This increases student participation and helps them build their own understanding.
3. The principle of the value of personal experience. Students' real-life experiences play an important role in learning. These experiences help them to understand and assimilate new information more effectively. Teachers should integrate real-life contexts into teaching materials.
4. The principle of repetition and development. Learning is not limited to acquiring information, but also involves repetition, application in different contexts, and continuous development. This allows students to transfer knowledge to different situations [1, pp. 83–89].

The application of constructivist approaches in primary schools ensures that the teaching process is interactive. Thus, the constructivist approach:

1. Problem-oriented approach → Teachers encourage students to solve problems they encounter in their daily lives by presenting them with real-life problems. This gives students analytical thinking skills and ensures that they are more actively involved in learning.
2. Group work and collaboration → Group work and collaboration play an important role in the constructivist approach. Students gain a better understanding by listening to and discussing each other's points of view.
3. Interactive teaching tools → The constructivist approach also requires that teaching materials be interactive. Teachers use tools that allow students to share their experiences and ideas.
4. Personalized teaching → Constructivist approach requires adjusting teaching to take into account the individual needs of each student. Teachers identify each student's learning style and support them with different approaches. This ensures that students feel more comfortable in the learning process [2, p.88].

The implementation of the constructivist teaching approach in primary schools contributes not only to academic development, but also to the social, emotional and practical skills of students. It encourages independence, creativity and active participation. As a result, this approach creates a dynamic and effective learning environment that prepares students for future success.

References:

1. Abdullayeva G., "The role of modern teaching methods in the development of students' creative activity", *Izvestiya Baltiyskoi Gosudarstnoy akademii ribopromyslovogo flota: psihologo-pedagogisches nauki*, 2022, p.83-89
2. Fosnot, C. T. *Constructivism: Theory, Perspectives, and Practice* (2nd ed.). Teachers College Press, 2013 p. 88-105
3. Tobias, S., & Duffy, T. M. *Constructivist Instruction: Success or Failure?* Routledge., 2009, p.60-75
4. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44060758>
5. <https://ndu.edu.az/wp-content/uploads/Konfrans/cagdas-sayt.pd>

ESTETİK TƏRBİYƏNİN YENİYETMƏNİN DÜNYAGÖRÜŞÜNƏ TƏSİRİ

Həmidova Naibə Samir qızı, Qrup: 207b, Fakültə: İngilis-Alman, E-mail:

naibahamidova@gmail.com, Pedaqogika,

Baş müəllim Abdullayeva Gülnar Mirzəğa qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Estetik tərbiyə yeniyetmələrin şəxsiyyətinin formalaşmasında mühüm rol oynayan kompleks pedaqoji prosesdir. Bu proses fərdin ətraf aləmi yalnız rəşional səviyyədə deyil, həm də emosional və dəyər baxımından dərk etməsinə imkan yaradır. Estetik tərbiyə vasitəsilə yeniyetmələrdə gözəllik anlayışı formalaşır, onların dünyagörüşü genişlənir və yaradıcı təfəkkürü inkişaf edir. Müasir pedaqoji yanaşmalara görə, incəsənət və estetik fəaliyyət insan düşüncəsinin inkişafında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, incəsənət fərdin dünyanı qavrama üsullarını zənginləşdirir və alternativ düşünmə yollarını formalaşdırır [2, s.65].

Bu baxımdan estetik tərbiyə yeniyetmələrin yalnız bilik əldə etməsinə deyil, həm də həmin bilikləri fərqli aspektlərdən qiymətləndirməsinə şərait yaradır. Eyni zamanda, estetik tərbiyə şəxsiyyətin harmonik inkişafının əsas vasitələrindən biri kimi təqdim olunur. İncəsənət vasitəsilə həyata keçirilən tərbiyə fərdin daxili aləmini zənginləşdirir və onun mənəvi keyfiyyətlərinin formalaşmasına təsir göstərir. Estetik tərbiyənin əsas prinsipləri:

1. Estetik qavrayışın inkişafı prinsipi. Yeniyetmələrin ətraf mühitdə və incəsənətdəki gözəlliyi dərk etmə bacarığının formalaşdırılmasına yönəlib. Bu, onların dünyaya daha şüurlu və estetik baxışla yanaşmasını təmin edir.
 2. Yaradıcı fəaliyyət prinsipi. Yeniyetmələrin rəsm, musiqi, ədəbiyyat və digər yaradıcı fəaliyyətlərə cəlb olunması onların fərdi baxışlarının və dünyagörüşlərinin inkişafına müsbət təsir göstərir.
 3. Emosional inkişaf prinsipi. Estetik tərbiyə yeniyetmələrin emosional sferasını zənginləşdirir, empatiya və həssaslıq kimi keyfiyyətləri inkişaf etdirir.
 4. Mənəvi dəyərlərin formalaşdırılması prinsipi. Estetik tərbiyə yeniyetmələrin etik davranış normalarını mənimsəməsinə və onların dəyərlər sisteminin formalaşmasına şərait yaradır [1, s.58].
- Estetik tərbiyənin yeniyetmənin dünyagörüşünə təsiri aşağıdakı istiqamətlərdə özünü göstərir:

- Təfəkkürün inkişafı. İncəsənət fəaliyyətləri yeniyetmələrdə tənqidi və yaradıcı düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bu, onların hadisələrə müxtəlif baxış bucaqlarından yanaşmasına imkan yaradır.
- Dünyagörüşün genişlənməsi. Mədəniyyət və incəsənətlə tanışlıq yeniyetmələrin dünyanı daha geniş və çoxşaxəli şəkildə dərk etməsinə şərait yaradır.
- Psixoloji inkişaf. Yaradıcılıq fəaliyyəti yeniyetmələrin təxəyyülünü inkişaf etdirir və onların psixoloji inkişafına mühüm təsir göstərir.
- Sosial və emosional bacarıqlar. Araşdırmalar göstərir ki, incəsənətlə məşğul olan yeniyetmələrdə empatiya, əməkdaşlıq və ünsiyyət bacarıqları daha yüksək olur [4, s.34].

Estetik tərbiyə yeniyetmələrin dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu proses onların yalnız estetik zövqünü deyil, həm də intellektual, emosional və sosial inkişafını təmin edir. Məqsədyönlü estetik tərbiyə yeniyetmələrin daha yaradıcı, düşüncəli və mənəvi cəhətdən zəngin şəxsiyyət kimi formalaşmasına şərait yaradır. Beləliklə, estetik tərbiyə müasir təhsil sistemində yeniyetmələrin şəxsiyyət inkişafını təmin edən əsas pedaqoji vasitələrdən biri hesab olunur.

İstifadə Olunmuş Ədəbiyyat

1. Eisner, E. W. The Arts and the Creation of Mind. New Haven: Yale University Press, 2003.
2. Read, H. Education Through Art. London: Routledge, 2008.
3. Vygotsky, L. S. Imagination and Creativity in Childhood. Journal of Russian and East European Psychology, 2004.
4. Winner, E., Goldstein, T. R., & Vincent-Lancrin, S. Art for Art's Sake? The Impact of Arts Education. Paris: OECD Publishing, 2013.
5. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48753233>

ÜNSİYYƏT MƏDƏNİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINDA TƏRBİYƏNİN ROLU

Tağızadə Fəridə Turab qızı, Qrup: 207b, Fakültə: İngilis-Alman, E-mail:

ftagizade010@gmail.com, Pedaqogika,

Baş müəllim Abdullayeva Gülnar Mirzəğa qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Ünsiyyət mədəniyyəti insanın sosial mühitdə davranış normalarına uyğun fəaliyyət göstərməsi, fikirlərini aydın, məntiqi və etik çərçivədə ifadə etməsi, digər insanlarla sağlam və səmərəli münasibətlər qurması bacarıqlarının məcmusu kimi xarakterizə olunur. Müasir cəmiyyətdə ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşdırılması həm pedaqoji, həm də sosial baxımdan aktual problemlərdən biri hesab edilir. Bu kontekstdə tərbiyə prosesi uşaq və gənclərdə kommunikativ bacarıqların inkişafında mühüm rol oynayan əsas amillərdən biri kimi çıxış edir. Tərbiyə prosesi şəxsiyyətin formalaşmasının, sosial dəyərlərin mənimsənilməsinin və cəmiyyətə uyğun davranış modellərinin əldə olunmasının əsas mexanizmlərindən biridir [1, s.51]. Ünsiyyət mədəniyyəti də məhz bu proses çərçivəsində inkişaf edir. Ailə, məktəb və cəmiyyət mühitində məqsədyönlü şəkildə təşkil olunan tərbiyə işi uşaqlarda düzgün nitq mədəniyyətinin, qarşılıqlı hörmətin və tolerant münasibətlərin formalaşmasına zəmin yaradır. Ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşmasında tərbiyənin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

1. Nümunəlik prinsipi. Uşaqlar və yeniyetmələr sosial mühitdə müşahidə etdikləri davranış modellərini təqlid etməyə meyllidirlər. Bu baxımdan valideynlərin, müəllimlərin və digər sosial aktorların davranışı onlar üçün əsas nümunə rolunu oynayır. Nəzakətli ünsiyyət, etik davranış və

qarşılıqlı hörmət prinsiplərinə əməl olunması uşaqlarda ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşmasına müsbət təsir göstərir.

2. Hörmət və qarşılıqlı anlaşma prinsipi. Tərbiyə prosesində uşaqlara başqalarının fikirlərinə hörmətlə yanaşmaq, diqqətlə dinləmək və empatiya göstərmək bacarıqları aşılanmalıdır. Bu prinsip ünsiyyət zamanı sağlam sosial münasibətlərin qurulmasına şərait yaradır.

3. Sosial təcrübənin mənimsənilməsi prinsipi. Ünsiyyət bacarıqları yalnız nəzəri biliklərlə deyil, praktik fəaliyyət vasitəsilə formalaşır. Şagirdlərin qrup işlərinə, müzakirələrə, debatlarla və müxtəlif sosial fəaliyyətlərə cəlb olunması onların kommunikativ bacarıqlarını inkişaf etdirir və sosial təcrübə qazanmalarına imkan yaradır.

4. Davamlılıq və sistemlilik prinsipi. Ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşdırılması uzunmüddətli və ardıcıl tərbiyə prosesini tələb edir. Bu prosesin ailə, məktəb və cəmiyyət tərəfindən koordinasiya şəklində həyata keçirilməsi daha effektiv nəticələrin əldə olunmasına şərait yaradır [3, s.156].

Təhsil müəssisələrində təşkil olunan tərbiyə işi şagirdlərin ünsiyyət mədəniyyətinin inkişafında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müəllimlər əməkdaşlıq mühitinin yaradılması, interaktiv təlim metodlarının tətbiqi, müzakirə və debatların təşkili vasitəsilə şagirdlərin kommunikativ kompetensiyalarını inkişaf etdirə bilirlər. Bu fəaliyyətlər şagirdlərin öz fikirlərini sərbəst və əsaslandırılmış şəkildə ifadə etməsinə, fərqli mövqeləri anlamağı öyrənməsinə və sosial bacarıqlarını təkmilləşdirməsinə imkan verir. Eyni zamanda ailə mühiti də ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Valideynlərin uşaqlarla hörmət və etimad əsasında qurduğu ünsiyyət, onların fikirlərinə dəyər verməsi və aktiv dinləmə bacarıqlarını nümayiş etdirməsi uşaqlarda sağlam kommunikasiya vərdislərinin inkişafına müsbət təsir göstərir.

Nəticə etibarilə, tərbiyə prosesi ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşmasının əsas determinantlarından biridir. Ailə, məktəb və cəmiyyətin qarşılıqlı əməkdaşlığı nəticəsində uşaqlarda effektiv ünsiyyət bacarıqları, qarşılıqlı hörmət və etik davranış normaları formalaşır. Bu isə onların gələcək sosial həyatında uğurlu, məsuliyyətli və sosial cəhətdən aktiv şəxsiyyət kimi yetişməsinə zəmin yaradır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Abbasov A., Həsənov A. Pedaqogika. Bakı: Təhsil nəşriyyatı, 2017, s.51.
2. İbrahimov F., Hüseynzadə R. Pedaqogika. Bakı: Mütərcim nəşriyyatı, 2013, s.126.
3. Veysova Z. Fəal (interaktiv) təlim. Bakı: Təhsil Problemləri İnstitutu, 2007, s.156.
4. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44060758>

ŞƏXSİYYƏTİN FORMALAŞMASINDA TƏRBİYƏNİN ROLU VƏ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Mustafayeva Şərqiyə Elşən qızı, Qrup: 207b, Fakültə: İngilis-Alman, E-mail:

shargimustafayeva@gmail.com, Pedaqogika,

Baş müəllim Abdullayeva Gülnar Mirzəəğa qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Şəxsiyyətin formalaşması cəmiyyətin inkişafı və fərdlərin sosial mühitə uyğunlaşması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu proses fərdin mənəvi, əxlaqi, sosial və psixoloji keyfiyyətlərinin inkişafına xidmət edir və onun gələcəkdə məsuliyyətli, faydalı və harmonik şəxsiyyət kimi yetişməsinə təmin edir. Tərbiyə isə şəxsiyyətin formalaşmasında əsas rol oynayan amillərdən biridir, çünki o, yalnız biliklərin ötürülməsi ilə məhdudlaşmır; həm də fərdin dünyagörüşünü genişləndirir, sosial davranış qaydalarını mənimsəməsinə və ictimai münasibətlərdə aktiv iştirakına şərait yaradır.

Tərbiyə şəxsin əxlaqi keyfiyyətlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Dürüstlük, məsuliyyət, hörmət və əməksevərlik kimi xüsusiyyətlər tərbiyə vasitəsilə inkişaf etdirilir və cəmiyyətin sağlam inkişafı üçün vacib hesab olunur [1, s.45]. Eyni zamanda, tərbiyə insanın emosional və psixoloji inkişafına təsir edir, fərdin özünü tanımasına və düzgün qərarlar verməsinə yardımçı olur. Beləliklə, tərbiyə prosesi həm intellektual, həm də emosional inkişafı birləşdirən çoxölçülü təsir sahəsi kimi çıxış edir [2, s.94].

Tərbiyənin əsas istiqamətləri əxlaqi, intellektual, estetik və fiziki olmaqla fərqli sahələri əhatə edir:

1. Əxlaqi tərbiyə. Fərdi yaxşı ilə pisi ayırd etməyə və cəmiyyətdə qəbul olunmuş davranış normalarına əməl etməyə öyrədir.
2. İntellektual tərbiyə. İnsanın məntiqi təfəkkürünü, düşünmə qabiliyyətini və bilik səviyyəsini inkişaf etdirir; məktəb və təhsil müəssisələri bu istiqamətdə əsas rol oynayır.
3. Estetik tərbiyə. Fərdin gözəlliyi qavramasına, incəsənətə və mədəniyyətə marağının artmasına xidmət edir.
4. Fiziki tərbiyə. Sağlam həyat tərzinin formalaşmasına, fiziki inkişafın güclənməsinə və emosional-psixoloji dayanıqlığın artırılmasına kömək edir [3, s.8].

Şəxsiyyətin formalaşmasında ailə, məktəb və cəmiyyətin rolu da böyükdür. Ailə uşağın ilkin tərbiyə mühitini təşkil edir və onun davranış və dəyərlərinin formalaşmasında əsas rol oynayır. Məktəb bu prosesi davam etdirərək şagirdlərə sistemli bilik və sosial bacarıqlar qazandırır. Cəmiyyət və sosial mühit isə fərdin davranışına və dünyagörüşünə təsir göstərərək onun şəxsiyyət kimi inkişafını istiqamətləndirir. Sosial normalar, adət-ənənələr və ictimai təsirlər şəxsiyyətin formalaşmasında əvəzsiz rol oynayır.

Nəticə etibarilə, tərbiyə şəxsiyyətin formalaşmasında həlledici amildir. Düzgün və məqsədyönlü təşkil olunmuş tərbiyə prosesi fərdin hərtərəfli inkişafını təmin edir, onu cəmiyyətə faydalı, məsuliyyətli və sosial baxımdan yetkin bir şəxs kimi yetişdirir. Bunun üçün əxlaqi, intellektual, estetik və fiziki tərbiyənin balanslı şəkildə həyata keçirilməsi müasir təhsil sisteminin əsas məqsədlərindən biri olmalıdır.

İstifadə Olunmuş Ədəbiyyat:

1. Balyanova, N. (2009). Pedagogical Foundations of Moral Education. Moscow: Prosveshchenie, p. 45-56
2. Jach, H.K., Bardach, L. & Murayama, K. How Personality Matters for Education Research. Educ Psychol Rev 35, 2023, p. 94
3. Shonkoff, J., & Phillips, D. (2000). From Neurons to Neighborhoods: The Science of Early Childhood Development. National Academy Press, p.8
4. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45726536&pff=1>

ŞAGİRD MOTİVASİYASININ FORMALAŞMASINDA MÜƏLLİMİN ROLU

Osmanlı Gülnaz Əli qızı, Qrup: 207b, Fakültə: İngilis-Alman,

E-mail: gulnazosmanlı13@gmail.com, Pedaqogika,

Baş müəllim Abdullayeva Gülnar Mirzəğa qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Şagird motivasiyasının formalaşmasında müəllimin rolu müasir pedaqogikanın prioritet məsələlərindən biridir. Müəllim yalnız bilik ötürən şəxsiyyət olmaqla kifayətlənmir, o, eyni zamanda şagirdin öyrənməyə münasibətini, marağını və daxili həvəsini formalaşdırın əsas pedaqoji fiqurdur. Təlim prosesində motivasiya şagirdin dərslə fəal qoşulmasını, tapşırıqları məsuliyyətlə yerinə yetirməsini və qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün səylərini artırmasını təmin edir.

Bu baxımdan müəllimin pedaqoji yanaşması, davranışları və istifadə etdiyi metodlar şagird motivasiyasının güclənməsində həlledici əhəmiyyət kəsb edir [1, s.67].

Müəllimin əsas funksiyalarından biri şagirdə öyrənməyə maraq yaratmaqdır. Əgər dərs maraqlı, aydın və real həyatla əlaqələndirilmiş formada təqdim olunarsa, şagird öyrəndiyi mövzunun praktiki əhəmiyyətini dərk edir və dərsə qarşı daxili motivasiya nümayiş etdirir. Mövzuların real həyat nümunələri ilə izah edilməsi, interaktiv metodlardan istifadə və şagirdlərin fəal iştirakının təmin olunması motivasiyanın yüksəlməsinə kömək edir. Şagird yalnız məcburiyyət nəticəsində deyil, daxili istək və maraqla öyrənməyə başladığında onun akademik nailiyyətləri də artmağa başlayır.

Müəllimin şagirdə münasibəti motivasiyanın formalaşmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Qayğıkeş, ədalətli və dəstəkləyici müəllim şagirdə özünəinam yaradır. Şagird müəllimin ona inandığını, uğur qazanacağına ümid etdiyini hiss etdikdə, öz gücünə və bacarığına inanmağa başlayır. Əksinə, sərt, laqeyd və davamlı tənqidi münasibət şagirdə qorxu, passivlik və inamsızlıq yarada bilər. Buna görə də müəllim tənqid zamanı diqqətli olmalı, şagirdin şəxsiyyətini deyil, fəaliyyətini qiymətləndirməlidir [2, s.98].

Motivasiyanın inkişafında müəllimin istifadə etdiyi qiymətləndirmə metodları da mühüm rol oynayır. Ədalətli qiymətləndirmə, nailiyyətlərin vaxtında qeyd olunması və həvəsləndirici rəy şagirdi daha çox çalışmağa ruhlandırır. Kiçik uğurların belə müəllim tərəfindən qiymətləndirilməsi şagirdə “mən bacarıram” düşüncəsini formalaşdırır ki, bu da daxili motivasiyanın əsas şərtlərindən biridir.

Müəllim həmçinin sinifdə müsbət psixoloji mühit yaratmalıdır. Səmimi, əməkdaşlığa əsaslanan və qarşılıqlı hörmətə söykənən sinif atmosferi şagirdlərin dərsə marağını artırır. Şagird özünü təhlükəsiz və rahat hiss etdikdə, fikrini sərbəst ifadə edir, sual verməkdən çəkinmir və öyrənməyə daha fəal yanaşır. Müəllimin nümunəvi davranışı, məsuliyyəti, enerjisi, peşəkarlığı və öyrənməyə müsbət münasibəti şagirdlər üçün motivasiyaedici model rolunu oynayır [3, s.102].

Nəticə etibarilə, şagird motivasiyasının formalaşmasında müəllim əsas istiqamətləndirici qüvvədir. Müəllimin peşəkar bacarığı, humanist münasibəti, həvəsləndirici davranışı və düzgün pedaqoji yanaşması şagirdin həm dərsə marağını, həm də uğur qazanmaq istəklərini artırır. Beləliklə, motivasiyalı şagird yetişdirmək üçün müəllim yalnız öyrədən deyil, həm də ruhlandıran, dəstəkləyən və inkişaf etdirən bir pedaqoji lider olmalıdır.

İstifadə Olunmuş Ədəbiyyat:

1. Ardita C, Rabije M, “The Role of Parents in the Education of Children”, Journal of Education and Practice, Vol.7, No.5, 2016, s.67
2. Kathleen Cotton and Karen Reed Wikelund, “Parent Involvement in Education”, School Improvement Research Series. , 2017, s.98
3. Toprakçı E, Gülmez D, Velilerin penceresinden öğrencilerin eğitim hayatı (Anılar bağlamında nitel bir analiz), Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi - ENAD, Cilt 6 / Sayı 1, 2018, s.102
4. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45726536&pff=1>

SOSIAL ŞƏBƏKƏLƏRİN GƏNCLƏRİN MƏNƏVİ TƏRBIYƏSİNƏ TƏSİRİ

İslamzadə Səma Ruslan qızı, Qrup: 207b, Fakültə: İngilis-Alman,

E-mail: islamzadsma@gmail.com, Pedaqogika,

Baş müəllim Abdullayeva Gülnar Mirzəəğa qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı sosial şəbəkələrin gündəlik həyatın ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Xüsusilə gənclər bu mühitin ən aktiv istifadəçi qrupunu təşkil edirlər. Sosial şəbəkələr təkcə ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, eyni zamanda dəyərlərin, davranış modellərinin və dünyagörüşünün formalaşmasına təsir göstərən mühüm sosial institut kimi çıxış edir. Bu baxımdan sosial şəbəkələrin gənclərin mənəvi tərbiyəsinə təsiri məsələsi həm nəzəri, həm də praktik aspektdən aktualdır. Elmi yanaşmalara nəzər saldıqda, bir sıra tədqiqatçılar sosial mühitin fərdin inkişafında həlledici rol oynadığını vurğulayırlar. L.Viqotskiyə görə, sosial qarşılıqlı təsir insanın idrak və davranış inkişafının əsasını təşkil edir. Bu yanaşmanı müasir rəqəmsal mühit kontekstində nəzərdən keçirdikdə, sosial şəbəkələrin gənclərin sosiallaşma prosesində mühüm rol oynadığı aydın olur. Digər tərəfdən, A.Banduranın sosial öyrənmə nəzəriyyəsinə əsasən, insanlar davranışları müşahidə yolu ilə mənimsəyirlər. Sosial şəbəkələrdə yayılan məzmunların, xüsusilə “influencer”lərin davranışlarının gənclər tərəfindən təqlid edilməsi bu nəzəriyyənin praktik təsdiqi kimi çıxış edir [1, s.45]. Bununla yanaşı, bəzi tədqiqatçılar sosial şəbəkələrin mənfi təsirlərinə də diqqət yetirirlər. Sherry Turkle qeyd edir ki, rəqəmsal ünsiyyət real sosial münasibətlərin zəifləməsinə və fərdlər arasında emosional məsafənin artmasına səbəb ola bilər [2, s.112]. Ümumilikdə, sosial şəbəkələrin gənclərin mənəvi tərbiyəsinə təsiri həm müsbət, həm də mənfi istiqamətdə təzahür edir. Müsbət təsirlərinə aşağıdakılar aid edilə bilər:

- gənclərin məlumatlılıq səviyyəsinin yüksəlməsi;
- müxtəlif mədəniyyətlərlə tanışlıq imkanlarının genişlənməsi;
- sosial problemlərə qarşı həssaslığın artması [4, s.56].

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, sosial şəbəkələrin təsiri hər zaman birmənalı müsbət xarakter daşımır. Tədqiqatlar göstərir ki, bu platformalarda təqdim olunan qeyri-real həyat tərzı modelləri gənclərdə yanlış dəyərlərin formalaşmasına səbəb olur. Xüsusilə materializm meyillərinin güclənməsi, xarici görünüşə həddindən artıq önəm verilməsi və sosial müqayisə davranışı onların psixoloji və mənəvi inkişafına mənfi təsir göstərir. Bundan əlavə, etik normalara uyğun olmayan məzmunların yayılması aqressivliyin artmasına və empatiya hissinin zəifləməsinə gətirib çıxarır. Bu baxımdan sosial şəbəkələr “ikili təsir” mexanizmi ilə xarakterizə olunur [4, s.56]. Problemin həlli üçün yalnız məhdudlaşdırıcı tədbirlər kifayət etmir; media savadlılığının formalaşdırılması, valideyn nəzarətinin düzgün təşkili və rəqəmsal etik davranışın tədrisi mühüm əhəmiyyət kəsb edir [3, s.75–98].

Nəticə etibarilə, sosial şəbəkələr gənclərin mənəvi tərbiyəsinə kompleks və çoxşaxəli təsir göstərir. Bu təsir nə tam müsbət, nə də tam mənfi kimi qiymətləndirilə bilər. Əsas məsələ bu təsirin düzgün istiqamətləndirilməsidir. Bu isə həm fərdi səviyyədə şüurlu istifadə vərdişlərinin formalaşdırılması, həm də ictimai və pedaqoji yanaşmaların sistemli şəkildə tətbiqi ilə mümkündür. Müasir şəraitdə sosial şəbəkələrdən imtina deyil, onların məqsədyönlü və səmərəli istifadəsi prioritet istiqamət kimi çıxış etməlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. İmamverdiyev Y.N. Sosial media və təhlükəsizlik problemləri // Bakı: İnformasiya cəmiyyəti problemləri, 2016, №2, s. 19-25.
2. Metin O. Sosial Medyanın Siyasal Toplumsallaşmaya Etkileri: Bir Alan Araştırması // Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2016, №18, s. 221-267.
3. Şener G., Emre P. Ö., Akyıldız F. Türkiye’de Sosyal Medyanın Siyasi Katılıma Etkileri // Cyprus International University: Folklor/Edebiyat, 2015, №21, s. 75-98.
4. Turkle S. Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. New York: Basic Books, 2011.
5. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48753233>

SİNİF İDARƏETMƏSİNDƏ PEDAQOJİ LİDERLİK BACARIQLARININ FORMALAŞDIRILMASI

**Məmməd zadə Nuray Fariz qızı, Qrup: 207 B, Fakültə: İngilis–Alman, Pedaqogika,
E-mail: nuraymammadzada9@gmail.com Baş müəllim: Abdullayeva Gülnar Mirzəağa qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Müasir təhsil anlayışı müəllimi yalnız bilik ötürücüsü kimi deyil, öyrənmə prosesini istiqamətləndirən və sinifdə sosial-psixoloji mühiti formalaşdıran lider kimi dəyərləndirir. Sinif idarəetməsi bu baxımdan müəllimin professional fəaliyyətinin mərkəzini təşkil edir. Nəzəri ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, pedaqoji liderlik bacarıqlarına yiyələnmiş müəllimlər şagirdlərin həm akademik nailiyyətlərini, həm də sosial-emosional inkişafını daha effektiv dəstəkləyir [3, s.47].

Pedaqoji liderlik anlayışı Burns-in (1978) transformasional liderlik nəzəriyyəsinə söykənir. Bu nəzəriyyəyə görə lider öz ardıcılarını xarici mükafat vasitəsi yox, daxili motivasiya ilə hərəkətə gətirir [1, s.19]. Sinif mühitinə tətbiq edildikdə, transformasional müəllim şagirdlərdə müstəqil düşüncəni, məsuliyyəti və öyrənməyə müsbət münasibəti formalaşdırır. Levin, Lippitt və White-in (1939) klassik tədqiqatı avtoritar, demokratik və laissez-faire idarəetmə üslublarını müqayisə edərək göstərmişdir ki, demokratik liderlik sinifdə ən yüksək məhsuldarlıq və psixoloji rahatlıq təmin edir [5, s.271]. Vıqotskinin yaxın inkişaf zonası konsepsiyası müəllim-lider əlaqəsinin pedaqoji əsasını müəyyənləşdirir: müəllim şagirdin aktual imkanları ilə deyil, potensial inkişafını hədəf alaraq fəaliyyət göstərməlidir [6, s.86]. Emmer, Evertson və Worsham pedaqoji liderlik bacarıqlarını üç əsas qrupda təsnifləşdirir: qaydaların müəyyənləşdirilməsi və ardıcıl tətbiqi; şagirdlərlə münasibətlərin qurulması; dərsin strukturlaşdırılması və vaxtın idarə edilməsi [2, s.34]. Marzano, Marzano və Pickering isə meta-analiz əsasında müəllim-şagird münasibətinin keyfiyyətinin tədris nailiyyətinə təsir baxımından digər bütün pedaqoji dəyişənlərdən statistik üstünlüyünü müəyyən etmiş, $d=0.72$ effekt ölçüsü ilə ən güclü prediktor kimi qiymətləndirmişlər [4, s.41].

İngilis dili dərslərinin xüsusiyyətləri müəllim liderliyini daha da aktuallaşdırır. Kommunikativ dil tədrisinin tələbləri çərçivəsində müəllim həm psixoloji cəhətdən təhlükəsiz mühit yaratmalı, həm də müxtəlif öyrənmə tempinə malik şagirdləri eyni sinifdə fəallaşdırmalıdır. Bu isə yüksək situasional liderlik bacarıqları tələb edir. Hattie-nin 800-dən çox tədqiqatı əhatə edən meta-analizi göstərir ki, sinif idarəetməsi şagird nailiyyətinə $d=0.52$ effekt ölçüsü ilə əhəmiyyətli təsir göstərir [3, s.103].

Sinif idarəetməsində pedaqoji liderlik bacarıqları müasir müəllimin peşəkar portretinin ayrılmaz hissəsidir. Nəzəri çərçivə, praktik metodlar və empirik tədqiqatlar göstərir ki, effektiv sinif idarəetməsi yalnız ixtisas biliyini deyil, həm də geniş bacarıqlar toplusunu tələb edir. Müəllimin lider kimi şagirdlərə ədalətli, ardıcıl və insan mərkəzli yanaşması həm akademik, həm də sosial-emosional inkişaf üçün zəruri zəmin yaradır. Azərbaycan kontekstində müəllim hazırlığı proqramlarında pedaqoji liderlik komponentinin gücləndirilməsi prioritet olmalıdır.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Burns, J. M. Leadership. New York: Harper & Row, 1978. – 544 s.
2. Emmer, E. T., Evertson, C. M., Worsham, M. E. Classroom Management for Middle and High School Teachers. Boston: Pearson, 2006. – 320 s.
3. Hattie, J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. London: Routledge, 2009. – 392 s.

4. Marzano, R. J., Marzano, J. S., Pickering, D. J. Classroom Management That Works. Alexandria: ASCD, 2003. – 143 s.
5. Lewin, K., Lippitt, R., White, R. K. Patterns of aggressive behavior in experimentally created social climates. Journal of Social Psychology, 1939, №10(2), s.271–299.
6. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge: Harvard University Press, 1978. – 159 s.
7. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48753233>

TƏLİM PROSESİNDƏ İNTERAKTİV METODLARIN EFEKTİVLİYİ
Kərimzadə Pəri İsmiyyət qızı, Qrup: 207b, Fakültə: İngilis-Alman, E-mail:
perikerimzade6@gmail.com, Pedaqogika,
Baş müəllim Abdullayeva Gülnar Mirzəağa qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İnteraktiv təlimin nəzəri əsasları konstruktivizm təlim nəzəriyyəsinə söykənir. Bu yanaşmaya görə bilik öyrənməyə hazır şəkildə təqdim olunmur, əksinə pedaqoji şərait yaradılır ki, öyrənmə məlumatı yalnız qəbul etməklə kifayətlənməsin, onu təhlil etsin, yeni ideyalar irəli sürsün və nəticədə bilikləri dərin və davamlı şəkildə mənimsəsin. Eyni zamanda sosial qarşılıqlı təsir öyrənmə prosesini zənginləşdirir və biliklərin praktik tətbiqinə şərait yaradır.

İnteraktivlik təlim prosesində müəllim və şagird arasında yaranan qarşılıqlı münasibət vasitəsilə formalaşır. Bu yanaşmada müəllim əsasən təşkilatçı, istiqamətləndirici və məsləhətçi rolunda çıxış edir. O, mövzunu təqdim edir, prosesi izləyir və şagirdlərə axtarış yollarını tapmaqda kömək edir. Şagirdlər isə kollektiv şəkildə müzakirələr aparır, tapşırıqları yerinə yetirir və öz fikirlərini paylaşırlar. Bu proses hər bir şagirdin özünəməxsus düşüncələrinin formalaşmasına və inkişafına imkan yaradır. Beləliklə, interaktiv metodlar yalnız akademik bilikləri deyil, həm də kommunikativ, sosial və emosional bacarıqları inkişaf etdirir, dərs prosesini daha maraqlı və dinamik edir [1, s.45–52]. Bu yanaşma təlimin səmərəliliyini artırır. Təlimdə interaktiv metodların effektivliyini təmin edən əsas prinsiplər isə aşağıdakılardır:

1. Fəal iştirak prinsipi. Şagirdlər dərsin əsas iştirakçılarıdır, müzakirələrdə aktiv rol oynayır, suallar verir və cavablandırırlar. Bu, dərsə marağı artırır və öyrənməni məhsuldar edir.
2. Qarşılıqlı əməkdaşlıq prinsipi. Qrup işləri və kollektiv fəaliyyətlər şagirdlərin bir-birindən öyrənməsini, müxtəlif fikirləri dinləməsini və ümumi nəticəyə gəlməsini təmin edir. Bu, sosial bacarıqların inkişafına müsbət təsir göstərir.
3. Tənqidi və yaradıcı düşünmə prinsipi. İnteraktiv metodlar şagirdləri analiz etməyə, düşünməyə və yeni ideyalar irəli sürməyə təşviq edir.
4. Fərdiləşdirmə prinsipi. Hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətləri və öyrənmə tempinə uyğun metodlar tətbiq olunur [2, s.86].

Təlimdə interaktiv metodların tətbiqi müxtəlif üsullarla həyata keçirilir:

- Beyin həmləsi (brainstorming). Şagirdlər mövzu ətrafında sərbəst fikir irəli sürür, yaradıcı düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirir.
- Rollu oyunları. Müxtəlif situasiyaların canlandırılması mövzunun daha dərinlən mənimsənilməsinə şərait yaradır.
- Debat və müzakirələr. Şagirdlər fikirlərini əsaslandırmağı və müdafiə etməyi öyrənir.
- Kiçik qruplarla iş. Şagirdlər birlikdə problemləri həll edir və əməkdaşlıq bacarıqlarını inkişaf etdirir [3, s.60–75].

Nəticə etibarilə, interaktiv metodlar təlim prosesində şagirdlərin bilik, bacarıq və sosial qabiliyyətlərinin inkişafını təmin edir. Onlar dərsi maraqlı, dinamik və effektiv edir, həmçinin şagirdlərə əldə etdikləri bilikləri praktik həyatda tətbiq etmək imkanları yaradır. Beləliklə, interaktiv yanaşma yalnız akademik nailiyyətləri deyil, həm də şagirdlərin şəxsi və sosial inkişafını təmin edən mühüm pedaqoji vasitədir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Abdullayeva G., "Müasir təlim metodlarının tətbiqi və əhəmiyyəti", 2022, s.45–52
2. Əhmədov H, Pedaqogika dərsləri, Bakı, 2021, s.86
3. Nəzərov A, Müasir təlim texnologiyaları, Bakı, 2019, s.35–36, 60–75
4. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45726536&pff=1>

MÜƏLLİMİN PEŞƏKAR İNKİŞAFININ TƏHSİLİN KEYFİYYƏTİNƏ TƏSİRİ

Məmmədova Sunay Saməddin qızı, Qrup: 207a, Fakültə: İngilis-Alman,

E-mail: sunaymmmdova84@gmail.com, bölmə Pedaqogika,

Baş müəllim Abdullayeva Gülnar Mirzəağa qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə təhsil sisteminin effektivliyi və rəqabət qabiliyyətliliyi birbaşa olaraq pedaqoji kadrların hazırlıq səviyyəsindən və onların davamlı peşəkar inkişafından asılıdır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin "Təhsil millətin gələcəyidir" konseptual yanaşmasına uyğun olaraq, Azərbaycanda təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir [4, s.528]. Müəllimin peşəkar inkişafı yalnız fərdi karyera yüksəlişi deyil, həm də şagird nailiyyətlərinin artırılması və tədris mühitinin müasirləşdirilməsinin əsas hərəkətverici qüvvəsidir.

Müəllimin peşəkar inkişafı bir neçə əsas istiqaməti əhatə edir. İlk növbədə, metodik və texnoloji yeniliklərin mənimsənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir müəllim yalnız öz fənnini dərindən bilməklə kifayətlənməməli, eyni zamanda informasiya-kommunikasiya texnologiyalarına yiyələnməli və innovativ tədris metodlarını (məsələn, layihə əsaslı öyrənmə, tərs üz edilmiş sinif modeli və s.) tətbiq etməlidir. Bu yanaşma dərslərin prosesinin interaktivliyini artıraraq şagirdlərin öyrənməyə marağını gücləndirir.

Digər mühüm istiqamət ömürboyu təhsil prinsipinin tətbiqidir. Təhsil dinamik və fasiləsiz inkişaf edən bir sahədir. Bu səbəbdən müəllimlərin ixtisasartırma kurslarında iştirakı, beynəlxalq seminar və təlimlərə qatılması, eləcə də fərdi özünüinkişaf fəaliyyəti onların peşəkar kompetensiyalarının davamlı olaraq yenilənməsinə şərait yaradır və peşəkar tükənmənin qarşısını alır.

Bununla yanaşı, müəllimin psixoloji və sosial səriştəliliyi də mühüm rol oynayır. Müasir təhsil sistemində şagirdyönümlü yanaşma əsas yer tutur. Müəllimin emosional zəka səviyyəsi, kommunikativ bacarıqları və inklüziv təhsil mühitini effektiv idarə etmə qabiliyyəti təhsilin keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərən amillər sırasındadır.

Müəllimin peşəkar inkişafı təhsilin keyfiyyətinə müxtəlif mexanizmlər vasitəsilə təsir edir. İlk olaraq, peşəkar inkişaf müəllimin dərslərin prosesini daha dinamik və maraqlı təşkil etməsinə imkan yaradır ki, bu da şagird motivasiyasının artmasına səbəb olur [1, s.15-20]. Eyni zamanda, peşəkar müəllim şagirdlərdə analitik və tənqidi təfəkkürün formalaşmasına şərait yaradır, onlara hazır bilik vermək əvəzinə, bilik əldə etmə və təhlil etmə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bundan əlavə, tədqiqatlar göstərir ki, davamlı inkişaf proqramlarında iştirak edən müəllimlərin fəaliyyət göstərdiyi

məktəblərdə şagirdlər beynəlxalq qiymətləndirmə proqramlarında, o cümlədən PISA tədqiqatlarında daha yüksək nəticələr nümayiş etdirirlər [2, s.45–50].

Nəticə etibarilə, müəllimin peşəkar inkişafı təhsilin keyfiyyətini müəyyən edən əsas amillərdən biridir. Müasir dövrdə yüksək ixtisaslı pedaqoji kadrların hazırlanması, onların sosial rifahının yaxşılaşdırılması və rəqəmsal bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi təhsil siyasətinin prioritet istiqamətlərini təşkil edir. Bu baxımdan müəllimlərin davamlı inkişafı təhsil sisteminin dayanıqlı inkişafının təmin olunmasında mühüm rol oynayır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Abdullayeva G. Müasir təlim metodlarının tələbələrin yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişafında rolu. Bakı, 2022, s.15-20
2. Darling-Hammond L. Teacher Learning that Supports Student Learning. 2017, s.45–50
3. Fullan M. The New Meaning of Educational Change. Teachers College Press, 2016.
4. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı: Azərənəşr, 1997, s.528
5. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47129242&pff>

MULTİKULTURAL TƏHSİLİN ŞƏXSİYYƏTİN FORMALAŞMASINA TƏSİRİ

Nərmin Rəhimova Rauf qızı, Qrup: 207a, Fakültə: İngilis-Alman,

E-mail: nerminrehimova2007@gmail.com, Pedaqogika,

Elmi rəhbər: Baş müəllim Abdullayeva Gülnar Mirzəəğa qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Multikultural təhsil fərqli mədəniyyətlərə, dillərə, dinlərə və dünyagörüşlərinə hörmət və tolerant yanaşmanın formalaşdırılmasını təmin edən təhsil istiqamətidir. Bu yanaşma şagirdlərin müxtəlifliyi qəbul etmələrinə, fərqli insanlarla effektiv ünsiyyət qurma bacarıqlarını inkişaf etdirmələrinə və daha açıq düşüncəli, sosial baxımdan yetkin şəxsiyyət kimi formalaşmalarına kömək edir. Multikultural təhsil şəxsiyyətin inkişafında mühüm rol oynayır, şagirdlərdə empatiya, qarşılıqlı anlaşıma və sosial məsuliyyət kimi keyfiyyətləri gücləndirir. Multikultural Təhsilin Əsas Prinsipləri:

1. Mədəni müxtəlifliyə hörmət prinsipi;
2. Bərabərlik və inklüzivlik prinsipi;
3. Empatiya və sosial bacarıqların inkişafı prinsipi [1, s.34-56].

Multikultural təhsil şagirdlərdə başqalarının hisslərini anlama və hörmət etmə bacarığını inkişaf etdirir. Bu, onların sosial münasibətlərində daha uğurlu olmalarına kömək edir. Multikultural təhsil tədris prosesini daha zəngin və interaktiv edir. Bu yanaşmanın tətbiqi aşağıdakı əsas istiqamətləri əhatə edir:

- Mədəniyyətlərarası dialoq. Müəllimlər şagirdlər arasında müxtəlif mədəniyyətlər haqqında müzakirələr təşkil edir və bu yolla onların dünyagörüşünü genişləndirir. Bu proses qarşılıqlı anlaşmanı gücləndirir.
- Qrup işi və əməkdaşlıq. Fərqli sosial və mədəni mühitdən olan şagirdlərin birlikdə işləməsi onların bir-birini daha yaxşı anlamasına şərait yaradır.
- İnteraktiv və real həyat nümunələri. Dərslərdə real həyat hadisələrinə əsaslanan nümunələrdən istifadə şagirdlərin mövzunu daha yaxşı qavramasına kömək edir.
- Fərdi yanaşma. Hər bir şagirdin mədəni xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq tədris prosesi uyğunlaşdırılır. Bu, şagirdlərin özlərini daha rahat və dəyərli hiss etməsinə səbəb olur [2, s.8]

Multikultural təhsilin tətbiqi şagirdlərin yalnız akademik bilik və bacarıqlarının inkişafını təmin etmir, eyni zamanda onların sosial və emosional kompetensiyalarını da gücləndirir. Bu

yanaşma çərçivəsində şagirdlər başqalarının mədəni və sosial fərqliliklərinə hörmət etməyi, müxtəlif perspektivləri anlamağı və empatik münasibət göstərməyi öyrənirlər. Nəticədə, onlar yalnız fərdi bilik və bacarıqları ilə deyil, həm də sosial davranış modelləri, ünsiyyət qabiliyyəti və kollektiv əməkdaşlıq bacarıqları ilə zənginləşirlər. Bu proses şagirdlərin tənqidi və yaradıcı düşünmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirir, problem həll etmə və qərarvermə bacarıqlarını gücləndirir, eyni zamanda özünüidarəetmə və məsuliyyət anlayışını dərinləşdirir. Multikultural təhsil vasitəsilə yetişən şagirdlər daha tolerant, açıq fikirli və sosial baxımdan yetkin şəxsiyyət kimi formalaşır, müxtəlif sosial və mədəni kontekstlərdə effektiv ünsiyyət qurmaq bacarığı qazanırlar. Belə təhsil yanaşması müasir cəmiyyətdə sülhün, qarşılıqlı anlaşmanın və inklüzivliyin gücləndirilməsində həlledici rol oynayır. Eyni zamanda, bu təhsil modeli fərdlərin gələcəkdə sosial və peşə həyatında uğurla fəaliyyət göstərməsinə, harmonik münasibətlər qurmasına və cəmiyyətə faydalı və məsuliyyətli vətəndaş kimi inteqrasiya olunmasına zəmin yaradır.

Nəticə etibarilə, multikultural təhsil təkcə akademik biliklərin verilməsini deyil, həm də sosial-emosionallığın, etik və mədəni dəyərlərin, həmçinin fərdi inkişafın təmin edilməsini hədəfləyən bütüncül bir pedaqoji yanaşmadır.

İstifadə Olunmuş Ədəbiyyat

1. Hacıyev A., Cəfərova E., Məmmədov İ. Multikulturalizmə giriş. Bakı, 2018, s.34-56
2. İlyasov R. Multikultural Təhsil. Bakı, 2024, s.8
3. <https://share.google/dfNsiNUfgCu8JZb66>
4. [http://www.anl.az/download/meqale/adu/adu_km/2024/899012\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/download/meqale/adu/adu_km/2024/899012(meqale).pdf)

SOSIAL-EMOSİONAL BACARIQLARIN FORMALAŞDIRILMASINDA MƏKTƏBİN ROLU

Məmmədova Xumar Rövşən, Qrup: 207b, Fakültə: İngilis-Alman,

E-mail: Mammedovaxumar@gmail.com,

Abdullazadə Dəniz Hikmət qızı, Sınıf:11C, Məktəb: Bakı Atatürk liseyi,

E-mail:denizabdullazade09@gmail.com, Pedaqogika,

Baş müəllim Xaspoladova Sevda Aydın qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir pedaqoji yanaşmalar təhsilin məqsədini yalnız bilik və bacarıqların mənimsənilməsi ilə məhdudlaşdırmır, eyni zamanda şəxsiyyətin kompleks inkişafını, xüsusilə sosial və emosional kompetensiyaların formalaşdırılmasını prioritet istiqamətlərdən biri kimi müəyyən edir. Sosial-emosional bacarıqlar fərdin öz emosiyalarını dərk etməsi və tənzimləməsi, sosial münasibətlər qurması, empatiya göstərməsi, məsuliyyətli qərarlar qəbul etməsi və sosial mühitə adekvat uyğunlaşması kimi komponentləri əhatə edir. Bu bacarıqların inkişafı şagirdlərin yalnız akademik nailiyyətlərinə deyil, həm də gündəlik həyat fəaliyyətinə birbaşa təsir göstərir [2, s. 267-98]. Pedaqoji ədəbiyyatda qeyd olunur ki, məktəb uşağın sosiallaşma prosesinin əsas mərhələlərindən birini təşkil edir. Ailə mühitindən fərqli olaraq, məktəb daha geniş sosial kontekstdə qarşılıqlı münasibətlərin qurulduğu platformadır. Burada şagird müxtəlif sosial rolları mənimsəyir, həmyaşıdları ilə qarşılıqlı təsirə girir və kollektiv fəaliyyətlərdə iştirak edir. Bu proses sosial-emosional kompetensiyaların formalaşmasına təbii və davamlı təsir göstərir. Məktəbin sosial-emosional inkişafdakı rolunu şərtləndirən əsas amillərdən biri onun yaratdığı psixoloji-pedaqoji mühitdir. Təhlükəsiz, inklüziv və dəstəkləyici məktəb mühiti şagirdlərin emosional rifahını təmin edir və onların özünü sərbəst ifadə etməsinə şərait yaradır. Belə mühitdə şagirdlərdə özünəinam, stressə davamlılıq və sosial uyğunlaşma kimi keyfiyyətlər daha yüksək səviyyədə inkişaf edir [1, s. 45-67]. Müəllim amili sosial-emosional bacarıqların formalaşmasında həlledici rol oynayır.

Müəllim yalnız didaktik funksiyanı yerinə yetirmir, həm də sosial modelləşdirmə rolunu icra edir. Onun empatik yanaşması və şagirdlərlə qurduğu konstruktiv münasibətlər sosial davranış nümunələrinin mənimsənilməsinə birbaşa təsir göstərir. Müasir pedaqoji yanaşmalarda müəllimin fasilitator rolu xüsusi vurğulanır; yəni müəllim şagirdlərin aktiv iştirakını təmin edən şəxs kimi çıxış edir. Tədris prosesinin təşkili də sosial-emosional bacarıqların inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sosial-emosional öyrənmə komponentlərinin kurikulumla integrasiyası effektiv nəticələr əldə etməyə imkan verir. Qrup işi, layihə əsaslı öyrənmə, rollu oyunlar və diskussiya metodları şagirdlərin əməkdaşlıq, ünsiyyət və tənqidi düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Sosial-emosional bacarıqların inkişafı müəyyən prinsiplərə əsaslanır və bu prinsiplər tədris prosesinin məqsədyönlü təşkili üçün əsasdır:

- Özünüdərk prinsipi;
- Özünüidarəetmə prinsipi;
- Empatiya və sosial şüur prinsipi;
- Sağlam münasibətlərin qurulması prinsipi;
- Məsuliyyətli qərarvermə prinsipi [1, s. 45-67].

Sosial-emosional öyrənmənin tətbiqi şagirdlərin həm akademik, həm də sosial baxımdan uğurlu və cəmiyyətə faydalı fərdlər kimi formalaşmasına zəmin yaradır. Eyni zamanda, bu bacarıqlar şagirdlərin həyat boyu şəxsiyyət inkişafına və sosial mühitə uyğunlaşmasına təsir göstərir. Məktəb tərəfindən təqdim olunan sosial və emosional dəstək gələcək peşə və şəxsi həyatda uğurlu qərarvermə və əməkdaşlıq bacarıqlarını gücləndirir. Beləliklə, sosial-emosional öyrənmə yalnız təhsil məqsədi kimi deyil, həm də sağlam, məsuliyyətli və tolerant cəmiyyətin formalaşdırılmasında mühüm vasitədir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Durlak, J. A., Weissberg, R. P. və digərləri. The Impact of Enhancing Students' Social and Emotional Learning. 2011, p.45-67
2. Mayer J. , Caruso, D. , and Salovey, P. (2000). Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence. Intelligence 27 (4) p.267-98
3. <https://ndu.edu.az/wp-content/uploads/Konfrans/cagdas-sayt.pdf>

HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏHSİL SİYASƏTİ KONTEKSTİNDƏ İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ KOMMUNİKATİV SƏRİŞTƏLİLİYİN ROLU

Lalə Əliyeva lala.alieva39@gmail.com, qrup 213, Magistratura

Elmi rəhbər: dos. p.f.d. L. Ş. Əsədova Pedaqogika bölməsi

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi təhsil strategiyası Azərbaycan dövlətinin dayanıqlı inkişaf modelinin əsas istiqamətlərindən biri kimi insan kapitalının formalaşdırılmasını prioritet hesab etmişdir. Müasir dövrdə qloballaşma və beynəlxalq integrasiya prosesləri xarici dillərin, xüsusilə ingilis dilinin tədrisini strateji əhəmiyyətli sahəyə çevirmişdir. Bu kontekstdə dil tədrisinin yalnız qrammatik biliklərin ötürülməsi ilə məhdudlaşmaması, kommunikativ səriştəliliyin formalaşdırılmasına yönəlməsi aktual pedaqoji məsələdir.

Kommunikativ səriştəlilik anlayışı D. Hayms tərəfindən irəli sürülmüş və dil bacarıqlarının sosial kontekstdə adekvat istifadəsini ehtiva edən kompleks kompetensiya kimi xarakterizə edilmişdir [1]. Müasir pedaqoji yanaşmalar dilin struktur komponentləri ilə yanaşı, onun pragmatik və sosial funksiyalarının öyrədilməsini də zəruri hesab edir.

Tədqiqatın məqsədi Heydər Əliyevin təhsil siyasəti kontekstində ingilis dilinin tədrisində kommunikativ səriştəliliyin formalaşdırılmasının əhəmiyyətini pedaqoji aspektdən əsaslandırmaqdır.

Nitq aktı nəzəriyyəsinə görə, dil yalnız informasiya ötürmək vasitəsi deyil, eyni zamanda sosial hərəkət formasıdır [2]. Brown və Levinsonun nəzakətlik nəzəriyyəsi göstərir ki, ünsiyyət prosesində fərdlər bir-birinin “simasını” qorumağa çalışır və bu məqsədlə müxtəlif strateji dil vasitələrindən istifadə edirlər [3]. Bu isə dil tədrisində gündəlik danışq etiketlərinin sistemli şəkildə öyrədilməsini tələb edir.

Canale və Swain kommunikativ səriştəliliyi qrammatik, sosiolinqvistik, diskurs və strateji komponentlərə ayıraraq onun kompleks xarakter daşdığını qeyd etmişlər [4]. Tapşırıq əsaslı təlim modeli isə real kommunikativ situasiyalarda praktik tətbiqi gücləndirir [5].

İngilis dilinin tədrisində kommunikativ səriştəliliyin inkişafı şagird və tələbələrin real ünsiyyət bacarıqlarının formalaşmasına, sosial adaptasiya imkanlarının genişlənməsinə və qlobal əmək bazarına inteqrasiyasına şərait yaradır.

Aparılan təhlil göstərir ki, Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi təhsil siyasəti çərçivəsində xarici dil tədrisinin modernləşdirilməsi dayanıqlı inkişaf modelinin mühüm komponentidir. Bu baxımdan, pedaqoji praktikada kommunikativ yanaşmanın tətbiqi prioritet istiqamət kimi çıxış etməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Hymes D. On communicative competence. – 1972.
 2. Searle J. Speech acts. – Cambridge University Press, 1969.
 3. Brown P., Levinson S. Politeness: Some universals in language usage. – Cambridge University Press, 1987.
 4. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches. – 1980.
 5. Ellis R. Task-based language learning and teaching. – Oxford University Press, 2003.
- Elmi rəhbərin qeydi: Təqdimata tövsiyə olunur. Elmi rəhbər: dos. p.f.d. L. Ş. Əsədov

FORMATIV QIYMƏTLƏNDİRMƏNİN ŞAĞİRD NƏİLİYYƏTLƏRİNƏ TƏSİRİ

Məmmədli Həqiqət Tural qızı, Qrup: 207b, Fakültə: İngilis-Alman,

E-mail: mammadlihaqiqat@gmail.com, Pedaqogika,

Baş müəllim Xəspoladova Sevdə Aydın qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir təhsil sistemində dayanıqlı inkişafın təmin olunması birbaşa keyfiyyətli təhsil və effektiv qiymətləndirmə mexanizmlərinin tətbiqi ilə şərtlənir. Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən kurikulum islahatlarının əsas istiqamətlərindən biri qiymətləndirmənin müasir formalarının, xüsusilə formativ qiymətləndirmənin təlim prosesinə inteqrasiyasıdır. Bu qiymətləndirmə növü şagirdin yalnız yekun nəticəsini deyil, həm də həmin nəticəyə aparan öyrənmə prosesini sistemli şəkildə izləməyə imkan verir.

Formativ qiymətləndirmə təlim prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla şagirdin irəliləyiş dinamikasını izləmək, öyrənmə çətinliklərini vaxtında müəyyənləşdirmək və onların aradan qaldırılmasını təmin etmək məqsədi daşıyır. Summativ qiymətləndirmədən fərqli olaraq, bu yanaşma şagirdin fəaliyyətini yalnız qiymətləndirməklə kifayətlənmir, eyni zamanda onun öyrənmə fəaliyyətini tənzimləməyə yönəlir. Bu baxımdan formativ qiymətləndirmə “öyrənmənin qiymətləndirilməsi”ndən daha çox “öyrənmə üçün qiymətləndirmə” (Assessment for Learning)

prinsipinə əsaslanır [2, s. 153–169]. Elmi tədqiqatlar göstərir ki, formativ qiymətləndirmənin düzgün və məqsədyönlü tətbiqi şagird nailiyyətlərinə bir sıra mühüm istiqamətlərdə təsir göstərir:

1. Davamlı və konstruktiv əks-əlaqə (feedback). Müəllim tərəfindən şagirdə təqdim olunan vaxtında və məqsədyönlü rəy onun buraxdığı səhvləri dərk etməsinə və həmin səhvlərin aradan qaldırılması üçün konkret strategiyalar müəyyən etməsinə şərait yaradır. Effektiv rəy formativ xarakter daşmalı, inkişafyönümlü və motivasiyaedici olmalıdır.

2. Özünüqiymətləndirmə və refleksiya bacarıqlarının inkişafı. Formativ qiymətləndirmə şagirdlərdə öz fəaliyyətlərini təhlil etmək, güclü və zəif tərəflərini müəyyənləşdirmək bacarığını formalaşdırır. Bu isə onların öyrənmə prosesinə şüurlu yanaşmasını təmin edir və daxili məsuliyyət hissini gücləndirir.

3. Motivasiya və təlimə marağın artırılması. Şagird nailiyyətlərinin mərhələli şəkildə qiymətləndirilməsi və kiçik uğurların təşviq olunması onların təlimə müsbət münasibətini gücləndirir. Səhvlərin cəza vasitəsi kimi deyil, öyrənmə fürsəti kimi dəyərləndirilməsi isə şagirdlərdə psixoloji rahatlıq yaradır və fəallığı artırır [3, s.468].

Formativ qiymətləndirmə müəllimə təlim prosesini diferensiallaşdırmağa, yəni hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini və ehtiyaclarını nəzərə almağa imkan verir. Bu yanaşma zəif nəticə göstərən şagirdlərə əlavə dəstək göstərilməsini, yüksək nailiyyətli şagirdlər üçün isə daha mürəkkəb tapşırıqların tətbiqini təmin edir. Nəticədə sinif üzrə ümumi akademik göstəricilərin balanslaşdırılması və yüksəldilməsi mümkün olur [4, s.105].

Nəticə etibarilə, formativ qiymətləndirmə yalnız qiymətmə mexanizmi deyil, şagird nailiyyətlərini stimullaşdıran və təlim prosesini optimallaşdıran dinamik pedaqoji sistemdir. Onun sistemli və peşəkar tətbiqi təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, şagirdlərdə müstəqil öyrənmə bacarıqlarının formalaşmasına və nəticə etibarilə rəqabətqabiliyyətli insan kapitalının yetişdirilməsinə əhəmiyyətli töhfə verir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Ümumi Təhsil Müəssisələrində Şagirdlərin Qiymətləndirmə Konsepsiyası. Bakı, 2008.
2. Brookhart, S. M. Successful students' formative and summative use of assessment information. *Assessment in Education*, 8, 2001, 153–169.
3. Mərdanov M.C., Ağamaliyev R.A., Mehrabov A.O., Qardaşov T.B. Təhsil sistemində monitoring və qiymətləndirmə. Bakı: Mütərcim, 2003, 468 s.
4. Veysova N. Formativ qiymətləndirmə: Metodik vəsait. Bakı, 2014, s.105
5. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48753233>
6. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45726536&pff=1>

ALİ MƏKTƏBLƏRİN AŞAĞI KURSLARINDA İNGİLİS DİLİNDƏ MÜZAKİRƏ ƏSASLI TƏLİM METODUNDAN İSTİFADƏNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Şahbazova Günay Adil qızı,

Magistratura, E- poçt: gunay.sahbazova03@icloud.com, qrup 114, Pedaqogika

Elmi rəhbər-f.f.d., dos. Əliyeva Nuriyyə Mirhəbib qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir ali təhsil sistemində xarici dillərin, xüsusilə də ingilis dilinin tədrisi yalnız qrammatik biliklərin ötürülməsi ilə məhdudlaşmamalı, tələbələrin kommunikativ bacarıqlarının

inkişafına yönəldilməlidir. Bu baxımdan interaktiv və tələbəyönümlü təlim metodlarının tətbiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə metodlardan biri də müzakirə əsaslı təlimdir ki, tələbələr dərslər prosesində fəal iştirakını təmin edir, onların tənqidi düşünmə, ünsiyyət və əməkdaşlıq bacarıqlarının inkişafına şərait yaradır [3, s.115].

Auditoriyada baş verən verbal qarşılıqlı əlaqələr diskurs anlayışı ilə ifadə olunur və bu, müəllimlə tələbələr arasında bütün şifahi ünsiyyət formalarını əhatə edir. Ənənəvi sual-cavab modelindən fərqli olaraq, müzakirə əsaslı təlim açıq tipli suallar vasitəsilə tələbələr arasında dialoqu təşviq edən daha interaktiv ünsiyyət forması yaradır [2, s.228].

Müzakirə əsaslı təlim metodunun tətbiqi tələbələrin yalnız müəllimlə deyil, həm də bir-biri ilə ünsiyyət qurmasına imkan yaradır. Araşdırmalar göstərir ki, müzakirə əsaslı tədris tələbələrin akademik nailiyyətlərinə, problem həll etmə bacarıqlarına və kommunikativ kompetensiyalarına müsbət təsir göstərir [1, s.90].

Xüsusilə, ali məktəblərin aşağı kurslarında ingilis dilinin tədrisi zamanı müzakirə metodundan istifadə tələbələrin danışıq bacarıqlarının formalaşdırılması baxımından mühüm rol oynayır. Müzakirələr zamanı tələbələr yeni söz və ifadələri ünsiyyət mühitində tətbiq edir və bu da onların dil istifadəsində sərbəstliyini artırır [4, s.8].

Bununla yanaşı, müzakirə əsaslı tədris metodunun səmərəli tətbiqi üçün müəllimin rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müəllim müzakirə prosesini düzgün istiqamətləndirməli, tələbələri fəal iştirak etməyə təşviq etməli və onların fikirlərinə geridönüş təqdim etməlidir. [3, s.117; 4, s.7].

Nəticə etibarilə qeyd etmək olar ki, ali məktəblərin aşağı kurslarında ingilis dilinin tədrisində müzakirə əsaslı metoddan istifadə tələbələrin kommunikativ kompetensiyalarının formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Buna görə də müasir dil tədrisi ilə bağlı təcrübələrdən çıxan nəticələrə əsasən belə qeyd edilir ki, müzakirə əsaslı metodların tətbiqi genişləndirilməli və müəllimlərin bu sahədə pedaqoji bacarıqlarının inkişafına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Burke, A. Group work: How to use groups effectively. The Journal of Effective Teaching, 2011, 87–95.
2. Green, C. F., Christopher, E. R., Lam, J. Developing discussion skills in the ESL classroom. In: Richards J., Renandya W. (Eds.). Cambridge University Press, 2010
3. Harmer, J. The Practice of English Language Teaching. Harlow: Pearson Longman, 2007, 115-117.
4. Ur, P. Discussions that Work: Task-Centred Fluency Practice. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

HEYDAR ALIYEV AND THE MODEL OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN

Nargiz Shirinova Vugar gizi, 210 A group, Faculty of English-German, Pedagogy-Psychology

Scientific supervisor: PhD , Sudaba Rajabova

Azerbaijan University of Languages, Baku

This thesis examines the role of Heydar Aliyev in shaping the sustainable development model of Azerbaijan. It highlights the political, economic, and social reforms implemented during his leadership, which laid the foundation for long-term stability and growth. The study also explores how his strategies continue to influence modern Azerbaijan [2, p.14–16].

Sustainable development is one of the key priorities for modern states. It includes economic growth, social welfare, and environmental protection. In Azerbaijan, the foundation of sustainable

development was established during the leadership of Heydar Aliyev. His vision and policies created a stable political system and a strong economic base for future progress [3, p.5–7].

One of the most important contributions of Heydar Aliyev was ensuring political stability in Azerbaijan. During the early 1990s, the country faced serious internal and external challenges. Through strong leadership and effective governance, he managed to stabilize the political situation. This stability became the basis for sustainable development [5, p.22–25].

Heydar Aliyev also played a crucial role in shaping Azerbaijan's economic strategy. The signing of the "Contract of the Century" in 1994 attracted foreign investments and boosted the oil sector. This significantly increased national income and allowed investments in infrastructure, education, and social programs [4, p.10–12].

Another important aspect of his policy was social development. He paid special attention to education, culture, and human capital. These reforms improved the quality of education and contributed to the intellectual development of society [1, p.30–32].

References

- 1 Aliyev, H. (1997). Independent Azerbaijan: Development Strategy. Baku.
- 2 Hasanov, A. (2015). Modern Azerbaijan and Heydar Aliyev's Political Legacy. Baku.
- 3 United Nations. (2015). Sustainable Development Goals.
- 4 World Bank. (2020). Azerbaijan Economic Update.
- 5 Mehdiyev, R. (2009). The Political Course of Heydar Aliyev. Baku.

HEYDAR ALIYEV'S PEDAGOGICAL LEGACY AND THE MODERN TEACHER

ZAHRA ABBASLI TARLAN

Azerbaijan University of Languages

Scientific Supervisor: Senior teacher Ph.D. S. Recebova Shamsaddin

Education is the foundation of every successful nation. National Leader Heydar Aliyev always prioritized the development of schools and universities in Azerbaijan. He famously stated, "I do not know any title more honorable than the title of a teacher." This high value shows that the teacher is the most important person in forming the future of the country [1, p. 5].

A great teacher must do more than just follow a textbook. According to Heydar Aliyev's vision, a teacher is also a mentor and a role model. An educator should be professional, but they must also have a strong moral character. It is vital for teachers to teach students about patriotism and national values. In today's world, a teacher needs to combine these national values with modern global knowledge and technology [2].

The relationship between the teacher and the student is a key part of this pedagogical philosophy. Heydar Aliyev believed in a humanistic approach. This means that teachers should treat students with respect and kindness. When a student feels respected, they become more creative and motivated to learn. This approach is still the best way to manage a modern classroom [3, p. 12].

Furthermore, the National Leader's strategy included sending young people to study abroad. He knew that a strong country needs professionals with international experience. Teachers are responsible for preparing these young people for the challenges of the world. Therefore, the work of a teacher is the "intellectual foundation" of our society [2].

In conclusion, Heydar Aliyev's ideas are very helpful for the new generation of educators. A teacher must always improve their skills and stay dedicated to their students. Following this path ensures a successful and bright future for the education system of Azerbaijan [1, p. 10].

References

- [1] Aliyev, H. (2001). Education is the Future of the Nation. Baku: Azerneshr.
[2] Fataliyev, A. (2009). The Light of Heydar Aliyev's Heritage. Adalat Newspaper, May 9.
[3] Ministry of Education of Azerbaijan. (2023). Pedagogical Ideas of the National Leader.
[4] Official Portal: heyder-eliyev.az

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DAYANIQLI İNKİŞAFIN AZƏRBAYCAN MODELİ
Əkbərli Ayla Emin qızı ,210 A qrupu,İngilis-Alman fakültəsi,Pedaqogika- Psixologiya
Elmi rəhbər: Fil.f.d. , Rəcəbova Südabə Şəmsəddin
Azərbaycan Dillər Universiteti,Bakı

Azərbaycanın müasir təhsil sisteminin formalaşması və inkişafı Ümummilli Lider Heydər Əliyevin dövlətçilik strategiyası ilə sıx bağlıdır. Onun həyata keçirdiyi təhsil siyasəti ölkənin sosial-iqtisadi və mədəni inkişafında mühüm rol oynamışdır. Heydər Əliyev təhsili yalnız bilik və bacarıqların ötürülməsi prosesi kimi deyil, həm də milli- mənəvi dəyərlərə bağlı vətəndaş mövqeyinə malik şəxsiyyətin formalaşdırılması vasitəsi kimi qiymətləndirmişdir [2, s.14–16].

Azərbaycan təhsil sisteminin inkişafında Heydər Əliyev mərhələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. 1970-ci illərdən başlayaraq həyata keçirilən məqsədyönlü kadr hazırlığı siyasəti ölkənin intellektual potensialının formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Bu dövrdə milli kadrların hazırlanması, elmi-pedaqoji potensialın gücləndirilməsi və təhsil müəssisələrinin inkişafı əsas istiqamətlərdən biri olmuşdur [4, s.10–13].

Müasir təhsil sistemində şagirdlərin fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması vacib məsələlərdən hesab olunur. Heydər Əliyev müəllim peşəsinin cəmiyyət üçün xüsusi əhəmiyyətə malik olduğunu vurğulamış və müəllim nüfuzunun yüksəldilməsinin vacibliyini qeyd etmişdir. Onun “Mən yer üzündə müəllim adından yüksək bir ad tanımıram” fikri müəllim peşəsinə verilən yüksək dəyərin ifadəsi kimi qəbul edilir və təhsil sistemində sağlam psixoloji mühitin formalaşmasına mühüm təsir göstərir [1, s.20–22].

Heydər Əliyevin təhsil strategiyasında təlim və tərbiyə proseslərinin vəhdəti xüsusi yer tutur. Təhsil yalnız biliklərin verilməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmuş, yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik və cəmiyyət qarşısında məsuliyyət hissi daşıyan gənc nəslin yetişdirilməsinə xidmət edir. Bu yanaşma müasir təhsil sistemində şəxsiyyətyönlü yanaşmanın tətbiqi və milli dəyərlərin qorunması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır [3, s.7–9].

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Baxşəliyev F. Heydər Əliyev və Azərbaycanın təhsil sistemində aparılan islahatların əsas istiqamətləri. Bakı: Elm, 2012.
2. Heydər Əliyevin təhsil strategiyası və reallıqlar. Bakı: Prezident Kitabxanası, 2018.
3. Məlikli G. Heydər Əliyevin təhsil sahəsində apardığı işlər // AMEA-nın Xəbərləri. Bakı, 2021.
4. Qasımova A. Azərbaycan təhsilinin inkişafında Heydər Əliyev mərhələsi. Bakı: Mütərcim, 2010.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DAYANIQLI İNKİŞAFIN AZƏRBAYCAN MODELİ: PEDAQOJİ VƏ PSİXOLOJİ ASPEKTLƏR

Müəllif: Aysu Zeynalova Nazim

Təhsil müəssisəsi: Azərbaycan Dillər Universiteti

Elmi rəhbər: Fil.f.d., S. Rəcəbova

Bölmə: Pedagogika və psixologiya

ADU

Müasir dövrdə dövlətlərin dayanıqlı inkişafı yalnız iqtisadi resurslarla deyil, həm də insan kapitalının formalaşdırılması ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan təhsil sistemi cəmiyyətin inkişafında strateji rol oynayır. Azərbaycanda dayanıqlı inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri təhsil sisteminin inkişafı və gənc nəslin hərtərəfli formalaşdırılmasıdır. Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş dövlət siyasətində təhsilin inkişafı, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və gənclərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunması xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə Azərbaycanda təhsil sahəsində mühüm islahatlar həyata keçirilmiş və milli təhsil siyasətinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Bu siyasətin əsas məqsədi yüksək bilik və bacarıqlara malik, müasir dünyagörüşlü və milli-mənəvi dəyərlərə sadıq gənc nəslin yetişdirilməsi olmuşdur.

Pedaqoji baxımdan təhsilin keyfiyyətinin artırılması, müasir təlim metodlarının tətbiqi və müəllim hazırlığının gücləndirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Psixoloji baxımdan isə gənclərin şəxsiyyət kimi formalaşması, onların sosial adaptasiyası və milli kimlik şüurunun inkişafı vacib amillərdən hesab olunur. Bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlər gənclərin yaradıcı potensialının inkişafına və onların cəmiyyətə faydalı fərd kimi yetişməsinə şərait yaradır.

Beləliklə, Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi təhsil siyasəti Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf modelinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Təhsil sahəsində həyata keçirilən tədbirlər gənc nəslin pedaqoji və psixoloji baxımdan sağlam inkişafını təmin etməklə yanaşı, ölkənin uzunmüddətli inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir.

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev. Azərbaycanın inkişaf strategiyası və təhsil siyasəti haqqında çıxışlar və nitqlər.
2. Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında Qanunu.
3. Azərbaycan Respublikasında Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası.
4. Müasir pedaqogika və psixologiya üzrə elmi mənbələr

**Aytən Burziyeva Ziyafət qızı, 435B, Filologiya, aytanburziyeva@gmail.com,
Pedaqogika, Psixologiya
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı
Elmi rəhbər: Fil.f.d., dosent Hacıyeva Aytən Kamal qızı**

In the landscape of globalized higher education, modern pedagogy emphasizes active communication as a cornerstone of language acquisition. Communicative Language Teaching (CLT) focuses on developing a learner's ability to use language for meaningful interaction rather than the rote mastery of grammatical structures [3, p. 15]. This approach encourages discussion and collaborative activities, which are essential for developing "communicative competence", the ability to negotiate meaning and engage effectively with peers [3, p. 20].

During my academic experience in the United States, I observed a markedly student-centered approach to English as a Second Language (ESL) instruction. Classes were designed to promote active participation, with structured opportunities for discussion and opinion-sharing. Participation was frequently integrated into grading rubrics, motivating students to engage consistently. This model reflects the principles of CLT, where interaction is central to language development [2, p. 45].

In contrast, Azerbaijani ESL instruction often remains rooted in a traditional, lecture-based model that emphasizes grammar and teacher-led explanations. While this can sometimes hinder spontaneous communication, it provides students with a robust linguistic foundation. As Chankseliani [1, p. 3] observes, many post-Soviet universities are navigating a 'non-linear transformation' where these traditional academic strengths, such as deep theoretical knowledge and grammatical precision, remain highly valued. This legacy ensures that Azerbaijani students often possess a high degree of technical accuracy, which is a significant advantage in formal academic writing and standardized testing. However, this focus on accuracy can inadvertently hinder the confidence-building and authentic language use seen in U.S. classrooms.

A clear example of the U.S. model was a cross-class collaborative assignment where ESL students were paired with American peers for joint presentations. The resulting discussions were lively and included respectful disagreements, demonstrating how structured interaction promotes both language practice and critical thinking. Such outcomes align with Harmer's [2, p. 50] observation that speaking activities enable learners to develop competence in realistic, "real-world" contexts.

There are clear opportunities to adapt these practices within the Azerbaijani context. For instance, the Azerbaijan University of Languages hosts a diverse population of international students, providing an ideal setting for intercultural exchanges.

However, as Chankseliani [1, p. 156] notes, adopting global models requires navigating the tension between international trends and national heritage. Successful reform in Azerbaijan should not simply "copy" Western styles but instead combine participation-based grading and collaborative projects with traditional strengths in grammar.

Ultimately, increasing opportunities for classroom interaction will better prepare Azerbaijani students for the complexities of global communication, creating a more balanced and learner-centered educational experience [3, p. 22].

References

1. Chankseliani, M. (2022). What Happened to the Soviet University? Oxford University Press.
 2. Harmer, J. (2007). How to teach English. Longman.
 3. Richards, J. C. (2006). Communicative language teaching today. Cambridge University Press
-
1. Chankseliani, M. (2022). What Happened to the Soviet University? Oxford University Press.
 2. Harmer, J. (2007). How to teach English. Longman.
 3. Richards, J. C. (2006). Communicative language teaching today. Cambridge University Press

STUDENT INITIATIVES FOR THE PROTECTION OF AQUATIC LIFE
Məmmədbəyli Məryam Fərid qızı, Avropa-Azərbaycan məktəbi (EAS) Psixologiya
Elmi rəhbər: Günay Mehdiyeva, Qrup: M24-206
The European-Azerbaijan School, Baku

Aquatic ecosystems such as oceans, rivers, lakes, and wetlands are very important for life on Earth. They help maintain biodiversity and support many living organisms. However, today these ecosystems face serious threats such as pollution, climate change, overfishing, and harmful human activities. For this reason, protecting aquatic life has become an important global environmental issue. In recent years, student initiatives and environmental education programs have helped increase awareness about protecting aquatic ecosystems and have encouraged young people to behave in a more environmentally responsible way.

Environmental education is one of the most effective ways to develop ecological awareness among students. According to Feio et al., educational activities about aquatic ecosystems help students reconnect with nature and better understand how natural systems work [1, s.3]. When students learn about water ecosystems, they become more aware of environmental problems and are more willing to take part in activities that protect nature.

One effective way students can learn about environmental protection is through practical activities and outdoor learning. Programs that include field research and environmental monitoring allow students to observe real ecological processes. For example, some outdoor programs teach students how to measure water quality indicators such as pH level, dissolved oxygen, and nitrate levels. These activities help students understand how pollution affects aquatic organisms and ecosystems [4, s.6]. Practical learning also helps students develop scientific thinking and a sense of responsibility for the environment.

Student participation in environmental protection can also develop through creative and educational activities. Research shows that students can express their understanding of environmental problems through drawings, discussions, and project-based learning. Such activities help students develop a stronger emotional connection with nature and strengthen their environmental values [3, s.4].

Student initiatives can also include community activities such as cleaning rivers, cleaning beaches, and organizing environmental awareness campaigns. These activities help students understand how human actions affect aquatic ecosystems. According to Wang et al., environmental literacy programs can positively influence students' attitudes toward marine conservation and encourage them to behave in environmentally responsible ways [5, s.8].

Educational institutions play an important role in supporting these initiatives. Schools and universities can include environmental topics in their programs and encourage students to participate in ecological projects. They can organize seminars, workshops, and research activities that increase awareness about aquatic ecosystems and sustainable water use. Such initiatives help students improve their environmental knowledge and encourage them to take part in solving environmental problems [2, s.1081].

In conclusion, student initiatives are very important for protecting aquatic life. Through environmental education, practical activities, and community participation, students can develop ecological awareness and responsible attitudes toward water ecosystems. Encouraging students to take part in environmental protection activities is essential for promoting sustainability and protecting aquatic biodiversity for future generations.

References

1. Feio, M. J., Mantas, A. I., Serra, S. R. Q., et al. Effect of environmental education on the knowledge of aquatic ecosystems and reconnection with nature in early childhood. PLOS ONE, 2022.
2. Sims, R. J., Tallapragada, M. University experiences of marine science research and outreach beyond the classroom. Integrative and Comparative Biology, 2021.
3. Pozo-Muñoz, M. P., Martín-Gámez, C., Velasco-Martínez, L. C. Research and development of environmental awareness about water in primary education students through their drawings. Education Sciences, 2023.
4. Schneiderhan-Opel, J., Bogner, F. X. The effects of an outdoor learning program “GewässerCampus” in environmental education. Education Sciences, 2024.
5. Wang, L., Gao, B., Chang, X., Zhang, L. The promotive effect of ocean literacy on marine conservation behavior. PLOS ONE, 2025.

THE IMPACT OF PHYSICAL ACTIVITY ON ACADEMIC ACHIEVEMENT IN SCHOOL

Məmmədbəyli Aygün Fərid qızı, Avropa-Azərbaycan Məktəbi (EAS)

Pedaqogika bölməsi

Elmi rəhbər: Günay Mehdiyeva, Qrup: M24-206

The European-Azerbaijan School, Baku

Physical activity is very important for the physical and mental development of school students. Today many researchers study the relationship between physical activity and academic achievement. Schools are not only places where students gain knowledge, but also environments that support their health and personal development. For this reason, the role of physical activity in students' academic success has become an important topic in education.

Research shows that regular physical activity has a positive effect on students' cognitive abilities such as attention, memory, and concentration. These abilities are necessary for effective learning in school. According to Donnelly et al., physical activity improves brain function and supports learning processes that are related to academic achievement [1, s.312]. When students are physically active, blood circulation in the brain increases, which helps them concentrate better during lessons.

Physical activity also has a positive effect on students' emotional state. Students who participate in sports or physical exercises usually experience less stress and anxiety. This helps them feel more confident and motivated in their studies. Rasberry et al. state that students who take part in school physical activity programs often show better academic performance and a more positive attitude toward learning [2, s.523].

Physical education classes and school sports activities provide important opportunities for students to stay active. These activities help students develop teamwork, discipline, and self-confidence. Such skills are also important for success in school because they help students become more responsible and focused. Research shows that students who participate in regular physical education often show better behavior and higher engagement in classroom activities [3, s.269].

Another important benefit of physical activity is its effect on students' health. Healthy students usually attend school more regularly and participate more actively in lessons. According to the World Health Organization, regular physical activity improves both physical health and mental well-being and can support better learning outcomes among children and adolescents [4, s.12].

Schools therefore have an important responsibility to encourage physical activity. Physical education lessons, sports clubs, and active school environments can help students stay healthy and improve their academic performance. Promoting physical activity in schools can support both students' health and their educational success.

In conclusion, physical activity has a positive influence on students' academic achievement. It improves cognitive abilities, emotional well-being, and overall health. For this reason, schools should encourage students to participate in regular physical activity as an important part of their education.

References

1. Donnelly, J. E., Hillman, C. H., Castelli, D., et al. Physical activity, fitness, cognitive function, and academic achievement in children: A systematic review. *Medicine & Science in Sports & Exercise*, 48(6), 2016, pp.1197–1222.
2. Rasberry, C. N., Lee, S. M., Robin, L., et al. The association between school-based physical activity, including physical education, and academic performance: A systematic review of the literature. *Preventive Medicine*, 52(Suppl 1), 2011, pp. S10–S20.
3. Trudeau, F., Shephard, R. J. Physical education, school physical activity, school sports and academic performance. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 5(10), 2008.
4. World Health Organization. Guidelines on Physical Activity and Sedentary Behaviour. Geneva: WHO, 2020.

“AİLƏ TƏRBİYƏSİNDƏ RƏQƏMSAL DÖVRDƏ ÜNSİYYƏT VƏ EMOSİONAL İNTELLEKT PRİNSİPİ”

Köçərili Əsma Aqşın qızı

İngilis-Alman, Qrup:208B

Elmi rəhbər: Müəllim Heydərova Mərziyyə Elxan qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti

Ailə cəmiyyətin əsas və ilkin formalaşdığı mühitdir.[2] Hər bir insanın şəxsiyyət kimi formalaşmasında ailənin mühüm rolu var.[2] Hər birimiz dünyaya gəldikdə ilk sosial mühitimiz ailələrimiz olur.[3] Bizim davranış formalarımız, davranış normalarımız, dəyərlər sistemi, ünsiyyət bacarıqlarımız məhz hər birimizin ailəsində formalaşır.[3] Təربiyə yalnız fərdi məsələ deyil, çünki cəmiyyətin gələcəyini də müəyyən edir.[1] Əlbəttə ki, müasir dövrdə texnologiyaların yaranması, həyat tərzinin də dəyişilməsi-bunların hər biri tərbiyəyə təsir göstərmişdi.[1] Ailə tərbiyəsi daha şüurlu, planlı şəkildə həyata keçirilməlidir.[3]

Ailə tərbiyəsinin mahiyyəti və məqsədi: Ailə tərbiyəsi valideynlərin öz övladlarına verdikləri əxlaqi, mənəvi və psixoloji təsirlərin məcmusudur. Tərbiyənin əsas məqsədi-vətənpərvər, ədalətli, məsuliyyətli, sağlam düşüncəli və ən əsası cəmiyyətə faydalı şəxsiyyət yetişdirməkdir. Uşaqlar böyüklərin (nənə-baba valideynlərin) davranışlarını təqlid edərək öyrənirlər.[2] Buna görə də valideynlər tərbiyə mövzusunda daha diqqətli olmalıdırlar. Sağlam ailə tərbiyəsinin əsas şərtlərindən biri uşaqlarla düzgün ünsiyyət qurmağı bacarmaqdır. Valideyn övladını dinləməli, onun fikirlərinə hörmətlə yanaşmalı və ona düzgün şəkildə səhvlərini başa salmalıdır. Uşaqlara nəzarətlə yanaşı azadlıq da vermək lazımdır.[3] Çünki nəzarət, basqı altında uşaq səhv qərarlar verə bilər. Lakin hər ikisinin düzgün şəkildə tənzimlənməsi tərbiyənin ən yuxarı səviyyədə təşkil olduğunu göstərir. Lazım olduqda valideyn övladına psixoloji dəstək verməlidir. Psixoloji dəstək uşağın həm sosial inkişafında, həm də akademik inkişafında mühüm rol oynayır.

Müasir dövrdə ailə tərbiyəsinin xüsusiyyətləri:

Müasir dövrdə yeni tərbiyə yanaşmaları mühüm yer tutur. Valideynlər uşaqların internetdən istifadə etməsinə nəzarət yetirməlidir. Rəqəmsal dövr internet, telefon, planşet və sosial şəbəkələrin həyatımızda böyük rol oynadığı dövrdür. Bu dövrdə ailə üzvləri arasında ünsiyyət bəzən azalır, çünki insanlar daha çox telefon və internetlə məşğul olur.

Emosional intellekt prinsipi

· Empatiya – Uşağın hisslərini başa düşmək.

- Özünü idarə etmə – Qəzəbi və emosiyaları düzgün idarə etmək.
- Açıq ünsiyyət – Hissləri rahat şəkildə ifadə etmək.
- Dəstək və anlayış – Uşağa sevgi və diqqət göstərmək

Fikrimcə ailə tərbiyəsi hər bir uşağın gələcək həyatını bir növ planlaşdırır. Buna görə də ailə tərbiyəsi çox mühüm rol oynayır. Mənim fikrimə görə valideynlər daim diqqətləri övladlarının üzərində olmalıdır. Sağlam ailə münasibətləri həm sağlam insan, həm də sağlam cəmiyyətin təməlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Abbasov Akif-“Pedaqogika” (2024) Bakı: Mütərcim nəşriyyatı (s.267)
2. Çələbiyev Nuralı-“Ailə psixologiyası” (2015) Bakı: Mütərcim nəşriyyatı (s.77)
3. Rüşad Hüseynzadə “Ailə pedaqogikası” (2016) Bakı (s.65)

ALİ MƏKTƏBLƏRİN AŞAĞI KURSLARINDA İNGİLİS DİLİNDƏ QRAMMATİK BACARIQLARIN FORMALAŞDIRILMASI METODİKASI

Saira Şıxəhmədi Əliheydər qızı

Qrup 110, Magistratura şöbəsi, sara.60.60@mail.ru, Pedaqogika

Elmi rəhbər: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

dosent Qələmşah Nuru oğlu Heybətov

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Ulu öndər Heydər Əliyev xarici dillərin öyrənilməsini hər zaman müasir dünya mədəniyyətinə inteqrasiya edilməsində, təhsilin, elmin, mədəni ünsiyyətin inkişafında vacib məsələ hesab etmişdir. Ölkəmizdə də xarici dillərin öyrənilməsinə maraq böyükdür.

Məlum olduğu kimi, xarici dildə, o cümlədən, ingilis dilində dil bacarıqlarının mənimsənməsi mühüm tələblər sırasındadır.

Bu gün ingilis dilinin tədrisində qrammatik bacarıqların formalaşdırılması vacib məsələ olaraq qarşıya qoyulur. Belə ki, nitq axınında söyləmin aydın başa düşülməsi üçün qrammatik qayda və qanunlara riayət etmək lazımdır. Bunun üçün cümlə zəncirində linqvistik tələblərin diqqətdə saxlanması əsas şərt hesab edilir. Qrammatik qaydalardan düzgün istifadə uğurlu kommunikasiyanı dəstəkləyir. Mükəmməl təşkil edilmiş cümlə strukturu bizə ideyalarımızı rəngarəng kontekstlərdə və situasiyalarda aydın, səlis, rəvan şəkildə ifadə etməyə, akademik mətnlərin tələb olunan qaydada yazılmasına yardım edir.

Tədqiqatlarda ingilis dilinin tədrisində qeyd edilən bacarıqların formalaşdırılması kontekstində səkkiz universal qaydanın adları göstərilir ki, onlar nitq hissələri, fəlin zaman formaları, mübtəda-xəbər uzlaşmaları, artıqlıq, məlum və məchul növ, vasitəli və vasitəsiz nitq, cümlə transformasiyalarıdır [3].

Bunlardan əlavə, qrammatikada əsas açar prinsiplər diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır ki, onlar söz sırası, durğu işarələri, zaman və tərz, cümlədə məntiqi əlaqə yaradan bağlayıcılardır [4].

Tanınmış metodist P.Ur qrammatik bacarıqların mənimsədilməsi zamanı nümunələrin mənalı kontekstlərdə təqdimatına üstünlük verilməsini məqsəduyğun hesab edir [2, s.80]. Tədqiqatçı sözü gedən bacarıqların tədrisi zamanı forma və mənaya bərabər şəkildə diqqət yetirilməsini, vaxtında geridönüşlərin (feedback) həyata keçirilməsini tövsiyə edir [2, s.81]. Eyni fikirləri C.Harmerin kitabında da görmək mümkündür. Metodist qeyd edir ki, qrammatikanı izah etmənin ən səmərəli yolu tələbələrə qrammatik vərdisləri müxtəlif, maraqlı, motivasiyaedici kontekstlərdə sınaqdan çıxarmağı tapşırmaqdır [1, s.241]. Çünki bu cür rəngarəng kontekstlər materialın uzunmüddətli yadda saxlanılmasını təmin edir, qrammatik qaydaların daha geniş şəkildə təcrübədə tətbiqini həm asanlaşdırır, həm də intensivləşdirir. Məhz bu baxımdan tədqiqatçılar bu cür həqiqi həyatı

situasiyalarda dil bacarıqlarının, o cümlədən, qrammatikaya dair biliklərin istifadəsini məqsədəuyğun hesab edirlər.

Eyni zamanda sözügedən vərdişlərin inkişaf etdirilməsi zamanı dərs saatlarında motivasiyaedici mühitin yaradılmasında müxtəlif kommunikativ fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi də mühüm vəzifə olaraq nəzərdə saxlanılmalıdır.

Buradan belə qənaətə gəlmək olur ki, ali məktəblərin aşağı kurslarında istər yazılı, istərsə də şifahi nitqin inkişafında, xüsusilə, yazılı mətnlərin emalında qrammatik qaydaların diqqət mərkəzində saxlanması əsas şərt olaraq qiymətləndirilir.

Ədəbiyyat

1. Harmer J. The practice of English Language Teaching. 5 th.ed. 2015, 446p.
2. Ur. P. A course in English Language Teaching. 2012, 325 p.
3. <https://www.scribd.com> 4. <https://www.englishcollege.com>

İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ MÜSTƏQİL ÖYRƏNMƏ BACARIQLARININ FORMALAŞDIRILMASI

**Poladova Sevda Fariz qızı, M25-136, Magistratura,
sevdapoladova.04@icloud.com Pedaqogika, Psixologiya
P.f.d, dos Tağıyeva Sevda Sultan
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri**

İbtidai təhsil mərhələsi şagirdlərin şəxsiyyətinin formalaşması və idrak fəaliyyətinin inkişafında mühüm rol oynayır. Bu dövrdə uşaqların düşünmə tərz, dünyagörüşü və öyrənmə vərdişləri formalaşmağa başlayır, onlar ətraf mühiti daha fəal şəkildə dərk etməyə çalışır və yeni biliklər əldə etməyə maraq göstərirlər. Şagirdlər suallar verir, müşahidələr aparır və əldə etdikləri məlumatları əvvəlki bilikləri ilə əlaqələndirməyə çalışırlar. Bu mərhələdə qazanılan bilik və bacarıqlar onların gələcək təhsil fəaliyyətinin əsasını təşkil edir [1, s. 706]. Buna görə də ibtidai siniflərdə şagirdlərin təlim prosesinə fəal şəkildə cəlb olunması, onların idrak maraqlarının artırılması və müstəqil düşünmə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir pedaqoji yanaşmalara görə şagird yalnız müəllimin verdiyi məlumatları qəbul edən passiv dinləyici deyil, həm də bilikləri araşdıran, təhlil edən və nəticə çıxaran fəal öyrənən kimi formalaşmalıdır [5, s. 604].

Müasir təhsil sistemində əsas məqsədlərdən biri şagirdlərin yalnız məlumatları yadda saxlaması deyil, həm də analitik düşünmə, problemləri həll etmə və bilikləri müxtəlif situasiyalarda tətbiq etmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsidir. Bu məqsədə nail olmaq üçün müəllimlər təlim prosesində fəal və müasir metodlardan istifadə etməlidirlər. İbtidai siniflərdə müstəqil öyrənmə bacarıqlarının formalaşdırılması isə şagirdlərin intellektual, yaradıcı və tənqidi düşünmə qabiliyyətlərinin inkişafı üçün vacibdir [2].

Müstəqil öyrənmə şagirdin müəllimin istiqamətləndirici rolu ilə məlumatları araşdırması, müqayisə etməsi və nəticə çıxarması prosesini əhatə edir. Bu yanaşma şagirdlərin məsuliyyət hissini, özünüqiymətləndirmə və fəaliyyətini planlaşdırma bacarıqlarını da gücləndirir. Beləliklə, şagird yalnız bilik qəbul edən deyil, eyni zamanda fəal öyrənən şəxsiyyət kimi formalaşır.

İbtidai siniflərdə müstəqil öyrənmənin inkişafı üçün müxtəlif metodlardan istifadə olunur. Müstəqil tapşırıqlar şagirdlərin biliklərini praktik şəkildə tətbiq etməsinə imkan verir, problemlə təlim onları düşünməyə və problemi həll etməyə yönəldir, tədqiqat üsulu isə məlumat toplama, müşahidə və təhlil bacarıqlarını inkişaf etdirir [4, s. 182]. Layihə üsulu isə şagirdlərin yaradıcılıq, əməkdaşlıq və ünsiyyət bacarıqlarını gücləndirir.

Bu metodların tətbiqi şagirdlərin idrak fəaliyyətini fəallaşdırır, onların müstəqil düşünmə və öyrənmə bacarıqlarının inkişafına töhfə verir [3]. Nəticədə şagirdlər gələcək təhsil mərhələlərində daha

fəal, məsuliyyətli və yaradıcı öyrənənlər kimi formalaşırlar, bu da onların akademik uğuruna və şəxsiyyət inkişafına müsbət təsir göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. İbrahimov F., Hüseynzadə R. (2012) Pedaqogika: 2 cildə. I cild. Bakı: Mütərcim, 706 s.
2. Kersna, L., Laak, K.-J., Lepp, L., & Pedaste, M. (2025). Supporting self-regulated learning in primary education: Using written learning guides in the lessons. *Education Sciences*, 15(1), 60. <https://doi.org/10.3390/educsci15010060>
3. Lee, S. Y. (2024). Promoting active learning and independent learning among primary school students using flipped classroom. *International Journal of Education, Psychology and Counselling (IJEPC)*, 4(30). <https://gaexcellence.com/ijepc/article/view/3041>
4. Lisdawati, L. (2022). Independent curriculum based learning management in primary school education units. *PPSDP International Journal of Education*, 3(1), 182. <https://doi.org/10.59175/pijed.v3i1.182>
5. Qasımova L., Mahmudova R. (2021) Pedaqogika: Dərslik/ Bakı: Çarşıoğlu, 604 səh.

“İBTİDAİ TƏHSİLİN MƏZMUNUNDA YENİLİKLƏR ”-

MÜASİR DÖVRÜN TƏLƏBİ KİMİ

**Hacıbabalı Sevda Rəhim, M25-136, Magistratura,
rehimovasevda01@gmail.com Pedaqogika, Psixologiya.**

**Pf.d.,dos. Tağıyeva Sevda Sultan
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Müasir dövrdə cəmiyyətin sürətli inkişafı, elmi-texniki tərəqqi təhsil sisteminin də daim yenilənməsini tələb edir. Buna görə də təhsilin bütün pillələrində, xüsusilə də ibtidai təhsil mərhələsində yeniliklərin tətbiqinə böyük ehtiyac vardır. Bu mərhələdə şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdislərinin əsası qoyulur, onların dünyagörüşü formalaşmağa başlayır və şəxsiyyət kimi inkişaflarının ilkin mərhələsi baş verir.

Müasir təhsil konsepsiyasına görə məktəbin əsas məqsədi şagirdlərə yalnız əvvəlcədən müəyyən edilmiş bilikləri deyil, həm də onların tənqidi düşüncəsini, tədqiqat bacarıqlarını və əldə edilmiş bilikləri konkret fəaliyyətlərə tətbiq etmək qabiliyyətini inkişaf etdirməkdir. Bu kontekstdə müasir təhsil sistemi əzbərləməyə əsaslanan ənənəvi təlim modelindən yaradıcı düşüncə və tədqiqata yönəlmiş modelə keçidi nəzərdə tutur. Müasir təhsilin əsas məqsədlərindən biri şagirdlərdə müstəqil öyrənmə, problem həll etmə, tədqiqat və qərar qəbul etmə kimi vacib bacarıqları inkişaf etdirməkdir.[3]

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən təhsil islahatlarından sonra ibtidai təhsilin məzmunu əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bu dəyişikliklərin əsas aspektlərindən biri Milli Kurikulumun tətbiqidir. Bu yanaşma şagirdlərə yalnız nəzəri biliklər əldə etməyə deyil, həm də onların praktik bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək etməyi hədəfləyir.

İbtidai təhsilin məzmununda innovasiyanın mühüm sahəsi tədris metodlarının modernləşdirilməsidir. Bu metodlar şagirdlərin təlim prosesində fəal iştirakını təmin edir və onların tənqidi, analitik və yaradıcı düşüncəsini inkişaf etdirir. Beləliklə, şagirdlər passiv müşahidəçi olmaqdan, öz təlimlərində fəal iştirakçı olurlar.

Müasir təhsil sistemində məzmunun yenilənməsi və tədrisin inteqrasiyası da böyük əhəmiyyət kəsb edir. Fənlərarası inteqrasiya şagirdlərə müxtəlif sahələrdə biliklərini əlaqələndirməyə və hadisələri vahid şəkildə qavramağa kömək edir. Bu yanaşma həmçinin onların tənqidi düşüncə bacarıqlarının inkişafına müsbət təsir göstərir. [1, s.26]

İbtidai təhsildəki yeniliklərdən biri təhsil prosesində informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) istifadəsindədir. Bu texnologiyaların istifadəsi şagirdlərin rəqəmsal bacarıqlarının inkişafına da kömək edir.

Nəticə olaraq, ibtidai təhsilin məzmunundakı yeniliklər müasir cəmiyyətin sosial-iqtisadi ehtiyaclarından irəli gəlir. Onlar təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və yaradıcı, müstəqil və tənqidi düşüncəli şagirdlərin inkişafına töhfə verir. Müasir təhsil sisteminin əsas məqsədi təkcə bilik əldə etmək deyil, həm də onun tətbiqi, tədqiqi və inkişafıdır. Buna görə də, ibtidai təhsil məzmununun daim yenilənməsi və müasir ehtiyaclara uyğunlaşdırılması təhsil sisteminin davamlı inkişafı üçün vacib şərtidir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. F.Əliyeva, Ü.Məmmədova “Müasir təlim texnologiyaları”, Bakı 2014
2. “Müasir təhsilin inkişaf strategiyaları: uğurlar və çağırışlar” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın proqramı, Naxçıvan şəhəri, 26-27 noyabr 2021
3. N.Kazımov “Tətbiqi pedaqogika” Dərslik, Bakı şəhəri, Çapaşloğlu, 2010
4. <https://edu.gov.az/az/esas-senedler/tehsil-haqqinda-azerbaycan-respublikasinin-qanunu>

İNKLÜZİV TƏLİM MÜHİTİNİN YARADILMASI VƏ EFFEKTİV STRATEGİYALARIN TƏTBİQ EDİLMƏSİ

**Musayeva Ədiləxanım İlqar qızı, M25-136, Magistratura,
adelemusayeva@gmail.com Pedaqogika, Psixologiya
p.f.d.,dos. Tağıyeva Sevdə Sultan
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı.**

İnklüziv kursların hazırlanması bir sıra mühüm üstünlüklərə malikdir. Bu üstünlüklərdən ən əhəmiyyətli inklüziv kursların öyrənmə prosesində mövcud olan maneələri azaltması və bütün tələbələr üçün bərabər təhsil imkanları yaratmasıdır. Araşdırmalar göstərir ki, inklüziv pedaqogika bütün öyrənənlər üçün təhsil imkanlarını genişləndirərək təhsil sistemində mövcud olan bərabərsizliklərin azaldılmasına potensial olaraq töhfə verən alternativ pedaqoji yanaşmadır.

İnklüziv təlim anlayışı beynəlxalq insan hüquqları sənədləri ilə də sıx əlaqəlidir. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi və Uşaq Hüquqları Konvensiyası bütün insanların, o cümlədən əlilliyi olan şəxslərin bərabər təhsil imkanlarına malik olduğunu vurğulayır [1, s.18]. Geniş yanaşmaya görə isə inklüziv təhsil insanların yaşından, mədəni mənsubiyyətindən, cinsindən, dilindən, etnik mənsubiyyətindən və ya fiziki imkanlarından asılı olmayaraq hər kəsin ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış təhsil fəlsəfəsi kimi qəbul olunur [2, s.11].

İnklüziv təhsilin əsas məqsədi hər bir insanın heç bir məhdudiyyət olmadan təlim fəaliyyətlərində iştirak etməsini təmin etmək, müxtəlif yollarla öz töhfəsini verməsinə imkan yaratmaq və bütün iştirakçıların təhsil mühitində bərabər və dəyərli tərəfdaş kimi qəbul edilməsini təmin etməkdir.

İnklüziv təhsil anlayışının dar yanaşmadan geniş yanaşmaya doğru inkişaf etməsi təhsil sistemlərinin də bu dəyişikliklərə uyğunlaşmasını tələb edir. Müəllimlər və təlimçilər dərs mühitində bütün tələbələrin fəal iştirakını təmin edən yanaşmalardan istifadə etməlidirlər [2, s.13]. Xüsusilə təhsil mühitində müəllimlər və tədris dizaynerləri inklüziv dizayn prinsiplərini nəzərə almalı, əlçatanlıq faktorunu ön planda saxlamalı və bütün öyrənənlər üçün istifadəçi dostu təlim imkanları yaratmalıdırlar.

Tədqiqatçılar inklüziv tədris proqramlarının hazırlanması üçün doqquz əsas prinsip təklif etmişlər. Bu prinsiplərə öyrənənlərin bacarıq və istedadlarından istifadə edilməsi, onların müxtəlif kimlik və baxışlarının tanınması, fərdi təcrübələrə hörmət göstərilməsi, sosial dəyişikliklərə müsbət təsir göstərən fəaliyyətlərin təşviq edilməsi, müxtəlif ifadə formalarının qəbul edilməsi, öyrənənlərin inkişafını dəstəkləyən rəy verilməsi, tarixən kənarda qalmış qrupların təcrübələrinin nəzərə alınması, kurs dizaynında sistemli qərəzin aradan qaldırılması və mövcud bərabərsizliklərin tanınaraq onlara uyğun reaksiya verilməsi daxildir.

Alman tədqiqatçılar Frechette, Gunawardena və Layne isə mədəni baxımdan inklüziv kursların hazırlanması üçün xüsusi tədris dizaynı modeli təklif etmişlər [3, s.9]. Bu model altı mərhələdən ibarətdir: problemin və ya araşdırma mövzusunun müəyyən edilməsi, problemin araşdırılması və fərdi yanaşmaların təqdim edilməsi, müxtəlif mənbələrdən məlumatların toplanması və fərqli baxışların müqayisə edilməsi, mövzunun öyrənilməsi nəticəsində yaranan yeni düşüncələrin fərdi və kollektiv şəkildə qiymətləndirilməsi, qrup daxilində ortaq həll yollarının hazırlanması və əldə edilmiş yeni biliklərin digər öyrənənlər üçün saxlanılması. Bu model xüsusilə müxtəlif mədəni mənşəyə malik tələbələrin qrup fəaliyyətləri vasitəsilə qarşılıqlı öyrənməsini təşviq edir.

Ədəbiyyat

1. Frechette, C., Gunawardena, C. N., & Layne, L. (2016). How to design culturally inclusive online learning experiences. *Journal of Distance Education in China*, 12, 5.
2. Kaur, A., Noman, M., & Nordin, H. (2017). Inclusive assessment for linguistically diverse learners in higher education. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 42(5), 756- 771.
3. Dewsbury, B., & Brame, C. J. (2019). Inclusive teaching. *CBE—Life Sciences Education*, 18(2), fe2.

MÜASİR DÖVRDƏ QLOBALLAŞMANIN TƏRBIYƏ PROSESİNƏ TƏSİRİ

Hüseynova Güllübəyim Eldəniz qızı, M25-136, Magistratura, huseynligul25@gmail.com

Pedaqogika, Psixologiya

p.f.d., dos. Tağıyeva Sevdə Sultan

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə qloballaşma cəmiyyətin bütün sahələrinə, o cümlədən təhsil və tərbiyə prosesinə ciddi təsir göstərir. Qloballaşma müxtəlif ölkələrin mədəniyyətlərinin, ideyalarının və dəyərlərinin qarşılıqlı təsirini gücləndirir ki, bu da tərbiyə prosesinə yeni yanaşmaların formalaşmasına gətirib çıxarır. Bu prosesin nəticəsində tərbiyə yalnız milli çərçivədə deyil, həm də qlobal dəyərlər kontekstində həyata keçirilməyə başlayır. (2. S15-22)

Qloballaşma müasir təhsil sistemində çoxşaxəli təsir göstərir, o cümlədən tələbələr arasında tolerantlığın, əməkdaşlığın və mədəniyyətlərarası dəyərləri inkişaf etdirməyə çalışır.

Qloballaşma kontekstində təhsil prosesinin əsas məqsədlərindən biri tələbələri digər mədəniyyətlərə hörmət edən və dünyada baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşa bilən açıq fikirli fərdlər kimi yetişdirməkdir. Bu gün təhsil yalnız "yaxşı vətəndaşlar" deyil, həm də "qlobal vətəndaşlar" yetişdirməkdən ibarətdir. (4)

Eyni zamanda, qloballaşma informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının geniş istifadəsi ilə təhsil prosesinə təsir göstərir. İnternet və rəqəmsal texnologiyalar vasitəsilə tələbələr digər ölkələrin mədəniyyəti, dəyərləri və həyat tərzləri haqqında məlumat əldə edir və beləliklə, onların dünyagörüşünü genişləndirir. Bu, təhsil prosesini daha açıq və interaktiv edir. Lakin internet və sosial media ənənəvi təhsil müəssisələrini sıxışdırmağa başlayır. Bu, nəsillərarası fərqi daha da artırır və məsuliyyətli informasiya idarəçiliyinə ehtiyacı vurğulayır. (3)

Əsas təsir olaraq Avtoritar tərbiyə metodlarının effektivliyini itirməsi və dialoqa əsaslanan demokratik tərbiyənin ön plana çıxmasını göstərmək olar.

Digər tərəfdən, qloballaşma milli və mənəvi dəyərlərin qorunmasının vacibliyini də vurğulayır. Çünki qlobal təsirlər bəzən milli mədəniyyətin və adət-ənənələrin zəifləməsinə səbəb ola bilər. Buna görə də, həm qlobal dəyərlərin, həm də milli və mənəvi irsin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi təhsil prosesində mühüm vəzifələr kimi müəyyən edilmişdir. (1. s118)

Bundan əlavə qloballaşma şəraitində cəmiyyətin inkişafı üçün yaradıcı, təşəbbüskar və müstəqil düşünə bilən şəxsiyyətlərin yetişdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tərbiyə prosesi yalnız

biliklərin ötürülməsi ilə məhdudlaşmamalı, həm də şagirdlərin sosial məsuliyyət hissini, vətəndaş mövqeyini və qlobal problemlərə həssas yanaşmasını formalaşdırmalıdır.(5)

Nəticə

Qloballaşma təhsil prosesinə həm yeni imkanlar, həm də spesifik çətinliklər gətirir. Bu kontekstdə əsas məqsəd qlobal dəyərlərlə milli-mənəvi dəyərlər arasında tarazlığı qorumaq və müasir dünyanın tələblərinə cavab verən şəxsiyyət yetişdirməkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Rəbiyyət Aslanova – Qloballaşma və mədəni müxtəliflik
2. Rizvi, Lingard – Globalizing Education Policy
3. https://www.academia.edu/114758678/Pedagogies_of_Globalization_The_Rise_of_the_Educational_Security_State
4. UNESCO-nun "Qlobal Vətəndaşlıq Təhsili" (GCED) <https://www.peace-ed-campaign.org/az/global-citizenship-education-topics-learning-objectives-unesco/>
5. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-90-481-3617-9>

İBTİDAİ SINIFLƏRDƏ İNTEQRATİV TƏLİMİN PEDAQOJİ İMKANLARI

Lütfəliyeva Aysel Elçin qızı, M25-136, Magistratura
aysel.lutfaliyeva13@gmail.com Pedaqogika, Psixologiya
Elmi rəhbər: P.f.d., dos. Əliyeva Sədaqət Ağarəhim
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İbtidai siniflərdə integrativ yanaşma təlim nəticələrinin yaxşılaşdırılmasına və təhsil sisteminin keyfiyyətinin artırılmasına kömək edir. Müasir təhsil sistemində integrativlik kurikulumun əsas xüsusiyyətlərindən biridir və buna görə də təhsildə integrasiyanın tətbiq olunması zəruridir.

İnteqrasiya şagirdlərə fənləri və ətraf dünyanı müxtəlif mövqelərdən araşdırmağa imkan verir. Təlim prosesində integrasiya tədris fənləri arasında qarşılıqlı əlaqə yaradır və şagirdlərin bilikləri sistemli şəkildə mənimsəməsinə dəstəkləyir.

“İnteqrasiya” – ayrı-ayrı hissələrdən, elementlərdən yeni bir tamın yaranması (fənn predmetlərində, fəaliyyət növlərində və s.), sonra isə bu elementlərin və hissələrin əvvəllər mövcud olmayan xüsusi keyfiyyətli monoloqlara uyğunlaşdırılmasıdır”. [3,s.18]

Təlim prosesində integrasiyanın tətbiqi nəticəsində təlim materialı yığcam şəkildə tədris olunur, təkrarların qarşısı alınır və şagirdlər az vaxt içərisində daha çox informasiya əldə edirlər. Bunun üçün ibtidai sinif müəllimi tədris etdiyi fənlər üzrə təlim materialına yaxından bələd olmalı, integrasiyadan istifadə yollarını və metodikasını yaxşı bilməlidir.

İnteqrasiya üzrə keçirilən dərslərdə bir fəaliyyət növündən digərinə keçməklə şagirdi fəal təlim prosesinə cəlb etmək, şagirdlərdə dərs boyu yaranmış yorğunluğu, gərginliyi aradan qaldırmaq mümkündür.

İnteqrativ dərslər şagirdlərə informasiyanı, biliyi vahəddə, kompleks şəkildə ötürməyə, həmçinin bir-birindən fərqli fəal təlim metodlarından və texnologiyalarından, fərdi-differensial yanaşmadan, müxtəlif iş üsulları və iş formalarından istifadə etməyə şərait yaradır.

İnteqrasiyanın ibtidai sinif müəllimləri tərəfindən həyata keçirilməməsi və ya düzgün tətbiq olunmaması şagirdlərin qazandığı biliklərin arasında məntiqi və qarşılıqlı əlaqənin zəif qurulmasına gətirib çıxarır. Beləliklə, şagirdlərdə yaradıcı tətbiqetmə və sistemli düşünmənin formalaşmasına əngəl olur.

İnteqrasiyanın fənlərarası, fəndaxili və fənlərustü olmaqla 3 növü var:

Fənlərarası integrasiya - ayrı-ayrı fənnə aid bilik və bacarıqları tələb edən mövzu və problemlərə əsaslanaraq eyni anlayışın müxtəlif fənlər üzrə qarşılıqlı əlaqədə öyrənilməsi anlayışın fərqli xüsusiyyətlərinin açılmasına, müxtəlif tərəflərin öyrənilməsinə gətirib çıxarır.

Fəndaxili integrasiya - fənn üzrə məzmun xətləri və müvafiq standartlar arasında qarşılıqlı əlaqənin gözlənilməsidir.

Fənlərustü integrasiya - integrasiyanın ən yüksək səviyyəsi olmaqla burada şagirdlərin məktəbdə öyrəndikləri məzmunla məktəbdənkənar aldıkları məzmunun sintez edilməsi nəzərdə tutulur.

Beləliklə, dərslərdə integrativ yanaşmanın həyata keçirilməsi geniş pedaqoji imkanlar açır, şagirdlərdə təfəkkür, təxəyyül, nitq və hafizənin inkişafına təkan verir, ətraf aləmə və əşyalara, hadisələrə nəzəri, təcrübi və tətbiqi tərəflərdən baxmağa imkan verir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Ağayev Ş. və başqaları, "İbtidai siniflərdə fəal təlimin nəzəri və praktik məsələləri", 2007
2. Cəfərova L. və başqaları, Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində integrativ və inkişafetdirici təlim məsələləri, Bakı: Ecoprint, 2018
3. Cəfərova N.B, Təlim prosesində integrasiyanın təşkili, Bakı: 2018
4. Pirverdiyeva G.İ, "İbtidai siniflərdə fənlərin integrasiyası üzrə işin sistemi. Monoqrafiya. Bakı: Mütərcim, 2022

ORTA MƏKTƏBLƏRDƏ QİYMƏTLƏNDİRMƏNİN ROLU VƏ ƏSAS FORMALARI

Qurbanzadə Fidan Azər qızı

M24-209; Dil və ədəbiyyatın tədrisi metodikası

və metodologiyası (ingilis dili üzrə)

Elmi rəhbər: f.f.dos.İsmaylova Aybəniz

Azərbaycan Dillər Universiteti

Qiymətləndirmə təhsil prosesində şagirdlərin öyrənmə səviyyəsini daha dərinləndirmək və bu prosesi inkişaf etdirmək məqsədilə məlumatların toplanması, təhlil edilməsi və tətbiq olunmasını əhatə edən bir fəaliyyətdir. Bu proses zamanı şagirdlərin bilikləri, bacarıqları və müxtəlif kompetensiyaları müxtəlif üsullar vasitəsilə müəyyən edilir. Qiymətləndirmə həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi formada həyata keçirilə bilər: testlər, yazılı tapşırıqlar, portfoliolar, müşahidə və s.

Qiymətləndirmə yalnız dərslərin planlaşdırılmasına istiqamət vermir, eyni zamanda şagirdlərin öyrənməyə marağını artırır və onların öz fəaliyyətlərini idarə etmə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Təlim məqsədlərinə uyğun qurulan qiymətləndirmə sistemi şagirdlərə faydalı geribildirim təqdim edir, onların inkişafını stimullaşdırır və təhsil prosesində şəffaflıq və məsuliyyət yaradır [3,s.2-3].

Qiymətləndirmənin tədris prosesindəki rolunu daha aydın başa düşmək üçün onun əsas növlərini nəzərdən keçirmək vacibdir. Ümumilikdə qiymətləndirmə diaqnostik, formativ və summativ növlərdən ibarətdir.

Diaqnostik qiymətləndirmə şagirdlərin mövcud bilik və bacarıq səviyyəsini müəyyən etməyə məqsədi daşıyır. Bu qiymətləndirmə vasitəsilə müəllim sinifdə olan şagirdlərin ümumi hazırlıq səviyyəsini öyrənir və onların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq tədris prosesini daha səmərəli təşkil edə bilər. Müəllim əldə olunan nəticələrə əsaslanaraq tədris metodlarını seçir, dərslər zamanı hansı üsul və vasitələrdən istifadə etməyin daha məqsədəuyğun olduğunu müəyyən edir [4].

Formativ qiymətləndirmə şagirdlərin fərdi biliklərini izləmək, məktəb və ya rayon üzrə qoyulmuş standartlara uyğunluğunu müəyyən etmək üçün tətbiq olunur. Müəllimlər bu qiymətləndirmələri həm öyrədici, həm də proqnozlaşdırıcı məqsədlər üçün istifadə edirlər. Qiymətləndirmənin nəticələri şagirdin biliklərindəki boşluqları müəyyən etməyə və tədrisi ona uyğun tənzimləməyə kömək edir. Müəllimlər dərslərin tempini, çatdırılma üsulunu və əvvəl öyrədilən materialı dəyişdirərək tədrisi tənzimləyə bilər. Bu tənzimləmələrdən sonra müəllimlər şagirdlərin öyrənməsini yoxlamaq üçün əlavə qiymətləndirmələr keçirə bilər. Şagirdlərə geri bildirim vermək və tədrisi uyğunlaşdırmaq formativ qiymətləndirmənin əsas xüsusiyyətidir [2,s.4].

Summativ qiymətləndirmə zamanı müəllim şagirdlərin əldə etdiyi bilik və bacarıqları qiymətləndirən şəxs kimi çıxış edir. Bu qiymətləndirmə adətən tədris prosesi başa çatdıqdan sonra

aparılır və müxtəlif mövzular üzrə əldə olunan nəticələrin ümumiləşdirilməsinə xidmət edir. Nəticələr çox vaxt bal və ya qiymət şəklində qeydə alınır. Bu qiymətləndirmə növündə şagirdlərin nailiyyətlərinin obyektiv və eyni meyarlarla ölçülməsi vacib hesab olunur [1,s.23].

Beləliklə, qiymətləndirmə təhsil prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla şagirdlərin bilik, bacarıq və kompetensiyalarının müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır. Müasir təhsil yanaşmalarında qiymətləndirmə yalnız nəticələrin ölçülməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda təlim prosesinin təkmilləşdirilməsinə və şagirdlərin öyrənməsinin dəstəklənməsinə xidmət edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Bell B.Cowie B. Formative Assessment and Science Education. Dordrecht: Springer (Kluwer Academic Publishers), 2001
2. Caffrey E. D. Assessment in Elementary and Secondary Education: A Primer. Washington, D.C.: Congressional Research Service, 2009
3. Sharma G. S. Assessment For Learning: Principles, Practices, and Strategies for Effective Teaching and Learning. New Delhi: Education Publication, 2020
4. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu. Diaqnostik qiymətləndirmənin məlum və naməlum aspektləri.

<https://www.arti.edu.az/nodupload/editor/files/Diaqnostik%20qiymətləndirmənin%20məlum%20və%20naməlum%20aspektləri.pdf>

İnklüziv təhsil mühitində disleksiya və disqrafiyanın elmi-nəzəri əsasları

Canəlizadə Leyla Əlirza, M25-134, Magistratura şöbəsi,

leylacanelizade@gmail.com , Pedaqogika,Psixologiya

P.f.d., dos. Əliyeva Sədaqət Ağarəhim

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Xülasə

Disleksiya və disqrafiya beyin fəaliyyəti ilə bağlı yaranan oxu və yazı çətinlikləridir. Bu çətinliklər erkən müdaxiləni, xüsusi təlim metodlarının tətbiqini tələb edir.

Müasir dövrdə disleksiya və disqrafiya, fərdin yaş səviyyəsinə uyğun oxu axıcılığına, orfoqrafik bacarıqlarına və səs-hərflər analizi qabiliyyətinə mənfi təsir göstərən neyrobioloji öyrənmə çətinlikləri kimi qiymətləndirilir. Bununla yanaşı, yazı prosesində müxtəlif maneələr yaranan bu amillər tarixən fərqli üsullarla təhlil edilmişdir. Alman nevroloqu Adolf Kussmaul 1877-ci ildə tərtib etdiyi təsnifatla nitq pozuntuları haqqında əvvəllər mövcud olan qeyri-mütəşəkkil anlayışları tənqid etmişdir. Onun yetkinlərdə müşahidə olunan oxu problemlərini “söz korluğu” termini ilə xarakterizə etməsi bu halların müstəqil patologiya olaraq araşdırılmasına zəmin yaratmışdır [2, s.104]. 1887-ci ildə Rudolf Berlin tərəfindən təklif olunan “disleksiya” termini isə 1980-ci illərdən etibarən geniş elmi mühitdə qəbul olunmağa başlanmışdır.

Disleksiya və disqrafiya pozuntularının hər biri üçün əlifba hərflərinin, rəqəmlərin və tanış obyektlərin identifikasiyası və xatırlanması, səslərin müvafiq hərflərlə əlaqələndirilməsi, həmçinin qafiyə və ritmik təkrarlar üzrə eşitmə yaddaşının zəifliyi kimi xüsusiyyətlər xarakterikdir. Sözügedən simptomlarla yanaşı, səslərin sintezi, seqmentasiyası və oxu axıcılığı, disqrafiyada isə hərflərin qeyri-müntəzəm forması, yazıdakı çoxsaylı qaramalar və sözlərarası məsafənin düzgün tənzimlənməməsi kimi çətinliklər müşahidə olunur [4, s.4].

Müasir inklüziv təhsil mühitində loqopedik iş təkcə səslərin düzəldilməsini deyil, həm də fonematik təhlil, məkan təsəvvürləri və görmə-yaddaş proseslərinin inkişafını hədəfləməlidir. Bu fəaliyyət şifahi nitqin formalaşması, leksik-qrammatik quruluş və məkan təsəvvürlərinin inkişafı üzərində qurulur [1, s.112]. Eyni zamanda, yazı prosesi də müxtəlif analizatorların sıx qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanan mürəkkəb funksional sistem olduğundan disqrafiyanın korreksiyası birbaşa şifahi nitq komponentlərinin və analizatorlararası sintezin inkişafından asılıdır.

Beləliklə, disleksiya və disqrafiyası olan uşaqlar üçün inklüziv mühitdə kiçik və böyük motorika bacarıqlarının sistemli inkişafı və istiqamətləndirici şablonların tətbiqi fonoloji və vizual-motor əlaqələrin güclənməsinə xidmət edərək yazı və oxu axıcılığı ilə təlim nəticələrinin optimallaşmasını təşviq edir [3, s.86].

Ədəbiyyat

1. Əzizova Z. M., Cəfərova R. Q., İsmayılov Ş. N. (2008). Loqopediyanın nəzəri əsasları haqqında ümumi məlumat: dərs vəsaiti. Mingəçevir Poliqrafiya Müəssisəsi.
2. Русецкая М. Н. (2009). Изучение дислексии: от клинической парадигмы к социокультурной. Преподаватель XXI век, №1, 104–112.
3. Oklahoma State Department of Education. (2023). Oklahoma dyslexia and dysgraphia handbook.
4. Texas Education Agency. (2019). Dyslexia, dysgraphia, and dyscalculia in the Individualized Education Program.

İNLÜZİV TƏHSİL ANLAYIŞI VƏ ONUN PEDAQOJI-PSIXOLOJİ ƏSASLARI

**Hacıyeva Rəhilə Abış qızı, M25-134, Magistratura,
haciyevahile05@gmail.com Pedaqogika, Psixologiya.
P.f.d., dos. Əliyeva Sədaqət Ağarəhim
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Xülasə:

İnklüziv təhsil bütün uşaqların, həmçinin xüsusi təhsil ehtiyacları olanların ümumi təhsil mühitində birgə iştirakını nəzərdə tutur. İnklüzivlik yalnız fiziki daxilolma deyil, eyni zamanda pedaqoji və psixoloji cəhətdən uyğunlaşdırılmış təlim mühitinin yaradılması deməkdir.

İnklüziv təhsil uşaqların fiziki, psixi, intellektual və digər xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq, onların öz həmyaşıdları ilə məktəbdə eyni sinifdə təhsilə cəlb edilməsidir. Bu yanaşmanın əsası hesab edilən 1994-cü il Salamanka Bəyannaməsi - hər bir uşağın fərdi xüsusiyyətlərini və öyrənmə ehtiyaclarını tanıyan “Hamı üçün məktəb” modelini irəli sürən ilk beynəlxalq sənəddir.[3, s.8].

“Milli qanunvericilikdə “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən, dövlət cinsindən, irqindən, dilindən, dinindən, siyasi əqidəsindən, etnik mənsubiyyətindən, sosial vəziyyətindən, mənzəyindən, sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq, hər bir vətəndaşa təhsil almaq imkanının yaradılmasına və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə təminat verir”.[1, s.1].

İnklüziv təhsil universal öyrənmə dizaynı, diferensial təlim, fərdiləşdirilmiş təhsil planı prinsiplərinə söykənir. Universal Öyrənmə Dizaynının (UÖD) məqsədi uşaqlara məlumatı müxtəlif üsullarla (vizual, audio, toxunma) qəbul etmək və öyrəndiklərini fərqli formalarda (şifahi, yazılı, praktiki) nümayiş etdirmək imkanı tanıyır. “BMT-nin “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyaya əsasən, Universal dizayn - əşya, şərait, proqramlar və xidmətlərin adaptasiya və ya xüsusi dizayn zərurəti olmadan bütün insanlar üçün istifadəyə maksimum dərəcədə yararlı dizayndır”. [2,s.22] Həmçinin, təlimin uyğunlaşdırılması şagirdlərin mənimsəmə imkanlarından asılı olaraq onların qrup daxilində təliminin minimal modifikasiyasından tutmuş, təlimin tam fərdiləşməsinədək dəyişə bilər. Pedaqoji yanaşmanın effektivliyi isə bilavasitə psixoloji mühitlə bağlıdır. Çünki təlim prosesi yalnız metodlarla deyil, eyni zamanda şagirdlərin emosional və sosial vəziyyəti ilə müəyyən olunur. Dəstəkləyici mühitdə təhsil alan uşaqlarda özünəinam, motivasiya və sosial bacarıqlar daha güclü inkişaf edir, şagirdlər arasında empatiya və tolerantlığın formalaşmasına şərait yaradır, fərqliliyin sosial zənginlik kimi qəbul edilməsinə kömək edir.

Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, inklüziv təhsil pedaqoji və psixoloji baxımdan əsaslandırılmış müasir təhsil konsepsiyasıdır. Bu baxımdan inklüziv yanaşma təhsil sisteminin keyfiyyətini yüksəldərək daha ədalətli və əlçatan mühitin formalaşmasına mühüm töhfə verir.

Ədəbiyyat

1. 2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı.
2. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu, Məktəbəhazırlıq qruplarında inklüziv təlimin təşkili, Müəllimlər üçün metodik vəsait, Bakı, 2021.
3. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. Salamanca, Spain: UNESCO, 1994.

MƏKTƏBDƏ ÖYRƏNMƏNİ DƏYİŞDİRƏN Sİ TEXNOLOGİYASI

Nihan Faiq qızı Mikayılzadə

Bakı şəhəri, Vüqar Əvəzov adına 300 nömrəli tam orta

ümumtəhsil məktəbinin 8 d sinif şagirdi

E-mail: k.mikayilova@arti.edu.az Bölmə: Pedaqogika, Psixologiya

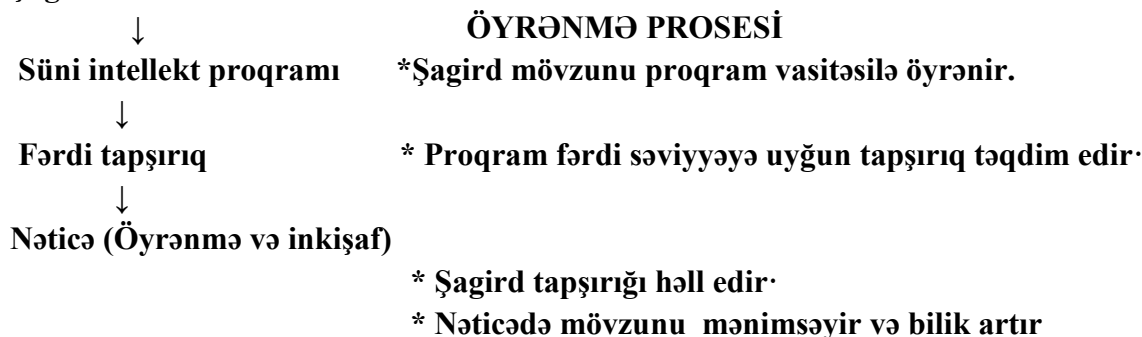
Elmi rəhbər: P.ü.f.d., Könül Vaqif qızı Mikayılova

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun böyük elmi işçisi

Müasir dövrdə süni intellekt (Sİ) təhsil sahəsində geniş tətbiq olunmağa başlamışdır. Məktəblərdə süni intellekt həm şagirdlərin dərsi daha yaxşı anlamasına, həm də müəllimlərin işini asanlaşdırmasına kömək edir. Məsələn, süni intellektə əsaslanan tədris proqramları şagirdlərin bilik səviyyəsini təhlil edir və onlara uyğun fərdi tapşırıqlar təqdim edir. Bu yanaşma hər bir şagirdin öz sürətində öyrənməsinə imkan yaradır [2]. Süni intellekt həmçinin onlayn dərslərdə, elektron testlərin hazırlanmasında və ev tapşırıqlarının yoxlanılmasında istifadə olunur. Ağıllı proqramlar səhvləri dərhal göstərir, izah verir və mövzuları daha yaxşı mənimsənilməsinə kömək edir. Xarici dillərin öyrənilməsində tələffüzün yoxlanılması, riyaziyyat və fizika məsələlərinin mərhələli həlli kimi tətbiqlər də süni intellektin məktəbdə istifadəsinə misal ola bilər [3]. Dünyada Duolingo, Khan Academy, Photomath kimi proqramlar bu məqsədlə uğurla istifadə olunur. Təcrübələr göstərir ki, süni intellektlə işləyən şagirdlər mövzuları daha sürətli öyrənir və nəticələrini statistik olaraq yüksəldə bilirlər.

Model 1. Məktəbdə süni intellektin istifadəsi

Şagird

Gələcəkdə süni intellekt məktəblərdə robot müəllimlər və virtual siniflərlə daha geniş tətbiq olunacaq. Bu, şagirdlərə fərdi təlim imkanlarını artıracaq, müəllimlərin isə dərslərini daha interaktiv və maraqlı şəkildə aparmasına şərait yaradacaq.

Süni intellekt dostdur, yoxsa təhlükə?

Süni intellekt məlumatı sürətlə emal edir, vaxt qazandırır və dərslərin daha effektiv öyrənilməsinə kömək edir. O, şagirdlərin bilik səviyyəsinə uyğun öyrənmə imkanları təqdim edir və

mürəkkəb mövzuları sadələşdirir. Lakin texnologiyadan düzgün istifadə olunmadıqda bəzi risklər yarana bilər: şagirdlər hazır cavablara öyrəşə, müstəqil düşünmə bacarıqlarını itirə və sosial ünsiyyəti zəiflədə bilərlər. Həmçinin Sİ-nin təqdim etdiyi məlumatların həmişə doğru olmaması ehtimalı mövcuddur, buna görə də məlumatların yoxlanılması vacibdir [1].

Bu səbəbdən süni intellekt nə tam təhlükə, nə də yalnız dostdur. O, düzgün və məqsədyönlü istifadə edildikdə faydalı köməkçi, yanlış və ölçüsüz istifadə edildikdə isə problem yarada bilən vasitədir. Əsas məsələ ondan ağılla və məsuliyyətlə istifadə etməkdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1.Cəbrayilov İ.H., Mikayılova K.V. Təhsildə süni intellektin tətbiqinin pedaqoji-metodoloji imkanları və riskləri. Naxçıvan, 2025, s. 9-18. URL: <https://www.nmi.edu.az/wp-content/uploads/2025/11/Elmi-%C9%99s%C9%99r%C9%99r-2025-%E2%84%961-11.pdf>

2. Nasibov K. Süni İntellekt nədir və necə işləyir? URL: <https://codeon.az/suni-intellekt-nedir-ve-necə-isleyir/>

3.Mahi N. Süni intellektin təhsildəki rolu: Yeni yanaşmalar və imkanlar. URL: <https://azedu.az/az/maraqli/90078/suni-intellektin-tehsildeki-rolu-yeni-yanashmalar-ve-imkanlar/>

İngilis dili dərslərində şagirdlərə lüğətin tədrisi yolları

Ayazova Həlimə Azər qızı azerayazov

@gmail.com , Pedaqogika bölməsi

Bakı şəhəri, Səbail rayonu, 239 saylı orta məktəb

Elmi rəhbər: b/m. Eyvazlı Günel Hüseyn qızı

Şagirdlər ingilis dilində ünsiyyət qurarkən çətinlik çəkirlər. Onlar öyrəndikləri sözləri düzgün formada tələffüz edə bilmir, həmçinin onları cümlə daxilində işlətməkdə əziyyət çəkirlər. Buna görə də şagirdlər dərslə cəlb olunmaqdan qaçır və ya özlərini bütün proseslərdən kənarlaşdırırlar. Şagirdlərdə utancaqlıq hissinin olmaması üçün onlarla uyğun strategiyalarla fəaliyyətlər icra etmək lazımdır. Yaxşı olardı ki, dərslərdə sözləri öyrətmək üçün musiqidən istifadə edilsin, vizual təsvirlərə və oyunlara üstünlük verilsin. Bu zaman şagirdlərin diqqətini dərslə cəlb etmək daha asan olur [1, s.60]. Dil sözlərsiz öyrənilə bilməz. Hələ uşaq ikən yenidən dil açmağa başlayan körpələr də dildən istifadədə əvvəlcə tək-tək sözləri öyrənir, daha sonra onu cümlə daxilində işlədirlər. Məktəblərdə şagirdlər də ingilis dilini yeni öyrəndikləri üçün onlar əvvəlcə tək-tək sözləri öyrənir və müəyyən müddətdən sonra onları cümlə halında işlədirlər. Sözləri daha yaxşı öyrənmək və yadda saxlamaq üçün bəzi metodlar vardır. Bunlar aşağıdakılardır:

- Kontekstual Öyrənmə: sözləri tək yox, cümlə daxilində öyrənmək;
- Vizual və Səsli Dəstək: şəkillərdən və səsli lüğətlərdən (Google Translate) istifadə etmək;
- Tematik Qruplaşdırma: sözləri mövzulara (məsələn, səyahət, biznes) görə öyrənmək;
- Aforizmlər və Maraqlı İfadələr: aforizmlər vasitəsilə dili daha maraqlı və yadda qalan etmək;
- Təkrar və Tətbiq: öyrənilən sözləri mütəmadi olaraq danışmada və ya yazıda işlətmək [2].

Sözlər dilin əsas tərkib hissəsidir. Onları öyrənmədən dildən istifadə etmək, ünsiyyətə girmək olmaz. Ona görə də ingilis dilində sözləri müxtəlif maraqlı yollarla öyrətmək onları daha həvəslə öyrənməyə kömək edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Həsənov İ. Metodika və Pedaqogika. Bakı: Maksimum, 2024, 182 səh.

1. <https://www.tipii.edu.az/az/article/336-oyunlarin-talimda-rolu>

Orta məktəblərdə ingilis dili dərslərində oyunlardan istifadənin əhəmiyyəti
Xudayarova Zeynəb Əli qızı axudayarov16@gmail.com , Pedaqogika bölməsi
Bakı şəhəri, Səbail rayonu, 239 saylı orta məktəb

Elmi rəhbər: b/m. Eyvazlı Günel Hüseyn qızı

Dərsləri maraqlı və əyləncəli edən oyunlardır. Xüsusilə, ingilis dili dərslərində zəif söz bazasına malik olan şagirdlər üçün oyunlardan istifadə etmək onların bilik qazanmasına müsbət təsir edir. Bu zaman şagirdlər aktiv şəkildə dərslə cəlb olunur və fikirlərini izah edirlər. Onlar sağlam mühitdə rəqabətə əsaslanan oyunlar zamanı qalib olmaq üçün çox çalışır və özlərini inkişaf etdirirlər.

Pedaqoq A.S.Makarenko uşaqların təlimdə oyun oynamasının əhəmiyyətini belə izah edir: "Oyun uşaqlar üçün böyüklərin iş fəaliyyəti qədər dəyərlidir. Uşaq oyunda özünü necə aparırsa, gələcəkdə işləyəcəyi yerdə də bir çox hallarda özünü elə aparacaq. Beləliklə, gələcəyin lideri oyun oynayaraq təhsil alır..." [2].

Oyunlarla əlaqəli araşdırma aparan digər alimlər J.Piaje və L. Viqotski də öz nəzəriyyələrində uşaqların oyunlar vasitəsilə nəyisə öyrənməyini vacib hesab edirlər [1, s.127].

İngilis dili dərslərinin oyunlar vasitəsilə öyrənilməsi şagirdlərin daha çox məlumat əldə etməsinə kömək edir. Məsələn, lüğətin tədrisi zamanı müxtəlif fiqurları təsvirlərə uyğun yerləşdirmək, qruplara bölünərək yarış keçirmək və ya müəyyən vaxt ərzində eyni hərflə başlayan sözlər yazmaq şagirdlərdə dərslə maraq yaradır. Belə olduqda nəzərdə tutulan təlim nəticələrinə keyfiyyətli yiyələnmək imkanı olur. Məlumdur ki, dərslə linqvistik biliyi zəif olan şagirdlər üçün dildən istifadə imkanları məhduqlaşır. Oyunlar vasitəsilə onların zəif tərəflərini aşkarlayıb aradan qaldırmaq olar. Bu zaman onlar da yoldaşları ilə birgə fəaliyyətə cəlb edilərək tapşırıqları yerinə yetirir və bir-birindən öyrənmək imkanı əldə edirlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Həsənov İ. Metodika və Pedagogika. Bakı: Maksimum, 2024, 182 səh.
1. <https://www.tipii.edu.az/az/article/336-oyunlarin-talimda-rolu>

SIYASI – ELMLƏR

I V– BÖLMƏ – 2026

SOSIAL MEDIADA DEZİNFÖRMASİYANIN İCTİMAİ RÖYƏ TƏSİRİ

Hüseynli Nəzrin Mübariz qızı, 263 qrup, filologiya fakültəsi, nazohuseynli@gmail.com,

Beynəlxalq jurnalistika

Fil.f.d., dos. Hüseynova Aynurə Niyaz qızı

ADU, Bakı

İnformasiyanın sürətli yayılmasına və geniş auditoriyaya çatdırılmasına imkan yaradan sosial mediada yayılan məlumatların hamısı etibarlı olmur. “Əslində, yaranma tarixi dəqiq olmayan saxta xəbər iki yerə ayrılır: misinformasiya və dezinformasiya. Hər birinin ayrı-ayrı məqsədləri olsa da, mənə baxımından yalan xəbəri əks etdirir. Yalan xəbərlər ictimai-siyasi prosesdə bəzən yanlış fikirlərin formalaşmasına səbəb olur” [2, s. 147]. Misinformasiya məlumatın məqsədsiz yayılmasıdır. Bu halda informasiyanı paylaşan şəxs onun yanlış olduğunu bilmədən onu ictimaiyyətə çatdırır. Dezinformasiya isə ictimaiyyəti aldatmaq və müəyyən məqsədlərə nail olmaq üçün qəsdən hazırlanaraq yayılan saxta məlumatdır. Bu tip xəbərlər əsasən siyasi, ideoloji və ya iqtisadi maraqlar naminə hazırlanır və auditoriyanın rəyinə təsir göstərmək üçün müxtəlif media və kommunikasiya vasitələri ilə yayılır. II Qarabağ müharibəsi dövründə İTV-nin aparıcısı Jalə Həsənlinin Füzulinin kəndlərinin işğaldan azad olunması ilə bağlı xəbəri efirdə verəndə sevincdən ağlamasını, erməni Feysbuk [3] səhifəsində erməni teleaparıcısı kimi təqdim edərək ölən erməni əsgərləri üçün ağladığını qeyd etmişdir:

İsrail–Həmas müharibəsində Həmas Qəzzada 2021-ci ildə uşaqların günahsız şəkildə öldürülməsi ilə bağlı saxta xəbəri İnstagram səhifəsində paylaşmışdı. Ancaq həmin şəkil 2018-ci ildə Rusiyada İnstagramda [1]. paylaşılmış şəkildən götürülmüşdür:

Dezinformasiyanın yayılmasının əsas səbəblərindən biri bəzi media platformalarında məlumatların dəqiqliyinin yoxlanılmamasıdır. Dezinformasiyanı yoxlamaq üçün istifadə olunan proqram və alətlərə FactCheck.org, Snopes, Google Fact Check Tools, AFP Fact Check, Hoaxy, ClaimReview, Full Fact, InVID & WeVerify və Reuters Fact Check daxildir. Ancaq bu da kifayət etmir. Hər bir fərd məlumatları öz təhlil etməli, etibarlı mənbələrdən yoxlamalı və yayımlamadan öncə dəqiqliyini təsdiqləməlidir. Nəticədə, dezinformasiyanın yayılmasının qarşısını almaq yalnız jurnalistlərin deyil, həm də cəmiyyətin məsuliyyətidir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Hamas continues to spread lies in order to win the sympathy of the global audience // Instagram. – URL: <https://www.instagram.com/p/CPExe3UtlWM/>
2. Hüseynova A. Qarabağ müharibəsi və jurnalistika: dərs vəsaiti. – Bakı: Mütərcim, – 2026. – 192 s.
3. Jalə Həsənlə erməni aparıcı kimi təqdim edildi – FOTO: [Elektron resurs] / – NOCOMMENT.az, – Sentyabr 30, 2020. – URL: <https://nocomment.az/jaleni-ermeni-aparici-kimi-teqdim-etdiler-foto/>

İTALİYA TARİXİNDƏ JURNALİSTİKA VƏ İCTİMAİ FİKİR
Məmmədova Bilqeyis Murad qızı, 348 B qrup, filologiya fakültəsi,
bilqeyismmmmdova322@gmail.com, Beynəlxalq jurnalistika
Fil.f.d., dos. Hüseynova Aynurə Niyaz qızı
ADU, Bakı

Jurnalistika cəmiyyətin informasiya ilə təmin olunmasında və ictimai rəyin forma-laşmasında mühüm rol oynayan əsas sosial institutlardan biridir. Tarixi inkişaf prosesində Avropada jurnalistikanın formalaşması və inkişafı siyasi, sosial və mədəni dəyişikliklərlə sıx əlaqədə baş vermişdir. Bu baxımdan İtaliya jurnalistikasının inkişaf yolu Avropa media sisteminin təkamülünü anlamaq üçün mühüm nümunələrdən biridir. İtaliya mətbuatı müxtəlif tarixi mərhələlərdə yalnız informasiya yaymaq funksiyasını yerinə yetirməmiş, eyni zamanda ictimai müzakirələrin təşkili və siyasi fikrin formalaşmasında da mühüm rol oynamışdır [1, s. 77-78]. Bu prosesin daha aydın başa düşülməsi üçün əvvəl-cə jurnalistikanın İtaliyada yaranma mərhələsinə nəzər yetirmək zəruridir.

İtaliyada jurnalistikanın başlanğıcı XVI-XVII əsrlərə təsadüf edir. Bu dövrdə meydana çıxan ilk qəzet nümunələri informasiyanın sistemli şəkildə yayılması üçün yeni imkanlar yaratmışdır [1, s. 50-52]. XVII əsrdə nəşr olunan *Gazzetta di Mantova* qəzeti mütəşəkkil xəbər yayımının formalaşmasında mühüm rol oynamış və Avropada erkən qəzetçilik ənənəsinin inkişafına əhəmiyyətli töhfə vermişdir. Sonrakı dövrlərdə baş verən siyasi dəyişikliklər, xüsusilə İtaliya birliyi [Risorgimento] prosesi mətbuatın inkişafını sürətləndirmiş.

XVIII əsrin sonu və XIX əsrin əvvəllərində [1760-1815] qəzet və jurnallar ictimai müzakirələrin aparıldığı əsas platformalardan birinə çevrilmişdir. Bu dövrdə mətbuat yalnız xəbər yaymaqla kifayətlənməmiş, həm də siyasi debatların və ictimai fikir forma-laşmasının mühüm vasitəsi kimi çıxış etmişdir [2, s. 12-36]. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində bu tendensiya daha da güclənmişdir. Xüsusilə, iqtisadçı və jurnalist Luigi Einaudi qəzetlər vasitəsilə ictimai fikrə təsir göstərmişdir [2, s. 30-33]. Bu fakt göstərir ki, mətbuat yalnız informasiya ötürmək funksiyası daşımır, eyni zamanda ictimai və siyasi diskursun formalaşmasında da mühüm vasitədir.

XX əsrin ortalarından etibarən İtaliya jurnalistikası ölkənin siyasi həyatı ilə daha sıx əlaqədə inkişaf etmişdir. Media platformaları ictimai rəyin formalaşmasında, seçki kampaniyalarının işıqlandırılmasında və siyasi partiyalar arasında informasiya mübadiləsinin təşkilində aktiv rol oynamışdır [1, s. 85-90]. Anti-faşist mövqeyi ilə tanınan *La Rivoluzione Liberale* jurnalı, rəhbəri Piero Gobetti tərəfindən liberal ideyaların və ictimai müzakirələrin inkişafına mühüm töhfə vermişdir. Eyni zamanda 1867-ci ildən nəşr olunan *La Stampa* qəzeti siyasi və sosial məsələlərin işıqlandırılmasında aparıcı mövqeyə sahib olmuşdur [1, s. 77-78].

İtaliya mətbuatının inkişafı yalnız ayrı-ayrı nəşrlərin fəaliyyəti ilə məhdudlaşmamış, həm də peşəkar jurnalist təşkilatlarının fəaliyyəti ilə dəstəklənmişdir. Bu baxımdan *Federazione Nazionale Stampa Italiana* təşkilatı jurnalistlərin hüquqlarının qorunması, peşə etikası prinsiplərinin formalaşdırılması və media sahəsinin institusional inkişafı istiqamətində mühüm rol oynamışdır. Belə təşkilatlar jurnalistika sahəsinin peşəkar və institusional inkişafını təmin etməklə yanaşı, ictimai fikir mühitinin sağlam şəkildə formalaşmasına da mühüm təsir göstərmişdir.

Beləliklə, İtaliya jurnalistikasının tarixi inkişafı göstərir ki, mətbuat cəmiyyət həyatında çoxşaxəli funksiyalar yerinə yetirmişdir. Qəzet və jurnallar yalnız informasiya yaymaqla kifayətlənməmiş, həm də ictimai fikrin istiqamətləndirilməsi və siyasi debatların təşkili üçün mühüm platforma rolunu oynamışdır. Müasir dövrdə də jurnalistika ilə ictimai fikir arasındakı əlaqə aktuallığını qoruyub saxlayır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Spinelli, G. *Media e opinione pubblica in Italia* // – Firenze: Le Monnier. – 2005. – s. 77–110.
2. Pizzardo, F. *La stampa e la politica in Italia* // – Bologna: Il Mulino. – 1988. – s. 60–92.

HEYDƏR ƏLİYEVİN DİL SİYASƏTİ VƏ DAYANIQLI MİLLİ KİMLİK MODELİ

Hacıyeva Gültac Tural qızı. 246B, Filologiya(ingilis dili və ədəbiyyatı.

gultachaciyeva2@gmail.com. Azərbaycan bölməsi.

Elmi rəhbər: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Rəhimova Ülviyyə Həsəməddin qızı.

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

XX əsrin sonlarında Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra milli identikliyin əsas dayaqlarından biri kimi dil məsələsi strateji istiqamətə çevrildi. Bu baxımdan Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən həyata keçirilən dil siyasəti dayanıqlı inkişaf modelinin mühüm tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ədəbi prosesdə milli kimlik, dövlətçilik və tarixi yaddaş məsələləri aparıcı mövqeyə yüksəldi. 2001-ci ildə latın qrafikalı əlifbaya tam keçidin təmin edilməsi mədəni integrasiyanın və informasiya məkanında müstəqil mövcudluğun təminatı idi. Dilin normativ bazasının yenilənməsi, terminologiya siyasətinin sistemləşdirilməsi və ədəbi dil normalarının qorunması istiqamətində görülən işlər davamlı mədəni inkişafın əsas mexanizmlərindən biri olmuşdur. Poeziya bu transformasiyanı ən həssas şəkildə əks etdirən janr kimi çıxış etdi. Müstəqillik dövrü şəirində milli kimlik siyasi və mədəni dayanıqlığın əsas elementi kimi təqdim olunur. Dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi ideyası poeziyada vətən anlayışının semantik genişlənməsinə səbəb oldu, o hüquqi-siyasi suverenliyin və mədəni özünüdərkə simvoluna çevrildi.

Məsələn, Bəxtiyar Vahabzadənin son dövr yaradıcılığında milli istiqlal motivi fəlsəfi ümumiləşdirmə səviyyəsinə yüksəlir. Onun şeirlərində xalqın taleyi ilə dövlətin taleyi paralel qurulur və milli dirçəliş ideyası tarixi yaddaşa əlaqələndirilir. Burada poetik “mən” fərdi deyil, kollektiv şüurun ifadəçisinə çevrilir.

Zəlimxan Yaqubun poeziyasında isə milli köklərə bağlılıq və mənəvi bütövlük anlayışı ön plana çıxır. Onun poetik sistemində torpaq, ana dili və tarix triadası milli dayanıqlığın əsas sütunları kimi təqdim olunur. Bu yanaşma dayanıqlı inkişafın mədəni modelini bədii obrazlar vasitəsilə ifadə edir.

Daha gənc nəsil nümayəndələrinin yaradıcılığında isə müstəqillik diskursu postmodern ifadə vasitələri ilə təqdim olunur. Burada milli kimlik artıq yenidən qurulan və təhlil edilən anlayış kimi çıxış edir. Şeirdə simvol və metaforaların çoxqatlılığı göstərir ki, müstəqillik yalnız siyasi fakt deyil, həm də şüur hadisəsidir. Müstəqillik dövrü poeziyasında leksik-semantik sahə dəyişir: “azadlıq”, “suverenlik”, “bayraq”, “dil”, “torpaq” kimi anlayışlar emosional-ideoloji yük daşıyan poetik açar funksiyası yerinə yetirir. Beləliklə, ədəbi mətn dövlətçilik ideyasının estetik modelinə çevrilir.

Nəticə olaraq demək olar ki, müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyası milli kimliyin bədii konstruksiyasını yaradaraq dayanıqlı inkişafın mədəni əsaslarını formalaşdırır. Dövlətçilik ideyasının ədəbi şüurda sabitləşməsi isə siyasi sabitliyin mənəvi zəminini möhkəmləndirir.

Dayanıqlı inkişaf yalnız iqtisadi göstəricilərlə ölçülmür; o, həm də mədəni davamlılıq və mənəvi sabitliklə bağlıdır. Dilin qorunması və inkişaf etdirilməsi gələcək nəsillərə ötürülən strateji kapitaldır. Bu mənada Heydər Əliyevin dil siyasəti Azərbaycan modelinin humanitar ölçüsünü müəyyənləşdirən əsas faktorlardan biri kimi dəyərləndirilə bilər.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Əliyev H. Azərbaycan dövlətçiliyi və milli ideologiya məsələləri. Bakı, 2001.
2. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 2004.
3. Yaqub Z. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 2010.
4. Məmmədov N. Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyası. Bakı, 2018

“GÖNCLƏRİN MALİYYƏ SAVADLILIĞI VƏ ONUN İQTİSADI ƏHƏMİYYƏTİ”

Sara Həsənova Zakir qızı, 251Mk Qr, Maliyyə-iqtisad Fakültəsi.

sarahasanova08@gmail.com

Fil.f.d,dos. Məmmədova Samirə Arif qızı.

Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası.

“Pul qazanmaqdan daha vacibi onu necə idarə etdiyini bilməkdir.”— Robert Kiyosaki

Maliyyə savadlılığı-fərdlərin maliyyə məhsul və xidmətlərini başa düşmək, maliyyə risk və imkanlarını qiymətləndirmək, rəşional seçimlər etmək üçün zəruri olan məlumatlılıq səviyyəsi, bilik,

bacarıq və davranışlar toplusudur. Alimlərinin araşdırmalarına görə maliyyə savadlılığı insan kapitalının tərkib hissəsi kimi çıxış edir və iqtisadi davranışların formalaşmasına birbaşa təsir göstərir. Maliyyə savadlılığı gənclərin iqtisadi davranışlarının formalaşmasında əsas amillərdən biridir. Dövlət qurumlarının yanaşmaları göstərir ki, bu sahənin inkişafı həm fərdi rifahın yüksəlməsinə, həm də milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafına xidmət edir. Xüsusilə gənclər arasında maliyyə savadlılığının formalaşdırılması gələcək iqtisadi davranışların düzgün istiqamətləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı maliyyə savadlılığını fərdlərin maliyyə məhsulları, xidmətləri və riskləri haqqında məlumatlı olması və bu biliklər əsasında düzgün qərarlar qəbul etmə bacarığı kimi izah edir. Bu anlayış yalnız nəzəri biliklərlə məhdudlaşmır, həm də maliyyə davranışlarını –qənaət, investisiya, borclanma və büdcə planlaşdırmasını əhatə edir. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi məlumatlarına əsasən, əhalinin böyük hissəsi şəxsi büdcə planlaşdırmasını sistemli şəkildə aparmır. Ev təsərrüfatlarının xərclərində qida məhsullarının payının yüksək olması (təxminən 40–50%) gəlirlərin əsasən istehlaka yönəldiyini göstərir. Eyni zamanda, qənaət və investisiya edən əhalinin payının aşağı səviyyədə qalması maliyyə savadlılığının kifayət qədər inkişaf etmədiyini sübut edir. Bu hal uzunmüddətli maliyyə sabitliyinə və kapital yığılmasına mənfi təsir göstərir. Maliyyə savadlılığı maliyyə inklüzivliyinin əsas determinantlarından biridir. Maliyyə savadlılığının artması **aşağıdakı nəticələrə**

səbəb olur:bank və maliyyə xidmətlərindən istifadə səviyyəsi yüksəlir. qeyri-rəsmi maliyyə münasibətləri azalır rəqəmsal ödəniş sistemlərinin tətbiqi genişlənir. Bu faktorlar iqtisadiyyatın şəffaflığını artırmaqla yanaşı, maliyyə sisteminin dayanıqlığını dəyişdirir.Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi qeyd edir ki, maliyyə savadlılığının yüksəldilməsi resursların səmərəli bölüşdürülməsinə və investisiya mühitinin yaxşılaşmasına şərait yaradır.Bundan əlavə,aparılan tədqiqatlar göstərir ki, maliyyə savadlılığı yüksək olan ölkələrdə:maliyyə sabitliyi daha güclü olur,borclanma səviyyəsi daha effektiv idarə olunur,iqtisadi böhranlara qarşı davamlılıq artır.Bu baxımdan maliyyə savadlılığı makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasında mühüm rol oynayır.Gənclər maliyyə savadlılığı baxımından əhəssas qruplardan biridir. Bu dövrdə formalaşan maliyyə vərdişləri gələcək həyat tərzinə birbaşa təsir edir.UNEC tədqiqatlarına əsasən, maliyyə təhsili alan gənclər-daha effektiv büdcə planlaşdırması aparır,qənaət etməyə daha meyilli olur,maliyyə risklərini daha düzgün qiymətləndirir.Əks halda, maliyyə savadlılığının aşağı olması impulsiv xərcləmə, borclanma və maliyyə çətinliklərinə səbəb ola bilər.Qeyd etmək olar ki, maliyyə savadlılığı həm fərdi, həm də milli səviyyədə mühüm iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Onun inkişafı maliyyə inklüzivliyinin artmasına, resursların daha səmərəli istifadəsinə və davamlı iqtisadi artımın təmin olunmasına şərait yaradır. Xüsusilə gənclər arasında maliyyə savadlılığının artırılması gələcək iqtisadi sabitliyin formalaşmasında strateji rol oynayır.Nəticə etibarilə, maliyyə savadlılığı yalnız fərdimaliyyə qərarlarının keyfiyyətini müəyyən edən amil deyil, həm də iqtisadi sistemin davamlılığını və gələcək nəsillərin rifah perspektivlərini formalaşdıran strateji intellektual kapitaldır,tədqiqatlar göstərir ki, maliyyə savadlılığı yüksək olan cəmiyyətlərdə yığım və investisiya səviyyəsi artır, maliyyə sabitliyi isə möhkəmlənir; bu baxımdan, gənclərdə maliyyə savadlılığının erkən formalaşdırılması gələcəyin iqtisadi dayanıqlığının əsasını təşkil edir.Maliyyə bilikləri artdıqca risklər azalır, qərarların keyfiyyəti yüksəlir.

Ədəbiyyat :

- 1.Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı Maliyyə savadlılığı və statistika bölməsi<https://www.cbar.az>(2018)
- 2.Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi:Maliyyə və bank statistikasına<https://www.stat.gov.az/source/finance/>
- 3.Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC): Elmi məqalələr və tədqiqatlar<https://unec.edu.az>(2025)

SOSIAL ŞƏBƏKƏLƏRİN İSTEHLAKÇIDAVRANIŞINA TƏSİRİ

**Abasova Durna Xudayar qızı,MK-252,Maliyyə İqtisad fakültəsi,İxtisas:Marketing.
durna.abasova@gmail.com**

Fil.f.d,dos.Məmmədova Samirə Arif qızı.

Azərbaycan Əmək Və Sosial Münasibətlər Akademiyası,Bakı şəhəri.

Müasir dövrdə sosial şəbəkələr insanların gündəlik həyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilib və onların davranışlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir.Kitablarda qeyd olunur ki, sosial media istehlakçıların məhsul seçiminə təsir edən əsas kanallardan biridir. İstehlakçıların məhsul və xidmətlərə yanaşması artıq yalnız ənənəvi reklam vasitələrinin təsiri ilə müəyyənəlməmiş, eyni zamanda sosial media platformalarının da roluna əsaslanır. Məşhur marketoloq və akademik F.Kotler və K.Keller-in marketing nəzəriyyəsində bildirilir ki, sosial şəbəkələr istehlakçıların alış qərarlarını formalaşdıran vacib kommunikasiya məkanlarından biridir. Sosial şəbəkələrin istehlakçı davranışına təsiri mexanizmlərindən biri informasiyanın sürətli yayılmasıdır. Ənənəvi media vasitələrindən fərqli olaraq, sosial şəbəkələr istifadəçilərə real istifadəçi rəylərini, məhsul təqdimatlarını və reklamları birbaşa qarşılıqlı əlaqə şəklində təqdim edir. Rəqəmsal marketing sahəsində D. Çefri qeyd edir ki, sosial şəbəkələr istehlakçılara müxtəlif perspektivlərdən məlumat verir və onların seçimlərinə təsir edir. Məsələn: bəzi platformalarda influencerlərin paylaşımı məhsulların tanıtılmasında böyük rol oynayır.Dünyaca məşhur M.Solomona görə influencer marketingi istehlakçıların məhsullara olan

marağını və etibarını artırır. Çünki, izləyicilər real bir şəxsin təcrübəsinə daha çox inanırlar. Həmçinin sosial şəbəkələrdə vizual kontent istehlakçıların duyğusal qərar verməsini gücləndirir. Endirim təklifləri, məhdud zamanlı kompaniyalar istehlakçılarda "əldə etmək istəyi" yarada və planlı olmayan alışlara gətirib çıxara bilər. Eyni zamanda digər insanların məhsulu bəyəndiyini görmək də istehlakçıların məhsula etibarını artırır. Bunu da qeyd edək ki, sosial şəbəkələrin təsiri həmişə müsbət olmayada bilər. D.Çefri və M.Solomon vurğulayır ki, sosial mediada yayılan məlumatlar bəzən qeyri-real ola bilər ki, bu da istehlakçıların yanlış seçiminə gətirib çıxara bilər. Bu isə öz növbəsində məhsuldan razı qalmama və etibarın azalmasına səbəb ola bilər. Məsələn, gənc istifadəçilər reklamların təsirinə daha çox məruz qalır və bəzən ehtiyac duymadıqları məhsulları da alırlar. Bu isə sosial **şəbəkələrin istifadəçi** davranışını manipulyasiya edə bilən potensial təhlükəsini göstərir.

Ümumilikdə sosial şəbəkələr istehlakçı davranışının formalaşmasında vacib rol oynayır. İstehlakçıların daha rəşional qərarlar verməsi üçün sosial mediada olan məlumatları tənqidi şəkildə qiymətləndirməsi vacibdir. Hər parıldayan reklamın və ya "viral" olan məhsulun həqiqətən bizə lazım olub-olmadığını sorğulamaq bədcəmiz üçün ən yaxşı qalxandır. Alqoritmlərin bizə diktə etdiyi süni ehtiyaclar əvəzinə, öz real dəyərlərimizə və həyat tərziyimizə fokuslanmaq rəqəmsal azadlığın ilk şərtidir. İnfliencerlərin təriflədiyi hər hansı bir şeyi almazdan əvvəl kiçik bir müstəqil araşdırma aparmaq bizi marketing tələlərində düşməkdən xilas edə bilər. Sosial medianın yaratdığı "qaçırma qorxusu" (FOMO) hissinə idarə edə bilsək, daha sakit və məqsədyönlü istehlakçıya çevrilirik. Nəticədə, şüurlu seçim etmək həm cibimizi qoruyur, həm də rəqəmsal dünyanın bizi manipulyasiya etməsinə mane olur. Öz sözlərimizlə desək, sosial şəbəkələr istehlakçı davranışına həm müsbət, həm də mənfi istiqamətdə təsir göstərir, buna görə də şüurlu istehlak önəmlidir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Chaffey, D. & Ellis-Chadwick, F., Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice, (2019)
2. Cialdini, R. B., Influence: The Psychology of Persuasion, (2006)
3. Kaplan, A. M. & Haenlein, M., Users of the world, unite! Social Media challenges, (2010)
4. Kotler, P. & Keller, K. L., Marketing Management, (2016)
5. Solomon, M. R., Consumer Behavior: Buying, Having, and Being, (2020)

GƏNCLƏRİN SOSIAL ADAPTASIYASI PROSESİNDƏ SOSIAL İŞİN ROLU **Məmmədova Zəhra Ramin qızı.+994 55 959 58 00.Humanitar və Sosial Elmlər Fakültə** **Azərbaycan Universiteti. Bakı, Azərbaycan.**

Müasir cəmiyyətdə gənclik dövrü fərdin həyatında sosiallaşma prosesinin intensivləşdiyi, sosial status və rolların transformasiyaya uğradığı mühüm inkişaf mərhələsi kimi səciyyələndirilir. Bu mərhələdə fərd asılılıq vəziyyətindən nisbi müstəqilliyə keçid edir, öz sosial kimliyini formalaşdırır və cəmiyyət daxilində funksional mövqə qazanmağa çalışır. Sosial iş nəzəriyyəsi baxımından qeyd olunan mərhələnin aktuallığı onunla şərtlənir ki, adaptasiya çətinlikləri yalnız mikro səviyyədə fərdi problem kimi təzahür etmir, eyni zamanda mezo və makro səviyyədə sosial təcrid, işsizlik və marjinalaşma kimi struktur xarakterli problemlərin formalaşmasına səbəb olur. Bu isə adaptasiya prosesinin sistemli və kompleks yanaşma çərçivəsində öyrənilməsinə zəruri edir. Sosial psixologiya kontekstində adaptasiya fərdin daxili psixoloji strukturları ilə xarici sosial mühit arasında dinamik tarazlığın qurulması kimi izah olunur. Lakin sosial iş yanaşması bu prosesi daha geniş epistemoloji çərçivədə fərd mühit daxilində konsepsiyası əsasında təhlil edir. Bu yanaşmaya əsasən, adaptasiya prosesi fərdin daxili resursları ilə sosial mühitin struktur və funksional xüsusiyyətləri arasında qarşılıqlı təsirin nəticəsi kimi formalaşır. Uğurlu adaptasiya fərdin psixoloji hazırlıq səviyyəsi ilə yanaşı, onun daxil olduğu sosial mühitin təqdim etdiyi resursların adekvatlığı ilə şərtlənir. Lakin empirik müşahidələr göstərir ki, xüsusilə həssas sosial qruplara aid olan gənclər (məcburi köçkünlər, fiziki məhdudiyyətli şəxslər və s.) sosial inteqrasiya prosesində kommunikatıv baryerlər, sosial izolyasiya və institusional məhdudiyyətlərlə qarşılaşırlar. Bu kontekstdə sosial işçi həm fərdi potensialın inkişaf etdirilməsi, həm də struktur maneələrin minimallaşdırılması istiqamətində çoxşaxəli peşəkar fəaliyyət həyata keçirir. Sosial iş praktikasında adaptasiya problemlərinin həllinə yönəlmiş müdaxilələr sırasında hadisənin idarə olunması metodu xüsusi yer tutur. Bu metod çərçivəsində fərdin ehtiyacları multidimensional qiymətləndirmə vasitəsilə müəyyən edilir və onun resurslarına əsaslanan fərdi müdaxilə planı hazırlanır. Paralel olaraq, qruplarla sosial iş metodologiyası sosial dəstək şəbəkələrinin formalaşdırılmasına, sosial təcridin azaldılmasına və kollektiv resursların səfərbər olunmasına xidmət edir. Sosial vəkillik fəaliyyəti isə struktur səviyyədə dəyişikliklərin təşviqinə, inklüziv sosial mühitin formalaşdırılmasına və hüquq əsaslı yanaşmanın təmin edilməsinə yönəlir. Eyni zamanda adaptasiya prosesinin qarşılıqlı xarakter daşdığı xüsusi vurğulanmalıdır. Belə ki, yalnız fərdin mühitə uyğunlaşması deyil, həm də sosial mühitin fərdin ehtiyaclarına uyğun transformasiyası zəruridir. Bu

isə sosial siyasətlərin, təhsil sisteminin və icma əsaslı müdaxilələrin inklüzivlik və bərabər imkanlar prinsipləri əsasında formalaşdırılmasını tələb edir. Bundan əlavə, profilaktik yanaşmaların tətbiqi erkən müdaxilə, maarifləndirmə və həyat bacarıqlarının inkişafı adaptasiya risklərinin azaldılmasında mühüm rol oynayır.

Nəticə etibarilə, gənclərin adaptasiya prosesi çoxsəviyyəli, kompleks və dinamik xarakter daşıyan sosial fenomendir. Bu prosesin effektiv idarə olunması yalnız fərdi müdaxilələrlə məhdudlaşmamalı, eyni zamanda institusional və struktur səviyyədə sistemli dəyişiklikləri əhatə etməlidir. Sosial işçi bu kontekstdə yalnız xidmət göstərən mütəxəssis deyil, həm də sosial sistemlər arasında əlaqələndirici, hüquqların müdafiəçisi və sosial transformasiyanın aktiv subyektı kimi çıxış edir. Beləliklə, gənclərin uğurlu adaptasiyası onların sosial inteqrasiyasının təmin olunması ilə yanaşı, cəmiyyətin sosial dayanıqlığının möhkəmləndirilməsi, sosial ədalətin təşviqi və inklüziv inkişafın reallaşdırılması baxımından strateji əhəmiyyətə malikdir. Bu isə sosial iş ixtisasını yalnız praktik fəaliyyət sahəsi kimi deyil, həm də sosial siyasətin formalaşdırılmasında və ictimai inkişafın istiqamətləndirilməsində mühüm elmipraktik platforma kimi səciyyələndirməyə əsas verir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

- 1.Əlizadə Ə.A. “Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri”. Bakı, 2004.
- 2.Məmmədov S. “Sosial işin əsasları”. Bakı, 2012.

İQLİM DƏYİŞİKLİKLƏRİNİN DÜNYA İQTİSADİYYATINA TƏSİRİ

Muradov Murad Ələsgər oğlu. Humanitar və sosial elmlər fakültəsi

Əlaqə nömrəsi: 051 623 0554

Elmi rəhbər- Mətanət Xudiyeva

Azərbaycan Universiteti. Bakı, Azərbaycan

Müasir dövrdə iqlim dəyişikliyi dünyanın bütün qitələrində yerləşən ölkələrə təsir göstərən ən ciddi problemlərdən biridir. Bu proses milli iqtisadiyyatlara mənfi təsir edir və insanların gündəlik həyatında çətinliklər yaradır. Həm bu gün, həm də gələcəkdə iqlim dəyişikliyi cəmiyyətlər və dövlətlər üçün böyük iqtisadi və sosial xərclərlə nəticələnir. İnsanlar və digər canlı orqanizmlər dəyişən iqlim şəraiti, dəniz səviyyəsinin yüksəlməsi və ekstremal hava hadisələrinin təsiri altında qalırlar.[1] Bu dəyişikliklərin əsas səbəblərindən biri insan fəaliyyəti nəticəsində atmosfərə buraxılan istixana qazlarıdır. Bu qazların miqdarı son illərdə sürətlə artaraq tarixdə ən yüksək səviyyəyə çatmışdır. Əgər bu istiqamətdə ciddi tədbirlər görülməzsə, 21-ci əsrdə Yer kürəsinin orta temperaturunun əhəmiyyətli dərəcədə artacağı gözlənilir. Alimlərin proqnozlarına görə, temperatur artımı təxminən 3°C ola bilər və bəzi regionlarda bu artım daha da yüksək səviyyədə hiss olunacaq. Bu prosesdən isə ən çox sosial baxımdan həssas və zəif qruplar zərər görür. Daha təmiz və dayanıqlı iqtisadi sistemə keçid üçün artıq müxtəlif imkanlar mövcuddur. Bərpa olunan enerji mənbələrinin istifadəsinin genişlənməsi və alternativ həll yollarının tətbiqi emissiyaların azaldılmasına və iqlimə uyğunlaşma tədbirlərinin güclənməsinə kömək edir. İqlim dəyişikliyi sərhəd tanımayan qlobal problemdir və bir ölkədə baş verən emissiyalar bütün dünyaya təsir göstərir. Buna görə də bu problemin həlli beynəlxalq əməkdaşlıq və birgə fəaliyyət tələb edir.[1] Xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrin aşağı karbonlu iqtisadiyyata keçidinə dəstək verilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu məqsədlə ölkələr 2015-ci il dekabrın 12-də Parisdə keçirilən konfransda Paris Sazişini qəbul etmişlər. Bu sənəd 2016-cı ilin noyabr ayında qüvvəyə minmişdir. Sazişə əsasən, ölkələr qlobal temperatur artımını 2°C-dən aşağı səviyyədə saxlamağa və mümkün olduqda bu artımı 1.5°C ilə məhdudlaşdırmağa çalışırlar.[1]

Paris sazişinin əsas xüsusiyyətləri (2-ci maddəyə görə) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişikliyi Çərçivə Konvensiyasının "tətbiqini artırmaq", xüsusən qlobal orta temperatur artımını 2 °C-dən "çox aşağıda" saxlamaq və məhdudlaşdırmaq üçün "səy göstərmək" temperatur 1,5 °C-yə yüksəlir. Paris sazişi 2016-cı il aprelin 22-də (Yer Günü) BMT-nin Nyu-Yorkdakı Baş Qərargahında

keçirilən mərasimdə imzalanaraq üçün açılıb. Avropa İttifaqı sazişi ratifikasiya etdikdən sonra, 4 noyabr 2016-cı il tarixində qüvvəyə minməsi üçün xeyli ölkə dünyanın istixana qazlarına cavabdeh olan sazişi ratifikasiya etdi. Avropa İttifaqı sazişi ratifikasiya etdikdən sonra, sazişin 4 noyabr 2016-cı il tarixində qüvvəyə minməsi üçün dünyada kifayət qədər istixana qazlarına cavabdeh olan sazişi kifayət qədər ölkə ratifikasiya etmişdi. Razılığa gələn tərəflər CO2 emissiyalarının zirvəsinə "ən qısa müddətdə" çatmalı olduqlarını elan etdilər.[2]

İştirakçı ölkələr, elan olunmuş ümumi hədəfə çatmaq üçün verdikləri töhfələri fərdi qaydada müəyyənləşdirir və hər beş ildən bir yenidən nəzərdən keçirirlər. Saziş, hazırda təklif olunan milli töhfələrin qeyri-adekvatlığına və yenidən işləndikcə "həvəs" və "irəliləməyə" istinad edilir. İstər milli hədəflərin elan edilməsi ilə əlaqədar, istərsə də onlara çatmaq öhdəliyini təmin etmək üçün heç bir icra mexanizmi nəzərdə tutulmayıb.[2]

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. <https://sdg.azstat.gov.az/az/goal-info/13/iqlim-deyisikliklerine-qarsi-mubarize>
2. https://unec.edu.az/application/uploads/2025/01/Konfrans-Meqaleler-toplusu-II-Hisse_423.pdf
3. [https://az.wikipedia.org/wiki/Paris_sazi%C5%9Fi_\(2015\)](https://az.wikipedia.org/wiki/Paris_sazi%C5%9Fi_(2015))

GƏNCLƏRİN XARİCDƏ TƏHSİL İMKANLARI VƏ ÖLKƏNİN İNKİŞAFINA TÖHFƏSİ

Zərbəliyeva Türkan Ramil qızı, 414A, İngilis və alman dilləri fakültəsi,

turkanzərbəliyeva1@gmail.com, Siyasi elmlər

Elmi rəhbər: B/m. Hüseynova Gülxar Əkrəm qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Müasir qloballaşma şəraitində gənclərin xaricdə təhsil alması onların fərdi inkişafı ilə yanaşı, ölkələrin sosial-iqtisadi tərəqqisinə təsir göstərən mühüm amillərdən biri kimi çıxış edir. Xaricdə təhsil beynəlxalq təcrübənin mənimsənilməsi, yeni bilik və bacarıqların əldə edilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Azərbaycanda gənclərin xaricdə təhsil imkanlarının genişləndirilməsi dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Bu istiqamətdə həyata keçirilən mühüm proqramlardan biri 2007–2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı olmuşdur. Həmin proqram çərçivəsində minlərlə azərbaycanlı gənc dünyanın nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində təhsil almaq imkanı əldə etmişdir. Bu proqramın əsas məqsədi ölkə üçün yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması olmuşdur [1, s. 12].

Xaricdə təhsil alan gənclər yalnız akademik bilik deyil, eyni zamanda fərqli təhsil modelləri, idarəetmə yanaşmaları və innovativ düşüncə tərzini mənimsəyirlər. Bu isə onların qayıtdıqdan sonra müxtəlif sahələrdə – təhsil, iqtisadiyyat, dövlət idarəçiliyi və texnologiya sahələrində daha effektiv fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır. Tədqiqatlar göstərir ki, beynəlxalq təhsil təcrübəsi əldə etmiş şəxslər innovativ fəaliyyətə daha meyilli olur və dəyişikliklərə daha tez adaptasiya olunurlar [2, s. 45]. Lakin bu prosesin yalnız müsbət tərəfləri ilə yanaşı, müəyyən çətinlikləri də mövcuddur. Belə ki, xaricdə təhsil alan bəzi gənclərin ölkəyə qayıtmaması “beyin axını” problemini yarada bilər. Buna görə də dövlət siyasətində əsas məqsəd yalnız gənclərin xaricdə təhsil almasını təmin etmək deyil, eyni zamanda onların ölkəyə qayıdaraq milli inkişaf prosesinə inteqrasiyasını stimullaşdırmaqdır. Azərbaycan Respublikasında son illərdə həyata keçirilən təhsil və kadr siyasəti bu istiqamətdə müəyyən nəticələr vermişdir. Xaricdə təhsil almış mütəxəssislərin dövlət və özəl sektorda fəaliyyətə cəlb olunması, onların əldə etdikləri bilik və bacarıqların yerli mühitə uyğunlaşdırılması ölkənin dayanıqlı inkişaf strategiyası ilə uzlaşır. Bu baxımdan insan kapitalının inkişafı iqtisadi artımın əsas şərtlərindən biri kimi çıxış edir [3, s. 67].

Bu kontekstdə qeyd etmək olar ki, xaricdə təhsil yalnız fərdi uğur vasitəsi kimi deyil, eyni zamanda məsuliyyət və öhdəlik kimi dərk olunmalıdır. Xaricdə əldə olunan bilik və təcrübənin ölkəyə qayıdaraq tətbiq edilməsi gəncin yalnız şəxsi inkişafını deyil, həm də cəmiyyətin ümumi inkişafını

şərtləndirir. Nəticə etibarilə qeyd etmək olar ki, gənclərin xaricdə təhsil imkanlarının genişləndirilməsi ölkənin inkişafı üçün mühüm strateji əhəmiyyətə malikdir. Lakin bu prosesin effektivliyi yalnız təhsil alma ilə deyil, əldə olunan bilik və təcrübənin ölkə daxilində tətbiqi ilə ölçülür. Bu baxımdan, xaricdə təhsil almış gənclərin potensialından səmərəli istifadə olunması və niiden milli inkişaf prosesinə inteqrasiyası gələcək inkişafın əsas istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. 2007–2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı. Bakı, 2007.
2. UNESCO. Global Education Monitoring Report. Paris, 2019.
3. Abbasov A.N. Pedaqogika. Bakı: Müəllim nəşriyyatı, 2010.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ XARİCİ SİYASƏT
PRIORİTETLƏRİ VƏ BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR**

Ceyhun Üzeyir oğlu Babayev

Quru Qoşunları və Ümumi fənlər fakültəsi, qrup 49

ceyhunbabayev2027@gmail.com

Elmi rəhbər: Naibə Sabir qızı Şəmşiyeva,

NATO Sülh naminə tərəfdaşlıq və Humanitar fənlər kafedrasının müəllimi

Heydər Əliyev adına Hərbi İnstitut. Bakı Bölmə: siyasi elmlər

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemi mürəkkəb geosiyasi proseslərin, qlobal çağırışların və təhlükəsizlik risklərinin təsiri altında formalaşan dinamik bir mühitdir. Bu şəraitdə dövlətlərin xarici siyasəti yalnız diplomatik fəaliyyət sahəsi kimi deyil, həm də milli təhlükəsizlik strategiyasının ayrılmaz tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Azərbaycan Respublikası da müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra bu reallıqları nəzərə alaraq məqsədyönlü və çoxşaxəli xarici siyasət kursu müəyyən etmişdir. Bu siyasətin əsasını Ümummilli Lider Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi strateji xətt təşkil edir.

Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyəti təkcə dövlət idarəçiliyi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda milli təhlükəsizlik və hərbi-strateji düşüncə ilə sıx bağlıdır. Onun rəhbərliyi dövründə Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti milli maraqların qorunması, dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi və təhlükəsizliyin təmin olunması prinsiplərinə əsaslanmışdır [1]. Bu baxımdan, xarici siyasət yalnız beynəlxalq münasibətlərin qurulması deyil, həm də dövlətin müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsi üçün mühüm alət kimi çıxış etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət prioritetləri sırasında ərazi bütövlüyünün təmin olunması xüsusi yer tutur. Bu məsələ uzun illər ərzində ölkənin diplomatik fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri olmuşdur. Beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə əsaslanan mövqe Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində haqlı mövqeyini müdafiə etməsinə imkan yaratmışdır [2]. Bu, xüsusilə hərbi baxımdan da mühüm əhəmiyyət kəsb edir, çünki diplomatik uğurlar çox zaman hərbi sabitliyin təmin olunmasına zəmin yaradır 1994-cü ildə imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanın yalnız iqtisadi deyil, həm də geosiyasi və hərbi-strateji mövqeyini gücləndirmişdir [3]. Bu müqavilə nəticəsində ölkəyə daxil olan investisiyalar, enerji resurslarının beynəlxalq bazarlara çıxışı və tərəfdaşlıq münasibətlərinin genişlənməsi Azərbaycanın təhlükəsizlik mühitinə müsbət təsir göstərmişdir. Enerji layihələri vasitəsilə Azərbaycan regionda strateji əhəmiyyətə malik dövlətə çevrilmişdir.

Bu müqavilə nəticəsində ölkəyə daxil olan investisiyalar, enerji resurslarının beynəlxalq bazarlara çıxışı və tərəfdaşlıq münasibətlərinin genişlənməsi Azərbaycanın təhlükəsizlik mühitinə müsbət təsir göstərmişdir. Enerji layihələri vasitəsilə Azərbaycan regionda strateji əhəmiyyətə malik dövlətə çevrilmişdir.

Bir hərbi institut tələbəsi kimi qeyd etmək istərdim ki, xarici siyasət və hərbi strategiya bir-biri ilə sıx bağlı anlayışlardır. Dövlətin beynəlxalq arenada qazandığı uğurlar onun hərbi gücünün düzgün istiqamətləndirilməsi ilə də əlaqəlidir. Bu baxımdan, zabit üçün yalnız hərbi biliklər deyil, həm də geniş dünyagörüş, siyasi savad və beynəlxalq prosesləri anlama bacarığı olduqca vacibdir. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş əsaslar üzərində uğurla inkişaf edir. Xüsusilə post-münaqişə dövründə ölkənin regional lider kimi mövqeyinin güclənməsi, beynəlxalq layihələrdə fəal iştirakı və təhlükəsizlik sahəsində atılan addımlar bu siyasətin effektivliyini sübut edir.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət prioritetləri yalnız diplomatik fəaliyyət istiqaməti deyil, həm də milli təhlükəsizlik və hərbi-strateji inkişafın əsas dayaqlarından biridir. Heydər Əliyevin formalaşdırdığı bu siyasət həm dövlətin beynəlxalq mövqeyinin möhkəmlənməsinə, həm də onun müdafiə qabiliyyətinin güclənməsinə xidmət edir. Bu irs gələcək nəsil zabitlər üçün də mühüm istiqamətverici rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasət Konsepsiyası.
2. “Əsrin müqaviləsi”, 1994-cü il rəsmi sənədləri.
3. Heydər Əliyev. “Müstəqillik yolu ilə” – çıxış və nitqlər toplusu.

ГЕЙДАР АЛИЕВ И ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Мухаммедали Сулейман оглы Сулейманлы Факультет Сухопутных войск и общих дисциплин, групп 60 suleymanli066@gmail.com

**Научный руководитель: Наиба Сабир гызы Шамшиева
преподаватель кафедры НАТО / «Партнёрство во имя мира» и гуманитарных дисциплин
Milli Müdafiə Universiteti Heydər Əliyev adına Hərbi İnstitut, Bakı
Секция: Политические науки**

После восстановления независимости в 1991 году Азербайджан столкнулся с серьёзными внутренними и внешними угрозами. Политическая нестабильность, вооружённый конфликт в Нагорном Карабахе и необходимость формирования профессиональной армии делали национальную безопасность ключевым элементом устойчивого развития государства. Возвращение Гейдара Алиева к власти в 1993 году стало решающим фактором стабилизации политической ситуации [1, с. 12].

Цель настоящего исследования — проанализировать вклад Гейдара Алиева в формирование системы национальной безопасности Азербайджана и создание профессиональной армии как основы государственности и устойчивого развития. Одной из приоритетных задач стало укрепление политической стабильности. Гейдар Алиев подчёркивал, что сильная государственная власть — главный гарант независимости и суверенитета страны [1, с. 15]. Принятие Конституции Азербайджанской Республики в 1995 году обеспечило правовую основу функционирования государственных институтов и системы обороны [2].

Формирование регулярной и профессиональной армии было стратегическим направлением политики. В середине 1990-х годов проведена структурная реорганизация Вооружённых Сил, усилена дисциплина, внедрена единая система командования. Закон «О национальной безопасности» закрепил правовые основы деятельности армии и государственных органов в сфере обороны [3, с. 7].

Особое значение имела интеграция международных стандартов в систему безопасности. Присоединение Азербайджана к программе НАТО «Партнёрство во имя мира» в 1994 году

позволило модернизировать вооружённые силы, внедрить современные методы подготовки и укрепить международные позиции страны [4].

Таким образом, политика Гейдара Алиева в области национальной безопасности основывалась на трёх ключевых направлениях: укрепление государственной власти, формирование профессиональной армии и развитие международного сотрудничества. Деятельность Гейдара Алиева заложила фундамент современной системы национальной безопасности Азербайджана. Создание профессиональной армии, правовых и организационных основ безопасности обеспечило стабильность и суверенитет государства.

Сегодня оборонная мощь Азербайджана и интеграция в международные системы безопасности являются результатом стратегического курса, определённого в 1990-е годы. Опыт Гейдара Алиева остаётся актуальным и в современных геополитических условиях, а созданная система безопасности служит основой устойчивого развития страны.

Список литературы

1. Алиев Г. Независимость Азербайджана вечна: в 2 т. Баку: Азернешр, 1997.
2. Конституция Азербайджанской Республики. Баку, 1995.
3. Закон Азербайджанской Республики «О национальной безопасности». Баку, 2004.
4. NATO. Partnership for Peace: Framework Document. Brussels, 1994.

“AZƏRBAYCANIN MƏDƏNİ DIPLOMATİYASININ INKIŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEV FONDUNUN ROLU”

**Həmidova Zümrüd İslam qızı, qrup 235, Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq,
zumrudhamidva@gmail.com**

**Dosent Qasimov Emil Abgöl oğlu “Beynəlxalq münasibətlər kafedrası.
Azərbaycan Dillər Universiteti.**

Qloballaşma proseslərinin sürətləndiyi müasir dövrdə dövlətlərarası münasibətlər yalnız siyasi və iqtisadi amillərlə məhdudlaşmır, eyni zamanda mədəni faktorlar da bu münasibətlərin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu baxımdan, mədəni diplomatiya dövlətlərin beynəlxalq aləmdə özlərini tanıtmaq, milli dəyərlərini təqdim etmək və digər xalqlarla qarşılıqlı anlaşmanı gücləndirmək üçün istifadə etdikləri əsas vasitələrdən biri kimi çıxış edir. Mədəni diplomatiya vasitəsilə ölkələr öz “yumşaq güc” potensialını artıraraq beynəlxalq nüfuzlarını möhkəmləndirirlər [1].

Bu prosesdə Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. 2004-cü ildə yaradılmış Fond Azərbaycanın mədəni irsinin qorunması, təbliği və beynəlxalq səviyyədə tanınması istiqamətində genişmiqyaslı layihələr həyata keçirir. Fondun təşəbbüsü ilə dünyanın müxtəlif ölkələrində keçirilən sərgilər, konsert proqramları və humanitar layihələr Azərbaycanın mədəni diplomatiyasının inkişafına mühüm töhfə verir [2].

Mədəni diplomatiya vasitəsilə ölkələr öz tarixini, incəsənətini, dilini və ənənələrini beynəlxalq səviyyədə təqdim edərək müsbət imic formalaşdırmağa çalışırlar. Bu proses təkcə dövlət qurumları ilə məhdudlaşmır, qeyri-hökumət təşkilatları, fondlar və mədəni institutlar da bu istiqamətdə aktiv rol oynayır. Belə yanaşma beynəlxalq münasibətlərdə daha yumşaq və təsirli əlaqə modelinin formalaşmasına şərait yaradır. Müasir elmi ədəbiyyatda qeyd olunur ki, mədəni diplomatiya dövlətlərin “yumşaq güc” strategiyasının praktik ifadələrindən biri kimi çıxış edir [4][6].

Yumşaq gücün əsas mənbələri kimi mədəniyyət, siyasi dəyərlər və xarici siyasətin legitimliyi göstərilir. Bu elementlər digər ölkələr üçün cəlbedici olduqda, həmin dövlət öz maraqlarını daha asan şəkildə reallaşdırmaqla bilir. Yumşaq güc siyasətinin əsas xüsusiyyətlərindən biri onun zorakılığa əsaslanmamasıdır. Əksinə, bu model qarşılıqlı maraq, etimad və könüllü əməkdaşlıq üzərində qurulur. Bu səbəbdən, yumşaq güc müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində daha davamlı və effektiv təsir vasitəsi kimi qiymətləndirilir.[3]

Mədəni diplomatiya beynəlxalq münasibətlərdə dövlətlər arasında qarşılıqlı anlaşmanın və əməkdaşlığın gücləndirilməsində mühüm rol oynayır. Xüsusilə qloballaşma şəraitində müxtəlif mədəniyyətlər arasında dialoqun genişlənməsi zəruri hala gəlmişdir. Bu baxımdan, mədəni diplomatiya dövlətlər üçün yalnız özlərini təqdim etmək vasitəsi deyil, həm də qarşılıqlı təsir və öyrənmə platformasıdır.[3]

Fond qeyri-kommersiya və qeyri-hökumət təşkilatı kimi fəaliyyət göstərərək mədəniyyət, təhsil, elm və humanitar sahələrdə müxtəlif layihələrin həyata keçirilməsini əsas məqsəd kimi müəyyən etmişdir. Onun institusional inkişafı təkcə milli səviyyədə deyil, həm də beynəlxalq müstəvidə nümayəndəliklərin yaradılması ilə müşayiət olunmuşdur. Müxtəlif ölkələrdə fəaliyyət göstərən ofislər Fondun global miqyasda təsir imkanlarını genişləndirmişdir.

Heydər Əliyev Fondu Azərbaycanın zəngin tarixi və mədəni irsinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün müxtəlif layihələr həyata keçirir. Fondun təşəbbüsü ilə keçirilən sərgilər, konsertlər və humanitar layihələr milli-mədəni dəyərlərin beynəlxalq səviyyədə təbliğinə xidmət edir [2].

Mədəni irsin təqdimatı yalnız estetik və tarixi dəyərlərin göstərilməsi deyil, eyni zamanda Azərbaycan xalqının kimliyinin və mədəni özünəməxsusluğunun tanınmasıdır. Bu fəaliyyət vasitəsilə Azərbaycanın mədəniyyətini dünya ictimaiyyətinə tanıtmmaq, ölkəyə qarşı maraq yaratmaq və mədəni əlaqələri möhkəmləndirmək mümkün olur [4].[5]

Heydər Əliyev Fondu Azərbaycanın Qərbi ölkələri ilə mədəni əməkdaşlığını aktiv şəkildə inkişaf etdirir. Fond tərəfindən təşkil olunan sərgilər, konsert proqramları və mədəni tədbirlər Qərbi auditoriyasının Azərbaycan mədəniyyətini dərinlən tanımasına imkan yaradır. Bu təşəbbüslər, eyni zamanda, qarşılıqlı anlaşma və dialoq üçün əlverişli mühit yaradır [1].

Ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində olan mənbələr

1. Heydər Əliyev Fondu. Rəsmi internet sahifəsi: [//heydar-aliyev-foundation.org/](http://heydar-aliyev-foundation.org/)

2. UNESCO üzrə Azərbaycan Respublikasının Milli Komissiyası. Azərbaycan Respublikası və UNESCO arasında əməkdaşlıq: unesco.az

Xarici dildə olan mənbələr

3. Cull N. J. Public Diplomacy: Taxonomies and Histories. Los Angeles: USC Center on Public Diplomacy, 2008, 15 p.

www.uscpublicdiplomacy.org/sites/default/files/legacy/publications/pd_taxonomies.pdf

4. Nye J. S. Public Diplomacy and Soft Power // The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, 2008, Vol. 616, №1, pp. 94-109.

www.kamudiplomasisi.org/pdf/PDandsoftpower.pdf

5. Scott-Smith G. Cultural Diplomacy // Global Diplomacy: Theories, Types, and Models. Boulder: Westview Press, 2016, pp. 155-171.

www.researchgate.net/publication/333878274_Cultural_Diplomacy

6. Zervaki A. Cultural Diplomacy // Global Governance and Cultural Heritage. Cham: Springer, 2025, pp. 245-260. www.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-99243-8_12

DIGITAL BORDERS: RECONCEPTUALIZING TERRITORIAL SOVEREIGNTY

Azizli Ramila Ramil

Group-295I

International Relations and Regional Studies

Azerbaijan University of Languages ramilezzl9@gmail.com

Scientific supervisor: Leyla Rustamli Jabir, Senior Lecturer

Traditional concepts of state sovereignty have long been tied to physical borders and states have authority only to enforce laws and control over their territories. However, the borderless nature of

the internet and global digital infrastructure are caused some problems in this through digital borders, states a try to regulate the spread of information and assert their sovereignty in virtual area. These changes are not only technological it also caused legal, political, and security questions.

Let's explain key concepts. 1. State Sovereignty traditionally belonged to physical borders: a country decides what happens within its territory and enforces its laws there. But the digital age is changing all of that. borders," which extend their control into cyberspace. These are virtual boundaries that can complement traditional territorial control. But can a cyber operation like hacks violate a state's territorial sovereignty even if no any physical border is crossed? One of the most important examples for understanding this is the Tallinn Manual 2.0, created by NATO's Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence. It shows when actions in cyberspace like hacking or interfering with a country's networks can be considered violations of sovereignty. [1] 2. Digital borders show up in real life as internet censorship, geo-blocking, data localization rules, and efforts to create a "sovereign internet." The Freedom on the Net 2024 report shows how countries build these barriers such as firewalls or limits on cross-border data to control what comes in and out. [2] On top of that, UNCTAD's Digital Economy Report emphasizes that data itself has become a kind of strategic resource. This is important because countries are increasingly requiring that data generated within their territories be stored locally, showing that digital sovereignty now has both economic and security dimensions. [3]

All of these show that digital borders are not just technical tools—they constitute a new way for states to govern, protect, and even assert power. Today, sovereignty is dual: countries manage both the physical and the digital spaces, balancing national interests with the realities of a connected world. Despite their strategic importance, digital borders create several significant challenges. First is risk of fragmenting the global internet. As governments introduce firewalls, data localization rules, and content restrictions, the internet once seen as a shared global space gradually turns into a patchwork of national networks. Second one is that digital borders raise tensions between security and individual freedoms. Although governments often show digital controls as crucial for protecting cybersecurity and keeping internal stability, these factors can also lead to greater surveillance, limited access to information, and restrictions on freedom of speech. This creates an enduring tension between protecting sovereignty and preserving democratic values.

Digital borders are reshaping the way we understand sovereignty freedom, jurisdictions. States are no longer defined only by the control of physical territory also have control over digital infrastructure, data, and information flows. Therefore, understanding this change is essential for policymakers, businesses, seeking to navigate the evolving landscape of global cooperation.

References: 1. <https://ccdcoe.org/research/tallinn-manual/> - The Tallinn Manual 2. <https://freedomhouse.org/report/freedom-net> 3. <https://unctad.org/publication/digital-economy-report-2021> - Digital Economy Report 2021

44 GÜNLÜK MÜHARİBƏDƏN SONRA AZƏRBAYCAN–ERMƏNİSTAN SİYASİ MÜNASİBƏTLƏRİNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Feytullayeva Təranə Rufət Qrup-295İ

Tfeytullayeva@gmail.com Regionşünaslıq və Beynəlxalq Münasibətlər Fakültəsi

Elmi rəhbər: Leyla Rüstəmli Cabir, baş müəllim

Azərbaycan Dillər Universiteti

44 günlük müharibə Cənubi Qafqaz regionunda mövcud olan siyasi və geosiyasi reallıqları köklü şəkildə dəyişdirmişdir. Əgər əvvəlki dövrdə Azərbaycan və Ermənistan arasında münasibətlər əsasən qarşıdurma kontekstində formalaşırdısa, müharibədən sonra bu münasibətlər yeni bir mərhələyə daxil olmuşdur. Bu proses xüsusilə ərazi bütövlüyünün qarşılıqlı tanınması, sərhədlərin delimitasiyası və regional kommunikasiyaların açılması kimi məsələlər ətrafında cəmləşmişdir.

Bu dəyişiklikləri daha yaxşı anlamaq üçün müharibə öncəsi vəziyyətə nəzər salmaq vacibdir. 2020-ci ilə qədər dövlətlər həm hərbi, həm də diplomatik vasitələrdən istifadə edərək öz mövqelərini gücləndirməyə çalışır, beynəlxalq arenada dəstək qazanmağa çalışırdılar. Bu dövr, əslində, açıq münaqişə olmasa da, davamlı gərginlik və strateji rəqabət mərhələsi kimi xarakterizə oluna bilər. 2020-ci ilin 27 sentyabrında başlayan hərbi əməliyyatlar regionda mövcud status-kvonu köklü şəkildə dəyişdirdi. Müharibə nəticəsində həm hərbi, həm də mülki itkilər artdı [1]. Müharibənin ən mühüm nəticələrindən biri 2020-ci il noyabrın 10-da imzalanmış razılaşma çərçivəsində Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərinin böyük hissəsi geri qaytarılması və nəqliyyat-kommunikasiya xətlərinin açılması məsələsinin gündəmə gətirilməsi oldu. Bu isə regional əməkdaşlıq üçün yeni imkanlar yaratdı [2].

Müharibədən sonrakı dövrdə Azərbaycan–Ermənistan münasibətləri hələ də tam normallaşma mərhələsinə çatmamışdır. Diplomatik münasibətlərin məhdud formatda davam etməsi, sərhədlərin delimitasiyası prosesinin tamamlanmaması və sülh müqaviləsinin hələ imzalanmaması bu prosesin mürəkkəbliyini göstərir. Bununla belə, tərəflər arasında aparılan danışıqlar və beynəlxalq vasitəçilik təşəbbüsləri münasibətlərin tədricən normallaşmasına ümid yaradır. Bu kontekstdə beynəlxalq aktorların rolu da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Regional və qlobal güclərin maraqları, xüsusilə təhlükəsizlik və enerji faktorları, bu prosesə birbaşa təsir göstərir. Beynəlxalq təşkilatlar və vasitəçilik mexanizmləri tərəflər arasında dialoqun davam etdirilməsində və etimadın bərpasında mühüm rol oynayır [3].

Nəticə etibarilə, 44 günlük müharibədən sonra Azərbaycan–Ermənistan siyasi münasibətləri dinamik və transformasiya olunan bir mərhələdədir. Bu münasibətlərin gələcək inkişafı əsasən tərəflər arasında etimadın bərpası, sülh müqaviləsinin imzalanması və regional əməkdaşlığın dərinləşdirilməsindən asılıdır. Mövcud çətinliklərə baxmayaraq, düzgün diplomatik yanaşma və qarşılıqlı maraqlar əsasında regionda davamlı sülhün təmin olunması real perspektiv kimi qiymətləndirilə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Euractiv (2020). How did the Second Karabakh War change Armenia and Azerbaijan? <https://www.euractiv.com/section/azerbaijan/opinion/how-did-the-second-karabakh-war-change-armenia-and-azerbaijan/>
2. Euronews (2021). Azerbaijan–Armenia relations and regional developments. <https://az.euronews.com/tag/azerbaijan-armenia>
3. Modern.az (2020). 44 günlük müharibə ilə bağlı analitik material. <https://m.modern.az/az/news/2731>

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК НОВЫЙ ОБЪЕКТ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ КОНКУРЕНЦИИ

Студентка: Нуреддинова Алина

Группа: 192R Факультет: Международные отношения и Регионоведение

Преподаватель: Рамазанова Айтен

В последние годы искусственный интеллект перестал восприниматься исключительно как направление научных исследований и стал важным фактором мировой политики и экономики. Технологии, основанные на обработке больших данных, машинном обучении и автоматизации процессов, активно внедряются в различные сферы жизни общества. Это приводит к тому, что государства начинают рассматривать развитие искусственного интеллекта не только как инструмент модернизации, но и как средство укрепления своего положения на международной арене...[1]

Современная геополитическая конкуренция во многом связана с борьбой за технологическое лидерство. Если в прошлом ключевыми ресурсами считались природные богатства или военная мощь, то сегодня всё большее значение приобретают знания, инновации и способность быстро внедрять новые технологии. Искусственный интеллект позволяет повышать производительность труда, оптимизировать управление экономическими процессами

и создавать принципиально новые отрасли. В результате страны, которые активно инвестируют в цифровое развитие, получают дополнительные преимущества в глобальной конкуренции.

Одним из наиболее заметных проявлений этой тенденции является соперничество ведущих мировых центров силы. Так, США традиционно занимают лидирующие позиции благодаря развитой научной базе, крупным технологическим компаниям и значительным инвестициям в инновации. В то же время Китай демонстрирует высокие темпы развития цифровых технологий, уделяя особое внимание государственным программам поддержки искусственного интеллекта. Европейский союз, в свою очередь, делает акцент на правовом регулировании и этических стандартах использования новых технологий[2]. Таким образом, формируются различные модели развития ИИ, каждая из которых отражает особенности политической и экономической системы конкретного региона.

Особое значение в условиях цифровой трансформации приобретает контроль над информационными ресурсами. Для эффективной работы интеллектуальных систем необходимы большие объёмы данных, поэтому государства стремятся развивать национальные цифровые платформы и укреплять кибербезопасность. Одновременно усиливается конкуренция за квалифицированные кадры - специалистов в области программирования, анализа данных и инженерии. Миграция талантов становится важным фактором, способным повлиять на баланс сил в мировой экономике. Искусственный интеллект также оказывает заметное влияние на сферу международной безопасности. Использование автономных систем, технологий распознавания и интеллектуальных средств разведки меняет характер военных конфликтов и повышает значение киберпространства. С одной стороны, это способствует повышению эффективности обороны, с другой - увеличивает риски возникновения новых угроз. В связи с этим всё чаще поднимается вопрос о необходимости международного сотрудничества и выработки общих правил применения искусственного интеллекта, чтобы предотвратить его использование в деструктивных целях[3].

Для Азербайджана развитие цифровых технологий и искусственного интеллекта имеет стратегическое значение в контексте устойчивого развития. Страна стремится диверсифицировать экономику, снижать зависимость от сырьевого сектора и формировать инновационную среду. Важную роль в этом процессе играет модернизация системы образования, развитие научных исследований и поддержка технологического предпринимательства. Идеи укрепления государственности, экономической самостоятельности и интеграции в мировое сообщество, связанные с политическим курсом Гейдар Алиев в современных условиях получают новое содержание через внедрение цифровых решений и развитие человеческого капитала.

Наряду с положительными аспектами, развитие искусственного интеллекта сопровождается и определёнными вызовами. Среди них - возможное сокращение рабочих мест в традиционных отраслях, усиление цифрового неравенства между странами, а также проблемы защиты персональных данных. Эти факторы требуют взвешенной государственной политики, направленной на адаптацию общества к новым технологическим условиям. Важно не только внедрять инновации, но и обеспечивать их социальную направленность и доступность для широких слоёв населения[4].

Таким образом, искусственный интеллект становится новым объектом геополитической конкуренции, оказывая влияние на экономическое развитие, международную безопасность и структуру глобального взаимодействия государств. В будущем именно уровень технологического развития, способность к инновациям и эффективность образовательной системы будут во многом определять место страны в мировой иерархии. Поэтому инвестиции в науку, цифровую инфраструктуру и подготовку специалистов являются необходимым условием устойчивого роста и укрепления национального суверенитета.[5]

Список литературы

1. OECD AI Policy Observatory//<https://oecd.ai/en/>
2. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach
<https://aima.cs.berkeley.edu/>
3. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution
<https://www.weforum.org/about/the-fourth-industrial-revolution-by-klaus-schwab/>
4. SIPRI. Artificial Intelligence and International Security
<https://www.sipri.org/publications/2020/artificial-intelligence-international-security>
5. Stanford University. AI Index Report
<https://aiindex.stanford.edu/report>

SOSIAL MEDİANIN DİPLOMATİYAYA TƏSİRİ

Zeynallı Aydan Nicat , 191B Beynəlxalq Münasibətlər və Regionşünaslıq fakültəsi

Zeynallia14@gmail.com

Beynəlxalq Münasibətlər bölməsi

Elmi Rəhbər:Məmmədova Günan İsa qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti,Bakı şəhəri

Müasir dövrdə informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı beynəlxalq münasibətlər sistemində köklü dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Xüsusilə sosial medianın genişlənməsi, diplomatiyanın ənənəvi formalarını transformasiya edərək “rəqəmsal diplomatiya” anlayışını formalaşdırmışdır.[1] Rəqəmsal əsrdə sosial media ölkələrə qlobal auditoriya ilə birbaşa ünsiyyət qurmağa imkan verən mühüm alətə çevrilmişdir.Platformalar dövlətlərə xarici auditoriya ilə birbaşa ünsiyyət qurmaq imkanı yaradır və məlumatların tez , açıq və operativ şəkildə çatdırılmasına kömək edir.

Ənənəvi diplomatiya əsasən dövlətlərarası rəsmi kanal şəbəkələri vasitəsi ilə həyata keçirilsədə, sosial media bu prosesi daha demokratik və inklüziv hala gətirmişdir.Bu vasitə ilə dövlətlər yalnız hökumətlərlə deyil,həm də xarici ictimaiyyətlə birbaşa kommunikasiya qurur. Sosial medianın diplomatiya sahəsindəki istifadəsi dövlətlərin “Soft Power”(Yumuşaq Güc) potensialını artırmaq cəhətindən də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.[3] Sosial platformalar vasitəsi ilə hər bir dövlət özünə məxsus tarixini, mədəniyyətini, dəyərlərini və ən əsası öz mövqeylərini bütün dünyaya əks etdirə bilər və beynəlxalq imiclərini formalaşdırır.[3] Bundan əlavə olaraq sosial media diplomatik protokollarada təsir edir yəni dövlət başçıları, dövlət rəsmiləri verdikləri açıqlamalar ilə ənənəvi olan qaydaları pozur. Bu addımlar isə anlaşılmazlıqlara və münaqişələrə səbəb ola bilər. Əlavə olaraq sosial media müsbət xəbər ötürücülüüyündən savayı dezinformasiyalarında yayılmasına səbəb ola bilər.[2] Xüsusi ilə informasiya müharibələrinin genişləndiyi dövrdə sosial şəbəkələr müxtəlif aktorlar tərəfindən təsir edici vasitə kimi qəbul olunur.[2].Bu isə dövlətlərin informasiya təhlükəsizliyi sahəsində ciddi və geniş tədbirlər görülməsini zəruri Sosial medianın beynəlxalq münasibətdə yaratdığı nəticə onu sübut edir ki, media imkanları genişləndirən və yeni çağırışlar yaradan mühüm amildir.Onun effektiv istifadəsi dövlətlərin beynəlxalq mövqeyinin güclənməsinə, müsbət imicinin formalaşmasına və qlobal təsir imkanlarının artmasına səbəb ola bilər.Gələcək dövrlərdə sosial media diplomatiyada daha da geniş bir yer alacaq və hər bir dövlət bunun inkişaf etdirilməsi üçün çalışacaqdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

- 1)https://ejournal-nawalaedu.com/index.php/SG/article/view/522?utm_source
- 2)<https://www.global-solutions-initiative.org/publication/diplomacy-and-interferences-in-social-media-contrasting-disinformation-and-protecting-multilateralism/>
- 3)<https://www.schiller.edu/blog/the-rise-of-digital-diplomacy-social-medias-impact-on-international-relations/>

BEYNƏLXALQ MÜNƏSİBƏTLƏRDƏ REALİZMİN DOMİNANT NƏZƏRİYYƏ KİMİ MÖVQEYİ

Abbasov Azad Sarvan. 461 B qrupu. Beynəlxalq Münasibətlər və Regionşünaslıq fakültəsi.

Siyasi elmlər bölməsi.

azadabbasov1314@gmail.com.

Elmi Rəhbər : Məmmədova Günən İsa qızı.

Azərbaycan Dillər Universiteti.

Realizm beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsində ən mühüm və təsirli paradigmalardan biridir. Hans Morgenthau qeyd edirdi ki, “siyasətin mahiyyəti güc uğrunda mübarizədən ibarətdir” (Morgenthau, 1948, s. 13). Realist yanaşma beynəlxalq sistemin anarxik strukturunu və dövlətlərin təhlükəsizlik axtarışını izah etməkdə yüksək analitik gücə malik olduğu üçün uzun illərdə dominant nəzəriyyə kimi qəbul edilir. Bu məqalə realizmin nəzəri əsaslarını, tarixi təcrübə fonunda formalaşmasını və alternativ paradigmlər üzərində üstünlüyünü sitat və istinadlarla təhlil edir.

Realizmin mərkəzi ideyası beynəlxalq sistemin anarxik xarakteridir. Kenneth Waltz bu barədə yazırdı: “Anarxiya beynəlxalq siyasətin dəyişməz strukturudur və dövlətləri öz təhlükəsizliklərini təmin etmək üçün məcbur edir” (Waltz, 1979, s. 88). Buna görə dövlətlər rəşional aktor kimi davranır və milli maraqları, xüsusilə təhlükəsizlik və gücü prioritet hesab edirlər.

Klassik realizm isə insan təbiətinə diqqət yönəldir. Morgenthau-ya görə, “insan təbiəti dəyişməzdir və gücə yönəlmiş davranış onun ayrılmaz hissəsidir” (Morgenthau, 1948, s. 4). Bu yanaşma dövlətlərin beynəlxalq arenada rəqabət aparmasını təbii proses kimi izah edir.

XX əsrin əsas siyasi hadisələri – iki dünya müharibəsi və Soyuq müharibə – realizmin izah gücünü artırmışdır. Thomas Schelling nüvə qarşılıqlı məhv dövründə qeyd edirdi: “Güc yalnız onu istifadə etməkdən ibarət deyil; gücdən istifadə etmə ehtimalı belə strateji üstünlük yaradır” (Schelling, 1966, s. 2). Bu fikir deterrent (qorxutma) strategiyasının realist köklərini daha aydın göstərir.

Soyuq müharibə dövrü Waltz-un dediyi kimi “sistemin ikiqütblü tarazlığı sayəsində ən sabit dövrlərdən biri” kimi xarakterizə olunur (Waltz, 1979, s161).

Bu tarix göstərir ki, realizm beynəlxalq qarşıdurmaları ən real şəkildə açıqlayan nəzəriyyədir. Liberalizm əməkdaşlığın mümkünsüz olmadığını irəli sürsə də, Mearsheimer qeyd edir ki, “dövlətlər heç vaxt tam şəkildə digər dövlətlərin niyyətlərinə əmin ola bilməz və əməkdaşlıq həmişə risklidir” (Mearsheimer, 2001, s. 31). Bu arqument realizmin təhlükəsizlik dilemması konsepsiyasını gücləndirir. Konstruktivizm kimlik və normanın rolunu ön plana çəksə də, Donnelly yazır: “İdeyalar sistemi izah edə bilər, amma güc siyasətini izah etmək üçün realizmin analitik gücü əvəzsizdir” (Donnelly, 2000, s. 29).

Realizmin davamlı aktuallığı müasir siyasətdə də öz əksini tapır. Stephen Walt qeyd edir ki, “dövlətlərin ittifaqlara qoşulma səbəbləri qorxu, güc balansı və təhlükəsizlik ehtiyacları ilə müəyyən edilir” (Walt, 1987, s. 21). NATO-nun mövcudluğu, regional güc mübarizələri və hərbi büdcələrin davamlı artımı realizmin praktik əhəmiyyətini göstərən əsas nümunələridir.

Realizmin beynəlxalq münasibətlərdə dominant nəzəriyyə kimi mövqeyi onun beynəlxalq sistemin strukturunu dəqiq izah etməsi, dövlət davranışını rasionallıq və güc anlayışı ilə əlaqələndirməsi, həmçinin tarixi və müasir faktlarla təsdiqlənməsi ilə əlaqədardır. Realizm dəyişməz güc mübarizəsi və təhlükəsizlik dilemmasını analitik mərkəzə qoymaqla beynəlxalq siyasətin mahiyyətini ən real şəkildə əks etdirir. Sitatlar və nəzəri araşdırmalar göstərir ki, alternativ paradigmlər müəyyən aspektləri izah etsə də, ümumi çərçivədə realizm hələ də beynəlxalq münasibətlərin əsas izah paradigması olaraq qalır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Donnelly, J. (2000). Realism and International Relations. Cambridge University Press.
2. Mearsheimer, J. J. (2001). The Tragedy of Great Power Politics. W.W. Norton.
3. Morgenthau, H. J. (1948). Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. Alfred A. Knopf.
4. Schelling, T. C. (1966). Arms and Influence. Yale University Press.
5. Walt, S. M. (1987). The Origins of Alliances. Cornell University Press.
6. Waltz, K. N. (1979). Theory of International Politics. Addison-Wesley.

REALİST PERSPEKTİVDƏN UKRAYNA MÜHARİBƏSİNİN TƏHLİLİ.

Həsənzadə Nəzrin Vüqar. 293 B qrupu. Beynəlxalq Münasibətlər və Regionşünaslıq fakültəsi.

nezrinhesenzade2207@gmail.com. Siyasi elmlər bölməsi.

Elmi rəhbər : Məmmədova Günan İsa qızı.

Azərbaycan Dillər Universiteti.

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemin ən gərgin geosiyasi hadisələrindən biri də olan Ukrayna müharibəsidir, liberal dünya düzəninin universal dəyərlərindən daha çox, bu müharibə klassik realizmin "güç siyasəti" və "milli maraq" prinsiplərini özündə daha çox göstərir və bu istiqamət üzrə daha çox izah oluna bilər. Beynəlxalq sistemin anarxik strukturunda dövlətlərin öz təhlükəsizliklərini təmin etmək cəhdlər çox vaxt digər aktyorlar tərəfindən təhdid kimi qəbul edilir ki, bu da "təhlükəsizlik dilemması" adlanan qaçılmaz toqquşmalara yol açır. Ukrayna böhranı kontekstində NATO-nun şərqə doğru genişlənməsi və Rusiyanın buna cavab olaraq öz strateji bufer zonasını qorumaq cəhdi, beynəlxalq münasibətlərdəki "güç balansının" pozulmasına verilən struktur bir reaksiya kimi qiymətləndirilə bilər.

Müasir realist tədqiqatçıların – Neorealistlərin fikrinə görə, NATO və Qərbi ölkələrin təhrikləri Rusiyanı müharibəyə sürükləyən əsas amildir.[1.]

Rusiyanın 24 fevral 2022-ci ildə Ukraynaya müharibə elan etməsi liberal dəyərləri ciddi şəkildə sarsıtmışdır. Bu müharibə realist siyasətin və perspektivinin, yəni güc mübarizəsinin, milli maraqların və geosiyasi hesablamaların yenidən beynəlxalq münasibətlərdə əsas həlledici rol oynamasını əyani şəkildə göstərmişdir. [2.]

Müharibəni sadəcə regional böhran kimi xarakterizə etmək düzgün olmaz. O, həm də qlobal sistemə əsaslı şəkildə təsir göstərir. Ukraynanın strateji mövqeyi və resursları yalnız regional deyil, həm də qlobal əhəmiyyətə malikdir. Ukrayna eyni zamanda “Avrasiya qapısı” kimi də xarakterizə olunur çünki quru hakimiyyəti, enerji mənbələri və təbii ehtiyatlar baxımından kritik mövqedə yerləşir və bu da onun regional səhədən daha çox qlobal sistemə təsir edən əsas aktor kimi çıxış etməsinə əsas yaradır. [2.]

Həmçinin Rusiya və Ukrayna arasındakı münaqişə ilk növbədə bir kimlik toqquşması kimi xarakterizə olunur. Bu vəziyyət liberal əməkdaşlıq fərziyyələrini və yanaşmalarını arxa plana ataraq, klassik güc mübarizəsini – realizm nəzəriyyəsini ön plana çıxartmışdır.[2.]

Ədəbiyyat siyahısı :

- 1) <https://share.google/bmAptbG8g6A1ORjwo>
- 2) <https://share.google/K0CbdXPEUs2kSuNa6>
[https://sesqazeti.az/news/arashdirma/409844.html\](https://sesqazeti.az/news/arashdirma/409844.html)

**CHARACTERISTICS OF CHINESE INTERNATIONAL RELATIONS THEORY: BASED ON
AN ANALYSIS OF THE CHINESE CONSTITUTION**

Maryam Mirzazada Musa

**394-i, International Relations and Regional Studies, maryammirzzazada@gmail.com, section:
Political Sciences**

**Instructor: Ph. D. in Political Sciences, Acting Associate Professor Baghirova Aysel
Azerbaijan University of Languages, Baku**

The Chinese Constitution plays a critical role in defining the country's unique approach to International Relations (IR) theory. By examining the 1982 Constitution and its subsequent amendments, we can observe how China utilizes its supreme law to communicate its intended world order.

The 1982 Constitution functions as a pragmatic synthesis of Marxist-Leninist foundations and Realist state control. It is a "multi-faceted complex structure" [2, p.166] shaped by different historical layers. This unique framework helped the nation recover from the Cultural Revolution while adapting to modern economic changes, maintaining the power of the Communist Party while meeting the needs of a developing society.

Realism is a primary lens for the document as it prioritizes the survival and independence of the state. Historically, this helped the leadership re-establish China as a strong global actor. Article 1 highlights the necessity of centralized authority in protecting national interests [1, p.12]. Article 54 mandates that citizens protect the "security, honor, and interests of the motherland" [1, p.44], thereby prioritizing state survival. The Preamble acts as a legal shield, emphasizing the struggle against "imperialism" and the importance of "territorial integrity" [1, p.4] to protect absolute sovereignty.

Marxism-Leninism remains essential for defining China's role in the fight against capitalist exploitation. The Preamble explicitly mentions the struggle against "imperialism, hegemonism, and colonialism," showing that China's legal identity is rooted in overcoming foreign domination. Furthermore, Article 1 establishes the PRC as a "socialist state" led by the working class, ensuring that domestic law serves a global mission toward a post-capitalist order.

The Preamble serves as a "Grand Strategy" that balances ideological purity with pragmatic state security. It acts as a bridge between the revolutionary past and a modernized future. I observe that these specific constitutional articles are not merely internal rules; they are the foundation of Chinese foreign policy and are deeply reflected in Chinese academic institutions.

For instance, scholars like Qin Yaqing (a leading Chinese Constructivist) emphasize that China's "relationality" and identity are central to its IR approach [4, p.194], while others such as Yan Xuetong advocate for a "Moral Realism" that mirrors the state-centric protections found in Articles 1

and 54. Whether during the Cold War struggle against "hegemonism" or in the modern era of global "shared futures," the Constitution remains the primary roadmap [5, p.15]. It proves that China seeks a world order where state sovereignty is absolute, but different political and economic systems can still interact.

Literature

1. Constitution of the People's Republic of China (Adopted at the Fifth Session of the Fifth National People's Congress on December 4, 1982): <https://share.google/xT7v8PPRKkwEauA5b>
2. The Making and Structure of the 1982 Constitution of China by Zhai Zhiyong: <https://share.google/Xjnqw9j0k68Yjh3a3>
3. Amendment to the Constitution of the People's Republic of China (Adopted by the First Session of the Thirteenth National People's Congress on March 11, 2018): <https://share.google/xb6Jos88ZEMy7DVP4>
4. Relationalism(s) Unpacked: Engaging Yaqing Qin's Theory of World Politics by Stefano Guzzini (February 7, 2024): <https://share.google/YtF7c9RWXueOZbAzh>
5. Moral Realism and the Policy Preference of China and the US Towards the South China Sea by Fengjia Lei (February 2022): https://www.researchgate.net/publication/358894202_Moral_Realism_and_the_Policy_Preference_of_China_and_the_US_Towards_the_South_China_Sea

SÜLH DANIŞIQLARINDA QADINLARIN ROLU

TƏLƏBƏ: Kərimli Nihal Bəhrüz qızı

Fakültə və qrup: Beynəlxalq münasibətlər, 191B

mail: nihalkrimli@gmail.com, **BÖLMƏ:** Siyasi Elmlər

Elmi rəhbər: Məmmədova Günan İsa qızı

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNIVERSİTETİ

Qadınlar qeyri-rəsmi diplomatiyanın əsas aparıcı qüvvəsidir. Rəsmi danışıqlardan kənarda qadınlar icmalar arasında əlaqə yaradaraq gizli və yumşaq diplomatiyanı gücləndirirlər. [1.]

Qadınlar münaqişənin "görünməyən problemlərini" üzə çıxarır. Məsələn, məcburi köçkünlərin gündəlik çətinlikləri və psixoloji problemlər kimi məsələlər daha çox qadınlar tərəfindən qabardılır. [2.]

Qadınların iştirakı sülh danışıqlarına etimadı artırır. Cəmiyyət qadınları daha səmimi və ədalətli qəbul etdiyi üçün onların iştirakı prosesə olan inamı gücləndirir. [1.]

Qadınların müsbət təsir göstərməsi və davamlı sülhün təmin olunmasını yaranan icmalar təsdiq edə bilər. Şimali İrlandiya, Liberiya, Şrilankada belə icmalar yaranmışdı. [2.]

2003-cü ildə Liberiya "Sülh quruculuğunda qadınlar şəbəkəsinin (WIPNET) yaranması vətəndaş muharibəsinin tərəflərini barışığa çağırdı. [2.]

Qadınlar nəsilərarası sülhün qurulmasında körpü rolunu oynayır. Onlar uşaqlara və gənclərə sülh dəyərlərini ötürərək gələcək münaqişələrin qarşısını alır. [2.]

Qadınların iştirakı sülh prosesini daha şəffaf edir. Onların aktivliyi gizli qərarların azalmasına və ictimai nəzarətin artmasına səbəb olur. [1.]

Qadınlar münaqişədən sonrakı iqtisadi bərpa mühüm rol oynayır. Onlar kiçik bizneslər və icma təşəbbüsləri ilə iqtisadi sabitliyi bərpa edirlər. [3.]

Beynəlxalq səviyyədə qadınların iştirakı artıq strateji prioritetdir. Məsələn, BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən qəbul olunan qərarlar qadınların sülh prosesində iştirakını vacib sayır. [1.]

Qadınların diplomatik xidmətdə iştirakı sadəcə gender təmsilçiliyi deyil, ölkənin intellektual resurslarından tam istifadə edilməsidir. Azərbaycanın xarici siyasətində yüksək ixtisaslı qadın

kadrların artması, dövlət idarəçiliyində meritoratiya (bacarığa əsaslanan sistem) prinsipinin tətbiqinin göstəricisidir. [3.]

Münaqişə Sonrası Reabilitasiya və Sülh: Post-münaqişə dövründə (Qarabağ regionunun bərpası və sülh quruculuğu) qadınların rolu "icma diplomatiyası" səviyyəsində əvəzsizdir. Qadın diplomatlar və ictimai xadimlər beynəlxalq arenada Azərbaycanın haqlı mövqeyini, xüsusilə mina təhlükəsi və ekoloji terror kimi humanitar məsələləri daha effektiv işıqlandırır. [2.]

Azərbaycan qadınlarının BMT, ATƏT, Avropa Şurası və Qoşulmama Hərəkatı kimi platformalarda nümayəndə heyətlərinə rəhbərlik etməsi, ölkənin global idarəçilikdəki çəkisini artırır. Bu, Azərbaycanın müasir, dünyəvi və inklüziv bir dövlət imicini beynəlxalq ictimaiyyətə təqdim edir. [2.]

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. United Nations Security Council – Resolution 1325 (2000)
2. UN Women – Women's Role in Peace and Security Reports
3. World Bank – Women and Post-Conflict Recovery

Hegemonluq anlayışı və onun beynəlxalq münasibətlərə təsirləri
Əlirzayev Tamerlan Laçın.191 A qrupu. Beynəlxalq Münasibətlər və Regionşünaslıq
fakültəsi.lirzayevtamerlan@gmail.com. Siyasi elmlər bölməsi.
Elmi rəhbər : Məmmədova Günan İsa qızı.
Azərbaycan Dillər Universiteti.

Hegemoniya beynəlxalq münasibətlər sahəsində tez-tez qarşılaşdığımız bir ifadədir. Bəs nədir Hegemoniya və ya Hegemonluq anlayışı? Antik Yunanıstanda 'birincilik' və 'hakimiyyət' mənasında işlədilən hegemoniya anlayışı [1], Hegel, Marks və Qramşki kimi mütəfəkkirlərin nəzəriyyələri ilə təkamül edərək müasir siyasi məzmun qazanmışdır.

Hegemonluğun təməlində dayanan güc həm məqsəd, həm də əlaqələri tənzimləyən bir vasitədir. Morqentauya görə, güc siyasi davranışın əsasını təşkil etsə də, dövlətlərarası münasibətlər hər zaman rəqabət üzərində qurulmur. Strateji təmasın və maraq toqquşmasının olmadığı mühitlərdə güc faktoru öz əhəmiyyətini itirərək yerini əməkdaşlığa verir. [3]

“Hegemonluq təkcə zor tətbiqi deyil, həm də razılığın təşkilidir.” - Antonio Gramsci

Güç anlayışı sadəcə hərbi-texniki qüdrətlə ölçülmür. Coğrafiya, resurslar və demoqrafiya kimi maddi faktorlarla yanaşı, təhsil, milli mədəniyyət və diplomatik bacarıq dövlətin hegemonluq potensialını müəyyən edən əsas elementlərdir. [2]

Tarixi təcrübə (Roma, Çin, Monqol imperiyaları) göstərir ki, bütün hegemon güclər oxşar inkişaf və tənəzzül mərhələlərini keçirlər. Donald Puchalanın yanaşmasına görə, imperiyalar strukturca qeyri-sabitdir; daxili elitaların

muxtariyyət istəyi mərkəzi zəiflədir və dövlət dağılmaqdan ziyadə, müxtəlif sürətlə parçalanır. Bu qanunauyğunluq Soyuq müharibə dövründə SSRİ-nin süqutunda da özünü doğruldur. Beləliklə, tarix fərqli təqvimlərdə eyni ssenarilərlə təkrarlanır.[4]

Dövlətin xarici uğuru birbaşa onun daxili sabitliyindən — yəni ədalətli idarəçilik, iqtisadi rifah və azad mühitindən asılıdır. Bu daxili potensial xarici strategiya üçün əsas bazadır. Lakin beynəlxalq münasibətlərdə əməkdaşlıq görüntüsünə baxmayaraq, mənfəəti real güc balansı müəyyən edir; hegemon dövlətlər müxtəlif təzyiq vasitələri ilə prosesləri öz milli maraqlarına uyğun yönləndirirlər. Nəticə etibarilə, hegemon dövlətlərin beynəlxalq münasibətlərə təsiri tarixən geniş olmuşdur. Müasir dövrdə bu güclər təkcə hərbi qüdrətə deyil, həm də beynəlxalq təşkilatlar və siyasi birliklər kimi alternativ kanallara söykənirlər. Bu qurumlar vasitəsilə hegemonlar öz maraqlarını qoruyur, qlobal prosesləri birbaşa güc tətbiq etmədən öz xeyirlərinə yönləndirməyə davam edirlər.

“Beynəlxalq siyasətin quruluşu dövlətlərin güc bölgüsü ilə müəyyən olunur.” - Kenneth Waltz

Ədəbiyyat siyahısı :

[1]**Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası** “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”

[2]**Elşən Nəsimov** “Beynəlxalq Münasibətlər və dövlətlərin güclərinə görə təsnif olunmalılarının əsasları (qlobal və regional miqyasda sülhün təmin edilməsində dövlət gücünün rolu-təsiredici amil kimi)”

[3]**Hikmət Babaoğlu** “Dünya siyasəti və Beynəlxalq münasibətlər”

[4]**Zbignev Bejinski** “Böyük şahmat taxtası”

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANDA DAYANIQLI İNKİŞAF STRATEGİYASININ FORMALAŞMASINDA ROLU

İLKİN ƏLİYEV RAFƏDDİN 512A qrupu, Sosial iş fakültəsi Siyasi elmlər bölməsi

E-poçt: liyevilk44@gmail.com

Elmi rəhbər: müəllim Elnurə İsmaylova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Bu tezisdə Heydər Əliyevin Azərbaycanda həyata keçirdiyi sosial yönümlü dövlət siyasətinin ölkənin dayanıqlı inkişaf strategiyasının formalaşmasına təsiri araşdırılır. Onun rəhbərliyi dövründə sosial müdafiə sisteminin gücləndirilməsi, təhsil sahəsinin inkişafı, gənclər siyasətinin formalaşdırılması və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həlli istiqamətində həyata keçirilmiş tədbirlər təhlil olunur.

XX əsrin sonlarında Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkə qarşısında ciddi siyasi, iqtisadi və sosial problemlər meydana çıxmışdır. Müharibə şəraiti, iqtisadi böhran və sosial çətinliklər əhalinin həyat səviyyəsinə mənfi təsir göstərirdi. Belə bir mürəkkəb dövrdə dövlət idarəçiliyində sabitliyin təmin edilməsi və sosial problemlərin həlli xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi.

Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi siyasətin əsas istiqamətlərindən biri sosial sahənin inkişafı və əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılması idi.

Əsas hissə

Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə sosial siyasət dövlət strategiyasının mühüm istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Sosial sahədə həyata keçirilən tədbirlər əhalinin rifahının yüksəldilməsinə, sosial müdafiə sisteminin

gücləndirilməsinə və cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin sosial təminatının yaxşılaşdırılmasına yönəlmişdir [1, s.45].

Heydər Əliyevin sosial siyasətində xüsusi yer tutan məsələlərdən biri məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli olmuşdur. Ermənistan-Azərbaycan münəqişəsi nəticəsində doğma torpaqlarını tərk etməyə məcbur olmuş yüz minlərlə insanın sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, onların yaşayış

şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluq imkanlarının yaradılması istiqamətində mühüm proqramlar həyata keçirilmişdir [2, s.120].

Eyni zamanda təhsil sahəsinin inkişafı da sosial siyasətin əsas istiqamətlərindən biri olmuşdur. Yeni məktəblərin və ali təhsil müəssisələrinin inkişafı, gənclərin keyfiyyətli təhsil alması üçün imkanların genişləndirilməsi dövlət siyasətinin prioritet məsələlərindən birinə çevrilmişdir [3, s.84].

Nəticə

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi sosial yönümlü dövlət siyasəti Azərbaycanda sosial sabitliyin möhkəmləndirilməsinə və əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsinə mühüm töhfə vermişdir. Onun təşəbbüsü ilə həyata keçirilən islahatlar sosial müdafiə, təhsil və gənclər siyasəti sahələrində mühüm nəticələrin əldə olunmasına şərait yaratmışdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının müasir inkişaf modeli. Bakı, 2018.
2. Əliyev H. Azərbaycan müstəqilliyi və inkişaf strategiyası. Bakı, 2001.
3. Həsənov Ə. Müasir Azərbaycan siyasəti. Bakı, 2015.

II DÜNYA MÜHARİBƏSİ DÖVRÜNDƏ TƏBLİĞAT PPR: ABŞ VƏ ALMANİYA NÜMUNƏSİ

Əhmədov Pərviz Asif, . 461 B qrupu. Beynəlxalq Münasibətlər və Regionşünaslıq fakültəsi.

phmdov044@gmail.com. Siyasi elmlər bölməsi.

Elmi Rəhbər : Məmmədova Günan İsa qızı.

Azərbaycan Dillər Universiteti.

II Dünya Müharibəsi təbliğatın kütləvi və sistemli şəkildə tətbiq olunduğu ən mühüm tarixi dövrlərdən biri olmuşdur. Bu müharibə yalnız hərbi qarşıdurma deyil, həm də ideoloji mübarizə xarakteri daşımışdır (Boyras və Cantürk, 2014). Dövlətlər siyasi məqsədlərinə nail olmaq və ictimai dəstəyi təmin etmək üçün təbliğat vasitələrindən geniş istifadə etmişlər (Boyras və Cantürk, 2014). Bu vasitələr arasında təbliğat afişləri öz təsir gücünə görə xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Tədqiqatın məqsədi ABŞ və Almaniya nümunəsində II Dünya Müharibəsi dövrünə aid təbliğat afişlərinin ideoloji və semiotik xüsusiyyətlərini müqayisəli şəkildə təhlil etməkdir.

Araşdırmada keyfiyyət metodologiyası tətbiq edilmiş, Ferdinand de Saussure və Roland Barthesin nəzəriyyələrinə əsaslanan semiotik analiz metodundan istifadə olunmuşdur. Bu yanaşma vizual simvolların düz və yan mənalarını müəyyən etməyə, onların yaratdığı ideoloji mifləri aşkara çıxarmağa imkan verir. II Dünya Müharibəsi dövründə ABŞ-da təbliğat Office of War Information (OWI) tərəfindən koordinasiya edilmişdir (Mahaney, 2002). Təbliğat afişləri xalqın səfərbər olunmasına, müharibə istiqrazlarının alınmasına, istehsalın artırılmasına və resurslara qənaət edilməsinə xidmət etmişdir. Bu afişlərdə vətənpərvərlik, milli birlik və fədakarlıq ideyaları ön plana çıxarılmışdır. Eyni zamanda, Yaponiya düşmən obrazı kimi təqdim edilərək cəmiyyətin müharibəyə dəstəyi gücləndirilmişdir.

Nasist Almaniyasında isə təbliğat dövlət ideologiyasının əsas alətlərindən biri olmuşdur. Adolf Hitlerin hakimiyyəti dövründə Joseph Goebbelsin rəhbərlik etdiyi Təbliğat və Xalq Maarifləndirmə Nazirliyi kütləvi informasiya vasitələrinə nəzarət etmişdir. Nasist təbliğatı antisemitizm, irqçilik və Aryan irqinin üstünlüyü ideyalarına əsaslanmışdır. Təbliğat afişlərində yəhudilər təhlükəli düşmən kimi təqdim edilərək nasist ideologiyasının legitimləşdirilməsinə xidmət etmişdir.

ABŞ və Almaniyanın təbliğat afişləri arasında həm oxşar, həm də fərqli xüsusiyyətlər mövcuddur. Hər iki ölkədə sadə və təsirli vizual simvollar, güclü rəng kontrastları və emosional mesajlardan istifadə olunmuşdur. Bununla belə, ABŞ təbliğatı əsasən milli səfərbərlik və motivasiyaya yönəldiyi halda, Almaniya təbliğatı irqçi və antisemit ideologiyanın yayılmasına xidmət etmişdir. (Hartman, 2000).

Nəticə etibarilə, II Dünya Müharibəsi dövründə təbliğat afişləri ictimai rəyin formalaşdırılmasında mühüm rol oynamışdır. ABŞ və Almaniya nümunələri vizual kommunikasiya vasitələrinin siyasi və ideoloji məqsədlərə çatmaq üçün güclü təsir mexanizmi olduğunu göstərir. Bu afişlər müharibə dövrünün siyasi, sosial və psixoloji xüsusiyyətlərini əks etdirən mühüm tarixi mənbələr hesab olunur.

Ədəbiyyat Siyahısı

Akarcalı, S. (2003). II. Dünya Savaşında İletişim və Propaganda. Ankara: İmaj Yayıncılık.

Barthes, R. (2014). Göstergibilimsel Serüven. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Boyraz, B., & Cantürk, A. (2014). Amerika Birleşik Devletleri Örnekleminde II. Dünya Savaşı Propaganda Posterleri. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(33), 496–503.

Çeken, M. B., & Ersan, M. (2022). II. Dünya Savaşı Döneminde Propaganda Afişleri: ABD ve Almanya Örneği. Ulakbilge, 72, 477–488.

Dereli, A. B. (2018). II. Dünya Savaşında Propaganda. Ankara: Eğitim Yayınevi.

Goebbels, J. (2019). Büyük Yalanlar. İstanbul: Zeplin Yayınları.

Grabowski, J. (2009). German Anti-Jewish Propaganda in the Generalgouvernement, 1939–1945. Holocaust and Genocide Studies, 23(3), 381–412.

Hartmann, J. J. (2000). A Psychoanalytic View of Racial Myths in a Nazi Propaganda Film. Journal of Applied Psychoanalytic Studies, 2(4), 329–346.

Mahaney, D. C. (2002). Propaganda Posters. OAH Magazine of History, 16(3), 41–46.

Saussure, F. De (2011). Genel Dilbilim Dersleri. İstanbul: Multilingual Yayınları

Çapa tövsiyə olunur : Məmmədova Günan

RƏQƏMSAL MEDİANIN GƏNCLƏRİN SİYASİ İŞTİRAKINA TƏSİRİ

Zeynallı Xanım Natiq qızı. Humanitar və sosial elmlər fakültəsinin tələbəsi,

Siyasi elmlər bölməsi. +994504577616

Elmi rəhbər - s.ü.f.d., dos. Zaur Bilal oğlu Əliyev

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Heydər Əliyevin də qeyd etdiyi kimi, “Gənclər bizim gələcəyimizdir.” Bu fikir gənclərin ictimai-siyasi proseslərdə rolunun əhəmiyyətini aydın şəkildə ortaya qoyur. Rəqəmsal media gənclərin siyasi iştirakını məlumatlandırma, motivasiya və sosial təsir mexanizmləri vasitəsilə gücləndirir. Bu tezisdə rəqəmsal medianın gənclərin siyasi iştirakına təsiri, rəqəmsal savadlılığın rolu və bu mühitdə yaranan risklərin dərk edilməsinin vacibliyi nəzərdən keçirilir.

Bu mövzu müasir dövr üçün olduqca aktualdır. Media savadlılığı və informasiyanın düzgün emalı rəqəmsal medianın gənclərin siyasi iştirakına müsbət təsirini gücləndirir. Xüsusilə tənqidi düşüncənin inkişafı, fərdi öyrənmə bacarıqlarının möhkəmlənməsi və ictimai proseslərə marağın artması bu təsirin əsas göstəricilərindəndir.

“Təhsilli və savadlı gənclər ölkəmizin inkişafında əsas rol oynayacaq” fikrini nəzərə alsaq, demək olar ki, rəqəmsal integrasiya təhsil imkanlarını daha da genişləndirmişdir. Müasir təhsildə ənənəvi modelin rəqəmsal və interaktiv modellə əvəzlənməsi öyrənmə prosesini asanlaşdırmış, onu daha çevik və əlçatan etmişdir. Təhsildə bu cür rəqəmsal integrasiyanın uğurla həyata keçirilməsi üçün həm müəllimlərin, həm də şagirdlərin müasir texnoloji vasitələri tanıması və onlardan məqsədyönlü şəkildə istifadə etməsi vacibdir [2, s. 94].

Bununla yanaşı, rəqəmsal medianın gənclərin siyasi iştirakına mənfi təsirləri də mövcuddur. Başlıca problemlərdən biri manipulyasiya və informasiya təzyiqidir; bu isə cəmiyyətin siyasi baxışlarının

yanlış istiqamətlənməsinə və iştirakdan uzaqlaşmaya səbəb ola bilər. Medianın uşaq və gənclər üzərində mənfi təsirlərinin gündən-günə artması onların media sahəsində məlumatlandırılması və maarifləndirilməsinin vacibliyini daha da aktuallaşdırır [1, s. 181].

Beləliklə, rəqəmsal media gənclərin siyasi iştirakını bir tərəfdən gücləndirir, digər tərəfdən isə manipulyasiya riskini artırır. Buna görə də gənclərin media savadlılığının yüksəldilməsi, tənqidi düşünmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi və rəqəmsal texnologiyalardan məqsədyönlü istifadə xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyatlar

1. İsgəndərova, V. Müasir Azərbaycan mediası: peşəkarlıq standartları və yeni trendlər (s. 179-182). "Media və informasiya savadlılığı rəqəmsal savadlılıq fonunda". 2. <https://doi.org/10.36719/2789-6919/44/93-98>

HEYDAR ALIYEV'S FOREIGN POLICY AS A FOUNDATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN

Huseynzade Azim Anar oghlu, Group 271R, Faculty of International Relations and Regional Studies, huazim11@gmail.com, Section: Political Sciences

Scientific Supervisor: Anara Rovshan Mammadova

Azerbaijan University of Languages, Baku

In the history of independent Azerbaijan, Heydar Aliyev's return to power in 1993 marked not simply a political change, but the beginning of a new stage of state consolidation. At that time, the country was facing military pressure, institutional weakness, economic decline, and serious internal instability. This is why Heydar Aliyev's political course should be assessed not only in terms of diplomacy, but also in terms of long-term national development [5, p.47; 1, p.10].

A key feature of this course was the connection between internal stabilization and foreign policy. Sustainable development requires functioning institutions, legal order, and a predictable state strategy. In this context, the 1995 Constitution was especially important, because it defined Azerbaijan as a democratic, legal, secular, and unitary republic, while also affirming that the country's foreign relations should be built in line with international legal principles [3, p.3].

Heydar Aliyev's foreign policy was based on balance and pragmatism. Instead of attaching Azerbaijan to a single geopolitical center, he promoted a multi-vector approach that allowed the country to build relations with regional neighbors, Western states, and major international organizations at the same time. The country's accession to the Council of Europe in 2001 further strengthened its international visibility and confirmed its intention to integrate more actively into European political and legal frameworks [5, p.48; 2, p.4].

The economic dimension of this strategy became particularly visible in the energy sector. The Contract of the Century, signed in 1994, was not only an energy agreement, but also a strategic foreign policy decision. By attracting major international companies and linking Azerbaijan to wider markets, it increased foreign investment, broadened international partnerships, and strengthened the country's geopolitical importance. At the same time, the development of export routes reduced isolation and gave Azerbaijan greater room for independent action [1, p.11].

However, sustainable development cannot be reduced to economic growth alone. From this perspective, the establishment of the State Oil Fund in 1999 was a significant step. It showed an effort to direct oil revenues toward socioeconomic priorities and future-oriented state planning. Contemporary assessments also show that these resources were linked to social projects, especially in support of vulnerable groups, including refugees and internally displaced persons. This demonstrates that Heydar Aliyev's development strategy combined foreign policy, economic management, and social responsibility within a single state vision. [4, p.78]

In conclusion, Heydar Aliyev's role in Azerbaijan's development should be understood through the interdependence of diplomacy, state-building, and resource governance. His foreign policy did not function separately from domestic development; on the contrary, it created the external conditions necessary for internal stabilization, economic growth, and stronger institutions [1, p.10; 5, p.48].

REFERENCES

1. Bayramov, J. (2023). National leader Heydar Aliyev and foreign policy strategy of Azerbaijan. *World of Diplomacy*, Special Edition, 9–13.
2. Bertelsmann Stiftung. (2003). Azerbaijan country report. In Bertelsmann Transformation Index 2003.
3. Constitution of the Republic of Azerbaijan. (1995).
4. Hirose, Y. (2023). From the humanitarian crisis to the exemplary care and great return – Heydar Aliyev's policy for the wellbeing of the forcefully displaced population. *World of Diplomacy*, Special Edition, 74–81.
5. Qasimli, M. (2023). Main goals, objectives and directions of the foreign policy of the Republic of Azerbaijan (1993–2003). *World of Diplomacy*, Special Edition, 47–57.

HEYDAR ALIYEV AND THE IDEA OF A STRONG STATE

**Mehrin Atayeva Ilham, Group 271R, Faculty of International Relations and Regional Studies,
mehrinatayeva26@gmail.com, Section: Political Sciences
Scientific Supervisor: Anara Rovshan Mammadova
Azerbaijan University of Languages, Baku**

In the first years of independence, Azerbaijan was not dealing only with political change. The country was also trying to protect its statehood in a period of instability, war, and economic difficulty. For this reason, the idea of a strong state became one of the central issues of that period. In Azerbaijan, this idea is closely associated with Heydar Aliyev, especially after his return to power in 1993 [1].

Heydar Aliyev approached the state not simply as a political structure, but as a system that had to function in an orderly and stable way. In his speeches, the strengthening of independence, preservation of public order, and continuity of statehood were presented as key priorities [1]. This shows that the idea of a strong state was understood in a practical sense. It was about keeping the country stable, preventing internal disorder, and creating institutions that could work in the long term.

One of the most important steps in this direction was the adoption of the Constitution in 1995. The Constitution defined Azerbaijan as a democratic, legal, secular, and unitary republic. It also described the president as the representative of the unity of the people and the guarantor of the country's independence and territorial integrity [2, p.2]. This is important because it shows that state strength was linked to legal structure and institutional responsibility, not only to political leadership.

Another important part of this process was the strengthening of a common national idea. In the years after independence, Azerbaijan needed a broader framework that could unite society around the state. In this context, Azerbaijanism gained particular importance. Academic studies describe it as a civic approach that emphasizes common belonging to the Azerbaijani state and helps bring different groups together within one political community [3, p.2]. This made the idea of a strong state more socially meaningful, because a stable state depends not only on institutions, but also on unity among citizens.

For this reason, Heydar Aliyev's idea of a strong state should be understood as a combination of independence, legal order, and national solidarity. Its significance lies in the fact that it addressed the real needs of Azerbaijan during a difficult transition period. Today, this idea still holds an important place in discussions of Azerbaijani statehood and political development [1; 3, p.3].

REFERENCES

1. Aliyev, H. (1998, October 18). Speech at the inauguration ceremony of the President of the Republic of Azerbaijan. Heydar Aliyev Heritage Research Center.
2. Ergun, A. (2023). Origins of nation-building in Azerbaijan. Caucasus Analytical Digest, 133, 2–10.
3. Republic of Azerbaijan. (1995). The Constitution of the Republic of Azerbaijan

AZƏRBAYCANDA DÖVLƏT GƏNCLƏR SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASINDA İLHAM ƏLİYEVİN ROLU

Cəfərov Nihat Arif oğlu Beynəlxalq Münasibətlər və Regionşünaslıq fakültəsinin III kurs tələbəsi (qrup 382) (nihadceferov912@gmail.com) Azərbaycan bölməsi Elmi rəhbəri: b.ım.

Gülnarə Əfəndiyeva Rauf qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti

1993-cü ildən etibarən gənc nəsə diqqətin dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilməsində Ulu Öndər Heydər Əliyev-in mühüm və əvəzsiz rolu olmuşdur ([1, s.25]). 1969-cu ildə hakimiyyətə gəldikdən sonra “gənclər bizim gələcəyimizdir” fikrini irəli sürməsi onun gənclərə verdiyi önəmin göstəricisi idi ([1, s.27]). Bu yanaşma həm Sovet dövründə, həm də müstəqillikdən sonra dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir ([1, s.30]).

Ulu Öndər yaxşı bilirdi ki, ölkənin gələcəyi gənclərin sağlam düşüncəsindən və peşəkar hazırlığından asılıdır. Bu səbəbdən gənclərin xaricdə təhsil alması, yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin yetişdirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır ([1, s.34]).

Bu siyasət 2003-cü ildən etibarən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir ([2, s.12]).

İllər ərzində dövlət başçısı tərəfindən qəbul edilən bir sıra proqram və strategiyalar gənclər siyasətinin sistemli şəkildə inkişaf etdirildiyini göstərir. Bunlara “Azərbaycan Gəncliyi Dövlət Proqramı” (2005–2009), “Azərbaycan Gəncliyi Dövlət Proqramı” (2011–2015), “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası və “2015–2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyası” daxildir ([2, s.18]).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fondu-nun yaradılması gənclərin sosial, iqtisadi və ictimai fəaliyyətinin genişlənməsinə mühüm töhfə vermişdir ([2, s.22]). Bu fond gənclərin layihələrinin dəstəklənməsi və onların cəmiyyət həyatında fəal iştirakının təmin olunmasında mühüm rol oynayır.

Eyni zamanda, Heydər Əliyev Fondu da gənclərin inkişafına yönəlmiş layihələr həyata keçirərək bu sahəyə mühüm dəstək verir ([2, s.25]).

Bu gün Azərbaycanda gənclər siyasəti dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri olmaqla yanaşı, gənclər ölkənin ictimai-siyasi, iqtisadi və sosial həyatında fəal iştirak edir və dövlət quruculuğunda mühüm rol oynayırlar ([2, s.30]).

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Hacıyev F. Azərbaycan dövlət gənclər siyasəti: məqsəd və nailiyyətləri. Bakı, 2010.
2. Xəlilov E. İlham Əliyev və Azərbaycan gənclər siyasəti. Bakı, 2015.

HEYDAR ALIYEV AND THE AZERBAIJANI MODEL OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Hüseynova Fidan Rüstəm qızı, qrup B23-303b, İngilis və alman dilləri fakültəsi, huseynovafidan2027@gmail.com Siyasi elmlər bölməsi

Həsənzadə Könül Rövşən qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

In the modern era, sustainable development is one of the priority issues for all states and nations. Naturally, the sustainable and continuous development of Azerbaijan is also a necessary issue

for our people and our state. The sustainable development model of Azerbaijan refers to a long-term, stable, and balanced strategy implemented in the economic, social, and political spheres. The foundation of this model was laid many years ago by the National Leader Heydər Əliyev, who made a significant contribution to the formation of modern Azerbaijan [1, s. 3].

One of the main directions in establishing the sustainable development model is the oil strategy, which is essential for the country's economy, as well as attracting foreign investment and creating a strong economic base. One of the most important steps taken by Heydər Əliyev in this direction was the signing of the "Contract of the Century" on 20 September 1994 with a number of foreign oil companies.

The signing of the "Contract of the Century" led to the attraction of foreign investment and technologies to Azerbaijan, the increase of oil production, the strengthening of the economy, and the country's access to global energy markets. Overall, since the fuel and energy sector forms the basis of the national economy, the oil strategy is one of the main directions of foreign policy and is aimed at developing the main sector of the economy and expanding energy sales markets [2, s. 116].

The foundation of social policy, which is as important as economic freedom and development, was laid by Heydər Əliyev, and the main goal of this policy is to improve the welfare of the population and establish a sustainable social protection system. In 1993, Heydər Əliyev returned to power and, during 1993–2003, adopted a number of decisions aimed at improving public welfare. Salaries and pensions were increased, the social protection system was established, and labor legislation was developed. State care for martyrs' families and disabled persons was strengthened; they were provided with houses and cars, and rehabilitation centers were created to support their health and rehabilitation [3].

Another important aspect of sustainable development is the political measures and reforms carried out in this field. First of all, the return of our national leader, who possessed strong political power and strategic thinking, played a very important role. In a short time, chaos and instability in the country were eliminated, and the separatist attempts aimed at dividing the republic were suppressed. Attempts at coup d'état were prevented, and serious measures were taken in the field of national army building. After 1993, important steps were taken towards building a legal and democratic state, and in 1995 a new democratic Constitution was adopted, ensuring citizens' rights and freedoms. At the same time, international relations were established and developed, Azerbaijan integrated into the global arena, and a balanced foreign policy was implemented. All these political measures led to the strengthening of stability in the country and created favorable conditions for economic development [4, s. 159].

Thus, the economic, social, and political reforms carried out by Heydər Əliyev laid the foundation for Azerbaijan's sustainable development. Thanks to his far-sighted policy, stability was ensured in many areas, and favorable conditions were created for economic, social, and political development.

This policy is successfully continued today by İlham Əliyev, contributing to the country's continuous development, strengthening its position in the international arena, and improving the welfare of the population. As a result, the implemented measures and activities have led to the formation of Azerbaijan as a sustainably and continuously developing state.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Tağıyeva, S. Heydər Əliyev siyasətində dövlətçilik prinsipləri və milli inkişaf modeli. Elmi Tədqiqat Beynəlxalq Elmi Jurnal. 2025 / Cild: 5 Sayı: 10 / 69-72. <https://aem.az/uploads/posts/2025/11/ET.%205.10..-70-73.pdf>
2. Tkachenko, I. The Modern Azerbaijani Economic Model as an Achievement of the Foreign Policy of the Aliyev State. Problems of World History. N. 21. 2025. Pp.116-129. <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-31-7>

3. National Leader Heydar Aliyev is the author of Azerbaijan's Social State Model. May 10, 2025. https://sosial.gov.az/en/media/news/-7998?utm_source=chatgpt.com
4. Qurbanov, A.A. Heydər Əliyev Azərbaycanda iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafının banisidir. Audit, 2023, 1 (39), səh. 158-164. <https://audit-journal.az/files/articles/211.pdf?v=MjAyMy0wNi0wNSAxMT0xMzowNw==>

YAPONİYA TURİZMİNİN İQTİSADİYYATA TƏSİRİ

Fidan Mustafayeva Ramin

Qrup: 378, Fakültə: BMR E-poçt: mustafayevaf@gmail.com

Bölmə: Siyasi elmlər

Elmi rəhbər: Şəhla Xələfova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Turizm insanların istirahət, əyləncə, müalicə, iş və ya başqa məqsədlərlə ölkədaxili və ya ölkəxarici səfərlər etməsidir. Bu səfərlər zamanı insanlar qonaqlama, qidalanma, nəqliyyat və digər xidmətlərdən yararlanır. Turizmin iqtisadiyyata ciddi təsir mövcuddur. Turizm sahəsi ölkənin iqtisadiyyatına gəlir gətirir, yeni iş yerləri yaradır, infrastrukturunu inkişaf etdirir, valyuta axınını təmin edir və digər sahələri də inkişaf etdirir. Yaponiyanın turizminə baxdıqda turizm sahəsinin inkişafını və iqtisadiyyata təsirini görmək mümkündür.

Turizmin iqtisadiyyata təsiri müxtəlif sahələrdə özünü birüzə verir. Bu təsirləri əsasən Yaponiya kimi ölkələrin statistikalarında görmək mümkündür. Yaponiyanın İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı vəziyyətinə baxdıqda onun iqtisadiyyatının bərpasında turizm sahəsinin əhəmiyyəti böyük rol oynayıb. Xarici və yerli turistlərin ölkəyə axını müxtəlif sahələrin inkişafına gətirib çıxarır. Turistlər tərəfindən xərclənən vəsait ölkənin iqtisadiyyatında pul dövriyyəsinin artmasına və ÜDM-in formalaşmasına müsbət təsir göstərir.

Turizmin iqtisadiyyata təsiri yalnız gəlirlə məhdudlaşmır. Eyni zamanda məşğulluğun artmasına da gətirib çıxarır. Yaponiyada turizm sektorunun inkişafı nəticəsində yeni otellər, restoranlar və digər xidmət sahələri yaradılır. Bu da yeni iş yerlərinin açılmasına gətirib çıxarır. Bundan əlavə, turizm sahəsində çalışan tur bələdçilərə, nəqliyyat işçilərinə və xidmət sektorunda işləyən işçilərə tələbat artır.

Yaponiyada turizmin inkişafı infrastrukturun yenilənməsi və genişlənməsində də əhəmiyyətli rol oynayır. Turist axınının artması nəqliyyat sisteminin təkmilləşdirilməsini zəruri edir. Bu məqsədlə yeni yollar salınır, hava limanları tikilir və mövcud nəqliyyat xidmətləri gücləndirilir. Bu proses ölkənin iqtisadi inkişafına müsbət təsir göstərməklə yanaşı, Yaponiyanın turizm sahəsində cəlbediciliyini artırır.

Nəticə etibarilə, turizm Yaponiyanın iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayan əsas sahələrdən biridir. Turizm sektoru ölkəyə gəlir gətirməklə yanaşı, yeni iş yerlərinin yaradılmasına, infrastrukturun inkişafına və beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə şərait yaradır. Bununla yanaşı, turizmin bəzi mənfi təsirlərinin mövcud olmasına baxmayaraq, onun ümumi iqtisadi əhəmiyyəti daha üstün hesab olunur. Bu baxımdan Yaponiyada turizmin davamlı inkişafı ölkə iqtisadiyyatının gələcək inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Müller, Piter. Tourism and Economic Development in Japan. Tokyo, 2018. Səh. 12-20.
2. Tanaka, Hiroshi. Yaponiyada Turizm və İqtisadi Təsirləri. Bakı, 2020. Səh. 45-52.
3. Həbibə Sultanova. Turizm və İqtisadi İnkişaf. Bakı, 2015. Səh. 30-38.
4. Əli Quliyev. Müasir Turizm İqtisadiyyatı. Bakı, 2017. Səh. 15-22.

**HEYDƏR ƏLİYEVİN MİLLİ MARAQLARA
ƏSASLANAN SİYASİ İDARƏETMƏ KONSEPSİYASI**

Paşayeva Mələk Tərhan qızı

Fakültə: BMR Qrup:279

e-mail: melek.pashayva@icloud.com

Bölmə: Regionşünaslıq (Yaponiya)

Elmi rəhbər: Şərq Ölkələri üzrə Regionşünaslıq

kafedrasının baş müəllimi Şəfq Mustafayeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir Azərbaycanın inkişaf mərhələsinə nəzər yetirdikdə aydın şəkildə görünür ki, ölkədə milli şüurun möhkəmlənməsi, dövlətçilik ənənələrinin güclənməsi və cəmiyyətin yeni inkişaf mərhələsinə keçidi böyük ölçüdə Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi siyasətlə bağlı olmuşdur. Həmin dövrdə formalaşdırılan Azərbaycançılıq ideyası yalnız siyasi konsepsiya kimi deyil, eyni zamanda cəmiyyətin birləşdirilməsi və milli həmrəyliyin gücləndirilməsi baxımından mühüm ideoloji xətt kimi qəbul olundu. Bu ideya həm ölkə daxilində yaşayan vətəndaşların, həm də xaricdə yaşayan azərbaycanlıların ortaq dəyərlər ətrafında birləşməsinə şərait yaratdı. Bunun nəticəsində milli birlik hissi gücləndi və dövlət müstəqilliyinin qorunması istiqamətində mühüm addımlar atıldı. Heydər Əliyev dəfələrlə qeyd edirdi ki, müstəqil Azərbaycanın əsas ideoloji dayacağı məhz Azərbaycançılıqdır və hər bir vətəndaş öz milli kimliyi ilə qürur duymalı, dövlətinin inkişafına töhfə verməyə çalışmalıdır [2, s.1; s.3].

Azərbaycanın iqtisadi inkişafında dönüş nöqtəsi hesab olunan mühüm hadisələrdən biri 1994-cü il sentyabrın 20-də imzalanmış və tarixə “Əsrin Müqaviləsi” kimi daxil olmuş neft sazişidir. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən bu razılaşma Xəzər dənizində yerləşən “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” yataqlarının işlənməsini nəzərdə tuturdu və ölkənin yeni neft strategiyasının əsasını qoydu. Bu müqavilənin imzalanması Azərbaycanın beynəlxalq enerji bazarında mövqeyinin güclənməsinə və ölkəyə böyük həcmdə investisiyaların cəlb olunmasına səbəb oldu. Müqavilə həm regional, həm də beynəlxalq səviyyədə böyük maraq doğurdu və Milli Məclis tərəfindən təsdiqləndikdən sonra 1994-cü ilin dekabr ayında qüvvəyə mindi. Layihəyə yatırılan 11,5 milyard ABŞ dolları həcmində sərmayə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına ciddi təsir göstərdi, yeni iş yerlərinin açılmasına və dövlət gəlirlərinin artmasına şərait yaratdı. Gəlirin əsas hissəsinin Azərbaycanın payına düşməsi ölkənin iqtisadi müstəqilliyini gücləndirdi və beynəlxalq əməkdaşlıq əlaqələrinin genişlənməsinə imkan verdi [1, s4].

Müstəqilliyin bərpasından sonra Azərbaycanın qarşısında duran mühüm məsələlərdən biri də Xəzər dənizinin hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi idi. Sovet dövründə bu məsələ əsasən SSRİ və İran arasında tənzimlənirdi. Lakin SSRİ-nin dağılmasından sonra regionda yeni müstəqil dövlətlərin yaranması Xəzər hövzəsində maraqların toqquşmasına səbəb oldu və məsələ daha mürəkkəb xarakter aldı. Azərbaycan bu prosesdə milli maraqlarını qorumağa çalışaraq diplomatik danışıqlarda fəal iştirak etmiş və regional əməkdaşlığın inkişafına töhfə vermişdir. Bu siyasətin nəticəsi olaraq ölkəyə investisiyaların cəlb olunması genişlənmiş və iqtisadi inkişaf üçün yeni imkanlar yaranmışdır ki, bu da Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətinin nəticəsi kimi qiymətləndirilir [3, s11–12].

Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətində mühüm yer tutan məsələlərdən biri də Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həllinə nail olunması istiqamətində aparılan siyasət idi. Onun rəhbərliyi dövründə münaqişənin beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində müzakirəsi genişləndirildi və diplomatik danışıqlara üstünlük verildi. Heydər Əliyevin nümayiş etdirdiyi siyasi təmkin və uzaqgörənlik bir sıra dünya liderləri tərəfindən də yüksək qiymətləndirilmişdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1.Əsrin Müqaviləsi

<https://minenergy.gov.az/az/neft/esrin-muqavilesi>

2.Heydər Əliyevin milli dövlətçilik konsepsiyası

<https://sia.az/az/news/politics/1007089.html>

3. Heydər Əliyev və Azərbaycanın milli maraqlara əsaslanan xarici siyasəti

<https://azertag.az/xeber/heyder-eliyev-ve-azerbaycanin-milli-maraqlara-esaslanan-xarici-siyaseti-2847445>

4. Ümummilli lider Heydər Əliyevin Dağlıq Qarabağ siyasətinin böyük uğuru

<https://files.preslib.az/projects/heydaraliyev/articles/he0555.pdf>

İSRAİLDƏ SAĞ İDEOLOGİYALI PARTİYALARIN PLATFORMALARI VƏ ƏSAS HƏDƏFLƏRİ

Əzizova Aydan Məmməd qızı

277, BMR fakültəsi, İsrail və Yaxın Şərq

Elmi rəhbər: Şərq üzrə regionşünaslıq kafedrasının baş müəllimi

Günay Feyziyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti

İsrailin siyasi sistemi dünyada ən mürəkkəb modellərdən biridir. Hətta bu ölkədə uzun illər yaşayan insanlar da bəzən hansı partiyanın nəyi müdafiə etdiyini çətin ayırd edir.

İsraildə sağ-sol bölgüsü isə İsrail dövləti yaranmamışdan əvvəl başlayıb. İlk aliyalarda gələn yəhudilər arasında ciddi fikir ayrılığı var idi müstəqil dövlət qurulmalıdırmı, yoxsa başqa yol seçilməlidir?

İsrail siyasətini sağ-sol kimi bölmək bəzən səhv olur. Çünki tarixdə sol adlanan liderlər də sağçı qrupların etdiklərini dəstəkləyiblər.

İsraildə radikal sağ deyir ki, İsrail indiki sərhədlərlə tam deyil. Onlara görə İsrail daha böyük torpaqlara sahib olmalıdır. Bu torpaqlar Tövratda müxtəlif yerlərdə fərqli sərhədlərlə göstərilir, yəni dəqiq deyil ona görə də bəzi siyasətçilər deyir ki: İsrail ən azı Qərbi Şəriani tam nəzarətə almalıdır bəziləri isə deyir ki: İsrail bugünkü Ürdün torpaqlarını da öz nəzarəti altına almalıdır.

Əslində dini qaydalara görə yəhudilər Məsih gəlmədən dövlət qurmamalıdır.

Amma Avraham Kook kimi din adamları dedi ki:

1. Dövlət qurmaq Tanrının planının bir hissəsidir.
2. Bu dövlət gələcəkdə dini qaydalarla xidmət edəcək.
3. Torpaq bölünməməlidir.
4. Bütün müqəddəs yerlər yəhudilərə aid olmalıdır.

1948 müharibəsindən sonra çəkilən yeni sərhədlər İsrailin müdafiəsini çətinləşdirdi. Bu isə xalq arasında “düşmənlərlə əhatə olunmuşuq” psixologiyasını gücləndirdi və dövlətin yaşaya bilməyəcəyi qorxusunuda artırdı. Lakin 1967-ci il müharibəsi bu ruh halını tam dəyişdi. İsrail Misir, Suriya, İordaniya və İraq üzərində qısa müddətdə qələbə qazandı, Qüdsün şərq hissəsini, Qərb Sahilini, Qolan təpələrini və Sinay yarımadasını ələ keçirdi və ərazilərini bir neçə dəfə böyütdü. Bu qələbə İsrail cəmiyyətində böyük dönüş yaratdı.

Artıq İsrail özünü 1948 sərhədləri daxilində sıxılmış bir dövlət kimi yox, Tövratda təsvir edilən “tarixi İsrail torpaqlarında” yaşayan bir dövlət kimi görməyə başlamışdı. Qüds şəhəri birləşdirildi və bu dini-milli düşüncələri daha da gücləndirdi. Nəticədə “ərəzi maksimalizmi” ideyası yenidən canlandı.

Lakin 1967-ci il müharibəsi dini sionist çevrələrin 1948-dən sonrakı mövqeləri ilə uzlaşdırıla bilmədi. O dövrdə yenidən ortaya çıxan “müqəddəs torpaqlara dönüş” ideyası sadəcə siyasi hadisə

kimi yox, Tanrının bir möcüzəsi və ilahi lütfu kimi adlandırılmağa başladı. İnanca görə Tanrı tarixə bir daha müdaxilə etmiş, ümitsiz dövrlərdən sonra yəhudilərə tarixi torpaqların qapısını açmışdı.

Hazırda bəzi vətəndaşların idarə etməyə olan inamsızlığının əsas səbəbi 2023-cü ilin yanvar ayında Ədliyyə naziri Yariv Levin və Knesset-in Konstitusiya, Hüquq və Ədliyyə Komitəsinin sədri Simxa Rotman tərəfindən irəli sürülən “məhkəmə islahatı” paketi İsrail siyasətində son illərin ən ciddi mübahisəsinə çevrildi. Bu islahatın əsas məqsədi Ali Məhkəmənin müstəqilliyini məhdudlaşdırmaq və hökumətin məhkəmə üzərindəki təsirini artırmaq idi. İslahat paketinə reaksiya çox sərt oldu və İsrail tarixinin ən genişmiqyaslı etirazlarından biri başladı. Tel-Əviv, Hayfa və Qərbi Qüds başda olmaqla bütün ölkədə yüz minlərlə insan küçələrə axışdı. Aksiyalar təxminən 36 həftə davam etdi və fasiləsiz şəkildə ölkənin siyasi gündəminə təsir göstərdi.

Son günlərdə isə İsraildə sağ qüvvələrin aktivliyi daha da artıb və bu, ölkə daxilində siyasi müzakirələrin əsas mövzularından birinə çevrilib. Likud partiyası başda olmaqla sağ partiya təhlükəsizlik məsələlərini ön plana çəkərək sərt idarəçilik modelini dəstəkləyir. Netanyahu çıxışlarında xüsusilə regional risklərin artdığını vurğulayaraq dövlətin müdafiə siyasətinin gücləndirilməsinin vacibliyini qeyd edir. Sağ partiyalar hesab edir ki, daxili sabitliyin qorunması üçün hüquq-mühafizə orqanlarına daha geniş səlahiyyətlər verilməlidir. Bununla yanaşı, sağ partiyanın Fələstin məsələsində kompromisdən uzaq mövqe nümayiş etdirilməsi də onların siyasətində əsas xətt kimi qalır. Ümumilikdə, baş verənlər İsrail siyasətində ideoloji bölünmənin dərinləşdiyini və qarşıdakı dövrdə siyasi rəqabətin daha da kəskinləşəcəyini göstərir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. **Левые и правые по-израильски, 2025**// <https://segodnya.co.il/subjects/levye-i-pravye-po-izrailski>
2. **İsrailde radikal sağ, 2024, səh. 65** // https://mia.edu.tr/uploads/f/israilde-radikal-sag-baslikli-rapor-yayinlandi_1.pdf?v=1722611309
3. **İsrail'de bir sağcı bir de birleşmiş solcu yeni partiler Netanyahu ve Gantz'a rakip oldu, 2024**//<https://www.indyturk.com/node/735631/d%C3%BCnya/i%C4%B1-de-bir-de-birle%C5%9Fmi%C5%9F-solcu-yeni-partiler-netanyahu-ve-gantz%E2%80%99de-bir-sa%C4%9Fc%C4%B1-bir-de-birle%C5%9Fmi%C5%9F-solcu-yeni-partiler-netanyahu-ve-gantz%E2%80%99>

İsrail'in Siyasi Yapısı, // <https://www.turkiyearastirmalari.org/2025/09/25/yayinlar/analiz/israilin-siyasi-yapisi/>

SÜLH DANIŞIQLARINDA QADINLARIN ROLU

Məmmədova Səma Xəyal.

191A qrupu. Beynəlxalq Münasibətlər və Regionşünaslıq fakültəsi.

E-mail: semam2275@gmail.com

Elmi Rəhbər: Məmmədova Günan İsa.

Azərbaycan Dillər Universiteti

Tarixdə sülh danışıqları münaqişələrin dayandırılması, regionda sabitliyin bərpası və iqtisadi inkişaf üçün həlledici rol oynayır. Bu danışıqlar qan tökülməsinin qarşısını alır, dövlətlərarası münasibətləri normallaşdırır və beynəlxalq hüquq çərçivəsində uzunmüddətli təhlükəsizliyi təmin edir.

Sülhün davamlı və effektiv şəkildə təmin olunması yalnız siyasi qərarlarla məhdudlaşmır, eyni zamanda cəmiyyətin bütün təbəqələrinin, xüsusilə qadınların aktiv iştirakı ilə mümkün olur.

Araşdırmalar göstərir ki, qadınların sülh proseslərində iştirakı sülhü daha dayanıqlı edir və zorakılıq səviyyəsinin azalmasına səbəb olur. Bunun əsas səbəbi cinslər arasında mövcud olan fərqli baxış bucaqları ilə izah olunur.

Qadınların sülh proseslərinə digər bir müsbət təsiri ondan ibarətdir ki, qadınlar məsələləri humanistləşdirir, onların sülh təşəbbüsləri isə əhalinin müxtəlif qruplarının sülh proseslərində iştirakına imkan yaradır.

Müasir dövrdə baş verən münaqişələrin həlli prosesləri qadınların sülh danışıqlarında iştirakının praktik əhəmiyyətini açıq şəkildə nümayiş etdirir.

Buna nümunə olaraq Şimali İrlandiya, Ruanda və Liberiya kimi bir çox ölkələri misal göstərmək mümkündür. 2003-cü ildə Liberiya davam etməkdə olan toqquşmalara qarşı olaraq “Sülh quruculuğunda qadınlar şəbəkəsi”nin kütləvi etiraz aksiyaları nəticəsində Liberiya vətəndaş müharibəsinin tərəfləri barışığa və sülh danışıqlarında cəlb olundular.

Dünyada sülh danışıqlarında mühim rol oynayan qadınlardan biri də Azərbaycan qadınıdır. Azərbaycan qadını mənəvi -əxlaqi keyfiyyətləri ilə daim seçilmiş, xalqımızın milli-mənəvi dəyərlər sisteminin formalaşdırılmasında müstəsna rol oynamışdır. Tarixin konkret dövrlərində Nigar, Həcər, Fətəli xanın həyat yoldaşı Tuti Bika kimi qadınlar həm də mərdlik, şücaət, qəramanlıq mücəssəməsi kimi qəbul edilmiş, döyüş meydanında kişilərin yaxın silahdaşları, arxa-dayaqları olmuşlar.

Hal-hazırda müasir “sülh diplomatiyasının” ən bariz qadın nümunələrindən biri Azərbaycan Respublikasının birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyevadır. Heydər Əliyev fondunun rəhbəri kimi fəaliyyət göstərən Mehriban Əliyeva UNESCO və ISESCO-nun xoşməramlı səfiri olaraq dinlərarası və mədəniyyətlərarası dioloq forumları təşkil etməklə global sülhə töhfə verir.

Fikrimcə, sülh danışıqlarında uğurun əsas şərtlərindən biri müxtəlif baxışların bir araya gəlməsidir. Qadınların bu prosesdə iştirakı isə qərarların daha balanslı və hərtərəfli olmasına imkan yaradır

Ədəbiyyat Siyahısı:

1. <https://anl.az/down/meqale/azerbaycan/2010/mart/110696.htm>
2. <https://www.qht.az/print/az/37159>

ÇİNİN İQTİSADI İSLAHATLARININ NƏTİCƏLƏRİ: BU GÜN

**Hüseyn Babayev Yaşar oğlu 394-İ, Beynəlxalq Münasibətlər və Regionşünaslıq,
huseynb350@gmail.com, bölmə: Siyasi elmlər
Elmi rəhbər: Hacıyeva Günel Mehman qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Çinin iqtisadi islahatları XX əsrin sonlarından etibarən ölkənin inkişafında mühüm dönüş nöqtəsi olmuşdur. Xüsusilə 1978-ci ildən sonra həyata keçirilən islahatlar nəticəsində Çin planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçid prosesinə başlamışdır. Bu islahatlar ölkənin iqtisadi strukturunu köklü şəkildə dəyişmiş və Çin qısa müddətdə dünyanın aparıcı iqtisadi güclərindən birinə çevrilmişdir.[1, s. 12].

İslahatların əsas istiqamətlərindən biri kənd təsərrüfatında aparılmış dəyişikliklər olmuşdur. “Ailə müqavilə sistemi”nin tətbiqi ilə fermerlərə daha çox sərbəstlik verilmiş, bu isə məhsuldarlığın artmasına səbəb olmuşdur. Bunun nəticəsində kənd təsərrüfatında istehsal həcmi əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmiş və ölkədə ərzaq təhlükəsizliyi təmin olunmağa başlamışdır.

Sənaye sahəsində həyata keçirilən islahatlar da Çin iqtisadiyyatının inkişafında mühüm rol oynamışdır. Dövlət müəssisələrinin fəaliyyəti yenidən təşkil olunmuş, özəl sektorun inkişafına şərait yaradılmışdır. Xüsusilə xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması ölkəyə böyük həcmdə kapital axını təmin etmişdir. Bu isə texnologiyanın inkişafına, istehsalın modernləşməsinə və ixracın artmasına gətirib çıxarmışdır.[2, s. 10]

Çinin iqtisadi islahatlarının mühüm nəticələrindən biri də ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası olmuşdur. Çin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olduqdan sonra beynəlxalq ticarətdə daha aktiv iştirak etməyə başlamışdır. Bu proses Çin məhsullarının dünya bazarlarında geniş yayılmasına və ölkənin ixrac potensialının artmasına səbəb olmuşdur.

Bununla yanaşı, iqtisadi islahatlar sosial sahədə də mühüm dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Əhəlinin gəlir səviyyəsi yüksəlmiş, yoxsulluq səviyyəsi azalmışdır. Şəhərləşmə prosesi sürətlənmiş və yeni iş yerləri yaradılmışdır. Lakin bu inkişafı yanaşı, gəlir bərabərsizliyi və regional fərqlər kimi problemlər də ortaya çıxmışdır.[2, s. 15]

Müasir dövrdə Çin iqtisadiyyatı yüksək texnologiyalar, rəqəmsal inkişaf və innovasiyalar istiqamətində irəliləyir. Ölkə “Bir kəmə, bir yol” təşəbbüsü ilə beynəlxalq iqtisadi əlaqələrini daha da genişləndirir. Bu isə Çinin global iqtisadiyyatda rolunun daha da artmasına şərait yaradır.[3, s. 8] Nəticə olaraq, Çinin iqtisadi islahatları ölkənin sürətli inkişafını təmin etmiş və onu dünyanın ən güclü iqtisadiyyatlarından birinə çevirmişdir. Bununla belə, davamlı inkişaf üçün sosial və iqtisadi problemlərin həlli hələ də aktual olaraq qalır.

Ədəbiyyat: 1. Advancing Reforms Can Enhance Prospects – China Economic Update. Press release/<https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2025/12/11/advancing-reforms-can-enhance-prospects-china-economic-update>.

2. Daniel Garcia-Macia.How China’s Economy Can Pivot to Consumption-led Growth/<https://www.imf.org/en/news/articles/2026/02/18/cf-how-chinas-economy-can-pivot-to-consumption-led-growth>

3. China’s Economy What Everyone Needs to KnowChina’s Economy What Everyone Needs to Know by Arthur R. Kroeber New York, NY Oxford University Press 2016 324 p. 324 pages ISBN: 978-0-19-0239039/https://www.researchgate.net/publication/321828592_China's_Economy_What_Everyone_Needs_to_KnowChina's_Economy_What_Everyone_Needs_to_Know_by_Arthur_R_Kroeber_New_York_NY_Oxford_University_Press_2016_324_p_324_pages_ISBN_978-0-19-0

STRATEGIC IMPORTANCE OF THE STRAIT OF HORMUZ IN ENSURING ENERGY SECURITY

Teymurov Musa Allahverən oğlu

Beynəlxalq münasibətlər, 490-i, musateymurov2025@gmail.com

Elmi rəhbər: Güləmirli Fatimə Bəhram qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Energy security remains a defining concern in contemporary international relations, particularly in a system dependent on uninterrupted energy flows. Within this framework, the Strait of Hormuz stands as one of the most critical maritime chokepoints, not simply as a transit route, but as a geopolitical instrument with direct implications for global stability. Roughly 20–25% of global oil consumption moves through this corridor daily [3], placing it at the center of the global energy system. The importance of the Strait is inseparable from the strategic behavior of regional actors, most notably Iran, which controls its northern coastline. Control over the Strait has consistently been translated into political leverage. Rather than functioning as a neutral passage, it has increasingly been used as a pressure mechanism, particularly in periods of confrontation. The recent escalation between Iran and Israel illustrates this dynamic clearly.

From a realist perspective, states seek to maximize relative power within an anarchic system, often exploiting geographic advantages to compensate for structural constraints. In this sense, Iran’s posture reflects strategic balancing, where control over a chokepoint translates into leverage over stronger actors [2]. During the latest phase of conflict, the Strait was not formally closed, yet its accessibility became conditional and uncertain. Iran transformed the passage into a regulated space, where the risk of disruption alone altered market behavior. This indirect coercion allowed Tehran to project influence without full-scale confrontation. The result was heightened volatility in energy markets, increased shipping risk premiums, and recalibration of global supply expectations [4]. What emerges is not conventional force, but exploitation of structural vulnerability. The Strait functions as a strategic multiplier. Iran’s ability to threaten disruption introduces systemic instability that extends beyond the region, placing pressure on the United States and its allies despite diversification efforts.

The strategic vulnerability of the Strait is further highlighted in analytical assessments of global chokepoints, emphasizing tanker traffic concentration, limited alternative routes, and the risk of rapid disruption [3]. Given the absence of viable alternatives, even partial obstruction can generate immediate consequences across global supply chains. The Iran–Israel confrontation reinforced how regional conflict produces global economic effects. Even after ceasefire, maritime activity did not fully normalize, and perceived risk continued to influence pricing. This shows that the strategic value of the Strait lies not only in physical disruption but also in anticipation of it. At the same time, the continued U.S. naval presence ensures a degree of operational security yet does not remove the underlying asymmetry. The Strait remains exposed to manipulation by the actor controlling its geography, reinforcing its role as a persistent point of strategic contestation. The Strait of Hormuz operates at the intersection of geography, energy dependency, and strategic intent. Its relevance is sustained not by routine transit, but by its usability as an instrument of pressure within geopolitical competition. Control over the passage does not require closure to be effective; calibrated uncertainty is sufficient to shape outcomes, influence markets, and redistribute leverage

References

1. BP (2023) *Statistical Review of World Energy*. London: BP.
2. John J. Mearsheimer (2001) *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: Norton.
3. U.S. Energy Information Administration (2024) *World Oil Transit Chokepoints: Strait of Hormuz Analysis*. Washington, D.C.: EIA.
4. Daniel Yergin (2006) 'Ensuring Energy Security', *Foreign Affairs*, 85(2), pp. 69–82.

MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ RUSİYA-AMERİKA MÜNASİBƏTLƏRİNİN QLOBAL TƏHLÜKƏSİZLİK SİSTEMİNƏ TƏSİRİ

Samanlı Niyazi Namiq 468 d, BMR, salmanli_niyazi@mail.ru Siyasi elmlər.

Müəllim: Əkbərli Nərmin Fərzəli

Azərbaycan Dillər Universiteti

Müasir mərhələdə Rusiya–Amerika münasibətləri beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin formalaşmasına təsir edən həlledici faktor kimi çıxış edir. Hər iki dövlətin hərbi-siyasi potensialı və beynəlxalq münasibətlər sistemində tutduğu mövqe onların global proseslərə təsir imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir. Soyuq müharibədən sonra yaranmış nisbi əməkdaşlıq uzun müddət davam etmədi və artıq XXI əsrin ikinci onilliyindən etibarən tərəflər arasında yeni rəqabət mərhələsi başladı. Bu rəqabətin həm regional, həm də global təhlükəsizlik mexanizmlərinə ciddi təsiri var. Xüsusilə NATO-nun genişlənməsi və Rusiyanın buna verdiyi mənfi reaksiyalar münasibətlərin kəskinləşməsinə səbəb oldu. Eyni zamanda, ABŞ-ın Şərqi Avropada hərbi mövcudluğunun artırmasını Moskva özünə qarşı təhlükə kimi qiymətləndirir. [3]

Qlobal təhlükəsizliyə təsir edən digər əsas amil Rusiya ilə ABŞ arasında silahlara nəzarət mexanizmlərinin zəifləməsidir. Soyuq müharibə və Soyuq müharibədən sonrakı dövrdə silahlara nəzarət müqavilələri strateji tarazlığın qorunmasında və birbaşa hərbi münaqişə təhlükəsinin azaldılmasında mərkəzi rol oynayırdı. Həm Rusiya, həm də ABŞ nüvə arsenallarını modernləşdirməyə və raketdən müdafiə sistemləri, hipersəs silahlar və kiber imkanlar da daxil olmaqla qabaqcıl hərbi texnologiyaları inkişaf etdirməyə davam edirlər. [1]

Ukrayna müharibəsi isə Rusiya–Amerika münasibətlərində dönüş nöqtəsi oldu. ABŞ-ın Ukraynaya hərbi və siyasi dəstəyi Moskva tərəfindən hədə kimi dəyərləndirildi. Bu böhran yalnız region üçün deyil, bütövlükdə global təhlükəsizlik üçün yeni risklər yaratdı. Enerji təhlükəsizliyi, ərzaq təhlükəsizliyi və geosiyasi sabitlik bu böhranın təsiri altında ciddi zərbə aldı. Qərbin Rusiyaya qarşı tətbiq etdiyi sanksiyalar münasibətləri daha da gərginləşdirdi.

Eyni zamanda enerji resursları uğrunda mübarizə münasibətlərə əlavə gərginlik qatır. Rusiya Avrasiyada enerji layihələri ilə təsir dairəsini genişləndirməyə çalışır, ABŞ isə Avropanın enerji

asılılığını azaltmaq üçün fəaliyyət göstərir. Bu proses global enerji təhlükəsizliyinin dəyişən strukturunu formalaşdırır. [2]

Mövcud qarşılıqlı baxmayaraq, hər iki dövlət nüvə silahının yayılmaması, terrorizmə qarşı mübarizə sahəsində vacib aktorlar olaraq qalır. Alaskada baş vermiş ABŞ və Rusiya prezidentlərinin görüşü də global təhlükəsizlik baxımından əhəmiyyətli hadisədir.. Görüş zamanı nüvə silahlarının idarə olunması, strateji təhlükəsizlik və hərbi balans müzakirə olunmuşdur. [1]

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, global təhlükəsizlik sisteminin gələcəyi Rusiya və ABŞ-ın qarşılıqlı yolunda davam etməsindən, yoxsa daha balanslı strateji əməkdaşlıq və qarşılıqlı əməkdaşlıq çərçivəsinə qayıdıb-qayıtmamasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1.'Next time in Moscow?': Five takeaways after Trump and Putin's Alaska summit

<https://www.bbc.com/news/articles/c4gj9er0x0zo>

2.The Global Security Environment and US-Russian Strategic Relations in the 21ST Century: Partners or Rivals ? <https://www.belfercenter.org/publication/global-security-environment-and-us-russian-strategic-relations-21st-century-partners-or>

3.U.S-RUSSIA RELATIONS: CHALLENGES AND IMPLICATIONS FOR GLOBAL SECURITY
https://www.researchgate.net/publication/325092197_US-RUSSIA_RELATIONS_CHALLENGES_AND_IMPLICATIONS_FOR_GLOBAL_SECURITY

İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏN SONRA CƏNUBİ QAFQAZDA TƏHLÜKƏSİZLİK ARXİTEKTURASININ YENİDƏN QURULMASI

Magistrant: Orxan Mikayılov Firqət, qrup 233, Beynəlxalq Münasibətlər və Diplomatiya,
yhuseynli.2003@gmail.com

Elmi rəhbər: Siyasi Elmlər üzrə Fəlsəfə doktoru, Ramazanova Aytən Şahinovna
Azərbaycan Dillər Universiteti

İkinci Qarabağ Müharibəsi Cənubi Qafqaz regionunda uzun illər davam edən qeyri-müəyyən və qeyri-sabit təhlükəsizlik mühitini köklü şəkildə dəyişdirərək yeni geosiyasi realıqlar formalaşdırmışdır. 2020-ci ildə baş vermiş hərbi əməliyyatlar nəticəsində Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün böyük ölçüdə bərpa olunması regionda güc balansını dəyişmiş, əvvəlki “dondurulmuş münaqişə” modelinin faktiki olaraq aradan qalxmasına səbəb olmuşdur [1]. Bu dəyişikliklər yalnız hərbi sahə ilə məhdudlaşmamış, eyni zamanda diplomatik, iqtisadi və institusional səviyyədə yeni təhlükəsizlik arxitekturasının formalaşmasına gətirib çıxarmışdır.

Azərbaycan post-müharibə dövründə yalnız qalib dövlət kimi deyil, həm də yeni regional təhlükəsizlik arxitekturasının əsas qurucu aktorlarından biri kimi çıxış edir. Azərbaycanın həyata keçirdiyi siyasət hərbi uğurların diplomatik və geoiqtisadi alətlərlə tamamlanmasına yönəlmişdir. Belə ki, ölkə bir tərəfdən öz suverenliyini və ərazi bütövlüyünü möhkəmləndirir, digər tərəfdən isə regionda uzunmüddətli sabitliyin təmin olunması üçün əməkdaşlıq təşəbbüsləri irəli sürür. Azərbaycan artıq “post-münaqişə sabitləşməsi” mərhələsindən “regional təhlükəsizlik arxitekturasının formalaşdırılması” mərhələsinə keçid etmişdir [3]. Bu xüsusilə nəqliyyat-kommunikasiya layihələrinin təşviqi və regional integrasiya təşəbbüslərində özünü göstərir.

Yeni təhlükəsizlik arxitekturasının mühüm xüsusiyyətlərindən biri də geoiqtisadi faktorların rolunun artmasıdır. Enerji və nəqliyyat layihələri artıq yalnız iqtisadi deyil, həm də təhlükəsizlik aləti kimi çıxış edir. Bu baxımdan, regionda nəqliyyat dəhlizlərinin açılması, o cümlədən Zəngəzur dəhlizi perspektivi və Transxəzər marşrutunun inkişafı Cənubi Qafqazı global logistik şəbəkələrin vacib

halqasına çevirir. Bu proseslər region dövlətləri arasında qarşılıqlı asılılığı artıraraq potensial münaqişə risklərini azaltmaq üçün yeni imkanlar yaradır [2].

Nəticədə, İkinci Qarabağ Müharibəsindən sonra Cənubi Qafqazda təhlükəsizlik arxitekturası köklü transformasiya mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Əvvəlki qeyri-sabit status-kvo aradan qalxmış, yeni güc balansı və əməkdaşlıq imkanları formalaşmışdır. Azərbaycan bu prosesdə əsas aktor kimi çıxış edərək həm hərbi, həm də diplomatik vasitələrlə regionda yeni təhlükəsizlik modelinin qurulmasına töhfə verir.

ƏDƏBİYYAT

1. CMI Report – Changing Geopolitics of the South Caucasus after the Second Karabakh War, 2022, Bergen. <https://www.cmi.no/publications/8911-changing-geopolitics-of-the-south-caucasus-after-the-second-karabakh-war>
2. Najafli, R. – Azerbaijan: A Guarantor of Peace and Security in the South Caucasus, 2026, Bakı. <https://ereforms.gov.az/en/ekspert-yazilari/azerbaycan-cenubi-qafqazda-sulh-ve-tehlukesizliyin-teminatcisidir-154>
3. Najafov, Z. – New Geopolitical Features of the South Caucasus Region, 2025, Social Development and Security. <https://paperssds.eu/index.php/JSPSDS/article/view/982>

İDMAN VƏ YUMŞAQ GÜC SİYASƏTİ: DÖVLƏTLƏRİN ÖZ İMİCİNİ GÜCLƏNDİRMƏSİNDƏ İDMANIN ROLU

Həsənzadə Rəsulamin Azər oğlu

Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq fakültəsi, qrup 490i rasulzaar21@gmail.com

Elmi rəhbər : Güləmirli Fatimə Bəhram qızı, baş müəllim

Azərbaycan Dillər Universiteti , Bakı şəhəri

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində dövlətlərin təsir imkanları artıq yalnız hərbi və iqtisadi güclə məhdudlaşmır. Bu kontekstdə Joseph Nye tərəfindən irəli sürülən “soft power” anlayışı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [1]. Soft power – dövlətin digər aktorları məcbur etmədən, cazibə və mədəni təsir vasitəsilə öz maraqlarına uyğun istiqamətləndirmə qabiliyyətidir. İdman geniş auditoriyaya çatdığı və güclü emosional təsir yaratdığı üçün dövlətlər onu beynəlxalq imiclərini gücləndirmək və siyasi nüfuzlarını artırmaq məqsədilə istifadə edirlər. Ümumilikdə, idman tədbirləri dövlətlər üçün strateji əhəmiyyət daşıyır. Belə yarışlara ev sahibliyi edən ölkələr özlərini müasir və inkişaf etmiş kimi təqdim edərək beynəlxalq nüfuzlarını artırırlar.

İdmanın soft power aləti kimi istifadəsinin ən parlaq nümunələrindən biri 2008 Pekin olimpiyadası hesab olunur. Çin bu tədbir vasitəsilə yalnız iqtisadi gücünü deyil, həm də texnoloji inkişafını, yüksək təşkilatçılıq qabiliyyətini və mədəni zənginliyini nümayiş etdirdi. Açıılış mərasimi və infrastruktur layihələri dünya ictimaiyyətində böyük rezonans doğurdu və ölkənin beynəlxalq imicində mühüm dönüş yaratdı. Digər mühüm nümunə 2022 FIFA Dünya Çempionatı -dır. Qətər bu turnir vasitəsilə qlobal informasiya məkanında ön plana çıxdı və regiondan kənarda da tanınan aktora çevrildi. Dünya çempionatı ölkəyə milyonlarla turist cəlb etməklə yanaşı, onun iqtisadi və siyasi çəkisini də artırdı.

İdmanın diplomatik funksiyasını göstərən klassik nümunələrdən biri isə Ping-Pong Diplomatiyasıdır. 1970-ci illərdə ABŞ və Çin arasında stolüstü tennis yarışları vasitəsilə başlayan əlaqələr sonradan diplomatik münasibətlərin bərpasına səbəb oldu. Bu hadisə idmanın siyasi baryerləri aşmaq gücünü açıq şəkildə nümayiş etdirir. Fərdi idmançılar da dövlətlərin soft power strategiyasında mühüm rol oynayır. Məsələn, Lionel Messi və Michael Jordan kimi idmançılar qlobal populyarlıqları vasitəsilə öz ölkələrinin tanınılmasına töhfə verirlər. Onlar faktiki olaraq “mədəniyyət səfirləri” rolunu oynayır və dövlətlərin imicinə müsbət təsir göstərirlər.

Azərbaycan da idman vasitəsilə yumşaq güc siyasətini uğurla həyata keçirən ölkələrdən biridir. Xüsusilə 2015 Avropa oyunları ölkənin beynəlxalq imicinin formalaşdırılmasında mühüm rol oynamışdır. Bu tədbirdə 50-dən çox ölkədən minlərlə idmançı iştirak etmiş və Azərbaycan yüksək səviyyəli təşkilatçılığı ilə diqqət çəkmişdir [3].

Nəticə etibarilə, idman müasir dövrdə dövlətlərin soft power strategiyasının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Müxtəlif ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, idman yalnız rəqabət və əyləncə vasitəsi deyil, eyni zamanda global siyasətdə təsirli alətdir.

Ədəbiyyat

1. Bakı 2015 Avropa Oyunları Təşkilat Komitəsi (2015). Rəsmi hesabatlar. Bakı.
2. Jonathan Grix və David Lee (2013). “Yumşaq güc, idman meqa-tədbirləri və inkişaf etməkdə olan dövlətlər”. Global Society, 27(4), 521–536.
3. Joseph Nye (2004). Yumşaq güc: Dünya siyasətində uğura aparan vasitələr. New York: PublicAffairs.
4. Ping Pong Diplomacy (1971).
5. Birləşmiş Millətlər Ümumdünya Turizm Təşkilatı (2019). İdman turizmi və onun inkişafa təsiri. Madrid: UNWTO.

ПРОБЛЕМА КОСМИЧЕСКОГО МУСОРА КАК ПОЛЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ ДИПЛОМАТИИ

Преподаватель: Рамазанова Айтен

Студентка: Гасанова Зейнаб

Группа: 192R

Факультет: Международные отношения и Регионоведение

Активное развитие космических технологий во второй половине XX и начале XXI века привело к значительному увеличению количества объектов на околоземной орбите. Наряду с действующими спутниками и космическими аппаратами в космосе накапливается большое количество неработающих спутников, фрагментов ракет и обломков различных космических аппаратов. Эти объекты принято называть космическим мусором. В настоящее время проблема космического мусора рассматривается не только как научно-техническая или экологическая проблема, но и как важный вопрос международной политики и дипломатии. Под космическим мусором понимаются любые созданные человеком объекты или их части, находящиеся на орбите Земли и утратившие свою функциональность. Данные объекты движутся с очень высокой скоростью, которая может достигать 7–8 километров в секунду. При такой скорости даже небольшой фрагмент способен нанести серьёзный ущерб действующим спутникам и космическим станциям.[1] В условиях, когда современное общество в значительной степени зависит от космических технологий, включая системы спутниковой связи, навигации, метеорологические наблюдения и мониторинг окружающей среды, увеличение количества космического мусора представляет серьёзную угрозу для устойчивого функционирования космической инфраструктуры. Рост количества космических запусков в последние десятилетия значительно усилил актуальность данной проблемы. Если ранее космическая деятельность была сосредоточена в основном в руках нескольких государств, таких как США и СССР, то сегодня всё больше стран и частных компаний активно участвуют в освоении космического пространства. Появление крупных спутниковых группировок, предназначенных для обеспечения глобальной связи и интернета, также приводит к увеличению плотности объектов на орбите и повышает риск столкновений. В связи с этим проблема космического мусора постепенно становится предметом международной дипломатии. Космическое пространство рассматривается международным правом как общее достояние человечества, что предполагает необходимость коллективного регулирования космической деятельности. [2] Основой международного космического права является Договор о космосе 1967 года, который закрепляет принципы мирного использования космического пространства и устанавливает

ответственность государств за национальную космическую деятельность.[3] Однако данный международный договор был принят в период, когда масштабы космической активности были значительно меньше, а проблема космического мусора ещё не была столь актуальной. В настоящее время значительная часть международных норм и рекомендаций в области регулирования космического мусора носит консультативный характер и не является юридически обязательной для государств, что усложняет процесс эффективного управления космическим пространством. Важную роль в обсуждении и выработке решений по данной проблеме играют международные организации. Одной из ключевых площадок для дипломатических переговоров является Комитет Организации Объединённых Наций по использованию космического пространства в мирных целях. В рамках работы этого комитета государства обсуждают меры по предотвращению образования космического мусора, совершенствованию международных норм и обмену информацией о космических объектах. Одним из перспективных направлений международного сотрудничества является разработка технологий активного удаления космического мусора. Такие проекты предполагают создание специальных космических аппаратов, которые смогут захватывать и удалять крупные фрагменты мусора с орбиты. Однако реализация подобных проектов сталкивается с рядом правовых и политических трудностей. Согласно нормам международного космического права, космические объекты остаются собственностью государства, которое их запустило, даже если они перестали функционировать. Таким образом, проблема космического мусора становится важной сферой международной дипломатии. Она требует активного сотрудничества государств, совершенствования международного космического права и внедрения новых технологических решений.[4].

Литература:

1. <https://ntrs.nasa.gov/citations/19780057167>
2. <https://orbitaldebris.jsc.nasa.gov/quarterly-news/>
3. <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/outerspacetreaty.html>
4. https://www.esa.int/Space_Safety/Space_Debris/ESA_Space_Environment_Report_2025

DÜNYA TARİXİNDƏ BAŞ VERƏN ƏRZAQ BÖHRANLARI **Hüseynova Gülsən Eldəniz , Qrup 135, Dünya Siyasəti, Siyasi elmlər** **Kəmalə Həsənova**

Azərbaycan Dillər Universiteti. Bakı, Azərbaycan

Ərzaq təhlükəsizliyi insan cəmiyyətinin əsas dayaqlarından biridir. Maddi resursların ədalətli bölüşdürülməsi təmin olunduqda, qida uğrunda münaqişələrin azalması mümkündür. Lakin müasir dövrdə ərzaq problemi yalnız qıtlıqla deyil, həm də onun qeyri-bərabər paylanması ilə xarakterizə olunur. Bu səbəbdən ərzaq böhranları global gündəmin ən aktual məsələlərindən birinə çevrilmişdir. Müasir dünyada ərzaq böhranının aktuallığını artıran bir neçə əsas amil mövcuddur. İlk növbədə, qida artıq geosiyasi alətə çevrilmişdir. Ukrayna– Rusiya müharibəsi global taxıl istehsalına və ixracına ciddi təsir göstərərək bir çox ölkədə ərzaq qiymətlərinin artmasına səbəb olmuşdur. Digər mühüm faktor iqlim dəyişikliyi. Qlobal temperaturun artması, quraqlıqlar və daşqınlar kənd təsərrüfatının sabitliyini pozur və məhsuldarlığı azaldır. Bundan əlavə, şirin su ehtiyatlarının tükənməsi də kənd təsərrüfatı üçün ciddi risk yaradır. İqtisadi amillər, xüsusilə inflyasiya, enerji və gübrə qiymətlərinin artması, həmçinin pandemiya sonrası pozulmuş tədarük zəncirləri ərzağın əlçatanlığını çətinləşdirir. Digər tərəfdən, dünya əhalisinin sürətli artımı və qida israfı paradoksu da problemi dərinləşdirir: istehsal olunan qidanın təxminən üçdə biri istifadə olunmadan itirilir[2].

Tarix boyu ərzaq böhranları yalnız aclıqla nəticələnməmiş, həm də sosial və siyasi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Bu böhranların yaranma səbəblərini ümumilikdə üç qrupa bölmək olar: təbii, siyasi və iqtisadi faktorlar. Təbii səbəblərə quraqlıq, daşqınlar, xəstəliklər və iqlim hadisələri

daxildir. Siyasi və hərbi faktorlar isə müharibələr, blokadalar və yanlış idarəetmə ilə bağlıdır. İqtisadi səbəblər arasında isə logistika problemləri, enerji qiymətlərinin artması və inflyasiya xüsusi yer tutur. Tarixdə baş vermiş ən mühüm ərzaq böhranlarından biri 1315–1317-ci illərdə Avropada yaşanan Böyük Aclıqdır[1]. Davamlı yağışlar nəticəsində məhsullar məhv olmuş, geniş ərazilərdə əhali kütləvi şəkildə aclıqla üzləşmişdir. Bu hadisə sosial münasibətləri sarsıtmış və ölüm hallarının kəskin artmasına səbəb olmuşdur. Digər mühüm nümunə 1845–1852-ci illərdə İrlandiyada baş verən Kartof Aclığıdır. Kartof xəstəliyi nəticəsində əsas qida mənbəyi məhv olmuş, eyni zamanda siyasi qərarlıqlıq və yanlış iqtisadi siyasət vəziyyəti daha da ağırlaşdırmışdır. Nəticədə milyonlarla insan ya həyatını itirmiş, ya da ölkəni tərk etmişdir. XX əsrdə isə Çində 1959–1961-ci illərdə baş verən “Böyük Sıçrayış” aclığı tarixdə ən ağır süni böhranlardan biri hesab olunur. Səhv iqtisadi siyasət, kollektivləşmə və istehsalın düzgün təşkil olunmaması nəticəsində milyonlarla insan həlak olmuşdur. Bu hadisə göstərir ki, ərzaq böhranları yalnız təbii deyil, həm də insan amilinin nəticəsi ola bilər. 1972–1975-ci illərdə baş verən qlobal ərzaq böhranı isə iqlim, enerji və beynəlxalq ticarət amillərinin birgə təsiri ilə formalaşmışdır. Bu dövrdə ərzaq qiymətlərinin kəskin artması bir çox ölkələrdə iqtisadi və sosial gərginlik yaratmışdır[4]. Müasir dövrdə (2024–2026) ərzaq böhranı daha mürəkkəb xarakter daşıyır və “poliböhran” kimi qiymətləndirilir. Munaqişələr, iqlim dəyişiklikləri və iqtisadi qeyrisabitlik eyni vaxtda təsir göstərir. Bu gün dünyada yüz milyonlarla insan kəskin aclıqla üz-üzədir və bu rəqəm son illərdə əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Xüsusilə munaqişə zonalarında yaşayan əhali daha böyük risk altındadır. Eyni zamanda El-Nino kimi iqlim hadisələri məhsuldarlığı azaldaraq qlobal ərzaq bazarına mənfi təsir göstərir[3].

Ərzaq böhranlarının aradan qaldırılması üçün bir sıra tədbirlər vacibdir. Müasir texnologiyaların tətbiqi, xüsusilə “ağıllı kənd təsərrüfatı” və suya qənaət edən üsullar məhsuldarlığı artırmağa kömək edə bilər. Bununla yanaşı, qida israfının azaldılması və resursların ədalətli bölüşdürülməsi əsas həll yollarından biridir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Food and Agriculture Organization (FAO), “The State of Food Security and Nutrition in the World 2024”, 2024, <https://www.fao.org/publications/sofi/2024/en/>
2. Mehdiyev, Anar, “Dünyada ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasının qlobal trendləri”, İqtisadi İslahatlar elmi-analitik jurnal, 2023, <https://journal.ereforms.org/uploads/journal/pdf/c942d7875421d94b4f5c0b57eb065c52.pdf>
3. Səs qəzeti, “Ərzaq təhlükəsizliyi: Dünyanı və bizi nə gözləyir?”, 16 Oktyabr 2023, <https://sesqazeti.az/news/mia/1097496.html>
4. World Bank, “Food Security Update”, 2025, <https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/brief/food-security-update>

SÜLH DANIŞIQLARINDA QADINLARIN ROLU

Rövşanə Xanlar qızı İsmayılı, Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq fakültəsi, 392b qrupu,
rovshanaxanlar@gmail.com, siyasi elmlər

Elmi rəhbər: s.e.f.d., dosent əv. Aysel Möhöbbət qızı Bağirova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Qadınlar sülh danışıqlarında, munaqişələrin həllində, həmçinin böhranların aradan qaldırılmasında əvəzolunmaz rola malikdir. Danışıqlar prosesində qadınların iştirakı ilə bağlanan sülh daha dayanıqlı olur. Belə ki, onlar zorakı yolla həll olunan munaqişələri sülh yolu ilə həlli perspektivliyini artırırlar.

Qadınların iştirakı ilə həyata keçirilən sülh prosesi daha çox sosial, humanitar və gündəlik həyatla bağlı məsələləri ön plana gətirir. Sülh proseslərinin daha dayanıqlı olmasının səbəbi yalnız silahlı zorakılığın dayandırılmasına deyil, həm də gender zorakılığının qarşısının alınmasına diqqət

yetirilməsidir. Araşdırmalara əsasən gender bərabərliyinə malik ölkələrdə müharibə ehtimalı daha azdır, nəinki ciddi gender fərqlərinin olduğu ölkələrdə. Qadınların sülh prosesində iştirakını artırmaq məqsədi ilə 2000-ci ilin oktyabrında qəbul edilən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurasının 1325 sayılı qətnaməsində vurğulanır: “Üzv Dövlətləri münafişələrin qarşısının alınması, idarə olunması və həlli üçün milli, regional və beynəlxalq institutlar və mexanizmlərdə bütün qərar qəbul etmə səviyyələrində qadınların təmsilçiliyini artırmağa çağırılır” [3].

Beynəlxalq münasibətləri öyrənərkən kişi dünyagörüşü daha ön planda olub, çünki kişi dünyagörüşünün ərsəyə gətirdiyi mənbələrin dominantlığını müşahidə edirik. Güc sahibləri olan kişilər danışıqlar prosesində daha çox hərbi, siyasi maraqlara yönəlmişdir. Bu da danışıqların daha çox güc və hakimiyyət üzərində qurulmasına səbəb olmuşdur. Nəticə etibarilə müharibələr, zorakı şərtlərdə sülh müqavilələrinin bağlanması qaçılmaz olmuşdur.

Qadınların sülh danışıqlarında oynadığı mühüm rolu nəzərə alsaq belə, onlar hələ də danışıqlar masasında lazımı olduğu şəkildə təmsil olunmurlar. Qadınların sülh danışıqlarından kənarda qalması ilə münafişələrin sülh ilə yekunlaşmasına deyil, həmçinin, nəticələrin uzunmüddətli sabitlik yaratmaq əvəzinə gərginliklərə yol açdığının şahidi oluruq.

Bəzi ölkələrdə qadınların sülh prosesində iştirakına mane olan bir sıra amillər müşahidə olunur. Bu amillərə təhsildə gerilik, o cümlədən özünə inamsızlıq və əsas olaraq gender əsaslı zorakılıq daxildir. Qadınların sülh proseslərində iştirakına dair “ikiqat qorxu” həm mədəniyyətin yaratdığı stereotiplərdən, həm də real təcrübələrdən qaynaqlanıb. Bir çox cəmiyyətlərdə siyasi qərarvermədə qadınların aktiv olması təhlükəli hesab olunmuşdur. Bu stereotiplər qadınlarda “əgər iştirak etsəm, zorakılığa məruz qala bilərəm” düşüncəsini yaradır. Yəni, qorxu mədəniyyətin yaratdığı stereotiplərdən qaynaqlanır [2, s.3].

Qadınların sülh danışıqlarında iştirakına dair Kolumbiyada 50 ildən çox davam edən münafişənin 2016-cı ilin noyabrın 24-də Kolumbiya hökuməti ilə FARC-EP (Kolumbiya İnqilabi Silahlı Qüvvələri — Xalq Ordusu) arasında yekun sülh razılaşması ilə başa çatmasını misal göstərə bilərik. Bu razılaşma beynəlxalq miqyasda indiyə qədər qadınların əldə etdiyi ən geniş sülh sazişlərindən biri hesab olunur. Bu uğurun əldə olunmasında duran mühüm səbəb Havana danışıqları zamanı öncədən yaradılan 2014-cü ildə qadınların başçılığı ilə Gender Alt-Komissiyası idi. Münafişə yeddi milyon insanın həyatını itirməsi ilə nəticələnmişdir. Sözsüz ki, müharibənin başlanğıcında danışıqların ön cəbhəsində qadınlara yer verilməmişdir [1, s.1].

Qadınların verdiyi töhfələr, ən əsası da, münafişənin sonunda onların başçılığı ilə əldə edilən sülh müqavilələrinin təhlükəsizliyin təmin edilməsində misilsiz rolu vardır. Bir sözlə, qadınların münafişə mühitində müşahidəçi olmaq əvəzinə, münafişəni yekunlaşdıran, sülhün davamlılığını təmin edən aparıcı qüvvə kimi çıxış etməsi sülh və təhlükəsizliyin təmin edilməsi baxımından zəruri və əhəmiyyətlidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Women's Participation in the Colombian Peace Process /
URL: <https://www.abcolombia.org.uk/wp-content/uploads/2018/05/ABColombia-LatinNews-Women-Participation-Peace-Process-.pdf>
2. Women's Participation in Peace Processes /
URL: <https://cdn.cloud.prio.org/files/caa7a270-2f7a-46b7-8ecf-db366ad4def4/Backgrounder%201%20Ahmad%20and%20Tank%202020%20%20Womens%20Participation%20in%20Peace%20Processes.pdf?inline=true>
3. Women's Participation in Peace Processes /
URL: <https://www.cfr.org/womens-participation-in-peace-processes/index.html>

MÜHARİBƏ DÖVRÜNDƏ MEDİANIN ROLU: II QARABAĞ MÜHARİBƏSİ NÜMUNƏSİNDƏ

Vəzifə Pərviz qızı Aslanlı, Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq fakültəsi, 392b
qrupu, vzf.aslanli@icloud.com, siyasi elmlər

Elmi rəhbər: s.e.f.d., dosent əv. Aysel Möhbəbbət qızı Bağirova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

XXI əsrin silahlı münaqişələri təkcə cəbhə xəttində deyil, həm də informasiya məkanında baş verir. Belə vəziyyətlərdə media eyni vaxtda bir neçə funksiyanı yerinə yetirir: ictimaiyyəti hadisələrin gedişi barədə məlumatlandırır, daxili və xarici auditoriyanın münaqişəyə münasibətini formalaşdırır, beynəlxalq ictimai rəyə təsir göstərir və siyasi legitimlik aləti kimi xidmət edir. Beynəlxalq münaqişədə media informasiya ötürülməsi üçün neytral kanal deyil. Belə ki, o, müharibənin qavranılması üçün çərçivə yaradır: kim hüquq və təhlükəsizliyi müdafiə edən kimi təqdim olunur, kim təcavüzkar kimi təsvir olunur, hansı humanitar nəticələr vurğulanır və hansılar kənarda qalır. Buna görə də media məkanı diplomatik mübarizənin bir hissəsinə çevrilir. Müsahibələr, çıxışlar, mətbuat konfransları və verilişlər siyasi bir hekayə formalaşdırır və bu da sonradan xarici auditoriyanın, jurnalistlərin, ekspert dairələrinin və beynəlxalq qurumların mövqelərinə təsir göstərir.

27 sentyabr - 10 noyabr 2020-ci il tarixləri arasında davam edən İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı media siyasi təsir üçün vacib mənbələrdən birinə çevrildi. Azərbaycanın informasiya strategiyası Azərbaycanın haqlı mövqeyinə media vasitəsilə kölgə salmağa çalışan kampaniyalara qarşı uğurla mübarizə aparırdı. İkinci Qarabağ müharibəsi müddətində Azərbaycanın informasiya strategiyasında Prezident İlham Əliyev xüsusi yer tutur. Beynəlxalq televiziya kanalları və xarici nəşrlər vasitəsilə İlham Əliyev ərazi bütövlüyü, beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlər və uzun müddət davam edən münaqişəyə son qoymaq zərurəti ilə bağlı arqumentləri vurğulayaraq, Bakının mövqeyini global auditoriyaya çatdırmışdı. Məsələn, CNN International-ın "The Connect World" proqramında 9 oktyabr 2020-ci ildə yayımlanan müsahibədə Prezident İlham Əliyev İkinci Qarabağ müharibəsi ilə bağlı Azərbaycanın rəsmi mövqeyini beynəlxalq auditoriyaya çatdırmışdır. Bu müsahibə Azərbaycanın informasiya siyasətində beynəlxalq media vasitəsilə mövqeyini izah etmək və münaqişə ilə bağlı iddialara operativ cavab vermək baxımından mühüm əhəmiyyət daşımışdır [1].

7 oktyabr 2020-ci ildə Euronews TV-yə verdiyi müsahibədə Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın əsas məqsədinin ərazi bütövlüyünün bərpası olduğunu bildirmişdi. O vurğulamışdı ki, atəşkəs birtərəfli qaydada əldə oluna bilməz və o, ikitərəfli qərar olmalı, həm də həyata keçirilməlidir. Müsahibədə həmçinin Ermənistanın danışıqlar prosesini zəiflədən mövqe tutduğu, Azərbaycanın isə beynəlxalq hüquqa əsaslanan mövqedən çıxış etdiyi qeyd olunmuşdu. Bu çıxış Azərbaycanın müharibə dövründə beynəlxalq mediada öz siyasi mövqeyini izah etməsi baxımından mühüm informasiya platformalarından biri olmuşdur [2].

9 noyabr 2020-cü il tarixli BBC News müsahibəsində Prezident İlham Əliyev bildirmişdi ki, Ermənistan işğal olunmuş ərazilərdən çıxacağını öhdəsinə götürərsə, Azərbaycan hərbi əməliyyatları dayandırmağa hazırdır. Müsahibədə, həmçinin, Qarabağda yaşayan ermənilərin Azərbaycanın vətəndaşları kimi təhlükəsiz yaşaya biləcəyi fikrini səsləndirmişdi. Bu müsahibə Azərbaycanın mövqeyinin beynəlxalq auditoriyaya çatdırılması baxımından mühüm informasiya çıxışlarından biri olmuşdur [3].

İkinci Qarabağ müharibəsi dövründə Prezident İlham Əliyevin müsahibə və çıxışları münaqişədə Azərbaycanın haqlı mövqeyinin beynəlxalq aləmdə daha da tanınması və dəstəklənməsinə gətirib çıxarmışdır. İkinci Qarabağ müharibəsi dövründə Azərbaycanın informasiya strategiyası çərçivəsində mediaya düzgün və dolğun informasiyanın ötürülməsi həqiqətin dezinformasiyaları daim üstələyəcəyini sübut etdi. Bu yanaşmanın sülhün əldə edilməsi və saxlanılmasında, eləcə də, dünyanın digər münaqişələrində nümunə və istinad kimi istifadə olunması zəruridir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. İlham Əliyevin “CNN International” televiziya kanalının “Connect the World” verilişində müsahibəsi yayımlanıb / <https://president.az/az/articles/view/42434>
2. İlham Əliyev “Euronews” televiziyasına müsahibə verib / <https://president.az/az/articles/view/42101>
3. İlham Əliyev “BBC News”-a müsahibə verib / <https://president.az/az/articles/view/45845>

İQLİM DƏYİŞİKLİYİNİN BEYNƏLXALQ TƏHLÜKƏSİZLİYƏ TƏSİRLƏRİ

Elif Faiq qızı Şükürlü, Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq fakültəsi, 392b qrupu,
elifsukurlu1@gmail.com, siyasi elmlər

Elmi rəhbər: s.e.f.d., dosent əv. Aysel Möhübbət qızı Bağirova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İqlim dəyişikliyi digər sahələrə təsir göstərdiyi kimi, beynəlxalq münasibətlərə də əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir və dövlətlərin xarici siyasətinin istiqamətləndirilməsində mühüm rol oynayır. İqlim dəyişikliyi hal-hazırda yalnız ekoloji problem kimi deyil, həmçinin siyasi və beynəlxalq əhəmiyyət daşıyan mühüm amil kimi çıxış edir. Qlobal temperaturun artması, təbii fəlakətlərin artımı və resursların azalması dövlətlərarası münasibətləri dəyişdirir və yeni problemlər ortaya qoyur. Xüsusilə su, enerji və ərzaq kimi vacib resursların bölüşdürülməsi bəzi hallarda əməkdaşlığa şərait yaratsa da, digər hallarda gərginliyə səbəb olur.

İqlim dəyişiklikləri dövlətlərin xarici siyasətində başlıca məqsədlərini yenidən müəyyən edir. Bir çox ölkə bu sahədə diplomatik əlaqələrini gücləndirir; belə ki, onlar iqlim razılaşmalarına qoşulur və ekoloji təhlükəsizlik məsələlərini ön plana çəkir. İqlim dəyişikliyinə beynəlxalq sistemə təsirlərini təhlil edərkən, bu hadisənin dövlət suverenliyi, qlobal təhlükəsizlik, enerji siyasətindəki struktur dəyişiklikləri, dövlətlərin beynəlxalq statusu və yeni yaranan diplomatik ittifaqlar üzərindəki əsas təsirlərini xüsusi qeyd etmək lazımdır [1, s.183]. Bu dəyişikliklər çərçivəsində dövlətlər artıq yalnız hərbi və iqtisadi üstünlük uğrunda deyil, həmçinin dəyişən ekoloji şəraitdə sağ qalma və yeni resurslara nəzarət uğrunda rəqabət aparırlar [4, s.113].

İqlim dəyişikliyi qlobal sabitliyi və beynəlxalq münasibətləri yenidən formalaşdıran mühüm bir amil kimi ortaya çıxmışdır. Su və ərzaq qıtlığı, dəniz səviyyəsinin qalxması, kəskin hava hadisələrinin artması və yeni resurslar uğrunda rəqabət bu prosesin əsas nəticələrindəndir. Xüsusilə Arktika bölgəsində buzlaqların əriməsi yeni iqtisadi imkanlar yaratmaqla yanaşı, dövlətlər arasında rəqabəti və ehtimal olunan münaqişə risklərini artırır [2, s. 762].

Bütün bu dəyişikliklər dövlətləri həm əməkdaşlığa, həm də rəqabətə sövq edir. Məsələn, Paris Sazişi kimi razılaşmalar ölkələrin birgə fəaliyyət göstərməyə həvəsləndirsə də, milli maraqların toqquşduğu hallarda gərginliklər qaçılmaz olur. Digər tərəfdən, iqlim dəyişikliyi bəzi dövlətlərin ərazi bütövlüyünü belə təhlükə altına qoyur. Məsələn, Kiribati kimi ada dövlətləri dəniz səviyyəsinin yüksəlməsi nəticəsində gələcəkdə tamamilə yox olma riski ilə qarşılaşa bilər [3, s.1505].

Enerji sahəsində baş verən dəyişikliklər də dünya güc balansına birbaşa təsir edir. Fosil yanacaqlara olan tələbatın azalması Səudiyyə Ərəbistanı, Rusiya və Norveç kimi ölkələrin nüfuzuna təsir göstərə bilər. Əksinə, təmiz enerji üçün vacib resurslara sahib olan Konqo Demokratik Respublikası və Boliviya kimi dövlətlərin beynəlxalq sahədə rolu daha da arta bilər [3, s.1504].

Bundan əlavə, iqlim dəyişikliyi dövlətlərin daxili sabitliyi ilə ərazi təhlükəsizliyi arasındakı əlaqəni də zəiflədir. Ətraf mühitin pisləşməsi kənd təsərrüfatının zəifləməsinə, bu isə kütləvi miqrasiyaya və sosial narazılığın artmasına səbəb olur. Nəticədə bəzi dövlətlərdə sabitlik pozula və “uğursuz dövlət” riski arta bilər. Bu vəziyyət dövlətlərin “sağ qalma” istəyini təkcə hərbi sahədə deyil, ekoloji sahədə də ön plana çıxarır [5, s.16].

Eyni zamanda, iqlim dəyişikliyi suverenlik anlayışına da yeni yanaşmalar gətirir. Bir dövlətin daxili fəaliyyəti nəticəsində yaranan karbon emissiyaları artıq təkcə həmin ölkənin problemi kimi deyil, qlobal təhlükəsizlik məsələsi kimi qiymətləndirilir. Bu baxımdan, iqlim sahəsində əməkdaşlıq çərçivəsində formalaşan yeni yanaşmalar dövlətlərin statusunun müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır. Xüsusilə “İqlim ədaləti” ilə bağlı müzakirələr inkişaf etməkdə olan ölkələrin daha ədalətli təmsilçilik və kompensasiya istəklərini gücləndirir [5, s.4, 21, 51]

Ümumilikdə, iqlim dəyişikliyi beynəlxalq təhlükəsizlik və münasibətlər sisteminə çoxşaxəli təsir göstərən mürəkkəb bir məsələdir. Bu məsələ həm əməkdaşlıq imkanları yaradır, həm də yeni risklər və gələcəkdə baş verə biləcək münaqişələr formalaşdırır. Buna görə də dövlətlərin bu sahədə balanslı və uzunmüddətli siyasət yürütməsi, qlobal sabitliyin qorunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Climate Change and International Relations: A Five-Pronged Research Agenda/
URL: <https://cssn.org/wp-content/uploads/2020/11/2020-ClimatechangeandIRafive-prongedapproach.pdf>

2. The Effects of Climate Change on International Security and Diplomacy/
URL: <https://www.ijrar.org/papers/IJRAR19D5875.pdf>

3. Impact of Climate Change on Geopolitics and International Relations/
URL: <https://ijfans.org/uploads/paper/42731cff3078513f13f8c1c33936c8ee.pdf>

4. Impact of Climate Diplomacy on International Relations: Modern Trends/
URL: https://uaforeignaffairs.com/web/uploads/articles/files/38/178/Foreign_Affairs_34_3_2024-11-123.pdf

5. Environment, Climate Change and International Relations/
URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/196627/Environment-Climate-Change-and-IR-E-IR.pdf>

ÇİNİN GEOSİYASİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN ONUN BEYNƏLXALQ SİYASƏTİNƏ TƏSİRİ

İsmayılova Günətay Marif qızı, 490i, Beynəlxalq Münasibətlər və Regionşünaslıq fakültəsi,
ismayilovagun05@gmail.com, siyasi elmlər

Elmi rəhbər: s.e.f.d., dosent əv. Bağirova Aysel Möhübbət qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Çinin geosiyasi xüsusiyyətlərinin onun beynəlxalq siyasətinə təsirləri müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Geosiyasi təhlildə dövlətlərin məkan strukturu – tarixi nüvə ərazilər, paytaxt və siyasi mərkəzlər, ekumenlər, effektiv ərazilər, boş sahələr, sərhədlər və mübahisəli zonalar [4, s.39-40] – onların xarici siyasət prioritetlərini və təhlükəsizlik strategiyalarını formalaşdıran əsas amillərdir. Son illərdə Çinin sürətli iqtisadi inkişafı və beynəlxalq münasibətlərdə artan rolu onun geosiyasi xüsusiyyətlərinin təhlilini zəruri etmişdir. Nəticə etibarilə, Çin Xalq Respublikasının geosiyasi mövqeyi və məkan potensialı onun qlobal güc kimi formalaşmasını şərtləndirən əsas faktordur.

Çinin geosiyasi davranışının formalaşmasında ilk növbədə tarixi nüvələr mühüm rol oynamışdır. Çin sivilizasiyasının ilkin mərkəzi Sarı çay hövzəsində meydana gəlmişdir. Şanq sülaləsi dövründə formalaşan bu nüvə indiki Henan əyaləti ərazisində, münbit torpaqlara və su resurslarına malik ərazilərdə yerləşirdi [4, s.285]. Bu coğrafi mühit erkən dövlətçiliyin və mərkəzləşmiş idarəetmənin yaranmasına imkan verdi. Daha sonra Qin sülaləsi dövründə Çin ilk dəfə vahid imperiya halında birləşdirildi və siyasi mərkəz Wei çayı hövzəsində möhkəmləndirildi. Beləliklə, tarixi nüvələr və Qin sülaləsinin mərkəzləşmiş idarəetmə ənənəsi müasir Çinin siyasi vahidliyini və ərazi bütövlüyünü müəyyən edir.

Tarixi inkişaf prosesində paytaxtların əsasən şimalda yerləşməsi Çinin kontinental təhlükəsizlik prioritetlərini göstərir. Xi'an Zhou, Han və Tang dövrlərində siyasi və mədəni mərkəz kimi çıxış etmiş, daha sonra Kaifeng və Hangzhou kimi şəhərlər müxtəlif dövrlərdə paytaxt funksiyasını yerinə yetirmişdir. Lakin uzunmüddətli perspektivdə Pekin əsas siyasi mərkəzə çevrilmişdir. Ming dövründə paytaxtın Nankindən Pekinə köçürülməsi şimaldan gələn təhlükələrə qarşı müdafiə strategiyası ilə bağlı idi. 1949-cu ildən sonra Pekinin yenidən paytaxt elan edilməsi Çinin şimal yönümlü geosiyasi prioritetlərini bir daha təsdiqlədi [2]. Belə görünür ki, tarix boyunca Çinin paytaxtlarının şimalda yerləşməsi Çinin kontinental təhlükəsizlik prioritetlərini vurğulayır. Bununla yanaşı, ölkənin iqtisadi və demoqrafik gücü əsasən şərq və cənub sahillərində cəmləşmiş ekumen ərazilərlə bağlıdır. Xüsusilə Şanxay və Honq Konq beynəlxalq maliyyə və ticarət mərkəzləri kimi ölkənin xarici iqtisadi siyasətində aparıcı rol oynayır. Bu ekumenlərin mövcudluğu Çini dəniz ticarət yollarının təhlükəsizliyinə xüsusi önəm verməyə vadar edir və nəticədə ölkə Cənubi Çin dənizində fəal siyasət yürüdür.

Ekumenlərlə yanaşı, Effektiv Milli Ərazi adlandırılan bölgələr – Sichuan hövzəsi, Wei çayı vadisi və cənub-qərb əyalətləri – ölkənin kənd təsərrüfatı və sənaye potensialını təmin edir. Digər tərəfdən, Tibet, Sincan, Qinghai və Daxili Monqolustan kimi geniş, lakin seyrək məskunlaşmış boş ərazilər strateji tampon zona funksiyası daşıyır. Bu bölgələrdə etnik müxtəliflik və coğrafi çətinliklər mərkəzi hakimiyyət üçün həm təhlükəsizlik, həm də integrasiya baxımından həssaslıq yaradır.

Çinin sərhəd və dəniz mübahisələri də onun beynəlxalq siyasətinə birbaşa təsir göstərir. Hindistanla quru sərhədində baş vermiş qarşıdurmalar və Cənubi Çin dənizindəki iddialar regional güc balansına təsir edən əsas amillərdəndir [3]. Xüsusilə Cənubi Çin dənizi, Spratli adaları və Parasel adaları üzərində irəli sürülən iddialar Çinin enerji təhlükəsizliyi, dəniz kommunikasiya xətləri və regional hegemonluq strategiyası ilə sıx bağlıdır [1]. Bu baxımdan, qeyd olunan mübahisələr Çinin xarici siyasət strategiyasını və regional mövqeyini müəyyənləşdirir.

Beləliklə, Çinin tarixi nüvələri onun dövlətçilik ənənəsini və mərkəzləşmiş idarəetmə modelini formalaşdırmış, şimal yönümlü paytaxt strategiyası kontinental təhlükəsizlik düşüncəsini möhkəmləndirmiş, şərq və cənub ekumenləri isə ölkəni qlobal iqtisadi sistemin əsas aktorlarından birinə çevirmişdir. Boş və tampon ərazilər təhlükəsizlik siyasətinin sərtləşməsinə, sərhəd və dəniz mübahisələri isə regional və global rəqabətin artmasına səbəb olmuşdur. Nəticə etibarilə, Çinin geosiyasi xüsusiyyətləri onun həm daxili idarəetmə modelini, həm də beynəlxalq siyasətdə artan təsirini müəyyən edən əsas struktur amillər kimi çıxış edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Council on Foreign Relations (CFR). *Territorial disputes in the South China Sea*. Available at: <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/territorial-disputes-south-china-sea>
2. Chine Culture. *History of Beijing*. Available at: <https://chine-culture.com/en/travel-in-china/Beijing/history.php>
3. Lowy Institute. *China's dispute with India over Arunachal Pradesh*. Available at: <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/china-s-dispute-india-over-arunachal-pradesh>
4. Saul Bernard Cohen. *Geopolitics: The geography of international relations*. Third edition. Published by Rowman & Littlefield. 2015.

РОЛЬ ВОЕННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ФОРМИРОВАНИИ МИРОВОЙ ТОРГОВЛИ ВЫСОКИМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ

Панахиан Джамалая Вяфа 393Р Международные отношения djamapanahian@gmail.com

Секция: Политические науки

Научный руководитель: Преподаватель Алиева Пери Фарид

Азербайджанский Университет Языков, Баку

Современный оборонный сектор давно перестал ограничиваться своей изначальной ролью — защитой государственного суверенитета. В условиях усиливающегося противостояния мировых держав он превратился в один из главных факторов развития глобальных технологий. Военно-промышленный комплекс занял центральное место в архитектуре мировой экономики: именно он во многом определяет конфигурацию международных торговых потоков, меняет логику глобальных производственных цепочек и задаёт новую расстановку сил среди технологических лидеров. Ретроспективный анализ развития науки и техники наглядно свидетельствует о том, что значительная часть передовых разработок нашего времени возникла в недрах военных ведомств. Проект ARPANET, реализованный по инициативе Пентагона с целью создания децентрализованной сети связи, устойчивой к военным угрозам, заложил основу современного интернета [1]. Глобальная навигационная система GPS, появившаяся в 1973 году как сугубо военная разработка и лишь спустя годы ставшая общедоступной, сегодня является фундаментальным элементом транспортной логистики, банковской инфраструктуры и телекоммуникаций [2]. Реактивная авиация, микроэлектронные компоненты, космические аппараты и системы связи прошли аналогичный путь — от засекреченных военных лабораторий до массового гражданского использования. Согласно данным Стокгольмского института исследования проблем мира, совокупная выручка ста крупнейших предприятий военной отрасли превысила отметку в 679 млрд долларов [3]. Номенклатура военного экспорта включает высокотехнологичные

электронные системы, узкоспециализированное программное обеспечение, орбитальные платформы, а также разработки в сфере ИИ и кибербезопасности. Передача подобных технологий формирует устойчивую зависимость государств-получателей от поставщика, порождая долгосрочное асимметричное партнёрство. Наиболее рельефно данная тенденция проявляется в полупроводниковой отрасли: введённые Вашингтоном ограничения на экспорт передовых микросхем в Китай затрагивают весь спектр смежных технологий — суперкомпьютеры, системы машинного обучения и телекоммуникационную инфраструктуру [4]. Это повлекло за собой масштабную реструктуризацию производственно-сбытовых цепочек, а правительства ведущих держав приступили к политике технологической самодостаточности в стратегически значимых отраслях [5]. В Соединённых Штатах военные статьи расходов поглощают свыше половины совокупного государственного бюджета на НИОКР, при этом подобные вложения не подавляют, а напротив — стимулируют частную инвестиционную активность в высокотехнологичных секторах [6]. Военно-промышленный комплекс оказывает разностороннее и глубокое воздействие на глобальную торговлю наукоёмкой продукцией. По мере нарастания технологического соперничества значение оборонного сектора будет неуклонно расти, во многом предопределяя структуру мирохозяйственных связей и соотношение сил на международной арене в наступающем столетии.

Список использованной литературы

1. Аналитики SIPRI назвали крупнейших в мире экспортёров оружия // РБК. 2025.
2. Американская навигационная спутниковая система GPS. История и развитие проекта // ТАСС 2020.
3. Видясова Л. История создания интернета: от ARPANET до современных технологий // Российская газета 2025.
4. Доходы 100 крупнейших производителей оружия в мире выросли на 5,9% и достигли \$679 млрд
5. Инновационные военные трофеи //2019.

ТУРИЗМ КАК СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТ МЯГКОЙ СИЛЫ АЗЕРБАЙДЖАНА В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

**Айбатулова Айсу Эмиль, 393R, Международные отношения,
aybatulovaaysu2005@gmail.com, Политические науки.**

**Научный руководитель: Алиева Пери Фарид
Азербайджанский Университет Языков, Баку**

В современной теории международных отношений концепция «мягкой силы» (soft power), введённая Джозефом Наем, приобрела статус ключевого элемента внешней политики государств, стремящихся к укреплению своего авторитета без применения мер принуждения. Для Азербайджана, расположенного на стыке восточной и западной цивилизаций, развитие туризма стало не только инструментом экономической диверсификации, но и формой публичной дипломатии. Важным шагом стало учреждение в 2018 году Государственного агентства по туризму и Бюро по туризму Азербайджана. Принятый в 2021 году Закон «О туризме» ввёл современные стандарты регулирования. Система «ASAN Visa», обеспечивающая оформление въездного разрешения в течение трёх часов для граждан более 90 государств, стала весомым сигналом открытости и повысила конкурентоспособность страны: в Индексе путешествий и туризма ВЭФ 2024 года Азербайджан занял 56-е место среди 119 стран. После рекордных 3,2 млн прибытий в 2019 году турпоток успешно восстановился до 1,6 млн человек в 2022 году после резкого спада, вызванного пандемией COVID-19 и жесткими карантинными ограничениями. В 2024 году число туристов выросло на 26%, а в 2025 году достигло 2,57 млн человек^[5]. В рамках новой Государственной программы 2026–2030 поставлена цель в 5–6 млн

туристов ежегодно. После восстановления территориальной целостности, Шуша и Физули стали новыми центрами культурного возрождения, символизируя «туристический ренессанс» региона. Ключевым инструментом брендинга страны стало проведение крупных международных мероприятий. Евровидение-2012 в Баку впервые обеспечило Азербайджану масштабное медиаприсутствие в европейском пространстве. Первые Европейские игры (2015) подтвердили соответствие страны европейским стандартам, тогда как IV Игры исламской солидарности (2017) укрепили её позиции в мусульманском мире. Ежегодный Гран-при Формулы-1 обеспечивает постоянное присутствие в глобальном эфире; за первые четыре года доход от гонок превысил 500 млн долларов^[3]. В 2024 году Азербайджан занял первое место по популярности среди туристов из стран Залива^[2], а в 2025 году зафиксирован рост прибытий из Узбекистана более чем на треть и из Таджикистана — на 60%^[1]. Проведение COP29 в Баку в 2024 году ознаменовало переход к экологическому измерению мягкой силы. Принятая 20 ноября 2024 года «Бакинская декларация об усилении климатических действий в туризме», поддержанная более чем 50 странами, переформатировала бренд страны от «страны огня» к «партнёру в зеленом переходе»^[4]. В системе международных отношений Азербайджан превращает каждого посетителя в потенциального амбассадора своих национальных интересов.

Использованные источники:

1. Турпоток из стран Центральной Азии в Азербайджан вырос в 2025 году. (электронный ресурс: <https://report.az/ru/turizm/turpotok-iz-stran-centralnoj-azii-v-azerbajdzhan-vyros-za-god-bolee-chem-na-20>)
2. Jacobs Media / Connecting Travel. Insight Report: Top Outbound Destinations for GCC 2024. 2024.
3. PricewaterhouseCoopers (PwC). The Economic Impact of Formula 1 on Azerbaijan Economy (2016-2019). 2020.
4. UN Climate Change Conference (COP29). Baku Declaration on Enhanced Climate Action in Tourism. 2024.
5. World Travel & Tourism Council (WTTC). Economic Impact Research: Azerbaijan 2025. 2025.

SÜNİ İNTELLEKT VƏ MÜHARİBƏNİN TRANSFORMASIYASI: XXI ƏSRDƏ ALQORİTMİK QARŞIDURMALAR

Tağızadə Tofiq Fariz oğlu

Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq fakültəsi 490i, siyasi elmlər

tagizedtofiq@gmail.com

Elmi rəhbər: Güləmirli Fatimə Bəhram qızı, baş müəllim

Bəşəriyyət tarixi boyunca hərbi texnologiyalar bir neçə dəfə köklü şəkildə dəyişmişdir. Barıtın kəşfi və nüvə silahlarının yaradılması öz dövrlərində geosiyasi mənzərəni necə kökündən dəyişdisə, hesab edirəm ki, bu gün süni intellekt (Sİ) texnologiyaları da müdafiə sənayesində bənzər bir "inqilabi" keçid yaratmaqdadır. Beynəlxalq münasibətlər sistemində güc balansı artıq təkcə hərbi arsenalın fiziki həcmi ilə deyil, həm də strateji məlumatların emal sürəti və alqoritmlərin dəqiqliyi ilə ölçülməyə başlayıb [1, s.15].

Müasir döyüş meydanlarında Sİ-nin tətbiqinin ən çox müzakirə edilən tərəfi Letal Avtonom Silah Sistemləridir (LAWS). Bu sistemlərin əsas xüsusiyyəti insan müdaxiləsi olmadan hədəfi müəyyən etmək və zərərsizləşdirmək bacarığıdır. Əgər əvvəlki illərdə dronlar uzaqdan bir operator vasitəsilə idarə olunurdusa, bugünkü texnoloji imkanlar bu cihazlara GPS signalı kəsildikdə belə sərbəst qərar vermək şansı tanıyır. Mənim qənaətimə görə, bu tendensiya müharibənin sürətini insan reaksiyasından daha yuxarı səviyyəyə daşıyır ki, bu da beynəlxalq ədəbiyyatda "hipermüharibə" (hyperwar) anlayışının yaranmasına səbəb olur [3, s.48].

Süni intellektin rolu təkcə aktiv döyüş əməliyyatları ilə bitmir. Strateji qərarvermə prosesində Sİ alqoritmləri peyk görüntülərini və kəşfiyyat məlumatlarını analiz edərək rəqibin növbəti addımlarını proqnozlaşdırır. Bu, beynəlxalq münasibətlərdə "strateji üstünlük" anlayışına yeni bir nəfəs gətirir. Məlumatı rəqibindən daha tez əməl edən tərəf, qarşı tərəf hələ hərəkətə keçməmiş onun zəif nöqtələrini iflic edə bilər. Lakin burada bir təhlükə də var: dövlətlər arasındakı bu texnoloji yarış "təhlükəsizlik dilemması"nı daha da dərinləşdirir; hər bir dövlət digərinin Sİ imkanlarından geri qalmamaq üçün daha aqressiv sistemlər inkişaf etdirməyə məcbur hiss edir [2, s.92].

Bununla yanaşı, Sİ-nin müharibələrə inteqrasiyası ciddi etik və hüquqi suallar ortaya çıxarır. Beynəlxalq humanitar hüquq normaları, xüsusilə Cenevrə Konvensiyaları fərdi məsuliyyət prinsipi üzərində qurulub. Belə olan halda, bir alqoritm səhvən mülki hədəfi vurduqda, buna görə məsuliyyəti kim daşımalıdır? Bu sualın hələ də beynəlxalq hüquqda dəqiq cavabının olmaması böyük bir "məsuliyyət boşluğu" yaradır [4, s.105].

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, süni intellekt müharibələrin həm xarakterini, həm də gedişatını dəyişdirir. Texnologiya döyüşləri daha "dəqiq" etsə də, eyni zamanda beynəlxalq sabitliyi daha kövrək və proqnozlaşdırıla bilməyən hala gətirir. Hesab edirəm ki, insan faktoru qərarvermə prosesində mütləq mərkəzdə qalmalıdır. Alqoritmik müharibələrin idarə olunmaz nəticələr verməməsi üçün beynəlxalq səviyyədə yeni hüquqi çərçivələrin qəbul edilməsi artıq zamanın tələbidir.

Yekun olaraq vurğulamaq lazımdır ki, texnologiya nə qədər mükəmməl olursa-olsun, müharibənin etik və hüquqi məsuliyyəti maşınların deyil, insanların üzərində qalmalıdır. Əks halda, gələcəyin müharibələri təkcə dövlətlər arasındakı qarşıdurma deyil, həm də bəşəri dəyərlərin böhranına çevrilə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Aras, B. Beynəlxalq Münasibətlərdə Yeni Texnologiyalar. Bakı: Elm, 2023.
2. Həsənov, Ə. Geosiyasət və Təhlükəsizlik. Bakı: Zərdabi, 2021.
3. Johnson, J. Artificial Intelligence and the Future of Warfare. Oxford University Press, 2021.
4. Scharre, P. Army of None: Autonomous Weapons and the Future of War. W. W. Norton & Company, 2018.

Conflict Resolution and Political Recognition: Donald Trump's Claim to the Nobel Peace Prize

Ayxan İsmayilov

394-i, International Relations and Regional Studies,

ayxanismayilov013@gmail.com, section: Political Sciences

Instructor: Hacaliyeva Günel Mehman

Azerbaijan University of Languages, Baku

The Nobel Peace Prize remains the world's most prestigious—and arguably most controversial—diplomatic honor. Since its inception, the prize has been awarded to figures ranging from humanitarian icons to polarizing political leaders. In recent years, the debate surrounding the potential nomination and awarding of the prize to Donald Trump has moved from the fringes of political discourse to the center of international diplomatic evaluation. With his return to the presidency in 2025 and a flurry of mediated settlements in the subsequent year, the discussion has transitioned from a debate over past "transactional" deals to a broader analysis of "Peace through Strength."

The foundation of the argument for a Trump Nobel Peace Prize began with the Abraham Accords. Signed in late 2020, these agreements facilitated the normalization of diplomatic, economic, and security relations between Israel and several Arab nations, including the United Arab Emirates (UAE), Bahrain, Morocco, and Sudan. Proponents argue that the Accords represented the first significant shift in Middle Eastern geopolitics in over 25 years, bypassing the traditional "Palestinian-first" diplomatic bottleneck. Unlike previous administrations that focused on a top-down "two-state solution," the Trump administration utilized an economic and security-first model. This resulted in broad-scale

cooperation in technology and defense that survived even the intense regional volatility of the mid-2020s.

Following his inauguration in 2025, the Trump administration engaged in an aggressive period of conflict mediation. By early 2025, the President brokered a ceasefire in Gaza, establishing a framework for hostage releases and reconstruction through engagement with Egypt and Qatar. In June 2025, the administration mediated a peace deal between the Democratic Republic of Congo (DRC) and Rwanda, involving security guarantees for Rwanda in exchange for troop withdrawals. Additionally, on August 8, 2025, an agreement was finalized between Armenia and Azerbaijan to end hostility over the Nagorno-Karabakh region, centered on the establishment of the "Trump Route for International Peace and Prosperity."

The frequency of these nominations is unprecedented. In January 2026, Congresswoman Claudia Tenney nominated Trump for the third time, citing his record of "delivering peace through strength." Formal submissions have also come from international leaders, including DRC President Félix Tshisekedi, who credited the administration for preventing regional escalation. However, the Norwegian Nobel Committee faces pressure from critics who argue these methods are "performative." Critics point to the 2026 escalations with Iran as evidence that a "transactional" model may lead to rapid re-escalation if negotiations stall. Historically, the Committee favors leaders who emphasize multilateral institutions, which often clashes with Trump's "America First" posture.

In conclusion, whether Donald Trump receives the prize may depend on the long-term durability of these deals. If the 2025-2026 agreements in the Caucasus and the Great Lakes region hold, the Nobel Committee may find it increasingly difficult to overlook his candidacy. The debate remains a microcosm of the global divide: is peace the result of steady institutional building, or the product of bold, disruptive interventions?

REFERENCES:

1. Rep. Claudia Tenney's Press Release (January 7, 2026): "Congresswoman Tenney Nominates President Trump for Nobel Peace Prize for Third Time." [House.gov]
2. Rep. Anna Paulina Luna's Formal Submission (October 9, 2025): "Recognizing President Trump for Unprecedented Leadership in Global Peace." [House.gov]
3. TIME Magazine (October 2025): "Why Trump Is Unlikely to Win the Nobel Peace Prize - Evaluating the 2025 Record."
4. LSE Blogs (August 2025): "Trump's Nobel Nomination is Rewarding Optics Over Peace."
5. House of Commons Library (March 2026): "Research Briefing: US/Israel-Iran Conflict and Negotiation Status."

ABŞ-IN YUMŞAQ GÜC SİYASƏTİNİN SİYASİ TƏHLİLİ

Balacaxanım Vasif qızı Qədiməliyeva, Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq fakültəsi, 392b qrupu, balajakhanimgadimaliyeva@gmail.com, siyasi elmlər

Elmi rəhbər: t.ü.f.d., Məhəmməd Məcnun oğlu Əliyev

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

“Yumşaq güc” anlayışı XX əsrin sonlarında formalaşmış və xüsusilə Soyuq Müharibə başa çatdıqdan sonra aktuallaşmışdır. Soyuq müharibə dövründə güc əsasən hərbi və iqtisadi resurslarla ölçülsə də, sonrakı dövrdə beynəlxalq münasibətlər sistemində qeyri-maddi faktorların rolu artmışdır [2].

Bu dəyişikliklər fonunda Joseph Nye 1990-cı ildə nəşr etdirdiyi əsərində “yumşaq güc” anlayışını irəli sürmüş və dövlətlərin təsir imkanlarının yalnız məcburetmə ilə izah edilə bilməyəcəyini göstərmişdir [1]. Daha sonra onun 2004-cü ildə nəşr olunan əsərində bu konsepsiya daha geniş şəkildə izah olunmuşdur [2].

Nye-yə görə, “yumşaq güc” digər aktorların davranışını cəlb etmə yolu ilə dəyişdirmək qabiliyyətidir. Bu yanaşmaya əsasən, dövlətlər yalnız zor tətbiq etməklə deyil, həm də öz dəyərlərini və mədəniyyətini cəlb edici etməklə təsir göstərə bilirlər [2]. Bu baxımdan, güc anlayışı klassik realizm çərçivəsindən kənara çıxaraq daha kompleks məzmun qazanmışdır.

Nəzəriyyəyə əsasən, “yumşaq güc”ün əsas mənbələri mədəniyyət, siyasi dəyərlər və xarici siyasətin legitimliyidir. Əgər bu elementlər digər cəmiyyətlər üçün cəlb edici hesab olunarsa, həmin dövlətin beynəlxalq təsir imkanları genişlənir [2]. Sonrakı tədqiqatlarda Nye “ağıllı güc” konsepsiyasını da irəli sürərək “yumşaq güc” və “sərt güc”ün birlikdə istifadəsinin daha effektiv olduğunu qeyd etmişdir [3]

Tarixdə heç bir güc yumşaq gücü ABŞ qədər effektiv inkişaf etdirməmişdir. 20-ci əsrdə, xüsusən İkinci Dünya Müharibəsindən sonra Amerika mədəniyyəti əsas qlobal istinad nöqtəsinə çevrildi. ABŞ “yumşaq güc” siyasətini müxtəlif institusional və kommunikativ vasitələr vasitəsilə həyata keçirir. Bu vasitələrə təhsil proqramları, beynəlxalq yardım, media və texnologiya daxildir.

Hollivud ABŞ-ın təsirinin ən mühüm mədəni vasitələrindən birinə çevrildi. Amerika filmləri sadəcə əyləndirmədi: onlar dünyaya baxış tərzini ixrac etdilər. Hekayə, vizual estetika və simvolik personajlar vasitəsilə Hollivud Amerika dəyərlərini – fərdiyyətçilik, istehlakçılıq, qəhrəmanlıq, demokratiya, kapitalizmi normallaşdırdı və onları bütün dünyada arzuolunan etdi.

Caz, rok, pop, hip-hop, mavi jeans, Coca-Cola, fast food şəbəkələri və Apple kimi yüksək texnologiyalı brendlər güclü Amerika DNT-si ilə qloballaşan mədəni ekosistemin yaradılmasına töhfə verdi. Amerika həyat tərzini azadlıq, müasirlik və innovasiya ilə sinonimləşdi.

Amerika universitetləri, tədqiqat mərkəzləri və təqaüdlər (məsələn, Fulbrayt proqramı) dünyanın hər yerindən ən yaxşı ağılları cəlb etdi. Burada Fulbright Program mühüm rol oynayır. Bu proqram vasitəsilə xarici tələbələr və tədqiqatçılar ABŞ-da təhsil alaraq ölkənin dəyərləri ilə tanış olur və bu da uzunmüddətli əlaqələrin formalaşmasına səbəb olur. Bu tələbələr evə qayıdarkən özləri ilə Amerikanın idarəetmə, iqtisadiyyat və sosial dəyərlərlə bağlı ideyalarına uyğun dünyagörüşü gətirdilər. Bundan əlavə, ABŞ universitetləri – Harvard University və Stanford University – beynəlxalq tələbələrə cəlb edərək ölkənin intellektual və mədəni nüfuzunu artırır. Bu proses nəticəsində formalaşan akademik əlaqələr uzunmüddətli siyasi və iqtisadi əməkdaşlığa zəmin yaradır.

CNN-dən Netflix-ə, Silikon Vadisindən qlobal sosial platformalara qədər müasir dünyanın texnoloji arxitekturası əsasən Amerikalıdır. Rəqib infrastrukturuna kim nəzarət edirsə, qlobal hekayələri də formalaşdırır.

Amerika yumşaq gücü o qədər geniş yayılmışdır ki, bir çox insanlar şüurlu şəkildə tanımadan Amerika mədəniyyət nümunələrini qəbul edirlər. Bu, hökmranlığın ən yüksək formasıdır: özünü azadlıq kimi hiss edəndə [5].

Beləliklə, ABŞ-ın “yumşaq güc” siyasəti müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində mühüm rol oynayır. Joseph Nye tərəfindən irəli sürülmüş bu konsepsiya dövlətlərin təsir mexanizmlərinin transformasiyasını izah edir. ABŞ mədəniyyət, təhsil, diplomatiya və texnologiya vasitəsilə qlobal təsir imkanlarını genişləndirərək beynəlxalq sistemdə aparıcı mövqeyini qorumağa çalışır [2].

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Joseph Nye (1990). *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*.
2. Joseph Nye (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*.
3. Joseph Nye (2008). “Public Diplomacy and Soft Power”.
4. Melissen, J. (2005). *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*.
5. <https://www.geopolitika.it/en/soft-power-history-meaning-and-the-cultural-tools-of-global-influence/>

RƏCƏB TAYYİB ƏRDOĞANIN XARİCİ SİYASƏT DOKTRİNASINDA CƏNUBİ QAFQAZ REGIONUNUN YERİ

**Magistrant: Yusif Hüseynli İsa, qrup 233, Beynəlxalq Münasibətlər və Diplomatika,
yhuseynli.2003@gmail.com**

**Elmi rəhbər: Siyasi Elmlər üzrə Fəlsəfə doktoru, Ramazanova Aytən Şahinova
Azərbaycan Dillər Universiteti**

XXI əsrin əvvəllərindən etibarən Rəcəb Tayyib Ərdoğan rəhbərliyi altında Türkiyə, beynəlxalq aləmdə daha aktiv və çoxşaxəli siyasət həyata keçirməyə başlamışdır. Bu siyasət regional güc statusunun möhkəmləndirilməsi, geosiyasi təsirin genişləndirilməsi və enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasına yönəlmişdir.

R.T.Ərdoğan dövrü xarici siyasət kursunun ideoloji və nəzəri əsaslarının formalaşmasında Əhməd Davutoğlunun müəllifi olduğu “strateji dərinlik” konsepsiyası mühüm rol oynamışdır. Ə.Davutoğluya görə, Türkiyə tarixi və coğrafi mirasına əsaslanaraq ətraf regionlarda fəal rol oynamalıdır və çoxölçülü diplomatiya həyata keçirməlidir [2]. Bu yanaşma Türkiyənin yalnız Qərbi yönümlü siyasətlə kifayətlənməməsini, eyni zamanda Qafqaz, Mərkəzi Asiya və Yaxın Şərqdə aktiv mövqe tutmasını nəzərdə tutur.

Cənubi Qafqaz siyasətində əsas prioritet ortaq tarixi, mədəni və siyasi bağlara əsaslanan Azərbaycanla münasibətlərdir. 2020-ci ildə baş vermiş İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı Türkiyənin Azərbaycana göstərdiyi siyasi və diplomatik dəstək regionun güc balansına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. 2021-ci il 15 iyunda imzalanmış Şuşa Bəyannaməsi iki ölkə arasında müttəfiqlik münasibətlərini, təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlığı institusional səviyyəyə qaldırmışdır [1].

Cənubi Qafqaz Türkiyənin enerji təhlükəsizliyində mühüm rol oynayır. Bu kontekstdə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri, TAP və TANAP layihələri Türkiyənin enerji mərkəzinə çevrilməsi strategiyasının əsas elementlərindəndir. Avropaya istiqamətlənmiş enerji marşrutlarının şaxələndirilməsi Türkiyənin həm iqtisadi, həm də siyasi çəkisini artırır. Həmçinin, Zəngəzur dəhlizi layihəsi Türkiyənin Türkmənistan ilə birbaşa quru bağlantısının təmin olunması baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır.

Gürcüstan Türkiyə üçün əsas tranzit tərəfdaşdır və regional layihələrdə (BTC,BTƏ) mühüm rol oynayır. Ermənistanla münasibətlər isə uzun müddət bağlı sərhədlər və siyasi gərginlik fonunda inkişaf etmişdir. 2009-cu ildə imzalanmış Sürix protokolları normallaşma istiqamətində addım olsa da, Qarabağın Ermənistanın işğalı altında olması səbəbindən proses tam həyata keçirilməmişdir [3]. Lakin 2020-ci ildə II Qarabağ müharibəsindən sonra sərhədlərin açılması və münasibətlərin normallaşması məsələsi yenidən gündəmə gəldi.

Beləliklə, R.T. Ərdoğanın xarici siyasət doktrinasında Cənubi Qafqaz strateji əhəmiyyətə malik region kimi çıxış edir. Azərbaycanla müttəfiqlik münasibətləri, enerji və nəqliyyat layihələri, həmçinin regional təhlükəsizlik məsələləri bu siyasətin əsas sütunlarını təşkil edir. Türkiyə Cənubi Qafqaz vasitəsilə həm geosiyasi təsir imkanlarını genişləndirir, həm də Avrasiya məkanında mövqeyini möhkəmləndirir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında ŞÜŞA BƏYANNAMƏSİ, e-qanun, Bakı şəhəri, 1 fevral 2022-ci il ,№ 478-VIQ. <https://e-qanun.az/framework/49147>
2. Davutoğlu, A.. Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu. İstanbul: Küre Yayınları. 2013. s. 87, 212
3. Армения и Турция подписали протокол об установлении дипотношений, ИНТЕРФАКС, 10 октября 2009. <https://www.interfax.ru/russia/104612>

СОЦИАЛИЗМ И ЕГО РОЛЬ В МЕЖДУНАРОДНОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ: ИСТОРИЧЕСКОЕ И СОВРЕМЕННОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Мовсумов Зияд Расим оглы, 384R, BMR

kadyrrais@gmail.com, Политические науки

Научный руководитель: Климов Сергей Леонидович

Азербайджанский университет языков, Баку

Социализм — это политическая и экономическая идеология, направленная на установление социальной справедливости, коллективной собственности на средства производства и равенства возможностей. Он формирует взгляд на общество, права человека и справедливое распределение ресурсов, показывая, как идеи могут трансформировать государства, формировать международные альянсы и конфликты [2].

В XX веке социализм сыграл ключевую роль в международной политике, став основой для формирования противостоящих блоков: Восточного во главе с СССР и Западного под руководством США [6][1]. Идеологическая борьба социализма и капитализма, проявившаяся в Холодной войне, определяла стратегические альянсы и глобальные конфликты. Социалистические государства поддерживали революционные и антиколониальные движения в Азии, Африке и Латинской Америке, распространяли свои идеи и укрепляли позиции на мировой арене [4]. Экономическое сотрудничество через структуры вроде COMECON представляло альтернативу мировой капиталистической системе и влияло на торговые и инвестиционные потоки [7].

Основными теоретиками социализма являются Карл Маркс и Фридрих Энгельс [2]. На практике социалистические идеи развивали Мао Цзэдун в Китае и Фидель Кастро в Латинской Америке, формируя свои модели управления и привлекая союзников [4]. В современном мире социализм проявляется через социал-демократические движения, государственное регулирование экономики и социальные программы, что особенно актуально на фоне глобализации, экономических кризисов и растущего социального неравенства [3].

Таким образом, социализм оказал и продолжает оказывать значительное влияние на международную политическую систему, формируя идеологические, экономические и социальные основы глобальной политики. Понимание его роли важно для анализа истории, современных процессов и прогнозирования будущих международных тенденций [5][7].

Список литературы

1. Мао, Цзэдун. *Избранные произведения* / Мао Цзэдун. — Пекин : Изд-во лит. на иностр. яз., 1967–1977. — Т. 1–5.
2. Маркс, К. *Манифест Коммунистической партии* / К. Маркс, Ф. Энгельс. — Москва : Политиздат, 1985. — 95 с. — URL: <https://www.marxists.org/russkij/marx-engels/manifest/>
3. ООН. *Социальное развитие и равенство* [Электронный ресурс]. — URL: <https://www.un.org/ru/sections/issues-depth/social-development/> (дата обращения: 07.04.2026).
4. Castro, F. *My Life: A Spoken Autobiography* / F. Castro. — New York : Scribner, 2006. — 724 p.
5. Hobsbawm, E. *Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914–1991* / E. Hobsbawm. — London : Michael Joseph, 1994. — 627 p.
6. McCauley, M. *The Rise and Fall of the Soviet Union* / M. McCauley. — London : Routledge, 2008. — 522 p.
7. Pipes, R. *Russia Under the Bolshevik Regime* / R. Pipes. — Cambridge : Harvard University Press, 1995. — 587 p.

ПРОГНОЗ РАЗВИТИЯ РОССИЙСКО-УКРАИНСКОГО КОНФЛИКТА

Есина Анастасия Александровна, 294r, Международные отношения и Регионоведение
nastya.esn.3110@gmail.com

Политология

Преподаватель Рагимли Эльнара Эльчин

Азербайджанский университет языков, город Баку

Российско-украинский конфликт остаётся одним из ключевых факторов трансформации мировой политической системы. Его современная фаза берёт начало с 2014 года, однако качественно новый этап наступил 24 февраля 2022 года. В последующие годы (2023–2026) конфликт трансформировался в затяжное высокоинтенсивное противостояние с элементами технологической и экономической войны. С теоретической точки зрения конфликт может быть объяснён через реализм и концепции security dilemma и deterrence. Расширение НАТО, а также углубление интеграции Украины с ЕС после 2014 года усилили восприятие угрозы со стороны Российской Федерации, что стало одним из факторов эскалации. В 2024–2025 годах конфликт приобрёл ярко выраженный характер войны на истощение. Линия фронта стабилизировалась, а боевые действия приобрели позиционный характер с медленным продвижением сторон. При этом темпы наступления остаются крайне низкими (в отдельных направлениях — десятки метров в сутки), что свидетельствует о высокой степени военного паритета. Важным фактором эскалации в 2024–2025 годах стало расширение круга участников конфликта. В частности, в 2024 году была зафиксирована вовлечённость иностранных военных контингентов, включая участие северокорейских подразделений на стороне России. Это свидетельствует о тенденции интернационализации конфликта и повышении рисков его дальнейшего расширения[1].

С 2025 года наблюдается усиление экономического давления на Российскую Федерацию. Государства Запада продолжают расширять санкционные пакеты, направленные на энергетический сектор, банковскую систему и военную промышленность. По оценкам, совокупный эффект санкций привёл к ограничению доступа России к ресурсам на сумму сотни миллиардов долларов. Одновременно Европейский союз реализует стратегию постепенного отказа от российских энергоресурсов к 2027 году, что существенно меняет структуру глобальных энергетических рынков[2].

Отдельное значение приобрёл энергетический фактор. В 2025 году участились удары по энергетической инфраструктуре, что привело к кризисным явлениям в топливном секторе России. Данный тренд получил дальнейшее развитие в 2026 году, когда атаки на нефтеперерабатывающие предприятия и экспортную инфраструктуру стали регулярным элементом стратегии давления. Военно-технологический аспект конфликта также претерпел значительную трансформацию. С 2024 года наблюдается стремительное развитие беспилотных и роботизированных систем, которые используются как в разведке, так и в боевых операциях.[3] К 2026 году значительная часть логистики и операций на фронте осуществляется с использованием автономных систем, что меняет характер ведения войны. Ситуация на фронте в 2025–2026 годах остаётся нестабильной. Несмотря на отдельные контрнаступательные успехи Украины и замедление продвижения российских войск, ни одна из сторон не обладает решающим преимуществом. По состоянию на 2026 год фиксируется снижение темпов территориальных изменений и переход к фазе позиционного противостояния. При этом обе стороны продолжают наращивать военные ресурсы и проводить локальные наступательные операции.

Конфликт оказывает значительное влияние на глобальную систему. По данным международных аналитических центров, он привёл к масштабным гуманитарным последствиям, включая миллионы беженцев и значительные разрушения инфраструктуры.

Кроме того, усилилась трансформация международных союзов, а также рост милитаризации в Европе. Аналитические центры, такие как Carnegie Endowment for International Peace, Chatham House и RAND Corporation, в исследованиях 2024–2026 годов выделяют несколько базовых сценариев развития конфликта. Наиболее вероятным остаётся сценарий затяжной войны на истощение. Также возможен сценарий «замороженного конфликта» или частичного урегулирования при изменении политических условий и международного давления.[4]

По данному вопросу был проведен независимый социологический опрос. Результаты проведённого социологического опроса демонстрируют значительное совпадение с научными прогнозами. Большинство респондентов оценивают конфликт как долгосрочный, предполагая сохранение напряжённости в течение ближайших 10 лет. В качестве ключевых рисков выделяются эскалация и расширение конфликта, тогда как среди возможных сценариев — постепенное урегулирование и нормализация отношений в долгосрочной перспективе. Таким образом, современный этап российско-украинского конфликта характеризуется сочетанием военного, экономического и технологического противостояния. Наиболее обоснованным прогнозом является сохранение его затяжного характера с высокой степенью неопределённости и риском дальнейшей эскалации, что подтверждается как актуальными научными исследованиями, так и эмпирическими данными.

Список использованной литературы

1. NATO. Relations with Ukraine: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_37750.htm
2. European Union. EU response to Ukraine: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-response-ukraine-invasion/>
3. United Nations. Ukraine reports: <https://www.un.org/en/global-issues/ukraine>
4. UK Parliament. Sanctions against Russia (2026): <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-10342/CBP-10342.pdf>.

ВОЗМОЖНЫЕ ПУТИ УРЕГУЛИРОВАНИЯ КОНФЛИКТА МЕЖДУ ИЗРАИЛЕМ И ПАЛЕСТИНОЙ

**Рагимова Тамилла Эльшан, 294г, Международные отношения и Регионоведение,
tomarahimova5@gmail.com, Политология.**

Преподаватель Рахимли Эльнара Эльчин

Азербайджанский университет языков, город Баку

Израильско-палестинский конфликт остаётся одним из самых длительных неурегулированных противостояний в современной международной политике. Его корни уходят в период британского мандата над Палестиной и обострились после провозглашения государства Израиль в 1948 году. Ключевыми спорными вопросами по-прежнему остаются: статус Западного берега, сектора Газа и Восточного Иерусалима, проблема беженцев, израильские поселения на оккупированных территориях, а также взаимное непризнание сторон [1, с. 43].

Наиболее широко обсуждаемой моделью урегулирования является концепция двух государств: независимое палестинское государство в границах 1967 года со столицей в Восточном Иерусалиме при одновременном обеспечении безопасности Израиля. Правовую основу этой концепции заложили Соглашения в Осло 1993–1995 годов, однако её реализация заморожена из-за строительства поселений, внутripалестинского раскола и периодических эскалаций. Параллельно обсуждается модель единого двунационального государства, хотя она встречает принципиальные возражения с обеих сторон [2, с. 89].

Война в Газе, начавшаяся 7 октября 2023 года, стала самой кровопролитной страницей в истории конфликта и породила острую международно-правовую дискуссию. В сентябре 2025 года Независимая комиссия ООН по расследованию заявила, что действия Израиля в Газе

отвечают критериям геноцида по Конвенции 1948 года: зафиксированы четыре из пяти предусмотренных актов, в том числе преднамеренное создание условий, рассчитанных на уничтожение населения. Израиль категорически отвергает эти обвинения [3].

Конфликт давно вышел за пределы Газы. Иран, финансировавший ХАМАС, «Хезболлу» и йеменских хуситов в рамках «оси сопротивления», был втянут в прямое военное столкновение с Израилем: в июне 2025 года разразилась двенадцатидневная война, в ходе которой Израиль при поддержке США нанёс удары по иранским ядерным объектам. Это столкновение обнажило системный характер противостояния — за израильско-палестинским конфликтом стоит широкая региональная конфронтация, которая лишь усугубляет взаимное недоверие и отдаляет перспективу мира [4].

На дипломатическом уровне перспективными остаются: возобновление переговоров при посредничестве квартета (ООН, США, ЕС, Россия); использование формата «Авраамских соглашений» 2020 года как основы для регионального диалога; привлечение виновных к ответственности через Международный уголовный суд. Ключевым условием любого прогресса остаётся политическая воля сторон и последовательная позиция внешних игроков, прежде всего США [1, с. 46].

Таким образом, урегулирование израильско-палестинского конфликта требует комплексного и многоуровневого подхода. Ни одна из существующих моделей — ни концепция двух государств, ни двунациональное государство — не является достаточной сама по себе. Устойчивый мир возможен лишь при одновременном соблюдении норм международного права, решении гуманитарных проблем и достижении политических договорённостей при активном международном посредничестве [2, с. 97].

Литература:

1. Рыжов И. В., Бородин М. Ю. Арабо-израильский конфликт: историческая ретроспектива, современное состояние и тенденции // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. — 2013. — № 4. — С. 43–50.
2. Карасова Т. А. История израильских поисков альтернативы плану «Два государства для двух народов» // Вестник МГИМО-Университета. — 2014. — № 2. — С. 85–97.
3. UN Human Rights Council. Independent International Commission of Inquiry on the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, and Israel. Report on Gaza. — Geneva: United Nations, September 2025.
4. Кузнецов В. А. Войны на Ближнем Востоке 2025–2026 годов: природа конфликта и региональные трансформации // РСМД / Lenta.ru. — 2026. — 5 марта.

CYBER WARFARE AND INTERNATIONAL SECURITY: EMERGING THREATS AND POLICIES

Khadija Sadikhli Farid

394-I, International Relations and Regional studies

Khadijasadikhli@gmail.com, Section: Political Sciences

Instructor: Gunel Hajaliyeva

Azerbaijan University of Languages, Baku 2026

Cyber warfare has become one of the most significant challenges in international security in the 21st century. It refers to the use of digital technologies to attack another state's information systems, networks, and critical infrastructure. Unlike traditional warfare, cyber attacks do not require physical force and can be conducted remotely, quickly, and often anonymously. As modern societies increasingly depend on digital systems such as energy networks, financial institutions, transportation systems, and communication platforms, they become more vulnerable to cyber threats. A clear example of this is the Stuxnet in 2010, which was a joint cyber operation carried out by the United

States and Israel against Iran's nuclear program. This attack successfully damaged nuclear centrifuges and slowed Iran's technological development without the use of conventional military force, demonstrating the power and effectiveness of cyber weapons. [1][2]

Different theoretical approaches in international relations help explain the role of cyber warfare in global politics. Realism views the international system as anarchic, meaning there is no central authority to enforce rules, and therefore states must rely on their own power to ensure survival. Thinkers such as Thomas Hobbes argued that conflict is a natural condition of such a system. From a realist perspective, cyber warfare is simply a modern extension of traditional power competition, where states develop cyber capabilities to gain strategic advantages over their rivals. On the other hand, neoliberal institutionalism, associated with scholars like Robert Keohane, suggests that cooperation between states is possible even in an anarchic system through international institutions and agreements. In the context of cyber security, organizations such as the United Nations and NATO play important roles in promoting cooperation, establishing norms, and reducing the risks of cyber conflict. Constructivist theory further adds that international behavior is shaped by shared ideas and norms, suggesting that responsible state conduct in cyberspace can develop over time through collective agreement. [3]

Cyber threats take multiple forms and have already had real-world consequences. Cyber espionage involves the theft of sensitive information and has been widely reported in relations between major powers, particularly between China and the United States. Cyber attacks on critical infrastructure represent another serious threat. For example, in 2015, a cyber attack attributed to Russian hackers targeted Ukraine's power grid, leaving approximately 230,000 people without electricity and highlighting the vulnerability of essential services. Similarly, the Colonial Pipeline ransomware attack in 2021 caused major fuel shortages in parts of the United States, demonstrating how cyber crime can disrupt national economies. Another important dimension of cyber warfare is its use in political processes. The 2016 United States election interference showed how cyber tools can be used to influence elections through hacking and disinformation campaigns, raising serious concerns about the integrity of democratic systems. In addition, cyber terrorism and ransomware attacks by non-state actors are increasing, creating both economic damage and public fear. [3]

The impact of cyber warfare on international security is profound. One of the main consequences is the weakening of state sovereignty, as cyber attacks can cross borders without detection or physical presence. This creates a situation where states can be attacked without knowing the identity of the attacker, leading to what is known as the attribution problem. The difficulty of identifying the source of an attack complicates responses and increases the risk of misunderstanding and escalation between states. Furthermore, cyber warfare lowers the cost of conflict, allowing smaller states and even non-state actors to carry out significant attacks without the need for large military resources. This changes the traditional balance of power and increases global instability. Additionally, cyber operations often occur during peacetime, blurring the line between war and peace and making it difficult to determine when a conflict officially begins.

In response to these emerging threats, states and international organizations are developing new strategies and policies. Many countries have established national cybersecurity frameworks and specialized military units dedicated to cyber operations. At the international level, NATO has recognized cyberspace as a domain of warfare and declared that a serious cyber attack could trigger its collective defense mechanism under Article 5. Meanwhile, the United Nations has been actively involved in discussions to create norms for responsible state behavior in cyberspace, including agreements not to target critical civilian infrastructure during peacetime. Despite these efforts, effective global governance of cyberspace remains limited, and cooperation between states is often hindered by mistrust and competing national interests. [4]

In conclusion, cyber warfare represents a rapidly growing and complex threat to international security. Real-world examples such as the Stuxnet attack, the Ukrainian power grid incident, and interference in the 2016 United States election clearly demonstrate the serious consequences of cyber operations. As traditional forms of security become less effective in addressing these challenges, states must adapt by strengthening cybersecurity measures, increasing international cooperation, and developing clear global norms and regulations.

Literature:

- 1) Stuxnet, revisited (again): producing the strategic relevance of cyber operations//<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23738871.2025.2492570>
- 2) Stuxnet// <https://en.wikipedia.org/wiki/Stuxnet>
- 3) Cyber operations against critical infrastructure under norms of responsible state behaviour and international law//
https://www.researchgate.net/publication/369687898_Cyber_operations_against_critical_infrastructure_under_norms_of_responsible_state_behaviour_and_international_law
- 4) Toward Intelligent Autonomous Agents for Cyber Defense: Report of the 2017 Workshop by the North Atlantic Treaty Organization (NATO) Research Group IST-152-RTG//
<https://arxiv.org/abs/1804.07646>

BAKININ AZAD EDİLMƏSİ

Hüseynov Hüseyn Bayram oğlu

**270A, Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq fakültəsi, huseyn.huseynov9990@gmail.com ,
Siyasi Elmlər.**

Elmi rəhbər: Nübar Bəşirli

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

1918-ci ildə Bakının azad edilməsi Azərbaycan tarixində mühüm hərbi-siyasi hadisələrdən biri kimi qiymətləndirilir. Bu proses Birinci Dünya müharibəsinin son mərhələsində, Cənubi Qafqazda mürəkkəb beynəlxalq və regional şərait fonunda baş vermişdir. 1918-ci ilin may ayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasına baxmayaraq, Bakı şəhəri bolşevik-daşnak qüvvələrinin nəzarəti altında qalırdı və bu, yeni yaranmış dövlət üçün ciddi təhlükə yaradırdı [1, s.56].

Bakının azad olunması məqsədilə Osmanlı dövləti ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti arasında əməkdaşlıq quruldu. Bu çərçivədə Qafqaz İslam Ordusu yaradıldı və ordunun komandanlığına Nuru Paşa təyin edildi. Ordunun əsas məqsədi Bakı və ətraf əraziləri bolşevik və erməni silahlı dəstələrindən azad etmək idi. Qafqaz İslam Ordusu yerli Azərbaycan qüvvələri ilə birlikdə Gəncədən başlayaraq Bakıya doğru irəliləmişdir [2, s.89].

1918-ci ilin yay aylarında baş verən döyüşlər, xüsusilə Göyçay, Kürdəmir və Şamaxı istiqamətində aparılan hərbi əməliyyatlar həlledici əhəmiyyət daşıyırdı. Bu döyüşlər nəticəsində düşmən qüvvələrinin müqaviməti zəiflədildi və Bakı istiqamətində strateji üstünlük əldə olundu. Eyni zamanda, şəhərdə hakimiyyətdə olan Sentrokaspi diktaturası və onu dəstəkləyən ingilis qüvvələri müdafiəni gücləndirməyə çalışsa da, bu səylər uğursuz oldu [3, s.121].

Nəhayət, 1918-ci il 15 sentyabr tarixində Qafqaz İslam Ordusu Bakıya daxil oldu və şəhər azad edildi. Bu hadisə Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmlənməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Bakının azad edilməsi ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz paytaxtını bərpa etdi və ölkənin siyasi, iqtisadi mərkəzinə nəzarəti təmin etdi [4, s.67].

Bakının azad edilməsi yalnız hərbi qələbə deyil, həm də milli həmrəyliyin və beynəlxalq əməkdaşlığın nəticəsi idi. Bu hadisə Azərbaycan xalqının müstəqillik uğrunda mübarizəsinin mühüm mərhələsini təşkil edir. Eyni zamanda, bu qələbə regionda geosiyasi vəziyyətə təsir göstərmiş və Osmanlı dövlətinin Cənubi Qafqazdakı mövqelərini gücləndirmişdir [5, s.142].

Nəticə etibarilə, Bakının azad edilməsi Azərbaycan tarixində mühüm dönüş nöqtəsi olmuşdur. Bu hadisə həm Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin möhkəmlənməsinə, həm də milli dövlətçilik ənənələrinin formalaşmasına mühüm töhfə vermişdir.

Ədəbiyyat

- 1.Həsənlı, C. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasəti. Bakı: Azərnəşr, 2009.
- 2.Süleymanov, M. Qafqaz İslam Ordusu və Azərbaycan. Bakı: Hərbi Nəşriyyat, 1998.
- 3.Swietochowski, T. Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition. New York: Columbia University Press, 1995.
- 4.Qasimov, M. Azərbaycan tarixi (XX əsr). Bakı: Təhsil, 2003.
- 5.Mustafayev, B. 1918-ci il hadisələri və Bakı uğrunda mübarizə. Bakı: Elm, 2010.

OTTO FON BİSMARKIN DİPLOMATİYASI

Aslanov Ağamalik Ziya oğlu

270A, Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq fakültəsi,

agamalikaslanov011@gmail.com, Siyasi Elmlər.

Elmi rəhbər: Nübar Bəşirli

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

XIX əsr Avropa tarixində mühüm yer tutan Otto fon Bismarkın diplomatiyası pragmatizm, güc balansı və real siyasət (Realpolitik) prinsiplərinə əsaslanmışdır. Bismarkın əsas məqsədi Prussiyanın rəhbərliyi altında Almanıyanın birləşdirilməsi və bu yeni dövlətin Avropada sabit mövqeyinin təmin edilməsi idi. O, diplomatiyanı yalnız nəzəri deyil, praktik və nəticəyönlü fəaliyyət kimi dəyərləndirirdi və bu baxımdan klassik diplomatiyadan fərqli olaraq daha çevik və məqsədyönlü yanaşma tətbiq edirdi [1, s.45].

Bismarkın diplomatik strategiyasının əsas xüsusiyyətlərindən biri müharibə və diplomatiyanı paralel şəkildə istifadə etməsi idi. O, Danimarka (1864), Avstriya (1866) və Fransa (1870–1871) ilə aparılan müharibələri əvvəlcədən düşünülmüş diplomatik addımlarla müşayiət etmişdir. Xüsusilə Fransa-Prussiya müharibəsi ərəfəsində o, Fransanı diplomatik təcrid vəziyyətinə salaraq digər böyük dövlətlərin neytrallığını təmin etmişdir [2, s.78]. Bu, onun beynəlxalq münasibətlər sistemində güc balansını ustalıqla idarə etdiyini göstərir.

1871-ci ildə Almanıyanın birləşdirilməsindən sonra Bismarkın diplomatiyası daha çox mövcud vəziyyətin qorunmasına yönəlmişdir. O, Avropada yeni müharibələrin qarşısını almağa çalışır və Almanıyanı münaqişələrdən uzaq tutmağa üstünlük verirdi. Bu məqsədlə o, mürəkkəb ittifaqlar sistemi yaratmışdır. Üç imperator ittifaqı (Almaniya, Avstriya-Macaristan və Rusiya) və daha sonra Üçlər ittifaqı kimi siyasi bloklar vasitəsilə Fransa təcrid olunmuş və Avropada nisbi sabitlik qorunmuşdur [3, s.112].

Bismark diplomatiyasının mühüm cəhətlərindən biri də onun ideologiyadan uzaq olması idi. O, milli və liberal ideyalardan daha çox dövlətin maraqlarını ön plana çəkirdi. Bu yanaşma Realpolitik anlayışının əsasını təşkil edir. Onun fikrincə, dövlət siyasəti emosiyalara deyil, konkret maraqlara və güc münasibətlərinə əsaslanmalıdır [4, s.59].

Eyni zamanda, Bismarkın diplomatiyası uzunmüddətli sabitlik yaratsa da, onun qurduğu sistem şəxsi liderliyə bağlı idi. 1890-cı ildə onun vəzifədən uzaqlaşdırılmasından sonra Almanıya bu balanslı siyasəti davam etdirə bilmədi və nəticədə Avropada gərginlik artdı. Bu isə sonradan Birinci Dünya müharibəsinə aparan proseslərə zəmin yaratdı [5, s.134].

Nəticə olaraq, Otto fon Bismarkın diplomatiyası XIX əsr beynəlxalq münasibətlər sistemində dönüş nöqtəsi olmuşdur. Onun Realpolitik yanaşması, güc balansını qoruma strategiyası və ittifaqlar sistemi Avropada uzun müddət sabitliyin təmin olunmasına xidmət etmişdir. Bununla yanaşı, bu diplomatik modelin davamlılığı lider amilindən asılı olduğu üçün onun yoxluğunda sistem zəifləməyə başlamışdır.

Ədəbiyyat

- 1.Kissinger, H. Diplomacy. New York: Simon & Schuster, 1994.
- 2.Taylor, A.J.P. Bismarck: The Man and the Statesman. London: Hamish Hamilton, 1955.
- 3.Loeth, W. The Unification of Germany. London: Arnold, 1984.
- 4.Steinberg, J. Bismarck: A Life. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- 5.Pflanze, O. Bismarck and the Development of Germany. Princeton: Princeton University Press, 1990.

HEYDƏR ƏLİYEV UND DIE BILDUNGSPOLITIK

Rzayeva Leyla Ramin qızı, məzun, İngilis və alman dilləri fakültəsi, leylarzayeva004@gmail.com

Elmi rəhbər: b/m Gülşən Vaqif qızı Əhmədova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Bildung spielt eine entscheidende Rolle für die Entwicklung einer Gesellschaft und gilt als einer der wichtigsten Faktoren für den Fortschritt eines Staates. Nach der Unabhängigkeit Aserbaidshans stand das Land vor großen Herausforderungen, insbesondere im Bereich des Bildungssystems. Die Neugestaltung und Modernisierung dieses Systems wurde zu einer der wichtigsten Aufgaben der Staatspolitik. In diesem Prozess spielte die zielgerichtete und konsequente Politik von Heydər Əliyev eine besondere Rolle [1, s.12].

Heydər Əliyev betrachtete Bildung als einen Prioritätsbereich der Staatspolitik und als Grundlage für die langfristige Entwicklung des Landes. Während seiner Amtszeit wurden bedeutende Reformen im Bildungssystem durchgeführt, neue Schulen gebaut, die materielle und technische Basis verbessert und Lehrpläne modernisiert [1, S.25]. Darüber hinaus wurde großer Wert auf die Integration internationaler Bildungserfahrungen gelegt [4, S.67].

Ein weiterer wichtiger Aspekt der Bildungspolitik war die umfassende Entwicklung der Jugend. Es wurden breite Möglichkeiten für die Ausbildung nationaler Fachkräfte geschaffen, und die Förderung professioneller Spezialisten gehörte zu den zentralen Zielen der Staatspolitik [3, S.14]. Bildung diente dabei nicht nur der Wissensvermittlung, sondern auch der Erziehung patriotischer, verantwortungsbewusster und gesellschaftlich aktiver Bürger [2, S.30].

Darüber hinaus spielte die internationale Zusammenarbeit im Bildungsbereich eine wichtige Rolle. Durch Kooperationen mit internationalen Organisationen und Bildungseinrichtungen wurden neue Standards eingeführt und das Bildungssystem weiterentwickelt [4, S.102]. Diese Maßnahmen trugen zur Steigerung der Qualität der Bildung und zur Integration Aserbaidshans in das globale Bildungssystem bei.

Heutzutage spiegeln die Erfolge im Bildungsbereich Aserbaidshans die Fortsetzung der von Heydər Əliyev definierten strategischen Linie wider. Reformen, Innovationen und die Entwicklung moderner Bildungstechnologien zeigen deutlich die Nachhaltigkeit dieser Politik [3, S.28].

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass die Bildungspolitik von Heydər Əliyev eine solide Grundlage für die zukünftige Entwicklung Aserbaidshans geschaffen hat. Seine strategische Vision und seine Reformen im Bildungsbereich spielen auch heute noch eine bedeutende Rolle für die gesellschaftliche und wirtschaftliche Entwicklung des Landes.

Literaturverzeichnis:

1. Əliyev, H. Reden über Bildungspolitik. Baku: Azər nəşr, 2000.
2. Bundeszentrale für politische Bildung. Bildungspolitik: Grundlagen und Entwicklungen. Bonn, 2021.
3. Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan. Education Development Strategy. Baku, 2013.
4. OECD. Reviews of National Policies for Education: Higher Education in Azerbaijan. Paris: OECD Publishing, 2019.

ASERBAIDSHANISCHE JUGEND UND ÖKOLOGISCHE MODE
Qadaşova Nərgiz, 210C, İngilis və alman dilləri fakültəsi, nrgzqdsva@gmail.com
Elmi rəhbər: fil.f.d., dosent Əsgərova Xuraman Səlim qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Heute ist Mode ein Teil von unserem Alltag. Besonders Jugendliche lieben Kleidung und wollen schön und modern aussehen. Auch ich finde Mode interessant, weil sie unseren Stil zeigt. In Aserbaidshan folgen viele junge Menschen neuen Trends und kaufen oft neue Sachen. Aber Mode ist nicht nur schön, sie kann auch Probleme machen. Viele Menschen denken nicht an die Umwelt. Deshalb ist ökologische Mode heute ein wichtiges Thema.

Ökologische Mode bedeutet Kleidung, die gut für die Natur ist. Sie wird aus natürlichen oder recycelten Materialien gemacht. Zum Beispiel kann man alte Kleidung nehmen und etwas Neues daraus machen. Das ist nicht nur gut für die Umwelt, sondern auch kreativ [1, s.76]. Heute ist "Fast Fashion" sehr populär. Viele Jugendliche kaufen billige Kleidung, tragen sie ein paar Mal und dann kaufen sie wieder etwas Neues. Das macht Spaß, aber es ist schlecht für die Umwelt. Es gibt viel Müll und die Natur wird verschmutzt.

Die Jugend in Aserbaidshan kann das ändern. Junge Menschen haben viele Ideen und Fantasie. Einige machen selbst Kleidung oder verändern alte Sachen. Zum Beispiel kann man eine alte Jeans schneiden und eine neue Tasche machen. Das ist interessant und einzigartig. Außerdem können Jugendliche lokale Marken unterstützen. In Aserbaidshan gibt es Designer, die umweltfreundliche Kleidung machen. Wenn wir solche Produkte kaufen, helfen wir der Natur und auch unserem Land [2, s.64].

Man kann auch kleine Dinge im Alltag ändern. Weniger kaufen, Kleidung länger tragen und besser auswählen. Das ist einfach, aber sehr wichtig. Jeder kann etwas tun. Zusammenfassend ist ökologische Mode nicht nur ein Trend, sondern eine gute Idee für die Zukunft. Die Jugend spielt hier eine große Rolle. Mit Kreativität und kleinen Schritten können wir die Welt besser machen. Mode kann also nicht nur schön, sondern auch sinnvoll sein.

Literaturverzeichnis:

1. Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi. Ətraf mühitin qorunması haqqında məlumatlar. Bakı. 2023.
2. Umweltbundesamt. Nachhaltige Mode und Umwelt. Berlin. 2022.

XALQIN ÜMİDİ, LİDERİN QAYĞISI.
UŞAQLAR MƏHƏBBƏT MƏRKƏZİNDƏ
Osmanlı Aytac Cavid qızı, Şagird, Siyasi guelenber23@yandex.ru
Elmi rəhbər: fil.f.d., dosent Xuraman Səlim qızı Əsgərova
"Ankara məktəbi"-məktəb lisey

Uşaqlar xalqın ən qiymətli sərvətidir. Çünki onlar gələcəyin yaxşı müəllimi, həkimi, hüquqşünası, rəssamı, yazıçısı, siyasətçisidir. Bu gün baxçada və məktəbdə parta arxasında əyləşən uşaq gələcəkdə vətəninin keşikçisi, yaxud millətinə müxtəlif sahələrdə xidmət göstərən peşəkar mütəxəssisdır. Onlar öz istedadları ilə ölkəmizi bütün dünyada tanıtdıra bilərlər. Ona görə də uşaqlara qayğı göstərmək, onların sağlamlığını qorumaq lazımdır.

Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev əbəs yerə deməmişdir ki, uşaqlar bizim gələcəyimizdir [3]. O, hər zaman uşaqlara vaxt ayırır, onlarla görüşür və söhbət edirdi. "Hər bir insanın ilhamverici qüvvəsi var. Mənə ilham verən ən böyük qüvvə Azərbaycanın uşaqlarıdır, Azərbaycanın gəncləridir" [2]. Heydər Əliyev istəyirdi ki, uşaqlar gözəl baxça və məktəblərdə təlim-tərbiyə alsınlar. Onun göstərişi ilə yüzlərlə baxça və məktəb tikildi. Heydər Əliyev uşaqların sağlamlığının qayğısına da qalırdı. Onun təşəbbüsü və göstərişi ilə bir çox uşaq xəstəxanaları, diaqnostika mərkəzləri, idman

kompleksləri açıldı, üçgüçülük hovuzları, futbol meydançaları tikildi. O, uşaqların baxçalarda sağlam qidalarla təmin olunmasına nəzarət edirdi.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə uşaqlarda istedadın aşkarlanması məqsədilə “Qızıl kitab” yaradıldı. İstedadlı uşaqların adı “Qızıl kitaba” yazılırdı. Qızıl kitabın yaradılmasında əsas məqsədlərdən biri də uşaqları həvəsləndirmək və dövlətin onlara köməyini ön plana çəkmək idi. Heydər Əliyev uşaqların uğuruna sevinirdi: “Uşaqlar bizim sevincimizdir, uşaqlar bizim səadətimizdir”. Çünki uşaqların uğuru Azərbaycanın uğuru deməkdir. “Mənim üçün ən əziz nemət Azərbaycanın uşaqları və gəncləridir. Çünki Azərbaycan prezidenti kimi mən bu gün haqqında yox, Azərbaycanın böyük gələcəyi haqqında düşünürəm. Azərbaycanın gələcəyi də Azərbaycanın gənclərindən və uşaqlarından asılıdır” [1]

Hal-hazırda da ölkə prezidenti İlham Əliyev və birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyeva Ulu Öndərin ənənəsini davam etdirir. İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2009-cu il uşaq ili elan edilmişdir. Bu gün biz şagirdlərə universitet tribunasında tələbələrle yanaşı söz demək hüququnun verilməsi də uşaqlara göstərilən diqqətin bir nümunəsidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. <https://azerbaijan-news.az>
2. <https://edebiyatveincesenet.az>
3. <https://mod.gov.az>

DAYANIQLI İNKİŞAF VƏ ALMAN DİLİ

Məmmədli Jalə Ramin, 110C, İngilis və Alman dilləri, jalmmdli.444@icloud.com, Siyasi elmlər

Elmi rəhbər: b/m. N.İ. Hüseynova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Dil xalqın böyük sərvətidir. Ədəbi dilin tərəqqisi olmadan

mənəvi mədəniyyətin tərəqqisi mümkün deyildir. [2. s,51]

Müasir dünyada xarici dilləri bilmək artıq seçim deyil, zərurətə çevrilib. Hər bir dil insan üçün yeni bir qapı açır.Yəni yeni bir dil: yeni insanlar, yeni mədəniyyətlər və yeni imkanlar deməkdir. Mənim üçün isə alman dili sadəcə bir fənn deyil, gələcək həyatımın və məqsədlərimin vacib bir hissəsidir. Alman dilini öyrənməyimin bir neçə mühüm səbəbi var və bu səbəblər mənim bu dili sevrək öyrənməyimə motivasiya verir.

İlk növbədə, alman dili dünyada ən çox danışılan dillərdən biridir. Almaniya Avropanın ən inkişaf etmiş ölkələrindən biri hesab olunur və elm, texnologiya, tibb və mühəndislik sahələrində böyük nailiyyətlərə malikdir. Bu dili öyrənərək mən yalnız yeni sözlər və qaydalar mənimsəmirəm, eyni zamanda bu ölkələrin elmi və mədəni irsinə yaxınlaşıram. Alman dilini bilmək mənə gələcəkdə xaricdə təhsil almaq və beynəlxalq mühitdə fəaliyyət göstərmək imkanı yarada bilər. Bu isə mənim gələcək planlarım üçün çox vacibdir. [1. s,23]

Digər mühüm səbəb isə karyera imkanları ilə bağlıdır. Müasir dövrdə iş bazarında xarici dilləri bilən insanlara daha çox üstünlük verilir. Alman dili isə xüsusilə Avropada və beynəlxalq şirkətlərdə yüksək qiymətləndirilir. Alman dilini bilmək mənə gələcəkdə daha yaxşı iş tapmaq, müxtəlif layihələrdə iştirak etmək və özümü peşəkar sahədə inkişaf etdirmək imkanı verəcək. Mən düşünürəm ki, bir neçə dili bilən insan daha çevik düşünür və müxtəlif mühitlərə daha tez uyğunlaşa bilər.

Alman dilini öyrənməyimin digər bir səbəbi isə mədəniyyətə olan marağımdır. Hər dil özündə bir xalqın tarixini, ədəbiyyatını və dünyagörüşünü əks etdirir. Alman ədəbiyyatı dünya ədəbiyyatının ən zəngin sahələrindən biridir. Goethe, Schiller, Kafka kimi məşhur yazıçıların əsərlərini orijinal dilində oxumaq böyük bir zövqdür. Tərcümə edilmiş mətnlər çox vaxt əsərin bütün gözəlliyini və dərinliyini

tam çatdıra bilmir. Buna görə də alman dilini öyrənərək mən bu əsərləri daha yaxşı başa düşmək istəyirəm.

Bundan əlavə, alman dilini öyrənmək mənim şəxsi inkişafıma da kömək edir. Yeni bir dil öyrənmək yaddaşı gücləndirir, düşünmə qabiliyyətini artırır və insanın özünə inamını yüksəldir. Hər yeni öyrəndiyim söz və ya düzgün qurduğum cümlə mənə sevinc hissi verir. Çətin bir qrammatik qaydanı başa düşdükdə isə özümü daha güclü hiss edirəm. Bu proses mənə səbirli olmağı, məqsədimə doğru addım-addım irəliləməyi öyrədir.

Alman dili həm də səyahət imkanlarını genişləndirir. Dünyanın müxtəlif ölkələrinə səyahət etmək, yeni yerlər görmək və fərqli insanlarla ünsiyyət qurmaq mənim üçün çox maraqlıdır. Alman dilini bildiyim zaman Almaniya, Avstriya və İsveçrə kimi ölkələrdə insanlarla rahat ünsiyyət qura, onların həyat tərzini daha yaxından tanıya bilərəm. Bu isə səyahətləri daha maraqlı və mənalı edir.

Bəzən insanlar düşünür ki, alman dili çətin dildir və onu öyrənmək çox vaxt aparır. Doğrudur, alman dilində uzun sözlər və mürəkkəb qrammatik qaydalar var. Lakin mən düşünürəm ki, hər çətinlik yeni bir öyrənmə fürsətidir. Əgər insan qarşısına məqsəd qoyarsa və davamlı çalışarsa, istənilən dili öyrəne bilər. Mən də hər gün yeni sözlər öyrənərək və müxtəlif mətnlər oxuyaraq öz biliklərimi artırmağa çalışıram. Bu proses mənim üçün həm maraqlı, həm də faydalıdır. [3. s, 62]

Sonda deyə bilərəm ki, alman dilini öyrənmək mənim üçün sadəcə bir dərs deyil, gələcəyə atılan bir addımdır. Bu dil mənə yeni biliklər qazandırır, dünyagörüşümü genişləndirir və qarşıma yeni imkanlar açır. Mən inanıram ki, alman dilini yaxşı səviyyədə mənimsədikcə həyatımda daha çox uğur əldə edəcəyəm. Buna görə də alman dili öyrənmək mənim üçün həm maraqlı, həm də məqsədyönlü bir yoldur və bu yolda davam etmək mənim ən böyük arzularımdan biridir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Almaniya haqqında ensiklopediya məlumatları. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. Bakı, 2015.
2. Heydər Əliyev 100. Sitatlar və kəlamlar. Şərq-Qərb nəşriyyatı, Bakı, 2023.
3. İsmayılova L. Xarici dillərin tədrisi metodikası. Bakı: Elm və təhsil, 2020.

BAYRAMLAR VƏ DAYANIQLI İNKİŞAF: ALMAN MƏDƏNİYYƏTİNDƏN PERSPEKTİVLƏR

**İsmayılzadə Milana Ramil, 110C, İngilis və Alman dilləri fakültəsi,
milanaismayilzadee14@gmail.com, Siyasi elmlər
Elmi rəhbər: b/m. N.İ. Hüseynova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Xalq bir çox xüsusiyyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya

xalqları içərisində fərqlənir. Bu xüsusiyyətlərdən ən

yüksəyi, ən böyüyü mədəniyyətdir [1. s, 63].

Həyatımın ən gözəl xəbərlərindən biri universitetə qəbul mesajını aldığım gün idi. Həmin gündən etibarən mən gələcəyim üçün doğru qərar verməli idim. Buna görə də yaxşı-yaxşı fikirləşmək lazım idi. Bir xeyli düşündükdən, Almanları araşdırdıqdan sonra bu ixtisası yazmağa qərar verdim. Alman dili müəllimliyi ixtisasını seçdim və bu dilin yalnız qrammatikasını deyil, həm də mədəniyyətini öyrənməyə böyük maraq göstərdim. Bildiyimiz kimi, hər bir xalqın dili onun mədəniyyəti ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan alman xalqının həyat tərzini, adət-ənənələrini və xüsusilə bayramlarını öyrənmək mənim üçün çox maraqlı və faydalıdır. [2. s,25]

Bu təqdimatda Alman mədəniyyətində mühüm yer tutan bayramlardan və almanların ən çox sevdiyi bayramlardan bəhs edəcəyəm.

Bayramlar alman cəmiyyətində birlik, paylaşma və ənənələrin qorunması baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Xüsusilə ailəvi bayramlar almanlar üçün çox dəyərlidir.

Almanların ən sevdiyi bayramlar:

1. Milad bayramı (Weihnachten)

Almaniyada ən sevilən və ən geniş qeyd olunan bayramlardan biri Milad bayramıdır. Bu bayram dekabrın 24-dən 26-na qədər davam edir. Milad zamanı evlər bəzədilir, yolkalar qurulur, uşaqlara hədiyyələr verilir. Küçələrdə “Weihnachtsmarkt”

adlanan Milad yarmarkaları təşkil olunur. Bu yarmarkalarda müxtəlif şirniyyatlar, isti içkilər və əl işləri satılır.

2. Yeni il (Neujahr)

Yeni il də Almaniyada böyük həvəslə qeyd olunur. İnsanlar ilin son gecəsini dostları ilə keçirir, atəşfəşanlıq edirlər və bir-birinə xoş arzular diləyirlər.

Almaniyada Yeni il gecəsi “Silvester” adlanır. Bu gecə insanlar köhnə ili yola salır və yeni ilə ümidlə başlayırlar.

3. Oktoberfest

Oktoberfest Almaniyanın ən məşhur və dünyaca tanınmış festivalıdır. Bu festival əsasən Münhen şəhərində keçirilir və hər il milyonlarla insanı cəlb edir.

Oktoberfest zamanı insanlar milli geyimlər geyinir, ənənəvi yeməklər yeyir və musiqi ilə əylənirlər. Bu bayram almanların şən və sosial tərəfini göstərir.

4. Pasxa bayramı (Ostern)

Pasxa xristianlar üçün mühüm dini bayramdır və Almaniyada da geniş qeyd olunur. Bu bayram yazın gəlişi ilə əlaqələndirilir.

Pasxa zamanı yumurtalar rənglənir və uşaqlar üçün “Pasxa dovşanı” hədiyyələr gizlədir. Bu bayram ailəvi və şən atmosferdə keçir.

5. Alman Birliyi Günü (Tag der Deutschen Einheit)

Sonda qeyd etmək istəyirəm ki, Alman mədəniyyətində bayramlar yalnız əyləncə vasitəsi deyil, həm də xalqın tarixini, inanclarını və dəyərlərini əks etdirən mühüm elementdir. [3. s, 36]

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Heydər Əliyev 100. Sitatlar və kəlamlar. Bakı şəhəri, 2023.
2. Encyclopaedia Britannica, Germany: Cultural Life. Chicago, 2023.
3. Deutsche Welle, Feste und Feiertage in Deutschland. Bonn, 2020.

SOZIALE MEDIEN UND NACHHALTIGES WOHLBEFINDEN
Allahverdiyeva Rəfiqə Mənsur qızı, 210C, İngilis və alman dilləri fakültəsi,
refiqeallahverdiyeva26@gmail.com
Elmi rəhbər: fil.f.d., dos.Əsgərova Xuraman Səlim qızı

Die Zukunft unserer Republik hängt von der Qualität der Ausbildung junger

Menschen ab.[1,s.77]

Heydar Aliyev betonte immer, dass junge Menschen stark, gebildet und verantwortungsbewusst sein müssen. Soziale Medien sind heute ein wichtiger Teil des Lebens von Jugendlichen und können ihre Entwicklung sowohl positiv als auch negativ beeinflussen. Viele Jugendliche benutzen täglich soziale Netzwerke. Sie schauen Videos, Fotos und Nachrichten, lernen neue Dinge und entdecken verschiedene Kulturen. Soziale Medien fördern Kommunikation und persönliche Entwicklung. Doch soziale Medien haben auch Nachteile.[2, s.63]

Viele verbringen zu viel Zeit online, schlafen weniger und bewegen sich kaum. Das wirkt sich negativ auf ihre Gesundheit und Psyche aus. Jugendliche vergleichen sich oft mit anderen, sehen

perfekte Bilder und fühlen sich unsicher. Laut dem Buch „Kinder verstehen“ reicht Online-Kommunikation oft nicht aus, um echte Gefühle zu verstehen. Echtes Gespräch mit Freunden, Eltern und Lehrern stärkt die Psyche und reduziert Stress. Cybermobbing ist ein weiteres Problem. [3,s.37]

Viele Jugendliche erleben negative Kommentare im Internet, fühlen sich schlecht und verlieren Selbstvertrauen. Unterstützung von Freunden, Familie und Lehrern ist wichtig. Niemand sollte allein gelassen werden. Es ist entscheidend, dass Jugendliche ihre Zeit online kontrollieren, Pausen machen und sich auch draußen bewegen. Sport, echte Freundschaften und Familie stärken die Psyche. [4, s.96] Soziale Medien können motivieren und neue Ideen geben, wenn sie verantwortungsvoll genutzt werden. Eltern und Lehrer sollen ein gutes Beispiel sein und Jugendliche beim bewussten Umgang mit Medien unterstützen. Verantwortungsvolle Nutzung von sozialen Medien hilft Jugendlichen, glücklich, erfolgreich und aktiv am gesellschaftlichen Leben teilzunehmen.

Literaturverzeichnis:

1. Heydər Əliyev- 100. Səitlər və kəlamlar. Bakı .2023
2. Asbrand, Julia; Schmitz, Julian. Lehrbuch Klinische Kinder- und Jugendpsychologie und Psychotherapie. Berlin: Springer, 2019.
3. Jungbauer, Johannes. Entwicklungspsychologie des Kindes- und Jugendalters. Weinheim: Beltz, 2017.
4. Renz-Polster, Herbert. Kinder verstehen: Born to be wild – Wie die Evolution unsere Kinder prägt. München: Kösel Verlag, 2016

NACHHALTIGE ENTWICKLUNG UND GESELLSCHAFTLICHES WOHLERGEHEN

Allahverdiyeva Aysu Elxan qızı, 208, Magistratura, allahverdiyeva_0303@mail.ru

Elmi rəhbər: fil.f.d., dosent Sənubər Surxay qızı Zeynalova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Jedes Volk hat bestimmte Eigenschaften und lässt sich dadurch von den anderen Völkern auf der Welt unterscheiden. Als wertvollste unter diesen Eigenschaften gilt die Kultur [1,s.35].

Die nachhaltige Entwicklung ist eines der zentralen Konzepte des 21. Jahrhunderts und spielt eine entscheidende Rolle für das gesellschaftliche Wohlergehen. Sie basiert auf der Idee, dass die Bedürfnisse der heutigen Generation befriedigt werden sollen, ohne die Möglichkeiten zukünftiger Generationen zu gefährden. Dieses Konzept umfasst drei Hauptdimensionen: die ökologische, die ökonomische und die soziale Dimension.

Im Kontext des gesellschaftlichen Wohlergehens gewinnt die nachhaltige Entwicklung zunehmend an Bedeutung. Wohlergehen beschränkt sich nicht nur auf materiellen Wohlstand, sondern beinhaltet auch soziale Gerechtigkeit, Zugang zu Bildung, Gesundheit und eine saubere Umwelt. Eine nachhaltige Gesellschaft strebt danach, diese Faktoren in Einklang zu bringen [2, s.56].

Die ökologische Dimension der nachhaltigen Entwicklung konzentriert sich auf den Schutz der natürlichen Ressourcen und die Reduzierung von Umweltbelastungen. Klimawandel, Umweltverschmutzung und Ressourcenknappheit stellen große Herausforderungen dar. Nachhaltige Strategien wie erneuerbare Energien, Abfallreduktion und nachhaltige Landwirtschaft tragen dazu bei, die Umwelt zu schützen und langfristig das Wohlergehen der Gesellschaft zu sichern.

Die ökonomische Dimension bezieht sich auf eine stabile und gerechte Wirtschaftsentwicklung. Nachhaltige Wirtschaftssysteme fördern Innovation, Effizienz und verantwortungsbewussten Konsum. Gleichzeitig sollen wirtschaftliche

Aktivitäten so gestaltet werden, dass sie soziale Ungleichheiten verringern und faire Arbeitsbedingungen schaffen [3, s.24].

Die soziale Dimension ist eng mit dem gesellschaftlichen Wohlergehen verbunden. Sie umfasst Aspekte wie soziale Gerechtigkeit, Gleichberechtigung und gesellschaftliche Teilhabe. Bildung spielt hierbei eine Schlüsselrolle, da sie Menschen befähigt, aktiv an nachhaltigen Entwicklungsprozessen teilzunehmen.

Ein weiterer wichtiger Aspekt ist die Rolle der Politik und internationaler Zusammenarbeit. Globale Initiativen wie die Agenda 2030 der Vereinten Nationen zeigen, dass nachhaltige Entwicklung nur durch gemeinsame Anstrengungen erreicht werden kann. Staaten, Organisationen und Individuen müssen zusammenarbeiten, um nachhaltige Lösungen zu entwickeln [4, s.78].

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass nachhaltige Entwicklung eine grundlegende Voraussetzung für das gesellschaftliche Wohlergehen ist. Nur durch ein ausgewogenes Zusammenspiel von ökologischen, ökonomischen und sozialen Faktoren kann eine lebenswerte Zukunft für alle gewährleistet werden.

Literaturverzeichnis:

1. Heydər Əliyev-100. Sitatlar və kəlamlar. Bakı. 2023
2. Ernst Ulrich von Weizsäcker – Faktor Vier. Doppelter Wohlstand – halbiertes Naturverbrauch. München. 1995.
3. Gro Harlem Brundtland. Unsere gemeinsame Zukunft. Berlin. 1987.
4. Klaus Töpfer – Nachhaltige Entwicklung. Wege in die Zukunft. Berlin. 2000

QAFQAZ REGIONUNDA AZƏRBAYCANIN SÜLH TƏŞƏBBÜSLƏRİ

Hacıyev Sənan Cövdət oğlu

ADU, Beynəlxalq Münasibətlər və Regionşünaslıq fakültəsinin

172r qrup tələbəsi

mail: haciyevsenan104@gmail.com

Siyasi elmlər, tarix

Elmi rəhbər: ADU, Qafqazşünaslıq və Azərbaycan tarixi

kafedrasının dosenti, t.ü.f.d. Şəlalə Bağirova Vəqif qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Qafqaz regionu tarixən mürəkkəb siyasi və geosiyasi proseslərin baş verdiyi ərazilərdən biri kimi xarakterizə olunur. Region müxtəlif dövlətlərin strateji maraqlarının toqquşduğu məkan olmaqla yanaşı, həm də mühüm nəqliyyat və enerji dəhlizlərinin kəsişmə nöqtəsində yerləşir. Bu səbəbdən Qafqazda sülh və sabitliyin təmin olunması yalnız region ölkələri üçün deyil, həm də beynəlxalq təhlükəsizlik baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan Respublikası regionda davamlı sülhün və qarşılıqlı əməkdaşlığın qurulmasını dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyən etmişdir.

Azərbaycanın müasir dövlətçilik tarixində Heydər Əliyev mühüm və xüsusi yer tutur. 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdıışından sonra ölkədə daxili siyasi sabitlik təmin edilmiş, dövlət idarəetmə mexanizmləri möhkəmləndirilmiş və Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sistemində mövqeyi əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirilmişdir. Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi xarici siyasət kursu pragmatizm, çoxşaxəlilik və balanslaşdırılmış əməkdaşlıq prinsiplərinə əsaslanırdı. Ümumilikdə, “1993-2003-cü illər ərzində Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi xarici siyasət kursunu strateji bir yanaşma olaraq dəyərləndirmək olar” [2].

Ümummilli Liderin rəhbərliyi dövründə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həlli istiqamətində ardıcıl diplomatik fəaliyyət həyata keçirilmişdir. Xüsusilə 1994-cü ildə əldə olunmuş atəşkəs razılaşması (Bişkek protokolu) münaqişənin hərbi eskalasiyasının qarşısını almış və danışıqlar prosesinin davam etdirilməsi üçün zəruri siyasi şərait yaratmışdır.

Bu dövrdə ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində aparılan danışıqlar, beynəlxalq hüquqi mexanizmlərin tətbiqi və diplomatik vasitələrin prioritet kimi müəyyənləşdirilməsi Azərbaycanın sülh strategiyasının əsas komponentlərini təşkil etmişdir [1]. Regional iqtisadi əməkdaşlıq və enerji siyasəti Azərbaycanın regionda sülh təşəbbüslərinin mühüm istiqamətlərindən biri iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi və enerji siyasətinin formalaşdırılması ilə bağlıdır. Bu siyasətin əsasını 20 sentyabr 1994-cü ildə imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” təşkil edir [3, s.18]. Sonrakı mərhələdə həyata keçirilən iri enerji və nəqliyyat layihələri region dövlətləri arasında qarşılıqlı iqtisadi asılılığı artıraraq sülhün möhkəmlənməsinə xidmət etmişdir. Bu kontekstdə göstərilən layihələr xüsusi əhəmiyyət kəsb edir: Cənub Qaz Dəhlizi (2014–2020), TANAP – Trans-Anadolu Qaz Boru Kəməri (2018), TAP – Trans-Adriatik Boru Kəməri (2020), Bakı–Tbilisi–Qars dəmir yolu (2017) [4].

2020-ci ildə baş vermiş İkinci Qarabağ müharibəsi nəticəsində regionda yeni geosiyasi reallıqlar formalaşmışdır. Azərbaycan ərazi bütövlüyünü böyük ölçüdə bərpa etmiş və uzun illər mövcud olmuş status-quo aradan qalxmışdır. Bu vəziyyət Cənubi Qafqazda yeni təhlükəsizlik və əməkdaşlıq modelinin qurulması üçün zəmin yaratmışdır. Postmünaqişə mərhələsində Azərbaycanın əsas prioriteti davamlı sülhün təmin olunması və regional əməkdaşlıq mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsidir. Eyni zamanda, Zəngəzur dəhlizinin açılması perspektivi və Orta Dəhlizin inkişafı Cənubi Qafqazın Avrasiya məkanında mühüm tranzit qovşağına çevrilməsi imkanlarını artırır.

Müasir mərhələdə Azərbaycanın sülh təşəbbüsləri yalnız regional çərçivə ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda daha geniş geosiyasi kontekstdə qiymətləndirilir. Dünya ölkələri ilə əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilən layihələr təkcə regional deyil, Avrasiya miqyasında mühüm iqtisadi və siyasi mərkəzə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Beləliklə, Azərbaycanın Qafqaz regionunda həyata keçirdiyi sülh təşəbbüsləri sistemli, ardıcıl və strateji xarakter daşıyır. Bu siyasətin əsasları Heydər Əliyev tərəfindən formalaşdırılmışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat və internet resursları:

1. ATƏT-in Minsk Qrupunun yaradılması və fəaliyyəti [internet-resurs] / <https://sesgazeti.az/news/mia/355021.html>
2. Əliverdiyeva T. Heydər Əliyevin Siyasi Kursunun Əsas Prioritetləri. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi // 12 (1), 943-956. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4694427>
3. Hacıyeva X. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində aparıcı Qərb dövlətləri və NATO (1991-1995) / Bakı: Ünsiyyət, - 2004. -141 s.
4. TANAP Azərbaycan qazının Avropaya etibarlı körpüsüdür // Xalq qəzeti. - 2025.- 18 mart. - № 59. - S. 7.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ XARİCİ SİYASƏT STRATEGİYASI

Şükürlü Səid Ramin oğlu

ADU, Beynəlxalq Münasibətlər və Regionşünaslıq fakültəsinin

164r qrup tələbəsi

mail: saidshukurli@gmail.com

Siyasi elmlər, tarix

Elmi rəhbər: ADU, Qafqazşünaslıq və Azərbaycan tarixi

kafedrasının dosenti, t.ü.f.d. Şəlalə Bağirova Vagif qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti əsasən ölkənin milli maraqlarını qorumağa yönəlmişdir. Bununla yanaşı, dövlətin təhlükəsizliyini təmin etmək və beynəlxalq mövqeyini gücləndirmək xarici siyasətinin əsas prioritetlərindəndir. Əsası Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan bu siyasət Prezident və Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev tərəfindən balanslaşdırılmış şəkildə davam etdirilməklə, çoxşaxəli xarakter almışdır.

Qarabağ Zəfərinə qədər ölkənin ərazi bütövlüyünün qorunması və suverenliyinin təmin edilməsi ölkənin xarici istiqamətində başlıca yer tuturdu. Ermənistanın işğal etdiyi Qarabağ torpaqlarının qaytarılması bu istiqamətdə əldə edilən mühüm nəticələrdən olmuşdur. Bu qələbə ilə Azərbaycan regionda yeni geosiyasi reallıqlar yaratmaqla, dünya ölkələri arasında öz mövqeyini də möhkəmləndirmişdir. İşğalçı Ermənistan Respublikası ilə sülhün təmin edilməsi istiqamətində müəyyən addımlar atılmışdır.

Heydər Əliyevin prezidentliyi dövründə Azərbaycan Respublikası həm qonşu, həm də dünya ölkələri ilə balanslaşdırılmış xarici siyasət yürütməyə başlamışdır. İlk növbədə, Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərini ön plana çəkməyi lazım bilir. Eyni kök, dil, din, mədəniyyət, adət-ənənələr iki ölkə arasında münasibəti şərtləndirən əsas amillərdir [5]. Strateji tərəfdaş olan hər iki ölkə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin dediyi kimi, “tək millət, iki dövlət” devizi altında diplomatiya ilə yanaşı, dostluq və qardaşlıq nümayiş etdirirlər. Azərbaycanın Türkiyə ilə strateji tərəfdaşlığı və digər region ölkələri ilə əlaqələri regionda sülhün və təhlükəsizliyin qorunmasına xidmət edir. Qərb sərhəd qonşumuz olan Gürcüstanla strateji maraqlar qorunub saxlanılmaqdadır. Həmcinin Baki-Tbilisi-Ceyhan, Baki-Tbilisi-Ərzurum boru xətləri, Baki-Tbilisi-Kars dəmir yolu Gürcüstan iqtisadiyyatının gəlir mənbəyini tənzimləyir [3]. İran və Rusiya ilə bəzi siyasi gərginliklər olsa da ölkə başçısı Rusiyani partnyor, İranı isə qardaş ölkə kimi nümayiş etdirir.

Azərbaycan ABŞ ilə də əməkdaşlıq edir. Qeyd edək ki, 2011-ci ildə sentyabr ayında baş verən terror hadisələrinə ilk münasibət bildirən məhz Heydər Əliyev olmuşdur. Böyük Britaniya ilə Azərbaycan arasında diplomatik əlaqələr əsasən enerji və investisiya əsasında qurulub. Buna BP şirkətinin investiyasını da misal gətirmək olar. Qeyd edək ki, “Azərbaycan-Böyük Britaniya siyasi dialoqunun inkişafı ikitərəfli ticarət-iqtisadi və humanitar sahələrdə də əlaqələrin genişlənməsinə imkan vermişdir [2, s.35].

Avropa Birliyi ilə enerji, ticarət və Avropada sülhün qorunması üçün əməkdaşlıq edilir. Qeyd edək ki, Azərbaycanın Avropa Birliyi ilə əməkdaşlığı da vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı prosesində müsbət rol oynamışdır [1, s.75].

Ümumiyyətlə, beynəlxalq arenada Azərbaycan sülh üçün əlindən gələni edir. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin dövründə - 1994 ildə Azərbaycan NATO-nun Sülh Naminə Tərəfdaşlıq sazişinə qoşulmuşdur. 2001-ci ilin sentyabr ayında Heydər Əliyevin Avropa Şurasında çıxışını münaqişələrin sülh yolu ilə həllinə çağırış kimi qəbul etmək olar. Azərbaycan sülh və münaqişələrin həllinə öz töhfələrini vermiş və və ən əsası beynəlxalq arenda nüfuz sahibi olmuşdur. Azərbaycanın Qarabağ məsələsində dəstəyi olan böyük təşkilatlardan biri İƏT olmuşdur. İƏT müstəqiliyini qazandığı ölkəmizin zaman ilk təşkilatdır.

2019-2023-cü illərdə Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanın Qoşulmama Hərəkatına sədrlik etməsi zamanı dünyanı bürüyən COVID19 pandemiyası dövründə edilən humanitar yardım təşəbüslərinin nəticəsi olaraq, bu hərəkata üzv olan ölkələr Azərbaycanı Vətən müharibəsi zamanı haqlı tərəf olaraq dəstəkləmişlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat və internet resursları:

1. Bağirova Ş. Qafqaz ölkələrini qeyri-hökumət təşkilatları / Bakı: Elm və təhsil, -2022. -200 s.
2. Hacıyeva X. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində aparıcı Qərb dövlətləri və NATO (1991-1995) / Bakı: Ünsiyyət, - 2004. -141 s.

3. Bakı-Tbilisi iqtisadi əlaqələri region üçün strateji əhəmiyyət daşıyır [elektron resurs] / https://azertag.az/xeber/baki_tbilisi_iqtisadi_elaqeleri_region_uchun_strateji_ehemiyet_dasiyir_s_erh-4110023
4. Азербайджано-турецкие отношения Азербайджано-турецкие отношения. <https://lib.aliyev-heritage.org/ru/4610295.html>

MART SOYQIRIMI

Bahar Süleymanova Namiq qızı, 270B, BMR
baharsuleymanova57@gmail.com, Siyasi elmlər
Elmi rəhbər: Abbasova Sevinc Hikmət qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

1918-ci ilin mart ayında Azərbaycanda, xüsusən Bakı şəhərində və bir sıra qəzalarda azərbaycanlılara qarşı kütləvi qırğınlar həyata keçirilmişdir. Tarixə "Mart soyqırımı" adı ilə daxil olan bu faciə, Sovet Rusiyasının dəstəyi ilə Stepan Şaumyanın rəhbərliyi altındakı erməni-bolşevik silahlı qüvvələri tərəfindən törədilmişdir [2]. Bu hadisə tariximizdəki faciələrdən biridir və Azərbaycan Respublikasında 31 mart "Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü" kimi anılır[1].

XX əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqazda mürəkkəb siyasi vəziyyət hökm sürürdü. Rusiya İmperiyasının süqutu, Birinci Dünya Müharibəsinin dağıdıcı nəticələri və bolşevik inqilabının yayılması regionda hakimiyyət boşluğu yaratmışdı[5]. Bakı Sovetinin sədri Stepan Şaumyan bu fürsətdən istifadə edərək daşnak-erməni silahlı birləşmələrini bolşevik qüvvələri ilə birləşdirərək Azərbaycana qarşı işlətdi[7]. 1918-ci ilin mart ayının 30-dan aprel ayının 2-dək davam edən qırğınlar zamanı Bakıda, Şamaxıda, Qubada, Lənkəranda, Muğanda və digər bölgələrdə dinc azərbaycanlı əhali qətlə yetirilmiş, kəndlər yandırılmış, əmlak talan edilmişdir [4, 9]. Müasir hesablamalara görə, yalnız Bakıda 12.000-dən çox, ümumi miqyasda isə 30.000-dən 50.000-ə qədər azərbaycanlı həlak olmuşdur [3].

Bakı Kommunasının öz sənədlərindən birində Şaumyan açıq şəkildə yazırdı ki, bu hadisələr milli hərəkətə zərbə vurmaq məqsədi daşıyırdı [8]. Bu ifadə cinayətin qəsdən törədildiyi barədə ən güclü sübutlardan biridir. Quba qəzasında erməni silahlı dəstələrinin törətdiyi soyqırım 2007-ci ildə üzə çıxarılan kütləvi məzarlar vasitəsilə sübuta yetirilir [4]. Qubadakı arxeoloji qazıntılar nəticəsində aşkar edilən 400-dən çox skelet, o dövrün vəhşiliyinin miqyasını əyani şəkildə ortaya qoyur [10]. Şamaxıda isə 72 kənd yandırılmış, minlərlə insan qətlə yetirilmişdir [5]. Bu cinayətlər öncədən planlaşdırılmış etnik təmizləmə siyasətinin bir hissəsi idi[6]. Hədəf təkcə hərbi güclər deyil, qadınlar, uşaqlar və qocalar da daxil olmaqla bütün mülki, günahsız əhali idi [9]. Şamaxı qəzasında isə 72 kənd yandırılmış, çoxsaylı əhali qətlə yetirilmişdir[9]. Şamaxı o dövrdə Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri idi. Tarixi abidələr, məscidlər, kitabxanalar, habelə onilliklər boyunca formalaşmış kənd icmaları bir neçə günün içərisində yerlə yeksan edilmişdir[4, 9]. Lənkəran bölgəsində də vəziyyət fərqlənmirdi. Muğan Sovetinin qurulmasından sonra erməni silahlı dəstələri bölgənin azərbaycanlı əhalisinə qarşı sisteməlik zorakılıq həyata keçirmişdir [3]. Bu hadisələr göstərir ki, söhbət ani iğtişəşdən deyil, koordinasiya olunmuş və geniş coğrafiyaya yayılmış planlı bir məhv etmə əməliyyatından gedirdi[6].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 mart 1998-ci il tarixli fərmanı ilə hər il 31 mart "Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü" kimi elan edilməsi hüquqi baxımdan hadisənin qiymətləndirilməsi idi[1]. Həmin fərmanda bu hadisələr beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq soyqırımı kimi qeyd olunur. Mart soyqırımının beynəlxalq miqyasda tanınması hələ də tamamlanmamış bir prosesdir. Məsələnin siyasiləşdirilməsi, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi kontekstindəki gərginlik və bir sıra dövlətlərin qərəzli yanaşması obyektiv tarixi qiymətləndirməyə

mane olur[6]. Bununla belə, bu hadisələr 1948-ci ildə BMT-nin qəbul etdiyi Soyqırımı Haqqında Konvensiyanın meyarlarını tam qarşılayır[11].

Tarixçilərin araşdırmalarında qeyd olunduğu kimi, Bakı Kommunasının rəsmi sənədləri bu qırğınların planlı şəkildə hazırlandığını birmənalı olaraq sübut edir[8]. Bu sənədlər hazırda Azərbaycan Milli Arxivinin fondlarında saxlanılmaqdadır. Mart soyqırımı Azərbaycan xalqının tarixinin ən ağır səhifələrindən birini təşkil edir. Bu hadisənin tarixi həqiqəti bütün dəlillər əsasında aydın şəkildə müəyyən edilmişdir: cinayətin məqsədli şəkildə törədilməsi, etnik təmizləmə olması, miqyası və dövlət tərəfindən rəsmi qiymətləndirilib araşdırılması — bunların hamısı qırğınları beynəlxalq hüquq baxımından soyqırımı kimi şərh etməyə kifayət edir[11]. Bu faciənin beynəlxalq miqyasda tanınması həm tarixi ədalətin bərpası, həm də gələcəkdə belə cinayətlərin qarşısının alınması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Mart soyqırımının yaddaşlarda yaşadılması Azərbaycan dövlətinin və millətinin tarixi məsuliyyətidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 mart 1998-ci il tarixli 470 nömrəli Fərmanı "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında". — Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 1998.
2. Həsənlı C. Bakı Kommunası: siyasi tarix (1917–1918). — Bakı: Azər nəşr, 2007.
3. Mustafazadə R. İki respublika: Azərbaycan-Sovet münasibətləri (1920–1922). — Bakı: Ayna Mətbuat Evi, 1992.
4. Qasımov C. Azərbaycan tarixi: XX əsr. — Bakı
5. Swietochowski T. Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition. — New York: Columbia University Press, 1995.
6. De Waal T. Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War. — New York: New York University Press, 2003.
7. Şaumyan S. Seçilmiş əsərləri. — Moskva: Siyasi Ədəbiyyat nəşriyyatı, 1978.
8. Azərbaycan Milli Arxivi. Bakı Kommunasının sənədləri. Fond №57, siyahı 1, iş 18. — Bakı, 1918.
9. İbrahimov M. 1918-ci il mart hadisələri: tarixi-siyasi təhlil. // Azərbaycan tarixi məsələləri. — 2003.
10. Quba Soyqırımı Memorial Kompleksi. Arxeoloji qazıntı hesabatı (2007–2009). — Bakı: Mədəniyyət Nazirliyi, 2009.
11. BMT-nin "Soyqırımı Cinayətinin Qarşısının Alınması və Cəzalandırılması haqqında" Konvensiyası(1948)

HEYDƏR ƏLİYEVİN NEFT FONDU KONSEPSİYASI VƏ AZƏRBAYCANIN UZUNMÜDDƏTLİ İNKİŞAF MODELİNİN FORMALAŞMASI KONTEKSTİNDƏ

Magistrant II kurs Sümbül Garayeva Sabir

227 qrup, Regionşünaslıq Qafqaz ölkələri üzrə, Siyasi elmlər bölməsi

e-mail: sumbulgarayeva6@gmail.com

Elmi rəhbər: T.ü.f.d., dos. Hacıyeva Xatirə Ziya

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin intibah dövrü Ümummillı Lider Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti ilə sıx bağlıdır. XX əsrin sonlarında müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycanın qarşısında həm iqtisadi böhran, həm də ciddi geosiyasi təzyiqlər dayanırdı. Belə mürəkkəb şəraitdə Heydər Əliyevin uzaqgörən yanaşması ölkənin gələcək inkişaf istiqamətlərini müəyyən edən əsas idarəçilik prinsiplərindən birinə çevrildi. Bu yanaşma milli maraqları qorumaqla, tələsik qərarlardan çəkinərək, uzunmüddətli və davamlı inkişaf modelinin formalaşdırılmasını nəzərdə tuturdu. [4, s. 118].

Heydər Əliyevin enerji siyasəti bu konsepsiyanın ən parlaq təzahürlərindən biri olmuşdur. Xüsusilə Əsrin müqaviləsinin imzalanması Azərbaycanın beynəlxalq enerji bazarına inteqrasiyasını təmin etmiş və ölkəyə iri həcmdə xarici investisiyaların cəlb olunmasına şərait yaratmışdır [5, s. 91].

Lakin bu siyasətin əsas məqsədi yalnız iqtisadi gəlir əldə etmək deyil, əldə olunan vəsaitlərin gələcək nəsillər üçün səmərəli idarə olunmasını təmin etmək idi.

Bu baxımdan Heydər Əliyevin ən mühüm strateji addımlarından biri Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun yaradılması olmuşdur. 1999-cu ildə təsis edilən bu fond neft gəlirlərinin şəffaf və məqsədyönlü şəkildə idarə olunmasını təmin edən mühüm iqtisadi mexanizm kimi çıxış edir [3, s. 27]. Fondun yaradıldığı ilk illərdə onun aktivləri cəmi 270 milyon ABŞ dolları təşkil edirdi və əsas məqsəd ölkənin maliyyə sabitliyini qorumaq idi.

Zaman keçdikcə Neft Fondunun aktivləri sürətlə artaraq milyardlarla dollara çatmışdır. Bu artım Azərbaycanın enerji siyasətinin uğurunu və Heydər Əliyev tərəfindən həyata keçirilən uzaqgörən yanaşmanın düzgünlüyünü bir daha sübut edir. Əgər ilkin mərhələdə fond daha çox ehtiyat xarakteri daşıyırdısa, bu gün o, aktiv şəkildə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına xidmət edir.

Keçmişlə müqayisədə hazırda Neft Fondu vasitəsilə genişmiqyaslı layihələr həyata keçirilir. Fondun vəsaitləri hesabına minlərlə azərbaycanlı gənc xaricdə təhsil alma imkanı qazanmış, mühüm infrastruktur layihələri reallaşdırılmış, ölkənin müdafiə qabiliyyəti gücləndirilmiş və xüsusilə azad edilmiş ərazilərdə bərpa və yenidənqurma işləri sürətlə aparılmışdır. Bu isə neft gəlirlərinin sadəcə iqtisadi kapital kimi deyil, insan kapitalına çevrilməsi strategiyasının uğurla həyata keçirildiyini göstərir.

Nəticə etibarilə, Heydər Əliyev tərəfindən formalaşdırılan enerji siyasəti və onun mühüm tərkib hissəsi olan Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu Azərbaycanın davamlı və dayanıqlı inkişaf modelinin əsasını təşkil edir. Bu model yalnız mövcud iqtisadi sabitliyi təmin etməklə kifayətlənmir, eyni zamanda gələcək nəsillərin rifahını və dövlətin maliyyə təhlükəsizliyini qorumağa xidmət edir. Neft gəlirlərinin düzgün idarə olunması nəticəsində Azərbaycan global iqtisadi çağırışlara daha davamlı olmuş, qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün geniş imkanlar əldə etmişdir. Bu baxımdan Neft Fondu ölkənin strateji inkişafının təminatçısı kimi çıxış edərək, müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin mühüm sütunlarından biri kimi qiymətləndirilə bilər.

İstifadə Olunmuş Ədəbiyyat

1. Abdullayev R.V. Müstəqil Azərbaycanın neft strategiyası: uğurlar və perspektivlər. Bakı: Şərq-Qərb, 2010, 312 s.
2. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. "Azərbaycan" xüsusi cildi. Bakı: "Azərbaycan Milli Ensiklopediyası" Elmi Mərkəzi, 2007, 884 s.
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun illik hesabatları və strateji inkişaf sənədləri (2000-2025).
4. Həsənov Ə.M. Geosiyasət. Bakı: Aypara-3, 2010, 600 s.
5. Mir-Babayev M.F. Azərbaycan neftinin qısa tarixi. Bakı: Azər nəşr, 2007, 280 s.\

MÜASİR AZƏRBAYCANDA TƏHSİLİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Şəms Talıblı Rövşən

Bölmə: Sosial Elmlər

Qrup 113 B, Fakültə: İngilis-Fransız E-mail: smstalibli1@gmail.com

Elmi rəhbər: Fil.ü.f.d., dosent Məhərrəmovə Gulşən Akif

İngilis dilinin leksikologiyası kafedrası

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi siyasət müasir Azərbaycan təhsilinin formalaşmasının əsas amillərindən biri olmuşdur. Bu sahədə uğurlu addımlar atılmış, təhsil infrastrukturunu genişləndirilmiş, yeni məktəb və ali təhsil müəssisələri yaradılmışdır. Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbər seçildikdən dərhal sonra təhsillə yaxından maraqlanmış, mütəxəssis hazırlığına ciddi diqqət yetirmişdir.

Azərbaycanın 1970-1990-cı illərdəki çətin siyasi vəziyyətinə baxmayaraq, Heydər Əliyev gənclər üçün təhsil sisteminin hüquqi bazasını formalaşdırmış və xarici ölkələrlə əməkdaşlıqlar qurmuşdur. Uğurlu

siyasət nəticəsində 1970-ci illərdə təxminən 1000 gənc respublikadan kənar ali təhsil müəssisələrinə göndərilmişdir. Artıq azərbaycanlı kadrlar yalnız ölkə daxilində deyil, beynəlxalq layihələrdə də iştirak edirdilər [1, s.759].

Heydər Əliyev gənclərin yalnız akademik biliklər əldə etməsini deyil, həm də vətənpərvər ruhda formalaşmasını vacib hesab edirdi. Bu məqsədlə məktəblərdə milli-mənəvi dəyərlərin, adət-ənənələrin və tarixi irsin öyrədilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. Ulu öndər hesab edirdi ki, xalqın gələcəyi gənclərin milli kimliyini qoruyub saxlamasından asılıdır. Təhsil proqramlarında Azərbaycan tarixi, dil və mədəniyyətinə verilən önəm buna nümunədir.

Nəticə olaraq, Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi təhsil siyasəti Azərbaycanın inkişafına böyük töhfə vermişdir. Onun təşəbbüsləri sayəsində təhsil sistemi güclənmiş, gənclərin milli kimliyə bağlı, savadlı və vətənpərvər vətəndaşlar kimi yetişməsi üçün möhkəm əsas yaradılmışdır. Bu siyasət bu gün də Azərbaycanın təhsil sahəsində inkişafında mühüm rol oynamağa davam edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Yeni Azərbaycan Partiyasının İcra Katibliyi. Heydər Əliyev irsi Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyası. Bakı: “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2006, səh. 759 2. https://azertag.az/xeber/azerbaycan_tehsilinin_inkisafinda_ulu_onder_heyder_eliyevin_tarixi_xidmetle_ri-2341676

ПОЛИТИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В УСЛОВИЯХ ПОСТСОВЕТСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

**Кузнецова Дарья Алексеевн , группа 336, факультет филология ,
dkuznecov720@gmail.com, секция: политология**

**Научный руководитель: Доц., д.ф.п.н. НаDIR Гулиев
Азербайджанский государственный университет языков, г. Баку**

Постсоветская трансформация стала одним из наиболее сложных и многогранных исторических процессов конца XX века, охвативших все бывшие республики СССР. В этот период Азербайджан оказался в условиях совокупности системных кризисов, включая карабахский конфликт, экономическую нестабильность, политическую турбулентность и реальную угрозу утраты государственности. В данной ситуации возвращение Гейдар Алиев к власти в 1993 году можно рассматривать как ключевой поворотный момент в развитии страны [1, с.47]

Политическая стратегия общенационального лидера Г. Алиева в переходный период строилась на нескольких ключевых принципах. Во-первых, приоритет государственной стабильности: в условиях хаоса, порожденного сменой нескольких правительств за короткий период, Гейдар Алиев целенаправленно восстанавливал вертикаль власти, опираясь на профессиональный аппарат управления, сформированный еще в советский период [2, с.112]. Во-вторых, прагматичная многовекторная внешняя политика: балансирование между интересами России, Запада и Турции позволяло Азербайджану сохранять суверенитет и привлекать иностранные инвестиции. Заключение «Контракта века» в 1994 году с консорциумом западных нефтяных компаний обеспечило стратегическую привязку страны к западному экономическому пространству [3, с.89].

Укрепление государственности в Азербайджане осуществлялось комплексно и по нескольким ключевым направлениям. Принятие Конституции Азербайджанской Республики в 1995 году заложило правовую основу президентской формы правления с принципом разделения властей, закрепило светский характер государства, гарантии прав и свобод граждан, а также обеспечило правовые механизмы защиты частной собственности [4, с.63]. Одновременно проводилась структурная реорганизация силовых ведомств: формирование профессиональной

армии на базе подразделений бывшей советской Закавказской военной группы способствовало стабилизации линии фронта и подготовило почву для подписания соглашения о прекращении огня в мае 1994 года [2, с.134].

Экономические реформы включали приватизацию, либерализацию ценообразования и создание нормативной базы для иностранных инвестиций. Введение национальной валюты — маната — и её последующая стабилизация стали важным инструментом восстановления экономического суверенитета страны [5, с.201]. Нефтяные доходы, постепенно поступавшие в бюджет, позволили государству финансировать социальные обязательства и инфраструктурное развитие.

В сфере политических преобразований курс выдающегося государственного деятеля Алиева отличался сочетанием формальной демократизации с сохранением реальных инструментов власти. Многопартийная система функционировала при фактическом доминировании партии «Новый Азербайджан», созданной в 1992 году. Проводились президентские и парламентские выборы, однако их оценка международными наблюдателями оставалась противоречивой. Некоторые исследователи рассматривают данную модель как проявление «электорального авторитаризма», широко распространенного среди постсоветских государств [6, с.78].

Ключевым достижением стратегии Гейдара Алиева стало предотвращение дезинтеграции государства в условиях войны и экономического коллапса. Превращение Азербайджана из нестабильного государства в относительно устойчивый нефтяной экспортер в течение одного десятилетия является значимым примером успешного политического управления в эпоху постсоветской трансформации [1, с.89].

Таким образом, политическая стратегия общенационального лидера Г. Алиева представляла собой синтез авторитарной консолидации, прагматичной внешней политики и инструментальных реформ, направленных прежде всего на выживание государства и достижение экономической самодостаточности. Данная модель трансформации продолжает оставаться предметом научной дискуссии в контексте изучения различных путей постсоветского политического развития.

Список литературы

1. Конституция Азербайджанской Республики. — Баку, 1995. — 80 с.
2. Алтунишик М., Туркан О. Трансформация политических систем постсоветских государств. — Баку: Элм, 2002. — 310 с.
3. Гасымов З. Азербайджан в 1990-е годы: политический кризис и выход из него. — Москва: Наука, 2005. — 256 с.
4. Клэр М. Кровь и нефть: последствия растущей зависимости от импортируемой нефти. — Москва: Транзиткнига, 2004. — 304 с.
5. Мамедов Э. Экономические реформы в Азербайджане переходного периода. — Баку: ЭЛМ, 2003. — 340 с.
6. Фуле С. Электоральный авторитаризм на постсоветском пространстве. — Москва: РОССПЭН, 2007. — 198 с.

ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИЕ ИНИЦИАТИВЫ ГЕЙДАРА АЛИЕВА: ПУТЬ К МЕЖДУНАРОДНОМУ ПРИЗНАНИЮ

Ахундова Эльза Фуад г. , В23-334, Филология, elzaakhundova6@gmail.com

Научный руководитель: д.ф.п.н. Надир Гулиев

Азербайджанский университет языков, Баку

После распада СССР, Азербайджан обрел независимость, но также столкнулся с серьезными экономическими, политическими кризисами, внутренней нестабильностью. В этих условиях возникла необходимость в формировании эффективной внешней политики, а именно достижение международного признания и интеграция в систему европейского сообщества. Особое место в организации этого процесса сыграл приход к власти в 1993 году политический деятель Гейдар Алиев, который определил стратегический курс развития страны. Одним из направлений политики стало укрепление международных связей [3, с.2]

Под руководством общенационального лидера Гейдара Алиева начались активные действия по налаживанию сотрудничества с различными государствами. Так, 8 декабря 1991 года Азербайджан стал полноправным членом Организации Исламской Конференции, а 25 декабря того же года США признали независимость Азербайджанской Республики [2, с.21]. Активные дипломатические контакты с лидерами ведущих стран помогли вывести Азербайджан из информационной и экономической блокады, укрепив его позиции на международной арене. В рамках внешней политики Гейдара Алиева, была подана заявка на вступление в Организацию Объединенных Наций, которая получила поддержку международного сообщества, и 2 марта 1992 года на 46 сессии Генеральной Ассамблеи Азербайджан был принят в состав организации [4]. Поднятие флага Азербайджанской Республики перед зданием ООН в Нью-Йорке стало официальным подтверждением того, что страна стала частью мирового содружества. Данный шаг окончательно закрепил за Азербайджаном статус суверенного государства и полноправного субъекта международного права в постсоветский период.

Следующим важным этапом интеграции Азербайджана в мировое сообщество стало вступление в Совет Европы. С 1993 года мудрый руководитель Гейдар Алиев определил стратегический вектор на сближение с ЕС, нацеленный на глубокое экономическое и гуманитарное партнерство. Ключевым шагом стало подписание в 1996 году Соглашения о партнерстве и получение статуса «специально приглашенного» в Совете Европы [2, с.33]. Это позволило республике участвовать в работе организации и начать подготовку к полноправному членству через системные реформы: обновление законодательства, укрепление демократических институтов и судебной системы в соответствии с европейскими стандартами прав человека. Параллельно велась интенсивная дипломатическая работа с Европарламентом и другими структурами, что значительно укрепило международный авторитет страны. Кульминацией этих усилий стало 17 января 2001 года, когда Азербайджан стал полноправным членом Совета Европы, официально вступив в организацию 25 января того же года [2, с.33].

Внешнеполитическая стратегия выдающегося государственного деятеля Гейдара Алиева позволила Азербайджану утвердиться как суверенное и демократическое государство. Вступление страны в ООН и Совет Европы стало результатом последовательных реформ, укрепления демократических институтов и активной дипломатии. Эти шаги повысили международный авторитет республики и создали прочную основу для её дальнейшего стабильного развития и интеграции в мировое сообщество.

Литература:

1. Андриянов В., Мираламов Г. Гейдар Алиев. — Москва, Молодая гвардия, 2005. — С. 136–138, 141–148.
2. Гурбанова С. Гейдар Алиев и внешнеполитический курс Азербайджанской Республики. — Баку, 2010. — С. 14–21, 31–35.
3. Маммадли М. Многовекторная внешняя политика Гейдара Алиева, 2023.
4. Azerbaijan.az. Азербайджан в международных организациях: Азербайджан – ООН. – <https://azerbaijan.az/ru/related-information/191>

Magistrant: Yusif Kərim Kərimağa, qrup 235, fakültə Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq, hemzeyev.masalli@gmail.com, bölmə Siyasi elmlər
Elmi Rəhbər: f.f.d., dosent Cabarova Şükufə Barat qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

ETNİK KONFLİKTLƏRİN BEYNƏLXALQ TƏHLÜKƏSİZLİK SİSTEMİNƏ TƏSİRİ

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində etnik konfliktlər qlobal təhlükəsizliyin qarşısında duran ən mürəkkəb və çoxşaxəli problemlərdən biri kimi çıxış edir. Dünyanın müxtəlif regionlarında baş verən etnik münaqişələr yalnız iştirakçı tərəflər üçün deyil, həm də beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin bütövlüyü üçün ciddi çağırışlar yaradır. XX əsrin sonlarından etibarən baş verən qlobal siyasi transformasiyalar, xüsusilə də Sovet İttifaqının süqutu, postsovet məkanında etnik münaqişələrin kəskinləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu münaqişələr nəticəsində dövlətlərin daxili sabitliyi pozulmuş, regional təhlükəsizlik sistemləri zəifləyərək beynəlxalq münasibətlərdə gərginlik amilinə çevrilmişdir.

Etnik konfliktlərin beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminə təsirini iki əsas müstəvidə nəzərdən keçirmək mümkündür: birincisi, bu münaqişələrin dövlətlərin daxili strukturlarını zəiflətməsi və separatizm meyillərini gücləndirməsi; ikincisi isə, regional və qlobal güc balansını dəyişdirərək beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətinə təsir göstərməsidir. Balkanlarda baş verən etnik münaqişələr Avropanın təhlükəsizlik arxitekturasını uzunmüddətli sınaqlarla üz-üzə qoymuş, BMT, ATƏT və NATO kimi qurumların fəaliyyətini gündəmə gətirmişdir. Eyni zamanda, Qafqazda, Yaxın Şərqdə və Afrikada baş verən etnik qarşıdurmalar transmilli təhlükəsizlik problemlərinə-qaçqın axınına, silah alverinə, terrorizmin yayılmasına səbəb olmuşdur [3, s.17].

Etnik münaqişələr beynəlxalq hüquq sistemində də yeni çağırışlar doğurur. Bir tərəfdən dövlətlərin suverenliyi və ərazi bütövlüyü prinsipləri ön plana çıxarılır, digər tərəfdən isə xalqların öz müqəddəratını təyinetmə hüququ ilə ziddiyyətlər yaranır. Bu ikili vəziyyət çox zaman beynəlxalq təşkilatların müxtəlif yanaşmaları ilə müşayiət olunur. Kosovo, Cənubi Osetiya və Qarabağ məsələləri beynəlxalq hüququn prinsiplərinin tətbiqində selektiv yanaşmaların bariz nümunəsi hesab edilir.

Beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminə təsir baxımından etnik münaqişələrin ən mühüm nəticələrindən biri qaçqın və məcburi köçkün probleminin qlobal miqyas almasıdır. BMT Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının məlumatlarına görə, son onilliklərdə yerini dəyişməyə məcbur olan insanların əksəriyyəti etnik münaqişələrin qurbanlarıdır. Bu isə beynəlxalq humanitar təşkilatların fəaliyyət dairəsini genişləndirməklə yanaşı, dövlətlərarası münasibətlərdə yeni gərginlik ocaqları yaradır [1, s.11].

Digər tərəfdən, etnik konfliktlərin beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminə təsiri təkcə siyasi və hərbi aspektlərlə məhdudlaşmır. Münaqişələrin uzunmüddətli davamı regionlarda investisiya mühitini zəiflədir, infrastrukturun dağılmasına və sosial böhranların dərinləşməsinə gətirib çıxarır. Bütün bunlar göstərir ki, təhlükəsizliyin təmin olunması yalnız hərbi güc və siyasi diplomatiya ilə deyil, eyni zamanda beynəlxalq hüquqi mexanizmlərin gücləndirilməsi, regional əməkdaşlığın inkişafı və humanitar ölçülərin nəzərə alınması ilə mümkündür [2, s.74].

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

- Jones, M.** (2022). Ethnic conflict and national security: A critical literature review. *International Journal of Conflict Management*, 3(1), 1–11.
- Nuri, N. Z.** (2021). Conceptual bases of the impact of ethnic conflicts on regional and international security. *Polit Journal: Scientific Journal of Politics*, 1(2), 74–84.
- Toft, M. D.** (2003). *Indivisible territory and ethnic war*. In *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interests, and the Indivisibility of Territory* (pp. 17–33). Princeton University Press.

HEYDƏR ƏLİYEV STRATEGİYASI KONTEKSTİNDƏ AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIĞININ DAYANIQLI İNKİŞAF MODELİ

Muradlı Günel Elnur q., 386, Türkiyəşünas, (077)753-50-01, Siyasi elmlər

Elmi rəhbər: dos. prof. b/m Leyla Hacıyeva Elxan q.

Azərbaycan Dillər Universiteti, BMR fakültəsi

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi münasibətləri sürətlə inkişaf etmiş və iki ölkə arasında strateji tərəfdaşlığın əsas dayaqlarından birinə çevrilmişdir. 1992-ci il noyabrın 1-də imzalanmış “Ticarət və İqtisadi Əməkdaşlıq haqqında Saziş” bu sahədə ilk hüquqi çərçivəni yaratmış, 1994-cü ildən sonra isə müqavilə bazasının genişləndirilməsi ikitərəfli əlaqələrin sistemli inkişafına möhkəm zəmin formalaşdırmışdır. Son illərdə Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi münasibətləri regional və qlobal integrasiya baxımından daha da strateji xarakter almışdır. “Bir millət, iki dövlət” prinsipinə əsaslanan bu əməkdaşlıq rəqəmlərdə də əks olunur: 2025-ci ilin noyabrı üzrə Azərbaycanın Türkiyəyə ixracı 189% artaraq 87,7 milyon ABŞ dollarına çatmış, Türkiyədən idxal isə 198 milyon dollar təşkil etmişdir. [6]

Azərbaycanın enerji və nəqliyyat siyasətində TAP və Zəngəzur dəhlizi xüsusi strateji əhəmiyyət daşıyan layihələrdir. Trans-Adriatik Boru Kəməri (TAP) Cənub Qaz Dəhlizinin Avropaya açılan son seqmenti olub, Azərbaycan qazının Türkiyə-Yunanıstan sərhədindən başlayaraq Yunanıstan və Albaniya üzərindən İtaliyaya çatdırılmasını təmin edir. 878 km uzunluğa malik boru kəməri 2020-ci ilin sonunda fəaliyyətə başlamış və qısa müddətdə Avropanın etibarlı enerji xəttinə çevrilmişdir. 2025-ci ilin sentyabrına olan məlumata görə, TAP vasitəsilə Avropaya ötürülən Azərbaycan qazının ümumi həcmi 50 milyard kub metri keçmişdir. [2] TAP-ın əhəmiyyəti yalnız enerji nəqli ilə məhdudlaşmır: 2022-ci ildə Avropada yaranmış enerji böhranı zamanı boru kəməri nominal gücündən artıq həcmdə qaz nəqli həyata keçirərək təchizatın fasiləsizliyini təmin etmişdir. [1] Bundan əlavə, TAP-ın genişləndirilməsi üzrə ilk mərhələnin texniki hazırlıqları 2025-ci ildə başa çatmış və 2026-cı ildən etibarən illik ötürmə gücünə əlavə 1,2 milyard kub metr artırılacağı açıqlanmışdır. [5] Bu proses Avropa İttifaqının Cənub Qaz Dəhlizinin tutumunun 2027-ci ilə qədər iki dəfə artırılması hədəfinə uyğun gəlir.

Zəngəzur dəhlizi isə Azərbaycan, Türkiyə və bütövlükdə Avrasiya üçün yeni nəqliyyat-geoiqtisadi imkanlar yaradan digər mühüm layihədir. Bu dəhliz Azərbaycanın əsas ərazisini Naxçıvanla, oradan isə Türkiyə ilə birləşdirərək regiondakı quru nəqliyyat şəbəkəsində yeni mərhələ açır. Zəngəzur dəhlizi eyni zamanda Orta Dəhlizin-Çin, Mərkəzi Asiya, Xəzər hövzəsi və Türkiyə üzərindən Avropanı birləşdirən strateji marşrutun mərkəzi həlqəsi rolunu oynayır. [3] 2025-ci ildə aparılan analitik təhlillərə əsasən, dəhlizin istifadəyə verilməsi nəqliyyat müddətini qısaldacaq, logistika xərclərini azaltacaq və Orta Dəhlizin daşıma qabiliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə artıracaqdır. Türkiyə üçün bu layihə xüsusilə vacibdir, çünki dəhliz vasitəsilə Ankara türk dünyasına birbaşa quru bağlantısı əldə edir və bununla da Qafqaz, Xəzər hövzəsi və Mərkəzi Asiya ilə nəqliyyat əlaqələrinin sürəti və səmərəliliyi artır. [4]

Beləliklə, TAP və Zəngəzur dəhlizi Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin strateji dərinliyini artırmaqla yanaşı, Azərbaycanın Avrasiyada etibarlı tranzit və integrasiya mərkəzi kimi mövqeyini daha da möhkəmləndirir.

İstifadə olunmuş mənbələrin siyahısı:

1. Caspian News, “TAP Marks Key Milestones in Strengthening Europe’s Energy Security”, 23.09.2025
2. Caspian Barrel, “TAP pipeline hits 50 bcm milestone in gas exports to Europe”, 09.09.2025.
3. Caspian Post, “Zangezur Corridor: Azerbaijan’s Strategic Economic Gateway”, 04.02.2025.
4. Türkiye Today, “Zangezur Corridor: Game-changer for Turkic World?”, 12.08.2025.
5. TAP AG, “TAP marks five years of safe and reliable operations”, 15.11.2025.

MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANDA İDARƏETMƏ VƏ İNKİŞAF: HEYDƏR ƏLİYEV TƏCRÜBƏSİ

**Qurbanlı Sevər Rizvan qızı, 340a, Filologiya (Az dili - ədəbiyyatı), severqurbanli06@gmail.com,
Siyasət**

Dosent siy.e.f.d Nadir Quliyev

Bakı şəhəri, Azərbaycan Dillər Universiteti

Məqalədə müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulması prosesində Heydər Əliyevin tətbiq etdiyi idarəetmə modelinin mahiyyəti və bu modelin milli inkişafdakı rolu təhlil edilir. Müəllif, xaosdan sabitliyə keçid dövründə praktik idarəetmə yanaşmalarının dövlət institutlarının formalaşmasına təsirini araşdırır.

Açar sözlər: Dövlət idarəçiliyi, strateji inkişaf, Heydər Əliyev təcrübəsi, siyasi varislik, institusional islahatlar.

Müasir Azərbaycanın dövlətçilik tarixi birbaşa Ümummilli Lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. 1990-cı illərin əvvəllərində ölkənin üzləşdiyi siyasi və iqtisadi böhran şəraitində yeni bir idarəetmə fəlsəfəsinə ehtiyac var idi. Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulan idarəetmə təcrübəsi, sadəcə hakimiyyətin qorunması deyil, dövlətin bütün funksional strukturlarının yenidən qurulması və inkişafın dayanıqlı platformaya keçirilməsi məqsədini daşıyırdı.

Azərbaycanın müasir dövlətçilik arxitekturası məhz Ümummilli Lider Heydər Əliyevin sarsılmaz iradəsi və uzaqgörən idarəçilik dühası sayəsində formalaşmışdır.

Praktik İdarəetmə Yanaşmasının Əsas Sütunları

Heydər Əliyev təcrübəsinin ən mühüm xüsusiyyəti onun praktik və nəticəyə yönümlü olmasıdır. Bu yanaşma aşağıdakı istiqamətlərdə özünü büruzə verir:

1. **İnstitusional Quruculuq:** 1995-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiya ilə hakimiyyət bölgüsü prinsipi təsbit edildi və müasir dövlət aparatının hüquqi bazası yaradıldı.
2. **Kadr Siyasəti:** İdarəetmədə peşəkarlıq və sədaqət prinsiplərini birləşdirən kadr islahatları keçirildi. İdarəetməyə gənc və dinamik kadrların cəlb edilməsi strategiyasının əsası məhz o illərdə qoyuldu.
3. **Böhran Menecmenti:** Ölkədəki separatçılıq meyillərinin qarşısının alınması və daxili sabitliyin bərpası "idarəolunan inkişaf" modelinin ilkin mərhələsi idi.

İdarəetmə və İqtisadi İnkişafın Vəhdəti

Heydər Əliyev təcrübəsinin unikal tərəfi siyasi sabitliyi iqtisadi resursların düzgün idarə olunması ilə sintez etməsidir. 1994-cü ildə imzalanmış "Əsrin Müqaviləsi" təkcə iqtisadi uğur deyil, həm də mürəkkəb beynəlxalq münasibətlər sistemində Azərbaycanın maraqlarını qoruyan böyük bir diplomatik idarəçilik nümunəsi idi.

Bu resurslardan əldə olunan gəlirlərin Neft Fondu vasitəsilə şəffaf idarə edilməsi gələcək inkişaf üçün maliyyə təhlükəsizliyi yastığı yaratdı.

Hüquqi və İnstitusional İslahatların Dərinləşməsi

1995-ci il Konstitusiyası ilə təməli qoyulan hakimiyyət bölgüsü prinsipi dövlət aparatının effektivliyini artırmışdır.

Məhkəmə-hüquq islahatları: Üçpilləli məhkəmə sisteminin yaradılması və hüquq sisteminin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması idarəetmədə şəffaflığı təmin etmişdir.

Ölüm hökmünün ləğvi: 1998-ci ildə Şərqdə ilk dəfə olaraq ölüm hökmünün ləğvi **Hüquqi və İnstitusional İslahatların Dərinləşməsi**

1995-ci il Konstitusiyası ilə təməli qoyulan hakimiyyət bölgüsü prinsipi dövlət aparatının effektivliyini artırmışdır.

Nəticə

Ümumimilli lider Heydər Əliyevin idarəetmə təcrübəsi Azərbaycanın dövlətçilik ənənələrini müasir demokratik prinsiplərlə birləşdirən fundamental bir modeldir. Bu təcrübənin elmi-nəzəri təhlili göstərir ki, bu model sadəcə bir dövrün böhran menecmenti deyil, Azərbaycanın uzunmüddətli milli tərəqqi strategiyasının fundamental əsasıdır. Bu təcrübənin ən mühüm nəticəsi ondan ibarətdir ki, güclü dövlətçilik ənənəsi ilə müasir demokratik idarəetmə prinsiplərinin sintezi ölkənin həm daxili sabitliyini, həm də beynəlxalq nüfuzunu təmin edən yeganə effektiv yoldur.

Tədqiqatın yekunu olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş idarəetmə kursu dövlət-xalq birliyini mənəvi sütuna çevirmiş, iqtisadi müstəqilliyi siyasi suverenliyin əsas təminatçısı kimi formalaşdırmışdır. Beləliklə, Heydər Əliyev məktəbi bu gün 44 günlük Vətən müharibəsində qazanılan tarixi Zəfərin və işğaldan azad edilmiş ərazilərin yenidənqurulması prosesinin də intellektual bazasını təşkil edir.

Bu gün qazanılan tarixi uğurlar və regionda yaranmış yeni reallıqlar Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulmuş strateji inkişaf kursunun məntiqi nəticəsidir

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 1995.
2. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: (Çoxcildlik). I-XLVI cildlər. Bakı: Azər nəşr, 1997-2013.
3. Əliyev İ.H. İnkişaf - məqsədimizdir: (Çoxcildlik). Bakı: Azər nəşr, 2008-2024.
4. Qasimov M.C. Azərbaycanın xarici siyasəti (1991-2003). Bakı: Mütərcim, 2015.
5. "Heydər Əliyev və Azərbaycanın dövlət quruculuğu: müstəqillik illəri" (Elmi məqalələr toplusu). Bakı: Elm, 2018.

ÇİN–AZƏRBAYCAN İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIĞININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

Qrup:282 BMR Tələbə: Kərimli Nuray

Elmi Rəhbər: Afaq İsmaylova Suliddin

Azərbaycan Dillər Universiteti

Müasir global iqtisadi sistemdə dövlətlərarası iqtisadi əməkdaşlıq ölkələrin davamlı inkişafı və rəqabət qabiliyyətinin təmin olunmasında vacib rol oynayır. Bu kontekstdə Çin Xalq Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında iqtisadi münasibətlərin inkişafı xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Çin son illərdə global iqtisadiyyatda aparıcı mövqelərdən birini tutmuş, geniş ticarət və investisiya imkanlarına malik olmuşdur. Azərbaycan isə zəngin təbii resursları, enerji potensialı və strateji coğrafi mövqeyi ilə regionda mühüm iqtisadi tərəfdaş rolunu oynayır. Beləliklə, iki ölkə arasında iqtisadi əməkdaşlığın tədqiqi həm nəzəri, həm də praktik baxımdan aktualdır.

Çin şirkətləri Azərbaycanda infrastruktur layihələrində fəal iştirak edir və xüsusilə nəqliyyat və tikinti sahələrində ölkənin iqtisadi inkişafına əhəmiyyətli töhfə verirlər [2, s.28]. “Bir kəmə, bir yol” təşəbbüsü çərçivəsində Azərbaycan Şərq ilə Qərb arasında mühüm tranzit mərkəzi kimi çıxış edir. Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutu (Orta Dəhliz) Çin ilə Avropa arasında yükdaşımanın daha sürətli və səmərəli həyata keçirilməsinə şərait yaradır və Azərbaycanın logistika potensialını artırır. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu və Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı kimi iri infrastruktur layihələri isə Azərbaycanın regionda əsas logistika qovşaqlarından birinə çevrilməsinə imkan verir [1, s.67].

Çin–Azərbaycan iqtisadi əməkdaşlığının perspektivləri genişdir və iqtisadiyyatın diversifikasiyası baxımından Çin investisiyalarının qeyri-neft sektoruna yönəldilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Kənd təsərrüfatı, sənaye parkları və emal sənayesi bu istiqamətdə prioritet sahələrdir. Eyni zamanda, Çin texnologiya sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlər vasitəsilə Azərbaycanın rəqəmsal

transformasiya prosesinə dəstək verə bilər [6, s.22]. Bununla yanaşı, bərpa olunan enerji sahəsində əməkdaşlıq da perspektivli istiqamətlərdən biridir [1, s.74].

Azərbaycanın geostrateji mövqeyi onun beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərində mühüm rol oynamasına səbəb olur. Şərq–Qərb və Şimal–Cənub nəqliyyat marşrutlarının kəsişməsində yerləşən ölkəmiz Çin üçün strateji tərəfdaş hesab olunur və əməkdaşlığın uzunmüddətli perspektivdə daha da dərinləşəcəyini göstərir [4, s.30].

Nəticə etibarilə, Çin–Azərbaycan iqtisadi əməkdaşlığı qarşılıqlı maraqlara əsaslanan və dinamik inkişaf edən münasibətlər sistemidir. Mövcud əməkdaşlıq istiqamətləri ilə yanaşı, qeyri-neft sektoru, rəqəmsal iqtisadiyyat və yaşıl enerji sahələrində əməkdaşlığın genişləndirilməsi əhəmiyyətli perspektivlər vəd edir. Azərbaycanın tranzit potensialı isə bu əməkdaşlığın əsas strateji dayaqlarından biri kimi çıxış edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Asian Development Bank (2022). *Central Asia Regional Economic Cooperation Report*. Manila, 120 s.
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (2023). *Xarici ticarət göstəriciləri*. Bakı, 65 s.
3. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi (2022). *İllik hesabatlar*. Bakı, 80 s.
4. Həsənov, Ə. (2020). *Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri*. Bakı: İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 256 s.
5. Ministry of Commerce of the People's Republic of China (2021). *Trade and Investment Reports*. Beijing, 95 p.
6. Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China (2022). *Belt and Road Initiative Reports*. Beijing, 60 p.

HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANIN TƏHLÜKƏSİZLİK MODELİ

Müəllif: Leyla Məmmədova Namiq qızı 264B BMR, Siyasi elmlər

Elmi rəhbər : Dos.Aidə Rəcəbova Əkbər

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixi təkamül prosesində milli təhlükəsizlik arxitekturasının qurulması Ümummilli Lider Heydər Əliyevin adı ilə sıx bağlıdır. 1990-cı illərin əvvəllərində ölkədə mövcud olan siyasi qeyri-sabitlik, hərbi uğursuzluqlar və daxili xaos dövlətin müstəqilliyini ciddi təhlükə altına qoymuşdu. 1993-cü ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə ölkənin milli təhlükəsizlik modelinin fundamental prinsipləri müəyyən edildi. Bu model təkcə hərbi müdafiəni deyil, həm də iqtisadi, siyasi və hüquqi təhlükəsizliyi özündə birləşdirən kompleks bir strategiya kimi formalaşdırıldı [1]. Heydər Əliyevin təhlükəsizlik konsepsiyasının ən mühüm istiqamətlərindən biri dövlətin hüquqi təməllərinin möhkəmləndirilməsi idi. 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş ilk milli Konstitusiya dövlət quruluşunu və milli təhlükəsizliyin hüquqi çərçivəsini qəti şəkildə təsbit etdi [2]. Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, dövlət müstəqilliyinin qorunması ilk növbədə daxili sabitlikdən və qanunun aliliyindən başlayır. Bu dövrdə qanunsuz silahlı birləşmələrin ləğvi və dövlətçiliyə qarşı yönəlmiş təhdidlərin zərərsizləşdirilməsi milli təhlükəsizlik modelinin daxili dayanıqlığını təmin edən başlıca amil oldu [3].

Milli təhlükəsizliyin yalnız hərbi güclə deyil, həm də güclü iqtisadiyyatla birbaşa bağlı olduğunu dərk edən Heydər Əliyev ölkənin enerji resurslarından diplomatik bir vasitə kimi istifadə etdi. 1994-cü ildə imzalanan "Əsrin müqaviləsi" və xarici investisiyaların ölkəyə cəlb edilməsi Azərbaycanın dünya iqtisadi sistemində sürətli integrasiyasını təmin etdi [1]. İqtisadi müstəqillik ölkənin xarici siyasi təzyiqlərə qarşı müqavimətini artırdı və milli maraqların global səviyyədə qorunmasına geniş imkanlar yaratdı. Bu strateji yanaşma Azərbaycanın həm regionda, həm də beynəlxalq müstəvidə təhlükəsizlik zamanətlərini gücləndirən ən vacib sütunlardan biri hesab olunur [3].

Milli təhlükəsizlik modelinin ayrılmaz hissəsi olan ordu quruculuğu Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoydu. Pərakəndə hərbi birləşmələrdən nizami və

mərkəzləşdirilmiş komandanlığa malik orduya keçid milli müdafiə qabiliyyətinin yüksəldilməsinə xidmət etdi [1]. Eyni zamanda, Heydər Əliyevin yürütdüyü "balanslaşdırılmış xarici siyasət" regiondakı böyük güclər arasında maraqlar toqquşmasının qarşısını alaraq Azərbaycanı strateji sabitlik mərkəzinə çevirdi. Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq və ikitərəfli diplomatik əlaqələr milli təhlükəsizliyin xarici komponentini tamamlayan əsas amillər oldu [3].

Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulmuş milli təhlükəsizlik modeli Azərbaycanın dövlət suverenliyinin qorunmasında həlledici və tarixi rol oynamışdır. Bu strategiya ölkəni daxili parçalanmaqdan xilas etmiş və gələcək milli inkişaf üçün sarsılmaz zəmin yaratmışdır [3]. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının əldə etdiyi tarixi nailiyyətlər, xüsusilə də ərazi bütövlüyünün tam bərpa edilməsi məhz Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi uzaqgörən dövlətçilik kursunun və milli təhlükəsizlik modelinin məntiqi nəticəsidir [1].

Ədəbiyyat Siyahısı

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir: Çoxcildlik. Bakı, "Azər nəşr", 1997-2003.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, "Hüquq Yayınları", 1995.
3. Heydər Əliyev İrsi Beynəlxalq Elektron Kitabxanası. www.aliyev-heritage.org
- 4.

HEYDƏR ƏLİYEVİN XARİCİ SİYASƏTİNDƏ BÖYÜK BRİTANIYA İSTİQAMƏTİ VƏ ENERJİ DİPLOMATİYASI

Müəllif: Sərdarova Rəya Rəşad 264A BMR, Siyasi elmlər sardarovaroya@gmail.com

Elmi rəhbər: Dos. Aidə Rəcəbova Əkbər

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə Azərbaycanın xarici siyasətində enerji diplomatiyası milli maraqların qorunmasının əsas vasitəsi kimi formalaşmışdır. Xəzər dənizində yerləşən karbohidrogen ehtiyatları iqtisadi inkişaf üçün prioritet resurs olmaqla yanaşı, xarici siyasətdə strateji alət funksiyasını daşımışdır. 1990-cı illərin sonlarından etibarən Böyük Britaniya ilə enerji sektorunda ikitərəfli əməkdaşlıq mexanizmləri qurulmuşdur. Bu əməkdaşlıq çərçivəsində enerji layihələrinin maliyyələşdirilməsi, texnoloji dəstək və beynəlxalq standartlara uyğunluq təmin edilmişdir. Xarici tərəfdaşların iştirakı layihələrin səmərəli reallaşmasını təmin etmiş, Azərbaycanın dünya enerji bazarındakı mövqeyini gücləndirmişdir. (3)

Böyük Britaniya ilə əməkdaşlıq enerji resursların ixrac imkanlarını genişləndirmiş, xarici investisiyaların cəlb olunmasını sürətləndirmiş və texnoloji biliklərin transferini təmin etmişdir. Layihələrin icrası üçün hüquqi baza və koordinasiya mexanizmləri yaradılmış, tərəflər arasında qarşılıqlı fayda prinsiplərinə uyğun əməkdaşlıq şərtləri müəyyən edilmişdir. (1)

Enerji diplomatiyası Azərbaycanın qlobal enerji təhlükəsizliyində iştirakını təmin etmişdir. İxrac marşrutlarının diversifikasiyası və qlobal tərəfdaşlarla qarşılıqlı əlaqələrin qurulması dövlətin iqtisadi və strateji mövqeyini möhkəmləndirmişdir. Enerji diplomatiyası və xarici siyasət strategiyası Azərbaycanın siyasi gücünü və beynəlxalq nüfuzunu artırmışdır. Cənubi Qafqazda hegemon qüvvə olan Rusiyanın postimperiya dövründə regiona münasibətdə xüsusi maraqlarını qoruması səbəbindən Heydər Əliyev dövründə xarici siyasət çoxvektorlu xarakter almışdır. (3)

Böyük Britaniya ilə ikitərəfli əməkdaşlıq həm iqtisadi, həm də siyasi üstünlüklər yaratmışdır. Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunu artırmış və enerji layihələrinin səmərəli icrasını təmin etmişdir. Bu yanaşma Azərbaycanın qlobal enerji arenasında strateji oyunçu kimi mövqeyini möhkəmləndirmiş və milli maraqların qorunmasına xidmət etmişdir. 1994-cü il aprel 27-də "Azəri" "Çıraq" və "Günəşli" yataqlarının dərinlikdə yerləşən hissələrinin işlənməsi üçün aparılan danışıqlarda Rusiya Federasiyası Böyük Britaniyanın səfiri vasitəsilə nota verərək "Xəzər dənizinin Azərbaycan sektoru" terminindən istifadə olunmasına etirazını bildirmişdir. Notanın rəsmi olaraq Bakıya deyil, Londona təqdim olunması Azərbaycanın Böyük Britaniya ilə yaxınlaşmasından Rusiya tərəfindən narahatlıq olmuşdur. (2)

Heydər Əliyevin qurduğu siyasi əlaqələr yaranan gərginliyin aradan qaldırılmasında böyük rol oynamışdır. May ayında Azərbaycana səfər edən Böyük Britaniyanın energetika naziri Tim Eqqarın Prezident Heydər Əliyevlə apardığı danışıqlar əsasında Birləşmiş Krallıq hökuməti Azərbaycanla Xəzər dənizində neft yataqlarının birgə istismarı ilə bağlı danışıqları davam etdirmək qərarına gəlmişdir.(1)

Enerji resursların milli maraqların təminində strateji vasitə kimi istifadə olunmuş, Qərbdən dövlətlərlə birgə əməkdaşlıq iri investisiyaların cəlbini təmin etmişdir.(2)

Ədəbiyyat siyahısı:

1. [Həmidov, H. Azərbaycanın Xarici Siyasət Strategiyaları. Bakı, 2018.](#)
2. [Həsənov, A. Azərbaycanın Enerji Diplomatiyası və Milli Maraqlar. Bakı, 2017.](#)
3. [Yadav, R. S. Energy Diplomacy In Azerbaijan's Foreign Policy. ResearchGate, 2019. PDF link](#)

HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏŞƏBBÜSÜ İLƏ AZƏRBAYCAN–ÇİN İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIĞI

Aslanova Nigar, qrup: 381, fakültə: Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq, e-poçt:

nigarasl718@gmail.com , bölmə: Siyasi elmlər

Elmi rəhbər: i.f.d. , dosent Hacıyeva Leyla (055)718-18-37

Azərbaycan Dillər universiteti, Bakı şəhəri

Azərbaycan ilə Çin arasında iqtisadi əməkdaşlıq sürətlə inkişaf edən beynəlxalq münasibətlər istiqamətlərindən biridir. Bu əməkdaşlığın formalaşmasında və strateji səviyyəyə yüksəlməsində ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsləri mühüm rol oynamışdır. Heydər Əliyevin 1994-cü ilin martında Çinə səfərinin rolu çox böyükdür. Azərbaycanın Asiya ölkələri, xüsusilə də Çin ilə qarşılıqlı faydalı əlaqələrinin inkişafı üçün əlverişli zəmin yaratmışdır. Çinə səfəri zamanı Tszyan Tszemin və Heydər Əliyev ÇXR ilə Azərbaycan arasında dostluq münasibətlərinin inkişafı üçün birgə bəyanat imzalayıb, iki ölkə arasında, elmi-texniki və mədəni əməkdaşlıq, hava yolunun açılması, təbii, turizm sahəsində qarşılıqlı sazişlər bağlandı [4]

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkənin iqtisadi inkişaf strategiyası beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsinə əsaslanmışdır. Heydər Əliyev Çin Xalq Respublikası ilə iqtisadi və siyasi münasibətlərin möhkəmləndirilməsini əsas biri kimi müəyyən etmişdir. İki ölkə arasında imzalanan sazişlər ticarət, investisiya, nəqliyyat və texnologiya sahələrində əməkdaşlığın genişlənməsinə şərait yaratmışdır.[1]

Azərbaycanın əlverişli coğrafi mövqeyi Çin üçün mühüm tranzit imkanları təqdim edir. Xüsusilə Böyük İpək Yolunun bərpası ideyası və sonradan formalaşan beynəlxalq nəqliyyat dəhlizləri Azərbaycanı Avropa ilə Asiya arasında mühüm logistika mərkəzinə çevirmişdir. Bu baxımdan Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə formalaşan iqtisadi strategiya gələcəkdə Çin ilə əməkdaşlığın genişlənməsi üçün möhkəm təməl yaratmışdır.[3]

Müasir dövrdə Azərbaycan–Çin iqtisadi əlaqələri enerji, nəqliyyat, sənaye və ticarət sahələrində inkişaf etməkdədir. Çin şirkətlərinin Azərbaycanın müxtəlif iqtisadi layihələrində iştirakı, eyni zamanda Azərbaycan məhsullarının Çin bazarına çıxarılması iki ölkə arasında qarşılıqlı iqtisadi maraqları gücləndirir. Bu münasibətlər yalnız iqtisadi deyil, həm də siyasi və mədəni əlaqələrin dərinləşməsinə xidmət edir.[2]

Nəticə etibarilə qeyd etmək olar ki, Azərbaycan ilə Çin arasında mövcud olan iqtisadi əməkdaşlığın əsasını qoyan mühüm amillərdən biri Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti olmuşdur. Onun təşəbbüsü ilə qurulan diplomatik və iqtisadi münasibətlər bu gün də uğurla davam edir və iki ölkə arasında strateji tərəfdaşlığın möhkəmlənməsinə mühüm töhfə verir.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Azərbaycan–Çin münasibətləri haqqında analitik materiallar. Bakı, 2019.
2. Böyük İpək Yolu və Orta Dəhliz layihələri – inews.az
3. Azərbaycanın tranzit/logistika imkanları – İqtisadiyyat Nazirliyi / Azerbaijan.az

4. <https://lib.aliyevheritage.org/az/32490422.html>
5. AZƏRTAC – mədəni tədbirlər və turizm

MÜASİR AZƏRBAYCANIN İNKİŞAF MODELİ

Bəhrəmov Emil Kamran oğlu, II - Turizm işlətməçiliyi, behremov_email@gmail.com, Siyasi elmlər

dos., i.f.d. Yusifova Kəmalə Xəlil qızı

9 Eylül Universiteti, İzmir

Qloballaşma dövlət sərhədlərinin əhəmiyyətini azaltmaqla miqrasiya axınlarını - əmək, siyasi, sosial və turist miqrasiyasını açmışdır. Etnik müxtəlifliyə siyasi cavabın yeni ölçüsü multikulturalizm siyasəti olmuşdur. Bu siyasət, məsələn, tarixən əvvəlki assimilyasiya siyasətindən fərqli olaraq, etnik azlıqların cəmiyyətə tam integrasiyasını, lakin etnik-mədəni kimliyini itirmədən təmin edir [2, s.].

XX əsrin sonlarında əhəmiyyətli siyasi və iqtisadi transformasiyalara məruz qalan Azərbaycan, Heydər Əliyevin liderliyi sayəsində uğurlu inkişafın və sabitləşmənin parlaq nümunəsinə çevrildi. Onun postsovet dövründə idarəetməyə strateji yanaşması ölkəni əhəmiyyətli irəliləyişlərə apardı və iqtisadi və siyasi sabitliyi möhkəmləndirdi. Əliyevin davamlı inkişaf modeli əsas aspektləri əhatə edir: iqtisadi şaxələndirmə, siyasi sabitlik, sosial rifah və ölkənin beynəlxalq arenada mövqeyinin möhkəmləndirilməsi.

Sovet İttifaqının dağılmasından sonra Azərbaycan daxili münaqişələr, idarəetmə böhranları və qeyri-sabitliklə üzləşərək çətin siyasi vəziyyətdə qaldı. Heydər Əliyevin 1993-cü ildə atdığı ilk addımlardan biri siyasi sabitliyi bərpa etmək idi. O, müxtəlif siyasi qüvvələri birləşdirməyə nail oldu ki, bu da ölkədə vətəndaş müharibəsinə və münaqişələrə son qoymağa kömək etdi və bununla da gələcək islahatlar üçün təməl yaratdı. Sabitlik dövlətin uzunmüddətli inkişafı və effektiv iqtisadi islahatlar üçün ən vacib şərt idi.

Heydər Əliyevin inkişaf modelinin ən vacib aspektlərindən biri təbii sərvətlərdən, əsasən neft və qazdan səmərəli istifadə idi. Əliyev xarici investisiyaların cəlb edilməsinə və enerji layihələrinin inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi ki, bu da ölkənin iqtisadi artımına töhfə verirdi [1]. Azərbaycan global enerji bazarında əsas oyunçuya çevrildi və təkcə inkişaf üçün maliyyə resurslarını deyil, həm də beynəlxalq səviyyədə strateji mövqe tutdu.

Heydər Əliyev Azərbaycanın xarici siyasətini əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirmişdir. O, qonşu ölkələrlə, ilk növbədə Türkiyə ilə, eləcə də Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və Avropa Şurası kimi beynəlxalq təşkilatlarla strateji tərəfdaşlığın inkişafını vurğulamışdır. Əliyevin xarici siyasəti iqtisadi və siyasi əlaqələrin genişləndirilməsinə, xarici investisiyaların cəlb edilməsinə və təhlükəsizliyin gücləndirilməsinə yönəlmişdi.

Heydər Əliyevin təklif etdiyi davamlı inkişaf modeli uzunmüddətli artımı təmin edə biləcək iqtisadi təməl yaratmağı hədəfləyirdi. O, təkcə enerji sektorunun deyil, həm də sosial infrastrukturun, insan kapitalının və təhsilin gücləndirilməsinin zəruriliyini dərk edən ilk Azərbaycan lideri idi.

Beləliklə, Heydər Əliyev Azərbaycanın çətin dövrlərdən və böhranlardan sağ çıxmasına imkan verən, həm də ölkənin uzunmüddətli rifahının təməlini qoyan davamlı inkişaf modeli yaratdı. Onun siyasi müdrikliyi, iqtisadi islahatları və sosial sahəyə diqqəti müasir Azərbaycan Respublikası üçün mühüm bir miras olaraq qalır. Onun siyasətinin dərsləri bu gün də aktuallığını qoruyub saxlayaraq ölkənin davamlı tərəqqisini və inkişafını təmin edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Hüseynova F. Qalib Azərbaycanın müasir inkişaf modeli. “Xalq qəzeti”. B., 2025.
2. Yusifova K.X. Dünyada multikultural cəmiyyətin formalaşmasında məktəb təhsilinin rolu. ADU Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 101-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası” adlı VII Beynəlxalq elmi konfrans. Bakı, 2024. s. 335.

AZƏRBAYCAN–BÖYÜK BRİTANIYA İQTİSADI DİPLOMATİYASI: HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

**Rüstəмова Suqra Fərid BMR 364A Siyasi Elmlər
Elmi Rəhbər: i.f.d ; prof Şəfəq Abdullaeva Hüseyn
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Azərbaycan və Böyük Britaniya arasında iqtisadi əməkdaşlıq xüsusilə Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsindən sonra daha sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır. 1990-cı illərdə Azərbaycan zəngin enerji ehtiyatlarını dünya bazarına çıxarmaq və xarici investisiyaları cəlb etmək məqsədilə aktiv iqtisadi diplomatiya siyasəti həyata keçirirdi. Bu prosesdə Böyük Britaniya Azərbaycanın əsas tərəfdaşlarından birinə çevrildi. Britaniyanın iri enerji şirkətlərinin, xüsusilə BP şirkətinin Xəzər regionunda həyata keçirdiyi layihələr iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələrin möhkəmlənməsində mühüm rol oynadı. 1994-cü ildə imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanın enerji resurslarının beynəlxalq bazara çıxarılması üçün əsas mərhələ oldu və bu layihədə Böyük Britaniya şirkətləri də fəal iştirak edirdi. Həmin dövrdə Azərbaycanın xarici iqtisadi strategiyasının formalaşdırılmasında və beynəlxalq iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsində Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi iqtisadi diplomatiya siyasəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi [1].

1993-cü ildən sonra Heydər Əliyevin Prezident seçilməsi ölkədə dönüş nöqtəsi oldu. Siyasi sabitliyin təmin olunması, vətəndaşların təhlükəsizliyi, iqtisadiyyatın bərpası və insanların əsas ehtiyaclarının ödənilməsi kimi problemlər həll olunmağa başlandı. Eyni zamanda bazar iqtisadiyyatının təməlləri qoyuldu, mülkiyyət formaları yenidən quruldu və xarici investisiyalar üçün hüquqi baza yaradıldı; Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu və Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı ilə əməkdaşlıq gücləndirildi. 1994-cü ildə imzalanan “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların axınına səbəb oldu, BP layihədə aparıcı tərəfdaş kimi iştirak etdi və ölkənin etibarlı investisiya mühiti olduğunu nümayiş etdirdi. Heydər Əliyev enerji siyasətini həm iqtisadi, həm də diplomatik alət kimi istifadə edərək Xəzər dənizində əməkdaşlığı təmin etdi, regionda sabitliyi gücləndirdi və enerji resurslarını milli və beynəlxalq səviyyədə effektiv vasitəyə çevirdi [2].

Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsindən sonra ölkə xarici investisiyaların cəlb olunmasına xüsusi diqqət yetirmişdir. Enerji ehtiyatlarının zənginliyi Qərbi dövlətlərinin, xüsusilə Böyük Britaniyanın marağını artırdı və bu prosesdə Böyük Britaniya mühüm rol oynadı. Britaniyanın iri enerji şirkəti BP Azərbaycanın neft və qaz layihələrində aparıcı tərəfdaşlardan biri oldu. 1994-cü ildə imzalanmış Contract of the Century çərçivəsində BP və digər Qərbi şirkətləri Xəzər dənizində yerləşən Azeri–Chirag–Gunashli oil field yataqlarının işlənməsində iştirak etməyə başladılar. 1994-cü ildən etibarən BP və tərəfdaşları Azərbaycanda 89 milyard dollar investisiya qoymuş, 600-dən çox Britaniya şirkəti ölkədə fəaliyyət göstərmişdir [3].

Xəzər dənizində yerləşən enerji ehtiyatlarının işlənməsi və ixracı Azərbaycanın beynəlxalq enerji bazarına integrasiyasını sürətləndirdi. Xarici şirkətlərin iştirakı ilə həyata keçirilən layihələr nəticəsində Azərbaycan nefti və qazı Avropa və dünya bazarlarına çıxarıldı, ölkə regionun mühüm enerji ixracatçılarından birinə çevrildi. Enerji və investisiya layihələri Azərbaycan ilə Böyük Britaniya arasında diplomatik əlaqələrin inkişafına təkan verdi və ölkənin Qərbi üçün strateji tərəfdaş statusunu gücləndirdi. Azərbaycanın enerji siyasətində Heydər Əliyevin rolu böyük olmuşdur. Onun rəhbərliyi ilə hazırlanmış strateji enerji xətti xarici investisiyaların ölkəyə cəlb edilməsinə və beynəlxalq layihələrin reallaşmasına şərait yaratdı. Bu strategiya Azərbaycanın uzunmüddətli iqtisadi sabitliyinin, beynəlxalq nüfuzunun artmasının və enerji sektorunun global sistemə integrasiyasının əsasını qoydu [3]

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.Həsənov, Əli M. – Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın geoiqtisadiyyatı: Azərbaycanın enerji siyasəti.2016
- 2.Heydər Əliyev”Azerbaijan oil in the world policy”

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU
Aqil Əliyev Murad oğlu, ZU-035 Marketing (ingilis dilində), agil.aliyev@gmail.com,
İqtisadiyyat
dos., i.f.d. Yusifova Kəmalə Xəlil qızı
ADNSU, Bakı

Azərbaycanın müasir iqtisadi inkişaf tarixində ümummilli lider Heydər Əliyev xüsusi yer tutur. Onun rəhbərliyi dövründə həyata keçirilən iqtisadi siyasət ölkənin sosial-iqtisadi potensialının formalaşmasına, milli iqtisadiyyatın modernləşməsinə və müstəqil inkişaf modelinin qurulmasına mühüm təsir göstərmişdir. Həm sovet dövründə, həm də müstəqillik illərində həyata keçirilən islahatlar Azərbaycanın iqtisadi əsaslarının möhkəmləndirilməsinə xidmət etmişdir.

1969-cu ildə Azərbaycanın rəhbərliyinə gələn Heydər Əliyev qısa müddət ərzində respublikanın iqtisadi inkişafında ciddi dönüş yaratdı. Həmin dövrdə sənaye və kənd təsərrüfatının inkişafı üçün geniş proqramlar hazırlanmış, yeni sənaye müəssisələri yaradılmış, istehsalın texniki səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətində mühüm tədbirlər görülmüşdür [1, s. 206]. Xüsusilə maşınqayırma, kimya sənayesi, energetika və neft emalı sahələrində aparılan modernləşmə tədbirləri respublikanın iqtisadi potensialını əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır.

1990-cı illərin əvvəllərində müstəqillik qazanan Azərbaycan ciddi iqtisadi və siyasi problemlərlə üzləşmişdi. 1993-cü ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ölkədə sabitliyin bərpasına və iqtisadi tənəzzülün qarşısının alınmasına şərait yaratdı. Onun rəhbərliyi ilə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin əsas məqsədi bazar iqtisadiyyatına keçid, iqtisadi sabitliyin təmin edilməsi və beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi idi.

Xarici və daxili qüvvələrin ciddi təzyiqlərinin artdığı, ölkənin çətin iqtisadi və sosial vəziyyətdə olduğu bir şəraitdə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi və titanik əməyi sayəsində 1994-cü ilin 20 sentyabrında imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” milli neft strategiyasının reallaşdırılmasının həlledici addımı oldu. Ümummilli Liderin əsasını qoyduğu və reallaşdırmağa başladığı milli neft strategiyasının hər bir mərhələsi çətin, şərəfli və tələyüklü hadisələr kimi tarixə düşmüşdür [2, s. 547].

Heydər Əliyevin iqtisadi siyasətində dövlətçilik prinsipləri ilə bazar mexanizmlərinin uzlaşdırılması xüsusi yer tuturdu. Onun təşəbbüsü ilə həyata keçirilən özəlləşdirmə proqramları, sahibkarlığın inkişafına yönəlmiş hüquqi və institusional islahatlar, maliyyə və bank sisteminin formalaşdırılması ölkədə bazar iqtisadiyyatının əsaslarının qurulmasına xidmət etdi.

Beləliklə, Heydər Əliyevin iqtisadi siyasəti Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə və milli iqtisadiyyatın inkişafına mühüm töhfə vermişdir. Onun rəhbərliyi ilə həyata keçirilən islahatlar və strateji qərarlar ölkənin uzunmüddətli iqtisadi inkişafının əsasını qoymuş və müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşmasında həlledici rol oynamışdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Abdullayeva Ş. H. Azərbaycan Respublikasının ekoloji probleminin həllində Heydər Əliyevin rolu. ADU-da keçirilən Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 101-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası” VII Beynəlxalq elmi konfrans. B., 2024. s. 206.

2. Yusifova K.X. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafında aqroturizm potensialından səmərəli istifadənin təşkili Bakı Slavyan Universiteti “Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri” mövzusunda ənənəvi XIII Beynəlxalq elmi-praktik konfrans materialları. B., 2022. s. 547.

Bölmə: Siyasi elmlər
Elmi rəhbər: dos. Hacıyeva Leyla
Əlaqə: 051-634-49-62 huseynovm826@gmail.com
Azərbaycan Dillər Universiteti

Ümummilli lider Heydər Əliyevin formalaşdırdığı inkişaf modeli Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi və iqtisadi əsaslarının yaradılması baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Bu modelin mərkəzində siyasi sabitlik, hüquqi dövlət quruculuğu və bazar münasibətlərinə mərhələli keçid dayanırdı. 1990-cı illərin əvvəllərində dərin iqtisadi böhran və idarəetmə boşluğu şəraitində həyata keçirilən institusional islahatlar ölkənin gələcək yüksəlişi üçün zəmin formalaşdırdı. Dövlətçilik ənənələrinin bərpası ilə paralel olaraq iqtisadi sistemin yenidən qurulması prioritet istiqamət kimi müəyyənləşdirildi. [1, s.25]

Milli maraqlara əsaslanan iqtisadi strategiya xarici tərəfdaşlarla əməkdaşlığın genişləndirilməsini nəzərdə tuturdu. 1994-cü ildə imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanın enerji potensialının dünya bazarına integrasiyasını sürətləndirdi. Bu saziş ölkəyə iri həcmli investisiyaların cəlb olunmasına və infrastrukturun yenilənməsinə şərait yaratdı. . [3, s.63]

1. Özəlləşdirmə proqramlarının həyata keçirilməsi xüsusi mülkiyyət institutunun təşəkkülünə xidmət etdi. Sahibkarlığın təşviqi məqsədilə normativ-hüquqi baza təkmilləşdirildi və investisiya mühiti yaxşılaşdırıldı. Kənd təsərrüfatında torpaq islahatı aqrar sahədə məhsuldarlığın artmasına imkan yaratdı. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı konsepsiyası mərkəzdənkənar ərazilərin potensialının üzə çıxarılmasını təmin etdi. Nəqliyyat-kommunikasiya şəbəkəsinin yenilənməsi ölkənin tranzit imkanlarını genişləndirdi. Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri Xəzər hövzəsinin enerji ehtiyatlarının beynəlxalq bazarlara çıxışını təmin edən mühüm layihə kimi reallaşdırıldı. . [4, s.18]

Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz xətti enerji təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsində əhəmiyyətli rol oynadı. İqtisadiyyatın strukturunda sənaye və xidmət sahələrinin payı artmağa başladı. Xarici ticarət əlaqələrinin şaxələndirilməsi ixrac coğrafiyasını genişləndirdi. . [3, s.63]

Dövlət Neft Fondu gəlirlərin səmərəli idarə olunması və gələcək nəsillər üçün ehtiyatların formalaşdırılması məqsədilə yaradıldı. Sosial siyasətin gücləndirilməsi əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəlməsinə təsir göstərdi. Kiçik və orta biznes subyektlərinin fəaliyyəti üçün əlverişli mexanizmlər tətbiq olundu. [2, s.47]

Bank sektorunda aparılan islahatlar kredit resurslarının əlçatanlığını genişləndirdi. Vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi iqtisadi fəaliyyətin leqallaşdırılmasına təkan verdi. Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi xarici ticarətin sürətlənməsinə şərait yaratdı. Dövlət proqramları çərçivəsində sənaye parkları və istehsal zonaları formalaşdırıldı. Qeyri-neft sektorunun inkişafı prioritet istiqamət kimi müəyyənləşdirildi. [2, s.47]

Rəqabət mühitinin gücləndirilməsi bazar münasibətlərinin dərinləşməsinə xidmət etdi. Strateji valyuta ehtiyatlarının artması maliyyə dayanıqlığını təmin etdi. Enerji gəlirlərinin qeyri-xammal sahələrinə yönəldilməsi iqtisadi şaxələndirməni sürətləndirdi. Beynəlxalq maliyyə institutları ilə əməkdaşlıq layihələrin maliyyələşdirilməsini asanlaşdırdı. Qanunvericilik bazasının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması xarici investorların marağını artırdı. Dövlət idarəçiliyində peşəkarlıq prinsiplərinin tətbiqi səmərəliliyi yüksəltdi. Milli inkişaf konsepsiyası uzunmüddətli perspektivdə dayanıqlı artımı hədəfləyirdi. [2, s.47]

2. Dövlət-özəl tərəfdaşlığı modeli iri layihələrin reallaşdırılmasına təkan verdi. Milli iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyası daxili bazarın qorunmasını təmin etdi. Regional inkişaf proqramları infrastruktur balansının bərpasına yönəldi. İqtisadi artım templəri ölkənin beynəlxalq reytinglərdə mövqeyini gücləndirdi. Azərbaycanın müasir iqtisadi sisteminin əsas konturları həmin strategiyanın nəticəsi kimi formalaşdı. Bu model dövlətçilik ideologiyası ilə bazar prinsiplərinin uzlaşdırılmasına əsaslanırdı. [2, s.47] Müasir mərhələdə həyata keçirilən islahatlar həmin inkişaf xəttinin davamı kimi

qiymətləndirilir. 2003-cü ildən sonrakı mərhələdə müəyyənləşdirilmiş iqtisadi kurs əvvəlki strateji xəttin məntiqi davamı kimi dərinləşdirildi və yeni çağırışlara uyğunlaşdırıldı. . [4, s.18]

Qlobal enerji bazarlarında baş verən dəyişikliklər fonunda dayanıqlı artımın təmin olunması məqsədilə struktur yenilənməsi sürətləndirildi. Regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramları çərçivəsində yol, su, elektrik və qaz təchizatı sahələrində genişmiqyaslı layihələr icra olundu. İnfrastrukturun müasirləşdirilməsi daxili bazarın integrasiyasını gücləndirdi və sahibkarlıq fəallığını artırdı. [1, s.25]

Ədəbiyyat siyahısı

3. Azərbaycan Respublikası – “*Əsrin müqaviləsi*” və enerji siyasəti. Bakı, 2004, s.47.
4. Dövlət Neft Fondu – *İllik hesabat və fəaliyyət istiqamətləri*. Bakı, 2015, s.18.
5. Əliyev, H. – *Müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf strategiyası*. Bakı, 1998, s.25.
6. İqtisadiyyat Nazirliyi – *Azərbaycanda iqtisadi islahatlar və inkişaf proqramları*. Bakı, 2010, s.63

OIL STRATEGY AND ECONOMIC GROWTH: THE LEADERSHIP OF HEYDAR ALIYEV

Elvira Akbarli Elmar

Group 113B, English-French Faculty

e-mail: elvira152008@gmail.com

Field: Social Sciences

Scientific Supervisor: PhD, Associate Professor Gulshan Akif Maharramova

Department of Lexicology of the English Language

Azerbaijan University of Languages, Baku

When discussing the economic development of Azerbaijan, it is difficult to ignore the significant role of Heydar Aliyev. His leadership is widely considered one of the key factors that influenced the country's economic direction. In particular, during the 1990s, Azerbaijan faced serious economic and political challenges, and the decisions made during that period had long-lasting effects.

One of the most important steps was the development of a new oil strategy. The agreement known as the “Contract of the Century” is often described as a turning point in Azerbaijan's economic history. It attracted foreign investors to the country's oil sector and enabled Azerbaijan gain more visibility at the international level. As a result, the country's economic potential began to increase [1, s.10].

Although this strategy is mainly associated with oil, its impact was much broader. Oil revenues were not used for a single purpose. Instead, they were invested in different sectors, including infrastructure, education, and public services. This contributed to improving living standards and creating better conditions for future development.

Another important aspect is diversification. Relying only on oil can be risky because global oil prices are unstable. Understanding this, Heydar Aliyev supported the development of non-oil sectors such as agriculture and services. This approach helped create a more balanced and sustainable economy in the long term [2, s.28].

In addition to its economic impact, the oil strategy also played a political role. Energy cooperation allowed Azerbaijan to strengthen its international relations and increase its influence in global processes.

This strategy can be considered effective, despite some challenges.

The oil strategy developed under Heydar Aliyev played a crucial role in shaping Azerbaijan's modern economy. It continues to influence the country's development and supports the idea of sustainable growth today [3, s.15].

REFERENCES

1. Aliyev, H (2004). Oil Strategy and Development. Baku, p. 10
2. Aliyeva, Z (2018). Modern Economy of Azerbaijan. Baku, p. 28
3. Hasanov, A (2015). Energy Policy of Azerbaijan. Baku, p. 15
4. <https://azerbaijan.az/en/related-information/131>
5. <https://minenergy.gov.az/en/neft/esrin-muqavilesi>
6. <https://president.az/en/pages/view/azerbaijan/contract>

FOREIGN POLICY STRATEGY OF HEYDAR ALIYEV: BUILDING GLOBAL PARTNERSHIPS

Aytekin Mammadova Ziyameddin
Group 114b, Faculty: English-French
e-mail: mmmmdvtn@gmail.com
Field: Policy

Scientific Supervisor: PhD, Associate Professor Gulshan Akif Maharramova
Department of Lexicology of the English Language
Azerbaijan University of Languages, Baku

It is, of course, hard for a newly independent country to have good and balanced relations with other countries.

However, if we look at Heydar Aliyev's foreign policy, we can see that it was not impossible. Since 1993, Heydar Aliyev used Azerbaijan's oil and gas resources as an important tool to support the country's independence and to become a reliable partner in both regional and international politics.

Heydar Aliyev's foreign policy emphasized regional stability, respect for international law, and constructive cooperation with both neighboring and global powers. [3, p.12].

Heydar Aliyev utilized Azerbaijan's oil resources to develop international partnerships, notably through the 1994 "Contract of the Century", strengthening relations with Western and regional powers. [1, p, 2228].

Within the framework of energy policy, the projects that were implemented, especially the Baku–Tbilisi–Ceyhan Pipeline, made a significant contribution to exporting Azerbaijan's energy resources to the world market and enhancing stability in the region.

This policy has earned us respect from many different countries and helped us build strong, friendly, and new partnerships.

We can confidently say that Heydar Aliyev's policy was strong, logical, clear, and multifaceted. The main goal of his foreign policy was to maintain good relations with all countries, especially neighboring ones.

Heydar Aliyev was very active in diplomacy, and every part of his policy helped the country grow and become more successful.

References

1. Samadova, H (2024). The Evolution of the Conceptual Basis of Foreign Policy of the Republic of Azerbaijan, Academic Journal of History and Idea. pp. 2228-2294.
2. Republic of Azerbaijan Official Portal. Azerbaijan's Energy and Foreign Policy. <https://azerbaijan.az/related-information/131>
3. Scientific-Conceptual Bases of Azerbaijan's Foreign Policy (2019),p 12.
4. <https://www.researchgate.net>
5. https://en.wikipedia.org/wiki/Heydar_Aliyev.

Faculty: English-French, Group 114B

e-mail: aisvlili7@gmail.com

Field: Social Sciences

Scientific Supervisor: PhD, Associate Professor Gulshan Akif Maharramova

Department of Lexicology of the English Language

Azerbaijan University of Languages, Baku

The development of youth is one of the most important priorities for any nation that aims for long-term progress and stability. Young people represent not only the future but they also play a crucial role in shaping society, the economy and culture.

Heydar Aliyev believed that young people should be educated and active in society [1]. According to the United Nations, “education is a key factor for youth development and participation in society” [2,p.62]. Extra attention was given to universities, working with other countries and developing student’s knowledge and skills. In addition, education systems must support equality. UNESCO explains that “education should be accessible to all young people” [3,p.25]. Heydar Aliyev encourage young people to take part in social and political life.

Another key part of his strategy was educating young people about national identity and cultural values. The goal was to modernize the country while preserving its language, traditions, and national pride. The National Leader held the view that young people should respect their culture and traditions while remaining open to new ideas and change. This approach helped create a strong and united society.

Moreover, the research points out that encouraging youth participation helped strengthen democracy and civic responsibility.

The youth policy created during the leadership of Heydar Aliyev still has a strong influence today and continues to guide modern youth development strategies.

References

1. Heydar Aliyev (1998). Speeches and Statements. Baku, Azerbaijan, pp.45-49.
2. United Nations (2010). World Youth Report: Youth and Climate Change, pp. 62-64.
3. UNESCO. Education for All Global Monitoring Report, 2021, pp. 25-27.

LEXICAL CHARACTERISTICS OF ECONOMIC TERMINOLOGY

Zumrud Feyzili Shahriyar

Faculty of International Relations and Regional Studies

Group 106, Linguistics

Field: Social Sciences

Scientific Supervisor: PhD, Associate Professor Gulshan Akif Maharramova

Department of Lexicology of the English Language

Azerbaijan University of Languages, Baku

Lexical characteristics of economic terminology play a crucial role in ensuring accurate communication in economics. Economic vocabulary forms a specialized set of terms that allows professionals to describe production, consumption, distribution, and financial processes effectively. Unlike general vocabulary, economic terminology is known for its precision, organized structure, and semantic stability.

Word formation is a central aspect of economic terminology. Derivation is commonly used, with prefixes and suffixes creating terms like inflation and globalization. Compounding, or combining

words, produces expressions such as stock market or interest rate, providing a concise way to represent complex ideas. Borrowing from other languages also contributes to terminology development; many terms, such as capital, finance, and revenue, have Latin, French, or English origins, reflecting globalization [1, p.15].

Semantically, economic terms are precise and unambiguous. For example, demand refers specifically to the quantity of goods consumers are willing and able to buy at a certain price [2, p.22]. This clarity is essential in academic and professional contexts. Controlled polysemy is another feature: terms may have different meanings in everyday language but remain stable in economics.

Economic terminology has an international aspect as well. English serves as the main source for many modern terms. Expressions like GDP, inflation, and budget deficit are widely recognized across countries, facilitating communication and standardization [3, p.375].

Systematic organization is another important lexical feature. Economic terms are interconnected, forming conceptual networks. For instance, supply and demand are key elements of market theory. Similarly, inflation, monetary policy, and interest rate belong to the same conceptual cluster, which helps organize knowledge and improve understanding [4, p.92].

Finally, economic terminology is dynamic. Technological advancement and globalization generate new terms such as cryptocurrency and digital economy. Economic crises also influence terminology, with terms like financial crisis and economic recession becoming more prominent during instability [5, p.40].

In conclusion, economic terminology combines accuracy, structured organization, international recognition, and adaptability. These characteristics make it a reliable tool for professional and academic communication. Understanding lexical features is essential for students, researchers, and economists, as it allows them to apply concepts correctly and respond to the evolving economic environment.

References

1. Bowker, L., & Pearson, J (2002). Working with Specialized Language: A Practical Guide to Using Corpora. Routledge, p.15.
2. Crystal, D (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press, p.375.
3. Cabré, M. T(1999). Terminology: Theory, Methods and Applications. John Benjamins, p.92.
4. Mankiw, N. G (2018). Principles of Economics. Cengage Learning, p.22.
5. McConnell, C. R., Brue, S. L., Flynn, S. M (2021). Economics: Principles, Problems, and Policies. McGraw-Hill, p.40.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ GƏNCLƏR SİYASƏTİ

Ülkər Həsənzadə Anar

Qrup 113B, Fakültə: İngilis-Fransız , Bölmə: Siyasi Elmlər

e-mail: ulker9103@gmail.com

Elmi rəhbər: Fil.ü.f.d., dosent Məhərrəmovə Gulşən Akif

İngilis dilinin leksikologiyası kafedrası

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Gənclər hər bir cəmiyyətin gələcəyi və inkişafının əsas təminatçısıdır. Dövlət gənclər siyasəti isə gənclərin potensialının üzə çıxarılması, onların sosial, iqtisadi və mədəni həyatda fəal iştirakının təmin olunmasına yönəlmiş sistemli tədbirlər kompleksidir.

Azərbaycanda bu siyasətin əsasının qoyulması və inkişaf etdirilməsi ümummilli lider [Heydər Əliyev](#)in adı ilə bağlıdır. Onun liderlik baxışı gənclərin hərtərəfli inkişafını və dövlət quruculuğunda fəal rolunu təmin etməyə yönəlmişdir.

[Heydər Əliyev](#) Azərbaycanda gənclər siyasətinin institusional əsaslarını formalaşdırmışdır. 1990-cı illərdə həyata keçirilən islahatlar nəticəsində gənclərlə iş sahəsində dövlət strukturları yaradılmış, bu sahədə hüquqi baza möhkəmləndirilmişdir [1,s.13]. Bu siyasət gənclərin problemlərinin sistemli şəkildə həllinə imkan yaratmışdır.

Ümummilli lider gəncləri cəmiyyətin aparıcı qüvvəsi kimi qiymətləndirirdi. Onun liderlik baxışına görə, gənclər yalnız gələcəyin deyil, həm də bu günün aktiv iştirakçılarıdır. Bu yanaşma gənclərin ictimai və siyasi həyatda rolunun artmasına səbəb olmuşdur [2, s.27].

[Heydər Əliyev](#) gənclərin milli ruhda tərbiyəsinə xüsusi önəm verirdi. Onun siyasəti nəticəsində gənclər arasında vətənpərvərlik hissləri gücləndirilmiş, milli-mənəvi dəyərlərə bağlılıq artırılmışdır [3, s.41].

Gənclərin intellektual inkişafı dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olmuşdur. Ümummilli lider təhsilin inkişafını prioritet elan edərək gənclərin bilik və bacarıqlarının artırılmasına şərait yaratmışdır. Bu siyasət yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin yetişdirilməsinə xidmət etmişdir [4, s.36].

[Heydər Əliyev](#) gənclərin sosial və ictimai fəallığının artırılmasına xüsusi diqqət yetirmişdir. Gənclər təşkilatlarının yaradılması və onların fəaliyyətinin dəstəklənməsi gənclərin cəmiyyətə inteqrasiyasını gücləndirmişdir [5, s.52].

Nəticə etibarilə, [Heydər Əliyev](#)in liderlik baxışı Azərbaycanda dövlət gənclər siyasətinin formalaşmasında və inkişafında mühüm rol oynamışdır. Onun müəyyən etdiyi strateji istiqamətlər bu gün də aktuallığını qoruyur və gənclərin ölkənin inkişafında aparıcı qüvvə kimi çıxış etməsinə şərait yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Abbasov, E (2016). Azərbaycan Respublikasında gənclər siyasəti. Bakı: Elm, səh.13
2. Əliyev, H (2001). Seçilmiş fikirlər və çıxışlar. Bakı: Azərnəşr, səh. 27
3. Həsənov, A (2014). Milli ideologiya və gənclər. Bakı: Şərq-Qərb, səh. 41
4. Məmmədov, S (2018). Təhsil siyasəti və insan kapitalı. Bakı: Təhsil, səh. 36
5. Quliyev, R (2019). Gənclər və sosial inkişaf. Bakı: Elm və Təhsil, səh. 52
- 6.

THE STRATEGIC ROLE OF EDUCATION AND SCIENCE IN HEYDAR ALIYEV'S

STATEHOOD HERITAGE Aysel Khalilova Anar, 128-B, Translation,

aysellkhalilova@gmail.com, Translator English section

Scientific Supervisor: Senior Teacher , Nurlana Heybatova Akif

Azerbaijan University of Languages, Baku

The statehood heritage of National Leader Heydar Aliyev has always prioritized the fields of science, education, and the promotion of the Azerbaijani language on a global scale. As a visionary leader, he understood that the independence of any state depends on its intellectual potential and its ability to communicate its national values to the world through high-quality translation and linguistic accuracy. He laid the foundation for reforms that would ensure the future sovereignty and cultural recognition of Azerbaijan [2, p.45].

Heydar Aliyev's Education and Linguistic Strategy. During Heydar Aliyev's leadership, Azerbaijan's education system chose a path of integration into world standards. A crucial part of this integration was the development of foreign language skills and translation studies. In the 1970s, his "Education Abroad" program allowed thousands of Azerbaijani students to study in prestigious international environments, creating a generation of bilingual experts. After 1993, he reinforced the status of the native language while encouraging the translation of Azerbaijani scientific and literary

works into foreign languages to build a bridge between local and global academic communities [3, p.112].

Stimulating Scientific Research. Heydar Aliyev highly valued the Azerbaijan National Academy of Sciences (ANAS) for its role in protecting national values. His decision to give the Academy "National" status in 2001 empowered researchers to document Azerbaijani history and science accurately, often requiring precise translation for international dissemination. He believed that supporting scientific research is a main pillar of sustainable development.

The Role of Youth and Translation in Science. According to the goals of this conference, it should be noted that Heydar Aliyev's youth policy focused on creating an academic environment where young researchers could access global knowledge. For students in the Translator section, this heritage emphasizes the importance of translating national ideologies and scientific achievements into English and other languages to ensure Azerbaijan's voice is heard internationally. This aligns with the strategy of "transforming black gold into human capital" [1, p.12].

Heydar Aliyev's statehood heritage shows that without scientific and linguistic progress, a state's sovereignty cannot be sustainable. For young translators, studying this heritage is vital for ensuring that Azerbaijani science and statehood concepts are correctly represented in the global arena. Supervisor's Note: Signature:

References:

1. Azerbaijan Republic's Socio-economic Development Strategy for 2022-2026, Baku, 2022.
2. Aliyev H.A. "Our independence is eternal" (Multi-volume), Baku: Azerneshr, 1997.
3. Hamidov H. "Heydar Aliyev and education policy in Azerbaijan", Baku: Elm, 2017.
4. Heydar Aliyev Heritage Research Center: www.lib.aliyevheritage.org.

HEYDAR ALIYEV AND THE TURKIC WORLD: STRATEGIES FOR CULTURAL INTEGRATION AND A SHARED FUTURE

Nərmin Hüseynova Elçin qızı,

Beynəlxalq Münasibətlər fakültəsi, 387r, gnara12@mail.ru

Elmi rəhbər: ped.f.d.,dos.Sevinc Ramiz qızı Hüseynova sevinc.huseynova@adu.edu.az

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

The historical evolution of the Turkic world in the 21st century cannot be discussed without acknowledging the monumental contributions of the National Leader of Azerbaijan, Heydar Aliyev. His philosophy regarding the Turkic states was not merely focused on political alliances but was deeply rooted in the concept of "cultural kinship." This thesis explores Heydar Aliyev's role in reviving the cultural consciousness of Turkic peoples and how his ideological framework serves as a basis for the modern integration processes seen today.

Heydar Aliyev understood that for the Turkic world to be a significant global actor, it must first rediscover its shared spiritual and cultural foundations. During his leadership, Azerbaijan became a pioneer in hosting events that celebrated the common history of Turkic nations. His initiative to celebrate the 1300th anniversary of the "Book of Dede Korkut" on an international scale is a prime example of using cultural heritage to foster regional unity. He believed that by reclaiming our common epics, language, and traditions, we strengthen the "bridge of brotherhood" that spans from the Caspian Sea to the Mediterranean and beyond.

From a pedagogical perspective, Heydar Aliyev's vision emphasized the importance of education in sustaining this unity. He advocated for a curriculum that includes the history and literature of the Turkic peoples, ensuring that the younger generation grows up with a sense of pride in their shared identity. As educators, we see the implementation of his ideas in the modern exchange programs and joint scientific research between Turkic universities. This academic cooperation is vital for creating a "unified Turkic intellectual space," which was one of the Great Leader's long-term aspirations.

In the contemporary context, the "History and Modernity" of the Turkic world have merged through the activities of the Organization of Turkic States. The strategic depth provided by Heydar Aliyev's foreign policy laid the groundwork for today's energy, transport, and security corridors. His "One nation, two states" principle has now expanded into a broader concept of unity among all Turkic nations, promoting collective resilience in a rapidly changing world. The revival of the Zangezur corridor and the strengthening of the Turkic Council are modern manifestations of the path he charted decades ago.

In conclusion, Heydar Aliyev was the architect of a new era for Turkic integration. His legacy is a blend of profound respect for the past and a pragmatic strategy for the future. For the pedagogical community and researchers, his life's work provides an endless source of study on how cultural identity can be transformed into a powerful tool for international peace and regional progress.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Milli Kitabxanası. Heydər Əliyev: biblioqrafiya. Bakı, 2018.
2. Ulusel, R. Heydər Əliyev və Azərbaycan, Atatürk və türk dünyası: Nizami Cəfərovun elmi araşdırmalarında. Bakı: Elm, 2004.
3. Vəliyev, İ. Heydər Əliyev və türk dünyası. Bakı: Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi, 2003.
4. Xələfov, A. A. Heydər Əliyev və Azərbaycanda kitabxana işi. Bakı: Azərnəşr, 2006.

İngilis dilində

4. Organization of Turkic States. History of Organization. Official website.
- 5.

ÇİNİN YUMUŞAQ GÜC SİYASƏTİNİN CƏNUBİ QAFQAZ ÖLKƏLƏRİNİN XARİCİ SİYASƏTİNDƏ ROLU

Cəmilə Rəhimli Ruhin, Qrup: 374B, Fakültə: Beynəlxalq münasibətlər və Regionşünaslıq(Qafqaz üzrə), camilarahimova1@gmail.com bölmə:Azərbaycan

Müəllim: T.f.d., dos. Xatirə Hacıyeva Ziya

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Güc başqalarının davranışına, düşüncələrinə və ya hadisələrin gedişatına təsir etmək və onları istənilən istiqamətə yönəltmək qabiliyyətidir, lakin müasir beynəlxalq münasibətlərdə dövlətlərin təsir imkanları yalnız hərbi güclə məhdudlaşmır. Joseph Nye tərəfindən irəli sürülən “yumuşaq güc” anlayışı mədəniyyət, diplomatiya, təhsil, iqtisadiyyat və informasiya vasitəsilə məcburiyyət olmadan cəlb etmə qabiliyyətidir. Çin Xalq Respublikası da son illərdə qlobal nüfuzunu artırmaq üçün bu istiqamətə xüsusi diqqət yetirir.[4]

Cənubi Qafqaz regionu Avropa və Asiya arasında strateji körpü rolunu oynayır, Çin də xarici siyasətində Qafqazla münasibətləri inkişaf etdirməyə çalışır. Çin yumuşaq güc siyasətində əsas alət kimi təhsil, mədəni, iqtisadi diplomatiya və inkişaf layihələrindən istifadə edir. Məsələn, Konfutsi institutu vasitəsilə dil və mədəniyyətin yayılması, akademik əməkdaşlıqlar müsbət imic formalaşdırır və uzunmüddətli əlaqələr yaranmasına təsir edir. inkişaf layihələri, xüsusilə “Bir Kəmər Bir Yol” layihəsi Çinin qlobal təsirini artırmaq məqsədi daşıyır, müxtəlif regionlarla, o cümlədən Cənubi Qafqazla nəqliyyat, logistika, enerji, ticarət, iqtisadi və infrastruktur əməkdaşlıq əlaqələrini gücləndirir. Azərbaycanın tranzit rolu artır, çoxvektorlu siyasəti güclənir, Gürcüstan logistika mərkəzinə çevrilir, Avroatlantik kurs saxlanılır, lakin Çin investisiyalarına, sərmayələrinə açıq siyasət aparılır. Ermənistan isə iqtisadi diversifikasiya və diplomatik manevr imkanlarını genişləndirir. “Trans-Xəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutu” (Orta Dəhliz) də Çinin Avropa ilə ticarətində mühüm rol oynayır. Bu marşrut üzrə konteyner daşımaları, Çin-Avropa blok qatarlarının Azərbaycandan keçidi dəfələrlə artmışdır.

Bu yolla Çindən Azərbaycana yük göndərilməsi ilə yanaşı 24 Noyabr 2024-cü ildən əks istiqamətdə də yük daşıma həyata keçirilir. Azərbaycanda 375 Çin kapitallı şirkət qeydiyyatdan keçmişdir və onların böyük hissəsi infrastruktur və texnologiya üzrə fəaliyyət göstərir. Konfutsi

institutu Azərbaycanda ilk dəfə 2011-ci ildə Bakı Dövlət Universitetində, növbəti isə 2016-cı ildə Azərbaycan Dillər Universitetində fəaliyyətə başlayıb. Çinin Huawei şirkəti də texniki sahə üzrə kadr hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirir. 2016-cı ildən bəri Azərbaycan Respublikası Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi və Huawei şirkətinin birgə tərəfdaşlığı ilə Gələcəyin Toxumları layihəsi həyata keçirilir. [7, s.18; 1] Gürcüstan Çinlə azad ticarət sazişi imzalayan ilk Cənubi Qafqaz ölkəsidir, 2017-ci ilin May ayında Ticarət və Logistika əməkdaşlıq müqaviləsi imzalandı. Regionun digər bir infrastruktur layihəsi 2016-cı ildə başlanan və əsas məqsədi Cənubi Qafqaz və Qara dəniz vasitəsilə İrandan Avropaya və əks istiqamətdə yük daşınmasını təmin etməkdir. Fars körfəzi – Qara dəniz nəqliyyat dəhlizinin mövcud İran-Çin tranzit marşrutlarına integrasiyası Ermənistan ərazisindən keçərək başqa bir Çin-Avropa marşrutunun istifadəsinə imkan verəcək. Gürcüstanda 3 Konfutsi institutu fəaliyyət göstərir. Free University of Tbilisi, Alte Universiteti və Kutaisi Universitetlərində.[5, s.11; 7, s.6].

Azərbaycanla Ermənistan arasında uzun illər davam edən gərgin vəziyyətə baxmayaraq, Çin hər iki ölkə ilə balanslı siyasət yürüdüb, lakin Ermənistan yoxsul bir ölkə olduğundan əməkdaşlıqları məhduddur, əsasən təhsil, mədəni, humanitar sahədə baş tutur. Regionda ilk konfutsi institutu Ermənistanda açılıb. Hazırda elə sadəcə həmin institut fəaliyyət göstərir (Brusov Dövlət Universitetində). Ermənistan və Çin dostluq asossasiyası da mövcuddur, Yerevan, 29 Oktyabr 2024 tarixli tədbiri dostluq himni ilə başlayıb (müəllifi Ceni Asatryan).[7, s.6; 6; 3]

Bütün bu faktlar region ölkələrinin xarici siyasətində Çinin xarici iqtisadi və logistika tərəfdaşı kimi əhəmiyyətinin artdığını göstərir. Çinin yumuşaq güc siyasəti Cənubi Qafqaz ölkələrinin xarici siyasətində tərəfdaşların diversifikasiyasına, iqtisadi diplomatiyanın güclənməsinə, geosiyasi balansın dəyişməsinə təsir göstərir. Region ölkələri Çinlə əsasən pragmatik və iqtisadi əsasda münasibətlər qurur və strateji asılılıq yaranmamışdır.

ədəbiyyat siyahısı

1. ADY, Çindən Orta Dəhlizlə Azərbaycan istiqamətində 300-cü blok-qatar yola salınıb, 2024. <https://corp.ady.az/az/media/xeberler/gundem/cinden-orta-dehlizleazerbaycan-istiqametinde-300-cu-blok-qatar-yola-salinib>
2. Cəfərli.Ş. Azərbaycan-Çin əlaqələri, 2020. <https://bakuresearchinstitute.org/azerbaijan-china-relations/s>
3. Հայաստանի և Չինաստանի մշակույթների բարեկամության և համագործակցության ուժը, Armenia Today, 2024. <https://armeniatoday.am/hy/world-2/729759/>
4. Quliyev.V. Çinin Cənubi Qafqazdakı yumuşaq güc diplomatiyası. Baku Research Institute, 2023. <https://bakuresearchinstitute.org/cinin-cenubiqafqazdaki-yumsaq-guc-diplomatiyasi/>
5. Mirzəyeva.N. Gürcüstan-Çin münasibətləri: əsas istiqamətlər və müxtəlif yanaşmalar. Bakı, 2023
6. Margaryan.M, 75th anniversary of the founding of the People's Republic of China celebrated at the National Library of Armenia, 2024. <https://armenpress.am/en/article/1203537>
7. Վարդան Աթոյան, Մերի Հովսեփյան, Տաթևիկ Առուստամյան, Նարինե Պետրոսյան. Հայաստան-Չինաստան տնտեսական համագործակցության հեռանկարները «Մեկ գոտի, մեկ ճանապարհ» նախագծի Շրջանակներում. Երեվան, 2021

DIGITAL BORDERS: RECONCEPTUALIZING TERRITORIAL SOVEREIGNTY

Azizli Ramila Ramil

Group-295I

International Relations and Regional Studies

Azerbaijan University of Languages ramilezzl9@gmail.com

Scientific supervisor: Leyla Rustamli Jabir, Senior Lecturer

Traditional concepts of state sovereignty have long been tied to physical borders and states have authority only to enforce laws and control over their territories. However, the borderless nature of

the internet and global digital infrastructure are caused some problems in this through digital borders, states a try to regulate the spread of information and assert their sovereignty in virtual area. These changes are not only technological it also caused legal, political, and security questions.

Let's explain key concepts. 1. State Sovereignty traditionally belonged to physical borders: a country decides what happens within its territory and enforces its laws there. But the digital age is changing all of that. borders," which extend their control into cyberspace. These are virtual boundaries that can complement traditional territorial control. But can a cyber operation like hacks violate a state's territorial sovereignty even if no any physical border is crossed? One of the most important examples for understanding this is the Tallinn Manual 2.0, created by NATO's Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence. It shows when actions in cyberspace like hacking or interfering with a country's networks can be considered violations of sovereignty. [1] 2. Digital borders show up in real life as internet censorship, geo-blocking, data localization rules, and efforts to create a "sovereign internet." The Freedom on the Net 2024 report shows how countries build these barriers such as firewalls or limits on cross-border data to control what comes in and out. [2] On top of that, UNCTAD's Digital Economy Report emphasizes that data itself has become a kind of strategic resource. This is important because countries are increasingly requiring that data generated within their territories be stored locally, showing that digital sovereignty now has both economic and security dimensions. [3]

All of these show that digital borders are not just technical tools—they constitute a new way for states to govern, protect, and even assert power. Today, sovereignty is dual: countries manage both the physical and the digital spaces, balancing national interests with the realities of a connected world. Despite their strategic importance, digital borders create several significant challenges. First is risk of fragmenting the global internet. As governments introduce firewalls, data localization rules, and content restrictions, the internet once seen as a shared global space gradually turns into a patchwork of national networks. Second one is that digital borders raise tensions between security and individual freedoms. Although governments often show digital controls as crucial for protecting cybersecurity and keeping internal stability, these factors can also lead to greater surveillance, limited access to information, and restrictions on freedom of speech. This creates an enduring tension between protecting sovereignty and preserving democratic values.

Digital borders are reshaping the way we understand sovereignty freedom, jurisdictions. States are no longer defined only by the control of physical territory also have control over digital infrastructure, data, and information flows. Therefore, understanding this change is essential for policymakers, businesses, seeking to navigate the evolving landscape of global cooperation.

References:

1. <https://ccdcoe.org/research/tallinn-manual/> - The Tallinn Manual
2. <https://freedomhouse.org/report/freedom-net>
3. <https://unctad.org/publication/digital-economy-report-2021> - Digital Economy Report 2021

U.S.-IRAN RIVALRY AND ITS IMPACT ON THE MIDDLE EAST

Magistrant II kurs Məmmədova Rəhilə Habil

233 qrup, Beynəlxalq münasibətlər və Diplomatiya, rahilamv.2003@gmail.com

Elmi rəhbər: s.ü.f.d. Bağirova Aysel Möhübbət Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

The U.S.-Iran relationship is one of the most significant because the region of the Middle East has been long influenced by the strategic competition, foreign intervention, and energy resources. This antagonistic relationship had only become more pronounced following the Iranian Islamic revolution of 1979 that toppled Shah thereby creating a theocratic regime led by Ayatollah Ruhollah Khomeini. The revolution introduced a publicly anti-American position as was seen in the U.S. Embassy hostage crisis that led to the end of formal diplomatic relations [8]. Since that time, the relations between the United States and Iran have been characterized by sanctions, proxy wars, and the rivalry of regional

powers. The U.S. has sought to limit Iran with military force, economic sanctions and diplomatic isolation, and Iran has sought to exert influence with proxies, weapon development and control of strategic chokepoints such as the Strait of Hormuz to deter aggression [3]. Iran has backed up the President Bashar al-Assad in Syria through the deployment of IRGC advisors, financial backing of militias and the mobilization of Hezbollah fighters assuring a permanent military presence [7]. U.S. on the other hand has been preoccupied with counterterrorism, giving aid to certain rebels and spearheading coalitions against ISIS. Such accidents as the 2018 American attack on pro-Assad troops in Deir Ezzor demonstrate the danger of the escalation. Politically and militarily, Iran-supported Popular Mobilization Forces (PMFs) retain their presence in Iraq, regularly conflicting indirectly with the U.S. troops, particularly following the assassination of General Qassem Soleimani in 2020 [7]. The issue of the Yemen conflict is a good example of the U.S.-Iran rivalry in the form of proxy war. The Houthi (Ansar Allah) movement is supported by Iran through the use of weapons, drones, and training and is a threat to the interests of Saudi Arabia (and the U.S. indirectly) [4]. U.S. assists the Saudi-based coalition in weapons, intelligence, and logistics, but this intervention has also received criticism due to aggravating humanitarian situations. Yemen is indicative of the overall Axis of Resistance vs. U.S.-aligned bloc dynamic, which increases sectarian and regional polarization. The fact that Hezbollah is backed by Iran enhances the power of Tehran in Lebanon by creating a strategic deterrent to Israel and by influencing the politics in Lebanon [5]. U.S. believes that Hezbollah is a terrorist group and has sanctioned its funds. However, the group is a strong one with Iranian support, and it represents the policy of proxies of Iran. The unfriendliness of Iran to Israel and its manipulation throughout the Gulf have led to a strategy of alignment between Israel and some Arab nations that eventually led to the Abraham Accords in 2020. This form of normalization is backed by the U.S and has made the process of regional deterrence, against Iran stronger but it has also turned the allies [6]. The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) of 2015 aimed at limiting the nuclear program of Iran in exchange for the sanctions relief [2]. This was welcomed but Israel, Saudi Arabia and others were apprehensive. With Iran intensifying fear of nuclear proliferation and conflict, the U.S. withdrawal of President Donald Trump in 2018 and resumption of sanctions caused Iran to reduce compliance, increasing the risk of nuclear proliferation and regional warfare. The possibilities of reviving the deal under the Biden administration have not come easy following the political changes in both Tehran and Washington. There are wider economic and strategic implications of U.S.-Iran tensions. The sanctions limit the economy of Iran to energy exports, regional trade, and countries such as Iraq and Lebanon [1]. The threats to close the Strait of Hormuz by Iran represent the possibility that the world oil markets can be disrupted. It also impacts investor confidence in the Middle East, and the geopolitical uncertainty has increased the risks of such projects in the region, such as those in energy and infrastructure [1].

REFERENCES

1. Esfandiary, D., & Tabatabai, A. Iran's ISIS policy. *International Affairs*, 91(1), 2015, p.1–15.
2. Fitzpatrick, M. The JCPOA and regional security. *International Institute for Strategic Studies*, 2019.
3. Fulton, W., Holliday, J., & Wyer, A. Iranian influence in Iraq: Countering the strategy. *Institute for the Study of War*, 2019.
4. Juneau, T. Iran's policy towards the Houthis in Yemen: A limited return on a modest investment. *International Affairs*, 96(3), 2020, p.645–663.
5. Levitt, M. *Hezbollah: The global footprint of Lebanon's party of God*. Georgetown University Press, 2013.
6. Litvak, M. Iran and the Abraham Accords: Strategic implications. *Middle East Policy*, 28(4), 2020, p.50–63.
7. Mansour, R., & Salisbury, P. *Between order and chaos: A new approach to stabilization in the Middle East*. Chatham House Report, 2019.

8. Takeyh, R. The Last Shah: America, Iran, and the Fall of the Pahlavi Dynasty. Yale University Press, 2021.

STALINQRAD DÖYÜŞÜ

Leyla Dursunova Elnur qızı, 270B, BMR leylacamal2018guler@gmail.com, siyasi elmlər

Elmi rəhbər: Nübar Bəşirli Elsəvər qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Stalinqrad döyüşü İkinci Dünya müharibəsinin gedişatında dönüş nöqtəsi hesab olunur və 1942-ci ilin yayından 1943-cü ilin fevralına qədər davam etmişdir. Bu döyüş Almaniyə ilə Sovet İttifaqı arasında Şərq Cəbhəsində baş vermiş ən strateji və qanlı qarşıdurmalardan biri olmuşdur. [1] Almaniyanın “Barbarossa planı”nın davamı olaraq əsas məqsədi Sovet İttifaqının cənub bölgələrini ələ keçirmək, xüsusilə Volqa çayına çıxış əldə etmək idi. Stalinqrad şəhəri həm sənaye mərkəzi, həm də nəqliyyat qovşağı olduğu üçün strateji əhəmiyyət daşıyırdı. Bundan əlavə, şəhərin İosif Stalinin adını daşması onu ideoloji baxımdan da mühüm hədəfə çevirirdi. [2]

1942-ci ilin iyulunda Alman 6-cı ordusu və 4-cü Panzer ordusu Stalinqrad istiqamətində hücumla başladı. Alman qüvvələri əvvəlcə sürətli irəliləyiş əldə etsələr də, Sovet ordusu şəhər daxilində müdafiəni dərinləşdirərək döyüşü “şəhər müharibəsi” formasına çevirdi. Döyüşlər küçə-küçə, bina-bina, hətta mərtəbə-mərtəbə aparılırdı. Bu taktika Almaniyanın mexanikləşdirilmiş hücum üstünlüyünü zəiflətdi. [1]

Sovet komandanlığı “bir addım geri yox” prinsipi ilə şəhərin müdafiəsini təşkil etdi. Bu dövrdə Stalinqrad əhalisi və sənaye obyektləri də döyüşün içində idi, şəhər tamamilə hərbi zonaya çevrilmişdi. Hər iki tərəf böyük itkilər verirdi və döyüş getdikcə daha amansız xarakter alırdı. [3]

Döyüşün həlledici mərhələsi 1942-ci ilin noyabrında baş verdi. Sovet İttifaqı “Uran əməliyyatı”nı həyata keçirərək Alman ordusunun zəif müdafiə olunan Rumınıya və İtaliya bölmələrini hədəf aldı. Bu hücum nəticəsində Stalinqradda döyüşən Alman 6-cı ordusu tam mühasirəyə alındı. [2]

Mühasirə halqasına düşən Alman ordusu ağır qış şəraitində ciddi logistika problemləri ilə üzləşdi. Ərzaq, yanacaq və sursat çatışmazlığı ordunun döyüş qabiliyyətini kəskin şəkildə azaltdı. Alman hava qüvvələrinin mühasirədə olan ordunu tam təmin etmə planı da uğursuz oldu. [4]

Adolf Hitlerin ordunun geri çəkilməsinə icazə verməməsi vəziyyəti daha da ağırlaşdırdı. Alman 6-cı ordusu Stalinqrad daxilində tam blokadada qaldı və sistemli şəkildə zəifləməyə başladı. 1943-cü ilin yanvarında Sovet ordusu “Ring əməliyyatı” ilə mühasirəni daraltdı və Alman qüvvələrinin müqavimətini qırdı. [3]

Nəticədə, 1943-cü il 2 fevralda general Fridrix Paulus təslim oldu. Bu hadisə Almaniyanın Şərq Cəbhəsində strateji təşəbbüsünü itirməsi və müharibədə müdafiə mövqeyinə keçməsi ilə nəticələndi. Stalinqrad döyüşü həm hərbi, həm də psixoloji baxımdan müharibənin gedişini Müttəfiq dövlətlərin xeyrinə dəyişdi. [1]

Ədəbiyyat siyahısı

[1] Antony Beevor, Stalingrad: The Fateful Siege 1942–1943, Penguin Books, 1998.

[2] Antony Beevor, The Second World War, Little, Brown, 2012.

[3] Gerhard L. Weinberg, A World at Arms: A Global History of World War II, Cambridge University Press, 1994.

[4] William L. Shirer, The Rise and Fall of the Third Reich, Simon & Schuster, 1960.

HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK İDEYALARI VƏ GƏNCLƏRİN PSİXOLOJİ

HAZIRLIĞI GƏNC NƏSİL ÜÇÜN

Musayeva Nuray Ömər qızı, 111R, İngilis və alman dilləri fakultəsi, Siyasət

E-POÇT: msyvanuray29@gmail.com; rus dili bölməsi

Baş müəllim, b.m Xasiyeva Sevinc Əli.

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri.

"Biz uşaqlarımızı yaxşı tərbiyə etməliyik, onları yaxşı şəraitdə yaşatmalıyıq. Uşaqlarımıza təhsil verməliyik. Onları gələcək üçün hazırlamalıyıq."

Heydər Əliyev [3, s.77]

Müasir Azərbaycan cəmiyyətində gənc nəslin formalaşması strateji əhəmiyyət daşıyan məsələlərdən biridir. Bu proses yalnız təhsil və peşə hazırlığı ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda onların psixoloji dayanıqlığı, milli kimliyi və dövlətçilik düşüncəsi ilə sıx bağlıdır.

Heydər Əliyevin dövlətçilik konsepsiyası müstəqil Azərbaycanın möhkəmləndirilməsi, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və vətənpərvər vətəndaşların yetişdirilməsi üzərində qurulmuşdur. Bu ideyalar gənc nəslin şüurunda dövlətə sədaqət, məsuliyyət hissi və ictimai fəallıq kimi keyfiyyətlərin formalaşmasına zəmin yaradır.

Müasir dövrdə gənclərin psixoloji hazırlığı xüsusilə aktualıq kəsb edir. İnformasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı və qloballaşmanın təsirləri gənclərin düşüncə tərzinə, davranışına və emosional vəziyyətinə ciddi təsir göstərir.

Psixoloji hazırlığın əsas elementlərindən biri özünüdərkdir. Gənc insan öz kimliyini, tarixini və mədəniyyətini dərk etmədən sağlam şəxsiyyət kimi formalaşa bilməz.

Bununla yanaşı, psixoloji hazırlıq gənclərin qarşılaşdığı çətinliklərə münasibətdə özünü göstərir. Müasir dünyada rəqabət, stress və qeyri-müəyyənlik kimi faktorlar gənclərin psixoloji vəziyyətinə təsir edir. Heydər Əliyevin həyat yolu və fəaliyyəti bu baxımdan gənclər üçün əsl nümunədir. Liderlik keyfiyyətlərinin inkişafı da gənclərin psixoloji hazırlığının mühüm istiqamətlərindən biridir.

Qloballaşma şəraitində milli dəyərlərin qorunması xüsusi diqqət tələb edir. Bu baxımdan Heydər Əliyev ideyalarına əsaslanan milli tərbiyə sistemi gənclər üçün mühüm istiqamətverici rol oynayır.

Heydər Əliyevin dövlətçilik ideyaları və gənclərin psixoloji hazırlığı bir-birini tamamlayan və qarşılıqlı şəkildə inkişaf etdirən iki mühüm istiqamətdir. Belə gənclik isə Azərbaycanın gələcəyinin etibarlı təminatıdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Heydər Əliyev dövlətçilik idealları və müasir dövr-<https://science.gov.az>
2. Müstəqil Azərbaycan Heydər Əliyevin ideyaları əsasında-<https://shirvan-ih.gov.az>
3. Azərbaycan Konstitusiyasında Heydər Əliyevin suverenlik-<https://ganja-ih.gov.az>
4. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq ideologiyası-<https://mod.gov.az>

MÜASİR AZƏRBAYCAN GƏNCLİYİ: HEYDƏR ƏLİYEV İDEYALARI İŞİĞİNDƏ PSIXOLOJİ İNKİŞAF VƏ MİLLİ MƏSULİYYƏT

Babayeva Əzizə Emin qızı, 111R, İngilis və alman dilləri fakultəsi, Siyasət

E-POÇT: babayevaezize@gmail.com; rus dili bölməsi.

Baş müəllim, b.m Xasiyeva Sevinc Əli.

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri.

"Uşaqlar bizim gələcəyimizdir. Gələcəyimizi necə tərbiyə edəcəyiksə, böyüdəcəyiksə, ölkəmizin, millətimizin, dövlətimizin gələcəyi bundan asılı olacaqdır. Ona görə də bu, bizim müqəddəs borcumuzdur."

Heydər Əliyev [11, s.79]

Müasir dövrdə Azərbaycan gəncliyi cəmiyyətin aparıcı qüvvəsi kimi çıxış edir və ölkənin gələcək inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirən əsas sosial təbəqələrdən biridir. Qloballaşma, informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı və mədəniyyətlərarası inteqrasiyanın genişlənməsi gənclərin psixoloji formalaşmasına, dəyərlər sistemində və davranış modellərinə mühüm təsir göstərir. Heydər Əliyev gəncləri hər zaman xalqın gələcəyi kimi qiymətləndirmiş, onların hərtərəfli inkişafını dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi müəyyən etmişdir. Onun formalaşdırdığı

dövlətçilik ideologiyası milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, vətənpərvərlik ruhunun gücləndirilməsi və intellektual inkişafın təşviqi üzərində qurulmuşdur.

Psixoloji inkişaf baxımından müasir gənclər müxtəlif təsirlərə məruz qalırlar. Bu şəraitdə gənclərin milli kimliklərini qoruyaraq inkişaf etmələri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Heydər Əliyevin ideyaları bu baxımdan balanslı inkişaf modelini təklif edir.

Milli məsuliyyət anlayışı müasir gəncliyin formalaşmasında əsas komponentlərdən biridir. Milli məsuliyyət yalnız vətəni sevmək deyil, həm də onun inkişafı üçün fəal iştirak etmək, ictimai proseslərə məsuliyyətlə yanaşmaq və milli maraqları qorumaq deməkdir. Heydər Əliyev bu məsələni xüsusi vurğulayaraq qeyd edirdi ki, hər bir gənc öz xalqının tarixini, mədəniyyətini və dəyərlərini dərindən bilməli və onları gələcək nəsillərə ötürməlidir.

Eyni zamanda, psixoloji inkişaf prosesində özünəinam və məqsədyönlülük keyfiyyətlərinin inkişafı mühüm rol oynayır. Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyət yolu gənclər üçün parlaq nümunədir.

Müasir Azərbaycan gəncliyi həm də dövlətin həyata keçirdiyi gənclər siyasətinin nəticəsində geniş imkanlara malikdir. Təhsil, elm, idman və mədəniyyət sahələrində yaradılan şərait gənclərin potensialını reallaşdırmağa imkan verir.

Qloballaşmanın gətirdiyi bəzi mənfi təsirlər də mövcuddur. Bu problemlərin qarşısını almaq üçün Heydər Əliyev ideyalarına əsaslanan milli tərbiyə sistemi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Müasir Azərbaycan gəncliyinin psixoloji inkişafı və milli məsuliyyətinin formalaşması Heydər Əliyev ideyaları ilə sıx bağlıdır. Bu ideyalar gənclərə düzgün istiqamət verir və onların cəmiyyətin inkişafında fəal iştiraklarını təmin edir. Beləliklə, Heydər Əliyev ideyaları müasir gəncliyin həm psixoloji sabitliyinin, həm də milli məsuliyyətinin əsas dayacağı kimi çıxış edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Heydər Əliyev və Azərbaycan gəncliyi-<https://sia.az>
2. Ümummilli lider Heydər Əliyev: Hər bir Azərbaycan gəncliyi-<https://mod.gov.az>
3. Heydər Əliyev və Azərbaycan gəncliyi- <https://ikisahil.az>
4. Azərbaycan gəncliyi fəxrimizdir- <https://aia.az>

HEYDAR ALIYEV AND THE AZERBAIJANI MODEL OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

**FERECOV AYKHAN EKBER, School No. 310 of Sabunchu District goldenaykhan@gmail.com
Department of Azerbaijani Linguistics Prof. Akhundova Aqida
Azerbaijan University of Languages**

The Republican student and school scientific conference titled “Heydar Aliyev and the Model of Sustainable Development of Azerbaijan” is dedicated to the 103rd anniversary of the birth of Heydar Aliyev, a prominent statesman whose legacy continues to influence Azerbaijan’s development. The conference provides a platform for students and young researchers to examine sustainable development within the Azerbaijani context, particularly through the lens of Aliyev’s political vision and reforms.

Heydar Aliyev played a key role in shaping Azerbaijan’s long-term development strategy. Following the country’s independence in 1991, Azerbaijan faced significant political and economic instability. His return to leadership in 1993 marked a turning point, as he strengthened state institutions, restored stability, and established the foundations for future growth.

A central element of his model is economic sustainability. Aliyev emphasized the strategic use of Azerbaijan’s natural resources, particularly oil and gas, to support national development. The 1994 “Contract of the Century” attracted foreign investment and integrated the country into the global energy market. At the same time, he promoted economic diversification, encouraging growth in sectors such as agriculture, industry, and tourism.

Aliyev also prioritized social sustainability, recognizing human capital as a key national asset. His policies focused on improving education, healthcare, and social welfare, aiming to develop a skilled and capable population. This emphasis continues to shape Azerbaijan's investment in education and innovation today.

Environmental considerations formed another aspect of his development approach. Although less prominent at the time, Aliyev acknowledged the importance of balancing economic growth with environmental protection. This perspective has since evolved into broader sustainability strategies aligned with global standards.

Overall, Aliyev's vision integrated governance, economic development, social progress, and national identity into a unified model of sustainable development. The conference encourages participants to explore these dimensions, engage in critical analysis, and propose innovative solutions to contemporary challenges. It also promotes academic collaboration and intellectual growth among young researchers.

The extension of the submission deadline to April 10, 2026, allows for broader participation and the preparation of high-quality research. Ultimately, the conference not only commemorates Heydar Aliyev's legacy but also fosters knowledge, innovation, and future-oriented thinking, contributing to Azerbaijan's ongoing sustainable development.

References

1. Heydar Aliyev (1994). Contract of the Century. Baku.
2. United Nations (1987). Our Common Future (Brundtland Report). Oxford University Press.
3. Republic of Azerbaijan (2021). National Priorities for Socio-Economic Development. Baku.
4. World Bank (2020). Azerbaijan: Towards Sustainable and Inclusive Growth. Washington, DC.

HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİNDƏ GƏNCLİK FAKTORU VƏ MİLLİ KİMLİK VARİSLİYİ

Gülşad Zeynalı Səxavət

ezizova.f.05@gmail.com Bölmə: Siyasi Elmlər

Elmi rəhbər: Firuzə Əzizova İbrahim

6C sinfi, 2 Nömrəli Texniki Humanitar Elmlər Liseyi

Sizcə bir dövləti güclü edən onun ordusudur yoxsa adət-ənənələri? Mənim fikrimcə bir dövləti güclü edən əsas amil onun gənclərlə bağlı siyasətidir. "Hər bir Azərbaycan gənci hər şeydən çox, hər şeydən artıq müstəqil Azərbaycanın bu günü, gələcəyi haqqında düşünməlidir." Bu kəlam biz gənclərin daim yaşam şüarına çevrilməlidir. Mən düşünürəm ki, bu sadəcə bir nəsihət deyil bu, eyni zamanda Azərbaycanın dövlətçilik mövqeyidir. Bu strategiya güclü qərarları deyil, Azərbaycanın gələcək taleyini düşündürən bir planı əhatə edir. Mən tezisdə Ulu öndərin bizlər üçün yaratdığı imkanların — təhsildən idarəçiliyə, milli ruhdan beynəlxalq uğurlara qədər olan o güclü zəncirin halqalarını təhlil edəcəyəm. Bu böyük dövlətçilik planının əsas sütunlarına və ulu öndərin bizim üçün açdığı o geniş inkişaf yollarına daha dərindən nəzər salaq. Gənclər siyasətini dövlət idarəçiliyinin prioritet istiqamətinə çevirən Ümummilli lider Heydər Əliyevin gənclərə verdiyi ən böyük töhfəsidir.[1]

1988-ci ildən 1993-cü ilə qədər ölkə gəncliyi ictimai-siyasi proseslərdən kənarda qalmışdı, onun potensialı lazımınca qiymətləndirilmirdi. Lakin, Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə gəlməsindən sonra bu vəziyyət kökündən dəyişdi. Hələ prezident səlahiyyətlərini yerinə yetirən zaman Ulu öndər ilk görüşünü məhz gənclərlə keçirdi. Onun "Azərbaycanın bugünkü, gələcəyi bütövlükdə sağlam, düşüncəli gənclərdir" sözləri hər kəsin həyat devizinə çevrilib. Hələ Azərbaycan SSR-ə rəhbərlik edən zaman O, hər il yüzlərlə gənci SSRİ-nin ən yaxşı ali məktəblərinə göndərirdi. O dövrdə hər il 800-dən çox azərbaycanlı gənc Moskva, Leninqrad və Kiyev kimi elm mərkəzlərində nadir ixtisaslara yiyələnirdilər. Bu Azərbaycanın intellektual ordusunu hazırlamaq üçün atılmış dahi bir addım idi. Bəlkə də bu gün işğaldan azad olmuş torpaqlarımızda dalğalanan bayrağımız Heydər Əliyevin yaratdığı Cəmişid Naxçıvanski Hərbi məktəbinə görədir.

1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə ali hakimiyyətə yenidən qayıdan Heydər Əliyev gənclərlə işi dövlət siyasətinin mərkəzinə qoydu. 1994-cü ildə Gənclər və İdman Nazirliyinin yaradılması, 1996-cı ildə isə ilk Gənclər Forumunun keçirilməsi bu diqqətin ən bariz nümunəsidir. Məhz onun qərarı ilə 2 fevralın Azərbaycanda Gənclər Günü kimi təsis edilməsi təəccüblü deyil.[2] Bütün bu görünən işlər keçmişin uğurlu statistikasını deyil, bu gün bizim hər birimizin yaxınlığında açılan böyük bir imkanlar qapısıdır.[3]

Bizə miras qalan bu müstəqillik sadəcə bir hədiyyə deyil, bizim çiyinlərimizdə daşdığımız ən müqəddəs məsuliyyətdir. Bu gün bizim qazandığımız hər bir uğur — istər elmdə, istərsə də beynəlxalq arenalarda dalğalandırdığımız bayrağımız — məhz bu polad iradənin və uzaqgörən siyasətin canlı şahididir.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, gənclər siyasəti dövlətin uzunmüddətli inkişafında əsas rol oynayır. Gənclərin bilik və bacarıqlarının inkişafı, onların milli kimlik əsasında formalaşdırılması və cəmiyyət həyatında fəal iştirakı ölkənin gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyən edən mühüm amillərdən biridir.

Ədəbiyyat:

1. Müstəqilliyimiz əbədidir (I cild), səhifə 132
2. I Azərbaycan Gənclər Forumu 1996 <https://president.az/az/articles/view/162>
3. Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi ⇄ <https://lib.aliyevheritage.org>

HEYDAR ALIYEV'S FOREIGN POLICY: POLITICAL AND ECONOMIC RELATIONS WITH THE UNITED STATES

Mahmudova Dunay Mahir q.

**Group 272i, International Relations and Regional Studies,
AUL**

During the period of independence beginning in 1991, strong and official diplomatic relations were established between the Republic of Azerbaijan and the United States of America as a result of the policy pursued by national leader Heydar Aliyev. Several important historical events illustrate the development of these relations. One of the most significant events was the signing of the “the Contract of the Century” on September 20, 1994. This major international agreement on the joint development of three Azerbaijani oil fields – “Azeri”, “Chirag”, and “Gunashli” – was signed with oil companies representing eight countries. This contract marked a turning point in the 150- year -old history of Azerbaijan’s oil industry and laid the foundation for the country’s modern oil strategy. Currently, the shares of the US companies in the contract are as follows: UNOCAL-10.28%, Exxon Mobil -8%, and Devon-5.63%, totaling 23.91% [1].

From an analytical perspective, the primary interests of the United States in signing the agreement included gaining access to Caspian energy resources, ensuring substantial profits for American companies, creating alternative energy sources, and reducing energy dependence on other regions. For Azerbaijan, the agreement had several key objectives: attracting foreign investment, stimulating economic growth, through oil revenues, introducing modern technologies, and developing the expertise of local specialists. Moreover, the contract facilitated Azerbaijan’s integration into the international system, strengthened its relations with Western countries, and reinforced its political independence. Thus, the agreement was based on mutual interests: while the US gained economic and geopolitical advantages, Azerbaijan enhanced its economic development and international position. The results of the “Contract of the Century” were significant for Azerbaijan. The country experienced increased oil revenues, attracted substantial foreign investment, and accelerated overall economic growth. The application of modern technologies contributed to a considerable rise in oil production and the development of the oil sector. Additionally, Azerbaijan’s position in global politics strengthened, and its relations with Western countries improved. In terms of energy and transportation,

access to global oil market was ensured, alternative export routes were established, and Azerbaijan began to play an important role in the international energy market. These developments also contributed to improvements in the population's welfare, including job creation and increased income levels.

Another important milestone was Heydar Aliyev's official visit to the United States from July 27 to August 6, 1997. On August 1, 1997, a tête-à-tête meeting took place between President Heydar Aliyev and US President Bill Clinton at the White House. During the visit, an agreement on the joint exploration of four oil fields in the Azerbaijani sector of the Caspian Sea was signed between the State Oil Company of Azerbaijan and US oil companies. The signing ceremony, attended by both presidents, was held in the "Roosevelt room" of the White House, a venue reserved for agreements of high importance [2].

The visit demonstrated the strategic interests of both sides. The United States aimed to strengthen its presence in the Caspian region, expand access to energy resources, and increase its political influence. Azerbaijan, in turn, sought to gain international support, reinforce the US position on the Karabakh issue, promote its interests at the global level, and attract further American investment into its energy sector. The visit also contributed to increased support for pipeline projects and facilitated Azerbaijan's integration into global energy markets.

As a result of this official visit, Azerbaijan's regional role significantly increased, and the country became a key factor in the South Caucasus. Relations with the US deepened and gradually evolved into strategic cooperation. The interest of American companies in Azerbaijan grew, creating favorable conditions for new economic projects and further strengthening bilateral ties.

In conclusion, during the leadership of Heydar Aliyev, relations between Azerbaijan and the United States reached the level of strategic partnership. This cooperation played a crucial role in strengthening Azerbaijan's international position, ensuring its economic development, and facilitating its integration into the global system. Overall, it can be argued that the major foreign policy objectives set by Heydar Aliyev in relation to the United States were successfully achieved.

References:

1. <https://lib.aliyev-heritage.org/en/917277.html>
2. <https://lib.aliyev-heritage.org/en/3262064.html>

SKANDİNAVİYA REGIONUNUN GƏNCLƏR SİYASƏTİNDƏ FİNLANDİYANIN YERİ

Zeynəb Kərimli Səfər qızı, 224, Magistratura

zeynebkerimli02@gmail.com, Siyasi elmlər

Elmi rəhbər: c.ü.f.d., dos. G.R.Ağakışiyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Skandinaviya regionunun gənclər siyasəti ümumilikdə eyni model üzərində qurulmaqla, bir sıra ortaq xüsusiyyətlərə malikdir: yüksək səviyyədə beynəlmilliləşmə, qloballaşma və urbanizasiya; geniş ərazilərə maliklik və nisbətən az sayda əhali; dənizə çıxış imkanları; əlverişli həyat şəraiti [3, s. 606].

Skandinaviya regionunda sosial siyasətin məqsədləri və vəzifələrinin müəyyən olunmasında, həmçinin bu siyasətin icrasında yüksək səviyyəli milli iştirak müşahidə edilir. Bu sosial siyasət modeli elmi ədəbiyyatda "Beveric modeli" kimi tanınır. "Beveric modeli" iqtisadi cəhətdən aktivliyindən asılı olmayaraq, hər bir fərdin xəstəlik, qocalıq və ya digər səbəblərdən maddi ehtiyatlarının azalması hallarında minimum sosial müdafiə hüququna malik olması prinsipinə əsaslanır. "Beveric modeli" 4 əsas istiqamət üzrə təsnif edilir: mühafizəkar, sosial-demokrat, katolik və liberal. Skandinaviya regionu sosial-demokratik modelə, həmçinin onun Skandinaviya modeli kimi tanınan variantına üstünlük verirlər [4, s. 134].

Skandinaviya regionunda gənclər siyasətinin ümumi məqsədi gənclərin cəmiyyətə rahat və effektiv integrasiyasının təmin edilməsidir. Regionda gənclik dövrü 10-12 illik bir mərhələni əhatə edir və bu müddət ərzində gənclər müstəqil həyata daxil olmaq üçün tələb olunan təhsil, peşəkar bacarıqlar, hüquq və vəzifələrin dərk edilməsi, eləcə də vətəndaşlıq və mənəvi tərbiyə üzrə biliklər əldə etməlidirlər [1, s. 23].

Təhsil və Mədəniyyət Nazirliyinin Gənclər Departamenti tərəfindən hazırlanmış Finlandiyanın gənclər siyasəti sənədləri tematik istiqamətlər ətrafında qurulmuşdur. Gənclərlə işin əksəriyyəti bələdiyyə səviyyəsində aparılır, xüsusi tematik proqramlar vasitəsilə gənclərlə birbaşa əlaqə isə qeyri-ticarət təşkilatı Allianssi koordinasiya edən birləşdirilmiş gənclər QHT-ləri tərəfindən həyata keçirilir.

Gənclər siyasətinin məqsədlərindən biri gənclərin yetkinliyə qeyri-ugurlu keçidinə birbaşa təsir göstərən başlanğıc mövqelər və imkanlardakı fərqləri aradan qaldırmaqdır. Finlandiyada kirayə mənzil ala bilməyən gənclər üçün imtiyazlar ümumdır və təcrübə dövlət subsidiyaları hesabına maliyyələşdirilir. Gənclər Aktı cari onillik üçün əsas siyasət istiqamətlərini müəyyən edən gənclər siyasəti sənədidir. Bu sənəd 2017-ci ildə dərc edilməklə, onun son variantında Finlandiya gənclər siyasətinin əsas məqsədləri gənclərin cəmiyyətdə təsirinin artırılması, onların böyüklər cəmiyyətinə integrasiyası və yetkinliyin inkişafı kimi müəyyən edilir [2, s. 76].

Beləliklə, Finlandiyanın gənclər siyasəti sənədlərində səlahiyyətlərin artırılması məsələsi üstünlük təşkil edir. Digər yanaşma fin cəmiyyətinin dayanıqlı inkişafıdır ki, burada da gənclər keçid prosesi zamanı vətəndaş, sosial və siyasi iştirak üçün lazımı bacarıq və vərdislərə yiyələnir, fəal vətəndaşlıq, məsuliyyət və şüurlu istehlak formalaşdırır və bununla da böyüklər cəmiyyətinə integrasiya edirlər.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. Леонов Ю.С. Стратегии европейской государственной молодежной политики: основные направления и тенденции // Аналитический вестник Совета Федерации ФС РФ. 2007, № 4, стр. 19-30.
2. Майборода А., Саблина А., Ясавеев И. Государство для молодежи или молодежь для государства: дискурсы молодежной политики в странах Евросоюза и России // Социологическое обозрение. 2021, Т. 20. № 3, стр. 71-97.
3. Потапова Д.С. Особенности реализации молодежной политики в Скандинавских странах // Международный научный журнал Молодой Ученый. 2016, № 4 (108), стр. 606-608.
4. Холостова Е.И. Социальная политика: Москва: Издательство Юрайт, 2005. 208 с.

YUNANISTAN RESPUBLİKASININ XARİCİ SİYASƏTİNİN ƏSAS MEYARLARI

Sultanova Türkanə Həbil qızı, 388, BMR
turkane.sultanova85@gmail.com, Siyasi Elmlər
Elmi rəhbər: b/m. Səbinə Muradova İlham qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Yunanıstan üç qitənin kəsişməsində yerləşir. Yunanıstanın Şərqi Aralıq dənizindəki mövqeyi onun strateji əhəmiyyətini artırır. Aralıq dənizi ölkəsi olmasına baxmayaraq, Yunanıstanın bölgədəki iştirakı kifayət qədər məhduddur. Yunanıstan Avro-Aralıq dənizi əməkdaşlığı kontekstində Türkiyəyə yardım etmişdir. Nəticədə, bu yardım digər Aralıq dənizi ölkələri tərəfindən bloklanmış, bu da Yunanıstanın həmin ölkələrlə münasibətlərində müvəqqəti gərginliyə səbəb olmuşdur [2, s. 5].

Hərbi rejimin süqutundan və 1974-cü ildə demokratiyanın bərqərar olmasından sonra Yunanıstan iqtisadiyyatında baş verən hadisələr köhnə mexanizmlərdən əhəmiyyətli bir keçidin getdiyi təəssüratını yaratdı. Bu inkişafın mərkəzində yarımperiferiyanın ən mühüm aktoru dövlət idi. 1945-1974-cü illərdə dövlət müdaxiləsi nəticəsində subsidiyalar, lisenziyalar və s. baş verdi. Dövlət öz rolunu ölkənin sənaye inkişafına birbaşa töhfə verməkdənsə, özəl sektoru stimullaşdırmaqla (əsasən maliyyə) məhdudlaşdırmışdı. Dövlət aşağı texnologiyalı, əmək tutumlu rəqabətsiz ənənəvi sənaye sahələrini dəstəklədi və xarici kapitalın qeyri-ənənəvi

sektorlara investisiya qoymağa dəvət etdi. Müvafiq olaraq, 1965-1974-cü illər arasında dövlətin ümumi sənaye investisiyalarında ümumi iştirakı cəmi 0,7% təşkil etmişdir[3, s. 74].

Yunanıstanın xarici siyasətində Azərbaycanla əlaqələri 1992-ci ilin aprelində yaradılıb. Hər iki ölkə arasında səfirliklər fəaliyyət göstərir. 1994-2004-cü illərdə iki ölkə arasında iqtisadi, sənaye, texnoloji, elm, enerji, mədəniyyət, nəqliyyat, investisiyaların qorunması sahələrində sazişlər imzalanıb[1].

Müxtəlif dövrlərdə Azərbaycanda səfərdə olmuş yunan nazirləri Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsində BMT qətnamələrinin yerinə yetirilməsi, istənilən ölkə ərazisinin işğal olunmasına qarşı çıxdıqlarını bildiriblər. 2000-ci ilin noyabrın 10-da xidmət müddətinin başa çatması ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevlə son görüşündə Yunanıstanın Azərbaycandakı səfiri Georgios Zois həmin fikirləri təsdiqləyib. O, həmçinin Heydər Əliyevə Azərbaycanda nəzərəcarpacaq inkişaf getdiyini bildirib və Azərbaycanın Avropa Şurasına daxil olmağa tam hazır olduğunu bəyan edib. Yunan diplomatı həmin görüşdə siyasi xadim kimi Heydər Əliyev haqqında yüksək fikirlər söyləyib. Yunanıstan-Azərbaycan münasibətləri Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Avropa İttifaqında da inkişaf edir[1].

Çoxölçülü xarici siyasətin formalaşması kontekstində Xarici İşlər Nazirliyi İctimai Diplomatiyanın həyata keçirilməsi yolu ilə Yunanıstanın xaricdəki beynəlxalq imicinin yaxşılaşdırılmasını əsas prioritet kimi müəyyən edir. Bu, 2024-2027-ci illər üçün Strateji Planda, eləcə də İctimai Diplomatiya üzrə Milli Strategiyanın hazırlanması ilə əlaqədar İllik Fəaliyyət Planında öz əksini tapmışdır[4].

Ədəbiyyat siyahısı:

1. <https://lib.aliyevheritage.org/az/5511803.html>
2. <https://share.google/BpEnnP4REWmWkI8Wg>
3. <https://users.metu.edu.tr/tayfur/reading/semiperipheral.pdf>
4. <https://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/dimosia-diplomatia/>

ПОЛИТИКА ЗЕЛЁНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ ВЕЛИКОБРИТАНИИ

Barışnikova Svetlana Aleksandrovna, 161R, BMR

barisnikovasveta@gmail.com, Siyasi elmlər

Elmi rəhbər: b/m, t.ü.f.d Firuzə Həyatova

Azərbaycan Dillər Universitet, Bakı

Политика зелёной энергетики в Великобритании в последние годы стала одним из ключевых направлений государственной стратегии развития. В условиях глобального изменения климата и необходимости сокращения выбросов парниковых газов Британское правительство активно внедряет меры по переходу от традиционных источников энергии — угля, нефти и газа — к возобновляемым источникам энергии. Главная цель этой политики заключается в формировании устойчивой, экологически безопасной и экономически эффективной энергетической системы, которая позволит стране сократить вредное воздействие на окружающую среду и одновременно сохранить высокий уровень экономического развития. Одним из важнейших факторов, повлиявших на развитие политики зелёной энергетики Великобритании, стало участие страны в международных климатических соглашениях, включая Парижское соглашение по климату (2015 год). В рамках этих обязательств Великобритания поставила перед собой амбициозную цель — достичь углеродной нейтральности к 2050 году. Это означает, что объем выбросов углекислого газа должен быть максимально сокращён и компенсирован экологическими мерами, такими как развитие возобновляемых источников энергии, улучшение энергоэффективности и внедрение новых технологий хранения энергии.[1] Одним из наиболее успешных направлений британской зелёной политики стало развитие ветроэнергетики, особенно морских ветровых электростанций. Благодаря своему географическому положению и сильным ветрам, Великобритания стала мировым лидером в области офшорной ветроэнергетики. В акватории Северного моря построено большое количество ветровых парков, которые обеспечивают значительную часть электроэнергии страны. Развитие этой отрасли не только помогает снижать

выбросы углерода, но и создаёт новые рабочие места, стимулирует инвестиции и способствует технологическому прогрессу. Важным шагом в развитии зелёной энергетики стало также постепенное отказ от угольной энергетики. Великобритания стала одной из первых стран Европы, которая практически полностью закрыла большинство угольных электростанций. Это позволило значительно сократить выбросы вредных веществ в атмосферу.[3] Вместо угля всё чаще используются возобновляемые источники энергии, такие как солнечная энергия, энергия ветра и биотопливо. Помимо развития возобновляемых источников энергии, Британское правительство уделяет большое внимание энергоэффективности и инновациям. Разрабатываются программы модернизации домов, улучшения теплоизоляции зданий и перехода на экологически чистый транспорт. Активно развивается рынок электрических автомобилей, а также создаётся инфраструктура для зарядных станций. Эти меры направлены на снижение потребления ископаемого топлива и уменьшение общего уровня загрязнения окружающей среды. Большую роль в формировании международной климатической политики сыграло проведение в городе Глазго международной конференции Конференция ООН по изменению климата COP26. Это событие подчеркнуло стремление Великобритании занимать лидирующие позиции в борьбе с изменением климата и продвигать глобальные инициативы по развитию зелёной энергетики. Однако, несмотря на значительные успехи, политика зелёной энергетики сталкивается и с определёнными трудностями. Среди них можно выделить высокую стоимость внедрения новых технологий, необходимость модернизации энергетической инфраструктуры и зависимость некоторых регионов от традиционной энергетики. Кроме того, переход к зелёной экономике требует значительных инвестиций и времени. Тем не менее, современная политика Великобритании в сфере зелёной энергетики демонстрирует последовательное стремление государства к экологической трансформации экономики. Страна активно инвестирует в новые технологии, поддерживает развитие возобновляемых источников энергии и формирует долгосрочную стратегию устойчивого развития.

В результате Великобритания постепенно превращается в один из мировых центров инноваций в области экологически чистой энергетики.[2] Политика зелёной энергетики Великобритании на современном этапе представляет собой комплексную систему мер, направленных на снижение выбросов, развитие возобновляемых источников энергии и формирование устойчивой экономики будущего. Благодаря активной государственной поддержке и международному сотрудничеству страна продолжает укреплять свои позиции как один из лидеров глобального энергетического перехода.

Список литературы:

- 1) <https://link.springer.com/book/10.1057/9781137584434>
- 2) <https://arxiv.org/pdf/2503.14309>
- 3) <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-047>

NORVEÇ-AZƏRBAYCANDA ALTERNATİV ENERJİ MƏNBƏLƏRİNİN İSTİFADƏSİNİ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Kudai Suman Sures oğlu, 372, BMR

sumankudai@gmail.com, Siyasi Elmlər

Elmi Rəhbər: müəllim Ülviyyə Poladxan Yaşarlı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Norveç və Azərbaycan enerji ehtiyatları baxımından zəngin ölkələrdir. Hər iki ölkə enerji sektorunda mühüm rol oynasa da, onların enerji siyasəti və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə səviyyəsi fərqlidir. Norveç Avropada bərpa olunan enerjinin geniş istifadəsi ilə seçilən ölkələrdən biri hesab olunur, Azərbaycan isə son illərdə bu sahənin inkişafına daha çox diqqət yetirməyə başlamışdır.

Norveç Avropa əhalisinin yalnız təxminən 1 faizinə sahib olsa da, böyük enerji resurslarına malikdir. Ölkədə hidroenerji ehtiyatlarının təxminən 20 faizi və su anbarlarının 50 faizi yerləşir.[1.] Elektrik enerjisinin təxminən 95 faizi ölkə üzrə fəaliyyət göstərən 1600 su elektrik stansiyasından əldə edilir, külək enerjisinin payı isə getdikcə artmaqdadır.[1.] Norveçin elektrik şəbəkəsi çox inkişaf etmişdir və onun uzunluğu təxminən 330 min kilometr təşkil edir. Ölkədə enerji təchizatının təhlükəsizliyi isə 99,998 faiz səviyyəsindədir.[1.]Norveç əksər illərdə elektrik enerjisinin xalis ixracatçısı kimi Avropa enerji bazarında mühüm rol oynayır. [1.]. Norveçdə elektrik enerjisinin istehsalı demək olar ki, tamamilə bərpa olunan və emissiyasız mənbələrə əsaslanır.[2.]

Azərbaycan isə uzun müddət enerji siyasətini əsasən zəngin neft və qaz ehtiyatlarının inkişafına yönəlmişdir. Bərpa olunan enerji mənbələrinin geniş tətbiqi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən enerji siyasətinin əsas prioritet istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir.

29 may 2019-cu il tarixli, Azərbaycan Respublikasının enerji sektorunda islahatların sürətləndirilməsi haqqında Prezidentin 1209 nömrəli Sərəncamı enerji bazarında liberallaşdırma prosesinin gücləndirilməsinə, rəqabətin artırılmasına və yaşıl enerjiyə keçid üçün hüquqi bazanın formalaşdırılmasına mühüm töhfə vermişdir. [3.] Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə haqqında 31 may 2021-ci il tarixli 339-VIQ nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu isə bu sahədə hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsasları müəyyən edən, həmçinin yaşıl enerjinin təşviqi üçün müxtəlif dəstək mexanizmlərini tənzimləyən mühüm normativ çərçivə rolunu oynayır. [3.]

Energetika Nazirliyinin məlumatına görə, günəş enerjisinin texniki potensialı təxminən 23 000 mvt təşkil edir və ölkədə illik günəşli saatların sayı 2400–3200 saat arasında dəyişir.[4.] Külək enerjisinin texniki potensialı isə təxminən 3000 mvt səviyyəsində qiymətləndirilir və xüsusilə Xəzər dənizi sahili boyunca bu sahədə geniş imkanlar mövcuddur.[4] Bundan əlavə, kiçik su elektrik stansiyaları üçün texniki potensial 520 mvt, geotermal enerji potensialı isə təxminən 800 mvt olaraq qiymətləndirilir. Biokütlə və tullantılardan enerji istehsalı da ölkədə enerji mənbələrinin şaxələndirilməsi baxımından mühüm imkanlar yaradır. [4.]

Norveç artıq bərpa olunan enerji sahəsində inkişaf etmiş və elektrik enerjisinin böyük hissəsini bu mənbələrdən əldə edən ölkədir. Azərbaycan isə hələ də əsasən neft və qaz sektoruna əsaslanan enerji sistemə malik olsa da, bərpa olunan enerji sahəsində geniş potensiala sahibdir və son illərdə bu istiqamətdə mühüm addımlar atmağa başlamışdır. Gələcəkdə bərpa olunan enerji layihələrinin genişləndirilməsi Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsinə və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə mühüm töhfə verə bilər.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. About Renewables Norway // <https://www.fornybarnorge.no/om-oss/in-english/>
2. Norveç Cəmiyyəti və Mədəniyyəti/ Eva Maagerö və Birte Simoren
3. The use of renewable energy sources in Azerbaijan // <https://minenergy.gov.az/en/alternativ-ve-berpa-olunan-enerji/azerbaycanda-berpa-olunan-enerji-menbelerinden-istifade>
4. Energy system transformation / <https://www.iea.org/reports/azerbaijan-energy-profile/energy-system-transformation>

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN-RUSİYA MÜNASİBƏTLƏRİNİN FORMALAŞMASINDA ROLU VƏ DAYANIQLI İNKİŞAF STRATEGİYASI

Süleyman Mehdi Məmməd oğlu, 286, BMR

suleymanmehdili@gmail.com, Siyasi Elmlər

Elmi rəhbər: P.ü.f.d., dos. Günay Kamil qızı Məmmədova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsindən sonra qarşılaşdığı əsas problemlərdən biri xarici siyasət kursunun müəyyənəşdirilməsi və regionda balanslı münasibətlərin qurulması olmuşdur. Bu baxımdan, Azərbaycanın qonşu və regional güc olan Rusiya ilə münasibətləri xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Məhz bu mürəkkəb dövrdə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev ölkənin xarici siyasət strategiyasını formalaşdıraraq Azərbaycan-Rusiya münasibətlərinin əsasını qoymuşdur [1, s.45].

1991-ci ildə SSRİ-nin dağılması ilə Azərbaycan müstəqillik qazansa da, ölkə siyasi sabitsizlik, iqtisadi tənəzzül və hərbi münaqişələrlə üzləşmişdir. Xüsusilə Dağlıq Qarabağ münaqişəsi regionda təhlükəsizlik mühitini daha da gərginləşdirmişdir. Bu dövrdə Rusiya regionda əsas təsir gücünə malik dövlət olaraq qalırdı. Ona görə də Azərbaycan üçün Rusiya ilə münasibətlərin düzgün qurulması həyati əhəmiyyət daşıyırdı. Lakin ilk illərdə bu münasibətlər qeyri-sabit və ziddiyyətli olmuşdur [3, s. 72].

1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev Azərbaycanın xarici siyasətində yeni mərhələnin əsasını qoydu. Onun əsas məqsədi balanslaşdırılmış və pragmatik siyasət yürütmək idi.

Heydər Əliyev Rusiya ilə münasibətləri emosiyalar üzərində deyil, milli maraqlar əsasında qurmağa başladı. O, bir tərəfdən Azərbaycanın suverenliyini qoruyur, digər tərəfdən isə Rusiya ilə əməkdaşlığı inkişaf etdirirdi. Bu siyasətin əsas xüsusiyyətləri qarşılıqlı hörmət və bərabərlik prinsipi, regional sabitliyin təmin olunması, iqtisadi və enerji əməkdaşlığının genişləndirilməsi olmuşdur [1, s.112].

Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə Azərbaycan-Rusiya münasibətləri yeni məzmun qazandı. 1997-ci ildə iki ölkə arasında dostluq və əməkdaşlıq haqqında mühüm saziş imzalandı. Bu dövrdə siyasi dialoq sabitləşmiş, ticarət əlaqələri genişlənmiş, enerji sahəsində əməkdaşlıq inkişaf etmidir. Beləliklə, Rusiya Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşlarından birinə çevrilmiş, eyni zamanda təhlükəsizlik məsələlərində də əməkdaşlıq gücləndirilmişdir [3, s.135].

Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi enerji siyasəti Azərbaycan-Rusiya münasibətlərinə də ciddi təsir göstərmişdir. Xüsusilə Əsrin müqaviləsi Azərbaycanın beynəlxalq enerji bazarına integrasiyasını təmin etdi. Bu siyasət Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyini gücləndirdi, regionda geosiyasi balans yaratdı, Rusiya ilə rəqabət və əməkdaşlıq elementlərini paralel şəkildə inkişaf etdirdi. Heydər Əliyev enerji resurslarından yalnız iqtisadi deyil, həm də siyasi alət kimi istifadə edərək ölkənin mövqeyini möhkəmləndirdi [2, s. 150].

Heydər Əliyevin siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də dayanıqlı inkişafın təmin olunması idi. Bu strategiya aşağıdakı istiqamətləri əhatə edirdi: İqtisadi sabitliyin yaradılması, xarici investisiyaların cəlb edilməsi, regional əməkdaşlığın gücləndirilməsi, dövlət institutlarının möhkəmləndirilməsi. Rusiya ilə münasibətlər bu strategiyanın mühüm tərkib hissəsi idi. Sabit və qarşılıqlı faydalı əlaqələr Azərbaycanın uzunmüddətli inkişafına xidmət edirdi.

Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi siyasət nəticəsində Azərbaycan-Rusiya münasibətləri sabitləşmiş, Azərbaycanın beynəlxalq mövqeyi güclənmiş, regional təhlükəsizlik mühiti qismən yaxşılaşmışdır. Bu siyasət sonrakı dövrlərdə də davam etdirilərək iki ölkə arasında əməkdaşlığın inkişafına zəmin yaratdı.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, Heydər Əliyev Azərbaycan-Rusiya münasibətlərinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Onun balanslaşdırılmış və pragmatik xarici siyasəti sayəsində iki ölkə arasında sabit və qarşılıqlı faydalı münasibətlər qurulmuşdur. Eyni zamanda, onun həyata keçirdiyi dayanıqlı inkişaf strategiyası Azərbaycanın iqtisadi və siyasi müstəqilliyini gücləndirmiş, ölkənin regional və beynəlxalq mövqeyini möhkəmləndirmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Həsənov Ə. Heydər Əliyev və Azərbaycan xarici siyasəti. Bakı, “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, 2003, 320
2. Həsənov Ə. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin xarici siyasəti. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2005, 384
3. Məmmədov N. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991–2003). Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2004, 280 s.

ВОЗНИКНОВЕНИЯ СМИ В КАНАДЕ

Милана Мурадова Эльхан кызы, 370R, BMR

milana.muradova.77@gmail.com, Политическая наука

Научный руководитель: Диана Николаевна Гусейнзаде

Азербайджанский Университет Языков, Баку

История зарождения средств массовой информации в Канаде представляет собой уникальный процесс, связанный с колониальным прошлым страны, географическими особенностями и напряженными отношениями между двумя основными культурами - английской и французской.

Долгое время развитие печати на территории Новой Франции сдерживалось административным запретом. Французские власти, опасаясь распространения вольнодумства, препятствовали открытию типографий в колонии. Ситуация кардинально изменилась после перехода территорий под контроль Британии. Первым периодическим изданием на канадской земле стала основанная в Галифаксе газета The Halifax Gazette (1752 г.). Ее основатель, Джон Бушелл, заложил традицию колониальной прессы, которая на начальном этапе выполняла преимущественно функцию публикатора официальных правительственных распоряжений и новостей из метрополии. Переломным моментом стало появление The Quebec Gazette (La Gazette de Québec) в 1764 году [1, с.38]. Период с 1850 по 1900 год характеризуется исследователями как эпоха национального строительства и мифотворчества в журналистике. В этот период начали формироваться общенациональные информационные сети. Так, в 1859 году была основана Канадская ассоциация прессы, которая позже трансформировалась в информационное агентство The Canadian Press. Крупнейшей газетой эпохи стал The Globe в Торонто. Издания вроде La Presse (1884 г.) и Le Devoir (1910 г.) стали не просто источниками [3, с.127]. С развитием радио в 1920-х годах встал вопрос о создании общенационального вещателя, способного объединить страну. Это привело к созданию Канадской радиовещательной комиссии, а затем и публичного вещателя CBC/Radio-Canada, который начал работу в 1936 году. В послевоенный период, особенно с 1950-х годов, началось широкое развитие телевидения. Публичный вещатель запустил телеслужбы, а вслед за ним появились и частные сети, такие как CTV (1961 г.). Созданный в 1958 году регулирующий орган взял курс на увеличение доли национальной продукции в эфире [2, с.411]. Параллельно в Квебеке в 1960-е годы происходила «Тихая революция», которая привела к расцвету франкоязычных медиа, окончательно закрепив дуалистический характер канадской медиасистемы, где англоязычная и франкоязычная журналистика

существуют параллельно, зачастую занимая противоположные позиции по вопросам внутренней политики[3, с.132].

Таким образом, возникновение СМИ в Канаде прошло путь от официальных колониальных вестников XVIII века до сложной двухуровневой системы, включающей мощный общественный вещатель и развитые частные сети.

Список литературы:

1. Овчаренко Е. Ф. Журналистика Канады: два века упущенных возможностей (1608-1806). Известия Уральского федерального университета. 2024 г. Т. 30. № 1. 40. С. 33-43.
2. Степура И. В. Канада - Социум и этап широкого развития электронных СМИ (1950-2010). Научный журнал. Киев, 2016. С. 404-419.
3. Robinson D. J. Communication History in Canada. Toronto: Oxford University Press, 2004. 356 p. 126-139.

SKANDINAVIYA ÖLKƏLƏRİNİN DAYANIQLI İNKİŞAF SİYASƏTLƏRİ

Lamiyə Namazova Bəhrəm qızı, 372, BMR

Namazovalamiye06@gmail.com, Siyasi Elmlər

Elmi rəhbər: prof. Sevdagül Fazil qızı Əliyeva

Azərbaycan Dilləri Universiteti, Bakı

Skandinaviya ölkələri birgə Dayanıqlı İnkişaf strategiyasını ilk dəfə 2001-ci ildə hazırladı. Hal-hazırda tətbiq olunan dördüncü strategiya - "Dayanıqlı Skandinaviya Bölgəsində Yaxşı Həyat: Dayanıqlı İnkişaf üçün Skandinaviya Strategiyası" adını daşıyır, 2013-cü ildə rəsmi olaraq qüvvədədir [1, s.67].

Skandinaviya rifah dövlətlərinin dayanıqlı inkişaf sahəsində onilliklər ərzində ardıcıl siyasətlər, strategiyalar və fəaliyyət planları həyata keçirərək 2030 Gündəliyinin icrası üçün etibarlı bir bünövrə qoyublar. Məhz bu bərk təməl sayəsində region bu gün daha yaşıl, daha dayanıqlı və sosial məsuliyyət baxımından daha yetkin cəmiyyətlər qurmaq yolunda uğurla irəliləyir [2, s.5].

Bütün Skandinaviya ölkələri iki sahədə xüsusilə güclü mövqe tutur:

1)Yoxsulluğun aradan qaldırılması 2)Təmiz və əlçatan enerji. [2, s.6]

1. Norveç - dayanıqlı inkişaf sahəsində dünyanın ən qabaqcıl ölkələrindən biridir. Dövlət siyasəti əsasən ekoloji balans, sosial rifah və iqtisadi sabitlik üzərində qurulmuşdur. Norveç elektrik enerjisinin təxminən 90–95%-ni hidroenerjidən əldə edir. Bərpa olunan enerji sistemlərinin inkişafı dövlət siyasətinin əsas hissəsidir. Norveç 2030-cu ilə qədər karbon emissiyalarını ən azı 55% azaltmağı hədəfləyir [3]. Elektrikli avtomobillərin istifadəsi geniş yayılıb və dövlət subsidiyaları tətbiq edilir. Güclü sosial dövlət modeli mövcuddur. İşsizlik, səhiyyə və sosial müdafiə proqramları dayanıqlı inkişafın sosial aspektini gücləndirir. Arktika bölgəsinin ekoloji qorunması və davamlı istifadəsi Norveç siyasətində mühüm yer tutur [5].

2. İsveç - ekoloji siyasət və yaşıl iqtisadiyyat sahəsində lider ölkələrdən biridir. İsveç 2045-ci ilə qədər karbon neytral ölkə olmağı planlaşdırır [3]. İsveçdə tullantıların 99%-i təkrar emal edilir və ya enerji istehsalında istifadə olunur. Şəhərlərdə ekoloji nəqliyyat, velosiped yolları və enerji səmərəli binalar inkişaf etdirilir. Enerji sistemində külək, su və bioenerji geniş istifadə olunur [5].

3. Danimarka - 2030-cu ilə qədər karbon emissiyalarını 70% azaltmağı planlaşdırır [3]. Danimarka xüsusilə külək enerjisi və yaşıl texnologiyalar sahəsində dünya liderlərindən biridir. Elektrik enerjisinin böyük hissəsi külək enerjisindən əldə edilir. Danimarka dünyanın ən böyük külək texnologiyası ixracatçılarından biridir. Dövlət iqtisadiyyatın yaşıl texnologiyalara keçidini təşviq edir. Binaların enerji sərfiyyatını azaltmaq üçün ciddi standartlar tətbiq edilir [6].

4. Finlandiya - dayanıqlı inkişaf siyasətində meşə ehtiyatlarının qorunması və innovasiya sahəsində önə çıxır. Finlandiya 2035-ci ilə qədər karbon neytral ölkə olmağı hədəfləyir. Bioenerji, təmiz

texnologiyalar və innovasiya sahəsinə böyük investisiya qoyulur. Təhsil sistemi, sosial bərabərlik və rifah siyasəti yüksək səviyyədədir [5]. Finlandiyanın ərazisinin təxminən 75%-i meşələrlə örtülüdür. Meşələrin davamlı idarə olunması dövlət siyasətinin əsas hissəsidir [6].

5. İslandiya - enerji və ekoloji siyasət baxımından çox fərqli modelə malikdir. Elektrik və istilik enerjisinin böyük hissəsi geotermal və hidroenerjidən əldə edilir. İslandiya karbon emissiyalarını azaltmaq və yaşıl enerji istifadəsini artırmaq siyasəti aparır. Balıqçılıq sektorunun davamlı idarə olunması ölkə iqtisadiyyatının əsas hissəsidir. Turizm sektorunda təbiətin qorunması əsas prinsipdir [5].

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı:

1. Sustainable Development Action - the Nordic Way: (s-67)
2. the nordic region and the 2030 agenda: (s-5,6)
3. United Nations – Sustainable Development Goals Reports
4. https://www.oecd.org/en/publications/oecd-environmental-performance-reviews-norway-2022_59e71c13-en/full-report/component-6.html
5. A Good Life in a Sustainable Nordic Region
6. <https://www.forbes.com/sites/davidnikel/2023/10/01/sustainable-cities-how-urban-scandinavia-is-going-green/>

ВНЕШНИЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ВЕЛИКОБРИТАНИЕЙ И АЗЕРБАЙДЖАНОМ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Mehdizadə İzafə Mətləb qızı, 161R, BMR

izafamehdizadeh@gmail.com, Siyasi Elmlər

Elmi rəhbər: b.m,t.ü.f.d Firuzə Həyatova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı.

Современные отношения между Великобритания и Азербайджан развиваются достаточно активно и охватывают различные сферы сотрудничества. Основой этих отношений являются экономические интересы, энергетическое партнёрство, политический диалог, а также культурные и образовательные связи. После обретения Азербайджаном независимости в 1991 году Великобритания стала одной из первых стран, признавших его суверенитет. Это стало важным шагом для установления дипломатических отношений и дальнейшего развития сотрудничества между двумя государствами.[1]

Одной из ключевых сфер взаимодействия является энергетика. Азербайджан обладает значительными запасами нефти и газа, поэтому играет важную роль в энергетической безопасности Европы. Великобритания принимает активное участие в развитии нефтегазового сектора Азербайджана через международные компании. Особую роль играет компания BP, которая является одним из крупнейших инвесторов в энергетическую отрасль страны и участвует в разработке крупных месторождений в Каспийском регионе.[2]

Среди наиболее важных проектов можно выделить разработку нефтяного месторождения Азери–Чираг–Гюнешли и газового месторождения Шах-Дениз. Эти проекты имеют большое значение не только для экономики Азербайджана, но и для обеспечения энергоресурсами европейских стран. Кроме того, важную роль играет нефтепровод Баку–Тбилиси–Джейхан, который обеспечивает транспортировку нефти на мировые рынки и способствует укреплению энергетического сотрудничества.

Помимо энергетической сферы, между странами активно развивается торгово-экономическое сотрудничество. Великобритания входит в число крупнейших иностранных

инвесторов в экономику Азербайджана. Британские компании работают в различных областях, включая строительство, финансовые услуги, образование, технологии и консалтинг. Такое сотрудничество способствует модернизации экономики страны и развитию деловых отношений между двумя государствами.[3]

Важное место в двусторонних отношениях занимает и политический диалог. Представители правительств регулярно проводят встречи и обсуждают вопросы международного сотрудничества, региональной безопасности и развития экономических связей. Великобритания рассматривает Азербайджан как одного из важных партнёров на Южном Кавказе и поддерживает стабильность в регионе.

Кроме того, значительное внимание уделяется культурному и образовательному сотрудничеству. Многие азербайджанские студенты обучаются в университетах Великобритании, что способствует укреплению гуманитарных связей между странами. Образовательные программы, академические обмены и распространение английского языка также играют важную роль в развитии отношений между народами двух стран.[4]

Однако в отношениях между Великобританией и Азербайджаном существуют и определённые разногласия. Иногда британские политики и общественные организации высказывают критику по поводу ситуации с правами человека и свободой слова в Азербайджане. Азербайджанская сторона, в свою очередь, считает подобные заявления вмешательством во внутренние дела страны. Тем не менее, несмотря на существующие различия во взглядах, сотрудничество между государствами продолжается, поскольку обе стороны заинтересованы в развитии экономических и политических отношений.

Таким образом, современные отношения между Великобританией и Азербайджаном охватывают широкий круг направлений — от энергетики и экономики до политики и образования. Совместные проекты, инвестиции и регулярный политический диалог создают прочную основу для дальнейшего развития партнёрства и укрепления взаимовыгодного сотрудничества между двумя странами.

Список литературы

1. [UK-Azerbaijan partnership and cooperation](#)
2. [BP expands energy projects in Azerbaijan](#)
3. [UK investments and economic relations with Azerbaijan](#)
4. [UK government on Azerbaijan gas development](#)

РАВНЫЕ ПРАВА ЖЕНЩИН И МУЖЧИН В ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ ВЕЛИКОБРИТАНИИ

Xədicə Abbasova Çingiz qızı, 161R, BMR

abbasovakhadidja25@gmail.com, [Siyasi Elmlər](#)

**Elmi rəhbər:b/m t.ü.f.d Firuzə Həyatova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

В современном мире гендерное равенство считается важным показателем демократического развития государства. Великобритания является одной из стран, где борьба за равные права женщин и мужчин сыграла важную роль в формировании современной

политической системы.

Долгое время женщины в Великобритании не имели политических прав. Они не могли участвовать в выборах, занимать государственные должности и влиять на принятие политических решений. Однако в конце XIX и начале XX века в стране возникло активное движение за права женщин. Участницы этого движения требовали равных политических прав и возможности участвовать в общественной жизни.[1,2]

Одним из важнейших шагов стало принятие закона Representation of the People Act в 1918 году. Этот закон впервые предоставил право голосовать миллионам британских женщин старше 30 лет. Позже избирательные права женщин были полностью уравнены с правами мужчин. Это событие стало важным этапом на пути к демократизации британского общества.[4]

В дальнейшем в Великобритании принимались новые законы, направленные на защиту прав женщин. Одним из таких законов стал Equal Pay Act 1970 года. Он закрепил принцип равной оплаты труда для мужчин и женщин. Согласно этому принципу, женщины и мужчины должны получать одинаковую заработную плату за одинаковую работу. Этот закон стал важным шагом в борьбе против дискриминации на рынке труда .[5]

Еще одной важной фигурой в политической системе Великобритании была королева Елизавета II. Она правила страной более 70 лет и стала одним из самых известных и уважаемых лидеров в мире. Хотя британский монарх выполняет в основном символические и представительские функции, образ женщины-монарха имел большое значение для общества. Елизавета II стала символом стабильности, служения государству и ответственности.[3]

Особую роль в истории политической системы Великобритании сыграла Маргарет Тэтчер. В 1979 году она стала первой женщиной-премьерминистром Великобритании. Ее политическая деятельность показала, что женщины могут занимать высшие государственные должности и принимать важные решения на государственном уровне. Маргарет Тэтчер проводила экономические и политические реформы и стала одной из самых влиятельных политических фигур XX века. Ее пример оказал большое влияние на отношение общества к женщинам в политике.[3]

Сегодня женщины активно участвуют в политической жизни Великобритании. Они могут избираться в парламент, работать в правительстве и занимать различные государственные должности. Количество женщин в политике постепенно увеличивается, что свидетельствует о развитии гендерного равенства в стране.

Таким образом, можно сделать вывод, что Великобритания прошла долгий путь в борьбе за равные права мужчин и женщин. От полного отсутствия политических прав у женщин страна пришла к активному участию женщин в политической и общественной жизни. Роль таких исторических фигур, как Маргарет Тэтчер и Елизавета II, а также принятие важных законов о правах женщин стали значительными шагами на пути к гендерному равенству.[1,2]

İstifadə olunan ədəbiyyət siyahısı

1. Politics UK / Bill Jones, Philip Norton. — London: Routledge, 2014.
2. Women in British Politics / Joni Lovenduski. — Oxford: Oxford University Press, 2005.
3. The British Political System / Stephen Kingdon. — Oxford: Oxford University Press, 2017.
4. Representation of the People Act 1918 — Закон о предоставлении избирательных прав женщинам в Великобритании
5. Equal Pay Act 1970 — Закон о равной оплате труда мужчин и женщин

BALKAN REGIONUNDA İNFORMASIYA MƏKANINDA GÜC MÜBARİZƏSİ

Humay Həsənova Əbülfəz qızı, 388 BMR

humayh129@icould.com, Siyasi Elmlər

Elmi Rəhbər:b/m.Səbinə Muradova İlham qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Balkan regionu tarix boyu böyük güclərin maraq dairəsində olmuş və geosiyasi baxımdan strateji əhəmiyyət daşıyırdır. Müasir dövrdə isə bu mübarizə yalnız hərbi və iqtisadi sahədə deyil, həm də informasiya məkanında davam edir. Qloballaşma və rəqəmsal texnologiyaların inkişafı nəticəsində media artıq sadəcə xəbər ötürən vasitə deyil, dövlətlərin xarici siyasət strategiyasının mühüm alətinə çevrilmişdir. Hal-hazırda Balkanlarda media gün keçdikcə inkişaf edir. Yalnız regionun daxilində deyil, xarici siyasətində də informasiya resursları ən ön sıradadır. Xarici siyasətdə informasiya amili dövlət imicinin formalaşdırılması, ictimai rəyin yönləndirilməsi və beynəlxalq legitimliyin artırılması baxımından mühüm rol oynayır. Xüsusilə Avropa İttifaqı və NATO region ölkələrinin Avroatlantik strukturlara integrasiyasını təşviq edən informasiya siyasəti aparır. Bu təşkilatlar demokratiya, insan hüquqları və sabitlik kimi dəyərləri media vasitəsilə ön plana çıxararaq ictimai rəyə təsir göstərilir. Onu qeyd edə bilərikki, digər tərəfdən, Rusiya Balkanlarda alternativ informasiya kanalları vasitəsilə öz siyasi mövqeyini gücləndirməyə çalışır və Qərb təsirinə qarşı narrativ formalaşdırır. Bu xüsusilə Serbiya kimi ölkələrdə daha aydın müşahidə olunur. Serbiya həm Qərblə əməkdaşlıq edir, həm də Rusiya ilə siyasi və tarixi əlaqələrini qoruyur və bu balans siyasəti mediada fərqli istiqamətlərdə təqdim edilir[1].

Bu kontekstdə bolqar tarixçisi Maria Todorovanın yanaşması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. O qeyd edir ki, Balkanlar uzun müddət Qərb tərəfindən “digər” və ya “periferiya” kimi təqdim olunmuş, bu hallar regionun beynəlxalq imicinə və dolayısı ilə xarici siyasət davranışına təsir göstərmişdir. Todorovanın fikrinə əsasən, formalaşdırılmış imic siyasi qərarların qəbuluna və dövlətlərin beynəlxalq sistemdə mövqelərinə təsir edə bilər. Bu isə göstərir ki, informasiya məkanı təkcə daxili ictimai rəy üçün deyil, həm də xarici siyasət strategiyasının formalaşdırılması baxımından həlledici rol oynayır. Eyni zamanda, Kosovo beynəlxalq tanınma və legitimlik məsələsində informasiya diplomatiyasından geniş istifadə edir. Regionda həmçinin Türkiyə tarixi və mədəni bağlar əsasında yumşaq güc siyasəti yürüdərək media və mədəni diplomatiya vasitəsilə təsir imkanlarını artırır. Bütün bu proseslər göstərir ki, informasiya məkanı artıq xarici siyasətin davamı kimi çıxış edir. Dezinformasiya, sosial şəbəkələr üzərindən aparılan təsir kampaniyaları və beynəlxalq media platformalarının fəaliyyəti regionun siyasi sabitliyinə və xarici siyasət istiqamətlərinə təsir göstərə bilər[2].

Həmçinin Azərbaycanla əlaqələrində qeyd etmək istərdimki, Balkan regionu ilə Azərbaycan arasında da bu kontekst çox aktualdır. Azərbaycan Balkan ölkələri ilə enerji, nəqliyyat, iqtisadi və siyasi əməkdaşlıq sahələrində əlaqələr qurarkən, öz beynəlxalq imicini və xarici siyasət mövqeyini informasiya diplomatiyası vasitəsilə təqdim edir. Məsələn, Qarabağ müharibəsindən sonra Azərbaycan beynəlxalq mediada formalaşdırdığı siyasi narrativlə xarici siyasət prioritetlərini açıqlamış və Balkan ölkələri ilə qarşılıqlı informasiya mübadiləsi və media əməkdaşlığı vasitəsilə ikitərəfli münasibətləri gücləndirmişdir. Bu baxımdan Azərbaycan və Balkan ölkələri informasiya məkanında qarşılıqlı təsir vasitəsilə regional və beynəlxalq əlaqələrini möhkəmləndirirlər[3].

Beləliklə, Balkan regionunda informasiya məkanında güc mübarizəsi müasir geosiyasi rəqabətin əsas elementlərindən biridir. Media və informasiya vasitələri artıq xarici siyasətin davamı kimi çıxış edir. İnformasiya üstünlüyü dövlətlərin beynəlxalq mövqeyini gücləndirən əsas amillərdən birinə çevrilmişdir. Buna görə də Balkan ölkələri üçün informasiya siyasəti xarici siyasətin strateji komponenti hesab olunur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

- 1.Todorovo,Maria.İmagining the Balkans.Oxford University Press,2009.
- 2.Krastev, İvan.İn Misturst WeTrust:Can Democracy Survive When We Don't Trust Our Leader?Journal of Democracy ,2014.
- 3.Bechev,Dimitra.Rival Power:Russia in southeast Europe.Yale University Press, 2017.

BÖYÜK BRİTANIYA VƏ AVROPA ƏTRAF MÜHİT ƏMƏKDAŞLIĞI

Fəridə Azər qızı İmanova, 228, Magistratura

ferideimanova@yandex.com, Siyasi Elmlər

Elmi rəhbər: dos. Nigar Əkrəm qızı Hüseynova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Böyük Britaniya və Avropa İttifaqı (Aİ) arasında ətraf mühit sahəsində əməkdaşlıq uzunmüddətli tarixi və strateji əhəmiyyətə malikdir. Bu münasibətlər 1970-ci illərdən etibarən formalaşmağa başlamış, Aİ-nin ekoloji siyasətinin inkişafı ilə paralel şəkildə dərinləşmişdir. Böyük Britaniya, Aİ-dən ayrıldıqdan sonra da Avropa ətraf mühit siyasətləri ilə əlaqəni tamamilə kəsməmiş, bir sıra razılaşmalar vasitəsilə bu sahədə əməkdaşlığı davam etdirmişdir. Ətraf mühit üzrə birgə təşəbbüslər, xüsusilə Paris İqlim Sazişi (2015), 2030 Davamlı İnkişaf Gündəliyi, və Aİ-nin “Yaşıl Razılaşma” (European Green Deal) kimi qlobal sənədlər əsasında qurulmuşdur. Böyük Britaniya bu çərçivədə karbon neytrallığı, bərpa olunan enerji mənbələrinin genişləndirilməsi, yaşıl texnologiyaların tətbiqi, və iqlim risklərinin idarə olunması sahələrində Avropa ölkələri ilə sıx əməkdaşlıq edir. Brexit-dən sonra 2020-ci ildə imzalanmış Ticarət və Əməkdaşlıq Sazişi (Trade and Cooperation Agreement) də ətraf mühit məsələlərinə xüsusi bölmə ayırır. Bu sənəd qarşılıqlı öhdəliklər, məlumat mübadiləsi, iqlim hədəflərinə uyğunluq çərçivəsində tənzimlənmişdir. Bundan əlavə, İqlim Fəaliyyəti üzrə Avropa Proqramı (European Climate Action Programme) və “Fit for 55” təşəbbüsləri kimi Avropa səviyyəli proqramlarda dolayı iştirak Böyük Britaniyanın qlobal ekoloji siyasətdə lider rolunu qorumasına imkan verir [1,s.90].

Böyük Britaniya və Avropa arasında ətraf mühit sahəsində əməkdaşlıq təkcə iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə çərçivəsində deyil, həm də enerji təhlükəsizliyi, ekosistemlərin bərpası, tullantıların idarə olunması və təbiət resurslarının davamlı istifadəsi kimi strateji istiqamətləri də əhatə edir. Bu əməkdaşlığın məqsədi, iqtisadi inkişafı ekoloji məsuliyyət arasında tarazlığı təmin etmək, yeni texnologiyaların tətbiqi ilə resurslardan daha səmərəli istifadəni təşviq etmək və gələcək nəsillər üçün ekoloji təhlükəsiz mühit formalaşdırmaqdır. [5,s.78]. “Clean Growth Strategy” və “Net Zero by 2050” planları ölkənin karbon emissiyalarını minimuma endirməyi, yaşıl iqtisadiyyatı inkişaf etdirməyi və

sənaye sektorlarında ekoloji məsuliyyət mədəniyyətini gücləndirməyi hədəfləyir. Böyük Britaniya Avropa Ətraf Mühit Agentliyinin məlumat bazalarına çıxış əldə etməklə hava çirklənməsinin mənbələrini izləmək, tullantı sularının təmizlənməsi və sahil ekosistemlərinin qorunması sahəsində birgə monitorinqlər aparmaqda maraqlıdır. Bu, həm elmi tədqiqatların, həm də idarəetmə siyasətlərinin uyğunlaşdırılmasına şərait yaradır. Eyni zamanda, enerji bazarlarında integrasiya və “yaşıl keçid” prosesində Böyük Britaniya və Avropa ölkələri arasında qarşılıqlı asılılıq mühüm əhəmiyyət daşıyır. Avropa enerji sistemləri ilə əlaqənin saxlanılması, xüsusilə dəniz külək parkları və təbii qaz terminalları vasitəsilə enerji şəbəkələrinin qarşılıqlı əlaqəsi, həm iqtisadi, həm də ekoloji baxımdan dayanıqlılığın təminatına yönəlib [3,s.34]. Böyük Britaniya həmçinin beynəlxalq səviyyədə Avropanın iqlim liderliyini dəstəkləyir. BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyası, COP26 kimi tədbirlərin təşkilatçısı kimi o, qlobal səviyyədə Aİ ilə paralel məqsədlər güdür: qlobal istiləşməni 1,5°C səviyyəsində saxlamaq, inkişaf etməkdə olan ölkələrə maliyyə və texnoloji dəstək göstərmək, eləcə də iqlim ədalətinin təmin edilməsinə töhfə vermək [2,s.11]. Bu əməkdaşlıq həm də elm və təhsil sahələrində davam edir. Böyük Britaniya və Avropa universitetləri, iqlim modelləşdirilməsi, enerji səmərəliliyi, biomühəndislik və ekoloji iqtisadiyyat kimi sahələrdə birgə tədqiqat layihələri həyata keçirir. Bu, Avropa elmi məkanında Böyük Britaniyanın mövqeyini qoruyur və ekoloji innovasiyaların genişlənməsinə şərait yaradır.[4,s.19]. Gələcəkdə bu əməkdaşlığın daha çox yaşıl maliyyə, dövrü iqtisadiyyat, karbon bazarları və davamlı şəhərsalma kimi sahələrdə dərinləşməsi gözlənilir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatlar

1. Burns, C. (2023). British environmental foreign policy identity post-Brexit. International Politics. <https://doi.org/10.1057/s41311-023-00490-4>
2. Caine, C. A. (2023). Brexit and environmental law in England: Where are we now? Environmental Politics. <https://doi.org/10.1080/02646811.2023.2246281>
3. Gravey, V. (2023). UK environmental policy and Brexit. Journal of European Public Policy. <https://doi.org/10.1080/13501763.2023.2201613>
4. Olmos Giupponi, B. (n.d.). Environmental cooperation in the post-Brexit era. Middlesex University Research Repository. <https://repository.mdx.ac.uk/item/19z8wq>
5. Valverde, G. O. (2024). The EU–UK Trade and Cooperation Agreement: A short assessment. Energy Policy. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2024.113816>

“SEABLINGS” HƏRƏKATI KOREYA RESPUBLİKASINA QARŞI “YUMŞAQ” TƏHDİD

Fatimə Sahib qızı Xaspoladova, 128, Magistratura

xaspoladova97@gmail.com, Siyasi elmlər

Elmi rəhbər: dos. Nigar Əkrəm qızı Hüseynova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində yumşaq güc və yumşaq təhdid anlayışları dövlətlərin xarici siyasətində mühüm rol oynayır. Yumşaq güc mədəniyyət, dəyərlər və ideoloji təsir vasitəsilə digər cəmiyyətlər üzərində simpatiya yaratmağa xidmət etdiyi halda, yumşaq təhdid bu cazibənin zəiflədilməsi və ya hədəf dövlətin imicinə zərbə vurulması məqsədilə istifadə olunan qeyri-hərbi təsir mexanizmlərini əhatə edir. kontekstində baş verən “SEAbings” hadisəsi Koreya Respublikasına qarşı formalaşan yumşaq təhdidlərin bariz nümunəsi kimi qiymətləndirilə bilər. [2].

Cənubi Koreyanın uzun illər ərzində qurduğu “Hallyu” (Koreya dalğası) strategiyası ölkənin global miqyasda mədəni nüfuzunun artmasına və iqtisadi inkişafına mühüm töhfə vermişdir. Lakin 2026-cı ildə baş verən SEAbings hadisəsi göstərdi ki, yumşaq güc yalnız mədəni məhsulların ixracı ilə deyil, həm də həmin cəmiyyəti təmsil edən sosial davranış normaları ilə sıx bağlıdır. [1, s. 3].

Hadisənin başlanğıcı Malayziyada keçirilən K-pop konserti zamanı baş verən kiçik bir insidentlə əlaqədardır. Konsert zamanı bəzi koreyalı iştirakçıların davranış qaydalarını pozması və sonradan sosial mediada bu hadisənin müzakirəsi gərginliyi artırmışdır. Lakin əsas dönüş nöqtəsi Koreya onlayn icmalarında ASEAN ölkələri vətəndaşlarına qarşı irqçi və alçaldıcı paylaşımların yayılması olmuşdur. Bu paylaşımlar qısa müddətdə geniş auditoriyaya çataraq regional narazılığın formalaşmasına səbəb olmuşdur. [3, s.10].

Məhz bu mərhələdə hadisə yumşaq təhdid xarakteri almağa başlamışdır. ASEAN ölkələrinin sosial media istifadəçiləri “SEAbings” həştəqi altında birləşərək Koreyaya qarşı koordinasiyalı rəqəmsal reaksiya formalaşdırmışdır. Bu hərəkət yalnız emosional reaksiya deyil, həm də məqsədyönlü informasiya və reputasiya təsiri mexanizminə çevrilmişdir. Nəticədə Koreya məhsullarına qarşı boykot çağırışları irəli sürülmüş, ölkənin mədəni brendi və iqtisadi maraqları hədəf alınmışdır. [2].

Yumşaq təhdid prizmasından baxdıqda, bu proses bir neçə mühüm xüsusiyyəti ilə seçilir. İlk növbədə, burada hər hansı hərbi və ya birbaşa siyasi müdaxilə müşahidə olunmur. Əksinə, təsir tamamilə informasiya məkanı və ictimai rəy vasitəsilə həyata keçirilir.[6]. İkinci olaraq, təsir subyektləri yalnız dövlətlər deyil, eyni zamanda qeyri-dövlət aktorları – sosial media istifadəçiləri və rəqəmsal icmalardır. Bu isə müasir dövrdə beynəlxalq münasibətlərin transformasiyasını göstərir. Üçüncü xüsusiyyət isə təsirin iqtisadi nəticələr doğurmasıdır; çünki ASEAN regionu Koreya mədəni məhsullarının əsas bazarlarından biridir və boykot çağırışları real iqtisadi risklər yaratmışdır. [4].

Hadisənin inkişafı Koreya Respublikasını da cavab tədbirləri görməyə məcbur etmişdir. Rəsmi səviyyədə üzr istənilməsi və onlayn nifrət çıxışlarına qarşı daha sərt tədbirlərin tətbiq olunacağı ilə bağlı açıqlamalar dövlətin yumşaq gücünün qorunmasına yönəlmiş addımlar kimi qiymətləndirilə bilər. Bu, eyni zamanda göstərir ki, daxili sosial problemlər artıq beynəlxalq imic və xarici siyasət məsələləri ilə birbaşa əlaqəlidir. [3, s.11].

Nəticə etibarilə, “SEAbings” hadisəsi Koreya Respublikasına qarşı yönəlmiş yumşaq təhdidlərin formalaşma mexanizmini aydın şəkildə nümayiş etdirir. Bu hadisə sübut edir ki, müasir dünyada informasiya axınları, ictimai rəy və rəqəmsal mobilizasiya dövlətlərin beynəlxalq mövqeyinə ciddi təsir göstərə bilər. Bu baxımdan, dövlətlər üçün yalnız yumşaq güc yaratmaq deyil, eyni zamanda onu qorumaq və sosial davranışlarla uyğunlaşdırmaq strateji əhəmiyyət kəsb edir. [5].

İstifadə olunmuş ədəbiyyatlar

1. Kong, Lily. “Asia's Future Will Be Won by Soft Power, Not Force.” Singapore Management University: Research Collection School of Social Sciences, Feb. 2026, ink.library.smu.edu.sg/soss_research/5634.
2. Nighozkar, Ridhi. “Asia’s Rising Soft Power: Influence, Identity & International Impact.” IMPRI Insights, www.impriindia.com/insights/asias-rising-soft-power/, 3 Oct. 2025,.
3. Jamil, Nur Shahadah. “South Korea's Soft Power in Malaysia: Time to Move beyond the Cultural Dimension?” Korea Bulletin, edited by Kadir Ayhan, NUS Research, 2023, research.nus.edu.sg/eai/wp-content/uploads/2023/02/KB-EAI-NUS-V4-OctDec2022-new3.pdf.
4. Asia News Network. “SEAbings” Power: The Jakarta Post.” 23 Feb. 2026, asianews.network/seablins-power-the-jakarta-post/.
5. The Korea Times, Hankook Ilbo. “Anti-Korean Backlash Grows in Southeast Asia after Online Disputes.”, 21 Feb. 2026, koreatimes.co.kr/southkorea/society/20260221/anti-korean-backlash-grows-in-southeast-asia-after-online-disputes.
6. YouTube, uploaded by ABC News. 19 Feb. 2026. “Online Beef over a K-pop Incident Highlights Asia's Racism Problem.”.
- 7.

Elmira Qarayeva Bəxtiyar qızı, 270B, BMR
elmira.qarayeva07@gmail.com, Siyasi elmlər
Elmi rəhbər: b/m Qurbanova Sevinc Əşrəf qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Kanada rəsmi multikulturalizm siyasətini tətbiq edən ilk ölkələrdən biri kimi miqrantların integrasiyası sahəsində xüsusi təcrübəyə malikdir. 1971-ci ildə elan edilən Multikulturalizm Siyasəti və 1988-ci ildə qəbul edilən Kanada Multikulturalizm Aktı ölkədə mədəni müxtəlifliyin qorunmasını və miqrantların cəmiyyətə integrasiyasını təmin edən əsas hüquqi çərçivəni formalaşdırmışdır. Bu siyasətin əsas məqsədi yalnız mədəni müxtəlifliyi qorumaq deyil, həm də ölkədə yaşayan bütün insanların sosial, iqtisadi və siyasi həyatda bərabər iştirakını təmin etməkdir. Bu baxımdan Kanada miqrantların cəmiyyətə integrasiyası sahəsində beynəlxalq səviyyədə nümunə göstərilən ölkələrdən biri hesab olunur [1].

Son onilliklərdə Kanadada miqrantların sayı əhəmiyyətli dərəcədə artmış və bu proses ölkənin demoqrafik strukturuna mühüm təsir göstərmişdir. Hazırda Kanadada 200-dən çox etnik qrupun nümayəndələri yaşayır ki, bu da ölkənin yüksək səviyyədə mədəni müxtəlifliyə malik olduğunu göstərir [2]. Kanadanın sosial siyasətində miqrantların uyğunlaşması assimilyasiya deyil, integrasiya prinsipi əsasında həyata keçirilir. Assimilyasiya modeli miqrantların öz mədəni kimliklərindən imtina etməsini nəzərdə tutduğu halda, integrasiya modeli onların mədəni xüsusiyyətlərini qoruyaraq cəmiyyətin sosial və iqtisadi həyatında fəal iştirakını təşviq edir. Miqrantların cəmiyyətə integrasiyasını təmin etmək üçün Kanada hökuməti müxtəlif sosial proqramlar həyata keçirir. Bu proqramların mühüm istiqamətlərindən biri dil təhsilidir. Yeni gələn miqrantlar üçün ingilis və fransız dillərinin öyrədilməsinə yönəlmiş proqramlar onların əmək bazarına daxil olmasını və sosial adaptasiyasını asanlaşdırır. Bundan əlavə, xarici ölkələrdə əldə olunmuş diplom və ixtisasların tanınması prosedurlarının sadələşdirilməsi miqrantların iqtisadi integrasiyasını sürətləndirir [4].

Miqrantların integrasiyasında icma əsaslı proqramlar da mühüm rol oynayır. Bu proqramlar müxtəlif etnik və mədəni qruplar arasında qarşılıqlı anlaşılanın gücləndirilməsinə yönəlmiş layihələri dəstəkləyir. Kanadada miqrantların sosial təminatı da sosial siyasətin mühüm istiqamətlərindən biridir. Ölkədə fəaliyyət göstərən universal səhiyyə sistemi miqrantların da tibbi xidmətlərdən istifadə etməsinə imkan yaradır. Qaçqın statusu olan şəxslər üçün xüsusi səhiyyə proqramları mövcuddur. Bundan əlavə, aşağı gəlirli ailələr üçün sosial yardım, uşaq müavinətləri və mənzil subsidiyaları kimi sosial dəstək mexanizmləri də tətbiq olunur. Bu proqramlar miqrantların sosial rifahının təmin olunmasına və cəmiyyətə daha sürətli uyğunlaşmasına kömək edir. Bununla belə, mövcud siyasət və proqramların həyata keçirilməsi zamanı müəyyən çətinliklər də mövcuddur. Bəzi hallarda sosial xidmətlərə çıxışın regionlar üzrə qeyri-bərabər paylanması, bürokratik prosedurlar və dil baryerləri miqrantların bu imkanlardan tam istifadə etməsini çətinləşdirə bilər.[3]

Bundan əlavə, bəzi dövrlərdə miqrantlara qarşı diskriminasiya və irqçi münasibətlərin müşahidə olunması multikulturalizm siyasətinin praktiki tətbiqində müəyyən problemlərin mövcud olduğunu göstərir. Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, Kanada miqrantların integrasiyası sahəsində inkişaf etmiş sosial siyasət modelinə malikdir. Multikulturalizm siyasəti miqrantların mədəni kimliklərini qorumaqla yanaşı, onların cəmiyyətin sosial və iqtisadi həyatında fəal iştirakını təşviq edir.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. Crul, M. What does integration mean in a multicultural country like Canada? Migration Policy Institute. 2024
2. Government of Canada / IRCC. Evaluation of the Multiculturalism Program. canada.ca, 2023
3. Lei, L. & Guo, S. Beyond multiculturalism: Revisioning a model of pandemic anti-racism education in post-Covid-19 Canada. International Journal of Anthropology and Ethnology, 2022

4. Banting, K. & Kymlicka, W. A critical review of multiculturalism and interculturalism as integration frameworks. Social Science Research. 2023

DAYANIQLI İNKİŞAF SIYASƏTİNDƏ RİFAH DÖVLƏTİ MODELİ (NORVEÇ)

Diləfruz Rzayeva Asəf Qızı, 372, BMR

dilefruzrzayeva@gmail.com, Siyasi Elmlər

Elmi Rəhbər: müəllim Ülviyyə Poladxanlı Yaşarlı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Norveç dünyada ən inkişaf etmiş rifah dövlətlərindən biri hesab olunur və bu model sosial bərabərlik, iqtisadi sabitlik və dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanır. Norveçin rifah dövləti modeli Skandinaviya və ya Nordic modeli çərçivəsində formalaşmışdır və universal sosial təminat, güclü dövlət idarəçiliyi və gəlirlərin ədalətli bölüşdürülməsi prinsiplərinə əsaslanır. Bu modelin əsas məqsədi vətəndaşların yüksək həyat səviyyəsini təmin etmək, sosial bərabərliyi qorumaq və iqtisadi inkişafın uzunmüddətli dayanıqlığını təmin etməkdir.[1.5] Norveçdə rifah dövləti sistemi əsasən XX əsrdə, xüsusilə İkinci Dünya müharibəsindən sonra inkişaf etməyə başlamışdır. Dövlət bu sistemdə mühüm rol oynayır və sosial siyasət vasitəsilə vətəndaşların sosial rifahını təmin edir. Bu modelə görə bütün vətəndaşlar gəlir səviyyəsindən asılı olmayaraq səhiyyə, təhsil və sosial təminat kimi əsas xidmətlərdən bərabər şəkildə istifadə etmək hüququna malikdirlər. Universal sosial xidmətlərin tətbiqi cəmiyyətdə sosial bərabərliyin qorunmasına və yoxsulluğun azalmasına mühüm təsir göstərir. [2] Norveç rifah modelinin əsas xüsusiyyətlərindən biri geniş sosial xidmət sistemidir. Səhiyyə sistemi əsasən dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir və vətəndaşlar üçün əlçatan hesab olunur. Təhsil sistemi də dövlət tərəfindən dəstəklənir və məktəb təhsilindən universitet səviyyəsinə qədər böyük hissəsi pulsuzdur. Bundan əlavə, tələbələr üçün müxtəlif maliyyə dəstəyi proqramları mövcuddur. Bu siyasət insan kapitalının inkişafına və cəmiyyətin ümumi rifahının artmasına mühüm töhfə verir. [2.4] Norveç rifah dövlətinin digər mühüm elementi progressiv vergi sistemidir. Bu sistemə əsasən yüksək gəlir əldə edən şəxslər daha çox vergi ödəyirlər və toplanan vəsait sosial proqramların maliyyələşdirilməsinə yönəldilir. Bu mexanizm gəlir bərabərsizliyinin azaldılmasına və cəmiyyətdə sosial ədalətin təmin olunmasına kömək edir. Eyni zamanda Norveç iqtisadiyyatı neft və qaz ehtiyatlarından əldə olunan gəlirlərdən də faydalanır. Bu gəlirlərin səmərəli idarə olunması məqsədilə Norveç Dövlət Pensiya Fondu yaradılmışdır. Bu fond neft gəlirlərinin gələcək nəsillər üçün qorunmasını və iqtisadi sabitliyin təmin edilməsini hədəfləyir. [1.5] Norveç rifah modeli dayanıqlı inkişaf siyasəti ilə sıx əlaqəlidir. Norveçdə dayanıqlı inkişaf iqtisadi inkişaf, sosial rifah və ətraf mühitin qorunması arasında balansın yaradılması kimi başa düşülür. Ölkə bərpa olunan enerji sahəsində dünya liderlərindən biridir və elektrik enerjisinin böyük hissəsini hidroenerjidən əldə edir. Dövlət eyni zamanda ekoloji siyasətə, yaşıl texnologiyaların inkişafına və ətraf mühitin qorunmasına xüsusi diqqət yetirir. [1.4] Norveç modelinin mühüm xüsusiyyətlərindən biri də dövlət, işəgötürənlər və həmkarlar ittifaqları arasında mövcud olan əməkdaşlıq sistemidir. Bu sistem “üçtərəfli əməkdaşlıq” kimi tanınır və əmək bazarında sabitliyin qorunmasına kömək edir. Sosial tərəfdaşlar arasında əməkdaşlıq əməkhaqqı siyasətinin koordinasiyasına və işsizlik səviyyəsinin aşağı saxlanmasına imkan yaradır. [3] Sosial müdafiə sistemi Norveç rifah dövlətinin vacib elementlərindən biridir. Ölkədə işsizlik müavinətləri, pensiya proqramları, uşaq baxımı subsidiyaları və valideyn məzuniyyətləri kimi geniş sosial proqramlar mövcuddur. Bu proqramlar vətəndaşların sosial təhlükəsizliyini təmin edir və cəmiyyətdə sosial sabitliyin qorunmasına kömək edir. Gender bərabərliyi də Norveç sosial siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biridir.[2.4] Dövlət qadın və kişilərin əmək bazarında bərabər iştirakını təşviq edir və ailə ilə iş həyatının balanslaşdırılması üçün müxtəlif sosial proqramlar həyata keçirir. Bununla belə, Norveç rifah dövləti müəyyən çağırışlarla da üzləşir. Əhəlinin yaşlanması, global iqtisadi dəyişikliklər

və iqlim problemləri sosial və iqtisadi siyasətin davamlı şəkildə yenilənməsini tələb edir. Bundan əlavə, Norveç iqtisadiyyatının uzun müddət neft gəlirlərindən asılı olması gələcəkdə iqtisadiyyatın diversifikasiyasını və yaşıl iqtisadiyyata keçidi zəruri edir.[1.5]

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı:

1. SGI Network – Norway: Social and Economic Sustainability.
2. Rana Kommune – The Norwegian Welfare Model.
3. Oslo Kommune – The Norwegian Model.
4. OsloMet Research – Welfare and Sustainability in Norway.
5. Springer Nature – The Nordic Welfare Model.

**ƏNƏNƏ VƏ MÜASİRLİK ARASINDA BRİTANIYA VƏ AZƏRBAYCAN
CƏMİYYƏTLƏRİNİN DİLEMMASI**

Cavid Novruzov Bəşir oğlu , 364A, BMR

cavidnovruzov0666@gmail.com, Siyasi Elmlər

Elmi rəhbər: b/m Ülviyyə Hüseynova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Britaniya və Azərbaycan qədim tarixi dövlətçilik ənənələrinə sahibdir və hər iki ölkənin cəmiyyətlərinin üzləşdiyi ənənə və müasirlik dilemması, qloballaşmanın gətirdiyi universal standartlarla milli tarixi kontekstdə toqquşma nöqtəsini təşkil edir. Birləşmiş Krallıq üçün bu dilemma, monarxiya və parlamentarizm kimi köklü dövlətçilik institutlarının Britaniyanın strateji konsepsiyası çərçivəsində müasir liberal nizamla vəhdətini təşkil etməkdir. Bugün Britaniya bir tərəfdən çoxəsrlik monarxiya irsini dövlət rəmzi kimi qoruyub saxlayır, digər tərəfdən isə həm liberal, həm iqtisadi dəyərlər Britaniyanın güclü olması imicini uğurla inkişaf etdirir. Britaniya dünyada nadir ölkələrdəndir ki, yazılı bir konstitusiyası yoxdur; onun sistemi əsrlər boyu qəbul edilmiş statutlar, məhkəmə presedentləri və konvensiyalar üzərində qurulub (məsələn, 1215-ci il Magna Carta, 1689-cu il Hüquqlar Haqqında Bill). Beynəlxalq müqavilələrin “Kral imtiyazı” ilə imzalanması kimi tarixi nüansları müasir parlamentarizmlə birləşdirərək ölkəyə həm Yumşaq Güc, həm də demokratik çeviklik qazandırır [4].

1972-ci il Avropa Birliyi Aktı ölkəni qlobal integrasiyanın parçası etsə də, 2000-ci illərdən başlayaraq isə Cəmiyyətdəki “ənənəviçilər” idarəçiliyin Brüsseldən Londona, yəni Vestminster parlamentinin mütləq suverenliyinə yəni qədim ənənəyə qayıtmasını tələb etdilər. Brexit əslində “Müasir İqtisadi İntegrasiya” ilə “Ənənəvi Siyasi Müstəqillik” arasında qalan Britaniya cəmiyyətinin seçimi idi. 2016-cı ildəki referendum və 2020-ci ildə Brexit seçimi “Ənənəvi Siyasi Müstəqillik” ilə “Müasir İqtisadi İntegrasiya” arasındakı toqquşmanın nəticəsi idi [1].

Azərbaycan üçün isə əsas hədəf, Şərq və Qərb sivilizasiyalarının kəsişməsində yerləşən strateji coğrafiyada milli suverenliyi qorumaq üçün ənənəvi multikulturalizm və ailə institutunu müasir dövrdə fərdiyyətçi meyilləri ilə balanslaşdırmaqdır. 1918-ci ildə Şərqdə qurulan və inkişaf edən ilk demokratik respublikanın 1920-ci ildə Sovet tərəfindən işğalı bu təbii inkişafı ləngitdi və ənənəni “milli mənəvi dəyərlər” adı altında müqavimət formasına çevirdi. 1991-ci ildə müstəqilliyin bərpası ilə Azərbaycan həm itirilmiş ənənələrini (İslam, türkçülük) bərpa etməyə, həm də sürətlə qlobal sistemə integrasiya olmağa başladı [3]. Azərbaycan üçün müasirlik Qərb texnologiyası və beynəlxalq hüquq deməkdir, lakin ənənə – regional təhlükəsizlik və daxili siyasi sabitliyi təmin edən milli prioritetdir.

Azərbaycan Britaniya əlaqələri daha qədimə Səfəvilər dövrünə I. Şah Abbas dövrünə qədər gedib çıxır və müəyyən inkişaf mərhələsindən keçmişdir. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan çar Rusiyası tərkibində olduğu zaman ingilis kapitalı Bakı neftinin istismar edilməsində fəal idi. Bu əməkdaşlıq Azərbaycanın müstəqilliyi mərhələsi də daxil olmaqla 1920-ci ilə qədər,

Azərbaycanın bolşevik Rusiyası tərəfindən işğalına kimi davam edib. 18 oktyabr 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini yenidən elan etdikdən sonra onun müstəqilliyi Böyük Britaniya tərəfindən 31 dekabr 1991-ci ildə tanınıb [2]. Cəmiyyətlərimiz arasında da bəzi oxşarlıqlar vardır. Buna pragmatizmi nümunə verə bilərik ki hər iki cəmiyyət radikalizmdən uzaqdır. Üçüncü isə Suverenlik Həssaslığıdır ki Britaniya Brexit ilə Brüsseldən uzaqlaşdığı kimi, Azərbaycan da öz daxili ənənələrini və siyasi sistemini xarici ideoloji təzyiqlərdən qorumağa çalışır.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. Brexit. (2016). EU Referendum Results and Political Analysis. London: Electoral Commission Reports.

2. <https://lib.aliyevheritage.org/az/1968769.html>

3. <https://mfa.gov.az/az/category/tarixi-icmal>

4. <https://magnacarta800th.com/articles/magna-carta-and-comparative-bills-of-rights-in-europe/>

MÜASİR DÖVRDƏ ABŞ-DƏ MİQRANTLARA QARŞI MÜNASİBƏT

Məmmədli Adilə Müşviq qızı, 369A, BMR

memmedliadile2005@gmail.com, Tarix.Fəlsəfə

Elmi rəhbər: m Aytən Məmməd qızı Xanlarova

Azərbaycan Dilləri Universiteti, Bakı

Müasir ABŞ-də immiqrantlara münasibət mədəni müxtəliflik, siyasi debatlar və iqtisadi reallıqların qarışığı ilə formalaşır. Bir çox amerikalılar ölkənin immiqrantlar üzərində qurulmuş uzun tarixinə dəyər verir və bərabər imkanları və hüquqların qorunmasını təşviq edən inklüziv siyasətləri dəstəkləyirlər [1].

Miqrasiya ABŞ tarixinin böyük bir hissəsi boyunca ölkədə əhali artımının və mədəni dəyişikliklərin əsas mənbələrindən biri olmuşdur. 2025-ci ilin Yanvarına olan məlumata görə, ABŞ dünyada ən çox immiqrant yaşayan ölkədir — ölkədə 53,3 milyon xaricdə doğulmuş şəxs yaşayır və bu, ABŞ əhalisinin 15,8%-ni təşkil edir. Hər iki göstərici tarixdə ən yüksək səviyyədir. 2025-ci ilin martına olan məlumata görə, təxminən ölkədə həmçinin 18,6 milyon qeyri-qanuni immiqrant yaşayır [3]. Məsələn, təkcə 2023-cü ildə ABŞ Gömrük və Sərhəd Mühafizəsi (CBP) cənub sərhədini qanunsuz keçməyə cəhd edən rekord göstərici olan təxminən 2,5 milyon insanı saxlamışdı [2].

Miqrasiyanın əsas səbəblərinə yoxsulluq, cinayətkarlıq və ətraf mühitin pisləşməsi daxildir. Bəzi araşdırmalar göstərir ki, immiqrasiya ABŞ iqtisadiyyatı üçün faydalıdır və ümumilikdə yerli əhali üçün müsbət təsir göstərir. İmmiqrasiyanın iqtisadi, sosial və siyasi tərəfləri bir sıra mübahisələrə səbəb olur, məsələn: etnik homogenliyin qorunması, iş imkanları, yaşayış məskənləri, sosial hərəkətilik, cinayət səviyyəsi və səsvermə davranışı [1].

Gallup-un 2024-cü ilin fevralında keçirdiyi sorğu göstərib ki, sorğuda iştirak edən amerikalıların 28 faizi immiqrasiyanı ABŞ-nin qarşısında duran ən böyük problem hesab edir. Eyni ay aparılan başqa bir sorğuda respondentlərin əksəriyyəti qanunsuz immiqrasiyanı ABŞ milli təhlükəsizliyi üçün “kritik” təhdid kimi qiymətləndirib. Aprel ayında Pyu Araşdırma Mərkəzinin sorğusuna görə, qeydiyyatdan keçmiş seçicilərin təxminən 60 faizi hazırda ABŞ-da yaşayan sənədsiz immiqrantların ölkədə qalmasına icazə verilməli olduğunu düşünür, 36 faizi isə sənədsiz immiqrantlara vətəndaşlıq üçün müraciət etmək imkanı verilməsini dəstəkləyir. Əksəriyyət amerikalılar ümumilikdə immiqrasiyanı ölkə üçün faydalı hesab edir [3].

Son bir il ərzində amerikalıların immiqrasiya ilə bağlı münasibəti nəzərəcərpacaq dərəcədə dəyişib. Miqrantları “kritik təhlükə” kimi görənlərin sayı azalıb, qanuni immiqrasiyanın qorunması və ya artırılması tərəfdarlarının göstəricisi isə tarixi maksimuma çatıb. Eyni zamanda, respublikaçılar və demokratlar arasındakı fərqlər, xüsusilə ABŞ-də artıq yaşayan sənədsiz işçilər üçün vətəndaşlığa aparan yollar (pathways to citizenship) məsələsində, siyasətçilərin islahat aparmasında çətinlikləri

göstərir [4]. Beləliklə, ictimai rəydəki bu dəyişikliklər müəyyən imkanlar yaratsa da, mövcud fikir ayrılıqları qərarların qəbulunda balanslı yanaşma tələb olunduğunu göstərir.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. Immigration | Pros, Cons, Debate, Arguments, Illegal Immigration // <https://www.britannica.com/procon/immigration-debate>
2. Religion and Views on Immigration and Diversity// // <https://www.pewresearch.org/religion/2025/02/26/religion-and-views-on-immigration-and-diversity/>
3. The Anti-Immigrant Movement in the United States // <https://sites.bu.edu/pardeeatlas/research-and-policy/back2school/the-anti-immigrant-movement-in-the-united-states/>
4. US and Canada are Most Inclusive to Immigrant Citizens, Global Study Finds, 2018 // <https://www.theguardian.com/us-news/2018/jun/25/americans-most-inclusive-attitude-to-immigrants-global-study-finds>

SOYUQ MÜHARİBƏ DÖVRÜNDƏ ABŞ VƏ SSRİ ARASINDAKI KƏŞFİYYAT QARŞIDURMASINA ÜMUMİ BAXIŞ

Vəliyev Əsəd Yaqub oğlu, Azərbaycan Universiteti Humanitar və sosial elmlər fakültəsinin tələbəsi, Siyasi elmlər bölməsi.

Elmi rəhbər – s.e.ü.f.d., dos. Elvin Bəhrüz oğlu Talışmski

İkinci Dünya müharibəsindən sonra yeni qütbləşmələr yarandı, müstəmləkə sistemi dağıldı. Antifaşist koalisiyasının iki fəvqəldövləti ABŞ və SSRİ iki ictimai sistem qarşı-qarşıya gəldi. NATO (1949) və Varşava Müqaviləsi Təşkilatı (1955) yaradıldı. Faşist bloku üzərində qələbədən sonra Qərb və SSRİ arasında ziddiyyətlər yenidən başladı. Soyuq Müharibə dövründə ən əsas məsələlərdən biri 2 böyük güc strukturunun (KGB və CİA) qarşı-qarşıya gəlməsi idi. Buradan maraqlı bir sual ortaya çıxır: “Sovet və Amerika agentləri arasındakı bu döyüşdə kim qalib gəlir?”

1984-cü il 29 oktyabr tarixli “U.S. News World Report” jurnalından götürülmüş və CİA tərəfindən məxfiliyi qaldırılmış bir məqalə ortaya çıxarılmışdır. Məqalədə, Soyuq Müharibə dövründə KGB və CİA arasındakı casusluq müharibəsindən bəhs edilirdi. 20 illik FTB (FBI) veteranı olan Millerin, Svetlana Ogorodnikova adlı bir KQB (KGB) mayoruna gizli sənədlər sızdırdığı qeyd olunur. Məqalədə bəhs edilir ki, KGB-nin xarici kəşfiyyat üçün ayrılmış 10.000 zabiti var və onlardan 500-ü ABŞ-da diplomatik missiyalar altında fəaliyyət göstərir. Onlar yüksək səviyyədə təlim görmüş, qərbli kimi görünən və hər kəslə əlaqə quran şəxslərdir.

Sovetlərin ABŞ kəşfiyyatının yuxarı eşalonuna sızmaq cəhdləri, o cümlədən, Kim Philby və Heinz Felfe kimi məşhur agentlərin keçmiş fəaliyyətləri xatırladılır. CİA direktoru William Casey, agentliyinin son illərdə bir çox sovet casusunu ölkədən çıxararaq KGB-yə ağır zərbə vurduğunu iddia edirdi. Mətn 1980-ci illərin ortalarında kəşfiyyat dünyasındakı gərginliyi, xüsusilə, daxili xəyanətləri və hər iki tərəfin bir-birinin dövlət sirlərini əldə etmək üçün hansı üsullara əl atdığını təsvir edir. Supergüclər arasında dərinləşən soyuqluq fonunda bir-birinin daxilinə sızmaq ehtimalı daim mövcud olan bir narahatlıqdır. Hər iki tərəf bir-birinin casus xidmətlərinə operativ işçilər yerləşdirmək üçün amansız bir kampaniya aparır. Yalanlar, “ikiqat oyunlar” və “ikiqat agentlər”dən ibarət olan bu kölgə dünyasında hansı tərəfin üstünlük təşkil etdiyini heç kim dəqiq deyə bilməz.

Britaniyanın şifrə qırma mərkəzində illərlə işləyən bir KGB agentı ABŞ-ın kəşfiyyat məlumatlarını Moskvaya ötürürmüş. Amerikanın isə 1983-cü ilə qədər Polşa kəşfiyyatı daxilində

Sovet əməliyyatlarını ifşa edən öz adamı var idi. Sovet casusunun ABŞ kəşfiyyatının yuxarı eşelonlarına sızması ehtimalı Britaniyanın ən yüksək rütbəli kəşfiyyatçılarından biri olan H.A.R. “KİM” Philby-nin 20 il əvvəl Rusiyaya qaçmasından bəri Amerikanı daim təşvişdə saxlayırdı. 1950-ci illərdə Qərbi Almanıyanın yüksək rütbəli kəşfiyyat rəsmisi Heinz Felfe-nin KGB agentı olduğu ortaya çıxanda ABŞ-ın qorxuları daha da artmışdı. Soyuq Müharibədə CIA Sovet ordusunu dinləmək üçün Berlin altında gizli tunel qazmışdı. Bu hadisənin adı “Operation Gold” idi. Bu əməliyyat 1950-ci illərdə həyata keçirildi və ABŞ və Britaniya Sovet Hərbi telefon danışqlarını gizli şəkildə dinləyirdi. Bu dinləmə zamanı təxminən 90.000 telefon danışığı qeydə alınmışdı. KGB və CIA arasındakı mübarizə təkcə texnoloji üstünlük deyil, həm də sadıqlıq və xəyanət üzərində qurulmuş dünyanın gələcəyini kölgədən idarə edən ən böyük strateji zəka döyüşü idi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. The great Superpower Spy War KGB vs CIA(CIA.gov)
2. Oleg Kalugin. “The first directorate: My 32 years in intelligence and Espionage Against the West” page 121-220 and 221-300.
3. Freedom of Information Act(FOIA)

TERRORİZMİN NÖVLƏRİ VƏ ONLARIN MÜASİR QLOBAL TƏHLÜKƏSİZLİKDƏKİ ROLU

Səmidova Nərmən İsmayıl qızı, Azərbaycan Universiteti Humanitar və sosial elmlər fakültəsinin tələbəsi, Siyasi elmlər bölməsi.

Elmi rəhbər – s.e.ü.f.d., dos. Elvin Bəhrüz oğlu Talışinski

İnsanların siyasi və sosial sahədə qurduqları əlaqələr cəmiyyətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin inkişafına təkan vermişdir. Bu münasibətlər hər nə qədər dövlətlərarası və cəmiyyətlərarası inkişafa müsbət təsir göstərsə də, lokal və beynəlxalq səviyyədə müəyyən çətinliklərin və münaqişələrin yaranmasına da səbəb olmuşdur. Məhz bu baxımdan beynəlxalq təhlükəsizlik olduqca böyük əhəmiyyət daşıyır. Bəzən dövlətlərarası münasibətlərdə ciddi anlaşılmazlıqlar meydana gəlir və bu vəziyyət ciddi siyasi və hərbi münaqişələrə zəmin yaradır. Bu baxımdan tərəflər bəzən öz siyasi məqsədlərini qarşı tərəfə qəbul etdirmək üçün terrorizmə müraciət edirlər.

“Terrorizm” anlayışı, latın sözü “terror” sözündən əmələ gəlmiş, mənası qorxu, dəhşət deməkdir. Terroristlərin hədəflərinə nail olmaq üçün əsas vasitələrdən biri hədə-qorxu, qorxu mühiti, öz və yaxınlarının həyatlarının təhlükəsizliyinə dair qeyri-müəyyənlik yaratmaqdır” [3, s. 9]. Terrorizm müxtəlif formalarda özünü büruzə verir və ən geniş yayılmış növlərindən biri siyasi terrorizmdir. Siyasi terrorizm dövlət orqanlarının fəaliyyətinə təsir göstərmək, qərarlarını ləğv etdirmək və ya terrorizmə dair qərarların qəbuluna təsir etmək məqsədilə törədilən terror aktlarıdır. Dini aspektdən isə müxtəlif dini təriqətlər arasındakı qarşıdurmalar zamanı formalaşır. Bundan başqa, etnik və ya milli terrorizm hər hansı bir dövlətdə yaşayan etnik qruplar və ya milli azlıqlar tərəfindən həyata keçirilən terror fəaliyyətini ifadə edir. Buna misal olaraq bask separatçılarının yaratdığı ETA təşkilatını göstərmək olar. İqtisadi baxımdan isə ağır sosial-iqtisadi vəziyyətdə yaranır və əksər hallarda aşağı təbəqə tərəfindən həyata keçirilir. Nümunə olaraq Luddizm hərəkətini və 1903-cü ildə Bakıda neft buruqlarının yandırılması hadisələrini göstərmək olar. Dövlət terrorizmi bir dövlət tərəfindən planlı və məqsədyönlü şəkildə başqa bir dövlətin ərazisində zorakılıq tədbirlərinin həyata keçirilməsidir. Məsələn, Ermənistan 1988-ci ildən Azərbaycana qarşı belə siyasət yürütmüşdür [2, s.107-109].

İnformasiya terrorizmi kompüter və informasiya texnologiyalarından istifadə edilərək həyata keçirilən yeni terror formasıdır. Bu vasitələrlə fiziki şəxslərə və ya dövlət və beynəlxalq təşkilatların

fəaliyyətinə ciddi zərər vurmaq mümkündür [4]. Müasir dövrdə kimyəvi terrorizm qlobal və kompleks problem olaraq qiymətləndirilir (məsələn, Tokyo metro aktı). Bioloji terrorizm əhalinin sıx yaşadığı ərazilərdə bakteriya, virus və mikroorqanizmlərin yayılması ilə kütləvi qırğın törətmək məqsədli terror növüdür (məsələn, ABŞ-da antraks hadisəsi) [1, s. 38-39]. Bununla yanaşı, terrorizm dövlətlər arasında siyasi münasibətlərin gərginləşməsinə də təsir edir və beynəlxalq əməkdaşlığın zəifləməsinə səbəb ola bilər. Nəticə etibarilə, bu növlər dövlətlərin sabitliyini pozur və buna görə də terrorizmə qarşı mübarizədə dövlətlər beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsini prioritet hesab edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Həsənov, A. (2003). Beynəlxalq terrorizm I. Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları nəşriyyatı.
2. Qəndərova, E. Ş. (2017). Terror anlayışı və onun müasir növləri. Qanun, 01(267), 103-110.
3. Yusifli, G. Y. (2018). Terrorizmin müasir dünya düzəlinə təsiri (Magistr dissertasiyası). Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Beynəlxalq Magistratura və Doktorantura Mərkəzi, Bakı.
4. [İnformasiya terrorizmi beynəlxalq terrorizmin forması kimi](#)

XXI ƏSRDƏ AZƏRBAYCANDA SOSIAL MEDİANIN İCTİMAİYYƏTLƏ ƏLAQƏLƏR KONTEKSTİNDƏ CƏMİYYƏTƏ TƏSİRİ

Rüstəmli Hüseyn Vüqar oğlu

Siyasi elmlər bölməsi.

Elmi rəhbər – s.e.d., dos. Səadət Davud qızı Məmmədova

Azərbaycan Universiteti Humanitar və sosial elmlər fakültəsinin tələbəsi,

Müasir dövrdə elmin, texnologiyanın, informasiya vasitələrinin inkişaf etməsi informasiya mübadiləsində yeni vasitələrin meydana çıxmasına şərait yaratmışdır. Cəmiyyətdə ictimai fikrin öyrənilməsində ictimaiyyətlə əlaqələr ən təsirli metoddur. İctimaiyyətlə əlaqələr cəmiyyətdə olan prosesləri izləyir, proqnozlaşdırır və qabaqlayır. İctimaiyyətlə əlaqələrin yaranması XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. XX əsrdə ictimaiyyətlə əlaqələr geniş vüsət almağa başladı və onun yeni metodları yarandı. Həmin dövrdə ABŞ-da ictimaiyyətlə əlaqələr üzrə tanınmış peşəkar mütəxəssislərdən biri də Ayvi Li olmuşdur. O, bu gün müasir dövrdə cəmiyyətə təsir etmə potensialına malik vasitə olan ictimaiyyətlə əlaqələrin inkişafına mühüm töhfələr vermişdir [1, s.4].

İctimaiyyətlə əlaqələr keçmişdə daha çox təbliğat kimi başa düşülsə də, bu gün bu dəyişib. Günümüzdə ictimaiyyətlə əlaqə təbliğatdan çox, təşkilatın, şirkətin və s. imicini formalaşdırmaq üçün istifadə olunur. Tarixin sərkərdəsi olan Makedoniyalı İsgəndər işğal etdiyi ölkələrdə yerli xalqın rəğbətini qazanmaq üçün həmin ölkənin milli geyimində xalqın qarşısına çıxırdı.

XXI əsrdə cəmiyyətin tərəqqisi, ictimaiyyətlə əlaqələrdə media vasitəsinin geniş auditoriyaya yayılaraq təsir etməsində mühüm rol oynamışdır. İctimaiyyətlə əlaqələrin geniş yayılmış vasitələrinə radio, qəzet, jurnal, afişa, kütləvi tədbirlər və s. aid etmək olar. Müasir dövrdə Azərbaycanda effektiv ictimaiyyətlə əlaqələr vasitələrindən biri də internet və sosial mediadır. İnternet və sosial medianın üstün cəhətləri ondan ibarətdir ki, bu vasitələr insanlarla daha sürətli əlaqə qurmağa, ünsiyyət yaratmağa şərait yaradır. Bu vasitələrdə informasiya əlçatımlılığı daha rahatdır və müəyyən məhdudiyyətlər olmadığından insanlar daha çox istifadə edir. Sosial medianın istifadəçilərə təqdim etdiyi iştirak, açıqlıq və qarşılıqlı ünsiyyət kimi xüsusiyyətlər, zaman və məkan məhdudiyyəti olmadan fəaliyyət göstərmə imkanları yaradaraq təşkilatlarla hədəf qrupları arasında ünsiyyəti iki tərəfli balanslı təsirin əldə olunduğu simmetrik kommunikasiya mühitinə çevirmişdir. [2, s.179].

Sosial media müxəlif kateqoriyalara bölünür: internet forumları, bloqlar (webloglar), sosial bloqlar, vikilər, podkastlar, şəkil və video paylaşım platformaları. Sosial media nisbətən yeni və inkişaf edən texnologiyalar toplusunu təmsil etdiyi üçün onların təsnifatı ilə bağlı müxtəlif fikirlər mövcuddur. Sosial media platformalarının çoxluğu səbəbindən bəzi saytlar digərlərinə nisbətən daha

çox istifadəçi və internet trafiki cəlb edir. Məsələn, məşhur sosial şəbəkə platformaları olan Facebook və MySpace, eləcə də video paylaşım platforması YouTube dünyanın ən çox ziyarət edilən veb saytları sırasına daxildir [3, s.170].

Azərbaycanda sosial medianın cəmiyyətə təsir etdiyini əminliklə söyləyə bilərik. Azərbaycanda 2025-ci il üzrə sosial media istifadəçilərinin sayı təxminən 6.7 milyon olmuşdur. **Azərbaycanda sosial şəbəkələrdən istifadə aşağıdakı kimidir:**

1. Instagram: 34.33% 2. Facebook: 25.53% 3. Youtube: 18.68%
4. X (twitter): 7.18% 5. Digər platformalar: 3.93% [4].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. İsmayılov, R. (2001). İctimaiyyətlə əlaqələr: Bütün yollar KİV-dən keçir. Bakı: Yeni Nəsil Jurnalistlər Birliyi.
2. Yarangümelioglu, D. B. İ.- M. Ç.- D., İşler, D. B., Çiftçi, M., & Yarangümelioglu, D. (2013). Halkla İlişkiler Aracı Olarak: Sosyal Medyanın Kullanımı ve Yeni Stratejiler. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 5(1), 174-185.
3. Olayinka, P. (2019). Impact of social media on public relations practice, 1–21.
4. <https://konkret.az/azerbaycan-sosial-mediada-instagrami-secdi-statistika/>

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİK KONSEPSİYASI BEYNƏLXALQ TƏHLÜKƏSİZLİK ARXİTEKTURASININ KOMPONENTİ KİMİ

Məmmədova Nuranə Asim qızı, Siyasi elmlər bölməsi.

Elmi rəhbər – s.e.ü.f.d., dos. Elvin Bəhrüz oğlu Talışinski

Azərbaycan Universiteti Humanitar və sosial elmlər fakültəsinin tələbəsi,

Hər bir dövlətin milli təhlükəsizlik konsepsiyasının effektivliyi və səmərəliliyi təkcə suverenliyin, müstəqilliyin, ərazi bütövlüyünün, konstitusiya quruluşunun, vətəndaşların hüquq və mənafelərinin, milli maraqların, sosial-iqtisadi sferaların və ictimai-siyasi münasibətlərin inkişafının təmin olunması və qorunması ilə ölçülmür, həmçinin, dövlətin beynəlxalq imicinə, beynəlxalq təhlükəsizliyin qorunması mövqeyinə birbaşa təsir edir. XX əsrin sonlarında SSR-nin dağılması ilə yaranan yeni tarixi şərait nəticəsində Azərbaycan dövlətinin ikinci dəfə müstəqillik əldə etməsilə bərabər yeni reallıqlar- dövlət quruluşunda əsaslı dəyişikliklərin aparılması, dövlət orqanlarının üzərinə düşən funksiyaların səmərəli şəkildə yerinə yetirilməsinə xidmət edən təcrübəli və peşəkar dövlət qulluqçusu korpusunun formalaşdırılması, hüquq və məhkəmə sisteminin islahatı, vətəndaşların qayğı və ehtiyaclarının daha dolğun təmin edilməsi, dayanaqlı olaraq öz təhlükəsizliyini möhkəmləndirməsi və inkişaf etdirməsi yarandı. Bu məsuliyyət ilk növbədə ölkənin milli təhlükəsizlik siyasətinin həyata keçirilməsində uzunmüddətli strateji vəzifə və prioritetləri özündə əks etdirən konseptual sənəd hesab olunan Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının qəbul edilməsini şərtləndirdi. Bu məqsədlə 2004-cü ildə Milli Məclis tərəfindən "Milli təhlükəsizlik haqqında" Qanun qəbul olunmuş və respublika Prezidentinin 2004-cü il 29 iyun tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuşdur. [1] Bu qanun ümummilli lider, Heydər Əliyevin milli təhlükəsizlik irsinin əsas məqsəd və prinsiplərinin varisliyi üzərində qurulmuşdur.

Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin yaradılması və modernləşdirilməsi, stabilliyin bərpa edilməsi və ölkədə daxili çəkişmələrin minimuma endirilməsi, "Azərbaycan neft strategiyası" ilə ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, Qarabağ münaqişəsi və sərhəd təhlükəsizliyi ilə bağlı strateji addımlar, Konstitusiya və qanunvericilik bazasını möhkəmləndirərək vətəndaşların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, Azərbaycanın xarici siyasətində milli maraqların qorunmasına önəm verilməsi, regionda sabitliyi təmin etmək, qonşu dövlətlərlə əlaqələri tənzimləmək və Azərbaycanın mövqeyini

beynəlxalq səviyyədə gücləndirmək [2] kimi başlıca məqsədlər fonunda mükəmməl milli təhlükəsizlik mühiti formalaşmışdır.

Bu gün Azərbaycan Milli təhlükəsizlik konsepsiyasına əsaslanaraq beynəlxalq təhlükəsizlik sahəsində xarici siyasətin əsas məqsəd və hədəflərini təyin edir. Müasir dünya sisteminə qatılmaq, dünya əhalisinin təhlükəsizliyinin təminatında rol oynamaq, mütəşəkkil cinayətkarlıq və terrorizmlə, dini ekstermizmlə mübarizə aparmaq, dünya dövlətlərinin və digər xarici aktorların imkanlarından səmərəli istifadə etmək, beynəlxalq sülhə töhfə vermək, yaşıl iqtisadiyyata sürətli integrasiya və dünya ekosisteminin qoruması bu məqsədlər sırasında xüsusi yer tutur. [3, s.168]

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Milli Kitabxanası. Əli Həsənov “Heydər Əliyev və Azərbaycanın milli təhlükəsizlik siyasəti: əsas məqsədi, vəzifələri və icra mexanizmləri” məqaləsi.
2. <https://e-qanun.az/framework/5455>
3. Azərbaycan Respublikasının Milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasəti- Ə.Həsənov

LAÇIN RAYONUNUN REGIONAL TƏHLÜKƏSİZLİK MÜSTƏVİSİNDƏ YERİ

Quliyev Adəm Elnur oğlu, Siyasi elmlər bölməsi.

Elmi rəhbər – s.e.ü.f.d., dos. Elvin Bəhrüz oğlu Talışinski

Azərbaycan Universiteti Humanitar və sosial elmlər fakültəsinin tələbəsi,

Bu tədqiqatda XX əsrin sonlarından etibarən Cənubi Qafqaz regionunda baş verən geosiyasi dəyişikliklər, Sovet İttifaqının dağılması və yeni müstəqil dövlətlərin formalaşması fonunda Azərbaycanın üzləşdiyi təhlükəsizlik problemləri, xüsusilə Dağlıq Qarabağ münaqişəsi kontekstində Laçın rayonunun strateji əhəmiyyəti təhlil olunur. Araşdırma 1988–2025-ci illəri əhatə etməklə Laçının siyasi transformasiyasını, regional təhlükəsizlik sistemində tutduğu mövqeyi və milli kimlik baxımından rolunu müəyyənləşdirməyi məqsəd qoyur.

Strateji mövqeyinə və nəqliyyat-kommunikasiya imkanlarına görə Laçın rayonu Qarabağ münaqişəsinin əsas geosiyasi məkanlarından birinə çevrilmişdir. 1992-ci il mayın 18-də Ermənistan silahlı qüvvələrinin Laçın rayonunu işğal etməsi münaqişənin gedişində dönüş nöqtəsi olmuş və Ermənistan ilə Qarabağ separatçı qüvvələri arasında quru əlaqənin yaradılmasına səbəb olmuşdur. Nəticədə Laçın dəhlizi regionda əsas logistika və nəqliyyat marşrutu kimi formalaşmış, rayonun bir şəhəri, bir qəsəbəsi və 125 kəndi işğal altına düşmüş, təxminən 79 min nəfər azərbaycanlı əhali məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüşdür. İşğal dövründə ərazidə qeyri-qanuni məskunlaşdırma siyasəti aparılmış, sosial-iqtisadi infrastruktur dağıdılmış və mədəni irsə ciddi ziyan vurulmuşdur.

2020-ci ildə baş vermiş 44 günlük Vətən müharibəsi regionda mövcud geosiyasi reallıqları dəyişmiş və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpası istiqamətində mühüm mərhələ olmuşdur. Müharibədən sonra imzalanmış üçtərəfli bəyanata əsasən Laçın dəhlizində xüsusi təhlükəsizlik rejimi formalaşdırılmış, sonrakı mərhələdə isə Azərbaycan öz suveren hüquqlarını təmin edərək Laçın və ətraf ərazilər üzərində tam nəzarəti bərpa etmişdir. Bu proses Azərbaycanın sərhəd təhlükəsizliyinin möhkəmlənməsinə və Cənubi Qafqazda güc balansının dəyişməsinə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Hazırda Laçın rayonunda genişmiqyaslı bərpa və yenidənqurma tədbirləri həyata keçirilir. İnfrastrukturun bərpası və məcburi köçkünlərin mərhələli qayıdışı yalnız iqtisadi və sosial inkişaf deyil, həm də milli yaddaşın və mədəni kimliyin bərpası baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Beləliklə, Laçın rayonunun yenidən integrasiyası Azərbaycanın regional təhlükəsizlik strategiyasının və ərazi bütövlüyünün möhkəmləndirilməsinin əsas elementlərindən biri kimi çıxış edir. Bununla yanaşı rayonda həyata keçirilən nəqliyyat və logistika layihələri regionun iqtisadi potensialının artırılmasına və beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsinə xidmət edir. Bildiyimiz kimi Azərbaycanın ən

uzun quru sərhəddi Ermənistan respublikası ilə olan sərhəddir. Bu sərhəd xəttinin uzunluğu təxminən 1007 km təşkil edir. Laçın rayonunun yerləşdiyi strateji mövqe Ermənistan ilə sərhəd xətti boyunca mühafizənin effektiv təşkil edilməsinin və nəzarətdə saxlanılmasında çox mühüm rol oynayır. Bu amillər bütövlükdə Laçın rayonunun strateji rolunu artıraraq onun Azərbaycanın regional inkişaf və təhlükəsizliyində xüsusi yer tutduğunun bariz nümunəsidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Cabbarlı, H. (2021). Ermenistan Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ Politikası. In H. Çakmak (Ed.), Dünden Bugüne Karabağ Sorunu (pp. 67).
2. https://armenianvandalism.preslib.az/az_lachin.html
3. <https://files.preslib.az/projects/lachin/general.pdf>
4. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/02/azerbaijan-blockade-of-lachin-corridor-putting-thousands-of-lives-in-peril-must-be-immediately-lifted/>

MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR SİSTEMİNDƏ BMT-NİN ROLU VƏ EFFEKTİVLİYİ: ƏFQANİSTAN NÜMUNƏSİ

***İsayeva Nuray Seymur qızı, Azərbaycan Universiteti Humanitar və sosial elmlər fakültəsinin
tələbəsi, Siyasi elmlər bölməsi.***

**Elmi rəhbər – s.e.ü.f.d., dos. Elvin Bəhrüz oğlu Talışinski
Azərbaycan Universiteti**

Müasir dövrdə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının fəaliyyəti dünya ictimaiyyəti tərəfindən ən çox müzakirə olunan mövzulardan biridir. Xüsusilə “soyuq müharibə”dən sonra yaranan yeni münaqişə ocaqları təşkilatın nə dərəcədə operativ olduğunu sınağa çəkir. Bu baxımdan Əfqanıstan böhranı BMT üçün həm böyük bir təcrübə, həm də ciddi bir uğursuzluq nümunəsi kimi tarixdə qalmaqdadır. 20 ildən artıq davam edən bu prosesdə BMT-nin oynadığı rolu analiz etmək, əslində, təşkilatın gələcəkdə digər münaqişələrə necə yanaşacağını anlamaq üçün əhəmiyyət kəsb edir. 2001-ci il 11 sentyabr hadisələrindən dərhal sonra Əfqanıstana edilən müdaxilə BMT-nin 1386 sayılı qətnaməsi ilə beynəlxalq hüquqi status qazanmışdır. Bu sənədlə təşkilat, faktiki olaraq, ölkədə yeni bir dövlət modelinin qurulmasına yaşıl işıq yandırdı. Lakin ilk günlərdən bir məqam diqqətdən qaçdı: BMT-nin dəstəklədiyi “Bonn Prosesi”ndə Əfqanıstanın yerli, mürəkkəb sosial quruluşu tam nəzərə alınmadı. Təşkilatın ən böyük strateji səhvi “Taliban”ı sülh prosesindən tamamilə kənarda saxlaması oldu. Bu münaqişəni kökündən həll etmək əvəzinə, onu sadəcə bir müddətlik dondurdu. BMT-nin dəstəyi ilə yaradılan seçkilər və dövlət qurumları xalqın istəyinə deyil, xarici modelə əsaslandığı üçün tez dağıldı.

BMT-nin siyasi missiyası olan UNAMA-nın fəaliyyəti nəzərə alındıqda, təşkilatın hərbi koalisiyanın (NATO) kölgəsində qaldığı üçün tərəfsizliyini itirdiyi müşahidə olunur. Politoloq Barnett Rubinin də qeyd etdiyi kimi, BMT-nin qurduğu sistem yerli legitimliyə deyil, xarici donorların puluna əsaslanırdı [1, s.298]. Məhz bu səbəbdən, 2021-ci ildə xarici dəstək kəsilən kimi, bütün dövlət aparatı bir neçə gün ərzində dağıldı. Bu isə BMT-nin müasir dünyada dövlət qurmaq bacarığının ciddi şəkildə sorgulanmasına səbəb olmuşdur.

Talibanın hakimiyyətə gəlməsi BMT-ni ağır dilemma qarşısında qoydu: siyasi legitimlik məsələsi ilə humanitar böhranın qarşısını almaq məsuliyyəti arasında seçim etmək zərurəti yarandı. Hazırda BMT Əfqanıstanda “de-fakto” bir hakimiyyətlə işləmək məcburiyyətindədir. Bu, həm də beynəlxalq hüququn reallıqla necə toqquşduğunun göstəricisidir. Xüsusilə qadınların təhsil və iş hüquqları məsələsində BMT-nin əlində bəyanatlar verməkdən başqa real gücün olmaması və təşkilatın islahatlara ehtiyacı olduğunu sübut etməkdədir.

Əfqanıstan nümunəsi göstərir ki, yerli reallıqları nəzərə almadan qurulan sistemlər uğursuzluqla nəticələnəlməkdədir. BMT-nin fəaliyyəti zamanı xalqın dəstəyinin və maraqlarının təmin edilməməsi dövlətin zəif qalmasına səbəb olmaqdadır. Xarici maliyyə yardımı kəsilən kimi dövlət aparatının dağılması bu cür yanaşmaların nə qədər dayanıqsız olduğunu bir daha üzə çıxarmaqdadır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. BMT Təhlükəsizlik Şurası. (2001). Qətnamə 1386 (2001): Əfqanıstanda Beynəlxalq Təhlükəsizliyə Yardım Qüvvələrinin (ISAF) yaradılması haqqında. New York: Birləşmiş Millətlər Təşkilatı.
2. Rubin, B. R. (2002). The fragmentation of Afghanistan: State formation and collapse in the international system. New Haven, CT: Yale University Press.
3. United Nations Assistance Mission in Afghanistan (UNAMA). (2021–2024). Human rights in Afghanistan (Annual reports).

ŞƏRQİ-ASIYA GEOSİYASƏTİNİN YENİDƏN ŞƏKİLLƏNMƏSİNDƏ ƏSAS FAKTORLAR **Hüseynov Elşad Rəhman oğlu, Azərbaycan Universiteti Humanitar və sosial elmlər fakültəsinin** **tələbəsi, Siyasi elmlər bölməsi.**

Elmi rəhbər – s.e.ü.f.d., dos. Elvin Bəhrüz oğlu Talışinski

Çin Xalq Respublikasının ordusunun sürətli inkişafına ayırdığı diqqət onu regionda daha böyük güc olmasına zəmin yaratdı. Ordusunu modernləşdirməsi dəniz sərhədlərində getdikcə daha iddialı fəaliyyət göstərməsinə gətirib çıxartdı ki, bu da Tokionun təhlükəsizlik qavrayışında ciddi şəkildə narahatlıq yaratdı. *“7 sentyabr 2010-cu ildə mübahisəli adalar yaxınlığında Çin balıqçı gəmisi 40 dəqiqəlik ara ilə iki Yaponiya sahil mühafizə gəmisi ilə toqquşdu, bundan sonra Çin heyəti və kapitani Yaponiya tərəfindən saxlanıldı.”*[1, s.4]

Bu dövrdən etibarən Yaponiyanın “kollektiv özünümüdafiə” hüququnu məhdud formada həyata keçirməsi, Müdafiə Nazirliyinin imkanlarını genişləndirməsi, təhlükəsizlik üçün nəzərdə tutulan büdcənin artırılması və beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlığın artırılması Tokionun əsas prioritetlərindən birinə çevrilməyə başlamışdır. Baş nazir Şinzo Abenin dövründən etibarən Yaponiya hərbi mövcudluğunu genişləndirilmiş və regionda öz maraqlarını müdafiə etməyə başlamışdır.

2025-ci il 21 oktyabr tarixində Sanae Takaichinin baş nazir seçilməsindən sonra Yaponiyanın xarici siyasətində ciddi dəyişikliklər vəş verdi. Onun dövründə hərbi büdcə artırılıb və militarist siyasət həyata keçirilməyə başlandı. *“Baş nazir Şinzo Abenin dövründə müdafiə büdcəsini 3% artıraraq 48,97 milyard dollara çatdıran Yaponiyanın 2014-cü ildə ABŞ-a Patriot Advanced Capability-2 raket tutucuları, Böyük Britaniya və Avstraliyaya isə dizel sualtı qayıqları tədarük etdiyi bildirilir.”*[3, s.783]

Yaponiya Çinin “Bir Çin Siyasətini” dəstəkləsə də, Tayvan adası ilə iqtisadi və təhlükəsizlik əlaqələri qurmuşdur. Yaponiya 1972-ci ildən sonra Çinlə qurduğu diplomatik əlaqələrdə Mövcud status-kvonu saxlamaq və Tayvan boğazında münaqişənin sülh yolu ilə həlli məsələsini prioritet kimi saxlamaqdadır.

Tayvan “Birinci ada zənciri” ada qrupuna sahibdir ki, bu da Yaponiya-ABŞ təhlükəsizlik xəttinin əsas hissələrindən biridir. Yaponiyanın dəniz ticarəti enerji resurslarının idxalı Tayvan boğazlarından keçir və bu baxımdan da Tayvanın mövcudluğu Yaponiya üçün enerji təhlükəsizliyi və dəniz ticarəti baxımından ciddi əhəmiyyət kəsb edir. Bu kontekstdə Yaponiya üçün Tayvan və problemli adalar qrupu olaraq qəbul edilən Senkaku adaları Çinin Sakit okeana çıxışını məhdudlaşdıran təbii maneələr olaraq qəbul edilir. 7 Noyabr 2025-ci ildə baş nazir Takaichinin Parlamentdəki çıxışı gərginliyi daha da artırdı. *“Takaichi Yaponiyanın Tayvan boğazına hər hansı bir müdaxiləni “varlığına təhlükə” hesab edəcəyini ifadə edərək, “Əgər döyüş gəmiləri və hərbi*

əməliyyatlar işə qarışarsa, bu, şübhəsiz ki, Yaponiyanın varlığına təhlükə yarada bilər və müdafiə məqsədi ilə güc tətbiqini zəruri edə bilər” dedi.” [2]

Yaponiya Çinin artan hərbi potensialını nəzərə alaraq, qüvvələr balansını təmin etmək, regionda maraqlarını həyata keçirmək üçün həm beynəlxalq təşkilatlar, həm də ABŞ-la olan strateji ittifaqlığını dərinləşdirməyə çalışır. Bu, sürətli böyüyən Çin iqtisadi, siyasi və hərbi gücü qarşısında regionun təhlükəsizliyi və münaqişə riskini azaldılması baxımından ciddi əhəmiyyət daşıyır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Çakan, V. (2020). Japonya ve Çin Arasında Senkaku (diaoyu) Adacıklar Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme. Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 1-8. <https://izlik.org/JA28YZ77KN>
2. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cin-ile-japonya-arasinda-takaicin-tayvana-iliskin-sozlerinin-yarattigi-gerilim-buyuyor/3745851>
3. Köksoy, F., & Ceyhan, N. (2023). Japonya'nın Yeni Güvenlik Stratejisi: Geleneksel Güvenlik Yaklaşımına Geri Dönüş Mü? MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12(2), 775-785. <https://doi.org/10.33206/mjss.1256631>

LİDERLİK NƏZƏRİYYƏSİ VƏ HAKİMİYYƏT TİPLƏRİ: MAX VEBERİN NƏZƏRİYYƏSİNƏ ÜMUMİ BAXIŞ

**Əhmədova Gülnur Elşən qızı, Azərbaycan Universiteti Humanitar və sosial elmlər fakültəsinin
tələbəsi, Siyasi elmlər bölməsi.**

Elmi rəhbər – s.e.d., dos. Səadət Davud qızı Məmmədova

Liderlik, insanların müəyyən məqsədə yönəldilməsi, qrupların idarə olunması və motivasiya edilməsi prosesi kimi xarakterizə olunur. Alman sosioloqu, Max Veber legitim hakimiyyət anlayışını elmi şəkildə əsaslandırılmışdır. Liderlik tipləri də məhz bu nəzəri yanaşma çərçivəsində müəyyən edilmişdir. Onun fikrincə, liderliyin üç əsas tipə ayrıldığı qeyd edilir: ənənəvi, xarizmatik və qanuni (rasional).

Ənənəvi liderlik, qədim dövrlərdən formalaşmış və adət-ənənələrə əsaslanan hakimiyyət forması kimi izah edilmişdir. Bu tip liderlikdə hakimiyyətin nəsildən-nəslə ötürüldüyü və irsi xarakter daşdığı qeyd olunmaqdadır. Ənənəvi liderlikdə liderin hakimiyyəti onun şəxsi bacarıqlarından və qabiliyyətindən çox soy-kökü ilə əlaqədardır. Ənənəvi liderlikdə yeniliklərə qarşı müqavimətin güclü olduğu görülür. Bu səbəbdən, yeniliklər çətin şəkildə qəbul edilməkdədir. Bu tip hakimiyyətin əsasında mühafizəkar inanc, legitimlik və ənənəyə sadıqlıq dayanır [1, s.54]. Ənənəvi liderlik daha çox monarxiya və tayfa cəmiyyətlərində müşahidə olunmuşdur.

Veberin tipologiyasında xarizmatik liderlik qanuni (rasional) hakimiyyətin əks qütbü kimi qiymətləndirilmişdir [1, s.55]. Bu tip liderlikdə liderin fərdi bacarıq və qabiliyyətinə şəxsi keyfiyyətlərinə əsaslanan hakimiyyət forması kimi xarakterizə edilmişdir. Vurğulanmışdır ki, xarizmatik liderlik daha çox qeyri-sabitlik və böhran dövrlərində meydana çıxır. Belə dövrlərdə cəmiyyət güclü liderlərə və yeni ideyalara ehtiyac duyur. Bu səbəbdən həmin liderlərin fərqli, qeyri-adi və diqqətçəkən xüsusiyyətlərə malik olduğu qeyd edilmişdir. Cəmiyyətin belə liderlərə emosional bağlılıq hiss etdiyi görülməkdədir. Lakin bu liderlikdə davamlılığın zəif olmaqdadır. Liderin təsir gücü zəiflədikdə bu sistemində zəifləməkdədir.

Veberin digər lider tipi isə qanuni liderdir. Bu tip, müasir cəmiyyət üçün xarakterik olan hakimiyyət forması kimi təqdim edilməkdədir. Qanuni (rasional) liderlikdə hakimiyyət formasının rəsmi qayda və qanunlara əsaslandığı qeyd olunur. Liderin hakimiyyətinin şəxsi deyil, institusional

xarakter daşımaqdadır. Qanuni (rasional) liderlik növündə bütün hüquqi qaydalar razılaşma və ya məcburiyyət yolu ilə, məqsədə və ya dəyərlərə əsaslanaraq ən azından sözügedən sosial qrupun üzvlərinin onlara tabe olacağı gözləntisi ilə müəyyən edilməkdədir [2, s.56]. Bu, müasir dövlət qulluqçusunun və bütün oxşar siyasi hakimiyyət sahiblərinin sahib olduğu suverenlik kimi qiymətləndirilmişdir [2, s.56]. Eyni zamanda qanuni (rasional) liderliyin bürokratik idarəetmə sistemi ilə sıx bağlıdır. Bu tip liderlikdə qaydalar, vəzifə bölgüsü, rəsmi prosedurlar mühüm rol oynamaqdadır.

Max Veberin bu nəzəriyyəsi çərçivəsində hakimiyyətin yalnız güc və zor tətbiqi ilə deyil, eyni zamanda legitimlik və sosial qəbul vasitəsilə formalaşdığını elmi şəkildə əsaslandırılmışdır. Liderlik tiplərinin qarşılıqlı əlaqədə olduğu və real siyasi sistemlərdə bu tiplərin qarışıq formada təzahür edə bildiyi göstərilmişdir. Eyni zamanda, onun nəzəriyyəsi yalnız nəzəri əhəmiyyət daşımır, həm də praktiki baxımdan siyasi sistemlərin və idarəetmə mexanizmlərinin təhlilində tətbiq olunmaqda funksionaldır. Veberin bu nəzəriyyəsi vasitəsilə müxtəlif ölkələrdə liderlərin davranış modellərinin, hakimiyyətin formalaşma xüsusiyyətlərinin və cəmiyyətin liderliyə münasibətinin daha dərinlən öyrənilməsinin mümkün olduğu göstərilmişdir. Max Veber tərəfindən irəli sürülmüş liderlik tipləri konsepsiyasının müasir dövrdə də aktuallığını qorumaqda və yüksək elmi əhəmiyyət daşımaqdadır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Arı, S. (2022). Max Weber'in siyaset teorisi üzerine bir değerlendirme. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (9), 47-61.
2. Capcıoğlu, İ., Şahin, M. C., & Erdoğan, N. (2010). Max Weber sosyolojisinde karizmatik otorite ve dini liderlik. TSA, 14(2).

NASİST REJİMİN QARANLIQ ÜZÜ: JOZEF GEBBELSİN PROPAQANDA STRATEGİYASI

Cabbarova Rəşanə Sabir qızı, Azərbaycan Universiteti Humanitar və sosial elmlər fakültəsinin tələbəsi, Siyasi elmlər bölməsi.

Elmi rəhbər – s.e.ü.f.d., dos. Elvin Bəhrüz oğlu Talışinski

Azərbaycan Universiteti

Tarixə nəzər saldıqda, qədim dövrdən başlayaraq müasir dövrə qədər, dövlətlər öz hakimiyyətini qorumaq üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə etmişdir. Bunlardan ən effektiv və təhlükəlisi isə propaqandadır. Sənaye inqilabına qədər propaqandadan sözlü şəkildə istifadə edilsə də, inqilabdan sonra texnologiyanın inkişafı nəticəsində media və televizya vasitəsilə daha geniş kütlələr bu metodla manipulyasiya edilmişdir. Ən geniş şəkildə istifadəsi XX əsrin əvvəllərindən başlayan propaqanda cəmiyyətin transformasiyasında xüsusi rol oynamış və hakimiyyətin insanları öz mənafeylərinə uyğun şəkildə yönləndirməsinə səbəbiyyət vermişdir. XX əsrdə “Nasional Sosialist Alman Fəhlə Partiyası” hakimiyyətə gəlməsiylə propaqandanın istifadəsi də geniş şəkildə yayılmağa başladı. Hitler Almaniyasında propaqanda olduqca əhəmiyyətli və təhlükəli bir silah olaraq həm daxili, həm də beynəlxalq ictimai rəyi formalaşdırmaqda istifadə edilirdi. Nasist Almaniyada bu silahdan ən effektiv şəkildə istifadə edən şəxs isə Jozef Gebbels olmuşdur.

Jozef Gebbels 1933-1945-ci illərdə Almaniyada nasistlərin propaqanda naziri olmuşdur. O, 1897-ci ildə Münhenqladbah şəhərində dindar katolik ailəsində doğulmuşdur. Ailəsi onun din xadimi olmasını istəməsinə baxmayaraq, o, yazıçı olmaq istəmiş, bu istəyinə görə fəlsəfə, ədəbiyyat və tarix üzrə təhsil almışdır. Bu istəyini reallaşdırma bilməməsi nəticəsində fərqli sahələrdə fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Ancaq daim içində bu sahələrə istək olmuşdur. İdeoloji sahəyə olan marağı onu 1923-cü ildə Nasist partiyanın fəaliyyətilə yaxından tanış olmağa sövq etmiş və bir il sonra partiya üzv olmasına səbəb olmuşdur. Nasist ideologiyayı ciddi şəkildə mənimsəmiş Gebbels qısa müddət ərzində partiya sıralarında yüksəlmişdir. Onun ideoloji baxış bucağı Hitlerlə münasibətlərinin daha da dərinləşməsinə səbəb olmuşdur. Bunun nəticəsində Gebbels Hitler tərəfindən propaqanda naziri təyin

edilmişdir. Onun rəhbərlik etdiyi Propaqanda Nazirliyi əsasən kütləvi informasiya vasitələrini nəzarətdə saxlamağa çalışırdı. Qəzetlər və digər çap məhsulları ciddi senzura altına alınmışdı. Adolf Hitler və Gebbels xaricdə, xüsusilə ABŞ-da Almaniya haqqında müsbət xəbərlər yayılması üçün xüsusi şirkətlərlə əməkdaşlıq edirdilər. Almaniya jurnalistlər və film istehsalçıları isə mükafat və cəza yolu ilə nəzarətdə saxlanılırdı. Nasistlər və Hitler haqqında mənfi xəbərlərin yayılmasına icazə verilmirdi. Bu kontekstdə Gebbels hər səhər qəzet redaktorları ilə görüşərək xəbərlərin necə yazılacağını və başlıqların necə qoyulacağını izah edirdi. Bu ciddi nəzarət nəticəsində bəzi qəzetlər fəaliyyətini dayandırmaq məcburiyyətində qalmışdı. “*Bu kontekstdə Jozef Gebbelsin təkə radio sahəsində deyil, bütün sahələrdə nəzarət quraraq senzura tətbiq etdiyini görürük.*” [2, s. 54]. Siyasi propaqandanın ən güclü formasını məhz bəhs edilən dövrdə Gebbels istifadə etmişdir. O, həm siyasi, həm sosial, həm də mədəni sahədə propaqandadan geniş və sərt şəkildə istifadə edərək cəmiyyəti manipulyasiya etmişdir. Gobbels, “*Propaqandanın tək bir məqsədi var: o da kütlələri fəth etməkdir.*” [1, s. 33] deyərək insanların düşüncə və davranışlarını nasist ideologiya əsasında formalaşdırmışdır. Onun propaqanda strategiyaları dövr etibarilə cəmiyyətin transformasiyasına ciddi təsir göstərmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Çiftçi, Ö. F. (2025). Afiş yoluyla propaqandanın dönüm noktası: Jozef Gebbels. Mentor Akademik Sanat və Tasarım Dergisi, 1(1), 29–39.
2. Tekel, Z. (2019). Siyasal propaqanda: Alman Nazizm'i ve Gebbels örneği (Yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Erzurum.

AZƏRBAYCANIN DAYANIQLI İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN NEFT SİYASƏTİNİN ROLU

Şagird: Nihan Əhmədzadə İlqar, 7D sinifi
Elmi rəhbər: Nağıyeva Mehri Mehdi, 409B qrupu
Mikayil Müşfiq adına 18 nömrəli tam orta məktəb

Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmlənməsində və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında mühüm rol oynamış görkəmli siyasi xadimdir. O, 1923-cü il mayın 10-da Naxçıvan şəhərində anadan olmuş və həyatını Azərbaycan dövlətinin inkişafına həsr etmişdir [5.səh 1].

Dayanıqlı inkişaf anlayışı hazırkı nəslin tələbatlarını ödəyərək gələcək nəsillərin imkanlarını təhlükə altına qoymayan inkişaf modeli kimi izah olunur. Bu konsepsiya Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən irəli sürülmüş və müasir dövrdə dövlətlərin inkişaf strategiyalarında mühüm yer tutmuşdur [4.səh 3]. Qloballaşma şəraitində zəngin təbii ehtiyatlara malik olan Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf yolunu seçməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf modelinin öyrənilməsi mühüm elmi və praktiki əhəmiyyətə malikdir.

XX əsrin 90-cı illərində Heydər Əliyev rəhbərliyi ilə Azərbaycanda siyasi sabitlik təmin edilmiş, dövlət idarəçiliyində mühüm islahatlar həyata keçirilmişdir [5.səh 7]. Onun müəyyən etdiyi dövlətçilik prinsipləri – müstəqillik, qanunun aliliyi, milli maraqlara sadiqlik və xalqın rifahının təmin olunması ölkənin inkişaf strategiyasının əsasını təşkil etmişdir. Bu dövrdə yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf istiqamətində mühüm dövlət proqramları qəbul edilmişdir [3.səh 4]. Bu siyasətin mühüm istiqamətlərindən biri də enerji strategiyası olmuşdur.

1994-cü ildə imzalanan “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanın iqtisadi inkişafında yeni mərhələnin başlanğıcı olmuşdur [1.səh 1]. Bu müqavilə vasitəsilə ölkə beynəlxalq enerji bazarına çıxış əldə etmiş, böyük həcmdə xarici investisiyalar cəlb olunmuşdur. Bu isə neft-qaz sektorunun sürətli inkişafına və ümumi iqtisadi artıma güclü təkan vermişdir. Bu müqavilə Azərbaycanın uzunmüddətli iqtisadi sabitliyinin əsasını qoymuşdur.

Bununla yanaşı, neft və qaz ehtiyatlarının dünya bazarına çıxarılması məqsədilə geniş boru kəmərləri sistemi yaradılmışdır [2.səh 5]. Bu layihələr Azərbaycanın beynəlxalq enerji təhlükəsizliyində rolunu artırmış və iqtisadi mövqeyini möhkəmləndirmişdir.

Eyni zamanda, enerji gəlirlərinin səmərəli idarə olunması üçün Dövlət Neft Fondu yaradılmışdır [1.səh 3]. Bu fond vasitəsilə əldə olunan vəsaitlər həm ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına yönəldilmiş, həm də gələcək nəsillər üçün qorunub saxlanılmışdır.

Beləliklə, həyata keçirilən bu kompleks siyasət nəticəsində Azərbaycanda iqtisadi, sosial və institusional sahələr arasında tarazlı inkişaf təmin edilmişdir. Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilən strateji inkişaf xətti bu gün də ölkənin uğurlu inkişafının əsasını təşkil edir.

Nəticə etibarilə, Heydər Əliyev Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf modelinin formalaşmasında həlledici rol oynamışdır. Onun uzaqgörən siyasəti nəticəsində ölkədə iqtisadi sabitlik təmin edilmiş, sosial rifah yüksəlmiş və gələcək inkişaf üçün möhkəm zəmin yaradılmışdır. Bu gün Azərbaycan həmin strateji kursu uğurla davam etdirərək dayanıqlı inkişaf sahəsində mühüm nailiyyətlər əldə etməkdədir. Beləliklə, Azərbaycan modeli dayanıqlı inkişafın uğurlu nümunəsi kimi çıxış edir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycanın neft strategiyası və “Əsrin müqaviləsi” haqqında elmi məqalələr 2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu. <https://www.oilfund.az> (2018) 3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi saytı. <https://president.az> (2022)
4. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı. Sustainable Development materials. <https://www.un.org> (2020)
5. Heydər Əliyev. Seçilmiş çıxışlar və nitqlər. Bakı, 2001

HEYDƏR ƏLİYEVİN İQTİSADI SİYASƏTİ VƏ AZƏRBAYCANIN DAYANIQLI İQTİSADI İNKİŞAFININ ƏSASLARI

Şagird: Nazərin Vəlizadə Anar, 7A sinif

Elmi rəhbər: Hüseynova Səbinə Əbülfəz, 409B qrupu

Mikayıl Müşfiq adına 18 nömrəli tam orta məktəb

Azərbaycan milli-siyasi tarixində özünə xüsusi yer tutan elə dəyərli tarixi şəxsiyyətlərdən biri də Heydər Əliyevdir. Belə ki, Heydər Əliyev uzaqgörən, əzmkar rəhbər olduğunu hələ ölkəyə ilk dəfə liderlik etdiyi 1969-82-ci illərdə təsdiq etmişdir. Məhz bu illərdə milli və mənəvi dəyərlərin qorunmasında, dövlətçilik və parlamentarizm ənənələrinin inkişafında əməli addımlar atıldı. Xalqın intellektual keyfiyyətlərinin meydana çıxması üçün möhkəm bir zəmin yarandı.

Heydər Əliyev hakimiyyəti dövründə yalnızca bir deyil, bir çox sahədə öz töhfələrin göstərmişdir ki, bunlardan birində iqtisadi sahədir. Heydər Əliyev, ilk başda, iqtisadiyyatda yaranmış çətin situasiyanı və onu əmələ gətirən problemləri ardıcıl şəkildə təhlil etdi. O, risklər götürərək bir çox təşkilati tədbirlər silsiləsi reallaşdırdı. O bu tədbirləri daha ilk gündən həyata keçirməyə başladı, bəzi nümunələr versək

1. Sov. İKP MK və SSRİ Nazirlər Soveti Azərbaycanda sənayenin təkmilləşməsinə dair çox mühüm sənədi 1976-cı ildə təsdiqlədi. [1.səh 49]

2. Müstəqil Azərbaycan dövləti yarandıqdan sonra bu inkişaf özünün təsdiqini davam elətdirərək 1994-cü il sentyabr ayının 20- də dünyanın irəligedən neft şirkətləri ilə “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması nəticəsində ümummilli lider Heydər Əliyev yalnızca neft strategiyasının təməlini qoymadı, həmçinin yeni neft əsrini başlatdı, ümumiyyətlə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının ana xəttini müəyyən etmiş oldu. Bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas yollarını əhatə edən Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-111 Supsa neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərlərinin ideya əsasları və sağlam bünövrəsi məhz o zaman atıldı. [2.səh 44-45]

Təqribən XX əsrin sonlarında davamlı ictimai cəmiyyətə irəliləmək üçün bir çox yeni yanaşmalar və konsepsiyalar qəbul edilmişdir. Hal hazırda bütün dünya tərəfindən ən çox sevilən və üstünlük verilən konsepsiyalardan biri isə „Dayanıqlı İnkişaf”dır. Konsepsiyanın əsas məqsədi təbiət və onun inkişafına görə davamlı strategiya plan- proqramı işləyib hazırlamaqdır. Mühim fəlsəfi-sosial inkişaf olan və BMT nin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən Davamlı inkişaf fərqli ölkələr və millətlərin inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirir.

Heydər Əliyev dövlətimizin Davamlı inkişaf konsepsiyasına qoşulması və aktiv üzvlərindən biri olması üçün XX əsrin 90-cı illərinin ortalarında zəruri və qətiyyətli addımlar atmışdır. Bu, ölkənin inkişafını və tərəqqisini güclü saxlamağa kömək etdi və artıq görülən yaxşı işləri daha da yaxşılaşdırdı. Heydər Əliyevin bu sahədəki fəaliyyətləri 2 yola ayrılır; ilk hissəsi makroiqtisadi sabitliyin yaradılması və formalaşdırılması və bazar inistutlarının fəalliyətinə yenidən başlaması {1993-2003} və onun bu fəalliyətinin davamçısı olaraq Azərbaycan dövlətinin Prezidenti İlham Əliyevin dəstəyi ilə iqtisadiyyat daha da şaxələndirmiş, sosial rifah isə daha da yüksək səviyyədə formalaşmışdır. [3.səh 55-56]

Onun fəaliyyəti həmçinin hal hazırda davam etdirilməklə bir yerdə habelə yüksək səviyyədə qiymətləndirilir. Bunlara nümunə versən Prezidentimiz İlham Əliyev demişdir; „Heydər Əliyev aydınlaşdırdığı bu kursun davamı Azərbaycan dövlətinin inkişaf yolu hesab olunur”. Professor Şəfa Əliyev isə bu fəaliyyəti belə qiymətləndirmişdir; „Ümumi liderin bu uzunömürlü iş fəaliyyətinin nəticəsi kimi milli maraqlar əsasən sosial iqtisadi inkişaf modeli əmələ gəlmişdir.

Xülasə olaraq, Heydər Əliyev dünya üzrə tanınan görkəmli dövlət-siyasi xadimlərdən biri kimi Azərbaycanı daha da müstəqil, sosial-siyasi-iqtisadi cəhətdən öz ayaqları üzərində duran bir dövlətə çevirmək üçün ilk gündən mübarizə aparmış, islahatlar həyata keçirmişdir. Beləliklə 1970-ci illərdən etibarən iqtisadi sahədə də güclü və qətiyyətli addımlar atmışdır. Bu fəalliyəti isə müstəqil Azərbaycan olduqdan sonra Dayanıqlı inkişaf konsepsiyası ilə özünü daha da şəffaf şəkildə əks etdirə bilmişdir, Hazırda isə bu konsepsiya daxilində iqtisadi addımlar Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən davam elətdirilir.

Ədəbiyyat:

- 1.A.Şəkəroğlu.Dövlətin iqtisadi siyasəti:Dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi.2011
- 2.Ə.İ.Baymamov.Dayanıqlı inkişafın Heydər Əliyev modeli.2009
- 3.M.A.Məmmədov.Heydər Əliyev Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli.2020
- 4.<https://files.preslib.az/>

HEYDƏR ƏLİYEVİN İQTİSADI SİYASƏTİ VƏ DAYANIQLI İNKİŞAF KONSEPSİYASI

Şagird:Həbibli Ləman Rufan, 7D sinifi

Elmi rəhbər:Ayvazova Ləman Ramin,409B qrupu

Mikayıl Müşfiq adına 18 nömrəli tam orta məktəb

Azərbaycanda dövlətçilik ənənələrinin XX əsrin sonlarında yenidən formalaşdırılması, Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, onun davamlı, dönməz xarakter alması, ölkəmizin dinamik iqtisadi inkişaf yolu ilə inamla irəliləməsi, onun beynəlxalq nüfuzunun sürətlə artması Heydər Əliyevin səmərəli siyasəti sayəsində mümkün olmuşdur.

1969–1982-ci illərdə Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycanda iqtisadi və sosial sahələrdə mühüm inkişaf mərhələsi başladı. Ümummilli liderin həyata keçirdiyi islahatlar nəticəsində ölkənin bütün sahələrində sənaye, elm, mədəniyyət və təhsil sahələrində əhəmiyyətli irəliləyişlər müşahidə edildi. Həyat səviyyəsinin yüksəlməsi və genişmiqyaslı quruculuq işləri nəticəsində qısa müddət ərzində yeni yaşayış massivləri, məktəblər, sənaye obyektləri və yollar inşa olundu. [1.səh 3]

1994-cü ildən başlayaraq Azərbaycan hökuməti ölkənin bərpası və davamlı inkişafı üçün strateji addımlar atdı. Dövlət mülkiyyətində olan torpaqlar kəndlilərə paylanaraq, kənd təsərrüfatında

ilk genişmiqyaslı islahat həyata keçirildi və Azərbaycan MDB ölkələri arasında bu sahədə öncül oldu. Eyni zamanda, digər sahələrdə aparılan özəlləşdirmə iqtisadiyyatın strukturunda əsaslı dəyişikliklər yaradaraq liberal iqtisadiyyatın inkişafına zəmin hazırladı. Bunun nəticəsində ölkədə maliyyə vəziyyəti sabitləşmiş, iqtisadiyyata cəlb olunan investisiyaların həcmi ildən-ilə artmış, xalqın həyat səviyyəsi yaxşılaşmağa başlamışdır.[3.səh 17] Ulu öndərin uzaqgörən və qətiyyətli siyasəti nəticəsində 1994-cü ildə imzalanan “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanın neft-qaz sektorunun yenidən dirçəlməsinə güclü təkan verdi və ölkənin uzunmüddətli iqtisadi rifahının əsasını qoydu. Bu sənəd enerji sahəsinin sürətli inkişafını təmin etməklə yanaşı, iqtisadiyyatın digər sahələrinin, xüsusilə də qeyri-neft sektorunun genişlənməsi üçün əlverişli zəmin yaratdı.

“Əsrin müqaviləsi”nin həyata keçirilməsində Azərbaycanla yanaşı ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç, Yaponiya və Səudiyyə Ərəbistanı kimi nüfuzlu dövlətlər, həmçinin 13 beynəlxalq neft şirkəti iştirak etmişdir. Bu mühüm razılaşma ölkənin iqtisadi potensialının artmasına, beynəlxalq əməkdaşlığın güclənməsinə və yeni inkişaf perspektivlərinin açılmasına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. [4.səh 16] İlk növbədə respublikanın neft-qaz sənayesinə və infrastrukturuna böyük həcmdə xarici investisiyalar cəlb olunmuşdur. Bu, mövcud maddi-texniki bazanın və istehsal potensialının daha səmərəli istifadəsinə şərait yaratmışdır. Eyni zamanda, dərin dəniz yataqlarının işlənilməsi üçün müasir texnologiyalar və qabaqcıl təcrübə ölkəyə gətirilmiş, sənaye müəssisələrinin və infrastrukturun texniki təminatı xeyli yaxşılaşdırılmışdır. [2.səh 5]

Ümumilli Lider Heydər Əliyevin uzaqgörən, gələcək perspektivlərə hesablanmış siyasəti sayəsində bu gün Azərbaycan böyük sosial, texniki və intellektual potensiala malik bir dövlətə çevrilmişdir. O, sözün əsl mənasında milli ideologiyamızın və müstəqilliyimizin baş memarıdır. Məhz bu gün iqtisadiyyatın şaxələnməsi və sahibkar maraqlarına, bunun bilavasitə isə xalqın ərzaqla təminatına əsaslanan dayanıqlı və davamlı iqtisadiyyatın təşəkkül tapması Ulu Öndər Heydər Əliyevin iqtisadi siyasətinin uzaqgörənliyini bir daha sübut edir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycanın enerji layihələri və neft sektoru. <https://president.az/en/pages/view/azerbaijan/contract>
2. Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyi, Əsrin müqaviləsi <https://minenergy.gov.az/en/neft/esrin-muqavilesi?>
3. Əli Nuriyev, Azərbaycan İqtisadi inkişaf və Modernləşmə siyasətinin konseptual əsasları. Bakı, 2013
4. İsmayıl Hacıyev, Heydər Əliyev Siyasəti: Tarixdə və Günümüzdə. Naxçıvan, 2013

РОЛЬ ГЕЙДАР АЛИЕВ В РАЗВИТИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Алиева Зейнаб Орхан 6-ф класс

Научный руководитель: Чичек Меджидзаде

Анкара литсей

Азербайджан — независимое и развивающееся государство. В развитии нашей страны большую роль сыграл общенациональный лидер Гейдар Алиев. Его политическая деятельность оказала большое влияние на укрепление государственности и развитие Азербайджана.

Гейдар Алиев всегда уделял особое внимание образованию, культуре и будущему молодёжи. Он считал, что именно молодое поколение является будущим страны. Благодаря его политике в Азербайджане начали активно развиваться школы, университеты и научные учреждения.

В годы руководства Гейдар Алиев Азербайджан стал укреплять свои международные связи и экономику. В стране проводились важные реформы, которые способствовали развитию государства и повышению благосостояния народа.

Сегодня независимый Азербайджан продолжает развиваться по пути, заложенному Гейдар Алиев. Его идеи и политическое наследие остаются важной основой для будущего страны.

Таким образом, деятельность Гейдар Алиев сыграла огромную роль в развитии Азербайджана и формировании современного государства.

Использованная литература:

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi saytı – www.president.az
- Azərbaycan haqqında rəsmi portal – www.azerbaijan.az

HEYDƏR ƏLİYEVİN MİLLİ MARAQLARA ƏSASLANAN SİYASİ İDARƏETMƏ KONSEPSİYASI

Paşayeva Mələk Tərhan qızı

Qrup:279 Fakültə: BMR

e-mail: melek.pashayva@icloud.com

Bölmə: Regionşünaslıq (Yaponiya)

Elmi rəhbər: baş müəllimi Şəfəq Mustafayeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir Azərbaycanın inkişaf mərhələsinə nəzər yetirdikdə aydın şəkildə görünür ki, ölkədə milli şüurun möhkəmlənməsi, dövlətçilik ənənələrinin güclənməsi və cəmiyyətin yeni inkişaf mərhələsinə keçidi böyük ölçüdə Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi siyasətlə bağlı olmuşdur. Həmin dövrdə formalaşdırılan Azərbaycançılıq ideyası yalnız siyasi konsepsiya kimi deyil, eyni zamanda cəmiyyətin birləşdirilməsi və milli həmrəyliyin gücləndirilməsi baxımından mühüm ideoloji xətt kimi qəbul olundu. Bu ideya həm ölkə daxilində yaşayan vətəndaşların, həm də xaricdə yaşayan azərbaycanlıların ortaq dəyərlər ətrafında birləşməsinə şərait yaratdı. Bunun nəticəsində milli birlik hissi gücləndi və dövlət müstəqilliyinin qorunması istiqamətində mühüm addımlar atıldı. Heydər Əliyev dəfələrlə qeyd edirdi ki, müstəqil Azərbaycanın əsas ideoloji dayacağı məhz Azərbaycançılıqdır və hər bir vətəndaş öz milli kimliyi ilə qürur duymalı, dövlətinin inkişafına töhfə verməyə çalışmalıdır [2, s.1; s.3].

Azərbaycanın iqtisadi inkişafında dönüş nöqtəsi hesab olunan mühüm hadisələrdən biri 1994-cü il sentyabrın 20-də imzalanmış və tarixə “Əsrin Müqaviləsi” kimi daxil olmuş neft sazişidir. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən bu razılaşma Xəzər dənizində yerləşən “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” yataqlarının işlənməsini nəzərdə tuturdu və ölkənin yeni neft strategiyasının əsasını qoydu. Bu müqavilənin imzalanması Azərbaycanın beynəlxalq enerji bazarında mövqeyinin güclənməsinə və ölkəyə böyük həcmdə investisiyaların cəlb olunmasına səbəb oldu. Müqavilə həm regional, həm də beynəlxalq səviyyədə böyük maraq doğurdu və Milli Məclis tərəfindən təsdiqləndikdən sonra 1994-cü ilin dekabr ayında qüvvəyə mindi. Layihəyə yatırılan 11,5 milyard ABŞ dolları həcmində sərmayə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına ciddi təsir göstərdi, yeni iş yerlərinin açılmasına və dövlət gəlirlərinin artmasına şərait yaratdı. Gəlirin əsas hissəsinin Azərbaycanın payına düşməsi ölkənin iqtisadi müstəqilliyini gücləndirdi və beynəlxalq əməkdaşlıq əlaqələrinin genişlənməsinə imkan verdi [1, s4].

Müstəqilliyin bərpasından sonra Azərbaycanın qarşısında duran mühüm məsələlərdən biri də Xəzər dənizinin hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi idi. Sovet dövründə bu məsələ əsasən SSRİ və İran arasında tənzimlənirdi. Lakin SSRİ-nin dağılmasından sonra regionda yeni müstəqil dövlətlərin yaranması Xəzər hövzəsində maraqların toqquşmasına səbəb oldu və məsələ daha mürəkkəb xarakter aldı. Azərbaycan bu prosesdə milli maraqlarını qorumağa çalışaraq diplomatik danışıqlarda fəal iştirak etmiş və regional əməkdaşlığın inkişafına töhfə vermişdir. Bu siyasətin nəticəsi olaraq ölkəyə

investisiyaların cəlb olunması genişlənmiş və iqtisadi inkişaf üçün yeni imkanlar yaranmışdır ki, bu da Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətinin nəticəsi kimi qiymətləndirilir [3, s11–12].

Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətində mühüm yer tutan məsələlərdən biri də Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həllinə nail olunması istiqamətində aparılan siyasət idi. Onun rəhbərliyi dövründə münaqişənin beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində müzakirəsi genişləndirildi və diplomatik danışıqlara üstünlük verildi. Heydər Əliyevin nümayiş etdirdiyi siyasi təmkin və uzaqgörənlik bir sıra dünya liderləri tərəfindən də yüksək qiymətləndirilmişdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əsrin Müqaviləsi <https://minenergy.gov.az/az/neft/esrin-muqavilesi>
2. Heydər Əliyevin milli dövlətçilik konsepsiyası <https://sia.az/az/news/politics/1007089.html>
3. Heydər Əliyev və Azərbaycanın milli maraqlara əsaslanan xarici siyasəti https://azertag.az/xeber/heyder_eliyev_ve_azerbaycanin_milli_maraqlara_esaslanan_xarici_siyaseti-2847445
4. Ümummilli lider Heydər Əliyevin Dağlıq Qarabağ siyasətinin böyük uğuru <https://files.preslib.az/projects/heydaraliyev/articles/he0555.pdf>

**2026-cı il Azərbaycanda “Şəhərsalma və arxitektura ili” elan edildiyindən məqaləni Aleksandr lematrenin “Metrapol” əsəri əsasında modern şəhər anlayışı
Modern şəhərlərin yaranması və inkişafı tarixinə həsr etmişəm.
Beynəlxalq Münasibətlər və Regionşünaslıq fakültəsi
I kurs 171 b qrup tələbəsi Abdullayeva Aysu**

Modern çağda şəhər artıq mifik və tanrısal güclərin deyil də real insanların yaratdığı, fəaliyyət göstərdiyi bir yaşam mərkəzi halına gəlmiş oldu. Məhz XVII əsrdə Vestfal sülhündən sonra beynəlxalq münasibətlər sistemində yeni bir çağ başlamış olur ki, bu bir çox sahələrə öz təsirini göstərir və şəhər həyatı da burada istisna təşkil etmirdi.. Məhz fransız yazar Aleksandr LeMatrenin 1682-ci ildə qələmə aldığı Le Metrapolite (yəni Metrapol) əsəri də bu dövrdə meydana gəlir. Aleksandr LeMatrenin əsərində yeni şəhər-metropol anlayışının yaranması üçün 3 təməl məsələ vacib hesab olunur. Bunlardan I-si qanun idi. Bu qanunların mərkəzində insan və insan fəaliyyəti dayanırdı. Qanun yaratmaq, qanun qoymaq və onu çeyniyənləri, pozanları cəzalandırmaq mühüm məsələ hesab olunurdu. Bu nə anlama gəlir? Artıq bilinən mənada kökləri Hammurapilərə gedib çıxan qanun anlayışı ilahi bir gücün təsir dairəsindən çıxır və ya ilahi bir dəyəri çeynəmək anlayışından azad olur, bir məkanın özünə aid insanlar üçün ümumi bir qanuna çevrilir. II məsələ-şəhərə nəzarət edilməsi və disiplinli ehtiva edirdi. Metrapolda yaşamaq üçün nəzarət mexanizmləri vardır və bu disiplinlərə uymaq, əməl etmək məcburiyyətindəsən. III isə polis, tibb və psixoloqların birləşməsinə əhatə edirdi. Bunun içərisində asayışı qorumaq polisin işi, şəhərin sağlamlığı olaraq tibb, və o şəhərdə ortaqlar dəyərləri paylaşan, onları yaşadan, qoruyan və bir sonrakı nəsillə ötürən bir növ mənəvi funksiyaları yerinə yetirən şəhər psixologiyası idi. Məhz bu gün bizim üstündə yaşadığımız şəhər anlayışlarının təməllərini XVII əsrdə formalaşmış bu metrapol anlayışı üzərindən alınmışdır. İnsan və onun yaşadığı şəhər geniş bir şəbəkədir. Bu şəbəkənin davamlılığını, bütünlüyünü qorumaq üçün bir təməl ünsürə ehtiyac vardır. O da təhlükəsizlikdir. Təhlükəsizliyin təminatı üçün də 3 təməl əsas ehtiyac vardır. 1. Təhlükəsizlik və təhlükəsizliyi təmin olunmuş cəmiyyətə ehtiyacın yaranması. 2. Təhlükəsizlik iqtidarıdır. Təhlükəsizliyin təmin olunması artıq bir iqtidar sistemidir. Artıq burada Tanrıdan güc almış hökmdara ehtiyac yoxdur. Bir sivil cəmiyyət vardır, onun qaydaları vardır. Burada yaşayan insanlar eyni qanunlara və eyni təhlükəsizlik sisteminə tabedirsə bir şəkildə bu münasibətlər çarxını idarə edəcək bir təhlükəsizlik iqtidarı anlayışına ehtiyac vardır. Bu iqtidarın təməl qayəsi hər hansı insan xaric təməl gücün təminatçısı deyil də, məhz birbaşa insanın təminatçısı olacaq iqtidardır. III-sü və ən mühümü.

Təhlükəsizlik iqtisadiyyatı idi. Çünkü bu həyat tərzinin təməlinə ən başlıcası iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələsi idi. 1648-ci il Vestfal sülhündən sonra iqtisadi təhlükəsizlik həm də bir hüquq məsələsinə çevirilmişdir. Vestfal sülhü ilə həmçinin iqtisadi məsələlər hüquqi baxımından siyasi məsələlərin bir hissəsinə çevirilirdi. Aleksandrın bu əsərində maraqlı bir məsələ də var. O ölkəni bir növ bir binaya bənzədir. Bu binanın bünövrəsində, təməlinə yaşayanları kəndlilər hesab edir. Orta mərtəbəsində yaşayan qəsəbə sakinləri, binanın üst qatlarında yaşayanları isə şəhərlilər hesab edirdi. Bu şəxsin fikrinin orijinallığı hardadır? İlk dəfə ölkəyə dairə statusu gətirir. Yəni bir növ Kopernikin kainata tətbiq etdiyi anlayışı alıb, ölkə anlayışına tətbiq edir. Bu dairə formasında fırlanan dünya anlayışının artıq dünyanın içərisində bir dairə formasını almış ölkə obrazını mərkəzə alır. Buna görə də dairə düşüncəsi içərisində hər zaman paytaxt seçildiyi zaman mərkəzi nöqtələrin seçilməsinə diqqət yetirilməsinin vacibliyi əsaslandırılır. Digər tərəfdən isə, Aleksandr LeMatrenin bu kitabında şəhərə yeni bir hava-forma verir. Şəhər artıq simvolların bir birləşmə məkanıdır. Və bu şəhər anlayışı estetikdir. Şəhər bir paylayıcıdır, şəhərin ağılı var və şəhər ağıl istehsal edir. Və o ağılı paylayır. Bu iş elmi yollarla, universitetlər və digər təhsil ocaqları vasitəsilə həyata keçirilir. Kitablər nəşr olunur, jurnallar çap olunur. Bütün bunlar şəhərlərdə baş verir. Şəhər bir növ yeni dünyada hər şəkildə insanın təminatçısıdır. İndi əlimizdə müasir bir şəhər var. Bu şəhər qeyd etdiyimiz kimi XVII əsrdə formalaşmağa başladı. Bir də şəhərin içərisi-daxili həyatı vardır. Ona da diqqət yetirməyimiz gərəkir. Hər şeydən əvvəl yeni şəhərlərin əksəriyyəti köhnə şəhərlərin yerində yaranmışdır. Yəni Romadan kənarda bir Roma salmadılar. Bu günkü Roma aşağı-yuxarı antik Romanın yerində yüksəlib. Romanın ətrafında yeni bir genişlənmiş şəhər modeli yaradılmış oldu. Və böyük bir metropola çevirilmiş oldu. Amma köhnə Roma, köhnə Londonun içərisində olanlar bir kənarda qaldılar. Yəni tarixi memarlıq abidələri funksiyalarını daşıyan bir funksiya kimi. Biz içəri şəhərə nə üçün gediriksə, o dövrdə insanlar oralara artıq o şəkildə getməyə başladılar. Amma, bunların yaşadığı dünyada ciddi bir prosesin getdiyini qəbul etməliyik. Belə bir şəhər anlayışının içərisində 4 təməl daxili məkana ehtiyac vardır. I.Hava. Şəhər havası qiymətlidir. Yeni formalaşan və eyni zamanda sənayeləşən, müxtəlif kəndlərdən, qəsəbələrdən köçlərlə böyüyən şəhərlər hər zaman pis şəhərlər olublar. İfunəti də özləri ilə birgə gətirirdilər və ya oradakı həyatı ifunətli həyatı ilə eyni idi. Çünki gələcək əhali sistemli ev, küçə və ümumilikdə sistemli bir həyat sərgiləmədi. Bəzən bir ailə bir otaqda yaşamağa məcbur qalırdı. Hətta bir ev 6-7 ailə tərəfindən paylaşılırdı. Zamanında bunların yarıdığı problemlər Avropa şəhər məhkəmələrinin rastlaşdığı ən çox şikayətlər idi. Havanın təminatı üçün bunlar nə etdilər? Şəhər içərisində insanların gün ərzində təmiz havanın alınması üçün bağlar, parklar, bulvarlar salmağa daha çox ehtiyac duydular. Həmin dövəndə Russo adlı memar Nant şəhərində qəlb formasında park salmışdır. Parkın qəlb formasında salınması xüsusilə diqqətçəkicidir. Məhz bu dövəndə Avropada geniş bağlar salınmağa başlanılır. Bu bağlar şəhər adamlarının təmiz hava aldıkları əsas məkan idi. II. Müasir şəhərin daxili məkanın əsas ünsürlərindən ticarət yerlərinin qurulması idi. Dövrün şəhərləri ilə bağlı kitablarda qarşımıza çıxan terminlər vardır. Yaxşı küçə, pis küçə. Yaxşı küçə nəyə deyirdilər? Orada kiçik bir bazarı vardır və yaxud günlük istifadə etdiyin ərzaq və digər məhsulların satıldığı küçə yaxşı küçə hesab edilirdi. Pis küçələrdə isə ticarət köşkləri ya yox idi, ya da olduqca az idi. Daxili ticarət yalnız daxili tələbatın ödənilməsi ilə qalmırdı. 1789-cu ildə Fransa burjuva inqilabından sonra uzun müddət sarayda fəaliyyət göstərən sənət sahibləri-aşçılar, modaçıları, xüsusilə geyim sahəsində çalışanlar, baxım ilə bağlı işçilər işsiz qaldılar. Çünki artıq Fransada sarylarda o möhtəşəmlik qalmamışdır. Fransa şəhərlərinin bu günkü bəzi sahələrdə xüsusən də moda sahəsində xeyli qabağa getməsi də Fransa burjuva inqilabı ilə bağlı olan məsələdir. Bir anlıqda inqilabın gedişində uzun müddət qapalı məkanda elita üçün çalışan sənət sahibləri sarayın dağıdılması ilə həmin sənət sahələri və onların ustaları sözün geniş mənasında küçəyə atılmış oldu. Onlar iş tapmaq üçün yenə şəhərlərdə qalmaq və şəhər əhalisinə nisbətən aşağı qiymətlərlə xidmət göstərməyə başladılar. III. Hərəkət. Şəhərdə hərəkətin təminatı. Bu təminat bir neçə şəkildə olur. 1.Ana yol. Ana

yolla birlikdə küçələr. Küçələr də böyük və kiçik olmaqla 2 yerə ayrılırdı. Kiçik küçələr sanki barmağın ələ və əl vasitəsilə qola birləşməsinə xatırladırdı. Kiçik küçələr böyük küçələrə, böyük küçələr isə ana yollara qovuşurdu. Ana yollar isə şəhərlərin ölkəyə çıxışını təmin edirdi. IV və ən mühümü modern şəhərlərin divarlarının olmamaması idi. Artıq metropolun divarlara ehtiyacı yoxdur. Köhnə qalalar köhnə şəhərlərin kimliyini saxlamaq üçün qorunub saxlanılmışdır. Və hətta həmin qalalar müasir şəhərlərin ortasında qalaraq faktiki olaraq qorumaq funksiyasını itirmişdir. Avropa şəhər həyatının hər 3 mərhələsini-mifik, dini və modern mərhələlərini pis və ya yaxşı hamısını keçirmiş oldu. Dini hissəsini bir qədər ağır keçirmiş oldu. Bu da xristianlığın ticarəti qadağan etməsi ilə bağlı olmuşdur. Avropanın xaricindəki digər yerlərdə şəhərlərlə bağlı bu 3 mərhələni keçirə bilmədi. Daha doğrusu mifoloji şəhər mərhələsini yaşadılar, dini şəhər mərhələsini yaşadılar. 3-cü şəhər mərhələsini-metropolu yaşamadan birbaşa modern şəhər ilə bağlı məsələləri ordan-burdan bir növ systemsiz şəkildə mənimsəməyə başladılar. Zənn etdilər ki, bu şəkildə şəhər həyatını mənimsəməklə modernləşə bilərlər. Avropa xaric, şəhər həyatı və modern şəhərlə bağlı təməl problem budur. Çünki, Avropa bu yeni modern şəhər anlayışını düşüncə olaraq, iqtisadi olaraq renesansdan XVII əsrə qədər ən azından literatur səviyyəsində nəzəri əsaslarını yaratmışdır. Sonra isə bunu mərhələ-mərhələ həyata keçirmişdir. Modern şəhər anlayışının qurula bilməməsini təəssüflər olsun ki, sovet sistemi daha da açıq hala gətirmiş oldu. Çünki şəhər kübar kimliyini fəhlə sinifinin pozisiyasına gətirmiş oldu. Bu gün bizdə şəhər dedikdə içərisindən çıxılması zor olan bir mənzərə ortaya gətirmişdir. Bunları həll etmək üçün heç şübhəsiz bütün Avropa ölkələrində olduğu kimi şəhər inkişaf mərhələlərini keçməyimiz vacib görünür.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Aleksandr Le-Matri. "Metropol", Paris-1682. Təkrar-yeni nəşri-2016, 284 s
Elmi rəhbər: dos N.Kərimo

SKANDİNAVIYA ÖLKƏLƏRİNİN Aİ İLƏ SİYASİ VƏ İQTİSADI MÜNASİBƏTLƏRİ **Aytən Məharət qızı Quliyeva, 224, Magistratura aytequliyeva111@gmail.com, Siyasi Elmlər** **Elmi rəhbər: t.ü.f.d. Əfəndiyeva Vüsala** **Azərbaycan Dillər Universiteti**

Skandinaviya ölkələri Avropanın siyasi və iqtisadi sistemində əhəmiyyətli mövqeyə malikdir. Regiondakı ölkələr arasında Aİ üzvlüyü və integrasiya səviyyəsi fərqli olsa da, onların hamısı Avropa İqtisadi Məkanının vacib iştirakçılarıdır. Siyasi amillər Skandinaviya ölkələrinin Aİ ilə münasibətlərinin formalaşmasında əsas rol oynayır. Regiondakı ölkələr demokratik idarəetmə, sosial rifah modeli və insan hüquqlarının qorunması kimi ortaq dəyərləri bölüşürlər. Bu kontekstdə Danimarka, İsveç və Finlandiya Aİ-nin siyasi institutları ilə daha sıx əməkdaşlıq edir və ittifaqın qərar qəbul etmə mexanizmlərində fəal iştirak edirlər [1,s.137]. Bu ölkələr üçün Aİ üzvlüyü təkcə iqtisadi integrasiya baxımından deyil, həm də siyasi təhlükəsizlik və regional sabitlik baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda, regiondakı bəzi ölkələr Aİ-yə üzv olmadan integrasiya yolunu seçiblər. Məsələn, Aİ üzvü olmasalar da, Norveç və İslandiya Avropa iqtisadi sistemində integrasiya olunmuş dövlətlərdir. Bu ölkələr Avropa İqtisadi Məkanı çərçivəsində Aİ bazarına çıxış əldə ediblər. Bu model onlara iqtisadi integrasiyadan faydalanmağa imkan verir və eyni zamanda müəyyən dərəcədə milli suverenliyi qoruyur. Xüsusilə Norveçdə keçirilən referendumun nəticələri göstərir ki, əhəlinin böyük bir hissəsi Aİ-yə tam üzvlük məsələsinə skeptik yanaşır [2,s.65].

İqtisadi amillər də Skandinaviya ölkələri ilə Aİ arasındakı münasibətlərə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Regiondakı ölkələr yüksək inkişaf etmiş iqtisadi sistemə malikdir və ixrac yönümlü iqtisadiyyatla xarakterizə olunur. Aİ bazarı bu ölkələr üçün əsas ticarət tərəfdaşlarından biridir. Ticarət

əlaqələri, xüsusən də sənaye məhsulları, enerji ehtiyatları və yüksək texnologiyalı məhsullar sahələrində daha çox dərinləşmişdir. Məsələn, Norveç Avropanın ən böyük enerji ixracatçılarından biridir və neft-qaz sektoru vasitəsilə Aİ ölkələri ilə sıx iqtisadi əlaqələr qurub. Bu ölkənin Aİ ilə iqtisadi əməkdaşlığı əsasən enerji bazarı və ticarət əlaqələrinə əsaslanır. Digər tərəfdən, İsveç və Finlandiya kimi ölkələr Aİ iqtisadiyyatına yüksək texnologiyalar, sənaye istehsalı və innovasiya sahələrində əhəmiyyətli töhfələr verirlər. Eyni zamanda, Skandinaviya ölkələrinin sosial rifah modelinə əsaslanan iqtisadi sistemi var. Bu model yüksək sosial təminat, hərtərəfli dövlət xidmətləri və güclü əmək bazarı siyasəti ilə xarakterizə olunur. Bu model ilə Aİ-nin iqtisadi siyasəti arasında müəyyən oxşarlıqlar olsa da, bəzi hallarda milli iqtisadi siyasətlərin saxlanılması məsələsi ortaya çıxır. Xüsusilə, Skandinaviya ölkələri vergi siyasəti, sosial müdafiə və əmək bazarı sahələrində milli modellərini qorumağa çalışırlar. Skandinaviya ölkələri ilə Aİ arasındakı münasibətlər siyasi integrasiya, iqtisadi əməkdaşlıq və milli maraqların balanslaşdırılması prinsipi əsasında formalaşır. Bu ölkələrin bəziləri Aİ-nin tamhüquqlu üzvləri olsa da, digərləri alternativ integrasiya mexanizmləri vasitəsilə Avropa iqtisadi sisteminə qoşulublar [3,s.48]. Bu fərqli yanaşmalar region ölkələrinin tarixi, siyasi və iqtisadi xüsusiyyətləri ilə izah olunur.

Xülasə

Avropanın siyasi və iqtisadi sistemi Skandinaviya regionunda mühüm rol oynayır və bu, Avropa İttifaqı çərçivəsində dövlətlər arasında əlaqələrin daha sistemli şəkildə formalaşmasına şərait yaradır. Skandinaviya ölkələri ilə ittifaq dövlətləri arasında integrasiya səviyyəsi fərqlidir. İsveç, Danimarka və Finlandiya Avropa İttifaqının tamhüquqlu üzvləri kimi siyasi və iqtisadi qərarların qəbulunda birbaşa iştirak edirlər. Skandinaviya ölkələrinin inkişaf etmiş iqtisadi strukturu, ixracatçı sənaye sahələri və güclü sosial rifah sistemi onların regionda cəlbedici tərəfdaş kimi çıxış etməsinə səbəb olur. Bu xüsusiyyətlər digər ölkələrlə əməkdaşlığın möhkəmlənməsinə və qarşılıqlı etimadın artmasına şərait yaradır. Skandinaviya ölkələri ilə Avropa İttifaqı arasındakı münasibətlər siyasi integrasiya, iqtisadi əməkdaşlıq və milli maraqların qorunması arasında balanslı şəkildə inkişaf edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Ervo L. Comparative analysis between East-Scandinavian countries. Scand Stud Law. 2015;61:135-152.
2. Gron CH, Nedergaard P, Wivel A. Nordic Countries and the European Union. Taylor & Francis; 2015.
3. Zeynalzade J. A comparative study of the Scandinavian development cooperation policies: evaluating and contrasting the similarities and differences between Denmark, Norway and Sweden. 2021.

HEYDƏR ƏLİYEVİN NEFT FONDU KONSEPSİYASI VƏ AZƏRBAYCANIN UZUNMÜDDƏTLİ İNKİŞAF MODELİNİN FORMALAŞMASI KONTEKSTİNDƏ

Magistrant II kurs Sümül Garayeva Sabir

227 qrup, Regionşünaslıq Qafqaz ölkələri üzrə, Siyasi elmlər bölməsi

e-mail: sumbulgarayeva6@gmail.com

Elmi rəhbər: T.ü.f.d., dos. Hacıyeva Xatirə Ziya

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin intibah dövrü Ümummilli Lider Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti ilə sıx bağlıdır. XX əsrin sonlarında müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycanın qarşısında həm iqtisadi böhran, həm də ciddi geosiyasi təzyiqlər dayanırdı. Belə mürəkkəb şəraitdə Heydər Əliyevin uzaqgörən yanaşması ölkənin gələcək inkişaf istiqamətlərini müəyyən edən əsas idarəçilik

prinsiplərindən birinə çevrildi. Bu yanaşma milli maraqları qorumaqla, tələsik qərarlardan çəkinərək, uzunmüddətli və davamlı inkişaf modelinin formalaşdırılmasını nəzərdə tuturdu.

Heydər Əliyevin enerji siyasəti bu konsepsiyanın ən parlaq təzahürlərindən biri olmuşdur. Xüsusilə Əsrin müqaviləsinin imzalanması Azərbaycanın beynəlxalq enerji bazarına integrasiyasını təmin etmiş və ölkəyə iri həcmdə xarici investisiyaların cəlb olunmasına şərait yaratmışdır. Lakin bu siyasətin əsas məqsədi yalnız iqtisadi gəlir əldə etmək deyil, əldə olunan vəsaitlərin gələcək nəsillər üçün səmərəli idarə olunmasını təmin etmək idi.

Bu baxımdan Heydər Əliyevin ən mühüm strateji addımlarından biri Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun yaradılması olmuşdur. 1999-cu ildə təsis edilən bu fond neft gəlirlərinin şəffaf və məqsədyönlü şəkildə idarə olunmasını təmin edən mühüm iqtisadi mexanizm kimi çıxış edir. Fondun yaradıldığı ilk illərdə onun aktivləri cəmi 270 milyon ABŞ dolları təşkil edirdi və əsas məqsəd ölkənin maliyyə sabitliyini qorumaq idi.

Zaman keçdikcə Neft Fondunun aktivləri sürətlə artaraq milyardlarla dollara çatmışdır. Bu artım Azərbaycanın enerji siyasətinin uğurunu və Heydər Əliyev tərəfindən həyata keçirilən uzaqgörən yanaşmanın düzgünlüyünü bir daha sübut edir. Əgər ilkin mərhələdə fond daha çox ehtiyat xarakteri daşıyırdısa, bu gün o, aktiv şəkildə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına xidmət edir.

Keçmişlə müqayisədə hazırda Neft Fondu vasitəsilə genişmiqyaslı layihələr həyata keçirilir. Fondun vəsaitləri hesabına minlərlə azərbaycanlı gənc xaricdə təhsil alma imkanı qazanmış, mühüm infrastruktur layihələri reallaşdırılmış, ölkənin müdafiə qabiliyyəti gücləndirilmiş və xüsusilə azad edilmiş ərazilərdə bərpa və yenidənqurma işləri sürətlə aparılmışdır. Bu isə neft gəlirlərinin sadəcə iqtisadi kapital kimi deyil, insan kapitalına çevrilməsi strategiyasının uğurla həyata keçirildiyini göstərir.

Nəticə etibarilə, Heydər Əliyev tərəfindən formalaşdırılan enerji siyasəti və onun mühüm tərkib hissəsi olan Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu Azərbaycanın davamlı və dayanıqlı inkişaf modelinin əsasını təşkil edir. Bu model yalnız mövcud iqtisadi sabitliyi təmin etməklə kifayətlənmir, eyni zamanda gələcək nəsillərin rifahını və dövlətin maliyyə təhlükəsizliyini qorumağa xidmət edir. Neft gəlirlərinin düzgün idarə olunması nəticəsində Azərbaycan global iqtisadi çağırışlara daha davamlı olmuş, qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün geniş imkanlar əldə etmişdir. Bu baxımdan Neft Fondu ölkənin strateji inkişafının təminatçısı kimi çıxış edərək, müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin mühüm sütunlarından biri kimi qiymətləndirilə bilər.

Elmi rəhbərin qeydi və imzası:

Ədəbiyyat

1. Abdullayev R.V. Müstəqil Azərbaycanın neft strategiyası: uğurlar və perspektivlər. Bakı: Şərq-Qərb, 2010, 312 s.
2. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. "Azərbaycan" xüsusi cildi. Bakı: "Azərbaycan Milli Ensiklopediyası" Elmi Mərkəzi, 2007, 884 s.
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun illik hesabatları və strateji inkişaf sənədləri (2000-2025).
4. Həsənov Ə.M. Geosiyasət. Bakı: Aypara-3, 2010, 600 s.
5. Mir-Babayev M.F. Azərbaycan neftinin qısa tarixi. Bakı: Azərnəşr, 2007, 280 s.

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANDA DAYANIQLI İNKİŞAF STRATEGİYASININ FORMALAŞMASINDA ROLU

İLKİN ƏLİYEV RAFƏDDİN, 512A qrupu, Sosial iş fakültəsi Siyasi elmlər bölməsi

E-poçt: liyevilkin44@gmail.com

Elmi rəhbər: müəllim Elnurə İsmayılova

Azərbaycan Əmək və Sosial münasibətlər Akademiyası, Bakı

Bu tezisdə Heydər Əliyevin Azərbaycanda həyata keçirdiyi sosial yönümlü dövlət siyasətinin ölkənin dayanıqlı inkişaf strategiyasının formalaşmasına təsiri araşdırılır. Onun rəhbərliyi dövründə sosial müdafiə sisteminin gücləndirilməsi, təhsil sahəsinin inkişafı, gənclər siyasətinin formalaşdırılması və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həlli istiqamətində həyata keçirilmiş tədbirlər təhlil olunur.

XX əsrin sonlarında Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkə qarşısında ciddi siyasi, iqtisadi və sosial problemlər meydana çıxmışdır. Müharibə şəraiti, iqtisadi böhran və sosial çətinliklər əhalinin həyat səviyyəsinə mənfi təsir göstərirdi. Belə bir mürəkkəb dövrdə dövlət idarəçiliyində sabitliyin təmin edilməsi və sosial problemlərin həlli xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi.

Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi siyasətin əsas istiqamətlərindən biri sosial sahənin inkişafı və əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılması idi.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə sosial siyasət dövlət strategiyasının mühüm istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Sosial sahədə həyata keçirilən tədbirlər əhalinin rifahının yüksəldilməsinə, sosial müdafiə sisteminin gücləndirilməsinə və cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin sosial təminatının yaxşılaşdırılmasına yönəlmişdir [1, s.45].

Heydər Əliyevin sosial siyasətində xüsusi yer tutan məsələlərdən biri məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli olmuşdur. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi nəticəsində doğma torpaqlarını tərk etməyə məcbur olmuş yüz minlərlə insanın sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, onların yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluq imkanlarının yaradılması istiqamətində mühüm proqramlar həyata keçirilmişdir [2, s.120].

Eyni zamanda təhsil sahəsinin inkişafı da sosial siyasətin əsas istiqamətlərindən biri olmuşdur. Yeni məktəblərin və ali təhsil müəssisələrinin inkişafı, gənclərin keyfiyyətli təhsil alması üçün imkanların genişləndirilməsi dövlət siyasətinin prioritet məsələlərindən birinə çevrilmişdir [3, s.84]. Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi sosial yönümlü dövlət siyasəti Azərbaycanda sosial sabitliyin möhkəmləndirilməsinə və əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsinə mühüm töhfə vermişdir. Onun təşəbbüsü ilə həyata keçirilən islahatlar sosial müdafiə, təhsil və gənclər siyasəti sahələrində mühüm nəticələrin əldə olunmasına şərait yaratmışdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının müasir inkişaf modeli. Bakı, 2018.
2. Əliyev H. Azərbaycan müstəqilliyi və inkişaf strategiyası. Bakı, 2001.
3. Həsənov Ə. Müasir Azərbaycan siyasəti. Bakı, 2015.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DAYANIQLI İNKİŞAFIN AZƏRBAYCAN MODELİ

Füzuloi rayon Əhmədbəyli kənd tam orta məktəb

VII sinif, Elvin Ümidvar oğlu Hüseynov

Elmi rəhbər: Elyanə Ümidvar qızı Hüseynzadə

Azərbaycanın müasir inkişafında Heydər Əliyev çox böyük rol oynayıb. O, ölkəmizə siyasi sabitlik, iqtisadi inkişaf və sosial rifah gətirən lider olub. Heydər Əliyev sayəsində Azərbaycanda idarəetmə və inkişaf modeli yaradılıb. [1][2]

Heydər Əliyev dövründə ölkədə iqtisadi islahatlar aparıldı. Bu islahatlar sayəsində Azərbaycan iqtisadiyyatını gücləndirdi, bazar iqtisadiyyatına keçdi və yeni iş yerləri yaratdı. Onun siyasəti ölkənin gələcəkdə sabit inkişaf etməsi üçün əsas rol oynadı. [2][3]

Sosial sahədə də Heydər Əliyev insanların rifahına diqqət etdi. Onun dövründə sosial müdafiə gücləndirildi, əmək bazarı yaxşılaşdırıldı və vətəndaşlar üçün daha çox imkanlar yaradıldı. [3][4] Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf modeli Heydər Əliyevin siyasətinə əsaslanır. Bu modeldə iqtisadi, sosial və siyasi sahələr bir-biri ilə uyğun işləyir. Məqsəd ölkədə davamlı rifah yaratmaq və gələcək nəsillər üçün sabit bir həyat təmin etməkdir. [1][5]

Beləliklə, Heydər Əliyevin siyasəti Azərbaycan üçün yalnız bir idarəetmə sistemi deyil, həm də dayanıqlı inkişafın modeli olmuşdur. Bu model ölkəmizin sabit və rifah dolu gələcəyinə zəmin yaradır. [5][6]

Ədəbiyyat siyahı

Dayanıqlı inkişafın Heydər Əliyev modeli – UNEC məqaləsi, Bakı, 2014.

“Heydər Əliyev – Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının yaradıcısı”, audit-journal.az, 2023.

Ulu Öndər Heydər Əliyev və sosial inkişaf, sosial.gov.az, 2025.

Dayanıqlı inkişafın Heydər Əliyev modeli – Prezident Kitabxanası, 2009.

“Heydər Əliyev inkişafın Azərbaycan modelini yaratdı”, YAP müsahibə, 2023.

Heydər Əliyevin iqtisadi siyasəti, audit-journal.az, 2023.

HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASİ LİDERLİK STRATEGİYASI

Elmi rəhbər: t.ü.f.d dos., Şahismayıl İsmayilov E-mail: ismayilovshahismayil@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7441-35-75>

Tələbə: Quliyeva Zəminə Zamin

Qrup: R-301 Bölmə: Siyasi

Fakültə: Şərqi Avropa və Balkanşünaslıq E-mail: quluzadzmin7@gmail.com

Slavyan Universiteti, Bakı şəhəri

XX əsrdə Azərbaycan xalqı iki dəfə müstəqillik qazanaraq milli dövlətçiliyini qurmaq imkanı əldə etmişdir. 1918-20-ci illərdə mövcud olmuş Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti məlum səbəblərdən süquta uğrasa da, əsrin sonlarında – 1991 – ci ildə tarixi ədalət yenidən bərpa edildi. SSRİ imperiyası dağıldı və Azərbaycan xalqı öz tarixi haqqına – milli müstəqilliyə nail oldu. Lakin müstəqilliyin ilk illərində ölkədə siyasi və iqtisadi böhran hökm sürürdü. Məhz belə bir mürəkkəb şəraitdə Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıdaraq öz uzaqgörən siyasi liderlik strategiyası ilə dövlətçiliyin qorunmasında və möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynadı. [3, s 5] Onun həyata keçirdiyi siyasət nəticəsində ölkədə sabitlik təmin edildi, dövlət institutları gücləndirildi və Azərbaycanın gələcək inkişafının əsası qoyuldu.

1993-cü ildə yaranmış ictimai-siyasi gərginlikdən sonra, hərc mərclikdən cana doymuş xalqın tələbi və təkidli xahişi ilə qüdrətli şəxsiyyət Heydər Əliyev Naxçıvandan Bakıya - ölkənin paytaxtına gəlməli oldu. Beləliklə də 1993-cü il iyun ayının 9-u müstəqil Azərbaycanın tarixini böyük dönüş mərhələsinin başlanğıc dövrü kimi daxil oldu. [4, s 9]

Azərbaycan dövlətçiliyinin xilaskarı Heydər Əliyevin rəhbərliyə qayıdışı ilə ölkənin ictimai-siyasi, sosial, iqtisadi, elmi-mədəni həyatında, beynəlxalq əlaqələrində əsaslı dönüş yarandı: hakimiyyətsizlik, dağıdıcılıq, xaos quruculuq mərhələsi ilə əvəz edildi, elmi əsaslarla, beynəlxalq norma və prinsiplərə uyğun müstəqil dövlət quruculuğu prosesi başlandı. [2, s 40]

Heydər Əliyev Respublikaya rəhbərlik etdiyi bütün fəaliyyəti ərzində doğma vətəninə xidmətlə özünün əsl azərbaycançılıq nümunəsini nümayiş etdirmişdir. Onun Respublikaya rəhbərlik etdiyi dövrlərdə sənayenin və kənd təsərrüfatının inkişafında çox mühüm nailiyyətlər əldə olunmuş, iqtisadi sahədə böyük uğurlar qazanılmışdır. [5, s 37]

1969-cu ildən bəri başlanan iqtisadi inkişaf ənənələri bu gün böyük neft strategiyası planlarının həyata keçirilməsinin təməli hesab olunmalıdır. Başqa sözlə, bu günkü iqtisadi uğurlarımızın bünövrəsi, məhz 1969-cu ildən başlanan iqtisadi inkişaf zəmininə əsaslanır. Neft sənayesinin inkişafına, iri sənaye obyektlərinin tikilməsinə və istifadəsinə, xalq təsərrüfatı və kənd təsərrüfatı sahələrində məhsul bolluğunun yüksəldilməsinə çox mühüm diqqət yetirirdi. [5, s 37-38]

Heydər Əliyev Azərbaycanı dirçəltməklə və yeni Azərbaycan yaratmaqla yanaşı, həm də onun gələcəyini düşünürdü. O, gənclərə çox böyük diqqət yetirirdi. Kadr korpusunun istedadlı gənclər hesabına təzələnməsi əvvəllər görünməmiş sürətlə gedirdi. Gənclər respublikanın elmi-texniki və mədəni potensialının yüksəldilməsindən ötrü son dərəcə gərəkli ixtisaslara yiyələnmək üçün Sovet İttifaqının qabaqcıl ali məktəblərinə göndərilirdi. Azərbaycanın elmi və kadr potensialı möhkəmlənir, xalqımızın milli-mənəvi, əxlaqi dəyərlərinin təbliği üçün imkanlar genişləndirirdi. [1, s 24]

Bu gün tam qətiyyətlə deyə bilərik ki, Azərbaycanda milli özünüdərk və milli özünüifadənin bütün formalarının geniş vüsət almasına, milli şüurun yüksəlməsinə təkan verən sürətli inkişaf strategiyasının seçilməsi və böyük uğurla həyata keçirilməsi Heydər Əliyevin illər öncə bundan əvvəl əsası qoyulmuş rəhbərlik və idarəetmə fəlsəfəsinin aparıcı ideya-siyasi qayəsini təşkil edir. [2, s 24]

Möhtərəm Heydər Əliyev dahi siyasi lider, dövlətçilik strategiyasını bütün incəliklərlə qavrayan, Vətən üçün şam ömrü yaşayan, müstəqil məmləkətimizin tarixinə zəkasının ziyası ilə pozulmaz salnamə yazan, dünyanın hər yerində milli zəmində siyasi əqidə bütövlüyü ilə Azərbaycanın əqli gücünü, düşüncə qüdrətini təsdiqləyən əzəmətli, möhtəşəm sərkərdəmizdir. ! [6, s 17-18]

Ədəbiyyat siyahısı

1. Dünyanı heyran qoyan insan / tərt. ed. A. Aslanov, V. Musayev, D. İsmayılov; ideyanın müəllifi R. Mehdiyev. – Bakı: Azər nəşr, 2004.
2. Heydər Əliyev (Əliyev Heydər Əlirza oğlu): Biblioqrafiya. Bakı: Zərdabi-Nəşr, 2018. 680 s.
3. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. I kitab (iyun 1993 - may 1994). Bakı: Azər nəşr, 1997. 608 s.
4. Hüseynova İradə. Müstəqilliyimizin təminatçısı. Bakı: Təhsil, 2003.
5. Mübariz Yusifov. Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq ideologiyası. Bakı, 2003.
6. Vətən – Heydər, Heydər – Vətən / tərt. S. Orucoglu, R. Musa, B. Nəbiyev. Bakı: Nərgiz, 2004.

QLOBAL BÖHRANLAR ZAMANI BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLARIN QAÇQIN VƏ MİQRANTLARIN HÜQUQİ MÜDAFİƏSİNDƏ ROLU

Məsimova Nuray Əflatun qızı – magistrant, Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq, nuraymasimli08@gmail.com, Siyasi elmlər

**t.ü.f.d., dos. əv. Namazova Lamiyyə Səxavət qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Qlobal böhranlar – silahlı münaqişələr, ekoloji fəlakətlər, humanitar böhranlar – nəticəsində milyonlarla insan yurdunu tərk etmək məcburiyyətində qalır. BMT Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının (UNHCR) məlumatına görə, 2023-cü ilin sonunda dünyada 117,3 milyon insan zorla didərgin salınmışdır – bu, tarixdə ən yüksək göstəricidir [1, s.2]. Belə şəraitdə qaçqın və miqrantların hüquqi müdafiəsi beynəlxalq təşkilatlar üçün prioritet məsələyə çevrilir.

Qaçqın statusu 1951-ci il Cenevrə Konvensiyası ilə müəyyənləşdirilmiş sənəddə «geri göndərməmə» (non-refoulement) prinsipini beynəlxalq hüququn əsas norması kimi təsbit etmişdir [2, s.14-15]. 1990-cı il Miqrant İşçilərin Hüquqlarına dair BMT Konvensiyası [4, s.3] və 1984-cü il İşgəncəyə qarşı Konvensiya da bu çərçivənin əsas dirəklərini təşkil edir. Bununla belə, aşağı ixtisaslı miqrantların çoxu bu mexanizmlərə praktikada çıxış əldə edə bilmir [3, s.16].

2016-cı il sentyabrın 19-da keçirilən BMT Zirvə Görüşündə 193 ölkə qaçqın və miqrantların müdafiəsini gücləndirməyə dair öhdəliklər qəbul etdi. «Nyu-York Bəyannaməsi» adını alan sənəd inkişaf etmiş ölkələri vaxtında humanitar maliyyə yardımı göstərməyə, kütləvi qaçqın qəbul edən icmalara investisiya yatırmağa çağırır [5]. Bəyannamə qaçqın probleminin həllinin çoxtərəfli beynəlxalq tərəfdaşlıq tələb etdiyini rəsmi şəkildə etiraf edir.

Dünya Səhiyyə Təşkilatı (WHO) inklüziv səhiyyə yanaşmasının miqrantların integrasiyasını asanlaşdırdığını, damğalanmanın və uzunmüddətli xərclərin qarşısını aldığını müəyyən etmişdir [6, s.4-5]. DST-nin «Miqrasiya sağlamlığı üzrə qlobal fəaliyyət planı (2019–2023)» çərçivəsində üzv dövlətlərə bu sahədə metodoloji dəstək verilir [6, s.7].

Qlobal böhranlar zamanı UNHCR, WHO və Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı qaçqın və miqrantların hüquqi müdafiəsinin, humanitar yardımın və reintegrasiyanın əsas dayaqlarına çevrilmişdir. 2030-cu il Davamlı İnkişaf Hədəflərinin 10-cu hədəfi miqrant hüquqlarının qorunmasını birbaşa prioritet kimi müəyyən edir [7, s.26]. Beynəlxalq ictimaiyyətin başlıca vəzifəsi mövcud hüquqi çərçivənin effektiv tətbiqini təmin etmək və miqrantların integrasiyası üçün davamlı mexanizmlər yaratmaqdır.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. UNHCR. Global Trends: Forced Displacement in 2023. Geneva: UNHCR, 2024. – 76 s.
2. United Nations. Convention Relating to the Status of Refugees (1951) and Protocol (1967). New York: UN, 1967. – 48 s.
3. UNHCR / International Council on Human Rights Policy. Elusive Protection, Uncertain Lands: Migrants' Access to Human Rights. Geneva, 2003. – 74 s. URL: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/4bf643b89.pdf>
4. International Organization for Migration (IOM). Protection of Migrants' Rights and State Sovereignty. Geneva: IOM, 2018. – 12 s. URL: https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd12616/files/2018-07/DDGs_commentary_Protection_of_Migrants.pdf
5. UNHCR. UN Summit Commits to Protect Refugee, Migrant Rights. 19 sentyabr 2016. URL: <https://www.unhcr.org/news/stories/un-summit-commits-protect-refugee-migrant-rights>
6. World Health Organization (WHO). Promoting the Health of Refugees and Migrants: Global Action Plan 2019–2023. Geneva: WHO, 2019. – 28 s.
7. United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. New York: UN, 2015. – 41 s.

РОЛЬ ЖЕНЩИН В МИРНЫХ ПЕРЕГОВОРАХ

Автор: Дадашова Радмила Фуад гызы 365R, BMR, dadashovaradmila520@gmail.com,

Международное право

Научный руководитель: Преподаватель Достияри Назиля Камиль гызы

Азербайджанский Университет Языков, Баку

Одной из особенностей современной дипломатии остается ограниченное участие женщин на высоких дипломатических должностях и в переговорах. По данным ООН и Межпарламентского союза на начало 2025 года, женщины занимают лишь 22,9% министерских постов, возглавляют менее 10% правительств. [6, с. 1-3] В Резолюции Совета Безопасности ООН №1325 «Женщины, мир и безопасность», упомянута необходимость равноправного участия женщин в принятиях решений в предотвращении и урегулировании конфликтов. [4] Несмотря на это, история политики знает таких выдающихся женщин-лидеров, как Маргарет Тэтчер, Индира Ганди, Беназир Бхутто и другие. Особое место в мирных переговорах занимает

первый вице-президент Азербайджана Мехрибан Алиева. Ее гуманитарная деятельность – это форма «мягкой силы», которая подготавливает почву для успешных мирных переговоров.

23 февраля 2016 года состоялось открытие катакомб святых Марчеллино и Пьетро, реставрация которых была проведена по инициативе Фонда Гейдара Алиева. Мероприятие во Дворце Массимо посетила Мехрибан Алиева. Профессор Фабрицио Бисконти поблагодарил её за вклад в сохранение исторического наследия.[1]

16 декабря 2017 года Мехрибан Алиевой был вручен орден святой равноапостольной княгини Ольги II степени. Орден вручен за помощь Русской Православной Церкви, а также за укрепление дружбы между Россией и Азербайджаном. 3 мая 2025 года ей вручили тот же орден, но уже I степени.[2]

По инициативе президента Фонда Гейдара Алиева Мехрибан Алиевой, 11 февраля 2023 года, в связи с огромным ущербом от лесного пожара в Турции, пострадавшим было направлено более 36 тонн гуманитарной помощи. Мехрибан Алиева лично распределяла помощь среди получивших ранения в зоне катастрофы. [3]

В рамках государственных и общественных инициатив предоставлена большая помощь пострадавшим и ветеранам Отечественной войны, при сотрудничестве Фонда Гейдара Алиева и Фонда YAŞAT. Проводятся программы по восстановлению здоровья, привлекая высококвалифицированных специалистов с Израиля. Осуществляются операции по имплантации и восстановлению зрения ветеранов. Благодаря труду уважаемой Мехрибан Алиевой, происходит сбор и распределение помощи гражданам и по сей день. [7]

Также в своей международной деятельности Мехрибан Алиева активно участвует в мероприятиях, направленных на решение глобальных экологических и социальных проблем. Примером этому может послужить подписание «Декларации о глобальном обязательстве по нулевым отходам» в Самарканде в ноябре 2022 года, которая призывает страны и организации к эффективному использованию ресурсов и реализации целей Парижского соглашения и Повестки дня ООН на период до 2030 года. [5]

Опыт последних лет доказывает, что участие женщин в мирных переговорах повышает их эффективность и способствует долгой службе соглашений. Женщины вносят особый вклад, учитывая социальные и гуманитарные аспекты, права человека и укрепление доверия между сторонами. Деятельность таких лидеров, как Мехрибан Алиева, демонстрирует, что женское участие делает переговоры более всесторонними и способствует устойчивому миру и международному сотрудничеству.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Катакомбы святых Марчеллино и Пьетро. – Текст : электронный // Фонд Гейдара Алиева : [официальный сайт]. – URL: <https://heydar-aliyev-foundation.org/ru/content/view/92/3349/Saint-Marcellino-and-Pietro%27s-catacombs/> (дата обращения: 11.03.2026).
2. Первый вице-президент Азербайджана Мехрибан Алиева удостоена высокой награды Русской православной церкви. – Текст : электронный // АЗЕРТАДЖ : [информационное агентство]. – 2017. – 16 декабря. – URL: <https://azertag.az/ru/xeber/1121672> (дата обращения: 13.03.2026).
3. По указанию Мехрибан Алиевой в Турцию вылетел еще один самолет с гумпомощью. – Текст : электронный // Газета «Каспий». – 2023. – 11 февраля. – URL: <https://kaspiy.az/poukazaniyu-mehriban-alievoj-v-turciyu-vyletel-eshe-odin-samolet-s-gumpomoshyu-foto> (дата обращения: 05.03.2026).
4. Резолюция Совета Безопасности ООН 1325 (2000), принятая Советом Безопасности на его 4213-м заседании, 31 октября 2000 года. – Текст : электронный // Организация Объединенных

Наций : [сайт]. – URL: <https://peacemaker.un.org/ru/documents/sres1325-rezolyuciya-soveta-bezopasnosti-o-zhenschinakh-mire-i-bezopasnosti> (дата обращения: 05.03.2026).

5. First Lady of Azerbaijan Mehriban Aliyeva signed the Global Commitment to Zero Waste for the World, our Common Home. – Text : electronic // Official website of the President of the Republic of Azerbaijan. – 2022. – 11 November. – URL: <https://president.az/en/articles/view/57826> (дата обращения: 12.03.2026).

6. Gendering Diplomacy and International Negotiation / edited by Karin Aggestam, Ann E. Towns. – New York : Palgrave Macmillan, 2018. – P. 1–3.

7. Israeli doctors completed examination and treatment of Azerbaijani veterans. – Text : electronic // APA News Agency : [site]. – 2021. – 11 March. – URL: https://en.apa.az/social/Israeli-doctors-completed-examination-and-treatment-of-Azerbaijani-veterans-coloredVIDEOcolor-344267?utm_source (дата обращения: 11.03.2026).

**ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИЕ ИНИЦИАТИВЫ ГЕЙДАРА АЛИЕВА: ПУТЬ К
МЕЖДУНАРОДНОМУ ПРИЗНАНИЮ** Ахундова Эльза Фуад г. , В23-334, Филология,
elzaakhundova6@gmail.com

**Научный руководитель: д.ф.п.н. Надир Гулиев
Азербайджанский университет языков, Баку**

После распада СССР, Азербайджан обрел независимость, но также столкнулся с серьёзными экономическими, политическими кризисами, внутренней нестабильностью. В этих условиях возникла необходимость в формировании эффективной внешней политики, а именно достижение международного признания и интеграция в систему европейского сообщества. Особое место в организации этого процесса сыграл приход к власти в 1993 году политический деятель Гейдар Алиев, который определил стратегический курс развития страны. Одним из направлений политики стало укрепление международных связей [3, с.2]

Под руководством общенационального лидера Гейдара Алиева начались активные действия по налаживанию сотрудничества с различными государствами. Так, 8 декабря 1991 года Азербайджан стал полноправным членом Организации Исламской Конференции, а 25 декабря того же года США признали независимость Азербайджанской Республики [2, с.21]. Активные дипломатические контакты с лидерами ведущих стран помогли вывести Азербайджан из информационной и экономической блокады, укрепив его позиции на международной арене. В рамках внешней политики Гейдара Алиева, была подана заявка на вступление в Организацию Объединенных Наций, которая получила поддержку международного сообщества, и 2 марта 1992 года на 46 сессии Генеральной Ассамблеи Азербайджан был принят в состав организации [4]. Поднятие флага Азербайджанской Республики перед зданием ООН в Нью-Йорке стало официальным подтверждением того, что страна стала частью мирового содружества. Данный шаг окончательно закрепил за Азербайджаном статус суверенного государства и полноправного субъекта международного права в постсоветский период.

Следующим важным этапом интеграции Азербайджана в мировое сообщество стало вступление в Совет Европы. С 1993 года мудрый руководитель Гейдар Алиев определил стратегический вектор на сближение с ЕС, нацеленный на глубокое экономическое и гуманитарное партнерство. Ключевым шагом стало подписание в 1996 году Соглашения о партнерстве и получение статуса «специально приглашенного» в Совете Европы [2, с.33]. Это позволило республике участвовать в работе организации и начать подготовку к полноправному

членству через системные реформы: обновление законодательства, укрепление демократических институтов и судебной системы в соответствии с европейскими стандартами прав человека. Параллельно велась интенсивная дипломатическая работа с Европарламентом и другими структурами, что значительно укрепило международный авторитет страны. Кульминацией этих усилий стало 17 января 2001 года, когда Азербайджан стал полноправным членом Совета Европы, официально вступив в организацию 25 января того же года [2, с.33].

Внешнеполитическая стратегия выдающегося государственного деятеля Гейдара Алиева позволила Азербайджану утвердиться как суверенное и демократическое государство. Вступление страны в ООН и Совет Европы стало результатом последовательных реформ, укрепления демократических институтов и активной дипломатии. Эти шаги повысили международный авторитет республики и создали прочную основу для её дальнейшего стабильного развития и интеграции в мировое сообщество.

Литература:

1. Андриянов В., Мираламов Г. Гейдар Алиев. — Москва, Молодая гвардия, 2005. — С. 136–138, 141–148.
2. Гурбанова С. Гейдар Алиев и внешнеполитический курс Азербайджанской Республики. — Баку, 2010. — С. 14–21, 31–35.
3. Маммадли М. Многовекторная внешняя политика Гейдара Алиева, 2023.
4. Azerbaijan.az. Азербайджан в международных организациях: Азербайджан – ООН. — <https://azerbaijan.az/ru/related-information/191>

КУЛЬТУРНАЯ ПОЛИТИКА И ЗАЩИТА НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В СТРАТЕГИИ ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОГО ЛИДЕРА

Исмаилова Марьям Эмин г. , В23-334, Филология, maryamism2006@gmail.com

Научный руководитель: д.ф.п.н. Надир Гулиев

Азербайджанский университет языков, Баку

Культурная политика занимает важное место в системе государственной безопасности и национального развития. Сохранение родного языка, национальной литературы и историко-культурного наследия формирует духовную основу общества и укрепляет национальную идентичность. Язык рассматривается не только как средство общения, но и как символ национального единства. Литература и культурное наследие выполняют функцию передачи исторической памяти будущим поколениям. Поэтому защита культурных ценностей является важной частью государственной политики и элементом политической безопасности страны.

Гейдар Алиев уделял особое внимание сохранению национально-культурного наследия азербайджанского народа, историческим личностям, сыгравшим большую роль в формировании этого наследия. Начиная с 1970-х годов по инициативе и с участием великого лидера стали торжественно отмечаться юбилеи выдающихся мастеров слова, ученых и просветителей, в 1973 году на уровне ЮНЕСКО был проведен 600-летний юбилей Имадеддина Насими, в 1982 году из далекой Сибири на родину, в Нахчыван, были возвращены останки великого поэта Гусейна Джавида, ставшего жертвой политических репрессий 1930-х годов. Закрепление в Конституции Азербайджанской ССР 1978 года азербайджанского языка в статусе государственного языка является одной из самых больших заслуг общенационального лидера перед народом.

Одним из ключевых направлений культурной политики является сохранение и развитие национального языка. Государственная поддержка языка

способствует укреплению единства общества и формированию общей культурной среды. По мнению исследователей, сохранение национального языка является важным фактором культурной безопасности государства [1, с.54].

Не менее важную роль играет национальная литература. Литература отражает исторический путь народа, его мировоззрение, традиции и духовные ценности. Через литературные произведения формируется культурная память общества и укрепляется национальное самосознание. Поддержка писателей, развитие издательского дела и популяризация литературного наследия являются важными направлениями культурной политики [2, с.112].

Сохранение историко-культурного наследия также занимает особое место в государственной стратегии. Исторические памятники, музеи, архивы и культурные учреждения являются носителями исторической памяти народа. Их защита и сохранение позволяют передать культурное наследие будущим поколениям и укрепить связь общества с собственной историей. [3, с.87].

Кроме того, культурная политика направлена на развитие национальных традиций, искусства и образования. Поддержка культурных мероприятий, развитие театра, музыки и других видов искусства способствует сохранению национальной культуры и укреплению духовных ценностей общества. В этом контексте культура становится не только сферой духовной жизни, но и важным элементом государственной стратегии развития [4, с.63].

Таким образом, сохранение языка, литературы и культурного наследия способствует укреплению национальной идентичности и формированию духовных основ общества. В стратегии Общенационального лидера защита культурных ценностей рассматривалась как важный элемент государственной политики и один из факторов обеспечения политической и культурной безопасности страны.

Список литературы

1. Аббасов Т. Н. Роль культуры в формировании национальной идентичности. Баку: Университетское издательство, 2018. – 165 с.
2. Алиев А. М. Культурная политика и национальная идентичность. Баку: Элм, 2010. – 214 с.
3. Гасанов И. А. Культурное наследие и общественное развитие. Баку: Шарг-Гарб, 2015. – 176 с.
4. Керимов С. А. Государственная культурная политика. Баку: Восток-Запад, 2020. – 203 с.
5. Мамедов Р. К. Национальная культура и государственная политика. Баку: Наука и образование, 2012. – 198 с.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ УКРЕПЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВА В ПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА

Автор: Рзаева Айсен Телмановна

В23-338, факультет филология, aysenrzayeva971@gmail.com, секция: политолога

Научный руководитель: Доц., д.ф.п.н. Надир Гулиев Новруз оглы

Азербайджанский Университет Языков, Баку

В политической стратегии Гейдара Алиева особое место занимало институциональное укрепление государства, направленное на создание устойчивой и эффективно функционирующей системы управления. После обретения независимости Азербайджан столкнулся с серьёзными политическими и социально-экономическими трудностями, что требовало формирования прочных государственных институтов.

Важнейшим шагом в этом направлении стало принятие Конституции, заложившей правовую основу государственного строительства и определившей принципы демократического,

правового и светского государства. На этой базе начался процесс формирования новых органов государственной власти. В 1995 году был сформирован демократический парламент — Милли Меджлис, ставший ключевым законодательным институтом страны. Особое значение Конституции подчеркивается в трудах исследователей, где отмечается её роль в укреплении государственного строительства и институциональной системы [2, стр. 90].

Особое внимание было уделено судебной-правовой реформе как одному из главных направлений институционального развития. Были созданы Конституционный суд, апелляционные инстанции и современная трёхступенчатая судебная система, обеспечивающая независимость судов и защиту прав граждан. Принятие закона «О судах и судьях» способствовало формированию профессионального и независимого судейского корпуса.

В рамках институциональных преобразований были реформированы правоохранительные органы, включая прокуратуру и полицию, деятельность которых была приведена в соответствие с демократическими принципами. Важным шагом стало создание института омбудсмена, обеспечивающего защиту прав и свобод человека.

Значительное внимание уделялось развитию исполнительной власти и системы юстиции. Министерство юстиции превратилось в один из ключевых органов реализации государственной правовой политики. Также были созданы органы местного самоуправления — муниципалитеты, что способствовало развитию демократических механизмов на местах.

Первая Конституция независимой Азербайджанской Республики, подготовленная под непосредственным руководством общенационального лидера Г.Алиева, играет исключительную роль в успешной реализации процесса государственного строительства, основанного на национальном менталитете и традициях. Первая Конституция независимой Азербайджанской Республики, подготовленная под непосредственным руководством общенационального лидера Г.Алиева, исходя из национального менталитета и традиций играет исключительную роль в успешной реализации процесса государственного строительства. В соответствии с положениями осуществляется по следующим направлениям, состоящим из 7 статей:

1. Непокколебимая приверженность принципам государственного суверенитета, национальной государственности и территориальной целостности;
2. Защита прав человека, прав и свобод всех национальных меньшинств, проживающих в Азербайджанской Республике, оказание государственной помощи и заботы о развитии их языка и культуры;
3. Последовательная реализация политического курса в соответствии с требованиями Конституции Азербайджана, международных соглашений и договоров в области защиты национальных меньшинств;
4. Создание национальной законодательной базы в соответствии с международными стандартами;
5. Сохранение этнического разнообразия, являющегося уникальным историческим богатством Азербайджана, возрождение образцовых правил сосуществования, исторических традиций дружбы и добрососедства и превращение их в приоритетные жизненные принципы азербайджанского общества;
6. Дальнейшее укрепление идейно-правовой, морально-укрепление психологической базы для полного утверждения в обществе идей азербайджанства и патриотизма;
7. Обеспечение равных прав для всех граждан независимо от национально-религиозной принадлежности, не допущение дискриминации, национально-расовой дискриминации, религиозной нетерпимости.

Таким образом, благодаря последовательной политике Гейдара Алиева была сформирована целостная система государственных институтов, обеспечивающая стабильность, законность и эффективное управление. Эти институты не только укрепили независимость Азербайджана, но и продолжают успешно функционировать в настоящее время.

Параллельно с институциональным развитием важное место занимала идеология азербайджанства. Общенациональный лидер Гейдар Алиев подчёркивал, что культура является одной из важнейших характеристик народа, определяющей его место в истории: «Народ узнают и считают по нескольким характеристикам. Величайшей из этих характеристик является культура» [2, стр. 84].

Он также отмечал значение культуры и литературы как фактора сохранения национальной идентичности и исторической целостности народа: «В нашей многовековой истории одним из факторов, который даёт жизнь нашему народу... является наша культура, литература, то есть наши писатели» [1, стр. 74].

Таким образом, идея азербайджанства, основанная на синтезе национально-духовных и общечеловеческих ценностей, стала важной концептуальной основой государственной политики. В инаугурационной речи общенационального лидера Гейдар Алиев подчёркивал свою приверженность Конституции, правам человека и национальным традициям, рассматривая их как основу развития независимого государства [2, стр. 87].

Список литературы:

1. Мамедов Фикрет, «Гейдар Алиев – основоположник современной судебно-правовой системы», 2023
2. Ибрагимов Али, «Гейдар Алиев и Концептуальные аспекты идеологии Азербайджанства.», 2024
3. <https://justice.gov.az/az/news/geidar-aliev-osnovatel-sovremennoi-sudebno-pravovoi-sistemy-edliyye-naziri-fikret-mammedovun-rus-dilinde-meqales>

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРИОРИТЕТЫ В МОДЕЛИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ГЕЙДАРА АЛИЕВА

Раджабли Назрин Эльхан г. , В23-334, Филология, radzablinazrin9@gmail.com

Научный руководитель: д.ф.п.н. Надир Гулиев

Азербайджанский университет языков, г. Баку

Главный принцип государственного строительства в Азербайджане стала социальная направленность политики, заложенная Гейдаром Алиевым. В его модели управления основное место занимал «человеческий фактор», а главной целью считалось достижение высокого уровня благосостояния граждан и обеспечение общественной стабильности.

Важной проблемой 1990-х годов, который требовал немедленного государственного вмешательства, была судьба более миллиона беженцев и вынужденных переселенцев, пострадавших в результате Карабахского конфликта. Благодаря общенациональному лидеру была создана системная база для их поддержки: ликвидировались палаточные городки, строились современные поселки, выделялись пособия а также создавались условия для трудоустройства. Включение этих граждан в социальную структуру страны стала одним из важнейших приоритетов государственной политики [1, с.25].

Одним из главных инструментов развития нации Гейдар Алиев считал сферу образования. В период его руководства начался этап глубоких образовательных реформ, направленных на формирование интеллектуального потенциала страны.[1,с.145] Особое внимание уделялось укреплению материальной базы школ и вузов, а также поддержке

талантливой молодежи, которая получала возможность обучаться в ведущих образовательных центрах мира.

В сфере здравоохранения особый акцент был сделан на повышении доступности и качества медицинских услуг. Активное обновление клиник началось в конце 90-х – в начале 2000-х годов. Модернизация медицинских учреждений и развитие системы медицинской помощи способствовали улучшению уровня обслуживания населения и укреплению профилактики заболеваний. В этот период в Азербайджане была проведена широкая программа модернизации медицинской инфраструктуры, благодаря которой значительно укрепились материально – техническая база больниц и поликлиник страны. [2,с.135]

Подводя итог, можно утверждать, что социальная стратегия Гейдара Алиева объединяла решение приоритетных гуманитарных задач с долгосрочными инвестициями в образование, науку и здоровье нации. Осуществление этих направлений способствовала укреплению социальной стабильности и устойчивому развитию независимого Азербайджана.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Алиев Г. А. Независимость Азербайджана и социальная политика государства.- Баку, 2001.
2. Гусейнов Э. Социально-экономическое развитие современного Азербайджана.- Баку: Азернешр, 2012.
3. История Азербайджана: современный период. — Баку, 2010.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В УСЛОВИЯХ ПОСТСОВЕТСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

**Кузнецова Дарья Алексеевн, группа 336, факультет филология,
dkuznecov720@gmail.com, секция: политология**

**Научный руководитель: Доц., д.ф.п.н. Надир Гулиев
Азербайджанский государственный университет языков, г. Баку**

Постсоветская трансформация стала одним из наиболее сложных и многогранных исторических процессов конца XX века, охвативших все бывшие республики СССР. В этот период Азербайджан оказался в условиях совокупности системных кризисов, включая карабахский конфликт, экономическую нестабильность, политическую турбулентность и реальную угрозу утраты государственности. В данной ситуации возвращение Гейдар Алиев к власти в 1993 году можно рассматривать как ключевой поворотный момент в развитии страны [1, с.47].

Политическая стратегия общенационального лидера Г. Алиева в переходный период строилась на нескольких ключевых принципах. Во-первых, приоритет государственной стабильности: в условиях хаоса, порожденного сменой нескольких правительств за короткий период, Гейдар Алиев целенаправленно восстанавливал вертикаль власти, опираясь на профессиональный аппарат управления, сформированный еще в советский период [2, с.112]. Во-вторых, прагматичная многовекторная внешняя политика: балансирование между интересами России, Запада и Турции позволяло Азербайджану сохранять суверенитет и привлекать иностранные инвестиции. Заключение «Контракта века» в 1994 году с консорциумом западных нефтяных компаний обеспечило стратегическую привязку страны к западному экономическому пространству [3, с.89].

Укрепление государственности в Азербайджане осуществлялось комплексно и по нескольким ключевым направлениям. Принятие Конституции Азербайджанской Республики в 1995 году заложило правовую основу президентской формы правления с принципом разделения властей, закрепило светский характер государства, гарантии прав и свобод граждан, а также

обеспечило правовые механизмы защиты частной собственности [4, с.63]. Одновременно проводилась структурная реорганизация силовых ведомств: формирование профессиональной армии на базе подразделений бывшей советской Закавказской военной группы способствовало стабилизации линии фронта и подготовило почву для подписания соглашения о прекращении огня в мае 1994 года [2, с.134].

Экономические реформы включали приватизацию, либерализацию ценообразования и создание нормативной базы для иностранных инвестиций. Введение национальной валюты — маната — и её последующая стабилизация стали важным инструментом восстановления экономического суверенитета страны [5, с.201]. Нефтяные доходы, постепенно поступавшие в бюджет, позволили государству финансировать социальные обязательства и инфраструктурное развитие.

В сфере политических преобразований курс выдающегося государственного деятеля Алиева отличался сочетанием формальной демократизации с сохранением реальных инструментов власти. Многопартийная система функционировала при фактическом доминировании партии «Новый Азербайджан», созданной в 1992 году. Проводились президентские и парламентские выборы, однако их оценка международными наблюдателями оставалась противоречивой. Некоторые исследователи рассматривают данную модель как проявление «электорального авторитаризма», широко распространенного среди постсоветских государств [6, с.78].

Ключевым достижением стратегии Гейдара Алиева стало предотвращение дезинтеграции государства в условиях войны и экономического коллапса. Превращение Азербайджана из нестабильного государства в относительно устойчивый нефтяной экспортер в течение одного десятилетия является значимым примером успешного политического управления в эпоху постсоветской трансформации [1, с.89].

Таким образом, политическая стратегия общенационального лидера Г. Алиева представляла собой синтез авторитарной консолидации, прагматичной внешней политики и инструментальных реформ, направленных прежде всего на выживание государства и достижение экономической самодостаточности. Данная модель трансформации продолжает оставаться предметом научной дискуссии в контексте изучения различных путей постсоветского политического развития.

Список литературы

1. Конституция Азербайджанской Республики. — Баку, 1995. — 80 с.
2. Алтунишик М., Туркан О. Трансформация политических систем постсоветских государств. — Баку: Элм, 2002. — 310 с.
3. Гасымов З. Азербайджан в 1990-е годы: политический кризис и выход из него. — Москва: Наука, 2005. — 256 с.
4. Клэр М. Кровь и нефть: последствия растущей зависимости от импортируемой нефти. — Москва: Транзиткнига, 2004. — 304 с.
5. Мамедов Э. Экономические реформы в Азербайджане переходного периода. — Баку: ЭЛМ, 2003. — 340 с.
6. Фуле С. Электоральный авторитаризм на постсоветском пространстве. — Москва: РОССПЭН, 2007. — 198 с.

НЕФТЯНАЯ СТРАТЕГИЯ ГЕЙДАРА АЛИЕВА: ОСНОВА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ

Автор: Вердива Ляман Этигат гызы, Филология, verdiyevaleman2005@gmail.com

,Английский язык и литература , В23-334

Научный руководитель: д.ф.п.н. Надир Гулиев
Азербайджанский Университет Языков, Баку

Нефтяная стратегия Гейдара Алиева является одним из наиболее дальновидных и стратегически выверенных проектов в истории современного Азербайджана, заложивших основу его устойчивого развития и международного авторитета. Возвращение Алиева к власти в 1993 году произошло в условиях глубокого политического и экономического кризиса, что требовало не только стабилизации внутренней ситуации, но и формирования принципиально новой модели экономического роста. Ключевым поворотным моментом стало подписание 20 сентября 1994 года «Контракта века», объединившего крупнейшие международные нефтяные компании и открывшего Азербайджану путь к глобальной энергетической системе [1, с. 15]. Гениальность стратегического мышления Алиева проявилась в том, что он рассматривал нефть не как краткосрочный источник дохода, а как инструмент укрепления государственности, привлечения инвестиций и обеспечения долгосрочной экономической стабильности. Под его руководством была сформирована эффективная система управления нефтяными ресурсами, включая создание Государственного нефтяного фонда Азербайджана, что позволило обеспечить прозрачность распределения доходов и их использование в интересах будущих поколений [2, с. 42]. Кроме того, важным элементом стратегии стало развитие экспортной инфраструктуры, включая строительство нефтепровода Баку–Тбилиси–Джейхан, завершённого и введённого в эксплуатацию в 2006 году [3, с. 8], что существенно усилило геополитическое значение страны. Таким образом, нефтяная стратегия Гейдара Алиева выступает фундаментом устойчивого развития Азербайджана, сочетая в себе экономическую прагматику, политическую дальновидность и ориентацию на национальные интересы.

Список использованной литературы:

1. Алиев Г. Нефтяная стратегия Азербайджана. – Баку, 1998.
2. Государственный нефтяной фонд Азербайджана: официальный сайт.
3. Баку–Тбилиси–Джейхан: нефтепровод, открытие в 2006 году: официальный источник/публикация.

**HEYDƏR ƏLİYEV STRATEGİYASI KONTEKSTİNDƏ AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ
İQTİSADİ ƏMƏKDAŞLIĞININ DAYANIQLI İNKİŞAF MODELİ**

Muradlı Günel Elnur q., 386, Türkiyəşünas, (077)753-50-01, Siyasi elmlər

Elmi rəhbər: dos. prof. b/m Leyla Hacıyeva Elxan q.

Azərbaycan Dillər Universiteti, BMR fakültəsi

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi münasibətləri sürətlə inkişaf etmiş və iki ölkə arasında strateji tərəfdaşlığın əsas dayaqlarından birinə çevrilmişdir. 1992-ci il noyabrın 1-də imzalanmış “Ticarət və İqtisadi Əməkdaşlıq haqqında Saziş” bu sahədə ilk hüquqi çərçivəni yaratmış, 1994-cü ildən sonra isə müqavilə bazasının genişləndirilməsi ikitərəfli əlaqələrin sistemli inkişafına möhkəm zəmin formalaşdırmışdır. Son illərdə Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi münasibətləri regional və qlobal integrasiya baxımından daha da strateji xarakter almışdır. “Bir millət, iki dövlət” prinsipinə əsaslanan bu əməkdaşlıq rəqəmlərdə də əks olunur: 2025-ci ilin noyabrı üzrə Azərbaycanın Türkiyəyə ixracı 189% artaraq 87,7 milyon ABŞ dollarına çatmış, Türkiyədən idxal isə 198 milyon dollar təşkil etmişdir. [6]

Azərbaycanın enerji və nəqliyyat siyasətində TAP və Zəngəzur dəhlizi xüsusi strateji əhəmiyyət daşıyan layihələrdir. Trans-Adriatik Boru Kəməri (TAP) Cənub Qaz Dəhlizinin Avropaya açılan son seqmenti olub, Azərbaycan qazının Türkiyə-Yunanıstan sərhədindən başlayaraq Yunanıstan

və Albaniya üzərindən İtaliyaya çatdırılmasını təmin edir. 878 km uzunluğa malik boru kəməri 2020-ci ilin sonunda fəaliyyətə başlamış və qısa müddətdə Avropanın etibarlı enerji xəttinə çevrilmişdir. 2025-ci ilin sentyabrına olan məlumata görə, TAP vasitəsilə Avropaya ötürülən Azərbaycan qazının ümumi həcmi 50 milyard kub metri keçmişdir. [2] TAP-ın əhəmiyyəti yalnız enerji nəqli ilə məhdudlaşmır: 2022-ci ildə Avropada yaranmış enerji böhranı zamanı boru kəməri nominal gücündən artıq həcmdə qaz nəqli həyata keçirərək təchizatın fasiləsizliyini təmin etmişdir. [1] Bundan əlavə, TAP-ın genişləndirilməsi üzrə ilk mərhələnin texniki hazırlıqları 2025-ci ildə başa çatmış və 2026-cı ildən etibarən illik ötürmə gücünə əlavə 1,2 milyard kub metr artırılacağı açıqlanmışdır. [5] Bu proses Avropa İttifaqının Cənub Qaz Dəhlizinin tutumunun 2027-ci ilə qədər iki dəfə artırılması hədəfinə uyğun gəlir.

Zəngəzur dəhlizi isə Azərbaycan, Türkiyə və bütövlükdə Avrasiya üçün yeni nəqliyyat-geoiqtisadi imkanlar yaradan digər mühüm layihədir. Bu dəhliz Azərbaycanın əsas ərazisini Naxçıvanla, oradan isə Türkiyə ilə birləşdirərək regiondakı quru nəqliyyat şəbəkəsində yeni mərhələ açır. Zəngəzur dəhlizi eyni zamanda Orta Dəhlizin-Çin, Mərkəzi Asiya, Xəzər hövzəsi və Türkiyə üzərindən Avropanı birləşdirən strateji marşrutun mərkəzi həlqəsi rolunu oynayır. [3] 2025-ci ildə aparılan analitik təhlillərə əsasən, dəhlizin istifadəyə verilməsi nəqliyyat müddətini qısaldacaq, logistika xərclərini azaltacaq və Orta Dəhlizin daşıma qabiliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə artıracaqdır. Türkiyə üçün bu layihə xüsusilə vacibdir, çünki dəhliz vasitəsilə Ankara türk dünyasına birbaşa quru bağlantısı əldə edir və bununla da Qafqaz, Xəzər hövzəsi və Mərkəzi Asiya ilə nəqliyyat əlaqələrinin sürəti və səmərəliliyi artır. [4]

Beləliklə, TAP və Zəngəzur dəhlizi Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin strateji dərinliyini artırmaqla yanaşı, Azərbaycanın Avrasiyada etibarlı tranzit və integrasiya mərkəzi kimi mövqeyini daha da möhkəmləndirir.

İstifadə olunmuş mənbələrin siyahısı:

1. Caspian News, “TAP Marks Key Milestones in Strengthening Europe’s Energy Security”, 23.09.2025
 2. Caspian Barrel, “TAP pipeline hits 50 bcm milestone in gas exports to Europe”, 09.09.2025.
 3. Caspian Post, “Zangezur Corridor: Azerbaijan’s Strategic Economic Gateway”, 04.02.2025.
 4. Türkiye Today, “Zangezur Corridor: Game-changer for Turkic World?”, 12.08.2025.
 5. TAP AG, “TAP marks five years of safe and reliable operations”, 15.11.2025.
 6. Azerbaijan (AZE)-Turkey (TUR) Trade Data, November 2025, The Observatory of Economic Complexity (OEC), iqtisadi göstəricilər bölməsi. 2025
- Elmi rəhbərin imzası: dosent. Leyla Hacıyeva

CONSTRUCTIVISM IN BILATERAL COOPERATION: HOW SHARED NARRATIVES SHAPE INTERNATIONAL PARTNERSHIPS OF SMALL AND MIDDLE STATES

Elnur Namiq oğlu Mansirov – master, Faculty of International Relations and Regional Studies, elnur.mansirov@outlook.com, Political science PhD in History, Ass. Prof. Lamiyya Sakhavat gizi Namazova, Azerbaijan University of Languages, Baku

Constructivism holds that foreign policy behavior is shaped not only by material capabilities, but also by identity, norms, shared meanings, and collective narratives. As Wendt [1, p.396] argues, actors act toward objects — including other states — on the basis of the meanings those objects have for them. From this perspective, how a state perceives itself and how it is perceived by others play a decisive role in defining its international conduct.

For small and medium-sized states, national identity, historical experience, cultural affinity, and dominant political discourses become key instruments for positioning within the international system and building sustainable partnerships [2, p.172]. Azerbaijan's multi-vector diplomacy is a practical illustration of this dynamic: by engaging simultaneously with different regional and global power centers, Azerbaijan pursues a flexible diplomatic strategy that reflects both its strategic interests and its self-defined international identity [5, p.2283].

Identity-Based Partnerships: Turkey and Pakistan: Identity-based partnerships are built on deep historical, cultural, linguistic, and emotional ties. In the case of Turkey and Pakistan, shared narratives of brotherhood, common historical memory, religious affinity, and mutual political solidarity play a central role. As Behravesht [3] notes, identity in constructivism is not a fixed attribute but an empirical variable shaped through social interaction and historical context. Such identity alignment strengthens trust, enables consistent political support in international forums, and reduces uncertainty in bilateral cooperation.

Culturally Constructed Identity: Hungary: The relationship with Hungary illustrates a partnership built on shared ethnocultural and historical narratives, often framed within a broader Turkic or Eurasian heritage discourse. Although the material foundations of this partnership are limited, symbolic affinity, cultural diplomacy, and historical references create a distinct sense of cultural closeness. As Zhan [6] observes, identities are shaped by shared ideas and collective memories rather than purely material factors. This identity framing legitimizes closer political and institutional cooperation despite geographical distance and differing strategic capacities.

Pragmatic Shared Identity: Israel and the UAE: Partnerships with Israel and the United Arab Emirates are shaped primarily by pragmatic shared identities rather than deep cultural similarity. Common interests in security, technology, energy, and economic diversification form the core of these partnerships. Erbas [4, p.5090] argues that constructivism explains how states build compatible identities through interaction rather than inheriting them from historical experience. This model demonstrates that shared functional goals and compatible strategic outlooks can generate a stable identity framework even in the absence of strong historical or cultural ties.

The analysis of Azerbaijan's bilateral partnerships demonstrates that identity functions as a flexible and strategic resource in foreign policy. Azerbaijan effectively combines identity-based, culturally constructed, and pragmatically shared identities to build diverse and resilient international partnerships. As Hopf [2, p.174] emphasizes, constructivism restores a degree of predictability to world politics not through imposed homogeneity, but through an appreciation of difference.

Azerbaijan's foreign policy confirms that identity-driven and pragmatic narratives are not mutually exclusive but mutually reinforcing [5, p.2285]. This constructivist approach enables Azerbaijan, as a small and medium-sized state, to expand its strategic autonomy and reinforce its role as a balanced and adaptive actor within the international system.

References

1. Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. *International Organization*, 46(2), 391–425. <https://doi.org/10.1017/S0020818300027764>
2. Hopf, T. (1998). The promise of constructivism in international relations theory. *International Security*, 23(1), 171–200. <https://doi.org/10.1162/isec.23.1.171>
3. Behravesht, M. (2011). Constructivism: An introduction. *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2011/02/03/constructivism-an-introduction/>
4. Erbas, I. (2022). Constructivist approach in foreign policy and in international relations. *Journal of Positive School Psychology*, 6 (3), 5087–5096.
5. Samadova, H. (2024). The evolution of the conceptual basis of foreign policy of the Republic of Azerbaijan. *Akademik Tarix ve Düşünce Dergisi*, 11(4), 2282–2294.

6. Zhan, M. (2020). A brief overview of Alexander Wendt's constructivism. E-International Relations. <https://www.e-ir.info/2020/05/19/a-brief-overview-of-alexander-wendts-constructivism/>
7. Wendt, A. (1999). Social theory of international politics. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511612183>

CULTURAL DIPLOMACY BETWEEN AZERBAIJAN AND THE CZECH REPUBLIC: SOFT POWER AND CULTURAL EXCHANGE

**Novruzov Seymur İmanoviç, Qrup M24-213, Xarici dilin tədrisi metodikası və metodologiyası
(ingilis dili üzrə), seymurnovruzov56@gmail.com Siyasi elmlər
dos., fil.f.d. Həsənova Gülər Səyyaf qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Purpose of the Work. This study explores how cultural diplomacy serves as a tool of soft power in international relations. Using the Azerbaijan–Czech Republic relationship as a case, it examines how cultural exchange—including arts, workshops, language projects, and national celebrations—promotes mutual understanding, strengthens diplomatic ties, and enhances international perception beyond traditional political or economic means. It also highlights how countries with different cultural backgrounds can find common ground through creative and cultural collaboration. Finally, the work aims to demonstrate the strategic value of people-to-people connections in building long-term, resilient bilateral relationships.

Cultural Exchange in Practice: Azerbaijan–Czech Events: Artistic and Exhibition Initiatives. Cultural diplomacy between Azerbaijan and the Czech Republic thrives through creative collaboration. In Baku, the “Inspired by Czechia” exhibition brought together Azerbaijani artists interpreting Czech themes [3]. Also, the interactive workshop “Czechia Through the Eyes of Azerbaijani Artists” allowed the public to engage directly with the artistic process [4]. These events not only showcased talent but also sparked curiosity and dialogue between participants. The exchange works both ways. In Prague, the Azerbaijani Cultural House hosted “A Harmony of Two Beauties: Azerbaijani Carpets and Czech Crystal,” pairing centuries-old carpet weaving traditions with Czech crystal craftsmanship. Exhibitions celebrating Azerbaijani independence and the legacy of composer Uzeyir Hajibayli further highlighted national heritage, attracting artists and the public, and reinforcing mutual appreciation of each country’s cultural richness [2].

Diplomatic Receptions and Literary Exchange. Cultural diplomacy extends beyond exhibitions. National celebrations abroad, such as Azerbaijan National Day in Prague, featured music, dance, and traditional cuisine, creating emotional connections and promoting Azerbaijani identity [1]. Literary exchanges, including the translation of Czech short stories into Azerbaijani, foster long-term cultural literacy and deepen understanding between the two nations.

Results and Future Perspectives. These initiatives strengthen visibility, build civil society networks, and create lasting people-to-people connections. The future of Azerbaijan–Czech cultural diplomacy lies in creative, interactive, and technology-driven approaches. Virtual Reality cultural exchanges could allow participants to explore a VR reconstruction of Baku’s Maiden Tower alongside Prague’s Old Town Square, experiencing historical narratives from both cultures in an immersive way. Bilateral creative residencies, such as a proposed “Caspian-Vltava Art Residency,” would bring artists together to create joint installations inspired by Azerbaijan’s landscapes and Czech rivers. Similarly, youth engagement programs like a “Bridges of Culture” festival could combine Azerbaijani mugham music with Czech folk dance workshops, fostering intercultural dialogue and hands-on learning. Literary collaboration can also play a key role. Joint anthologies and storytelling platforms, for

instance a bilingual collection titled “From Fire to Forest: Tales of Two Lands”, could feature Azerbaijani folklore alongside Czech short stories.

References

1. Azerbaijan National Day Celebrated in Prague. Prague Forum. <https://pragueforum.cz/azerbaijan-national-day-celebrated-with-diplomatic-reception-in-hildenbrack/>
2. Azerbaijani Culture Exhibition Opens in Prague. Caspian Post. <https://caspianpost.com/culture/azerbaijani-culture-exhibition-opens-in-prague>
3. Exhibition "Inspired by Czechia" opens in Baku. Azernews. <https://www.azernews.az/culture/253502.html>
4. Live-Show: Czechia Through the Eyes of Azerbaijani Artists. Azernews. <https://www.azernews.az/culture/251775.html>

Heydər Əliyevin xarici siyasətində Böyük Britaniya istiqaməti və enerji diplomatiyası
Müəllif: Sərdarova Rəya Rəşad 264A BMR, Siyasi elmlər serdarovaroya@gmail.com
Elmi rəhbər: Dos. Aidə Rəcəbova Əkbər
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə Azərbaycanın xarici siyasətində enerji diplomatiyası milli maraqların qorunmasının əsas vasitəsi kimi formalaşmışdır. Xəzər dənizində yerləşən karbohidrogen ehtiyatları iqtisadi inkişaf üçün prioritet resurs olmaqla yanaşı, xarici siyasətdə strateji alət funksiyasını daşmışdır. 1990-cı illərin sonlarından etibarən Böyük Britaniya ilə enerji sektorunda ikitərəfli əməkdaşlıq mexanizmləri qurulmuşdur. Bu əməkdaşlıq çərçivəsində enerji layihələrinin maliyyələşdirilməsi, texnoloji dəstək və beynəlxalq standartlara uyğunluq təmin edilmişdir. Xarici tərəfdaşların iştirakı layihələrin səmərəli reallaşmasını təmin etmiş, Azərbaycanın dünya enerji bazarındakı mövqeyini gücləndirmişdir. (3)

Böyük Britaniya ilə əməkdaşlıq enerji resursların ixrac imkanlarını genişləndirmiş, xarici investisiyaların cəlb olunmasını sürətləndirmiş və texnoloji biliklərin transferini təmin etmişdir. Layihələrin icrası üçün hüquqi baza və koordinasiya mexanizmləri yaradılmış, tərəflər arasında qarşılıqlı fayda prinsiplərinə uyğun əməkdaşlıq şərtləri müəyyən edilmişdir. (1)

Enerji diplomatiyası Azərbaycanın global enerji təhlükəsizliyində iştirakını təmin etmişdir. İxrac marşrutlarının diversifikasiyası və global tərəfdaşlarla qarşılıqlı əlaqələrin qurulması dövlətin iqtisadi və strateji mövqeyini möhkəmləndirmişdir. Enerji diplomatiyası və xarici siyasət strategiyası Azərbaycanın siyasi gücünü və beynəlxalq nüfuzunu artırmışdır. Cənubi Qafqazda hegemon qüvvə olan Rusiyanın postimperiya dövründə regiona münasibətdə xüsusi maraqlarını qoruması səbəbindən Heydər Əliyev dövründə xarici siyasət çoxvektorlu xarakter almışdır. (3)

Böyük Britaniya ilə ikitərəfli əməkdaşlıq həm iqtisadi, həm də siyasi üstünlüklər yaratmışdır. Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunu artırmış və enerji layihələrinin səmərəli icrasını təmin etmişdir. Bu yanaşma Azərbaycanın global enerji arenasında strateji oyunçu kimi mövqeyini möhkəmləndirmiş və milli maraqların qorunmasına xidmət etmişdir. 1994-cü il aprelin 27-də “Azəri” “Çıraq” və “Günəşli” yataqlarının dərinlikdə yerləşən hissələrinin işlənməsi üçün aparılan danışıqlarda Rusiya Federasiyası Böyük Britaniyanın səfiri vasitəsilə nota verərək “Xəzər dənizinin Azərbaycan sektoru” terminindən istifadə olunmasına etirazını bildirmişdir. Notanın rəsmi olaraq Bakıya deyil, Londona təqdim olunması Azərbaycanın Böyük Britaniya ilə yaxınlaşmasından Rusiya tərəfindən narahatlıq olmuşdur. (2)

Heydər Əliyevin qurduğu siyasi əlaqələr yaranan gərginliyin aradan qaldırılmasında böyük rol oynamışdır. May ayında Azərbaycana səfər edən Böyük Britaniyanın energetika naziri Tim Eqqarın

Prezident Heydər Əliyevlə apardığı danışıqlar əsasında Birləşmiş Krallıq hökuməti Azərbaycanla Xəzər dənizində neft yataqlarının birgə istismarı ilə bağlı danışıqları davam etdirmək qərarına gəlmişdir.(1)

Enerji resursların milli maraqların təminində strateji vasitə kimi istifadə olunmuş, Qərb dövlətlərlə ilə əməkdaşlıq iri investisiyaların cəlbini təmin etmişdir.(2)

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Həmidov, H. Azərbaycanın Xarici Siyasət Strategiyaları. Bakı, 2018.
2. Həsənov, A. Azərbaycanın Enerji Diplomatiyası və Milli Maraqlar. Bakı, 2017.
3. Yadav, R. S. Energy Diplomacy In Azerbaijan's Foreign Policy. ResearchGate, 2019. PDF link

RUSİYA-UKRAYNA MÜHARİBƏSİ KONTEKSTİNDƏ AVROPA İTTİFAQININ ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİ

Magistrant: Əhəzadə Əsmər Anar, qrup 234, Beynəlxalq Münasibətlər nəzəriyyəsi və tarixi, asmeerakhad@gmail.com

**Elmi rəhbər: t.ü.f.d. Dəsənt Əsədov Nəmiq
Azərbaycan Dillər Universiteti**

Avropa İttifaqının enerji siyasəti 24 fevral 2022-ci ildə başlayan Rusiya–Ukrayna müharibəsindən sonra köklü dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Müharibədən əvvəl Rusiya Aİ üçün əsas enerji təchizatçısı idi və xüsusilə təbii qaz sahəsində ciddi paya malik idi. Avropaya idxal olunan qazın böyük hissəsi Ukrayna üzərindən keçən boru kəmərləri vasitəsilə daşınırdı ki, bu da regiondakı siyasi gərginliklərin birbaşa şəkildə enerji təhlükəsizliyinə təsir etməsinə səbəb olurdu. Müharibədən dərhal sonra Aİ və Qərb dövlətləri Rusiyaya qarşı mərhələli şəkildə sanksiyalar tətbiq etmişdir. Bu sanksiyalar yalnız ümumi iqtisadi münasibətləri deyil, həm də enerji sektorunu əhatə etmişdir. [1,s.504] Xüsusilə neft emalı üçün texnologiya və avadanlıqların ixracına qoyulan qadağalar Rusiyanın enerji sektorunun inkişaf imkanlarını məhdudlaşdırmışdır. Sonrakı mərhələlərdə isə Rusiyanın enerji sahəsinə investisiyaların qadağan edilməsi, kömür idxalının dayandırılması və neft məhsullarının mərhələli şəkildə bazardan çıxarılması kimi qərarlar qəbul olunmuşdur. Altıncı sanksiya paketi çərçivəsində xam neft və neft məhsullarının idxalına qadağalar tətbiq edilmiş, üzv dövlətlərə Rusiyadan enerji asılılığını azaltmaq üçün müəyyən keçid müddəti verilmişdir. Eyni zamanda, Rusiyaya məxsus enerji daşıyan gəmilərin sığortalanmasına qoyulan məhdudiyyətlər dəniz yolu ilə ixrac imkanlarını da zəiflətməmişdir.

Rusiya–Ukrayna müharibəsi Avropa İttifaqının enerji siyasətində fundamental dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Aİ qısa müddətdə enerji təhlükəsizliyini təmin etmək üçün yeni strategiyalar formalaşdırmış, uzunmüddətli perspektivdə isə enerji mənbələrinin şaxələndirilməsi və dayanıqlı enerji sisteminə keçid istiqamətində addımlar atmışdır. [3,s.45] Bu proses həm də beynəlxalq enerji münasibətlərində yeni reallıqların formalaşmasına gətirib çıxarmışdır.

Avropa İttifaqında enerji təhlükəsizliyi ilə bağlı müzakirələr yalnız iqtisadi və texniki məsələlərlə məhdudlaşmır, eyni zamanda siyasi kimlik və maraqların formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu kontekstdə diskurs anlayışı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Diskurs yalnız mövcud reallığın ifadəsi deyil, həm də həmin reallığın formalaşdırılmasına təsir göstərən amil kimi çıxış edir. O, siyasi aktorların düşüncə tərzinə təsir edərək onların qərar qəbul etmə prosesini və davranış modellərini müəyyənləşdirir. Bu yanaşma əsasən tənqidi konstruktivizm nəzəriyyəsinə əsaslanır. Həmin nəzəri çərçivəyə görə, sosial reallıq dil və diskurs vasitəsilə qurulur və formalaşır. Dilin istifadəsi yalnız məlumat ötürmək funksiyası daşımır, həm də siyasi və sosial münasibətlərin necə qurulduğunu müəyyən edir. Bu baxımdan, aktorlar diskurs üzərindən reallığı şərh edir, onu strukturlaşdırır və bu

yolla öz maraqlarını legitimləşdirməyə çalışırlar. Dominant diskursların formalaşmasında isə güc amili mühüm rol oynayır, çünki hansı interpretasiyanın üstünlük təşkil edəcəyi siyasi təsir imkanlarından asılıdır.

Enerji təhlükəsizliyi diskursu Aİ ilə Rusiya arasındakı münasibətlərin əsas izah çərçivələrindən biri kimi çıxış edir. Bu diskurs xüsusilə enerji təchizatının təhlükə altına düşdüyü dövrlərdə daha da aktuallaşır. Belə hallarda enerji məsələləri yalnız iqtisadi deyil, həm də təhlükəsizlik və siyasi müstəqillik kontekstində qiymətləndirilir. Aİ daxilində Rusiyadan enerji asılılığı getdikcə risk faktoru kimi qəbul edilir və bu asılılığın azaldılması strateji məqsəd kimi ön plana çıxır.

Aİ və Rusiya arasında enerji münasibətləri formal olaraq qarşılıqlı asılılıq xarakteri daşısa da, bu asılılıq tərəflər tərəfindən fərqli şəkildə qiymətləndirilir. Aİ üçün əsas məqsəd enerji mənbələrinin şaxələndirilməsi və alternativ təchizat yollarının yaradılmasıdır. Rusiya isə öz növbəsində enerji bazarında təsir imkanlarını qorumağa və genişləndirməyə çalışır. Bu qarşıdurma enerji sahəsini həm iqtisadi, həm də geosiyasi rəqabət müstəvisinə çevirir. [2,s.6]

Diskurs təhlili göstərir ki, Aİ siyasi liderlərinin çıxışlarında və rəsmi sənədlərdə enerji təhlükəsizliyi ilə bağlı müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bəzi hallarda bu çıxışlarda qeyri-müəyyənliklər və ziddiyyətlər də müşahidə olunur. Bununla belə, ümumi tendensiya ondan ibarətdir ki, enerji təhlükəsizliyi Aİ-nin kimliyinin və xarici siyasət prioritetlərinin formalaşmasında əsas elementlərdən birinə çevrilmişdir. [2,s.8] Nəticə etibarilə, enerji təhlükəsizliyi ilə bağlı diskurs yalnız mövcud siyasəti əks etdirmir, həm də Aİ-nin özünü necə qavradığını və beynəlxalq sistemdə hansı rolu oynamaq istədiyini müəyyən edir. Bu isə enerji siyasətinin təkcə iqtisadi deyil, eyni zamanda siyasi və identiklik aspektlərinin də nəzərə alınmasını zəruri edir.

Ədəbiyyat :

1. Bozdağ, H. C. & Tezcan, G. (2025). Rusya-Ukrayna Savaşı ve Avrupa Birliğı'nin Enerji Politikaları: Krizden Dönüşüme. Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 7(2), 498-515. DOI: 10.51124/jneusbf.2025.129
2. Dr. Mark Howell The EU energy security relations with Russia until the Ukraine war 2024
3. Ewelina Sadowska The Impact of the Russian-Ukrainian War on the European Union's Energy Security 2022

HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK STRATEGİYASI VƏ AZƏRBAYCANIN DAYANIQLI İNKİŞAF MODELİ

Astanova İlahə, III kurs, Filologiya fakültəsi, 333A qrup

E-mail: ilahastanova@gmail.com

Bölmə: Sosial və humanitar elmlər

Elmi rəhbər: Aslanova Şəmsinur, fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə dövlətlərin inkişaf strategiyasında dayanıqlı inkişaf konsepsiyası mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Bu konsepsiya iqtisadi artımın, sosial rifahın və siyasi sabitliyin qarşılıqlı əlaqə şəraitində inkişafını nəzərdə tutur. Dayanıqlı inkişaf yalnız iqtisadi göstəricilərin artması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda dövlətin sosial siyasətinin gücləndirilməsi, milli təhlükəsizliyin təmin olunması və cəmiyyətin uzunmüddətli inkişafının qorunmasını da əhatə edir. Azərbaycanın müasir inkişaf modelinin formalaşmasında Ümummilli Lider Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi dövlətçilik strategiyası mühüm rol oynamışdır.

Bu tədqiqatın əsas məqsədi Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətinin Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf modelinin formalaşmasına təsirini elmi aspektdən təhlil etməkdir. Araşdırma göstərir ki,

müstəqilliyin ilk illərində ölkənin qarşılaşdığı siyasi və iqtisadi çətinliklərin aradan qaldırılması üçün sistemli və strateji yanaşma tələb olunurdu. 1993-cü ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə ölkədə siyasi sabitliyin bərpası, dövlət institutlarının möhkəmləndirilməsi və uzunmüddətli inkişaf strategiyasının formalaşdırılması istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır.

Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasət Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf modelinin əsas sütunlarından biri hesab olunur. Bu siyasətin ən mühüm mərhələlərindən biri 1994-cü ildə imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” olmuşdur. Bu müqavilə Azərbaycanın enerji resurslarının beynəlxalq bazarlara çıxarılması və ölkəyə xarici investisiyaların cəlb olunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Nəticədə Azərbaycanın iqtisadi inkişaf tempi artmış və ölkənin beynəlxalq iqtisadi sistemə integrasiyası güclənmişdir [1, s.41].

Dayanıqlı inkişaf modelinin digər mühüm istiqamətlərindən biri sosial siyasətin inkişafıdır. Heydər Əliyev dövlət siyasətində insan kapitalının inkişafına xüsusi diqqət yetirmişdir. Təhsil sisteminin modernləşdirilməsi, elmi fəaliyyətin inkişafı və gənclərin intellektual potensialının artırılması dövlət strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri olmuşdur. Bu siyasət nəticəsində Azərbaycan cəmiyyətində bilik və elmə əsaslanan inkişaf modeli formalaşmağa başlamışdır.

Bununla yanaşı, Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi çoxvektorlu xarici siyasət strategiyası Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə mövqeyinin möhkəmlənməsinə imkan yaratmışdır. Azərbaycan müxtəlif beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq quraraq regional və global səviyyədə mühüm tərəfdaş kimi tanınmağa başlamışdır. Bu siyasət ölkənin təhlükəsizliyinin təmin olunması və iqtisadi inkişaf imkanlarının genişlənməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir [2, s.118].

Heydər Əliyevin dövlətçilik siyasətində milli-mənəvi dəyərlərin qorunması da mühüm yer tutmuşdur. Azərbaycan dilinin inkişafı, milli mədəniyyətin və tarixi irsin qorunması dövlət ideologiyasının əsas istiqamətlərindən biri olmuşdur. Bu yanaşma cəmiyyətin milli kimliyinin möhkəmləndirilməsinə və sosial həmrəyliyin təmin olunmasına xidmət etmişdir.

Beləliklə, aparılan təhlil göstərir ki, Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi siyasi kurs Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf modelinin formalaşmasında həlledici rol oynamışdır. Onun həyata keçirdiyi strateji siyasət ölkədə siyasi sabitliyin təmin olunmasına, iqtisadi inkişafın sürətlənməsinə və beynəlxalq mövqelərin möhkəmlənməsinə mühüm təsir göstərmişdir. Müasir Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası məhz bu dövlətçilik konsepsiyasına əsaslanır və ölkənin gələcək inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Əliyev H. Azərbaycan dövlətçiliyi və milli inkişaf strategiyası. Bakı, 2001.
- 2.Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı, 2005.
- 3.Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Kitabxanası. Heydər Əliyev irsi və müasir Azərbaycan. Bakı, 2013.
- 4.Quliyev R. Azərbaycanın iqtisadi inkişaf strategiyası və enerji siyasəti. Bakı, 2015.

Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatının Avrasiya regionunda siyasi və iqtisadi əməkdaşlığa təsiri

Azərbaycan Dillər Universiteti, Qrup:282 BMR

Elmi Rəhbər: b/m Afaq İsmaylova Suliddin

Tələbə: Rüstəmli Leyla Ramil

Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatı (ŞƏT) on üzv dövlətdən ibarət Avrasiya siyasi, iqtisadi və beynəlxalq təhlükəsizlik təşkilatıdır və əsas diqqəti siyasi, iqtisadi, təhlükəsizlik və terrorla mübarizə sahələrində əməkdaşlığa yönəldir. Coğrafi əhatə dairəsi və əhalisi baxımından dünyanın ən böyük regional təşkilatlarından biri hesab olunur və dünya ərazisinin təxminən 24%-ni, Avrasiyanın isə 65%-

ni əhatə edir, eyni zamanda dünya əhalisinin təxminən 42%-ni özündə birləşdirir. 2024-cü ilə qədər təşkilata daxil olan ölkələrin ümumi nominal ÜDM-i dünya iqtisadiyyatının təxminən 23%-ni təşkil etdiyi halda, alıcılıq qabiliyyəti paritetinə əsaslanan göstərici üzrə bu rəqəm 36%-ə çatır. ŞƏT-in əsası 1996-cı ildə Çin, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Rusiya və Tacikistan arasında yaradılmış “Şanxay beşliyi” ilə qoyulmuş, 2001-ci ildə isə Özbəkistanın qoşulması ilə təşkilat yeni mərhələyə keçərək daha geniş siyasi və iqtisadi əməkdaşlıq platformasına çevrilmişdir. Sonrakı illərdə genişlənmə prosesi davam etmiş, 2017-ci ildə Hindistan və Pakistan, 2023-cü ildə İran, 2024-cü ildə isə Belarus təşkilata üzv olmuşdur. Bununla yanaşı, bir sıra dövlətlər müşahidəçi və dialoq tərəfdaşı statusunda iştirak edir və təşkilatın təsir dairəsi getdikcə genişlənir. ŞƏT-in ali qərar qəbuledici orqanı ildə bir dəfə toplaşan Dövlət Başçıları Şurasıdır və təşkilatın strukturlarından biri olan Regional Antiterror Qurumu üzv ölkələr arasında təhlükəsizlik sahəsində koordinasiyanı təmin edir.(5,s11)

ŞƏT Avrasiya regionunda siyasi əməkdaşlığın inkişafında mühüm rol oynayaraq regional təhlükəsizlik və sabitliyin qorunmasına ciddi töhfə verir. Təşkilat çərçivəsində üzv dövlətlər terrorizm, separatizm və ekstremizm kimi təhdidlərə qarşı birgə mübarizə aparır və bu əməkdaşlıq mexanizmi regionda münaqişələrin qarşısının alınmasına və idarə olunmasına kömək edir. Bununla yanaşı, ŞƏT beynəlxalq münasibətlər sistemində yeni geosiyasi balansın formalaşmasına təsir göstərir və Qərb mərkəzli modellərə alternativ platforma kimi çıxış edir. Çin və Rusiyanın aparıcı rolu, həmçinin Hindistan, Pakistan və İran kimi iri dövlətlərin iştirakı təşkilatın qlobal siyasətdə çəkisini artırır və onu yeni dünya nizamının formalaşmasında əhəmiyyətli aktorlardan birinə çevirir. Eyni zamanda, təşkilat çoxtərəfli diplomatiyanın inkişafına da geniş imkanlar yaradır; dövlət başçıları sammitləri, nazirlər səviyyəsində görüşlər və müxtəlif regional forumlar vasitəsilə üzv və tərəfdaş ölkələr arasında siyasi dialoq güclənir, qarşılıqlı etimad artır və ortaqlar əsasında əməkdaşlıq dərinləşir.

İqtisadi sahədə də ŞƏT-in təsiri olduqca genişdir və təşkilat üzv dövlətlər arasında iqtisadi integrasiyanın gücləndirilməsinə xidmət edir. Ticarət dövriyyəsinin artırılması, qarşılıqlı investisiyaların təşviqi və iqtisadi forumların keçirilməsi region ölkələri arasında iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə səbəb olur. Bununla yanaşı, Avrasiya məkanında strateji əhəmiyyət daşıyan nəqliyyat və logistika layihələrinin inkişafında ŞƏT mühüm rol oynayır. Şərq-Qərb və Şimal-Cənub kimi beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin inkişafı region ölkələrinin tranzit imkanlarını artırır, iqtisadi asılılığı azaldır və qlobal bazarlara çıxışı asanlaşdırır. Enerji sahəsində əməkdaşlıq isə təşkilat daxilində xüsusi yer tutur, çünki ŞƏT həm zəngin enerji ehtiyatlarına malik ölkələri, həm də böyük enerji istehlakçıları bir araya gətirir. Rusiya və İran kimi enerji ixracatçıları ilə Çin və Hindistan kimi iri istehlakçıların eyni platformada təmsil olunması enerji əməkdaşlığını strateji səviyyəyə yüksəldir və qarşılıqlı asılılıq əsasında sabit iqtisadi münasibətlərin formalaşmasına şərait yaradır.

Azərbaycan da ŞƏT çərçivəsində dialoq üzrə tərəfdaş statusuna malik olaraq təşkilatla əməkdaşlıq edir və Avrasiya məkanında mühüm rol oynayır. Ölkənin coğrafi mövqeyi onu əsas nəqliyyat və logistika mərkəzlərindən birinə çevirir, xüsusilə Orta Dəhliz layihəsində iştirakı Azərbaycanın strateji əhəmiyyətini artırır. Azərbaycan həm enerji resurslarının ixracı, həm də Şərqlə Qərb arasında ticarət körpüsü rolunu oynayaraq ŞƏT üçün vacib tərəfdaş kimi çıxış edir. Bu amillər Azərbaycanın təşkilat daxilində potensial rolunun gələcəkdə daha da artacağını göstərir.(2,s10)

Ədəbiyyat siyahısı

1.Shanghai Cooperation Organisation – Official Website (eng.sectso.org)

2.Central Asian Affairs

The Shanghai Cooperation Organisation: A New Regional Order? – kitab

3.Shanghai Cooperation Organisation. (2024). Official Documents and Reports.

ÇİN–AZƏRBAYCAN İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIĞININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

Azərbaycan Dillər Universiteti Qrup:282 BMR

Elmi Rəhbər: Afaq İsmayılova Suliddin Tələbə: Kərimli Nuray

Müasir global iqtisadi sistemdə dövlətlərarası iqtisadi əməkdaşlıq ölkələrin davamlı inkişafı və rəqabət qabiliyyətinin təmin olunmasında vacib rol oynayır. Bu kontekstdə Çin Xalq Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında iqtisadi münasibətlərin inkişafı xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Çin son illərdə global iqtisadiyyatda aparıcı mövqelərdən birini tutmuş, geniş ticarət və investisiya imkanlarına malik olmuşdur. Azərbaycan isə zəngin təbii resursları, enerji potensialı və strateji coğrafi mövqeyi ilə regionda mühüm iqtisadi tərəfdaş rolunu oynayır. Beləliklə, iki ölkə arasında iqtisadi əməkdaşlığın tədqiqi həm nəzəri, həm də praktik baxımdan aktualdır.

Çin şirkətləri Azərbaycanda infrastruktur layihələrində fəal iştirak edir və xüsusilə nəqliyyat və tikinti sahələrində ölkənin iqtisadi inkişafına əhəmiyyətli töhfə verirlər [2, s.28]. “Bir kəmə, bir yol” təşəbbüsü çərçivəsində Azərbaycan Şərq ilə Qərb arasında mühüm tranzit mərkəzi kimi çıxış edir. Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutu (Orta Dəhliz) Çin ilə Avropa arasında yükdaşımalara daha sürətli və səmərəli həyata keçirilməsinə şərait yaradır və Azərbaycanın logistika potensialını artırır. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu və Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı kimi iri infrastruktur layihələri isə Azərbaycanın regionda əsas logistika qovşaqlarından birinə çevrilməsinə imkan verir [1, s.67].

Çin–Azərbaycan iqtisadi əməkdaşlığının perspektivləri genişdir və iqtisadiyyatın diversifikasiyası baxımından Çin investisiyalarının qeyri-neft sektoruna yönəldilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Kənd təsərrüfatı, sənaye parkları və emal sənayesi bu istiqamətdə prioritet sahələrdir. Eyni zamanda, Çin texnologiya sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlər vasitəsilə Azərbaycanın rəqəmsal transformasiya prosesinə dəstək verə bilər [6, s.22]. Bununla yanaşı, bərpa olunan enerji sahəsində əməkdaşlıq da perspektivli istiqamətlərdən biridir [1, s.74].

Azərbaycanın geostrateji mövqeyi onun beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərində mühüm rol oynamasına səbəb olur. Şərq–Qərb və Şimal–Cənub nəqliyyat marşrutlarının kəsişməsində yerləşən ölkəmiz Çin üçün strateji tərəfdaş hesab olunur və əməkdaşlığın uzunmüddətli perspektivdə daha da dərinləşəcəyini göstərir [4, s.30].

Nəticə etibarilə, Çin–Azərbaycan iqtisadi əməkdaşlığı qarşılıqlı maraqlara əsaslanan və dinamik inkişaf edən münasibətlər sistemidir. Mövcud əməkdaşlıq istiqamətləri ilə yanaşı, qeyri-neft sektoru, rəqəmsal iqtisadiyyat və yaşıl enerji sahələrində əməkdaşlığın genişləndirilməsi əhəmiyyətli perspektivlər vəd edir. Azərbaycanın tranzit potensialı isə bu əməkdaşlığın əsas strateji dayaqlarından biri kimi çıxış edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Asian Development Bank (2022). Central Asia Regional Economic Cooperation Report. Manila, 120 s.
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (2023). Xarici ticarət göstəriciləri. Bakı, 65 s.
3. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi (2022). İllik hesabatlar. Bakı, 80 s.
4. Həsənov, Ə. (2020). Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri. Bakı: İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 256 s.
5. Ministry of Commerce of the People's Republic of China (2021). Trade and Investment Reports. Beijing, 95 p.
6. Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China (2022). Belt and Road Initiative Reports. Beijing, 60 p.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DAYANIQLI İNKİŞAFIN AZƏRBAYCAN MODELİ

Səidə Mustafayeva, 210A qrupu, İngilis-Alman fakültəsi, Siyasi elmlər

Elmi rəhbər: Fil.f.d., S. Rəcəbova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynamış görkəmli siyasi xadimdir. Onun fəaliyyətində təhsil sahəsi xüsusi yer tutmuş və gələcəyə yönəlmiş strateji istiqamət kimi qiymətləndirilmişdir. Heydər Əliyevin pedaqoji baxışlarında təhsil cəmiyyətin inkişafını təmin edən əsas amillərdən biri kimi çıxış edir [1, s.15–17].

1982–1987-ci illərdə SSRİ-də ümumi təhsil üzrə İslahat Komissiyasına rəhbərlik etməsi onun bu sahədəki dərin bilik və strateji düşüncəsinin göstəricisidir. Onun “Təhsil millətin gələcəyi, müstəqil dövlətin təməlidir” fikri təhsilin dövlət quruculuğundakı rolunu aydın şəkildə ifadə edir [2, s.22–24]. Bu yanaşmaya əsasən, təhsil möhkəm kök rolunu oynayır və dövlətin dayanıqlığını təmin edir.

Heydər Əliyev təhsili yalnız bilik mənbəyi kimi deyil, həm də milli-mənəvi dəyərlərin daşıyıcısı kimi qiymətləndirmişdir. O, milli dəyərlərə əsaslanan təhsil sisteminin qurulmasını, müəllim nüfuzunun artırılmasını və gənclərin hərtərəfli inkişafını prioritet istiqamətlər kimi müəyyən etmişdir [3, s.30–32].

Bununla yanaşı, gənclərin beynəlxalq təhsil imkanlarından faydalanmasını vacib hesab edən Heydər Əliyev onların xarici ölkələrdə təhsil alaraq ölkəyə qayıdıb inkişafına töhfə verməsini mühüm faktor kimi dəyərləndirmişdir. Onun Yaponiyada təhsil alan tələbələrle görüşündə səsləndirdiyi fikirlər bu siyasətin əhəmiyyətini bir daha göstərir [4, s.11–13].

Müasir mərhələdə bu strateji xətt Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Təhsil sahəsində maddi-texniki bazanın gücləndirilməsi, yeni texnologiyaların tətbiqi və təhsil sisteminin modernləşdirilməsi bu siyasətin davamı kimi çıxış edir [5, s.40–42].

Nəticə etibarilə, Heydər Əliyevin təhsil siyasəti yalnız müəyyən dövrü əhatə etmir, həm də davamlı inkişafı təmin edən uzunmüddətli strateji istiqamət kimi bu gün də öz aktuallığını saxlayır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev H. Təhsil və dövlət quruculuğu. Bakı, 2001.
2. Əliyev H. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 2004.
3. Azərbaycan Respublikasında təhsil strategiyası. Bakı, 2013.
4. Qasimov Ə. Azərbaycan gənclər siyasəti. Bakı, 2018.
5. Əliyev İ. Təhsil siyasəti və inkişaf prioritetləri. Bakı, 2020.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DAYANIQLI İNKİŞAFIN AZƏRBAYCAN MODELİ

Aysun Qasımzadə, 210A qrupu, İngilis-Alman fakültəsi, Siyasi elmlər

Elmi rəhbər: Fil.f.d., S. Rəcəbova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Azərbaycanın müasir inkişaf tarixində Ümummilli Lider Heydər Əliyevin fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Onun həyata keçirdiyi siyasət yalnız dövlət müstəqilliyinin qorunmasına deyil, həm də ölkənin uzunmüddətli və dayanıqlı inkişafına xidmət etmişdir. Heydər Əliyev hesab edirdi ki, dövlətin inkişafı üçün əsas amillər siyasi sabitlik, güclü dövlət idarəçiliyi və milli maraqlara əsaslanan siyasətdir [1, s.12–14].

1990-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkədə ciddi siyasi və iqtisadi problemlər mövcud idi. Dövlət idarəçiliyində qeyri-sabitlik və daxili qarşıdurmalar inkişafı

çətinləşdirirdi. Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ölkədə sabitliyin bərpasında mühüm rol oynadı və dövlət institutlarının gücləndirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atıldı [2, s.25–27].

Heydər Əliyevin dövlətçilik strategiyasında hüquqi dövlət quruculuğu xüsusi yer tuturdu. 1995-ci ildə qəbul olunan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ölkədə demokratik dövlət quruculuğunun əsasını qoydu. Bu sənəd insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasını və qanunun aliliyini təmin edən mühüm hüquqi baza oldu [3, s.7–9].

Dayanıqlı inkişafın təmin olunmasında balanslaşdırılmış xarici siyasət də mühüm rol oynamışdır. Heydər Əliyev müxtəlif dövlətlərlə əməkdaşlıq əlaqələri quraraq Azərbaycanın beynəlxalq mövqeyini möhkəmləndirmişdir. Nəticədə Azərbaycan beynəlxalq təşkilatlarla fəal əməkdaşlıq edən etibarlı tərəfdaş kimi tanınmağa başlamışdır [4, s.18–20].

Heydər Əliyev gənclərin dövlətin gələcəyində mühüm rol oynadığını vurğulayırdı. Onun təşəbbüsü ilə həyata keçirilən dövlət gənclər siyasəti gənclərin təhsil almasına və ictimai həyatda fəal iştirakına geniş imkanlar yaratdı. Bu siyasət ölkədə insan kapitalının inkişafına və dayanıqlı tərəqqiyə mühüm töhfə verdi [5, s.9–11].

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.
2. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı, 1997.
3. Həbibbəyli İ. Heydər Əliyev və Azərbaycan dövlətçilik ideologiyası. Bakı: Elm, 2013.
4. Hüseynova S. Azərbaycanın dövlət gənclər siyasəti və inkişaf strategiyası. Bakı: Elm və Təhsil, 2018.
5. Mehdiyev R. Azərbaycanın inkişaf strategiyası və müasir siyasi proseslər. Bakı: Şərq-Qərb, 2015.

HEYDAR ALIYEV AND THE MODEL OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN

Suda Akbarova, Group 210A, Faculty of English-German, Political Science

**Scientific Supervisor: PhD, S. Rajabova
Azerbaijan University of Languages, Baku**

Heydar Aliyev, the National Leader of Azerbaijan, has an important place in the country's modern development history. His policies helped not only to protect the independence of the state but also to support long-term and sustainable development. He believed that political stability, strong state management, and policies based on national interests are the main factors for a country's development.

In the early 1990s, after Azerbaijan gained independence, the country faced serious political and economic problems. There was instability in government and internal conflicts, which made development difficult. When Heydar Aliyev returned to power, he played a key role in restoring stability and strengthening state institutions.

One of the main parts of his strategy was building a legal and democratic state. In 1995, the Constitution of the Republic of Azerbaijan was adopted. This document became the foundation for democracy in the country and helped protect human rights and freedoms, as well as ensure the rule of law.

Balanced foreign policy was also important for sustainable development. Heydar Aliyev established cooperation with many countries and strengthened Azerbaijan's position in the international arena. As a result, Azerbaijan became known as a reliable partner that actively cooperates with international organizations.

Heydar Aliyev also believed that young people are very important for the future of the country. With his initiative, state youth policy was developed, giving young people better opportunities for

education and active participation in society. This contributed to the development of human capital and supported sustainable progress in Azerbaijan.

References:

1. Constitution of the Republic of Azerbaijan. Baku: Legal Publishing House, 1995.
2. Aliyev, H. Selected Speeches and Statements. Baku, 2001.
3. Mehdiyev, R. Azerbaijan: Modern Development and National Policy. Baku: East-West, 2012.
4. Ahmadov, A. Public Administration in Azerbaijan. Baku: Science Press, 2016.
5. UNDP. Sustainable Development in Azerbaijan: Progress Report. New York, 2015

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DAYANIQLI İNKİŞAFIN AZƏRBAYCAN MODELİ

Elmi rəhbər: dosent, Tarix üzrə fəlsəfə doktoru - Şahismayıl İsmayılov E-poçt: ismayilovshahismayil@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7441-3575>

Osmanova Məryəm Vahid Qrup: 25204B

Fakültə: Humanitar və sosial elmlər E-poçt: osmanovamary00@gmail.com

Bölmə: Azərbaycan bölməsi

Azərbaycan Universiteti, Bakı şəhəri

Azərbaycan Respublikası son 40 ildə davamlı və yüksələn xətlə inkişaf edən bir tarixə məxsusdur. SSRİ-nin süqutu ərəfəsi, süqutu və onun sonrakı təzahürləri illəri istisna olmaqla, bu inkişafın başlıca səbəbkarı ümummilli liderimiz Heydər Əliyevdir.

1993-cü il 9 iyun tarixində Bakıya qayıtması ilə Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan tarixində mühüm siyasi dönüşün əsasını qoymuş və ölkədə ictimai-siyasi sabitliyin bərpası prosesində həlledici rol oynamışdır. Həmin il prezident seçilmiş ümummilli liderimiz ilk addım olaraq ölkədəki qeyri-qanuni silahlı dəstələri zərərsizləşdirmiş, respublikamızın sosial-iqtisadi yüksəlişinə yol açan ən mühüm amil kimi cəmiyyətdə ictimai-siyasi sabitliyini bərqərar etmişdir. Beləliklə, dövlət çevrilişlərinin qarşısı alınmış, Azərbaycan vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən xilas olmuşdur. Heydər Əliyev öz uğurlu fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycanın parçalanması təhlükəsini yaratmış separatizmin, vətəndaş müharibəsinin qarşısını aldı, erməni təcavüzünün dərinləşməsinə dayandırdı, cəbhədə atəşkəs razılaşmasına nail oldu. Ən başlıcası isə, ölkəni bürümüş siyasi və iqtisadi tənəzzülə, hakimiyyət böhranına məhz Ulu Öndər Heydər Əliyev sayəsində son qoyuldu. 1994-cü ildə "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması Heydər Əliyevin müdrikliyinin və uzaqgörənliyinin ən bariz nümunəsinə çevrildi. Bölgənin enerji mənzərəsini dərindən dəyişdirən bu layihə Azərbaycana böyük iqtisadi və geopolitik dividendlər gətirdi. Bununla belə, Azərbaycanın müstəqilliyi möhkəm və etibarlı bünövrə üzərinə quruldu, inkişafa və tərəqqiyə xidmət edən islahatlar həyata keçirilməyə başlandı.

Heydər Əliyevin azərbaycançılıq təlimində dövlətçiliyimizin və ideoloji düşüncəmizin formalaşmasında tarixi ənənələrin rolu xüsusi diqqətlə nəzərə alınmışdır. Görkəmli dövlət xadimi müstəqillik dövründə dövlət ideologiyasını formalaşdırarkən XX əsr Azərbaycan ziyalılarının əsərlərində türkçülüklə paralel şəkildə inkişaf edən azərbaycançılıq ideyasını yeni tarixi şəraitdə milli dövlətçilik ideologiyası kimi sistemləşdirmiş, onu ümummilli ideya, dünya azərbaycanlılarının ideoloji birliyi və milli həmrəylik konsepsiyası kimi əsaslandırmışdır. Bu ideoloji yanaşmada Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin dövlətçilik ənənələrinə obyektiv münasibət göstərilməsi və Azərbaycan ziyalılarının ana dili uğrunda apardıqları ideya mübarizəsinin nəzərə alınması mühüm rol oynamışdır. Onun konsepsiyasında tarixiliklə müasirliyin nəzəri vəhdəti əsas rol oynayır və bu, azərbaycançılıq təliminin gələcəyə yönəlmiş mahiyyətini təmin edir. Liderimizin Dünya Azərbaycanlılarının Birinci

Qurultayındakı çıxışı [10 noyabr 2001-ci il] azərbaycançılığın tarixi proqram sənədi kimi qiymətləndirilir.

Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin müəllifi olduğu azərbaycançılıq ideologiyası yalnız ölkə daxilində yaşayan vətəndaşları deyil, həm də dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlıları əhatə edərək, onları vahid ideologiya ətrafında birləşdirən milli məfkurəyə çevrilmişdir. Ulu Öndər Heydər Əliyev idarəetmənin ustası və siyasətin kamil bilicisi kimi bütün dünyada tanınmışdır.

Xalqımızın qəhrəmanı Ulu Öndər bütün həyatını Azərbaycan Respublikasına və onun xalqına həsr etmişdir. Xalqın məhəbbətini qazanmış Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının yaddaşında qurucu və xilaskar dövlət xadimi kimi əbədi yaşayacaqdır. “Dövlətçilik hər bir şəxsin qəlbində olmalıdır” deyən Ulu Öndər hər daim qəlbimizdə yaşayır, ideyaları isə Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmlənməsində və xalqımızın gələcək uğurlarında bələdçimizdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan qəzeti. Heydər Əliyev və onun qurduğu Azərbaycan // Azərbaycan qəzeti.
2. Bayramov, Ə. İ. (red.) & Hacıyev, Ş. H. (et al.). (2009). Dayanıqlı inkişafın Heydər Əliyev modeli: Heydər Əliyev idarəetmə məktəbinin növbəti III buraxılışı (237 s.). Bakı: İqtisad Universiteti nəşriyyatı.
3. Heydər Əliyev və Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli. (2020). Bakı: Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti. Elmi redaktor: M. A. Məmmədov.
4. Xızı Rayon İcra Hakimiyyəti. Ümummilli lider Heydər Əliyev müasir müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusudur // rəsmi internet sahifəsi. – <http://khizi-ih.gov.az/az/news/250.html> – müraciət tarixi: 16.03.2026.
5. Şəmsizadə, Nizaməddin. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq // Xalq qəzeti. – Bakı, 5.05.2009. – [Elektron resurs] https://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/xalqqazeti_may2009/77536.htm -

MÜASİR AZƏRBAYCANIN İNKİŞAF MODELİ
Bəhrəmov Emil Kamran oğlu, II - Turizm işlətməçiliyi,
behremov_emil@gmail.com, Siyasi elmlər
dos., i.f.d. Yusifova Kəmalə Xəlil qızı
9 Eylül Universiteti, İzmir

Qloballaşma dövlət sərhədlərinin əhəmiyyətini azaltmaqla miqrasiya axınlarını - əmək, siyasi, sosial və turist miqrasiyasını açmışdır. Etnik müxtəlifliyə siyasi cavabın yeni ölçüsü multikulturalizm siyasəti olmuşdur. Bu siyasət, məsələn, tarixən əvvəlki assimilyasiya siyasətindən fərqli olaraq, etnik azlıqların cəmiyyətə tam integrasiyasını, lakin etnik-mədəni kimliyini itirmədən təmin edir [2, s.].

XX əsrin sonlarında əhəmiyyətli siyasi və iqtisadi transformasiyalara məruz qalan Azərbaycan, Heydər Əliyevin liderliyi sayəsində uğurlu inkişafın və sabitləşmənin parlaq nümunəsinə çevrildi. Onun postsovet dövründə idarəetməyə strateji yanaşması ölkəni əhəmiyyətli irəliləyişlərə apardı və iqtisadi və siyasi sabitliyi möhkəmləndirdi. Əliyevin davamlı inkişaf modeli əsas aspektləri əhatə edir: iqtisadi şaxələndirmə, siyasi sabitlik, sosial rifah və ölkənin beynəlxalq arenada mövqeyinin möhkəmləndirilməsi.

Sovet İttifaqının dağılmasından sonra Azərbaycan daxili münaqişələr, idarəetmə böhranları və qeyri-sabitliklə üzləşərək çətin siyasi vəziyyətdə qaldı. Heydər Əliyevin 1993-cü ildə atdığı ilk addımlardan biri siyasi sabitliyi bərpa etmək idi. O, müxtəlif siyasi qüvvələri birləşdirməyə nail oldu ki, bu da ölkədə vətəndaş müharibəsinə və münaqişələrə son qoymağa kömək etdi və bununla da gələcək islahatlar üçün təməl yaratdı. Sabitlik dövlətin uzunmüddətli inkişafı və effektiv iqtisadi islahatlar üçün ən vacib şərt idi.

Heydər Əliyevin inkişaf modelinin ən vacib aspektlərindən biri təbii sərvətlərdən, əsasən neft və qazdan səmərəli istifadə idi. Əliyev xarici investisiyaların cəlb edilməsinə və enerji layihələrinin inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi ki, bu da ölkənin iqtisadi artımına töhfə verirdi [1]. Azərbaycan qlobal enerji bazarında əsas oyunçuya çevrildi və təkcə inkişaf üçün maliyyə resurslarını deyil, həm də beynəlxalq səviyyədə strateji mövqe tutdu.

Heydər Əliyev Azərbaycanın xarici siyasətini əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirmişdir. O, qonşu ölkələrlə, ilk növbədə Türkiyə ilə, eləcə də Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və Avropa Şurası kimi beynəlxalq təşkilatlarla strateji tərəfdaşlığın inkişafını vurğulamışdır. Əliyevin xarici siyasəti iqtisadi və siyasi əlaqələrin genişləndirilməsinə, xarici investisiyaların cəlb edilməsinə və təhlükəsizliyin gücləndirilməsinə yönəlmişdi.

Heydər Əliyevin təklif etdiyi davamlı inkişaf modeli uzunmüddətli artımı təmin edə biləcək iqtisadi təməl yaratmağı hədəfləyirdi. O, təkcə enerji sektorunun deyil, həm də sosial infrastrukturun, insan kapitalının və təhsilin gücləndirilməsinin zəruriliyini dərk edən ilk Azərbaycan lideri idi.

Beləliklə, Heydər Əliyev Azərbaycanın çətin dövrlərdən və böhranlardan sağ çıxmasına imkan verən, həm də ölkənin uzunmüddətli rifahının təməlini qoyan davamlı inkişaf modeli yaratdı. Onun siyasi müdrikliyi, iqtisadi islahatları və sosial sahəyə diqqəti müasir Azərbaycan Respublikası üçün mühüm bir miras olaraq qalır. Onun siyasətinin dərsləri bu gün də aktuallığını qoruyub saxlayaraq ölkənin davamlı tərəqqisini və inkişafını təmin edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Hüseynova F. Qalib Azərbaycanın müasir inkişaf modeli. "Xalq qəzeti". B., 2025.
2. Yusifova K.X. Dünyada multikultural cəmiyyətin formalaşmasında məktəb təhsilinin rolu. ADU Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 101-ci ildönümünə həsr olunmuş "Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası" adlı VII Beynəlxalq elmi konfrans. Bakı, 2024. s. 335.

HEYDƏR ƏLİYEVİN XARİCİ SİYASƏTİNDƏ BÖYÜK BRİTANIYA İSTİQAMƏTİ VƏ ENERJİ DİPLOMATİYASI

**Müəllif: Sərdarova Rəya Rəşad 264A BMR, Siyasi elmlər
serdarovaroya@gmail.com**

**Elmi rəhbər: Dos. Aidə Rəcəbova Əkbər
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə Azərbaycanın xarici siyasətində enerji diplomatiyası milli maraqların qorunmasının əsas vasitəsi kimi formalaşmışdır. Xəzər dənizində yerləşən karbohidrogen ehtiyatları iqtisadi inkişaf üçün prioritet resurs olmaqla yanaşı, xarici siyasətdə strateji alət funksiyasını daşımışdır. 1990-cı illərin sonlarından etibarən Böyük Britaniya ilə enerji sektorunda ikitərəfli əməkdaşlıq mexanizmləri qurulmuşdur. Bu əməkdaşlıq çərçivəsində enerji layihələrinin maliyyələşdirilməsi, texnoloji dəstək və beynəlxalq standartlara uyğunluq təmin edilmişdir. Xarici tərəfdaşların iştirakı layihələrin səmərəli reallaşmasını təmin etmiş, Azərbaycanın dünya enerji bazarındakı mövqeyini gücləndirmişdir. (3)

Böyük Britaniya ilə əməkdaşlıq enerji resursların ixrac imkanlarını genişləndirmiş, xarici investisiyaların cəlb olunmasını sürətləndirmiş və texnoloji biliklərin transferini təmin etmişdir. Layihələrin icrası üçün hüquqi baza və koordinasiya mexanizmləri yaradılmış, tərəflər arasında qarşılıqlı fayda prinsiplərinə uyğun əməkdaşlıq şərtləri müəyyən edilmişdir. (1)

Enerji diplomatiyası Azərbaycanın qlobal enerji təhlükəsizliyində iştirakını təmin etmişdir. İxrac marşrutlarının diversifikasiyası və qlobal tərəfdaşlarla qarşılıqlı əlaqələrin qurulması dövlətin iqtisadi və strateji mövqeyini möhkəmləndirmişdir. Enerji diplomatiyası və xarici siyasət strategiyası Azərbaycanın siyasi gücünü və beynəlxalq nüfuzunu artırmışdır. Cənubi Qafqazda hegemon qüvvə

olan Rusiyanın postimperiya dövründə regiona münasibətdə xüsusi maraqlarını qoruması səbəbindən Heydər Əliyev dövründə xarici siyasət çoxvektorlu xarakter almışdır.(3)

Böyük Britaniya ilə ikitərəfli əməkdaşlıq həm iqtisadi, həm də siyasi üstünlüklər yaratmışdır. Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunu artırmış və enerji layihələrinin səmərəli icrasını təmin etmişdir. Bu yanaşma Azərbaycanın global enerji arenasında strateji oyunçu kimi mövqeyini möhkəmləndirmiş və milli maraqların qorunmasına xidmət etmişdir. 1994-cü il aprelin 27-də “Azəri” “Çıraq” və “Günəşli” yataqlarının dərinlikdə yerləşən hissələrinin işlənməsi üçün aparılan danışıqlarda Rusiya Federasiyası Böyük Britaniyanın səfiri vasitəsilə nota verərək “Xəzər dənizinin Azərbaycan sektoru” terminindən istifadə olunmasına etirazını bildirmişdir. Notanın rəsmi olaraq Bakıya deyil, Londona təqdim olunması Azərbaycanın Böyük Britaniya ilə yaxınlaşmasından Rusiya tərəfindən narahatlıq olmuşdur.(2)

Heydər Əliyevin qurduğu siyasi əlaqələr yaranan gərginliyin aradan qaldırılmasında böyük rol oynamışdır. May ayında Azərbaycana səfər edən Böyük Britaniyanın energetika naziri Tim Eqqarın Prezident Heydər Əliyevlə apardığı danışıqlar əsasında Birləşmiş Krallıq hökuməti Azərbaycanla Xəzər dənizində neft yataqlarının birgə istismarı ilə bağlı danışıqları davam etdirmək qərarına gəlmişdir.(1)

Enerji resursların milli maraqların təminində strateji vasitə kimi istifadə olunmuş, Qərbdən ölkəyə enerji tədarükünün təminatı üçün enerji resurslarının cəlbini təmin etmişdir.(2)

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Həmidov, H. Azərbaycanın Xarici Siyasət Strategiyaları. Bakı, 2018.
2. Həsənov, A. Azərbaycanın Enerji Diplomatiyası və Milli Maraqlar. Bakı, 2017.
3. Yadav, R. S. Energy Diplomacy In Azerbaijan's Foreign Policy. ResearchGate, 2019. PDF link

HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANIN TƏHLÜKƏSİZLİK MODELİ

Müəllif: Leyla Məmmədova Namiq qızı 264B BMR, Siyasi elmlər

Elmi rəhbər : Dos.Aidə Rəcəbova Əkbər

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixi təkamül prosesində milli təhlükəsizlik arxitekturasının qurulması Ümummilli Lider Heydər Əliyevin adı ilə sıx bağlıdır. 1990-cı illərin əvvəllərində ölkədə mövcud olan siyasi qeyri-sabitlik, hərbi uğursuzluqlar və daxili xaos dövlətin müstəqilliyini ciddi təhlükə altına qoymuşdu. 1993-cü ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə ölkənin milli təhlükəsizlik modelinin fundamental prinsipləri müəyyən edildi. Bu model təkcə hərbi müdafiəni deyil, həm də iqtisadi, siyasi və hüquqi təhlükəsizliyi özündə birləşdirən kompleks bir strategiya kimi formalaşdırıldı (1). Heydər Əliyevin təhlükəsizlik konsepsiyasının ən mühüm istiqamətlərindən biri dövlətin hüquqi təməllərinin möhkəmləndirilməsi idi. 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş ilk milli Konstitusiya dövlət quruluşunu və milli təhlükəsizliyin hüquqi çərçivəsini qəti şəkildə təsbit etdi (2). Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, dövlət müstəqilliyinin qorunması ilk növbədə daxili sabitlikdən və qanunun aliliyindən başlayır. Bu dövrdə qanunsuz silahlı birləşmələrin ləğvi və dövlətçiliyə qarşı yönəlmiş təhdidlərin zərərsizləşdirilməsi milli təhlükəsizlik modelinin daxili dayanıqlığını təmin edən başlıca amil oldu (3).

Milli təhlükəsizliyin yalnız hərbi güclə deyil, həm də güclü iqtisadiyyatla birbaşa bağlı olduğunu dərk edən Heydər Əliyev ölkənin enerji resurslarından diplomatik bir vasitə kimi istifadə etdi. 1994-cü ildə imzalanan "Əsrin müqaviləsi" və xarici investisiyaların ölkəyə cəlb edilməsi Azərbaycanın dünya iqtisadi sistemində sürətli integrasiyasını təmin etdi (1). İqtisadi müstəqillik ölkənin xarici siyasi təzyiqlərə qarşı müqavimətini artırdı və milli maraqların global səviyyədə

qorunmasına geniş imkanlar yaratdı. Bu strateji yanaşma Azərbaycanın həm regionda, həm də beynəlxalq müstəvidə təhlükəsizlik zamanətlərini gücləndirən ən vacib sütunlardan biri hesab olunur (3).

Milli təhlükəsizlik modelinin ayrılmaz hissəsi olan ordu quruculuğu Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoydu. Pərakəndə hərbi birləşmələrdən nizami və mərkəzləşdirilmiş komandanlığa malik orduya keçid milli müdafiə qabiliyyətinin yüksəldilməsinə xidmət etdi (1). Eyni zamanda, Heydər Əliyevin yürütdüyü "balanslaşdırılmış xarici siyasət" regiondakı böyük güclər arasında maraqlar toqquşmasının qarşısını alaraq Azərbaycanı strateji sabitlik mərkəzinə çevirdi. Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq və ikitərəfli diplomatik əlaqələr milli təhlükəsizliyin xarici komponentini tamamlayan əsas amillər oldu (3).

Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulmuş milli təhlükəsizlik modeli Azərbaycanın dövlət suverenliyinin qorunmasında həlledici və tarixi rol oynamışdır. Bu strategiya ölkəni daxili parçalanmaqdan xilas etmiş və gələcək milli inkişaf üçün sarsılmaz zəmin yaratmışdır (3). Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının əldə etdiyi tarixi nailiyyətlər, xüsusilə də ərazi bütövlüyünün tam bərpa edilməsi məhz Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi uzaqgörən dövlətçilik kursunun və milli təhlükəsizlik modelinin məntiqi nəticəsidir (1).

Ədəbiyyat Siyahısı

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir: Çoxcildlik. Bakı, "Azər nəşr", 1997-2003.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, "Hüquq Yayınları", 1995.
3. Heydər Əliyev İrsi Beynəlxalq Elektron Kitabxanası. www.aliyev-heritage.org

ETNİK KONFLİKTLƏRİN BEYNƏLXALQ TƏHLÜKƏSİZLİK SİSTEMİNƏ TƏSİR

Magistrant: Yusif Kərim Kərimağa, qrup 235, fakültə Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq, hemzeyev.masalli@gmail.com, bölmə Siyasi elmlər

Elmi Rəhbər: f.f.d., dosent Cabarova Şükufə Barat qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində etnik konfliktlər qlobal təhlükəsizliyin qarşısında duran ən mürəkkəb və çoxşaxəli problemlərdən biri kimi çıxış edir. Dünyanın müxtəlif regionlarında baş verən etnik münaqişələr yalnız iştirakçı tərəflər üçün deyil, həm də beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin bütövlüyü üçün ciddi çağırışlar yaradır. XX əsrin sonlarından etibarən baş verən qlobal siyasi transformasiyalar, xüsusilə də Sovet İttifaqının süqutu, postsovet məkanında etnik münaqişələrin kəskinləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu münaqişələr nəticəsində dövlətlərin daxili sabitliyi pozulmuş, regional təhlükəsizlik sistemləri zəifləyərək beynəlxalq münasibətlərdə gərginlik amilinə çevrilmişdir.

Etnik konfliktlərin beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminə təsirini iki əsas müstəvidə nəzərdən keçirmək mümkündür: birincisi, bu münaqişələrin dövlətlərin daxili strukturlarını zəiflətməsi və separatizm meyillərini gücləndirməsi; ikincisi isə, regional və qlobal güc balansını dəyişdirərək beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətinə təsir göstərməsidir. Balkanlarda baş verən etnik münaqişələr Avropanın təhlükəsizlik arxitekturasını uzunmüddətli sınaqlarla üz-üzə qoymuş, BMT, ATƏT və NATO kimi qurumların fəaliyyətini gündəmə gətirmişdir. Eyni zamanda, Qafqazda, Yaxın Şərqdə və Afrikada baş verən etnik qarşıdurmalar transmilli təhlükəsizlik problemlərinə-qaçqın axınına, silah alverinə, terrorizmin yayılmasına səbəb olmuşdur [3, s.17].

Etnik münaqişələr beynəlxalq hüquq sistemində də yeni çağırışlar doğurur. Bir tərəfdən dövlətlərin suverenliyi və ərazi bütövlüyü prinsipləri ön plana çıxarılır, digər tərəfdən isə xalqların öz müqəddəratını təyinetmə hüququ ilə ziddiyyətlər yaranır. Bu ikili vəziyyət çox zaman beynəlxalq təşkilatların müxtəlif yanaşmaları ilə müşayiət olunur. Kosovo, Cənubi

Osetiya və Qarabağ məsələləri beynəlxalq hüququn prinsiplərinin tətbiqində selektiv yanaşmaların bariz nümunəsi hesab edilir.

Beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminə təsir baxımından etnik münaqişələrin ən mühüm nəticələrindən biri qaçqın və məcburi köçkün probleminin qlobal miqyas almasıdır. BMT Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının məlumatlarına görə, son onilliklərdə yerini dəyişməyə məcbur olan insanların əksəriyyəti etnik münaqişələrin qurbanlarıdır. Bu isə beynəlxalq humanitar təşkilatların fəaliyyət dairəsini genişləndirməklə yanaşı, dövlətlərarası münasibətlərdə yeni gərginlik ocaqları yaradır [1, s.11].

Digər tərəfdən, etnik konfliktlərin beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminə təsiri təkcə siyasi və hərbi aspektlərlə məhdudlaşmır. Münaqişələrin uzunmüddətli davamı regionlarda investisiya mühitini zəiflədir, infrastrukturun dağılmasına və sosial böhranların dərinləşməsinə gətirib çıxarır. Bütün bunlar göstərir ki, təhlükəsizliyin təmin olunması yalnız hərbi güc və siyasi diplomatiya ilə deyil, eyni zamanda beynəlxalq hüquqi mexanizmlərin gücləndirilməsi, regional əməkdaşlığın inkişafı və humanitar ölçülərin nəzərə alınması ilə mümkündür [2, s.74].

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

- 1.Jones, M. (2022). Ethnic conflict and national security: A critical literature review. *International Journal of Conflict Management*, 3(1), 1–11.
- 2.Nuri, N. Z. (2021). Conceptual bases of the impact of ethnic conflicts on regional and international security. *Polit Journal: Scientific Journal of Politics*, 1(2), 74–84.
- 3.Toft, M. D. (2003). Indivisible territory and ethnic war. In *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interests, and the Indivisibility of Territory* (pp. 17–33). Princeton University Press.

AZƏRBAYCAN–BÖYÜK BRİTANIYA İQTİSADI DIPLOMATİYASI: HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

**Rüstəmovə Suqra Fərid BMR 364A BMR ,Siyasi Elmlər
Elmi Rəhbər: i.f.d ; prof Şəfəq Abdullaeva Hüseyn
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Azərbaycan və Böyük Britaniya arasında iqtisadi əməkdaşlıq xüsusilə Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsindən sonra daha sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır. 1990-cı illərdə Azərbaycan zəngin enerji ehtiyatlarını dünya bazarına çıxarmaq və xarici investisiyaları cəlb etmək məqsədilə aktiv iqtisadi diplomatiya siyasəti həyata keçirirdi. Bu prosesdə Böyük Britaniya Azərbaycanın əsas tərəfdaşlarından birinə çevrildi. Britaniyanın iri enerji şirkətlərinin, xüsusilə BP şirkətinin Xəzər regionunda həyata keçirdiyi layihələr iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələrin möhkəmlənməsində mühüm rol oynadı. 1994-cü ildə imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanın enerji resurslarının beynəlxalq bazara çıxarılması üçün əsas mərhələ oldu və bu layihədə Böyük Britaniya şirkətləri də fəal iştirak edirdi. Həmin dövrdə Azərbaycanın xarici iqtisadi strategiyasının formalaşdırılmasında və beynəlxalq iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsində Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi iqtisadi diplomatiya siyasəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi [1].

1993-cü ildən sonra Heydər Əliyevin Prezident seçilməsi ölkədə dönüş nöqtəsi oldu. Siyasi sabitliyin təmin olunması, vətəndaşların təhlükəsizliyi, iqtisadiyyatın bərpası və insanların əsas ehtiyaclarının ödənilməsi kimi problemlər həll olunmağa başlandı. Eyni zamanda bazar iqtisadiyyatının təməlləri qoyuldu, mülkiyyət formaları yenidən quruldu və xarici investisiyalar üçün hüquqi baza yaradıldı; Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu və Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı ilə əməkdaşlıq gücləndirildi. 1994-cü ildə imzalanan “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların axınına səbəb oldu, BP layihədə aparıcı tərəfdaş kimi iştirak etdi və ölkənin etibarlı investisiya mühiti olduğunu nümayiş etdirdi. Heydər Əliyev enerji siyasətini həm

iqtisadi, həm də diplomatik alət kimi istifadə edərək Xəzər dənizində əməkdaşlığı təmin etdi, regionda sabitliyi gücləndirdi və enerji resurslarını milli və beynəlxalq səviyyədə effektiv vasitəyə çevirdi [2].

Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsindən sonra ölkə xarici investisiyaların cəlb olunmasına xüsusi diqqət yetirmişdir. Enerji ehtiyatlarının zənginliyi Qərb dövlətlərinin, xüsusilə Böyük Britaniyanın marağını artırdı və bu prosesdə Böyük Britaniya mühüm rol oynadı. Britaniyanın iri enerji şirkəti BP

Azərbaycanın neft və qaz layihələrində aparıcı tərəfdaşlardan biri oldu. 1994-cü ildə imzalanmış Contract of the Century çərçivəsində BP və digər Qərb şirkətləri Xəzər dənizində yerləşən Azeri–Chirag–Gunashli oil field yataqlarının işlənməsində iştirak etməyə başladılar. 1994-cü ildən etibarən BP və tərəfdaşları Azərbaycanda 89 milyard dollar investisiya qoymuş, 600-dən çox Britaniya şirkəti ölkədə fəaliyyət göstərmişdir [3].

Xəzər dənizində yerləşən enerji ehtiyatlarının işlənməsi və ixracı Azərbaycanın beynəlxalq enerji bazarına integrasiyasını sürətləndirdi. Xarici şirkətlərin iştirakı ilə həyata keçirilən layihələr nəticəsində Azərbaycan nefti və qazı Avropa və dünya bazarlarına çıxarıldı, ölkə regionun mühüm enerji ixracatçılarından birinə çevrildi. Enerji və investisiya layihələri Azərbaycan ilə Böyük Britaniya arasında diplomatik əlaqələrin inkişafına təkan verdi və ölkənin Qərb üçün strateji tərəfdaş statusunu gücləndirdi. Azərbaycanın enerji siyasətində Heydər Əliyevin rolu böyük olmuşdur. Onun rəhbərliyi ilə hazırlanmış strateji enerji xətti xarici investisiyaların ölkəyə cəlb edilməsinə və beynəlxalq layihələrin reallaşmasına şərait yaratdı. Bu strategiya Azərbaycanın uzunmüddətli iqtisadi sabitliyinin, beynəlxalq nüfuzunun artmasının və enerji sektorunun global sistemə integrasiyasının əsasını qoydu [3]

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.Həsənov, Əli M. – Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın geoiqtisadiyyatı: Azərbaycanın enerji siyasəti.2016
- 2.Heydər Əliyev”Azerbaijan oil in the world policy”
- 3.Gregory R. Copley”The Defense & Foreign Affairs Handbook on Azerbaijan”.2006

YUNANISTAN RESPUBLİKASININ XARİCİ SİYASƏTİNİN ƏSAS MEYARLARI

**Sultanova Türkanə Həbil qızı, 388, BMR,
@turkanesultanova85@gmail.com,siyasi elmlər
Elmi rəhbər: b/m. Səbinə Muradova İlham qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Yunanıstan üç qitənin kəsişməsində yerləşir. Yunanıstanın Şərqi Aralıq dənizindəki mövqeyi onun strateji əhəmiyyətini artırır. Aralıq dənizi ölkəsi olmasına baxmayaraq, Yunanıstanın bölgədəki iştirakı kifayət qədər məhduddur. Yunanıstan Avro-Aralıq dənizi əməkdaşlığı kontekstində Türkiyəyə yardım etmişdir. Nəticədə, bu yardım digər Aralıq dənizi ölkələri tərəfindən bloklanmış, bu da Yunanıstanın həmin ölkələrlə münasibətlərində müvəqqəti gərginliyə səbəb olmuşdur [2, s. 5].

Hərbi rejimin süqutundan və 1974-cü ildə demokratiyanın bərqərar olmasından sonra Yunanıstan iqtisadiyyatında baş verən hadisələr köhnə mexanizmlərdən əhəmiyyətli bir keçidin gətirdiyi təəssüratını yaratdı. Bu inkişafların mərkəzində yarımperiferiyanın ən mühüm aktoru dövlət idi. 1945-1974-cü illərdə dövlət müdaxiləsi nəticəsində subsidiyalar, lisenziyalar və s. baş verdi. Dövlət öz rolunu ölkənin sənaye inkişafına birbaşa töhfə verməkdənsə, özəl sektoru stimullaşdırmaqla (əsasən maliyyə) məhdudlaşdırmışdı. Dövlət aşağı texnologiyalı, əmək tutumlu rəqabətsiz ənənəvi sənaye sahələrini dəstəklədi və xarici kapitalın qeyri-ənənəvi sektorlara investisiya qoymağa dəvət etdi. Müvafiq olaraq, 1965-1974-cü illər arasında dövlətin ümumi sənaye investisiyalarında ümumi iştirakı cəmi 0,7% təşkil etmişdir [3, s. 74].

Yunanıstanın xarici siyasətində Azərbaycanla əlaqələri 1992-ci ilin aprelində yaradılıb. Hər iki ölkə arasında səfirliklər fəaliyyət göstərir. 1994-2004-cü illərdə iki ölkə arasında iqtisadi, sənaye, texnoloji, elm, enerji, mədəniyyət, nəqliyyat, investisiyaların qorunması sahələrində sazişlər imzalanıb [1].

Müxtəlif dövrlərdə Azərbaycanda səfərdə olmuş yunan nazirləri Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsində BMT qətnamələrinin yerinə yetirilməsi, istənilən ölkə ərazisinin işğal olunmasına qarşı çıxdıqlarını bildiriblər. 2000-ci ilin noyabrın 10-da xidmət müddətinin başa çatması ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevlə son görüşündə Yunanıstanın Azərbaycandakı səfiri Georgios Zois həmin fikirləri təsdiqləyib. O, həmçinin Heydər Əliyevə Azərbaycanda nəzərəcarpacaq inkişaf getdiyini bildirib və Azərbaycanın Avropa Şurasına daxil olmağa tam hazır olduğunu bəyan edib. Yunan diplomatı həmin görüşdə siyasi xadim kimi Heydər Əliyev haqqında yüksək fikirlər söyləyib. Yunanıstan-Azərbaycan münasibətləri Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Avropa İttifaqında da inkişaf edir[1].

Çoxölçülü xarici siyasətin formalaşması kontekstində Xarici İşlər Nazirliyi İctimai Diplomatıyanın həyata keçirilməsi yolu ilə Yunanıstanın xaricdəki beynəlxalq imicinin yaxşılaşdırılmasını əsas prioritet kimi müəyyən edir. Bu, 2024-2027-ci illər üçün Strateji Planda, eləcə də İctimai Diplomatıya üzrə Milli Strategiyanın hazırlanması ilə əlaqədar İllik Fəaliyyət Planında öz əksini tapmışdır[4].

Ədəbiyyat siyahısı:

1. <https://lib.aliyevheritage.org/az/5511803.html>
2. <https://share.google/BpEnnP4REWMWKl8Wg>
3. <https://users.metu.edu.tr/tayfur/reading/semiperipheral.pdf>
4. <https://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/dimosia-diplomatia/>

SOYUQ MÜHARİBƏ

İdeoloji qarşıdurma ,yoxsa Qlobal güc mübarizəsi?

Məmmədzadə Hikmət Əflatun,10-3,

Mübariz İbrahimov adına Biləsuvar Təhsil Kompleksi,

Rəhbər: Muradova Şəfiqə,Azərbaycan Dillər Universiteti,Bakı

"Soyuq müharibə" termini ilk dəfə ingilis yazıçısı Corc Orvellin 1945-ci ildə yazdığı "Sən və Atom Bombası" adlı essəsində ortaya çıxmışdır. **Uinston Çörçill:** 5 mart 1946-cı ildə ABŞ-ın Fulton şəhərindəki çıxışında SSRİ-nin Avropadakı fəaliyyətlərini "Dəmir pərdə" ifadəsi ilə izah etməklə yanaşı, faktiki olaraq bu yeni qarşıdurma dövrünü elan etmişdir.

Soyuq müharibə- ABŞ və Qərb demokratiyası ilə Sovet İttifaqının rəhbərlik etdiyi kommunist ölkələr arasındakı rəqabət və qarşıdurma ilə xarakterizə olunan geosiyasi gərginlik dövrü idi. ABŞ və Sovetlər Nasist Almaniyasına qarşı birgə vuruşub qələbə qazanmışdılar.Lakin 2.ci Dünya müharibəsi bitdikdən sonra bu ittifaq-rəqabətə çevrilmişdi

Sovetlərin Şərqi Avropaya ekspansionizmi bir çox amerikalıların Sovet qorxusunu artırır. Bu arada, SSRİ ABŞ rəsmilərinin davakar ritorikası kimi qəbul etdikləri şeylərə qarşı çıxmağa başladı. Ruslar həmdə, Amerikanın milyonlarla sovet vətəndaşının həlak olduğu İkinci Dünya müharibəsinə gecikməsindən narazı idilər.”Belə bir düşmənçilik atmosferində “Soyuq müharibə”-də heç bir tərəf tamamilə günahkar deyildi; əslində bəzi tarixçilər bunun qaçılmaz olduğuna inanırlar. “[1]

Bəs “Modern” dünya tarixinin gələcək müqəddəratını müəyyən edən bu dövr; Ideoloji bir qarşıdurma idi ,yoxsa Qlobal güc mübarizəsi?

Soyuq müharibə dövrü – Amerika Birləşmiş Ştatları və Qərb demokratiyalarının müdafiə etdiyi kapitalizm sistemi ilə Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı-nın əsas ideologiyası olan kommunizm arasında gedən ideoloji və siyasi qarşıdurma idi

Kapitalizm quruluşu- istehsal vasitələrinin özəl mülkiyyətdə olduğu və iqtisadiyyatın mənfəət əldə etmək məqsədilə idarə edildiyi bir sistemdir.

Sosializm-istehsal vasitələri üzərində ictimai mülkiyyəti və sərvətlərin daha ədalətli bölüşdürülməsini müdafiə edən siyasi və iqtisadi nəzəriyyədir. Bu quruluşda özəl müəssisələr və şirkətlər fərdlərin şəxsi mülkiyyətində ola bilər. Kommunizm isə sosializm quruluşunun xələfi hesab olunur. Amma bu quruluşlar arasında müəyyən fəqlər var. Və bu quruluşda özəl mülkiyyət dəyə bir anlayış mövcud ola bilmir. Hər şey xalqa məxsusdur və hər şey xalq üçündür.

Digər cəhətdən tərəflər hərbi və iqtisadi sahədə də təşkilatlanmağa başladılar. **Hərbi sahədə təşkilatlanma**- İlk addım Qərbdən gəldi. Bu ölkələr birləşərək “NATO” hərbi təşkilatı-nı yaratdılar. Buna cavab olaraq Şərqi Avropa ölkələri və SSRİ birləşərək “Varşava” hərbi təşkilatını yaratdılar. **İqtisadi sahədə təşkilatlanma**- ABŞ SSRİ-nin Avropaya təsirini yaymasından ehtiyat edərək, “Marşall planı”-nı və “Trumen doktrinası”-nı tətbiq etdi. SSRİ ildə Sosialist bloku ölkələri ilə QİYŞ (Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurası)-nı yaratdı.

Ümumiyyətlə “Soyuq müharibə”-nin bu 2 böyük qütbü arasındakı “Qlobal güc mübarizəsi” heç vaxt “açıq-aşkar” olmamışdı. ABŞ və SSRİ bir-birlərinə qarşı mübarizəni 3-cü tərəf ölkələri ərazisində öz ideologiyalarını yaymaqla və ya regional müharibələrlə aparırdılar. Məsələn, müharibəni qızıqdıran ilk qarşıdurma 1948-ci il Berlin böhranı oldu, daha sonra isə bu böhranlar müəyyən müddət aralıqlarla Koreyada, Kubada və Vyetnamda baş verərək davam etdi. Bu böhran və müharibələr ABŞ və SSRİ arasında tarazlığı pozmadı.

Xüsusilə, Amerika rəsmiləri İkinci Dünya Müharibəsinə son qoyan atom silahlarının hazırlanmasını təşviq etdilər. Beləliklə, ölümcül "silahlanma yarışı" başladı. 1949-cu ildə Sovetlər öz atom bombasını sınaqdan keçirdilər. Buna cavab olaraq Truman ABŞ-in daha da dağıdıcı atom silahı - hidrogen bombası və ya "superbomba" hazırlayacağını elan etdi. Stalin də eyni şeyi etdi. Nəticədə, Soyuq Müharibənin təhlükəsi olduqca yüksək idi. Amerika tərəfindən keçirilən ilk hidrogen bombası sınağı nüvə dövrünün nə qədər qorxulu ola biləcəyini göstərdi. Bu sınaq, bir adanı buxarlandıran, okean dibində nəhəng bir dəlik yaradan bir od topu yaratdı. Dünya bir daha nüvə silahlarının təhlükəli gücünə tamaşa etdi. **Kosmik tədqiqatlar** Soyuq Müharibə rəqabəti üçün daha bir dramatik arena rolunu oynadı. 4 oktyabr 1957-ci ildə Sovetlər tərəfindən dünyanın ilk süni peyki olan Sputnik (rusca "səyahət yoldaşı" deməkdir) kosmosa buraxıldı. 1958-ci ildə ABŞ, öz peykini Explorer I-i kosmosa buraxdı və Kosmik Yarış kimi tanınan proses başladı. Buna baxmayaraq, Sovetlər bir addım irəlidə idilər və 1961-ci ilin aprelində ilk insanı-Yuri Qaqarini kosmosa göndərdilər. Beləliklə, SSRİ dünyada kosmosa ilk insan göndərən dövlət oldu və bu məsələdə ABŞ-yə texniki və ideoloji zərbə endirdi. 1969-cu ildə NASA-nın Apollo 11 missiyasından Neil Armstrongun Aya ayaq basan ilk insan oldu və faktiki olaraq amerikalılar üçün Kosmik Yarışda qalib gəldi. Bundan sonra, ABŞ və SSRİ uzlaşmağa və müəyyən müddət gərginliyi azaltmağa yönəldilər. 1972-ci ildə strateji silahların məhdudlaşdırılması haqqında danışıqlara başladılar və SSM-1 adlı müqavilə imzaladılar

Və nəhayət “Soyuq müharibə”-nin son mərhələsi gəlib çatdı. 1970-ci illərin birinci yarısında beynəlxalq münasibətlərdə gedən yumşalma. 1970-ci illərin ikinci yarısında, SSRİ-nin Avropada orta mənzilli raketlər yerləşdirməsi və 1979-cu ildə Əfqanıstana hərbi müdaxilə təşkil etməsi mövcud siyasi vəziyyəti gərginləşdirdi. SSRİ Əfqanıstana hərbi müdaxilə edərkən ABŞ SSRİ-nin Əfqanıstana müdaxiləsinə kəskin reaksiya verdi və Əfqan döyüşçülərinə yardım göstərməyə başladı. ABŞ SSRİ-ə müxtəlif embarqolar tətbiq etdi. Sovet raketlərinin təhdidinə qarşı ABŞ prezidenti Ronald Reyqan strateji müdafiə təşəbbüsü proqramını elan etdi. Bu proqram Sovet raket təhlükəsinin süni peyklər ilə müəyyən edilərək kosmosdan məhv edilməsi nəzərdə tutduğu üçün bu proqram “Ulduzlar müharibəsi” adlanırdı. Həmin ildə Sovet raketlərinə cavab olaraq NATO Avropada ABŞ raketlərini yerləşdirdi.

Beləliklə, beynəlxalq münasibətlər böhranlı həddə çatdı. 1980-ci ilin ikinci yarısında Soyuq Müharibəyə və Dünyanı idarə etmək üçün çəkilən xərclərlə iqtisadi vəziyyətini daha da ağırlaşdıran SSRİ ABŞ-la rəqabətə tab gətirməyərək, beynəlxalq münasibətlərdə gərginliyi yumşaltmışdı. 1986-cı ildə SSRİ-nin Ukraynadakı Çernobıl atom stansiyasında qəzanın baş verməsi dünyada global müharibə qoxusu yaradı. Bu da Rusiya və ABŞ rəhbərləri arasında keçirilən yüksək səviyyədə beynəlxalq münasibətlərdə gərginliyin azaldılmasına vəs ilə olaraq 1987-ci ildə ABŞ və SSRİ arasında qısa və orta məsafəli nüvə silahlarının ləğvi haqqında müqavilə imzalandı. 1989-cu ildə soyuq müharibədə dönüş nöqtəsi oldu. Həmin ildə SSRİ uğur qazanmadığı Əfqanıstandan qoşunlarını çıxardı. Şərqi Avropada sovet modelinə son qoyuldu, SSRİ ilk müdafiə xəttini itirdi. Bu zaman SSRİ Şərqi Avropada baş verən dinc inqilablara və Almaniyanın birləşdirilməsinə müdaxilə edə bilmədi. 1990-cı ilin oktyabrında Almaniya birləşdirildi. Bu zaman isə SSRİ çox uzun müddət əvvəldən hazırlayaraq gətirdiyi çöküşünü yaşayırdı. Çünki, bu dövlətin əsasları heçdə möhkəm deyildi. Rusların tərkibində olan xalqlar, Ruslar tərəfindən dini-irqi ayrışdırılıqlara məruz qalırdılar. Onlar “qara millət” adlandırılırdılar. Bu millətlərin ziyalı insanları “Vətən xaini”, “Xalq düşməni” adı ilə repressiyalara məruz qalırdılar. Bunlardan əlavə Ölkənin iqtisadi əsasları da möhkəm deyildi. Bazar iqtisadiyyatı tamamilə saxta göstəricilərə əsaslanmışdı. Məişətin hər sahəsində korrupsiya var idi, hətta hakim dairələrdə belə. Bütün bunların nəticəsində heç bir əsası möhkəm olmayan nəhəng Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı 1991-ci ilin dekabrında süqut etdi. SSRİ-ni süqut eləməsi ilə 1946-cı ildən bəri davam edən “Soyuq müharibə” başa çatdı, ABŞ və onun tərəfdarları qalib gəldi.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI;

1. <https://www.history.com/topics/cold-war/cold-war-history>
2. <https://www.scribd.com/document/930173884/Anar-I-sayev-U-mumi-tarix-2025-2026>

ÇİN XALQ RESPUBLİKASI: ÖRTÜLÜ NEO-İMPERİALİZM

Magistrant: Vüsal Səfərli Novruz, qrup 233, Beynəlxalq Münasibətlər və Diplomatiya, seferli.vusal94@gmail.com, Siyasi elmlər

**Elmi rəhbər: Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Abbasov Rafiq İldırım
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

2013-cü ildə Çin Xalq Respublikası (ÇXR) “Kəmərlər və Yol Təşəbbüsü”nü irəli sürüb və bu təşəbbüslə 140-dan çox ölkəyə 1 trilyon dollardan çox kredit və investisiya ayırıb. ÇXR bu təşəbbüs çərçivəsində güzəştli olmayan kreditləri ödəmə qabiliyyəti məhdud olan dövlətlərə yönəldir. Bu da öz növbəsində həmin dövlətləri stratejik borclarla yükləyir. 2010-cu ildə ÇXR-nin maliyyə dəstəyi ilə tikilən Hambantota Limanı, 2017-ci ildə Şri-Lankanın krediti geri ödəmə bilməməsinə görə 99 illik ÇXR-yə icarəyə verilib [3]. Pakistanda Çin-Pakistan İqtisadi Dəhlizi təxminən 62 milyard dollarlıq öhdəliklə Qvadar dərin su limanını, enerji stansiyalarını və avtomobil yollarını maliyyələşdirib. Lakin geri ödəmə şərtləri, gizli xidmət haqları Pakistanın maliyyə suverenliyini təhdit altında saxlayır [9].

ÇXR-nin Cənub Çin Dənizində “salami-slicing” doktrinası var və doktrina ÇXR-yə Cənub Çin Dənizinin müəyyən sahəsində üstünlüyü hissə-hissə ələ ala bilməsi üçün imkan yaradır. ÇXR Cənub Çin Dənizinin 80%-dən çox hissəsində suverenliyini irəli sürür. Bu tələb 2016-cı ildə Daimi Arbitraj Məhkəməsi tərəfindən beynəlxalq hüquqa zidd olduğu üçün yekdilliklə rədd edilmişdir [7]. 2013-2023-cü illər arasında ÇXR Spratli arxipelaqında yerləşən 7 rif üzərində radar qurğuları, raket sistemləri, bombardıman təyyarələri və s. kimi hərbi texnikalar üçün anqarlar inşa etmiş və bu tip mübahisəli sularda təqribən 5 kvadrat mil yeni quru sahəsi yaratmışdır [8]. 2024-cü ilə qədər mübahisələr İkinci Tomas Rifi ətrafında baş vermişdir. Məsələn, forma olaraq balıqçı gəmiləri kimi görünən ancaq orduya məxsus olan birləşmələr Filippinə aid gəmilərə qarşı su topu hücumu və ən az 6 dəfə qəsdən toqquşma həyata keçirmişdir [1].

ÇXR texnologiya sahəsində də dominantlıq arzusundadır. 2015-ci ildə ÇXR-nin Rəqəmsal İpək Yolu layihəsi rəsmiləşəndən sonra Huawei, ZTE, Alibaba və Tencent şirkətləri tərəfindən qlobal cənubda 5G şəbəkələrinə, bulud platformalarına, peyk sistemlərinə, fiber-optik kəmərlərə və ağıllı şəhər infrastrukturuna dövlət dəstəqli investisiyalar yatırılmışdır [5]. Afrikanın 4G şəbəkə sisteminin 70%-ni Huawei qurmuşdur və ona bağlı törəmə şirkətlər Nigeriya, Kenya və Efiopya kimi ölkələrdə 5G şəbəkə sistemlərini qurmağa davam edirlər [10]. Huawei texnikləri Uqanda və Zambiya hökumətlərinə müxalifət siyasətçiləri süni intellekt və üz tanıma texnologiyaları ilə izləmələrinə şərait yaratmışdır. İzənilənlər arasında tanınmış müxalifətçi Bobi Vayn da var [6].

ÇXR 2012-ci ildə Addis Ababada Afrika Birliyi üçün hədiyyə olaraq 200 milyon dollarlıq bina tikmişmişdir. 2018-ci ildə aşkar olunmuşdur ki, keçən 6 il ərzində divarlarda və masalarda quraşdırılmış mikrofonlar vasitəsilə bütün məlumatlar ÇXR-yə ötürülmüşdür [2]. ÇXR Afrikada 200-dən çox hökumət binasının tikintisini həm maliyyələşdirib, həm də tikmişdir. Bütün tikililərin daxilində ÇXR tərəfindən öncədən quraşdırılmış şəbəkə arxitekturaları, CCTV sistemləri və digər texniki infrastrukturlar mövcuddur və bu qurğular və sistemlər Mandarin dilindədir. ÇXR hökumətinin razılığı olmadan dəyişdirilə və ya əvəz edilə bilməzlər [4].

Bu tezisdə qeyd edilən borc diplomatiyası, salami dilimləmə strategiyası və Rəqəmsal İpək Yolu infrastruktur quruculuğu ayrı-ayrı siyasi alətlər deyil, əksinə bir-birini tamamlayan neo-imperial addımları göstərir. ÇXR-nin bu tip siyasi addımları siyasi təbəçiliyi özü ilə birlikdə gətirir. Texnoloji olaraq da bu tendensiya davam etdiyi halda gələcəyin dünyası texnoloji cəhətdən tək bir mərkəzdən idarə olunan arxitektura sahəsinə olacaq. Bu isə siyasi müstəqilliyin texnologiya və innovativlik yolu ilə məhv edilməsi deməkdir. Azərbaycan da Kəmərlər və Yol Təşəbbüsünün keçid nöqtəsində yer aldığı üçün ÇXR ilə tərəfdaşlığı mövcuddur. Lakin bu tərəfdaşlıq çərçivəsində Azərbaycan bütün bunları nəzərə almalı və ÇXR ilə edilən hər bir texnoloji əməkdaşlıq yalnız texniki və innovativ bir məsələ kimi deyil, milli təhlükəsizlik məsələsi kimi də dəyərləndirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Adinda. (2025). China's 'salami-slicing' strategy. Modern Diplomacy. <https://moderndiplomacy.eu/2025/11/24/chinas-salami-slicing-strategy-how-beijing-is-redrawing-the-map-of-the-south-china-sea/>
2. Bayes, T. (2019). African networks, smartphones and surveillance. Merics. <https://merics.org/en/comment/african-networks-smartphones-and-surveillance>
3. Council on Foreign Relations. (2023). The rise and fall of the BRI. <https://www.cfr.org/blog/rise-and-fall-bri>
4. Harris, M. and Batsani-Ncube, I. (2024). China's 'gifts' of parliament buildings in Africa are a wake-up call for digital sovereignty. The Diplomat. <https://thediplomat.com/2024/10/chinas-gifts-of-parliament-buildings-in-africa-are-a-wake-up-call-for-digital-sovereignty/>
5. National Bureau of Asian Research (NBR). (2020). A new type of geopolitical power. <https://www.nbr.org/publication/a-new-type-of-geopolitical-power-chinas-competitive-strategy-for-the-digital-revolution/>
6. Parkinson, J., Bariyo, N., & Chin, J. (2019, August 15). Huawei's technicians helped African governments spy on political opponents. The Wall Street Journal. <https://www.wsj.com/articles/huawei-technicians-helped-african-governments-spy-on-political-opponents-11565793017>
7. Permanent Court of Arbitration. (2016). Award in the matter of the South China Sea Arbitration (Philippines v. China). PCA Case No. 2013-19. <https://pca-cpa.org/es/cases/7/>
8. Tacujan, P. A. (2024). Revisiting China's rationale for its South China Sea claims. U.S. Naval Institute Proceedings, 150(8). <https://www.usni.org/magazines/proceedings/2024/august/revisiting-chinas-rationale-its-south-china-sea-claims>

9. Vaishali, B. (2023). A Decadal Appraisal of the \$62 Billion China-Pakistan Economic Corridor. Modern Diplomacy. <https://moderndiplomacy.eu/2023/10/31/a-decadal-appraisal-of-the-62-billion-china-pakistan-economic-corridor/>
10. Voice of America. (2023). China's Digital Silk Road in Africa raises questions. <https://www.voanews.com/a/china-s-digital-silk-road-in-africa-raises-questions-/6999613.html>

EVA PERONUN ARGENTİNA QADIN HƏRƏKATINDA ROLU

Əlizadə Günay İsmət

Elmi rəhbər: Ələsgərova Sara Tahir

Azərbaycan Dillər Univeristeti, Qrup 283 BMR

alizadegunay.15@gmail.com (077) 7352955

Eva Dominqo Peron Argentinada qadın haqlarının qorunmasında mühüm rol oynamış, ən tanınmış və sevilən siyasi simalarından biridir. Eva Peron Argentina Prezidenti Xuan Dominqo Peronun həyat yoldaşı idi. O, hakimiyyətə gəlməməyinə baxmayaraq, onun siyasi ictimai təsiri bir çox siyasi simalardan daha güclü idi. O, xalqın mariflənməsi üçün bir çox ictimai, sosial proseslərdə fəal iştirak etmişdi [1]. Eva xalq arasında rəsmi adı ilə deyil “Evita” ləqəbi ilə tanınırdı, Evita ispan dilində: sevgi, yaxınlıq, hörmət bildirən əzizləmə forması idi ki, bu da Eva Peronun xalq tərəfindən necə sevilib hörmət edildiyinin ən böyük sübutu idi. Xalq Evanı sadəcə Argentinanın birinci xanımı olaraq deyil, eyni zamanda özlərindən biri kimi qəbul edirdi [2].

Eva Duarte Argentinada Los Toldos kəndində kasıb bir ailədə dünyaya gəlmişdir. Evanın uşaqlıq, gənclik illəri maddi sıxıntılardan keçmişdir. Gənc yaşlarında Buenos Ayres şəhərinə köçərək burada aktrisa və radio aparıcısı kimi işləməyə başlamışdır. Radio aparıcısı olaraq fəaliyyət göstərməsi Evanın həyatında dönüm nöqtəsi olmuşdur, çünki o zamanlarda Radio ən güclü informasiya vasitəsi hesab edilirdi. Eva da Radio vasitəsi ilə xalqın iç səsi olmuşdu. Sosial ədalətsizlikləri, qadın hüquqları, yoxsulluq və digər vacib məsələləri radio vasitəsi ilə ictimaiyyətə çatdırırdı. Evanın təsirli və səlis nitqi hər kəsi cəlb edirdi [3].

1947-ci ildə Argentinada qadınlara səs vermə hüququ verildi və bu qərarın qəbul edilməsində Evanın rolu əvəzsiz idi, çünki onun ən çox dəyər verdiyi mövzulardan biri də məhz qadın hüquqları idi, qadınların sosial siyasi proseslərdə aktiv iştirak etməsi üçün dəstəyini əsirgəməirdi [4].

Təəssüf ki Eva Peron gənc yaşlarında ağır xəstəlikdən, dünyasını dəyişmişdir, onun ölümü Argentina xalqını dərin hüznə boğmuşdur.

Eva Peronun həyatı Dünya mədəniyyətində öz əksini tapmışdır, belə ki ölümündən sonra 1996-cı ildə çəkilmiş “Evita” filmində Eva Peron obrazını məşhur aktrisa və müğənni Madonna canlandırmışdır. Bundan başqa onun xatirəsini yaşatmaq məqsədi ilə “Museo Evita” muzeyində Evanın şəxsi əşyaları nümayiş etdirilir. Eva Peron sadəcə siyasi fiqur deyil eyni zamanda milli simvol olaraq tanınırdı [5].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. The biography of Eva Daurte. Britannica.com/biography/Eva-Peron
2. Eva Peron in Argentina <https://awpc.cattcenter.iastate.edu/directory/eva-peron/>
3. The most powerful woman in Argentina <https://amysmartgirls.com/meet-eva-per%C3%B3n-argentinas-most-powerful-and-controversial-woman-ff85d9099b62>
4. Evita Domingo <https://cinergiaonline.com/eva-peron-todas-las-actrices-que-llevaron-a-evita-a-la-ficcion/>
5. Interpretar a Eva: las actrices que la encarnaron en el cine y en el teatro.

**MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN QORUNMASI VƏ İNKİŞAFINDA
HEYDƏR ƏLİYEVİN FƏALİYYƏTİ**

Həlimə Ramil qızı Şahmuradlı

Abşeron rayonu Ceyranbatan qəsəbəsi

1 nömrəli tam orta məktəbin 7 b sinif şagirdi

E-mail: gulnara.shahmuradova@mail.ru

Bölmə: Siyasi elmlər

Elmi rəhbər: Gülnarə Vilayət qızı Şahmuradova

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun elmi işçisi

“Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə fəxr etməliyik.

Bizim milli-mənəvi dəyərlərimiz əsrlər boyu xalqımızın

həyatında formalaşıbdır. Milli- mənəvi dəyərləri olmayan millət həqiqi millət,

həqiqi xalq ola bilməz”

(Heydər Əliyev).

Vətən, xalq sevgisi, ehtiramı, dövlətə, milli-mənəvi dəyərlərə sadıqlığı, liderlik məsuliyyəti və idarəçilik bacarığı ilə örnək olan, uzaqgörənliyi, təfəkkürü, zəkası, səlist nitqi, istedadı ilə dünyada tanınan, ömrünü xalqın xoşbəxt, firavan gələcəyi, azadlığı, müstəqilliyi uğrunda mübarizəyə həsr etmiş tarixi şəxsiyyətləri olan xalq xoşbəxtdir. Məhz belə xalqlar tarixin keşməkeşlərindən alını açıq cəsarətlə keçə bilir ki, onun taleyində xüsusi yeri və rolu olan dünya şöhrətli lideri, dövlət xadimi olur.

Müdrək siyasi və dövlət xadimi, uzaqgörən dövlət başçısı, lider, milli mənlək ləyaqət, mənəviyyat, dərin təfəkkür, aydın və səlist natiqlik bacarığı, tədbirli, məsuliyyətli Heydər Əliyev Azərbaycan tarixinə bütün bu keyfiyyətlərlə tarixi siyasi şəxsiyyət kimi həkk olunub. Ümummilli Lider Heydər Əliyev XX əsr tariximizin parlaq siması, böyük şəxsiyyəti, xalqın ümumillik lideri kimi ali zirvəyə yüksələn dahi şəxsiyyətdir.

Milli-mənəvi dəyərlər hər bir xalqın tarixini və mədəniyyətini yaşadan ən vacib amillərdəndir. Dilimiz, adət-ənənələrimiz, milli musiqimizin tarixi xalqımızın 2 mənəvi sərvətidir. Azərbaycan xalqının bu dəyərlərinin qorunması və gələcək nəsillərə ötrülməsi Ümumillik lider Heydər Əliyevin böyük fəaliyyətlərindən biri olmuşdur. Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu zamanlarda Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafına, şair və yazıçılara, mədəniyyət və incəsənət nümayəndələrinə, elmə, təhsilə xüsusi diqqət və qayğı göstərmişdir. Onun cəhdləri ilə Azərbaycan dili dövlət dili kimi inkişaf etdi.

Ümumillik lider milli mədəniyyətimizə də böyük diqqət göstərmişdi. Ulu öndər Heydər Əliyev çıxışlarının birində deyirdi: “Mənim həyat amalım bütün varlığım qədər sevdiyim Azərbaycana, Azərbaycan xalqına, dövlətçiliyimizə, ölkəmizin iqtisadi, siyasi, mənəvi inkişafına xidmət olub” [4].

Ulu Öndər fəaliyyətinin bütün dövrlərində xalqın mədəniyyətinin inkişafını həmişə diqqət mərkəzində saxlamışdır. Çünki, bu dahi şəxsiyyət yaxşı bilirdi ki, milli dövlətçilik dəyərləri xalqın tarixi soykökü və mədəniyyət üzərində qurulur. Dahi lider Heydər Əliyev mədəniyyətimizin elə bir sahəsi yoxdur ki, diqqət və qayğısını hiss etməsin. Musiqi, teatr, kino, heykəltaraşlıq və rəssamlıq, xalçaçılıq sənəti hazırki inkişafında Ulu Öndərin dəyərlilik ideyalarının ölçüyəgəlməz rolu var.

“Xalq bir çox xüsusiyyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya xalqları içərisində fərqlənir. Bu xüsusiyyətlərdən ən yüksəyi, ən böyüyü mədəniyyətdir” [1].

Ulu öndərimizin sözləri ilə desək, Azərbaycan öz mədəniyyəti, incəsənəti, milli-mənəvi dəyərləri ilə dünyada tanınmış və dünya mədəniyyətinə töhfələr vermişdir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev nəinki Azərbaycan mədəniyyətinin, millimənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanması, eyni zamanda onun beynəlxalq aləmdə layiqincə, yüksək səviyyədə tanınması mühüm fəaliyyət göstərmiş. Ulu Öndər Azərbaycan xalqının mənəvi irsinin, zəngin tarixini qoruyub saxlanması və gələcək nəsillərə ötürülməsi və aşılmasında fəaliyyəti dövründə böyük diqqət ayırmışdır. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı 1972-ci ilin avqust ayında Drezdendəki Kral Kitabxanasında olan nüsxəsi alınaraq, Bakıya gətirildi. Vətənə gətirilən bu nüsxə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutuna təqdim olundu və bundan sonra eposun daha geniş, təfəssilatlı tədqiqinə başlandı. Bu diqqətin, fəaliyyəti dövründə Kitabi-Dədə Qorqud dastanının 1300, Böyük şair 3 Nizami Gəncəvinin 840, aşiq sənətinin ustası Aşıq Ələsgərin 150 illik yubliylərinin dövlət səviyyəsində qeyd olunması, eyni zamanda Hüseyn Cavidin nəşinin 1981-ci ildə Sibirədən Azərbaycana - Vətənə gətirildi və doğma Naxçıvanda torpağa tapşırılması Ulu Öndərin böyük cəsarətli, əzmkar fəaliyyəti sayəsində olmuşdur. Bundan sonra dahi Hüseyn Cavidin xatirəsini əbədləşdirmək üçün məzarı üstündə məqbərə ucaldılıb.

Və digər bu kimi ölkə əhəmiyyətli işlərə imza atılmışdır. Görkəmli sənət adamlarının nailiyyətlərini yüksək dəyərləndirmişdir. Xəqani Şirvani, Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Vəqif, Üzeyir Hacıbəyli, Aşıq Ələsgər, Tofiq Quliyev, Məmməd Araz, Rəşid Behbudov, Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Niyazi, Süleyman Rüstəm, Süleyman Rəhimov, Rəsul Rza, Səttar Bəhlulzadə, Mikayıl Abdullayev, Tahir Salahov, Toğrul Nərimanbəyov, Maral Rəhmanzadə, Böyükağa Mirzəzadə, Oqtay Sadıqzadə, Nadir Əbdürəhmanov, Mirəli Mirqasımov, Ömər Eldarov və digər neçə-neçə mütəfəkkirlərə, onların əsərlərinə, yaradıcılıqlarına olan diqqət bu şəxsiyyətin xalqına nə qədər sadıq olduğunu göstərir. Tarixi abidələrin bərpası və qorunması da onun fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən olmuşdu. Heydər Əliyev vətənpərvərlik ruhunun gücləndirilməsinə də xüsusi önəm vermişdi. O, hər zaman deyirdi ki, Xalq öz tarixini və dəyərlərini bilmədən güclü dövlət qura bilməz.

“Hər xalqın öz adət-ənənəsi var, öz milli-mənəvi və dini dəyərləri var. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, öz dini dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik” [3] deyən Ulu Öndərin fəaliyyəti və nailiyyəti Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, inkişafındakı mühim rol oynamışdır. Heydər Əliyevin millimənəvi dəyərlərin qorunmasında və inkişafındakı fəaliyyəti yalnız dövlətçiliklə bağlı deyil, həm də milli ruhun strateji müdafiəsi idi.

Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərin sadəcə keçmişin qorunması kimi deyil, gələcəyin siyasi və ideoloji dayacağı kimi formalaşdırırdı. Heydər Əliyevin milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və inkişafı sahəsində gördüyü işlər, əslində Azərbaycanın gələcək nəsillərinə ünvanlanmış milli kimlik irsidir. Onun atdığı addımlar yalnız bir dövrün tələbi deyildi, bu addımlar Azərbaycan xalqının 4 yüzilliklər boyu formalaşmış kimliyini və onun global mədəniyyətlər içində özünəməxsus edən, tarixi bir vəzifəsi idi.

Beləliklə, Heydər Əliyevin milli-mənəvi dəyərlərin əbədi yaşaması və gələcəkdə gənclərə Azərbaycan xalqının varlığının ruhunu və mədəniyyətini qoruyan müqəddəs bir miras qoymuşdur. Onun qoyduğu miras, dövlətçiliklə və milli-mənəvi dəyərlərin birliyi və bütövlüyünü təmin edən strateji xətt kimi gənclərə ötürülmüşdür. Heydər Əliyevin gənclərə dediyi deyim:

“Azərbaycan xalqının ən böyük sərvəti onun milli-mənəvi dəyərləridir. Bu dəyərləri qorumaq hər bir azərbaycanlının mənəvi borcudur”[2]. Ulu öndərin bu kəlamları Azərbaycan xalqının milli-mənəvi, tarixi dəyərlərini, adət-ənənələrini qoruyub saxlamaq, gələcək nəsillərə ötürmək istiqamətində yetişən nəsillərə olan tövsiyəsidir. Ümumiyyətlə dahi Lider Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqına, tarixinə, milli-mənəvi dəyərlərinə, sənət və sənət adamlarına, mütəfəkkirlərinə, şairlərinə, yazıçılarına olan diqqət və qayğısı Azərbaycan xalqının yaddaşında, tarixin səhifələrində əbədi olaraq yaşayacaq.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Əliyev Əlikram, Milli mədəniyyətimiz Heydər Əliyev ideyalarından güc alır. Xalq qəzeti.- 2010.- 6 may.- s. 5.
2. Heydər Əliyev - Tarix yaradan şəxsiyyət HeydərƏliyev <https://azvision.az/news/260124/--heyder-eliyev-tarixyaradan-sexsiyyet--.html>
3. Hüseynov Sakit., Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlərimiz., Xalq qəzeti.- 2009.- 9 dekabr.- s. 4.
4. Qaralov Z., Heydər Əliyevin Elmi İrsi (nəzəriyyə və təcrübə) I cild. Bakı: 2013.
5. Quliyev Əsəd , sənətsünas Heydər Əliyev Azərbaycan incəsənətinin misilsiz himayədarı idi. <http://old.xalqqazeti.com/az/news/culture/28295> E

UŞAQLARIN SOSIAL MÜDAFİƏSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Zeynəb Ramil qızı Şahmuradlı

Abşeron rayonu Ceyranbatan qəsəbəsi

1 nömrəli tam orta məktəbin 6 ç sinif şagirdi E-mail: gulnara.shahmuradova@mail.ru

Bölmə: Siyasi elmlər

Elmi rəhbər: Gülnarə Vilayət qızı Şahmuradova

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun elmi işçisi

*“Uşaqlar bizim gələcəyimizdir, gələcəyimizi nə
cür tərbiyə edəcəyiksə, ölkəmizin, millətimizin,
dövlətimizin sabahı bundan aslı alacaqdır”*

(Heydər Əliyev).

Uşaqlar cəmiyyətin ən həsas təbəqəsidir və onların hüquqlarının qorunması dövlətin əsas vəzifələrindən biridir. Sosial müdafiə dedikdə, uşaqların təhsili, sağlamlıq, təhlükəsizlik və sosial təminat hüquqlarının qorunması nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikasında uşaqların sosial müdafiəsi sahəsində həyata keçirilən dövlət siyasətinin formalaşması və inkişafında Ümummilli Lider Heydər Əliyevin xüsusi rolu olmuşdur. Azərbaycanda bu sahədə mühim adımlar Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə atılmışdır. 1993-2003-cü illərdə həyata keçirilən sosial siyasətdə uşaqların müdafiəsi prioritet istiqamətlərdən biri olmuşdur.

Dahi şəxsiyyət fəaliyyətin bütün dövrlərində uşaqlara sevgisi, diqqəti uşaqların hüquqlarının qorunması, onların sosial təminatının yaxşılaşdırılması, onların tıxılınə, sağlamlığına, istirahətinə, bir sözlə sosial-mədəni həyatlarının təmin olunmasına və dövlət qayğısının artırılmasına verdiyi önəm xüsusi vurğulanmalıdır. Bu məqsədlə Ulu Öndər bütün bunları dövlət siyasətini əsas amili hesab edərək, mühim qanunvericilik və əsaslı tədbirlər həyata keçirilməsinə xüsusi diqqət ayırmışdır. Uşaqlara olan sevgisi və qayğısının bariz sübutu olaraq, Ümummilli liderimizin təşəbbüsü ilə ölkəmiz 1994-cü ildə BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyasına qoşulub. Həmçinin, 1998-ci ildə “Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” qəbul edilib[2].

Məhz ölkəmizdə hər il 1 iyun “Uşaqları Beynəlxalq Müdafiə Günü” kimi qeyd edilməsi də Ulu Öndərin adı ilə bağlıdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın taleyüklü məsələlərinə, siyasi, sosial, elmi, mədəni həyatındakı işlərin həllindəki gərgin fəaliyyətinə, işlərinin çoxluğuna baxmayaraq, bu dahi şəxsiyyət hər il bu günü uşaqların yanında olub, onların arzu və istəklərini dinləyib, uşaqlarla birgə rəqs edib. Bu da uşaqların körpə qəlblərində bu fenomen şəxsiyyətin taxt qurmasına və onların verdiyi yüksək “Heydər baba” adını qazanmasına səbəb olub. Uşaqlara göstərilən bu sevgi, qayğı, diqqət, inam bu gün də ölkə rəhbəri İlham Əliyev və dahi liderin adını daşıyan, onun ideyalarına sadıq qalan Heydər Əliyev Fondu tərəfindən də böyük həssaslıqla və uğurla davam etdirilir [4].

Heydər Əliyevin dövlətçilik siyasətində uşaqların rifahı və gələcəyinin təmin edilməsi xüsusi yer tutmuşdur. Onun təşəbbüsü ilə qəbul edilən sosial proqramlar, qanunvericilik aktları və dövlət proqramları uşaqların sosial müdafiə sisteminin inkişafına mühim töhfə vermişdir. Xüsusilə qayğıya ehtiyacı olan və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların müdafiəsi, onların təhsil və sosial təminat imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır.

“Uşaq Hüquqları haqqında” qanunun qəbul etməsi uşaqların hüquqlarının qorunmasının hüquqi əsaslarını gücləndirmişdir. Bu qanun uşaqların yaşamaq, təhsil almaq, sağlam mühitdə və dövlət tərəfindən qorunmaq hüquqlarının təsbit etmişdir. Həmin dövrdə təhsil sisteminin inkişafına xüsusi diqqət yetirilmiş və məktəblərin maddi-texniki bazasının yaxınlaşdırılması istiqamətində tədbir görülmüşdür. Qəbul edilmiş qanunun bir çox maddələrində uşaqların təhsilinə, istirahətinə, ehtiyaclarına, sağlam əqidəli, sağlam ruhlu böyüməsinə diqqət yetirilmişdir.

Bu məsələlər “Uşaqların hüquqlarının müdafiəsi və sosial inkişaf proqramları”n da da qeyd edilib. Bunlar sırasında: Uşağın yaşamaq və inkişaf etmək hüququ Hər bir uşağın yaşamaq, normal şəraitdə fiziki, əqli və mə nəvi cəhətdən inkişaf etmək hüququ vardır. Dövlət bu şəraiti təmin edən iqtisadi, sosial-hüquqi və digər tədbirlər görməyi, sağlam və təhlükəsiz mühit yaratmağı öz öhdəsinə götürür. Maddə 9. Uşağın həyatı və sağlamlığının mühafizəsi hüququ Hər bir uşağın həyat və sağlamlığının mühafizə edilməsi hüquqi vardır (Maddə 8). Uşağın tərbiyə almaq hüququ Hər bir uşağın hərtərəfli inkişaf etmək, milli və ümumbəşəri dəyərlərə uyğun, humanizm və əxlaqi prinsiplər əsasında tərbiyə almaq hüququ vardır (Maddə 11). Uşağın azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ Uşaq azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququna malikdir (Maddə 12) [3].

Aztəminatlı ailələrin uşaqlarına sosial yardımları göstərilməsi və onların təhsil imkanlarının artırılması sosial müdafiə siyasətinin mühim tərkib hissəsi olmuşdur. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların müdafiəsi də diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Uşaq evləri və internat məktəblərində şəraitin yaxşılaşdırılması, həmin uşaqların cəmiyyətə inteqrasiyası üçün tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu addımlar uşaqların sosial bərabarlığının təmin olunmasında xidmət etmişdir [1].

Beləliklə, Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə uşaqların sosial müdafiəsi sahəsində hüquqi, sosial təminat möhkəmləndirilmiş, genişləndirilmişdir. Qəbul edilən qanunlar və həyata keçirilən sosial proqramlar uşaqların hüquqlarının qorunmasına və onların sağlam inkişafına şərait yaratmışdır. Bu siyasət sonrakı illərdə də davam etdirilmişdir.

Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycanda uşaqların sosial müdafiəsi sahəsində həyata keçirilən dövlət siyasətinin formalaşması və inkişafında Ümummilli Lider Heydər Əliyevin fəaliyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Uşaqların sosial müdafiəsi sahəsində Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi siyasət bu gün də uğurla davam etdirilir. Bu siyasətin davam etdirilməsi gələcək nəsillərin sağlam, savadlı və sosial baxımdan təmin olunmuş şəkildə yetişməsinə mühim töhfə verir. Bu sahədə Ulu Öndərin qoyduğu irsi ölkə rəhbəri İlham Əliyev uğurla davam etdirir. Belə ki, uşaqların sosial müdafiəsi, hüquqlarının qorunması ölkə rəhbərinin fəaliyyətinin əsas prioriteti hesab olunur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi. (2019). Azərbaycanda sosial müdafiə sistemi və sosial siyasət. Bakı.
2. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi. Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı. 1998.
3. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. (2020). Uşaqların hüquqlarının müdafiəsi və sosial inkişaf proqramları. Bakı.
4. Heydər Əliyev və uşaqlar" <https://www.clb.az/html/heydar.aliyev.and.children.htm>

ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ İCTİMAİ ƏHƏMİYYƏTİ

Fidan Faiq qızı Mikayılzadə

Bakı şəhəri, Qamət Abbasov adına 284 nömrəli tam orta ümumtəhsil məktəbinin 11 d sinif şagirdi E-mail: k.mikayilova@arti.edu.az Bölmə: Siyasi elmlər

Elmi rəhbər: P.ü.f.d., Könül Vaqif qızı Mikayılova

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun böyük elmi işçisi

Multikulturalizm - ölkədə müxtəlif millətlərin, dinlərin və mədəniyyətlərin tarixən sülh və qarşılıqlı hörmət şəraitində birgə yaşamasını ifadə edən ictimai-mədəni və siyasi modeldir. Bu model həm tarixi təcrübəyə, həm də müasir dövlət siyasətinə əsaslanır [2]. Azərbaycanda multikulturalizmi səciyyələndirən xüsusiyyətlər:

- Azərbaycan coğrafi mövqeyinə görə əsrlər boyu sivilizasiyaların qovşağında yerləşmişdir. Bu ərazidə türk, irani, qafqaz və slavyan xalqları, eləcə də islam, xristianlıq, yəhudilik və digər dini inanclar mövcud olmuşdur. Bu müxtəliflik qarşıdurmadan çox əməkdaşlıq və qarşılıqlı təsir şəklində inkişaf etmişdir. Dini və etnik müxtəliflik nümunələri əsasında Azərbaycanda məscidlər, kilsələr və sinaqoqlar yanaşı fəaliyyət göstərir, ləzgilər, talışlar, avarlar, yəhudilər, ruslar, udiilər və digər xalqlar öz mədəni kimliyini qoruyur. Dini bayramlar qarşılıqlı hörmət şəraitində qeyd olunur [3].

- Müasir dövrdə Azərbaycan multikulturalizmi dövlət siyasətinin mühüm istiqamətidir: Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında vicdan azadlığı və bərabərlik prinsipləri təsbit olunmuşdur [1]; 2014-cü ildən Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi bu sahədə elmi və maarifləndirici fəaliyyət göstərir; 2016-cı ilin “Multikulturalizm ili” elan edilməsi bu siyasətin rəmzidir.

- Multikulturalizm və tolerantlıq ideyaları təhsil proqramlarına daxil edilmişdir: Ümumi təhsil müəssisələrində “Biz hamımız insanıq və hamımız eyniyik” mövzusunda interaktiv təlimlər; ali təhsil müəssisələrində “Multikulturalizmi fənni”; Müqəddəs Kliment Oxridski adına Sofiya Universitetində (Bolqarıstan), İvan Cavaxişvili adına Tbilisi Dövlət Universitetində (Gürcüstan), Ural Federal Universitetinin Yekaterinburq filialında (Rusiya), Litva Pedaqoji Universitetində (Litva), Praqa Karlov Universitetində (Çex Respublikası), Roma Sapienza Universitetində (İtaliya), Belarus Dövlət Universiteti və İndonezya Universitetində (Belarus) “Azərbaycan multikulturalizmi” fənni tədris olunur [4].

- Azərbaycan Respublikasında multikultural dəyərlərin qorunması millətlərarası münasibətlərdə və maddi-mədəni irsin mühafizəsində aydın şəkildə özünü göstərir. Ölkə ərazisində Hind Atəşgahı, erməni kilsələri, Qafqaz Albaniyası kilsəsi, rus pravoslav kilsələri, yəhudi sinaqoqları, eləcə də udiilər və inqiloy icmalarına məxsus ibadət yerlərinin qorunması dini və mədəni müxtəlifliyə hörmətin real göstəricisidir. Bununla yanaşı, dünya mədəniyyətinə məxsus görkəmli şəxsiyyətlərin heykəllərinin Azərbaycanda ucaldılması, eləcə də Azərbaycan tarixi şəxsiyyətlərinə və Xocalı soyqırımına həsr olunmuş abidələrin müxtəlif ölkələrdə yaradılması ölkənin multikultural və humanist dəyərlərə sadiqliyini nümayiş etdirir [4].

Azərbaycanda multikulturalizmin ictimai əhəmiyyəti: Cəmiyyətdə sabitlik və sosial harmoniyanı təmin edir; mədəni zənginliyi və qarşılıqlı anlaşmanı gücləndirir; Azərbaycanın beynəlxalq imicinə müsbət təsir göstərir; müasir dünyada tolerant birgəyaşayış nümunəsi kimi təqdim olunur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. URL: azerbaijan.az/portal/General/.../constitution_01_a.html.
2. Azərbaycan multikulturalizmi (Ali məktəblər üçün dərslik). Bakı, 2017, s. 416
3. Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları. Bakı, “Mütərcim” nəşriyyatı, 2016, s. 287

TARİX - FƏLSƏFƏ

V – BÖLMƏ

PREZİDENT İLHAM ƏLİYEVİN MÜHARİBƏDƏN ƏVVƏL VƏ SONRAKI DÖVRLƏRDƏ MELİORASIYA SAHƏSİNDƏ UĞURLARI

Fuad Cilaxanov Əzim

Gəncə şəhəri E-mail: funame04@gmail.com

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti,

Meliorasiya və su təsərrüfatı Azərbaycanın aqrar sektorunun inkişafında mühüm əhəmiyyət daşıyır. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi dövründə bu sahədə genişmiqyaslı layihələr həyata keçirilmiş, yeni su anbarları tikilmiş, suvarma sistemləri yenilənmiş və kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafı təmin edilmişdir. Müharibədən əvvəlki mərhələdə əsas diqqət regionlarda su təminatının yaxşılaşdırılmasına, torpaqların meliorativ vəziyyətinin yüksəldilməsinə və məhsuldarlığın artırılmasına yönəlmişdir. Vətən müharibəsindən sonra isə işğaldan azad olunmuş ərazilərdə meliorasiya sistemlərinin bərpası və yenidən qurulması prioritet istiqamətə çevrilmişdir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrində yeni suvarma infrastrukturu yaradılmış, su anbarları və kanallar bərpa olunmuşdur. Bu tədbirlər ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin möhkəmlənməsinə və kənd təsərrüfatının inkişafına mühüm töhfə vermişdir.

Meliorasiya kənd təsərrüfatı torpaqlarının məhsuldarlığının artırılması və su ehtiyatlarından səmərəli istifadə baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycanda iqlim şəraiti və su resurslarının qeyri-bərabər paylanması meliorasiya tədbirlərinin davamlı şəkildə həyata keçirilməsini zəruri edir. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə bu sahə dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri olmuşdur.

Müharibədən əvvəlki illərdə ölkənin müxtəlif bölgələrində iri su anbarlarının tikintisi, magistral kanalların yenidən qurulması, subartezian quyularının qazılması və kollektor-drenaj sistemlərinin bərpası həyata keçirilmişdir. Bu layihələr kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın yüksəlməsinə şərait yaratmışdır.

2020-ci il Vətən müharibəsindən sonra isə işğaldan azad edilmiş torpaqlarda meliorasiya sistemlərinin yenidən qurulması xüsusi strateji əhəmiyyət kəsb etmişdir. Uzun illər baxımsız qalmış su infrastrukturu bərpa edilmiş, yeni layihələrin icrasına başlanılmışdır.

Tədqiqatın məqsədi Prezident İlham Əliyevin müharibədən əvvəl və sonrakı dövrdə meliorasiya sahəsində əldə etdiyi uğurların araşdırılmasıdır.

Materiallar və metodlar

Tədqiqat zamanı meliorasiya və su təsərrüfatı sahəsində qəbul edilmiş dövlət proqramları, rəsmi statistik göstəricilər, elmi məqalələr və aidiyyəti qurumların hesabatları təhlil edilmişdir. Müharibədən əvvəlki və sonrakı mərhələlər müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır.

Əsas diqqət su anbarlarının tikintisi, suvarma kanallarının yenilənməsi, subartezian quyularının qazılması, kollektor-drenaj şəbəkələrinin yaxşılaşdırılması və azad olunmuş ərazilərdə aparılan meliorativ tədbirlərə yönəldilmişdir.

Nəticələr və müzakirə

Müharibədən əvvəlki dövrdə Taxtakörpü, Şəmkirçay və Tovuzçay su anbarlarının istifadəyə verilməsi kənd təsərrüfatının inkişafında mühüm rol oynamışdır. Bu layihələr nəticəsində minlərlə hektar torpaq yeni suvarma imkanları əldə etmiş, su təminatı yaxşılaşmış və məhsuldarlıq artmışdır. Regionlarda qazılmış subartezian quyuları həm içməli su, həm də suvarma baxımından əhalinin problemlərinin həllinə kömək etmişdir.

Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə meliorasiya sahəsinə dövlət investisiyaları artırılmış, fermerlərin su təminatı daha da yaxşılaşdırılmışdır. Bu tədbirlər kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında sabit artım yaratmışdır.

Müharibədən sonrakı mərhələdə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında meliorasiya sistemlərinin yenidən qurulması əsas prioritet olmuşdur. Suqovuşan su anbarının bərpası, Həkəri və Bərgüşad çayları ətrafında yeni suvarma sistemlərinin layihələndirilməsi, nasos stansiyalarının yaradılması və müasir suvarma texnologiyalarının tətbiqi bu istiqamətdə mühüm addımlar hesab olunur.

Azad olunmuş torpaqlarda “ağıllı kənd” konsepsiyası çərçivəsində su ehtiyatlarının səmərəli idarə olunması və innovativ suvarma üsullarının tətbiqi gələcək aqrar inkişaf üçün mühüm baza yaratmışdır. Beləliklə, Prezident İlham Əliyevin meliorasiya sahəsində həyata keçirdiyi siyasət həm müharibədən əvvəl, həm də sonrakı dövrdə Azərbaycanın kənd təsərrüfatının inkişafına, torpaq resurslarının səmərəli istifadəsinə və ərzaq təhlükəsizliyinin möhkəmlənməsinə böyük töhfə vermişdir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, İ. (2021). Azərbaycanın su təsərrüfatının inkişaf strategiyası. Bakı.
2. Həsənov, A.H. (2020). Meliorasiya və suvarma sistemləri. Bakı: Elm nəşriyyatı.
3. Məmmədov, Q.Ş. (2019). Torpaq ehtiyatları və meliorasiya problemləri. Bakı.
4. Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC (2023). İllik hesabat. Bakı.
5. Vəliyev, E.R. (2022). Qarabağda aqrar inkişaf və meliorasiya tədbirləri. ADAU-nun Elmi Əsərləri, (2), 45-52

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN GƏNCLƏRİNƏ TÖHFƏSİ

Etibarova Gülbikə

Fakültə- Filologiya. Qrup 343a Bölmə: Tarix, fəlsəfə

Elmi rəhbər : fə.l.f.d., dos. Ə.M.Abdıyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti

Azərbaycan tarixində mühüm rol oynamış görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev ölkənin inkişafında, müstəqilliyinin möhkəmlənməsində və gələcək nəsillərin formalaşmasında əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir. Xüsusilə gənclər siyasəti onun fəaliyyətində prioritet istiqamətlərdən biri

olmuşdur. O, gəncləri dövlətin gələcəyi, milli kimliyin daşıyıcısı və inkişafın əsas qüvvəsi kimi qiymətləndirirdi.

Gənclər siyasətinin əsasının qoyulması

Heydər Əliyev Azərbaycanda sistemli gənclər siyasətinin əsasını qoymuşdur. Onun rəhbərliyi dövründə gənclərin təhsili, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsi və ictimai fəallığının artırılması istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. 1990-cı illərdə ölkədə yaranmış çətin vəziyyətə baxmayaraq, o, gənclərin dövlət quruculuğunda iştirakını təmin etmək üçün geniş imkanlar yaratdı. Bu siyasət nəticəsində gənclər dövlət strukturlarında, ictimai təşkilatlarda və müxtəlif sahələrdə aktiv rol almağa başladılar.

Təhsilin inkişafına verilən töhfələr

Heydər Əliyev gənclərin inkişafında təhsilin rolunu yüksək qiymətləndirirdi. Onun təşəbbüsü ilə:

- Xaricdə təhsil proqramlarının əsası qoyuldu
- Ali və orta təhsil sistemində islahatlar həyata keçirildi
- Gənclərin elmi fəaliyyətə marağı artırıldı

O, gənclərin müasir biliklərə yiyələnməsini Azərbaycanın gələcəyi üçün vacib hesab edirdi. Bu istiqamətdə atılan addımlar bu gün də öz müsbət nəticələrini göstərməkdədir.

Vətənpərvərlik ruhunun formalaşdırılması

Heydər Əliyev gənclərin milli ruhda böyüməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. O, çıxışlarında daim vətənə sevgi, dövlətə sədaqət və milli dəyərlərə hörmət ideyalarını təbliğ edirdi.

Onun siyasəti nəticəsində gənclər arasında:

- Dövlətçilik ideyaları gücləndi
- Milli-mənəvi dəyərlərə bağlılıq artdı
- Azərbaycançılıq ideologiyası geniş yayıldı

Gənclər təşkilatlarının inkişafı

Heydər Əliyev gənclər təşkilatlarının fəaliyyətinə dəstək göstərmişdir. Bu təşkilatlar gənclərin sosial, mədəni və ictimai fəaliyyətə cəlb olunmasında mühüm rol oynayır.

Onun təşəbbüsü ilə gənclərin problemlərinin həlli, onların hüquqlarının qorunması və potensiallarının inkişafı istiqamətində müxtəlif proqramlar həyata keçirilmişdir.

Gənclərin dövlət idarəçiliyində rolu

Heydər Əliyev gənclərin idarəetmədə iştirakını dəstəkləyirdi. O hesab edirdi ki, gənclər yeni ideyalar və enerjiləri ilə dövlətin inkişafına böyük töhfə verə bilərlər.

Bu siyasət nəticəsində gənc kadrlar müxtəlif dövlət vəzifələrinə irəli çəkilmiş, onların peşəkar inkişafına şərait yaradılmışdır.

Nəticə etibarilə, Heydər Əliyevin Azərbaycan gənclərinə verdiyi töhfələr çoxşaxəli və əhəmiyyətlidir. Onun həyata keçirdiyi gənclər siyasəti bu gün də uğurla davam etdirilir və ölkənin gələcək inkişafında mühüm rol oynayır.

O, gəncləri Azərbaycanın ən böyük sərvəti kimi qiymətləndirir və onların hərtərəfli inkişafını dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirirdi. Bu səbəbdən də onun gənclər siyasəti Azərbaycan tarixində mühüm yer tutur və gələcək nəsillər üçün nümunə olaraq qalır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. H.Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı, 1997.
2. Heydər Əliyev. Gənclərlə görüşlərdə çıxışları və nitqləri.
3. Azərbaycan tarixi , Bakı , 2010.

**Qəribova Aytac Elşən qızı, 263 qrup, filologiya fakültəsi, aytacqeribova2007@gmail.com,
Beynəlxalq jurnalistika
Fil.f.d., dos. Hüseynova Aynurə Niyaz qızı
ADU, Bakı**

Bütün dünyanın bildiyi kimi Rusiya və Ukrayna dövlətləri arasında baş verən müharibə bir neçə il əvvəl başlamış və 2022-ci ildə isə şiddətli hal almışdır. Bu, Avro-pada ikinci Dünya Müharibəsindən sonra ən böyük müharibələrdən biri hesab olunur. Sosial media platformaları xəbərlərin qlobal auditoriyaya çatdırılmasını asanlaşdırsa da, bu mühitdə yanlış və manipulyativ məlumatların yayılması da ciddi problemlərdən birinə çevrilmişdir.

Müharibə ilə bağlı yayılan saxta məlumatlardan biri yaralı insanların guya aktyor-lar tərəfindən canlandırıldığını iddia edən video ilə bağlıdır. Video sosial mediada geniş yayılaraq Ukraynadakı müharibənin səhnələşdirilmiş olduğu barədə konspirasiya nəzəriyyələrini gücləndirmişdir. Lakin fakt yoxlaması nəticəsində məlum olmuşdur ki, həmin video 2020-ci ildə Ukraynada çəkilmiş Contamin adlı televiziya serialının çəkiliş meydançasına aiddir [1].

Sosial mediada yayılan dezinformasiya nümunələrindən biri də "hərəkət edən meyit torbası" videosudur. Videoda jurnalistin arxasında yerləşən bir neçə meyit torbasından birinin tərpəndiyi görünür. Paylaşımlarda iddia edilirdi ki, video Ukrayna-da çəkilib və bununla müharibənin saxta olduğu və ya Qərb mediası tərəfindən uy-durulduğu sübut olunur. Lakin aparılan fakt yoxlamaları göstərmişdir ki, video Ukrayna müharibəsi ilə bağlı deyil və Avstriyanın Vyana şəhərində keçirilən iqlim dəyişikliyi etiraz aksiyasından çəkilmişdir. Aksiya Fridays for Future hərəkatının fəalları tərəfindən təşkil olunmuşdur və meyit torbaları karbon emissiyalarının insan həyatı üçün yaratdığı təhlükəni simvolik şəkildə göstərmək məqsədi daşıyırdı.

Təhlillər göstərir ki, müasir münafişələr yalnız hərbi deyil, həm də informasiya müstəvisində aparılır [2, s. 1097]. Sosial mediada yayılan saxta videolar və manipulyativ paylaşımalar ictimai rəyə ciddi təsir göstərə bilər. Biz isə bunun qarşısını almaq üçün oxuduğumuz və əldə etdiyimiz məlumatın dəqiqliyini yoxlamalıyıq. Bunun üçün isə ilk olaraq xəbəri rəsmi saytdan oxumalı, onun doğruluğunu təsdiq etmək üçün bir mənbədən deyil bir neçə mənbədən yoxlamalıyıq. Əgər bütün bunlardan tədbirli şəkildə istifadə olunarsa informasiya müharibəsində qalib gəlmək olar.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. BBC. Ukraine invasion: False claims the war is a hoax go viral // – London: BBC News. – 2022. – 8 mart. – URL: <https://www.bbc.com/news> .
2. Lazer D., Baum M., Benkler Y. və b. The science of fake news // – Washington: Science jurnalı. – 2018. – Cild 359, Sayı 6380. – s. 1094–1096.

GƏNCLƏRİN DÜNYAGÖRÜŞÜNÜN FORMALAŞMASINDA FƏLSƏFƏNİN ROLU

**Kərimov Fəqan Şirvani oğlu, MK-252 qrup, Maliyyə-iqtisad fakültəsi,
feqan.karimov.az@gmail.com**

**Fil.f.d., dos. Məmmədova Samirə Arif qızı.
Azərbaycan Əmək Və Sosial Münasibətlər Akademiyası, Bakı şəhəri.**

İnsan həyatı bir çox dövrdən keçir. Lakin bu ömrün ən fırtınalı və eyni zamanda ən parlaq mərhələsi gənclikdir. Gənclik sadəcə bioloji bir keçid deyil, ruhun özünü kəşf etmə dövrüdür. Bu elə bir andır ki, fərd ilk dəfə "Mən kiməm?" və "Bu sonsuz kainatda mənim yerim haradır?" sualları ilə üz-üzə qalır. Lakin bu günün gənci yalnız öz daxili sualları ilə deyil, həm də rəqəmsal dünyanın yaratdığı informasiya xaosu, manipulyasiya və "doğruluqdan sonrakı" dövrün dumanlı mənzərəsi ilə mübarizə aparır. Bildiyimiz kimi, müasir dünya bizə informasiyaya keçmişlə müqayisəolunmaz dərəcədə sürətli çatmaq imkanı tanıyır. Artıq bədənimizin bir parçasına, sanki rəqəmsal üzvümü

çevrilmiş telefonlarımızı açdığımız an, saniyələr içində yüzlərlə yalan və doğru məlumatın hücumuna məruz qalırıq. Bu informasiya selində həqiqəti saxtadan ayırmaq, manipulyasiya dalğaları arasında öz mənəvi tamlığını qorumaq müasir gənc üçün ən çətin sınağa çevrilib. Elə bu an fəlsəfə səhnəyə çıxır. Əgər biz internetdə gördüyümüz hər məlumatı sorğulamadan qəbul etsək, yanlış və qərəzli məlumatlara inanırıq. Bu isə bizi dezinformasiyanın qurbanına çevirər, cəhaləti artırır və tənqidi düşüncəni zəiflədər. Nəticədə həm şəxsi, həm də ictimai qərarlar səhv əsaslara söykənər. Fəlsəfə isə bu zaman "intellektual filtr" rolunu oynayır. Fəlsəfə gəncə deyir: "Dayan və düşün! Bu məlumatın mənbəyi nədir? Nəyə əsaslanır? Hansı məntiqə qurulub?" Dünyagörüşü tək cə ağıldan ibarət deyil, həm də hisslərdən və dəyərlərdən ibarətdir. Estetika gəncə dünyadakı harmoniyanı və gözəlliyi hiss etməyi öyrədir. Beləliklə gənc fərd "hər şeyə yalnız pul və fayda gözü ilə baxmaq" düşüncəsindən uzaqlaşır. Etika isə bu daxili oyanışı davranışa çevirir. İnsan "yaxşı mütəxəssis" olmaqdan əvvəl, "yaxşı insan" olmağa öyrənməlidir. Buna nail olmaq üçün fəlsəfə insana hazır cavablar vermir, axtarış metodunu təqdim edir. Buna fəlsəfənin kəşf etdirən, yəni evristik funksiyası deyilir. Bu metod vasitəsilə insan hər gün özündə bilmədiyi yeni tərəfləri kəşf edir. Gənc fərd

hər şeyi şübhə altına alaraq öz şəxsi həqiqətlərini inşa edir ki, bu da onu 'kütlə insanı' olmaqdan xilas edir. Biz buna fəlsəfədə Dekartın prinsipi — 'Metodik şübhə' yanaşması deyirik. 1596–1650-ci illərdə yaşamış fransız filosofu Rene Dekarta görə, bu, həqiqi biliyə çatmaq üçün şübhə edilə bilən hər şeyi aradan qaldıraraq, yalnız şübhə doğurmayan təməl həqiqəti tapmaq üsuludur. Lakin fəlsəfə gəncə sual verməyi öyrətsə də, hər sualın cavabı hər zaman daxili rahatlıq gətirmir. Məsələn üçün, gənc hər şeyi şübhə altına almağa başladığında, bəzən bu proses onu bütün dəyərlərin inkarına — nihilizmə apara bilər. Əgər hər şey sorğulanırsa və "Həyatın mənası varmı?" sualına tapılan cavab mənfi olarsa, gəncdə dərin mənəvi boşluq, yəni hər şeyə qarşı maraqsızlıq hissi yarana bilər. Eyni zamanda, "kütlə insanı" olmaqdan xilas olmaq cəhdi bəzən gənci cəmiyyətdən tamamilə təcrid edə bilər. Fəlsəfənin həddindən artıq nəzəri və mürəkkəb dünyasına qapılıb gedən gənc bəzən həyatın praktik tələblərini unudur. Bu, fəlsəfəşünaslıqda "fildişi qülləsinə çəkmək" adlanır — yəni real problemləri həll etmək əvəzinə, yalnız xəyali və mücərrəd ideyalarla yaşamaq. Biraz əvvəl bəhs etdiyimiz Dekartın metodik yanaşması da burada ikitərəfli xarakter daşıyır. Metodik şübhə həqiqətə çatmaq üçün bir vasitə olsa da, bəzi gənclər bu şübhə mərhələsində ilişib qalır və ondan çıxıb bilmir. Daimi şübhə içində yaşamaq isə fərddə qətiyyətsizlik və bitməyən bir daxili gərginlik vəziyyəti yaradır. Yekun olaraq qeyd edə bilərəm ki, fəlsəfə gənclərin dünyagörüşündə həm bir kompas, həm də bir süzgəc rolunu oynayaraq insanı "şüurlu fərdə" çevirir. Bu düşüncə sisteminin davranışlarımızda həm müsbət, həm də müəyyən riskli tərəfləri olsa da, onun əsas missiyası bizi daxili qəliblərdən azad etməkdir. İzlədiyim bir filmə deyildiyi kimi: "İnsanlar doğruya qarşı kordurlar, sadəcə görmək istədiklərini görürlər. Onlar öz zehinlərinin həbsxanasında dustaq olublar. Halbuki tək etməli olduqları şey baxış bucaqlarını dəyişdirməkdir; məhz o zaman hər şeyi həqiqi mənada qavraya bilərlər." Fəlsəfə də bizə məhz həmin baxış bucağını dəyişmək və zehni həbsxanalardan qurtularaq həqiqəti qavramaq imkanını tanıyır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Assignments Philosophy – *Etika və estetika dərsləri*. (2021)
2. Kayzen.az – *Rene Dekart | Filosoflar*. (2016)
3. Mahmudova R.Ş. – *İnformasiya cəmiyyəti problemləri, Bakı, səhifə [56-66], (2021) .*
4. Taylor & Francis – *Beyond meaning in life: How a perceived futility in searching for meaning in life predicts suicidal ideation*. (2025)

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN DÖVLƏT DİLİ KİMİ İNKİŞAF STRATEGİYASI

Quliyeva Aysu Xəyal. Bakı şəhəri – 44 nömrəli tam orta məktəb, 7"ə" sinfi
Elmi rəhbər: Məmmədzadə Məxmər Mütalif, İngilis və alman dilləri fakültəsi
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Hər bir xalqın ən böyük sərvəti onun ana dilidir. Dil təkcə danışmaq üçün deyil, həm də tariximizi və mədəniyyətimizi qorumaq üçün bizə lazımdır. Bizim ana dilimiz olan Azərbaycan dilinin bu gün dövlət dili kimi ucalması və dünyada tanınması Ulu Öndər Heydər Əliyevin böyük zəhmətinin nəticəsidir. O, Azərbaycan dilini çox sevirdi və hər birimizin bu dildə təmiz danışmağımızı istəyirdi. Mən bu tezisdə Heydər Əliyevin dilimizi necə qoruması və onu inkişaf etdirmək üçün atdığı addımlar haqqında danışacağam.

Heydər Əliyev hələ Azərbaycan müstəqil olmazdan çox əvvəl, sovet dövründə dilimizin qayğısına qalmağa başlamışdı. O zamanlar rəsmi işlərdə rus dilinə daha çox üstünlük verilirdi. Lakin Heydər Əliyev böyük cəsarət göstərərək 1978-ci ildə Azərbaycanın Əsas Qanununa (Konstitusiyasına) "Azərbaycan dili dövlət dilidir" cümləsini yazdırdı. Bu, o dövr üçün çox çətin və qəhrəmancasına bir addım idi. Beləliklə, o, dilimizi gələcək müstəqilliyimiz üçün qoruyub saxladı [1].

Azərbaycan müstəqil olduqdan sonra Heydər Əliyev dilimizin statusunu daha da möhkəmləndirdi. 1995-ci ildə qəbul edilən yeni Konstitusiyada Azərbaycan dilinin dövlət dili olduğu rəsmən təsdiqləndi. Ulu Öndər çıxışlarında həmişə vurğulayırdı ki, biz öz dilimizlə fəxr etməliyik. Onun imzaladığı fərmanlarla dilimizin tətbiqi genişləndi, məktəblərdə, idarələrdə ana dilimizdən istifadə tam bərpa olundu [2].

Heydər Əliyevin dil siyasətində ən yaddaqalan hadisələrdən biri 2001-ci ildə latın qrafikalı əlifbaya tam keçidimiz oldu. Əvvəllər istifadə olunan kirill əlifbasından imtina edərək öz əsl əlifbamıza qayıtmaq bizim milli azadlığımızın rəmzi idi. 2001-ci ilin 1 avqustundan etibarən ölkədə hər kəs latın əlifbası ilə yazmağa başladı. Məhz buna görə də, Ulu Öndərin qərarı ilə hər il 1 avqust günü ölkəmizdə "Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü" kimi qeyd olunur [3].

Heydər Əliyevin Azərbaycan dili üçün etdiyi bütün bu böyük işləri öyrəndikcə bir daha dərk edirəm ki, dil sadəcə sözlər toplusu deyil, həm də bir xalqın ruhu və ən böyük milli kimliyidir. Mənim fikrimcə, Ulu Öndərin bizə qoyduğu ən böyük miras təkcə müstəqil bir dövlət deyil, həm də o dövlətdə başdık, öz ana dilimizdə qürurla danışmaq azadlığıdır.

Mən bir 7-ci sinif şagirdi kimi başa düşürəm ki, əgər bu gün biz məktəbdə öz doğma dilimizdə dərsliklər oxuyuruqsa, şeirlər əzbərləyiriksə və dünyada özümüzü "Azərbaycanlıyam" deyərək tanıdırıqsa, buna görə Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətinə minnətdar olmalıyıq. O, sübut etdi ki, dilini qorumayan xalqın gələcəyi də olmaz.

Mən də öz növbəmdə söz verirəm ki, ana dilimi təmiz öyrənəcək, onu xarici dillərin təsirindən qoruyacaq və hər zaman bu dildə səlis danışmağa çalışacağam. Çünki ana dilimiz bizim keçmişimizlə gələcəyimiz arasında qırılmaz bir körpüdür. Bu körpünü qorumaq və daha da möhkəmləndirmək biz gənclərin vətən qarşısında ən müqəddəs borcudur. Necə ki, Ulu Öndər deyirdi: "Mən fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam!" – mən də fəxr edirəm ki, belə zəngin və ahəngdar bir ana dilim var. Dilimiz yaşadığıca müstəqil Azərbaycanımız da zirvələrdə olacaqdır!

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1.https://anl.az/down/meqale/az_muellimi/az_muellimi_iyun2009/82811.htm 2.

<https://files.preslib.az/projects/heydaraliyev/articles/he1268.pdf> 3.

<https://science.gov.az/az/news/open/24037>

MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ DAYANIQLI İNKİŞAFIN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ
Nəsirova İləhə Vəhid qızı, 414B, İngilis və alman dilləri fakültəsi, ilahenesirova441@gmail.com,

Tarix – fəlsəfə

Elmi rəhbər: B/m. Hüseynova Gülxar Əkrəm qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Müasir dövrdə qloballaşma proseslərinin sürətlənməsi dünya xalqları arasında qarşılıqlı əlaqələrin genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Bu proses nəticəsində müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri daha intensiv xarakter almışdır. Belə bir şəraitdə mədəniyyətlərarası dialoq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və cəmiyyətlərin inkişafında mühüm rol oynayır [1, s.25].

Mədəniyyətlərarası dialoq müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı anlaşıma, hörmət və əməkdaşlıq prinsipləri əsasında ünsiyyət qurmasını təmin edən sosial prosesdir. Bu dialoq vasitəsilə insanlar bir-birinin dəyərlərini daha yaxşı anlayır, stereotiplər azalır və qarşılıqlı etimad güclənir [2, s.40].

Tədqiqatlar göstərir ki, mədəniyyətlərarası münasibətlər yalnız sosial sahədə deyil, həm də iqtisadi inkişafda mühüm rol oynayır. Beynəlxalq əməkdaşlıq nəticəsində turizm inkişaf edir, investisiya imkanları genişlənir və ölkələr arasında iqtisadi münasibətlər möhkəmlənir [4, s.55].

UNESCO-nun yanaşmasına əsasən, mədəniyyətlərarası dialoq dayanıqlı inkişafın əsas komponentlərindən biridir. Sosial harmoniya yalnız iqtisadi inkişafda deyil, eyni zamanda mədəni müxtəlifliyin qorunması ilə mümkündür. Bu isə cəmiyyətlərdə sabitliyin və təhlükəsizliyin təmin olunmasına xidmət edir [3, s.12].

Mədəniyyətlərarası dialoq eyni zamanda sülhün qorunmasında mühüm rol oynayır. Müxtəlif xalqlar arasında qarşılıqlı hörmət və anlaşma münaqişələrin qarşısını almağa kömək edir. Bu baxımdan mədəniyyət sosial integrasiyanın əsas vasitələrindən biri hesab olunur [5, s.18].

Azərbaycanın multikulturalizm siyasəti bu sahədə uğurlu nümunələrdən biridir. Ölkədə müxtəlif millətlərin nümayəndələri sülh və qarşılıqlı hörmət şəraitində yaşayır.

Dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər mədəni müxtəlifliyin qorunmasına və inkişafına yönəlmişdir [6, s.30]

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, mədəniyyətlərarası dialoq müasir dünyada dayanıqlı inkişafın ayrılmaz hissəsidir. Bu sahənin inkişafı cəmiyyətlərin gələcək tərəqqisi üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Əliyev, R. Mədəniyyətlərarası dialoq və qloballaşma. Bakı, 2018.
2. Həsənov, Ə. Multikulturalizmə giriş. Bakı, 2016.
3. UNESCO. Intercultural Dialogue and Sustainable Development. Paris, 2017.
4. Məmmədov, K. Beynəlxalq münasibətlər və mədəni əməkdaşlıq. Bakı, 2019.
5. Quliyev, S. Mədəniyyət və cəmiyyət. Bakı, 2015.
6. Azərbaycan Respublikası. Multikulturalizm siyasəti. Bakı, 2020.

QLOBALLAŞAN DÜNYADA GƏNCLƏRİN FORMALAŞMASINDA ÇOXDİLLİLİYİN ƏHƏMİYYƏTİ.

Mirzəyeva Nailə Natiq qızı, 414b, İngilis və alman dilləri fakültəsi, naile.mirzayewa@gmail.com

Tarix, Fəlsəfə

Elmi rəhbər: B/m. Hüseynova Gülxar Əkrəm qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Çoxdillilik və ya multilingualizm—bir şəxs və ya bir cəmiyyət tərəfindən birdən artıq dildə danışa bilməkdir. Birdən artıq dildə danışan insanlar multilingual adlanırlar [1].

Müasir dünyada milliliyi qoruyaraq qloballaşmaq əsas şərtlərdən biridir. Bu baxımdan, müxtəlif dillər öyrənmək və çoxdilli olmaq həm şəxsi, həm də sosial inkişaf üçün vacibdir. Qloballaşan dünyada gənclərin formalaşmasında çoxdillilik mühüm rol oynayır. Müxtəlif dilləri bilmək yalnız ünsiyyət bacarığını artırmır, həm də gənclərin düşüncə tərzini genişləndirir, analitik və problem həll etmə qabiliyyətlərini gücləndirir [2].

Çoxdilli gənclər bir dil sistemindən digərinə keçid edə bildikləri üçün diqqət və yaddaş sahəsində üstünlük qazanırlar. Tədqiqatlar göstərir ki, çoxdilli uşaqlarda qısamüddətli yaddaş daha effektiv işləyir və onlar diqqətini daha yaxşı yönləndirə bilir. Çoxdilli uşaqlar dil öyrənərkən əsasən iki model üzərində inkişaf edir: eyni zamanda öyrənmə və ardıcıl öyrənmə. Eyni zamanda öyrənmə o deməkdir ki, uşaq iki dili paralel öyrənir, ardıcıl öyrənmədə isə uşaq bir dildə tam özünü ifadə etməyi öyrəndikdən sonra digər dili öyrənməyə başlayır. Bu prosesdə ana dilinin güclü olması və evdə dəstəkləyici mühitin yaradılması vacibdir [3].

Valideynlər çoxdilli uşaqlarda nitq ləngiməsi və söz ehtiyatının ilkin dövrdə məhdud olması barədə narahatlıq hiss edə bilirlər. Belə hallar normal hesab olunur və uşağın dili qarışdırması inkişafın bir hissəsi sayılır. Bu, onların hər iki dildə mənalar arasındakı əlaqələri dərk etmə

bacarıqlarını gücləndirir. Uzunmüddətli perspektivdə çoxdilli uşaqların dili anlama və istifadə bacarıqları monodillilərdən fərqlənməyə bilər [3].

Bundan əlavə, çoxdillilik gənclərə mədəniyyətlərarası anlayışı inkişaf etdirməyə kömək edir. Fərqli mədəniyyətləri və adətləri dərk etmək, empati və tolerantlıq bacarıqlarını artırmaq, sosial çevikliyi təmin etmək mümkündür. Bu Xüsusiyyətlər qloballaşan dünyada həm akademik, həm də peşəkar mühitdə uğurlu olmağa şərait yaradır. Qloballaşan iqtisadiyyat, beynəlxalq əməkdaşlıq və texnologiyanın sürətli inkişafı fonunda, çoxdilli gənclər həm də karyera imkanlarını daha asan əldə edir və global əmək bazarında rəqabət üstünlüyü qazanırlar[2].

Xarici dilləri öyrənmək yalnız dil biliklərini deyil, həm də fərqli düşüncə tərzlərini anlamaq bacarığını inkişaf etdirir. Məsələn, bir dilin söz və ifadə tərzini digər dillərdə düşüncəni daha yaradıcı və açıq etməyə kömək edə bilər. Bu, həm sosial münasibətlərdə, həm də peşəkar həyatda böyük üstünlükdür[2].

Təbii çoxdillilik uşaqların gündəlik həyatda dil və mədəniyyətlərlə qarşılıqlı əlaqədə olmasını təmin edir. Ana dilinin güclü olması çoxdilli inkişaf üçün əsas şərtədir. UNESCO və digər beynəlxalq təşkilatlar məktəbəqədər və ibtidai siniflərdə ana dilinə əsaslanan çoxdilli təhsilin əhəmiyyətini vurğulayırlar[2].

Ümumilikdə, çoxdillilik təkcə dil bilmək deyil, başqa mədəniyyətləri anlamaq, fərqli baxışlara açıq olmaq və dünya ilə daha rahat əlaqə qurmaq deməkdir. Bu, həm şəxsi, həm də cəmiyyət səviyyəsində daha geniş perspektivlər açır. Çoxdillilik yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, eyni zamanda mədəniyyətlərarası körpü, sosial adaptasiya və intellektual inkişaf yoludur[2].

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı:

1. <https://az.wikipedia.org/wiki/%C3%87oxdillilik>
2. <https://as-journal.edu.az/ana-dili-v%C6%8F-coxdillilik-probleml%C6%8F>
3. https://eudi.az/meqale/etrafli/935?utm_source=

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DAYANIQLI İNKİŞAFIN AZƏRBAYCAN MODELİ

Aydan Xəqani qızı Həməzəyeva

Quru Qoşunları və Ümumi fənlər fakültəsi , qrup 16, Siyasi elmlər / Fəlsəfə

lawyerhemzeyevaa@gmail.com

Elmi rəhbər: Naibə Sabir qızı Şəmşiyeva

NATO/Sülh naminə tərəfdaşlıq və Humanitar fənlər kafedrasının müəllimi

Heydər Əliyev adına Hərbi İnstitut, Bakı şəhəri

Hər bir güclü dövlətin təməlinə onun milli ideologiyası və uzaqgörən siyasi kursu dayanır. Azərbaycanın son otuz ildə keçdiyi mürəkkəb, lakin şərəfli inkişaf yolu dünya siyasi arenasında “Azərbaycan modeli” kimi xüsusi bir yer tutur. Bu modelin memarı ümummilliyet lideri Heydər Əliyev parçalanmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qalan bir cəmiyyəti vahid məqsəd ətrafında birləşdirməyi bacarmış, ölkənin gələcək onilliklərini əhatə edən inkişaf strategiyasını formalaşdırmışdır [1, s.25]. Siyasi sabitlik və inkişafın strateji əsasları: siyasi elmlər nöqtəyi-nəzərindən yanaşdıqda, hər hansı bir dövlətdə inkişafın baş verməsi üçün ilk növbədə daxili sabitlik və qətiyyətli liderlik lazımdır. 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev, ilk növbədə dövlət təsisatlarını bərpa edərək xaosun qarşısını aldı. 1994-cü ildə imzalanan “Əsrin müqaviləsi” təkcə iqtisadi dividend deyil, həm də Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sistemində etibarlı tərəfdaş kimi mövqeyini möhkəmləndirən siyasi bir gediş idi [2, s.41].

Ulu öndərin qurduğu bu sarsılmaz təməl, bu gün Prezident İlham Əliyev tərəfindən müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq uğurla inkişaf etdirilir. Dayanıqlı inkişafın Azərbaycan modeli sübut etdi ki, güclü iqtisadiyyat siyasi suverenliyin ən böyük qarantıdır [3, s.18].

Azərbaycançılıq: milli birlik və həmrəyliyin fəlsəfəsi: Azərbaycançılıq məfkurəsi Heydər Əliyevin xalqımıza bəxş etdiyi ən qiymətli mənəvi mirasdır. Bu konsepsiya, ölkəmizdə yaşayan bütün xalqları, dinindən və etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, vahid vətən və dövlətçilik ideyası ətrafında birləşdirir. Fəlsəfi baxımdan Azərbaycançılıq – milli özünüdərk ilə müasir demokratik dəyərlərin

harmoniyasıdır. Heydər Əliyevin məşhur “Mən həmişə fəxr etmişəm ki, azərbaycanlıyam!” kəlamı sadəcə bir cümlə deyil, hər bir vətəndaşın qəlbində dövlətə olan bağlılığı simvolizə edən milli fəlsəfədir [1, s.67].

Məhz bu birlik fəlsəfəsi sayəsində Azərbaycan dünyada multikulturalizm və tolerantlıq mərkəzi kimi tanınmışdır. 44 günlük Vətən müharibəsində qazanılan tarixi zəfər məhz bu ideologiyanın cəmiyyətimizdə nə qədər dərin kök saldığının ən bariz nümunəsidir [2, s.88].

Hüquqi dövlət quruculuğu və insan kapitalı: Dayanıqlı inkişafın ən mühüm şərtlərindən biri də güclü hüquqi bazadır. 1995-ci ildə qəbul edilmiş ilk milli Konstitusiyamız demokratik və hüquqi dövlət quruculuğu yolunda mühüm addım oldu [4, s.3]. Heydər Əliyev tərəfindən həyata keçirilən hüquqi islahatlar insan haqlarının qorunmasını dövlətin prioritet vəzifəsinə çevirdi. Eyni zamanda, “neft kapitalının insan kapitalına çevrilməsi” strategiyası gənclərin təhsilinə, elmi potensialın artırılmasına və müasir texnologiyaların tətbiqinə yol açdı. Bu gün Azərbaycanın rəqəmsal inkişaf sahəsində atdığı addımlar məhz həmin uzaqgörən siyasətin nəticəsidir [3, s.52].

Heydər Əliyev dühası bizə göstərdi ki, dövlətin dayanıqlı inkişafı yalnız maddi zənginliklə deyil, həm də sarsılmaz milli ruh və düzgün siyasi strategiya ilə mümkündür. Azərbaycançılıq məfkurəsi bu gün hər bir gənc tədqiqatçı üçün mənəvi mayak rolunu oynayır. Bizim vəzifəmiz bu böyük irsi qorumaq, onu elmi əsaslarla öyrənmək və ölkəmizin parlaq gələcəyi üçün var qüvvəmizlə çalışmaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: (Çoxcildlik). Bakı: Azər nəşr, 1997-2013.
2. Mehdiyev R.Ə. Azərbaycançılıq – milli ideologiyanın formalaşması nümunəsi kimi. Bakı, 2002.
3. Həsənov Ə.M. Azərbaycanın müasir inkişaf strategiyası. Bakı, 2011.
4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.

TARİXİ PROSESLƏR ZAMANI QADINLARIN HƏRBİ SAHƏDƏ İŞTİRAKI: ƏNƏNƏDƏN MÜASİRLİYƏ

Mədinə Həsən qızı Məmmədova

Quru Qoşunları və Ümumi fənlər fakültəsi, Qrup 15

medinemammadova90@gmail.com Bölmə: tarix

Elmi rəhbər: Naibə Sabir qızı Şəmşiyeva

NATO/Sülh naminə tərəfdaşlıq və Humanitar fənlər kafedrasının müəllimi

Heydər Əliyev adına Hərbi İnstitut, Bakı

Vətənin müdafiəsini əks etdirən anlayışlar – şərəf, məsuliyyət, dözümlü və iradə – kişi və qadın arasında cins fərqi qoymadan hər kəsin borcudur. Qadının hərbidə iştirakı imtiyaz deyil, borcun bölüşdürülməsidir.

Tarix boyu öz cəsarəti, qəhrəmanlığı, strateqliyi ilə kişilərdən heç də geri qalmayan Azərbaycan qadını öz adını xalqımızın şərəf salnaməsinə qızıl hərflərlə yazdırmağı bacarmışdır. Belə qadınlara nümunə olaraq Tomris anamızın, Sara xatunun və başqalarının adını çəkmək olar. Tomris qədim dövrdə massaget tayfalarının hökmdarı olmuş, fars hökmdarı II Kirə qarşı mübarizə apararaq xalqının müstəqilliyini qorumuş və onunla açıq döyüşdə parlaq qələbə qazanmışdır. Antik tarixçi Herodotun yazdığına görə, Tomris öz xalqının azadlığı uğrunda böyük orduya rəhbərlik

etmişdir. Onun obrazı qadın liderliyinin və cəsarətinin simvolu kimi tarixdə əbədi həkk olunmuşdur. [1, s.25].

Sara Xatun XV əsrdə Ağqoyunlu dövlətində oğlu Həsən xan Bayandurun hakimiyyəti dövründə müdrik diplomat kimi tanınmışdır. O, Osmanlı imperiyası və digər dövlətlərlə diplomatik əlaqələrin qurulmasında mühüm rol oynamışdır. Sara Xatun regionda müharibənin qarşısını almaq və siyasi sabitliyi qorumaq üçün diplomatik danışıqlarda fəallıq göstərmişdir. [2, s.173].

Xurşidbanu Natəvan XIX əsrdə Qarabağ xanlığında şairə, xeyriyyəçi və mədəniyyət hamisi kimi tanınmışdır. O, Şuşada su kəmərinin çəkilməsinə kömək etmiş, ədəbi məclislərin yaradılmasına dəstək vermişdir. Onun fəaliyyəti qadınların mədəni və ictimai həyatda mühüm rol oynadığını göstərir.

İkinci Dünya müharibəsində 600 mindən çox azərbaycanlı sovet ordusunda döyüşmüş, onlardan 10 minə yaxını qadın olmuşdur. Ziba Qəniyeva snayper kimi döyüşlərdə qəhrəmanlıq göstərmiş, Züleyxa Seyidməmmədova isə qadın pilot kimi çoxsaylı döyüş uçuşları həyata keçirmişdir. Onların fəaliyyəti qadınların hərbi sahədə gücünü nümayiş etdirmişdir.[3, s 214-218]

1990-cı illərdə baş vermiş Qarabağ müharibəsində 2000-ə yaxın qadın hərbi xidmətə qatılmış, 600-ə yaxını birbaşa döyüş əməliyyatlarında iştirak etmişdir. Bu fakt qadınların yalnız humanitar sahədə deyil, həm də real döyüş əməliyyatlarında fəal olduqlarını sübut edir.

Müasir Azərbaycan ordusunda qadınlar rabitə, kəşfiyyat, hərbi tibb və beynəlxalq sülhməramlı missiyalarda fəal iştirak edirlər. Hazırda orduda 1000-ə yaxın qadın hərbi qulluqçu xidmət edir və bu, ordunun peşəkarlaşmasının göstəricisidir.

Azərbaycan tarixinin müxtəlif dövrləri göstərir ki, qadınlar yalnız sosial həyatın iştirakçıları deyil, həm də dövlət və cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynayan liderlər olmuşlar. Qadınların liderliyi və fəallığı Azərbaycan dövlətçiliyinin ayrılmaz hissəsidir.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. Herodot – Tarix, I kitab, səh. 214–220 (Tomris haqqında məlumat)
2. Sara Aşurbəyli – Azərbaycanın orta əsr tarixi, Bakı, 2006, səh. 173–176
3. Rafael Hüseynov – Xurşidbanu Natəvan, Bakı, 2004, səh. 35–48
4. Faruk Sümer – Akkoyunlular, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992, səh. 82–90
5. Ziya Bünyadov, Yusif Yusifov – Azərbaycan tarixi, Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, səh. 214–218
6. Nərgiz Axundova – Distinguished Women in Azerbaijani History, səh. 12–15

МЕСТО И РОЛЬ АЗИАТСКИХ ГОСУДАРСТВ ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ ГЕЙДАРА АЛИЕВА

Рагимова Эльмира Самир

176R Регионоведение Японии

Научный руководитель: пр.Керимова Айсель Гахраман

Азербайджанский Университет Языков, Баку

Данная работа посвящена анализу стратегических инициатив Гейдара Алиева, направленных на укрепление и развитие многосторонних отношений Азербайджана со странами Азии. Этот аспект государственной деятельности рассматривается как ключевой элемент в реализации концепции устойчивого развития страны, заложивший основу для формирования геополитического ландшафта региона. Азиатское направление было одним из ключевых векторов многовекторной внешней политики Гейдара Алиева, направленной на укрепление независимости Азербайджана, развитие экономических связей и обеспечение безопасности. ГейдарАлиев установил стратегические отношения с ведущими государствами Азии [1].

Формирование внешнеполитического вектора, направленного на углубление экономических, культурных и политических связей со странами Центральной Азии, Ближнего Востока и Юго-Восточной Азии, стало направлением, успешно развивавшимся и принесшим свои плоды при руководстве Гейдара Алиева. [2].

Принципы, которых придерживался Гейдар Алиев при установлении дипломатических отношений, а также экономические проекты и культурные обмены, способствовавшие интеграции Азербайджана в восточный регион, продолжают действовать и в современную эпоху.

Особое внимание уделялось роли энергетических ресурсов в формировании этих связей, а также влиянию культурно-исторического контекста на процесс их становления и развития. Эти инициативы способствовали укреплению суверенитета и независимости Азербайджана, а также его позиционированию в качестве важного регионального игрока. Этот внешнеполитический курс, ориентированный на Восток, коррелировал с внутренними преобразованиями и задачами по модернизации экономики и общества Азербайджана в период его становления [2]. Эта часть государственной политики Гейдара Алиева представляет собой комплексный подход к формированию внешней политики, направленной на диверсификацию международных партнёрств и усиление геоэкономического влияния Азербайджана. Тема позволит не только оценить историческое значение деятельности Гейдара Алиева, но и выявить уроки для современной дипломатии Азербайджана в условиях меняющегося мирового порядка.

Список использованной литературы:

1. В отношениях Азербайджана с государствами Центральной Азии открываются новые горизонты // https://azertag.az/ru/xeber/v_otnosheniyah_azerbaidzhana_s_gosudarstvami_centralnoi_azii_ot_kryvayutsya_novye_gorizonty-2749351
2. Маммедли М. Многовекторная внешняя политика Гейдара Алиева. // май, 2023 <https://aircenter.az/uploads/LNxz5nkTeycX.pdf>

РОЛЬ ТЕЛЕВИДЕНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ В ЯПОНИИ

Мамедова Нигяр Рамин

Регионоведение Японии 379R

Научный руководитель: пр. Керимова Айсель Гахраман

Азербайджанский Университет Языков, Баку

Телевидение в Японии начало вещание в 1953 году и быстро стало главным источником информации благодаря системе закрытых журналистских клубов («kisha club»), которая давала телеканалам эксклюзивный доступ к официальным источникам в обмен на самоцензуру. Общественный вещатель NHK, формально независимый, фактически оказался под влиянием правящей партии через механизм назначения руководства. В эпоху экономического чуда ТВ превратилось в «национальный камертон», формируя консенсусное общественное мнение, и сохранило эту роль для старшего поколения даже в эпоху интернета.

Монополия системы «記者クラブ» как инструмент контроля повестки. В Японии доступ к официальным источникам информации регулируется через закрытые клубы журналистов, куда независимые СМИ и иностранные корреспонденты допускаются ограниченно. Это позволяет телеканалам (включая NHK и коммерческие сети) получать «эксклюзив» ценой самоцензуры, напрямую формируя одобренную официальную картину дня.

ННК как «голос государства» при формальной независимости. Генеральный директор ННК назначается правительством, а бюджет утверждается парламентом. Скандалы с редактированием неудобных сюжетов (например, о военных преступлениях или протестах на Окинаве) демонстрируют, что общественное телевидение Японии фактически работает в русле внешнеполитических и внутривнутриполитических приоритетов кабинета министров.

Возрастной разрыв: ТВ как «информационный бастион» для старшего поколения. Согласно опросам японского МВД, 80% граждан старше 60 лет называют телевидение главным источником новостей, тогда как среди молодёжи (18–29 лет) этот показатель падает ниже 20%. Это приводит к тому, что политические партии строят кампании преимущественно под телевизионную логику, игнорируя цифровые запросы молодых.

«Эффект 2-го канала» и истерии по телевизору. Японские телесети (особенно TBS и Fuji TV) используют практику раздувания локальных происшествий в национальные кризисы. Это создаёт у зрителей хроническую тревожность, которая затем эксплуатируется властями для принятия непопулярных законов (например, закона о секретности 2014 года).

Саморегулирование через систему «утренних информационных шоу». В отличие от западных прайм-тайм-дискуссий, в Японии наиболее влиятельными являются утренние программы (ZIP!, Mezamashi TV). Их формат — обсуждение без конфликта, подчёркнутая вежливость, отсутствие прямых вопросов к власти. Исследования японских медиа-социологов (например, Ёсими Утикава) показывают, что такая «инфотейнмент-модель» снижает критическое восприятие новостей и формирует пассивно-консенсусное общественное мнение.

Список использованной литературы:

1. Крейг Тимберг. «Япония: журналистика без свободы слова» (Japan: Journalism Without Freedom of Speech) / The Asia-Pacific Journal, 2022.
2. Дэвид Макнил. «Кися-курабу: как клубная система душит японскую прессу» / Foreign Correspondents' Club of Japan, 2020.
3. Отчёт Министерства внутренних дел и связи Японии (MIC). «Исследование медиа-потребления по поколениям» (令和6年度情報通信メディアの利用時間と情報行動に関する調査), 2025.
4. Робин О'Дей. «Тревога как норма: телевизионные паники в современной Японии» / University of Tokyo Press, 2023.
5. Ёсими Утикава. «Утренние шоу и политическая апатия: невидимая цензура японского ТВ» / Japanese Journal of Media Studies, Vol. 58, 2024.

ГЕЙДАР АЛИЕВ И ТЮРКСКИЙ МИР

Караев Нихат Джавид 387R

Регионоведение Турции

Научный руководитель: пр. Керимова Айсель Гахраман

Азербайджанский Университет Языков, Баку

В широком смысле, тема «Гейдар Алиев и тюркский мир» охватывает многогранные отношения национального лидера азербайджанского народа с отдельными тюркскими государствами и народами. В многогранной деятельности Гейдара Алиева в тюркском мире, охватывающей политическую, дипломатическую, экономическую, социальную и военную сферы, наука, образование, литература и искусство также занимают особое место и имеют важное значение [2].

Особо следует отметить тот факт, что Гейдар Алиев рассматривал единство тюркского мира не как культурно-этнографическое единство, основанное исключительно на идентичности этнических корней, а ставил будущее этого единства в центр особого внимания. Гейдар Алиев всегда призывал к сближению тюркских народов. Развитие сотрудничества между этими государствами является одним из приоритетных направлений внешней политики Азербайджана [3].

29 июня 1999 года в своем выступлении на VII съезде дружбы, братства и сотрудничества тюркских государств и народов Гейдар Алиев затронул важность этих вопросов:

“Уважаемые участники съезда!

Сердечно приветствую очередной VII съезд тюркских государств и народов, передаю Вам наилучшие пожелания.... Сегодня, в конце двадцатого столетия, наши народы, используя свое историческое право, обрели независимость. Созданы все условия для беспрепятственного развития наших исторических памятников, наших общечеловеческих ценностей, демонстрирующих атрибуты нашей национальной государственности, богатый материальный и духовный мир тюркства, переполняющие гордостью сердце каждого из нас. Защитить и сохранить эти великие достижения, еще больше укреплять нашу государственную независимость, достигнуть между нашими странами и народами всесторонних связей, основанных на принципах суверенитета, взаимного доверия и братства – священный долг каждого из нас перед будущими поколениями.

Отрадно, что сейчас наше сотрудничество не ограничивается только официальными межгосударственными связями. За последние годы установились нерушимые дружеские отношения в целом между нашими народами, отдельными гражданскими институтами, представителями науки, образования, культуры, между мыслящими людьми.

Дорогие друзья!

Еще раз, выражая глубокую веру в блестящее будущее наших государств и народов, занимающих важные стратегические позиции на нашей планете, имеющих богатый экономический, научный, культурный потенциал, желаю новых и новых успехов в Вашей нужной деятельности во имя прогресса и великого будущего тюркского мира»[1].

Это говорит о том, что Гейдар Алиев был заинтересован в сближение Тюркского мира. Создание центра силы на территории Тюркского мира дало бы понять “другим”, что с Тюркским Миром надо считаться. Это дало бы миру понять, что Тюркские государства суверенны.

Список использованной литературы:

1. VII съезду дружбы, братства и сотрудничества тюркских государств и народов. Баку, 29 июня 1999 года // <https://lib.aliyevheritage.org/ru/9998406.html>
2. Президент Тюркской академии: Гейдар Алиев внес весомый вклад в создание организаций сотрудничества, служащих интеграции тюркских государств https://azertag.az/ru/xeber/prezident_tyurkskoi_akademii_geidar_aliev_vnes_vesomyi_vklad_v_sozdanie_organizacii_sotrudnichestva_sluzhashchih_integracii_tyurkskih_gosudarstv-2599085
3. Heydər Əliyev və türk dünyası 1 mayıs 2023. // <https://turkpa.org/article/465>

Официальный визит Гейдара Алиева в Японию
Дадашова Лейлан Узеир
Регионоведение Японии 379R
Научный руководитель: пр. Керимова Айсель Гахраман
Азербайджанский Университет Языков, Баку

Визит президента Азербайджана Гейдара Алиева в Японию в феврале 1998 года стал не просто дипломатической поездкой, а важным шагом к сближению двух совершенно разных, но взаимно заинтересованных стран. Это был один из первых крупных визитов азербайджанского лидера в такую технологически развитую страну, как Япония.

Во время поездки Алиев встретился с премьер-министром Рютаро Хасимото и императором Акихито. Эти встречи показали, что Япония воспринимает Азербайджан как серьёзного партнёра. Обсуждения были не формальными — речь шла о реальных вещах: инвестициях, технологиях и развитии экономики.

Особенно важным стало то, что Япония заинтересовалась энергетическими ресурсами Азербайджана, а Азербайджан — японскими технологиями и опытом. В результате были подписаны соглашения о сотрудничестве, а также достигнуты договорённости о финансовой помощи и поддержке крупных проектов. Политика Азербайджанской Республики в сфере внешних экономических отношений заключается в построении взаимовыгодного сотрудничества, согласовании экономических интересов, создании и сохранении безопасного механизма обеспечения взаимных интересов [1].

Сам Гейдар Алиев подчёркивал, что этот визит открывает «новую страницу» в отношениях двух стран. Он говорил о том, что Азербайджан хочет не просто сотрудничать, а учиться у Японии — особенно в области технологий и управления. Это звучало как чёткий сигнал: страна стремится к развитию и модернизации.

Интересно, что Япония тоже увидела в Азербайджане перспективного партнёра — не только из-за ресурсов, но и из-за его важного географического положения между Европой и Азией. Вспоминая об этом визите бывший премьер-министр Японии Рюитаро Хашимото сказал: «Сегодня независимая Азербайджанская Республика занимает достойное место в мировом сообществе. Визит Президента Гейдара Алиева в Японию – это историческое событие.» [2].

Таким образом, этот визит стал не просто встречей лидеров, а началом долгосрочного сотрудничества, которое соединило энергию развивающегося Азербайджана и технологическую мощь Японии.

Список использованной литературы:

1. Экономические аспекты официального визита Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева в Японию – 24-27 февраля 1998 года // <https://lib.aliyev-heritage.org/print.php?lang=ru&page=6017125>
2. Рюитаро Хашимото (бывший премьер- министр Японии): Визит Гейдара Алиева в Японию – это историческое событие // https://azertag.az/ru/xeber/ryuitaro_xashimoto_byvshii_premier_ministr_yaponii_vizit_geidara_alieva_v_yaponiyu_eto_istoricheskoe_sobytie-623097

ДОКТРИНА ЁСИДА» И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА ВНЕШНЮЮ ПОЛИТИКУ ЯПОНИИ

Гулиева Рена Зохраб

379R

Регионоведение Япония

Научный руководитель: пр.Керимова Айсель Гахраман

Азербайджанский Университет Языков, Баку

В современной системе международных отношений Япония прочно удерживает позиции одной из мировых лидирующих держав. Многие специалисты сходятся во мнении, что фундамент её послевоенной внешней политики был заложен на рубеже 1940–1950-х годов. Ключевая роль здесь принадлежит стратегическому курсу, известному как «Доктрина Ёсиды» (по имени тогдашнего премьер-министра Сигэру Ёсиды). Данная доктрина закрепила приоритет экономического восстановления страны при минимальных военных расходах и жёсткой военно-политической привязке к Соединённым Штатам. В связи с этим особый интерес представляет анализ конкретных установок этой доктрины.

Центральным звеном доктрины стал отказ от создания традиционных вооружённых сил. Вместо этого Япония заключила с США Договор безопасности (1951 г.) и разрешила размещение американских баз на своей территории. Такой шаг позволил направить все свободные ресурсы на индустриализацию и экспортный рост. Как подчёркивал сам Ёсида, «безопасность страны должна обеспечиваться Соединёнными Штатами, а главное внимание — уделяться мирному экономическому развитию». Статья 9 конституции 1947 года, запрещающая содержание армии и право на войну, стала не препятствием, а правовой основой для этого курса.

При этом доктрина Ёсиды носила подчёркнуто прагматичный, а не идеологический характер. Политик сознательно ограничивал внешнеполитическую самостоятельность Токио, уклонялся от вовлечения в региональные конфликты и стремился поддерживать торговые отношения как с западным блоком, так и с социалистическими странами (включая Китай и СССР). Данный подход часто называют «экономическим национализмом»: Япония фокусировалась на доступе к сырью и рынкам сбыта, перекладывая военно-политические риски на США. Как следствие, японская дипломатия на десятилетия стала пассивной и малозаметной, но это же обеспечило внутреннюю стабильность.

Несмотря на внешнюю консервативность (сохранение военной зависимости от США), доктрина создала условия для последующего внешнеполитического рывка. В 1950–1960-е годы Япония, почти не участвуя в холодной войне, совершила «экономическое чудо» и к началу 1970-х вышла на второе место в капиталистическом мире по объёму ВВП. Рост экономической мощи потребовал корректировки курса: Токио начал развивать «многостороннюю дипломатию», наладил отношения с соседями по Азии (нормализация с КНР в 1972 году) и стал активным донором международной помощи. Однако базовый принцип доктрины — отсутствие полноценных вооружённых сил при опоре на американо-японский альянс — сохранялся вплоть до распада СССР.

Вывод. Доктрина Ёсиды представляет собой консервативно-прагматическую модель, нацеленную на выживание и экономическую реконструкцию послевоенной Японии ценой добровольной военно-политической зависимости от США. Принятые в её рамках решения — отказ от собственной армии, приоритет торговли, минимизация международных рисков — заложили фундамент для превращения Японии в глобальную экономическую сверхдержаву и сформировали основу американо-японского союза, действующую по сей день.

Список использованной литературы

1. Yoshida Shigeru : last Meiji man <https://archive.org/details/yoshidashigerula0000yosh/page/n2/mode/1up>
2. Добсон Х., Митчелл Д. Истоки японской внешнеполитической стратегии: доктрина Ёсиды // Японоведческие исследования. — 2018. — № 3. — С. 41–58.
3. Такэсита С. Эволюция японо-американского альянса: от Ёсиды до Абэ. — СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2020. — 210 с.

ОТНОШЕНИЯ ТУРЦИИ И АЗЕРБАЙДЖАНА В НАШИ ДНИ

Гашимов Вагиф Сабухи оглы, 186R, BMR

vaqifhashimov4@gmail.com, История.Философия

Научный руководитель: доцент Раджабли Рена Газанфар кызы

Азербайджанский Университет Языков, Баку

Отношения между Азербайджаном и Турцией на сегодняшний день являются очень близкими и стратегически важными. Эти страны связывают общий язык, культура, история и традиции, поэтому их часто называют «одна нация - два государства» [1].

Азербайджан и Турция активно поддерживают друг друга на международной арене и тесно сотрудничают в политической сфере. Политические отношения между странами основаны на взаимном доверии, стратегическом партнерстве и общих интересах в регионе [1].

Особенно тесное сотрудничество проявилось во время Второй Карабахской войны, когда Турция открыто поддержала Азербайджан на международной арене. Поддержка Турции сыграла важную роль в укреплении политических и военных связей между двумя странами [3].

Большое значение имеет и экономическое сотрудничество между государствами. Реализуются крупные энергетические проекты, такие как Баку-Тбилиси-Джейхан и TANAP, которые способствуют укреплению энергетической безопасности региона и развитию экономических связей [2].

Кроме того, активно развивается военное сотрудничество между Азербайджаном и Турцией. Регулярно проводятся совместные военные учения, подписываются соглашения о сотрудничестве в сфере обороны и безопасности, что способствует укреплению обороноспособности двух стран [3].

Также важную роль играют культурные и образовательные связи. Между университетами двух стран реализуются программы обмена студентами и научного сотрудничества, проводятся совместные культурные мероприятия и конференции [1].

В целом отношения между Азербайджаном и Турцией можно назвать братскими и союзническими. Сотрудничество между двумя странами продолжает активно развиваться во многих сферах - политической, экономической, военной и культурной, что способствует стабильности и развитию региона [2].

Список использованной литературы:

1. Азербайджано-турецкие отношения // https://ru.wikipedia.org/wiki/Азербайджано-турецкие_отношения (ru.wikipedia.org in Bing)
2. Сотрудничество Азербайджана и Турции трансформирует региональную энергетическую карту (Day.Az, 2025) // <https://www.day.az/news/economy/20250309/> (day.az in Bing)
3. Сила в единстве: военное сотрудничество Турции и Азербайджана (Российский совет по международным делам, 2023) // <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/sila-v-edinstve-voennoe-sotrudnichestvo-turtsii-i-azerbaydzhana> (russiancouncil.ru in Bing)
4. Азербайджан и Турция подписали меморандум о наращивании военного сотрудничества (Российская газета, 2025) // <https://rg.ru/2025/07/23/azerbaidzhan-i-turciia-podpisali-memorandum-o-narashchivanii-voennogo-sotrudnichestva.html> (rg.ru in Bing)

ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА АЗЕРБАЙДЖАНА С ТУРЦИЕЙ В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ ГЕЙДАРА АЛИЕВА

Ахмедова Сабина Турал кызы, 186R, BMR

sabinahmeedova13@gmail.com, История.Философия

Научный руководитель: доцент Раджабли Рена Газанфар кызы

Азербайджанский университет языков, Баку

Фундаментом отношений между Баку и Анкарой стала ставшая крылатой фраза Гейдара Алиева: «Bir millət, iki dövlət». Это не просто лозунг, а четкая стратегия, которая позволила Азербайджану после возвращения Гейдара Алиева к власти в 1993 году выйти из международной изоляции. Турция стала главным стратегическим союзником и «окном в мир» для молодой республики [1]. Гейдар Алиев понимал, что политическая независимость невозможна без экономической. Гейдар Алиев приложил колоссальные дипломатические усилия, для состояния проекта Трубопровода Баку-Тбилиси-Джейхан. Несмотря на скептицизм многих стран, союз с Турцией позволил создать маршрут, который связал Каспийское море напрямую с мировым рынком, минуя транзит через третьи страны. Это заложило основу энергетической безопасности обеих стран [2].

В сложный период 90-х годов Турция была первым государством, официально признавшим независимость Азербайджана. При Гейдаре Алиеве началось активное обучение азербайджанских офицеров в турецких военных вузах. Турция неизменно поддерживала территориальную целостность Азербайджана на уровне ООН, ОБСЕ и Совета Европы, выступая своего рода адвокатом интересов Баку [2]. Гейдар Алиев уделял огромное внимание общему тюркскому наследию. Были запущены программы обмена, благодаря которым тысячи азербайджанских студентов (как и мы сейчас) получили возможность учиться в Турции. Поддержка перехода на латиницу и сближение образовательных стандартов укрепили духовную связь между народами [1].

Политика Гейдара Алиева превратила тандем Азербайджан Турция в ключевой фактор стабильности на Кавказе. Благодаря его выверенным шагам, регион стал восприниматься не как зона конфликта, а как важный транспортный и логистический узел между Востоком и Западом (проект возрождения Шелкового пути). Гейдар Алиев выстроил такую модель отношений с Турцией, которая позволила Азербайджану сохранить суверенитет в самый сложный исторический период. Сегодняшнее крепкое братство наших стран — это прямой результат его дальновидности. Он заложил фундамент, на котором строится современный успех Азербайджана [1].

Список использованной литературы:

1. Алиев Гейдар. Наша независимость вечна (многотомник). Баку: Азернешр, 1997-2013.
2. Гасымлы Муса. Внешняя политика Азербайджанской Республики (1991-2003). Баку: Мутарджим, 2015.

YAPONİYANIN TƏHLÜKƏSİZLİK ARXİTEKTURASI

Quliyev Famil Zaur

Qrup:175 , BMR

e-mail: qfamil78@gmail.com

Bölmə: Regionşünashq (Yaponiya)

Elmi rəhbər: Şərq Ölkələri üzrə Regionşünashq

kafedrasının baş müəllimi Şəfəq Mustafayeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Yaponiyanın müasir təhlükəsizlik arxitekturası II Dünya müharibəsindən sonra formalaşmış unikal siyasi-hüquqi və geostrateji şərtlərin məhsuludur. Müharibədən sonra qəbul edilən pasifist konstitusiya, xüsusilə onun 9-cu maddəsi, ölkənin hərbi gücdən istifadə imkanlarını ciddi şəkildə məhdudlaşdırmış və Yaponiyanı klassik hərbi güc anlayışından fərqli təhlükəsizlik modeli qurmağa vadar etmişdir. Lakin bu model statik deyil, regional və qlobal güc balansındakı dəyişikliklərə uyğun olaraq davamlı transformasiya keçirir.

21-ci əsrdə Asiya-Sakit okean regionunun artan geosiyasi rəqabət zonası kimi formalaşması, xüsusilə Çin-in yüksəlişi və Şimali Koreyanın nüvə proqramı, Yaponiyanın təhlükəsizlik siyasətinə yenidən baxmasını zəruri etmişdir. Bu kontekstdə ölkə yalnız passiv müdafiə modelindən uzaqlaşaraq daha çevik, çoxsəviyyəli və strateji cəhətdən proaktiv təhlükəsizlik arxitekturası qurmağa başlamışdır.

Yaponiyanın təhlükəsizlik sistemi əsas 3 hissəyə ayrılır. Təməl sütun isə ABŞ-Yaponiya Təhlükəsizlik Alyansı olaraq qalır. Bu ittifaq yalnız hərbi əməkdaşlıq çərçivəsi deyil, eyni zamanda regiondakı güc balansının qorunmasına istiqamətlənmiş strateji mexanizmdir. ABŞ-ın Yaponiyada yerləşən hərbi bazaları və nüvə “çetiri” təhlükəsizlik təminatının ən üstün formasıdır. Həmcinin Yaponiyanın müdafiə xərclərinin bəlli balans daxilində saxlanmasına kömək göstərir.

Bununla yanaşı Yapon özünü müdafiə qüvvələri (JSDF) zamanla yalnız müdafiə xarakterli qurum olmaqdan çıxaraq daha kompleksli funksiyaları icra edən quruma çevrilmişdir. Xüsusilə 2013-cü ildə qəbul edilən Milli Təhlükəsizlik Strategiyası və 2015-ci ildə təhlükəsizlik qanunvericiliyinə edilən dəyişikliklər, “kollektiv özünümüdafiə hüququnun” -nun tanınmasına imkan verdi. Bu isə reinterpretasiya kimi qiymətləndirilir.

Digər mühim aspekt Yaponiyanın təhlükəsizlik anlayışının genişlənməsidir. Ənənəvi hərbi təhdidlərdən əlavə, enerji təhlükəsizliyi, texnoloji suverenlik, kibertəhlükəsizlik və dəniz kommunikasiya xətlərinin qorunması kimi məsələlər də təhlükəsizlik arxitekturasının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Xüsusilə Cənubi Çin dənizi və Şərqi Çin dənizi kimi strateji zonalarda artan gərginlik Yaponiyanın dəniz müşahidə imkanlarını gücləndirməyə vadar etmişdir. Çin hərbi modernizasiyası və Təsir dairəsinin genişləndirmə addımları, Şimali-Koreyanın nüvə proqramı və bu məqamda Yapon dənizində aparılan sınaqlar. Dövlətin yeni hipersəs və supersəs raketlərindən müdafiə sistemləri almasını bunları təkmilləşdirməsini eyni zamanda uzaq məsafədə olan strateji obyektlərin vurulması məqsədilə yeni müdafiə konsepsiyası hazırlanmışdır. Bu region üzrə bunu da vurğulamaq lazımdır ki, Dünya üzrə peyk müharibə sistemlərinin aktiv istifadə olunduğu az sayda regiondan biridir. Bu kontekstdə isə Yaponiya ilə “peyk” müdafiə sistemində tərəfdaşlıq etmək istəyən ölkələr arasında Avstraliya və Hindistan kimiləri öz maraqlarını açıq şəkildə ifadə edirlər.

İstinad edilməli faktlardan biridə maraqlı məqamdır ki, ABŞ faktoru artıq əsas müdafiə faktoru kimi düşünülmür. Hətta millətçi ritorika gələcək dövüdə ABŞ-nin hərbi bazalarının ölkədən çıxarılmasını tələb edə bilər. ,Yəni hər nəqədər yaxın görsənsəldə şüur altında bir o qədər də uzaqdırlar.

Bunu tələb etmələri artıq onların daha ağıllı silahlanma yoluna qədəm qoyduqlarını göstərir buna “Sakit militarizasiya” deyilir. Məsələn “ordu” demir özünü müdafiə deyir, “hücum silahı” ifadəsi işlənmir əks zərbə qabiliyyəti adlanır.Yarımkeçirici qabiliyyəti öz əlindən saxlayır. Bunları etməsinin səbəbi isə “Böyük qorxudur” bunu belə izah edir. Əhali qocalır, hərbi xidmətə yararlı insan azalır, ABŞ-a güvənmir və gələcəyi proqnozlaşdırır bilmir.

Yaponiyanın təhlükəsizlik siyasətində baş verən transformasiya klassik “təhdidə reaksiya” modeli ilə izah olunacaq qədər sadə deyil. Bu proses dəyişən beynəlxalq sistemdə strateji qeyri-müəyyənliyin artması fonunda dövlətin özünü yenidən mövqeləndirmə cəhdidir. Sakit lakin ardıcıl şəkildə hərbiləşmə gələcəkdə yenidən əvvəlki kimi əsas silahlı aktora çevrilməsinə imkan verəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

- 1.Yaponiya Müdafiə Nazirliyi
- 2.Yapon analitik materialları
- 3.Christopher Huges, Richard Samuels-in məlumatları
4. https://irregularwarfare.org/articles/strategic-disruption-from-orbit-space-based-capabilities-for-irregular-warfare-in-the-indo-pacific/?utm_source
5. https://irregularwarfare.org/articles/strategic-disruption-from-orbit-space-based-capabilities-for-irregular-warfare-in-the-indo-pacific/?utm_source
6. https://irregularwarfare.org/articles/strategic-disruption-from-orbit-space-based-capabilities-for-irregular-warfare-in-the-indo-pacific/?utm_source

TÜRKİYƏDƏ MODERNLƏŞMƏNİN DİNƏ TƏSİRİ

Magistrant: Vüqar İsmayilov Sahiboviç
Fakültə: Regionşünashq Türkiyə üzrə, Qrup: 127
E poçt: vugarismailov53@gmail.com
Bölmə: Azərbaycan dili
Elmi rəhbər: dos., c.ü.f.d. Hacıyeva G.N.
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı ş.

Modernləşmə çoxşaxəli bir keçmişə malik olsa da, ilk növbədə cəmiyyətimizdəki texnoloji tərəqqini ifadə edir. Lakin texnologiyanın ötürülməsi və dəyişikliyi ilə müşayiət olunan ideoloji elementlərin iştirakı ilə o, həm də din ilə əlaqəli bir anlayışa çevrilmişdir. Buna görə də, modernləşmədən danışarkən, Türkiyədə Osmanlı dövrünün sonlarından və Cümhuriyyətin qurulmasından Qərbin qabaqcıl texnologiyasına çatmağı hədəfləyən "Qərbləşmə və ya müasirləşmə ideologiyası"nın əsas prinsipləri xatırlanır [1, s.138]. Modernləşmə müzakirələri dəyişiklik prosesləri ilə müşayiət olunan siyasi, iqtisadi, hüquqi, əxlaqi və s. parametrlər baxımından din mərkəzli və dolayı yolla əlaqəli məsələlər ətrafında davam etmişdir. Tərəqqi ilə geriləmə oxu boyunca formalaşan modernləşmə tarixi, köhnə mədəni elementlər və onların mənsub olduqları dövrlər, yeni mədəniyyət və onu təmsil edən strukturlar və dövrlər arasında müxtəlif səviyyələrdə münaqişələrin mövzusu olmuşdur.

Din aləminin əhəmiyyətli dərəcədə daraldığı klassik modernləşmə anlayışı ilə insanın humanist yanaşma ilə ilahiləşdirildiyi, dini istisna edən dünyəvi münasibətlərin həlledici olduğu və dünyəvilik ideologiyasının dominant olduğu Qərbdəki siyasi-sosial həyat tərzini texnoloji imkanlarla birləşərək, varlığa və dinə baxışın dəyişdiyi tamamilə yeni bir zehni dünya yaratdı [2, s.27]. Nəticədə, Tanrının yerinə insanın, dinin yerinə elmin, vəhyi əvəz edən ağılın, məbədin yerinə məktəbin gəldiyi bir dünyagörüşü yarandı və din ilə dünyanın toqquşduğu ziddiyyətli bir dünya quruldu. Bu təsir Türkiyə cəmiyyətində də öz əksini tapmışdır. Buna görə də, Cümhuriyyət tarixi bir çox bu cür ziddiyyətli nümunələrin yaşandığı bir dövrü təmsil edir.

Bu kontekstdə, türk dilindəki "üləma" anlayışından fərqli olaraq, "intellektual" termini vəhy qaranlığından ağıl işığına çıxan bir insan üçün istifadə olunan bir termdir. İkinci Konstitusiyaya Dövründə özlərini qərbçi adlandıran qərbləşmə hərəkatının tərəfdarları bu sahədə gərgin müzakirələrə başladılar və sonradan onların ideyaları yeni qurulan Cümhuriyyətin rəsmi ideologiyasının mühüm elementlərini təşkil etdi [3, s.56]. Latın əlifbasının qəbul edilməsi, Qərbdən qanunların qəbul edilməsi, geyim, siyasi dünyəvilik və təhsil siyasəti bunlar arasında sayıla bilər.

Qadın geyimləri və qadınların sosial həyatdakı rolu modernləşmənin vacib tədbirləri hesab edildiyindən, mühafizəkar seqmentlə qərbçilər arasında ən gərgin münasibətlər bu ərazidə baş verdi. Maraqlıdır ki, qərbçilər qadınlara müxtəlif hüquqlar verilməsini və dini hakimiyyət orqanlarının bu

məsələyə müdaxilə etməməsini istəyirdilər. Türkiyədə uzun müddət gündəmi zəbt edən hicab və İmam-Hatip Liseyləri ilə bağlı müzakirələr müasirlik və ənənəçilik arasındakı gərginliyin hələ də davam etdiyini göstərən mühüm nümunələrdir. Dəyişən dünyada, dünyanın hazırda hansı mərhələdə olduğuna görə, modernləşmə ilə din arasındakı münasibətin yavaş-yavaş olsa da, mənfi-dən müsbətə doğru dəyişməsi diqqətəlayiqdir.

Bu gün din və müasirlik arasındakı ziddiyyətdən daha çox, onların qarşılıqlı təsiri müzakirə olunur. Nəticə etibarilə, keçmişdə müasir həyatdan bəhs edildikdə, bu, yalnız texnoloji imkanların yaratdığı bir dünya deyil, həm də din ilə münasibətlərin məhdud olduğu bir düşüncə tərzidir. Lakin, bu gün modernləşmə prosesi yeni dini hərəkətlər və ya dindarlığın yeni anlayışları ilə müşayiət olunur. Yenə də modernləşmə xətti bir yol izləməkdənsə, fərqli xətlərə malik ola bilər. Nəticədə, dindən uzaqlaşmaq və ya dinin yox olması əvəzinə, modernləşmiş fərqlərdə və cəmiyyətlərdə müəyyən dərəcədə dinə qayıtmaq hərəkətləri müşahidə olunur.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Eliot, T.S. (2002), "Hümanizm Üzerine Düşüncələr", Hümanizmin Özü (trc. Ahmet Aydoğan), İstanbul: İz Yayıncılık.
2. Günay, Ü. (2003), "XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme", Sos. Bil. Ens. Derg., sy. 14/1, s. 21-48, Kayseri.
3. Köse, S. (2009), "Müslüman Düşüncesinde İnsanın İnsanlığı Sebebiyle Saygının Zirve Noktası –Gayr-ı Müslimlere Mali Yardımın İbadet Kapsamında Oluşu", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 14, s. 49-66, Konya: Mehir Vakfı yay.

MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANIN MEMARI

Bağirova Safurə Elxan qızı

Elmi rəhbər: Babayev Rəşad Fikrət oğlu

Azərbaycan Dillər Universiteti

Heydər Əlirza oğlu min ildən bir yetişən dahilərdəndir. Türkiyənin sabiq baş naziri Bülent Ecevit demişdir. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin banisi, görkəmli siyasi və dövlət xadimi Heydər Əliyevin genişmiqyaslı fəaliyyətini özündə əks etdirir. Böyük siyasətçi Azərbaycana bir-birindən tam fərqli iki dövrdə-keçmiş SSRİ dönməndə və dövlət müstəqilliyimizin bərpasından sonrakı on ildə rəhbərlik etmişdir. Bu dövrlərin hər birinin böyük çətinlikləri var idi.

1969-cu ildə Heydər Əliyevin respublika rəhbəri seçilməsi ilə həyatın ritmi dəyişdi. O zaman Azərbaycan SSRİ adlanan nəhəng və güclü imperiyanın tərkibində idi. Bu dövrə qədər Azərbaycanda öz həllini tapmamış çoxlu problemlər-təhsil, milli kadrların çatışmazlığı, iqtisadiyyat və idarəçilik sistemlərində ciddi nöqsanlar mövcud idi.

Heydər Əliyev Azərbaycan intibahının müəllifi hesab olunur. Ulu Öndər hələ o illərdən vətənimizin gələcəyini düşünərək milli siyasət yürüdürdü. Qısa müddətdə Azərbaycan aqrar respublikadan sənaye respublikasına çevrildi. Bütün sahələrdə hökm sürən durğunluq dirçəliş və canlanma ilə əvəzləndi. Xalqın maddi-iqtisadi rifahını yüksəltmək üçün 250-dən çox sənaye müəssisəsi fəaliyyətə başladı. 1975-ci ildə SSRİ məkanında ilk olaraq Bakı Məişət Kondisionerlər zavodu istifadəyə verildi. Sənayenin inkişafı Azərbaycanın SSRİ məkanında tanınmasına səbəb oldu. Bu nailiyyətlər milli mədəniyyətin daha sistemli inkişafına töhfə verdi. Bu dövrdə Azərbaycanda ali və orta ixtisas məktəbləri şəbəkəsi genişləndi. Bakıda İnşaat Mühəndisləri İnstitutu, Gəncədə Texnologiya İnstitutu, Naxçıvanda və Xankəndidə Pedaqoji institutlar açıldı. Heydər Əliyev bu xüsusda gördüyü işlərlə özünü uzaqgörən bir lider olaraq təqdim etdi. Bundan əlavə 70-80-ci illərdə SSRİ-nin ən nüfuzlu 2 universitetlərində respublikamız üçün gərəkli sahələr üzrə yüksək ixtisaslı kadr hazırlığı davamlı

xarakter aldı.Nəticədə bu illərdə Sovet İttifaqının qabaqcıl ali məktəblərinə 17 min azərbaycanlı gənc ölkəmizin böyük ehtiyac duyduğu vacib ixtisaslara yiyələndi.

Azərbaycanda milli hərbi kadrlar hazırlamaq üçün 1971-ci ildə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə “Cəmşid Naxçıvanski adına ixtisaslaşdırılmış orta hərbi məktəb” açıldı.Bu,azərbaycanlı gənclərin SSRİ-nin ali hərbi məktəblərinə daxil olmasına şərait yaratdı.Heydər Əliyevin azərbaycançılıq kursu ədəbiyyatımızın,incəsənətimizin,mədəniyyətimizin inkişafı üçün böyük dönüş yaratdı.Bu sahənin korifeylərinin yubileyləri keçirildi,adları əbədləşdirildi,ittifaq miqyasında təbliğat mexanizmi müəyyənləşdirildi.1972-ci ildə “Aşıq Ələsgərin 150 illik yubileyinin keçirilməsi və qəbrüstü abidəsinin qoyulması haqqında Heydər Əliyevin imzaladığı sərəncam müasir Ermənistandakı tarixi-mədəni irsin məhz Azərbaycan xalqına mənsubluğunun rəsmən bəyan edilməsi və bu irsi sahib çıxmağımızın göstəricisi idi.Stalin repressiyanın qurbanı olan,Sibirə sürgün edilən və orada vəfat edən görkəmli şair və dramaturq Hüseyn Cavidin nəşi 1982-ci ildə Şuşada böyük Azərbaycan şairi Molla Pənah Vəqifin qəbri üzərində məqbərə inşa etdirdi.Milli-mədəni irsimizə qayğı və elm xadimlərinin ehtiramla yad edilməsi mlli oyanışa və gənclərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edilməsinə böyük təsir etdi.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.Xalq qəzeti 13 dekabr 2018-ci il
- 2.Xalq qəzeti 3 may 2016-cı il
- 3.Prezident yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi 30 aprel 2012-ci il jurnalı

AZƏRBAYCAN–İSRAİL STRATEJİ ƏMƏKDAŞLIĞININ MÜASİR XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ REGIONAL TƏSİRLƏRİ

İbrahimov Rəsul Elşan Oğlu

376 BMR Fakültəsi, İsrail və Yaxın Şərq üzrə regionşünaslıq

Elmi rəhbər: Şərq üzrə regionşünaslıq kafedrasının baş müəllimi Günay Feyziyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində dövlətlərarası əməkdaşlıqların formalaşması əsasən qarşılıqlı maraqlar, təhlükəsizlik ehtiyacları və geosiyasi reallıqlarla müəyyən olunur. Bu kontekstdə Azərbaycan ilə İsrail arasında münasibətlər klassik diplomatik çərçivəni aşaraq strateji tərəfdaşlıq modelinə çevrilmişdir. Bu tərəfdaşlıq xüsusilə enerji, müdafiə və təhlükəsizlik sahələrində qarşılıqlı asılılıq yaradan bir struktur kimi diqqət çəkir. Əvvəlcə daha çox qapalı xarakter daşıyan bu münasibətlər son illərdə institusional və açıq müstəviyə keçərək regionun siyasi balansına təsir edən amillərdən birinə çevrilmişdir.Azərbaycanın İsrail üçün əsas enerji təminatçılarından biri kimi çıxış etməsi iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələrin strateji mahiyyətini artırmışdır. Enerji təhlükəsizliyi İsrail üçün həyati əhəmiyyət daşıdığına görə, Azərbaycanla qurulan bu əməkdaşlıq təkcə iqtisadi deyil, həm də siyasi sabitliyin təminat vasitəsi kimi çıxış edir. Digər tərəfdən, bu əlaqələr Azərbaycanın beynəlxalq enerji bazarındakı rolunu genişləndirərək onu etibarlı tərəfdaş kimi möhkəmləndirir. Beləliklə, enerji sahəsində qarşılıqlı maraqlar siyasi və hərbi əməkdaşlığın dərinləşməsinə zəmin yaradır.[1]

Diplomatik münasibətlərin inkişafı xüsusilə son dövrlərdə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Azərbaycanın İsraildə rəsmi diplomatik nümayəndəlik təsis etməsi münasibətlərin açıq şəkildə tanınmasının göstəricisidir. Bununla yanaşı, Azərbaycanın paralel olaraq Fələstin istiqamətində də diplomatik addımlar atması onun balanslaşdırılmış xarici siyasət strategiyasını nümayiş etdirir. Bu siyasət çərçivəsində Bakı həm İsrailə strateji tərəfdaşlığı qoruyur, həm də İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı

daxilindəki mövqeyini zəiflətməməyə çalışır. Bu yanaşma Azərbaycanın çoxtərəfli diplomatiya modelinin mühüm elementlərindən biridir.

Hərbi əməkdaşlıq Azərbaycan–İsrail münasibətlərinin ən dinamik və təsirli istiqamətlərindən biridir. İsrailin yüksək texnologiyalı silah sistemləri Azərbaycan ordusunun modernləşdirilməsində mühüm rol oynamışdır. Xüsusilə İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı bu texnologiyaların tətbiqi döyüş strategiyasının dəyişməsinə və operativ üstünlüyün əldə olunmasına səbəb olmuşdur. Müasir pilotsuz uçuş aparatları və dəqiqlikli zərbə sistemləri klassik müharibə yanaşmalarını əvəz edərək Azərbaycanın hərbi taktikasında keyfiyyət dəyişiklikləri yaratmışdır. Bu isə texnoloji üstünlüyün müasir münaqişələrdə həlledici faktor olduğunu bir daha sübut etmişdir. Bununla yanaşı, 2023-cü ildə həyata keçirilmiş lokal hərbi əməliyyatlar da göstərdi ki, Azərbaycan artıq yüksək texnologiyalara əsaslanan hərbi modelə keçid edib. Bu model yalnız silah idxalı ilə məhdudlaşmır, həm də təlim, texniki biliklərin mənimsənilməsi və əməliyyat planlaşdırılması sahələrini əhatə edir. Bu baxımdan İsrailə əməkdaşlıq Azərbaycanın müdafiə qabiliyyətinin sistemli şəkildə güclənməsinə xidmət edir.[1][2]

Təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq isə daha mürəkkəb və həssas xarakter daşıyır. Regionda İran faktorunun mövcudluğu bu əlaqələri daha da aktualaşdırır. Azərbaycanın coğrafi mövqeyi və İranla uzun sərhədi onu İsrail üçün strateji baxımdan əhəmiyyətli tərəfdaşa çevirir. Bu çərçivədə tərəflər arasında informasiya mübadiləsi və təhlükəsizlik koordinasiyası ilə bağlı müxtəlif ehtimallar irəli sürülür. Hərçənd rəsmi səviyyədə bu kimi iddialar təsdiqlənmir, lakin geosiyasi reallıqlar belə əməkdaşlığın mümkünlüyünü göstərir. Digər mühüm məsələ Azərbaycanın Yaxın Şərqdə baş verən proseslərə münasibətdə tutduğu balanslı mövqedir. HƏMAS ilə bağlı münaqişə fonunda Azərbaycan açıq şəkildə tərəf tutmamaqla həm strateji tərəfdaşlığını qorumağa, həm də İslam dünyası ilə münasibətlərində tarazlığı saxlamağa çalışır. Bu yanaşma Azərbaycanın pragmatik və çoxvektorlu xarici siyasət kursunun tərkib hissəsi kimi çıxış edir.[3]

Azərbaycan–İsrail münasibətləri qarşılıqlı maraqlara əsaslanan, çoxşaxəli və dinamik inkişaf edən strateji tərəfdaşlıq modelidir. Enerji, hərbi və təhlükəsizlik sahələrində qurulan bu əməkdaşlıq yalnız ikitərəfli münasibətlərin inkişafına deyil, həm də regiondakı güc balansının formalaşmasına təsir göstərir. Mövcud tendensiylər göstərir ki, bu tərəfdaşlıq gələcəkdə daha da dərinləşərək yeni sahələri əhatə edəcək və Azərbaycanın beynəlxalq sistemdəki rolunun güclənməsinə xidmət edəcəkdir.[4]

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan–İsrail münasibətlər <https://jam-news.net/az/az%C9%99rbaycan-israil-munasib%C9%99tl%C9%99ri/>
2. Azərbaycan Respublikası və İsrail Dövləti arasında ikitərəfli münasibətlər <https://www.mfa.gov.az/az/category/asiya-ve-okeaniya/israil>
3. Azərbaycan və İsrail necə strateji tərəfdaş oldu? <https://www.google.com/amp/s/www.bbc.com/azeri/articles/cp9271ld0ygo.amp>
4. İsrail və Azərbaycan Dostluğu <https://jewishjournal.com/commentary/blogs/217657/israel-azerbaijan-celebrating-25-years-friendship/>

ƏMƏVİLƏR XİLAFƏTİNİN SÜQUTU VƏ SİYASİ BÖHRANI

Hüseynzadə Məhəmmədli Zaur oğlu, BMR, 177, Tarix. Fəlsəfə

Elmi rəhbər: Kəmalə Qurbanlı Məhəmməd

Azərbaycan Dilləri Universiteti, Bakı

Əməvilər hakimiyyətdə gəldikdən sonra qısa müddətdə böyük bir imperiya qurmağa nail oldular. Onların idarəçilik sistemi hərbi gücə və mərkəzləşmiş hakimiyyətə əsaslanırdı. Müaviyə ibn Əbu Süfyan dövründə dövlət sabitlik qazansa da, daxildə narazılıqlar tam aradan qalxmamışdı. Konstantinopola yürüşlərin uğursuzluğu imperiyanın nüfuzuna ciddi zərbə vurdu. Xüsusilə yunan

alovu ilə donanmanın məhv edilməsi Əməvi hərbi gücünün zəif tərəflərini ortaya qoydu. Bu hadisələrdən sonra imperiya daxilində siyasi gərginlik artmağa başladı.

680-ci ildə Yezid ibn Müaviyə hakimiyyətə gəldi və onun dövrü Əməvilərin ən mübahisəli mərhələsi oldu. O, hakimiyyətini möhkəmləndirmək üçün sərt və bəzən qeyri-şəri üsullara əl atdı. Ən böyük hadisə isə Hüseyin ibn Əli və tərəfdarlarının Kərbəla faciəsində şəhid edilməsidir. Bu hadisə müsəlman dünyasında dərin parçalanmaya səbəb oldu. Xalqın böyük hissəsi Əməvi hakimiyyətinə qarşı çıxmağa başladı [2].

Kərbəla faciəsindən sonra üsyanlar ard-arda baş verdi. Xüsusilə Hicaz və İraq bölgələrində Əməvilərə qarşı ciddi müqavimət formalaşdı. Yezidin ölümündən sonra hakimiyyət böhranı daha da dərinləşdi. Müxtəlif qruplar hakimiyyət uğrunda mübarizəyə başladı. Bu isə imperiyanın zəifləməsinə gətirib çıxardı.

Sonrakı xəlifələr dövründə Əməvilər əvvəlki gücünü bərpa etməyə çalışsalar da, artıq gec idi. Dövlət daxilində tayfa qarşıdurmaları genişlənməmişdi. Ərəb olmayan müsəlmanlara qarşı ayrı-seçkilik siyasəti narazılığı artırırdı. Bu siyasət xüsusilə “məvali” adlanan qeyri-ərəb müsəlmanları uzaqlaşdırırdı [1].

VIII əsrin ortalarında Əməvilərə qarşı ən güclü hərəkət Abbasilər tərəfindən başlandı. Onlar “bərabərlik” və “ədalət” şüarları ilə geniş dəstək qazandılar. Xalqın böyük hissəsi Əməvilərdən üz döndərərək Abbasiləri dəstəklədi.

750-ci ildə baş verən həlledici döyüşlərdə Əməvi ordusu məğlub oldu. Bununla da Əməvilərin Şərqdəki hakimiyyəti sona çatdı. Son Əməvi xəlifəsi qaçmaq məcburiyyətində qaldı. Beləliklə, bir zamanlar zirvədə olan imperiya çökmüş oldu [3].

Əməvilərin süqutunun əsas səbəbləri daxili parçalanma, ədalətsiz idarəçilik və xalqın etimadını itirmələri idi. Onların sərt siyasəti uzun müddət davam edə bilmədi. Tarix göstərdi ki, yalnız hərbi güc üzərində qurulan dövlətlər uzunömürlü olmur. Əməvilər isə bu qaydanın ən bariz nümunələrindən biri kimi tarixdə qaldı.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. İslam ansiklopedisi. Emeviler. 18 s.
2. Umayyad dynasty
<https://www.britannica.com/topic/Umayyad-dynasty-Islamic-history>
3. Why did the Umayyad Caliphate Collapse?
https://youtu.be/HRbxtEKUwUM?si=4eG_Snh0bjSoTy05

AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏDƏ SOSIAL MÜDAFİƏ VƏ SOSIAL TƏHLÜKƏSİZLİK SİYASƏTİNDƏ ƏLİLLİYİ OLAN ŞƏXSLƏRİN PROBLEMLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Əliyeva Aygün Zaur qızı, BMR, 287, Tarix.

Elmi rəhbər: b.m. Fidan Ələsgərova

Azərbaycan Dilləri Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə sosial dövlət anlayışının əsas istiqamətlərindən biri əhəlinin həssas qruplarının, xüsusilə əlilliyi olan şəxslərin sosial müdafiəsinin təmin edilməsidir. Əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyası, onların hüquqlarının qorunması və layiqli həyat şəraitinin yaradılması dövlət siyasətinin prioritet məsələlərindən biri hesab olunur. Bu baxımdan Azərbaycan və Türkiyə-də həyata keçirilən sosial müdafiə və sosial təhlükəsizlik siyasətinin müqayisəli təhlili mühüm elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Əlillik anlayışı yalnız tibbi məhdudiyyətlərlə deyil, həm də sosial mühitin fərdin imkanlarına uyğunlaşdırılmaması ilə bağlıdır. Müasir yanaşmalara əsasən, əlillik daha çox sosial model

çərçivəsində izah olunur və bu modelə görə əsas problem fərddə deyil, cəmiyyətin yaratdığı maneələrdədir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən qəbul edilmiş “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiya” da bu yanaşmanı dəstəkləyərək dövlətləri inklüziv siyasət həyata keçirməyə çağırır.

Azərbaycanda əlilliyi olan şəxslərin sosial müdafiəsi əsasən dövlət tərəfindən həyata keçirilir və bu sahədə əsas icraedici qurum Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi hesab olunur. Ölkədə əlilliyi olan şəxslərə pensiyalar, sosial müavinətlər və müxtəlif sosial xidmətlər təqdim edilir. Son illərdə reabilitasiya xidmətlərinin genişləndirilməsi, elektron xidmətlərin tətbiqi və sosial proqramların artırılması istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Bununla belə, mövcud sistemdə müəyyən problemlər qalmaqdadır. Xüsusilə əlilliyi olan şəxslərin məşğulluq imkanlarının məhdudluğu, şəhər mühitində fiziki əlçatanlığın yetərli səviyyədə olmaması və sosial integrasiyanın zəifliyi əsas problemlər kimi çıxış edir.

Türkiyədə isə sosial müdafiə sistemi daha çox sığorta əsaslı model üzərində qurulmuşdur və bu sahədə əsas qurum Sosial Güvenlik Kurumu hesab olunur. Türkiyədə əlilliyi olan şəxslərin sosial müdafiəsi daha geniş hüquqi baza ilə tənzimlənir və onların əmək bazarına integrasiyası üçün kvota sistemi tətbiq edilir. Bu sistemə əsasən, müəssisələrdə müəyyən sayda əlilliyi olan şəxsin işlə təmin olunması məcburidir. Bundan əlavə, sosial yardımlar, pensiyalar və tibbi sığorta xidmətləri də geniş şəkildə təqdim olunur. Türkiyənin bu sahədə üstün cəhətlərindən biri əlilliyi olan şəxslərin məşğulluğunun təşviqi və sosial integrasiyanın daha sistemli şəkildə həyata keçirilməsidir. Lakin burada da müəyyən problemlər mövcuddur; xüsusilə regionlar arasında fərqlər və bəzi hallarda sosial stereotiplər bu şəxslərin cəmiyyətə tam integrasiyasına mane olur.

Hər iki ölkənin təcrübəsinin müqayisəsi göstərir ki, Azərbaycan daha çox dövlət əsaslı sosial müdafiə modelinə üstünlük verdiyi halda, Türkiyə sığorta və institusional mexanizmlərə əsaslanan daha kompleks sistem formalaşdırmışdır. Türkiyədə əlilliyi olan şəxslərin əmək bazarına integrasiyası daha effektiv mexanizmlərlə təmin olunur, halbuki Azərbaycanda bu istiqamətdə görülən işlər hələ də inkişaf mərhələsindədir. Bununla yanaşı, Azərbaycanda son illərdə sosial sahədə aparılan islahatlar və rəqəmsallaşma prosesləri müsbət dinamika yaratmışdır.

Nəticə etibarilə qeyd etmək olar ki, hər iki ölkədə əlilliyi olan şəxslərin sosial müdafiəsi sahəsində mühüm addımlar atılsa da, bu sahədə hələ də müəyyən problemlər qalmaqdadır. Azərbaycanın Türkiyə təcrübəsindən faydalanaraq xüsusilə məşğulluq sahəsində kvota mexanizmlərini gücləndirməsi, əlçatan mühitin yaradılmasına daha çox diqqət yetirməsi və inklüziv siyasətin genişləndirilməsi məqsədəuyğun olardı. Ümumilikdə isə, əlilliyi olan şəxslərin sosial müdafiəsi yalnız dövlətin deyil, bütün cəmiyyətin məsuliyyəti kimi qiymətləndirilməli və bu istiqamətdə kompleks yanaşma tətbiq olunmalıdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı. (2006). *Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiya*. BMT Baş Assambleyası, A/RES/61/106.
2. Azərbaycan Respublikasının "Əlilliyi olan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında" Qanunu. (1992, dəyişikliklərlə). Bakı.
3. Türkiyə Cumhuriyeti. (2005). *5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun*. Ankara: Resmî Gazete.
4. Oliver, M. (1990). *The Politics of Disablement*. London: Macmillan.
5. World Health Organization & World Bank. (2011). *World Report on Disability*. Geneva: WHO Press.
6. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi. (2023). *Əlilliyi olan şəxslərə göstərilən sosial xidmətlər haqqında hesabat*. Bakı: ƏƏSMN.
7. Sosial Güvenlik Kurumu. (2023). *SGK İstatistik Yıllığı*. Ankara: SGK Yayınları.

Əməvilər və Abbasilərdən sonra hicri 358-ci ildə Misirə nəzarəti ələ keçirən Fatimilər, hicri təqvimə ilə 259-362-ci illər arasında Əl-Əzhər məscidini tikdilər. Qısa müddət sonra, əhalini şiə İslamına çevirmək məqsədi daşıyan dini tədqiqatlar mərkəzinə çevrildi. Əyyubilər dövründə şiə düşüncəsini təkzib etmək üçün Əl-Əzhər alternativ mədrəsələrin (dini məktəblərin) yaradılması ilə zəiflədildi. Məmlüklər dövründə əvvəlki nüfuzunu bərpa etsə də, Osmanlı dövründə Əl-Əzhər təhsildə əhəmiyyətli irəliləyiş əldə etmədi. Məhəmməd Əli 1805-ci ildə Misirin valisi olduğu vaxtdan Əl-Əzhər alimləri islahat hərəkatına rəhbərlik etdilər. Bu alimlər də 1826-cı ildə Avropaya göndərilən müəllim və tələbələr arasında idilər. 1872-ci ildən 1930-cu ilə qədər Misirdə islahatlar hərəkatı baş verdi və Əl-Əzhər bu islahatdan dolayı yolla təsirləndi. 1930-cu ildən bəri klassik mədrəsə formasından müasir məktəb və fakültə strukturuna keçdi. Dini proqramlara yönəlmiş 3 fakültə ilə fəaliyyətə başlayan Əl-Əzhər tədricən yeni fakültələr əlavə edərək 58 fakültə və 25 tədqiqat mərkəzinə qədər genişləndi. Bu gün dünyanın ən böyük universitetlərindən biridir, təxminən 15.000 beynəlxalq tələbə də daxil olmaqla 115 fərqli ölkədən müsəlman tələbələri qəbul edir [1].

Misirlilər 1922-ci ildə müstəqillik qazanar-qazanmaz Britaniya işğalının ən zərərli tərəfini - təhsil imkanlarının azalmasını aradan qaldırmaq üçün tədbirlər gördülər. Təhsil üçün böyük büdcələr ayırdılar. Misirin 1923-cü ildə qəbul edilmiş ilk konstitusiyası ibtidai təhsili məcburi və vətəndaşlıq hüququ kimi elan etdi. Müstəqil Misir dövləti yürüdəcəyi təhsil siyasəti ilə bağlı tərəddüd edirdi. 1920-1930-cu illər arasında təhsil siyasətini sınaq və səhv yolu ilə müəyyən etməyə və dövlət transformasiya və inkişaf planlarını həyata keçirməyə çalışdı. Bu dövrdə təhsilin hər səviyyəsində islahatlar aparıldı [2].

Ölkədə təhsillə məşğul olan iki nazirlik var: Milli Təhsil Nazirliyi universitetəqədər təhsili planlaşdırır, təşkil edir və idarə edir, Ali Təhsil Nazirliyi isə universitetlərə və ali təhsil müəssisələrinə nəzarət edir. Misirdə uşaq bağçaları, ibtidai və orta məktəblər, liseylər və ali təhsil müəssisələri ölkədə təhsil səviyyələrini təşkil edir. Bütün bu qurumlar Misir Təhsil Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilmiş iyerarxiyanı və tədris planını həyata keçirir. Bundan əlavə, 2012-ci ildən etibarən Əl-Əzhər təhsil sisteminə muxtar status verilib.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. El-Ezher Özəlində Mısır'da Klasik ve Modern Eğitim
<https://dergipark.org.tr/tr/>
2. Modern Mısır Eğitim Sisteminin Temelleri
<https://www.historystudies.net/dergi/tar201512400e6.pdf>

TOLERANCE IN EDUCATION; PREPARING STUDENTS FOR A DIVERSE WORLD.

Roya İsrafilzadə Mubariz

394-i, International Relations and Regional Studies, İsrailovaro5@gmail.com

section: Political Science Instructor: Hacaliyeva Günel Mehman

Diversity in education is now a global reality. Schools around the world are becoming more diverse because of migration, including immigrants, refugees, and asylum seekers. At the same time, students may experience problems such as intolerance, social exclusion, and feelings of isolation. Diversity in education also includes differences in gender, religion, socioeconomic background, disability, and sexual orientation, which create challenges for educational systems. Schools must provide equal opportunities for all students while also achieving high academic standards and

preparing young people for society and the labor market. Many educational policies focus on improving immigrant students' academic results or language skills. However, less attention is often given to creating inclusive classrooms and developing tolerance among students. Tolerance is an important value in democratic societies. In general, it means respecting and accepting differences between people. In education, tolerance is connected to civic values, intercultural understanding, and equal rights for different groups. Research shows that tolerance can be influenced by many factors, including students' personal backgrounds, school environments, and national contexts. For example, open classroom discussions and interaction with students from different backgrounds can help develop more tolerant attitudes. Although many studies have explored tolerance in education, some gaps still exist. Most research focuses mainly on attitudes toward immigrants and does not fully examine tolerance toward other groups. Therefore, further research is needed to better understand how schools can promote tolerance among young people. [1,p.19]

In today's world, conflicts and human rights problems are often caused by intolerance based on religion, ethnicity, or beliefs. Education can play an important role in reducing these problems by teaching tolerance from an early age. When students learn to respect different cultures and perspectives, they are better prepared to live peacefully in a diverse society. Tolerance education is not only about academic knowledge but also about values such as respect, understanding, and coexistence. If schools focus only on basic subjects and ignore these values, students may grow up without the skills needed to deal with diversity. As a result, they can be more easily influenced by negative ideas like fear or hate toward others. To be effective, tolerance should be included in school systems through updated textbooks and proper teacher training. Teachers need to create a positive classroom environment where diversity is accepted and discussed openly. This helps students develop critical thinking and learn how to live together peacefully. [2.]

Higher education plays an important role in developing tolerance among students who come from different cultural, religious, and social backgrounds. Universities are often multicultural environments where students interact with people from various ethnicities and languages. Because of this diversity, it is necessary to design learning systems that help students understand and respect each other. Tolerance education in universities should not only focus on theory but also on practical values such as respect, cooperation, and peaceful communication. When students learn accept differences, they can build better relationships and

live together more comfortably. This also helps them develop important skills for the future. In addition, tolerance learning supports the development of global citizenship. Students learn to respect themselves, others, and their environment, while also understanding the importance of truth and equality. Such education prepares them to face global challenges and become responsible members of society. [3, p. 116-120]

Education plays a key role in promoting tolerance and managing diversity in schools. Students come from different cultural, social, and economic backgrounds, and learning to respect these differences is important for peaceful coexistence. When schools include tolerance education in their programs, students develop values such as empathy, fairness, and understanding of others. Research shows that tolerance is influenced not only by individual characteristics but also by classroom and school environments. Open discussions, cooperative activities, and interaction with diverse peers help students improve their attitudes toward others. This kind of education prepares young people to live in a multicultural society and to become responsible citizens. Furthermore, tolerance education encourages students to recognize social rights, respect different groups, and apply democratic principles in everyday life. Including these activities in schools contributes to creating inclusive and supportive learning environments where diversity is valued. [4, vol11] In many societies, growing cultural and religious diversity has made tolerance and respect for differences more important than ever. Education can help students understand and value diversity by including lessons that encourage empathetic and respectful behavior. This study reports how a redesigned university course based on Islamic values improved students' understanding of tolerance and respect for diversity. Students learned to connect class activities with real-life situations and to interact positively with peers from different backgrounds. The findings suggest that when courses focus on practical and reflective learning, students develop attitudes that support peaceful and respectful coexistence in diverse societies. [5, p.212]

Literature:

1. Teaching Tolerance in a Globalized World Andrés Sandoval-Hernández
<https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-78692-6>
2. Thames, K. (2022). How Teaching Tolerance Can Promote Peace. United States Institute of Peace.
https://www.usip.org/publications/2022/09/how-teaching-tolerance-can-promote-peace?utm_source=chatgpt.com
3. Mahpudz, A., & Palimbong, A. (2022). Designing Tolerance Learning in Higher Education to Prepare Students as Global Citizens. Atlantis Press.
https://www.usip.org/publications/2022/09/how-teaching-tolerance-can-promote-peace?utm_source=chatgpt.com
4. Sakallı, Ö., Tlili, A., Altınay, F., Karaatmaca, C., Altınay, Z., & Dağlı, G. (2021). The Role of Tolerance Education in Diversity Management
<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/21582440211060831>
5. Aderibigbe, S. A., Idriz, M., Alzouebi, K., AlOthman, H., Hamdi, W. B., & Companioni, A. A. (2023). Fostering Tolerance and Respect for Diversity through the Fundamentals of Islamic Education.
https://www.mdpi.com/2077-1444/14/2/212?utm_source=chatgpt.com

FATHER BUSH AND SON BUSH: A STUDY OF U.S. IRAQ POLICY

Nazifa Gadirova Mohubbat

394-i, International Relations and Regional Studies,

nazifagadirova@gmail.com, section: Political Sciences

Instructor: Hacaliyeva Gunel

The foreign policies of George H.W. Bush (1989–1993) and George W. Bush (2001–2009) are compared in this thesis to identify differences and similarities in their approaches to Iraq. It focuses on leadership style, decision-making, and U.S. strategic interests in the Middle East [1, p. 5].

This analysis first examines George H.W. Bush's cautious and pragmatic approach. In response to Iraq's 1990 invasion of Kuwait, he focused on building an international coalition and securing United Nations authorization before launching Operation Desert Storm. His planning considered military objectives alongside political, humanitarian, and regional stability concerns. Importantly, he chose not to remove Saddam Hussein from power after liberating Kuwait, anticipating the risks of long-term occupation and regional destabilization. This approach highlights careful, multilateral intervention aimed at achieving goals while maintaining legitimacy and minimizing future costs [2].

By comparison, this study looks at George W. Bush's approach as more assertive and ideologically driven. After the September 11 attacks, his administration emphasized preemptive action, citing alleged weapons of mass destruction. Military intervention occurred despite limited international support, showing a readiness to act unilaterally. Using a poliheuristic perspective, options like inaction were eliminated early, leaving military intervention as the main choice. Advisor influence, particularly from military-focused voices, played a significant role, leading to a fast push for regime change [4, p. 12].

Despite these differences in style and method, continuity in U.S. Iraq policy can be observed across both presidencies. Strategic goals—regional stability, containment of threats, and U.S. influence—remained central, with George W. Bush's policies adjusting rather than completely changing these objectives. The main differences are in execution: H.W. Bush emphasized coalition legitimacy and incremental engagement, whereas W. Bush favored unilateral action under domestic political pressures and ideological motivations [1, p. 15; 3, p. 30].

Overall, this paper compares the two presidencies to show how leadership style, domestic politics, and consistent strategic goals shape U.S. foreign policy. While George W. Bush pursued Iraq more aggressively, his objectives—regional stability, containment, and U.S. influence—reflect a continuation of his father's strategy. Examining the cognitive, poliheuristic, and historical factors provides insight into presidential decision-making, demonstrating that differences in style can coexist with overarching policy continuity [1, p. 25; 4, p. 18].

Literature:

1. **Smith, J.** *Like Father, Like Son: A Comparison of the Foreign Policies of George H.W. Bush and George W. Bush*. ResearchGate.
https://www.researchgate.net/publication/40905804_Like_Father_Like_Son_A_Comparison_of_the_Foreign_Policies_of_George_HW_Bush_and_George_W_Bush
2. **USA Today Editorial.** *George H.W. Bush: Careful Leader, Best Outcome in Iraq Gulf War*. USA Today.
<https://www.usatoday.com/story/opinion/2018/12/05/george-h-w-bush-careful-leader-best-outcome-iraq-gulf-war-column/2190726002/>
3. **Johnson, L.** *A Historical Analysis of U.S. Foreign Policy in the Gulf*. Durham University E-Thesis.
<https://etheses.durham.ac.uk/id/eprint/501/1/>
4. **Miller, R.** *Poliheuristic Decision-Making Analysis: President George W. Bush and the Decision on Iraq*. Air University.

KAZAN TATARLARININ İCTİMAİ – SİYASİ DURUMU (XX ƏSRİN SONU – XXI ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİ)

Bölmə: Tarix

İbadov Rəşad İlham

Elmi rəhbər: T.F.D. dosent Qasimov Emil Abgöl

Fakültə: BMQrup: 293B R

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəlləri Kazan tatarlarının ictimai-siyasi həyatında fundamental transformasiyalar və mühüm dəyişikliklərlə xarakterizə olunur. 1991-ci ildə SSRİ-nin süqutu ilə Tatarıstan Respublikası yeni siyasi inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Bu dövrdə tatar ziyalıları və siyasi elitası qarşısında duran prioritet məsələ milli kimliyin qorunması və respublikanın siyasi muxtariyyətinin genişləndirilməsi olmuşdur.

1990-cı ildə qəbul edilmiş “Dövlət Suverenliyi haqqında Bəyannamə” respublikanın yeni hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsində tarixi rol oynamışdır [1, s. 85]. 1992-ci il referendumu isə əhalinin mütləq əksəriyyətinin suverenlik ideyasını və müstəqil daxili siyasət kursunu dəstəklədiyini rəsmən təsdiq etmişdir [2, s. 112]. Bu hadisələr Kazan tatarlarının milli-siyasi fəallığının və özünüdərk prosesinin sürətlə artmasına birbaşa təkan vermişdir.

Lakin XXI əsrin əvvəllərindən Rusiya Federasiyasında mərkəzləşmə meyillərinin güclənməsi Tatarıstanın geniş muxtariyyət səlahiyyətlərinə müəyyən məhdudlaşdırıcı təsir göstərmişdir [3, s. 139]. Buna baxmayaraq, tatar xalqı global çağırışlar fonunda öz milli identikliyi qoruyub saxlamağa nail olmuşdur. Milli mədəniyyətin intibahı, ana dilinin mühafizəsi və ictimai təşkilatların sistemli fəaliyyəti bu mürəkkəb prosesdə mühüm strateji rol oynamışdır [4, s. 203].

Ədəbiyyat siyahısı:

- 1.Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər. Bakı, 2012.
- 2.Graney, K. Of Khans and Kremlins. 2009.
- 3.Sakwa, R. Russian Politics and Society. 2020.
- 4.Hahn, G. Russia's Ethnic Politics. 2007.

THE OCCUPATION OF KARABAKH AND THE CRIME OF URBICIDE: POLITICAL AND LEGAL ASPECTS

Bakhtiyar Yusifzadə İslam oğlu, BMR, 369A, Law

Elmi rəhbər: PhD in law, Associate professor Mehriban Babakhanova Eldar

Azərbaycan Dillər Universiteti

The occupation of Karabakh should not be seen only as a geopolitical conflict. It is also a deeply human story marked by loss, displacement, and the destruction of entire urban environments. Cities like Aghdam, Fuzuli, Jabrayil, Zangilan, and Shusha were once active social spaces where everyday life continued through schools, markets, and neighborhoods. However, during the years of occupation, many of these places were either destroyed or left in conditions that made return extremely difficult. Because of this, the concept of “urbicide” becomes relevant, as it describes not just physical destruction but the deliberate damage to urban life itself.

Urbicide is not only about ruined buildings. It also means the loss of a city's identity, including its social connections, cultural meaning, and historical continuity. Aghdam is one of the clearest examples. Much of the city was destroyed to the point that it no longer functioned as a real urban space. Similar situations could be seen in Fuzuli and Jabrayil, where the level of destruction was so severe that these cities almost disappeared for many years. In my opinion, describing this simply as "war damage" is not enough, because the scale of destruction suggests something more systematic and deeper (1).

From a political perspective, the occupation challenged the principle of territorial integrity, which is central in international relations. Although Azerbaijan's sovereignty over these territories was widely recognized, this did not immediately solve the conflict. The United Nations Security Council adopted several resolutions in 1993 calling for withdrawal, but in practice they were not implemented for a long time. This situation shows that international law does not always work effectively when there are strong political interests involved (2).

The legal aspect becomes even more important when we look at cities like Shusha. This city has a special cultural and historical value, so its destruction is not only a physical loss but also a cultural one. According to international humanitarian law, especially the Geneva Conventions, cultural sites and civilian infrastructure must be protected. If such places are intentionally damaged without clear military necessity, this could be considered a violation of international law and even a war crime (3). Another important issue is the long-term human impact. The destruction of cities like Zangilan and Fuzuli forced many people to live away

ABŞ-AZƏRBAYCAN MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ YENİ MƏRHƏLƏ

Məmmədova Aysel Mirislam qızı, qrup 485, Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq fakültəsi, e-ünvan: mammadovaysel338@gmail.com, bölmə: Beynəlxalq münasibətlər

Elmi rəhbər: Əkbərli Nərmən

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Bildiyimiz kimi ABŞ-in Cənubi Qafqazla bağlı mühüm geosiyasi, geoiqtisadi, təhlükəsizlik maraqları var və getdikcə regionun əhəmiyyəti Vaşinqton üçün daha da artmaqdadır. Donald Trampın yenidən prezident seçilməsi ilə ABŞ-Azərbaycan münasibətlərinin yenidən normallaşması, yeni mərhələyə keçidi müşahidə olunur. Prezident İlham Əliyevin son Vaşinqton səfəri və əldə olunan razılaşmalar münasibətlərdə yeni mərhələnin təsdiqi kimi qəbul edilə bilər. [3]

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində ABŞ-la əməkdaşlıq edən dövlətlər onun siyasi və iqtisadi dəstəyindən faydalanmaq imkanına malik olur. Azərbaycan ilə ABŞ münasibətləri də bir sıra amillərlə şərtlənir. Bu amillərə Azərbaycanın əlverişli geosiyasi mövqeyi, həmçinin müstəqil xarici siyasət yürütməsi daxildir ki, bu da ABŞ üçün Azərbaycanı strateji tərəfdaş kimi əhəmiyyətli edir.

Prezident İlham Əliyevin ötən ilin avqust ayında ABŞ-a işgüzar səfəri çərçivəsində aparılan müzakirələr, Prezident Donald Trampın iştirakı ilə üçtərəfli Zirvə Görüşünün keçirilməsi, imzalanan sənədlər, Ermənistanla Azərbaycan arasında sülh sazişinin paraflanması və Birgə Bəyannamənin imzalanması münasibətlərdə yeni mərhələ hesab edilir.

Eyni zamanda Prezident İlham Əliyevin ABŞ-a səfəri zamanı Strateji Tərəfdaşlıq Xartiyasının hazırlanması məqsədilə Strateji İşçi Qrupunun yaradılması haqqında anlaşma memorandumu imzalanmışdır. Münasibətlərin müsbət istiqamətdə inkişafının davamı olaraq ABŞ-ın Vitse-prezidenti Cey. Di. Vensin fevralın 10-da ölkəmizə səfəri zamanı isə "Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Amerika Birləşmiş Ştatları Hökuməti arasında Strateji Tərəfdaşlıq Xartiyası" imzalanmışdır.[1]

Münasibətlərdə yeni mərhələdə təhlükəsizlik və müdafiə sahəsində əməkdaşlıq da ön plandadır. Azərbaycan regionda sabitliyin təmin olunmasında mühüm aktor kimi qiymətləndirilir. Bildiyimiz

kimi, terrorizmə qarşı mübarizə, sərhədlərin təhlükəsizliyi və beynəlxalq sülhməramlı missiyalarda iştirak 2 dövlət arasında əməkdaşlığın əsas istiqamətlərindəndir.[1]

ABŞ–Azərbaycan əlaqələrinin əsas istiqamətlərindən biri də enerji sahəsində əməkdaşlıqdır. Azərbaycan Avropanın enerji təhlükəsizliyində mühüm rol oynayan dövlətlərdəndir. Xüsusilə Cənub Qaz Dəhlizi kimi strateji layihələr ABŞ tərəfindən dəstəklənir.[2]

Müstəqillik qazandıqdan sonra müxtəlif mərhələlərdən keçən Azərbaycan-ABŞ münasibətləri bu gün strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə yüksəlib. Nəticə etibarilə, ABŞ–Azərbaycan münasibətlərində yeni mərhələ daha çox pragmatik əməkdaşlıq, regional sabitliyin təmin olunmasına yönəlmişdir. Bu münasibətlərin inkişafı həm regional, həm də global səviyyədə təhlükəsizlik və iqtisadi əməkdaşlıq baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.[3]

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Charter on Strategic Partnership between the Government of the United States of America and the Government of the Republic of Azerbaijan <https://az.usembassy.gov/us-azerbaijan-charter/>
2. Central Asia and the Caucasus Center for Social and Political Studies: http://www.ca-c.org
3. US-Azerbaijan relations in the context of new geopolitical realities <https://aircenter.az/en/single/us-azerbaijan-relations-in-the-context-of-new-geopolitical-realities-2001>

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК НОВЫЙ ОБЪЕКТ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ КОНКУРЕНЦИИ

Преподаватель: Рамазанова Айтен

Студентка: Нуреддинова Алина

Группа: 192R

Факультет: Международные отношения и Регионоведение

В последние годы искусственный интеллект перестал восприниматься исключительно как направление научных исследований и стал важным фактором мировой политики и экономики. Технологии, основанные на обработке больших данных, машинном обучении и автоматизации процессов, активно внедряются в различные сферы жизни общества. Это приводит к тому, что государства начинают рассматривать развитие искусственного интеллекта не только как инструмент модернизации, но и как средство укрепления своего положения на международной арене...[1]

Современная геополитическая конкуренция во многом связана с борьбой за технологическое лидерство. Если в прошлом ключевыми ресурсами считались природные богатства или военная мощь, то сегодня всё большее значение приобретают знания, инновации и способность быстро внедрять новые технологии. Искусственный интеллект позволяет повышать производительность труда, оптимизировать управление экономическими процессами и создавать принципиально новые отрасли. В результате страны, которые активно инвестируют в цифровое развитие, получают дополнительные преимущества в глобальной конкуренции.

Одним из наиболее заметных проявлений этой тенденции является соперничество ведущих мировых центров силы. Так, США традиционно занимают лидирующие позиции благодаря развитой научной базе, крупным технологическим компаниям и значительным инвестициям в инновации. В то же время Китай демонстрирует высокие темпы развития цифровых технологий, уделяя особое внимание государственным программам поддержки искусственного интеллекта. Европейский союз, в свою очередь, делает акцент на правовом

регулировании и этических стандартах использования новых технологий[2]. Таким образом, формируются различные модели развития ИИ, каждая из которых отражает особенности политической и экономической системы конкретного региона.

Особое значение в условиях цифровой трансформации приобретает контроль над информационными ресурсами. Для эффективной работы интеллектуальных систем необходимы большие объёмы данных, поэтому государства стремятся развивать национальные цифровые платформы и укреплять кибербезопасность. Одновременно усиливается конкуренция за квалифицированные кадры - специалистов в области программирования, анализа данных и инженерии. Миграция талантов становится важным фактором, способным повлиять на баланс сил в мировой экономике. Искусственный интеллект также оказывает заметное влияние на сферу международной безопасности. Использование автономных систем, технологий распознавания и интеллектуальных средств разведки меняет характер военных конфликтов и повышает значение киберпространства. С одной стороны, это способствует повышению эффективности обороны, с другой - увеличивает риски возникновения новых угроз. В связи с этим всё чаще поднимается вопрос о необходимости международного сотрудничества и выработки общих правил применения искусственного интеллекта, чтобы предотвратить его использование в деструктивных целях[3].

Для Азербайджана развитие цифровых технологий и искусственного интеллекта имеет стратегическое значение в контексте устойчивого развития. Страна стремится диверсифицировать экономику, снижать зависимость от сырьевого сектора и формировать инновационную среду. Важную роль в этом процессе играет модернизация системы образования, развитие научных исследований и поддержка технологического предпринимательства. Идеи укрепления государственности, экономической самостоятельности и интеграции в мировое сообщество, связанные с политическим курсом Гейдар Алиев в современных условиях получают новое содержание через внедрение цифровых решений и развитие человеческого капитала.

Наряду с положительными аспектами, развитие искусственного интеллекта сопровождается и определёнными вызовами. Среди них - возможное сокращение рабочих мест в традиционных отраслях, усиление цифрового неравенства между странами, а также проблемы защиты персональных данных. Эти факторы требуют взвешенной государственной политики, направленной на адаптацию общества к новым технологическим условиям. Важно не только внедрять инновации, но и обеспечивать их социальную направленность и доступность для широких слоёв населения[4].

Таким образом, искусственный интеллект становится новым объектом геополитической конкуренции, оказывая влияние на экономическое развитие, международную безопасность и структуру глобального взаимодействия государств. В будущем именно уровень технологического развития, способность к инновациям и эффективность образовательной системы будут во многом определять место страны в мировой иерархии. Поэтому инвестиции в науку, цифровую инфраструктуру и подготовку специалистов являются необходимым условием устойчивого роста и укрепления национального суверенитета.[5]

Список литературы

1. OECD AI Policy Observatory//<https://oecd.ai/en/>
2. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach
<https://aima.cs.berkeley.edu/>
3. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution
<https://www.weforum.org/about/the-fourth-industrial-revolution-by-klaus-schwab/>
4. SIPRI. Artificial Intelligence and International Security

THE DEMAND BEHIND MODERN SLAVERY – LEGAL FAILURES TO DETER EXPLOITATION MARKETS

Firuzza Azizova Ibrahim

394-I, International relations and Regional Studies,

ezizova.f.05@gmail.com **Section: Law**

Instructor: Gunel Hacaliyeva Mehman

Azerbaijan University of Languages, Baku

Discussions of modern slavery often focus on victims and their vulnerabilities, but one key factor is often overlooked: demand. Modern slavery continues because there is strong demand for cheap labor, sexual services, and illegal profits. While legal systems exist to combat exploitation, they often fail to reduce demand or hold all responsible parties accountable.

The demand for cheap labor drives companies to reduce costs, sometimes through exploitation. Workers may be underpaid, forced to work long hours, or controlled through threats and debt. Consumers also play a role by seeking low prices, indirectly supporting systems that rely on exploited labor. This shows that modern slavery is not only a criminal issue but also embedded in everyday economic activity.[1]

Demand similarly drives sexual exploitation. Industries with a continuous need for new individuals encourage traffickers to supply victims, often through deception, coercion, or force. The internet has worsened the problem, making sexual services easier to access and advertise. As long as there is demand, traffickers will continue to operate.

Human trafficking connects demand and exploitation. Traffickers recruit, transport, and control vulnerable individuals, often using fear, violence, or confiscation of documents to maintain control. Vulnerable populations include those facing poverty, unemployment, or lack of education. In this way, trafficking functions as a supply chain supporting modern slavery.[2]

Although many countries have laws against trafficking and forced labor, enforcement is often weak.[3] Cases may not be properly investigated, and few offenders face punishment, reducing the deterrent effect. Legal systems frequently focus only on traffickers, neglecting the role of buyers, companies, or other actors who create demand, a significant proportion of police income is derived as a result of their tolerance of trafficking as the result of the corrupt regimes.[4]

Case studies illustrate the global reach of exploitation. In the UK, labor abuses occur in small service industries such as nail salons and car washes. Qatar has seen large-scale exploitation of migrant workers in construction projects. Thailand's fishing industry has involved forced labor, while sexual exploitation often targets individuals from Romania and Moldova trafficked into wealthier European markets. Legal instruments often fail to detect these abuses due to hidden locations, complex supply chains, limited inspections, lack of resources, and victims' fear of authorities, deportation, or retaliation.

Modern slavery is also hidden and normalized. Exploitation occurs in private homes, remote workplaces, or online spaces, making detection difficult. Society's acceptance of cheap goods and services reduces pressure to address the issue.

In conclusion, modern slavery persists because of strong demand and insufficient legal responses. Effective solutions require reducing demand, strengthening enforcement, and holding all actors—including businesses and consumers—accountable. Without these changes, exploitation will remain a profitable and ongoing problem.

References:

1. LeBaron, G. (2020). *Combatting Modern Slavery: Why Labour Governance is Failing and What We Can Do About It*. Cambridge: Polity Press
https://www.politybooks.com/bookdetail?book_slug=combatting-modern-slavery-why-labour-governance-is-failing-and-what-we-can-do-about-it--9781509513666
2. Shelley, L. (2010). *Human Trafficking: A Global Perspective*. Cambridge University Press. Page 3
https://assets.cambridge.org/9780521113816/excerpt/9780521113816_excerpt.pdf
3. International Dalit Solidarity Network. (2025). *Written Evidence to the Joint Committee on Human Rights (FLS0016)*. UK Parliament. <https://committees.parliament.uk/committee/93/human-rights-joint-committee/publications/written-evidence/?page=9>
4. Joint Committee on Human Rights. (2025). *Forced labour in global supply chains: Report*. UK Parliament, HL Paper 123 / HC 456.
<https://publications.parliament.uk/pa/jt5901/jtselect/jtrights/633/report.html>

SOFT POWER COMPETITION BETWEEN THE EU AND CHINA IN EASTERN EUROPE

Turana Aliyeva Mushfiq

394-i, International Relations and Regional Studies, aliyeva01122005@gmail.com, section:

Political Sciences

Instructor: Gunel Hajaliyeva

Azerbaijan University of Languages, Baku

The European Union maintains a structural advantage in Eastern Europe through its normative and institutional forms of soft power, while China's growing economic and cultural engagement offers an alternative model that challenges EU influence but has not yet fully replaced it.

The concept of soft power, introduced by Joseph Nye in the late 1980s, refers to the ability to influence others through attraction, including culture, values, and policies rather than coercion. [1] In Eastern Europe, the region's political and historical identity has been strongly shaped by the Cold War and the division known as the "Iron Curtain." [2] Today, Eastern Europe has become an important space for geopolitical competition between the European Union and China. For the EU, the region represents a natural area of influence due to geographical proximity, political integration, and shared institutional frameworks, while China views it as both an economic opportunity and a strategic partner.

From China's perspective, relations with CEE countries are shaped by historical and economic narratives, particularly shared socialist experiences during the Cold War and early diplomatic ties after 1949. China also emphasizes common historical struggles to promote a sense of solidarity. A key framework is the Belt and Road Initiative, through which China invests in transport, energy, and logistics projects, including railway modernization and highway construction in countries like Serbia and Hungary, increasing its regional presence. [3] Another platform is the "17+1" (now "14+1") cooperation format, focusing on trade, investment, and political dialogue, allowing China to expand its economic presence and strengthen bilateral ties, sometimes bypassing broader EU structures. However, this approach has limitations. Most CEE countries are now integrated into Western institutions such as the EU and NATO, and their political systems differ from China's. Some,

including the Czech Republic and Lithuania, have criticized China's human rights policies, limiting its soft power in the region. [4]

The European Union exercises soft power in Eastern Europe through proximity, institutional integration, and shared values, making it a key political and economic partner in the region. A main tool is the Eastern Partnership (EaP), which promotes cooperation in economic development, governance, environmental protection, and civil society. It encourages partner countries to align with EU standards, particularly in democracy, rule of law, and market economy principles. [5, p. 15] The EU also offers incentives such as access to its internal market, financial assistance, and prospects for deeper integration. Education, mobility, and reform programs strengthen long-term ties, while a flexible approach allows countries to choose their level of cooperation. [5, p. 17]

The European Union and China use different soft power models in Eastern Europe. The EU relies on long-term integration, shared values, and institutional cooperation, creating deeper and more sustainable influence. China, by contrast, focuses on economic engagement and infrastructure investment, achieving quicker but more limited, transactional impact. While China has expanded its presence through initiatives like the Belt and Road Initiative, its influence remains less embedded in political and societal structures. Due to its proximity, established partnerships, and strong normative framework, the EU continues to play the dominant role in the region, though China's growing economic presence is increasing competition.

Literature

1. What Is Soft Power by CFR Education (May 16, 2023)
<https://education.cfr.org/learn/reading/what-soft-power>
2. The concept of "Eastern Europe" in past and present by Thomas Grob
<https://www.unibas.ch/en/News-Events/Uni-Nova/Uni-Nova-126/Uni-Nova-126-The-concept-of-Eastern-Europe-in-past-and-present.html>
3. China's perception, goals, and foreign policy for Central and Eastern Europe (January 31, 2025)
<https://top-center.org/en/analytics/3721/chinas-perception-goals-and-foreign-policy-for-central-and-eastern-europe>
4. Why Lithuania and Czechia are pursuing closer ties with Taiwan (March 8, 2023)
<https://emerging-europe.com/why-lithuania-and-czechia-are-pursuing-closer-ties-with-taiwan/>
Boosting the EU's soft power in Eastern Partnership countries by Michael Gahler (2021)
<https://www.martenscentre.eu/wp-content/uploads/2021/07/3.pdf>

РОЛЬ ЖЕНЩИН В МИРНЫХ ПЕРЕГОВОРАХ

Автор: Дадашова Радмила Фуад гызы 365R, BMR, dadashovaradmila520@gmail.com,

Международное право

**Научный руководитель: Преподаватель Достияри Назиля Камиль гызы
Азербайджанский Университет Языков, Баку**

Одной из особенностей современной дипломатии остается ограниченное участие женщин на высоких дипломатических должностях и в переговорах. По данным ООН и Межпарламентского союза на начало 2025 года, женщины занимают лишь 22,9% министерских постов, возглавляют менее 10% правительств. [6, с. 1-3] В Резолюции Совета Безопасности ООН №1325 «Женщины, мир и безопасность», упомянута необходимость равноправного участия женщин в принятиях решений в предотвращении и урегулировании конфликтов. [4] Несмотря на это, история политики знает таких выдающихся женщин-лидеров, как Маргарет

Тэтчер, Индира Ганди, Беназир Бхутто и другие. Особое место в мирных переговорах занимает первый вице-президент Азербайджана Мехрибан Алиева. Ее гуманитарная деятельность – это форма «мягкой силы», которая подготавливает почву для успешных мирных переговоров.

23 февраля 2016 года состоялось открытие катакомб святых Марчеллино и Пьетро, реставрация которых была проведена по инициативе Фонда Гейдара Алиева. Мероприятие во Дворце Массимо посетила Мехрибан Алиева. Профессор Фабрицио Бисконти поблагодарил её за вклад в сохранение исторического наследия.^[1]

16 декабря 2017 года Мехрибан Алиевой был вручен орден святой равноапостольной княгини Ольги II степени. Орден вручен за помощь Русской Православной Церкви, а также за укрепление дружбы между Россией и Азербайджаном. 3 мая 2025 года ей вручили тот же орден, но уже I степени.^[2]

По инициативе президента Фонда Гейдара Алиева Мехрибан Алиевой, 11 февраля 2023 года, в связи с огромным ущербом от лесного пожара в Турции, пострадавшим было направлено более 36 тонн гуманитарной помощи. Мехрибан Алиева лично распределяла помощь среди получивших ранения в зоне катастрофы. ^[3]

В рамках государственных и общественных инициатив предоставлена большая помощь пострадавшим и ветеранам Отечественной войны, при сотрудничестве Фонда Гейдара Алиева и Фонда YAŞAT. Проводятся программы по восстановлению здоровья, привлекая высококвалифицированных специалистов с Израиля. Осуществляются операции по имплантации и восстановлению зрения ветеранов. Благодаря труду уважаемой Мехрибан Алиевой, происходит сбор и распределение помощи гражданам и по сей день. ^[7]

Также в своей международной деятельности Мехрибан Алиева активно участвует в мероприятиях, направленных на решение глобальных экологических и социальных проблем. Примером этому может послужить подписание «Декларации о глобальном обязательстве по нулевым отходам» в Самарканде в ноябре 2022 года, которая призывает страны и организации к эффективному использованию ресурсов и реализации целей Парижского соглашения и Повестки дня ООН на период до 2030 года. ^[5]

Опыт последних лет доказывает, что участие женщин в мирных переговорах повышает их эффективность и способствует долгой службе соглашений. Женщины вносят особый вклад, учитывая социальные и гуманитарные аспекты, права человека и укрепление доверия между сторонами. Деятельность таких лидеров, как Мехрибан Алиева, демонстрирует, что женское участие делает переговоры более всесторонними и способствует устойчивому миру и международному сотрудничеству.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Катакомбы святых Марчеллино и Пьетро. – Текст : электронный // Фонд Гейдара Алиева : [официальный сайт]. – URL: <https://heydar-aliyev-foundation.org/ru/content/view/92/3349/Saint-Marcellino-and-Pietro%27s-catacombs/> (дата обращения: 11.03.2026).

2. Первый вице-президент Азербайджана Мехрибан Алиева удостоена высокой награды Русской православной церкви. – Текст : электронный // АЗЕРТАДЖ : [информационное агентство]. – 2017. – 16 декабря. – URL: <https://azertag.az/ru/xeber/1121672> (дата обращения: 13.03.2026).

3. По указанию Мехрибан Алиевой в Турцию вылетел еще один самолет с гумпомощью. – Текст : электронный // Газета «Каспий». – 2023. – 11 февраля. – URL: <https://kaspiy.az/po-ukazaniyu-mehriban-alievoj-v-turciyu-vyletel-eshe-odin-samolet-s-gumpomoshyu-foto> (дата обращения: 05.03.2026).

4. Резолюция Совета Безопасности ООН 1325 (2000), принятая Советом Безопасности на его 4213-м заседании, 31 октября 2000 года. – Текст : электронный // Организация Объединенных Наций : [сайт]. – URL: <https://peacemaker.un.org/ru/documents/sres1325-rezolyuciya-soveta-bezopasnosti-o-zhenschinakh-mire-i-bezopasnosti> (дата обращения: 05.03.2026).

5. First Lady of Azerbaijan Mehriban Aliyeva signed the Global Commitment to Zero Waste for the World, our Common Home. – Text : electronic // Official website of the President of the Republic of Azerbaijan. – 2022. – 11 November. – URL: <https://president.az/en/articles/view/57826> (дата обращения: 12.03.2026).

6. Gendering Diplomacy and International Negotiation / edited by Karin Aggestam, Ann E. Towns. – New York : Palgrave Macmillan, 2018. – P. 1–3.

7. Israeli doctors completed examination and treatment of Azerbaijani veterans. – Text : electronic // APA News Agency : [site]. – 2021. – 11 March. – URL: https://en.apa.az/social/Israeli-doctors-completed-examination-and-treatment-of-Azerbaijani-veterans-coloredVIDEOcolor-344267?utm_source (дата обращения: 11.03.2026).

Мультикультурализм в системе международных отношений

Самедзаде Вилаят Омар оглу, BMR qr. 480r, vsamedov891@gmail.com

Научный руководитель: доцент Кунина Ирина Александровна

Азербайджанский Университет Языков г. Баку

В современных условиях развития международных отношений мультикультурализм приобретает особое значение как фактор, способствующий укреплению стабильности и сотрудничества между государствами. В условиях глобализации усиливается взаимодействие различных культур, что требует формирования новых подходов к межгосударственным отношениям, основанных на принципах уважения культурного разнообразия и диалога цивилизаций.

Мультикультурализм в международных отношениях проявляется прежде всего через культурную дипломатию и механизмы «мягкой силы». Государства стремятся продвигать свои культурные ценности на международной арене, используя образовательные программы, культурные обмены и гуманитарные проекты. Это способствует формированию позитивного имиджа страны и укреплению её позиций в мировой политике. Таким образом, культура становится важным инструментом внешней политики. [1,3] Особую роль мультикультурализм играет в предотвращении международных конфликтов. Исторически многие конфликты возникали на почве этнических и религиозных противоречий. В современных условиях развитие диалога культур позволяет снижать уровень напряжённости и создавать условия для мирного сосуществования различных народов. В рамках международных объединений государства с различными культурными традициями взаимодействуют друг с другом, что требует поиска компромиссов и уважения культурных различий. Это особенно важно для обеспечения устойчивого развития, так как стабильность международной системы во многом зависит от способности государств сотрудничать, несмотря на культурные различия. [2,4]

Таким образом, мультикультурализм выступает важным элементом современной системы международных отношений. В условиях глобализации значение мультикультурализма

продолжает возрастать, превращая его в один из ключевых факторов устойчивого развития мировой политики. [2,3]

Литература:

1. Эльчин Зейналов – –
https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2016_1036.pdf&ved=2ahUKEwi7-uTl3sKTAxXKRfEDHZaBIzEQFnoECBkQAQ&usg=AOvVaw1jMftC2wReIMpaoEoFoxGA
2. Майтиева Р.А. – Межкультурный подход и мультикультурализм в разных странах в современных многокультурных обществах –
https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://cyberleninka.ru/article/n/mezhkulturnyy-podhod-i-multikulturalizm-v-raznyh-stranah-v-sovremennyh-mnogokulturnyh-obschestvah&ved=2ahUKEwj8dv4nJiTAXWeQ_EDHQTdMzAQFnoECFIQAQ&sqi=2&usg=AOvVaw3EHtpggg3b9gU2qddqfbV
3. Черняк А.В. – Мультикультурализм и миграционная политика –
https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://cyberleninka.ru/article/n/multikulturalizm-i-migratsionnaya-politika&ved=2ahUKEwjG1sWKnpITAXWdQvEDHd_QJds4ChAWegQILRAB&usg=AOvVaw1oXy_nFhmVi9quLInjqFfC
4. Мультикультурализм в международных отношениях ;
https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://studme.org/203109/politologiya/multikulyuralizm_mezhdunarodnyh_otnosheniyah&ved=2ahUKEwijt9KJ4MKTAxUMBdsEHR2OMOU4ChAWegQIMBAB&usg=AOvVaw0hR9z974YfwkF5J5PJpE-H

NACHHALTIGE ENTWICKLUNG DURCH JUGEND, WERTE UND TRADITIONEN

**Zakirli Zeynəb Mikayıl qızı, 415r, İngilis və alman dilləri fakültəsi
zakirliz1912@gmail.com**

**Elmi rəhbər: b/m Gülbəniz Kamal qızı Nəcəfova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri**

Unsere Jugend ist die Zukunft unseres unabhängigen Staates und der wichtigste Garant für die Bewahrung unserer nationalen Werte.[1. s,78]

Die Jugend spielt eine bedeutende Rolle bei der Bewahrung und Weitergabe nationaler Werte und Traditionen. In der heutigen globalisierten Welt, in der verschiedene Kulturen miteinander in Kontakt kommen, wird die Rolle der jungen Generation immer wichtiger. Junge Menschen sind nicht nur die Zukunft eines Staates, sondern auch wichtige Träger seines kulturellen und historischen Erbes. Zu den nationalen Werten gehören unter anderem Sprache, kulturelle Traditionen, moralische Normen sowie das historische Bewusstsein einer Gesellschaft.

Diese Werte werden von Generation zu Generation weitergegeben und tragen wesentlich zur Entwicklung der nationalen Identität bei. Die Jugend hat daher die Aufgabe, diese Werte zu bewahren und gleichzeitig an die modernen gesellschaftlichen Bedingungen anzupassen [2, s.61].

Eine wichtige Rolle bei der Vermittlung nationaler Werte spielt das Bildungssystem. Schulen und Universitäten ermöglichen es jungen Menschen, sich mit der Geschichte, Kultur und den Traditionen ihres Landes vertraut zu machen. Auch Familie und gesellschaftliche Institutionen haben einen großen Einfluss auf die Entwicklung des Verantwortungsbewusstseins gegenüber der eigenen Kultur und nationalen Identität [3, s.37].

Gleichzeitig steht die Jugend heute vor verschiedenen Herausforderungen. Durch Globalisierung, moderne Medien und internationale kulturelle Einflüsse

können traditionelle Werte teilweise an Bedeutung verlieren. Deshalb ist es wichtig, dass junge Menschen ein Gleichgewicht zwischen Offenheit gegenüber der Welt und der Bewahrung ihrer eigenen kulturellen Traditionen finden.

Die Jugend spielt somit eine Schlüsselrolle bei der Erhaltung und Weiterentwicklung nationaler Werte. Wenn junge Menschen ihre Geschichte, Kultur und Traditionen kennen und respektieren, tragen sie zur Stabilität der Gesellschaft und zur positiven Entwicklung des Staates bei [4, s.52].

Literaturverzeichnis:

1. Heydər Əliyev – 100. Səhatlar və kəlamlar, Bakı, 2023.
2. Jugend und nationale Identität, Autor: M. Weber, 2020.
3. Kultur, Bildung und Gesellschaft, herausgegeben von L. Schneider, 2018.
4. Traditionen und kulturelle Werte in der modernen Gesellschaft, Autor: H. Becker, 2019

NADER SHAH'S RELIGIOUS REFORM

Müəllif A.S.A: Hüseyn Hüseynov İlqar

Qrup, fakültə: ESSEX16, İngilis və alman dilləri fakültəsi

e-poçt: fallruins123@gmail.com

Bölmə: Tarix, Fəlsəfə

Elmi rəhbər: baş müəllim Quliyev Ramin Xəlil oğlu

Nader Shah is arguably one of the most successful rulers Azerbaijan has ever seen, and his attitude toward religion is as interesting as his military campaigns. Fundamentally, Nader followed the Shia branch of Islam; however, his conviction was largely for secular purposes [3, p. 74]. It has often been reported that Nader tried to persuade Shias to reconsider some of their beliefs and attempted to combine the two branches of Islam into a single system [4, p. 462]. This approach was very different from that of his predecessor, Shah Ismail I. It is safe to say that his main desire was to become the ruler of a united Islamic world.

Originally, Nader proposed recognizing Ja'farism as the fifth school of Sunni Islam. His intention was to merge these beliefs and reduce the conflict between Sunnis and Shias [4, p. 463]. Declaration of the Sunni sect as the official religion of the state was a move to gain Ottomans' sympathy, and to shake his adversaries mentally [2, p. 125]. Nader's reforms carried other intentions. Nader was trying to break the "backbone" of the Shias, and consolidate the current position of the Sunnis. In Hanway's opinion, Nader was trying to break the position of the Shias who were making efforts to relieve the traditions of the Safavids, and create a brand new religious sect [2, p. 126].

During the Mughan assembly, in his 3rd day to ascend to the throne, Nader specifically highlighted the importance of the ceasefire between the Ottomans and Iranians religious war. He abandoned his predecessor Ismayil's Rafizi religion, accepted Jafarism [3, pp. 71-72], and ordered to combine both sunnism and shia sects. According to his orders, whoever opposed his commands would face the mostdire consequences, coming through the wrath of the Shah himself [2, p. 121].

Turkish ambassadors who participated at the Mughan assembly, informed their Sultan about Nader's ascension and his abandment of Shia sect. Nader appointed those ambassadors [5, pp. 683-684] with certain tasks:

- 1.Firstly, the Jafarism sect would be considered as the fifth official sect of the Islam by the Sultan [1, p. 242].
- 2.Secondly, fifth assembly would be gathered for the Jafarids at the Kaba and this sect will be given a place of worship (rukun) in Mecca [6, p. 19].

These demands echoed through Sultan's court, creating massive debates, and finally, got rejected in the end [2, p. 122; 5, p. 683]. During the following 4 years, Nader insisted on his demands to be accepted, which were rejected as usual. Then, to resolve this matter once and for all, he decided to march on Ottoman lands by himself [2, pp. 122-123]. According to given sources, Ottomans' reluctance to co-operate pushed both sides to wage war. Nader tried to change the tides for his advantage, by presenting himself as an individual who was striving for the peace between Islamic nations [3, p. 76-77]. While doing that, he was also preparing for a bloody battle. Military operations began in 1744 and lasted till 1746's fall. However, mutinies within Iran's borders forced him to withdraw from battles. Eventually, he concentrated his troops to suppress uprisings [2, p. 124].

During his campaign to India, Nader became interested in materials that contained information about the Torah and the Bible. He immediately ordered that both of these religious books be translated for him. Reportedly, Nader sent his mullas to gather the translators. The process began in May 1740 and ended about six months later. The Quran was also translated into Persian [4, p. 465; 5, pp. 689-690]. Nader welcomed the translators into his court and paid their traveling expenses. Nader was also remarkably tolerant toward foreign missionaries in Iran. He allowed several Jesuit and Carmelite missionaries to stay in Isfahan [4, p. 464]. They had hoped that Christianity might spread in Iran because of their efforts.

Overall, Nader's character and intentions sometimes differed from each other. He was a pragmatic and reasonable man, but he strongly believed that if he could unite the Sunnis and Shias, he could create a powerful and prestigious world for his people. No man like him had come before him, and no man like him was born after him.

Bibliography

1. Aksvörtlü Maykl. Nadir Şah. “Şərq-Qərb” ASC, Bakı: 2018, 400 s.
2. Arunova M.R., Eşrefyan Z.K. Nadir Şahı Avşar. “Selenge yayınları”, İstanbul: 2015, 275 s.
3. Hüseynov Cahangir. Azərbaycan Nadir Şah Əfşar dövləti. “Şərq-Qərb” ASC, Bakı: 2014, 256 s.
4. Lokkart Lourens. Nadir Şah. “Qanun Nəşriyyatı”, Bakı: 2013, 550 s.
5. Süleymanov Mehman. Nadir şah. “İrani Nəşriyyatı”, Tehran: 2010, 741 s.
6. Tahirzadə Ədalət. Nadir Şah Əfşar. “Çıraq nəşriyyatı”, Bakı: 2005, 40 s.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ ВЕЛИКОГО ГОЛОДА

Гусейнова Лейла Джейхун

Факультет - Англо-немецкий, Группа -109А

leyla270808@gmail.com , Rus bölmesi Тезис по Истории

Müəllim Abbasova Reyhan Əziz qızı

ADU, Baku

Великий голод произошёл в 1932–1933 годах в Советском Союзе и стал одной из трагедий XX века. Принудительная коллективизация и ликвидация кулачества как класса, в результате которой наиболее дееспособный и трудолюбивый слой крестьянства был депортирован, привели к падению сельскохозяйственного производства, в стране разразился невиданный голод. [3] Население в более 50 млн человек страдали от нехватки продовольствия. Голод охватил почти всю Украину, Северный Кавказ, Поволжье, Западную Сибирь и Казахстан, т.е. практически все зерновые районы СССР, голод 1932- 1933 гг. явился следствием сталинской антикрестьянской политики в деревне в начале 1930-х годов. [4]

Так же причиной голода считалась проблема хлебозаготовок. Спрос на зерно и сельхозпродукты постоянно рос, особенно с учётом быстрого увеличения городского населения - за четыре года оно выросло примерно на 12,4 миллиона человек. Но чтобы увеличить

производство, нужно было заинтересовать крестьян. Вместо этого почти весь собранный хлеб изымался через систему обязательных хлебозаготовок. [5] Руководство страны, включая Сталина, видело в хлебозаготовках важный инструмент политики коллективизации. Планы по сдаче хлеба устанавливались сверху и часто не учитывали реальную ситуацию на местах. Они были завышены и не соответствовали фактической урожайности, особенно в условиях плохого урожая начала 30-х годов. В результате крестьяне стали очень плохо относиться к системе хлебозаготовок. Они пытались спрятать часть урожая, чтобы пережить голод, но это считалось преступлением. Люди понимали, что

продовольственный кризис неизбежен. Кроме того, проводилась массовая конфискация продовольствия. В домах крестьян проходили массовые обыски, и если находили спрятанное зерно, человека считали «твердозаданцем». [6] Тогда у него забирали не только зерно, но и имущество, включая скот и запасы, что подрывало возможность получить хороший урожай в будущем. Многие семьи оставались полностью без средств к существованию.

Таким образом Великий голод 1932–1933 годов оказался одной из самых масштабных гуманитарных катастроф в истории СССР, оставив след во всех сферах жизни общества. Он имеет не одну простую причину, это результат комплекса факторов, где ключевую роль сыграли ошибки и жёсткость государственной политики. В 1932-1933 гг. погибли миллионы людей от голода и сопутствующих ему болезней. Косвенные данные позволяют предположить, что в 1932-1933 гг. по гибло примерно 7 млн человек. Основную массу погибших составляло сельское население и часть населения мелких городов. [7] Это привело к серьёзным изменениям: численность населения в деревнях уменьшилась, упала рождаемость, выросла смертность, а некоторые районы почти опустели. Сельское хозяйство оказалось в глубоком кризисе: снизилась производительность, сократилось поголовье скота, были утрачены привычные навыки ведения хозяйства. Власть старалась скрыть масштабы трагедии и запрещала распространять информацию о голоде, официальная пропаганда отрицала факт массового голода.

В заключении, голод оставил глубокий след в психологии людей и истории. Эта трагедия вошла в историческую память народов бывшего СССР и по сей день остаётся предметом внимания общества.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Н.А. Ивницкий Москва 2009 - <http://history.org.ua/LiberUA/978-5-9606-0076-7/978-5-9606-0076-7.pdf>
2. В. В. Кондрашин Москва 2011 https://imwerden.de/pdf/golod_v_sssr_1929-1934_tom1_kniga2_2011__ocr.pdf

RELATIONS BETWEEN AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC AND IRAN

Müəllif A.S.A: Məmmədova Aysu Ramil

Qrup, fakültə: ESSEX16, İngilis və alman dilləri fakültəsi

e-poçt: aysumammadova7@gmail.com

Bölmə: Tarix, Fəlsəfə

Elmi rəhbər: baş müəllim Quliyev Ramin Xəlil oğlu

When the Republic was established, one of the most necessary issues it faced was, as stated in the “Declaration of Independence,” the establishment of mutual relations with neighboring states. In particular, the Azerbaijan Democratic Republic (ADR) considered it essential to establish normal relations with its neighbor, Qajar Iran [3, p. 143]. However, the Iranian monarchical regime did not demonstrate a clearly positive or supportive attitude toward the ADR. Within the Iranian government, some political circles were putting forward claims related to Azerbaijan’s territory. The Iranian government demonstrated the cautious and reserved attitude of toward the ADR [4, p. 116]. On the other hand, it did not wish for this state to become stronger. Some Iranian officials even claimed that the ADR government was operating under the influence of the Ottoman Empire. Such views were particularly voiced by Iran’s representative in the Caucasus, Seyid Ziyaeddin Tabatabai.

However, the advanced intellectual circles of Azerbaijanis living in Iran welcomed the establishment of the Azerbaijan Democratic Republic with great joy and hope. In July 1918, M. A. Rasul-

zadeh, the head of the Azerbaijani delegation in Istanbul, wrote in a letter to the Foreign Minister of the Azerbaijani government that he had met with Iranian Azerbaijanis and that they had begun to show serious interest in Azerbaijan's independence [5, p. 204].

At the same time, discussions were held in the Iranian press about the use of the name "Azerbaijan" for the state established in the north of the Araz River. Some authors considered the choice of this name to be incorrect and associated it with the influence of the Ottoman Empire. On this issue, Y. V. Chamanzaminli wrote that the choice of the name "Azerbaijan Republic" was not directed against Iran's rights and was in line with establishing friendly relations with neighboring states.

After some time, Iranian politicians began to put forward the idea of uniting Azerbaijan and Iran within a single confederative state. This proposal had first been suggested during the Iranian delegation's visit to Baku, on their way to Paris for the peace conference at the end of 1918. The delegation included Iran's Foreign Minister, who, under the circumstances created after the I. World War, stated that Azerbaijan could be in an international environment of difficulty. He said that Azerbaijan has tense relations with neighboring countries, including Georgia and Armenia, while the Entente powers have their own reasons to deal with it carefully. Due to that situation, he offered that the unification of Iran and Azerbaijan would serve both sides well [3, p. 117]. However, Azerbaijani political figures strongly rejected this proposal. Ahmad bey Ağaoğlu evaluated this idea as a political maneuver of Iranian diplomacy. In March 1919, an extraordinary delegation headed by Deputy Minister of Foreign Affairs Ismail Khan Ziyadkhanov, who was of the same lineage as the Qajar dynasty that ruled Iran, was sent to Tehran to conduct negotiations. During the visit, the issues of opening an embassy and a consulate in Tabriz were discussed [1, p. 212]. The government of the ADR immediately (16.VII.1919) issued a decision to establish a diplomatic mission in Iran. A. Ziyadkhan was appointed ambassador. However, he only went to Tehran and began his activities on January 4, 1920 [4, p. 118]. From the second half of 1919, the international situation of Azerbaijan had stabilized to a certain extent. The previous uncertainty with Iran was replaced by practical cooperation [2, p. 618]. On March 20, 1920, a friendship treaty was signed between the ADR and Iran. Iran recognized the independence of the ADR. In a short time, the Azerbaijani embassy began operating in Tehran, and on April 1, a General Consulate was established in Tabriz [2, p. 620].

In conclusion, the relations between Qajarid Iran-Azerbaijan Democratic Republic were complicated and cautious. Yet political suspicion and competing interests remained, despite formal ties and agreements on both sides. The stuttering acknowledgment from Iran and the calls there for closer unity seemed more a reflection of strategic calculations on its part, while leaders in Azerbaijan have stuck to their determination to stay independent. The function of all of these relations suggests the complications of diplomacy and state-making during the early post-First World War period.

Bibliography

1. Həsənlı C.P. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici Siyasəti (1918-1920). Bakı, "GARISMA" MMC, 2009, - 576 səh.
2. Quliyeva Rüxsarə. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin və İran arasında diplomatik münasibətlər// Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti-Müsəlman Şərqində ilk parlamentli Respublika. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfransın materialları. 21-23 may 2018, Bakı 2018.. 617-620.
3. Məmmədova S.C. Qacarlar İranı ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti arasında diplomatik münasibətlərin qurulması tarixindən//Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası №1, 2022. Səh 142-147
4. Musa İ.M. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (mart 1917 - aprel 1920-ci illər). Dərslik.. Bakı, «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2011. - 312 səh.

5. Nəşibli N.L. Azərbaycan Demokratik Respublikasının xarici siyasəti. Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2011, 328 s.

THE AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC AND GREAT BRITAIN RELATIONS (1918-1920)

Müəllif A.S.A: Mustafazadə Zeynəb Vüsal

Qrup, fakültə: ESSEX16, İngilis və alman dilləri fakültəsi

e-poçt:zeynebmustafa222@gmail.com

Bölmə: Tarix, Fəlsəfə

Elmi rəhbər: baş müəllim Quliyev Ramin Xəlil oğlu

As a newly established state, the Azerbaijan Democratic Republic had to conduct long-term negotiations in order to present itself as an independent state in the South Caucasus. These diplomatic negotiations were initially carried out with the Ottoman Empire. On June 4, 1918, the Ottoman Empire recognized the independence of the Azerbaijan Democratic Republic through the Treaty of Batum. However, according to the Mudros Armistice, the Ottoman Empire had to withdraw from Azerbaijan by November 1918. Azerbaijan was declared sphere of influence of Great Britain. The leaders of ADR tried to improve relations with Britain. On November 17, 1918, General Thomson's military forces entered Baku and British governor-general headed by Thomson was created in Baku [1, p.417]. The country was effectively forced to pursue a pro-Western policy. Although Thomson strengthened his authority in the country, especially in Baku, and took control of administration, he did not initially recognize Azerbaijan. However, after observing the democratic organization and governance of the parliament established on December 7, 1918, and the third government led by Fətəli Xan Xoyski, he accepted it as the only legitimate civil authority[3,p.271].

Great Britain had four main objectives and interests in approaching the Azerbaijan Democratic Republic. The first and most important of these was control over Baku oil, as at that time Baku was considered one of the largest oil centers in the world. Therefore, Great Britain sought to gain possession of this valuable resource [4,pp.277-278]. The second objective was to prevent the spread of Bolshevism in the country. As is known, the Bolshevik Revolution took place in Russia in 1917, and this system of governance did not align with Britain's capitalist policies. The third objective was to reduce the influence of Germany and the Ottoman Empire in the Caucasus, particularly within the territory of the Azerbaijan Democratic Republic. The final and another key reason was the strategic importance of Baku within the Caucasus. This region was considered a crucial route for Great Britain to access Central Asia and India.

The recognition of the Azerbaijan Democratic Republic by Great Britain led to two main outcomes:

1. The ADR pursued a Western-oriented policy;
2. It played an important role in gaining international recognition.

The British army was not only guarantee of peace in Baku; also, they did a lot of charity work here. With the support of British commissariat, an orphanage was opened for orphans at the beginning of 1919. The establishment of Public Health Center with the control of the British doctors on January 11, 1919 was one of the substantial works realized in the health sphere. The de-facto diplomatic relations existed between Azerbaijan Democratic Republic and the British Empire during this period. These relations were conducted by High Commissar of the British Empire in the Caucasus Oliver Waldrop, who carried out his duty from Tbilisi[1, p. 419]. In August 1919, Great Britain withdrew from the territory of Azerbaijan. This departure did not create a favorable political and social situation, as Britain's presence had played an important role in the country's defense. However, Britain's policy

did not have a colonial character and was gradually turning into friendly relations[2, pp.284-285]. When leaving, Great Britain even provided military assistance to the Azerbaijan Democratic Republic. This assistance included handing over a large part of its naval fleet in the Caspian Sea to Azerbaijan. With the help of these weapons and ships, the Azerbaijan Democratic Republic established its first Caspian naval fleet, which dates back to the middle of 1919.

Although the government of the Azerbaijan Democratic Republic did not receive an official invitation to participate in the Paris Peace Conference, the British government stated in its declarations that Azerbaijan could take part in the conference. On 23 of May, 1919 Azerbaijan delegation met with the representative of British delegation L. Mannet and discussed political, military and economic issues in Paris. The initiative to discuss about the recognition of independence of Caucasus states by Great Britain Prime Minister Lloyd George was offered by Great Britain Foreign Minister lord Curzon [1, pp 420-422]. Taking into account Russia's advance toward the Caucasus, the Supreme Council of the Versailles Conference recognized Azerbaijan's independence *de facto*. In this regard, the UK had invaluable contributions to the *de facto* recognition of ADR's independence in the Paris Peace Conference.

Bibliography

1. Abbasova H. The Great Britain's Azerbaijan Policy During the Years 1917-1920/ XVIII. Türk Tarih Kongresi, 1-5 Ekim 2018, Ankara. -- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022. -- cilt: X [Türk Dünyası Tarihi], sayfa: 411-424
2. Həsənlı C.P. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici Siyasəti (1918-1920). Bakı, "GARISMA" MMC, 2009, - 576 səh.
3. Musayeva M. A. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin beynəlxalq əlaqələri / Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: təşəkkülü, fəaliyyəti, tarixi əhəmiyyəti. Respublika Elmi Konfransının materialları, 26-27 aprel 2018-ci il, Sumqayıt- Sumqayıt 2018, s. 271-273
4. Səmədov F.F. AXC-Böyük Britaniya münasibətləri/ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: təşəkkülü, fəaliyyəti, tarixi əhəmiyyəti. Respublika Elmi Konfransının materialları, 26-27 aprel 2018-ci il, Sumqayıt- Sumqayıt 2018, s. 277-279

АЗЕРБАЙДЖАНО-КИТАЙСКИЕ ОТНОШЕНИЯ: ОТ ИСТОРИЧЕСКОЙ ДРУЖБЫ К СТРАТЕГИЧЕСКОМУ ПАРТНЕРСТВУ.

A.S.A.; Şükürlü Azər Emil oğlu

Beynəlxalq münasibətlər və Regionşünaslıq fakültəsi, Qrup 179r.

Email: azersukurlu834@gmail.com

Elmi rəhbər: Qafqazşünaslıq və Azərbaycan tarixi kafedrasının müəllimi, AMEA

A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutunun doktorantı Mina Ağabala qızı Qarayeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

После распада СССР Азербайджан начал формировать самостоятельную внешнюю политику и выстраивать отношения с ведущими мировыми державами. Одним из таких стран стала Китайская Народная Республика. Дипломатические отношения между странами были установлены 2 апреля 1992 года, что стало отправной точкой для двустороннего сотрудничества. Ключевую роль в укреплении сыграл общенациональный лидер Гейдар Алиев. Его официальный визит состоялся в марте 1994 года, который стал важным этапом в развитии отношений. В ходе переговоров с председателем КНР Цзян Цземиня и премьером Ли Пэн были обсуждены вопросы экономического, торгового и политического взаимодействия между двумя странами. В итоге между странами было подписано восемь межгосударственных

соглашений охватывающих различные направления: транспортные, экономические и гуманитарные связи. [6]

В последующие годы сотрудничество только укреплялось и расширялось охватывая новые сферы, такие как транспортная инфраструктура, взаимные инвестиции и торговля. Самым главным же этапом стало присоединения нашей страны к инициативе Один пояс, один путь, что обеспечило новый этап развития двусторонних отношений и повысило значение страны как значимого транзитного узла между Азией и Европой. Инициатива Один пояс, один путь предложенная Китаем в 2013 году, представляет собой проект международного уровня, направленный на транспортную инфраструктуру и расширение торгово-экономической связи между странами Азиатского, Европейского и Африканского континента. Главная цель инициативы заключается в создании эффективных торговых маршрутов и улучшение логистических цепочек, что способствует ускорению перемещения товаров и инвестиций.

Ключевыми направлениями проекта являются развития транспортной инфраструктуры, включая железные дороги, морские порты, автомагистрали. Реализация в этой инициативе помогает существенно снизить торговых издержек и углубления экономической интеграции между странами. В рамках данной инициативы важную роль играет Азербайджан который благодаря своему выгодному географическому положению выступает транспортным звеном между Востоком и Западом. Участие нашей страны в данном проекте усиливает наше значение в международных и экономических процессах. [4]

Китайские компании активно участвуют в реализации проектов на территории Азербайджана, прежде всего в энергетической и инфраструктурной сферах. Они задействованы в разработке нефтегазовых месторождений, в основном это бурения скважин и различные инженерные и строительные работы, общий объем которых достигает сотни миллионов долларов. В стране также присутствуют компании которые работают в самых разных сферах, что в очередной раз доказывает расширения инвестиционного присутствия Китайской Народной Республики. В 2015 году начался новый этап сотрудничества был подписан меморандум о совместном развитии Экономического пояса Шелкового пути, который открыл возможность для реализации более крупных проектов. В дальнейшем были заключены соглашения с участием финансовых институтов включая CNPC и Китайский банк развития, а также SOCAR направленные на развитие газовой и химической промышленности. [5] Наряду с экономическими взаимодействиями также активно развивается в культурно-образовательной сфере. Важным направлением является популяризация языков и культур двух стран. Так, 24 июня 2016 года в Азербайджанском университете языков был открыт университет Конфуция, где осуществляется преподавание китайского языка и проводятся различные мероприятия направленные на знакомство с богатой китайской культурой. Аналогичный институт действует и в Бакинском государственном университете. В китайских университетах тоже были открыты специальности где изучают азербайджанский язык. Политические отношения между Китаем и Азербайджаном также характеризуются высоким уровнем взаимного доверия и поддержки по ключевым вопросам мировой политики. Ярким примером этого является как стороны поддерживают территориальную целостность друг друга. Азербайджан поддерживает позицию КНР по вопросу Тайваня, а Китай поддерживал Азербайджан в Карабахском вопросе. Особую роль в укреплении двусторонних отношений сыграл президент Ильхам Алиев, при котором сотрудничество вышло на новый уровень и уже приобрел стратегический характер. Ильхам Алиев регулярно совершает визиты на высшем уровне подписывая различного рода соглашения. Одним из факторов отражающий эффективную политику стало упрощение визового режима, что способствовало развитию туризма.

В целом политические отношения между Азербайджаном и Китаем служат прочной основой для дальнейшего расширения экономического и культурного сотрудничества.

Список литературы

1. B.İmanquliyev. Sİ.ÇİNPİN: “İlham Əliyev Bir kəmərlə bir yollayışının ilk tərəfdaşı və fəal iştirakçılarındandır”. Azərbaycan 2019, 28 aprel, s 1, 5
2. R. Orucəliyeva, Azərbaycan Çin əlaqələri, Bakı 2008
3. [Pekində Azərbaycan-Çin sənədləri imzalanıb » Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi internet sahifəsi](#)
4. <https://lib.aliyev-heritage.org/en/32490422.html>
5. <https://www.cfr.org/backgrounders/chinas-massive-belt-and-road-initiative>
6. [Азербайджано-китайские отношения — Википедия](#)

ŞİRVANŞAHLAR DÖVLƏTİ : AZƏRBAYCANIN ORTA ƏSR MƏDƏNİYYƏTİNİN İNTİBAHI

A.S.A.; Abdullayeva Aysu Rasim

Fakültə: Beynəlxalq münasibətlər və Regionşünaslıq Kurs:1

Email:abdullayevaaysu0808@gmail.com

Bölmə: Azərbaycan

Elmi rəhbər: Qafqazşünaslıq və Azərbaycan tarixi kafedrasının müəllimi, AMEA

**A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutunun doktorantı Mina Ağabala qızı Qarayeva
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Orta əsrlər dövründə Azərbaycan ərazisi mühüm siyasi və mədəni proseslərin mərkəzlərindən biri olmuşdur. Bu dövrdə ölkə müxtəlif dövlətlərin tərkibində olsa da, yerli feodal dövlətlər də yaranmış və inkişaf etmişdir. Xüsusilə Şirvanşahlar, Eldəgizlər (Atabəylər dövləti) kimi dövlətlər Azərbaycanın siyasi tarixində mühüm rol oynamışdır. Bu dövlətlər ölkənin müdafiəsini təşkil edir, iqtisadi və inzibati sistemi inkişaf etdirirdilər.[1.s 80]

Azərbaycanın orta əsrlər tarixində mühüm yer tutan dövlətlərdən biri Şirvanşahlar dövləti idi. Bu dövlət Xəzər dənizi sahillərində yerləşən Şirvan ərazisində yaranmış və uzun müddət müstəqil, bəzən isə yarım-müstəqil şəkildə mövcud olmuşdur. Şirvanşahlar sülaləsi Azərbaycan tarixində ən uzunömürlü və sabit dövlətlərdən biri kimi tanınır.[5] Şirvanşahlar yalnız siyasi hakimiyyətləri ilə deyil, həm də mədəni sahədə gördükləri işlərlə seçilmişlər. Onlar elmə, ədəbiyyata, memarlığa və incəsənətə böyük diqqət yetirmiş, bu sahələrin inkişafına şərait yaratmışlar. Buna görə də onların dövrü Azərbaycanın həm siyasi, həm də mədəni yüksəliş dövrlərindən biri hesab olunur. [5] Şirvanşahlar dövrü Azərbaycanın mədəni həyatında mühüm mərhələ təşkil etmiş və ölkənin orta əsr mədəniyyətinin formalaşmasına güclü təsir göstərmişdir. Şirvanşahlar dövrü əsasən Şirvan- Abşeron memarlıq məktəbi daş üzərində dərin oyma sənəti dün ya mədəniyyətinə misilsiz töhfələr vermişdir. Bu dövrdə Şirvan ərazisində siyasi sabitlik və iqtisadi inkişaf mədəniyyətin yüksəlişi üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Xüsusilə XII–XVI əsrlərdə ədəbiyyat, memarlıq və incəsənət sahələrində böyük inkişaf müşahidə olunmuş, bu dövr “mədəni çiçəklənmə mərhələsi” kimi xarakterizə edilmişdir. [3] Şirvanşahlar dövlətində şəhər mədəniyyəti, xüsusilə Bakı və Şamaxıda yüksək səviyyəyə çatmışdır. Paytaxtın Bakıya köçürülməsi ilə burada möhtəşəm memarlıq abidələri, o cümlədən saray kompleksləri, qalalar və müdafiə tikililəri inşa edilmişdir. Bu dövrdə sənətkarlıq sahələri – daşyonma, xalçaçılıq, zərgərlik, keramika və gəmiqayırma geniş inkişaf etmiş, Bakı mühüm ticarət və mədəni mərkəzə çevrilmişdir. [2]

Eyni zamanda Şirvanşahlar elm və ədəbiyyatın inkişafına böyük diqqət yetirmişlər. Saray mühiti alimlərin, şairlərin və filosofların fəaliyyətinə şərait yaratmış, dini və dünyəvi elmlər üzrə əsərlər yazılmışdır. Mədrəsələr və dini məktəblər fəaliyyət göstərmiş, fəlsəfi və sufi düşüncə yayılmışdır. Bu dövrdə mədəni həyatın əsas xüsusiyyətlərindən biri də elmin və dini-fəlsəfi fikrin

paralel inkişafı olmuşdur. [2] Şirvanşahlar dövrü həm də zəngin maddi-mədəni irsin formalaşdığı bir dövr kimi seçilir. Bu dövrə aid silahlar, zərgərlik nümunələri, musiqi alətləri və digər sənət əsərləri bu gün müxtəlif muzeylərdə qorunur və həmin dövrün yüksək mədəni səviyyəsini göstərir. Həmçinin bu dövlət multikultural mühitə malik olmuş, müxtəlif din və xalqların nümayəndələri burada birgə yaşamışdır ki, bu da mədəni müxtəlifliyin inkişafına səbəb olmuşdur. [3] Şirvanşahlar dövründə memarlığın inkişaf etməsinin bir neçə əsas səbəbi olmuşdur:

1. Siyasi sabitlik və iqtisadi qüdrət-Şirvanşahlar dövləti uzun müddət siyasi sabitliyə malik olmuş, ticarət yolları üzərində yerləşməsi sayəsində iqtisadi baxımdan güclü olmuşdur. Bu isə memarlıq layihələrinə və böyük tikililərin, o cümlədən qalalar, saraylar və məscidlərin inşasına imkan yaratmışdır.

2. Saray himayəsi və mədəniyyətin təşviqi-Şirvanşahlar memarlara, sənətkarlara və şəhər planlaması üzrə mütəxəssislərə böyük diqqət göstərmişlər. Saray tərəfindən maliyyə və sosial dəstək verilməsi memarlıq layihələrinin geniş miqyasda həyata keçirilməsinə şərait yaratmışdır.

3. Ticarət və şəhər mədəniyyətinin inkişafı-Şirvan şəhərləri – xüsusilə Şamaxı və Bakı – ticarət mərkəzi kimi inkişaf etdiyindən, burada ictimai və dini binaların, həmçinin karvansaraların və bazar yerlərinin inşasına ehtiyac yaranmışdır. Bu, həm memarlığın keyfiyyətini, həm də estetik səviyyəsini yüksəltmişdir.

4. Multikultural təsir və xarici üslublar-Şirvanşahlar dövrü müxtəlif mədəniyyətlərin təsiri altında olmuşdur. Ərəb, fars və türk memarlıq üslublarının birləşməsi, həmçinin yerli ənənələrin qorunması memarlıqda zəngin və unikal üslubun yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu, dövrün abidələrini həm funksional, həm də bədii baxımdan əhəmiyyətli etmişdir. [4]

Nəticə olaraq, Şirvanşahlar dövləti dövrü Azərbaycan memarlığının inkişafında mühüm rol oynamışdır. Siyasi sabitlik və iqtisadi güc nəticəsində saraylar, qalalar və məscidlər inşa edilmiş, Şirvanşahlar Saray Kompleksi kimi abidələr yaranmışdır. Müxtəlif memarlıq üslublarının birləşməsi isə milli memarlığın formalaşmasına əsas vermişdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. “Azərbaycan tarixi” (ümumtəhsil məktəbləri üçün dərslik), Bakı, 2019, səhifə 80–84
2. <https://bakucity.preslib.az/ru/page/uqHBRYE9KJ>
3. <https://baku-media.ru/publications/kultura/iskustvo/vystavka-vo-dvortse-shirvanshakhov-velikolepnaya-epokha/>
4. https://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2018_5237.htm
5. <https://qebulol.az/sirvansahlar-dovleti/>
6. https://www.rizvanhuseynov.com/2018/10/blog-post_25.html?m=0
- 7.

BAKİ-TBİLİSİ-QARS DƏMİRYOLUNUN TARİXİ VƏ STRATEJİ ƏHƏMİYYƏTİ

Hacimirzəyev Murad Natiq oğlu,

Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq fakültəsi,

Kurs 1, Qrup 171A ,

E-mail: muradhacimirzeyev.08@gmail.com Bölmə: Azərbaycan,

**Elmi rəhbər: Azərbaycan Dillər Universiteti, Qafqazşünaslıq və Azərbaycan tarixi kafedrasının müəllimi , Orucova Jalə Aydın qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) dəmiryolu xətti Azərbaycanın müasir tarixində ən mühüm nəqliyyat və geosiyasi layihələrdən biri hesab olunur. Dəmir yolu sistemi tarix boyu dövlətlərin iqtisadi inkişafında və beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsində əsas rol oynamışdır. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra xarici siyasətində enerji diplomatiyasını prioritet istiqamət kimi müəyyən etmişdir [1]. Lakin müstəqilliyin ilk illərində

ölkədə mövcud olan siyasi qeyri-sabitlik və Qarabağ müharibəsi bu istiqamətdə irəliləyişi çətinləşdirirdi və iri beynəlxalq layihələrin həyata keçirilməsinə mane olurdu.

Həmin dövrdə xarici dövlətlərin regionda həyata keçirilən layihələrə ehtiyatla yanaşması müşahidə olunurdu. Buna baxmayaraq, Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən həyata keçirilən uzaqgörən siyasət nəticəsində ölkədə sabitlik təmin olundu və iqtisadi inkişaf üçün əlverişli mühit formalaşdı [1]. Bu mərhələ Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyinin əsasının qoyulması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu siyasi kursun uğurla davam etdirilməsi Prezident İlham Əliyev tərəfindən təmin edilmişdir. Onun rəhbərliyi ilə Azərbaycan beynəlxalq nəqliyyat və logistika layihələrində fəal iştirak etməyə başlamış, regionun mühüm tranzit mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir [2].

Bu baxımdan Bakı–Tbilisi–Qars dəmiryolu layihəsi enerji diplomatiyasının məntiqi davamı olmaqla yanaşı, ölkənin nəqliyyat strategiyasının əsas sütunlarından biri kimi çıxış edir. BTQ dəmiryolu xətti Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyəni birləşdirərək Avropa ilə Asiya arasında mühüm nəqliyyat körpüsü rolunu oynayır [5].

Bu layihə “Şərq–Qərb nəqliyyat dəhlizi”nin əsas elementlərindən biri kimi çıxış edir və beynəlxalq ticarətin inkişafına, yükdaşımaların sürətlənməsinə və logistika imkanlarının genişlənməsinə şərait yaradır. Layihənin həyata keçirilməsi zamanı maliyyə və siyasi çətinliklər mövcud olsa da, Azərbaycanın daxili resursları və qətiyyətli siyasəti bu maneələrin aradan qaldırılmasına imkan vermişdir.[3]

2024-cü ildə layihənin modernləşdirilmiş hissəsinin istifadəyə verilməsi onun daşıma qabiliyyətini və texniki imkanlarını daha da artırmışdır [3]

Müasir mərhələdə bu dəmiryolu yalnız nəqliyyat vasitəsi deyil, həm də regionda iqtisadi əməkdaşlığı və integrasiyanı gücləndirən mühüm platforma kimi çıxış edir. Prezident İlham Əliyevin strateji baxışına əsasən, BTQ layihəsi regionda nəqliyyat əlaqələrinin genişləndirilməsi, rəqəmsal logistika sistemlərinin tətbiqi və iqtisadi əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi istiqamətində inkişaf etdirilir [2]. Bu kontekstdə Zəngəzur dəhlizi ilə integrasiya perspektivləri layihənin əhəmiyyətini daha da artırır.

Nəticə etibarilə, Bakı–Tbilisi–Qars dəmiryolu Azərbaycanın iqtisadi gücünün, siyasi müstəqilliyinin və geosiyasi əhəmiyyətinin bariz göstəricisidir. Bu layihə ölkənin beynəlxalq arenada mövqeyini möhkəmləndirməklə yanaşı, onu regionun əsas strateji oyunçularından birinə çevirmişdir [4]. Eyni zamanda BTQ xətti Azərbaycanın qlobal iqtisadi sistemə integrasiyasını sürətləndirən mühüm layihə kimi qiymətləndirilir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikası Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi materialları
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi internet sahifəsi – www.president.az
3. “Bakı–Tbilisi–Qars dəmir yolu layihəsi və onun strateji əhəmiyyəti” – elmi məqalə, Bakı, 2020 Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı: Azərneşr, 1997.
4. İlham Əliyev. İnkişaf – məqsədimizdir. Bakı: Azərneşr.

TARİX VƏ MUASİRLİYİN VƏHDƏTİ- QIZ QALASI

Quliyev Rəsul Rafail oğlu, BMR, 374A

Azərbaycan Dillər Universiteti

Bölmə: Region(Qafqaz) ölkələrinin xarici siyasəti

Elmi rəhbər: dos. Xatirə Hacıyeva

Əlaqə: 055-278-07-39

rrasulguliyev@gmail.com

Azərbaycan memarlıq sənətinin ən möhtəşəm və sirli abidəsi olan Qız qalası, Şərq memarlıq təfəkkürünün unikal nümunəsi kimi bəşər mədəniyyətinin irsi siyahısında müstəsna yer tutur. Abidə təkcə Bakının deyil, bütövlükdə Xəzəryanı regionun tarixi-mədəni simasını müəyyən edən strateji və rəmzi obyektidir [1, s.12]. Müasir dövrdə Qız qalasının tədqiqi və təbliği məsələsi həm milli kimliyin qorunması, həm də qədim memarlıq ənənələrinin müasir şəhərsalma və turizm konseptlərinə

integrasiyası baxımından böyük aktuallıq kəsb edir. Tədqiqatın məqsədi abidənin çoxəsrlik keçmişi ilə onun müasir mədəni-ictimai funksionallığı arasındakı qırılmaz əlaqəni elmi müstəvidə təhlil etməkdir.

Qız qalasının tikilmə tarixi və funksional təyinatı elmi ədəbiyyatda uzunmüddətli diskussiyaların mövzusu olmuşdur. Görkəmli tədqiqatçı S.B. Aşurbəylinin əsərlərində qeyd edildiyi kimi, abidənin memarlıq quruluşu — silindrik gövdəsi və şərq tərəfə yönəlmiş nəhəng kontraforsu onun həm müdafiə, həm də dini məqsədlər üçün istifadə edildiyini sübut edir [1, s.154]. Memarlıq tarixçisi L.S. Bretanitski isə abidənin daxili quruluşundakı səkkiz yaruslu sistemin və divarların qalınlığının mühəndis həllərini dövrün texnoloji nailiyyətlərinin zirvəsi kimi qiymətləndirir [2, s.48]. Abidənin tikintisində istifadə olunan əhəng məhlulunun spesifik tərkibi onun min illər boyu xarici təsirlərə qarşı dayanıqlığını təmin etmişdir [3, s.22].

Müasir mərhələdə Qız qalası statik bir muzey eksponatından dinamik bir mədəniyyət platformasına çevrilmişdir. 2000-ci ildə UNESCO-nun Dünya İrsi Siyahısına daxil edilməsi abidənin beynəlxalq statusunu möhkəmləndirmiş, onun qorunması standartlarını qlobal səviyyəyə qaldırmışdır [5, s.34]. Müasir bərpa metodologiyası abidənin tarixi autentikliyinə xələl gətirmədən, onun daxilində interaktiv ekspozisiyaların yaradılmasına imkan vermişdir. Bu gün Qız qalası "İçərişəhər" Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğunun mərkəzi elementi kimi müasir Bakının simasında tarix və modernizmin sintezini yaradır. Abidənin qədim divarları üzərində keçirilən müasir işıq və lazer şouları tarixin enerjisini rəqəmsal dövrün dili ilə gələcək nəsillərə ötürür [4, s.112].

Aparılan təhlillər göstərir ki, Qız qalası sadəcə daşlardan ibarət bir qala deyil, Azərbaycan xalqının mənəvi və mədəni varisliyinin rəmzidir. Tarixi qədimliklə müasir texnoloji və estetik yanaşmaların vəhdəti abidənin əbədiyaşarlığını təmin edir. Qız qalasının qorunması və beynəlxalq aləmdə təbliği Azərbaycanın mədəni diplomatiyasının prioritet istiqaməti kimi qalmaqdadır. Beləliklə, abidə həm elmi tədqiqatların tükənməz obyektı, həm də müasir şəhər həyatının ayrılmaz parçası kimi öz əhəmiyyətini qoruyub saxlayır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Aşurbəyli, S. B. (1998). Bakı şəhərinin tarixi: Orta əsrlər dövrü. Bakı: Azərnəşr.
2. Bretanitski, L. S. (1970). Bakı: Memarlıq abidələri. Moskva: İskusstvo.
3. Dadaşov, S. A., Hüseynov, M. A. (1955). Azərbaycanın memarlıq abidələri. Bakı: Azərnəşr.
4. Həsənov, F. (2013). Qız qalası (Eramızdan əvvəldən bu günədək). Bakı: Təhsil nəşriyyatı.

MƏDƏNİ İRSİN QORUNMASINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Qurbanova Fatimə Emil qızı, Qrup:170B, Fakültə: Beynəlxalq münasibətlər və

regionşünaslıq(Qafqaz üzrə), E-mail: judoj798@mail.com,

Bölmə: Azərbaycan, Müəllim: Tağızadə Gülsüm Əli

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Azərbaycan xalqı zəngin tarixə malikdir. Bu tarix və milli-mənəvi dəyərlər əsasən ölkəmizin memarlıq abidələrində və digər maddi-mədəniyyət nümunələrində özünü göstərir. Tarixi abidələr, maddi mədəniyyət nümunələri və yer adları bir xalqın müəyyən bir ərazidə yaşadığını və formalaşdığını sübut edən mühüm mənbələr hesab olunur. Buna görə də Azərbaycanın ümummilli lideri Heydər Əliyev dövlət siyasətində mədəni irsin qorunmasına xüsusi diqqət yetirmişdir. Onun gördüyü tədbirlərdə əsas məqsədlərdən biri xalqımızın tarixi yaddaşını əks etdirən abidələrin qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması idi [2].

Heydər Əliyev və memarlıq irsinin inkişafı

1969-1982-ci illərdə Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövrü Azərbaycanda memarlıq abidələrinin qorunması və bərpası sahəsində mühüm mərhələ hesab edilir. Həmin illərdə bir sıra ciddi tədbirlər

həyata keçirilmişdir. Onun təşəbbüsü ilə Bakının qədim bir hissəsi olan İçərişəhər dövlət tarix-memarlıq qoruğu kimi qoruma altına alınmışdır. Həmçinin, Şirvanşahlar Sarayı və Qız Qalasının ətrafında yerləşən bəzi tikililər aradan qaldırılmış, abidələrin görkəmi bərpa olunmuşdur[3].

1982-ci ildə Şuşa şəhərində Molla Pənah Vaqif məqbərəsi açılmışdır. Bu məqbərənin açılışı həm mədəni, həm də siyasi baxımdan böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Bu hadisə Qarabağın Azərbaycanın ayrılmaz bir hissəsi olduğunun göstərir [4].

Azərbaycanın qədim dini və memarlıq abidələrindən biri olan Şamaxı Cümə Məscidi ölkənin ən qədim tikililərindən biridir. Tarixi mənbələrə görə bu məscid VII əsrdə inşa

edilmişdir. Zaman keçdikcə zəlzələlər baş vermiş və zəlzələlər nəticəsində məscid zərər görmüşdür. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Şamaxı Cümə Məscidi 1980-ci ildə bərpa olunmuşdur. Bu tikili abidə Azərbaycanın zəngin memarlıq irsinin və milli-mənəvi dəyərlərinin mühüm nümunələrindən biri hesab olunur[1].

Hüquqi baza və sistemli fəaliyyət

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə mədəni irsin qorunması sahəsində bir sıra hüquqi və təşkilati tədbirlər də həyata keçirilmişdir. 1981-ci ildə qəbul edilən qərarda İçərişəhərin bərpası və qorunması işlərinin sürətləndirilməsi nəzərdə tutulurdu. Bu sənəd çərçivəsində elmi və layihə təşkilatlarının yaradılması, həmçinin bərpa işlərinin daha sistemli formada aparılması planlaşdırılmışdır. İdarəetmə strukturunun formalaşdırılması və bu sahədə xüsusi qurumların fəaliyyətə başlaması mədəni irsin qorunmasına kompleks yanaşmanın nümunəsi idi[2].

Müstəqillik dövründə bu siyasətin davamı olaraq 1998-ci ildə “Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında” qanun qəbul edilmişdir və bu qanun ölkədə tarixi abidələrin mühafizəsi və bərpa edilməsi üçün mühüm hüquqi əsas yaratmışdır/

BAKİ-TBLİSİ-QARS XƏTTİNİN TARİXİ-COĞRAFİ ƏHƏMİYYƏTİ

Xudaverdiyev Fateh Rahil oğlu, BMR, 374A

Bölmə: Tarix

Elmi rəhbər: Bayramova Fidan Fariz (müəllim)

Əlaqə: 050-308-28-59

xudaverdiyevfateh@gamil.com

Azərbaycan Dillər Universiteti

Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) dəmir yolu xətti, müasir dövrün “Dəmir İpək Yolu” olaraq adlandırılan və Avrasiya materikində nəqliyyat konfigurasiyasını kökündən dəyişən strateji bir layihədir. 2017-ci ilin oktyabrında istifadəyə verilən bu xətt, təkcə üç ölkəni (Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə) birləşdirən iqtisadi marşrut deyil, həm də regionun tarixi-coğrafi taleyini müəyyən edən geosiyasi oxdur. Layihənin əsas məqsədi Xəzər hövzəsini birbaşa Avropa ilə birləşdirərək, Rusiya və İran marşrutlarına alternativ, daha qısa və təhlükəsiz dəhliz yaratmaqdır.

BTQ-nin ideoloji əsasları 1990-cı illərin sonuna təsadüf etsə də, onun reallaşması Azərbaycanın enerji strategiyasının uğuru ilə birbaşa bağlıdır. Uzun müddət Ermənistanın işğalçı siyasəti nəticəsində regionun nəqliyyat blokadasında qalması, bu layihənin həyatı əhəmiyyətini artırmışdır [3, s. 28]. Xüsusilə, Bakı-Tbilisi-Qars neft kəmərinin uğurla istismara verilməsi regionda sarsılmaz strateji tərəfdaşlıq yaratmış və bu dəmir yolunun inşası üçün həm siyasi, həm də iqtisadi zəmin hazırlamışdır. 2007-ci ildə Tbilisidə imzalanan sazişlə təməli qoyulan bu yol, tarixi İpək Yolunun polad relslər üzərində bərpası kimi qiymətləndirilir [1, s. 52]. Bu layihə Ermənistanın regiondakı bütün strateji layihələrdən təcrid olunmasını qətiləşdirən ən mühüm amillərdən birinə çevrilmişdir.

Bakı-Tbilisi-Qars xətti təkcə yükdaşıma vasitəsi deyil, həm də region ölkələri arasında iqtisadi asılılığı və qarşılıqlı etibarını artıran siyasi bir körpüdür. Dəmir yolunun istifadəyə verilməsi regionda yeni iş yerlərinin açılmasına və xəttin keçdiyi ərazilərdə infrastrukturun müasirləşməsinə birbaşa təkan verir.

Coğrafi baxımdan BTQ, Londonu Pekinlə birləşdirən ən qısa quru yolunun mərkəzi seqmentidir. Marşrutun ümumi uzunluğu təxminən 846 km olub, yükdaşıma vaxtını dəniz yolu ilə müqayisədə 2-3 dəfə azaldır [2, s. 118]. Coğrafi mövqeyin bu üstünlüyü Azərbaycanı Avrasiyanın əsas logistik mərkəzinə (hub) çevirir. Xüsusilə Mərkəzi Asiya resurslarının dünya bazarına çıxarılmasında bu xətt “Orta Dəhliz” (Middle Corridor) konsepsiyasının onurğa sütununu təşkil edir.

Layihənin iqtisadi əhəmiyyəti illik yükdaşıma potensialının ilkin mərhələdə 6,5 milyon ton, perspektivdə isə 17 milyon tona çatdırılması ilə ölçülür. Geosiyasi müstəvidə isə BTQ, Türkiyənin Qafqazda nüfuzunun artmasına və Azərbaycanın regional liderliyinin möhkəmlənməsinə xidmət edir [4, s. 162]. Bölgədəki hərbi-siyasi risklərə baxmayaraq, layihənin uğurla reallaşdırılması Azərbaycanın həm də etibarlı və təhlükəsiz tranzit qovşağı olduğunu beynəlxalq birliyə nümayiş etdirir. Bu yol həmçinin NATO-nun logistik ehtiyacları və Əfqanıstan kimi ölkələrdən gələn tranzit yüklər üçün də əvəzolunmaz strateji əhəmiyyət kəsb etmişdir [5, s. 95].

Nəticə olaraq, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu, Azərbaycanın xarici siyasətində iqtisadi gücün diplomatiya ilə birləşməsinin ən uğurlu nümunəsidir. Tarixi İpək Yolumun müasir interpretasiyası olan bu marşrut, regionda sülhün, sabitliyin və iqtisadi integrasiyanın zamanətçisidir [2, s. 125]. Coğrafi maneələri aşaraq qitələri birləşdirən bu layihə, Azərbaycanın “tranzit ölkə” statusundan “logistik mərkəz” statusuna keçidini tamamlamışdır

Ədəbiyyat Siyahısı

1. Əliyev, N. (2018). Azərbaycanın Nəqliyyat Diplomatiyası: BTQ və Şimal-Cənub dəhlizləri. Bakı: Elm nəşriyyatı.
2. Qasimov, M. (2020). Regional Geopolitika və Enerji Təhlükəsizliyi. Tbilisi: Qafqaz Araşdırmalar Mərkəzi.
3. Məmmədov, Z. (2019). Müasir İpək Yolu: İqtisadi və Strateji Təhlillər. Bakı: Universitet Nəşrləri.
4. Bayramov, V. (2021). Cənubi Qafqazda Nəqliyyat Şəbəkələri və Regionlararası İntegrasiya. Ankara: Strateji Baxış.
5. Həsənov, Ə. (2017). Azərbaycanın Geosiyaseti. Bakı: Letterpress.

TİCARƏT YOLLARI VƏ İQTİSADI İNKİŞAFIN TARİXİ: HEYDƏR ƏLİYEV STRATEGİYASINDAN ZƏFƏR DOLU GƏLƏCƏYƏ

Məlikova Rübabə Samir qızı

165 qrup, Regionşünashq Fransa üzrə

e-mail: rmalikoova01@gmail.com

Bölmə: Azərbaycan

Elmi rəhbər: T.ü.f.d., dos.Əliyeva Zərifə Yelmar qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Hər bir xalqın milli azadlıq və müstəqillik tarixində xilaskar rolunu oynayan dahi şəxsiyyətlər vardır ki, onlar öz qətiyyətləri ilə mənsub olduqları milləti arxasınca apararaq ən taleyüklü məqamlarda qalib rolu oynamışlar. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev məhz belə bir müdrik dövlət xadimi kimi müasir dünya tarixinə parlaq və silinməz iz qoymuşdur. Onun zəngin və çoxşaxəli siyasi irsi, ötən illər ərzində Azərbaycan xalqının qazandığı bütün mühüm tarixi nailiyyətlərin əsas qayəsini təşkil edir. Ölkəmizdə intibah və milli şüurun oyanışı, müstəqilliyimizin əbədi xarakter alması birbaşa Ulu Öndərin uzaqgörənliyi və dövlətçilik təcrübəsi ilə bağlıdır. Məhz 1969-cu ildən Heydər Əliyev erası başladı. Heydər Əliyev erası Azərbaycanın əsl İntibah dövrü idi. Bu dövrdə respublikada bütün sahələr qısa müddətdə sürətlə inkişaf etməyə başladı. [1, s.34]

Yerləşdiyi coğrafi mövqe tarix boyu ona həm üstünlüklər, həm də bir çox problemlərlə qarşılaşmasına səbəb olmuşdur. 1991- ci ilin 18 oktyabrında öz müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan ilk illərdə çoxsaylı çətinliklərlə qarşılaşmışdır. Yarıtmaz siyasət və səriştəsiz idarəçilər sayəsində ölkədə vətəndaş müharibəsi yaranmış, hətta dövlətimiz parçalanmaq təhlükəsi qarşılaşmışdır.

Azərbaycan dövlətini düşdüğü böhranlı situasiyadan Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri, dünya səviyyəli siyasətçi və strateq Heydər Əliyev xilas etmişdir. 1993- cü ilin 15 iyununda müstəqil

Azərbaycanda hakimiyyətə qayıdaraq, qısa bir müddətdə ölkədə bütün sahələrdə hökm sürən böhranı aradan qaldırmış,formalaşdırdığı milli inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsi sayəsində bütün sahələrdə inkişafa nail olunmuşdur. [4, s.19] Heydər Əliyevin bütün sahələrdə əsasını qoyduğu siyasət onun layiqli irsi İlham Əliyev üçün nümunə olmuşdur.

Azərbaycanın müxtəlif mədəniyyətlərin kəsişmə nöqtəsində yerləşməsi, ölkəmizin tarixən şimal və cənub, eləcə də şərq və qərb arasında strateji bir körpü funksiyasını yerinə yetirməsinə zəmin yaratmışdı. Xüsusilə Böyük İpək Yolunun birbaşa bu ərazilərdən keçməsi dünya ticarətilə intensiv şəkildə əlaqə yaradılmasında müstəsna rol oynamışdır

Müstəqilliyin ilk illərində respublikada yaranmış sosial-iqtisadi vəziyyət, sovetlərdən qalan təsərrüfat-sənaye əlaqələrinin pozulması, yeni iqtisadi əlaqələrin olmaması bir sıra çətinliklər yaradırdı. Belə bir vəziyyətdən çıxmaq üçün müəyyən addımların atılması vacib idi. Bu baxımdan "Tarixi İpək Yolu"nun bərpası ideyası mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi.[2, s.90]

Məlumdur ki İpək yolunun yenidən bərpası ilə bağlı ilk addımlar 1991-ci ildə atılmışdır. Belə ki, həmin ildə Avropa Şurası tərəfindən TASİS – yardım proqramı qəbul edilmiş və bu proqramda yeni müstəqil dövlətlərdə demokratik islahatların keçirilməsini sürətləndirmək, milli dövlətlərdə bazar iqtisadiyyatı sistemini formalaşdırmaq, xüsusilə iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə xidmət edən yeni nəqliyyat dəhlizi layihələrinin yaradılması və həyata keçirilməsinə kömək göstərmək nəzərdə tutulmuşdur. [3, s.57]

Məlumdur ki, 1993- cü ilin may ayında Brüsseldə 8 dövlətin nəqliyyat və ticarət nazirlərinin iştirak etdiyi konfransda TRASEKA proqramı təsis edilmişdir. Bu proqram Avropadan qərb-şərq istiqamətində - Qara dəniz, Qafqaz, Xəzər dənizindən Mərkəzi Asiyaya qədər nəqliyyat dəhlizinin inkişafına görə Avropa Birliyinin sadalanmış dövlətlər üçün nəzərdə tutduğu strategiyasının bir hissəsidir. [3, s.57]

Bu gün Heydər Əliyev siyasi kursu prezident İlham Əliyev tərəfindən yaradıcı şəkildə davam etdirilir. Ölkə rəhbəri İlham Əliyev tərəfindən yürüdülmən hərtərəfli düşünülmüş siyasət nəticəsində ölkəmizdə bütün sahələrdə davamlı inkişafı və insanların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasını ehtiva edən tərəqqinin Azərbaycan modeli yaradılmışdır .

Ölkəmiz 30 ildən çoxdur ki, qarşılaşdığı mürəkkəb situasiyaların öhdəsindən gələrək müstəqilliyini və suverenliyini möhkəmlətmək yolu ilə irəliləyir. Ötən dövr ərzində Azərbaycan region, eyni zamanda qeyri- region ölkələri ilə əlaqələrini qurmuş və inkişaf etdirmişdir Ulu Öndər: İnanıram ki, mənim axıra çatdıra bilmədiyim taleyüklü məsələləri, planları, işləri sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdıra biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm. [5, s.3]

Bu gün hər bir kəs dərk edir ki, müstəqil Azərbaycan dövləti, bütün həyatı və fəaliyyəti tariximizə qızıl hərflərlə həkk olunmuş Heydər Əliyevin şah əsəridir. Heydər Əliyev siyasi kursu prezident İlham Əliyev tərəfindən yaradıcı şəkildə davam etdirilir. Ölkə rəhbəri İlham Əliyev tərəfindən yürüdülmən hərtərəfli düşünülmüş siyasət nəticəsində ölkəmizdə bütün sahələrdə davamlı inkişafı və insanların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasını ehtiva edən tərəqqinin Azərbaycan modeli yaradılmışdır .

ПРЕПОДАВАНИЕ ТЕМ РЫБОЛОВНОЙ КУЛЬТУРЫ НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ

НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ДАГЕСТАН

Лейла Наджафли Вусал

172R БМР-Регионоведение по Кавказу

**Айсель Нахматова Шакир (Преподавательница)
Азербайджанский Университет Языков**

Современное преподавание географии направлено на понимание взаимодействия между деятельностью человека и природой. В этом контексте преподавание традиционных сфер деятельности, таких как рыболовство, на уроках региональной географии углубляет знания учащихся о местной культуре, экономике и принципах использования природных ресурсов [1]. Рыболовные традиции Дагестана, расположенного на побережье Каспийского моря, являются богатым материалом для изучения влияния географической среды на социально-экономическую жизнь [2]. В данной статье анализируются методологические основы преподавания рыболовной культуры на уроках географии и её влияние на мировоззрение учащихся.

Географическая сущность рыболовства в Кавказском и Дагестанском регионе Кавказский регион отличается разнообразным рельефом и водными ресурсами [3]. Для Дагестана, расположенного на западном побережье Каспия, рыболовство — это не просто экономическая деятельность, а образ жизни, формировавшийся на протяжении веков. Дельты рек Терек, Сулак и Самур, а также биологическое разнообразие Каспия составляют основу этого хозяйства [5]. Исторически рыболовство занимало центральное место в питании, торговле и социальной жизни местных народов [4]. Традиционные ремесла, такие как плетение сетей и строительство лодок, передавались из поколения в поколение, становясь частью культурного наследия [7]. Несмотря на внедрение технологических инноваций, сохранение классических методов и фольклора важно для поддержания региональной идентичности [6].

Методологические подходы и ресурсы обучения

Для эффективного преподавания этой темы должен применяться интегративный подход: Регионально-географический подход (связь рыболовства с природными условиями территории [8]), Социокультурный подход (влияние рыболовства на социальную структуру общества) и Экономический подход (роль рыболовства в региональной экономике и его значение как источника дохода [5]). Использование на уроках карт, статистики и мультимедийных материалов [10] укрепляет навыки аналитического мышления и визуального восприятия учащихся.

Влияние обучения на достижения учащихся и его актуальность

Изучение рыболовной культуры не только повышает академические знания учащихся, но и формирует у них чувство экологической ответственности [9]. На фоне угрозы забвения традиционных культур в условиях глобализации преподавание этих тем служит сохранению национального наследия и его передаче будущим поколениям [10]. Подготовка учащимися исследовательских проектов в этой области повышает их уважение к культурным ценностям.

Заключение

Рыболовная культура является неотъемлемой частью географической идентичности Дагестана. Интеграция этой темы в уроки географии расширяет региональные знания учащихся, формирует у них критическое мышление и межкультурную толерантность. Таким образом, география как живая и прикладная наука становится более привлекательной.

Список литературы

1. Меликов, Б. (2015). Методика географического образования. Баку: Издательство БГУ.
2. Аскеров, А.Т. (2018). Экологический туризм и Дагестан. Баку: Издательство ОУУ.

3. Исмаилов, Дж. (2020). География Каспийского моря и прибрежных территорий. Баку: Кубинский филиал АГПУ.
4. Гасанов, Р. (2019). Рыболовные традиции народов Кавказа. Махачкала: Издательство Дагестанского государственного университета.
5. Кулиев, М. (2017). Экономическая география Республики Дагестан. Баку: Издательство «ЭЛМ».
6. Сулейманов, А. (2016). Традиционные и современные методы рыболовства на Каспии. Журнал кавказских исследований, 12(3), 45-62.
7. Ханахмедова, С. (2014). Культурное наследие народов Дагестана. Махачкала: Фонд культурного наследия Дагестана.
8. Герасимов, И.П. (1976). Методы географических исследований. Москва: Издательство «Прогресс».
9. Мэсси, Д. (1994). Пространство, место и гендер. Кембридж: Polity Press.
10. ЮНЕСКО. (2003). Конвенция об охране нематериального культурного наследия. Париж: ЮНЕСКО.

ZƏNGƏZUR DƏHLİZİ VƏ ONUN STRATEJİ ƏHƏMIYYƏTİ

Sevinc Bayramova Rza, 105A qrupu, ingilis-alman fakültəsi

bayramovasevinc056@gmail.com , Tarix bölməsi

Qafqazşünaslıq və Azərbaycan tarixi kafedrasının dosenti A. F. Məhərrəmov

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Zəngəzur dəhlizi Cənubi Qafqaz regionunda mühüm əhəmiyyətə malik olan nəqliyyat və kommunikasiya layihələrindən biridir. Bu dəhliz Azərbaycanın əsas hissəsini Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə birləşdirməyi nəzərdə tutur. Zəngəzur dəhlizi yalnız Azərbaycan üçün deyil, həm də region ölkələri üçün böyük iqtisadi və strateji əhəmiyyət daşıyır. Bu layihə regionda nəqliyyat əlaqələrinin inkişafına və iqtisadi əməkdaşlığın genişlənməsinə mühüm təsir göstərə bilər [1, s.7].

Tarixi baxımdan Zəngəzur bölgəsi mühüm coğrafi mövqeyə malik olmuşdur. Bu ərazi qədim dövrlərdən etibarən müxtəlif ticarət yollarının keçdiyi bölgələrdən biri hesab edilirdi. Müasir dövrdə isə Zəngəzur dəhlizi regionun nəqliyyat sistemində yeni imkanların yaranmasına şərait yarada bilər. Bu dəhliz vasitəsilə Azərbaycan öz əraziləri ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında birbaşa quru əlaqəsi əldə edə bilər.

Zəngəzur dəhlizinin açılması Azərbaycan üçün bir sıra mühüm üstünlüklər yaradır. Əvvəla, bu dəhliz vasitəsilə Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə əlaqələr daha rahat və sürətli olacaqdır. İkincisi, Azərbaycan Türkiyə ilə birbaşa quru nəqliyyat əlaqəsi əldə edə bilər. Bu isə iki ölkə arasında iqtisadi və ticarət münasibətlərinin daha da inkişafına səbəb ola bilər [2, s.12].

Zəngəzur dəhlizi yalnız regional deyil, həm də beynəlxalq əhəmiyyətə malikdir. Bu dəhliz Asiya ilə Avropa arasında yerləşən nəqliyyat marşrutlarının inkişafına kömək edə bilər. Bunun nəticəsində beynəlxalq ticarət əlaqələri daha da genişlənə bilər və regionun iqtisadi potensialı artır.

Bundan əlavə, bu dəhliz regionda sabitliyin və əməkdaşlığın möhkəmlənməsinə də müsbət təsir göstərə bilər. Nəqliyyat və iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi ölkələr arasında qarşılıqlı münasibətlərin inkişafına şərait yaradır. Bu isə Cənubi Qafqaz regionunda sülh və təhlükəsizliyin güclənməsinə kömək edə bilər [3, s.20].

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, Zəngəzur dəhlizi iqtisadi, siyasi və strateji baxımdan mühüm əhəmiyyətə malik layihələrdən biridir. Bu layihənin həyata keçirilməsi regionda nəqliyyat

imkanlarının genişlənməsinə, iqtisadi əməkdaşlığın inkişafına və beynəlxalq ticarətin artmasına böyük töhfə verə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.Bağırov O. Zəngəzur dəhlizinin açılmasının regional nəqliyyat-kommunikasiya xətlərinə təsiri. Beynəlxalq münasibətlərin təhlili Mərkəzi.2021-avqust 15.s. elektron resurs: https://aircenter.az/uploads/files/zangezur%20avqust.pdf?utm_
2. Golkarami Abed, Mostafapour Sajad. Zangezur Corridor and the future of Iran's geopolitical location. Geography Regional Planning. Autumn 2024. Vol 14. Issue 56 ISSN (Print), serial number 3, pp. 1-20
- 3.Kaleji Vali. Iran and the Role of Transit Corridors in the South Caucasus in the Context of the War against Ukraine. Caucasus Analytical Digest, Tehran 2023, No132, pp.14-20. Elektron resurs: <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000613995>

ŞUŞA BƏYANNAMƏSİ VƏ ONUN ƏHƏMİYYƏTİ

A.S.A: Ayan Əliyeva Araz

qrup: 105B

FAKÜLTƏ: İngilis-Alman E-POÇT: ayan.eliyeva20082008@gmail.com

**Elmi rəhbər: Qafqazşünaslıq və Azərbaycan tarixi kafedrasının dosenti A.F.Məhərrəmov
Azərbaycan Dillər Universiteti**

Şuşa Bəyannaməsi 15 iyun 2021-ci ildə Şuşa şəhərində Azərbaycanın prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə prezidenti Rəcəb Tayyip Ərdoğan tərəfindən imzalanmışdır.Bu sənəd Azərbaycan ilə Türkiyə arasında müttəfiqlik münasibətlərini rəsmi şəkildə müəyyənləşdirmiş və iki ölkə arasında siyasi,hərbi və mədəni sahələrdə əlaqələrin daha da möhkəmlənməsinə imkan yaratmışdır. Sənədin məhz Şuşada imzalanması xüsusi bir əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, 30 ildən artıq işğal altında qalan torpaqlarımızın azad edilməsinin ardından, Qarabağın “gözü” hesab edilən Şuşada belə bir sənədin imzalanması Azərbaycan torpaqlarına göz dikən xarici qüvvələrə bir ismarıcdır ki, bu torpaqlara göz dikdiyiniz halda qarşınızda Azərbaycan və Türkiyə birləşmiş hərbi qüvvələrini görəcəksiniz. Digər mühüm bir məqam sənədin başlanğıc hissəsində Türkiyə ilə Azərbaycan arasında imzalanmış Qars müqaviləsinə istinad olunması idi[1, s.5].

Məzmununa nəzər salsaq deyə bilərik ki, Şuşa Bəyannaməsi Azərbaycan və Türkiyə arasında əməkdaşlığın əsas istiqamətlərini müəyyən edir.Sənəddə siyasi,iqtisadi və hərbi sahələrdə müttəfiqlik prinsipləri qeyd olunur.Eyni zamanda təhlükəsizlik məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir,ortaq müdafiə mexanizmlərinin yaradılması,birgə hərbi təlimlərin keçirilməsi və müdafiə sənayesi sahəsində əməkdaşlıq nəzərdə tutulur.Bunlardan başqa, mədəniyyət və təhsil sahələrində də əməkdaşlıq vacib sayılır.Ortaq layihələrin həyata keçirilməsi bu sahədə əsas məqsədlərdən biridir.

Müddəalardan biri siyasi əməkdaşlıq haqqındadır.Azərbaycan və Türkiyə beynəlxalq təşkilatlarda (BMT,ATƏT,Türk Dövlətləri Təşkilatı) bir-birini dəstəkləməyi öhdələrinə götürür.Digər bir prinsip isə qarşılıqlı dəstək prinsipidir. Hücum və ya təhdid halında yalnız hərbi deyil, həm də siyasi dəstək göstərilməsi nəzərdə tutulur. .Siyasi əməkdaşlıq Şuşa Bəyannaməsinin əsas dayaqlarından biridir.O, Azərbaycanın beynəlxalq mövqeyini möhkəmləndirir,Türkiyənin bölgədəki rolunu artırır.Bu əməkdaşlıq həm regional sabitlik,həm də Türk dünyasının birliyi üçün mühüm,strateji əhəmiyyət daşıyır[2, s.45].

Hərbi əməkdaşlıq sahəsində isə qeyd edə bilərik ki, əgər Azərbaycan və ya Türkiyəyə qarşı hərbi hücum olarsa, digər tərəf yardım göstərəcək.Bu bölgədə çəkindirici güc yaradır. Müntəzəm olaraq birgə hərbi təlimlərin keçirilməsi nəzərdə tutulur.Bu isə orduları gücləndirməyə yönəldilmişdir.Terrorizm və qeyri-qanuni qruplara qarşı birgə mübarizə aparılacaq.Bütün bunlar göstərir ki, hər iki dövlətin təhlükəsizlik maraqları üst-üstə düşür.

İqtisadi əməkdaşlıq sahəsində isə qeyd edək ki, Azərbaycan və Türkiyə enerji layihələrində strateji tərəfdaşdır. Gələcəkdə alternativ enerji (günəş,külək) sahəsində də ortaq layihələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.Türkiyə şirkətlərinin Azərbaycanda,Azərbaycan şirkətlərinin isə Türkiyədə sərmayə qoyması təşviq olunur.Enerji,nəqliyyat,ticarət və investisiya sahələrində ortaq layihələr iki ölkənin iqtisadi gücünü artırır.

Mədəni əməkdaşlıq sahəsində qeyd edək ki, Şuşa Qarabağın mədəniyyət paytaxtı seçilmişdir.Bəyannamənin məhz burada imzalanması Türk dünyasının ortaq mədəni irsinə hörmətin göstəricisidir.Birgə musiqi festivalları, sərgilər, tamaşalar təşkil olunacaq.Şuşada keçirilən “ Xarıbülbül ” musiqi festivalı bu əməkdaşlığın simvoluna çevrilib.Mədəni əməkdaşlıq ortaq irsi qoruyur və gələcək nəsillərə ötürür. Qeyd edək ki, bir çox politoloqlar bəyannaməni Cənubi Qafqazda yeni güc balansı yaradan sənəd kimi dəyərləndirirlər. Alimlərin fikrincə bu sənəd Azərbaycanın müstəqilliyini möhkəmləndirib, Türkiyə ilə qardaşlığı gücləndirir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Şuşa Bəyannaməsi. Bakı, 2021.
2. Türk Dövlətləri Təşkilatı. Türk dünyasında integrasiya prosesləri. Ankara, 2022.

QARABAĞA QAYIDIŞIN KONSEPTUAL ƏSASLARI

Ləman Məmmədova Kamran, 105A qrupu

İngilis-alman fakültəsi,

memmedovaleman433@gmail.com, Tarix bölməsi

**Elmi rəhbər: Qafqazşünaslıq və Azərbaycan tarixi kafedrasının dosenti A.F.Məhərrəmov
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

27 sentyabr 2020- ci il tarixində başlayıb 44 gün davam edən Vətən müharibəsi suverenliyin bərpası və əhəlinin repatriasiyası ilə nəticələndi.Bu proses yalnız əhəlinin köçürülməsindən ibarət deyil, eyni zamanda otuz il əsarətdə olan torpaqların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi,iqtisadi reintegrasiya,sosial və humanitar bərpa proseslərindən ibarətdir.19 iyul 2022-ci ildə Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərinə ‘Böyük Qayıdış’ Zəngilan rayonunun ‘Ağıllı kənd’ konsepsiyası əsasında yenidən salınmış Ağalı kəndinə sakinlərin repatriasiyası ilə başlandı. Bunun ardınca bərpa prosesinin əsas hissəsi olan və məqsədi iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək, əhaliyə sosial xidmət göstərmək olan iqtisadi inkişaf strategiyası yaradıldı. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda iqtisadiyyatın altı əsas istiqaməti üzrə inkişaf nəzərdə tutulub: kənd təsərrüfatı, ərzaq sənayesi, dağ-mədən sənayesi, yaşıl enerji, nəqliyyat-logistika və turizm. Həmçinin bu ərazilərin ‘Smart Regiona’ çevrilməsi nəzərdə tutulub. Həyata keçirilən infrastruktur layihələr içində yolların yenidən qurulması xüsusi yer tutur. Azərbaycan Avtomobil Yolları Dövlət Agentliyinin son məlumatına görə azad edilən ərazilərdə agentlik tərəfindən icra olunan layihələrin sayı 44,ümumilikdə uzunluğu isə 3040,1 km təşkil edir [3,s.20]. Həmçinin Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda reallaşan infrastruktur layihələr arasında hava yollarıda müstəsna əhəmiyyət daşıyır, beləki artıq Füzuli, Zəngilan və Laçın Beynəlxalq hava limanları istismara verilib və bütün bunlar gələcəkdə turizm sahəsində əsaslı inkişaf üçün zəmin yaradır.Bununla yanaşı regionların enerji potensialından səmərəli istifadə üçün kompleks tədbirlər həyata keçirilir .Dövlət başçımızın Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun yaşıl zonaya çevrilməsi ilə bağlı tapşırığına əsasən 4 il ərzində 270 MVT gücündə 32 su elektrik stansiyası istifadəyə verilib və 11 stansiyanın açılışı planlaşdırılıb [1,s.7]. Digər bir fərmana əsasən Ağdam şəhərində Ağdam Sənaye parkı,Cəbrayıl da isə ‘Araz Vadisi İqtisadi Zonası’ sənaye parkı yaradılıb ki bu da sənaye sahəsində əsaslı inkişafa təkan verir. Eyni zamanda Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgəsində tarixi-mədəni irsin bərpası və qorunması regionun mədəni həyatının yenidən canlanmasına mühüm töhfə verir.Şuşa şəhəri

mədəniyyət paytaxtı elan edildi və buradakı Yuxarı Gövhər Ağa məscidi, Aşağı Gövhər Ağa məscidi və Saatlı məscidi kimi mühüm dini abidələr isə yenidən quruldu. Bir çox sahələri əhatə edən 'Böyük Qayıdış' planı BMT-nin müxtəlif ixtisaslaşmış qurumlarının (BMT QAK, UNDP, UNESCO) prinsipləri əsasında həyata keçirilir. Yekun olaraq, qeyd etmək olar ki, bu strateji proses Azərbaycanın milli suverenliyinin iqtisadi və demografik əsaslarını möhkəmləndirir, həm də Cənubi Qafqazda uzunmüddətli sülhün əsas zərurətinə çevrilir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının Baş Naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidentinin Bəyanatı.
2. Azərbaycan qəzeti 23 dekabr 2021.
3. Bağirov O. Zəngəzur dəhlizinin açılmasının regional nəqliyyat-kommunikasiya xətlərinə təsiri. Beynəlxalq Münasibətlərin təhlili Mərkəzi.
4. Xalq qəzeti – 2021-29 sentyabr -№ 208.

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF RELATIONS BETWEEN AZERBAIJAN AND THE UNITED KINGDOM AND THE POLITICAL ACTIVITY OF HEYDAR ALIYEV

Baxşalıyeva Xədicə Yalçın qızı, B23-301A, İngilis və alman dilləri fakültəsi, Tarix və fəlsəfə

Elmi rəhbər: file.d, prof Məhərrə Hacıyeva Tahir qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

The establishment of diplomatic and economic relations between Azerbaijan and the United Kingdom began after Azerbaijan gained independence in 1991. During this period, the country aimed to strengthen its position in the international arena and develop partnerships with Western countries. Among these, the United Kingdom became one of the most important partners due to its political influence and economic potential. The foundation of these relations was significantly shaped by the political activity of Heydar Aliyev, who played a key role in defining Azerbaijan's foreign policy priorities [1, p.1]. Heydar Aliyev's return to power in 1993 marked a turning point in Azerbaijan's international relations. He pursued a balanced and pragmatic foreign policy, focusing on cooperation with both regional and global powers. One of his main goals was to attract foreign investment and ensure economic stability. In this context, relations with the United Kingdom were strengthened, especially in the field of energy. The UK, being home to major oil companies, showed great interest in Azerbaijan's rich natural resources [5].

A major milestone in the development of Azerbaijan-UK relations was the signing of the "Contract of the Century" in 1994. This agreement involved several international oil companies, including BP, and played a crucial role in the development of Azerbaijan's oil industry. The contract not only boosted the country's economy but also increased its strategic importance on the global stage. As a result, the United Kingdom became one of Azerbaijan's leading economic partners, particularly in the energy sector [2, p.3-4].

In addition to economic cooperation, political relations between the two countries also developed significantly. High-level official visits and diplomatic meetings contributed to strengthening mutual trust and understanding. The United Kingdom supported Azerbaijan's integration into international organizations and its efforts to build a democratic society and market economy. This cooperation was also evident in areas such as education, culture, and security, further deepening bilateral relations [4 p.5]. Furthermore, Heydar Aliyev's strategic vision ensured that Azerbaijan maintained a stable and reliable partnership with the United Kingdom. His policies laid the groundwork for long-term cooperation, which continues even today. The UK has remained an

important investor and political partner, supporting Azerbaijan in various development projects. These relations have also contributed to regional stability and economic growth[3 p.7].

In conclusion, the formation and development of relations between Azerbaijan and the United Kingdom are closely linked to the political activity of Heydar Aliyev. His leadership played a decisive role in establishing strong diplomatic and economic ties between the two countries. Today, these relations continue to develop on the basis of mutual interest and cooperation, reflecting the solid foundation built during his presidency.

References:

1. BBC News. "Heydar Aliyev profile and political legacy" 2020,2p.
2. BP Azerbaijan. "The Contract of the Century and its impact"2021,15p
3. Chatham House."Energy and geopolitics in the Caspian region" 2020,30p.
4. Ministry of Foreign Affairs of Azerbaijan."Azerbaijan–UK Bilateral relations 2022, 5p.
6. UK Government. UK–Azerbaijan relations overview 2019,4p.

**YOXSULLUĞA SON:
RAWLS-UN ƏDALƏT NƏZƏRİYYƏSİNDƏ
SOSIAL BƏRABƏRSİZLİK PROBLEMİNİN TƏHLİLİ**
Həşimli Zeynəb Hacıbaba qızı, B24-206A, İngilis və Alman dilləri,
zeynebhashimli343@icloud.com
Elmi rəhbər: Fəlsəfə və ictimai elmlər kafedrasının müəllimi
İsrayilova Afət Eyyub qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Sosial bərabərsizliyin ədalətli həlli üçün Rawls "Başlangıç Vəziyyəti" modelini təklif edir. İnsanlar öz cəmiyyətlərinin qaydalarını müəyyən edərkən öz sosial statuslarını, zənginliklərini və qabiliyyətlərini bilməməlidirlər. Bu vəziyyətdə hər bir rəşional şəxs ən pis vəziyyətdə olanın (yoxsulun) mənafeyini qoruyan qaydaları seçir, çünki özünün də o vəziyyətdə ola bilmə ehtimalını nəzərə alır. [1, s. 118]

Rawls qeyd edir ki, sosial və iqtisadi bərabərsizliklər yalnız iki şərt daxilində legitim hesab edilə bilər. Birinci şərt hər kəs üçün "Adil imkan bərabərliyinin" təmin olunmasıdır. İkinci şərt isə "Fərq Prinsipi" adlanır: cəmiyyətdə yaranan hər hansı iqtisadi üstünlük mütləq şəkildə ən az təminatlı üzvlərin maksimal xeyrinə xidmət etməlidir. [3, s. 42]

Cəmiyyətdəki müxtəlif dini, fəlsəfi və mənəvi baxışların varlığına baxmayaraq, bərabərsizliyin tənzimlənməsi prinsipləri hər kəs tərəfindən qəbul edilə bilən "siyasi" bir əsasda olmalıdır. "Örtüşən Konsensus" vasitəsilə fərqli dünya görüşlü insanlar yoxsulluqla mübarizə və ədalətli bölüşdürmə prinsipləri üzərində ortaq məxrəcə gəlirlər. [2, s. 133]

Yoxsulluğun aradan qaldırılmasında Rawls "Maksimin" (maximin) qaydasını tətbiq edir. Bu yanaşmaya görə, cəmiyyətin uğuru ən zənginlərin nə qədər zəngin olması ilə deyil, ən yoxsul təbəqənin həyat səviyyəsinin nə dərəcədə yüksək olması ilə ölçülür. Struktur bərabərsizliklər yalnız aşağı təbəqənin rifahını artırdığı müddətcə ədalətliyədir. [1, s. 152]

Yoxsulluğa son qoymaq üçün Rawls "Rifah Dövləti" modelini yetərsiz sayır. O, sərvətin yalnız dövrün sonunda (müavinətlərlə) deyil, başlanğıcda (istehsal vasitələrinə sahiblik və təhsil yolu ilə) bərabər paylandığı "Mülkiyyət Sahibi olan Demokratiya" modelini müdafiə edir. Bu, yoxsulların cəmiyyətdən asılılığını aradan qaldırır. [3, s.135]

Ədəbiyyat siyahısı:

- 1.Rawls, J. (1971). A Theory of Justice. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.
- 2.Rawls, J. (1993). Political Liberalism. New York: Columbia University Press.
- 3.Rawls, J. (2001). Justice as Fairness: A Restatement. (E. Kelly, Ed.). Cambridge, MA: Harvard University Press.

RƏQƏMSALLAŞMA DÖVRÜNDƏ İNSANIN YERİ VƏ ROLU

**Bağırılı Gülçöhrə Əhsən, 112B, İngilis-Fransız fakültəsi, bagirligulcohre@icloud.com
fə.l.ü.f.d.,dos. Fazil Rüstəmov Fəlsəfə kafedrası
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri**

Rəqəmsallaşma fərqli sosial-siyasi və sosial-humanitar istiqamət ilə xarakterizə olunan bir fenomendir [1, s. 89]. Nəticə etibarilə, rəqəmsal dünyanın insanların inkişafı və mövcudluğuna təsirini nəzərə alaraq, rəqəmsallaşmanın antropoloji baxımdan həm indiki, həm də gələcək strateji məqsədlərini anlamaq çox vacibdir. Təbii ki, bu yeni inkişaf strategiyasını səriştəli şəkildə qurmaq üçün ən azı cəmiyyətin rəqəmsallaşma prosesində dəqiq olaraq hara getdiyimizin mənalı bir anlayışı tələb olunur [2, s. 29]. Bu, rəqəmsallaşma proseslərinin təsiri altında cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklərin sürəti və artan dinamikası səbəbindən ciddi çətinliklər yaradır və öz növbəsində bu proseslərə ciddi təsir göstərir. Səbəb-nəticə əlaqələri və qarşılıqlı təsirlərin mürəkkəb bir sistemi yaranır.

Müasir dövr “informasiya artımının sürətlə inkişaf etdiyi bir dövrdür”. Yeni rəqəmsal texnologiyaların təsiri altında dünya tanınmaz dərəcədə dəyişir. Buna görə də, orada yaşayan bir insan, eyni qala bilməz. Onların dünyagörüşü, özünüdərk və davranışlarını müəyyən edən dəyərlər sistemi qaçılmaz olaraq dəyişməyə məcburdur və dəyişir.

Dövrümüzün ən vacib antropometrik problemlərindən biri “insanların bioloji növ və sosial varlıq kimi qorunması” problemi kimi qəbul edilə bilər [3, s. 70]. Rəqəmsal cəmiyyətə xas olan yüksək bilik tempi və texnoloji yenilənmə yeni sosial strukturların və institutların, eləcə də kommunikativ qarşılıqlı təsir növlərinin və metodlarının sürətli dəyişməsinə və ortaya çıxmasını nəzərdə tutur. Bu da özünü əsasən, cəmiyyətin əsas idrak-texnoloji paradigmasının dəyişməsində göstərir.

Rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı sayəsində insanlar praktik olaraq evdən çıxmadan xarici dünya ilə qarşılıqlı əlaqədə olmaq üçün unikal bir fürsətə malikdirlər. Bu, məşğulluq, təhsil, istirahət və s. daxil olmaqla həyatın müxtəlif sahələrində özünü göstərir. Bir çox sosial proseslər virtuallaşır. Eyni zamanda, insanın mahiyyəti də dəyişir. Nəzəriyyəçilər xüsusilə narahatdırlar ki, “...insan şəxsiyyətinin dəyəri həm təmaslarda, həm də insanın sahib olduğu məlumatlarda utilitarizm və pragmatizm aspektlərinin yayılması səbəbindən azalır” [4, s. 49].

İnsanın əsas problemi onun daxili aləminin bir çox amillərlə, ilk növbədə isə onun mənəvi komponentinin inkişaf etməməsi ilə əlaqəli yoxsullaşmasıdır.

V. N. İqnatov insan varlığının psixoloji xüsusiyyətlərinə, xüsusən də insan mentalitetinin daim diqqətimizi cəlb edən, düşüncə proseslərinin pozulmasına və “cırıq şüurun” formalaşmasına səbəb olan müxtəlif stimullara (məsələn, reklamlara) məruz qalmasına diqqət çəkir. Onun subyektivi daxili mənəvi nüvəsini itirir, eyni zamanda istinad nöqtəsi, böhran dövrünün dramatik hadisələrini qiymətləndirmək üçün meyar kimi xidmət edə biləcək dayaq nöqtəsini itirir” [2, s. 94].

Bu gün getdikcə daha çox “post-insan” gələcəyinin, insanın “post-insan”a çevrilməsi ehtimalına istinad edilir. Belə bir fikir irəli sürülür ki, “...yeni sivilizasiyada yaşayacaq insanlar, indiyə qədər “insan” sözü ilə adlandırdığımız insanlara bənzəməyə bilərlər” [4, s. 47].

Ədəbiyyat siyahısı

1. Guryanova, A. V. və Timofeev, A. V. (2023). "Rəqəmsallaşma sosial-mədəni fenomen kimi." Seriya: Fəlsəfə, 1 (63), 88-97.
2. Liga, M. B. və Şçetkina İ. A. (2021). "Cəmiyyətin rəqəmsallaşma dövründə bir insan". Humanitar vektor, 16 (2), 29-38.
3. Timofeev, A. V. (2024). "Rəqəmsal aksiosferanın morfolojiyası: funksiya xüsusiyyətləri və dəyərlərin dinamikası. Tver Dövlət Universitetinin Bülleteni. Seriya: Fəlsəfə, 3 (69), 132-145.
4. Sitkeviç, N. V. (2021). "İnformasiya Cəmiyyətində Dünyagörüşündəki Dəyişikliklərin Aksioloji Kəsişi". Ali Təhsil Müəssisələrinin Xəbərləri. Volqa Bölgəsi. Humanitar Elmlər, 3 (19), 43-50. (rus dilində).

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI

Rəşat Hasanquliyev İbadət, 7, chasanquliyeva@mail.ru, Tarix

Elmi rəhbər: Cəmilə Hasanquliyeva

Cəbrayıl rayon K.Məmmədov adına

Böyük Mərcanlı kənd tam orta məktəbi

Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev görkəmli dövlət xadimi, uzaqgörən lider və xalqını sevən şəxsiyyət kimi mühüm yer tutur. O, yalnız siyasətçi deyil, həm də Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunması və inkişafı üçün möhkəm təməl qoyan liderdir. Onun fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan dünya dövlətləri arasında öz layiqli yerini tutmuş, müstəqil dövlət kimi möhkəmlənmişdir. Bu baxımdan onun həyata keçirdiyi siyasətin başlıca mahiyyəti Azərbaycançılıq ideologiyası ilə sıx bağlıdır. O, xalqın milli özünüdərkini gücləndirmək üçün sistemli və məqsədyönlü siyasət həyata keçirmişdir. Onun hakimiyyətə gəlişi milli özünüdərk və milli oyanışın başlanğıcı kimi qəbul edilir. Bu dövrdən etibarən xalqın milli kimliyinin qorunması, milli qürur hissinin gücləndirilməsi və milli şüurun inkişafı əsas istiqamətə çevrilmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının görkəmli şəxsiyyətlərinin yubileylərinin qeyd olunmasına xüsusi önəm vermiş, bu ənənə xalqın tarixi yaddaşının bərpasına xidmət etmişdir. Bu tədbirlər milli ruhun yüksəlməsinə, müstəqil dövlətçilik ideyalarının formalaşmasına və xalqın öz tarixinə bağlılığının artmasına mühüm təsir göstərmişdir [1,s.180].

Totalitar sistemin elm və mədəniyyət xadimlərinə qarşı təzyiqləri geniş yayıldığı bir dövrdə Heydər Əliyev Azərbaycanda fərqli mühit yaratmağa nail olmuşdur. Onun rəhbərliyi altında ölkədə sərbəst düşünmək və fikrini ifadə etmək üçün şərait yaradılmışdır. Bu isə milli-mənəvi dəyərlərin inkişafına, Azərbaycanın dövlətçilik ənənələrinin möhkəmlənməsinə və xalqın azad düşüncə mühitində formalaşmasına böyük töhfə vermişdir [1,s.183].

Azərbaycan aliminə və elminə elə ilk gündən yüksək qayğı göstərən Heydər Əliyev bu sahədəki fəaliyyətini də ardıcıl və sistemli şəkildə həyata keçirirdi. Onun diqqət və qayğısı nəticəsində elmi-tədqiqat institutlarının sayı artır, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının maddi-texniki bazası möhkəmlənir, elmi-tədqiqat institutları üçün yeni korpuslar tikilir, xüsusi təyinatlı layihə-konstruktor büroları yaradılırdı, Azərbaycan elminin ölkədə və dünyada tanınmasına səy göstərilir, görkəmli alimlərin fəaliyyətləri təqdir olunur, onlar mükafatlandırılırdı, Azərbaycan dili, ədəbiyyatı və tarix üzrə aparılan tədqiqatların genişləndirilməsinə xüsusi fikir verilirdi [2,s.85].

Heydər Əliyev həmçinin ölkənin iqtisadi inkişafına xüsusi diqqət yetirirdi. O anlayırdı ki, güclü dövlət yalnız güclü iqtisadiyyatla mümkündür. Bu məqsədlə iqtisadi islahatlar həyata keçirilmiş, yeni müəssisələr yaradılmış və istehsal sahələri inkişaf etdirilmişdir. Xarici ölkələrlə əməkdaşlıq genişləndirilmiş, Azərbaycanın təbii sərvətləri səmərəli şəkildə istifadə olunmuşdur. Bu siyasət ölkəyə xarici investisiyaların axınını təmin etmiş və iqtisadi inkişafı sürətləndirmişdir.

Onun hakimiyyəti dövründə Bakıda geniş abadlıq işləri aparılmış, müasir memarlıq nümunələri yaradılmışdır. İnzibati binalar, mədəniyyət mərkəzləri, təhsil müəssisələri və digər mühüm obyektlər inşa edilmişdir. Bu layihələr şəhərin inkişafına və müasir simasının formalaşmasına xidmət etmişdir.

Eyni zamanda tarixi və mədəni abidələrin bərpasına da böyük diqqət göstərilmişdir. Bu, xalqın mədəni irsinin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından mühüm addım idi [1,s.183].

Heydər Əliyev Azərbaycan mədəniyyətinə və tarixinə dərin ehtiram göstərmiş, görkəmli şəxsiyyətlərin xatirəsinin əbədləşdirilməsinə xüsusi önəm vermişdir. Bakının müxtəlif yerlərində həmin şəxsiyyətlərin heykəlləri ucaldılmış, ev muzeyləri yaradılmışdır. Bu isə milli yaddaşın qorunması və mədəniyyətin inkişafı üçün mühüm rol oynamışdır [3].

Nəticə etibarilə, Heydər Əliyevin fəaliyyəti Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmlənməsində, milli kimliyin formalaşmasında və ölkənin inkişafında əvəzsiz rol oynamışdır. Biz gənc nəsil olaraq onun ideyalarından ilham almalı, ölkəmizin inkişafı üçün çalışmalı və Azərbaycanı daha güclü dövlətə çevirməyə töhfə verməliyik. Çünki hər bir vətəndaşın əsas vəzifəsi öz ölkəsini sevmək, qorumaq və inkişaf etdirməkdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Bahar Sonam, Böyük Xilaskar Heydər Əliyev, Bakı, 2023, 256s
2. İsmayıl Hacıyev Muxtar oğlu, Heydər Əliyev siyasəti: tarixdə və günümüzdə, Naxçıvan, 2013, 296s
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi internet saytı. <https://president.az>.

SİYASƏT VƏ SİYASİ ANLAYIŞLAR

İsmayılzadə Nuray Ramil qızı, 166 B Beynəlxalq Münasibətlər və Regionşünaslıq

Elmi Rəhbər: Sevdə Tağıyeva

Azərbaycan Dillər Universitet

Siyasət cəmiyyətin idarə olunması və insanlar arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsi ilə bağlı vacib sahədir [3,s.1-5]. O, hakimiyyətin əldə edilməsi, qorunması və həyata keçirilməsi proseslərini əhatə edir [6,s. 53-56]. Siyasət yalnız dövlət qurumları ilə məhdudlaşmır, həm də insanların və müxtəlif sosial qrupların qarşılıqlı münasibətlərini əks etdirir [2,s. 50-60;129]. Müasir dövrdə siyasətə daha geniş yanaşılır və o, cəmiyyət daxilində baş verən bir çox prosesləri əhatə edir [5,s.1-10]. Siyasətin əsas məqsədi cəmiyyətdə sabitlik və nizam yaratmaqdır [1,s.1-7; 37-39].

Siyasət sosial, iqtisadi və mədəni sahələrlə sıx bağlıdır və onların inkişafına təsir göstərir [3,s.1-5]. O, müxtəlif maraqları uzlaşdırır və ümumi qərarların qəbuluna şərait yaradır [4,s.3-15]. Siyasət insanların davranışına və ictimai proseslərə birbaşa təsir göstərir [2,s.50-60;129]. Bu baxımdan siyasət cəmiyyətin inkişaf istiqamətini müəyyən edən əsas mexanizmdir [5,s.1-10;25-40]. Siyasi fəaliyyət insanların gündəlik həyatda iştirakını və qərarverməni əhatə edir [3,s.72-90].

Siyasətin əsas xüsusiyyətlərindən biri onun ictimai xarakter daşımasıdır [6,s.53-56]. O, insanların və qrupların münasibətlərini, həmçinin dövlətin fəaliyyətini əhatə edir [1,BOOK I 1252a-1253a;Book III 1278b-1280a]. Siyasət güc və hakimiyyət münasibətlərini tənzimləyir və cəmiyyət daxilində nizam yaradır [6,s.212-215;926-939]. Siyasət həm də davamlılıq və dəyişkənlik xüsusiyyətinə malikdir; yəni zamanla dəyişən sosial şərtlərə uyğunlaşır [3,s.100-110;72-90].

Siyasətin funksiyaları çoxşaxəlidir. Onlardan ən vacibləri arasında idarəetmə funksiyası, yəni cəmiyyətin təşkil olunması və qərarların qəbul edilməsi önə çıxır [4,s.3-15]. Siyasət həmçinin resursların bölüşdürülməsində əsas vasitə rolunu oynayır [5,s.25-40;1-10].

Siyasət həm daxili, həm də xarici sahələrdə fəaliyyət göstərir. Daxili siyasət cəmiyyət daxilindəki münasibətləri tənzimləyir, xarici siyasət isə dövlətlərin qarşılıqlı əlaqəsini təşkil edir [2,s.50-60;70-90]. Siyasi proseslərdə iştirak cəmiyyətdə vətəndaşların aktivliyini artırır [3,s.72-90;100-110].

Max Weber siyasətə daha realist yanaşaraq onu hakimiyyət uğrunda mübarizə və ya hakimiyyətə təsir etmə prosesi kimi izah edirdi [6,s.212-215]. O hesab edirdi ki, siyasətin mərkəzində güc dayanır və dövlət bu gücün əsas daşıyıcısıdır [6,s.53-56;926-939] .

Daha müasir yanaşmalarda David Easton siyasəti cəmiyyətdə dəyərlərin və resursların necə bölüşdürüldüyü ilə əlaqələndirir [2,s.50-60].Onun fikrincə, siyasət insanların və qrupların maraqlarının bölüşdürülməsi və idarə olunması prosesidir [2,s.70-90;129].

Ümumilikdə siyasət cəmiyyətin fəaliyyətində aparıcı rol oynayır. O, həm idarəetmə mexanizmlərini təmin edir, həm də sosial nizamı qoruyur [2,s.50-60;70-90;129]. İnsanların siyasətdə iştirakı cəmiyyətin inkişafına birbaşa təsir göstərir [5,s.1-10;25-40]. Bu səbəbdən siyasət həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan öyrənilməsi vacib olan sahədir [3,s.1-5;9-12]

Ədəbiyyat siyahısı

1. Aristotle. Politics. Oxford University Press.
2. Easton, D. (1953). The Political System: An Inquiry into the State of Political Science. New York: Knopf.
3. Heywood, A. (2013). Political Theory: An Introduction. Palgrave Macmillan.
4. Lasswell, H. (1936). Politics: Who Gets What, When, How. New York: McGraw-Hill.
5. Runciman, D. (2014). Politics. London: Profile Books.
6. Weber, M. (1978). Economy and Society. University of California Press.

Philosophy: Human Well-being in Philosophical Humanism

Aliyeva Zeynab Shirzad

Department of Philosophy and Social sciences

Regional Studies of America (training in English), 168i

zaliveva0320@gmail.com

Ph.D., Assoc. Prof. Garayeva Gunel Aliniyaz

Azerbaijan University of Languages; Baku

Introduction

The relevance of this topic lies in the fact that technological progress, social pressure, and globalization processes significantly impact human life. On the one hand, they strengthen the interconnectedness of society, but on the other, they give rise to social problems. In these circumstances, the question of human well-being arises, as well as the need to rethink our approach to life. Philosophical humanism can then be seen as one approach to understanding these problems, emphasizing the individual, their dignity, and social development.

Historical Foundations of Philosophical Humanism

Philosophical humanism emerged during the Renaissance, when humanity changed its worldview and role in the world. Giovanni Pico della Mirandola made a significant contribution. He emphasized the individual's ability to shape their own nature, to be not only free but also responsible for their own lives. Another important figure is Francesco Petrarch, who demonstrated that humans are not simply part of society but an internal personality. Their ideas demonstrate how humans gradually became the central focus of philosophical reflection.

The Relationship Between Humanism and Human Well-Being

By promoting values such as personal development, social justice, and human rights, philosophical humanism promotes human well-being. It emphasizes that well-being is impossible without equality and respect for others. Unfortunately, in modern society, individual success alone is insufficient to

achieve self-realization without social integration. This raises an important question: can a person be truly happy without society?

Criticism and Problems

While philosophical humanism affirms human freedom and dignity, it ignores the real social complexities of human nature. For example, an excessive emphasis on individualism leads to an underestimation of collective responsibility. Humanism is also often criticized for its tendency to ignore the spiritual aspects of human existence, limiting itself to a rationalistic approach. As a result, philosophical humanism presents itself as an ideal that requires critical rethinking.

Conclusion

The main question of this dissertation can be answered as follows: well-being is achieved through a balance of reason, freedom, and responsibility. This refers not only to personal happiness but also to responsibility to society. Thus, human well-being in philosophical humanism is formed by individual freedom and social responsibility.

References:

1. Pico della Mirandola, Giovanni. Oration on the Dignity of Man. 1486..
2. Sartre J.-P. Existentialism Is a Humanism.
3. Petrarch, Francesco. Humanistic Letters
4. Galeotti, Anna Elisabetta. "The Humanist Tradition and Human Rights." Journal of Political Philosophy, 2010.
5. Fromm Erich. The Art of Being. Continuum, 1994.

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN GƏNCLƏRİNƏ TÖHFƏSİ

Elmi rəhbər : fə.l.f.d., dos. Ə.M.Abdiyeva

Etibarova Gülbikə

Qrup 343a Fakültə- Filologiya

Bölmə: Tarix, fəlsəfə

Azərbaycan Dillər Universiteti

Azərbaycan tarixində mühüm rol oynamış görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev ölkənin inkişafında, müstəqilliyinin möhkəmlənməsində və gələcək nəsillərin formalaşmasında əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir. Xüsusilə gənclər siyasəti onun fəaliyyətində prioritet istiqamətlərdən biri olmuşdur. O, gəncləri dövlətin gələcəyi, milli kimliyin daşıyıcısı və inkişafın əsas qüvvəsi kimi qiymətləndirirdi.

Gənclər siyasətinin əsasının qoyulması

Heydər Əliyev Azərbaycanda sistemli gənclər siyasətinin əsasını qoymuşdur. Onun rəhbərliyi dövründə gənclərin təhsili, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsi və ictimai fəallığının artırılması istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. 1990-cı illərdə ölkədə yaranmış çətin vəziyyətə baxmayaraq, o, gənclərin dövlət quruculuğunda iştirakını təmin etmək üçün geniş imkanlar yaratdı. Bu siyasət nəticəsində gənclər dövlət strukturlarında, ictimai təşkilatlarda və müxtəlif sahələrdə aktiv rol almağa başladılar.

Təhsilin inkişafına verilən töhfələr

Heydər Əliyev gənclərin inkişafında təhsilin rolunu yüksək qiymətləndirirdi. Onun təşəbbüsü ilə:

- Xaricdə təhsil proqramlarının əsası qoyuldu
- Ali və orta təhsil sistemində islahatlar həyata keçirildi
- Gənclərin elmi fəaliyyətə marağı artırıldı

O, gənclərin müasir biliklərə yiyələnməsini Azərbaycanın gələcəyi üçün vacib hesab edirdi. Bu istiqamətdə atılan addımlar bu gün də öz müsbət nəticələrini göstərməkdədir.

Vətənpərvərlik ruhunun formalaşdırılması

Heydər Əliyev gənclərin milli ruhda böyüməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. O, çıxışlarında daim vətənə sevgi, dövlətə sədaqət və milli dəyərlərə hörmət ideyalarını təbliğ edirdi.

Onun siyasəti nəticəsində gənclər arasında:

- Dövlətçilik ideyaları gücləndi
- Milli-mənəvi dəyərlərə bağlılıq artdı
- Azərbaycançılıq ideologiyası geniş yayıldı

Gənclər təşkilatlarının inkişafı

Heydər Əliyev gənclər təşkilatlarının fəaliyyətinə dəstək göstərmişdir. Bu təşkilatlar gənclərin sosial, mədəni və ictimai fəaliyyətə cəlb olunmasında mühüm rol oynayırdı.

Onun təşəbbüsü ilə gənclərin problemlərinin həlli, onların hüquqlarının qorunması və potensiallarının inkişafı istiqamətində müxtəlif proqramlar həyata keçirilmişdir.

Gənclərin dövlət idarəciliyində rolu

Heydər Əliyev gənclərin idarəetmədə iştirakını dəstəkləyirdi. O hesab edirdi ki, gənclər yeni ideyalar və enerjiləri ilə dövlətin inkişafına böyük töhfə verə bilərlər.

Bu siyasət nəticəsində gənc kadrlar müxtəlif dövlət vəzifələrinə irəli çəkilmiş, onların peşəkar inkişafına şərait yaradılmışdır.

Nəticə etibarilə, Heydər Əliyevin Azərbaycan gənclərinə verdiyi töhfələr çoxşaxəli və əhəmiyyətlidir. Onun həyata keçirdiyi gənclər siyasəti bu gün də uğurla davam etdirilir və ölkənin gələcək inkişafında mühüm rol oynayır.

O, gəncləri Azərbaycanın ən böyük sərvəti kimi qiymətləndirir və onların hərtərəfli inkişafını dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirirdi. Bu səbəbdən də onun gənclər siyasəti Azərbaycan tarixində mühüm yer tutur və gələcək nəsillər üçün örnək olaraq qalır

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

4. H.Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı, 1997.
5. Heydər Əliyev. Gənclərlə görüşlərdə çıxışları və nitqləri.
6. Azərbaycan tarixi, Bakı, 2010.

RƏQƏMSAL FƏLSƏFƏNİN MAHİYYƏTİ VƏ FORMALAŞMASI

Əliyeva Elnarə Elman, 112B, İngilis-Fransız fakültəsi

elneva333@gmail.com

fəl.ü.f.d., dos. Fazil Rüstəmov Fəlsəfə kafedrası

Azərbaycan Dillər Universiteti,

Fəlsəfə, fizika və kompüter elmlərinin kəsişməsində son onilliklərdə əhəmiyyətli bir dəyişiklik baş verdi, rəqəmsal fəlsəfə yarandı. Bu sahə reallığın özünün əsasən hesablama və informasiya ola biləcəyi ilə bağlı maraqlı, lakin radikal fərziyyəni araşdırır. Rəqəmsal fəlsəfə, kainatın davamlı fiziki reallıq kimi deyil, rəqəmsal hesablama mövcud olanlara bənzər diskret prinsiplərlə idarə olunan nəhəng bir informasiya emalı sistemi kimi fəaliyyət göstərdiyini irəli sürür [2].

Rəqəmsal texnologiyaların humanitar elmlərdə, ilk növbədə fəlsəfədə sadə istifadəsi yalnız metodoloji və metodoloji çətinliklər deyil, həm də tətbiq sahəsinin tərifində qeyri-müəyyənliliklər yaradır. Tədqiqatçı E. Elkina (2020) vurğulayır ki, "Aparıcı iqtisadi güclərin altıncı texnoloji nizama keçidini qeyd edən texnoloji yarış, "rəqəmsallığın" bu texnologiyaların istifadə olunduğu mövzu sahələrində ("rəqəmsal iqtisadiyyat", "rəqəmsal inqilab", "rəqəmsal mədəniyyət", "rəqəmsal

sivilizasiya”, “rəqəmsal dünyanın fəlsəfəsi”, “rəqəmsal reallıq”, “rəqəmsal dövlət”, “rəqəmsal şəxs”) dəyişikliklərin markerləri kimi qəbul edildiyi böyük bir termin axını yaratmışdır” [1, səh. 58-59].

Rəqəmsal cəmiyyətdə bütün həyat multimedia və informasiya texnologiyaları ilə bağlıdır - onun yaranma mənbələri, istənilən ideyanı tez və kütləvi şəkildə təbliğ etməyə və ya məhv etməyə qadirdir (bunun həm üstünlükləri, həm də mənfi cəhətləri var). Bu, “rəqəmsal” diskurs illüziyasını yaradır və bəzi müəlliflərin “rəqəmsal sunami” və ya “rəqəmsal daşqın” adlandırdığı böyük bir məlumat axını yaradır. Bizim fikrimizcə, “rəqəmsal daşqın” termini bu proses üçün daha uyğundur, çünki hətta təbii hadisələrdə (məsələn, yaz çay daşqınları) belə, vəziyyətdə gərginlik səviyyəsində tədricən azalma olur təbiət özü bu problemi təbii, iqlim, landşaft və digər amilləri nəzərə alaraq həll edir və sonra təbii mühit bərpa olunur. Rəqəmsal dünyada rəqəmsal sunami/rəqəmsal daşqınla bağlı vəziyyət də oxşardır. Bu baxımdan, “rəqəmsal fəlsəfə” / “Rəqəmsal Fəlsəfə” və “rəqəmsal insan” / “Homo Rəqəmsal” anlayışlarının aktuallığı problemi vacib hala gəlmişdir: bu terminlərin öyrənilməsi və təsviri təkcə müasir fəlsəfə sistemini anlamağa deyil, həm də “noosferogenezdə rəqəmsal transformasiyaların rolunu nəzərə alaraq insan inkişafının vektorunu müəyyən etməyə” imkan verəcəkdir [1, s. 59].

“Rəqəmsal fəlsəfə” anlayışı fəlsəfənin klassik problemlərinin tədrisi, təhlili və ya modelləşdirilməsi üçün proqram təminatının faktlarını ifadə etmək üçün bir növ marker kimi istifadə olunur [3, s. 60].

Reallığı məlumat və hesablama prizmasından yenidən düşünmək üçün cəsarətli bir cəhd rəqəmsal fəlsəfə ilə təmsil olunur. O, kainatın mahiyyətcə informasiya olduğunu və hesablama prinsiplərinə əsaslanaraq fəaliyyət göstərdiyini irəli sürməklə fəlsəfəni, fizikanı və kompüter elmini birləşdirir. Rəqəmsal fəlsəfənin bir çox konsepsiyası hələ də nəzəri olsa da, mövcudluq, bilik və kainatın təşkili ilə bağlı ən dərin sualların bəzilərini araşdırmaq üçün təsirli bir çərçivə təqdim edir [4].

Ədəbiyyat siyahısı

1. Elkina, E. E. (2020). “Rəqəmsal dövrün çətinliklərinə və global risklərinə cavab”. Mysl: Peterburq Fəlsəfi Cəmiyyətinin Jurnalı, (22), 57-70.
2. Soroçaykin, İ. A. (2021). “Rəqəmsal reallıq dövründə insan”. Ekspert: Nəzəriyyə və Təcrübə, 4(13), 42-45.
3. Soroçaykin, İ. A. (2021). “Rəqəmsal reallıq: Homo economicus-dan Homo digital-a”. In Müasir şəraitdə iqtisadiyyat, idarəetmə və hüquq (Buraxılış 41, ss. 59-62).
4. Tixonova, S. V., & Frolova, S. M. (2019). “Rəqəmsal cəmiyyət və rəqəmsal antropologiya: Sosial və epistemoloji tədqiqatların fənlərarası əsasları.” Saratov Universitetinin Xəbərləri. Seriya: Fəlsəfə, Psixologiya, Pedaqogika, 19(3), 287-290.
- 5.

44 GÜNLÜK MÜHARİBƏDƏN SONRA AZƏRBAYCAN-ERMƏNİSTAN SİYASİ MÜNASİBƏTLƏRİNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Feytullayeva Təranə Rufət Qrup-295İ

Tfeytullayeva@gmail.com Regionşünaslıq və Beynəlxalq Münasibətlər Fakültəsi

Elmi rəhbər: Leyla Rüstəmli Cabir, baş müəllim

Azərbaycan Dillər Universiteti

44 günlük müharibə Cənubi Qafqaz regionunda mövcud olan siyasi və geosiyasi reallıqları köklü şəkildə dəyişdirmişdir. Əgər əvvəlki dövrdə Azərbaycan və Ermənistan arasında münasibətlər əsasən qarşıdurma kontekstində formalaşırdısa, müharibədən sonra bu münasibətlər yeni bir mərhələyə

daxil olmuşdur. Bu proses xüsusilə ərazi bütövlüyünün qarşılıqlı tanınması, sərhədlərin delimitasiyası və regional kommunikasiyaların açılması kimi məsələlər ətrafında cəmləşmişdir.

Bu dəyişiklikləri daha yaxşı anlamaq üçün müharibə öncəsi vəziyyətə nəzər salmaq vacibdir. 2020-ci ilə qədər dövlətlər həm hərbi, həm də diplomatik vasitələrdən istifadə edərək öz mövqelərini gücləndirməyə çalışır, beynəlxalq arenada dəstək qazanmağa çalışırdılar. Bu dövr, əslində, açıq münaqişə olmasa da, davamlı gərginlik və strateji rəqabət mərhələsi kimi xarakterizə oluna bilər. 2020-ci ilin 27 sentyabrında başlayan hərbi əməliyyatlar regionda mövcud status-kvonu köklü şəkildə dəyişdirdi. Müharibə nəticəsində həm hərbi, həm də mülki itkilər artdı [1]. Müharibənin ən mühüm nəticələrindən biri 2020-ci il noyabrın 10-da imzalanmış razılaşma çərçivəsində Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərinin böyük hissəsi geri qaytarılması və nəqliyyat-kommunikasiya xətlərinin açılması məsələsinin gündəmə gətirilməsi oldu. Bu isə regional əməkdaşlıq üçün yeni imkanlar yaratdı [2].

Müharibədən sonrakı dövrdə Azərbaycan–Ermənistan münasibətləri hələ də tam normallaşma mərhələsinə çatmamışdır. Diplomatik münasibətlərin məhdud formatda davam etməsi, sərhədlərin delimitasiyası prosesinin tamamlanmaması və sülh müqaviləsinin hələ imzalanmaması bu prosesin mürəkkəbliyini göstərir. Bununla belə, tərəflər arasında aparılan danışıqlar və beynəlxalq vasitəçilik təşəbbüsləri münasibətlərin tədricən normallaşmasına ümid yaradır. Bu kontekstdə beynəlxalq aktorların rolu da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Regional və qlobal güclərin maraqları, xüsusilə təhlükəsizlik və enerji faktorları, bu prosesa birbaşa təsir göstərir. Beynəlxalq təşkilatlar və vasitəçilik mexanizmləri tərəflər arasında dialoqu davam etdirilməsində və etimadın bərpasında mühüm rol oynayır [3].

Nəticə etibarilə, 44 günlük müharibədən sonra Azərbaycan–Ermənistan siyasi münasibətləri dinamik və transformasiya olunan bir mərhələdədir. Bu münasibətlərin gələcək inkişafı əsasən tərəflər arasında etimadın bərpası, sülh müqaviləsinin imzalanması və regional əməkdaşlığın dərinləşdirilməsindən asılıdır. Mövcud çətinliklərə baxmayaraq, düzgün diplomatik yanaşma və qarşılıqlı maraqlar əsasında regionda davamlı sülhün təmin olunması real perspektiv kimi qiymətləndirilə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Euractiv (2020). How did the Second Karabakh War change Armenia and Azerbaijan? <https://www.euractiv.com/section/azerbaijan/opinion/how-did-the-second-karabakh-war-change-armenia-and-azerbaijan/>
2. Euronews (2021). Azerbaijan–Armenia relations and regional developments. <https://az.euronews.com/tag/azerbaijan-armenia>
3. Modern.az (2020). 44 günlük müharibə ilə bağlı analitik material. <https://m.modern.az/az/news/273189>

AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFINDA ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN TARİXİ XİDMƏTLƏRİ

Şagird: Seyfullayev Əli Fərid, 7f sinfi
Elmi rəhbər: Hacıyeva Aysun Azər, 403B qrupu
Təbiət Elmləri Təmayüllü Gimnaziya

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının gələcəyinə istiqamətlənmiş strategiyasında təhsil sahəsinin inkişaf etdirilməsi prioritet istiqamətlərdən biri olub. “Təhsil sahəsi həyatımızın ən gərəkli, ən mühüm sahəsidir. O, milli məqsədlər, mənafeələr əsasında qurulmalıdır”, - deyən dahi rəhbər təhsil siyasətinə dövlətçiliyin təməl prinsiplərindən biri kimi yanaşmış [1, s. 12]. Bu istiqamətdə həyata keçirilən islahatlar təhsilin bütün pillələrini və maddi-texniki bazasını əhatə edib. Ötən əsrin 70-

ci illərindən başlayaraq Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda aparılan təhsil islahatları bu sahənin inkişafında xüsusi mərhələ təşkil edir.

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə həyata keçirilən təhsil islahatları bu sahənin inkişafına zəmin yaratdı. Hələ 1972-ci ildə “Gənclərin ümumi orta təhsilə keçidini başa çatdırmaq və ümumtəhsil məktəbini daha da inkişaf etdirmək haqqında” və 1973-cü ildə “Kənd ümumtəhsil məktəblərinin iş şəraitini daha da yaxşılaşdırmaq haqqında” qəbul edilmiş qərarların icrası nəticəsində respublikada orta məktəb şəbəkəsi genişləndirildi, əsaslı keyfiyyət dəyişikliyinə nail olundu [2, s. 45]. Həmçinin məktəblərin dərsliklərlə təminatı problemi həll edildi və 1978-ci ildən etibarən şagirdlərə dərsliklərin pulsuz verilməsinə başlanıldı.

Həmin dövrdə təhsilin inkişafına xüsusi diqqət məktəb tikintisində də özünü göstərdi. 1979-cu ildə ümumtəhsil məktəblərinin sayı 1965-ci ilə nisbətən üç dəfədən çox artaraq 2117-yə, 1982-ci ildə isə 4267-yə çatdı. Şagirdlərin sayı 1970-ci ildəki 368 mindən 1980-ci ildə 710 minə yüksəldi [3, s. 88]. 1970-1980-ci illərdə respublikada 683,1 min şagird yerlik 1191 yeni məktəb binası tikilib istifadəyə verildi ki, bu da 1946-1970-ci illərdəki müvafiq statistiklərdən iki dəfə çox idi.

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə peşə məktəblərinin sayı 1965-ci ilə müqayisədə 1,7, təhsilənlərin sayı isə 2,5 dəfə artdı. Onun təşəbbüsü ilə 1971-1975-ci illər üçün texniki peşə təhsilinin təkmilləşdirilməsi və inkişafı üzrə strategiya müəyyənləşdirildi, 54 yeni texniki peşə təhsili müəssisəsi fəaliyyətə başladı [2, s. 52].

Dahi rəhbərin təhsil siyasətində ali məktəblərin fəaliyyətinin daha da yaxşılaşdırılması, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi xüsusi yer tuturdu. 1969-cu il noyabrın 1-də Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda Heydər Əliyev ana dilində söylədiyi nitqində ali təhsil sahəsində qarşıda duran vəzifələrdən danışdı [4, s. 210].

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illərdə beş yeni ali təhsil müəssisəsi açıldı və ali məktəb tələbələrinin sayı 70 mindən 100 minədək artdı. Əgər 1960-cı illərin sonunda respublikada 12 ali məktəbdə 105 fakültə var idisə, 1982-ci ildə artıq 136 fakültəni və 530 kafedranı birləşdirən 21 ali təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərirdi [3, s. 94].

Respublika rəhbərinin təşəbbüsü və himayəsi sayəsində 1970-ci ildən başlayaraq hər il gənclər SSRİ-nin nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almağa göndərilirdi. 1970-1980-ci illərdə 170-dən çox nüfuzlu ali məktəbdə 250-dən çox ixtisas üzrə 15 mindən artıq azərbaycanlı gəncin ali təhsil almasına şərait yaradıldı. Heydər Əliyev SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini olduğu 1982-1987-ci illərdə də Azərbaycan gənclərinin respublikanın hüdudlarından kənarda təhsil almasına şərait yaradırdı. Onları “Azərbaycanın yetirmələri, Azərbaycanın milli sərvəti” kimi yüksək qiymətləndirirdi [1, s. 115].

“Təhsil millətin gələcəyidir”, - deyən Ulu Öndər Azərbaycana rəhbərliyinin ikinci dövründə (1993-2003) bu sahənin inkişafına xüsusi diqqət yetirirdi. Ermənistanın təcavüzkar siyasəti və Qarabağın işğalı ilə bir milyondan çox insanın məcburi köçkün düşməsi təhsil üçün ağır şərait yaratmışdı. Lakin 1991-1993-cü illərdə təhsil müəssisələrinin pozulmuş fəaliyyəti normal vəziyyətə gətirildi. Statistika əsasında, 1993-1994-cü tədris ilində 4364 ümumtəhsil məktəbi fəaliyyət göstərirdisə, 2002-2003-cü tədris ilində bu rəqəm 4561-ə çatdı [5, s. 28].

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev, H. Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir (Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr). I cild. Bakı: Azər nəşr, 1997.
2. Mərdanov, M. C. Azərbaycan təhsili tarixi. III cild. Bakı: Təhsil, 2011.
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycanın statistik göstəriciləri (Tarixi icmal). Bakı: Səda, 2005.
4. Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi. Heydər Əliyev və Azərbaycan təhsili. Bakı: CBS, 2010.
5. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Təhsil islahatları: proqramlar və nailiyyətlər (1993-2003). Bakı: XXI - YNE, 2004.

SOYUQ MÜHARİBƏ
Məmməd zadə Hikmət Əflatun,10-3,
3-cü qrup,aztr12aztr@gmail.com,bölmə:Tarix
Mübariz İbrahimov adına Biləsuvar Təhsil Kompleksi,
Rəhbər: Muradova Şəfiqə
Azərbaycan Dillər Universiteti,Bakı

Soyuq müharibə” termini ilk dəfə Corc Orvellin 1945-ci ildə yazdığı “Sən və Atom Bombası” əsəsində istifadə olunmuş, daha sonra Uinston Çörçillin 1946-cı ildə Fulton çıxışı ilə geniş siyasi mənə qazanmışdır. Soyuq müharibə ABŞ və Qərb demokratiyası ilə SSRİ və onun rəhbərlik etdiyi sosialist blok arasında ideoloji, siyasi, hərbi və iqtisadi rəqabət dövrü kimi formalaşmışdır. İkinci Dünya müharibəsi zamanı müttəfiq olan ABŞ və SSRİ müharibədən sonra ideoloji ziddiyyətlər və qarşılıqlı etimadsızlıq səbəbilə rəqibə çevrildilər. SSRİ-nin Şərqi Avropada təsirini genişləndirməsi Qərbdə təhlükə kimi qəbul edildi, ABŞ-ın sərt siyasi ritorikası isə Sovetlərdə narahatlıq doğurdu. Beləliklə, dünya iki əsas qütbə bölündü və beynəlxalq münasibətlər gərginləşdi. Soyuq müharibənin əsas mahiyyəti kapitalizm və kommunizm ideologiyaları arasındakı ziddiyyət idi. Kapitalizm fərdi mülkiyyətə, sərbəst bazara və mənfəət yönümlü iqtisadi sistemə əsaslanırdı. Sosializm ictimai mülkiyyəti və sosial bərabərliyi müdafiə edir, kommunizm isə xüsusi mülkiyyətin tam ləğvini və bütün resursların xalqa məxsus olmasını nəzərdə tuturdu. Bu ideoloji fərqlər iki supergüc arasında dərin qarşıdurma yaratdı. Bu dövrdə həm hərbi, həm də iqtisadi bloklar formalaşdı. ABŞ və Qərb ölkələri NATO hərbi ittifaqını yaratdı, SSRİ isə Şərqi Avropa ölkələri ilə Varşava Müqaviləsini qurdu. İqtisadi sahədə ABŞ Marşall Planı və Trumen Doktrinası ilə Avropada təsirini gücləndirdi, SSRİ isə QİYŞ (Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurası) vasitəsilə sosialist ölkələrini birləşdirdi. Bu təşkilatlanma iki blok arasında rəqabəti daha da dərinləşdirdi. Soyuq müharibə birbaşa hərbi toqquşma ilə deyil, “vasitəçi müharibələr” və regional böhranlarla xarakterizə olunurdu. Berlin böhranı, Koreya müharibəsi, Vyetnam müharibəsi və Kuba raket böhranı bu qarşıdurmanın əsas nümunələridir. Hər iki tərəf öz ideologiyasını üçüncü dünya ölkələrində yaymağa çalışırdı. Eyni zamanda silahlanma yarış, xüsusilə nüvə silahlarının inkişafı, qlobal təhlükəni artırdı. Kosmos yarış da bu rəqabətin mühüm hissəsinə çevrildi. 1957-ci ildə SSRİ-nin Sputnik peykini kosmosa göndərməsi ABŞ-da ciddi narahatlıq yaratdı. 1961-ci ildə Yuri Qaqarin ilk insan olaraq kosmosa uçdu və SSRİ üstünlük qazandı. Lakin 1969-cu ildə ABŞ Apollon 11 missiyası ilə Aya insan göndərərək Kosmik yarışda liderliyi ələ aldı.

1970-ci illərdə beynəlxalq münasibətlərdə yumşalma dövrü (detant) yaşandı, lakin bu uzun sürmədi. 1979-cu ildə SSRİ-nin Əfqanıstana müdaxiləsi və ABŞ-ın buna cavab olaraq iqtisadi və siyasi təzyiqləri gərginliyi yenidən artırdı. Ronald Reyqan dövründə ABŞ-ın “Strateji Müdafiə Təşəbbüsü” (“Ulduzlar müharibəsi”) proqramı silahlanma yarışını daha da gücləndirdi. 1980-ci illərin ortalarından etibarən SSRİ-nin iqtisadi zəifləməsi, daxili problemləri və Çernobıl faciəsi onun mövqeyini zəiflətdi. 1987-ci ildə ABŞ və SSRİ arasında orta və qısa mənzilli raketlərin ləğvi haqqında müqavilə imzalandı. 1989-cu ildə Şərqi Avropada sosialist rejimlər süqut etdi, Almaniya birləşdirildi. Nəticədə 1991-ci ildə SSRİ-nin dağılması ilə Soyuq müharibə başa çatdı. ABŞ qlobal sistemdə əsas güc kimi ön plana çıxdı. Bu dövr dünya tarixində həm ideoloji, həm də geosiyasi baxımdan dərin iz buraxdı və müasir beynəlxalq münasibətlərin formalaşmasına təsir etdi.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı;

1. <https://www.history.com/topics/cold-war/cold-war-history>
2. <https://www.scribd.com/document/930173884/Anar-I-sayev-U-mumi-tarix-2025-2026>

OSMANLI İMPERİYASINDA İDARƏETMƏ STRUKTURUNDA İLMİYE, QƏLƏMİYƏ VƏ SEYFİYƏ SİNİFLƏRİNİN ROLU

Məmmədli Murad Elşad oğlu,

Tarix bölməsi.

Elmi rəhbər – s.e.ü.f.d., dos. Elvin Bəhrüz oğlu Talışinski

Azərbaycan Universiteti Humanitar və sosial elmlər fakültəsinin tələbəsi,

Osmanlı imperiyası 1299-cu ildə Osman Gazi tərəfindən qurulmuşdur. Bu imperiya türk xalqları üçün mühüm tarixi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Osmanlı dövləti mərkəzləşmiş idarəetmə sisteminə malik olmuş, sultan isə geniş səlahiyyətlərə sahib olmuşdur. Bununla belə, hökmdarın hakimiyyəti tam sərhədsiz olmamış, onun fəaliyyəti şəriət qanunları, dövlət ənənələri və müəyyən inzibati institutlar vasitəsilə çərçivələnmişdir. Sultanın verdiyi qərarlarda İslam hüququnun və dəyərlərinin mühüm təsiri müşahidə olunurdu.

Dövlət Osmanlı sülaləsinə mənsub hökmdarlar tərəfindən idarə olunmuşdur. Bəzi nadir hallarda hakimiyyət böhranları yaşansa da, ümumilikdə siyasi hakimiyyət sultanın əlində cəmlənmişdir. Dövlətin mərkəzi idarəetmə sistemi də elə qurulmuşdu ki, bu, sultanın hakimiyyətini zəiflətməsin, əksinə onu möhkəmləndirsin.

Osmanlı dövlətinin formalaşmasında qaza və fütüvət prinsipləri mühüm rol oynamışdır. Erkən dövrlərdə fəth siyasəti dini motivlərlə, xüsusilə İslamın yayılması ideyası ilə əlaqələndirilsə də, sonrakı mərhələlərdə bu siyasət eyni zamanda siyasi, iqtisadi və strateji məqsədlərlə də həyata keçirilmişdir. İmperiyanın idarəetməsi inkişaf etdikcə mərkəzləşmiş bürokratik sistem daha da təkmilləşmişdir.

Osmanlı idarəetmə sistemində üç əsas təbəqə mövcud olmuşdur: ilmiyə, qələmiyə və seyfiyə. İlmiyə təbəqəsi dini və hüquqi sahələrdə fəaliyyət göstərirdi. Onların əsas vəzifələrinə təhsil, məhkəmə və şəriət qanunlarının tətbiqi daxil idi. Bu təbəqənin əsas nümayəndələri qazılar, müdərrislər və digər din xadimləri olmuşdur. İlmiyə sinfi dövlətin ideoloji və hüquqi əsaslarını təmin edərək mühüm nüfuza malik idi. Bu sinfin başçısı şeyxülislam hesab olunurdu, digər mühüm vəzifə isə qazaskər idi. İlmiyə üzvləri mədrəsə təhsili aldıqdan sonra əsasən müdərris və ya hakim kimi fəaliyyət göstərirdilər [1, s. 86-87].

Qələmiyə təbəqəsi dövlətin inzibati və yazışma aparatını təşkil edirdi və onun formalaşması erkən dövrlərdə, xüsusilə Orxan Qazi dövründə başlamışdır. İlk mərhələdə qələmiyə ilə ilmiyə arasında sıx əlaqə olmuş, bəzi mühüm vəzifələrə ilmiyə mənşəli şəxslər təyin edilmişdir. Qələmiyə daxilində katiblər müxtəlif qruplara bölünürdü və onlar maliyyə və inzibati idarəetmədə mühüm rol oynayırdılar. Erkən dövrlərdə bu təbəqə digər siniflərlə müqayisədə daha zəif mövqedə olsa da, sonrakı dövrlərdə, xüsusilə Mahmud II dövründə həyata keçirilən islahatlar nəticəsində güclü mülki bürokratiyaya çevrilmişdir.

Seyfiyə təbəqəsi isə hərbi və inzibati funksiyaları yerinə yetirirdi. Bu təbəqəyə daxil olan şəxslər ordunu idarə edir, ərazilərin qorunmasını və dövlətin təhlükəsizliyini təmin edirdilər. Bir çox dövrlərdə seyfiyə sinfi dövlət idarəçiliyində dominant mövqə tutmuşdur.

Ümumilikdə Osmanlı imperiyasının idarəetməsində sözügedən üç sinif mühüm rol oynamışdır. İmperiyanın idarəetmə sistemini daha dərinəndən anlamaq üçün bu siniflərin və onların funksiyalarının təhlili zərurət kəsb edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Maharramov, B., Talishinsky, E., & Imasheva, M. (2025). Ottoman Westernization and Politics. *Islamic History and Literature*, 3(3), 84-95. <https://doi.org/10.62476/ihl.33.84>.

“MONSTER” HEKAYƏSİNDƏ "HUMANİZM" VƏ "NİHİLİZM" FƏLSƏFİ
QARŞIDURMASI İbrahim Quluzadə Rəşad quluzadeibrahim@gmail.com ,bölmə: Tarix,Fəlsəfə
Biləsuvar rayonu, Mübariz İbrahimov adına bağça-lisey,10-cu sinif
Elmi Rəhbər: Ehtibarova Gülbikə Səfa
Azərbaycan Dillər Universiteti,Bakı

İnsan həyatının mənası,insanın öz təbiətinin yaxşı və ya pis olması fəlsəfə tarixinin əsas məsələlərindən biridir.Bu kontekstdə bir çox fəlsəfi yanaşma formalaşmışdır.Bu gün biz "Monster" hekayəsi ilə "humanizm" və "nihilizm"-in fəlsəfi qarşিদurmasından danışacağıq. Əsərdə humanizm ideyası "Kenzo Tenma" personajı vasitəsilə təcəssüm edir.Tenma peşə etikasına malik bir həkimdir və insan həyatının müqəddəsliyinə inanır.O,sosial status və siyasi təzyiqlərdən asılı olmayaraq insan həyatının bərabərliyini müdafiə edir.Özü də bunu əsərdə bir neçə dəfə səsləndirir:"İnsan həyatı bərabərdir.Heç bir həyat digərindən üstün və ya dəyərsiz deyil." Dr. Tenma bir gün çətin situasiya ilə üzləşir.Ona əməliyyat etdiyi uşağın əməliyyatını dayandırıb vəzifəli şəxsi əməliyyat etməsini tələb edirlər.Tenma daha əvvəl xəstəxanaya gəlmiş üçün uşağı əməliyyat edir.Bu xilas etdiyi uşaq Johan Libert idi... Əsərdə nihilizmin simvolu isə "Johan Libert" personajıdır.O,insan həyatının heç bir obyektiv mənaya malik olmadığını və cəmiyyət tərəfindən yaradılan bu etik qanunların heç bir əhəmiyyəti olmadığını düşünür.İnsanın sadəcə bir canavar olduğu fikrini irəli sürür:"Sən heç vaxt canavar görməmişən, elə deyilmi? Əsl canavar içimizdədir və o,yalnız biz tək qaldığımızda üzə çıxır." Onun davranışları insanın qaranlıq tərəfini üzə çıxarır.Johan qatildir.O,travma yaşamış şəxslərin mənəvi dəyərləri ilə oynayaraq onları həyatın mənasız olduğuna inandırır intihara sürükləyir. Bir gün Dr.Tenmanın xəstələrindən biri xəstəxanadan qaçır və Tenma onu izləyir;nəticədə xəstə ölür.Xəstənin qatili olan Johan isə özünü üzə çıxarır.Dr.Tenma bunu gördükdən sonra sarsılır, çünki öz əlləriylə sağaltdığı insan başqa insanların ölümünə səbəb olur.Dr.Tenma işdən ayrılır və silah təlimindən keçib Johani axtarır.Johani bir neçə dəfə tapır,amma öldürə bilmir;humanizmi buna əl vermir. Həmçinin burada bir fəlsəfi mesaj var:əgər Tenma Johani öldürsə,nihilizmi dəstəkləyən Johan haqlı çıxacaq.Nəticə isə fərqli olur;Tenma Johana yardım edir,onun həyatını bağışlayır və içində,Johandan fərqli olaraq,bir canavar olmadığını sübut edir.Dr.Tenma özü də bunu dilə gətirir:"Əgər bir canavarın qarşısını almaq üçün başqa bir canavara çevrilsən,o zaman qalib gələn yenə də qaranlıq olar." Əsərdə biz humanizmlə nihilizm kimi fəlsəfi istiqamətlərin qarşıdurmasını izləyirik və humanizm qalib gəlir.Bu da onu göstərir ki,insanın etik dəyərləri,həyata baxışı çox önəmli və mühümdür.Həmçinin əsər bizə insan dəyərləri haqda düşünmək üçün zəmin yaradır."Monster" yalnız psixoloji əsər kimi çıxış etmir,eyni zamanda insanın mənəvi problemləri və varlıq məsələləri haqda müzakirə aparan bədii əsər kimi çıxış edir. İnsanın qaranlıq tərəfi onu uçuruma sürükləsə də,onun etik dəyərləri və həyata olan inamı hər şeyi həll edə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı:

- 1.Urasawa, N. (2004). Monster (Vol. 1-18). Tokyo: Shogakukan.
- 2.Nietzsche, F. (2006). Thus Spoke Zarathustra (Ed. A. Del Caro & R. B. Pippin). Cambridge: Cambridge University Press.
- 3.Pojman, L. P., & Vaughn, L. (2016). Philosophy: The Quest for Truth (10th ed.). Oxford: Oxford University Press.

NİTŞENİN STOİZMƏ QARŞI OLAN TƏNQİDİ BAXIŞI

Azər Abdullayev Eldəniz azerbabdullayev2525@gmail.com ,bölmə: Tarix,Fəlsəfə
Biləsuvar rayonu, Mübariz İbrahimov adına nömrəli bağça-lisey,10-cu sinif
Elmi rəhbər: Ehtibarova Gülbikə Səfa
Azərbaycan Dillər Universiteti,Bakı

Stoiklik e.ə. 300-cü illərdə Zenon adlı bir tacir tərəfindən yaradılmış fəlsəfədir. Bir gün gəmi qəzası sonrası o, bütün var-dövlətini itirir. Bundan sonra Zenon o dövrün filosoflarından fəlsəfə öyrənərək stoizm fəlsəfəsini yaradır. Stoizm insana öz duyğularını idarə etməsini, ərđəmliliyi, təbiətə uyğun yaşamasını və s. öyrədir. Onlara görə ərđəmlilik dörd əsas komponentdən ibarətdir: etidallıq, cəsərət, ədalət və müdriklik. Stoiklər ərđəmliliyin xoşbəxtlik gətirəcəyinə inanırlar. Stoizmin təbliğ etdiyi digər prinsip isə insanın depressiyada olduğu zamanlarda duyğularını idarə etməsi, özünü sakit və təmkinli saxlamağı bacarmasıdır. Stoiklərə görə, insan idarə edə bilməyəcəyi hadisə üçün üzölməməli və əsəbləşməməlidir, çünki onsuz da həmin şeyi idarə edə bilməyəcək. Bu fəlsəfəni istifadə edən ən yaxşı nümunə Viktor Frankldır. O və ailəsi yaşadığı dövrün işğalçıları olan Nasist Almaniya tərəfindən ələ keçirilir. Almaniya ordusu Viktora çox böyük işğəncələr verir, lakin o, bu zamanda özünü sakit və təmkinli saxlamağı bacarır. O, “Mən bu işğəncələrin olub-olmamasını idarə edə bilmərəm, lakin özümü idarə edə bilərəm və heç olmazsa özümü daha yaxşı hiss edəərəm” deyər düşönmüşdür. Stoik fəlsəfəsinin əsasını təşkil edən iki ifadə var: “Amor fati” və “Memento mori”. Amor fati latınca “qədərini sevmək” deməkdir. Onlar Tanrının bizə etdiyi yaxşılıq və pislikləri qəbullanmağı üstün görürdölər. Memento mori isə bizə ölümü xatırlamağımıza kömək edir. Hətta Roma hökmdarı Mark Avrel də belə demişdir: “Ölümü yadınızdan çıxarmayın. O çox yaxındır. Və bütün edəcəklərinizi ölümü düşünərək edin” [3, s. 80]. Nəticə olaraq, stoacılar bir çox insanı cəlb edən fəlsəfə yaratmışlar. Lakin 19-cu əsrdə yaşamış tanınmış alman filosofu Fridrix Nitşe bu fəlsəfə ilə razılaşmamışdır. Əslində ilk vaxtlar o da stoikliyin tərəfdarlarından biri olsa da, sonradan ideologiyasında dəyişiklik olmuş və bu təlimi zəiflik hesab edərək rədd etmişdir.

1. Təbiətə uyğun yaşamaq haqqında

Nitşe stoiklərin “təbiətə uyğun yaşamaq” prinsipini saxtalıq hesab edirdi. O, öz əsərində yazırdı: “Ey nəcib stoiklər, bu sözlərdə nə saxtalıq var. Təsəvvür edin təbiəti: hədsiz dərəcədə israfçı, laqeyd, məqsədsiz, mərhəmət və ədalətdən məhrum bir varlıq... Siz ehtirasla öz əxlaqınızı, idealınızı təbiətə diktə edib əlavə etmək istəyirsiniz. Təbiətin stoizmə uyğun olmasını tələb edirsiniz.” [1, s. 45]. O, qısaca həyatın və təbiətin onların düşündüyü kimi ədalətli və mərhəmətli olmayacağını bildirib, onların fikrini açıqca rədd etmişdi.

2. Çətinliklər qarşısında sakit qalmaq haqqında

Stoiklər idarə edə bilməyəcəyimiz hadisələr haqqında üzölməməyi və əsəbiləşməməyi üstün görürlər. Lakin Nitşe bu fikrin tam əksini düşünürdü. Ona görə, insan başına çətinlik gələndə bu acını sonuna qədər yaşamalıdır və bu zaman həmin insan daha güclü olacaq. “Nitşe çətinlik qarşısında sakit qalmağı acizlik kimi qiymətləndirirdi.” [2, s. 112]. Beləliklə, stoiklər daxili hüzuru hadisələrdən qaçışda və sakitlikdə axtarıqları halda, Nitşe bu hüzuru acını qəbul edib onu iradə vasitəsilə gücə çevirməkdə görürdü.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Esenyel, A. (2019). Nietzsche'nin Stoacılığı Üzerine Bir Değerlendirme: İnsan, Doğa ve Ebedi Dönüş. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
2. Nietzsche, F. (2016). Bizi Öldürmeyen Şey Güçlendirir mi? Acı, Ressentiment ve Politika (Çev. A. Turan). İstanbul: Say Yayınları.
3. Aurelius, M. (2022). Özümə düşüncələr (Tərc. M. Əli). Bakı: Qanun Nəşriyyatı.

DİAQNOSTİK VƏ FORMATİV QİYMƏTLƏNDİRMƏ NƏTİCƏLƏRİNİN TƏHSİLİN YÜKSƏLDİLMƏSİNDƏ ROLU.

Rəhbər: P.f.d. Rüstəmovə Səbinə Vəqif qızı.

Vəlizadə Jalə Qnyaz qızı, Qrup 132, Magistratura, Pedaqogika.

valizada.zhala@gmail.com

Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin təlim fəaliyyəti və əldə etdikləri nəticələr hər tədris ili ərzində davamlı olaraq qiymətləndirilir və izlənilir. Müasir təhsil sistemində qiymətləndirmə prosesi yalnız şagirdlərin bilik səviyyəsini ölçmək vasitəsi deyil, həm də təlim prosesinin keyfiyyətini artıran mühüm mexanizm kimi çıxış edir. Qiymətləndirmənin əsas növlərindən olan diaqnostik və formativ qiymətləndirmə təhsil prosesinin daha səmərəli təşkilinə əhəmiyyətli töhfə verir. Bu üsullar şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almağa və onların inkişafını davamlı şəkildə izləməyə imkan yaradır. Bu baxımdan, onların təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsində rolu xüsusi əhəmiyyət daşıyır [1, s.8].

Diaqnostik qiymətləndirmə şagirdlərin əvvəlki bilik və bacarıqlarını müəyyən etməyə xidmət edir və müəllimə tədris prosesini daha düzgün istiqamətləndirməyə imkan yaradır. Bu qiymətləndirmə adətən dərsin əvvəlində həyata keçirilir və şagirdlərin mövcud səviyyəsini aşkar etməyə kömək edir. Bunun nəticəsində müəllim hansı mövzuların daha yaxşı mənimsənildiyini, hansı sahələrdə isə çətinliklərin olduğunu müəyyən edə bilir. Belə yanaşma isə təlim prosesinin daha effektiv və məqsədyönlü təşkilinə şərait yaradır [3, s.13].

Formativ qiymətləndirmə təlim prosesi zamanı həyata keçirilən və şagirdlərin bilik və bacarıqlarının inkişafını davamlı şəkildə izləməyə imkan verən qiymətləndirmə növüdür. Təlim zamanı yaranan problemlər vaxtında aşkar edilərək aradan qaldırılır və beləliklə, şagirdlərin daha yüksək nəticə əldə etməsinə şərait yaradılır. Nəticədə, təlim prosesi daha səmərəli təşkil olunur və təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə müsbət təsir göstərir [2, s.19].

Azərbaycan təhsil sistemində qiymətləndirmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm irəliləyişlər müşahidə olunur. Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulan təhsil siyasəti müasir pedaqoji yanaşmaların tətbiqini təşviq edir. Bu kontekstdə diaqnostik və formativ qiymətləndirmə şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasına imkan yaradır. Nəticədə tədris prosesi daha məqsədyönlü qurulur və ümumi nəticələrin yaxşılaşmasına şərait yaranır. Eyni zamanda, bu qiymətləndirmə növlərinin tətbiqi təhsil sistemində keyfiyyətin davamlı şəkildə inkişafına xidmət edir. Şagirdlərin bilik və bacarıqlarının mütəmadi olaraq izlənilməsi onların zəif tərəflərinin vaxtında müəyyən olunmasına və aradan qaldırılmasına imkan verir. Beləliklə, diaqnostik və formativ qiymətləndirmə təhsilin daha sistemli və effektiv qurulmasına mühüm töhfə verir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Təhsil İnstitutu. (2023). Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsinin pedaqoji əsasları (Metodik tövsiyə). Bakı: CN Poliqrafiya.
2. Təhsil İnstitutu. (2024). Formativ qiymətləndirmə (Metodik vəsait). Bakı: Təhsil İnstitutu.
3. Zülfiyyə, V., & Məcidova, A. (2009). Diaqnostik qiymətləndirmənin məlum və naməlum aspektləri. Kurikulum, (4).
4. Mikayılova, K. (2019). Formativ qiymətləndirmənin mahiyyəti və məqsədi. Elmi əsərlər jurnalı, (3), 73–77. https://www.arti.edu.az/noduploads/book/6279_arti-elmi-asarlar-2019-3.pdf
5. Mehrabov, A.O. Ümumtəhsil məktəblərində monitoring və qiymətləndirmə / A.O.Mehrabov, İ.A.Cavadov. – Bakı: Mütərcim, – 2007. – 182 s

QƏRBİ AZƏRBAYCANLILARIN DEPORTASIYASININ BƏZİ ASPEKTLƏRİ

Magistrant: Vəliyeva Ayna İsrail, qrup 234, Beynəlxalq Münasibətlər nəzəriyyəsi və tarixi,

aynavaliyeva.a@mail.ru

Elmi rəhbər: s.e.f.d. Dosent Həmidov Samir

Azərbaycan Dillər Universiteti

Azərbaycan qədim tarixə malik olan, geniş coğrafiyada formalaşmış oğuz-türk yurdlarından biridir. Tarixi mənbələr göstərir ki, bir zamanlar vahid siyasi və mədəni məkan kimi mövcud olan Azərbaycan torpaqları XIX əsrdə baş verən geosiyasi dəyişikliklər nəticəsində parçalanmışdır. Bu parçalanma yalnız ərazi bütövlüyünə deyil, həm də xalqın sosial-iqtisadi və siyasi həyatına ciddi təsir göstərmişdir. Xüsusilə bu təsirlər demoqrafik dəyişikliklər və əhalinin kütləvi yerdəyişməsi ilə daha qabarıq şəkildə özünü göstərmişdir. [3] Qərbi azərbaycanlıların tarixi torpaqlarından kütləvi şəkildə çıxarılması prosesi XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq mərhələli xarakter daşımışdır. Bu proses təkcə spontan hadisələr toplusu deyil, müəyyən siyasi məqsədlərə xidmət edən planlı və sistemli siyasətin nəticəsi kimi qiymətləndirilir. Ümumilikdə deportasiya dörd əsas mərhələdə həyata keçirilmişdir. Birinci mərhələ 1905–1906-cı illəri əhatə edir. Bu dövrdə regionda baş verən etnik qarşıdurmalar fonunda azərbaycanlı əhali ciddi təzyiqlərlə üzləşmiş, yaşayış məntəqələrinin bir hissəsi dağıdılmış və insanlar öz doğma yurdlarını tərk etməyə məcbur olmuşlar. İkinci mərhələ 1918–1920-ci illərə təsadüf edir. Bu dövrdə siyasi qeyri-sabitlik və hakimiyyət boşluğu şəraitində zorakılıqlar daha geniş miqyas almışdır. Nəticədə azərbaycanlı əhali arasında itkilər artmış, bir çox yaşayış məntəqələri tamamilə boşaldılmışdır. Üçüncü mərhələ 1948–1953-cü illərdə həyata keçirilmişdir. Bu mərhələ əvvəlkilərdən fərqli olaraq daha çox rəsmi qərarlar və inzibati üsullarla müşayiət olunmuşdur. Azərbaycanlıların kütləvi şəkildə köçürülməsi nəticəsində onların tarixi yaşayış arealları ciddi şəkildə dəyişdirilmişdir. Dördüncü və ən genişmiqyaslı mərhələ isə 1987–1991-ci illəri əhatə edir. Sovet İttifaqının dağılması ərafəsində baş verən bu proseslər nəticəsində Ermənistan ərazisində yaşayan azərbaycanlı əhali demək olar ki, tamamilə öz yurdlarından çıxarılmışdır. Bu dövrdə həyata keçirilən köçürmə siyasəti əvvəlki mərhələlərin davamı olmaqla yanaşı, daha sistemli və geniş miqyaslı xarakter daşımışdır. [2 s.6]

Qərbi azərbaycanlıların deportasiyası və onlara qarşı həyata keçirilən etnik təmizləmə siyasəti beynəlxalq müstəvidə lazımi səviyyədə qiymətləndirilməmişdir. Həmin dövrdə bir çox beynəlxalq təşkilatlar baş verən hadisələrə passiv yanaşmış, onları əsasən müşahidə etməklə kifayətlənmişdir. Bu passivliyin əsas səbəblərindən biri Sovet İttifaqının daxili işlərinə müdaxilə etməmək prinsipinə üstünlük verilməsi olmuşdur. Nəticədə məcburi köçkünlərin fundamental hüquqları, xüsusilə də öz doğma torpaqlarına qayıtmaq hüququnun təmin olunması istiqamətində ciddi addımlar atılmamışdır. Bu vəziyyət beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqində selektiv yanaşmanın mövcud olduğunu göstərir.

Məcburi köçürülmə prosesinə dair arxiv materiallarının araşdırılması göstərir ki, azərbaycanlıların Ermənistandan deportasiyası təsadüfi və ya qısa müddətli hadisə olmayıb, uzunmüddətli və məqsədyönlü siyasətin nəticəsi olmuşdur. Tarixi sənədlər bu prosesin ardıcıl şəkildə həyata keçirildiyini və müəyyən ideoloji əsaslara söykəndiyini təsdiqləyir. Araşdırmalar göstərir ki, deportasiya siyasətinin kökündə etnik qarşıdurma və milli ayrı-seçkilik meylləri dayanmışdır. [2 s.6] Bu isə onu deməyə əsas verir ki, baş verən hadisələr sadəcə demoqrafik dəyişiklik deyil, daha geniş miqyaslı etnik təmizləmə siyasətinin tərkib hissəsi olmuşdur. [2 s.6]

Ədəbiyyat siyahısı

1. AZƏRBAYCANLILARIN ERMƏNİSTAN SSR-DƏN DEPORTASIYASI TARİXİNDƏN (1947-1953-cü illər)
2. Fuad Abdullayev Qərbi azərbaycanlılara qarşı aparılan deportasiya siyasətinin tarixi mart 2026
3. Qədir Əkbərov Qərbi Azərbaycan və deportasiya edilmiş azərbaycanlılar (XX əsr) İyul 2024

ŞUŞANIN BƏRPASI VƏ GƏNCLƏRİN BU TARİXDƏKİ YERİ

İsmayılzadə Nəzrin Səxavət qızı 8a

Elşad Yəhyayev adına 56 № tam orta məktəb

Şuşanın bərpası

Elmi rəhbər: Nuray Qəniyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Azərbaycan tarixində 44 günlük Vətən müharibəsi çox mühüm yer tutur. Bu müharibə nəticəsində ölkəmizin torpaqları azad olundu və böyük qələbə qazandı. Bu qələbə “Zəfər tarixi” kimi yadda qaldı [2, s. 45–70;]. Qələbənin ən vacib hadisələrindən biri isə Şuşa şəhərinin azad edilməsi oldu [1, s. 15–30]. Şuşa şəhəri Azərbaycanın ən qədim və gözəl şəhərlərindən biridir. Bu şəhər tarix boyu mədəniyyət mərkəzi kimi tanınmışdır [4, s. 25–60;]. Bir çox məşhur şairlər, musiqiçilər və sənətkarlar məhz Şuşada yetişmişdir. Uzun illər işğal altında qalan bu şəhərin azad olunması hər bir azərbaycanlı üçün böyük sevinc oldu [2, s. 45– 70]. Şuşa azad edildikdən sonra burada bərpa işlərinə başlanıldı. Şuşanın bərpası planlı və sürətli şəkildə həyata keçirilir. Şəhərdə yeni yaşayış binaları tikilir, tarixi abidələr bərpa olunur və müasir infrastruktur yaradılır. Bütün bu işlər Şuşa şəhərinin əvvəlki gözəlliyini və əhəmiyyətini özünə qaytarmağa xidmət edir [5, s. 50–90]. Eyni zamanda, burada həm tarixi irsin qorunmasına, həm də müasir inkişafın təmin olunmasına xüsusi diqqət yetirilir. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən bu işlər Şuşanın əvvəlki gözəlliyini qaytarmağa kömək edir. Eyni zamanda, şəhərdə yeni layihələr də həyata keçirilir ki, bu da gələcək inkişaf üçün çox vacibdir. Şuşanın bərpası yalnız binaların tikilməsi demək deyil. Bu, həm də mədəniyyətin, tariximizin və milli dəyərlərimizin yenidən canlandırılmasıdır. Şəhərdə müxtəlif tədbirlər, festivallar və konsertlər keçirilir . Bu tədbirlər Şuşanın yenidən Azərbaycanın mədəniyyət mərkəzinə çevrilməsinə kömək edir .Bu prosesdə gənclərin rolu çox böyükdür. Gənclər həm müharibə dövründə, həm də ondan sonra fəal olmuşlar [1, s. 15–30]. Onlar könüllü işlərdə iştirak edir, ölkəmiz haqqında doğru məlumatları yayır və müxtəlif layihələrdə çalışırlar. Bu da göstərir ki, Azərbaycan gəncləri vətənlərini sevir və onun inkişafı üçün çalışırlar [3, s. 120– 150].Gənclərin yaxşı təhsil alması və vətənpərvər ruhda böyüməsi çox vacibdir [3,s. 120–150]. Məktəblərdə və universitetlərdə keçirilən tədbirlər, dərslər və konfranslar bu işdə böyük rol oynayır. Gənclər nə qədər savadlı və fəal olsa, ölkəmizin gələcəyi də bir o qədər güclü olar.

Nəticə olaraq demək olar ki, Şuşa şəhərinin bərpası yalnız fiziki tikinti və infrastruktur layihələri ilə məhdudlaşmır. Bu, həm də Azərbaycan xalqının tarixini, mədəniyyətini və milli dəyərlərini qoruyub yaşatmaq, gələcək nəsillərə ötürmək deməkdir [5, s. 50–90].

Beləliklə, Şuşanın bərpası Azərbaycanın zəfərinin davamıdır və bu zəfər gələcək nəsillər üçün həm tarix, həm də ilham mənbəyi olacaqdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin çıxışları. Bakı, 2021.
2. Qarabağ: Real tarix, faktlar, sənədlər. Bakı, 2022.
3. Azərbaycan tarixi (VII cild). Bakı, 2020.
4. Şuşa şəhərinin tarixi.Bakı,2019.
5. Şuşa:keçmişi və bu günü.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİ

Fidan Allahverdzadə Zülfi qızı 4ç sinfi

Elmi rəhbər: Quliyeva Zenfira Aqşin qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Azər Məmmədov adına 115 saylı tam orta məktəb

Heydər Əliyev Azərbaycan tarixində mühüm rol oynamış böyük dövlət xadimidir. O, Azərbaycana rəhbər seçildikdən sonra ölkəmizin inkişafı üçün mühüm işlər görməyə başlamışdır [1; s.45,52]. Ulu Öndər hesab edirdi ki, “Təhsil millətin gələcəyidir” [2; s.120]. Bu sözlər onun təhsilə verdiyi böyük önəmi açıq şəkildə göstərir.

1970–1980-ci illərdə onun rəhbərliyi ilə Azərbaycanda çoxlu yeni məktəblər tikilmiş və təhsil sistemi xeyli inkişaf etmişdir [3; s.78-80]. Həm şəhərlərdə, həm də kəndlərdə uşaqların təhsil alması üçün geniş imkanlar yaradılmışdır [1; s. 45,52].

1978-ci ildə qəbul edilən Konstitusiyada Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi təsbit olunması onun böyük xidmətlərindən biri idi. Ulu Öndər deyirdi ki, “Millətin milliliyini saxlayan onun dilidir”. [2; s. 135, 140] Bu kəlam təhsilin milli kimliyin qorunmasındakı rolunu göstərir. O istəyirdi ki, gənclər savadlı, bilikli və vətənpərvər olsunlar [2; s. 150].

1993-cü ildə Heydər Əliyev yenidən hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra ölkədə sabitlik yaradıldı və təhsilin inkişafı davam etdirildi [5; s.23]. Məktəblərin fəaliyyəti bərpa olundu, müəllim peşəsinə hörmət artırıldı və gənclərin bilik əldə etməsi üçün geniş imkanlar yaradıldı [6; s. 15-18].

Ulu Öndər həmişə vurğulayırdı ki, savadlı insanlar ölkəni gücləndirir. Onun qoyduğu təməl sayəsində bu gün Azərbaycanda təhsil inkişaf edir, yeni məktəblər tikilir və gənclər daha yaxşı imkanlarla təhsil alırlar [7; s.10].

Ədəbiyyat siyahısı:

- 1.Azərbaycan tarixi dərslikləri. Bakı: Təhsil nəşriyyatı, 2019, s. 45, 52.
- 2.Əliyev, H. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2001, s. 120, 135, 140, 150.
- 3.Azərbaycan SSR statistik məcmuəsi. Bakı: Statistika nəşriyyatı, 1985, s. 78–80.
- 4.Azərbaycan SSR Konstitusiyası. Bakı, 1978, maddə 73.
- 5.Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Təhsilin inkişafı haqqında hesabat. Bakı, 2005, s. 23.
- 6.Təhsil islahatları proqramı. Bakı, 2003, s. 15–18.
- 7.Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Təhsil haqqında illik hesabat. Bakı, 2020, s. 10.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ UŞAQLARA QAYĞI

Yağmur Zamanlı Kamran qızı 2a sinfi

Elmi rəhbər: Quliyeva Zenfira Aqşin qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Bakı şəhəri, 276 saylı tam orta məktəb

Heydər Əliyev Azərbaycan tarixində mühüm rol oynamış görkəmli dövlət xadimidir. Onun həyata keçirdiyi siyasətdə sosial məsələlər, xüsusilə uşaqlara göstərilən qayğı mühüm yer tuturdu [4; s. 60]. O hesab edirdi ki, uşaqlar cəmiyyətin gələcəyidir və onların hərtərəfli inkişafı dövlətin əsas vəzifələrindən biridir [1; s. 210].

Heydər Əliyev uşaqların təhsilinə xüsusi diqqət yetirirdi. Onun rəhbərliyi dövründə yeni məktəblər tikilmiş, təhsil sisteminin inkişafı üçün mühüm addımlar atılmışdır [5; s. 90–92]. O vurğulayırdı ki, savadlı və bilikli gənc nəsil ölkənin gələcək inkişafının əsasını təşkil edir [1; s. 215]. Bununla yanaşı, uşaqların sağlamlığı da diqqət mərkəzində olmuşdur. Tibb müəssisələrinin fəaliyyəti genişləndirilmiş, uşaqların sağlam böyüməsi üçün müxtəlif proqramlar həyata keçirilmişdir [5; s. 25]. Uşaqların fiziki və mənəvi inkişafı dövlət siyasətinin vacib istiqamətlərindən biri kimi qəbul olunurdu [5; s. 40].

Heydər Əliyev həmçinin xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara da diqqət göstərirdi. Uşaq evləri və sosial müəssisələr dövlət tərəfindən dəstəklənir, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların qorunması üçün tədbirlər görülürdü [6; s. 18–20].

Eyni zamanda, o, uşaqların milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyə olunmasına böyük əhəmiyyət verirdi. Gənc nəslin vətənpərvər ruhda böyüməsi onun siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri idi [2; s. 220].

Nəticə olaraq, Heydər Əliyev tərəfindən həyata keçirilən uşaq siyasəti Azərbaycanın sosial inkişafında mühüm rol oynamışdır. Bu siyasət bu gün də davam etdirilir və uşaqların rifahının yaxşılaşdırılmasına xidmət edir [6; s. 15].

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Əliyev, H. Müstəqilliyimiz əbədidir (çıxışlar və nitqlər toplusu). Bakı, 1997–2003, s. 210, 215.
2. Əliyev, H. Uşaqlar bizim gələcəyimizdir (çıxış və fikirlər toplusu). Bakı, 2002, s. 220.
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.
4. Azərbaycan tarixi (7 cildə). Bakı: Elm Nəşriyyatı, 2000, s. 60.
5. Hüseynov, S. Heydər Əliyev və sosial siyasət. Bakı, 2006, s. 25, 40, 90–92.
6. Qasimov, R. Azərbaycan Respublikasında uşaq siyasəti. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2012, s. 15, 18–20.

ALİ TƏHSİLDƏ KEYFİYYƏTİN İDARƏ OLUNMASINDA RƏQƏMSAL TEXNOLOGİYALARIN ROLU

**Nemətova Şəbnəm, Şahin, 138, Magistratura, Fəlsəfə shabnam.nematova10@gmail.com
dos Məhərrəmovə Sevda Elşad qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Müasir dövrdə rəqəmsallaşma ali təhsil sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Rəqəmsal texnologiyalar yalnız tədris prosesinə deyil, həm də idarəetmə və keyfiyyət təminatı mexanizmlərinə ciddi təsir göstərir. Bu baxımdan, onların tətbiqi ali təhsildə səmərəliliyin artırılması və keyfiyyətin yüksəldilməsinə təsir edir.

Ali təhsildə keyfiyyətin idarə olunması sadəcə nəzarət funksiyası deyil, eyni zamanda davamlı inkişafı təmin edən kompleks bir sistemdir. Bu sistemə planlaşdırma, təşkil etmə, monitoring və nəticələrin qiymətləndirilməsi kimi mərhələlər daxildir. Rəqəmsal texnologiyalar isə bu mərhələlərin daha effektiv və çevik həyata keçirilməsinə imkan yaradır.

İdarəetmə baxımından rəqəmsallaşmanın ən mühüm üstünlüklərindən biri qərarvermə prosesinə təsiridir. Müasir rəqəmsal alətlər vasitəsilə böyük həcmli məlumatlar qısa müddətdə təhlil olunur və nəticədə daha əsaslandırılmış qərarlar qəbul edilir. Bu isə idarəetmədə həm vaxt itkisinin azalmasına, həm də səhv ehtimalının minimuma enməsinə səbəb olur [2, s.50].

Bununla yanaşı, rəqəmsal mühit idarəetmədə şəffaflığın artırılmasına da kömək edir. Elektron sistemlər vasitəsilə məlumatların açıq şəkildə təqdim olunması nəzarəti gücləndirir və ümumi etibarlılığı artırır. Bu da öz növbəsində keyfiyyət təminatı prosesinin daha sağlam əsaslar üzərində qurulmasına şərait yaradır [3, s.82].

İnsan resurslarının idarə olunmasında da rəqəmsal yanaşmalar diqqət çəkir. Müasir platformalar vasitəsilə kadrların seçilməsi, onların fəaliyyətinin izlənməsi və inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi daha sistemli şəkildə həyata keçirilir. Bu isə təşkilati effektivliyə müsbət təsir göstərir [2, s.60].

Rəqəmsallaşmanın təhsil prosesinə təsiri isə daha geniş və çoxşaxəlidir. Xüsusilə süni intellektə əsaslanan adaptiv öyrənmə sistemləri tələbələrin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq onların daha effektiv öyrənməsinə imkan yaradır. Bu yanaşma tələbələrin nəticələrində müsbət dinamikanın yaranmasına səbəb olur [1, s.120].

Digər tərəfdən, onlayn və distant təhsil modellərinin inkişafı təhsilin əlçatanlığını xeyli artırmışdır. Müxtəlif coğrafi məkanlarda yaşayan tələbələr artıq eyni təhsil imkanlarından yararlanma bilirlər. Xüsusilə COVID-19 pandemiyası dövründə rəqəmsal təhsil platformaları təhsil prosesinin fasiləsizliyini təmin etmişdir. [4, s.7].

Rəqəmsal texnologiyalar tələbələrin yalnız akademik biliklərini deyil, həm də onların rəqəmsal bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bu bacarıqlar isə müasir əmək bazarında uğur qazanmaq üçün vacib şərtlərdən biri hesab olunur. Bu isə ali təhsilin keyfiyyət göstəricilərindən biri kimi çıxış edir [3, s.90].

Əldə olunan nəticələr göstərir ki, rəqəmsallaşma idarəetmə və təhsil sistemlərinin gələcəyini formalaşdıran əsas amillərdən biridir. Gələcəkdə rəqəmsal idarəetmə və təhsil sahələrində süni intellektin rolu daha da artacaqdır. Rəqəmsallaşma sayəsində təhsil fərdiləşdirilmiş yanaşmaya əsaslanacaq, tələbələrin ehtiyaclarına uyğun interaktiv və effektiv metodlarla inkişaf edəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev, T., Həsənov, S. Təhsildə innovativ texnologiyalar. Bakı: Təhsil nəşriyyatı, 2019, s.112–134.
2. Məmmədov, A. Rəqəmsal idarəetmə modelləri. Bakı: Elm və təhsil, 2021, s.45–67.
3. Qasimov, A.və b.Rəqəmsal transformasiya və cəmiyyət. Bakı: Akademiya nəşriyyatı, 2022, s.78–99.
4. European Commission. Digital Education Action Plan (2021–2027). Brussels, 2020, s.5–10.

YUNANLARIN TOY ADƏTLƏRİ
Əlizadə Vəfa İlham qızı, 289, BMR
elizadevefa07@icloud.com, Tarix.Fəlsəfə
Elmi rəhbər: b/m Ağayeva Xəyalə Rafael qızı
Azərbaycan Dilləri Universiteti, Bakı

Yunan cəmiyyəti qədim dövrlərdən etibarən zəngin mədəni irsə və çoxşaxəli adət-ənənələrə malikdir. Bu mədəni irsin mühüm elementlərindən biri də toy mərasimləri ilə bağlı formalaşmış rituallar və ənənələrdir. Keçmiş əsrlərdən miras qalan bir çox toy adətləri bu gün də Yunanıstanda müxtəlif formalarda yaşadılmaqda və nəsil-dən-nəslə ötürülməkdədir.

Yunanıstanda toy hazırlıqları adətən mərasimdən bir neçə gün əvvəl başlayır. Bu hazırlıq mərhələsi yalnız texniki təşkilati işlərdən ibarət olmayıb, eyni zamanda ailə üzvləri və qohumların bir araya gəldiyi sosial bir hadisə kimi xarakterizə olunur.

Toy gününün ən məşhur ənənəsi “Simera ya, simera yamos yinetai...” Σήμερα γάμος γίνεταί... (“Bu gün, bu gün toy olur”) adlı mahnıdır [4].

Yunan toy adətləri ölkənin müxtəlif bölgələrində fərqli xüsusiyyətlər daşıyır. Məsələn, Epirus bölgəsində toy şənlikləri zamanı klarino adlı nəfəs aləti geniş istifadə olunur və “tsamiko” adlı ənənəvi rəqs icra edilir. Bu rəqs çevik addımlar və ritmik bədən hərəkətləri ilə seçilir və kollektiv sevincin ifadəsi kimi qəbul edilir. Krit adasında isə toy şənlikləri daha emosional və səs-küylü keçir; bəzi kənd yerlərində şənlik zamanı havaya atəş açmaq kimi ənənəvi davranış formaları müşahidə olunur. Halkidiki bölgəsində isə gəlin toy ərəfəsində xüsusi çörək bulkaçaları bişirir və mərasimdən sonra onları arxaya doğru atır. Subay qadınların bu çörəkləri tutmağa çalışması isə qədim inancla bağlıdır; belə hesab edilir ki, həmin çörəyi tutan qadın növbəti evlənəcək şəxs olacaqdır. Həmçinin ən maraqlı anlardan biri gənclərin boşqab sındırmasıdır. Ağ boşqablar üst-üstə düzülür və başqa bir boşqab vasitəsilə mahnı sədaları altında sındırılaraq sevinc və bolluq simvolizə edilir. [1, 74]

Onların digər ürək açan adəti isə qonaqlara mati, yəni “pis göz” simvolundan qoruyan hədiyyələr vermələridir. Cütlüklər bu simvolu sadəcə dekor kimi istifadə etməkdənsə, onu daha minimalist və zərif formada təqdim etməyə çalışırlar. Məsələn, üzərinə oyma edilmiş akril etikətlər, keramik əşyalar və ya əl işi kiçik hədiyyələr hazırlanır [3].

Ləbes gamikòs və ya “nikah qabı” qədim Yunanıstanda toy mərasimlərində istifadə olunan xüsusi saxsı qab növüdür. Sözü mənası “toy qabı” deməkdir. Bu qab toy mərasimindən əvvəl gəlinin üzərinə su səpmək ritualında istifadə olunurdu. Formasına görə bu qab böyük kasa formasında gövdəyə malik olur və altında uzun və ya qısa dayağı yerləşir. Ən qədim ləbes gamikòs nümunələrindən biri təxminən e.ə. 580–570-ci illərdə Sofilosun davamçılarından biri tərəfindən hazırlanmışdır. Bu qabın üzərində Helena və Menelausun toy yürüşü təsvir edilmişdir.

Yunan pravoslav kilsəsində keçirilən nikah mərasimində xüsusi rituallar da mövcuddur. Bu mərasim zamanı gəlin və bəyin başına “stefana” adlanan taclar qoyulur. Taclar evliliyin müqəddəsliyini və cütlüyün birliyini simvolizə edir. Mərasimin müəyyən mərhələsində keşiş bu tacları dua oxuyaraq cütlüyün başından çıxarır və onlara uzun və xoşbəxt həyat arzulayır [2]. Əksər hallarda bu taclar cütlüklər tərəfindən xatirə əşyası kimi saxlanılır və ailə həyatının başlanğıcını xatırladan simvola çevrilir.

Nəticə etibarilə demək olar ki, yunan toy mərasimləri həm qədim dövrlərin, həm də müasir dövrün elementlərini özündə birləşdirən zəngin mədəni hadisədir. Bu mərasimlərdə dini rituallar, folklor elementləri və sosial ənənələr bir-biri ilə sıx şəkildə əlaqəlidir. Məhz bu xüsusiyyətlər sayəsində yunan toy adətləri əsrlər boyu qorunaraq günümüzdə qədər gəlib çatmış və Yunanıstanın mədəni kimliyinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. John H. Oakley, Rebecca H. Sinos. The Wedding in Ancient Athens. University of Wisconsin Press, 1993
2. <https://greekcitytimes.com/2026/01/11/greek-wedding-customs-traditions-2026/>
3. <https://www.olympicholidays.com/blog/a-guide-to-greek-wedding-traditions/>
4. <https://rpsevents.gr/timeless-greek-wedding-traditions-reimagined-for-the-modern-destination-wedding-in-greece/>

ELEANOR RUZVELT – İNSAN HÜQUQLARI BƏYANNAMƏSİNİN HAZIRLANMASINDA ƏSAS FİQUR KİMİ

Solmaz Abdullazadə Seyfəddin qızı, 369B, BMR

solmazabdullazade2@gmail.com, Tarix.Fəlsəfə

Elmi rəhbər: b/m Hökümə Abbasova

Azərbaycan Dilləri Universiteti, Bakı

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində insan hüquqları anlayışının formalaşması və inkişafı ayrı-ayrı tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan Eleanor Rooesevelt XX əsrin ən təsirli fiqurlarından biri kimi xüsusi diqqətə layiqdir. O, formal siyasi vəzifə daşımamasına baxmayaraq, qlobal miqyasda insan hüquqlarının təşəkkülündə və təşviqində mühüm rol oynamışdır. Eleanor Ruzveltin fəaliyyəti göstərir ki, fərdi təşəbbüs, sosial məsuliyyət və dəyərlərə sadıqlıq siyasi təsirdən daha geniş miqyasda dəyişikliklərə səbəb ola bilər. Onun ictimai-siyasi baxışları yalnız ABŞ daxilində deyil, beynəlxalq platformalarda da yeni yanaşmaların formalaşmasına təkan vermişdir [2].

Xüsusilə qeyd olunmalıdır ki, Eleanor Ruzvelt Birinci xanım statusunu passiv sosial rol kimi deyil, aktiv ictimai təsir vasitəsi kimi qiymətləndirmişdir. O, qadınların cəmiyyət daxilində rolunun genişləndirilməsi, onların iqtisadi və siyasi proseslərdə iştirakının artırılması istiqamətində ardıcıl fəaliyyət göstərmişdir. Bu fəaliyyət nəticəsində o dövr üçün xarakterik olan gender stereotiplərinin zəifləməsinə mühüm töhfə verilmişdir. İkinci Dünya Müharibəsi dövründə qadın əməyinin sənaye və ictimai sahələrdə təşviqi isə onun bu istiqamətdə apardığı siyasətin praktik nəticələrindən biri kimi qiymətləndirilə bilər [1].

Eleanor Ruzveltin beynəlxalq səviyyədə ən mühüm fəaliyyəti isə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı çərçivəsində həyata keçirdiyi işlərlə bağlıdır. O, 1948-ci ildə qəbul edilmiş İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi-nin hazırlanmasında Redaksiya Komitəsinin sədri kimi çıxış edərək, fərqli ideoloji və siyasi baxışlara malik dövlətlər arasında konsensusun əldə olunmasına nail olmuşdur. Bu sənədin əsas prinsiplərindən biri olan “bütün insanların azad və bərabər doğulması” ideyasının qəbulunda onun prinsipial mövqeyi həlledici rol oynamışdır. Bu baxımdan, Eleanor Ruzvelt yalnız siyasi vasitəçi deyil, həm də universal dəyərlərin müdafiəçisi kimi çıxış etmişdir [3].

Bundan əlavə, onun insan hüquqları ilə bağlı yanaşması yalnız hüquqi və siyasi çərçivə ilə məhdudlaşmırdı. O, insan hüquqlarının gündəlik həyatın ayrılmaz hissəsi olduğunu vurğulayaraq, bu anlayışın ailə, məktəb və yerli icmalar səviyyəsində formalaşmasının vacibliyini qeyd edirdi. Bu yanaşma insan hüquqlarının abstrakt prinsiplərdən real sosial davranış modelinə çevrilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Nəticə etibarilə, Eleanor Ruzveltin fəaliyyəti göstərir ki, insan hüquqlarının inkişafı təkcə dövlət siyasətinin deyil, həm də fərdi təşəbbüslərin nəticəsidir. Onun irsi bu gün də global səviyyədə insan hüquqları və gender bərabərliyi sahəsində aparılan müzakirələr üçün nəzəri və praktik əsas rolunu oynamaqda davam edir.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı:

1. History of the Declaration // <https://www.un.org/en/about-us/udhr/history-of-the-declaration>
2. Eleanor Roosevelt // <https://erpapers.columbian.gwu.edu/>
Eleanor Roosevelt // <https://www.fdrlibrary.org/anderson>

NORVEÇ DÖVLƏT TƏQAÜD FONDUDUN NORVEÇ İQTİSADİYYATINDA ƏHƏMİYYƏTİ

Seyfəddin Kazımov Həmid oğlu, 224, Magistratura

kazimovseyfeddin0@gmail.com, Tarix. Fəlsəfə

Elmi rəhbər: t.ü.f.d.Vüsalə Əfəndiyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dünya iqtisadiyyatında dövlətlərin maliyyə sabitliyinin təmin olunmasında müxtəlif iqtisadi mexanizmlər mühüm rol oynayır. Bu mexanizmlərdən biri də dövlət fondlarıdır. Dövlət fondları xüsusilə təbii ehtiyatlardan əldə olunan gəlirlərin səmərəli şəkildə idarə olunmasına və uzunmüddətli iqtisadi sabitliyin qorunmasına xidmət edir. Bu baxımdan Norveçin yaratdığı Norveç Dövlət Təqaüd Fondu müasir iqtisadi idarəetmə modelinin uğurlu nümunələrindən biri hesab olunur. Fondun əsas məqsədi ölkənin neft və qaz ehtiyatlarından əldə etdiyi gəlirləri qorumaq, bu vəsaitləri düzgün şəkildə idarə etmək və gələcək nəsillər üçün maliyyə ehtiyatı yaratmaqdır. Norveç iqtisadiyyatı uzun illərdir ki, enerji resurslarının ixracından böyük gəlirlər əldə edir. Lakin bu gəlirlərin birbaşa ölkə iqtisadiyyatına daxil olması müəyyən iqtisadi problemlərə səbəb ola bilər. Xüsusilə enerji qiymətlərinin dəyişkən olması iqtisadi sabitliyi risk altına qoya bilər. Buna görə də Norveç hökuməti neft gəlirlərinin idarə olunması üçün xüsusi fond yaratmağı məqsəduyğun hesab etmişdir. Bu fond vasitəsilə əldə olunan vəsaitlər birbaşa dövlət xərclərinə yönəldilmir, əksinə uzunmüddətli maliyyə strategiyasına uyğun şəkildə idarə olunur [2, s. 65].

Norveç Dövlət Təqaüd Fondunun yaradılması ölkənin iqtisadi siyasətində mühüm dönüş nöqtəsi olmuşdur. Fondun əsas fəaliyyət istiqaməti əldə olunan vəsaitlərin müxtəlif iqtisadi sahələrə sərmayə kimi yönəldilməsidir. Bu sərmayələr dünyanın müxtəlif ölkələrində fəaliyyət göstərən şirkətlərə və iqtisadi layihələrə yönəldilir. Beləliklə, fondun vəsaitləri yalnız saxlanılmır, eyni zamanda artırılır. Bu yanaşma həm maliyyə risklərinin azaldılmasına, həm də vəsaitlərin uzunmüddətli artımına imkan yaradır [1, s. 98]. Fondun fəaliyyətində diqqət çəkən mühüm məsələlərdən biri də onun idarə olunma prinsipləridir. Norveç Dövlət Təqaüd Fondu açıq və şəffaf idarəetmə sistemi ilə seçilir. Fondun fəaliyyəti haqqında məlumatlar mütəmadi olaraq ictimaiyyətə təqdim olunur. Bu isə fondun fəaliyyətinə olan etimadı artırır və onun maliyyə idarəetmə sistemində mühüm yer tutmasına səbəb olur. Açıq idarəetmə prinsipi fondun daha məsuliyyətli və səmərəli fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır [1, s. 128]. Norveç hökuməti fondun vəsaitlərindən istifadə zamanı xüsusi qaydalara riayət edir. Bu qaydalara əsasən fondun bütün vəsaiti dövlət büdcəsinə yönəldilmir. Yalnız fondun gəlirinin müəyyən hissəsi dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsi üçün istifadə olunur. Bu yanaşma ölkənin maliyyə sabitliyini qorumağa və iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin etməyə imkan yaradır. Beləliklə, fond Norveçin iqtisadi siyasətində mühüm maliyyə dayaq mexanizmi kimi çıxış edir [2, s. 76]. Bununla yanaşı, Norveç Dövlət Təqaüd Fondu yalnız iqtisadi məqsədlərlə fəaliyyət göstərmir. Fondun sərmayə siyasətində sosial və ekoloji məsələlər də nəzərə alınır. Norveç hökuməti sərmayə qoyulan şirkətlərin fəaliyyətində insan hüquqlarına hörmət olunmasına və ətraf mühitin qorunmasına xüsusi diqqət yetirir. Bu yanaşma fondun beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə məsuliyyətli

maliyyə qurumu kimi tanınmasına səbəb olmuşdur. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, dövlət fondları iqtisadi inkişafın təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Belə fondlar xüsusilə təbii ehtiyatlardan əldə olunan gəlirlərin düzgün idarə olunması baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Norveç Dövlət Təqaüd Fondu bu baxımdan uğurlu model hesab olunur. Fondun yaradılması Norveç iqtisadiyyatının sabitliyinin qorunmasına, dövlət gəlirlərinin səmərəli istifadəsinə və gələcək nəsillər üçün maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılmasına imkan yaratmışdır [3, s. 112]. Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, Norveç Dövlət Təqaüd Fondu Norveç iqtisadiyyatının mühüm maliyyə dayaqlarından biridir. Fondun düzgün və səmərəli idarə olunması ölkənin iqtisadi sabitliyinin qorunmasına, dövlət gəlirlərinin səmərəli şəkildə istifadəsinə və uzunmüddətli iqtisadi inkişafın təmin olunmasına mühüm töhfə verir. Bu səbəbdən fondun fəaliyyəti və onun Norveç iqtisadiyyatına təsiri iqtisadi tədqiqatlar baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Norges Bank Investment Management. Government Pension Fund Global: Annual Report. Oslo: Norges Bank Investment Management, 2023, 210 p.
2. Ministry of Finance of Norway. The Government Pension Fund: Strategy and Management. Oslo: Ministry of Finance, 2022, 95 p.
3. Gjerdem, S. The Norwegian Oil Fund and Its Role in the Economy. Oslo: Norges Bank, 2018, 150 p.

FRANSADA SOSIAL ETİRAZLAR VƏ E. MAKRONUN DAXİLİ SİYASƏTİ

İlyaszadə Rəsul Elçin oğlu, 232, Magistratura

rasul.ilyaszade10@gmail.com, Tarix. Fəlsəfə

Elmi rəhbər: P.ü.f.d, dos. Məmmədova Günay Kamil qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Son onillikdə Fransa həm iqtisadi, həm də sosial baxımdan mürəkkəb transformasiya mərhələsi yaşamışdır. Qloballaşma prosesinin dərinləşməsi, Avropa İttifaqı çərçivəsində integrasiyanın yeni mərhələyə keçməsi və rəqəmsal iqtisadiyyatın genişlənməsi əmək bazarının strukturunu dəyişdirmişdir. Ənənəvi sənaye sahələrinin zəifləməsi, xidmət sektorunun artması və regionlararası inkişaf fərqləri sosial tarazlığı sarsıtmışdır. 2017-ci ildə prezident seçilən Emmanuel Makron bu realiaqlar fonunda dövlət idarəçiliyində modernləşmə və iqtisadiyyatın liberallaşdırılması xəttini prioritet kimi müəyyən etmişdir. Onun proqramında investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, dövlət xərclərinin optimallaşdırılması və sosial sistemin maliyyə dayanıqlığının gücləndirilməsi əsas istiqamətlər kimi təqdim olunmuşdur.

Makronun daxili siyasət kursu ilk növbədə əmək bazarında institusional dəyişikliklərlə yadda qalmışdır. 2017-ci ildə qəbul edilən əmək qanunvericiliyi paketində kollektiv danışıqların daha çox müəssisə səviyyəsində aparılması təşviq edilmiş, işəgötürənlərin müqavilə şərtlərini müəyyən etmə imkanları genişləndirilmişdir. Hökumət bu addımı iqtisadi elastikliyin artırılması və beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi ilə əsaslandırmışdır. Həmkarlar ittifaqları və sol yönümlü siyasi qüvvələr bu islahatları sosial müdafiə mexanizmlərinin zəiflədilməsi kimi qiymətləndirmişdir, [1, s. 142]. Əmək münasibətlərində güc balansının dəyişməsi ictimai narazılığın artmasına zəmin yaratmışdır.

2018–2019-cu illərdə başlayan “Sarı jiletli” hərəkəti sosial etirazların yeni mərhələsi idi. Yanacaq vergisinin artırılması qərarı formal səbəb kimi çıxış etsə də, etirazların sosial bazası daha geniş idi. Regionlarda yaşayan və gəlir səviyyəsi nisbətən aşağı olan əhali qrupları özlərini iqtisadi siyasətin mənfi təsirlərinə daha həssas hesab edirdilər. Mərkəzi hakimiyyətlə periferik ərazilər arasında sosial məsafənin artması siyasi etimadın azalmasına gətirib çıxarmışdır. Tədqiqatlarda bu hərəkətin ənənəvi partiya strukturlarından kənar təşkilatlanması və sosial şəbəkələr vasitəsilə mobilizasiya olunması xüsusi vurğulanır [2, s. 6]. Bu hal Fransada siyasi təmsilçilik mexanizmlərinin effektivliyi barədə müzakirələri gücləndirmişdir.

Makronun ikinci prezidentlik dövründə pensiya islahatı sosial mübahisələrin mərkəzinə çevrildi. Pensiya yaşının mərhələli şəkildə 64-ə qaldırılması qərarı fiskal dayanıqlılıq argumenti ilə əsaslandırılmışdır. Hökumət artan demoqrafik təzyiq və pensiya fondlarının uzunmüddətli maliyyə yükünü əsas risk faktoru kimi təqdim etmişdir. Bununla belə, islahatın parlamentdə xüsusi konstitusion prosedur – 49.3 maddəsi – vasitəsilə qəbul edilməsi demokratik legitimlik və siyasi konsensus məsələlərini yenidən gündəmə gətirmişdir. Pensiya sisteminə dəyişikliklər genişmiqyaslı tətillər və nümayişlərlə müşayiət olunmuş, müxtəlif peşə qrupları bu

prosesə qoşulmuşdur [3, s. 233]. Bu hadisələr sosial dövlət modelinin gələcəyi barədə dərin fikir ayrılıqlarını üzə çıxarmışdır.

Makronun siyasi dayağı olan La République En Marche! ənənəvi sağ–sol bölgüsünü aradan qaldırmaq iddiası ilə meydana çıxmışdır. Partiya proqramında bazar iqtisadiyyatının prinsipləri ilə sosial müdafiə mexanizmlərinin uzlaşdırılması vurğulansa da, praktikada bu balansın qorunması çətin olmuşdur. Texnokratik qərarvermə üslubu bir tərəfdən operativlik təmin etmiş, digər tərəfdən isə ictimai iştirakçılığın məhdudlaşması ilə bağlı tənqidlər doğurmuşdur. Xüsusilə aşağı və orta gəlirli təbəqələr arasında sosial ədalət məsələsi daha həssas qəbul edilmişdir.

Fransada sosial etirazların intensivliyi dövlətin islahat tempinin yüksəkliyi və sosial dialoq platformalarının yetərinə inklüziv olmaması ilə əlaqələndirilə bilər. İqtisadi modernləşmə kursu makroiqtisadi sabitlik baxımından əsaslandırılsa da, sosial siyasətin kommunikasiya strategiyası və ictimai razılaşma mexanizmləri zəif qurulduqda etiraz ehtimalı artır. Mövcud proseslər göstərir ki, Fransada daxili siyasətin davamlılığı yalnız struktur islahatların həyata keçirilməsi ilə deyil, həm də cəmiyyətin müxtəlif qrupları arasında etimadın möhkəmləndirilməsi və sosial ədalət prinsiplərinin qorunması ilə şərtlənir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Amable, B. *Structural Crisis and Institutional Change in Modern Capitalism*. Oxford: Oxford University Press, 2017, 288 p.
2. Cohen, J. “The Yellow Vests Movement in France.” *French Politics*, 2019, Vol. 17, No. 1, pp. 1–12.
3. Palier, B. *Reforming Pensions in Europe: Economic Pressures and Political Challenges*. Oxford: Oxford University Press, 2021, 320 p.

QLOBALLAŞMA PROSESİ VƏ ONUN SOSIAL-MƏDƏNİ TƏSİRLƏRİ

Nayıbova Rəfiqə Elçin qızı, 269, BMR

refiqenayibova@gmail.com, Tarix.Fəlsəfə

Elmi rəhbər: b/m Şəfa Rasim qızı Əbdürrəhimova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

XX əsrin sonlarından etibarən sürətlənən qloballaşma prosesi müasir dövrdə bəşər həyatının demək olar ki, bütün sahələrinə təsir göstərir. Bu proses əsasən iqtisadi xarakter daşısa da, onun təsirləri siyasi, sosial, mədəni və texnoloji sahələrdə də özünü göstərir. Qloballaşmanın əsasını “azad ticarət” prinsipi təşkil edir və bu prinsip dünya iqtisadiyyatının vahid qaydalar əsasında fəaliyyət göstərməsini, ölkələrin global bazara integrasiyasını nəzərdə tutur [4, s. 9–10].

Qloballaşmanı daha dərindən anlamaq üçün sivilizasiya və mədəniyyət anlayışlarının fərqləndirilməsi vacibdir. Sivilizasiya bəşəriyyətin ümumi inkişaf səviyyəsini ifadə etdiyi halda, mədəniyyət ayrı-ayrı xalqların adət-ənənələrini, dilini və mənəvi dəyərlərini əks etdirir [2, s. 43]. Xüsusilə mənəvi mədəniyyət millətlərin özünəməxsusluğunu qoruyan əsas amillərdən biridir. Buna baxmayaraq, bir sıra tədqiqatçılar qloballaşma prosesinin milli mədəniyyətlərə təsir göstərərək onların müəyyən dərəcədə dəyişməsinə səbəb olduğunu qeyd edirlər.

Qloballaşmanın yaratdığı imkanlardan bütün ölkələr eyni dərəcədə faydalana bilmir. Bəzi inkişaf etməkdə olan dövlətlər texnologiyadan və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdən səmərəli istifadə edərək sürətli inkişaf əldə etmişdir. Məsələn, Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin bir qismi qısa müddət ərzində mühüm iqtisadi nailiyyətlər qazanmışdır. Bununla yanaşı, iqtisadiyyatı əsasən xammal ixracından asılı olan və xarici borcların təsiri altında qalan ölkələrdə problemlər davam edir. Bu isə dövlətlər arasında iqtisadi fərqlərin daha da artmasına gətirib çıxarır.

Qloballaşma prosesinin nəticələrindən biri sosial bərabərsizliyin artmasıdır. Əvvəllər yoxsulluq əsasən zəif inkişaf etmiş ölkələr üçün xarakterik hesab edilirdisə, müasir dövrdə bu problem inkişaf etmiş ölkələrdə də müşahidə olunur. Bu baxımdan qloballaşma həm yeni imkanlar yaradır, həm də müəyyən sosial və iqtisadi risklər doğurur.

Belə şəraitdə milli dəyərlərin qorunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Gənc nəslin milli kimlik və vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunması dövlətin gələcəyi üçün vacib amillərdən biridir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev qloballaşmanın həm müsbət, həm də mənfi tərəflərinin mövcud olduğunu vurğulayaraq, bu prosesin mənfi təsirlərindən qorunmağın ən effektiv yolunun gənc nəslin milli ruhda tərbiyəsi olduğunu qeyd etmişdir [3].

Azərbaycanın coğrafi mövqeyi də bu məsələdə xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Ölkəmiz Şərq ilə Qərbin qovşağında yerləşərək həm Şərq ənənələrini, həm də Qərb dəyərlərini özündə birləşdirir. Azərbaycan tolerant və dünyəvi dövlət olmaqla yanaşı, qədim milli adət-ənənələrini qoruyub saxlayır.

Ümummillî lider Heydər Əliyev də azərbaycançılıq ideyasını milli birlik və mənəvi dəyərlərin qorunmasının əsas prinsipi kimi irəli sürmüşdür. Onun fikrincə, dilin, milli adət-ənənələrin və mədəni irsin qorunması milli kimliyin möhkəmlənməsinə xidmət edir. Heydər Əliyev qloballaşma şəraitində millilik və ümumbəşəriyyətin vəhdətinin vacibliyini qeyd edərək xalqların bir-birindən öyrənməli olduğunu, lakin öz milli xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamalı olduğunu vurğulamışdır [1].

Beləliklə, qloballaşma yalnız iqtisadi və siyasi deyil, eyni zamanda mədəni münasibətlər sistemidir. Bu prosesdə mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafı və milli fərqliliklərin qorunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə təhsil müəssisələri bu dialoqun formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Nəticə etibarilə, qloballaşma şəraitində milli-mənəvi dəyərlərin qorunması ilə global proseslərə açıq olmaq arasında düzgün tarazlığın yaradılması həm dövlətin, həm də cəmiyyətin əsas vəzifələrindən biridir. Bu tarazlıq qorunduğu halda həm milli kimlik möhkəmlənir, həm də beynəlxalq əməkdaşlıq daha sağlam əsaslar üzərində inkişaf edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi <https://lib.aliyev-heritage.org/az/2428604.html?>
2. Huntington, S. P. (1996) – The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order
3. İlham Əliyev 5 sentyabr 2013, Lənkəran Gənclər Mərkəzinin açılışı çıxışları <https://president.az/az/articles/view/9224>
4. Stiglitz, J. E. (2002) – Globalization and Its Discontents

MİLLİ İNTİBAH DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCAN QADINININ İCTİMAİ SİMASI:

NİGAR ŞIXLİNSKAYA VƏ SONA TAĞIYEVANIN FƏALİYYƏTİ

Nuranə Alverdiyeva Fikrət qızı, 225, Magistratura

nkpinurana@gmail.com, Tarix. Fəlsəfə

Elmi rəhbər: dos. A.Ş. Şahmuradov

Azərbaycan Dilləri Universiteti, Bakı

Azərbaycanın XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərini əhatə edən ictimai-siyasi tarixi milli oyanış və intibah dövrü kimi xarakterizə olunur. Bu dövrün ən mühüm nailiyyətlərindən biri məhz qadınların ictimai fəaliyyətə cəlb olunması, onların maarifçilik və xeyriyyəçilik hərəkatının ön sıralarında yer almasıdır. Azərbaycanın lider qadınları təkcə ailə daxilində deyil, həm də cəmiyyətin modernləşməsində, milli kimliyin qorunmasında və təhsilin yayılmasında həlledici rol oynamışlar. Nigar Şıxlinskaya və Sona Tağıyeva kimi simaların fəaliyyəti bu prosesin ən bariz nümunələridir.

Nigar Şıxlinskaya

Azərbaycanın hərbi tarixinə və ictimai düşüncəsinə ilk hərbi şəfqət bacısı və milli qadın fədakarlığının simvolu kimi daxil olmuşdur. Onun yaradıcı ictimai fəaliyyəti Birinci Dünya Müharibəsi illərində xüsusilə genişlənməmişdir. Şıxlinskaya "Qırmızı Xaç" cəmiyyətinin fəal üzvü kimi yaralı əsgərlərin müalicəsi və onlara mənəvi dəstəyin təşkilində misilsiz xidmətlər göstərmişdir [3, s.48].

Onun fəaliyyəti sadəcə tibbi yardımla məhdudlaşmırdı; o, eyni zamanda dövrün mətbuatında çıxış edərək Azərbaycan qadınlarını maariflənməyə və ictimai işlərdə fəal olmağa səsləyirdi. Şıxlinskayanın 1914-cü ildə qəzetlərdə dərc olunan müraciətləri dövrün intellektual qadın hərəkətinin proqram sənədi mahiyyətindədir [1, s.112]. O, qadının cəmiyyətdəki yerini "şəfqət və zəka" vəhdətində görürdü. Sona xanım Tağıyevanın fəaliyyəti Azərbaycanın təhsil tarixində bir dönüş nöqtəsi hesab olunur. Onun ən böyük "yaradıcılıq" uğuru, Şərqdə ilk dünyəvi qızlar məktəbinin (Hacı Zeynalabdin Tağıyevin Qızlar Məktəbi) təsis olunmasında və idarə edilməsində göstərdiyi iradədir. Sona xanım təkcə bir mesenat həyat yoldaşı deyil, həm də məktəbin daxili nizam-intizamının, təhsil proqramlarının milli və dünyəvi dəyərlər əsasında qurulmasının təşəbbüskarı idi.

Sona xanımın rəhbərliyi ilə həyata keçirilən xeyriyyə tədbirləri Azərbaycanın gənc qızlarının Avropada təhsil almasına, milli kadrların yetişməsinə yol açmışdır. Onun ictimai fəaliyyəti "Xeyriyyə" cəmiyyətləri vasitəsilə genişlənərək, kimsəsizlərə və tələbələrə maddi-mənəvi dəstək şəbəkəsinin qurulmasına xidmət etmişdir [2, s.156]. Bu, faktiki olaraq Azərbaycanda qadın liderliyinin institusional təməllərini yaratmışdır. Müasir dövrdə Azərbaycanın dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən biri olan qadın hüquqlarının qorunması və gender bərabərliyi tarixi varislik prinsiplərinə söykənir. Nigar Şıxlinskayanın humanizm prinsipləri və Sona Tağıyevanın maarifçi yanaşması bu günün "Dayanıqlı İnkişaf Modeli"nin sosial və mədəni sütunları ilə səsleşir. Onların fəaliyyəti sübut edir ki, milli tərəqqi yalnız qadınların intellektual potensialının cəmiyyətə inteqrasiyası ilə mümkündür. Azərbaycanın lider qadınlarının formalaşdırdığı bu tarixi irs yalnız dinin və ənənənin deyil, həm də regionun siyasi, sosial və mədəni inkişafının ayrılmaz bir parçasıdır. Nigar Şıxlinskayanın humanizm prinsipləri və Sona Tağıyevanın maarifçi uzaqgörənliyi bu gün müasir Azərbaycanın inkişaf modelini müəyyən edən əsas amillərdən biri kimi çıxış edir. Bu lider xanımların fəaliyyəti sübut edir ki, milli tərəqqi yalnız qadınların intellektual və ictimai potensialının cəmiyyətə inteqrasiyası ilə mümkündür. Onların mirası müasir dövrdə gender bərabərliyi, tolerantlıq və çoxmədəniyyətlilik anlayışlarını özündə əks etdirərək gələcək nəsillər üçün örnək təşkil edir.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. Əliağa Şıxlinski. Xatirələrım. Bakı, "Azərnəşr", 1944.
2. Mənaif Süleymanov. Eşitdiklərim, oxuduqlarım, gördüklərim. Bakı, "Azərnəşr", 1987.
3. Şəmistan Nəzirli. Güllələnmiş Azərbaycan generalları. Bakı, "Gənclik", 1991.

DRİNA KÖRPÜSÜ ƏSƏRİNDƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR VƏ ONLARIN DAYANIQLI İNKİŞAF KONSEPSİYASI İLƏ ƏLAQƏSİ

Nuranə Ağayeva Rəhman qızı, q.r.383, BMR

agayevanurane744@gmail.com, Tarix,Fəlsəfə

Elmi rəhbər: b/m Tajdehibonab Mehparə Kamil qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə dayanıqlı inkişaf yalnız iqtisadi və texnoloji tərəqqi ilə deyil, eyni zamanda cəmiyyət daxilində tolerantlıq, multikulturalizm və sosial harmoniya ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan Heydər Əliyev tərəfindən formalaşdırılmış dövlətçilik modeli mühüm əhəmiyyət kəsb edir. *"Multikulturalizm cəmiyyətin sabitliyinin və inkişafının əsas amillərindən biridir"* [2, s.45]. Onun əsasını təşkil edən multikultural dəyərlər Azərbaycanı sabit və davamlı inkişaf edən dövlətə çevirmişdir. Ədəbiyyat isə bu ideyaların tarixi və bədii kontekstdə təhlili üçün mühüm vasitədir. *"Bədii ədəbiyyat cəmiyyətin sosial və mədəni proseslərini əks etdirərək tarixi reallıqları anlamaqda mühüm vasitə rolunu oynayır"* [1, s.15]. Bu baxımdan İvo Andriçin "Drina körpüsü" əsəri xüsusi aktualıq kəsb edir.

Əsərdə təsvir olunan Mehmed Paşa Sokoloviç körpüsü müxtəlif mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların qovuşma nöqtəsi kimi çıxış edir. Körpü yalnız memarlıq abidəsi deyil, həm də tarixi yaddaşın və kollektiv şüurun simvoludur. Bu baxımdan o, fərqli xalqlar arasında həm fiziki, həm də mənəvi əlaqə yaradan bir vasitə kimi təqdim olunur.

Əsərdə Osmanlı dövründə Balkanlarda mövcud olan multikultural mühit geniş şəkildə təsvir edilir. Müxtəlif dinlərə və millətlərə mənsub insanların birgəyaşayışı müəyyən dövrlərdə sabit və harmonik xarakter daşısa da, siyasi dəyişikliklər və münaqişələr bu balansı pozur. Bu isə göstərir ki, multikultural mühitin qorunması üçün yalnız mövcudluq kifayət deyil, onun davamlı şəkildə dəstəklənməsi zəruridir. *“Multikulturalizm yalnız mədəni müxtəlifliyin mövcudluğu deyil, həm də bu müxtəlifliyin idarə olunması və qorunması mexanizmlərinin formalaşdırılmasıdır”* [3, s.28].

Bu ideya müasir Azərbaycan modelində öz real əksini tapmışdır. Heydər Əliyevin siyasi kursu nəticəsində ölkədə müxtəlif din və millət nümayəndələrinin hüquqları qorunmuş, multikultural mühit dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Bu yanaşma dayanıqlı inkişafın sosial əsasını təşkil edir və cəmiyyət daxilində sabitliyin təmin olunmasına xidmət edir.

Eyni zamanda əsərdə fərdi insan taleləri vasitəsilə göstərilir ki, müharibələr və siyasi dəyişikliklər ən çox sadə insanların həyatına təsir edir. Bu isə dayanıqlı inkişafın yalnız makro səviyyədə deyil, mikro – yəni insan səviyyəsində də təmin edilməsinin vacibliyini ortaya qoyur.

Nəticə etibarilə, “Drina körpüsü” əsəri multikulturalizm, tarixi yaddaş və insan taleyinin vəhdətini əks etdirən mühüm ədəbi nümunədir. Əsərdə təsvir olunan hadisələr göstərir ki, tolerantlıq və qarşılıqlı anlaşma olmadan cəmiyyətin sabit inkişafı mümkün deyil. Bu baxımdan İvo Andriçin bədii yanaşması ilə Heydər Əliyevin siyasi modeli arasında ideya yaxınlığı müşahidə olunur. Hər iki yanaşma sübut edir ki, multikultural dəyərlər dayanıqlı inkişafın əsas şərtlərindən biridir. *“Beləliklə, multikulturalizm yalnız tarixi təcrübə deyil, eyni zamanda müasir dövlətlərin dayanıqlı inkişaf strategiyasının ayrılmaz tərkib hissəsidir”* [3, s.41].

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. Andriç, İ. Drina körpüsü. Bakı, 2010.
2. Azərbaycan Respublikasında multikulturalizm siyasəti. Bakı, 2016.
3. Əliyev, H. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı, 1997.
4. Hüseynov, S. Multikulturalizm və cəmiyyət. Bakı, 2018.

HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASİ STRATEGİYASINDA SABİTLİK VƏ DAYANIQLI İNKİŞAF MODELİ

Nəzrin Ərzimanova Cavanşir qızı, 385, BMR

musiciannezrin@gmail.com, Tarix. Fəlsəfə

Elmi rəhbər: m. Tamilla Nayibova Vaqif qızı

Azərbaycan Dilləri Universiteti, Bakı

SSRİ dağılanda bir çox ölkələr eyni vəziyyətdə idi: iqtisadi böhran, siyasi qarışıqlıq, gələcəyə inamsızlıq. Amma bu ölkələrin nəticəsi fərqli oldu. Bəziləri bu gün də böhrandan çıxıb bilmir, Azərbaycan isə güclü dövlətə çevrildi. Burada əsas fərq pulda yox, qərarlarda idi.

«Azərbaycanın inkişafı üçün ən mühüm şərt ölkədə sabitliyin təmin olunmasıdır. Sabitlik olmadan nə iqtisadiyyat inkişaf edə bilər, nə də cəmiyyət normal fəaliyyət göstərə bilər. Buna görə də dövlət müstəqilliyimizin möhkəmləndirilməsi, qanunçuluğun bərqərar olunması və ölkədə ictimai-siyasi sabitliyin təmin edilməsi qarşıda duran əsas vəzifələrdəndir» [1, s. 11].

Heydər Əliyev vəziyyəti düzgün oxudu və anladı ki, inkişaf üçün ilk şərt sabitlikdir. Sabitlik olmadan nə iqtisadiyyat işləyir, nə də cəmiyyət inkişaf edir. 1993-cü ildə ölkədə əsas problem

kasıblıqdan da betər idi – idarəolunmazlıq. Heydər Əliyev əvvəlcə dövlət idarəçiliyini bərpa etdi, qanunları işlək hala gətirdi və daxili qarşıdurmaları dayandırdı. Bu addım bəzilərinə «yavaş inkişaf» kimi görünə bilərdi. Amma əslində bu, uzunmüddətli inkişafın ən ağıllı başlanğıcı idi. Bir çox ölkələr neft gəlirini sürətlə xərclədi və illər sonra böhran yaşadı. Heydər Əliyev isə fərqli yol seçdi. Neft gəlirləri birbaşa büdcəyə axıdılmadı, Dövlət Neft Fondu yaradıldı[2].

Bu nə demək idi? Gəlir nəzarətsiz xərclənməsin, Gələcək nəsillər üçün ehtiyat yaradılsın, İqtisadiyyat bir sahədən asılı qalmasın.

Bu addım Azərbaycanın dayanıqlı inkişafının ən real və yadda qalan faktıdır. Heydər Əliyev üçün inkişaf yalnız binalar və rəqəmlər deyildi. O, başa düşürdü ki, savadsız və gələcəyə inamsız cəmiyyət inkişaf edə bilməz. Buna görə də təhsil, gənclər siyasəti və milli şüurun formalaşması dövlət strategiyasının əsas hissəsinə çevrildi. Dayanıqlı inkişafın ən vacib tərəfi də məhz budur: inkişaf edən insan[3].

Heydər Əliyevin qurduğu inkişaf modeli təsadüfi qərarlardan yox, uzaqgörən düşüncədən yaranmışdır. Bu modelin əsas gücü sabitlik, düzgün idarəetmə və insan amilinin birləşməsindədir. Məhz buna görə Azərbaycan bu gün də inkişaf yolunda inamla irəliləyir. Heydər Əliyevin siyasi irsi yalnız keçmişin yox, gələcəyin də inkişaf modelidir.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev Heydər Əlirza oğlu. Müstəqilliyimiz əbədidir: Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. İyul, 1997 - avqust, 1997. K.: 11 /H. Ə.
2. <https://www.oilfund.az/investments/information>
3. <https://www.undp.org/sustainable-development-goals>

XXI ƏSRDƏ ABŞ-DƏ AFRO-AMERİKALILARA QARŞI TOLERANTLIQ

Padarova Nərmin Elxan qızı, 369A, BMR

padarovanermin@gmail.com, Tarix. Fəlsəfə

Elmi rəhbər: b/m Sevinc Qurbanova Əsrəf

Azərbaycan Dilləri Universiteti, Bakı

XXI əsrdə ABŞ-də tolerantlıq və multikulturalizmin inkişaf etməsinə baxmayaraq, afroamerikalıların üzləşdiyi maneələr tam olaraq aradan qalxmamışdır. Digər dövrlərdə olduğu kimi, irqi ayrı-seçkilik ölkənin cəmiyyətində və mədəniyyətində daim mövcud olmuşdur. Məhz bu irqi ayrı-seçkiliyə görə ABŞ-də qaradərili əhali vətəndaş hüquqları uğrunda səslərini yüksəltməyə məcbur olmuşdur [3].

XXI əsrdə afroamerikalıların yüksək vəzifələrdə görünməməsi və ya yüksək maaşlı işlərə sahib olmaması hələ də geniş yayılmış bir haldır. Elə buna görə də 2008-ci ildə ilk dəfə afroamerikalı Barak Obamanın prezident vəzifəsinə başlaması Afrika mənşəli amerikalılar üçün böyük bir dönüş nöqtəsi olmuşdur. Bu hadisə afroamerikalıların öz hüquqlarının müdafiəsinə qalxmasına geniş yol açmışdır [2].

Barak Obama afroamerikalılar da daxil olmaqla bütün amerikalıların rifahını yaxşılaşdırmaq üçün bir sıra islahatlar aparmışdır. Bunlardan biri də “Obamacare” qanunudur ki, bu qanun sayəsində afroamerikalılar tibbi sığorta əldə etmək imkanına malik olmuşdur. Bundan əlavə, Barak Obamanın siyasəti sayəsində gənc afroamerikalılar hüquqları uğrunda mübarizə aparmaq və cəmiyyətdə iştirak etmək üçün ümid qazanmışdır [1].

2013-cü ildə Alicia Garza, Patrisse Cullors və Opal Tometi tərəfindən yaradılan “Black Lives Matter” (BLM) hərəkatı afroamerikalıların hüquqları uğrunda aparılan ən təsirli və genişmiqyaslı

mübarizələrdən biridir. Hərəkət Trayvon Martin-in öldürülməsi ilə bağlı yaranmışdır. BLM hərəkətinin əsas məqsədi afroamerikalılara qarşı polis zorakılığına, sistemli irqçiliyə və sosial ədalətsizliyə qarşı çıxmaqdır. Bu hərəkət yalnız ABŞ-da deyil, hətta dünya miqyasında da geniş yayılmışdır. Hərəkətin diqqət mərkəzinə çıxması xüsusilə 2020-ci ildə George Floyd-un polis tərəfindən öldürülməsi ilə bağlı olmuşdu. Bu hadisədən sonra ABŞ-də küçə etirazları başlamış və George Floyd ədalət uğrunda mübarizənin simvoluna çevrilmişdir[2].

Son illərdə afroamerikalılar ABŞ siyasətində daha çox təmsil olunmağa başlayıblar. Buna Kamala Harris nümunə göstərə bilərik. 2021-ci ildə Kamala Harris ABŞ-nin 49-cu vitse-prezidenti seçilmişdi. O, bu vəzifəyə seçilən ilk qadın, ilk afroamerikalı və ilk Cənubi Asiya mənşəli amerikalı oldu. Onun bu vəzifəyə seçilməsi ABŞ-də siyasi sistemin daha inklüziv və multikultural hala gəldiyini göstərən mühüm hadisə kimi qiymətləndirilir. Kamala Harris həm afroamerikalı, həm də Asiya mənşəli ailədən gəldiyi üçün ABŞ-də müxtəlif etnik qrupların siyasi təmsilçiliyinin artmasının simvolu hesab olunur. O, qadınların öz bədənləri haqqında qərar vermək azadlığı, silahlı zorakılıqdan təhlükəsiz yaşamaq hüququ, səsvermə azadlığı, eləcə də təmiz su içmək və təmiz hava ilə nəfəs almaq hüququ uğrunda mübarizəyə rəhbərlik etdi[4].

Bu hadisələr göstərir ki, ABŞ-də sənəd üzərində irqi ayrılığa son qoyulsa da, cəmiyyətdə afroamerikalılara qarşı tolerant və multikulturalizm münasibət hələ də tam bərqərar olmamışdır.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. Biography of George Floyd // <https://www.britannica.com/biography/George-Floyd>
2. Civil Rights History / BLM. Howard University // <https://library.law.howard.edu/civilrightshistory/BLM>
3. Being Black in 21st century America. Journal of Social Inclusion Studies 7(2):p 172-185, December 2021 // <https://www.ovid.com/journals/jsis/fulltext/10.1177/23944811211020377~being-black-in-21st-century-america-struggle-challenges-and>
4. Kamala Harris // <https://kamalaharris.com/about/>

İRQİ AYRI-SEÇKİLİK VƏ DRED SKOT İŞİ

Nərgiz Əhmədova İlqar qızı, 166A, BMR

nargiz.ahmadova2008@gmail.com, Tarix. Fəlsəfə

Elmi rəhbər: müəllim Aygün Seyidova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

ABŞ tarixində uzun müddət ağdərililərlə qaradərililər arasında hüquqi və sosial bərabərsizlik mövcud olmuşdur. Bu bərabərsizlik əsasən köləlik sistemi və irqi ayrı-seçkilik qanunları ilə əlaqəli idi. Qaradərili insanlar uzun illər ərzində azad vətəndaş kimi tanınmır, onların hüquqları ciddi şəkildə məhdudlaşdırılırdı. Bir çox ştatlarda qaradərililərin səsvermə hüququ yox idi, onlar bəzi ictimai yerlərdən istifadə edə bilmir və təhsil imkanlarında da ayrı-seçkiliklə qarşılaşırdılar. Bu vəziyyət ABŞ cəmiyyətində sosial gərginliyi artırır və qaradərili əhəlinin bərabər hüquqlar uğrunda mübarizəsini gücləndirirdi.

Bu haqsızlığa nümunə kimi Dred Scott v. Sandford məhkəmə işi göstərilə bilər. Bu hadisə 1857-ci ildə ABŞ Ali məhkəməsi tərəfindən qəbul edilən qərarla bağlıdır [1]. Dred Skott Missouri ştatında qul idi. 1833–1843-cü illərdə o, azad ştat olan İllinoysda və Missouri Kompromisi ilə köləliyin qadağan edildiyi Luiziana ərazisində yaşamışdır. Missuriyə qayıtdıqdan sonra azad ərazidə yaşadığını əsas gətirərək məhkəməyə müraciət etmiş, lakin iddiası rədd edilmişdir. Daha sonra federal məhkəməyə üz tutan Skottun sahibi isə Konstitusiyanın III maddəsinə əsaslanaraq Afrika kökənli insanların ABŞ vətəndaşı sayıla bilməyəcəyini irəli sürmüşdür. Məhkəmə həmçinin Konqresin müəyyən ərazilərdə

köləliyi qadağan etmək səlahiyyətinin olmadığını bildirirdi. Bu qərar ABŞ-də köləlik məsələsi ətrafında mövcud olan siyasi və sosial mübahisələri daha da kəskinləşdirdi [2].

Qərar Şimalda geniş etirazlara səbəb oldu və bir çox ştatlar qərarətili insanların hüquqlarını federal səviyyədə tanımadıqlarını bildirdilər. Cənub ştatlarında isə əksinə qərar quldarlığın genişlənməsi mövqeyini gücləndirdi. Ali Məhkəmənin qərarı “ırqi ayrı-seçkiliyi” hüquqi şəkildə təsdiqləmiş kimi qəbul edildi, yəni qərarətililərin hüquqları və azadlıqları sistematik olaraq məhdudlaşdırıldı [3].

Daha sonra qərar 1868-ci ildə ABŞ konstitusiyasına 14-cü düzəlişlə ləğv edildi və ABŞ ərazisində doğulan bütün şəxslər rəsmi şəkildə vətəndaş statusu əldə etdilər. Dred Scott qərarı xüsusilə şimal ştatlarında böyük etirazlara səbəb oldu və quldarlığa qarşı olan siyasi qüvvələrin mövqeyini gücləndirdi.

Nəticə olaraq, Dred Scott v. Sandford qərarı ABŞ-də mövcud olan ırqi bərabərsizlik və hüquqi ayrı-seçkiliyin ən kəskin təzahürlərindən biri olmuşdur. Bu hadisə cəmiyyətdəki siyasi və sosial parçalanmanı daha da dərinləşdirərək köləlik məsələsi ətrafında qarşıdurmanı gücləndirmişdir. Cərəyan edən proseslər sonradan Amerika vətəndaş müharibəsi üçün mühüm ideoloji və siyasi zəmin formalaşdırmışdır.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı:

1. Dred Scott v. Sandford (1857)- <https://www.archives.gov/milestone-documents/dred-scott-v-sandford>
2. Dred Scott v. Sandford- <https://www.oyez.org/cases/1850-1900/60us393>
3. The Dred Scott Case- <https://www.nps.gov/jeff/planyourvisit/dredscott.htm>
4. The End of Slavery and the Reconstruction Amendments- <https://billofrightsinstitute.org/essays/the-end-of-slavery-and-the-reconstruction-amendments/>

MONRO DOKTRİNASI: ABŞ XARİCİ SİYASƏTİNİN TƏMƏL PRİNSİPLƏRİ

Narin Hüseynova Bayram qızı, 166A, BMR

huseyinovanarin6@gmail.com, Tarix. Fəlsəfə

Elmi Rəhbəri: müəllim Aygün Seyidova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

1823-cü ildə ABŞ prezidenti Ceyms Monro tərəfindən irəli sürülən Monro Doktrinası Amerika xarici siyasətinin formalaşmasında əsaslı dönüş nöqtəsi olmuşdur [1]. Bu doktrina Qərbi yarımkürəsində geosiyasi balansın qorunması, Avropa müstəmləkəçiliyinin qarşısının alınması və ABŞ-ın regional nüfuzunun gücləndirilməsi məqsədinə xidmət etmişdir. Onun meydana gəlməsi dövrün beynəlxalq münasibətlər sistemində baş verən dəyişikliklərlə sıx bağlı olmuşdur.

Monroe Doktrinasının yaranması XIX əsrin əvvəllərində Latın Amerikasının müstəqillik qazanması ilə əlaqədar yeni siyasi reallıqlar fonunda baş vermişdir. Avropa dövlətlərinin, Böyük Britaniya, Fransa, Avstriya, Prussiya və Rusiya kimi böyük Avropa güclərinin regional müdaxilə ehtimalı ABŞ üçün ciddi təhlükə kimi qiymətləndirilmişdir [2]. Bu kontekstdə ABŞ rəhbərliyi Amerika qitəsinin Avropa təsirindən kənar saxlanmasını prioritet istiqamət kimi müəyyən etmişdir.

Doktrina üç əsas prinsip üzərində qurulmuşdur. Birincisi, qeyri-kolonizasiya prinsipinə əsasən, Amerika qitəsində yeni Avropa koloniyalarının yaradılması qəbuləilməz hesab edilirdi. İkincisi, iki sfera yanaşması çərçivəsində Avropa və Amerika siyasi sistemlərinin fərqli inkişaf trayektoriyalarına malik olduğu vurğulanırdı. Üçüncüsü isə qarşılıqlı müdaxilə etməmə prinsipi idi ki, bu da ABŞ-ın Avropanın daxili işlərinə qarışmaması müqabilində Avropa dövlətlərinin də Amerika qitəsinə müdaxilə etməməsini nəzərdə tuturdu [3].

Zaman keçdikcə Monroe Doktrinası transformasiyaya uğramışdır. Xüsusilə Teodor Ruzvelt tərəfindən 1904-cü ildə irəli sürülən “Ruzvelt nəticəsi” (Roosevelt Corollary) doktrinanın məzmununu genişləndirərək ABŞ-a Latin Amerikasında müdaxilə etmək və regional sabitliyi təmin etmək hüququ vermişdir [1]. Bu dəyişiklik doktrinanın ilkin müdafiə xarakterindən uzaqlaşaraq daha aktiv və müdaxiləçi siyasət alətinə çevrildiyini göstərir.

Monroe Doktrinası ABŞ-ın izolyasiya meyilli siyasətdən regional liderlik strategiyasına keçidini təmin edən fundamental konsepsiya kimi qiymətləndirilə bilər. Bu doktrina vasitəsilə ABŞ Qərbi yarımkürəsində öz təsir dairəsini genişləndirmiş və Avropa dövlətlərinin regiondakı rolunu məhdudlaşdırmağa nail olmuşdur. Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində də doktrinanın əsas prinsipləri ABŞ-ın xarici siyasət prioritetlərinin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynamaqda davam edir.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. Monroe Doctrine 1823 - <https://www.archives.gov/milestone-documents/monroe-doctrine>
2. The Monroe Doctrine: The United States and Latin American Independence - <https://diplomacy.state.gov/stories/the-monroe-doctrine-the-united-states-and-latin-american-independence/>
3. Monroe Doctrine 1823 - <https://history.state.gov/milestones/1801-1829/monroe>

NETFLIX PLATFORMASININ ABŞ TURİZMİNİN İNKİŞAFINDA ROLU

Mehriban Əliyeva Savalan qızı, 369A, BMR
aliyevagulnar1994@icloud.com, Tarix.Fəlsəfə
Elmi rəhbər: m. Əminə İmanzadə Ənvər qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

XXI əsrdə media məzmunu və turizm arasında qarşılıqlı əlaqə getdikcə daha da güclənir. Xüsusilə internet üzərindən yayım edən platformalar – Netflix, Disney+ və Amazon Prime kimi xidmətlər – yalnız əyləncə mənbəyi olmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda turizm sektoruna da təsir göstərir. Bu platformalar vasitəsilə yaranan “film turizmi” və ya “ekran turizmi” fenomeni insanların serial və filmlərdə gördükləri məkanları real həyatda ziyarət etmək istəyini artırır. Bu baxımdan Netflix global auditoriyaya malik platforma kimi həm ABŞ daxilində, həm də beynəlxalq səviyyədə müəyyən yerlərin tanınmasına və turist axınının formalaşmasına təsir göstərir [1].

Ekran turizmi anlayışı film və serialların çəkildiyi və ya hadisələrin baş verdiyi məkanlara tamaşaçıların maraq göstərməsi və həmin yerlərə səyahət etməsi ilə əlaqələndirilir [3]. BMT-nin Dünya Turizm Təşkilatı və Netflix tərəfindən hazırlanan “Cultural Affinity and Screen Tourism” hesabatına görə, ekran məzmunu insanların başqa ölkələrin mədəniyyətinə, irsinə, musiqisinə və gündəlik həyatına marağını artırır. Tamaşaçılar izlədikləri məzmun vasitəsilə müxtəlif ölkələrin həyat tərzini ilə tanış olur və nəticədə həmin məkanları real həyatda görmək istəyirlər [1]. Bu isə media məhsullarının turizmin inkişafına dolayısı ilə təsir göstərdiyini göstərir.

Netflix platformasının turizmə təsiri yalnız nəzəri səviyyədə deyil, konkret nümunələrdə də özünü göstərir. Məsələn, Netflix-də yayımlanan və böyük populyarlıq qazanan “Stranger Things” serialı yayımlandıqdan sonra serialın çəkilişlərinin aparıldığı ABŞ-ın bəzi bölgələrinə maraq xeyli artmışdır. Serialın səhnələrinin çəkildiyi məktəblər, parklar və şəhər küçələri fanatlar üçün ziyarət nöqtəsinə çevrilmişdir. Bunun nəticəsində həmin ərazilərdə hotellərə, restoranlara və suvenir satışına tələbat artmış, yerli iqtisadiyyata müsbət təsir göstərmişdir. Bəzi mənbələrdə bu təsirin iqtisadi dəyərinin milyardlarla dollarla ölçüldüyü qeyd olunur [5].

Digər bir nümunə kimi Netflix-də yayımlanan “Outer Banks” serialını göstərmək olar. Serialın populyarlığı ABŞ-ın sahil bölgələrinə, xüsusilə Şimali Karolina ətrafındakı ərazilərə marağı artırmışdır. Serialın yayımlanmasından sonra həmin bölgələr haqqında internet axtarışlarının və sosial mediada paylaşımların artdığı müşahidə edilmişdir. Turizm şirkətləri isə serialın çəkildiyi məkanlara xüsusi tur paketləri hazırlamağa başlamışdır [1, 3]. Bu fakt ekran məzmununun turizm qərarlarına birbaşa təsir göstərə bildiyini göstərir.

Platformaların turizmə təsiri mexanizmi belə işləyir: Netflix-də bir film və ya serial vasitəsilə müəyyən bir şəhərin landşaftı, mədəniyyəti və gündəlik həyatı nümayiş etdirildikdən sonra tamaşaçı həmin məkanı daha yaxından tanımaq və real həyatda görmək istəyir [5]. Nəticədə həmin məkan haqqında internet axtarışları artır, sosial mediada paylaşımlar çoxalır və bu maraq zamanla real turizm səfərlərinə çevrilir. Məsələn, Avropada yayımlanan “Emily in Paris” serialının Parisə gənc turist marağını artırması ekran turizminin beynəlxalq səviyyədə necə işlədiyini göstərən nümunələrdən biridir [4].

Media və turizm sahəsində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, Netflix kimi platformalar qlobal yayım gücü sayəsində insanların müxtəlif mədəniyyətlərə və məkanlara marağını artırır. Bu baxımdan Netflix yalnız əyləncə platforması deyil, həm də müəyyən ölkələrin və regionların beynəlxalq səviyyədə tanınmasına təsir edən mühüm kommunikasiya vasitəsi kimi çıxış edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. About Netflix. (2021). Netflix and UNWTO: How local stories drive greater connections to other cultures. <https://about.netflix.com/news/netflix-unwto-how-local-stories-drive-greater-connections-to-other-cultures>
2. Connell, J. (2012). Film tourism – Evolution, progress and prospects. *Tourism Management*, 33(5), 1007–1029. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2012.02.008>
3. Kim, J. H., Kim, J., Chung, N., & Koo, C. (2024). *Journal of Travel & Tourism Marketing*.
4. Miyazaki, Y. (2024). Screen tourism as public diplomacy. *International Tourism Review*, 31, 25–36. https://www.jstage.jst.go.jp/article/jafit/31/0/31_25/_article/-char/en
5. Tourism Week. (2025). The Contribution of the TV and Film Industry to Destinations. <https://www.tourismweek.com.tr/2025/02/01/the-contribution-of-the-tv-and-film-industry-to-destinations-and-its-impact-on-tourism>

BÖYÜK BRİTANİYADA MİQRANTLARLA BAĞLI SOSIAL İŞİN TƏŞKİLİ

İbrahim Əzizov Mehman oğlu, qr 264b, BMR

I.khanseyidova@gmail.com Tarix, fəlsəfə

Elmi rəhbər: Xanseyidova Lalə

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Böyük Britaniyada miqrantlarla bağlı sosial işin təşkili mürəkkəb və çoxsahəli bir sistem üzərində qurulmuşdur. Bu sistem həm dövlət qurumları, həm də qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən həyata keçirilir və əsas məqsədi miqrantların cəmiyyətə inteqrasiyasını təmin etmək, onların hüquqlarını qorumaq və sosial rifahını yaxşılaşdırmaqdır. Böyük Britaniya miqrasiya baxımından uzun illərdir cəlbedici ölkələrdən biri olduğuna görə sosial iş sahəsində bu istiqamət xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Miqrantlarla sosial işin təşkili, ilk növbədə hüquqi çərçivə ilə müəyyən edilir. UK Home Office miqrasiya siyasətinin hazırlanması və icrasına cavabdeh əsas dövlət qurumudur. Bununla yanaşı, yerli idarəetmə orqanları sosial xidmətlərin birbaşa göstərilməsində mühüm rol oynayır. Sosial işçilər miqrantların yaşayış, səhiyyə, təhsil və məşğulluq kimi əsas ehtiyaclarının qarşılanmasına kömək edir və onları mövcud xidmətlər barədə məlumatlandırırlar [5].

Sosial işin mühüm istiqamətlərindən biri miqrantların sosial integrasiyasıdır. Bu proses dil öyrənmə proqramları, peşə hazırlığı kursları və icma əsaslı fəaliyyətlər vasitəsilə həyata keçirilir. Məsələn, British Red Cross və Refugee Council kimi təşkilatlar qaçqın və sığınacaq axtaran şəxslərə psixososial dəstək, hüquqi məsləhət və gündəlik həyat bacarıqları üzrə yardım göstərirlər. Bu təşkilatların fəaliyyəti sosial işçilərin işini tamamlayır və xidmətlərin daha əlçatan olmasına şərait yaradır [6].

Digər mühüm aspekt miqrantların həssas qruplarına yönəlmiş sosial müdafiə tədbirləridir. Xüsusilə qadınlar, uşaqlar və travma yaşamış şəxslər üçün xüsusi proqramlar hazırlanır. Sosial işçilər bu şəxslərin psixoloji vəziyyətini qiymətləndirir, onları uyğun xidmətlərə yönləndirir və təhlükəsiz mühitdə yaşamalarını təmin etməyə çalışırlar. Bu baxımdan multidissiplinar yanaşma, yəni sosial işçilər, psixoloqlar, hüquqşünaslar və səhiyyə mütəxəssisləri arasında əməkdaşlıq böyük əhəmiyyət kəsb edir [4].

Böyük Britaniyada miqrantlarla sosial işin təşkili həmçinin çağırışlarla da üzləşir. Bunlara maliyyə resurslarının məhdudluğu, ictimai münasibətdə bəzən müşahidə olunan neqativ stereotiplər və miqrasiya siyasətindəki dəyişikliklər daxildir. Buna baxmayaraq, sosial iş sistemi davamlı olaraq təkmilləşdirilir və inklüziv cəmiyyətin qurulmasına yönəlmiş tədbirlər genişləndirilir.

Nəticə etibarilə, Böyük Britaniyada miqrantlarla bağlı sosial işin təşkili sistemli, çoxşaxəli və insan hüquqlarına əsaslanan yanaşma ilə həyata keçirilir. Bu sistem miqrantların cəmiyyətə uğurlu integrasiyasını təmin etməklə yanaşı, onların sosial müdafiəsini və rifahını artırmağa xidmət edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. British Red Cross – miqrant və qaçqınlarla iş üzrə proqram sənədləri.
2. Castles, S., de Haas, H., & Miller, M. J. (2014).
3. Modern Social Work Theory. Oxford University Press.
4. The Age of Migration. Palgrave Macmillan. Payne, M. (2020).
5. UK Home Office – rəsmi hesabatlar və miqrasiya siyasəti sənədləri.
6. Refugee Council – illik hesabatlar və tədqiqat materialları.
- 7.

BEŞİNCİ RESPUBLİKA DÖVRÜNDƏ SOL TƏMAYÜLLÜ PARTİYALARIN HAKİMİYYƏTƏ GƏLMƏSİ VƏ DÖVLƏTİN İDARƏ OLUNMASINDA ROLU

Xədicə Nurulu Qoşqar qızı, 269, BMR

xadica.nurulu@icloud.com Tarix. Fəlsəfə

Elmi rəhbər: b/m Əbdürrəhimova Şəfa Rasim qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Fransada Beşinci Respublika 1958-ci ildə Şarl de Qoll tərəfindən yaradılmış və güclü prezident idarə üsuluna əsaslanan siyasi sistem formalaşdırılmışdır [2]. Bu model əvvəlki dövrlərdə müşahidə olunan hökumət böhranlarının qarşısını almaq və siyasi sabitliyi təmin etmək məqsədi daşıyırdı. Respublikanın ilk mərhələsində siyasi hakimiyyət əsasən sağ təmayüllü qüvvələrin nəzarətində olmuşdur. Lakin zaman keçdikcə sol siyasi qüvvələr güclənərək ölkənin siyasi həyatında daha mühüm rol oynamağa başlamışdır.

Fransada sol siyasi düşərgənin əsas nümayəndələri Sosialist Partiyası (PS) və Kommunist Partiyası (PCF) olmuşdur. Bu partiyaların ideoloji əsasını sosial ədalət, iqtisadi bərabərlik və sosial dövlət modelinin gücləndirilməsi prinsipləri təşkil edirdi [4]. 1958–1981-ci illər ərzində sol partiyalar əsasən müxalifətdə fəaliyyət göstərmişdir. Lakin 1970-ci illərdə Fransua Mitteranın rəhbərliyi ilə Sosialist Partiyasının yenidən təşkilatlanması və Kommunist Partiyası ilə əməkdaşlıq qurulması sol düşərgənin siyasi mövqeyini gücləndirdi.

1981-ci il prezident seçkilərində Fransua Mitteranın qələbəsi Beşinci Respublika tarixində mühüm dönüş nöqtəsi hesab olunur [2]. Onun hakimiyyətinin ilk illərində bir sıra sosial yönümlü islahatlar həyata keçirilmişdir. Minimum əməkhaqqı artırılmış, pensiya sistemi təkmilləşdirilmiş, iş vaxtı azaldılmış və bəzi iri sənaye müəssisələri milliləşdirilmişdir. Lakin iqtisadi çətinliklər səbəbindən 1983-cü ildən etibarən hökumət daha liberal iqtisadi siyasətə keçid etmişdir.

1986–1988-ci illərdə Fransada koabitasiya dövrü yaşanmışdır. Bu dövrdə prezident solçu, parlament çoxluğu isə sağçı siyasi qüvvələrin nəzarətində olmuşdur. Bu vəziyyət Beşinci Respublika siyasi sistemində hakimiyyət qolları arasında mövcud olan institusional balans mexanizmini aydın şəkildə göstərmişdir [3].

1997–2002-ci illərdə Lionel Jospinin rəhbərlik etdiyi sol hökumət ikinci koabitasiya mərhələsini formalaşdırmışdır. Bu dövrdə sosial siyasət sahəsində mühüm addımlar atılmış, həftəlik iş vaxtı 35 saata endirilmiş, sosial təminat sistemi gücləndirilmiş və gender bərabərliyi siyasəti təşviq olunmuşdur [3]. Buna baxmayaraq, 2002-ci ildə sol siyasi qüvvələr seçkilərdə ciddi geriləmə ilə üzləşmişdir.

2012–2017-ci illərdə Fransua Ollandın prezidentliyi dövründə sosial ədalət və vergi bərabərliyi siyasəti prioritet istiqamətlərdən biri olmuşdur. Bu dövrdə aşağı gəlirli əhali qrupları üçün vergi yükünün azaldılması və yüksək gəlirli şəxslər üçün əlavə vergi mexanizmlərinin tətbiqi həyata keçirilmişdir [5]. Lakin iqtisadi və təhlükəsizlik sahəsində mövcud problemlər sol hökumətin siyasi reytinginə mənfi təsir göstərmişdir.

Ümumilikdə, Beşinci Respublika dövründə sol təmayüllü siyasi qüvvələr Fransada sosial dövlət modelinin inkişafına mühüm töhfə vermişdir. Onların fəaliyyəti əmək hüquqlarının genişləndirilməsi, sosial təminat sisteminin gücləndirilməsi, təhsil və səhiyyə sahələrinin inkişafı, eləcə də gender bərabərliyinin təşviqi istiqamətlərində əhəmiyyətli nəticələr yaratmışdır.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, 1981–1995, 1997–2002 və 2012–2017-ci illər Fransa tarixində sol siyasi qüvvələrin hakimiyyətdə olduğu əsas mərhələlər kimi qiymətləndirilir. Bu dövrlər sosial yönümlü siyasətin gücləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etsə də, iqtisadi və siyasi çağırışlar sol partiyaların uzunmüddətli hakimiyyətini məhdudlaşdırmışdır.

ƏDƏBİYYAT

5. BBC News. France Politics Archive. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe>
6. Encyclopaedia Britannica. France – The Fifth Republic and Socialist Governments. URL: <https://www.britannica.com/place/France>
7. Gouvernement Français. La Cinquième République française. URL: <https://www.gouvernement.fr>
8. Heywood, Andrew (2019). Politics. Macmillan International Higher Education.
9. Présidence de la République Française. Les Présidents de la Ve République. URL: <https://www.elysee.fr>

BREKSİT SONRASI BÖYÜK BRİTANİYANIN MİQRASIYA SİYASƏTİ: DAYANIQLI İNKİŞAF KONSEPSİYASI

Hüseyn Nağıyev Ziyarət oğlu, qr. 228, Magistratura

huseynnaghiyev10@gmail.com, Tarix. Fəlsəfə

Elmi rəhbər: t.ü.f.d., b/m. Bəyim Abdulla Nadir qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə miqrasiya idarəçiliyi sadəcə demoqrafik yerdəyişmə prosesi deyil, dövlətlərin uzunmüddətli strateji dayanıqlılığını müəyyən edən fundamental amildir. Dayanıqlı inkişaf konsepsiyası iqtisadi rifahın, sosial ədalətin və ekoloji tarazlığın bir-birini tamamlamasını şərtləndirir

ki, bu da miqrasiya siyasətinin vahid bir ekosistem daxilində təhlilini zəruri edir. Böyük Britaniyada Breksit sonrası formalaşan miqrasiya strategiyasını dayanıqlı inkişaf konsepsiyası prizmasından təhlil etdikdə aydın olur ki, bu məsələ sadəcə sərhəd nəzarəti və ya kadr idarəçiliyi ilə məhdudlaşa bilməz. Dayanıqlı inkişaf konsepsiyası iqtisadi, sosial və ekoloji ölçülərin vahid müstəvidə nəzərə alınmasını tələb edən mürəkkəb bir strukturdur. Böyük Britaniyanın Avropa İttifaqından ayrılması ilə sərbəst hərəkət prinsipi tarixə qovuşdu və yerini 2021-ci ildən etibarən hər kəsə bərabər tətbiq edilən “ballar sistemi”nə verdi [4, s. 6]. Yeni tətbiq edilməyə başlayan “ballar sistemi” milli suverenliyi gücləndirmək və daxili əmək bazarını qorumaq məqsədi güdsə də, təcrübədə dayanıqlı inkişafın əsas prinsipləri olan sosial inklüzivlik və bərabərliklə tam uzlaşmır. Xüsusilə, Avropa İttifaqından gələn işçi qüvvəsinin kəskin azalması kənd təsərrüfatı, səhiyyə və xidmət sektorlarında ciddi kadr boşluğu yaratmışdır [1, s. 12]. İqtisadçı Conatan Portes haqlı olaraq vurğulayır ki, yeni sistemin iqtisadi fəsadları həm ümumi daxili məhsulda, həm də adambaşına düşən gəlir göstəricilərində mənfi şəkildə özünü büruzə verir [2, s. 85]. Sözügedən statistik geriləmə isə faktiki olaraq dayanıqlı inkişafın iqtisadi sabitlik sütununu sarsıdan əsas amillərdən biri kimi qiymətləndirilməlidir.

Böyük Britaniyada miqrantların sosial müdafiə və dövlət xidmətlərindən istifadə hüquqlarının məhdudlaşdırılması onların cəmiyyətə uyğunlaşmasına mane olur. Xüsusilə, dövlət yardımlarına çıxışın qadağan edilməsi və viza rüsumlarının həddindən artıq yüksək olması miqrantları iqtisadi cəhətdən zəiflədir. Mənzil tapmaqda yaranan çətinliklər və sosial dəstəyin yoxluğu bərabərlik prinsipinə zidd olmaqla yanaşı, bu insanların cəmiyyətdən təcrid olunması riskini artırır. Miqrasiya Siyasəti İnstitutunun hesabatında aydın şəkildə göstərilir ki, Krallıq uzun illər ərzində miqrasiya axınlarını qəbul edən əsas mərkəzi dövlətlərdən biri olsa da, həm Breksit, həm də qlobal pandemiya bu tarixi tendensiyanı kökündən sarsıtmışdır [3, s. 12]. Miqrasiyada baş verən əsaslı dəyişikliklər sosial inklüzivlik və mədəni müxtəlifliyin qorunması kontekstində dövlət qarşısında kifayət qədər ciddi çağırışlar qoyur. Başlıca amil olaraq yeni ballar sisteminin tətbiqi aşağı ixtisaslı işçi qüvvəsinin gəlişini çətinləşdirsə də, bu, əmək bazarında demoqrafik tarazlığın pozulmasına gətirib çıxarır [1, s. 445].

Miqrasiya siyasətində bu ekoloji aspektin yetərincə nəzərə alınmaması, uzunmüddətli perspektivdə resursların qeyri-bərabər istifadəsinə və ciddi ekoloji gərginliyə zəmin yarada bilər. Böyük Britaniyada Breksitdən sonra formalaşan miqrasiya idarəçiliyi modeli dayanıqlı inkişafın iqtisadi, sosial və ekoloji ölçülərinin balanslaşdırılması baxımından kompleks yanaşmanın zəruriliyini ortaya qoyur. Miqrasiya siyasətinin yalnız əmək bazarının qısamüddətli tələbatlarına deyil, eyni zamanda sosial inklüzivlik və resursların dayanıqlı idarə olunması prinsiplərinə uyğun şəkildə formalaşdırılması dövlətin uzunmüddətli inkişaf strategiyasının mühüm şərtlərindən biri kimi çıxış edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatlar

1. Dustmann C., Glitz A., Frattini T., The Labour Market Effects of Immigration // *Economic Journal*, 2023, Vol. 133, Issue 651, p. 440–456.
2. Portes J., The economic implications of Brexit for the UK economy // *Oxford Review of Economic Policy*, 2022, Vol. 38, Issue 1, p. 72–90.
3. Somerville W., Walsh P.W., United Kingdom: A New Immigration System in a Post-Brexit and Pandemic World. Report. – Washington, DC: Migration Policy Institute (MPI), 2021. – 24 p.
4. Sumption M., *The UK's 2021 Points-Based Immigration System: Policy Change and Impacts*. Oxford, 2021, p. 4–9.

ABŞ-DA EKOTURİZMİN TURİZM SİYASƏTİNDƏ ROLU

Günəl Əliyeva Savalan qızı, 369A, BMR

gnlaliyeva2002@gmail.com, Tarix.Fəlsəfə

Elmi rəhbər: m. Əminə İmanzadə Ənvər qızı
Azərbaycan Dilləri Universiteti, Bakı

ABŞ-da ekoturizm turizm siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri hesab olunur. Ölkənin zəngin təbii resursları, geniş milli park sistemi və qorunan əraziləri ekoturizmin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. ABŞ-da ekoturizm əsasən təbii mühitə məsuliyyətli səyahət kimi qəbul olunur və bu turizm növünün əsas məqsədi təbiətin qorunması ilə yanaşı, yerli icmaların sosial-iqtisadi inkişafına dəstək verməkdir [4]. Bu yanaşma turizmin davamlı inkişafını təmin etməyə və təbii resursların gələcək nəsillər üçün qorunmasına yönəldilmişdir.

ABŞ-ın turizm siyasətində milli parklar xüsusi yer tutur. Ölkədə yüzlərlə milli park və qoruq mövcuddur və bu ərazilər ekoturizmin əsas mərkəzləri hesab olunur. Milli parklar həm turistlərin təbiət ilə tanış olması, həm də təbiətin qorunması məqsədi ilə yaradılmışdır. Bu ərazilərdə turist fəaliyyəti xüsusi qaydalarla tənzimlənir və ətraf mühitə mənfi təsirin minimuma endirilməsi əsas məqsəd kimi müəyyən edilmişdir[2]. Bununla yanaşı, milli parkların fəaliyyəti turistlər arasında ekoloji maarifləndirmənin artırılmasına da kömək edir. Parklarda təşkil olunan təlim proqramları, bələdçi turları və maarifləndirici tədbirlər turistlərdə təbiətə qarşı daha məsuliyyətli münasibətin formalaşmasına şərait yaradır.

Ekoturizm ABŞ iqtisadiyyatı üçün də mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu sahə regionlarda yeni iş yerlərinin yaranmasına, turizm xidmətlərinin inkişafına və yerli əhalinin gəlir səviyyəsinin artmasına kömək edir. Xüsusilə kənd və təbii ərazilərdə yaşayan əhali üçün ekoturizm əlavə iqtisadi imkanlar yaradır və yerli məhsulların satışını artırır [1]. Turistlərin təbii ərazilərə səfərləri nəqliyyat, qonaqlama, bələdçilik və digər xidmət sahələrinin inkişafına səbəb olur ki, bu da ümumilikdə regionların sosial-iqtisadi inkişafına müsbət təsir göstərir.

Bundan başqa, ABŞ-da ekoturizmin inkişafı beynəlxalq və milli təşkilatlar tərəfindən də dəstəklənir. Bu təşkilatlar turizmin davamlı inkişafı üçün müxtəlif standartlar hazırlayır və ekoloji cəhətdən məsuliyyətli turizm fəaliyyətinin təşviq olunmasına çalışırlar. Belə təşkilatlardan biri olan Global Sustainable Tourism Council turizm müəssisələri və turizm siyasəti üçün davamlılıq meyarları müəyyən edir və ekoturizmin inkişafını təşviq edir [1]. Bu cür təşəbbüslər turizmin təbiətə zərər vermədən inkişaf etməsinə və ekoloji balansın qorunmasına kömək edir.

ABŞ-da ekoturizm turizm siyasətinin mühüm və strateji istiqamətlərindən biridir. Bu turizm növü təbiətin qorunması, iqtisadi inkişaf və cəmiyyətin ekoloji maarifləndirilməsi baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. ABŞ-ın ekoturizm sahəsində əldə etdiyi təcrübə və tətbiq etdiyi siyasət digər ölkələr üçün də nümunə hesab oluna bilər və davamlı turizm modelinin formalaşmasına töhfə verir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. ABŞ Azərbaycana ekoturizm sənayesinin inkişafında yardım edir. 3 aprel 2018 // <https://az.trend.az/azerbaijan/society/2881635.html>
2. Balancing Tourism and Conservation in U.S. National Parks. National Parks Conservation Association // <https://www.npca.org/>
3. Global Sustainable Tourism Council Standards Overview – <https://www.gstc.org/gstc-criteria/>
4. The International Ecotourism Society (TIES) – <https://ecotourism.org/>

EVA PERONUN ARGENTİNA QADIN HƏRƏKATINDA ROLU

Günay Əlizadə İsmət qızı, 283, BMR

alizadegunay.15@gmail.com, Tarix. Fəlsəfə

Elmi rəhbər: m. Ələsgərova Sara Tahir qızı

Azərbaycan Dillər Univeristeti, Bakı

Eva Dominqo Peron Argentinada qadın haqlarının qorunmasında mühüm rol oynamış, ən tanınmış və sevilən siyasi simalarından biridir. Eva Peron Argentina Prezidenti Xuan Dominqo Peronun həyat yoldaşı idi. O, hakimiyyətə gəlməməyinə baxmayaraq, onun siyasi ictimai təsiri bir çox siyasi simalardan daha güclü idi. O, xalqın mariflənməsi üçün bir çox ictimai, sosial proseslərdə fəal iştirak etmişdi [1]. Eva xalq arasında rəsmi adı ilə deyil “Evita” ləqəbi ilə tanınırdı, Evita ispan dilində: sevgi, yaxınlıq, hörmət bildirən əzizləmə forması idi ki, bu da Eva Peronun xalq tərəfindən necə sevilib hörmət edildiyinin ən böyük sübutu idi. Xalq Evanı sadəcə Argentinanın birinci xanımı olaraq deyil, eyni zamanda özlərindən biri kimi qəbul edirdi [2].

Eva Duarte Argentinada Los Toldos kəndində kasıb bir ailədə dünyaya gəlmişdir. Evanın uşaqlıq, gənclik illəri maddi sıxıntılardan keçmişdir. Gənc yaşlarında Buenos Ayres şəhərinə köçərək burada aktrisa və radio aparıcısı kimi işləməyə başlamışdır. Radio aparıcısı olaraq fəaliyyət göstərməsi Evanın həyatında dönüm nöqtəsi olmuşdur, çünki o zamanlarda Radio ən güclü informasiya vasitəsi hesab edilirdi. Eva da Radio vasitəsi ilə xalqın iç səsi olmuşdu. Sosial ədalətsizlikləri, qadın hüquqları, yoxsulluq və digər vacib məsələləri radio vasitəsi ilə ictimaiyyətə çatdırırdı. Evanın təsirli və səlis nitqi hərəkəti cəlb edirdi [3].

1947-ci ildə Argentinada qadınlara səs vermə hüququ verildi və bu qərarın qəbul edilməsində Evanın rolu əvəzsiz idi, çünki onun ən çox dəyər verdiyi mövzulardan biri də məhz qadın hüquqları idi, qadınların sosial siyasi proseslərdə aktiv iştirak etməsi üçün dəstəyini əsirgəmirdi [4]. Təəssüf ki, Eva Peron gənc yaşlarında ağır xəstəlikdən, dünyasını dəyişmişdir, onun ölümü Argentina xalqını dərin hüznə boğmuşdur.

Eva Peronun həyatı Dünya mədəniyyətində öz əksini tapmışdır, belə ki ölümündən sonra 1996-cı ildə çəkilmiş “Evita” filmində Eva Peron obrazını məşhur aktrisa və müğənni Madonna canlandırmışdır. Bundan başqa onun xatirəsini yaşatmaq məqsədi ilə “Museo Evita” muzeyində Evanın şəxsi əşyaları nümayiş etdirilir. Eva Peron sadəcə siyasi fiqur deyil eyni zamanda milli simvol olaraq tanınırdı [5].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. The biography of Eva Daurte. Britannica.com/biography/Eva-Peron
2. Eva Peron in Argentina <https://awpc.cattcenter.iastate.edu/directory/eva-peron/>
3. The most powerful woman in Argentina <https://amysmartgirls.com/meet-eva-per%C3%B3n-argentinas-most-powerful-and-controversial-woman-ff85d9099b62>
4. Evita Domingo <https://cinergiaonline.com/eva-peron-todas-las-actrices-que-llevaron-a-evita-a-la-ficcion/>

5. Interpretar a Eva: las actrices que la encarnaron en el cine y en el teatro.

<https://www.argentina.gob.ar/noticias/interpretar-eva-las-actrices-que-la-encarnaron-en-el-cine-y-en-el-teatro>

OVERN-RONA-ALP REGIONU: COĞRAFI VƏ MƏDƏNİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İsmaylova Fidan Nəbi qızı, 368, BMR
fksfidan1@gmail.com, Tarix.Fəlsəfə
Elmi rəhbər: b/m Şəfa Rasim qızı Əbdürrəhimova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Overn-Rona-Alp regionu Fransanın cənub-şərqində yerləşir və 2014-cü ildə Overn və Rona-Alp regionlarının birləşməsi nəticəsində yaradılmışdır. Sahəsi 69 711 km² olan bu region Fransanın ən böyük inzibati ərazilərindən biridir. Əhalisi təxminən 8 milyona yaxındır və bu göstəriciyə görə ölkədə ön sıralarda yer alır [2]. Region 12 departament və Lion metropolisi daxil olmaqla təşkil olunmuşdur, inzibati mərkəzi də Lion şəhəridir.

Region müxtəlif coğrafi zonaları birləşdirir: Overn ərazisi vulkanik relyefi və təbii landşaftları ilə seçilir, Rona vadisi sıx məskunlaşmış və iqtisadi baxımdan inkişaf etmiş sahədir, Alplar isə dağlıq relyefi və qış turizmi ilə tanınır. Xüsusilə Mon-Blan zirvəsi Qərbi Avropanın ən yüksək nöqtəsi kimi regionun əhəmiyyətini artırır.

Overn-Rona-Alp zəngin təbii və mədəni irsə malikdir. Regionda bir sıra abidələr UNESCO-nun Ümumdünya İrs Siyahısına daxil edilmişdir. Lion şəhərinin tarixi mərkəzi 1998-ci ildən bu siyahıya daxildir və 2000 illik tarixi vardır [1]. Buraya Furvier təpəsi, Qədim Lion və Krua-Rus əraziləri daxildir. Bundan əlavə, Lö Korbüzie-nin memarlıq irsinə aid bəzi abidələr də regionda yerləşir və müasir memarlığın inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Vişi şəhəri “Avropanın böyük su şəhərləri” siyahısına daxil edilərək hidroterapiya mədəniyyətinin mühüm mərkəzi kimi tanınır [3]. Burje gölü isə Fransanın ən böyük təbii gölü olmaqla yanaşı, zəngin bioçeşidliliyi ilə seçilir və biosfer qoruğu statusuna malikdir.

Region turizm baxımından da böyük əhəmiyyətə malikdir. Şamoni, Kurşövel və Mejev kimi dağ-xizək kurortları qış turizminin əsas mərkəzlərindəndir. Eyni zamanda Annesi gölü kimi göllər və müxtəlif şalalələr regionun təbii cazibəsini artırır. Bu ərazilər həm yay, həm də qış turizmi üçün əlverişlidir.

Mədəni baxımdan region zəngin irsə malikdir. Lion şəhəri Roma dövründən qalma abidələri və Renessans memarlığı ilə seçilir və daha çox “açıq havada muzey” kimi xarakterizə olunur. Qrenobl şəhərində yerləşən Bastiliya qalası regionun tarixi əhəmiyyətini əks etdirir. Bundan əlavə, region Fransanın qastronomiya mərkəzlərindən biri hesab olunur. Tartiflet və Fondü Savoyard kimi ənənəvi yeməklər, eləcə də “Bojole” və “Rona sahilləri” şərabları regionun kulinariya mədəniyyətinin əsas nümunələridir.

Overn-Rona-Alp regionu həmçinin açıq hava fəaliyyətləri üçün geniş imkanlar təqdim edir. Dağ yürüşləri, xizək idmanı, velosiped turları və digər aktiv istirahət növləri regionun turizm potensialını artırır. Nəqliyyat infrastrukturu (TGV və TER qatarları, beynəlxalq hava limanı və avtomobil yolları) region daxilində hərəkəti asanlaşdırır.

Nəticə etibarilə, Overn-Rona-Alp regionu coğrafi müxtəlifliyi, zəngin təbii ehtiyatları və inkişaf etmiş mədəni mühiti ilə Fransanın ən mühüm regionlarından biri hesab olunur. Bu region həm turizm, həm iqtisadi, həm də mədəni baxımdan ölkənin inkişafında mühüm rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT

1. Auvergne-Rhône-Alpes Tourism. UNESCO sites. InAuvergneRhôneAlpes - URL: <https://www.inauvergnerhonealpes.com/en/top-destinations-in-auvergne-rhone-alpes/themed-destinations/unesco-sites/>
2. FrenchTrip.ru. Регион Овернь-Рона-Альпы (Auvergne-Rhône-Alpes). Russian travel guide – URL: <https://www.fiftyfrance.com/25-best-things-to-do-in-auvergne-rhone-alpes/>
3. Garnett, Nick. “25 Best Things to Do in Auvergne-Rhône-Alpes in 2024.” FiftyFrance, 17 Jan. 2024 – URL: <https://www.inauvergnerhonealpes.com/en/top-destinations-in-auvergne-rhone-alpes/themed-destinations/unesco-sites/>

DONALD TRAMPIN I və II PREZDENTLİK DÖVRÜNÜN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Fidan Aliyeva Nicat qızı, 369A, BMR

fidanaliyeva797@gmail.com, Tarix.Fəlsəfə

Elmi rəhbər: b/m Hökümə Abbasova

Azərbaycan Dilləri Universiteti, Bakı

Donald Trumpın prezidentlik karyerası iki fərqli dövrü əhatə edir: 2017–2021-ci illər arası birinci dövr və 2025-ci ildən başlayan ikinci dövr. Hər iki dövr “America First” siyasəti ətrafında qurulmuş, amma diqqət mərkəzi fərqli olmuşdur [1].

Birinci dövr (2017–2021) əsasən daxili iqtisadiyyat və ticarət siyasəti üzərində qurulmuşdu. Tramp vergi islahatları həyata keçirmiş, Meksika, Kanada, Çin, Yaponiya və Cənubi Koreya ilə ticarət müqavilələrini yenidən danışıqlar aparmışdır. Hərbi gücü artırmış, İslam Dövləti (İŞİD) ilə mübarizə aparmış, opioid böhranına cavab vermiş və COVID-19 pandemiyasına qarşı vaksinlərin hazırlanmasını dəstəkləmişdir. Hüquqi sahədə üç Ali Məhkəmə hakimi və 200-dən çox federal hakim təyin etmişdir. Bu dövrdə impiçment prosesi yaşanmış, amma Senat Trampı təqsirsiz hesab etmişdir. 2020-ci ildə isə o, Joe Biden-ə uduzmuşdur [1].

Trampın birinci prezidentlik dövründə İranla münasibəti gərgin idi. 2018 ci ildə Obamanın imzaladığı JCPOA sazişindən çıxdı. Tramp bu sazişi ‘Pis razılaşma’ hesab edirdi. Ümumilikdə İrana 1500 den çox sanksiya tətbiq etdi. İran iqtisadiyyatı zəiflədi. Tramp administrasiyası İrana qarşı ‘maksimum təzyiq’ siyasəti yürütdü. 2021 2020 ci illərdə hərbi gərginlik artdı və ən ciddi hadisə 2020 ci ildə ABŞ İranın yüksək rütbəli generalı Qasem Soleimanı İraqda öldürdü. Buna cavab olaraq İran ABŞ bazalarına raket hücumları etdi.[1]

İkinci dövr (2025–...) daha çox beynəlxalq siyasət və təhlükəsizlik məsələlərinə yönəlmişdir. Tramp ABŞ-Çin və ABŞ-Rusiya münasibətlərində sərt mövqe tutmuş, qlobal rəqabət və müharibə risklərinə diqqət yetirmişdir. Bu dövrdə ABŞ-ın dünya liderliyini qorumaq, regional sabitliyi təmin etmək və strateji təhlükəsizlik məsələlərinə cavab vermək ön planda olmuşdur. Daxili siyasətdə isə iqtisadiyyatın gücləndirilməsi və sərhəd təhlükəsizliyi prioritet olaraq qalmışdır [2].

İkinci prezidentlik dövründə Tramp İrana qarşı sərt mövqe tuturdu. Tramp bu dövrdə JCPOA müqaviləsini pis razılaşma adlandırırdı. Hal hazırda ABŞ İranla müharibə vəziyyətindədir. [2]

Birinci dövr daxili iqtisadiyyat, ticarət və pandemiya ilə mübarizə üzərində qurulmuşdusa, ikinci dövr beynəlxalq siyasət, müharibə və qlobal təhlükəsizlik məsələlərinə fokuslanmışdır. Hər iki dövrdə Tramp “America First” prinsipi ilə milli maraqları ön plana çıxarmışdır, amma birinci dövrdə daxili siyasət daha dominant, ikinci dövrdə isə xarici siyasət və strateji müdafiə daha önəmli olmuşdur. İrandada Tramp həmişə sərt mövqe tuturdu. Gərginlik eyni olaraq qalırdı. ABŞ İran maraqları Yaxın Şərqdə toqquşmağa davam edir. [2][3]

İstifadə Olunan Ədəbiyyat Siyahısı

1. President Donald J. Trump, <https://www.trumplibrary.gov/trumps/president-donald-j-trump>

2. Donald Trump – Second Administration, <https://millercenter.org/>

3 President Trump Awards Presidential Commendations To Operation Warp Speed Team. January 19, 2021// <https://trumpwhitehouse.archives.gov/>

AMERİKA QİTƏSİNDƏ SANTERİYA: AFRİKA MƏNŞƏLİ SİNKRETİK DİNİN TARİXİ VƏ İNKİŞAFI

Fatimə Qulamzadə Yunus qızı, 369A, BMR

gulamzadefatima@gmail.com, Tarix.Fəlsəfə

Elmi rəhbər: b/m Qurbanova Sevinc Əşrəf qızı

Azərbaycan Dilləri Universiteti, Bakı

Santeriya XVI əsrdən etibarən Amerikada formalaşmış Afrika mənşəli sinkretik dinlərdən biridir. "Sinkretizm" anlayışı müxtəlif və müstəqil dini ənənələrdən olan elementlərin yeni bir dini sistem daxilində birləşməsini ifadə edir. Santeriya bu prosesin klassik nümunəsi olaraq Afrika qitəsində formalaşmış inancların Amerika materikində Katolik ənənəsi ilə qovuşmasını göstərir.

Santeriyanın kökləri Qərbi Afrika xalqlarının – xüsusilə Yoruba və Bantu icmalarının dini sisteminə dayanır. Bu xalqlar qul ticarəti dövründə Karib hövzəsi və Latin Amerikasına aparılmış, özləri ilə birlikdə ata-baba ayini, ruhlarla əlaqə, müqəddəs musiqi və rəqs, eləcə də heyvan qurbanı ənənələrini gətirmişdilər. Qula çevrilmiş afrikalılar Katolik dini ilə tanış edilsə də, öz dini inanclarını gizli şəkildə qorumağa nail oldular [4].

Santeriyanın əsas tanrıları "Orişalar" adlanır. Orişalar isə həm təbiət qüvvələrini, həm də insan xarakterini təmsil edən ilahi varlıqlardır. Yeni dünyaya gətirilən afrikalılar öz ilahilərini Katolik müqəddəsləri ilə eyniləşdirərək dini inanclarını yaşatmışdılar [2]. Orişalara qurban vermək, xüsusi rənglər, rəqslər, ritmlər və yeməklər təqdim etmək onların enerjisini gücləndirdiyi inancı ilə yerinə yetirilir.

İbadət strukturu "İlé" adlanan "ev-məbədlər" ətrafında formalaşır. Burada dini liderlər - qadınlar üçün "İyalocha", kişilər üçün "Babalocha" icmanı idarə edir. Yeni üzvlər "İyawó" ("orişanın gəlinləri") adlanır və müəyyən mərasimlərdən sonra tamhüquqlu kahin statusu əldə edirlər [1].

Santeriya xüsusilə Kubada geniş yayılmışdır. Bunun səbəbi adaya çox sayda və müxtəlif Afrika xalqlarından olan insanların gətirilməsi idi. Kuba ənənəsində bu din "La Regla de Lukumí" və ya "La Regla de Ocha-Ifá" adlanır. XX əsrdən başlayaraq Kubadan ABŞ-ə miqrasiya edən insanlar Santeriyanı Yeni Dünyaya yaydılar. Bu gün Nyu-York, Mayami, Los-Anceles, Çikaqo və digər şəhərlərdə botanika mağazaları, ev-məbədlər və kiçik icmalar vasitəsilə bu dinə milyonlarla insan birbaşa və ya dolaylı şəkildə qoşulur[3].

Santeriyada heyvan qurbanı ən çox tənqid olunan cəhətdir. ABŞ-də bu məsələ 1993-cü ildə mühüm hüquqi əsas yaratdı. Florida ştatının Hialeah şəhərində heyvan qurbanı qadağan edildikdə "Church of the Lukumi Babalu Aye" təşkilatı bunu dini azadlığa zidd hesab edərək məhkəməyə müraciət etdi. ABŞ Ali Məhkəməsi yekdilliklə qərar verdi ki, bu qadağa müəyyən bir dini hədəflədiyi üçün Konstitusiyaya uyğun deyil. Bu qərar Santeriyanın ABŞ-də hüquqi tanınmasının əsas mərhələlərindən biri oldu[1, s.4]. Bəzi kriminal hadisələr - məsələn, 1989-cu ildə Meksikanın Matamoros şəhərində baş verən ritual qətlər mediada Santeriya ilə əlaqələndirilsə də, həm rəsmi orqanlar, həm də antropoloqlar bu hadisələrin Santeriyanın əsl təlimləri ilə uyğun gəlmədiyini vurğulamışdır. Santeriya heç vaxt insan qurbanını qəbul etmir və bu cür hadisələr dinin mahiyyətini təhrif edən sui-istifadə halları kimi qiymətləndirilir [3].

Santeriya və ya La Regla de Lukumí Afrika diasporunun mədəni və dini davamlılığının güclü nümunəsidir. Bu ənənə həm Kubada, həm də Amerikada milyonlarla insan üçün mənəvi həyatın ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Santeriya bu gün həm Afrika mənşəli icmalar, həm də müxtəlif etnik qruplar arasında yayılmaqda davam edir və dünya dini irsinin mühüm bir hissəsi kimi tanınır.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. La Regla de Ocha-Ifa or Santeria, the Lukumi Way // <https://pluralism.org/%E2%80%9Csanter%C3%ADa%E2%80%9D-the-lucumi-way>
2. Religious syncretism. Britannica // <https://www.britannica.com/topic/religious-syncretism>
3. Santeria – Rapid growth in urban America // <https://www.equip.org/articles/santeria-rapid-growth-in-urban-america/>

4. The Santeria Religion, a story // <https://aaregistry.org/story/from-africa-to-the-americas-santeria/>

MOXAÇ DÖYÜŞÜ

Əsmər Əlizadə Murad qızı, q.r.383, BMR

esmerelizade080@gmail.com Tarix, Fəlsəfə

Elmi rəhbər: b/m Tajdehibonab Mehparə Kamil qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

XVI əsrin əvvəllərində baş vermiş Moxaç döyüşü hərbi strategiya və siyasi nəticələri baxımından Avropa tarixinin ən mühüm hadisələrindən biri hesab olunur. 29 avqust 1526-cı ildə Macarıstan ərazisində yerləşən Moxaç düzənliyində baş verən bu qarşıdurma Osmanlı dövləti ilə Macarıstan krallığı arasında baş vermişdir. Osmanlı ordusuna Sultan Süleyman Qanuni, Macarıstan ordusunun başında isə kral II Layoş dayanırdı. Döyüşün diqqət çəkən xüsusiyyətlərindən biri onun son dərəcə qısa müddətdə başa çatmasıdır. Tarixi mənbələr göstərir ki, döyüşün əsas mərhələsi təxminən iki saat ərzində baş vermiş və bu qısa müddət ərzində Macarıstan ordusu ciddi məğlubiyyətə uğramışdır [3, s.183].

Moxaç döyüşünün nəticəsinin bu qədər sürətli müəyyən olunmasında Osmanlı ordusunun tətbiq etdiyi taktiki üsullar mühüm rol oynamışdır. Döyüşün gedişində istifadə olunan ən diqqətəlayiq strategiyalardan biri saxta geri çəkilmə taktikası olmuşdur. Bu taktika çərçivəsində Osmanlı süvari dəstələrinin bir hissəsi geri çəkilməmiş kimi davranmış, nəticədə Macarıstan ordusu sürətlə hücumə keçərək irəliləmişdir. Lakin bu hərəkət planlı şəkildə qurulmuş bir hərbi manevr idi. Hücumə keçən macar qüvvələri irəlilədikdən sonra Osmanlı ordusunun artilleriya və piyada bölmələri ilə qarşılaşmış və beləliklə, əvvəlcədən hazırlanmış mövqelərdə ciddi itkilər vermişdir. Bu taktiki manevr döyüşün taleyinə təsir edən əsas amillərdən biri hesab olunur. Döyüşün gedişində artilleriya və barıt əsaslı silahların istifadəsi də mühüm rol oynamışdır. Osmanlı ordusunun topları və tüfəngləri intensiv şəkildə istifadə edilmiş və bu silahların yaratdığı gürultu və barıt tüstüsü döyüş meydanında ciddi psixoloji təsir yaratmışdır. Qalın tüstü bəzən əsgərlərin bir-birini görməsini çətinləşdirir, eyni zamanda döyüşün gedişində qarışıqlıq yaradırdı. İstinadlara əsasən artilleriyanın düzgün yerləşdirilməsi və koordinasiya şəkildə istifadə olunması Osmanlı ordusuna əhəmiyyətli üstünlük qazandırmışdır [1, s.78]. Moxaç döyüşünün nəticəsinə təsir edən digər mühüm amil isə döyüş meydanının coğrafi xüsusiyyətləri olmuşdur. Moxaç düzənliyi zəhirdə geniş və açıq ərazi kimi görünərsə də, bəzi hissələri palçıqlı və bataqlıq torpaqlardan ibarət idi. Macarıstan ordusunun əsas gücünü təşkil edən ağır zirehli süvarilər hücum zamanı bu ərazilərdə çətinliklə hərəkət edə bilmişdir. Atların sürətinin azalması və bəzi hallarda palçıqda ilişib qalması ordunun manevr imkanlarını məhdudlaşdırmışdır. Nəticədə bir çox əsgər döyüş meydanında hərəkət qabiliyyətini itirmiş və bəzi döyüşçülər bataqlıq sahələrdə və yaxınlıqdakı su hövzələrində həyatını itirmişdir. Bu fakt döyüş meydanının təbii şəraitinin hərbi nəticələrə necə təsir göstərə biləcəyini aydın şəkildə nümayiş etdirir. Döyüş zamanı psixoloji təsir elementləri də diqqətəlayiq olmuşdur. Osmanlı ordusunda istifadə olunan mehtər musiqisi, topların yaratdığı güclü səs və döyüşçülərin qoruyucu metal dəbilqələri düşmən ordusunda qorxu və çaşqınlıq yaradan amillərdən biri kimi qiymətləndirilir. Bu cür üsullar döyüş meydanında yalnız fiziki gücə deyil, həm də psixoloji üstünlüyə nail olmağa yönəlmiş strategiyanın tərkib hissəsi idi. Moxaç döyüşünün ən dramatik hadisələrindən biri Macarıstan kralı II Layoşun ölümü ilə bağlıdır. Məğlubiyyətdən sonra geri çəkilməyə çalışan kral palçıqlı sahədən keçərkən atı ilə birlikdə sürüşərək suya düşmüşdür. Tarixi mənbələrdə qeyd edilir ki, o, sudan çıxıb bilməmiş və boğularaq həyatını itirmişdir. Tarixi məlumatlara görə bu hadisə Macarıstan tarixində dərin iz buraxmış və dövlətin siyasi gələcəyinə ciddi təsir göstərmişdir [2, s.96].

Beləliklə, Moxaç döyüşü yalnız hərbi qarşıdurma kimi deyil, həm də taktiki planlaşdırma, coğrafi şəraitin təsiri və psixoloji müharibə elementlərinin birləşdiyi kompleks tarixi hadisə kimi qiymətləndirilə bilər. Döyüşün qısa müddətdə başa çatmasına baxmayaraq, onun nəticələri Mərkəzi Avropanın siyasi tarazlığını dəyişdirmiş və regionun gələcək inkişafına uzunmüddətli təsir göstərmişdir.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. İnalçık, Halil. *Osmanlı İmperiyası: Klassik Dövr (1300–1600)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014
2. Şahin, Kaya. *Qanuni Sultan Süleyman və Onun Dövrü*. İstanbul: Kronik Kitap, 2019
3. Uzunçarşılı, İsmayıl Hakkı. *Osmanlı Tarixi, II cild*. Ankara: Türk Tarix Qurumu Nəşriyyatı, 2011

HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK FƏLSƏFƏSİ VƏ DAYANIQLI İNKİŞAFIN AZƏRBAYCAN MODELİ

Elyar İsmayilov Telman oğlu, 385, BMR

elyarismayilov05@gmail.com, Tarix. Fəlsəfə
Elmi rəhbər: m. Tamilla Nayıbova Vaqif gızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

XX əsrin sonlarında Azərbaycan Respublikası mürəkkəb siyasi və sosial-iqtisadi böhran mərhələsindən keçirdi. 1991–1993-cü illər dövlət institutlarının zəifləməsi, daxili siyasi qarşıdurmalar və xarici təhlükələr fonunda xarakterizə olunurdu. Belə bir şəraitdə dövlətçiliyin qorunması və sabitliyin təmin olunması strateji əsas məqsədə çevrilmişdi. Məhz bu çətin mərhələdə Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə Azərbaycan dövlətçiliyinin bərpası prosesi başladı. «Azərbaycan dövlət müstəqilliyini qorumaq və möhkəmləndirmək bizim qarşımızda duran ən mühüm vəzifədir» [1, s. 17].

Dayanıqlı inkişaf anlayışı yalnız iqtisadi artım deyil, siyasi sabitlik, hüquqi dövlət quruculuğu və milli təhlükəsizliyin təmin olunması kimi kompleks amilləri əhatə edir. Bu baxımdan Heydər Əliyevin dövlətçilik fəlsəfəsi müasir Azərbaycan inkişaf modelinin ideya əsasını təşkil etmişdir.

Heydər Əliyevin siyasi baxışlarının mərkəzində güclü dövlət ideyası dayanırdı. Onun fikrincə, müstəqil dövlətin mövcudluğu üçün ilk növbədə siyasi sabitlik və hüquqi əsasların möhkəmləndirilməsi vacibdir. Bu barədə o yazırdı: «Sabitlik olmadan heç bir ölkədə inkişaf mümkün deyildir. Sabitlik dövlətin möhkəmlənməsi və xalqın rifahının yüksəlməsi üçün əsas şərtidir». [2, s. 25].

1995-ci ildə Konstitusiyanın qəbul edilməsi hüquqi dövlət quruculuğunun əsas mərhələsi kimi qiymətləndirilə bilər [3, s. 3–5].

Dövlətçilik fəlsəfəsinin əsas komponentləri aşağıdakılardır:

Siyasi sabitlik və legitim hakimiyyət – Dövlət institutlarının fəaliyyətinin sistemli və davamlı şəkildə qurulması.

İqtisadi müstəqillik – Enerji strategiyasının formalaşdırılması və xarici sərmayələrin cəlb edilməsi.

Milli həmrəylik ideyası – Cəmiyyət daxilində birlik və vətəndaş məsuliyyətinin gücləndirilməsi.

Balanslaşdırılmış xarici siyasət – Qərb və Şərq arasında strateji tarazlığın qorunması.

Bu prinsiplər dövlətçiliyin yalnız mövcudluğunu deyil, onun davamlı inkişafını təmin etməyə yönəlmişdi.

«Azərbaycan modeli» anlayışı siyasi sabitlik üzərində qurulan iqtisadi modernləşmə konsepsiyasını ifadə edir. 1994-cü ildə imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” ölkənin enerji sektorunda yeni mərhələnin başlanğıcı oldu [4, s. 215–220]. Bu, dövlətin maliyyə imkanlarını genişləndirdi və uzunmüddətli inkişaf strategiyasına zəmin yaratdı.

Tarixi-fəlsəfi baxımdan sabitlik və inkişaf qarşılıqlı asılı anlayışlardır. Sabitlik olmadan iqtisadi inkişaf mümkün deyil, iqtisadi zəmin olmadan isə siyasi müstəqillik davamlı ola bilməz. Heydər Əliyevin siyasətində bu iki amil paralel şəkildə reallaşdırılmışdır.

Eyni zamanda milli ideologiyanın formalaşdırılması, azərbaycançılıq məfkurəsinin təşviqi və dövlətçilik şüurunun möhkəmləndirilməsi dayanıqlı inkişafın sosial dayaqlarını gücləndirmişdir. Bu, dövlətin yalnız iqtisadi deyil, mədəni və ideoloji əsaslarını da möhkəmləndirmişdir.

1993–2003-cü illər Azərbaycan tarixində dövlət quruculuğunun əsas mərhələsi kimi qiymətləndirilə bilər. Bu dövrdə formalaşmış siyasi sabitlik və iqtisadi strategiya müasir Azərbaycanın inkişaf trayektoriyasını müəyyən etmişdir. Heydər Əliyevin dövlətçilik fəlsəfəsi dayanıqlı inkişaf anlayışını praktiki siyasətə tətbiq etməklə milli inkişaf modelinin əsasını qoymuşdur.

Tarixi proseslərin təhlili göstərir ki, güclü dövlət konsepsiyası, hüquqi əsasların möhkəmləndirilməsi və iqtisadi müstəqillik strategiyası Azərbaycanın müasir inkişaf mərhələsinin formalaşmasında həlledici rol oynamışdır.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev, Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. I cild. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 1997, 612 s.
2. Əliyev, Heydər. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2001, 384 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun nəşriyyatı, 1995 (son dəyişikliklərlə).
4. Həsənov, Əli. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 2010, 520 s.

ФОРМИРОВАНИЕ ДВУХПАРТИЙНОЙ СИСТЕМЫ В США (КОНЕЦ XVIII — ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XIX ВВ.)

Гамидзаде Эльмир Орхан оглы, 167R, MOP

geniusman9101@gmail.com История, философия

Научный руководитель: ст. преп. Гусейнзаде Диана Николаевна

Азербайджанский университет языков, Баку

Двухпартийная система является одной из ключевых характеристик политической жизни США. Её становление охватывает несколько десятилетий — с момента принятия Конституции 1787 года до оформления системы демократов и виггов в 1830–1840-х годах. Понимание этого процесса позволяет раскрыть природу американской демократии и механизмы функционирования её политических институтов.

Первые партийные противоречия возникли ещё в период президентства Джорджа Вашингтона (1789–1797). Катализатором раскола послужила экономическая программа министра финансов Александра Гамильтона (1790–1791), затрагивавшая вопросы государственного кредита, учреждения Национального банка и развития промышленности [1, с. 110–111]. Гамильтон стремился «связать» торгово-промышленный класс с федеральным центром, создав тем самым устойчивую опору власти. Его противники — Томас Джефферсон и Джеймс Мэдисон — настаивали на децентрализации и приоритете аграрных интересов, заложив основу движения «демократов-республиканцев» [1, с. 155–158]. Несмотря на призывы Вашингтона избегать «фракционизма», противостояние двух лагерей стало необратимым.

Переломным моментом стали выборы 1800 года. Принятый администрацией Адамса Закон о подстрекательстве к мятежу был прямо направлен против республиканской оппозиции: федералисты стремились ограничить влияние иммигрантов, пополнявших ряды республиканцев. Однако это возымело обратный эффект — на выборах федералисты

«лишились президентства и никогда больше не восстановили своих позиций». Победа Джефферсона ознаменовала первый в истории США мирный переход власти от одной партии к другой.

В 1816–1824 годах в период «эры доброго согласия» республиканцы временно монополизировали политическое пространство [3, с. 61]. Однако нараставшие противоречия — тарифная политика, роль Национального банка, расширение избирательных прав — вновь привели к размежеванию.

Решающую роль в становлении зрелой двухпартийной системы сыграл Эндрю Джексон. Его инаугурация в 1829 году символизировала приход «демократического века»: впервые десятки тысяч рядовых граждан принимали непосредственное участие в праздновании победы своего кандидата [2, с. 96]. Сторонники Адамса образовали группу «национальных республиканцев», впоследствии принявших название «виги»; Джексон же возглавил новую Демократическую партию. К середине 1830-х годов его противники — Дэниэл Уэбстер, Генри Клей и другие — объединились «под общим партийным названием — виги», завершив формирование устойчивой двухпартийной модели.

Таким образом, двухпартийная система в США сложилась в ходе длительной политической эволюции. Начавшись со столкновения федералистов и республиканцев в 1790-х годах, этот процесс завершился противостоянием демократов и вигов в эпоху Джексона. Именно тогда оформились ключевые институты американской партийной жизни — партийные комитеты, предвыборные конвенты и партийная пресса, которые и по сей день определяют облик политической системы страны.

Список использованной литературы

1. Макинерни Д. США: История страны. — М.: Эксмо, 2009. — 633 с.
2. Римини Р. В. Краткая история США. — М.: КоЛибри, 2015. — 449 с.
3. Olson K. W. et al. An Outline of American History. — Washington: USIA, 1990. — 228 с.

ABŞ-DƏ MÜSTƏMLƏKƏ DÖVRÜNDƏ HİNDULARA QARŞI TOLERANTLIQ

Əlirza Əhmədzadə Cavid oğlu, 369A, BMR

ehmedzadeelirza11@gmail.com, Tarix.Fəlsəfə

Elmi rəhbər: b/m Sevinc Qurbanova Əsrəf

Azərbaycan Dilləri Universiteti, Bakı

Avropalıların Şimali Amerikada möhkəmlənməsi XVI–XVIII əsrlər arasında yerli hindulara münasibətdə kəskin dəyişikliklər yaratdı. Əvvəlcə ticarət və qarşılıqlı ehtiyac prinsipi üzərində formalaşan əlaqələr sonradan torpaq münaqişələri, dini assimilyasiya cəhdləri və kütləvi zorakılıq ilə əvəz olunmuşdur. Tarixçi F.Cenniğin qeyd etdiyi kimi, kolonial münasibətlər “əməkdaşlıq adı altında mülxüzləşdirmə siyasətinin sistematik həyata keçirilməsi idi” (Jennings, 1975) [1].

XVI–XVII əsrlərin əvvəllərində avropalı müstəmləkəçilər yerli əhalinin bilik və təcrübəsinə kəskin ehtiyac duyurdular. A.Cave-nin araşdırmalarına görə, ingilis müstəmləkəçiləri qida, ovçuluq texnikaları və yerli torpaq şəraitinə uyğunlaşmaq üçün hindulardan böyük dərəcədə asılı idilər (Cave, 1996). Müstəmləkələr genişləndikcə torpaq əsas münaqişə predmetinə çevrildi. Münaqişələr hinduların kütləvi məhv edilməsinə gətirdi. Buna nümunə C.Underhill-in döyüş hesabatlarında göstərilir ki, “Pequot müharibəsi” zamanı ingilislər yüzlərlə dinc Pequot əhalisini qətlə etmişdilər [2].

Müstəmləkə dövründə hindulara qarşı tolerantlıq mövzusu olduqca mürəkkəbdir, çünki müxtəlif regionlarda yanaşma bir-birindən ciddi şəkildə fərqlənirdi. Məsələn, Yeni İngiltərə müstəmləkələrində puritan icmaları daha qapalı dini düşüncə tərzinə malik olduqları üçün yerli

tayfaları tez-tez “mədəni dəyişməyə ehtiyacı olan icma” kimi görürdülər. Bunun nəticəsində hindularla münasibətlər daha çox dini nəzarət və sosial məhdudiyyətlər üzərində qurulurdu.

Bunun əksinə olaraq, Pensilvaniya kimi bəzi müstəmləkələrdə daha tolerant mühit mövcud idi. Kvakerlər yerli tayfalarla münasibətləri sülh yolu ilə həll etməyə çalışır, torpaq alqı-satqısını rəsmi müqavilələrə əsaslanaraq aparırdılar. Tarixçilərin fikrincə, bu bölgədə müəyyən dövrlərdə qarşılıqlı hörmətə əsaslanan sosial əlaqələr yarana bilmişdi. Lakin müstəmləkələrin böyüməsi ilə bu siyasət də davamlı olmamışdır[3].

Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, hinduların öz daxilində tolerantlıq məsələsinə münasibət müxtəlif idi. Bəzi tayfalar avropalılarla ticarət və diplomatik əlaqələri müsbət qarşılayır, hətta hərbi ittifaqlara girirdilər. Digər tayfalar isə kolonizasiya təhlükəsini daha erkən sezərək məskunlaşmaya qarşı müqavimət göstərirdilər. Buna görə də kolonial dövrdə “tolerantlıq” anlayışı təkcə avropalıların mövqeyi ilə deyil, hinduların öz siyasi strategiyaları ilə də əlaqəli idi.

Bütün bunlar göstərir ki, müstəmləkə dövründə hindulara münasibət vahid siyasət deyildi. Bəzi bölgələrdə nisbi dözümlülük və əməkdaşlıq olsa da, geniş miqyasda yerli xalqların hüquqlarının məhdudlaşdırılması, torpaqlarının alınması və mədəni assimilyasiya siyasətləri üstünlük təşkil edirdi. Bu müharibələrin nəticəsində bir çox tayfa məhv oldu, digərləri isə öz torpaqlarını tərk etməyə məcbur edildi.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. Hindus in American textbooks – Minority in America. 2018 // <https://rpl.hds.harvard.edu/religion-context/case-studies/minority-america/hindus-american-textbooks>
2. History of United States // <https://www.britannica.com/place/United-States/History>
3. American colonies // <https://www.britannica.com/topic/American-colonies>

MEDİANIN İCTİMAİ RƏYİN FORMALAŞMASINDA ROLU

Aytəkin Əliyeva Əziz qızı, 385, BMR

aytekineliyeva0312@gmail.com, Tarix. Fəlsəfə

Elmi rəhbər: P.ü.f.d, dos. Günay Məmmədova Kamil qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Media çox vaxt “dördüncü hakimiyyət” adlandırılır. Lakin müasir informasiya dövründə media artıq sadəcə hakimiyyətə nəzarət edən vasitə deyil o, cəmiyyətin düşüncə strukturunu formalaşdıran psixoloji və sosial gücə çevrilmişdir. İnsanlar hadisələri birbaşa yaşamırlar, onlar hadisələrin media tərəfindən təqdim olunan versiyasını görə bilirlər. Bu isə ictimai rəyin formalaşmasında medianın böyük rolunun olduğunu göstərir. Az bilinən, lakin çox mühüm anlayışlardan biri “framing” (çərçivələmə) nəzəriyyəsidir. Media eyni hadisəni fərqli çərçivədə təqdim edə bilər. Məsələn: “Etiraz aksiyası” “İctimai narazılıq”, “İğtişas”. Hadisə eynidir, amma söz seçimi insanların şüurunda fərqli emosional reaksiya yaradır. Araşdırmalar göstərir ki, insanların qərarlarının böyük hissəsi faktın özünə yox, təqdimat formasına əsaslanır. Yəni media ictimai rəyə birbaşa yox, dil və vurğu vasitəsilə təsir edir [2, s.51].

Media müəyyən bir mövqeni “çoxluğun fikri” kimi təqdim etdikdə, fərqli düşüncələr susmağa başlayır. Nəticədə süni bir “ictimai razılıq” yaranır. Bu mexanizm xüsusilə seçki dövrlərində və siyasi proseslərdə güclü şəkildə işləyir [4, s. 45]. Bugün ictimai rəyin əsas formalaşdırıcısı artıq jurnalist yox, alqoritmlərdir. Sosial şəbəkələr istifadəçinin, baxdığı paylaşımaları, reaksiya verdiyi mövzuları, oxumağa daha çox vaxt sərf etdiyi xəbərləri analiz edir və ona uyğun kontent göstərir. Nəticədə insan yalnız öz düşüncəsinə uyğun məlumatlarla qarşılaşır. Bu hal “echo chamber” (əks-səda otağı) adlanır [1, s.2]. Beləliklə, fərqli fikirlərlə qarşılaşmayan insan öz mövqeyinin hamı tərəfindən qəbul edildiyini düşünür. Bu isə ictimai rəyin daha kəskin və qütbləşmiş forma-ya düşməsinə səbəb olur. Psixologiyada “illüziya effekti” deyilən anlayış var. Bir məlumat nə qədər çox təkrarlanarsa, insanlar onu bir o qədər doğru qəbul edir, hətta əvvəlcə şübhə ilə yanaşsalar belə. Media müəyyən

mesajları davamlı şəkildə təqdim etdikdə, zamanla həmin fikir cəmiyyət üçün “norma”ya çevrilir. Bu proses şüuraltı səviyyədə baş verir və insanlar təsir altında olduqlarını belə hiss etmirlər. Araşdırmalar göstərir ki, insanlar mətndən çox vizual informasiyaya inanır. Eyni hadisənin fərqli bucaqdan çəkilmiş şəkli tamamilə fərqli emosional təsir yarada bilər. Məsələn: yaxın planda ağlayan insan, uzaq planda sakit izdiham [5, s.1147]. Bu iki görüntü eyni hadisəni fərqli ictimai rəyə çevirə bilər. Az toxunulan, amma vacib məqam media artıq milli təhlükəsizlik faktorudur. İnformasiya müharibələri dövründə ictimai rəy xarici təsir vasitəsinə çevrilə bilər. Dezinformasiya kampaniyaları cəmiyyət daxilində inamsızlıq, qorxu və qarşıdurma yarada bilər. Bu səbəbdən müasir dövlətlər informasiya təhlükəsizliyini hərbi təhlükəsizlik qədər vacib hesab edirlər. Media ictimai rəyə sadəcə təsir etmir onu istiqamətləndirir, çərçivələndirir və bəzən də səssiz şəkildə formalaşdırır. Müasir dövrdə ictimai rəy artıq spontan yaranmır o, informasiya axınının sürəti, təqdimat forması və alqoritmik seçimi nəticəsində meydana gəlir. Bu realıq bir həqiqəti göstərir: Media güclüdür, lakin düşünən və tənqidi yanaşan cəmiyyət ondan daha güclü ola bilər. İctimai rəyin sağlam formalaşması üçün həm medianın məsuliyyəti, həm də vətəndaşın informasiya savadlılığı həlledici rol oynayır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Bradshaw, S., & Howard, P. (2019). The Global Disinformation Order. Oxford Internet Institute.
<https://demtech.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/12/2019/09/CyberTroop-Report19.pdf>
2. Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51–58.
https://www.researchgate.net/publication/209409849_Framing_Toward_Clarification_of_A_Fractured_Paradigm
3. Hasher, L., Goldstein, D., & Toppino, T. (1977). Frequency and the illusion of truth effect. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 16, 107–112.
https://www.researchgate.net/publication/222438522_Frequency_and_the_Conference_of_Referential_Validity
4. Noelle-Neumann, E. (1974). The spiral of silence: A theory of public opinion. *Journal of Communication*, 24(2), 43–51.
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1460-2466.1974.tb00367.x>
5. Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146–1151
<https://www.science.org/doi/10.1126/science.aap9559>

MARQARET TETÇER: MİLLİ MARAQLAR VƏ GÜC STRATEGİYASI

Aysun Əliyeva Səfəralı qızı, 461B, BMR

aysuneliyeva118@gmail.com, Tarix

Elmi rəhbər: bım Hüseynova Ülviyyə Yadulla qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

XX əsrin son rübü Böyük Britaniya tarixində dərin sosial-iqtisadi transformasiyalar dövrü kimi xarakterizə olunur. 1979–1990-cı illərdə baş nazir vəzifəsində çalışmış Marqaret Tetçer bu dəyişikliklərin əsas siyasi siması olmuşdur. O, Böyük Britaniyanın ilk qadın baş naziri olmaqla yanaşı, sərt mövqeyi və prinsipial siyasəti səbəbindən “Dəmir Leydi” ləqəbini qazanmışdır. Tetçerin hakimiyyəti dövrü “Tetçerizm” adlandırılan xüsusi iqtisadi-siyasi doktrinanın formalaşması ilə səciyyələnir [2]. Bu doktrina bazar iqtisadiyyatının gücləndirilməsi, dövlət müdaxiləsinin azaldılması, özəlləşdirmə və anti-inflyasiya siyasəti kimi istiqamətləri özündə birləşdirirdi. Monetarist siyasət çərçivəsində inflyasiyanı azaltmaq üçün möhür təkliflərinin tənzimlənməsi gücləndirilmiş, faiz dərəcələri artırılmış və büdcə intizamı sərtləşdirilmişdir. Qısamüddətli dövrdə iqtisadi tənəzzül və işsizliyin artması müşahidə olunsada, orta və uzunmüddətli perspektivdə makroiqtisadi sabitlik təmin edilmiş, inflyasiya nəzarət altında saxlanılmış və maliyyə bazarlarının etibarlılığı gücləndirilmişdir. Özəlləşdirmə siyasəti dövlət sektorunun iqtisadi təsirini azaltmağa və rəqabət mühitini

genişləndirməyə xidmət etmişdir. Telekommunikasiya, enerji, nəqliyyat sənayesi və nəqliyyat kimi strateji sahələrin özəl sektora verilməsi nəticəsində dövlət büdcəsinə əlavə gəlirlər daxil edilmiş, səhmdar kapitalizmi genişləndirilmiş və iqtisadi sahibkarlıq artmışdır. Bu proses həmçinin Böyük Britaniyada xidmət sektorunun sürətli inkişafına və Londonun global maliyyə mərkəzinə çevrilməsinə səbəb olmuşdur [1]. Vergi siyasətində edilən dəyişikliklər yüksək gəlir vergilərinin azaldılması və bununla da vergilərin payının artırılması ilə xarakterizə olunurdu. Bu yanaşma mülkiyyət fəaliyyətini stimullaşdırmağa və investisiya mühitini yaxşılaşdırmağa yönəlib. Nəticədə, özəl sektorun rolu artıb, kapital axını genişlənib və iqtisadi fəaliyyət artıb. Bütün bu dəyişikliklər nəticəsində Böyük Britaniya dövlət müdaxiləsinə əsaslanan iqtisadi modeldən bazar yönümlü liberal iqtisadi sistemə keçib. İnflyasiyanın azalması, maliyyə sektorunun güclənməsi və özəl sahibkarlığın genişlənməsi iqtisadi sabitliyin təmin edilməsinə imkan yaradıb. Lakin eyni zamanda, sosial iğtişaşların artması və regional fərqlərin dərinləşməsi kimi problemlər ortaya çıxıb ki, bunlar Tetçer siyasətinin ən çox müzakirə olunan aspektlərindən biri olaraq qalır [3].

Tetçer dövrü Böyük Britaniyanın iqtisadi tarixində struktur modernləşmə dövrü kimi qiymətləndirilə bilər. “Dəmir Leydi” ifadəsi ilk dəfə 1976-cı ildə sovet mətbuatında Marqaret Tetçerin SSRİ-yə qarşı sərt mövqeyini tənqid etmək məqsədilə işlədilmişdir. Lakin zaman keçdikcə bu ifadə mənfi çalardan uzaqlaşaraq onun siyasi qətiyyətini, prinsipiallığını və liderlik gücünü simvolizə edən rəmzi adə çevrilmişdir. Beləliklə, “Dəmir Leydi” anlayışı yalnız bir ləqəb deyil, bütöv bir siyasi üslubun və idarəetmə modelinin ifadəsi kimi tarixə düşmüşdür. Tetçer fenomeni XX əsrin sonlarında liderlik anlayışının transformasiyası ilə sıx bağlıdır [4]. O, klassik konsensus siyasətindən fərqli olaraq konfrontativ və ideoloji baxımdan aydın mövqe nümayiş etdirən lider idi. Onun siyasi davranış modeli kompromisdən çox prinsipiallıq üzərində qurulmuşdu. Bu xüsusiyyət həm daxili siyasətdə – xüsusilə həmkarlar ittifaqları ilə münasibətlərdə, həm də xarici siyasətdə – SSRİ və digər beynəlxalq aktorlarla münasibətlərdə özünü açıq şəkildə göstərirdi [4].

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. Адени, Мартин и [Ллойд, Джон](#) (1988). *Забастовка шахтеров 1984–85:*
2. Агар, Джон (2011). «Тэтчер, учёный». [Заметки и записи](#) . 65 (3)
3. [Каплан, Мортон](#) (2000). Характер и идентичность: социологические основы литературной и исторической перспектив .
4. Лахи, Дэниел Джеймс (2013). «Реакция правительства Тэтчер на советское вторжение в Афганистан, 1979–1980»

VIOLA DESMOND – KANADA VƏTƏNDAŞ HÜQUQLARI HƏRƏKATININ SİMVOLU KİMİ

Ayşən İsayeva Xəyyam qızı, 369B, BMR

isayevaa274@gmail.com, Tarix.Fəlsəfə

Elmi rəhbər: b/m Qurbanova Sevinc Əsrəf qızı

Azərbaycan Dilləri Universiteti, Bakı

Viola Desmond 1946-cı ildə irqi ayrı-seçkiliyə qarşı çıxaraq Kanadada vətəndaş hüquqları tarixində dönüş nöqtəsi yaradan bir şəxsiyyətdir. Təqdim etdiyim tədqiqatda onun həyat hekayəsi və göstərdiyi cəsarətin cəmiyyət üçün əhəmiyyəti araşdırılır. Əslində onun həyat hekayəsi təkcə bir qadının haqsızlığa etirazı deyil, cəmiyyətin susqun qaldığı bir məsələyə cəsarətlə “yox” deməyin nümunəsidir.

Viola Desmond peşəkar kosmetoloq idi, öz gözəllik salonunu yaratmışdı və xüsusilə qaradərili qadınların iqtisadi müstəqilliyini dəstəkləyirdi [2]. O, yalnız sahibkar deyil, eyni zamanda icmasına

dəstək olan bir lider idi. 1946-cı ildə Yeni Şotlandiyanın Nyu Qlazko şəhərində kinoteatrda baş verən hadisə onu tarixə saldı. Ona əsas zala deyil, yalnız balkona bilet satılmışdı. Səbəbi isə dərisinin rəngi idi. O isə bu ayrı-seçkiliyi qəbul etmədi və əsas zalda əyləşdi. Yerini dəyişməkdən imtina etdiyinə görə həbs olundu və cərimələndi. Burada maraqlı məqam budur ki, o sadəcə yer dəyişmək məsələsinə yox, sistemli ayrı-seçkiliyə etiraz edirdi. Onun məhkəmə mübarizəsi dərhal qalibiyyətlə nəticələnməsə də, Kanadada irqi bərabərlik mövzusunun gündəmə gətirdi vətəndaş hüquqları hərəkatına təkan verdi [3]. Bəzən tarixdə ən böyük dəyişikliklər məhz belə “kiçik” görünən addımlardan başlayır.

İllər sonra o, rəsmi şəkildə bəraət aldı və 2018-ci ildən etibarən onun şəkili Kanada 10 dollarlıq əskinasında yer aldı [1]. Bu isə dövlətin gec də olsa ədaləti tanımasının simvoludur. Viola Desmondun hekayəsi göstərir ki, ədalətsizliklə qarşılaşanda etiraz etmək bəzən çətin olsa da, bu seçim tarixi dəyişə bilər.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. A Bank Note-able Canadian Woman // <https://www.bankofcanada.ca/banknotes/bank-note-series/vertical-series/vertical10/banknoteable-woman/>
2. Bingham Russell. Viola Desmond. Published Online – January 2013 // <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/viola-desmond>
3. Viola Desmond: One Woman's resistance. 29 January 2018 // <https://humanrights.ca/story/viola-desmond-one-womans-resistance>

BALANSLAŞDIRILMIŞ XARİCİ SİYASƏT VƏ DAYANIQLI İNKİŞAF: HEYDƏR ƏLİYEV NÜMUNƏSİ

Aynurə Salmanova Əfqan qızı, 479, BMR

aynuresalmanova@icloud.com, Tarix. Fəlsəfə

Elmi rəhbər: P.ü.f.d., dos. Günay Məmmədova Kamil qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində dövlətlərin davamlı inkişafı yalnız daxili resurslardan deyil, həm də düzgün qurulmuş xarici siyasət strategiyasından asılıdır. Bu baxımdan balanslaşdırılmış xarici siyasət modeli müxtəlif geosiyasi maraqların toqquşduğu regionlarda yerləşən dövlətlər üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycanın müstəqillik dövründə həyata keçirilən xarici siyasət kursu məhz belə bir strateji yanaşma üzərində qurulmuşdur və bu siyasətin əsasını ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən formalaşdırılan prinsip və prioritetlər təşkil edir.

1993-cü ildə Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə xarici siyasətdə yeni bir mərhələ başladı. Bu mərhələ dünyanın geosiyasi güclərinin strateji və iqtisadi maraqlarının kəsişdiyi regionda yerləşən Azərbaycanın xilas mərhələsi idi. Heydər Əliyev dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabərhüquqlu və qarşılıqlı faydalı əlaqələrin qurulmasını prioritet istiqamət kimi irəli sürərək regionda yerləşən iri güc mərkəzləri ilə münasibətləri yaxşılaşdırdı, eyni zamanda Azərbaycanın Qərbi dövlətləri ilə inkişaf edən əlaqələrinin daha pragmatik xarakter almasını təmin etdi [2. s.79].

Müstəqilliyin ilk illərində mürəkkəb siyasi və iqtisadi şəraitlə üzləşən Azərbaycan üçün sabit və çoxşaxəli diplomatik xəttin müəyyən edilməsi həyati əhəmiyyət kəsb edirdi. Regional təhlükəsizlik kontekstində Heydər Əliyev tərəfindən həyata keçirilən siyasətin əsas xüsusiyyətlərindən biri balanslaşdırılmış xarici siyasət kursu və preventiv diplomatiya strategiyası idi. Bu yanaşma regionda mövcud olan geosiyasi risklərin vaxtında proqnozlaşdırılmasına, potensial təhlükələrin qarşısının alınmasına və təhlükəsizlik mühitinin sabitliyinin təmin olunmasına yönəlmişdi. Eyni zamanda, bu siyasət çərçivəsində regional təhlükəsizlik arxitekturasının formalaşdırılması, beynəlxalq əməkdaşlıq mexanizmlərinin genişləndirilməsi və Azərbaycanın milli maraqlarının qorunmasına xidmət edən institusional əsasların yaradılması mühüm prioritet kimi müəyyən edilmişdir.

Ulu Öndərin davamçısı Cənab İlham Əliyevin xarici ölkələrə hər bir səfəri, həmçinin beynəlxalq tədbirlərdə iştirakı Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sistemində möhkəmlənən mövqeyinin, dövlətimizin başçısının nüfuzunun göstəricisidir. Çıxışlarında “Müstəqil, prinsipial xarici siyasət bizim əsas istiqamətimizdir” söyləyən Prezident İlham Əliyev hədəfləri açıqlayarkən bildirir ki, bütün qitələrdə dostlarımızın sayı artmaqdadır [1. s.2].

Çəkinmədən demək olar ki, Heydər Əliyevin düşünülmüş və çoxsahəli xarici siyasət strategiyası gənc, müstəqil dövlətimizin beynəlxalq münasibətlər sistemində özünün milli maraq və mənafeyinin qorunmasında, təhlükəsizliyinin təmin olunmasında fəvqəladə işlər gördü [3. s.1]. Heydər Əliyev prezidentliyi dövründə hərtərəfli və balanslaşdırılmış xarici siyasətin Azərbaycan modelini yaratmaqla yanaşı, özündən sonra həyata keçiriləcək xarici siyasətin əsasını qoydu. Bu baxımdan birmənalı şəkildə vurğulamaq olar ki, İkinci Qarabağ müharibəsində əldə etdiyimiz tarixi zəfərimizdə, eləcə də bugünkü mürəkkəb dünya düzənində layiqli yer tutmağımızda Ulu Öndərin zəngin siyasi-diplomatik irsi böyük rol oynamışdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyeva Y. Azərbaycanın çoxsahəli və balanslaşdırılmış xarici siyasət kursunun daha bir uğuru. İki Sahil. 17 may 2025. №84. S. 2-3.
2. Geosiyasi reallıqlar və Azərbaycanın xarici siyasətində prioritet vəzifələrin müəyyənləşməsində Heydər Əliyevin rolu. Kəmalə Qurbanova. №3.2019.78-86
3. Əliyeva Z. Ulu Öndərin müstəqil xarici siyasəti uzun illərə hesablanmışdı. 06.08.2023. №165. S.1-2

İL-DE-FRANS REGIONUN FRANSANIN SİYASİ, İQTİSADİ VƏ MƏDƏNİ HƏYATINDA ROLU

Aynur Hüseynova Gündüz qızı, 165, BMR

leylaa_2008@icloud.com, Tarix.Fəlsəfə

Elmi rəhbər: b/m Əbdürrəhimova Şəfa Rasim qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İl-de-Frans Fransanın ən mühüm və inkişaf etmiş regionlarından biridir. Bu region ölkənin siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında böyük rol oynayır. Regionun mərkəzində yerləşən Paris yalnız Fransanın paytaxtı deyil, həm də dünyanın ən məşhur şəhərlərindən biri hesab olunur. Tarixi irsi, iqtisadi gücü və mədəni zənginliyi ilə İl-de-Frans Fransa üçün strateji əhəmiyyətə malikdir.

İl-de-Frans Fransanın şimal hissəsində yerləşir və ölkənin ən sıx məskunlaşmış regionudur. Region 8 departamentdən ibarətdir və mərkəzi Paris şəhəridir. Burada təxminən 12 milyondan çox insan yaşayır [3] ki, bu da onu Avropanın ən böyük və sıx əhali yaşayan bölgələrindən birinə çevirir. Regionun coğrafi mövqeyi nəqliyyat və iqtisadi əlaqələr baxımından olduqca əlverişlidir. Buradan Fransanın digər şəhərlərinə və Avropanın müxtəlif ölkələrinə rahat nəqliyyat əlaqələri mövcuddur. Bölgədə geniş avtomobil yolları şəbəkəsi, sürətli qatar xətləri və beynəlxalq hava limanları fəaliyyət göstərir.

Tarixi baxımdan da İl-de-Frans regionu Fransanın inkişafında mühüm rol oynamışdır. Orta əsrlərdən etibarən bu ərazi Fransa krallarının əsas hakimiyyət mərkəzi olmuş və ölkənin siyasi və mədəni həyatının formalaşmasında böyük əhəmiyyət daşımışdır. Regionda yerləşən Versal sarayı Fransa monarxiyasının ən məşhur saraylarından biridir. Xüsusilə XIV Lüdoviq dövründə bu saray Fransa kral sarayının əsas mərkəzinə çevrilmiş [2] və Avropa memarlığının ən möhtəşəm nümunələrindən biri kimi tarixə düşmüşdür.

İl-de-Frans Fransanın iqtisadiyyatında aparıcı mövqeyə malikdir. Ölkənin ümumi daxili məhsulunun böyük hissəsi məhz bu regionda formalaşır. Burada banklar, maliyyə təşkilatları, beynəlxalq şirkətlər və texnologiya mərkəzləri yerləşir. Paris şəhəri Avropanın əsas iqtisadi və maliyyə mərkəzlərindən biri hesab olunur. Bundan əlavə, region moda, dizayn, kino və incəsənət sahələrində də dünya miqyasında böyük nüfuza malikdir.

Turizm baxımından da İl-de-Frans dünyanın ən çox ziyarət edilən bölgələrindən biridir. Hər il milyonlarla turist bu regionu ziyarət edir. Paris şəhərində yerləşən Eyfel qülləsi və Luvr Muzeyi kimi məşhur turistik məkanlar Fransanın dünya miqyasında tanınmasına böyük töhfə verir. Luvr Muzeyi dünyanın ən böyük və ən məşhur muzeylərindən biridir və burada minlərlə qiymətli incəsənət əsəri saxlanılır. Muzeydə Leonardo da Vinçinin məşhur “Mona Liza” əsəri də nümayiş etdirilir [4]. Paris həmçinin teatrlar, konsert salonları, moda həftələri və beynəlxalq sərgiləri ilə də dünya mədəniyyətinin mühüm mərkəzlərindən biri hesab olunur.

İl-de-Frans regionu eyni zamanda Fransanın əsas təhsil və elmi mərkəzlərindən biridir. Burada çoxsaylı universitetlər və elmi-tədqiqat institutları fəaliyyət göstərir. Bu ali təhsil müəssisələrində dünyanın müxtəlif ölkələrindən gələn tələbələr təhsil alır. Paris və ətraf bölgələrdə yerləşən universitetlər Avropanın ən qədim və nüfuzlu ali təhsil müəssisələri sırasında yer alır.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, İl-de-Frans Fransanın siyasi, iqtisadi, mədəni və turistik həyatında aparıcı rol oynayan ən mühüm regionlardan biridir. Tarixi irsi, güclü iqtisadiyyatı, zəngin mədəni həyatı və inkişaf etmiş təhsil sistemi ilə bu region təkcə Fransanın deyil, bütün Avropanın diqqətini cəlb edən əsas mərkəzlərdən biri hesab olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. A History of Modern France – URL:

<https://www.simonandschuster.co.uk/books/TheHistory-of-Modern-France/Jonathan-Fenby/9781471129308>

2. France: A Short History. URL: <https://global.oup.com/academic/product/france-a-short-history-9780198731511>

3. İl-de-Frans regionu haqqında məlumatlar. URL: <https://www.britannica.com/place/Ile-de-France-region-France>

4. Site officiel Paris je t'aime – Office de tourisme. URL: <https://parisinfo.com>

ANTİK YUNAN CƏMİYYƏTİNDƏ ÖLÜLƏR KULTU VƏ DƏFN MƏRASİMLƏRİ

Asiman Həsənova Mais qızı, 289, BMR

asimanhesenova34@gmail.com, Tarix.Fəlsəfə

Elmi rəhbər: b/m Ağayeva Xəyalə Rafael qızı

Azərbaycan Dilləri Universiteti, Bakı

Antik yunan cəmiyyətində ölüm sadəcə bioloji həyatın sonu kimi deyil, həm də dini, sosial və mədəni mənalar daşıyan mühüm hadisə kimi qəbul edilirdi. Ölən insanın ruhunun taleyi, ailənin və cəmiyyətin ölüyə qarşı məsuliyyəti, həmçinin ölümlərin xatirəsinin qorunması kimi məsələlər qədim yunanların dünyagörüşündə xüsusi yer tuturdu. Bu baxımdan dəfn mərasimləri və ölü kultu yalnız dini mərasimlər toplusu deyil, həm də sosial həmrəyliyin və kollektiv yaddaşın qorunmasının bir vasitəsi idi.

Antik yunan dünyagörüşündə insan öldükdən sonra onun ruhunun yeraltı aləmə – Hades dünyasına getdiyinə inanılırdı. Bu inanca görə ölən insanın ruhunun rahatlıq tapması üçün müəyyən dini və ritual qaydalara riayət etmək zəruri idi [1,s.12]. Əgər dəfn mərasimləri düzgün şəkildə həyata keçirilməsəydi, ölənin ruhunun narahat qalacağı və yaşayanlara zərər verə biləcəyi düşünülürdü.

Bu səbəbdən ölü kultu qədim yunan dini həyatının mühüm elementlərindən biri idi. Ailə üzvləri ölən şəxsin xatirəsini yaşatmaq və onun ruhunu sakitləşdirmək məqsədilə müxtəlif mərasimlər keçirirdilər. Ölümlərin xatirəsinə qurbanlar verilir, məzarlar ziyarət olunur və müəyyən günlərdə xatirə mərasimləri təşkil edilirdi. Bu praktika həm dini inancların davamlılığını təmin edir, həm də ailə bağlarını gücləndirirdi. Ölü kultu yalnız ailə daxilində deyil, bəzən ictimai səviyyədə də özünü

göstərirdi. Xüsusilə qəhrəmanların və ya cəmiyyət üçün mühüm rol oynamış şəxslərin məzarları müqəddəs yerlər kimi qəbul edilirdi [2,s.18]. Belə məzarlar zamanla ziyarətqah funksiyası daşıyır və kollektiv yaddaşın qorunmasına xidmət edirdi.

Antik yunan cəmiyyətində dəfn mərasimləri müəyyən ardıcılıqla həyata keçirilirdi və bu mərasimlər əsasən üç mərhələdən ibarət idi. Birinci mərhələ olan **prothesis** zamanı meyit evdə xüsusi şəkildə hazırlanır və ailə üzvlərinin vidalaşması üçün sərgilənirdi. Meyit yuyulur, ətirlərlə təmizlənir və xüsusi geyimlərlə bəzədilirdi. Qadınlar bu mərasimdə mühüm rol oynayırdılar. Onlar yas tutaraq ağı deyir, mərhumun xatirəsini yad edirdilər. Bu mərasim həm də cəmiyyətə ölənin şəxsin vəfatı haqqında məlumat verilməsi funksiyasını daşıyırdı. İkinci mərhələ olan **ekphora** cənazənin qəbiristanlığa aparılması mərasimidir. Bu mərasim adətən səhər tezdən keçirilirdi. Meyit xüsusi araba və ya daşıyıcı vasitələrlə qəbiristanlığa aparılırdı və bu prosesdə ailə üzvləri, qohumlar və dostlar iştirak edirlər. Üçüncü mərhələ isə **dəfn və ya kremasiya** idi. Antik Yunanıstanda həm torpağa basdırma, həm də yandırma üsulu istifadə olunurdu. Meyitin yandırılması halında kül xüsusi qabda saxlanılır və məzara yerləşdirilirdi [3,s.101]. Dəfn mərasimindən sonra ailə üzvləri müəyyən günlərdə məzarı ziyarət edir və mərhumun ruhu üçün qurbanlar təqdim edirdilər.

Yas mərasimləri də xüsusi əhəmiyyət daşıyırdı. Ailə üzvləri müəyyən müddət yas saxlayır, qara və ya tünd rəngli geyimlər geyinirdilər. Qadınların yas mərasimlərindəki rolu xüsusilə diqqətəlayiqdir. Onlar ağılar oxuyaraq mərhumun həyatını və onun ailə üçün əhəmiyyətini xatırladırdılar.

Dəfn mərasimindən sonra müəyyən günlərdə xatirə mərasimləri təşkil edilirdi. Bu mərasimlərdə yeməklər hazırlanır, qurbanlar təqdim olunur və ölənin şəxsin xatirəsi yad edilirdi. Belə mərasimlər həm dini inancın tələbi kimi qəbul edilir, həm də ailə və cəmiyyət daxilində birlik və həmrəyliyi gücləndirirdi.

Beləliklə, qədim yunan dəfn ənənələri qədim yunanların ölümə, axirət həyatına və insanın cəmiyyət içindəki yerinə dair düşüncələrini əks etdirən mühüm mədəni fenomen kimi qiymətləndirilə bilər.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. Garland.R. The Greek Way of Death, Cornell University Press, New York,1988
2. Yıldız. Ö. "M.Ö 1. Binde Antandros Antik Kentinde Kremasyon: Ölü Gömme Geleneği Açısından İncelenmesi. Ankara, 2006
3. Tuna Akçay, Yunan ve Roma'da Ölü Kültü, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2017

AZƏRBAYCANIN QURUCUSU

Fərhan Tozmaz Orxan ferhantozmaz11@gmail.com

Şahismayıl İsmayilov Namaz ismayilovshahismayil@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7441-3575>

Bakı şəhəri, Bakı Türk Anadolu litseyi VII sinif şagirdi

Hər bir xalq görkəmli şəxsiyyətləri ilə tanınır. Onlar xalqın zəkasını, elmini, mədəniyyətini, mənəviyyatını dünyaya nümayiş etdirir. Dünyanın zənginliyi məhz bənzərsiz şəxsiyyətlərdir, onların əməllərinin sayəsində dünyanın nuru artır. Tariximizin ən çətin və keşməkeşli dövrlərində Azərbaycanın və xalqımızın nıcatı, quruluşu və xoşbəxt gələcəyi naminə hakimiyyətə qayıtmış ulu öndər Heydər Əliyev məhz belə bənzərsiz dahi tarixi şəxsiyyətdir.[1.s,3]

Heydər Əliyev çirklənmiş kainatımızda bir udum təmiz hava kimi idi. Soyuq , şaxtalı günlərdə ilıq günəş işığına bənzəyirdi , susuzluqdan cadar-cadar olan torpağa can verən axar su kimi idi. Heydər Əliyev yaşamaq və yaşatmaq üçün doğulmuşdu.

Deyirlər ki , Tanrı seçəni xalq xalq da seçər.[4.s,1]

Heydər Əliyev xalqın enerjisinin, milli müstəqillik hissinin təzahürünə çalışır, onun dünyanın inkişaf etmiş xalqlarının səviyyəsinə çatdırmaq istəyirdi. Və bütün bunları böyük bir cəsarətlə, gördüyü işin düzgünlüyünə inanaraq edirdi. Əgər müqayisə aparsaq, etiraf etməli olarıq ki, Azərbaycan sovet dövrü dövlət rəhbərləri içərisində Heydər Əliyev qədər böyük dövlətçilik təfəkkürünə, zəngin idarəçilik təcrübəsinə və istedadına malik ikinci bir şəxs olmamışdır. Onun imzasına 1960-cı illərin sonu 70-ci illərin əvvəllərində Azərbaycanın hər yerində, iqtisadi, ictimai-siyasi, mədəni-ideoloji həyatın, demək olar ki, bütün sahələrində rast gəlmək mümkündür. [2.s,10]

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev XX əsrin ikinci yarısından etibarən bütün dünyanın diqqətini cəlb etmiş qüdrətli şəxsiyyətdir. Xalqımız üçün Heydər Əliyev yeni Azərbaycanın böyük yaradıcısı və qurucusu, əsil mənada xilaskar və müdrik rəhbərdir. Heydər Əliyevin beynəlxalq aləmdə, dünya siyasəti miqyasında da mühüm simalarından biri hesab edilməsi hər bir azərbaycanlı üçün qürur və iftixar mənbəyidir. [3.s,5]

XX əsrin Heydər Əliyev möcüzəsi yəqin ki, hələ uzun əsrlər boyu tarixçiləri , filosofları, politoloqları heyrətə gətirəcək.

Fələyin çarxı həmişə dayanmadan, nəfəs dərmədən fırlanır. Cəsarətlini , qəhrəmanı, ömrünü xalqın yolunda şam kimi gilə-gilə əridənləri təkrar-təkrar imtahana çəkir ,sınayır , bərkə-boşa salır və boynuna əbədi şöhrət çələngi taxır.[4.s,1]

Heydər Əliyev beş dəfə keçmiş SSRİ-nin Lenin ordeni ilə , Qırmızı Ulduz ordeni və çoxsaylı medallarla təltif edilib , iki dəfə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına , həmçinin müxtəlif ölkələrin ali mükafatlarına , nüfuzlu ali məktəblərin fəxri adlarına layiq görülüb.[2.s.8]

Ədəbiyyat

1.Əbədi müstəqillik tarix yazan lider Heydər Əliyev. Bakı,2018 [s,3]

2.Hacı Cavad Əliyev.”Heydər Əliyev “ həyat yolu.Bakı”İmza”nəşrlər evi 2024,200 səh.[s,10,8]

3.Heydər Əliyev Dövlətçilik təlimi və müasir dövr. “Əcəmi”2013[s.5,]

4.Heydər Əliyev Elektron Sənədlər Toplusu. Prezident Kitabxanası. Respublika. 2021.30 aprel.Nº 90.S3.[s,1]

TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYA ŞƏRAİTİNDƏ MÜƏLLİM VƏ RƏHBƏRİN ADAPTASIYASI

Şəmilzadə Aysel Zaur, 138, Magistratura, Fəlsəfə smilzadaysel@gmail.com

**Dos.s.e.f.d. Quliyev Nadir Novruz oğlu
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Müasir dövrdə təhsil sistemində baş verən ən mühüm dəyişikliklərdən biri rəqəmsal transformasiya prosesidir. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) sürətli inkişafı təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinə, tədris metodikasına və idarəetmə mexanizmlərinə əsaslı təsir göstərmişdir. Rəqəmsal transformasiya yalnız texniki infrastrukturun yenilənməsi ilə məhdudlaşmır; bu, həm də müəllim və rəhbər heyətin yeni sistemə adaptasiyasını tələb edən kompleks bir prosesdir. Məktəblərin rəqəmsallaşması prosesində müəllimlər əsas "dəyişiklik agentləri" rolunu oynayır; rəqəmsal texnologiyalar isə onların peşə fəaliyyətinin mahiyyətini kökündən dəyişmək qabiliyyətinə malikdir[3,s. 180]. Texnologiyanın tədrisə inteqrasiyası birbaşa müəllimlərin rəqəmsal bacarıqlarından asılıdır. Müəllimin sadəcə texniki cihazlardan istifadə etməsi keyfiyyətli tədrisə zəmanət vermir; əsas məsələ müəllimin tədrisin məqsədlərini rəqəmsal mühitə uyğunlaşdırmaq bacarığıdır[1, s.73-75].

Müasir müəllim üçün adaptasiya prosesi elektron lövhələr, öyrənmə idarəetmə sistemləri , süni intellekt əsaslı qiymətləndirmə alətləri və videokonfrans proqramları ilə işləmək bacarığını əhatə edir .

Adaptasiyanın ən mühüm tərəfi ənənəvi "müəllim-mərkəzli" modeldən, tələbənin aktiv iştirakını təmin edən "tələbə-mərkəzli" rəqəmsal pedaqogikaya keçiddir.

Rəqəmsal transformasiya təhsil rəhbərlərindən "rəqəmsal liderlik" keyfiyyətləri tələb edir. Rəhbərin adaptasiyası müəssisədə innovativ mühitin yaradılması, rəqəmsal strategiyanın müəyyənəşdirilməsi və komandanın motivasiya edilməsi ilə ölçülür. Tədqiqatların nəticələri göstərir ki, rəhbərlik dəstəyi müəllimlərin texnologiyaları tədris prosesinə inteqrasiya etməsinə müsbət təsir göstərir; dəstəyin zəif olduğu müəssisələrdə bu adaptasiya prosesi daha ləng inkişaf edir [2, s. 4]. Rəhbər resursları düzgün idarə etməli və müəllimlər üçün davamlı peşəkar inkişaf imkanları yaratmalıdır.

Lakin adaptasiya prosesi bir sıra maneələrlə də müşayiət olunur. Bunlara uzun illər ənənəvi metodlarla çalışan bəzi pedaqoqların yeni texnologiyalara qarşı hiss etdiyi psixoloji müqavimət (texnofobiya) daxildir. Digər maneə rəqəmsal alətlərin ilkin mərhələdə müəllimin iş yükünü artırması təəssüratıdır. Bundan əlavə, müxtəlif regionlar arasında texniki infrastruktur və sürətli internetə çıxış imkanlarındakı qeyri-bərabərlikdən qaynaqlanan rəqəmsal uçurum da prosesi çətinləşdirir [1, s. 76]. Belə qənaətə gəlmək olar ki, təhsil müəssisələrində rəqəmsal transformasiyanın uğuru müəllim və rəhbər heyətin bu prosesi nə dərəcədə mənimsəməsindən asılıdır. Adaptasiya sadəcə cihazlardan istifadə deyil, təhsilin məzmununun rəqəmsal dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılmasıdır. Bu prosesin effektivliyi üçün davamlı mentorluq proqramları, infrastrukturun təkmilləşdirilməsi və rəqəmsal nailiyyətlərin stimullaşdırılması vacibdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. İbrahimli, N. V. (2025). Rəqəmsal dövrdə müəllimin rolu və pedaqoji fəaliyyətin transformasiyası. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, Cild 92, №3. Bakı: ARTİ nəşriyyatı. S. 73-77.
2. Landa, E., Zhu, C., Sesabo, J., & Machumu, H. J. (2023). Leader support and the integration of innovative teaching–learning technologies: The mediating role of technological level of knowledge. *Education and Information Technologies*. S. 4.
3. OECD (2023). *OECD Digital Education Outlook 2023: Towards an Effective Digital Education Ecosystem*. OECD Publishing, Paris. S. 180.

XXI ƏSRDƏ CƏMİYYƏTDƏKİ ROLLARIN İNŞASI: GENDER MƏSƏLƏSİNDƏ MEDİANIN TƏSİRİ

**Tağıyeva Sevda Nahid qızı, Azərbaycan Universiteti Humanitar və sosial elmlər
fakültəsinin tələbəsi, Fəlsəfə bölməsi.**

**Elmi rəhbər – s.e.d., dos. Səadət Davud qızı Məmmədova
Azərbaycan Universiteti**

Tarixdə sosial cinsiyyət anlayışını ilk dəfə psixiatr Robert Stoller 1968-ci ildə yazdığı "Sex and Gender" kitabında qeyd etmişdir. O, bu əsərində bioloji cinsiyyət ilə sosial cinsiyyətin bir-birindən fərqli anlayışlar olduğunu ifadə edərək fərqli bir baxış bucağı ortaya atmışdır. Sosioloq Ann Oakley isə 1972-ci ildə cinsiyyət terminini sosioloji ədəbiyyata daxil edərək, bu anlayışın sosial yönünə işarə etmişdir [1, s. 226].

Cəmiyyətin bütün sahələrində qadın və kişilər arasında ciddi fərqlər olmaqdadır. Bu fərqlərin səbəbi cəmiyyətin fərdlərə təyin etdiyi rollardır. Bu rollarla fərd cəmiyyətdə öz davranışının sərhədlərini müəyyən edir [2, s.22].

XXI əsrdə müəyyən kütləyə, cəmiyyətə təsir etməyin ən rahat yolu məhz mediadır. O özünə seçdiyi hədəf auditoriyaya özlərinin xəbəri olmadan təsir göstərməkdədir. Gender rolları kişi və

qadınların necə davranmalı olduğuna dair sosial gözləntilərə istinad edir. Bu sosial gözləntilər həyatın bütün mərhələləri üçün keçərlidir və sosial proses daxilində möhkəmlənməkdədir. Gender rolları ilə bağlı yaranmış mədəni stereotiplərə uyğun davranmamaq mədəni uyğunlaşma, rolun uyğunsuzluğu kimi də bilinə bilər [3, s. 823].

Media vasitəsilə təkcə məlumat verilmir həm də düşüncə yaradılır. Onun üçün də reklamlarda, sosial şəbəkələrdə yerləşdirilən video çarxlarda qadın və kişini müəyyən rola salmaq və bunu daimi olaraq həyata keçirmək insanlarda da məhz o düşüncəni yaratmağa səbəb olur. Məsələn, çəkilən reklamlara nəzər yetirsək, qadın sadəcə gözəllik simvolu olaraq təqdim edilir və bu da insanlarda qadının sadəcə öz xarici görkəmi ilə önə çıxma biləcəyi düşüncəsini formalaşdırır. Bununla yanaşı, məişət, ev işləri ilə bağlı videoçarxlara və reklamlara nəzər yetirsək burada daima qadınların əsas rol aldığını açıq-aydın görmək mümkündür. İdman reklamlarına diqqət etdikdə isə kişilərin ön planda olduğunu görmək mümkündür. Hərçənd ki, idman sahəsində də kifayət qədər uğurlu qadınlar olmaqdadır. Yenə hər hansısa bir şirkətin təqdimat reklamında lider obrazının kişi olduğunu tez-tez görməyimizə baxmayaraq, qadın obrazı bu tip reklamlarda da olduqca azdır və ya ümumiyyətlə yoxdur. Ancaq kulinariya ilə bağlı çəkilən hər hansısa reklamda daha çox qadın obrazlarının ön plana çıxarıldığı görülməkdədir.

Mediada qadınların xarici görünüşünə görə qiymətləndirilməsi onların öz dəyəri və öz güvəninə formalaşmasına mənfi təsir göstərir. Eyni zamanda kişilərin daim emosiyalarını gizlədən və güclü fərdlər kimi təqdim edilməsi onlarda psixoloji təzyiq yaradır. Nəticədə, qadınlar daha çox zəif, emosional və məişət yönümlü, kişilər isə lider, qərarverici və güc simvolu kimi xarakterizə olunur.

Mediada təkrar edilən bu gender stereotipləri müəyyən müddətdən sonra cəmiyyət tərəfindən normallaşdırılır və onların düşüncə tərzini bu istiqamətdə formalaşdırır. Gənclər arasında bu məsələ özünü daha qabarıq şəkildə göstərir. Belə ki, qızlar özünü məhdud sosial çevrədə görməyə meylli olur, oğlanlar isə sadəcə güclü olmağa yönəldilən, emosiyasız fərdlər kimi yetişirlər. Nəticədə, bu həm cəmiyyətin inkişafına mane olur, həm də peşə seçimlərinə təsir edərək uzunmüddətli gender bərabərsizliyinin davam etməsinə şərait yaradır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Avşar, S. (2017). Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında tarixsel rollərini yitirən erkeklığın çöküşü: Küllerinden “yeni erkeklığın” doğuşu. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 224–241.
2. Çekiç, F. (2021). *Toplumsal cinsiyet temelli kimlik inşası: Erkeklik kimliğinin oluşumu, tutum ve davranışlar üzerinde etkisi*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
3. Çelebi, E. (2022). Medyanın toplumsal cinsiyet rolleri üzerinde etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(82), 822–829.

ALBERT CAMUS’UN “THE MYTH OF SISYPHUS” ƏSƏRİ İLƏ XXI ƏSR İNSANININ ƏLAQƏLƏNDİRİLMƏSİ

Nəsirli Emilya Emil qızı, Azərbaycan Universiteti, Humanitar və sosial elmlər fakültəsinin tələbəsi, Fəlsəfə bölməsi.

**Elmi rəhbər – fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru Elçin Abbas oğlu Həsənlı
Azərbaycan Universiteti**

Albert Camus 1913-cü ildə Əlcəzairdə anadan olmuşdur. O, təhsilini fəlsəfə üzrə almışdır. Absurdizm fəlsəfi cərəyanının yüksəlməsində böyük rol oynamış və ekzistensialist kimi tanınmışdır. Camus öz əsərlərini 3 dövrə ayırmışdır. Absurdizmlə əlaqəli ilk dövrə “Yad”, “Sizif haqqında mif” və “Kalikula”; üsyanla əlaqəli 2-ci dövrə “Taun”, “Üsyan”, “Ədalətli”; sevgilə əlaqəli 3-cü dövrə isə

“Namezida” əsərini daxil etmişdir. Camus 1960-cı ildə 46 yaşında avtomobil qəzası nəticəsində dünyasını dəyişmişdir.

Camusun “The Myth of Sisyphus” əsərində müəllif insan həyatının mənasını, absurdluğu, ümidin mahiyyətini və absurdizmlə qarşılaşdıqda insanın reaksiyası haqqında mülahizələri ilə oxucunu düşündürür. Bunun üçün o, qədim yunan mifi olan “Sisif” obrazını seçir. Sisif Tanrılar tərəfindən cəzalandırılmışdır. O, böyük bir daşı dağın təpəsinə qədər yuvarlamalıdır, lakin, daş hər dəfəsində aşağı düşür və Sisif bunu sonsuza qədər təkrar edir. Camus bu mif vasitəsilə insan həyatını şərh etməyə çalışmışdır.

Camusa görə insan həyatı absurdluqlardan ibarətdir. İnsan özü həyatının mənasını tapmaq istəyir, ancaq dünya buna icazə verməməkdədir. İnsan bu absurdluğu qəbul etdikdə daxili azadlığı tapacaqdır.

Camusun “The Myth of Sisyphus” əsərindəki Sisif obrazı ilə günümüz insanının bir çox oxşar tərəfləri mövcuddur. Belə ki, bir çox insan gündəlik həyatında eyni işləri görür. Həmin bu hal, Sisifin daşı sonsuzadək dağın zirvəsinə qaldırmağa çalışmasına bənzəyir. Bununla yanaşı, Sisifdə olduğu kimi müasir insanda da gələcəkdə hər şey yaxşı olacaq kimi bir ümid yaranır. Müasir insanın ümidə qarşı münasibəti ondan ibarətdir ki, insanların gündəlik olaraq eyni işləri görməsi, onlarda monoton həyat tərzini yaradır. Nəticədə, insanlarda sual yaranır: “Bəs bunların mənası nədir?”. Bu sual insanlarda ümid yaradır və insanlar düşünürlər ki, “bir gün daha yaxşı işim olacaq”, “bir gün daha yaxşı yerdə işləyəcəm”, “daha çox pulum olacaq” və s. Camus bu mövzunu belə izah edir ki, ümid çıxış yolu deyil, sadəcə qaçışdır. Ümid sayəsində insan həyatın absurdluğu ilə üzləşməkdən qaçır, reallıqdan üz döndərir. Camus isə bunu qəbul etmir və daxili azadlığın məhz bu illüziyalardan imtina etməklə yarandığını qələmə alır.

Camusun vermək istədiyi mesaj neqativ xarakter daşıyamamaqdadır. Camus demək istəyir ki, insan bütün bu absurdluqlara baxmayaraq, həyatı bu cür qəbul etməli və yaşamalıdır. Ümid vasitəsilə reallıqdan qaçmamalı, anı yaşamalı, absurdluqlarla üzləşməlidir. Bu mənanı Camusun əsərdə istifadə etdiyi bir ifadədən də başa düşə bilərik: *“Təpələrə doğru təkbəşinə çabalamaq da bir insanın ürəyini doldurmağa bəsdir. Biz Sisifi xoşbəxt təsəvvür edək.”* [1, s.131]. XXI əsr insanı da absurdluğa baxmayaraq, yaşamağa davam edir. Qloballaşma, inkişafın sürətliliyi və sosial mühitin daim dəyişdiyi bir dövrdə insan tez-tez daxili boşluq yaşayır. Camusun nəzəriyyəsi bizə müasir insanın psixoloji və sosial vəziyyətini anlamağa kömək edir. İnsan ümumi bir mənanın olmadığını qəbul edir, lakin, öz həyatına məna vermə cəhdini göstərir. Burada əsas məsələ ondan ibarətdir ki, xoşbəxtlik sadəcə ümid deyil, insanın reallığı qəbul edib ona rəğmən yaşamasıdır. Bu baxımdan, Camusun absurdizmi insanı ümitsizliyə yox, daha şüurlu və azad bir həyata səsləyir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Camus, A. (1997). Sisifos söyləni (T. Yücel, Çev.). İstanbul: Can Yayınları

PLATON VƏ ARİSTOTELİN MİMESİS VƏ KATARSİS ANLAYIŞLARININ FƏLSƏFİ MÜQAYİSƏSİ

Mürsəlova Rəqsanə Elsevər qızı,

Azərbaycan Universiteti Humanitar və sosial elmlər fakültəsinin tələbəsi,

Fəlsəfə bölməsi.

Elmi rəhbər – s.e.d., dos. Səadət Davud qızı Məmmədova

Azərbaycan Universiteti

Fəlsəfə tarixində Platon və Aristotel tərəfindən mimesis və katarsis anlayışlarına fərqli yanaşmaların təqdim edildiyi qəbul olunur və bu yanaşmalar fəlsəfi fikrin inkişafında mühüm mərhələ

kimi qiymətləndirilir. Platonun fəlsəfi sistemi ideya nəzəriyyəsi əsasında izah edilir və bu çərçivədə reallığın iki əsas səviyyəyə bölündüyü qeyd olunur: görünən dünya və ideyalar dünyası. Bununla əlaqədar olaraq görünən dünyanın dəyişkən və keçici xarakter daşdığı, ideyalar dünyasının isə sabit və mükəmməl formaların mövcud olduğu reallıq kimi qəbul edildiyi vurğulanır. Beləliklə, hər bir varlığın və anlayışın ideyalar dünyasında mükəmməl formasının mövcud olduğu, real aləmdə isə bu formaların yalnız natamam və qüsurlu təzahürlərinin müşahidə edildiyi bildirilir. Məhz bu kontekstdə, mimesis anlayışı Platon tərəfindən tənqid edilmişdir. Belə ki, görünən dünyanın artıq ideyaların qüsurlu surəti kimi qəbul edilməsi fonunda sənət və ədəbiyyatın bu surətin təqlidi kimi qiymətləndirildiyi, bunun isə həqiqətdən daha da uzaqlaşmaya səbəb olduğu irəli sürülür. Bunun nəticəsi olaraq mimesisin idraki baxımdan əhəmiyyətsiz hesab edildiyi və diqqətin birbaşa ideal formaların öyrənilməsinə yönəldilməsinin daha məqsəduyğun olduğu qeyd edilir. Eyni məntiqi xətt katarsis anlayışına münasibətdə də davam etdirilir; tragediyalar vasitəsilə tamaşaçılarda qorxu və kədər kimi emosiyaların yarandığı qəbul edilsə də, bu emosiyaların insanın psixoloji sabitliyinə mənfi təsir göstərdiyi vurğulanır və nəticə etibarilə katarsisin faydalı mexanizm kimi qəbul edilmədiyi bildirilir. Bununla belə, qeyd olunan yanaşmadan fərqli olaraq Aristotel tərəfindən mimesis və katarsis anlayışlarına daha empirik və funksional yanaşmanın irəli sürüldüyü göstərilir [1,s.43-44]. Belə ki, onun nəzəriyyəsində görünən dünyanın öyrənilməsinin mümkün və zəruri olduğu əsaslandırılır və bu çərçivədə mimesisin insan təbiətinə xas xüsusiyyət kimi qiymətləndirildiyi bildirilir. Davamlı olaraq vurğulanır ki, insanlar təqlid vasitəsilə öyrənir, ətraf aləmi dərk edir və təcrübə qazanırlar ki, bu da sənətin idraki əhəmiyyətini artırır. Eyni istiqamətdə katarsis anlayışı da yenidən izah edilir və tragediya zamanı tamaşaçılarda yaranan qorxu və mərhəmət hissləri nəticəsində emosional boşalmanın baş verdiyi qeyd olunur. Bu prosesin yalnız emosional rahatlama ilə məhdudlaşmadığı, eyni zamanda insanın düşünmə qabiliyyətinə təsir göstərərək onu hadisələr üzərində təhlil aparmağa sövq etdiyi vurğulanır ki, bu da Aristotelin yanaşmasının daha geniş və praktik xarakter daşdığını göstərir. Bu nəzəri fərqlərin müasir dövrdə konkret nümunələrlə izah edilə bildiyi qeyd olunur və bu baxımdan gündəlik həyatda rast gəlinən davranış modellərinə istinad edilir. Məsələn, insanların bir-birinə gül hədiyyə etməsinin müsbət və estetik davranış kimi qəbul edildiyi bildirilir, lakin bu güllərin yetişdirilməsi prosesində istifadə olunan kimyəvi maddələrin ətraf mühitə vurduğu zərərin çox vaxt nəzərə alınmadığı vurğulanır. Bu kontekstdə ekoloji mövzuda çəkilmiş filmlərin izlənilməsi zamanı həmin proseslərin daha aydın şəkildə təqdim edildiyi, ozon qatına təsir, qlobal istiləşmə və canlı aləmin zərər görməsi kimi nəticələrin göstərildiyi qeyd olunur. Nəticə etibarilə, belə əsərlərin izlənilməsi zamanı tamaşaçılarda həm emosional təsirlənmənin yarandığı, həm də yeni biliklərin əldə edildiyi və davranışların yenidən qiymətləndirildiyi müşahidə olunur ki, bu hal Aristotel tərəfindən izah edilən katarsisin həm emosional, həm də idraki funksiyasını məntiqi şəkildə təsdiqləyir. Beləliklə, aparılan müqayisə nəticəsində Platon tərəfindən mimesis və katarsisin həqiqətdən uzaqlaşdıran və idraki baxımdan əhəmiyyətsiz hesab edildiyi, Aristotel tərəfindən isə bu anlayışların insanın dünyanı dərk etməsi, öyrənməsi və emosional tarazlığının təmin olunması üçün zəruri mexanizmlər kimi əsaslandırıldığı qənaətinə gəlinir ki, bu da fəlsəfi fikrin inkişafında iki fərqli, lakin bir-birini tamamlayan yanaşma kimi qiymətləndirilir.

Ədəbiyyat:

1. Bağır, M. (2018). Aristoteles'in Mimesis Ve Katharsis Kavramları Üzerinden Bir Film İncelemesi: Dogville. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi*, 2, 36-55.

Qayıbova Nurcan Hikmət qızı,
Azərbaycan Universiteti Humanitar və sosial elmlər fakültəsinin tələbəsi,
Fəlsəfə bölməsi.
Elmi rəhbər – s.e.d., dos. Səadət Davud qızı Məmmədova
Azərbaycan Universiteti

Tarixə nəzər saldıqda, keçmişdən bu günə qədər iqtidarlar cəmiyyəti nəzarət altında saxlamaq üçün fərqli üsullardan istifadə etmişdir. Fərdlərin kütləvi surətdə düşüncə və davranışlarını öz maraqlarına uyğun olaraq dəyişimə məruz qoyan hakimiyyətlər bununla cəmiyyətin idarə edilməsinə nail olmuşdur. XVIII əsrdə yaşamış İngilis filosof Ceremi Bentam bir həbsxana modeli olaraq panoptikon konsepsiyasını hazırlamışdır. Bu həbsxana modeli dairə formasında və tək nəfərlik kameralardan ibarətdir. Həbsxananın tam mərkəzindən bir qüllə ucalır və üzərində nəzarətçi yerləşir. Nəzarətçi olduğu yerdən bütün kameralara nəzarət edə bilir. Ancaq məhbuslar nəzarətçinin onları nə zaman izlədiyini və ya izləyib-izləmədiyini tam olaraq bilməməkdədir. Bentam panoptikon həbsxana modelini “bu günə qədər nümunəsi olmayan, zəhn üzərində əqli hakimiyyət əldə edən yeni bir üsul” olaraq ifadə etmişdir. [2, s. 31] Bu həbsxana modeli Fransız filosof və sosioloq olan Mişel Fuko tərəfindən cəmiyyət nəzarət mexanizmi nəzəriyyəsi olaraq formalaşdırılmışdır. Ona görə panoptikon cəmiyyətin idarə olunmasında və davranışların tənzimlənməsində izahedici bir nəzəriyyədir. Bu nəzəriyyəyə görə az sayda müşahidəçi çoxlu sayda olan insanı izləyir və bu vəziyyət insanlarda daim nəzarət altında olma hissinə yaradır.

Müasir informasiya cəmiyyətində nəzarət sosial münasibətlərin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Bu baxımdan, sadəcə panoptikon nəzəriyyəsi deyil, ona ekvivalent olan sinoptikon nəzarət sistemi də böyük əhəmiyyət daşıyır. Bir nəzarət mexanizmi olan sinoptikon panoptikonun əksinə olaraq, çoxluğun azlığı izlədiyi bir nəzarət forması kimi cəmiyyətin nəzarətində mühüm rol oynayır. Bu modelin əsas elementləri kütləvi informasiya vasitələri, xüsusilə, televiziya və bu gün media ilə internet platformaları olmaqdadır. Sosial, mədəni və coğrafi baxımdan fərqli olan insanlar bu vasitələrlə yayılan eyni informasiyaları qəbul edirlər və az sayda şəxsi izləyirlər. Bu şəxslər məşhurlar, influencerlər, real və ya uydurma obrazlar ola bilər. Sinoptikon modelində çoxluq azlığı izləməkdə və onların davranışlarından təsirlənməkdədir. İnsanlar gördükləri şəxslərlə özlərini eyniləşdirir və onların davranışlarını təqlid etməyə başlayırlar. Cəmiyyətdə baş verən bu proses media üzərindən inkişaf etməkdədir. Media və xüsusilə də televiziya bu məqamda olduqca əhəmiyyətlidir. *“Media əsas etibarilə sinoptik xarakter daşıyır, yəni, panoptikondan fərqli olaraq burada çoxluq azlığı müşahidə edir və televiziya ilə birlikdə bu xüsusiyyət daha da güclənmişdir”* [3, s.59] Bu kontekstdə sinoptikonun panoptikondan daha təsirli bir nəzarət mexanizmi olduğu aydın şəkildə görülməkdədir. *“Panoptikon insanları izlənilə bilən mövqeyə məcburi şəkildə gətirdiyi halda, təbiəti etibarilə global xarakter daşıyan sinoptikon isə təzyiqə ehtiyac duymadan fərdləri izlənməyə təşviq edir”* [1, s.62]

İnsanlar hakimiyyətin onları media vasitəsilə nəzarətdə saxladığının fərqləndirilmədən, azad iradələri ilə qərar verdiklərini düşünməkdədir. Bu isə insanları panoptikon modelindəki kimi daim nəzarətdə saxlamaqdan daha əlverişli üsuldur, çünki sinoptikonun subyekt üzərində rolunu nəzərə aldıqda hakimiyyət artıq subyekti daim izləməyə ehtiyac duymamaqdadır. Buradan da aydın şəkildə görünür ki, müasir nəzarət mexanizmi olan sinoptikon insanların xəbəri olmadan onları həm nəzarətdə saxlayır, həm də düşüncə və davranışlarının formalaşmasına təsir göstərərək cəmiyyətin transformasiyasında xüsusi rol oynayır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Bauman, Z. (2006). Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press.

2. Bentham, J. (1787). Panopticon or The Inspection House. Jeremy Bentham: The Panopticon Writings. içinde. M. Bozoviç (Ed.) (1995) Londra: Verso Yayınları.
3. Şener, N. (2016). Medya ve Gözetim Toplumu. İstanbul: İletişim Yayınları.

AZƏRBAYCAN İCTİMAİ FİKİRİNDƏ MİLLİ ŞÜURUN FORMALAŞMASINDA MAARİFÇİLİK VƏ SOSIAL-FƏLSƏFİ DÜŞÜNCƏNİN ROLU

İsmayilov Ömər Yaqub oğlu

Azərbaycan Universiteti Humanitar və sosial elmlər fakültəsinin tələbəsi, Fəlsəfə bölməsi.

Elmi rəhbər – fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru Elçin Abbas oğlu Həsənlı

Azərbaycan Universiteti

Milli kimliyin formalaşması bir xalqın tarixi yaddaşı, dili, mədəniyyəti, adət-ənənələri və mənəvi dəyərləri əsasında meydana gələn kompleks sosial-mədəni prosesdir. Bu proses nəticəsində fərdlər özlərini müəyyən bir millətin üzvü kimi dərk edir, milli mənsubiyyət və birlik hissi formalaşır. Milli kimlik həm fərdi, həm də kollektiv şüurun tərkib hissəsi olmaqla cəmiyyətin ideoloji və mənəvi birliyini təmin edən mühüm amillərdən biri kimi, tarixi yaddaş, dil, din, mədəniyyət, etnik mənsubiyyət və sosial dəyərlər kimi müxtəlif komponentlərin vəhdəti əsasında formalaşır.

Modernist nəzəriyyənin aparıcı nümayəndələrindən olan Ernest Qellner millət və millətçilik məsələsini araşdırarkən siyasi faktorun mühüm rolunu vurğulamış və qeyd etmişdir ki, millətlər millətçiliyin nəticəsində formalaşır. Onun fikrincə, “millət millətçiliyi yaratmır, əksinə millətçilik milləti yaradır”. Bu yanaşma milli kimliyin formalaşmasında sosial-siyasi proseslərin və modernləşmə faktorunun mühüm rol oynadığını göstərir [2, s. 54].

Azərbaycan ictimai-fəlsəfi fikrində də milli kimlik məsələsi xüsusilə XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində maarifçi ziyalıların diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu dövrdə Mirzə Fətəli Axundov, Həsən bəy Zərdabi, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və digər görkəmli ictimai xadimlər xalqın milli şüurunun formalaşması və milli kimliyin möhkəmlənməsi istiqamətində mühüm ideyalar irəli sürmüşlər. Onların fəaliyyətində maarifçilik əsas metod kimi çıxış etmiş, təhsil və mədəniyyət vasitəsilə milli özünüdərk prosesinin inkişafı təşviq edilmişdir. Xüsusilə Əli bəy Hüseynzadənin milli kimlik konsepsiyasının formalaşmasında irəli sürdüyü “türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək” ideyası milli kimliyin üç əsas istiqamətini – etnik mənsubiyyət, dini dəyərlər və müasir inkişaf prinsiplərini vahid ideoloji çərçivədə birləşdirirdi [3, s. 235].

Bu ideyalar yalnız onların yaşadıkları dövr üçün deyil, həm də müasir dövrdə milli kimliyin qorunması və inkişafı baxımından öz aktuallığa malikdir.

Milli kimliyin əsas komponentlərindən biri də vətən anlayışıdır. Vətən yalnız coğrafi sərhədlərlə müəyyən olunan fiziki məkan deyil, həm də müəyyən bir xalqa məxsus tarixi yaddaşın, kollektiv təcrübənin və mədəni irsin daşıyıcısıdır. “Ana vətən”, “doğma yurd” kimi ifadələr bu məkanın milli şüurda simvolik və mənəvi mənə daşdığını göstərir. Tədqiqatçı Anthony D. Smith qeyd edir ki, vətən xalqların nəsillər boyu formalaşmış ortaq təcrübələrinin cəmləşdiyi sosial-mədəni məkan kimi çıxış edir [1, s. 367]. Bu baxımdan vətən yalnız fiziki ərazi deyil, həm də milli identikliyin formalaşmasında mühüm rola malikdir.

Milli kimlik və tarixi yaddaş məsələləri Azərbaycan dövlətçilik ideologiyasında da mühüm yer tutur. Ümummilli lider Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və inkişafını dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri idi. Onun fikrincə, milli ideologiyanın əsasını ümumbəşəri və milli-mənəvi dəyərlərin qarşılıqlı vəhdəti və sintezi təşkil edir. Bu baxımdan o qeyd edirdi ki, “ümumbəşəri dəyərlərlə milli-mənəvi dəyərlərin vəhdəti və sintezi milli ideologiyamızın bu günü və gələcəyidir” [2, s. 25]. Bu baxımdan milli və dini identiklik cəmiyyətin mənəvi birliyinin

möhkəmlənməsində, xalqın özünə inamının formalaşmasında və milli özünüdərək şüurunun inkişafında mühüm rola malikdir. Bu milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi dövlətin strateji vəzifələrindən biri idi.

Bu gün bu siyasi xətti uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyev müasir Azərbaycan dövlət siyasətində milli-mənəvi dəyərlərin qorunması ilə yanaşı, ölkənin zəngin tarixi və mədəni irsinin beynəlxalq səviyyədə tanınması və təbliği prioritet istiqamətlərdən biri kimi müəyyən edilmişdir. Bu siyasət milli kimliyin möhkəmləndirilməsi, mədəni irsin qorunması və Azərbaycanın dünya miqyasında mədəni-humanitar dialoqa töhfəsinin artırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir [3, s. 236].

Beləliklə, milli kimlik milli şüurun və vətənpərvərlik hissinin formalaşdırmaqla gənc nəslə milli tarix, mədəni irs və mənəvi dəyərlərin sistemli şəkildə öyrədilməsi və inkişafı baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu proses cəmiyyətin ideoloji sabitliyinin təmin edilməsinə, milli özünüdərək şüurunun möhkəmlənməsinə və dövlətin davamlı inkişafına mühüm töhfə verəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abuzərov, N. (2019). Kosmopolitizm və milli kimlik məsələsi. *Din araşdırmaları*, 1(2), 343–356.
2. Qasimova, N. (2019). Milli kimlik konsepsiyası: nəzəriyyə və təcrübə. *Geostrategiya*, 51, 234–247.
3. Tağıyev, Ə. M. (2017). Milli kimlik və multikultural proseslər. Bakı: Gənclik.

QƏRBİN ELMİ VƏ TEXNOLOJİ İNKİŞAFININ ARXA PLANI: MAARİFÇİLİK DÜŞÜNCƏSİ VƏ FRANSA BURJUA İNQİLABI

İmanova Pikəxanım Anar qızı,

Azərbaycan Universiteti Humanitar və sosial elmlər fakültəsinin tələbəsi,

Tarix bölməsi.

Elmi rəhbər – s.e.ü.f.d., dos. Elvin Bəhrüz oğlu Talışinski

Azərbaycan Universiteti

Aristotelin “Metafizika” adlı əsəri bu cümlə ilə başlayır: *“Bütün insanlar təbii olaraq bilmək istəyirlər. Hisslərimizdən aldığımız həzz bunun ən böyük sübutudur.”* İnsanlar daim yeni biliklər öyrənmək və öz həyatlarını daha yaxşı vəziyyətə gətirmək üçün çalışmışdır. İlk biliklərin yarandığı şərq sivilizasiyaları ilə elm və fəlsəfənin yarandığı qədim Yunanıstanın fərqli inkişaf xəttləri hər iki qütbə yaşayan insanların öyrənməyə qarşı olan maraqlarının bariz göstəricisidir. Ancaq bu iki sivilizasiya bir-birindən müəyyən xüsusiyyətlərinə görə fərqlənməkdədir. Qərb fikir dünyası həm antik dövrdə, həm də renesansda elmi inkişafı ilə ön plana çıxmışdır. Orta əsrlərdə hər nə qədər şərq düşüncəsi ön plana keçsə də bunun arxasındakı səbəb də yenə antik Yunan fəlsəfi fikir dünyası olmuşdur.

Qərbin elmi və texnoloji inkişafının arxa planını anlamaq üçün ilk növbədə XVII-XVIII əsrlərdə Avropada formalaşmış Maarifçilik düşüncəsinə nəzər yetirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Maarifçilik düşüncəsi ağıl, elm və insan azadlığını əsas götürən fəlsəfi və intellektual hərəkət kimi səciyyələndirilir. Bu hərəkətin mərkəzində ağılın üstünlüyü dayanmışdır. Maarifçilikyə görə, insanın öz ağılı ilə hərəkət etməsinə mane olan ünsürlərin ağıl vasitəsilə aradan qaldırılmasının zəruriliyi irəli sürülmüşdür. Bu dövrdə insanların həyatlarını ağıl və cəmiyyətlərini ənənə və avtoritetlərə deyil, ağıl və biliyə əsaslanaraq qurmalı olduqları fikri irəli sürülmüşdür. Eyni zamanda, dinin cəmiyyətdəki roluna yenidən baxılması prosesi həyata keçirilmişdir. Dinin tamamilə inkar edilməsi deyil, onun ağıl və tənqidi düşüncə ilə izah olunmasının vacibliyi vurğulanmışdır. Dini fanatizmə və kilsənin həddindən artıq gücünə qarşı çıxılması ilə seçilən Voltaire tərəfindən bu məsələlər xüsusi olaraq qabardılmışdır. Jean-Jacques Rousseau tərəfindən isə, dinin mənəvi dəyərlər yaratdığı qəbul edilsə də,

dövlət idarəçiliyində xalq iradəsinin əsas götürülməsinin vacibliyi irəli sürülmüşdür. Maarifçilik dövründə irəli sürülmüş azadlıq, bərabərlik və xalq suverenliyi kimi ideyalar Avropa cəmiyyətində olduqca geniş yayılmışdır. Fransadakı sosial və siyasi problemlərin birləşməsi nəticəsində 1789-1799-cu illəri əhatə edən Fransa İnqilabı baş vermiş və bununla da yeni siyasi və ictimai dəyişikliklərin əsası qoyulmuşdur [1, s. 10].

1789-cu il də baş vermiş Fransa İnqilabı nəticəsində monarxiya hakimiyyəti ləğv edilmişdir və beləliklə, respublika idarə etmə sistemi qurulmuşdur. İnqilabdan sonra elmin dövlət tərəfindən dəstəklənməsinin gücləndirildiyi qeyd olunur. Akademiyaların və elmi müəssisələrin inkişaf etdirilməsi nəticəsində Qərbdə sistemli elmi inkişafın əsası qoyulmuşdur. Maarifçilik düşüncəsinin təsiri ilə elmin yalnız nəzəri deyil, praktik sahələrdə də tətbiq olunduğu müşahidə edilmişdir. Bunun nəticəsində həyat səviyyəsinin yüksəldiyi vurğulanır. Elmi və texnoloji sahədə üstün mövqeyə malik olan Qərb ölkələrinin bu üstünlüyünü bu gün də qoruyub saxlamaqdadır. Elmin sərbəstliyi, təhsil sisteminin inkişafı və innovasiyaya açıq mühitin məhz bu inqilabi dəyişikliklərin davamı olduğu nəticəsinə gəlinir. Beləliklə, Fransa İnqilabının cəmiyyətə azad düşüncə və bərabərlik prinsiplərini gətirərək elmin və texnologiyanın sərbəst inkişafına şərait yaratdığı, bunun isə Qərbin inkişafını sürətləndirərək elmi-texniki tərəqqinin əsasını qoyduğu görülməkdədir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Məhərrəmov, B. (2024). Avropada orta əsrlərdən müasir dövrə keçid dövründə baş verən iqtisadi, siyasi və ictimai dəyişikliklər. Sosiologiya. Sosial Psixologiya. Siyasət Elmi Araşdırmalar Jurnalı, 4(3), 5–14.

ELM FƏLSƏFƏSİNDƏ DOĞRULANMADAN YANLIŞLANMAYA KEÇİD: KARL POPPERİN YANAŞMASI

İbrahimli Xanım Müzadil qızı, Azərbaycan Universiteti Humanitar və sosial elmlər fakültəsinin tələbəsi, Fəlsəfə bölməsi.

Elmi rəhbər – s.e.d., dos. Səadət Davud qızı Məmmədova

Karl Popper (1902-1994) XX əsrin ən tanınmış filosoflarından biri hesab olunmaqdadır. O, Avstriya əsilli olsa da, fəaliyyətinin böyük hissəsini İngiltərədə davam etdirmişdir. Popper elmin inkişafı ilə bağlı fərqli yanaşma irəli sürmüş və xüsusilə elmi metod haqqında mühüm fikirlər bildirmişdir. O, elmi biliklərin yalnız induksiya yolu ilə əldə olunması fikrini qəbul etməmiş və bunun əvəzinə yanlışlanma prinsipini əsas götürmüşdür. Popperin fikrincə, elm, sadəcə doğru hesab edilən fikirlərin toplanması deyil, səhvlərin aşkar olunaraq aradan qaldırılması yolu ilə inkişaf edir.

Karl Popper elm fəlsəfəsində əsas diqqəti yanlışlanma (falsifikasiya) prinsipinə yönəlmiş filosoflardan biridir. Onun fikirlərinə görə, bir nəzəriyyənin elmi hesab olunması üçün onun yoxlanıla bilməsi ilə yanaşı, yanlış çıxma ehtimalının da olması vacibdir. Başqa sözlə desək, əgər bir fikir və ya nəzəriyyə heç bir halda təkzib oluna bilmirsə, Popperə görə onu tam elmi saymaq çətindir. Onun bu mövqeyi ilə xüsusilə məntiqi pozitivistlərin doğrulanma prinsipini müəyyən qədər tənqidi yanaşmışdır. Məntiqi pozitivistlər hesab edirdilər ki, bir fikrin elmi olması üçün onun təcrübə ilə sübut olunması lazımdır. Popper isə düşünürdü ki, yalnız doğrulanma kifayət etmir, çünki bəzi nəzəriyyələr çoxlu nümunələrlə təsdiqlənsə də, gələcəkdə yeni bir fakt onları yalan çıxara bilər [1, s.133-134].

Bu baxımdan, Popper elmi inkişafın əsasını tənqid və yanlışlanma prosesi ilə əlaqələndirirdi. Onun fikrincə, elm daim suallar verməli, mövcud nəzəriyyələri sınaqdan keçirməli və lazım gəldikdə onları dəyişdirməlidir. Belə yanaşma elmin daha obyektiv və dinamik inkişaf etməsinə kömək edir.

Popperin yanaşmasına görə, yanlışlanma bilərlik prinsipi elmi biliyin əsas meyarlarından biri kimi qəbul edilə bilər. Yəni hər hansı bir fikrin və ya nəzəriyyənin elmi olub-olmadığını müəyyən edərkən onun səhv olduğunu göstərməyin mümkün olub-olmaması mühüm rol oynayır. Çünki elm yalnız müəyyən fikirləri təsdiqləməklə deyil, eyni zamanda onları tənqid edib sınaqlardan keçirməklə inkişaf edir. Bu baxımdan baxanda bir nəzəriyyənin elmi hesab olunması üçün onun yanlışlanma bilməsi vacib şərtlərdən biri kimi ortaya çıxır.

Popper, doğrulama metodunu yanlış hesab etmiş və öz metodu olan yanlışlama metodunu ön plana çıxarmışdır. Ona görə elmi nəzəriyyələr özlərini tənqiddə açmalıdır. Hər hansısa bir nəzəriyyə əgər özünü tənqiddə açmırsa onu elmi saymaq olmaz. Bu spektrdən baxdıqda, elmin inkişafı üçün nəzəriyyələrin tənqiddə açıq olması böyük əhəmiyyət daşımaqdadır. Çünki elm və fəlsəfənin təməlində tənqidi baxış vardır. Tarixi inkişaf trayektoriyasına nəzər saldıqda, elm və fəlsəfənin həm yaranmasının, həm də inkişafının ardında tənqid və yanlışlamanın olduğu bilinməkdədir. Bu aspektdən, yanlışlanma nəzəriyyəsi elm və fəlsəfənin inkişafı üçün olduqca əhəmiyyətlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Merkit, N. (2021). Karl Popper ve yanlışlanabilirlik ilkesi. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), 129–143.

ELM VƏ FƏLSƏFƏNİN YARANMASI: MİFDƏN LOQOSA KEÇİDİN NƏZƏRİ ƏSASI **Ələkbərova Lalə Rövşən qızı, Azərbaycan Universiteti Humanitar və sosial elmlər fakültəsinin** **tələbəsi, Fəlsəfə bölməsi.** **Elmi rəhbər – s.e.d., dos. Səadət Davud qızı Məmmədova**

Elm və fəlsəfə insan həyatına, davranışlarına və düşüncələrinə mühüm təsir göstərən bilik sahələridir. Elm kainat və təbiətdə baş verən hadisələri müəyyən mövzular üzrə seçərək empirik metodlar vasitəsilə müşahidə edir və tədqiq edir.

Fəlsəfənin başlanğıcının e.ə. VI əsrdə Milet şəhərində meydana gəldiyi qəbul edilir. Bu məktəbin banisi Thales Miletus hesab olunur. Fəlsəfənin Milet şəhərində yaranmasının əsas səbəbi bu şəhərin ticarət, dənizçilik və mədəni əlaqələr baxımından inkişaf etmiş bir mərkəz olması idi. Milet Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin qovuşduğu bir məkan olduğuna görə burada insanlar təbiət və kainat haqqında mifoloji deyil, rəşadətli düşüncəyə başlamışdılar. Bu mühit azad düşüncənin və müşahidəyə əsaslanan izahların formalaşmasına şərait yaratmışdır. Thales isə bu prosesin ilk nümayəndələrindən biri olmuşdur. Thales ticarətlə məşğul olduğuna görə müxtəlif ölkələrə səfərlər etmişdir. Onun Misirə səfəri xüsusilə diqqətəlayiq hesab olunur.

Misirdə olduğu zaman Thales piramidaların tikintisi və torpaq ölçmə işləri ilə bağlı müşahidələr aparmışdır. Nil çayının daşqınları nəticəsində əkin sahələrinin sərhədləri itir və “kadastr” adlanan peşə sahibləri həmin torpaqları yenidən ölçərək bölürdülər. Bu proses Thalesin riyazi və təbiət hadisələrinə daha rəşadətli yanaşmasına təsir göstərmişdir.

Thales təbiətdə mövcud olan hər şeyin bir ilk başlanğıcının – arxenin olduğunu irəli sürmüşdür. Onun fikrincə, bu başlanğıc sudur. O, suyun canlı həyat üçün vacibliyini müşahidə edərək bütün varlıqların sudan yarandığını və yenidən suya qayıtdığını düşünmüşdür. Həmçinin, o, Yer kürəsinin disk formasında olduğunu və okeanın üzərində yerləşdiyini hesab edirdi. Bu fikir müasir elm baxımından düzgün sayılmasa da, həmin dövr üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Çünki bu yanaşma mifoloji izahdan rəşadətli düşüncəyə keçidin başlanğıcı kimi qiymətləndirilir.

Miletli ikinci filosof və Thalesin tələbəsi Anaksimandros kainatın başlanğıcının (arkhenin) bilinməzliyini qəbul etdi. Onun fikrincə, bu başlanğıc apeirondur. Fəlsəfə tarixlərində bu apeiron sözü ümumiyyətlə “sonsuz”, yəni sonu və hüdudu olmayan kimi tərcümə olunur [1s.19].

Anaksimandr Thaleslə eyni fikirdə deyildi. Çünki Thales arkhenin su olduğunu desə də, Anaksimandr hesab edirdi ki, sudan ona zidd olan alovun necə yarandığını izah etmək mümkün deyil. Buna görə də o, konkret bir maddə olan suyu deyil, bütün ziddiyyətləri özündə daşıyan qeyri-müəyyən və sonsuz “apeiron”u ilkin başlanğıc kimi qəbul etmişdir. Anaksimandr həmçinin dünyanın heç bir dayaqə söykənmədən boşluqda mövcud olduğunu qeyd etmişdir.

Anaksimandrın tələbəsi olan Anaksimenes arkhenin, yəni hər şeyin ilkin başlanğıcının hava olduğunu irəli sürmüşdür. O, müəllimi Anaksimandrın qeyri-müəyyən “apeiron” anlayışından fərqli olaraq, daha konkret və müəyyən bir başlanğıc prinsipi qəbul etmişdir. Anaksimenes havanı seçərkən onun insan həyatı üçün vacibliyini də əsas götürmüşdür. Onun fikrincə, hava sıxlaşdıqda müxtəlif maddələr yaranır, seyrəkləşdikdə isə madd-

dələr məhv olaraq ilkin halına qayıdır. Anaksimenes təbiətdəki dəyişmə və yaranma proseslərini vahid maddi başlanğıc əsasında izah etməyə çalışmışdır.

Beləliklə, Milet məktəbinin banisi və onun davamçıları tərəfindən irəli sürülən fəlsəfi yanaşmalar nəticəsində antik yunan düşüncəsində mifoloji izah modelindən rəşional-idraki izah modelinə, yəni, mifdən loqosa keçidin nəzəri əsasları formalaşmışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Çüçen, A.K., & Tepe, H. (Haz.). (2015). Miletli filozoflar: Thales, Anaksimandros və Anaksimenes. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

PLATONUN FƏLSƏFİ FİKİR DÜNYASININ ARXASINDAKİ FİLOSOFLAR: HERAKLİT VƏ PARMENİD DİKOTOMİYASI

Bayramova Aylin Orxan qızı, Azərbaycan Universiteti Humanitar və sosial elmlər fakültəsinin tələbəsi, Fəlsəfə bölməsi.

Elmi rəhbər – s.e.d., dos. Səadət Davud qızı Məmmədova

Antik dövr filosofları təbiəti anlamaq üçün fərqli yanaşmalar etmişdir. Milet məktəbi ilk fəlsəfi problematika olan arkheni araşdırmağa çalışmışdır. Fales, Anaksimandr və Anaksimen bu məktəbin ən görkəmli nümayəndələri olmuş və təbiətin ana maddəsinin nə olduğunu izah etməyə çalışmışdır. Onlara görə arkhe su, apeiron və ya hava kimi konkret bir maddədir. Bu filosoflardan fərqli olaraq, Efes və Eleya fəlsəfə məktəbləri arkhe problematikasına bir qədər fərqli yanaşmışdır. Efes məktəbinin nümayəndəsi olan Heraklit arkhenin alov olduğunu bildirmişdir. Ona görə hər şey dəyişir və alov daim dəyişdiyinə görə arkhe alovdur. Eleya fəlsəfə məktəbinin nümayəndəsi olan Parmenid dəyişimin olmadığını irəli sürərək arkhenin hər hansısa dəyişən bir maddə olmağını rədd etmişdir. O, arkheni varlığın özündə görmüşdür. Sistemətik fəlsəfənin inkişafına Eleya və Efes məktəbləri böyük töhfə vermişdir. Belə ki, sistemətik fəlsəfənin qurucusu hesab edilən Platon məhz Heraklit və Parmenid dikotomiyasından təsirlənərək öz məşhur idealar nəzəriyyəsinə yaratmışdır.

Fəlsəfə tarixində ilk qarşıdurma Qədim Yunan filosofları olan Heraklit və Parmenidin varlıq haqqında fikirləri olmuşdur. Hər iki presokratik filosofun fikirləri bir-birinə ziddir. Heraklit digər təbiət filosoflarından fərqli olaraq varlıq probleminə fərqli yanaşmışdır. Ona görə bütün varlıqlar oddan yaranmışdır. Od varlığın əsası olmaqla yanaşı, həm də daimi dəyişmənin, çevrilişin simvolu idi. O, “Dəyişməyən tək şey dəyişimin özüdür” sözü ilə də bütün varlıqların dəyişdiyini, heç nəyin sabit olmadığını bildirmək istəmişdir.

Parmenid Heraklitə əks mövqedə olan bir filosof olaraq heç nəyin dəyişmədiyini və sabit olaraq qaldığını bildirmişdir. O, dəyişimi hiss üzvlərinin illüziyası hesab etmişdir. Məsələn; Ağac böyüyür, bu ağacın dəyişməsi deyil, hiss üzvlərimizin bizi aldatmasıdır. Ona görə hisslər aldadıcıdır. Məhz bu səbəbdən o, ağılı ön planda tutmuşdur. Heraklit və Parmenidin düşüncələrinin təsirini Platonun fəlsəfəsində görmək mümkündür. Sistemətik fəlsəfənin qurucusu olan Platonun ideyalar nəzəriyyəsinin arxa planında məhz bəhs edilən bu iki presokratik filosofun fəlsəfi baxışları vardır. O, fəlsəfəsində görünən dünya və ideyalar dünyası anlayışlarını əsas götürmüşdür. Görünən dünya dəyişən, ötəri və ziddiyyətlərlə dolu dünyadır. Burada olan obyektlər doğulur, dəyişir və məhv olur. Görünən dünya anlayışı ilə Heraklitin varlıq haqqında fikirlərinin üst-üstə düşdüyünü görmək mümkündür. Çünki Heraklitin fəlsəfəsində də dəyişim mərkəz nöqtədə olmuşdur. Bununla yanaşı, ideyalar dünyasında olan varlıqlar isə əbədi, dəyişməz varlıqlardır. Bu aləm hisslərlə deyil, ağıl ilə qavranılır. Bu fikirlər isə Parmenidin fəlsəfi fikirləri ilə ciddi bənzərlik təşkil etməkdədir.

Platon ideyalar nəzəriyyəsinə və bu nəzəriyyənin arxasındakı presokratik fəlsəfi fikirləri daha yaxşı izah etmək üçün onun mağara alleqoriyasına baxmaq olduqca əhəmiyyətlidir. Burada Platon içərisində üç nəfərin olduğu bir mağara təsvir edir. Həmin üç nəfər bir-birinə zəncirlənmiş şəkildə

mağaranın divarına baxır və arxalarında isə bir alov yanır. Yanan alov arxadan keçən heyvanların, quşların və orada olan ağacların kölgələrini mağaranın divarına salır. Burada olan üç şəxs gördükləri kölgələri gerçək hesab edir. Ancaq bir gün mağaradakılardan birini çıxarıb əsl dünyanı göstərirlər və o şəxs gördüklərinin sadəcə gerçəyin kölgəsi olduğunu dərk edir. Burada divarda əks olunan kölgələr görünən dünyanı, mağaranın xarici isə ideyalar aləmini təmsil edir. Mağara alleqoriyasındakı görünən dünya Heraklitin, gerçək dünya isə Parmenidin fəlsəfi düşüncələrindən dərin izlər daşımaqdadır. Buradan da aydın olur ki, Platonun əsas fəlsəfi konsepsiyasının arxasında olan fəlsəfi təməl presokratik filosoflardan gəlməkdədir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Arslan, A. 2006. İlkçağ Felsefe Tarihi. Cilt 2. İstanbul bilgi üniversitesi yayınları

DEKARTIN DUALİZM FƏLSƏFƏSİ VƏ TANRININ MÖVCUDLUĞU

Abduyeva Şahnaz Yusif qızı, Azərbaycan Universiteti, Humanitar və sosial elmlər fakültəsinin tələbəsi, Fəlsəfə bölməsi

Elmi rəhbər – fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru Elçin Abbas oğlu Həsənli

Rene Dekart 1596-cı ildə Fransada anadan olmuşdur. O, yeni dövr fəlsəfənin banilərindən biri hesab olunması ilə yanaşı, həm də rəşionalizmin əsas nümayəndələrindən biridir. Dekart fəlsəfədə şübhə metodunu tətbiq edərək biliklərin əsasını yenidən qurmağa çalışmışdır. Onun fəlsəfəsi əsasən insanın mahiyyəti düşüncə və varlıq problemlərinə yönəlmişdir.

Dekart fəlsəfəsində əsas anlayışlardan biri dualizmdir. Dualizmə görə, kainat iki əsas substansiyadan ibarətdir: düşünən substansiya (ruh) və uzanan substansiya (bədən). Ruh qeyri-maddi olub düşünmə qabiliyyətinə malikdir, bədən isə maddidir və fiziki qanunlara tabedir.

Dekarta görə, ruh və bədən bir-birindən fərqli mahiyyətlərə malikdir. Ruh bölünməz və qeyri-maddidir, bədən isə bölünə bilən maddi varlıq kimi mövcuddur. Bu yanaşma sonradan zəhin-bədən probleminin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Dekart Tanrının mövcudluğunu da fəlsəfi şəkildə sübut etməyə çalışmışdır. Onun birinci isbatı ideya arqumentinə əsaslanır. Dekarta görə, insanın zəhnində “mükəmməl varlıq” ideyası mövcuddur və bu ideya yalnız həqiqətən mövcud olan mükəmməl varlıq-yəni, Tanrı tərəfindən verilə bilər. O, yazır ki, “Məndə olan mükəmməllik ideyası məndən daha kamil bir varlıqdan gəlməlidir.”

İkinci isbat ontoloji arqumentdir. Bu arqumentə görə, Tanrı ən mükəmməl varlıqdır və mükəmməlliyə mövcudluqda daxildir. Əgər Tanrı mövcud olmasaydı, o zaman mükəmməl olmazdı. Deməli, Tanrı mövcuddur. Bu fikir Dekartın rəşional düşüncə ssistemində mühüm yer tutur.

Üçüncü isbat isə səbəb-nəticə əlaqəsinə əsaslanır. Dekart hesab edirdi ki, hər bir ideyanın səbəbi olmalıdır və bu səbəb həmin ideyadan daha az mükəmməl ola bilməz. İnsan isə qeyri-kamil varlıqdır, buna görə də mükəmməl varlıq ideyasını özü yarada bilməz. Bu ideyanın mənbəyi yalnız Tanrı ola bilər.

Dekartın bu fikirləri fəlsəfədə böyük təsir yaratmışdır. Onun dualizm nəzəriyyəsi və Tanrının mövcudluğuna dair isbatları sonrakı filosoflar tərəfindən müzakirə və tənqid olunmuşdur. Bu ideyalar müasir fəlsəfi düşüncənin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Dekartın fəlsəfi insanın həm maddi, həm də mənəvi tərəflərini izah etməyə çalışır. Onun dualizm nəzəriyyəsi və Tanrıya dair süburları fəlsəfədə yeni mərhələnin başlanğıcını qoymuşdur. Bu baxımdan, Dekartın ideyaları bu gün də aktuallığını qorumaqda və fəlsəfi araşdırmalarda geniş şəkildə istifadə olunmaqdadır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Descartes, R. (2017). Principles of philosophy (J. Bennett, Ed.).

“HEYDƏR ƏLİYEVİN TÜRKİYE DOSTLUĞU”

Suden Nur Tozmaz Orxan

sudennurtozmazz@gmail.com

t.ü.f.d.dossent Şahismayıl İsmayilov Namaz ismayilovşahismayıl@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7441-3575>

Bakı Türk Anadolu liseyi IX sinif Bakı şəhəri

Tarix, Fəlsəfə

Türkdünyasının fəxri olan Heydər Əliyev zəmanəmizin yetirdiyi böyük türklərdən biri, bəlkə də, birincisidir...

Heydər Əliyev hər dövrü, hər mərhələsi məktəb olan, həqiqətən, qeyri-adi bir ömür yaşamış, yalnız mənsub olduğu Azərbaycan xalqının, Türk xalqlarının deyil, ümumən dünya xalqlarının təsəvvüründə özünün mükəmməl obrazını, aydın cizgiləri ilə seçilən möhtəşəm portretini yaratmışdır.

...Heydər Əliyevdə türkçülük duyğuları gənc yaşlarında orta məktəb şagirdi ikən oyanmışdı. O zaman türkçülüğü, əsasən, Türkiyəyə yeganə müstəqil türk dövlətinə maraq müəyyən edirdi.

Böyük türkçü sonralar xatırlayırdı ki, çocuk ikən, gənc yaşlarımda Türkiyəyə böyük hörmətim, məhəbbətim var idi...

...Biz Türkiyə ilə Azərbaycan arasında həyat körpüsünü, ümid körpüsünü yaradanda da mən bu hissiyatları yaşadım.[1,s.10,12,13]

Türkiyə ilə münasibətlərin keyfiyyətə yeni mərhələyə keçməsi də Heydər Əliyevin xarici siyasətinin uğurlarındandır. Bu siyasətin mahiyyəti onun dillər əzbərinə çevrilmiş “İki dövlət, bir millət” formulunda öz əksini tapmışdır. Bu gün Türkiyə Azərbaycanın ən etibarlı siyasi müttəfiqi, bərabər hüquqlu iqtisadi tərəf-müqabilidir.[2,s.39]

Hörmətli Heydər Əliyev dostumdur, qardaşımdır, Azərbaycan Respublikasının Prezidentidir. Onunla uzun zamandır ki, tanışıq. Ona böyük sevgim, hörmət və ehtiramım vardır. Bunun kökündə onun insani xüsusiyyətləri, Azərbaycan millətinə, xalqına xidmətləri, Azərbaycan dövləti müstəqilliyi naminə gördüyü işlər durur. Mənim tanıdığım Heydər Əliyev Azərbaycan vətənpərvəridir. O, böyük türk topluluğunun keçmişini, gələcəyini çox yaxşı bilir. Yaxşı bilir ki, bu topluluğun içindəki hər müstəqil dövlət bir qardaşdır. Millət birdir, dövlətlər ayrı-ayrıdır. Türkiyə və Azərbaycan xalqları qardaş millətdir. Biz bu bir millətin iki dost və qardaş dövlətləriyik. (Süleyman Demirel)[3,s.]

ƏDƏBİYYAT

1. “Heydər Əliyev və Şərq Türk Dünyası”, VI kitab Çarşoğlu 2006. [s.10,12,13]
2. Əsrlərə Bərabər illər 1969-1999 Faktlar və Rəqəmlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Katibliyi. [s.39]
3. Dünyaı Heyran Qoyan İnsan Bakı, Azər nəşr, 2004, 376 səh.

“HEYDƏR ƏLİYEV SİYASİ LİDER”

Fərqanə Tozmaz Sərdar qızı

Regionşünashq Almaniya R.209.2 farganatozmaz@gmail.com

Bakı Slavyan Universiteti. Bakı şəhəri. Tarix, Fəlsəfə

t.ü.f.d.dossent Şahismayıl İsmayilov Namaz ismayilovşahismayıl@gmail.com

Azərbaycan xalqının tarixində, tarix yaradan şəxsiyyətlər kifayət qədərdir. Xalqımızın XX əsrdə meydana çıxardığı belə görkəmli şəxsiyyət ümummilli lider Heydər Əliyevdir. [1,s.4]

Əliyev şəxsiyyəti öyrənilməmiş dünyadır! Bu nadir dünyanın siyasət aləmini bitib-tükənməyən, sahilləri görünməyən ümmana bənzətmək olar. Misilsiz dövlət xadimi kimi ən nadir, ən mürəkkəb hətta, çıxılmaz hesab olunan vəziyyətlərdən Vətən üçün, dogma xalqımdan ötrü heç kəsin gözləmədiyi ən yaxşı çıxış yolu tapmaq bacarığı Allahın ona bəxş etdiyi vergidir. Bütün bunlar bir keyfiyyət altında birləşir: Heydər Əliyev BÖYÜK AZƏRBAYCANLIDIR. Azərbaycan xalqının, Azərbaycan torpağının misilsiz təəssübkeşidir. Bu nadir keyfiyyət Heydər Əliyev fəaliyyətinin bütün dövrləri üçün səciyyəvidir. [5,s.103-104]

“Heydər Əliyev haqqında keçmiş zamanda danışmaq çətindir”. Bu həqiqətən belədir. Çünki Heydər Əliyev təkcə Azərbaycanın ən yeni tarixinin son qərinasında deyil, hən də keçmiş SSRİ-nin tarixinin müəyyən bir dövründə silinməz iz qoymuş ən görkəmli şəxsiyyətdir. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının son onillik tarixi isə bilavasitə onun adı ilə bağlıdır. Eyni zamanda, Heydər Əliyev zamanımızın diplomatiya tarixində ən görkəmli simalardan biri kimi tanınmışdır. Ona görə də otuz ildən artıq bir dövrdə siyasi hakimiyyətin zirvəsində olan Heydər Əliyevi xalqımızın milli sərvəti, Azərbaycanın bəxtinə düşmüş Tanrı payı adlandıranlar, Corc Vaşinqton, Franklen Ruzvelt, Uinston Çorçil, Şarl De Qol, Konrat Adenauer kimi siyasətçilər və dövlət xadimləri ilə müqayisə edərək, onun hələ sağlığında canlı çevrildiyini deyənlər heç də yanılmırlar.[3,s.3]

“Xarici siyasətimiz sülhsevər siyasətdir. Azərbaycanın daha geniş tanınmasına xidmət edir. Xarici siyasət ilk növbədə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini təmin etməyə yönəlməlidir. Əsas vəzifəmiz dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabər hüquqlu, qarşılıqlı surətdə faydalı əlaqələr yaratmaq və inkişaf etdirməkdən, bu əlaqələrdən həm Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq mövqelərini möhkəmləndirmək üçün, həm də respublikanın iqtisadiyyatını, elmini, mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir”. Məhz bu vəzifələr Heydər Əliyevin prezidentlik fəaliyyəti dövründə Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətinin əsasını təşkil etmişdir. [4s.38] O, realist bir insan olaraq hadisələrə pragmatik yanaşırdı, tarixi şəraitdən düzgün baş çıxarırdı, ölkənin taleyi üçün uğurlu qərarlar qəbul edirdi. Siyasətçi üçün lazım olan keyfiyyətlərlə yanaşı, onda idarəetmə keyfiyyətləri, dövlətçilik təcrübəsi ən yüksək səviyyədə idi. [2,s.25]

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan qəzeti. 9 may 2018
2. Axundova E. H. Əliyev Şəxsiyyət və Zaman II hissə Bakı "Ozan", 2007, 784s
3. Dünyanı Heyran Qoyan İnsan Bakı, Azər nəşr, 2004, 376s
4. Əsrlərə Bərabər İllər 1969-1999 Faktlar və Rəqəmlər. Prezidentin katibliyi
5. Yaqub Mahmudov. Azərbaycan tarixində H.Əliyev Şəxsiyyəti "Təhsil" nəşriyyatı Bakı 2002

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN BÖYÜK BRİTANİYAYA SƏFƏRLƏRİ VƏ BUNUN AZƏRBAYCANIN XARİCİ SİYASƏTİNDƏ ROLU (1993-2003-cü illər)

Hüseynli Mirkəlam Səyavuş oğlu, qrup 264b, BMR, Tarix

Elmi rəhbər: t.e.d., prof. Kazımbəyli İbrahim Feyzulla oğlu

Azərbaycan Dillər Universiteti

Azərbaycan və Böyük Britaniya arasında diplomatik münasibətlər 1992-ci il 11 mart tarixindən qurulmuşdur. Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə etməsindən sonra xarici siyasətin əsas istiqamətlərindən biri Qərb dövlətləri ilə, xüsusilə Böyük Britaniya ilə münasibətlərin inkişaf

etdirilməsi olmuşdur. Bu baxımdan Ümummilli lider Heydər Əliyevin Böyük Britaniyaya rəsmi və işgüzar səfərləri Azərbaycan–Britaniya əlaqələrinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Heydər Əliyevin Böyük Britaniya ilə əlaqələri 1994-cü ildə “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması çərçivəsində danışıqlar gedişində intensivləşir. Bu dövrdə Britaniyanın BP şirkəti Azərbaycanın neft sektorunun əsas tərəfdaşlarından birinə çevrildi. 1995-ci ildə Heydər Əliyevin Londona işgüzar səfəri zamanı Britaniya iş adamları və enerji şirkətləri ilə görüşlər keçirilmişdi. Bu səfərin əsas nəticələri BP və digər Britaniya şirkətləri ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsi, Azərbaycan neft sektoruna xarici investisiyaların cəlb olunması və ikitərəfli iqtisadi əlaqələrin institusional əsaslarının qoyulması məsələləri olmuşdur.

1998-ci ildə Heydər Əliyevin Böyük Britaniyaya rəsmi səfəri Azərbaycan–Britaniya münasibətlərində yeni mərhələ yaratdı. Bu səfər çərçivəsində Böyük Britaniyanın baş naziri Toni Bler ilə görüş keçirildi.

Səfər zamanı enerji sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsi barədə razılıq əldə olunmuş, Britaniya investisiyalarının Azərbaycanın neft-qaz sektoruna yönəldilməsi və diplomatik əlaqələrin möhkəmləndirilməsi məsələləri müzakirə olunmuşdur.

1998-ci ildə Heydər Əliyevin Böyük Britaniyaya rəsmi səfəri zamanı onun Kraliça II Yelizaveta ilə görüşü Azərbaycan–Britaniya münasibətlərinin siyasi baxımdan yüksək səviyyəyə çatdığını nümayiş etdirmişdir. Bu görüş Londonun ənənəvi diplomatik protokoluna uyğun olaraq təşkil olunmuş və Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi beynəlxalq nüfuzunun artmasının göstəricisi kimi qiymətləndirilmişdir.

Görüş zamanı tərəflər arasında birbaşa siyasi müqavilələr imzalanmasa da, bu hadisə ikitərəfli münasibətlərin inkişafı üçün mühüm diplomatik zəmin yaratmışdır.

“Böyük Britaniya şirkətlərinin Azərbaycanda geniş fəaliyyət göstərməsi üçün yaradılan şəraitə görə Azərbaycan Prezidentinə minnətdarlığını bildirən əlahəzrət kraliça iki ölkə arasında bütün sahələrdə, xüsusən, elm, mədəniyyət, təhsil sahəsindəki əlaqələrin inkişaf etdirilməsinin böyük əhəmiyyət daşıdığını vurğulamışdır”. [1, 187]

Görüşün Bükinqem sarayında keçirilməsi Ümummilli lider Heydər Əliyev şəxsiyyətinə və onun rəhbərlik etdiyi Azərbaycan dövlətinə olan münasibətin, ehtiramın göstəricisi hesab oluna bilər. Tədqiqatçılar qeyd edir ki, bu səfərdən sonra Böyük Britaniya Azərbaycanın əsas iqtisadi tərəfdaşlarından birinə çevrilmişdir [3].

2000–2002-ci illərdə Heydər Əliyevin Böyük Britaniya ilə əlaqələri daha çox enerji layihələri kontekstində inkişaf etmişdir. Londona səfərlər və beynəlxalq tədbirlər çərçivəsində keçirilən görüşlər Bakı–Tbilisi–Ceyhan (BTC) neft kəməri layihəsinin reallaşmasına siyasi dəstəyin təmin edilməsinə yönəlmişdir.

Beləliklə, Heydər Əliyevin Böyük Britaniyaya səfərləri Azərbaycan xarici siyasətində mühüm rol oynamışdır. Bu səfərlər nəticəsində Azərbaycan–Britaniya iqtisadi və siyasi əlaqələri möhkəmlənmiş, enerji sahəsində strateji tərəfdaşlıq formalaşmış, Azərbaycan beynəlxalq enerji sistemində mühüm mövqe tutmuşdur.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan – Böyük Britaniya: əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq (1991-2001) Bakı, Azərbaycan- Böyük Britaniya gənclər cəmiyyəti, 2001
2. Azərbaycan tarixi (1941-2002-ci illər) VII cild, Yeddi cildə. Bakı: Elm, 2008
3. Həsənlı, C. Azərbaycanın xarici siyasəti (1918–1920 və müasir dövrə baxış). Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 201

HUMAN WELL-BEING IN PHILOSOPHICAL HUMANISM

Aliyeva Zeynab Shirzad

Regional Studies of America (training in English), 168i zaliyeva0320@gmail.com

Ph.D., Assoc. Prof. Garayeva Gunel Aliniyaz

Azerbaijan University of Languages, Baku

Introduction

The relevance of this topic lies in the fact that technological progress, social pressure, and globalization processes significantly impact human life. On the one hand, they strengthen the interconnectedness of society, but on the other, they give rise to social problems. In these circumstances, the question of human well-being arises, as well as the need to rethink our approach to life. Philosophical humanism can then be seen as one approach to understanding these problems, emphasizing the individual, their dignity and social development. [2.səh.29-34]

Historical foundations of philosophical humanism

Philosophical humanism emerged during the Renaissance, when humanity changed its worldview and role in the world. Giovanni Pico della Mirandola made a significant contribution. He emphasized the individual's ability to shape their own nature, to be not only free but also responsible for their own lives. Another important figure is Francesco Petrarch, who demonstrated that humans are not simply part of society but an internal personality. Their ideas demonstrate how humans gradually became the central focus of philosophical reflection. [1.səh.3-9] [3.səh.3-10]

The relationship between humanism and human well-being

By promoting values such as personal development, social justice, and human rights, philosophical humanism promotes human well-being. It emphasizes that well-being is impossible without equality and respect for others. Unfortunately, in modern society, individual success alone is insufficient to achieve self-realization without social integration. This raises an important question: can a person be truly happy without society? [2.səh.47-52] [4.səh.1-25]

Criticism and problems

While philosophical humanism affirms human freedom and dignity, it ignores the real social complexities of human nature. For example, an excessive emphasis on individualism leads to an underestimation of collective responsibility. Humanism is also often criticized for its tendency to ignore the spiritual aspects of human existence, limiting itself to a rationalistic approach. As a result, philosophical humanism presents itself as an ideal that requires critical rethinking. [5.səh.26-40]

Conclusion

The main question of this dissertation can be answered as follows: well-being is achieved through a balance of reason, freedom, and responsibility. This refers not only to personal happiness but also to responsibility to society. Thus, human well-being in philosophical humanism is formed by individual freedom and social responsibility. [2.səh.29-34] [1.səh.7-9] [4.səh.20-25]

References:

1. Pico della Mirandola, Giovanni. Oration on the Dignity of Man. 1486..
2. Sartre J.-P. Existentialism Is a Humanism.
3. Petrarch, Francesco. Humanistic Letters
4. Fromm Erich. The Art of Being. Continuum, 1994.
5. An Essay on Man

ÇİNDƏ VƏ AZƏRBAYCANDA GƏNCLƏR SİYASƏTİ

Esmira Əsgərova, qrup:381, bölmə:tarix

Fakültə:Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq(Çin)

e-poçt:easkd19@gmail.com

Elmi rəhbər: Şərq ölkələri üzrə regionşünaslıq kafedrasının baş müəllimi Fidan Ələsgərova.

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Çin Xalq Respublikasının Dövlət Şurasının İnformasiya İdarəsi tərəfindən 21 aprel 2022-ci ildə dərc edilmiş "Çinin Yeni Dövründə Gəncliyi" adlı sənəd imzalanmışdır. Sənəddə Si Cinpinin Yeni Dövr üçün Çin Xüsusiyyətləri ilə Sosializm Düşüncəsi hərtərəfli tətbiq olunur və Çin gənclərinin son 100 ildə milli dirçəliş uğrunda Partiyanın rəhbərliyi altında yorulmadan mübarizə apardıqları yol nəzərdən keçirilir. Burada Si Cinpinin rəhbərliyi altında 18-ci ÇKP Milli Qurultayından bəri gənclərin inkişafına göstərdiyi qayğı və diqqət təqdim olunur, Çinin gənclərin inkişafını təşviq etmək üçün həyata keçirdiyi siyasət və tədbirlər təsvir olunur, yeni dövrdə Çin gənclərinin uğurları və yeni dövrdə Çin gənclərinin mədəni baxışları nümayiş etdirilir. Dünya gənclərini bəşəriyyət üçün ortaq gələcəyi olan bir cəmiyyətin qurulmasına və daha yaxşı bir dünya yaratmağa birgə öz güclərini sərf etməyə çağıran bir təşəbbüs irəli sürülür. Müasir və müstəqil Azərbaycanda gənclər siyasətinin təməli Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Ulu Öndər 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra xalqın tələbi və təkidi ilə gənc nəsə diqqət yetirilməsi dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmiş və imzalanmış bir çox sənədlər gənclər siyasətinin məqsədlərini, prinsiplərini və istiqamətlərini, eləcə də onun təşkilatı və hüquqi əsaslarını müəyyən etmişdir. Cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən bu siyasətin uğurla davam etdirilməsinin nəticəsi olaraq, bu gün Azərbaycan gəncləri ölkənin bütün sahələrində fəal iştirak edirlər. Qəbul edilmiş 20-dən çox qanun, strategiya, dövlət proqramı və digər normativ-hüquqi aktlar gənc nəsə dövlət qayğısının göstərilməsini əhatə edir. Ölkəmizdə gənclər üçün Prezident Mükafatı təsis edilmiş, 2007-ci il "Gənclər ili" elan edildi. E. Gənclər Fondu, "Gənclər Evi" sosial xidmət müəssisələri şəbəkəsi yaradılmış, gəncləri beynəlxalq tədbirlərdə təmsil etmək və onların ideya və təşəbbüslərini dəstəkləmək üçün dövlət dəstəyi mexanizmləri formalaşdırılmışdır. Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası (AHİK) da öz səlahiyyətləri daxilində gənclər siyasətini fəal şəkildə dəstəkləyir, onların sosial müdafiəsini gücləndirmək, və potensiallarını inkişaf etdirmək üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirir. Beləliklə hər iki ölkədə gənclər dövlətin strateji resursu kimi qəbul olunur və bu istiqamətdə müxtəlif proqramlar və layihələr həyata keçirilir. Bu siyasətlərin ortaq məqsədi savadlı, fəal və məsuliyyətli gənclər formalaşdırmaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev və Azərbaycanda dövlət gənclər siyasəti. Bakı: Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyi, 2007.
2. Azərbaycan Respublikasında dövlət gənclər siyasəti. Bakı: Elm nəşriyyatı, 2015.
3. Abbasov Ə. Sosial siyasət. Bakı: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2012.
4. Xi Jinping. The Governance of China. Beijing: Foreign Languages Press, 2014.
5. Jacka T. Youth in China. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
6. AZƏRTAC – Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi.
7. Azərbaycan Trade Union Confederation
8. Chinas State Council Information Office

ПРОБЛЕМА ОДИНОЧЕСТВА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ.

Гусейнова Етар Бахруз. Факультет филологии, группа В24-257(г), почта: itezuzoe@gmail.com , тезис по философии.

**Научный руководитель: Fəl.f.d., dosent Şükufə Barat qızı Cabarova
Азербайджанский университет языков.**

Первые вопросы об одиночестве поднимались еще античными философами. Например, Аристотель писал: «Кто бы ни находил наслаждение в одиночестве, тот либо дикий зверь, либо Бог» [3, Аристотель]. Традиционно на одиночество было три взгляда. Первое, представление об одиноком бытии как о проклятии. Второе, представлением об одиночестве как привилегии «просветленного» человека — мага, жреца. И третье, если одиночество служит как личностное удовольствие, то его можно воспринимать как преступление против природы, где существование в одиночестве равно смерти [3, истоки мысли]. Ведь одиночество не первично для человека, потому что для продолжения рода как минимум требуется пара. Одинокое животное в природе обречено на смерть.

Что же насчёт современного общества?

Технический прогресс стер нужду в физическом контакте, однако люди могут общаться онлайн, разве не так? Не смотря на развитие способов связи между людьми таких, как социальные сети, мессенджеры и новые гаджеты, все это создаёт лишь иллюзию общения. На самом деле же в современном обществе большинство людей одиноки. Например, если взять человека среднего возраста, со стороны может показаться, что у него все хорошо, особенно при наличии семьи и карьеры, однако в большинстве случаев он страдает от одиночества. В современных семьях отсутствует глубокая эмоциональная связь [1. Рейчел]. Люди могут сидеть за одним столом, но при этом будут увлечены листанием ленты, чтением новостей или играми. Причинами одиночества в современном мире являются также урбанизация, ослабление института семьи и культ индивидуализма.

Мы часто можем заметить одиноких людей в больших городах. Думаю причинами этого является образ жизни, в то время как в деревне все спокойно и тихо, и все друг друга знают, в городах полно шума, люди куда-то торопятся, везде спешка и суета. И скорее всего из-за такого движения вокруг, а также таких тенденций как «саморазвитие в изоляции» или «успешный успех» в социальных сетях, современные люди боятся потерять свое время на что-то лишнее, включая и общение. Также современная молодежь не хочет тратить время на поиски партнёров и построение семьи.

Такую тенденцию также называют «эпидемией 21 века» [4, урбанизация]. Исследования показывают, что одиночество опасно. Частое чувство одиночества, спровоцированное изоляцией, негативно влияет на мозг, ухудшая память и способность решать проблемы, также повышается риск депрессии, болезней сердца и деменции.

Конечно же в том чтобы сохранять и развивать свою индивидуальность нет ничего плохого, однако нужно соблюдать баланс. Ведь человек ничто без общества, как и общество без него.

Источники:

1. Understanding Social Media's Impact on Family Life: <https://betweenusparents.com/understanding-social-medias-impact-on-family-life/#:~:text=Less%20Face%2Dto%2DFace%20Time,pay%20attention%20to%20their%20kids>.
2. Культура индивидуализма и эпидемия одиночества у студентов: <https://share.google/ZkY0OxK184Ml0loou>
3. Одиночество в современном мире: <https://share.google/XWmDDacTd6kFrw2Ux>
4. Урбанизация и одиночество : <https://www.vestnik-isras.ru/article/897>

QAZAXISTAN RESPUBLİKASININ XX ƏSRİN SONU XXI ƏSRİN ƏVVƏLİ ENERJİ SİYASƏTİ

Allahyarova Bilqeyis Alı

Elmi rəhbər: T.F.D. dosent Qasimov Emil Abgül

Qrup: 293A. BMR

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəlləri Qazaxıstan Respublikası üçün həm iqtisadi, həm də siyasi baxımdan yeni bir dönüş mərhələsi hesab edilmişdir. 1991-ci ildə müstəqilliyini əldə etdikdən sonra ölkə qarşısında duran ən əsaslı məsələlərdən biri bunlar idi: Zəngin təbii ehtiyatların və enerji resurslarının düzgün idarə olunması, həmin sahədə səmərəli və düzgün müstəqil siyasətin formalaşdırılması proseslərinin məqsədəuyğun həyata keçirilməsi [1,s.45]. XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərində Qazaxıstanın ən strateji fəaliyyət sahəsi neft və qaz istehsalı sahəsi olmuşdur. Ölkə Xəzər dənizinin zəngin karbohidrogen yataqlarını öz iqtisadi inkişafına çevirmək üçün xarici investisiyaları özünə cəlb etmişdir. Bu sahədə Neft yataqları üzrə aparılan genişmiqyaslı layihələr onu göstərir ki, bu sahədə yerli sənaye potensialı gücləndirilmiş və ixracat üçün əsas gəlir mənbəyinə çevrilmişdir [2.s.102]. Qazaxıstanın enerji siyasətinin əsas prinsipi enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsindən ibarətdir. Eyni zamanda qonşu ölkələrlə enerji kəmərlərinin fəaliyyəti sahəsində əməkdaşlıq etməklə enerji tranziti üçün strateji rol oynamışdır [3.s.67]. XXI əsrin ikinci onilliyində Qazaxıstan yaşıl enerji siyasətinə xüsusi diqqət etmişdir. Bərpa olunan enerji mənbələrinə keçid planları xüsusi olaraq hazırlanmış və uzunmüddətli inkişaf strategiyası əsasında təsdiqlənmişdir.[4.s.156].Bu strategiya yeni inkişaf mərhələlərinə yol açmışdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyeva S. — Bərpa olunan enerji və milli strategiya, Bakı: Enerji Mərkəzi, 2021.
2. Hüseynov R. — Enerji resursları və regional təhlükəsizlik, Bakı: Təhsil nəşriyyatı, 2017.
3. Kamalov V. — Resurs iqtisadiyyatı və sosial inkişaf, Bakı: İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2019.
4. Məmmədov Ə. — Dünya enerjisi və enerji siyasəti, Bakı: Elm nəşriyyatı, 2018.

HEYDƏR ƏLİYEVİN GƏNCLƏR SİYASƏTİNİN MÜASİR AZƏRBAYCAN GƏNCLİYİNƏ TƏSİRİ

MEHRƏLİYEVƏ XƏDİCƏ EMİN QIZI

Sağlamlıq və menecment fakültəsi

Pedaqogika və Psixologiya bölməsi

315A1 qrupu, I kurs tələbəsi

e-poçt: mexraliyeva.xadidja18.08@gmail.com

Elmi rəhbər: X.R.Abasova

Azərbaycan İdman Akademiyası, Bakı şəhəri

Hər bir millətin taleyi onun gənc nəslinin çiynlərində yüksəlir. Müstəqilliyin qorunması, dövlətçilik ideallarının gələcəyə daşınması yalnız bilikli deyil, həm də sarsılmaz vətənpərvərlik ruhuna malik gəncliyin varlığı ilə mümkündür. Müasir müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin dövlətçilik fəlsəfəsində gənclər millətin döyünən ürəyi, gələcəyin sarsılmaz təməli idi. Onun müəyyən etdiyi strateji xətt gənclərimizin həm bir fərd, həm də kamil Azərbaycan vətəndaşı kimi formalaşmasında və müasir gəncliyin simasının müəyyən edilməsində həlledici təsirə malik olmuşdur [6].

Heydər Əliyevin 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışı gənclərin həyatında yeni bir intibah dövrünün başlanğıcı oldu. Bu dövrdə həyata keçirilən siyasət müasir Azərbaycan gəncliyinin inkişafına və formalaşmasına mühüm təsir göstərdi. Ölkənin ən çətin anlarında gənclərə olan inamını hər platformada ifadə edən Ulu Öndər 1993-cü ilin payızında gənclərlə görüşərkən demişdir: “Hər bir xalqın, hər bir millətin gəncləri onun həm bu günüdür, həm də sabahıdır, ümididir” [4, s.112]. Bu sözlər sadəcə bir kəlam deyil, gənc nəsə olan sonsuz etimadın və dövlətin onlara açdığı qucağın rəmzi idi.

Müstəqilliyin ilk illərinin fırtınalı ictimai-siyasi hadisələri gənclərin mənəvi və psixoloji sarsıntılar yaşamasına səbəb olmuşdu. Bu boşluğu doldurmaq üçün Ulu Öndər 1994-cü ildə Gənclər və İdman Nazirliyini təsis edərək gənclərlə işi dövlət siyasətinin mərkəzinə gətirdi [2]. 1996-cı ildə keçirilən ilk Forum və 2 fevralın Gənclər Günü kimi tarixə düşməsi, Azərbaycan gəncinə verilən yüksək dəyərin təzahürüdür [3]. Heydər Əliyev gənclərin bütövlüyünü hər şeydən üstün tutaraq vurğulayırdı: “Bizim bugünkü gəncliyimiz sağlam düşüncəli, vətənpərvər gənclikdir... Gənclərimiz mükəmməl təhsil almalı, həyatı dərinlən öyrənməli, dünyada gedən prosesləri bilməlidir. Lazımi fəaliyyət göstərərək öz xalqına, dövlətinə xidmət etməlidir” [5, s.24].

Ulu Öndər tərəfindən əsas qoyulan “XXI əsr gənclərin əsridir” fəlsəfəsi bu gün Prezident İlham Əliyev tərəfindən böyük əzmlə davam etdirilir. 2005-ci ildə qəbul edilən “Azərbaycan gəncliyi Dövlət Proqramı” və həyata keçirilən genişmiqyaslı islahatlar gənc nəsəlin potensialını ən ali zirvələrə daşımışdır [1, s.14]. Bu strateji xəttin davamı kimi 2007-ci ilin “Gənclər ili” elan olunması gənclərin inkişafına dövlət səviyyəsində verilən önəmin növbəti nümunəsi idi. Bu diqqət nəticəsində gənclərimiz cəmiyyət həyatında sosial-psixoloji cəhətdən daha fəal iştirak etməyə başladılar. Xüsusilə gənclərin fiziki sağlamlığının qorunması və idman sahəsində qazanılan nailiyyətlər sağlam nəsəlin yetişdirilməsi prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

Bu gün Azərbaycan gəncliyi ölkənin ictimai-siyasi və sosial həyatında dövlətin aparıcı qüvvəsi kimi çıxış edir. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən gənclər siyasəti Ulu Öndərin müəyyən etdiyi strateji xəttin innovativ mərhələsini təşkil edir [3]. Xüsusilə 44 günlük Vətən müharibəsi zamanı nümayiş etdirilən sarsılmaz qəhrəmanlıq və milli ruh, məhz Heydər Əliyev məktəbinin və onun uzaqgörən gənclər siyasətinin ən parlaq tarixi nəticəsidir. Vətən uğrunda canından keçən gənc nəsəil sübut etdi ki, Ulu Öndərin “müstəqilliyimiz əbədidir” fəlsəfəsi gənclərin şüurunda və qəlbində silinməz iz qoymuşdur.

Beləliklə, Heydər Əliyevin gənclər siyasəti sadəcə hüquqi sənədlər toplusu deyil, bir millətin özünü təsdiq və intibah yoludur. Ulu Öndərin uzaqgörənliklə əkdüyü dövlətçilik toxumları bu gün müasir Azərbaycan gəncliyinin timsalında özünün ən parlaq bəhrəsini verir. Bu siyasətin müasir gəncliyə ən böyük təsiri – sarsılmaz milli ruh, yüksək intellekt və yenilməz vətənpərvərlikdir. Bu günün gənci təkcə bilik sahibi deyil, həm də öz dövlətinin rəqabətə davamlı gücü və sarsılmaz qalasıdır. Azərbaycan gəncliyi, o cümlədən hər bir gənc vətəndaş fəxr edir ki, məhz Ümummilli Liderin qurduğu müstəqil Azərbaycanın vətəndaşıdır. Bu irsədən güc alan və Zəfər ruhu ilə yetişən müasir gəncliyimiz dövlətimizin qüdrətini gələcək zirvələrə daşıyacaq, müstəqilliyimizi əbədi, dönməz və sarsılmaz edəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında dövlət gənclər siyasəti haqqında sənədlər. Bakı, 2005.
2. Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyi – <https://www.mys.gov.az>
3. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin rəsmi internet sahifəsi – <https://president.az>
4. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı: Azər nəşr, 1997.
5. Hacıyev R.B. Azərbaycan gəncliyinin himayədarı: Heydər Əliyevin gənclər siyasəti. Bakı: Aspoliqraf, 2014.

6. Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan gəncliyi. Bakı: "QAPP-POLİQRAF", 2003. (Azərbaycan Milli Kitabxanasının elektron resursu: <https://anl.az>)

SIYASI SABİTLİYİN TƏMİN OLUNMASI VƏ İQTİSADI SAHƏNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Məmmədova Mələy Fəxrəddin

Fakültə: İngilis-Fransız

Elmi rəhbər: t.ü.f.d.dos.Şahismayıl İsmayilov

E-mail: meylemmemmedov.1@gmail.com

Azərbaycan Dillər Universiteti

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkə bir sıra ciddi çətinliklərlə üzləşdi. Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıdaraq sabitliyi bərpa etdi və ölkənin inkişafında mühüm rol oynadı. Onun rəhbərliyi ilə dövlət idarəçiliyi gücləndirilmiş və inkişafın əsas istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Dövlət quruculuğu və siyasi sabitlik

Heydər Əliyevin əsas uğurlarından biri ölkədə sabitliyi təmin etməsi oldu. Həmin dövrdə dövlət qurumları daha sistemli fəaliyyət göstərməyə başladı. Konstitusiyanın qəbul edilməsi ilə hüquqi əsaslar möhkəmləndirildi və idarəetmə daha səmərəli hala gəldi. Bu isə ümumi inkişaf üçün vacib rol oynadı.

İqtisadi inkişaf və enerji strategiyası

Azərbaycanın iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayan amillərdən biri enerji siyasətidir. 1994-cü ildə imzalanmış Əsrin müqaviləsi ölkəyə xarici investisiyaların cəlb olunmasına və neft sektorunun inkişafına şərait

yaratmışdır. Bu strategiya nəticəsində iqtisadi artım təmin olunmuş və ölkənin beynəlxalq iqtisadi mövqeyi güclənmişdir.

Sosial siyasət və insan kapitalı

Dayanıqlı inkişafın əsas istiqamətlərindən biri sosial sahənin inkişafıdır. Təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi, gənclər siyasətinin gücləndirilməsi və sosial rifahın artırılması istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Bu tədbirlər insan kapitalının inkişafına və cəmiyyətin ümumi rifah səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olmuşdur.

Xarici siyasət və beynəlxalq əməkdaşlıq

Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi xarici siyasət Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə yönəlmişdir. Ölkə müxtəlif beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq etmiş və regional layihələrdə fəal iştirak etmişdir. Bu siyasət Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasını sürətləndirmişdir.

Beləliklə, Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi inkişaf strategiyası Azərbaycanın müasir inkişaf modelinin əsasını təşkil edir. Bu model siyasi sabitlik, iqtisadi inkişaf və sosial rifahın qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanır və bu gün də aktuallığını qoruyur.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2003
2. Azərbaycan tarixi (XX-XXI əsrlər). Bakı: Elm, 2010.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ONUN UĞURLU DAXİLİ SIYASƏTİ

Elmi rəhbər: t.ü.f.d dos., Şahismayıl İsmayilov

E-mail: ismayilovshahismayil@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7441-3575>

Paşayeva Könül Mais. Qrup: 114B

Fakültə: İngilis-Fransız E-mail: kpasayeva681@gmail.com

Bölmə: Tarix, Fəlsəfə

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Dayanıqlı inkişaf müasir dövrdə iqtisadi artım, sosial rifah və ekoloji tarazlığın vəhdətini təmin edən əsas konsepsiyalardan biridir. Azərbaycanda bu modelin formalaşması və tətbiqi bilavasitə ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Onun rəhbərliyi dövründə ölkədə siyasi sabitlik yaradılmış, iqtisadi inkişafın əsası qoyulmuş və uzunmüddətli inkişaf strategiyası müəyyənləşdirilmişdir.

Dayanıqlı inkişafın təmin olunması üçün ilk növbədə siyasi sabitlik mühüm şərtidir. 1993-cü ildən sonra Heydər Əliyev tərəfindən ölkədə ictimai-siyasi sabitlik bərpa edilmiş, dövlət institutları gücləndirilmişdir. Bu sabitlik iqtisadi və sosial sahələrdə davamlı inkişaf üçün zəmin yaratmışdır [1, s.18].

Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf modelinin əsas istiqamətlərindən biri enerji resurslarının səmərəli idarə olunması olmuşdur. 1994-cü ildə imzalanan “Əsrin müqaviləsi” ölkəyə xarici investisiyaların cəlb olunmasına və iqtisadiyyatın inkişafına təkan vermişdir [2, s.34]. Bu strategiya ölkənin maliyyə imkanlarını genişləndirmiş və iqtisadi müstəqilliyini gücləndirmişdir. Heydər Əliyev sosial rifahın yüksəldilməsini dayanıqlı inkişafın vacib elementi hesab edirdi. Onun siyasəti nəticəsində təhsil, səhiyyə və sosial təminat sahələrində mühüm islahatlar həyata keçirilmişdir. Bu tədbirlər insan kapitalının inkişafına və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə xidmət etmişdir [3, s.51].

Dayanıqlı inkişaf yalnız iqtisadi göstəricilərlə deyil, həm də milli-mənəvi dəyərlərin qorunması ilə ölçülür. Heydər Əliyev milli kimliyin, dilin və mədəniyyətin qorunmasına xüsusi diqqət yetirmişdir. Bu yanaşma cəmiyyətin davamlı və harmonik inkişafına töhfə vermişdir [4, s.27].

Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə mövqeyinin möhkəmləndirilməsi də dayanıqlı inkişaf modelinin mühüm tərkib hissəsidir. Ümummilli liderin həyata keçirdiyi xarici siyasət nəticəsində Azərbaycan dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiya olunmuş və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq genişlənməmişdir [5, s.63]. Nəticə etibarilə, Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş inkişaf strategiyası Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf modelinin əsasını təşkil edir. Bu model siyasi sabitlik, iqtisadi inkişaf, sosial rifah və milli dəyərlərin qorunması prinsiplərinə əsaslanaraq bu gün də uğurla davam etdirilir və ölkənin gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyən edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əhmədov, R. Azərbaycanın müasir inkişaf strategiyası. Bakı: Elm, 2016.
2. Əliyev, H. Müstəqillik və inkişaf yolu. Bakı: Azər nəşr, 2001.
3. Həsənov, A. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf modeli. Bakı: Şərq-Qərb, 2014.
4. Məmmədov, N. Milli dəyərlər və dövlət siyasəti. Bakı: Elm və Təhsil, 2017.
5. Quliyev, S. Beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycan. Bakı: Təhsil, 2015.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ONUN UĞURLU DAXİLİ SİYASƏTİ

Elmi rəhbər: t.ü.f.d dos., Şahismayıl İsmayilov E-mail: ismayilovshahismayil@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7441-3575>

Zaməddinli Lalə Vüqar. Qrup: 114B

Fakültə: İngilis-Fransız E-mail: zamdnllilale@gmail.com

Bölmə: Tarix, Fəlsəfə

Müasir dünyada dayanıqlı inkişaf yalnız iqtisadi artımla məhdudlaşmır, eyni zamanda sosial rifah, institusional sabitlik və innovativ yanaşmaların tətbiqini də əhatə edir. Azərbaycanda bu konsepsiyanın əsasının qoyulması və inkişaf etdirilməsi ümummilli lider Heydər Əliyevin fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. Onun rəhbərliyi ilə həyata keçirilən siyasət ölkənin uzunmüddətli inkişafını təmin edən fundamental prinsipləri müəyyən etmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycanın inkişaf modelini milli xüsusiyyətlərə uyğun şəkildə formalaşdırmışdır. Bu model həm beynəlxalq təcrübəni, həm də milli maraqları özündə birləşdirərək dayanıqlı inkişafın əsas istiqamətlərini müəyyən etmişdir [1, s.14].

Dayanıqlı inkişafın təmin olunması üçün iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ümummilli lider enerji sektorundan əldə olunan gəlirlərin digər sahələrin inkişafına yönəldilməsini təmin etmişdir. Bu yanaşma qeyri-neft sektorunun inkişafına və iqtisadi dayanıqlılığın artmasına səbəb olmuşdur [2, s.39]. Heydər Əliyev ölkədə infrastrukturun inkişafını prioritet istiqamət kimi müəyyən etmişdir. Nəqliyyat, enerji və kommunikasiya sahələrində həyata keçirilən layihələr ölkənin iqtisadi potensialını artırmaqla yanaşı, regionların inkişafına da müsbət təsir göstərmişdir [3, s.52].

Dayanıqlı inkişaf modelində sosial inklüzivlik mühüm yer tutur. Ümummilli lider əhalinin bütün təbəqələrinin rifahının yüksəldilməsini əsas məqsədlərdən biri kimi müəyyən etmişdir. Bu istiqamətdə həyata keçirilən sosial proqramlar cəmiyyətin sabitliyini və inkişafını təmin etmişdir [4, s.33].

Dayanıqlı inkişafın vacib komponentlərindən biri də ekoloji mühitin qorunmasıdır. Heydər Əliyev təbii resursların səmərəli istifadəsinə və ətraf mühitin mühafizəsinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Bu siyasət gələcək nəsillər üçün sağlam mühitin qorunmasına xidmət etmişdir [5, s.61]. Beləliklə, Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi inkişaf strategiyası Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf modelinin əsasını təşkil edir. Bu model innovativ yanaşmalar, sosial rifah, iqtisadi sabitlik və ekoloji tarazlıq prinsiplərinə əsaslanaraq ölkənin davamlı inkişafını təmin edir və gələcək nəsillər üçün möhkəm zəmin yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Abbasov, R. Milli inkişaf modelləri və Azərbaycan. Bakı: Elm, 2019.
2. Əliyev, H. İqtisadi islahatlar və inkişaf strategiyası. Bakı: Azərnəşr, 2003.
3. Həsənov, A. İnfrastruktur və iqtisadi inkişaf. Bakı: Şərq-Qərb, 2016.
4. Məmmədov, S. Sosial siyasət və inklüziv inkişaf. Bakı: Təhsil, 2018.
5. Quliyev, E. Ekoloji siyasət və dayanıqlı inkişaf. Bakı: Elm və Təhsil, 2020.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ONUN UĞURLU DAXİLİ SİYASƏTİ

Elmi rəhbər: t.ü.f.d dos., Şahismayıl İsmayilov E-mail: ismayilovshahismayil@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7441-3575>

Zaməddinli Lalə Vüqar . Qrup: 114B

Fakültə: İngilis-Fransız E-mail: zamdnlilale@gmail.com

Bölmə: Tarix,Fəlsəfə

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Müasir dünyada dayanıqlı inkişaf yalnız iqtisadi artımla məhdudlaşmır, eyni zamanda sosial rifah, institusional sabitlik və innovativ yanaşmaların tətbiqini də əhatə edir. Azərbaycanda bu konsepsiyanın əsasının qoyulması və inkişaf etdirilməsi ümummilli lider Heydər Əliyevin fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. Onun rəhbərliyi ilə həyata keçirilən siyasət ölkənin uzunmüddətli inkişafını təmin edən

fundamental prinsipləri müəyyən etmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycanın inkişaf modelini milli xüsusiyyətlərə uyğun şəkildə formalaşdırmışdır. Bu model həm beynəlxalq təcrübəni, həm də milli maraqları özündə birləşdirərək dayanıqlı inkişafın əsas istiqamətlərini müəyyən etmişdir [1, s.14].

Dayanıqlı inkişafın təmin olunması üçün iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ümummilli lider enerji sektorundan əldə olunan gəlirlərin digər sahələrin inkişafına yönəldilməsini təmin etmişdir. Bu yanaşma qeyri-neft sektorunun inkişafına və iqtisadi dayanıqlılığın artmasına səbəb olmuşdur [2, s.39]. Heydər Əliyev ölkədə infrastrukturun inkişafını prioritet istiqamət kimi müəyyən etmişdir. Nəqliyyat, enerji və kommunikasiya sahələrində həyata keçirilən layihələr ölkənin iqtisadi potensialını artırmaqla yanaşı, regionların inkişafına da müsbət təsir göstərmişdir [3, s.52].

Dayanıqlı inkişaf modelində sosial inklüzivlik mühüm yer tutur. Ümummilli lider əhalinin bütün təbəqələrinin rifahının yüksəldilməsini əsas məqsədlərdən biri kimi müəyyən etmişdir. Bu istiqamətdə həyata keçirilən sosial proqramlar cəmiyyətin sabitliyini və inkişafını təmin etmişdir [4, s.33].

Dayanıqlı inkişafın vacib komponentlərindən biri də ekoloji mühitin qorunmasıdır. Heydər Əliyev təbii resursların səmərəli istifadəsinə və ətraf mühitin mühafizəsinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Bu siyasət gələcək nəsillər üçün sağlam mühitin qorunmasına xidmət etmişdir [5, s.61]. Beləliklə, Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi inkişaf strategiyası Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf modelinin əsasını təşkil edir. Bu model innovativ yanaşmalar, sosial rifah, iqtisadi sabitlik və ekoloji tarazlıq prinsiplərinə əsaslanaraq ölkənin davamlı inkişafını təmin edir və gələcək nəsillər üçün möhkəm zəmin yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Abbasov, R. Milli inkişaf modelləri və Azərbaycan. Bakı: Elm, 2019.
2. Əliyev, H. İqtisadi islahatlar və inkişaf strategiyası. Bakı: Azər nəşr, 2003.
3. Həsənov, A. İnfrastruktur və iqtisadi inkişaf. Bakı: Şərq-Qərb, 2016.
4. Məmmədov, S. Sosial siyasət və inklüziv inkişaf. Bakı: Təhsil, 2018.
5. Quliyev, E. Ekoloji siyasət və dayanıqlı inkişaf. Bakı: Elm və Təhsil, 2020.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ONUN UĞURLU DAXİLİ SİYASƏTİ

Elmi rəhbər: t.ü.f.d dos., Şahismayıl İsmayılov E-mail: ismayilovshahismayil@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7441-3575>

Şahmarlı Dərya Şahin

Qrup: 114B. Bölmə: Tarix,Fəlsəfə

Fakültə: İngilis-Fransız

E-mail: shahmarli.derya@gmail.com

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Müasir dövrdə dayanıqlı inkişaf hər bir dövlətin strateji prioritetlərindən biri hesab olunur. Dayanıqlı inkişaf iqtisadi artımın təmin edilməsi ilə yanaşı, sosial rifahın yüksəldilməsi və ətraf mühitin qorunmasını da əhatə edir. Azərbaycan Respublikasında dayanıqlı inkişaf modelinin formalaşması ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə sıx bağlıdır. Onun rəhbərliyi dövründə ölkədə siyasi sabitliyin təmin olunması, iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi və beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi dayanıqlı inkişafın əsasını qoymuşdur.

Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycan üçün dönüş nöqtəsi olmuşdur. 1990-cı illərin əvvəllərində ölkədə hökm sürən siyasi və iqtisadi böhran vəziyyəti dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi zərurətini ortaya qoyurdu. Ulu öndərin həyata keçirdiyi siyasət nəticəsində sabitlik bərpa olundu və inkişaf üçün əlverişli şərait yaradıldı [1, s.15].

Dayanıqlı inkişafın əsas istiqamətlərindən biri iqtisadi sabitlikdir. Bu baxımdan “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması Azərbaycanın iqtisadi inkişafında mühüm rol oynamışdır. Bu müqavilə ölkəyə xarici investisiyaların cəlb olunmasına, enerji sektorunun inkişafına və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə şərait yaratdı [2, s.42].

Enerji resurslarından səmərəli istifadə Azərbaycan modelinin əsas xüsusiyyətlərindən biridir. Sosial sahədə həyata keçirilən islahatlar da dayanıqlı inkişafın mühüm tərkib hissəsidir. Heydər Əliyev insan amilini dövlət siyasətinin mərkəzinə qoymuş, təhsil, səhiyyə və sosial müdafiə sahələrində mühüm addımlar atmışdır. Bu siyasət əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə və sosial ədalətin təmin olunmasına xidmət etmişdir [3, s.67].

Bundan əlavə, hüquqi dövlət quruculuğu və demokratik institutların formalaşdırılması istiqamətində görülmə işlər də dayanıqlı inkişafın əsasını təşkil etmişdir. Konstitusiyanın qəbul edilməsi, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi və vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı bu prosesin mühüm tərkib hissələridir [4, s.29].

Ekoloji məsələlər də Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində olmuşdur. Təbii resurslardan səmərəli istifadə və ətraf mühitin qorunması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər gələcək nəsillərin rifahını təmin etməyə yönəlmişdir. Bu isə dayanıqlı inkişafın əsas prinsiplərindən biridir [5, s.53].

Beləliklə, Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi inkişaf strategiyası Azərbaycan Respublikasında dayanıqlı inkişaf modelinin formalaşmasına zəmin yaratmışdır. Onun uzaqgörən siyasəti nəticəsində ölkədə siyasi sabitlik təmin olunmuş, iqtisadi inkişaf sürətlənmiş və sosial rifah yüksəlmişdir. Müasir dövrdə də bu model uğurla davam etdirilir və Azərbaycan regionda dayanıqlı inkişaf baxımından nümunəvi ölkələrdən biri hesab olunur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 1997.
2. Əhmədov Z. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf modeli. Bakı: Elm, 2010.
3. Quliyev R. Sosial siyasət və inkişaf. Bakı: Təhsil, 2012.
4. Məmmədov İ. Azərbaycan Respublikasının dövlət quruculuğu. Bakı: Qanun, 2008.
5. Hüseynov A. Ekoloji siyasət və dayanıqlı inkişaf. Bakı: Elm və təhsil, 2015.

FROM LOGIC TO METAPHYSICS: THE STRUCTURE OF KNOWLEDGE IN IBN SINA'S BOOK OF HEALING

Fatima Ali Emil

11ç, number 157 High School named after Famil Iskandarov, fatimaaliemil@gmail.com

Section: History, Philosophy

Instructor: Maryam Mirzazada Musa

Azerbaijani University of Languages, Baku

The Book of Healing, written by the physician and philosopher Ibn Sina (970–1037), is a guide that uses logic, science and math to cure ignorance and lead the human mind toward the understanding of First Truth. The Book of Healing focuses on not only medicine, but also the philosophical side of human nature and is one of the most significant works of the middle Ages. This encyclopedia is intended to lead the seeker from physical observations to ultimate truths [2, p.12].

Kitabi al-Shifa consists of four main sections: logic, natural sciences, mathematics, and metaphysics intended to "heal" the human soul by leading the intellect toward certain knowledge of reality. This order is not by coincidence, rather begins with tools of reasoning ending with the highest level of metaphysical knowledge. Each section determines key knowledge and practical use of it.

The title "Healing" itself is deeply metaphorical, referring to the elimination of the "ignorance," which Ibn Sina considers a fundamental disorder of the human intellect. The ultimate

goal of philosophy is to understand the essences of all things, perfect the rational soul, and attain truth through both knowledge and right action.

In the Logic section, there are five main concepts: genus, species, differentia, proprium, and accident. Ibn Sina explains them not as separate things, but as relationships between an object and what is said about it [2, p.263]. Logic, in this sense, operates both as an instrument for all sciences and as an independent branch of philosophy, since it studies mental constructs and the processes through which the mind moves from known premises to unknown conclusions [2, p.22].

The natural sciences section focuses on the study of the physical world. Here, Avicenna examines topics such as motion, time, space, and causality. He explains natural phenomena through observation and rational analysis, emphasizing that the natural world operates according to specific and consistent principles [3, p.10].

The mathematics section includes disciplines such as arithmetic, geometry, music and astronomy. Avicenna presents mathematics as a field that provides certainty and precision in knowledge. Mathematical reasoning is seen as essential for understanding order, proportion, and structure in both abstract and physical contexts. This section highlights the importance of quantitative analysis in philosophical inquiry.

The most important philosophical part of The Book of Healing is metaphysics. Ibn Sina identifies four primary notions: being, thing, necessary, and one. The author, later, analyzes the concept of being and divides it into two categories: necessary and possible existence. Necessary existence belongs to God, whose existence can't be denied [1, p.35]. Possible existence, on the contrary, needs additional reason to exist. Possible existences' essence does not guarantee their existence, they only become "true" when they are necessitated by a cause. In addition, Avicenna distinguishes between essence and existence. Essence refers to what a thing is, while existence refers to the fact that it is. This distinction became a key concept in medieval philosophy and influenced Western thinkers, especially Thomas Aquinas. Avicenna identifies three senses of truth: Metaphysical truth: Absolute existence in eternal things; Permanent Truth: ontological; Epistemological Truth: The conformity of a statement or belief to reality [1, p.13].

In conclusion, Kitabi al-Shifa is not just a summary of different sciences, but also a strategic system that leads to healing the human soul. Ibn Sina elaborates on healing human intellect and soul through understanding of existing essence and provides a framework to restore the human intellect to its natural state of certain knowledge, culminating in the recognition of God as the First Truth.

Literature:

1. Avicenna's Healing and the Metaphysics of Truth by Dr. Daniel D. De Haan (January 2018) <https://scispace.com/pdf/avicenna-s-healing-and-the-metaphysics-of-truth5cw1oq9eq4.pdf>
2. Avicenna, The Book of the Healing, Isagoge ("Madḥal") by Silvia Di Vincenzo <https://ricerca.sns.it/retrieve/handle/11384/86156/37779/Tesi-Silvia-Di-Vincenzo-completa.pdf>
3. Ibn Sina's Natural Philosophy by Jon McGinnis (29 July 2016) <https://plato.stanford.edu/entries/ibn-sina-natural/>
4. The Book of Healing by Avicenna <https://ia801303.us.archive.org/30/items/avicenna-the-physics-of-the-healing-kitab-al-shifa-a-parallel-english-arabic-text-in-two-volumes/Avicenna%20The%20Physics%20of%20The%20Healing%20%28Kit%C4%81b%20al-shif%C4%81%CA%BE%29%20A%20Parallel%20English-Arabic%20Text%20in%20Two%20Volumes.pdf>

fakültə: Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq (Çin),

e-poçt: zeynebisgenderli4@gmail.com,

Elmi rəhbər: Şərq ölkələri üzrə regionşünaslıq kafedrasının baş müəllimi Fidan Ələsgərova.

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Çin və Azərbaycan Respublikası arasında mədəni əlaqələr qədim dövrlərə, xüsusilə Böyük İpək Yolu dövrünə gedib çıxır. Bu yol yalnız ticarət üçün deyil, həm də mədəniyyət, incəsənət, din və elmi biliklərin yayılmasına şərait yaratmışdır, xalqlar arasında ilkin mədəni təmasların formalaşmasına səbəb olmuşdur. Bir sözlə İpək Yolu yalnız ticarət marşrutu deyil, eyni zamanda mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsir platforması olmuşdur. [7]

Müasir dövrdə əlaqələr 1992-ci ildə diplomatik münasibətlərin qurulması ilə inkişaf etmiş, 2005-ci ildə isə mədəni əməkdaşlıq haqqında rəsmi saziş imzalanmışdır ki, bu da iki ölkə arasında mədəni sahədə hüquqi əsas yaratmışdır. Sonrakı illərdə 2012 və 2017-ci illərdə keçirilən mədəniyyət günləri, sərgilər, konsertlər və festivallar xalqlar arasında qarşılıqlı tanışlığı artırmış və bir-birinin mədəni irsi ilə yaxından tanış olmağa imkan vermişdir. 2011-ci ildə Bakı Dövlət Universiteti nəzdində Konfutsi İnstitutu fəaliyyətə başlamış, Azərbaycanda Çin dili və mədəniyyəti tədris olunmuş, tələbə mübadiləsi proqramları genişlənməmişdir. İncəsənət sahəsində Azərbaycan muğamı və milli musiqi nümunələri Çində təqdim olunmuş, Çin incəsənət kollektivləri isə Bakıda çıxış etmişdir. Sənətçilər beynəlxalq festivallarda iştirak edərək mədəniyyətlərini təbliğ etmiş, bu isə iki ölkə arasında qarşılıqlı əməkdaşlığı daha da dərinləşdirmişdir. 2013-cü ildən sonra Bir Kəmə, Bir Yol təşəbbüsü çərçivəsində mədəni əməkdaşlıq genişlənməmiş, sərgilər, forumlar və digər mədəni layihələr vasitəsilə əlaqələr güclənmiş, turizm və qarşılıqlı səfərlər artaraq mədəni yaxınlaşmanı daha da möhkəmləndirmişdir.

Bundan əlavə, son illərdə rəqəmsal texnologiyaların inkişafı da iki ölkə arasında mədəni əlaqələrin yeni mərhələyə keçməsinə şərait yaratmışdır. Onlayn sərgilər, virtual konsertlər və müxtəlif mədəni platformalar vasitəsilə Azərbaycan və Çin xalqları bir-birinin incəsənəti və ənənələri ilə daha asan tanış olmaq imkanı əldə etmişdir. Eyni zamanda, ortaq layihələr və birgə təşəbbüslər mədəni dialoqun davamlılığını təmin etmiş, qarşılıqlı anlaşma və dostluq münasibətlərinin daha da möhkəmlənməsinə mühüm töhfə vermişdir.

Nəticə etibarilə, Çin və Azərbaycan arasında mədəni əlaqələr tarixi köklərə malik olmaqla yanaşı, müasir dövrdə də dinamik şəkildə inkişaf edir. Bu əlaqələr xalqlar arasında dostluğun möhkəmlənməsinə və gələcək əməkdaşlığın genişlənməsinə mühüm töhfə verir. Gələcəkdə bu münasibətlərin daha da inkişaf edəcəyi gözlənilir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi – Azərbaycan–Çin münasibətləri haqqında rəsmi məlumatlar
2. AZƏRTAC – mədəni tədbirlər və rəsmi xəbərlər
3. Çin Xalq Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi – beynəlxalq əməkdaşlıq və mədəni əlaqələr
4. Google Scholar – elmi məqalələr və araşdırmalar
5. Xinhua – Çin tərəfindən yayılan məlumatlar
6. Konfutsi İnstitutları – təhsil və mədəniyyət layihələri haqqında məlumatlar
7. The New Silk Roads – Peter Frankopan

RƏQƏMSAL TƏHSİL MÜHİTİNDƏ MOTİVASİYANIN İDARƏ OLUNMASI

magistr: Aişə Elşən q. Rəsulzadə adu.202125@gmail.com

Elmi rəhbər: dosent, i.f.d. Kəmalə Xəlil q. Yusifova

Azərbaycan Dillər Universiteti Bakı

Müasir dövrdə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı təhsil sistemində ciddi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Rəqəmsallaşma prosesi nəticəsində onlayn təhsil mühiti geniş yayılmış və bu, həm müəllimlər, həm də tələbələr üçün yeni imkanlar yaratmışdır. Artıq təhsil yalnız ənənəvi sinif otaqları ilə məhdudlaşmır, müxtəlif rəqəmsal platformalar vasitəsilə daha əlçatan və çevik hala gəlmişdir. Bu dəyişikliklər isə təhsil prosesində motivasiya məsələsini daha da aktuallaşdırmışdır. Çünki rəqəmsal mühitdə təlimin effektivliyi birbaşa olaraq iştirakçıların motivasiya səviyyəsindən asılıdır.

Motivasiya öyrənmə, təlim prosesinin məhsuldarlığına, effektivliyinə müsbət təsir göstərən və öyrənmə fəaliyyətinin müvəffəqiyyətini müəyyən edən başlıca ünsürdür. Təlim prosesinin sistematikliyi üçün vacib olan şərtlərdən biri kimi qiymətləndirilən motivasiyanın olmaması təlim uğurlarının azalmasına səbəb ola bilər[1]. Rəqəmsal təhsil mühitində motivasiya ənənəvi təhsil mühitindən müəyyən xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Ənənəvi sinif mühitində müəllim və tələbə arasında birbaşa ünsiyyət motivasiyanın formalaşmasında mühüm rol oynaydırsa, onlayn mühitdə bu əlaqə əsasən texnoloji vasitələr üzərindən qurulur. Bu isə bəzən ünsiyyətin zəifləməsinə və motivasiyanın aşağı düşməsinə səbəb ola bilər. Buna görə də rəqəmsal mühitdə motivasiyanın idarə olunması xüsusi yanaşma tələb edir və bu məsələ təhsil menecmentinin əsas istiqamətlərindən biri hesab olunur.

Müəllimlərin motivasiyası rəqəmsal təhsil mühitində tədrisin keyfiyyətinə birbaşa təsir edən əsas amillərdəndir. Müəllimin texnologiyadan istifadə bacarığı, yeniliklərə açıq olması və tələbələrlə aktiv ünsiyyət qurması onun motivasiyasını artırır. Bununla yanaşı, müəllimin əməyinin qiymətləndirilməsi, ona göstərilən dəstək və peşəkar inkişaf imkanlarının yaradılması da mühüm rol oynayır. Əgər müəllim özünü dəyərli və dəstəklənmiş hiss edirsə, bu, onun fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir və nəticədə tədris prosesi daha səmərəli təşkil olunur.

Tələbələrin motivasiyası isə rəqəmsal təhsil mühitində xüsusi diqqət tələb edən məsələlərdən biridir. Onlayn dərslərdə tələbələrin diqqətini cəmləmək, onların aktiv iştirakını təmin etmək və öyrənməyə maraq yaratmaq hər zaman asan olmur. Bu baxımdan müəllimlərin istifadə etdiyi metodlar böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müzakirə forumlarında tələbənin onlayn iştirakını qiymətləndirməklə, onlara müzakirə mövzusu seçmək imkanı verməklə, fikir mübadiləsi üzrə xüsusi təlimatlar işləyib hazırlamaqla və real tapşırıqlar üzərində müzakirə imkanı yaratmaqla pedaqoqlar tələbələrin fəal iştirakını təmin edə və öyrənmək üçün müsbət atmosfer yarada bilər. [2]. Eyni zamanda tələbələrin özünüidarəetmə bacarıqları da onların motivasiya səviyyəsinə təsir göstərir.

Rəqəmsal təhsil mühitində motivasiyanın idarə olunması üçün həm müəllim, həm də tələbələrin ehtiyacları nəzərə alınmalıdır. Müəllimlər üçün texnoloji dəstəyin təmin edilməsi, təlimlərin təşkili və iş yükünün düzgün bölüşdürülməsi vacibdir. Tələbələr üçün isə maraqlı və əlçatan tədris mühiti yaradılmalı, onların fəallığı stimullaşdırılmalıdır. Bu yanaşma motivasiyanın qorunmasına və artırılmasına şərait yaradır.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, rəqəmsal təhsil mühitində müəllim və tələbə motivasiyasının idarə olunması təhsil prosesinin effektivliyində mühüm rol oynayır. Bu sahədə düzgün yanaşmalar tətbiq edildiyi halda həm tədrisin keyfiyyəti artır, həm də təhsil iştirakçılarının ümumi məmnuniyyəti yüksəlir. Müasir dövrdə rəqəmsal təhsilin inkişafı ilə yanaşı, motivasiya məsələsinin də daim diqqət mərkəzində saxlanılması zəruridir.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. F. Sadıqova. Təhsildə motivasiya və özünəinamın formalaşdırılması. Azərbaycan məktəbi. 2021. № 3
2. L. Məmmədova. Məsafədən təhsil zamanı motivasiyaya təsir edən amillər. Azərbaycan Məktəbi. 2020. №2

ABŞ-IN SOYUQ MÜHARİBƏ QƏLƏBƏSİNDƏ YUMŞAQ GÜCÜN ƏHƏMİYYƏTİ

**Rasim İbadov Vüqar, qrup 234, Beynəlxalq münasibətlər tarixi və nəzəriyyəsi,
rasimibadov16@gmail.com, Siyasi elmlər, Elmi rəhbər: Tarix elmləri üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent, Əliyev Məhəmməd Məcnun, Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

İkinci dünya müharibəsindən sonra ABŞ qlobal hegemonluq iddiası ilə ortaya çıxdı. Bu iddia, ən bariz şəkildə Trumenin fikirlərində öz əksini tapmışdır: “Bu bizim xoşumuza gəlsə də gəlməsə də biz bir şeyi etiraf etməliyik ki, əldə olunan qələbə Amerika xalqının üzərinə dünyanı idarə etmək kimi bir məsuliyyət qoymuşdur”. [1, s.4] Məhz bu hegemonluğun təmin edilməsi üçün ABŞ sərt güc vasitələrindən istifadə etməklə yanaşı yumşaq güc amillərinə də xüsusi önəm vermişdir.

Soyuq müharibə dövründə ABŞ-ın yumşaq gücünün ən bariz təzahürü Marşal planında öz əksini tapmışdır. Bu plan 5 iyun 1947-ci ildə George Marshall tərəfindən Harvard Universitetində irəli sürüldü və plana əsasən Avropanın 16 ölkəsinə yardım edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. [1, s.31] ABŞ bu yardım vasitəsilə Avropa ölkələrində özünə qarşı müsbət imic formalaşdırmağı və həmin ölkələrdə kommunizm təhlükəsinin ortadan qaldırılmasını hədəfləmişdir.

ABŞ-ın soyuq müharibə zamanı istifadə etdiyi digər yumşaq güc vasitəsi kütləvi informasiya vasitələridir. KİV-in inkişafı, ABŞ-ın digər regionlara ixrac etməyə çalışdığı mədəni dəyərlər, demokratiya, insan hüquqları, Amerika həyat tərzini kimi anlayışların təbliğini asanlaşdırmışdır. Bu istiqamətdə xüsusən də “Voice of America” və “Radio Free Europe” radioyayımları qeyd oluna bilər ki, 1980-ci illərdə Şərqi Avropada geniş dinləyiciyə malik olan bu yayımlar, Sovet senzurasından kənar məlumatları insanlara ötürməyə çalışırdı.

ABŞ-ın yumşaq gücünün əsas komponentlərdən biri də Hollywood filmləridir. 1953-cü ildə “Kremlin niyə bananlardan nifrət edir” adlı film hazırlanmışdır. [3, s.1] Bu film kommunizmə qarşı ironik mesajları özündə ehtiva edir. Bu baxımdan söyləmək mümkündür ki, Hollywood filmləri hazırlanarkən dünya ictimaiyyətinə Amerikan dəyərlərinin ideal olaraq təqdim edilməsi, rəqib ideologiyaların tənqidi işinə xüsusi önəm verilir.

ABŞ-ın yumşaq gücünün digər bir aspekti tələbə mübadilə proqramlarıdır. ABŞ soyuq müharibə zamanı bu proqramlardan fəal şəkildə istifadə etmiş, məsələn Aleksandr Yakovlev 1958-ci ildə Kolombiya Universitetində keçdiyi təcrübədən təsirlənmiş, sonrakı dövrdə Sovet İttifaqı Komunist Partiyasının Siyasi Bürosunun Üzvü olmuş və Mixail Qarbaçovun liberallaşmasına təsir etmişdir. Həmçinin, bu kontekstdə keçmiş KQB vəzifəlisi Oleq Kaluqinin ifadələri xüsusi qeyd oluna bilər “Tələbə mübadilə proqramları Sovet İttifaqı üçün bir növ Troya atı idi. Onlar Sovet sisteminin aşınmasında böyük rol oynadılar və zaman keçdikcə daha çox insanı təsiri altına aldılar” [4, s.46]

Bütün bunların fonunda qeyd etmək olar ki, yumşaq güc vasitələri ABŞ-ın soyuq müharibədə SSRİ üzərində əldə etdiyi qələbədə əsas faktorlardan birini təşkil etmişdir. Bu kontekstdə Fransız filosofu Regis Debray yumşaq gücün əhəmiyyətinə toxunaraq ifadə etmişdir: “Cinslərin və Rok-n-rolun gücü Qırmızı ordunun bütün gücündən daha artıqdır”. [2, s.3]

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

- 1.Mustafayeva S.M., Qurbanova Ş.M., Cavadova Z.Ş. ABŞ-ın xarici siyasəti (1945–2010-cu illər): dərs vəsaiti. Bakı, 2011.
- 2.Yusubzadə Novruzəli. Beynəlxalq arenada Azərbaycanın “yumşaq güc” (soft power) potensialı. UNECTF. n.d. <https://www.unectf.org/wp-content/uploads/2023/08/Novruz%C9%99li-Yusubzad%C9%99.pdf>
- 3.Baltimore County History Labs Program. (n.d.). Guatemalan coup educational materials. https://www2.umbc.edu/che/tahlessons/pdf/historylabs/Guatemalan_Coup_student:RS01.pdf

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DAYANIQLI İNKİŞAFIN AZƏRBAYCAN MODELİ

Qasimova Aysel Adil qızı ,210 A qrupu,İngilis-Alman fakültəsi,Tarix

Elmi rəhbər: Fil.f.d., S.Rəcəbova

Azərbaycan Dillər Universiteti,Bakı

Azərbaycanın müasir dövlətçilik tarixində mühüm rol oynayan siyasi xadimlərdən biri Heydər Əliyev olmuşdur. Onun həyata keçirdiyi siyasi, iqtisadi və sosial strategiya müstəqil Azərbaycanın inkişafının əsasını təşkil etmişdir. XX əsrin sonlarında ölkədə yaranmış mürəkkəb siyasi və iqtisadi vəziyyətin aradan qaldırılması, dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi və dayanıqlı inkişaf modelinin formalaşdırılması məhz Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə mümkün olmuşdur. Bu baxımdan Heydər Əliyevin dövlətçilik siyasəti Azərbaycan tarixində xüsusi mərhələ kimi qiymətləndirilir.1993-cü ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycanda siyasi sabitliyin bərqərar olunmasına və dövlət institutlarının möhkəmləndirilməsinə şərait yaratdı. Həmin dövrdə ölkə həm daxili siyasi böhran, həm də iqtisadi çətinliklərlə üzləşmişdi. Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi siyasət nəticəsində dövlət idarəetmə sistemi yenidən quruldu və Azərbaycanın müstəqilliyi möhkəmləndirildi (Əliyev, 1997).

Dayanıqlı inkişaf modelinin əsas istiqamətlərindən biri iqtisadi strategiya idi. Bu strategiyanın ən mühüm addımlarından biri *Əsrin müqaviləsi*nin imzalanması olmuşdur. 1994-cü ildə imzalanmış bu müqavilə Azərbaycan neftinin beynəlxalq bazarlara çıxarılmasına və ölkəyə böyük həcmdə investisiyaların cəlb edilməsinə imkan yaratdı. Bu hadisə Azərbaycanın iqtisadi inkişafının sürətlənməsinə və uzunmüddətli enerji strategiyasının formalaşmasına səbəb oldu (Qurbanov, 2023). Heydər Əliyevin siyasətində sosial və humanitar sahələr də xüsusi yer tuturdu. Təhsil, mədəniyyət və elm sahələrində aparılan islahatlar cəmiyyətin inkişafına mühüm təsir göstərmişdir. Dövlətçilik ideologiyasının möhkəmləndirilməsi, milli dəyərlərin qorunması və gənclərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunması bu siyasətin əsas istiqamətlərindən biri idi. Bu tədbirlər ölkədə sosial sabitliyin qorunmasına və cəmiyyətin davamlı inkişafına zəmin yaratmışdır.

Bundan əlavə, Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi xarici siyasət kursu Azərbaycanın beynəlxalq mövqeyinin güclənməsinə xidmət etmişdir. Onun balanslaşdırılmış və pragmatik diplomatiyası nəticəsində Azərbaycan bir çox beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq etmiş və regionda mühüm siyasi tərəfdaşlardan birinə çevrilmişdir. Bu siyasət ölkənin iqtisadi və siyasi inkişafına müsbət təsir göstərmişdir.Beləliklə, Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi dövlətçilik siyasəti Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf modelinin formalaşmasında həlledici rol oynamışdır. Onun rəhbərliyi ilə ölkədə siyasi sabitlik təmin edilmiş, iqtisadi inkişaf strategiyası müəyyənləşdirilmiş və Azərbaycanın beynəlxalq mövqeyi gücləndirilmişdir. Bu səbəbdən Heydər Əliyevin fəaliyyəti müasir Azərbaycan dövlətinin inkişaf tarixində mühüm mərhələ kimi qiymətləndirilir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı: Azər nəşr, 1997.
2. Qurbanov, A. Heydar Aliyev – Founder of Sustainable Development of the Economy of Azerbaijan. Audit Journal, 2023.
3. Yavuz, M. H., Gunter, M. M. Heydar Aliyev and the Foundations of Modern Azerbaijan. Palgrave Macmillan, 2024.
4. Kərimov, Ə. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqilliyini əbədi edən tarixi şəxsiyyətdir. Bakı, 2023

HEYDAR ALIYEV AND THE PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN

ABIYEVA FATIMA ELNUR

Supervisor: Ph.D. Raceabova Sudaba Shamsaddin Azerbaijan University of Faculty: English–German Languages

Section: History and Philosophy Scientific Languages, Baku

Sustainable development is one of the most significant concepts in modern political philosophy. It represents the idea that economic progress, social stability and cultural identity must develop together in harmony. In the historical development of Azerbaijan, these principles became especially important after the restoration of independence in 1991. The political vision of Heydar Aliyev played a crucial role in shaping a development model based on stability, national identity and strategic planning [1, p. 42]. From a historical perspective, the early years of independence were extremely difficult for Azerbaijan. Political instability, economic crisis and social challenges created serious threats to the newly established state. During this period, the return of Heydar Aliyev to political power marked a turning point in the country's history. His leadership contributed to the strengthening of state institutions and the creation of a stable political environment. [2, p. 67]. From a philosophical point of view, Heydar Aliyev's approach to governance can be interpreted as a synthesis of pragmatism and national philosophy. He emphasized that modernization should not ignore cultural heritage and national values. According to this idea, sustainable development should rely on three fundamental pillars: strong statehood, educated society and cultural continuity. [3, p. 51].

One of the distinctive aspects of this development philosophy was the belief that human capital is the most valuable resource of a nation. Education, intellectual potential and cultural awareness were considered key elements for long term national progress. This perspective reflects a deeper philosophical understanding that the strength of a state ultimately depends on the development of its people. [3, p. 74]. Another important philosophical dimension of the Azerbaijani development model is the balance between tradition and globalization. Azerbaijan has been able to preserve its national identity while actively participating in international cooperation and global economic processes. This balance demonstrates that sustainable development is not only an economic strategy but also a cultural and philosophical concept. [2, p. 112]. In conclusion, the historical and philosophical analysis of Azerbaijan's development path demonstrates the importance of visionary leadership and strategic thinking. The ideas and policies associated with Heydar Aliyev contributed to the formation of a unique development model that combines political stability, cultural identity and modernization. This model continues to influence the present and future development of Azerbaijan. [1, p. 95].

References

1. Aliyev, H. Independent Azerbaijan and National Development. Baku, 2001.
2. Hasanov, A. Modern Azerbaijan and Development Strategy. Baku, 2015.
3. Suleymanov, E. Political Thought in Azerbaijan. Baku, 2018.
4. United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. 2015.

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Aqil Əliyev Murad oğlu, ZU-035 Marketing (ingilis dilində),

agil.aliyev@gmail.com, İqtisadiyyat

dos., i.f.d. Yusifova Kəmalə Xəlil qızı

ADNSU, Bakı

Azərbaycanın müasir iqtisadi inkişaf tarixində ümummilli lider Heydər Əliyev xüsusi yer tutur. Onun rəhbərliyi dövründə həyata keçirilən iqtisadi siyasət ölkənin sosial-iqtisadi potensialının formalaşmasına, milli iqtisadiyyatın modernləşməsinə və müstəqil inkişaf modelinin qurulmasına mühüm təsir göstərmişdir. Həm sovet dövründə, həm də müstəqillik illərində həyata keçirilən islahatlar Azərbaycanın iqtisadi əsaslarının möhkəmləndirilməsinə xidmət etmişdir.

1969-cu ildə Azərbaycanın rəhbərliyinə gələn Heydər Əliyev qısa müddət ərzində respublikanın iqtisadi inkişafında ciddi dönüş yaratdı. Həmin dövrdə sənaye və kənd təsərrüfatının inkişafı üçün geniş proqramlar hazırlanmış, yeni sənaye müəssisələri yaradılmış, istehsalın texniki səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətində mühüm tədbirlər görülmüşdür [1, s. 206]. Xüsusilə maşınqayırma, kimya sənayesi, energetika və neft emalı sahələrində aparılan modernləşmə tədbirləri respublikanın iqtisadi potensialını əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır.

1990-cı illərin əvvəllərində müstəqillik qazanan Azərbaycan ciddi iqtisadi və siyasi problemlərlə üzləşmişdi. 1993-cü ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ölkədə sabitliyin bərpasına və iqtisadi tənəzzülün qarşısının alınmasına şərait yaratdı. Onun rəhbərliyi ilə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin əsas məqsədi bazar iqtisadiyyatına keçid, iqtisadi sabitliyin təmin edilməsi və beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi idi.

Xarici və daxili qüvvələrin ciddi təzyiqlərinin artdığı, ölkənin çətin iqtisadi və sosial vəziyyətdə olduğu bir şəraitdə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi və titanik əməyi sayəsində 1994-cü ilin 20 sentyabrında imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” milli neft strategiyasının reallaşdırılmasının həlledici addımı oldu. Ümummilli Liderin əsasını qoyduğu və reallaşdırmağa başladığı milli neft strategiyasının hər bir mərhələsi çətin, şərəfli və taleyüklü hadisələr kimi tarixə düşmüşdür [2, s. 547].

Heydər Əliyevin iqtisadi siyasətində dövlətçilik prinsipləri ilə bazar mexanizmlərinin uzlaşdırılması xüsusi yer tuturdu. Onun təşəbbüsü ilə həyata keçirilən özəlləşdirmə proqramları, sahibkarlığın inkişafına yönəlmiş hüquqi və institusional islahatlar, maliyyə və bank sisteminin formalaşdırılması ölkədə bazar iqtisadiyyatının əsaslarının qurulmasına xidmət etdi.

Beləliklə, Heydər Əliyevin iqtisadi siyasəti Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə və milli iqtisadiyyatın inkişafına mühüm töhfə vermişdir. Onun rəhbərliyi ilə həyata keçirilən islahatlar və strateji qərarlar ölkənin uzunmüddətli iqtisadi inkişafının əsasını qoymuş və müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşmasında həlledici rol oynamışdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Abdullayeva Ş. H. Azərbaycan Respublikasının ekoloji probleminin həllində Heydər Əliyevin rolu. ADU-da keçirilən Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 101-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası” VII Beynəlxalq elmi konfrans. B., 2024. s. 206.
2. Yusifova K.X. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafında aqroturizm potensialından səmərəli istifadənin təşkili Bakı Slavyan Universiteti “Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri” mövzusunda ənənəvi XIII Beynəlxalq elmi-praktik konfrans materialları. B., 2022. s. 547.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ONUN UĞURLU XARİCİ SİYASƏTİ

Elmi rəhbər:t.ü.f.d dos., Şahismayıl İsmayilov

Qurbanova Nisə Vasil

Qrup:115A

Fakültə:İngilis-fransız

E-mail: qurbanovanise1@gmail.com

Bölmə: Tarix, Fəlsəfə
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Heydər Əlirza oğlu Əliyev 1923-cü ildə Naxçıvan şəhərində zəhmətkeş bir ailədə anadan olmuşdur. Azərbaycan üçün onun rolu böyükdür. İstər Azərbaycanın xarici istərsədə daxili siyasətində öz danılmaz rolunu oynamışdır. Bir çox ölkələr və onların səfirləri ilə görüşüb müxtəlif qərarlar və bəyanatlar qəbul etmiş o cümlədən çıxışlar etmişdir.

“Biz başqa məsələləri də müzakirə etdik. Mən Ermənistan –Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həll olunmasında ATƏT-in Minsk qrupunun rolunu və onun indiyə qədər, bəzi Hallarda zəifliyini bildirdim. ATƏT-in sədrindən xahiş etdim ki, Minsk qrupunun fəaliyyəti gücləndirilsin. Biz yeni təklif gözləyirik. [1, s 46]

Azərbaycan prezidentinin Ermənistan prezidenti ilə apardığı danışıqlar, şübhəsiz ki, lazımlıdır, səmərəlidir. Amma onlar Minsk qrupunun işini dayandırmamalıdır. İşlər bir çox istiqamətdə getməlidir. Mən hesab edirəm ki, bizim danışıqlarımızın ümumi nəticələrindən biri də o oldu ki, hörmətli sədr, hörmətli nazir Ermənistandan Azərbaycana gələrkən Ermənistan tərəfi onlarda olan 15 hərbi əsirdən 3-ün ona verib və o da onları Azərbaycana gətiribdir. Mən buna görə təşəkkür etdim. Ancaq biz bu sahədə daha da səxavət göstəririk. Ona görə də mən milli təhlükəsizlik Nazirinə əmr verdim ki, Azərbaycanda olan cəmi 4 Ermənistan Hərbi əsirini 5 gün içərisində Ermənistana versinlər.”[1, s 15-20]

Azərbaycan ətrafında formalaşmış çox gərgin beynəlxalq siyasi vəziyyəti aradan qaldırmaq istiqamətində iş aparmağa, ölkənin strateji maraqlarını region dövlətlərinin və Qafqazda xüsusi təsiri olan ayrı-ayrı dövlətlərin maraqları ilə uzlaşdırmağa yönəlmiş siyasət yürütməyə başladı.

Hələ Milli Məclisin sədri seçilərkən Heydər Əliyev xarici siyasətin başlıca vəzifələrini və istiqamətlərini müəyyənləşdirdi: “Azərbaycanın müstəqilliyini təmin edən atributlardan biri xarici siyasətdir, Azərbaycanın sağlam xarici siyasəti olmalıdır, düşünülmüş xarici siyasəti olmalıdır, uzaqgörən xarici siyasəti olmalıdır, elə xarici siyasəti olmalıdır ki, Azərbaycanı dünya dövlətləri birliyinə bağlasın, Azərbaycanın bütün dövlətlərlə əlaqəsini, Azərbaycanın mənafeyini təmin etsin və Azərbaycanı de-fakto dünya miqyasında bir müstəqil dövlət kimi tanıتماğı təmin edə bilsin. [4, s 138].

1994-cü il sentyabrın 20-də ölkənin sosial-iqtisadi həyatında mühüm rol oynamış tarixi hadisənin şahidi oldu. ABŞ, Böyük Britaniya, Norveç, Türkiyə, Rusiya və Səudiyyə Ərəbistanını təmsil edən on neft şirkəti iştirak etdi.[2, s 41]

Ölkənin mənafeələrini qorumaq istiqamətində hərtərəfli ölçülüb-biçilmiş addımların atılmasının vacibliyini vurğulayan Heydər Əliyev Azərbaycanın dövlətçilik mənafeələrini hər şeydən uca tutaraq müxtəlif dövlətlərin bütövlükdə Qafqaz və bilavasitə respublikamız üzərində qurulmuş iqtisadi maraq və nüfuz dairəsi uğrunda mübarizələrini nəzərə alaraq, çevik manevrlər və xüsusi taktiki gedişlər etdi. Xarici siyasət kursunda mövcud reallıqları nəzərə alan və ölkənin mənafeələrinin qorunmasına yönəlmiş əməli dəyişikliklər edildi. [1, s 37]

Azərbaycanın Müstəqil Dövlətlər Birliyinə daxil olması bu yöndə atılmış ilk addımlardan biri idi. Bu quruma daxil olan keçmiş Sovet respublikaları ilə ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrin möhkəmləndirilməsi istiqamətində ardıcıl iş aparıldı. Bu ölkələrlə iqtisadi, ticarət və mədəni əməkdaşlıq məsələlərinə xüsusi önəm verildi.[3, s20-25;]

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. .Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı, 1997-2005, s 15-20, 37, 46
2. Ərəstun Mehdiyev Əsrin müqaviləsi”: Azərbaycan neft strategiyasının təməl daşı Bakı, 2014 s.41
3. Musa Qasımlı. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti, Bakı 1993-2005, s 20-25
4. Sabiq Qurbanov Dünya və Azərbaycan siyasətində Heydər Əliyev kursu 2024, s 138

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ONUN UĞURLU DAXİLİ SİYASƏTİ

Elmi rəhbər: t.ü.f.d dos., İsmayilov Şahismayıl Namaz E-mail: ismayilovshahismayil@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7441-3575>

Quliyeva Aydan Anar

Fakültə: İngilis-fransız Qrup: 115B, Bölmə: Tarix,Fəlsəfə

E-mail: aydan.kulieva13@mail.ru

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Heydər Əlirza oğlu Əliyev 1923-cü il mayın 10-da Azərbaycanın Naxçıvan şəhərində anadan olub.Naxçıvanlı hesab olunsa da, əslən Qərbi Azərbaycanlı idi [1, s 19]

Heydər Əliyev SSRİ tərəfindən Azərbaycan idarəçiliyindən uzaqlaşdırılmışdı. 1993-cü ilin iyununda xalqın təkidli tələbi ilə Azərbaycanda siyasi rəhbərliyə qayıdan Heydər Əliyev yeni tarixi şəraitdə iki mühüm vəzifənin - müstəqil dövlətimizin məhv olmaq təhlükəsinin aradan qaldırılması, yəni demokratik dövlət quruculuğunun həyata keçirilməsi və dövlət müstəqilliyimizin qorunub saxlanması vəzifələrinin həlli istiqamətində işlərə başladı[5, s 3] Xalq Heydər Əliyevin gəlişini qurtuluş yolu kimi gördü və belə də oldu. Heydər Əliyev bir çox islahatlar keçirərək dövləti dirçəltdi.

Ulu Öndər demişdi: "Biz respublikamızda hüquqi-demokratik dövlət qurmaq yolu ilə gedirik. Bu, dövlət quruculuğunda, siyasi sahədə strateji yolumuzdur. Bununla çox sıx əlaqədə ikinci sahə iqtisadiyyatın demokratik yollarla idarə edilməsidir, yəni iqtisadiyyatda demokratik islahatlar aparılması, bazar iqtisadiyyatı yoludur. Bütün bunlar kompleks şəkildə respublikamızı gələcəyə aparan yollar, istiqamətlərdir". [5 , s

3] Sözlərində də olduğu kimi bir çox iqtisadi islahatlar keçirdi və bazar iqtisadiyatını ən yaxşı vəziyyətinə gətirdi.

Heydər Əliyevin ən böyük xidmətlərindən biri də Azərbaycanın neft sahəsində qazandığı uğurdur. Azərbaycanın yeni neft strategiyasının zirvə sənədi - "Əsrin müqaviləsi" 1994-cü il sentyabrın 20-də imzalanmışdır. [5, s 4] Gülüstən" sarayında Azərbaycan Respublikası Dövlət NeftŞirkəti ilə Böyük Britaniya, ABŞ, Norveç, Rusiya Türkiyə, və Səudiyyə Ərəbistanını təmsil edən on neft şirkəti – “Amoko”,“BP”, “Pennzoyl”, Statoyl” “Yunokal”, “, ”,“Remko”, MakDermott “Türkiyə Petrolleri”, “Lukoyl” və “Delta-Nimir”arasında “Azəri”, “Çıraq” yataqlarının və “Günəşli” yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənilməsi haqqında saziş imzalandı[2,s 41]. Bu müqavilə təkcə neft sahəsində deyil beynəlxalq səviyyədə də Azərbaycanın mövqeyini gücləndirdi

Heydər Əliyev sadəcə iqtisadiyyatda deyil həmçinin dövlət idarəsində də demokratiyaya üstünlük verirdi. Buna görə də O, 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qəbul etdi. Konstitusiya dövlət hakimiyyətinin bölünməsi prinsipini müəyyənləşdirdi. Konstitusiya əvvəlcədən xalqa göstərilmişdi. 1998-ci il 6 avqust tarixli sərəncamı ilə senzuranı ləğv edən Ulu Öndər bununla da azad fikrə ,azad sözə böyük meydan verdi.[4, s 109]

Heydər Əliyevin hakimiyyəti erməni-azərbaycan müharibəsinə təsadüf edirdi. Ermənistan torpaqlarımızın 20 faizindən çoxunu işğal etmişdir. 20 mindən çox adam öldürülmüş, təxminən 60 min nəfər yaralanmışdır, 4 min adam əsir düşmüş, təqribən 1 milyon azərbaycanlı öz ölkəsində qaçqına çevrilmişdir. İşğal olunmuş ərazilərdə qırılıb-çatılmaq təhlükəsinə məruz qalan azərbaycanlıların tamam hamısı həmin ərazilərdən qovulmuşdur. [3, s.569]. Heydər Əliyev müharibə zamanı qaçqın düşmüş şəxslərə maddi,sosial dəstək göstərmişdir.

Bütün bunlar Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıtdığı günün- 15 iyunun nə üçün “Qurtuluş Günü” kimi qeyd edildiyinin sübutlarıdır. Heydər Əliyev Azərbaycanın qaranlıq günlərinə günəş kimi doğaraq ölkəyə işıq və ümid gətirmişdi.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Elmira Axundova. Heydər Əliyev: Şəxsiyyət və zaman. Bakı, 2007–2013, s.19.
2. Ərəstun Mehdiyev Əsrin müqaviləsi”: Azərbaycan neft strategiyasının təməl daşı Bakı, 2014 s.41
3. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı, 1997–2005, s.7
4. Səbiq Qurbanov Dünya və Azərbaycan siyasətində Heydər Əliyev kursu 2024 s.109
5. Vahid Novruzov. Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı, 2023, s.3,4

Heydər Əliyevin Dövlətçilik Fəlsəfəsi

Elmi rəhbər: t.ü.f.d dos., Şahismayıl İsmayilov E-mail:ismayilovshahismayil@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7441-3575>

Məmmədova Firuzə Tofiq

Qrup: 115A Fakültə: İngilis-fransız, Bölmə: Tarix, Fəlsəfə

E-mail: mammadovafiruz2008@gmail.com

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Ümummilli lider Heydər Əliyev müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu və dünya miqyasında tanınan dahi siyasi xadimdir. [3 , S.7]

Heydər Əliyev XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanın taleyində həlledici rol oynamış görkəmli və uzaqgörən siyasətçi idi. [1 , S.14]

1993-cü il oktyabrın 3-də keçirilən Prezident seçkisində xalqın böyük əksəriyyəti 3 ay əvvəl ölkə parlamentinin rəhbərliyinə dəvət edilərək siyasi-hərbi böhranı sonuqduyan Heydər Əliyevə səs verməklə ona inandığını və güvəndiyini nümayiş etdirdi. Bu hadisənin fonunda siyasi analitiklər Əbülfəz Elçibəyə etimadın sürətlə itməsi fəvqündə Heydər Əliyevə olan ümid və inamın sürətlə artmasını ulu öndərin ümummilli lider, dövlət başçısı kimi xarizması ilə əlaqələndirirlər. [5 , S. 5.] Dahi siyasətçi xalqın gələcəyinə işıq saçmış və onu gələcəyə inanmağa və addımlarını qorxusuz atmasına təkan vermişdir.

Təcrübə göstərdi ki, Azərbaycan xalqı yanılmamışdır və ölkədə dövlət quruculuğu kursunu güclü və böyük siyasi liderə etibar edib. Doğrudan da, Heydər Əliyev qısa müddətdə – 1994 – 1995-ci illərdə dövlət çevrilişinə cəhdlərin qarşısını qətiyyətlə aldı. Paralel olaraq, Heydər Əliyev dünyanın böyük neft şirkətləri ilə “Əsrin müqaviləsi”ni imzalamağa nail oldu. Bununla Azərbaycanda yeni neft strategiyasına start verildi. [5 , S. 5.]

Heydər Əliyev, sosial-iqtisadi, mədəni, ideoloji və mənəvi-əxlaqi sferalarda ciddi yenilikləri həyata keçirməyə başladı. Artıq 1995-ci ildə Azərbaycanda sabitlik təmin edildi. Dövlət quruculuğunun sonrakı mərhələsi daha məsuliyyətli və strateji əhəmiyyəti olan addımlarla zəngin olmuşdur. Ulu öndər həmin dövərdə (1996–2003-cü illər) müstəqil dövlətin siyasi institutlaşmasını, idarəetmənin təkmilləşməsini, beynəlxalq enerji layihələrinin reallaşmasını, cəmiyyətin daha sıx birləşməsini, iqtisadiyyatın yeni infrastrukturunun yaradılmasını və ordu quruculuğunu təmin etmişdir. [5, S. 5.]

Bu dövrdə həyata keçirilən islahatlar Azərbaycanın siyasi və iqtisadi inkişafında mühüm mərhələ təşkil etmişdir. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə dövlət idarəetmə sistemi təkmilləşdirilmiş, hüquqi dövlət quruculuğu istiqamətində ardıcıl tədbirlər həyata keçirilmişdir. Xüsusilə 1995-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ölkədə demokratik institutların formalaşmasına və qanunun aliliyinin təmin olunmasına mühüm zəmin yaratmışdır. [4 , s.112]

Həyata keçirilən iqtisadi siyasət Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində integrasiyasını sürətləndirmişdir. Enerji strategiyasının reallaşdırılması və beynəlxalq enerji layihələrinin həyata keçirilməsi nəticəsində ölkəyə xarici investisiyalar cəlb olunmuş, yeni iqtisadi və nəqliyyat infrastrukturunu formalaşmışdır. Bu siyasət Azərbaycanın regional və beynəlxalq mövqeyinin möhkəmlənməsinə mühüm təsir göstərmişdir. [2, s.45]

Heydər Əliyevin dövlətçilik siyasətində milli birlik və azərbaycançılıq ideyası xüsusi yer tutmuşdur. Bu ideya cəmiyyətin mənəvi birliyinin möhkəmlənməsinə, dövlətçilik şüurunun inkişafına və müstəqil Azərbaycanın sabit inkişafına mühüm töhfə vermişdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

- 1 . Axundova, E. Heydər Əliyev: Şəxsiyyət və zaman. Bakı, 2007, S.7.14
- 2 . Əliyev, İ. Neft strategiyası və Azərbaycanın iqtisadi inkişafı. Bakı, 2003 . S.45.
- 3 Həbibbəyli, İ. Heydər Əliyev: Dövlətçilik təlimi və müasirlik. Bakı, 2013.
- 4 . Heydər Əliyev və Azərbaycan dövlətçiliyi. Bakı, 2001. S.112.
- 5 . Xalq qəzeti, 1 mart 2023, №46. S.5.

TƏRCÜMƏ

V I – BÖLMƏ – 2026

İBRİ DİLİNDƏ İSTİFADƏ OLUNAN HİKMƏTLİ KƏLAMLAR VƏ ATALAR SÖZÜ

Quluyeva Aişə Aslan, qrup 277, Beynəlxalq münasibətlər və Regionşünaslıq fakültəsi,

quluyevaaisa@gmail.com ,Tərcümə bölməsi

Elmi rəhbər: B/m Səfərova Günay Rəşad

Azərbaycan Dillər Universiteti

Hər bir etnosun folklor irsində atalar sözləri, məsəllər, idiomlar və hikmətli kəlamlar mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xalqın kollektiv təfəkkürünün, etnik psixologiyasının və mənəvi dəyərlərinin ifadəsi olan bu nümunələrin tədqiqi müasir humanitar elmlər müstəvisində xüsusi aktualıq kəsb edir.

Müasir dövrdə istər danışq dilində, istərsə də ədəbi dildə atalar sözünün, hikmətli ifadələrin istifadəsinə xüsusi önəm verilir. Belə ki, hər hansı bir fikrin təsir gücünü artırmaq, onu daha bədii şəkildə ifadə etmək, bir növ söylənilən fikri isbat etmək üçün atalar sözünə müraciət olunur. Bu da hər zaman onların önəmini və vacibliyini ön plana çəkir. Nəzərə alsaq ki, ibrani dili dua dili olaraq bir müddət ölü dil olaraq qalmış, sonradan isə dirçələrək yenidən danışq dilinə çevrilmiş, onda bu dil üçün də atalar sözünün və hikmətli ifadələrin nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu anlamaq bilərik. Belə ki, bir müddət dua dili olaraq istifadə olunan ibrani dilində müdriklərin söylədiyi və bugünə qədər gəlib çıxan kifayət qədər deyimlər və atalar sözləri vardır. Onlardan bir neçəsini qeyd edək [1, s.59]:

1. חֶבֶר אֲמִיתִי - חבר בצרה – “Xaver betsara-xaver amiti” – Çətin gündə olan dost həqiqi dostdur.

2. טוב שכן קרוב מאח רחוק – “Tov şaxen karuc meax raxok” – Yaxın qonşu uzaq qardaşdan yaxşıdır.
3. אין חכם כבעל נסיון – “Eyn xaxam kebaal nisayon” – Təcrübə ən yaxşı müəllimdir.
4. כל ההתחלות קשות – “Kol hahatxalot kaşot” – Bütün başlanğıclar çətinidir.
5. אין הכל זהב מה שנוצץ – “Eyn hakol zahav ma şenotsets” – Parıldayan hər şey qızıl deyil.
6. אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו [2, s.17] – “Al tistakel bekankan ela bema şeyeş bo” – Bardağın üstünə deyil, onun içindəkinə nəzər sal.
7. סוף מעשה במחשבה תחילה – “Sof maase bemaxşava txila” – Əvvəl düşün, sonra iş gör.
8. הממהר טועה – “Hamemaher toe” – Tələsən səhv edir.
9. מה שזורעים זה מה שקוצרים – “Ma şezorim ze ma şekotsrim” – Nə əkirsənsə, onu da biçirsən.
10. נפש בריאה בגוף בריא – “Nefeş bria bequf bari” – Sağlam nəfəsdə sağlam ruh.
11. שקר- אין לו רגליים – “Şeker – eyn lo raqlayim” – Yalan-onun ayağı yoxdur.
12. מוות וחיים ביד לשון – “Mavet vexayim beyad laşon” – Ölüm və həyat dilin əlindədir.

Beləliklə qeyd etmək lazımdır ki, bütün dillərdə önəmli yer tutan atalar sözlərinin ibri dilində araşdırılmasında qədim dini mənbələr, dini kitablar, eləcə də dərsliklər mənbə kimi çıxış edir. Həmin dövrlərdə istifadə olunan hikmətli ifadələr müasir dövrümüzə qədər gəlib çıxmış, atalar sözü və ya məsəllərə çevrilmişdir. Onlardan bəziləri təsrifləndirilmiş formada, bəziləri isə olduğu kimi dövrümüzə qədər gəlib çıxmışdır.

Ədəbiyyat:

1. מאירה מעדיה, להצליח בעברית א, נדפס בישראל בשנת תש"ע 2009, עמוד 59
2. חנה הרוסי, עדנה לאודן, עידית וולפה, רחל שושן, שעת עברית חלק ב, תל אביב 1991, עמוד 17

An Analysis of Poetry Translation Strategies in the Azerbaijani Translation of Sonnet 18

Vilanaz Igrar Rafizade, 422B, Faculty of English-French, Translation

vilenazrefizade2525@gmail.com

Professor Ulker Mensur Quliyeva, Doctor of Philology

Azerbaijan University of Languages, Baku

The translation of poetry is one of the most challenging areas in Translation Studies, as it requires balancing meaning, form, and artistic expression. This is evident in the Azerbaijani translation of Sonnet 18 by William Shakespeare, translated by Shahla Nagiyeva, Doctor of Philology, Professor. The translator employs several strategies - dynamic equivalence, domestication, modulation, and free translation- to adapt the poem to Azerbaijani readers.

Dynamic equivalence, as proposed by Eugene Nida [1, p.15], is evident in the first line: “Shall I compare thee to a summer’s day?” becomes “Səni yay gününə bənzədimmi mən?”. The sentence is reshaped to fit Azerbaijani syntax, preserving emotional tone and poetic intent even though the original meter is not maintained.

Domestication, defined by Lawrence Venuti [2, p.42], appears in expressions such as “solmaz bir çiçək” and “solmaz bir bahar,” aligning the poem with Azerbaijani literary tradition. This makes the text more accessible but reduces some Shakespearean style and historical flavor.

Modulation is applied in lines like “the eye of heaven,” rendered as “Səmanın gözləri.” The metaphor is preserved, but the expression is slightly altered for natural Azerbaijani poetic form, balancing fidelity and readability.

Free translation is prominent in the final lines. The idea of poetic immortality is expanded into a broader, emotional statement: “İnsan yaşadığıca... Əbədi sən varsan, saf məhəbbət var.” This

emphasizes universal themes of eternal love and beauty, enhancing the poem's impact while diverging from the literal text.

Finally, formal equivalence is largely lost. Shakespeare's rhyme scheme and iambic pentameter are not preserved; instead, a flexible structure suited to Azerbaijani poetic norms is used. This reflects a strategic choice to prioritize meaning and aesthetic flow over strict form.

In conclusion, Shahla Nagiyeva's Azerbaijani translation demonstrates how multiple strategies can recreate a poem in a new cultural context. Through dynamic equivalence, domestication, modulation, and free translation, the translator preserves the poem's core message and emotional depth while adapting it for Azerbaijani readers. Poetry translation, therefore, is not mere word-for-word conversion but a careful, interpretive process aimed at reproducing artistic effect.

References:

1. Nida, E. (1964). *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill.
2. Venuti, L. (2008). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge.
3. Shakespeare, W. (1609). *Sonnets*. London: Thomas Thorpe.
4. Isaxanlı, H. (Year). *Poetik Tərcümələr (Poetic Translations, in Azerbaijani)*. Baku: Khazar University Press.

SÜNİ İNTELLEKT VƏ TƏRCÜMƏ: TEXNOLOJİ HESABLAMA İLƏ İNSAN TƏFƏKKÜRÜ ARASINDAKI SEMANTİK UÇURUM

Məmmədli Selcan İftixar qızı

128 C, Tərcümə fakültəsi, sel20078888@gmail

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə süni intellekt (Sİ) sistemləri, xüsusilə Neyron Maşın Tərcüməsi (NMT) modelləri dil baryerlərini sürətlə aradan qaldırsa da, tərcümənin mahiyyəti ilə bağlı ciddi akademik suallar doğurur. Dil sadəcə bir kodlaşdırma sistemi deyil; o, insan təfəkkürünün, mədəniyyətinin və emosional dünyasının güzgüsüdür. Sİ-nin təqdim etdiyi tərcümələrdə müşahidə olunan "cansızlıq" və "mexaniki soyuqluq", texnologiyanın dilin yalnız qrammatik qabığını qavradığını, onun "ruhunu" isə dərk edə bilmədiyini göstərir. Tələbə və araşdırmaçılar üçün bu texnologiya bir köməkçi vasitə olsa da, onun həddlərini anlamaq intellektual dürüstlük baxımından zəruridir.

Hesablama və Düşüncə: Niyə Sİ "Cansızdır"?

Süni intellektin ən təkmil forması belə əslində bir "stoxastik ehtimal" prinsipi ilə işləyir. Yəni o, bir sözdən sonra hansı sözün gələcəyini riyazi hesablamalarla müəyyən edir. İnsan isə cümlə qurarkən mənanı yaşayır, daxili süzgəcindən keçirir və konteksti duyur.

Emosional İntellektin Yoxluğu: Sİ bir məndəki hüznü, sarkazmı və ya gizli ironiyanı tam ayırd edə bilmir. Məsələn, bir şeir və ya bədii mətn tərcümə olunarkən Sİ sözlərin lüğəvi qarşılığını düzgün seçə bilər, lakin həmin sözlərin oxucuda yaradacağı emosional təsiri ötürə bilmir. Bu da nəticənin "cansız" və "ruhsuz" olmasına gətirib çıxarır.

Həyat Təcrübəsinin Çatışmazlığı: İnsan tərcüməçi üçün "vətən" və ya "ümid" sözü bir yaşanmışlıq, bir xatirə fonu ifadə edir. Sİ üçün isə bu, sadəcə verilənlər bazasındakı rəqəmsal vektorlardır. İnsanın bioloji və sosial varlıq olaraq sahib olduğu təcrübə rəqəmsal alqoritmlər tərəfindən təqlid edilsə də, əvəz edilə bilməz. İnsan kimi düşünə bilməməyin təməlində bu ontoloji fərq dayanır.

Tərcümədə "Uzaqlaşdırma" və Lokallaşdırma Baryerləri

Tədqiqatlarda rast gəlinən "uzaqlaşdırma" məsələsi akademik dildə "Contextual Disconnect" (Kontekstual qopma) kimi xarakterizə olunur. Sİ mənbə mətndəki ifadələri hədəf dilə çevirərkən çox vaxt onları öz təbii mühitindən uzaqlaşdırır, nəticədə ortaya "yad" bir mətn çıxır.

Hər bir dilin özünəməxsus idiomları, frazeoloji birləşmələri və gizli "kodları" var. Sİ bu kodları sındıra bilmədikdə, ortaya çıxan mətn hədəf dildə (məsələn, Azərbaycan dilində) qeyri-təbii görünür. Bu, oxucuda mətni anlamaqda çətinlik yaradır və onu informasiyanın mahiyyətindən uzaqlaşdırır. Məsələn, "gözü yolda qalmaq" ifadəsini Sİ fiziki bir hərəkət kimi çevirdikdə bütün mənə yükü məhv olur.

Təhsil və Araşdırma Müstəvisində Risk Faktorları

Tələbələrin bu texnologiyadan istifadəsi zamanı qarşılaşdıqları ən böyük təhlükə fərdi yaradıcılığın itməsidir.

İntellektual Tənbəllik: Tərcüməni tamamilə Sİ-yə həvalə etmək, tələbənin dilin incəlikləri üzərində düşünməsinin qarşısını alır. Sİ-nin təqdim etdiyi "hazır" amma "mexaniki" mətnlər, tələbəni araşdırma obyektindən uzaqlaşdırır və dərinlən öyrənmə prosesini zəiflədir.

CƏMİYYƏTİN İNKŞAFINDA MEDİANIN STRATEJİ ROLU

Məmmədov Sənan İlqar oğlu

İxtisas: Tərcümə (ingilis dili)

Qrup: B-25 128c

Elmi rəhbər: Baş müəllim Ağayeva Könül : Müasir

Müasir dövrdə texnoloji tərəqqi medianı sadəcə məlumat ötürücüsü funksiyasından çıxararaq, cəmiyyətin sosial, siyasi və psixoloji strukturunu formalaşdıran fundamental instituta çevirmişdir. Brayan Solisin qeyd etdiyi kimi, media artıq texnoloji bir platforma deyil, daha çox psixoloji və sosioloji bir fenomendir. Bu kontekstdə medianın cəmiyyətə təsiri həm qurucu, həm də manipulyativ xarakter daşıya bilər.

Beynəlxalq münasibətlərdə medianın rolu hərbi xərclərlə ekvivalent səviyyəyə yüksəlmişdir. "Gündəm müəyyənləşdirmə" (Agenda-Setting) nəzəriyyəsinə görə, media bizə nə barədə düşünməli olduğumuzu diktə edir. Böyük dövlətlərin nəzarətindəki qlobal media kanalları çox vaxt öz milli maraqlarını bəşəri dəyərlər adı altında təqdim edərək ictimai rəyi manipulyasiya edir.

İdeyaların kütləviləşməsi tarix boyu düzgün təbliğat mexanizmlərindən asılı olmuşdur. Neil Postman "amusing ourselves to death: public discourse in the age of show business" kitabında bildirir ki, şou biznesin bütün sənət elementlərini bir araya gətirdikdə yaranan reklam "Das Kapital"-dan bəri kommunizmə ən ciddi hücumdur. (səh.142) Bu qərbdə antikomunist ideyaların yayılmasında ən önəmli faktorlardan birinin qərb mediası olduğunu göstərir. Bundan başqa Karl Marksın 1848-ci ildə irəli sürdüyü ideyaların 1917-ci ildən sonra dövlət səviyyəsində (SSRİ) təbliği nəticəsində şərqdə yayılmasında isə kommunist medianın təsiri güclü olmuşdur.

Marshall McLuhan "understanding media the extensions of a man" kitabında bildirir: "qatılma biz sanki xərcəng xəstəsinə baxmış kimi baxırıq" Bu fikir cinayətkar tərəfin müxtəlif manipulyasiyalarla özünü "günahsız və şiddət görən tərəf" kimi göstərməsini tənqid edir.

Aristoteldən gələn "demokratiya" anlayışının II Dünya Müharibəsindən sonra Qərb dövlətlərinin strateji təbliğatı ilə qlobal standart halına gəlməsi də medianın institutlaşmış gücünün nəticəsidir. Abraham Linkolnun vurğuladığı kimi, mediaya nəzarət edən qüvvə, inkişafın istiqamətini də təyin edir. Heç bir insan -istər adi vətəndaş olsun, istərsə də ABŞ prezidenti böyük bir qəzetlə mübahisəni uğurla davam etdirib məhv olmaqdan xilas ola bilməz, əgər onun eyni dərəcədə güclü bir qəzeti yoxdursa ..

Medianın manipulyativ təsirlərindən qorunmağın yeganə yolu media savadlılığının artırılmasıdır. Cəmiyyət yanlış təbliğati (dezinformasiyanı) ayırd etməyi bacarmalıdır.

Media yalnız siyasət deyil, həm də elm, təhsil və mədəniyyət platforması olmalıdır. Ziyalıların ictimaiyyətə çıxışı cəmiyyətin intellektual səviyyəsini yüksəldir və neqativ tendensiylərin (məsələn, cinayətkarlığın romantizasiyası) qarşısını alır. Marshall McLuhan "Understanding media the extensions of man" əsərində bildirir ki cəmiyyəti böhranlardan çıxarmağın yollarından biri dahi insanların nümunələrinin təqlid edilməsidir. Bunu bəziləri "Britaniya xarakterinə inam intellektə yox" kimi qiymətləndirir.(səh 83)

Rəsulzadə,Lütfizadə,Tağıyev kimi şəxslərin təbliği onların gördüyü işlər və yaşam tərzləri insanlarımız üçün bir nümunə olmalıdır.

Hazırda Azərbaycanda medianın sosial şəbəkələrə fokuslanması rəqəmsal bir reallıq olsa da, kitab və fundamental informasiya resurslarının əlçatanlığının artırılması vacibdir. Məlumatın çıxışın ucuzlaşdırılması və rəqəmsal kitabxanaların təşviqi "informasiya cəmiyyəti" quruculuğunda həlledici rol oynayır.

Media iki tərəfi kəskin qılınc kimidir: o, həm cəmiyyəti cəhalətdən xilas edə bilər, həm də onu yanlış ideologiyaların əsirinə çevirə bilər. Medianın gələcək inkişafı elmi nailiyyətlərin işıqlandırılması, milli maraqların qorunması və xalqın maarifləndirilməsi prinsiplərinə söykənməlidir. Yalnız yüksək şüur və tənqidi təfəkkür vasitəsilə medianın imkanları bəşəri inkişafa xidmət edə bilər.

Əlavə edilmiş elmi mənbələr və anlayışlar:

1. Agenda-Setting Theory (Makkombs və Şou): Medianın ictimai müzakirə mövzularını müəyyən etmə gücü.
2. Soft Power (Cozef Nay): Dövlətlərin mədəniyyət və media vasitəsilə dünyada nüfuz qazanması
3. Abraham Lincoln (Manipulyasiya və İdarəetmə) : öz şəxsi imicini qorumaq və ölkəni idarəetmək üçün medianın rolu
4. Neil Postman "amusing ourselves to death: public discourse in the age of show business ": televiziya reklamlarının sistemə böyük təsiri
5. Marshall McLuhan "understanding of media the extensions of a man": günahkarla günahsız ayırmağın önəmi

THE INFLUENCE OF PSYCHOLOGICAL FACTORS ON ENGLISH LANGUAGE LEARNING

Xədicə Hacıyeva Paşa 350b, Translation khadijahadjiyeva@gmail.com

Section: Translation

Academic Advisor: Senior Lecturer Sevdə Hasanova

Azerbaijan University of Languages, Baku

In modern education, learning a foreign language is not only about grammar and vocabulary, but also about the learner's psychological state. Many researchers emphasize that psychological factors play a key role in English language learning. These factors influence how students feel, think, and behave during the learning process. As a result, they can directly affect students' success and performance in language acquisition [1, p. 14].

One of the most important psychological factors is motivation. Motivation encourages students to learn and continue improving their language skills. Learners with strong motivation are usually more active in class and more willing to practice. There are different types of motivation, such as learning English for practical goals like work or education, or for personal interest in communication and culture. Without motivation, even the best teaching methods may not be effective [1, p. 15].

Another significant factor is attitude. Students who have a positive attitude towards English tend to learn faster and with more interest. They are open to new experiences and are not afraid of making mistakes. In contrast, negative attitudes can create psychological barriers. For example, some students may believe that English is too difficult, which reduces their willingness to learn. Therefore, teachers should create a supportive and encouraging environment in the classroom[1,p.16].

Anxiety and self-confidence are also closely related to language learning.

Many learners feel nervous when they speak in English, especially in front of others. This anxiety can prevent them from participating in class activities. On the other hand, students with higher self-confidence are more likely to take risks and use the language more freely. Risk-taking is an essential part of learning because mistakes help learners improve their skills over time [1, p. 17].

In addition, personality traits such as introversion and extroversion influence the way students learn. Extroverted learners usually enjoy speaking and group activities, while introverted learners may prefer individual tasks like reading and writing. Both types can succeed, but they may need different teaching approaches. Understanding these differences helps teachers adapt their methods to students' needs [1,p.25].

In conclusion, psychological factors have a strong impact on English language learning. Motivation, attitude, anxiety, self-confidence, and personality all shape the learning process. Teachers should consider these factors and support students emotionally as well as academically. By doing so, they can help learners become more confident and successful in using English [1,p.40].

References:

- Khansir, A. A., & Mirzaei, M. (2025). The Influence of Psychological Factors on English Language Teaching. *Indian Journal of Language and Linguistics*, 6(3), 14-40
- Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching*. Pearson Education.
- Dörnyei, Z. (1994). Motivation and motivating in the foreign language classroom. *The Modern Language Journal*, 78(3), 273–284.
- Ellis, R. (2003). *Second Language Acquisition*. Oxford University Press. Section: Translation

THE USE OF AI IN TRANSLATION. THE PROS AND CONS.

Alieva Zeynab Elbrus

Qrup-352B, fakültə-tərcümə, e-poçt-zeynab2005alieva@mail.ru, bölmə-tərcümə

Elmi rəhbər- (b/m Təranə Məmmədova)

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Translation plays a key role in overcoming the gap between different languages and cultures. Traditionally, professional translators have been preferred to ensure accurate and detailed translations.

However, artificial intelligence (AI) is rapidly penetrating in various areas of our lives, and translation is no exception. The use of AI in translation significantly speeds up the process and reduces costs, but it also raises questions about its possible drawbacks.

AI-powered translation has a number of advantages that companies are already using today to process large volumes of content in a cost-effective and flexible way. These include high speed, allowing large amounts of text to be processed in minutes, saving time for both clients and bureau staff. Multilingual capability is another benefit, as AI can translate texts into several languages simultaneously, which is convenient for international projects. It also reduces the risk of common errors with dates, numbers, typos, and missing words. One of the main advantages is cost savings.

Automating routine tasks helps reduce expenditures and enables companies to offer competitive pricing.

However, this list of advantages is accompanied by a number of disadvantages.

In particular, linguistic nuances remain a challenge. AI struggles with abstract language such as humor, sarcasm, or cultural idioms, which can lead to inaccurate or inappropriate translations.

In the case of highly technical or specialized content, AI may misinterpret the context, resulting in inaccurate or incorrect translations, that is especially critical, for example, in medical documents.

Ultimately, despite the rapid development of technology, a complete replacement of human translators is still unlikely. AI copes with routine tasks perfectly, but for complex projects requiring an understanding of context, tone, and industry-specific features, a human specialist remains impossible to replace.

Ədəbiyyat

1. Kirov V, Malamin B. Are translators afraid of artificial intelligence? Societies 2022, 12(2), 70; <https://doi.org/10.3390/soc12020070>

2. Tavares C, Oliveira L, Duarte P, da Silva MM. Artificial intelligence: a blessing or a threat for language service providers in Portugal. Informatics. 2023;10:81. <https://doi.org/10.3390/informatics10040081>

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТРОПОВ ИЗ РОМАНА ДИККЕНСА "ПРИКЛЮЧЕНИЯ Оливера Твиста" с переводом на русский язык произведенное профессиональным переводчиком и ИИ.

Раджабли Минура Тураб гызы

Группа: В24-232А, Факультет: Переводческий

E-mail: minurerecebli@gmail.com

Секция: Перевод

**Научный руководитель: Д.ф.ф., доцент Оруджева Ирина Гатемовна
Азербайджанский Университет Языков, Баку**

В последнее время искусственный интеллект стал неотъемлемой частью жизни человека и активно используется во многих сферах деятельности, включая перевод. В связи с этим всё чаще возникает вопрос о влиянии ИИ на будущее профессии переводчика. ИИ обладает рядом полезных возможностей, таких как быстрый поиск лексических эквивалентов и перевод больших объёмов текста за короткое время. Однако переводческая деятельность представляет собой более сложный и глубокий процесс. Каждое слово и выражение имеет определённый стиль и стилистическую принадлежность и связано с историческим и культурным контекстом. В зависимости от контекста, атмосферы произведения, а также замысла автора переводчик выбирает соответствующие способы передачи смысла. Целью данного исследования является сравнительный анализ перевода художественных текстов, выполненного искусственным интеллектом, и перевода профессионального переводчика Е.Ланна.

“The bowls never wanted washing.”[1,стр.12]

“Миски никогда не нуждались в мытье.”(ИИ)

“Миски были такими пустыми, что их и мыть не приходилось.”[2,стр.16]

В данном фрагменте Диккенс использовал иронию: миски «не нуждаются в мытье» не потому, что они чистые, а потому что остаются пустыми из-за недостатка еды. Перевод ИИ передаёт лишь буквальный смысл и не

раскрывает скрытого подтекста. Перевод Е. Ланна интерпретирует выражение, передавая идею крайней бедности и сохраняя художественный эффект.

2. "Hunger and recent ill-usage were combating within him." [1, стр. 11]

"Голод и недавнее плохое обращение боролись внутри него." (ИИ)

"Голод и пережитые обиды боролись в нём." [2, стр. 15]

Лексема ill-usage в оригинале обозначает жестокое обращение. ИИ передаёт её прямое значение («плохое обращение»), тогда как переводчик Е. Ланн использует более естественное и эмоционально окрашенное выражение «пережитые обиды», передавая художественный смысл фразы.

3. "He was but the shadow of himself." [1, стр. 362]

"Он был лишь тенью самого себя" (ИИ)

"От него почти ничего не осталась, он сильно исхудал." [2, стр. 366]

В данном фрагменте используется метафора, передающая сильное физическое и эмоциональное истощение героя. Перевод ИИ воспроизводит выражение без раскрытия его скрытого смысла, в то время как Ланн применяет экспликацию, делая содержание более ясным и усиливая эмоциональную выразительность текста.

Из вышеперечисленных делаем вывод, что искусственный интеллект не способен осуществлять полноценный художественный перевод из-за отсутствия эмоций, чувств и глубокого понимания художественного текста, поэтому не может полностью заменить человека-переводчика. Однако он может выступать полезным инструментом-ассистентом, ускоряя процесс перевода и повышая его эффективность.

Литература:

1. Dickens C. "Oliver Twist." — London: Penguin Books, 2003.

2. Диккенс Ч. "Оливер Твист" / пер. Е. Ланн. — М.: Гослитиздат, 1954.

SÜNİ İNTELLEKT ƏSASLI TƏTBİQLƏRİN DİL ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ TƏSİRİ

Kərimli Fətimə Vüsal

Qrup:350A, fakültə:Tərcümə(Azərbaycan dili-İngilis dili) , e-poçt:kerimlifatime226@gmail.com,

Bölmə: Azərbaycan dili

Elmi rəhbər: Dos.Məmmədzadə Nilufər

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə qloballaşmanın sürətlənməsi xarici dil biliklərini həm akademik, həm də peşəkar inkişaf üçün vacib amilə çevirmişdir. Xarici dil öyrənilməsi yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, eyni zamanda mədəniyyətlərarası əlaqələrin qurulmasında mühüm rol oynayır. Bu baxımdan təhsil sahəsində texnologiyanın rolu getdikcə artır. Xüsusilə süni intellekt əsaslı tətbiqlər, o cümlədən chatbotlar, dil öyrənmə prosesinə yeni və daha interaktiv yanaşmalar təqdim edir [Smith & Doe, 2021]

Süni intellektin təhsildə tətbiqi son illərdə geniş yayılmışdır. Azərbaycan kontekstində xarici dil öyrənən tələbələrin əsas problemləri – danışığ praktikasının azlığı, real dil mühitinin məhdudluğu və fərdi yanaşmanın zəifliyi – bu texnologiyaların əhəmiyyətini artırır. Chatbotlar tələbələrə istənilən vaxt və məkanda dil bacarıqlarını inkişaf etdirmək imkanı verir və öyrənmə prosesini daha çevik edir [Zhang, 2020].

Bu tədqiqatın məqsədi süni intellekt əsaslı tətbiqlərin, xüsusilə chatbotların, xarici dil öyrənilməsinə təsirini araşdırmaq və onların üstünlükləri ilə yanaşı çatışmazlıqlarını da müəyyən etməkdir.

Süni intellekt əsaslı tətbiqlər dil öyrənmədə innovativ vasitə kimi çıxış edir. Chatbotlar real vaxt rejimində dialoq quraraq tələbələrin danışığ və dinləmə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bu proses

Krashen-in “input hypothesis” nəzəriyyəsi ilə izah oluna bilər: öyrənənlər başa düşülən giriş (comprehensible input) vasitəsilə dili daha effektiv mənimsəyirlər [Krashen, 1982]. Bundan əlavə, chatbotlar istifadəçinin səhvlərini analiz edir və dərhal geribildirim təqdim edir ki, bu da qrammatika və lüğət biliklərinin möhkəmlənməsinə kömək edir [Lee & Kim, 2018]. Eyni zamanda, bu sistemlər fərdiləşdirilmiş öyrənmə imkanı yaradaraq tələbənin səviyyəsinə uyğun material təqdim edir.

Bununla yanaşı, chatbotların müəyyən ciddi məhdudiyyətləri də mövcuddur. İlk növbədə, bu sistemlər kontekstual və pragmatik mənalara hər zaman düzgün qavramaya bilər. Nəticədə, bəzən yanlış və ya qeyri-dəqiq cavablar təqdim olunur ki, bu da öyrənənlərdə yanlış dil modeli formalaşdırma bilər [Lee & Kim, 2018]. İkinci mühüm məhdudiyyət emosional və sosial qarşılıqlı əlaqənin zəifliyidir. Chatbotlar insan ünsiyyətində vacib olan intonasiya, bədən dili və empati kimi elementləri əks etdirə bilmir. Halbuki bu faktorlar dilin real istifadəsində mühüm rol oynayır [TESOL International, 2021].

Digər tərəfdən, chatbotlar tələbənin fərdi ehtiyaclarını müəyyən səviyyədə analiz etsə də, onlar müəllimin təqdim etdiyi pedaqoji strategiyaları tam əvəz edə bilmir. Müəllimlər tələbələrin zəif və güclü tərəflərini daha dərindən qiymətləndirə, motivasiya yarada və uyğun tədris üsulları seçə bilirlər. Bundan əlavə, müəllimlə interaktiv ünsiyyət tələbələrin tənqidi düşünmə və spontan danışmaq bacarıqlarının inkişafında mühüm rol oynayır. Bu baxımdan, insan-müəllim faktoru dil öyrənmədə hələ də əvəzolunmazdır [Smith & Doe, 2021].

Ümumilikdə, süni intellekt əsaslı chatbotlar xarici dil öyrənmə prosesini daha əlçatan, interaktiv və fərdiləşdirilmiş edir. Lakin onların ənənəvi tədris metodlarını tam əvəz etməsi mümkün deyil. Ən effektiv yanaşma chatbotların müəllim rəhbərliyi ilə birlikdə istifadəsidir. Bu zaman texnologiyanın üstünlükləri ilə insan ünsiyyətinin keyfiyyəti birləşərək daha balanslı və effektiv öyrənmə mühiti yaradır:

Ədəbiyyat

1. Krashen, S. (1982). Principles and Practice in Second Language Acquisition.
2. Lee, J., & Kim, H. (2018). The Role of Chatbots in Language Learning.
3. Smith, A., & Doe, J. (2021). Artificial Intelligence in Education.
4. TESOL International (2021). Technology and Language Teaching.
5. Zhang, L. (2020). AI-based Learning Systems and Their Impact.

MƏDƏNİYYƏTLƏ BAĞLI SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏRCÜMƏSİNDƏ QARŞIYA ÇIXAN PROBLEMLƏR

(KRİSTİN BRUK ROUZUN “ARASINDA” ROMANI ƏSASINDA)

Yunusova Aysel Şahid qızı, Qrup: 232215 C, fakültə: Humanitar və sosial elmlər

e-poçt: ayselyunusova06@gmail.com

Tezisin bölməsi: Tərcümə

Elmi rəhbər: Əliyeva Emiliya Natiq q.

Azərbaycan Universiteti, Bakı

Tərcümə yalnız dillərarası ünsiyyət vasitəsi deyil, həmçinin mədəniyyətlərarası ünsiyyət vasitəsi olmuşdur. Müasir dövrdə mədəniyyətlərarası ünsiyyətin sürətlə inkişafı tərcümənin rolunu daha da vacib etmişdir. Beləliklə peşəkar tərcüməçi yalnız iki dil üzrə mütəxəssis deyil, həm də bu iki işçi dildə yüksək informativ və mədəni biliyə malik kadr olmalıdır. Buna əsas səbəbərdən biri hər bir dilin lüğət tərkibində realiyaların olmasıdır və bilir ki onların başqa bir dildə birbaşa qarşılığı yoxdur. “The Translator” jurnalının 2008-ci ildə dərc olunmuş II sayında mədəniyyətlərarası əlaqə ilə

bağlı oxuyuruq: “Məsələn, 2006-cı ildə ABŞ-da ən çox uğur qazanmış myuzikal olan “Cersi Boiz” İspaniyada uğur qazana bilməzdi, çünki o yalnız ABŞ-da tanınmış mahnılara əsaslanır”. [1, s 47]

Buradan belə nəticəyə gəlirik ki, məxəz mətndə mədəniyyətlə bağlı ifadələrin, realiaların istifadəsi hədəf auditoriyaya mətni anlamaqda çətinlik yaradır. Bu isə tərcüməçinin öhdəsindən gəlməli olduğu problemdir. Bu tədqiqatın məqsədi tərcümə zamanı qarşıya çıxan mədəniyyətlə bağlı sözlərin, realiaların tərcüməsinə müasir yanaşma üsullarını XX əsr Britaniya yazıçısı Kristin Bruk Rouzun “Arasında” (Between) romanından göstərilmiş nümunələr əsasında praktikada göstərməkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Kristin Bruk Rouzun “Arasında” (1968) romanı tərcümə baxımından xüsusi yanaşma tələb edən, olduqca mürəkkəb əsərdir. Əsər translingvistik romandır. Belə ki romanın qəhrəmanı alman, fransız və ingilis dillərinə sinxron tərcüməçidir. Romanın mətni bu üç dildən tərtib olunmuşdur və içində xeyli sayda realiyalar, xüsusi adlar, mədəniyyətlə bağlı ifadələr istifadə edilmişdir. Aşağıda əsərdə rast gəlinən bəzi realiyalar və onların tərcümə strategiyaları təhlil edilir:

“Dirndl” [2, s 96] – almandilli xalqların qadınlarına məxsus milli geyimdir. Bu realiya “don” kimi tərcümə edilərsə, milli kimlik göstəricisi itir. Daha uyğun yanaşma “dirndl” şəklində saxlayıb izah verməkdir: “almandilli xalq qadınlarına məxsus önlükdən ibarət milli geyim”. “Grüss Gott” [2, s 96] – Cənubi Almaniya mədəniyyətinə aid dini salamlama formasıdır. Bu ifadə “Guten Tag”-dan (“hər vaxtınız xeyr”) fərqlənir və regional-dini mənə daşıyır. Tərcümədə ən uyğun variant dini salam formasıdır. “Smørrebrød” [2, s 5] – Danimarka milli kulinariyasına aid yeməkdir. Hərfi tərcüməsi (“yağ-çörək”) və ya “sendviç” kimi qarşılınması məqsədə uyğun deyil. İzahlı qeyd verilməsi tövsiyə olunur. “Coq-au-vin” [2, s 5] – Fransa milli mətbəxinə aid şərəbli toyuq yeməyidir. Hərfi tərcümə (“şərəbli toyuq”) realiyanın mədəni mahiyyətini əks etdirmir; izahlı qeyd daha uyğundur. “Lebensraum” [2, s 91] – almanca “yaşayış sahəsi” mənasını versə də, Almaniya tarixində siyasi mənə kəsb edən termdir. Hərfi tərcümədən qaçınmaq, izahla verilməsi məqsədəuyğundur. Başqa bir məqamda istifadə olunan “güle güle / auf Wiedersehen / bye-bye” [2, s 78] – müəllif burada türk, alman və ingilis dillərində sağollaşma ifadələrini bir araya gətirərək mədəniyyətlərarası qarışma effekti yaradır. Bu cür mədəni polifoniya tərcümə edilməməli, orijinalda olduğu kimi saxlanılmalıdır.

Beləliklə, “Arasında” romanının tərcüməsində mədəniyyətlə bağlı söz və ifadələrin mədəni-semantik yükünü qorumaq məqsədilə izahlı qeydlərdən istifadə, hərfi tərcümədən qaçınma və mədəni polifoniyanın saxlanması əsas strategiyalar kimi önə çıxır. Tərcümə zamanı bu prinsipin gözlənilməsi məxəz mətnin hədəf auditoriya tərəfindən anlaşılmalarına şərait yaradacaqdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Abdullayeva F, Peşəkar tərcümənin əsasları, UniPrint, Bakı, 2010
2. Brooke-Rose C. Between, London: Michael Joseph LTD, 1968
3. Bayramov Q, Tərcümə sənəti, “OKA OFFSET” nəşriyyatı. Bakı, 2008
4. Nağıyeva Ş. Bədii tərcümə- nəzəriyyə və praktika, Bakı 2014
5. Quliyeva A. İngilizmlər və tərcümə, Bakı, Nurlan, 2008

MOBİL ÖYRƏNMƏ TƏTBİQLƏRİNİN (DUOLİNGO, BUSUU) DİL BACARIQLARINA TƏSİRİ

Babazadə Nuray Adil BMR 364A Tərcümə
Elmi rəhbər: Fil.f.d. Günay Müslümova
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı təhsil sistemində ciddi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Xüsusilə rəqəmsallaşma və mobil texnologiyaların geniş yayılması öyrənmə prosesinin daha çevik, əlçatan və fərdiləşdirilmiş şəkildə təşkilinə imkan

yaratmışdır. Bu baxımdan mobil öyrənmə (Mobile-Assisted Language Learning – MALL) anlayışı müasir pedaqogikanın mühüm istiqamətlərindən biri kimi formalaşmışdır [1].

Mobil öyrənmə dil öyrənənlərə ənənəvi sinif mühitindən kənarda, istənilən zaman və məkanda bilik əldə etmək imkanı verir. Bu isə xüsusilə xarici dil öyrənənlər üçün böyük üstünlük hesab olunur. Smartfon və planşetlərin geniş istifadəsi nəticəsində dil öyrənmə prosesi daha interaktiv və maraqlı hala gəlmişdir [1].

Bunlar Duolingo və Busuu tətbiqini nümunə kimi göstərə bilərik. Duolingo tətbiqi istifadəçilərə qısa və əyləncəli tapşırıqlar vasitəsilə dil öyrədir. Bu platformada dərslər əsasən söz ehtiyatı, qrammatika və tələffüz üzərində qurulur. İstifadəçilər müxtəlif tapşırıqları yerinə yetirdikcə xal (points) qazanır, səviyyə artırır və motivasiya olunur. Duolingo-da dərslər sadədən mürəkkəbə doğru qurulduğu üçün başlanğıc səviyyədə olanlar üçün xüsusilə uyğundur. Busuu isə daha strukturlaşdırılmış və akademik yanaşma təqdim edir. Bu tətbiqdə dərslər Avropa Dil Çərçivə Sisteminin (CEFR) səviyyələrinə uyğun şəkildə hazırlanır (A1-dən B2-yə qədər). Busuu-nun əsas üstünlüklərindən biri ana dili danışanlarla qarşılıqlı əlaqə imkanı yaratmasıdır.[3].

Mobil öyrənmə tətbiqləri dil bacarıqlarının inkişafına mühüm təsir göstərir. Əvvəlcə, bu tətbiqlər leksik bacarıqların inkişafında mühüm rol oynayır. Tədqiqatlar göstərir ki, Duolingo tətbiqi vasitəsilə öyrənənlərin söz ehtiyatı əhəmiyyətli dərəcədə artır. Təkrar əsaslı öyrənmə sistemi yeni sözlərin yadda qalmasını asanlaşdırır və uzunmüddətli yaddaşı gücləndirir [3].

Digər mühüm məqam isə dinləmə və tələffüz bacarıqlarının inkişafıdır. Busuu kimi tətbiqlər istifadəçilərə audio materiallar və real danışq nümunələri təqdim edir. Bu isə onların düzgün tələffüz və dinləmə bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək edir [2].

Bununla yanaşı, mobil tətbiqlərin bəzi çatışmazlıqları da mövcuddur. Bəzi hallarda bu tətbiqlər ənənəvi tədris metodlarını tam əvəz edə bilmir və əlavə tədris vasitələri ilə birlikdə istifadə olunması tövsiyə olunur [2]. Belə ki, bu tətbiqlər canlı ünsiyyət imkanlarını tam təmin etmir və bəzi hallarda dərin qrammatik izahlar kifayət qədər olmur. Bundan əlavə, istifadəçinin özünü motivasiya etməsi vacib şərtlərdən biridir [1].

Bu tətbiqlər öyrənmə prosesini daha əlçatan, maraqlı və effektiv edir. Xüsusilə söz ehtiyatının artırılması, dinləmə və motivasiya baxımından müsbət təsir göstərir. Lakin daha yüksək nəticə əldə etmək üçün mobil tətbiqlər ənənəvi tədris metodları ilə birlikdə istifadə olunmalıdır.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.Burston, J. Mobile-Assisted Language Learning: Global Overview.
- 2.Metruk, R. Mobile-assisted language learning and pronunciation instruction.
- 3.Syamsuddin, N. A. Duolingo Mobile Assisted Language Learning in Learning Vocabulary.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ BEYNƏLXALQ KOMMUNİKASIYA

Yusifova Leyli Rəşid qızı, B22-460, Tərcümə, yusifovaleyli8@gmail.com, Tərcümə

dos., i.f.d. Yusifova Kəmalə Xəlil qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Azərbaycan son illərdə sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində mühüm nailiyyətlər əldə etmişdir. Bu nailiyyətlərin əsasını strateji planlaşdırma, qeyri-neft sektorunun inkişafı, regionların sosial rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi və insan kapitalına yönəlik dövlət proqramları təşkil edir [2, s. 40].

Azərbaycanın görkəmli dövlət xadimi olan Heydər Əliyev təkcə ölkənin daxili siyasi vəziyyətinin sabitləşməsində deyil, həm də beynəlxalq imicinin formalaşmasında əsas rol oynamışdır. Onun liderliyi Azərbaycana global səhnədə güclü mövqe tutmağa, müxtəlif ölkələr və beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələri gücləndirməyə və effektiv siyasi və diplomatik ünsiyyət sistemi yaratmağa imkan

vermişdir. Onun siyasəti kontekstində beynəlxalq ünsiyyət iqtisadi, mədəni və diplomatik sahələri əhatə edir, davamlı inkişafı və ölkənin sərhədlərindən kənarda görünməsinə təmin edirdi.

Əliyev yaxşı strukturlaşdırılmış kommunikasiya strategiyasının Azərbaycanın global birliyə uğurlu integrasiyası üçün vacib olduğunu qəbul edirdi. Ölkə daxilində o, dövlət qurumlarını gücləndirdi, sabitliyi təmin etdi və vahid dövlət mövqeyini inkişaf etdirdi ki, bu da ona ölkənin maraqlarını beynəlxalq səviyyədə effektiv şəkildə təmsil etməyə imkan verdi. Əliyevin xarici siyasəti dialoq və əməkdaşlıq prinsipləri üzərində qurulmuşdu ki, bu da qonşu ölkələrlə, eləcə də aparıcı global güclərlə uzunmüddətli münasibətlərin qurulmasına töhfə vermişdir.

Əliyevin siyasi nitqi aydınlığı, ardıcılığı və inandırıcılığı ilə fərqlənirdi. O, Azərbaycanın müstəqilliyini, strateji əhəmiyyətini və davamlı inkişafa sadıqlığını vurğulamaq üçün ictimai bəyanatlar, diplomatik müraciətlər və beynəlxalq müqavilələr hazırlamaqda bacarıqlı idi. Bu, beynəlxalq ictimaiyyətdə etimadın artmasına və iqtisadi və mədəni əməkdaşlıq imkanlarının genişlənməsinə səbəb oldu.

Əliyevin əsas kommunikasiya strategiyalarından biri ölkənin iqtisadi maraqlarının təşviqi idi. Əhəmiyyətli neft və qaz ehtiyatlarına malik Azərbaycan strateji beynəlxalq layihələr vasitəsilə iqtisadiyyatını gücləndirə və xarici investisiyaları cəlb edə bildi. Bu kontekstdə beynəlxalq tərəfdaşlarla effektiv ünsiyyət çox vacib idi [1].

Heydər Əliyev həmçinin mədəni diplomatiyaya böyük əhəmiyyət verirdi. O, beynəlxalq ünsiyyətin yalnız siyasət və iqtisadiyyatla deyil, həm də ölkənin mədəni təqdimatı ilə bağlı olduğunu başa düşürdü. Onun vəzifədə olduğu müddətdə Azərbaycan mədəniyyətini, tarixini və incəsənətini xaricdə tanıtmak üçün layihələr fəal şəkildə inkişaf etdirildi.

Heydər Əliyev siyasi, iqtisadi və mədəni sahələri birləşdirən hərtərəfli beynəlxalq ünsiyyət sistemi yaratdı. Onun yanaşması Azərbaycana yalnız 1990-cı illərin daxili böhranlarını aradan qaldırmağa deyil, həm də global səhnədə inamla özünü təsdiqləməyə, müsbət imic yaratmağa və gələcək davamlı inkişaf üçün təməl qoymağa imkan verdi. Əliyevin beynəlxalq ünsiyyətdəki irsi bu gün də aktuallığını qoruyub saxlayır və ölkənin global kontekstdə təqdim olunmasına strateji yanaşmanın vacibliyini nümayiş etdirir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Məmmədov A.X. Heydər Əliyevin sabitlik və inkişaf strategiyası. "Xalq qəzeti". Bakı, 2024.
2. Yusifova K.X. Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafın mövcud tendensiyaları Lənkəran Dövlət Universiteti "Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətləri: müasir trendlər və aktual problemlər" mövzusunda respublika elmi-praktik konfrans. B., 2025. s. 43.

СРАВНИТЕЛЬНО-ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ВЫРАЖЕНИЙ В ИСПАНСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

**(Гулиева Назрин Яшар) 358-я группа, Перевод, nazrin.guliyeva2006@gmail.com , Сектор:
русский**

**Научный руководитель: (Старший преподаватель Агаева Дюрнися Афат)
Азербайджанский Университет Языков, Баку**

Одним из самых показательных источников фразеологизмов являются исторические события. Испанское выражение *poner una pica en Flandes* [2, с.397], означающее в переводе «совершить нечто почти невозможное» связано с событиями Восьмидесятилетней войны: требовались огромные материальные усилия для отправки испанских войск во Фландрию, что очень затрудняло задачу и делало ее практически непосильной. Русский эквивалент «свернуть горы» совпадает по значению, однако в отличие от испанского выражения с исторической отсылкой, имеет акцент в виде физической силы и волевого усилия.

Русское выражение «промокнуть до последней нитки» [5, с.667] появилось как описание полного промокания, в которой «нитка» символизируют мельчайшую часть одежды, через которую прошла вода. В испанском языке аналогичное значение передается через региональные фразеологизмы: *agarrar un agua* (Куба) [4, с.23], *pillar una tranca* (Испания) [4, с.23], *entrar agua al bote* [4, с.23] и *quedar como piojo* (Чили) [4, с.23]. Эти выражения демонстрируют разнообразие образных моделей – буквальные, метафорические, а также юмористические – и отражают культурные особенности языков.

Испанское выражение *más se perdió en Cuba* [3, с.151] отражает историческую память народа и связано с Испано-американской войной, в результате которой Испания потеряла свои колонии, включая Кубу. Выражение стало часто использоваться для обозначения незначительности ситуации. В русском языке сходное значение имеет оборот «дело житейское», который часто использовали российские классики, такие как Гоголь, в своей комедии «Женитьба», а также фольклорная пословица «не жили богато – нечего и терять», что в свою очередь отображает смирение перед обстоятельствами. Таким образом, в испанском языке аналогичное значение закреплено за конкретным историческим фактом, в то время как в русском – передается через фольклорные и художественные особенности.

Аналогично функционируют выражения *quedarse de piedra* [1, с.69] – «опешить, лишиться дара речи». Испанский образ восходит к античной мифологии, в частности к сюжету о Медузе Горгоне, чей взгляд превращал любое живое существо в камень. В современной фразеологии этот образ сформировался как метафора высшей степени шока или ужаса, при которой человек остается неподвижен. При этом русское слово «опешить» этимологически связано с древним значением «остаться без коня», что для воина означало потерю опоры и беспомощность.

Таким образом, сравнительно-этимологический анализ фразеологизмов испанского и русского языков показал, что их происхождение отражает как универсальные особенности образного мышления, так и национально-культурную специфику, формируя их современное значение и употребление.

Библиография

1. Alberto Buitrago. *Diccionario de dichos y frases hechas*. Madrid: Espasa, 2010.
2. Iribarren, J. M. *El porqué de los dichos*. Madrid, 1994.
3. Shirley Lease Arora. *Proverbial Comparisons and Related Expressions in Spanish*. Los Angeles, California. University of California Press, 1977.
4. Rafael del Moral. *Diccionario ideológico, Atlas léxico de la lengua española*. Universidad de Jaén, 2016.
5. Тихонов, А. Н. *Фразеологический словарь*. Москва: Флинта, Наука, 2004.

MOBİL ÖYRƏNMƏ TƏDBİQLƏRİNİN (DUOLİNGO, BUSUU) DİL BACARIQLARINA TƏSİRİ

NİGAR ƏHMƏDOVA RƏSUL

TƏRCÜMƏ ALMAN DİLİ 130 (akhmedovanigar88@gmail.com)

ELMİ RƏHBƏR: dos.NİLUFƏR MƏMMƏDZADƏ

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə texnologiya cəmiyyətin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Xüsusilə mobil öyrənmə tətbiqləri xarici dillərin mənimsənilməsi prosesində mühüm rol oynayır. Bu tətbiqlər istifadəçilərə dinləmə, danışmaq, oxu və yazı bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün əlverişli və çevik imkanlar yaradır.

Mobil öyrənmənin geniş yayılmasının əsas səbəblərindən biri smartfonların istifadəsinin artması, internetə çıxışın asanlaşması və tətbiqlərin funksional imkanlarının genişlənməsidir. Bu faktorlar öyrənmə prosesini daha əlçatan və effektiv etmişdir.

Bu tədqiqatın əsas məqsədi mobil öyrənmə tətbiqlərinin dil bacarıqlarına təsirini araşdırmaqdır. Tədqiqat çərçivəsində aşağıdakı suallar nəzərdən keçirilmişdir:

1. Mobil öyrənmə tətbiqləri dil öyrənmə prosesində hansı bacarıqların inkişafına təsir göstərir?
2. Duolingo və Busuu tətbiqlərinin müqayisəsində əsas fərqlər nədən ibarətdir?

Aparılmış araşdırmalar göstərir ki, mobil öyrənmə tətbiqləri dil öyrənmə prosesinə müsbət təsir göstərir. Xüsusilə bu tətbiqlər istifadəçilərin söz ehtiyatının artırılması və dinləmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi baxımından effektivdir (Doron & Dabbagh, 2017).

Duolingo 2011-ci ildə istifadəyə verilmiş və istifadəçilərə çoxsaylı dillər üzrə pulsuz təlim imkanı təqdim edən məşhur platformadır (Doron & Dabbagh, 2017). Onun əsas üstünlükləri arasında geniş dil seçimi və ödənişsiz istifadənin mümkünlüyü yer alır. Duolingo tətbiqində öyrənmə prosesi səviyyələr və mərhələlər üzrə qurulmuşdur. İstifadəçilər tapşırıqları yerinə yetirdikcə xal (XP – experience points) qazanır, gündəlik məqsədlər (daily goals) müəyyən edir və ardıcıl günlər üzrə aktivliklərini “streak” sistemi vasitəsilə izləyirlər. Bu cür oyunlaşdırma elementləri istifadəçilərin motivasiyasını artırır və davamlı öyrənməni təşviq edir (Kazu & Kuvvetli, 2024).

Busuu isə daha çox kommunikativ yanaşmaya üstünlük verərək istifadəçilərə real danışiq təcrübəsi qazandırmaya çalışır. Tətbiqdə fərdi dərslər və interaktiv tapşırıqlar mövcuddur. Lakin proqramın bütün funksiyalarından istifadə etmək üçün ödəniş tələb olunur ki, bu da onun məhdudiyyətlərindən biri hesab olunur. Busuu-nun fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biri də istifadəçilərin yazı və danışiq tapşırıqlarının digər ana dil daşıyıcıları tərəfindən yoxlanılmasıdır. Bu, interaktiv öyrənmə mühiti yaradır və kommunikativ bacarıqların inkişafına müsbət təsir göstərir (Kazu & Kuvvetli, 2024).

Təcrübəyə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, Memrise tətbiqi yüksək keyfiyyətli və effektiv dil öyrənmə platforması kimi qiymətləndirilir. Platforma geniş dil və mövzu spektri təqdim edir, gündəlik ünsiyyətdə istifadə olunan ifadələrin praktik mənimsənilməsini təmin edir və leksik-qrammatik materialların sistemli şəkildə təqdimatına xüsusi önəm verir.

Keywords: Mobile learning, foreign language learning, Duolingo, Busuu, language skills

Mobil öyrənmə tətbiqlərinin üstün cəhətlərindən biri onların müxtəlif yaş qruplarına uyğunlaşdırıla bilməsidir. Uşaqlar üçün sadələşdirilmiş və oyunlaşdırılmış materiallar təqdim olunduğu halda, böyükklər üçün daha sistemli və qrammatik yönümlü izahlar verilir.

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, mobil öyrənmə tətbiqləri dil öyrənmədə effektiv vasitə kimi çıxış edir. Bu tətbiqlər xüsusilə söz ehtiyatının zənginləşdirilməsi, oxu və dinləmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Buna görə də aşağıdakılar tövsiyə edilə bilər:

1. Mobil öyrənmə tətbiqlərindən digər ənənəvi öyrənmə metodları ilə paralel şəkildə istifadə olunmalıdır.
2. Danışiq bacarığının inkişafı üçün əlavə praktik fəaliyyətlərə üstünlük verilməlidir.

Ключевые слова: Мобильное обучение, изучение иностранных языков, Duolingo, Busuu, языковые навыки

Ədəbiyyat

1. Bayramova, Ü. (2020). Mobil öyrənmə (Mobile Learning). URL: <https://bayramovau.wordpress.com/2020/05/26/mobil-oyr%C9%99nm%C9%99-mobile-learning/>
2. Mobil öyrənmə və müasir texnologiyaların xarici dilin tədrisinə inteqrasiyası. URL: <https://pp.beu.edu.az/articles/26>
3. Doron, E., & Dabbagh, N. (2017). Gamification in language learning apps. *International Journal of Game Based Learning*, 7(4), 50–65. <https://doi.org/10.4018/IJGBL.2017100104>

4. Kazu, I. Y., & Kuvvetli, M. (2024). Improve speaking skills with Duolingo's mobile game-based language learning. *Asian Journal of Education and Training*, 10(1), 62–75.

5. Xarici dillərin öyrənilməsində mobil tətbiqlərin rolu. URL: <https://share.google/v9baiULZOVBa3AhdQ>

DİL SİYASƏTİ VƏ QLOBAL VƏTƏNDAŞLIQ BACARIQLARININ İNKİŞAFI

Rüstəm İsmayilov Cəsarət

B25-130, Tərcümə, rustem202256@gmail.com, bölmə: Tərcümə

Elmi rəhbər: Dos.Məmməd zadə Nilufər Bəhlul

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə qloballaşma ölkələrin və insanların iqtisadi, siyasi və mədəni sahələrdə bağlı olduğu qlobal prosesdir. Dil bu prosesdə ünsiyyət və bilik mübadiləsini təmin edən əsas vasitədir. Qlobal vətəndaşlıq isə fərdlərin bütün dünyanın vətəndaşı kimi düşünməsi və qlobal problemlərə məsuliyyətlə yanaşması bacarığını ifadə edir. Məqalənin məqsədi dil siyasətinin qlobal vətəndaşlıq bacarıqlarının inkişafında oynadığı mühüm rolunu təhlil etməkdir. Dil siyasəti dövlət və digər qurumların dillərin istifadəsi, qorunması və inkişafını müəyyən edən prinsiplərdir. O, ünsiyyət, təhsil və mədəniyyət sahəsində dilin səmərəli istifadəsini təmin edir. Təhsil sistemi dil siyasəti vasitəsilə çoxdilliliyi təhsili təşkil edərək tələbələrin qlobal kommunikasiya bacarıqlarını formalaşdırır. Çünki dil siyasəti praktik olaraq təhsil vasitəsilə həyata keçirilir.

Qlobal vətəndaş yalnız öz ölkəsini deyil, bütün dünyanı düşünən və fərqli mədəniyyətlərə hörmət edən insandır. Onun əsas xüsusiyyətləri yeni ideyalara açıq olmaq, mədəniyyətlərarası anlayış və səmərəli ünsiyyət qurmaq bacarığıdır. Bu keyfiyyətlər qlobal vətəndaşlığın əsas ünsürləridir və fərdin tolerantlıq səviyyəsini artırır. Dil siyasəti fərdlərin düşüncə çevikliyini artıraraq onlarda mədəniyyətlərarası anlayışın formalaşmasına birbaşa təsir göstərir. Məsələn, Finlandiyada tətbiq olunan erkən yaşda çoxdilliliyi təhsil modeli tələbələrdə fərqli mədəniyyətlərə qarşı təbii bir maraq və hörmət yaradır (Baker, 2011, s. 30). Kanadada isə rəsmi ikidillilik (ingilis və fransız) siyasəti cəmiyyətdə multikulturalizm dəyərlərini gücləndirir və fərdlərin müxtəlif kimliklərlə sülh şəraitində yaşamasını təmin edir. Azərbaycanın təhsil sistemindəki ikidillilik (Azərbaycan və rus/ingilis) mühitdə tələbələrin həm milli kimliyini qorumasına, həm də qlobal kommunikasiya bacarıqlarını inkişaf etdirməsinə xidmət edir. Məktəblər dil siyasətini müxtəlif dillərin öyrədilməsi və istifadə olunması ilə həyata keçirir. Müasir dövrdə tələbələr dil öyrənmək üçün mobil tətbiqlərdən və onlayn platformalardan istifadə edir ki, bu da onların qlobal bacarıqlarını artırır. Müəllimlər tələbələri çoxdilliliyi mühitdə dəstəkləyərək onlarda açıq düşüncə tərzini formalaşdırırlar.

Bəzi beynəlxalq dillərin (ingilis, alman) dominantlıq qazanması kiçik dillərin itmə riskini yaradır. Təhsil sistemində bərabər imkanların olmaması, maddi və region fərqləri tələbələrin qlobal bacarıqları eyni səviyyədə inkişaf etdirməsinə mane olur. Əks argument olaraq, Şimali Koreya və İran kimi ölkələrdə beynəlxalq informasiya mənbələrinə çıxışın məhdud olması, Türkmənistan və Eritriya kimi ölkələrdə isə media və xarici dillərin tədrisi üzərində sərt nəzarət fərdlərin qlobal vətəndaşlıq imkanlarını azaldır. Tələbələrin qlobal vətəndaşlıq bacarıqlarını artırmaq üçün çoxdilliliyi təhsil təşviq edilməli və yerli dillərin qorunmasına diqqət yetirilməlidir (UNESCO, 2016, s. 8). Müasir texnologiyalar (AI-Tools, mobil tətbiqlər) dərslərdə səmərəli şəkildə istifadə olunmalı və təhsil resurslarına bərabər çıxış təmin edilməlidir. Bu, cəmiyyətdəki imkan fərqlərini aradan qaldırmağa kömək edir.

Dil siyasəti milli kimliyi qorumaqla yanaşı, tələbələrin müxtəlif dillərdə ünsiyyət və qlobal problemlərə həssaslıq bacarıqlarını formalaşdırır (Crystal, 2010, s. 15). Gələcəkdə çoxdilliliyi təhsil və müasir texnologiyaların geniş tətbiqi daha çox gəncin qlobal vətəndaş kimi yetişməsinə xidmət

edəcəkdir. Düzgün qurulmuş dil siyasəti cəmiyyətdə bərabər imkanların təmin olunmasında həlledici rol oynayır.

Ədəbiyyat

Crystal, D. (2010). Language and Globalization. Cambridge University Press. Səh. 12–25.

UNESCO. (2016). Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. Paris. Səh. 5–15.

Baker, C. (2011). Foundations of Bilingual Education and Bilingualism. Bristol. Səh. 30–45.

THE EFFECTIVENESS OF LANGUAGE LEARNING WITH DIGITAL TOOLS

Aysu Mammadli Zaur

350b, Translation , aysu795@gmail.com

Section: Translation

Academic Advisor: Senior Lecturer Sevda Hasanova

Azerbaijan University of Languages, Baku

In today's rapidly changing digital world, the role of technology in education has become more significant than ever. Specifically, language acquisition, digital tools have transformed traditional teaching methods into more dynamic experiences. These tools do not only improve learning outcomes but also engage students in a more immersive environment. This shift allows for a deeper connection between the learner and the language.[2, p. 15]

Research indicates that integrating digital tools into education promotes personalized instruction while fostering a more collaborative atmosphere. These resources allow students to engage with a wide variety of materials that are specifically adapted to their unique learning styles. However, integrating technology is not without its challenges. Issues like the "digital divide," technical barriers, and the difficulty of maintaining student motivation are still important problems that educators must address [4, p. 7].

The history of digital tools in language learning shows a fascinating evolution over the last few decades. In the 1980s, computers were first introduced to classrooms with basic software for vocabulary and grammar drills. By the 1990s, multimedia CD-ROMs became popular, offering interactive audio-visual content. The early 2000s marked a major turning point with the rise of online platforms, which made learning resources accessible to anyone with an internet connection.[1, p. 10]

In more recent years, the focus has shifted toward mobility and intelligence. Mobile applications became widely used in the late 2000s, allowing students to learn on the go using smartphones. Today, advancements in Artificial Intelligence (AI) have led to the creation of intelligent tutoring systems. The integration of machine learning algorithms enables these platforms to deliver bespoke learning paths. Such progress illustrates the evolution of language acquisition from static classroom environments to dynamic, data-driven interactive models.

In conclusion, digital tools make language acquisition more efficient and personalized. They bridge the gap between traditional methods and modern demands. For educators, the goal is to integrate these technologies effectively to prepare students for success. Technology is a high-impact solution that, when used correctly, elevates the entire educational experience.

References

1. Çelik, S., & Aytın, K. (2014). Teachers' Views on Digital Educational Tools in English Language Learning 1-18.

2. Deribigbe, S. A., Hamdi, W. B., Alzouebi, K., & Frick, W. (2022). Understanding Student perceptions of social computing and online tools to enhance Learning. PLOS One, 1-20.

3. Lazar, L. M., Panisoara, G., & Panisoara, I. O. (2019). Digital technology adoption scale In the blended learning context in higher education. PLOS ONE, 15(7), 1-27.
4. Metruk, R. (2022). Smartphone English Language Learning Challenges: 1-13.
5. Moorhouse, B. L., & Yan, L. (2023). Use of Digital Tools by English Language Schoolteachers. Education Sciences, 13(3), 226-239.

THE IMPACT OF AI-BASED APPLICATIONS ON ENGLISH LANGUAGE LEARNING

Zibeyda Jafarova Elman 350b, Translation, ceferovazibeyde1@gmail.com

Section: Translation

Academic Advisor: Senior Lecturer Sevda Hasanova

Azerbaijan University of Languages, Baku

Artificial intelligence (AI) is becoming more important in modern education. Today, many schools and universities use technology to improve learning, and AI is a big part of this process. Especially in English Language Teaching (ELT), AI helps students learn in more interactive and effective ways [1, p.44].

AI supports language learners in different ways. For example, chatbots and online tools can give instant feedback, which helps students correct their mistakes quickly. Also, AI can create situations similar to real-life communication, so learners can practice speaking and writing. Another advantage is that some systems can check essays automatically and even adjust tests to the student's level [4, p.39].

One of the biggest advantages of AI tools like Duolingo or ELSA Speak is personalization. These apps change the level and speed of learning based on the student's progress. I believe such tools are very useful because they help learners stay motivated and improve step by step [3, p.74]. They also give quick corrections in grammar and pronunciation, which is very helpful for independent learning.

However, using AI in education is not always straightforward. Teachers need to learn how to use these technologies correctly. They also need to be cautious about issues like data privacy and potential bias in AI systems [2, p.17]. In my view, AI should not replace teachers but rather support them. Human interaction remains very important in language learning.

In conclusion, AI is changing the way people learn English by making education more personalized and efficient. If used correctly, it can be a very helpful tool for high school students and teachers.

References:

1. Almalki, A. R. Artificial Intelligence in English Language Teaching. Bakı, 2024. Səh. 44-53.
2. Li, S. Natural Language Processing in EFL Contexts. London, 2022. Səh. 13-19.
3. Rahman, M. S. AI-Based Tools and Learner Motivation. New York, 2024. Səh. 74-83.
4. Istrate, O. Integrated Digital Assessment Systems. Bucharest, 2025. Səh. 39-

“AYVƏNHƏU” ROMANINDA QADIN OBRAZLARININ (ROVENA, REBEKKA)

MÜQAYISƏLİ TƏHLİLİ

Zəhra Xəqani qızı Məmmədova

İxtisas: Tərcümə, Qrup: M25 – 120

Elmi rəhbər: dos. Esmiralda Rəhimli

Email:memmedovazehra16@gmail.com,

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Tərcümə prosesi, sadəcə bir dildəki sözlərin digər dildəki qarşılıqları ilə əvəz edilməsi deyil, məxəz məndəki məna və informasiyanın hədəf dilin sistemində transformasiya

olunmasıdır. Tərcüməçinin əsas vəzifəsi dildə tərcümə olunacaq “minimal vahidləri” tapmaq və onların hədəf dildəki tam qarşılığınə tapmaqdan ibarətdir. Bu prinsip Valter Skottun “Ayvənhəu” romanının Qılınxan Bayramov tərəfindən Azərbaycan dilinə edilən tərcüməsində xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çünki əsərdəki Ledi Rovenə və Rebekka kimi mürəkkəb qadın obrazlarının daxili aləmi, onların sosial statusu və ideoloji baxışları məhz bu “tərcümə vahidləri” və seqmentlərin düzgün seçilməsi vasitəsilə oxucuya çatdırılır.[1]

Valter Skottun “Ayvənhəu” romanında yaratdığı orta əsrlər İngiltərəsinin obrazları bu dövrün ilk mərhələsində ölkədə vaxt olan hadisələr fonunda özünəxas xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Romanda qadın obrazları arasında qarşıdurma yalnız iki qadın xarakterində deyil, iki fərqli dünyagörüşünün təzadıdır. Sakson zadəganı Ledi Rovenə cəmiyyətin qəbul etdiyi ideal “saray xanımı” modelini, yəhudi qızı Rebekka isə bu cəmiyyətin qanunlarına və amansız şiddətinə tənqidi nəzərlərlə baxan intellektual iradəni təmsil edir.

Rovenə obrazı romanda hadisələrin cərəyanına heç bir halda müdaxilə etməyən, daha çox mənsub olduğu sinfin rəmzi kimi çıxış edən bir qəhrəmandır. Məsələn, Aşbi turnirində Rovenə “Sevgi və gözəllik” kraliçası seçilir. O, bu qanlı döyüşləri soyuqqanlı bir tamaşaçı kimi izləyir və sonda qalibin başına tac qoyur. Rovenənin rolu tamamilə simvolikdir; o şiddəti həyatın bir parçası sayır və bir insanın canına qıymağı “şərəf” adı altında bəzəyir. Rovenə öz həyatı haqqında qərarlar verə bilmir, Sedrikin siyasi oyunlarının obyektinə çevrilir, Ayvənhəu isə illərlə Rovenəyə sadıq qalır və onlar bu qanlı tarixin içində sülhə və birliyə açılan qapı rolunu oynayır.

Rebekka obrazı isə Valter Skottun ən böyük uğurlarından biridir. O, dövrün rəmzi olan cəngavərlik şöhrətinin arxasında yatan dəhşəti görə bilən yeganə obrazlardandır. Əsərin ən diqqət çəkən məqamlarından biri Rebekkanın yaralı Ayvənhəuya dediyi, “Alas!” said the fair Jewess, “and what is it, valiant knight, save an offering of sacrifice to a demon of vain glory, and a passing through the fire to Moloch?” ifadəsinin “Təəssüflər olsun!-Rebekka dedi,- Əfsus, ey rəşadətli cəngavər, bu, özünü şöhrət iblisinə qurban vermək, Molox üçün özünü yandırmaq demək deyilməyirmi?” şəklində tərcümə olunmasıdır. (Q.Bayramov “Ayvənhəu”2013, s.306) O, cəngavərlərin “şöhrət” adlandırdığı məfhumu vəhşilik kimi görür. Tərcümədən də bu aydın formada oxunur. Bu ifadə həmçinin 12-ci əsr romantizminə vurulan ən böyük zərbədir. Rovenədən fərqli olaraq Rebekka hadisələrin mərkəzindədir. O sadəcə tamaşaçı deyil, ölüm hökmü ilə üz-üzə qaldıqda belə öz mənliliyindən dönmür. Onun cəsarəti qılıncla, qalxanla deyil, sarsılmaz iradəsi ilə ölçülür.[2]

Hər iki obraz arasında fərq onların cəmiyyətdəki yerindən qaynaqlanır. Rovenə cəngavərlik dünyasının tacı, Rebekka isə səssiz bir fədakarlığın qurbanıdır. Rovenə turnirdə qalib gələnləri mükafatlandırdığı halda, Rebekka mükafatlandırılan cəngavərlərin digərlərində açdığı yaraları sağaldır. Bu da onu sübut edir ki, qəhrəmanlıq qol gücündən ibarət deyil, vicdan, mərhəmət gücüdür. Nəticədə, romanın sonunda Ayvənhəu ilə Rovenənin evlənməsi tarixi reallığın tələbədir – bu, İngiltərənin birləşməsi üçün vacibdir. Lakin bu izdivac sülh və birlik rəmzi olsa da, müəllif yenə Rebekkanı əsərin mərkəzinə yerləşdirir. Rebekkanın gedişi ilə Albion təkcə bir yəhudi qızını deyil, həm də ən böyük humanist zəkasını itirmiş olur. Valter Skott bu iki obrazın arasında olan təzad vasitəsilə göstərir ki, bəzən dövlətlər siyasi izdivaclar və qanunlarla qurulsada, bəşəriyyətin tərəqqisi azad ruhların və pak məənəviyyətli fərdlərin əlindədir.

Ədəbiyyat:

- 1..Qılınxan Bayramov (2008)“Tərcümə sənəti”, “OKA Ofset” nəşriyyatı.
- 2.Skott, V. (2013). “Ayvənhəu” (Tərcümə edən: Qılınxan Bayramov). Bakı: “Şərq-Qərb” nəşriyyatı
- 3.The Walter Scott Digital Archive. (n.d.). Ivanhoe. Edinburgh University Library. <https://www.walterscott.lib.ed.ac.uk/works/novels/ivanhoe.html>

TRANSLATION AND CULTURE: A CONSTRUCTIVE INTERDEPENDENCE
(Yetər İskəndərova Elnur) 350B, Tərcümə, yeteriskenderova5@gmail.com , bölmə: Tərcümə
Elmi rəhbər: (b.m Eleonora Babayeva)
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

The importance of passing from one culture to another during a translation from one language to another is required in all textual translation. This requirement motivates, and even gives a particular pleasure, to translators who must know how to manipulate the beautiful interdependence between a translation and culture. They forage the cultural fields of each culture and enrich the references and the context of their translation, bettering its quality and relevance.

A translator takes on the responsibility of a cultural mediator. The final text, like the original text, is a semiotic cultural product. The translator is an expert in multicultural communication. They know the best methods of mediation, those most well-adapted given the sociocultural context.

They build the bridge that defends cultural diversity and allows it to develop, which expounds on the importance of differentiating differences and ‘strangeness’. Without translation, we would be thrust into a world of confines, contaminated by ignorance, incomprehension, and even by the fear of ‘others’. Literary translations have a key role; to be a supplementary guarantee to appease the world and to allow it to develop.

To go from one language to another for a document, a book, or a film is more than simply translating the words; it is also translating the concepts, concepts belonging to a specific civilization, concepts that belong to a people with their own way of thinking.

A translator must preserve the identity of a cultural term and be aware of the fact that they cannot integrate the entire concept in all of its specificities. For example, we refer to “culture-bound terms” when dealing with references to a different cultural material (architecture, clothing, cuisine, etc.) or to a different and specific sociocultural system (religion, rituals, economic, administrative, political, or military systems, etc.).

While translating certain strongly cultural projects (literary fiction, films, songs, history, politics, art, websites, etc.), a translator has the honor of offering to two people the ability to communicate and to be understood.

People from different cultures behave differently and speak different languages. It might have created a gap between cultural groups if the translation had not been born. Culture and translation share a close bond that plays a vital role in bridging gaps between cultures.

References

- Cutler, J. (2005). The cross-cultural communication trainer’s manual (Vols. 1–2). Routledge.
- Dewaele, J. M. (2015). Bilingualism and multilingualism. In The international encyclopedia of language and social interaction (pp. 1–11).
- Drobot, I. A. (2021). Multilingualism and awareness of cultural differences in communication.
- Kramsch, C. (2014). Language and culture. AILA Review, 27(1), 30–55.
- Lewis, M. P., Simons, G. F., & Fennig, C. D. (2009). Ethnologue: Languages of the world (12th ed.). SIL International. Retrieved from <https://www.ethnologue.com>

TRANSLATION CHALLENGES OF IDIOMS IN POLITICAL SPEECHES
Quliyeva Zülfiyyə Ədalət
Elmi rəhbər: (b/m. Təranə Məmmədova) Qrup: 352 B, fakültə: tərcümə, e-poçt:
zulfyyaquliyeva.13@gmail.com, bölmə: tərcümə

Idioms and idiomatic expressions are an integral part of any language. They preserve a people's history, culture, traditions, customs and habits of a country.

The idiomatic expressions often do not limit themselves to everyday conversation and may also be used in political discourse in order to persuade, or simply to engage in rhetoric. They help politicians simplify complex ideas and establish an emotional connection.

The main challenges in using and translating political idioms are related to their cultural specificity, highly emotional nature, metaphorical nature, and the need to understand the context. They often cannot be translated literally, require an understanding of the speaker's underlying intentions, and may vary depending on the situation. In political idioms, the following are important: emotion, evaluation, expressiveness and subtle manipulation.

When translating idioms, it is generally advisable to find an adequate equivalent word or phrase. For example, the idiom "across the aisle" means unity and bipartisanship; "toe the party line" means the same, stressing discipline or the lack of independence. Politicians also use idioms such as "throw your hat in the ring", which means to announce one's candidacy for president, and "lame duck", describing a leader who has lost power but remains in office. F.ex.: "The U.S. presidential elections take place in early November, but the newly elected president doesn't start their term until January. The outgoing president is considered a lame duck from election day until the new president takes office. Everyone knows they're about to leave office, so it's difficult for them to get much done."

In addition politicians use such as idioms like: "Power behind the throne" – what does it mean Influential person without official power; "Grassroots movement" – political movement from ordinary people; "Throw your hat in the ring" – announce candidacy; "Dark horse" – unexpected candidate; "Red tape" – excessive government rules; "Political suicide" – decision that ruins a political career; "Backroom deal" – a secret political agreement; "Political football" – issue used for political advantage; "Political hot potato" – controversial political issue; "Spin Doctor" – person who controls political image; «Kick the can down the road» – to avoid or delay dealing with a problem, etc.

These idioms make political speeches more vivid and expressive, but they also present challenges when it comes to translation. Translating idioms in political speeches poses a particular challenge, as idioms are not only linguistic units: they carry cultural, emotional and ideological meaning.

Consequently, to ensure a natural-sounding translation, the translator must follow certain rules and principles. When translating, they must use contemporary vocabulary and syntax, determine the precise meaning of the idiom, and be familiar with the culture of the country whose text they are translating.

References and Links

1. Adelnia, A., & Dastjerdi, H. V. (2011). Translation of idioms: A hard task for the translator. *Theory and Practice in Language Studies*, 1(7), 879–883. <https://doi.org/10.4304/tpls.1.7.879-8831>
2. Bulbul Hajiyeva *Translating Idioms and Slang: Problems, Strategies, and Cultural Implications*, Baku 2024. <https://doi.org/10.69760/aghel.025002123>
3. *International Journal of Language and Linguistics*, 2020
4. *The Complexities of Translating Idioms Across Cultural Boundaries*, 2024
5. <http://English.unl.edu/sbehrendt/StudyQuestions/ContextualAnalysis.html>. [Accessed 14 July 2021].
6. <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2025.38.12>

Fəlsəfə və onun terminoloji bazası gündəlik həyatda istifadə baxımından geniş aspektə malik olmadığından, onun orijinaldan digər dillərə çevrilməsi xüsusi çətinlik yaradır. Fəlsəfə daha çox metafiziki və abstrakt mənalara malik olduğundan bəzən müəyyən anlayışlar digər millətlərin düşüncə sistemində eyni qədər əhəmiyyət kəsb etmir və ya eyni mənə yükünü daşımır. Bu zaman tərcüməçinin qarşısına sadə tərcümə problemlərindən daha çox, kultural dəyişkənliklər çıxır. Bu zaman mütərcim həm məxəz, həm də hədəf dilin imkan və qavrayışlarına yaxşı bələd olmalı və onları doğru ifadə etməyi bacarmalıdır. Bildiyimiz kimi, fəlsəfi terminlər üçün xüsusi lüğətlər yoxdur. Buna görə də, mütərcim terminin lüğətdəki ilk mənasından çox onun konseptual mənasını verməyə çalışmalıdır.

Terminlərin tərcüməsi zamanı qarşıya çıxan problemləri əsasən belə adlandırmaq olar:

Kontekstual çoxmənalılıq (Polisemiya)

Fəlsəfi terminlərin tərcüməsində əsas problemlərdən biri onların çoxmənalılığıdır. Eyni termin müxtəlif fəlsəfi məktəblərdə və ya filosoflarda fərqli mənə çalarlarına malik ola bilər.

Nümunə olaraq, ingilis dilindəki "Mind" sözünü Azərbaycan dilinə kontekstdən asılı olaraq "zəka", "ruh", "ağıl" və ya "şüur" kimi tərcümə edə bilərik. Yanlış seçim isə filosofun bütün arqumentini sarsıda bilər.

Digər mühüm çətinlik terminlərin ekvivalentinin olmamasıdır. Məsələn, qədim yunan filosofu Heraclitus tərəfindən işlədilən "logos" termini həm "söz", həm "məntiq", həm kainatın ümumi qanunu, həm də xristian mənbələrində "müjdə", "xoş xəbər" və "incil" mənasında istifadə olunur. Bu çoxqatlı mənə tərcümə zamanı tam şəkildə ötürülə bilmir.

Digər bir nümunəyə nəzər salaq: Martin Heidegger tərəfindən istifadə olunan "Dasein" termini sözbəsöz "orada olmaq" kimi tərcümə edilsə də, əslində insanın dünyadakı şüurlu mövcudluğunu ifadə edir və bu anlayışın başqa dillərdə tam qarşılığı yoxdur.

Eyni problem Baruch Spinoza fəlsəfəsindəki "substance" anlayışında da müşahidə olunur. Bu termin Azərbaycan dilində "substansiya" kimi tərcümə edilsə də, onun fəlsəfi məzmunu gündəlik istifadədə tam başa düşülmür. Bundan əlavə, Immanuel Kant tərəfindən irəli sürülən "noumenon" və "phenomenon" anlayışları da yalnız tərcümə ilə deyil, geniş izah vasitəsilə anlaşılır.

Fəlsəfi terminlərin tərcüməsində üslub və kontekst də mühüm rol oynayır. Jean-Paul Sartre-ın "existence precedes essence" ifadəsindəki anlayışlar sadə görünərsə də, dərin fəlsəfi mənə daşıyır və bu mənənin qorunması tərcüməçidən xüsusi diqqət tələb edir.

Bu terminlərin tərcüməsi zamanı mütərcimin üç əsas seçim yolu vardır.

- 1) Transliterasiya yolu ilə tərcümə:
- 2) Kalka üsulu ilə tərcümə:
- 3) Təsviri tərcümə yolu ilə tərcümə:

Nəticə etibarilə deyə bilərik ki, fəlsəfi termin tərcüməsi sadəcə sözlərin birbaşa çevrilməsi deyil, eyni zamanda hədəf dilin zənginləşdirilməsi prosesidir. Terminlərin unifikasiyası (vahid formaya salınması) fəlsəfə dünyasında ortaq dilin və anlayışlar sisteminin formalaşdırılması üçün əsas şərtidir.

Ədəbiyyat

- 1) Lawrence Venuti – "The Translator's Invisibility: A History of Translation" Routledge -1995
- 2) Walter Benjamin – "The Task of the Translator" Die Gesellschaft 1923
- 3) Martin Heidegger – "Being and Time" Max Niemeyer Verlag - 1927
- 4) Emmanuel Kant – "Critique of Pure Reason" Johann Friedrich Hartknoch - 1781
- 5) Howard Caygill – "A Kant Dictionary" Blackwell Publishing 1995
- 6) Friedrich Nietzsche – "Thus Spoke Zarathustra" Ernst Schmeitzner 1883-1885

- 7) Zümrüd Quluzadə – "Fəlsəfə tarixi" Azərbaycan Ensiklopediyası 2011
8) Afaq Əsədova – "Fəlsəfə terminlərinin izahlı lüğəti" Elm və Təhsil - 2007
9) Barbara Cassin-"Dictionary of Untranslatables: A Philosophical Lexicon" Seuil / Le Robert (Original Fransızca) - 2004

ОШИБКИ В ПЕРЕВОДЕ: СЛОВА ПРОТИВ СМЫСЛА

Мамедова Пери Эмин гызы

Группа: B23-352a , Факультет: Переводческий E-mail: perimmdva@bk.ru

Отделение: Перевод

Научный руководитель: Д.ф.ф., доцент Оруджева Ирина Гатемовна

Азербайджанский Университет Языков, Баку

Перевод — это передача содержания устного или письменного текста с одного языка на другой с сохранением его смысла. Он предполагает не только замену слов на эквиваленты другого языка, но и передачу авторского замысла, стиля, эмоциональной окраски и культурного контекста. Так как перевод является достаточно сложным процессом из-за значительного разнообразия культур и языковых различий между странами, нередко можно столкнуться с ошибками в переводе с одного языка на другой. Из-за подобных особенностей полный перенос смысла иногда бывает невозможен. [1, s. 18]. Существуют следующие причины потери смысла при переводе : 1) Лексическое несовпадение. В.С. Виноградов отмечает, что в теории и практике перевода анализ лексических соответствий важен для понимания того, как слова оригинала отличаются от слов перевода, и какие функции они выполняют в тексте — то есть насколько перевод отражает содержание и форму оригинала. Это лежит в основе явления лексического несовпадения, когда слова или выражения одного языка не имеют полного эквивалента в другом. Виноградов приводит примеры как полных межъязыковых соответствий (например, луна – moon), так и относительных соответствий, где слова имеют общее значение, но различаются стилистической окраской (лицо – физиономия – мордашка), что отражает особенности лексического несовпадения при переводе. [1, s. 72-72]. 2) Культурные различия. Разнообразие культур в мире создаёт дополнительную проблему при переводе. По этой причине в некоторых случаях переводчикам приходится использовать описательный перевод. Описательный перевод, в частности, применяется тогда, когда слово-реалия не имеет прямого эквивалента в языке перевода и требует объяснения. [1, s. 117]. Примером может служить следующее предложение: « На столе стоял самовар, и из него чувствовался аромат чая ». Для пояснения культурной реалии можно использовать следующий вариант перевода: «On the table stood a samovar, a Russian metal container traditionally used to heat and boil water, and the aroma of tea rose from it.». 3) Дословный перевод и игнорирование контекста. Потеря смысла возникает, когда переводчик пытается передать текст буквально, слово в слово, не учитывая грамматические, лексические и культурные особенности языка перевода и контекст. Она обычно появляется, например, при переводе фразеологизмов. Так, переводчик может дословно перевести выражение «Break a leg» как «Сломать ногу», тогда как в русском языке эквивалентная фраза, выражающая пожелание удачи, звучит как «Ни пуха ни пера». Так же проблема возникает при дословном переводе без учета контекста. Например, предложение «The software runs in the background» при буквальном переводе будет звучать как «Программное обеспечение бежит на заднем плане». Правильный перевод — «Программа работает в фоновом режиме». [2] 4) Потеря стилистического и эмоционального оттенка — ещё одна ошибка, которую переводчики совершают при интерпретации текста. В оригинальном тексте слова и выражения часто передают не только основное значение, но и определённый тон — иронию,

сарказм, юмор или формальность, что также требует учёта при переводе. Например, английское предложение “Great, another meeting...” может выражать иронию или недовольство. Буквальный перевод «Отлично, ещё одно собрание» не всегда передаёт этот оттенок. Более точным вариантом является «Ну прекрасно, ещё одно собрание...», так как он лучше отражает эмоциональную окраску оригинала. 5) Терминологические ошибки. Некоторые тексты относятся к конкретным профессиональным областям, перевод которых требует не только владение языком, но и глубокого понимания профессиональной лексики. Часто начинающие специалисты допускают неточности при их переводе. Последствия таких ошибок могут быть опасными, так как некорректный перевод специализированного термина, например, «resection» как «резекция» вместо точного «удаление части органа», способен привести к ошибкам при лечении пациента [2]. Существует множество конкретных случаев переводческих провалов. В 1960х годах компания Pepsi представила в Китае новый слоган, который в оригинале звучал как “Pepsi brings you back to life” («Pepsi возвращает вас к жизни»). При переводе на китайский язык слоган был интерпретирован буквально и приобрёл смысл «Pepsi возвращает ваших предков из могилы». [3]. Такой вариант вызвал замешательство у местной аудитории, особенно учитывая важность родословной и почитания предков в китайской культуре. Другой случай в Италии: рекламная кампания бренда Schweppes столкнулась с проблемой перевода. Слоган, посвящённый джину и тонику, был переведён буквально как «Джин и туалетная вода». [4]. Это произошло из-за того, что в итальянском языке слова «тоник» (tonic) и «унитаз» (toilet) легко перепутать. Пожалуй, самым известным случаем является некорректный перевод слогана всемирно известной сети KFC, который не поддаётся буквальному переводу на китайский язык. При попытке адаптации кампании для китайского рынка слоган был переведён как “Eat Your Fingers!” («Ешьте свои пальцы!»), что полностью исказило исходный смысл и вызвало комическое восприятие у аудитории. [3].

Список литературы и источников:

1. В. С. Виноградов - Введение в переводоведение М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001, — 224 с.
2. <https://petroleks.ru/blog/2025/04/01/12-tipichnyh-oshibok-kotorye-dopuskayut-nachinayushhie-perevodchiki/>
3. <https://lexigo.com/post/biggest-translation-fails>
4. <https://marketinggazette.co.uk/2021/02/15/the-10-most-disastrous-mistranslations-in-history/>

“HEYVANISTAN” ƏSƏRİNƏ İDEOLOJİ YANAŞMA Əhməd Bəxtiyar oğlu Tağızadə

İxtisas:Tərcümə

Qrup: M25-120

Elmi rəhbər: Ph.D. Esmiralda Rəhimli

E-poçt: tagizade1123@gmail.com

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə ideologiya və siyasət cəmiyyətdə mövcud olan müxtəlif siniflərin öz maraqlarını qorumaq və möhkəmləndirmək üçün istifadə etdikləri əsas vasitələrdən biridir. Sınıf cəmiyyətin yaranmasından etibarən hakim qüvvələr öz ideyalarını yaymaq və hökmranlıqlarını qorumaq məqsədilə müxtəlif vasitələrdən istifadə etmişlər. Vasitələr arasında bədii ədəbiyyat xüsusi yer tutur.

George Orwell tərəfindən yazılmış “Heyvanistan” əsəri XX əsr siyasi sistemlərinin, xüsusilə totalitar rejimlərin tənqidinə yönəlmiş satirik bir əsərdir. Müəllif heyvan obrazları vasitəsilə real tarixi

Concerning intercultural communication properly, it studies situations where people from different cultural backgrounds interact. Aside from language, intercultural communication focuses on social attributes, thought patterns, and the cultures of different groups of people. Intercultural communication plays a role in social sciences such as anthropology, cultural studies, linguistics, psychology, and communication studies. Intercultural communication is also referred to as the basis for international businesses.

Identity and culture are also studied within the discipline of communication to analyze how globalization influences ways of thinking, beliefs, values, and identity, within and between cultural environments. Intercultural communication scholars approach theory with a dynamic outlook and do not believe culture can be measured or that cultures share universal attributes. Scholars acknowledge that culture and communication shift along with societal changes, and theories should consider the constant shifting and nuances of society.

Cross-cultural communication is a field of study that looks at how people from differing cultural backgrounds communicate, in similar and different ways among themselves, and how they endeavour to communicate across cultures.

Cross-cultural communication endeavours to bring together such relatively unrelated areas as cultural anthropology and established areas of communication. Its core is to establish and understand how people from different cultures communicate with each other. Cross-cultural communication, as with many scholarly fields, is a combination of many other fields. These fields include anthropology, cultural studies, psychology, and communication.

References

1. Cook, V. (1993). *Linguistics and Second Language Acquisition*. London: Macmillan Press
2. Dechert, H. (1983). How a story is done in second language. In C. Faerch and G. Kasper (eds.), *Strategies in Interlanguage Communication*. London: Longman.
3. Wagner, J. and A. Firth. (1997). Communication strategies at work'. In G. Kasper, and E. Kellerman (eds.), *Communication Strategies: Psycho linguistic and Sociolinguistic Perspectives*. London: Longman

DİSTANT SİNXRON TƏRCÜMƏDƏ VİZUAL YORĞUNLUQ VƏ KOQNİTİV YÜK FAKTORLARI

Rizvanov Cavid Oktay oğlu

Tərcümə fakültəsi ,Magistratura şöbəsi, qrup 123

javidrizwan2004@gmail.com elmi rəhbər - Fil.f.d., dos. Könül Hüseynova Rauf

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Texnikanın inkişafı həyatımızın hər bir sahəsində dəyişikliklər yaratdığı kimi sinxron tərcümə sahəsini də kökündən dəyişmişdir. Xüsusilə, pandemiya dövründə hərəkət məhdudiyyətləri səbəbindən bir çox görüş və konfranslar onlayn formatda təşkil olunduğundan, sinxron tərcümə fəaliyyətinin də distant şəkildə həyata keçirilməsi ehtiyacı yaranmışdır. Distant sinxron tərcümənin həyata keçirilməsi üçün Interactio, Interprefy və KUDO kimi ixtisaslaşmış platformalar mövcuddur. Bu platformalar tərcüməçiləri virtual tərcümə köşkləri, birdən çox dil üçün real vaxt audio kanalları, az gecikmə ilə yüksək keyfiyyətli səs ötürülməsi, kommunikasiya vasitələri kimi bir çox xidmətlərlə təmin edir. Bununla belə, distant sinxron tərcümənin yeganə çıxış yolu kimi qəbul edildiyi pandemiya dövründə hər kəsə əlçatan və sərfəli olması baxımından daha sadə və başqa məqsədlər üçün nəzərdə tutulmuş Zoom, MS Teams və Webex kimi platformalardan geniş istifadə olunmuşdur. Xüsusilə, bu platformalar içərisində Zoom platforması geniş yayılmışdır. Əsas səbəblər arasında platformanın sərfəliliyi, geniş əhatə dairəsi və istifadəsi asan interfeysi yer alır [3, s.30]. Lakin bu platformalarda ixtisaslaşmış funksiyaların mövcud olmaması tərcüməçilərin çətin vəziyyətlə üzləşməsinə səbəb olmuşdur.

Aparılan tədqiqatların təhlilindən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, distant sinxron tərcümə həm tərcüməçilərdə göz problemlərinə və vizual yorğunluğa səbəb olur, həm də onların peşəkar fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir. Əlbəttə bunun səbəbləri çoxşaxəlidir. Distant sinxron tərcümə ilə məşğul olarkən tərcüməçi sadəcə saatlarla ekran arxasında vaxt keçirmir, həm də eyni vaxtda bir çox şeyi nəzarətdə saxlamalıdır. Tərcüməçi ənənəvi sinxron tərcümədə olduğu kimi natiqin mimikalarını, ağzının hərəkətini izləyir. Bu xüsusilə sinxron tərcüməçilərin proqnoz yürütmələri üçün çox vacibdir.

Çox vaxt natiqin etdiyi hər hansı bir mimika və ya jest növbəti cümlənin nə olacağını və yaxud nitqin necə bitəcəyini ortaya qoyur. Lakin məsələ sadəcə bu deyil. Ənənəvi sinxron tərcümə ilə məşğul olan, köşkdən tərcümə işini həyata keçirən şəxslər ehtiyac duyduqları zaman müxtəlif jest və mimikaların köməyi ilə öz həmkarları ilə növbələşmək imkanına malikdirlər. Lakin, xüsusilə Zoom kimi qeyri-peşəkar platformalarda bu olduqca çətinidir. Bu zaman tərcüməçi ya başqa bir cihazın köməyindən istifadə etməli və ya cari platformada mümkün funksiyaların köməyindən yararlanmalıdır. Bu da tərcüməçinin ümumi performansına təsir göstərir, diqqətini əsas mövzudan yayındırır, tərcümə zamanı əsas nitqin təhrif olunmasına və ya ümumiyyətlə kontekstin anlaşılmamasına gətirib çıxarır. Nəticədə yaşanan bu gərginlik tərcüməçinin koqnitiv yüklənməsinə səbəb olur. Digər bir tədqiqat göstərir ki fiziki köşkdən tərcümə edən tərcüməçilər ilə müqayisədə distant sinxron tərcümə ilə məşğul olan tərcüməçilər daha yorğun olurlar və bu da onlarda yaranan təcridolma hissi ilə əlaqədar baş verir [1, s.73]. Bundan başqa, tərcüməçi səslərin qarışmaması üçün daim öz mikrofonuna da nəzarət etməlidir. 12 nəfər peşəkar tərcüməçinin iştirakı ilə aparılmış bir tədqiqatın nəticələrinə görə, tərcüməçilərin ekrana baxdıqları vaxtın 50%-i sırf natiqin üzünə baxmağa sərf olunur. Nəzər salınan digər obyektlərə mesaj qutusu (həmkarı ilə əlaqə yaratmaq üçün), dil dəyişmə düyməsi, distant köşk partnyorunun ikonası və mikrofon daxildir [3, s.36].

Nəticə etibarilə, eyni anda bir çox obyektin nəzərdən keçirilməsi və bu prosesin təkrarlanması vizual yorğunluğa səbəb olur. Bəzən uzunmüddətli görüşlər və sadaladığımız bütün bu çətinliklər görmənin zəifləməsinə də gətirib çıxarır. Eyni zamanda tərcümənin uğurlu alınması üçün yaşanan gərginlik koqnitiv cəhətdən yüklənməyə səbəb olur. Heç şübhəsiz bu şəkildə yüklənmiş tərcüməçi tam potensialda fəaliyyət göstərə bilmir.

Ədəbiyyat

1. Barbara Moser-Mercer (2005). Remote Interpreting: Issues of Multi-Sensory Integration in a Multilingual Task.
2. Buján, M., & Collard, C. (2022). Remote simultaneous interpreting and COVID-19: Conference interpreters' perspective.
3. Kayo Matsushita, Masaru Yamada, Hiroyuki Ishizuka (2025). Visual attention during Zoom-based remote simultaneous interpreting Visual attention during Zoom-based remote simultaneous interpreting: A challenge for handover and interpreter performance.
4. Muhammad Ahmed Saeed, & Eloy Rodríguez González (2022). Connected yet Distant: An Experimental Study into the Visual Needs of the Interpreter in Remote Simultaneous Interpreting.

SÜNI INTELLEKTLƏ INSAN TƏRCÜMƏÇİSİNİN ƏMƏKDAŞLIĞI: YENİ TƏRCÜMƏ MODELİ-BİRGƏ Tərcümə

Ələkbərova Rəhimə Qədir qızı 357, İspan-Azərbaycan tərcümə,

rahimaakperf@gmail.com, az: Tərcümə

Elmi rəhbər: (B.M Jalə Qənbərli)

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə süni intellektin inkişafı digər sahələrlə yanaşı tərcüməçilik sahəsini də, yeni bir müstəviyə daşımışdır. Bu müstəvidə süni intellekt tərcüməçinin rəqibi deyil, onun köməkçisi rolunda çıxış edir. Süni intellektin köməyi ilə daha operativ və rahat tərcümə prosesi aparıla bilər. Birgə tərcümə modelinin araşdırılması davamlı inkişaf üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Araşdırmada müqayisəli analiz metodundan istifadə edilmişdir. ChatGpt, Gemini, DeepSeek, GoogleTranslate kimi tərcümə proqramları insan tərcüməsi ilə qarşılaşdırılmışdır. Nəticə etibarilə, süni intellekt proqramları texniki tərəfdən sürətli olsalar da, mənanın düzgün şəkildə ötürülməsində sadəcə 80-90% doğruluq göstəricisinə sahib olduqları aşkarlanıb. Bununla yanaşı, süni zəkanın bədii təsvir,

ifadə vasitələri, frazeoloji birləşmələr ilə metaforik mənanın ötürməsində də zəiflikləri müəyyən edilmişdir.

Frazeoloji mənanın ötürülməsi üçün isə insan müdaxiləsinin vacibliyi danılmazdır. Tərcümə edərkən süni intellektlə əməkdaşlıq prosesi üçün süni zəkaya düzgün prompt yazmaq çox əhəmiyyətlidir. Bu zaman süni zəka ilə birgə işləyən tərcüməçi avtomatik olaraq prompt mühəndisi statusu qazanır.

Nəticə etibarilə, süni intellektlə əməkdaşlıq yeni bir sahənin-tərcüməçi prompt mühəndisliyinin yaranmasına gətirib çıxara bilər.

Ədəbiyyat:

1.<https://www.ceta.az/az/blog/suni-intellekt-esasli-tercume-nece-isleyir-3>

THE ROLE OF POLITICAL TRANSLATION IN PRESENTING AZERBAIJAN'S POLITICAL DISCOURSE TO THE WORLD

**Guler Yolcuzade Perviz, 2nd Year, group 230A, Faculty of Translation (English), ADU,
e-mail: guleryolcuzade@gmail.com**

**Supervisor: fil.f.d., dos. Aliyeva Vafa Samad
Azerbaijan University of Languages, Baku**

After regaining independence in 1991, Azerbaijan faced significant political and territorial challenges due to the Nagorno-Karabakh conflict. To communicate its position on sovereignty, territorial integrity, and occupation to the international community, Azerbaijani political speeches—particularly those of Heydar Aliyev—were translated into English. In this context, political translation functioned not merely as a linguistic transfer but also as a strategic instrument of international communication and ideological mediation [3, p. 43].

Theoretical Framework. Translation is socially and ideologically embedded. Translators operate within political and institutional frameworks, and their lexical choices may reflect ideological positioning [3, p. 43]. According to van Dijk [6, p. 15], ideology is manifested in discourse structures and lexical selection, meaning that translation of politically sensitive concepts involves both transferring meaning and shaping perception. Fairclough [2, p. 97] argues that discourse constructs social and political realities, while Baker [1, p. 89] highlights the role of translation in forming narratives rather than simply reproducing them.

Methodology. This qualitative study analyzes English translations of three speeches by Heydar Aliyev delivered between 1994 and 1998: the 1994 UN General Assembly address, the 1995 Nagorno-Karabakh speech in Baku, and the 1998 opening of parliament. The analysis focuses on lexical choices, modality, and ideological reframing between the Azerbaijani source texts and their English translations.

Ideological Reframing in Translation. The analysis reveals patterns of lexical moderation and diplomatic reformulation. For instance, the Azerbaijani phrase “Ermənistanın işğalçı siyasəti qəbuləlməzdir” is translated as “Armenia’s policy of occupation is unacceptable,” moderating the tone while preserving the central accusation. Similarly, the statement “Dağlıq Qarabağ Azərbaycanıdır” appears in English as “Nagorno-Karabakh is recognized as part of Azerbaijan,” reframing a national claim in terms of legal recognition. Imperative statements in Azerbaijani are often translated using modal verbs such as *should* or *must*, creating a more diplomatic tone.

Political Translation and Soft Power. Joseph Nye’s concept of soft power—defined as influence through attraction rather than coercion—helps explain the strategic role of translation [4, p. 11]. English translations of Azerbaijani political speeches portray the country as committed to international law and peaceful conflict resolution. Through lexical moderation and narrative reframing, translation strengthens Azerbaijan’s international credibility.

Conclusion. Political translation in the 1990s played an important role in presenting Azerbaijan's political discourse internationally. By adapting lexical choices and narrative framing to global communicative norms, translation functioned not only as a linguistic process but also as a mechanism of ideological mediation and soft power in international relations.

References

1. Baker, M. (2006). *Translation and Conflict: A Narrative Account*. Routledge.
2. Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Longman.
3. Munday, J. (2016). *Introducing Translation Studies: Theories and Applications* (2nd ed.). Routledge.
4. Nye, J. S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. Public Affairs.
5. Selected speeches of Heydar Aliyev, 1994–1998. president.az.
6. van Dijk, T. A. (1998). *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. Sage

ПЕРЕВОД И ГЛОБАЛИЗАЦИЯ: РОЛЬ ПЕРЕВОДЧИКОВ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Фарида Мамедова Рамиг гызы В24-236, Факультет Перевода,

farida.mammadova1107@gmail.com, русский, Перевод

Научный руководитель: Доктор философии по филологии, доцент Ульфат Ибрагим Закир оглу

Азербайджанский университет языков, Баку

В современном мире глобализация стала одним из важнейших процессов, влияющих на развитие общества, экономики и культуры. Страны всё активнее взаимодействуют друг с другом в различных сферах: политике, науке, бизнесе, образовании и культуре. Однако из-за языкового разнообразия людям не всегда легко понимать друг друга. Именно поэтому перевод играет ключевую роль в международной коммуникации. Переводчик становится важным посредником между культурами и языками, помогая людям разных стран обмениваться информацией и опытом.

Именно поэтому переводчик – это не только тот, кто изучил иностранный язык, менталитет и традиции его носителей, но и тот, кто разбирается, как говорится, если не во всем, то во многом. События исторической важности, политические взаимоотношения государств, термины из различных областей науки и техники – это далеко не весь перечень информации, которой он владеет. Ни один компьютер не сможет конкурировать с человеком в переводе как художественных, так и технических текстов [2].

Тенденция к глобализации, которая наблюдается на рубеже XX-XXI вв., подготовлена самоотверженной деятельностью переводчика. Главная особенность данного отрезка времени — это интеграционные процессы в культуре, науке, экономике, что неизбежно ведет к увеличению числа мультязычных контактов. Чаще всего деятельность переводчика ассоциируется только с художественными текстами, однако это не так. Самая большая потребность в переводчиках наблюдается в технических областях, поэтому сложно переоценить значение и роль технического перевода.

Благодаря данному виду перевода происходит обмен знаниями и технологиями, а исследователи, ученые, конструкторы и инженеры получают возможность работать над совместными проектами.

Сегодня переводы нужны повсюду: от художественной литературы и научных трудов до интерфейсов программ, онлайн-курсов и социальных сетей. С развитием технологий изменились и формы перевода. Появились автоматические переводчики, нейросетевые системы, искусственный интеллект. Но вместе с тем выросли и требования к

профессиональному переводчику. Машина может перевести слова, но не может передать душу текста, его образность, подтекст, национальный колорит.

Глобализация усилила потребность в переводе как никогда прежде [1, 13]. Международные организации, научные центры - всё это требует точной и оперативной коммуникации между разными культурами. Перевод становится частью экономической и политической инфраструктуры. Однако глобализация несёт и вызовы. Массовая англизация языка, сокращение лексического разнообразия, доминирование западных моделей мышления — всё это требует от переводчика особой осторожности. Его задача не просто перевести, но и сохранить национальную идентичность, показать богатство и своеобразие родной культуры. В этом смысле перевод становится формой сопротивления культурной унификации. Он помогает сохранять многообразие мира, обогащая его звучание.

Таким образом, перевод является важным инструментом международного общения и сотрудничества. В эпоху искусственного интеллекта, цифровых технологий и информационного шума именно человек, владеющий искусством перевода, остаётся гарантом живого слова и духовной связи между людьми. В эпоху искусственного интеллекта, цифровых технологий и информационного шума именно человек, владеющий искусством перевода, остаётся гарантом живого слова и духовной связи между людьми.

Список использованной литературы

- 1) Рым, А. Exploring Translation Theories. — London: Routledge, 2014. 2) <https://journalss.org/index.php/new/article/view/3862/3654>

SÜNİ INTELLEKT ƏSASLI TƏTBİQLƏRİN DİL ÖYRƏNİLMƏSİNƏ TƏSİRİ.

Mirzəyeva Məryəm Məzahir

B25-130, Tərcümə, mirzeyevameryem76@gmail.com, bölmə: Tərcümə

Elmi rəhbər: dosent Məmməd zadə Nilufər Bəhlul

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Azərbaycan dili: Süni intellekt, dil öyrənilməsi, təbii dil emalı, maşın öyrənməsi, rəqəmsal texnologiyalar, fərdiləşdirilmiş öyrənmə, oyunlaşdırma

English: Artificial intelligence, language learning, natural language processing, machine learning, digital technologies, personalized learning, gamification

Русский: Искусственный интеллект, изучение языков, обработка естественного языка, машинное обучение, цифровые технологии, персонализированное обучение, геймификация

Müasir dövrdə texnologiyanın sürətli inkişafı təhsil sahəsinə mühüm təsir göstərir. Xüsusilə süni intellekt əsaslı sistemlər dil öyrənilməsi prosesində əhəmiyyətli rol oynayır. Süni intellekt insan zəkasını təqlid edən və öyrənmə, analiz etmə kimi funksiyaları yerinə yetirən texnologiyalar toplusudur. Bu tezisın məqsədi süni intellekt əsaslı tətbiqlərin dil öyrənilməsinə təsirini araşdırmaqdır. Süni intellekt texnologiyalarının əsasında duran Natural Language Processing (NLP) və Machine Learning kimi metodlar dil öyrənmə prosesində avtomatlaşdırılmış analiz və fərdiləşdirilmiş tədris imkanları yaradır.

Rəqəmsal texnologiyalar sayəsində dil tədrisi daha əlçatan və interaktiv olmuşdur. Tələbələr istənilən vaxt və məkanda öyrənmə bilər, bu isə prosesi daha çevik edir [3, s.78]. Duolingo və Babbel kimi tətbiqlər oyunlaşdırılmış dərslər, fərdi planlar və interaktiv tapşırıqlar təqdim edir [3, s.80]. Məsələn, Duolingo tətbiqində istifadəçinin səhvləri analiz olunur və həmin mövzular avtomatik olaraq təkrar dərslərə daxil edilir ki, bu da “spaced repetition” prinsipinə əsaslanaraq yaddaşın möhkəmlənməsinə kömək edir. Bundan əlavə, Memrise platformasında real həyat videoları vasitəsilə dil öyrənmə imkanı yaradılır ki, bu da autentik dil mühitinin formalaşmasına xidmət edir. Chatbotlar

və nitq tanıma proqramları isə ünsiyyət, tələffüz və danışiq bacarıqlarının inkişafına kömək edir [2, s.125]. Məsələn, ChatGPT kimi sistemlər istifadəçilərə real vaxtda dialoq qurmaq imkanı verir, ELSA Speak isə istifadəçinin tələffüzünü analiz edərək konkret səhvləri göstərir.

Süni intellektin əsas üstünlüklərindən biri fərdiləşdirilmiş öyrənmə imkanlarıdır. Bu sistemlər istifadəçinin səviyyəsinə uyğun şəkildə proqramlaşdırılır və onun irəliləyişini izləməyə imkan yaradır [1, s.40]. Məsələn, Duolingo istifadəçinin zəif olduğu mövzuları müəyyən edərək daha çox məşq təqdim edir. Bununla yanaşı, müxtəlif motivasiya üsulları (xal toplama, “streak” sistemi və səviyyə artımı kimi) vasitəsilə öyrənmə prosesinin davamlılığı təmin edilir. Aparılmış müşahidələr göstərir ki, bu cür oyunlaşdırılmış yanaşma istifadəçilərin gündəlik öyrənmə vərdişlərini formalaşdırır və davamlılığı artırır. Lakin texnologiyadan həddindən artıq asılılıq, bəzi hallarda süni intellektin səhv və ya səthi cavablar verməsi, eləcə də müəllimin tam əvəz olunmaması kimi problemlər hələ də aktual olaraq qalır [1, s.55].

Nəticə etibarilə, süni intellekt əsaslı texnologiyalar dil öyrənmə prosesini daha maraqlı və effektiv etsə də, ənənəvi metodları tam əvəz edə bilmir. Ən effektiv yanaşma ənənəvi tədris metodları ilə süni intellekt texnologiyalarının birgə istifadəsi hesab olunur. Gələcəkdə isə süni intellektin virtual reallıq (VR) və artırılmış reallıq (AR) texnologiyaları ilə inteqrasiyası nəticəsində daha immersiv və real dil mühitlərinin yaradılması gözlənilir.

Ədəbiyyat:

1. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. Artificial Intelligence in Education. London: Routledge, 2016.
2. Fotos, S., & Browne, C. Computer-Assisted Language Learning: Diversity in Research and Practice. Amsterdam: John Benjamins, 2004.
3. Gruba, P., & Hinkelman, D. Digital Technologies in Language Learning. Berlin: Springer, 2012.

ERASMUS+ LAYİHƏLƏRİNİN TƏLƏBƏ DİL BACARIQLARINA TƏSİRİ

Rəhimova Fərəngiz Kərəm

Qrup: 350A, fakültə: Tərcümə (Azərbaycan dili-İngilis dili)

E-poçt: firangizrahimova@gmail.com, Bölmə: Azərbaycan dili

Elmi rəhbər: Dos. Məmmədzadə Nilufər

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Erasmus+ Programme Avropa İttifaqının təhsil, təlim və gənclər sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı dəstəkləyən ən geniş proqramlarından biri hesab olunur. Bu proqram müxtəlif ölkələr arasında tələbə mübadiləsini təşviq edir və iştirakçılara fərqli təhsil sistemləri ilə tanış olmaq imkanı yaradır. Erasmus+ çərçivəsində xaricdə təhsil alan tələbələr yalnız akademik biliklərini deyil, eyni zamanda gündəlik həyat bacarıqlarını da inkişaf etdirirlər. Xüsusilə, xarici dil biliklərinin inkişafı bu proqramın ən mühüm nəticələrindən biri hesab olunur (European Commission, 2023). Müasir dövrdə qloballaşma proseslərinin sürətlənməsi və beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsi xarici dil biliklərini daha da vacib etmişdir. Xarici dil bilən mütəxəssislərə olan tələbatın artması tələbələrin bu sahədə özlərini inkişaf etdirməsini zəruri edir. Bu baxımdan, Erasmus+ layihələrinin tələbələrin dil bacarıqlarına təsirinin araşdırılması aktual və əhəmiyyətli hesab olunur (European Union, 2022).

Erasmus+ layihələri tələbələrin dil öyrənmə prosesinə birbaşa və güclü təsir göstərir. Ənənəvi təhsil mühitində dil əsasən nəzəri şəkildə öyrədildiyi halda, bu proqram çərçivəsində tələbələr dili real həyat şəraitində tətbiq etmək imkanı əldə edirlər. Xarici ölkədə yaşamaq və təhsil almaq tələbələri gündəlik ünsiyyət zamanı aktiv şəkildə xarici dildən istifadə etməyə sövq edir. Bu isə onların dil bacarıqlarının daha sürətli inkişafına səbəb olur. Tələbələr mağazada alış-veriş edərkən, universitetdə

dərslərdə iştirak edərkən və ya sosial mühitdə yeni insanlarla tanış olarkən davamlı şəkildə dil praktikası aparırlar. Bu cür real ünsiyyət şəraiti onların həm danışiq, həm də dinləmə bacarıqlarını əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirir. Eyni zamanda, tələbələr müxtəlif aksentlər və danışiq üsulları ilə qarşılaşaraq dili daha geniş şəkildə mənimsəyirlər (British Council, 2020). Bu isə onların dilə uyğunlaşmasını və sərbəst danışiq qabiliyyətini artırır.

Bununla yanaşı, Erasmus+ proqramlarının tələbələr üçün bir sıra üstünlükləri mövcuddur. Bu proqramlar tələbələrin dil öyrənməyə olan motivasiyasını artırır və onları daha fəal olmağa təşviq edir (British Council, 2020). Xarici mühitdə olmaq tələbələrdə özünəinam hissinin formalaşmasına kömək edir və onların ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirir. Tələbələr yalnız dil baxımından deyil, eyni zamanda mədəni baxımdan da zəngin təcrübə əldə edirlər. Onlar fərqli mədəniyyətləri, həyat tərzlərini və düşüncə formalarını öyrənərək daha geniş dünyagörüşü qazanırlar. Bu da onların gələcək karyera imkanlarına müsbət təsir göstərir. Digər tərəfdən, bu proses müəyyən çətinliklərlə də müşayiət oluna bilər. Xüsusilə, proqramın ilkin mərhələsində tələbələr dil baryeri ilə qarşılaşa bilərlər. Yeni mühitə uyğunlaşmaq, fərqli təhsil sisteminə alışmaq və sosial əlaqələr qurmaq bəzi tələbələr üçün çətin ola bilər (European Commission, 2023). Bəzi hallarda bu çətinliklər psixoloji gərginlik yarada bilər. Lakin zaman keçdikcə tələbələr bu problemləri aradan qaldırır və yeni mühitə uyğunlaşaraq daha rahat ünsiyyət qurmağa başlayırlar.

Nəticə olaraq demək olar ki, Erasmus+ layihələri tələbələrin dil bacarıqlarının inkişafında mühüm rol oynayır və onların beynəlxalq mühitdə daha aktiv iştirak etməsinə şərait yaradır (European Union, 2022). Bu proqramlar tələbələrə yalnız dil biliklərini artırmaq deyil, həm də şəxsi inkişaflarını gücləndirmək imkanı verir. Xarici mühitdə əldə olunan təcrübə onların həm akademik, həm də peşəkar həyatında mühüm rol oynayır. Mövcud çətinliklərə baxmayaraq, bu proqramların üstünlükləri daha çoxdur və tələbələr üçün böyük imkanlar yaradır. Buna görə də, tələbələrə bu cür beynəlxalq proqramlarda iştirak etmələri tövsiyə olunur və bu, onların gələcək uğurları üçün vacib addım hesab olunur.

Ədəbiyyat:

1. European Commission (2023). Erasmus+ Programme Guide.
2. British Council (2020). The Impact of Erasmus+ on Language Skills Development.
3. European Union (2022). Erasmus+ Annual Report

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГЕЙДАР АЛИЕВА НА ПОСТУ ПЕРВОГО ЗАМЕСТИТЕЛЯ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ СОВЕТА МИНИСТРОВ СССР.

**Студентка: Гулиева Атлас Аслан гызы, В24-234, Перевод (Немецкий язык),
atlasguliyeva23@gmail.com.**

**Научный руководитель: доктор философии по филологическим наукам, доцент Хатира
Ахмедова Салех гызы
Азербайджанский Университет Языков, г.Баку**

В декабре 1982 года Гейдар Алиев был назначен на должность первого заместителя председателя Совета Министров СССР, став одним из ключевых руководителей союзного государства. На данном посту он курировал важнейшие направления государственной политики, включая здравоохранение, науку, машиностроение, лёгкую промышленность, транспорт, коммуникации, культуру и образование. Масштаб его ответственности свидетельствует о высоком уровне доверия со стороны союзного руководства и о значительной роли Алиева в управлении сложной системой советской экономики и социальной сферы. Гейдар Алиев принимал активное участие в реализации одного из крупнейших инфраструктурных проектов СССР — Байкало-Амурская магистраль. В соответствии с

решением ЦК КПСС, к 1985 году планировалось завершить строительство магистрали. Однако реализация проекта сталкивалась с серьёзными трудностями, обусловленными сложными природно-климатическими условиями и недостаточным уровнем инфраструктурного обеспечения. В этих условиях при непосредственном участии Алиева было принято стратегически важное решение о строительстве обходного участка протяжённостью 52 километра, что позволило обеспечить непрерывность движения по всей линии. Значительное место в его деятельности занимали вопросы ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций. Так, в период Чернобыльская катастрофа при его содействии и поддержке была организована масштабная эвакуация населения из зоны бедствия, что позволило спасти сотни тысяч людей и минимизировать гуманитарные последствия трагедии. Не менее важным направлением деятельности Гейдара Алиева являлась образовательная политика. В рамках реформ предусматривалось повышение качества образования, снижение учебной нагрузки, а также структурные изменения системы: введение четырёхлетнего начального образования, начало обучения с шестилетнего возраста и переход к одиннадцатилетней школе. Отдельного внимания заслуживает взгляд Алиева на роль учителя в обществе. В своём выступлении он подчёркивал, что педагог должен не только соответствовать требованиям времени, но и опережать их, постоянно совершенствуя свои знания и профессиональные навыки. Даже находясь на высокой государственной должности в Москве, Гейдар Алиев стремился сохранять тесную связь с Азербайджаном. Его визиты на родину, формально совпадавшие с периодами отпуска, фактически носили рабочий характер. По его инициативе было дано распоряжение о строительстве современной офтальмологической больницы, что стало важным шагом в укреплении медицинской инфраструктуры. Кроме того, значительное внимание уделялось созданию онкологического центра, строительство которого, однако, в тот период не было завершено.

Деятельность Гейдара Алиева в советские годы стала прочным фундаментом для становления независимого и процветающего Азербайджана, развитие которого успешно продолжает президент Ильхам Алиев.

Список использованной литературы

1. Elmira Axundova - Kreml Beşilliyi (1983-1990), Bakı 2020 - S.95, S.140-142, S.213-216
2. Газета «Бакинский рабочий», 14 декабря 2023г.

ЭТИКА ПЕРЕВОДЧИКА В ЭПОХУ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

**Салимли Хураман Сеймур гызы B24-236, Факультет Перевода, slimlixuraman@gmail.com,
русский, Перевод**

**Научный руководитель: Доктор философии по филологии, доцент Ульффт Ибрагим Закир
Азербайджанский университет языков, Баку**

Развитие цифровых технологий существенно изменило деятельность переводчика, поставив перед ним ряд новых этических задач. При этом профессиональная этика по-прежнему остаётся важнейшей основой работы специалиста. Как отмечает Ив Гамбье, «профессия переводчика претерпевает значительные изменения», что связано с активным внедрением технологий в процесс перевода. Это подчёркивает, что ответственность за качество текста сохраняется за человеком [1, 36].

Современные технологии, в частности машинный перевод, заметно трансформируют роль переводчика. По мнению Энтони Пим, переводчик всё чаще выступает не только как автор перевода, но и как редактор и оценщик, принимающий решения относительно качества и

адекватности текста. В связи с этим возрастает уровень профессиональной ответственности специалиста.

Кроме того, цифровая среда расширяет само содержание профессиональной этики. Как подчёркивает Майкл Кронин, современные переводчики должны учитывать влияние технологий на язык и коммуникацию, а также владеть цифровыми инструментами. Это требует не только технических навыков, но и понимания ограничений автоматических систем [2, 58].

Особое значение в современных условиях приобретает проблема конфиденциальности. Использование онлайн-сервисов связано с риском утечки информации, что требует от переводчика повышенной осторожности. В более широком контексте Джарон Ланье отмечает, что цифровые технологии изменяют сам характер работы с информацией, усиливая необходимость этического контроля со стороны человека.

Таким образом, в условиях цифровизации профессиональная этика переводчика не только сохраняет свою значимость, но и получает дальнейшее развитие. Она требует от специалиста сочетания языковой компетенции, технических навыков и ответственности за итоговый результат.

Список использованной литературы:

1. Gambier, Y. Rapid and Radical Changes in Translation and Translation Studies // International Journal of Communication. — 2016.
2. Pym, A. On Translator Ethics: Principles for Mediation Between Cultures. — Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2012.

СПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ПЕРЕВОДЕ: ВЫЗОВЫ, ВОЗМОЖНОСТИ И ОТВЕТСТВЕННОСТЬ

Афиг Мансуров Эльчин оглу B24-236, Факультет Перевода mansurovafik0@gmail.com, русский сектор: Перевод

Научный руководитель: Доктор философии по филологии, доцент: Ульфат Ибрагим Закир оглу.

Азербайджанский университет языков, Баку

В последние годы применение технологий искусственного интеллекта (ИИ) в сфере перевода вызывает оживлённые дискуссии. Опасения многих профессиональных переводчиков относительно потенциальной угрозы для их деятельности представляются обоснованными и требуют серьёзного внимания. Основной вопрос заключается не в позиции «за» или «против» ИИ, а в том, каким образом технологии применяются, кем и с какой ответственностью.

Перевод является одной из первых интеллектуальных профессий, на которую глубоко повлияли технологии ИИ. На протяжении последних лет компании и учреждения всё чаще используют инструменты автоматизированного перевода, нередко без должного информирования и профессионального сопровождения. Во многих случаях системы функционируют автономно, без систематического контроля со стороны квалифицированных специалистов. Такая практика уже привела к заметному сокращению объёмов переводческих заказов, передаваемых профессионалам, и создаёт новые вызовы для отрасли [1, 17]. Важно различать два подхода к использованию ИИ: 1) грубая автоматизация, когда тексты создаются и распространяются без какой-либо человеческой ответственности; 2) гибридные модели, в которых технология выступает вспомогательным инструментом под контролем специалистов [2, 8].

В гибридных моделях ИИ не принимает решений самостоятельно — он лишь предлагает варианты, в то время как переводчик сохраняет полную ответственность за окончательный текст, включая смысл, стиль,

коммуникативное намерение и эмоциональную выразительность. Игнорирование этой разницы открывает путь к наиболее обезличенным и дегуманизированным формам использования технологий.

В случае художественного перевода последствия механического подхода становятся особенно очевидными: читатели замечают стилистическую бедность текста, культурные неточности и утрату эмоциональной выразительности. Противопоставление литературного качества и технологических инноваций является ложной дилеммой. ИИ не является ни абсолютным злом, ни универсальным решением. Это мощный инструмент, требующий чёткой системы регулирования и ответственного применения. Ключевой вопрос заключается не в том, заменит ли ИИ переводчиков, а в том, какую модель мы создаём, чтобы технологии служили качеству, культуре и квалифицированному труду. Профессии, связанные с переводом, всегда эволюционировали вместе со своими инструментами. Сегодня меняется прежде всего масштаб этих изменений, а вместе с ним возрастает коллективная ответственность. Так же дополнительную сложность представляет вопрос авторства и ответственности. При использовании ИИ становится не всегда ясно, кто является создателем текста, и кто несёт ответственность за возможные ошибки или изменения в смысле текста. Однако, возникают вопросы соблюдения авторских прав, поскольку системы ИИ обучаются на больших массивах текстов, часто без согласия их авторов. Таким образом, можно сказать, что ИИ не выполняет полностью работу за переводчиков. Всё зависит от того, как люди им пользуются. Человек всё ещё играет главную роль в обеспечении качества перевода.

Список использованной литературы

1. Сергей Иванович Григорьев. Искусственный интеллект и обработка естественного языка. — Москва: Наука, 2021.
2. Сергей Марков. Охота на электроовец. Большая книга искусственного интеллекта. — Москва: ДМК Пресс, 2024.

AUDIOVİZUAL TƏRCÜMƏ ZAMANI ORTAYA ÇIXAN ÇƏTİNLİKLƏR

Nəcəfzadə Nigar İlqar qızı, qr. 457, Tərcümə fakültəsi

Elmi rəhbər: müə. Orucova Sevinc Bəhrəm qızı, Azərbaycan bölməsi

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Müasir texnologiyanın sürətli inkişafı ilə tərcümə sahəsi də yeni istiqamətlər qazanmışdır. Bunlarda biri audiovizual tərcümədir. Audiovizual tərcümə film, serial, televiziya proqramları, sənədli filmlər və digər video materialların müxtəlif dillərə uyğunlaşdırılması prosesini əhatə edir. Qloballaşma və rəqəmsal platformaların geniş yayılması nəticəsində dünya kinosu və televiziya məhsulları müxtəlif ölkələrdə yaşayan tamaşaçılar üçün daha əlçatan olmuşdur [1].

Bu səbəbdən audiovizual tərcümə qlobal media mühitində mühüm rol oynayır. Audiovizual tərcümə əsasən iki üsul vasitəsilə həyata keçirilir: subtitrləmə (altı yazı) və dublyaj [2].

Subtitrləmə video və ya filmə tərcümə edilmiş mətnin əlavə edilməsi prosesidir. Adətən bu mətn ekranın aşağı hissəsində yerləşir və səhnədəki dialoqu yazılı şəkildə tamaşaçıya təqdim edir [2]. Subtitrləmə ilk baxışdan sadə görünsə də, bu proses bir sıra texniki və dil çətinliklərini özündə birləşdirir [3].

Dublyaj isə film və ya videodakı orijinal səsin başqa dildə səslə əvəz olunması prosesidir. Bu zaman peşəkar səs aktyorları dialoqları yeni dildə səsləndirərək onları orijinal aktyorların dodaq hərəkətləri ilə uyğunlaşdırmağa çalışırlar [3].

Hər iki üsul spesifik texniki, dil və mədəni çətinliklərlə xarakterizə olunur [1].

Audiovizual tərcümədə qarşıya çıxan problemləri daha sistemli şəkildə üç əsas kateqoriya üzrə təsnif etmək mümkündür:

Texniki məhdudiyyətlər

Bu kateqoriyaya subtitrləmə və dublyaj prosesində yaranan fiziki və texniki məhdudiyyətlər daxildir [3]. Subtitrləmə zamanı əsas problem məkan və zaman limitidir. Subtitrlər adətən 1–2 sətirdən ibarət olur və tamaşaçı tərəfindən qısa müddətdə oxunmalıdır. Bu isə informasiyanın ixtisarı və sadələşdirilməsini zəruri edir. Məsələn, italyan dilində “Secondo me è piuttosto complicato” ifadəsi tam şəkildə “Məncə bu kifayət qədər mürəkkəbdir” kimi tərcümə olunsa da, subtitrdə “Bir az çətindir” kimi qısaldıla bilər .

Dublyajda isə əsas texniki problem dodaq sinxronluğudur (lip-sync). Tərcümə olunmuş mətn ekrandakı obrazın artikulyasiyası ilə uyğun gəlməlidir [3]. Məsələn, italyan dilində “Sì” və ya “Va bene, certo!” kimi ifadələr Azərbaycan dilində uyğun şəkildə qısaldılaraq “Bəli” və ya “Oldu” kimi verilə bilər .

Dil və semantik uyğunluq problemləri

Bu kateqoriyaya dillərarası struktur fərqləri, çoxmənalılıq və söz oyunları ilə bağlı çətinliklər daxildir [1]. Müxtəlif dillərin qrammatik quruluşu və leksik xüsusiyyətləri fərqli olduğuna görə, birbaşa tərcümə zamanı məna itkisi və ya təhrif baş verə bilər. Xüsusilə idiomatik ifadələr və metaforalar problem yaradır. Məsələn, italyan dilində “Chi dorme non piglia pesci” ifadəsi sözbəsöz “Yatan balıq tutmaz” kimi tərcümə olunsa da, onun funksional mənası “tənbəl uğur qazanmaz” kimi verilməlidir .

Mədəni adaptasiya problemləri

Audiovizual materiallarda yer alan mədəni elementlərin başqa dilə uyğunlaşdırılması ən mürəkkəb mərhələlərdən biridir [1]. Buraya idiomlar, zarafatlar, sosial davranış modelləri və milli xüsusiyyətlər daxildir. Məsələn, italyan dilində “Avere le mani bucate” ifadəsi sözbəsöz “əlləri dəşikdir” kimi tərcümə olunur, lakin bu ifadə pulunu saxlaya bilməyən, çox xərcləyən insanları təsvir etmək üçün istifadə edilir. Azərbaycan dilində bunun qarşılığı “bədxərçindir” və ya “pulu əlində qalmır” kimi verilə bilər .

Eyni zamanda, gündəlik həyatla bağlı ifadələr də uyğunlaşdırma tələb edir. Məsələn, “Prendiamoci un aperitivo” ifadəsi sadəcə içki içməyi deyil, sosial ünsiyyət və birlikdə vaxt keçirməyi ifadə edir.

Dublyajda əlavə olaraq emosional və paralingvistik uyğunluq problemi də mövcuddur [3]. Səs aktoru yalnız mətnin məzmununu deyil, həm də orijinal aktyorun emosiyasını, intonasiyasını və danışiq tərzini ötürməlidir.

Bundan əlavə, subtitrləmə və dublyaj iqtisadi baxımdan da fərqlənir [3]. Subtitrləmə daha az resurs tələb etdiyi halda, dublyaj studiya, texniki avadanlıq və peşəkar kadrlar tələb etdiyindən daha bahalıdır. Buna baxmayaraq, dublyaj tamaşaçıya daha rahat qəbul imkanı yaratdığı üçün bəzi ölkələrdə üstünlük təşkil edir [3].

Nəticə olaraq, audiovizual tərcümə çoxşaxəli və kompleks prosesdir [1]. Bu sahədə uğurlu nəticə əldə etmək üçün tərcüməçi yalnız dil biliklərinə deyil, həm də texniki bacarıqlara və mədəni kompetensiyaya malik olmalıdır. Xüsusilə Azərbaycan dilinə tərcümə zamanı milli-mədəni xüsusiyyətlərin qorunması və tamaşaçıya uyğunlaşdırma mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.Baker, M. (2018). Audiovisual Translation: Subtitling. Routledge.
- 2.Díaz Cintas, J. (2017). The Didactics of Audiovisual Translation. John Benjamins.

İnternet resursları:

- 1.<https://en.wikipedia.org/wiki/Subtitles>
- 2.https://tadqiqotlar.uz/new/article/view/2081?utm_source=chatgpt.com
- 3.https://en.wikipedia.org/wiki/Multimedia_translation

TƏRCÜMƏ ZAMANI XÜSUSİ İSİMLƏR VƏ TƏRCÜMƏ PROBLEMLƏRİ.

Salmanlı Fatimə Anar qızı, qr.359, Tərcümə fakültəsi, salmanovafatima7@gmail.com

**Elmi rəhbər: b/m Orucova Sevinc Bəhrəm qızı,
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri.**

Tərcümə prosesi yalnız sözlərin bir dildən başqa dilə çevrilməsi deyil, həm də mətnin mənasının və mədəni xüsusiyyətlərinin düzgün ötürülməsini əhatə edir. Bu baxımdan xüsusi isimlərin tərcüməsi tərcüməşünaslıqda mühüm və mürəkkəb məsələlərdən biridir. Xüsusi isimlər şəxs adlarını, coğrafi adları, təşkilatların və müxtəlif obyektlərin adlarını bildirən leksik vahidlərdir. İtaliya və Azərbaycan dilləri arasında tərcümə zamanı xüsusi isimlərin verilməsi müəyyən çətinliklər yaradır. Bu çətinliklər əsasən dillərin fonetik və qrafik xüsusiyyətlərinin fərqli olması ilə bağlıdır. Bir çox hallarda xüsusi adlar transliterasiya yolu ilə ötürülür. Məsələn, Bakı şəhərinin adı italyan dilində Baku kimi istifadə olunur. Eyni şəkildə Qarabağ bölgəsinin adı italyan dilində Karabakh (və ya Garabakh) kimi yazılır. Bəzi hallarda coğrafi adlar müxtəlif dillərdə fərqli formalarda işlədilir. Məsələn, italyan dilində Firenze şəhəri Azərbaycan dilində Florensiya kimi tanınır. Eyni şəkildə Venezia şəhəri Azərbaycan dilində Venesiya kimi istifadə olunur. Tərcüməçi həm dil ənənələrini, həm də beynəlxalq istifadə formasını nəzərə almalıdır. [2, s10]

Şəxs adlarının tərcüməsində də müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Məsələn, məşhur səyyah Marco Polo adı Azərbaycan dilində Marko Polo kimi istifadə olunur. Digər tərəfdən, şair Dante Alighieri adı Azərbaycan dilində Dante Aliqyeri formasında verilir. Azərbaycan dilindən italyan dilinə tərcümə zamanı da xüsusi adlar fərqli yanaşmalar tələb edir. Məsələn, İçərişəhər adı italyan dilində Icherisheher və ya Città Vecchia di Baku kimi izahlı şəkildə təqdim olunur. Bu hallarda tərcüməçi həm adın orijinal formasını, həm də mənasını nəzərə almalıdır. [4, s5]

Nəticə olaraq, xüsusi isimlərin tərcüməsi tərcümə prosesində mühüm problemlərdən biridir. Xüsusilə İtaliya–Azərbaycan dilləri arasında fonetik və mədəni fərqlər prosesi daha mürəkkəbləşdirir. Tərcüməçinin əsas məqsədi xüsusi adların həm formasını, həm də məna yükünü mümkün qədər düzgün şəkildə hədəf dilə çatdırmaqdır. [3, s8]

Ədəbiyyat:

- 1.Mona Baker. In Other Words: A Coursebook on Translation. London: Routledge, 2018.
- 2.Peter Newmark. A Textbook of Translation. London: Prentice Hall, 1988.
- 3.Jeremy Munday. Introducing Translation Studies: Theories and Applications. London: Routledge, 2016.
- 4.Elektron resurs: <https://www.translit.az>

İTALYAN DİLİNDƏ PASSATO REMOTONUN İŞLƏNMƏSİ VƏ TƏRCÜMƏSİ

Şükriyyə Hacıyeva Aqil qızı

239B, İtalyan dili üzrə tərcümə, shukriyyahajiyeva@gmail.com, bölmə: tərcümə

Elmi rəhbər: baş müəllimə Dilşad Pənahova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Passato remoto – keçmişdə baş vermiş və indiki zamanla heç bir əlaqəsi olmayan hadisələri ifadə etmək üçün istifadə olunan sadə zaman formasıdır. [1, s.211]. Hadisənin “qədim” olması zamanla ölçülmür, 1000 il əvvəl də baş verə bilər, 5 dəqiqə əvvəl də, önəmli olan hazırda heç bir təsir bağışlamamasıdır. Gündəlik danışqda, nağıl, dastan və tarixi xronologiyada bu zaman forması istifadə edilir.

Azərbaycan dilində qarşılığında isə iki zamandan istifadə edilir: şühudi və nəqli keçmiş zaman. Şühudi keçmiş zaman (-dı4) sadəcə baş verib bitmiş hadisə üçün istifadə edilir: ieri io vidi un film con i miei amici - dünən mən dostlarımla bir film izlədim. Nəqli keçmiş zaman (-mış4) isə bədii əsərlərdə

və tarixi hadisələr də istifadə edilir: Dopo Vittorio Emanuele, salì al trono Umberto – Vittorio Emanuele-dən sonra Umberto taxta çıxmışdır.

Lakin burada diqqət yetirməli olduğumuz iki məqam var. Standart italyan dilində və yaxud Şimali İtaliyada hadisənin yaxınlığına görə bizim dildə qarşılığı sadə keçmiş zaman olan “passato prossimo” işlənir. Yuxarıda göstərdiyim “ieri io vidi un film con i miei amici” cümləsindən də aydın olduğu üzrə hadisə çox yaxın keçmişdə baş verir, bu səbəbdən standart italyan dilində və Şimali İtaliyada “ieri ho visto un film con i miei amici - mən dünən dostlarımla film izlədim” olur, Cənubi İtaliyada isə “io vidi” işlənir. Bizim dildəki qarşılığı yenə də şühudi keçmiş zaman formasındadır. İkinci məqam isə odur ki, italyan dilində tarixi mətnlərdə hadisələr xronoloji şəkildə nəql edildiyi üçün həmişə passato remotodan istifadə edilir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi azərbaycanca qarşılığı nəqli keçmiş zamandır, lakin azərbaycan dil qaydalarına əsasən biz bu cür tarixi mətnlərdə nəqli keçmiş zaman yerinə şühudi keçmiş zaman formasından da istifadə edə bilərik. Hətta Azərbaycan dilində ən çox üstünlük verilən Nümunə: Due anni dopo, liberarono la capitale - İki il sonra onlar paytaxtı azad etdilər\azad etmişdirlər. Buradan da göründüyü kimi “-dı4” şəkilçisi ilə cümlə daha təbii səslənir.

Ədəbiyyat siyahısı 1. Telis Marin. Nuovissimo progetto italiano 2. Roma: Edizioni Edilingua, 2020 2. Telis Marin. Nuovissimo progetto italiano 2. Roma: Edizioni Edilingua, 2020

FRANZ KAFKANIN “ÇEVİRLMƏ” ƏSƏRİNDƏ BƏDİİ İFADƏ VASİTƏLƏRİNİN FUNKSIONAL XÜSUSİYYƏTLƏRİ

**Salamova Xədicə Elşad, 121, Tərcümə (Alman), khadijasalamova@gmail.com
bölmə: Tərcümə**

**Elmi rəhbər: B/m Yusif Allahverdiyev Savalan
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Franz Kafkanın “Çevrilmə” əsəri dünya ədəbiyyatında insanın yadlaşmasını, ailə daxilində getdikcə dəyərdən düşməsinə və mənəvi böhranını göstərən ən diqqətəlayiq əsərlərdən biridir. Əsərdə işlənən təsvirlər, simvollar, ironik məqamlar və məkan detalları qəhrəmanın vəziyyətini daha aydın göstərməyə xidmət edir [3, s. 171-172].

Əsərin əvvəlindən müəllif oxucunu qeyri-adi bir hadisə ilə qarşılaşdırır. Qreqor Zamza bir səhər oyananda özünü nəhəng bir həşəratə çevrilmiş vəziyyətdə görür. Ancaq maraqlıdır ki, o, əvvəlcə bu çevrilmənin dəhşətindən çox, işə gecikməsi, rəisinin münasibəti və gündəlik problemləri haqqında düşünür [1, s. 31]. Fövqəladə və qorxulu hadisə çox adi bir tərzdə təqdim olunur. Müəllif bu üsulu göstərir ki, insan bəzən o qədər mexaniki həyat yaşayır ki, hətta ən ağır vəziyyətdə belə ilk olaraq öz insani durumunu deyil, gündəlik borclarını düşünür [1, s. 31-32; 3, s. 172].

Əsərdə mühüm yer tutan bədii ifadə vasitələrindən biri də metaforadır. “Çevrilmə”də çevrilmə hadisəsi sadəcə qeyri-adi süjet xətti deyil. Bu hadisə insanın cəmiyyət və ailə içində necə yadlaşdığını göstərən böyük bir metaforadır. Kafka burada insanın mənəvi vəziyyətini birbaşa fiziki forma ilə göstərir. Yəni Qreqorun həşəratə çevrilməsi onun ailə və cəmiyyət üçün artıq lazımsız, yük kimi görünməsinin bədii ifadəsidir. Tədqiqatçılar da qeyd edirlər ki, Kafka metaforu yalnız söz səviyyəsində saxlamır, onu əsərin əsas reallığına çevirir [4, s. 50-51].

Simvolik detallar da əsərdə çox vacib yer tutur. Qapı, pəncərə, otaq və divardakı şəkil əsərin ideyasını açır. Qapı bir tərəfdən ailə ilə əlaqə vasitəsi kimi görünür, digər tərəfdən Qreqorla ailəsi arasındakı sərhədi göstərir. O, qapının arxasında qalır, səsini eşitdirə bilir, amma ailə tərəfindən qəbul edilmir [1, s. 32; 1, s. 44-45]. Pəncərə isə onun xarici dünya ilə son bağlarından biridir. Qreqorun pəncərədən baxması onun keçmiş həyatına olan bağlılığını göstərir [1, s. 51]. Divardakı qadın şəkli də təsadüfi detal deyil. Qreqorun anası və bacısı otaqdakı əşyaları çıxarmaq istəyəndə o, həmin şəkli qorumağa çalışır [1, s. 56]. Bu, onun keçmiş insan kimliyinə, xatirələrinə və daxili dünyasına son bağlılığını göstərir. Əsərdə nitq və səs də mühüm funksiyaya malikdir. Qreqor danışmaq istəsə də,

artıq onun səsi əvvəlki kimi çıxmır və ailəsi onu başa düşmür [1, s. 32]. Burada müəllif göstərir ki, insanın tək-cə bədənini yox, ünsiyyət imkanı da əlindən alınır. Qreqor daxilən insan olaraq qalsa da, özünü ifadə edə bilmir.

Əsərdə ailə münasibətlərini açan bəzi simvolik səhnələr də diqqət çəkir. Məsələn, atanın ona alma atması sadəcə bir zorakılıq səhnəsi deyil. Qreqorun bədənində qalan alma yarısı onun ailə tərəfindən rədd olunmasının və incitmənin daimi izinə çevrilir [1, s. 59]. Atanın uniformada görünməsi də ailədə güc münasibətlərinin dəyişdiyini göstərir [1, s. 60]. Əvvəllər ailəni dolandıran Qreqor idi, sonradan isə o, ailə üçün artıq yük sayılır. Bacısının sonda Qreqor haqqında dediyi sərt sözlər də onun artıq ailə üzvü kimi yox, problem kimi qəbul edildiyini göstərir [1, s. 69]. Bu cür detallar əsərdə yadlaşmanın mərhələ-mərhələ necə artdığını göstərir [3, s. 175-176].

Beləliklə, Franz Kafkanın "Çevrilmə" əsərində bədii ifadə vasitələri əsərin əsas ideyasını açmaqda mühüm rol oynayır. Grotesk təsvir, metafora, simvolik detallardan istifadə, ironiya, səs və nitqdə dəyişiklik kimi vasitələr vasitəsilə müəllif insanın mənəvi təcridini, ailə daxilində yadlaşmasını və dəyərsizləşməsini göstərir [3, s. 171-176; 4, s. 86].

Ədəbiyyat

1. Kafka, Franz. The Metamorphosis and Other Stories. Translated by Joyce Crick. Oxford: Oxford University Press, 2009.
2. Robertson, Ritchie. "Introduction". In: Kafka, Franz. The Metamorphosis and Other Stories. Oxford: Oxford University Press, 2009.
3. Dagamseh, Abdullah M.; Rawashdeh, Faisal. "The Grotesque and Physical Degeneration in Franz Kafka's The Metamorphosis". Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities, 2018, vol. 10, no. 3, pp. 171-176.
4. Corngold, Stanley. "The Metamorphosis: Metamorphosis of the Metaphor". In: Franz Kafka: The Necessity of Form. Ithaca: Cornell University Press, 1988, pp. 47-89.

"POLYAK DİLİNDƏN "A VISTA" TƏRCÜMƏNİN KOQNİTİV VƏ TARİXİ-LİNGVİSTİK ASPEKTLƏRİ"

**İbadova Ləman Barat qızı, qrup: T-303.3, Şərqi Avropa və Balkanşünaslıq fakültəsi,
moonxdiew@gmail.com, Tərcümə bölməsi
xarici dillər və tərcümə kafedrasının baş müəllimi, Quliyeva Gülər Aslan qızı
Bakı Slavyan Universiteti, BAKI**

Tərcümə sənətinin ən sürətli və intellektual gərginlik tələb edən sahələrindən biri olan "a vista" (görmə ilə tərcümə), yazılı mətnin vizual qavranılması ilə şifahi nitqin sintezindən yaranan unikal bir fəaliyyət növüdür. İtalyan mənşəli bu termin musiqi dünyasından gələrək, notlara ilk baxışdan (prima vista) ifadə etmək bacarığını ifadə edir. "A vista"-nın kökləri diplomatik münasibətlərin yarandığı qədim dövrlərə qədər uzanır. Polyak dili kimi morfoloji baxımdan zəngin və sintaktik quruluşu sərbəst olan bir dildən Azərbaycan dilinə tərcümə prosesində bu çətinliklər ikiqat artır, çünki tərcüməçi iki fərqli dil ailəsinə məxsus təfəkkür sistemləri arasında anlıq keçidlər etməyə məcburdur. Bu tərcümə növünün təkamülü həm də böyük siyasi və hüquqi hadisələrlə sıx bağlı olmuşdur. XX əsrin ən mühüm hüquqi prosesi sayılan Nürnberq məhkəmələrində (1945-1946) sinxron tərcümə avadanlıqları tez-tez texniki nasazlıqlar yaşatdıqda, tərcüməçilər ittiham aktlarını məhz "a vista" üsulu ilə səsləndirərək ədalət mühakiməsinin fasiləsizliyini təmin etmişdilər [2, s. 243]. Soyuq müharibə dövründə isə kəşfiyyat orqanlarında çalışan mütəxəssislər ələ keçirilən sənədlərin sürətli analizi üçün bu bacarığı strateji bir alət kimi inkişaf etdirmişdilər. Polyak tərcümə məktəbində bu növə bəzən "tłumaczenie va banque" (riskli tərcümə) deyilməsi təsadüfi deyildir; belə ki, tərcüməçi sanki uçuşma doğru addımlayaraq eyni zamanda ayağının altında körpü quran bir mühəndisə bənzədilirdi. Müasir dövrdə bu bacarıq

beynəlxalq məhkəmə sistemində (sight translation) ən yüksək peşəkar standartlardan biri hesab olunur və hüquqi sənədlərin anlıq tərcüməsi zamanı mütəxəssisdən mütləq dəqiqlik tələb edir. Müasir neyrolinqvistik tədqiqatlar, xüsusilə Monika Płużyczka tərəfindən aparılan eyetracking (göz izləmə) testləri sübut edir ki, "a vista" zamanı tərcüməçinin beyni yazılı mətni adi oxucudan fərqli olaraq bir "vizual xəritə" kimi qəbul edir. Burada yaranan "vizual-şifahi asimmetriya" tərcüməçinin işçi yaddaşını maksimum dərəcədə yükləyir: gözlər hələ cümlənin sonundakı sözləri vizual olaraq emal edərkən, nitq aparatı artıq cümlənin əvvəlini hədəf dildə səsləndirməlidir [1, s. 15]. Polyak-Azərbaycan dil cütliyündə ən böyük maneə sintaktik re-strukturizasiyadır. Polyak dilinin SVO (Mübtəda-Xəbər-Tamamlıq) quruluşu Azərbaycan dilinin ltisaqi təbiəti və xəbərin sonda gəlməsi qaydası ilə toqquşur. Tərcüməçi polyakca mətni görən kimi feili (xəbəri) sürətlə "ovlamalı" və onu Azərbaycan dilinin qrammatik qəlibinə uyğun şəkildə sona saxlayaraq cümləni qurmalıdır. Bu proses beyində güclü bir "anticipasiya" (öncədən duyma) mexanizminin olmasını zəruri edir [3, s. 180]. Anticipasiya bacarığı tərcüməçiyə imkan verir ki, məndəki kontekstual ipuclarından istifadə edərək hələ oxunmamış hissənin mənasını proqnozlaşdırsın və nitqin axıcılığını qorusun. Bundan əlavə, polyak dilinin 7 hallı zəngin deklinasiya sistemi (hallanma) "a vista" zamanı lingvistik tələlər yaradır. Bir sözün sonundakı kiçik bir morfoloji dəyişiklik (fleksiya) onun cümlədəki rolunu kökündən dəyişə bilər. Tədqiqatçı Monika Nader-Cioczekin də qeyd etdiyi kimi, tərcüməçi eyni anda həm dekodlaşdırma (mənanı anlama), həm də kodlaşdırma (ifadə etmə) ilə məşğul olduğu üçün beynin "double-tasking" (ikiqat tapşırıq) rejimi işə düşür [2, s. 245]. Nitqin axıcılığını qorumaq üçün tərcüməçilər "segmentasiya" metodundan istifadə edərək uzun polyakcümmlərini kiçik məna parçalarına bölür və bu parçaları hədəf dildə bir-biri ilə məntiqi bağlayırlar. Xüsusilə polyak dilindəki mürəkkəb tərkibli cümlələr və "yalançı dostlar" (false friends) kimi leksik vahidlər "a vista" tərcüməçisindən yüksək səviyyədə terminoloji yığ-sayıqlıq tələb edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Grucza S. Tłumaczenie a vista. Rozważania teoretyczne i badania eyetrackingowe, Monika Płużyczka, Warszawa 2015: [recenzja] // Lingwistyka Stosowana, №19, 2016.
2. Nader-Cioczek M. O mierzeniu jakości tekstów tłumaczonych metodą a vista // Linguistische Treffen in Wrocław, Vol. 22, 2022.
3. Nader-Cioczek M. Tłumaczenie a vista w dydaktyce innych rodzajów translacji // Lingwistyka Stosowana, №16, 2016, s. 37-45.
4. Płużyczka M. Tłumaczenie a vista. Rozważania teoretyczne i badania eyetrackingowe. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe ILS UW, 2015.

İSPAN DİLİNDƏ DİALEKTLƏR VƏ REGIONAL FƏRQLƏR

Tərcümə fakültəsi. Qrup 455. Aytən Mehdiyeva Mehdi qızı.

Tərcümə bölməsi

Elmi rəhbər: B/m Rəhimə Məmmədova Qədir qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İspan dili Hind-Avropa dil ailəsinin roman dil qrupuna mənsub olub, latın dilindən formalaşmış müasir dillər sırasına daxildir. Fransız, italyan və portuqal dilləri ilə yanaşı roman dilləri qrupuna daxil olan ispan dili fonetik və qrammatik quruluş baxımından zəngin inkişaf yolu keçmişdir. Hazırda ispan dili dünyada ən geniş yayılmış dillərdən biri hesab olunur. Müxtəlif statistik məlumatlara əsasən, bu dildə danışanların sayı 470–500 milyon arasında dəyişir. Bu dil İspaniya ilə yanaşı Latın Amerikası ölkələrinin əksəriyyətinin rəsmi dövlət dilidir.

İspan dilinin geniş coğrafiyada yayılması onun daxilində müxtəlif dialekt və regional variantların formalaşmasına səbəb olmuşdur. Coğrafi məsafələr, yerli dillərin təsiri və sosial-mədəni amillər nəticəsində zamanla İspaniyada istifadə olunan dil ilə Latın Amerikası variantı arasında

müəyyən fərqlər meydana gəlmişdir. Məhz bu baxımdan, ispan dilində dialektlərin və regional fərqlərin araşdırılması həm dilçilik, həm də sosial-mədəni cəhətdən xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu tezis məqsədi ispan dilinin əsas dialekt qruplarını müəyyənləşdirmək və onların leksik və qrammatik səviyyədə fərqlərini təhlil etməkdir.

İspan dilinin linqvistik variativliyi baxımından iki böyük coğrafi qrupa bölmək mümkündür: Avropa ispan dili və Amerika ispan dili. Avropa ispan dili, əsasən Kastiliya dialekti əsasında formalaşmışdır və ölkədə tədris bu dildə aparılır. Latin Amerikasına ispan dili isə Mərkəzi və Cənubi Amerika ölkələrində formalaşmış müxtəlif regional variantları əhatə edir. Bu variantlar tarixi, coğrafi və sosial amillərin, eləcə də yerli dillərin təsiri nəticəsində inkişaf etmişdir.

Leksik fərqlər xüsusilə gündəlik danışmaq dilində daha aydın müşahidə olunur. Məsələn, “pivə” anlayışı standart dildə “cerveza” kimi ifadə olunsa da, Meksikada danışmaq dilində “chela”, Venesuelada isə “polarcita” kimi variantlara rast gəlinir. Çili ispan dili də həmçinin leksik baxımdan digər variantlardan müəyyən xüsusiyyətləri ilə seçilir. Əsas söz ehtiyatının böyük hissəsi ümumi ispan dili ilə ortaq olsa da, bu variantda regional səciyyə daşıyan söz və ifadələr — yəni çilenizmlər — geniş yayılmışdır. Məsələn, ampollita (“lampa”), al tiro (“dərhal”), carrete (“əyləncə, məclis”), copete (“spirtli içki”), fome (“darıxdırıcı”) kimi sözlər Çili ispan variantına xas regional leksik vahidlər kimi çıxış edir. [2, s. 220]

İspan dilində leksik səviyyədə fərqlər daha aydın müşahidə olunur: məsələn, Kastiliya dilində işlənən “ordenador” sözü Əndəlüsdə və Amerikaya daha yaxın variantlarda daha çox “computadora” olaraq işlənir; həmçinin, “coche” ümumi forma olsa da, bəzi regional danışmada carro işləyə bilər; kartof üçün standart “patata” ilə yanaşı, Kanar adalarında Amerika təsirini göstərən “papa” variantı geniş yayılmışdır.

Əndəlüs dialekti də fonetik zənginliyi ilə seçilir: söz sonu [s] səslərinin zəifləməsi və ya düşməsi (los amigos → [loh amiyo]), eləcə də leksik səviyyədə ərəb mənşəli sözlərin çoxluq təşkil etməsi diqqətəlayiqdir.

Nəticə etibarilə, aparılan təhlil göstərir ki, ispan dili yalnız vahid bir çərçivədə mövcud olan bir sistem deyil, geniş coğrafi ərazidə formalaşmış çoxsəviyyəli dialektal quruluşa malik dinamik bir dildir. Həm Avropa, həm də Amerika variantlarında müşahidə olunan fonetik, leksik və qrammatik fərqlər dilin zəifləməsi deyil, əksinə, onun tarixi inkişafının və sosial-mədəni uyğunlaşma qabiliyyətinin göstəricisidir. Dialektal müxtəliflik ispan dilinin zənginliyini və qlobal gücünü formalaşdıran əsas amillərdən biri kimi çıxış edir və onu dünya miqyasında həm funksional, həm də mədəni baxımdan işlək və davamlı bir dilə çevirir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Manuel Alvar, Manual de dialectología hispánica, Barcelona, 1996, 394 p.
2. Moreno-Fernández, R. Caravedo, Dialectología hispánica, Reino Unido, 2023
3. The Dialects of Spanish. Cambridge University Press, 2021, 259 p.

СПОСОБЫ ПЕРЕВОДА ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Мамедова Нигяр Этибар гызы группа 356, Факультет Перевода,

nigarmamedova163@gmail.com, русский сектор

Научный руководитель: Рахманова Незрин Сулейман гызы

Азербайджанский Университет Языков, Баку

Паремии - это особая группа языковых выражений, которые имеют форму полного или неполного предложения и отличаются краткостью и ритмичностью. Паремии широко используются в речи, особенно для поучения или передачи жизненного опыта. К паремиям

относятся пословицы, поговорки, приметы, пословично-поговорочные выражения и т.д. [1, с.3560-3564]

Перевод – это процесс передачи текста или устной информации с одного языка на другой, сохраняя смысл, контекст и стиль исходного материала. Мы рассмотрим переводческие методы Жана-Поля Вине и Жана Дарбельне. Вине и Дарбельне разработали систему переводческих приёмов, показывая, что перевод - это не просто замена слов, а сопоставление структур, способов выражения мысли и стилистических норм двух языков. Они выделили 7 переводческих способов, разделив их на прямые и косвенные. [3] Однако, при переводе паремий используются не все, и в ходе анализа мы нашли наиболее подходящие:

1. Эквиваленция - это перевод, при котором используется другое устойчивое выражение или пословица, которая уже существует в языке перевода и имеет тот же смысл. Это наиболее распространенный способ перевода паремий, так как у многих народов есть свои пословицы с одинаковой жизненной мудростью: *Il ne faut pas vendre la peau de l'ours avant de l'avoir tué.* - Не дели шкуру неубитого медведя. В обеих пословицах заложена идея «не радоваться заранее». В этом методе перевода сохраняется смысл, но меняется структура предложения.

2. Адаптация - это перевод, при котором предложение заменяется другим, более понятным для культуры языка перевода. Этот метод перевода используется, когда в языке перевода отсутствует аналог, либо пословица может быть непонятна для носителей языка перевода: *A chaque oiseau son nid est beau* - В гостях хорошо, а дома лучше. В этом случае переводчик воспроизводит не буквальное значение, а передаёт культурологически понятный вариант.

3. Методы модуляции и транспозиция используются гораздо реже.

Таким образом, при переводе паремий наиболее эффективными являются переводческие процедуры, предложенные Жаном-Полем Вине и Жаном Дарбельне. Наиболее распространенным является эквивалентность, во многих языках уже существуют пословицы с одинаковым смыслом, которые можно использовать как готовые соответствия. В случае, когда нет прямого аналога, переводчик может воспользоваться методом адаптации, чтобы заменить выражение, культурно понятным для языка перевода. А модуляция и транспозиция применяются для изменения точки зрения или грамматической структуры, что помогает сделать перевод более естественным и понятным.

Список использованной литературы:

1. Захарова Л., Захарова Е., Дефиниция и классификация паремий в русском и испанском языках, Филологические науки. Вопросы теории и практики, 2021
2. Клейменова Н., Богданова О., Паремии французского и русского языков (тематическая группа "родственные отношения"), Филологический аспект, №4 (36), Нижний Новгород, Открытое Знание, 2018
3. <https://share.google/FbrZyXq6sqGX1FfST>

ПЕРЕВОД ЮМОРА: ТРУДНОСТИ И СТРАТЕГИИ

**Гюнай Гулиева Вагиф гызы B24-236, Факультет Перевода, guniyeva25@gmail.com,
русский, Перевод**

**Научный руководитель: Доктор философии по филологии, доцент Ульфат Ибрагим Закир
оглу**

Азербайджанский университет языков, Баку

Юмор является важной частью человеческой коммуникации, отражающей культурные, языковые и социальные особенности общества. Однако перевод юмора представляет значительную сложность, так как он часто основан на игре слов, культурных ассоциациях и

контексте, которые не всегда совпадают в разных языках. Цель исследования - рассмотреть основные трудности перевода юмора и определить эффективные стратегии его передачи. Юмор чаще всего встречается в художественных текстах или публицистических статьях. Согласно В. С. Виноградову, перевод представляет собой процесс и результат передачи информации с одного языка на другой при сохранении эквивалентности текста [1, 36]. При этом под информацией понимается не только смысл, но и стилистические, эмоциональные, экспрессивные, функциональные характеристики текста

Стратегии перевода юмора:

1. Сохранение смысловой основы

Главное - передать основную информацию текста.

2. Передача функционального эффекта

Перевод должен воздействовать на читателя аналогично оригиналу.

3. Трансформации

При переводе допускается изменение структуры, замена выражений, а также адаптация. Все это необходимо для сохранения того же эффекта. Однако, если юмор невозможно передать напрямую, он может быть перенесён или же создан заново в другом месте текста.

В качестве примера особенностей перевода юмора можно рассмотреть произведение *Le Petit Prince* Антуана де Сент-Экзюпери, где юмор носит тонкий, иронический и философский характер. Он редко выражается в прямой комичности, а чаще возникает за счёт абсурда и скрытого подтекста, что заметно осложняет его перевод.

Les grandes personnes aiment les chiffres (Взрослые любят цифры) на первый взгляд отсутствует юмор в привычном понимании. Однако в контексте произведения эта фраза приобретает иронию: автор высмеивает склонность взрослых оценивать мир исключительно через количественные показатели, такие как деньги, возраст.

Иронический характер носит и образ короля, который приказывает очевидные вещи: *Je t'ordonne de t'asseoir !* (Я приказываю тебе сесть!) [3, 29]. Юмор возникает из абсурдности власти, которая распространяется на действия, не требующие приказа. В переводе важно передать не только содержание, но и скрытую нелепость ситуации.

Следовательно, перевод юмора следует рассматривать как процесс передачи не формы, а функции и воздействия текста. Эффективный перевод возможен лишь при условии глубокого понимания культурного контекста, особенностей языка оригинала и способности переводчика гибко применять различные стратегии, направленные на сохранение комического эффекта.

Список использованной литературы:

1. Виноградов В.В. «О переводе художественной литературы», Высшая школа, Москва, 1978
2. *Le Petit Prince*. Author: Antoine de Saint-Exupéry

ЛЕКСИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ГОТИЧЕСКОЙ ОБРАЗНОСТИ В РОМАНЕ «ПРИЗРАК ОПЕРЫ» Г. ЛЕРУ (С ФРАНЦУЗСКОГО НА РУССКИЙ ЯЗЫК.)

**Студентка: Гафарова Сафия Наиль гызы, В24 – 236, Перевод (Французский язык),
safiyagafarova120@gmail.com**

**Научный руководитель: Хасполатова Джамиля Алиусиф гызы
Азербайджанский Университет Языков, г.Баку**

Перевод как вид практической и научной деятельности имеет многовековую историю. На протяжении длительного времени формировались и пересматривались различные теории перевода, а также предлагались многочисленные определения данного понятия. При переводе

художественного произведения особое значение имеет не только точная передача содержания оригинального текста, но и сохранение его художественного стиля, образной системы и эмоциональной атмосферы. [3, с.3]

Особый интерес в данном контексте представляет перевод готической образности, которая характеризуется использованием специфических лексических и стилистических средств, создающих атмосферу таинственности, напряжения и мистики. Ярким примером подобной образности является роман Гастона Леру «Призрак Оперы». [1]

Рассмотрим пример перевода отрывка оригинального произведения:

«Dans le silence funèbre de ce couloir oublié, les échos semblaient porter le souvenir des lamentations anciennes, comme si chaque pierre restituait, à la fois, une voix humaine et un soupir de la terre elle-même.»

Дословный перевод предложения:

«В погребальной тишине этого забытого коридора эхо, казалось, несло воспоминание о старых жалобах, как если бы каждый камень возвращал одновременно человеческий голос и вздох самой земли.»

В предложении готическая атмосфера создаётся с помощью нескольких выразительных стилистических приёмов. Для её передачи используются такие переводческие трансформации, как лексическая замена, les échos – «отголоски», экспрессивная конкретизация, chaque pierre – «каждая каменная плита», что усиливает зримый образ пространства. При этом в переводе сохраняется персонификация, так как отголоски и камень остаются носителями памяти и голоса, а также сравнительный оборот comme si – «как будто», который подчёркивает воображаемый характер описываемой сцены.

Заключительный вариант перевода:

«В похоронной тишине этого забытого коридора отголоски словно хранили память о древних столах, так что казалось — каждая каменная плита возвращает в мир одновременно и человеческий голос, и сам земной вздох.»

Вторым примером для анализа служит следующий фрагмент: «Un silence de mort régnait dans les dessous de l'Opéra.» В данном фрагменте используется метафора «un silence de mort». При переводе она передаётся с помощью лексической замены «тишина» на «безмолвие», что усиливает экспрессивность образа. Выражение les dessous de l'Opéra передаётся с использованием подбора культурного эквивалента.

Таким образом, перевод готической образности в романе Г.Леру «Призрак Оперы» требует использования различных лексико-стилистических трансформаций, что позволяет сохранить атмосферу и художественную выразительность текста.

Список использованной литературы

1. Леру Г. Призрак оперы. — М.: Художественная литература, 1991
2. Алексеева И.С. Введение в переводоведение. — М.: Академия, 2004.
3. Виноградов, В.В. О языке художественной литературы / В.В. Виноградов. — М.: Гослитиздат, 1959. — 655 с.

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА И ВОСПРИЯТИЯ СОКРАЩЕНИЙ ФРАНЦУЗСКОЙ ПРЕССЫ ИНОСТРАННЫМ ЧИТАТЕЛЯМИ

Диана Искендерова Ильхамовна Факультет Перевода, 356 В, kappleki09@gmail.com,
русский сектор

Научный руководитель: Доктор философии по филологии, доцент Ульфат Закир оглу
Ибрагим

Азербайджанский университет языков, Баку

В настоящее время поток информации с активным использованием интернета значительно возрос и позволяет получать новости со всего мира. Это приводит к конкуренции разных СМИ, и те агентства, которые быстрее и качественнее подают самую свежую информацию, становятся самыми востребованными и конкурентноспособными. В этом случае переводчик является связующим звеном между средствами массовой информации и его потребителями. [1,с.165]

СМИ стремятся быстро передать актуальную информацию и прибегают к использованию sigles (сиглов), acronymes (акронимов) и abréviations (аббревиатур). Иностранцам читателям такие сокращения часто непонятны, а переводчики сталкиваются с трудностью передачи смысла.

Sigles (сиглы) — это сокращения, которые образуются из заглавных букв нескольких слов; они образуют единое слово или читаются по буквам. Сиглы номинируют партии, организации, объединения, учреждения, учебные заведения и т.д. [3,с.613]

Примеры:

TGV — Le Train à Grande Vitesse, французская сеть скоростных электропоездов.

PDG — Le Président-directeur général, генеральный директор.

BAC — Le Baccalauréat, аттестат о среднем образовании.

Acronymes (акронимы) — это сокращения, образующиеся из первых букв или частей слов и читаются как одно целое слово.

SIDA — Le Syndrome d'immuno-déficit acquis, СПИД

UNESCO — Le Organisation des Nations Unies pour l'éducation, la science et la culture, ЮНЕСКО — Организация Объединённых Наций по вопросам образования, науки и культуры.

OTAN — Le Organisation du traité de l'Atlantique nord, НАТО — Организация Североатлантического договора.

Различие между сиглами и акронимами очевидное: сиглы произносятся по буквам (TGV, PDG), а акронимы образуют отдельное произносимое слово и читаются по слогам (OTAN, UNESCO).

Abréviations (аббревиатуры) — это сокращённые формы слов, они делают статью, текст и т.д. более кратким и чаще всего используются в прессе, документах и повседневной речи.

M. — monsieur (господин)

Dr — docteur (доктор)

Prof. — professeur (профессор)

Таким образом, в современной французской прессе наблюдается тенденция активного употребления аббревиатур, что является характерной чертой языка современной французской прессы. Такое активное употребление аббревиатур обусловлено стремлением экономии места в печатных изданиях. [2,с.331]

Список использованной литературы

1. Пустовойт Н. И. — Проблемы перевода французской прессы, Москва 2012

2. Чуприна Е.А — Акронимия как средство номинации в современном французском языке, Москва 1998

İTALYAN DİLİNDƏN TƏRCÜMƏ ZAMANI İNGİLİS SÖZLƏRİNİN YARATDIĞI ÇƏTİNLİKLƏR

Hüseynzadə Nuray İlham qızı, qv.359, Tərcümə fakültəsi, huseynzada.nuray@icloud.com

Elmi rəhbər: b/m Orucova Sevinc Bəhrəm qızı,

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Qloballaşma və beynəlxalq kommunikasiya nəticəsində ingilis dili dünya miqyasında dominant mövqe qazanmış və bir çox dillərin leksik sisteminə güclü təsir göstərmişdir. Müasir italyan dilində xüsusilə biznes, iqtisadiyyat, texnologiya, media və moda sahələrində ingilis mənşəli sözlərin (anglisizmlərin) geniş istifadəsi müşahidə olunur. Bu proses dilçilikdə leksik interferensiya və dil kontaktı fenomeni kimi xarakterizə edilir. [1, s33-45]

İtalyan dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə zamanı anglisizmlər yalnız lüğəvi deyil, həm də semantik, pragmatik və üslubi problemlər yaradır. Tərcümə nəzəriyyəsində bu kimi halların həlli üçün müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Məsələn, Eugene Nidanın dinamik ekvivalentlik nəzəriyyəsinə görə tərcümə əsasən mətnin hədəf auditoriyada yaratdığı təsirə uyğun olmalıdır. Eyni zamanda Peter Newmark semantik və kommunikativ tərcümə anlayışlarını fərqləndirərək kontekstə uyğun strategiya seçiminin vacibliyini vurğulayır. Bu nəzəri yanaşmalar anglisizmlərin tərcüməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. [2, s39-46]

1. Formal və funksional ekvivalentlik dilemması

İtalyan dilində ingilis sözləri çox vaxt dəyişdirilmədən işlədilir: manager, meeting, staff, budget, performance və s. Bu hallarda tərcüməçi formal ekvivalentlik (sözün zahiri formasını saxlamaq) və ya funksional ekvivalentlik (məna və funksiyanı qorumaq) arasında seçim etməlidir.

Məsələn: Il manager ha organizzato un meeting con lo staff per discutere il budget.

Formal yanaşma:

“Menecer staf ilə büdcəni müzakirə etmək üçün mitinq təşkil etdi.”

Bu variant leksik oxşarlığı qorusa da, semantik baxımdan qeyri-dəqiqdir. Azərbaycan dilində “əmitinq” siyasi toplantı mənası daşıyır.

Funksional yanaşma:

“Menecer işçi heyəti ilə büdcəni müzakirə etmək üçün iclas təşkil etdi.”

Bu halda dinamik ekvivalentlik prinsipi tətbiq olunur və mətnin kommunikativ funksiyası qorunur.

2. Semantik transformasiya və kontekstual interpretasiya

Anglisizmlər italyan dilində bəzən ilkin mənasından fərqli şəkildə sabitləşir. Bu hal tərcümədə semantik transformasiya tələb edir.

Məsələn: Molti dipendenti lavorano in smart working.

İtalyan kontekstində “əsmart working” termini konkret olaraq “uzaqdan iş rejimi” mənasında işlədilir. Hərfi tərcümə (“ağıllı iş rejimi”) semantik səhvə səbəb olur.

Düzgün tərcümə:

“Bir çox əməkdaş uzaqdan iş rejimində çalışır.”

Bu nümunə göstərir ki, tərcüməçi yalnız dil səviyyəsində deyil, sosial və mədəni kontekst səviyyəsində də analiz aparmalıdır. Lawrence Venutinin “domestikasiya və yadlaşdırma” strategiyalarına əsasən, burada domestikasiya üsulu daha məqsəduyğundur, çünki termin hədəf dilin istifadə normasına uyğunlaşdırılır.

3. Semantik daralma və terminoloji spesifiklik

Bəzi anglisizmlər italyan dilində daha dar və spesifik məna daşıyır.

Məsələn:

La location dell'evento è stata scelta con grande attenzione.

“Location” burada ümumi “yer” deyil, xüsusi tədbir məkanı mənasındadır.

Qeyri-adekvat variant: “Tədbirin lokasiyası diqqətlə seçilmişdir.”

Adekvat variant: “Tədbirin keçiriləcəyi məkan diqqətlə seçilmişdir.”

Burada semantik uyğunlaşdırma yolu ilə mətnin təbii və normativ ifadəsi təmin olunur.

4. Pragmatik və üslubi faktor

İtalyan dilində anglisizmlər çox vaxt prestij və müasirlik göstəricisi kimi istifadə olunur.

Məsələn: Il brand ha sviluppato una strategia di marketing per attrarre il target internazionale.

Burada biznes diskursuna aid terminlər işlədilmişdir. Tərcümə zamanı həm terminoloji sabitlik, həm də üslubi uyğunluq qorunmalıdır: “Marka beynəlxalq auditoriyanı cəlb etmək üçün marketing strategiyası hazırlamışdır.”

Bu tip hallarda kommunikativ tərcümə üsulu daha effektivdir, çünki əsas məqsəd mətnin informativ və funksional xarakterini qorumaqdır.

5. Çoxmənalılıq və kontekst asılılığı

Eyni anglisizm müxtəlif sahələrdə fərqli mənə daşıya bilər.

Məsələn: La performance dell'azienda è migliorata nel secondo trimestre.

“Performance” sözünün semantik yükü iqtisadi kontekstdə “fəaliyyət göstəricisi” mənasındadır.

Düzgün tərcümə: “Şirkətin ikinci rübdəki fəaliyyət göstəriciləri yaxşılaşmışdır.”

Bu hal göstərir ki, terminoloji seçim sahəvi kontekstdən asılıdır və universal ekvivalent mövcud deyil.

Formal oxşarlıq hər zaman adekvatlıq demək deyil. Tərcüməçi kontekstual analiz aparmalı, funksional ekvivalentlik prinsipinə əsaslanmalı və hədəf dilin norma və üslub xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır.

E. Nida, P. Newmark və L. Venuti kimi tədqiqatçıların nəzəri yanaşmaları göstərir ki, uğurlu tərcümə mətnin yalnız leksik səviyyədə deyil, kommunikativ və pragmatik səviyyədə də uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Beləliklə, anglisizmlərin tərcüməsi yüksək dil bilikləri ilə yanaşı, terminoloji və diskurs analiz bacarıqları da tələb edən kompleks prosesdir. [3, s19-25]

Ədəbiyyat siyahısı:

- 1.Eugene Nida. Toward a Science of Translating
- 2.Eugene Nida,Charles R.Taber .Theory and Practice of Translation
- 3.Peter Newmark.A Textbook of Translation. Londo

YAZILI TƏRCÜMƏDƏ YOL VERİLƏN XƏTALAR

Rüqəyya Əliyeva Qədir qızı
Tərcümə fakültəsi (fransız dili)
Qrup B23 – 355

Elmi rəhbər: B/M Əyyubova Xədicə Bayram qızı E-mail: aliruqayya26@gmail.com
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Tərcümə səhvləri və onların səbəblərinin araşdırılması tərcüməçi hazırlığında istifadə olunan effektiv tədris üsullarındandır. Tərcümə səhvləri mövzunu D.Jil, J. Delisle, P. Newmark, E. Nida, M. Guidère kimi tərcüməşünaslar tədqiq etmişdir.

Tərcümə xətası nə zaman və necə aşkarlanır? Əlbəttə, tərcümənin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi mərhələsində və B.Ozimonun dediyi kimi, “prototekst və metatekstin müqayisəli təhlilinə əsaslanmaqla” [1, s.113]. Bizə məlumdur ki, tərcümə sözlərin bir dildən digər dilə çevrilməsi deyil, orijinalın mesajının eyni üslubda, eyni məqsədlə hədəf dilə ötürülməsi deməkdir. Bu baxımdan tərcümə prosesində səhvə yol vermək mesajın məzmununa və kommunikativ məqsədinə ciddi təsir göstərə bilər. Tərcüməçi müəllifin demək istədiyi fikri və konteksti düzgün anlamadıqda mənə təhrifləri yaranır. Halbuki, tərcümənin əsas məqsədi müəllif ilə başqa dildə danışan oxucu arasında ünsiyyət yaratmaqdır. K.D.Lö Feal: “tərcümə etmək müəllifə onun dilində danışmayan oxucu ilə ünsiyyət qura bilməsi üçün hər hansı bir dili borc verməkdir” [4, s.11].

Tərcümədə baş verən səhvlərin əsas səbəbi çox vaxt mənbə mətnin mesajının başa düşülməməsi və ya söz seçimində kontekstin nəzərə alınmamasıdır. J. Delisle və digər tədqiqatçılara görə, tərcümə səhvi mənbə mətnin yanlış şərhı və ya tərcümə prinsiplərinin düzgün tətbiq edilməməsi nəticəsində yaranır [1, s.39].

Yazılı tərcümədə rast gəlinən əsas səhvlərə aşağıdakılar daxildir:

Mənə təhrifi (contresens) – orijinal fikrin əks mənə ilə verilməsi;

Yanlış mənə (faux-sens) – sözün kontekstə uyğun olmayan qarşılığının seçilməsi;

Məna boşluğu (non-sens) – məna ifadə etməyən, söz birləşmələrindən ibarət cümlə;
İnterferensiya – mənbə dilin qrammatik və leksik xüsusiyyətlərinin hədəf dilə olduğu kimi gətirilməsi;
Parafras – fikrin lüzumsuz şəkildə uzadılması;
İxtisar və artırma – mənbə mətnində olan hissələrin əsassız çıxarılması və ya əlavə məlumatın daxil edilməsi.

Tərcümə mətninin aydın və oxunaqlı olması onun keyfiyyətinin əsas göstəricilərindən biridir. Yəni, oxucunun bir mətni əziyyətsiz oxuması üçün bu mətn yazıldığı dilin normalarına uyğun olmalıdır. Əgər mətn qrammatik və üslubi baxımdan düzgün qurulmursa, oxucu üçün anlaşılması çətinləşir və nəticədə müəllif ilə oxucu arasında kommunikasiya pozulur.

Beləliklə, yazılı tərcümədə yol verilən səhvlər əsasən məna, üslub və hədəf dil normalarının pozulması ilə bağlıdır. Keyfiyyətli tərcümə üçün tərcüməçi mənbə mətnin məzmununu düzgün anlamalı, konteksti nəzərə almalı və hədəf dilin normalarına uyğun mətn yaratmalıdır. Tərcümə işinə diqqətli yanaşma və mətnin son mərhələdə tənqidi təhlili bu səhvlərin qarşısını almağa kömək edir.

Ədəbiyyat

1. G.Bayramova. Bruno Osimo. Tərcümə nəzəriyyəsinə giriş :Semiotika-linqvistika-psixologiya. Sinoptik cədvəllərlə giriş kursu. Bakı, Elm və təhsil, 2022,176 səh.
2. Qılıncxan Bayramov. Tərcümə sənəti. Bakı 2008, OKA Ofset nəşriyyatı. 218 səh.
3. Delisle, J., Hannelore L.-J., Cormier, M. C. Terminologie de la traduction. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1999.
4. Le Féal, K. D. Pédagogie raisonnée de la traduction. Terminologie & traduction, Paris, 1994.

SÜNİ İNTELLEKT VƏ TƏRCÜMƏ

Feyzullazadə Vəcihə Məbud qızı, qr 359, Tərcümə fakültəsi

Elmi rəhbər: b/m Orucova Sevinc Bəhrəm qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Müasir dövrdə texnologiyanın sürətli inkişafı bir çox sahələrdə olduğu kimi dil və tərcümə fəaliyyətində də ciddi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Lakin son illərdə süni intellektə əsaslanan tərcümə sistemləri bu sahədə yeni imkanlar yaratmışdır.Süni intellekt sistemləri böyük həcmdə mətn məlumatlarını analiz edərək dillərin qrammatik quruluşunu, leksikasını və ifadə formalarını öyrənir. Bu texnologiya “maşın tərcüməsi” adlanan bir sahənin inkişafına səbəb olmuşdur.

Süni intellektin tərcümə sahəsində tətbiqi xüsusilə mədəniyyət baxımından zəngin dillərdə maraqlı nəticələr yaradır. Bu baxımdan italyan dili diqqətəlayiq nümunələrdən biridir. İtalyan dili emosional ifadələri, idiomatik söz birləşmələri və mədəni xüsusiyyətləri ilə seçilir. Məsələn, Azərbaycan dilində “Ona uğurlar arzulayıram” cümləsi süni intellekt tərəfindən adətən “Gli auguro successo” kimi tərcümə olunur. Lakin insan tərcüməçi bu ifadəni italyan dilinin mədəni xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq “In bocca al lupo” kimi təqdim edir. Bu isə göstərir ki, insan tərcüməçi yalnız sözləri deyil, həm də dili daşıyan mədəniyyəti nəzərə alır. Bu cür ifadələrin düzgün tərcüməsi üçün yalnız qrammatikanı deyil, həm də mədəni konteksti anlamaq vacibdir. Eyni hal gündəlik danışığ dilində də müşahidə olunur. Məsələn, “Nə var, nə yox?” ifadəsi süni intellekt tərəfindən sözbəsöz “Cosa c'è e cosa non c'è?” kimi çevrilə bilər. Lakin insan tərcüməçi bu ifadənin real qarşılığını – “Come va?” olaraq tərcümə edir. Süni intellekt proqramları isə böyük məlumat bazalarından istifadə edərək bu kimi ifadələri daha dəqiq şəkildə təhlil etməyə çalışır [3; s 322].

Xüsusilə ədəbiyyat, poeziya və bədii mətnlərin tərcüməsində insan faktoru böyük əhəmiyyət daşıyır. Tərcüməçi müəllifin üslubunu, emosional tonunu və mətnin estetik xüsusiyyətlərini qorumağa çalışır. Süni intellekt isə daha çox texniki və informativ mətnlərin tərcüməsində effektiv nəticə verir. “Il mare inghiotte il sole e il cielo piange lacrime di fuoco.” Süni intellekt belə tərcümə edir: “Dəniz günəşi udur və göy odlu göz yaşları tökür.” Real tərcüməçi isə “Dəniz günəşi udur, səma isə alovlu

göz yaşlarını səssizcə axıdır” şəklində cümləni tərcümə edir. Beləliklə, “Səssizcə axıdır” ifadəsi dramatik ritm, “Alovlu göz yaşları” metaforası cümləni daha canlı edir. Poetik ton və vizual təsir qorunaraq oxucu obrazı canlandırır bilir. [2; s 65].

Nəticə etibarilə demək olar ki, süni intellekt tərcümə sahəsində yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoymuşdur. Bununla belə, insan tərcüməçilərinin yaradıcılığı və mədəni bilikləri hələ də bu sahədə əsas rol oynamaqda davam edir. Ən effektiv nəticə isə insan və texnologiyanın birgə fəaliyyətindən əldə olunur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

- 1.Bruno Osimo, Manuale del traduttore, Milano: Hoepli, 2012.
- 2.Irene Ranzato, La traduzione audiovisiva. Analisi degli elementi culturospecifici, Roma: Carocci, 2013.
- 3.Maria Teresa Musacchio, Terminologia della traduzione, Firenze: Le Monnier, 2010.
- 4.Pierangela Diadori, Teoria e tecnica della traduzione. Strategie, testi e contesti, Bologna: CLUEB, 2005.
- 5.Raffaella Bertazzoli, La traduzione: teorie e metodi, Roma: Carocci, 2008.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ ВО ФРАНЦУЗСКОЙ ПРЕССЕ: ПРОБЛЕМЫ ПОНИМАНИЯ И ПЕРЕВОДА

Гасанова Сона Эльшан,

Факультет Перевода, группа 356, hsona8121@gmail.com,

Перевод

Научный руководитель: Доктор философии и филологии, доцент, Ульфат Ибрагим

Азербайджанский университет языков, город Баку

В политической сфере язык функционирует не только для передачи информации, но и оказывает влияние на аудиторию с целью формирования определенного отношения к событиям, происходящим в мире. В процессе перевода политических текстов мы зачастую сталкиваемся со сложностями в понимании одних и тех же понятий.

Актуальность этой темы определяется тем, что французские СМИ активно информируют читателей о международной политике, и при переводе газетных статей и новостных репортажей важно точно передавать политические термины. Причиной этому является то, что даже самые мелкие ошибки могут изменить смысл и привести к неправильному пониманию.

В данном тезисе мы изучаем, как более доступно понять и перевести политические термины в прессе. Мы уделяем внимание тому, что один термин может иметь несколько значений, что и создает трудности при переводе.

Говоря о политических терминах, стоит вспомнить, что любой термин в целом — это «понятие функциональное, а не структурно субстанциональное» [Авербух, Карпова 2009:17], т. е. выражает специальное (профессиональное) понятие в плане содержания(инвариант), а вот в плане выражения может быть представлено многочисленными вариантами (дублетами или синонимами по сигнификату). В плане перевода такое понимание приводит к большему количеству переводных эквивалентов на выбор переводчика, что в ряде случаев проявляется в определенных неточностях. [1, стр.133]

Так, например, термин «La navette parlementaire», который переводится как парламентская процедура. Очень распространенная ошибка в прессе переводить его буквально как «парламентский челнок», что приводит к недопониманию и даже звучит как жаргонизм.[2]

Или же политический термин «Un levier pour l’action diplomatique». В этом примере частая ошибка переводчиков заключается в том, что они буквально переводят слово «un levier»

как «рычаг», когда в данном случае мы должны перевести его как «способ/средство усиление дипломатической деятельности».[3]

По полученным и проведенным исследованиям можем сделать вывод, что перевод политических терминов требует особого подхода и понимания контекста, так как буквальный перевод приводит к искажению текста и смысла. Переводчик, работающий с текстом оригинала, обязан знать на уровне два языка и быть хорошо осведомлен о терминологии, с которой он будет работать при выполнении перевода.

Список использованной литературы:

1. Томилова А. И., Сандалова Н. В. Политическая лингвистика. 2024. № 3 (105)
2. https://www.lemonde.fr/politique/article/2026/02/26/fin-de-vie-l-asseconsolide-laproposition-de-loi-avant-un-passage-incertain-au-senat_6668315_823448.html
3. <https://www.rfi.fr/fr/france/20241004-france-ouverture-du-19e-sommet-de-la-francophonie-en-pr%C3%A9sence-de-nombreux-dirigeants-africains>

İTALYAN DİLİNDƏ DAVAMEDİCİ ASPEKT: STARE + GERUNDİO NÜMUNƏSİNDƏ.

Əlizadə Fidan Bayram qızı 239B, Tərcümə fakültəsi, elizadeh.fidan@adu.edu.az

Elmi rəhbər: Pənahova Dilşad

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Dilçilikdə aspekt anlayışı hərəkətin zaman daxilindəki daxili strukturunu, yəni onun necə baş verdiyini ifadə edir. İtalyan dilində davamedici aspekt (aspecto progressivo) xüsusi bir tərkibi konstruksiya olan stare + gerundio vasitəsilə formalaşır. Bu quruluş, hərəkətin sadəcə baş verdiyini deyil, məhz nitq zamanı inkişafda olduğunu vurğulayır. (1, s. 112.2)

Bu konstruksiya hərəkətin dinamikliyini və müəyyən bir zamandakı davamlılığını ön plana çıxarır. Azərbaycan dilində isə bu funksiya əsasən indiki zaman şəkilçiləri (–ır4) və daha rəsmi olan –*maqda*2 tərkibi ilə qarşılır. (3, s. 145.4)

İtalyan dilindəki bu quruluş köməkçi feil (stare) və əsas feilin feili bağlama formasından (gerundio) ibarətdir. Məsələn: “Sto scrivendo” – “Yazıram, yazmaqdayam” nümunəsində stare feili hərəkətin məhz həmin anda baş verdiyini izah edir. Azərbaycan dili qrammatikası ilə müqayisə etdikdə görünür ki, italyan dilindəki bu qayda hərəkəti dar bir zaman çərçivəsinə (indi) sıxışdırır. Bu zaman belə bir sual yaranır ki, “Niyə hər “oxuyuram” dedikdə “sto leggendo” istifadə edə bilmərik?”. Cavab bundan ibarətdir ki, Azərbaycan dilində indiki zaman həm də vərdişləri ifadə etdiyi halda, stare + gerundio yalnız aktiv prosesi bildirir. (2, s. 84.1)

Bunlar onu göstərir ki, hər iki dilin feili sistemləri fərqli morfoloji quruluşlara malik olsa da, hərəkətin davamlılıq semantikasını ifadə etmək üçün bənzər məhdudiyyətlərə malikdir. Məsələn, emosiya və vəziyyət bildirən feillər (sapere, volere və s.) hər iki dildə davamedici aspektlə işlənməyə meyilli deyil. Bu araşdırma italyan dilini öyrənmək üçün zamanların düzgün tətbiqi və aspekt fərqlərinin başa düşülməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Morfologiya səviyyəsindəki bu incəliklər dilin sintaktik zənginliyini və ifadə imkanlarını genişləndirir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Marco M., (2014) Grammatica essenziale della lingua Italiana con esercizi. Atene : Edilingua.
2. Magnelli, S., & Marin, T. (2013). Nuovo Progetto Italiano 1: Corso multimediale di lingua e civiltà italiana. Atene : Edilingua.
3. Cəfərov, S. (2007). Müasir Azərbaycan dili: Morfologiya. Bakı : Şərq-Qərb.

**Гасанова Фидан Чингиз гызы 356 группа, факультет Перевода,
fidan.gasanova.2005@gmail.com, раздел: Перевод
Научный руководитель: Гусейнова Лейла Азер гызы
Азербайджанский Университет Языков, г. Баку**

Как известно, суть иронии заключается в намеренном создании контраста между формой и содержанием, когда за буквальным смыслом слов или действий скрывается прямо противоположное значение. Зачастую, языковые единицы, используемые для выражения подразумеваемого, представляют трудность при переводе, так как в процессе крайне важно учитывать контекст, намерение говорящего и т. д., но, главная проблема -- несоответствие способов выражения иронии, применяемых традиционно, в разных культурах: они могут различаться по своей форме, содержанию или функциям в разных языках и традициях речи.

Цель данной работы -- объяснить то, как следует переводить иронию и выделить приемы, используемые для ее перевода. Согласно классификации, разработанной в данном исследовании, можно выделить следующие приемы: полный перевод с малыми грамматическими или лексическими преобразованиями -- применяется, если это позволяют грамматический и словесный состав иронического оборота в тексте-источнике при совпадении социально-культурных реалий двух языков; расширение иронического оборота -- применяется, когда его смысл не понятен для принимающей культурной среды, и предполагает собой использование причастных и деепричастных оборотов и различных поясняющих конструкций; антонимичный перевод -- применим, когда прямой перевод

“утяжеляет” читаемость, не полностью или вовсе не передавая иронию; культурно-ситуативная замена -- используется, когда прямой перевод невозможен, так как ирония не может быть воспринята принимающей культурой.

Применение на диалоге (“Duck Soup”), 1933:

-- No es que me importe pero ¿dónde está su marido? //-- Не то чтобы мне было интересно, но где ваш муж? -- переводя реплику таким образом, удастся сохранить скрытую иронию.

-- ¡Oh, ha muerto! //-- О, он умер!

-- Seguro que usa eso como excusa. //-- Уверен, вы используете это как оправдание. -- “excusa” переведено как “оправдание”, усиливая обвинительный оттенок.

-- Estuve con él hasta el final. //-- Я была с ним до самого конца.

-- No me extraña que falleciera. //-- Неудивительно, что он умер.-- сохранение сарказма и циничного подтекста оригинала.

-- Lo sostuve entre mis brazos y lo besé. //-- Я держала его в своих объятиях и целовала. -- при добавлении “в своих” (прием расширения) достигается большая естественность на русском языке.

-- ¡Entonces fue un asesinato! //-- Тогда это было убийство! -- проявление абсурдной логики, доведенной до крайности, создающей основной комический эффект.

Пример доказывает, что при переводе иронии важно сохранить ее прагматический эффект для передачи эквивалентное воздействие оригинала.

Использованная литература

1. Казакова Т. А., Практические основы перевода, Санкт-Петербург, 2000 год

**MƏTNALTLI MƏNALARIN TƏRCÜMƏSİ: İRONİYA VƏ METAFORANIN TƏRCÜMƏSİ
Fərəcli Yeganə İzzət qızı. Tərcümə fakültəsi, q. 457, yeganeferecli894@gmail.com, Azərbaycan
bölməsi**

Elmi rəhbər: müə. Orucova Sevinc Bəhrəm qızı

Tərcümə sahəsi çox geniş bir sahədir. Bildiyimiz kimi, tərcümənin daha qəliz və daha vaxt aparan növü isə bədii tərcümədir. Çünki bədii tərcümə sadəcə sözbəsöz tərcümə deyil, həm də tərcümə də tərcüməçinin dünyagörüşü və ədəbi bacarıqlarını da tələb edən tərcümə növüdür. Bədii tərcümə tərcüməçidən həm də yazıçı və ya şair kimi düşünməyi tələb edir. Çünki bu növ tərcümədə mənbə mətnin yazıçısı fərqli anamlı sözlərdən, ironiya, sarkazm və metafora kimi bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə edə bilər. Bu zaman tərcüməçinin sadəcə yazılanı tərcümə edib, heç bir dərinlik və məna qatmadan sadəcə tərcümə etməsi qeyri-peşəkar tərcümə ilə nəticələnər.

İndi isə tərcümə prosesində metaforanın nə olduğuna və necə tərcümə olunduğuna diqqət edək. Metafor – poetik təfəkkürün və bədii dilin əsas mexanizmlərindən biri kimi əsrlərdir ki, filosofların, dilçilərin, ədəbiyyatşünasların və tərcüməçilərin diqqət mərkəzindədir[1, s. 57.]. Metafor poetik təfəkkürün və bədii dilin əsas vasitələrindən biridir və onun tərcüməsi üçün vahid universal model yoxdur; tərcümə üsulu mətnin funksiyasına, mədəni kontekstə və üsluba görə dəyişir. Metaforlar əsasən üç qrupa bölünür: ümumbəşəri metaforlar (məsələn, “vaxt uçuş”, “günün nəbzi”), mədəni metaforlar (məsələn, “Tulaya samovar aparmaq”, “Kirmana zirə aparmaq”) və müəllifxas metaforlar ki, bunlar yazıçının fərdi üslubunu əks etdirən qeyri-standart ifadələrdir və çox vaxt yaradıcı yanaşma tələb edir. Tərcümə prosesində sözbəsöz tərcümə, mədəni adaptasiya, şərhedici tərcümə və rekreativ (yenidən yaradıcı) tərcümə kimi strategiyalardan istifadə olunur, bəzi hallarda isə metaforun buraxılması da müşahidə edilə bilər. Tərcümədə sözbəsöz, mədəni adaptasiya, şərhedici və rekreativ üsullardan istifadə olunur, bəzi hallarda isə metafor buraxıla bilər. Məsəl üçün:

Sei un sole.(Sən günəşsən → çox isti, pozitiv insansan)

Il tempo è un ladro.(Zaman oğrudur → zaman hər şeyi aparır)

Metafor yalnız üslubi vasitə deyil, həm də estetik və ideoloji məna daşıyaraq simvolik ifadə yaradır, kimliyi göstərir, tənqid aləti kimi çıxış edir və intertekstual əlaqələr qurur; buna görə də onun yanlış tərcüməsi müəllifin üslubunu və mövqeyini təhrif edə bilər.

İroniya (yunanca ειρωνεία – “təqlid”) ifadə olunan fikrin əksini söyləməklə lağ etmə və ya vurğulama məqsədi daşıyan üslubi vasitədir və əsasən tənqidi funksiya daşısa da, nifrət ifadə edən sarkazmdan fərqlənir. İroniya üç əsas aspektdə nəzərdən keçirilir: məzmun (mövzu), diskursiv struktur və ritorik fiqur kimi. Adətən, ironiya şərti və situativ xarakter daşıyır və “hetero-ironiya” formasında, yəni danışanın başqasını və ya müəyyən bir vəziyyəti hədəf olaraq lağa qoyması şəklində təzahür edir. Bununla yanaşı, psixoloji ironiya insan davranışının və zehni proseslərin təhlilini əhatə edir və bu istiqamətdə ilk sistemli yanaşma Ziqmund Freyd tərəfindən irəli sürülmüşdür; bu forma qismən özünəironiya xüsusiyyəti daşıyır. Fəlsəfi ironiya isə insanın xarici reallıqla münasibətini əks etdirir və çox vaxt subyektin özünü də ironiyanın obyektinə çevirməsi ilə xarakterizə olunur; bu baxımdan o, Sokrat, Maarifçilik, Romantik və Ekzistensial istiqamətlər kimi müxtəlif formalarda təzahür edir.

“Che bella giornata!”- “Necə də gözəl gündür!” (çox pis hava olanda deyilir) – yəni əslində günün pis olduğunu vurğulayan ironiya.

“Sei proprio un genio!”-“Sən lap dahisən ki!” (kimsə açıq-aşkar səhv edəndə) – əks məna ilə tənqid.

“Bravo, continua così...”- “Əhsən, belə də davam elə...” (yanlış bir iş görəndə) – istehzal şəkildə davam etməsini demək.

“Certo, perché no?”-“Əlbəttə, niyə də yox!?” (əslində razı olmadıqda) – gizli etiraz bildirən ironiya.

Bütün bu vasitələr nə qədər problemli və çətin məsələlər olsa da, tərcümə edilən mətnə həmçinin bədii tərcüməyə maraq qatan vasitələrdəndir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Əliyeva, Z.M. Bədii tərcümədə metafor problemi. 2. <https://www.stateofmind.it/2019/05/ironia-comunicazione/> 3. Metafor — Vikipediya <https://share.google/Fn5perM1xiQZC6qpQ>

İQTİSADI MƏTNLƏRİN İSPAN DİLİNDƏN TƏRCÜMƏSİNDƏ TERMINOLOJİ PROBLEMLƏR

Tərcümə fakültəsi. Qrup 455. Əlixanlı Könül Hafiz qızı.

Tərcümə bölməsi

Elmi Rəhbər: B/m. Qənbərli Jalə Hikmət qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

İqtisadi mətnlərin tərcüməsi tərcümə fəaliyyətinin ən mürəkkəb sahələrindən biridir, çünki bu tip mətnlər yüksək terminoloji dəqiqlik tələb edir. Tərcümə prosesində əsas problemlərdən biri terminlərin adekvat qarşılığının tapılmasıdır. Jeremy Munday-ın qeyd etdiyi kimi, tərcümədə əsas məqsəd yalnız sözlərin deyil, məna və funksiyanın düzgün ötürülməsidir (Munday, 2016). Bu baxımdan iqtisadi mətnlərdə terminoloji problemlər xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Terminoloji problemlərin əsas növləri

1. Terminlərin çoxmənalılığı

İqtisadi terminlər çox vaxt müxtəlif kontekstlərdə fərqli mənalar ifadə edir. Bu isə tərcümə prosesində çətinlik yaradır. Mona Baker qeyd edir ki, “bir söz müxtəlif kontekstlərdə fərqli ekvivalentlər tələb edə bilər” (Baker, 2018). Bu xüsusilə iqtisadi terminlərdə daha qabarıq görünür.

Məsələn, ispan dilində capital termini həm “kapital”, həm də müəyyən hallarda ə“sas vəsait” kimi tərcümə oluna bilər. Terminlərin bu cür çoxmənalılığı tərcüməçinin konteksti düzgün analiz etməsini tələb edir.

2. Ekvivalent çatışmazlığı

Bəzi iqtisadi terminlərin hədəf dildə tam qarşılığı mövcud olmur. Bu hal tərcümədə ciddi problemlər yaradır. Mona Baker bu vəziyyəti “non-equivalence at word level” kimi izah edir və qeyd edir ki, belə hallarda tərcüməçi müxtəlif strategiyalardan istifadə etməlidir (Baker, 2018).

Məsələn, outsourcing və benchmarking kimi terminlər bir çox dillərdə olduğu kimi qəbul edilir və ya izahlı şəkildə tərcümə olunur. Bu isə terminoloji vahidliyin pozulmasına səbəb ola bilər.

3. “Saxta dostlar” problemi

İspan və Azərbaycan dillərində bəzi terminlər zahirən oxşar olsa da, fərqli mənalar ifadə edir. Bu cür sözlər tərcümədə yanlışlıqlara səbəb olur. Jeremy Munday bu tip halların tərcümədə semantik səhvlərə gətirib çıxardığını vurğulayır (Munday, 2016).

Məsələn:

- actual → “cari” (yanlış olaraq “aktual” kimi tərcümə olunur)

Bu tip səhvlər iqtisadi mətnin məzmununu təhrif edə bilər.

4. Terminlərin standartlaşdırılmaması

Terminoloji problemlərin əsas səbəblərindən biri də terminlərin standartlaşdırılmamasıdır. Maria Teresa Cabré qeyd edir ki, terminologiya sistemli və standartlaşdırılmış olmadıqda kommunikasiya çətinləşir (Cabré, 1999).

Eyni terminin müxtəlif mənbələrdə fərqli şəkildə tərcümə oluna bilər ki, bu da iqtisadi mətnlərin anlaşılmasını çətinləşdirir. Bu səbəbdən terminoloji lüğətlərin və bazaların yaradılması mühüm əhəmiyyət daşıyır.

5. Kontekstin həlledici rolu

İqtisadi mətnlərin tərcüməsində kontekst əsas rol oynayır. Mona Baker qeyd edir ki, düzgün tərcümə üçün söz səviyyəsindən daha çox mətn səviyyəsində analiz aparılmalıdır (Baker, 2018).

Məsələn, balance termini maliyyə kontekstində “əbalans” kimi tərcümə olunsay da, bəzi hallarda fərqli mənalar ifadə edə bilər. Bu isə tərcüməçinin kontekstual düşünmə bacarığını ön plana çıxarır.

Beləliklə, ispan dilindən iqtisadi mətnlərin tərcüməsində terminoloji problemlər əsasən terminlərin çoxmənalılığı, ekvivalent çatışmazlığı, saxta dostlar və standartlaşdırmanın olmaması ilə bağlıdır. Tərcüməçinin bu problemləri aradan qaldırması üçün həm dil, həm də sahə biliklərinə malik olması

vacibdir. Eyni zamanda, terminoloji resurslardan istifadə və kontekstual analiz yüksək keyfiyyətli tərcümənin əsas şərtlərindən biridir.

Ədəbiyyat:

- Munday, J. (2016). *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. Routledge.
- Baker, M. (2018). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge.
- Cabré, M. T. (1999). *Terminology: Theory, Methods and Applications*. John Benjamins.

TƏRCÜMƏÇİ BACARIQLARI

Aysun Əhədova Əliyar qızı

Tərcümə fakültəsi (fransız dili)

Qrup B23-355 E-mail: aysuilune1010@gmail.com

Elmi rəhbər: B/M Əyyubova Xədicə Bayram qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dünyada qloballaşma proseslərinin sürətlənməsi müxtəlif xalqlar və mədəniyyətlər arasında əlaqələrin genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Bu prosesdə tərcümə fəaliyyətinin rolu böyükdür. Fərqli dillərdə danışan insanlar arasında ünsiyyətin qurulması üçün peşəkar tərcüməçilərə ehtiyac yaranır. Tərcüməçi yalnız sözləri çevirmir, həm də mədəniyyətlər arasında vasitəçi rolunu oynayır [1,s.15].

Tərcüməçinin əsas bacarıqlarından biri yüksək səviyyəli dil bilikləridir. O, həm ana dili ilə yanaşı, işçi dilə də dərindən bələd olmalıdır, dilin qrammatik qaydalarını, üslubi xüsusiyyətlərini və mətnin kontekstini düzgün anlamalıdır. Əks halda tərcümə zamanı məna itkisinə, məna dəyişikliyinə və ya təhrifə yol verilə bilər.

Tərcüməçi üçün dilin söykəndiyi mədəniyyəti tanımaq çox vacibdir. Dil və mədəniyyət bir-biri ilə sıx bağlıdır. Bəzi ifadələr və idiomlar bir dildə xüsusi məna daşıdığı üçün onları sözbəsöz tərcümə etmək mümkün olmur. Belə hallarda tərcüməçi düzgün strategiya seçməyi bacarmalıdır [2,s.47]. Bundan əlavə, analitik düşünmə və mətnin təhlili bacarığı da tərcüməçinin fəaliyyətində mühüm rol oynayır. Xüsusilə elmi, texniki və hüquqi mətnlərin tərcüməsində doğru söz seçimi, terminlərin düzgün qarşılığının seçilməsi və məzmunun dəqiq çatdırılması böyük əhəmiyyət daşıyır. Müasir dövrdə texnoloji bacarıqlar da vacib hesab olunur. Tərcümə proqramları, elektron lüğətlər və terminoloji bazalar tərcüməçilərin işini asanlaşdırır. Lakin texnologiya, hələ ki peşəkar tərcüməçini tam əvəz edə bilmir və yalnız köməkçi vasitə kimi istifadə olunur [3,s.102].

Nəticə etibarilə, tərcüməçilərin mnemonik fəaliyyəti sayca 14 fiziki və psixoloji bacarığa söykənir. Bunlar işçi dillərə mükəmməl yiyələnmə; analiz etmə bacarığı; sintez etmə bacarığı; nitqdən məna çıxarma, intuisiya; konsentrasiya bacarığı; möhkəm qısa yaddaşa malik olma; aydın səs tonuna, səlis danışığa malik olma; intellektual marağa malik olma; intellektual vicdana sahib olma; takt və diplomatiya ruhuna malik olma; fiziki dayanıqlığa sahib olma; əsəbi dayanıqlığa sahib olma; sağlam olma; ümumi mədəniyyətə və geniş dünyagörüşə sahib olma [4,s.25].

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Lederer, M. (1994). *La traduction aujourd'hui : le modèle interprétatif*. Paris: Hachette.
2. Vinay, J.-P., & Darbelnet, J. (1958). *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Paris: Didier.
3. Delisle, J. (2004). *La traduction raisonnée*. Ottawa: Presses de l'Université d'Ottawa.
4. Əyyubova, X. XXI əsr mədəni paradigması multimədəni aspektdə adlı Respublika elmi-praktiki konfransın (25-26 noyabr 2014) materialları

FORMA VƏ FUNKSIYA ARASINDA: CONGIUNTIVO PRESENTE-NIN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏ STRATEGİYALARI

Müəllif: Əsmər Panalizadə Əliheydər qızı
239, Tərcümə fakültəsi, panalizadeesmer@gmail.com
Elmi rəhbər: Pənahova Dilşad
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Tərcüməşünaslıq elminin ən aktual problemlərindən biri mənbə dildəki qrammatik kateqoriyaların hədəf dildə funksional ekvivalentinin tapılmasıdır [1, s. 45].

İtalyan dilinin strukturunda mühüm yer tutan Congiuntivo (Arzu-şərt şəkli) subyektivliyin, şübhənin, istəyin və qeyri-müəyyənliyin ifadə formasıdır [3, s. 88].

Congiuntivo Presente zaman formasının Azərbaycan dilinə tərcüməsi zamanı yalnız formal deyil, həm də semantik ekvivalentliyin qorunması tərcüməçidən xüsusi yanaşma tələb edir.

İtalyan dilində Congiuntivo Presente əsasən tabeli mürəkkəb cümlələrin tərkibində işlənərək, baş cümlədəki felin ifadə etdiyi münasibəti (şübhə, qorxu, arzu) tamamlayır. Azərbaycan dilində bu funksionu çox vaxt felin arzu və ya şərt şəkli, bəzi hallarda isə əmr şəkli yerinə yetirir [2, s. 112]. Məsələn, "Spero che lui venga" cümləsi Azərbaycan dilinə "Ümid edirəm ki, o gəlsin" və ya "Ümid edirəm ki, o gələ" kimi tərcümə olunur. Burada budaq cümlədəki felin əmr/arzu forması baş cümlədəki "ümid" mənasını tamamlayır.

Tərcümə prosesində rast gəlinən əsas strategiyalardan biri də modal sözlərin köməyi ilə mənadakı qeyri-müəyyənliyi vurğulamaqdır. Congiuntivo-nun ifadə etdiyi "ehtimal" çalarını vermək üçün Azərbaycan dilində "bəlkə", "yəqin ki", "ola bilsin ki" kimi modalıq bildirən vasitələrdən istifadə olunur [2, s. 115].

Bu, morfoloji strukturun dəyişməsi bahasına funksional mənanın tam ötürülməsini təmin edir. Nəticə etibarilə, Congiuntivo Presente-nin Azərbaycan dilinə tərcüməsi birtərəfli yerdəyişmə deyil. Kontekstdən asılı olaraq tərcüməçi sintaktik transformasiyalara müraciət etməli, hədəf dilin qaydalarına uyğun olaraq subyektivlik çalarını qorumaalıdır. Bu sahədə aparılan araşdırmalar iki fərqli dil sistemi arasındakı tipoloji fərqlərin praktik həllində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Məmmədov, A. Dilçiliyin əsasları. Bakı, 2008. Səh. 45-50.
2. Musayev, O. Tərcümə nəzəriyyəsi. Bakı, 2012. Səh. 112-115.
3. Grammatica italiana contemporanea. Roma, 2015. Səh. 88.

TƏRCÜMƏ KOQNITIV PROSES KİMİ

Tərcümə fakültəsi. Qrup 455 B. Rəfiqə Cavadlı Vüsal qızı

Tərcümə bölməsi

Elmi rəhbər: B/m Rəhimə Məmmədova Qədir qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir tərcümə tədqiqatlarında tərcümə artıq yalnız iki dil arasında linqvistik ötürmə kimi deyil, mürəkkəb zehni fəaliyyət kimi qiymətləndirilir. Koqnitiv yanaşmaya əsasən, tərcümə qavrama, interpretasiya, yaddaş və qərarvermə kimi zehni əməliyyatları əhatə edir. Amparo Hurtado Albir-in qeyd etdiyi kimi, tərcümə müxtəlif bacarıq və strategiyaların inteqrasiyasını tələb edən interpretativ prosesdir. Bu məqalənin məqsədi tərcüməni koqnitiv proses kimi təhlil etmək və tərcümə fəaliyyətində iştirak edən əsas zehni mexanizmləri müəyyənləşdirməkdir.

Tərcüməşünaslıqda koqnitiv yanaşma tərcümə prosesində tərcüməçinin şüurunda baş verən əməliyyatları araşdırmaq məqsədilə formalaşmışdır. Tərcüməyə koqnitiv yanaşma zamanı tərcüməçiyə müxtəlif alternativ tərcümələr arasında seçim etmək və tərcümə prosesi zamanı stressi idarə etməyi öyrənməyə imkan verir. Tərcümə idrak prosesi kimi tərcüməçinin mətni bir dildən digərinə tərcümə etmək üçün yerinə yetirdiyi zehni əməliyyatlar - anlama, şərh, təhlil və yenidənqurma - toplusudur. Bu, təkcə linqvistik baxımından deyil, həm də qərar qəbul etmə, problem həlli və biliyin tətbiqini əhatə

edən mürəkkəb bir fəaliyyətdir. Daniel Gile insanın informasiya emal qabiliyyətinin məhdud olduğunu vurğulayaraq göstərir ki, tərcümə mühüm zehni resursların bölgüsünü tələb edir. Onun "Səy modeli" nə əsasən, tərcüməçi diqqətini mətnin başa düşülməsi, yadda saxlanması və yenidən ifadə edilməsi arasında bölüşdürməlidir. [2, s.95]

Digər tərəfdən, Ernst-August Gutt tərcüməni kontekst və kommunikativ niyyət əsasında qurulan inferensial proses kimi izah edir. Bu baxışa görə, tərcüməçi yalnız sözləri deyil, mənanı və niyyəti də şərh edir və yenidən qurur. [3, s.19]

Jean Delisle (1980) tərcüməni analiz və sintez mərhələlərini özündə birləşdirən dinamik proses kimi xarakterizə edir ki, bu da onun koqnitiv xarakterini bir daha təsdiqləyir. Tərcümədə əsas koqnitiv prosesləri araşdıraraq qeyd etməliyik ki, tərcümə fəaliyyəti bir-biri ilə əlaqəli bir neçə əsas mərhələni əhatə edir: [1, s.76]

1. Qavrama və anlama: mətnin məzmununun, kontekstinin və gizli elementlərinin dərk edilməsi;
 2. Yaddaşının möhkəmləndirilməsi: dil və mədəni biliklərin uzunmüddətli yaddaşdan istifadəsi;
 3. Qərarvermə: mümkün ekvivalentlər arasında seçim edilməsi;
 4. Yenidən formalaşdırma: hədəf dildə məna baxımından uyğun və funksional mətnin yaradılması.
- Nəticə etibarilə, tərcümə sadəcə linqvistik əvəzləmə deyil, çoxşaxəli zehni fəaliyyət formasıdır. Tərcüməçi mətnin mənasını emal edir, şərh edir və onu yeni dil mühitində yenidən qurur. Bu proses qavrama, yaddaş, analiz və qərarvermə kimi koqnitiv mexanizmlərin qarşılıqlı fəaliyyəti nəticəsində baş verir. Koqnitiv yanaşma tərcümə prosesinin dərin mahiyyətini anlamağa imkan yaradır və gələcək tərcüməçi hazırlığında nəzəri və praktik baxımdan mühüm əhəmiyyət daşıyır.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. Delisle, J. L'analyse du discours comme méthode de traduction. University of Ottawa Press, Ottawa, 1980
2. Gile, D. Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Amsterdam: John Benjamins, Paris, 1995
3. Gutt, E.-A. Translation and Relevance: Cognition and Context. Manchester: St. Jerome Publishing, 2000
4. Hurtado A. Traducción y Traductología: Introducción a la Traductología. Madrid:2001
5. Qılıncxan Bayramov. Tərcümə sənəti Bakı, 2008, 218 səh.

TƏRCÜMƏ KOQNITIV PROSES KİMİ

Tərcümə fakültəsi. Qrup 455 B. Rəfiqə Cavadlı Vüsal qızı

Tərcümə bölməsi

Elmi rəhbər: B/m Rəhimə Məmmədova Qədir qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir tərcümə tədqiqatlarında tərcümə artıq yalnız iki dil arasında linqvistik ötürmə kimi deyil, mürəkkəb zehni fəaliyyət kimi qiymətləndirilir. Koqnitiv yanaşmaya əsasən, tərcümə qavrama, interpretasiya, yaddaş və qərarvermə kimi zehni əməliyyatları əhatə edir. Amparo Hurtado Albir-in qeyd etdiyi kimi, tərcümə müxtəlif bacarıq və strategiyaların integrasiyasını tələb edən interpretativ prosesdir. Bu məqalənin məqsədi tərcüməni koqnitiv proses kimi təhlil etmək və tərcümə fəaliyyətində iştirak edən əsas zehni mexanizmləri müəyyənləşdirməkdir.

Tərcüməşünaslıqda koqnitiv yanaşma tərcümə prosesində tərcüməçinin şüurunda baş verən əməliyyatları araşdırmaq məqsədilə formalaşmışdır. Tərcüməyə koqnitiv yanaşma zamanı tərcüməçiyə müxtəlif alternativ tərcümələr arasında seçim etmək və tərcümə prosesi zamanı stressi idarə etməyi öyrənməyə imkan verir. Tərcümə idrak prosesi kimi tərcüməçinin mətni bir dildən digərinə tərcümə etmək üçün yerinə yetirdiyi zehni əməliyyatlar - anlama, şərh, təhlil və yenidənqurma - toplusudur. Bu, təkcə linqvistik baxımından deyil, həm də qərar qəbul etmə, problem həlli və biliyin tətbiqini əhatə

edən mürəkkəb bir fəaliyyətdir. Daniel Gile insanın informasiya emal qabiliyyətinin məhdud olduğunu vurğulayaraq göstərir ki, tərcümə mühüm zehni resursların bölgüsünü tələb edir. Onun “Səy modeli”nə əsasən, tərcüməçi diqqətini mətnin başa düşülməsi, yadda saxlanması və yenidən ifadə edilməsi arasında bölüşdürməlidir. [2, s.95]

Digər tərəfdən, Ernst-August Gutt tərcüməni kontekst və kommunikativ niyyət əsasında qurulan inferensial proses kimi izah edir. Bu baxışa görə, tərcüməçi yalnız sözləri deyil, mənanı və niyyəti də şərh edir və yenidən qurur. [3, s.19]

Jean Delisle (1980) tərcüməni analiz və sintez mərhələlərini özündə birləşdirən dinamik proses kimi xarakterizə edir ki, bu da onun koqnitiv xarakterini bir daha təsdiqləyir. Tərcümədə əsas koqnitiv prosesləri araşdıraraq qeyd etməliyik ki, tərcümə fəaliyyəti bir-biri ilə əlaqəli bir neçə əsas mərhələni əhatə edir: [1, s.76]

1. Qavrama və anlama: mətnin məzmununun, kontekstinin və gizli elementlərinin dərk edilməsi;
 2. Yaddaşının möhkəmləndirilməsi: dil və mədəni biliklərin uzunmüddətli yaddaşdan istifadəsi;
 3. Qərarvermə: mümkün ekvivalentlər arasında seçim edilməsi;
 4. Yenidən formalaşdırma: hədəf dildə məna baxımından uyğun və funksional mətnin yaradılması.
- Nəticə etibarilə, tərcümə sadəcə linqvistik əvəzləmə deyil, çoxşaxəli zehni fəaliyyət formasıdır. Tərcüməçi mətnin mənasını emal edir, şərh edir və onu yeni dil mühitində yenidən qurur. Bu proses qavrama, yaddaş, analiz və qərarvermə kimi koqnitiv mexanizmlərin qarşılıqlı fəaliyyəti nəticəsində baş verir. Koqnitiv yanaşma tərcümə prosesinin dərin mahiyyətini anlamağa imkan yaradır və gələcək tərcüməçi hazırlığında nəzəri və praktik baxımdan mühüm əhəmiyyət daşıyır.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. Delisle, J. L'analyse du discours comme méthode de traduction. University of Ottawa Press, Ottawa, 1980
2. Gile, D. Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Amsterdam: John Benjamins, Paris, 1995
3. Gutt, E.-A. Translation and Relevance: Cognition and Context. Manchester: St. Jerome Publishing, 2000
4. Hurtado A. Traducción y Traductología: Introducción a la Traductología. Madrid:2001
5. Qılıncxan Bayramov. Tərcümə sənəti Bakı, 2008, 218 səh.

FORMA VƏ FUNKSIYA ARASINDA: NİSBİ ƏVƏZLİKLİ CÜMLƏLƏRİN AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ TƏRCÜMƏSİ

Nərmin Əliyeva Fikrət

239B, Tərcümə fakültəsi, aliyeva.nermin@adu.edu.az

Elmi rəhbər :B/m Pənahova Dilşad

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Nisbi əvəzlikli cümlələrin dillərarası tərcüməsi zamanı formal uyğunluq ilə funksional adekvatlıq arasında tarazlığın qorunması mühüm nəzəri problemlərdən biri hesab olunur. Azərbaycan dilçiliyində nisbi əvəzliliklər ayrıca geniş sistem təşkil etməsə də, onların sintaktik funksiyası bağlayıcı söz kimi qiymətləndirilir. Bu baxımdan, nisbi əvəzlikli konstruksiyaların tərcüməsində əsas diqqət struktur oxşarlığı deyil, semantik və funksional uyğunluğa yönəlməlidir.

Analitik dillərdə, xüsusilə italyan dilində “che”, “cui”, “il quale” kimi nisbi əvəzliliklər baş və budaq cümlələr arasında əlaqə yaradan müstəqil sintaktik vahidlər kimi çıxış edir. Azərbaycan dili isə aqqlütinativ quruluşa malik olduğuna görə, bu münasibətlər əsasən morfoloji vasitələrlə ifadə olunur. Məsələn, “ Il libro che ho letto è interessante” cümləsinin “Oxuduğum kitab maraqlıdır” kimi tərcüməsində nisbi əlaqə ayrıca sözlə deyil, feili sifət şəkilçisi vasitəsilə verilir. (Müasir Azərb.dili s.280)

Nisbi münasibət ayrıca əvəzliliklə deyil, felin üzərinə artırılan şəkilçilər və hal kateqoriyaları vasitəsilə ifadə olunur. Məsələn, “La città in cui vivo” – “yaşadığım şəhər” nümunəsində “in cui” konstruksiyası Azərbaycan dilində yerlik hal və feili sifət vasitəsilə qarşılanır. Eyni zamanda, Azərbaycan dilində “ki” bağlayıcısı vasitəsilə qurulan nisbi cümlələr də mövcuddur, lakin bu struktur daha çox danışiq üslubuna xasdır və akademik yazıda feili sifət konstruksiyalarına üstünlük verilir. Bu isə tərcümə zamanı üslubi adekvatlığın qorunmasının vacibliyini göstərir.

Nəticə etibarilə, nisbi əvəzlilikli cümlələrin Azərbaycan dilinə tərcüməsi prosesində əsas prinsip formal uyğunluğun saxlanması deyil, funksional və ekvivalentliyin təmin edilməsidir. Bu məqsədlə tərcüməçi analitik və aqqlütinativ dillər arasında struktur fərqləri nəzərə almalı və morfoloji transformasiya üsullarından istifadə etməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Cəfərov, S. (2007). Müasir Azərbaycan dili: Morfologiya. Bakı : Şərq-Qərb.
2. Magnelli, S., & Marin, T. (2013). Nuovo Progetto Italiano 2: Corso multimediale di lingua e civiltà italiana. (Unità 2)
3. Müasir Azərbaycan dili (kollektiv müəlliflər) 2007

СТРАТЕГИИ ПЕРЕВОДА ИГРЫ СЛОВ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Бабаева Илайда Эльман гызы, группа 356, Факультет Перевода, bbyilayda@gmail.com, русский сектор

**Научный руководитель: Рахманова Незрин Сулейман гызы
Азербайджанский Университет Языков, Баку**

В современной политической коммуникации игра слов используется не только как средство выразительности, но и как инструмент воздействия на общественное мнение. Например, в политическом дискурсе каламбуры, трансформированные устойчивые выражения и иронические заголовки помогают привлечь внимание аудитории, задать оценочный вектор и сформировать определённое отношение к событиям. При переводе подобных текстов возникают серьёзные трудности, поскольку игра слов тесно связана с национально-культурной спецификой языка.

Актуальность данной темы определяется тем, что французские СМИ активно используют языковую игру в заголовках и аналитических материалах, особенно при освещении международной политики. При переводе таких текстов важно не только понять буквальный смысл, но и передать скрытый иронический или критический подтекст. Даже незначительная ошибка может привести к утрате комического эффекта или искажению авторской позиции. В нашей работе мы рассматриваем стратегии перевода игры слов в политической прессе и анализируем методы сохранения переводчиком прагматического эффекта текста.

Согласно исследованиям Л. Жу, игра слов часто строится на замене одного элемента устойчивого выражения другим, фонетически близким. Например, заголовок *Havre de peine*, образованный от выражения *havre de paix* - тихая гавань, создаёт иронический эффект за счёт паронимии. [2, с. 5-7] Буквальный перевод - «гавань страдания» не передаёт фонетической игры, поэтому переводчику необходимо искать функциональный аналог, способный сохранить эффект неожиданной трансформации устойчивого выражения, либо вызвать определенный ассоциативный ряд у читателя, например, «Война и миф».

Другой пример: фраза «Être Anglais, ça coupe la respiration !», где игра основана на сходстве выражения «être Anglais» и глагола «étrangler». В русском языке подобная фонетическая близость отсутствует, поэтому буквальный перевод лишается юмора. В данном случае целесообразно применить стратегию компенсации - создать иной каламбур в тексте перевода, чтобы сохранить комический эффект.

Пример французского каламбура из сатирической прессы: «Le pape exhorte les catholiques à ne pas se reproduire comme des lapins. L'esprit Charlie déteint, voilà que le pape parle de lapines ! ». [1, стр. 47] Игра усиливается за счёт каламбура lapines – la pine, создающего фонетическую и стилистическую двусмысленность. Комизм строится на сочетании религиозного контекста и разговорного оттенка слова. При переводе на русский буквальный вариант «как кролики» не передаёт всей игры. В таком случае применяется стратегия функциональной компенсации, при которой переводчик старается сохранить ироничный эффект, даже если фонетическая игра утрачивается: Папа заговорил о кроликах, а там и до крольчих рукой подать.

Таким образом, перевод игры слов в политических текстах требует от переводчика не только лингвистической компетенции, но и глубокого понимания контекста и прагматики высказывания.

Список использованной литературы:

1. Popineau J., Traduire les jeux de mots et calembours de journaux satiriques – Le Canard enchaîné et Private Eye, Traduire, 232, 2015, 41-55.
2. Zhu L., Le jeu de mots et l'humour. Le jeu dans tous ses états, 2015, Villetaneuse, France. hal-01366700.

İQTİSADİ MƏTNLƏRİN TƏRCÜMƏSİ VƏ ÇƏTİNLİKLƏR

Aidə Bayramova Tural qızı

B23-355 Tərcümə fakültəsi

aidaboffa@gmail.com AZ bölməsi

Baş müəllim Mətanət Əhmədova Əliağa qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri

Qloballaşmanın sürətli inkişafı və beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın genişlənməsi iqtisadi məlumatların dəqiq ötürülməsini zəruri edir. Müasir dövrdə ölkələrarası iqtisadi əlaqələr, sərmayə qoyuluşları və ticarət əməliyyatları tərcümənin keyfiyyətindən birbaşa asılıdır.

İqtisadi sənədlər—müqavilələr, maliyyə hesabatları, investisiya layihələri—beynəlxalq miqyasda hüquqi və maliyyə etibarlılığını təmin edir. Səhv tərcümə ciddi iqtisadi itkilərə və hüquqi problemlərə səbəb ola bilər. İqtisadi tərcümə yalnız dil biliklərini deyil, həm də iqtisadi anlayış və terminologiyani dərinlən bilməyi tələb edir. İqtisadi tərcümə bir dildən digər dilə iqtisadi və maliyyə mətnlərinin dəqiq və terminoloji uyğun şəkildə ötürülməsidir. Məqsəd həm oxucuya dəqiq məlumat çatdırmaq, həm də sənədin hüquqi və maliyyə etibarlılığını saxlamaqdır.

İqtisadi tərcümənin hüquqi, maliyyə, investisiya və iqtisadi araşdırmalar sahələrini əhatə edən bir neçə növü vardır. İqtisadi mətnlər terminoloji baxımdan zəngin olur və bu səbəbdən tərcümədə dəqiq terminoloji uyğunluq vacibdir. Rəsmi və neytral üslub iqtisadi sənədlərin əsas xüsusiyyətidir, eyni zamanda statistik məlumatlar, cədvəllər və göstəricilər mətnlə üstünlük təşkil edir və tərcümədə diqqətli yanaşma tələb edir. İqtisadi mətnlə mürəkkəb və çoxkomponentli terminlər, eləcə də frazeoloji birləşmələr tez-tez rast gəlinir. Bu, tərcüməni çətinləşdirir və kontekstə uyğun, məntiqi ekvivalent seçməyi tələb edir. Maliyyə və iqtisadi məlumatların çoxu gizli olduğu üçün tərcüməçi məxfilik və peşə etikası prinsiplərinə riayət etməlidir. [1,s.27]

İqtisadi mətnlərin tərcüməsində qarşıya çıxan ən böyük çətinliklərdən biri terminoloji uyğunsuzluqdur. Terminlərin düzgün ekvivalenti olmadıqda və ya bir neçə mənaya malik olduqda konteksti dəqiq analiz edərək məntiqi uyğun ekvivalent seçməlidir.İqtisadi mətnlərdə frazeoloji birləşmələrin mənası kontekstdən asılı olaraq dəyişə bilər. Dil strukturlarının fərqləri, uzun və mürəkkəb cümlələr, passiv konstruksiya məlumatın düzgün ötürülməsini çətinləşdirir. Ölkələrin iqtisadi qaydaları, vergi və hüquqi sistemləri, pul vahidi və iqtisadi modelləri fərqlidir. Bu fərqləri

nəzərə almadan tərcümə düzgün nəticə verməz. Maliyyə və iqtisadi məlumatların gizliliyi, sənədlərin qorunması tərcüməçinin diqqət və məsuliyyətini tələb edir. [3, s.59]

Tərcüməçi anlaşılmayan termin və ifadələrdə sifarişçi, sahə üzrə ekspert və ya digər tərcüməçilərlə məsləhətləşməlidir. Kontekstə uyğunlaşdırma və məntiqi ekvivalent seçimi tərcümənin keyfiyyətini artırır. Eyni zamanda, statistik məlumatlar və cədvəllərlə işləyərkən dəqiqlik vacibdir. Tərcüməçinin etik prinsiplərə riayət etməsi, maliyyə və iqtisadi məlumatların gizliliyi, sənədlərin qorunması isə əlavə məsuliyyət tələb edir. Bu yanaşmalar terminoloji dəqiqliyi və məzmunun düzgünlüyünü təmin edir, nəticədə iqtisadi sənədlərin beynəlxalq səviyyədə etibarlı olmasına imkan yaradır.

İqtisadi tərcümə yüksək məsuliyyət tələb edən sahədir. Tərcüməçi yalnız dil biliklərinə deyil, həm də iqtisadi biliklərə malik olmalı, terminoloji dəqiqliyi, statistik məlumatların düzgünlüyünü və frazeoloji ifadələrin kontekstə uyğun tərcüməsini təmin etməlidir. Peşəkarlıq və etik normalara riayət vacibdir, çünki maliyyə və iqtisadi məlumatların gizliliyi və sənədlərin qorunması tərcümənin keyfiyyətini birbaşa təsir edir. Yalnız bu yanaşmalar vasitəsilə iqtisadi sənədlər beynəlxalq səviyyədə etibarlı və düzgün təqdim edilə bilər, ölkələrarası əməkdaşlıq və iqtisadi etibar qorunur.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Danica Seleskovitch and Marianne Lederer. A systematic approach to teaching interpretation, Volume 1, Issue 1, Jan 1996, p. 139 - 141
2. Fialə Abdullayeva. Peşəkar tərcümənin əsasları, Bakı 2010, UniPrint, 218 səh.
3. Qılıncxan Bayramov. Tərcümə sənəti Bakı 2008, 218 səh.
4. Master Traduction Institutionnelle, spécialité: Traduction juridique et économique Université d'Alicante Du 31 Mai 2010 au 01 Juin 2010

AUDIOVİZUAL TƏRCÜMƏDƏ İSPAN DİLİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ (SUBTİTLƏR VƏ DUBBİNG)

Aysel Quluzadə Yaqub qızı 455, ispan dili tərcümə aysel.quluzade8a@gmail.com

Elmi rəhbər: b/m. Jalə Qənbərli

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Bu gün qloballaşmış cəmiyyətdə audiovizual məhsullar bütün dünyaya yayılır, buna görə də onların mədəni və kommersiya məqsədli tərcüməsi vacibdir. Universal əlçatanlığa artan diqqət audiovizual sahədə yeni imkanlar yaradır.

Audiovizual tərcümə ekranda izlənməsi nəzərdə tutulan hər cür məzmunun tərcüməsi kimi müəyyən edilir. Buraya kino, televiziya, veb və video oyunlar üçün dublyaj, subtitrlər və audiotəsvir daxildir. Bu tərcümə növü yalnız sözlərin çevrilməsi deyil, həm də hər bir cəmiyyətin mədəni kontekstinə uyğunlaşdırmaqdır. Audiovizual məzmunun mahiyyətini sadəcə sözbəsöz tərcümə etmədən çatdırmaq mürəkkəb bir prosesdir.

İspan dilində subtitrlər tərcüməsi zamanı əsas diqqət qısa, aydın və oxunaqlı mətnin yaradılmasına yönəlikdir. Subtitrlər ekranda məhdud zaman ərzində görüldüyü üçün cümlələr mümkün qədər yığcam olmalıdır. Bu səbəbdən tərcüməçi, adətən, orijinal mətni qısaldır, lakin əsas məzmunu qorumağa çalışır. İspan dilinin qrammatik xüsusiyyətləri, məsələn, feillərin şəxsə görə dəyişməsi və bəzi hallarda əvəzliliklərin buraxılması subtitrlər tərcüməsində üstünlük yaradır. Bu xüsusiyyətlər mətnin daha qısa və lakonik olmasına imkan verir. Eyni zamanda, ispan dilində emosional ifadələr və intonasionalar da nəzərə alınmalı, danışq dilinə uyğun üslub seçilməlidir.

Dubbing, yəni səsləndirmə daha mürəkkəb proses hesab olunur. Bu zaman tərcümə yalnız məna baxımından deyil, həm də vizual uyğunluq baxımından dəqiq olmalıdır. İspan dilində dubbing zamanı əsas problemlərdən biri "lip-sync", yəni dodaq hərəkətləri ilə sözlərin uyğunlaşdırılmasıdır. Tərcüməçi cümlələri elə qurmalıdır ki, natiqin ağız hərəkətləri ilə səsləndirilən mətn üst-üstə düşsün.

Bundan əlavə, ispan dilində vurğu və ritm də mühüm rol oynayır. Məsələn, ispan dilində sözlər daha melodik və ritmik səsləndiyi üçün səsləndirmə zamanı bu xüsusiyyətlər qorunmalıdır.

Bundan əlavə, mədəni uyğunlaşdırma da vacib amillərdəndir. İspan dilinə tərcümə zamanı bəzi zarafatlar, idiomlar və mədəniyyətə xas ifadələr birbaşa tərcümə edilə bilməz. Bu hallarda tərcüməçi məzmunu hədəf auditoriya üçün anlaşılan və uyğun formada təqdim etməlidir.

Nəticə etibarilə, audiovizual tərcümədə ispan dilinin xüsusiyyətləri həm dilin qrammatik quruluşu, həm də mədəni və fonetik xüsusiyyətləri ilə sıx bağlıdır. Subtitrlər daha çox yığcamlıq və oxunaqlılıq tələb etdiyi halda, dubbing isə uyğunluq, ritm və təbii səslənmə üzərində qurulur. Hər iki üsul yüksək peşəkarlıq və dil bilikləri tələb edir və düzgün tətbiq edildikdə tamaşaçıya keyfiyyətli və anlaşılan məzmun təqdim edir.

Ədəbiyyat

1. European Association for Studies in Screen Translation
2. Xorxe Dias-İspan tərcüməçisinin onlayn məqaləsi
3. ResearchGate səhifəsində audiovizual tərcümə ilə bağlı

ПРОИСХОЖДЕНИЕ, ЭТИМОЛОГИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА И ИСТОРИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ИСПАНСКОЙ ЛЕКСЕМЫ FULANO

Инара Алиева Анар

358-я группа, перевод, inarka.aliyeva@gmail.com , Сектор: Русский

Научный руководитель: (Старший преподаватель Иманова Эльвира Мухаммед)

Азербайджанский Университет Языков, Баку

Термины *fulano*, *fulanito* и *fulana*, среди прочих, часто используются в разговорной речи для указания на неустановленное или намеренно анонимное лицо в современном испанском языке. Такие выражения, как «*habló con...*» (разговаривал с...) и «*vino fulano*» (пришел такой-то) или «*fulana dijo eso*» (такая-то сказала это) являются частью повседневной речи. Однако за этим, на первый взгляд, простым лексемом скрывается богатая история культурных и лингвистических контактов.

В 23-м издании *Diccionario de la lengua española* Королевской академии испанского языка (RAE) термин *fulano* определяется следующим образом: как существительное мужского и женского рода — для неопределённого обозначения лица, имя которого неизвестно или намеренно скрывается; в разговорной речи — как обозначение обычного, ничем не примечательного человека; а также (в мужском роде, разговорно) — в значении пренебрежительного указания на незначительного или презируемого человека.

Термин *fulano* происходит от арабского слова *fulān* (فُلَان), которое переводится как «кто-то». *Fulān* было заимствовано в испанский язык из арабо-испанского (арабского языка аль-Андалус) в период VIII–XV веков, когда на Пиренейском полуострове сосуществовали мусульманские, христианские и иудейские общины. В результате этого контакта в испанский вошло множество арабизмов, включая *fulano*. Первоначально оно использовалось главным образом в юридических и повествовательных текстах как «вымышленное имя», однако уже к концу Средневековья и особенно в эпоху Золотого века стало общеупотребительным словом. Со временем слово приобретает дополнительные смысловые оттенки. В некоторых контекстах оно используется в уничижительном смысле для обозначения человека, чье мнение или существование не имеет значения. В других случаях оно используется в нейтральном смысле, просто как удобная замена имени.

Отдельно рассматривается уменьшительная форма *fulanito*, которая в современном языке может выражать ироническое или фамильярное отношение к обозначаемому лицу. Проводится

сопоставление с аналогичными условными именами в других языках (англ. John Doe, нем. Hans Mustermann и др.), что подтверждает универсальность данной номинативной категории.

В заключение делается вывод о том, что лексема *fulano* является примером успешной лексической интеграции арабизма в испанскую языковую систему и демонстрирует сложный процесс семантической адаптации в условиях межкультурного взаимодействия.

Библиография

1. Alvar, M. Manual de dialectología hispánica: El español de España. Barcelona: Ariel.(1996).

TƏRCÜMƏ NƏZƏRİYYƏSİNDƏ LİŊQVOMƏDƏNİ ASPEKTLƏRİN YERİ (AMİN MAALUFUN "SƏMƏRQƏND" ROMANI ƏSASINDA)

Tələbə: Sadıqova Səbinə Mətləb qızı, M25-122, Tərcümə (Fransız dili üzrə),

sadiqovasabina05@gmail.com , Magistratura

Elmi rəhbər: Xaspolatova Cəmilə Əliyusif qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Tərcümə insan cəmiyyətində mühüm kommunikasiya vasitəsi olmaqla qədim tarixə malikdir. O, yalnız sözlərin bir dildən digərinə ötürülməsi deyil, həm də onların arxasında duran mədəni məzmunun və dünyagörüşünün çatdırılması prosesidir. Bu baxımdan müasir tərcümə nəzəriyyəsində linqvomədəni aspektlərin öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tərcüməçi mətnin yalnız məzmununu deyil, həm də onun mədəni kontekstini qorumağa çalışmalıdır.

Dil tez-tez milli mədəniyyətin bir güzgüsü hesab edilir. Hər xalqın dil mədəniyyəti tarixi, sosial və iqtisadi amillərin təsiri ilə formalaşır, buna görə də eyni anlayışların ifadə olunma forması dillər arasında fərqlənə bilər. Tərcümədə bu xüsusiyyətləri nəzərə almaq mətnin mənasını və üslubunu düzgün çatdırmaq üçün vacibdir.

Müasir dilçilikdə linqvokulturologiya sahəsi dilin struktur və mədəni kontekstini araşdırır. Burada adət-ənənələr, dini inanclar, folklor, mifologiya, incəsənət və gündəlik həyat nəzərə alınır. Adət-ənənələr və mərasimlər xalqın mədəni həyatının ayrılmaz hissəsidir və çox vaxt dilin söz və ifadələr sistemində əks olunur. Folklor nümunələri – atalar sözləri, deyimlər, tapmacalar və nağıllar – dilin inkişafında mühüm rol oynayır. Yazıçılar və şairlər də əsərlərində folklor elementlərindən istifadə edərək dilin zənginləşməsinə töhfə verirlər. [1, s.6]

Tərcümə prosesində bu cür linqvomədəni xüsusiyyətlərin nəzərə alınması vacibdir. Müxtəlif xalqların mədəni fərqləri dilə təsir göstərir və tərcüməçi yalnız sözlərin mənasını deyil, həm də onların mədəni kontekstini bilməlidir. Bu baxımdan Amin Maalufun “Səmərqənd” romanından nümunə göstərmək olar: “Les propos du chambellan sont suivis de murmures, de gloussements, tout un tumulte se fait parmi les quelque vingt poètes qui attendaient leur tour, certains font même deux pas en arrière, avant de s’écclipser discrètement.” [2, s.30] Azərbaycan dilinə belə tərcümə olunmuşdur: “Eşik ağasının bu sözlərindən sonra növbənin onlara gəlməsini gözləyən digər şairlər arasında pıçıltılar eşidilməyə, bir canlanma, bir qarışıqlıq yaşanmağa başladı.” [3, s.44]. Burada “chambellan” sözünün “eşik ağası” kimi tərcümə olunması, mədəni və tarixi uyğunluqla seçilmişdir. Tərcümə funksional ekvivalentlik prinsipinə əsaslanır və cümlənin tarixi-mədəni kontekstini qorumasına imkan verir.

Nəticə olaraq, tərcümə nəzəriyyəsində linqvomədəni aspektlər mühüm yer tutur. Dil və mədəniyyət sıx bağlıdır, buna görə tərcümədə bu əlaqələrin nəzərə alınması zəruridir. Mədəni fərqlər çətinlik yaratsa da, tərcüməçinin yaradıcılıq imkanlarını artırır və mətnin dolğun çatdırılmasını təmin edir.

Ədəbiyyat

1. Ağabəyli, V.E. Linqvokulturologiya və gender məsələləri. Dərs vəsaiti. – Azərbaycan Dillər Universiteti, 2023. – 76 səh.

2. Maaluf, A.R. Səmərqənd. – Qanun nəşriyyatı, 2019. – 431 səh.
3. Maalouf, A.R. Samarcande. – Le Livre de Poche, 1988. – 317 səh.

TƏRCÜMƏ ZAMANI AZƏRBAYCAN DİLİ ÜÇÜN TEXNOLOJİ VƏ DİL SPESİFİK PROBLEMLƏR (GOOGLE VƏ YANDEX PROQRAMLARI ƏSASINDA)

Əhmədova İnci Nicat qızı, M25 - 122, Magistratura, Tərcümə (Fransız dili), inciie95@gmail.com

Elmi rəhbər: Xaspolatova Cəmilə Əliyusif qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Azərbaycan dili son illərdə texnologiyanın, elmin və cəmiyyətin dəyişən tələblərinin təsiri ilə sürətlə inkişaf edir. Müasir texnologiyalar dilin inkişafına, onun formalaşmasına və yeniliklərin meydana çıxmasında əhəmiyyətli dərəcədə rol oynayır. Bu texnologiyalardan istifadə etməklə tərcümələrin daha asanlıqla həyata keçirilməsinə və dilin müxtəlif sahələrdə istifadəsinin genişlənməsinə imkan yaranır. Bu sahəyə maraq artdığından, bir çox tərcümə proqramları istifadəyə verilmişdir. Bu proqramlara Google translate, DeepL, Yandex Translate, ChatGPT misal göstərmək olar. Azərbaycan dilində də bu proqramlardan geniş və effektiv şəkildə istifadə olunur.

Hazırda Azərbaycanda texnologiya və süni intellekt dəstəyi getdikcə təkmilləşdirilir. Buna baxmayaraq rəqəmsal mühitdə Azərbaycan dilinin bir sıra texnoloji və dil spesifik problemlərlə üzləşdiyi müşahidə olunur.

Əlbəttə, ən birinci təhlükə xarici dillərin təsiri – ingilis və rus dillərinin dominantlığı nəticəsində Azərbaycan dilindən tərcümə zamanı bəzi terminlərin əvəz olunmasıdır. Hazırda Fransız dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə prosesi zamanı yaranan problemlərə nəzər yetirək. Məsələn “fayl” (ing. file) sözünün fransız dilində düzgün qarşılığı “fichier”, “onlayn” (ing. online) sözünün qarşılığı isə “en ligne” hesab olunur. Lakin bəzi tərcümələrdə bu terminlərin ingilis formasının saxlanılması fransız dilinin terminoloji normalarına uyğun hesab edilmir və tərcümənin dəqiqliyinə mənfi təsir göstərir.

Tərcümə proqramları vasitəsilə edilən tərcümələr zamanı bir sıra dil və struktur problemləri yaranı bilər. Bu problemlər əsasən iki dilin qrammatik quruluşunun, leksikasının və üslub xüsusiyyətlərinin fərqli olması ilə bağlıdır. Azərbaycan dilində bir söz müxtəlif mənələrdə işləyə bilər. Konteksti düzgün anlamayan sistem yanlış söz seçə bilər. Qeyd olunan problemləri nümayiş etdirmək məqsədilə xəbər saytıdan götürülmüş aşağıdakı cümlə təhlil olunur:

“Ils soulignent également une forte asymétrie puisque la désinformation "rapportée à ceux qui la diffusent et coûte une fortune à ceux qui tentent de la contenir".”

Burada rapporter feli çoxmənalıdır və həm gəlir gətirmək, həm də məlumat vermək mənəsində işləyə bilər. Tərcümə proqramı konteksti düzgün müəyyən etmədikdə, yanlış tərcümə variantını – hesabat vermək – meydana çıxarır. Bu hal avtomatik tərcümə sistemlərin semantik analizdə çətinlik çəkdiyini göstərir. Nəticə olaraq, ən düzgün və məqbul tərcümə aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

“Onlar həmçinin qeyd edirlər ki, güclü bir assimetriya mövcuddur: dezinformasiya onu yayanlara qazanc gətirir, lakin onun qarşısını almağa çalışanlar üçün baha başa gəlir.”

Nəticə olaraq Azərbaycan dilinin rəqəmsal mühitdə inkişafı üçün bir sıra addımların atılması məqsəduyğundur. Dilin qorunması və geniş istifadəsi üçün elektron lüğətlərin və terminoloji bazaların yaradılması, süni intellekt və avtomatik mətn emalı texnologiyalarının Azərbaycan dili üçün təkmilləşdirilməsi vacib məsələlərdən biridir. İnternetdə keyfiyyətli Azərbaycandilli kontentin artırılması, sosial mediada ana dilinin təşviqi və rəqəmsal savadlılıq səviyyəsinin yüksəldilməsi də bu sahədə mühüm amillərdən hesab edilir.

Ədəbiyyat

1. Mahmudov.M. Süni intellektin linqvistik problemləri. Bakı, “Elm və təhsil”, 2024. s. 310,349-350.

2. İsmayılov, F. Rəqəmsal platformalarda dilin qorunması və təbliği. Bakı: Baku University Press, 2020.

3.<https://iqtisadiyyat.az/az/post/reqemsallasan-dunyada-azerbaycan-dili-problemler-ve-perspektivler->

4.https://www.franceinfo.fr/economie/medias/l-impact-de-la-desinformation-estime-a-417-milliards-de-dollars-au-niveau-mondial-en-2024-selon-une-etude_7863467.html

TƏRCÜMƏDƏ ADEKVATLIQ PROBLEMLƏRİ

Sevgili İsmayılova Rövşən qızı, Qrup M25-121, Magistratura, sevgili.ismayilova123@gmail.com,

Tərcümə

Elmi rəhbər: b/m. Yusif Allahverdiyev Savalan

Azərbaycan Dillər Universiteti

Tərcümədə adekvatlıq problemi tərcüməşünaslığın əsas nəzəri kateqoriyalarından biri kimi çıxış edir. Adekvatlıq mənbə mətnin məzmununun, üslubunun və funksional istiqamətinin hədəf dildə kommunikativ baxımdan uyğun şəkildə ifadə olunmasını nəzərdə tutur [6, s.159]. Bu anlayış yalnız formal uyğunluqla məhdudlaşmır, həm də mətnin təsir gücünün qorunmasını əhatə edir [1, s.48].

Leksik-semantik səviyyədə adekvatlığın təmin olunması ciddi çətinliklər yaradır. Sözlərin denotativ və konnotativ mənalari dillər üzrə fərqləndiyindən birbaşa ekvivalent hər zaman mümkün olmur [4, s.37]. Bu halda tərcüməçi semantik transformasiyalara müraciət edir ki, bu da bəzən məna çalarlarının dəyişməsinə səbəb olur [2, s.112]. Azərbaycan dil materialları əsasında aparılan tədqiqatlarda da göstərilir ki, kontekst nəzərə alınmadan seçilən leksik vahid adekvatlığı poza bilər [5, s.74].

Qrammatik və sintaktik fərqlər də adekvatlıq baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Dillərin struktur xüsusiyyətləri, xüsusilə söz sırası və zaman kateqoriyası, mətnin semantik quruluşuna təsir göstərir [2, s.95]. Azərbaycan dilində üslubi norma və sintaktik sabitlik prinsipləri tərcümə prosesində qorunmalıdır [3, s.213]. Əks halda, mətnin funksional istiqaməti dəyişə bilər.

Mədəni reallıqların ötürülməsi adekvat tərcümənin ən mürəkkəb istiqamətlərindən biridir. Realilər və frazeoloji birləşmələr hədəf dildə ekvivalent tapılmadıqda ya adaptasiya, ya da izahlı tərcümə yolu ilə verilir [1, s.91]. Azərbaycan tərcümə praktikasında milli-mədəni komponentlərin qorunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [6, s.58]. Bu baxımdan tərcüməçi həm dil, həm də mədəniyyət daşıyıcısı kimi çıxış edir [1, s.132].

Üslubi adekvatlıq məsələsi də nəzəri baxımdan əsaslandırılmışdır. Müəllif üslubunun qorunması tərcümənin keyfiyyət göstəricilərindən biri hesab olunur [3, s.36]. Müasir Azərbaycan dilində tərcümə problemlərini araşdıran tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, funksional üslubun dəyişdirilməsi mətnin kommunikativ məqsədini zəiflədə bilər [10, s.104].

Beləliklə, adekvatlıq tərcümənin həm məzmun, həm forma, həm də funksional səviyyələrində təmin olunmalıdır. Bu isə yalnız dil bilikləri ilə deyil, həm də nəzəri hazırlıq və mədəni kompetensiya ilə mümkün olur. Tərcümə prosesində adekvatlıq nisbi xarakter daşısa da, onun qorunması peşəkar tərcümənin əsas meyarıdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Abdullayev, K. (2013). Dilçilik və tərcümə məsələləri. Bakı: Elm və Təhsil.
2. Barkhudarov, L. S. (1975). Dil və tərcümə. Moskva.
3. Hacıyev, T. (2008). Azərbaycan dilinin üslubiyyəti. Bakı: Şərq-Qərb.
4. Komissarov, V. N. (1990). Tərcümə nəzəriyyəsi (lingvistik aspektlər). Moskva.
5. Qasimov, M. (2007). Tərcümə nəzəriyyəsinin əsasları. Bakı: Elm.
6. Məmmədov, N. (2011). Tərcümə mədəniyyəti və üslub problemləri. Bakı: Təhsil.
7. Nida, E. A. (1964). Toward a Science of Translating. Leiden: Brill.

8. Newmark, P. (1988). Tərcümə dərsləri. London: Prentice Hall.
9. Vinay, J.-P., Darbelnet, J. (1995). Müqayisəli üslubiyyat və tərcümə metodologiyası. Amsterdam: John Benjamins.
10. Vəliyev, K. (2015). Müasir Azərbaycan dilində tərcümə problemləri. Bakı: Elm və Təhsil.

“AYVƏNHƏU” ROMANINDA QADIN OBRAZLARININ MÜQAYISƏLİ TƏHLİLİ

Zəhra Xəqani qızı Məmmədova

İxtisas: Tərcümə

Qrup: M25 – 120

Elmi rəhbər: dos. Esmiralda Rəhimli

Email:memmedovazehra16@gmail.com,

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Tərcümə prosesi, sadəcə bir dildəki sözlərin digər dildəki qarşılıqları ilə əvəz edilməsi deyil, məxəz mətndəki məna və informasiyanın hədəf dilin sistemində transformasiya olunmasıdır. Tərcüməçinin əsas vəzifəsi dildə tərcümə olunacaq “minimal vahidləri” tapmaq və onların hədəf dildəki tam qarşılıqlına tapmaqdan ibarətdir. Bu prinsip Valter Skottun “Ayvənhəu” romanının Qılıncxan Bayramov tərəfindən Azərbaycan dilinə edilən tərcüməsində xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çünki əsərdəki Ledi Rovenə və Rebekka kimi mürəkkəb qadın obrazlarının daxili aləmi, onların sosial statusu və ideoloji baxışları məhz bu “tərcümə vahidləri” və seqmentlərin düzgün seçilməsi vasitəsilə oxucuya çatdırılır.[1]

Valter Skottun “Ayvənhəu” romanında yaratdığı orta əsrlər İngiltərəsinin obrazları bu dövrün ilk mərhələsində ölkədə baş verən hadisələr fonunda özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Romanda qadın obrazları arasında qarşıdurma yalnız iki qadın xarakterində deyil, iki fərqli dünyagörüşünün təzadıdır. Sakson zadəganı Ledi Rovenə cəmiyyətin qəbul etdiyi ideal “saray xanımı” modelini, yəhudi qızı Rebekka isə bu cəmiyyətin qanunlarına və amansız şiddətinə tənqidi nəzərlərlə baxan intellektual iradəni təmsil edir.

Rovenə obrazı romanda hadisələrin cərəyanına heç bir halda müdaxilə etməyən, daha çox mənsub olduğu sinfin rəmzi kimi çıxış edən bir qəhrəmandır. Məsələn, Aşbi turnirində Rovenə “Sevgi və gözəllik” kraliçası seçilir. O, bu qanlı döyüşləri soyuqqanlı bir tamaşaçı kimi izləyir və sonda qalibin başına tac qoyur. Rovenənin rolu tamamilə simvolikdir; o şiddəti həyatın bir parçası sayır və bir insanın canına qıymağı “şərəf” adı altında bəzəyir. Rovenə öz həyatı haqqında qərarlar verə bilmir, Sedrikin siyasi oyunlarının obyektinə çevrilir, Ayvənhəu isə illərlə Rovenəyə sadıq qalır və onlar bu qanlı tarixin içində sülhə və birliyə açılan qapı rolunu oynayırlar.

Rebekka obrazı isə Valter Skottun ən böyük uğurlarından biridir. O, dövrün rəmzi olan cəngavərlik şöhrətinin arxasında yatan dəhşəti görə bilən yeganə obrazlardandır. Əsərin ən diqqət çəkən məqamlarından biri Rebekkanın yaralı Ayvənhəuya dediyi, “Alas!” said the fair Jewess, “and what is it, valiant knight, save an offering of sacrifice to a demon of vain glory, and a passing through the fire to Moloch?” ifadəsinin “Təəssüflər olsun!-Rebekka dedi,- Əfsus, ey rəşadətli cəngavər, bu, özünü şöhrət iblisinə qurban vermək, Molox üçün özünü yandırmaq demək deyilmi?” şəklində tərcümə olunmasıdır. (Q.Bayramov “Ayvənhəu”2013, s.306) O, cəngavərlərin “şöhrət” adlandırdığı məfhumu vəhşilik kimi görür. Tərcümədən də bu aydın formada oxunur. Bu ifadə həmçinin 12-ci əsr romantizminə vurulan ən böyük zərbədir. Rovenədən fərqli olaraq Rebekka hadisələrin mərkəzindədir. O sadəcə tamaşaçı deyil, ölüm hökmü ilə üz-üzə qaldıqda belə öz məniyindən dönmür. Onun cəsarəti qılıncla, qalxanla deyil, sarsılmaz iradəsi ilə ölçülür.[2]

Hər iki obraz arasında fərq onların cəmiyyətdəki yerindən qaynaqlanır. Rovenə cəngavərlik dünyasının tacı, Rebekka isə səssiz bir fədakarlığın qurbanıdır. Rovenə turnirdə qalib gələnləri

mükafatlandığı halda, Rebekka mükafatlandırılan cəngavərlərin digərlərində açdığı yaraları sağaldır. Bu da onu sübut edir ki, qəhrəmanlıq qol gücündən ibarət deyil, vicdan, mərhəmət gücüdür. Nəticədə, romanın sonunda Ayvənhəu ilə Rovenanın evlənməsi tarixi reallığın tələbədir – bu, İngiltərənin birləşməsi üçün vacibdir. Lakin bu izdivac sülh və birlik rəmzi olsa da, müəllif yenə Rebekkanı əsərin mərkəzinə yerləşdirir. Rebekkanın gedişi ilə Albion təkcə bir yəhudi qızını deyil, həm də ən böyük humanist zəkasını itirmiş olur. Valter Skott bu iki obrazın arasında olan təzad vasitəsilə göstərir ki, bəzən dövlətlər siyasi izdivaclar və qanunlarla qurulsa da, bəşəriyyətin tərəqqisi azad ruhların və pak məənəviyyətli fərdlərin əlindədir.

Ədəbiyyat:

- 1..Qılınxan Bayramov (2008)“Tərcümə sənəti”, “OKA Ofset” nəşriyyatı.
- 2.Skott, V. (2013). “Ayvənhəu” (Tərcümə edən: Qılınxan Bayramov). Bakı: “Şərq-Qərb” nəşriyyatı
- 3.The Walter Scott Digital Archive. (n.d.). Ivanhoe. Edinburgh University Library. <https://www.walterscott.lib.ed.ac.uk/works/novels/ivanhoe.html>

MARQARET MITÇELLİN “KÜLƏKLƏ SOVRULANLAR” ROMANININ AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

**Talıbzadə Təhminə Mübariz qızı, Azərbaycan Universiteti Humanitar və sosial elmlər
fakültəsinin tələbəsi, Tərcümə bölməsi.
Elmi rəhbər-fil.ü.f.d.,Ləman Məhərrəm qızı Qasımlı**

Bədii tərcümə müxtəlif xalqların ədəbi və mədəni irsinin bir-birinə çatdırılmasında mühüm rol oynayır. Dünya ədəbiyyatına aid əsərlərin müxtəlif dillərə tərcüməsi oxucuların başqa xalqların tarixi, mədəniyyəti və həyat tərzilə tanış olmasına imkan yaradır. Bu baxımdan tərcümə yalnız dil dəyişməsi deyil, həm də mədəniyyətlərarası ünsiyyət vasitəsi kimi çıxış edir. [2, s.45-50]

Marqaret Mitçellin “Küləklə sovrulanlar” romanı dünya ədəbiyyatının ən məşhur əsərlərindən biridir. Əsər ABŞ-ın cənub ştatlarında baş verən hadisələri və vətəndaş müharibəsi dövrünün sosial-mədəni mühitini təsvir edir. [4, s.12-15] Bu romanın Azərbaycan dilinə tərcüməsi yerli oxucuların həmin dövrün həyatını və Amerika cəmiyyətinin xüsusiyyətlərini daha yaxından tanımasına imkan yaratmışdır. Marqaret Mitçellin “Küləklə sovrulanlar” romanının Azərbaycan dilinə tərcümə xüsusiyyətlərini araşdırmaq və tərcümə zamanı istifadə olunan əsas üsulları müəyyənləşdirmək tədqiqatın əsas məqsədidir. Eyni zamanda əsərin tərcüməsində dil və mədəniyyət fərqlərinin necə ötürüldüyü də nəzərdən keçirilir.

Romanın Azərbaycan dilinə tərcüməsi zamanı bəzi dil və üslub çətinlikləri meydana çıxır. Əsərdə Amerika cənubuna xas danışq üslubu, dialekt xüsusiyyətləri və müxtəlif sosial təbəqələrə aid nitq formaları mövcuddur. Tərcümə zamanı bu xüsusiyyətlərin Azərbaycan dilində tam şəkildə eyni formada verilməsi mümkün olmasa da, tərcüməçilər danışq dili elementlərindən istifadə edərək bu fərqləri müəyyən qədər çatdırmağa çalışmışlar. [1, s.88] Məsələn, əsərdə Skarlet O’Haranın məşhur “After all, tomorrow is another day” ifadəsi Azərbaycan dilində “Nə olursa olsun, sabah yeni bir gündür” kimi verilmişdir. Bu tərcümə həm mənə baxımından orijinala uyğun gəlir, həm də qəhrəmanın ümid və iradəsini ifadə edir. Digər tərəfdən, emosional nida ifadələrinin tərcüməsində də maraqlı nümunələr müşahidə olunur. Məsələn, “Fiddle-dee-dee!” kimi ifadələr Azərbaycan dilində “Cəfəngiyyatdır!” və ya buna bənzər danışq formaları ilə təqdim edilmişdir. [4, s.240; 5,s.112]

Tərcümə prosesində transformasiya, modulyasiya və qismən kalka kimi tərcümə üsullarından istifadə edilmişdir. Məsələn, Amerika cəmiyyətinə aid bəzi terminlərin tərcüməsində izahlı üsuldan istifadə olunmuşdur. “Plantation” sözü Azərbaycan dilində “plantasiya” və ya “malikanə”, “carpetbagger” isə kontekstdən asılı olaraq “fırıldaqçı siyasətçi” kimi verilmişdir. Bu üsullar mətnin məzmununun Azərbaycan oxucusu üçün daha anlaşıqlı olmasına kömək edir. [3, s.102-115]

Beləliklə, “Küləklə sovrulanlar” romanının Azərbaycan dilinə tərcüməsi zamanı həm dil, həm də mədəniyyət faktorları nəzərə alınmışdır. Tərcüməçilər orijinal mətnin üslubunu və mənə xüsusiyyətlərini qorumağa çalışaraq, eyni zamanda onu Azərbaycan oxucusunun dil və mədəniyyət mühitinə uyğunlaşdırmışlar.

Ədəbiyyat

1. Həsənov, Q. (2011). *Tərcümə sənəti*. Bakı: Elm və Təhsil.
2. Qasimov, M. (2008). *Tərcüməşünaslığın əsasları*. Bakı: Nurlar.
3. Baker, M. (2018). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London: Routledge.
4. Mitçell, M. (2014). *Küləklə sovrulanlar* (I–II cild). Bakı: Qanun Nəşriyyatı.

CODING CARE: AI AND THE TRANSFORMATION OF MEDICAL TRANSLATION

Narmin Farhad Mammadli – Faculty of Humanities and Social Sciences, 232215B,

Supervisor Laman Maharram Gasimli – PhD,

Azerbaijan University, Baku

Artificial intelligence (AI) is revolutionizing medical translation and patient–provider communication. Neural machine translation (NMT) and large language models (LLMs) accelerate processes and partially refine accuracy; however, the sensitivity of medical terminology renders errors a persistent and critical concern. This study examines the impact of artificial intelligence on medical translation, emphasizing its advantages in speed and accessibility alongside its limitations in accuracy and terminology.

AI and Translation Technologies: Research demonstrates that NMT systems can attain high accuracy rates (83–97.8%) in certain contexts [4, s.12]. However, performance deteriorates when confronted with complex terminology and cultural nuances. Tools such as Azure AI Translator and Azure OpenAI are increasingly implemented in healthcare communication; nevertheless, human supervision remains imperative to ensure reliability [3, s.45].

AI and Human Translation in Modern Technologies: Research suggests that Neural Machine Translation (NMT) systems can achieve high levels of accuracy, ranging from 83% to 97.8%, in specific contexts [4, s.12]. However, their performance declines when addressing intricate terminology and culturally nuanced content. Tools such as Azure AI Translator and Azure OpenAI are increasingly utilized in healthcare communication; nonetheless, human supervision remains crucial to ensure accuracy and reliability [3, s.45]. Furthermore, studies indicate that AI systems are approaching human-level performance in widely spoken languages, whereas their accuracy diminishes significantly in low-resource languages, thereby highlighting the continued necessity for human intervention [1, s.6].

AI enhances efficiency in medical translation; however, human oversight remains essential. Future research should address issues related to accuracy, ethical considerations, and adaptation to diverse linguistic contexts.

References:

1. Anyaegbuna, C., Steele, N., Liang, A. S., Ma, S. P., Lopez, I., Chilukuri, N., Patel, K., Schulman, K., & Chen, J. H. (2026). Artificial intelligence translation in healthcare: An urgent call for evidence-informed policy frameworks. *BMJ Health & Care Informatics*.
2. Bahrami, S., & Rubulotta, F. (2025). Artificial intelligence-driven translation tools in intensive care units for enhancing communication and research. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 22(1), 95.
3. Chen, C. L., Dong, Y., Castillo-Zambrano, C., Bencheqroun, H., Barwise, A., Hofman, A., Nalaie, K., Qiu, Y., Boulekbache, O., & Niven, A. S. (2025). A systematic multimodal assessment of AI

machine translation tools for enhancing access to critical care education internationally. BMC Medical Education, 25, 102.

4. Genovese, A., Borna, S., Gomez-Cabello, C. A., Haider, S. A., Prabha, S., Forte, A. J., & Veenstra, B. R. (2024). Artificial intelligence in clinical settings: A systematic review of its role in language translation and interpretation. *Annals of Translational Medicine*, 12(6), 1323632.

THE ROLE OF TRANSLATION IN THE PRESS

Elmira Zaur Ibrahimova, Azerbaijan University, the student of faculty of Humanities and Social Science, the section of translation.

Supervisor-Philosophy doctor, associate professor

Eldar Avaz Shahgaldiyev

Translation is not only the process of converting words from one language into another, but it also involves adapting information for the new audience. The study highlights the importance of accuracy, objectivity, and speed in translating news. It also shows that translation plays a key role in the development of media, international information exchange, and intercultural communication. In the modern world, mass media is one of the main sources of information for society. Therefore, translating press materials is not merely the process of changing words from one language to another, but also involves adapting information for a new audience. Through translation, events that occur in one country can be communicated to readers in other countries. When news is presented and translated, objectivity, accuracy, and the correct presentation of information are of great importance. (3, pp.1-3).

Development of the Press in Azerbaijan

In Azerbaijan, significant importance has been given to the development of the press. The All-National Leader, Heydar Aliyev, made a major contribution to the development of the national press. He highly valued journalism, describing it “as the mirror of life and the messenger of truth” (5). On August 6, 1998, censorship in the media was abolished, which laid the foundation for freedom of speech and expression in the country. Today, the support and attention given to the press are successfully continued by the President of Azerbaijan, Ilham Aliyev.

About the History of Translation in Newspapers

Historically, translation has played a key role in the development of newspapers. Research shows that in the 17th and 18th centuries, when the first newspapers appeared in Europe, many news materials were translated into different languages (4, pp. 2-4). For example, the newspaper *Relation aller Fürnemmen und gedenckwürdigen Historien*, published in Germany in 1605, reported news from different countries, and some information was translated from other languages (4, p.3). In the history of the Azerbaijani national press, a significant role belongs to the newspaper ‘*Əkinçi*’ published in 1875. The well-known educator and intellectual Hasan bey Zardabi founded the newspaper and made a great contribution to the development of journalism in Azerbaijan (1).

Main Features and Importance of Press Translation in Azerbaijan

The other important features of media translation are speed; therefore, translation should be both fast, accurate, and objectivity (Baker, 2006, pp.105-107). The meaning of the information should not change during translation, and facts must be presented correctly (3, p.12). Translated materials in the media help people learn about the culture, traditions, and lifestyles of different nations. Translation acts as a bridge between cultures.

Conclusion

In general, the press and translation are closely connected. Without translation, international information exchange would be impossible. It helps people understand global events and gain new knowledge (3, p.1).

References

1. Aznews.az. July 2025. Information about Hasan bey Zardabi and the newspaper Əkinçi (1875). Total pages: approx. 3 pp.
2. Baker, M. (2006). *Translation and Conflict: A Narrative Account*. London: Routledge-240p.
3. Bassnett, S (2014) *Translation Studies* (4th ed.). London: Routledge. -176p.
4. Britannica Encyclopedia. (2025). Early European newspapers and the 1605 German newspaper Relation- 5 p.
5. President library.az. (2010). Materials about Heydar Aliyev and the development of the press.

THE IMPACT OF LITERARY TEXTS ON TRANSLATION ADEQUACY

Laman Kanan qızı Aliyeva

Faculty of Humanities and Social Sciences, 232215B

Supervisor: Laman Maharram Gasimli, PhD

Azerbaijan University, Baku

Literary translation is not a mechanical transfer of words but an interpretative act that seeks to recreate the emotional and aesthetic experience of a text. Unlike technical translation, where precision and clarity dominate, literary translation requires sensitivity to tone, imagery, and cultural resonance. When working with a novel such as *Jane Eyre*, the translator faces a delicate task: preserving the historical and stylistic features of the Victorian era while ensuring that the text remains accessible and engaging for contemporary readers.

Translation adequacy and functional effect. In modern translation studies, adequacy refers to the extent to which a translation conveys both the meaning and the artistic intention of the source text. Eugene Nida's concept of dynamic equivalence emphasizes that a successful translation should evoke a response in the target audience that is comparable to that of the original readers. Given the structural and stylistic differences between English and Azerbaijani, achieving full formal equivalence is rarely possible. For this reason, the translator must prioritize functional effect—ensuring that the emotional intensity, narrative tension, and ethical conflicts are preserved. In this sense, adequacy is less about linguistic symmetry and more about recreating the reader's experience [2.]

Semantic nuance in literary translation. The power of literary texts often lies in subtle lexical distinctions. In *Jane Eyre*, the contrast between the words “ghost” and “spirit” illustrates how meaning operates on multiple levels.

The term “ghost,” especially in the “Red Room” scene, conveys fear, confinement, and psychological distress. It is closely tied to Gothic imagery and the protagonist's childhood trauma.[1,p26]

Cultural adaptation and the translator's role. As Lawrence Venuti suggests, a successful translation should read naturally in the target language, often creating the impression that it was originally written for that audience. Achieving this effect requires a degree of cultural adaptation, particularly when translating works deeply rooted in a specific historical and social context. In the case of *Jane Eyre*, the translator must navigate Victorian social norms, class hierarchies, and forms of address that may not have direct equivalents in Azerbaijani culture. For instance, titles, modes of politeness, and expressions of social distance carry subtle meanings that shape character relationships. Rendering these elements requires careful choices: staying too close to the original may result in awkward or distant language, while excessive adaptation risks erasing the cultural identity of the text. A thoughtful translator therefore works in a space between these two extremes. Rather than simply “domesticating” or “foreignizing” the text, they negotiate meaning in a way that feels natural yet still retains the original atmosphere. At the same time, the idea of the translator's “invisibility” should not

be understood as complete absence.[3.p5]] Ultimately, the translator acts as both interpreter and mediator, bridging linguistic and cultural gaps while preserving the integrity of the original work. Translation adequacy in literary texts cannot be reduced to linguistic accuracy alone. It requires a deep engagement with semantic nuance, cultural context, and emotional resonance. In works such as Jane Eyre, the translator becomes more than a linguistic intermediary; they act as a creative participant in the text's re-creation. [4,]

By preserving both meaning and effect, the translator ensures that the work continues to resonate with readers across languages and cultures.

REFERENCES

1. Brontë, C. (1847). Jane Eyre. Smith, Elder & Co., pp. 120–135.
2. Nida, E. A. (1964). Toward a science of translating. Brill, pp. 159–171.
3. Venuti, L. (1995). The translator's invisibility: A history of translation. Routledge, pp. 1–20.
4. Catford, J. C. (1965). A linguistic theory of translation. Oxford University Press, pp. 20–25.
5. Newmark, P. (1988). A textbook of translation. Prentice Hall, pp. 45–52.

SÜNİ İNTELLEKT ƏSASLI TƏTBİQLƏRİN DİL ÖYRƏNMƏSİNƏ TƏSİRİ

Pirverdi Süleymanov Elmar oğlu
Qrup:120 İxtisas: Tərcümə fakültəsi,
e-poçt: suleymanovpirverdi2004@gmail.com
Elmi rəhbər: fil.f.d., Mənsurə Əliquliyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə texnologiyanın sürətli inkişafı hər hansı bir dili öyrənmək istəyən şəxslər üçün bir sıra alternativlər təqdim etməyə başladı. Bu sahədə təqdim edilən ən mühüm alternativlərdən biri də süni intellekt və süni intellekt əsaslı tətbiqlərin meydana gəlməsidir. Bunun əsasında biz, bu cür süni intellektlərə Chatgpt, Deepseek AI, Duolingo, Gemini və s. kimi tətbiqləri misal göstərə bilərik. Bu kimi yeniliyin meydana gəlməsinin hər hansı bir dili öyrənmək istəyən şəxslər üçün ən böyük faydası ondan ibarətdir ki, insanlar bir dili, məsələn ingilis dilini sadəcə qrammatika kitabları, sözlük və lüğətlər, ensiklopediyalar və s. kimi vasitələrlə deyil, həm də süni intellekt və süni intellekt əsaslı tətbiqlərin köməyi ilə bu prosesi daha da sürətləndirə bilərlər. Məhz süni intellekt vasitəsilə insanlar dinləmə, danışmaq, oxu və yazı bacarıqlarını daha da effektiv şəkildə təkmilləşdirə bilərlər.

Tədqiqatlar göstərir ki, süni intellekt və süni intellekt əsaslı tətbiqlər istifadəçilər üçün bir sıra müsbət və mənfi xüsusiyyətlər təqdim edir. Üstünlüklərə interaktiv şəkildə ünsiyyət qurma, yazı, danışmaq və dinləmə bacarıqlarını inkişaf etdirməkdən əlavə cümlə qurmaq, həmin cümlədə dəyişiklik etmək, səhvləri anında aşkar etmək və düzəlişlər etmək, tərcümə proseslərini yerinə yetirmək kimi funksiyalar da bu cür süni intellekt əsaslı tətbiqlərdə yer alır. [1.səh.87-94]

Bununla yanaşı, bu kimi süni intellekt əsaslı tətbiqlərin üstünlüklərindən əlavə bəzi məhdudiyyətləri də vardır. Məsələn, semantik və kontekstual baxımdan qeydi-dəqiq nəticələr, bəzi Sİ əsaslı tətbiqlərin ödənişli əsaslı olması, dil üslubunun itirilməsi, səhvlərin fərqiə varə bilməməsi və s. buna misal göstərilə bilər. Məhz bu səbəbdən də istifadəçilər bu sahədə tənqidi yanaşmanı qoruyub saxlamalıdır. [2]

Nəticə olaraq, süni intellekt və onun irəli sürdüyü alətlər daha da təkmilləşdirildikcə onun bir sıra sahələrə, o cümlədən xarici dilin öyrənilməsinə nüfuz etməsi istifadəçilər üçün effektivlik yaradır və bir növ onlar üçün bələdçi rolunu oynayır. Bu vasitələr dil öyrənməni daha interaktiv və əlçatan etsə də, onların düzgün və balanslı istifadəsi olduqca vacibdir. Təbii ki, bu cür süni intellekt əsaslı tətbiq və chatbotların təkmilləşdirilməsi ilə istifadəçilərin xarici dilin öyrənilməsinə dair dil tədrisinin daha da inkişaf etdiriləcəyi də ehtimal edilir. [3]

Ədəbiyyat

1. Əşrəfova, İ. (2025). Süni intellekt texnologiyalarının xarici dillərin öyrənilməsində azərbaycanlı tələbələr üçün faydaları. Azərbaycan məktəbi, №3, s. 87–94.
2. Məmmədli, O. (2022). Süni intellektin müsbət və mənfiləri. Banker.az.
<https://banker.az/suni-intellektin-musb%C9%99t-v%C9%99m%C9%99nfil%C9%99ri/>
3. Süni intellekt. (2022). <https://mrl.cert.gov.az/az/articles/view/68>

КУЛЬТУРНЫЕ РЕАЛИИ В АНГЛИЙСКОЙ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ И ИХ АДАПТАЦИИ

Гусейнова Сельджан Тапдыг, группа 016R, Дошкольное образование,
selcanhuseynovaa@icloud.com, Перевод

Научный руководитель: преподаватель Гайдарова Нурай Араз
Экономический и Гуманитарный Колледж при Бакинском Государственном
Университете, Баку

Культурные реалии – это слова и выражения, описывающие предметы, обычаи и традиции, присущие лишь одной культуре. Реалии отражают особенности бытовой жизни определенного народа. Подобные слова и фразы зачастую трудно перевести дословно, так как они не имеют места в иной культуре. Культурные реалии в детской литературе могут быть запутанными и неизвестными для детей. Их адаптация – это процесс упрощения, объяснения и изменения элементов культуры, что делает их понятными и доступными [1, с.93].

Реалии широко распространены в английской литературе, особенно часто встречаются в произведении английского писателя Льюиса Кэрролла “Alice’s Adventures in Wonderland” («Алиса в Стране чудес»). Перевод произведения Н. М. Демуровой считается одним из самых успешных и своего рода «каноническим». В сказке были использованы различные виды реалий: бытовые, исторические, общественно-политические, а также реалии единиц измерения и денежных единиц и т. д.

Основные способы перевода реалий включают:

- 1) транслитерацию и транскрипцию – прямую передачу правописания и произношения слова (shilling – шиллинг, croquet – крокет, sir – сэръ, Northumbria – Нортумбрия, Mercia – Мерсия);
- 2) калькирование – дословный перевод слова (mock turtle soup – квазичерепаховый суп, The Mad Tea Party – Безумное чаепитие, Cheshire cat – Чеширский кот, March Hare – Мартовский Заяц);
- 3) адаптацию – приспособление реалии к культуре читателя путём подбора частичного эквивалента (comfits – цукаты, orange marmalade – апельсиновое варенье, treacle – кисель);
- 4) описательный перевод – раскрытие значения реалии с помощью словосочетания или выражения (Caucus-race – Бег по кругу);
- 5) подбор прямого эквивалента – достижение максимальной смысловой близости, когда понятие существует в обеих культурах (inch – дюйм, mile – миля, jury – присяжный, King – Король, Queen – Королева, Footman – Лакей, William the Conqueror – Вильгельм Завоеватель, Your Majesty – Ваше Величество).

Перевод реалий в детской литературе – это адаптация культурно-специфических слов для сохранения колорита и сказочной атмосферы произведения, а также обеспечения понятности текста маленьким читателям.

Список литературы

1. Влахов С., Флорин С. Непере译имое в переводе. М.: Международные отношения, 1980, 416 с.
2. Кэрролл Л. Алиса в Стране чудес. Алиса в Зазеркалье / пер. Н. М. Демуровой. – М.: Эксмо, 2016. – 608 с.

3. Carroll, L. Alice's Adventures in Wonderland. – London: Collins Classics (HarperCollins), 2010. – 176 p.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА «ГОВОРЯЩИХ» ИМЁН В ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Гамидова Лейла Ровшан, группа 016R, Дошкольное образование,

leyla20088002@gmail.com, Перевод

Научный руководитель: преподаватель Гайдарова Нурай Араз

Экономический и Гуманитарный Колледж при Бакинском Государственном

Университете, Баку

Художественная литература играет важную роль в жизни ребёнка. Посредством книг дети вместе с героями переживают различные приключения, знакомятся с окружающим миром и усваивают жизненные уроки. Большое количество произведений детской литературы, получивших широкую популярность, написано на иностранных языках, и поэтому возникает необходимость их перевода. Переводчикам важно учитывать возраст маленьких читателей и слушателей, их способности и особенности восприятия. В данном случае дословный перевод не всегда уместен, так как некоторые слова и выражения могут быть непонятны. Отсюда возникает необходимость адаптации текста на русский язык таким образом, чтобы он был доступен для восприятия [2, с. 45].

Особую сложность представляет перевод «говорящих» имён. Это не просто имена персонажей – они несут определённый смысл, отражают характер и особенности героев. В британской детской литературе, например, в произведениях «Алиса в Стране чудес» Льюиса Кэрролла, «Чарли и шоколадная фабрика» Роальда Даля, серии романов о Гарри Поттере Дж. К. Роулинг и др., подобные имена встречаются достаточно часто и помогают читателю лучше понять характер и роль персонажей в произведении.

При переводе «говорящих» имён применяются различные приёмы. Наиболее распространёнными являются транскрипция и транслитерация, передающие звучание и написание имени соответственно (Willy Wonka – Вилли Вонка, Mike Teavee – Майк Тиви, Veruca Salt – Верuca Солт, Sirius Black – Сириус Блэк, Remus Lupin – Ремус Люпин). Другим способом является калькирование, т. е. дословный перевод отдельных частей имени (Mad Hatter – Безумный Шляпник, March Hare – Мартковский Заяц, Queen of Hearts – Королева Червей, Nearly Headless Nick – Почти Безголовый Ник). Также переводчики нередко используют контекстуальный перевод, передающий общий смысл имени (Dormouse – Соня, Moaning Myrtle – Плакса Миртл). В некоторых случаях применяется комбинированный способ, сочетающий несколько приёмов (Severus Snape – Северус Снегг).

Перевод «говорящих» имён играет значительную роль в восприятии художественного произведения, текст становится более ярким и интересным. Адекватная передача подобных имён способствует более глубокому пониманию образов и авторского замысла.

Список литературы

1. Ермолович, Д. И. Имена собственные на стыке языков и культур. М.: Р. Валент, 2001, 133 с.
2. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001, 224 с.
3. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. М.: Международные отношения, 1980, 416 с.

HEYDAR ALIYEV AND THE PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN

Zahra Guliyeva Fuad, 210A, English-German languages, Translation

Scientific Supervisor: Ph.D. S.Recebova

Azerbaijan University of Languages, Baku

Language is the spiritual face of every nation and one of the most important symbols of national identity. The preservation and development of the Azerbaijani language have always been closely related to the formation of national consciousness and statehood. In this context, the political activity of Heydar Aliyev occupies a special place in the history of Azerbaijan.

The national leader attached great importance to language policy as a component of the national development strategy. His efforts to strengthen the status of the Azerbaijani language created important conditions for the development of linguistics and translation studies in the country [2, s.15].

Heydar Aliyev considered language not merely a means of communication but a valuable national heritage reflecting the cultural and historical identity of the Azerbaijani people. Since the 1970s, he carried out consistent measures to protect the purity of the Azerbaijani language and promote its use in various spheres of public life [1, s.22].

An important milestone in the development of language policy was the recognition of the Azerbaijani language as the state language in the 1978 Constitution. This step significantly increased the role of the Azerbaijani language in education, science, and public administration [1, s.35].

The strengthening of the Azerbaijani language also contributed to the development of translation activities. As Azerbaijan expanded its international relations, translation became an essential instrument for presenting the country's political ideas, culture, and historical achievements to the global community.

Translation studies in Azerbaijan also include the translation of Heydar Aliyev's speeches and political heritage. In this regard, the textbook "Translation of National Leader Heydar Aliyev's Heritage" prepared by scholars of Azerbaijan University plays an important role in developing translation skills among students and researchers [3, s.12].

In conclusion, Heydar Aliyev's language policy played a crucial role in strengthening the Azerbaijani language and promoting translation activities in the country. His initiatives created favorable conditions for the development of linguistics, translation studies, and cultural exchange.

The translation and dissemination of his political heritage continue to contribute to the international recognition of Azerbaijan's cultural and intellectual achievements. Therefore, the language policy initiated by Heydar Aliyev can be considered an important component of the Azerbaijani model of sustainable development.

References:

1. Aliyeva, S. Translation of National Leader Heydar Aliyev's Heritage. Baku: Azerbaijan University Press, 2022.
2. Babayev, A. Language policy and national identity in Azerbaijan. Baku: Linguistics Studies, 2019.
3. Mammadova, S. Translation studies and political discourse in Azerbaijan. Baku: Azerbaijan University Press, 2021.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ BEYNƏLXALQ KOMMUNİKASIYA

**Yusifova Leyli Rəşid qızı, B22-460, Tərcümə, yusifovaleyli8@gmail.com, Tərcümə
dos., i.f.d. Yusifova Kəmalə Xəlil qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı**

Azərbaycan son illərdə sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində mühüm nailiyyətlər əldə etmişdir. Bu nailiyyətlərin əsasını strateji planlaşdırma, qeyri-neft sektorunun inkişafı, regionların sosial rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi və insan kapitalına yönəlik dövlət proqramları təşkil edir [2, s. 40].

Azərbaycanın görkəmli dövlət xadimi olan Heydər Əliyev təkcə ölkənin daxili siyasi vəziyyətinin sabitləşməsində deyil, həm də beynəlxalq imicinin formalaşmasında əsas rol oynamışdır. Onun liderliyi Azərbaycana qlobal səhnədə güclü mövqe tutmağa, müxtəlif ölkələr və beynəlxalq

təşkilatlarla əlaqələri gücləndirməyə və effektiv siyasi və diplomatik ünsiyyət sistemi yaratmağa imkan vermişdir. Onun siyasəti kontekstində beynəlxalq ünsiyyət iqtisadi, mədəni və diplomatik sahələri əhatə edir, davamlı inkişafı və ölkənin sərhədlərindən kənarda görünməsinə təmin edirdi.

Əliyev yaxşı strukturlaşdırılmış kommunikasiya strategiyasının Azərbaycanın qlobal birliyə uğurlu integrasiyası üçün vacib olduğunu qəbul edirdi. Ölkə daxilində o, dövlət qurumlarını gücləndirdi, sabitliyi təmin etdi və vahid dövlət mövqeyini inkişaf etdirdi ki, bu da ona ölkənin maraqlarını beynəlxalq səviyyədə effektiv şəkildə təmsil etməyə imkan verdi. Əliyevin xarici siyasəti dialoq və əməkdaşlıq prinsipləri üzərində qurulmuşdu ki, bu da qonşu ölkələrlə, eləcə də aparıcı qlobal güclərlə uzunmüddətli münasibətlərin qurulmasına töhfə vermişdir.

Əliyevin siyasi nitqi aydınlığı, ardıcılığı və inandırıcılığı ilə fərqlənirdi. O, Azərbaycanın müstəqilliyini, strateji əhəmiyyətini və davamlı inkişafa sadıqlığını vurğulamaq üçün ictimai bəyanatlar, diplomatik müraciətlər və beynəlxalq müqavilələr hazırlamaqda bacarıqlı idi. Bu, beynəlxalq ictimaiyyətdə etimadın artmasına və iqtisadi və mədəni əməkdaşlıq imkanlarının genişlənməsinə səbəb oldu.

Əliyevin əsas kommunikasiya strategiyalarından biri ölkənin iqtisadi maraqlarının təşviqi idi. Əhəmiyyətli neft və qaz ehtiyatlarına malik Azərbaycan strateji beynəlxalq layihələr vasitəsilə iqtisadiyyatını gücləndirə və xarici investisiyaları cəlb edə bildi. Bu kontekstdə beynəlxalq tərəfdaşlarla effektiv ünsiyyət çox vacib idi [1].

Heydər Əliyev həmçinin mədəni diplomatiyaya böyük əhəmiyyət verirdi. O, beynəlxalq ünsiyyətin yalnız siyasət və iqtisadiyyatla deyil, həm də ölkənin mədəni təqdimatı ilə bağlı olduğunu başa düşürdü. Onun vəzifədə olduğu müddətdə Azərbaycan mədəniyyətini, tarixini və incəsənətini xaricdə tanıtmak üçün layihələr fəal şəkildə inkişaf etdirildi.

Heydər Əliyev siyasi, iqtisadi və mədəni sahələri birləşdirən hərtərəfli beynəlxalq ünsiyyət sistemi yaratdı. Onun yanaşması Azərbaycana yalnız 1990-cı illərin daxili böhranlarını aradan qaldırmağa deyil, həm də qlobal səhnədə inamla özünü təsdiqləməyə, müsbət imic yaratmağa və gələcək davamlı inkişaf üçün təməl qoymağa imkan verdi. Əliyevin beynəlxalq ünsiyyətdəki irsi bu gün də aktuallığını qoruyub saxlayır və ölkənin qlobal kontekstdə təqdim olunmasına strateji yanaşmanın vacibliyini nümayiş etdirir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Məmmədov A.X. Heydər Əliyevin sabitlik və inkişaf strategiyası. "Xalq qəzeti". Bakı, 2024.
2. Yusifova K.X. Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafın mövcud tendensiyaları Lənkəran Dövlət Universiteti "Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətləri: müasir trendlər və aktual problemlər" mövzusunda respublika elmi-praktik konfrans. B., 2025. s. 43.

POLİTOLOGİYA

V II – BÖLMƏ

SIYASI LİDERLİK VƏ KARİZMA FENOMENİ

Hacıəliyeva Fatimə İsxan qızı. Humanitar və sosial elmlər fakultəsi. Politologiya

Elmi rəhbər- Samir Hümbətov

Azərbaycan Universiteti. Bakı,

Siyasi liderlik cəmiyyətin idarə olunmasında və siyasi proseslərin istiqamətləndirilməsində mühüm rol oynayan əsas amillərdən biridir. Liderlər yalnız qərar qəbul edən şəxslər deyil, eyni zamanda ictimai rəy formalaşdırıcı, insanları müəyyən məqsədlər ətrafında birləşdirən və motivasiya edən fərdlərdir. Bəs siyasi lideri digərlərindən fərqləndirən əsas xüsusiyyət nədir? Bu sualın cavabı əsasən liderin şəxsi keyfiyyətlərində, xüsusilə də onun karizmasında əks olunur. Siyasi liderliyin ən mühüm komponentlərindən biri karizma fenomenidir. Karizma liderin şəxsi cazibəsi, təsir etmə bacarığı və kütlələri arxasınca aparmaq qabiliyyəti ilə xarakterizə olunur. Bu anlayış ilk dəfə alman sosioloqu Max Weber tərəfindən elmi şəkildə izah edilmişdir. O, karizmatik liderliyi qeyri-adi şəxsi keyfiyyətlərə malik olan və cəmiyyət tərəfindən xüsusi qəbul edilən lider tipi kimi xarakterizə etmişdir. Weberə görə, belə liderlər insanların inam və etimadını qazanaraq onların davranışlarına güclü təsir göstərirlər. Karizmatik liderlik xüsusilə siyasi böhran, müharibə və ya sosial dəyişiklik dövrlərində daha çox ön plana çıxır. Belə dövrlərdə cəmiyyət güclü və qərarlı liderlərə ehtiyac duyur. Karizmatik liderlər bu ehtiyacı qarşılayaraq insanların etimadını qazanır və onları müəyyən ideyalar ətrafında səfərbər edə bilirlər. Bununla yanaşı, karizma bəzən populizmə və ya avtoritar idarəetməyə də yol açır, çünki kütlələrin emosional bağlılığı liderin qərarlarının tənqidsiz qəbul olunmasına səbəb ola bilər.

Müasir dövrdə siyasi liderlik yalnız karizma ilə deyil, həm də peşəkarlıq, strateji düşüncə, kommunikasiya bacarıqları və demokratik dəyərlərə sadıqlıq kimi keyfiyyətlərlə qiymətləndirilir. İnformasiya texnologiyalarının inkişafı da liderlərin cəmiyyətlə əlaqə formasını dəyişmişdir. Sosial

media platformaları vasitəsilə liderlər daha geniş auditoriyaya çıxış əldə edir və öz imiclərini formalaşdırırlar.

Nəticə etibarilə, siyasi liderlik və karizma fenomeni bir-biri ilə sıx əlaqəli anlayışlardır. Karizma liderin təsir gücünü artırsa da, uğurlu siyasi liderlik üçün təkcə bu xüsusiyyət kifayət deyil. Effektiv lider həm də məsuliyyətli, ədalətli və strateji baxışa malik olmalıdır. Cəmiyyətin inkişafı isə yalnız güclü liderlərdən deyil, həm də fəal və şüurlu vətəndaşlardan asılıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

<https://www.britannica.com/topic/charisma>

<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1468795X05053491>

ALMAN DİLİ VƏ DAYANIQLI İNKİŞAF

Novruzova Fatimə Əli qızı, 110C, İngilis və Alman dilləri, fatosh006@icloud.com, Hüquq

Elmi rəhbər: b/m. N.İ.Hüseynova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Hər bir dilə mən hörmət və ehtiramımı bildirirəm.

Amma öz dilimizlə, Azərbaycan dili ilə hər birimiz

mən hesab edirəm ki, fəxr etməliyik. [1. s, 51]

Hər insanın həyatında gözlənilməz anlar olur ki, həmin anlar onun gələcək yolunu tamamilə dəyişə bilər. Mənim üçün bu dönüş nöqtəsi universitetə qəbul xəbərini aldığım gün oldu. O günə qədər gələcəyimlə bağlı müəyyən planlarım vardı, amma heç ağılıma gəlməzdi ki, taleyim məni alman dili ixtisasına aparacaq. Açıq desəm, bu ixtisasa qəbul olacağımı nə gözləyirdim, nə də ağılımda var idi. Lakin məhz həmin gündən etibarən həyatımda yeni bir səhifə açıldı – alman dili ilə ilk tanışlığım başladı.

İlk vaxtlar bu seçim mənə bir qədər qəribə və çətin görünürdü. Çünki alman dili mənə tamamilə yad idi. Bu dil ilə heç maraqlanmamışdım. Onun səslənişi, söz quruluşu və qaydaları mənə mürəkkəb təsir bağışlayırdı. Universitetə ilk günlərimdə müəllimlərin danışdıqları sözləri anlamaqda çətinlik çəkirdim. Hətta bəzən düşünürdüm ki, bu dili çox çətinliklə öyrənəcəm. Amma zaman keçdikcə başa düşdüm ki, hər bir yeni başlanğıc çətin olur və məsələ səbirli olmaqdır.

Alman dili ilə ilk tanışlığım getdikcə maraqlı bir macərəyə çevrildi. İlk öyrəndiyim sözlər, sadə cümlələr mənə böyük sevinc gətirirdi. Hər yeni mövzu ilə dilin məntiqini daha yaxşı anlamağa başladım. Ən çox sevdiyimdə qrammatik qaydalar idi. Əvvəllər bir qədər çətin görünürdü, amma sonralar artıq rahat bir şəkildə anlamağa bilirdim. Xüsusilə sözlərin dəqiqliyi və cümlə quruluşundakı sistemlilik mənim diqqətimi çəkirdi. Bu dilin özünəməxsus nizamı və qaydaları məni özünə daha çox bağlamışdı.

Əlbəttə ki, bu yolda müəllimlərimin rolu da çox böyükdür. Onlar mənə sözün əsl mənasında bu dili sevdirmişdilər. Onlar yalnız dil öyrətmirdilər, eyni zamanda bizə motivasiya verir, inam aşılayırdılar. Onların dəstəyi sayəsində mən alman dilinə qarşı olan qorxumu, tərəddütümü aradan qaldırdım. Hər keçən gün özümə daha çox inanırdım və bu dili öyrənə biləcəymi dərk edirdim. [2. s, 56]

Zaman keçdikcə alman dili mənim üçün sadəcə bir ixtisas deyil, həm də maraqlı bir dünyaya açılan qapı oldu. Bu dil vasitəsilə yeni mədəniyyət, yeni düşüncə tərzini və yeni imkanlarla tanış oldum. Alman dilini öyrənmək mənə səbirli olmağı, planlı işləməyi və məqsədə doğru addım-addım irəliləməyi öyrətdi. Bu xüsusiyyətlər isə təkcə təhsil həyatımda deyil, gündəlik həyatımda da mənə kömək etdi.

İndi geriye baxanda başa düşürəm ki,bəzən insanın gözləmədiyi yollar onu ən doğru istiqamətə aparır. Əgər o gün mən bu ixtisasa qəbul olmasaydım,bəlkə də alman dili ilə heç vaxt tanış olmazdım. Halbuki indi bu dil həyatımın ayrılmaz bir hissəsinə çevrilib. Mən artıq gələcəkdə bu dili başqalarına öyrətmək,biliklərimi paylaşmaq və yeni nəsillərə faydalı olmaq istəyirəm. [3. s, 75]

Nəticə olaraq deyə bilərəm ki,bu dil ilə ilk tanışlığım gözlənilməz olsa da,həyatımda mühüm rol oynadı. Bu tanışlıq mənə yeni biliklər,yeni bacarıqlar və yeni perspektivlər qazandırdı. Hər çətinlik özündə bir fürsət gizlədir və əsas məsələ onu görə bilməkdir.Mən də bu fürsəti gördüm və bu yolda irəliləməyə davam edirəm.

Ədəbiyyat siyahısı:

- 1.Heydər Əliyev 100. Sitatlar və kəlamlar. Bakı, 2023.
2. Deutsche Welle. Sprache und berufliche Entwicklung. Bonn, 2020.
3. Goethe-Institut. Deutsch lernen für Zukunft und Karriere. München, 2019.

DAYANIQLI İNKİŞAFDA ALMAN DİLİNİN ROLU

Həşimova Arzu Allahverdi qızı, 110C, İngilis və alman dilləri fakültəsi,

hsimovaarzu994@gmail.com, Hüquq

Elmi rəhbər: b/m. N.İ. Hüseynova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir dövrdə xarici dil bilmək artıq bir seçim yox, demək olar ki, zərurətə çevrilib. Xüsusilə də texnologiyanın inkişaf etdiyi, insanların bir-biri ilə daha rahat əlaqə qurduğu bugünkü zamanda dil bilmək insanın qarşısında yeni qapılar açır. Mən də bu baxımdan alman dilini öyrənməyə başlamışam və düşünürəm ki, bu qərarım gələcəyimdə mühüm rol oynayacaq.

Açıqı, əvvəllər alman dili mənə bir az çətin və soyuq dil kimi görünürdü. Amma öyrənməyə başladıqca başa düşdüm ki, bu dil sadəcə çətin deyil, həm də maraqlı və məntiqli bir dildir. İndi artıq yavaş-yavaş sözlər öyrəndikcə və cümlələr qurduqca bu dilə qarşı marağım daha da artır. Düşünürəm ki, insan bir dili öyrəndikcə ona daha çox bağlanır və bu da öyrənmə prosesini daha asan edir.

Alman dilini öyrənməyimin əsas səbəblərindən biri gələcək planlarımla bağlıdır. Bu gün bir çox gənclər kimi mən də gələcəkdə xaricdə təhsil almaq və ya işləmək haqqında düşünürəm. Almaniyaya isə həm təhsil səviyyəsinə, həm də iqtisadi gücünə görə çox inkişaf etmiş ölkələrdən biridir. Məsələn, bu gün sosial şəbəkələrdə tez-tez görürük ki, bir çox tələbələr Almaniya oxumağa gedir və orada yaxşı imkanlar əldə edirlər. Bu da məni motivasiya edir ki, mən də öz üzərimdə işləyim və bu imkanlardan yararlanım.

Bundan əlavə, alman dili təkcə Almaniya yox, Avropanın bir çox ölkəsində istifadə olunur. Bu da o deməkdir ki, bu dili bilən insanın seçim imkanları daha geniş olur. Məsələn, gələcədə iş tapmaq məsələsində dil bilmək çox böyük üstünlük yaradır. Bugünkü iş elanlarına baxsaq, demək olar ki, əksəriyyətində xarici dil bilmək əsas şərtlərdən biri kimi göstərilir. Xüsusilə də alman dili bilən mütəxəssislərə ehtiyacın artması bunu daha da vacib edir. [1, s.23]

Eyni zamanda, alman dili elm və texnologiya sahəsində də çox önəmlidir. Almaniya avtomobil sənayesi, mühəndislik və digər texniki sahələrdə dünyada qabaqcıl ölkələrdən biridir. Məsələn, bu gün istifadə etdiyimiz bir çox texnologiyanın arxasında alman mühəndislərinin əməyi var. Bu baxımdan, alman dilini bilmək mənə gələcəkdə bu sahələrdə daha dərinlən məlumat əldə etməyə kömək edə bilər.

Digər tərəfdən, mənə dil öyrənmək sadəcə karyera üçün deyil, həm də insanın şəxsi inkişafı üçün vacibdir. Hər bir dil yeni bir mədəniyyət deməkdir. alman dilini öyrəndikcə mən yalnız sözləri

yox, həm də Almaniyanın tarixi, mədəniyyəti və insanların həyat tərzı haqqında məlumat əldə edirəm. Bu isə mənim dünyagörüşümü genişləndirir və fərqli düşünməyi öyrədir.

Bir maraqlı məqam da odur ki, bu gün internet sayəsində dil öyrənmək daha asanlaşıb. Məsələn, müxtəlif tətbiqlər, videolar və sosial şəbəkələr vasitəsilə alman dilini öyrənmək mümkündür. Mən də bəzən bu vasitələrdən istifadə edirəm və bu, öyrənmə prosesini daha maraqlı edir. Xüsusilə videolar vasitəsilə həm dili, həm də düzgün tələffüzü öyrənmək daha rahat olur. [2, s.35]

Sonda demək istəyirəm ki, alman dili mənim gələcəyimdə mühüm rol oynayacaq dillərdən biridir. Bu dil mənə həm təhsil, həm iş, həm də şəxsi inkişaf baxımından böyük imkanlar yarada bilər. Mən hələ bu yolun başlanğıcındayam, amma düşünürəm ki, davamlı çalışsam, gələcəkdə bu dilin faydasını mütləq görəcəyəm. Buna görə də alman dilini öyrənməyə ciddi yanaşıram və bu istiqamətdə öz üzərimdə işləməyə davam edirəm.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Həsənov, A. Alman dilinin əsasları. Bakı: Elm, 2020.
2. Müller, J. Deutsch als Fremdsprache. Berlin: Cornelsen, 2018.

KİBER HÜCUMLARIN AŞKARLANMASINDA MAŞIN ÖYRƏNMƏSİ ALQORİTMLƏRİNİN EFEKTİVLİYİ VƏ HÜQUQİ TƏNZİMLƏMƏ

Abbaszadə Təbriz Elçin oğlu

Milli Qəhrəman Mübariz İbrahimov adına Biləsuvar Təhsil Kompleksi, IX sinif, Email

ünvanı: tebrizabbas10@gmail.com, Hüquq bölməsi

Elmi rəhbəri: Nigar Aliyeva – İngilis və fransız dilləri fakültəsi,

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Maşın öyrənməsi süni intellektin bir alt sahəsi olub, verilənlərdən nümunələr çıxararaq modellərin təkmilləşdirilməsini təmin edir. Kibertəhlükəsizlik kompüterdəki məlumatları rəqəmsal şəkildə qorumaq üçün xüsusi texnoloji bir sığardır. Bu ikisini bir yerə gətirərək kibertəhlükəsizlik istiqamətinə böyük bir töhfə vermiş olur.

Müxtəlif elmi araşdırmaların nəticəsi olaraq deyə bilərik ki cari zamanda hər 24 saat ərzində 560000-dən çox kiber-təhdid meydana çıxır. Bu gün dünyada inkişaf etmiş kiber müdafiə proqramları hər bir istifadəçinin maraqlarını qoruyur. Fərdi səviyyədə bir kiber müdafiə hücumu şəxsi məlumatların oğurlanmasına, vəsaitlərin və ya ailə fotoşəkilləri kimi dəyərli məlumatların itkisinə, hüquqların pozulmasına və böyük miqyasda isə dövlət və hərbi sirrlərin yayılmasına qədər neqativ nəticələrə səbəb ola bilər.

Kiber hücumların aşkar edilməsi üçün ənənəvi üsullar (İmza əsaslı antiviruslar) sadəcə əvvəlcədən ona məlum olan kiber hücumların qarşısını almaqla kifayətlənir. Lakin maşın öyrənməsi alqoritmləri əvvəlcədən məlum olmayan, bir sözlə desək, tanınmayan hücumları aşkar edə bilər. Maşın Öyrənməsi alqoritmlərinin bir üstün cəhəti də ondadır ki, o yalnız zərərli faylları yox, şübhəli davranışları asanlıqla aşkar etmə bacarığına malikdir. Kibertəhlükəsizlikdə hər saniyə minlərlə log, milyonlarla paket yaradılır və bir insan bunların hamısını analiz edə bilməz, lakin maşın öyrənməsi alqoritmləri vasitəsilə bunlar qısa zaman ərzində analiz edilir, doğrulanır.

Süni intellekt və onun bir hissəsi olan maşın öyrənməsi kompüterlərin insan kimi düşünməsi, öyrənməsi və qərar verməsi üçün istifadə olunan müasir texnologiyalardır. Maşın öyrənməsi üç əsas növə bölünür: nəzarətli öyrənmə, nəzarətsiz öyrənmə və dərin öyrənmə. Nəzarətli öyrənmə etikətlənmiş məlumatlar üzərində işləyir və modelin düzgün nəticə çıxarmasına kömək edir. Nəzarətsiz öyrənmə isə məlumatlarda gizli əlaqələri və nümunələri tapır. Dərin öyrənmə isə neyron şəbəkələrindən istifadə edərək daha çətin və mürəkkəb problemləri həll edir. [1]

Kibertəhlükəsizlik sahəsində süni intellekt çox vacib rol oynayır. O, şəbəkə trafikini və sistem məlumatlarını analiz edərək təhlükələri və şübhəli davranışları aşkar edir. Məsələn, anomaliyaları taparaq DDoS kimi kiberhücumların qarşısını almağa kömək edir. Bundan əlavə, süni intellekt bəzi prosesləri avtomatik şəkildə yerinə yetirir, məsələn zərərli IP ünvanları bloklaya və ya sistemi qorumaq üçün tədbirlər görə bilər. [2]

Süni intellektin üstünlüklərindən biri də odur ki, o, böyük həcmdə məlumatları çox sürətli şəkildə analiz edə bilər. Bu da təhlükələrin daha tez aşkar olunmasına şərait yaradır. Eyni zamanda, əvvəlki məlumatlardan öyrənərək səhv siqnalların sayını azaldır və mütəxəssislərin işini asanlaşdırır. Həmçinin, gələcəkdə baş verə biləcək hücumları proqnozlaşdıraraq qabaqcadan tədbir görməyə imkan verir. [3]

Nəticədə, süni intellekt və maşın öyrənməsi kibertəhlükəsizlik sahəsində mühüm və əvəzolunmaz rol oynayır. Ənənəvi üsullar yalnız məlum təhdidlərlə mübarizə aparmaqla məhdudlaşdığı halda, maşın öyrənməsi həm yeni, həm də tanınmayan hücumları aşkar etmə qabiliyyəti ilə fərqlənir. Eyni zamanda, əvvəlki məlumatlardan öyrənərək səhvləri minimuma endirməsi və gələcək hücumları proqnozlaşdırması kibertəhlükəsizliyin daha effektiv və dayanıqlı qurulmasına şərait yaradır. Azərbaycan Respublikasında kibertəhlükəsizliyin təmin olunması dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri olaraq qəbul olunur. Əsas hüquqi sənədlər arasında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiya mühafizəsi haqqında” Qanun (1998), “Elektron imza və elektron sənəd haqqında” Qanun (2004), “Kibertəhlükəsizlik haqqında” Qanun layihəsi (hazırlıq mərhələsində və ictimai müzakirələrdə), Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası (2007) və “2022–2025-ci illər üzrə Rəqəmsal Transformasiya Strategiyası” xüsusi rol oynayır. Bu sənədlər ölkədə kibermühitin qorunması, informasiya sistemlərinin müdafiəsi və kritik infrastrukturun təhlükəsizliyi sahəsində hüquqi əsaslar yaradır.

Ədəbiyyat:

- 1) Haqverdiyeva, S., Həsənov, C., Kazımova, E., Həsənova, N., & Quliyev, A. (2025). Kibertəhlükəsizlikdə süni intellekt və maşın öyrənməsi. Scientific Work (Elmi İş), 19(3), 146–153. <https://doi.org/10.36719/2663-4619/112/146-153>
- 2) Code Labs Academy. (2024, October 29). Is machine learning still in demand? <https://codelabsacademy.com/az/blog/is-machine-learning-still-in-demand/>
- 3) Xüsusi Rabitə və İnformasiya Təhlükəsizliyi Dövlət Xidməti. (2023). Kibertəhlükəsizlik üzrə dövlət siyasətinin prioritetləri. <https://cert.az>

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ УКРЕПЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВА В ПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА

Автор: Рзаева Айсен Телмановна

В23-338, факультет филология,

aysenrzayeva971@gmail.com, секция: политология

Научный руководитель: Доц., д.ф.п.н. Надир Гулиев Новруз оглы

Азербайджанский Университет Языков, Баку

В политической стратегии Гейдара Алиева особое место занимало институциональное укрепление государства, направленное на создание устойчивой и эффективно функционирующей системы управления. После обретения независимости Азербайджан столкнулся с серьезными политическими и социально-экономическими трудностями, что требовало формирования прочных государственных институтов.

Важнейшим шагом в этом направлении стало принятие Конституции, заложившей правовую основу государственного строительства и определившей принципы демократического, правового и светского государства. На этой базе начался процесс формирования новых органов государственной власти. В 1995 году был сформирован демократический парламент — Милли Меджлис, ставший ключевым законодательным институтом страны. Особое значение Конституции подчеркивается в трудах исследователей, где отмечается её роль в укреплении государственного строительства и институциональной системы [2, стр. 90].

Особое внимание было уделено судебной-правовой реформе как одному из главных направлений институционального развития. Были созданы Конституционный суд, апелляционные инстанции и современная трёхступенчатая судебная система, обеспечивающая независимость судов и защиту прав граждан. Принятие закона «О судах и судьях» способствовало формированию профессионального и независимого судейского корпуса.

В рамках институциональных преобразований были реформированы правоохранительные органы, включая прокуратуру и полицию, деятельность которых была приведена в соответствие с демократическими принципами. Важным шагом стало создание института омбудсмена, обеспечивающего защиту прав и свобод человека.

Значительное внимание уделялось развитию исполнительной власти и системы юстиции. Министерство юстиции превратилось в один из ключевых органов реализации государственной правовой политики. Также были созданы органы местного самоуправления — муниципалитеты, что способствовало развитию демократических механизмов на местах.

Первая Конституция независимой Азербайджанской Республики, подготовленная под непосредственным руководством общенационального лидера Г.Алиева, играет исключительную роль в успешной реализации процесса государственного строительства, основанного на национальном менталитете и традициях. Первая Конституция независимой Азербайджанской Республики, подготовленная под непосредственным руководством общенационального лидера Г.Алиева, исходя из национального менталитета и традиций играет исключительную роль в успешной реализации процесса государственного строительства. В соответствии с положениями осуществляется по следующим направлениям, состоящим из 7 статей:

1. Непокколебимая приверженность принципам государственного суверенитета, национальной государственности и территориальной целостности;
2. Защита прав человека, прав и свобод всех национальных меньшинств, проживающих в Азербайджанской Республике, оказание государственной помощи и заботы о развитии их языка и культуры;
3. Последовательная реализация политического курса в соответствии с требованиями Конституции Азербайджана, международных соглашений и договоров в области защиты национальных меньшинств;
4. Создание национальной законодательной базы в соответствии с международными стандартами;
5. Сохранение этнического разнообразия, являющегося уникальным историческим богатством Азербайджана, возрождение образцовых правил сосуществования, исторических традиций дружбы и добрососедства и превращение их в приоритетные жизненные принципы азербайджанского общества;
6. Дальнейшее укрепление идейно-правовой, морально-укрепление психологической базы для полного утверждения в обществе идей азербайджанства и патриотизма;
7. Обеспечение равных прав для всех граждан независимо от национально-религиозной принадлежности, не допущение дискриминации, национально-расовой дискриминации, религиозной нетерпимости.

Таким образом, благодаря последовательной политике Гейдара Алиева была сформирована целостная система государственных институтов, обеспечивающая стабильность, законность и эффективное управление. Эти институты не только укрепили независимость Азербайджана, но и продолжают успешно функционировать в настоящее время.

Параллельно с институциональным развитием важное место занимала идеология азербайджанства. **Общенациональный лидер Гейдар Алиев подчёркивал**, что культура является одной из важнейших характеристик народа, определяющей его место в истории: **«Народ узнают и считают по нескольким характеристикам. Величайшей из этих характеристик является культура»** [2, стр. 84].

Он также отмечал значение культуры и литературы как фактора сохранения национальной идентичности и исторической целостности народа: «В нашей многовековой истории одним из факторов, который даёт жизнь нашему народу... является наша культура, литература, то есть наши писатели» [1, стр. 74].

Таким образом, идея азербайджанства, основанная на синтезе национально-духовных и общечеловеческих ценностей, стала важной концептуальной основой государственной политики. В инаугурационной речи общенационального лидера Гейдар Алиев подчёркивал свою приверженность Конституции, правам человека и национальным традициям, рассматривая их как основу развития независимого государства [2, стр. 87].

Список литературы:

1. Мамедов Фикрет, «Гейдар Алиев – основоположник современной судебно-правовой системы», 2023
2. Ибрагимов Али, «Гейдар Алиев и Концептуальные аспекты идеологии Азербайджанства.», 2024
3. <https://justice.gov.az/az/news/geidar-aliev-osnovatel-sovremennoi-sudebno-pravovoi-sistemy-edliyye-naziri-fikret-mammedovun-rus-dilinde-meqalesi>

CƏMİYYƏTDƏ BƏRABƏRHÜQUQLULUĞUN FORMALAŞMASINDA TƏHSİLİN ROLU

Ummulbənin Şamilova

6bsinfi, 2 Nömrəli Texniki-Humanitar Elmlər Liseyi عزیزova.f.05@gmail.com Bölmə:Hüquq

Elmi rəhbər: Firuzə Əzizova İbrahim

Bərabərhüquqluluq yalnız qanunların hamıya eyni cür tətbiqi deyil, eyni zamanda cəmiyyətin hər bir üzvünün öz potensialını reallaşdırması üçün bərabər imkanların yaradılmasını təmin edən mühüm sosial dəyərdir. Sosial integrasiyanın əsas elementlərindən biri də məhz bərabərhüquqluluğun təmin olunması, sosial müdafiə və təhsil hüququnun qorunmasıdır.

Təhsil insanın bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirdiyi, şəxsiyyət kimi formalaşdığı əsas prosesdir və gələcəyimizi müəyyən edən ən vacib amillərdən biridir. Buna görə də təhsilin hər yerdə – istər şəhərdə, istərsə də kənd yerlərində – əlçatan olması böyük əhəmiyyət daşıyır.

Lakin bərabərhüquqluluğun təmin olunmasına mane olan əsas amillərdən biri cəmiyyətdə mövcud olan stereotiplər və mentalitetdir. “Qız uşağıdır, oxuyub nə edəcək?” və ya “tez ərə getsin” kimi fikirlər xüsusilə bəzi regionlarda qızların təhsildən uzaqlaşdırılmasına səbəb olur. Bu isə həm ailənin, həm də bütövlükdə cəmiyyətin intellektual potensialını azaldır. Halbuki hər bir insanın təhsil almaq hüququ var.

Bakı, Gəncə və Sumqayıt kimi böyük şəhərlərdə məktəbi bitirən qızların sayı oğlanlarla rəqabət aparır və bəzən onları üstələyir. Bu şəhərlərdə valideynlərin qız övladlarının ali təhsil almasına marağı daha yüksəkdir.

Son illərin statistikasısı göstərir ki, rayonlarda da məktəbi bitirən və universitetə sənəd verən qızların sayında ciddi artım var. Ali məktəblərə qəbul imtahanlarında iştirak edən qızların sayı bir çox regionlarda oğlanların sayına yaxınlaşır, hətta humanitar sahələrdə onları üstələyir.

Dövlət Statistika Komitəsi və Elm və Təhsil Nazirliyinin 2024–2025-ci illərə aid hesabatlarına əsasən, Naxçıvan Muxtar Respublikası (Naxçıvan şəhəri, Şahbuz, Ordubad və Culfa rayonları) məzunların ali məktəblərə qəbul faizinə görə ölkədə liderdir. Qubadlı rayonu da yüksək nəticə (58%) göstərən rayonlar sırasındadır. Sabirabad rayonu isə məzunların ali məktəblərə qəbulu baxımından ən aşağı göstəricilərdən birinə (22%) malikdir.[1]

Azərbaycanda şəhər və rayonlar arasında təhsil müəssisələrinin sayı və keyfiyyəti əhali sıxlığına və infrastruktur imkanlarına görə fərqlənir. 2024/2025-ci tədris ilinin əvvəlinə olan statistikaya əsasən, ölkədə ümumilikdə 4324 dövlət ümumi təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərir.

Maraqlıdır ki, məktəblərin sayı Bakıda çox olsa da, qəbul faizinə görə bəzi rayonlar liderlik edir. 2024-cü ildə ən yüksək qəbul faizi Şahbuz (58,95%) və Qubadlı (57,70%) rayonlarında qeydə alınmışdır. Bakı (50,4%) və Sumqayıtda (50,2%) bu göstərici nisbətən aşağıdır.[2]

Şəhər məktəbləri ixtisaslı kadr təminatı və müasir mühit baxımından rayonları qabaqlayır. Kənd yerlərində pedaqoji kadr çatışmazlığını aradan qaldırmaq üçün dövlət tərəfindən müəllimlərə əlavə həvəsləndirici ödənişlər və güzəştlər (yol xərci, birdəfəlik yardım) tətbiq olunur.[3]

Azərbaycan tarixən bərabərhüquqluluğun tətbiq olunmasında qabaqcıl mövqe tutmuşdur. Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Şərqdə qadınlara seçib-seçilmək hüququ verən ilk ölkələrdən biri olmuşdur. Bu isə bərabərhüquqluluq ənənələrinin köklü olduğunu göstərir. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, cəmiyyətdə bərabərhüquqluluğun təmin olunmasında təhsil ən mühüm amillərdən biridir. Keyfiyyətli təhsil insanlara bərabər inkişaf imkanları yaradır və cəmiyyətdə ədaləti, sosial rifahı artırır.

Ədəbiyyat:

1. Azerbaijan State Statistical Committee – Education section
<https://www.stat.gov.az/source/education/?lang=en&utm>
2. Education, Science and Culture in Azerbaijan 2025” (statistik illik kitab)
<https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=6405&lang=en&utm>
3. “Education, Science and Culture in Azerbaijan 2024” (statistik illik kitab)
<https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=6025&lang=en&utm>

QADINLAR TERRORİZMDƏ FƏAL İŞTİRAKÇIDIR, YOXSA QURBAN?

Ahu Quliyeva

6B sinfi, 2 Nömrəli Texniki Humanitar Lisey ezizova.f.05@gmail.com Bölmə: Hüquq

Elmi rəhbər: Firuzə Əzizova İbrahim

Bu gün müzakirə etdiyimiz məsələ qlobal səviyyədə böyük əhəmiyyət daşıyır: qadınların terrorizmdə rolu necə qiymətləndirilməlidir – onlar fəal iştirakçıdırlarmı, yoxsa qurban?

Brigitte Nacos tərəfindən qeyd olunduğu kimi, bəzi tədqiqatlarda terrorizm daha çox kişi hormonları, xüsusilə testosteronla əlaqələndirilir. Bu yanaşma terrorizmi əsasən “kişi fenomeni” kimi təqdim edir və qadınların rolunu kölgədə qoyur. Lakin realıq bu qədər sadə deyil.[1]

Nacosun vurğuladığı digər mühüm məqam ondan ibarətdir ki, qadın terrorçular mediada çox vaxt kişi terrorçulardan fərqli şəkildə təqdim olunur. Onlar tez-tez zahiri görünüşləri, emosional vəziyyətləri və ya “qadınlıq” xüsusiyyətləri üzərindən çərçivələnir. Bu isə onların siyasi və ideoloji motivasiyalarını arxa plana keçirir.[2]

Judith Butler isə bildirir ki, feminizm müəyyən cinsiyyət ifadələrini idealizə etməkdən çəkinməlidir. Çünki qadınların “təbii olaraq sülhsevər” kimi təqdim edilməsi onların zorakılıqda iştirakını istisna kimi göstərir və bu, reallığın düzgün anlaşılmasına mane olur. Belə yanaşmalar qadınların cəmiyyət daxilində tam hüquqlu siyasi subyekt kimi tanınmasını da məhdudlaşdırır bilər.[3]

Burada əsas anlayışlardan biri agentlikdir. Lakin ənənəvi agentlik anlayışı tarixən daha çox maskulin (kişi yönümlü) kontekstlərlə əlaqələndirilmişdir. Bu səbəbdən feminist yanaşma agentliyin yenidən nəzəri şəkildə izah edilməsini tələb edir ki, qadınların qərarvermə və fəaliyyət imkanları düzgün qiymətləndirilə bilsin.

Nəticə etibarilə, qadınların terrorizmdə rolu ikili – “yalnız qurban” və ya “yalnız iştirakçı” – kateqoriyalara sığmır. Bu rol daha mürəkkəbdir və social və iqtisadi təzyiqlər, münafiqə və qeyri-sabitlik mühiti, ideoloji təsirlər və radikallaşma prosesləri, fərdi seçim və motivasiyalar kimi amillərin təsiri ilə formalaşır:

Bəzi hallarda qadınlar zorakılığa məruz qalaraq və ya manipulyasiya edilərək terror fəaliyyətinə cəlb olunurlar. Bu zaman onlar qurban kimi çıxış edirlər. Digər hallarda isə qadınlar müəyyən ideologiyaları şüurlu şəkildə qəbul edərək aktiv iştirakçıya çevrilirlər.

Bu baxımdan, qadınların terrorizmdəki rolunu yalnız emosional və stereotipik yanaşmalarla deyil, obyektiv və çoxşaxəli analiz əsasında qiymətləndirmək vacibdir. Onların zorakılıqda iştirakı “qadınlıq” anlayışına zidd bir hal kimi deyil, sosial və siyasi proseslərin nəticəsi kimi başa düşülməlidir.

Eyni zamanda, media və cəmiyyət tərəfindən formalaşdırılan stereotiplərin aradan qaldırılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Qadınların yalnız ənənəvi rollar və zahiri xüsusiyyətlər əsasında təqdim olunması onların real agentliyini və qərarvermə gücünü kölgədə qoyur.

Nəticə olaraq, qadınların terrorizmdəki rolunu anlamaq üçün onları nə tam günahsız qurban, nə də yalnız təhlükəli iştirakçı kimi görmək kifayətdir. Bu fenomen sosial, siyasi və ideoloji kontekst daxilində, kompleks şəkildə təhlil edilməlidir. Yalnız bu halda daha ədalətli və effektiv yanaşma formalaşdırmaq mümkündür.

Ədəbiyyat:

1. Nacos, B. L. (2005). The portrayal of female terrorists in the media: Similar framing patterns in the news coverage of women in politics and terrorism. *Studies in Conflict & Terrorism*, 28(5), 435–451.
2. Nacos, B. L. (2006). Feminist perspectives on terrorism. In J. N. Victoroff (Ed.), *Terrorism and the psychology of violence*.
3. Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge.

QANUN POZUNTULARININ QARŞISININ ALINMASINDA TƏHSİLİN ROLU

Hüseyn Abbash Elman, 10-3

husyn670@gmail.com , Mübariz İbrahimov adına Biləsuvar Təhsil Kompleksi,

Elmi rəhbər: Şəfiqə Muradova,

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Müasir hüquqi dövlət quruculuğu yolunda qanun pozuntuları ilə mübarizəni yalnız cəzalandırma mexanizmləri üzərində qurmaq kifayət deyil. Hesab edirəm ki, burada ən güclü və fundamental silahımız məhz preventiv, yəni önləyici metodlar olmalıdır. Bu metodların başında isə şübhəsiz ki, təhsil dayanır. Təhsil fərdə sadəcə kitabdakı bilikləri ötürmür. O, insanın dövlətin hüquq sisteminə uyğunlaşmasını və sağlam bir hüquqi şüura sahib olmasını təmin edən əsas vasitədir. Azərbaycan Respublikasının "Təhsil haqqında" Qanununda da qeyd edildiyi kimi, bu sahə dövlət siyasətinin prioritet istiqamətidir [1]. Mənim tədqiqatımın da əsas hədəfi, təhsilin cəmiyyətdə qanunçuluğu qorumaq gücünü həm hüquqi, həm də sosial tərəfdən analiz etməkdir.

Təhsilin məzmunu dövlətin müəyyən etdiyi vahid standartlarla formalaşır və bu proses şagirdlərin erkən yaşdan hüquqi çərçivələri dərk etməsinə birbaşa xidmət edir. Əslində, hüquqi maarifləndirmə dediyimiz şey şagirdlərdə "müsbət hüquqi davranış" vərdişini yaradır. Bu o deməkdir ki, gənc fərd təkcə öz hüquqlarını tələb etməyi deyil, başqalarının haqqına hörmət bəsləməyi də

öyrənir. Bir fərd qanunsuzluq etdikdə qarşılaşacağı inzibati və ya cinayət məsuliyyətini hələ məktəb mühitində anlayanda, onun gələcəkdə qanunazidd yollara sapma ehtimalı xeyli azalmış olur [2]. Burada təhsil sistemi sanki bir intellektual süzgəc rolunu oynayır, yəni dövlətin ağır cəza mexanizmlərinə ehtiyac qalmadan, insanlarda qanuna itaət mədəniyyəti kök salır.

Digər vacib məqam isə təhsil sisteminin öz daxilindəki dürüstlükdür. Məsələn, korrupsiya və vəzifədən suiistifadə kimi hallara qarşı ən güclü baryerlərdən biri məhz təhsildəki şəffaflıq mexanizmləridir. Üstəlik, təhsilə əlçatanlıq və istedadlı gənclərin haqlı şəkildə dəstəklənməsi cəmiyyətdə ədalət hissini bərpa edir. Şagird öz zəhmətinin obyektiv qiymətləndirildiyini görəndə başa düşür ki, uğur qazanmaq üçün qanunsuz yollar yox, elmi inkişaf lazımdır. Bu inam fərdi gələcəkdə hər cür qeyri-qanuni addımdan uzaq tutan ən vacib mənəvi sərhəddir.

Məktəb mühitini dövlətin kiçik bir modeli kimi təsəvvür edə bilərik. Orada tətbiq olunan nizamnamələr və daxili qaydalar təhsilənlərin davranışlarını hüquqi çərçivəyə salmaq üçün ilk addımdır.

Şagird məktəbdaxili intizama tabe olmaqla əslində böyük cəmiyyətin qanunlarına uyğunlaşma vərdişini qazanmış olur [2]. Xüsusilə müəllim və şagird arasındakı dürüst münasibətlər gəncin gələcəkdə peşə həyatında qanunun aliliyini hər şeydən üstün tutmasına səbəb olur. Beləliklə, məktəblərimiz sadəcə bilik ocağı deyil, həm də əsl vətəndaşlıq məktəbinə çevrilir.

Məsələyə beynəlxalq müstəvidə baxsaq, UNESCO-nun prinsipləri də göstərir ki, təhsilin əsas vəzifələrindən biri "Qlobal Vətəndaşlıq" şüuru aşılamaqdır [3]. Bu yanaşma sadəcə qanunları əzbərləməkdən ibarət deyil. Söhbət empatiya, dözümlülük və etik mühakimə qabiliyyətindən gedir. Məktəblərdə korrupsiyaya qarşı "sıfır tolerantlıq" mühitinin olması gənclərdə möhkəm bir xarakter formalaşdırır.

Son olaraq demək istəyirəm ki, təhsil sistemi qanun pozuntularının profilaktikasında ən etibarlı təməldir. Mən Milli Qəhrəman Mübariz İbrahimovun adını daşıyan liseyin şagirdi kimi dərk edirəm ki, əsl vətənpərvərlik dövlətin qanununa və etik normalarına sadıq qalmaqdır. Cəmiyyəti cəzalandırmaqdan daha, onu təhsillə maarifləndirib pozuntuların qarşısını əvvəldən almaq ən böyük uğurumuz olar.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

[1] Azərbaycan Respublikasının Qanunu, "Təhsil haqqında" (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 19 iyun 2009-cu il, № 833-IIIQ).

[2] Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə" (5 sentyabr 2009-cu il, № 156).

[3] UNESCO / UNODC Guide, Strengthening the Rule of Law through Education: A Guide for Policymakers (Təhsil vasitəsilə hüququn aliliyinin gücləndirilməsi üzrə rəhbər prinsiplər), Paris/Viana, 2019.

HÜQUQİ DÖVLƏT VƏ DAYANIQLI İNKİŞAF KONTEKSTİNDƏ HAKİMİN DAXİLİ İNAMINA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR

**Ağayeva Əsmər İnqilab qızı, 2335a2, İqtisadiyyat və hüquq fakültəsi, ebaxishli@gmail.com,
Hüquq bölməsi**

**Hüquq elmləri doktoru, Professor Rüstəmzadə Ayxan Xankişli oğlu
Milli Aviasiya Akademiyası, Bakı**

Dayanıqlı inkişaf yalnız iqtisadi artım və sosial rifahla məhdudlaşmır. Bu anlayışın mühüm tərkib hissələrindən biri də hüququn aliliyi, ədalətə çıxış və güclü dövlət institutlarının formalaşdırılmasıdır. BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədi 16-da sülh, ədalət və güclü institutlar dayanıqlı inkişafın əsas şərtlərindən biri kimi təqdim olunur [4]. Azərbaycan dövlətçiliyinin hüquqi

əsaslarının möhkəmləndirilməsi də bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyır. 1995-ci il Konstitusiyasının Heydər Əliyevin sədrliyi ilə hazırlanmış komissiya tərəfindən işlənməsi və müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin konstitusion təminatının yaradılması mövzunun konfransın ümumi istiqaməti ilə əlaqəsini gücləndirir [2; 5].

Hakimin daxili inamı məhkəmə qərarının qəbulunda sadəcə şəxsi təəssürat deyil, sübutların qanuna uyğun qaydada, tam, hərtərəfli və obyektiv araşdırılması əsasında formalaşan hüquqi qənaətdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 127-ci maddəsinə görə hakimlər müstəqildirlər və yalnız Konstitusiyaya və qanunlara tabedirlər [2]. Cinayət-Prosessual Məcəllənin 25.3-cü maddəsində göstərilir ki, hakimlər qərarı məhkəmə iclasında araşdırılmış materiallar, daxili inam və hüquq düşüncəsi əsasında qəbul edirlər. Həmin Məcəllənin 145.2-ci maddəsinə əsasən isə sübutlar qanun və vicdan rəhbər tutulmaqla, hərtərəfli, tam və obyektiv baxılmasına əsasən qiymətləndirilməlidir [1]. İnzibati Prosesual Məcəllənin 68.1-ci maddəsində də qərarın məhkəmədə yaranmış daxili inam əsasında qəbul olunması təsbit edilir [3].

Hakimin daxili inamına təsir edən əsas amillərdən biri prosesual çərçivədir. Sübutun mümkünlüyü, mənsubiyyəti, mötəbərliyi və kifayətliliyi düzgün yoxlanılmadıqda formalaşan nəticə hüquqi baxımdan zəifləyir [1]. İkinci mühüm amil hakimin müstəqilliyi və qərəzsizliyidir. Xarici təsir, ictimai rezonans, media təzyiqi və ya əvvəlcədən formalaşmış münasibət daxili inamın obyektivliyinə mənfi təsir göstərə bilər [2]. Üçüncü amil peşə hazırlığıdır. Hakimin normanı düzgün şərh etməsi, faktla hüquqi nəticə arasında əlaqəni dəqiq qurması və sübutları məcmu şəkildə qiymətləndirməsi səhv nəticə riskini azaldır. Dördüncü amil etik məsuliyyət və vicdandır. Çünki məhkəmə qərarı yalnız hüquqi sənəd deyil, həm də insan hüquq və azadlıqlarına birbaşa təsir göstərən aktdır [1]. Bundan başqa, diqqət, emosional sabitlik, iş yükü və qərarvermə intizamı kimi psixoloji amillər də daxili inamın keyfiyyətinə təsir edir.

Beləliklə, hakimin daxili inamı müstəqil və dayanıqlı məhkəmə hakimiyyətinin əsas elementlərindən biridir. Onun sağlam şəkildə formalaşması qanunvericiliyin aydınlığı, sübut bazasının keyfiyyəti, hakimin qərəzsizliyi, peşəkarlığı, etik mövqeyi və psixoloji dayanıqlığı ilə bağlıdır. Bu şərtlər təmin edildikdə məhkəmə qərarı daha əsaslı və inandırıcı olur, cəmiyyətin ədalət mühakiməsinə etimadı güclənir. Deməli, hakimin daxili inamı məsələsi yalnız prosesual hüququn texniki mövzusu deyil, həm də hüquqi dövlətin və dayanıqlı inkişafın vacib şərtlərindən biridir [3; 4; 5].

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi [Elektron resurs].
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası [Elektron resurs].
3. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi [Elektron resurs].
4. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı. Dayanıqlı İnkişaf Məqsədi 16: Sülh, ədalət və güclü institutlar [Elektron resurs].
5. Məhkəmə-Hüquq Şurası Haqqında [Elektron resurs].

UŞAQLARIN HÜQUQ VƏ VƏZİFƏLƏRİNİ BİLMƏSİNİN ƏSASLARI

Nuray İsgəndərova Məftun qızı 8A sinfi
Elşad Yəhyayev adına 56 № tam orta məktəb
Hüquq və Siyasi Elmlər Uşaq hüquqları
Elmi rəhbər: Nuray Qəniyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Uşaqların hüquq və vəzifələrini bilməsi onların şəxsiyyət kimi formalaşmasının, sosial bacarıqlarının inkişafının və cəmiyyətə uğurlu inteqrasiyasının əsas şərtlərindən biridir. Erkən yaşlardan hüquqi biliklərlə tanış olan uşaqlar yalnız öz hüquqlarını dərk etmir, həm də başqalarının

hüquqlarına hörmət etməyi öyrənirlər [1, s. 12; 3 s. 27]. Bu isə cəmiyyətdə qarşılıqlı anlaşma, tolerantlıq və ədalət prinsiplərinin möhkəmlənməsinə xidmət edir [4, s. 51]. Məktəblilərin hüquqi savadlılığı onların özünüifadə qabiliyyətinə və qərar vermə bacarıqlarına birbaşa təsir göstərir [5, s. 40]. Hüquqlarını bilən uşaq öz fikrini daha sərbəst ifadə edir, haqsızlığa qarşı çıxmağı bacarır və sosial mühitdə daha aktiv mövqe tutur [5, s. 63]. Bu proses onların liderlik keyfiyyətlərinin formalaşmasına da şərait yaradır. Eyni zamanda, vəzifələrini dərk edən uşaqlar məsuliyyət hissi qazanır, intizamlı davranır və kollektiv işlərdə daha fəal iştirak edirlər. Uşaqların hüquqlarının qorunması beynəlxalq səviyyədə də prioritet məsələlərdən biridir. 1989-cu il BMT Uşaq Hüquqları Konvensiyası uşaqların yaşamaq, inkişaf etmək, qorunmaq və iştirak etmək hüquqlarını təsbit edir [2, s. 5–10]. Bu sənəd dövlətlərə öhdəlik qoyur ki, uşaqların hüquqlarını təmin etməklə yanaşı, onların bu hüquqlar barədə məlumatlandırılmasını da təmin etsinlər. Bu baxımdan, hüquqi maarifləndirmə yalnız hüquqların öyrədilməsi deyil, həm də onların gündəlik həyatda tətbiqinə yönəlmiş bir prosesdir. Ailə bu istiqamətdə ilkin və ən vacib sosial institut kimi çıxış edir [3, s. 18]. Uşaqların hüquqlarını bilməsi onların təhlükəsizliyinin təmin olunmasında da mühüm rol oynayır. Hüquqlarından xəbərdar olan uşaqlar zorakılıq, istismar və ayrı-seçkilik hallarında daha tez reaksiya verir və kömək axtarmağı bacarırlar. Bu isə onların fiziki və psixoloji rifahının qorunmasına xidmət edir. Xüsusilə müasir dövrdə kiberməkanda təhlükələrin artdığı bir şəraitdə uşaqların rəqəmsal hüquqlar və məsuliyyətlər barədə məlumatlandırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir [3, s. 58]. Rəqəmsal texnologiyalar hüquqi maarifləndirmə prosesini daha əlçatan və effektiv edir. Elektron dərsliklər, mobil tətbiqlər, interaktiv oyunlar və onlayn təlim platformaları uşaqların marağını artırır və öyrənmə prosesini daha cəlbedici edir. Hüquqlarını və vəzifələrini bilən fərdlər gələcəkdə qanunlara hörmət edən, ictimai proseslərdə fəal iştirak edən və sosial məsuliyyət daşıyan vətəndaşlara çevrilirlər. Bu isə hüquqi dövlətin və vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı üçün əsas şərtlərdən biridir.

Nəticə olaraq, uşaqların hüquq və vəzifələrini öyrənməsi onların hərtərəfli inkişafı üçün vacibdir [2, s. 3]. Bu proses ailə, məktəb və dövlətin birgə fəaliyyəti ilə daha effektiv həyata keçirilə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev, R. Uşaq hüquqları: nəzəri və praktiki aspektlər, Bakı, 2018.
2. BMT. Uşaq Hüquqları Konvensiyası, Nyu-York, 1989.
3. Həsənova, L. Uşaq və ailə hüquqları, Bakı, 2020.
4. Quliyev, Uşaq hüquqlarının müdafiəsi, 2019
5. Əliyeva 2018

ХОД И КЛЮЧЕВЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ГРАДОСТРОИТЕЛЬНОГО ПРАВА

Гайдаров Агшин Араз оглы, группа Н-252, 1-й курс, факультет Политического
Управления, agshingaydarov@yahoo.com, Право

Научный руководитель: преподаватель кафедры права Мовсумова Фарида Рауф
Академия Государственного Управления при Президенте Азербайджанской
Республики, г. Баку

По Распоряжению Президента Азербайджанской Республики, 2026 год был объявлен «Годом градостроительства и архитектуры». При помощи установок, разработанных именно этими дисциплинами, достигается обеспечение населения комфортной и здоровой окружающей средой. Как и у любой отрасли, порядки градостроительства регулируются правом, чем объясняется факт существования и развития такой отрасли, как градостроительное право.

Источники градостроительных правоотношений существовали в течение всей истории цивилизации, однако из-за несамостоятельности данной отрасли кодифицированные правовые формы, широко охватывающие большинство аспектов этой сферы, возникли лишь в новое время, а существенное развитие получили в новейшее. При этом, в абсолютистских государствах издавались не законодательные акты, а распоряжения верховной власти (указ российского царя Петра I о типовой застройке Санкт-Петербурга). [2, с. 228-232] Первым же законом царского пространства (включая Азербайджан), определяющим градостроительные отношения, стал «Строительный устав» 1857 года. [2, с. 310-316]

Особого внимания заслуживает концепция зонирования, которая привела к пересмотру исключительного права на частную собственность, ограничивающему возможности собственников в пользу урбанистического развития. В США произошло не одно судебное разбирательство, в ходе которых был защищён подход зонирования, а акты приобрели силу судебного прецедента, узаконив данный концепт, дискуссии о которой всё ещё ведутся. [1]

Современное градостроительное право образует легальный каркас для применения различных методов и подходов градостроительства, вроде использования передовых технологий вычисления и баз данных для анализа годности. Одним словом, градостроительство стало не самобытной, а системной частью социума, немаловажную роль в чем сыграло именно право.

Литература

1. Village of Euclid v. Ambler Realty Co., 272 U.S. 365 (1926).
2. История отечественного государства и права: учебник: в 2 ч. Ч. 1 / под ред. О. И. Чистякова. — 5-е изд. — М.: Юрайт, 2009. — С. 228–232, 310-316.